

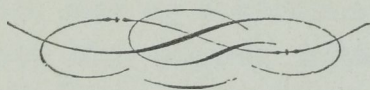
NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA L. TAGJA

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1893

CHEQUE- ÉS GIRÓ-FORGALMUNKRÓL.

— *Első közlemény.* —

Mialatt a művelt nyugot államaiban a cheque- és az ezzel szoros kapcsolatban álló girórendszer a fejlettségnek valóban hatalmas jelenségeit mutatja, addig nálunk, a fizetési módszerek ezen tökéletes alakja, mondhatni, még alig van túl a kezdet stadiumán. Számos ok működött közre s pedig úgy gazdasági, mint társadalmi, hogy a fizetési miveleteink lebonyolítása körül előfordulható formák bizonyos ósdi és kezdetleges jellegben megmaradjanak; s bizonyára nem csekély része volt az állapot fentartásában rendezetlen pénzünknek is, mert hisz jegyforgalmunknak fennállott és könnyen növelhető bősége mellett még arra se voltunk utalva, hogy gondoskodjunk pénzjegyeink gazdaságosabb használásáról; a követelések egyszerűbb kiegyenlítésének módozatairól.

A cheque lényegénél fogva a rögtöni fizetésre való utalványt képezvén, szélesebb körökben leendő általánosabb alkalmazásának útját állta már az a körülmény, hogy üzleti életünkben a készfizetés elve teljesen háttérbe szorult. A kik anyagi helyzetüknél fogva dolgozhatnak készpénzzel, ezt inkább csaknem az utolsó krajczárig gyümölcsözőleg fektetik be, üzemük folytatásában pedig kizárólag hitellel és pedig lehető hosszú hitellel élnek. Mennyivel inkább teszik ezt, a kik arra a hitelre rászorulnak. A készfizetés azon előnye, mely szerint azzal általában olcsóbban vásárolhatni, ennek következtében az olcsóbb eladhatás által a forgalmat lényegesen növelhetni, méltánylással nem találkozik. De még olyanok is, a kik készfizetésre be vannak rendezkedve, a pénzt a kezelésnek elavult formái közt őrzik és forgatják, nevezetesen a bankszerű fölhasználás minden ismerete, s így kényelme és kedvezményei nélkül. A pénz őrizetének, olva-

sásának, szállításának gondjait magára veszi a tulajdonos; nem fontolva meg, hogy mindaz mellőzhető volna, ha pénzeinek kezelését rábizza valamely bankra, mely csekély díjért, sőt a kamatélvezet átengedése fejében teljesen díjtalanul vállalkozik arra, hogy a tulajdonos helyett teljesítse annak összes fizetéseit, beszedje annak követeléseit, bármikor szabadságot adván a számlatulajdonosnak, hogy a bankra intézendő utalványai (cheque) alapján követelése fölött rendelkezzhessék.

Az egyéni előnyök mellett fennáll azon közgazdasági érdek, hogy a készpénz az egyéni pénztárakból a bank pénztáraiba helyeztetvén át, az ily módon összesített tőke az általános gazdasági érdekek rendelkezésére bocsátható, a hitel-szükségletek könnyebben kielégíthetők és emelkedvén a bankok forgó tőkéje, a pénz olcsóbbodására is megvan a kellő mód. A fizetési eszközökben jelentékeny megtakarítás érhető el, mihelyt a banknak sikerül minél több ily számlatulajdonost bevonni a maga körébe, mert most már egyre több alkalom nyílik az ezen számlatulajdonosok közt felmerülő fizetési műveleteket készpénz igénybevétele nélkül lebonyolítani s pedig átkönyvelés (giró) által; az egyik számlatulajdonos által egy másik javára kibocsátott cheque nem készpénzben, hanem jóváírás útján váltatván be a bank által. Ezért áll a cheque rendszere oly szoros kapcsolatban a girórendszerrel, sőt amaz csak úgy válhatik közgazdaságilag valóban üdvös hatásúvá, ha alkalmazása karöltve együtt jár emezével. A bank giróforgalmában elhelyezett pénzek a legkülönbözőbb fizetési és hitelműveletek alapjául szolgálhatnak, a nélkül, hogy elvonatnának a gyümölcsöztetés alól s pénzsűk időben ez megbecsülhetetlen előny; még inkább az vert pénzzel bíró államokban, mert itt a pénz gazdaságosabb kihasználása elsőrendű feltétel s az oly pénzbelyettesítők, mint a cheque és a giró, kifejlesztése által nagy megtakarítások érhetőek el tőkében, melyet amúgy is jelentékeny mennyiségben absorbeálnának a veretési költségek, a kopási veszteségek, stb.

Csak általánosságban kívántunk utalni azon gazdasági haszonra, melyet egy helyesen functionáló cheque és girórendszer nyújtani képes, hogy ezek után áttérjünk azon mozgalom vázolására, mely annak meghonosítását illetőleg a monarchiában és különösen Magyarországon kifejezésre jutott.

Az anyag, mely rendelkezésünkre áll, fölötte sovány. Nem fog meglepni e tény, ha meggondoljuk, hogy mindössze néhány éve kezd a szóban forgó forgalom számbavehető arányokat öltetni és hogy a korábbi állapot részben a tétlenség, részben a gyenge és sikertelen kísérletek állapota volt.

Az egykori szabadalmazott osztrák nemzeti, jelenleg osztrák-magyar bankot illeti meg az úttörésnek érdeme. Már az 1817. július 15-iki első alapszabályokban a bank üzletágai közt helyet foglal a giróüzlet, melyet a 15. §. ekkép ír körül: »Mint giróbank átvesz minden Bécsben lakó részvénytől, a míg ezen minőségben megmarad, megőrzés végett valuta szerint pénzeket, a melyek fölött utalvány vagy az ezen célra megnyitott számlán való leírás által szabadon rendelkezhetni.« Az e részben kiadott szabályzatok bővebb fejtegetését mellőzve, kiemeljük, hogy a forgalom lebonyolítására nézve akkor elfogadott alapelvek lényegükben maig is változatlanul fenmaradtak. Mindez azonban csak a papíron volt meg, a giróüzlet tényleg életbe nem lépett, mert, mint maga Lederer báró, az osztrák bank kormányzója a bank történetéről 1847-ben kiadott munkájában kiemeli, a kereskedelmi világ az első időszakban fölötte csekély érdeklődést tanúsított az egész berendezés iránt. Nem sokkal kedvezőbben alakult a helyzet később; pedig az 1841. július 1-én kelt második privilegium alapján, a giróüzletre vonatkozó szabályzatok szélesbitették a részvételre nézve eddig megvont szűk határokat. Mellőzték nevezetesen azon intézkedést, hogy csak részvényes tarthasson girószámlát; habár miként azelőtt, most is fentartották a bank igazgatóságának azon jogát, hogy minden indokolás nélkül megtagadhassa valamely számla nyitását; a kezelés tekintetében azonban általában könnyebbitések hoztattak be és frissebb üzleti szellem jellemzi az új szabályokat. — A bank igazgatósága egyuttal kimondta, hogy kerülend mindent, a mi az intézetben való részvételtől visszatarthatná az illetőket, egyelőre semmiféle illetéket nem számít az egyes miveletekért. Igaz ugyan, hogy az új intézkedéseknek volt hatásuk, mert a giró üzletben a revirement vagyis a be- és kifizetések összege 1842. év végén (tehát 8 hó alatt, miután az új berendezés május 2-án lépett életbe) 68,235.582 frt. 44 kr-ra fölment; sőt 1843-ban már 138,803.877 frt. 57 kr., 1845-ben 197,724.037 frt. 25 krt tett ki a revirement, csak-

hogy e számokból alig szabad az üzlet felvirágzására következtetni, s mint Lederer báró írja, a banknak azon években egyszer sem volt több számlatulajdonosa 28-nál; még ezek közül is csak a kisebb szám vette a berendezést igénybe, sőt ezen utóbbiak közül 14 számlatulajdonos kimeríti a revirement legnagyobb részét. De a részvétel nemcsak elenyészően csekély körre szorítkozott, maguk az ügyletek sem feleltek meg azon kívánalmaknak, melyek a giró-üzlet lényéhez fűzetni szoktak. Lederer báró szerint az intézet tevékenysége csaknem kizárólag váltók behajtására és azon fizetésekre szorítkozott, melyeket a számlatulajdonosok a giró-intézetben rendelkezésükre álló követelésük erejéig utalványoztak. Vagyis átíratásoknak az egyik számláról a másikra, a giró-üzlet ezen tipikus jellemvonásának nyoma sincs, sőt a számlatulajdonos maga sem harmadik személyek javára rendelkezik, hanem önmaga részére, s ennek természetes hatása, hogy a pénzek befolyásuk után legottan kivételnek, a giró-állag átlagos nagysága nem képes kellő alapot nyújtani s az intézet, mely a forgalom ellátását díjtalanul végzi és ellenszolgáltatást az álladéknak teljesen javára eső kamatélvezetében leli, ezt az állag elvonása folytán el nem érheti. Hosszu tárgyalások után az igazgatóság szakít az illetékmentesség elvével és 1856. január 1-től kezdve életbe lépteti azon intézkedést, hogy a giró-intézetnek incaszálás végett átadott váltókért $\frac{1}{4}$ per mille illeték számíttassék, mely a számlatulajdonosoktól a giró-számlák félévi zárlat alkalmazásával szedendő be. Ennek az lett a következménye, hogy az 1855. évben mutatkozott 244,479.407 frt. giró-revirement a következő 1856-ban leszállott 194,696.879 frtra, sőt 1857-ben 29,928.308 frtra; a következő években pedig alig mozgott 30—50 millió közt.

Az 1862. december 27-iki harmadik privilegium alapján kibocsátott szabályok természetesen fentartják a giró-üzletet. Különös felemlítést érdemel, hogy ez új szabályokban határozottan kifejezést nyer a folyószámlára átvitt pénzek és értékek kamatozatlansága; valamint itt találkozunk először az utalványnak mint chequenek elnevezésével. Meg kell emlékeznünk e helyen a banknak ez időre eső alkotásáról, az u. n. Saldó Saalról, melyet 1864-ben a bank néhány előkelő bécsi pénzintézettel egyetértőleg létesített, főleg a bankjegyforgalom azon időben beállt csökkenése folytán, a mi a forgó

tőkével és pénzzel takarékosabb gazdálkodást tett szükségessé. Az intézmény a clearing house szerepét volt hivatva betölteni s ha a giró forgalom célja volt egy és ugyanazon bank üzletfelei egymás közti követeléseinek a bank könyveiben való egyszerű átírás útján való kiegyenlítése, úgy viszont a Saldó Saal clearing berendezése arra irányult, hogy különféle bankok üzletfelei vagy különféle bankok egymás közt való követeléseit szintén beszámítás (compensatio) útján nyerjenek kiegyenlítést. Látni való, hogy a két intézmény egymást kiegészítette és a készpénz mellőzhetésére vagyis jobban a fizetési eszközökben való lényeges megtakarításra igyekezett mindenképen módot nyújtani. De daczára ennek és daczára a giró forgalomban ugyanakkor foganatosított némi könnyítéseknek, melyek közül csak az 1856-ban behozott $\frac{1}{4}$ per mille eltörlésére utalunk, a giró-üzlet alig erősült, hisz 1865-ben az összforgalom csak 6,653.184 frt. 58 krt tett ki. Még kevésbé fejlődhetett az természetesen később, midőn 1866-ban az államjegyek előzönlötték a piacot s így alig volt ok a készfizetési eszközökkel való takarékoskodásra. Ez évben az összforgalom már jóval mögötte maradt még a heted-fél milliónak is.

A hetvenes években mutatkozott élénkebb gazdasági élet azonban magával hozván a forgalmi eszközök iránt való nagyobb keresletet, a giró- és clearing-forgalom fejlesztésére ismét nagyobb gond fordítottatik. Ez időre esik a Saldó Saalnak átalakulása és új elnevezése: »Wiener Saldirungs-Verein«-ra, melynek alakuló közgyűlése 1872. február 25-én ment végbe. Az eredmény csak látszólag kedvezőbb, mert igaz ugyan, hogy 1872-től a giro-revirement a bank zárszámadásaiban már jóval nagyobb összegekkel szerepel (1872: 864,979.004 frt., 1873: 1,229.148.483 frt., 1874: 877,462.983 frt.), csak hogy ez összegekbe a Saldirungs-Verein forgalma is bele van értve.

A szab. osztrák nemzeti banknak 1878-ban osztrák-magyar bankká való átalakulása a giró-üzlet szempontjából csak annyiban jelez kiemelkedő mozzanatot, hogy az immár közös bank átvette a régi bank giró-üzletét, mely az 1876-ban hozott egyes határozatok által némi bővülést nyert, s hogy miután a bankstatutumok 2. cikkelye értelmében a bank által üzött összes üzletágak részére Bécsben és *Budapesten* főintézetek állítottak föl, a giró-üzletet a bank 1880. január 2-án kiter-

jesztette a magyar fővárosra is. Minő sikerrel, látni fogjuk később. Az ez időben szerzett tapasztalatok kapcsán egy jelenségre mindenesetre föl kell hívunk a figyelmet, annál is inkább, mert az főleg ma, midőn a vert pénz forgalomra megyünk át, különös érdekekkel bír. Valamint észlelhettük az imént, hogy egy tultengő jegyforgalom mennyire alkalmas hátráltatni a giró-üzlet fejlődését, az üzleti körökben elfojtva a forgalmi eszközök gondosabb használatának szükségérzetét, úgy látjuk az 1878. 1879-iki nagy ezüstveretések alkalmából hogy a vertpénz viszont mennyire ráösztökéli az illető köröket, hogy a fémpénz olvasási, mérlegelési, szállítási, stb. fáradsalmaitól és költségeitől szabadulni igyekezzenek s hogy keressék a módot, mely szerint annak kezelése egyszerűsíthető. Ez egyszerűsítést a giró-berendezés kétségkívül hivatva nyújtani és tényleg ez időre esik a bank giró-üzletének első nagyobb, bár mulékony föllendülése. (A giró-összforgalom pl. 1878-ban már 954,935.338 frt. 90 kr.)

A következő évek forgalmának részletezésétől eltekinthetünk, mert a kép nem igen változott, a giro-forgalom részint az ugrásszerű fejlődés, részint a stagnatio jelenségeit mutatja. Elég talán megjegyeznünk, hogy az egész forgalom csupán Bécsre szorítkozik és a számlatulajdonosok száma a régi 16; Budapesten pedig egyáltalában nincs forgalom. Ez állapot tartott 1888-ig. Már akkor rég ismeretesek voltak azon nagy-szerű sikerek, melyeket a német birodalmi bank 1876-ban létesített új giro szervezete által ez üzletágban elért és e szervezetre gondolni kezdtek az intéző körök. Közeledett a bank privilegiuma meghosszabbításának ideje s a monarchia mindkét pénzügyminisztere 1886. április 1-én a bankhoz intézett egyértelmű jegyzékében, a melyben a privilegium meghosszabbításának föltételei és módosításai közöltettek, kifejezést adott azon várakozásának, hogy azon esetre, ha az új fedezeti rendszer alkotmányszerűn létrejövend, a bank különös figyelmet fog fordítani a giro-forgalom hatalmasabb kifejlesztésére. S csakugyan az 1888. január 1-én életbelépett új privilegium alapján létesült szabályokban már helyet találtak oly rendelkezések, melyekből ki volt zárva mindaz, a mi a bank nézeteszerint¹⁾ eddig a giro-forgalom erőteljesebb istápolásának

¹⁾ Die Technik des Giro-Verkehres bei der österreichisch-ungarischen Bank. Erläutert von Dr. Franz Bubenik. Wien, 1883.

és fejlődésének útját állotta. E rendelkezések elérhetőek voltak a szabályok régi 84. és 110. cikkelyeinek módosítása által. Az újonnan szövegezett 84-ik cikkely a bankjegyek fedezetének új módját állapítja meg és különösen a bankjegy contingensre nézve a jövőben is 200 millió frt.-ban megállapított összeg tullepését engedi meg, az ezen határon kibocsátott bankjegyek után 5°/_o adó fizetésére kötelezván a bankot. Ez által pedig a bank, a német birodalmi bank példájára az adóköteles bankjegyek tartalékában bizonyos támpontot nyer és így szűkebb pénzviszonyok idejében minden aggály nélkül fordithatja kölcsönüzletekre a giro-pénzek egy részét is, mert még ezen pénzek váratlan visszavonása esetében is ugy ezen, mint a vele szemben támasztott nagyobb hiteligenyeknek meg fog felelhetni, újabb, habár most már adóköteles bankjegyek kibocsátása által. A 110. cikkely pedig szintén a giro-üzlet javára oly módcsitást nyert, hogy 1888. január 1-től kezdve a bank mindenkori birtokában levő államjegyek a forgalomban levő bankjegyek teljes összegéből levonhatók s így a bank az államjegyek által bankjegyek kibocsátásában többé nem zavartatik, neki csupán a birtokában levő államjegyek által csökkentett bankjegyforgalom szabályszerű fedezetéről kell gondoskodnia.

Az új privilegium birtokában a bank 1888. január 2-án megnyitotta a most már csakugyan egészen más alapra fektetett giro-üzletet. Az eddigi localis forgalomból inter-localis forgalom lett annyiban, a mennyiben a bank a giro-üzletet egész hálózatán belül rendszeresíté és a bécsi és budapesti főintézetein kívül fölhatalmazta összes vidéki bankintézeteit is, hogy giro-forgalomban készpénzben vagy elszámolás útján befolyó pénzeket giro-számlatulajdonosaik javára elfogadjanak, ezek terhére kifizetéseket akár készpénzben közvetlenül (fehér cheque alapján) akár átkönyvelés útján (vörös cheque alapján) teljesítsenek, mely átkönyvelés lehetséges nemcsak az ugyanazon bankintézetnél vezetett giro-számlák, hanem valamely helyi giro-számla és egy más bankintézetnél vezetett giro-számla közt. Külön megjegyzendő, hogy a bank ezuttal is teljesen szakított az illetékek számításának elvével, viszont elvárván a számlatulajdonosoktól, hogy számlájukon a bank fáradaimainak megfelelő álladékot hagynak fenn, mely után a bank kamatot nem fizet.

Hogy az új szervezet alapján mily fejlődést vett a bank giro-üzlete, arról az alábbi számok nyújtanak tanuságot. Az életbeléptetést megelőző év,

1887. évben a revirement összege	817,391.000	frt.
1888. » pedig már	3.044,619.000	»
1889 »	3.863,782.000	»
1890. »	4.476,615.000	»
1891. »	5.007,783.000	»

Fölvethető ezek után a kérdés, hogy a bank giro-üzletében mily arányban részesedik Magyarország. Láttuk, hogy a bank a nyolczvanas évek elejéig nem látta szükségesnek nálunk is activálni e berendezést, mely egyébiránt Bécsben se vált be. 1880-ban már a budapesti főintézetnél bevezették a giro-üzletet, de minden siker nélkül; egyetlen egy számlatulajdonos se akadt. De az új szervezet életbelépése után mutatkozó eredmények igazolják, hogy a sikertelenség oka korántsem üzleti köreink közönyében vagy mondjuk gazdasági éretlenségében rejlett, hanem inkább magában a bankban, illetve régi giro-szervezete gyarlóságában. Mert alig nyílt meg a más alapra épített új berendezés, a számlatulajdonosok nemcsak Ausztriában, hanem hazánkban is tömegesen jelentkeztek; s az eddig teljesen hiányzott magyar forgalom az osztrák mellett ekkép fejlődött ki:

A giro-üzlet összforgalma Magyarországon

Év	Budapesten	Többi magyar bankintézetnél	Együtt
1888.	627,365.000	216,448.000	843,813.000
1889.	735,806.000	325,780.000	1.061,586.000
1890.	769,603.000	396,301.000	1.165,904.000
1891.	1.098,151.000	504,642.000	1.602,793.000

A giro-üzlet összforgalma Ausztriában

Év	Bécsben	Többi osztrák bankintézetnél	Együtt
1888.	1.606,801.000	594,005.000	2.200,806.000
1889.	1.930,145.000	872,051.000	2.802,196.000
1890.	2.233,626.000	1.077,085.000	3.310,711.000
1891.	2.275,205.000	1.129,785.000	3.404,990.000

Igaz, hogy a magyar forgalom messze mögötte marad az osztrák forgalomnak, ugyannyira, hogy a budapesti főintézet és a többi magyar bankintézetek együttes forgalma sem éri

el csupán a bécsi főintézetét, mindazáltal a hazánkban feltüntetett eredmény annál nagyobb, mert itt az intézmény teljes új talajra talált, kereskedelmünk és pénzforgalmunk aránylagos fejlettlensége pedig külön is megmagyarázza a forgalom kisebb voltát; végre a mi a számlatulajdonosok számát illeti s az intézmény iránt való érdeklődésnek ez mindenesetre ismervét képezi, a magyar számlatulajdonosok számban még meg is haladják az osztrákokat. (Az 1892. szeptember 30-án kimutatott 2652 számlatulajdonos közt van 1398 magyar, 1254 osztrák.)

Hosszabban foglalkoztunk jegybankunk giro-forgalmának fejlődésével, de indokoltnak tartjuk a kimerítőbb ismertetést, nemcsak azon domináló állásnál fogva, melyet a bank általában és a tárgyalt üzletág tekintetében különösen elfoglal, hanem az oknál fogva is, mert a közölt mozzanatok hiven visszatükröztetik azon nehézségeket, melyekkel a giro-forgalom meghonosítására irányuló törekvéseknek megküzdéniök kellett. A magánintézetekre természetesen nem hárultak oly kötelességek, mint a központi jegybankra, oly befolyások sem érvényülhettek rájuk, mint az utóbbira nézve, de nem ösztökélve ügyfeleiknek üzleti érdekeik sugalta olynemű kívánalmait sem, melyek egy rendszeres cheque- és giro-forgalom berendezésére irányultak volna, nem is látták szükségesnek, hogy azt ügyrendjükbe beillessék vagy különös előszeretettel istápolják. Nem hiányoznak ugyan adatok,¹⁾ melyek bizonyítják, hogy a monarchia egyes nagyobb bankintézetei körében időnként fölmerült az igyekezet, hogy a fizetési eszközökben mutatkozó rendkívüli szükségletet csökkentésük a cheque- és giro-üzlet élénkítése és ápolása által, csak hogy a mennyiben ily berendezés létesült is, annak egész működése a giro-forgalomnak pusztán külső formáit mutatja a lényeg elsajátítása nélkül.

A mi a korábbi években e téren történt, az kizárólag a bécsi intézetek köréből indult ki. Az 1872-ben alakult Wiener Giro- und Cassen-Verein már eredetileg céljául tűzte ki (a szabályzat 1. §-a), hogy a pénzforgalmat, valamint a tőzsdei értékekben való ügyleteket főleg a giro-üzlet fejlesztése által megkönnyítse; s csakugyan a banknak azon szerepe, hogy a

¹⁾ Statistische Studie über den Giro-Verkehr. Dr. Heinrich Raucher. Statistische Monatschrift. 18-6.

tőzsdei arrangementok kezén mennek keresztül és a kölcsönös beszámítás után fenmaradó készpénzegyenlegek a bank giro-számláira vitetnek át, nagy arányú forgalomnak nyitott tért. Másrészt azonban tagadhatatlan, hogy e forgalom a bank egészen speciális berendezéseinek folyamánya, mely inkább a tőzsdei műveletek, semmint az általános üzleti fizetések lebonyolításának szolgál hathatós támaszául. Az osztrák hitelintézet, mely a monarchia egyik leghatalmasabb bankja, a giro-üzletet már 1858-ban belevonta tevékenysége körébe; s e példát követték a többi előkelőbb pénzintézetek, melyek mindannyian tagjai lettek a Saldirungs-Verein-nak is. Külön giro-osztályok azonban a legtöbb banknál csak a nyolczvanas évek elején keletkeztek.

Míg ily módon az osztrák fővárosban a szóban forgó üzletág többé-kevésbé határozott szervezetet nyert, mely annak legalább extensiv terjeszkedést biztosított, addig hazánkban vagy (miután a vidék egyáltalában nem jöhet szóba) Budapesten ma még ugyszólván a kezdet kezdetén vagyunk mindazon magán tényezők közreműködését illetőleg, a melyektől az általános fizetési processus tökéletesebb alapra való fektetése várható.

A folyószámlai üzletág ugyan élénk, de csak szórványosan található azon üzletfelek, a kik a bankkal egyetértőleg folyószámlán fennálló követeléseiknek chequek alapján való leemelésére vállalkoznak. Tudomásunk szerint a fővárosban mindössze négy intézet van (Magyar ált. hitelbank, Magyar kereskedelmi bank, Magyar leszámítoló és pénzváltó bank, Fővárosi ipar- és kereskedelmi bank), mely némikép számbavehető cheque-forgalmat volna képes kimutatni. Arról nem is szólunk, hogy a folyó számla, cheque-számla és giro-számla a gyakorlatban teljesen összezavartatik; hisz például egy intézet, mely a maga cheque-berendezését rövid idő előtt egészen új alapra fektette, cheque-számlatulajdonosainak a levélbeli megbízás útján való rendelkezést is megengedi s hogy a cheque- és giro-rendszernek tulajdonképi föladata, a követeléseknek átkönyvelés útján való kiegyenlítését tenni lehetővé, a legritkább esetekben nyer e forgalomban megvalósulást. S ezt zokon nem is vehetjük, mert a cheque-számlatulajdonosok csekély száma s ezen résztvevőknek a cheque használatát illető szokása, még ha a bankok a giro-üzletnek

bizonyos elengedhetetlen szoros szervezetét keresztül vinnék is, a mi eddig nem történt, fölöttébb megnehezítik, sőt gyakran kizárják az átkönyvelési rendszer megfelelő érvényre juttatását.

A mi azonban a magán intézeteknek még alig. az osztrák-magyar banknak pedig csak sokára, a giro-üzlet egész szervezetének teljes átalakítása után sikerült, t. i., hogy minél szélesebb köröket nyerjenek meg a cheque- és giro-rendszer részére, az, mondhatni egy csapásra sikerült egy állami alkotásnak, a postatakarékpénztár intézményének. A postatakarékpénztári ugynevezett cheque- és clearing-forgalom története bizonyítja, hogy valamely véletlen előidézte szerencsés eszme mily döntő fordulatot képes adni az események menetének. Az osztrák postatakarékpénztár 1883. január 12-én ugyanazon czélzattal kezdte meg működését, mint a többi külföldi hasonintézetek; azzal, hogy takarékpénztárul szolgáljon a szegényebb, alsóbb néposztályok részére, melyekre különös vonzerőt kellett gyakorolnia az intézmény azon attributumainak, hogy állami kezelés és szavatosság mellett működik és különféle kedvezményeket nyújt a betevőknek, a kiknek módjuk van bármely postahivatalnál az országban megtakarításaikat elhelyezni és visszafizetéseket fölvenni. Az intézmény keretébe beillesztendő cheque-forgalomról akkor természetesen szó sem volt;¹⁾ kizárólag a takaréközlet folytatása volt a cél. Ezen szempontból az intézmény fényesen be is vált, mert az első év végéig 1,820.756 betéttel 8,176.839 frt. 02 kr. összeget tettek be a betevők. Csakhogy bármily jelentékeny is ez összeg, az rendkívül sok, számszerint 852 886 betevő közt osztott meg, ugyannyira, hogy az átlagos betétösszeg 1883. végén nem volt nagyobb, mint 4 frt. 49 kr. S ezen mindenesetre igen alacsony betétátlag az intézetre nézve annyiban birt jelentőséggel, hogy a betétek sokaságának elkönyvelése, elszámolása, ellenőrzése, stb. rendkívüli munkát és így nagy költséget igényelt, a melynek fedezésére alig volt elegendő azon kamatkülönbözet, a mely a betéteknek állampapírokba történt elhelyezéséből a betevőknek fizetett kamatok levonása után fenmaradt. A költségeket még fokozta, hogy az 1883. évi 1,820.756 betéttel ugyanez évben szemben állott 180.250 visszafizetés 2,946.050 frt. összegben, melyek egyrészt a munkát

¹⁾ Der Check- und Clearing-Verkehr des k. k. österreichischen Postsparcassenamtes. Eduard Tobisch, Jena, 1892.

szaporították, másrészt a jövedelmezőséget annyiban csökkentték, hogy a betett összegek több mint egy harmada még az év vége előtt a takarékpénztárból kivétellett. Az intézet törekvésének tehát oda kellett irányulnia, — miután a költségek leszállítására a betétek számának csökkenése által gondolni nem lehetett, — hogy a betétek átlagos összegének emelése által nagyobb hozadékot érjen el, vagyis törekednie kellett arra, hogy a lakosság más köreit, melyek eddig ez állami intézettől távol maradtak, betevőkül megnyerje és magához vonzza. Ez irányban első sorban azon számos vidéki kisebb iparosra és kereskedőre gondolt, kik az általuk földolgozott nyers anyagot vagy az általuk eladott árúkat a fővárosi nagykereskedőktől kapják és azért fizetéssel tartoznak. A cél az volt, hogy ezen körök fizetések olynemű teljesítésére bírassanak rá, hogy befizetéseket lakóhelyük postahivatalánál a postatakarékpénztárnál nyitandó számlájuk javára teljesítsék és mihelyt követeléseik megfelelő magasságot elért, a postatakarékpénztárt utasítsák, hogy ez hitelezőik részére követeléseik erejéig fizessen.

Kezdetben azon eljárást követte az intézet, hogy mindazon betevőknek, a kik ezt kérték és a kik 100 frtot meghaladó betétkönyvecskével bírtak, ötven darab utalvány-ürlapot tartalmazó utalvány-könyvet szolgáltatott ki. A betevő azután, fizetés esetében, köteles volt ily ürlapot kitölteni és betétkönyvecskéjével együtt valamely postahivatalnál bemutatni, hogy az utalványozott összeg visszafizetésképp a betétkönyvecskében leírassék. Egyszerűsítés kedvéért joguk volt továbbá a betevőknek letétjegy ellenében betétkönyvecskéiket magánál a postatakarékpénztárnál letéteményezni, sőt később (1886. decz. 1-ével) erre köteleztettek, minek folytán a betétkönyvecske mindannyiszori bemutatása elmaradhatott. Az utalvány a kiállitástól számított 14 nap alatt vagy a postatakarékpénztárnál volt bemutatandó, a mikor is a fizetés látra történt, vagy pedig beküldendő volt a postatakarékpénztárhoz, mely azután az utalványozott összeget az utalvány hátlapján megnevezett címzettnek bármely postahivatalnál kiutalta. S miután a betétkönyvecske most már nem volt mindig a betevő birtokában, hanem le volt téve az intézetnél, gondoskodni kellett módról, hogy a számla javára — betétkönyvecske nélkül is — további betétek történhessenek, mely célból az

intézet füzetekbe foglalt letétjegyeket (befizetési lapokat) adott ki s utasította a hivatalokat, hogy ezen jegyek bemutatása ellenében betétkönyvecske nélkül fogadjanak el befizetéseket és a betétkönyvecskébe való bejegyzés helyett a befizetési lap másik részét képező elismervényt nyugta gyanánt a betevőnek kézbesítsék, a befizetési lapot pedig küldjék be a postatakarékpénztárnak, mely az azon kitüntetett összeget a számla javára irta. Ez által lehetségessé vált, hogy egy és ugyanazon számlára különféle személyek különféle helyen egyidejűleg betéteket eszközölhessenek s a számla tulajdonosának nem volt más dolga, mint hogy azokat, a kiktől fizetéseket várt, ily befizetési lapokkal ellássa. Minden egyes betét vagy visszafizetés után a számlatulajdonos kimutatást kapott a postatakarékpénztártól követelésének nagyságáról.

Ez által meg volt vetve a postatakarékpénztár cheque-forgalmának alapja s az utalvány, melynek révén az összegnek a számlatulajdonos részéről való kiutalása történt, már a cheque nevét viselte, szövege pedig ekkép hangzott: »fizesen a cs. k. postatakarékpénztár ezen utalvány (cheque) ellenében . . . frt. o. é. N. N.«

De az így keletkezett forgalom tökélyét csak a clearing-gel való kiegészítése útján nyerhette, a mely különben adva volt a dolog természete által. Miután ugyanis valamely betevő követelésének egy része fölött gyakran oly egyén javára rendelkezett, a ki szintén betevő volt, mi sem volt természetesebb, mint rábirni az utóbbit, hogy az első betevő által javára utalványozott összeget ne vegye fel, hanem saját számlája javára irassa. A kiutalt összeg gyakran kellő fölhasználtság hiányában ismét betéttetett, az átírás (giró, clearing) által tehát a kifizetés és újbóli betevés kettős művelete mellőzhető volt és jelentékeny megtakarítás éretett el időben, munkában, stb. A művelet gyakorlati keresztülvitele pedig abban áll, hogy a clearing-forgalomban résztvevő számlatulajdonosok egymásra akként teljesítenek fizetéseket, hogy a postatakarékpénztárhoz szabályszerűen kiállított chequet küldenek be, melynek hátlapjára rájegyzik: N. N. (lakik N-ben) számlája javára irandó, s a postatakarékpénztár e cheque alapján a szóban forgó összeget a kiállító számlájáról leírja és N. N. számlája javára írja.

A clearing-forgalom, mely 1884. szeptember 1-én lépett

életbe, különös istápolást nyert a kormány részéről; s midőn ez a törvényes szabályozást addig nélkülözött berendezést 1887-ben hozott novellával állandósította és zavartalan tevékenységét czélszerű határozatok által az intézet és az ügyfelek érdekeit egyaránt megóvón biztosította, a clearingben előforduló miveleteket sietett még külön a jutalékmentesség kedvezményével ruházni fel.

Magyarország mielőtt ez új üzletágot az osztrákéval azonos szervezetet feltüntető postatakarékpénztára keretébe beillesztette volna, bevárta, míg a tapasztalat bizonyítja vala az intézmény életrealóságát és alig egy-két év leteltével nem habozott a maga takarékpénztára ügykörét a cheque és clearing-forgalommal szintén kibővíteni.

Hogy ezen, nálunk 1890. január 1-én életbelépett üzletág mennyire vált be, azt legjobban tanúsítja a forgalomnak évről-évre az alábbiak szerint mutatkozó gyarapodása.

Év	Az osztrák postatakarékpénztár cheque és clearing összforgalma	A magyar postatakarékpénztár cheque és clearing összforgalma
1883 . . .	355.577 frt.	—
1884 . . .	87,457.958 »	—
1885 . . .	516,116.208 »	—
1886 . . .	944,997.910 »	—
1887 . . .	1.222,171.792 »	—
1888 . . .	1.287,454.094 »	—
1889 . . .	1.505,489.237 »	—
1890 . . .	1.759,141.028 »	124,201.042 frt.
1891 . . .	2.000,231.685 »	272,145.167 »

A fejlődés mindkét intézetnél valóban rohamosnak mondható; habár a magyar postatakarékpénztár természetesen még csak rövid időtartam eredményeivel számolhat be.

S ezzel bezárhatjuk szemlénket a cheque- és giróforgalomnak történeti szempontból mikénti alakulása fölött monarchiánkban. Látjuk, hogy a sok mulasztás és gyenge kísérletek korát legujabban fölváltja azon időpont, mely nagy perspectivát tár elénk a tárgyalt fizetési rendszer jövőjére nézve. Tagadhatatlan, hogy az osztrák-magyar bank és a két postatakarékpénztár idevonatkozó berendezései jelentékeny mértékben népszerűsítették a cheque fogalmát és használatát s ha vonzólag hatottak az üzleti körökre, egyuttal buzdító

befolyást gyakoroltak a magánintézetekre, melyek ez idő óta a cheque- és giró-üzletágot jóval élénkebben látszanak fölkarolni. Ezen törekvések erőteljes támogatást fognak nyerni a valutareform befejezett műve által. De másrészt bizonyos, hogy a siker csak úgy lehet teljes, ha a rendelkezésre bocsátott intézmények a czállal egyezően használhatnák ki s ha azok keretével szolgálnak megfelelő tartalomnak, mely a cheque- és giróforgalmat tényleg olyanná teszi, a milyennek lennie kell.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

Felolvasatott a magy. tud. Akadémia II. osztályának 1892. évi november hó 7-kén tartott ülésén.

— Első közlemény. —

Valamely vármegye közgazdasági és közművelődési állapotának közvetlen tapasztalatok alapján való megírása nemcsak azért nehéz, mert a tömérdek változatban jelentkező viszonyok beható ismeretét föltételezi, hanem még inkább azért, mert ha minden egyes tényt vagy intézményt a legalaposabban megfigyelünk is, ítéletünk szigorú tárgyilagosságában magunk sem bizhatunk. Mennél szorosabb kötelékek fűznek valakit a vármegyéhez: észlelései, kritikája annál kevésbé lehetnek megőva az elfogultságtól. Vérmérsékletéhez képest vagy szebbnek lát mindent, mint a milyen tényleg, vagy rossznak, helytelennek találja a jót is, mert szeretné, hogy még jobb legyen.

A temperamentum szülte túlzások, szerintem, csak akként ellensúlyozhatók, ha a közvetlen megfigyelés eredményeit a statisztika tűzpróbája alá vetjük, vagy megfordítva, ha a statisztikai adatokból vonjuk le következtetéseinket, melyeknek helyességét észleleteink megerősítik.

E szerint például ha jelezni fogjuk, a mit számos esetben alkalmunk volt megfigyelni, hogy Zemplén vármegye gazdái nem tartják meg a helyes arányokat gazdaságukban, vagy hogy kivándorlóink nem állandó letelepedési szándékkal mennek ki Amerikába, vagy hogy a magyarság térfoglalása megyénkben első sorban a görög-katholikus ruthének rovására történik, mindezt statiszticze is igazoljuk. Viszont ha azt találjuk, hogy a nemzetközi statisztika által normálisnak tekintett halálozási arány vármegyénkben még egy évben sem fordult elő, ebből következtetni fogunk a közegészségi viszonyokra s ebből

indulva ki, talán nem fog bennünket senki elfogultsággal vádolni, ha még oly sötét színeket használunk is a közegészségügyi állapotok ecsetelésénél.

Ezzel a módszerrel még egy más nehézséget is legyőzhetni vélünk.

Zemplén vármegyéről nem lehet elmondani, a mit Szepes vármegye monographusa jelzett saját megyéjére vonatkozólag, hogy t. i. az közgazdasági és társadalmi tekintetben határozott egységet képez. Nálunk minden vidéknek, jóformán minden járásnak megvan a maga specificus jellege. A Krajnya, vagyis a határszél, valamint a gálszécsi és tóketerebesi fensík, a Hegyalja, a Bodrogköz, a Harangod stb., földrajzi, ethnographiai, közgazdasági, társadalmi, éghajlati és talajviszonyaikra nézve annyira különböznek egymástól, mintha nem is egyugyanazon megyének volnának alkatrészei. Ennélfogva, bárki írnia is meg a megye monographiáját, ha kizárólag saját tapasztalataira akarna támaszkodni, évekig kellene egy-egy vidéken laknia, hogy feladatának emberül megfelelhessen. A statisztika segítségével ellenben helyismeretének hézagait kitöltheti.

E sorok írójának csaknem két évtizeden át volt alkalma Zemplén vármegye közgazdasági és kulturális életjelenségeit figyelemmel kíséreni; bejárta annak minden zugát; megbízható élő kútforrások tájékoztatása alapján azokkal a vidékekkel is közelebbről megismerkedett, melyeknek viszonyaiba csak mint turista futólag pillanthatott be; a Hegyalja egy kies pontján lé ma is s állandó összeköttetésben van a megye közgazdasági és közmívelődési fejlődésének tényezőivel. Épen ezért mert vállalkozni Akadémiánk nemzetgazdasági bizottságának felhívása folytán arra, hogy az ország színe előtt bemutassa vármegyéjét jelen állapotában, folytonosan utalva egyszersmind az erőforrásokra, melyek a szebb jövő alapját képezik.

I. FÖLDRAJZ, KÖZLEKEDÉS.

Zemplén vármegyénél, melynek területe 6302 négyszögkilométer, csak kilencz vármegye nagyobb. Alakjára nézve olyan forma, mint Olaszország; mint egy hatalmas lovagcsizma sarok nélkül. Éjszakon Gácsországgal határos s lenyúlik egész a Sajóig. Ha Ujhelynél elválnák s alsó részét szétosztanák a szomszéd vármegyék közt: bizonyára formásabb lenne; de jórészen elveszitené azt a magyar elemet, mely a

megye politikai jellegére, szerepére évszázadokon át döntő befolyással volt. Nem is juthat eszébe senkinek, hogy azt, a mit az ősök bölcsesége alkotott, botorul szétrombolja.

A vármegye határait nagyjából a természet alkotta. Hegyek és folyamok veszik körül s választják el a szomszéd vármegyéktől.

Éjszaki részén, az Ondava völgyétől, illetőleg Szvidniktől a Cziróka völgyéig, Orosz-Ruszkáig, a vadregényes határhegység, illetőleg a sztropko-szinnai hegycsoport húzódik végig, több helyen megszakítva kisebb-nagyobb völgyek és mellékvölgyek által, melyeket nem nagyon régen a kóborló ruthének népesítettek be. Legmagasabb csúcsai a Rjaba-Szkala és a Rauka, Zemplén és Ung megyét, valamint Gácsországot választják el egymástól.

Nyugat felől a határt az Eperjes és Hanusfalva közt kezdődő és Szántónál, illetőleg Tokajnál végződő Simonka vagy eperjes-tokaji hegylánc képezi, melynek főgerince 3—4000 láb magasságú, legnagyobb csúcsai az 5000 lábat meghaladják, az újhelyi Sátorhegytől kezdve azonban dombokká, apróbb hegyekké lapul el s ezt a részét nevezik Hegyaljának. A hosszú hegyláncot Tokajnál mintha elvágták volna. A tokaji ugynevezett Nagyhegy, mint egy hatalmas sátor, Bodrog-Keresztúr felé apróbb dombokra támaszkodva, a nagy magyar alföldre tekint s a budapest-miskolczi vonalon utazónak már Emődnél szemébe tűnik.

Kelet és dél felől a Tisza, Latorcza és Laborcz folyamok, valamint Sztárától kezdve a 30 mértföld hosszúságú Vihorlát-Gutin hegylánc a természetes határvonal. A Vihorlát legszebb pontja a geologiai szempontból is igen érdekes szinnai kő. A ki innen valaha élvezte a gyönyörű kilátást a Hegyaljára, a beregszászi, gácsországi, máramarosi hegyekre, soha el nem felejtheti.

Földrajzi tekintetben vármegyénk rendkívül változatos. Határainak egyrésze s az egész felvidék hegyekkel borítva; a dereka egy hosszú, tágas, termékeny fensík, mely Gálszécsen alul kelet felé mindinkább ellapul s alsó vidéke a Hernád, Sajó és Tisza mentén, valamint a Bodrog, Latorcza és a Tisza között fekvő Bodrogköz a leggazdagabb, buja földekkel megáldott síkság.

A vármegye területét a folyamok, patakok egész hálózata szeli keresztül-kasul, melyek mind a Tisza vizét táplálják. A Tisza Kis-Tárkánynál lépi át vármegyénk határát; Karádnál Berczel felé Szabolcsba csap át s csak Tokajnál tér ismét vissza; de itt egy hatalmas kanyarulattal megint elhagyja a vármegyét s Tisza-Lúcz határában tér másodszor vissza, hogy Kesznyétennél végleg búcsút vegyen tőlünk. A megye alsó részén három folyót vesz fel magába: a Taktát s a Hernáddal Köröm község határában egyesült Sajót. Feljebb, Tokajnál a Bodrog szakad belé. Ennek főalkatrésze a Tapoly és az Olykával egyesült Ondava, melyek Rákóczon a szabályozás következtében összeköttetvén, hivatalosan Felső-Bodrognak nevezetnek; mellékvizei továbbá a Latorcza s a vármegye éjszaki csücsán eredő Laborcz a Czirókával, Udvával és Viravával.

Ezeken kívül számuk nincs az említett folyamokba ömlő apróbb vizeknek, patakoknak.

Sajnos azonban, hogy a természet emez adományait a lakosság nem használja ki eléggé.

A halászat úgy a Bodrogban, mint a Tiszában évről-évre hanyatlik. A szabályozási munkálatok, különösen az átmetszések, melyek a víz folyását meggyorsították; a halászat okszerűtlen gyakorlása; az 1888: XIX. törvényczikk rendelkezéseinek a szükséges felügyelet hiánya következtében ignorálása s különösen az a körülmény, hogy a halászat közgazdasági jelentőségét a magyar társadalom általában nem tudta mindaddig kellőképen méltányolni: mindmegannyi okai halállományunk fokozatos pusztulásának. A legnemesebb halfajok kiveszőfélben vannak. A süllő, a kecsége évről-évre drágább, mert évről-évre kevesebb. De a tiszta vizű, kavicsos medrű hegyi patakokban is igen megritkult a pisztráng.

Öntözésre sem használják fel vizeinket. Mig az éjszaknyugati megyék tótjai, sőt a Fogaras megye havasai alatt lakó oláhok is szorgalmasan öntözik rétjeiket: nálunk nem hogy a paraszt, de még a nagybirtokos sem látja be ennek óriási előnyét. Mily könnyű volna pedig például a töltések közé szoritott Bodrog iszapos vizével a Bodrogköz legelőit, kaszálóit, zsilipek és csövek segítségével kora tavasszal és ősszel elárasztani, megkövэрíteni!

De vizi útaink a forgalom előmozdítására sem szolgálnak. A Bodrog Sárospataktól Tokajig, vagyis 30³⁴ kilométer

hosszúságban hajózható. Az ötvenes, hatvanas években gőzhajó is közlekedett rajta. Utoljára 1879 nyarán láttunk a Bodrogon gőzhajót, mikor a tiszaszabályozási munkálatok megvizsgálására meghívott külföldi szakértők tették meg azon az utat Tokajtól a pataki hidig. A parti községek lakói meg is bámulták a vizen mozgó nagyképményű szörnyeteget. Ma már azonban halászcsonaknál egyéb a Bodrog kanyargós vizén nem fordul meg.

A forgalmat kizárólag a vasuthálózat és a közutak közvetítik.

A magyar államvasutak éjszaki és éjszak-keleti fővonala húzódik végig vármegyénken, elágazva Szerencsnél Nyiregyháza és Sátoralja-Ujhely, Ujhelynél Csap és Legenye-Mihalyi, Legenye-Mihalyinál Mező-Laborcz és Kassa felé.

A legenyemihalyi-mezőlaborczi vonalat az állam 1889-ben az első magyar-gácsországi vasuttársaságtól váltotta meg s ugyanakkor az éjszak-keleti vasut kezelése alá bocsátotta. A megváltás nemcsak forgalmi, de pénzügyi szempontból is szerencsés gondolat volt, a mennyiben ez a vasut állami garantiát élvezett s évről-évre deficittel küzködván, az állam pénztárát oly öszszeggel terhelte, a mi a megváltás fejében fizetett évjáradékoknak felelt meg. Az állam tehát a megváltással nem vesztett semmit, hanem ellenkezőleg a különben is viselendő terhek recompensatiójául megnyerte, mint tulajdonos, a vasut feletti rendelkezési jogot.

Az éjszak-keleti vasut-részvénytársaság szerencs-ujhelyi, ujhely-kassai, ujhely-máramarosszigeti fő-, valamint másodrendű vonalaira az 1890:XXXI. törvényczikkben nyert felhatalmazás alapján a kormány szintén rátette a kezét. Ezeknek államosítása — mint a pénzügyi bizottság, jelentésében kifejezte — forgalmi, díjszabási és pénzügyi szempontból hasonlóképen indokolva volt s egy láncszemét képezte ama forgalmi politikának, mely az eddigi államosításokban is kifejezésre jutott.

A szerencs-mezőlaborczi vonalszakasz, mely Budapestet Przemysl-lel, illetőleg a krakkó-lelberg-czernoviczi pályával a legegyszerűsebb irányban köti össze s mely ennél fogva nagy stratégiai jelentőségű, kettős vágánnyal van ellátva. A második vágányt a magyar államvasutak aszód-hatvan-miskolcz-szerencsi szakaszán 170 km. hosszúságban, a magyar éjszak-keleti vasút szerencs-legenyemihalyi szakaszán 62 km. s az első magyar-

gácsországi vasut legenyemihalyi-mezőlaborczi szakaszán 104 kilométer hosszúságban 1888-ban rakták le abból a czélből, hogy az ország éjszaki és éjszak-keleti részének védelmére mennél nagyobb tömegek minél rövidebb idő alatt s mennél nagyobb forgalmi biztonság mellett legyenek rendeltetésök helyére szállíthatók.

Helyi érdekű vasut vármegyénkben csak egy van: a gr. Forgách 5 km. hosszúságú bacsói erdei lóvasutja, mely a dargói államúttal köti össze a tulajdonos erdőségeit s melyet az idén nyitottak meg.

A múlt évben Junker és Gartner budapesti czég a homonnai állomásból kiindulólág Hazsina, N.-Kemencze, Cz.-Hosszúmező, Szinna, Sztakcsin, Sztarina és N.-Polena községek érintésével Orosz-Ruszkáig vezetendő helyi érdekű vasut kiépítése czéljából az előmunkálatokra engedélyt kapott. Ha ez a terv sikerülne: a Cziróka két oldalán elterülő rengeteg őserdőket jobban ki lehetne használni. Talán a szinnai uradalom jelenleg szünetelő vaskohói is megkezdhetnék ismét működésöket s az elég jókarban tartott hatalmas bükkös erdők tövében gyártelepek alapítására kedvet kapnának egyes vállalkozók.

Zemplén megye, úthálózatának nagyságára nézve a vármegyék közt első helyen áll. Az állami útvonalak jó karban vannak; a törvényhatósági utak kiépítése és reconstruálása most van folyamatban.

A legrégibb állami út a vármegye derekát keresztülszelő nagymihály-dargói, mely a kassa-ungvárinak egyik szakasza. 1884-ben vette át az állam a miskolcz-gerendai utat, melynek Gesztelytől Gerendáig terjedő szakasza vármegyénk területére esik s az utóbb említett községnél a nagymihály-dargói útba fut. A megye kellő közepén fekvő Gerendán, illetőleg Nagy-Mihályon túl állami út nincs s így a magyar államvasuttal párhuzamos nagymihály-mezőlaborcz-palotai utat, mely a leg-egyenesebb irányban vezet Gácsországba s mely ép ennél fogva hadászati szempontból különös figyelmet érdemel, a törvényhatóság tartja fenn.

A közutakra vonatkozó 1890-diki törvény már eddig is sokat lendített nálunk a közutak ügyén, daczára annak, hogy végrehajtása sok nehézséggel jár. A különben is erősen megterhelt adófizetők minden új tehertől természetesen idegenkedvén, az utak fenntartási és építési költségeinek fedezésére

szolgáló, nálunk ez idő szerint 6⁰/₀-os utadót nem fizetik szívesen. A jelen év második felében az utadó-hátralék kerek-számban 138.000 forint volt, a mi épen az egyévi utadó-kirovás értékének felel meg. Ezen a bajon a törvény végrehajtásában alkalmazandó nagyobb szigor csak pillanatnyilag segíthet. A helyzet gyökeresen akkor és abban a mértékben fog javulni, a mikor és a mily mértékben tapasztalni fogja a közönség, hogy az utadó olyan gyümölcsöző befektetés a részéről, melynek első sorban ő maga veszi hasznát. De elkerülhetetlenül szükséges, hogy az útfenntartás költségeihez az állam is nagyobb arányban járuljon az eddiginél, annyival inkább, mivel a jelenlegi törvényhatósági utak egyrésze honvédelmi czélokra is szolgál s így azoknak jókarban tartása országos érdek.

II. NÉPESSÉG.

A legujabb népszámlálás adatai szerint Zemplén vármegyét népességszámra nézve csak 13 megye előzi meg. A Tisza jobb partján fekvő megyék közt azonban Zemplén az első, 299.197 lakossal. A mindjárt utána következő Borsod lakosságának száma kerek-számban 217.000.

Tíz év alatt a népességszám több, mint 21.000-el, vagyis 7⁵⁹/₀-al szaporodott, daczára annak, hogy közegészségi viszonyaink ez alatt az idő alatt lényegesen nem javultak, a kivándorlás pedig évről-évre fokozódott.

A kivándorlás statisztikáját 1879. évi augusztustól, vagyis a tömegesebb kivándorlás kezdetétől 1891. év végéig Bodiczky Ede, vármegyénk főlevéltárnoka, a következőkben állította össze:

	Kivándoroltak	Visszatértek	Távol maradtak
Varannói járásból	5.887	2.018	3.869
Homonnai »	4.527	1.892	2.635
Gálszécsi »	4.335	1.163	3.172
Nagymihályi »	3.937	628	3.309
Sztropkoi »	1.940	395	1.545
Szinnai »	1.255	306	949
Sátoraljaujh. »	1.173	212	961
Bodrogközi »	379	53	326
Tokaji »	355	43	312
Szerencsi »	152	8	144
Összesen :	23.940	6.718	17.222

Tévedés azt hinni, hogy a nagymérvű kivándorlást *kizárólag* az elszegényedés és a közterhek folytonos emelkedése okozza. Népünk ma sem szegényebb, mint volt tíz évvel ezelőtt; a közterhek sem súlyosabbak. Ha a homonnai vagy a szinnai orosz a nyomort mégis megsokalva, vándorbotot vesz a kezébe, hogy jobb hazát keressen, ez érthető. De csatlakozik hozzá az a pataki paraszt is, kinek kevés híján 28.000 katasztrális holdnyi gazdag határ áll rendelkezésére, ahol a becsületes munkát tisztességesen megfizetik. Igen, mert azt hiszi, hogy Amerika Eldorádó, honnan kincscsel meg-
rakodva tér haza. A legtöbb embert arra, hogy a haza földjétől megválják, a vagyongyűjtés vágya bírja rá, melyet annál kevésbé képes magában leküzdeni, mivel az Amerikában tartózkodók pénzes levelekkel dokumentálják, milyen jó dolguk van az új világban. Csak a postahivatalok útján évenként körülbelül másfél millió forint érkezik vármegyénkbe Amerikából. Ki tudja, hogy azok, a kik visszatérnek, ezen kívül még mennyit hoznak magukkal.

Sajnos azonban, hogy miként a fennebbi statisztika is mutatja, a kivándorlottak nagyobb része távol marad.

Számos levelet olvastam már, melyben keservesen panaszkodik az Amerikában sanyargó családfő, hogy az erős, túlfeszített munka egészségét aláásta, keresetképességét már-már tönkretette s hogy maga is alig tud élni, nem hogy családját támogathatná. Mi természetesebb, mint az, hogy a ki ily helyzetbe jutott, szívesen visszajönne családjához, csak hogy nincs miből. Mikor kiment, a száz forintnyi útiköltség előteremtése végett potom áron elvesztegette marháját, azután az uzorástól vett fel pénzt, kamatba átadván annak használat végett földesekjét; azóta persze az uzorás tulajdonosává vált az átvett birtoknak. Nehezen, nagy bajjal jutott tehát a szerencsétlen ember az ígért földre; de még nehezebb rá nézve a hazatérés.

Az imént közlött kimutatás szerint a homonnai járásbeli kivándorlottakból 42⁰/₀, a varannóiakból 35, a gálszécsiekből 26, a szinnaiakból 24, a sztropkóiakból 23, az ujhelyiekből 18, a nagymihályiakból 16, a bodrozköziekből 14, a tokajiakból 12, a szerencsiekből 6⁰/₀ tér vissza.

A magyarlakta járások kivándorlói tehát — habár számuk aránytalanul kisebb, mint a túlnyomólag tótok és oroszok

által lakott felső járásbelieké — nagyobbára az idegen földön vesznek el. A nagymihályi tótok közül is künn marad 84⁰/₀. A többi járások tót és orosz kivándorlói kisebb arányban maradnak távol és általában szerencsésebbek a magyar kivándorlóknál. Minthogy a szláv fajnak, különösen az oroszoknak vérében van a kóborlás: könnyen beletalálja magát az idegen, viszonyokba, e mellett élelmes, szorgalmas, takarékos, csekély igényű s a legnehezebb és a legkellemetlenebb munkától sem irtózik. Nem csuda, ha ily tulajdonságok mellett, kevés kivétellel, boldogul oda künn. Nemcsak hogy az adósságait fizeti ki, de acquirál is amerikai pénzzel. A szinnai, homonnai, sztropkói orosz parasztasszony mikor megkapja férjétől Amerikából a pénzt: legelőször is az adóhivatallal hozza rendbe a dolgát, azután az adósságából farag le annyit, a mennyit lehet s végezetül nagy áldomást csap. Az utóbbi semmi esetre sem marad el; a korcsmáros a kincstárral és a hitelezővel szemben rövidséget nem szenved.

Az asszonyt és a gyereket a legtöbb kivándorló itthon hagyja, jeléül annak, hogy nem állandó letelepedési szándékkal megy ki, mint a németországi kivándorlók, kiknek több mint fele, a newyorki osztrák-magyar konzul jelentése szerint, családját is magával viszi. Hogy a mi kivándorlóink legnagyobb kontingensét a munkaképes férfiak teszik, azt a sorozási statisztika mutatja. A jelen év folyamán megtartott sorozás alkalmával ugyanis a felhívott hadkötelesek közül távol maradt a gálszécsi járásból 59, a nagymihályiból 58, a sztropkóiból 52, a homonnaiból 47, a szinnaiból 33, a bodrogekőziből 25, a szerencsiből 17⁰/₀.

A mellett azonban, hogy a kivándorlás az activ munkaerőt apasztja, a mi tapasztalataink szerint, a közerkölcsiségre is káros hatással van. A vadházasságok elszaporodtak; a családi élet a maga tisztaságából sokat veszített.

S mégis a kormány ma már a kivándorolni szándékozókat a csendőrrel nem véteti üldözöbe, miután belátja, hogy az erőszak itt mitsem használ. Csökkenni és megszűnni a baj bizonyára csak akkor fog, ha az állam az iparfejlesztés érdekében tervszerű, nagyszabású actiót indít s ha ebbeli működését megfelelő siker koronázza.

Szerencse, hogy a nagymérvű kivándorlás következtében, habár a kivándorlottak közül 72⁰/₀ távol maradt, népesség-

günkben olyan hézagok nem támadtak, melyeket kedvezőbb közgazdasági viszonyok közt rövid idő alatt ki ne lehetne tölteni.

Megyénknek tíz év alatt majdnem háromezre szaporodott népessége túlnyomólag három vallásfelekezethez és három nemzetiséghez tartozik.

Az összes népesség 37·09⁰/₀-a r. katolikus, 30·32⁰/₀-a g. katolikus s 19·61⁰/₀-a református. Erősen van még képviselve a zsidó hitfelekezet is, t. i. 10·19⁰/₀-al. Nemzetiségre nézve 47·19⁰/₀ magyar, 35·92⁰/₀ tót, vagy a mint Hunfalvy nevezi, szlovák és 10·37⁰/₀ ruthén vagy orosz.

A három nemzetiség közül tíz év alatt *csakis a magyar szaporodott* és pedig körülbelül 3⁰/₀-al. Ez a térfoglalása a magyarságnak azért meglepő, mert megyénkben az a nemzetiség, mely a beolvadásra mindenütt a legtöbb hajlandósággal bír, t. i. a német, mindössze 5·19⁰/₀-al szerepel s mert a velünk, magyarokkal számra nézve versenyző tótok tudvalevőleg szívósan ragaszkodnak nyelvökhöz, szokásaikhoz.

Ha általában igaz, a mit Grünwald állított, hogy Magyarországon vannak tót nyelven beszélő lakosok, de tót nemzeti-
ség nincsen: akkor áll ez különösen a mi tótjainkra, kikben a nemzeti öntudat, a faji összetartozóság érzete egyáltalában nincsen kifejlődve. Merem állítani, hogy nincs az az ékes-
szóló agitátor, a ki a zemplénmegyei tótban ma ezt az öntudatot képes lenne fölébreszteni. Még sem értene a mi tótunk a panszláv jelszavakat, nemhogy lelkesedni tudna azokért.

De viszont anyanyelvéről sem mond le egykönnyen, nemcsak azért, mert igen nehezen tanul meg más nyelvet, hanem mert szüksége sincs rá, hogy anyanyelvét mással cserélje fel. Az ő nyelve olyan, mely — mint mondani szoktak — ragad az emberre. Ha tehát szolgálatba áll: gazdáját ő tanítja meg a maga nyelvére s ha gazdája vagy földesura magyar, ez annál könnyebben megy, mivel a magyarnak különben is természete az alkalmazkodás. Ujhelyen felül úri házaknál még a belső cselédek is többnyire tótok, kiknek kedvökért az egész ház apraja-nagyja megtanul tótul. A terebesi, gálszécsi, kelecsenyi, nagymihályi tót megérti a magyar szót, de azért a magyar kaputrokkos ember, bármily nehe-
zére esik is neki, tótul beszél vele.

A tótoknak nyelvökhöz való ragaszkodását mi sem mutatja inkább, mint az a tény, hogy felvidékünkön még

ma is van nyolcz olyan *kálvinista* egyház, a hol részint csak tótul, részint tótul is kell predikálni. A nyolcz közül háromban, nevezetesen Gálszécsen, Tussán és Lasztoméron tisztán tót az isteni tisztelet nyelve; a többiben a tót prédikációelőtt az előimát magyarul mondják el vagy pedig minden harmadik vasárnap tót prédikációt tartanak.

A tizáninnyi egyházkerület, melyhez a felsőzempléni egyházmegye tartozik, néhány évvel ezelőtt a püspök indítványára az említett egyházmegyét felhívta, hogy minden lehető eszközzel hasson oda, mikép »ott, a hol az isteni tisztelet eddig folytonosan szláv nyelven tartatott, addig is, míg az éberebb gondozás majdan lehetővé tenné kizárólag nemzeti nyelvünk használatát, az isteni tisztelet magyarul és szlávul felváltva tartassék«. Az egyházmegye meg is tette erre nézve a szükséges intézkedéseket; de különösen a lasztoméri kálvinista tótok határozottan követelték a régi állapot fenntartását. A magyar pap tehát — mert hiszen Sárospatakról, az egyházkerület theologiai intézetéből tót pap hogy is kerülne ki!? — az ugynevezett »magyar vallás« hitelveit tótul kénytelen nekik még mindig hirdetni.

Különös jelenség, de nemcsak nálunk tapasztalható, hogy míg a tót a megmagyarosodástól annyira idegenkedik: az orosz, ott, a hol magyarokkal érintkezik, ha lassan is, de magyarrá lesz. Pedig a tót és orosz, nyelvére nézve alig különbözik egymástól s így a magyar nyelv elsajátítása — a mennyiben megmagyarosodásuknak ez lenne a legfőbb akadálya — egyikre nézve ép oly nehéz, mint a másikra nézve.

Aligha csalódunk, ha ama jelenség okát abban keressük, hogy a tót nemcsak szívósabb, de olyan assimiláló képessége is van, a mi a ruthénben hiányzik. Sasinek, a turóczsztentmártoni »Matica Slovenská« volt titkára a szlovákokról írt tanulmányában méltán dicsekszik fajrokonainak assimiláló képességével, melynek hatása különösen a németek és tótok által vegyesen lakott vidékeken tapasztalható. De mi is jelezhetjük, hogy a Szepességben a németeket rohamosan szívja fel magába a tót elem.

A magyarság térfoglalása Zemplén megyében első sorban a ruthének rovására történik. A gör. katolikusok eredetileg mind ruthének voltak s míg jelenleg az összes népesség 30·82⁰/0-a gör. katolikus, csak 10·37⁰/0-a ruthén. Ez a

20·45⁰/0-nyi különbség a vallás és a nemzetiség közt azt jelenti, hogy 30 ruthén közül 20 magyarnak vallja magát. S a ruthének magyarosodási processusa szakadatlanul tart. Az 1890-iki népszámlálás szerint a görög katolikusok 0·39⁰/0-kal szaporodtak, de a ruthének 0·92⁰/0-kal fogytak, tehát a magyarság hódítása a ruthénekkal szemben 0·53⁰/0-kal fejezhető ki.

A ruthén — talán azért is, mert eszesebb a tótnál — könnyebben tanulja nyelvünket s ha megtanulta: szívvel-lélekkel magyarrá lesz.

Ujhely környékén Borsi, Toronya, Ruda - Bányácska, Zemplén; a Bodrogközön Kis-Dobra, Agárd, Szerdahely, Lelesz-Polyán, Vajdácska; a Hegyalján Sárospatak, Olaszi, Tolcsva, Zombor, Szerencs, Tokaj, Keresztúr, stb., ma már tiszta magyar községek, miután orosz lakói a magyarságba teljesen beolvadtak. A sárospataki vagy az agárdi vagy a vajdai gör. katolikus oroszul imádkozik ugyan, de nem ért belőle egy szót sem.

A ruthének közül ma már csak a határszélen, a szinnai, homonnai és sztropkói járásban lakók beszélnek oroszul, mivel a mi nyelvünket elsajátítani nincsen alkalmuk. A svicskár — így nevezik a felvidéki ruthént, kinek szüre gallérját gyertyabélhez hasonló fonalak ékesítik — az alatt az egy-két hét alatt, melyet mint képes évenként az alföldön tölt el, nyelvismereteit nem igen gyarapíthatja. De a magyar nemzethez való ragaszkodás tekintetében nem engedi magát elmagyarosodott hit- és fajrokonai által túlszárnyaltatni.

A hazafias gör. katolikus papoknak és tanítóknak van rá gondjuk, hogy hiveikben, — kiknek őseik Rákóczi és Tököly zászlói alatt harczoltak s 1849-ben sem szegődtek ellenségeinkhez, — a magyarok iránti hagyományos rokonszenv meg ne fogyatkozzék. A sárospataki főiskola egyik folyosóján egy régi, rozszant asztal látható, melyen a hagyomány szerint II. Rákóczi Ferencz 1703-ban egy éjet töltött s melyet a Budpalócz helységben élő Duzsár nevű orosz család kegyelettel őrzött meg az utókor számára. A nemzeti reliquiával szemben tanusított eme kegyelete az orosz családnak az, a mi világot vet általában a ruthének hazafiságára.

A fennebbiek után azt hiszem, méltán állíthatom, hogy

Zemplén vármegye nemzetiségi statisztikája a magyarság szempontjából különösen a gör. katolikus ruthének simulekonysága folytán válik évről-évre kedvezőbbé.

Annál lassúbb tempóban halad a zsidók magyarosodása.

Zsidó és zsidó közt azonban különbséget kell tennünk. A haladók, vagyis a kongresszuspártiak, nálunk is, mint országszerte, nyelvökre, szokásaikra nézve megszűntek idegennek lenni. De ezeknek száma igen csekély. Ujhelyen külön hitközséggé alakultak, egyebütt csak szórványosan találkozunk velük. Annál többen vannak az orthodoxok. Ezek két részre oszlanak. Mind a két résznek közös jellemvonása a kizárólagosság. Ősi vallási szokásaikhoz való makacs ragaszkodásuk lehetetlenné teszi rájuk nézve a művelt társadalomba való belépést; a társadalomban egy egészen elkülönzött érdekkört alkotnak, mely a többi érdekkörökkel felette laza összeköttetésben áll. Csakhogy míg az egyik részben megvan a hajlandóság és az igyekezet a nemzettel való egyesülésre: a másik, az u. n. chassid felekezet, idegennek tekinti magát közöttünk.

A hegyaljai és a bodrog-, valamint taktaközi orthodox zsidók asszonyai, gyermekei otthon épen úgy, mint az utcán magyarul beszélnek s csak a férfiak egymás közt, a »börzén« — a mint piaczi összejöveteleiket nevezik nálunk a keresztények — használják azt a bizonyos jargont; míg ellenben a chassidaeusok a magyar szótól irtóznak, miután vallásuk szigorúan tiltja nekik bármely művelt nyelv használatát. Ez a tilalom annál szentebb a zemplénmegyei chassidaeusok előtt, mivel a chassid felekezet főemberei 1866-ban épen a mi megyénkben, Nagy-Mihályon tartott zsinatukon kötötték azt a lelkükre.

A közelmúltban a zsidó zugiskolák hajtották leginkább a chassidaeusok malmára a vizet. 1877-ben az autonom orthodox zsidóság kieszközölte a közoktatási miniszternél azt a famózus rendeletet, mely szerint a »héber iskolákra« a népiskolai törvény nem vonatkozik, ennél fogva azok a tanfelügyelő felügyelete alá sem tartoznak. Ugyanez a rendelet a zugiskola fogalmát is meghatározza akképen, hogy zugiskolának csak az olyan héber iskola tekinthető, melyben a héber írás és olvasáson kívül egyebet is tanítanak.

A bocherek, a chassidaeusok teljes megelégedésére, ennek a rendeletnek a védelme alatt szabadon garázdálkodhattak.

A zugiskolák gomba módra elszaporodtak. Magában Ujhelyben a közigazgatási hatóság tiznél többet fedezett fel, midőn a zügiskolák ellen a hadjáratot megindították. Mert a visszaélések meggátlása végett a tanfelügyelőség a miniszter utasítása folytán csakhamar üldözőbe vette azokat a héber iskolákat, melyeknek növendékei valamely nyilvános iskolában az 1868-iki törvény által megállapított oktatásban nem részesültek.

A hadjárat még ma sem szűnt meg. De addig, míg chassidaeusok lesznek, kik a héber szent könyveket: a bibliát és a Talmudot tekintvén a bölcseség kizárólagos kútforrásának, minden profán tudománytól borzalommal fordulnak el, a zugiskolák teljesen nem lesznek kiírthatók, bármilyen erélyt fejt ki különben ellenük a tanfelügyelőség és a közigazgatási bizottság.

A bocher mellett főképen a rabbinus akadályozza meg az orthodox zsidónak nemzeti szellemben való átalakulását s azt, hogy a társadalomban számottevő tényező legyen. A rabbinus elzárkózik a világtól, csakis híveivel érintkezik, úgy, hogy alig ismeri őt a községben valaki. Én, ki csaknem két évtizede lakom Sárospatakon, ma sem tudom, hogy néz ki az idevaló népes hitközség vezére. A zsidó lelkipásztor a közéletben nem szerepel, annyira nem, hogy például a vármegyei bizottságban, melynek pedig közel száz különböző felekezeti lelkész tagja szokott lenni, egyetlen egy rabbinus sincsen. A községi képviselő-testületekből is a községbeli lelkészek közül rendszerint csak a rabbinus hiányzik.

Nagyon természetes, hogy midőn az, a kinek a zsidóságot a társadalommal szemben képviselnie kellene, ennyire magába vonul: a ridegen értelmezett vallási szabványok uralma alatt álló zsidóságot mindenki egy külön, teljesen idegen kasztnak tekinti, melyet üldözni ugyan nem üldöznek, miután a mi népünkben az antisemitizmus még eddig gyökeret nem vert, de különösebb rokonszenvet sem érezhetnek iránta.

A neologoktól és orthodoxoktól világnézletökre nézve különböző chassid zsidók nemzetietlen maguktartásának tulajdonítható, hogy a német elem nálunk 5.19⁰/₀-kal szerepel s hogy a legutóbbi tíz év alatt — a népszámlálás adatai szerint — 0.34⁰/₀-kal szaporodott. Az az egy-két német község, me-

lyet a múlt században nagyobbára Trautsohn herczeg telepített ide, így nevezetesen Sárospatak közelében Károlyfalva, Trautsohnfalva, Józseffalva, továbbá az Ujhelytől észak-nyugatra félórányira fekvő Hosszúláz, az alsó Hegyalján Mád és Tállya közt a 18-ik század közepén szintén katolikus svábokkal betelepített Rátka, részint teljesen, részint annyira megmagyarosodott már, hogy magyarajkúnak vallja magát; csakis Trautsohnfalva öregebb asszonyai közt akad még egynéhány, a ki nem tud magyarul. A mi svábaink tehát a legutóbbi népszámláláskor általában nem vétettek fel németeknek. Hanem igenis a 30.000 zsidónak egyrésze osztatott be a németajkúak közé, miután tényleg a rontott német nyelvet beszéli.

BALLAGI GÉZA.

NÉPÜNK KORVISZONYAI ÉS HALÁLOZÁSI STATISZTIKÁNK.

*(Felolvastatott a magyar tud. Akadémia II. osztályának 1892. évi
december hó 5-én tartott ülésén.)*

— *Első közlemény.* —

I. BEVEZETÉS.

A mai államoknak az a nagyszabásu leltározási művelete, melyet népszámlálásnak nevezünk, egész sorozatát az emberi életviszonyoknak van hivatva feltárni. E viszonyok közt vannak olyanok, melyek az államot politikai vagy gazdasági szempontból érdeklik, vagy a közművelődési állapotokra vetnek világot és vannak olyanok, melyek — legalább első sorban — a nép életének fizikai, helyesebben fiziologiai oldalára vonatkoznak. Ebbe az utóbbi csoportba két alapviszony tartozik: a nem és a kor. E viszonyok vizsgálatára kiterjed minden, csak valamennyire is kielégítőnek mondható népszámlálás; természetesen kiterjedt azokra hazai felvételünk is. Ezenkívül bevették utolsó népszámlálásaink kérdőlapjaira a testi és lelki fogyatkozásokat s a betegséget is. Ez utóbbiak bármily nagy érdeklődéssel bírnának is, a statisztikai felvétel elé oly akadályokat gördítenek, hogy az eredmény, mint szerény nézetünk szerint népszámlálásról népszámlálásra jobban kitűnik, nem ér fel az okozott fáradsággal. Átmenetet képez már a tulajdonképi szociális és gazdasági viszonyok feltűntetésére a családi állapot statisztikája, mely azonban csak a korral való összefüggésében tanulmányozható sikerrel¹⁾ s azért, ha különben a demografia élettani osztályának akarnánk is

¹⁾ Kifejezésre jut ez hazai hivatalos statisztikánkban is, hol a népesség családi állapota a megyei és városi táblázatokban a korral összevetve mutattatik ki.

azt lefoglalni, mint összetett, egy másik viszony függőjét képező tényező, csak másodsorban jó tekintetbe. Marad tehát, miní közvetlenül alapul szolgáló demografiai viszony: a nem és a kor. Az utóbbival foglalkozni s e tekintetben hazai állapotainkat a külföldiekkel, jelen viszonyainkat a régebbiekekkel, hazánk különböző részeit egymással, a vidéket a városokkal, a középnagyiságu városokat a fővárossal összehasonlítani lesz egyik főfeladatunk.

Statisztikai kutatások hasznos voltát, bármely irányuak legyenek is azok, e helyen bizonyítgatni, azok létjogát igazolni meggyőződésünk szerint teljesen felesleges munka volna. S ha mégis néhány szót szentelünk a korstatisztika fontosságának, úgy azt azért tesszük, hogy a viszonyt, mely a statisztika ezen ága s annak egy másik, hatalmasan kifejlődött, valóban szigorú mennyiségtani alapokra állított ága, az u. n. népmozgalmi — nevezetesen születési és halálozási statisztika közt fennáll, némi világításba helyezzük.

Szinte banálisan hangzik az a mondás, hogy a népesség korviszonyai a népmozgalom jelenségeivel függenek össze. Természetesnek fogja mindenki találni, hogy a hol sűrű a a születés, ott sok a gyermek, a hol ritka, ott kevés; vagy pedig, a hol sűrű a halálozás, ott kevés az öreg, a hol ritka, ott sok s így tovább. De az összefüggés kölcsönös voltáról már gyakrabban megfeledkeznek az emberek; nemcsak a laikusok, hanem magok a statisztikusok is szem elől tévésztik a korviszonyok döntő befolyását a népmozgalom számaira. Még mindig mindennapi dolog, hogy az esketések és születések számát az összes népességhez találjuk viszonyítva, pedig ez a viszonyítás országról országra, vidékről városra egészen más eredményeket ad, mint az egyedül helyes viszonyszám, mely házasságkötéseknél a *megfelelő korban* levő nem házas egyénekhez,¹⁾ születéseknél a *nemzéképes korban levő*²⁾ nőkhöz — és pedig törvényes születéseknél a házasságban élő, nem törvényeseknél a házasságban nem élő nőkhöz viszonyítja a kérdéses számokat. Hogy mekkora az a holt teher, melyet a közönséges számítási mód a nevezőben magával hord, arról

¹⁾ Pl. a 15 éven felüliekhez, mint a német hivatalos statisztika teszi.

²⁾ Pl. 15—50 éves korban levőkhöz, mint a német hivatalos statisztika teszi. A szaporasági mérv megállapítása nem történhetik helyesen, ha a gyermekek és agok is szerepelnek az osztóban.

mindenki fogalmat szerezhethet magának, ha a korstatisztikai, illetve a családi állapotra vonatkozó adatokba bepillant. Esketéseknél kétharmad vagy háromnegyed, születéseknél, mindig csak enyhe számításal, háromnegyed-rész az osztóban felesleges, tulajdonkép csak zavart okozó ballaszt. Nem csoda, ha pl. a kitűnően feldolgozott német hivatalos statisztika kimutatásai szerint¹⁾ a közönséges viszonzszámításnál a birodalmi főváros, Berlin, az ország 35 része közül házasságkötéseknél az első, születéseknél a hatodik helyen áll, míg a helyes számítás azt esketéseknél a hetedik, születéseknél pedig éppen a harminczadik helyre juttatja. S ha ugyanezt a számítást keresztülvisszük hazánk hirtelen nagyranőtt fővárosára, úgy azt fogjuk találni, hogy széles e hazában nincs megye és alig van város, melyben olyan kevés házasságkötés és oly kevés születés fordulna elő, mint Budapesten.

De legfontosabb és mégis oly gyakran figyelmen kívül hagyott mozzanat az az összeköttetés, mely a halálozási és a korviszonyok között létezik. Minden halálozási tábla tanubizonyosságot tesz arról, hogy a halálozási arány első sorban a kortól függ. Nagy, valóban megdöbbenően nagy a halálozási arány az élet legzsengőbb éveiben, hamarosan leszáll azután a serdülés korától egy jó darabig csaknem változatlan marad, alig észrevehetően emelkedve a közép életkorokban, míg a magas korévekben ismét erős a halálozás egészen az emberi élet legfelsőbb határáig. Semmi más tényező nem gyakorol oly nagy befolyást a halandóságra, mint a kor. A két nem, a férfi és a nő, tudvalevőleg szintén más és más ellenálló képességgel bír a halállal szemben — a nő, kivéve életének bizonyos kritikussabb szakait, általában kevesebb veszélynek van kitéve, mint a férfi — de e különbség egészen jelentéktelen ahhoz képest, melyet a kortényező előidéz. *Következik ebből, hogy a halálozási viszonyok kutatásának elengedhetlen előfeltétele a korviszonyok ismerete, a halálozási statisztikának alapja pedig a korstatisztika. Minden olyan halálozási statisztika, mely tekintetbe nem veszi azoknak az élőknek korát, kiknek halálozási viszonyairól szó van: teljesen alkalmatlan összehasonlításokra,*

¹⁾ Ld. Statistik des Deutschen Reichs. Herausgeg. vom kaiserl. statistischen Amt. Neue Folge. Bd. 44. Stand und Bewegung der Bevölkerung des Deutschen Reichs und fremder Staaten in den Jahren 1841 bis 1886. Berlin, 1892., a 9* és 10* lapokon.

melyek nélkül viszont a statisztika érték nélkül való. Mit mondjunk például az olyan statisztikáról, mely az egyes foglalkozási ágak halottainak átlagos korát számítva ki, abból akar az illető foglalkozások egészséges vagy egészségtelen voltára következtetni, a nélkül, hogy az illető foglalkozást üzök körviszonyait ismerné? Ha azt olvassuk valahol, hogy a külön kereset nélkül, saját vagyonukból élő férfiak átlag 66 évet érnek el, míg a női cselédek átlag csak 33 évig élnek:¹⁾ úgy bizonynyal mosolyogni fognánk az olyan statisztikuson, ki ebből a két foglalkozásnak az egészségre gyakorolt különböző hatását akarná kiolvasni, holott mindenki tudja, hogy az előbbi csoportba tartozó nyugalomba vonult egyének eo ipso öreg emberek, kik nem halhatnak meg más, mint öreg korban, míg a női cselédek többnyire 15—35 éves korban állanak s mielőtt magasabb korba jutnának, lassanként férjhezmenetel vagy más uton-módon, elhagyják a szolgálatot: ezek halálozási kora természetesen alacsony. Hogy ad absurdum vigyük a dolgot: kiszámíthatná valaki, hogy a joghallgatók, mondjuk, átlag 21 éves korban halnak el, vagy a gymnázisták átlag 15 éves korban; de talán senki sem lesz oly dőre, hogy ebből ezen foglalkozások egészségtelen voltát akarná bebizonyítani!

De nem csak a foglalkozásnak, hanem bármely egyéb életviszonynak a halálozási arányra gyakorolt befolyása sem tárgyalható a körviszonyok számbavétele nélkül. Ha valaki azt a hatást akarja tanulmányozni, melyet a házasság életgyakorol az emberi élet szívósságára s egyszerűen azt nézi, hány házasság és hány nem házasság van a halottak közt: bizonynyal meg lesz lepetve a különbség által, melyet e téren tapasztal; látni fogja pl., hogy a házasság a halottak közt csak fele oly arányban szerepelnek, mint az összes népességben. Ha azonban azt a következtetést akarná ebből levonni, hogy a házasság kétszer oly ellenállóvá teszi az embert a halállal szemben, akkor ugyancsak megjárna: a magyarázat — egy csekély különbség híján — ott van, hogy a házasság életet élők javarészt az élet delén, vagy a körül álló egyének, kik, mint ilyenek, csekély

¹⁾ E példa »Budapest főváros statisztikai hivatalának« közleményeiből van véve. Ld. a XXII. kötetet: »Budapest főváros halandósága az 1882—1885-dik években és annak okai, írta Körösi József, Budapest 1888.« czímmel a 125 lapon. Megjegyezzük azonban, hogy a jelzett helyen e számokhoz semmi kommentár sincs fűzve.

halálozási aránynyal birnak, mig a nem házasok közt ott van a temérdek gyermek és nagyon sok aggastyán is, mert hisz a házas életet élt emberek egyik fele természetesen mint párját vesztett özvegy száll a sírba s így szintén a nem házasok közt számít.

Csak még egy-két példát a halálozási statisztikának elégtelenségéről egymagában, korstatisztika nélkül. A vagyonság, a jólét kétségtelenül kedvező hatással van az emberi élet meghosszabbítására: statisztikai mértéke azonban e hatásnak nem állítható fel a korviszonyok szemmeltartása nélkül. Ismeretesek azok a statisztikai számítások, melyek nagyobb városokban, — fővárosunkban is — e hatás megállapítására tettek, akár a szegény és gazdag városrészek szétválasztása, akár a halottak közvetlen egyénítő osztályozása útján. Bármily szép és meggyőzőknek látszó eredményeket érjenek is el e kutatásnál: részünkről azokat a korstatisztika nélkül teljesen hasznavehetetlennek találjuk. Mert elmondhatjuk például,¹⁾ hogy a leggazdagabb osztály összes halottai közül egy éven alul volt 10⁰/o, mig a szegény és az inséges osztálynál 38⁰/o, vagy 5 éven alul ott 18⁰/o, mig emitt jóval több, mint felerész, t. i. 61⁰/o — ezek a számok azonban mit sem érnek mindaddig, mig nem tudjuk, hogy a két osztály életben volt tagjai közt az egy, illetve öt éven aluliak minő arányban vannak képviselve? S mivel jól tudjuk, hogy az alsóbb osztályokban sok a gyermek, a felsőbbekben ellenben kevés — egészen eltekintve attól, hogy a sok gyermekes család eo ipso szegényebb, mint a kevés gyermekű, s hogy növekedő nagy városokban természetesen több a gazdag a felsőbb, mint az alsóbb korévekben: nyilvánvaló, hogy a különbség azért oly szerfölött nagy, mert a kormegoszlás osztályról-osztályra más és más. Még nagyobb zavart okoz e körülmény akkor, ha a halálozási arányt a lakásviszonyokkal vetjük össze, mint az fővárosunk statisztikájában történik. A lakások tömötsége már magában is a szegénység jele, de meg természetesen függ a gyermekszámtól is: a hol sok a gyermek, ott — ceteris paribus — tömöttebb a lakás, több lakó esik egy szobára. A különbség tehát, mely pl. a legfeljebb 2 lakóval biró szobákban tartózkodott elhunytak s a 10-nél több egyén által

¹⁾ Ld. ismét Budapest főváros statisztikai hivatalának közleményei jelzett kötetét. A 35. tábla (93. l.) nyomán kiszámítva.

lakott szobákban elhunytak átlagos kora közt van — mi Budapesten 1876—81 átlagában 5 évet tett: egy jó részben ennek a körülménynek róható fel.¹⁾ A holt teher, mely itt minden számtani műveletben előfordul, lehetetlenné teszi a keresett hatás megtalálását s a statisztikus ott áll, a hol a matematikus állana, ha eléje egyetlen egy olyan egyenletet tennének, melyben két ismeretlen van. A különbség csak az, hogy — míg a matematikus bizonynyal faképnél hagyná azt, ki ilyen problémának megoldását tűzné ki eléje: a statisztikusok jó része még nem jutott világos tudatára mesterségök azon alphájának, hogy az egyes viszonyok hatásának tanulmányozásánál legalább a fontosabb zavaró tényezők kiküszöbölendők.²⁾

¹⁾ Ld. a már többször említett Közlemények XVIII. kötetét a 242. lapon. Körösi itt megjegyzi, hogy »a túltömött lakások nemcsak a gyermekkor képviseltetését illetőleg, hanem a legmagasabb korosztályok előfordulása tekintetében is anormalis viszonyokat tüntetnek fel. A mint ugyanis a szerző utolsó népszámlálási munkájában kimutatta, a legmagasabb korban álló személyek száma a túltömött lakásokban feltűnő módon emelkedik.« Minden esetre érdekes társadalmi jelenséggel állanánk itt szemben, de Körösi ezen állítását éppen nem igazolja említett munkájának (Budapest fővárosa az 1881. évben. II. köt. 81. l.) azon helye, a melyre kifejezetten hivatkozik. E helyen ugyanis szó szerint az áll: »A tiztől felfelé menő korosztályok azután a túltömött lakásokban gyérebben vannak képviselve, különösen pedig a felsőbb évek, mint például:

	az egész város átlaga szerint	a túltömött lakásokban
50—60 év	7·00 ⁰ / ₀	4·83 ⁰ / ₀
60 éven felül	5·70 ⁰ / ₀	2·91 ⁰ / ₀

E számok úgy, mint a szöveg, egyenes ellentétben állanak azzal az előbb idézett állítással, hogy a túltömött lakásokban feltűnő módon emelkednék a legmagasabb korosztályokban levők száma. Ugy látszik, jeles statisztikusunk itt a pinczelakásokra gondolt, melyekről valóban azt állítja a népszámlálási mű II. k. 81. lapján, hogy »ezekben feltűnő sok élemedett korú egyén is találtatott«. Ámde, eltekintve attól, hogy a pinczelakások nem azonosíthatók a túltömött lakások összegével, a hivatkozott (1. sz. jegyzet) táblázat arról tanuskodik ugyan, hogy a pinczelakásokban valamivel több az öreg, mint a túlnépes helyiségek átlagában, de még mindig jóval kevesebb, mint a városi népességben általában. Volt ugyanis (83. l. 4. j.)

	az összes túlnépes helyiségekben	csak pinczében	az egész város népességében átlag
50—60 éves	4·83 ⁰ / ₀	5·60 ⁰ / ₀	7·00 ⁰ / ₀
60 éven túl	2·93 ⁰ / ₀	3·45 ⁰ / ₀	5·70 ⁰ / ₀

²⁾ Ismeretes ugyan a statisztikai módszer azon különleges esete, mikor egy tényből két ismeretlen tényező nagyságára következtetünk: de csak azon korlátozó feltétel alatt, hogy e kérdéses tényezőkről tudjuk, hogy azok ellentétes hatásúak. Így pl. az 1890. népszámlálás

A mondottak tán máris elegendők volnának arra, hogy a tanulmány czimében jelzett kettős tárgy, a korviszonyok s a halálozási statisztika, összekerülését tetszetőssé tegyék. De nem mulaszthatjuk el, hogy hazai viszonyainkból meritett

azt tanusította, hogy a nők számbeli túlsulya a férfiak felett 10 év alatt csökkent. E hatás csak 2 tényező összeműködésének lehet eredménye: a két nem természetes népmozgalmának, vagyis a születések és halálozások különbözetének és a vándorlásoknak, melyekben különbözőleg vesz részt a két nem. Már most, ha tudjuk, hogy nálunk a természetes szaporodás a férfi nemnek kedvez, de viszont a kivándorlás folytán több férfit veszít el országunk, mint nőt: ugy annyit legalább megállapíthatunk, hogy az utolsó tíz év alatt a természetes szaporodás tényezője, mely a férfiaknak kedvez, erősebben hatott, mint a vándorlás. Ámde ezzel természetesen nem ismerjük még pontosan a két tényező erejét s a mint például a következő két $x - y = a$ alakú egyenlet mindegyike áll:

$$1000 - 970 = 30.$$

$$35 - 5 = 30.$$

holott az egyikben x alig valamivel nagyobb, mint y , míg a másikban 7-szer akkora; — ugy adott esetünkben s minden egyes hasonló esetben óriási különbségek foroghatnak fenn a két ellentétes tényező erejében, a nélkül, hogy a végeredmény, az összhatás, változnék. Folyik ebből, hogy az összhatás ismerete még e kedvező esetben sem enged következtetést a két ismeretlen abszolút nagyságára, hanem csakis arra vezet, hogy megállapíthassuk, hogy melyik nagyobb a másiknál. Az $x - y = 30$ egyenlet ugyanis feloldva annyit mond, hogy $x = y + 30$, tehát x 30-al nagyobb, mint y .

Természetes, hogy az esetben, ha a két tényezőről nincs bizonyítva, hogy azok hatása ellenirányu, még annyit sem tudunk meg, hogy melyik az erősebb közülök. Az egyenlet ekkor $x + y = a$; $x = a - y$ s ha $a = 30$, akkor $x = 30 - y$, mi pl. akkor is áll, ha $x = 20$, $y = 10$, s akkor is, ha $x = 5$, $y = 25$, de még akkor is, ha pl. $x = 1000$, $y = -970$, vagy pedig $x = -970$ és $y = 1000$.

Sajnos, hogy a most említett akadályai, illetve nehézségei a statisztikai következtetéseknek igazán napról-napra utunkba gördülnek — mert hisz mi sem nehezebb, mint az összes közreható tényezők elkülönítése és hatásaik külön-külön megállapítása. Ámde a statisztikusnak soha sem szabad szem előtt tévesztenie, hogy a hol a tökéletes elkülönítés nem sikerül, ott a legnagyobb óvatossággal szabad csak a még elválaszthatlanul összetapadt tényezők egyikének vagy másikának természetéről nyilatkozni, azok erejére következtetni s a társadalmi tudományok, melyeket itt a statisztika szolgálni hivatott, sokkal többet nyernek azzal, ha tehetlenségünket adott esetben bevalljuk, mintsem azzal, ha módszertanilag helyt nem álló merész — sokszor szépen hangzó, de belül üres — feltevással lépünk elő. (Még jó, ha a »feltevés« kifejezésével utalás történik arra, hogy itt tulajdonkép csak gondolunk valamit — de hányszor látjuk, hogy a statisztikai igazság dicsfényével öveznek körül oly tételeket, melyek tisztán alanyi benyomások vagy éppen a merész röptü fantazia temékei!)

még egy érvet ne hozzunk fel eljárásunk mellett. Mindenki tudja és — sajnos — a külföld talán több súlyt helyez rá, mint önönmagunk, hogy népünk halálozási viszonyai mennyire szomorúak. Nemcsak a halálozási arány abszolút nagysága, hanem — és tulajdonkép még inkább — azok a borzasztó pusztítások, melyeket a járványok nálunk mindenütt ott véghezvisznek, hol egyszer megjelentek: kiáltó bizonyítékai azon kezdetleges viszonyoknak, melyek között egészségügyünk áll. A hol egy kolerajárvány, minő az 1873-ki volt, 13 millióból, mint a hivatalos adatok mondják, 200.000, de, amint van okunk gyanítani, tán 300.000, vagy annál is több egyént ragad el; hol a difteritisz, mint egyes vidékeinken napjainkban, egész nemzedékeket képes kiölni: ott valóban nagynak jelezhetjük a szükségét annak, hogy az állam karja közbelépjen a helyzet megjavítására. Ám minden állami cselekvésnek, ha öntudatos akar lenni, mindenek fölött pedig az egészségügyi igazgatásnak, pontos statisztikát kell alapul vennie. Annyival sajnosabb tehát, hogy hivatalos statisztikánk a halálozási viszonyok feltüntetésével oly mostohán bánt el. A ki tudja, minő erőfeszítéseket tesz a művelt külföld, hogy polgárainak életét, ezt a mindnyájunk legnagyobb, sokunknak ugy szólván egyetlen javát számon tartsa s kinyomozza azokat a körülményeket, melyek annak meghosszabbítására vezetnek és felderítse az okokat, melyek azt megrövidítik; a ki olvassa a külföld statisztikai hivatalainak nagy fáradsággal és rengeteg áldozatokkal összegyűjtött adataiból levont tanulságos következtetéseit: azt bizonyára nem elégithetik ki saját statisztikai kiadványaink sovány — a legfontosabb dolgokról hallgató — felvilágosításai. Van ugyan reményünk, hogy a hézagok rövid idő alatt be fognak tölteni s egész népmozgalmi statisztikánk a feladat fontosságához s a technika jelen előrehaladott voltaához mért gyökeres átalakításon fog keresztül menni: addig is azonban fontosnak véljük, halálozási viszonyainkra vonatkozó ismereteinket a korviszonyok számbavételével kibővíteni. Feladatunk — a már felsoroltakon kívül — tehát az lesz: a kormegoszlás tekintetbe vételével tenni összehasonlításokat a külföld és hazánk halálozási viszonyai, továbbá hazánkban belül a vidék és városok, nevezetesen a főváros, Budapest, halálozási arányai között. Ha ez összehasonlítás a vidékre és nagyobb városaink egyik osztályára kedvezőbb, városaink

másik csoportjára, nevezetesen és — sajnos, legnagyobb mérvben épen fővárosunkra nézve kedvezőtlenebb eredményre vezetend, mint a minőt a közönségesen alkalmazott kulcsok sejtetnek: arról nem tehetünk, az igazságot ki kell mondani, bármily fájdalmasan essék is az.

Mielőtt azonban korstatisztikánk eredményeinek elemzésére s a tanulságok levonására térnénk át: mint minden statisztikai kutatásnál, úgy itt is indokoltnak mutatkozik az anyag szemügyre vétele. S miután látni fogjuk, hogy népszámlálásunknak a korviszonyokra vonatkozó adatai nagyon sok hibaforrás befolyása alatt állanak s különösen bizonyos pontokon csak nagyon óvatosan értékesíthetők: szükségessé váland egy részről a nyert eredményeknek az elemzés folyamán más támpontokkal való megerősítése, másrészről pedig előtérbe nyomul az a kérdés, nem lehetne-e korstatisztikánkat a jövő népszámlálások alkalmával szilárdabb alapokra fektetni? E kérdéssel, melylyel a dolgozat végén óhajtunk röviden foglalkozni, kapcsolatban áll a halálozási statisztika reformjának kérdése is, minthogy a két statisztikai ág, mint említők, egymást kölcsönösen kiegészíti. Mikor e kérdésre is ki fogunk térni a legutolsó fejezetben, a külföldi minták s a technika mai fejlettsége mellett nagyon meg lesz feladatunk könnyítve úgy, hogy beérhetjük azzal, hogy néhány szóval ajánljuk a szerény nézetünk szerint célravezető megoldást.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS A FÖLDHITEL SZOLGÁLATÁBAN.

E szemle múlt év szeptember havi számában megpillantván a Havas tanár úr által közölt fejtegetés címét, első tekintetre az a véleményem támadt és a közlemény elolvasása e véleményemet meggyőződéssé érlelte, hogy itt egy komoly indítvány mezébe öltöztetett utópiával van dolgunk, a mely egy bizonyára tetszetős külsejű eszmét — két nagy banküzletág összekapcsolását — valósággá kívánja alakítani.

És ha azt merem állítani, hogy e gondolatom már a cím megpillantásakor támadt, evvel nem akarok talán valami jóstehetséget arrogálni magamnak, a súlyt csak arra kívánom fektetni, hogy az *életbiztosítást* és *földhitelt* két oly teljesen heterogén fogalomnak ismerem, a melyeket sem társítva, sem az egyiket a másik szolgálatába szegődve elképzelni képes nem vagyok.

Ez lévén — alább bővebben kifejtendő okokból — nézetem a szóban forgó tárgyról, feszült érdeklődéssel vártam az ez ügyben kifejlődő polemiát, a mely azonban, bevallom, egyáltalán nem elégitett ki, részben azért, mert a tervezetnek csak parciális érdekű részeivel foglalkozott, másrészt, mert e folyóirat múlt számában a dr. Nagy úr által emelt kifogásokat Havas tanár urnak — nézetem szerint — sikerült az egész vonalon megczáfolnia.

Én a tervezet tévedéseit nem az eszme kivitelében vélem föltalálhatni, hanem azt hiszem, hogy hibás a terv kiindulási pontja, hibás annak indokolása, azt hiszem, hogy a terv nélkülözi az életképesség azon föltételeit, melyek a *tervezetet* az *utópiától* megkülönböztetik.

»Felette kívánatos, hogy földbirtokosaink tehermentes birtokot hagyjanak utódaiknak.« Ez az a tétel, a mely hivatva

van az egész tervezetet közgazdasági szempontból ajánlani, s a melynek célja, hogy a később következő fejtegetések szükségességét jó eleve indokolja.

És épen ez a kiindulási pont teljesen téves. Mert kereken tagadjuk, mintha: »közgazdasági iróink, kik a földhitel kérdésével behatóbban foglalkoztak, mindannyian hangsúlyozták, hogy földbirtokosaink tehermentes birtokot hagyjanak utódaiknak«. Mert bár hajlandó vagyok megengedni, hogy az *egyéni gazdaság* szempontjából mindig kedvezőbb a földbirtok tulajdonosára, ha ugyanazt a birtokot tehermentesen, mint ha megterhelve bírja avagy hagyja hátra utódainak, de közgazdasági szempontból határozottan téves azt állítani, mintha valami elkerülésre, bár erőfeszítéssel járó elkerülésre méltó rossz lenne az, birtokkiegészítés vagy beruházások, földjavítások eszközlése vagy társtulajdonosok kizárása és más hasonló célok kivitelére kötött kölcsönökkel megterhelt földbirtokokat hagyni hátra. Azoknak az özönvíz előtti időknek vége van már, a mikor minden adósságot, minden kölcsönt a nummus non parit nummum elvénél fogva valami immorális, veszélyes, elítélendő dolognak tekintettek; a mai, kissé tisztultabb fölfogással eljutottunk már annak beismeréséhez, hogy az adósság, de eminenter a jelzálogadósság önmagában véve a körülményektől elvontan sem jónak, sem rossznak nem tekinthető, akár egyikké, akár másikká csak az a cél minősíti, a melynek elérése végett a kölcsönüzlet megkötött.

Csak azokkal a számításokkal foglalkozunk, a melyek alapjául Havas úr fölteszi, hogy az annuitások fizetése, ha bizonyos számú éven át teljesített, megszűnik — az adósság teljes megszüntetése mellett — még a kölcsönvevő-biztosított életében. Maga a szerző a fogalomnak megfelelő organizációt két intézet szövetkezésében, a közös célra való egyesülésében látja: de kérdjük, képzelhető-e, hogy ha egy kölcsönügylet kötésénél két intézet szerepel finanszírozó felek gyanánt, képzelhető-e, hogy az adós olcsóbban jöjjön ki, mint ha kölcsönügyletét csak egy intézetnél köti, ha csak egy oly intézet van, mely az ügyletből nyereséget kíván vonni.

De a két intézet szövetkezése, mondhatnók, csak külső momentum. Megengedjük! De még ha a tervezett gépezet összes működését egy intézet végzi is, ennek kettős működési körének — mint kölcsönadó és biztosító — megfelelőleg kettős

díjazást kell szednie a szolgáltatásért, a mely utóvégre is csak egy: a kölcsönnyújtás.

De hogy a kölcsönvétel ezen módja valósággal nem a legolcsóbb, azt a Havas úr által kitüntetett dijszázalékok minden érvelés nélkül bizonyítják. A kölcsönösszeg 7—8⁰/₀-át a földből kigazdálkodni lehetetlen és közgazdasági szempontból határozottan károsnak, egyéni gazdaság szempontjából pedig az anyagi jólét megrontására vezetőnek tartjuk, ha egy gazda a neki nyújtott kölcsönért oly szolgáltatásokra köteleztetik, a melyek ellenértékét a kölcsön okozta haszon nem nyújtja. És ne feledjük, hogy e 7—8⁰/₀ díjtétel megállapításánál a legolcsóbb földhitelintézet kamatlábát vette Havas úr alapul, pedig földbirtokosaink túlnyomó, de *hitel* tekintetében egyedül számbaveendő részét az képezi, mely legelőkelőbb jelzálogintézetünknek általánosan ismeretes arisztokratikus elvek szerint adott, az értéknek csak csekély ⁰/₀-át képező kölcsönével be nem érheti, hanem más intézethez kénytelen folyamodni, a melynek drágább kamattételét véve alapul, a díjtétel már mintegy 10⁰/₀-ra fog esetenként emelkedni: oly horribilis ⁰/₀, a melyet a terv imaginär előnyeinel fogva eszélyes és *egészséges* gazda alig lesz hajlandó fizetni.

Szóval: miután a múlt havi számban megjelent válaszban Havas tanár úr tervének hatályát már maga a kifogástalan egészségű és tegyük hozzá, nem túlságosan éltes földbirtokosokra szorította, a fentiek alapján további megszorításul azt mondhatjuk, hogy bár jelentékeny, de még elviselhető díjtétel alapján csak azon földbirtokosok fogják a tervezett újítást fölhasználhatni, a kik birtokaikat csak kevéssé óhajtják megterhelni.

E két hatalmas megszorítást mi már olyannak tartjuk, hogy *gyakorlati* szempontból már ezen szempontból sem hisszük az eszmét kivihetőnek, mert ily szűk üzletkör mellett e minden esetre nagyszabású terv kivihetőségéből sokat, majd mindent elveszít.

De ellenvetheti Havas úr, hogy ez merő hiedelem, esetleg azt a kifogást is teheti, hogy még ha a terv gyakorlati szempontból a mai viszonyok között sikerrel nem is volna életbe léptethető, mégis egészséges alapokon van megszerkesztve.

Azt szándéksom tehát a továbbiakban kimutatni, hogy tisztán elméleti értékkel, tisztán közgazdasági szempontból

sem áll meg a fölvetett eszme; nem azért, mert a morál, a méltányosság föltételeinek sem felel meg kivitele, azt óhajtjom bizonyítani, hogy nemcsak az épület van hibásan megszerkesztve, hanem maga az alap, a melyen épült, merőben elhibázott, még pedig azért, mert megvan a valóságos error in substantia, mely az egész okoskodást halomra dönti.

Havas úr egész fejtegetésének alapja, egész okoskodásának vezéreszméje az, hogy a jelzálogadós biztosítsa magát azon *veszély* ellen, hogy adósságát ki kell fizetnie. Nem egyéb az egész tervezet! Bizonyos díjakat fizet az adós évek során át, hogy csak azon veszélytől megóvja magát, hogy adósságát ki kell egyenlitenie. E díjakban nem fizeti a tőkét és kamatokat, mert hisz ha meghal, minden további fizetése megszűnik, hanem fizet valóságos biztosítási díjat adóssága kifizetése ellen. És itt van valóságos fogyatkozása a rendszernek, mely azt nemcsak kivihetlenné teszi, nemcsak utópiának bélyegzi, hanem a mely a gyakorlatba átültetve meglazítaná a közmorált, az ember kötelezettségeiről való helyes fölfogást.

Mert hogy a jég elveri a termést, hogy a tűz fölemésztí a házat, hogy a halál megfosztja a családot eltartójától, támaszától, ezek veszélyek, fenyegető veszélyek, a melyek ellen való biztosítás eszméje abban rejlik, hogy e veszélyek a nagy tömegben ugyan szabályszerűen állanak be, de minden szabályszerűség, minden törvényszerűség nélkül érik az individuumot.

De az adósságot megfizetni, ez nem veszély, a melyet elhárítani, a mely ellen magát biztosítani, ez kötelesség, a melyet teljesíteni kell. És ha a kötelesség teljesítésének eme kötelező voltán nem változtat semmit az adós halála, de különösen nem a jelzálog-hitelnél, a hol a kölcsön alapja, a hitel lényeges eleme korántsem a személy, a mely a kölcsön nyújtásánál figyelembe sem jó, hanem épen az ingatlan, a melynek a kölcsön ennek időtartama alatt valóban inhaerens tulajdonává válik.

És ha találkoznék intézet, a mely Havas úr indítványát elfogadva az új üzletágot létesitené, úgy nem tudom, ez eszme pártolóinak jogérzéke mily eszmemenet útján igyekeznék elnyomni fölháborodását, a midőn a kölcsönvevő biztosított röviddel a biztosítás megtörténte után elhalván, a nevető örökösök tehermentes birtokot és még a kölcsönkép kapott jó összeg pénzt kapnák örökül?

Nem! A jelzálogkölcsön-üzlet és a biztosítási üzlet főismérvei oly különmeműek, de sőt oly tökéletesen ellentett természetűek, hogy e két ágnek egymásba olvadnia sohasem szabad.

A ki a tőkét ingatlanára kölcsönveszi beruházás, örökösmegosztás vagy akármi más körülmény miatt, ez azért a kölcsönért más járulékot jogosan nem fizethet, mint: 1. a kölcsönül élvezett tőke kamatát = a tőke minimális használati értéke az ő szempontjából, 2. a tőke törlesztésére szükséges összegeket. Miután pedig a föld, a melybe a tőke beruháztatott, az örökösnek egyenlőkép jövedelmez, akár csak elődjének, nem lenne jogosult egy ember minden törekvését oda irányozni, hogy élete folyamán a tőke használati értékén és normális törlesztési hányadán kívül többet adózzon, csakhogy megmentse utódait attól, hogy halálakor birtokát oly kölcsön terhelje, a melynek előnyeit, a vele szerzett beruházásokat örökül hagyja utódainak.

Valóban azt hiszem, az egész tervezet az életbe átültetve nem lenne egyéb egy rosszul jövedelmező üzletágnál az intézetre, mely azt üzletkörébe fölvette, másrészt altató szer, a melylyel könnyelmű földbirtokosok, a kiket a családjukra való tekintet eddig talán mégis takarékosagra ösztönzött, lelkiismeretük szavát örök hallgatásra készítenék.

Nem gyakorlati eszme a tanár úr terve, mert nincs meg benne az a népszerű vonás, mely azt nagy tömegek, egész érdekkörök számára üdvezítőül tüntetné föl, de nem is elméleti tervezet, mert egy ideális, a méltányosság elvén alapuló hitelrendszernek merő ellentéte az a helyzet, a melyet e terv életbeléptetése teremtene, nem más az utópiánál, talán kevésbé fantasztikus, de épen azért kevésbé megkapó, mint annyi más.

ÉBER ANTAL.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Deczember.

1-én. A brassói kohó- és bánya-társaság részvényei a budapesti tőzsdén forgalomba hozatnak. A mult évi osztalék 12 frt. volt, a részvények 200 frt. névértékre szólnak és az árfolyam két hét óta 178-ról 190-re emelkedett.

Az »Országgyűlési Értesítő« kö- és könyvnyomda-részvénytársaság megtartotta alakuló közgyűlését.

Az olasz borok vámkezeléséről a »Hivatalos Közlöny« Wekerle, Lukács és gróf Bethlen miniszterek által aláirt és deczember 15-én életbe léptetendő rendeletet közöl.

2-án. A budapesti hitelezői védegyelet kezdeményezésére a magyar *Incasso- és tudakozódási-egylet* megalakulása tárgyában felhívást küldenek szét.

3-án. A budapesti nyugoti pályaudvaron a rendes fekbért újból életbe léptetik.

4-én. A november 26-án Kőbányán hivatalosan megállapított *körömfájás* folytán kibocsátott kiviteli tilalom elrendelése miatt Bécs és Bernből köszönetnyilvánítást kapott a földmivelésügyi miniszter s egyuttal biztosítást nyert arra nézve, hogy az egészséges sertéseknek Kőbányáról való kivitele ellen nehézségeket támasztani nem fognak.

Az *Osztrák-magyar bankhoz* a hármias javaslat folytán Ö Felsége aichholzi MillerVincze lovagot nevezte ki *alkormányzóvá*.

6-án. A valutarendezés ügyében folytatott tanácskozások tárgyát a *koronaértékben való kötelező számítás és az egyforintos államjegyeknek forgalmon kívül helyezése* képezi.

A *pesti magyar kereskedelmi bank igazgatósága* elhatározta, hogy a felek kívánságára házak és telkekre ezentúl *50 évi visszafizetési határidővel is fog jelzálogkölcsonöket* engedélyezni.

Popper István vállalkozó által *Kassán* létesített *közuti vaspálya* egy részvénytársaság tulajdonába került; ezen társulat 300.000 frt. tőkével bir, melyből 270.000 a kereskedelemügyi miniszter közege által eszközölt becslés alapján a vaspálya és annak tartozékaiért kifizettetett.

7-én. A *körmöczi* pénzverdéből már megérkeztek a 20 és 10 filléres nikél darabok első *próbaérmei*; az ezüst-korona darabokat legközelebb küldik.

9-én. Berlinből sürgönyzik, hogy a porosz kormány megengedte, hogy a vészmentes istállókból származó kőbányai sertések állatorvosi felülvizsgálat után a porosz határon át bocsáttassanak.

A *herendi porcellángyár részvénytársaság* közgyűlése a gyárnak az Egyesült magyarországi üvegyár részvénytársaság által való átvételét jóváhagyván, a társulat *felszámolását* határozta el.

10-én. A tőzsdetanács közhírré teszi, hogy december 12-től fogva az *árútőzsde helyiségei* d. e. 9—12-ig, d. u. 3—5-ig maradnak nyitva.

13-án. A pénzügyminiszter elrendelte, hogy a *magy. 20 koronás aranyérmék az osztrák érmékhez hasonlóan szélesebb perémmel veretessenek ki.*

Ganz és társa vasöntöde részvénytársaságnál Wahrmann Mór helyébe elnökké egyhangulag Hegedüs Sándor országgyűlési képviselő választatott meg.

A *horvát-szlavon orsz. jelzálogbanknak* Zágrábban tartott összüléseben megállapították, hogy eddig már 654 kölcsön iránti folyamodvány érkezett be 2 millió forint összértékben.

Oroszországban a *keleti marhavész* nagy hevességgel kiütvén, a m. kir. földmivelésügyi miniszter körrendeletileg az 1888: VII. t.-cz. határozmányaira utal; különösen Besztercze-Naszód, Csik, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben, Hunyad és Krassó-Szörény megyék utasították, hogy azon állatorvosokat, kik ezen vészt még közvetlenül nem észlelték, annak különféle tüneteire nézve alaposan kitanítsák.

14-én. A budapesti *árú- és érték-tőzsde* engedélylyel bíró *ügynökeinek* szövetkezete az engedélylyel nem bíró ügynökök túlszaporodása ügyében a kereskedelemügyi miniszterhez folyamodott, kérvén, hogy a tőzsdetanács a fenálló alapszabályok megtartására utasítsa.

A *szeszfogyasztási adó* 1891. évi szeptember hó 1-től egészen 1892. augusztus hó végeig 28'926 millió forintot tett ki, a *szesztermelési adó* pedig 1'117 millió forintot.

16-án. *Wekerle* miniszterelnök, mint pénzügyminiszter *Chaudoir G. és társa* rézgyárral az 1 és 2 filléres darabokhoz szükséges bronzlapocskák szállítása iránt szerződést kötött. A gyár tartozik legkésőbbben 1893. jul. hó 1-én 300 munkással működését megkezdeni és az ócska rézpénzeket egyezményszerű áron rézérték szerint átvenni.

A *sepsi-szt.-györgy—csikszeredai helyi érdekű vasut* közigazgatási bejárása f. hó 13-án megtörtént.

A *tiszavölgyi társulat* központi bizottságának jelentése a társulat pénzügyi helyzetét világosan körülírja; a tiszai és szegedi kölcsön állása ez idő szerint 8'874 millió forint. Valamennyi társulat összes tartozása pedig 74'971 mill. forintra rüg.

17-én. A *magyar leszámítoló- és pénzváltó-bank* Pozsonyban *fiókintézetet* nyit.

A tőzsdetanács a *belvárosi takarékpénztár részvényeinek* hivatalos jegyzését elrendelte.

18-án. A *magyar keresk. részvény-társaság* kezdeményezésére megtartott friss *déligyümölcs-árverés* Budapesten jó sikerrel ment végbe. Elkelt 7000 láda; jövő héten újra 2500 láda érkezik és Lukács kereskedelemügyi miniszter az említett társulat és az Adria után ezen szállitmanyoknak egyelőre hetenkint ismétlődő árverését vette tervbe.

20-án. A földmivelésügyi miniszter a *ragályos tüdőlob* kiirtása tárgyában *törvényjavaslatot* terjesztett a képviselőház elé.

A magyar serfőzők egyletének évi gyűlése elhatározta, hogy a Németországban fenálló súlyszerinti malátaadó-rendszer mellett nyilatkozik és hogy a sörfogyasztási adó beszüntetését vagy legalább hektoliterenkint egy negyedrésze való leszállítását fogja kérelmezni.

22-én. *Az új vasuti üzletszabályzatot*, mely 1893. évi január hó 1-én lép életbe, közhírré teszik. Főleg a vasut jótállására nézve foglaltatnak abban fontos változások. Az értékbevallás teljesen megszűnik, mi a felekre nézve a bevallási jutalék megtakarítását és a teljes értéknek minden körülmények közötti visszatérítését jelenti. A vasuti közegeket tehát ezentúl nagyobb felelősség terheli.

Az I. magyar czipőgyár részvény-társaság, mely egy évvel ezelőtt 100.000 forint tőkével megalakult, *felszámolását* határozta el.

23-án. *A magyar-francia biztosító részvény-társaság* üzemének az I. magyar általános biztosító-társulattal való egyesítése tegnap ténnyé vált.

24-én. *A magyar mezőgazdák szövetkezete* felhívást bocsát ki a mezőgazdákhoz, a mezőgazdasági üzemhez szükséges anyagok beszerzése, a termények okszerű értékesítése és a hitel igények jutányos kielégítése tárgyában.

27-én. *A Szerbiával fennálló kereskedelmi szerződés* 1893. évi június hó 13-ig marad érvényben.

Az Osztrák-magyar bank a külföldi aranyérmék vásárlására vonatkozó új árszabást bocsát közre, mely 1893. évi január 1-vel lép életbe.

A pécs-barcsi vasut üzeme a magyar államvasutak igazgatóságának adatott át, úgy, hogy 1893. évi január 1-től fogva Barcs állomás, — ezen fontos gyűjtőhely — a m. kir. kereskedelemügyi miniszter tarifapolitikájának közvetlen befolyása alá kerül.

28-án. *A Spanyolországgal kötött kereskedelmi szerződés* 1893. év végeig változatlanul érvényben marad.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszter tegnap aláírta az *eszéknasic-patrimai vasut engedélyokmányát*. A vasut hossza 120 kilométer, építési tőkéje 5^{cs} mill. forint. Az alakuló ülés ma ment végbe.

29-én. *A temesi takarékpénztár* a temesvári *czukorgyár létesítése* iránt érdeklődik, nevezett takarékpénztárnál eddig már 400.000 frt. részvénytőkét jegyeztek, míg a hátralevő 300.000 forintra az aláírás a vidék mezőgazdasági közönségének körében fog gyűjtetni.

A diósgyőri vasgyár és a m. kir. államvasutak gépgyárának bevételei az elmúlt évben annyira növekedtek, hogy eddig már 30² millió forint szállított az állampénztárba. Előirányozva volt 26³⁴⁴ millió forint.

A budapest-terézvárosi takarékpénztár alakuló közgyűlése megtartott, az igazgatóságot az alapítók nevezték ki, a felügyelő-bizottság és a választmány a közgyűlés által választottak.

A tőzsdetanács az *erdélyi jelzálog-bank 4^{1/2}% zálogleveleinek*, valamint *4% községi kötvényeinek hivatalos jegyzését* elrendelte.

A berni nemzetközi egyezménynek megfelelő *új szállítólevelek* 1893. január 1-től kerülnek forgalomba, csak Szerbia, Bulgária és Törökországgal való forgalomban maradnak az eddigi fuvarlevelek érvényben.

Debreczenben Fleischl Fülöp és fia cég, valamint Ambrus Jakab és neje fizetéseképtelenné váltak.

30-án. Az *Osztrák-magyar bank* bécsi és budapesti főintézetei felhatalmaztattak, hogy beszállított aranyért a felek kívánatára bankjegyek helyett a készlethez mérten *koronaértékű arany-érméket* szolgáltatassanak ki. Jutalék gyanánt $\frac{1}{2000}$ fog felszámíttatni.

Az *egyesült budapest-fővárosi takarékpénztár* az *Andrássy-uton* fiókot nyit.

A *déli gyümölcs árverésének* jó sikere folytán hasonló célra Fiuméből közvetlenül *Aradra, Szegedre, Nagyváradra* és *Pozsonyba* is fognak déligyümölcs kocsirakományokat küldeni.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Fényes, szembeötlő sikerek hiányában az 1892. évnél nemzetgazdasági értéke aligha talál kellő méltatásra a nagyközönség szemében, jóllehet az elmúlt esztendő két irányban is egyike a legjelentősebbeknek Magyarország újabb nemzeti és pénzügyi fejlődési korszakában. A helyes pénzügyi felfogás fényes diadalát képezi az, hogy a magyar pénzügyminiszter nyomása folytán valuta-szabályozásunk ténynyé vált és mindenek felett óriási sikernek tekinthető, hogy a magyar állampapírok a nagy pénzhatalmak által mindinkább a legrendezettebb államokéval egyenrangúaknak tekintetnek. Az elmúlt évek részleges eredményeit magasan túlszárnyaló sikerekhez — melyek azonban csakis néhány évnél jó költségvetései és a járadékcímletek kiadása által voltak elérhetőek — ipari és kereskedelmi tevékenységünk mindinkább fejlődő kísérletei, földünk kincseinek növekvő kiaknázása, valamint a technikai javítások is természetszerűleg sorakoznak, úgy, hogy túlvértes felfogás nélkül megjövendölhetjük az immár kellően méltányolt magyar nemzetgazdaság még gyorsabb fejlődését a jövőben.

A vegyészeti, bányászati, technikai és villamos üzemi ágak ismeretének fejlődése azon egyedüli feltétel, melytől Magyarország gyorsabb nemzetgazdasági haladása függővé van téve. Legyőztük végképen a külföld becsmérő előítéletét *állami háztartásunk szabályozása és költségvetésünk egyensúlyának állandósítása által* és nem sokára ledől ama válaszfal is, mely bennünket mindeddig a nemzetközi forgalomtól elzárt: pénzértékünk szabályozása és saját pénzünknek a legnagyobb kereskedelmi államok pénzéhez való viszonyának állandósítása révén. Ha tehát tudásunk és képességünk a lehető legmagasabb fokot el fogja érni — és az ahoz szükséges természeti adományok felett eléggé rendelkezünk, bár kitartás tekintetében még sok kívánni valónk marad is — akkor a természet által dúsan megáldott ország, melynek földje sűrűbb lakosságot is táplálhatna, rövid idő múltán a középszerűség mértékén magasan túl fog emelkedni. Hiszen saját erejéből és az elmúlt századok kedvezőtlenége dacára máris a Nyugat méltatására és becsülésére tett szert.

Nem csekély a teremtendő és rendezendő dolgok száma. A valuta-szabályozás és aranybeszerzés tényleges végrehajtása, helyi érdekű vasutak és utak építése, az ipar fejlesztése, keleti kereskedelmünk istápolása, a Duna-szabályozás befejezése, szövetségi ügyeink és a mezőgazdasági hitel rendezése, — elég egy lustrumra — de meg van a jóakarát, szabad az út előttünk és kormányban, parlamentben egyaránt felvilágosodott gondolkodású férfiak ülnek.

Rendes körülmények között tehát a haladás lehetősége meg van adva s a siker reményével oda törekedhetünk, hogy a nyugoti államok és közöttünk levő távolság mindig kisebbedjék. Vajha ezen feltételek egy része beteljesülne az 1893. évben, melynek küszöbét immár átlépjük.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Ötven év a magyar ipar történetéből 1842—1892. Az országos ipar-egyesület félszázados működése. Az egyesület megbízásából írta Gelléri Mór. Budapest, 1892.

Századunkban a gazdasági élet általában mindenfelé óriás, előbbi századokkal össze sem mérhető fejlődést vett. A dolog természetében fekszik, hogy ebből a fejlődésből az oroszlánrész az iparnak jutott, mely századunk technikai haladását leginkább fordíthatta a maga javára. Kétségtelen az is, hogy ebből az általános haladásból hazánk is kivette a maga, habár különösen az ipart nézve a többi előhaladtabb nemzetekéhez mérten aránylag csekély részét. Nem akarjuk tehát anyagi haladásunkat túlbecsülni, de azért mégis bizvást mondhatjuk, hogy ez bámulatos s hogy a haladásnak ily nagy fokát a félszázaddal ezelőtt élők még csak remélni sem merték.

Bizonyos, hogy Európa s általában a műveltebb világ népei roppant anyagi emelkedéseket századunk technikai vívmányainak, különösen a tökéletesedett szállítási és közlekedési eszközöknek köszönhetik. De kétségbe vonni merjük azt, hogy mindezek a nagy vívmányok elérhetőek lettek volna a régibb társadalmi rend alatt, mely lebilincselve tartotta az erőket s nem engedte meg az egyéniségnek szabad fejlődését s érvényesülését. S éppen erre való tekintettel bátran mondhatjuk azt is, hogy előbb le kellett hullaniok a bilincseknek, melyek a szellemet s ennek szabad röptét lenyűgözve tartották, hogy tér nyíljon a haladásnak.

Hazánknak anyagi viszonyaira nem csak a régi társadalmi rend hatott bénítólag, hanem a hatalom is. Elvileg, a törvény szavai szerint ugyan hazánk szabad és független ország vala, de tényleg ez nem volt így. Századok óta idegen hatalom rendelkezett hazánkban, melylyel a függetlenség látszataért örökös harczokat kellett vívni s a mely viszont nem a mi érdekeinket istápolta és támogatta, hanem az idegen érdekeket. Annak a hatalomnak nem állhatt érdekében, hogy anyagilag emelkedjünk.

Nem mondhatjuk, hogy az időszak kezdetén, melyet a fentebb nevezett munka tárgyal, melyet olvasóinknak bemutatni szándékunk, nem volt iparunk. De mennyire kezdetleges és hiányos volt ez, akár csak a szomszéd Ausztria iparához mérten is. S vajjon a tényállás minden nagy haladásunk mellett is valami nagyon változott-e?

S a haladás eszközlésében tényleg nagy része volt az országos iparegyesületnek, melynek működését, illetőleg befolyását az iparos fejlesztésre vázolja az előttünk fekvő munka. Nem iparunk történetét

a lefolyt félszázad alatt találjuk a munkában, hanem csakis az ipar fejlesztésére irányuló törekvéseket s ezeket is csak annyiban, mennyiben azokra az országos iparegyesület közvetlen vagy közvetett befolyást gyakorolt.

S hogy szerző nem hazánk iparának történetét ecsetelte, hanem sokkal szűkebb körrel elégedett meg, ezt neki koránt sem rójuk fel bűnül, sőt elhatározását csak helyeselhetjük. Nem azért, mivel arra való tehetségét csak távolról is kétségbe vonnók, hanem azért, mivel még nem tartjuk az időt elérkezettnek arra, hogy a legképesebb és legrátermettebb erő is képes legyen ily munkát alaposan megírni, megírni úgy, hogy ok és okozat teljesen tisztán és világosan álljon előttünk, tisztán lássuk az állapotokat, a fejlődést, az ezt előmozdító és hátráltató tényezőket.

Még számos előmunkálat szükséges ahhoz, hogy hazánk iparának történetét meg lehessen írni. S e tekintetben nem csak az ipart tárgyazó monografiákra gondolunk, hanem szemünk előtt lebeg az is, hogy tulajdonképen még közgazdasági és társadalmi viszonyaink fejlődését vázoló munkánk sincs. A közgazdasági, nem különben a socialis viszonyok pedig határozott befolyást gyakorolnak az iparos viszonyokra, sőt egyes jelenségeket azok ismerete nélkül jól fel sem foghatjuk, teljesen meg sem érthetjük. De a hazai viszonyok ismerete korántsem elegendő. Szükséges a külföldi viszonyokat és fejlődést is ismernünk, mert csak így lehetünk képesek a hazai viszonyokra nem csak következtetést levonnunk, hanem azokat helyesen meg is itélnünk. Hiányainkat látva, könnyen vagyunk hajlandók szigorú ítéletre. Pusztán az eredményeket nézve, éppen oly könnyen az ellenkezőbe csapunk át s hajlandók vagyunk túlbecsülni. Az összehasonlítás ítéletünket megedzi s távol tart bennünket a két végtől.

De a tért elő kell készítenünk. S ebben az irányban szerző igenis eredményes munkát végzett. Becsesnél becesebb adatokat hozott napfényre, melyek velünk nem csak egyes viszonyokat, hanem úgy mondva az intéző körök, a vezetők célzatait, egész gondolkörét megismertetik. Szerző a rövid bevezetéssel közölt okmányok által valódi forrásmunkát szolgáltatott, melyet az, ki általában e kornak történetét akarja megírni, nem mellőzhet, annál kevésbé pedig az, ki egykoron közgazdaságunk vagy iparunk történetének megírására fog vállalkozni. Természetes, hogy annak, ki bár csak az iparfejlesztésre irányuló mozgalmakat akarja majd egykoron megírni, más forrásokhoz is kellend nyulnia, mert teljesen tárgyilagos és kimerítő képet egyedül e munka alapján nem nyújthat. Ez a dolog természetében fekszik, mert a munka mégis főleg csak az iparegyesület tevékenységére szorítkozik. Ez a központ, mely körül a munkában tárgyalt iparfejlesztés mozog.

Az iparegyesület működése s így a munka is két különböző időszakra oszlik. Az első felöleli azt az időszakot, midőn az anyagi haladás és a régi társadalmi rendnek egy új társadalmi renddel való felváltásának szükségérzete a köztudatba ment át, melyet az átalakulási küzdelem időszakának is mondhatunk. E kor befejezést nyert az 1848. évi törvényekkel. Az iparegyesület működésének első szaka tulajdonképen eddig az időpontig terjed, mert a mi ezután következik, ez már csak a vég kezdete. Szabadságharcunk alatt szünetelt minden különös tevékenység, szünetelt az iparegyesületé is.

A szabadságharcunkat követő időkben pedig a társadalmi tevékenységnek nem igen engedtek tért és az iparegyesületet is újjá és átalakulási törekvései közben feloszlatták.

Tevékenységének második időszakát az iparegyesület az alkotmány visszaállítása és a magyar kormány kinevezése után kezdte meg.

S e két korszak az iparfejlesztést illetőleg igen is jellemző különbségeket mutat fel. Az első időszakban előtérben áll a társadalmi tevékenység, a második időszakban azonban már a törvényhozási és kormányzati működés lép előtérbe s a társadalmi tevékenység csaknem háttérbe vonul.

De ezeket a jellemző eltéréseket az iparegyesület beléletében is megtaláljuk. A magyar társadalmat éppen úgy mint a politikai magyar nemzetet a magyar nemesség alkotta. Az ipar és kereskedelem által meggazdagodott, esze, műveltsége és tudománya által tündöklő osztályunk nem is volt s ha voltak is iparosaink és kereskedőink különösen a városokban, azok nem voltak a magyar társadalom tagjai. S ha nem is éppen a külföldről származtak is el hozzánk s ha nem voltak teljesen jogtalanok, mégis többnyire németek és más idegen nemzetiségűek valának. Magában az iparos osztályban, mely különben is túlnyomó részben czéhekben volt egyesülve, de egyszersmind széttaglalva, nem fogamzhatott meg az iparegyesület eszméje, melynek az összipart kelle képviselnie. Az eszmének a magyar társadalomból kellett kiindulnia s indult is ki tényleg és abban is érett meg. Élére természetesen a magyar társadalom, vagyis a nemesség állott azzal a tervvel és célzattal, hogy megteremti és fejleszti a magyar ipart s magyarrá teszi a kereskedelmet. Az első korszak igazgatóságában találkozhatunk közéletünk fényes neveinek egész hosszú sorával, de csak alig egynehány polgár neve ötlük a szemünkbe.

Már a második időszakban a viszonyok lényegesen változtak. A politikai és a társadalmi átalakulással együtt az iparos és kereskedő osztályok is mindinkább elmagyarosodtak, a magyar társadalom tagjai lettek. Mig az iparegyesület első szakában a fényes nevek mellett a polgári elem szerényen háttérbe vonult, addig már a második szakában az iparos osztály lép előtérbe.

Érezzük s tudjuk, hogy általánosságok közt nem maradhatunk, ha csak távolról is képet akarunk nyújtani a könyv tartalmáról. Viszont azonban érezzük azt is, hogy a könyv tartalmát teljesen csak úgy ismertethetnők meg, ha az utolsó félszázad iparos mozgalmát tárgyalnók, de ez tulajdonkép már nem ismertetés, hanem egész nagy értekezés lenne. Azt hisszük, hogy kötelességünknek akkor is eleget teszünk, ha főleg csak az első időszakra vonatkozó jellemzőbb részeket emeljük ki.

Az országos iparegyesület létesítésére a lökést Almási Balogh Pálnak egy a Pesti Hírlap 1841. évi 3. számában megjelent »Felazólitás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében« című cikke adta meg. Az e cikkben felvetett eszme, melynek az 1836-ban alapított angol társaság (Society for the diffusion of useful Knowledge) szolgált mintául, a nemzeti kaszinó tagjai közt talált pártolókra, kik már 1841. február elején kezdtek arról tanácskozni. Valószínűnek tartjuk, hogy az értekezletekben megállapították, hogy az angol mintának hazánkban való megvalósítására még hiányzanak az alapfeltételek és valószínű, hogy Kossuth indítványára határozta-

tott el a bizonyos mérvig szűkebbkörű, más irányban azonban tágabb feladatú »Iparegyesület« alakítása. Tény, hogy az iparegyesület alakítása már 1841. márczius 11-én határozottatott el és a tervezet készítésével Kossuth Lajos bizatott meg. A tervezet némileg magán viseli az eszmét, melyből kiindult s így e szerint »az Iparegyesület célja, hasznos ismereteket terjesztteni a nép minden osztályaiban, melyeknek nincs módja ismeretvágyát egy vagy máskép kielégíteni. Különösen célja pedig, a müiparos osztályokat hasznos ismeretekben részeltetni«.

Ezt az első tervezetben felvett czélt már nagyon is messze túlhaladja a Kossuth Lajos, Balogh Pál, Szentkirályi Mór és báró Eötvös József által kidolgozott s a közgyűlés által elfogadott »*Munkálati terv*«, mely ugyan még ragaszkodik a hasznos ismeretek terjesztéséhez, de mégis főleg és egész határozottan az iparfejlesztést vallotta az egyesület feladatának. Hogy ennek a feladatnak eleget tehessen, első sorban is a jelen állapot kiderítését, vagyis az *iparstatisztikát*, jobban mondva a létező iparos viszonyok leírását és megismertetését tartotta szükségesnek. Ez az ismertetés az *évkönyvben* fogna történni, mely egyszersmind számot fogna adni az egyesület működéséről, továbbá ismertetni fogja »a honi már létező, vagy körülményeinknél fogva óhajtható müipar körében minden hasznos találmányt, szerszámot és javító felfedezést, alkalmas iparágak meghonosítására javaslatokat teend«. A létező ipar megismerésére és ismertetésére »*honi készítményektől nyilvános iparműkiállítást*« rendez s pedig Pesten minden évben egyszer az augusztusi vásár alatt. Az egyesület műkiállítási terme egyszersmind *olvasó teremül* is szolgál, mely el fog láttatni az egyesület céljának megfelelő könyvekkel, rajzokkal és folyóiratokkal. Ezt a termet ki fogja egészíteni a *szerszám-* s ha az egyesület pénzereje megengedi, a *gépmintu-gyűjtemény*. *Népszerű ingyen leczkéket* fog magyar nyelven adatni a kézművesek és gyárosok ügykörébe vágó és mesterségöket tökéletesítő ismeretekből. Végre a czéhek közreműködésével *mesterinas iskolát* állit fel, melyben az irás, olvasás, számolás és rajzoláson kívül még a most említett ismeretek elemei fognak tanittatni.

Széles s nagyon is tágkörű, de az akkori állapotokat is igen jellemző feladatot tűzött maga elé az egyesület. S ezt a nagy feladatkört, melynek megvalósítására napjainkban úgy mondanók állam és társadalom vállvetve törekszik s a melynek mindenekben különben ma sincs elég téve, mily igazán szerény anyagi eszközökkel szándékozott megfelelni. Az egyesület végleges megalakulásakor (1842. június 4. és 5-én) 9400 pftrnyi alapítvány (ebből 5000 frtot Kossuth Lajos adott át az egyesületnek), 404 frtnyi adakozás és 1260 pfrt. évi tagsági díj állott rendelkezésre.

Különben az említett alakuló gyűlésen az egyesület *elnökévé* gróf Batthyány Lajos, hazánknek később első kormányelnöke, úgyszintén a 40 tagú választmányba kevés kivétellel közéletünk jelesei választattak meg. A választmány igazgatónak *Luka Sándor* táblabíró, *aligazgatónak* pedig *Kossuth Lajost* nevezte ki.

Feladata megvalósítását az egyesület az iparműkiállításon kezdte meg főleg azért, mert az egyesület élén álló vezérférfiaik első sorban maguk akarták ismerni az ipart, melynek fejlesztését czélozták. Az első kiállítás már 1842. augusztus 25-én, tehát körülbelöl harmadfél hónapra rá, hogy az egyesület megalakult s alig két hónapra rá,

hogy a vonatkozó első felhívás a lapokban közzététetett, nyílt meg. Maga Kossuth Lajos mondja, magyar és német nyelven mintegy 20.000 példányban közzétett jelentésében, hogy ez az első kiállítás nem volt egyéb rögtönzött kísérletnél s ezt nézve, a kiállítást az egykorúakkal együtt, mégis sikerültnek mondhatjuk, mert azon 213 iparos állított ki s mert 14.245 fizető látogatója volt. Már a következő évben tartatott meg a második kiállítás, mely ha nem is eredményezte, de igenis nagy befolyást gyakorolt a később nagyobb arányban megindult védegyesületek alakítására irányult társadalmi mozgalomra és a mely az iparegyesületet arra a határozatra bírta, hogy ne évenként, hanem csak minden harmad évben rendezzen kiállítást. Ez a kiállítás nevezetes arról is, hogy József főherceg nádor is megtisztelte látogatásával. A harmadik kiállítást, melyet József főherceg nádor nyitott meg, 1846-ban tartották meg. Az utóbbi két kiállítás közt 1845-ben kisebbszerű kiállítást rendeztek a védegyelet által különösen pártfogolt iparokból. — Az előttünk fekvő munka ezekről a kiállításokról több érdekes kimutatást közöl. Részünkről csak a következő jellemző adatokat emeljük ki.

	Kiállító	Fizető látogató
1842.	213	14.245
1843.	244	11.550
1845.	140	?
1846.	516	22.136

A kitüntetésekre és díjazásokra vonatkoznak a következő adatok:

	1842.	1843.	1846.
Aranyérmét nyert	5	9	49 ¹⁾
Ezüstérmét »	13	29	80 ²⁾
Bronzérmét »	29	41	56
Dicsőre oklevelet	31	47	81
Méltányló megemlést . .	—	33	17

Ezeken az iparműkiállításokon kívül az egyesület még 2 rajzműkiállítást (1846. és 1847.) és egy mesterinas műkiállítást (1847.) rendezett. A további kiállítások rendezését a közbejött, ismert események akadályozták meg.

Az iparegyesület közvetlen tevékenységéből még az 1845-ben megnyílt *mesterinas*, vagy a mai elnevezést használva, tanoncziskolát, továbbá az irodalmi működést kell feljegyeznünk. De az utóbbi inkább csak tervezgetésekben, mint tényleges eredményekben állott. A »Hetilap« és két népszerű füzet alkotja az összes ebbeli eredményt. A tervezett munkák közül említésre méltó a mesterszótár, melynek elkészítésére több forrásmunka gyűjtetett össze.

Nem hiszünk, hogy tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az itt vázolt korszaknak legérdekesebb jelensége: a *védegyelet*, melynek célja volt minden ház küszöbénél állítani fel a sorompót, melyet a határon felállítani nem lehetett. Sajnos, hogy a védegyelet irományainak túlnyomó részét az ellenséges hatalom birtokosai megsemmisítették. Mily érdekes lett volna e nagy társadalmi mozgalomnak minden egyes alakulását, szervezetét és eredményét teljesen és kimerítően ismernünk. Az okmányok, mik a jelen munkában közzé-

¹⁾ 21 nagy és 23 kis aranyérmét.

²⁾ 45 nagy és 35 kis ezüstérmét.

tétetnek, melyek nem a védegyelet irattárából, hanem az iparegyesület iratai közé tévedt irományokból vannak véve, csak hézagosan tüntetik fel a társadalmi mozgalmat és eredményét, tervezetébe is csak bepillantást engednek. A védegyelet történetének megírása igazán hálás feladat lenne s nem nélkülözné az érdekességet, kivált napjainkban, midőn a cseh mozgalom ellen nálunk ellenmozgalom kezdett megindulni, de ezenkívül is igen érdekes gazdasági problémát foglal magában. A közölt okmányokból nem mernénk egész határozott ítéletet mondani, mert míg a védegyesületi okmányokból azt látjuk, hogy a mozgalom határozottan előmozdította a hazai ipar fejlődését, alkalmat adott új gyáraknak és telepeknek keletkezésére, régieknek kiterjesztésére, addig, ha olvassuk az *iparműtár* igazgatójának 1848. január 5-én kelt jelentését, nagyon is hajlandók vagyunk az egész mozgalmat szalmatüznak tekinteni s az eredményt délszaki virághoz hasonlítani, mely az első ellenkező szélre elfonnyad. Ebből az igenis érdekes jelentésből talán szabad egy pár helyet felhozni. »Nem érinteném« — mondja egy helyütt — »a közönség igényeinek növekedését is, mely hasonlóan hátramaradásunkat okozta. Már nem elég az árúknak hazai készítményeknek lenni, megköveteltetik, hogy azok a jóság, jelesség, tökély kellékeivel birjanak, holott a védegyeleti eszmék ideje óta is oly kevés, mondhatni semmi sem történt iparunk hathatós fejlesztéséül.« S jelentéstevő e helyütt nem az ipart, hanem a technikai képzettséget érti. Mert az ipar — mi a mennyiséget illeti — fejlődött, habár ez időtájt különösen a szövészeti ipar ugyancsak a jelentés szerint, már ismét hanyatlásnak indult. S hogy éppen a technika mily alacsony fokon állt, ez kitünik a jelentésnek következő helyéből: »Iparosaink, kivált a kelmeszövés körében, jobbadán szegények, ha magokra hagyatnak, oly árúkat készítenek, mik az uralkodó izlés és divat igényei által messze távol hagyatnak el s így intézetünkre nézve használhatlanok. Ha tehát készletünket a kelendő czikkekekhez csak valamennyire is hasonló minőségben óhajtottuk előállítani, magunk kényszerültünk rendelkezni. De rendeléseink el nem vállaltattak, ha csak mustrákat előbb, majd fonalat, majd festést s efféléket utóbb nem magunk szerzünk be nekik s így rendelményeinkre anyagzatokat s ezen felül pénzt nem előlegezünk. Igen, de az ily eljárásnál mennyi a késedelem, mennyi a tévedés, mennyi a hijába való, rossz munka stb.—«

S a kísérletezés és a tapogatózás körébe tartozik úgy a gyár-alapító részvénytársaság, mint a kereskedelmi társaság is, mely két társaság az iparegyesület és a védegyelet köréből csekély anyagi eszközökkel iudult meg s a melynek ellenséges viszonyokkal is meg kellett küzdenie.

Ipart — ezt a tanuságot az iparegyesületnek az első időszakban kifejtett közvetlen és közvetett működéséből okvetlenül merit-hetjük — csak az állam és társadalom vállvetett munkája létesíthet és fejleszthet. A második időszakban már az állam és társadalom munkájával találkozunk. De ennek vázolásába már kár lenne bemennünk. A munka és az eredmények már ismertebbek. Gelléri Mór becses dolgozatát csakis melegen ajánlhatjuk olvasóinknak s az iparegyesületnek csakis köszönetet mondhatunk, hogy e dolgozat megjelenését lehetővé tette.

Dr. Pólya Jakab.

A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1891. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1892.

Az a nagyobb rendszeresség és fokozottabb tevékenység, mely az állami adminisztrációban újabb időben meghonosult, visszatükröződik az egyes szakminiszterek kimerítő jelentéseiből is. Ezek a jelentések a törvényhozásnak s ez uton az egész nemzetnek, nagy részletességgel adnak számot a kormány gyepelőit tartó államférfiaink munkásságáról s közgazdasági és kulturális életünk mindazon mozzanatairól, melyekre a legfőbb kormányhatalom befolyást gyakorol.

Nem lehet eléggé méltányolunk ezt a nyilvános beszámolást. Nemcsak a parlamenti ellenőrzés válik könnyebbé és hatályosabbá általa, hanem maga a szakminiszter is egyetemesebb áttekintését nyeri saját munkakörének, ha így a rendelkezésre álló erők és intézmények egész tevékenységét, a végzett és végzendő teendőket egymás mellett, mondhatni szerves kapcsolatba látja, mintha a száraz akták és töredékes referádák elszórt tükördarabjaiból volna kénytelen összeállítani tárczája szövevényes ügyeinek képét.

Az előttünk fekvő jelentés rendkívül gazdag, rendkívül kimerítő; ha e tekintetben valamit óhajtanunk lehet, legfőlebb az, hogy czélszerű volna, ha a földművelésügyi miniszterium költségvetéséről is közöltetnék benne egy rövid összefoglaló kimutatás. Igaz, hogy ez, tekintve a jelentés tulajdonképeni célját, nem föltétlenül szükséges, mert a törvényhozás tagjai úgyis megkapják az állami költségvetés és zárszámadás füzeteit, de azért nagyon tanuságos volna, ha az olvasó, minden utánkeresés nélkül maga előtt látná a földművelési tárca rendelkezésre álló hitelt és annak felhasználását.

A nagyérdekű munkának mindjárt bevezetésében két fontos kijelentés kapja meg az olvasó figyelmét, az egyik, hogy a rég várt *mezőrendőri törvény*, mely végre-valahára a közös gazdálkodás tekintetében is megteremti az annyira kívánatos rendet, a miniszteriumban immár elkészült; a másik pedig, hogy a miniszter úr a *telepítések* fontos kérdését a maga egész nagyságában szönyegre akarja hozni s egy telepítési törvény szükségét hangsúlyozza. A telepítési elv főbb irányát is megjelöli, midőn kimondja, hogy csakis homogén elemekből szervezett, kellő kulturális intézményekkel ellátott községeket kell alakítani s lehetőleg oly gazdákat telepíteni, kik birnak egy kis vagyonnal az első gazdasági berendezések előteremtésére. Ezek kétségkívül helyes elvek s nélkülözhetlen feltételei a telepítés sikerének. Reméljük, hogy a telepítések kérdését a kormány nemzeti szempontból is ép oly helyes érzéssel, ép oly tapintattal fogja megoldani; mert a nemzeti szempont a telepítéseknél még fontosabb, mint a gazdasági s egyenesen káros volna az oly telepítés, mely ezt figyelmen kívül hagyná. E tekintetben is sok százados mulasztást kell pótolnunk.

A főbb irányelveket itt is világosan meg lehet állapítani; idegen ajkú néptömegek közé csakis magyar vidékekről kell telepíteni, és pedig életerős községeket, hogy megóvjuk véreinket a beolvadástól, sőt egy-egy központot alkossunk, honnan a magyarosodás kisugározzék a környékre is; magyar vidékekre ellenben telepíthetünk idegen ajkúakat is, de csak kisebb rajokban, hogy alkalmat adjunk nekik a nemzettestbe való gyors és könnyű átolvadásra. Mai napság, midőn a nemzetiségi eszme uralkodik egész Európában s

midőn még a kisebb nemzetek is oly erős kézzel nyulnak az egységes állameszme és egységes nyelv diadalra juttatásához, ez a legkevesebb, a mit tehetünk s a mit okvetlen tennünk kell. A telepítés különben gazdaságilag is, nemcsak kis birtokosok telepítéséből áll, a mezőgazdasági munkás nép telepítése szintén kívánatos nagyon sok helyütt s különösen, ha a tiszavidéki magyarság nagyobb számmal telepítették az alvidékre, czélszerű volna ezek helyét felvidéki munkások letelepítésével pótolni.

A földmivvelésügyi miniszter úr jelentése sokkal nagyobb terjedelmű, sokkal több tárgyat felölelő, semmint e helyen csak tartalmának vázlatos kivonatát is adhatnók. Inkább azon benyomások futó megérintésére szoritkozunk tehát, melyeket ránk a miniszterium működése egészben véve gyakorol. A terjedelmes jelentés átlapozása után arról győződünk meg, hogy a földmivvelési miniszterium egészen helyes nyomon halad; figyelme kiterjed mindarra, a mi a mezőgazdasági viszonyok emelését idézheti elő s az értelmes gazdaosztály minden téren feltalálja, használhatja, értékesitheti a miniszterium támogatását és gondoskodását. A vegvkísérleti, a vetőmagvizsgáló, a rovtartani stb. állomások működése, mind nagy horderővel bir mezőgazdaságunk virágzására, mihelyt egyszer gazdaközönségünk igazán élni tud vele. De különösen méltánvolandó az a törekvés, melyet a földmivvelési miniszterium állattenyésztésünk emelésére, valamint az elpusztult szőlők újratelepítése, a hazai erdők konzerválása s új erdők ültetése körül kifejt. A korábbi rendszertelenséget, mely erdőállományunkat végpusztulással fenyegette, a modern követelmények teljes magaslatán álló igazgatás és felügyelet váltotta fel. Fénypontját képezi a miniszterium működésének a lótenyésztés ügye, vajha ama kiváló férfiú halála, kinek a hazai lótenyésztés körül oly halhatatlan érdemei vannak, visszaesést ne idézne elő, gazdaságunk eme fontos ágában. Azonban megnyugtatóul szolgálhat, hogy az alap annyira meg van vetve, a lótenyésztési intézetek szervezete oly kitűnő, hogy visszaeséstől tartani ma már alig lehet.

A földmivvelési miniszterium újabb működésében az is dicséretet érdemel, hogy elárulja lépten-nyomon a törekvést a magasabb közgazdasági szempontok, a közgazdaság egyetemes érdekeinek érvényesítésére. Így a jelentésben nagyon figyelemre méltó az a tanulmány, mely a hazai húsforgalom és húsfogyasztás kérdésével foglalkozik, egyaránt szem előtt tartva a termelés és a fogyasztás érdekeit. Szóval mezőgazdasági igazgatásunk öntudatos tervszerűséggel munkál a hazai mezőgazdaság felvirágoztatásán.

Mezőgazdaságunk az utóbbi időben valóban óriási lépésekkel halad előre; a haladást csak az nem látja, a ki nem akarja s ép azért szinte érthetetlen az a példátlan animosítás, melylyel az országos magyar gazdasági egyesület hivatalos közlönye, a »Köztelek«, a földmivvelésügyi miniszter jelentésének megjelenése alkalmából meghúzta a vészharangot. Alkalmat rá a miniszteri jelentésben Magyarország mezőgazdasági népességének 1890. évi létszámáról közölt néhány adat szolgáltatott, melynek alapján a vezérczikkiró a magyar gazdaközönség fülébe harsogta: »fogy az agrár Magyarország földmivvelő népe«. A miniszteri jelentés kifejtette, hogy ezek az adatok nem alkalmasok rá, hogy a korábbi népszámlálás adataival összehasonlittassanak, de czikkiró a helyett, hogy ezt a figyelmeztetést tekintetbe vette s a különböző adatok értékét mérlegelve az eltérés okait kellő komoly-

sággal kutatta volna, jónak látta oly sötét képet festeni Magyarországon mezőgazdasági állapotairól, mintha hazánk a gazdasági tönkretűnés s a belső felbomlás lejtőjén hanyatthomlok rohanna lefelé. Szerinte a mostoha gazdasági viszonyok, a helytelen gazdasági politika, a minden gazdasági termény értékesítésével túltengő közvetítő kereskedelem, az évről-évre jobban szorító adóprés, a gazdasági hitel teljes rendezetlensége, a gazdasági szakértelem hiánya s az egész ország falusi népességét szípolozó vidéki uzsora: kihuzta a falusi lakosság talpa alól a földet, kiüzte a zsellért, a napszámot, kicsiny de biztos hajlékából s a tönkrementek óriás tömegekben tódulnak a városok büzhödt levegőjébe, a kik a pinczelakások, külvárosi palin-kásbódék dohos levegőjével együtt magokba szivják a nagyvárosi proletáriátus minden szennyét, bűnét s szaporítják nemcsak a főváros, hanem a nagyobb vidéki városok »mob«-ját. S mialatt a városi munkabért ezek a vidékről beözönlő éhező, szennyes alakok hallatlanul lenyomják, azalatt az ország legtöbb részében a gazdasági cselédbérek és a napszám 30—50%-kal emelkedtek s a folyton növekedő munkáshiány miatt a földbirtokos osztály mind nyomorultabb helyzetbe jut.

Czikkiró, midőn nemes felindulásában papírra vetette rémlátásait, alig hiszszük, hogy fáradságot vett volna magának elolvasni, a mit irt, másként lehetetlen, hogy észre ne vegye annak belső ellenmondásait.

Ha a mezőgazdasági cselédek bére és a mezei munkások napszáma 30—50%-al magasabb mint korábban volt — tekintve azt, hogy ezzel ellentétben az összes szükségleti tárgyak jelentékenyen olcsóbbá váltak — úgy a mezei munkás nép helyzete ma hasonlíthatatlanul jobb, mint előbb. És ezek a rá nézve kedvezőbbre vált viszonyok kényszerítenék a föld népét, hogy otthagyja kedves, megszokott foglalkozását s tóduljon a városba, hol rá, a mint cikkiró állítja, nehéz munkánál, nyomoruságnál, testi és erkölcsi tönkretűnésnél egyéb nem vár? Elképzelhető-e, hogy ugyanannyi bérért vagy napszámért, mekkorát falujában is megkap, a városi nehéz munkát válassza? Lehetnek, sőt vannak is egyes esetek, de ez korántsem az általános szabály. Népünknek, hála Istennek, sokkal több józan esze van; saját vesztébe nem rohan vakon. Ha a mezei munka szünetelésekor van egy kis szabad ideje s azt a közeli városban akarja értékesíteni, a közlekedés jelenlegi olcsósága mellett könnyen megteheti s nem is baj, ha megteszi. Ha a városi kereset elfogy, vagy megnyílik a mezei munka ideje, könnyű neki visszatérni falujába — nem úgy mint Amerikából — pár óra alatt csekély pénzen megteheti az utat. A város és vidék folytonos érintkezésben áll, de a nélkül, hogy az kizsákmányolná emezt.

Hogy a városi népesség szaporodása általában nálunk is gyorsabb, mint a vidéki népességé, ebből még korántsem következik, hogy városaink növekedése egyértelmű a vidék elnéptelenedésével. Annál kevésbé, mert városaink egy része ép oly mezőgazdasági jelleggel bír, mint a vidék s a mellett sok esetben népességük korántsem áll arányban határaik nagy kiterjedésével, elég e tekintetben példakul felhoznunk Kecskemétet és Debreczent, az előbbinél egy négyszögkilométer területre 55,3 lélek esik, az utóbbinál 59,5, holott vannak hazánkban járások, melyekben a népsűrűség a 80, 90, sőt olykor a 100 lelket is meghaladja négyszögkilométerenkint. Ama

városoknál nem azt kell sajnálnunk, hogy a népesség miért szaporodik annyira, hanem inkább azt, hogy miért nem szaporodik gyorsabban. mikor még oly igen sok munkás kéz találna foglalkozást.

Természetesen legnagyobb népfelszívó ereje Budapestnek van és az is természetes, hogy ez a népfelszívó erő szükségkép a főváros közvetlen vidékére gyakorol legnagyobb vonzást s ha állna az, a mit a »Köztelek« czikkirója oly nagy határozottsággal hirdet, Budapest vidékének már oly elnéptelenedett pusztaságnak kellene lenni, a minő Róma környékén a szomorú Campagna. De, hála Istennek, ebből mit sem látunk. A közvetlenül a főváros mellett s annak épen erősebb felszívást gyakorló balparti része mellett fekvő járások közül a pesti alsójáras népessége tíz év alatt 22·16⁰/₀-kal, a pesti felső 20·31⁰/₀-kal, a pesti középjárasé pedig 20·10⁰/₀-kal szaporodott. Oly fejlődés ez, melynél szebbet nem is kívánhatunk. Ellenvethetné czikkiró, hogy a felhozott járasok népességének roppant szaporodását épen a főváros felszívó hatásának tulajdonithatjuk, hiszen a szomszédos telepek Kis-Pest és Szent-Lőrincz s Soroksár és a hozzátartozó Erzsébetfalva, Kossuthfalva, Budapestnek valóságos külvárosait képezik. Ez bizonyos fokig csakugyan áll, de még ezek leszámításával is a pesti felsőjáras népessége 13·3, a pesti alsójárasé pedig 11·5⁰/₀-kal szaporodott, míg a pesti középjáras több mint 20⁰/₀-os szaporodásából, melynél hasonló körülmény nem forog fenn, mitsem vonhatunk le. De menjünk tovább, Czegléd népessége az utóbbi évtizedben 10·76, Nagy-Körösé 7·97, Kecskemété pedig 8·03⁰/₀-kal növekedett; míg ellenben ha a szomszédos járasokat tekintjük, a kecskeméti felsőjáras népessége 15·30, a kecskeméti alsóé 19·71, a kis-kun felsőé 18·33, a kis-kun alsóé 28·04⁰/₀-kal, a pesti középjárasé pedig, a mint már említettük, 20·10⁰/₀-kal szaporodott. Vagy ott van Szeged, annak népessége 16·11⁰/₀-kal szaporodott ugyan tíz év alatt, de a vele tőszomszédos tiszáninnyi járas 31·52⁰/₀-kal. Hol van itt nyoma a vidék elnéptelenedésének a városok javára, nem inkább azt a tanuságot vonhatnók-e ki a népszámlálás adataiból, hogy a nagy alföldi városok, melyeket a török világban védelmi szempontból egy helyre tömörülő vidéki népesség növesztett nagyra, most viszont a közel fekvő pusztákat gyarmatosítják be, a mezőgazdaságnak és általában a kulturának kiszámithatatlan előnyére.

Számtalan példát tudnánk felhozni az Alföldről, világos czáfolatául czikkiró állításainak, de elég annyi; lássunk néhány példát az ország többi részéből is. A Duna jobbpartján tényleg mérsékelt volt a népszaporodás, alig haladta meg a 7⁰/₀-ot, de vajjon a városok aránytalan fejlődése okozta-e ezt? Semmi esetre sem. A Duna jobbpartján fekvő 5 törvényhatóságú város közül csakis Pécs és Sopron fejlődött nagyobb arányokban, amaz 18·69, emez 17·18⁰/₀-kal, de már Győr népessége csak 8·61, Székes-Fehérváré csak 7·55⁰/₀-kal szaporodott, Komáromé pedig 0·57⁰/₀-kal még is fogyott s még itt is meg kell jegyezni, hogy Baranya vármegye népszaporodása, Pécs erős fejlődése daczára, egészen kielégítő volt, kivéve a siklósi és szentlőrinczi járasokat, hol részint a szlavoniai kivándorlás, részint az általánosan ismert gyermekvesztés okozta a szaporodás mérsékelt voltát. Vagy menjünk hazánknak keleti részébe. Az erdélyi részekben csak két törvényhatóságú, de négy nagyobb város van, lássuk ezeket egyenkint. Kolozsvár népessége az utóbbi tíz év alatt 9·46⁰/₀-kal növekedett, míg Kolozs megye 8 járasának 10 évi szapro-

dása 9·86 és 30·38⁰/₀ közt váltakozott, még a leggyengébb is meghaladván Kolozsvárt. Brassó város szaporodása csak 3·90⁰/₀-ot tett, míg Brassó megyében az alvidéki járás népessége 9·96, a felvidéki járásé 7·08⁰/₀-kal növekedett. A hétfalusi járás fogyása főleg az ottani oláhság kivándorlásából folyik. Maros-Vásárhely 10·31⁰/₀-kal növekedett, mi szintén a megyei átlagon (11·99⁰/₀) alul áll s az egyes járások szaporodása 10·03 és 13·47⁰/₀ közt váltakozott; csak Nagy-Szeben város szaporodott erősebben mint a vármegye, de ennek is 10·30⁰/₀-os szaporodása nem olyan nagy, a mi valami abnormis felszivásra mutatna. Ugyanezt mondhatjuk a felvidéken Kassáról, melynek növekedése 10·67⁰/₀-ra rúgott, Eperjesről, mely csak 2·28⁰/₀-kal szaporodott, sőt van elég felvidéki város, melyek népessége határozott visszaesést mutat. Vajjon milyen joggal lehet ez adatok alapján kimondani, hogy a városok túltengő fejlődése elszívja a vidék életerejét s tönkreteszi Magyarország mezőgazdaságát?!

A statisztikai adatokkal nagyon óvatosan kell bánnunk s ha figyelmünket külön is felhívják az adatokban rejlő ellenmondásokra és hiányokra, nagy hiba, ha mégis minden további kritika nélkül sietünk kivonni belőlük a látszólagos tanúságot, hogy egy csomó frázisból szárnyat és farkat ragasztva hozzá, felröpíthessük, mint papírsárkányt, a világ álmélnokására.

Hogy Magyarország népessége a lefolyt évtized alatt nagyon szépen fejlődött, azt senki kétségbe nem vonhatja, mert az évi egy százalékos népuvekedés oly eredmény, minővel Európában nem sok ország dicsekedhetik. Az agrár népesség csakis úgy fogyhatott, ha más foglalkozási ágak aránytalanul fejlődtek volna. Fejlődött kétségkívül az ipar, fejlődött a kereskedés, de ezek — a mint cikkirő is elismeri — még a népesség természetes szaporodását sem szívták fel, nem hogy apasztani tudták volna a mezőgazdasági népességet. Ha cikkirő állítása csakugyan helyes, úgy az egyik foglalkozási ágba sem sorozható napszamosok számának kellett volna aránytalanul emelkedni. És valóban a napszamosok létszámánál nagy emelkedést látunk, habár nem akkorát, hogy a mezőgazdasági népesség fogyását teljesen indokolná. A két népszámlálás adatai szerint a férfi napszamosok 1880-tól 1890-ig 435.818-ról 655.079-re, a női napszamosok pedig 496.796-ról 587.205-re szaporodtak. E számok a »Köztelek«-nek látszanak igazat adni, de csakis látszanak, t. i. ha megelégszünk a felületes összehasonlítással. De foglalkozzunk csak közelebbről ez adatokkal. Ennek a mobil napszamos-osztálynak cikkirő szerint, de a dolog természete szerint is főleg a városokban kellett volna óriási arányokban fejlődni. És mit látunk? Azt, hogy a férfinapszamosok száma a 25 törvényhatósági városban 47.707-ről csak 53.909-re, a női napszamosoké pedig 40.666-ról csak 45.578-ra emelkedett, a mi 13, illetőleg 12·08⁰/₀ szaporodásnak felel meg, s épen nem mondható túlságos nagyoknak. Hátha még tekintetbe vesszük, hogy ez az emelkedés is csaknem kizárólag azokra a városokra esik, a melyek inkább nagy földmives községeknek tekinthetők, a minő Kecskemét, Szabadka, Hódmező-Vásárhely. Nem kézen fekszik-e itt a magyarázat, hogy a napszamosok száma csakis azért emelkedett erősen, mert a mezőgazdasági munkások, kik napszámba járnak, egyszerűen napszamosoknak jegyeztettek be? A napszamosok a megyei törvényhatóságok közül is épen a mezőgazdasággal foglalkozó alföldi vármegyékben szaporodtak; csak a férfi napszamosok

Bácsban 25.530-ról 43.048-ra, Békésben 4.536-ról 13.885-re, Csanádban 3.551-ről 6.174-re, Csongrádban 4.443-ról 8.852-re, Hajdu megyében 2.701-ről 7.513-ra Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 7.897-ről 15.118-ra, Pest megyében 17.103-ról 33.813-ra, Torontálban 15.754-ről 30.738-ra. Itt szó sem lehet a foglalkozások változásáról, csakis arról, hogy a két népszámlálás nem egyöntetűen mutatott ki egy ugyanazon népréteget. És ezen, ha tekintetbe vesszük, hogy mily ingadozó épen ezen népességnél a foglalkozás megnevezése, egy cseppet sem csodálkozhatunk. De bizonytalanná teszi az összehasonlítást az az ingadozás is, melyet a 12—16 évesek foglalkozásának bevallásánál tapasztalunk, az ily korú családtagokat, a kik a szülők gazdaságában segédkeznek, vagy pedig mezei munkára napszámba járnak, egyszer foglalkozás nélkülinek, máskor a foglalkozás megjelölésével mutatják ki. És épen ez az ingadozás volt a legfőbb forrása annak, hogy a mezőgazdasági népesség a látszat szerint 10 év alatt nem szaporodott, hanem inkább megfogyott.

A legutóbbi népszámlálás sokkal több foglalkozásnélkülit mutatott ki, mint a 10 év előtti, de ezeknek legnagyobb részét a mezőgazdaság tartja el, világos jeléül annak, hogy ezek tulajdonképen a mezőgazdasági népesség családtagjai, a kik ép úgy segédkeznek ott, mint 10 évvel korábban.

Nem akarunk tulságosan hosszadalmasok lenni, csak rá akarunk mutatni, hogy a statisztikai adatokat, de különösen az oly komplikáltakat, minők a foglalkozásra vonatkozóak, csakis behatóbb vizsgálat után s egymással való összefüggésükben lehet helyesen megítélni, különben homokra építjük következtetéseinket.

A mezőgazdasági viszonyokat azonban nemcsak a népességi adatokból lehet és kell megítélni, vannak egyéb adatok is, melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet. Mennyit emelkedett hazánkban az átlagtermés rövid másfél évtized alatt, világos jeléül a föld gondosabb, intensivebb megművelésének! És ez a gazdasági hanyatlást jelentené? A primitív gazdasági eszközöket mindenfelé a tökéletesebbek, czélszerűbbek váltották fel; a faekéket kiszorította a vaseke, ma már a kisbirtokosok is jobb szerkezetű rostákat használnak, sőt sok felé egymással szövetkezve trieuröket is, s tiszta magot vetnek a jól megművelt földbe; már a vetőgépek használata is kezd elterjedni, a különböző cséplőgépek pedig széltére használtatnak. A trágyát jobban megbecsülik, sőt a nagy és középbirtokosok már műtrágyákat is alkalmaznak. Szóval a magyar gazdák nagy többsége megértette a kor intő szavát s egy oly korszakban, a mely a mezőgazdasági termények roppant árhanyatlása folytán úgy látszott, hogy a legnagyobb válságot indítja az egész agrár osztályra: általában gyarapodtak, előrehaladtak. Nem erről az emelkedésről tanuskodik-e a föld értékének mesés emelkedése, mely sokkal nagyobb mérvű, mint a milyen a kamatláb csökkenése? Vannak vidékek, a hol a kis gazdák szinte versenyeznek, ha egy-egy parcella eladásra kerül s nem látjuk-e sok felé, hogy ott is, hol a kisbirtokosok a szerencsétlen földvásárlások következtében eladósodtak s csaknem tönkremennek, lassanként kitisztázták magukat s ma már egészen szilárd kézben tartják birtokaikat. Igaz, vannak egyesek, sőt községek s talán egész vidékek is, a hol a mezőgazdasági népesség helyzete kedvezőtlen s a filloxera-vész tényleg kiszámíthatatlan

károkat okozott; de hogy az egész magyar mezőgazdaság hanyatlának, azt komolyan állítani nem lehet s nagyon sajnáljuk, hogy épen annak az intézetnek hivatalos közlönye játszik ilyen fontos kérdésben üres frázisokkal, mely hivatva van mezőgazdáinknak irányt adni, őket helyesen informálni.

A túlzott dicséret s a tulságos gáncs hadd maradjon a politikai szenvedélyek hamis pénze, a szakirodalom keresse komolyan, szenvedély nélkül az igazságot, mert csak azzal szolgálhatja hűn és sikerrel az ügyet, melynek harczosául szegődött.

a.— a.—

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A vegyes házasságok termékenysége Poroszországban.

A demológiának egyik rejtettebb s csak a legujabb időben művelés alá fogott fejezete az, mely a házasságok termékenységét teszi kutatás tárgyává. Bármily sajátságosan hangozzék is, tény az, hogy a rég magas fejlettségre jutott népmozgalmi statisztika a születésekről szóló részében az újszülöttek arányát mindennemű viszonylatokban: kisebb területi egységek, vallás és nemzetiség, vidék és város, nemi különbség, törvényesség, a születés időszaka, stb. szerint unos-untig vizsgálhatta ugyan, de azt a közvetlen kapcsolatot, mely a születések (tulajdonképp csak az azok túlnyomó nagy részét magában foglaló törvényes születések) és a fenálló házasságok közt létezik, egészen a legujabb időkig úgy szólván teljesen figyelmen kívül hagyta. Nem szükséges e jelenség magyarázatára kitérnünk: a ki a statisztika kutforrásainak hézagait ismeri, az tudja, hogy nem a feldolgozó statisztikus jó szándékán mult e viszony tekintetbe vétele. A születési statisztikai kimutatások bőven öntötték ugyan az anyagot, mely az újszülöttek számát időről-időre és területről-területre feltüntette: de e kimutatásokban az újszülött el volt szakítva attól a törzstől, melyről származott: össze volt vetve egy tömegbe minden további megkülönböztetés nélkül a szegény és gazdag, a földmivelő és iparos, a gazda és a cseléd gyermeke; nem lehetett tudni, hogy az új jövevény elsőszülött vagy tán tizedik gyermeke-e a szülőknek, hogy az apa és anya fiatalok-e vagy túl vannak az élet delén s így tovább. A demologia tehát, mely akár az emberi élet fiziologiai folyamataiba, akár a társadalmi osztályok életének rejtettebb szövevényeibe óhajtott behatolni s e célból, mint egyetlen segédeszközre, a statisztikai módszerre volt utalva, majdnem teljesen üres kézzel volt kénytelen távozni a statisztika forrásaitól.

Örömmel jelezhetjük, hogy a sajnos hiány megszüntetésére végre van kilátásunk. Többé-kevésbé megfelelő munka folyik már ez irányban többfelé s mióta a Rubin és Westergaard által Dánia egyes részeiről gyűjtött adatok tudományos feldolgozásban közzétételtek: ¹⁾ az a felettebb jellemző kép, melyet a statisztikának itt az egyes társadalmi osztályok házasság életéről összeállítani sikerült: minden kétségen kívül elég ösztönül fog szolgálni a hivatalos statisztikának is, hogy kutatásait ez irányban kiterjessze. A statisztika technikájának keze ügyében van oly eszköz, melylyel a legbonyolultabb

¹⁾ »Statistik der Ehen. Auf Grund der socialen Gliederung der Bevölkerung. Nach Volkszählungen und Kirchenbüchern in Dänemark.« Von Marcus Rubin und Harald Westergaard. Jena, 1890.

viszonylatokat szétbogozni képes: értjük a számlálólap rendszerét. Ez a megbecsülhetetlen segédeszköz eddig még nem is sejtett világot van hivatva vetni a társadalmi osztályok beléletére, ha a népmozgalmi statisztikánál általánosan alkalmazásba fog vétetni. Hazánkban a főváros statisztikai hivatala már előre ment a jó példával: legyen szabad remélnünk, hogy ha majd országos statisztikánk népmozgalmi részének reformjára kerül a sor, nem fognak hiányozni az eszközök arra, hogy e tökéletes, bár a dolog természeténél fogva költségesebb adatgyűjtési mód országszerte alkalmazásba vétessék.

A statisztikai közlemény, mely ezek elmondására készített bennünket s melynek egészen új irányban mozgó eredményeit ismertetni és méltányolni kívánjuk, a porosz kir. statisztikai hivatal becses folyóiratában, a Zeitschrift des kön. Preussischen statistischen Bureaus XXXI. (1891) évfolyamának második kettős (III. és IV. negyedévi) füzetében aláírás nélkül jelent meg a következő cím alatt: »Ehelicke Fruchtbarkeit bei den verschiedenen Religionsgemeinschaften in Preussen, 1875—1890.«

A statisztikai anyag megítélhetése végett előre kell bocsátanunk azt, hogy a porosz hivatalos statisztika számlálólappjai úgy az ujonnan kötött házasságoknál, mint a törvényes házasságból született gyermekeknél a házasulók, illetve szülők vallása kitüntettetik. Ez adatokat közli a cikk a jelzett 16 évi időközre s aztán az újszülöttek számát a megfelelő vallási összetételű házasságkötések számához viszonyítva kiszámítja a különböző felekezetbeliek házasságainak termékenységét.

Mondanunk sem kell, hogy e módszer, melyet a közlemény bíráló tárgyává nem tesz, távol áll a tökélytől. Arról, hogy az egy házasságra annak egész fenállása alatt esett újszülötteket kimutassa: e módszer előre lemond, csak arról lehet szó, hogy a különböző vallású szülők szaporaságának viszonyát, — tehát tisztán csak viszonyszámokat mutasson ki: abszolút számokat csak azon feltétel alatt láthatnánk bennök, ha a házasságok átlagos tartama — és pedig minden egyes felekezeti viszonyban — 16 év volna, a mely időközre a számok vonatkoznak. De még, mint viszonylagos számok sem kifogástalanok azok. Először is az 1876—90-ik évek közé eső születések nem azonosak az 1876—90 közé eső házasságkötésekből származó születésekkel: az 1876—90. évek közt nagyon sok gyermek született oly házasságokból, melyek 1876 előtt kötöttek. Ez nem változtatna a dolgon akkor, ha az 1876 előtt kötött házasságok felekezeti összetétele ugyanolyan lett volna, mint az 1876-ban s az után kötött házasságoké, mi viszont két feltétel alatt foglalt volna helyt: először, ha az egyes felekezetek számaránya változatlan maradt volna, másodsor, ha a házasulási arányszám felekezetről-felekezetre állandó lett volna. Kétségtelen, hogy sem egyik, sem másik feltevés nem áll pontosan, de ha e zavaró körülménytől eltekintünk is: marad elég nehézség arra, hogy a módszer biztonságát kérdésessé tegye. Ime a fontosabbak azok közül, melyek szemünkbe ötlenek.

A házasságok termékenységének helyes mértéke ugyan általában vitás lehet, de az iránt nincs kétség, hogy e mérték csakis a szülötteknek a fenálló házasságokhoz való viszonyítása által nyerhető. A porosz statisztikában a szülöttek a házasságkötésekhez vannak viszonyítva: jó viszonylagos adatokat tehát csak úgy kapnánk, ha a

házasságkötések s a fenálló házasságok közti viszony felekezetről-felekezetre állandó volna. Ez azonban a priori fel nem tehető. Mert, ha például az egyik felekezetenél nagyobb a halandóság, a másiknál kisebb: úgy amott az újonnan kötött házasságok aránya a fenállókhoz — ceteris paribus — magasabb, mint emitt. Ugyanez áll az elválások gyakoriságára: sok elválást felmutató felekezetenél az új házasságok a régiekhez viszonyítva magasabb arányban állanak, mint az elválást nem ismerő, vagy kevésbé gyakorló felekezeteknél. De befolyással van a házasságok átlagos tartamára a felek életkora a házasságkötés alkalmával, t. i. ceteris paribus minél fiatalabbak az új párok, annál hosszabb a házasság tartama, — a házasság más és más közepes tartamának pedig más és más arány felel meg új házasságkötések és fenálló házasságok között: s így, ha e tartam felekezetről-felekezetre eltérő, akkor a viszonyszámok eltolódást szenvednek. Alig kell mondanunk, hogy mindezen irányban létezhetnek jelentékeny különbségek felekezetről-felekezetre Poroszországban is, a nélkül, hogy e különbségek okául csupán a vallási elveket kellene felvennünk: tudvalevőleg a társadalmi s nevezetesen foglalkozásbeli különbségek, melyek az egyes egyházak hívei közt léteznek, aztán a különböző hitű lakosság által elfoglalt országrészek közt fenálló kulturális különbségek a legmélyebbre nyúló befolyást gyakorolnak az emberi életviszonyok minden fajára s így itt is számba veendő, habár nem a vallási tanok vagy különleges erkölcsi szabályok folyamányai.

Ezek előrebocsátása után csak bizonyos tartózkodással fogadhatjuk azokat a feltűnő eredményeket, melyekre a porosz hivatalos statisztika eljut. Adataink a 16 év alatt több, mint negyedfél millió házasságkötésre és több, mint 16 millió újszülöttre vonatkoznak. A nyert táblázat, mely a következtetések alapjául szolgál, a férj és feleség vallásának külön-külön feltüntetésével ekkép van összeállítva:

Az apa v a l l á s a		Házasságkötések száma	Törvényes szülöttek összesen egy-egy esketésre	
evangelikus	evangelikus . . .	2,214.303	9,631.416	4·35
	katholikus . . .	118.772	391.538	3·30
	egyéb keresztény	1.814	2.956	1·63
	zsidó	1.578	2.809	1·78
katholikus	evangelikus . . .	139.342	465.734	3·34
	katholikus . . .	1,046.903	5,484.658	5·21
	egyéb keresztény	253	555	2·19
	zsidó	458	761	1·66
egyéb kereszt.	evangelikus . . .	2.481	6.640	2·68
	katholikus . . .	294	912	3·10
	egyéb keresztény	4.074	29.406	7·22
	zsidó	77	496	6·44
zsidó . . .	evangelikus . . .	1.763	2.794	1·58
	katholikus . . .	303	426	1·38
	egyéb keresztény	30	242	8·07
	zsidó	38.264	160.935	4·21

Mielőtt az eredményekre térnénk, meg kell jegyeznünk, hogy e számok nem mindenütt elég nagyok arra, hogy a következtetések biztosak lehetnének. Így az egyéb keresztények házasságai egyálta-

lában, a zsidók által kötöttek közül a vegyesek, a melyekben tehát csak egyik fél követi a zsidó vallást, nézetünk szerint kisebb számmal vannak, mintsem hogy azokra statisztikai szabályt lehetne építeni. De, ha a számok nagysága szempontjából legalább egyik-másik viszonylatban ily szabály felállítását megengedhetőnek tartanók is: egyenesen kizárja azt az áttérések zavaró hatása. Ha az eredetileg vegyes házasságban annak fennállása alatt az egyik fél áttér: úgy az áttérés után született gyermekek más rovatba kerülnek, mint a hogy a házasság eredeti összetételénél fogva kerülniök kellene. Már pedig mi sem valószínűbb, mint hogy pl. az evangélikus vagy katolikus egyénnel házasságra lépett nem egy izraelita vagy »egyéb keresztény« (ez utóbbiak jó része, mint a cikkben olvassuk, kitért zsidó), a házasság folyama alatt áttér házastársának vallására. Ha ez áll, úgy az a feltűnő alacsony arányszám, mely az ilyen vegyes házasságoknál észlelhető s mely zsidók és keresztények közt csak 1.33--1.78 újszülöttet mutat egy-egy esketésre: nagyon egyszerű magyarázatra talál, de egyuttal kizárja azt, hogy itt a vallási különbségek következményét lássuk e -- tisztán csak látszólagos, módszerbeli hibán nyugvó -- természetlenségben. Ezért nem írhatjuk alá a cikk azon következtetését, hogy a keresztény-zsidó házasságok sarjadéka csakhamar kihalna, hanem inkább úgy fogalmazzuk a tételt, hogy az ily házasságok sarjadéka csakhamar egészen keresztényvé válnék.

De fél-zegnek tartjuk a cikk abbeli érvelését is, hogy az »egyéb keresztények« és zsidók között kötött vegyes házasságok kitüntetett nagyon magas termékenysége, 6-8 gyermekkel egy házasságkötésre, a mellett bizonyít, hogy a vallás közössége fokozza a termékenységet. Mert elfogadjuk ugyan, hogy itt oly házasságok szerepelnek, melyek kitért zsidók és hitőkben megmaradtak közt kötöttek: de először is az összesen 107 házasságkötés oly kis szám, hogy abból statisztikai szabályt levezetni nem lehet: másodsor itt a viszonyszám megállapításánál egy csomó oly házasság keveredhetett a többi közé, mely eredetileg tisztán zsidó volt. Ha ezeknél egyik fél áttér s mint ilyenkor természetes, egyik keresztény felekezethez sem csatlakozik s így az »egyéb keresztények« közé kerül: mindjárt megszorodik az osztandó az áttérés után született gyermekekkel, holott az osztó változatlan marad, mert hisz a házasság megkötése idején tisztán zsidó volt. Ugyanez magyarázhatja a tisztán egyéb keresztények közt kötött házasságok nagy szaporaságát; ha ugyanis az eredetileg tiszta izraelita házaspár mindkét tagja áttér a keresztény hitre, de nem lesz sem katolikussá, sem evangélikussá: úgy a további újszülöttek az ily házasságkötések termékenységét illetéktelenül fogják emelni.

Maradnak tehát a nagyobb számokkal fellépő viszonylatok. Ha ezeket figyelemmel kísérjük, úgy azt látjuk, hogy a tisztán katolikus házasságok legtermékenyebbek, utánok a tisztán evangélikus s aztán a tisztán zsidó házasságok következnek, míg a vegyes házasságok, melyek a két nagy keresztény felekezet hívei közt kötöttek, jelentékenyen alatta maradnak a tiszta összetételű házasságok termékenységének.

Mielőtt e minden bizonyynyal nagy érdekű, sőt a népesedés menetének szempontjából az államra nézve sem csekély fontosságú eredményeket készpénzül elfogadnók: először is újból utalunk azokra,

miket fentebb az itt alkalmazott módszerre vonatkozólag elmondtunk, a nélkül, hogy azokat újra ismételni kívánnók. De a módszer már tárgyalt tökéletlensége mellett más szempontok is merülnek fel, melyek óvatosságra intenek a nyert tételekkel szemben. Gondolhatunk például a vegyes házasságok termékenységét illetőleg arra is, hogy az áttérés itt is hasonló irányú zavart idézhet elő, mint a kisebb felekezeteknél. Ha, mint feltehető, a vegyes házasságokban élőknek meg van az az irányzat, hogy a valláskülönbséget megszüntessék: úgy itt is közbejátszhat a termékenységi arányszám lejjebbállítására az áttérés által okozott változás. De, hogy a vegyes házasságoknál maradjunk: zavart okozhat az a tény is, hogy az ily házasságok még az uralkodó keresztény felekezetek közt is valószínűleg gyakoribbak a felsőbb rétegekben s nevezetesen a kevertebb összetételű s a vallásközösségre kevesebbet adó városi népességben, mint az alsóbb osztályoknál s a vidéken. Már most általánosan ismert jelenség az, hogy a felsőbb osztályok s a városiak, tehát ép az ily vegyes házasságoknál nagyobb arányban szereplő rétegek később lépnek házasságra. E körülmény befolyásolja az új házasságkötések arányát a régiekhez s így befolyásolja a viszonyszámot is. Statisztikai adatok nem állanak ugyan rendelkezésünkre, de azt hisszük, feltehetjük, hogy e befolyás a termékenységi arányszámra csökkentőleg hat. Ha ez áll, úgy nagyon kérdéses, mi marad meg a fent kimutatott különbözetből a vegyes házasságok hátrányára? De, ha e körülmény nem változtatna is az arányszámon, ha bebizonyulna, hogy a vegyes házasságok átlag később köttetnek: úgy a termékenység kisebb volna nem a felekezeti különbségnek, hanem esetleg egészen a házasfelek magasabb korának volna tulajdonítható: mert hisz csak természetes és statisztikailag is bebizonyított tény, hogy a későbbben házasulók kisebb számú gyermekkel dicsekedhetnek, mint a fiatalon összekerült házastársak.

Folytathatnók okoskodásunkat és ellenvetéseinket az egy és ugyanazon hithez tartozó házastársak szaporaságára vonatkozó tételek tekintetében. Hivatkozhatnánk nevezetesen arra, hogy a Poroszország katolikus lakosságának túlnyomó nagy részét képező lengyel nemzetiség egészen más gazdasági és társadalmi viszonyok közt él, mint az evangélikus lakosság: a házasságkötés ideje és a házasság fennállásának tartama más és más s így nem csak fiziológiai okok, hanem egészen más jellegű tényezők befolyásolhatják ez arányszámokat. Mindezen vizsgálódások azonban, ha teljességre akarnának számot tartani, oly messze vezetnének bennünket, hogy a rendelkezésünkre álló teret jóval túl kellene lépünk. Azért azzal zárjuk be észrevételeinket, hogy a porosz hivatalos statisztika szóban forgó kísérletét további megerősítés nélkül statisztikai szabályszerűségek felállítására elegendő alapnak nem tekintjük. A hiba ott van, hogy a keresett összefüggés házasság és sarjadék közt csak közvetett nyilvánulásában, az új házasságok számában van megragadva, mi ellenkezik a logika azon szabályával, hogy az ok és okozat közti összefüggés csak a maga közvetlenségében tanulmányozható sikerrel.

A nemzetiségi arányok Magyarországon és Ausztriában.

Míg a nemzetiségi izgatások hazánkban a jelenre nézve komoly veszélyt alig rejtenek s inkább csak a jövőre nézve szolgálnak intő-jelül; addig Ausztriában teljes erővel dúl a nemzetiségi szenvedélyek vak tüze s a birodalmi tanács termeitől le egészen a Bezirks-Hauptmannschaftokig mindenütt a nemzetiségi torzsalkodások sivár képét látjuk.

A nemzetiségi ellentéteknek ebben a szomorú korszakában elsőrendű kérdés, hogy a különböző nemzetiségek a monarchia két államában mily számbeli súlylyal bírnak s vajjon a természetes szaporodás vagy a beolvasztás útján mely nemzetiségek hódítanak s melyek vesztenek tért; mert a monarchia két államának nemzetiségei közt vannak államfentartó nemzetiségek, de vannak olyanok is, melyeknek leplezett vagy többé-kevésbé bevallott törekvése épen a szétbontásra irányul.

A nemzetiségek létszámát először az 1850. évi népszámlálás állapította meg, de ez az irányzatosan s nem a legnagyobb pontossággal végrehajtott népszámlálás annál kevésbé nyújt az összehasonlításra alkalmas adatokat, mert a zsidókat mint külön nemzetiséget vette számba. Az 1869. évi népszámlálás kicsinyes opportunitási okokból úgy nálunk, mint Ausztriában teljesen mellőzte a nemzetiségeknek bármely alakban való kutatását s csak az 1880. évi népszámlálás nyújtott először e fontos kérdésben tájékoztatást. Az 1890. évi népszámlálás a monarchia mindkét államában ugyanazon elvek szerint hajtattott végre, mint 10 évvel előbb és ennyiben mi sem gátol bennünket, hogy pontosan megállapíthassuk az utolsó évtized fejlődését; de azért mégis van az összehasonlításnál egy jelentékeny akadály s ez nem más, mint az az alapjában eltérő módszer, melyszerint mi és az osztrákok mind a két népszámlálás alkalmával a nemzetiségeket számba vettük. Arra, hogy Ausztriában a *társalgási nyelvet* kérdezték, míg mi az *anyanyelvet* kutattuk, kevesebb súlyt helyezünk; sokan, még hazánkban is, bármily fontosságot tulajdonítanak is e kérdéseknek, mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy az eredményt ez nagyon, de nagyon kevésbé módosíthatja. Sokkal fontosabb az a különbség, hogy mi, mint a népességnek összes viszonyait, az anyanyelvet is a jelenlevő népességről állapítottuk meg, míg Ausztriában a társalgási nyelv kutatását egészen indokolatlanul és következtelenül csakis a jelenlevő osztrák honosokra szorították. Ennek az eljárásnak más okát nem tudjuk elképzelni, legfőlebb azt, hogy az Ausztriában tartózkodó magyar ajkú honosokat nem akarták kimutatni, mint a hogy ránk nézve elég sérelmes az az eljárás is, hogy az osztrák honosoknak csakis Bukovinában engedték meg, hogy a magyart vallják be társalgási nyelv gyanánt. Ha osztrák szomszédaink a társalgási nyelv kutatását kiterjesztik az egész jelenlevő népességre, a német nyelvűek számaránya ezáltal semmi esetre sem csökkent volna, mert az Ausztriában tartózkodó nagy számú német-birodalmi honosok s tőlünk is a sok ezerre menő moson-, sopron- és vas megyeiek jórészt épen a németek számarányát szaporították volna. Nálunk ellenkezőleg, határozott kárával járt a magyarságnak, hogy az itt tartózkodott osztrák és külföldi honosok anyanyelvét is figyelembe vettük, mert azok közt csak elvétve akadt egy-egy magyar, nagy részük német, cseh, morva volt.

Ez a nehézség azonban nem oly természetű, hogy párhuzamot ne vonhatnánk a nemzetiségi viszony tekintetében Magyarország és Ausztria közt.

Hazánkban a különböző anyanyelvű népesség abszolút száma a legutóbbi népszámlálás alkalmával és tíz évvel korábban következő volt, megjegyezvén, hogy a következő számok a jelenlevő polgári népességre vonatkoznak.

	A magyar anyaországban		A Magyar Birodalomban	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
magyar	6,403.687	7,356.874	6,445.487	7,426.730
német	1,869.877	1,988.589	1,953.911	2,107.577
tót	1,855.442	1,896.641	1,864.529	1,910.279
oláh	2,403.035	2,589.066	2,405.085	2,591.905
ruthén	353.226	379.782	356.062	383.392
horvát-szerb	631.995	678.747	2,352.339	2,604.260
egyéb	211.360	243.795	264.689	325.255
összesen	13,728.622	15,133.494	15,642.102	17,349.398

Mint hogy saját nemzetiségi viszonyainkat Ausztriával szembe állítva akarjuk tárgyalni, az összehasonlításhoz az egész Magyar-birodalom adatait kell használnunk; de szükségesnek láttuk a magyar anyaország adatait is közölni, mert sajnos, a kultúra egysége az anyaország és kapcsolt részei közt az 1868. XXX. t.-cz. következtében megszakadt s bár folyvást saját vérünkkel tápláljuk, erősítjük a társországokat, a magyar nyelvre és kulturára nézve valószínűleg örökre elvesztek s hiú remény volna magunkat azzal kecsegtetnünk, hogy a drávántúli részeket újra visszahódítjuk a magyarságnak. Az ottani horvát-szerb népség beolvasztásáról szó sem lehet, de szégyenbélyeget sütné homlokunkra, ha odaszakadt véreinket a délszláv világba beolvadni engednék.

Ausztriában a nyelvi viszonyok, a jelenlevő osztrák honosságú népességet véve alapul, következőleg alakultak:

	Társalgási nyelv szerint	
	1880-ban	1890-ben
német	8,008.864	8,461.580
cseh, morva, tót	5,180.908	5,472.871
lengyel	3,238.534	3,719.232
ruthén	2,792.667	3,105.221
szlovén	1,140.304	1,176.672
szerb horvát	563.615	644.926
olasz-latin	668.653	675.305
oláh	190.799	209.110
magyar	9.887	8.139
összesen	21,794.231	23,473.056

Hazánkban a főállamalkotó nemzet, a magyar tíz év alatt 981.243 lélekkel szaporodott, míg az összes többi nemzetiségek 726.053 lélekkel gyarapodtak; Ausztriában ellenben a németek, kik évszázadokon keresztül a hegemoniát vitték, csak 452.716 főnyi szaporodást tudnak felmutatni, a többi nemzetiségek 1,226.109 lelket tevő szaporodásával szemben. Nálunk az egyes nemzetiségek létszámának abszolút szaporodása következőleg sorakozik:

magyar	981.243	német	153.666
horvát-szerb	251.921	tót	45.750
oláh	186.820	ruthén	27.330

Ellenben Ausztriában:

lengyel	480.698	szerb-horvát	81.311
német	452.716	szlovén	36.368
ruthén	312.554	oláh	18.311
cseh, morva, tót	291.963	olasz	6.652

A bukovinai csekély számú magyarság 1.748 lélekkel megfogyott, mi a csángók hazatelepítésére irányuló mozgalom következménye. Nagyon érdekes, hogy a lengyelek abszolút szaporodása, daczára, hogy létszámuk felét sem teszi a németeknek, jelentékenyen meghaladja a németek szaporodását; ép úgy meghaladja a ruthének szaporodása a számra sokkal nagyobb cseh-morva-tót népességét. A különböző nemzetiségek eltérő fejlődésére azonban legélesebb világot vetnek a következő percentszámok:

	Népnövekedés 1880-tól 1890-ig	
	a magyar anya- országban	a Magyarbiro- dalomban
magyar	14.88 ‰	15.22 ‰
német	6.35 »	7.86 »
tót	2.22 »	2.45 »
oláh	7.75 »	7.77 »
ruthén	7.52 »	7.68 »
horvát-szerb	7.40 »	10.71 »
egyéb	15.35 »	22.88 »
összesen	10.23 ‰	10.91 ‰

Az *egyéb anyanyelvűek* csekély számuknál fogva tekintetbe alig jöhetnek s szaporodásuk leginkább Horvát-Szlavonországban bír jelentőséggel, hol a kisebb-nagyobb rajokban beszivárgó cseh gyarmatosok az egyéb ajkúak szaporodási arányszámát 40.16‰-ra emelte; igaz, hogy még ezt a meglepő nagy számot is meghaladja a társországokban a magyar nyelvűek szaporodása, mely nem kevesebb, mint 66.10‰-ot képviselt.

Ausztriában a különböző nemzetiségek népnövekedési arányszáma következőleg alakult:

német	5.65 ‰	szerb-horvát	14.42 ‰
cseh, morva, tót	5.63 »	olasz	0.99 »
lengyel	14.84 »	oláh	9.59 »
ruthén	11.19 »	magyar	— 17.68 »
szlovén	3.19 »	összesen	7.70 ‰

Nemcsak hogy három nyelvtörzs van, a mely sokkal erősebben fejlődött, mint a német, hanem a németek szaporodása még az országos átlagon is jóval alól marad. Különösen két nemzetiség növekedése válik nagyon ki, a lengyeleké és a szerb-horvátoké; de erős volt a ruthének és az oláhok szaporodása is.

A különböző nemzetiségek eltérő szaporodása a nemzetiségek egymásközötti arányában is szükségkép változásokat idézett elő,

habár tíz év sokkal rövidebb idő, semmint az alatt akár nálunk, akár Ausztriában a nemzetiségek számaránya gyökeresen átalakulhatott volna.

A jelenlevő polgári népességben 1.000 lélek közt átlagosan volt:

	a magyar anyaországban		a Magyarbirodalomban	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
magyar	466·5	486·1	412·1	428·1
német	136·2	131·4	124·9	121·5
tót	135·2	125·3	119·1	110·1
oláh	175·0	171·1	153·8	149·4
ruthén	25·7	25·1	22·8	22·1
horvát-szerb	46·0	44·9	150·4	150·1
egyéb	15·4	16·1	16·9	18·7

Hazánkban tehát, nem számítva az »egyéb« alá összefoglalt különböző apróbb nemzetiségeket, csupán a magyarság hódított; a többi valamennyi tért veszített, kivéve a horvát-szerbet, mely a magyar anyaországban szintén hanyatlott ugyan, de az egész Magyarbirodalomban, a társországok jóval erősebb népszaporodása folytán, csaknem teljesen megtartotta előbbi posztóját. A magyarajkúakhoz képest azonban a horvát-szerb népség az egész Magyarbirodalomban is tért veszített, mert míg 1880-ban a horvát-szerb nyelvűek 36·5%-át tették a magyaroknak, 1890-ben már csak 35·1%-át. Nálunk tehát az a nemzet, mely államunknak jellegét adja, az egész vonalon erőteljesen nyomul előre. Nem úgy a németiség Ausztriában, ott ez a fő államalkotó nemzetiség tíz év alatt határozottan tért veszített, a mint a következő számok mutatják:

	A jelenlevő osztrák honosok közt 1000 lélekből volt	
	1880-ban	1890-ben
német	367·5	360·5
cseh, morva, tót	237·7	233·2
lengyel	148·6	158·4
ruthén	128·0	132·2
szlovén	52·3	50·1
szerb-horvát	25·9	27·5
olasz-latin	30·7	28·8
oláh	8·3	8·9
magyar	0·5	0·4

A Magyarbirodalomban 1890-ben minden 10.000 lélek közt 160-nal volt több magyar, mint 1880-ban, ellenben 90 tóttal, 44 oláhval, 34 némettel, 7 ruthénnel és 3 horvát-szerbvel kevesebb volt. Ausztriában pedig több volt 98 lengyellel, 42 ruthénnel, 16 horvát-szerbvel, 1 oláhval; de kevesebb volt 70 némettel, 45 cseh-morva-tóttal, 22 szlovénnal és 1 magyarral.

Nem akarunk itt tulságos részletezésbe bocsátkozni, annál kevésbé, mert Magyarország nemzetiségi viszonyainak, egészen le az egyes törvényhatóságokig menő ismertetését, feltalálhatja az olvasó e folyóirat múlt évi január havi számában; csak az egyes ország-részekre vetünk egy futó pillantást, követve a vármegyéknek azt a geográfiai csoportosítását, melyet a Nemzetgazdasági Szemle olvasóközönsége már nagyon jól ismer.

	A polgári népességben 1000 lélek közül átlagosan magyar anyanyelvű volt		
	1880-ban	1890-ben	különbség
Duna balpartján	257·5	276·4	+ 18·9
Duna jobbpartján	675·1	684·8	+ 19·7
Duna-Tisza közén	708·9	734·1	+ 25·2
Tisza jobbpartján	429·6	449·2	+ 19·6
Tisza balpartján	574·3	591·8	+ 17·5
Tisza-Maros szögében	154·4	172·5	+ 18·1
Erdélyben	302·5	310·0	+ 7·5
Fiumében	18·2	36·0	+ 17·8
Horvát-Szlavonországokban	21·9	31·5	+ 9·6
Általában	412·1	428·3	+ 16·2

A magyarság százalékos előnyomulása legerősebb volt a Duna-Tisza közén, hol nemcsak legnagyobb tömege lakik a magyarságnak, hanem az idegen ajkuak assimilálása is leghathatósabbban folyik. Legcsekélyebb a magyar ajkuak százalékos javulása Erdélyben, a mi államférfiaink részéről valóban komoly megfontolást igényel.

A német ajkuak tért vesztek a Duna két partján, a Duna-Tisza közében és Erdélyben. A többi országrészekben tért foglaltak, a mi a Tisza két partján a zsidóság terjedésével, beköltözésével függ össze. A Tisza-Maros szögében már önerejéből szépen hódított a benszüllött németiség s a mi különösen örvendetes, az oláhság rovására, kik ott 42·95⁰/₀-ról 41·04⁰/₀-ra estek.

Erdélyről, sajnos, nem mondhatjuk ugyanezt, ott a németajkuak számaránya 10·16⁰/₀-ról 9·67⁰/₀-ra szállt le, míg az oláhoké 56·86⁰/₀-ról csak 56·73⁰/₀-ra, vagyis alig csökkent valami kevéssel. Jelentékenyebb az oláhság térvesztése a Tisza bal partján, hol 26·13⁰/₀-ról 25·42⁰/₀-ra apadt. A tótajkuak — Horvát-Szlavonországok kivételével — valamennyi országrészben visszaesést mutatnak, legerősebbet a Tisza jobb partján, hol számarányuk az amerikai kivándorlás következtében 34·88⁰/₀-ról 32·11⁰/₀-ra szállt le.

Az *osztrák tartományokban* a nyelvi viszonyokban az utóbbi évtized alatt a következő eltolódások történtek:

Ezer jelenlevő osztrák honos közt volt:

	német		cseh-morva-tót		lengyel		ruthén	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
Alsó-Ausztriában	968·6	960·12	28·2	37·96	1·0	0·90	0·5	0·14
Felső-Ausztriában	994·8	994·54	5·1	4·78	—	0·27	—	0·21
Salzburgban	997·0	997·37	2·1	2·09	—	0·04	—	—
Stájerországban	670·0	678·34	2·1	0·53	0·1	0·09	—	0·27
Karinthiában	702·2	715·39	0·3	0·44	—	0·05	—	—
Krajnában	61·5	56·56	0·5	0·68	—	0·06	—	0·02
Triesztben és területén	42·7	52·48	0·8	0·79	—	0·17	—	0·04
Görz- és Gradiškában	12·9	10·26	0·3	0·27	—	0·07	—	—
Isztriában	16·8	19·05	1·1	1·29	0·1	0·23	—	—
A tenger melléken	20·6	23·07	0·7	0·86	—	0·17	—	—
Tirolban	543·9	547·91	0·5	1·61	0·1	0·09	—	0·02
Vorarlbergben	985·6	971·13	0·3	0·27	—	—	—	—

	német		cseh-morva-tót		lengyel		ruthén	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
<i>Tirol- és Vorarlbergben</i> . . .	594.4	598.50	0.5	1.45	—	0.09	—	0.01
Csehországban . . .	371.7	371.99	627.9	627.87	0.2	0.08	0.2	0.03
Morvaországban . . .	293.8	293.71	704.1	703.37	1.5	2.23	0.4	0.05
Sziléziában . . .	489.1	477.59	229.5	220.19	281.3	302.12	—	0.03
Galicziában . . .	54.6	34.60	1.0	0.89	515.0	533.40	429.4	431.03
Bukovinában . . .	191.4	207.78	3.1	0.83	32.1	36.74	421.6	417.70
Dalmáciában . . .	7.2	3.89	1.0	2.71	—	0.04	—	0.01
Összesen . . .	367.5	360.48	237.7	233.16	148.6	158.45	128.0	132.29

Ezer jelenlevő osztrák honos közt volt:

	szlovén		horvát-szerb		olasz		oláh		magyar	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
Alsó-Ausztriában . . .	0.8	0.30	0.5	0.12	0.4	0.44	—	0.02	—	—
Felső-Ausztriában . . .	0.0	0.12	—	—	0.1	0.08	—	—	—	—
Salzburgban . . .	0.1	0.07	—	0.01	0.8	0.42	—	—	—	—
Stájerországban . . .	327.4	320.39	—	0.05	0.4	0.33	—	—	—	—
Karinthiában . . .	297.2	283.84	—	0.01	0.3	0.27	—	—	—	—
Krajnában . . .	936.7	940.71	0.6	1.32	0.7	0.65	—	—	—	—
Triesztben és területén . . .	217.9	204.74	1.0	2.98	737.6	738.76	—	0.04	—	—
Görz- és Grádiskában . . .	630.3	631.34	0.1	0.28	356.4	357.77	—	0.01	—	—
Isztriában . . .	151.4	143.28	428.4	453.91	402.2	380.73	—	1.51	—	—
<i>A tenger mellé-</i>										
<i>ken</i> . . .	326.1	314.22	199.6	214.13	452.9	446.83	—	0.72	—	—
Tirolban . . .	1.1	0.22	—	0.02	454.4	450.13	—	—	—	—
Vorarlbergben . . .	0.2	0.14	—	—	13.9	28.46	—	—	—	—
<i>Tirol- és Vorarlbergben</i> . . .	1.0	0.21	—	0.02	403.9	399.72	—	—	—	—
Csehországban . . .	—	0.01	—	—	—	0.02	—	—	—	—
Morvaországban . . .	—	0.02	—	0.60	—	0.02	0.2	—	—	—
Sziléziában . . .	—	0.01	—	—	0.1	0.06	—	—	—	—
Galicziában . . .	—	0.03	—	—	—	0.01	—	0.04	—	—
Bukovinában . . .	0.1	0.04	—	—	—	0.03	334.3	324.21	17.4	12.67
Dalmáciában . . .	0.7	0.66	933.2	961.99	57.9	30.70	—	—	—	—
Összesen . . .	52.3	50.13	25.9	27.47	30.7	28.77	8.8	8.90	0.5	0.35

Alsó-Ausztriában meglehetősen cseh-morva beszivárgás folyik úgy hogy itt a német nyelvűek érezhető visszaesése mutatkozik ellenben Stájerországban ugyanannyi, Karinthiában pedig még erősebb a német elem térfoglalása a szlovének rovására. De már Krajnában a szlovének hódítanak a németektől. Érdekes az osztrák tengerparton is a nyelvi viszonyok alakulása; Triesztben és Isztriában a németek terjeszkedtek, a szlovének pedig visszaestek, Görzben és Grádiskában egészen ellenkezőleg a szlovének némi térfoglalását látjuk a németek rovására; az olaszok Triesztben, továbbá

Görzben és Gradiskában megerősödtek, de már Isztriában a szerb-horvát elem nyomása alatt erősen visszaszorultak. Ugyanezt látjuk még fokozottabb mértékben Dalmáciában, hol az olaszok száma egy évtized alatt 27.305-ről 16.000-re szállt, vagyis 41.40%-kal apadt. Ez a megdőbbentő rohamosság arra mutat, hogy a délszláv tenger a dalmáciai kikötővárosok olasz lakosságát, melynek oly sok százados fényes mult áll háta mögött, pár évtized alatt teljesen elmossa. Intő példa ez fiemei olasz testvéreinknek, kik számban és erőben folyvást gyarapodnak, hogy lételök csak addig van biztosítva, míg a magyar anyaországnak közvetlen alkotórészét képezik. Az olaszok Tirolban is tért vesztek a németekkel szemben, de Vorarlbergben némileg előrenyomultak. Meglepő, hogy a németek arányszáma Cseh- és Morvaországban, hol a nemzetiségi villongások csaknem a nyílt harczig fajultak, mennyire változatlan maradt, úgy látszik ez országokban mindkét népfaj a legéberebben öröklik saját nemzetisége fölött. Jellemző azonban a cseh fővárosban, Prágában a csehek diadalmos előnyomulása, egy évtized alatt itt a németek száma 32.657-ről 29.504-re szállt, a cseheké ellenben 125.742-ről 150.161-re szökött. Az ily apróbb hódítások azonban a számarányban változást nem idéztek elő, a status quo változatlanul maradt. Csak Morvaországban tűnik fel a lengyelek előnyomulása, mely Sziléziában egészen nagy mérveket öltött, egyaránt visszaszorítva a német, valamint a cseh-morva nyelvet. A lengyelek Galicziában, sőt Bukovinában is terjeszkedtek, amott a németek rovására. A németek erős hanyatlását Galicziában, mely nem kevesebb, mint 96.736 lelket és 29.80%-ot tett, az osztrák statisztika azzal indokolja, hogy sok zsidó, ki 1880-ban még a németet vallotta társalgási nyelvül, 1890-ben már lengyelnek vagy ruthénnek iratta magát. Ha áll is ez a magyarázat, ez is csak arra mutat, hogy a lengyel nyelv és nemzeti öntudat erősen hódít s a korábbi germanizáció nyomai mind jobban eltűnőznek. Bukovinában a német nyelv terjedését az osztrák statisztika részint német bevándorlók letelepedésével, részint azzal a körülménnyel magyarázza, hogy itt a zsidók, ellentétben a galicziai zsidósággal, a legutóbbi népszámlálás alkalmával inkább vallották magukat német nyelvűnek, mint 10 évvel ezelőtt. Bukovinában más tekintetben is lényeges változások történtek. A lengyel nyelv némi térfoglalása mellett nagy hódítást tettek az oláhok; a ruthének ellenben tért vesztek, még inkább a magyarok, a fentebb említett hazatelepedés következtében. A cseh-morva néptörzs, a mint említettük, Alsó-Ausztriában megerősödött, Csehországban változatlan maradt, ugyanezt mondhatjuk róla Morvaországban is, bár ott már némi hanyatlás is észlelhető, a lengyel nyelv diadalmos előnyomulása folytán mely azonban egész nagyságában csak Sziléziában nyilatkozik, hol 1890-ben 10.000 ember között átlagosan 184-gyel több lengyel s 93-mal kevesebb cseh-morva találtatott, mint tíz évvel korábban.

A német nyelv uralmának hanyatlásáról mi sem tanuskodik jobban, mint az, hogy azokban a tartományokban, a hol a németek a népességnek kis töredékét képezik, többnyire tért vesztek. Azokban a tartományokban, hol a német nyelvűek több mint 10%-át teszik a népességnek, a lefolyt évtized alatt 7.1%-kal szaporodtak; ellenben ott, hol 10%-át sem érik el, (Krajnában, Triesztben, Görz és Gradiskában, Isztriában, Galicziában és Dalmáciában) 35.5%-kal megfogytak. De még ha Galiciát figyelmen kívül hagyjuk is,

hol a német hivatalos statisztika szerint a németajkuak rendkívüli apadását csak az idézte elő, hogy a zsidóság az újabb népszámlálás-kor tömegesen vallotta magát lengyel vagy ruthén nyelvűnek, a diasporákban a németajkuaknak még akkor is némi (0.19%) fogyását látjuk.

Sokkal kedvezőbben alakultak hazánkban a viszonyok a magyar nyelvre nézve. A magyar anyaországban 14 oly vármegye volt, hol a magyarajkuak az összes népességnek 10%-át sem érték el. Ezekben az 1880-iki népszámlálás 85.368 magyar anyanyelvűt vett számba, míg az 1890-iki már 117.828-at, a mi 38.02% szaporodásnak felel meg, míg az összes lélekszám ugyanazokban a megyékben csak 5.64%-kal emelkedett, a nem magyarajkuak pedig csak 4.43%-kal szaporodtak.

A magyar nyelv és kultúra diadalmas előnyomulásáról tanúskodnak ezek az adatok s míg Ausztriában a nemzetiségi szétziláltság annyira terjed, hogy maga az állam olyan, mint egy megrepedezett, elmálló közet, mely kisebb-nagyobb törmelékekre akar szét-esni; addig mi — bár nálunk is van elég bomlasztó elem — a nemzeti egység korall-szigetét építjük. Mennyiben okolható Ausztriában az ismert és sokszor elítélt nemzetiségi politika, itt nincs helyén bírálgatnunk, csak egy lényeges különbségre akarunk utalni hazánk és Ausztria között. Ausztriában épen a mult hagyományai táplálják a különböző nemzetiségek öntudatát; a cseh korona fénye még most is ragyog s a lengyel királyság emlékei még most is feldobogtatják a lengyel sziveket. Nálunk a történelmi mult emlékei s a hosszú századok által megszentelt jog a magyarság ügye mellett harcolnak, már pedig kiszámíthatatlan erkölcsi erő rejlik ebben a támogatásban.

Vargha Gyula.

K Ö N Y V S Z E M L E .

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 36. füzet. 1892. deczember.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. január.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évfolyam. 11. füzet, 1892. november hó.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. III. évfolyam, 9–12. szám.

Allgemeines Statistisches Archiv. Herausgegeben von Dr. Georg von Mayr. II. Jahrgang. 1891/92. II. Halbband: Ueber die Vertheilung der beiden Geschlechter auf der Erde, von K. Bücher. Wissenschaftliche Stellung und Grenzen der Demologie, von J. Körösi. Die Wohnungsverhältnisse der ärmeren Classen in Berlin, von Dr. G. Berthold. Russlands Bedeutung für den Weltgetreidemarkt (Fortsetzung), von Dr. Oscar Mertens. Die Intensität grossstädtischer Menschenanhäufungen, von Dr. Ernst Hasse; etc.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLIV. Jahrg. XI. Heft. Wien 1892.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7, Nr. 47—52: Communaler Arbeiterschutz, von Dr. Max Quarck. Socialistische Erhebungen in Baden. Der Parteitag der deutschen Socialdemokratie, von Dr. Adolf Braun. Europa auf der Weltausstellung in Chicago, von Dr. Anton v. Palitschek. Der VI. österr. Handelskammertag von Pr. Otto Lecher. Unfallstatistik der jugendlichen Arbeiter in Deutschland; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. F., IV. B., 5. H.: Von der Theorie des Arbeitslohnes, von de Ridder. Die industriellen Etablissements der geistlichen Stifter in Schlesien unter Friedrich dem Grossen, von H. Fechner. Das »Interstate Commerce«-Gesetz in den Vereinigten Staaten, von J. A. Hill. Gleiche und verschiedene Tarifierung von Getreide und Mehl im deutschen Eisenbahnverkehr, von C. Hampke; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Culturgeschichte. Herausgegeben von K. Braun. XXIX. Jahrgang. 4. Band, 2. Heft: Das

grossbritannische Weltreich als Zollverein, von E. Fitger. Die Verbreitung der Protestanten in Kärnten, von F. Pichler; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. XLVIII. Jahrgang, 4. Heft: Der deutsche Gartenbau und der Kampf um Zollschutz für denselben, von A. Pflug. Zur wissenschaftlichen Orientirung über die neueste Handelspolitik. Mit besonderer Rücksicht auf die Pflichten des Grundeigenthums in den Schutzzollfragen. III. Art., von A. Schäffle. Die Immobilienbesteuerung der Communen Russlands, von G. Sodoßky. Die neueste eisleithanisch-österreichische Steuerreform nach ihren steuerwissenschaftlich bedeutenden Grundgedanken; etc.

Zeitschrift des kön. sächsischen statistischen Bureaus. Red. von V. Böhmert XXXVIII. Jahrg. 1892. Heft I. und II.: Die Bewegung der Bevölkerung im Königreiche Sachsen während des Jahres 1890, von A. Geissler. Uebersicht über die Dampfkessel und Dampfmaschinen im Königreiche Sachsen für den 1. Januar 1891, von Morgenstern. Beiträge zur Statistik des Grundeigenthums, von E. Steglich. Der gegenwärtige Stand und die neuen Aufgaben der Lohnstatistik, von V. Böhmert. Lohnstatistische Untersuchung in der Cigarrenfabrikation mit besonderer Rücksicht auf die Methode der Lohnstatistik, von A. Förster; etc.

Zeitschrift für Schweizerische Statistik. XXVIII. Jahrgang. 3. Quartal-Heft: Procès verbal de la conférence de la Société suisse de statistique et des délégués officiels des administrations fédérales et cantonales à Lugano les 2. et 3. Sept. 1892; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausgegeben von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. I. Band. 4. H.: Ueber die Anfänge des deutschen Städtewesens; socialgeschichtliche Betrachtungen, von K. Th. v. Inama-Sternegg. Die Abgabe der Wehrdienstfreien mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich-Ungarn, von H. G. Thierl. Abänderungs-Vorschläge für die Unfallversicherung, von B. Hilse. Die neue Währungs- und Münzgesetzgebung von Oesterreich und Ungarn, von K. Th. v. Inama-Sternegg; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. Nr. 49—52.: Le mouvement ouvrier: les Rourses de travail; l'Immigration au Brésil; les Probabilités d'endettement des communes de France dans les prochaines années; l'Affaire de Panama etc.; Affaires municipales; la Situation respective des ouvriers et des patrons dans leurs contrats; les Discussions de la Société d'économie politique de Paris: de l'abaissement du taux de l'intérêt. Le budget et la situation financière; la Baisse de l'argent et la situation monétaire aux États-Unis; le Marché de travail; etc.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8-e année. Nr. 413—416.

Revue des deux mondes. LXII. année. Tome CXIV.: L'évolution agraire en Prusse au XIXe siècle, par G. Cavaignac. L'union latine et la nouvelle conférence monétaire. I. L'union latine. II. La nouvelle conférence monétaire, par Cucheval-Clarigny. La population française, par A. de Foville. Le tarif minimum et les conventions commerciales, par A. Moireau; etc.

Revue d'économie politique. 6-e année. No. 11. Novembre, 1892.: Les

sociétés coopératives en Espagne et en Portugal par M. J. Piernas Hurtado. Essai historique sur la législation industrielle de la France par M. Marc Lauzet. Les formes d'industrie, par M. Eug. Schwiedland, Congrès international de la propriété foncière, tenu à Paris du 17 mai au 22 octobre 1892, par M. Jacques Dumas; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIII. Nr. 77, December 1892: State of the skilled labour market. The petroleum industry at Baku. Cotton manufactures in China. The textile industries in the United-States; etc.

The Contemporary Review. No. 324. Deczember, 1892: The international monetary conference by Professor H. S. Foxwell. Elementary education and voluntary schools by Archdeacon Wilson; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2569—2572.: Municipal banking. The United States and the English iron-trade. Mr. James Lowther's Cure for Agricultural Depression. The Indian Currency. The International monetary conference. Bimetallist Theories as to the appreciation of gold. Trade and finance prospects. The Appreciation of gold; etc.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Allategészségügyi évkönyv az 1891-ik évre. A földmivvelésügyi m. kir. miniszterium megbízásából hivatalos adatok alapján szerkesztette Hutyrá Ferencz. V. évf. Budapest, 1892.

Bulmerincq Ágost: A nemzetközi jog gyakorlata, elmélete és kodifikálása. Fordította dr. Karsai Sándor. Budapest, 1892.

Des Combes H.: Nemzetgazdaságtani kézikönyv. II. rész. A nemzetgazdaságtan különös része. III. rész. Pénzügytan. A nemzetgazdaságtan és irodalma történetére vonatkozó függelékkel. Debreczen, 1893.

Földmivvelési Értesítő. Kiadja a földmivvelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 48—52. szám.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XX. évf. 232. sz. 1892. szeptember hó: Gymnasiumok és reáliskolák statisztikája az 1891/92. tanévben. A budapesti marhavásár és közvágóhid forgalma és a marhavásári árak 1891-ben. Körösi József stat. hiv. igazgató előterjesztése a kolera-statisztika ügyében. — 233. sz. 1892. október hó: A budapesti házbérjövdelem 1891-ben. Adóbevételek és adóvégrehajtások 1891-ben. Laküresedések az 1892. év első negyedében. Budapest főváros távirda forgalma 1891-ben; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 93—105. szám.

Nagy Ferencz: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra. Második átdolgozott kiadás. III. füzet. Budapest, 1893.

Samson-Himmelstjerne H.: A parasztok és nemesek elzüllése Oroszországban. Uszpenszky A. J. és Terpigorjeff A. N. nyomán. Jogositott magyar fordítás. Budapest, 1893.

Arbeitsstatistik der deutschen Gewerkvereine (Hirsch-Duncker) für das Jahr 1891. Mit Erläuterungen herausgeg. von Max Hirsch. Berlin, 1892.

Brons B.: Der westfälische Kohlenbergbau und die an ihm Betheiligten. Hamburg, 1892.

Enneccerus U.: Die Steuerreform in Staat und Gemeinde. Marburg, 1892.

Fuisting B.: Das preussische Gewerbesteuergesetz vom 24. Juni 1891 und die Ausführungsanweisungen mit Erläuterung: Die geschichtliche Entwicklung der gewerblichen Besteuerung in Preussen und systematische Darstellung der Gewerbesteuer. Berlin, 1892.

Fürbringer: Die Stadt Emden in Gegenwart und Vergangenheit. Emden, 1892.

Jahresberichte der k. u. öst.-ung. Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Stat. Departement im k. k. Handelsministerium. XX. Jahrgang. 1892-VIII. (XLVII. Band der »Nachrichten über Industrie, Handel u. Verkehr«.) Wien, 1892.

Krönig F.: Die Verwaltung der preussischen Staatseisenbahnen. II. Besonderer Theil. Breslau, 1892.

Neuburg C.: Goslars Bergbau bis 1552. Ein Beitrag zur Wirtschafts- und Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Hannover, 1892.

v. Poschinger H.: Die deutschen Consularverträge. Die wirtschaftlichen Verträge Deutschlands. Band I. Berlin, 1892.

Stegemann R.: Aus der Praxis der Handelskammern. Beiträge zur praktischen Nationalökonomie. Band I. Oppeln, 1892.

Verbesserung der Wohnungen, die Vorberichte und Verhandlungen der Conferenz vom 25. und 26. April 1892 nebst Bericht über die mit derselben verbundenen Ausstellung. Berlin, 1892.

Weiss A. Maria: Sociale Frage und sociale Ordnung oder Institutionen der Gesellschaftslehre, Theil I. Freiburg, 1892.

Bouchot H.: Le luxe français. L'Empire. Illustration documentaire d'après les originaux de l'époque. Evreux, 1892.

Grandeau L.: Études agronomiques. 6e série. Paris, 1892.

Laurent H.: Les caisses d'épargne et de prévoyance depuis leur origine jusqu' à nos jours. Tome. II. 2ième partie: Législations française et étrangère. Pithiviers, 1892.

Malon B.: Précis historique, théoretique et pratique de socialisme. Paris, 1892.

Garnier R. M.: History of the English landed interest: its customs, laws and agriculture. London, 1892.

Land: Its attractions and riches by fifty-seven writers, edited by C. F. Dowcett. London, 1892.

Preston F. M., Railways: a manual of practical law. London, 1892.

Pagani, C.: Della fattura commerciale. Torino, 1892.

KÖZGAZDASÁGI
ÉS
KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA L. TAGJA.

XVII. ÉVFOLYAM.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1893.

Rep

ELŐSZÓ.

Már a »Nemzetgazdasági Szemle« 1893. évfolyamára hirdetett előfizetési felhívásban jeleztem, hogy a folyóiratot tartalmilag fejleszteni szándékozom s különösen a *közigazgatás* tudományos s a hazai viszonyok szempontjából való tárgyalásával kibővíteni kívánom az eddigi keretet. A megpendített eszme oly kedvező fogadtatásra talált a közönségnél, hogy indítatva érzem magamat nemcsak tett ígéretem gyors beváltására, hanem egyúttal a folyóiratnak megfelelő átalakítására is. A legfőbb változás a folyóirat terjedelmének tetemes kibővítése. A közigazgatási kérdések tárgyalása nem a közgazdasági irodalom művelésének rovására történik, mert a folyóiratnak ezután is az leendő egyik főfeladata, hanem tisztán tartalmi gyarapodást képez. A Szemle címének megváltoztatása sokkal lényegtelenebb, de mellőzhetetlen volt, részint, hogy a cím és tartalom között meglegyen a kellő összhang, részint pedig, hogy a német mintára hibásan képzett *nemzetgazdaság* szót végre a helyesebb s újabban nálunk is kizárólag használt közgazdaság szó váltsa fel.

A folyóirat szelleme és iránya ezután sem változik, a közgazdasági kérdéseket ezután is ép oly függetlenül, ép oly pártatlanul tárgyalja, mint eddig; delejtűjét mindig a közgazdasági tudomány kristályosodott igazságai s a magyar nemzeti érdek képezendik. Ugyanigy fog

eljárni a közigazgatási kérdések tárgyalásánál is. A czél részint a hazai közönség tájékoztatása leend, a hazai és külföldi közigazgatási viszonyok ismertetése által, részint az igazság kiderítése és az ennek tisztázása az ellentétes nézetek tudományos mérkőzése útján. A »Közigazdasági és Közigazgatási Szemle« szívesen nyit tért a közigazgatási kérdések tekintetében femálló különböző nézeteknek, ha kellő komolysággal és tudományos készséggel tárgyaltnak s különösen örömmel veszi, ha adminisztrációnk kiválóbb gyakorlati férfiai tapasztalataikat a közérdek javára a Szemle hasábjain közkincesesé teszik.

A folyóirat előfizetési ára — daczára a tetemesen megnagyobbodott terjedelemnek változatlan marad; a füzetek is mint eddig, ugy jövőre is havonkint fognak megjelenni, csak a mostani kettős füzet képez kivételt, melyet az új előfizetők belépése s a folyóirat címének átalakítása tett szükségessé.

Dr. Jekelfalussy József.

A KÖZSÉGEK RENDEZÉSÉRŐL.

— *Első közlemény.* —

A közvélemény az utolsó tizenöt év alatt teljesen megbarátkozott a közigazgatás úgynevezett államosításával. A kormány hatalmi körének kiterjesztésétől idegenkedő elemek is belátták lassanként, hogy a választási eljárás mellett nem nyerhet kielégítést azon, a nemzet legfőbb érdekével kapcsolatos követelmény, hogy a nemzet legjobbjai, legképeesebb fiai a közigazgatás terén keressék tevékenységükre, a köznek teendő szolgálatokra a működési tért. A közvélemény átalakulása főleg ezen körülmény fölismerésére vezethető vissza, holott a kinevezési rendszer életbeléptetése a közigazgatás reformjának csak egyik, sokak szerint nem is legfontosabb kérdését képezi. A közigazgatási reform többi nagy kérdésével a közvélemény, melyet ezen a téren leginkább irányítanak a jelszavak, nem foglalkozott, mondhatni nem is érdeklődött azok iránt.

Igy történt, hogy a midőn a kormány a közigazgatás reformjának kiinduló pontjául a községek rendezését jelölte meg, az úgynevezett közvélemény, mely csupán a kinevezés vagy választás elvének alkalmazásával járó előnyökről és hátrányokról nyert tüzetes felvilágosítást, teljesen tájékozatlan azon szempontok felől, melyeknek a községek rendezésénél érvényesülniök kell. Nincs tájékozva sem a reform céljáról, sem annak eszközeiről, még azt sem tudja, hogy ezen a téren is a kinevezés vagy választás elve körül forog-e a harc, vagy hogy itt más tekintetek az irányadók. A községek rendezése, mely tárgyilag annyira megérett a sürgős reformra, terra incognita a közvélemény előtt, a mi egyébként a magyar köz-

igazgatás irodalmának szomorú viszonyai mellett nem is csodálatos.

Ilyen körülmények között — úgy véljük — örömmel kell fogadni minden tájékoztatást a felszínre került nagy kérdés felől és ezért reméljük, hogy az alábbi fejtegetések, melyek az ügygyel való tüzetes irodalmi foglalkozás eredményei, elnéző megítélésre tarthatnak számot azok részéről is, kik a kérdéssel gyakorlatilag foglalkoznak.

I.

A községekről szóló 1886. évi XXII. törvényczikk alakilag egyike a legsajátságosabb törvényeknek. Akármelyik művelt állam községi törvényével hasonlítjuk is össze, első pillanatra fel kell tűnnie a magyar törvény azon sajátosságának, mely szerint ebben a fegyelmi eljárásról szóló intézkedések túl nagy tért foglalnak el. Az osztrák községi törvény talán három szakaszban, az új porosz községi törvény egy szakaszban, a francia községi törvény szintén egy szakaszban, a bajor községi törvény négy szakaszban rendezi ezen ügyet, melyet a mi községi törvényünk tizenkilencz szakaszban tárgyal. Községi törvényünk ezen sajátága nem esetleges, nem is csupán arra vezethető vissza, hogy nincs külön fegyelmi törvényünk; a fegyelmi intézkedések ezen túltengése azon kormányzati rendszer kifejezése, mely megfelelő hatósági szervezet alkotása helyett, a meg nem felelő hatósági tényezők büntethetésében kereste a jó közigazgatás biztosítékát.

Az 1886. évi községi törvényt összehasonlítva az 1871. évi községi törvénynyel, tényleges változtatásokat csakis azon irányban találunk, mely szerint a község önkormányzati jogai, a megyei és a kormányhatóság jogkörének kiterjesztésével korlátoztatnak, a nélkül, hogy a jogkörök ezen korlátozása, illetve kiterjesztése akár a jó közigazgatásnak, akár a közszabadságnak előnyére szolgálhatna, miután az 1886. évi törvény az 1871.-nek a községi hatóság szervezetére vonatkozó összes intézkedéseit — talán a rendőrkapitányi állás betöltésére vonatkozó kivételével — majdnem változatlanul fentartotta. Lényegesen csak a hatósági szervezet alakulására vonat-

kozó intézkedések változtak, a mennyiben a kijelölés joga kis- és nagy-községekben a község legfőbb hatósági állására a képviselő-testületről a tisztújító szék elnökére, tehát a gyakorlatban a főszolgabíróra ruháztatott, rendezett tanácsú városokban pedig behozatván a kijelölés joga, az tényleg az alispán discretionális jogává vált. A kijelölésnek sehol a világon ily formában nem ismert jogával és az abból eredő visszaélésekkel később lesz alkalmunk bővebben foglalkozni, itt erre csak mint jellemzetes változtatásra akartunk utalni.

Hasonlóképen változtak a községi képviselőtestület megalakítására vonatkozó szabályok, miután a belügyminiszter feljogosított, hogy a választás fölött biráskodást gyakorló fórumok, az igazoló választmány és a közigazgatási bizottság határozatait, illetve az egész eljárást megsemmisíthesse. Ugyanilyen legfelsőbb rendelkezési jogot nyert a belügyminiszter az összes fegyelmi ügyekben, úgy, hogy a törvény szerint az összes községi tisztviselők legfőbb fegyelmi bírósága a belügyminiszter.

Községi törvényünk ezen itt futólag érintett intézkedéseinek, melyekhez még másokat is sorozhatnánk, az a következménye, hogy a községek önrendelkezési joga oly mértékben korlátoztatott, a milyenre hiában keresünk példát bármely más civilizált nép községi rendtartásában. Ha azután azt kutatjuk, hogy a felügyelet jogának ily mértékű kiterjesztése minő eredményre vezetett a községek igazgatásában, mennyiben járult hozzá a községek ügyvitelének rendszeressé tételéhez, minő részben biztosította a célt, hogy a községek kormányzata jobban szolgálja az államnak és a községek lakóinak a községekre bízott érdekeit, akkor a minden oldalról egyértelműen hangzó és illetékes helyről sem tagadott panaszokban megtaláljuk a választ, mely legenyhébben szólva sem lehet más, minthogy a községi törvény 1886-ban végrehajtott revíziója nem felelt meg még alkotói várakozásának sem. A minden fokon meghonosított discretionális jogok gyakorlása körül pedig oly aggályos jelenségek mutatkoztak, melyek mindenben igazolják azok véleményét, kik ezen discretionális jogokban a községek szabadság veszélyeztetését látták.

A közigazgatás reformjának a községek rendezésénél kezdődő munkája ezek szerint nem szorítkozhatik a községi

törvény újabb átdolgozására, ha a reform igazán javítás kíván lenni, akkor oly alapokra kell a községi rendtartást fektetni, melyek egyaránt biztosítják az itt is szem előtt tartandó két czélt: a jó közigazgatás érdekét és azon követelményt, hogy a községi élet terén gyakorolható mindennemű jognak érvényesíthetése jogbiztosítókkal láttassék el. E kettős szempontból kell a kérdést tárgyalnunk, mielőtt azonban erre vonatkozó véleményünket kifejtjenők, a községi törvény szerkezetére vonatkozólag kell néhány észrevételt tennünk.

A községi törvényben jelentékeny tért foglalnak el a községi illetőségről szóló intézkedések, melyeknek hatálya az ezen törvény keretén kívül álló törvényhatósági városokra is kiterjed. A közigazgatás gyakorlati viszonyait ismerők nem fogják tagadni, hogy az illetőségről szóló szabályok is átdolgozást igényelnek, a mely alkalommal gyökeres újítások e téren sem maradhatnak el. Az illetőségről szóló szabályok, melyek az anyagi közigazgatási jog terére tartoznak, csak azért vétettek föl 1872-ben a községi törvénybe, mert a közigazgatási jog ezen kiváló fontosságú és a gyakorlati életben minden nap számtalanszor megoldást igénylő kérdését nem lehetett szabályozás nélkül hagyni, mindenki be fogja azonban ismerni, hogy ezen ügy tüzetes szabályozásának helye nem lehet egy szervezeti törvény. Az illetőségi ügy a községi rendtartásból kiveendő és fontosságához képest külön törvényben szabályozandó, kapcsolatban a szegényügygyel.

Hasonlóképen a községi rendtartástól függetlenül kell szabályozni a fegyelmi eljárást, mely a községek tisztviselőit illetőleg sem térhet el a többi köztisztviselőkre vonatkozó fegyelmi eljárástól. Fejtegetéseink keretén túl vezetne a fegyelmi eljárás szabályozásánál alapul veendő elvek tárgyalása, itt csak azért utaltunk erre úgy, mint az illetőségi ügyre, mert a községi rendtartás tárgyalásánál mindkettőt mellőznünk kellett.

Ezen két ügy nem tartozik a községi rendtartás keretébe, ellenben kétségtelenül oda tartozik a törvényhatósági joggal felruházott városok szervezetének szabályozása. A törvényhatósági joggal felruházott város közjogilag egyenlősíthető a vármegyével, a nélkül, hogy szervezetüknek és jogkörüknek meghatározása ugyanazon törvényben eszközöltetnék. Jelenleg

a városi törvényhatóságok jogkörét szabályozó intézkedések két törvényben vannak elszórva, a törvényhatóságokról és a községekről szólóban, holott azok egy törvénybe valók. A városi törvényhatóság nem mint a törvényhatóságok egyik osztálya, hanem mint a község legfejlettebb alakulata tárgyalandó.

Ugyanegy községi törvényben rendezhetni az összes községek ügyeit, vagy pedig külön törvényekben a községek kategóriája szerint, annak azonban, hogy a városi törvényhatóság ügyei a vármegyékkel együtt szabályoztassanak, egyes ügyeik azonban az általános községi törvényben nyerjenek elintéztést, nincs semmi jogosultsága, sem gyakorlati célja. A községek rendezésének jelszava alatt kétségtelenül a városi törvényhatóságok ügyeinek újból való szabályozását is értenünk kell, e nélkül az a reform-mű, mely a polgárok által legközvetlenebbül érzett közigazgatási bajok elhárítására czéloz, nem volna teljes. Véleményünk szerint az összes községek rendezésének egyidejűleg kell megtörténnie, a mi annál kevésbé ütközik nehézségekbe, mert ezen tárgy szabályozása ugy sem vehető codificatio alá a nélkül, hogy az egész vonalon érvényesítendő elvek ne tisztáztassanak. Ezért fejtegetéseink során ki fogunk terjeszkedni nemcsak a községekre, hanem a városi törvényhatóságokra is, ez alkalommal csupán a főváros rendezésének ügye maradhat figyelmen kívül, mint olyan, a melynek külön állása nem a törvényhatósági, hanem a nagyvárosi jellegből folyik.

II.

Községi törvényünk alapelve szerint a kisközség és a nagyközség között sem a szervezet, sem a hatáskör tekintében nincs semmi különbség. A 36 lakosú Prilesz község szervezete és hatásköre ugyanaz, mint a közel 35.000 lakosú Békés-Csabáé; ennek a nagy és gazdag, élénk forgalmi központot képező helység birájának semmivel sincs több vagy más joga, mint Prilesz község birájának; a község feladatait mind a két helységben ugyanazon intézményekkel kell megoldani.

Kisközségek a törvény definíciója szerint azok, melyek a törvény által a községekre ruházott teendőket korlátolt anyagi viszonyaik miatt saját erejükből teljesíteni nem képesek és e végből más községekkel kell szövetkezniök. Ezen meghatározás első része megfelel a viszonyoknak, t. i. hogy a kisközségek nem képesek a községi teendőket teljesíteni, a második része azonban kiáltó ellentétben van ugy a községek, mint a közérdek igényeivel. A kisközségek szövetkezésének egyedüli célja törvényünk szerint a közös jegyző tartása, a községek szövetkezésének nincs semmi más tartalma s a közös jegyző nem teszi képessé a községet a »községekre ruházott teendők« teljesítésére, ha a község arra »korlátolt anyagi viszonyainál fogva« vagy egyébként képtelen és így hazánkban a törvény rendeleténél fogva nagyszámú községünk van, mely teljesen képtelen a községi teendők teljesítésére.

A Magyarországon létező 12.686 község közül 10.723 kisközség, a melyekben a 15,133.494 lakos közül 7,482.493 lélek lakik; az ország lakosságának közel fele tehát a községi teendők teljesítésére képtelen kisközségeklakója. Ezen adatokból kitűnik, hogy a kisközség az összes községi osztályok között a legfontosabb; ennek a helyes rendezése az ország lakosságának legnagyobb részét legközvetlenebbül érdekli, de kitűnik ezen adatokból az is, hogy a reform ezen része a legnehezebb, miután bátran állíthatni, hogy a kisközségekben az ország lakosságának szegényebb része lakik; az a rész, mely viszonylag a legnehezebben viseli a közterheket. Hozzájárul ehhez, hogy a kisközségek lakossága az ország népességének műveltségében hátramaradottabb részét képezi, azt a részt, melyben a nemzetiségek a legnagyobb százalékkal vannak képviselve, ez egyrészt nehezíti a reformot, másrészt azonban annál szükségesebbé, nemzeti szempontból is fontossá teszi azt.

Ha a törvény azon meghatározásából indulunk ki, hogy az a kisközség, mely a »községekre ruházott teendőket« saját erejéből teljesíteni képtelen, akkor első sorban azzal kell tisztába jönnünk, hogy melyek ezen teendők. A községi törvény 21. §-a ezen teendőknek csak egy részét sorolja föl, a midőn kiemeli, hogy a község:

1. gondoskodik a tisztán községi utakról és egyéb közlekedési eszközökről;

2. gondoskodik a községi iskolákról és más rokon intézetekről;

3. kezeli a mezei, a tűz- és közrendőrséget s a szegényügyet,

mert a községi teendők nagyobb része e szakasz utolsó bekezdésében foglaltatik, azon általánosságban tartott intézkedésben, hogy a község »gyakorolja mindazon jogokat és teljesíti mindazon köteleességeket, melyek a községeket törvény szerint megilletik«. Alig van anyagi törvényünk, mely ne ruházna fontos teendőket a községre, úgy hogy kétségtelen, miszerint az egész államigazgatásnak legfontosabb, teendőkkel leginkább elhalmozott közege a község.

Minél fejletlenebbek valamely község viszonyai, minél szegényebb annak lakossága, annál inkább túlsúlyban vannak az állami érdekű községi teendők a tulajdonképeni helyi érdekű feladatok fölött. Ezen utóbbiak köre fordított arányban áll a község nagyságával. A kisközségben, melynek nagyon számos esetben nincs saját vagyona, az összes községi érdek az ügyben és a községi rendészetben központosul, a község minden többi teendője az államot épp oly, vagy nagyobb mértékben érdekli, mint a községi lakosokat, első sorban áll ez az adóügyről és a katonai ügyekről. Ezen nagy jelentőségű, állami érdekű ügyeket a községi törvény értelmében a községi előljárátság intézi, oly testület, melynek megalakulására az államnak, illetve az állam érdekeit képviselő kormánynak semmi befolyása sincs, hacsak a tisztújító szék elnökének kijelölési jogát ilyennek nem akarjuk venni. A törvény nem keres biztosítékot arra nézve, hogy az előljárátság képes-e ezen állami érdekű ügyek intézésére, még azzal sem törődik, hogy az előljárátság tagjai állanak-e az értelmi képzettség csak azon fokán is, mely az irni-olvasni tudásban jut kifejezésre, holott nyilvánvaló, hogy ez az államra, mely a legfontosabb köteleességek teljesítését várja a községtől, nem lehet közömbös.

A községi előljárásnak a közigazgatási ügyek vitelére egyedül képesített tagja, a jegyző, törvényünk szerint nem bír önálló hatáskörrel, mert a 89. §. értelmében a bíró és jegyző együttes felelősséggel tartoznak, sőt a főszolgabíró

rendeleteit is a jegyző a község birájával »együttesen, vagy egyetértőleg« hajtja végre. A törvény összekapcsolja ezen, rendszerint különböző értelmi színvonalon álló két hatósági tényezőt, kimondja az együttes felelősséget, az egyetértő vagy együttes végrehajtás kötelezettségét, a nélkül, hogy gondoskodnék arról, hogy mi történik, ha ezen föltételezett harmonia hiányzik, a mi annál inkább beállhat, minél nagyobbak lesznek az állam igényei polgárai irányában.

Ezen állami teendők végzésére két hatósági közeg együttes felelősségét kimondani annyit jelent, mint megbénítani a jegyző működését, mert ez együttes működés, a melynél a jegyző, a rendszerint sokkal alacsonyabb értelmi színvonalon álló bíróval egyetértő eljárásra van utalva, nemcsak a jegyző-tekintélyének, hanem az ügyek jó ellátásának rovására megy. Ezen közigazgatási ügyekben a collegialis hatósági szervezetnek, a milyen a községi előljáróság, nincs jogosultsága, mert ezekben nem nyílik tér a tanácskozásra és ennek alapján határozathozatalra, miután ezen ügyek intézése a részletekig menő utasításoknak végrehajtása, a minél az egyéni fölfogás érvényesítése majdnem minden esetben ki van zárva.

Ha a községi törvény nem is különíti el ezen állami érdekű teendőket a községi előljáróságra háruló többi, inkább a községi lakosokat érdeklő ügyektől, az élet meghúzta ezek között a határvonalat, sőt elburkoltan meghúzta azt maga a törvény, mert a kisközségek szövetkezésének az a kizárólagos célja, hogy az ezen állami teendők végzésére szükséges hatósági közeg, a jegyző, a községek közös költségére tartassék fön. A községi törvény azon rendelkezésének, mely szerint az a kisközség, mely a »községre ruházott teendőket saját erejéből teljesíteni nem képes« az a tulajdonképeni értelme, hogy a mely község nem képes jegyzőt tartani, köteles jegyző tartása céljából más községgel egyesülni. A jegyző első sorban állami teendők végző hatósági közeg, de az állam e hatóság föntartásának költségét reá toltá a községre; ha egy község magában a saját erejéből nem képes e költség fedezésére, akkor beáll a községek szövetkezésének kényszere.

A körjegyző, mint állami hatósági közeg, fizetése a községeknek szövetkezése útján fődözve lévén, a törvény elért-

nek látta a czélt, melyet az állam legnagyobb érdekeinek kockáztatása nélkül nem lehetett biztosítás nélkül hagyni, de azon következtetéseket, melyek ily közös hatósági közeg fölállításából folynak, nem vonta le. Ezen következtetések két irányban teendők meg: az egyik a jegyző, mint hatósági közeg állására, a másik a községekre ruházott teendőkre és ezekből kifolyólag a községek szervezetére vonatkozik.

DR. HELTAI FERENCZ.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNETE.

A kinek nevéhez annyi fénkölt irodalmi emlék fűződik, mint a gróf Dessewffy Auréléhez, a ki maga is oly buzgalommal működik a közpályán, az nem szorult dicséretre, ha egy közhasznú, igazán nemzeti eszmével lép elő. Másrészt az én célom sem az üres magasztalás, de lehetetlen ki nem emelnem, hogy gróf Dessewffy Aurél, ki a mult hó folyamán az országos gazdasági egyesületben azon indítványt tette, irassa meg az egyesület nemzetünk millennáris ünnepéye alkalmára Magyarország mezőgazdaságának történetét, a leghasznosabb, legtermékenyebb eszmék egyikét pendítette meg. Es ha a szándék helyes valósulást nyer, történettudományunkban igazán új korszakot fog nyitni, mert olyan világot vet a magyar nemzet sok százados múltjára, mely nemcsak rendkívül tanulságos, hanem bizonyára olyan dicsőséges is lesz, mint politikai és katonai történetünk bármelyik mozzanata. Hisz a magyar nemzet nemcsak fegyverrel hóditotta, vérével védte meg ezt a hazát. A küzdelem az emberekkel, idegen népekkel talán nem is volt oly nehéz, de mindenesetre nem volt nehezebb, mint a küzdelem a természettel, azokkal a zord, kegyetlen elemekkel, lelketlen hatalmakkal, melyektől a magyar szellem, a magyar munka, s a magyar kitartás minden talpalatnyi tért, fáradalmas, hosszú munkában elhóditott.

Bármí némák is az egykorú kútfők az ország állapotát illetőleg a honfoglalás idején, a későbbi századok emlékei s a józan ész megmondják, minő képe lehetett az olyan nagy területnek, mely századokon át egyik fő országútja volt a népvándorlásnak és sok ideig színhelyül szolgált a legkülönbözőbb, barbár törzsek öldöklő mészárlásainak.

A százados zivatar, a műveltség teremtő verőfényét nélkülöző hosszú időszak romba döntötte a római polgárosodás alkotásait — ott, a hol ily alkotások egyáltalán voltak, mert hazánk mai területének nagy része még a római polgárosodás

határain is kívül esett, — elpusztította a városokat, kiirtotta lakosait s sivataggá tette a területet. A műveltebb elemek helyét hadakozó, nomád népek foglalták el, kik sátor alatt éltek, s vagy úgyszólván nyom nélkül kivesztek vagy többé-kevésbé önkénytesen vándoroltak Európa más vidékeire tovább. A nagy területen, melyet ma hazánknak nevezünk, éltek ugyan itt-ott sűrűbb tömegekben is emberek, mikor a magyarok megjelentek közöttük, de hogy a honfoglalók minő polgárosodást találtak itt, minő volt magának a területnek külső, természeti képe, minő óriási akadályok gördültek a békés munka, a produktív alkotás elé, azt minden élenkebb fantázia nélkül is elképzelhetni. Vadon sivatag, félelmetes pusztaság volt ez a terület elborítva zord hegyektől, rengeteg őserdőtől, rakonzátlan vad vizektől, mocsaraktól, homokpusztáktól, egészségtelen éghajlattól s számtalan más bajtól és nyomorúságtól. A későbbi századok nem egy emléke nyújt hiteles vonást e komor rajzhoz, mely bizonyára messze elmarad a valóságtól. És ha e sivár képpel szembeállítjuk a jelent, azt a tejjel mézzel folyó Kanaánt, melyről már elég régi közmondás azt tartja, hogy extra Hungariam non est vita —, akkor fogalmat nyerhetünk arról a nagyszerű polgárosító munkáról, melyet a magyarság, első sorban a *mezőgazdaság* által a hazában végezett.

Mert ki tagadhatná, hogy az az áldásos, az az örökké dicsőséges eredmény nem első sorban a mezőgazdaság eredménye, mely ma is alapja állami létünknek, *közgazdaságunknak*, vagyonosságunknak? Sőt azon kell kezdenem, hogy a mezőgazdaság még nagyobb feladatot végzett; nemcsak a talajt hóditotta el a pusztító elemektől s tette lassankint Európa dús éléskamarájává. Magát a magyar fajt, mely a honfoglaláskor még nomád, vándornép volt s legfőljebb állattenyésztéssel foglalkozott, lassankint szintén gyökeresen átalakította, midőn főfoglalkozásává a földmivelést tette, midőn kivette kezéből a romboló csatabárdot és elvezette az ekeszarvához, az áldásos munka, az igazi polgárosodás e szép jelképéhez. A mezőgazdaság vitte be az embert s a természetet az európai polgárosodás keretébe s azért történetének, fokozatos fejlődésének megírása valóságos nemzeti feladat, mely ha czélszerűen megoldatik, egész történettudományunknak új és gazdagabb tartalmat fog adni, mely a nemzetre új fényt fog árasztani,

emelni fogja a magyarság önérzetét s friss bizalmat fog belé önteni a jövő nagy feladataival és komor kilátásaival szemben.

Nagyszerű tárgya, kimerithetetlen anyaga van tehát a magyar mezőgazdaság történetének. Csak az a kérdés, milyen keretben akarják e történetet megírítani? E kérdés szükségképpen fölmerül, mert hisz van már egy elég új és vaskos könyvünk a magyar mezőgazdaság történetéről.¹⁾ Egy igen nagyérdemű tudósunk, Wenzel Gusztáv, tanári karunk nem rég elhunyt büszkesége írta és legelső tudományos intézetünk a magyar tudományos Akadémia, illetve annak egyik kiváló szaktestülete, a történelmi bizottság adta ki. Valóban nincs okom és nincs szándékom elhomályosítani elhunyt jelesünk, egykori kedves tanárom s későbbi jóindulatú pártfogóm emlékét. Európai műveltségű, ritka tudományú, sokban eredeti gondolkodású szakember volt, ki több becses jogi és jogtörténelmi munkával díszes emléket állított magának. De mezőgazdaság-történeti műve nem tartozik ezek közé. Pedig ha a munka tartalomjegyzékét végig nézzük, azt képzelhetnők, hogy a könyvben legalább 1514-ig, mert ez időre esik a munka háromnegyed része, míg a következő három század egyáltalán el van nagyolva, a mezőgazdaság leglényegesebb mozzanatairól felvilágosítást találunk. A tartalomjegyzékben ugyanis érintve van minden, a mit a mezőgazdaság történetében egyáltalán csak kereshetünk. A földbirtok, a gazdasági munka, községi és telepítési ügy, a mezőgazdasági és állattenyésztés minden ága, sőt a mezőgazdaság szervezése is előfordul a tartalomjegyzékben. De ha a szöveghez fordulunk, ott ezen kérdések egyikére sem kapunk szabatos választ, megfelelő tájékoztatást. Vannak benne általános gazdasági vagy jogi fejtegetések, vannak egyes okmányokból vett adatok is, de a mezőgazdaság fokozatos fejlődéséről még halavány, elmosódott képet, egyszerű fogalmat sem kapunk. A munka azt a benyomást teszi, mintha a közkézen forgó okmánykiadványok egy igen kis részéből kiszedett adatok gyűjteménye lenne, melyet olyan ember állított össze, a kinek fogalma sincs a mezőgazdaság gyakorlati viszonyairól, mert egyrészt semmit sem bir adataiból kimagyarázni, másrészt a

¹⁾ Magyarország mezőgazdaságának története. Írta: Wenzel Gusztáv. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Budapest 1887. I—V. és 422. oldal.

mezőgazdaság történetének legfontosabb kútfőit, noha fontosságukat maga hangsúlyozza, be sem vonja vizsgálatai körébe s így fel sem használja azokat.

De gyöngé munkából is merithetünk hasznos tanúságot s épen e tanúság miatt kellett Wenzel művét itt felemlíteni s kissé hosszasan jellemezni. Megtanulhatjuk belőle, hogyan nem szabad eljárunk, ha a magyar mezőgazdaság történetét, múltjához és nagy nemzeti jelentőségéhez méltóan akarjuk megírni. Nem szabad úgy eljárunk, mint Wenzel tette; nem szabad össze nem függő, belső tartalmukban meg nem fejtett adatok felhalmozására szoritkoznunk. Rendszeresen, *történelmi és gazdasági* ismeretekkel kell hozzálátnunk a nagy problémákhoz s különösen első sorban azon kútfőkből kell merítenünk, melyek adataiban, számtömegeiben mintegy pillanatnyi fölvételben híven lefényképezvék a magyar mezőgazdasági élet és munka időnkint való állapotai. E kútfők a mohácsi vész utáni időkből már oly tömegesen maradtak fén, hogy épen sokaságuk és részletességök, lesz egyik főoka értékesítésük nehézségeinek. De van kútfő és anyag a régibb századokból is, csak keresni kell, csak *szakértelemmel* kell keresni. A miben a politikai vagy más speciális szakbeli történész hasznavehetetlen számot vagy adatot lát s figyelembe sem vesz, abból a mezőgazdasági szakember néha egy egész vidék régi gazdasági képét rekonstruálhatja. Levéltáraink megbecsülhetetlen kincsbányáiban még végtelen sok a kiaknázatlan nemes ércz s különben is, ha meg tudták írni évezredekkel ezelőtt kihalt népek, a történelem előtti ember kulturáját, ha a tudomány elég beható tájékozást birt adni a történelem előtti korszak gazdasági viszonyairól, akkor lehetetlennek tartom, hogy komoly elhatározással, az ügy iránti lelkesedéssel és a mi fő, alapos szakismerettel világosságot nem lehetne hozni a magyar mezőgazdaság legrégebb, leghomályosabb századaiba is.

Ezt a homályt eloszlatni, azt a ragyogó képet vagy legalább fővonásait megrajzolni, melyet a magyar mezőgazdaság fokozatos fejlődése nyújt, midőn irtotta az erdőt, gátak közé szoritotta a vad vizeket, kiszáritotta a mocsárt, benépesítette az ország legzordonabb részeit, földmívelési alapra fektette a sokáig csak állattenyésztő államot, azt várja a modern történetírás a magyar mezőgazdaság történetétől. Olyan könyvek

írásával, minő a Wenzelé, a czél még megközelítve sincs. Olyan könyveket, habár ötször oly nagy terjedelemben összeállítani csak azért, hogy az ország egyik legelőkelőbb egyesülete is ott szerepeljen egy munkával a gazdagnak ígérkező millennáris irodalomban, nem csupán fölösleges, hanem káros is lehet, mert megjelenése csak hátrátatná az ide vonatkozó valóban alapos és tudományos munkálgodás megkezdését. Mi sem könnyebb, mint ilyen munkát megíratni, s talán vállalkozó is hamar akadna rá. Csakhogy az ilyen munka nem lenne más, mint nyomda-festékes papiros, mely nem oldana meg a problémákat, nem vinné előbbre tudományos ismereteinket, nem lenne méltó sem a tárgyhoz, sem a millenniumhoz, sem ahhoz az előkelő testülethez, melynek czége alatt és költségén bemutatathatná magát a nagy közönségnek. Nem is hiszem, hogy az a nagy műveltségű, a gazdasági érdekek iránt annyira fogékony főúr, ki a magyar mezőgazdaság történetének megírását megpendíté, efféle czéltévesztett vagy a legjobb esetben fél munka elvégzésére gondolt volna. Előtte kétségkívül olyan történeti mű lebeg, mely a fentebb jelzett keretben mozog s mindazt, a mi a modern mezőgazdaság szempontjából érdekes vagy fontos, *történeti fejlődésében* világítja meg.

Épen azért, mert az ilyen munka megírása van tervbe véve, foglalkozom a kérdéssel és pedig két tekintetben. Először azért, hogy ráutaljak azokra az óriási, csak a legnagyobb erőfeszítés mellett legyőzhető akadályokra, melyek ilyen munka megírásának ez idő szerint még útját állják. Másodszor meg azért, hogy rámutassak azon fölötté fontos, sokoldalú, kimeríthetetlen bőségű kútfőkre, melyekkel levéltári kutatásaim közben minduntalan talákoztam, melyeket eddig senki fel nem használt, noha a mezőgazdaság történetének minden lényegesebb mozzanatát megvilágítják. Határozott, részletes tervvel a magyar mezőgazdaság történetének megírására én sem tudok előállani. De nem is ez a czélom, hanem az, hogy egyrészt a munka keretének, másrészt kútfőinek és a kivitel elé tornyosuló nehézségeknek feltüntetése által könnyítsem meg azok munkásságát, kik gróf Dessewffy Aurél fenkölt, hazafias eszmájének gyakorlati kivitelében, illetve e kivitel előkészítésében közreműködni hivatvák.

Lássuk először a nehézségeket. A ki gazdaságtörténeti kérdésekben keres felvilágosítást más tekintetben kétségkívül

igen gazdag történeti irodalmunknál, az hamar kellemetlen tapasztalatokat fog tenni. Egyetlen egy idevágó probléma sincs még eddig megfejtve; akár a nagy történeti művekhez, akár a helyi monographiákhoz fordulunk, a gazdasági viszonyok alakulásáról képet sehol sem kapunk, legföllebb néhány többé-kevésbé érdekes, de fel nem világosított, rendszeresen fel nem dolgozott adatot. Nincs egyetlen egy termelési ág általános fejlődése, egyetlen egy vidék, város vagy uradalom gazdasági élete történetileg feldolgozva s ide vonatkozólag az egyetlen kísérlet, melyet monographus eddig tett, Szederkényi Nándortól indul ki, a ki Heves megye történetéről irt művében legalább megpróbálkozott a megye régi gazdasági viszonyait rajzolni. Más előmunkálat nincs s a mi a legnagyobb baj, a gazdaságtörténeti források közzététele körül eddig alig történt valami. Van ugyan okmánytárainkban roppant sok és becses anyag, de ez nem azért, nem is oly rendszer szerint hozott nyilvánosságra, hogy megkönnyítse a gazdaságtörténet-írónak a munkát. Más célokból adták ki az illető okmányokat s nem a közzétévőnek érdeme, hogy a gazdaságtörténész esetleg szintén felhasználhatja. Sőt ellenkezőleg buváraink a gazdasági adatok iránt ma is oly kevésbé érdeklődnek, hogy, ha csak tehetik, még most is mellőzik azokat, megjegyezve az illető passzusnál, hogy itt gazdasági feljegyzések következnek. Mintha ezek nem legalább is oly értékesek lehetnének, mint a közölt okmány többi részei. De kutatóinkban egyáltalán nincs érzék a gazdaságtörténeti kérdések iránt s noha minden művelt nemzetnek már van ide vonatkozó gazdag irodalma, noha már egy évtizede figyelmeztetem minden alkalommal buvárainkat és történészeinket a gazdaságtörténet és forrásai rendkívüli fontosságára, az újabb okmánykiadványok és monographiák e tekintetben alig különböznek a régiektől. Történetírásunk nem veszi észre más, művelt népek irodalmának irányát, nem követi az ott kínálkozó példát, a minek megvan a maga természetes magyarázata. Történészeink közt kevés van olyan, a ki általában a közgazdasági tudománnyal, első sorban a mezőgazdasággal foglalkoznék s így hiányzik belőlök az érzék ilyen kérdések fontossága, másrészt a szakismeret ilyen kérdések taglalása iránt. Nincs tehát a mezőgazdaság történetére nézve semmiféle számbavehető előmunkálat, nincs rendszeres forrás-kiad-

vány, s az, ki e történet megírására vállalkozik, igazi tabula rasa előtt fog állani.

De nemcsak a közvetlen gazdaságtörténeti mozzanatokról nem ad történetírásunk felvilágosítást. Vannak főfontosságú tudományos kérdések, melyek nem vágnak ugyan közvetlenül a gazdaságtörténész szakkörébe, melyekre azonban folyton rá van utalva s melyekről más irodalmakban talál is bőven tájékozást. Ilyenek a sok közül a telepítések, a mértékek, a pénzrendszer, a régi közigazgatási és jogélet különféle mozzanatai. Ha egy francia író a mezőgazdaság valamely régi korszakának rajzát akarja nyújtani, nemcsak bő forráskiadványok, hanem másnemű gazdag segédforrások is állanak rendelkezésére. A régi mértékek viszonyát a maiakhoz egész sereg munkában fogja megvilágítva találni s nem maga lesz kénytelen kutatni, hogy egy hold föld a XV. században hány hektár lehetett, vagy egy kassai köből hogyan viszonylik a mai hektoliterhez, a mit pedig okvetetlenül meg kell mondania, ha a gazdasági viszonyok régi állapotáról helyes képet akar adni. Ép oly fontos a pénzrendszer kérdése, a régi arany vagy aranyforint abszolút és relativ értékének kiderítése. A francia író erre egész tömeg metrologiai munkát talál s ha például elmondja, hogy a XIV. században ez a földbirtok 100 livrest hozott, mindjárt hozzátelheti, hogy az mai értékben ennyi vagy annyi frankot képvisel. Ezt egy pillanat alatt átszámítja, mert a metrologiai tudomány megajda neki a hozzá való eszközöket. Nem maga kénytelen a pénzérték megállapításával foglalkozni, a mi nagyon hosszas munka s nem is hozzá, hanem egy más tudományszakhoz tartozik. A magyar gazdaságtörténeti író ez irányban igen csekély segédforrással rendelkezik, a mi munkásságát szeretlenül megnehezíti. Mindezt számba kell tehát venni a munka tervrajzának megállapításánál és számba kell venni a kivitelnél, a munka kidolgozásánál is. Lehetetlen, hogy megírója mind e kérdéseket mellőzze; meg kell tőle kívánni, hogy ne adjon holt, értelmetlen anyagot, hogy a régi pénznemeket, mértékeket mai értékekre redukálja, másrészt azonban nem szabad feledni, hogy mindez roppant arányokban hátráltatni fogja feladata megoldását, mert mindezekben hasztalan fordul irodalmunk illető szakaihoz. Az kérdéseire néma fog maradni s így az író a legtöbbször maga lesz kénytelen

választ konstruálni magának, a mi nagyon fáradságos és sok időt igényel.

Pedig közvetlen tárgya, a mezőgazdasági kutatók egyenes áttanulmányozása is roppant időt fog tőle kivánni, mert e kutatók tömege rengeteg nagy s egyetlen egy részében sincs feldolgozva. Minthogy levéltári kutatásaim a mohácsi vészszel kezdődő korszakot ölelik föl, közvetlen tapasztalásból csak a XVI—XVII. század ide vonatkozó emlékeit ismerem. Ez emlékek azonban oly sokoldalúak, oly dúsgazdagok, csupán budapesti országos közintézetekben, de legelől az országos levéltárban oly tömegesek, hogy a szakértő szemében legalább egyes vidékeknek egy bizonyos időszakbeli összes mezőgazdasági állapotait jellemzőbben, részletesebben, több oldalról megvilágítják, mint a jelenkorról rendelkezésünkre álló statisztikai adatok. A források egyik nagy csoportja megmondja először is a földműves lakosság számát, évi termésének mennyiségét, gyakran a termés értékét, a marhaállomány számát, a borászatra, a juh- és méhtenyésztésre vonatkozó hiteles adatokat. Mi kell annál több a szakembernek, hogy a régi mezőgazdaság állapotairól tájékozást nyerjen? Pedig még sokkal többet, számtalan más, roppant tanulságos, nem csupán a földműves, hanem a birtokos osztály társadalmi és művelődési állapotait rendkívül jellemzően megvilágító adatokat is talál a források e tömegében. Igaz ugyan, hogy ezek a felvételek nem országosak s nincs talán egyetlen egy év, melyről az egész országra össze lehetne őket állítani. De megvannak hol erre, hol amarra a megyére vagy vidékre, sőt némelyikre megvannak évek hosszú során át szakadatlanul, úgy, hogy bennök legalább az illető vidék összes mezőgazdasági viszonyainak alakulása néha egy-két évtizeden át is szemmel kísérhető.

A régi mezőgazdasági statisztika e ritka becsü forrásai az ugynevezett dézsma- vagy tizedlajstromok, melyek jelentőségére már évekkel ezelőtt épen e folyóiratban ¹⁾ felhívtam a szakférfiak figyelmét, persze a nélkül, hogy az illetők ezt figyelmükre méltatták volna. Nem akarom ismételni, a mit akkor elmondottam, de azt hangsúlyoznom kell, hogy ma az, a ki mezőgazdaságunk történetének bármely mozza-

¹⁾ Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. V. A mezőgazdasági termelés és a dézsma. Nemzetgazdasági Szemle 1889.

natával foglalkozik, a tizedlajstromokat nem mellőzheti többé, ha azt akarja, hogy tevékenysége komolyan vétessék. Arra a történetirót senki sem kényszerítheti, hogy csupán az ügy iránti érdekből neki feküdjék e lajstromok poros tömegeinek, hogy számadataik száraz tömegébe életet öntsön s megfejtse rejtvényeiket. De meg kell azt követelni attól, ki mezőgazdaság-történeti probléma megoldására vállalkozik. Annak kötelessége tudomást venni multunk e becses emlékeiről, hogy minél bővebben merítsen gazdag tartalmukból.

Egy másik osztályát teszik e becses kútforrásoknak az urbariumok, melyek szintén roppant mennyiségben vannak az országos levéltárban, de általában sok más köz- s valószínűleg minden nagyobb családi levéltárban. Ezeket és becsöket is kimerítően jellemeztem e folyóiratban,¹⁾ sőt már azelőtt egy más művelődés-történeti munkámban,²⁾ a nélkül, hogy azóta bárki is érdeklődött volna irántok. De sebjaj! E források mégis megvannak s ha senki más, úgy mindenesetre az fog velök foglalkozni, a ki most hivatva lesz hazánk mezőgazdasága történetét megírni. Ha valóban lelkesedik tárgya iránt, akkor öröme telhetik abban az anyagban, mely egyedül az országos levéltárban kínálkozik. Van ott minden osztályban, minden gyűjteményben többenél több s maga az urbariumok gyűjteménye, ha jól emlékszem, valami háromszáz kötetből és csomagból áll. Ha a tizedlajstromokban megkapja az évi termések változatos hullámzásait, itt — nem is szólva a népesedési statisztikának bennök felhalmozott adatairól — tájékozást nyerhet a gazdaság alaptényezőiről, a földtőkéről és mezőgazdasági munkaerőről, a gazdasági élet statisztikai, valamint jogtörténeti mozzanatairól, a lakosság földesúri terheiről, az egész gazdasági és gazdálkodási szervezetről, a minék mindnek meg kell világítva lennie egy, a modern színvonalon álló mezőgazdaság-történetben.

Mindezzel azonban még távolról sem merítettem ki a magyar gazdaság-történetnek ránk maradt főfontosságú statisztikai kútforrásait. Mellőzve a dicalis adó-összeírásokat, melyek pedig tömvék gazdasági tájékoztatásokkal, melyek azonban első sorban az adó- és pénzügyi történet megírójának körébe tartoznak, mindenesetre meg kell említenem egész

¹⁾ Idézett tanulmány IV. A jobbágyság és az urbéri terhek.

²⁾ Magyarország Budavár visszafoglalása korában.

nagy uradalmak és egyes gazdasági tisztek számadásait, néha több egymás után következő évről, úgy, hogy belőlök a jobbágyok szolgáltatásai mellett az illető uradalom majorsági földjeinek gazdálkodása egész határozottan kidomborodik s a szakember könnyen megállapíthatja a bevetett terület terjedelmét, magát az évi termést és értékét. Nem mellözhetők a gazdatiszteknek adott utasítások, fizetések megállapítása, a gabona értékesítésére vonatkozó iratok, általános gazdasági feljegyzések, melyek nagyobb számmal főleg a Nemzeti Múzeum levéltára kodexeiben, naptárakban, stb. bejegyezve találhatóak s melyek némelyike rendkívül tanuságos. Száz és százféle régi okmány, számadás, összeírás, egyházlátogatási jegyzőkönyv, peres vagy más hivatalos akta, stb. van mindezekon kívül is, melyek némelyike valóban naturalistikus élethűséggel írja le az egykori jobbágy lakosság s vele az egész magyar mezőgazdaság időnkinti állapotát.

Van tehát anyag, van végtelen sok és becses anyag, melyből az avatott, ügybuzgó szakember a magyar mezőgazdaság történetét megírhatja. De a kellő előmunkálatok hiánya és a kútfők roppant sokasága természetesen fölkelti azt az aggodalmat, hogy minden szakavatottság és ügybuzgalom mellett egy ember ily munka megírására nem lesz képes s még többek egyesülése esetén sem fog egyhamar létrejöhetni az *egész* ország mezőgazdaságának megfelelő története. Nagy kérdés, vajjon a roppant nehézségekkel szemben nem lenne-e czélszerű a *munka-megosztás* elvét alkalmazni akár a mezőgazdasági élet és termelés egyes ágai, akár hazánk egyes vidékeinek gazdaság-története szerint. Az azonban egész nemzeti polgárosodásunk multjának földériteése érdekében nagyon áldásos vállalkozás lenne, ha az országos magyar gazdasági egyesület, a történelmi földbirtok e hatalmas, tekintélyes, vagyonos központja valami olyan kiadványt vagy vállalatot indítana meg, mely általában a magyar gazdasági élet, de különösen az őstermelés történetének *kútfőit*, melyekben levéltáraink oly gazdagok, melyek azonban mindez ideig értékesítetlenül hevernek, helyes rendszer és átgondolt terv szerint közrebocsátaná. Egy ilyen nagy arányú forrásmunka tulajdonképpen nélkülözhetetlen előfeltétele minden rendszeres feldolgozásnak s az utóbbi a legczélszerűbben úgy fog sikerülhetni, ha záró kötete lesz egy nagyobb magyar »Gazdaság-

történeti Okmánytár«-nak, melynek közzétételére ki lenne hivatottabb, mint az a nagy egyesület, melynek tagjaiban a modern nagybirtok a mult annyi szép hagyományával, annyi tiszteletre méltó emlékével egyesül. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt ily okmánytár megindításának eszméje a magyar tud. Akadémia történeti bizottságának kebelében is fölmerült, hogy rövid tervezgetés után feledésbe menjen. Nem is fog az ott feleledni már az újabb történetírói nemzedék nevelésénél fogva. Régebben történészeink csaknem mind az egyetem jogi és államtudományi karából kerültek ki, hol szükségképen jogi, közigazgatási, politikai, nemzetgazdasági és statisztikai tanulmányokat is kellett tenniök. Az új nemzedék már nagyobb részt a bölcsészeti kart végzi s főleg tanári pályán működik. Nem foglalkozott közigazgatási studiummal s így természet-szerűen kevés érzéke van a gazdaság-történet s nagy nemzeti jelentősége iránt. Másrészt a középiskoláinkkal folyó örökös kísérletezés mellett előre látható, hogy az újabb művelt mezőgazdanemzedék körében egyre kevesebb lesz azok száma, kik a latin forrásokat, mert e források nagy része e nyelven van írva, megértik. Mindez szomorú kilátásokat nyit a magyar gazdaság-történeti irodalom megélénkülésére nézve s fordulatot csak az idézhetne elő, ha oly kiváló testület, minő az országos gazdasági egyesület, gróf Dessewffy Aurél szép eszméjének megvalósításával állandó középpontjává tenné magát a magyar gazdaság-történet megvilágítására irányuló irodalmi törekvéseknek. Egy könyv megíratásával ezt a czélt nem fogja elérni; ide sok esztendei rendszeres munka kell, mely különböző erőket egyesít, részben újonnan nevel a nagy feladat számára. Mert helyesen felfogva, nagy és nemes e feladat és nagyobb, nemesebb taúságok rejlenek benne, mint első pillanatra látszik. A magyar mezőgazdaság története a magyarság ezer éves polgárosító munkájának ragyogó története s a ki megvilágítja a hosszú utat, melyet a hazai földművelés a multból a jelenbe tett, a magyarság, a magyar állam egyik legfényesebb polgárosító művéről ad számot s ezzel megdönthetetlenül igazolja további létjogát.

A BENSŐ GYARAPODÁS SZEREPE NÉPESSÉGÜNK SZAPORODÁSÁBAN AZ UTOLSÓ ÉVTIZED ALATT.

Az utolsó, 1890-iki népszámlálás örvendetes eredményei főbb vonásaikban már eléggé ismeretesek. Bármily örvendetes legyen azonban az ezen alkalommal tapasztalt szaporodás mérve, valóban hasznos okulást csak úgy merithetünk, ha nemcsak azt tudjuk, mennyire szaporodtunk, hanem ha egyszerűs mind ismerjük is azon okokat, melyeknek e szaporodást köszönhetjük. Csak így fogjuk megmondhatni, hogy e szaporodás benső vagy külső okoknak, a születések és halálozások különbözete által előidézett benső változásnak vagy pedig a vándorlás okozta külső hullámnak tulajdonítandó-e. Csak így fogjuk megmondhatni, hogy a szaporodás állandó vagy muló forrásokból ered-e. És csak e két tényező összevetése után fogunk némileg megállhatóbb következtetéseket vonhatni nemcsak arra nézve, hogy az elért szaporodás minden esetben valóban örvendetes-e, hanem arra nézve is, hogy ennek a szaporodásnak a mérve is minden esetben megfelelő-e.

A benső és külső szaporodás eltéréseit kétféle módon tanulmányozhatjuk. Az egyiket az illetőség és születés egybevetése szolgáltatja; a másikat a népszámlálás alkalmával tapasztalt tényleges eredmények összehasonlítása, a születések és halálozások különbözete útján kiszámított eredményekkel. Az első módhoz szükséges adatokat már a népszámlálás nyújtja és *Vargha Gyula* barátom lelkiismeretes és szakavatott tollal e folyóirat mult évi márcziusi füzetében ismertette úgy ez adatokat, mint az abból levonható következtetéseket. A második módhoz a népszámlálás adatain kívül a születési és halálozási adatok is szükségesek a megfelelő évtizedről. Az országos statisztikai hivatal főnökének, *Jekelfalussy József* barátomnak

szivességéből ez adatok még közrebocsátásuk előtt rendelkezésemre bocsáttattak és így abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a népszámlálás főbb eredményeit az ezen adatok által nyújtott új megvilágításban mutathatom be e folyóirat tisztelt olvasóinak.

Az 1890-iki népszámlálás adatai szerint a magyar szent korona területének polgári népessége az utolsó tíz év alatt 15,642,102 lélekről 17,349,398 lélekre emelkedett és így 1,707.296 lélekkel, vagyis 10⁹¹ százalékkal gyarapodott. E gyarapodás azonban természetesen nem oszlik meg egyenletesen az egész területen. A szorosabb értelemben vett Magyarország polgári népessége 13,728,622 lélekről 15,133,494 lélekre emelkedett és így 1,404,872 lélekkel, vagyis 10²³ százalékkal gyarapodott. Fiume és kerületének polgári lakossága 20.981-ről 29.494-re, vagyis 8,513 lélekkel, azaz 40⁵⁷ százalékkal szaporodott. Horvát Szlavonországok lakossága 1,892,499-ről 2,186,410-re, azaz 293,911 lélekkel, vagyis 15⁵³ százalékkal szaporodott.

A mi a Dráván inneni terület egyes részeit illeti, legjobban szaporodott a Duna-Tisza köze 17⁵⁶ százalékkal, azután a Tisza balpartja 13⁶⁷ százalékkal, majd a Tisza-Maros szöge 10⁸² százalékkal. Meglehetősen egyforma szaporodást mutatnak Erdély 8⁰², a Duna jobb partja 7²⁹ és a Duna bal partja 7²⁸ százalékkal. Leghátul marad a Tisza jobb partja 5³² százaléknyi gyarapodással.

Az egyes magyar megyék gyarapodása a gyarapodás mérvének sorrendje szerint a tizedesek elhanyagolásával és pedig csökkenő sorrendben a következő:

23 ⁰ / ₀ Pest.	10 ⁰ / ₀ Szatmár, Besztercze-
19 » Csanád.	Naszód és Hajdu.
17 » Máramaros és Bereg.	9 » Torda-Aranyos, Baranya,
15 » Ugocsa és Bihar.	Zólyom, Kis-Küküllő és
14 » Kolozs, Szabolcs, Cson-	Temes.
grád és Jász.	8 » Turóc, Esztergom, Alsó-
12 » Békés, Szilágy, Zala,	Fehér és Vas.
Szolnok-Doboka, Bács,	7 » Hunyad, Zemplén,
Torontál és Arad.	Nyitra, Tolna és Bars.
11 » Nógrád, Maros-Torda,	6 » Ung, Pozsony, Krassó,
Borsod és Heves.	Somogy és Fejér.

5 ^o / _o Hont, Győr Trencsén,
Sopron, Komárom és
Szeben.	2 ^o / _o Csik, Liptó és Nagy-
Küküllő.
4 » Udvarhely és Fogaras.	1 ^o / _o -on alul marad Abauj.
3 » Árva, Háromszék, Brassó,
Gömör és Veszprém.	Ugyszólván változatlan Sáros.

Fogyott és pedig 1°/_o-kal Moson és 5°/_o-kal Szepes.

Ha ellenben azt nézzük, hogy mikép alakul a születések és halálozások különbözete alapján kiszámított gyarapodás, akkor a következő számokat kapjuk:

Szent István koronája egész területén a lakosság szaporodva volna 1880-ról 1890-re 12°/_o százalékkal. A szorosabb értelemben vett Magyarországon 11°/_o százalékkal, Fiume kerületében 11°/_o százalékkal, Horvát-Szlavonországokban 14°/_o százalékkal.

Az ország egyes részeit illetőleg legjobban szaporodott volna a Duna-Tisza köze 13°/_o százalékkal, azután a Tisza bal partja 13°/_o százalékkal, majd a Tisza jobb partja 11°/_o, a Tisza-Maros szöge 11°/_o, a Duna jobb partja 11°/_o és végül Erdély 10°/_o és a Duna bal partja 10°/_o százalékkal.

Átérve a megyékre, azokban a születések és halálozások különbözete alapján mindenütt gyarapodás mutatkoznék és pedig ott is a tizedesek elhanyagolásával és a főnőbb alkalmazott csökkenő sorrend megtartásával:

19 ^o / _o gyarapodás Csanád.	10 ^o / _o Arad, Bars, Borsod, Sopron, Abauj, Esztergom,
17 » Bereg és Bács.	Tolna, Alsó-Fehér, Udvarhely, Veszprém és Fogaras.
16 » Máramaros.	9 » Szeben, Háromszék, Árva, Komárom, Besztercze-Naszód, Nagy-Küküllő, Trencsén és Turóc.
15 » Ung és Torontál.	8 » Pozsony, Győr, Temes, Csik, Moson, Bars és Hont.
14 » Ugocsa, Zala, Csongrád, Békés és Jász.	7 » Krassó, Szepes, Gömör, Hunyad, és végül
13 » Heves, Zemplén, Szilágy, Vas, Szabolcs, Bihar, Maros-Torda, Kis-Küküllő, Sáros és Szatmár.	6 » gyarapodás Liptó megyében.
12 » Kolozs, Torda-Aranyos, Szolnok-Doboka és Somogy.	
11 » Nógrád. Fejér, Hajdú, Zólyom, Pest, Nyitra és Brassó.	

E kétféle számcsoport összevetéséből tehát azon érdekes, habár nem örvendetes eredményre kell jönnünk, hogy ha mindaz, mit a természet a születések és halálozások különbözete alakjában ez országnak adott, tényleg ez országnak meg is marad, vagyis más szavakkal, ha az utolsó tíz év alatt senki nem vándorol be ez országba és senki nem vándorol ki abból, akkor a Szent István koronájának területén 1890-ben 210.132 lélekkel többet kellett volna találni, mint a mennyit tényleg találtunk. És ez a vesztség egészen az anyaországot terheli, mert Horvát-Szlavonországnak még egy kis bevándorlási többlete is van, a mennyiben itt 1880—1890-ig a születések és halálozások különbözete alapján 280.676 lélekre menne a szaporodás, míg a tényleges szaporodás 1890-ben 293.911 lelket tett. Ellenben az anyaországban kivándorlási többlet mutatkozik, a mennyiben itt 1880—1890-ig a születések és halálozások különbözete alapján 1,632.689 lelket tenne a gyarapodás, míg a valóságos gyarapodás 1890-ben csak 1,404.872 lélekre ment. Az anyaország hiánya tehát közel 230.000 ember.

Az egyes országrészek közt a legérzékenyebb az eltérés a Duna jobb partján és a Tisza jobb partján. Amott 291.169 lélek volna a születések és halálozások különbözete alapján kiszámított benső szaporodás, míg a tényleges szaporodás csak 187.020. Emitt 171.385-re menne a benső szaporodás, míg a tényleges csak 76.671. A különbség tehát az illető országrészek hátrányára mindegyik esetben mintegy 100.000 ember.

Nem oly nagy, de még mindig jelentékeny elmaradást mutat a tényleges eredmény a születések és halálozások különbözetével szemben Erdélyben és a Duna bal partján: 167.168 lélek szaporodás 220.958 lélek helyett az elsőben is 127.466 lélek szaporodás 175.432 lélek helyett. A különbség a két országrész hátrányára tehát mindegyiknél mintegy 50.000 ember.

A tényleges eredmény és a születések és halálozások különbözete körülbelül találkozik egymással a Tisza-Maros szögén és a Tisza bal partján, de azért a tényleges eredmény itt is mindig kisebb, mint a születések és halálozások különbözete.

Csak egy részében az országnak haladja meg a tényleges

eredmény a születések és halálozások különbözetét, a Duna-Tisza közén, a hol 411.428 lélek a tényleges eredmény, míg a születések és halálozások különbözete csak 328.067 lélek. A bevándorlási többlet tehát itt több mint 80.000 ember.

Ez az egészben kedvezőtlen benyomás még erősebb lesz, ha az egyes megyékre térünk át. Magyarország 63 megyei törvényhatósága közül ugyan 15 van olyan, melyben a népszámlálás tényleges eredménye 1890-ben meghaladja a születések és halálozások különbözetét 1880—1890-ig, vagyis más szóval olyan, melyben a bevándorlás nagyobb, mint a kivándorlás. De ez a bevándorlási többlet csak egyben jelenkezik nagyobb erővel.

Pest megyében, hol 12 százalékot halad meg.

A többi tizennégy megyében már egészen jelentéktelen.

2 százalék Biharban.

2—1 közt mozog mindig csökkenő sorrendben Kolozs, Baranya, Arad, Jász, Besztercze-Naszód, Szabolcs, Borsod és Máramaros megyében.

1 százalékon is alul marad Hunyad, Temes, Csanád, Ugocsa és Nógrád megyében.

Ellenben kisebb a népszámlálási eredmény 1890-ben, mint a születések és halálozások különbözete 1880—1890-ig, vagyis kivándorlási többletet találunk 47 magyar megyében, és pedig:

0—1 százalékiig menőt, most már emelkedő sorrendben Csongrád, Turóc, Szolnok-Doboka, Bereg, Krassó és Szilágy megyében;

1—2 százalékiig menőt Maros-Torda, Hajdu, Zólyom, Esztergom és Alsó-Fehér megyében;

2—3 százalékiig menőt Békés, Pozsony, Zala, Hont, Szatmár, Heves, Torda-Aranyos, Tolna megyében,

3—4 százalékiig menőt Torontál, Győr, Trencsén, Kis-Küküllő, Nyitra, Bars, Gömör és Liptó megyében,

4—5 százalékiig menőt Komárom, Szeben és Bács megyében,

5—6 százalékiig menőt Sopron, Vas, Fejér, Árva, Háromszék, Fogaras, Udvarhely, Veszprém, Zemplén és Csik megyében,

6—7 százalékgig menőt Somogy és Nagy-Küküllő megyében,

7—8 százalékgig menőt Brassóban,

8—9 százalékgig menőt Ungban,

9—10 százalékgig menőt Mosonban és Abaujban,

12—13 százalékgig menőt Szepesben, és

13 százalékgot is meghaladott Sárosban.

A mig tehát a bevándorlás csak egy megyében mutat 5 százalékgot meghaladó arányokat, addig a kivándorlás tizen-nyolcz megyében haladja meg az 5 százalékgot. Lássuk ezeket közelebbről. E tizennyolcz megyéből három esik a nyugati osztrák határra, ugymint Sopron, Vas és Moson. Itten a haladottabb örökös tartományok felszívó ereje működik. Másik három, ugymint Fejér, Veszprém és Somogy a Dunántúl zömére esik. Itt ismét Szlavonia, sőt Amerika is vonzza a kivándorlókat. Árvának lakosságát főleg Budapest szívja föl. Háromszék, Fogaras, Udvarhely, Csik, Nagy-Küküllő és Brassó megyékben Románia közelsége érezteti hatását, mig a kivándorlás tekintetében legnagyobb százalékgot föltüntető megyékben kétség-telenül ismét Amerika vonzereje érvényesül.

E jelentékeny kivándorlási többlet kétségtelenül kedvezőtlen jelenség és megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk annak okaival, hogy annak idején megismertessük azon eszközöket is, melyekkel e bajt orvosolni lehessen. De egy föl-emelő és biztató körülmény még e kedvezőtlen jelenségben is van, és pedig olyan, melyet eddig soha nem méltattak kellő figyelemre. S ez az, hogy népességünk fejlődő élet-ereje, benső szaporodási képessége minden kétségen felül áll. A születések és halálozások különbözete alapján az országnak legalább 200.000 lélekkel több lakosa lehetne, mint a mennyit a népszámlálás tényleg talált, daczára annak, hogy maga a népszámlálás is már igen kedvező többletet mutatott föl. Népeségünk belső szaporodási képességének ezen nagy ereje azonban ne szolgáljon okul arra, hogy a fény mellett az árnyat észre ne vegyük, hanem ellenkezőleg szolgáljon buzdításul arra, hogy kutatva a nagy és örvendetes haladás mellett is mutatkozó hiányok és fogyatkozások okait, megtaláljuk annak útját és módját, hogy a jövőben a mainál is fényesebb eredményeket érhessünk el.

A KÖZSÉGI- ÉS KÖRJEGYZŐI INTÉZMÉNY KÉRDÉSÉHEZ.

A kormány reform-programjának egyik láncszemét a községek közigazgatásának újjászervezése képezi.

Az állami, de különösen a törvényhatósági közigazgatás rendszertelensége s a túltermelés a községek által végső fokban végrehajtandó törvények és megvalósítandó közintézményekben: a községet képtelenné tette eredményes működésre — nem is említve községi közállapotainknak azokat a fogyatkozásait, melyeket csak a közművelődés haladása orvosolhat meg idők múltával.

Ehhez járul a községi pénztáraknak egyre fokozódó megterhelhetése, részint a kulturális feladatok folytán, részint a községekre utalt s folyvást szaporodó teendők ellátása végett szükséges több munkaerő díjazása által. Mindezek a körülmények annyira megérlelték a községek újabb rendezésének kérdését, hogy ma már csak a mikéntről lehet beszélni.

A mint legutóbb a legilletékesebb helyről jelenték, a közigazgatás keretébe tartozó reformok elsejét, alapját a községek igazgatásának újjászervezése fogná képezni. A közigazgatási reformok rangsorozatának ily helyes megállapítása kétségekivül üdvös eredményre fog vezetni, főleg, ha a szervezés részleteinél egyfelől a magyarországi községek kulturális és ethnografiai viszonyait, másfelől pénzügyi helyzetét szem előtt téveszteni nem fogják.

A kormánynak alkotmányjogi feladata, az állam akaratát minél tökéletesebben foganatosítani s ezzel együtt a közélet minden körében és viszonyaiban az állameszmét érvényre emelni. E feladat megvalósításánál, a különböző fokozatú állami és törvényhatósági közegek vezetése és ellenőrzése mellett, a község képezi azt a végső szervet, a melylyel az állami akarat

az egyén cselekvő vagy szenvedő állapotára befolyást gyakorol. Az állami akarat eredményes érvényesülésének biztosítéka tehát a községi igazgatás helyes szervezésében rejlik.

A községek 1848-ig a földesúri hatalom kiterjedt befolyásával az 1871-ik évi XVIII. t.-cikk megalkotásáig a vármegye nem eléggé szabatosan körvonalozott felügyeletével kormányoztattak, de az ügynevezett falvak soha politikai joggal nem bírtak. Ez utóbbi törvény végre a község közigazgatásának az önkormányzati formát adta, aránytalanul csekély ingentiat engedve az államnak, tehát épen annak a hatalomnak, a melynek akaratát megvalósítani, céljait szolgálni végső szerv gyanánt, a község van hivatva előjárói útján.

Szembeötlő az aránytalanság, akár a teendők számszerinti mennyiségét, akár azok belső fontosságát tekintjük. Mert mire terjed a község önkormányzati tevékenysége?

A gyakorlati életben csak a község, mint erkölcsi testület, vagyonának kezelésére és a község háztartásához szükséges pótló kivetésére, valamint behajtására; a meglévő közművelődési intézetek, a tűz- és szegény-ügy gondozására, — s volna még a belrendőrség, a miről azonban jobb nem is beszélni.

Ellenben a község önkormányzati közegeire hárul:

a) az állami és törvényhatósági összes adók előírása és kezelése;

b) a hadkötelesek összeírása, előállítás, a besorozottak nyilvántartása, a mozgósítás előmunkálatainak készenlétben tartása, azok alapján a mozgósítás foganatosítása, ezzel kapcsolatban a hadi célokra szükséges lovak és szekerek összeírása, kirendelése, a mozgósítottak családjainak ellátása körüli teendők s a beszállásolás;

c) köz- és állategészségügyi teendők egész hosszú sorozata;

d) a közlekedés, vízjogi, iparügyi, kataszteri, birói, kézbesítési, statisztikai;

e) végül azon sokoldalú teendők, melyek a büntető törvénykönyvekben megállapított és hivatalból üldözendő cselekmények és összes kihágások praeventálására, esetleg megállapítására és feljelentésére vonatkoznak.

Egybevetve már most az így, csak főbb vonásokban jelzett s a község előjáróinak átruházott hatáskörébe utalt teendőket, a tulajdonképeni községi önkormányzati teendőkkel, szembe-

ötölő mindenki előtt az állami és törvényhatósági feladatoknak aránytalan nagy száma.

És mind e nagyfontosságú feladatok megvalósítása a községi előljáróságra s a törvények világos rendelkezése szerint a községi bíróra van utalva, a ki

a) úgy az 1871: XVIII., valamint az 1886: XXII. t.-cz. intézkedése szerint, *esküt nem tesz az alkotmányra, az ország törvényeinek megtartására;*

b) az írás- és olvasásban való jártassággal, sőt még erkölcsi feddhetlenséggel sem kell hogy bírjon;

c) a ki végre, részint a helyi érdek és családi összekötetései által befolyásolva, részint pedig — s ezek száma tán a legnagyobb — a kellő műveltség hiányában, a fennebb jeltettem teendők teljesítésére, sőt azok fontosságának felfogására abszolúte képtelen.

A közhatalom ily exponenseitől az állami akarat megvalósítását — pláne a magyar állameszme érvényesülését még csak reményleni is képtelenség. Pedig az ország kisközségeinek legtöbbszörében a községi bírót ilyennek ismeri mindenki.

Mind e hiányokat pótolni, a község igazgatásához a szellemi munkaerőt szolgáltatni s a községi bíróra utalt minden teendőt a törvényes kerékvágásba terelni, a községi vagy körjegyző feladata volna ez idő szerint.

Ámde ez a hivatott tényező sem felelhet meg legtöbb helyen az irányában jogosan támasztható várakozásnak, mert a választás útján való alkalmaztatása, fizetésének a községi pénztárból való kiszolgáltatása, a lakás, irodai ellátás és sok egyéb érdek annyira utalják a községi előljárók akaratához való alkalmazkodásra, hogy ezeknek passivitása esetében nem bírhat eléggé erős befolyással azoknak a funkcióknak szabatos teljesítésére, melyeket az állami és törvényhatósági igazgatás a községi törvény rendelkezése szerint az előljárókra ruház, és mert a jegyző az adók egyes nemeinek előírásán kívül önálló cselekvési szabadsággal a törvény által felruházva nincs, hanem olyan »omnibus«-féle szerepet visz a községi igazgatásban.

Innét van aztán, hogy egyfelől a közönség, másfelől pedig a közigazgatás minden ágának és szakmájának a községgel érintkezésbe hozott képviselői, a jegyző és nem a törvény által megjelölt végrehajtási tényező — a községi bíró irányában

támasztják követeléseiket, az őket illető vagy érdeklő ügyek elintézése és a javukra szolgáló működés eredményes megvalósítása iránt.

Ezzel megingattatván az egyensúly, s így a jegyző a reá háritott száz és százféle teendő ellátásában sem a kellő sorrendet megtartani, sem pedig az ügyek rendszeres elintézését akként eszközölni nem képes többé, hogy vagy az egyik, vagy a másik érdek ne szenvedjen, legtöbbször pedig a közönség kénytelen a hátrányt és veszteséget saját számlájára írni, épen azon ferde helyzetnél fogva, a melybe a jegyző az által jut, hogy önálló és felelősséggel megszabott hatáskör hiányában s a községi előljárók igazgatási képtelensége folytán a sok oldalú feladattal megbirkózni lehetetlen, főleg pedig, mert a pénzügyi hatóságnak törvényesen megadott kivételes fegyelmi hatalma, a rendbüntetés és a vagyoni felelősségben való részessége oda kényszeríti őt, hogy a másnemű közigazgatási teendőknek elejtésével túlnyomó nagy részben az állami adók körül foglalkozzék.

Tetézi e bajokat még az is, hogy az ország legnagyobb részében, az urbéres és egyházközség fogalma körül teljes fejtelenség uralkodik s mindkettő a politikai községgel sokszor részben, sokszor egészen össze van olvasztva, ennek ügyes-bajos dolgait is a körjegyző, nem ugyan a törvény felhatalmazása, de régi usus alapján kénytelen ellátni. S a községi adózási mizeriák nem csekély része épp e rendetlenségre vezethető vissza.

Csak elvétve találkozunk községgel, a melyben e három jellegnek megfelelő berendezés fellelhető volna. A legtöbb helyen az urbéres község egynémely jövedelme rendszerint azonban összes kiadása a politikai község költségvetésében van felvéve. Az itt kimaradt vagy kihagyott többi jövedelem aztán rendszerint egyes előljárók s intézők kezei közt kallódik el, minden ellenőrzés vagy számadás kötelezettsége nélkül. Így van az egyházközség követelése vagy tartozásával is, a melynek egy-egy tételével a politikai község költségvetésében majd mindenütt találkozhatni. Arról persze szó sincs, hogy ezen követelések vagy tartozások jogi természete szabatosan megállapítva, s azoknak kezelése, ellenőrzése és helyes felhasználása biztosítva lenne.

És ebben a rendellenességben fekszik szülő oka annak

az atyafiságos gazdálkodásnak, mely sok előjárót nemcsak az erkölcsi, de a vagyoni bukásba kergetett s mely a politikai község gazdálkodását ország-világ előtt teljesen kompromittálta.

Ebből a tarthatatlan helyzetből való kibontakozás, s ezzel a községi adminisztrációnak egészséges alapokon való szervezése csak akként érhető el, ha a községi közigazgatásban az önkormányzati teendők az állami s a törvényhatósági teendőktől szabatosan elkülönítetvén, az előbbiek ellátása a képviselő-testület jogkörének épségben tartásával egyedül a községi bíróra, az állami és törvényhatósági teendők pedig kizárólag a jegyző személyére utaltatnak.

És nehogy ezen elvi álláspont arra az ellenvetésre szolgáltatasson okot, hogy a község közigazgatásának ekként való szétbontása esetén, ép a kisközségi bírák általam vázolt elégtelen műveltségi állapota mellett, ki fogja az önkormányzati testületben vagy a községi bíró önkormányzati hatáskörében a tollat vezetni? — most mindjárt jelezni kívánom, — hogy az önkormányzati szervek mellett nélkülözhetlen jegyzői teendőket ezután is a jegyző végezné. De az intézkedés, a végrehajtás és a felügyelet, a mely eddig szintén a körjegyző vállaira nehezedett, kizárólag az önkormányzati közeg kötelességét képezné.

Visszatérve arra a helyzetre, a melyet a községi közigazgatás rendezése érdekében az önkormányzati és állami teendők elkülönítésével elfoglaltam, támogatni kívánom annak czélszerűségét az előbb vázolt gyakorlati szükségén kívül még a következő indokokkal is.

Az az anyag, a melyből a legtöbb kisközségben a bíró kikerül, nélküli a szükséges elemeket az eredményes működéshez fejlettebb közigazgatási viszonyainkban és azt a fontos czélt tekintve, hogy az állam közigazgatásának az ország minden zugában szemelláthatólag és kézzelfoghatólag magyar legyen a jellege.

Az adott viszonyok tehát azt követelik, hogy az ily bíró működési köre ne terjedjen tovább a község oly belügyeinek intézésénél, a mely az ő erkölcsi erejének és szellemi képességének megfelel.

Főbb vonásokban ebbeli feladatát képezné a községi költségvetés végrehajtása, s ezzel a községi vagyon kezelése és

felügyelete, a közegészség, a cseléd-, szegény- és tolonczügy, katonai beszállásolás, előfogat, népiskola,¹⁾ a vasárnapi iskola, a községi faiskolák, a mezei rendőrség, a dülő utak, tűz, bel- és építés-rendészet körébe vágó *önkormányzati teendők* végrehajtása.

Mindaz, a mit az állam és a törvényhatóság törvényes akarataképen a községben és a fennebb előadottakon kívül érvényesíteni kíván, a jegyzőnek, mint végrehajtó közegnek képezné feladatát, kötelességét.

Sok és buzgó tevékenységet, valamint magasabb képességet igénylő munkakör ez, a melyen belül kellő kötelességérzet, hazafias szellem és elégséges elméleti, valamint gyakorlati szakértelemmel rendkívüli hasznos munkát teljesíthet a jegyző úgy az államnak, a törvényhatóságnak, mint a községnek s abban a közönségnek, szóval a közügynek.

Hogy azonban ily munkakörnek megfelelő jegyzőket alkalmazni lehessen, elengedhetlen feltétel, hogy az államkormány elégséges elméleti és gyakorlati előképzettség igazolása mellett egy országos jegyzői tanfolyamot szervezzen.

Jelenleg csupán a törvényhatóságokban szervezett szigorló bizottságok előtt igazolt készütség képezi azt a szellemi tőkét, a melyet a jegyző hivatalos pályáján értékesíthet.

De hát minden tiszteletem mellett egyes vármegyék ily szakbizottságának buzgólkodása iránt, az a készütség, a melyet egy írásbeli feladvány kidolgozása, s legfeljebb egy óráig tartó elméleti szigorlat közben az illető kandidátus igazol, koránt sem elégséges arra, hogy abból annak teljes alkalmatlansága megítéltessek. Még mindig hiányozni fog az alapos és egyöntetű szabatos képzettség, mert abban a társadalmi rétegben, a honnét a jegyzői kar ez idő szerint kiegészítést nyer, ezt az előfeltételt hiába keressük.

A mai kor jegyző-jelöltjeinek közigazgatási tudománya, helyesebben felületes ismerete két-három úgynevezett »tapasztalt« jegyzőnél szerzett gyakorlati jártasságra és egy-két szakkézükönyvből merített általános tájékozottságra terjed ki,

¹⁾ A népiskolákra vonatkozó önkormányzati teendők, tekintve, hogy igen fontos állami érdekeket érintenek, nézetünk szerint ki volnának veendőek a kellő erkölcsi és értelmi képességgel nem rendelkező bírák hatásköréből.

rendszerint hiányával a szükséges előkészültség és egyöntetű alapos rendszeres közigazgatási képzettségnek.

Ezt a hiányt csakis kellő tanrenddel szervezett országos jegyzői tanfolyamon lehet pótolni. Erre pedig a tervezett további közigazgatási reformokkal szemben annál égetőbb szükség van, mert tulajdonképen az így kellő elméleti képzettséget nyert s ezután a szükséges gyakorlati ismereteket is megszerzett ifju jegyzői karból válik lehetővé majdan a közigazgatási alsóbb fokú tisztségeket (szolgabíró, aljegyző) a vármegyei közigazgatásnál fennakadás nélkül betölteni, minthogy előreláthatólag nagy szükség leend a közigazgatás államosítása esetén épen ezen állásokra megkívántató alkalmas egyénekben.

Másfelől pedig az ekként rendszeresen és egyöntetűen képzett jegyzői kar idővel a kisebb fontosságú rendőri és közigazgatási helyi érdekű biráskodás ellátására is alkalmasnak nevelhető. Ily elemmel aztán a közigazgatást, különösen a magyar közigazgatást az ország minden községében egyformán s a közérdeknek megfelelően lehetséges ellátni. Csak az ekként iskolázott és kiképzett közigazgatási végrehajtó közeg nyújthat egyfelől biztosítékot az államnak arra, hogy törvényes akarata pontosan és értelmesen nyer érvényesülést, másfelől a közönségnek, hogy ezen törvényes akaraton kívül, a melyért a kormány aztán valóban felelős is lehet, más jogosulatlan tényező és befolyás a községi administrációba be nem folyhat, végre reményt is nyújthat arra, hogy az ilyen közeg folyton fejlődő közigazgatásunk követelményeinek is megfelelni képes leend. Az ilyenre aztán, ha a kérdés már teljesen megérlelődött, az anyakönyvek, vagy a mi még kívánatosabb lenne, a községi törzskönyvek vezetését is rá lehetne bízni, míg jelenleg ez merész kísérletnek látszik.

Ahhoz azonban, hogy közigazgatásunk ezen fontos tényezője, végrehajtója, exponált helyzetében és a reabizott feladatok hűséges és pontos teljesítésében kellő sikert eredményezzen, egyszóval, hogy a magyar állam közigazgatásának ezen őrszeme hasznos szolgálatot teljesítsen, még két feltétel szükséges. Egyik az, hogy a jegyző hivatalos működésére a helyi befolyás csak addig terjedjen, a meddig az a községi önkormányzati érdekeket érinti. Nem értem ez alatt

az ellenőrzést, a mely a község minden lakosát, az állam minden polgárát a köztisztviselővel szemben megilleti. A másik pedig, hogy a jegyző választásába, a mint azt már előbb szükségesnek jeleztem, az állami közigazgatás nagyobb ingerentiát nyerjen.

Az első feltétel természetes következménye azon irányelvnek, melyet a községi közigazgatásban az önkormányzati és állami feladatok és teendők végrehajtásának szükséges elkülönítésére vonatkozólag megjelöltem. A mint az államot nem illeti meg a felügyeleti és ellenőrzési jogon kívül semmilyen befolyás a község önkormányzati tevékenységére, ép oly természetes viszont ama követelés is, hogy az állami vagy törvényhatósági akarat végrehajtásában a jegyzőnek is függetlennek kell lenni azzal a helyi befolyással szemben, melyet reá az autonom testület, vagy annak tisztviselője mai napság tényleg gyakorol, vagy gyakorolhat.

Ennek elérésére szükséges, hogy

1-ször: a jegyző rendszeresített illetményeinek kiszolgáltatását a vármegyei vagy az állami pénztár közvetítésképen eszközölje, oda tartozván a község beszolgáltatni azt az összeget, a mely költségvetésében a jegyző személyi javadalmazását képezi;

2-szor: a jegyzői állás betöltésénél a választási rendszer fentartassék ugyan, ezen jog azonban a közigazgatási bizottságra ruháztassék, lévén ebben megfelelő befolyása biztosítva a közigazgatási minden ágazatbeli, tehát az állami és az önkormányzati érdekek képviselőinek;

3-szor: a jegyzőnek más egyforma javadalmazású állásra hivatalból való áthelyezése fegyelmi jogként megállapítandó; ezen jog elsőfokú kezelésével a megszabott fegyelmi eljárás alapján a közigazgatási bizottság bizassék meg;

4-szer: a törvényben megállapított minimális jegyzői fizetésen felül 400 és illetve 600 forinton túl indokoltnak talált nagyobb fizetés az állami és nem a községi pénztár terhére rovasssék.

Ebben a négy pontban van összefoglalva mindama kellék, a mely mellett a községi önkormányzat igényei kielégítést nyerhetnek, az állam s a törvényhatóság közigazgatásának pedig szakértelmes és megbízható közege állítatik be a községi közigazgatásba, mentesen az illetéktelen és fölös-

leges helyi befolyástól, e helyett arányosabb függőségi viszonyba helyezve az állammal, melynek úgy számban, mint értékben nagyobb, fontosabb érdekeit van hivatva szolgálni a község jegyzője.

Mínthogy pedig a helyi önkormányzati teendők az állami feladatok végrehajtásának elkülönítése következtében többé nem szaporodhatnak, természetes következmény gyanánt el kell fogadni azt a helyzetet is, hogy ott, a hol a közigazgatási érdekek a minimális fizetést indokolják, az ebből eredő költség-szaporulatot is annak okozója, az állami közigazgatás viselje.

Ekként vélném gyakorlatilag helyesen megoldottnak a községi reform keretében a jegyzői állás szervezésének kérdését, kellő figyelemmel az önkormányzati, valamint az állami közigazgatás érdekeire s a községek pénzügyi helyzetére, de végül arra is, hogy községi közigazgatásunkban a magyar állameszmének legyen képviselője a Kárpátoktól Adriáig.

Elismerem, hogy a jegyzői állás javaslatba hozott szervezéséhez szó férhet a helyi önkormányzat szempontjából. Ámde első sorban a községeknél ekkoráig veszélyeztetett állami közigazgatás megmentése képezi az égető szükségét, nem pedig a helyi önkormányzaté, a melynek érdeke, a jelzetten feltételek szerint is kielégíthető. Elismerem azt is, hogy hazánk sok községe — főleg az Alföldön — a kellő értelmi és pénzerő birtokában egymaga is képes megfelelni az állam közigazgatási követelményeinek.

Ámde a túlnyomó nagy számban levő többi és főleg kisközségek nemcsak hogy mindezt nélkülözik, de a mai viszonyok mellett természetszerűleg hiányávai vannak azon elemnek is, mely a jegyzői állásban a magyar állameszme képviselőjére alkalmas, vagy megbízható lenne. Kétségtelen az is, hogy a hivatalból való áthelyezés, mint fegyelmi hatalom, szaporítja a jegyző függőségi eseteit a közhatósághoz.

Ámde ezen discretionális jellegű hatalmat oly testület kezeli, a melynél a kívánatos elfogulatlanságot fel lehet, a fegyelmi hatalom ilyenmő alkalmazásának helyes és szükséges megbirálását fel kell tételezni.

A közönség ezerféle igényei és az ország kisközségeinek ugyanannyiféle viszonyai mellett az így szervezett jegyzői

állás képezhet erős oszlopot a községi közigazgatásban, a melyben az érdekek és befolyásoknak csak oly mértékben szabad és kell arra nehezedniök, a mint ezeknek értéke és súlya a törvényben meg van szabva.

Volt a multban, van a jelenben is számos példa arra, hogy a fennálló községi igazgatási rendszer mellett elismerésre méltó közállapotokkal találkozunk egyes, főleg nagyobb községeknél az országban. Ennek érdeme kétségtelenül az ily község ügyeit intézőket, sőt a község felvilágosodott, helyes érzékű lakosait is illeti. Nincs is ok, sem szükség arra, hogy ily nagyobb, a szükséges feltételekkel rendelkező községekben a törvényhozás az adott kedvező viszonyok további fejlődésére ne adjon kellő módot a községi törvényben, elvégre is a feladat az, hogy a község jól administráltassék, azokkal a garantiákkal, a melyek ennek elérésére szükségesek. Ha ezek már megvannak, úgy az ilyenek felhasználásával, esetleg fejlesztésével s ott, a hol hiányoznak, azoknak előállításával.

A mindennapi életből merített tapasztalatom alapján állítom tehát, hogy a kisközségek hiányos, megbízhatlan közigazgatásának helyes irányban való megváltoztatására, a közigazgatási érdekek kielégítésére, az állami törvényes akarat megvalósítására s végül a magyar állameszme érvényesítésére a községi közigazgatásban csak a fennebb vázolt feltételek szerint alkalmazott jegyző képes. De még ezen felül is marad több megoldandó fontos kérdés, mely a községi adminisztráció helyes szervezésével szoros kapcsolatban van.

Elsőrangú fontosságai bir és ép az önkormányzati teendők, feladatok gyakorlati és egységes fejlődésének érdekében állónak tekintem azt, hogy a csoportosított kisközségek közönsege együttesen gyakorolja önkormányzati hatalmát. Ez közgazdaságilag minden esetre olcsóbb és jobb igazgatást, öntudatosabb működést biztosítana. Másfelől jobban ellen-súlyozná az esetleges túlkapásokat a jegyző részéről.

A második főfontosságú kérdés volna az állami, törvényhatósági és községi közadó tartozások beszedése és kezelésével megbízott pénztárnoki tisztség helyes szervezése, mert a községi törvény ma érvényben levő dispositiója mellett e fontos állás betöltése, úgy a mint azt egyfelől a közigazgatás, másfelől az adózó közönség érdeke megkövetelné, merőben lehetetlenség. Pedig nagyrészt ezen fordul meg a reform sikerének sorsa.

CHEQUE- ÉS GIRÓ-FORGALMUNKRÓL.

I.

Mialatt a művelt nyugot államaiban a cheque- és az ezzel szoros kapcsolatban álló girórendszer a fejlettségnek valóban hatalmas jelenségeit mutatja, addig nálunk, a fizetési módzerek ezen tökéletes alakja, mondhatni, még alig van túl a kezdet stadiumán. Számos ok működött közre s pedig úgy gazdasági, mint társadalmi, hogy a fizetési miveleteink lebonyolítása körül előfordulható formák bizonyos ósdi és kezdetleges jellegben megmaradjanak; s bizonyára nem csekély része volt az állapot fentartásában rendezetlen pénzünknek is, mert hisz jegyforgalmunknak fennállott és könnyen növelhető bősége mellett még arra se voltunk utalva, hogy gondoskodjunk pénzjegyeink gazdaságosabb használásáról; a követelések egyszerűbb kiegyenlítésének módozatairól.

A cheque lényegénél fogva a rögtöni fizetésre való utalványt képezvén, szélesebb körökben leendő általánosabb alkalmazásának útját állta már az a körülmény, hogy üzleti életünkben a készfizetés elve teljesen háttérbe szorult. A kik anyagi helyzetüknél fogva dolgozhatnának készpénzzel, ezt inkább csaknem az utolsó krajezárig gyümölcsözőleg fektetik be, üzemük folytatásában pedig kizárólag hitellel és pedig lehető hosszú hitellel élnek. Mennyivel inkább teszik ezt, a kik arra a hitelre rászorulnak. A készfizetés azon előnye, mely szerint azzal általában olcsóbban vásárolhatni, ennek következtében az olcsóbb eladhatás által a forgalmat lényegesen növelhetni, méltánylással nem találkozik. De még olyanok is, a kik készfizetésre be vannak rendezkedve, a pénzt a kezelésnek elavult formái közt őrzik és forgatják, nevezetesen a bankszerű fölhasználás minden ismerete, s így kényelme és kedvezményei nélkül. A pénz őrizetének, olva-

sásának, szállításának gondjait magára veszi a tulajdonos; nem fontolva meg, hogy mindaz mellőzhető volna, ha pénzeinek kezelését rábizza valamely bankra, mely csekély díjért, sőt a kamatélvezet átengedése fejében teljesen díjtalanul vállalkozik arra, hogy a tulajdonos helyett teljesítse annak összes fizetéseit, beszedje annak követeléseit, bármikor szabadságot adván a számlatulajdonosnak, hogy a bankra intézendő utalványai (cheque) alapján követelése fölött rendelkezehessék.

Az egyéni előnyök mellett fennáll azon közgazdasági érdek, hogy a készpénz az egyéni pénztárakból a bank pénztáraiba helyeztetvén át, az ily módon összesített tőke az általános gazdasági érdekek rendelkezésére bocsátható, a hitel-szükségletek könnyebben kielégíthetők és emelkedvén a bankok forgó tőkéje, a pénz olcsóbbodására is megvan a kellő mód. A fizetési eszközökben jelentékeny megtakarítás érhető el, mihelyt a banknak sikerül minél több ily számlatulajdonost belevonni a maga körébe, mert most már egyre több alkalom nyílik az ezen számlatulajdonosok közt felmerülő fizetési miveleteket készpénz igénybevétele nélkül lebonyolítani s pedig átkönyvelés (giró) által; az egyik számlatulajdonos által egy másik javára kibocsátott cheque nem készpénzben, hanem jóváírás útján váltatván be a bank által. Ezért áll a cheque rendszere oly szoros kapcsolatban a girórendszerrel, sőt amaz csak úgy válhatik közgazdaságilag valóban üdvös hatásúvá, ha alkalmazása karöltve együtt jár emezével. A bank giróforgalmában elhelyezett pénzek a legkülönbözőbb fizetési és hitelműveletek alapjául szolgálhatnak, a nélkül, hogy elvonatnának a gyümölcsöztetés alól s pénzsűk időben ez megbecsülhetetlen előny; még inkább az vert pénzzel bíró államokban, mert itt a pénz gazdaságosabb kihasználása elsőrendű feltétel s az oly pénzbelyettesítők, mint a cheque és a giró, kifejlesztése által nagy megtakarítások érhetőek el tőkében, melyet amúgy is jelentékeny mennyiségben absorbeálnának a veretési költségek, a kopási veszteségek, stb.

Csak általánosságban kívántunk utalni azon gazdasági haszonra, melyet egy helyesen functionáló cheque és girórendszer nyújtani képes, hogy ezek után áttérjünk azon mozgalom vázolására, mely annak meghonosítását illetőleg a monarchiában és különösen Magyarországon kifejezésre jutott.

Az anyag, mely rendelkezésünkre áll, fölötté sovány. Nem fog meglepni e tény, ha meggondoljuk, hogy mindössze néhány éve kezd a szóban forgó forgalom számbavehető arányokat öltetni és hogy a korábbi állapot részben a tétlenség, részben a gyenge és sikertelen kísérletek állapota volt.

Az egykori szabadalmazott osztrák nemzeti, jelenleg osztrák-magyar bankot illeti meg az úttörésnek érdeme. Már az 1817. július 15-iki első alapszabályokban a bank üzletágai közt helyet foglal a giróüzlet, melyet a 15. §. ekkép ír körül: »Mint giróbank átvesz minden Bécsben lakó részvénytől, a míg ezen minőségben megmarad, megőrzés végett valuta szerint pénzeket, a melyek fölött utalvány vagy az ezen célra megnyitott számlán való leírás által szabadon rendelkezhetni.« Az e részben kiadott szabályzatok bővebb fejtegetését mellőzve, kiemeljük, hogy a forgalom lebonyolítására nézve akkor elfogadott alapelvek lényegükben maig is változatlanul fenmaradtak. Mindez azonban csak a papíron volt meg, a giróüzlet tényleg életbe nem lépett, mert, mint maga Lederer báró, az osztrák bank kormányzója a bank történetéről 1847-ben kiadott munkájában kiemeli, a kereskedelmi világ az első időszakban fölötté csekély érdeklődést tanúsított az egész berendezés iránt. Nem sokkal kedvezőbben alakult a helyzet később; pedig az 1841. július 1-én kelt második privilegium alapján, a giróüzletre vonatkozó szabályzatok szélesbitették a részvételre nézve eddig megvont szűk határokat. Mellőzték nevezetesen azon intézkedést, hogy csak részvényes tarthasson girószámlát; habár miként azelőtt, most is fentartották a bank igazgatóságának azon jogát, hogy minden indokolás nélkül megtagadhassa valamely számla nyitását; a kezelés tekintetében azonban általában könnyebbitések hoztattak be és frisebb üzleti szellem jellemzi az új szabályokat. — A bank igazgatósága egyuttal kimondta, hogy kerülendő mindent, a mi az intézetben való részvételtől visszatarthatná az illetőket, egyelőre semmiféle illetéket nem számít az egyes miveletekért. Igaz ugyan, hogy az új intézkedéseknek volt hatásuk, mert a giró üzletben a revirement vagyis a be- és kifizetések összege 1842. év végén (tehát 8 hó alatt, miután az új berendezés május 2-án lépett életbe) 68,235.582 frt. 44 krra fölment; sőt 1843-ban már 138,803.877 frt. 57 krt., 1845-ben 197,724,037 frt. 25 krt tett ki a revirement, csak-

hogy e számokból alig szabad az üzlet felvirágzására következtetni, s mint Lederer báró írja, a banknak azon években egyszer sem volt több számlatulajdonosa 28-nál; még ezek közül is csak a kisebb szám vette a berendezést igénybe, sőt ezen utóbbiak közül 14 számlatulajdonos kimeríti a revirement legnagyobb részét. De a részvétel nemcsak elenyészően csekély körre szorítkozott, maguk az ügyletek sem feleltek meg azon kívánalmaknak, melyek a giró-üzlet lényéhez fűzetni szoktak. Lederer báró szerint az intézet tevékenysége csaknem kizárólag váltók behajtására és azon fizetésekre szorítkozott, melyeket a számlatulajdonosok a giró-intézetben rendelkezésükre álló követelésük erejéig utalványoztak. Vagyis átíratásoknak az egyik számláról a másikra, a giró-üzlet ezen tipikus jellemvonásának nyoma sincs, sőt a számlatulajdonos maga sem harmadik személyek javára rendelkezik, hanem önmaga részére, s ennek természetes hatása, hogy a pénzek befolyásuk után legottan kivétnek, a giró állag átlagos nagysága nem képes kellő alapot nyújtani s az intézet, mely a forgalom ellátását díjtalanul végzi és ellenszolgáltatást az álladéknak teljesen javára eső kamatélvezetében leli, ezt az állag elvonása folytán el nem érheti. Hosszu tárgyalások után az igazgatóság szakít az illetékmentesség elvével és 1856. január 1-től kezdve életbe lépteti azon intézkedést, hogy a giró-intézetnek incaszálás végett átadott váltókért $\frac{1}{4}$ per mille illeték számíttassék, mely a számlatulajdonosoktól a giró-számlák félévi zárlat alkalmával szedendő be. Ennek az lett a következménye, hogy az 1855. évben mutatkozott 244,479.407 frt. giró-revirement a következő 1856-ban leszállott 194,696.879 frtra, sőt 1857-ben 29,928.308 frtra; a következő években pedig alig mozgott 30—50 millió közt.

Az 1862. december 27-iki harmadik privilegium alapján kibocsátott szabályok természetesen fentartják a giró-üzletet. Különös felemlítést érdemel, hogy ez új szabályokban határozottan kifejezést nyer a folyószámlára átvitt pénzek és értékek kamatozatlansága; valamint itt találkozunk először az utalványnak mint chequenek elnevezésével. Meg kell emlékeznünk e helyen a banknak ez időre eső alkotásáról, az u. n. Saldó Saalról, melyet 1864-ben a bank néhány előkelő bécsi pénzintézettel egyetértőleg létesített, főleg a bankjegy-forgalom azon időben beállt esőkkénese folytán, a mi a forgó

tőkével és pénzzel takarékosabb gazdálkodást tett szükségessé. Az intézmény a clearing house szerepét volt hivatva betölteni s ha a giró-forgalom célja volt egy és ugyanazon bank üzletfelei egymás közti követeléseinek a bank könyveiben való egyszerű átírás útján való kiegyenlítése, úgy viszont a Saldó Saal clearing berendezése arra irányult, hogy különféle bankok üzletfelei vagy különféle bankok egymás közt való követelései szintén beszámítás (compensatio) útján nyerjenek kiegyenlítést. Látni való, hogy a két intézmény egymást kiegészítette és a készpénz mellőzhetésére vagyis jobban a fizetési eszközökben való lényeges megtakarításra igyekezett mindenképen módot nyújtani. De daczára ennek és daczára a giró-forgalomban ugyanakkor foganatosított némi könnyítéseknek, melyek közül csak az 1856-ban behozott $\frac{1}{4}$ per mille eltörlésére utalunk, a giró-üzlet alig erősült, hisz 1865-ben az összforgalom csak 6,653,184 frt. 58 krt tett ki. Még kevésbbé fejlődhetett az természetesen később, midőn 1866-ban az államjegyek előzönlötték a piacot s így alig volt ok a készfizetési eszközökkel való takarékoskodásra. Ez évben az összforgalom már jóval mögötte maradt még a heted-fél milliónak is.

A hetvenes években mutatkozott élénkebb gazdasági élet azonban magával hozván a forgalmi eszközök iránt való nagyobb keresletet, a giró- és clearing-forgalom fejlesztésére ismét nagyobb gond fordittatik. Ez időre esik a Saldó Saalnak átalakulása és új elnevezése: »Wiener Saldirungs-Verein«-ra, melynek alakuló közgyűlése 1872. február 25-én ment végbe. Az eredmény csak látszólag kedvezőbb, mert igaz ugyan, hogy 1872-től a giro-revirement a bank zárszámadásaiban már jóval nagyobb összegekkel szerepel (1872: 864,979.004 frt., 1873: 1,229.148.483 frt., 1874: 877,462.983 frt.), csak hogy ez összegekbe a Saldirungs-Verein forgalma is bele van értve.

A szab. osztrák nemzeti banknak 1878-ban osztrák-magyar bankká való átalakulása a giró-üzlet szempontjából csak annyiban jelez kiemelkedő mozzanatot, hogy az immár közös bank átvette a régi bank giró-üzletét, mely az 1876-ban hozott egyes határozatok által némi bővülést nyert, s hogy miután a bankstatutumok 2. cikkelye értelmében a bank által üzött összes üzletágak részére Bécsben és *Budapesten* főintézetek állítottak föl, a giró-üzletet a bank 1880. január 2-án kiter-

jesztette a magyar fővárosra is. Minő sikerrel, látni fogjuk később. Az ez időben szerzett tapasztalatok kapcsán egy jelenségre mindenesetre föl kell hívunk a figyelmet, annál is inkább, mert az főleg ma, midőn a vert pénz forgalomra megyünk át, különös érdekekkel bír. Valamint észlelhettük az imént, hogy egy tultengő jegyforgalom mennyire alkalmas hátráltatni a giró-üzlet fejlődését, az üzleti körökben elfojtva a forgalmi eszközök gondosabb használatának szükségérzetét, ugy látjuk az 1878. 1879-iki nagy ezüstveretések alkalmából hogy a vertpénz viszont mennyire ráösztökéli az illető köröket, hogy a fémpénz olvasási, mérlegelési, szállítási, stb. fáradsalmaitól és költségeitől szabadulni igyekezzenek s hogy keressék a módot, mely szerint annak kezelése egyszerűsíthető. Ez egyszerűsítést a giró-berendezés kétségkívül hivatva nyújtani és tényleg ez időre esik a bank giró-üzletének első nagyobb, bár mulékony föllendülése. (A giró-összforgalom pl. 1878-ban már 954,935.338 frt. 90 kr.)

A következő évek forgalmának részletezésétől eltekintethetünk, mert a kép nem igen változott, a giro-forgalom részint az ugrásszerű fejlődés, részint a stagnatio jelenségeit mutatja. Elég talán megjegyeznünk, hogy az egész forgalom csupán Bécsre szorítkozik és a számlatulajdonosok száma a régi 16; Budapesten pedig egyáltalában nincs forgalom. Ez állapot tartott 1888-ig. Már akkor rég ismeretesekek voltak azon nagy-szerű sikerek, melyeket a német birodalmi bank 1876-ban létesített új giro szervezete által ez üzletágban elért és e szervezetre gondolni kezdtek az intéző körök. Közeledett a bank privilegiuma meghosszabbításának ideje s a monarchia mindkét pénzügyminisztere 1886. április 1-én a bankhoz intézett egyértelmű jegyzékében, a melyben a privilegium meghosszabbításának föltételei és módosításai közöltettek, kifejezést adott azon várakozásának, hogy azon esetre, ha az új fedezeti rendszer alkotmányszerűn létrejövend, a bank különös figyelmet fog fordítani a giro-forgalom hatalmasabb kifejlesztésére. S csakugyan az 1888. január 1-én életbelépett új privilegium alapján létesült szabályokban már helyet találtak oly rendelkezések, melyekből ki volt zárva mindaz, a mi a bank nézete szerint¹⁾ eddig a giro-forgalom erőteljesebb istápolásának

¹⁾ Die Technik des Giro-Verkehres bei der österreichisch-ungarischen Bank. Erläutert von Dr. Franz Bubenik. Wien, 1888.

és fejlődésének útját állotta. E rendelkezések elérhetőek voltak a szabályok régi 84. és 110. cikkelyeinek módosítása által. Az újonnan szövegezett 84-ik cikkely a bankjegyek fedezetének új módját állapítja meg és különösen a bankjegy contingensre nézve a jövőben is 200 millió frt.-ban megállapított összeg túllépését engedi meg, az ezen határon kibocsátott bankjegyek után 5°/_o adó fizetésére kötelezván a bankot. Ez által pedig a bank, a német birodalmi bank példájára az adóköteles bankjegyek tartalékában bizonyos támpontot nyer és így szűkebb pénzvviszonyok idejében minden aggály nélkül fordíthatja kölcsönüzletekre a giro-pénzek egy részét is, mert még ezen pénzek váratlan visszavonása esetében is úgy ezen, mint a vele szemben támasztott nagyobb hiteligényeknek meg fog felelhetni, újabb, habár most már adóköteles bankjegyek kibocsátása által. A 110. cikkely pedig szintén a giro-üzlet javára oly módcsitást nyert, hogy 1888. január 1-től kezdve a bank mindenkori birtokában levő államjegyek a forgalomban levő bankjegyek teljes összegéből levonhatók s így a bank az államjegyek által bankjegyek kibocsátásában többé nem zavartatik, neki csupán a birtokában levő államjegyek által csökkentett bankjegyforgalom szabályszerű fedezetéről kell gondoskodnia.

Az új privilegium birtokában a bank 1888. január 2-án megnyitotta a most már csakugyan egészen más alapra fektetett giro-üzletet. Az eddigi localis forgalomból inter-localis forgalom lett annyiban, a mennyiben a bank a giro-üzletet egész hálózatán belül rendszeresíté és a bécsi és budapesti főintézetein kívül fölhatalmazta összes vidéki bankintézeteit is, hogy giro-forgalomban készpénzben vagy elszámolás útján befolyó pénzeket giro-számlatulajdonosaik javára elfogadjanak, ezek terhére kifizetéseket akár készpénzben közvetlenül (fehér cheque alapján) akár átkönyvelés útján (vörös cheque alapján) teljesítsenek, mely átkönyvelés lehetséges nemcsak az ugyanazon bankintézetnél vezetett giro-számlák, hanem valamely helyi giro-számla és egy más bankintézetnél vezetett giro-számla közt. Külön megjegyzendő, hogy a bank ezuttal is teljesen szakított az illetékek számításának elvével, viszont elvárván a számlatulajdonosoktól, hogy számlájukon a bank fáradalmainak megfelelő álladékot hagynak fenn, mely után a bank kamatot nem fizet.

Hogy az új szervezet alapján mily fejlődést vett a bank giro-üzlete, arról az alábbi számok nyújtanak tanuságot. Az életbeléptetést megelőző év,

1887. évben a revirement összege	817,391.000	frt.
1888. » pedig már	3.044,619.000	»
1889. »	3.863,782.000	»
1890. »	4.476,615.000	»
1891. »	5.007,783.000	»

Fölvethető ezek után a kérdés, hogy a bank giro-üzletében mily arányban részesedik Magyarország. Láttuk, hogy a bank a nyolczvanas évek elejéig nem látta szükségesnek nálunk is activálni e berendezést, mely egyébiránt Bécsben se vált be. 1880-ban már a budapesti főintézetnél bevezették a giro-üzletet, de minden siker nélkül; egyetlen egy számlatulajdonos se akadt. De az új szervezet életbelépése után mutatkozó eredmények igazolják, hogy a sikertelenség oka korántsem üzleti körökben közönyében vagy mondjunk gazdasági éretlenségében rejlett, hanem inkább magában a bankban, illetve régi giro-szervezete gyarlóságában. Mert alig nyílt meg a más alapra épített új berendezés, a számlatulajdonosok nemcsak Ausztriában, hanem hazánkban is tömegesen jelentkeztek; s az eddig teljesen hiányzott magyar forgalom az osztrák mellett ekkép fejlődött ki:

A giro-üzlet összforgalma Magyarországon

Év	Budapesten	Többi magyar bankintézetnél	Együtt
1888.	627,365.000	216,448.000	843,813.000
1889.	735,806.000	325,780.000	1.061,586.000
1890.	769,603.000	396,301.000	1.165,904.000
1891.	1.098,151.000	504,642.000	1.602,793.000

A giro-üzlet összforgalma Ausztriában

Év	Bécsben	Többi osztrák bankintézetnél	Együtt
1888.	1.606,801.000	594,005.000	2.200,806.000
1889.	1.930,145.000	872,051.000	2.802,196.000
1890.	2.233,626.000	1.077,085.000	3.310,711.000
1891.	2.275,205.000	1.129,785.000	3.404,990.000

Igaz, hogy a magyar forgalom messze mögötte marad az osztrák forgalomnak, ugyannyira, hogy a budapesti főintézet és a többi magyar bankintézetek együttes forgalma sem éri

el csupán a bécsi főintézetét, mindazáltal a hazánkban feltüntetett eredmény annál nagyobb, mert itt az intézmény teljes új talajra talált, kereskedelmünk és pénzforgalmunk aránylagos fejlettlensége pedig külön is megmagyarázza a forgalom kisebb voltát; végre a mi a számlatulajdonosok számát illeti s az intézmény iránt való érdeklődésnek ez mindenesetre ismervét képezi, a magyar számlatulajdonosok számban még meg is haladják az osztrákokat. (Az 1892. szeptember 30-án kimutatott 2652 számlatulajdonos közt van 1398 magyar, 1254 osztrák.)

Hosszabban foglalkoztunk jegybankunk giro-forgalmának fejlődésével, de indokoltnak tartjuk a kimerítőbb ismertetést, nemcsak azon domináló állásnál fogva, melyet a bank általában és a tárgyalt üzletág tekintetében különösen elfoglal, hanem az oknál fogva is, mert a közölt mozzanatok híven visszatükröztetik azon nehézségeket, melyekkel a giro-forgalom meghonosítására irányuló törekvéseknek megküzdniök kellett. A magánintézetekre természetesen nem hárultak oly köteleességek, mint a központi jegybankra, oly befolyások sem érvényülhettek rájuk, mint az utóbbira nézve, de nem ösztökélve ügyfeleiknek üzleti érdekeik sugalta olynemű kívánalmai által sem, melyek egy rendszeres cheque- és giro-forgalom berendezésére irányultak volna, nem is látták szükségesnek, hogy azt ügyrendjükbe beillessék vagy különös előszeretettel istápolják. Nem hiányoznak ugyan adatok,¹⁾ melyek bizonyítják, hogy a monarchia egyes nagyobb bankintézetei körében időnként fölmerült az igyekezet, hogy a fizetési eszközökben mutatkozó rendkívüli szükségletet csökkentésük a cheque- és giro-üzlet élénkitése és ápolása által, csakhogy a mennyiben ily berendezés létesült is, annak egész működése a giro-forgalomnak pusztán külső formáit mutatja a lényeg elsajátítása nélkül.

A mi a korábbi években e téren történt, az kizárólag a bécsi intézetek köréből indult ki. Az 1872-ben alakult Wiener Giro- und Cassen-Verein már eredetileg céljául tűzte ki (a szabályzat 1. §-a), hogy a pénzforgalmat, valamint a tőzsdei értékekben való ügyleteket főleg a giro-üzlet fejlesztése által megkönnyítse; s csakugyan a banknak azon szerepe, hogy a

¹⁾ Statistische Studie über den Giro-Verkehr. Dr. Heinrich Rauberg. Statistische Monatschrift. 1896.

tőzsdei arrangementok kezén mennek keresztül és a kölcsönös beszámítás után fenmaradó készpénzjegyenlegek a bank giro-számláira vitetnek át, nagy arányú forgalomnak nyitott tért. Másrészt azonban tagadhatatlan, hogy e forgalom a bank egészen speciális berendezéseinek folyamánya, mely inkább a tőzsdei műveletek, semmint az általános üzleti fizetések lebonyolításának szolgál hathatós támaszául. Az osztrák hitelintézet, mely a monarchia egyik leghatalmasabb bankja, a giro-üzletet már 1858-ban belevonta tevékenysége körébe; s e példát követték a többi előkelőbb pénzüzetetek, melyek mindannyian tagjai lettek a Saldirungs-Verein-nak is. Külön giro-osztályok azonban a legtöbb banknál csak a nyolczvanas évek elején keletkeztek.

Míg ily módon az osztrák fővárosban a szóban forgó üzletág többé-kevésbé határozott szervezetet nyert, mely annak legalább extensiv terjeszkedést biztosított, addig hazánkban vagy (miután a vidék egyáltalában nem jöhet szóba) Budapesten ma még ugyszólván a kezdet kezdetén vagyunk mindazon magán tényezők közreműködését illetőleg, a melyektől az általános fizetési processus tökéletesebb alapra való fektetése várható.

A folyószámlai üzletág ugyan élénk, de csak szórványosan található azon üzletfelek, a kik a bankkal egyetértőleg folyószámlán fennálló követeléseiknek chequek alapján való leemelésére vállalkoznak. Tudomásunk szerint a fővárosban mindössze négy intézet van (Magyar ált. hitelbank, Magyar kereskedelmi bank, Magyar leszámítoló és pénzváltó bank, Fővárosi ipar- és kereskedelmi bank), mely némiképp számbavehető cheque-forgalmat volna képes kimutatni. Arról nem is szólunk, hogy a folyó számla, cheque-számla és giro-számla a gyakorlatban teljesen összezavartatik; hisz például egy intézet, mely a maga cheque-berendezését rövid idő előtt egészen új alapra fektette, cheque-számlatulajdonosainak a levélbeli megbízás útján való rendelkezést is megengedi s hogy a cheque- és giro-rendszernek tulajdonképi föladata, a követeléseknek átkönyvelés útján való kiegyenlítését tenni lehetővé, a legritkább esetekben nyer e forgalomban megvalósulást. S ezt zokon nem is vehetjük, mert a cheque-számlatulajdonosok csekély száma s ezen résztvevőknek a cheque használatát illető szokása, még ha a bankok a giro-üzletnek

bizonyos elengedhetetlen szoros szervezetét keresztül vinnék is, a mi eddig nem történt, fölöttébb megnehezítik, sőt gyakran kizárják az átkönyvelési rendszer megfelelő érvényre juttatását.

A mi azonban a magán intézeteknek még alig, az osztrák-magyar banknak pedig csak sokára, a giro-üzlet egész szervezetének teljes átalakítása után sikerült, t. i., hogy minél szélesebb köröket nyerjenek meg a cheque- és giro-rendszer részére, az, mondhatni egy csapásra sikerült egy állami alkotásnak, a postatakarékpénztár intézményének. A postatakarékpénztári ugynevezett cheque- és clearing-forgalom] története bizonyítja, hogy valamely véletlen előidézte szerencsés eszme mily döntő fordulatot képes adni az események menetének. Az osztrák postatakarékpénztár 1883. január 12-én ugyanazon célzattal kezdte meg működését, mint a többi külföldi hasonlított intézetek; azzal, hogy takarékpénztárul szolgáljon a szegényebb, alsóbb néposztályok részére, melyekre különös vonzerőt kellett gyakorolnia az intézmény azon attributumainak, hogy állami kezelés és szavatosság mellett működik és különféle kedvezményeket nyújt a betevőknek, a kiknek módjuk van bármely postahivatalnál az országban megtakarításaikat elhelyezni és visszafizetéseket fölvenni. Az intézmény keretébe beillesztendő cheque-forgalomról akkor természetesen szó sem volt;¹⁾ kizárólag a takaréközlet folytatása volt a cél. Ezen szempontból az intézmény fényesen be is vált, mert az első év végéig 1,820.756 betéttel 8,176.889 frt. 02 kr. összeget tettek be a betevők. Csakhogy bármily jelentékeny is ez összeg, az rendkívül sok tétel közt oszlott meg, ugyannyira, hogy 352.886 betevő mellett az átlagos betétösszeg 1883. végén nem volt nagyobb, mint 4 frt. 49 kr. S ezen mindenesetre igen alacsony betétátlag az intézetre nézve annyiban birt jelentőséggel, hogy a betétek sokaságának elkönyvelése, elszámolása, ellenőrzése, stb. rendkívüli munkát és így nagy költséget igényelt, a melynek fedezésére alig volt elegendő azon kamatkülönbözet, a mely a betéteknek állampapírokba történt elhelyezéséből a betevőknek fizetett kamatok levonása után fenmaradt. A költségeket még fokozta, hogy az 1883. évi 1,820.756 betéttel ugyanez évben szemben állott 180.250 visszafizetés 2,946.050 frt. összegben, melyek egyrészt a munkát

¹⁾ Der Check- und Clearing-Verkehr des k. k. österreichischen Postsparcassenamtes. Eduard Tobisch, Jena, 1892.

szaporították, másrészt a jövedelmezőséget annyiban csökkentték, hogy a betett összegek több mint egy harmada még az év vége előtt a takarékpénztárból kivételtett. Az intézet törekvésének tehát oda kellett irányulnia, — miután a költségek leszállítására a betétek számának csökkenése által gondolni nem lehetett, — hogy a betétek átlagos összegének emelése által nagyobb hozadékot érjen el, vagyis törekednie kellett arra, hogy a lakosság más köreit, melyek eddig ez állami intézettől távol maradtak, betevőkül megnyerje és magához vonzza. Ez irányban első sorban azon számos vidéki kisebb iparosra és kereskedőre gondolt, kik az általuk földolgozott nyers anyagot vagy az általuk eladott árukat a fővárosi nagykereskedőktől kapják és azért fizetéssel tartoznak. A cél az volt, hogy ezen körök fizetések olynemű teljesítésére bírassanak rá, hogy befizetéseket lakóhelyük postahivatalánál a postatakarékpénztárnál nyitandó számlájuk javára teljesítsék és mihelyt követeléseik megfelelő magasságot elért, a postatakarékpénztárt utasítsák, hogy ez hitelezőik részére követeléseik erejéig fizessen.

Kezdetben azon eljárást követte az intézet, hogy mindazon betevőknek, a kik ezt kérték és a kik 100 frtot meghaladó betétkönyvecskével birtak, ötven darab utalvány-ürlapot tartalmazó utalvány-könyvet szolgáltatott ki. A betevő azután, fizetés esetében, köteles volt ily ürlapot kitölteni és betétkönyvecskéjével együtt valamely postahivatalnál bemutatni, hogy az utalványozott összeg visszafizeteskép a betétkönyvecskében leirassék. Egyszerűsítés kedvéért joguk volt továbbá a betevőknek letétjegy ellenében betétkönyvecskéiket magánál a postatakarékpénztárnál letéteményezni, sőt később (1886. decz. 1-ével) erre köteleztettek, minek folytán a betétkönyvecske mindannyiszori bemutatása elmaradhatott. Az utalvány a kiállításától számított 14 nap alatt vagy a postatakarékpénztárnál volt bemutatandó, a mikor is a fizetés látra történt, vagy pedig beküldendő volt a postatakarékpénztárhoz, mely azután az utalványozott összeget az utalvány hátlapján megnevezett címzettnek bármely postahivatalnál kiutalta. S miután a betétkönyvecske most már nem volt mindig a betevő birtokában, hanem le volt téve az intézetnél, gondoskodni kellett módról, hogy a számla javára — betétkönyvecske nélkül is — további betétek történhessenek, mely czélból az

intézet füzetekbe foglalt letétjegyeket (befizetési lapokat) adott ki s utasította a hivatalokat, hogy ezen jegyek bemutatása ellenében betétkönyvecske nélkül fogadjanak el befizetéseket és a betétkönyvecskébe való bejegyzés helyett a befizetési lap másik részét képező elismervényt nyugta gyanánt a betevőnek kézbesítsék, a befizetési lapot pedig küldjék be a postatakarékpénztárnak, mely az azon kitüntetett összeget a számla javára írta. Ez által lehetőségessé vált, hogy egy és ugyanazon számlára különféle személyek különféle helyen egyidejűleg betéteket eszközölhessenek s a számla tulajdonosának nem volt más dolga, mint hogy azokat, a kiktől fizetéseket várt, ily befizetési lapokkal ellássa. Minden egyes betét vagy visszafizetés után a számlatulajdonos kimutatást kapott a postatakarékpénztártól követelésének nagyságáról.

Ez által meg volt vetve a postatakarékpénztár cheque-forgalmának alapja s az utalvány, melynek révén az összegnek a számlatulajdonos részéről való kiutalása történt, már a cheque nevét viselte, szövege pedig ekkép hangzott: »fizessen a cs. k. postatakarékpénztár ezen utalvány (cheque) ellenében . . frt. o. é. N. N.«

De az így keletkezett forgalom tökélyét csak a clearing-gel való kiegészítése utján nyerhette, a mely különben adva volt a dolog természete által. Miután ugyanis valamely betevő követelésének egy része fölött gyakran oly egyén javára rendelkezett, a ki szintén betevő volt, mi sem volt természetesebb, mint rábírní az utóbbit, hogy az első betevő által javára utalványozott összeget ne vegye fel, hanem saját számlája javára írassa. A kiutalt összeg gyakran kellő fölhasználhatóság hiányában ismét betéttett, az átírás (giró, clearing) által tehát a kifizetés és újbóli betevés kettős művelete mellőzhető volt és jelentékeny megtakarítás éretett el időben, munkában, stb. A művelet gyakorlati keresztülvitele pedig abban áll, hogy a clearing-forgalomban résztvevő számlatulajdonosok egymásra akként teljesítenek fizetéseket, hogy a postatakarékpénztárhoz szabályszerűen kiállított chequet küldenek be, melynek hátlapjára rájegyzik: N. N. (lakik N-ben) számlája javára irandó, s a postatakarékpénztár e cheque alapján a szóban forgó összeget a kiállító számlájáról leírja és N. N. számlája javára írja.

A clearing-forgalom, mely 1884. szeptember 1-én lépett

életbe, különös istápolást nyert a kormány részéről; s midőn ez a törvényes szabályozást addig nélkülözött berendezést 1887-ben hozott novellával állandósította és zavartalan tevékenységét czélszerű határozatok által az intézet és az ügyfelek érdekeit egyaránt megóvón biztosította, a clearingben előforduló műveleteket sietett még külön a jutalékmentesség kedvezményével ruházni fel.

Magyarország mielőtt ez új üzletágot az osztrákéval azonos szervezetet feltüntető postatakarékpénztára keretébe beillesztette volna, bevárta, míg a tapasztalat bizonyítja vala az intézmény életrevalóságát és alig egy-két év leteltével nem habozott a maga takarékpénztára ügykörét a cheque és clearing-forgalommal szintén kibővíteni.

Hogy ezen, nálunk 1890. január 1-én életbelépett üzletág mennyire vált be, azt legjobban tanúsítja a forgalomnak évről-évre az alábbiak szerint mutatózó gyarapodása.

Év	Az osztrák postatakarékpénztár cheque és clearing összforgalma	A magyar postatakarékpénztár cheque és clearing összforgalma
1883 . . .	355.577 frt.	—
1884 . . .	87,457.958 »	—
1885 . . .	516,116.208 »	—
1886 . . .	944,997.910 »	—
1887 . . .	1.222,171.792 »	—
1888 . . .	1.287,454.094 »	—
1889 . . .	1.505,489.237 »	—
1890 . . .	1.759,141.028 »	124,201.042 frt.
1891 . . .	2.000,231.685 »	272,145.167 »

A fejlődés mindkét intézetnél valóban rohamosnak mondható; habár a magyar postatakarékpénztár természetesen még csak rövid időtartam eredményeivel számolhat be.

S ezzel bezárhatjuk szemlénket a cheque- és giróforgalomnak történeti szempontból mikénti alakulása fölött monarchiánkban. Látjuk, hogy a sok mulasztás és gyenge kísérletek korát legujabban fölváltja azon időpont, mely nagy perspectivát tár elénk a tárgyalt fizetési rendszer jövőjére nézve. Tagadhatatlan, hogy az osztrák-magyar bank és a két postatakarékpénztár idevonatkozó berendezései jelentékeny mértékben népszerűsítették a cheque fogalmát és használatát s ha vonzólag hatottak az üzleti körökre, egyuttal buzdító

befolyást gyakoroltak a magánintézetekre, melyek ez idő óta a cheque- és giró-üzletágot jóval élénkebben látszanak fölkarolni. Ezen törekvések erőteljes támogatást fognak nyerni a valutareform befejezett műve által. De másrészt bizonyos, hogy a siker csak úgy lehet teljes, ha a rendelkezésre bocsátott intézmények a czállal egyezően használhatnák ki s ha azok keretétől szolgálnak megfelelő tartalomnak, mely a cheque- és giróforgalmat tényleg olyanná teszi, a milyennek lennie kell.

II.

A cheque nem hitelpapír, ennélfogva kereskedelmi papír sem, használata tehát nem kizárólag az üzleti körök céljainak felel meg, a minthogy általában ismeretes, hogy a cheque classicus hazájában, Angliában a legkülönfélébb társadalmi osztályok élnek vele. Fogalmának és sajátságainak szabatos meghatározását illetőleg úgy a törvényekben, mint a szakirodalomban eltérő kijelentésekkel találkozunk; jellemző vonásait azonban mégis összefoglalhatjuk abban, hogy a cheque a kiállítónak az utalványozottra intézett oly fizetési meghagyása, mely az utalványozott személyét vagy czégét a kiállítónak nála tényleg meglévő követelése erejéig azonnal teljesítendő fizetésre kötelezi annak javára, a ki a chequet bemutatja. A ki fizetés fejében valakitől chequet elfogad, az utóbbinak hitelezni nem akar, csupán beleegyezését nyilvánítja, hogy a cheque által képviselt értékösszeget ne tőle, hanem a bankártól vagy a banktól vegye át, a hol a kibocsátónak cheque számlája vezetetik. A cheque birtokosának nincs is semmi érdeke, hogy a chequet kifizetés végett mihamarabb be ne mutassa, már azért sem, mert hisz az általa szem előtt tartott cél, hogy fizeteskép pénzhez jusson, csak akkor nyer tényleg megvalósulást, ha a cheque a kijelölt kezébe kerül, ki annak alapján a közte és a kibocsátó közt fennálló szerződési viszonynál fogva fizetni fog. A cheque birtokosa továbbá kamatra se tarthat igényt az esetben, ha a chequet nem azonnal, hanem csak huzamosabb idő leteltével terjesztené elő. De a kibocsátónak magának is érdekében áll, hogy az általa adott utalvány mihamarabb érvényesíttessék, mert eltekintve attól, hogy a maga részéről a fizetést joggal teljesítettnek vélheti, a cheque kibocsátásával és kézbesítésével, a fizetés tényében nem a fizetési idő, hanem csupán a fizetési hely idézvéen elő kü-

lönbséget, az utalványozott fizetéseképtelensége esetében a cheque birtokosának késlekedése az ő megkárosításával járhat, elveszítvén a chequek beváltására szolgáló depositumát a bemutató hanyagsága miatt. A cheque ezen természeténél fogva a vonatkozó törvények a chequenek a kiállitástól számított lehető legrövidebb idő alatt való beváltását írják elő, mely határidő kiterjed nemcsak az első birtokosra, hanem ha a cheque több kézen ment keresztül, a későbbi birtokosokra is. E határidőnek alig egy-két napra való szorítása megakadályozza egyszersmind azt, hogy a cheque esetleg pénz gyanánt közkézen foroghasson.

Ha már most az ily chequeügylet körül szereplőket tekintjük s vizsgáljuk azoknak egymáshoz való viszonyát, nem nehéz rájönni mindazon föltételekre, melyeknek fenn kell állaniuk oly czélból, hogy a chequeforgalomnak általános terjedése és élénk föllendülése előidéztessek valamely országban. Mindenekelőtt mentül nagyobb számban meg kell lenni azon egyéneknek, a kik áthatva azon felfogástól, hogy biztonsági, kezelési, stb. szempontból sokkal ajánlatosabb folyópénzüket valamely pénzüintézetnél, semmint otthon hevertetni, rábizzák azt másnak őrizetére és kezelésére. Létezniök kell továbbá kiterjedt mérvben oly intézeteknek vagy pénzügyletekkel hivatásszerűen foglalkozó egyéneknek, bankároknak, a kikre pénzüket megnyugvással bízhatjuk rá, a kiknél betétjeinket biztonságban tudjuk s a kik garantiát is nyújthatnak az iránt, hogy a mikor a náluk lefektetett összegeket a közgazdasági érdekek javára fordítják, egyszersmind bármikor készek és képesek a letétünket illető rendelkezéseinknek legottan megfelelni. S végre birni kell oly közönséggel, melynek tisztult fogalmai vannak a pénz functioját illetőleg s mely szem előtt tartja azt, hogy az idő is pénz s hogy minden megtakarítás, melyet az erők kifejtésében elérhetünk, kész haszon egyéni és nemzeti szempontból. Más szóval lenni kell oly közönségnek, mely a chequet ne csak adni, hanem elfogadni is kész legyen. Nem csoda, hogy Angliában a cheque használata oly tökélyre jutott; ott meg vannak mindazon kellékek, a melyekre az imént rámutattunk.

Ki tagadhatná, hogy nálunk e tekintetben még föltötte kedvezőtlenek a viszonyok. Fölnevelkedve egy egészségtelen pénzürendszer, a papirpénz uralma alatt, ugyszólván elfojtatott

bennünk az érzék a valódi pénz értéke iránt. Papírpénzjegyeink kényszerárfolyammal lévén ellátva és mint állam- és bankjegyek mindössze két kibocsátási forrásból fakadva, elfogadásukat, kézről-kézre forgásukat komolyan mi sem akadályozta és a kényelem érzete elnyomta vagy legalább csökkentette a szükségérzetet oly berendezések iránt, a melyek a pénzforgalom processusát egyszerűsithetik. Ezenfelül nemcsak az üzleti, hanem a magánköreink gazdálkodási rendszere hitelre volt és van alapítva, melynek realitásához sok szó fér. Attól, hogy taitozásainkat lehetőleg azonnal, készfizetéssel rójuk le, már azért is, mert így olcsóbban vásárolhatunk és ennek folytán olcsóbban is adhatunk el, elszoktunk; lépten-nyomon a hitelhez folyamodunk, melynek forrása, a bizalom, a hitelező részéről meg van ugyan, de a legtöbb esetben kényszerhelyzet által van kierőszakolva; mesterkéltséggel és nem természetes. A cheque használata szintén bizalmat tételez föl, pedig mint említők, hitelműveletet nem képez és tényleges készfizetéssel azonos. Mert a ki a chequet fizetés fejében átveszi, a cheque kibocsátójának személyében és személyes viszonyaiban támpontot kell találnia a bizalomra, elvárván, hogy a cheque ellenértéke meg van a kijelölt banknál; sőt e bizalomnak ki kell terjedni magára a bankra, hogy azt ama intézet mindjárt a cheque bemutatásakor ki is fogja fizetni. Továbbá lehet; hogy a cheque nem váltatik be mindjárt az első birtokos által, hanem a határidőn belül forgattatik; a bizalomnak tehát sokszorozva — az egyes műveletek körül szerepelt személyek száma szerint meg kell újulnia és effektuáltatni. Eddig főnállott pénzrendszerünk befolyásán kívül egyrészt tehát az a meggyökeredzett szokás, hogy a fizetéseket a hitel segítségével minél tovább igyekszünk elodáztatni, a mi egyszersmind az akár otthon, akár valamely pénzintézetnél készen tartott összegek hiányát jelenti, másrészt a cheque használatával járó sajátságok, melyek tagadhatatlanul fejlettebb gazdasági műveltséget tételeznek föl, érthetőkké teszik hazánkban a cheque rendszerére történő átmenet nehézségeit.

Mégis azt hisszük, hogy nem hiányoznak nálunk az elemek, a melyek közreműködése alkalmas volna a cheque kiterjedtebb igénybe vételének előidézésére vagy legalább előkészítésére. Ha figyelemmel kísérjük a hazai tőkék mozgalmának irányát, látni fogjuk, hogy azok igen jelentékeny

része, mely állandó befektetésre nem fordított, takarékpénztárainknál keresett elhelyezést. A magyar pénzüzetek történeti fejlődésénél fogva a takarékpénztárak képezték főleg a pénzüzeti formák typusát; a gyümölcsösztetésre váró tőke legkedveltebb alakja a takarékbetét volt. A takarékpénztárhoz özőnlő tőkék különfélesége és az említett intézetek nyereszkedésre épített ügyköre a mi takarékpénztárainkat kiforgatták az eféle intézményekhez fűzött és külföldön észlelhető különleges jellegből; és ma már mindenki tudja, hogy azok inkább letébankok, mintsem takarékpénztárak.

Azonban takarékpénztárainknak nemcsak egész szervezete és ügyköre, hanem a gondjaikra bizott tőkék átlaga és fluctuatioja is bizonyítja, hogy azok nem annyira takarékpénztári, mint inkább bankszerű kezelésnek képezik tulajdonképeni anyagát. A mi első sorban a betétek átlagát illeti, ennek ritka magassága joggal enged azon tőkék tulnyomó voltára következtetni, a melyeket nehéz volna a szorosán vett takarékillér névvel illetni. De a takarékpénztárainknál elhelyezett tőkék sokkal mozgóbb természetűek is, mint bárhol másutt. 1884 év óta erre nézve vannak adataink, a mennyiben ismerjük ugy az új betevések összegét, mint a kivett betéti követelések nagyságát. Csupán a takarékpénztárakat illetőleg nyert adatokra szoritkozva, látjuk, hogy

az év elején volt betéti állomány		
100 frtjára esett		
	új betét	visszafizetés
1884. évben	71	71
1885. »	65	66
1886. »	68	66
1887. »	—	—
1888. »	68	65

A betétek ily gyors és nagy összegekben való visszavonása okozza, hogy a mennyiben a betétálladék takarékpénztárainknál mégis évről-évre emelkedik, az a tőkésített kamatoknak és nem új betétek hozzájárulásának folyománya, sőt kimutathatók évek, midőn a takarékbetétek állománya a tőkésített kamatok nélkül nem hogy emelkedett, hanem inkább megcsökkenet volna.¹⁾

¹⁾ Dr. Vargha Gyula közleményei a »Nemzetgazdasági Szemle« 1890. augusztusi és 1891. májusi számában.

Tényleg úgy is van, hogy a betétek és felfizetések összegét a részletkivételek és kiegyenlítések összege mindinkább megközelíti.

A midőn ilykép megállapítottnak vehetjük, hogy a takarékbetétek formáját öltik fel nálunk oly összegek is, melyek tulajdonképi betétektől nem minősíthetők, melyek tán pillanatnyi egyéb rendelkezhetőség hiányában csak rövid időre találnak a takarékpénztárakban menhelyet, a hol mégis kielégítő kamat kecsegteti őket s továbbá, ha számba vesszük, hogy nemcsak a tiszta betét, hanem minden egyes (bruttó) betét átlaga is aránylag igen magas és egyre növekedő, úgy nem látjuk be, miért ne adhatnának takarékpénztáraink ez összegek kezelésének oly szervezetet, mely a letéti bank jellegének és természetének inkább megfelel, miért nem alakíthatnák át a takarékbetéti számlák ide vágó részét cheque számlákká vagy helyesebben, miért ne nyitnának a takarékszámlák mellett chequeszámlákat azok részére, a kiknek gazdasági céljai ezt javasolják.

Az ily betétösszegek tulajdonosa a nehézkes takarékkönyvecske helyébe a könnyebben kezelhető cheque könyvecskét kapná, a melynek segélyével követelése fölött tetszés szerint rendelkezhetik, a mellett a berendezés igénybevételével fölmentve érezhetné magát a sok időt és fáradságot igénylő pénztári manipulatio alól, esetleg gyümölcsözhetőkké is téve eddig otthon tartott kamatozatlan tőkéit. Másrészt az intézet inkább volna azon helyzetben, hogy a kezelésére bizott összegek természetét megítélhesse és ellenőrizhesse, és befektetéseit is ezek szerint megbízhatóbban vihesse keresztül, nem is szólva arról, hogy gyarapíthatná üzletbarátai körét, nevezetesen oly gazdasági elemeket nyerve meg, a melyeknek tőkéi nem annyira állandó elhelyezésre, mint inkább gyors és sokoldalú pénzműveletek lebonyolítására és fizetésteljesítésekre szolgálnak. Tekintve takarékpénztáraink elterjedtségét, népszerűségét és üzleti szellemét, nézetünk szerint a cheque általánosabb használatának előmozdítására ez intézetek különösen hivatottak. S ugyanezen föladat hárulna nagyon természetesen többi bankjainkra is.

Ám a föladatnak csak egy részét végeznék e pénzintézetek, ha beérnék a chequenek, mint pénzhelyettesítőnek pusztá propagálásával és ha hatásukat ki nem terjesztenék egyuttal

arra is, hogy a közönség azt valódi természetéhez és céljához képest vegye használatba. A mily szűk határok közt mozgott a legutóbbi időkig nálunk a chequeforgalom, ép oly ferde irányba tereltetett az a cheque-kel való bánásmód teljesen elhibázott volta által. Kimondatván, hogy a berendezés igénybe vevői a számlájukon való követelés fölött csupán chequek útján rendelkezhetnek, a chequek tulajdonkép arra használhatnák föl, hogy azokkal a számlatulajdonos önmaga vegyen föl összegeket, a mi által a cheque functioja üres formasággá süllyed alá. Mert hisz a cheque, mint föntebb kifejtettük, fizetési eszköz és semmi más, mely arra szolgál, hogy a számlatulajdonos egy helyen — az illető banknál — központosítván különben saját pénztárában tartandó kész követeléseit, ezekből kielégítse mindazokat, a kiknek fizetéseket kíván teljesíteni. Ha már most a számlatulajdonos tényleg fizetni akar és a kibocsátott chequekkel hitelezőjét nem a bankhoz utalja, hanem előbb maga veszi ki innen a pénzeket, kárba vész vagy legalább a minimumra korlátoztatik a cheque igénybevételével járó haszon.

De a kifogásolt eljárás mellett lehetetlenné válik egyszersmind a giró kifejlődése, melyben pedig a chequeforgalom tökéletesedésének formáját kell hogy keresse. A cheque ugyanis helyes fölhasználás mellett nem a bank és számlatulajdonosa, hanem ez utóbbi és egy harmadik személy közti fizetési transactiók közvetítésére szolgálván, azon esetre, ha a chequet nem a számlatulajdonos, hanem az a bizonyos harmadik személy, a ki tőle a chequet fizetés fejében átvette, mutatja be, meg van a lehetőség arra, hogy az addig a bank által gyümölcsöztetett készpénz most se kerüljön kifizetésre, a mi elérhető, mihelyt a cheque bemutatója szintén számlatulajdonos és a cheque képviselte összeget saját számlájára iratja át. Képzéljük ezen eshetőséget sokszorosítva s legottan szembeötlő lesz a gyakorlati előnyök egész láncolata, mely a fizetési mívelet ilyenén lebonyolításából a fizetés körül szereplő személyekre és a közvetítőül föllépő bankra egyaránt kiterjed.

Azon arány, mely valamely bank cheque és giró berendezésében egyrészt a készpénzben, másrészt az átkönyvelés útján végrehajtott transactiók közt mutatkozik, nyújtja egyszersmind legbiztosabb ismervét a berendezés többé vagy kevésbé tökéletes működésének. A forgatott összegek nagysága vagyis

a revirement e tekintetben alig nyújt támpontot, ezt keresnünk kell az összforgalom szétbontott elemeiben, a be- és kifizetett összegek mikénti keletkezésének kutatásában. A kérdés ezen oldalát megvilágítandó, mint legalkalmasabb példa az osztrák-magyar bank giróberendezése ajánlkozik. A bank fennálló határozmányai szerint a girószámlán betétekül jelentkeznek az illető számla javára készpénzben történő befizetések, továbbá a számlatulajdonos által benyújtott váltóknak a banknál történt leszámítolásából vagy értékpapírok lombardozásából eredményezett és a bank által nyomban a számla javára irt összegek és végre oly összegek, melyek a behajtás végett a banknak átadott váltók, utalványok, stb. alapján befolyó pénzekből állanak elő. A betétek ezen és a valóságban kivétel nélkül készpénzt képviselő neme mellett azonban hasonlóképp betétekül szerepelnek a tulajdonképi giróforgalomban az által képződött befizetések, hogy egy másik cheque számlatulajdonos által kiutalt összeg nem fizettetik készpénzben, hanem átíratik a kedvezményezett chequeszámla javára, vezettessék ez akár a bank ugyanazon, akár pedig másik bankintézeténél. Viszont a kifizetések, melyek kizárólag cheques alapján történnek, eltekintve azon egy esettől, a midőn a számlatulajdonos váltót vagy más, az ő fizetési kötelességét megállapító okmányt a banknál leendő fizetésre telepít, szintén készpénzben teljesíttetnek, ha az összeget akár maga a számlatulajdonos, akár egy harmadik veszi föl, de teljesíthetők átírás által, ha a kiutalványozás olyannak javára szól, a kinek már van chequeszámlája és a kiutalt összeg ennek javára könyveltetik. A kifejtettek után fölösleges hangsúlyozni, hogy minél nagyobb tulsúlyban vannak akár a befizetési, akár a kifizetési forgalomban az átkönyvelési tételek és összegek fölött, a készpénzben eszközölt fizetési tételek és összegek annál tökéletesebben functionál a girószervezet és a számlatulajdonosok rendelkezéseinek pontos végrehajtása mellett annál nagyobb megtakarítás érhető el időben, munkában és főleg a forgalmi eszközökben.

A giró szerepét a monarchia legnagyobb giróbankjánál, az osztrák-magyar banknál lebonyolított forgalmi structurájából ítélhetjük meg legjobban.

Év	Girószámlákra betéteztett			Girószámlákról kifizettetett		
	Összesen ezer forintokban	Ebből átírási utján	Az összes befizetések %-a	Összesen ezer forintokban	Ebből átírási utján	Az összes kifizetések %-a
1880.	370.411	60.206	16 [·] 25	365.128	60.206	16 [·] 5
1881.	375.466	58.373	15 [·] 55	375.183	58.373	15 [·] 55
1882.	362.613	48.346	13 [·] 3	361.654	48.346	13 [·] 3
1883.	437.632	57.908	13 [·] 2	436.447	57.908	13 [·] 2
1884.	462.784	83.549	18 [·] 05	454.572	83.549	18 [·] 38
1885.	358.669	87.980	24 [·] 5	356.001	87.980	24 [·] 7
1886.	409.966	95.260	23 [·] 2	409.904	95.260	23 [·] 2
1887.	408.849	106.044	25 [·] 9	408.605	106.044	25 [·] 9
1888.	1,523.655	600.134	39 [·] 45	1,520.964	602.187	39 [·] 59
1889.	1,934.671	780.586	40 [·] 3	1,927.111	782.167	40 [·] 59
1890.	2,235.295	929.071	41 [·] 5	2,241.321	927.924	41 [·] 4
1891.	2,504.618	991.532	39 [·] 5	2,503.166	991.947	39 [·] 6

Az átutalási forgalom évenkénti alakulásának feltűntetéséből láthatjuk, hogy a nyolczvanas évek derekáig az meglehetősen alárendelt volt, 1885-től 1887-ig némi lendületet vett, 1888-tól kezdve pedig, a midőn az új határozmányok életbeléptetésével a forgalom interlocalissá vált, a giró arányszáma tekintélyesen megnőtt; bizonyítékául a megváltoztatott szervezet életrealóságának. Az elért sikert semmi esetre sem kicsinyelhetjük, mindazáltal a giró jelenlegi helyzete bizonyára alig kielégítő, hisz tapasztaltuk, hogy az átkönyvelés útján történt kiegyenlítések messze mögötte állanak a készpénzzel eszközölt fizetési műveleteknek. (A németbirodalmi banknál az átkönyvelés által eszközölt lebonyolítások arányszáma 60—65°/o közt mozog).

Még kedvezőtlenebb ma még a viszony a postatakarék-pénztáraknál, habár elismeréssel említendő fel, hogy ezeknél is az átkönyvelési műveletek évről-évre növekedő mérveket öltének. Az átkönyvelés (clearing) útján foganatosított kiegyenlítések arányszámai ugyanis a következők:

Év	Osztrák postatakarék-pénztár		Magyar postatakarék-pénztár	
	A betéteknél	A kifizetéseknél	A betéteknél	A kifizetéseknél
1884	3 [·] 50 ^o /o	3 [·] 92 ^o /o	—	—
1885	15 [·] 26 ^o /o	15 [·] 97 ^o /o	—	—
1886	21 [·] 37 ^o /o	21 [·] 91 ^o /o	—	—
1887	24 [·] 65 ^o /o	24 [·] 60 ^o /o	—	—
1888	27 [·] 627 ^o /o	27 [·] 628 ^o /o	—	—
1889	28 [·] 715 ^o /o	28 [·] 843 ^o /o	—	—
1890	30 [·] 017 ^o /o	30 [·] 085 ^o /o	17 [·] 97 ^o /o	18 [·] 52 ^o /o
1891	30 [·] 969 ^o /o	31 [·] 065 ^o /o	19 [·] 53 ^o /o	19 [·] 74 ^o /o

A mi pedig a magánintézeteket illeti, úgy kétséget sem szenved, hogy azoknál a girónak jelenlegi állapotaink mellett már azért is szükségkép háttérbe kell szorulnia, mert localis jellegüknél fogva nem képeznek a fizetési processusok tekintetében oly élesen kidomborodó központot, mint akár a jegybank, akár pedig a postatakarékpénztárak cheque és clearing berendezései. Az egyes bankoknál e részben eszközölt próba-felvételek mutatják,¹⁾ hogy a fizetésteljesítések módozatai közül ez idő szerint még elenyésző része jut azon műveletekre, melyek a girórendszerre alapítvák.

A girókezelésnek a készpénzkezeléshez való aránya azonban a giró állandék mikénti alakulására is lényeges befolyást gyakorol. A giróállandék azon összeg, mely az egyes számlákon történt megterhelések levonása után követelés gyanánt fennmarad. Ezen állandékok összeségének nagyságától és többé-kevésbé fluctuans természetétől függ, mennyiben képes azt a bank gyümölcsözőleg elhelyezni, a mit természetesen csak rövid lejáratú értékekben tehet, miután a chequek alapján támasztott igényeknek haladéktalanul megfelelni köteles. A bank üzletvezetésének előrelátását, combinatív tehetségét és leleményességét valóban keményen próbára teszi a girópénzek helyes befektetése, mert egyrészt a rögtöni visszafizetésre irányuló igények lehetősége, másrészt a gyümölcsöztetés szükségése könnyen kényes állapotot teremt és az üzlet menetében zavart idéz elő. Beállhat ez főleg oly intézetnél, mely a számlatulajdonos girószámláját ingyen vezeti és az azon kifejezésre jutó fizetési műveleteket díjtalanul látja el, ellenszolgáltatás fejében magának tartván meg a betétek, illetve az állandék gyümölcsözőleges elhelyezéséből eredményezett kamatot. A dolog természetéből foly, hogy ily viszony mellett a számlatulajdonos és a bank közt bizonyos érdekellentét látszik fenforogni, mert az előbbi törekvése mindinkább arra irányul, hogy a befolyó összegeket, melyek után kamatot nem élvez, minél előbb kivonhassa, a bank pedig ellenkezőleg a kamatélvezetben levén föl fáradozásainak egyedüli jutalmát, súlyt fektet arra, hogy a pénz minél tovább rendelkezésére fennmaradjon. Ezen czélből bizonyos kényszereszközkhöz is nyul az u. n. érintetlen törzsszeg megszabásában, melyet a számla-

¹⁾ Lásd Rauchberg i. m.

tulajdonosnak állandóan benn kell hagynia és a mely fölött rendelkezése egyértelmű a számla felhagyásával. Csakhogy az érinthetetlen törzsszög, a mennyiben nagy összegben van megállapítva, eleve kizárja a kisebb, tehát a minél számosabb gazdasági körök részvételét a giróforgalomban, ha pedig kis összegre szoríttatik, a bank haszna szenved csökkenést, vagyis fáradozása nem nyer kellő recompensatiót.

Képzeltető azonban oly viszony is, midőn a bank hajlandó kamatélvezetben részesíteni a számlatulajdonost, de viszont kiindulva abból, hogy a javára eső kamatkülönbözet nem elégséges a számlatulajdonos pénzkezeléséből eredő teendőkkel járó saját költségeinek és fáradozásainak kárpótására, kereskedelmi szokáshoz képest minden egyes műveletért megfelelő illetéket vagy jutalékot számít föl magának. Az ellenszolgáltatás ezen módjának tagadhatatlan meg van azon előnye, hogy az egyes üzleti eset terjedelméhez, az azzal járó fáradsághoz és felelősséghez alkalmazkodik s így lehető helyesen taksálható. Ily esetben természetesen a banknak se kell oly féltékenyen őrködni az álladék fölött, mert hasznának javarészét más forrásból meríti; csakhogy az illetékelv tulságos érvényre juttatása mellett könnyen háttérbe szorul a giróforgalom azon gazdasági követelménye, hogy a pénzforgalom lehetőleg központosíttassék, mert a számlatulajdonos azt, hogy mikor és mily határig vegye a bank szolgáltatásait igénybe, mindannyiszor az illeték nagysága körül eszközölt számításainak eredményétől teszi függővé, azokat nem mindig, hanem esetről-esetre veszi igénybe s ha ez meg is történik, az illetékre és a természetesen csekély kamatélvezetre való tekintettel mielőbb igyekezni fog a banktól elvonni azon pénzalapot, melyet az a közgazdaság céljainak megfelelően elhelyezhetne gyümölcsözőleg.

Végre létrejöhet a számlatulajdonos és bank közt oly viszony, mely szerint a cheque, illetve girószámla nemcsak jutalékmentes, hanem kamatélvezettel is van egybekötve, a mi első tekintetre a bank részéről nyújtott áldozatnak tűnhetik föl, de ez áldozat nagyságát lényegesen csökkentheti oly rendelkezés, mely a kamatélvezet méltányos megosztását vonja maga után.

Bajos volna eldönteni, hogy a felsorolt alakzatok melyike a legalkalmasabb a giro-forgalom előmozdítására és

ebből folyólag melyiknek meghonosítását kell a legkívánatosabbnak tartanunk.

A gyakorlatban tényleg fennáll egyes nuanceok hozzájárulása mellett mind a három és valamennyinek jótékony hatása elvitázhatatlan. A letétek teljes kamatoztatlansága és viszont a műveletek díjmentessége az osztrák-magyar bank giró forgalmának sajátsága, melynek jogosultságát és célszerűségét el kell ismernünk, ha megfontoljuk, hogy a bank nagy területre kiterjedő bankintézeteinek hálózatai segítségével az interlocalis forgalom kifejlesztését tette lehetővé s a giró-számlatulajdonosoknak módjuk van tetszés szerinti összegeket az egyes bankintézetekre és az itt vezetett girószámlákra díjmentesen átutalni és követeléseiket onnan bevonatni. Az interlocalis forgalomnak fölénye a helyi (egy és ugyanazon bankintézetnél vezetett számlák közt) átutalásokkal szemben, kiténik az alábbi adatokból:

Év	Betétek		Kifizetések	
	Átutalások helyben ezer firtokban	Más bankintézetekről ezer firtokban	Átutalások helyben ezer firtokban	Más bankintézetekről ezer firtokban
1888.	150.099	450.035	150.099	452.088
1889.	169.504	611.082	169.504	612.663
1890.	194.629	734.442	194.629	733.629
1891.	199.712	791.840	199.712	792.235

Látni való, hogy a bank giró-forgalmának súlya az interlocalis forgalomra esik, a miből foly, hogy a számlatulajdonosok érdekei nem annyira a letétek kamatoztatására, mint inkább a fizetések ingyenes átutalására irányulnak s ezen a forgatott igen nagy összegeknél fogva rendkívüli előny mellett a kamatélvezet kérdése csakugyan háttérbe szorul.

Hasonló a helyzet a postatakarékpénztáraknál. Ezeknek az ország összes postahivatalai állván rendelkezésükre, az üzemnek szolgáló terület még sokkal nagyobb. Az intézet cheque számláira, ugyszólván bárhol az országban portomentesen történhetnek befizetések és viszont a számlatulajdonosok portomentesen utalhatnak ki követelésükből bármennyit és bárhová. E kedvezmény és a számlatulajdonosok minősültsége folytán beáll az, hogy az állami intézetnél szerfölött nagy a fizetési transactiók száma, melyek az intézetre valóban nem közönséges munkát rónak. Csak példa gyanánt hozzuk föl,

hogy 1891-ben az ügyesetek száma kitett az osztrák postatakarékpénztárnál 8,691.259-et, a magyar postatakarékpénztárnál 911.076-ot. Az intézet tehát jogosan proklamálta giró üzletében a szolgáltatásaihoz mért díjak és jutalékok elvét, annál inkább, mert a letétek után a számlatulajdonosokat kamatélvezetben is részesíti.

Viszont a magánintézetek már érintett helyi jellegüknél fogva nem képesek giró számlatulajdonosaikat az interlocalis közvetítés terén abban a mértékben kielégíteni s ezért lesz szolgáltatásaik egyik lényeges, mondhatnók főszempontja a náluk elhelyezett pénzek után fizetendő kamatösszeg. Persze Angliában a kamatozó letétek a chequeüzletben kivételt képeznek és a »banker«-ek az ügyfelők helyett és érdekében tett szolgálataik ingyenessége fejében önmaguknak tartják fenn a gyümölcsötetett pénzek hozadékát, de nálunk — bizonyítani fölösleges — e téren is más viszonyok uralkodnak, sőt részünkről, hivatkozással a főntebb elmondottakra, a cheque- és giró-üzletnek hazánkban való megkedveltetése érdekében elkerülhetlenül szükségesnek tartjuk, hogy az ezen üzletág alapját képező és tulajdonkép készfizetésre szolgáló letétek, legalább átmenet gyanánt, némikép a akarékbetétek jellegével ruháztassanak föl.

Midőn ekkép bizonyítani megkísérlettük, hogy a giró az üzletszervezet különféleségét nemcsak megtűri, hanem az adott körülményekhez képest meg is kívánja, vissza kell térnünk az álladék kérdésére, mint a melyben, tekintet nélkül a szervezet mikéntjére, a cheque és giró rendszer kiterjedtsége és intensivitása leghivebben jut kifejezésre. Mi mellett tanuskodik az álladéknak a forgalomhoz mért átlagos magassága? Tévedés lenne azt hinni, hogy az álladék nagyobb vagy kisebb volta kizárólag a bank többé-kevésbé kedvező helyzetét jelenti a gyümölcsötetés szempontjából. Igaz ugyan, hogy az álladékban a bank a forrást bírja, melyből a hitel-szükségletek igényeinek szolgáló eszközöket nyeri és egyuttal saját jövedelmeinek eszközeit is, ámde eltekintve attól, hogy az álladéknak egy részét, a melyet a napi visszafizetésekre készen tart, gyümölcsötetlenül kénytelen hevertetni, a mentől nagyobb álladék fenhagyásával, a számlatulajdonoson sem ejtetik csorba, mert a hol az a kamatélvezetről lemondani kénytelen, ott kellő kárpótlást nyer abban, hogy a

bank magára véve ugyyszólván a pénztárnoki teendőket, öt munkaerők tartása és így költségek alól mentesíti és továbbá, hogy pl. az interlocalis fizetéseit a bank ingyen közvetíti; ott pedig, a hol a számlatulajdonos még kamatot is igényelhet, a főt említett előnyök mellett a kamatélvezet rá nézve annál kedvezőbbben alakulhat, minél inkább juttatja álladéknak táplálásával és conserválásával az intézetet azon helyzetbe, hogy azt állandóbb gyümölcsöztetési formákba befektethesse. Az álladéokban ennélfogva a számlatulajdonos és a cheque számlát vezető bank érdekeinek méltányos kiegyeztetése ölt testet.

Könnyű ezek után felismerni azon szoros összefüggést, mely egyrészt a giró álladék és másrészt a fizetések teljesítésére alkalmazott átkönyvelési rendszer közt fennáll és ehhez képest méltányolni az utóbbi jelentőségét. E rendszer mellett a fizetési művelet lebonyolittatik a nélkül, hogy az álladékok összességében változás következett volna be, mert a kiutalt összeg igaz, fizetés gyanánt az egyik számláról leiratik, de nyomban új követelés gyanánt egy másik számla javára könyveltetik és ekkép nemcsak a legnagyobb könnyűséggel hajtható végre a művelet; hanem ismételve az eljárást egy és ugyanazon összeg számtalan cheque kibocsátásának és ugyanannyi fizetési transactionnak szolgálhat alapjául; egy perczre sem állván be annak szüksége, hogy készpénzhez hozzányuljunk és elvonjuk ezt a produktivitástól, melyre fordítottak. Az ily módon elérhető megtakarítások és a meglevő fizetési eszközök hatványozása által a közgazdaságnak juttatott rendkívüli előnyök a szóban forgó rendszert kiemelik az egyéni érdekek szűk köréből és hatását általánosan üdvössé teszik.

Ismét számokra hivatkozunk, midőn cheque- és giró-forgalmunkban az átkönyvelési rendszernek a giró-álladéokban is jelentkező elmaradottságát ábrázolni óhajtjuk. A legalkalmasabb példát újból az osztrák-magyar bank szolgáltatja, melynek ebbeli adatait, összehasonlítás kedvéért a német birodalmi bank hason eredményei egészítik az alábbiakban:

Év	Giró-álladék az év végén az osztrák-magyar banknál ezer frtokban	Giró-álladék az év végén a német birodalmi banknál ezer márkákban
1880	5.283	131.453
1881	283	120.751
1882	959	131.515
1883	1.185	144.166
1884	8.212	176.338
1885	2.668	194.516
1886	62	215.776
1887	244	247.314
1888	2.691	214.390
1889	10.060	248.149
1890	4.034	—

Jegybankunk giró-álladéka a fentiek szerint minden tekintetben kedvezőtlenebbül alakult mint a német testvér intézeté, még úgy is, ha számba vesszük azon körülményt, hogy az osztrák-magyar a németével azonos giró-szervezetét mindössze néhány év előtt építette ki akkor, midőn a berlini már tizenkét évi multtal dicsekedett. A mi jegybankunk álladéka nemcsak igen csekély, főleg az összforgalomhoz viszonyítva, de annak fejlődése sem megfelelő, mert ingatag és visszaeső (még az 1888-iki év után is), míg ellenben a német birodalmi banknál nemcsak az álladék tekintélyes volta imponáló, hanem annak egy-két év kivételével következetes, nagy arányú gyarapodása is. Jele az annak a ténynek, hogy nálunk a cheque- és giró-forgalomnak még ma legfeljebb csak külső méretei kielégítőek; azonban a berendezés helyes használatának ismerete és gyakorlata, mely pedig a keretnek tulajdonképi tartalmat van hivatva kölcsönözni, az érdekelteknek nem képezi dicséretes tulajdonságát.

S kétségtelen mindezek folytán, hogy hozzá fogva fizetési rendszerünknek ujjaalakításához, melynek egy értelműnek kell lennie a cheque- és giró-forgalom széleskörű inaugurálásával, tulajdonkép kettős föladatra kell vállalkoznunk. Az egyes intézetek által már sikeresen megkezdett mű folytatásául és kibővítéséul népszerűsítendő és megkedveltetendő mindenekelőtt a cheque, mint egyik legcélszerűbb pénzhelyettesítő és fizetési eszköz s ez alapon terjesztendő használata a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben. Szükséges továbbá, hogy az e

missióval fölruházott pénzüintézetek, úgy a fővárosban, mint a vidéken, ügyvitelükben oly üzleti berendezéseket létesítsenek, melyek az átkönyvelési módszer (giró) érvényre juttatását lehetővé teszik.

A viszonyok ma sokkal kecsagetőbbek e vállalkozás sikerére nézve, mint bármikor azelőtt. A kamatláb csökkenése nagy tőkét elvon az állandóbb befektetéstől és azok tulajdonosait hajlandóbbakká teszi pénzműveleteik más alakban leendő szervezésére. A papírpénzzel való gazdálkodást fölvaltja a vert pénz uralma és az utóbbinak tagadhatatlanul fáradságosabb s költségesebb kezelése okul fog szolgálni arra, hogy annak munkáját ráhárítsuk az azzal hivatásszerűen foglalkozó pénzüintézetekre. Misem időszerűbb és indokoltabb, mint hogy az új pénzzel együtt, ennek, mint fizetési eszköznek új használati módját is honosítsuk meg. Mert nem szabad felednünk, hogy a létesítője dicsőségét méltán hirdető nagy műnek, a valutarendezésnek ma még csupán alapjai vetvék meg és a gyakorlati keresztülvitel sikere és ennek megtartása nagyrészen attól fog függni, miképen tudunk majd bánni és gazdálkodni a nemes fémmel, melyen jövő pénzürendszerünk sarkallik.

Az említett célnak a cheque és giróforgalom kifejlesztése által leendő előmozdíthatása érdekében mindenestre üdvös rendszabályul kínálkoznék, hogy egyidejűleg oly törvényes intézkedések létesíttessenek, melyek a chequere vonatkozó alapelveket és a használatából eredő jogviszonyokat minden kétséget kizárón körülírják és szabályozzák. A jelenlegi cheque-forgalom nélkülözi a kellő jogbiztonságot. A hozzá hasonló kereskedelmi utalvány, mely iránt kereskedelmi törvényünk részletesen intézkedik, a cheque fogalmát épenséggel nem fedi. Jogászaink a chequeken alapuló ügyleteket még alig tették behatóbb tanulmányozásuk tárgyává és a magyar jogtudomány termékei közt hasztalan keresnénk munkálatot, melyből a chequere vonatkozó jogi elvek rendszerét fölismerhetnők. De a bírói gyakorlatnak is vajmi ritkán nyílik alkalmá a szóban levő ügyletekből eredő vitás kérdés fölött dönteni és így ezuttal nélkülözzük azon tényezők erélyes közreműködését, melyek máskor, legalább az anyag előkészítése által a törvényhozó munkáját megkönnyíteni szokták.

Pedig nézetünk szerint egy specialis cheque-törvény mielőbbi megalkotását két szempont különösen indokolja. Először

is segítve lenne az eddigi forgalom bizonytalan jogi állapotán, mely magával hozza, hogy a mindennapi életben előforduló számos lényeges mozzanat (a sok közül csak a visszkereset, az óvási kötelezettség, a bemutatás határidejének kérdéseire utalunk), nem bír a törvény tekintélyének védelmével, miáltal gyakran az önkény és zavar elemét kell a forgalomba becsempészve látnunk. S másodszor a cheque iránt még táplált bizalmatlanság csökkentetnék a törvényes szabályozás által és így ez közvetve lényegesen hozzájárulhatna a cheque és giróforgalom növeléséhez, mely által egész gazdasági életünkre rendkívül jótékony befolyás gyakoroltatnék.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

NÉPÜNK KORVISZONYAI ÉS HALÁLOZÁSI STATISZTIKÁNK.

*(Felolvastatott a magyar tud. Akadémia II. osztályának 1892. évi
december hó 5-én tartott ülésén.)*

— *Első közlemény.* —

I. BEVEZETÉS.

A mai államoknak az a nagyszabású leltározási művelete, melyet népszámlálásnak nevezünk, egész sorozatát az emberi életviszonyoknak van hivatva feltárni. E viszonyok közt vannak olyanok, melyek az államot politikai vagy gazdasági szempontból érdeklik, vagy a közművelődési állapotokra vetnek világot és vannak olyanok, melyek — legalább első sorban — a nép életének fizikai, helyesebben fiziologiai oldalára vonatkoznak. Ebbe az utóbbi csoportba két alapviszony tartozik: a nem és a kor. E viszonyok vizsgálatára kiterjed minden, csak valamennyire is kielégítőnek mondható népszámlálás; természetszerűleg kiterjedt azokra hazai felvételünk is. Ezenkívül bevették utolsó népszámlálásaink kérdőlapjaira a testi és lelki fogyatkozásokat s a betegséget is. Ez utóbbiak, bármily nagy érdekléssel bírnának is, a statisztikai felvétel elé oly akadályokat gördítenek, hogy az eredmény, mint szerény nézetünk szerint népszámlálásról népszámlálásra jobban kitűnik, nem ér fel az okozott fáradtsággal. Átmenetet képez már a tulajdonképi szociális és gazdasági viszonyok feltűntetésére a családi állapot statisztikája, mely azonban csak a korral való összefüggésében tanulmányozható sikerrel¹⁾ s azért, ha különben a demográfia élettani osztályának akarnánk is

¹⁾ Kifejezésre jut ez hazai hivatalos statisztikánkban is, hol a népesség családi állapota a megyei és városi táblázatokban a korral összevetve mutattatik ki.

azt lefoglalni: mint összetett, egy másik viszony függőjét képező tényező, csak másodsorban jó tekintetbe. Marad tehát, mint közvetlenül alapul szolgáló demografiai viszony: a nem és a kor. Az utóbbival foglalkozni is e tekintetben hazai állapotainkat a külföldiekkel, jelen viszonyainkat a régebbiekkel, hazánk különböző részeit egymással, a vidéket a városokkal, a közép nagyságu városokat a fővárossal összehasonlítani lesz egyik főfeladatunk.

Statisztikai kutatások hasznos voltát, bármely irányuak legyenek is azok, e helyen bizonyítani, azok létjogát igazolni meggyőződésünk szerint teljesen felesleges munka volna. S ha mégis néhány szót szentelünk a korstatisztika fontosságának, úgy azt azért tesszük, hogy a viszonyt, mely a statisztika ezen ága s annak egy másik, hatalmasan kifejlődött, valóban szigorú mennyiségtani alapokra állított ága, az u. n. népmozgalmi — nevezetesen születési és halálozási statisztika közt fennáll, némi világításba helyezzük.

Szinte banálisan hangzik az a mondás, hogy a népesség korviszonyai a népmozgalom jelenségeivel függenek össze. Természetesnek fogja mindenki találni, hogy a hol sűrű a a születés, ott sok a gyermek, a hol ritka, ott kevés; vagy pedig, a hol sűrű a halálozás, ott kevés az öreg, a hol ritka, ott sok s így tovább. De az összefüggés kölcsönös voltáról már gyakrabban megfelelkeznek az emberek; nemcsak a laikusok, hanem magok a statisztikusok is szem elől tévesztik a korviszonyok döntő befolyását a népmozgalom számaira. Még mindig mindennapi dolog, hogy az esketések és születések számát az összes népességhez találjuk viszonyítva, pedig ez a viszonyítás országról országra, vidékről városra egészen más eredményeket ad, mint az egyedül helyes viszonyszám, mely házasságkötéseknél a *megfelelő korban* levő nem házas egyénekhez,¹⁾ születéseknél a *nemzéképes korban levő*²⁾ nőkhöz — és pedig törvényes születéseknél a házasságban élő, nem törvényeseknél a házasságban nem élő nőkhöz viszonyítja a kérdéses számokat. Hogy mekkora az a holt teher, melyet a közönséges számítási mód a nevezőben magával hord, arról

¹⁾ Pl. a 15 éven felüliekhez, mint a német hivatalos statisztika teszi.

²⁾ Pl. 15—50 éves korban levőkhöz, mint a német hivatalos statisztika teszi. A szaporasági mérv megállapítása nem történhetik helyesen, ha a gyermekek és agok is szerepelnek az osztóban.

mindenki fogalmat szerezhethet magának, ha a korstatisztikai, illetve a családi állapotra vonatkozó adatokba bepillant. Esketéseknél kétharmad vagy háromnegyed, születéseknél, mindig csak enyhe számitással, háromnegyed-rész az osztóban felesleges, tulajdonképp csak zavart okozó ballaszt. Nem csoda, ha pl. a kitünően feldolgozott német hivatalos statisztika kimutatásai szerint¹⁾ a közönséges viszonyszámításnál a birodalmi főváros, Berlin, az ország 35 része közül házasságkötéseknél az első, születéseknél a hatodik helyen áll, míg a helyes számítás azt esketéseknél a hetedik, születéseknél pedig éppen a harminczadik helyre juttatja. S ha ugyanezt a számítását keresztülvisszük hazánk hirtelen nagyranőtt fővárosára, úgy azt fogjuk találni, hogy széles e hazában nincs megye és alig van város, melyben olyan kevés házasságkötés és oly kevés születés fordulna elő, mint Budapesten.

De legfontosabb és mégis oly gyakran figyelmen kívül hagyott mozzanat az az összeköttetés, mely a halálozási és a korviszonyok között létezik. Minden halálozási tábla tanubizonyosságot tesz arról, hogy a halálozási arány első sorban a kortól függ. Nagy, valóban megdöbbentően nagy a halálozási arány az élet legzsengőbb éveiben, hamarosan leszáll azután s a serdülés korától egy jó darabig csaknem változatlan marad, alig észrevehetően emelkedve a közép életkorokban, míg a magas korévekben ismét erős a halálozás egészen az emberi élet legfelsőbb határáig. Semmi más tényező nem gyakorol oly nagy befolyást a halandóságra, mint a kor. A két nem, a férfi és a nő, tudvalevőleg szintén más és más ellenálló képességgel bír a halállal szemben — a nő, kivéve életének bizonyos kritikussabb szakait, általában kevesebb veszélynek van kitéve, mint a férfi — de e különbség egészen jelentéktelen ahhoz képest, melyet a kortényező előidéző. *Következik ebből, hogy a halálozási viszonyok kutatásának elengedhetlen előfeltétele a korviszonyok ismerete, a halálozási statisztikának alapja pedig a korstatisztika. Minden olyan halálozási statisztika, mely tekintetbe nem veszi azoknak az élőknek korát, kiknek halálozási viszonyairól szó van: teljesen alkalmatlan összehasonlításokra,*

¹⁾ Ld. Statistik des Deutschen Reichs. Herausgeg. vom kaiserl. statistischen Amt. Neue Folge. Bd. 44. Stand und Bewegung der Bevölkerung des Deutschen Reichs und fremder Staaten in den Jahren 1841 bis 1886. Berlin, 1892., a 9* és 10* lapokon.

melyek nélkül viszont a statisztika érték nélkül való. Mit mondunk például az olyan statisztikáról, mely az egyes foglalkozási ágak halottainak átlagos korát számítva ki, abból akar az illető foglalkozások egészséges vagy egészségtelen voltára következtetni, a nélkül, hogy az illető foglalkozást üzők korviszonyait ismerné? Ha azt látjuk valahol, hogy a külön kereset nélkül, saját vagyónukból élő férfiak átlag 66 évet érnek el, míg a női cselédek átlag csak 33 évig élnek:¹⁾ ugy bizonynyal mosolyogni fognánk az olyan olvasón, ki ebből a két foglalkozásnak az egészségre gyakorolt különböző hatását akarná kibetűzni, holott mindenki tudja, hogy az előbbi csoportba tartozó nyugalomba vonult egyének eo ipso öreg emberek, kik nem halhatnak meg más, mint öreg korban, míg a női cselédek többnyire 15—35 éves korban állanak s mielőtt magasabb korba jutnának, lassanként férjhezmenetel vagy más uton-módon, elhagyják a szolgálatot: ezek halálozási kora természetsszerűleg alacsony. Hogy ad absurdum vigyük a dolgot: kiszámíthatná valaki, hogy a joghallgatók, mondjuk, átlag 21 éves korban halnak el, vagy a gymnázisták átlag 15 éves korban; de talán senki sem lesz oly dőre, hogy ebből ezen foglalkozások egészségtelen voltát akarná bebizonyítani!

De nem csak a foglalkozásnak, hanem bármely egyéb életviszonynak a halálozási arányra gyakorolt befolyása sem tárgyalható a korviszonyok számbavétele nélkül. Ha valaki azt a hatást akarja tanulmányozni, melyet a házasság életgyakorlat az emberi élet szívésségére s egyszerűen azt nézi, hány házasság és hány nem házasság van a halottak közt: bizonynyal meg lesz lepetve a különbség által, melyet e téren tapasztal; látni fogja pl., hogy a házasság a halottak közt csak fele oly arányban szerepelnek, mint az összes népességben. Ha azonban azt a következtetést akarná ebből levonni, hogy a házasság kétszer oly ellenállóvá teszi az embert a halállal szemben, akkor ugyancsak megjárná: a magyarázat — egy csekély különbség híján — ott van, hogy a házasság életet élők javarészt az élet

¹⁾ E számok »Budapest főváros statisztikai hivatalának« közleményeiből (XXII. k. 125. l.) vannak véve. Megjegyezzük azonban, hogy az idézés ugy itt, mint a következőkben csak a konkrét számok kedvéért történik és nem vonatkozik az illető helyeken levont következtetésekre, annyival kevésbé, miután a nevezett hivatal a korviszonyok befolyását ismételtelen hangsúlyozza.

delén, vagy a körül álló egyének, kik, mint ilyenek, csekély halálozási aránynyal bírnak, míg a nem házasok közt ott van a temérdek gyermek és nagyon sok aggastyán is, mert hisz a házas életet élt emberek egyik fele természetesen mint párját vesztett özvegy száll a sírba s így szintén a nem házasok közt számít.

Csak még egy-két példát a halálozási statisztikának elégtelenségéről egymagában, korstatisztika nélkül. A vagyonság, a jólét kétségtelenül kedvező hatással van az emberi élet meghosszabbítására: statisztikai mértéke azonban e hatásnak nem állítható fel a korviszonyok szemmel tartása nélkül. Ismeretesek azok a statisztikai számítások, melyek nagyobb városokban, — fővárosunkban is — e hatás megállapítására tettek, akár a szegény és gazdag városrészek szétválasztása, akár a halottak közvetlen egyénítő osztályozása útján. Bármily szép és meggyőzőknek látszó eredményeket érjenek is el e kutatásnál: részünkről azokat a korstatisztika nélkül a jelzett hatás megméréseire alkalmatlanoknak találjuk. Mert elmondhatjuk például, hogy a leggazdagabb osztály összes halottai közül egy éven alul volt 10°/_o, míg a szegény és az inséges osztálynál 38°/_o, vagy 5 éven alul ott 18°/_o, míg emitt jóval több, mint fele rész, t. i. 61°/_o — ezek a számok¹⁾ azonban nem bizonyítanak mindaddig, míg nem tudjuk, hogy a két osztály életben volt tagjai közt az egy, illetve öt éven aluliak minő arányban vannak képviselve? S mivel jól tudjuk, hogy az alsóbb osztályokban sok a gyermek, a felsőbbekben ellenben kevés — egészen eltekintve attól, hogy a sok gyermekes család eo ipso szegényebb, mint a kevés gyermekű, s hogy növekedő nagy városokban természetesen több a gazdag a felsőbb, mint az alsóbb korévekben: nyilvánvaló, hogy a különbség azért oly szerfölött nagy, mert a kormegoszlás osztályról-osztályra más és más. Még nagyobb zavart okoz e körülmény akkor, ha a halálozási arányt a lakásviszonyokkal vetjük össze. A lakások tömötsége már magában is a szegénység jele, de meg természetesen függ a gyermekszámtól is: a hol sok a gyermek, ott — ceteris paribus — tömöttebb a lakás, több lakó esik egy szobára. A különbség tehát, mely pl. a legfeljebb 2 lakóval bíró szobákban tartózkodott elhunytak s a 10-nél több egyén által

¹⁾ Ld. a kiszámítás alapjául szolgáló adatokat Budapest főváros statisztikai hivatalának közleményei jelzett kötetében, a 35. táblában.

lakott szobákban elhunytak átlagos kora közt van — mi Budapesten 1876—81 átlagában 5 évet tett: egy jó részben ennek a körülménynek róható fel.¹⁾

A holt teher, mely a korviszonyokat tekintetbe nem vevő halálozási statisztika minden műveletében előfordul, lehetetlenné teszi a keresett hatás megtalálását a statisztikus ott áll, a hol a matematikus állana, ha eléje egyetlen egy olyan egyenletet tennének, melyben több ismeretlen van. A különbség csak az, hogy — míg a matematikus bizonynyal faképnél hagyná azt, ki ilyen problémának megoldását tűzné ki eléje: a statisztikusok egy része még nem jutott világos tudatára mesterségök azon alphájának, hogy az egyes viszonyok hatásának tanulmányozásánál legalább a fontosabb zavaró tényezők kiküszöbölendők.²⁾

¹⁾ Ld. a már többször említett Közlemények XVIII. kötetét a 242. lapon. Körösi itt megjegyzi, hogy »a túltömött lakások nemcsak a gyermekkor képviseltetését illetőleg, hanem a legmagasabb korosztályok előfordulása tekintetében is anormalis viszonyokat tüntetnek fel. A mint ugyanis a szerző utolsó népszámlálási munkájában kimutatta, a legmagasabb korban álló személyek száma a túltömött lakásokban feltűnő módon emelkedik.« Minden esetre érdekes társadalmi jelenséggel állanak itt szemben, de Körösi ezen állítását épen nem igazolja említett munkájának (Budapest fővárosa az 1881. évben. II. köt. 81. l.) azon helye, a melyre kifejezetten hivatkozik. E helyen ugyanis szó szerint az áll: »A tiztől felfelé menő korosztályok azután a túltömött lakásokban gyérebben vannak képviselve, különösen pedig a felsőbb évek, mint például:

	az egész város átlaga szerint	a túltömött lakásokban
50—60 év	7.00 ^o / _o	4.83 ^o / _o
60 éven felül	5.70 ^o / _o	2.93 ^o / _o

E számok úgy, mint a szöveg, egyenes ellentétben állanak azzal az előbb idézett állítással, hogy a túltömött lakásokban feltűnő módon emelkednék a legmagasabb korosztályokban levők száma. Ugy látszik, jeles statisztikusunk itt a pinczelakásokra gondolt, melyekről valóban azt állítja a népszámlálási mű II. k. 81. lapján, hogy »ezekben feltűnő sok élemedett korú egyén is találtatott«. Ámde, eltekintve attól, hogy a pinczelakások nem azonosíthatók a túltömött lakások összegével, a hivatkozott (4. sz. jegyzet) táblázat arról tanuskodik ugyan, hogy a pinczelakásokban valamivel több az öreg, mint a túlnépes helyiségek átlagában, de még mindig jóval kevesebb, mint a városi népességben általában. Volt ugyanis (83. l. 4. j.)

	az összes túlnépes helyiségekben	csak pinczében	az egész város népességében átlag
50—60 éves	4.83 ^o / _o	5.60 ^o / _o	7.00 ^o / _o
60 éven túl	2.93 ^o / _o	3.45 ^o / _o	5.70 ^o / _o

²⁾ Ismeretes ugyan a statisztikai módszer azon különleges esete, mikor egy tényből két ismeretlen tényező nagyságára következtetünk: de csak azon korlátozó feltétel alatt, hogy e kérdéses tényezőkről tudjuk, hogy azok ellentétes hatásúak. Így pl. az 1890. népszámlálásunk

A mondottak tán máris elegendők volnának arra, hogy a tanulmány czimében jelzett kettős tárgy, a korviszonyok s a halálozási statisztika, összekerülését tetszetőssé tegyék. De nem mulaszthatjuk el, hogy hazai viszonyainkból meritett

azt tanusította, hogy a nők számbeli túlsulya a férfiak felett 10 év alatt csökkent. E hatás csak 2 tényező összeműködésének lehet eredménye: a két nem természetes fejlődésének, vagyis a születések és halálozások különbözetének és a vándorlásoknak, melyekben különbözőleg vesz részt a két nem. Már most, ha tudjuk, hogy nálunk a természetes szaporodás a férfi nemnek kedvez, de viszont a kivándorlás folytán több férfit veszít el országunk, mint nőt: úgy annyit legalább megállapíthatunk, hogy az utolsó tíz év alatt a természetes szaporodás tényezője, mely a férfiaknak kedvez, erősebben hatott, mint a vándorlás. Ámde ezzel természetesen nem ismerjük még pontosan a két tényező erejét s a mint például a következő két $x - y = a$ alaku egyenlet mindegyike áll:

$$1000 - 970 = 30.$$

$$35 - 5 = 30.$$

holott az egyikben x alig valamivel nagyobb, mint y , míg a másikban 7-szer akkora; — úgy adott esetünkben s minden egyes hasonló esetben óriási különbségek foroghatnak fenn a két ellentétes tényező erejében, a nélkül, hogy a végeredmény, az összhataás, változnék. Folyik ebből, hogy az összhataás ismerete még e kedvező esetben sem enged következtetést a két ismeretlen abszolút nagyságára, hanem csakis arra vezet, hogy megállapíthatjuk, hogy melyik erősebb a másiknál. Az $x - y = 30$ egyenlet ugyanis feloldva annyit mond, hogy $x = y + 30$, tehát x 30-al nagyobb, mint y .

Természetes, hogy az esetben, ha a két tényezőről nincs bebizonyítva, hogy azok hatása ellenirányu, még annyit sem tudunk meg, hogy melyik az erősebb közülök. Az egyenlet ekkor $x + y = a$; $x = a - y$ s ha $a = 30$, akkor $x = 30 - y$, mi pl. akkor is áll, ha $x = 20$, $y = 10$, s akkor is, ha $x = 5$, $y = 25$, de még akkor is, ha pl. $x = 1000$, $y = -970$, vagy pedig $x = -970$ és $y = 1000$.

Sajnos, hogy a most említett akadályai, illetve nehézségei a statisztikai következtetéseknek igazán napról-napra utunkat állják — mert hisz mi sem nehezebb, mint az összes közzeható tényezők elkülönítése és hatásaik külön-külön megállapítása. Ámde a statisztikusnak soha sem szabad szem elől tévesztenie, hogy a hol a tökéletes elkülönítés nem sikerül, ott a legnagyobb óvatossággal szabad csak a még elválaszthatlanul összetapadt tényezők egyikének vagy másikának természetéről nyilatkozni, azok erejére következtetni s a társadalmi tudományok, melyeket itt a statisztika szolgálni hivatott, sokkal többet nyernek azzal, ha tehetlenségünket adott esetben bevalljuk, mintsem azzal, ha módszertanilag helyt nem álló merész — sokszor szépen hangzó, de belül üres — feltevással lépünk elő. (Még jó, ha a »feltevés« kifejezésével utalás történik arra, hogy itt tulajdonképp csak gondolunk valamit — de hányszor látjuk, hogy a statisztikai igazság dicsfényével öveznek körül oly tételeket, melyek tisztán alanyi benyomások vagy éppen a merész röptü fantazia temékei!)

még egy érvet ne hozunk fel eljárásunk mellett. Mindenki tudja és — sajnos — a külföld talán több súlyt helyez rá, mint önönmagunk, hogy népünk halálozási viszonyai mennyire szomorúak. Nemcsak a halálozási arány abszolút nagysága, hanem — és tulajdonkép még inkább — azok a borzasztó pusztítások, melyeket a járványok nálunk mindenütt ott véghezvisznek, hol egyszer megjelentek: kiáltó bizonyítékai azon kezdetleges viszonyoknak, melyek között egészségügyünk áll. A hol egy kclerajárvány, minő az 1873-ki volt, 13 millióból, mint a hivatalos adatok mondják, 200.000, de, amint épen nincs kizárva, tán 300.000, vagy annál is több egyént ragad el; hol a difteritisz, mint egyes vidékeinken napjainkban, egész nemzedékeket képes kiölni: ott valóban nagynek jelezhetjük a szükségét annak, hogy az állam karja közbelépjen a helyzet megjavítására. Ám minden állami cselekvésnek, ha öntudatos akar lenni, mindenek fölött pedig az egészségügyi igazgatásnak, pontos statisztikát kell alapul vennie. Annyival sajnosabb tehát, hogy hivatalos statisztikánk a halálozási viszonyok feltüntetésével oly mostohán bánt el. A ki tudja, minő erőfeszítéseket tesz a művelt külföld, hogy polgárainak életét, ezt a mindnyájunk legnagyobb, sokunknak úgy szólván egyetlen javát számon tartsa s kinyomozza azokat a körülményeket, melyek annak meghosszabbítására vezetnek és felderítse az okokat, melyek azt megrövidítik; a ki olvassa a külföld statisztikai hivatalainak nagy fáradsággal és rengeteg áldozatokkal összegyűjtött adataiból levont tanulságos következtetéseit: azt bizonyára nem elégíthetik ki saját statisztikai kiadványaink sovány — a legfontosabb dolgokról hallgató — felvilágosításai. Van ugyan reményünk, hogy a hézagok rövid idő alatt be fognak tölteni s egész népmozgalmi statisztikánk a feladat fontosságához s a technika jelen előrehaladott voltához mért gyökeres átalakításon fog keresztül menni: addig is azonban fontosnak véljük, halálozási viszonyainkra vonatkozó ismereteinket a korviszonyok számbavételével kibővíteni. Feladatunk — a már felsoroltakon kívül — tehát az lesz: a kormegosztlás tekintetbe vételével tenni összehasonlításokat a külföld és hazánk halálozási viszonyai, továbbá hazánkon belül a vidék és városok, nevezetesen a főváros, Budapest, halálozási arányai között. Ha ez összehasonlítás a vidékre és nagyobb városaink egyik osztályára kedvezőbb, városaink

másik csoportjára, nevezetesen és — sajnos, legnagyobb mérvben épen fővárosunkra nézve kedvezőtlenebb eredményre vezetend, mint a minőt a közönségesen alkalmazott kulcsok sejtetnek: arról nem tehetünk, az igazságot ki kell mondani, bármily fájdalmasan essék is az.

Mielőtt azonban korstatisztikánk eredményeinek elemzésére s a tanulságok levonására térnénk át: mint minden statisztikai kutatásnál, úgy itt is indokoltnak mutatkozik az anyag szemügyre vétele. S miután látni fogjuk, hogy népszámlálásunknak a korviszonyokra vonatkozó adatai nagyon sok hibaforrás befolyása alatt állanak s különösen bizonyos pontokon csak nagyon óvatosan értékesíthetők: szükségessé váland egy részről a nyert eredményeknek az elemzés folyamán más támpontokkal való megerősítése, másrészről pedig előtérbe nyomul az a kérdés, nem lehetne-e korstatisztikánkat a jövő népszámlálások alkalmával szilárdabb alapokra fektetni? E kérdéssel, melylyel a dolgozat végén óhajtunk röviden foglalkozni, kapcsolatban áll a halálozási statisztika reformjának kérdése is, minthogy a két statisztikai ág, mint említők, egymást kölcsönösen kiegészíti. Mikor e kérdésre is ki fogunk térni a legutolsó fejezetben, a külföldi minták s a technika mai fejlettsége mellett feladatunk nagyon meg lesz könnyítve úgy, hogy beérhetjük azzal, hogy néhány szóval ajánljuk a szerény nézetünk szerint célravezető megoldást.

II. KORSTATISZTIKÁNK ANYAGA.

A népesség korviszonyait, annyi más viszonynal együtt, a népszámlálások lévén hivatva kideríteni, a népszámlálások által adott anyag minőségétől függ korstatisztikánk minősége is. Nem lehet e helyen célunk népszámlálásaink technikájának általános vizsgálatába belemenni: elég annyit mondani, hogy e technika megfelelő vagy meg nem felelő volta visszahat a korstatisztika megbízhatóságára is. A korstatisztika hibái ugyanis eredhetnek a népszámlálás általános hiányaiból, így pl. ha a felvételtől kimaradtak száma jelentékeny, úgy ez elferdítheti a korviszonyok képét — kivéve azt az esetet, hogy a kimaradtak az egyes korévek közt ugyanugy oszlanak meg, mint az összeirtak, mire természetesen egyáltalán nem lehet számítani. Ha pl. a katonaköteles korban, vagy ahoz közel állók kibújnak a felvétel alul, vagy a szülők (esetleg

a számláló ügynökök) nem tartják érdemesnek a sok tagu család apróbb sarjainak mindegyikéről egy-egy számlálólapot kitölteni: akkor nemcsak az egész népszámlálás eredménye lesz többé-kevésbé hiányos, hanem különösen a kormegoszlás fog a valóságnak meg nem felelő alakot mutatni.

De a népszámlálások általános hiányai mellett vannak oly hibaforrások, melyek egyenesen a korviszonyok megállapításával függenek össze. Ezek az utóbbiak azok, melyek-
kel itt kissé behatóbban kell foglalkoznunk.

Megjegyezzük, hogy az 1890. évi magyar népszámlálás ép úgy, mint előzői, az 1880. és 1869-ki, a népesség születési idejét tudakolta. E tekintetben az 1872-ki szt.-pétervári nemzetközi statisztikai kongresszus határozatára¹⁾ támaszkodott, bár a tapasztalás már 1869-ben kiderítette volt,²⁾ hogy a korév bemondásánál mutatkozó pontatlanságot nem kerüli meg a születési év kérdezése.

¹⁾ A határozat, melyet a teljes ülés az I. osztály javaslatára elfogadott, egész terjedelmében tulajdonkép így hangzik: »partout ou le permet le degré d'instruction de la population, et en particulier dans les grandes villes, l'âge doit être indiqué par l'année et le mois de la naissance. Lorsque l'âge est exprimé par le nombre d'années, celui-ci doit se rapporter aux années révolues; pour les enfants au dessous d'un an, l'âge est exprimé par le nombre de mois révolus.« (Compte rendu de la VIII. session du Congrès international de statistique à St. Pétersbourg. II. P. p. 342.) Az I. osztály tárgyalása alkalmával Wirth M. oda nyilatkozott, hogy Svájcban az emberek jobban tudják a születési éveket, mint azt, hogy hány évesek, mit ő természetesnek talál(?), mert a születés éve változatlan, a kor évről-évre változó szám. Hozzátette, hogy a születés napját, melyet Svájcban szintén kérdeztek, még csak egy tizede sem mondta be a népességnek. Semenow kijelentette, hogy Oroszországban a vidéken hiábavaló dolog volna a születés évét tudakolni, ott a lakosság 80%-ka sem tudná azt megmondani. — Az osztály elé terjesztett jelentés, melyet Semenow és Makshéev irtak alá, hangsúlyozza a születési idő pontos megtudásának fontosságát, de úgy véli, hogy nagyon sokan vannak, kik tudják életkorukat, de nem tudnák megmondani születésük évét. (Programme 23. 1.)

A magyar népszámlálás tulajdonkép túlmént a szt.-pétervári kongresszus határozatán, a mennyiben a születés évén és hónapján kívül a napot is kérdezte kivétel nélkül az egész országban. Ez nálunk is felesleges munkának bizonyult. A születési év helyett czélszerűbb lett volna a korévet kérdezni, miután a legtöbb ember korát és nem születése idejét tartja számon s a visszaszámításnál nagyon könnyű és gyakori a tévedés.

²⁾ Ld. »A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, stb.« Hivatalos kiadvány 347. lapját.

A népesség életkorának kipuhatólása két, különböző természetű hibaforrással kénytelen küzködni. Az egyik a bevállás szántsándékos hamissága. Indító okai az éretlen pajkosságon kívül, mely ily komoly munkával szemben is itt-ott felszínre tör: főleg a hiúság. E mellett azonban nem tekinthetjük kizártnak, hogy a szándékos kormeghamisítás indító oka bizonyos állampolgári kötelezettségektől való huzódozás is lehet. Ugy a tan-, mint a védkötelezettség határozott korévekkkel kezdődik és végződik s a családtagok kereseti adó alá tartozása, legalább kezdőpontját véve, határozott korhoz van kötve. Nem lehetetlen, sőt népünk jó részének tudatlansága és bizalmatlansága mellett valószínűnek is látszik, hogy a korbevállásnál ezek az évek zavart okoznak. Mert igaz ugyan, hogy államunk nem a népszámlálás eszközével él arra, hogy ezen állampolgári kötelezettségek bekövetkeztét az egyesnél megállapítsa: erre más (igaz, néha, mint nevezetesen a tankötelezettség megállapításánál, elég hiányos) nyilvántartási módok állanak rendelkezésre: ámde a tudatlanság és rossz lelkiismeret egymással karöltve arra vihetik a beválló egyént, illetve szülőt, hogy a népszámlálás ártatlan műveletét is meghamisítsák.

Legbővebb forrásul szolgálhat a korbevállás meghamisításánál a hiúság. Hatása a mindennapi életből ismert; tudvalevőleg nem egyenlőkép lép fel a két nemnél, hanem erősebben a nőknél, mint a férfiaknál és nem egyenlően, sőt nem is egyenlő irányban¹⁾ működik a különböző életkorokban: de mint általános emberi gyengeség szelvében arra ösztönzi az embereket, hogy a korra vonatkozó adatot néhány évvel meghamisítsák.

Egészen más természetű, bár eredményében semmivel sem ártatlanabb hibaforrás a tényeknek nem szándékos meghamisítása, mely a nép tudatlanságából ered. Az életkor nem tudása mindennapi dolog a műveletlen elemeknél: a felvétel itt, ha nem akar egyáltalában lemondani a korviszonyok megállapításáról, kénytelen beérni a valóságot megközelítő bemondásokkal, a nélkül, hogy azok megbízhatóságát tovább ellenőrizni képes volna. Hazai viszonyaink közt előre

¹⁾ Nevezetesen a közép életkorok sajátja a korévekből való letagadás, míg a már egészen öregek s talán a fiatalság első éveiben levők is valamit hozzátesznek éveik számához.

feltehető, hogy e hibaforrás elég bőven bugyog, természetesen más-más mérvben a városokban és a vidéken, más fokban a míveletlenebb és más fokban a míveltebb országrészekben, azonkívül nagyon különböző arányban a különböző életkorokban, legerősebben kétségkívül az aggkorban.

Az előrelátható hibaforrások ezen pusztá felsorolása, melyhez csak, mint magától értendő dolgot tesszük hozzá, hogy sem a szándékos, sem a tudatlanságból eredő hibákon nem segít a születés idejének kérdezése: e pusztá felsorolás, mondjuk, elég arra, hogy a népszámláláskor gyűjtött korstatisztika anyagának megbíralását fontos előleges tennivalónkul minősítse. E bíralatnak nem kevesebb volna a feladata, mint kideríteni a hibák együttes hatását a nyert adatokra s ez úton megállapítani, minők a tényleges körviszonyok.

Ámde, hogy a hibák együttes hatását kideríthessük: arra tulajdonkép szükségünk volna a hibátlan számokra, vagyis tulajdonkép arra, a mit épen keresünk! Hogyan szabadaljunk ki e circulus vitiosus-ból?

Ha a népmozgalmi statisztika oly régi és oly tökéletes volna, hogy a jelenleg élő nemzedékeknek, hogy úgy mondjuk, minden egyes évfolyamáról számot tudna adni; meg tudná mondani, hányan születtek minden egyes évben és hányan haltak el az illető évben születettek közül: akkor volna kezünkben egy, bár szintén csak ingatag támpont, melylyel nyert számainkat megitélhetnénk. Ingatag lenne e támpont, mert a születésen és elhaláson kívül van még két tényező, a mely egyes korévben élők számára befoly, azt módosítja: ezek a be- és kivándorlás. Az 1868-ban született és a népszámláláskor megszámlált egyének összege ugyanis például egyenlő az 1868. évi szülöttek számával, levonva az 1891. január 1. előtt meghaltakat és kivándorlottakat, de hozzáadva azokat az életben levő bevándoroltakat, kik 1868-ban születtek.

Hazai statisztikánk sokkal újabb és — tegyük hozzá teljes őszinteséggel: ép népmozgalmi részében sokkal tökéletlenebb, sem hogy a születések és halálozások különbözete segítségével ellenőrizhetnénk a népszámlálás koradatait. Ez ellenőrzési mód különben is tökéletlen volna ugyan, de a kivándorlás hatását, annyira a mennyire, korcsoportok szerint számba lehetne venni s ekkor elég jó megközelítő ellenőrzési

kulcsot nyerhetnénk. Tüzetes halálozási statisztikánk, mely az elhunytakat az egyes korévek szerint tüntetné fel, nem lévén, legfeljebb a születésekkel mérhetjük össze az egyes születési évekből származottak számát. Megbízható születési statisztika 1865 óta állván rendelkezésünkre, összehasonlításunkat ez évig, tehát a betöltött 25. életévig terjesztjük ki. Előrebocsátjuk azonban, hogy itt csak nagyon durva ellenőrzési eszközről lehet szó: nemcsak a ki- és bevándorlás, hanem a halálozások is figyelmen kívül maradván. A ki- és bevándorlás mintegy az első 15—16 évig nem okoz jelentékeny zavart, miután e zsenge kor, mint az statisztikailag kimutatható, nagyon kis részt vesz e mozgalmakban; e koron túl azonban már kétségkívül rontja az összehasonlíthatóságot. A halálozás minden év gyermekeinek számában idézhet elő jelentékeny eltolódást: nevezetesen azok a születési évek szenvednek sokat, melyekben vagy inkább melyek után közvetlenül nagyobb gyermekragályok pusztítottak: miután tudvalevő dolog, hogy e ragályok, a csecsemőket kivéve a legzsengébb korúakat tizedelik meg legerősebben, míg a már valamivel erősebb szervezetnek kevésbé árthatnak. Ha pl. 1882-ben erősen pusztított a vörheny és ronsoló toroklob, úgy feltehető, hogy az ez évben, valamint az előzőben születettek közül aránylag is kevesebben vannak életben, mint a kedvezőbb 1883—1885. évek szülöttjei közül.¹⁾ E zavaró tényezőről nem szabad meg-

¹⁾ Halálozási statisztikánk minden tökéletlensége dacára elég jó képet nyújt a gyermekjárványok pusztításairól. Az 1878—88. években az egyes főbb gyermekbetegségekben elhaltak az összes elhunytak következő hányadát képezték:

	1878	1879	1880	1881	1882	
vörheny	1'25	1'68	1'75	2'62	3'97	
kanyaró	1'66	1'25	1'75	1'27	2'11	
ronsoló toroklob . . .	7'32	5'01	3'45	3'01	3'23	
torokgyik	2'67	2'27	2'27	2'13	2'06	
hökhurut	3'21	2'17	1'26	1'98	1'62	
összesen az 5 betegség .	16'11	12'71	10'18	11'01	12'99	
	1883	1884	1885	1886	1887	1888
vörheny	2'38	2'02	1'58	1'75	2'46	1'98
kanyaró	1'09	0'90	1'34	1'62	2'97	1'48
ronsoló toroklob . . .	2'55	2'07	2'06	1'95	1'83	1'93
torokgyik	2'06	2'02	1'80	2'06	2'03	2'09
hökhurut	1'42	1'99	2'10	2'01	1'67	1'73
összesen az 5 betegség .	9'50	9'00	8'88	9'39	10'96	9'21

feledkezünk, mikor a következőkben vizsgálat alá vesszük a Szt. István korona országában az 1876—90. években születettek s az illető születési évből a népszámlálás alkalmával élve találtak arányát:

	1. Élve születtek száma	2. Tényleg találtatott az 1891. népszám- lálás alkalmával	3. Különbözet (1—2)	4. Tényleg talál- tatott a születettek %-a $\left(\frac{2}{1}\right)$
1890	701.316	551.214	150.102	78 ⁶⁰
1889	753.086	424.769	328.317	56 ⁴⁰
1888	745.636	494.612	251.024	66 ³³
1887	744.480	495.879	248.601	66 ⁶¹
1886	759.617	483.693	275.924	63 ⁶⁸
1885	737.110	465.545	271.565	63 ¹⁶
1884	740.963	453.987	286.976	61 ²⁷
1883	718.684	430.566	288.118	59 ⁹¹
1882	696.682	420.398	276.284	60 ³⁴
1881	676.891	361.149	315.742	53 ³⁵
1880	672.352	385.437	286.915	57 ³³
1879	713.584	340.282	373.302	47 ⁶⁹
1878	665.392	380.173	285.219	57 ¹⁴
1877	669.816	344.665	325.151	51 ⁴⁶
1876	704.856	369.560	335.296	52 ⁴³

Nagyon rossz évek voltak tehát 1878, 1879 és 1882, rossz volt 1880 is; 1883 óta 1878-ig, az egy 1887 kivételével, a helyzet lényegesen jobb. Ha halálozási statisztikánk az egyes korévek szerint elkülönítve tüntetné fel az elhunytakat, akkor minden nehézség nélkül kimutathatnánk, hogy a járványok melyik életévekben legveszélyesebbek a gyermekekre. Így azonban csak annyit állapíthatunk meg, hogy nem az első életévben, hanem az 1—5 években, valószínűleg tehát a második és harmadik életévben szednek legtöbb áldozatot a gyermekjárványok. Volt ugyanis az elhaltak aránya a születettekhez az 1878—88. években százalékokban:

	1878	1879	1880	1881	1882	1883
0—1 év . .	25 ⁴¹	23 ⁸⁸	27 ²⁶	24 ¹⁶	24 ⁸⁵	22 ²²
1—5 év . .	19 ⁰⁴	14 ⁷⁰	17 ²⁷	15 ²⁹	17 ¹⁹	12 ⁶⁷
5—7 év . .	3 ⁵⁰	3 ³¹	3 ⁵⁵	3 ²⁴	3 ⁸⁵	2 ⁸⁹
összesen .	47 ⁹⁵	41 ⁸⁹	48 ⁰⁸	42 ⁶⁹	45 ²⁹	37 ⁷⁸
	1884	1885	1886	1887	1888	átlag 1878—1888
0—1 év . .	21 ⁸⁵	23 ⁰²	23 ⁰⁹	24 ⁶⁷	23 ²³	23 ⁹⁷
1—5 év . .	11 ²³	12 ⁹²	12 ⁸⁵	15 ⁷⁴	13 ³¹	14 ⁷⁵
5—7 év . .	2 ²⁹	2 ³⁹	2 ⁴⁸	2 ⁸²	2 ⁴⁵	2 ⁹⁸
összesen .	35 ⁴²	38 ³³	35 ⁴²	43 ²³	33 ⁹⁹	41 ⁷⁰

E számokból annyi mindenesetre kitűnik, hogy az első életév a

Ha e számsorokon végigtekintünk, vajmi kevés szabályszertiséget veszünk észre. Csakis az 1887—83. évek, vagy ha kissé elnézőbbek vagyunk, az 1888—82. évek mutatnak összefüggő, ugrás nélkül haladó vonalat. Feltűnő és érthetetlen a nagy csökkenés az 1889. évben születettek közül élők arányánál. E csökkenés indokolva nincs, magyarázatát adni nem tudjuk, bár jellemző, hogy az 1880-iki népszámlálásnál is mutatkozott hasonló jelenség, de nem ily feltűnő alakban¹⁾, az 1869-ki népszámlálásnál nyoma sincs e szabálytalanságnak. Így tehát mindjárt a küszöbön megakadunk. Szerencsésebbek vagyunk a többi éveknél. Említettük már, hogy elég szabályosnak látszik az 1888—82. évek számaránya: az élők itt lassanként leszállanak a születettek 60°/o-ára, miután az első

legjáványosabb időkben is csak kevéssel szenvedett többet, mint a kedvező években. 1878-ban 5·1°/o-kal, 1882-ben 3·7°/o-kal volt nagyobb az 1 éven aluliak halandósága, mint a 11 évi átlagban; viszont a legkisebb járványhalálozást mutató 1883—86. években a halálozás e korban egyre másra csak 5·1°/o-kal volt kisebb, mint az átlag. Ellenben az 1—5 éveseknél 1878-ban 29°/o-kal, 1882-ben 16°/o-kal nagyobb volt a halálozás, mint a 11 év közepese; a négy legkedvezőbb évben együttvéve ellenben 15·7°/o-el alacsonyabb volt. Mennyire más számok, mint amott! Az 5—7 életév hasonló jelenségeket mutat, mint az 1—5; itt tán az iskola járványterjesztő hatása működik közre. Egyébiránt e magasabb korévek halálozásának a születésekhez való viszonyítása már kétes értékű, miért is ím itt adjuk a fenti arányszámokat teljesség okáért a halálozások összegéhez mérten:

	1878	1879	1880	1881	1882	1883
0—1 év . .	28·97	30·33	30·80	29·76	30·88	31·03
1—5 év . .	21·71	18·66	19·52	18·83	21·00	17·71
5—7 év . .	3·99	4·19	4·01	3·99	4·71	4·03
összesen .	54·67	53·18	54·33	52·63	56·59	52·80
	1884	1885	1886	1887	1888	atlag 1878—1888
0—1 év . .	32·58	32·01	32·60	31·70	31·59	31·12
1—5 év . .	16·31	17·97	18·13	20·21	18·10	18·97
5—7 év . .	3·43	3·32	3·49	3·63	3·33	3·83
összesen .	52·32	53·30	54·22	55·54	53·02	53·92

Itt a csecsemőkor számai már semmi összefüggést nem mutatnak a járványok menetével, ellenben az 1—5 és 5—7 éveknél a halálozási arány és a gyermekjárványok közti kapcsolat félreismerhetetlen. Mindeme viszonyok közelebbi tanulmányozása nagy fontosságánál fogva sokkal több figyelmet érdemelne, mint a melyben eddig részesült.

¹⁾ Az 1880. évi népszámlálás talált: 531.415 0—1 évest, 409.589 1—2 évest és 423.468 2—3 évest; a csökkenés a 2-ik életévnél nagy ugyan, de a 3-kal összemérve, korántsem oly kiszögellő, mint fenti számainknál.

két évben, 1888-ban és 1887-ben még 66⁰/₀-ra rúgtak volt. Itt azután hirtelen csökkenés van s ha a kerek 10-es életév többletét — a kerek kor évekről később mondandók alapján — fel is osztjuk a két szomszéd korév közt, az 1881—1879-ben születettek vagy 5⁰/₀-kal mutatnak rosszabb arányt, mint azt az előző számok menete elvárni engedné.¹⁾ Némi magyarázat itt a fentebb jegyzetben megállapított ténynyel adva van. A járványok ugyanis, mint érintők, nem a csecsemőket, hanem az 1 évet meghaladott kis gyermekeket tizedelik meg erősen. Az 1882-iki nagy gyermekhalálozás tehát az 1881., 1880. és 1879-ben születettek sorait tizedelte volt meg, az 1881. és 1880. évek általában szintén nagy gyermekhalálozást mutatnak s így természetes és indokolt, hogy az 1881—79. évekből jelentékenyen kevesebben találtattak életben, mint a dolgok rendes menete mellett várni lehetett volna. Az 1878. év ismét kedvező számarányt mutat; minden valószínűség szerint kedvezőbbet a ténylegesnél az alább említendő okokból; ellenben az 1877. és 1876. évek megint nagyon kedvezőtlenek; itt a fentivel hasonlóan, a szerfelett járványsújtott 1878. és 1879. év pusztulásai szolgálnak némi magyarázattal.

Az 1875—65. évekről már csak az anyaországot illetőleg van születési statisztikánk, míg a halálozási statisztika már 1877-nél cserben hagyott bennünket — ez időtől (tulajdonképp 1877. második felétől) kezdődvén a belügyminiszteri adatgyűjtés a közegészségügyi jelentés céljaira.²⁾ Ámde eltekintve a vándorlásoknak ez életkorban már jelentékeny zavaró befolyásától, a korbemondások pontatlansága itt már oly eltulodásokat idéz elő, hogy az egyes életévekben kimutatott

¹⁾ Ha ugyanis az 1882-ben születettek közül 60⁰/₀ élt, ugy a számok menete 1881-re 59, 1880-ra 58 és 1879-re 57 ⁰/₀-ot, átlag tehát 55⁰/₀-ot enged felvenni. A tényleges hányados a 3 év átlagában 52⁷/₉ ⁰/₀, tehát vagy 5⁰/₀-kal kisebb, mint a felvett 58⁰/₀. Egyébiránt alább valószínűvé fogjuk tenni, hogy az állítólag 1882-ben születettek egy része az 1881. évhez tartozik s így a valódi különbség az 5⁰/₀-nál csekélyebb. Megjegyezzük, hogy a külföldi halálozási táblák egybehangzó tanúsága szerint a 9—11 éves életkorban levők számának a 8 évesekhez képest még évi 1⁰/₀ apadást sem kellene mutatni: így pl. a németbirodalmi halálozási tábla szerint 100 újszülött közül a 8. év végén élt 62⁸/₁₀, a 9. év végén 62⁴/₁₀, a 10. év végén 62¹/₁₀, s a 11. év végén 61⁸/₁₀.

²⁾ Egész czíme: N. N. miniszterelnök, mint belügyminiszter jelentése a törvényhozás mindkét házához az ország közegészségi viszonyaira vonatkozólag az 18... évre.

népességnek a szülöttekhez való viszonyítása alig tanácsos. S ha az anyaországot illetőleg a fentihez hasonló táblázatot mégis közlünk, ez inkább csak a teljesség kedvéért történik, bár egyuttal jó képet ad korstatisztikánk bajairól.

	1	2	3	4
	Élve születettek száma	Tényleg találtatott az 1890. népszámláláskor	Különbözet (1-2)	Tényleg találtatott a szülöttek 2 százalékában 1
1875	608.440	315.425	293.015	51.84
1874	572.444	284.560	287.884	49.71
1873	566.792	253.634	313.158	44.75
1872	563.362	266.223	297.139	47.26
1871	591.148	204.122	387.026	34.33
1870	570.692	278.216	292.476	48.75
1869	566.123	187.609	373.514	33.14
1868	557.841	216.029	341.812	38.73
1867	506.234	195.884	310.350	38.69
1866	546.110	242.433	303.677	44.39
1865	531.082	258.780	272.302	48.73

A tábla negyedik rovata látszólag minden szabály nélkül való szokéseket mutat fel. E szabálytalanságba azonban némi magyarázattal valamelyes rendet önthetünk. Mint látjuk, egészen sajátyszerű állást foglalnak el a kerek évek, nevezetesen 1870. és 1865., nagyon kimagasló arányszámaikkal: e tünemény csak része egy általános jelenségnek, mely alább kerül kimerítő méltatásra. E mellett azonban egy másik körülményre kívánjuk felhívni a figyelmet: az 1873. évvel kezdődő nagy hanyatlásra. Az 1873. év volt tudvalevőleg annak a szomorú emlékű kolerajárványnak éve, melynek borzasztó pusztításai népesedési viszonyaink megítélésénél soha egy perczig számításon kívül nem hagyhatók. Alább több helyen fogunk foglalkozni e járvány befolyásával a korosztályok alakulására, itt legyen elég annak megemlítése, hogy az 1873-67. születési évek rossz arányszámai, részben legalább, e befolyásra vezethetők vissza, miután a vész pusztítása kétségtelenül e zsenge korokra volt legvégzetesebb. Egyébiránt van kezünkben egy más bizonyíték is, mely a mellett tanúskodik, hogy a mint a hatvanas évek végéhez s a 70-esek elejéhez közeledünk, mindig ritkulnak az élve maradtak sorai. E bizonyíték, mely az ujonczállítás számaiban van adva, csak az egyik nemre vonatkozik ugyan, de elég meggyőző arra,

hogy általános érvényűnek fogadtassék el. Itt összeállítjuk az anyaország területén ujonczozásra felhivottak számát 1880-tól 1891-ig, vagyis azokét, kiket a 20-ik (1889-től a 21-ik) életév életben talált;¹⁾ az 1865. évtől kezdve melléjük állítva a születések számát és kiszámítva a hányadost, mely az életben maradtak arányát 100 születettre mutatja:

születési év :	felhivottak :	születettek :	az élők aránya a születettekhez %-okban :
1860	135.112	—	—
1861	129.022	—	—
1862	135.567	—	—
1863	142.523	—	—
1864	139.547	—	—
1865	141.974	273.270	51 ⁹⁵
1866	138.646	280.198	49 ⁴⁸
1867	130.946	260.329	50 ³⁰
1868	139.512	287.054	48 ⁶⁰
1869	136.220 ²⁾	290.576	46 ⁸⁸
1870	130.692 ²⁾	292.250	44 ⁷²

Nagy kár, hogy a hatvanas évek első felére nincsen születési statisztikánk: az ország népességének a népszámlálások tanúsága szerint 1857 és 1869 közt jelentkezett nagy szaporodásából azonban arra kell következtetnünk, hogy a születések száma az évtized második felében nagyobb volt, mint az elsőben; hogy a második felében emelkedő irányt követett, azt számaink mutatják. Már most, ha mégis azt látjuk, hogy az ujonczozásra felhivottak száma nem emelkedik a 70-es évek felé, hanem, mint az utolsó rovat világossá

¹⁾ Az ujonczozásra felhívás tulajdonkép csak nagyjában adja az illető korévben élők számát, miután az anyakönyvek születési rovatában feljegyzettek közül azok, kik ugyanott elhaltakul vannak bevezetve, levonatnak, de az esetleg másutt elhunytak mégis az élők sorába kerülnek. E hiba nem lehet nagyobb azok számánál, kik az állításra meg nem jelentek s arányát tekintve évről-évre nem igen változik. Forrásunk egyébiránt a hivatalos »Militär-statistisches Jahrbuch« 1872—1892. közt megjelent folyamai.

²⁾ Az 1869. és 1870. évekre vonatkozó számok a 21. életévben levőket mutatják, míg az előző éviék a 20. évben levőket. Az előbbieknek tehát már ez oknál fogva is valamicskével alacsonyabbaknak kell lenniök. Külföldi halandósági táblák segélyül vételével azonban bizvást felvehetjük, hogy a különbözet az 1869—70. évek terhére a születések 0³/₁₀-át meg nem haladhatja: tehát zavart nem okozhat.

teszi, egyre kisebb törtjét adja a születések számának, lemenve 52¹/₁₀-ról 5 év alatt 45⁰/₁₀ alá: úgy itt kétségtelenül növekvő halálózásnak kellett az eredményt létrehoznia. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy az 1872/3 járványos évek nagy halandósága nagyobb nyomot hagyott hátra a 2—3—4—5 éveseknél, a mint a már valamivel idősebbeknél, úgy a magyarázat egészen magától jó. Teljes igazolása volna feltevéstünknek, ha az ujonczok lajstroma még egy-két évi mély pont után az 1873. és következő születési évekre erős felszökést mutatna, mi természetesen még csak néhány év alatt lesz megállapítható.

Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy a most felhozottak teljes magyarázatát adnák a fenti arányszámoknak. Később még lesz alkalmunk visszatérni a 16—24. korévek számainak alakulására: itt elég még arra figyelmeztetni, hogy a kivándorlás, részben a katonakötelezettség elől való távozás okából is, ebben a korban már erős nyomokat hagyhat maga után és kétségkívül közrehat a nagy eltérés létrehozására, melyet a 15—16 évekig talált s ezentúl mutatkozó életbenléti arányt illetőleg leolvastunk.

Habár tehát itt-ott találtunk oly magyarázatra, mely legalább részben indokolta a számsor sajátzerű alakulását és így némi bizalmat ébreszthetett a népszámlálás korstatisztikája iránt: az első 15, illetve 25 életévnél tapasztaltak épen nem mentenek fel a kötelezettség alól, további támpontokat keresni a korstatisztika előre feltehető hibáinak kipuhatólására és számszerű megállapítására. E végből a következő okoskodáshoz kell folyamodnunk.

Ha a születések száma évről-évre állandó s ugyanaz volna, valamint, ha a halálózások évről-évre egyenlő mennyiségben s az egyes korévek szerint ugyanazon arányban fordulnának elő s a ki- és bevándorlás nem zavarná a korcsoportok természetes alakulását: úgy szükségkép szabályos, ugrásoktól ment görbét képezne az életben levők kor szerinti megoszlása. Akkor e megoszlás egyuttal kész túlélési táblát is képviselne.

Ugyancsak szabályos, bár az előbbitől elütő görbét kapnánk akkor is, ha a születéseknek a halálózások felett való állandóan egy és ugyanazon arányú többlete népszaporodást vonva maga után, a születési, de egyuttal a halálózási

szám állandó, és pedig egyenletes emelkedését idézné elő. Ekkor, ha a halálozási arány korosztályról korosztályra változatlanul marad, a korévek tényleges számereje, melyet a népszámlálás kiderít, nem adná ugyan egyidejűleg a nemzet túlélési tábláját, de épen oly ugrás nélkül haladó vonalat mutatna, mint az imént említett feltételek alatt. Alig kell mondanunk, hogy gyarapodó nemzeteknél, a melyek közé tartozik nemzetünk is, ilyen alakulás egészben természetes, az előbb említett azonban a stagnálás jele lenne.

De miután a valóságban sem a születések menete, sem a halálozások aránya ugy a születésekhez, mint az egyes korévekben élőkhöz viszonyítva nem egyenletes, hanem évről-évre bizonyos hullámzást mutat, mely lehet a szerencsejátékok mintájára tisztán a véletlen módjára s így a valószínűségi számítás szabályai szerint végbemenő ingadozás, de lehet (sőt van okunk föltételezni, hogy tényleg is) különös okok befolyása alatt álló, tehát a véletlen okozta dispersiót meghaladó hullámzás: természetes, hogy a népszámláláskor az egyes évek szülőtteiből évről-évre nem egyenletes arányban változó (tehát a korévek függvényeit képező s állandóan csökkenő) százalék marad fenn, hanem eltérések, fel- és leszökések fognak mutatkozni. A statisztikai módszer szempontjából már most az volna a feladat, megállapítani két egymásután következő év közt a valószínű eltérést és ezenkívül azt az eltérést, amelynél nagyobb már, gyakorlatilag véve legalább, lehetetlen volna.¹⁾ Erre azonban elegendő statisztikai alap hián képtelenek lévén, be kell érünk nagyon nyers megközelítő feltevésekkel.

Miután a bizonyos korban élők száma függ a megfelelő előző évben szülöttek számától: el kell rá készülnie, hogy, a mint a születések száma évről-évre változik, ugy az egyes korévekhez tartozó embertömeg nagysága is

¹⁾ E célra tudvalevőleg a valószínűségi számítás egyenletei szolgálnak. A valószínű hiba $r = \frac{1}{\sqrt{n}} C_{.4769} \sqrt{\frac{2(\delta)^2}{n-1}}$, ha n az észleletek számát, $\delta^2 a$ mindkét jelű eltérések négyzeteinek összegét jelenti. Miután a $\sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^u \frac{u}{e^{t^2}} dt = F_u$ integrál, akkor, ha $u = 3$, már 0.9999 értékkel bír gyakorlati célokra e határt, mint a legnagyobb eltérés határát, bátran elfogadhatni.

hullámzik. Születési statisztikánk alapján már most itt adjuk az 1876—1890. évek születési számának hullámzását az egész magyar birodalomra százalékokban, melléje állítva a megfelelő korévben találtak számának ingadozását:

	szülések	népszámlálás szerint életben levők
1876	— 5·0	— 6·7
1877	— 0·7	+ 10·3
1878	+ 7·2	— 10·5
1879	— 5·8	+ 13·3
1880	+ 0·7	— 6·3
1881	+ 2·9	+ 16·4
1882	+ 3·2	+ 2·4
1883	+ 3·1	+ 5·4
1884	— 0·5	+ 2·5
1885	+ 3·1	+ 3·9
1886	— 2·0	+ 2·5
1887	+ 1·0	— 0·3
1888	+ 1·0	— 14·1
1889	— 6·9	+ 29·8
1890		

Miután a születések száma szemmel láthatólag emelkedőben van, nem kívánjuk a közepes vagy a valószínű eltérést és a legnagyobb eltérést mennyiségtanilag kiszámítani: elég annyi, hogy mintegy 3% eltérés évről-évre várható, de 7%-ot meghaladó eltérés már bizonyára ritkaság-számba megy. Ha már most az összehasonlítást a népszámláláskor talált korosztályok menetével keresztül akarjuk vinni, nem szabad feledni, hogy itt természetesen rohamosan emelkedő sorral van dolgunk, miután a fiatalabb korévek mindegyike, különösen az első életéveknél, — ceteris paribus — sokkal több egyént kell, hogy felmutasson mint előzője. Ha tehát pl. 1890-ben született gyermek 29·8%-kal több találtatott az 1890. decz. 31-én és 1891. jan. 1-je közti éjjel, mint a hány 1889-ben születettet összeolvastak, ez könnyen érthető, dacára annak, hogy 1890-ben kevesebb a születések száma, mint 1889-ben. Hogy azonban viszont 1889-ben született gyermek 14·1%-kal kevesebb találkozott volna, mint 1888-ban született: ez egyszerűen kizártnak tekinthető. A mint felebb megyünk a sorban, az eltérések enyhülnek, de 1882. előtt ismét nagy mérveket öltenek, holott itt már, bármily halálozási táblát vegyünk is szemügyre, az egymásra következő éveknél ez életkorban csak legfeljebb 1% átlagos csökkenést várhatunk: a

mi azonfelül van, az a születések és halálozások játékanak függője. A születések magok a 10—16°/_o-os eltéréseket nem igazolják, annyival kevésbé, mert a jelek sokszor ellentétesek. A halálozások tüzetes statisztikája nélkül is reámutattunk ugyan fentebb egyes irányzatok magyarázatára, *a mennyiben több évet összefoglalva mérlegeltünk*: e számsorok azonban kétségtelenné teszik, hogy *egyes évek*, minők az 1878, 1879, 1880 és 1882 szemben előzőikkel¹⁾ hibás számlálás útján állapítottak meg s egyéb eltérési ok, nevezetesen különös hibaforrás működött azok illetén alakulásában. Mert a halálozás különböző mérvének behatása az egyes korévekre, a mint halálozási számaink mutatják, módosíthatja ugyan az arányszámokat néhány ^o/_o-kal, de 10°/_o-nál nagyobb ingásokat nézetünk szerint már nem magyaráz meg. E nézetünket következőleg indokoljuk.

Semmi kétség, hogy megeshetik, sőt valószínűleg évről-évre tényleg meg is történik, hogy a halál nem egyenlően bánik el a különböző életkorban levőkkel, eltekintve most attól, hogy a halálozási valószínűség a különböző életkorokban más és más. Vegyük pl. a 11 és 12 éveseket, kiknél az utóbbi zavaró körülmény gyakorlati jelentőséggel úgy sem bir, miután e két életévből, hosszabb időközöt véve alapul, körülbelül ugyanegy hányad esik a halál áldozatául. Daczára ennek azonban megtörténhetik, hogy pl. 1890-ben valamivel több 11 éves hunyt el, mint 12 éves s így az 1879-ben születettek, hacsak az 1890. év halálozása lett volna az irányadó, kisebb számmal maradtak volna meg, mint az 1878-ban születettek. Ámde egyáltalán nem valószínű, hogy ez az eltérés a két említett év szülötteinek halandóságában 1890. előtt is ugyanily irányú és mérvű lett volna, mint a hogy azt 1890-re megengedtük, vagyis hogy az 1879-ben születettek első életévöktől kezdve a 11-ik betöltéseig mindig nagyobb áldozatot lettek volna kénytelenek hozni a halál oltárára, mint az 1878-ban születettek a megfelelő életévökben.

¹⁾ Ha az 1877. évből származottak száma helyesen van megállapítva, úgy 1878-ból körülbelül ugyanannyit kellene várunk, nem 16°/_o-kal többet; 1879-ből 7—8°/_o-kal többet és nem 10°/_o-kal kevesebbet, 1880-ból 5°/_o-kal kevesebbet és nem 13°/_o-kal többet, 1882-ből (ha 1881. helyes) jó 3°/_o-kal többet, de nem 16°/_o-kal többet. A látszólagos hiba tehát vonatkozólag + 10°/_o, — 13°/_o, + 18°/_o és + 13°/_o.

Mert csakugyan megfoghatatlan volna, hogy miért üldözze állandóan jobban a halál pl. az 1821-ben születetteket, mint az 1820-ban születetteket!

A valószínűség inkább a mellett szól, hogy kis ingadozásoktól eltekintve, az egymás mellett álló születési évek születettei egyenlő számban maradnak életben a megfelelő korév idejére.¹⁾ Más szóval tehát a halálozások ugyan néha fokozhatják azt az eltérést, melyet az egyes korévek népességében a megfelelő születési szám különbsége okoz: megeshetik, hogy oly évben, melyben pl. 6%-kal kevesebb gyermekek született, mint az előzőben, a halál e kisebb számú születettek közt mégis, mondjuk, 2%-kal nagyobb pusztítást visz véghez, mint amott, úgy, hogy az életben maradtak aránya nemcsak 6%-kal, hanem 8%-kal kedvezőtlenebbé válik: de teljes joggal feltehetjük, hogy a mennyiszor emelik a születések által okozott eltérést, körülbelül ugyanannyiszor csökkentik is azt.

Az évről-évre mutatkozó eltérések átlagát tehát a halálozások valószínűleg nem változtatják meg, erre nézve csak a születések irányadók, de igenis hoznak létre egyes felszökéseket. Miután halálozási statisztikánk nem elég tüzetes arra, hogy e lehető felszökések nagyságát megállapítsuk, szorosán véve a mértéket, fel sem állíthatjuk; de talán nem hibázunk, illetve a tényleges ingadozási mérvnél inkább nagyobbat, semmint kisebbet veszünk fel, ha a születések által előidézett (7%-ot csak kivételesen meghaladó) ingadozáshoz még ugyanannyit hozzáütve, a gyakorlatilag feltehető legnagyobb eltérést két egymás után következő évnél az 5—50 életévek közt ²⁾ 14—15%-ra becsüljük.³⁾

¹⁾ Némely nagyobb kivételt a nagy gyermekjárványok utolsó éve s a reá következő év okozhat, mint fentebb (l. 45. lapon) kitüntettük. Ellenben a járványt megelőző években születettek mindannyia ki lévén téve a vésznek, nem valószínű, hogy a 2—3 stb. éves gyermekek halálozási arányában létező különbség fenti szabályunktól lényegesebb eltérést hozzon létre. A kérdést különben tüzetesebben tárgyaljuk alant a 3. sz. jegyzetben.

²⁾ Miután a halálozás az első években úgy, mint a felső korosztályokban az előző évben még éltek közt jelentékeny pusztítást visz véghez: ez éveknél már egy külön tényező lép előtérbe: a természetes fogyás okozta csökkenés. Ha hazai halálozási tábla hiányában, mint megközelítőt, a németbirodalmi halálozási táblát vesszük alapul: úgy

Nem nyujt ugyan feltétlen bizonyosságot, de minden-
 esetre erősen támogatja ebbeli feltevésünket az ujonczozási
 lajstromokból vett következő összeállítás. Előre bocsátjuk,
 hogy itt nemcsak az egyes évben felhivottakat, hanem a
 tényleg az állításra megjelenteket, hozzájuk adva még, a
 mennyiben a kimutatásokból kivehető, a betegség vagy bűn-
 ügyi vizsgálat miatt elmaradottakat és ideiglenesen az állítás

azt találjuk, hogy a 4—5 életévnél a csökkenés fiuknál 17⁰/₀, leányoknál
 ugyanannyi; az 50—51 éves korban pedig férfiaknál 21⁰/₀, nőknél 16⁰/₀;
 ezen a két korhatáron belül kisebb. E százalékok, mint látnivaló, nem
 oly nagyok, hogy a fenti határt befolyásolnák; ha azonban e határokon
 túlmegyünk, az egyik évről a másikra várható változás jelentékenyebb
 lesz és külön számbavételt igényel.

3) Mint fentebb már jeleztük, nagyobb ugrása nagy gyermekhalálozással
 járó évek szomszédságában várható: itt a közvetlenül megelőző év
 szülöttei megtizedeltetnek, míg a régiebbek, viszonyítva ehez, már nem
 mutatnak jelentékeny változást: a nagy ugrás a járványos (de az ez
 évben születetteket már megkímélt) évek s az előző év közt várható. Például
 lett volna az 1882-ből (járványos év) s az előző 1881-ből élők
 száma az 1881. év terhére a legtúlzóbb pessimismussal tett számítással
 az anyaországban:

születtek	1881.	605.114	1882.	623.230
a születés évében meghaltak . .		<u>70.000</u>		<u>70.000</u>
maradt az év végén	1881.	535.114	1882.	553.230
a-következő évben meghalt . .		<u>80.000</u>		<u>60.000</u>
maradt	1882.	455.114	1883.	493.230
a 3. évben meghalt		<u>40.000</u>		<u>40.000</u>
maradt	1883.	415.114	1884.	453.230
a 4. évben meghalt		<u>30.000</u>		<u>30.000</u>
maradt	1884.	385.114	1885.	423.230
az 5. évben meghalt		<u>20.000</u>		<u>20.000</u>
maradt	1885.	365.114	1886.	403.230
a 6. évben meghalt		<u>12.000</u>		<u>12.000</u>
maradt	1886.	353.114	1887.	391.230
a 7. évben meghalt		<u>10.000</u>		<u>10.000</u>
maradt	1887.	343.114	1888.	381.230
a 8. évben meghalt		<u>9.000</u>		<u>9.000</u>
maradt	1888.	334.114	1889.	372.230
a 9. évben meghalt		<u>8.000</u>		<u>8.000</u>
maradt	1889.	326.114	1890.	364.230
a 10. évben meghalt		<u>7.000</u>		
maradt	1890.	319.114		

tehát az 1890. végén éltek volna az 1881-ből születettek közül 319.000-en,
 az 1882-ben születettek közül 364.000-en; a különbség valamivel több,

alól felmentetteket szintén külön kimutattuk, úgy, hogy az *a* rovat az előbbi, a *b* rovat az utóbbi számokat tartalmazza. Hozzá tettük a számok ingadozását az egyik évről a másikra százalékokban.

Születési év	az egész magyar államban			
	<i>a</i>	ingadozás	<i>b</i>	ingadozás
1850.	143.274	1.7 ⁰ / ₀	120.483	2.3
1851.	145.650	9.6 »	123.217	8.2
1852.	159.572	—5.6 »	133.295	—5.6
1853.	150.627	—6.8 »	125.794	—1.7
1854.	140.410	3.1 »	123.638	3.4
1855.	144.899	4.4 »	127.855	4.9
1856.	151.331	9.5 »	134.170	9.9
1857.	165.692	—5.0 »	147.389	—5.0
1858.	157.440	4.6 »	139.974	3.9
1859.	164.711	—7.9 »	145.465	—8.6
1860.	151.637	—3.2 »	133.974	—4.0
1861.	146.760	4.9 »	128.654	5.8
1862.	153.998	6.5 »	136.105	11.7
1863.	164.051	—1.6 »	152.041	—1.4
1864.	161.375	0.1 »	149.970	0.17
1865.	161.552	—2.6 »	151.042	—2.3
1866.	157.374	—4.6 »	147.654	—6.0
1867.	150.179	5.5 »	140.789	5.5
1868.	158.522	—2.9 »	148.511	—3.9
1869.	153.987	—4.2 »	142.676	—4.7
1870.	147.442		135.931	

Miután az *a* rovatot úgy tekinthetjük, mint a mely a 20-ik, illetve (1869. születési évtől) a 21-ik évben életben levők számának felső határát, a *b* rovatot pedig, mint alsó határt, mely utóbbinál a közigazgatás többé-kevésbé hiányos volta is belejátszik: ugyszólván kizártnak tekinthetjük azt, hogy az életben levő férfiak száma a jelzett korévnél az egyik évről a másikra az itt kitetsző ingadozásnál nagyobb változást mutathasson. S mivel statisztikai tapasztalás szerint a két nem születési és halálozási aránya évről-évre rendkívül

mint 12°, melyből 3° a születések, 9° a halálozások rovására esnék. Megjegyezzük, hogy fenti hypothétikus sorainkban az 1882. év halálozását az előző évben szülötteknél 20.000-rel nagyobbra vettük fel, mint az 1883. év halálozását az 1882-ben szülötteknél, holott halálozási statisztikánk az egész 1—5 éves korcsoport részére 25.569 halállal mutat ki többet, melyből tekát mi erős 75°/o-t az egy születési év (1881.) terhére vettünk fel. A többi évek számait egyenlőnek vettük fel, mi természetesen az 1882-ben születettek előnyben részesítését jelenti.

szabályosan követi egymást: feltehetjük, hogy a két nemnél együttvéve, tehát az egész ország népességében sincs nagyobb évi ingadozás. Ezt elfogadva, utalhatunk reá, hogy az *a* rovat legnagyobb évi ingadozása a 10⁰/₀-on, a *b* rovaté a 12⁰/₀-on alul marad. Ez tehát fenti feltevésünkkel a legteljesebb összhangban van s alkalmas azt majdnem bizonyosságra emelni, annyival inkább, mert a magasabb korévekben a halál sokkal inkább egyenlő elbánásban részesíti az egymás mellett álló évek gyermekeit, mintsem a korábbiakban.

Ha már most ezen mérveoszóvel kezünkben vizsgáljuk a mi korstatisztikánk számsorait s ezen vizsgálódásunkban a már behatóbban tárgyalt, nevezetesen a születési statisztikával összevetett legfiatalabb korévektől eltekintve, csak az 1875. születési évtől indulunk ki, úgy a népszámlálás adatai szerint a következő évi ingadozásokat tapasztaljuk az egész állam népességére:

1874—75 közt	1.9 ⁰ / ₀	1856—57 közt	-14.8 ⁰ / ₀
1873—74 »	-9.7 »	1855—56 »	-2.1 »
1872—73 »	-11.2 »	1854—55 »	22.9 »
1871—72 »	4.5 »	1853—54 »	-15.9 »
1870—71 »	-23.2 »	1852—53 »	-13.9 »
1869—70 »	37.4 »	1851—52 »	28.3 »
1868—69 »	-25.7 »	1850—51 »	-34.7 »
1867—68 »	16.9 »	1849—50 »	119.4 »
1866—67 »	-12.2 »	1848—49 »	-58.6 »
1865—66 »	21.3 »	1847—48 »	49.1 »
1864—65 »	2.4 »	1846—47 »	-35.4 »
1863—64 »	-4.6 »	1845—46 »	12.3 »
1862—63 »	-8.4 »	1844—45 »	44.8 »
1861—62 »	11.7 »	1843—44 »	-22.8 »
1860—61 »	-36.7 »	1842—43 »	-22.1 »
1859—60 »	106.0 »	1841—42 »	32.1 »
1858—59 »	-47.9 »	1840—41 »	-34.9 »
1857—58 »	28.6 »	1839—40 »	171.8 »

A tizenötötől ötven évig terjedő életkorban tehát, mint látjuk, a népszámlálás évi korszamai csak 12-szer mutatnak 14⁰/₀-on aluli ingadozást az egyik évről a másikra, míg 24-szer ez arányt felülmuló változást találunk. Kétszer annyi tehát a minden valószínűség szerint hibás számot mutató év, mint a — legalább megengedhetőleg — helyes számlálás által megállapított. Minden bizonynyal sovány és kevésbé bátorító eredmény. S ha hozzátesszük ehhez azt, hogy a 36 ingadozási arányszám közt 21 a 20⁰/₀-on felül áll, míg 13

még a 30%-on is túlmegy, 3 pedig a 100%-ot is meghaladja: akkor elég jellemző, bár vajmi kevésbé megnyugtató képet adtunk korstatistikánkról, a mint az az egyes korévek közvetlen számaiban jelentkezik.

Miután azonban az általunk most használt mérték legjobb esetben is csak hypothetikus, annak alkalmazása után és az eredménynek mintegy ellenőrzésére czélszerűnek látszik a már fent jelzett hibaforrások valószínű hatásának deduktív megállapítása s a tényleges számlálási eredmény fonalán való kimutatása.

A szándékos meghamisítás, a mennyiben tisztán csak az adatgyűjtő pajkos félrevezetését czélozza: hatásában határozott irányt valószínűleg nem mutat és az egyes korosztályok súlyát alig zavarja. Ellenben a polgári kötelezettségek alól való kibúvás érdekében történő hamisítások igenis meghatározható irányban működnek: szaporítják az illető kötelezettség beálltát közvetlenül megelőző korévek népességét, csökkentik a kötelezettség tartama alá tartozó éveket, míg, a mennyiben a kötelezettség egy bizonyos évvel véget ér, ezen és a következő évek szintén aránylag magasabb számot mutatnak. Meghatározható irányban hamisítja meg az adatokat a bevallók hiúsága: bár nem szabad gondolni, hogy ez irány mindig az alsóbb korosztályok szaporítása: különösen a magas életkorban ép ellenkező irányú hamisítástól kell tartanunk: az öregek hiúságból öregítik magukat, mi nevezetesen a száz év körül statisztikailag bebizonyított tény. Tehát e tényező összetorlódást idéz elő a közép életkor első felére, ritkulást a további életkorokra, ismét torlódást a magas életévekben.

A mi a tudatlanság, tehát nem szándékos adathamisítás befolyását általában illeti: ez első sorban a korra vonatkozó kérdés felelet nélkül hagyását vonhatná maga után. Miután azonban épp azon osztályokra nézve, hol a kor nem tudása gyakori: nem az összeszámlálás a szó szoros értelmében, hanem a számláló ügynökök adatnyomozása a szabály: feltehető, hogy ha a korév pontosan nem tudható meg, a rovat nem hagyatik ugyan üresen, de valamely megközelítő, tehát pl. kerek 10-es vagy 5-ös évszám kerül a számlálólapra.

Már most, valahányszor azt tapasztaljuk, hogy a népszámlálás alkalmával talált számok korévről-korévre a fent jelzett határnál nagyobb ingadozást mutatnak és pedig abban

az irányban, melyet a fenti hibaforrások természete magával hoz: akkor, mint gyakorlatilag kétségen kívül álló tényt kell elfogadnunk, hogy a számlálás nem volt pontos és az illető hibaforrás tényleg zavart okozott.

E mellett azonban más valószínűségi okoskodásnak is megmarad a maga tere. Ha t. i. egymástól meghatározott, állandóan egyenlő távolban álló korévek emelkednek ki a belőlök eredettek magas számával vagy tűnnek fel azok alacsony számával: ugy teljesen jogos a feltevés, hogy itt nem a tényleges megoszlás hullámaival, hanem valamely hibaforrás működésével van dolgunk. Mert egyáltalán nem valószínű, hogy pl. minden 10-es vagy 5-ös, aztán meg 2-vel és 8-al végződő évből többen maradtak volna élve, mint a környező évekből. Ha ilyen jelenségeket észlelünk, akkor teljesen biztosak lehetünk abban, hogy a számlálás hibás.

Ha már most ezen kriteriumokkal kezünkben vizsgálat alá vesszük az 1890. évi népszámlálás által adott korstatisztikát, ugy a következő feltűnő jelenségek hívják ki bírálatunkat.

1. Az 1889-ben születettekből életben találtak feltűnő alacsony száma: mint fentebb említettük, e tüneménynek magyarázatát adni nem bírjuk.

2. Erős csökkenés az 1875. születési évtől fogva egészen 1871-ig, tehát a 15—19 éveseknél.

3. Nagyobb méretű emelkedés az 1866—65. születési évnél, tehát a 24—25 életévnél.

4. A huszadik életévtől kezdve végig általánosan mutatózó, de már a 8-ik életévtől jelentkező kimagaslása a 0-sal, továbbá már jelentékenyen kisebb mérvben, a 5-tel, aztán 2-vel és 8-csal végződő koréveknek.

Legkönnyebb magyarázatát adni az utolsó helyen említett jelenségnek. Itt nyilván a kor nem tudása vagy legalább nem pontos tudása az, a mi a kerek és páros évek bemondásában nyilvánul. Legszembeszökőbb ez a 10-zel végződő éveknél. Ezek a 20-ik korévtől kezdve magasán kiemelkednek az őket környező évek színvonalából. Ha a jelenség számszerű feltüntetésére azt a módot használjuk, hogy a 10-zel végződő év népességét 1-nek véve, kiszámítjuk, hány százalékkal alacsonyabb az előtte és utána következő év népessége,¹⁾ ugy a magyar állam egész területére a következő táblát kapjuk.

¹⁾ A 10-es években mutatkozó többlet valószínű nagyságának feltüntetésére tulajdonképp helyesebb volna az előző és után következő évek,

Találtatott az alábbi évekből a megfelelő 10-es évhez hasonlítva :

		férfiaknál	nőknél	
1881	} kevesebb	5·73	6·88	} 0/0-kal
1879		11·05	12·38	
1871	} »	17·62	34·62	} »
1869		11·95	36·31	
1861	} »	40·61	59·75	} »
1859		36·08	56·83	
1851	} »	44·85	62·40	} »
1849		51·17	64·62	
1841	} »	52·30	67·81	} »
1839		55·19	69·55	
1831	} »	62·40	73·41	} »
1829		65·91	76·92	
1821	} »	63·38	72·22	} »
1819		64·70	75·60	
1811	} »	50·84	62·97	} »
1809		68·24	76·75	
1801	} »	54·98	64·24	} »
1799		85·99	87·92	

E táblázat minden bizonynyal meglepő hibákra mutat rá a korstatisztikában. A nőknél már a 20-ik életévtől, a férfiaknál legalább a 30-ik életévtől kezdve semmi kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy egyenesen a kor nem tudása vagy nem pontos tudása uralkodik a számok alakulása felett, és pedig oly mértékben, hogy az eltérés nagysága nőknél már a 30-as évnél, férfiaknál az 50-ik évnél nagyobb, mint az illető évek abszolút számai. A nőknél, kikre nézve a hiba állása sokkal kedvezőtlenebb, vannak 0-sal végződő évek, melyek négyszer akkora népességet mutatnak fel, mint az előző vagy következő év. A hiba az aggkor előrehaladásával általában növekszik, bár nem szabályosan.

Ha a nyolczvan és kilenczven éveseket, egyrészt a számok csekélyége, másrészt a korbevallás általános hiányossága pl. 4-4 év összefoglalása s a 10-es évben talált számhoz hozzáadása utján megállapítani az illető év körül mutatózó népesség átlagos nagyságát s aztán a talált számhoz viszonyítani a 10-es év számát: e viszonyszám mutatná azt, mennyivel magasabb a kerek évet bevallók száma az abba valószínűleg beletartozókénál. A fent használt kisegítő mód azonban egyszerűbb, teljesen érthető és e mellett a legnagyobb élességgel kifejezésre juttatja azt az eltolódást, melyet a 10-zel végződő évek körül a kor nem tudása idéz elő.

miatt elhagyjuk: úgy a hatvan és hetven évnél meglehetősen egyenlő eltéréseket kapunk, a legmagasabbakat az egész sorozatban.

Nem érdektelen e viszonyokat országrészek szerint tanulmányozni. Ha áll az, hogy ez eltérések a tudatlanság jelei: úgy előre is el kell rá készülnünk, hogy az ország különböző részeiben különböző hibákat fogunk találni; kisebbeket hazánknak a kultúra magasabb fokán álló nyugati és közép, nagyobbakat a keleti, északi és délnyugati (horvát-szlavon) részein. Továbbá számíthatunk arra, hogy a városokban a hiba kisebb,

A 0-val végződő korévekhez viszonyítva az előtte és

	Duna balpartja		Duna jobbpartja		Duna-Tisza köze		Tisza jobbpartja		Tisza balpartja	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1881 . .	2 ⁰⁶	1 ²⁴	5 ⁴⁹	3 ⁷¹	5 ³³	6 ⁹⁴	+2 ¹²	+0 ³¹	3 ⁴⁶	4 ⁷⁵
1879 . .	7 ⁴⁸	8 ²⁸	5 ⁴⁵	6 ³³	9 ⁷²	11 ¹²	9 ²³	10 ⁵⁶	14 ⁰⁹	14 ⁶⁰
1871 . .	12 ⁵³	32 ²⁶	10 ⁹¹	20 ³³	14 ⁶⁹	24 ¹⁶	15 ²⁴	39 ⁸⁹	25 ⁴⁶	44 ⁸²
1869 . .	31 ²¹	40 ¹⁶	27 ³⁷	23 ³⁹	29 ⁰³	24 ⁴³	29 ³⁹	47 ⁸²	26 ²⁸	42 ⁵³
1861 . .	40 ⁷³	61 ⁸⁸	21 ⁹⁵	39 ⁹⁶	29 ⁶⁵	44 ⁹²	52 ²⁹	68 ¹¹	53 ⁴⁸	68 ⁹⁹
1859 . .	36 ²⁵	60 ⁰⁷	17 ²⁴	34 ⁴³	23 ⁷⁵	39 ⁴⁴	48 ⁰⁰	68 ⁵⁶	48 ⁶⁸	66 ⁶⁹
1851 . .	45 ²³	65 ⁰⁰	25 ¹⁷	41 ⁹³	30 ⁴⁶	47 ⁰⁵	55 ⁸³	71 ³²	57 ⁹³	70 ⁶⁶
1849 . .	49 ⁷⁹	67 ⁹⁶	31 ³⁹	45 ²¹	41 ⁴⁵	51 ⁴⁴	55 ⁸⁴	73 ⁰⁸	62 ⁴⁴	72 ⁶⁶
1841 . .	56 ²⁸	71 ⁶⁷	31 ⁸¹	53 ²²	40 ⁰⁴	54 ³⁶	63 ⁸²	78 ⁰¹	62 ⁰⁷	74 ¹⁹
1839 . .	59 ³²	73 ⁹⁷	35 ¹⁸	54 ⁶⁴	43 ⁴⁷	58 ⁵⁵	67 ³⁵	79 ⁶⁶	65 ⁰¹	76 ⁹⁵
1831 . .	61 ³¹	74 ⁴⁷	46 ⁸⁶	63 ¹⁵	50 ²¹	60 ¹²	70 ⁰⁹	79 ⁵⁴	71 ²²	76 ⁹⁹
1829 . .	67 ³⁴	78 ⁴⁴	47 ⁵⁵	65 ⁹³	54 ⁶⁶	67 ⁹⁹	76 ⁰²	84 ⁰⁵	74 ³²	81 ²⁹
1821 . .	65 ²³	74 ⁴²	45 ³³	60 ⁰¹	52 ⁴³	61 ⁸³	70 ⁹⁵	79 ⁰³	71 ⁵⁴	76 ²²
1819 . .	66 ⁴⁷	76 ²⁹	48 ⁶⁹	63 ⁶⁷	53 ⁰⁰	66 ¹⁸	73 ⁸⁸	82 ⁵⁹	74 ¹¹	79 ⁷⁵
1811 . .	47 ⁹⁴	64 ⁹⁵	12 ⁸⁷	38 ¹⁷	23 ⁶⁴	43 ⁰⁹	67 ⁰²	71 ⁹¹	60 ⁹¹	69 ³⁷
1809 . .	67 ⁵⁰	78 ⁰⁰	44 ⁰⁰	60 ⁷³	54 ²⁰	68 ²³	78 ³⁰	84 ⁹¹	76 ²³	79 ³⁶
1801 . .	41 ²⁴	66 ⁶⁷	3 ⁰³	36 ⁴¹	16 ⁹⁸	46 ³⁹	63 ⁵⁵	68 ³²	68 ²⁹	68 ⁸⁵
1799 . .	80 ⁴¹	87 ¹³	76 ⁷⁷	84 ²⁴	75 ⁴⁷	79 ³⁸	83 ¹⁸	91 ⁹³	90 ²⁴	90 ⁷¹
irni nem tudók a 6 éven felüli népességben ‰-okban . .	30 ⁹	43 ²	23 ⁷	38 ⁰	29 ³	41 ⁰	43 ⁵	56 ⁶	49 ⁸	59 ⁸

Az itt összehasonlításra került 11 csoportból, ha az 1820 és 30 éveket, mint legjellemzőbbeket, tekintjük: úgy a legkedvezőbb a főváros száma; utána jó a Duna jobb partja, mely még valamicskével kedvezőbb, mint a 25 törvényhatósági város (beleértve Budapestet is) együttvéve, a városok után jó mindjárt a Duna-Tisza köze; ezután közel egymáshoz a Tisza-Maros szöge s a Duna balpartja, valamint Horvát-Szlavonország, leghátul a Tisza két partja és Erdély, mely a sort bezárja.

mint a vidéken és Budapesten jelentéktelenebb, mint a többi városban. Ha számaink ezen a priori felállított valószínűségeket igazolják, akkor aztán teljes mértékben bebizonyul a jelenség magyarázatára felállított feltevésünk helyes volta s akkor az eltérést jelző számokat méltón úgy tekinthetjük, mint a műveletlenség, a tudatlanság fokmérőit. Az alább következő táblázat a két nem szerint elkülönítve országrészenként, azonkívül a 25 törvényhatósági városra, Budapestre s az anyaországra a törvényhatósági városok nélkül s végül Horvát-Szlavonországra mutatja az eltéréseket:

utána következő évek hány $\%$ -kal tesznek kevesebbet.¹⁾

Tisza-Maros szöge		Erdély		Magyarország a 25 thj. f. város nélkül		A 25 thj. f. város		Budapest		Horvát-Szlavonország	
férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
4'55	8'56	11'51	13'15	4'75	5'58	5'41	8'49	2'30	6'66	11'57	13'84
7'48	10'44	19'98	21'25	10'83	12'02	5'40	8'08	+ 0'58	3'07	15'17	16'73
21'17	34'84	20'72	46'42	17'58	35'54	11'16	21'38	7'49	20'17	21'64	38'72
26'49	30'11	26'39	48'87	28'29	37'68	25'43	22'17	19'28	16'54	28'47	38'13
37'38	55'35	53'90	73'11	42'81	61'25	25'04	42'38	14'26	34'95	40'00	60'47
29'59	48'93	48'24	70'75	37'42	58'17	19'47	36'46	8'41	26'97	39'81	60'10
39'93	55'25	57'59	74'43	45'94	63'11	25'10	43'90	5'06	28'88	49'71	67'41
52'56	60'62	61'58	74'03	51'86	65'64	36'55	47'43	19'35	36'75	55'17	66'91
48'82	62'29	65'26	78'16	53'44	68'97	35'29	53'20	19'92	40'93	52'12	67'57
51'96	63'25	65'74	77'71	56'16	70'35	41'07	58'46	28'36	46'69	56'07	69'80
58'57	70'55	74'52	82'98	63'50	74'04	50'30	61'00	35'31	49'49	60'87	75'27
65'16	75'46	75'15	83'36	67'14	77'68	52'06	67'18	38'96	59'16	64'14	76'58
62'17	70'61	75'05	80'66	64'50	72'74	48'57	61'37	33'83	51'57	63'17	74'20
62'10	74'37	76'00	83'82	66'14	76'26	50'16	64'44	35'63	58'67	62'06	77'62
53'03	65'21	74'41	77'99	52'32	63'16	25'04	40'19	1'73	5'53	54'04	71'44
66'11	77'21	80'86	85'68	63'53	77'50	56'98	66'01	38'79	55'76	72'26	79'02
61'19	59'61	75'93	84'33	57'83	67'89	39'13	40'60	+12'30	16'67	34'41	50'72
91'04	84'94	91'07	91'63	86'84	88'31	81'16	81'20	62'50	83'33	79'57	89'86

48'1 65'5 60'9 73'4 41'6 57'3 20'9 36'8 11'4 24'8 60'6 74'7

Hogy e sort összehasonlíthassuk a műveltség valamely jelének menetével, a táblázatba bevettük az irni nem tudókat a 6 éven felüli népességben. Az összhang minden bizonynyal meglepő. Ott, mint itt elől áll a főváros és az országrészeket véve, a Duna jobb partja; az anyaországban utána a Duna-Tisza köze jó mindkét helyen, leghátul pedig Erdély. Kisebb eltérések vannak ugyan, így a Tisza-Maros szöge és Horvát-Szlavonország helyzete a korstatisztikában jobb, mint az

¹⁾ A + jel az ellenkező eltérést, a többletet jelzi.

analfabéták statisztikájában: de ez eltérésekre csaknem el lehet mondani, hogy a kivételek megerősítik a szabályt, mely úgy hangzik, hogy a 10-es évek kidudorodása párhuzamosan halad az irni nem tudással, tehát a műveltség hiányával.

De nemcsak a tizes, hanem az 5-tel végződő életévek, illetve egyuttal születési évek is mutatnak hasonló jellegű felszökéseket. Nőknél a 25. évtől, férfiaknál a 35. évtől kezdve magasabb az ötös év száma, mint a megelőző és utána következő évé és pedig annyira, hogy nőknél ugyancsak a 25-ik évtől, férfiaknál a 45 évtől (az 55 kivételével) egészen a már gyors halálozást mutató 70-es évekig magasabb számot találunk, mint az illető évtized bármely más évében, természetesen kivéve a 0-sal végződő évet. Semmi kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy itt nem a véletlennek valamely különös játéka, hanem egyenesen a hiányos korbevallás a magyarázat kulcsa. Ugyanez áll a páros évek kimagasló számaira is. Hogy a tizeket nem említve, a 12, 18, 22, 28, 32, 38, 42, 48, 52, 58, 62, 68, 72 életév¹⁾ mindkét nemnél, a nőnemnél még tovább a 78, a 82, 88. életévek is erősebben vannak képviselve, mint a közvetlenül előttük és utánuk álló évek, az, mint feltétlen biztossággal állithatni; csakis a kerekébb év iránt való előszeretetnek folyománya. Hogy a 4-el és 6-al végződő, tehát szintén páros évek nincsenek előnyben a páratlanok felett: annak természetes magyarázata az 5-ös év kerekége, mely a korát pontosan nem tudó embert jobban vonzza, mint a 4-es és a 6-os. S ha — felesleg gyanánt — még több bizonyítékot kívánna valaki magyarázatunk mellett: utalhatunk arra, hogy mindezen jelenségek a nőknél fokozottabb mérvben lépnek fel, mint a férfiaknál, a mint hogy az analfabéták közt is sokkal nagyobb a nők, mint a férfiak aránya.

Hozzátehetjük még itt, hogy ismeretlen maradt a kor az egész országban 4.330 férfinnál és 5.928 nőnél, összesen 10.258 egyénnél, vagyis az ország népességének 0,06 százalékánál: tehát oly csekély töredéknél, melyet bátran elhanyagolhatunk.²⁾

¹⁾ A 8-ik életév jelentékenyen magasabb ugyan, mint az utána következő, de valami csekélységgel alacsonyabb, mint az előző. Már most számba kell venni azt, hogy a 7. évről a 8-ra még elég jelentékeny a halálozás, de erre kevesebb súlyt fektetünk, mint arra, hogy a 46. l. tanúsága szerint 1823-ban jelentékenyen többen születtek, mint 1882-ben úgy, hogy az életben találtak százaléka 1882-nél magasabb, mint 1823-nál, mi nyilván arra vall, hogy már itt is, a 8. életévnél a páros év vonzerejében kell keresnünk a számok szabálytalan menetét.

²⁾ Helyesebb volt volna ugyan az ismeretlen korukat felosztani a

Hátra van még két, fentebb már említett feltűnő jelenségnek magyarázata. Az egyik a 15. életévtől kezdődő gyors hanyatlás, mely a páros 18 év kivételével a huszadikig látszik tartani. E hanyatlás kiinduló pontja annyival saját-szerűbb, mert, mint láttuk, az ötös évek kedveltek s itt mégis a 15. év már alacsonyabb a 14-nél, de legnagyobb a hiány a 16. és 17. életéveknél. Némi magyarázatul a születések is szolgálnak: 1874-ben és az előző 2 évben jóval kevesebb volt a születések száma, mint 1875 és 1876-ban, de 1875 és 1876 közt a különbség jelentéktelen. (ld. a 49. l.)

Az 1872/73-ban borzasztó pusztítást véghezvitt kolera magyarázhatja az 1873. és előző évek csökkenését, de nem magyarázat az 1875 és 1874 alacsony számaira. Hogy a 15 éves életkor ily gyengén van képviselve — daczára 5-tel végződő számának: azt, valamint a 16—17 évesek csekély számát részben legalább abban a körülményben keressük, hogy egyik polgári teherviselési kötelezettség, a keresetadó alá tartozás, családtagoknál pénzügyi jogunk szerint a 16. évtől kezdődik. Hogy azonban mekkora zavart idéz elő e körülmény, ezt ép úgy nem tudjuk kimutatni, mint nem tudjuk a 72/73. évi kolerajárvány behatását az egyes korévek alakulására kellő pontossággal kifürkészni.

Halálozási statisztikánk e korban még csak az anyaország összes halottait s ezek közt külön az 5 éven aluliakat mutatta ki. Ime az 1871—1874. év számai:

	1871	1872	1873	1874
összes halálozás:	535.350	580.445	874.055	571.728
ezek közt gyermekek:	260.421	273.113	349.820	268.519
a gyermekek az összes halottak %-aiban:	48.7	47.5	40.0	47.0

Halálokok statisztikája nélkül is következtethetünk e számokból annyit, hogy a koleravész a gyermekeket aránylag kevésbé sújtotta ugyan, mint a felnőtteket, de a halálozást köztök mégis erősen fokozta: 1873-ban vagy 80—90 ezerrel több 5 éven aluli gyermek halván el, mint a járványmentes

valószínű életkor szerint (mit a foglalkozás és családi állapot, legalább a legdurvább vonásokban feltüntet) az egyes kor-csoportokra, mint azt pl. a németbirodalmi statisztika ujabbán teszi: lásd »Statistik des Deutschen Reichs«, herausg. vom k. Statistischen Amt. Neue Folge. Band 32. az 52° lapon a tábla 1) sz. jegyzetet.

1871. és 1874. években. Ha ezt a többletet egyenletesen osztjuk meg a szóban forgó öt életév közt, úgy az 1873 vagy inkább 1872-től 1868-ig születettek közül vagy 16—18 ezerrel kevesebb maradt életben minden egyes évben, mint 1874 és a következő évekből. Miután pedig teljesen kizártnak tekintjük azt, hogy az 5 éven felüli népességnél egy-egy életévben ekkora halálozási többlet fordult volna elő (az 1873. évi halálozási többletet az 5 éven felülieknél 220.000-re téve, már 12—14 év kimerítette volna az egész többletet, ha 16—18.000 halálalással többlet veszünk fel egy-egy korévre): következik ebből, hogy az 5 éven aluli korban erősebb nyomai kell, hogy maradtak légyen a járványnak, mint az ezenfelüli korban, tehát az 1867 előtt születetteknel.

Bár az 1872/3 évek hatását az 5 éven aluli népességre nemcsak a kolera közvetlen pusztításainak lehet tulajdonítani, hanem biztosra vehető az, hogy a halandóság már azért is nagyobb volt a gyermekek között, mert a szülői gond teljes hiánya az elárultaknál, csökkenése ott is, hol a szülő élve maradt, de az általános csapás súlya alatt a rendes gondot kifejtteni képes nem volt: mondjuk, a járvány ezen közvetett hatásai is tekintetbe jönnek s az összes okok végeredményeivel kell számolnunk: mégis természetszerűleg felmerül a kérdés, minő veszélylyel járt a járvány maga a gyermekek életére, mennyi áldozatot követelt közülök egyáltalán és más életkorban levőkhöz viszonyítva. Hazai országos statisztikánk e kérdést — a halálokok kutatása e korszakban teljesen hiányozván, felelet nélkül hagyja.

A kolera rendkívül gazdag statisztikai irodalmából legközelebb érdekel bennünket az, mi mégis hazai viszonyainkra vonatkozik, bár csakis az ország egy-, igaz, jelentékeny pontjára. Értjük a fővárosi halálozási statisztikát. A szóban forgó 1872/3. években Pesten (ld. Pestváros halandósága 1872. és 1873-ban és annak okai; írta Kőrösi József. Budapest, 1876. Egyuttal a Budapest főváros statisztikai hivatalának közleményei, XI. czím alatt is) kolerában elhalt 2.524 egyén; ezek közt volt:

0— 1 éves	142	4— 5 éves	42
1— 2 »	90	5— 6 »	35
2— 3 »	56	6— 7 »	32
3— 4 »	52	7— 8 »	31

8—9 éves	19	46—50 éves	153
9—10 »	14	51—55 »	121
11—15 »	103	56—60 »	105
16—20 »	187	61—65 »	82
21—25 »	276	66—70 »	52
26—30 »	276	71—75 »	44
31—35 »	221	76—80 »	26
36—40 »	228	80-on túl	9
41—45 »	138		

Mielőtt e számok megítélésébe fognánk, jeleznünk kell, hogy a főváros korviszonyai mások, mint az országé általában: sokkal kevesebb a gyermek és erősebb a közép életkorok aránya, mint a vidéken. Hogy tiszta képet nyerjünk, az illető korévekben levők számához kell viszonyítanunk a meghaltakat. Feltéve, hogy az 1869-iki korcsoportosulás még 1872/3-ra elfogadható (hogy nagyjában igen, azt az 1880. évi népszámlálás eredményei igazolják), úgy esett 10.000 az illető korban állott egyénre kolera miatt bekövetkezett halálozás:

a vész idején Pest népességét 1872 végére 223.000 lélekre véve fel

0—5 éveseknél átlag	190	41—45 éveseknél átlag	102
6—10 » »	72	46—50 » »	131
11—15 » »	51	51—55 » »	141
16—20 » »	69	56—60 » »	177
21—25 » »	108	61—65 » »	207
26—30 » »	105	66—70 » »	178
31—35 » »	108	71—75 » »	330
36—40 » »	131	76—80 » »	335

nevezetesen pedig az első 5 életévben belül

0—1 évesek közt . . .	249
1—2 » » . . .	235
2—3 » » . . .	150
3—4 » » . . .	144
4—5 » » . . .	130

Mint látjuk tehát, a halandóság kolerában határozottan a legnagyobb a gyermekkorban és pedig mindjárt a 1. életévben, legkisebb a 10—20. év közt, később ismét emelkedik, de csak a 60 évnél éri el újra a gyermekkor arányát.

Hasonló eredményekre jutunk, ha külföldi statisztikai adatokat veszünk szemügyre. Engel a »Zeitschrift des kön. Preussischen Statistischen Bureaus« IX. évfolyamában »Die

Cholera-Epidemie des Jahres 1866 mit einem Rückblick auf die früheren Epidemien etc.« czím alatt közzétett nagyon becses tanulmányában hivatalos adatok nyomán a következőleg állítja össze Königsberg és Berlin halálozási statisztikáját. 10.000 az illető korcsoportba tartozott egyén közül elhunyt kolerában:

	Königsbergben	Berlinben
0—1 éves	810	177
1—3 »	695	135
3—5 »	523	89
5—10 »	284	65
10—20 »	87	40
20—30 »	130	59
30—40 »	179	95
40—50 »	223	105
50—60 »	285	156
60—70 »	337	185
70—80 »	457	163

A pesti és berlini számok nagyon szép összhagot mutatnak, ellenben Königsberg, hol, mint látni, borzasztó mérvben dühöngött a járvány, feltűnő erős halálozási arányt mutat az első gyermekévekben, oly magasat, hogy azt a legöregebb korok sem érik utól.

Az angol halálokok statisztikája 1860—70-re, melyben ugyan csak egy év (1866) kolera-járványa szerepel (Supplement to the Thirty-fifth annual Report of the Registrar-General of birth, deaths and marriages in England, London 1875 LXXXIV 1.), de nem kevesebb, mint 22.945 esettel következő számokat ad 100.000 lélekre:

0—1 éves	585	0—5 éves	257	25—35 éves	70
1—2 »	279	5—10 »	73	35—45 »	100
2—3 »	154	10—15 »	37	45—55 »	130
3—4 »	112	15—20 »	27	55—65 »	173
4—5 »	106	20—25 »	41	65—75 »	221
				75—85 »	235

Mint látjuk, az angol statisztikai adatok egészen közel járnak a pestiekhez és így a németekkel is egyeznek, nevezetesen a berlini tábla és a königsbergi adatok közt mintegy közép helyet foglalnak el, mégis inkább közeledve a königs-

bergi számok menetéhez, ezzel együtt eltérve a pesti adatoktól a gyermekek rosszabb arányában.

Németországból egyébiránt más adatok is állanak rendelkezésünkre. A németbirodalmi kolera-bizottság jelentései közül az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában levő: »Die Cholera-Epidemie des Jahres 1873 im Königreich Sachsen. Im Auftrage der Cholera-Kommission bearbeitet und verfasst von R. Günther.« (Berlin 1876) című rendkívül gondos munka táblás kimutatása szerint az egyes korcsoportokra következő halálozási arány esik 10.000 lélek alapul vételével:

évek	0—1	1—5	5—10	10—20	20—30
halál	27	14	5	3	6
évek	30—40	40—50	50—60	60—70	
halál	10	16	16	21	

Bár itt csak 360 esetről van szó: az arányok menete szinte meglepően azonos az angol és német számokéval.

Ellenben más eredményre jutunk, ha a Westergaard által »Die Lehre von der Mortalität und Morbiilität. Jena 1882.« című műve 77. lapján idézett olasz kolera-statisztikát vesszük szemügyre. E szerint az 1865. évben 12.901 kolerában elhunyt következőleg oszlott meg az egyes korcsoportok szerint, mindig 10.000, az illető korban élő egyénre számítva:

évek: 0—10	10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80
halál: 28	17	36	36	44	44	72	92

E szerint az elhunytak, a 10—20 év közt beállott minimum után, a magasabb korévekben sokkal nagyobb arányt képviselnének, mint a gyermekkorban. Westergaard nagy súlyt helyez az olasz táblára; részünkről a fentebb jelzett megoszlást azért tartjuk valószínűbbnek, mert az angol halálozási statisztikában sokkal jobban megbizunk, mint az olaszban. Egyébiránt az 1884—86. évi kolerajárványra vonatkozó hivatalos olasz adatok (Statistica delle cause di morte nei comuni capoluoghi di provincia o di circondario etc. anno 1884—86) következőleg hangzanak: 10.000 élöre esett az egyes korcsoportokban kolerában elhunyt:

kor:	0—1 éves		1—5 éves		5—10 éves		10—15 éves	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1884	8·2	8·9	14·0	14·7	12·1	11·2	7·8	7·1
1885	3·0	2·2	9·4	8·4	4·6	3·9	4·0	2·1
1886	4·7	5·2	10·9	8·7	7·2	6·4	4·4	3·8

kor :	15—20 éves		20—40 éves		40—60 éves		60—80 éves	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1884	7·2	7·2	12·1	11·8	13·7	12·9	20·5	20·5
1885	2·8	2·1	3·2	2·8	3·5	2·9	6·4	5·1
1886	5·3	4·2	9·7	9·4	15·4	15·3	27·4	30·2

Ezek a számok egészen másképp haladnak, mint a Westergaard által idézettek. Az első év aránylag kedvező viszonyt mutat ugyan, de az 1—5 éves kor erős veszteségeit csak a legmagasabb korok érik utól, sőt 1885-ben, mely egyébiránt kis halálozási számokat mutat: ezek sem. Itt tehát már egészen közel állunk a fenti angol statisztika eredményeihez, egyetlen lényeges különbség az első életév kisebb halandóságában van. Ám a kolerajárvány statisztikájának a gyermekekre vonatkozó részét illetőleg utallhatunk arra, mint Engel fent idézett helyen (90. l.) mond, mikor Boroszló halálozási viszonyairól szól: »A kis gyermekek gyakran hálnak meg koleraiban tisztán görcsök között. A halálozási statisztika, mely különben is a gyermekek tekintetében szokott leghiányosabb lenni, ezeket más rovatban mutatja ki, valamint a gyomor és bélhurutban elhunytakat is; semmi kétség, hogy épp a kis gyermekeknél nagy rész e rovatokból a kolera rovatába tartoznék.« Ezek megfontolása elég jó kulcsot szolgáltat a statisztikai kimutatásokban létező eltérések indokolására s megerősít bennünket azon nézetünkben, hogy a kolera a gyermekkorra — az első 5 évre — legvégzetesebb.¹⁾ S hogy 1873. évi statisztikánkban e tény jobban ki nem domborodik, azt halálozási statisztikánk ismert hiányosságára háríthatjuk, tudva azt, hogy oly borzasztó év, minő az 1873. volt, még a megszokottnál is sokkal nagyobb rendetlenséget hozott be halálozási statisztikánkba.

Érdemesnek látszik még egy szót szólni a legújabb hazai tapasztalatokról. A szemeink előtt lefolyt kolera járvány hírlapi kimutatásai arra a meggyőződésre vezethetnek, hogy a kolera a kis gyermekeket nem támadta meg: tehát a fenti arányok, nálunk legalább, nem fogadhatók el alapul. Ezzel szemben utallhatnánk arra, mit fentebb Engel nyilatkozataként idéztünk. De nem kell megfélekedezni egy másik körülménnyel

¹⁾ Más kérdés az, hogy a gyermekek halandósága koleraiban, a felnőttekhez viszonyítva, oly arányban nagyobb-e, mint az ő halandóságuk egyáltalában, tekintet nélkül a halál okára? E helyt e kérdésre nincs okunk kitérni.

sem. Ha a kolera fertőzés eredménye, mi ma már be van bizonyítva s esetről esetre terjed: úgy az ily fertőzésre első sorban a felnőtteknek van alkalmuk, nem a gyermeknek. Ha a felnőtt, pl. apa, anya megbetegszik, reáragad a baj a gyermekekre is, ha van idő és alkalom a fertőzésre. Ha azonban a hatósági közegészségügyi intézkedéseknek sikerül kivinni, hogy a beteg azonnal izoláltatik s a fertőtlenítés nyomban keresztülvitetik: úgy a gyermek menten maradhat ott is, hol az öregebb áldozat lesz. Napjainkban ez eset szabály lehet; hogy 1872/73-ban, az egész országot véve nem volt az: az kétségtelen.

Habár tehát kellően részletezett halálozási statisztika hiányában nem vagyunk is képesek az 1872/73. évi kolera-járványnak korcsoportaink alakulására, nevezetesen a járvány által a legzsengébb életkorban találtak számerejére gyakorolt befolyását tüzetesen kimutatni: annyit a most idézett járványstatisztika által bebizonyítottunk vehetünk, hogy az 1873-ban s az előző néhány évben született gyermekek a kolera által erősen megtizedeltettek s csak természetes, hogy a legutolsó népszámlálásnál az ez évek szülötteiből jelentékenyen kevesebb egyén találtatott életben, mint a később születettekből. E magyarázat mellett harczol az a jelenség is, hogy a csökkenés ez évek körül mindkét nemre kiterjed.¹⁾

Ezzel már tulajdonkép előkészítettünk egy feleletet a még nem tárgyalt negyedik feltűnő jelenségre, értjük a 24 – 25. életév körül mutatkozó emelkedést. Ha a koleravész nagyobb pusztitást vitt végbe azok között, kik a járvány idejekor a legzsengébb életévekben voltak, mint a már idősebbek közt: úgy természetszerű, hogy bizonyos ponton túl ismét emelkedés mutatkozzék az élők soraiban s épen nem lehetlen, hogy az 1865/66-ban születettek, kik a járvány éveiben már 6—7

¹⁾ Igaz ugyan, hogy a hullámvölgy a férfiaknál mélyebb, mint a nőknél, de e körülmény nem rontja le következtetésünk helyességét. Először is ugyancsak a kolerastatisztika azt mutatja, hogy e járvány a gyermekek közt nagyobb pusztitást vív véghez, mint a lányok közt, mi az eltérést, egy részben legalább megmagyarázhatja. De e mellett az is megengedhető, sőt nagyon valószínű, hogy a kérdéses korévekben a kivándorlás is játszott már bizonyos szerepet, mely nevezetesen a férfinepesség apasztásában nyilvánul s így módosíthatja, bár el nem törli a kolera pusztításainak nyomait korstatisztikánkban. Az utóbbi mozzanatra néhány sorral alább kitérünk.

évesek voltak, már annyira ellentállottak a bajnak, hogy az a korstatisztikában is nyomot hagyott. Egyébiránt e mellett más magyarázat is képzelhető. Lehet, hogy az 1860—65—66. évek születési aránya nagyon kedvező volt, s ezért mutatkozik az a jelzett kiemelkedés. Születési statisztikánk 1866. és 65-re vonatkozó számai ilyen különös kedvező állást nem mutatnak ugyan, de a fent idézett ujonczállítási statisztikában az 1863—65. évek nagyon kimagasló helyzetet foglalnak el. Lehet tehát, hogy ez évek többlete segíti elő a jelzett kiemelkedést. De az a körülmény, hogy ez emelkedés úgy, mint a 15—24 évek közt mutatkozott apály feltünőbb a férfiaknál, mint a nőknél, arra a gondolatra vezet bennünk, hogy itt a katonaevek is zavart okoznak. A katonakötelezettség elől távozók számát nem tudjuk ugyan, mert az ujonczállításra meg nem jelentek egy és pedig ismeretlen része esetleg szülőhelyétől távol, tényleg elhalt volt: de kétségtelen, hogy e polgári kötelezettség terhe sokakat bir a hazai föld legalább ideiglenes elhagyására és ott, a hol a hajlam a kivándorlásra amugy is megvan, erősen növeli az e korban állók kivándorlását. Ezt az utóbbi tényezőt — értjük a kivándorlást — mely korstatisztikánkban sajnos, immár félre nem ismerhető nyomokat hagy hátra, alább az egyes országrészek korviszonyainak kutatásánál bővebben fogjuk méltányolni: e helyen, az anyag birálatánál, elég annak jelenlétére utalnunk.

Lehetséges volna még az előző népszámlálások segélyül vételével kísérteni meg a feltünőbb jelenségek megmagyarázását és esetleg újabb hibaforrások kiderítését. — Nehogy azonban fejtegetéseink későbbi folyamán ismétlésekbe kelljen keverednünk — hisz ily ismétlések e fejezetben úgy sem voltak egészen elkerülhetők: ez összehasonlítást ezuttal mellőzzük. Egy pontot azonban nem akarunk itt elhallgatni, miután egyéb következtetési eszközünk hiányában azt teljesen homályban kellene hagynunk: értjük a tanköteles kor egy jó részében mutatkozó erős csökkenést számainknál. E csökkenés, melyet fentebb az 1882. évi és 1878 körüli gyermekjárványokkal igyekeztünk, részben legalább, magyarázni, gyanussá válik az által, hogy mindkét előző népszámlálásnál hasonló jelenséget észlelünk. Legszembeszökőbb a mélyedés az 1880. évi népszámlálás korstatisztikájában. Itt azonban nem szabad feledni, hogy az 1872/3. év óriási halandósága a fentiek szerint azokat sujthatta

legjobban, kik 1880-ban 7-ik évükben és valamivel azon fölül állottak s így kétségen kívül hozzájárult a völgy mélyítéséhez, de hogy annak nem kizárólagos oka, azt a mélyedés kezdő-pontja, mely a hatodik életévnél (1875) van, bizonyítja és pedig annyival ékesszólóbban, mert ez év magas születési számmal dicsekszik s mint különben is kerek év, a dolgok rendes folyama mellett nem süllyedést, hanem inkább nem jelentéktelen emelkedést engedett volna várni. Nagyon valószínű, hogy a tankötelezettségnek része van a legutolsó népszámláláskor 8—12—14 év közt talált népesség alacsony számában, bár természetesen a hiba nagyságát megállapítani ép úgy nem tudjuk, mint pl. nem tudnók biztosan eldönteni, hogy a hiányzók más, fiatalabb és öregebb korévekbe besoroztattak-e vagy teljesen kimaradtak? Az a körülmény azonban, hogy mindhárom népszámlálás a rendes tankötelezettség éveit után, a 14 év körül, határozott felduzzadást mutat, némi valószínűséget kölcsönöz azon feltevésnek, hogy itt a hiányzók nem maradtak ki teljesen, hanem csak átcsusztattattak más korévekbe.

Visszatekintve már most az utolsó népszámlálás által adott korstatisztikánkról elmondottakra, be kell vallanunk, hogy a hibaforrások bőven öntötték a zavart s eléggé eltorzították a vonalat, mely az egyes évek népszámait feltünteti. Láttuk, hogy a legfontosabb hibaforrás a kor nem tudása vagy legalább nem pontos tudása s hogy annak zavaró hatása visszanyúl egészen zsenge korokra. Nem deríthető már ki biztosan, de valószínűvé volt tehető az, hogy úgy a kereseti adó alá tartozás, mint a tankötelezettség a korstatisztika szándékos meghamisításának kutforrásait képezik. Nem említettük még a hiúság befolyását az adatok meghamisítására, miután azt kimutatni — mint egyébiránt előrelátható volt — nem sikerült. Mert igaz ugyan, hogy a nők számának ez a jelentékeny kiemelkedése a férfiak vonala fölé, mely a 15 évtől mintegy a 25-ig észlelhető s az előző két népszámlálásnál is feltalálható, arra a közelfekvő gondolatra vezethet, hogy itt ezen tényező zavaró hatását lássuk, de mivel annyi más megfejtés is jöhet számba, nevezetesen a kivándorlás és katonasor egyrészt, a nők általános számbeli túlsúlya, melyet csak a gyermekágy kora csökkent meg — másrészt, teljesen elég, ha pusztán gyanunknak adunk kifejezést ebben az irányban. Egyébiránt ter-

mészetes, hogy itt oly tényezővel van dolgunk, melynek működése a számsor egyszerű vizsgálata alapján ki nem deríthető. Mert a hiúság éve: hosszú során át meghamisíthatja a koradatokat, a nélkül, hogy nyomai egy-egy évben fel volnának fedezhetők, sőt az évek bizonyos csoportjai is oly elmosódottan adják azokat vissza, hogy ellenőrzési eszközeink fenn ecsetelt nagymérvű hiányainál fogva le kell mondanunk azok kétségtelen megállapításáról. Valamivel alább, a következő fejezetben, a valószínű életkor kiszámításánál azonban jó alkalmunk lesz e nyomok egyikét bemutatni.

Alább lesz helye annak, összehasonlítást tenni hazai számaink és a külföldi korstatisztikák megbízhatósága közt. Itt azzal fejezzük be az anyag ismertetését, hogy egy kis táblázatban egymás mellé állítjuk a 10-zel végződő éveket közvetlenül megelőző és követő évek eltéréseit a köztük fekvő kerek évtől, a mint az az anyaországban az 1880. és 1890-ki népszámlálásnál jelentkezett. A kerek évhez viszonyítva ugyanis kevesebb volt ‰-okban:

életév	1880	1890	életév	1880	1890
9}	14.4	5.3	59}	71.3	68.7
11}	10.8	11.7	61}	70.2	72.4
19}	22.6	26.6	69}	63.7	68.1
21}	30.5	32.6	71}	71.7	70.7
29}	50.2	51.7	79}	65.2	56.7
31}	53.2	47.4	81}	81.3	72.5
39}	60.6	53.8	89}	72.7	61.8
41}	62.2	58.1	91}	86.7	87.3
49}	65.7	61.0			
51}	69.2	63.2			

Némi kis javulás látszik ugyan az utolsó népszámlálásnál, de az távolról sem olyan, hogy belőle reményt merithetnénk arra, hogy a hibák idővel magoktól megszűnjenek.^{1) 2)}

¹⁾ Nem emlékeztünk meg fent abbéli gyanunkról, hogy a legeslegzsengőbb korévben állók: a 0—1 és 1—2 évesek hiányosan vétettek fel népszámlálásunk alkalmával, hogy számot tevő részük abból kimaradt. Születési és halálozási statisztikánk nem olyan, hogy abból e feltevésünkre kétségen kívül álló bizonyosságot merithetnénk és mivel messze vinne, ha gyanunk indokait kellőleg kifejtteni akarnók, jobbnak láttuk arról hallgatni és vele e helyre vonulni vissza.

²⁾ Csatoljuk itt még az 1890. évi népszámlálásnak nyers koradatait az egyes születési évek szerint a Szent István koronája alá tartozó egész területre. A két nem szerint különválasztva találtatott:

Születési év	Férfi	Nő	Együtt	Születési év	Férfi	Nő	Együtt
1890	277.539	273.675	551.214	1838	75.906	72.378	148.284
1889	212.722	212.047	424.769	1837	63.431	57.374	120.855
1888	247.100	247.512	494.612	1836	66.650	62.305	128.955
1887	246.951	248.928	495.879	1835	75.634	81.200	156.834
1886	240.415	243.278	483.693	1834	64.874	61.188	126.062
1885	233.523	232.022	465.545	1833	51.981	45.490	97.471
1884	227.042	226.945	453.987	1832	52.439	51.952	104.421
1883	214.613	215.953	430.566	1831	34.854	32.933	67.787
1882	210.803	209.595	420.398	1830	92.698	123.849	216.547
1881	182.001	179.148	361.149	1829	31.601	28.587	60.188
1880	193.062	192.375	385.437	1828	41.138	40.969	82.107
1879	171.725	168.557	340.282	1827	35.182	33.466	68.648
1878	189.774	190.399	380.173	1826	34.731	34.350	69.081
1877	172.022	172.643	344.665	1825	44.872	49.312	94.184
1876	182.516	187.044	369.560	1824	35.060	32.952	68.012
1875	178.583	183.992	362.575	1823	28.156	25.973	54.129
1874	157.124	169.272	326.396	1822	28.422	27.284	55.656
1873	138.583	151.400	289.983	1821	17.601	16.169	33.770
1872	142.448	160.442	302.890	1820	48.063	58.196	106.259
1871	114.927	117.697	232.624	1819	16.966	14.202	31.168
1870	139.511	180.010	319.521	1818	19.175	18.381	37.556
1869	122.839	114.645	237.484	1817	14.759	13.519	28.278
1868	130.521	147.006	277.527	1816	13.535	12.840	26.375
1867	123.401	120.366	243.767	1815	15.803	16.726	32.529
1866	147.902	147.855	295.757	1814	10.078	9.826	19.904
1865	143.155	159.894	303.049	1813	9.069	8.396	17.465
1864	142.845	146.417	289.262	1812	8.594	8.617	17.211
1863	155.456	129.583	265.039	1811	5.094	4.620	9.714
1862	143.008	153.160	296.168	1810	10.362	12.475	22.837
1861	99.761	88.614	188.375	1809	3.291	2.900	6.191
1860	167.978	220.134	388.112	1808	2.962	3.043	6.005
1859	107.370	95.040	202.410	1807	2.282	2.242	4.524
1858	131.427	128.981	260.408	1806	1.933	2.144	4.077
1857	118.706	103.176	221.882	1805	2.208	2.578	4.786
1856	112.152	105.015	217.167	1804	1.355	1.505	2.860
1855	129.450	137.406	266.856	1803	917	1.007	1.924
1854	113.862	110.621	224.483	1802	901	1.096	1.997
1853	100.931	92.265	193.246	1801	543	595	1.138
1852	126.501	121.506	248.007	1800	1.206	1.664	2.870
1851	88.864	73.136	162.000	1799	169	201	370
1850	161.141	194.504	355.645	1798	146	196	342
1849	78.689	68.807	147.496	1797	110	118	228
1848	110.496	109.414	219.910	1796	108	116	224
1847	74.447	67.580	142.027	1795	179	238	417
1846	80.981	78.589	159.570	1794	107	119	226
1845	112.141	118.892	231.033	1793	78	92	170
1844	94.107	84.351	178.458	1792	69	95	164
1843	73.703	65.372	139.075	1791	41	69	110
1842	93.085	90.570	183.655	1790	104	111	215
1841	64.494	55.036	119.530	1789 és alul	122	148	270
1840	135.201	170.967	306.168	ismeretlen korú	4.330	5.928	10.258
1839	60.586	52.066	112.652	Összesen	8,668.173	8,795.616	17,463.789

DR. RÁTH ZOLTÁN.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

(Felolvasatott a magy. tud. Akadémia II. osztályának 1892. évi november hó 7-kén tartott ülésén.)

Valamely vármegye közgazdasági és közművelődési állapotának közvetlen tapasztalatok alapján való megírása nemcsak azért nehéz, mert a tömérdek változatban jelentkező viszonyok beható ismeretét föltételezi, hanem még inkább azért, mert ha minden egyes tényt vagy intézményt a legalaposabban megfigyelünk is, ítéletünk szigorú tárgyilagosságában magunk sem bízhatunk. Mennél szorosabb kötelékek fűznek valakit a vármegyéhez: észlelései, kritikája annál kevésbé lehetnek megóva az elfogultságtól. Vérmérsékletéhez képest vagy szebbnek lát mindent, mint a milyen tényleg, vagy rossznak, helytelennek találja a jót is, mert szeretné, hogy még jobb legyen.

A temperamentum szülte túlzások, szerintem, csak akként ellensúlyozhatók, ha a közvetlen megfigyelés eredményeit a statisztika tűzpróbája alá vetjük, vagy megfordítva, ha a statisztikai adatokból vonjuk le következtetéseinket, melyeknek helyességét észleleteink megerősítik.

E szerint például ha jelezni fogjuk, a mit számos esetben alkalmunk volt megfigyelni, hogy Zemplén vármegye gazdái nem tartják meg a helyes arányokat gazdaságukban, vagy hogy kivándorlóink nem állandó letelepedési szándékkal mennek ki Amerikába, vagy hogy a magyarság térfoglalása megyénkben első sorban a görög-katholikus ruthének rovására történik, mindezt statiszticze is igazoljuk. Viszont ha azt találjuk, hogy a nemzetközi statisztika által normálisnak tekintett halálhalyozási arány vármegyénkben még egy évben sem fordult elő, ebből következtetni fogunk a közegészségi viszonyokra s ebből

indulva ki, talán nem fog bennünket senki elfogultsággal vádolni, ha még oly sötét színeket használunk is a közegészségügyi állapotok ecsetelésénél.

Ezzel a módszerrel még egy más nehézséget is legyőzhetni vélünk.

Zemplén vármegyéről nem lehet elmondani, a mit Szepes vármegye monographusa jelzett saját megyéjére vonatkozólag, hogy t. i. az közgazdasági és társadalmi tekintetben határozott egységet képez. Nálunk minden vidéknek, jóformán minden járásnak megvan a maga specificus jellege. A Krajnya, vagyis a határszél, valamint a gálszécsi és tóketerebesi fensík, a Hegyalja, a Bodrogköz, a Harangod stb., földrajzi, ethnographiai, közgazdasági, társadalmi, éghajlati és talajviszonyaikra nézve annyira különböznek egymástól, mintha nem is egy-ugyanazon megyének volnának alkatrészei. Ennélfogva, bárki írnia is meg a megye monographiáját, ha kizárólag saját tapasztalataira akarna támaszkodni, évekig kellene egy-egy vidéken laknia, hogy feladatának emberül megfelelhessen. A statisztika segélyével ellenben helyismeretének hézagait kitöltheti.

E sorok írójának csaknem két évtizeden át volt alkalmá Zemplén vármegye közgazdasági és kulturális életjelenségeit figyelemmel kíséreni; bejárta annak minden zugát; megbízható élő kútforrások tájékoztatása alapján azokkal a vidékekkel is közelebbről megismerkedett, melyeknek viszonyaiba csak mint turista futólag pillanthatott be; a Hegyalja egy kies pontján él ma is s állandó összeköttetésben van a megye közgazdasági és közművelődési fejlődésének tényezőivel. Épen ezért mert vállalkozni Akadémiánk nemzetgazdasági bizottságának felhívása folytán arra, hogy az ország színe előtt bemutassa vármegyéjét jelen állapotában, folytonosan utalva egyszersmind az erőforrásokra, melyek a szebb jövőndő alapját képezik.

I. FÖLDRAJZ, KÖZLEKEDÉS.

Zemplén vármegyénél, melynek területe 6302 négyszögkilométer, csak kilencz vármegye nagyobb. Alakjára nézve olyan forma, mint Olaszország; mint egy hatalmas lovagcsizma sarok nélkül. Éjszakon Gácsországgal határos s lenyúlik egész a Sajóig. Ha Ujhelynél elválnák s alsó részét szétosztának a szomszéd vármegyék közt: bizonyára formásabb lenne; de jórészen elveszítene azt a magyar elemet, mely a

megye politikai jellegére, szerepére évszázadokon át döntő befolyással volt. Nem is juthat eszébe senkinek, hogy azt, a mit az ősök bölcsesége alkotott, botorul szétrombolja.

A vármegye határait nagyjából a természet alkotta. Hegyek és folyamok veszik körül s választják el a szomszéd vármegyéktől.

Éjszaki részén, az Ondava völgyétől, illetőleg Szvidnitől a Cziróka völgyéig, Orosz-Ruszkáig, a vadregényes határhegység, illetőleg a sztropko-szinnai hegycsoport húzódik végig, több helyen megszakítva kisebb-nagyobb völgyek és mellékvölgyek által, melyeket nem nagyon régen a kóborló ruthének népesítették be. Legmagasabb csúcsai a Rjaba-Szkala és a Rauka, Zemplén és Ung megyét, valamint Gácsországot választják el egymástól.

Nyugat felől a határt az Eperjes és Hanusfalva közt kezdődő és Szántónál, illetőleg Tokajnál végződő Simonka vagy eperjes-tokaji hegyláncz képezi, melynek főgerince 3—4000 láb magasságú, legnagyobb csúcsai az 5000 lábat meghaladják, az újhelyi Sátorhegytől kezdve azonban dombokká, apróbb hegyekké lapul el s ezt a részét nevezik Hegyaljának. A hosszú hegylánczot Tokajnál mintha elvágták volna. A tokaji ugynevezett Nagyhegy, mint egy hatalmas sátor, Bodrog-Keresztúr felé apróbb dombokra támaszkodva, a nagy magyar alföldre tekint s a budapest-miskolci vonalon utazónak már Emődnél szemébe tűnik.

Kelet és dél felől a Tisza, Latorcza és Laborcz folyamok, valamint Sztárától kezdve a 30 mértföld hosszúságú Vihorlát-Gutin hegyláncz a természetes határvonal. A Vihorlát legszebb pontja a geologiai szempontból is igen érdekes szinnai kő. A ki innen valaha élvezte a gyönyörű kilátást a Hegyaljára, a beregszászi, gácsországi, máramarosi hegyekre, soha el nem felejtheti.

Földrajzi tekintetben vármegyénk rendkívül változatos. Határainak egyrésze s az egész felvidék hegyekkel borítva; a dereka egy hosszú, tágas, termékeny fensík, mely Gálszécsen alul kelet felé mindinkább ellapul s alsó vidéke a Hernád, Sajó és Tisza mentén, valamint a Bodrog, Latorcza és a Tisza között fekvő Bodrogköz a leggazdagabb, buja földekkel megáldott síkság.

A vármegye területét a folyamok, patakok egész hálózata szeli keresztül-kasul, melyek mind a Tisza vizét táplálják. A Tisza Kis-Tárkánynál lépi át vármegyénk határát; Karádnál Berczel felé Szabolcsba csap át s csak Tokajnál tér ismét vissza; de itt egy hatalmas kanyarulattal megint elhagyja a vármegyét s Tisza-Lúcz határában tér másodszor vissza, hogy Kesznyétennél végleg búcsút vegyen tőlünk. A megye alsó részén három folyót vesz fel magába: a Taktát s a Hernáddal Köröm község határában egyesült Sajót. Feljebb, Tokajnál a Bodrog szakad belé. Ennek főalkatrésze a Tapoly és az Olykával egyesült Ondava, melyek Rákóczon a szabályozás következtében összeköttetvén, hivatalosan Felső-Bodrognak neveztetnek; mellékvizei továbbá a Latorcza s a vármegye éjszaki csúcsán eredő Laborcz a Czirókával, Udvával és Viravával.

Ezeken kívül számuk nincs az említett folyamokba ömlő apróbb vizeknek, patakoknak.

Sajnos azonban, hogy a természet emez adományait a lakosság nem használja ki eléggé.

A halászat úgy a Bodrogban, mint a Tiszában évről-évre hanyatlik. A szabályozási munkálatok, különösen az átmetszések, melyek a víz folyását meggyorsították; a halászat okszerűtlen gyakorlása; az 1888: XIX. törvényczikk rendelkezéseinek a szükséges felügyelet hiánya következtében ignorálása s különösen az a körülmény, hogy a halászat közgazdasági jelentőségét a magyar társadalom általában nem tudta mindedig kellőképen méltányolni: mindmegannyi okai halállományunk fokozatos pusztulásának. A legnemesebb halfajok kiveszőfélben vannak. A süllő, a kecsége évről-évre drágább, mert évről-évre kevesebb. De a tiszta vízű, kavicsos medrű hegyi patakokban is igen megritkult a pisztráng.

Öntözésre sem használják fel vizeinket. Míg az éjszaknyugati megyék tótjai, sőt a Fogaras megye havasai alatt lakó oláhok is szorgalmasan öntözik rétjeiket: nálunk nem hogy a paraszt, de még a nagybirtokos sem látja be ennek óriási előnyét. Mily könnyű volna pedig például a töltések közé szoritott Bodrog iszapos vizével a Bodrognaköz legelőit, kaszálóit, zsilipek és csövek segítségével kora tavasszal és ősszel elárasztani, megkövэрíteni!

De vízi útaink a forgalom előmozdítására sem szolgálnak. A Bodrog Sárospataktól Tokajig, vagyis 30³⁴ kilométer

hosszúságban hajózható. Az ötvenes, hatvanas években gőzhajó is közlekedett rajta. Utoljára 1879 nyarán láttunk a Bodrogon gőzhajót, mikor a tiszaszabályozási munkálatok megvizsgálására meghívott külföldi szakértők tették meg azon az utat Tokajtól a pataki hidig. A parti községek lakói meg is bámulták a vizen mozgó nagykéményű szörnyeteget. Ma már azonban halászcsonaknál egyéb a Bodrog kanyargós vizén nem fordul meg.

A forgalmat kizárólag a vasuthálózat és a közutak közvetítik.

A magyar államvasutak éjszaki és éjszak-keleti fővonala húzódik végig vármegyénken, elágazva Szerencsnél Nyiregyháza és Sátoralja-Ujhely, Ujhelynél Csap és Legenye-Mihalyi, Legenye-Mihalyinál Mező-Laborcz és Kassa felé.

A legenyemihalyi-mezőlaborczi vonalat az állam 1889-ben az első magyar-gácsországi vasuttársaságtól váltotta meg s ugyanakkor az éjszak-keleti vasut kezelése alá bocsátotta. A megváltás nemcsak forgalmi, de pénzügyi szempontból is szerencsés gondolat volt, a mennyiben ez a vasut állami garantiát élvezett s évről-évre deficittel küzködven, az állam pénztárát oly öszszeggel terhelte, a mi a megváltás fejében fizetett évjáradékoknak felelt meg. Az állam tehát a megváltással nem vesztett semmit, hanem ellenkezőleg a különben is viselendő terhek recompensatiójául megnyerte, mint tulajdonos, a vasut feletti rendelkezési jogot.

Az éjszak-keleti vasut-részvénytársaság szerencs-ujhelyi, ujhely-kassai, ujhely-máramarosszigeti fő-, valamint másodrendű vonalaira az 1890:XXXI. törvényczikkben nyert felhatalmazás alapján a kormány szintén rátette a kezét. Ezeknek államosítása — mint a pénzügyi bizottság, jelentésében kifejezte — forgalmi, díjszabási és pénzügyi szempontból hasonlóképen indokolva volt s egy láncszemét képezte ama forgalmi politikának, mely az eddigi államosításokban is kifejezésre jutott.

A szerencs-mezőlaborczi vonalszakasz, mely Budapestet Przemysl-lel, illetőleg a krakkó-leMBERG-czernoviczi pályával a legegyszerűbb irányban köti össze s mely ennél fogva nagy stratégiai jelentőségű, kettős vágánnyal van ellátva. A második vágányt a magyar államvasutak aszód-hatvan-miskolcz-szerencsi szakaszán 170 km. hosszúságban, a magyar éjszak-keleti vasut szerencs-legenyemihalyi szakaszán 62 km. s az első magyar-

gácsországi vasut legenyemihalyi-mezőlaborczi szakaszán 104 kilométer hosszúságban 1888-ban rakták le abból a czélból, hogy az ország éjszaki és éjszak-keleti részének védelmére mennél nagyobb tömegek minél rövidebb idő alatt s mennél nagyobb forgalmi biztonság mellett legyenek rendeltetésök helyére szállíthatók.

Helyi érdekű vasut vármegyénkben csak egy van: a gr. Forgách 5 km. hosszúságú bacskói erdei lóvasutja, mely a dargói államúttal köti össze a tulajdonos erdőségeit s melyet az idén nyitottak meg.

A múlt évben Junker és Gartner budapesti czég a homonnai állomásból kiindulólág Hazsina, N.-Kemencze, Cz.-Hosszúmező, Szinna, Sztakcsin, Sztarina és N.-Polena községek érintésével Orosz-Ruszkáig vezetendő helyi érdekű vasut kiépítése czéljából az előmunkálatokra engedélyt kapott. Ha ez a terv sikerülne: a Cziróka két oldalán elterülő rengeteg őserdőt jobban ki lehetne használni. Talán a szinnai uradalom jelenleg szünetelő vaskohói is megkezdhetnék ismét működésüket s az elég jókarban tartott hatalmas bükkös erdők tövében gyártelepek alapítására kedvet kapnának egyes vállalkozók.

Zemplén megye, úthálózatának nagyságára nézve a vármegyék közt első helyen áll. Az állami útvonalak jó karban vannak; a törvényhatósági utak kiépítése és reconstruálása most van folyamatban.

A legrégebb állami út a vármegye derekát keresztülszelő nagymihály-dargói, mely a kassa-ungváriának egyik szakasza. 1884-ben vette át az állam a miskolcz-gerendai utat, melynek Gesztelytől Gerendáig terjedő szakasza vármegyénk területére esik s az utóbb említett községnél a nagymihály-dargói útba fut. A megye kellő közepén fekvő Gerendán, illetőleg Nagymihályon túl állami út nincs s így a magyar államvasuttal párhuzamos nagymihály-mezőlaborcz-palotai utat, mely a leg-egyenesebb irányban vezet Gácsországba s mely ép ennél fogva hadászati szempontból különös figyelmet érdemel, a törvényhatóság tartja fenn.

A közutakra vonatkozó 1890-diki törvény már eddig is sokat lendített nálunk a közutak ügyén, daczára annak, hogy végrehajtása sok nehézséggel jár. A különben is erősen megterhelt adófizetők minden új tehertől természetsszerűleg idegenkedvén, az utak fenntartási és építési költségeinek fedezésére

szolgáló, nálunk ez idő szerint 6⁰/o-os utadót nem fizetik szívesen. A jelen év második felében az utadó-hátralék kerek-számban 138.000 forint volt, a mi épen az egyévi utadó-kirovás értékének felel meg. Ezen a bajon a törvény végrehajtásában alkalmazandó nagyobb szigor csak pillanatnyilag segíthet. A helyzet gyökeresen akkor és abban a mértékben fog javulni, a mikor és a mily mértékben tapasztalni fogja a közönség, hogy az utadó olyan gyümölcsöző befektetés a részéről, melynek első sorban ő maga veszi hasznát. De elkerülhetetlenül szükséges, hogy az útfenntartás költségeihez az állam is nagyobb arányban járuljon az eddiginél, annyival inkább, mivel a jelenlegi törvényhatósági utak egyrésze honvédelmi célokra is szolgál s így azoknak jókarban tartása országos érdek.

II. NÉPESSÉG.

A legújabb népszámlálás adatai szerint Zemplén vármegyét népességszámra nézve csak 13 megye előzi meg. A Tisza jobb partján fekvő megyék közt azonban Zemplén az első, 299.197 lakossal. A mindjárt utána következő Borsod lakosságának száma kerek-számban 217.000.

Tíz év alatt a népességszám több, mint 21.000-el, vagyis 7.59⁰/o-al szaporodott, dacára annak, hogy közegészségi viszonyaink ez alatt az idő alatt lényegesen nem javultak, a kivándorlás pedig évről-évre fokozódott.

A kivándorlás statisztikáját 1879. évi augusztustól, vagyis a tömegesebb kivándorlás kezdetétől 1891. év végéig Bodiczky Ede, vármegyénk főlevéltárnoka, a következőkben állította össze:

	Kivándoroltak	Visszatértek	Távol maradtak
Varannói járásból	5.887	2.018	3.869
Homonnai »	4.527	1.892	2.635
Gálszécsi »	4.335	1.163	3.172
Nagymihályi »	3.937	628	3.309
Sztropkoi »	1.940	395	1.545
Szinnai »	1.255	306	949
Sátoraljaijh. »	1.173	212	961
Bodrogközi »	379	53	326
Tokaji »	355	43	312
Szerencsi »	152	8	144
Összesen :	23.940	6.718	17.222

Tévedés azt hinni, hogy a nagymérvű kivándorlást *kizárólag* az elszegényedés és a közterhek folytonos emelkedése okozza. Népünk ma sem szegényebb, mint volt tíz évvel ezelőtt; a közterhek sem súlyosabbak. Ha a homonnai vagy a szinnai orosz a nyomort mégis megsokalva, vándorbotot vesz a kezébe, hogy jobb hazát keressen, ez érthető. De csatlakozik hozzá az a pataki paraszt is, kinek kevés hiján 28.000 katasztrális holdnyi gazdag határ áll rendelkezésére, a hol a becsületes munkát tisztességesen megfizetik. Igen, mert azt hiszi, hogy Amerika Eldorádó, honnan kincscsel meg-
 rakodva tér haza. A legtöbb embert arra, hogy a haza földjétől megválják, a vagyongyűjtés vágya bírja rá, melyet annál kevésbé képes magában leküzdeni, mivel az Amerikában tartózkodók pénzes levelekkel dokumentálják, milyen jó dolguk van az új világban. Csak a postahivatalok útján évenként körülbelül másfél millió forint érkezik vármegyénkbe Amerikából. Ki tudja, hogy azok, a kik visszatérnek, ezen kívül még mennyit hoznak magukkal.

Sajnos azonban, hogy miként a fennebbi statisztika is mutatja, a kivándorlottak nagyobb része távol marad.

Számos levelet olvastam már, melyben keservesen panaszkodik az Amerikában sanyargó családfő, hogy az erős, túlfeszített munka egészségét aláásta, keresetképességét már-már tönkretette s hogy maga is alig tud élni, nem hogy családját támogathatná. Mi természetesebb, mint az, hogy a ki ily helyzetbe jutott, szívesen visszajönne családjához, csak hogy nincs miből. Mikor kiment, a száz forintnyi útiköltség előteremtése végett potom áron elvesztegette marháját, azután az uzsorástól vett fel pénzt, kamatba átadván annak használat végett földcsékjét; azóta persze az uzsorás tulajdonosává vált az átvett birtoknak. Nehezen, nagy bajjal jutott tehát a szerencsétlen ember az ígéret földére; de még nehezebb rá nézve a hazatérés.

Az imént közlött kimutatás szerint a homonnai járásbeli kivándorlottakból 42°/_o, a varannóiakból 35, a gálszécsiekből 26, a szinnaiakból 24, a sztropkóiakból 23, az ujhelyiekből 18, a nagymihályiakból 16, a bodroglókőiakból 14, a tokajiakból 12, a szerencsiekből 6°/_o tér vissza.

A magyarlakta járások kivándorlói tehát — habár számuk aránytalanul kisebb, mint a túlnyomólag tótok és oroszok

által lakott felső járásbelieké — nagyobbára az idegen földön vesznek el. A nagymihályi tótok közül is künn marad 84°/. A többi járások tót és orosz kivándorlói kisebb arányban maradnak távol és általában szerencsésebbek a magyar kivándorlóknál. Minthogy a szláv fajnak, különösen az oroszoknak vérében van a kóborlás: könnyen beletalálja magát az idegen viszonyokba, e mellett élelmes, szorgalmas, takarékos, csekély igényű s a legnehezebb és a legkellemetlenebb munkától sem irtózik. Nem csuda, ha ily tulajdonságok mellett, kevés kivétellel, boldogul oda künn. Nemcsak hogy az adósságait fizeti ki, de acquirál is amerikai pénzzel. A szinnai, homonnai, sztropkói orosz parasztasszony mikor megkapja férjétől Amerikából a pénzt: legelőször is az adóhivatallal hozza rendbe a dolgát, azután az adósságából farag le annyit, a mennyit lehet s végezetül nagy áldomást csap. Az utóbbi semmi esetre sem marad el; a korcsmáros a kincstárral és a hitelezővel szemben rövidséget nem szenved.

Az asszonyt és a gyereket a legtöbb kivándorló itthon hagyja, jeléül annak, hogy nem állandó letelepedési szándékkal megy ki, mint a németországi kivándorlók, kiknek több mint fele, a newyorki osztrák-magyar konzul jelentése szerint, családját is magával viszi. Hogy a mi kivándorlóink legnagyobb kontingensét a munkaképes férfiak teszik, azt a sorozási statisztika mutatja. A jelen év folyamán megtartott sorozás alkalmával ugyanis a felhívott hadkötelesek közül távol maradt a gálszécsi járásból 59, a nagymihályiból 58, a sztropkóiból 52, a homonnaiból 47, a szinnaiból 33, a bodrogköziből 25, a szerencsiből 17°/.

A mellett azonban, hogy a kivándorlás az activ munkakerőt apasztja, a mi tapasztalataink szerint, a közerkölcsiségre is káros hatással van. A vadházasságok elszaporodtak; a családi élet a maga tisztaságából sokat veszített.

S mégis a kormány ma már a kivándorolni szándékozókat a csendőrrel nem véteti üldözöbe, miután belátja, hogy az erőszak itt mitsem használ. Csökkenni és megszűnni a baj bizonyára csak akkor fog, ha az állam az iparfejlesztés érdekében tervszerű, nagyszabású actiót indít s ha ebbeli működését megfelelő siker koronázza.

Szerencse, hogy a nagymérvű kivándorlás következtében, habár a kivándorlottak közül 72°/o távol maradt, népessé-

günkben olyan hézagok nem támadtak, melyeket kedvezőbb közgazdasági viszonyok közt rövid idő alatt ki ne lehetne tölteni.

Megyénknek tíz év alatt majdnem háromszázezerre szaporodott népessége túlnyomólag három vallásfelekezethez és három nemzetiséghez tartozik.

Az összes népesség 37·09⁰/₀-a r. katolikus, 30·82⁰/₀-a g. katolikus s 19·61⁰/₀-a református. Erősen van még képviselve a zsidó hitfelekezet is, t. i. 10·19⁰/₀-al. Nemzetiségre nézve 47·19⁰/₀ magyar, 35·92⁰/₀ tót, vagy a mint Hunfalvy nevezi, szlovák és 10·37⁰/₀ ruthén vagy orosz.

A három nemzetiség közül tíz év alatt *csakis a magyar szaporodott* és pedig körülbelül 3⁰/₀-al. Ez a térfoglalása a magyarságnak azért meglepő, mert megyénkben az a nemzetiség, mely a beolvadásra mindenütt a legtöbb hajlandósággal bír, t. i. a német, mindössze 5·19⁰/₀-al szerepel s mert a velünk, magyarokkal számra nézve versenyző tótok tudvalevőleg szívesen ragaszkodnak nyelvökhöz, szokásaikhoz.

Ha általában igaz, a mit Grünwald állított, hogy Magyarországon vannak tót nyelven beszélő lakosok, de tót nemzetiség nincsen: akkor áll ez különösen a mi tótjainkra, kikben a nemzeti öntudat, a faji összetartozóság érzete egyáltalában nincsen kifejlődve. Merem állítani, hogy nincs az az ékes-szólvó agitátor, a ki a zemplénmegyei tótban ma ezt az öntudatot képes lenne fölébresztetni. Meg sem értené a mi tótunk a panszláv jelszavakat, nemhogy lelkesedni tudna azokért.

De viszont anyanyelvéről sem mond le egykönnyen, nemcsak azért, mert igen nehezen tanul meg más nyelvet, hanem mert szüksége sincs rá, hogy anyanyelvét mással cserélje fel. Az ő nyelve olyan, mely — mint mondani szoktak — ragad az emberre. Ha tehát szolgálatba áll: gazdáját ő tanítja meg a maga nyelvére s ha gazdája vagy földesura magyar, ez annál könnyebben megy, mivel a magyarnak különben is természete az alkalmazkodás. Ujhelyen felül úri házaknál még a belső cselédek is többnyire tótok, kiknek kedvökért az egész ház apraja-nagyja megtanul tótul. A terebesi, gálszécsi, kelecsenyi, nagymihályi tót megérti a magyar szót, de azért a magyar kaputrokkos ember, bármily nehezeére esik is neki, tótul beszél vele.

A tótoknak nyelvökhöz való ragaszkodását mi sem mutatja inkább, mint az a tény, hogy felvidékünkön még

ma is van nyolcz olyan *kálvinista* egyház, a hol részint csak tótul, részint tótul is kell predikálni. A nyolcz közül háromban, nevezetesen Gálszécsen, Tussán és Lasztoméron tisztán tót az isteni tisztelet nyelve; a többiben a tót prédikáció előtt az előimát magyarul mondják el vagy pedig minden harmadik vasárnap tót prédikációt tartanak.

A tiszánineni egyházkerület, melyhez a felsőzempléni egyházmegye tartozik, néhány évvel ezelőtt a püspök indítványára az említett egyházmegyét felhívta, hogy minden lehető eszközzel hasson oda, mikép »ott, a hol az isteni tisztelet eddig folytonosan szláv nyelven tartatott, addig is, míg az éberebb gondozás majdan lehetővé tenné kizárólag nemzeti nyelvünk használatát, az isteni tisztelet magyarul és szlávul felváltva tartassék«. Az egyházmegye meg is tette erre nézve a szükséges intézkedéseket; de különösen a lasztoméri kálvinista tótok határozottan követelték a régi állapot fenntartását. A magyar pap tehát — mert hiszen Sárospatakról, az egyházkerület theologiai intézetéből tót pap hogy is kerülne ki!? — az ugynevezett »magyar vallás« hitelveit tótul kénytelen nekik még mindig hirdetni.

Különös jelenség, de nemcsak nálunk tapasztalható, hogy míg a tót a megmagyarosodástól annyira idegenkedik: az orosz, ott, a hol magyarokkal érintkezik, ha lassan is, de magyarrá lesz. Pedig a tót és orosz, nyelvére nézve alig különbözik egymástól s így a magyar nyelv elsajátítása — a mennyiben megmagyarosodásuknak ez lenne a legfőbb akadálya — egyikre nézve ép oly nehéz, mint a másikra nézve.

Aligha csalódunk, ha ama jelenség okát abban keressük, hogy a tót nemcsak szívósabb, de olyan assimiláló képessége is van, a mi a ruthénben hiányzik. Sasinek, a turóczzsentmártoni »Matica Slovenská« volt titkára a szlovákokról irt tanulmányában méltán dicsekszik fajrokonainak assimiláló képességével, melynek hatása különösen a németek és tótok által vegyesen lakott vidékeken tapasztalható. De mi is jelezhetjük, hogy a Szepességen a németeket rohamosan szívja fel magába a tót elem.

A magyarság térfoglalása Zemplén megyében első sorban a ruthének rovására történik. A gör. katolikusok eredetileg mind ruthének voltak s míg jelenleg az összes népesség 30·82⁰/0-a görög katolikus, csak 10·37⁰/0-a ruthén. Ez a

20·45⁰/₀-nyi különbséget a vallás és a nemzetiség közt azt jelenti, hogy 30 ruthén közül 20 magyarnak vallja magát. S a ruthének magyarosodási processusa szakadatlanul tart. Az 1890-iki népszámlálás szerint a görög katolikusok 0·39⁰/₀-kal szaporodtak, de a ruthének 0·92⁰/₀-kal fogytak, tehát a magyarság hódítása a ruthénekkal szemben 0·53⁰/₀-kal fejezhető ki.

A ruthén — talán azért is, mert eszesebb a tótnál — könnyebben tanulja nyelvünket s ha megtanulta: szívvel-lélekkel magyarrá lesz.

Ujhely környékén Borsi, Toronya, Ruda - Bányácska, Zemplén; a Bodroglón Kis-Dobra, Agárd, Szerdahely, Lelesz-Polyán, Vajdácska; a Hegyalján Sárospatak, Olaszi, Tolcsva, Zombor, Szerencs, Tokaj, Keresztúr, stb., ma már tiszta magyar községek, miután orosz lakói a magyarságba teljesen beolvadtak. A sárospataki vagy az agárdi vagy a vajdai gör. katolikus oroszul imádkozik ugyan, de nem ért belőle egy szót sem.

A ruthének közül ma már csak a határszélen, a szinnai, homonnai és sztropkói járásban lakók beszélnek oroszul, mivel a mi nyelvünket elsajátítani nincsen alkalmuk. A svicskár — így nevezik a felvidéki ruthént, kinek szűre gallérját gyertyabélhez hasonló fonalak ékesítik — az alatt az egyikét hét alatt, melyet mint képes évenként az alföldön tölt el, nyelvismereteit nem igen gyarapíthatja. De a magyar nemzethez való ragaszkodás tekintetében nem engedi magát elmagyarosodott hit- és fajrokonai által túlszárnyaltatni.

A hazafias gör. katolikus papoknak és tanítóknak van rá gondjuk, hogy hiveikben, — kiknek őseik Rákóczi és Tököly zászlói alatt harcoltak s 1849-ben sem szegődtek ellenségeinkhez, — a magyarok iránti hagyományos rokonszenv meg ne fogyatkozzék. A sárospataki főiskola egyik folyosóján egy régi, rozszant asztal látható, melyen a hagyomány szerint II. Rákóczi Ferencz 1703-ban egy éjet töltött s melyet a Budpalócz helységben élő Duzsár nevű orosz család kegyelettel őrzött meg az utókor számára. A nemzeti reliquiával szemben tanusított eme kegyelete az orosz családnak az, a mi világot vet általában a ruthének hazafiságára.

A fennebbiek után azt hiszem, méltán állíthatom, hogy

Zemplén vármegye nemzetiségi statisztikája a magyarság szempontjából különösen a gör. katolikus ruthének simulékonysága folytán válik évről-évre kedvezőbbé.

Annál lassúbb tempóban halad a zsidók magyarosodása.

Zsidó és zsidó közt azonban különbséget kell tennünk. A haladók, vagyis a kongresszuspártiak, nálunk is, mint országszerte, nyelvökre, szokásaikra nézve megszűntek idegennek lenni. De ezeknek száma igen csekély. Ujhelyben külön hitközséggé alakultak, egyebütt csak szórványosan találkozunk velük. Annál többen vannak az orthodoxok. Ezek két részre oszlanak. Mind a két résznek közös jellemvonása a kizárólagosság. Ősi vallási szokásaikhoz való makacs ragaszkodásuk lehetetlenné teszi rájuk nézve a művelt társadalomba való belépést; a társadalomban egy egészen elkülönzött érdekkört alkotnak, mely a többi érdekkörökkel felette laza összeköttetésben áll. Csakhogy míg az egyik részben megvan a hajlandóság és az igyekezet a nemzettel való egyesülésre: a másik, az u. n. chassid felekezet, idegennek tekinti magát közöttünk.

A hegyaljai és a bodrog-, valamint taktaközi orthodox zsidók asszonyai, gyermekei otthon épen úgy, mint az utcán magyarul beszélnek s csak a férfiak egymás közt, a »börzén« — a mint piaczi összejöveteleiket nevezik nálunk a keresztyének — használják azt a bizonyos jargont; míg ellenben a chassidaeusok a magyar szótól irtóznak, miután vallásuk szigorúan tiltja nekik bármely művelt nyelv használatát. Ez a tilalom annál szentebb a zemplénmegyei chassidaeusok előtt, mivel a chassid felekezet főemberei 1866-ban épen a mi megyénkben, Nagy-Mihályon tartott zsinatukon kötötték azt a lelkükre.

A közelmúltban a zsidó zugiskolák hajtották leginkább a chassidaeusok malmára a vizet. 1877-ben az autonom orthodox zsidóság kieszközölte a közoktatási miniszternél azt a famózus rendeletet, mely szerint a »héber iskolákra« a népiskolai törvény nem vonatkozik, ennélfogva azok a tanfelügyelő felügyelete alá sem tartoznak. Ugyanez a rendelet a zugiskola fogalmát is meghatározza akképen, hogy zugiskolának csak az olyan héber iskola tekinthető, melyben a héber írás és olvasáson kívül egyebet is tanítanak.

A bocherek, a chassidaeusok teljes megelégedésére, ennek a rendeletnek a védelme alatt szabadon garázdálkodhattak.

A zugiskolák gomba módra elszaporodtak. Magában Ujhelyben a közigazgatási hatóság tiznél többet fedezett fel, midőn a zugiskolák ellen a hadjáratot megindították. Mert a visszaélések meggátlása végett a tanfelügyelőség a miniszter utasítása folytán csakhamar üldözőbe vette azokat a héber iskolákat, melyeknek növendékei valamely nyilvános iskolában az 1868-iki törvény által megállapított oktatásban nem részesültek.

A hadjárat még ma sem szűnt meg. De addig, míg chassidaeusok lesznek, kik a héber szent könyveket: a bibliát és a Talmudot tekintvén a bölcsesség kizárólagos kútforrásának, minden profán tudománytól borzalommal fordulnak el, a zugiskolák teljesen nem lesznek kiirthatók, bármilyen erélyt fejt ki különben ellenük a tanfelügyelőség és a közigazgatási bizottság.

A bocher mellett főképen a rabbinus akadályozza meg az orthodox zsidónak nemzeti szellemben való átalakulását s azt, hogy a társadalomban számottevő tényező legyen. A rabbinus elzárkózik a világtól, csakis hiveivel érintkezik, úgy, hogy alig ismeri őt a községben valaki. Én, ki csaknem két évtizede lakom Sárospatakon, ma sem tudom, hogy néz ki az idevaló népes hitközség vezére. A zsidó lelkipásztor a közéletben nem szerepel, annyira nem, hogy például a vármegyei bizottságban, melynek pedig közel száz különböző felekezetbeli lelkész tagja szokott lenni, egyetlen egy rabbinus sincsen. A községi képviselő-testületekből is a községbeli lelkészek közül rendszerint csak a rabbinus hiányzik.

Nagyon természetes, hogy midőn az, a kinek a zsidóságot a társadalommal szemben képviselnie kellene, ennyire magába vonul: a ridegen értelmezett vallási szabványok uralma alatt álló zsidóságot mindenki egy külön, teljesen idegen kasztnak tekintti, melyet üldözni ugyan nem üldöznek, miután a mi népünkben az antisemitizmus még eddig gyökeret nem vert, de különösebb rokonszenvet sem érezhetnek iránta.

A neologoktól és orthodoxoktól világnézletökre nézve különböző chassid zsidók nemzetietlen maguktartásának tulajdonítható, hogy a német elem nálunk 5·19⁰/₀-kal szerepel s hogy a legutóbbi tíz év alatt — a népszámlálás adatai szerint — 0·34⁰/₀-kal szaporodott. Az az egy-két német község, me-

lyet a múlt században nagyobbára Trautsohn herczeg telepített ide, így nevezetesen Sárospatak közelében Károlyfalva, Trautsohnfalva, Józseffalva, továbbá az Ujhelytől észak-nyugatra félórányira fekvő Hosszúláz, az alsó Hegyalján Mád és Tállya közt a 18-ik század közepén szintén katolikus svábokkal betelepített Rátka, részint teljesen, részint annyira megmagyarosodott már, hogy magyarajkúnak vallja magát; csakis Trautsohnfalva öregebb asszonyai közt akad még egynéhány, a ki nem tud magyarul. A mi svábaink tehát a legutóbbi népszámláláskor általában nem vétettek fel németeknek. Hanem igenis a 30.000 zsidónak egyrésze osztatott be a németajkúak közé, miután tényleg a rontott német nyelvet beszéli.

III. MEZŐGAZDASÁG.

A kataszteri adatok szerint Zemplén vármegye összes termő területe 997.078 kat. hold. Ebből 40°/_o szántóföld, 29°/_o erdő, 16°/_o legelő és 10°/_o rét.

A nagy-, közép- és kisbirtok között kellő arány nincsen, miután sok a kis parasztbirtok (35 holdig) s kevés a valódi középbirtok (300—1.000 holdig).

A nagybirtok (1.000—10.000 holdig) nálunk is dominans szerepet játszik. Különösen a Bodrogközön egyik uradalom a másikat éri. Így nevezetesen a br. Sennyey Béláé Bélyben, gr. Majláth Józsefé Perbenyiken, br. Sennyey Lajosé Páczinban, br. Vécsey Gyuláé Szerdahelyen, hg. Windisch-Grätz Lajosé Sárospatakon, gr. Bombelles Lajosé Karádon, a leleszi prépostságé Leleszen, a kassai püspökségé Szentmarján, a sárospataki főiskoláé Sárospatakon, gr. Szirmay Györgyé Zétényben, stb.

A többi járásokban jelentékenyebb uradalmak a következők: a szerencsiben gr. Andrassy Dénesé Monokon, dr. Wagner Gézáé Girincsen, Harkányi Frigyesé Harkányban, Harkányi Jánosé Újvilágon, gr. Zichy Rezsőé Hernád-Németiben; a tokajiban br. Waldboth Frigyesé Erdő-Horvátiban; az újhelyiben Lónyay Eleméré Bodrog-Olasziban, gr. Andrassy Sándoré Velejtén; a gálszécsiben gr. Andrassy Tivadaré Tőke-Terebesen, gr. Andrassy Gézáé Parnón; a nagymihályiban gr. Sztáray Antalé Nagy-Mihályban, Van Dernath Istváné Sztárában, gr. Széchenyi Imréé Őrmezőn, Kazinczy Arthuré Berettőn; a va-

rannóiban gr. Hadik-Barkóczy Endrée Tavarnán, br. Balassa Istváné Alsó-Hrabóczon; a homonnaiban gr. Andrassy Aladáré Homonnán; a szinnaiban a flandriai grófé Sztakcsinban.

Az uradalmakban, a viszonyokhoz képest helyesen, okoszerűen gazdálkodnak, de nem intensive, a szó nyugateurópai értelmében. A váltógazdaság rendszerét alkalmazzák, a mennyiben ugyanazon földben felváltva kalászos és gumós növényt vagy takarmányt termesztnek; de a földek egyrésze ugarban vagy legelőnek marad. Ez az az extensiv váltógazdaság, mely paradoxonnak látszik s mégis a mi viszonyaink közt, különösen a munkaerő-kalamitást tekintve, egyedül észszerű. Egyik bodrogközi uradalomban például, a mely pedig a legrendezettebbek, a legjobban kezelték közé tartozik, a mellett, hogy a mezőgazdaságilag használt összterületnek 40°/o-a még természetes kaszáló és legelő, a szántóföldeken a termelt növények aránya a homokos talajban 33¹/₃^o/o őszi kalászos, 33¹/₃^o/o tavaszi kapás, 16⁴/₆^o/o takarmány, 16⁴/₆^o/o tiszta legelő; a kötöttebb talajban 9¹/₁₁^o/o tiszta ugar, 9¹/₁₁^o/o olajnövény, 18²/₁₁^o/o őszi kalászos, 18²/₁₁^o/o tavaszi kalászos, 27³/₁₁^o/o kapás növény, részben dohány s 18²/₁₁^o/o különböző takarmánynemű here. Az uradalmi földeket a szerint, a mint lazábbak vagy tömörebbek, 3—6 évenként istálló-trágyával trágyázzák meg. A mezei munka nagyobb részét gépek segélyével végzik. Ilyetén gazdálkodás mellett a nagybirtoknak nemcsak kellő jövedelmezőséget biztosítják, de egyszersmind termőerejét is konzerválják.

A kisbirtokosok ellenben nálunk is, ép úgy, mint az ország legtöbb vidékén, valóságos rablógazdálkodást folytatnak s ennek tulajdonítható, hogy földjeik termőképességének csökkenésével azoknak jövedelmezősége is alább száll. Ez utóbbi tekintetben nem is hasonlíthatók a Tisza-Maros szögében fekvő megyék közép- és kisbirtokaihoz.

Összes bajaik legfőbb kutforrása abban rejlik, hogy nem tartják meg a helyes arányokat gazdaságukban. Az 1889-iki adatok szerint Zemplén vármegye a búzával bevetett terület nagysága szerint a megyék közt a 18-ik, a rozsossal, árpával és zabbal bevetett terület nagysága szerint a 9-ik helyet foglalta el. A magtermelés a szántóföld terjedelméhez viszonyítva, tulságos nagymérvű.

Az ugar évenként 20—25°/o közt váltakozik, az országos

átlagot tehát (16–20%) jóval meghaladja; de mégis kevesebb, mint a szomszéd Ung, Bereg és Borsod megyékben, a hol 25–30%. A könnyelműen feltört legelőket mesterséges takarmánytermesztéssel nem pótolják, ennél fogva a takarmány hiánya csaknem mindig és mindenütt érezhető. Ily viszonyok közt az erőszakolt magtermelés káros következményei kétszeres súlyjal nehezednek a gazdákra. A kellőleg meg nem művelt, meg nem trágyázott és ki nem pihent földben a buza ritkán üthet be.

Ez a rossz gazdálkodási rendszer csaknem mindenütt észlelhető, a hol a klimatikus és talajviszonyok a magtermelésre nézve kedvezők. A Cziróka, az Olyka, Ondava és a Laborcz völgyén minden megterem, a mi a megye alvidékén, tehát amott ép úgy zsarolják a földet, mint itt. Jóformán csakis a gálszécs- és terebesvidéki tótok képeznek kivételt, a mennyiben ezek mesterséges takarmányról gondoskodnak, földüket nagyobb kiméletben részesítik s jobban trágyázzák.

A legprimitív módon gazdálkodnak azonban a Krajnyán, a gácsországi széleken, a hol a földet egyáltalán nem pihentetik, hanem a mint learatnak, az őszt az első szántásba vetik; faekével szántanak; ugarnak hire sincs. Sőt egyes helyeken, a Nasztáz hegyláncz vidékén azt az irtó és égető rendszert követik, mely Oroszországban és Szibériában divatozik. A zboji vagy a krivai orosz kora tavasszal hozzá fog az uraságtól kapott cserjés kiirtásához s júniusban, az akkorra már meglehetősen kiszáradt fákat és galyakat fölgyújtván, az ekként hamuval megtrágyázott földet, az ugynevezett »pászikát«, tatárkával, borkölessel veti be.

A rossz gazdálkodás mellett a külső körülmények is akadályozzák a határszéli lakosok boldogulását.

A mellett, hogy az alcoholismus és az uzsora — a mi különben a megye minden részében prosperál — testileg és anyagilag tönkreteszi őket, földjeik túlságosan föl vannak aprózva; keresetforrásaik az újabb időben bedugultak, miután a zempléni és szabolcsmegyei szeszgyárak, a hol ősztől tavaszig munkát kaptak volt, nagybárra megszűntek s miután a magyar-gácsországi vasut megnyitásával a nyiregyházi piacról nem ők szállítják többé a gabonát Gácsországba. De a legnagyobb baj rájuk nézve az, hogy szántóföldjük alig van s a mi van is, terméketlen. A sztarinai és ulicsi körjegyzőség

területén lakó paraszt a kopár maradék-földet faekéjével feltúrván, szorgalmának megfelelő jutalmát a természettől hiába várja.

Annál kedvezőbbek a talajviszonyok a gálszécsi, terebesi fensíkon, a Taktaközön, a Harangodon, a Bodroglözön.

A Bodroglözön, — melynek területi kiterjedése 136.908 kat. hold, — a termőképes homok, a vizet át nem bocsátó agyag, a korhany és a mély rétegű iszapos homag váltakoznak egymással. Az agyag a magaslatokon, a korhany lapályos helyeken, a homag árvizjárta helyeken fordul elő.

Míg a Bodrog és Tisza szabályozását meg nem kezdték, — melyre vonatkozólag mint érdekes történeti adatot említhetjük fel, hogy a Beszédes József által készített, de Vásárhelyi és Paleocapa által később lényegesen módosított *első* szabályozási tervet a helytartótanácshoz Zemplén megye terjesztette fel, — a bodroglözi nép úszott a jólétben; az állattenyésztésből nemcsak megélt, de meg is gazdagodott.

1846-ban alakult meg a bodroglözi Tiszaszabályozó-társulat, miután a központi választmány gr. Széchenyi István elnöklete alatt *Sárospatakon* a Tisza és mellékfolyóinak szabályozására vonatkozólag a technikai, pénzügyi és beligazgatási alapelveket véglegesen megállapította s mindjárt az első évben — mint a »Tiszavölgy könyvében« (1847.) olvassuk — a Bodroglözön 263 öl hosszúságú töltés készült el. A munkálatok azonban az első perctől tömérdek akadályba ütköztek. »Most, hogy a kapa és ásóhoz kellene nyulni — írja Széchenyi Sárospatakról 1846. aug. 14-én Tasnernak, — nem tudom, meg nem akadunk-e. A mit egy határ üdvének tart, azt átkának tartja a másik. Így például Zemplénben alig lehet valamit kezdeni, mert egyszerre mindent nem lehet megkezdeni, részenkint pedig a legerősebb ellenállástól kell félni. De azért valamit csak teendünk mégis.« Az érdekeltség körében ma is erős ellentétek tapasztalhatók úgy a technikai és adminisztratív, mint a pénzügyi, különösen a tehermegosztás arányára vonatkozó kérdésekben.

A szabályozás után a bodroglözi birtokos legelőit feltörte, az állattenyésztéssel felhagyott s a gazdálkodási rendszer ilyenén megváltoztatása veszedelmessé lőn rá nézve az által, hogy a szabályozás után sem menekült meg az árvizektől. 1846 óta, a mikor — mint említők — a bodroglözi Tisza-

szabályozó társulat működését megkezdte, a mentesített árteret már hatszor öntötte el a víz, számba nem véve a részleges árvizeket, a milyen a folyó évben is előfordult a Felső-Bodrognál, a hol az idei gátszakadás következtében 5.000 holdnyi területkerült víz alá. Mig azelőtt a víz termékenyítőleg hatott a legelőkre, ma a feltört humust vizenyőssé s ennél fogva rövidebb vagy hosszabb időre hasznavehetetlenné teszi.

A Bodroglókörre, megyénk eme legáldottabb területére, illetőleg a bodroglóközi Tiszaszabályozó-társulat működési területéhez tartozó 54 zempléni megyei, 5 szabolcsi és 3 ungmegyei községre életkérdés nemcsak a szabályozási munkálatok befejezése, illetőleg a szabályozás körül elkövetett hibák jóvátétele, hanem egyszersmind a csatornahálózat kiépítése.

A töltések ugy magasságukat, mint szélességüket tekintve, páratlanul állnak az országban, ennél fogva csak itt-ott szükséges azokat a tervezett méretek szerint megerősíteni. Hanem igenis gondoskodni kell újabb átmetszésekről, valamint a már elkészített átmetszések kijavítása útján a Bodrog lefolyásának fejlesztéséről, mert különben az átmetszések által rázúdított mellékfolyók vizének, a Tapoly-Ondavának, valamint a Latorczának, Laborcznak és Ungnak levezetésére a tavaszi és őszi nagyobb áradások alkalmával nem képes.

A belvizek eltávolítása végett egy főcsatornát már készítették ugyan, de a tervezett mellékcsatornák egy része még mindig hiányzik, valamint az a másodrangú csatornahálózat is csak a papíron van, a melyet nemcsak bizonyos területek mentesítésére, hanem öntözési célokra is fel lehetne majd használni.

A vízszabályozás hiányai és befejezetlensége miatt természetesen kétszeres súlylyal nehezednek a bodroglóközi birtokosra a szabályozási roppant költségek, annyival is inkább, meri az állami, községi és megyei adókkal is erősen meg van terhelve. Sőt a sárospataki közbirtokosságnak, melynek ugynevezett alsó határi földei szintén a Bodroglókörön terülnek el, mindezekeken felül még az urbéri váltságai összeg fedezése céljából az osztrák földhitelintézettől 1835-ben fölvelt 400 ezer forintnyi adósság is nyomja a vállát.

Minden vidéknek megvan ugyan a maga speciális baja; de van egy közös kalamitás, mely összes nagy- és középbir-

tokosainkat egyformán sújtja s ez a munkaerő hiánya és ennek következménye, a magas munkabér.

Az alvidéken, illetőleg a vármegye gabonatermő vidékein a férfimunkások átlagos munkabére 50—60, a nőké 40—50, a 14—16 éves gyermekeké 20—35 kr. közt váltakozik. De aratás, általában a sürgősebb mezei munka idején megkétszereződik. S minden időszakban pótolnia kell azt a gazdának a munka sürgőssége arányában több vagy kevesebb pálinkával.

Az aratást többnyire felvidéki szakmányosok végzik, kikkel a gazda már kora tavasszal megkötí a szerződést. Az arató szakmányos, a learatott gabonának rendszerint 16-od vagy 18-ad részét kapja s ezenkívül páronkint (egy férfi és egy nő) kap egy-egy hétre 3 kg. szalonnát, 3 liter búzalisztet, fél kg. sót, 4 liter pálinkát, 6 kenyeret és egy kg. húst.

Az újabb időben nemcsak egyes uradalmak, hanem a középbirtokosok is a munkaerőhiányon oly módon igyekeznek segíteni, hogy u. n. »summásokat« szerződtetnek, kik öt hónapon át, április végétől október elejéig, tehát a mezei munka idején bizonyos előre kialkudott havi bérért minden munkát tartoznak végezni. A summás férfi fizetése egy hónapra készpénzben 16 frt., ezenkívül 40 kg. gabonaliszt, 20 kg. búzaliszt, 5 kg. szalonna, 5 kg. hús, 5 liter bab, 2 kg. só, 4 liter eczet, 4 liter pálinka. A fiatalabb munkásoké, az u. n. »félkezeseké« félannyi. De ezeknél olcsóbb summások is vannak, a kik a vásár- és ünnepnapok kivételével naponkint fizettetnek s a kiknek időszakonkint, a munka sürgősségéhez képest, változik a bérök olyformán, hogy például májustól júliusig 70 kr., augusztustól szeptember közepéig 60 kr., azon túl október végeig 50 kr. a napszámjuk s terménybeli járandóságuk is jóval kevesebb.

Eddigelé a summásokat többnyire Mező-Kövesdről, Borsod megyéből hozatták. Ezek általában jól, kitartón dolgoznak, de igen drágák.

Daczára az előadott, sok tekintetben kedvezőtlen gazdasági viszonyoknak, a földek ára a megye gabnatermő vidékein az utóbbi években rohamosan emelkedett. A Bodrogközön pl. az a birtok, melynek az ottani földekre nehezedő súlyos terhek miatt a közelmúltban vevője egyáltalán nem akadt, ma ugyancsak kapós; azt a földet, melyet ezelőtt 7—8 évvel 15 frtjával fizettek, ma 100 frtért veszik meg. A felvidéken, Gálszécs, Terebes, Nagy-Mihály, Varannó vidékén az amerikai pénz

beözönlése folytán szintén felszökött a birtok ára. S úgy látszik, az áremelkedés még ma sem érte el azt a határt, a melyen túl bizonyos időre a stagnatio veszi kezdetét. Nemcsak a gazdák acquirálnak abból a célból, hogy birtokaikat nagyobbítsák; hanem a birtokvásárlás nálunk jelenleg mint nyereséges, kevés kockázattal járó üzlet is szerepel.

Az állattenyésztés. A legutóbbi vagyis az 1884-diki állatszámolás adatai szerint, a tiszáninneni tíz megye közt a mi vármegyénk szarvasmarha-állománya a legnagyobb; a sertések számára nézve csak Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye előzi meg Zemplént; a lovak száma sem sokkal kevesebb nálunk, mint Jász-Nagy-Kun-Szolnokban és Hevesben. Hatalmas állatállományunkkal azonban, — mely összesen körülbelül 400 ezer darabra rúg, — nem áll arányban az állattenyésztés intenzitása, mivel nálunk is, mint az ország legtöbb vidékén, a legjobb legelőket feltörték, a takarmány-termesztésre meg elegendő gondot nem fordítanak.

A köznép lova, minőségre nézve, — egyes vidékek, különösen Gálszécs, Terebes vidéke kivételével, — általában középszerű, sok helyen egészen hitvány; olyan, a milyen a tenyészanyag. Addig nem is fog javulni, míg a többnyire csonthibákban és ingyöngeségben szenvedő tömérdek paraszt-mént, melylyel vármegyénk minden vidéke el van árasztva, ki nem irtják vagy a vármegyei szabályrendelet értelmében a tenyésztésre alkalmatlanná nem teszik.

A szarvasmarhák közül leginkább el van terjedve az igában páratlan magyar-erdélyi fajta, kevésbé a borzderes színű és a piros-tarka hegyi marha. A bikákban nagy a hiány; mivel a földművelésügyi miniszterium a megye bikaszükségletének alapjához csak annyival járul, a mennyivel a vármegyei gazdasági egyesület, ez pedig erre a célra évenként egy-két ezer forintnál többet nem áldozhat. De a bikák minősége is kifogás alá esik. Különösen a felvidéken nagy számmal fordulnak elő a fekete-tarka hollandi fajták, melyek a tüdőlob és a tuberculosis csiráját hordják magukban.

A juhászat anyaga nálunk ép oly kevésbé javul, mint egyebütt. A közép-, de leginkább a nagybirtokosok — mert jóformán csakis ezek foglalkoznak az állattenyésztésnek ezzel az ágával — a finomabb fajok tenyésztésével többnyire felhagytak, miután a viszonyok erre nézve általában kedvezőt-

lenek s különösen a finomabb gyapjú ára folytonosan csökkent. A kevés igényű magyar raczka-birkát s a kistestű electoral-negrettit karolták tehát fel.

A sertések közt legjobban kedvelik a gyorsan fejlődő, jól hizó magyar mangaliczát.

Az újabb időben állattenyésztésünk mégis némi lendületet nyert, miután ugy az állam, mint a társadalom évről-évre fokozottabb tevékenységet fejt ki annak érdekében.

A lótenyésztés fejlesztése céljából a megyei gazdasági egyesület, — mely 1857-ben alakult meg s 1862-ben egy jól sikerült gazdasági kiállítással kezdte meg üdvös tevékenységét, — díjazással egybekötött kiállításokat és lóversenyeket rendez a különböző járásokban; a kormány pedig a központi fekvésű községekben fedeztetési állomásokat rendez be, melyek számára a hágó méneket a debreczeni méntelep eperjesi osztálya szolgáltatja, azokat a községeket, melyek a fedeztetési állomástól távolabb fekszenek, a mezőhegyesi telepről látván el ménekkel; ugyancsak a kormány Ujhelyben, Terebesen, Király-Helmeczen, stb., katonai lóvásárokat tart, melyek rendszerint kitünően sikerülnek, a mennyiben a jobb gazdáink által elővezetett, jövérű, edzett, tehát hadi szolgálatra alkalmas lovak igen kelendők.

A szarvasmarha- és juhtenyésztés előmozdítására szolgál a fennebb említett u. n. »bika-alap«; de ezenkívül a gazdasági egyesület e célból egy időben kosokat és nyugati fajta tenyészmárhákat vásárolt be s árvereztetett el tagjai között.

A mi azonban a szarvasmarha-tenyésztés jövedelmezőségét legnagyobb mértékben biztosítja és fokozza, t. i. a tejgazdaság, ma még mi nálunk a fejlődés kezdetén van, s addig nem igen haladhat előbbre, mig a földbirtokos osztály és a köznép egész gazdálkodási rendszerét gyökeresen át nem alakítja.

Jelentékeny tejgazdasága van ez idő szerint gr. Andrassy Géának Parnón — ez vármegyénkben a legrégeb, mert gr. Andrassy Manó még 1860-ban alapította s a tehenek számát tekintve legnagyobb, — továbbá Harkányinak az ujjvilági pusztán s gr. Szirmay Györgynek Szerencsen. A Harkányi az alvidéki tejszövetkezettel összeköttetésben a miskolczi tejcsernokba szállítja a tejet; a két előbbinek különösen sajt készítményei kitünők s a távolabbi piacokon is,

például a Szirmay-féle sajtok a bécsi piacon, versenyképeseknek bizonyultak be. Gr. Szirmay szerencsi telepén már 1884-ben — Egán Edének, az országos tejgazdasági felügyelőség akkori főnökének 1885-diki hivatalos jelentése szerint — 2500 kg. svájci módra készült kerek sajtot, 4000 kg. gróji és 1500 kg. csemege-sajtot produkáltak. A hg. Windisch-Grätz Lajos újhelyi tehenészete, melyben körülbelül 60 kuhlandi tehenet fejnek, produktumait az újhelyi piacon értékesíti.

Tejszövetkezetünk is van egy-kettő. A legelső Butkán alakult s arról nevezetes, hogy tagjai magyarfajú tehenekkel tettek sikeres kísérletet; kitünt, hogy ezeknek teje zsirosabb s ép ezért tejgazdasági czélokra alkalmasabb, mint a nyugati fajúaké. A butkai szövetkezet egy svájci tejbérlővel áll összeköttetésben, ki a tagoktól a tejet szerződésileg megállapított árban átveszi s sajtta és vajjá dolgozza fel.

Az állattenyésztés különböző ágaiban az egyes hazai fajok fenntartása, a külföldiek honosítása s a tenyésztésanyag konzerválása tekintetében legtöbbet köszönhetünk az uradaloknak.

A tőketerebesi, gálszécsi vásárra mindig nagy számmal vezetnek elő a különböző uradalmak u. n. magyar hintós lovakat, melyek közül a silányabbak mint kitünő igás lovak igen kapósak. Gr. Andrassy Tivadar istállója Tőke-Terebesen angol telivér versenyparipákat nevel. A gr. Majláth József perbenyiki ménésében az edzett, eleven s mégis szelid, szép külsejű lipiczai vagy fogarasi fajt még e század elején gróf Majláth Antal honosította meg.

A szarvasmarhák közül a legtöbb uradalom a magyar-erdélyi fajtát tenyészt. A szomszédos községek hasonló fajta tehen-csordáit jó apaállatokkal többnyire az uradalmak látják el. Br. Sennyey Lajos páczini, gr. Andrassy Gyula zombori magyar marhája országos híres. A gr. Majláth József perbenyiki gulyája szintén nevezetes arról, hogy nagy gondot fordítottak ott mindig a faj tisztaságának megóvására; a vérfelfrissítés céljából az ötvenes és hatvanas években az akkor nagy hírnévnek örvendett Csáky Petronella-féle gulyából két ízben is szereztek be magyar fajta tenyészállatokat. Ugyanebből a fajból kitünő apaállatokkal látják el a gazda-közönséget gr. Sztáray Antal nagymihályi, br. Sennyey Béla bélyi,

hg. Windisch-Grätz sáropataki gulyái. A hazánkban teljesen meghonosodott, jól tejelő és jól hizó, igában is használható simmenthali (svájci) fajtával a parnói és az újvilági uradalmakban; a kuhlandival, melyet jó tulajdonságai daczára sem czélszerű meghonosítani, mivel a tüdővész iránt nagyon fogékony, gr. Szirmay György szerencsi s néh. Szentkirályi Albert lukai uradalmában; a hizlálásra alkalmas shorthorn vagy durhammal ugyancsak Parnón, berni-hollandi keresztezésekkel Terebesen találkozunk.

Tiszta vérű, jófajta sertéseket, u. n. fehér mangaliczát, a perbenyiki és a páczini uradalmak tenyésztének. Az utóbbi években ugy a nagy-, mint a középbirtokosok, különösen újhelyi sertéstenyésztők sikeres kísérletet tettek a szapora és szívós természetű polland-chinával.

A leghiresebb juhászat a gr. Szirmay Antalé Nagy-Mihályon, a honnan jó tenyészanyag szerezhető be. Ezenkívül a juhtenyésztésre nagyobb gondot fordítanak a monoki, a Hadik-Barkóczy-féle tavarnai és csákyói, a terebesi, parnói, stb. uradalmakban.

A méhészet kultiválására megyénk igen alkalmas, miután folyóknak, patakoknak, erdő-vágásoknak, lapaly-réteknek bővében vagyunk. A közönyt azonban a méhészet iránt még eddig a megyei gazdasági egyletnek nem sikerült megtörnie. A méhcsaládok száma tekintetében Zemplén a megyék közt — az 1888-diki adatok szerint — a 46-ik helyen áll; míg a mozgó szerkezetű kaptárok arányszáma tekintetében csak 13 megye előz meg bennünket. Ez mutatja, hogy ha kevesen is, de legalább kellő intenzitással méhészkednek.

A baromfitenyésztéssel, a mezőgazdaság eme kevés költséggel, de aránylag annál nagyobb haszonnal járó mellékágával, üzletszerűleg, intensive csakis Bogyay Zsigmond sáropataki közbirtokos foglalkozik, s plymquith-rox tyúkjaival a baromfi-kiállításokon már több ízben részesült kitüntetésben.

Allattenyésztésünk gyorsabb tempóban való fejlődésének a gazdálkodás helytelen iránya mellett főakadálya az állategészségügy elhanyagolása.

Ha a közegészségi törvényről mondhatjuk, hogy paragrafusai holt betűk, melyek nemcsak hogy nem állják ki a gyakorlati élet tűzpróbáját, de a legtöbbnek végrehajtása meg

sem kísérthető: úgy ez még inkább áll az állategészségügyet rendező törvényről.

A törvény szerint, egyes vagyonos községeket, melyekben az állattenyésztés nagy terjedelmű, a miniszter állatorvos tartására kötelezhet; nagyobb terjedelmű állattenyésztést űző több község pedig u. n. kör-állatorvos alkalmazására volna kötelezhető. Nálunk a törvényben jelzett község van akárhány; de azért körorvos egyetlen egy sincs s az összes állatorvosi személyzet a Zemplén vármegye területén működő állami kerületi állatorvoson kívül 2 vármegyei, 2 községi és 2 magán-állatorvosból áll.

Eme körülménynek tulajdonítható, hogy a járványok lehet mondani évenként megtizedelik az állatállományt. Ha a Bodrogközön egy sertés elhullott orbánczban, gazdája a törvény követelményével mitsem törődvén, az esetet nem jelenti be a közigazgatási hatóságnak — minek is jelentené különben, mikor az úgy sem tesz, mert szakértő közegek hiányában nem is tehet semmit a ragály tovább terjesztése ellen; hanem belöki a dögöt a Bodrogba, s az ily módon megfertőztetett víz által a Bodrogköz összes sertésnyájain végig nyargal a ragályos betegség.

A sertés-orbánczon kívül a lépfene, a szerzegő üszök-kór s a száj- és körömfájás úgyszólván rendes látogatója a gulyák és nyájaknak s már annyira megszokott, hogy nem tesznek ellene a gazdák semmit, annyival kevésbé, mert nincs kihez fordulniok tanácsért és útbaigazításért.

A nagyobb uradalmakban a lépfene és orbáncz elleni oltásokat már többnyire foganatosították; a kispapokat ellenben még eddig nem lehetett a védekezésnek ezzel az egyetlen módjával megbarátkoztatni. Pedig módjukban van a védoltás előnyeit nap-nap mellett tapasztalni. A terebesi uradalomban például oltás előtt elhullott a sertéseknek 20—25⁰/₀-a, oltás után 13³/₀-a; a páczeni uradalomban oltás előtt 30—50⁰/₀-a, oltás után 8²/₀-a; a harkányi uradalomban oltás előtt 9—15⁰/₀-a, oltás után 1⁴/₀-a; a gr. Bombelles karádi uradalmában oltás előtt 30—35⁰/₀-a, oltás után 0³/₀-a.

Közelébb a megye végre-valahára megmozdult, hogy lendítsen valamit az állategészség ügyén, elhatározván az ebadó-alap terhére két új megyei állatorvosi állás szervezését, az egyiket Király-Helmecz, a másikat Varannó székhelylyel.

A *bortermelésnek* vármegyénk közgazdasági életében mindig nagy szerepe volt. Nemcsak a Hegyalján, melynek szőlőit IV. Béla szőlőmesterei (vinitores regii) telepítették újra, hanem Hernád-Németitől fel egészen a Homonna és Varannó közt fekvő Barkóig, a szőlő részint legfőbb, részint tekintélyes jövedelem- és keresetforrását képezte évszázadokon át népünknek. A vármegye czímerében is benne van a szőlőfűrt, jelképezve annak, mint legbecsesebb terményünknek, kiváló jelentőségét.

A Hegyalja 32 községének összes szőlőterülete 14 ezer hold. Vannak hegyaljai községek, például Tolcsva, Erdő-Bénye, Mád, Tállya, melyeknek oly kicsiny a határuk, hogy lakóik úgyszólván kizárólag a szőlőművelésre voltak eddig utalva. Míg ellenben a Bodrogköz, az Ujhelytől északra fekvő szomszéd községek, Gálszécs és Tőke-Terebes vidéke a mezőgazdaság egyéb ágait is sikerrel kultiválhatják. A Hegyalja, speciális szőlőfajokból: a furmint és balafántból szamorodni és aszúbort szűrt: a megye többi szőlőtermő részén ilyen világhírű borspeciálításokat soha sem produkáltak. Míg emitt tehát a szőlő elpusztulása jelentékeny közgazdasági kár: a Hegyaljára nézve olyan csapás, mely nemcsak a lakosok egyrészének teljes anyagi romlását idézi elő, hanem a melynek következményeit az egész ország megérzi, elveszítvén a »tokaji bor« név alatt szereplő leghíresebb kiviteli produktumát.

A ki nyáron és őszkor a magyar államvasutak ujhelyszerencsi vonalszakaszán utazik, megdöbbenve szemléli a kopár hegyeket, melyek néhány évvel ezelőtt még élettől duzzadó szőlőtőkékkel borítva a legkellemesebb látványt nyújtották. A tőkék, valamint a karók legnagyobb részét ma már hazahordták és feltüzelték; a szőlőhegyek alantabb fekvő részét kukoriczával, burgonyával, babbal ültették be; a magasabb helyek parlagon hevernek. Itt-ott gyümölcsfákat ültettek a kivészett tőkék helyébe; de a kavicsos, száraz talajban a csemete nem erősödhet meg, elcsenevészik. Az emberi szorgalom hiába igyekszik enyhíteni és ellensúlyozni a csapás súlyát. A hegyaljai szőlők a haldoklás utolsó stádiumába jutottak. Egy-két helyen, például az ujhelyi, toronyai, sárospataki, tokaji, tarczali hegyeken itt-ott még az idén is volt termés; de az a bor, a mit a phylloxera és a peronospora által ellepett tőkéről szűrnek, nem érdemli meg többé a hegyaljai nevet.

Ugy, hogy ma már elmondhatjuk, mikép a hegyaljai bor nincs többé.

Évekkel ezelőtt kellett volna megtenni a külföldön, különösen Franciaországban sikereseknek bizonyult intézkedéseket a szőlő megmentésére. A hegyaljai nép azonban egyrészt a mentési munkálatokhoz szükségelt tőkével nem rendelkezett, másrészt konzervatív természeténél fogva idegenkedett a kísérletektől. Még ma is ismerünk szőlőbirtokosokat, a kik a szőlőművelés és a borkezelés tekintetében azt a rendszert — *lucus a non lucendo* — tartják legtökéletesebbnek, a mi őseiktől maradt rájuk hagyományképen. Ha lemegyünk a pinczéjükbe, 20—30 éves boraikat ugyanabban az állapotban találjuk, a miben 20—30 évvel ezelőtt szüretkor voltak; a drága ital a seprőn van, mert — úgy tartják — elveszti a zamatát, ha attól megfosztanak.

De föltéve, hogy a nép konzervativizmusát megtörik, föltéve, hogy szövetkezetek által, — melyekkel tényleg tettek is, habár helytelen és teljesen gyakorlatiatlan irányban kísérletet, — szőlőgazdáink kellő tőkékkel elláttatnak: még akkor sem lett volna sikere a védekezésnek a védelmi munkálatok vezetésére hivatott szakemberek eljárásában tapasztalt kapkodás és bizonytalanság miatt. Az egyik a szénkénegezés által való gyéritést, a másik az amerikai és direkt termő vesszők ültetését ajánlotta. Amazzal igen sokan tettek kísérletet a nélkül, hogy a czélt még csak meg is közelítették volna. Ez a *riparia portalissal*, — de nem a *riparia sauvage*-al — egy-két helyen, különösen a tállyai szőlőkben s ezek közt leginkább a dr. Szabó Gyuláéban bevált; míg Sárospatakon, Tolcsván, Liszkan a ráfordított költségek csak szegényebbé tették a vagyoniilag különben is súlyos veszteségeket szenvedett gazdákat.

A védintézkedéseknek ma már alig van értelmük. Mi szükség van ezekre ott, a hol már nincs mit védelmezni? Hanem igenis elő kell készülni az elpusztult szőlőterületek rekonstruálására.

E tekintetben úgy a kormány, mint a közönség az *actiót* immár megindította és pedig kettős irányban.

A kormány kísérleti telepeket rendezett be, melyeken saját közegeinek felügyelete alatt a különböző talajnemeknek megfelelő szőlőfajokat próbálják ki. Legújabban pedig

Szabolcs megyében, a pazonyi határban, Nyiregyháza mellett 377 katasztrális hold terjedelmű immunis homokterületet vásárolt meg s ajánlott fel megvétele szőlővel való beültetés céljából a hegyaljai szőlősgazdáknak. Ugyanott maga a kormány egy hat holdnyi állami mintatelepet és szőlőiskolát rendez be, melynek vezetője a szőlőbirtokosokat támogatni fogja s tanácsal és utbaigazitással látja el.

Egyesek különben már néhány évvel ezelőtt tettek kísérletet homokterületek betelepítésével, például Bodrog-Szerdahelyen, Sárospatakon, s az eredmény általában kielégítette őket.

Ily módon remélhetjük, hogy a kísérleti telepeken ki-próbált különböző csemege- és bor-fajokkal s a szőlőhegyekről az immunis homokba levitt furminttal majdan ismét beültethetjük azt az óriási területet, mely ez idő szerint a pusztulás képét tárja elénk. Mert nem arra kell törekednünk, hogy a szőlő ki ne vesszen vármegyénk területéről, hanem hogy *olyan* szőlőnk legyen, mint eddig volt. A homoki furmintból »vinam nobilissimum atque praestantissimum« — így nevezte a XVI. században élt Forgách Ferencz a hegyaljai bort — soha nem lesz. Schwartner írja, hogy a mult század végén az oroszok ezer meg ezer szőlővesszőt vittek ki a Hegyaljáról Astrachánba; de az astracháni csiger, színére, tűzére és tartósságára nézve ép oly kevéssé versenyezhetett a tokaji borral, mint a jénai karczos a rajnaival. A furmintnak ott van a helye az Ujhelytől Tokajig terjedő hegylánc keleti oldalán s a homokban csak mint vendég tengődhet.

De addig is, míg visszafoglalhatná ősi lakhelyét, a gazdák jó hasznát vehetik. Remek pinczéik nem fognak legalább üresen állni, s a homokban termett könnyebb asztali borral veszteségüket némileg kárpótolhatják.

Erdőgazdaság és bányászat. Az erdőterület nálunk jóval kisebb ugyan, mint a szomszéd Ung- és Bereg megyékben; de azért mi is bővében vagyunk a hegyi erdőknek. Az alluvialis vagy folyammenti erdő azonban csak 4°/_o-al szerepel.

A különböző fajok közül a bükkre, gyertyánra és más lombfákra 74,7^o/_o, a tölgyre 24,1^o/_o, a fenyőre 0,9^o/_o esik. A tölgy a keleti Kárpátokban általában erősen fogy, úgy hogy dongafát vagy műfát innen nagyobb mennyiségben alig lehetne többé beszerezni. A bodrogközi alluviális erdők-

ben ellenben ez a fanem van túlnyomólag képviselve; csak-hogy a rossz kezelés, a természetes uton való felújításnak a folytonos legeltetés által való meggátlása s a kellő felügyelet hiánya miatt a bodroghközi tölgy-szálerdők is kivesző félben vannak. A leleszi prépostság Vilhány nevű erdejében például egy-egy holdon ma alig van több 20—25 vén fánál. A csertölgy pedig már jóformán el is pusztult. Ez idő szerint már csakis a Király-Helmecz határában fekvő Erős nevű erdőrészben fordul elő s a talaj lazasága miatt ott sem valami szép növésű.

A hegyi erdők közül az ujhelyi és sárospataki még eléggé okszerűen kezeltetnek. A felvidéken is találunk egyes erdőségeket, például a szinnai uradalomét a Cziróka mentén, melyek meglehetősen kiméletben részesülnek. De már a határszélen, például a vidrányi Magurán, a jegenyefenyő-erdőket oly oktalanul használták ki, hogy felújításuk többé alig lehetséges, pedig ezen a vidéken csakis ezt a fanemet lehet értékesíteni.

Általában a megye északi részét elfoglaló hullámos fel-föld és hegyes vidék — a mint egy jeles szakemberünk megjegyezte — sok helyen egy be nem fejezett irtáshoz hasonlít, a hol a belsejükben szétzilált, szélükön kiharapdált és apróbb részletekre oszló erdők gyakran észrevétlenül mennek át a bokros legelőkbe.

Hogy erdeink jövedelmezősége igen csekély, a legcsekélyebb a Tisza jobbparti megyék erdei közt, t. i. 24 krajczár holdankint, ezt természetes első sorban a rossz kezelésnek kell tulajdonitanunk. De gondosabb kezelés mellett is nehéz volna a fát nálunk értékesíteni, miután rengeteg erdőségeink nagyobb része a közlekedési vonalaktól távol esik, népesebb községek sincsenek a közelökben s a mi a legfőbb, nélkülözik a legtöbb fát fogyasztó bánya- és ipartelepeket. A megye eszakkéleti részén végig vonuló Vihorlát-hegycsoport például ösbükkössel van borítva, de a hatalmas erdő részint a közlekedés részint a bánya- és ipartelepek hiánya miatt jóformán parlagon hever.

Addig, míg az erdők kihasználását gátló amaz akadályok el nem hárítatnak, nem számíthatunk erdeink hozadékának emelkedésére. Különösen a bányászat édekében, — mely-

nek fejlődésére nézve a szükséges előfeltételek nem hiányzanak, — tenni kellene már valamit.

A bányaipar, mint számottevő közgazdasági tényező, ma még nálunk nem szerepel. Pedig hegységeinkben kőszén és vas bőven fordul elő. A varannói járásban Bánszkan és Zamutón gazdag kőszén- és vastelepekre akadtak; ez utóbbi helyen meg is kezdték a bányaművelést, de csakhamar abba hagyták; az ujhelyi járásban a nagytornyai s a gálszécsi-ben a szécskereszturi hegyekben szintén vannak széntelepek, sőt a Varannótól északnyugatra fekvő Aranyos-Patakon, — miként a község neve is mutatja — valamint Ruda-Bányácskán, hajdanában — Szirmay szerint már a XIV. században — aranyat is termeltek; Komaróczon és Mernyiken pedig még a 70-es években higany-bányák voltak.

Jelenleg nyers vasat nálunk egyáltalán nem produkálnak. A szinnai uradalom vaskohóiban és vasöntőiben Cziróka-Bélán régen megszüntették a munkát. Kőszénre adományozott bányatelek pedig egyetlen egy van, az Ocskay Kláraé Bánszkan; de a közlekedés hiánya miatt ezt sem használják. A szénkutatás tekintetében tapasztalható indolentiát csak az az egy körülmény menti némileg, hogy az országbirói értekezlet határozata szerint a kőszén a földbirtok tartozéka, ennél fogva a kutatás meg van nehezítve.

A művelés alatt álló bányák száma nagyon csekély.

Építésre és faragványoknak használható trachytot termelnek Szerencsen, Tokajban, Erdő-Bényén, Ujhelyben a Zsólyomkán, Bodrog-Kereszturban, Velejtén, Udván, Nagy-Mihályon a Hradek-hegyen, Józsefvölgyön és Borrón; kitűnő járdaköveket Ujhelyben, Sárospatakon, Tokajban és Szentesen.

A sárospataki kovamalomkő-gyár a páratlanul kitűnő, európai híri kovakövet a pataki hegyekből szerzi be. A Botkó nevű dombon Lácza Szabó Károly ügyvéd nyitotta meg 1855-ben a kovakőbányát, 1869-ben egy társulat vette tőle át; de mivel az alkalmas nyers anyag mind gyérebbé vált, a társulat 1875-ben a botkói bánya művelését abbahagyta s jelenleg a Királyhegyből, — melynek derekán a sárospataki főiskola híres, kitűnő bortermett szőlője fekszik, — látja el a gyárat kövekkel. Sajnos, hogy ezt a bányát is a kimerülés veszélye fenyegeti, jóllehet a társulat a költséget nem kiméli, hogy a termelést folytathassa, sőt fokozza.

Ugyancsak Sárospatakon a Megyer nevű hegyben már a XVII. században, sőt a hagyomány szerint már a csehek által megnyitott egy trachyt-malomkőbánya, melynek termékei durvább őrlésre alkalmasak.

A felvidéken, Haburán, Szinnán, Mező-Laborczon, Borrón kőszőrőkő-bányák állnak művelés alatt.

A mészke nagyobb mennyiségben fordul elő Barkón, Sztárán, és különösen Ladmaczon, ez utóbbi két község hegyeiben márvánnyal vegyítve. De mészégetéssel jelentékenyebb mértékben csakis a ladmacziak foglalkoznak, kik jóformán az egész vármegye mész-szükségletét fedezik.

Üveghutáknak való kovát Három-Hután termelnek. A Cse-repes agyagot ásnak s fel is dolgoznak Ujhelyben, Patakon, Megyasszón, Ujvilágon, Mező-Laborczon és Homonnán s finomabb kályha-agyagot Pazdicson, Gálszécsen és Nagy-Mihályon.

IV. MŰIPAR.

Vármegyénkben az éghajlati és talajviszonyok s az anyagi jóllét hiánya régidő óta mint iparfejlesztő tényezők szerepelnek. Ha a bodrogközi, harangodi, általában a természet által jó földdel megáldott ember kihuzhatja is a telet trágyahordással és favágással, sőt némelyik jóformán heveréssel, a felvidéki tótnak és ruthénnek hosszabb a tele, rosszabb és kevesebb a földje, sőt a nagyobb résznek földje sincs, ennél fogva az év minden szakában dolgoznia kell, hogy éhen ne haljon; a házi iparral segít magán úgy a hogy.

Hajdanában a köznép asszonyai az uraság házában sajátították el a szövés mesterségét. Ma is ismerünk még tisztas matrónákat, a kiknek otthon készült a fehérnemű-kelengyjök. A hosszú őszi és téli estéken a család nőtagjai a cselédekkel és zsellérasszonyokkal összeültek s szorgalmasan szőtték-fonták azt a vásznat, melyet a rosznyói fehérítők — mert többnyire hozzájuk vitték fehéríteni — nem győztek eléggé dicsérni. Ki is szolgált az a vászon három nemzedéket becsületesen, sőt egy kis maradék még a szépuncákknak is jutott belőle.

A szokások, az erkölcsök, az izlés persze ma már megváltoztak. Jelenleg a zongora lármája pótolja a rokka pergését, s a mechanikai orsóval készített és az appetura által tetszetős külsejűvé változtatott olcsó vászon felel meg a közönség izlésének. Csak a paraszt maradt hű a rokkához és guzsaj-

hoz. Nincs olyan falu vármegyénkben, a hol a parasztnők ne szőnének, fonnának s a hol saját kezök munkájával el ne látnák magukat fehérneművel. Csakhogy míg a magyarlakta vidékeken a szövést inkább csak időtöltésül és a házi szükséglet ellátása végett üzik: a felvidéki parasztnők saját szükségletükön felül még a piacra is dolgoznak. A vásárokon az otthon készült, napon fehéritett hazai vászon sikeresen versenyez a vegyileg fehéritett osztrák gyártmánynyal.

Még egy más különbség is észlelhető az alvidéki és a felföldi parasztnők házi ipari tevékenysége között. Amaz azonkívül, hogy asszonyait a rokkához ülteti, legfőlegb munkaeszközei egy részét állítja maga elő s a házának rendbentartásához szükséges könnyebb ácsmunkát végzi el: emez ellenben a fehérneműn kívül butorokat, mindenféle szerszámokat, gazdasági eszközöket, halinát és egyéb posztót, szekeret, kosarakat készít eladásra.

Szinnán például a »gubanykó« — a mint a gubát nevezik, — vagy ugyancsak a szinnai járásban Sztarina, Zuella vidékén a halina otthon készül. Az 1881-iki szobranci kiállításon egy czirókabélai ember hajlitott fából készített butorai méltó feltűnést keltettek. A tőketerebesi, nagyruszkai, kazsui és hardicsai parasztnők igen szép és tartós asztalneműt sző. Sztropkó vidékéről gazdasági eszközök, kosarak; Szécs-Keresztur vidékéről lópokróczok kerülnek nagyobb mennyiségben a piacra. Az abarai, deregnyői, rátkai parasztnők bodnárok készítményei — addig, míg a hegyaljai szőlő el nem pusztult — különösen bő termés idején versenyeztek a gyárilag készült hordókkal, melyek formásabbak voltak ugyan, de nem sokkal jobbak.

Az alvidéken csak néhány bodrogközi magyar község és Kesznyéten lakói kereskednek saját készítményű házi ipari czikkokkal. A két Czigánd, Kis-Géres, Vajdácaska szatyorról, szakajtóval, gyékénynyel, méhkassal, lábtörlővel ellátják jóformán az egész vármegyét; Karád és Kis-Czigánd pedig lópokróczot készít nagyobb mennyiségben.

A hol, mint Zemplén megyében, évenként százezreket érő házi ipari czikk készül eladásra; a hol vannak községek, különösen Szinna vidékén, melyek a háztartási eszközöktől a legutolsó ruhadarabig mindennel képesek ellátni magukat a nélkül, hogy a nyers anyag beszerzésén kívül egyébre egy

krajczárt is költenének: ott bizonyára meg van vetve a házi ipar alapja. Nálunk tehát ezen a téren nem annyira teremteni kell, mint inkább fejleszteni azt, a mi megvan s a minnek teljes kifejlődésére a szükséges előfeltételek nem hiányzanak.

Eddigelé azonban a házi ipar érdekében az állam jóformán egyebet nem tett, mint hogy a homonnai műfaragó-szakiskola fenntartásának költségeihez hozzájárul s az ujhelyi fogházban a rabokat a kosárfonásra taníttatja, megjegyzevén, hogy a rabok által készített izléses fonott-árúk igen kapósak; a társadalom sem mutathat fel egy-két félig-meddig sikerült kísérletnél egyebet.

A magyar-gácsországi vasut igazgatósága járt elő jó példával, midőn a 70-es évek elején a vasut mentében fűzfákat ültetett s a 80-as évek elején Zagorzban és Mező-Laborczon a bécsi technologiai iparmuzeumban és a jaroslai fonóiskolában kiképzett tanítók vezetése alatt kosárfonó iskolát állított fel abból a célból, hogy a lupkov-legenyemihalyi vonalon alkalmazott csekély fizetésű pályaoőreinek alkalmat nyújtson a kosárfonás megtanulása által egy kis mellékkeresetre.

A házi ipart terjesztő megyei egyesület, erőforrásainak elégtelensége miatt kitűzött céljának megfelelő, mélyebbre ható tevékenységet nem fejthet ki. Eddigi működésének számbavehető eredménye az Ujhelyben 1880-ban alapított női házi ipar-tanintézet és kosárfonoda.

Az állam s a kassai kereskedelmi- és iparkamara által másfél évtized óta fenntartott homonnai műfaragó-szakiskola szervezete elhibázott. A műfaragó tanfolyamot ujjabban három évről négy évre emelték, hogy a tanulók az asztalosságot is megtanulják s hogy ennél fogva ne csak a faragványt, de magát a butordarabot is képesek legyenek előállítani. Midőn 1881-ben a Kárpát-egylet beszékdalji fiókja Szobránczon kiállítást rendezett Zemplén, Ung és Bereg vármegyék házi ipari termékeiből, alkalmunk volt meggyőződni a felől, hogy az említett szakiskola kitünő műfaragókat nevel; de ezek, épen mert szakmájukban a legnagyobb tökélyre viszik, a tanfolyam bevégezése után kimennek Bécsbe, hogy ott megkapják, a mit ide haza — sajnos — hiába keresnek: a képességüknek megfelelő alkalmazást. A bécsi asztalosok és esztergályosok kapva kapnak a derék homonnai magyar műfaragókon, kiknek gyönyörű készítményeit, már mint bécsi árúkat Magyarországon

fizetik legjobban. Mert a magyar ember előtt, köztudomás szerint, az az iparczikk a legbecsesebb, a mi külföldön s különösen a mi Bécsben készült. Már a század elején panasz-kodik Schwartner a felett, hogy alig van olyan úri ember, a ki kalapját vagy czipőjét Bécsből ne hozatná s ugyancsak Schwartner a Magyarországra évenként behozott asztalos-árúk értékét 100 ezer forintra becsüli. Egy század alatt a közgazdasági viszonyok gyökeresen megváltoztak ugyan, de azért a közönség előszeretete a külföldi árúk iránt ma sem szűnt meg.

Ha valahol, úgy nálunk különösen tapasztalható, hogy magának a társadalomnak nincsen elegendő ereje és képessége a házi ipar fejlesztésére. Tervszerű, egyöntetű actiora van itt szükség s ezt mástól, mint az államtól csakugyan nem várhatjuk.

A tanműhelyek igen jeles iparosokat képezhetnek; de arra egyáltalán nem való, hogy a házi ipari foglalkozást a különböző vidékeken meghonosítsák. A természet minden vidék számára kijelöli a házi iparnak azt az ágát, mely ott a leg-sikeresebben kultiválható. Ha az állam gondoskodik róla, hogy a népiskolák növendékei kézügyességi oktatásban részesüljenek: minden iskolás fiú megtanulhat egy-egy olyan mesterséget, melynek mint felnőtt a helyi viszonyokhoz képest legtöbb hasznát veheti.

A népiskolai oktatás illetén reformja természetesen leg-sürgősebb ott, a hol a természet által nyújtott előnyöket eddigelé egyáltalán nem használták ki s a hol a köznépek a változott viszonyok közt újabb keresetforrásra van szüksége, hogy megélhessen.

Ha a szinnai nép, melyet a nyomoruság már régen hozzá-szoktatott az ipari foglalkozáshoz, várhat is: a szőlőtől meg-fosztott Hegyaljára nézve halogatásnak nincs helye. Az eperjes-tokaji hegylánc hegységeiben, Magyar-Izsépen, Kolbásán, Csörgön, Tolcsván, Erdő-Bényén kitűnő kaolin-föld található, melyet agyagipari czélokra fel lehetne használni. Tallyán, Liszkán, Erdő-Bényén a fekete és veres obsidián, Tolcsván az achat, Tokajban a jaspis fordul elő nagyobb mennyiségben s így ezekben a községekben a csiszoló ipar meghonosítására adta meg a természet a lehetőséget. Addig is tehát, míg Ujhelyben vagy egyebütt porcellán-gyárat állitanának fel, a mi tervbe van véve: az említett községek népiskoláiban az

agyag-ipar titkaiba be kellene avatni a növendékeket. A külföldi tapasztalatok szerint az iparfejlődés természetes menete különben is az, hogy a házi ipar veti meg a gyáripar alapját és nem megfordítva; ez utóbbi amannak a segélyével és hozzájárulásával nő nagyra s izmosodik meg.

A hegyaljai városok közt a gazdag és nagy határral megáldott Sárospatak érzi legkevésbé a természeti csapás súlyát. De azért téli mellékfoglalkozásra itt is, mint mindenütt, szüksége van a köznépek. Windisch-Grätz herczeg uradalmában a kosárfűz s annak különösen egyik fajtája, a salix rubra, évenként 30 holdnyi területen kitűnően prosperál. Igaz, hogy a pataki köznép egy része a vesszőhántással el van foglalva s így télen át keresethez jut; de a helyett, hogy a meghántott vesszőt meg is fonná, kiviszik Német- és Angolországba. Mennyivel előnyösebb lenne ugy az uradalomra, mint a népre nézve, ha ez utóbbi a kosárfonás mesterségéhez értene s az uradalom által évenként produkált körülbelül 400 métermázsányi vesszőt maga dolgozná fel!

A házi ipar fejlődésének az állami beavatkozáson kívül még egy föltétele hiányzik nálunk. Nincsenek élelmes, ügyes vállalkozók, kik a pórnép ipari termelvényeit értékesítenék. Ha a cigándi, géresi asszony nem maga lenne kénytelen házalni az otthon készített gyékénynyel s ha állandó és biztos vevőkre számíthatna: ma már a bodrogközi gyékény- és káka-fonás a megye közgazdasági életében bizonyára számottevő tényezőként szerepelne. A homonnai műfaragók sem vándorolnának ki, ha idehaza biztos és jó piacuk volna.

A kisipar helyzete vármegyénkben szintén igen kedvezőtlen.

Az iparos-osztály csak számbelileg erős; de sem mint közgazdasági, sem mint társadalmi factor nem foglalja el azt a helyet, a mi megilletné s a mit ha betöltene vagy betöltött volna valaha, vármegyénknek bizonyára egészen más képe lenne. Egyetlen egy valamire való városunk sincs, még a megye székhelyét sem véve ki; mert nincsenek nyugateurópai értelemben vett iparosaink és kereskedőink. Ujhelyben, Nagy-Mihályon, Tokajban, Homonnán, Sárospatakon, Varannón, Szerencsen a kisiparnak minden ága képviselve van; mindenütt akad egy-két mesterember, a ki a többi közül műveltsége, vállalkozási szelleme, életrevalósága, ügyessége által kiválik;

de egészben véve az iparos osztály, mint olyan, úgy szellemi, mint anyagi tekintetben alacsony színvonalon áll.

Az ipartörvény hiányain, sok tekintetben helytelen kereskedelmi- és vámpolitikákon kívül bizonyára magában az iparososztályban is keresnünk kell a hátramaradottság okait.

Az 1884: XVII. törvényezikk bármily tökéletlen is, számos üdvös intézkedést tartalmaz. Ki tehet róla, hogy az iparosok a törvény által nyújtott előnyöket nem veszik igénybe s hogy a törvényhozás intentioi szerint nem teszik meg, a mit saját jól felfogott érdekükben nem volna szabad elmulasztaniok.

Milyen súlyos mulasztás terheli iparosainkat például az ipartestületek megalakítása tekintetében. Vármegyénk területén mindössze három ipartestület működik: a sárospataki, a szerencsi és az ujhelyi. Ez utóbbi is csak 1891 végén alakult meg. Nagy-Mihály, Homonna, Tokaj, Varannó iparosai ellenben, mely városokban pedig a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó önálló iparosok száma a százat meghaladja, nem érzik szükségét a testület megalakításának; nem képesek vagy nem akarják belátni az előnyeit annak, hogy az elsőfokú iparhatóság teendőit maguk végezhetnék el, hogy a köztük, valamint segédek és tanonczaik közt a surlódásokat maguk egyenlíthetnék ki, hogy közös érdekeiket a hatósággal és a közönséggel szemben vállalva, közös fellépéssel vihetnék előbbre.

S a hol az ipartestület megalakult is: rendeltetését csak félig-meddig tölti be. Nálunk is, mint a legtöbb megyében, az iparos boldogulásának legfőbb akadálya egyrészt az, hogy drágán, mert nem első forrásból szerzi be a nyers anyagot, másrészt, hogy nem rendelkezvén elegendő tőkével, készletre nem dolgozhat. Ily körülmények közt a versenyt természetesen nem állja ki a gyárossal vagy a budapesti, kassai, miskolci kisiparossal, annyival kevésbé, mert képzettsége és tapasztalatai is hiányosak, mert munkaeszközei tökéletlenek s mert egynémelyik, különösen az újabb időben, nem él kizárólag mesterségének, hanem fölcsap gazdának s a földet túrja a helyett, hogy műhelyét gondozná.

A törvény a kisipar versenyképességének biztosításáról gondoskodik, midőn szövetkezetek alapítására provokálja az ipartestületeket. A mi iparosaink azonban még eddig sem közös árúcsarnok berendezésére, sem a nyers anyag közös

beszerzésére, sem közös termelésre nem szövetkeztek. Hanem e helyett egymás kisebbitésével, megkárosításával áldatlan versenyre kelnek egymással s nap-nap mellett tapasztalni kénytelenek a közmondás igazságát, hogy: inter duos litigantes tertius gaudet. Mialatt az ujhelyi cipész egymást tönkreteszi: a gyárilag előállított osztrák cipő elárúsítója meggazdagszik.

Hogy magában a törvényben is vannak hibák, melyek a kisipar fejlődését hátráltatják, az kétségtelen.

A kontárok, kiket pedig a törvény látszólag ki akart irtani az által, hogy képesítéshez kötött mesterségeket állapít meg, ma is sok kellemetlenséget és kárt okoznak a szakértő iparosnak, a minnek oka egyrészt az, hogy a hatóságok az iparigazolványokat nem elég körültekintéssel és szigorral osztogatják, másrészt, hogy a törvény megengedi a képesítéshez kötött mesterség üzését bárkinek, a ki szakértő üzletvezetőt alkalmaz az üzletben. Ismerek a megyében számos ugynevezett iparost, a ki qualificatióhoz kötött mesterséget folytat a nélkül, hogy azt a mesterséget valaha tanulta volna; ismerek olyant is, a ki maga nem lévén kvalifikálva, üzletvezetőt tart, de csak névleg s ismerek végre olyanokat, kik üzletvezetők alkalmazásával két, sőt három egymástól teljesen különböző iparüzletet tartanak fenn.

Ez képtelen állapot. A törvényhozás vagy korlátozza az ipart vagy — miként az 1872: VIII. törvényzikk — teljesen szataddá teszi. Ha a közzgazdasági viszonyok olyanok, hogy czélszerűnek látja az ipar korlátozását: akkor gondoskodjék egyszersmind intentioinak megfelelő rendszabályokról s azoknak szigorú végrehajtásáról.

Az iparos-oktatásnak a törvény által megállapított rendszere ellen is sok a panasz.

Iparosaink műveltségi színvonalát a törvényben kontemplált ugynevezett tanoncz-iskolák jelentékenyen nem fogják emelni, nemcsak azért, mert tanoncz-iskolák állítására csak azok a községek kötelezték, melyekben a tanonczok száma az ötvenet meghaladja; hanem azért sem, mert ahhoz, hogy valaki segéd legyen, iskolai bizonyítványra nincs föltétlenül szüksége.

Ez idő szerint nyolcz községben van nálunk a tanoncz-iskola szervezve, u. m.: Ujhelyben, Sárospatakon, Nagy-Mihályban, Varannón, Homonnán, Tokajban, Szerencsen és

Gálszécsen. Néhány községben, például Mádon, Sztropkón, ötvennél több ugyan a tanoncok száma; de iskolájuk nincsen.

Hogy a tanítás eredménye általában csekély, ez a jelen viszonyok közt egészen természetes. A tanulók előképzettsége ugyanis nagyon hiányos; némely helyen, mint Gálszécsen, Homonnán, mivel a tanítás nyelve magyar, a nyelvvel is küzködniök kell; figyelmök lankadt, miután a nappali munka által elcsigázva, összetörődve az esti órákat fordítják a tanulásra; sokat mulasztanak különösen ott, a hol — mint Sáros-patakon — körülbelől egyharmad részök ács és kőműves s így az év legnagyobb részében a város határán kívül dolgoznak.

Ezek a helyi tapasztalatok is mutatják a tanonc-iskola gyökeres reformjának szükségét. Addig, míg különösen az iparosok oktatása s általában a népnevelés intenzivebbé, tehát sikeresebbé nem válik: a kisipar fejlődésében jelentékenyebb lendületet hiába várunk.

Míthogy pedig a műipar egyes ágai közt tudvalevőleg olyan szerves összefüggés van, hogy az egyiknek emelkedése vagy hanyatlása maga után vonja a másikat is: Zemplén megyében épen azért nem vergődhetett nagyobb jelentőségre máig sem a gyáripar, mivel az industria elhanyagolt másik két ágára nem támaszkodhatott.

Nevezetesebb gyáraink nincsenek, kivéve a magyar cukoripar-részvénytársaság által alapított s 6000 katasztrális holdon termelendő, körülbelől egy millió métermázsza cukorrépa feldolgozására képes szerencsi hatalmas cukorgyárat, mely az ugyanazon időtájban felállított hatvani, bothfalvi és mezőhegyesi gyárakkal együtt érezhető befolyást gyakorol a cukorbehozatal csökkenésére, a mely tehát a belföldi piac cukor-szükségletének fedezéséhez nagy mértékben hozzájárul. Ezen kívül mezőgazdasági szempontból is nagyfontosságú, a mennyiben a talaj kimerülésére vezető, egyoldalú szemtermelési rendszer ellensúlyozására van hivatva. Sajnos azonban, hogy a gyár a termelőkkel szemben mindjárt kezdetben a répa átvételénél nem járt el kellő előzékenységgel; a termény értékét például nem a polarisatio, hanem a gazda határozott hátrányára a cukortartalom alapján állapította meg; a répaszelet visszaszállítására kellő gondot nem fordított; a mázsálás tekintetében a termelőkkel gyakran differentiába keveredett, stb.

Ennélfogva a kisebb gazdák nagy részének egyszeri kísérlet után már is elment a kedve a czukorrépa termesztésétől.

Kevéssel azután, hogy a szerencsi czukorgyár működését megkezdte, a gyár által előidézett élénkebb forgalom szükségessé tette Szerencsen egy, a modern kívánalmaknak megfelelő szálloda berendezését, s e célból alakult meg 1890-ben 45.000 frt. alaptőkével a szerencsi szálloda-részvénytársaság. Ezenkívül még két iparos-részvénytársaság van a megyében, névszerint az 1869-ben 53.250 frt. alaptőkével megalakult sárospataki kovamalomkőgyár-egylet, melynek azonban csak a telepe van megyénk területén, de a székhelye Budapesten, s az 1876-ban alakult szegi gőzmalom-részvénytársaság. Mindkettőnek gyártelepéről alább lesz szó tüzetesebben.

A megye területén működő gyárak exportra nem igen dolgoznak.

Ujhelyben a magyar államvasutak főműhelye egy 40 lóerejű gőzmotorral, két hengerkazánnal felszerelve, 100 mozdony és 3.500 vasuti kocsijókarbantartásáról gondoskodik.

Ugyancsak Ujhelyben Windisch-Grätz Lajos herczeg tégla gyára évenként körülbelől fél millió téglat termel.

Megemlíthetem itt a sárospataki közbirtokosság tégla gyárát is, nem azért, mintha a nagyobb gyárak közé tartoznék, mert csak Sárospatokot és a szomszéd községeket látja el építőanyaggal, hanem azért, hogy ekkép alkalmat nyerjek amaz érdekes jogi speczialításra felhívni a közfigyelmet, a mely szerint Patakon — a tagosítási, arány- és urbérszabályozási pörben 1868-ban hozott jogérvényes birói ítélet értelmében — a tégla- és cserépegetés épen úgy, mint a sertés- hús-, szalonna-, élesztő- és sóárulás, az építkezéshez és fazék- készítéshez szükséges kő- és földanyagok ásása, stb., még ma is kizárólag a közbirtokosságot illeti meg s mindaddig meg fogja illetni, míg az úrbéri váltságra fölvett közös adósságot le nem törleszti.

A sárospataki kovamalomkő-gyár produktumai kitünő hirnévnek örvendenek. A gyár által előállított u. n. francia malomkövek főleg sima és vegyes őrlésre használatnak, sőt páratlan élességök folytán az említett őrlésnemekben semmiféle malomkő sem versenyezhet velök, még a leghiresebb francia Laferté-i sem, melyek pedig körülbelől olcsóbbak. Minthogy azonban a gyár sárospataki királyhegyi bányájában

a nyers anyag (hydroquarczit, teljesen quarczosodott trachyt) mind szórványosabban fordul elő: a termelés az utóbbi években fokozatosan csökkent. Míg azelőtt évenként 4—500 darab malomkő állítottatott elő, ma a termelés évi eredménye 2—300 darab. A malomköveknek mintegy 80°-a az országban maradt csak 20°-a megy ki az osztrák tartományokba, Orosz-, Német-, Olaszországba, Svájcba, Szerbiába és Romániába.

A sárospataki felső malomkőbánya-egylet, melynek trachyt-bányája a Megyer nevű hegyben van, az ötvenes, hatvanas években virágzó üzlettel birt, malomköveit az akkori bérlő tutajokon messze vidékre szállította; de mivel ma már a műmalmok francia malomkővet és még inkább aczélingert alkalmaznak, a csakis durvább őrlésre, tehát vízi- vagy száraz parasztmalmok által használható trachyt-malomkövek kelete igen megcsökkent, dacára annak, hogy a bányatulajdonosok az utóbbi időben mindent elkövetnek a bánya produktumainak értékesíthetése céljából; a többi közt Budafokon a dunai malomtulajdonosok által könnyen hozzáférhető raktárat állítottak fel s a kövek kikészítése tekintetében is gyökeres reformokat léptettek életbe.

A malomipar legkiválóbb képviselője nálunk a szegi gőzmalom-részvénytársaság gőzmalma. A társaság alaptőkéje 500 darab előmutatóra szóló 200 forintos részvény 100.000 frt. névértékben s körülbelül 90.000 frtra rugó különféle tartalék-alap. A malom technikai berendezése egy 30 lóerejű Wolf-féle két hengeres, alacsony nyomású gőzgépből, két külön-külön működő kazánnal, 6 pár malomkőből, 9 különféle daráló és lisztőrlő hengerszékből, malomvendégek részére két síma-őrlőből, stb. áll. A műmalom 1890-ben 50.400 métermázsas életneműt őrölt s ez alapon számítva őrlőképessége évi 56.000 métermázsásra tehető. Ezen kívül a paraszt-malom vendégek részére évenként 3—6.000 métermázsas életneműt őröl. A készítmények legnagyobb részét a közeli vidéken, a Szepességen, valamint Sziléziában értékesítik, néha Angliába is adnak el egy-két kocsi finom lisztet. Mióta a német határvámok annyira fölemeltettek, az export-üzlet Németországba teljesen megszűnt. A malom jövedelmezőségét tekintve, a legutolsó 10 évi átlagot véve fel alapul, az elért jövedelem az alaptőke 10°-os kamatozásának felel meg.

A szegi malom mellett figyelmet érdemel gr. Sztáray

nagymihályi műmalma s az első sárospataki gőzhengermalom is. Ez utóbbi fehér és sima őrlésre van berendezve, egy 25 lóerejű gőzgéppel, a fehér malom kettős daráló hengerrel, kettős őrlő karikás hengerszékkal, két pár francia kövel. A fehér malom őrlőképessége, 12 órát számítva egy napra, 8.000 métermázsa, a vendégmalomé 240 métermázsa élet és 3.000 métermázsa köles. A fehér őrlés eredménye ma még aránytalanul csekély, mivel az üzlethez hiányzik a kellő forgó tőke. Ha sikerült volna, a mi néhány évvel ezelőtt megkísértetett, hogy egy részvénytársaság veszi át a malmot: ma bizonyára a jelentékenyebb ipartelepek közé számíthatnók azt.

A fogyasztási adóval terhelt szeszfőzdek termelésére csökkentőleg hat egyrészt a belföldi fogyasztásnak az adóemelés folytán bekövetkezett reductiója — ma félannyi, sőt még annál is kevesebb pálinkát adunk a napszámosnak, mint azelőtt, — másrészt a gácsországi szesz versenye. Hét ilyen szeszfőzdeink van ez idő szerint, melyek közül termelési képességét és a termelés tényleges eredményét tekintve legkiválóbb a Widder Ignácze Gátályon, a Weinberger Sámuelé Pazdicson, a gr. Hadik-Barkóczy Endréé Csákyón s a gr. Andrassy Aladáré Homonnán.

Homonna közelében, Kis-Kemenczén, egy tescheni butorgyáros telepe, felszerelve egy 25 lóerejű gőzgéppel, évenként körülbelül 1.000 köbméter butorléczet 15.000 frt. értékben s 3.000 köbméter bükkronkfát 4.200 frt. értékben állít elő. Igen megnehezíti a telep működését a rossz közlekedés, a drága fuvar.

Megemlíthető még a mezőlaborcezi ásványolaj-finomítógyár, melynek épületeit most emelik s melynek az lesz a rendeltetése, hogy a gácsországi finomított petroléumot az amerikaival szemben versenyképessé tegye; továbbá a tokaji cognac- és gyufa-gyár, végre a mezőlaborcezi vasutállomástól 11 kilométernyire fekvő, újabban felállított varehoczi gyufasodrony-gyár, mely egy 16 lóerejű locomobillel s különböző gépekkel évenként 16.800 frt. értékű gyufasodrony termelésére képes s melynek jelentősége főképen abban áll, hogy csökkenti a csehországi behozatalt. Készítményeit a tokaji gyufagyár s általában a hazai és bécsi gyárak veszik. A Németországból jövő megrendeléseknek a magas vám miatt nem tehet a gyár eleget. A közlekedéssel ez is meg van akadva annyira, hogy ha a közigazgatási hatóság a köz-

lekedési mizériákon nem segít, a gyár fenntartása válik kétségessé.

Az újabb időben különösen abból a szempontból, hogy a phylloxera által sujtott hegyaljai nép munkát kapjon, a gazdasági egyesület kezdeményezése folytán, a kormány közreműködésével hatalmas actio indult meg gyárak alapítására.

Maga a kormány, hogy jó példával menjen elől, Ujhelyben dohánygyárat állított fel, mely már egy ideiglenes helyiségben meg is kezdte működését s mely a közel jövőben 1.200—1.500 munkásnak fog állandó keresetet adni.

A vármegye közönsége pedig, Baross, a volt kereskedelmi miniszter felhívására, megalakította azt az állandó közgazdasági bizottságot, mely a vármegye közgazdasági viszonyainak s első sorban gyáriparának fejlesztésére lesz hivatva.

A helyi viszonyok figyelembevételével úgy a bizottság, mint a miniszter a kendertermelés és az azzal kapcsolatos iparágak felkarolását s egy sör- és maláta-gyár felállítását határozta el.

A Bodrogköz és Taktaköz ármentesített területei a talaj kövérsége folytán valóban igen alkalmasoknak látszanak a kendertermelésre, a mit mutat az is, hogy a sárospataki gazdaközönség által néhány évvel ezelőtt alakított, de -- sajnos — csakhamar feloszlott kendertermelő és kikészítő szövetkezet ez irányú kísérletei sikerültek, a mennyiben a szövetkezet tagjai által produkált árúk versenyképeseknek bizonyultak. A Szajóiban 1889 nyarán megtartott nemzetközi aratógépversenyt alkalmából a pataki kenderszövetkezet által készített s a manilla-fonál helyettesítésére szolgáló kenderfonalat három aratógépen próbálták ki s kitűnőnek találták, a mi annál figyelemreméltóbb, mivel még eddig hazai kenderből nem sikerült olyan fonalat állítani elő, mely a könnyebb fajsúlyú s erősebb rostú manillával mérkőzhetett volna. Ettől az időtől fogva a pataki kenderfonalat számos hazai gazdaságban alkalmazták annyival is inkább, mivel ez legalább 40%-al olcsóbb a manillánál.

A sörgyárnak szintén szép jövője van vármegyénkben. Éghajlati és talajviszonyaink határozottan kedvezők úgy a sörárpa, mint a komló termesztéséhez. Ez utóbbit népünk is könnyen megtanulhatná, miután hasonlít a szőlőműveléshez. Windisch-Grätz herczeg sárospataki uradalmában néhány év

óta a hat holdnyi komlóskertben kitünő komló terem. Jellemző azonban hazai viszonyainkra, hogy a hazai sörgyáraknak Windisch-Grätz komlója nem kell, hanem ebbeli szükségletüket Csehországból fedezik; minthogy pedig a herczeg komlóját Csehországban veszik meg, igen valószínű, hogy ugyanaz — csakhogy csehországi firmák alatt — jön ismét vissza a magyarországi piacra. Csak újabban tett kísérletet egy magyar sörgyár a pataki komlóval s hogy mennyire meg van elégedve a minőségével, mutatja az, hogy 50%-al drágábban fizeti, mint a csehországit.

A sörgyár és a kendertermelés jelentősége azonban más-más irányban mutatkozik. Amaz kevés, ez sok munkást igényel. Ennek első sorban a természeti csapás által keresetétől megfosztott köznép, a sörgyárnak ellenben a gazdaközönség venné hasznát. A sörárpa átlagos piaci ára 9—10 frt. A mellett tehát, hogy a gazda a sörárpa termesztésével jövedelmét fokozhatná, a sör és maláta mellékterményeivel a takarmányhiányt pótolhatná s így állattenyésztésének adhatna lendületet.

Hogy a Hegyalja munkásosztályán segítsünk, a gyáripárt okvetetlenül decentralizálnunk kell. Ennélfogva, ha a sörgyárat, — melynek megalapítására mindjárt a kezdeményezésnél Ujhelyi pénztézetek s egyesek 100.000 forintot meghaladó összeget irtak alá, — szintén Ujhely kapja is meg: a közgazdasági állandó bizottság későbbi alkotásainál bizonyára tekintettel lesz a többi hegyaljai község érdekeire is.

V. KERESKEDELEM.

A kereskedelem vármegyénkben kizárólag a mezőgazdaságra kénytelen támaszkodni s épen ezért nemcsak egyoldalú, hanem egyszersmind fejlődésében rendkívüli ingadozás észlelhető. Megélénkül vagy szynlódik a szerint, a mint itthon és a külföldön bő vagy szűk a termés, a szerint, a mint emelkedik vagy csökken az élet ára.

A nyerstermény pedig tudvalevőleg rendkívüli árhullámlásnak van alávetve különösen Magyarországon, a hol a szeszélyes időjárás az évi termés eredményében meglepő különbségeket idéz elő s a hol a kedvezőbb viszonyok közt termelő Amerika, Oroszország és Oláhországgal kell a termelőknek állandóan versenyezniök.

A kassai kereskedelmi- és iparkamara kimutatása szerint az ujhelyi piacon 1882-től 1891-ig a búza ára legnagyobb volt 1882. februárban, mmázsánként 11 frt. 38 kr., legkisebb 1887. októberében, 6 frt. 1 kr.; a rozsé legnagyobb 1884. júniusban, 8 frt. 91 kr., legkisebb 1888. júniusban, 4 frt. 26 kr.; az árpáé legnagyobb 1884. márcziusban, 8 frt. 21 kr., legkisebb 1886. júliusban, 4 frt. 33 kr.; a zabé legnagyobb 1884. júliusban, 9 frt. 23 kr., legkisebb 1887. november — 1888. februárig, 4 frt. 20 kr.; a tengerié legnagyobb 1882. júliusban, 7 frt. 97 kr., legkisebb 1886. januáriusban, 4 frt. 28 kr. A tiz év alatti legnagyobb és legkisebb árak közt tehát a különbözet 50°%, sőt némely terménynél még valamivel több.

De a legkedvezőbb árak mellett is s az újabban életbe léptetett olcsó vasuti díjszabás daczára, mely igen megkönnyíti a forgalmat, terménykereskedőink sok akadálylyal kénytelenek megküzdeni. A vasuti kocsikészlet elégtelensége miatt terményeik napokig, sőt esetleg hetekig hevernek a szabad ég alatt vagy a raktárakban, amott az időjárás viszontagságainak, itt a patkány dézsmálásának kitéve. A vasúthoz vezető közlekedési utak ép úgy el vannak hanyagolva, mint az alföldön, jóllehet kövünk bőven van. S a mi különösen a kivített nehezíti, az, hogy a gácsországi vasuti forgalomban a direkt díjtételeket — daczára a kereskedelmi kamarák folytonos sürgetéseinek — még ma sem léptették életbe.

Különben az exportot a jelenlegi termelési viszonyok között jelentékenyen fokozni alig lehet. Terménykereskedőink, kik az uradalmakkal és középbirtokosokkal állnak összekötetésben, valamint azok az apró üzérek is, kik a paraszttól a heti vásárokon veszik meg az életet, túlnyomólag a belső szükséglet fedezéséről gondoskodnak.

A külforgalomban jóformán csakis a repce játszik nagyobb szerepet. A terménykereskedők július és augusztus hónapokban az összes repcekészletet megveszik, miután annak gondozása gazdáinkra nézve sok bajjal jár s kiviszik Boroszlóba és Teschenbe. Az árpát nagyrészt szintén a külföld veszi át tőlünk, habár annak kivitelképessége sokkal problematikusabb. A kukoriczát, a zabot és a gabonát azonban — hacsak nagyon bőven nem termett — itthon fogyasztjuk el. De még a legjobb esztendőben sem produkálnak gazdáink annyi gabonát,

a mennyire a zemplénavarmegyei s különösen a hatalmas sárosi és miskolczi műmalmoknak szükségük van.

A borkereskedés a szőlő elpusztulásával teljesen aláhanyatlott. Még néhány évvel ezelőtt a gácsországi borkupeczek egész raja lepte el különösen szüretkor a Hegyalját, hogy a mustot összevásárolja; de a kész bor is igen kapós volt, miután a hegyaljai nektárt a lengyelek és oroszok mindig igen kedvelték. Gácsországban ma sincs olyan előkelő ház, a hol a vendégszerető gazda szamorodnival vagy aszúval meg ne kínálná vendégét. A lengyel borkereskedők már a XVI. században tömegesen látogatták a Hegyalját s daczára a súlyos kiviteli vámoknak, tömérdek bort vásároltak ott össze és szállítottak el részint a Dunajecz, Poprad és Visztula folyamokon, részint tengelyen. A múlt században veszedelmes versenytársuk akadt a magyarországi görögök és örményekben, kik a fölséges italt meghamisítva, olcsóbban bocsátották áruba s ezt a csalárd üzérkedésüket még az 1741:XXIX. törvényezikk ellenére sem hagyták abba, a mely pedig a borral való kereskedést megtiltotta nekik. A tisztességes borkereskedőknek Boroszlóban volt a főraktáruk, honnan boraikat Európa minden részébe szétküldözték. Hogy mily becsben volt ebben az időben a hegyaljai bor, mutatja az, hogy mint általános ár-és értékmérő s csere-eszköz szerepelt, vagyis a pénzt helyettesítette; a külföldről behozott fűszereket, divatcikkeket sokan tokaji borral fizették.

Ma külföldi vevő ritkán fordul meg piacunkon. Innenonnan eseményszámba megy, ha egy-egy kaftános, csurkás borkupeczczel találkozunk. A ki teheti, megtartja a borát, hogy utódai lássák, minő kinstől fosztattak meg. A mi eladásra kerül, azt helybeli üzérek szedik össze, hogy a hegyaljai bor firmája alatt annál sikeresebben folytathassák a borhamisítást. Maguk a termelők a regále-bérlők tűrhetetlen zaklatásai miatt a kicsinyben való eladással kénytelenek voltak felhagyni.

Most már a Hegyalja is el van árasztva csinált, valamint dalmáciai és olasz borokkal. A vendéglőkben egyebet jóformán nem is lehet kapni. A Hegyalja korcsmái eddig is híresek voltak arról, hogy a legrosszabb bort mérték; de ma már ihatatlan kotyvaléket adnak vendégeiknek.

A rövid- és kézműárú-kereskedést az osztrák házalók teszik tönkre. A házaló kereskedésre vonatkozó 1852-iki nyilt

parancs s az ezt magyarázó és kiegészítő törvények és miniszteri rendeletek a mellett, hogy rászabadítják a házalókat a közönségre, szigoruan nem is hajttnak végre. Közigazgatási hatóságaink elnézik, hogy a pátens világos rendelkezése ellenére, arannyal, ezüsttel, drágakövekkel, műtárgyakkal házalnak. Közönségünk kapva-kap a hitvány, izléstelen árukon, mert olcsók. Röstelve írom le, hogy az Ausztriából házalók által importált olcsó, izléstelen olajnyomatu képek nemcsak a köz-nép, hanem az uri emberek házában is ott dísztelenkednek a falon. A rövid- és kézműárúkat pedig nálunk is, mint ország-szerte, igen sokan vagy a 27 krajczáros bazárban vagy az utazóktól szerzik be.

A helyi kereskedelem nagyobbára szatócsok és faluhelyen korcsmárosok kezében van. A fogyasztó közönség ezektől csak kényszerüségből vásárol s ha csak teheti, Ujhelyben, Kassán vagy Miskolczon szerzi be szükségleteit. Ujhelyben — mint mondani szoktuk — »mindent kapni« és pedig a különböző árúkat különböző kereskedőnél, miután a megye székhelye elég nagy és elég élénk forgalmú város ahoz, hogy kereskede-lme körében érvényesülhet a munkamegosztás elve. A járási székhelyeken s egy-két nagyobb községben azonban csak szór-ványosan található olyan kereskedő, a ki jó és olcsó áruival állandó vevőket tudna szerezni magának s a verseny abszolút hiánya miatt ez is ki van téve folytonosan a kísértés veszé-lyének, hogy vevőit rászedje. A falusi korcsmárosnak, a ki eczetet, gyertyát, stb. árúl, kenyere, hogy egy itcze eczetből kettőt csináljon.

Vásáraink, mióta vasúthálózatunk kiépült, sokat veszi-tettek jelentőségükből s a zóna-díjszabás következtében, mely a központokkal való közlekedést oly nagy mértékben meg-könnyítette, előreláthatólag még inkább csökkenni fog for-galmuk. Az iparosok, különösen a szomszéd vármegyékből valók, telve vannak panaszszal, hogy nem érdemes a kirakodó vásárokat látogatni; évről-évre kevesebben fordulnak meg ott.

Az állatvásárok azonban még mindig igen élénkek. Forgalmuk vetekszik a szomszéd vármegyékben levő községek vásáraival. Ujhely, Nagy-Mihály, Gálszécs, Keresztúr, Tokaj, Homonna, Varannó, Sztropkó állatvásárait a távolabbi vidé-kekről is tömegesen látogatják.

VI. HITEL.

A hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején nálunk is, mint országszerte a »gründolás« szelleme szállta meg az embereket. A legkényelmesebbnek és a legelőnyösebbnek tartották magukra nézve tőkéknek takarékpénztári részvényekben való elhelyezését. Egymásután jöttek létre a pénzüintézetek, melyeknek legnagyobb része ma is fennáll. A 73-diki válságot természetesen többé-kevésbé mindegyik megérezte, de kiállta, jeléül annak, hogy szervezetök nem volt rossz s hogy tisztességesen kormányoztattak. Később, jóval a válság után, bukott meg közülök kettő: a homonnai és a szerencsi.

A jelenleg fennálló hitelintézetek, tekintve forgalmukat, az 1892-ben közzétett adatok szerint, a következő sorrendben következnek egymásután:

Sátoraljaújhelyi takarékpénztár. Alapítási éve 1866. Tényleg befizetett alaptőke 60.000. Forgalom 15,307.222. Betét 1,250.763. Váltótárca 1,185.681. Jelzálog-kölcsön 90.614. Folyó számla 73.504. Tartalékalap 45.000.

Zemplénmegyei kereskedelmi-, ipar-, termény- és hitelbank Sátoralja-Ujhelyben. Az osztrák-magyar bank kassai fiókindezétének mellékhelye. Alapítási éve 1869. Alaptőke 80.000. Forgalom 1890-ben 9,042.634. Betét 446.934. Váltótárca 630.423. Jelzálog-kölcsön 24.982. Kölcsönök 6.407. Tartalékalap 27.000.

Sátoraljaújhelyi takarékpénztár és hiteligylet. Alapítási éve 1872. Alaptőke 80.000. Forgalom 8,695.940. Betét 464.466. Váltótárca 614.062. Kölcsönök 23.723. Folyó számla 76.692. Tartalékalap 30.500.

Sárospataki népbank mint szövetkezet. A leghatalmasabb szövetkezetek egyike, mely forgalmát tekintve a zemplénmegyei pénzüintézetek közt a 4-dik, de alaptőkéjét tekintve az első helyen áll. Alapítási éve 1868. Alaptőke 153.234. Forgalom 6,255.678. Betét 499.746. Váltótárca 158.957. Kölcsönök 591.041. Tartalékalap 26.507.

Tokaj-hegyaljai takarékpénztár Tokajban. Alapítási éve 1866. Alaptőke 60.000. Forgalom 1890-ben 4,514.270. Betét 481.048. Váltótárca 475.598. Jelzálog-kölcsön 11.158. Kölcsönök 12.539. Folyó számla 40.802. Tartalékalap 38.217.

Nagymihályi takarékpénztár. Alapítási éve 1870. Alaptőke 100.000. Forgalom 4,359.207. Betét 874.112. Váltótárca 336.171. Jelzálog-kölcsön 41.855. Kölcsönök 1.590. Folyó számla 121.521. Tartalékalap 2.203.

Gülszécsi takaré- és hitelpénztár. Alapítási éve 1869. Alaptőke 60.000. Forgalom 4,332.440. Betét 250.262. Váltótárca 277.882. Jelzálog-kölcsön 40.501. Kölcsönök 4.464. Folyó számla 10.278. Tartalékalap 6.000.

Hegyalja-mádi takarékpénztár. Fiókhelye Szerencs. A bortermelés és kereskedés előmozdítása céljából hegyaljai borokra előlegeket ad oly módon, hogy a bor a folyó számlahitel alapjául szolgál. Alapítási éve 1872. Alaptőke 50.000. Forgalom 4,193.256. Betét 179.728. Váltótárca 307.368. Kölcsönök 32.583. Folyó számla 84.514. Tartalékalap 36.051.

Sátoraljai népbank mint takarékpénztár. Alapítási éve 1870. Alaptőke 60.000. Forgalom 1890-ben 2,955.955. Betét 287.389. Váltótárca 440.652. Kölcsönök 70.569. Tartalékalap 37.459.

Varanói takarékpénztár mint részvénytársulat. Alapítási éve 1876. Alaptőke 50.000. Forgalom 2,710.166. Betét 204.115. Váltótárca 165.619. Jelzálog-kölcsön 20.070. Kölcsönök 76.248. Tartalékalap 30.162.

Bodroghközi takarékpénztár Király-Helmecezen. Alapítási éve 1872. Alaptőke 90.000. Forgalom 1,899.141. Betét 199.929. Váltótárca 375.593. Kölcsönök 33.789. Tartalékalap 12.872.

Tillyai népbank mint szövetkezet. Alapítási éve 1871. Alaptőke 56.089. Betét 202.552. Jelzálog-kölcsön 146.047. Kölcsönök 131.256. Tartalékalap 11.012.

Tolcsvai takarékpénztár. Felszámolás alatt. Alapítási éve 1870. Alaptőke 55.000. Betét 131.475. Váltótárca 148.728. Jelzálog-kölcsön 12.384. Kölcsönök 1.275. Tartalékalap 14.049.

A fennebbi kimutatás szerint vármegyénk területén összesen 13 hitelintézet működik, ezek közül 10 takarékpénztár, 1 kereskedelmi-, ipar-, termény- és hitelbank s 2 népbank mint szövetkezet.

Szervezetöket tekintve nem sok különbség van köztük és az ország többi pénzintézetei között. Előnyeik és hibáik jóformán ugyanazok.

A betevőkkel szemben nem oly nehézkesek, mint akár a németországi, akár az osztrák hasonló intézetek. Még az is,

hogy a betétek visszafizetésére nézve a felmondást kikötik, csak ovatosságból történik; de ha disponibilis pénzök van, a felmondási határidőhöz többnyire vagy nem ragaszkodnak, vagy önként megrövidítik azt.

A kamatozás időpontjának meghatározása tekintetében szintén igen coulansak, a mennyiben a kamatokat részint mindjárt a betevés napjától, részint a hónap első felében betett pénzek után ugyanazon hónap 16-dik, a hónap második felében betett pénzek után pedig a következő hónap első napjától fizetik, nem úgy, mint az osztrák takarékpénztárak, melyeknél a kamatfizetés csak a betevést követő hónapban, vagy a németországiak, melyeknél a következő évnegyedben kezdődik.

Üzletkörük ellen sem lehet lényegesebb kifogásunk. A váltóüzletre, a váltóleszámitolásra fektetik a fősúlyt s a tőkét lekötő jelzálog-üzlet túlságos kiterjesztésétől tartózkodnak. A hazai takarékpénztárakra a hazai összes jelzálog-kölcsönökből körülbelül 40% esik. Ehez a tekintélyes százalékhöz azonban a zemplénmegyei pénzüintézetek aránylag kis mérvben járulnak. A fennebbi kimutatás szerint 1891-ben az összes zemplénmegyei pénzüintézeteknél a váltótárca 5,116.734 frtra rúgott, a kezességre vagy kézi zálogra fölvelt egyszerű kötvényes kölcsönök és a folyó számla összege 1,392.795 frt., s ezekkel szemben a jelzálog-kölcsönöké csak 387.611 frt. volt. De ha a kötvényes kölcsönök egy részét jelzálogosoknak vesszük is, a mennyiben a kezességre fölvelt kölcsönök egy része jelzálogilag is biztosítva van: a pénzüintézeteink által nyújtott ingatlan hitelt még akkor is aránytalanul csekélynek fogjuk találni.

Igaz, hogy ha figyelembe vesszük, mikép a földhitelintézet, a magyar jelzáloghitelbank és a kisbirtokosok földhitelintézete is csak kis mértékben vétetik igénybe megyénk közép- és kisbirtokos osztálya által: akkor sajnálattal konstatálhatjuk, hogy ezen osztály hitelszükségletének kielégítéséről nincsen kellőképen gondoskodva. De ebből nem az következik, hogy a takarékpénztárak helyes üzleti irányának megváltoztatását sürgezzük, hanem igenis az, hogy különösen a kisgazdák hitelügyét, — mert a középbirtokosok mégis csak inkább segíthetnek magukon — igyekezzünk más úton előmozdítani.

E tekintetben a megyei gazdasági egyesület meg is tette a kezdeményezést. A »községi takarékosági önszegélyző szövetkezetek« alapítására felhívta a közönséget s alapszabály-mintát dolgozott ki számukra. Az alapszabály-tervezet a megyei gazdasági egyesület felügyelete alá helyezendő szövetkezet célját akként határozta meg, hogy tagjainak a heti apró megtakarítások által a tőkegyűjtésre alkalmat nyújt, szétszórva heverő filléreiket összegyűjtve gyümölcsözővé teszi, egyuttal hitelszükségeit kielégíti s ily módon az oly káros hatású uzsorát kiirtja. De a gazdasági egyesület üdvös törekvése népünk indolentiáján és értelmetlenségén hajótörést szenvedett. Tudtommal egyetlen egy mezőgazdasági hitel-szövetkezetet sem sikerült ez ideig létrehozni. Ma tehát a gazda épen úgy, mint az iparos és kereskedő a takarékpénztárra szorul, ha pénzre van szüksége, s minthogy a váltóhoz nem ért, készfizető kezeseket állít, hogy kötvényes kölcsönt vehessen fel.

A zemplénmegyei pénzüintézetek ellen a tekintetben sem lehet kifogás, hogy a betevők biztonságáról kellőképen ne gondoskodnának. A mellett, hogy egy-kettő kivételével, tekintélyes tartalékalappal rendelkeznek, az alaptőke és a betétek közt az arányt is sokkal inkább megtartják, mint más vidékbeli pénzüintézetek. Egyébiránt ez utóbbi előnyüket távolról sincs szándékunkban a vezetésökkel megbizott egyének mérsékletének tulajdonítani. Ha rajtuk állna, a mennyiben a törvény egyáltalán nem köti meg a kezöket, a végtelenségig fokoznák a betétek és az alaptőke közti aránytalanságot, épen úgy, mint a régi pénzüintézetek, melyek iránt épen régiségöknél fogva oly nagy a közönség s különösen a betevők bizalma, hogy például a negyvenes évek közepén alakult pécsi, hevesmegyei vagy székesfehérvári takarékpénztárak alaptökéjét a betétek 114-szer, illetöleg 108-szor, illetöleg 80-szor haladják meg. A mi fiatal s ennél fogva még annyira, mint a most említett takarékpénztárak, ki nem próbált és meg nem erősödött pénzüintézeteink közül az ujhelyi takarékpénztár alaptökéjét a betétek összege 21-szer, az ujhelyi takarékpénztár és hitelegyletét, valamint a tokajhegyaljai takarékpénztárét csak 6-szor, a zemplénmegyei kereskedelmi- és hitelbankét $5\frac{1}{2}$ -szer s a többiét még csekélyebb mértékben haladja meg.

A mi takarékpénztáraink kardinalis hibája az, hogy a

nyeréskedést tekintik főczéljuknak. Hogy részvényeseiknek minél nagyobb osztalékot adjanak, a kölcsönök és a betétek kamatai közt a különbözetet nem hogy mérsékelnék, de lehetőleg fokozzák. A differentia 3–4% közt váltakozik. Számtalanszor megtörtént már, hogy egyik-másik intézet a betétek kamatját leszállította a nélkül, hogy a kölcsönökbe fektetett tőkék kamatját aránylagosan szintén reducálta volna.

A részvényekre alapított pénzüzetek mellett a postatakarékpénztár évről-évre nagyobb mérvben fejleszti népünkben a takarékoság erényét. Forgalma fokozatosan emelkedik. Az intézmény fennállásának első három évében vármegyénk közönsége a posta-takarékpénztárak útján 102.547 frt. 69 krt takarított meg, és pedig 1886-ban 22.745 frt. 51 krt, 1887-ben 32.080 frt. 79 krt, 1888-ban 47.721 frt. 39 krt. Közvetítő hivatal volt az 1-ső évben 36, a 3-dikban 59; betevők száma az 1-ső évben 955, a 3-dikban 1.649. A tiszta megtakarításból esik egy betevőre az 1-ső évben 23 frt. 70 kr., a 3-dikban 29 frt. Ilyen eredményt a kassai posta- és táviró-kerületben egy vármegye sem képes felmutatni.

Az iskolai takarékpénztárral azonban annál nehezebben barátkoznak meg nálunk az emberek. Eddigélé egy-két iskolában van szervezve. A minnek oka részint népünk szegénysége, részint az, hogy még mindig a vitás, eldöntetlen kérdések közé tartozik, valjon paedagogiai szempontból az intézmény kétségtelen hátrányait ellensúlyozzák-e állítólagos előnyei; valjon a takarékoság erényét vagy a pénzvágy, a kapzsiság bűnét fejleszti-e ki inkább a gyermekben; valjon nem nehezíti-e meg azoknak a szülőknek helyzetét, a kiknek nagyrésze az iskoláztatás terhét is alig képes viselni s a kik ennél fogva a társadalom részéről nem újabb megterhelhetésre, hanem ellenkezőleg kiméletre, lehető könnyítésre, sőt esetleg segélyre tarthatnak méltán számot?

VII. IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.

Midőn 1871-ben az elsőfolyamodású kir. törvényszékeket és járásbiróságokat szervezték, a törvényhozás és az igazságügyminiszter, a szükséges statisztikai adatok hiányában, jóformán taláalomra állapította meg a biróságok számát és székhelyét. Hogy az illetékes tényezők ennek a fontos ügynek a megoldásánál mily felületesen jártak el, mutatja a többi közt

az, hogy 107 törvényszéket kreáltak akkor, a mikor a hasonlíthatatlanul élénkebb forgalommal bíró, területileg jóval nagyobb s akkor 7 millióval több lakosságot számlált Ausztriában csak 65 elsőfolyamodású törvényszék állott fenn. Csakhamar be kellett tehát látni a reductió szükségességét annyival is inkább, mert az időközben gyűjtött statisztikai adatokból kitűnt, hogy volt olyan törvényszék, melynek ügyforgalma a 100 ezer darabot meghaladta s volt ismét olyan, melynél az ügydarabok száma annyira sem ment, mint egy középforgalmú járásbiróságé.

Zemplén vármegye 1871-ben két törvényszéket kapott. Az újhelyi mellett szervezték a homonnait, amazt 5, ezt 4 járásbirósággal. Ha csupán a térképet nézzük s a két város földrajzi fekvését vesszük tekintetbe: egészen természetesnek találjuk ezt az intézkedést. De mivel néhány év alatt kitűnt, hogy a homonnai törvényszék és az annak területéhez tartozott járásbiróságok ügyforgalma az újhelyiéhez, — jóllehet ez sem tartozott az élénkebbek közé — úgy viszonylott, mint egy a négyhez: az előbbit 1876. május 31-én megszüntették s az újhelyi törvényszék területéhez csatolták.

Ma az újhelyi törvényszék területén 9 járásbiróság működik. A járásbiróságok iktatási módszere nem egyöntetű ugyan s ennél fogva az iktatóhivatalokba érkezett ügydarabok száma magában véve nem szolgáltat egészen biztos támpontot az ügyforgalom megítélésére: mindazáltal egyes vidékek gazdasági, ipari, kereskedelmi viszonyait is tekintetbe véve jelezhetjük, hogy az ügyforgalom élénkségére nézve első helyen áll az újhelyi járásbiróság 13—14.000 darabbal, azután következik a királyhelmezi, a szerencsi, homonnai, tokaji, nagymihályi és gálszécsi 8—13.000 darabbal; legcsekélyebb a forgalma — minthogy telekkönyvi hatósággal sincs felruházva — Varannónak és Sztropkónak 2 500—4.000 darabbal. A polgári és büntető ügydarabok száma a legtöbbnél egyforma. Kivételt képez e tekintetben az újhelyi járásbiróság, a hol a polgári ügyek határozott túlsúlyban vannak s a helmezi, a hol megfordítva a bűnügyi darabok száma csaknem kétszer annyi, mint a polgári ügydaraboké.

Bizonyára feltűnhet még annak is, a ki megyénk viszonyaiba nincsen beavatva, hogy népesség számára nézve a vármegye második, kiterjedésére nézve pedig első városa,

Sárospatak, mely még hozzá főiskolájával és tanítóképezdével nemcsak Zemplén vármegye, de egy nagy vidék kulturális központja is, melynek népbankja a megyei pénzüzetek közt forgalmára nézve harmadik-negyedik helyen áll, kereskedelme élénkebb vagy legalább is olyan élénk, mint akár Gálszécsé, akár a többi járásbírósi székhelyé, melyben az önálló iparosok száma a százat jóval meghaladja, — mind ezen előnyei daczára, — csak azért, mert Ujhelyhez közel van, — az alkotmányos aera bekövetkezte óta sem a választókerület központjává sem járási- és járásbírósi székhelylyé nem volt képes máig sem felvergődni.

A közművelődés érdeke minél több vidéki központot hozni létre. Ép ezért reméljük, hogy ugy a vármegye, mint a kormány előbb-utóbb ilyenné fogja tenni azt a várost, a hol az ehez szükséges előfeltételek különben sem hiányzanak. A pataki járásbírósi, mely a szolgabíróssággal egyidejűleg lenne szervezendő, míg egyrészt a különben is túlterhelt újhelyi szabaditaná meg terhei egyrésztől, másrésztől körülbelől 20 község 30 ezer lakosára nézve, a kiknek Patak a piacuk, tenné könnyen hozzáférhetővé az igazságszolgáltatást.

A telekkönyvi hatóságoknak a telekkönyvi birtoktestek változására és megterhelésére vonatkozó évi kimutatásai statisztikai czélokra nálunk sem igen használhatók, mivel nem eléggé részletesek s mivel felvilágosításokkal, magyarázó jegyzetekkel nincsenek ellátva. Elöttem fekszik például az újhelyi törvényszék területéhez tartozó járásbírósiak 1890. évi kimutatása, melyből azt látom, hogy a szerencsi telekkönyvi hatóságnál aránytalanul nagyobb volt 1890-ben a birtokváltozások száma és értéke, mint akár az újhelyinél akár egyebütt, a mi Ujhely és Szerencs forgalmi viszonyainak összehasonlítása után alig magyarázható meg másként, mint hogy véletlenül épen abban az évben a szerencsi telekkönyvi hatóság területén egy-két nagyobb értékű ingatlan cserélt birtokost.

A hivatalos adatokat azonban saját tapasztalatainkkal kiegészítve, a telekkönyvi birtoktestek forgalmára nézve tájékoztatást mégis nyújthatunk.

A birtokváltozás legsűrűbben fordul elő a Bodrogközön, továbbá az újhelyi és a szerencsi telekkönyvi hatóság terü-

letén, a minnek oka részint a beépített telek, illetőleg belsőség, részint az apró mezőgazdasági birtok nagy száma.

A birtokváltozás jogcímét tekintve, nálunk is, mint országszerte, túlnyomólag szerződés és haláleset következtében cserél gazdát az ingatlan s a mi rendkívül örvendetes jelenség — aránylag igen kevés birtok kerül újra. Végrehajtás különösen a felvidéken ritkán fordul elő, miután a tót és ruthén általában jobb fizető, takarékosabb a magyarnál s a végrehajtottól ép úgy fél, mint a pokoltól. 1890-ben például a nagymihályi telekkönyvi hatóság 27, a homonnai, a melyhez tartozik pedig a sztropkói járásbíróóság is, 29 esetben üttette meg a dobot, míg ellenben a helmeczi telekkönyvi hatóságnál 152 végrehajtást mutatnak ki.

Az ingatlan tőkeértéke az utóbbi években, mint fennebb is említők, rohamosan emelkedett, a mire a Bodrogközön különösen a vizszabályozási munkálatok sikerébe vetett túlságos bizalom, a felvidéken pedig az Amerikából beözönlő tömérdek pénz volt befolyással. Lehet mondani, hogy az utóbbi tíz év alatt a földek ára megkétszereződött, sőt megháromszorozódott.

A földbirtok telekkönyvi megterhelhetésére nézve a rendelkezésünkre álló adatok nagyon hiányosak. Azt tudjuk, hogy a hét telekkönyvi hatóságnál az új terhek évenként több mint egy millió forinttal haladják túl a törlések értékét; azt is tudjuk, hogy az új terhek legnagyobb része szerződés folytán keletkezik s csak a helmeczi telekkönyvi hatóságnál fordul elő több bekebelezés végrehajtás útján, mint szerződés következtében; de hogy általában mennyire van megterhelve az ingatlan vagyon, e tekintetben a számbeli adatok hiányában csak ama megnyugtató tapasztalatra hivatkozhatunk, miszerint népünk — egy-két vidék kivételével — eladósodva nincsen.

A hiteltelekkönyvek rendezetlensége — ez az országszerte érezhető kalamitás — nálunk is sok bajnak, kellemetlenségnek kútforrása. A nép nem lévén tisztában a birtok és tulajdon fogalmával, nem képes belátni, hogy a jogos birtoklás csak telekkönyvi bejegyzéssel szerzhető meg. Ennélfogva különösen a felvidéken, az adásvételt, örökösödést igen sok esetben nem effektuálják telekkönyvileg, úgy hogy a tényleges birtoklás a telekkönyvi állapottal nincsen összhang-

ban. Tudok rá számtalan esetet, hogy az örökösök kifizetik az illetéket s abban a hiszomben, hogy már most minden rendben van, az ingatlanok átíratásáról nem gondoskodnak s ebbeli mulasztásuk csak akkor tűnik ki, a mikor az örökség tárgyát képezett ingatlan esetleg évtizedek múlva egy idegen vevő tulajdonába megy át.

A telekkönyvi átalakítás a hét telekkönyvi hatóság területén fekvő 453 község közül 82-ben máig sincs végrehajtva. Az igaz, hogy ebből 62 község magára Homonnára esik.

A birtokviszonyok rendezését másrésről akadályozzák még nálunk a be nem fejezett tagosítási, úrbéri rendezési és kiigazítási perek is, melyek 20 községben vannak folyamatban.

A büntető igazságszolgáltatásnak népünk ha dolgot ad is, súlyosabb, főbenjáró bűntények nálunk ritkán fordulnak elő. Az újhelyi törvényszék által évenként átlag 400 elítélt közül több mint 200, lopás és többnyire verekedés közben elkövetett súlyos testi sértés miatt szenved büntetést. A gálzicsi járásban a dargói, bacskói és kohányi legények híres verekedők, kiknek korcsmai duhajkodását a közigazgatási hatóság akként igyekszik korlátozni, hogy időnkint megtagadja tőlük az engedélyt a zenéltetésre. Az említettekén kívül gyakrabban ismétlődő bűntények: az orgazdaság, a halált okozó súlyos testi sértés, a hatóság elleni erőszak és a szándékos emberölés.

Az uzsora vétségének üldözésére a törvényszéket ritkán hívják fel. Készakarva használok e kifejezést, nehogy azt higgye valaki, hogy nálunk az uzsora nem tenyészik.

A statisztika által régen és megdönthetetlenül be van bizonyítva, hogy a milyen arányban el van terjedve valahol a pálinkaivás, abban az arányban pusztít az uzsora. A pálinka pedig nálunk mint nemzeti ital szerepel. Megyénk, ha nem is oly nagy mérvben, mint például tíz évvel ezelőtt, de még mindig el van árasztva a szokásokra, erkölcsökre, sőt nyelvre nézve is idegen proletárokkal, kik a nép pálinkaivási szenvedélyét saját céljaikra kizsákmányolva, megélhetésök eszközéül az uzsorát választják. A melyeknek egy-két száz forintja van, kiadja azt uzsorakamatra, úgy hogy évi kamatjövödelme fungibilis tőkáját megkétszerezi, sőt megháromszorozza; a melyeknek meg krajezárjai vannak, az a termé-

szetbeli uzorát kultiválja. S az uzorának ez utóbbi fajtája a legveszedelmesebb. Hogy az uzoraper mégis többnyire hiányzik az újhelyi törvényszék statisztikájából, ez csak uzorásaink élelmességét és ügyességét, valamint uzora-törvényünk tökéletlenségét bizonyítja.

VIII. KÖZIGAZGATÁS.

A magyar közigazgatás napirenden lévő reformja érdekében az első nagyobb szabású actió — dicsekedve mondhatjuk el -- 1875-ben vármegyénkből indult ki. A híres »zempléni 12 pont«, — mely Sennyey pártjának programját foglalta magában, — a közigazgatás gyökeres átalakítását nemcsak sürgeti, de egyszersmind erre vonatkozólag az alapelveket is megállapítja. Az egyik pontban kifejezi a párt abbéli óhajtását, hogy egyfelől a közigazgatási tisztviselők és a központi kormány közt szorosabb kapcsolat hozassék létre, másfelől, hogy az önkormányzat köre tágíttassék, mivel ily módon fog az állam érdekeinek fenntartása és törvényeinek pontos exequálása a végrehajtó közegek szerves közreműködése által biztosíthatni, viszont a központi kormány intézkedései a közvetlenül érdektett autonóm testületek törvényes és beható ellenőrzése, illetőleg közreműködése mellett csakis így lesznek végrehajthatók. Kívánja továbbá a zempléni program a nehézkes, költséges és lassú bürokratikus ügyrendnek és eljárásnak a személyes felelősség elvének következetes érvényesítése mellett megszüntetését; valamint a községi törvény olyatén módosítását, mely szerint a község népének anyagi viszonyai és műveltségi fokához képest az alkotmányos intézmények sorában életerős gyökeret verjen és valóságban foganatosítható s a jelenleg nagyban felszaporodott költségek lehető kiméklésével végrehajtható is legyen, stb. stb.

Mindmegannyi életrevaló, nagyfontosságú vezérelv, melyet ma már nem egy párt, hanem a közvélemény, a nemzet zöme vall magáéinak. Minthogy azonban megvalósításuk mindeddig nem sikerült: közigazgatásunk ma sem jobb, mint a milyen a »zempléni pontok« idején volt.

A rendszer silánysága mindenütt egyformán tapasztalható, úgy hogy egyik vármegye és a másik közt közigazgatási tekintetben csak annyiban tehetünk különbséget, a menyiben tisztikaruk különböző elemekből áll.

Nálunk jelenleg erélyes központi vezetés mellett egy minden tekintetben kifogástalan, becsületes, szakértő tisztikar kezében van az administratio. De működésének eredményével maga sem lehet megelégedve, miután az alispántól kezdve a körjegyzőig mindegyiknek munkaerejét a szoros értelemben vett állami functiok kötvén le, a helyi ügyek pontos ellátására physice képtelenek.

A megyei szervezet vérkeringésének központja, a vármegyei bizottság, lenne első sorban hivatva a közigazgatás és közművelődés előbbreviteléről gondoskodni; annak kellene e célból a kezdeményezést megragadni, határozatokat hozni s a tisztviselőket ellenőrizni, hogy határozatait lelkiismeretesen végrehajtsák. Sajnos azonban, hogy a bizottság ebbeli feladatának sem nálunk sem egyebütt nem tesz eleget.

Zemplén megye bizottságában az értelmiség erősen van képviselve. A viriliseknek rendszerint több mint egy harmad része magasabb értelmi qualificatiója alapján a kétszeres adóbeszámítás kedvezményében részesül. S ennek daczára vármegyei közgyűléseink ép oly sivár benyomást tesznek a szemlélőre, mint ama felvidéki megyék gyűlései, melyeknek közön-sége nagyobbára a körjegyzőkből és az értelmetlen falusi birákból telik ki. A vármegyeház nagy terme csak akkor telik meg, ha választani kell vagy ha — mint köznyelven mondják — valami »heczcz« van készülöben. Ha választás van, ezzel többnyire eltelik a gyűlés első napja. A második és esetleg a harmadik napon, a mikor a szó igaz értelmében vett önkormányzati ügyek elintézésére kerül a sor, a vidéki bizottsági tagoknak már hült helyük s a tisztviselőkön kívül legfőlebb egy-két Ujhelyben lakó tag lézeng a teremben.

Hagyján, ha legalább a közgyűlés által választott bizottságokban volna eleven, pezsgő élet. De alig adnak magukról életjelt.

A közigazgatási bizottság a helyett, hogy lenditene az administration, meglassítja az ügymenetet. Mint ellenőrző hatóságra nincs szükség, mint bíróság és mint fegyelmi hatóság helytelenül van összeállítva.

A közgyűlés által választott szakbizottságok chablon-szerűen elvégzik, a mit hozzájuk utálnak s csak nagyritkán lépnek az initiativa terére.

Egyetlen egy bizottságunk van, melytől nagyobb sikert

várhatunk s ez is — az önkormányzat nagyobb dicsőségére — a kereskedelmi miniszter kezdeményezésére, nagybárára idegen, vagyis nem vármegyei elemekből alakított meg.

A múlt évben ugyanis Baross, a volt kereskedelmi miniszter, különösen abból a szempontból, hogy a Hegyalja pusztulásának káros közgazdasági következményei a lehetőséghez képest elháríttassanak, egy állandó vármegyei közgazdasági bizottság szervezését hozta javaslatba. A bizottság, melynek a miniszter egyelőre 4.000 frtot bocsátott rendelkezésre működési alapul, csakhamar meg is alakult oly módon, hogy a vármegye közönsége két taggal, a kassai kereskedelmi- és iparkamara, a vármegyei gazdasági egyesület, a földművelésügyi- és a pénzügyminiszter szintén két-két taggal van abban képviselve, az elnök kinevezésének jogát a közgazdasági miniszter magának tartván fenn. A miniszteri leirat szerint a bizottság feladata az, hogy a vármegye ipari és közgazdasági viszonyait állandóan figyelemmel kísérvén, a szükséges intézkedéseket készítse elő, hozza javaslatba s a helyi viszonyokhoz képest vigye keresztül. S ebbeli hivatásának, úgy látszik, meg is fog felelni. Már eddig is jelentékeny pozitív eredményeket mutathat fel.

Közigazgatásunk nagyfontosságú organuma, az árvaszék, szintén szervezeti hibákban szenved. A mellett, hogy ügykezelése rendkívül lassú, pénzkezelési rendszere is igen tökéletlen. S ez annál nagyobb baj, mivel óriási érték van a gondjaira bízva. A zempléni vármegyei árvák nyilvántartott ingatlan vagyonának értéke — egy nem régen közzétett kimutató szerint — az ötödfél milliót meghaladja.

A vármegyének járásokra való beosztásában nagy az aránytalanság. A tíz járás közül legnagyobb a bodrogi 41.995 lakossal, legkisebb a szinai 23.868 lakossal. Ez utóbbi 1873-ban, a mikor a megye az 1870: XLII. t.-czikk értelmében szervezkedett, mint önálló járás nem alakított meg, hanem a homonnai területéhez csatoltatott, a minnek következtében a homonnai járás 54.000 lakossal és 32 □ mértföldnyi területtel valóságos monstrummá vált.

Ügyforgalmára nézve mindig első helyen állt az ujhelyi. A bodrogi és az ujhelyi szolgabírói hivatalokat ősszel és tavasszal a Tiszánál és a Bodrognál az árvédelem heteken át leköti s akadályozza a rendes adminisztratív teendők vég-

zésében. S daczára annak, hogy a járások népesség száma ügyforgalma annyira különböző; daczára annak, hogy egyes szolgabírói hivatalok aránytalanul vannak megterhelve: a járási tisztviselők száma mindenütt egyforma, kivéve az Ujhelyi járást, a hol a főszolgabíró mellett két szolgabíró van alkalmazva.

Ily körülmények közt nem csoda, ha a járási tisztviselőknek, — kiknek különben is óriási munkát kell végezniök, ha kötelességeiknek nem is teljes mértékben, mert ez lehetetlen, hanem csak annyira-amennyire eleget akarnak tenni, — az adó- és katonaugyek elintézése után a községi administratio ellenőrzésére nem igen marad idejük. Pedig erre a mi viszonyaink között nagy szükség volna.

Rendezett tanácsú városunk egy sincs. Ujhely, Patak képviselőtestülete nagyrészt az értelmiségből kerül ki, mégis mind a két község a megye gyámsága alá van helyezve. 1880-ban lépéseket tettek ugyan, hogy Ujhely, melynek ma 13.017 s akkor 11.264 lakosa volt, rendezett tanácsú várossá alakíttassék át, kimutatván egy e czélból kiküldött bizottság, hogy a jelenlegi s a rendezett tanácsú város szükségletei közt mindössze 1.300 frt. különbözet mutatkoznék; de egyesek szükkeblősége és rövidlátása miatt a terv dugába dőlt.

Ujhely és a 6.350 lakost számláló Patak mellett, — megjegyvezvén, hogy csakis ennek a két városnak lakosság száma haladja meg az 5.000-et, — a járások székhelyei, nagyobb és intelligensebb polgárságuknál fogva a szolgabíró folytonos felügyeletét inkább nélkülözhetik. De az apró faluk — a mennyiben a szolgabíró nem sokat gondol velök s a mennyiben különösen a sztropkói, szinnai járáshoz tartozó községek birái többnyire irástudatlan, értelmetlen emberek, — a körjegyzők önkényének vannak kiszolgáltatva.

A körjegyző azonban még ha visszaéléseket nem követ is el az adóbehajtás körül; ha kárt nem okoz is egyeseknek a zugirászattal, a mi pedig annál gyakrabban megtörténik, mert kellő jogi ismeretei nincsenek; szóval ha a legbecsületesebben viseli is magát s ha a legokosabban végzi is minden dolgát: a szolgabíró legszigorubb felügyelete alatt sem bírja meg a terhet, melyet vállaira raknak mi nálunk, a hol a mellett, hogy a körjegyzőségek népesség száma rendkívül nagy, némelyiké az 5.000-et meghaladja, tömérdek község is

van beosztva egy-egy körjegyzőségbe. Így pl. a sztropkói járás havaji körjegyzője nem kevesebb, mint 22 községet kénytelen adminisztrálni s még hozzá olyan vidéken, a hol az év nagy részében a közlekedési akadályok miatt az összeköttetés a községek közt alig tartható fenn.

Valamennyire javítja a helyzetet az a körülmény, hogy községeink területe általában nem túlságos nagy. Míg a nagy- és kisközségek területének országos átlaga ugyanis 2.036, a mieinkének átlaga 1.386 □ kilométer. 10.000 kat. holdnál csak 7 község határa nagyobb, névszerint Sárospataké 27.803, Szinnáé 13.222, Ujhelyé 12.443, Karádé 12.328, Monoké 11.678, Terebesé 10.800, Megyasszóé 10.288 kat. hold. Legkisebb határa van Bodrog-Sáranak, t. i. 72 kat. hold.

El kell ismernünk, hogy a községi élet fejletlensége népünk alacsony műveltségének tulajdonítható első sorban; de közigazgatási rendszerünk sem olyan, hogy csak valamennyire is ellensúlyozhatná a fejlődés ama legfőbb akadályát, úgy hogy tökéletes igaza volt annak a kiváló politikusnak, ki évekkal ezelőtt az ország színe előtt jelentette ki, hogy ha községeinkben van még ma tekintély és fegyelem, ha van személy- és vagyonbiztonság, ezt nem annyira a törvények pontos végrehajtásának, mint inkább népünk ösztönszerű jogérzetének köszönhetjük. Az értelmetlen paraszt a természet által beléoltott jogösztönét követi, midőn a törvényes felsőbbség parancsait respektálja s a falu legnépszerűtlenebb emberének, a körjegyzőnek rendelkezései előtt meghajol. De ha gyámságra van szüksége, ha az autonomiát sem megérteni sem gyakorolni nem képes: legalább úgy gyámkodnának felette, hogy nemcsak a terhét, de a hasznát is érezné a hatóság működésének!

Hogy nagyobb községeink is mennyire hátra vannak maradva, azt külső képük árulja el. A piszkos, kövezetlen vagy különböző nagyságu, borotvaélű kövekkel burkolt, kátyus, rosszul vagy épen nem világított utcák; az elhanyagolt mezei utak; a rendetlen építkezés; a kihalt piac, a hol az az egy-két kofa lopja a napot, kinek összes áruba bocsátott portékája nem ér annyit, a mennyit kereshetne két kezével egy nap alatt, ha kedve volna dolgozni; a ronda középületek; a rongyokba burkolt koldusok nagy serege; a városban lézengő, egy-két egyenruhás rendőr, kinek ábrázata, járása, magatar-

tása világosan elárulja a semmittevést, — mindmegannyi ismeretű jelei a nyomoruságos községi administrációnak.

Az állami és megyei adók mellett a községi adókat ép azért viselik nehezen az adófizetők, mert a községek megfelelő vizontszolgáltatásban nem részesítik őket.

A községi háztartás annál súlyosabb terheket ró vállalkra, mivel a mi községeink legnagyobb része törzsvagyonnal nem rendelkezik. A szinnai és sztropkói járásban egyetlen egy községnek sincs törzsvagyona. Csakis az ujhelyi, tokaji és szerencsi járás községeinek háztartásában játszik az jelentékenyebb szerepet. Az 1888. évi leltárak és az 1889-re szóló költségvetések adatai szerint, az ujhelyi járásban a községi törzsvagyon, a passzívák levonásával, 382.829 frt. 39 krra, a tokajiban 156.641 frt. 97 krra s a szerencsiben 140.095 frt. 73 krra rúgott. Ennélfogva az 1889-iki költségvetési előirányzat szerint, az említett járásokba tartozó községek, kiadásaiknak egy részét a törzsvagyon jövedelméből fedezték. A varannói járásban ellenben — kerekszámokat használva — mindössze 1.000, a gálszécsiben 3.000, a bodrogköziben 4.500, a homonnaiban 5.000, a nagymihályiban 5.500 forintnyi községi kiadás fedezettett a törzsvagyon jövedelméből.

Az a körülmény azonban, hogy némely községnek nagyobb, a másiknak kisebb a törzsvagyona: a póttadók tekintetében feltűnőbb változást nem idéz elő, a minnek oka az, hogy a nagyobb törzsvagyonnal bíró községek lakói rendszerint magasabb műveltségi színvonalon állván, nagyobb igényekkel lépnek fel községeik irányában, melyeknek ily módon kiadásai is fokozódnak.

A póttadók átlaga — az egész vármegyét véve tekintetbe — az 1889-iki adatok szerint, a földadó után 25⁵/₀, egyéb állami adók után 30⁵/₀. A földadó után átlag legnagyobb volt a sztropkói járásban, t. i. 38⁵/₀, legkisebb a szerencsiben, 18⁵/₀; egyéb adók után az átlag legnagyobb volt a homonnaiban, t. i. 41⁰/₀, legkisebb ugyancsak a szerencsiben, 21⁰/₀.

Ha már most a községi póttadókhöz még hozzászámítjuk a megyei póttadókat, u. m. az ez idő szerint 6⁰/₀-os úttadót, a 2⁰/₀-os betegápolási-, az 1⁰/₀-os vármegyei nyugdíjintézeti-, az 1⁰/₀-os közmívelődési-, a ¹/₂⁰/₀-os katonabeszállásolási adókat, végre a folyó évben életbeléptetett ebadót: a községi és me-

gyei terheket az állami adókhoz viszonyítva, bizonyára aránytalanoknak fogjuk találni.

Mindamellett, ha a közigazgatás várva-várt reformja bekövetkezne és sikerülne: bizvást állithatjuk, hogy még a közterhek helyes arányainak ilyenén megzavarása sem okozna elégedetlenséget.

IX. KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

A legújabb népszámlálás adatai szerint vármegyénk lakosságának szaporodása ha nem érte is el az országos átlagot, a 10.32% -ot, de megközelítette. A Tisza jobb partján fekvő megyék közt népszaporodás tekintetében Zemplént csak Bereg és Borsod előzte meg; utána következnek Ung és Gömör, sőt három megyében, névszerint Szepes, Abauj-Torna és Sárosban a lakosság az utóbbi évtized alatt többé-kevésbé megfogyott.

Örömmel jelezhetjük, hogy legnagyobb volt nálunk a szaporodás a magyar lakta járásokban. A tótok és ruthének által lakott járások 5.14% -os átlagával s a 7.39% -os megyei átlaggal szemben a bodrogi, tokaji, ujhelyi és szerencsi járásoknak átlag 10.31% -al több ma a lakossága, mint tíz évvel ezelőtt volt.

A lassú szaporodás okait az évről-évre fokozódó kivándorláson kívül bizonyára nálunk is, mint egyebütt, a közegészségi nyomoruságos viszonyokban kell keresnünk.

A nemzetközi statisztika által normálisnak tekintett halálzási arány — 30-nál kevesebb haláleset ezer lélek után — vármegyénkben még egy évben sem fordult elő. Az a sovány vigasztalásunk mégis megvan, hogy a halálzási országos arányszámot megyénk népmozgalmi statisztikája ritkán szárnyalja túl s hogy a gyermekhalálzási arányai sem kedvezőtlenebbek nálunk, mint általában az országban.

Különben közegészségi tekintetben olyan jelenségekkel Zemplén megyében nem igen találkozunk, a mik az országban részint itt, részint amott elő ne fordulnának.

Vannak ugyan községek, melyek tisztaságuknál fogva oázsként válnak ki a többiek közül; minden járásban akad egy-kettő; de községeink általában rondák; a köztisztaságra még a városi intelligensebb lakosok sem fordítanak kellő gondot.

Az utcák, közterek tisztításáról a természet gondosko-

dik úgy-ahogy. Egy-egy jótékony zápor seprű össze az emberi és állati hulladékot s a hónapokon át összegyűlt piszkot.

Faluhelyen ép úgy, mint a városokban, csatornázásról szó sincs; a vízvezető árkok, minthogy a házak előtt nincsenek áthidalva, nemcsak hogy nem felelhetnek meg rendeltetésöknek, de pocsolyáikkal megfertőztetik a levegőt. A felvidéki községek belterületét keresztül-kasul szelő patakok pedig a szemét és a kenderáztatók által eltorlaszoltatván, hasonlóképen terjesztik a miazmákat. Példa erre a gálszécsi járás egyik nagyközsége, Szécs-Polyánka. Egyébiránt a bodrogmenti községek is, lopva, a hatósági tilalom kijátszásával a Bodrogban, illetőleg a folyó medrével összeköttetésben álló pocsolyákban áztatják a kendert.

Rendesen és állandóan körülkerített udvarok a felvidéki orosz községekben nincsenek s a hol vannak is, szűkek és különösen a primitív trágyakezelés miatt a legnagyobb mértékben egészségtelenek.

A temetkezéseknél a közegészségügyi rendszabályokat a legtöbb helyen nem tartják meg. Állandóan alkalmazott, ahoz értő sírásók nincsenek; a temetők rendezetlenek; sok helyen, még városokban is, a betelepített sírhelyeket még csak egy fadarabbal sem jelzik; rendes halottas kamarák kevés helyen találhatóak.

Ilyen viszonyok közt még a hegyvidéki községek is nélkülözik azt, a mit pedig a természet nem vont meg tőlük, hanem a mitől saját indolentiájuk miatt foszthatnak meg, az egészséges jó levegőt.

Vármegyénk felső részében a tömérdek hegyi patak és forrás kitűnő ivó vizet szolgáltat. Az alsó rész községei ellenben többnyire rossz vízzel kénytelenek beérni. A bodrogközi községek a Bodrog és a Tisza vizét isszák, mely, ha nem zavaros, élvezhető; tavaszkor és őszkor azonban, a két folyó áradásakor, a szüretlen folyóvíz kellemetlen iszapos ízű. A többi alvidéki községben a vizkalamitás igen érezhető. Tisza-Lúczon például a község lakói a holt Tiszára vannak utalva, melynek medrében mosnak is. A megye székvárosának vízszükségletét a közkútak kellőleg nem látják el.

Városainkban — *lucus a non lucendo* — a közegészségügy szintén el van hanyagolva. A székvárosban a halandóság járvány nélkül is pro mille 44°/o-ra rüg. Lakóházainak nagyobb

része a magas talajviz állásától egészségtelen; az udvarok rendetlenek; az utcáknak csak egy része van kövezve; a a kurtakorcsmák száma légió; a zugkávéházakban a prostitutio szabadon tenyészik; a temetők rosszul vannak elhelyezve s túlsúfoltak s a mi a legfőbb, a Ronyvameder, bűzhödt vizével, a város alatt terül el. Sárospatak, kedvező fekvésénél fogva, kevés költséggel kitűnő csatornával láthatná el magát s kloakáit és a város egy részén elterülő talajvizet könnyű szerrel levezethetné a Bodrogba; de sem csatornája, sem jó kövezete nincsen; kőből épült, a belvárosban nagyobbára cseréppel fedett házai városias külsőt adnak neki, de lakóházaik közt sok az egészségtelen; általában egész sorára a köztisztasági és közegészségi intézkedéseknek volna itt szükség, hogy a város, hatalmas kollegiumától nyert hírnevének méltón megfeleljen. Tokajban a temető túlsúfolt. Varannónak különösen alsó részét bűzhödt pocsolyák lepik el. Általában a zemplén-megyei, de különösen a hegyaljai városok közös typusa a piszok és a rondaság. S a Hegyalján a phylloxera-vész által okozott elszegényedés és elnéptelenedés még csak a reménytől is megfoszt bennünket, hogy a közegészségi állapotokban egyhamar javulás fog bekövetkezni.

Népünk életmódja általában nyomoruságos. Szegénysége és műveletlensége életmódjában nyilvánul. A legkedvezőtlenebbek e tekintetben a viszonyok a szinnai, sztropkói és homonnai járásokban.

Az oroszok szénaboglyához hasonló házai alacsonyak, ablakaik kicsinyek s inkább világításra, mint szellőztetésre használtatnak. A szellőzetlen, bűzös lakások túlsúfoltak s a házi állatoknak is hajlékul szolgálnak. Az alsó, magyar lakta járásokban az építkezés egészségi szempontból kevésbé kifogásolható; de a lakások légköre, különösen télen át, midőn ember, állat fedél alá húzódik s midőn a fűtött szobát féltékeny gonddal őrzik a hideg légáram betódulásától — kiállhatatlan.

Ruházattal a férfiak elég jól el vannak látva. Télen a ködmön és szűr vagy guba, nyáron a darócz ing és gatya megfelel céljának. Az orosz nők és gyermekek azonban, különösen télen át, a hiányos, szellős ruházat, ez utóbbiak általában a hiányos gondozás következtében sokat szenvednek.

A köznép táplálkozása vidékek szerint változik. A tót

nálunk is kevéssel beéri. Annál nagyobb a magyar paraszt igénye. Búza- vagy gabonakenyér és szalonna nélkül a magyar munkás nem tud ellenni. A krajnyai nép a szó szoros értelmében nyomorog. Se petroleumot, se gyertyát nem használ, hanem fenyőszilánkkal világít. Tatárkán és burgonyán tartja fenn magát; húst csak akkor lát, ha marhája elhullott. Sőt egyes határszéli faluban, például Kriván, Navoszeliczán és Zbojban a tatárkának is azt a fajtáját termesztik és fogyasztják, mely a legkiadóbb, mely 60—70 magot ad, de a mely az egészségre határozottan ártalmas s keserősége miatt jóformán élvezhetetlen.

Csak egy fogyasztási cikk élvezetében nincs eltérés a különböző vidékek lakói közt. A pálinkáért ép úgy rajong az alföldi magyar paraszt, mint a felvidék tótja és ruthénje. Mióta a pálinka megdrágult, fogyasztása tetemesen csökkent ugyan, de nem szűnt meg. A mi parasztjaink inkább nélkülözik a kenyeret, a húst, sőt még a szalonnát is, mint azt a bódító italt, mely a munkához kedvet, a nyugalom óráiban legfőbb élvezetet ad nekik. A jobbmódú bodrogközi ember odahaza hordóban tartja, melyre apraja-nagyja a nap, sőt az éjszaka minden órájában rájár; de azért ép oly jól esik neki a korcsmában is egy-két »porció« ital, mint a felvidék lakójának, ki keresményének tekintélyes részét a korcsmában költi el.

Ilyen életmód mellett nem csuda, ha nagy a halálozás, ha a nép elcsenevészedik s ha a járványok hol itt, hol ott, de csaknem állandóan uralkodnak.

A nép testi épségének s erőteljességének legbiztosabb fokmérője az ujonczállítási statisztika. Hogy ez különben országszerte mennyire kedvezőtlen, mutatja az a körülmény hogy a negyedik korosztály felhívása immár rendessé vált s hogy a törvényhozás közelébb a hadköteles kort egy évvel emelni volt kénytelen.

Nálunk a sorozáson szerzett legújabb tapasztalatok szerint, hadképesség tekintetében első helyen áll a szerencsi járás, 26°/o-al s utolsó helyen a sztropkói, 8°/o-al. A hadképesség átlaga 17—21°/o közt ingadozik. A sztropkói, homonnai és szinnai járasok orosz és tót hadkötelesei közt tömérdek sok a golyvás és a törpe; de a bodrogközi járásban is, a melyben pedig a megyei átlagot rendszerint elérik, igen sok a golyvás és a lépdaganatban szenvedő.

Az ujonczállítás eredményeiből következőleg, legerőteljesebb nép lakja a tisztán magyar szerencsi s a vegyesen tótok és magyarok által lakott gálszécsi és varannói járásokat és a legcsenevészebb, hadi szolgálatra leginkább képtelen hadkötelesek az oroszok és tótok által lakott járásokból kerülnek ki.

A járványok Zemplén megyét ritkán kerülik ki s mint említők, időnkint nagy pusztítást visznek véghez a lakosságban. A himlőnek például 1886-ban mindjárt Szabolcs megye után a legtöbb áldozata volt a mi megyénkben; ugyanekkor vörhenyben csak öt megyében haltak meg többen, mint nálunk. Az 1872. és 1873-ki kolerás években közel 14.000 ember esett a járvány áldozatául.

A közegészségügyi kalamitások forrását azonban nálunk is, mint az egész országban, az előadott körülményeken kívül az egészségügyi közszolgálat hiányos, tökéletlen szervezetében is kell keresnünk.

Az orvosok száma csekély s még hozzá aránytalanul van megoszolva a vármegye területén. Körülbelül 6.000 emberre esik egy orvos s ebből több mint egy ötödrész a székvárosban működik. A körorvosi állások szervezve vannak s habár mi nem követtük Szepes megye példáját, mely fölismervén a körorvosi intézmény gyakorlatiatlan voltát, oly csekély fizetést állapított meg a körorvosok részére, hogy ennek következtében egyetlen egy állomás sem volt betölthető: mégis nálunk sem lehet minden körorvosi állásra embert kapni. S a tényleg működő körorvosok, az orvosi körök nagy terjedelme, a közlekedési eszközök hiánya és tökéletlensége miatt, kötelességeiknek a legjobb akarattal sem tehetnek eleget.

A mi népünknel is — s e tekintetben alig van különbség a magyar, a tót és az orosz közt — általánosan tapasztalható az idegenkedés az orvosok iránt. Jobban bizik a kuruzsló által adott csodaszerben, a felvidéki orosz például jobban bizik a »koloszeniczában« — így nevezi a plantago cynopsot vagyis útifűvet, ezt a mindenre jó arcanumot, — mint az orvos által irt receptben; mert — miként Hebenstreit írja — műveletlenségénél fogva ösztönszerűleg vonzódik a kuruzslással együtt járó mysticismushoz és ceremoniakhoz s nagyobb bizalma van a vele egysorsu, egyrangu kuruzslóhoz, mint a tőle társadalmilag messze távolságban álló szakértő-

höz. Hogy a népnek ezt az idegenkedését legyőzzük, erre nézve a legelső és legszükségesebb föltétel, hogy könnyen hozzájuthasson az orvosi segélyhez. A tőle távol lakó, rosszul dotált körorvostól ezt hiába várja. Csaknem minden falunak megvan tehát a maga javasasszonya, paraszt-doktora, ki a betegek gyógyításáról a maga módja szerint gondoskodik.

Az okleveles bábák hiányát szintén érezzük. Közel 400-ra megy ama községek száma, melyekben szülésznő nincsen, sőt, — a mi hallatlan, — a közelmúltban az egész szinnai járás tehát körülbelül 20.000 ember nélkülözötte a bábát.

Legközelebb a megye végre-valahára megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a közegészségügyi törvénynek a bábaképzés kötelezettségét elrendelő szakaszai végrehajtassanak. E végből a megye területén levő községek három csoportba osztattak. A 600-nál több s a 300–600 lakossal bíró községek, vagyis az 1-ső és 2-ik csoportbeliek kötelesek lesznek okleveles bábákat tartani, illetve köteleztetnek a bábaképzés költségeihez egy, illetőleg két év alatt 40–40 frttal járulni; a 300-nál kevesebb lakost számláló községek pedig u. n. czédulás bábákkal fognak elláttatni.

Az ungvári bába-tanintézetben már számos szülésznő nyert vármegyénk területére képesítő oklevelet. Az intézet kebelében évenként három tanfolyamot tartanak, mindegyik három hónapra terjed; a két első előadási nyelve a magyar, az utolsó a ruthén; a három hónapos tanfolyamot bevégzett nők oly helyeken működhetnek, a hol ez ideig rendes oklevéllel bíró szülésznő nem lakik, már egyszer megszerzett jogosultságuk természetesen nem szünnén meg egy rendes szülésznő későbbi letelepedése által sem.

A gyógyszerterek száma, viszonyitva az orvosok számához, elegendő, sőt sok is. A gyógyszerterek engedélyezésénél nálunk is, mint országszerte, gyakran fölibe helyezik a magánérdeket a közérdeknek. A konkurrens patikákat részünkről határozottan veszélyeseknek tartjuk a közönségre nézve, s nem helyeseljük, sőt a közegészség ellen elkövetett valóságos merényletnek tekintjük például, hogy az alig 4.000 lakossal bíró Homonnán két gyógyszerter van, vagy hogy a 6.000 lakossal bíró Sárospatakra, a hol egy orvos mellett a másik alig tud megélni, a községi képviselő-testület, a vármegyei közegészségügyi bizottság és magának a vármegyének

tiltakozása daczára, egy második gyógyszerár engedélyezését akarják kieroszakolni.

Kórházaknak szükében vagyunk. Mindössze négy van: kettő Ujhelyben, egy mintaszerűen berendezett, közelebb sebészeti pavillonnal bővített Nagy-Mihályon s egy Homonnán, nem említve a kor színvonalán álló sárospataki főiskolai kórházat, melybe kizárólag a főiskola beteg tanulói vétetnek fel.

Ásványvizekben vármegyénk igen gazdag, de haszná nincsen belőlök. A természet bőkezű adománya, mely külföldön a jóllét legfőbb kútforrása szokott lenni, nálunk gyümölcsözetlenül hever.

Számbavehető fürdők csak egy van: az erdőbényei. Vize vasgáliczos timsós. Ha tulajdonosa, br. Waldboth Frigyes s fürdőorvosa, dr. Kun Zoltán, újabban tapasztalt áldozatkész-ségükkel és erélyükkel teljesen berendezik: mint klimatikus gyógyhely idővel országos, sőt nemzetközi jellegűvé válhatik.

A többi fürdők primitív berendezésükkel a környékbeli lakók szerényebb igényeit képesek csupán kielégíteni. Ilyen a varannó-eperjesi útvonaltól egy kilométernyire fekvő Agyagos, melyet tulajdonosa, gr. Coudenhove, a nyolczvanas évek elején hozatott rendbe. Vize kén és konyhasós tartalmú. Összeköttetésben, félórányi távolságra, a rudlyói vadregényes hegyek alcalicus vastartalmu gyógyforrásával. A gr. Andrassy Aladár tulajdonát képező Velejtén, melynek égvényes konyhasós savanyuvize a görvélykór gyógyítására igen alkalmas, ma még egy kis fürdöház van csupán. Bekecs, Szerenes mellett, gr. Andrassy Dénes tulajdona; langymeleg forrása szintén görvélyeseknek való. Mádtól félórányira az u. n. szilvási fürdő, gyöngén vasas-timsós vizével, csúzos és női bajok ellen használható; enyhe éghajlatánál fogva klimatikus gyógyhelynek is beválnék.

X. KÖZOKTATÁSÜGY.

Nemcsak vármegyénknek, de az egész felvidéknek legkiválóbb és legrégebb kulturális központja, a sárospataki ref. főiskola, mely több mint negyedfél század óta tisztán a protestánsok áldozatkészségéből tartja fenn magát. A »szegények iskolájának« szokták nevezni, miután mindenkor arra törekedett, hogy a protestáns társadalom legszegényebb tagjára nézve is lehetővé tegye gyermekeinek neveltetését. Két évvel

ezelőtt kiszámítottam, hogy a főiskola évenként több mint 30.000 forint értékű jótéteményt oszt ki s ebből, a tanulók akkori létszámát véve tekintetbe, egy-egy tanulóra csaknem 5 forint esett.

Csak a legátiókból évenként körülbelül 13.000 forintot vesznek be a tanulók. A három sátoros ünnepen 2—20 legátió nyílik meg számukra s van olyan, melynek jövedelme a 100 frtot meghaladja. Ezenkívül a nagyobb diákok az ünnepekre rendszerint kisebb tanulókat, u. n. sublegátusokat vagy — köznyelven — mendikánsokat visznek magukkal, kiknek hivatásuk az u. n. pátenst széthordani az egyház hívei közt s a legátusnak szánt adományokat összegyűjteni. A sublegátióból eredő évi jövedelem a 2.000 forintot meghaladja.

Vannak ugyan, a kik a legátiónak, mint elavult, a kor szellemével ellenkező intézménynek eltörlését sürgetik; de a hívek nagy többsége más véleményben van; a legátust szívesen látja nemcsak azért, mert tudja, hogy az főképen az ünnepi adományokra támaszkodva futhatja meg iskolai pályáját, hanem azért is, mert leginkább a legátus tartja fenn az összeköttetést az alma mater és a hívek közt; minden egyes legátus egy-egy emissarius, ki a vidéknek a főiskola iránti érdeklődését tartja ébren és elégíti ki.

A pataki főiskola, daczára az évről-évre fokozódó közmívelődési igényeknek, még eddig képes volt rendeltetésének saját erejéből megfelelni. Jövedelmező vagyona jelenleg egy millió forintra tehető; budgetje pedig körülbelül 90.000 frtra rúg. Jövedelmező vagyonának kamatjából tehát kiadásainak csak egy részét fedezi; a hiányt pótolja a hagyományos protestáns áldozatkészség, ez a ma még ki nem apadt élő tőke.

Hatalmas intézményei, melyek részint dimenziójuknál, részint különös jellegöknél fogva valódi specialitások a közmívelődés terén, a kellő anyagi erő hiánya miatt a mai napig nem akadtak meg fejlődésökben.

Könyvtára, — mely hungaricumok és ősnymtatványok tekintetében a haza határain is túl terjedő hirnévnek örvend, — több mint 40.000 kötetből áll; tápintézete, 2—300 tanulóval, népeességre nézve a legelsők közé tartozik; a modern kívánalmak szerint, mintaszerűen berendezett tornacsarnokában egyszerre 80—100 tanuló kényelmesen végezheti gyakorlatait;

hatalmas parkja, árnyas útjaival, tanárnak és tanítványnak üdülést nyújt a munka után; gyűjteményei gazdagok; physicum museuma egy kisebbszerű egyetem céljainak is megfelelné; különös figyelmet érdemel szépészeti- és műrégészeti museuma, melyhez hasonló másutt — tudtommal — nincsen. Ilyen specialitás a főiskolai kórház is, melyben a megbetegedett tanulók ingyen gyógykezelésben részesülnek. A főiskolai könyvnyomda termékei izlés tekintetében bármely vidéki hasonló intézet nyomtatványjaival kiállják a versenyt. Az irodalmi kör, melynek legmunkásabb tagjai a főiskolai tanárok, a mellett, hogy 11 év óta egy jelesen szerkesztett egyházi és iskolai heti lapot tart fenn, 19 év óta becses tankönyvekkel látja el a népiskolákat és a gymnasiumokat.

Az irodalmi kör közlönye, a »Sárospataki Lapok« mellett ugyancsak Sárospatakon jelenik meg nyolcz év óta a »Sárospataki Ifjúsági Közöny«, melyben a főiskolai ifjúság teszi közzé zsongéit. S hogy e helyütt a megye összes hírlapjaival beszámoljunk, megemlítjük még a megye és a megyei gazdasági egyesület hivatalos lapját, a »Zemplént«, mely most tölti be 23-ik évfolyamát s az 1893-ban megindult »Zemplén-Hegyalját«.

A sárospataki főiskolát első sorban ugyan saját vármegyénk, de egyszersmind a szomszédos vármegyék is igénybe veszik. A főgymnasium növendékeinek száma a négyszáz körül ingadozik, miután a párhuzamos osztályok hiánya miatt az alsó négy osztályba a jelentkezőknek csak egyrésze vehető fel; a hittanhallgatók és joghallgatók száma pedig az utóbbi években átlag 50—50-re rúg; s a főgymnasiunai és akadémiai összes növendékek és hallgatóknak körülbelül egyharmad része zemplénvármegyei. Vallásra nézve túlnyomólag reformátusok. A más vallásuak — róm. katolikusok és zsidók — száma elenyészőleg csekély.

A század elején a debreczeni és a pataki kollegiumok voltak az ország legnépesebb iskolái. Patakon 1807-ben a tanulók száma 1260 volt s ugyanekkor az ország fővárosában az egyetemen mindössze 647 és az attól egészen különálló gymnasiumban 637 tanuló volt.

Igaz, hogy ma a főiskolát népesség tekintetében túlszárnyalja az ország több tanintézete; a hittanhallgatók száma aggasztó módon megfogyatkozott, annak jeléül, hogy a theologiai pálya a lelkészek rossz dotatiója következtében nem

valami kecsegtető az ifjúságra nézve; a jogászok is jóval kevesebben vannak jelenleg, mint 1875 előtt, a mikor még az egyetemen megszerzendő doktoratus kötelezővé nem tétetett; végre a gymnasium népességének emelkedését, a mely pedig az akadémiái ifjak létszámának emelkedésére is befolyással lenne, mint említők, a párhuzamos osztályok mellőzése akadályozza. Mindamellett a főiskola most is elsőrangú szerepet játszik a hazai tanintézetek között s az ősök által kijelölt irányban és szellemben haladva, amaz eredeti típusát máig megőrizte, melyet minden egyes növendékére mintegy rányom. Hajdanában a pataki diákot darabos modoráról ismerték meg; ma félszégességét levetkőzte s attól a szellemtől áthatva, melyet a főiskola falai közt szív magába, rendszerint a lángoló hazafiságnak, a szabadelvűségnek, a független, de azért kellőleg fegyelmezett, minden ízében magyar gondolkodásnak, a puritán becsületességnek, beszédben ép úgy, mint írásban a hamisítatlan magyarságnak képviselőjévé lesz az életben.

Sárospatak és a vármegye központja, Sátoralja-Ujhely, közvetlen szomszédok ugyan, de azért a mily jogosult a piaristák vezetése alatt álló újhelyi gymnasium fenntartása, ép oly helyes ennek nyolcz osztályú gymnasiummá való immár folyamatban levő kiegészítése.

Vármegyénk két szélső faluja, Kesznyéten és Csertész, több mint 200 kilométernyi távolságra fekszik egymástól s ennek a csodálatos, kigyóalakú vármegyének nem a közepére, hanem az alsó részére, még hozzá egymás mellé került a két legnagyobb városa. A sors eme különös szeszélyének tulajdonítható legfőképen, hogy Sárospatak városa, — melynek óriási határát a természet pazar bőkezűséggel ellátta mindennel s mely évszázadok óta a közmívelődésnek egyik legjelentékenyebb gócpontja volt, — nem emelkedhetett máig sem igazi városi színvonalra. A főiskola Patakon van, de nem Pataké. Ott tartja azt a hagyományokhoz hű protestáns közszellem s az alapítványok természete; de nem a polgárság, mely nincs s mely a megyei székváros közelsége miatt, még a hatalmas kollegium védszárnyai alatt sem képződhetett ki.

A mennyiben a pataki főiskola gymnasiuma mellett vármegyénknek még egy teljes középiskolára szüksége van, a mi — tekintve a megye népességszámát — kérdésbe sem jöhet: erre kétségtelenül legalkalmasabb hely a megye fővárosa.

A piaristák Tokajból, a hol a mult században 62 éven át foglalkoztak az ifjúság nevelésével, 1789-ben telepedtek át iskolájukkal együtt Ujhelybe. A mellett tehát, hogy az újhelyi gymnasiumnak multja van, a viszonyok is szükségessé teszik fenntartását és fejlesztését.

A megye központja nem lehet el főgymnasium nélkül. A tanulóknak több mint felét tényleg Ujhely szolgáltatja. A pataki iskola, az anyagi erő hiánya miatt, növendékeinek számát korlátozni kénytelen; ide tehát az újhelyiek, különösen a nem reformátusok, nem küldhetik gyermekeiket. Az pedig valósággal szégyenletes lenne, ha csupán azért, hogy két középiskola egymás mellett ne legyen, az újhelyi gymnasium a megye felvidékére, például Nagy-Mihályba vagy Varannóra helyeztetnék át s több mint száz újhelyi növendék évenként a felvidékre vándoroljon a czélból, hogy középiskolai oktatásban részesüljön.

Ha az egységes középiskola eszméje immár a megvalósulás stádiumában nem lenne: esetleg czélszerű lett volna az újhelyi gymnasiumot reáliskolává alakítani át. Így azonban szerencsés koncepciónak kell tartanunk a hat osztályú gymnasiumnak nyolcz osztályúvá való kiegészítését.

A két középiskolán kívül vármegyénk területén egy állami tanítóképezde és négy szakiskola működik.

A sárospataki tanítóképezdét, mint a főiskola önálló ágát, a tiszáninneni református egyházkerület 1857-ben szervezte. Az alkotmányos aera kezdetén azonban az egyházkerület kellő kárpótlás mellett átengedte az államnak, hogy erejét a főiskola többi intézeti ágainak felvirágoztatására összpontosíthassa. 1869-től tehát az állam kezében van a képezde; de azért a református felekezet veszi legtöbb hasznát, a mennyiben a növendékek túlnyomólag ref. vallásúak s mint pályavégzettek többnyire saját felekezetük népiskoláiban nyernek alkalmazást. Nagy szolgálatot tett a magyarság ügyének ez az intézet a magyar nyelvi póttanfolyamok rendezése által. A hat póttanfolyamon ugyanis, mely körülbelül 19.000 frtjába került az államnak, 615 tanító vett részt s ezek közül 129 nyert a magyar nyelvnek nem magyar tannyelvű iskolában való tanítására képesítő oklevelet.

A szakiskolák közül a homonnai államilag segélyezett polgári iskolában addig, míg közép-kereskedelmi iskolával

nem kapcsoltatott össze, a növendékek létszáma 70—80 körül ingadozott, azóta megkétszereződött, az 5-dik és 6-dik polgári osztályba azonban egy növendék sem jelentkezett. Ez a tény is mutatja, mennyire szükséges a polgári iskolákat, életképességök biztosítása szempontjából gyakorlati életpályákra képezítő tanfolyamokkal kötni össze.

Ugyancsak Homonnán, mint fennebb említők, az állam és a kassai kereskedelmi- és iparkamara segélyével 16 év óta egy műfaragó szakiskola tartatik fenn, melynek célja, finomabb, nemesebb izlésű műfaragókat, asztalosokat és esztergályosokat képezni ki.

Ujhelyben a házi ipart terjesztő megyei egyesület által alapított nőipartanoda 1880 óta működik.

Végre a tarczali m. kir. vinczellér-képezde, melyet 1874 őszen nyitottak meg, fennállása óta körülbelül 100 értelmes, szakértő vinczellért, pinczekezelőt s gyümölcs- és konyhakertészt bocsátott ki falai közül. A folyó év végén azonban a földművelési miniszter, szőlőmunkás-képző egyéves tanfolyammá alakítja át.

A népoktatás ügye vármegyénk területén habár lassan, de fokozatosan halad előre. Különösen örvendetes a haladás magyar nemzetiségi szempontból. Itt, hol 1879-ben 437 népiskola közül csak 185 volt tisztán magyar s 184 tisztán tót és ruthén tannyelvű, ma 475 népiskola közül több mint fele, vagyis 241 tisztán magyar, 140 tót-magyar, 50 ruthén-magyar s csak 14 tisztán tót és 30 tisztán ruthén tannyelvű. Természetesen abban az arányban, a mint csökkent a nem magyar tannyelvű iskolák száma: fogyott egyszersmind a magyarul nem tudó tanítók száma is, úgy hogy ma az 517 tanító közül csak 11 nem bírja az állam hivatalos nyelvét s ezeknek is egy részét már közelébb nyugdíjazták.

Összes iskoláink azonban a jelenlegi rendszer mellett és erővel évtizedek alatt sem magyarosodhatnak meg.

Nálunk is, mint országszerte, a népiskolákat a felekezetek tartják fenn. Állami iskolánk mindössze 21 van. S míg a felekezetek évenként több mint 200.000 frtot áldoznak népoktatási célokra, az állam e cél előmozdításához mindössze 30—35.000 forinttal járul.

Ugyde a felekezetek szegények; iskolai alapítványokkal nem rendelkeznek; liveiket kénytelenek tehát megadóztatni. Külö-

nösen súlyosan nehezedik az iskolafenntartás terhe a felvidéki rendkívül szegény gör. és róm. katolikusokra. Ezek kénytelenek beérni olyan tanítóval, a milyent kapnak. Az a 130 tanító, kinek képesítési okmánya még ma sincs, a felvidéken van alkalmazva, s ezek közül 11 — mint említők — egyáltalán nem, 35 pedig csak törve beszéli a magyar nyelvet. Az illető egyházak szívesen elbocsátának őket, mert Zemplén vármegyében nem hiszem, hogy volna olyan családfő, a ki be ne látná a szükségét annak, hogy gyermeke már az iskolában tanuljon meg magyarul; de képesített tanító a nyomoruságos fizetésre nem megy hozzájuk, miután a zemplénmegyei tanítók átlagos fizetése 250—300 forint körül ingadozik, vagyis kevesebb, mint a vasuti bakteré vagy egy jól ellátott konvencziós cselédé.

Ha tehát valahol, úgy nálunk csakugyan kikerülhetetlen az állam fokozott támogatása a felekezeti iskolákkal szemben. E nélkül hiábavaló a társadalom minden erőlködése a magyarosítás tekintetében.

Pedig a mi társadalmunk a hazafias kötelességek teljesítése elől nem tér ki. A magyar nyelvet és népnevelést Zemplén megyében terjesztő egyesület 9 óvodát tart fenn, illetőleg segíelyez. Igaz, hogy a tóketerebesi, nagymihályi, gálszécsi, parnói, nagyruszkai, varannói tótok, — kik ha általában nem értik és beszélnek is a magyar nyelvet, de szívben-lélekből lelkes magyarok — inkább nélkülözhetik a magyar tannyelvű óvodát, mint a sztropkói, szinnai és homonnai járás ruthénjei; de az egyesületnek bizonyára ezekre is gondja lesz, a mint hogy már eddig is ellátta óvodával Szinnát, Sztropkót és Cziróka-Hosszúmezőt.

Mondanom sem kell talán, hogy a nemzeti szellemben vezetett kisededóvásnak nálunk is nagy hatása van. Az óvodába járó gyermekek nemcsak maguk tanulnak meg, hanem — a tapasztalat szerint — szüleiket is megtanítják a magyar nyelvre.

Ha a kisededóvásról szóló törvény végrehajtható lenne: ez népeiségünk nyelvi viszonyai tekintetében bizonyára rendkívüli változásokat idézne elő. Ugyde a törvény végrehajthatóságára nézve határozott kételyeink vannak.

Vármegyénk területén ez ideig összesen 22 óvoda és gyermekmenhely van, tehát Zemplén megye, óvodáinak számát

tekintve, hazánk 63 vármegyéje közt a 7-ik, az összes szomszéd megyék közt pedig első helyen áll.

Ez a szám, az eddigi eszközökkel nagyobb arányban és gyorsabb tempóban nem szaporítható. A magyar nyelvet terjesztő egyesület, céljai elérésére évenként 14—15 000 frtot áldoz, mely összeget túlnyomólag a közművelődési pótadóból, egyes intézetek adományaiból és saját pénztárából fedezi. Ezeket az erőforrásokat jelentékenyen fokozni alig lehet. De különben is a törvény szerint a községek vannak kötelezve kiseddóvókról és menedékházakról gondoskodni s e célból 3°/o-ot meg nem haladó pótadót vehetnek ki. A mi községeink legnagyobb része azonban még ha megbírná is ezt az újabb terhet: csekély népességszáma és szegénysége miatt — hiszen 164 közülök oly szegény, hogy évi állami adójának mennyisége az ezer forintot nem éri el — 3°/o-os pótadóval a legszerényebb menedékház berendezésére sem lenne képes, annyiival kevésbé, mert 3°/o-os adóval a törvény értelmében immár meg sem terhelhető, fizetvén tényleg a megyei közművelődési pótadót, mely a magyar nyelvet terjesztő egyesület által jó részben szintén kiseddóvási célokra fordítatik.

Ha párhuzamot vonunk Zemplén megye jelen és 25 év előtti közgazdasági és közművelődési viszonyai közt: a haladást csaknem minden téren tapasztalhatjuk. Az alkotmányos aera áldásaiból vármegyénknek is kijutott a maga része.

A legutóbbi 25 év alatt a magyarság megerősödött, úgy hogy mind nagyobb és nagyobb tért foglal el a többi nemzetiségekkel szemben; vasúti vonalaink, melyek a világforgalmat nyitották meg számunkra, kiépültek; a földbirtok értéke óriási mértékben emelkedett, jeléül annak, hogy gazdáink tudatára jutottak, mikép intenzívebb gazdálkodás mellett a földbirtokba az eddigieknél nagyobb tőkék fektethetők be gyümölcsözőleg; a műipar érdekében a társadalom részéről a kormány támogatásával erélyes actio indult meg; a hitel fejlesztése céljából pénzüintézetek alakultak, s úgy ezek, valamint a postatakarékpénztárak sokat tettek arra nézve is, hogy a takarékoság erénye a társadalom minden rétegében minél mélyebb gyökeret verjen; a birtokviszonyok rendezése előbbre haladt; közművelődési intézeteink közül az, mely évszázado-

kon át nemcsak vármegyénk, de az egész ország kulturájára nagy befolyást gyakorolt, t. i. a sárospataki főiskola, megizmosodott, tanerőinek száma csaknem megkétszereződött; ezen kívül szakiskolákat állítottak fel, de különös gondját képezte úgy az államnak, mint főképen a felekezeteknek a népoktatás ügye.

Mindmegannyi fényes eredmény, mely biztos zálogául szolgál a jövőnek.

Ismerve az elemeket, melyek vármegyénk sorsát intézik; látva az állam erőforrásainak gyarapodását; tapasztalva a törvényhozás és a kormány öntudatos és erélyes tevékenységét a közjó előmozdítása körül: bizton hisszük, hogy a mint a Kossuthok, Andrássyak, Sennyeyek vármegyéje a politikai életben gyakran vezérszerepet játszott, úgy a következő 25 évben kulturális téren sem fog hátramaradni s legalább a felvidéki vármegyékkel nemes versenyre kél az elsőségért.

E verseny sikere — a mennyiben vármegyénk egyik hatalmas éjszaki őrállomása a magyar nemzetnek — a magyarság diadala lesz.

BALLAGI GÉZA.

AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS A FÖLDHITEL SZOLGÁLATÁBAN.

I.

Észrevételek.

E szemle múlt év szeptember havi számában megpillantván a Havas tanár úr által közölt fejtegetés címét, első tekintetre az a véleményem támadt — és a közlemény elolvasása e véleményemet meggyőződéssé érlelte, hogy itt egy komoly indítvány mezébe öltöztetett utópiával van dolgunk, a mely egy bizonyára tetszetős külsejű eszmét — két nagy banküzletág összekapcsolását — valósággá kívánja alakítani.

És ha azt merem állítani, hogy e gondolatom már a cím megpillantásakor támadt, evvel nem akarok talán valami jóstehetséget arrogálni magamnak, a súlyt csak arra kívánom fektetni, hogy az *életbiztosítást* és *földhitelt* két oly teljesen heterogén fogalomnak ismerem, a melyeket sem társítva, sem az egyiket a másik szolgálatába szegődve elképzelni képes nem vagyok.

Ez lévén — alább bővebben kifejtendő okokból — nézetem a szóban forgó tárgyról, feszült érdeklődéssel vártam az ez ügyben kifejlődő polemiát, a mely azonban, bevallom, egyáltalán nem elégitett ki, részben azért, mert a tervezetnek csak parciális érdekű részeivel foglalkozott, másrészt mert e folyóirat múlt számában a dr. Nagy úr által emelt kifogásokat Havas tanár úrnak — nézetem szerint — sikerült az egész vonalon megczáfolnia.

Én a tervezet tévedéseit nem az eszme kivitelében vélem föltalálhatni, hanem azt hiszem, hogy hibás a terv kiindulási pontja, hibás annak indokolása, azt hiszem, hogy a terv nélküli az életképesség azon föltételeit, melyek a *tervezetet* az *utópiától* megkülönböztetik.

»Felette kívánatos, hogy földbirtokosaink tehermentes birtokot hagyjanak utódaiknak.« Ez az a tétel, a mely hivatva van az egész tervezetet közgazdasági szempontból ajánlani s a melynek célja, hogy a később következő fejtegetések szükségességét jó eleve indokolja.

És épen ez a kiindulási pont teljesen téves. Mert kereken tagadjuk, mintha: »közgazdasági íróink, kik a földhitel kérdésével behatóbban foglalkoztak, mindannyian hangsúlyozták, hogy földbirtokosaink tehermentes birtokot hagyjanak utódaiknak.« Mert bár hajlandó vagyok megengedni, hogy az *egyéni gazdaság* szempontjából mindig kedvezőbb a földbirtok tulajdonosára, ha ugyanazt a birtokot tehermentesen, mint ha megterhelve bírja avagy hagyja hátra utódainak, de közgazdasági szempontból határozottan téves azt állítani, mintha valami elkerülésre, bár erőfeszítéssel járó elkerülésre méltó rossz lenne az, birtokkiegészítés vagy beruházások, földjavítások eszközlése vagy társtulajdonosok kizárása és más hasonló célok kivitelére kötött kölcsönökkel megterhelt földbirtokokat hagyni hátra. Azoknak az özönviz előtti időknék vége van már, a mikor minden adósságot, minden kölcsönt a nummus non parit nummum elvénél fogva valami immorális, veszélyes, elítélendő dolognak tekintettek; a mai, kissé tisztultabb fölfogással eljutottunk már annak beismeréséhez, hogy az adósság, de eminenter a jelzálogadósság önmagában véve a körülményektől elvontan sem jónak, sem rossznak nem tekinthető; akár egyikké, akár másikká csak az a cél minősíti, a melynek elérése végett a kölcsönüzlet megkötetett.

Csak azokkal a számításokkal foglalkozunk, a melyek alapjául Havas úr fölteszi, hogy az annuitások fizetése, ha bizonyos számú éven át teljesítettett, megszűnik — az adósság teljes megszüntetése mellett — még a kölcsönvevő-biztosított életében. Maga a szerző a fogalomnak megfelelő organizációt két intézet szövetkezésében, a közös célra való egyesülésében látja; de kérdjük, képzelhető-e, hogy ha egy kölcsönügylet kötésénél két intézet szerepel finanszírozó felek gyanánt, képzelhető-e, hogy az adós olcsóbban jőjjön ki, mintha kölcsönügyletét csak egy intézetnél köti, ha csak egy oly intézet van, mely az ügyletből nyereséget kíván vonni.

De a két intézet szövetkezése, mondhatnók, csak külső momentum. Megengedjük! De még ha a tervezett gépezet

összes működését egy intézet végzi is, ennek kettős működési körének — mint kölcsönadó és biztosító — megfelelőleg kettős díjazást kell szednie a szolgáltatásért, a mely utóvégre is csak egy: a kölcsönnyújtás.

De hogy a kölcsönvétel ezen módja valósággal nem a legolcsóbb, azt a Havas úr által kitüntetett díjszázalékok minden érvelés nélkül bizonyítják. A kölcsönösszeg 7—8°/_o-át a földből kigazdálkodni lehetetlen és közgazdasági szempontból határozottan károsnak, egyéni gazdaság szempontjából pedig az anyagi jólét megrontására vezetőnek tartjuk, ha egy gazda a neki nyújtott kölcsönért oly szolgáltatásokra köteleztetik, a melyek ellenértékét a kölcsön okozta haszon nem nyújtja. És ne feledjük, hogy e 7—8°/_o díjtétel megállapításánál a legolcsóbb földhitelintézet kamatlábát vette Havas úr alapul, pedig földbirtokosaink túlnyomó, de *hitel* tekintetében egyedül számbaveendő részét az képezi, mely legelőkelőbb jelzálogintézetünknek általánosan ismeretes arisztokratikus elvek szerint adott, az értéknek csak csekély ^o/_o-át képező kölcsönével be nem érheti, hanem más intézethez kénytelen folyamodni, a melynek drágább kamattételét véve alapul, a díjtétel már mintegy 10°/_o-ra fog esetenként emelkedni: oly horribilis ^o/_o, a melyet a terv imaginár előnyeivel fogva eszélyes és *egészséges* gazda alig lesz hajlandó fizetni.

Szóval: miután a múlt havi számban megjelent viszonylásban Havas tanár úr tervének hatályát már maga a kifogástalan egészségű és tegyük hozzá, nem túlságosan éltes földbirtokosokra szorította, a fentiek alapján további megszorításul azt mondhatjuk, hogy bár jelentékeny, de még elviselhető díjtétel alapján csak azon földbirtokosok fogják a tervezett újítást fölhasználni, a kik birtokaikat csak kevéssé óhajtják megterhelni.

E két hatalmas megszorítást mi már olyannak tartjuk, hogy *gyakorlati* szempontból már ezen szempontból sem hisszük az eszmét kivihetőnek, mert ily szűk üzletkör mellett e minden esetre nagyszabású terv kivihetőségéből sokat, majd mindent elveszít.

De ellenvetheti Havas úr, hogy ez merő hiedelem, esetleg azt a kifogást is teheti, hogy még ha a terv gyakorlati szempontból a mai viszonyok között sikerrel nem is volna életbe léptethető, mégis egészséges alapokon van megszerkesztve.

Azt szándékszom tehát a továbbiakban kimutatni, hogy tisztán elméleti értékkel, tisztán közgazdasági szempontból sem áll meg a fölvetett eszme; nem azért, mert a morál, a méltányosság föltételeinek sem felel meg kivitele, azt óhajtom bizonyítani, hogy nemcsak az épület van hibásan megszerkesztve, hanem maga az alap, a melyen épült, merőben elhibázott, még pedig azért, mert meg van a valóságos error in substantia, mely az egész okoskodást halomra dönti.

Havas úr egész fejtegetésének alapja, egész okoskodásának vezéreszméje az, hogy a jelzálogadós biztosítsa magát azon *veszély* ellen, hogy adósságát ki kell fizetnie. Nem egyéb az egész tervezet! Bizonyos díjakat fizet az adós évek során át, hogy csak azon veszélytől megóvja magát, hogy adósságát ki kell egyenlitenie. E díjakban nem fizeti a tőkét és kamatokat, mert hisz ha meghal, minden további fizetése megszűnik, hanem fizet valóságos biztosítási díjat adóssága kifizetése ellen. És itt van valóságos fogyatkozása a rendszernek, mely azt nemcsak kivihetetlenné teszi, nemcsak utópiának bélyegzi, hanem a mely a gyakorlatba átültetve meglázitaná a közmorált, az ember kötelezettségeiről való helyes fölfogást.

Mert hogy a jég elveri a termést, hogy a tűz fölemészti a házat, hogy a halál megfosztja a családot eltartójától, támaszától, ezek veszélyek, fenyegető veszélyek, a melyek ellen való biztosítás eszméje abban rejlik, hogy e veszélyek a nagy tömegben ugyan szabályszerűen állanak be, de minden szabályszerűség, minden törvényszerűség nélkül érik az individuumot.

De az adósságot megfizetni, ez nem veszély, a melyet elhárítani, a mely ellen magát biztosítani, ez kötelesség, a melyet teljesíteni kell. És ha a kötelesség teljesítésének eme kötelező voltán nem változtat semmit az adós halála, de különösen nem a jelzálog-hitelnél, a hol a kölcsön alapja, a hitel lényeges eleme korántsem a személy, a mely a kölcsön nyújtásánál figyelembe sem jó, hanem épen az ingatlan, a melynek a kölcsön ennek időtartama alatt valóban inhaerens tulajdonává válik.

És ha találkozónék intézet, a mely Havas úr indítványát elfogadva az új üzletágot létesitené, úgy nem tudom, ez eszme pártolóinak jogérzéke mily eszmemenet utján igyekez-

nék elnyomni fölháborodását, a midőn a kölcsönvevő biztosított röviddel a biztosítás megtörténte után elhalván, a nevető örökösök tehermentes birtokot és még a kölcsönkép kapott jó összeg pénzt kapnák örökül?

Nem! A jelzálogkölcsön-üzlet és a biztosítási üzlet főismérvei oly különeműek, de sőt oly tökéletesen ellentett természetűek, hogy e két ágnak egymásba olvadnia sohasem szabad.

A ki a tőkét ingatlanára kölcsönveszi beruházás, örökségmegosztás vagy akármi más körülmény miatt, ez azért a kölcsönért más járulékot jogosan nem fizethet, mint: 1. a kölcsönül élvezett tőke kamatát = a tőke minimális használati értéke az ő szempontjából, 2. a tőke törlesztésére szükséges összegeket. Miután pedig a föld, a melybe a tőke beruháztatott, az örökösnek egyenlőkép jövedelmez, akár csak elődjének, nem lenne jogosult egy ember minden törekvését oda irányozni, hogy élete folyamán a tőke használati értékén és normális törlesztési hányadán kívül többet adózzon, csak-hogy megmentse utódait attól, hogy halálakor birtokát oly kölcsön terhelje, a melynek előnyeit, a vele szerzett beruházásokat örökül hagyja utódainak.

Valóban azt hiszem, az egész tervezet az életbe átültetve nem lenne egyéb egy rosszul jövedelmező üzletágnál az intézetre, mely azt üzletkörébe fölvette, másrészt altató szer, a melylyel könnyelmű földbirtokosok, a kiket a családjukra való tekintet eddig talán mégis takarékosagra ösztönzött, lelkiismeretük szavát örök hallgatásra készletnék.

Nem gyakorlati eszme a tanár úr terve, mert nincs meg benne az a népszerű vonás, mely azt nagy tömegek, egész érdekkörök számára üdveztőül tüntetné föl, de nem is elméleti tervezet, mert egy ideális, a méltányosság elvén alapuló hitelrendszernek merő ellentéte az a helyzet, a melyet e terv életbeléptetése teremtene, nem más az utópiánál, talán kevésbé fantasztikus, de épen azért kevésbé megkapó, mint annyi más.

ÉBER ANTAL.

II.

Válasz az »Észrevételek«-re.

A Szemle tisztelt szerkesztője szives volt velem közölni Éber Antal úr „Észrevételeit“, az általam ugyanezen folyóirat

hasábjain megpendített eszmére vonatkozólag. Esetleges félreértések elkerülése végett nem késtem soká a válaszszal. Éber Antal úr egy kis bevezetés után segítségemre siet s kijelenti, hogy nézete szerint a dr. Nagy Gyula úr által emelt kifogásokat az egész vonalon sikerült viszonzválaszomban megczáfolnom. Ezután elmondja az ő aggályait. Köszönöm a kegyes támogatást, már csak azért is, mert ha sikerült Nagy úr szakszerű kifogásait hatálytalanná tennem, remélem, sikerülni fog Éber urat a képzelet, a meg nem értés és a félreértés alkotta sáncaiból kivennem.

Éber úr egyszerűen tagadja, hogy kívánatos volna, hogy földbirtokosaink tehermentes birtokot hagyjanak utódaikra, mert ez, ha nem is közönyös az egyéni gazdaság szempontjából, teljesen mindegy közgazdasági szempontból. Nem szólok arról, hogy ott a Királyhágón túl, mily ügyesen juttatja némely pénzüintézet a magyar gazda elhalálózásával a birtokot oláh kézre, pedig ez sem volna utolsó érv tervezetem mellett. Hagyjuk ezt, hisz a föld akkor is megtermi a maga gyümölcsét, ha oláh vagy rác szántja is fel, a kalászkok száma sem fog apadni, bár a jövedelem többé nem a magyar elem jövedelme, a virágzás nem a magyarok virágzása.

Hivatkozom ezek helyett egy közgazdasági íróra. Itt fekszik asztalomon *dr. Ráth Zoltán* úr egyik igen becses tanulmánya: »A földbirtokos osztály hitelszükséglete és annak kielégítése«. Reményilem, hogy ezt Éber úr is ismeri, hisz különnyomat e folyóirat füzeteiből. Üsse fel a 67-ik oldalt és olvassa el az első hatodfél sort, reá találhat könnyen, ritkított szedés. Bizony Ráth úr felette fontosnak tartja, hogy »*az új nemzedék ne legyen kénytelen örökölt adósság súlya alatt kezdeni meg pályafutását*«.

Mikor Ráth úr nevezett munkáját a »Köztelek«-ben ismertettem, épen az idézett rész tárgyalásánál mutattam ki, hogy e nemes cél elérésére nem elegendő a törlesztési kényszer, ehhez szükséges, hogy az életbiztosítás remek vívmányait hasznosítsuk a földhitel szolgálatában.

Ne vegye Éber úr sértésnek, de nyíltan kimondom, hogy legalább e téren Ráth Zoltán úr szava súlyosabb, mint Éber úré. *Tehát az alapelv helyes.*

A kérdés matematikai oldalával Éber úr nem foglalkozik, nem mond arról se jót, se rosszat, azt egyszerűen

bölcs hallgatással mellőzi, hanem azért elítéli a tervet, mert annak a financirozásánál két intézet is nyereszkesednék. Persze azt el sem tudja képzelni, hogy a két intézet együttes nyeresége kisebb is lehet, mint a jelzálogos kölcsönökkel foglalkozó akárhány egyes intézeté. A dolgot csakugyan igen emelkedett szempontból vizsgálván, nem azt kutatja, hogy mit nyer a földbirtokos, hanem, hogy mit nyer a hitelező.

»De hogy a kölcsönvétel ezen módja valósággal nem a legolcsóbb, azt a Havas úr által kitüntetett díjszázalékok minden érvelés nélkül bizonyítják.« Mily meglepő igazság. Ezt ugyan számításaim nélkül is tudhatta volna. Nem kell ahhoz methematikai ismeret, hogy kiderítsük, hogy az a fél-évi annuitás nagyobb, ha az élethossziglan, de legfeljebb 82-szer fizetendő, mintha okvetetlenül 82-szer szolgáltatandó. Nem is mondtam soha, hogy ez a legolcsóbb neme a kölcsönnek, a kockázat díját meg kell fizetni.

Állítottam és állítom most is, hogy olcsóbb, mint akárhány hazai takarékpénztár által nyújtott és földbirtokosaink által tényleg igénybe vett jelzálogos kölcsön.

Éber úr ezután megtanít, hogy a földből 7—8°/_o-ot kigazdálkodni lehetetlen. Ha már Éber úr oly kegyes, hogy figyelemmel kíséri munkálkodásomat, akkor tudhatná, hogy az általa most felfedezett új tétel mellett már évekkel ezelőtt szerencsém volt állást foglalni. Az a körülmény azonban, hogy mindketten ismerjük e tételt, sőt kívülünk, de még előttünk mások is ismerték, nem változtat azon a szomorú tényen, hogy földbirtokosaink nagy csoportja 8 és több százalékos kamatot fizet betáblázott kölcsönei után. Merem ezt állítani, mert volt alkalmam átvizsgálni a kölcsönnyújtás feltételeit.

Kár továbbá azért haragudni, hogy számításomnál a Magyar Földhitelintézet adatait használtam, azét az intézetét, mely felfogásom szerint, szervezeténél és elfoglalt positiójánál fogva első sorban volna hivatva e téren is úttörőként szerepelni. A tervet ugyan más budapesti intézetre sem félténém bízni, melynek kölcsönei ugyan drágábbak, mint a nevezetté, de az eltérés nem 2°/_o ám, hanem alig 1°/_o.

Hogy a Magyar Földhitelintézet arisztokratikus intézet, bocsánatot kérek, de arról nem felelek, én magam demokratikus ember vagyok. Azt azonban tudom, hogy a nevezett

intézet által keletkezése óta engedélyezett 12.413 kölcsön közül 5.819 kölcsön kisebb összegű volt 3000 forintnál. Hinni akarom, hogy ezen adósok nem tartoznak az arisztokraczia tagjai közé.

»A felvetett eszme a morál, a méltányosság feltételeinek sem felel meg«, állítja Éber úr. No, ez már kicsit sok. Mindenféle támadásra el voltam készülve, de arra, hogy akadjon ember, ki az immorális szót dobja szemem közé, még sem. Már igazán meg akartam haragudni, mikor észreveszem a lap alján, hogy Éber úr a *nevető örökösökről* beszél, kik tehermentes birtokot kapnak. Most megleltem a kulcsot Éber úr egész okoskodásához. Arra az emberre, ki e kérdés tárgyalásánál a nevető örökösökre gondol, mondjon akármit is, haragudni nem lehet.

Valóban én sohasem gondoltam a nevető, hanem mindig a síró örökösökre. Ilyenek is léteznek? Az igaz és hű hitves könnyeit felszáritani, az apátlan árva fájdalmát enyhíteni talán még sem erkölcstelen cselekedett. Annak az asszonynak, kit feleségünké tettünk, annak a gyermeknek, kinek életet adtunk, joga van megkövetelni, hogy tőlünk telhetőleg gondoskodjunk róluk arra az eshetőségre is, ha érettük dobogó szivünk megszűnik működni. Ha ezt az aggódó gondoskodást Éber úr különleges észjárása immorális dolognak minősíti, Isten neki, én immorális ember akarok maradni.

Éber úr felfogása szerint minden életbiztosítás erkölcstelen cselekedet, mert a kedvezményezett markába nevet, hogy szerencsésen nyeréskedett a biztosított halálán. Legyen nyugodt, Éber úr, azok a lánglelkű férfiak, kiknek emléke előtt a késői utókor is belső pietással hajol meg, kik a nagy eszme szolgálatában használták el életerejüket, nem szolgáltak erkölcstelen tervet. A terv megvalósítói, a biztosító társaságok sem az erkölcstelenség tanyái.

Vagy talán a biztosítás nemes dolog, s csak akkor lesz erkölcstelenné, ha azt földbirtokos köti meg? A gazdának szabad jelzalogos kölcsönt felvennie, ezt még Éber úr is megengedi, ez tisztességes dolog. A gazdának szabad életét is biztosítani, ez is tisztességes dolog. *S ha a két tisztességes ügyelet egyidejűleg kötik meg, lesz belőle immorális cselekedet.* Ez Éber úr okoskodásának veleje, melynek további czáfolgatása alól felmentve érzem magamat.

Ugy látom továbbá, hogy Éber úr nem értette meg a tervezetet. Azt mondja: »e díjakban nem fizeti a tőkét és kamatot«. Dehogyan nem. Olvassa el még egyszer igénytelen cikkemet, akkor majd talán észre veszi, hogy a 6.66⁰/o-nyi teher két részből van összetéve: és pedig 1. a Magyar Földhitelintézetnek járó 5⁰/o-os annuitásból, mely a kölcsön kamatainak kiegyenlítésére s a tőke törlesztésére fordítottatik, 2. a biztosító társaságnak járó 1.66⁰/o-nyi díjból, mely ellen e társaság magára vállalja, hogy a fél elhalálozása esetén, a fél által még le nem törlesztett részt a földhitelintézetnek visszaszolgáltatja és az örökösök, a siró örökösök tehermentes birto-
kot kapnak.

E kombinációban a dolog oly egyszerű és világos, hogy csodálom, hogy Éber úr meg nem értette. Kissé nehezebb az előző kombinációkban. Pedig a biztosítási díj minden egyes részletének fizetésével kiegyenlítjük a kamatot és törlesztünk valamit a tőkéből, hogy mennyit, azt megmutatja a díjtartalék értéke. Nem bocsátkozhatom e helyen a díjtartalék fogalmának magyarázásába, ha érdeklí Éber urat, készséggel ajánlok néhány jó munkát.

HAVAS MIKSA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Január hó.

1-én. *Az osztrák-magyar államvasuttársaság a szelvényrövidítés ügyében* azt határozta, hogy eláll előbbeni megállapodásától és kifizeti a részvényeseknek a szeptember hónapban beváltott szelvényeknél levont összeget.

Roheim Károly és fiai basaharczi téglagyára »István téglagyár r. t.« cég alatt részvénytársasággá alakítottatott át, melynek alakuló gyűlése már végbement. A vállalat 3.500 darab 100 frtos részvényt bocsát ki.

3-án. *A budapesti ipar- és kereskedelmi kamarának rendkívüli közgyűlése.* A kamarai választások ügyében a kereskedelemügyi miniszterhez kérvényt intéztetett az iránt, hogy minden választó, ki a törvény értelmében erre jogosult, jogát gyakorolhassa, ha neve a választói jegyzékben nem foglaltatik is.

4-én. *A nagy pénzügyi műveletek előmunkálatai megindítottak.* Magyarországon konvertáltak: az 5% papíráradék 358'487 millió, az úrbéri kötvények 2'0213, az erdélyi vasut részvényei 13'679, a duna-drávai vasut részvényei 4'53, az alföld-fiumei vasut részvényei 17'7878, a budapest-pécsi vasut részvényei 7'85, a magyar-gácsországi vasuti részvények 4'906, a magyar nyugoti vasut részvényei 12'259, a magyar észak-keleti vasut részvényei 17'4, továbbá elsőbbségi kötvényei 25'4046, a magyar nyugoti vasut elsőbbségi kötvényei 19'037 millió, tehát összesen papír és ezüstre szóló értékpapírok 465'9628 millió frt. névértékben. Továbbá az aranyra szóló értékpapírok közül: észak-keleti vasut 5% elsőbbségi kötvényei 12'5276 és a 6%-ak 0'975 millió frt., az 1876. évi beruházási kölcsön 3'2013, tehát összesen 16'7044 millió frt. névértékben. Ezen papírok kamatoztatása évenként 24'1846 millió frtot papírban és 0'853 frtot aranyban vett igénybe, a törlesztési hányad pedig 0'4128 millió frt. volt papírban és 0'1378 millió frt. aranyban.

A madridi királyi palota villamos világitása a barcellonai Plauas és társa cég útján a váltóáram-rendszer szerint *Ganz és társa cég* által 7.000 izzólámpával fog berendeztetni.

*A kőbányai sertések bevitel*e a szászországi hallei vágóhidra Oderbergen át megengedettetett.

5-én. *A kőbányai állategészségügyi felügyelet tárgyában* a földmivelésügyi miniszteriumban értekezletet tartottak, melyen a kereskedelmi csarnok és a részvény-szállások küldöttei, a nagykereskedők, a m. kir. államvasutak, az országos mezőgazdasági egyeslet és a földmivelési miniszterium érdekelt osztályai vettek részt. *Az érdekelt*ek az állategészségügyi rendőri felügyelet államosítását óhajtják.

6-án. A földmivelésügyi miniszter a minisztertanács elé terjesztette a *telepítés ügyét* tárgyaló törvényjavaslatot. A minisztertanács a javaslatot elfogadta.

A *porosz kormány* betiltotta a *kőlániai sertések bevitelét*. Ezen tilalom a Kőbányán október óta uralkodó körömfájásban leli okát.

7-én. A *nagy converzionalis műveletre vonatkozó szerződés megkötöttet*. A pénzügyminiszter 1.000 millió korona névértékű 4⁰/₀-os egységes felmondhatlan járadékot, továbbá 90 millió forint névértékű 4⁰/₀-os aranyjáradékot fog kibocsátani. Ezen összegből a konzorcium saját számlájára 500 millió koronát vesz át előre megállapított és pedig 91⁰/₀ árfolyam mellett 100 forint névérték után. A magyar pénzügyintézetek az eredeti feltételek mellett 37⁰/₀-kal vesznek részt az üzletben, miből 12⁰/₀ a magyar hitelbanknak jut.

A *magyar leszámítoló- és pénzváltóbank a pozsonyi Edl Tivadar bankcéleg* ügyét megvette és az eddigi cégtulajdonosok, mint a pozsonyi fiók vezetői és részesei megmaradtak.

8-án. A magyar állampénztárakban az *aranykészlet* 55 millió aranyforint, melynek beszerzésére a pénzügyminiszter az állampénztár készleteiből 65 millió frtot fordított.

9-én. A kereskedelemügyi miniszter benyújtotta az *országos általános kiállítás költségeinek* (melyek 2·8 millió frtot tesznek) *fedezését tárgyazó törvényjavaslatot* a képviselőháznak. E javaslatban a kormány az 1892: II. t.-cz. értelmében alakított jótállási alaphoz, melyhez az állam egy millió frttal járul hozzá, az 1893. évre 100.000 forintot, 1894. évre 200.000 frtot, 1895. évre 600.000 frtot és 1896. évre 100.000 frtot kér rendelkezésére bocsátani. Együttal javasolja, hogy a kiállítás az 1895. évről 1896-ra halasztassék.

A kereskedelemügyi miniszter a *műborgyártás, illetőleg a műbor forgalomba hozatalának elültása tárgyában törvényjavaslatot* nyújtott be.

Nyolcz helyi érdekű, összesen 404 km. hosszúságban és 14·006 millió frt. költséggel tervezett vasutra vonatkozólag törvényjavaslat nyújtatott be. Tárgyai: Az aradi és csanádi vasutak engedélyokmányainak egyesítése, a 120 km. hosszú 5·3 millió forintra előirányzott eszék-batrinjai vasut engedélyezése, a 65·4 km. hosszú, 2·24 millió forintra előirányzott nagybecskerek-pancsovai h. é. vasut engedélyezése, a 40·75 km. hosszú, 1·546 millió forintra előirányzott murányvölgyi vasut engedélyezése, a 35 km. hosszú, 0·792 millió forintra előirányzott szentes-hódmezővásárhelyi vasut engedélyezése, a 75·2 km. hosszú, 2·34 millió forintra előirányzott békés-csanádi vasut engedélyezése, az 58·6 km. hosszú, 1·563 millió forintra előirányzott balaton-szent-györgy-somogy-szobbi h. é. vasut engedélyezése.

Az *I. magyar czipőgyár-részvénytársulat felszámolása.*

10-én. Az *új koronaértékű állampapírok* nagyobb része 200 korona névértékre szóló darabokban bocsáttatik ki; lesz azonban 1.000 és 2.000 koronás címlet és szükség esetén 100 koronás is.

Az *Osztrák-magyar bank* hat havi tartózkodás után ma a nyílt vásáron a *bankamatláb*on alól is leszámított váltókat.

11-én. Az *Osztrák-magyar bank mérlege* 6·517 millió forintnyi tiszta évi nyereséget mutat fel, melyből a részvényeseknek összesen 6·3 millió forint, vagyis részvényenkint 42·40 frt., azaz 7·07⁰/₀ jut. (Mult évben 46·70 = 7·78⁰/₀.) A két állam kormánya 68·287 forintot kap a feleslegből, mi által az osztrák tartozás 77·35 millió forintra szállíttatik le.

A magyar kir. államvasutak személyforgalma 1891. augusztus 1-től 1892. július 31-ig megint tetemesen emelkedett; szállítottott 17'3872 millió személy a szomszédforgalomban, 10'9015 millió személy a távol-sági forgalomban. A bevétel 19'7473 millió forint volt. A személy-forgalom tehát az előző év ugyanazon szakához képest 6'0992 személylyel, a bevétel pedig 2'025 millió forinttal emelkedett. Az áru-forgalom 10⁰/₀ díjszabás-mérséklés mellett valamivel nagyobb a múlt événél, t. i. 10⁹ millió tonna 10¹ millió tonnával szemben; a bevétel 37'49 millió forint 37'45 millió forinttal szemben. A gabonaneműek ezen forgalomban 2'5 millió tonnával szerepelnek 2'1 millió tonnával szemben, noha a külföldre irányuló forgalom 62.000 tonnával kisebb volt, mint tavaly.

12-én. *A magyar leszámítoló és pénzváltó bank* üzletének kiterjesztése és fiókok létesítése céljából *részvénytőkét jelemelni szándékozik*, egyuttal pedig a részvények magasabb névértékre szóló darabokba fognak összefoglaltatni.

Elő sertések bevitele Szászországba eltiltatott.

13-án. *Magyarország borbehozatala* Fiumén át az 1892. évben 660.000 métermázsát tett ki, tehát közel 400.000 mmázsával több, mint 1891. évben; ezen Fiuméba behozott borokból 60⁰/₀ Magyarországra, 8⁰/₀ Horvát-Szlavonországba, 30⁰/₀ Ausztriába és 2⁰/₀ Szerbiába irányítottatott.

Az ált. osztr. légszeszgyár-társulat a fővárosi hatósággal *a budapesti villamos világítás* létesítése iránt kötendő szerződés fogantatása céljából önálló, a társulattól egészen független vállalatnak fogja átadni az elektromos művek felállítására és kezelésére vonatkozó engedélyt.

14-én. *A »Hungária« gőztéglagyár r. t.* 2.000 darab 100 frtos új részvény kibocsátásával tőkét jelemeli. A kibocsátási ár 120 frt., miből 20 frt. a tartalékalapra fordittatik, a részvényesek átvételi joga minden 3 régi részvény után 2 új részvényre terjed ki.

A papírgyárak minden papírnem árát felemelték, minek folytán több budapesti nagy kereskedő kényszerülve volt árait ugyanazon arányban felemelni.

15-én. *A magyar-francia biztosító részvénytársaság rendkívül közgyűlése* elfogadta az igazgatóság javaslatát *a részvénytőkének 1¹/₄ millió forinttal leendő leszállítása és az alapszabályok módosítása* iránt, mely módosítás értelmében az életbiztosítási tárcza a m. ált. biztosítási társulatnál kedvező feltételek mellett viszbiztosítandó lesz. Minden egyes biztosítónak szabadságában áll az érvényben lévő biztosítási bárczáját a m. ált. bizt. társ. bárczája ellen kicserélni. Az ügynököknek megengedtetik, hogy a m. ált. biztosító társulat javára új életbiztosítási ügyleteket közvetítsenek.

A m. földművelésügyi miniszter közlése az a korlátolt forgalmú *földbirtokra vonatkozó adatokat*. Ezekből kiderül, hogy a kötött birtok kiterjedése az ország területének 34'56⁰/₀-ka és pedig állami birtok 6¹/₂⁰/₀, községi 17'69⁰/₀, a vallási alapoké 4'63⁰/₀ és hitbizományé 5⁰/₀.

19-én. *Mozgalom indult meg új hajózási szokványok tárgyában.* A tőzsdetanácsnak erre nézve tervezetet nyújtott át a magánhajósok küldöttsége.

20-án. *A czeplédi gőzmalom r. t.* igazgatósága 8 forintnyi (=10⁰/₀) osztalékot fog javaslatba hozni.

21-én. Az országos mezőgazdasági egyesület a földm. minisztertől egy nemzetgazdasági főosztály alakítását kéri.

Új rizshántoló gyár felállítását határozta el a budapesti Hedrich és Strausz cég. A gyár február hóban kezdi meg működését, március hóban megkezdik a Burmah-rizs hántolását.

22-én. Egy magyarkereskedők és iparosokból álló konzorcium *kőolaj- és olajhordó gyár létesítésére* törekszik.

Az első szlavónországi üvegyár Eszéken 6% osztalékot fog fizetni.

Erdélyországi Erdőipar r. t. cég alatt a Hóra Dávid budapesti cég és a Morpurgo és Paresti fölszámolás alatt levő trieszti cég üzleteit egy részvénytársulat veszi át.

23-án. A budapesti alagút-részvénytársaság 9 fortnyi osztalékot fizet.

Az osztrák papírgyárak az árat rongyok hiánya és a nyersanyag drágulása miatt felemelték.

24-én. A nagy konverzió-műveletről megjelent a konzorcium felhívása. Minden 100 frt. névleges tőke az 5% papíráradék 100 frttal és 2½ frt. kamattal, az 5% m. urbéri kötvény 100 frttal és 1¼ frt. kamattal, az 5% budapest-pécsi vasút részvényei 100²⁵ frttal és 7⁰⁹ frt. kamattal, az 5% alföld-fiumei vasút részvényei 100 frttal és 2⁰⁹ frt. kamattal, az 5% erdélyi, duna-drávai, I. magyar gácsországi és m. nyugoti vasút részvényei, mint az alföld-fiumeinél, az 5%-os északkeleti elsőbbségi kötvények 100 frttal és 3¼ frt. kamattal számíttatnak és az új korona-címlet minden 100 korona névérték után 92⁵⁰ koronával és 2 korona kamattal számíttatik fel. A csere febr. 7-ig megy végbe.

A tőzsdetanács a Popper L.-féle faipar r. t. és az *István téglagyár r. t. részvényeinek* hivatalos jegyzését elrendeli.

26-án. A pénzügyminiszter a m. kir. állampénztár pénzkészleteiből több budapesti pénzintézetnek nagyobb összegeket bocsátott rendelkezésre.

A budapesti főbb pénzintézetek (m. hitelbank, pesti hazai takarékpénztár, P. m. kereskedelmi bank, Egyes. budapesti főv. takarékpénztár, M. leszámítoló bank, m. országos takarékpénztár, a M. iparbank, az angol-osztrák bank fiókja) a betéti kamatlábat 3⁶/₁₀₀-ra szállították le.

A konvertálandó címletek tömegesen kínáltnak cserére a hitelbanknál. A belföldről már most 100 millió forint értékű papír nyújtott be. A főváros árvaszékénél a konverzióra alkalmas papírosokból 1⁸⁷⁰⁸ millió forint érték van letétben.

Az István-téglagyár részvényeire az aláírást megkezdtek. A Roheim Károly és fiai cég téglagyárát átvették. Az aláírási ár 135 forint részvényenkint; 1,550 darab kerül aláírásra.

29-én. *Nemzeti baleset elleni és munkás-biztosító társulat* alakul egy millió korona tőkével, mely összeg a p. keresk. banknál már befizettetett.

A Lujza-gőzmalom 9⁶⁰ frt. osztalékot fog fizetni.

A m. ált. szénbánya-társulat r. t. putnok- királdi iparvasutának építését bevégezte.

31-én. A Pesti hazai takarékpénztár igazgatósága évi jelentését közhírré teszi. Tiszta nyereség 1,709.999⁹² frt., melyből 1,605.000 forint osztalék-fizetésre fordítandó (400 frt. részvényenkint). Fel-

hatalmazást kér az igazgatóság arra, hogy 1 $\frac{1}{2}$ millió forintot, a kibocsátandó jelzáloglevelek külön tartalékalapja számára a tartalékalapból elkülöníthessen.

A pozsonyi II. járás takarékpénztára a Pesti magyar kereskedelmi bankkal szerződést kötött, mely szerint a bank a takarékpénztár részvénytőkéjét 120.000 frtról 300.000 frtra fogja emelni olykép, hogy 1.800 darab részvényt à 105 frt. átvessz; az 5 frtos felpénz a tartalékalapba tétetik. Az idei nyereség 11.000 frt., az osztalék 5 frt.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Minden közgazdasági esemény háttérbe szorul a nagy pénzügyi művelet mellett: értjük az 5 $\frac{0}{0}$ -os állami címletek 4 $\frac{0}{0}$ -osakká való konvertálásának foganatba vételét, a koronajáradéknak meghonosítását a régi forintra szülő érték helyett, a tényleges aranyvaluta helyreállítására való előkészületet. A becserélés, melynek határnappja február 7-ike, még nem történt ugyan meg, de a győzelem feltétlen biztonsága, melynek tudatában a tőzsde az 5 $\frac{0}{0}$ -os címleteket, melyek *al pari* fognak számítani, több, mint 1 $\frac{0}{0}$ -kal *pari felett* vásárolja, hogy az új címletek birtokába jusson, valamint az új címletek állandó szilárdsága s azoknak a kibocsátási árt 2 $\frac{0}{0}$ -kal meghaladó árfolyama tanuskodik a milliárdos művelet nagyszabású sikeréről. Alig lehet a felett kételkedni, hogy a közönség, az állam, a bankok, szóval valamennyi a konverzióval összeköttetésben álló tényező hasznot fog abból húzni; de e jelenségnél fontosabb a nagy műveletnek a kamatlábra gyakorolt hatása. Jellemző ez utóbbira nézve az a tény, hogy már is — tehát a készfizesés felvétele előtt s így még előbb, mint sem a nemzetközi pénzpiacz az osztrák-magyar bankkal versenyre kelhetne: a bank részéről állandó kamatleszállítást követelnek s hogy e követelés jelenleg több kilátással bír az eredményre, mint valaha ezelőtt. Február hó első hetei a becserélési eredmény köztudomásra jutása folytán az év legérdekesebb hetei közé fognak tartozni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Ötven év a magyar ipar történetéből 1842–1892. Az országos ipar-egyesület félszázados működése. Az egyesület megbízásából írta Gelléri Mór. Budapest, 1892.

Századunkban a gazdasági élet általában mindenfelé óriás, előbbi századokkal össze sem mérhető fejlődést vett. A dolog természetében fekszik, hogy ebből a fejlődésből az oroszánrész az iparnak jutott, mely századunk technikai haladását leginkább fordíthatta a maga javára. Kétségtelen az is, hogy ebből az általános haladásból hazánk is kivette a maga, habár különösen az ipart nézve a többi előhaladtabb nemzetekéhez mérten aránylag csekély részét. Nem akarjuk tehát anyagi haladásunkat túlbecsülni, de azért mégis bizvást mondhatjuk, hogy ez bámulatos s hogy a haladásnak ily nagy fokát a félszázaddal ezelőtt élők még csak remélni sem merték.

Bizonyos, hogy Európa s általában a műveltebb világ népei roppant anyagi emelkedéseket századunk technikai vívmányainak, különösen a tökéletesedett szállítási és közlekedési eszközöknek köszönhetik. De kétségbe vonni merjük azt, hogy mindezek a nagy vívmányok elérhetőek lettek volna a régiebb társadalmi rend alatt, mely lebilincselve tartotta az erőket s nem engedte meg az egyéniségnek szabad fejlődését s érvényesülését. S éppen erre való tekintettel bátran mondhatjuk azt is, hogy előbb le kellett hullaniok a bilincseknek, melyek a szellemet s ennek szabad röptét lenyűgözve tartották, hogy tér nyíljon a haladásnak.

Hazánkknak anyagi viszonyaira nem csak a régi társadalmi rend hatott bénítólag, hanem a hatalom is. Elvileg, a törvény szavai szerint ugyan hazánk szabad és független ország vala, de tényleg ez nem volt így. Századok óta idegen hatalom rendelkezett hazánkban, melylyel a függetlenség látszatáért örökös harcokat kellett vívni s a mely viszont nem a mi érdekeinket istápolta és támogatta, hanem az idegen érdekeket. Annak a hatalomnak nem állhattott érdekében, hogy anyagilag emelkedjünk.

Nem mondhatjuk, hogy az időszak kezdetén, melyet a fentebb nevezett munka tárgyalt, melyet olvasóinknak bemutatni szándékunk, nem volt iparunk. De mennyire kezdetleges és hiányos volt ez, akár csak a szomszéd Ausztria iparához mérten is. S vajjon a tényállás minden nagy haladásunk mellett is valami nagyon változott-e?

S a haladás eszközlésében tényleg nagy része volt az országos ipar egyesületnek, melynek működését, illetőleg befolyását az iparos fejlesztésre vázolja az előttünk fekvő munka. Nem iparunk történetét

a lefolyt félszázad alatt találjuk a munkában, hanem csakis az ipar fejlesztésére irányuló törekvéseket s ezeket is csak annyiban, mennyiben azokra az országos iparegyesület közvetlen vagy közvetett befolyást gyakorolt.

S hogy szerző nem hazánk iparának történetét ecsetelte, hanem sokkal szűkebb körrel elégedett meg, ezt neki koránt sem rójuk fel bűnül, sőt elhatározását csak helyeselhetjük. Nem azért, mivel arra való tehetségét csak távolról is kétségbe vonnók, hanem azért, mivel még nem tartjuk az időt elérkezettnek arra, hogy a legképeesebb és legrátermettebb erő is képes legyen ily munkát alaposan megírni, megírni úgy, hogy ok és okozat teljesen tisztán és világosan álljon előttünk, tisztán lássuk az állapotokat, a fejlődést, az ezt előmozdító és hátráltató tényezőket.

Még számos előmunkát szükséges ahhoz, hogy hazánk iparának történetét meg lehessen írni. S e tekintetben nem csak az ipart tárgyazó monográfiákra gondolunk, hanem szemünk előtt lebeg az is, hogy tulajdonképen még közgazdasági és társadalmi viszonyaink fejlődését vázoló munkánk sincs. A közgazdasági, nem különben a socialis viszonyok pedig határozott befolyást gyakorolnak az iparos viszonyokra, sőt egyes jelenségeket azok ismerete nélkül jól fel sem foghatjuk, teljesen meg sem érthetjük. De a hazai viszonyok ismerete korántsem elegendő. Szükséges a külföldi viszonyokat és fejlődést is ismernünk, mert csak így lehetünk képesek a hazai viszonyokra nem csak következtetést levonnunk, hanem azokat helyesen meg is ítélnünk. Hiányainkat látva, könnyen vagyunk hajlandók szigorú ítéletre. Pusztán az eredményeket nézve, éppen oly könnyen az ellenkezőbe csapunk át s hajlandók vagyunk túlbecsülni. Az összehasonlítás ítéletünket megedzi s távol tart bennünket a két véglétől.

De a tért elő kell készítenünk. S ebben az irányban szerző igenis eredményes munkát végzett. Becsesnél becsesebb adatokat hozott napfényre, melyek velünk nem csak egyes viszonyokat, hanem úgy mondva az intéző körök, a vezetők célzatait, egész gondolat-körét megismertetik. Szerző a rövid bevezetéssel közölt okmányok által valódi forrásmunkát szolgáltatott, melyet az, ki általában e kornak történetét akarja megírni, nem mellőzhet, annál kevésbé pedig az, ki egykoron közgazdaságunk vagy iparunk történetének megírására fog vállalkozni. Természetes, hogy annak, ki bár csak az iparfejlesztésre irányuló mozgalmakat akarja majd egykoron megírni, más forrásokhoz is kellend nyulnia, mert teljesen tárgyilagos és kimerítő képet egyedül e munka alapján nem nyújthat. Ez a dolog természetében fekszik, mert a munka mégis főleg csak az iparegyesület tevékenységére szorítkozik. Ez a központ, mely körül a munkában tárgyalt iparfejlesztés mozog.

Az iparegyesület működése s így a munka is két különböző időszakra oszlik. Az első felöleli azt az időszakot, midőn az anyagi haladás és a régi társadalmi rendnek egy új társadalmi renddel való felváltásának szükségérzete a köztudatba ment át, melyet az átalakulási küzdelem időszakának is mondhatunk. E kor befejezést nyert az 1848. évi törvényekkel. Az iparegyesület működéséne első szaka tulajdonképen eddig az időpontig terjed, mert a mi ezután következik, ez már csak a vég kezdete. Szabadságharczunk alatt szünetelt minden különös tevékenység, szünetelt az iparegyesületé is.

A szabadságharcunkat követő időkben pedig a társadalmi tevékenységnek nem igen engedtek tért és az iparegyesületet is újjá és átalakulási törekvései közben feloszlatták.

Tevékenységének második időszakát az iparegyesület az alkotmány visszaállítására és a magyar kormány kinevezése után kezdte meg.

S e két korszak az iparfejlesztést illetőleg igen is jellemző különbségeket mutat fel. Az első időszakban előtérben áll a társadalmi tevékenység, a második időszakban azonban már a törvényhozási és kormányzati működés lép előtérbe s a társadalmi tevékenység csaknem háttérbe vonul.

De ezeket a jellemző eltéréseket az iparegyesület beléletében is megtaláljuk. A magyar társadalmat éppen úgy mint a politikai magyar nemzetet a magyar nemesség alkotta. Az ipar és kereskedelem által meggazdagodott, esze, műveltsége és tudománya által tündöklő osztályunk nem is volt s ha voltak is iparosaink és kereskedőink különösen a városokban, azok nem voltak a magyar társadalom tagjai. S ha nem is éppen a külföldről származtak is el hozzánk s ha nem voltak teljesen jogtalanok, mégis többnyire németek és más idegen nemzetiségűek valának. Magában az iparos osztályban, mely különben is túlnyomó részben czéhekben volt egyesülve, de egyszersmind széttaglalva, nem fogamzhatott meg az iparegyesület eszméje, melynek az összipart kelle képviselnie. Az eszmének a magyar társadalomból kellett kiindulnia s indult is ki tényleg és abban is érett meg. Élére természetesen a magyar társadalom, vagyis a nemesség állott azzal a tervvel és célzattal, hogy megteremtí és fejleszti a magyar ipart s magyarrá teszi a kereskedelmet. Az első korszak igazgatóságában találkozhatunk közéletünk fényes neveinek egész hosszú sorával, de csak alig egynehány polgár neve ötlük a szemünkbe.

Már a második időszakban a viszonyok lényegesen változtak. A politikai és a társadalmi átalakulással együtt az iparos és kereskedő osztályok is mindinkább elmagyarosodtak, a magyar társadalom tagjai lettek. Mig az iparegyesület első szakában a fényes nevek mellett a polgári elem szerényen háttérbe vonult, addig már a második szakában az iparos osztály lép előtérbe.

Érezzük s tudjuk, hogy általánosságok közt nem maradhatunk, ha csak távolról is képet akarunk nyújtani a könyv tartalmáról. Viszont azonban érezzük azt is, hogy a könyv tartalmát teljesen csak úgy ismertethetnők meg, ha az utolsó félszázad iparos mozgalmát tárgyalnók, de ez tulajdonkép már nem ismertetés, hanem egész nagy értekezés lenne. Azt hisszük, hogy kötelességünknek akkor is elégét teszünk, ha főleg csak az első időszakra vonatkozó jellemzőbb részeket emeljük ki.

Az országos iparegyesület létesítésére a lökést Almási Balogh Pálnak egy a Pesti Hirlap 1841. évi 3. számában megjelent »Felazólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében« címzet viselő czikke adta meg. Az e cikkben felvetett eszme, melynek az 1836-ban alapított angol társaság (Society for the diffusion of useful Knowledge) szolgált mintául, a nemzeti kaszinó tagjai közt talált pártolókra, kik már 1841. február elején kezdtek arról tanácskozni. Valószínűnek tartjuk, hogy az értekezletekben megállapították, hogy az angol mintának hazánkban való megvalósítására még hiányzanak az alapfeltételek és valószínű, hogy Kossuth indítványára határozta-

tott el a bizonyos mérvig szűkebbkörű, más irányban azonban tágabb feladatú »Iparegyesület« alakítása. Tény, hogy az iparegyesület alakítása már 1841. márczius 11-én határozottatott el és a tervezet készítésével Kossuth Lajos bízott meg. A tervezet némileg magán viseli az eszmét, melyből kiindult s így e szerint »az Iparegyesület célja, hasznos ismereteket terjeszteni a nép minden osztályaiban, melyeknek nincs módja ismeretvágyát egy vagy máséper kielégíteni. Különösen célja, a műiparos osztályokat hasznos ismeretekben részeltetni«.

Ezt az első tervezetben felvett célzt már nagyon is messze túlhaladja a Kossuth Lajos, Balogh Pál, Szentkirályi Mór és báró Eötvös József által kidolgozott s a közgyűlés által elfogadott »*Munkálati terv*«, mely ugyan nem ragaszkodik a hasznos ismeret terjesztéséhez, de mégis főleg és egész határozottan az iparfejlesztést vallotta az egyesület feladatának. Hogy ennek a feladatnak eleget tehessen, első sorban is a jelen állapot kiderítését, vagyis az *iparstatisztikát*, jobban mondva a létező iparos viszonyok leírását és megismertetését tartotta szükségesnek. Ez az ismertetés az *évkönyvben* fogna történni, mely egyszersmind számot fogna adni az egyesület működéséről, továbbá ismertetni fogja »a honi már létező, vagy körülményeinknél fogva óhajtható műipar körében minden hasznos találmányt, szerszámot és javító felfedezést, alkalmas iparágak meghonosítására javaslatokat teend«. A létező ipar megismerésére és ismertetésére »*honi készítményekből nyilvános iparműkiállítást*« rendez s pedig Pesten minden évben egyszer az augusztusi vásár alatt. Az egyesület műkiállítási terme egyszersmind *olvasó teremül* is szolgál, mely el fog láttatni az egyesület céljának megfelelő könyvekkel, rajzokkal és folyóiratokkal. Ezt a termet ki fogja egészíteni a *szerszám- s* ha az egyesület pénzereje megengedi, a *gépminta-gyűjtemény*. *Népszerű ingyen leczkéket* fog magyar nyelven adatni a kézművesek és gyárosok ügykörébe vágó és mesterségüket tökéletesítő ismeretekből. Végre a czéhek közreműködésével *mesterinas iskolát* állit fel, melyben az irás, olvasás, számolás és rajzoláson kívül még a most említett ismeretek elemei fognak taníttatni.

Széles s nagyon is tágkörű, de az akkori állapotokat is igen jellemző feladatot tűzött maga elé az egyesület. S ezt a nagy feladatkört, melynek megvalósítására napjainkban úgy mondanók állam és társadalom vállalva törekszik s a melynek mindenekben különben ma sincs elég téve, mily igazán szerény anyagi eszközökkel szándékozott megfelelni. Az egyesület végleges megalakulásakor (1842. június 4. és 5-én) 9400 pfrtnyi alapítvány (ebből 5000 frtot Kossuth Lajos adott át az egyesületnek), 404 frtnyi adakozás és 1260 pfrt. évi tagsági díj állott rendelkezésre.

Különben az említett alakuló gyűlésen az egyesület *elnökévé* gróf Batthyány Lajos, hazánknak később első kormányelnöke, úgyszintén a 40 tagú választmányba kevés kivétellel közéletünk jelesei választattak meg. A választmány igazgatónak *Luka Sándor* táblabíró, *aligazgatónak* pedig *Kossuth Lajost* nevezte ki.

Feladata megvalósítását az egyesület az iparműkiállításon kezdte meg főleg azért, mert az egyesület élén álló vezérférfiaik első sorban maguk akarták ismerni az ipart, melynek fejlesztését célozták. Az első kiállítás már 1842. augusztus 25-én, tehát körülbelől harmadfél hónapra rá, hogy az egyesület megalakult s alig két hónapra rá,

hogy a vonatkozó első felhívás a lapokban közzététetett, nyílt meg. Maga Kossuth Lajos mondja, magyar és német nyelven mintegy 20.000 példányban közzétett jelentésében, hogy ez az első kiállítás nem volt egyéb rögtönzött kísérletnél s ezt nézve, a kiállítást az egykorúakkal együtt, mégis sikerültnak mondhatjuk, mert azon 213 iparos állított ki s mert 14.245 fizető látogatója volt. Már a következő évben tartatott meg a második kiállítás, mely ha nem is eredményezte, de igenis nagy befolyást gyakorolt a később nagyobb arányban megindult védegyesületek alakítására irányult társadalmi mozgalomra és a mely az iparegyesületet arra a határozatra bírta, hogy ne évenként, hanem csak minden harmad évben rendezzen kiállítást. Ez a kiállítás nevezetes arról is, hogy József főherceg nádor is megtisztelte látogatásával. A harmadik kiállítást, melyet József főherceg nádor nyitott meg, 1846-ban tartották meg. Az utóbbi két kiállítás közt 1845-ben kisebbszerű kiállítást rendeztek a védegyelet által különösen pártfogolt iparokból. — Az előttünk fekvő munka ezekről a kiállításokról több érdekes kimutatást közöl. Részünkről csak a következő jellemző adatokat emeljük ki.

	Kiállító	Fizető látogató
1842.	213	14.245
1843.	244	11.550
1845.	140	?
1846.	516	22.136

A kitüntetésekre és díjazásokra vonatkoznak a következő adatok:

	1842.	1843.	1846.
Aranyérmét nyert	5	9	49 ¹⁾
Ezüstérmét »	13	29	80 ²⁾
Bronzérmét »	29	41	56
Dicsérő oklevelet	31	47	81
Méltányló megemlítést . .	—	33	17

Ezek az iparműkiállításokon kívül az egyesület még 2 rajzműkiállítást (1846. és 1847.) és egy mesterinas műkiállítást (1847.) rendezett. A további kiállítások rendezését a közbejött, ismert események akadályozták meg.

Az iparegyesület közvetlen tevékenységéből még az 1845-ben megnyílt *mesterinas*, vagy a mai elnevezést használva, tanoncziskolát, továbbá az irodalmi működést kell feljegyeznünk. De az utóbbi inkább csak tervezgetésekben, mint tényleges eredményekben állott. A »Hetilap« és két népszerű füzet alkotja az összes ebbeli eredményt. A tervezett munkák közül említésre méltó a mesterszótár, melynek elkészítésére több forrásmunka gyűjtetett össze.

Nem hiszszük, hogy tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az itt vázolt korszaknak legérdekesebb jelensége: a *védegyelet*, melynek célja volt minden ház küszöbénél állítani fel a sorompót, melyet a határon felállítani nem lehetett. Sajnos, hogy a védegyelet irományainak túlnyomó részét az ellenséges hatalom birtokosai megsemmisítették. Mily érdekes lett volna e nagy társadalmi mozgalomnak minden egyes alakulását, szervezetét és eredményét teljesen és kimerítően ismernünk. Az okmányok, mik a jelen munkában közzé-

¹⁾ 21 nagy és 23 kis aranyérmét.

²⁾ 45 nagy és 35 kis ezüstérmét.

tétetnek, melyek nem a védegyelet irattárából, hanem az iparegyesület iratai közé tévedt irományokból vannak véve, csak hézagosan tüntetik fel a társadalmi mozgalmat és eredményét, tervezetébe is csak bepillantást engednek. A védegyelet történetének megírása igazán hálás feladat lenne s nem nélkülözné az érdekességet, kivált napjainkban, midőn a cseh mozgalom ellen nálunk ellenmozgalom kezdett megindulni, de ezenkívül is igen érdekes gazdasági problémát foglal magában. A közölt okmányokból nem mernénk egész határozott ítéletet mondani, mert míg a védegyesületi okmányokból azt látjuk, hogy a mozgalom határozottan előmozdította a hazai ipar fejlődését, alkalmat adott új gyáraknak és telepeknek keletkezésére, régieknek kiterjesztésére, addig, ha olvassuk az *iparműtár* igazgatójának 1848. január 5-én kelt jelentését, nagyon is hajlandók vagyunk az egész mozgalmat szalmatűznek tekinteni s az eredményt délszaki virághoz hasonlítani, mely az első ellenkező szélre elfonnyad. Ebből az igenis érdekes jelentésből talán szabad egy pár helyet felhozni. »Nem érinteném« — mondja egy helyütt — »a közönség igényeinek növekedését is, mely hasonlólag hátramaradásunkat okozta. Már nem elég az árúknak hazai készítményeknek lenni, megköveteltetik, hogy azok a jóság, jelesség, tökély kellékeivel birjanak, holott a védegyeleti eszmék ideje óta is oly kevés, mondhatni semmi sem történt iparunk hathatós fejlesztéseül.« S jelentésttevő e helyütt nem az ipart, hanem a technikai képzettséget érti. Mert az ipar — mi a mennyiséget illeti — fejlődött, habár ez időtájt különösen a szövészeti ipar ugyancsak a jelentés szerint, már ismét hanyatlásnak indult. S hogy éppen a technika mily alacsony fokon állt, ez kitűnik a jelentésnek következő helyéből: »Iparosaink, kivált a kelmeszövés körében, jobbadán szegények, ha magokra hagyatnak, oly árúkat készítenek, mik az uralkodó izlés és divat igényei által messze távol hagyatnak el s így intézetünkre nézve használhatlanok. Ha tehát készletünket a kelendő cikkekhez csak valamennyire is hasonló minőségben óhajtottuk előállítani, magunk kényyszerültünk rendelmenyezni. De rendeléseink el nem vállaltattak, ha csak mustrákat előbb, majd fonalat, majd festést s efféléket utóbb nem magunk szerzünk be nekik s így rendelmenyeinkre anyagzatokat s ezen felül pénzt nem előlegezünk. Igen, de az ily eljárásnál mennyi a késedelem, mennyi a tévedés, mennyi a hijába való, rossz munka stb.«

S a kísérletezés és a tapogatódzás körébe tartozik úgy a gyáralapító részvénytársaság, mint a kereskedelmi társaság is, mely két társaság az iparegyelet és a védegyelet köréből csekély anyagi eszközökkel indult meg s a melynek ellenséges viszonyokkal is meg kellett küzdenie.

Ipart — ezt a tanúságot az iparegyesületnek az első időszakban kifejtett közvetlen és közvetett működéséből okvetlenül meritjük — csak az állam és társadalom vállvetett munkája létesíthet és fejleszthet. A második időszakban már az állam és társadalom munkájával találkozunk. De ennek vázolásába már kár lenne bemenünk. A munka és az eredmények már ismertebbek. Gelléri Mór becses dolgozatát csakis melegen ajánlhatjuk olvasóinknak s az iparegyesületnek csakis köszönetet mondhatunk, hogy e dolgozat megjelenését lehetővé tette.

Dr. Pólya Jakab.

A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1891. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1892.

Az a nagyobb rendszeresség és fokozottabb tevékenység, mely az állami adminisztrációban újabb időben meghonosult, visszatükröződik az egyes szakminiszterek kimerítő jelentéseiből is. Ezek a jelentések a törvényhozásnak s ez uton az egész nemzetnek, nagy részletességgel adnak számot a kormány gyeplőit tartó államférfiaink munkásságáról s közgazdasági és kulturális életünk mindazon mozzanatairól, melyekre a legfőbb kormányhatalom befolyást gyakorol.

Nem lehet eléggé méltányolunk ezt a nyilvános beszámolást. Nemcsak a parlamenti ellenőrzés válik könnyebbé és hatályosabbá általa, hanem maga a szakminiszter is egyetemesebb áttekintését nyeri saját munkakörének, ha így a rendelkezésre álló erők és intézmények egész tevékenységét, a végzett és végzendő teendőket egymás mellett, mondhatni szerves kapcsolatba látja, mintha a száraz akták és töredékes referádák elszórt tükördarabjaiból volna kénytelen összeállítani tárczája szövevényes ügyeinek képét.

Az előttünk fekvő jelentés rendkívül gazdag, rendkívül kimerítő, ha e tekintetben valamit óhajtanunk lehet, legfőlebb az, hogy czélszerű volna, ha a földművelésügyi miniszterium költségvetéséről is közlöttnék benne egy rövid összefoglaló kimutatás. Igaz, hogy ez, tekintve a jelentés tulajdonképeni célját, nem föltétlenül szükséges, mert a törvényhozás tagjai úgyis megkapják az állami költségvetés és zárszámadás fizeteit, de azért nagyon tanúságos volna, ha az olvasó, minden utánkeresés nélkül maga előtt látna a földművelési tárca rendelkezésére álló hitelt és annak felhasználását.

A nagyérdemű munkának mindjárt bevezetésében két fontos kijelentés kapja meg az olvasó figyelmét, az egyik, hogy a rég várt *mezőrendőri törvény*, mely végre-valahára a közös gazdálkodás tekintetében is megteremtí az annyira kívánatos rendet, a miniszteriumban immár elkészült; a másik pedig, hogy a miniszter úr a *telepítések* fontos kérdését a maga egész nagyságában szónyegre akarja hozni s egy telepítési törvény szükségét hangsúlyozza. A telepítési elv főbb irányát is megjelöli, midőn kimondja, hogy csakis homogén elemekből szervezett, kellő kulturális intézményekkel ellátott községeket kell alakítani s lehetőleg oly gazdákat telepíteni, kik bírnak egy kis vagyonnal az első gazdasági berendezések előteremtésére. Ezek kétségkívül helyes elvek s nélkülözhetlen feltételei a telepítés sikerének. Reméljük, hogy a telepítések kérdését a kormány nemzeti szempontból is ép oly helyes érzékkel, ép oly tapintattal fogja megoldani; mert a nemzeti szempont a telepítéseknél még fontosabb, mint a gazdasági s egyenesen káros volna az oly telepítés, mely ezt figyelmen kívül hagyá. E tekintetben is sok százados mulasztást kell pótolnunk.

A főbb irányelveket itt is világosan meg lehet állapítani; idegen ajkú néptömegek közé csakis magyar vidékekről kell telepíteni, és pedig életerős községeket, hogy megóvjuk véreinket a beolvadástól, sőt egy-egy központot alkossunk, honnan a magyarosodás kisugározzék a környékre is; magyar vidékekre ellenben telepíthetünk idegen ajkúakat is, de csak kisebb rajokban, hogy alkalmat adjunk nekik a nemzettestbe való g,ors és könnyű átolvadásra. Mai napság, midőn a nemzetiségi eszme uralkodik egész Európában s

midőn még a kisebb nemzetek is oly erős kézzel nyulnak az egységes állameszme és egységes nyelv diadalra juttatásához, ez a legkevesebb, a mit tehetünk s a mit okvetlen teennünk kell. A telepítés különben gazdaságilag is, nemcsak kis birtokosok telepítéséből áll, a mezőgazdasági munkás nép telepítése szintén kívánatos nagyon sok helyütt s különösen, ha a tiszavidéki magyarság nagyobb számmal telepítettetnék az alvidékre, czélszerű volna ezek helyét felvidéki munkások letelepítésével pótolni.

A földmívelésügyi miniszter úr jelentése sokkal nagyobb terjedelmű, sokkal több tárgyat felölelő, semmint e helyen csak tartalmának vázlatos kivonatát is adhatnók. Inkább azon benyomások futó megérintésére szorítkozunk tehát, melyeket ránk a miniszterium működése egészben véve gyakorol. A terjedelmes jelentés átlapozása után arról győződünk meg, hogy a földmívelési miniszterium egészen helyes nyomon halad; figyelme kiterjed mindarra, a mi a mezőgazdasági viszonyok emelését idézheti elő s az értelmes gazdaosztály minden téren feltalálja, használhatja, értékesítheti a miniszterium támogatását és gondoskodását. A vegykísérleti, a vetőmagvizsgáló, a rovar-tani stb. állomások működése, mind nagy horderővel bir mezőgazdaságunk virágzására, mihelyt egyszer gazdaközönségünk igazán élni tud vele. De különösen méltányolandó az a törekvés, melyet a földmívelési miniszterium állattenyésztésünk emelésére, valamint az elpusztult szőlők újratelepítése, a hazai erdők konzerválása s új erdők ültetése körül kifejt. A korábbi rendszertelenséget, mely erdőállományunkat végpusztulással fenyegette, a modern követelmények teljes magaslatán álló igazgatás és felügyelet változta fel. Fénypontját képezi a miniszterium működésének a lótenyésztés ügye, vajha ama kiváló férfiú halála, kinek a hazai lótenyésztés körül oly halhatatlan érdemei vannak, visszaesést ne idézne elő, gazdaságunk eme fontos ágában. Azonban megnyugtatóan szolgálhat, hogy az alap annyira meg van vetve, a lótenyésztési intézetek szervezete oly kitűnő, hogy visszaeséstől tartani ma már alig lehet.

A földmívelési miniszterium újabb működésében az is dicséretet érdemel, hogy elárulja lépten-nyomon a törekvést a magasabb közigazdasági szempontok, a közigazdaság egyetemes érdekeinek érvényesítésére. Így a jelentésben nagyon figyelemre méltó az a tanulmány, mely a hazai húsforgalom és húsfogyasztás kérdésével foglalkozik, egyaránt szem előtt tartva a termelés és a fogyasztás érdekeit. Szóval mezőgazdasági igazgatásunk öntudatos tervszerűséggel munkál a hazai mezőgazdaság felvirágoztatásán.

Mezőgazdaságunk az utóbbi időben valóban óriási lépésekkel halad előre; a haladást csak az nem látja, a ki nem akarja s ép azért szinte érthetetlen az a példátlan animosítás, melylyel az országos magyar gazdasági egyesület hivatalos közlönye, a »Köztelek«, a földmívelésügyi miniszter jelentésének megjelenése alkalmából meghúzta a vészharangot. Alkalmat rá a miniszteri jelentésben Magyarország mezőgazdasági népességének 1890. évi létszámáról közölt néhány adat szolgáltatott, melynek alapján a vezércikkirő a magyar gazdaközönség fulébe harsogta: »fogy az agrár Magyarország földmívelő népe«. A miniszteri jelentés kifejtette, hogy ezek az adatok nem alkalmasok rá, hogy a korábbi népszámlálás adataival összehasonlítottassanak, de cikkirő a helyett, hogy ezt a figyelmeztetést tekintetbe vette s a különböző adatok értékét mérlegelve az eltérés okait kellő komoly-

sággal kutatta volna, jónak látta oly sötét képet festeni Magyarországon mezőgazdasági állapotairól, mintha hazánk a gazdasági tönkretűnés s a belső felbomlás lejtőjén hanyatthomlok rohanna lefelé. Szerinte a mostoha gazdasági viszonyok, a helytelen gazdasági politika, a minden gazdasági termény értékesítésével túltengő közvetítő kereskedelem, az évről-évre jobban szorító adóprés, a gazdasági hitel teljes rendezetlensége, a gazdasági szakértelem hiánya s az egész ország falusi népességét szípolozó vidéki uzsora: kihuzta a falusi lakosság talpa alól a földet, kiüzte a szellért, a napszámot, kicsiny de biztos hajlékából s a tönkrementek óriás tömegekben tódulnak a városok büzhödt levegőjébe, a kik a pinczelakások, külvárosi pánlikásbódék dohos levegőjével együtt magokba szívják a nagyvárosi proletáriátus minden szennyét, bűnét s szaporitják nemcsak a főváros, hanem a nagyobb vidéki városok »mob«-ját. S mialatt a városi munkabért ezek a vidékről beözönlő éhező, szennyes alakok hallatlanul lenyomják, azalatt az ország legtöbb részében a gazdasági eselédbérek és a napszám 30—50%-kal emelkedtek s a folyton növekedő munkahiány miatt a földbirtokos osztály mind nyomorultabb helyzetbe jut.

Czikkiró, midőn nemes felindulásában papírra vetette rémlátásait, alig hiszszük, hogy fáradságot vett volna magának elolvasni, a mit irt, másként lehetetlen, hogy észre ne vegye annak belső ellenmondásait.

Ha a mezőgazdasági eselédék bére és a mezei munkások napszáma 30—50%-kal magasabb mint korábban volt — tekintve azt, hogy ezzel ellentétben az összes szükségleti tárgyak jelentékenyen olcsóbbá váltak — úgy a mezei munkás nép helyzete ma hasonlíthatatlanul jobb, mint előbb. És ezek a rá nézve kedvezőbbre vált viszonyok kényszerítenék a föld népét, hogy otthagyja kedves, megszokott foglalkozását s tóduljon a városba, hol rá, a mint czikkiró állítja, nehéz munkánál, nyomoruságnál, testi és erkölcsi tönkretűnésnél egyéb nem vár? Elképzelhető-e, hogy ugyanannyi bérért vagy napszámért, mekkorát falujában is megkap, a városi nehéz munkát válassza? Lehetnek, sőt vannak is egyes esetek, de ez korántsem az általános szabály. Népünknek, hála Istennek, sokkal több józan esze van; saját vesztébe nem rohan vakon. Ha a mezei munka szünetelésekor van egy kis szabad ideje s azt a közeli városban akarja értékesíteni, a közlekedés jelenlegi olcsósága mellett könnyen megteheti s nem is baj, ha megteszi. Ha a városi kereset elfogy, vagy megnyílik a mezei munka ideje, könnyű neki visszatérni falujába — nem úgy mint Amerikából — pár óra alatt csekély pénzen megteheti az utat. A város és vidék folytonos érintkezésben áll, de a nélkül, hogy az kizsákmányolná emezt.

Hogy a városi népesség szaporodása általában nálunk is gyorsabb, mint a vidéki népességé, ebből még korántsem következik, hogy városaink növekedése egyértelmű a vidék elnéptelenedésével. Annál kevésbé, mert városaink egy része ép oly mezőgazdasági jelleggel bír, mint a vidék s a mellett sok esetben népességük korántsem áll arányban határaik nagy kiterjedésével, elég e tekintetben példakul felhoznunk Kecskemétet és Debreczent, az előbbinél egy négyszögkilométer területre 553 lélek esik, az utóbbinál 593, holott vannak hazánkban járások, melyekben a népsűrűség a 80, 90, sőt olykor a 100 lelket is meghaladja négyszögkilométerenkint. Ama

városoknál nem azt kell sajnálnunk, hogy a népesség miért szaporodik annyira, hanem inkább azt, hogy miért nem szaporodik gyorsabban, mikor még oly igen sok munkás kéz találna foglalkozást.

Természetesen legnagyobb népfelszívó ereje Budapestnek van és az is természetes, hogy ez a népfelszívó erő szükségkép a főváros közvetlen vidékére gyakorol legnagyobb vonzást s ha állna az, a mit a »Köztelek« cikkirója oly nagy határozottsággal hirdet, Budapest vidékének már oly elnéptelenedett pusztaságnak kellene leünni, a minő Róma környékén a szomorú Campagna. De, hála Istennek, ebből mit sem látunk. A közvetlenül a főváros mellett s annak épen erősebb felszívást gyakorló balparti része mellett fekvő járások közül a pesti alsójárási népessége tíz év alatt $22\frac{16}{100}$ -kal, a pesti felsőé $20\frac{31}{100}$ -kal, a pesti középjárási pedig $20\frac{10}{100}$ -kal szaporodott. Oly fejlődés ez, melynél szebbet nem is kívánhatunk. Ellenvenhetné a cikkiró, hogy a felhozott járások népességének roppant szaporodását épen a főváros felszívó hatásának tulajdoníthatjuk, hiszen a szomszédos telepek Kis-Pest és Szent-Lőrincz s Soroksár és a hozzátartozó Erzsébetfalva, Kossuthfalva, Budapestnek valóságos külvárosait képezik. Ez bizonyos fokig csakugyan áll, de még ezek leszámitásával is a pesti felsőjárási népessége 13,3, a pesti alsójárási pedig $11\frac{50}{100}$ -kal szaporodott, míg a pesti középjárási több mint $20\frac{0}{100}$ -os szaporodásából, melynél hasonló körülmény nem forog fenn, mitsem vonhatunk le. De menjünk tovább, Czegléd népessége az utóbbi évtizedben 10,76, Nagy-Kőrösé 7,97, Kecskemété pedig $8\frac{03}{100}$ -kal növekedett; míg ellenben ha a szomszédos járásokat tekintjük, a kecskeméti felsőjárási népessége $15\frac{30}{100}$, a kecskeméti alsóé 19,71, a kis-kun felsőé 18,33, a kis-kun alsóé $28\frac{01}{100}$ -kal, a pesti középjárási pedig, a mint már említettük, $20\frac{10}{100}$ -kal szaporodott. Vagy ott van Szeged, annak népessége $16\frac{14}{100}$ -kal szaporodott ugyan tíz év alatt, de a vele tőszomszédos tiszáninneni járás $31\frac{52}{100}$ -kal. Hol van itt nyoma a vidék elnéptelenedésének a városok javára, nem inkább azt a tanúságot vonhatnók-e ki a népszámlálás adataiból, hogy a nagy alföldi városok, melyeket a török világban védelmi szempontból egy helyre tömörülő vidéki népesség növesztett nagyra, most viszont a közel fekvő pusztákat gyarmatosítják be, a mezőgazdaságnak és általában a kulturának kiszámíthatatlan előnyére.

Számtalan példát tudnánk felhozni az Alföldről, világos czáfolatául cikkiró állításainak, de elég annyi; lássunk néhány példát az ország többi részéből is. A Duna jobbpartján tényleg mérsékelt volt a népszaporodás, alig haladta meg a $7\frac{0}{100}$ -ot, de vajjon a városok aránytalan fejlődése okozta-e ezt? Semmi esetre sem. A Duna jobbpartján fekvő 5 törvényhatóságú város közül csakis Pécs és Sopron fejlődött nagyobb arányokban, amaz $18\frac{69}{100}$, emez $17\frac{18}{100}$ -kal, de már Győr népessége csak 8,64, Székes-Fehérváré csak $7\frac{55}{100}$ -kal szaporodott, Komáromé pedig $0\frac{57}{100}$ -kal meg is fogyott s még itt is meg kell jegyezni, hogy Baranya vármegye népszaporodása, Pécs erős fejlődése daczára, egészen kielégítő volt, kivéve a siklói és szentlőrinczi járásokat, hol részint a szlavoniai kivándorlás, részint az általános ismert gyermekvesztés okozta a szaporodás mérsékelt voltát. Vagy menjünk hazánknak keleti részébe. Az erdélyi részeken csak két törvényhatóságú, de négy nagyobb város van, lássuk ezeket egyenkint. Kolozsvár népessége az utóbbi tíz év alatt $9\frac{46}{100}$ -kal növekedett, míg Kolozs megye 8 járásának 10 évi szapo-

dása 9⁸⁶ és 30³⁵/o közt váltakozott, még a leggyengébb is meghaladván Kolozsvárt. Brassó város szaporodása csak 3⁹⁰/o-ot tett, míg Brassó megyében az alvidéki járás népessége 9⁹⁶, a felvidéki járásé 7⁰⁵/o-kal növekedett. A hétfalusi járás fogyása főleg az ottani oláhság kivándorlásából folyik. Maros-Vásárhely 10³¹/o-kal növekedett, mi szintén a megyei átlagon (11⁹⁹/o) alul áll s az egyes járások szaporodása 10⁰³ és 13⁴⁷/o közt váltakozott; csak Nagy-Szeben város szaporodott erősebben mint a vármegye, de ennek is 10³⁰/o-os szaporodása nem olyan nagy, a mi valami abnormis felszívásra mutatna. Ugyanezt mondhatjuk a felvidéken Kassáról, melynek növekedése 10⁶⁷/o-ra rúgott, Eperjesről, mely csak 2²⁸/o-kal szaporodott, sőt van elég felvidéki város, melyek népessége határozott visszaesést mutat. Vajjon milyen joggal lehet ez adatok alapján kimondani, hogy a városok túltengő fejlődése elszívja a vidék életerejét s tönkreteszi Magyarország mezőgazdaságát?!

A statisztikai adatokkal nagyon óvatosan kell bánnunk s ha figyelmünket külön is felhívják az adatokban rejlő ellenmondásokra és hiányokra, nagy hiba, ha mégis minden további kritika nélkül sietünk kivonni belőlük a látszólagos tanúságot, hogy egy csomó frázisból szárnyat és farkat ragasztva hozzá, felröptethessük, mint papírsarkányt, a világ álmétkodására.

Hogy Magyarország népessége a lefolyt évtized alatt nagyon szépen fejlődött, azt senki kétségbe nem vonhatja, mert az évi egy százalékos népnövekedés oly eredmény, minővel Európában nem sok ország dicsekedhetik. Az agrár népesség csakis úgy fogyhatott, ha más foglalkozási ágak aránytalanul fejlődtek volna. Fejlődött kétségkívül az ipar, fejlődött a kereskedés, de ezek — a miut czikkiró is elismeri — még a népesség természetes szaporodását sem szívták fel, nem hogy apasztani tudták volna a mezőgazdasági népességet. Ha czikkiró állítása csakugyan helyes, ugy az egyik foglalkozási ágba sem sorozható napszámosok számának kellett volna aránytalanul emelkedni. És valóban a napszámosok létszámánál nagy emelkedést látunk, habár nem akkorát, hogy a mezőgazdasági népesség fogyását teljesen indokolná. A két népszámlálás adatai szerint a férfi napszámosok 1880-tól 1890-ig 435.818-ról 655.079-re, a női napszámosok pedig 496.796-ról 587.205-re szaporodtak. E számok a »Köztelek«-nek látszanak igazat adni, de csakis látszanak, t. i. ha megelégszünk a felületes összehasonlítással. De foglalkozzunk csak közelebbről ez adatokkal. Ennek a mobil napszámos-osztálynak czikkiró szerint, de a dolog természete szerint is főleg a városokban kellett volna óriási arányokban fejlődni. És mit látunk? Azt, hogy a férfínapszámosok száma a 25 törvényhatósági városban 47.707-ről csak 53.909-re, a női napszámosoké pedig 40.666-ról csak 45.578-ra emelkedett, a mi 13, illetőleg 12⁰⁵/o szaporodásnak felel meg, s épen nem mondható túlságosan nagy. Hátha még tekintetbe vesszük, hogy ez az emelkedés is csaknem kizárólag azokra a városokra esik, a melyek inkább nagy földműves községeknek tekinthetők, a minő Kecskemét, Szabadka, Hódmező-Vásárhely. Nem kézen fekszik-e itt a magyarzat, hogy a napszámosok száma csakis azért emelkedett erősen, mert a mezőgazdasági munkások, kik napszámba járnak, egyszerűen napszámosoknak jegyeztettek be? A napszámosok a megyei törvényhatóságok közül is épen a mezőgazdasággal foglalkozó alföldi vármegyékben szaporodtak; csak a férfi napszámosok

Bácsban 25.530-ról 43.048-ra, Békésben 4.536-ról 13.885-re, Csanádban 3.551-ről 6.174-re, Csongrádban 4.443-ról 8.852-re, Hajdu megyében 2.701-ről 7.513-ra, Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 7.897-ről 15.118-ra, Pest megyében 17.103-ról 33.813-ra, Torontálban 15.754-ről 30.738-ra. Itt szó sem lehet a foglalkozások változásáról, csakis arról, hogy a két népszámlálás nem egyöntetűen mutatott ki egy ugyanazon népréteget. És ezen, ha tekintetbe vesszük, hogy mily ingadozó épen ezen népességnél a foglalkozás megnevezése, egy cseppet sem csodálkozhatunk. De bizonytalanná teszi az összehasonlítást az az ingadozás is, melyet a 12—16 évesek foglalkozásának bevállalásánál tapasztalunk, az ily korú családtagokat, a kik a szülők gazdaságában segédkeznek, vagy pedig mezei munkára napszámba járnak, egyszer foglalkozás nélkül, máskor a foglalkozás megjelölésével mutatják ki. És épen ez az ingadozás volt a legfőbb forrása annak, hogy a mezőgazdasági népesség a látszat szerint 10 év alatt nem szaporodott, hanem inkább megfogyott.

A legutóbbi népszámlálás sokkal több foglalkozásnélkülit mutatott ki, mint a 10 év előtti, de ezeknek legnagyobb részét a mezőgazdaság tartja el, világos jelül annak, hogy ezek tulajdonképen a mezőgazdasági népesség családtagjai, a kik ép úgy segédkeznek ott, mint 10 évvel korábban.

Nem akarunk tulságosan hosszadalmasok lenni, csak rá akarunk mutatni, hogy a statisztikai adatokat, de különösen az oly komplikáltakat, minők a foglalkozásra vonatkozók, csakis behatóbb vizsgálat után s egymással való összefüggésükben lehet helyesen megítélni, különben homokra építjük következtetéseinket.

A mezőgazdasági viszonyokat azonban nemcsak a népességi adatokból lehet és kell megítélni, vannak egyéb adatok is, melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet. Mennyit emelkedett hazánkban az átlagtermés rövid másfél évtized alatt, világos jelül a föld gondosabb, intensivebb megművelésének! És ez a gazdasági hanyatlást jelentené? A primitív gazdasági eszközöket mindenfelé a tökéletesebbek, célszerűbbek váltották fel; a faekéket kiszorította a vaseke, ma már a kisbirtokosok is jobb szerkezetű rostákat használnak, sőt sok felé egymással szövetkezve trieuróket is, s tiszta magot vetnek a jól megművelt földbe; már a vetőgépek használata is kezd elterjedni, a különböző cséplőgépek pedig szeltére használatnak. A trágyát jobban megbecsülik, sőt a nagy és középbirtokosok már műtrágyákat is alkalmaznak. Szóval a magyar gazdák nagy többsége megértette a kor intő szavát s egy oly korszakban, a mely a mezőgazdasági termények roppant árhanyatlása folytán úgy látszott, hogy a legnagyobb válságot indítja az egész agrár osztályra: általában gyarapodtak, előrehaladtak. Nem erről az emelkedésről tanuskodik-e a föld értékének mesés emelkedése, mely sokkal nagyobb mérvű, mint a milyen a kamatláb csökkenése? Vannak vidékek, a hol a kis gazdák szinte versenyeznek, ha egy-egy parcella eladásra kerül s nem látjuk-e sok felé, hogy ott is, hol a kisbirtokosok a szerencsétlen földvásárlások következtében eladósodtak s csaknem tönkremennek, lassanként kitisztázták magukat s ma már egészen szilárd kézben tartják birtokaikat. Igaz, vannak egyesek, sőt községek s talán egész vidékek is, a hol a mezőgazdasági népesség helyzete kedvezőtlen s a filloxera-vész tényleg kiszámíthatatlan

károkat okozott; de hogy az egész magyar mezőgazdaság hanyatlának, azt komolyan állítani nem lehet s nagyon sajnáljuk, hogy épen annak az intézetnek hivatalos közlönye játszik ilyen fontos kérdésben üres frázisokkal, mely hivatva van mezőgazdáinknak irányt adni, őket helyesen informálni.

A túlzott dicséret s a tulságos gáncs hadd maradjon a politikai szenvedélyek hamis pénze, a szakirodalom keresse komolyan, szenvedély nélkül az igazságot, mert csak azzal szolgálhatja hűn és sikerrel az ügyet, melynek harczosául szegődött.

a.— a.—

Eltótosodás és magyarosodás Hont megyében. Irta Körösi József.

A Budapesti Szemle f. évi februári számában az idézett cím alatt nagyérdékű monografiai tanulmány jelent meg jeles szaktudósunk, Körösi József tollából. Szerző e kérdéssel már egy évtizeddel ezelőtt is foglalkozott; »*Adalékok Hont megye nemzetiségi monografiájához*« című értekezésében nagy szorgalommal és szakavatottsággal a régibb és újabb forrásokból összegyűjtötte mindazt, a mi Hont megye nemzetiségi viszonyainak alakulására fényt vet s az 1880-ik évi népszámlálás adatait a helyszínén gyűjtött saját becses tapasztalataival és információival egészítette ki.

Körösi József ezuttal a legutóbbi évtized alatt beállt változásokat ecseteli, ugyanazzal a tárgyszeretettel és szakavatottsággal, mint korábban. Figyelmét különösen a nemzetiségi határterületekre fordítja s a helyi viszonyok oly alapos megfigyelésével és ismeretével szól a kérdéshez, hogy lehetetlen ki nem fejezni őszinte csodálatunkat a férfi iránt, ki minden helyi összeköttetés vagy érdek nélkül, tisztán hazafias buzgalomból ily fáradságos munkát végzett.

A tanulmány vidékről vidékre, községről községre halad. Természetesen arra nincs terünk, hogy szerzőt nyomon kísérhessünk, csak az érdekes eredményt akarjuk pár szóval bemutatni. A megye nagyobb helyei közül Selmech erősen magyarosodik, Korponán, Bakabányán és Báton ellenben a magyarság elalvóban van s a magyar szellem csak az utóbbiban él még. A két nagyobb német község közül Börzsöny elég szép hajlamot mutat a magyarosodásra, Nagy-Maros magyarosodása azonban lassan halad előre. Legörvendesebb a korábban egészen tót Szob község magyarosodása, melynek $\frac{3}{4}$ része ma már magyar. A mi a kisebb községeket illeti, a megye déli részében a tót ajkúak lassanként beolvadnak a magyarságba. Erősül a magyarság a nemzetiségi határterületeken is, de itt még nagyon sok a teendő, mert az utóbbi két század alatt eltótosodott magyar községek visszamagyarosítása még távolról sem történt meg. Ez a dióhéjba foglalt eredmény.

Körösi József nagyon helyes és gyakorlati tanácsokat ad a magyar nyelv terjesztésére vonatkozólag. Kimondja, hogy a fősúlyt nem az óvodákra, hanem a népiskolákra kell fektetni, mert az óvodáknak legfőlebb ott van némi hatásuk, a hol magyar népiskola következik utánuk. Még helyesebb megjegyzése, melyben óva int az erők elforgatásáról. Tisztán tót vidékeken nagy eredményt nem érhetünk el, a magyarosításnak a nemzetiségi határterületekből kell kiindulniok, hol az iskolák működését kiegészíti a magyar ajkú községek népével való érintkezés.

De Körösi József nemcsak jó tanácsokat osztogat, 1879. évben 1.000 forint s később ismét 2.000 forint alapítványt tett a tót vagy

eltótosodó félben levő községekben magyarosító tanítók vagy egyéb személyek jutalmazására. Oly tett ez, mely előtt tisztelettel kell meghajolni minden magyar embernek. Mennyivel nyugodtabban tekinthetnénk hazánk jövőjére, ha minden magyar emberben a hazaszeretetnek s nemes idealizmusnak ily szent tüze lobogna. Birtokosaink és mindazok, a kiket a magyar haza nagy vagyonnal vagy dús javadalmakkal látott el, tanulhatuának munkás hazaszeretetet és áldozatkészséget az egyszerű magyar tudóstól.

Dr. Vargha Gyula.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az »**Allgemeines Statistisches Archiv**« II. évfolyamának II. félkötete »*Anthropometrische Messungen und deren praktischer Wert*« czím alatt hosszabb tanulmányt közöl Uhlitzsch tollából.

Az a mélyremenő befolyás, melyet a társadalmi ember életviszonyai fizikumára gyakorolnak, a vizsgálódó szakférfiak által rég ismert és méltatott tény.

Csak a legkiemelkedőbb jelenségek egyikére kell utalnunk: a szegényosztály jelentékenyen kedvezőtlenebb halandóságára a vagyonosabb osztályéval szemben, a mely jelenség, mint elhatározó okra, egyenesen az anyagi helyzet különbözőségére, tehát lényegileg társadalmi momentumra vezethető vissza. Hogy azonban a társadalomban élő ember egész fizikai fejlődése és testi szervezete életviszonyainak, mint megannyi élettani erőnek uralma alatt áll, annak vizsgálata és számszerű megvilágítása a statisztikai kutatók részéről mindeddig kellő figyelemben nem részesült s távol van még attól, hogy a statisztika önálló ágává fejlesztetett volna ki. Pedig, hogy a társadalom élettanát ez irányban is ki kell dolgozni, az nyilvánvaló lesz, ha meggondoljuk, hogy az emberiség társadalmi életében lefolyó fizikai jelenségek tana, mely a demologia tudományos meghatározásában már is önálló tudomány igényével lép fel, helyesen csakis a társadalmi ember fizikai alkatának és az ezt meghatározó okoknak tanán épülhet fel.

Hogy az ez irányban teendő vizsgálódások részére mily nélkülözhetetlen támogatást van hivatva nyújtani az anthropometria, arra nézve Uhlitzsch czikke figyelemreméltó ujjmutatást szolgáltat. Az embertani mérések, melyek évről-évre eszközölve a társadalmi ember fizikai fejlődését, fejlettségét és hanyatlását a test magassága, súlya (esetleg mellszélesség, izomerő, látóképesség, stb.) szerint számszerűsítik, kétségtelenül fontos adatokat, exact támpontokat fognak a kutató kezeibe szolgáltatni. Ha hozzáveszszük, hogy e kutatás a legteljesebben szolgáltatába vonhatja a statisztika, a tömeg-észlelés módszerét, az elérhető eredményekhez a legmesszebbmenő várakozásokat fűzhetjük.

Uhlitzsch czikke természetesen mind e várakozásoknak még csak a távlatot nyitja meg, a mennyiben a közölt eredmények úgy részletesség, mint általános jelleg dolgában még messze elmaradnak. De ennek egyszerű magyarázata az, hogy a tett mérések aránylag oly csekély számúak, hogy azokból oly szövevényes természetű okokra vonatkozólag, mint a minők a társadalmi jelenségekben működnek közre, sokoldalú tanulságok még nem szűrhetők le, de másrészt nem szabad feledni, hogy a kutatókat egyéb szempontok is vezették, nevezetesen az öröklés, a faji összetartozás hatásainak a vizsgálata. Nem

is akarunk tehát a cikkre egész terjedelmében kiterjeszkedni, csakis azokat a részeket óhajtjuk kiemelni, a melyek a jelzett szempontból, a társadalmi fiziológia szempontjából birnak érdekekkel.

A társadalmi életviszonyok hatásainak vizsgálatánál természet-szerűleg első sorban a társadalmi, jobban mondva anyagi helyzet és a foglalkozás jönnek tekintetbe, mint a melyek hatása alatt alakulnak az életviszonyok.

Főleg az anyagi helyzet élettani hatására vonatkozólag becsesek már is az anthropometriai észleletek. A cikk táblázatot közöl, a mely erre nézve oly jellemző képet nyújt, hogy azt reprodukálni óhajtjuk. Minthogy azonban mind a négy észlelet azonos eredményt mutat, csak az olasz Pagliani számait mutatjuk be, a hol ez a tanulság a legélesebben emelkedik ki. Ez észleletek szerint tett a vagyonos, illetve a szegényosztálybeli gyermekek:

korév	á t t a g o s m a g a s s á g a				á t t a g o s s ű l y a			
	fiúk		leányok		fiúk		leányok	
	vagy. oszt. cm.	szeg. oszt. cm.	vagy. oszt. cm.	szeg. oszt. cm.	vagy. oszt. font	szeg. oszt. font	vagy. oszt. font	szeg. oszt. font
8—9	122 ^o	115 ^o	120 ²	111 ⁸	45 ⁴	41 ^o	45 ⁶	37 ^o
9—10	125 ⁴	120 ^o	124 ⁸	118 ^o	51 ⁴	43 ⁶	50 ²	41 ⁸
10—11	128 ⁵	125 ⁶	130 ⁶	124 ²	55 ^o	48 ⁸	54 ⁶	46 ⁸
11—12	133 ⁶	128 ⁵	133 ⁵	130 ^o	61 ⁴	52 ^o	57 ^o	52 ^o
12—13	137 ^o	132 ^o	139 ⁴	135 ²	66 ^o	56 ^o	63 ⁶	57 ^o
13—14	142 ⁵	138 ⁶	146 ⁴	138 ⁵	71 ^o	63 ^o	75 ²	62 ⁸
14—15	150 ⁶	140 ^o	152 ¹	144 ⁵	83 ⁴	64 ⁶	86 ^o	65 ⁸
15—16	157 ⁵	148 ⁶	154 ³	145 ^o	92 ⁸	79 ^o	91 ²	73 ⁸
16—17	163 ⁸	151 ²	—	—	103 ^o	83 ⁴	—	—
17—18	164 ^o	151 ⁴	—	—	111 ^o	86 ⁴	—	—
18—19	164 ⁵	154 ³	—	—	114 ^o	90 ^o	—	—

Mint látjuk tehát magasságban 3—10 cm.-t, súlyban 4—24 fontot tesz ki a különbség a szegényosztálybeli gyermekek hátrányára.

A foglalkozás fizikai hatására vonatkozólag így általános és így praegnans eredmények még nem állanak rendelkezésre. Csupán Erismann orosz kutató vizsgálódásai nyújtanak számbavehető tanulságokat. Ezek szerint a gyári munkások és ezek között nevezetesen a szövőgyári munkások minden korfokon kisebbek és könnyebbek, mint a kézművesek és napszámosok, mellszélességük is csekélyebb, szóval az egész testalkat erőfoka tekintetében emezek mögött maradnak.

Csupán a halálzási statisztika tanulságai mellé kell tenni ez adatokat, hogy nyilvánvalóvá legyen az okozati összefüggés a társadalom fizikai alkata és fizikai életének jelenségei között!

Még egy figyelemre méltó kísérletet találunk a foglalkozás fiziológiai hatásának vizsgálatá körül: a szülők foglalkozásának hatását kutatni gyermekeik szervezetén. Két eredményről számol be e tekintetben értekező, melyek némi ellentétben állanak egymással; míg Hasse semmi számbajövő hatást nem észlelt, addig a freibergeri tanfelügyelőség területén tett mérések szerint a bányamunkások gyermekein egytől-egyig kedvezőtlen különbséget tapasztaltak ugy magasság, mint súly tekintetében a kerületbeli többi gyermekekhez képest. Nézetünk szerint e jelenség magyarázata abban keresendő és ezzel egyben minden e téren teendő vizsgálódás sikerének kriteriuma volna megadva: — hogy csakis oly foglalkozási nemeknél, a hol a fog-

lalkozás több nemzedéken át ugyanaz marad s így mint állandó élettani tényező hat közre, várható, hogy a szülők foglalkozása mélyremenő befolyást gyakoroljon: míg a társadalmi élet rendes körforrásában ily irányú hatásai teljesen elmosódhatnak.

Csak szörványos eredmények ezek, a melyeket még nem lehet organikus egészzé összefűzni. De nem szabad felednünk, hogy még csak meginduló tudományos észlelési módról van szó. Azonban már így is határozott ujjmutatást nyerünk arra nézve, mennyire lehet és bizonyonyal kell is, az embertani méréseket mind szélesebb körben eszközölve, a statisztikai kutatások szolgálatában értékesíteni. Tervszerűen megállapított szempontok szerint hajtva végre, mind több összefüggést fognak megvilágítani a társadalmi életviszonyok és a társadalmi emberiség fizikai szervezete között. Hisszük, hogy e vizsgálódások eredményeképp a társadalmi ember fizikai alkatának tana különálló tudománykörként, talán mint a társadalom fiziológiája lesz képíthető.

E tekintetben természetesen a legfontosabb kérdés e tudományos vizsgálódási mód minél intenzivebb kiművelése és minél szélesebb körben való kiterjesztése. Teljesen egyetértünk értekező érveivel, melyeket e cél érdekében felhoz. A leghatásosabb eszközzel — a mérések jelentőségének ismertetése mellett — főleg városokra nézve mi is az Uhlitzsch által javasolt mérési intézetek felállítását tartjuk, a melyek kellő berendezéssel bizonyonyal hamar népszerűsíteniék ez élettani műveletet.

Még csak megemlíteni akarjuk a kutatók neveit, a kik fáradozásainak az eddig elért anthropometriai eredmények köszönhetőek: az úttörő nagy statisztikuson, Quetelet-n kívül, Bowditch H. P. bostoni tanár, Pagliani L. turini tanár, Hotelman, Landsberger. Carstädt, Hertel, Maling-Hansen, dr. Hasse E. tanár, dr. A. Geissler, Uhlitzsch (értekezőnk), Roberts, Erismann és legújabban az angol Galton.

Dr. Kovács Aladár.

A »Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich« cz. folyóirat XVI. évf. 4. füzetében v. *J. Leyen A.* az államháztartás egyik újabban nagy fontosságra jutott kérdésével foglalkozik »Die Erträge der Eisenbahnen und der Staatshaushalt« cz. közleményében.

Értekező első sorban az államvasutak modern hazájában, Poroszországban legújabban felmerült tényekből indul ki. A porosz államvasutak tiszta bevétele legújabban megcsappant s a vasuti üzem egészben bizonyos aleatorius elemet képez az állam gazdaságában, miért is szükségesnek tartja Leyen, hogy az államvasutak költségvetése az összköltségvetésből kiválasztassék, továbbá hogy az egyes üzleti években elért jövedelmek közötti különbség kiegyenlítésére tartalékalapot teremtsen az állam. A vasutak jövedelmezősége ugyanis az eddigi tapasztalatok szerint oly nagy ingadozásokat mutat, melyeket előre kiszámítani lehetetlen s így a költségvetés megállapítása a legnagyobb nehézségekkel jár, annyival inkább, mert a különbözeti összeg oly nagy, hogy a költségvetés képét tényleg megváltoztatja.

Ugyanezen tulajdonsága a vasutak jövedelmezőségének szükségessé teszi értekező szerint a tartalékalap létesítését. Megkövetel-

hető ez a magánvasutaknál is, mint ezt Heydt porosz miniszter 1857-ben és 1858-ban kibocsátott két körrendeletében kimondta, de ezt akkor a magánvasutak függetlenségének jogtalan megszorítása gyanánt tekintették. Annál inkább megkövetelhető ez azon vasutaknál, melyeknek az állam kamatgaranciát nyújt, mely eljárást egyébiránt Leyen élesen elítél, üdvösnek tartva a megváltás alkalmazását, mint ezt Ausztriára és Oroszországra ki is fejté.

A tartalékalap eszméje éppen nem új; Leyen elmondja ennek történetét. A tartalékalap szükségességét két kérdés toltá előtérbe, t. i. 1. az, hogy mi történjék az üzemkiadásokat meghaladó bevételekkel és 2. hogy miképen törlesztessenek a vasuti adósságok. A hannoverai törvényhozásnak sikerült már 1843-ban törvénnyel megoldani a kérdéseket, megállapítván a sorrendet, melyben a bevételek az üzleti költségek fedezésére, az adóssági kamatok fizetésére és a törlesztésre fordítandók.

E törvény értelmében létesítettett egy tartalék- és egy törlesztési pénztár, melyek évente a fölöslegekből dotáltak. E két pénztár 1858-ban vasuti főpénztárrá egyesítve, 1866-ig kerek 60 millió márkát törlesztett a vasuti adósságból, úgy, hogy a hannoverai vasutak ekkor majdnem adósságmentesen származtak át Poroszországra.

A hannoverai példa lebegett azon bizottság szeme előtt, melyet a porosz képviselőház a vasutak államosításáról szóló törvényjavaslat tárgyalására kiküldött. E bizottság 1880-ban a képviselőháznak oly javaslat elfogadását ajánlotta, melynek értelmében a vasutak jövedelmi fölöslegeiből a vasuti adósságnak évről-évre zavartalan törlesztésére tartalékalap létesítették. A bizottság különben ugyan csak ezen jelentésében kiemelte szükségességét annak, hogy a vasutak az általános költségvetésből kiválasztassanak és jelzi, hogy minden szilárd vállalatnak kötelessége adóssága törlesztéséről gondoskodni.

A kormány nemcsak pártolta a bizottság javaslatát, de a vasutállamosításokról szóló törvényjavaslat második olvasásánál kötelező nyilatkozatot tett egy ily értelemben szerkesztendő törvényjavaslat benyújtására. A kormány a következő évben be is váltotta ígéretét: a törvényjavaslatot jól fogadta a képviselőház, de a költségvetési bizottság a tartalékalap létesítését elvetette. A bizottság jelentése nem került már azon ülészakban a képviselőház elé.

A következő ülészakban a kormány újra benyújtotta a javaslatot, mely a költségvetési bizottsághoz utasítva, úgy járt, mint az előző évben. A tartalékalapot elvetették azon indokolással, hogy a vasuti adósság is csak államadósság. Hosszas vita után a javaslatot a bizottság által ajánlott szövegezésben a képviselőház elfogadta. Az 1882. márczius 27-én kelt törvény szerint az évi fölöslegek következőképen használatnak fel: 1. az államvasuti adóssági kamatok fizetésére, 2. a költségvetésben esetleg mutatkozó hiány fedezésére 2,200,000 márka erejéig, 3. a vasuti adósság $\frac{3}{4}$ o-nyi törlesztésére. Az esetleg még fennmaradó összeg a két utóbbi tétel között arányosan megosztatik.

A törvény megalkotásánál nem remélték a vasutaknak oly jövedelmezőségét, mint a milyennek a következő 10 év eredményei mutatták, lehetővé téve azt, hogy nemcsak az összes államadósság kamatait az állam a vasutak jövedelmi fölöslegéből fizeti 10 év óta,

hanem sikerült ennek segélyével a vasuti adósságból egy tizedrészt, mintegy 550 millió márkát törleszteni.

Ez örvendetes eredmény ugyan, mindazonáltal Leyeen egészségtelen állapotnak mondja azt, hogy az államháztartás egyensúlyát csak a vasutak jövedelmeivel lehet fentartani, továbbá káros hatását látja ennek abban, hogy a kormány és a népképviselőt, számítva erre a nagy, minden hiányt kiegyenlítő jövedelemre, a kiadásokat szaporítja, számos állami bevételi forrásról pedig lemond. Ezért elérkezettnek látja az időt arra, hogy az államvasutak pénzügyi igazgatása reformáltassék oly irányban, hogy a jövedelemnek legalább túlnyomó része a vasutakra fordíttassék.

A »Revue d'économie politique« 1892. évi deczemberi számában *Dubreuil Gy.* »*La situation des ouvriers en Russie*« című közleményében ismerteti a szentpétervári angol nagykövetnek az orosz munkásviszonyokat tárgyaló jelentését. A Royal Labour Commission, mely az angol munkások helyzetének kérdéseivel foglalkozott, megbizta Anglia külföldi képviselőit, hogy a különböző államok munkásviszonyairól és szociális törvényhozásáról jelentést tegyenek. A német, a francia, az olasz és a belga viszonyok sokkal ismertebbek, semhogy ama jelentések különös érdekekkel bírnának, annál érdekesebb a szentpétervári nagyköveté, mert számos, eddig a külföldön kevésbé ismert viszonyokról nyújt eléggé összefüggő képet.

Az orosz gyáripar sokkal fiatalabb, semhogy Oroszországban valóságos gyári munkásosztály keletkezhetett volna; a gyármunkások a parasztsztyályból kerülnek ki, a kik pedig aratás idején tömegesen hagyják ott a gyárakat, mert akkor mezei munkával háromszor annyit keresnek, mint a gyárakban. Csak alig néhány nagyobb gyár képes magasabb munkabéréivel a munkásokat ekkor visszatartani. Azért a törvényhozás talán nem is foglalkozott volna a munkások védelmével, ha a munkaadók visszaélései erre nem utaltak volna. Így alkotottatik meg egymásután: 1882-ben a gyárakban és hasonló ipartelepeken alkalmazott bányászokról szóló, a következő években pótlásokkal ellátott törvény s aztán 1886. júniusában a gyárakról és a munkások és munkaadók közötti viszonyról, ugyanezen hónapban még a mezei munkásokról és ugyanez év júliusában a 17 éven aluli munkásoknak és a. nőknek éjjeli munkájáról szóló törvények.

Az 1886. június 3-iki törvény előtt a gyárak általában darabszám fizettek és naggyobbára árukban adták ki a munkabért. A törvény a bért ezentúl pénzben kifizetendőnek rendeli. A jelesebb munkásoknak adott praemiumok, valamint az előremenetel ritkák, ellenben a munkás legcsekélyebb vétségeért háromnapig ingyenes munkával lakol, mit ha vonakodik teljesíteni, elesik még az őt különben megillető bértől is. A városi munkások helyzete egészen tűrhető volna, a mennyiben szerződésük alapján a gyárban kapnak csekély díjért ételmet, lakást, fűtést, sőt még fürdőszoba is áll rendelkezésükre. Mindebben azonban nincs köszönet, mert a szobák zsufolásig telvék, piszkosak, szellőztetés nélküliek. Azért ily feltételeket magukban foglaló szerződések mind ritkábbak, leginkább azon gyártelepeken fordulnak elő, melyek képzett munkásokat foglalkoztatnak. Ezeket különben pótolni hivatvák az »artélek«, ez a speciálisan orosz intézmény, mely sokféle alakban jelentkezik az orosz munkáséletben.

Oly szövetkezetek ezek, melyekben nagyszámú, egy helyen dolgozó munkás együtt étkezik, lakik, dolgozik és megosztja keresményét egymás között, szóval közös háztartást visz. Termelő, kölcsönösen segítő szövetkezetek, melyek mindent felvesznek ügykörükbe, a hitelezést kivéve, mert az orosz munkás ritkán takarít, s ha teszi is, nem meri pénzét társaságra bizni.

De nem is takaríthat meg, mert a moszkvai gyárfelügyelő jelentése szerint a munkabérek legfeljebb a megélhetésre elegendők. És még ezt sem kapják meg rendszeren, miért is az 1886-iki törvény elrendelte, hogy a hosszabb időre felfogadott munkásokat minden hónapban legalább egyszer, a rövidebb időre felvetteket pedig hónaponta kétszer ki kell fizetni, mely kötelezettséget, ha a gyáros nem teljesítené, a munkás szerződését felbonthatja és 2—3 heti bérösszegéig kárpótlást igényelhet. Tilos továbbá adósság fejében a bérből mást levonni, mint a munkás eltartásáért és a munkaadók által nyújtott fogyasztási cikkekért járó összegeket.

A munkás szerződés felbontására mindkét fél számára 15 nap a felmondási idő.

A felnőttek munkaideje nincs törvénnyel szabályozva, minél fogva ez a különböző ipartelepeken rendkívül eltérő, 6—20 óra között váltakozik, de eléri itt-ott a teljes 24 órát. A munkaidő a gyáraknak

0 ²⁰ / ₁₀₀ -ában	6 óra
0 ⁴⁰ / ₁₀₀ »	7 »
1 ⁶⁰ / ₁₀₀ »	8 »
18 ¹⁰ / ₁₀₀ »	10 »
20 ⁸⁰ / ₁₀₀ »	11 »
36 ⁰⁰ / ₁₀₀ »	12 »
23 ⁹⁰ / ₁₀₀ »	12—20 óra.

A törvény megtiltja a 12 éven aluli gyermekeknek gyári munkára való alkalmazását, 12—15 évesek csak 8 óráig dolgozhatnak, de 4 óránál többet egyfolytában nem. Az éjjeli munka tilalma 15 évig, a bányákban 17 évig terjed. A szövőgyárakban a nők éjjel nem dolgozhatnak. Mindezen intézkedések dacára az egész munkásvédelem kétes értékű, annyi kivételt enged alóla a törvény, hogy a kivételek veszélyeztetik a szabály érvényét. Az 1890-iki törvény még tovább megy az engedményekben, mint elődje.

A munkaidő beosztása is igen helytelen, sőt a gyárfelügyelők véleménye szerint embertelen; rendszeren reggeli 4 órától esti 8-ig tart a nappali, esti 8 órától reggeli 4-ig az éjjeli munka kevés és rövid tartamú megszakítással.

A vasárnapi munka csak a 15 éven aluliaknak van eltiltva, ezeknek is kivételesen megengedhető. A felnőttek számára 19 ünnepnap van, mint köteles pihenő nap megállapítva.

A gyárvizsgálatot is törvény szabályozza. A szervezet áll 1 felügyelő főnökből, 9 fő- és 9 algyárfelügyelőből; működésük 53 kerületre terjed ki és 26.000 gyárra. A kerületek nagy kiterjedése rendkívül megnehezíti feladatukat, minek folytán pl. 1885-ben a gyáraknak csak 18⁰/₁₀₀-kát vizsgálhatták meg. Ezenkívül létesítettek tartományi bizottságok, melyeknek feladatai a munkások helyzetének javítása, a gyárfelügyelők elleni panaszok elintézése, a munkások és a vállalkozók közti egyeztetés, a munkások által fizetendő lak-

bérösszegek megállapítása, a jó bánásmód és az élelmezés ellenőrzése, stb.

Munkások nyugdíjáról szó sincs. A moszkvai gyárfelügyelő egy esetről tud csupán. A betegség elleni biztosítás szintén hiányzik. Törvényes intézkedés ugyan van, de azt nem tartják meg. Hasonlóképen nem létezik statisztika az üzem által okozott balesetekről; különben e tekintetben a legkezdetlegesebb elővigyázati rendszabályok sincsenek betartva. A balesetek elleni kötelező biztosítás tárgyában készültek ugyan tervezetek, de egy sem ment keresztül.

A strikeokról a kormány minden közlést megtilt. Mindazonáltal bizonyos az, hogy a munkásmozgalmak elég gyakoriak; 1884—1885-ben ezek adtak a büntetéspénzek tárgyában törvényes intézkedésekre okot.

A vázoltakból kitűnik, hogy az angol, a francia, a német és a belga gyári munkás mennyivel kedvezőbb helyzetben van, miut az orosz; igaz, hogy ezzel szemben áll az orosz gyármunkások, mint az egész orosz köznép intelligentiájának csekély foka, helyesebben talán annak teljes hiánya, mely nem engedi őket sanyarú helyzetük teljes tudatára jutni és mely egyszersmind oka annak, hogy nem fordulnak elő Oroszországban oly forrongások, mint a milyenek az ó és az új világrész minden iparos államában időnkint a munkások körében észlelhetők.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESEITŐ.

A vegyes házasságok termékenysége Poroszországban.

A demológiának egyik rejtettebb s csak a legujabb időben művelés alá fogott fejezete az, mely a házasságok termékenységét teszi kutatás tárgyává. Bármily sajtáságosan hangozzék is, tény az, hogy a rég magas fejlettségre jutott népmozgalmi statisztika a születésekről szóló részében az újszülöttek arányát mindennemű viszonylatokban: kisebb területi egységek, vallás és nemzetiség, vidék és város, nemi különbség, törvényesség, a születés időszaka, stb. szerint unos-untig vizsgálgatta ugyan, de azt a közvetlen kapcsolatot, mely a születések (tulajdonképen csak az azok túlnyomó nagy részét magában foglaló törvényes születések) és a fenálló házasságok közt létezik, egészen a legujabb időig úgy szólván teljesen figyelmen kívül hagyta. Nem szükséges e jelenség magyarázatára kitérnünk: a ki a statisztika kutforrásainak hézagait ismeri, az tudja, hogy nem a feldolgozó statisztikus jó szándékán mult e viszony tekintetbe vétele. A születési statisztikai kimutatások bőven öntötték ugyan az anyagot, mely az újszülöttek számát időről-időre és területről-területre feltüntette: de e kimutatásokban az újszülött el volt szakítva attól a törzstől, melyről származott: össze volt vetve egy tömegbe minden további megkülönböztetés nélkül a szegény és gazdag, a földmivelő és iparos, a gazda és a cseléd gyermeke; nem lehetett tudni, hogy az új jövővény elsőszülött vagy tán tizedik gyermeke-e a szülőknak, hogy az apa és anya fiatalok-e vagy túl vannak az élet delén s így tovább. A demologia tehát, mely akár az emberi élet fiziologiai folyamataiba, akár a társadalmi osztályok életének rejtettebb szövevényeibe óhajtott behatolni s e czélból, mint egyetlen segédeszközre, a statisztikai módszerre volt utalva, majdnem teljesen üres kézzel volt kénytelen távozni a statisztika forrásaitól.

Örömmel jelezhetjük, hogy a sajnos hiány megszüntetésére végre van kilátásunk. Többé-kevésbé megfelelő munka folyik már ez irányban többfelé s mióta a Rubin és Westergaard által Dánia egyes részeiről gyűjtött adatok tudományos feldolgozásban közzététettek: ¹⁾ az a felettébb jellemző kép, melyet a statisztikának itt az egyes társadalmi osztályok házas életéről összeállítani sikerült: minden kétségen kívül elég ösztönül fog szolgálni a hivatalos statisztikának is, hogy kutatásait ez irányban kiterjessze. A statisztika technikájának keze ügyében van oly eszköz, melylyel a legbonyolultabb

¹⁾ »Statistik der Ehen. Auf Grund der socialen Gliederung der Bevölkerung. Nach Volkszählungen und Kirchenbüchern in Dänemark.« Von Marcus Rubin und Harald Westergaard. Jena, 1890.

viszonylatokat szétbogarzni képes: értjük a számlálólap rendszerét. Ez a megbecsülhetetlen segédeszköz eddig még nem is sejtett világot van hivatva vetni a társadalmi osztályok beléletére, ha a népmozgalmi statisztikánál általánosan alkalmazásba fog vétetni. Hazánkban a főváros statisztikai hivatala már előre ment a jó példával: legyen szabad remélnünk, hogy ha majd országos statisztikánk népmozgalmi részének reformjára kerül a sor, nem fognak hiányozni az eszközök arra, hogy e tökéletes, bár a dolog természeténél fogva költségesebb adatgyűjtési mód országszerte alkalmazásba vétessék.

A statisztikai közlemény, mely ezek elmondására készített bennünket s melynek egészen új irányban mozgó eredményeit ismertetni és méltányolni kívánjuk, a porosz kir. statisztikai hivatal becses folyóiratában, a Zeitschrift des kön. Preussischen statistischen Bureau's XXXI. (1891) évfolyamának második kettős (III. és IV. negyedévi) füzetében aláírás nélkül jelent meg a következő czím alatt: »Eheliche Fruchtbarkeit bei den verschiedenen Religionsgemeinschaften in Preussen, 1875—1890.«

A statisztikai anyag megítélhetése végett előre kell bocsátanunk azt, hogy a porosz hivatalos statisztika számlálólappain úgy az újonnan kötött házasságoknál, mint a törvényes házasságból született gyermekeknél a házasulók, illetve szülők vallása kitüntettetik. Ez adatokat közli a cikk a jelzett 16 évi időközre s aztán az újszülöttek számát a megfelelő vallási összetételű házasságkötések számához viszonyítva kiszámítja a különböző felekezetbeliek házasságainak termékenységet.

Mondanunk sem kell, hogy e módszer, melyet a közlemény bírálat tárgyává nem tesz, távol áll a tökélytől. Arról, hogy az egy házasságra annak egész fenállása alatt esett újszülötteket kimutassa: e módszer előre lemond, csak arról lehet szó, hogy a különböző vallású szülők szaporaságának viszonyát, — tehát tisztán csak viszonyszámokat mutasson ki: abszolút számokat csak azon feltétel alatt láthatnánk bennök, ha a házasságok átlagos tartama — és pedig minden egyes felekezeti viszonyban — 16 év volna, a mely időközre a számok vonatkoznak. De még, mint viszonylagos számok sem kifogástalanok azok. Először is az 1876—90-ik évek közé eső születések nem azonosak az 1876—90 közé eső házasságkötésekből származó születésekkel: az 1876—90. évek közt nagyon sok gyermek született oly házasságokból, melyek 1876 előtt kötöttek. Ez nem változtatna a dolgon akkor, ha az 1876 előtt kötött házasságok felekezeti összetétele ugyanolyan lett volna, mint az 1876-ban s az után kötött házasságoké, mi viszont két feltétel alatt foglalt volna helyt: először, ha az egyes felekezetek számaránya változatlan maradt volna, másodsor, ha a házasulási arányszám felekezetről-felekezetre állandó lett volna. Kétségtelen, hogy sem egyik, sem másik feltevés nem áll pontosan, de ha e zavaró körülménytől eltekintünk is: marad elég nehézség arra, hogy a módszer biztonságát kérdésessé tegye. Ime a fontosabbak azok közül, melyek szemünkbe ötlenek.

A házasságok termékenységének helyes mértéke ugyan általában vitás lehet, de az iránt nincs kétség, hogy e mérték csakis a szülötteknek a fenálló házasságokhoz való viszonyítása által nyerhető. A porosz statisztikában a szülöttek a házasságkötésekhez vannak viszonyítva: jó viszonylagos adatokat tehát csak úgy kapnánk, ha a

házasságkötések s a fenálló házasságok közti viszony felekezetről-felekezetre állandó volna. Ez azonban a priori fel nem tehető. Mert, ha például az egyik felekezetenél nagyobb a halandóság, a másiknál kisebb: úgy amott az újonnan kötött házasságok aránya a fenállókhoz — ceteris paribus — magasabb, mint emitt. Ugyanez áll az elválások gyakoriságára: sok elválást felmutató felekezetenél az új házasságok a régiekhez viszonyítva magasabb arányban állanak, mint az elválást nem ismerő, vagy kevésbé gyakorló felekezeteknél. De befolyással van a házasságok átlagos tartamára a felek életkora a házasságkötés alkalmával, t. i. ceteris paribus minél fiatalabbak az új párok, annál hosszabb a házasság tartama, — a házasság más is, a nélkül, hogy e különbségek okául csupán a vallási elveket kellene felvennünk: tudvalevőleg a társadalmi s nevezetesen foglalkozásbeli különbségek, melyek az egyes egyházak hívei közt léteznek, aztán a különböző hitű lakosság által elfoglalt országrészek közt fenálló kulturális különbségek a legmélyebbre nyúló befolyást gyakorolnak az emberi életviszonyok minden fájára s így itt is számba veendő, habár nem a vallási tanok vagy különleges erkölcsi szabályok folyományai.

Ezek előrebocsátása után csak bizonyos tartózkodással fogadjuk azokat a feltűnő eredményeket, melyekre a porosz hivatalos statisztika eljut. Adataink a 16 év alatt több, mint negyedfél millió házasságkötésre és több, mint 16 millió újszülöttre vonatkoznak. A nyert táblázat, mely a következtetések alapjául szolgál, a férj és feleség vallásának külön-külön feltüntetésével ekkép van összeállítva:

Az apa		az anya	Házasságkötések	Törvényes szülöttek	
v a l l á s a			száma	összesen egy-egy esketésre	
evangelikus	}	evangelikus . . .	2,214.303	9,631.416	4·35
		katholikus . . .	118.772	391.538	3·30
		egyéb keresztény	1.814	2.956	1·63
		zsidó	1.578	2.809	1·78
katholikus	}	evangelikus . . .	139.342	465.734	3·34
		katholikus . . .	1,046.903	5,484.658	5·24
		egyéb keresztény	253	555	2·19
		zsidó	458	761	1·66
egyéb kereszt.	}	evangelikus . . .	2.481	6.640	2·68
		katholikus . . .	294	912	3·10
		egyéb keresztény	4.074	29.406	7·22
		zsidó	77	496	6·41
zsidó . .	}	evangelikus . . .	1.763	2.794	1·58
		katholikus . . .	308	426	1·38
		egyéb keresztény	30	242	8·07
		zsidó	38.264	160.935	4·21

Mielőtt az eredményekre térnénk, meg kell jegyeznünk, hogy e számok nem mindenütt elég nagyok arra, hogy a következtetések biztosak lehetnének. Így az egyéb keresztények házasságai egyálta-

lában, a zsidók által kötöttek közül a vegyesek, a melyekben tehát csak egyik fél követi a zsidó vallást, nézetünk szerint kisebb számmal vannak, miútm sem hogy azokra statisztikai szabályt lehetne építeni. De, ha a számok nagysága szempontjából legalább egyik-másik viszonylatban ily szabály felállítását megengedhetőnek tartanók is: egyenesen kizárja azt az áttérések zavaró hatása. Ha az eredetileg vegyes házasságban annak fennállása alatt az egyik fél áttér: úgy az áttérés után született gyermekek más rovatba kerülnek, mint a hogy a házasság eredeti összetételénél fogva kerülniök kellene. Már pedig mi sem valószínűbb, mint hogy pl. az evangélikus vagy katolikus egyénnel házasságra lépett nem egy izraelita vagy »egyéb keresztény« (ez utóbbiak jó része, mint a cikkben olvassuk, kitért zsidó), a házasság folyama alatt áttér házastársának vallására. Ha ez áll, úgy az a feltűnő alacsony arányszám, mely az ilyen vegyes házasságoknál észlelhető s mely zsidók és keresztények közt csak 1:38—1:78 újszülöttet mutat egy-egy esketésre: nagyon egyszerű magyarázatra talál, de egyuttal kizárja azt, hogy itt a vallási különbségek következményét lássuk e — tisztán csak látszólagos, módszerbeli hibán nyugvó — terméketlenségben. Ezért nem írhatjuk alá a cikk azon következtetését, hogy a keresztény-zsidó házasságok sarjadéka csakhamar kihalna, hanem inkább úgy fogalmaznók a tételt, hogy az ily házasságok sarjadéka csakhamar egészen keresztényné válának.

De félszegnek tartjuk a cikk abbeli érvelését is, hogy az »egyéb keresztények« és zsidók között kötött vegyes házasságok kitüntetett nagyon magas termékenysége, 6—8 gyermekkel egy házasságkötésre, a mellett bizonyít, hogy a vallás közössége fokozza a termékenységet. Mert elfogadjuk ugyan, hogy itt oly házasságok szerepelnek, melyek kitért zsidók és hitőkben megmaradtak közt köttettek: de először is az összesen 107 házasságkötés oly kis szám, hogy abból statisztikai szabályt levezetni nem lehet: másodsor itt a viszonyszám megállapításánál egy csomó oly házasság keveredhetett a többi közé, mely eredetileg tisztán zsidó volt. Ha ezeknél egyik fél áttér s mint ilyenkor természetes, egyik keresztény felekezethez sem csatlakozik s így az »egyéb keresztények« közé kerül: mindjárt megszorodik az osztandó az áttérés után született gyermekekkel, holott az osztó változatlan marad, mert hisz a házasság megkötése idején tisztán zsidó volt. Ugyanez magyarázhatja a tisztán egyéb keresztények közt kötött házasságok nagy szaporaságát; ha ugyanis az eredetileg tiszta izraelita házaspár mindkét tagja áttér a keresztény hitre, de nem lesz sem katolikus, sem evangélikus: úgy a további újszülöttek az ily házasságkötések termékenységét illetéktelenül fogják emelni.

Maradnak tehát a nagyobb számokkal fellépő viszonylatok. Ha ezeket figyelemmel kíséjük, úgy azt látjuk, hogy a tisztán katolikus házasságok legtermékenyebbek, utánok a tisztán evangélikus s aztán a tisztán zsidó házasságok következnek, míg a vegyes házasságok, melyek a két nagy keresztény felekezet hívei közt köttetnek, jelentékenyen alatta maradnak a tiszta összetételű házasságok termékenységének.

Mielőtt e minden bizonynyal nagy érdekű, sőt a népesedés menetének szempontjából az államra nézve sem csekély fontosságú eredményeket készpénzül elfogadnók: először is újból utalunk azokra,

niket fentebb az itt alkalmazott módszerre vonatkozólag elmondotunk, a nélkül, hogy azokat újra ismételni kívánók. De a módszer már tárgyalt tökéletlensége mellett más szempontok is merülnek fel, melyek óvatosságra intenek a nyert tételekkel szemben. Gondolhatunk például a vegyes házasságok termékenységét illetőleg arra is, hogy az áttérés itt is hasonló irányú zavart idézhet elő, mint a kisebb felekezeteknél. Ha, mint feltehető, a vegyes házasságokban élőknek meg van az az irányzat, hogy a valláskülönbséget megszüntessék: úgy itt is közbejátszhat a termékenységi arányszám lejjebbállítására az áttérés által okozott változás. De, hogy a vegyes házasságoknál maradjunk: zavart okozhat az a tény is, hogy az ily házasságok még az uralkodó keresztény felekezetek közt is valószínűleg gyakoribbak a felsőbb rétegekben s nevezetesen a kevertebb összetételű s a vallásközösségre kevesebbet adó városi népességben, mint az alsóbb osztályoknál s a vidéken. Már most általánosan ismert jelenség az, hogy a felsőbb osztályok s a városiak, tehát ép az ily vegyes házasságoknál nagyobb arányban szereplő rétegek később lépnek házasságra. E körülmény befolyásolja az új házasságkötések arányát a régiekhez s így befolyásolja a viszonzszámot is. Statisztikai adatok nem állanak ugyan rendelkezésünkre, de azt hisszük, feltehetjük, hogy e befolyás a termékenységi arányszámra csökkentőleg hat. Ha ez áll, úgy nagyon kérdéses, mi marad meg a fent kimutatott különbözethöz a vegyes házasságok hátrányára? De, ha e körülmény nem változtatna is az arányszámon, ha bebizonyulna, hogy a vegyes házasságok átlag később köttenek: úgy a termékenység kisebb volna nem a felekezeti különbségnek, hanem esetleg egészen a házafelek magasabb korának volna tulajdonítható: mert hisz csak természetes és statisztikailag is bebizonyított tény, hogy a későbbben házasulók kisebb számú gyermekkel dicsekedhetnek, mint a fiatalon összekerült házastársak.

Folytathatnók okoskodásunkat és ellenvetéseinket az egy és ugyanazon hithez tartozó házastársak szaporaságára vonatkozó tételek tekintetében. Hivatkozhatnánk nevezetesen arra, hogy a Poroszország katolikus lakosságának túlnyomó nagy részét képező lengyel nemzetiség egészen más gazdasági és társadalmi viszonyok közt él, mint az evangélikus lakosság: a házasságkötés ideje és a házasság fennállásának tartama más és más s így nem csak fiziológiai okok, hanem egészen más jellegű tényezők befolyásolhatják ez arányszámokat. Mindezen vizsgálódások azonban, ha teljességre akarnának számot tartani, oly messze vezetnének bennünket, hogy a rendelkezésünkre álló teret jóval túl kellene lépünk. Azért azzal zárjuk be észrevételeinket, hogy a porosz hivatalos statisztika szóban forgó kísérletét további megerősítés nélkül statisztikai szabályszerűségek felállítására elegendő alapnak nem tekintjük. A hiba ott van, hogy a keresett összefüggés házasság és sarjadék közt csak közvetett nyilvánulásában, az új házasságok számában van megragadva, mi ellenkezik a logika azon szabályával, hogy az ok és okozat közti összefüggés csak a maga közvetlenségében tanulmányozható sikerrel.

A nemzetiségi arányok Magyarországon és Ausztriában.

Míg a nemzetiségi izgatások hazánkban a jelenre nézve komoly veszélyt alig rejtenek s inkább csak a jövőre nézve szolgálnak intő-jelül; addig Ausztriában teljes erővel dől a nemzetiségi szenvedélyek vak tüze s a birodalmi tanács teremtől le egészen a Bezirks-Hauptmannschaftokig mindenütt a nemzetiségi torzalkodások sivár képét látjuk.

A nemzetiségi ellentéteknek ebben a szomorú korszakában elsőrendű kérdés, hogy a különböző nemzetiségek a monarchia két államában mily számbeli súlylyal bírnak s vajjon a természetes szaporodás vagy a beolvasztás útján mely nemzetiségek hódítanak s melyek vesztenek tért; mert a monarchia két államának nemzetiségei közt vannak államfentartó nemzetiségek, de vannak olyanok is, melyeknek leplezett vagy többé-kevésbé bevallott törekvése épen a szétbontásra irányul.

A nemzetiségek létszámát először az 1850. évi népszámlálás állapította meg, de ez az irányatosan s nem a legnagyobb pontossággal végrehajtott népszámlálás annál kevésbé nyújt az összehasonlításra alkalmas adatokat, mert a zsidókat mint külön nemzetiséget vette számba. Az 1869. évi népszámlálás kicsinyes opportunitási okokból úgy nálunk, mint Ausztriában teljesen mellőzte a nemzetiségeknek bármely alakban való kutatását s csak az 1880. évi népszámlálás nyújtott először e fontos kérdésben tájékoztatást. Az 1890. évi népszámlálás a monarchia mindkét államában ugyanazon elvek szerint hajtattott végre, mint 10 évvel előbb és ennyiben mi sem gátol bennünket, hogy pontosan megállapíthassuk az utolsó évtized fejlődését; de azért mégis van az összehasonlításnál egy jelentékeny akadály s ez nem más, mint az az alapjában eltérő módszer, mely szerint mi és az osztrákok mind a két népszámlálás alkalmával a nemzetiségeket számba vettük. Arra, hogy Ausztriában a *társalgási nyelvet* kérdezték, míg mi az *anyanyelvet* kutattuk, kevesebb súlyt helyezünk; sokan, még hazánkban is, bármily fontosságot tulajdonítanak is e kérdéseknek, mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy az eredményt ez nagyon, de nagyon kevésbé módosíthatja. Sokkal fontosabb az a különbség, hogy mi, mint a népességnek összes viszonyait, az anyanyelvet is a jelenlevő népességről állapítottuk meg, míg Ausztriában a társalgási nyelv kutatását egészen indokolatlanul és következetlenül csakis a jelenlevő osztrák honosokra szorították. Ennek az eljárásnak más okát nem tudjuk elképzelni, legfőlebb azt, hogy az Ausztriában tartózkodó magyar ajkú honosokat nem akarták kimutatni, mint a hogy ránk nézve elég sérelmes az az eljárás is, hogy az osztrák honosoknak csakis Bukovinában engedték meg, hogy a magyart vallják be társalgási nyelv gyanánt. Ha osztrák szomszédaink a társalgási nyelv kutatását kiterjesztik az egész jelenlevő népességre, a német nyelvűek számaránya ezáltal semmi esetre sem csökkent volna, mert az Ausztriában tartózkodó nagy számú német-birodalmi honosok s tőlünk is a sok ezerre menő moson-, sopron- s vas megyeiek jórészt épen a németek számarányát szaporították volna. Nálunk ellenkezőleg, határozott kárával járt a mag. arságnak, hogy az itt tartózkodott osztrák és külföldi honosok anyanyelvét is figyelembe vettük, mert azok közt csak elvétve akadt egy-egy magyar, nagy részük német, cseh, morva volt.

Ez a nehézség azonban nem oly természetű, hogy párhuzamot ne vonhatnánk a nemzetiségi viszony tekintetében Magyarország és Ausztria közt.

Hazánkban a különböző anyanyelvű népesség abszolút száma a legutóbbi népszámlálás alkalmával és tíz évvel korábban következű volt, megjegyezvén, hogy a következő számok a jelenlevő polgári népességre vonatkoznak.

	A magyar anyaországban		A Magyarbirodalomban	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
magyar	6,403.687	7,356.874	6,445.487	7,426.730
német	1,869.877	1,988.589	1,953.911	2,107.577
tót	1,855.442	1,896.641	1,864.529	1,910.279
oláh	2,403.035	2,589.066	2,405.085	2,591.905
ruthén	353.226	379.782	356.062	383.392
horvát-szerb	631.995	678.747	2,352.339	2,604.260
egyéb	211.360	243.795	264.689	325.255
összesen	13,728.622	15,133.494	15,642.102	17,349.398

Mínt hogy saját nemzetiségi viszonyainkat Ausztriával szembe állítva akarjuk tárgyalni, az összehasonlításához az egész Magyarbirodalom adatait kell használnunk ; de szükségesnek láttuk a magyar anyaország adatait is közölni, mert sajnos, a kultura egysége az anyaország és kapcsolt részei közt az 1868. XXX. t.-cz. következtében megszakadt s bár folyvást saját vérünkkel tápláljuk, erősítjük a társországokat, a magyar nyelvre és kulturára nézve valószínűleg örökre elveszték s hiú remény volna magunkat azzal kecsegtetnünk, hogy a drávántúli részeket újra visszahódítjuk a magyarságnak. Az ottani horvát-szerb népesség beolvasztásáról szó sem lehet, de szégyenbélyeget sütné homlokunkra, ha odaszakadt véreinket a délszláv világra beolvadni engednők.

Ausztriában a nyelvi viszonyok, a jelenlevő osztrák honosságú népességet véve alapul, következőleg alakultak :

	Társalgási nyelv szerint	
	1880-ban	1890-ben
német	8,008.864	8,461.580
cseh, morva, tót	5,180.908	5,472.871
lengyel	3,238.534	3,719.232
ruthén	2,792.667	3,105.221
szlovén	1,140.304	1,176.672
szerb-horvát	563.615	644.926
olasz-latin	668.653	675.305
oláh	190.799	209.110
magyar	9.887	8.139
összesen	21,794.231	23,473.056

Hazánkban a főállamalkotó nemzet, a magyar tíz év alatt 981.243 lélekkel szaporodott, míg az összes többi nemzetiségek 726.053 lélekkel gyarapodtak ; Ausztriában ellenben a németek, kik évszázadokon keresztül a hegemoniát vitték, csak 452.716 főnyi szaporodást tudnak felmutatni, a többi nemzetiségek 1,226.109 lelket tevű szaporodásával szemben. Nálunk az egyes nemzetiségek létszámának abszolút szaporodása következőleg sorakozik :

magyar	981.243	német	153.666
horvát-szerb	251.921	tót	45.750
oláh	186.820	ruthén	27.330

Ellenben Ausztriában:

lengyel	480.698	szerb-horvát	81.311
német	452.716	szlovén	36.368
ruthén	312.554	oláh	18.311
cseh, morva, tót	291.963	olasz	6.652

A bukovinai csekély számú magyarság 1.748 lélekkel megfogyott, mi a csángók hazatelepítésére irányuló mozgalom következménye. Nagyon érdekes, hogy a lengyelek abszolút szaporodása, daczára, hogy létszámuk felét sem teszi a németeknek, jelentékenyen meghaladja a németek szaporodását; ép úgy meghaladja a ruthének szaporodása a számra sokkal nagyobb cseh-morva-tót népességét. A különböző nemzetiségek eltérő fejlődésére azonban legélesebb világot vetnek a következő percentszámok:

	Népnövekedés 1880-tól 1890-ig	
	a magyar anya- országban	a Magyarbiro- dalomban
magyar	14 ⁸⁸ ‰	15 ²² ‰
német	6 ³⁵ »	7 ⁸⁶ »
tót	2 ²² »	2 ⁴⁵ »
oláh	7 ⁷⁵ »	7 ⁷⁷ »
ruthén	7 ⁵² »	7 ⁶⁸ »
horvát-szerb	7 ⁴⁰ »	10 ⁷¹ »
egyéb	15 ³⁵ »	22 ⁸⁸ »
összesen	10 ²³ ‰	10 ⁹¹ ‰

Az *egyéb anyanyelvűek* csekély számuknál fogva tekintetbe alig jöhetnek s szaporodásuk leginkább Horvát-Szlavonországban bír jelentőséggel, hol a kisebb-nagyobb rajokban beszivárgó cseh gyarmatosok az egyéb ajkúak szaporodási arányszámát 40¹⁶‰-ra emelte; igaz, hogy még ezt a meglepő nagy számot is meghaladja a társországokban a magyar nyelvűek szaporodása, mely nem kevesebb, mint 66¹⁰‰-ot képviselt.

Ausztriában a különböző nemzetiségek népnövekedési arányszáma következőleg alakult:

német	5 ⁶⁵ ‰	szerb-horvát	14 ⁴² ‰
cseh, morva, tót	5 ⁶³ »	olasz	0 ⁹⁹ »
lengyel	14 ⁸⁴ »	oláh	9 ⁵⁹ »
ruthén	11 ¹⁹ »	magyar	— 17 ⁶⁸ »
szlovén	3 ¹⁹ »	összesen	7 ⁷⁰ ‰

Nemcsak hogy három nyelvtörzs van, a mely sokkal erősebben fejlődött, mint a német, hanem a németek szaporodása még az országos átlagon is jóval alól marad. Különösen két nemzetiség növekedése válik nagyon ki, a lengyeleké és a szerb-horvátoké; de erős volt a ruthének és az oláhok szaporodása is.

A különböző nemzetiségek eltérő szaporodása a nemzetiségek egymásközötti arányában is szükségkép változásokat idézett elő,

habár tíz év sokkal rövidebb idő, semmint az alatt akár nálunk, akár Ausztriában a nemzetiségek számaránya gyökeresen átalakulhatott volna.

A jelenlevő polgári népességben 1.000 lélek közt átlagosan volt:

	a magyar anyaországban		a Magyarbirodalomban	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
magyar	466·5	486·1	412·1	428·1
német	136·2	131·4	124·9	121·5
tót	135·2	125·3	119·1	110·1
oláh	175·0	171·1	153·8	149·4
ruthén	25·7	25·1	22·8	22·1
horvát-szerb . . .	46·0	44·9	150·4	150·1
egyéb	15·4	16·1	16·9	18·7

Hazánkban tehát, nem számítva az »egyéb« alá összefoglalt különböző apróbb nemzetiségeket, csupán a magyarság hódított; a többi valamennyi tért vesztett, kivéve a horvát-szerbet, mely a magyar anyaországban szintén hanyatlott ugyan, de az egész Magyarbirodalomban, a társországok jóval erősebb népszaporodása folytán, csaknem teljesen megtartotta előbbi posztóját. A magyarajkúakhoz képest azonban a horvát-szerb népség az egész Magyarbirodalomban is tért vesztett, mert míg 1880-ban a horvát-szerb nyelvűek 36·5⁰/₀-át tették a magyaroknak, 1890-ben már csak 35·1⁰/₀-át. Nálunk tehát az a nemzet, mely államunknak jellegét adja, az egész vonalon erőteljesen nyomul előre. Nem úgy a németiség Ausztriában, ott ez a fő államalkotó nemzetiség tíz év alatt határozottan tért vesztett, a mint a következő számok mutatják:

	A jelenlevő osztrák honosok közt 1000 lélekből volt	
	1880-ban	1890-ben
német	367·5	360·5
cseh, morva, tót	237·7	233·2
lengyel	148·6	158·4
ruthén	128·0	132·2
szlovén	52·3	50·1
szerb-horvát	25·9	27·5
olasz-latin	30·7	28·8
oláh	8·8	8·9
magyar	0·5	0·4

A Magyarbirodalomban 1890-ben minden 10.000 lélek közt 160-nal volt több magyar, mint 1880-ban, ellenben 90 tóttal, 44 oláhhval, 34 némettel, 7 ruthénnel és 3 horvát-szerbvel kevesebb volt. Ausztriában pedig több volt 98 lengyellel, 42 ruthénnel, 16 horvát-szerbvel, 1 oláhhval; de kevesebb volt 70 némettel, 45 cseh-morva-tóttal, 22 szlovénnal és 1 magyarral.

Nem akarunk itt tulságos részletezésbe bocsátkozni, annál kevésbé, mert Magyarország nemzetiségi viszonyainak, egészen le az egyes törvényhatóságokig menő ismertetését, feltalálhatja az olvasó e folyóirat mult évi január havi számában; csak az egyes ország-részekre vetünk egy futó pillantást, követe a vármegyéknek azt a geográfiai csoportosítását, melyet a Nemzetgazdasági Szemle olvasóközönsége már nagyon jól ismer.

	A polgári népességben 1000 lélek közül átlagosan magyar anyanyelvű volt		
	1880-ban	1890-ben	különbség
Duna balpartján	257 ⁵	276 ⁴	+ 18 ⁹
Duna jobbpartján	675 ¹	684 ⁸	+ 9 ⁷
Duna-Tisza közén	708 ⁹	734 ¹	+ 25 ²
Tisza jobbpartján	429 ⁶	449 ²	+ 19 ⁶
Tisza balpartján	574 ³	591 ⁸	+ 17 ⁵
Tisza-Maros szögében	154 ⁴	172 ⁵	+ 18 ¹
Erdélyben	302 ⁵	310 ⁰	+ 7 ⁵
Fiumében	18 ²	36 ⁰	+ 17 ⁸
Horvát-Szlavonországokban	21 ⁹	31 ⁵	+ 9 ⁶
Általában	412 ¹	428 ³	+ 16 ²

A magyarság százalékos előnyomulása legerősebb volt a Duna-Tisza közén, hol nemcsak legnagyobb tömege lakik a magyarságnak, hanem az idegen ajkuak assimilálása is leghathatósabban folyik. Legcsekélyebb a magyar ajkuak százalékos javulása Erdélyben, a mi államférfiaink részéről valóban komoly megfontolást igényel.

A német ajkuak tért vesztek a Duna két partján, a Duna-Tisza közében és Erdélyben. A többi országrészekben tért foglaltak, a mi a Tisza két partján a zsidóság terjedésével, beköltözésével függ össze. A Tisza-Maros szögében már önerejéből szépen hódított a benszülött németiség s a mi különösen örvendetes, az oláhság rovására, kik ott 42⁹⁵/₀-ról 41⁰⁴/₀-ra estek.

Erdélyről, sajnos, nem mondhatjuk ugyanezt, ott a németajkuak számára 10¹⁶/₀-ról 9⁶⁷/₀-ra szállt le, míg az oláhoké 56⁸⁶/₀-ról csak 56⁷³/₀-ra, vagyis alig csökkent valami kevéssel. Jelentékenyebb az oláhság térvesztése a Tisza bal partján, hol 26¹³/₀-ról 25⁴²/₀-ra apadt. A tótajkuak — Horvát-Szlavonországok kivételével — valamennyi országrészben visszaesést mutatnak, legerősebbet a Tisza jobb partján, hol számarányuk az amerikai kivándorlás következtében 34⁸⁸/₀-ról 32¹¹/₀-ra szállt le.

Az osztrák tartományokban a nyelvi viszonyokban az utóbbi évtized alatt a következő eltolódások történtek:

Ezer jelenlevő osztrák honos közt volt:

	német		cseh-morva-tót		lengyel		ruthén	
	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben	1880-ban	1890-ben
Alsó-Ausztriában	968 ⁶	960 ¹²	28 ²	37 ⁹⁶	1 ⁰	0 ⁹⁰	0 ⁵	0 ¹⁴
Felső-Ausztriában	994 ⁸	994 ⁵⁴	5 ¹	4 ⁷⁸	—	0 ²⁷	—	0 ²¹
Salzburgban	997 ⁰	997 ³⁷	2 ¹	2 ⁰⁹	—	0 ⁰⁴	—	—
Stájerországban	670 ⁰	678 ³⁴	2 ¹	0 ⁵³	0 ¹	0 ⁰⁹	—	0 ²⁷
Karinthiában	702 ²	715 ³⁹	0 ³	0 ⁴⁴	—	0 ⁰⁵	—	—
Krajnában	61 ⁵	56 ⁵⁶	0 ⁵	0 ⁶⁸	—	0 ⁰⁶	—	0 ⁰²
Triesztben és területén	42 ⁷	52 ⁴⁸	0 ⁸	0 ⁷⁹	—	0 ¹⁷	—	0 ⁰⁴
Görz- és Gradiškában	12 ⁹	10 ²⁶	0 ³	0 ²⁷	—	0 ⁰⁷	—	—
Isztriában	16 ⁸	19 ⁰⁵	1 ¹	1 ²⁹	0 ¹	0 ²³	—	—
A tengermelleken	20 ⁶	23 ⁰⁷	0 ⁷	0 ⁸⁶	—	0 ¹⁷	—	—
Tirolban	543 ⁹	547 ⁹¹	0 ⁵	1 ⁶¹	0 ¹	0 ⁰⁹	—	0 ⁰²
Vorarlbergben	985 ⁶	971 ¹³	0 ³	0 ²⁷	—	—	—	—

	német		cseh-morva-tót		lengyel		ruthén	
	1880- ban	1890- ben	1880- ban	1890- ben	1880- ban	1890- ben	1880- ban	1890- ben
<i>Tirol- és Vorarl- bergben . . .</i>	594.4	598.50	0.5	1.45	—	0.09	—	0.01
Csehországban . . .	371.7	371.99	627.9	627.87	0.2	0.08	0.2	0.03
Morvaországban . . .	293.8	293.71	704.1	703.37	1.5	2.23	0.4	0.05
Sziléziában . . .	489.1	477.59	229.5	220.19	281.3	302.12	—	0.03
Galicziában . . .	54.6	34.60	1.0	0.89	515.0	533.40	429.4	431.03
Bukovinában . . .	191.4	207.78	3.1	0.83	32.1	36.74	421.6	417.70
Dalmáciában . . .	7.2	3.89	1.0	2.71	—	0.04	—	0.01
Összesen . . .	367.5	360.48	237.7	233.16	148.6	158.45	128.0	132.29

Ezer jelenlevő osztrák honos közt volt:

	szlovén		horvát-szerb		olasz		oláh		magyar	
	1880- ban	1890- ben	1880- ban	1890- ben	1880- ban	1890- ben	1880- ban	1890- ben	1880- ban	1890- ben
Alsó-Ausztriá- ban . . .	0.8	0.30	0.5	0.12	0.4	0.41	—	0.02	—	—
Felső-Ausztriá- ban . . .	0.0	0.12	—	—	0.1	0.08	—	—	—	—
Salzburgban . . .	0.1	0.07	—	0.01	0.3	0.42	—	—	—	—
Stájerország- ban . . .	327.4	320.39	—	0.05	0.4	0.33	—	—	—	—
Karinthiában . . .	297.2	283.84	—	0.01	0.3	0.27	—	—	—	—
Krajnában . . .	936.7	940.71	0.6	1.32	0.7	0.65	—	—	—	—
Triesztben és területén . . .	217.9	204.74	1.0	2.98	737.6	738.76	—	0.04	—	—
Görz- és Gra- diskában . . .	630.3	631.34	0.1	0.28	356.4	357.77	—	0.01	—	—
Isztriában . . .	151.4	143.28	428.4	453.91	402.2	380.73	—	1.51	—	—
<i>A tenger mellé- ken . . .</i>	326.1	314.22	199.6	214.13	452.9	446.83	—	0.72	—	—
Tirolban . . .	1.1	0.22	—	0.02	454.4	450.13	—	—	—	—
Vorarlbergben . . .	0.2	0.14	—	—	13.9	28.46	—	—	—	—
<i>Tirol- és Vor- arlbergben . . .</i>	1.0	0.21	—	0.02	403.9	399.72	—	—	—	—
Csehországban . . .	—	0.01	—	—	—	0.02	—	—	—	—
Morvaország- ban . . .	—	0.02	—	0.60	—	0.02	0.2	—	—	—
Sziléziában . . .	—	0.01	—	—	0.1	0.06	—	—	—	—
Galicziában . . .	—	0.03	—	—	—	0.01	—	0.04	—	—
Bukovinában . . .	0.1	0.04	—	—	—	0.03	334.3	324.21	17.4	12.67
Dalmáciában . . .	0.7	0.66	933.2	961.99	57.9	30.70	—	—	—	—
Összesen . . .	52.3	50.13	25.9	27.47	30.7	28.77	8.8	8.90	0.5	0.35

Alsó-Ausztriában meglehetősen cseh-morva beszivárgás folyik úgy hogy itt a német nyelvűek érezhető visszaesése mutatkozik ellenben Stájerországban ugyanannyi, Karinthiában pedig még erősebb a német elem térfoglalása a szlovének rovására. De már Krajnában a szlovének hódítanak a németektől. Érdekes az osztrák tengerparton is a nyelvi viszonyok alakulása; Triesztben és Isztriában a németek terjeszkedtek, a szlovének pedig visszaestek, Görzben és Gradiskában egészen ellekezöleg a szlovének némi térfoglalását látjuk a németek rovására; az olaszok Triesztben, továbbá

Görzben és Gradiskában megerősödtek, de már Isztriában a szerb-horvát elem nyomása alatt erősen visszaszorultak. Ugyanezt látjuk még fokozottabb mértékben Dalmáciában, hol az olaszok száma egy évtized alatt 27.305-ről 16.000-re szállt, vagyis 41.40^o/_o-kal apadt. Ez a megdöbbentő rohamosság arra mutat, hogy a délszláv tenger a dalmáciai kikötővárosok olasz lakosságát, melynek oly sok százados fénves mult áll háta mögött, pár évtized alatt teljesen elmossa. Intő példa ez fiunei olasz testvéreinknek, kik számban és erőben folyvást gyarapodnak, hogy lételők csak addig van biztosítva, míg a magyar anyaországnak közvetlen alkotórészét képezik. Az olaszok Tirolban is tért vesztek a németekkel szemben, de Vorarlbergben némileg előrenyomultak. Meglepő, hogy a németek arányszáma Cseh- és Morvaországban, hol a nemzetiségi villongások csaknem a nyílt harczig fajultak, mennyire változatlan maradt, úgy látszik ez országokban mindkét népfaj a legéberebben örökdik saját nemzeti-sége fölött. Jellemző azonban a cseh fővárosban, Prágában a csehek diadalmas előnyomulása, egy évtized alatt itt a németek száma 32.657-ről 29.504-re szállt, a cseheké ellenben 125.742-ről 150.161-re szökött. Az ily apróbb hódítások azonban a számarányban változást nem idéztek elő, a status quo változatlanul maradt. Csak Morvaországban tűnik fel a lengyelek előnyomulása, mely Sziléziában egészen nagy mérveket öltött, egyaránt visszaszorítva a német, valamint a cseh-morva nyelvet. A lengyelek Galicziában, sőt Bukovinában is terjeszkedtek, amott a németek rovására. A németek erős hanyatlását Galicziában, mely nem kevesebb, mint 96.736 lelket és 29.80^o/_o-ot tett, az osztrák statisztika azzal indokolja, hogy sok zsidó, ki 1880-ban még a németet vallotta társalgási nyelvűl, 1890-ben már lengyelnek vagy ruthénnek iratta magát. Ha áll is ez a magyarázat, ez is csak arra mutat, hogy a lengyel nyelv és nemzeti öntudat erősen hódít s a korábbi germanizáció nyomai mind jobban eltűnedeznek. Bukovinában a német nyelv terjedését az osztrák statisztika részint német bevándorlók letelepedésével, részint azzal a körülménnyel magyarázza, hogy itt a zsidók, ellentétben a galicziai zsidósággal, a legutóbbi népszámlálás alkalmával inkább vallották magukat német nyelvűnek, mint 10 évvel ezelőtt. Bukovinában más tekintetben is lényeges változások történtek. A lengyel nyelv némi térfoglalása mellett nagy hódítást tettek az oláhok; a ruthének ellenben tért vesztek, még inkább a magyarok, a fentebb említett hazatelepedés következtében. A cseh-morva néptörzs, a mint említettük, Alsó-Ausztriában megerősödött, Csehországban változatlan maradt, ugyanezt mondhatjuk róla Morvaországban is, bár ott már némi hanyatlás is észlelhető, a lengyel nyelv diadalmas előnyomulása folytán mely azonban egész nagyságában csak Sziléziában nyilatkozik, hol 1890-ben 10.000 ember között átlagosan 184-gyel több lengyel s 93-mal kevesebb cseh-morva találatott, mint tíz évvel korábban.

A német nyelv uralmának hanyatlásáról mi sem tanuskodik jobban, mint az, hogy azokban a tartományokban, a hol a németek a népességnek kis töredékét képezik, többnyire tért vesztek. Azokban a tartományokban, hol a német nyelvűek több mint 10°/_o-át teszik a népességnek, a lefolyt évtized alatt 7.17^o/_o-kal szaporodtak; ellenben ott, hol 10°/_o-át sem érik el, (Krajinában, Triesztben, Görz és Gradiskában, Isztriában, Galicziában és Dalmáciában) 35.5^o/_o-kal megfogytak. De még ha Galiciát figyelmen kívül hagyjuk is,

hol a német hivatalos statisztika szerint a németajkuak rendkívüli apadását csak az idézte elő, hogy a zsidóság az újabb népszámláláskor tömegesen vallotta magát lengyel vagy ruthén nyelvűnek, adiasporákban a németajkuaknak még akkor is némi (0.19%) fogyását látjuk.

Sokkal kedvezőbben alakultak hazánkban a viszonyok a magyar nyelvre nézve. A magyar anyaországban 14 oly vármegye volt, hol a magyarajkuak az összes népességnek 10%-át sem érték el. Ezekben az 1880-iki népszámlálás 85.368 magyar anyanyelvűt vett számba, míg az 1890-iki már 117.828-at, a mi 38.02% szaporodásnak felel meg, míg az összes lélekszám ugyanazokban a megyékben csak 5.64%-kal emelkedett, a nem magyarajkuak pedig csak 4.43%-kal szaporodtak.

A magyar nyelv és kultúra diadalmas előnyomulásáról tanúskodnak ezek az adatok s míg Ausztriában a nemzetiségi szétziláltság annyira terjed, hogy maga az állam olyan, mint egy megrepedezett, elmálló kőzet, mely kisebb-nagyobb törmelékekre akar szét-esni; addig mi — bár nálunk is van elég bomlasztó elem — a nemzeti egység korall-szigetét építjük. Mennyiben okolható Ausztriában az ismert és sokszor elítélt nemzetiségi politika, itt nincs helyén bírálgatnunk, csak egy lényeges különbségre akarunk utalni hazánk és Ausztria között. Ausztriában épen a mult hagyományai táplálják a különböző nemzetiségek öntudatát; a cseh korona fénye még most is ragyog s a lengyel királyság emlékei még most is feldobogtatják a lengyel sziveket. Nálunk a történelmi mult emlékei s a hosszú századok által megszentelt jog a magyarság ügye mellett harcolnak, már pedig kiszámíthatatlan erkölcsi erő rejlik ebben a támogatásban.

Vargha Gyula.

Népességünk tömörülése községek szerint.

A népesség tömörülése kisebb-nagyobb népességű lakhelyekben úgy gazdasági, mint közművelődési tekintetben elsőrendű fontossággal bír. Több külföldi államban a községek városi jellegét tulajdonképpen a népesség számával mérik, a 2.000 lelken aluli helységek lélekszámát a falusi, a 2.000 lelket meghaladó helységeket pedig a városi népességhez számítják. Nálunk az ily megkülönböztetésnek nem volna semmi alapja, mert vannak igen nagy községeink, melyek egyáltalán nem bírnak városi jelleggel. Helyesebb, ha a törvényes osztályozást fogadjuk el s városnak tekintjük a törvényhatósági joggal és a rendezett tanácscsal bíró városokat, ellenben a kis- és nagyközségeket, bármekkora népességgel bírnak is, kizárjuk onnan.

Igaz, hogy ez az osztályozás sem egészen kielégítő, mert a nagyközségek között is van elég, mely sok elemével bír a városiasságnak s a városi fejlődésnek s lehet, hogy a községet a rendezett tanácsúvá alakulástól csak az a számítás tartja vissza, hogy a községi terheket nem akarja a költségesebb városi adminisztrációval fokozni. Egyénileg kellene tehát mérlegelnünk minden egyes községet, de még akkor is nehéz volna megbízható mértéket találni az osztályozásra s többé-kevésbé akkor is önkényesen kellene eljárunk.

Az alábbi kimutatásokban tisztán csak a kis- és nagyközségekkel foglalkozunk és csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra szorítunk, mintbogy a társországok községi szervezete egészen eltérő alapokon nyugszik.

Országrészek és vármegyék szerint a kis- és nagyközségek

számában az 1880-iki és a jelenlegi állapot között a következő változásokat látjuk.

			1890-ben több(+) kevesebb(-)	1880-ban	1890-ben	1890-ben több(+) kevesebb(-)
<i>I. Duna balpartja:</i>						
1.	Árva . . .	99	97	—	2	
2.	Bars . . .	208	206	—	2	
3.	Esztergom . . .	52	52			
4.	Hont . . .	184	185	+	1	
5.	Liptó . . .	137	115	—	22	
6.	Nógrád . . .	274	270	—	4	
7.	Nyitra . . .	443	433	—	10	
8.	Pozsony . . .	295	293	—	2	
9.	Trencsén . . .	407	398	—	9	
10.	Túróc . . .	97	96	—	1	
11.	Zólyom . . .	150	127	—	23	
	Együtt . . .	2346	2272	—	74	
<i>II. Duna jobbpartja:</i>						
1.	Baranya . . .	356	357	+	1	
2.	Fejér . . .	102	102			
3.	Győr . . .	93	89	—	4	
4.	Komárom . . .	94	93	—	1	
5.	Moson . . .	60	60			
6.	Somogy . . .	310	307	—	3	
7.	Sopron . . .	234	232	—	2	
8.	Tolna . . .	120	120			
9.	Vas . . .	631	617	—	14	
10.	Veszprém . . .	184	183	—	1	
11.	Zala . . .	582	579	—	3	
	Együtt . . .	2766	2739	—	27	
<i>III. Duna-Tisza köze:</i>						
1.	Bács . . .	123	123			
2.	Csongrád . . .	18	15	—	3	
3.	Heves . . .	115	115			
4.	Jász-N.-Kun-Szolnok . . .	42	45	+	3	
5.	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun . . .	205	205			
	Együtt . . .	503	503			
<i>IV. Tisza jobbpartja:</i>						
1.	Abauj-Torna . . .	267	264	—	3	
2.	Bereg . . .	280	245	—	35	
3.	Borsod . . .	177	176	—	1	
4.	Gömör . . .	278	276	—	2	
5.	Sáros . . .	380	379	—	1	
6.	Ezpepes . . .	210	214	+	4	
7.	Ung . . .	211	209	—	2	
8.	Zemplén . . .	451	451			
	Együtt . . .	2254	2214	—	40	
<i>V. Tisza balpartja:</i>						
1.	Békés . . .	28	27	—	1	
2.	Bihar . . .	496	492	—	4	
3.	Hajdú . . .	15	17	+	2	
4.	Máramaros . . .	160	159	—	1	
5.	Szabolcs . . .	137	133	—	4	
6.	Szatmár . . .	303	303			
7.	Szilágy . . .	241	240	—	1	
8.	Ugocsa . . .	72	71	—	1	
	Együtt . . .	1452	1442	—	10	
<i>VI. Tisza-Maros szöge:</i>						
1.	Arad . . .	218	216	—	2	
2.	Csanád . . .	32	29	—	3	
3.	Krassó-Szörény . . .	361	358	—	3	
4.	Temes . . .	219	220	+	1	
5.	Torontál . . .	228	215	—	13	
	Együtt . . .	1058	1038	—	20	
<i>VII. Erdély:</i>						
1.	Alsó-Fehér . . .	180	177	—	3	
2.	Besztercze-Naszód . . .	97	97			
3.	Brassó . . .	23	23			
4.	Csik . . .	65	65			
5.	Fogarás . . .	88	87	—	1	
6.	Háromszék . . .	111	111			
7.	Hunyad . . .	433	428	—	5	
8.	Kis-Küküllő . . .	117	117			
9.	Kolozs . . .	233	235	+	2	
10.	Maros-Torda . . .	208	206	—	2	
11.	Nagy-Küküllő . . .	123	123			
12.	Szeben . . .	86	86			
13.	Szolnok-Doboka . . .	317	317			
14.	Torda-Aranyos . . .	140	140			
15.	Udvarhely . . .	135	135			
	Együtt . . .	2356	2347	—	9	
	Összesen . . .	12735	12555	—	180	

Kis- és nagyközségeink száma 12 év alatt 180-nal fogyott. Ez a nettó eredmény, mert ez idő alatt új községek is keletkeztek s 15 megszűnt rendezett tanácsú város szaporította a nagyközségek számát, míg ellenben csak 3 nagyközség alakult át rendezett tanácsú várossá. A községek számának apadását főleg az apró kis községek egyesítése idézte elő. Legtöbb község egyesítettett Bereg-, Zólyom- és Liptó megyékben. Egyes vármegyék községeinek számában természetesen az ide-oda csatolások is okoztak kisebb változásokat a nélkül, hogy ez az országos eredményre befolyással volna.

A nagyközségekké alakult rendezett tanácsú városok többnyire hanyatló felvidéki vagy erdélyi kisebb városok, u. m.: Szepes-Béla, Gnézda, Leibitz, O-Lubló, Podolin, Szepes-Szombat, Libetbánya, Bakabánya, Bereczk és Szék, nem lehet ezektől rossz néven venni, hogy a városi terheket, melyek reájuk aránytalanul súlyosan neheztedtek, nem voltak hajlandók tovább viselni; de van a rendezett tanácsú városi jellegükből nagyközséggé vetkezett városok közt négy elég népes alföldi város is névszerint Hajdú-Dorog és Hádáz, továbbá Kúnhegyes és Jász-Árokszállás, ezeket méltán vádolhatjuk a művelődés iránti érzék hiányával.

Egészen természetes és indokolt az a folyamat, melyet a községek egyesülése tekintetében tapasztalunk. Az egészen kis községek nem bírnak a kellő anyagi eszközökkel s a szellemi tényezőkkal is ritkán, hogy megfeleljenek mindazon közigazgatási és kulturális feladatoknak, melyek a községekre hárulnak s adott viszonyok közt határozottan előny, ha az egészen kicsiny és így életképtelen községek a legközelebbi községgel egyesíttetnek, különösen indokolt ez az egymáshoz egészen közel épült községeknél. Valószínű, hogy a községi ügy reformja meg fogja szüntetni a sok apró politikai községet s azoknak bizonyos kisebb csoportjából alakít szervezeteget, nem olyant, mint a minő a jelenlegi körjegyzőségek laza szervezete. De azért az egyesítésre még azután is leend elég alkalom, mert van igen sok egészen összeépült községünk, melyeknek egy községgé egyesítését apró helyi érdekek nem akadályozhatják meg.

A hazai kis- és nagyközségeket nagyságuk kategóriái szerint csoportosítva a következő kimutatás tünteti fel:

A községek kategóriái	K ö z s é g e k							
	száma			összes lélekszáma			átlagos lélekszáma	
	1880	1890	több (+) kevesebb (-)	1880	1890	több (+) kevesebb (-)	1880	1890
100 lélekig	254	168	- 86	18.586	12.531	- 6.055	73	75
101—200 »	987	821	- 166	151.912	128.426	- 23.486	154	156
201—300 »	1.370	1.178	- 192	345.630	298.853	- 46.777	252	254
301—500 »	2.757	2.579	- 178	1,083.600	1,023.295	- 60.305	395	397
500 feletten alul	5.368	4.746	- 622	1,604.728	1,463.105	- 141.623	299	308
501—700 lélekig	2.070	2.032	- 38	1,230.486	1,206.327	- 24.159	594	594
701—1000 »	1.895	1.976	+ 81	1,575.364	1,652.959	+ 77.595	831	837
501—1000 »	3.965	4.008	+ 43	2,905.850	2,859.286	+ 53.436	708	713
1000 feletten alul	9.333	8.754	- 579	4,410.578	4,322.391	- 88.187	473	494

A községek kategóriái	K ö z s é g e k							
	szám			összes lélekszáma			átlagos lélekszáma	
	1880	1890	több (+) kevesebb (-)	1880	1890	több (+) kevesebb (-)	1880	1890
1001—1500 léle.ig	1.562	1.669	+ 107	1,898.507	2,025.123	+ 126.616	1 215	1.213
1501—2000 »	735	794	+ 59	1,260.869	1,362.675	+ 101.806	1.715	1.716
2001—3000 »	598	700	+ 102	1,466.577	1,690.286	+ 223.709	2.452	2.415
3001—5000 »	345	428	+ 83	1,279.169	1,597.223	+ 318.054	3.708	3.732
1001—5000 »	3.240	3.591	+ 351	5,905.122	6,675.307	+ 770.185	1.923	1.859
5001—10.000 »	132	172	+ 40	854.513	1,134.891	+ 280.378	6.474	6.598
10.000 lelken felül	30	38	+ 8	413.934	551.521	+ 137.587	13.797	14.514
Általában	12.735	12.555	- 180	11,534.147	12,634.110	+1,099.963	910	1.010

Nemcsak a számot, hanem a lélekszámot is közöljük, mert nemcsak az érdekes, hogy a községeknek bizonyos csoportjába hány község tartozik, hanem az is, hogy az egyes csoportokhoz tartozó községekben hány lélek él. Kimutatásunk szembeállítja az 1880-ki és a jelenlegi létszámot és lélekszámot. A létszám a legújabb változások figyelembevételével van kimutatva, a lélekszám azonban az 1890. évi népszámlálás eredménye szerint használtatik.

A fentebbi kimutatásból azt látjuk, hogy a kisebb községek száma a lefolyt évtized alatt tetemesen megfogyott, a nagyobb községek száma ellenben jelentékenyen emelkedett. Hétszáz lélekig a községeknek minden kategóriája fogyott s csak 700 lelken felül kezdődik az emelkedés. 1880-ban 660-nal volt több 700 lelken aluli község s 480-nal volt kevesebb azon fölül s minthogy a községek összes száma csak 180-nal fogyott, világos, hogy a községek nagy része magasabb kategóriába nem az egyesítések folytán, hanem a népesség tényleges szaporodása következtében jutott. Igen érdekes adat ez, mert azt bizonyítja, hogy nálunk határozottan nem állt be az a kóros tünet, a mi Franciaország komoly gondolkodót méltán aggasztja, hogy t. i. a mezei népesség a városokba tódul s lassanként beáll a vidék elnéptelenedése. Levasseur, egyik nagybecsű munkájában¹⁾ a következő érdekes kimutatást közli a francia községek kategóriáiban beállt változásokról:

kategoriák	1881	1886	növekedés + fogyás -
100 lélekig	720	766	+ 46
100— 200 »	3.486	3.602	+ 116
201— 300 »	4.732	4.895	+ 163
301— 400 »	4.333	4.299	- 34
401— 500 »	3.599	3.619	+ 20
501— 1.000 »	10.633	10.362	-271
1.001— 1.500 »	3.982	3.945	- 37
1.501— 2.000 »	1.917	1.892	- 25
2.001— 3.000 »	1.388	1.381	- 7
3.001— 4.000 »	526	553	+ 27
4.001— 5.000 »	246	245	- 1
5.001—10.000 »	312	328	+ 16
10.000-en felül	223	234	+ 11
összesen	36.097	36.121	+ 24

¹⁾ La population française. Paris 1889.

Mekkora változás rövid 5 év alatt! Szaporodott az egészen kis és az egészen nagy községek száma; az előbbieké azért, mert az elnéptelenedés folytán mind több és több falusi község szállott alább és alább, az utóbbiaké pedig azért, mert a nagyobb központok mindig erősebben vonzzák magukhoz a falusi népességet. Természetesen előmozdítja ezt az egészségtelen fejlődést a kedvezőtlen szaporodási arány is. Nálunk, habár a sajtóban itt-ott hirdetni kezdik, nyoma is alig van az ily egészségtelen állapotoknak. Népességünk az utóbbi évtized alatt erőteljesen fejlődött s ebből a fejlődésből ép úgy kivették a maguk részét a kisebb falusi községek, mint a nagyobb helyi központok.

1890-ben 141 ezer lélekkel kevesebb élt az 500 lelken aluli községekben, mint egy évtizeddel előbb s még az 500–700 lelkes

Folyó szám	Ország-rész, vármegye	Községek száma							
		100 lélekig		101–200 lélekig		201–300 lélekig		301–500 lélekig	
		1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890
<i>I. Duna bal partja.</i>									
1	Árva vm.	4	2	6	6	7	7	20	20
2	Bars »	3	3	17	12	27	21	67	71
3	Esztergom »			1	1	1	1	3	3
4	Hont »	7	6	26	26	23	15	62	59
5	Liptó »	23	12	16	15	16	15	29	24
6	Nógrád »	3	1	21	16	36	32	72	67
7	Nyitra »	12	6	50	50	75	61	107	93
8	Pozsony »	6	7	32	31	32	32	65	60
9	Trencsén »	31	23	74	74	72	65	96	96
10	Túróc »	9	11	25	24	15	13	20	18
11	Zólyom »	11	4	21	12	25	21	43	33
	összesen . . .	109	75	289	267	329	288	564	544
<i>II. Duna jobb partja.</i>									
1	Baranya vm.	1		21	18	39	32	103	96
2	Fejér »					1	1	7	6
3	Győr »			2	3	6	4	14	14
4	Komárom »			1	1	3	1	9	8
5	Moson »			1	1	2	1	4	6
6	Somogy »			3	1	13	13	66	57
7	Sopron »	2	2	10	7	14	15	32	36
8	Toina »			3	3		1	8	5
9	Vas »	11	5	70	54	128	104	173	173
10	Veszprém »			2	1	11	11	38	35
11	Zala »	28	19	90	74	87	75	142	143
	összesen . . .	43	26	203	163	304	258	596	579
<i>III. Duna-Tisza köze.</i>									
1	Bács-Bodrog vm.								
2	Csongrád »	1						3	1
3	Héves »			1		6	4	7	5
4	Jász-N.-K.-Szolnok »								
5	Pest-P.-S.-K.-Kun »					1	1	4	4
	összesen . . .	1		1		7	5	14	10

községekben is 24 ezerrel kevesebb; ellenben a 700 lelken felüli kis- és nagyközségekben 1.265,775 lélekkel tartózkodott több, nem az elnéptelenedés folytán, hanem azért, mert az apró községeknek igen tekintélyes száma magasabb kategoriákba emelkedett. A községek átlagos népessége is emelkedett, 1880-ban még csak 910 lélek esett átlagosan egy községre, jelenleg pedig, az 1890-ki népszámot véve alapul 1.010. Az egy-egy kategoriába sorolt községek átlagos lélekszámánál nagy eltérést nem igen látunk, a mi a hasonló csoportosítás mellett természetes is, ellenben a 10.000 lelken felüli községek átlagos népessége jelentékenyen emelkedett.

Nagy érdekléssel bírnak ezek az adatok az egyes vármegyék szerint is. A községek számában és az átlagos lélekszámában történt változásokat a következő táblázaton így is kimutatjuk:

K ö z s é g e k s z á m a														A községek átlagos lélekszáma			
501—700 lélekig		701—1000 lélekig		1001—1500 lélekig		1501—2000 lélekig		2001—3000 lélekig		3001—5000 lélekig		5001—10.000 lélekig		10.000 lelken felül		1880 1890	
1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890
15	10	16	19	21	18	6	11	3	3	1	1	825	874
36	32	26	37	26	20	2	5	4	5	594	641
10	10	4	4	15	13	12	12	6	8	1.216	1.327
35	42	12	15	14	13	3	5	1	1	1	3	512	563
21	13	12	13	6	9	11	9	2	4	1	.	.	1	.	.	546	668
51	54	49	48	22	28	14	15	2	4	2	2	2	3	.	.	681	767
57	62	61	65	32	42	14	16	16	18	13	14	5	6	1	.	778	847
37	34	40	39	40	42	20	21	16	19	7	7	.	1	.	.	805	861
45	46	34	34	20	20	9	13	17	14	8	12	1	1	.	.	591	638
11	11	5	6	4	5	7	3	1	5	473	521
18	18	16	11	10	14	1	7	3	3	1	2	.	2	1	.	574	756
336	332	275	291	210	224	99	117	71	84	34	41	8	14	2	.	673	745
85	83	37	54	38	36	15	16	13	15	3	5	.	1	1	1	744	807
7	8	18	15	21	23	16	14	16	17	12	14	4	4	.	.	1.802	1.911
18	10	22	19	16	23	10	9	3	4	2	3	952	1.045
6	10	23	17	20	21	11	13	12	12	7	8	2	2	.	.	1.474	1.574
9	7	7	9	13	13	10	9	12	12	2	2	1.433	1.417
53	50	59	64	75	73	19	26	15	13	6	9	1	1	.	.	960	1.024
48	38	44	43	52	53	21	25	7	7	2	4	2	2	.	.	933	938
7	7	19	20	24	23	22	21	19	18	10	15	4	4	3	3	1.955	2.101
101	110	83	95	40	47	17	14	4	10	4	4	.	1	.	.	543	595
28	24	38	41	33	37	20	18	9	10	4	5	1	1	.	.	985	1.029
77	83	77	84	48	65	18	15	8	12	4	6	3	3	.	.	587	650
439	430	427	461	380	414	179	180	118	130	56	75	17	19	4	4	860	925
1	.	5	3	6	4	8	10	34	27	37	40	28	33	4	6	3.986	4.450
.	.	2	1	1	.	1	1	1	3	5	2	1	4	3	3	4.089	5.967
10	13	20	20	28	18	18	21	15	23	8	6	2	5	.	.	1.504	1.698
.	.	1	1	8	3	6	5	11	14	8	10	6	8	2	4	3.503	4.295
17	8	20	21	39	29	34	33	41	49	34	38	11	17	4	5	2.337	2.761
28	21	48	46	82	54	67	70	102	116	92	96	48	67	13	18	2.710	3.164

Folyó szám	Országgrész, vármegye	Községek száma							
		100 lélekig		101–200 lélekig		201–300 lélekig		301–500 lélekig	
		1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890
<i>IV. Tisza jobb partja.</i>									
1	Abauj-Torna vm.	1	.	25	24	48	42	78	82
2	Bereg »	35	16	42	22	49	24	56	61
3	Borsod »	3	1	8	7	36	35
4	Gömör »	1	1	35	33	45	44	100	93
5	Sáros »	15	12	87	91	84	81	94	100
6	Szepes »	8	10	28	28	26	26	38	38
7	Ung »	1	16	11	35	27	68	70
8	Zemplén »	16	16	70	59	70	71	110	105
	összesen	76	56	306	269	365	328	580	584
<i>V. Tisza bal partja.</i>									
1	Békés vm.
2	Bihar »	1	.	25	13	65	44	134	124
3	Hajdú »
4	Máramaros »	1	.	6	2	14	15
5	Szabolcs »	2	.	1	.	18	13
6	Szatmár »	6	5	25	15	78	66
7	Szilágy »	2	1	11	3	27	24	52	49
8	Ugocsa »	4	1	4	5	18	11
	összesen	3	1	49	22	128	90	314	278
<i>VI. Tisza-Maros szöge.</i>									
1	Arad vm.	1	.	6	4	18	14	45	44
2	Csanád »	1	.	1	.	1	2
3	Krassó-Szörény »	3	3	10	7	15	16	61	47
4	Temes »	5	3	5	6	14	10
5	Torontál »	3	.	6	1	2	2	13	8
	összesen	7	3	28	15	41	38	134	111
<i>VII. Erdély.</i>									
1	Alsó-Fehér vm.	1	1	3	3	9	4	33	34
2	Besztercze-Naszód »	4	.	20	20
3	Brassó »
4	Csik »	3	4
5	Fogaras »	1	.	.	.	3	2	13	9
6	Háromszék »	3	3	5	4	17	18
7	Hunyad »	6	4	43	34	58	62	143	127
8	Kis-Küküllő »	1	1	4	1	27	24
9	Kolozs »	8	2	21	20	55	40
10	Maros-Torda »	1	.	16	11	19	19	65	50
11	Nagy-Küküllő »	3	3	11	10
12	Szeben »	1	1	4	3
13	Szolnok-Doboka »	4	1	23	19	49	40	84	78
14	Torda-Aranyos »	3	1	9	8	31	28
15	Udvarhely »	2	1	11	11	11	12	29	23
	összesen	15	7	111	85	196	176	535	473

K ö z s é g e k s z á m a														A községek átlagos lélek- száma							
501—700 lélekig		701— 1000 lélekig		1001— 1500 lélekig		1501— 2000 lélekig		2001— 3000 lélekig		3001— 5000 lélekig		5001— 10.000 lélekig		10.000 lelken felül		1880		1890			
1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890	1880	1890		
52	48	28	28	28	27	3	3	1	4	3	571	572					
37	39	31	34	23	33	1	9	4	3	2	4	.	.	.	453	657					
45	42	30	31	31	30	14	17	5	7	4	3	.	2	1	958	1.059					
46	49	30	32	11	12	3	4	3	4	4	4	.	.	.	537	564					
56	51	26	28	13	14	3	.	2	2	416	395					
38	43	36	32	25	24	8	7	3	5	1	627	627					
42	41	23	33	17	17	5	7	2	547	591					
65	71	55	57	39	46	7	4	10	11	8	9	.	1	1	614	663					
331	384	264	275	187	203	44	51	27	35	22	24	.	3	2	569	614					
.	.	1	.	1	.	1	1	6	4	5	7	8	8	6	7	7.561	8.803				
85	96	66	76	61	58	27	35	18	27	8	12	5	6	1	1	840	972				
1	.	1	.	.	.	3	2	3	3	4	5	4	5	.	1	4.049	4.918				
24	14	24	26	36	36	27	26	20	27	4	8	4	5	.	.	1.352	1.594				
18	11	30	32	29	27	13	15	16	20	6	9	4	6	.	.	1.386	1.639				
61	64	51	58	50	50	19	29	9	10	4	6	813	907				
60	56	56	61	22	32	8	8	2	4	1	2	660	751				
10	15	13	11	10	11	8	9	4	5	1	2	.	1	.	.	908	1.063				
259	256	241	265	209	214	106	125	78	100	33	51	25	31	7	9	1.079	1.250				
26	21	30	34	27	27	30	23	19	28	11	14	5	7	.	.	1.248	1.396				
2	.	6	4	3	4	3	1	4	4	9	9	1	3	1	2	2.467	3.445				
74	77	72	73	59	60	33	40	21	25	10	8	3	.	.	2	1.040	1.088				
27	23	42	36	41	46	37	33	26	34	19	23	3	6	.	.	1.490	1.643				
12	8	30	20	36	35	22	30	55	50	34	46	14	14	1	1	2.168	2.447				
141	129	180	167	166	172	125	127	125	141	83	100	26	30	2	5	1.459	1.615				
42	31	42	43	34	42	8	8	3	3	5	8	882	973				
25	21	19	25	16	17	5	3	7	9	1	2	896	986				
.	.	2	1	4	4	5	5	6	7	5	5	1	1	.	.	2.363	2.436				
5	6	11	10	15	14	13	14	12	10	3	4	3	3	.	.	1.632	1.728				
15	18	23	22	24	27	6	4	2	3	.	1	1	1	.	.	961	1.014				
24	22	20	19	22	20	10	11	8	12	2	2	1.007	1.078				
86	89	57	63	23	33	5	8	6	2	1	6	543	590				
27	27	28	27	27	30	3	6	.	1	767	840				
65	63	51	56	17	32	13	12	2	8	1	2	692	804				
34	42	38	38	19	26	11	12	4	6	1	2	675	763				
29	26	35	34	37	39	3	6	4	4	1	1	953	967				
11	12	22	19	20	21	15	16	9	10	3	3	1	1	.	.	1.348	1.402				
66	67	59	64	26	37	5	5	1	5	.	1	566	644				
28	27	29	27	23	29	6	8	8	9	1	1	2	2	.	.	900	983				
29	29	24	23	16	17	7	6	5	5	1	3	745	776				
436	480	460	471	328	338	115	124	77	94	25	41	8	8	.	.	794	864				

Ha a részleteket vizsgáljuk, még inkább szemünkbe tűnik, hogy a községeknek magasabb kategoriákba lépését első sorban nem a községek egyesítése okozza, hanem a falvaknak erőteljes népszaporodása. A Duna-Tisza közén például a községek száma változatlan maradt és mégis a 700 lelken aluli községek 51-ről 36-ra fogytak. 1880-ban még két 200 lelken aluli község volt, 1890-ben már egy sem, 1880-ban hét 201—300 lelkes, 1890-ben csak 5; 1880-ban 14 301—500 lelkes, 1890-ben csak 10; 1880-ban 28 500—700 lelkes, 1890-ben csak 21; még 701—1.000 lelkes is kettővel kevesebb volt 1890-ben, mint 10 évvel korábban, sőt 1.000—1.500 lelkes 28-czal kevesebb, ellenben a nagyobb népességű községek száma rohamosan emelkedett, 2—3.000 lelkes 14-gyel, 5—10.000 lelkes 19-czel, 10.000 lelken felüli 5-tel volt több. És ez a fejlődés nem szoritkozik az ország közepére, a Tisza balpartján hasonló nagyarányú fejlődést látunk, noha itt is csak kisebb számmal fordultak elő a község-egyesítések.

A 10.000 lelken felüli községek csakis egy országrészben. a Duna balpartján fogytak. Itt, Nyitra megyében. Miava község lélekszáma csakugyan megfogyott, ellenben Zólyom megyében Gyetva csupán azért szállt le az alsóbb kategoriába, mert ebből az irványcsoportból időközben több községet alakítottak.

Az átlagos népesség valamennyi országrészben emelkedett, természetesen ott legerősebben, a hol a népszaporodás is a legnagyobb volt; ellenben a hanyatló népességű vármegyékben a községek átlagos lélekszáma is leszállt, ezt látjuk Sárosban és Mosonban; hogy Szepes megyében az átlagos lélekszám a nagy kivándorlás daczára változatlan maradt, azt csakis annak az egy körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy a nevezett vármegyében 6 rendezett tanácsú város nagyközséggé alakult s ellensúlyozta a kis- és nagyközségek különbeni fogyását.

A községek legkisebbek Sáros megyében, hol átlag csak 395 lélek esik egy községre, 500 és 600 közt van az átlagos népesség Turóc, Hont, Gömör, Abauj-Torna, Hunyad, Ung és Vas megyében. Ellenben legnagyobb a községek átlagos lélekszáma Békés, Csongrád, Hajdu, Bács és Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyékben. A két véglet Sáros és Békés, amaz 395, emez 8.803 átlagos lélekszámmal s míg az Alföldön a roppant kiterjedésű határokon a létező pusztákból új községek alakítása s a nagy anyaközségek határának és lakosságának kisebbsége volna kívánatos, addig a felvidéken s az ország nyugoti részén az apró községek egyesítése az óhajtható; mert bármily szépen fejlődik az apró községek népessége, nem szabad felednünk, hogy hazánkban még mindig 4.746 oly község áll fenn, melynek népessége nem üti meg az 500 lelket, már pedig az ily községektől a reájuk háruló kulturális, gazdasági és közigazgatási feladatok sikeres megoldását nem várhatjuk.

K Ö N Y V S Z E M L E .

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbizásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 36. füzet, 1892. deczember; 37. füzet, 1893. január.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbizásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. január, február.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évfolyam. 11. és 12. füzet, 1892. november és deczember hó és XXXII. évfolyam. 1. füzet, 1893. január hó.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évfolyam, 1. szám.

Allgemeines Statistisches Archiv. Herausgegeben von Dr. Georg von Mayr. II. Jahrgang. 1891/92. II. Halbband: Ueber die Vertheilung der beiden Geschlechter auf der Erde, von K. Bücher. Wissenschaftliche Stellung und Grenzen der Demologie, von J. Körösi. Die Wohnungsverhältnisse der ärmeren Classen in Berlin, von Dr. G. Berthold. Russlands Bedeutung für den Weltgetreidemarkt (Fortsetzung), von Dr. Oscar Mertens. Die Intensität grossstädtischer Menschenanhäufungen, von Dr. Ernst Hasse; etc.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgegeben von Dr. H. Braun. V. Band. 4 Heft. Die preussischen Steuervorlagen vom Standpunkt der Socialpolitik, von J. Jastrow. Die Reform des Arbeiterschutzes beim preussischen Bergbau von Leo Verkauf. Der Entwurf eines Auswanderungsgesetzes von Eu. v. Philippovich; Wortlaut des Entwurfs; etc. Die Statistik der Unfall- und Krankenversicherung im Deutschen Reich für das Jahr 1890 von Dr. E. Lange; etc.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLIV. Jahrg. XI. und XII. Heft. XLV. Jahrg. 1. Heft. Wien 1892.

Finanzarchiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausgegeben von G. Schanz. Jahrg. IX. (1892) Band 2. Zur Frage der Steuerpflicht von G. Schanz. Die Verpachtung der preussischen Staatsdomänen nebst Vorschlägen zur Reform der allgemeinen Bedingungen von P. Berger. Das Finanzwesen der Vereinigten Staaten von Amerika im Jahre 1891. von M. Harbulot. Bibliographie der finanzwissensch. Litteratur pro 1891 von E. Krämer.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 7. Nr. 47—52: Communaler Arbeiterschutz, von Dr. Max Quarck. Socialistische Erhebungen in Baden. Der Parteitag der deutschen Socialdemokratie, von Dr. Adolf Braun. Europa auf der Weltausstellung in Chicago, von Dr. A. v. Palitschek. Der VI. österr. Handelskammerstag von O. Lecher. Unfallstatistik der jugendlichen Arbeiter in Deutschland; etc. Band 8, Nr. 1—5: Der Befähigungsnachweis für das Handelsgewerbe. Der Zollkrieg zwischen Frankreich und der Schweiz. Zuckercabrication in Bosnien. Eine Reform der Unfallversicherung. Die Organisation der englischen Bergarbeiter. Zur Arbeiterfrage in England. Die Mehlausfuhr nach Brasilien. Russische Handelsbestrebungen an der unteren Donau; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. F., IV. B., 5. H.: Von der Theorie des Arbeitslohnes, von de Ridder. Die industriellen Etablissements der geistlichen Stifter in Schlesien unter Friedrich dem Grossen, von H. Fechner. Das »Interstate Commerce«-Gesetz in den Vereinigten Staaten, von J. A. Hill. Gleiche und verschiedene Tarifierung von Getreide und Mehl im deutschen Eisenbahnverkehr, von C. Hampke; etc. 6. Heft: Beiträge zur Lehre von den ausw. Wechselkursen von C. Heiligenstadt; Kapitalszins und Arbeitslohn von K. Wicksell; etc. III. F., V. B., 1. Heft: Die landwirtschaftliche Brennerei in Deutschland unter der Wirkung des Branntweingesetzes vom 24. Juli 1887 von P. Wittelschöfer. Die wahre Beschaffenheit der Versicherung in der Entstehungszeit des Versicherungswesens; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Culturgeschichte. Herausgegeben von K. Braun. XXIX. Jahrgang. 4. Band, 2. Heft: Das grossbritannische Weltreich als Zollverein, von E. Fitger. Die Verbreitung der Protestanten in Kärnten, von F. Pichler; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. XLVIII. Jahrgang, 4. Heft: Der deutsche Gartenbau und der Kampf um Zollschutz für denselben, von A. Pflug. Zur wissenschaftlichen Orientirung über die neueste Handelspolitik, mit besonderer Rücksicht auf die Pflichten des Grundeigenthums in den Schutzzollfragen. III. Art., von A. Schäffle. Die Immobilienbesteuerung der Communen Russlands, von G. Sodoffsky. Die neueste cisleithanisch-österreichische Steuerreform nach ihren steuerwissenschaftlich bedeutenden Grundgedanken; etc.

Zeitschrift des kön. sächsischen statistischen Bureaus. Red. von V. Böhmert. XXXVIII. Jahrg. 1892. Heft I. und II.: Die Bewegung der Bevölkerung im Königreiche Sachsen während des Jahres 1890, von A. Geissler. Uebersicht über die Dampfkessel und Dampfmaschinen im Königreiche Sachsen für den 1. Januar 1891, von Morgenstern. Beiträge zur Statistik des Grundeigenthums, von E. Steglich. Der gegenwärtige Stand und die neuen Aufgaben der Lohnstatistik, von V. Böhmert. Lohnstatistische Untersuchung in der Cigarrenfabrikation mit besonderer Rücksicht auf die Methode der Lohnstatistik, von A. Förster; etc.

Zeitschrift für Schweizerische Statistik. XXVIII. Jahrgang. 3. Quartal-Heft: Procès verbal de la conférence de la Société suisse de statistique

et des délégués officiels des administrations fédérales et cantonales à Lugano les 2. et 3. Sept. 1892; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausgegeben von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. I. Band. 4. H.: Ueber die Anfänge des deutschen Städtewesens; socialgeschichtliche Betrachtungen, von K. Th. v. Inama-Sternegg. Die Abgabe der Wehrdienstfreiheiten mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich-Ungarn, von H. G. Thierl, Abänderungs-Vorschläge für die Unfallversicherung, von B. Hilse. Die neue Währungs- und Münzgesetzgebung von Oesterreich und Ungarn, von K. Th. v. Inama-Sternegg; etc.

L'économist français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 20. année. Nr. 49—52.: Le mouvement ouvrier: les Bourses de travail; l'Immigration au Brésil; les Probabilités d'endettement des communes de France dans les prochaines années; l'Affaire de Panama etc.; la Situation respective des ouvriers et des patrons dans leurs contrats; les Discussions de la Société d'économie politique de Paris: de l'abaissement du taux de l'intérêt; etc. 21. année. Nr. 1—4.: Le mouvement économique et social aux États-Unis: développement des chemins de fer; des conditions du travail; la question de l'immigration. Les industries textiles en 1891 etc.; La production des vins et des cidres en France et en Algérie pendant l'Année 1892. La population en France par nationalités en 1891 etc.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 8-e année. Nr. 413—416. 9-e année. Nr. 417—420.

Journal des Économistes. LI. année: Novembre 1892: La réforme de la propriété foncière p. Yves Guyot. L'état actuel de la question monétaire p. G. François. Le mouvement agricole p. G. Fouquet. etc.; Décembre 1892: La conférence monétaire de Bruxelles par G. de Molinari. L'enseignement de l'économie politique en France p. J. Chailley-Bert. Salaires relevés, travail à bon marché. La production de l'or en Australie et dans l'Afrique p. A. Raffalovich.

Journal de la Société de statistique de Paris. XXXIII-e année (1892) Nr. 10 Octobre: De la mortalité par profession. Étude accompagnée d'une nouvelle table de morbidité et d'une nouvelle table de mortalité par profession par Jacques Bertillon.

Revue des deux mondes. LXII. année. Tome CXIV.: L'évolution agraire en Prusse au XIX-e siècle, par G. Cavaignac. L'union latine et la nouvelle conférence monétaire. I. L'union latine. II. La nouvelle conférence monétaire, par Cucheval-Clarigny. La population française, par A. de Foville. Le tarif minimum et les conventions commerciales, par A. Moireau; etc.

Revue d'économie politique. 6-e année. No. 11. Novembre, 1892.: Les sociétés coopératives en Espagne et en Portugal par M. J. Piernas Hurtado. Essai historique sur la législation industrielle de la France par Marc Lauzet. Les formes d'industrie par Eug. Schiedland. Congrès international de la propriété foncière, tenu à Paris du 17 mai au 22 octobre 1892, par Jacques Dumas; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIII. Nr. 77, December 1892: State of the skilled labour market. The petroleum industry at Baku. Cotton

manufactures in China. The textile industries in the United States; etc. Vol. XIV. Nr. 78. January 1893: Summary of agricultural produce in Great Britain for 1892; Mineral production and metallurgical industries in Russia; etc.

The Contemporary Review. No. 324. December, 1892: The international monetary conference by Professor H. S. Foxwell. Elementary education and voluntary schools by Archdeacon Wilson; etc.

The Economist. Vol. L. No. 2569—2575. és Vol. LI. No. 2576—2579. Municipal Banking. The United States and the English Iron Trade. Mr. James Lowther's Cure for Agricultural Depression. The Indian Currency The International Monetary Conference. Bimetallist Theories as to the Appreciation of Gold. Trade and finance prospects. The financial Aspect of Home Rule. The Bank of Spain at the End of 1892. Indian Exchange and Trade. Argentine Finance. Our orinage in 1892. Gold Mining in India. Labour Statistics. American Railway Earnings in 1892; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Published quarterly. Vol. LV. Part. IV. December, 1892.

B) KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A magy. kir. földművelésügyi ministerium birtokstatisztikai kiadványai: A korlátolt forgalmu birtokok kimutatása és Magyarország területének művelési ágak szerinti megoszlása. Budapest, 1893.

Állategészségügyi évkönyv az 1891-ik évre. A földművelésügyi m. kir. miniszterium megbízásából hivatalos adatok alapján szerkesztette Hutyra Ferencz. V. évf. Budapest, 1892.

Bulmerincq Ágost: A nemzetközi jog gyakorlata, elmélete és kodifikálása. Fordította dr. Karsai Sándor. Budapest, 1892.

Des Combes H.: Nemzetgazdasági kézikönyv. II. rész. A nemzetgazdaságtan különös része. III. rész. Pénzügytan. A nemzetgazdaságtan és irodalma történetére vonatkozó függelékkel. Debreczen, 1893.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. III. évf. 48—52. és IV. évf. 1—6. szám.

Földrosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XX. évf.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVII. évf. 93—105. sz. és XVIII. évf. 1—11. szám.

Nagy Ferencz: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra. Második átdolgozott kiadás. III. füzet. Budapest, 1893.

Pölya Jakab: A községi hitelszövetkezetek feladata, vezetése és működése. Budapest. 1893.

Samson-Himmelstjerne H.: A parasztlak és nemesek elzűllése Oroszországban. Uspenszky A. J. és Terpigorjeff A. N. nyomán. Jogositott magyar fordítás. Budapest, 1893.

Arbeitsstatistik der deutschen Gewerksvereine (Hirsch-Duncker) für das Jahr 1891. Mit Erläuterungen herausgeg. von Max Hirsch. Berlin, 1892.

Auswanderung und Auswanderungspolitik in Deutschland. Berichte über die Entwicklung und den gegenwärtigen Zustand des Auswanderungswesens in den Einzelstaaten und im Reich. Im Auftrage des Vereins für Sozialpolitik herausgegeben von Prof. E. von Philippovich. Leipzig, 1892.

Brons B.: Der westfälische Kohlenbergbau und die an ihm Betheiligten. Hamburg, 1892.

Enneccerus C.: Die Steuerreform in Staat und Gemeinde. Marburg, 1892.

Fuisting B.: Das preussische Gewerbesteuergesetz vom 24. Juni 1891 und die Ausführungsanweisungen mit Erläuterung: Die geschichtliche Entwicklung der gewerblichen Besteuerung in Preussen und systematische Darstellung der Gewerbesteuer. Berlin, 1892.

Jahresberichte der k. u. k. öst.-ung. Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Stat. Departement im k. k. Handelsministerium. XX. Jahrgang. 1892. VIII. (XLVII. Band der »Nachrichten über Industrie, Handel u. Verkehr«.) Wien, 1892.

Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gesamtgebiete der Agriculturchemie. Neue Folge. XIV. 1891. Unter Mitwirkung genannter Autoren herausg. von (Prof. Dr.) A. Hilger und Th. Dietrich. Berlin, 1892.

Haimisch Michael: Die Zukunft der Deutsch-Oesterreicher. Eine statistisch-volkswirtschaftliche Studie. Wien, 1892.

Hansi G.: Grundbesitz und Grunderedit nach Einführung des Grundbuchs und der Grund- und Gebäudesteuerbücher in Preussen. Striegau, 1892.

Klingmüller, Statistik der Anstellungs und Gehaltsverhältnisse der deutschen Gemeindebeamten im Jahre 1892. Nach ämtlichen Angaben bearbeitet. Berlin, 1892.

Kriminalstatistik für das Jahr 1890. Bearb. im Reichs-Justizamt und im kais. statist. Amt. Statistik des deutschen Reichs. Neue Folge. Band 58. Berlin, 1892.

Krönig F.: Die Verwaltung der preussischen Staatseisenbahnen. II. Besonderer Theil. Breslau, 1892.

Mischler, Prof. Dr. Ernst, Handbuch der Verwaltungs-Statistik.

Mittheilungen der Grossherzoglich hessischen Centralstelle für die Landesstatistik. 22. Band. Nr. 507—534. Jan.—Decz. 1892. Darmstadt, 1892.

Neulurg C.: Goslars Bergbau bis 1552. Ein Beitrag zur Wirtschafts- und Verfassungsgeschichte des Mittelalters. Hannover, 1892.

v. Poschinger H.: Die deutschen Consularverträge. Die wirtschaftlichen Verträge Deutschlands. Band I. Berlin, 1892.

Sonnenschein S.: Die finanzielle Sicherstellung des Lokalbahnbaues in Oesterreich. Wien, 1892.

Statistik des auswärtigen Handels des österr.-ung. Zollgebiets im Jahre 1891. Verfasst und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. II. Band. (Waaren Ein- und Ausfuhr im freien Verkehre.) III. B. (Vermerkverkehr, Waarendurchfuhr). Wien. 1892.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1892. Zusammeng. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XIII. Heft. Waaren Ein- und Ausfuhr im Monate December 1892. Wien, 1893.

Stegemann R.: Aus der Praxis der Handelskammern. Beiträge zur praktischen Nationalökonomie. Band I. Oppeln, 1892.

Verbesserung der Wohnungen, die Vorberichte und Verhandlungen der Conferenz vom 25. und 26. April 1892 nebst Bericht über die mit derselben verbundenen Ausstellung. Berlin, 1892.

Verhältnisse, Die, der Landarbeiter in Nordwestdeutschland, Württemberg, Baden und in den Rheinlanden. Geschildert auf Grund der vom Verein für Sozialpolitik veranstalteten Erhebungen. Leipzig, 1892.

Verkehr, der auf den deutschen Wasserstrassen im Jahre 1891. Herausgegeben vom kaiserlichen statist. Amt. Statistik des deutschen Reichs. Neue Folge. Band 63. Berlin, 1892.

Verwaltungsbericht des Rathes der kön. Haupt- und Residenzstadt Dresden für das Jahr 1891. Dresden, 1892.

Weiss A. Maria: Sociale Frage und sociale Ordnung oder Institutionen der Gesellschaftslehre, Theil I. Freiburg, 1892.

Album de statistique graphique de 1892. Ministère des Travaux publics. Paris, 1892.

Bellom Maur.: Les lois d'assurance ouvrière à l'étranger. Tome I.: Assurance contre la maladie. Paris, 1892.

Bouchot H.: Le luxe français. L'Empire. Illustration documentaire d'après les originaux de l'époque. Evreux, 1892.

Grandeau L.: Études agronomiques. 6e série. Paris, 1892.

Grandgeorge G.: Les industries textiles de la France en 1891 et la baisse des matières premières. Rapport présenté au nom de la 4-e section de la commission permanente des valeurs de douane. Paris, 1892.

Malon B.: Précis historique, théorique et pratique de socialisme. Paris, 1892.

Laurent H.: Les caisses d'épargne et de prévoyance depuis leur origine jusqu' à nos jours. Tome. II. 2ième partie: Législations française et étrangère. Pithiviers, 1892.

Placement, le, des employés, ouvriers et domestiques en France, son histoire, son état actuel, avec un appendice relatif au placement dans les pays étrangers. Paris, 1893.

Statistique de la production de la soie en France et à l'étranger. XXI-e année. (Récolte de 1891.) Lyon, 1892.

Typaldo-Bassia A.: La protection industrielle et le nouveau régime douanier. Paris, 1893.

Vignon L.: La France et l'Algérie. Paris, 1893.

Annual Report of the Chief of the Bureau of Statistics upon the Foreign Commerce of the United States for the year ending June 30, 1892. Washington, 1892.

Garnier R. M.: History of the English landed interest: its customs, laws and agriculture. London, 1892.

Pagani, C.: Della fattura commerciale. Torino, 1892.

FÖLHIVÁS A KÖZÖNSÉGHEZ A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS TÁRGYÁBAN.

A magyar állam megalapításának ezredik évfordulóját készül megünnepelni a nemzet.

Hazánk törvényhozása elhatározta, hogy az ezredéves ünnepélyek keretében országos kiállítás tartassék.

Ő cs. és apostoli királyi Felsége, legkegyelmesebb Urunk és Királyunk ezen kiállítás védnökségét elfogadni kegyeskedett.

A törvény e kiállításnak 1896-ban, Budapesten, az illetékes miniszterek és egyéb szakkörök közreműködésével leendő rendezését reám ruházta.

Kettős célja lesz ezen kiállításnak.

Első sorban emlékeztetni a nemzetet az ezredéves mult nagy eseményeire és alkotásaira és megmutatni a külföldnek is, hogy a magyar nemzet hasznos tagja volt az európai népcsaládnak a haladás együttes munkájában.

Második feladata a kiállításnak az lesz, hogy megismerjük a magyar államot alkotó összes erőket; megismertessük önmagunkkal és az idegenekkel a szellemi, anyagi és erkölcsi téren való munkálkodásnak összes vívmányait.

Felhivom az ország minden polgárát, hogy ezen feladatban a kormányt hazafiúi lelkesedéssel támogassa és hozzájáruljon a nagy nemzeti mű sikeréhez.

Része fog jutni az ország minden polgárának a munkában, valamint része lesz a sikerben is.

A kiállítás sikere által növekedni fog hazánk tekintélye és fokozott lelkes bizalommal fogunk haladni a nemzeti megerősödés nagy munkájában.

A kiállítás programja felöleli a nemzeti munka minden nyilvánulását; tervezete megadja a kereteket mindazok számára, a kiknek ösei, vagy a kik maguk bármely téren tevékenykedtek.

A törvényhatóságok, a városok és a családok, melyekhez történelmi emlékek fűződnek, állítsák ki az okmányokat. műtárgyakat. ereklyéket, melyek nagy események. virágzási korszakok emlékét kelthetik fel; melyek jellemzik állami szervezetünk, ősi alkotmányunk és önkormányzati életünk fejlődésének menetét, a magánéletnek egyre gyarapodott igényeit és a nemzeti erő egyéb megnyilatkozásait.

Az egyházak mutassák be működésük és tevékenységük tanujeleit, történelmi emlékeiket, melyekre kegyelettel tekint a nemzet és a művészet remekeit, melyeknek megalkotása, gyűjtése és megőrzése az ő érdemük.

A tudósok, a művészek, az írók, a tanférfiak, szóval a nemzet szellemi fejlődésének összes tényezői mutassák be az eszközöket, melyekkel egy évezreden át a felvilágosodást és a nemes izlést terjesztették s a nemzet erkölceit megnememesíteni igyekeztek.

Mutassuk be, hogy Európa éléstárának földjét hogyan munkáltuk a multban, mint haladtunk mindig a korról és miképen érvényesítjük ma a tudomány vívmányait, hogy a nemzeti termelést fokozzuk.

Tér jut a hazai ipar összes tényezőinek, melyek a multban nem egyszer versenyeztek a nyugot legkitünőbb szaktársaival.

Tárják fel szorgalmuk és ügyességük műveit. Az elmúlt századok mestereinek remekeit, a napról-napra

izmosodó és gyarapodó modern gyári ipar termékeit állítsuk sorba, hogy tanuságot tegyenek a magyar munka, a magyar vállalkozó szellem erejéről és versenyképességéről.

A kormány gondoskodni fog, hogy a nemzeti munka méltó keretben legyen bemutatva, hogy a kiállítók erkölcsi sikerét előmozdítsa.

Tárja ki mindenki szorgalma, izlése, leleményessége eredményeit.

Lépjünk mindnyájunk sorompóba, a kik dolgozunk észszel, kézzel vagy géppel, egyért — a hazáért!

Ám lássa a mai nemzedék, miket teremtettek az apák az úttörés súlyos viszonyai között; ám érezzük át, hogy az ősök veritéke árán megtört sima uton milyen feladatok hárulnak reánk és a jövőndő nemzedékekre!

Nagy, ritka családi ünnep lesz az, melyet még nem sok nemzet ülhetett meg.

Gyűljön a nemzet oda a felséges uralkodó köré, a ki hazánkat oly atyai gonddal és bölcseséggel vezette az áldásos béke utjain, a haladásnak magaslatára és a ki — egy dicső ezredéves mult hű letéteményese — oda vezeti a magyar népet egy szebb évezred küszöbére!

LUKÁCS BÉLA,

KERESKEDELEMÜGYI M. KIR. MINISZTER.

A MAGYAR NYELV HÓDÍTÁSA AZ UTÓBBI TIZ ÉV ALATT.

(Felolvastatott a magyar tud. Akadémia II. osztályának 1893. évi márczius hó 6-án tartott ülésében.)

Szinte közmondássá vált, hogy hazánknak az újabb alkotmányos korszak negyedszázada alatt évszázadok mulasztását kellett pótolnia. Ezt többnyire a közgazdasági viszonyokra s főleg ipari elmaradottságunkra értik, ritkábban a közművelődési állapotokra s csak kivételesen arra a mulasztásra, mely a nemzeti kultúra egyik főtényezőjének, a nyelvi egységnek megteremtése körül történt.

A lefolyt negyed század hazánk gazdasági fejlődésében valóban bámulatraméltó eredményt mutathat fel. Meg lehetünk elégedve a közműveltség haladásával is; de vajjon mekkora lépést tettünk a nemzeti egység felé? Erre a fontos kérdésre igyekszem megfelelni a két legutóbbi népszámlálás adatai alapján.

Általánosan ismert szomorú tény, hogy a szomszéd Ausztriát kivéve nincs egyetlen európai állam, melynek népe nyelvi tekintetben annyira meg volna oszolva, mint Magyarországé. Nem szabad azonban felednünk, hogy azok a nyugot-európai államok, melyeknek nyelvi egysége ma már oly teljes, korántsem állanak ethnografailag egységes néptörzsekből. Hányféle népséget halmozott ott is termékenyítő iszap gyanánt egymás fölé a népvándorlások zavaros áradata s hány évszázadnak kellett lefolyni, míg a különböző népeknek lassanként összeolvadt keverékéből, mint öserejű termő talajból, kisarjadt a nemzeti nyelv és kultúra egész gazdag pompájában.

A történelem igazolja, hogy az a vegyi folyamat, mely máshol a különböző népfajokból egységes nemzeteket alkotott,

hazánkban is erélyesen működött. A honfoglaló magyarokkal bejött kunok és oroszok, az itt talált bolgár, szlovén és más néptörédek, a későbbi besenyő- és kuntelepek csakhamar beolvadtak az uralkodó fajba s ugyanez volt a sorsuk a kisebb rajokban érkező német telepeseknek is, kik legfőlebb a városokban őrizték meg hosszabb időn keresztül nemzetiségüket.

Hazánk azonban, kelet és nyugot határán, a nyugoti polgárosodás és a keleti barbárság küzdelmeinek százados harcsterén, a hosszú harcok alatt megritkult népességét oly gyakran s oly nagy mértékben volt kénytelen idegen gyarmatosokkal pótolni, hogy a magyar faj végtére sem volt képes magában felolvasztani az idegen ajkú tömegeket.

Ezek tisztázott tényei ugyan hazánk történetének, de azért Magyarország népesedésének története jóformán még parlagon hever s megközelítőleg sem ismerjük hazánk népszámát a különböző korszakokban, sem pedig azt, hogy a nyelvhatárok mikor, hol és miért tolódtak el s hol és mily arányban történt az idegen népfajok áthasonulása.

Történetíróink a honalapítás ezredéves ünnepére alig választhatnának hálásabb tárgyat, mintha megírnák Magyarország népesedésének történetét, különös súlyt fektetve a nyelvi viszonyok változására. A mult tanulságaiból sok becses okulást merithetnénk a jövőre s a mai magyar nemzet alakulásának valódi ismerete nem egy balvéleményt oszlatna el, ugy a külföldön, mint benn a hazában.

Abban senki sem kételkedik, hogy a mai magyar nemzet ereiben nem csörgedez vegyületlenül a honalapító ősök vére. De mily mérvű volt ez a vegyülés, arra ma senki sem tud szabatos választ adni. A kik a kizárólagosságban keresik egy nemzet dicsőségét, azok ezt a keveredést kicsinyleni szeretik s a magyarság összefüggő nagy tömegét minden idegen vérgyülettől tisztának tartják; a kik azonban magasabb, egyetemesebb szempontból tekintik a magyar nemzet világtörténeti küldetését, azok nem hisznek a szittya-magyarságban s nem is örülnének annak. A történelem, hiszszük, ki fogja mutatni, hogy a mai magyar nemzet, bár Árpád fiainak kis csoportja körül jegecedett, épügy különböző népfajok asszimilációjából alakult, mint akár az angol vagy a francia s nem áll a költő mondása, hogy a magyar »testvértelen ága nemének«, mert vannak testvéreink; testvéreink a körülöt-

tünk, velünk együtt élő népfajok s nemcsak a közös haza földje, hanem a vér közössége is összefűz velük.

Szerintünk éppen ez a jövőnek legbecsesebb záloga. A magyar génusz, mely hivatva van, hogy e haza minden népének árnyékot adjon, nem gyökerestől jött Ázsiából, mint a czédrus az alvó pathmoszi látnok fejéhez, legfőlebb magvát hoztuk onnan; de itt csirázott, itt hajtott ki, itt nőtt nagyra; termő talaját az a magyar nemzet képezte, mely valamennyi hazai népfaj vegyülékéből állt elő, s mint a hogy a nemes bornak színét, zamatát, tüzét főleg a talaj adja meg, úgy a magyar nemzeti génuszban benne van mindazon népfajok erénye s szellemének kivonata, melyek e haza földét lakják. Ez megkönnyíti a nemzeti egység munkáját, mert ha más ajkú honfitársaink átolvadtak a magyar nemzet testébe és vérébe, az nem idegen tengerbe való elmerülés, hanem a rokon elemek egyesülése mindkét fél javára és előnyére.

A pártatlan s az eredményeket és azok hatását elfogulatlanul mérlegelő történelem valószínűleg azt is ki fogja mutatni, hogy nem egyszer a mi legnemzetibb színben tűnik fel, éppen az szolgál a nemzeti ügynek legnagyobb ártalmára. Előttém kétségtelennek látszik, — bocsánat, hogy a statisztikus elég merész a történetírók jogával élni, — hogy nemzetiségi bajainknak kútforrása az, hogy a mohácsi vész után Magyarország nem csatlakozott osztatlanul a Habsburg-dinasztiához s egy nagyravágyó, de tehetetlen nemzeti árnyék- király kedvéért elhintette hosszú századokra a kölcsönös gyanú és viszálykodás magvát. Politikai szükség volt, hogy a hódító ozmán hatalommal szemben az osztrák tartományok ereje Magyarországhoz csatoltassék. Mátyás király politikájának is ez volt a sarkpontja s ha »Zápolya öldöklő századja«, hogy Berzsényink szavaival éljek, meg nem akadályozza ennek a csatlakozásnak gyors és békés keresztülvitelét, minden valószínűség szerint elkerülhetjük a másfélszázados török igát, nem változnak Magyarország legvirágzóbb részei sivatag pusztasággá s nem fogy meg oly kétségbeejtőleg a magyarság.

De a nemzet és dinasztia között elhintett bizalmatlanságnak káros következménye nemcsak ebben nyilatkozott. Az uralkodóház, évszázadokon keresztül éppen a legtisztább magyarsággal látván magát ellentétben, sőt gyakran véres viszály-

ban, a helyett, hogy a magyarságot erősíteni igyekezett volna, inkább ellensúlyozni, sőt gyöngíteni törekedett, idegen elemek pártolásával s a nemzetiségi aspirációk felköltésével. Ez a legfőbb forrása nemzetiségi bajainknak s ez az oka, hogy egyáltalán nemzetiségekről kell beszélnünk, sőt még törvényeink is nemcsak nyelveket ösmernek, hanem a magyaron kívül nemzetiségeket is. Másként alig lehet megmagyarázni a nemzetiségi aspirációk életrekelését. Magyarország egy ezredéven keresztül, bár nem egy nyelvű, de egységes állam volt, egységesebb, mint akármelyik európai állam a közép-korban. Idegen ajkú honfitársaink nem leigázott nemzetek, kikben a mult hagyományai táplálhatnák a külön nemzeti öntudatot, hanem jövevények, kiket a magyar hon gyermekül fogadott s bőkezűleg részesített mindazon jogokban és előnyökben, melyekben tulajdon gyermekeit, sőt gyakran még nagyobb kedvezésekben is. Hogy keletkezhettek volna ily alapon külön nemzetiségi jogok és követelések, ha a nemzet és korona között meg lett volna mindig a teljes összhang és bizalom?! Keserű tapasztalatok árán szerzett becses tanulság ez, vajha minden magyar ember szívébe kitörülhetetlenül be volna vésvé.

A statisztikusnak, ki a jelen állapotok, vagy legfőlebb a közelmult képét mutatja fel, mintegy tükörben, nem lehet feladata, hogy a mult idők tanulságait szólaltassa meg, szükségesnek láttam azonban, mielőtt tulajdonképeni tárgyamba kezdtem volna, pár vonással megjelölni azt, a szerintem egyedül helyes szempontot, a melyből nemzetiségi viszonyainkat tekinteni kell.

A magyarság korábbi számáról megbízható adataink nincsenek. Schwartzner, a magyar statisztikusok Nesztora, a mult század végén és a jelen század első tizedében kiadott nagybecsű munkájában, még hozzávetőleg sem merte megbecsülni a magyarság számát, csak azt mutatta ki, hogy hány községben laktak magyarok s hányban más nyelvűek. Ezt azonban, tudva, hogy mennyire különböző Magyarország községeinek lélekszáma, számítási kulcsul egyáltalán nem fogadhatjuk el. Az első tájékoztató adatot 1840-ből, hangyaszorgalmú statisztikusunk Fényes Elek nyujtotta, ki egyházi névtárakból állította össze roppant fáradsággal úgy a hitfelekezeti, mint a nemzetiségi adatokat, s az 1850-iki nép-

számlálás meglepőleg igazolta munkájának bámulatos pontosságát.

Fényes, a Magyarbirodalom 12,880.000 lélekre becsült összes népességéből a magyar nyelvűek számát 4,812.759-re tette. Akkor még azonban ő is azt a hibás álláspontot foglalta el, hogy a zsidó vallásúakat külön nemzetiségnek tekintette. Ez megnehezíti ugyan az összehasonlítást az újabb adatokkal, de lehetetlenné nem teszi, megközelítőleg kiszámíthatjuk az akkori zsidóságnak magyar anyanyelvű részét, a melylyel a magyar ajkúak ötven év előtti létszáma 4,912.000-re emelkedik.¹⁾

Az 1850-ki népszámlálást az abszolút kormány nemzeti-ségi tekintetben bármily erőszakosan s reánk nézve ellenséges irányzatossággal hajtotta is végre, az eredményt valami jelentékenyen még sem volt képes meghamisítani; mert a 13.191,553-at tevő összes polgári népességből — a külön nemzetiség gyanánt kimutatott zsidókat ismét aránylagosan felosztva — 4,942.000 esett a magyarokra, mely szám meglehetősen összevág a Fényes által egy évtizeddel korábban kiderített eredménynyel, körülbelül csak 100.000-rel kevesebb, mintha a Fényes-féle adatok és az időközi szaporodás alapján számítjuk ki.

Az 1857., valamint az 1869. évi népszámlálás mellőzte a nemzetiségek kutatását, de az utóbbi által konstatált lélekszámból, a tanköteles gyermekeknek anyanyelv szerinti megoszlását véve alapul, boldogult Keleti Károly kiszámította Magyarország nemzetiségeinek akkori létszámát s e számítás helyességét az 1880. évi népszámlálás ép úgy igazolta, mint Fényes Elekét a 1850-ki. Keleti számítása ugyan, csak az anyaországra vonatkozik, sőt az akkori magyar végvidékekre sem terjedt ki, a hézagot azonban s a számítás némely hibáit Jekelfalussy már 1884-ben kijavította s az egész magyar államban a magyar anyanyelvűek 1869. évi létszámát 6,160.000 lélekre tehetjük.

1880. és 1890-ből már pontos népszámlálási adatok áll-

¹⁾ Kétségtelen, hogy a zsidóság a negyvenes években nyelvre korántsem volt annyira magyar, mint mai napság, s ha tekintetbe vesszük magyarosodásuk mérvét, aligha tévedünk, ha az 1840-ben Magyarországon lakott 244.000 zsidónak 40%-át számítjuk magyarnak, a mi 97.600 vagy kerekszám 100.000 léleknek felel meg.

nak rendelkezésünkre, úgy hogy a magyarság félszázados fejlődését egy pár közbeeső mérföldmutatóval megjelölve, meg lehetős hitelességgel megállapíthatjuk:

Év	Összes népesség	Magyar anyanyelvűek		Más anyanyelvűek	
		száma	%	száma	%
1840-ben	12,880.406	4,812.759	37 ³⁶	8,067.647	62 ⁶⁴
1869-ben	15,417.327	6,160.000	39 ⁹⁶	9,257.327	60 ⁰⁴
1880-ban	15,642.102	6,445.487	41 ²¹	9,196.615	58 ⁷⁹
1890-ben	17,349.398	7,426.730	42 ⁸¹	9,922.668	57 ¹⁹

Év	Magyar anyanyelvűek		Más anyanyelvűek	
	számszerint	%	számszerint	%
1840-ben	—	—	—	—
1869-ben	1,347.241	27 ⁹⁹	1,189.680	14 ⁷⁵
1880-ban	285,487	4 ⁶³	— 60.712	— 0 ⁶⁶
1890-ben	981.243	15 ²²	726.053	7 ⁸⁹
Összesen 40—90-ig	2,613.971	54 ³¹	1,855.021	22 ⁹²

E szerint a magyar anyanyelvűek száma az egész Magyarbirodalomban 1840-től 1890-ig 4-s millió lélekről 7-4 millióra emelkedett s míg egy félszázaddal ezelőtt az összes népességnek csak 37⁰/o-át tette, újabban már közel 43⁰/o-át. Ennek megfelelőleg a más ajkúak számaránya 63⁰/o-ról leszállt 57⁰/o-ra. A magyarság ez öt évtized alatt 2,614.000 lélekkel, vagyis 54³¹⁰/o-kal szaporodott, míg a többi nemzeti-ség együttesen csak 1,855.000-rel vagyis 22⁹²⁰/o-kal.

A magyarságnak az összes népességben elfoglalt szám-arányát nagyon csökkentik a társországok, mert a magyar anyanyelvűek Horvát-Szlavonországban, a Dunántúlról és Bács megyéből újabban megindult nagymérvű bevándorlás daczára, csak 3¹⁵⁰/o-át teszik a népességnek. Magában az anyaországban a magyar anyanyelvűek az utóbbi tiz év alatt 46⁶³⁰/o-ról 48⁶¹⁰/o-ra emelkedtek s ha a fejlődés csak olyan marad is, minő a lefolyt évtizedben volt, az 1900-iki népszámlálás már konstatálni fogja, hogy, a mi után oly régóta vágyódunk, a magyarság elérte az abszolút többséget.

Ha nem ragaszkodunk az anyanyelvnek kissé szűkkörű fogalmához, hanem a magyarul tudás tágabb kritériumát fogadjuk el, az abszolút többséget már 1880-ban elértük. Sokan kárhoztatják is, hogy a népszámlálás az anyanyelvet tudakolja s egyenesen hátrányosnak tartják ezt a magyarság létszá-mára nézve. Megengedjük, hogy félreértésből vagy a betűhöz

való merev ragaszkodásból történtek is tényleg kisebb hibák, ezek azonban oly jelentéktelenek lehettek, hogy az eredményen egyáltalán mit sem változtattak, legfőlebb az ellenkező irányú hibák kiegyenlítésére szolgáltattak. Ha bármely más alakban tudakoltuk volna a nemzetiséget, akkor is történtek volna hasonló, vagy még nagyobb hibák.

Az bizonyos, hogy némi ingadozás kikerülhetetlen ott, hol a különböző nemzetiségek vegyesen laknak, összeházasodnak s két nyelven beszélnek egyenlő jól; valamint ott is, hol nyelvi tekintetben átalakulás folyik. Egy magyarosodó s a magyarosodásnak már meglehetősen fokán álló tót községet például, gyakran egyenlő joggal lehet számítani tót vagy magyar anyanyelvűnek s minthogy a köznépben a nemzeti öntudat nem igen van kifejlődve, többnyire a számláló ügynök tetszésétől függ, hogy ide, vagy oda számítja-e. Innen van az, hogy a magyarosodásnak ugyanazon fokán álló községek egyik vidéken túlnyomólag tótnak, másik vidéken túlnyomólag magyarnak számítattak.

Ez kétségekivül rontja az egyöntetűséget, de szerencsére megvan a correctivuma az anyanyelven kívül beszélt más nyelvek kimutatásában, melyet ugy az 1880., mint az 1890-ki népszámlálás szintén feldolgozott. A kettő együtt, a magyar anyanyelvűek és a magyarul is beszélő más ajkúak száma, mutatja voltaképen a magyarság térfoglalását, mert a ki magyarul tud, az részese a magyar kulturának s a kultura közössége ép oly fontos összetartó kapocs, mint az állami közösség érzete.

Adataink kiterjednek ugyan a társországokra is, mint-hogy azonban az 1868. évi horvát kiegyezés, a magyar anyaország és a drávántúli megyék közt megszakította a kultura egységét, első sorban a szűkebb értelemben vett Magyarországra leszünk tekintettel s csak itt-ott térünk ki a horvát-szlavonországi állapotokra. Az anyaországban az 1880-ki népszámlálás az idegen ajkúak között 817.668 magyarul is beszélőt talált, az 1890. évi pedig 1,077.892-öt, és így az összes magyarul beszélők száma akkor 7²² millióra, az egész népességnek 52⁶⁰/0-ra, újabban pedig 8⁴³ millióra, vagyis 55⁷⁴/0-ra rúgott. Az idegen ajkúaknak akkor 11⁵⁷/0 ka beszélt, most 13⁸⁶/0-ka tud magyarul s míg a magyar anyanyelvűek száma 10 év alatt 14⁸⁸/0-kal növekedett, a magyarul is tudó más

ajkúaké 31.33⁰/o-kal, a magyarul beszélők összes száma pedig 17.41⁰/o-kal.

Ez elég szép haladásnak látszik, de ha adatainkat közelebbről tekintjük, kielégítőnek még sem mondható. A cél úgy állami szempontból, mint az idegen ajkúak anyagi és szellemi boldogulása érdekében az, hogy lassanként a haza minden polgára elsajátítsa a magyar nyelvet. Ez volt a törvényhozás intentiója is, midőn megalkotá a magyar nyelv tanításáról szóló 1879: XVIII. t.-cikket s ennek megfelelőleg évről-évre fogyni kellene azok számának, a kik az állam hivatalos nyelvét nem beszélik. Adataink azonban mást mutatnak. Igaz, hogy a lefolyt tiz év alatt a magyarul tudó idegen ajkúak száma közel 280 ezerrel szaporodott, de az idegen ajkúak összes szaporodása viszont (ide nem számítva Horvát-Szlavonországot) 721 ezerre rúgott, úgy, hogy a magyar anyaországban 1890-ben 441 ezerrel több oly egyén találtott, ki az állam hivatalos nyelvét nem beszélte, mint tiz évvel korábban. Az egyes országrészek és megyék között természetesen roppant eltéréseket látunk. A Duna jobb partján, a Duna-Tisza közén és a Tisza jobb partján, a magyarul is beszélők száma erősebben gyarapodott, mint az idegen ajkúak összes száma s így ezekben az országrészekben a magyarul nem beszélők némileg megapadtak; a Duna bal partján azonban 19 ezerrel, a Tisza bal partján 49 ezerrel, Erdélyben 72 ezerrel, a Tisza-Maros szögében pedig 87 ezerrel szaporodott a magyarul nem beszélők száma. Legrosszabb az arány a túlnyomólag oláh ajkú megyékben, mint pl. Krassó-Szörényben, Hunyadban, Alsó-Fehérben, stb. Nem érdektelen, hogy a 25 törvényhatóságú város közül csak az egyetlen Szabadkában volt nagyobb az idegen ajkúak összes, mint a közöttük magyarul is beszélők száma; Szabadka ellentététül ki kell emelnünk Budapestet, hol daczára az óriás fejlődésnek s az emelkedő ipar következtében az idegenek nagy mérvű beözönlésének jelenleg 11 ezer lélekkel kevesebb azok száma, kik magyarul nem beszélnek, mint egy évtizeddel ezelőtt volt.

A javulás a városokon kívül különösen az erős magyar többségű megyéknél mutatkozik, mint a hogy általában az idegen ajkúaknak ott beszél legnagyobb perzentje magyarul, a hol a magyarok számaránya legerősebb. Az egyes megyékre itt nem terjeszkedhetünk ki, de a hét országrészből párhuzamba

állítjuk a magyar anyanyelvűek százalékát az idegen ajkúak közül magyarul is beszélők százalékával.

A Duna-Tisza között az összes népességnek $73\cdot36\%$ -a magyar s itt az idegen ajkúak közül $28\cdot26\%$ beszél magyarul is, a Duna jobb partján magyar anyanyelvű: $68\cdot48$, magyarul is tudó $24\cdot01\%$; a Tisza bal partján magyar $59\cdot18$, magyarul is tudó $17\cdot94\%$; a Tisza jobb partján magyar $44\cdot92\%$, magyarul is tudó $12\cdot80\%$; Erdélyben magyar $31\cdot00$, magyarul is tudó $9\cdot44\%$; a Duna bal partján magyar $27\cdot64$, magyarul is tudó $9\cdot09\%$; végre a Tisza-Maros szögében $17\cdot25\%$ magyar anyanyelvű mellett az idegen ajkúak között $7\cdot99\%$ magyarul is tudó találtatott.

A hol az idegen ajkúak kisebb számmal, elszórva laknak vegyesen a magyarokkal, ott a magyar nyelvet már jelenleg is legnagyobb részük beszéli. Így például Csongrád megyében 87 , Hajdú megyében 85 , Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 82 , Hevesben 75 , Győr megyében 70% beszél magyarul is, hol azonban az idegen ajkúak zárt tömeget képeznek, ott még az erős magyar többségű megyékben is, csak nagyon mérsékelten terjed a magyar nyelvismeret, például a háromnegyedrészben magyar ajkú Zala megyében az idegen ajkúaknak csak 16% -ka beszél magyarul.

Az idegen ajkúaknak legkisebb petcentje beszél magyarul Krassó-Szörény megyében, csak $2\cdot64$, azután következik Trencsén vármegye $2\cdot80\%$ -kal. Tíz százaléknál kevesebb az idegen ajkúak között magyarul beszélő az ország északnyugati karéjában, Pozsonytól Sárosig, a határmegyéken kívül ide tartozván Liptó és Turóc megye is. Zemplén, Ung és Beregben némileg kedvezőbb az arány, minthogy e megyék déli része magyar ajkú, de már Máramaros és Besztercze-Naszód megyékben ismét tíz százalék alá süllyed, itt a határon megszakítják a sort a székely megyék, de a magyar nyelvre nézve oly sötét terület nem szakad meg, hanem folytatódik Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér megyékkel s a határ mentén Fogarastól Torontálig ide tartozik valamennyi megye, sőt ha Arad várost kiveszszük a vármegyei összegből, mint imént Kolozsvárral tettünk, még Arad megye is.

Az ország 63 megyéje közül a magyar anyanyelvűek 28 -ban érik el az abszolút többséget, az összes magyarul beszélők ellenben 33 -ban. A megyék előbbi csoportja 1880 . óta

egygyel, Vas megyével, az utóbbi csoportja pedig hárommal Zemplén, Bereg és Bács megyével szaporodott.

A magyar nyelv abszolút többsége (a magyar ajkúakat és a magyarul is tudó idegeneket együtt véve) területileg két részre szakad; a nyugoti rész magában foglalja az egész Duna jobb partját (Moson kivételével), az egész Duna-Tisza közét, a felvidék alsó megyéit s a Tiszavidék túlnyomó nagyrészét. Nem tartozik hozzá az éjszaknyugati félkör Mosontól Sárosig. Éjszakeleten Ung megye képez benne egy kis szigetet. Éjszakeletre Ugocsa és Máramaros; keletre és délkeletre pedig Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, Torda-Aranyos, Arad és Torontál határolják. A nevezett megyékkel, keletre és délkeletre megszűnik a magyar nyelv abszolút uralma s csak az ország keleti sarkán a négy székely megyében vergődik ismét túlsúlyra.

Legrosszabbul áll a magyar nyelv ügye Árvában, hol a magyar anyanyelvűek és a magyarul is tudó más ajkúak mindössze csak 4.57^o/0-át teszik a népességnek, 10°/0-nál kevesebb még a magyarul tudók száma a következő megyékben: Liptóban, Trencsénben, Turóczban, Sárosban, Beszterce-Naszódban, Fogarasban, Szebenben és Krassó-Szörényben. Ezek hátrább állanak magyarság tekintetében, mint Horvát-Szlavonország több megyéje.

Nem akarunk, a mint már fentebb is említettük, a társországok nemzetiségi viszonyaival tüzetesebben foglalkozni, mert tételes törvényeink következtében a Drávánál megszakad a magyar állami nyelv uralma. Minthogy azonban az utóbbi évtized alatt a Dunántulról és Bács megyéből a kivándorlás a három szlapon megyébe, sőt Belovár-Kőrösbe is rendkívüli arányokat öltött, nem tehetjük, hogy legalább egy futó tekintetet ne vessünk az ottani viszonyokra.

Az 1880-ki népszámlálás Horvát-Szlavonországban még csak 41.417 magyar anyanyelvűt talált, az 1890-ki ellenben 68.794-et, rövid tíz év alatt tehát számuk 66.10^o/0-kal növekedett. Verőcében 26.618, Szerémben 20.854, Pozsegában 9.429, Belovár-Kőrösben pedig 8.424 magyar anyanyelvű találtatott, mely utóbbi megyében 1880-ban még alig volt összesen ezer magyar ember. De nemcsak az anyanyelv, a nyelvismeret is fontos, mert ebből is vonhatunk némi következtetést arra, hogy Horvát-Szlavonországba szakadt véreink mennyire állanak

ellent a horvátosító iskola és a horvát-szerbekkel való érintkezés hatásának. 1880-ban a magyar ajkúak közül 20.491, vagyis az összes számnak 49.49⁰/0-a, 1890-ben pedig 33.834, vagyis az összes számnak 49.15⁰/0-a tudott horvátul vagy szerbül. Az arányszám tehát változatlan maradt, körülbelül fele tudott akkor is, most is horvátul a társországokban élő magyaroknak. De a változatlan arányszám, az emelkedő abszolút számmal karöltve, mégis azt mutatja, hogy az elhorvátosodás nagy sikerrel folyik, mert az 1880-ban Horvát-Szlavonországban talált magyarok túlnyomó többsége régi lakos volt már ott s a huzamosabb idő alatt elég alkalmat nyílt megtanulni a horvát nyelvet, ellenben az 1890-ben talált magyar ajkúaknak tetemes része új jövevény volt, ki többnyire a horvát nyelv ismerete nélkül vándorolt be s ha az erős bevándorlással lépést tudott tartani a horvát nyelv elsajátítása, úgy az csak egy hatalmas horvátosító áramlatnak lehet következménye. Különböztetésünknek némileg ellenpróbája is van, a horvát-szerb anyanyelvűek közül magyarul is beszélők számában. A horvát-szerbek közül 1880-ban még csak 6.696 beszélt magyarul, 1890-ben ellenben 15.776. Szó sincs róla, hogy a magyar nyelv ismerete a társországokban ily rohamosan terjedt volna, minden valószínűség a mellett szól, hogy a magyarul tudó horvátok szaporodását az ottani magyarok elhorvátosodása idézte elő, a kik beszélnek ugyan még magyarul is, de nem vallják már többé magukat magyaroknak s egy nemzedék alatt valószínűleg nemzeti nyelvüket is teljesen elfelejtik.

De ne időzzünk tovább ennél a sötét képnél, inkább térjünk át arra a fontos és örvendetes szerepre, melyet városaink játszanak a magyar nyelv terjesztése érdekében.

A hazai tudományosságának egyik kidőlt jelese, boldogult Keleti Károly, kinegyedszázados statisztikai működése alatt sok fontos igazságot derített ki, már régebben hangsúlyozta, hogy egészen téves az a hit, mintha városaink kevésbé volnának magyarok, mint a vidék, az 1880. évi népszámlálás adataiból kimutatta, hogy a magyar anyanyelvűek számaránya 20⁰/0-kal kedvezőbb a városi, mint a vidéki népességben s közöttük erős abszolút többséget képez a magyar elem. És azóta közkeletű igazsággá vált, hogy a városok a magyarosodásnak legfontosabb táborhelyei s városaink emelkedése egyértelmű a magyar nyelv és kultúra terjedésével.

A legutóbbi népszámlálás eredménye még inkább igazolta városainknak ezt a fontos szerepét. Ma már a magyar anyanyelvűek arányszáma nem lúsz, hanem 23⁰/₀-al jobb a városi, mint a vidéki népességben, az utóbbinak csak 45⁰/₀-a magyar, a városok népességének ellenben 68⁰/₀-a. A vidéki népességben a magyarság 10 év alatt csak 12⁷³/₀-al szaporodott, a városokban ellenben 22⁸⁰/₀-kal, míg a más ajkúak szaporodása városainkban 3 perczentet sem tesz.

De nemcsak a magyar ajkúak, hanem a magyarul tudó más nyelvűek tekintetében is nagy a különbség. A vidéki népességben ezek egy évtized alatt 9²⁰/₀-ról 11⁴⁴/₀-ra emelkedtek, városainkban ellenben 27⁹⁴/₀-ról 35²⁷/₀-ra.

A vidéki népességben az összes magyarul tudók alig érik el az abszolút többséget (51²¹/₀), a városi népességben ellenben közel járnak a 80⁰/₀-hoz (79¹⁵). A rendezett tanácsú és törvényhatóságú városok közt e tekintetben alig van különbség, de van akkor, ha az idegen ajkúak közül magyarul beszélőket s azok szaporodását külön tekintjük. A törvényhatóságú városokban a más ajkú népességnek 38²²/₀-a beszél magyarul, míg ellenben a rendezett tanácsú városokban, daczára, hogy ezekben a magyar anyanyelvűek több mint két százalékkal erősebben vannak képviselve, csak 31⁵¹/₀-a; jelétül annak, hogy a városokban nemcsak a kölcsönös érintkezés, hanem az iskolák s egyéb kulturális intézmények is hathatósan működnek a magyarosodás érdekében s minthogy a nagyobb városokban ezek a tényezők nagyobb mértékben vannak meg, a magyarosodás is gyorsabban halad. Innen van az, hogy pl. Temesvárott, daczára annak, hogy a népességnek csak 26⁷³/₀-a magyar, a lakosságnak már abszolút többsége, 54²⁵/₀-a tud magyarul. A magyarul tudók a 25 törvényhatóságú város közül 20-ban képeznek abszolút többséget, 12-ben pedig a 90⁰/₀-ot is erősen meghaladják. Aránylag Verseczen beszél legkevesebb ember magyarul. Némi javulás ugyan itt is látszik Mert tiz év alatt 11⁰⁸/₀-ról 15⁶⁹/₀-ra emelkedett a magyarul tudók száma, de menynyivel lassúbb ez a fejlődés, mint a szépen magyarosodó Pancsován, hol a magyarul tudók 15¹⁸/₀-ról 25²⁸/₀-ra emelkedtek, sőt gyengébb, mint az alvidéknek a magyarságtól még távolabb eső pontján, Fehértemplomban, hol 12⁷³/₀-ról 20⁴¹/₀-ra szaporodott a magyarul beszélők száma.

A 25 törvényhatóságú város közül csak az egy Versecz,

az, hol a népességnek még 20⁰/0-a, még egy ötöde sem tud magyarul. A 106 r. tanácsú város között 10 ilyen találunk. Ezek a következők: Modor, Újbánya, Körmöczbánya, Korpona, Breznóbánya, Szepes-Olaszi, Szepes-Váralja, Bártfa, Szász-Sebes és Karánsebes. Legnagyobb részük a tót ajkú felvidékre esik, de azért nem mondhatjuk, hogy felső Magyarországon általában ily szomorúk volnának a viszonyok. Trencsén városban, tiszta tót vidéken 41·12⁰/0-a beszél a népességnek magyarul, Beszterczebányán 51·53, Lőcsén 34·43, Eperjesen 48·69⁰/0-a.

Ép oly fontos az ország keleti részében az idegen nyelvek tengerében elszórt városok szerepe. Ezek nagy részében a magyar nyelv ügye elég jól áll, Felsőbányán, Szilágy-Somlyóban, Zilahon, Kolozsvárott és Felvinczen a magyarul beszélők a népességnek 90⁰/0-át is meghaladják, Máramaros-Szigeten, Nagybányán, Deésen, Tordán, Szász-Régenben a 80⁰/0-ot is s még olyan félreeső s tiszta oláh vidéken is, mint Abrudbánya környéke, magában a városban, a népességnek abszolút többsége beszél magyarul.

De nemcsak a tényleges állapot érdekes az ily vidékeken, hanem a fejlődés is s e tekintetben az örvendetes és sajnálatraméltó tünemények váltakoznak egymással. Igaz, hogy Déván a magyar anyanyelvűek tíz év alatt 37·59⁰/0-ról 46·96⁰/0-ra, s az összesen magyarul tudók 54·73-ról 64·38-ra, Gyulafehérvárott a magyar ajkúak 35·31⁰/0-ról 42·63-ra, az összes magyarul tudók 47·12-ről 60·16⁰/0-ra emelkedtek. De viszont a magyar anyanyelvűek arányszáma Nagy-Enyedben 77·55⁰/0-ról leszállt 70·94⁰/0-ra, Szilágy-Somlyóban 83·12⁰/0-ról 80·50⁰/0-ra, Zilahon pedig 93·02-ről 92·55⁰/0-ra. Ez annál figyelemre méltóbb, mert egyidejűleg az összes magyarul beszélők számaránya változatlan maradt. Ily helyeken kétszeres éberséggel kellene figyelemmel kísérni a magyarság ügyét, mert ezeknek az exponált városainknak nem az a hivatásuk, hogy lassanként elmossa őket az idegen tenger, hanem hogy bástyái legyenek a magyarságnak s nagyobb értelmiségükkel olvasztó kemenczéivé váljanak a körülöttük fekvő műveletlen vidék salakos érczének.

Régóta ismert tény s ezt adataink is igazolják, hogy a nők sokkal makacsabban ragaszkodnak nemzetiségükhöz, mint a férfiak, sőt nemcsak a magyarosodás megy náluk nehe-

zebben, a magyar nyelvet is kevésbé sajátítják el. Lehet, hogy a női kedélynek és lelkiületnek is része van ebben, de főként mégis abban kereshetjük, hogy a nőknek, kik a háztartás vezetésére utalva, ritkábban forognak a nyilvános életben s nem érintkeznek annyit idegénekkel, kevesebb alkalmuk nyílik anyanyelvükön kívül más nyelv elsajátítására.

A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a nem magyar ajkú férfi-lakosságból 638 ezer, vagyis az összes számnak 16.74⁰/₀-ka beszélt magyarul, míg a női népességből csak 439 ezer, csupán 11.69⁰ o. E tekintetben egyetlen nemzetiség sem képez kivételt, bár eltérések kétségkívül forognak fenn, így a németek közt 100 magyarul tudó férfira 75 magyarul tudó nő esik, a tótoknál 72, ruthéneknél 65, oláhoknál 61, a szerbeknél 53, a horvátoknál 52, a vendeknél csupán 34.

Ezek elég kedvezőtlen arányszámok s több nemzetiség makacs ellenállását, olykor ellenszenvét a magyarsággal szemben, részben az magyarázza, hogy a nő, kinek a családi szellem irányítására oly nagy befolyása van, nagyon idegenkedik a magyar nyelvtől. De talán még nagyobb akadálya a magyarosodás terjedésének a magyar faj túlságos simulekonysága s az a könnyűség, a melylyel a vele együtt élő népfajok nyelvét megtanulja.

Érdekes szembe állítanunk azok számát, kik a különböző nemzetiségek közül magyarul is beszélnek, azokkal, kik a magyar anyanyelvűek közül az illető nemzetiségek nyelvét is beszélik. Magyarul beszél 500 ezer német, németül is 783 ezer magyar, magyarul 228 ezer tót, tótul 269 magyar, magyarul 180 ezer oláh, oláhsul 208 ezer magyar, magyarul 28 ezer ruthén, ruthénül 22 ezer magyar, magyarul 32 ezer horvát, horvátul 21 ezer magyar, magyarul 55 ezer szerb, szerbül 35 ezer magyar, magyarul 12 ezer vend, vendül csak 4 ezer magyar. Három nyelvvel szemben állunk tehát passivé, a némettel, tóttal és oláhval.¹⁾ Mind a három azonban egészen különböző szempont alá esik. A német nyelvet nem, német ajkú honfitársaink kedvéért tanuljuk, hanem azért, mert hazánkra nézve a nyugot-európai kultúra legfőbb közvetítője s így jóformán az egész középosztály igyekszik azt elsajátí-

¹⁾ Az arány tényleg még kedvezőtlenebb, mert a más ajkúaknál minden magyarul tudó számbavétellett; a magyaroknál ellenben csak az első helyen megnevezett idegen nyelv.

tani. De a németül is tudó magyarok nagy számát nemcsak ez magyarázza, hanem az is, hogy a németajkúak, kivált a városokban, nagyon könnyen assimilálódnak a magyarsággal s bár tudnak németül is, de már magyarnak vallják magukat. Ez az átolvadás magyarázza meg a tótul is beszélő magyarok jelentékeny számát is. Sajnos azonban, hogy az oláhul is beszélő magyarok nagy számát hasonló örvendetes okkal nem lehet kimagyarázni. Oláh honfitársaink magyarrá csak kivételesen válnak s míg a magyar nyelvet is csak ritkán sajátítják el, addig velük együtt élő véreink, nagyon is hajlandók az oláh nyelv megtanulására, mi, a mint a mult szomorú példái mutatják, nagyon sokszor vezetett a nemzetiség levetkőzésére, az eloláhosodásra.

A különböző nemzetiségek nem egyforma számban és nem egyforma arányban beszélnek magyarul. Mellőzve a jelentéktelenebb nemzetiségeket, magyarul beszélt:

	1880-ban	1890-ben
a németek közül	377.041 = 21·02 ⁰ / ₀	500.271 = 25·16 ⁰ / ₀
a tótok »	176.693 = 9·82 »	227.548 = 12·00 »
az oláhok »	137.252 = 5·90 »	179.883 = 6·95 »
a ruthének »	19.525 = 5·70 »	27.835 = 7·33 »
a horvátok »	65.637 = 10·83 »	32.098 = 17·48 »
a szerbek »		55.036 = 11·12 »
a vendek »	7.450 = 12·22 »	12.480 = 17·60 »

1880-ban aránylag még a ruthének között volt legkevesebb magyarul tudó, 1890-ben ellenben már az oláhok közt, jeléül annak, hogy a ruthének, bár még inkább zárt tömegeket képeznek, mint a magyarsággal sok helyen nemcsak érintkező, hanem keverten lakó oláhság, több hajlamot mutatnak a magyárosodásra.

A magyarul tudó németajkúak száma a lefolyt évtized alatt 32·68⁰/₀-kal, a magyarul tudó tótoké 28·78, az oláhoké 31·06, a ruthéneké 42·56, a horvát-szerbeké 32·75, a vendeké pedig 68·32⁰/₀-kal emelkedett. Legkedvezőbb volna e szerint a magyar nyelv ismeretének terjedése a vendek között, azután következnek a ruthének, s ismét jóval gyengébb, de körülbelül egyforma arányt mutatott a horvát-szerbek, németek és oláhok közt s leggyengébb volna a tótoknál. Nem szabad azonban feledünk, hogy a németeknél és tótoknál s részben a ruthéneknél is a magyar nyelv megtanulása csak

egy átmeneti foka a teljes megmagyarosodásnak s nagyon sokan a kik 1880-ban csak beszéltek nyelvünket, az utóbbi népszámlálás alkalmával már magyaroknak vallották magukat. Meglepő a magyar nyelv terjedése a vendek között is, 1880-ban még csak 12·22⁰/o-uk beszélt magyarul, 1890-ben pedig már 17·60⁰/o.

A magyar nyelv ismerete az oláhoknál terjed leglassabban, kik közül még jelenleg is csak egy igen kis töredék beszéli nyelvünket. Hogy az oláhság mennyivel kisebb hajlamot mutat a magyar nyelv megtanulására, mint a többi nemzetiségek, legjobban bizonyítják azok a konkrét példák, melyeket egy-egy szűkebb terület viszonyaiból meritünk. Például Békés vármegye csabai járásában, hol a magyar anyanyelvűek csak 28·49⁰/o-át képezik a népességnek az erős abszolút többséget képező tótoknak 49·74⁰/o-a beszéli a magyar nyelvet, míg ellenben a gyulai járásban, daczára hogy a magyar anyanyelvűek 72·09⁰/o-kát teszik a népességnek, a gyöngye kisebbséget képező oláhok közül csak 29·71⁰/o-a beszél magyarul, mi annál feltűnőbb, mert az oláhok nem is laknak elszigetelten, de sőt annyira vegyesen, hogy Kétegyháza népességének, a hová az oláhok legnagyobb része tartozik, $\frac{1}{3}$ -a magyar s $\frac{2}{3}$ -a oláh. Vagy vegyük az erősen kevert népességű Torontált, ott a német ajkúaknak 14·91, a tótoknak 8·45, a horvátoknak 7·76, a szerbeknek 4·99, az oláhoknak pedig csak 3·12⁰/o-ka beszél magyarul.

Az egész országban a legkedvezőtlenebb az arány a krassómegyei oláhoknál, kiknek még egyetlen egy perzentje sem tud magyarul. Sokkal fontosabb azonban az, hogy azon a nagy országúton, melyen a kisebb-nagyobb csoportokban elszórt magyar községek a tiszai magyarságot némileg összekötik a székelyföld magyarságával, az oláhok mily arányban sajátítják el nyelvünket. A kiindulási pontot Szatmár és Bihar megye képezi, az előbbiben az oláhságnak 18·01, az utóbbiban 13·60⁰/o-ka beszél magyarul, Szilágyban 11·37, Kolozsban 8·57, Torda-Aranyosban 6·56, Maros-Tordában pedig a székelység nyugoti határán 24·25⁰/o-a.

Alig van nemzetiségi tekintetben az épen most megjelöltnél Magyarországnak érdekesebb területe. Fontos nemzeti érdek kívánja, hogy itt a magyarság minél inkább megerősíttessék s az Érmellékről kiindulva, Szilágy megyének

tasnádi, szilágyosmlyói és krasznai járásán keresztül, Bánffy-Hunyadtól Kolozsvárnak, innen az Aranyos völgyén le, a Maros völgyének fordulva, megszakítás nélküli magyar vidékek kössék össze a székelységet a tiszai magyarsággal, mely magyar öv egyuttal áttörhetetlen gátat képezzen az oláhság éjszaki, jobbára görög katolikus és déli, jobbára görög keleti része között.

A két utóbbi népszámlálás eredménye azt mutatja, hogy ezen a vitás területen mind a két nemzetiség makacson őrzi számerejét. A mérleg némileg a magyarság részére látszik billenni, de a haladás részint igen-igen csekély, részint csak mérsékelt. A magyar anyanyelvűek 10 év alatt Bihar megyében mindössze csak 0·33, Szilágy megyében csak 0·26, Kolozsban 1·13, Torda-Aranyosban 1·94, Maros-Tordában pedig 1·16⁰/0-kal mentek előre.

Az 1880-ki népszámlálás az idegen ajkúak közül magyarul is beszélőket a korra való tekintet nélkül mutatta ki, az 1890-ki népszámlálás ellenben, némi tájékoztatást nyújtandó arra nézve, hogy a magyarosodás mennyiben tulajdonítható az iskola és mennyiben az élet, a magyarsággal való érintkezés hatásának, a magyarul is beszélő idegen ajkúakat korcsoportok szerint is részletezte:

Korcsoportok	Az idegen ajkúak közül magyarul is beszél					
	férfi		nő		összesen	
	szám- szerint	%	szám- szerint	%	szám- szerint	%
0—2	2.557	0·79	2.358	0·73	4.915	0·76
3—5	11.296	3·53	11.104	3·45	22.400	3·49
6—10	46.631	10·28	43.467	9·57	90.148	9·92
11—15	72.991	18·61	62.077	15·65	135.068	17·12
16—20	63.938	21·39	55.650	16·29	119.588	18·67
21—30	125.717	22·43	89.732	13·91	215.449	17·87
31—40	122.314	22·98	69.054	12·91	191.368	17·93
41—50	89.827	21·56	50.160	11·96	139.987	16·75
51—60	60.921	21·06	32.765	11·01	93.686	15·96
61-on fölül ismeretlen	41.616	18·70	22.760	10·07	64.376	14·35
	423	20·27	392	13·58	815	16·39
Összesen ..	638.281	16·74	439.519	11·09	1.077.800	13·86

Az idegen ajkú szülők három éven aluli gyermekeinek egy százaléka sem tud magyarul, de ezeknek lehet mondani, hogy kétharmada még egyáltalán beszélni sem tud s így az

egészen zsenge korban beszélni tudók közül körülbelül 2°/_o beszéli anyanyelvével egyidejűleg a magyar nyelvet is; a 3—5 évesek közt pedig 3^{1/2}^o/_o. Ez a két korcsoport az, melyben a gyermek jóformán minden, külső befolyástól menten, tisztán a családban szerzi összes ismereteit s látható az idézett számokból, hogy ha a magyarosodás tisztán csak a családokra volna utalva, mily véghetetlen lassan haladna előre. A 6—10 éves idegen ajkú gyermekeknek már közel 10°/_o-a beszél magyarul, itt már meglátszik az iskola s azonkívül a vegyes ajkú községekben a magyar gyermekekkel való érintkezés hatása is. A 11—15 éves korcsoportban a magyarul tudók arányszáma 17·12°/_o-ra szökik, a 16—20 évesek közt pedig a 18·67°/_o-al eléri a maximumot; de valami nagy különbséget a további korosztályokban sem látunk, a 21—30 évesek közt 17·57, a 30—40 évesek közt pedig 17·93°/_o-ot tesz a magyarul tudók száma. Innen kezdve folytonos a csökkenés, a 41—50 évesek közt 16·75, az 51—60 évesek közt 15·96, a hatvan éven felüliek között pedig csak 14·35°/_o beszélt anyanyelvén kívül magyarul is. Örvendetes, hogy az ifjabb nemzedékben erősebb a magyarul tudók perczentje, ez arra mutat, hogy újabban több alkalom van és nagyobb hajlandóság a magyar nyelv elsajátítására, mint régebben volt, de a különbség a fiatal korosztályok javára nem valami jelentékeny, mi arra enged következtetnünk, hogy a magyarosításban még jelenleg is kisebb szerepük van az iskoláknak, mint az életnek, a magyar vidékek népével való érintkezésnek.

Különben a férfi és női népesség magyarul tudása közt az egyes korcsoportokon belül is tetemes különbség van. A nőknél a 16—20 évesek korcsoportjában legkedvezőbb az arány, a férfiaknál ellenben a 31—40 évesek csoportjában s még az 51—60 évesek közt is alig kedvezőtlenebb, mint a 16—20 évesek közt, jeléül annak, hogy a férfiak között a külső érintkezés magyarosító hatása sokkal erősebben és már régebb idő óta működik, mint a nőknél. A hol ennek az érintkezésnek számbavehető hatása még nem lehet, azokban a korcsoportokban jóformán nincs is különbség a férfi és női népesség magyarul tudásának százaléka közt. A 3—5 éves korcsoportban még csaknem teljesen összevág s a 6—10 éves korcsoportban is alig több a különbség egy fél százaléknál, még a 11—15 évesek közt is csak mérsékelt, nem egészen 3°/_o a különbség, de már

a 16—20 évesek közt több, mint 5, a 21—30 évesek között 8 és fél, 30 évtől kezdve pedig egész 60 évig 10 egész százalék a különbség a férfiak előnyére.

A 15. évtől kezdve a férfiak és nők közt egyaránt a hatvan éven felüli öregeknél legritkább a magyar nyelv ismerete, de a két nem közt itt is jelentékeny különbség forog fenn, nemcsak annyiban, hogy e hajlott korban a férfiaknak 18.70, a nőknek pedig csak 10.07%-a tud magyarul, hanem annyiban is, hogy a férfiaknál a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb korcsoport között csak 4.28% a különbség, míg a nőknél 6.22%. Ez annyiban örvendetes, hogy a nőknél, kik eddig oly rideg ellenállást tanusítottak a magyar nyelvvel szemben, a fiatal korosztályokban, az idősebbekkel szemben jelentékeny javulás mutatkozik, mit alighanem az iskolák hatásának javára írhatunk fel.

Minthogy a népoktatás túlnyomólag, sőt részben a középoktatás is a felekezetek kezében van, nagyon fontos kérdés, hogy az egyes hitfelekezetek mily magatartást tanusítanak a magyarosodással szemben. Adataink, sajnos, e tekintetben nem eléggé kimerítőek. Kutatta ugyan úgy az 1880-ki, mint az 1890. évi népszámlálás, hogy a különböző hitfelekezetek hívei mily anyanyelvűnek vallják magukat, de nem volt rá tekintettel, hogy az anyanyelven kívül mely más nyelvet beszélnek még s így bár tudjuk, hogy a róm. katolikusok, görög katolikusok, görög keletiek, stb. között mennyi a magyar anyanyelvű, de a felől tájékozatlanok vagyunk, hogy a nem magyarajkú római katolikusok, görög katolikusok, görög keletiek, stb. közül hány beszél a magyar nyelvet. Ez lényeges hiány, de nem olyan, hogy miatta az imént fölvetett kérdésre meglehetősen biztossággal ne tudnánk felelni. A mely hitfelekezetek körében a magyar nyelv tudása terjed, ott évtizedről évtizedre mind több és több egyén vallja magát magyar anyanyelvűnek és megfordítva, a mely felekezet hívei közt a magyar anyanyelvűek tért nem hódítanak, ott a magyar nyelv ismerete sem igen terjedhet. Vessünk most egy futó pillantást a különböző hitfelekezetek magyarosodására. A reformátusokat és unitáriusokat bizvást mellőzhetjük, ezek csaknem kizárólag magyarok, ezeknél tehát nagyobb magyarosodásról nem igen lehet szó, némi haladást azonban ezeknél is látunk, mert míg a reformátusoknak 1880-ban 97.67%-a vallotta magát magyar

anyanyelvűnek, 1890-ben $97\cdot39^0/0$ -a, az unitáriusoknak 1880-ban $97\cdot67^0/0$ -a, tíz évvel későbbben $98\cdot33^0/0$ -a.

A két utóbbi népszámlálás közt lefolyt tíz év alatt a magyar anyanyelvűek a római kath. egyház hívei közt $55\cdot25^0/0$ -ról $57\cdot53^0/0$ -ra emelkedtek, a görög 'katholikusok közt 9 \cdot 35-ről 10 \cdot 83-ra, az ágostaiak közt 23 \cdot 43-ról 26 \cdot 24-re, a zsidók közt pedig $58\cdot45^0/0$ -ról 63 \cdot 78 \cdot 0/0-ra, ellenben a görög keletiek közt 0 \cdot 95 \cdot 0/0-ról leszálltak 0 \cdot 92 \cdot 0/0-ra. A magyar ajkúak tehát a zsidóknál és római katolikusoknál erős abszolút többséget képeznek, az ágostaiaknak is több mint negyedrésze magyarnak vallja magát s még a görög katolikusok közt is minden 9—10-dik ember magyar, ellenben a görög keletiek egyetlen egy százaléka sem érzi, vallja magát magyarnak, sőt inkább ez a csekély arányszám is nem hogy emelkednék, hanem inkább csökken. Már a számarányokban 10 év alatt történt változások is eléggé mutatják az egyes hitfelekezetek eltérő hajlamát a magyarosodásra; egy évtized azonban rövid idő arra, hogy a nyelvi viszonyok tekintetében valami gyökeres változások álljanak be, szembeszökőbben mutatják a haladást a tíz évi szaporodás arányszámai és itt valóban meglepő eredménnyel találkozunk, míg ugyanis a magyar anyanyelvűek a római katolikusok közt 16 \cdot 21 \cdot 0/0-kal szaporodtak, a más ajkúak csak 6 \cdot 06 \cdot 0/0-kal, a görög katolikusok közt a magyarok 28 \cdot 98 \cdot 0/0-kal, a más ajkúak csak 9 \cdot 55 \cdot 0/0-kal, az ágostaiak közt a magyarok 19 \cdot 40 \cdot 0/0-kal, a más ajkúak csak 2 \cdot 67 \cdot 0/0-kal. A reformátusok, unitáriusok és zsidók között az összes szaporodás a magyarság javára esik, mert míg a magyar ajkú reformátusok 9 \cdot 61 \cdot 0/0-kal szaporodtak, a más ajkúak 1 \cdot 20 \cdot 0/0-kal megfogytak, a magyar unitáriusok 11 \cdot 20 \cdot 0/0-kal szaporodtak, a más ajkúak 20 \cdot 83 \cdot 0/0-kal megfogytak, végre, míg a magyar zsidók 23 \cdot 50 \cdot 0/0-kal szaporodtak, a más ajkú zsidók 1 \cdot 20 \cdot 0/0-kal apadtak. Egészen mást mutat a görög keleti egyház híveinek növekedése, mert a magyar ajkúak 10 év alatt csupán 3 \cdot 76 \cdot 0/0-kal gyarapodtak, míg más ajkúak 6 \cdot 61 \cdot 0/0-kal.

Valamely hitfelekezeten belül a magyar ajkúak erősebb szaporodása még nem föltételezi szükségképen a nem magyar ajkúak magyarosodását. Ha például a magyar anyanyelvű katolikus vidékeken a népnövekedés kedvezőbb volt, mint a más ajkú katolikusok által lakott területeken, akkor természetesen a katolikus egyház hívei közt a magyar ajkúak

erősebb szaporodási arányt érhetnek el a nélkül, hogy az idegen ajkúak bármily csekély hajlamot mutatnának is a magyarosodásra. Kétségtelen, hogy a legutolsó évtized alatt a magyarság erős térfoglalása a különböző felekezeteken belül részben annak tulajdonítható, hogy a magyarság általában erősebben szaporodott, de csakis részben, többé-kevésbé a beolvadás is közreműködött.

A fentebb idézett adatokban különösen meglepheti a gondolkodót, hogy a pánszláv hajlamokkal vádolt ágostai s a szintén nem a legjobb hirben álló görög-katholikus egyházban oly felette kedvező a magyar ajkúak szaporodása, szemben a más ajkúakkal. E feltűnő jelenség megérdemli, hogy kissé közelebbről foglalkozzunk vele.

Pozsonytól Zempléinig a felvidék valamennyi vármegyéjében javult a magyar ajkúak arányszáma az ágostaiak közt, kivéve Liptót, hol változatlan maradt s Turóczot, hol hátrózott visszaesés mutatkozik. A javulás azonban csak az egy Nógrád megyében volt nagyobb mérvű s korántsem akkora, hogy az idézett rendkívül kedvező eredményt megmagyarázná, ezt csakis az alföldi: pest-, békés- és szabolcsmegyei tót ajkú ágostaiak magyarosodásának köszönhetjük. Ehez járul az a körülmény, hogy míg a felvidéki s a magyarság asszimiláló hatásának körén kívül eső ágostai tótokat a kivándorlás erősen megritkította, addig a magyarság tengerében szétszórt s önként asszimilálódó tót ajkú szigetek a lefolyt évtized alatt is szép szaporodást értek el.

Talán még meglepőbb a görög katolikusok közt a magyar ajkuaknak nagy arányú szaporodása, mely még a magyar zsidók szaporodásának perzentjét is felülmulja. A görög katolikusok közt a magyarság nagy arányú fejlődését a Tisza két partján látjuk, számuk egy évtized alatt Máramarosban 112·71⁰/o-kal, Biharban 57·40, Ugocsában 56·46, Borsodban 39·22, Beregben 38·37, Szabolcsban 31·88, Zemplénben 29·94, Szatmárban 26·73⁰/o kal növekedett. Sokkal gyengébb az erdélyi és tiszamarosközi megyékben a magyarok szaporodása a görög katolikusok közt, mi arra mutat, hogy inkább a ruthének magyarosodnak, az oláhok ellenben csak kivételesen, legfőlebb ott, a hol az oláhság zömétől elszakadva, tiszta magyar vidékeken vannak elszóródva, mint például Bihar megyében az Érmelléken.

Nagyon örvendetes a zsidó felekezet magyarosodása is, 63 megye között csak hatot látunk, Zólyomot, Ungot, Bereget, Ugocsát, Torda-Aranyost és Csíkot, hol a zsidók közt a magyar anyanyelvűek számaránya a lefolyt évtized alatt hanyatlott volna, de még ezeket a kivételes eseteket is hajlandók vagyunk a két népszámlálás eltérő felfogásának róni fel s nem tekinteni tényleges hanyatlásnak. A magyar anyaországban 707 ezer zsidó vallású honfitársunk közül 451 ezer, vagyis az összes számnak közel 64⁰/₀-a vallja nemzeti nyelvünket anyanyelvének. A zsidó felekezet magyarságra csak a tiszta magyar református és unitárius egyházakat nem éri el, ellenben még a római katolikusokat is meghaladja, kik közül nyelvre csak 57⁵⁰/₀ vallja magát magyarnak. A zsidóság a magyar ajkú megyékben, mondhatni, teljesen beolvadt nemzetünkbe, de még ott is, hol a magyarság számaránya gyengébb, nem egyszer a zsidó felekezet hívei közt tekintélyes számot képvisel. Sokszor valóban meglepő a különbség. Például Bács megyében a magyar anyanyelvűek az összes népességnek 40³⁷/₀-át teszik, a zsidóknak ellenben 70⁰³/₀-a magyar, Gömörben a magyar anyanyelvűek számaránya az összes népességben 53⁶⁰/₀, a zsidók közt 87⁵⁸/₀, Biharban az összes népességben 54⁹³/₀, a zsidók közt 96⁰¹/₀, Szilágyban az összes népességben 35¹⁹/₀, a zsidók közt 77⁷³/₀, Alsó-Fehérben az összes népességben 15⁶⁴/₀, a zsidók közt 67⁹⁰/₀, Fogarasban az összes népességben 4⁶³/₀, a zsidók közt 44²³/₀, Hunyadban az összes népességben 6⁴¹/₀, a zsidók közt 53⁶⁴/₀. Több példát is hozhatnánk fel, ellenben az csak kivételesen fordul elő, hogy a zsidók közt aránylag kevesebb a magyar anyanyelvű, mint az összes népességben, ilyen kivétel Mármaros és Bereg megye, hol a Galicziából beözönlő lengyel zsidók a maguk elzárkózottságában, épen nem alkalmasak az assimilációra. Intő példa, hogy ha valami a zsidóságnak a magyar nemzet testébe és vérébe való teljes beolvadását lassítja, az csak a szokásokra és erkölcsökre elütő lengyel és orosz zsidók bevándorlása. — Különbözik a zsidók, hatalmas értelmi és anyagi erejükkel nemcsak erős oszlopát képezik a magyarságnak és a magyar állameszmének, hanem igen gyakran előőrseit is a nemzetiségi vidékeken, mint az imént felhozott több példa mutatja.

Még inkább igazolja Horvát-Szlavonország példája. Ott

tíz év alatt a magyar ajkúak arányszáma a zsidók közt 11.68⁰/₀-ról 17.39⁰/₀-ra emelkedett; ellenben a horvát anyanyelvűek aránya csaknem teljesen változatlan maradt, 1880-ban 27.24⁰/₀ volt, 1890-ben 27.77⁰/₀. Ez annál figyelemreméltóbb, mert ugyancsak a lefolyt évtized alatt a reformátusok, e legmagyarabb felekezet hívei közt, a magyar anyanyelvűek 72.17⁰/₀-ról 67.04⁰/₀-ra szálltak le, valószínűleg nem tudva ellenállni az iskola és közigazgatás horvátosító törekvésének.¹⁾

Visszatérve a magyar anyaországra, melynek viszonyait itt első sorban vizsgáljuk, a római katolikus egyház hívei közt a magyarság tíz év alatt 55.28⁰/₀-ról 57.53-ra emelkedett, e térfoglalás legjelentékenyebb volt a Tisza két partján. Találunk azonban megyéket, hol a római katolikusok közt a magyarság számaránya megapadt. Ilyen például Esztergom, ilyen Pozsony is, de a csökkenést nem a magyarok eltótosodásának vagy németesedésének tulajdoníthatjuk, hanem annak, hogy ezekben a megyékben a magyar ajkú járások népe kevésbé szaporodott, a kedvezőbb szaporodású járások népessége pedig nem magyarosodott annyira, hogy ezt a különbséget elenyésztette volna. Valószínűleg ugyanaz az ok nyomta le Veszprém megyében is a magyar ajkúak arányszámát a római katolikusok közt. Kevésbé lehet megérteni a visszaesést Ung megyében, a hol különben valamennyi hitfelekezet visszaesést mutat a magyarság tekintetében, sőt még a magyarul tudók száma is megfogyott.

Az egész Duna-Tisza közén, a Tisza bal partján s a Tisza-Maros szögében nincs egyetlen megye, melyben a római katolikusok ne magyarosodtak volna, ellenben a 15 erdélyi megye közül 4-ben, Brassó, Háromszék, Szeben és Szolnok-Doboka megyékben, visszaesést látunk. Valamennyi törvényhatóság között Budapest fő- és székvárosban volt legnagyobb a római katolikusok magyarosodása, arányszámuk itt 48.44⁰/₀-ról 61.28⁰/₀-ra szökött. Ez rövid tíz év alatt valóban bámulatraemléltó eredmény s ékesszólóan hirdeti, hogy mit tehetnek az iskolák, mit tehet a helyesen vezetett népoktatás a nemzetiség ügyében.

Igyekeztem a rendelkezésre álló adatok alapján a valóhoz hiven, »szépítve nem, de feketítve sem« ismertetni meg

¹⁾ Némi része ugyan, a bácsmegyei németajkú reformátusok bevándorlásának is lehet ebben.

házánk nyelvi viszonyait s nemzetiségi állapotát. A leplezetlen igazságot kerestem, mert meg vagyok róla győződve, hogy csak ezzel szolgálhatjuk híven a magyar nemzeti ügyet. Az önámítás, bármily irányban történjék is, veszedelmes s ha nagy cél után indulunk, legelső föltétel, hogy tisztán lássunk.

Pedig nekünk van egy nagy célunk, melynél nem lehet szebb, magasztosabb s a baza minden fiára áldást hozóbb; ez a cél az, hogy a magyar hazának minden gyermeke szívvvel, szóval megértse egymást s részese lehessen egy közös kultúrának. A magyar nyelv és a hazai közművelődés ügye egymástól válthatatlanok. A kik e hazában, nemzetiségi rövidlátásból, külön faji kultúrákat akarnak teremteni, vagy más ámitanak, vagy önmagukat. Egy országban csak egyféle valódi kultúra képzelhető, melynek méltó kifejtéséhez, fajkülönbség nélkül az egész nemzet szellemi és erkölcsi ereje szükséges. A magyar hazában ez a kultúra csak magyar lehet s vétkезnek saját véreik ellen, kik más nyelvű honfitársainkat a művelődés forrásától, a magyar nyelvtől el akarják vonni, mert azzal megakadályozzák őket, hogy e hazában tehetségükhöz, képességükhöz mértén érvényesüljenek

Thierry »A római birodalom képe« című munkájában mesteri kézzel rajzolja azt a hatást, melyet Róma a különböző népfajokra s ezek viszont Rómára gyakoroltak. Látjuk, hogy a legkülönbözőbb népfajok Róma nyelvét önként elsajátítva, mily bőven szolgáltatták a kiváló tehetségeket a közös hazának. Először a hispánok emelkedtek föl, ott vannak az irodalomban, a hadseregben, a tanácsban, a közélet minden terén s magas méltóságokat foglalnak el, föl egészen a császári trónig; majd az afrikai népek, majd az ázsiai fajok, majd a gallok, majd az illirek lépnek föl ugyanigy, folyvást új vérrel és friss tehetségekkel táplálva a birodalmat. Távol van tőlem, hogy Rómával, a hatalmas világbirodalommal, állítsam párhuzamba hazánkat, de vajjon nem nyilatkozik-e az a kölcsönhatás nemzetünk történetében is? A Szt. István alatt beköltözött német lovagoktól kezdve, kik egy-egy törzsökös magyar család megalapítói lettek, le egészen Hunyadi Jánosig s innen ismét napjainkig, hány jelesünkre mutathatunk, ki idegenből lett magyarrá, s az utóbbi fél század alatt is hány nagy alakja van a magyar közéletnek és irodalomnak, kik idegen száрма-

zásuk daczára mintegy incarnációját képezik a magyar szellemnek.

A magyar nyelv és kultúra korábban inkább csak a társadalom magasabb rétegében, az értelmiségben hódított nagyobb arányokban; de ma már, korunk intő szavát követve, széles demokratikus alapon idegen ajkú honfitársaink nagy tömegeit is meg kell nyernünk a magyar nyelvnek és művelődésnek. Az iskolák, az irodalom, a sajtó s a nemzeti szellemnek minden nyilvánulása hathatós terjesztői a magyarságnak; ellenben minden visszavonás, a közszellemnek minden meglazulása veszedelmes akadályát képezi. — Vajha az egész magyar nemzet osztatlanul és irányt nem tévesztve haladna a cél felé, melyet számára az emberiség történetében a bölcs Gondviselés kijelölt.

DR. VARGHA GYULA.

TERMÉSZET ÉS NÉPESSÉG A GAZDASÁGBAN.¹⁾

Már a biblia írója oda teszi az emberi nem keletkezését, hol elég könnyű a megélhetés. A föld kétségtelenül számos ponton elő volt készítve az ember fogadtatására. Számos növény van, melyből az egyszerű ember fáradság nélkül minden szükségletét kielégítheti. Minden esetre azonban legalkalmasabb a kultúra első megindulására a meleg éghajlat, mert az élelmezésen kívül az embernek jóformán más szükséglete nincs, sem lakás, sem ruha nem kell. De a kultúra további fejlődése mégis csak ott következett be, hol a megélhetés nem volt oly könnyű és ennek következtében az ember kénytelen volt a szunnyadozó szellemi képességet életfentartására igénybe venni és gyakorolni. Azonban itt ismét ki vannak zárva oly területek, melyek a megélhetés elé oly nehézségeket gördítenek, hogy az embert lemondásra kényszerítik. A »dura necessitas« sem kedvez tehát a gazdasági élet fejlődésének. A tüzföld embere igen alacsony fokon áll, ép azért, mert nagyon mostoha irányában a természet. Ausztráliában, Afrikában is láthatni, hogy minél fukarabb a természet, annál kevesebbet tesz az ember magáért.²⁾ A pazar épúgy, mint a fukar természet elnyomja az ember gazdálkodó szellemét. A mérsékelt éghajlat leginkább hat buzdítólag, a mennyiben itt munka nélkül nem élhetni, de munkával az élet minden élvezete megszereshető. Ezen tény megerősítését mutatja a történet azon jelenségben, hogy az erőteljes, hódító fajok mindig kevésbé termékeny területről jöttek. A legtöbb nép az általa híressé tett országban bevándorló. A régi Egyiptomban a sivatag

¹⁾ Szerzőnek sajtó alatt lévő »Társadalmi gazdaságtan« című művéből.

²⁾ Ratzel (Völkerkunde I. 74. 1.)

széléről, Ázsiában Assyriából, Perzsiából jöttek a hóditók, a honfoglaló magyarok is kevésbé gazdag területekről jöttek; Németország keleti részéből nyerte az erősebb fajokat stb. Ugyanezen tény jut a népvándorlásban is kifejezésre. A természet által rendkívül megáldott területek egyik veszedelme abban is rejlik, hogy ez mindig a kevésbé termékeny területek lakóinak támadásainak van kitéve, mint pl. hazánk története is mutatja, a tatárok és törökök betöréseiben.¹⁾

Ha pedig a gazdasági élet egyes mozzanatait vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a természet a gazdasági jelenségek mindegyikét befolyásolja. Befolyásolja a termelést, a mennyiben gazdag tárháza a leghasznosabb anyagoknak és erőknak. Anglia mai világállása nem csekély részben vas- és kőszénben való gazdagságára vezethető vissza, melylyel Hollandia nagy tőkét legyőzte. A természet továbbá befolyást gyakorol az emberi munkára is, melynek értéke különböző éghajlat alatt különböző. Viszont más körülmények között a természet megtagadja az emberi munkától a támogatást, a mennyiben minden irányban azt gátolja, nehezíti. A természet igen fontos szerepet visz a forgalom szempontjából. Egyes területeket utal a kereskedelemre, érintkezésre más népekkel, másokat zárkózottságban tart. Góczpontokat teremt a közlekedés számára, hol különböző gazdasági jellegű területek a szükségyszerű kiegyenlítésre törekednek. Emitt értékes fát ad hajóépítésre, amott a jótéteményét megtagadja. A természet befolyásolja a népességi viszonyok alakulását is sokféle irányban. Minden emelkedés csökkenti a népszámot és nagy jelentőségű, hogy az összes földrészek között Európa átlagos magassága a legkisebb.²⁾

Hogy különösen földrajzi fekvés, a szárazföld és folyóvíz eloszlása, a levegő sűrűsége és víztartalma, a hőségi fokok, a síkság és hegység változása, a tenger szomszédsága, a föld termékenysége stb. a népek gazdasági állapotjaira nagy befolyással bírnak, már régen elismertetett. Nem szenvedhet kétséget, hogy ezen függési viszonyt már egy Thukydides, egy Strabo sejtették. Az újkorban különösen Buckle volt az, ki a történetet nagyobbrészt természeti befolyásokra akarta visszavezetni. Leginkább történt azonban az Ritter és iskolája által, habár itt-ott túlozva, de egészben véve tudományos vizsgálá-

¹⁾ Lippert, Kulturgeschichte I. 167. l. Lotze, Mikrokosmos III. 126. l.

²⁾ Peschel, Völkerkunde 548. l.

tok alapján. Ritter földisméjében mindenütt utal azon viszonyra, mely a földrajzi helyzet és a kulturélet, különösen a gazdasági alakzatok között létezik. Humboldtnak is köszönhetünk nem egy fontos értelmezést, újabban pedig Peschel és Kohl iparkodtak a kulturélet titkait felfedezni.¹⁾ Ezek tanulmányai-ból kétségtelenül tűnik ki az, hogy a földrajzi tényezők a gazdasági életben nagy és döntő befolyással bírnak. Roscher egyik munkájában ezen anyaggal foglalkozván, kimutatja a nagy városok előfeltételeit földrajzi, valamint már régebben Laspeyres az ipar természeti álláspontját feszegette. Irányadóul következő elveket lehet megállapítani: Minden gazdasági telep olyan vidéket keres, mely következő három feltételnek megfelel: olyan anyagok léte, melyek alkalmasak a szükségletek kielégítésére, továbbá más emberekkel való közlekedésnek lehetősége és végre a biztosság. Lehet, hogy a művelődés haladásával, a munkaerő sokszorozásával, a tőke gyűjtésével a gazdasági telepedések függetlenebbek lesznek a nevezett tényezőktől. Sok város, mely most tökéletesen független ezen természeti tényezőktől, hajdanában azokban vert gyökeret. A természeti viszonyok befolyása legközvetlenebb a földművelésnél, a vadászatnál és a halászatnál. Utána következik a kereskedelem, mely főleg annyiban függ a természettől, a mennyiben jó közlekedési utakra van szüksége, tehát a legalsóbb stadiumokban síkságok, későbbben folyamok és tengerek. Legönállóbb a nagy ipar, a mennyiben ez még a természeti utakat is mesterséges utak és közlekedési eszközök által pótolja. De ezen korszakban is a természeti közlekedési utak nagy szerepet játszanak; a vasút is mindenütt folyamtól folyamhoz, tengertől tengerhez terjeszkedik. Az ipar mindig két sark körül forog: vagy fölkeresi azon helyeket, a hol a szükségelt nyers anyagok találhatóak, mint pl. kőszénben és vasban gazdag vidékeket, és készítményeit mesterséges közlekedési utakon szállítja a világpiacra; avagy ottan fejlődik, a hol a közlekedés legélénkebb, a hol nagyobb emberi társulatok a keresletre és kínálatra alkalmas piacokat képeznek. Így a hely szerint kétféle gazdasági telepeket lehet megkülönböztetni: közlekedési telepeket és termelési telepeket, amazoknál a közlekedési előnyök, emezeknél a termelési előnyök vannak túlsúlyban.

¹⁾ Hazánkra vonatkozólag lásd Morgenstern: A földrajzi viszonyok befolyása Magyarország történetére (1874).

Ezen földrajzi fölosztás nem törvényt, hanem csak szabályt képez, a mely alól elég kivétel lehetséges. Az ember a művelődés haladásával mindig függetlenebb lesz a természeti tényezőktől; másrészt lehetséges, hogy a legjobb földrajzi fekvés sem fog gazdasági életet előidézni, hogy továbbá kedvezőtlen fekvés daczára élénk gazdasági tevékenység fejlődik ki. Előfordul, hogy az ember czélszerű eszközökkel az éghajlatra és más tényezőkre javítólag vagy rontólag behat; hogy ugyanazon hely majd nagyszerű gazdaság színhelye, majd nyomorúság tanyája (Campagna), hogy egy azelőtt puszta vidék később a legfokozottabb gazdasági organizmussá válik (Britannia). Azért nem mondhatjuk, hogy a gazdasági élet egyedül a földrajzi fekvés folyománya, de hogy ez szintén befolyásos tényező, kétségen kívüli dolog. Tisztán kifejtve ennek eredménye tehát ez: a gazdasági körök két osztályra osztandók; olyanokra, melyek a földrajzi viszonyokkal összhangzóan fejlődtek és olyanokra, melyek azokkal ellentétesen, azok daczára alakultak. Amazok ismét vagy közlekedési, vagy termelési előnyök által jelzett körök, vagy mindkettőt egybefoglalják. A közlekedési körök megint a szerint különböznek, a mint vízi, szárazföldi, tengeri közlekedéssel bírnak. A termelési csoportok különbözők a szerint, a mint mezőgazdaságiak vagy ipariak. Amazok különböznek a gazdaság extensiv vagy intensiv volta szerint, ezek a nyers anyagok szerint, melyek vagy az állat- vagy a növény- vagy az ásványvilágból valók.

Szem előtt tartandó mindig, hogy a természet befolyása különböző a műveltség különböző fokain. A műveltség alacsony fokán a természet uralkodik az ember fölött; a műveltség magasabb fokain növekedik az ember hatalma a természet fölött, igaz ismét másfelől a természet valamely ereje által támogatva. Azonban még a gazdasági élet legmagasabb fokain is a természet a termelés leghatalmasabb tényezője. Nehány verőfényes nap egész Európa népességének milliónyi gazdagságot, néhány napi hófergeteg milliónyi veszteséget hozhat. A természet áldólag, de rombolólag is hat és minden nap, és minden óra megújítja az ember küzdelmét a természet pusztító erőivel szemben.

Megjegyzendő még, hogy a természet gazdasági tényezői részint elsajátíthatók, mint az anyagok, mint a terület, részint nem sajátíthatók el, nem ruházhatók át, mint földrajzi fekvés,

mint physikai és vegyi erők, stb. De itt is ezeknek hatása, vagy maga a természet megfelelő erejének, vagy anyagának egy korlátolt része elsajátítható. Ezen elsajátítás leggyakoribb alakja és módja az, hogy azon javakat elsajátítjuk, melyekkel az illető erőket működésbe lehet hozni. Ha p. nem is vehetjük tulajdonba a villanyosság erejét mint olyant, de tulajdonba vehetjük azon gépeket, a melyekkel azt előállíthatni. A természet elsajátítása által az a gazdasági javak sorába lép és ettől kezdve nemcsak mint termelési tényező szerepel, hanem egyuttal mint jövedelemeloszlási tényező is, azaz befolyása mutatkozik a nemzeti jövedelem megosztásánál.

Mindezekből látjuk a természet nagy jelentőségét a gazdasági életben. De a természet az ember működése alatt át is változik, különösen pedig gazdasági törekvéseinek befolyása alatt. Stoppani, egy olasz tudós, a földre ható tényezők közé egy újat vesz föl, t. i. az embert: szerinte az emberrel egy új geologiai korszak kezdődik, melyet anthropozoik korszaknak nevez. Erdők irtása, csatornák építése, a föld átásása a bányászat által, növények és állatok kiirtása és átültetése, termékeny televényréteg átvitele lényegesen megváltoztatták a föld felületének képét, a víz eloszlását, sőt még a tengerek alakulását is. Bushnell egyenesen azt állítja, hogy sem a tenger, sem a vihar, sem földrengések és időjárás nem okoztak a föld tulajdonságaiban oly forradalmat, mint az ember, azon idő óta, hogy a földön megjelent.

A természeti tényezők gazdasági jelentősége többnyire csak viszonylagos és jórészen mulandó. Helyzetek, melyek ma kiválóan előnyösek, anyagok, melyek ma nagy gazdagságot képviselnek, más korszakokban értéktelenek voltak.¹⁾ Volt idő, midőn a földközi tenger melletti fekvés legelőnyösebb volt, míg más időben az atlanti tenger nyújtotta a legnagyobb előnyöket. Régebben a fűszerekben való gazdagság birt nagy fontossággal, ma kőszén és vas. Azt is a történelemből tanulhatni, hogy kezdetben, a műveltség alacsonyabb fokán a könnyen felismerhető, kisebb előnyök döntők voltak, a műveltség haladásával és bonyolódásával oly előnyök, melyek nehezebben felismerhetők, többféleképen feltételezettek és melyeknek gyökerei általában nagy távolságban ágaznak el, de mélyebben bocsátkoznak le a gazdasági élet talajába. A természeti

¹⁾ Peschel, Völkerkunde. 536. l.

viszonyok változatossága is igen jótékony befolyást gyakorol. »Minden, a mi a föld felületén, az ember lakhelyén, az idomok változatosságát előidézi, befolyást gyakorol a nép életére: a lapályok és alacsonyabb heglánczok, mint azt oly szerencsésen a nyugoti és déli Európa mutatja, sokszorosítja a légtüneti proceszusokat, a növényország termékeit, teremtszükségleteket, melyek a lakók tevékenységét ösztönzik.« (Humboldt.)

A gazdasági életnek egyik főelemét képezi a természet. A másik főelem a népesség. A népességi jelenségek egyfelől visszatükröztetik a gazdasági viszonyokat és azért bennök az anyagi jólét egyik tünetét, ismérvét birjuk. Alacsony halandóság, magas esketési szám, kedvező viszonyokról tanuskodnak, magas halandóság, alacsony esketési szám kedvezőtlen viszonyokról. De még fontosabb a népességi viszonyok befolyása a gazdasági életre. A népesség tagosulata nem, kor, családi állapot, egészségi és műveltségi állapot, testi, szellemi és erkölcsi tulajdonai szerint különböző befolyást fog gyakorolni a termelésre és fogyasztásra. Nagy fontossággal bír továbbá a népesség eloszlása vidék és város szerint, a halandóság és az átlagos élettartam, a halálokok alakulása; gazdaságilag igen fontos tényező a népesség és terület aránya, az ugynevezett viszonylagos népesség vagy népsűrűség.

Az érintett szempontok szerint vannak területek, hol a férfiak, mások, hol a nők többségben vannak. Kor szerint az egyik népnél a produktív korosztály erősebben van képviselve, mint a másiknál, egyik területen inkább, mint a másikon. Családi állapot szerint változik a családi kötelékben állók aránya. Egészségi, műveltségi tekintetben, a testi, szellemi és erkölcsi, fajji, politikai tulajdonok tekintetében is jelentékeny különbségek találhatók. A népsűrűség tekintetében vannak gyéren lakott területek — Thukydides *ὀλιγαριθμοπία*-ja — és sűrűn lakott területek. Ezen viszony visszahat az egész termelési szervezetre, a forgalomra és a fogyasztásra, különösen a szükségleti cikkekkel való ellátásra. Némely államban a születések száma nagy, de egyuttal a haláleseteké is, másokban a születések és halálesetek száma egyaránt alacsony. Kiváló fontossággal birnak különösen a halandósági viszonyok, a nagyvárosok alakulására vezető irányzatok és a szaporodási arány. Ezeket közelebbről vizsgáljuk.

Macaulay, a híres angol történetíró, azt mondja, a tár-

sadalom physikai jólétének nincs határozottabb bizonyítéka, mint az, melyet a halandósági táblák nyújtanak.¹⁾ A halál ugyan föltétlenül követeli adóját, de hogy a lerovás határ-idejét messze kitolni lehetséges, azt a statisztika megdönt-
 hetlen számokkal bizonyítja. Az újkorban a társadalmi viszonyok javulásával a halandóság is csökkent. Így pl. Franciaországban a mult század végén a halandóság tett 100 lakos után 34-et, jelenleg 22-öt; Svédországban a mult század végén 28.5-öt, jelenleg 17-et; Kopenhágában, Berlinben, Rómában a mult század végén 39, ill. 41, 39, jelenleg 23, ill. 26.6 és 26.7.²⁾ Londonban volt a halandóság a XVII. század második felében 80, a XVIII. században 50, jelenleg³⁾ 22. A halandóság javulását még jobban mutatják azon adatok, melyek a gyermekkorra vonatkoznak, a melyben a halandóság alacsonyabb műveltségű korszakokban kiválóan nagy. Így Genf városában, melyről az adatok a XVI. századig visszanyulnak, meghalt 100 újszülött közül az első év befejezése előtt a XVI. században 26, a XVII. században 24, a XVIII. században 20, a XIX. században 12. Lipcsében meghalt 1000 újszülött közül 1751—1800-ig 567—688, ellenben 1831—1870-ig 325—391. De még a legkedvezőbb halandósági viszonyok sem felelnek meg azon állapotnak, mely elérhető. Ha el is tekintünk azon optimisztikus ábrándoktól, melyeket Condorcet-nél olvasunk, ki a tökéletesedés oly mérvét tartja lehetségesnek, mely a halált egészen kiirtja, vagy Foissac⁴⁾ azon vérmes reményétől, ki lehetségesnek tartja, hogy az élet 150—200 évig meghosszabbíttassék, annyi bizonyos, hogy a halandóság leszállítható oly mérvben, hogy minden 1000 lakos után évenként csak 17 haljon el. Természettudósok is támogatják e felfogást. Buffon és Flourens azt mondják, hogy minden faj élettartama a terhesség korától és a növesi korszaktól függ; az élettartam ugyanis százszor hosszabb a terhesség és 5—6-szor nagyobb a növes korszakánál. Megjegyzik továbbá, hogy egyesek a

¹⁾ Essays I. 257. l. (Tauchnitz ed.)

²⁾ Vacher: Sur la diminution de la mortalité depuis la fin de siècle dernier (Bul. intern. II. 249. l.).

³⁾ Suppl. to the 35. annual report. VIII. I.

⁴⁾ Foissac, la longévité, 98. l.: Un premier siècle de vie ordinaire, et presque un second siècle, un demi siècle au moins de vie extraordinaire, telle est donc la perspective, que la science offre à l'homme.

rendes élettartam kétszeresét is elérhetik, úgy állatoknál, mint embereknél. Érdekes, hogy az élettartamnak a terhesség hosszúságával és a növés tartamával való összefüggést már Aristoteles állítja. Faji különbségek is gyakorolnak befolyást. A hegy-negritok (fekete őslakók a filippini és molukki archipelagusban) legfeljebb 40, a partnegritok legfeljebb 50 évig élnek.¹⁾ Megélhetési viszonyok is képezhetik természetesen ennek okát.

A halandóság jelentékeny csökkenését különböző körülményeknek kell tulajdonítani. Vacher szerint az főleg a következőkre vezetendő vissza: a védhímlőoltásra, az éhségek megszűnésére és a talajjavításra, különösen mocsarak kiszáritására. Azonban ez utolsó tekintetben még sok a teendő. Ha az évenként Európában chininre költött pénz mocsarak kiszáritására fordítottatnék, az eredmény sokkal jobb volna. Általában a javulás csekély részét tulajdonítja az orvosi tudomány haladásának, daczára annak, hogy a XIX. század alatt a gyógyszerek száma mintegy 6000-rel szaporodott.

Egy igen fontos tényező, mely a halandósági viszonyok javulásánál nagy jelentőséggel bír, a nyilvános és magántisztaság megóvása. Helyesen mondták egy angol közegészségügyi kongresszuson, hogy a közegészségügyi kodex két szóból áll: »Cleanliness« (tisztaság) és »Godliness« (erkölcsiség). A tisztaság haladásával lakásokban, városokban, a halandósági arányszám is biztosan csökken.

Kiváló figyelmet érdemel a halandóságnak függése a foglalkozástól és az anyagi helyzettől. Bár nagy nehézségekkel jár ez összefüggés felderítése, mégis a statisztika kimutatja, hogy a korai halandóság tényezői közé nehéz foglalkozás és kedvezőtlen anyagi helyzet tartoznak. Ogle²⁾ újabb vizsgálódásai szerint különösen következő foglalkozásokban nagy a halandóság: 1. a melyekben a test oly helyzetben végzi a munkát, a mely nagyon erőltető, különösen, ha a tüdő és szív működése zavartatik; 2. a melyekben mérges vagy izgató anyagokkal dolgoznak; 3. melyekben túlságos munkát végeznek; 4. melyekben zárt, fülledt levegőben, nagy hőségben dolgoznak; 5. melyekben különböző anyagok, növényi vagy ásványanyagok porrészeit belélegzik. Alacsony a

¹⁾ Natur, 1879. szept. 17.

²⁾ Mortality in relation to occupation.

halandóság a mezőgazdasággal foglalkozóknál, nagy az agyaggal, ólommal stb. dolgozóknál; olyanoknál is, kik sokáig ki vannak téve a zord idő befolyásának. Az anyagi helyzet is nagy befolyással van, a mennyiben az különösen az élelmezést, a lakást befolyásolja. Budapesten az 5 éven felüli korban elhaltak közül a gazdagok átlagban 52 éves korban halnak el, a szegények 41—42 éves korban. Visszahat az anyagi helyzet továbbá nagy mértékben a gyermekhalandóságra; a szegény emberek gyermekei között sokkal nagyobb a halandóság. Budapesten az öt éves korig elhalt gyermekek közül elhal az első év végéig a gazdagoknál 48°/_o, a szegényeknél 63°/_o. Wolf¹⁾ szerint tesz a csecsemőhalandóság a felső osztályokban 8°/_o-ot, a munkás osztályban 30°/_o-ot. Tehát ezen korban legnagyobb a vagyoni- és társadalmi egyenlőtlenség befolyása az életképessegre.²⁾

A népesség eloszlásának legfontosabb tünete a városi és vidéki népesség viszonylagos száma. Különösen korunkban érvényesül a városoknak, mint a kultura hatalmas központjainak, vonzódása. A városokban lakó népesség aránya folytonosan emelkedik, a vidéki népesség aránya fogy. Ezen jelenség bizonyos ponton túl okvetlenül egészségtelen. A városi élet előnyei túlbecsültetnek, a vidék előnyei kicsinyeltetnek. A népességnek a városokban való összetorlódása megfosztja az államot azon üdvös kölcsönhatástól, melynek város és vidék a tényezői és végre politikai és társadalmi elszibbádáshoz vezet, mint ezt a khinai birodalom nagyvárosai mutatják és többé-kevésbé a többi kelet. Nem helytelenül nevezi Riehl ezeket a nagyvárosokat az újkori civilizáció vízfejinek. A népesség eloszlása tekintetében nagy különbség mutatkozik a régi és új idő között. A tizennegyedik században pl. a vidéki népesség tizenkétszerre nagyobb volt Angliában, mint a városi,³⁾ Észak-Amerikában is jól észlelhetni a városi népesség folytonos emelkedését; így 1790-ben a városi népesség (városok 8000 és több lakossal) csak mintegy három százalékot tett, 1880-ban 22°/_o-ot. A helyes arány megállapítása természetesen nehéz, különben is változhatik különböző körülmények hatása alatt. Nem látszik kívánatosnak, hogy a városi

¹⁾ Archiv f. soc. Ges. I. 86. 1.

²⁾ Bertillon, Mortalité de la France, table XVI., XVII.

³⁾ Rogers, Work and Wages 129. 1.

népesség a vidéki népességnél nagyobb legyen. Ezen nézetnek ad Young is kifejezést, azt mondván, hogy virágzó országokban a népesség fele városokban lakik.¹⁾ Süssmilch szerint a nagy országokban a népesség egy harmada lakik városokban.²⁾ Már a túltengés jelét kell abban látni, ha kétharmada vagy ennél nagyobb része a népességnek városokban lakik, mint pl. a mai Angliában, vagy Hollandia fénykorában, midőn ott is egy vidéki lakosra két városi lakos jutott.³⁾ A tényleges viszonyok a jelen korban következőkép alakulnak: a városi népességre (2000-en felüli lakossággal bíró helységekre) jut Magyarországon 44%, Ausztriában 38,4, Németországban 41,3, Franciaországban 31,1, Olaszországban 43,43, Angliában 66,6⁰/₁₀₀. Látni ebből, hogy a vidéki kisebb községek a népesség nagyobb részét teszik különösen Franciaországban; Magyarország körülbelül ugyanoly viszonyokat mutat, mint Olaszország, a hol szintén a népesség inkább nagyobb községekben lakik. Legnagyobb a városi népesség Angliában, hol a legnehezebb politikai problémák épen a vidék elhagyására vezetőndők vissza.

Egy különös jelenségét a XIX. századnak épen a nagy városok képezik, melyek óriási növekedése korunk egyik jellemző vonását képezi. Míg a század elején csak 15 város volt, melynek népessége a 100.000-et meghaladta és egyetlenegy sem, mely a milliót meghaladta, addig jelenleg legalább 120 város van 100.000-en felüli és 4 egy millió felüli népességgel. Észak-Amerikában 1810-ben még egyetlenegy város sem volt 100.000-nyi lakossággal, 1880-ban 22. Chicagóban 1840 óta a népesség minden ötödik évben megkétszereződött. Nem érdektelen egy történeti pillantást vetni egy-némely nagy város fejlődésére. London népessége 1696-ban — Gregory King szerint — 530.000-et tett, 1801-ben 864.845-re emelkedik; 1880-ban meghaladja a négy milliót! Berlin 1650-ben egy kis hely 6.100 lakossal; akkor Bécs, Prága, München, Augsburg, Nürnberg stb. nagyobbak voltak; jelenleg a másfélmilliós városnak nevezik a németek. Bécs 1637-ben 60.000 lakost számlál, kevesebb volt Prágánál; jelenleg a népessége meghaladja a milliót. Budapest lakossága

¹⁾ Travels, II. ed. I. 480. l.

²⁾ Göttl. Ordnung. I. 90. l.

³⁾ Treitschke, Aufsätze II. 442. l.

1785-ben 24.924, jelenleg 500.000. Birmingham 400.000, Liverpool 553.000-nyi lakosságával a XVII. század végén kis városok voltak 4000-nyi lakossággal. Lehetetlen tagadni, hogy ezen jelenségben egy nagy kulturális vonás jut kifejezésre. Régebben is előfordult különben nagyobb szaporodás, persze aligha oly mérvben, mint korunkban. Így pl. Antwerpen lakossága 1400: 20.000, 1450: 40.000, 1520: 80.000, 1550: 125.000. Az arab birodalom virágzása idején Bagdad lakossága emelkedett két millióra, Cordováé egy millióra. Igen érdekes e jelenséget különösen azon szempontból is még vizsgálat alá venni, hogy az egyes államok népességének hanyad része lakik a fővárosban. Minden kilencedik brit lakó, minden tizenhetedik francia lakik a fővárosban. Berlinben már csak minden 24., Bécsben minden 20., Budapesten minden 45., Rómában minden 100., Pétervártt minden 90. lakos. Legnagyobb azonban a fővárosban való összetódulása a népességnek Dániában, a mennyiben Kopenhágában már minden hetedik dán lakos lakik. Látni e számokból, mennyire szívja fel egyes államokban a főváros a népességet, mi már azon szempontból is hátrányos, mert a fővárosi népesség jelentékeny része tényleg a vidékről beözönlött és nehezen ellenőrizhető, könnyen rendellenességekre hajló tömeg. Így pl. 100 jelenlevő között van bennszülött Budapesten 42%, Bécsben 37%, Berlinben 43%, Kölnben 57,1% stb. Csak London tesz e tekintetben érdekes kivételt, a mennyiben népessége között 63%-ra emelkedik az ottan születettek száma.¹⁾

A statisztika a városok növekedésének jelenségét azon szempontból is tette kutatásai tárgyává, hogy a városokat egyes csoportok szerint vizsgálta és itt azon eredményhez jutott, melyet már a fentebbi számok mutatnak, hogy a nagy városok azok, melyek a legnagyobb szaporodást mutatják. A többi városok között nem a középvárosok azok, melyek a növekedési arány tekintetében a nagy városok után következnek, ezek inkább megállapodnak, vagy csekélyebb szaporodást mutatnak; nagyobb szaporodást pedig a kisebb vidéki városok mutatnak. A nem városi népesség ugyanis, mely nem mer egyszerre a nagy városba menni, ezen kisebb városokban mintegy preparáltatik, kivetköztetetik falusi jellegéből és csak így átalakítva megy azután a nagy városba.

¹⁾ Zeitschr. d. pr. stat. B. 1886. Stat. Corr.

Innét tehát a kisebb vidéki városok nagyobb szaporodása. A nagy városok számára mintegy előkészítik az emberanyagot.¹⁾

A népességi jelenségek közül legnagyobb fontossággal bír társadalomgazdasági szempontból a szaporodás kérdése. A szaporodás magában véve föltétele a gazdasági haladásnak, bizonyos ponton túl azonban veszélylyé is válhatik, ha t. i. nehéz a népességi többletnek kellő megélhetéséről gondoskodni. Ezen állapotot nevezik túlnépességnek. A túlnépesség többnyire csak helyi és ideiglenes. A népesség szaporodása lehet egyenletes vagy változó. A változó lehet gyorsitva vagy lassitva; mindkettő ismét alakulhat haladó vagy csökkenő arányban. Szaporodás és csökkenés történhetnek továbbá lökészerűleg, megszakításokkal. A szaporodás ellen alkalmazott eszközök ismét vagy cselekvő vagy szenvedő eszközök. A cselekvő eszközök a javak szaporítása, azok helyesebb felosztása vagy a fogyasztás megszorítása. A szenvedő eszközök közé tartozik a népesség csökkentése gyermekek, aggok kitétele által, betegség, halál közbenjöttével vagy a családalapítás és gyermeknemzés megszorítása által. A szaporodás különböző éghajlat, faj, miveltség, anyagi viszonyok szerint. A szaporodástól megkülönböztetendő a szaporodási képesség, mely szintén nagy különbségeket mutat.

A népesség nem szaporodik általában és rendszerint, hanem inkább csak kivételes kedvező körülmények vagy jólét mellett. A nagyobb szaporodás esetében a népesség feleslege, azaz a vállalkozóbbak, bátrabbak kiszivárognak, mint a megtelt edényből, átmennek más területekre, a hol a megszokott életmód nagyobb erő megfeszítésére kényszeríti. Azért ilyen kivándorló törzsek a már ismert számosabb szükségletek és a most szükségessé vált nagyobb munka következtében a kultúra magasabb fokára emelkednek. Az ember idővel jobban ismeri a természetet, nagyobb a szorgalma, előrelátása, tökéletesebbek az eszközei, kiadósabb anyagokat használ szükségleteinek kielégítésénél stb. A kultúra első stádiumaiban, mikor az ember az első lépést teszi ősi hazájából, a fentartás megnehezedik és most a nem fentartásának ösztöne, mely minden állatban — melynél az ifjak fentartása

¹⁾ Bruckner D. Entwicklung d. grossstädt. Bevölkerung im deutschen Reich. (Allgemeines statist. Archiv I. Bd. 153. l.)

a szülők feladata — erős az önfeláldozásig, az embernél gyengül, mivel mindent eltávolít, mi saját fentartását veszélyezteti. A gyengéket, betegeket, aggokat magára hagyja, a gyermekeket megöli és mesterséges eszközöket alkalmaz a szülés megelőzésére. Ezen eljárásokat Solon, Lykurg helyeslik, Plato sem nélkülözheti, Aristoteles is túlnépeesség esetére szükségesnek tartja. A zsidóknál is Izsák története, a figyermekek megváltása emlékeztet hasonló régi szokásokra, ugyszintén a félvérűek kitétele. Mózes, Cyrus, Romulus és Remus kitett gyermekek voltak. Aristoteles szerint a krétai törvény megengedi a szülőknek az elválást, ha túlságosan termékenyek.

Fejletlen népek tehát más szaporodást mutatnak, mint a polgárosult népek. Egyazon országban pedig a népességi szaporodás alakulására a gazdasági viszonyok lesznek kiváló befolyással. A hol az emberek fentartása nagyon nehéz, vagy azért, mert a gazdasági mivelttség és tevékenység igen csekély, vagy azért, mert igen magas és a termelés kiterjesztésére már alkalom nincs — mindkét esetben a népesség lassan vagy épenséggel nem fog szaporodni; ellenben kedvező körülmények között, a hol a gazdasági tevékenység lendületnek indul, a technikai tudományok magas fokon állanak, tőkében nagy bőség van, a népesség is gyorsan fog szaporodni. De a népesség viszont vissza fog hatni a megélhetésre. Ha sűrűbb a népesség, könnyebb az átmenet belterjesebb művelésre, a munkamegosztás nagyobb mérvben alkalmazható, az ipar gyorsabb fejlődést mutat és így az alkalom is a keresetre szaporodni fog. Azonban a kereseti alkalmak kiterjesztésének is megvan a határa, melyet a népesség ugyan talán csak ritkán ér el, de melynek létezését azért tagadni nem lehet. Ha azonban valamely államban a népesség annyira szaporodott, hogy a kereset az egyesekre nézve megnehezedik, akkor ebből számos baj következik, mely a gazdasági viszonyoknak megfelel. A gazdaság virágzása és haladása e szerint bizonyos határozott viszonytól függ, melyben a népesség száma a kereseti alkalmakhoz áll és az eltérés ezen viszonytól a gazdasági testre fájdalmasan fog hatni. Különben gyakran nagyobb népesség megélhetése is lehetségessé válik az országban, ha csak a jövedelemoszlás megváltozik és a nagyobb vagy nagy vagyonok képződése, tehát a gazdagságnak kevés ponton való összetömörülése akadályoztatik. Végre a fogyaszt-

tástól is függ a népesség szaporodása, mert mentől magasabb a standard of life, annál nehezebb a népesség szaporodása.

A szaporodásra és a népesség megkétszerezésére vonatkozó adatok csekély értékkel bírnak; a matematikai szabályok itt cserben hagynak. A népesség szaporodása annyi tényezőnek hatása alatt áll, annyi ingadozást mutat, hogy a jövőre nézve megbízható számításokat nem tehetni. A népesség néha évszázadokon át semmi szaporodást nem mutat, néha meg rövid idő alatt rendkívüli lendületet vesz. Magyarország a XVIII. században bámulatos arányban szaporodik; a XIX. században a szaporodás sokkal mérsékeltebb. Angliának¹⁾ 1066-ban mintegy két millió lakosa volt; Erzsébet királyné halálakor (1603) még csak $2\frac{1}{2}$ milliót tesz²⁾; de a XVII. század végén már öt milliót. Chinának népessége jelenleg erősen csökken, mindamellett vannak egyes tartományai, melyek rendkívüli szaporodást mutatnak. Vannak továbbá néptörzsek és népességek, melyek kihalnak. Éjszak-Amerikában az indus, Dél-Amerikában sok helyütt a fehér kihal. Tasmania bennszülöttei is már mind kihaltak. Franciaország népessége is a múlt században jelentékenyen megfogyott, a jelen században csak csekély szaporodást mutat. A római birodalom központosító törekvése elpusztította a tartományok népességét és — mint Montesquieu mondja — azzal együtt Rómát magát. E példákat még számos más példakkal egészíthetnők ki. De beérjük ezek felsorolásával azon állítás beigazolására, hogy annyira a tényleges viszonyok eredménye a népességi szám hullámlása, hogy a szaporodásra vonatkozó matematikai törvények csekély gyakorlati értékkel bírnak. Különböztetjük ezt a példák maguk. Malthus szerint a népesség 25 év alatt kétszereződik meg, Wargentin szerint 74, Süßmilch szerint 100, Petty szerint 360 év alatt stb. És így csak igazat adhatunk Voltairenek³⁾, ki azt mondta: »Tous les calculs qu'on a fait sur cette prétendue multiplication sont des chimères absurdes«. A népesség egy bizonyos ponton túl általában nem szaporodhatik; hiszen,

¹⁾ Dahlmann, Engl. Revolution 3. l.

²⁾ Rogers, Works and Wages 463. l.

³⁾ Dictionaire, art. population.

egy százaléknyi évi szaporodás mellett 2.000 év alatt egy pár 439,340.000-re szaporodik.¹⁾

A létérti harc az, mely az emberiség számát korlátok között tartja, különben az régen elárasztotta volna a földet. Milyen nagyoknak kellene Görögország, Olaszország népességének lenni, ha az az ó-kortól kezdve következetesen szaporodott volna!

A népesség szaporodásának egyik fontos tényezője az anyagi helyzet. E tekintetben a statisztika inkább azon eredményt mutatja, hogy a szegénység a gyermekek számát nemcsak hogy nem csökkenti, hanem inkább szaporítja, különben hasonló nézetnek már régen adtak kifejezést. Már Mózes második könyvében (I. rész, 11) úgy szól: »De mennél inkább sanyargatják vala a népet, annál inkább nevededik vala és sokasodik vala annál inkább«. Smith Ádám azt mondja, hogy a szegénység nem akadály a nagy gyermekáldásnak, sőt azt előmozdítani látszik, míg a jólét és elővigyázat a propagatív erőt fékezi²⁾ Thalquist, Chervin, Westergaard, kik újabban statisztikai alapon tanulmányozták e jelenséget, azon eredményhez jutottak, hogy a vagyonosság csökkenti a gyermekek számát. Westergaard-Rubin kutatásai azon érdekes eredményhez vezetnek, hogy Dániában legkisebb a gyermekek száma a középosztályban, legnagyobb a szegényosztályban. Okát e jelenségnek abban kell keresni, hogy az alsóbb osztályokban legkisebb az előrelátás, mert legkisebbek az igények. A középosztályban legnagyobb az előrelátás, mert itt leginkább érvényesül a törekvés, a magasabb élettartást fentartani szűkebb existentialis viszonyok mellett, míg a felső tizezer fél van mentve az előrelátás gondjai alól. A középosztály szabály szerint két gyermeknél többet nem fog felnevelni. A szegénység nagyobb propagatív képessége azon körülménnyel is függ kétségtelenül össze, hogy ez osztályban korábban kötetnek a házasságok. Összefügg továbbá azzal, hogy a szerényebb igények és többnyire testi munka mellett az idegek nincsenek annyira koptatva, mint a középosztályban, a mi Spencer és mások szerint (Carey, Trill, Ribot, Bagehot, Düsing) a termékenységet csökkenti. Ez az oka, hogy a jólét mellett a termékenység csökken, nem pedig a bőség, mint ezt mások

¹⁾ Kummer, Die Bevölkerungsfrage (Zeitschrift f. schweiz. Statistik, 1883., 203. l).

²⁾ Inquiry 116.

(Sadler, Doubleday) állították. A középosztályban a jólét küzdelem árán szereztetik és e küzdelem erőt fogyaszt. A felsőbb osztályok kisebb propagatív ereje részben az élvezetek által okozott kimerülésnek következménye lehet, részben a szülési fájdalmaktól való rettegésnek. A csökkent termékenység aztán a későbbi nemzedékeknél tovább hat, mert itt is érvényesül Darwin törvénye, hogy a funkciók eleste visszahat idővel az illető szerekre.

Egyike az elsőknek, kik a népességi jelenségek chaosában szabályt kerestek, Malthus volt. Midőn Malthus föllépett, Angliában igen kedvezőtlen állapotok uralkodtak. A nép helyzete nyomott volt és a szegénység nagy mérvet öltött. Mig Smith a nemzetek gazdagságának okaival foglalkozott, addig most inkább a szegénység okai vonták a figyelmet magukra. Rousseau és hasonírányú írók által befolyásolva, többen a szegénységet a hibás társadalmi rendszernek, a rossz kormánygépezetnek tulajdonították, ezek között különösen az angol Godwint találjuk. Malthus nem fogadta el ezen tant és hadat izent annak »*Essay on the principle of population*« című névtelenül megjelent dolgozatában. Szerinte nem a társadalom, hanem a természet maga oka a szegénységnek, mert természettörvény folyománya az, hogy a népesség gyorsabban szaporodik (mértani arányban), míg a fentartási eszközök lassan (számtani arányban) szaporodnak. Ennek szükségképi következménye, hogy a népesség egy része az élelmi szerek hiányában elpusztul. Azon nagy csapások, melyek időről-időre a népességet pusztítják, szükséges eszközök a természetrendjében. A természet csak bizonyos számú embernek nyújthat elegendő fentartást. Az eset ugyanaz, mint Malthus mondja, mintha valaki bizonyos számú vendéget hívna és sokkal több jönne. A kevés vendég, kire készültek, jól lakhatott volna, most, hogy sokkal többen vannak, mindannyian éhesek maradnak. A természet banquetjén is csak korlátolt számú vendégre van az asztal terítve, a többiek elpusztulnak. Az élet szűk hidjáról, melyen annyian tolonganak, egy rész letaszittatik. E munka nagy feltűnést és különösen nagy ellenzést talált. A munka második kiadásában azért a nagyon szívtelenül hangzó kifejezéseket mérsékelte és lényegesen módosította magát az elméletet is. Mig ugyanis eredeti felfogása szerint a túlnépesség bekövetkezn, a fölös ember-

számtól csak nagy szenvedések árán lehet a társadalmat megszabadítani, addig most arra utal, hogy a túlnépesség bekövetkezését egyáltalában el lehet kerülni az által, hogy a családalapítás elhalasztatik és minden egyén által csak akkor történik, midőn azon anyagi helyzetben van, hogy egy családot fentarthasson. Ezt öntartózkodásnak (»moral restraint«) nevezi. A tisztán természeti kiegyenlítés, a Malthus által ugynevezett utólagos akadályok (»repressive check«) e fel fogás szerint alárendelt szerepet játszanak és előtérbe lépnek az erkölcsi tényezők (»preventive check«).

Malthusnak ezen tanait többnyire vagy félreértették vagy túlozták. Legtöbbet vétenek újabban hívei maguk, kik a Neo-Malthusianismus czége alatt botránys módon tárgyalják e kérdést és a legveszedelmesebb tanácsokat osztogatják, épenséggel nem Malthus szellemében, ki az erkölcsi élet tisztaságát főfeltételnek tekintette. Malthus tanát egyáltalában nem érthetjük meg, ha annak bölcséleti alapját nem vizsgáljuk. Malthus, mint látjuk, tanát mérsékelte és a benne rejlő túlhajtás csak következménye volt az ellenpárt álláspontjának; minthogy Condorcet azt hirdette, hogy az ember végtelenül tökéletesbülhet, szükséges volt hangsúlyozni, hogy e tökéletesedési processus sok akadályba ütközik, hogy a haladás roppant nehéz és lassú. Ez az, mit Malthus első sorban bizonyítani akart. Nem a természeti állapot az, mely a legtökéletesebb. Az embernek küzdeni kell, ha haladni akar és az Isten azért küldött az emberekre mindenféle bajokat, hogy küzdjön.

»Küzdj« mondja Madách szerint Isten. Tehát Malthus tanának lényege a létérti küzdelem, azon igazság, melyet Darwin később az egész természetre kiterjesztett és melyről maga mondja, hogy Malthus vezette őt arra. A túlnépességre irányult törekvés magában véve nagy bajokat szülhet; de e bajok nem arra valók, hogy kétségbeessünk, hanem arra, hogy azok leküzdéseért dolgozzunk. A problema megoldása a munkában rejlik. És így Malthus tana visszavezet az újkori társadalmi gazdaságtan kiindulási pontjához. Smith azt hirdeti, hogy a munka képezi a nemzeti gazdagság főforrását. Malthus pedig kimutatja a legerősebb tényezőt, mely az embert folyvást munkára serkenti.¹⁾

És ezt a történelem is megerősíti. Minden nagyobb

¹⁾ Bonar, Malthus and his work (1855).

lépés a haladás terén visszavezet a népesség fentartásának megnehezítésére. Ez okozta a fajok elkülönítését, ez a föld mivelés alá vételét. Ez fejlesztette a vállalkozási szellemet egyesekben és egész népekben, ez kényszerítette az embert társadalmi szervezetekbe és szülte a társadalmi érzelmeket. Erre vezetendő vissza a földgömb benépesítése, a termelés haladása.

A legtöbb író, ki a népességi tannal foglalkozott régebben, a népesség nagy számát az államra nézve előnyösnek képzelte, sőt éppen ebben találta az állam nagyságának föltételét; így Montesquieu, Vauban, Law és sok más kiváló író. Azonban a tizennyolczadik században szaporodik azon írók száma, kik a népesség nagy számát nem tartják föltétlen előnynek, sőt szaporodásának föltételeire és veszélyeire figyelmeztetnek. Ezek Malthus előhírnökeinek tekinthetők. A Malthus-féle népességi elmélet csiráját találjuk Wallace, Brückner, Townsend, Ortes, Young dolgozataiban; továbbá Rudgard, Derham, Strujek, Süssmilch is, mindannyian háborút, betegséget, stb. szükségesnek tartottak, hogy a fölös számban levő népesség pusztuljon. Azonban Malthus oly időben hangzott a népességi elméletet, melyben annak befogadására a kedélyek elő voltak készítve és melyben az fontos gyakorlati problémákkal összefüggött. Bár első percztől kezdve sok oldalról heves ellenzésre talált, főleg statisztikusok részéről, mégis igen gyorsan terjedt és védői közé tartoznak éppen a nemzetgazdák, mint Ricardo, Mill, Thornton stb. Sadler visszautasítja a tant, mivel kimutatja, hogy a jóléttel csökken a népességi szaporodás. Doubleday is ugyanazon álláspontra helyezkedik és bizonyítja, hogy ép a jólét emelkedésével a szaporodás csökken, hogy a szegényeknek legtöbb, a gazdagoknak legkevesebb gyermekek szokott lenni. Quetelet nem tagadja a mértani arányban való növekedés tételét, de egyuttal felfedezi azt, hogy ezen szaporodás akadályai is növekednek, még pedig mint a szaporodási gyorsaság nézete. Különböztet pozitív vizsgálódásai alapján szabályosságot nem talál. Wappäus szerint a népsűrűség emelkedésével a népességi szaporodás csökken még akkor is, ha a fentartási eszközök a szaporodással lépést tartanak. Farr is megtámadja Malthus tanát és hangsúlyozza, hogy nem a nagy szám, hanem a tökéletlenség oka minden nyomornak. A Malthusianismus az elnéptelenedés elmélete. Ha Anglia követte volna Malthus

tanát — mondja Farr — akkor ma másodrendű hatalom volna. Giffen inkább abban találja a tan igazságát, hogy a jólét emelkedése a népesség szaporodásához vezet. Bagehot föltételesen igaznak tartja a tant, mely azonban eltekint minden más tényezőtől, mely még a népesség szaporodására befolyást gyakorol; már pedig e tényezők száma akkora, mint általában az emberi cselekvés tényezőinek száma. Ha a társadalmi gazdaságtan ezeket is akarná tekintetbe venni, a fél élettant, a fél politikát és egyéb tudományok jelentékeny részét kellene tárgyalni. A tan mint hypothesis csak annyit jelent, hogy a szülők rendszeren több gyermeket képesek nemzeni, mint a mennyit képesek az óhajtott jólétben felnevelni és ha ezt nem veszik tekintetbe, elszegényedést, végre halált okoznak. Más helyen azonban felállítja azon tételt, hogy az idegerőnek egyik irányban való igénybevétele csökkenti azt más irányban, mire azon jelenséget hozza fel, hogy Anglia legnagyobb öt fiának — Shakespeare, Milton, Bacon, Newton, Locke — csak hat gyermekük volt. Spencer figyelmeztet azon százféle áldásra, mely a nagy népelességgel járó küzdelemből származik, úgy mint az emberek elterjedése a földön, a társadalom keletkezése, a kultúra haladása stb.; és ha egyszer kulturális rendeltetését betöltötte, akkor a népesség szaporodása és az abból származó nyomás meg fog szűnni. Túlnépességtől nem tart, mivel a műveltség haladásával és az azzal fokozódó létküzdelemmel a szaporodási képesség, az idegerő nagy igénybevétele folytán, csökken. Darwin szerint minden szerves lénynél a szaporodás mértani arányt mutat, miért is mindegyik kénytelen a létért küzdeni. De az ember egy nagy előnnyel — »praerogatívával« mint ő mondja — bír és ez a társadalmi állapot. Carey azon természettörvénnyel támadja meg a tant, hogy a magasabb szervű lények szaporodása mindig gyengébb az azok fentartására szolgáló alacsonyabb szervűeknél. George is visszautasítja a Malthusianismust és úgy mint más írók, társadalmi viszonyokból magyarázza a túlnépességet. Loria szerint a túlnépesség egy történeti jelenség, mely a munkabérrendszerrel szoros összefüggésben áll. Marx a túlnépésedést a kapitalistikus termelési rendszer következményének tartja, mely ilyen népességi felesleget (»Surplus population«) teremt, hogy ezen tartalék által a bért mindig a legalacsonyabb színvonalra szorítsa, Marshall következőkép

formulázza a népességi törvényt: A jövedelem emelkedése minden osztályban vagy a szükségletet vagy a népesség számát szaporítja; a szükségletek emelkedése is azonban emeli a felnevelhető gyermekek számát. Azért a jövedelem emelkedése szaporítja, annak apadása csökkenti a népesség szaporodását. Toynbee szükségesnek tartja a létküzdelmet a haladásra; az állandó népesség nem egészséges állapot, mert a haladás egy hatalmas tényezőjét megsemmisíti. Épen a nagy család által okozott küzdelem fejleszti a leghatalmasabb tulajdonságokat, egészen eltekintve attól, hogy a családi élet mindannak forrása, mi a nemzeti életben a legjobb. Guillard szerint a viszony népesség és élelmi szer között önnönmagát szabályozza, tehát eltérés nem képzelhető. Lentner szerint a túlnépesség nem természeti, hanem mesterséges okok szüleménye, melyek a nép organikus kapcsolatának visszaállításával eltávolítandók. Ferguson szerint végül alig lehetséges a népességi törvényt ismerni és jó is, hogy az sem az egyes embertől, sem a kormány bölcseségétől nem függ.

Malthus tana lényegében nemcsak igaz, hanem közhelynek tekinthető, mert hogy az ember fentartása és így az emberek száma a fentartási eszközöktől függ, kétségbe nem lehet vonni. Malthus tana egyuttal kedvező visszahatást gyakorolt olyan időben, midőn még nagyon el voltak terjedve olyan nézetek, hogy a népesség korlátlan szaporodása a legnagyobb előny, minek következtében a tényleg érzett inséget vagy helytelenül irányuló jótékonyosság, vagy a társadalom felforgatása által kívánták gyógyítani. Üdvös volt e tan tehát azért, mert arra figyelmeztetett, hogy a nagyszámú népesség magában véve nem mindig áldás és mert hangsúlyozta a felelősséget, melyet mindenki a család és a társadalom irányában elvállal, midőn családot alapít. Másfelől azonban a családi életet csak ezen gazdasági körülmény szempontjából megítélni nem szabad, annál kevésbé, mert végre még a leggazdagabbat érhetik oly sorscsapások, melyek őt családjá fentartására képtelenné teszik. Következik továbbá e tanból az, hogy a legtermékenyebb területek a legnagyobb népességre tehetnek szert; hogy a fentartási eszközökkel szaporodik, azok csökkenésével apad a népesség; hogy az életkor emelkedésével — *caeteris paribus* — a születések és esketések csökkeni fognak, stb. A tan gyakorlati hiánya főleg abban rejlik, hogy először

nehéz azon időpont megállapítása, midőn tényleg a két tényező között aránytalanság állott be és még nehezebb annak bebizonyítása, hogy ezen aránytalanságon máskép, mint a népesség korlátolásával nem lehet segíteni. Tapasztalati adatok is mutatják, hogy ritkán származik a nyomor csak túlságosan nagy családból. A porosz szegényügyi statisztika szerint azok száma, kik a nagy gyermekszám miatt jutottak inségre és szorulnak segélyre, mintegy 6°/_o-ot tett, és azok összes száma, kik természeti körülmények miatt segélyeztetnek, betegség, fogyatkozás miatt, körülbelül az összes segélyezettnek két ötödét teszi; ha még az aggságra jutottakat is hozzászámítjuk, még akkor is valamivel kevesebb, mint a fele más okokból került inségre, mely okok között könnyelműség, iszákosság stb. szerepelnek. Másfelől bizonyos, hogy a termelés fejlődése sűrűbb népességtől függ, mely maga föltétele a gazdasági haladásnak. Hogy egy képlettel éljünk, lehetséges, hogy valaki egy aranybánya fölött áll, de nem képes a kincseket emelni, mert egyedül van.

A népességi tant általában a következő szempontokból kell megítélni. A népesség alakulása a társadalomban megszűnik tisztán természeti jelenség lenni, hanem lényegében társadalmi jelenség. A társadalmi, de főleg a gazdasági szervezet függvénye a népesség száma és életmódja. A gazdasági szervezetnek minden nevezetesebb mozzanata gyakorol befolyást a népességre, még pedig a termelésnek mennyisége és minősége, a jövedelemmegoszlás, a jövedelem nagysága és állandósága, végre a fogyasztás mennyisége és minősége. A népességi viszonyok alakulása függ továbbá a népesség tagsulatától: a népesség és megélhetés egyenlete máskép alakul a szerint, a mint nem, kor szerint, a foglalkozást űzők és foglalkozás nélküliek szerint, városi és vidéki lakosok szerint más-másképp alakul a népesség tagozata. Csak a vizsgálatok lehető részletessége és sokasága által sikerülhet a népességi tan kiegészítése.

Ujabb kísérletek közül, melyek e célra törekednek, különösen Dumont és Hansen vizsgálódásai említendők.

Dumont¹⁾ azon alaptételre vezet vissza a népességtant, hogy minden egyén a társadalomban emelkedni akar; ezen törekvést »társadalmi capillaritásnak« nevezi, vagyis a társa-

¹⁾ Depopulation et civilisation, Paris 1890.

dalmi elemek emelkedési energiájának. Ezen társadalmi capillaritás nem egyéb, mint a haladás általános törvényének emberi alakja. Ezen törekvés által vezérelve, az egyének tökéletesebbülnek és emelkednek. De a hol ezen törekvés érvényesül, ott az egyén minden elől ki fog térni, a mi emelkedését megnehezíti és ezt teszi különösen a nagy gyermekáldás. Ki gyorsan akar felfelé haladni, annak minden ballastot magáról le kell dobnia. Ezért a társadalmi capillaritás két szabálya következőkép hangzik: 1. a születési arány fordított viszonyban áll a társadalmi capillaritással; 2. az egyéni haladás egyenes viszonyban áll a társadalmi capillaritással. Élénk színekkel és számos az életből vett példákkal — melyek minden országban ismétlődnek — festi a társadalmi capillaritás hatása alatt az egyének azon törekvését, hogy társadalmilag, anyagilag emelkedjenek. A túlszaporító individualismus veszélyezteti a népek egészséges fejlődését és különösen a népesség szaporodását. Ez ellen csak egy helyesebb életrenddel, egy igazabb világfelfogással és különösen az individualismussal szemben a társadalmi scolidaritás erősítésével segíthetni. Mérsékelni kell a beteges emelkedési vágyat, mérsékelni kell az anyagi javak utáni hajhászatot és az egyéni tetterőnek nemesebb czélokot kell kitűzni. A nagyvárosok felé irányuló tödulást is meg kell akadályozni vidéki központok teremtése által, a hivatalhajhászatot el kell nyomni. Különösen a népesség jobb eloszlásának nagy fontosságát erősen hangsúlyozza. Ha a vidéki központok erősíttetnek, az első sorban még nem szolgál a népesség szaporítására, de annyit jelent, mint ugyanannyi világító szerrel több világosságot terjesztetni, annyit jelent, mint utat nyitni a különböző tehetségeknek és izléseknek, a jobb erkölcsöknök és az erkölcsi önérzetnek; főleg pedig elősegíti az ismeretek terjedését.

Hansen¹⁾ tana, mely főleg az osztályalakulás műfolyamát vizsgálja, a következő: Az osztályok nincsenek egymástól elválasztva, hanem egymásból fejlődnek. Az első és legrégebb osztály a földbirtokosok osztálya. Ezek a föld korlátolt jövedelmére vannak utalva. Ha a népesség szaporodik, át kell menni olyan foglalkozásra, melyben a munka érvényesül. Erre leginkább a városban van alkalom. Azonban a munka kétféle: a szellemi munka, melyből a középosztály él, a testi

¹⁾ Die drei Bevölkerungsstufen. München, 1889.

munka, melyből a munkásosztály él. A középosztály magából fenn nem tarthatja magát, mivel folytonos küzdelem és kiváló tulajdonok szükségesek. Azért egy része elpusztul, egy része lesüllyed a proletariátus közé. Így keletkezik a három osztály között egy állandó áram, mely annál gyorsabb, mennél magasabb a társadalom szellemi színvonala, mely a középosztályban jut kifejezésre. A középosztály csak egy átmeneti fok, mely a nép legkiválóbb elemeiből áll. A középosztály mindig részben emelkedő, részben hanyatló családokból áll. Az emelkedők nagyobb részét teszik a vidékről bevándoroltak. A proletariátus is eredetét a másik kettőben találja, különösen a másodikban, mely azonban nem járul javulásához, hanem inkább romlásához. Azonban a harmadik osztály magából is fentartaná magát, minthogy itt a szaporodás igen jelentékeny. Ezen osztály kiválóbb elemei feljutnak a középosztályba.

Látni mindezekből, hogy a népesség egyik lényeges elemét képezi az összes gazdasági jelenségeknek, melyeknek megítélésénél azt tehát mindig szem előtt kell tartani, habár nem is osztjuk azok véleményét (Loria, Hansen), kik minden jelenséget egyedül a népesség alakulásából akarnak magyarázni. A népesség egyik legfontosabb tényezője a termelésnek, forgalomnak, jövedelemeloszlásnak és fogyasztásnak, de egyúttal mint azoknak egyik funkciója, hatásukat sokszorosan visszatükrözteti.

FÖLDES BÉLA.

KERESKEDELMI SZAKOKTATÁSUNK REFORMJA.

I.

Közoktatásügyi miniszterünk vezetése alatt erőteljes és czéltudatos mozgalom indult meg tanügyünknek az egész vonal mentén való reformálása iránt. Ezen átalakítások érinteni fogják a kereskedelmi szakiskolákat is, melyeknek reorganizálása elől kitérni többé alig lehet.

Óhajtjuk és rettegjük a reformot. Óhajtjuk, mert mint alább majd kimutatjuk, égetően szükség volna reá; rettegjük, mert ha elhibázzák, újra, hosszú időre megbénul oktatásügyünk e megkuszált része.

Az iskola első feltétele, hogy ne csüggő-lógó, maró-holnapra, vagy legfeljebb évről-évre élőködő, hanem biztos és szilárd alapon épült intézmény legyen. Szükséges, hogy az iskola rendelkezék *vagyonnal*, hogy emelhesen magának tisztességes épületet, hogy ne legyen kénytelen nedves légvonatos, tanárra és tanulóra egyaránt veszélyes bérházban meghuzódni. Elengedhetetlen a kor követelményeinek megfelelő felszerelés, labororium, gyűjtemény és könyvtár. Bizony nem valami épületes látvány oly tanári könyvtár, mely alig-alig tölt meg egy szekrénykét. Mert ha a tanár nem olvashatja a folyóiratokat, szakközlönyöket, legújabb műveket, nagyon hamar elmarad a gyorsan haladó élettől. Az usanceok változnak, értékpapírok eltűnnek, újak keletkeznek; a pénzeket javítják s minderről a tanárnak tudomással kell birnia.

Szüksége van az intézetnek vagyonra, hogy a kereskedelmi iskola legalább is oly szerény mértékben fizethesse tanárait, mint az állam, hogy biztosithassa a szolgálatában állók jövőjét, hogy gondoskodni tudjon a tanár családjáról.

Különben a tanár csakis kényszerűségből szolgálja az iskolát s lesve-lesí a szabadulás pillanatát. Bizony elszomorító dolog, hogy kereskedelmi középiskola tanára 50–60 frt. havi fizetéssel kénytelen megelégedni, hogy kereskedelmi akadémia tanárai jövőjének biztosítási ügyében a garancia minimumát sem képes nyújtani.

Helyiség, berendezés, felszerelés, fizetés, nyugdíj ügyében iskoláink nagyobb része a jogos és méltányos követelmények mögött marad, a kilátásba helyezett reformra tehát ez irányban is szükség van.

Az iskola második feltétele a megfelelő *szervezeti szabályzat és tanterv*. Mai tantervünkkel foglalkozni mai napság már csakugyan felesleges. Hasznavehetetlen az részleteiben és egészében egyaránt. Annyiszor és annyian kimutatták már helytelen és nevetséges voltát, hogy nyugodtan napi-rendre térhetünk felette. Egy jó oldala mégis van: *hogy nem kell végrehajtani*. Igaz, hogy kár is volna keresztülvitelét erőltetni, de nem is követeli senki. Mindenik iskola tanítja azt, tanítja úgy, a mint akarja, avagy a mint tudja.

Ily viszonyok mellett az egyes intézetek eljárásában lényeges eltérések vannak.

Német nyelvből például az egyik iskola megelégszik, ha növendékei magyarul magasztalják Schiller és Goethe nem olvasott műveit; a másikban fényes az eredmény, mert a tanulók németül beszélnek, értsd ezen, hogy elszavalnak egy-egy Quittungot vagy Zeugnisst; a harmadikban fordítanak németből magyarra; a negyedikben a vizsgázó kezébe adják Széchenyi munkáját és abból fordít ügyesen és helyesen.

Számtanból egyik helyen megelégednek, ha az abiturienst megold olyan fogas kérdést, a minőt a testvér-intézet tanára már az elsőben követel s ha tanulója nem tudja, irgalmatlanul elbuktatja, ha azonban tudja, abból még nem következik, hogy beereszti a másodikba, mert még egyebet is, mást is követel tőle. A másik intézetben az érettségi feladat igazán szakszerű, sőt talán túlságosan nehéz és hosszú is. Meglehet, hogy ilyen feladatok megoldására dresszirozták a tanulót, de hát legalább okos és helyes dologra dresszirozták.

Egyik iskola földrajzból is követel érettségi vizsgálatot, a másik ezt elengedi. A váltójogot hol a másodikban, hol a

harmadikban tanítják. A kamatos kamat intézetek szerint majd az első, majd a második, majd a harmadik osztály tanítási anyagában foglal helyet. A kereskedelem története hol önálló tárgy, hol a nemzetgazdaságtannak, hol meg a történelemnek részét képezi. Irodai munkálatokat tanítanak is, nem is. A tanuló beszél a számlák tulajdonságairól, értekezik a folyószámla lezárásáról, osztályozza a fakturákat, de képtelen egy tételt elkönyvelni, egy folyószámlán a kamatot kiszámítani, egy fakturát elkészíteni. Itt-ot ügyet vetnek a gondos és izléses munkára. Kiméretlen kézzel visszaveti a tanár még a legjobb gyakorlatot is, ha nem gondos vagy legalább is rendes, másutt azonban még az érettségi munkálatok is piszkosak, rendetlenek, alig olvashatók, tele vakarással, törléssel, javítgatással és tintafolttal. S ezt folytathatnók a végtelenségig.

Nincsen tanterv, nincsen utasítás, nincsen tradíció, nincsen tekintély, nincsen ellenőrző közeg, de van helyette rendszertelenség, fejtelenség, zürzavar.

Tehát a reformra szükség van!

Hát a rendtartás! No az van elég. A kereskedelmi iskola a népoktatás keretébe tartozik, de kötelező a középiskolai rendtartás, a kereskedelmi iskolák számára kiadott szabályzattal és az egyes iskolák külön szabályzatával egyetemben. E szabályzatok sok pontban egymásnak ellentmondanak, sok pontra vonatkozólag semmit sem mondanak és legtöbb esetben nem is törődnek velük, hanem határoznak esetről-esetre. A mi tavaly helyes volt, az nem áll az idén. A mi egyik intézetben szabad, azt tiltja a testvérintézet.

Ki vehető fel a kereskedelmi iskola első osztályába? Mindenki, ki a tandíj első részletét képes lefizetni. Előírja ugyan a szabályzat, hogy oly növendék vehető fel, ki a középiskola 4-ik osztályát sikerrel végezte. A ki tehát a 4-ikben megbukott, az fel nem vehető, de bocsátható felvételi vizsgálatra és ennek alapján csak mégis beléphet a kereskedelmi iskolába.

Némely intézet nem ad helyet magán-tanulónak, ötven lépéssel odébb azonban a magán érettségi vizsgálatok is divatoznak.

Ki is tudná azt megmondani, hogy a záró írásbeli vizsgálaton egy-két-három tárgyból elégtelen osztályzatot nyert

tanuló bocsátható-e, bocsátandó-e szóbeli vizsgálatra, vagy eltiltandó-e attól? E pontban már nemcsak az egyes intézetek eljárásában van különbség, hanem egy és ugyanazon iskola is évről-évre másképp határoz.

A reformra tehát szükség van!

Az iskola harmadik feltétele *az igazgató és a tanár*. Harminczhárom kereskedelmi iskolánk mindegyikének akad igazgatója, de hogy közülük hányban van meg a reátermetség, a hivatottság, oly kérdés, melyet felvetni könnyű, de melyre válaszolni alig lehetséges. Registrálni, rubrikálni, hospitalni, sőt még reprezentálni is tud mindegyik. Egyik-másiknak van tapintata a békétlenkedők megnyugtatóására, a bajok eltusolására, az eredmények kiszinezésére. De hányan vannak tisztában a kereskedelmi szakiskola céljával, rendeltetésével, a célhoz vezető eszközökkel. Nyílt titok, hogy az igazgatók egy része, mikor igazgató lett, a börtönt legfeljebb csak kívülről látta, a bureau berendezéséről csak homályos sejtelemmel bírt és még evvel sem a kereskedő és alkalmazottai teendőiről. Volt jó polgári iskolai igazgató, csináltak belőle kereskedelmi iskolai direktort. Bevált a leányiskolánál, áttették a szakiskolához.

S így nem csoda, ha mindegyik igazgató másra fekteti a fősúlyt. Egyik a minta-irodát tartja legfontosabbnak, a másik a chemiát kultiváltatja, mert a tiszta laboratórium, a sohasem használt dolgozófülkék imponálnak a magas és laikus látogatóknak. Van olyan igazgató is, ki a zajtalan és csendes munkára fordítja figyelmét, mely eredményében nem gyorsan kápráztató, de mely mögött a siker el nem maradhat.

Az igazgatónak első sorban tanárnak kell lennie, kvalifikációja ne álljon tanárai képezése alatt. Legyen paedagogus a szó nemes értelmében, és legyen oly szakember, ki a vezetése alatt álló iskolában előadott tárgyak mindegyikének ismerje módszerét, keretét, célját és törekvését. Legyen karaktere oly tiszta, hogy tanártársai bizodalommal, nyíltan, aggódástól menten fordulhassanak hozzá tanácsért, útmutatásért. Nem azt kívánjuk, hogy ő mindent tudjon, de legalább meg tudja mondani, hogy a kérdés iránt hol leghető útbaigazítás. Beszélgetés közben szó szavat ad, tisztulnak a nézetek. A kinek alkalmá volt ilyen beszélgetéseket folytatni,

elismeri hasznos és eredményes voltukat, és évek multán is hálával gondol vissza támogatójára és tanácsadójára. Ezt kultiválni az igazgatónak nemes tiszte, s sokkal hasznosabb, mint a hivatalos konferenciákon nagy képpel adott üres frázisokba foglalt semmit mondó, sőt gyakran sértő vagy elkedvetlenítő tanácsok. Ilyen mustra-igazgató kevés van, de a legutolsónak is van annyi tudománya, a mennyi egy 1000 frtos hivatalnoktól megkövetelhető, pedig szomorú való, hogy nem egy kereskedelmi iskolai direktornak 1000—1200 frt. az évi fizetése.

S a tanárok? Tulajdonkép kereskedelmi iskolai tanárnak ugyszólván senki sem készül. A tanárok nagy része bejáró. Gimnáziumi vagy reáliskolai emberek ugyanavval a módszerrel akarnak célhoz jutni, melylyel iskolájukban sikert arattak, vagy nem arattak. Hetenkint 5—6 órát adnak, nem is tartják érdemesnek azon is gondolkozni, hogy egyébbel is tartoznak az intézetnek, mint hogy az órákat csengetéstől csengetésig kihuzzák. Pedig csak mégis más dolog történelmet gimnáziumban, mint kereskedelmi iskolában tanítani. Az utóbbiban kötelessége előadni a kereskedelem történetét, ehhez pedig okvetetlenül megkivántatik a közgazdaságtanban való jártasság is. Ismerék német nyelvi tanárt, ki maga bevallotta, hogy a biztosításról irt német gyakorlat helyes vagy helytelen voltát megítélni nem tudja, pedig kötelessége az érettségi dolgozatokat elbírálni. A francia nyelv tanára tanítja a francia levelezést a nélkül, hogy a tárgyalt üzlet- eseményt ismerné. Az ő szemükben a kereskedelmi iskola csakis levezető csatorna, s mint ilyen ugy sem lehet tiszta, kár is tehát tisztogatni.

Az intézet saját tanárai sincsenek jobb helyzetben. Az illető készült középiskolai tanárnak, ott nem kapott alkalmazást, elment kereskedelmi iskolához. Oklevele van magyar nyelvből és irodalomból és eltanítja a nemzetgazdaságtant. Phonetikai ismeretei alapján méltányolja Smith Ádám tanait. Jártas a finn-ugor nyelvben és tárgyalja a szabadkereskedelem előnyeit és hátrányait. Ne is csodálkozzunk, hogy ily viszonyok mellett a könyvbe becsuszott kellemetlen sajtóhibákból eredő tévedések mint igazságok szerepelnek. A tanár is megtudja és az idők folyamán meg is tanulja e tárgyat is, csak hogy illenék, hogy előbb tudjon, azután tanítson.

A matematikus négy évi egyetemi tanulmánya alatt megtanul sok okos és elegáns dolgot, de ezek alapján nem tudja ám megmondani, hogy hogyan is jegyzi London az amsterdami váltókat, mennyit nyom egy hordó petroleum, mi az a díjzlet és a stellage. Természetes, ő is megtanulhatja mindezt, sőt intelligenciájánál fogva hamar is, csak-hogy illenék itt is előbb tudni, azután tanítani.

Az árúisme tanára jeles vegyész, s mint tanár remekül megfelel azon követelménynek, hogy együtt tanul tanítványaival, sőt tőlük is tanul. Talán mégis egy-két leczkével előbbre tart, mint osztálya. Vegyük ehhez még azon körülményt, hogy épen e tárgyból csakis a legeslegújabb időben jelent meg az első hasznavehető tankönyv.

A fiskálisok és a biztosítási hivatalnokok pedig *született paedagogusok*. Az igazgató rövid uton tanárrá kvalifikálja őket. Jól tudom, hogy akad köztük igen becses erő is, de ez csakis azt mutatja, hogy a tanítás nem mesterség, hanem művészet, de semmi esetre sem azt, hogy bármely ügyvéd, titkár vagy tollnok kezében jó kézben van a tárgy.

Legérdekesebb kétségen kívül a könyvviteltan tanárainak qualificatiója, már t. i. azoké, a kiknek van. Nézzük csak. Elvégzi egy fiatal ember a polgári iskola négy és a vele kapcsolatos kereskedelmi iskola három osztályát. Ezután elmegy egy évre gyakornoknak. Czimezi a levélborítékokat, megtanul copirozni, kitölt őrlapokat, skontrirozza a váltókat, s végez más szellemes munkát, a minőt már t. i. kezdőre biznak. Most beiratkozik az egyetemre vagy a műegyetemre rendkívüli hallgatónak, s hallgat rendkívüli tárgyakat. Okvetlenül rendkívülieket, mert az ő rendes tárgyait elő sem adják. Kereskedelmi számtanra nincsen tanszék, levelezésre nem is volt, könyvviteltant adnak elő a vegyészeknek és a gépészmérnököknek, de ez édes kevés a tanárjelöltnek.

Két évi ilyen előtanulmány után a jelölt vizsgálatra jelentkezik. Értsük jól meg, nem alapvizsgálatra, hanem szakvizsgálatra, mely reá nézve első is, utolsó is. S ha vizsgálatra sikerül, a jelölt oklevelet kap, mely képesíti őt a levelezés, a könyvelés és a kereskedelemisme tanítására. Hát paedagogia, bölcsészettan, azok valóik talán a földrajz tanárának, de nem követelik a könyvviteltan tanárától. Tanulmányi ideje teljes három évvel rövidebb, mint collegáié.

Méltóztassék csak elképzelni azt a bűbajos harmoniát, mely ilyen legkülönbözőbb elemekből összeállított tanári karban uralkodik. Kétségen kívül minden egyes tanítótestületben akad egy-egy hivatása magaslatán álló ember, ki szeretne rendet, ki a munkától vissza nem riad, de az ilyen férfiú nem juthat érvényre. Minden indítványát kiméletlenül leszavazzák, hisz a szabály, az elv a tanárra a legnagyobb nyüg. S az indítványozó mit csinál? egy darabig még próbálkozik, aztán resignál és lesz belőle jó tanár és jó collega.

Igaz, hogy az anyagi gondok is ónsúlylyal nehezednek a tanárvilágra, hány jeles erő vesztí el rugékonyságát a teher alatt. Szeretne tanulni, tudja a tollat is forgatni, de nem ér reá, órákat kell adni, kosztosokkal kell bibelődni, hisz a lelkesedés szent hevével nem lehet a családot ruházni, a kenyeret kérő gyermek éhségét csillapítani. Ha pedig len áldás vagy csapás látogatja meg a tanár lakását, hosszú időre megzavarodik a pénzügyi egyensúly. Pedig hiába, születés vagy temetés csakugy előfordulhat tanár-embernél, mint más honpolgárnál. S tanáraink egy nagy része előtt még a kétes jövendő is lebeg szörnyű rémeivel, hogy mi lesz családjával, ha az iskola szolgálatában elhasználta életerejét.

Reformot kérünk, reformot, mely e pontokra is kiterjed.

Az iskola negyedik tényezője a *tanuló*. Az van elég. A polgári-, reál- és latiniskola négy osztályát végzett növendékek csak ugy özönlének, nem a kereskedelmi pályára, hanem a kereskedelmi iskolába. Hull valami még a felsőbb osztályokból is és segít a felvételi vizsgálat. Az elem kissé heterogén, van olyan, ki már a logaríthmust is tanulta, van olyan, ki algebráról még egy kukkot sem hallott. Egyik jól beszél németül, a másik alig tud olvasni. A reálból jövők már tanultak francziát, a többi nem.

A czél is különbözö, mely őket a kereskedelmi iskola falai közé hozta. Egy csomó volt iskolájuk gyakorolta szelíd nyomás alatt szerencsétleti az új iskolát, másik részük már kikopott a kadet iskolából is. Egy részük felkereste az iskolát, mert egy évvel rövidebb s végül egy kis töredék, mert kereskedő akar lenni. Ezen utóbbiak száma intézetek szerint nagyon változó, átlag azonban felette kicsiny. Ha kereskedelmi iskolának azt az iskolát nevezzük, mely kereskedőket, bele-

számítva a bureau-munkásokat is, nevel, akkor 33 kereskedelmi iskolánknak nagyon is kis része *kereskedelmi* iskola.

II.

A tagadás nem megoldás. Kimutattuk a jelen szörnyű hibáit, nézzük orvosolhatók-e, s hogyan? A rend helyreállítható, csak az orgánisáló ne riadjon vissza attól sem, hogy esetleg megsérti egyes egyének híuságát, egyes városok képzelt vagy valódi érdekét. A reform ne legyen partiális, hanem totális. Terjedjen ki a cím kérdésére, a tanfolyamok számára, a szervezeti szabályzatra, a tantervre, a tanárok qualificatiójára, azok fizetésére és nyugdíjára.

A címkérdés az egész ügy egyik legkényesebb oldala. Forduljunk tanácsért a multhoz.

Az első német kereskedelmi intézet, melyet mesterünk *Büsch György János* nagynevű közgazdasági író szervezett, *akadémia* címet viselt, ez volt, mint *Richter* kitünő munkájában olvashatjuk, az 1768-ban megnyilt »*Hamburger Handelsakademie*«. Az első osztrák kereskedelmi iskola, mely *Wolf György János* vezetése alatt 1770-ben nyilott meg, szintén akadémia volt. Kiváló súlyt fektettek az akadémia címre, már csak azért is, hogy a polgári elem számára berendezett iskola címe megegyezzek az előkelő ifjak számára fennállókkal, minő volt a katonai akadémia, a keleti akadémia.

Az 1848/9-diki hatalmas mozgalmak után a kereskedők iparkodtak az őket megillető társadalmi állást elfoglalni. Érezték, hogy positiójuk megerősítéséhez nem elég a vagyon, ahhoz miveltség, tudomány is kell. Ez irányban is gondoskodni akartak utódaikról, s majdnem egyidőben indult meg Prágában, Budapesten és Bécsben mozgalom az iránt, hogy a kor igényeinek megfelelő kereskedelmi iskolát szervezzenek.

Az alkotás terén első volt Prága, hol 1856-ban *Arenz Károly* igazgatósága alatt megnyilott a kereskedelmi iskola, mely 10 év mulva megkapta az akadémia címet.

Prágát követte, Bécsét megelőzve Budapest, 1857. november 1-én, a Bálvány-utczában kibérelt helyiségben nyitották meg a fővárosi kereskedők és pénzintézetek eléggé nem méltányolható áldozatkészségével létesült kereskedelmi akadémia előkészítő és első osztályát.

Hasonlókép akadémia címet viselt az 1858-ban *Hauke*

Ferencz vezetése alatt megnyílt bécsi kereskedelmi iskola. Ezen utóbbi intézet 2 évfolyamra terjedt és az első osztályba főreáliskolát vagy főgymnasiumot végzett növendéket vettek fel. Volt azonban két évre terjedő előkészítő iskolája is, melynek első osztályába beléphetett az alreáliskolát vagy algymnasiumot végzett tanuló. Az 1872-diki *Czedik A.* igazgató fogantatította reorganizálásánál beszüntették az előkészítő osztályokat és szerveztek 3 évre terjedő »*Akademische Handelsmittelschule*« című iskolát, mely 5 évig állott fenn. A legújabb szervezésnél azonban megint visszaállították az akadémia címet.

Az évek folyamában hazánkban újabb és újabb kereskedelmi tanintézetek keletkeztek (Debreczen, Székes-Fehérvár, Kolozsvár), melyek az akadémia címet kimódolni nem tudták.

Felette fontos volt az 1884-diki esztendő, ekkor szervezte Budapest főváros a polgári iskoláival kapcsolatos kereskedelmi iskolákat. Ez adta meg a lökést sok más kapcsolatos kereskedelmi iskola létesítésére.

A főváros ezen lépésének okát kutatva, kénytelen vagyok, a tanárok hiúságára vonatkozó czélzásokat figyelmen kívül hagyva, ha nem is egyetlen, de legfőbb okul azt felvenni, hogy *kereskedelmi iskolát akartak szervezni oly ifjak számára, kik a 150 frtnyi magas tandíjat megfizetni nem bírják.* Az intentió mindenestre tiszteletre méltó.

A nagy fordulat 1885-ben állott be, ekkor nyitották meg, Fiumét a maga specziális viszonyai miatt figyelmen kívül hagyva, *a második magyar kereskedelmi akadémiát.* Pozsony törte meg a jeget. S mikor már Pozsony megkapta a titulust, igazán nem volt ok a régebbiektől azt megtagadni. Csakugyan még ugyanazon évben megkapta a címet Kolozsvár, a következő esztendőben Debreczen, Sopron, Arad és később Sz.-Fehérvár és Brassó. Ma tehát Fiumével egyetemben 9 akadémiank és 24 kereskedelmi középiskolánk van.

A kapcsolatosságunk barátja nem vagyok, ellene nyilatkozott a többek között az aradi, a miskolci, a szegedi, a soproni kamara is. A kereskedelmi iskola ne legyen a középiskola levezetője, ne is a polgári iskola felfrissítője, hanem adassék vissza eredeti rendeltetésének.

A címre vonatkozólag osztom pl. *az aradi kereskedelmi és iparkamara* által is helyesnek vélelmezett »akadémia« cím

megtartását. Állítsa fel a magas kormány ilyen iskola engedélyezésének feltételeit, kérje be a tanárok qualificációjára és az általuk tanított tárgyakra vonatkozó kimutatást, vizsgál-tassa meg a helyiségeket, az intézet finanziaális állapotát, hogy képes-e tanárai jelenéről és jövőjéről gondoskodni és ezek alapján adja meg vagy ne adja meg a czímet, s a vele együtt járó kedvezményeket. A rendelkezésére álló segélyt ne ossza meg oly sok között, hanem támogassa hathatósan az életképeseket, hogy azok a fejlődés óhajtott magaslatára feljussanak.

Az érfolyamok számát illetőleg több oldalról felhangzott már a négy évre való terjesztés eszméje, hisz sok az óra, sok a tantárgy.

Tanulságos és érdekes ez irányban az 1857-ben megerősítést nyert »Entwurf der Organisation der Handels-Academie in Pest« átlapozása. Az alapítók meglehetősen sokat markoltak, nem tudom mennyit szoritottak. Jobb volt-e az ember-anyag, ügyesebbek-e a tanítók, edzettebb-e az ifjuság, elvégezték-e az előirt anyagot, minő eredményt értek el, mind oly kérdés, melyre ma felelni nehéz. Az tény, hogy sokat kellett tanulniok, legalább az előírás szerint.

Kötelezett óraszám 35 volt és még 3 nem kötelezett. Tanítottak nem kevesebb mint 5 nyelvet, melyből négyet minden tanulónak hallgatnia kellett. Helyet adtak hittannak, mértannak, mértani és szabadkézi rajznak, természetrajznak. Ott szerepel a szokásos kereskedelmi tárgyak között az ipar-, a kereskedelmi-, a váltó-, szabadalmi- és még a tengeri jog is.

Elvem és meggyőződéseim, hogy nem feladatunk az ifjút a szellőtől is óvni, hanem inkább megtanítani arra a nagy tudományra, hogy tudjon a viharban is rendületlenül megállani. Elkényeztetett, dologtól reszkető uracsokat a kereskedelmi gyakorlat nem használhat. Kötelességünk edzeni a vezetésünkre bizott ifjak erejét, őket fokozatosan hozzászoktatni a kitartó és gyors munkához. Mindezek daczára ezen első hazai tervezettel mai napság előállani nem mernék, mert azt igazán feldolgozni lehetetlen.

Nem szabad feledni, hogy az ifju házi dolgozatokkal is ol van látva, melyeket lehet redukálni, de kiküszöbölni nem. A tornát nem számítva, heti 30 óra elegendő a növendéknek.

Ilyen óraszám mellett az elengedhetetlen tananyagot 3 év alatt feldolgozni lehetetlen. Mert oly állapot, hogy a kenyéradó ne vegyen észre éles különbséget a kereskedelmi szakiskolát vagy pl. középiskolát végzett alkalmazottja között, a magam részéről erkölcsi csődnek tekinteném. *Nem marad más hátra, mint a 4 esztendő*, s ekkor is szükség van tantárgy-reductióra.

Hasonló kísérletet már *Lewin Jakab* is ejtett meg, ki átvévén a budapesti kereskedelmi akadémia igazgatását, azt reorganizálta és 4 évre bővítette. A miniszterium helybenhagyta a 4 évet, bár éppen akkor adta volt ki a rendeletet, mely a kereskedelmi iskolákat 3 tanfolyamból állónak mondja.

A kibővítés miatt megfogyott a tanulók száma, különösen sokan hagyták el az intézetet a harmadik osztály befejezése után, de a kik maradtak, azok tudtak is. Sokszor hallottam Lewintől, ezen anyagi veszteséggel járó periodust, mint a tanítás szempontjából legeredményesebbet dicsérni.

Tanuljunk a multból. Legyünk készen arra, hogy a négy esztendő sok sok tanulót el fog riasztani. Szánja-bánja, a ki akarja, én nem, csak a férgese hullik. Azt sajnálom, hogy a fiun való könnyítéssel, megterheljük a szülőt, megdrágítjuk az iskoláztatást és elveszünk egy évet a fiatal ember praxisából. Ez az áldozat sem nagy, ha testben és lélekben erős, munkában edzett, szaktárgyakban jártas, szépen dolgozni tudó ifjút adunk át a gyakorlati életnek. Attól nem félek, hogy ifjaink majd külföldre mennek. Kereskedőinknek ma már, hála istennek, magyarul tudniok kell. Ismerniök kell a magyar törvényeket, a magyar usanceokat, a hazai kereskedelmi viszonyokat. Tanítsunk csak eredményesen, legyenek iskoláink szigorúak és az egészség követelményének megfelelően berendezettek, akkor itthon tudjuk tartani a magyar ifjút. Kivétel mindig lesz, ma is van.

Nem szabad felejtenünk, hogy a 4 évre való felemelés mellett a 33 kereskedelmi iskola nagy része megszűnik functionálni. Iskolát kár becsukni, helyesebb volna azokat úgy szervezni, hogy tovább működhessenek, ha nem is mint kereskedelmi iskolák, de mint iskolák. Ezek organisatiójának kérdését azonban most mellőzni akarom.

Az előadandó tárgyak között természetesen első helyet

a magyar nyelv foglalja el, mely oly mértékben és terjedelemben tárgyalandó, hogy az eredmény biztos legyen. Kiváló gondot kell a német nyelvre fordítani, mely minálunk ma teljesen idegen nyelv. Ha kereskedelmünket magyarosítani, vagy mint valaki helyesen megjegyezte »magyarjainkat kereskedősíteni« akarjuk, a német nyelv tanításában eredményt kell felmutatnunk. E nyelvnek elhanyagolása épen azok érdekét sérti, kiknek minden áron istápolni akarunk, értem a magyar elemet, kiknek jó és magasabb állásba való juthatásukat épen a német nyelvben való járatlanságuk okozza. Helyt kell adni még egy harmadik nyelvnek is és ez lehetőleg az *angol* legyen. A mely iskolának viszonyai megengedik, állítson angolra, francziára, szerbre, románra is tantervet, melyek közül az ifjak választhatnak egyet, de *csakis egyet*, a mely aztán rájuk nézve kötelező. *Általában nem kötelező tárgynak kereskedelmi iskolán hely nincsen*, a mely tárgy hasznos és szükséges, azt tanulja valamennyi növendék. Három nyelv teljesen elegendő. Nagyon kevés kivétellel ezen túl nem terjed tanítványaink ereje. Mit is ér az, ha az ifju 5 nyelven is tud conjugálni és declinálni, de még az anyanyelvében¹ s durva helyesirási hibákat ejt.

Negyedik tárgy volna a kereskedelmi számtan, mely azonban ne csak névleg, hanem tényleg is *kereskedelmi* legyen. Kiváló gondot kell fordítani a megoldás rövidségére és pontosságára. Mit ér az, ha a tanuló megmondja a megoldás módját, de az eredményben néhány ezer forint a differentia.

Minden egyes adatot az életből kell venni. Ne mondjuk taláalomra, hogy a vám ennyi, hanem nézzük meg, s a helyes tételt használjuk. Bizony bántó, ha a feladat eredménye az, hogy 1 kg. emmenthali sajt 5 frtba került. Szemünk előtt álljanak az usanceok, kezünkben az árfolyamjegyzék. *Positiv ismeretre van tanítványainknak szükségük*, melyeket az életben jól értékesíthetnek s nem jönnek azon nevetséges helyzetbe hogy először is felejtünk kell, csak azután kezdhetik meg újból a tanulást.

A számtan segítő tudománya a matematika, ezen épül fel a politikai számtan. A ki nem tud egyenletet megoldani, az meg nem értheti a járadék- vagy életbiztosítási számításokat. Meg kell óvni a matematikának tudományos jellegét, azt mesterséggé süllyeszteni nem szabad.

A szaktárgyak sorában foglal helyet a levelezés, a könyvvitel és az irodai munkálatok. A levelezést szakember tanítsa, ki érti a kereskedelmi dolgokat.

Gondosságot követel a gyakorlatok kiállítása. Rendkívül szigorral kell revidálni minden írásbeli munkálatot, hogy az ifju hozzászokják a rendes és fegyelmezett munkához. A szépírás három éven át volna kötelező. E kérdésre vonatkozólag volt alkalmam Ausztria és Németország kiváló tanáraival és bankigazgatóival véleményt cserélni és avval a meggyőződéssel tértem vissza, hogy ez irányban a tanár lehet nagyon szigorú, de nem elég szigorú.

Elejét kell venni a jogi tárgyak tultengésének. Kereken tagadom, hogy iskoláinkban az ipar-, kereskedelmi-, váltó- és csődtörvényeket alaposan le lehessen tárgyalni. S a jogász tanár mit csinál? Belemélyed a magánjog tárgyalásába, előrántja a curiai döntvényeket, a római jogtól sem riad vissza, sőt még a tantervbe becsuszott szerencsétlen sajtóhiba miatt, a romániai váltótörvényt is tárgyalja. Diktál szép definitiókat, bevágat paragrafusokat, dolgozik, fáradozik, de az anyagot befejezni nem tudja s mi ennél is nagyobb baj, a növendékek egy része az elemi kérdésekre sem tud felelni.

Fellette kívánatos, hogy a kereskedelemisme, nemzetgazdaságtan és a jogi tárgyak összeolvadjanak egy tárgygyá. Beszélgettem e kérdéstről szakemberekkel, kik ezt keresztülvihetőnek és célhozvezetőnek találják. Meg vagyok győződve, hogy szerencsés koncentrálással kevesebb óraszám mellett is a mainál jobb eredmény érhető el. Ehhez azonban tanár és tankönyv kell. A törvény rideg szövege, némi magyarázó szöveggel kiegészítve még nem tankönyv. Sok szempontot figyelembe vettek a törvény alkotásánál, de ezek között a paedagogia követelménye helyet nem találhatott.

Redukálni lehet az áruismét, vegytant és physikát. Áruismét kell tanítani, de a szappangyártás proceduráját a növendék chemiai ismeret nélkül meg nem érti, tehát előadjuk az egész chemiát. A czukorgyártásnál szólni kell a polarisatoról, tehát előadjuk nemcsak a fénytant, hanem az egész természettant. Idő azonban nincsen, tehát adtak természettanra 2, mondd két órát. E három tárgy igen szépen összeolvasztható egygyé. Csak ember kell a gátra, ki el tudja választani a lényegest a mellékestől.

Ki kell verni fejünkéből a szerencsétlen *minta-irodát*. Ennek lehetetlen voltát Lewin Jakab eléggé kimutatta. Tanulmányoztam Prágában az ilyen iroda szervezetét, mondhatom, nem kérek belőle. Megkísérlettük nálunk a felső osztályban a levelezés, a könyvviteltan és a kereskedelmi számtan köréből összefüggő üzlettervet kidolgoztatni. A próba igen jól sikerült. Az eredmény kielégítő. Ez teljesen elegendő arra, hogy a tanuló megismerje a különböző disciplinák közötti összefüggést.

A szervezeti szabályzatban meg kell állapítani a felvehető tanulók korának nemcsak minimumát, hanem maximumát is. Sehogy sem találhatom helyesnek, hogy a 14 éves ifjuval egy teremben ül a kiszolgált baka. Meg kell szorítani a felvételi és a magánvizsgálatokat.

Az egész reform legfontosabb része a tanárképzés. E nélkül az ügyön javítani keveset lehet. A legjobb tanterv is írott malaszt marad, ha nincsen tanár, ki azt végrehajtani akarja és tudja. Nem gondolok kereskedelmi egyetemre. Nem sikerült Bécsben sem a *Handels Hochschule-t* fentartani, pedig *Czedik* bécsi director conceptiója tiszteletet érdemel, egy hibája volt, hogy korát megelőzte. Kereskedelmi egyetem ma is korai. A kereskedelmi szakiskolai tanár is első sorban tanár, miért is ott a helye, a hol a többi: az egyetemen. Állítsanak fel néhány tanszéket, hol a jelölt a szükséges dolgokat hallgathassa és gondoskodjanak arról, hogy semmiféle tárgyat más ember elő ne adhasson, mint arra képesített tanár, kinek előtanulmánya, qualificatiója teljesen megegyezik a középiskolai tanárok előtanulmányával és képesítésével. Gondoskodjanak a tanárok jelenéről és jövőjéről, akkor majd akad arra való ember is, ki minden erejét a kereskedelmi szakoktatásnak szenteli, a kinél ez nemcsak mellékfoglalkozás, hanem életcél.

Gondoskodjanak, hogy a törekvő tanár tanulhasson, továbbképezhesse magát. Legyen az intézetnek becsületes könyvtára, hol megjelölhetők a szaklapok is. Tanulmányozhassa a tanár az életet, a melynek számára neveli tanítványait, a melynek követelményeit neki érteni és érezni kötelessége. Látogasson el a tanár a börzékre, a kikötő-városokba, hogy impulzust nyerjen a tovább munkálkodásra. Az idegen nyelvek tanárainak érintkezniök kell az idegen nemzetekkel, hogy

ott a helyszínen tanulmányozhassák azok szokásait és azok nyelvét. Minő más eredménnyel tanítja az a francia nyelvet, ki tudományát nem kizárólag könyvekből merítette, vagy valakitől tanulta, hanem künn élt Párisban. Nem gondolok az importált mesterekre. Az idegen nyelveket is magyar ember tanítsa, de olyan magyar, ki jól tudja a nyelvet melynek tanítására vállalkozott, vagy melynek tanítására' kényszerítik.

Hogy van tanár, ki tanulni rest, ki mióta oklevelét megkapta, testének táplálásán kívül egyéb tevékenységet ki nem fejtett, azt sajnos, jól tudom, de ezek a kivételek, a túlnyomó nagy rész készséggel, örömmel tanul, csak adják meg neki a lehetőséget. A tanár ügyességén fordul meg a tanítás eredményes volta, ő lehel a tanítás egész intézményébe életet, kívánatos, hogy ez ne legyen penészes vagy dohos, hanem friss és egészséges. A tanárookra fordított áldozat igen jól befektetett tőke, mely busás kamatot fizet.

Ha hivatása magaslatán álló tanárok veszik kezökbe az oktatást, akkor körülbelül mindegy lesz, ha a felügyeletnek mai módját tartják-e meg, vagy központi vagy decentrált felügyeletet léptetnek életbe.

A mai ellenőrzési rendszer kétségtelenül mélyen az ideális állapot alatt áll, enyhítő körülmény, hogy az egészet csakis *ideiglenesen* léptették életbe, súlyosbító körülmény, hogy e provisorium ma-holnap megünnepelheti *negyedszázados* jubilaumát.

Azt nem óhajtom — kamaráink nagy részének ellenkező véleménye daczára — hogy iskoláinkat kivegyék a tanügyminiszterium hatásköréből és áttegyék a kereskedelmi miniszterium tárczájának keretébe. A mi iskolánk is iskola, helye a testvér-intézetek között van. Nem mondom, hogy a népiskola keretébe bepréselve jól érzi magát, de talán van már annyi kereskedelmi iskola, hogy lehetne ezek ügyei számára osztályt szervezni, hol hely jutna a tanár-embernek is, szakembernek is. Gyakoroljon befolyást a *kereskedelmi miniszterium* is, még pedig a mainál intenzívebb mértékben; a tanterv és szervezeti szabályzat módosításához az ő hozzájárulása is kívánatos.

Kormányképviselőül küldje ki a tanügyminiszter a szakosztály referensét, az egyetemi vagy műegyetemi tanárokat,

kik a kereskedelmi tudományokat adják elő; a kereskedelmi miniszter pedig a kamarák titkárait, magasabb hivatalnokait, pénzüntézetek vagy gyárak igazgatóját, avagy művelt nagykereskedőt. Lehetőleg egy és ugyanazon személy több iskolát látogasson meg, hogy egybevetvén tapasztalatait, tisztább képet nyerjen a szakoktatás állapotáról, a további teendőkről.

Annyi bizonyos, hogy a legtökéletesebb felügyeleti rendszer is életképtelenné válik, a leglelkesebb vezető törekvése is törést szenved, ha nem támaszkodhatik szakmájában jártas, paedagogiailag képzett, dobogón ügyes, kötelesség teljesítésében pontos és lelkiismeretes, jelenével megelégedett és jövőjében megnyugodott tanároknak nemcsak kötelesség-szerű, hanem lelkes és odaadó támogatására.

A tanárokkal a tanárok által megejthető a reform, de nem a tanárok nélkül vagy azok ellen.

A reform, különösen ha szerencsésen fogatosítják, áldást hoz egész közgazdaságunkra, hisz ezen iskolák növendékei kezébe kerül a hazai kereskedelem, a hazai részvényes vállalatok vezetése. Kívánatos, hogy az ifjak honszerellemmel szívükben, tudománynyal fejökben lépjenek ki az életbe, hol megacézéozott izmaik és edzett idegeik segélyével sikerrel küzdjenek meg fejlődő kereskedelmünket fenyegető ezernyi veszélylyel.

HAVAS MIKSA.

NÉPÜNK KORVISZONYAI ÉS HALÁLOZÁSI STATISZTIKÁNK.¹⁾

— *Második közlemény.* —

III. KOROSZTÁLYAINK ÁLTALÁBAN S AZ UTOLSÓ NÉPSZÁMLÁLÁSOK ÁLTAL KIDERÍTETT VÁLTOZÁSOK.

Mielőtt reatérnénk abbeli feladatunkra, hogy népünk korviszonyait a demológiában szokásos korcsoportok szerint vegyük vizsgálat alá s aztán továbbmenve, összehasonlításokat eszközöljünk a külföldi viszonyokkal: tekintettel korstatisztikánk most tárgyalt hibáira, elénk áll az a fontos kérdés: használható-e egyáltalán korstatisztikánk ily csoportok alakítására?

Ismerjük azt a stereotyp tételt, mely statisztikai munkákban általában oly gyakran olvasható, hogy t. i. a hibák elmosódnak, ha bizonyos összefoglalásokat viszünk véghez. E tétel tulajdonkép azon a másik, szintén stereotyp és rendkívüli kedveltségnek örvendő axiómán alapul, hogy a hibák egymást kiegyenlítik, ha ellenirányúak. Miután ugyanis valószínű, hogy a statisztikai sorok tagjai különböző hibák által befolyásolva s e hibák közül egyik rész ellenkező irányban hat mint a másik: azt szokás feltenni, hogy ez ellenirányú hibák összefoglalás esetén egymást közönbösítik, az egyes tagokban rejlő hibák tehát a csoportban elmosódnak.

Ámde a kérdés közelebbi vizsgálatra mindenkit meggyőzhet arról, hogy sem az egyik, sem a másik tétel nem állja meg a sarat. Ellenkező irányú hibák nem egyenlítik ki egymást, kivéve azt az egyetlen — tegyük hozzá mindjárt:

¹⁾ Első közleményt lásd »Közp. és Közig. Szemle« jan.-február havi füzetében.

felettebb ritka esetet, ha a két ellenkező irányú hiba egymással teljesen egyenlő nagyságú. Ha egyik hiba, mondjuk, 30°/o-kal kisebbíti a kérdéses számot, míg a másik 30°/o-kal nagyobbítja, akkor természetesen különböztetik egymást a hibák; semmi egyéb esetben nem talál a kiegyenlítést állító tétel. Míg tehát az ellenirányú hibák egyenlő volta nem igazoltatik, addig a tétel el nem fogadható; mert hisz ép úgy megeshetik például, hogy a negatív hiba 50°/o-kos és vele csak 1°/o-kos pozitív hiba áll szemben, mely esetben természetesen az eredményben a negatív hiba majdnem egész teljességében ben fog maradni.

Ugyanez áll a statisztikai sorok bizonyos számú tagjának egybefoglalásáról is. Ha pl. a korstatisztikában öt korévet egyesítünk egy csoportba, a hibák csak úgy mosódnak el, ha azok közt az ellenirányúak egyuttal — összegökben — egymással egyenlők is, pl. ha a 15 évesek létszáma a valónál 20°/o-kal magasabbra, a 16 és 17 éveseké egyenkint 25°/o-kal alacsonyabbra, viszont a 18 és 19 éveseké egyenkint 15°/o-kal magasabbra van téve kelleténél; úgy a korcsoport összefoglalt alakjában a valót mutatja¹⁾: a hibák tényleg különböztették egymást. De ki áll jól érte, hogy ez a kedvező eset tényleg bekövetkezik? A mint az egyes korévek hibáit nem tudtuk megállapítani, szükségkép elvesztettük az alapot, melyről a korcsoportok valószínű hibáira következtetést vonhattunk volna s be kell vallanunk, hogy a korcsoportok összefoglalásánál előálló hibák mivoltát és mértékét illetőleg ép úgy sötétben tapogatózunk, mint az egyes korévek tekintetében.

Megengedhetjük ugyan készséggel, hogy bizonyos esetekben az egyes korévek egybevonása mérsékelheti a hibákat. Így pl. képzelhető az, hogy a 11—12 éves gyermekeket szülőik szeretik idősebbeknek vallani, hogy a rendes tankötelettség alul felszabaduljanak, mely körülmény e két év adatait meghamisítja, de már a 11—15 évek egybefoglalásánál elmosódik, mert a 11 és 12 évnél kimaradtak belekerülnek a 13—14—15 évesek közé. Már kevésbé szólhatunk egyensúlyozás valószínűségéről, ha egy korcsoporton belül két — bár ellenirányú, de különböző eredetű hibaforrás lép működésbe,

¹⁾ Itt eltekintettünk attól, hogy az egyes korévekben levők abszolút számai eltérnek egymástól.

igy pl. ha a 16—20 éves korcsoport első éveivel képesténél gyengébben vannak képviselve azért, mert a kereseti adó alá vonatás elkerülése czéljából a 16—17 évesek fiatalabbnak, 14—15 éveseknek tüntetteknek fel: viszont azonban e korcsoport végső éveivel képesténél erősebbek azért, mert a 20 évet meghaladtak egy része magát 20 évnél fiatalabbnak vallja: úgy igaz ugyan, hogy e hibák a korcsoport számerejére ellenkező irányban hatnak, de csak megközelítőleg sem tudhatjuk, hogy végeredményben melyik irányban áll elő hiba s e hiba mily mérvű. Sajnos, hogy az esetek legtöbbje ép ez utóbbi példával analog.

A mi azonban hazai korstatisztikánk legszembeeszkőbb hibáját, a kerek évek zavaró arányait illeti: arra nézve van kezünkben mennyiség-tani eszköz, mely e hibák kiegyenlítését megközelíthetővé teszi, bár csak azon egy feltétel alatt, hogy a hiba tisztán csak a véletlenből — minő a korév nem pontos tudása — ered. Ez eszköz volna kiszámítani a másodfokú mennyiség-tani sor segítségével azt a számot, mely a kerek év s a megelőző, valamint utána következő év valószínű abnormalitását mutatja.¹⁾ Miután azonban ez eljárás rendkívül sok számítás igényel s teljes biztonságot szintén nem nyújt, kísérletkép beérjük azzal az egészen durva megközelítéssel, melyet a kerek évek többletének kétféle választása segítségével elérhetünk.²⁾ Kiszámítva ugyanis azt a számot, a melylyel a kerek 10-es és 5-ös évben születettek mennyisége a közvetlen mellettök fekvő évekre vonatkozó számot meghaladta,

¹⁾ A másodfokú sor képzésénél a most jelzett három év, valamint a megelőző s aztán az utánkövetkező 3 év — összesen tehát 9 év 3 összegbe foglaltatik össze s az összegek mindegyike 3 részre bontatik úgy, hogy a 9 új tag egymás közt új másodfokú sort képezzen; a középső tag 3 része képviseli a kiegyenlített számokat. Ha az első 3 év összegében a -val, a középső (kiegyenlített) 3 év b -vel, az utána következő 3 év c -vel jelettetik, úgy a kiegyenlített 3 év elseje, t. i. a kerek évet megelőző év kiegyenlített száma = $\frac{26b + 5a - 4c}{81}$, a kerek évé = $\frac{29b - (a + c)}{81}$, az utána következőé = $\frac{26b - 4a + 5c}{81}$.

²⁾ Hogy ez a minden bizonynyal nagyon hiányos kisegítő eszköz főleg a magasabb életkorokban bir jelentőséggel a hibák kiküszöbölésére, azt a fentiek után nem kell ismételnünk. A fiatalabb korban egy más hibaforrás, a hiuság, egészen kétséssé teszi az ily kiigazítás használatosságát.

megfeleztük azt s az egyik felet meghagytuk az illető korosztálynál, a másikat ellenben a szomszédhoz foglaltuk. A 15. életéven alul nem tettünk változtatást, miután itt a kerek évek feltünőbb eltérést nem mutatnak. Alább egymás mellé állítjuk a magyar állam népességének korcsoportok szerint¹⁾ való alakulását először a nyers számadatok szerint, azután a kiigazítás keresztülvitelével:

kiigazítás nélkül

korcsoport	férfi	nő	együtt
0—5	1,224.727	1,225.440	2,450.167
5—10	1,067.982	1,063.663	2,131.645
10—15	909.099	911.018	1,820.117
15—20	731.665	782.803	1,514.468
20—25	664.174	709.882	1,374.056
25—30	664.225	677.668	1,341.893
30—40	1,197.291	1,187.280	2,384.571
40—50	943.284	933.115	1,876.399
50—60	681.606	687.883	1,369.489
60—70	389.461	412.861	802.322
70—80	161.136	165.323	326.459
80—80	26.754	29.585	56.339
90-en felül	2.439	3.167	5.606

kiigazítva

korcsoport	férfi	nő	együtt
0—5	1,224.727	1,225.440	2,450.167
5—10	1,067.982	1,063.663	2,131.645
10—15	909.099	911.018	1,820.117
15—20	741.979	814.722	1,556.701
20—25	653.860	684.342	1,338.202
25—30	696.431	735.442	1,431.873
30—40	1,203.767	1,184.893	2,388.660
40—50	940.932	930.057	1,870.989
50—60	675.011	675.719	1,350.730
60—70	375.116	387.822	762.938
70—80	148.831	148.175	297.006
80—90	24.094	25.861	49.955
90-en felül	2.014	2.534	4.548

¹⁾ A korcsoportok 5, illetve 10 évet foglalnak össze, pl. az 1890., 1889., 1888., 1887. és 1886-ban születetteket, vagy az 1840—1831, években

korcsoport	kiigazítás nélkül			kiigazítva		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
0—5	14·14	13·94	14·04	14·14	13·94	14·04
5—10	12·33	12·10	12·21	12·33	12·10	12·21
10—15	10·49	10·36	10·43	10·49	10·36	10·43
15—20	8·44	8·91	8·68	8·56	9·27	8·92
20—25	7·66	8·08	7·87	7·54	7·79	7·67
25—30	7·67	7·71	7·69	8·04	8·37	8·20
30—40	13·82	13·51	13·66	13·90	13·48	13·68
40—50	10·89	10·62	10·75	10·86	10·58	10·72
50—60	7·87	7·82	7·84	7·79	7·68	7·74
60—70	4·49	4·70	4·60	4·33	4·41	4·37
70—80	1·86	1·88	1·87	1·71	1·69	1·70
80—90	0·31	0·33	0·32	0·28	0·29	0·29
90-entelül	0·03	0·04	0·04	0·03	0·04	0·03

Az eltérés a két tábla közt, különösen a nőknél, egészen jelentékeny; egyes korcsoportok több mint 10%-kal erősebbek az egyik, mint a másik táblán. A következőkben a külfölddel való összehasonlításoknál a kiigazított táblát fogjuk használni, míg ellenben — kerülendők a tulságos munkát, melyet a kiigazítás keresztülvitele okozna és tekintetbe véve azt is, hogy e kiigazítás szintén csak megközelítő értékeket ad — az ország egyes részeinek összemérésénél az eredeti táblát változatlanul hagytuk. Ugyancsak nem tettünk átszámításokat a nagyobb, 15—25 évet egybefoglaló korosztályok arányszámainál, miután itt a kerek évek okozta hiba ugyis nagyon összezsugorodik.

Ismételve hangsúlyozzuk, hogy a népszámlálás eredményein alapuló korcsoportosításnál, ha a hibák egyikét, megközelítőleg, kiigazítjuk is, mint azt az imént tettük: maradnak fenn oly hibák, melyeket az 5, illetve 10 éves osztályok alakítása sem mos el. Sajnos, hogy e hibák határait ellenőrizni egyáltalában nincs módunkban: a mit tehetünk, az mindössze abban áll, *kellő óvatosságot tanusítani számaink használásában s csakis az erősebb vonásokat fogadni el jellegzeteseknek* és nem feledni, hogy kis ugrások vagy arány-

szülötteket stb. Tehát a határvonalat az öt, tíz, tizenöt stb. év betöltése képezi: a ki még nem töltötte be egészen az 5 évet, az első, a ki már — bár nem is egy egész nappal — átlépte azt, a második korcsoportba tartozik s így tovább.

különbségek, mint a hibahatáron esetleg belül esők, nem jogosítanak fel arra, hogy belőlök valamely következtetést vonjunk le.

Az előrebocsátottak után áttérhetünk korviszonyainknak megismertetésére, a mint azok az 1890. népszámlálás időpontjában jelentkeznek.

Valamely ország korviszonyainak feltüntetésére tudvalevőleg több mód is volt, illetve van alkalmazásban. Szereték régente az élők átlagos korát meghatározni s abból vonni le következtetést az illető ország viszonyaira. Ma már ezzel az eljárással felhagytak, miután bebizonyult, hogy az a szám mely itt kijő, nem alkalmas a népesedési és nevezetesen halandósági viszonyok tömör kifejezésére, mint azt régebben hitték. Sok gyermek és kevés öreg egyenlően csökkentőleg hatnak e számra, míg kevés gyermek és sok öreg növelik azt: e tényezők pedig egészen mást és mást jelentenek a népesedési viszonyok szempontjából. Belátták tehát a statisztikusok, hogy a korviszonyok hű feltüntetése csakis az egyes korcsoportok elkülönítése által eszközölhető.

Nem alkalmas tehát a korviszonyok jellemzésére még az az eljárás sem, mely azt a kort számítja ki, a mely határvonalat képez a nép két egyenlő fele közt, elválasztva a fiatalabb részt az öregebbtől. E kor, melyet a valószínű életkornak szokás nevezni, megadja ugyan a tájékozást a népesség megoszlásáról a két nagy csoport szerint, de ezeken beül tovább nem enged bepillantani a korviszonyok menetébe. Hazánkban e kor férfiaknál a betöltött 23 éven valamivel felül (23.06), nőknél valamivel alul (22.82) van — már a mint számainkból az kiolvasható. Mivel azonban a nők általános érvényűnek látszó statisztikai tapasztalat szerint hosszabb életűek, mint a férfiak, s mivel épen a zsenge korban levők közt kevesebb a nő, mint a férfi: e számokat hibásaknak kell tekintenünk. Azt hisszük, nem csalódunk, ha felteszszük, hogy a hiba a nőkre vonatkozó adat részén van: a hiúság, mely a huszas években már kétségtelenül erős mértékben hat a korbemondás meghamisítására, adja magyarázatát a nők alacsonyabb határvonalának, a valóságban a nőknél e határvonal bizonynyal magasabbra esik, mint a férfiaknál.

Ha azonban tudjuk is azt, hogy hazánk lakosságának egyik fele körülbelül 23 éven alul, a másik fele azon felül

áll, tisztább képet csak az egyes, néhány évet felölelő korcsoportok egymás mellé állítása által nyerhetünk. Fentebb adtuk a népesség tagozódását 5, illetve 30. életévtől kezdve 10 éves csoportok szerint. Mielőtt a közölt táblázat elemzésére áttérnénk, meg kell említenünk, hogy bár nem oly tüzetes, de áttekinthetőbb és — tekintve az anyagban rejlő hibákat, melyek a részletek tanulmányozását zavarják — egyúttal biztosabb is nagyobb korosztályok alakítása. E tekintetben a külföld irodalmában már nagy elterjedtségnek örvendő azt a felosztást alkalmaztuk, mely a népességet 0—15, aztán 15—40, 40—60 és 60 éven felüli életkor szerint csoportosítja. E felosztás nagyjában úgy élettani, mint közgazdasági szempontból megfelelő: a 15 évig terjed a gyermekkor, ez egyúttal az u. n. alsó improduktív kor; 15-ön fölül 60-ig a teljes életérő és általában a teljes produktivitás kora, melynek mintegy gerinczét a 40 év jelzi. A 60-on túl van az öreg kor, az erők lassú elapadásának és a kereső tevékenység beszüntetésének kora. Lehetne ez utóbbira tán a 70-ik évet venni; ámde a 70 éven túl levők oly kis csoportot képeznek — hazánkban pl. 2⁰/₀-át (pontosabban 2⁰²/₀-át) az összes népességnek — hogy elkülönítésük értelemmel alig bír.¹⁾

E felosztást alkalmazva hazánk népességére, úgy találjuk, hogy a népességből volt az egész magyar államban:

	abszolút számokban ²⁾			százalékokban ³⁾		
	férfi	nő	összes népesség	férfi	nő	összes népesség
0—15 éves	3,201.808	3,200.121	6,401.929	36 ⁹⁶	36 ⁴⁰	36 ⁶⁸
15—40 »	3,257.355	3,357.633	6,614.988	37 ⁵⁹	38 ²¹	37 ⁹⁰
40—60 »	1,624.890	1,620.998	3,245.888	18 ⁷⁶	18 ⁴⁴	18 ⁵⁹
60 éven túl	579.790	610.936	1,190.726	6 ⁶⁹	6 ⁹⁵	6 ⁸³

¹⁾ A mennyiben valaki a termelő kor határát a 70. életévnél kívánna megvonni, csoportosításunkat olyképp használhatja fel, hogy az egész negyedik korosztályt is a termelő korhoz veszi: miután a töredék, melyet így elhanyagol, mint láttuk, nagyon csekély.

²⁾ Az abszolút számok a 4330 férfi és 5928 nő, összesen tehát 10.258 ismeretlen korú nélkül értvük, s így összegükben nem egészen adják az állam lakosságát.

³⁾ A 10-es, illetve 5-ös évek fentebb jelzett beosztásával volnának a kiigazított arányszámok:

	férfi	nő	összes
0—15 éves	36 ⁹⁶	36 ⁴⁰	36 ⁶⁸
15—40 »	38 ⁰⁴	38 ⁹¹	38 ⁴⁷
40—60 »	18 ⁶⁵	18 ²⁶	18 ⁴⁶
60 éven túl	6 ³⁵	6 ⁴³	6 ³⁹

A négy korosztály közül az első és második számereje, mint látjuk, közel egyenlő és az egész népesség erős egyharmadára rüg; a 40—60 életévek körülbelül félannyi lelket adtak, mint az előző egy-egy korosztály, míg a 60-on felüliek csak 6—7⁰/₀-át teszik az ország lakosságának. Ha pedig a két középső csoportot egybefoglaljuk, úgy a népesség erős felét (56—57⁰/₀) a termelőképes korban találjuk.

Ha ezen nagy korosztályokat még tovább felbontjuk s a már bemutatott 5, illetve 10 éves csoportokhoz tartjuk magunkat: úgy a következőket kell megjegyeznünk:

Az a természetszerűleg lefelé haladó vonal, mely az egyes korcsoportok számerejét mutatja, gyorsan száll alá kezdőpontjától, csak a 15—20 éves korosztálynál lassítja meg le szálló mozgását, hogy 25—30 évnél majdnem megállapodást (sőt a kiigazított vonalnál kis emelkedést) tanusítva, ezentúl tovább folytassa az enyhébb lejtőt ábrázoló süllyedését.

Az emberi élet különböző korainak különböző ellenállási képessége, szemben az életet fenyegető veszélyekkel, már magában megokolja görbénk bizonyos — szabálytalannak látszó — irányváltozásait. Természetes, hogy a zsenge korévek népessége évről-évre rohamosan száll alá, a mint előre megyünk az évek sorában. De nemsokára, már az élet második tizedében (pontosabban a 12—13 év körül), elérünk az életerő legnagyobb szívósságának korához: a halálozási arány itt legkisebb. Soká majdnem egy színvonalon áll azután az említett arány, lassanként emelkedve a korrallal, míg az aggkor megint a rohamos fogyás, gyors eltűnés képét mutatja.

Tüzetesebb kifejtés nélkül is megérthető a mondottakból, hogy a korcsoportok alakulásának olyan görbével kell ábrázolhatónak lennie, mely kezdetben erősen lejtős, azután már a 15. év felé, közeledik a vízszinteshez, a nélkül természetesen, hogy azt egészen elérné, míg később ismét meredekebb lesz a lejtő. A mi vonalunk nagyjában ily irányváltozásokat mutat, mégis azzal a sajátságossággal, hogy a lejtő legnagyobb megenyhülése jóval később következik be, semmint várni lehetne. A magyarázat ott van, hogy a 15—25 életévek gyengébben vannak képviselve, mint azt a dolgok rendes menete várni engedné: így aztán természetes, hogy a lejtő itt még nem enyhül, hanem később, tehát ezuttal a 25—30 éveknél mutat

légkisebb szöveget. Miután fentebb¹⁾ elég hosszasan foglalkoztunk azzal a jelenséggel hogy népünk korévei közt a 15—25 oly kedvezőtlen arányban szerepelnek: ezuttal utallhatunk az ott mondottakra. Vonalunk egyebekben megfelel az előre várható alakulásnak: legfeljebb az tűnhetik még fel, hogy a lejtő az első évtődben nem meredekebb, mint a másodikban.²⁾

Am statisztikai sorok csak úgy nyerneket életet, ha más homogén sorokkal hasonlítottatnak össze. Ily összehasonlításra önként kínálkoznak jelen esetben hazai régibb népszámlálásaink eredményei és a külföldi korstatisztikai adatok.

Az előbbieken kezdve, az első népszámlálás, melyet céljainkra felhasználhatunk, az 1857. okt. 31-ki. Az 1850. évi népszámlálás csak a férfi népesség egyik kis töredékének korát nyomozta tisztán katonai célokból, hogy t. i. a katonáskodásra alkalmas kontingens nagyságát megismerje. Ezért kereste ki a 17—26 évben levőket, megállapítva, hogy ez életévek mindegyikében hány férfi van. Az óriási ingadozások az egyik életévről a másikra a számlálás értékét kétesnek tüntetik fel: összehasonlítások megtételére részünkről nem forog fenn ok. Az 1857-ki népszámlálás már teljes korstatisztikát nyújtott, bár nem vizsgálta az életkort évről-évre, hanem csak bizonyos nagyobb csoportokban. A katonai szempont itt is előtérbe nyomult, mit bizonyít az, hogy a 14-től 21 évig terjedő életkorban levő ifjaknál, de csakis a férfi népességben, minden egyes korévet külön kellett kimutatni, és pedig — az utasítás szerint — olykép, hogy mindazoknál, a kik valamely helyen először irattak össze és a 14. évet betöltötték, de a 20-kat még át nem lépték, ha nem külföldiek, anyakönyvi kivonat volt a bemondáshoz melléklendő s a kor, a születés éve, hónapja és napja szerint kitüntetendő, a többi korban a férfiaknál is úgy, mint a nőknél, kivétel nélkül elegendő volt a születési év megjelölése.³⁾ A mi a különben megállapított kor-

¹⁾ Lásd e folyóirat január-februári számának 103. és köv. lapjait.

²⁾ Magyarázatul a fentebb 112. lap. 1. jegyzetben említett az a körülmény is szolgálhat, hogy a legelső életévekben levők közül sokan kimaradtak, minélfogva a csökkenés a következő években nem mutakozhatik oly nagyoknak, mint a valóságban lennie kellene.

³⁾ Ld. »Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung vom 31. October 1857. Herausgegeben von k. k. Ministerium des Innern Wien 1859.« Einleitung VI. és XVIII. lapját, az utóbbi helyen a »Belehrung zur Ausführung des Anzeigetzettels« 2. pont 5. bekezdést.

csoportokat illeti: mindkét nemre szólók a 0—6, 6—12, 12—14, azután 40—60 és 60 éven felüli csoportok. Férfiaknál az évről-évre kimutatott 14—21. életévben levőkön túl volt egy korcsoport a 21—24 évesek számára s egy a 24—26 évesek számára: a 26. év képezvén akkor a katonakötelezettség felső határát. Maradt még a férfiaknál a 26-on felül 40 évig terjedő korcsoport.

Az 1857. évi népszámlálás e korcsoportjai, mint látnivaló, egyáltalán nem alkalmasak ugyan arra, hogy a fenti 5, illetve 10 éves korcsoportokat belőlük összeállítsuk, de szerencsére, elég jól átszámíthatók a négy fő korosztály szerint. Csakis a nőknél van némi kis nehézség, a mennyiben a 0—15 éves életkor helyett csak a 0—14 évet kapjuk meg s így egy év átcúsúzik a magasabb — t. i. 15—40 éves — korosztályba. E bajon segitendők: a kérdéses egy év női népességét egyenlőnek vettük fel a megfelelő és tüzetesen kimutatott korévben a férfiaknál talált népességgel, mi a hibát, ha nem törli is el egészen, bizonyynyal annyira csökkenti, hogy gyakorlatilag teljesen összehasonlítható számokat kapunk. Az 1857. évi koradatokat már most egybeállítva az 1869., 1880. és 1890. évi népszámlálás adataival, a katonák kihagyásával,¹⁾ a következő sorozatot kapjuk:

	1857 ²⁾	1869	1880	1890
0—15 év közt	37·24	37·22	35·25	36·92
15—40 » »	42·45	40·02	39·82	37·52
40—60 » »	15·87	17·72	18·57	18·70
60-on felül	4·44	5·04	6·36	6·86

A mint látható, számaink összehasonlíthatósága ellen legalább valamely feltűnőbb szabálytalanságot felhozni nem lehet. A népszámlálásról népszámlálásra mutatkozó eltérések

¹⁾ Sem az 1857-ki, sem az 1869. és 1880-ki népszámlálás nem alkalmas arra, hogy a katonaságot az egyes korosztályokba besorozzuk. Az 1857. évi népszámlálás egyáltalában nem adott számot a hazánkban tartózkodó katonák mennyiségéről, már ez okból is szükségesnek mutatkozott a katonáktól eltekinteni és nem alkalmazni valamely kiigazítást, bár erre a katonák túlnyomó nagy többségének a 15—40 korévekhez tartozása különben elég jó kiegészítő eszközt nyújtott volna. Az 1869. és 1880. évi népszámlálások feldolgozásakor a katonaság (honvédség és csendőrséggel) korát nem állították össze.

²⁾ Csak a jogi (einheimisch) népesség van korosztályok szerint feltüntetve: itt tehát ezzel kellett beérnünk.

ugyan oly állandó természetű viszonynál, minő a kor, elég nagyok. de nem nagyobbak és nem is oly irányúak, hogy azokat a természetes fejlődésből magyarázni ne lehetne.

A leglényegesebb változás ugyan a magasabb korosztályokban észlelhető, de azért czélszerűbbnek látszik az alsókon kezdeni vizsgálódásunkat, miután ezek nagy számerejüknel fogva döntőleg hatnak az egész tábla alakulására.

A gyermekkor számaránya az egész idő alatt ugyszólván változatlanoknak mondható, 1880-ban saját szerű megcsappanás mutatkozik ugyan, de 1890-re ismét jelentékeny emelkedés van, úgy, hogy az utolsó évben körülbelül ott állunk, a hol 1857 és 1869-ben. Az 1880. évi apadás egyrészt a kolera pusztításainak tulajdonítandó, miután e járvány 1873--1865 közt születetteket, és pedig a többi korosztályokhoz viszonyítva is bizonynyal erősen sújtotta: másrészt a hetvenes évek végének nagyon szomorú jellegű gyermek-ragályaira kell utalnunk.¹⁾ Ezeket az óriási veszteségeket 1890-re sikerült helyreütnünk s a nemzet reményei, a legfiatalabbak, ma is oly arányban szerepelnek a népességben, mely nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy a nemzet életfájának gyökerei az egész 33 év alatt, melyről itt szó van, változatlan erőteljességgel hajtottak.²⁾

A következő életkor, a teljes életerő időszakának első, tehát szebb fele, jelentékeny és népszámlálásról népszámlálásra állandó viszonylagos apadást mutat. Van okunk e miatt egy kissé megütközni, habár tán felhozhatjuk is, hogy az 1857. év, tehát a kezdőpont arányszámát az abszolút korszak által közénk hozott idegen elemek is duzzaszthatták kissé.³⁾ A

¹⁾ Nevezetesen elhunyt 5 éven aluli gyermek a magyar birodalomban: 1878 : 305.038, 1879 : 290.802, 1880 : 306.172, míg ellenben az 1880-at követő öt év átlagában, *lényegesen magasabb születési számok mellett*, évente átlag 267.440. Azóta e szám ismét emelkedett ugyan, de 1887. kivételével jelentékenyen mögötte maradt az említetteknek s e mellett a születések száma hatalmasan emelkedett.

²⁾ Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy a jövőben a születési arányszám tartós csökkenésének ne legyünk tanui; a gyermek-halálozás egyidejű csökkenése azonban ellensúlyozhatja ezt a majd minden műveltebb országban mutatkozó fejlődést.

³⁾ Nincs kizárva az sem, hogy az 1857. évi korstatisztika a korévek-nél nem a betöltött, hanem a megkezdett évet vette, mely esetben természetesen a 15—40 éves korosztály kelleténél erősebbnek mutatkoznék szá-

A 11°/_o-ra rugó különbség, mely 1857 és 1890 közt mutatkozik, minden bizonynyal elég jelentékeny, hogy gondolkozóba ejtsen. Az a tény, hogy 1880-ról 1890-re jelentékeny ugrás volt: a kivándorlásra s így ezen korosztály erejének épen nem aggálytalan okból eredő megcsökkenésére utal. E mozzanatról alább még sokat kellend etmondanunk, itt azonban két dologra szükséges a figyelmet felhivnunk. Az egyik az, hogy a szóban forgó csoportnak a legutolsó népszámlálásnál észlelhető jelentékeny apadása egyrészt folyománya a gyermekkor erősebb képviseltetésének — mert hisz arányszámokról van szó — másrészt bizonyos fokig már folyománya annak a csökkenésnek, melyet 1880-ban a gyermekkornál tapasztaltunk. Ez ugy értendő, hogy az a megtizedelt sereg, mely akkor az élet első 15 évében állott, nagyobb részében átment 1890-re a második korosztályba s nem pótolta azokat, kik abból távoztak.

De nagyobb súlyt kell még fektetnünk egy másik körülményre, nevezetesen a két felső korosztály erős gyarapodására. Ha az 1857-ki arányt vesszük alapul, ugy a 33 éves korszak alatt a 40—60 év közt levők számaránya az összes népességben 17°/_o-os, a 60 éven felülieké pedig épen 54°/_o-os növekedést mutat. Ez a növekedés mindkét osztálynál megszakitás nélkül ment végbe, mi azt tanusítja, hogy itt csakugyan állandó fejlődés-iránnyal van dolgunk. Tehát azok a korosztályok, melyeknek számereje az ország közegészségügyi helyzetének s ezzel bizonyos fokig a kulturának mérvesszejét képezik, a mennyiben kisebb képviseltetésök egészségtelen viszonyok, hátramaradt anyagi és szellemi kultúra jele, erősebb arányuk ellenben az emberi élet nagyobb becsének és jobb ápolásának, tehát nagyobb anyagi jólétnek és észszerűbb életmódnak bizonyítéka: azok a korosztályok igen jelentékeny gyarapodáson mentek keresztül, még akkor is, ha tekintetbe vesszük a közép életkorban levők számának apadása által előidézett ürt, mely közvetett uton közrehatott az öregebbek számviszonyának javítására.

A dolog természeténél fogva ugyanezt a képet, melyet most ecseteltünk, kapjuk akkor is, ha az egyes korosztályok növekedését, esetleg csökkenését népszámlálásról népszámlálásra

mainkban az előző osztály rovására. Valamint hogy az sem valószínűtlen, hogy e számlálásból a gyermekek s tán az aggok jelentékenyebb része kimaradt; ld. alább.

abszolút és viszonylagos számokban állítjuk egymás mellé. Volt ugyanis a négy korosztályban:

Év	0—15 éves		15—40 éves		40—60 éves		60 éven túl		általában ¹⁾	
	abszolút sz.	gyarapodás 0/0	abszolút sz.	gyarapodás 0/0	abszolút sz.	gyarapodás 0/0	abszolút sz.	gyarapodás 0/0	abszolút sz.	gyarapodás 0/0
1857	5,090.045	—	5,802.314	—	2,169.306	—	606.203	—	13,667.868	—
1869	5,738.557	12·7	6,171.158	6·4	2,731.264	25·9	776.348	28·1	15,417.327	12·8
1880	5,508.494	4·1	6,220.736	0·8	2,901.341	6·2	994.881	28·1	15,625.452	1·3
1890	6,401.888	16·2	6,503.829	4·5	3,242.980	11·7	1,200.701	20·7	17,349.398	11·0

E táblázat csak élesebben domborítja ki a fentebb megállapított jelenségeket. A gyermekkor vesztesége az 1880. népszámlálásnak előzőjével való összevetésénél jó 4⁰/₀; ezt azonban helyreütötte e korosztálynak erős 16⁰/₀-kal történt gyarapodása 1890-re. A 15—40 éves kor mindhárom szaporodási hányadosa kisebb az általános népesség szaporodási százalékánál: a másik két magasabb korosztály gyarapodási aránya ellenben mindenütt nagyobb; a legfelsőbb korosztály mindhárom időközben 20⁰/₀-ot meghaladó gyarapodást mutat. Még világosabb lesz a fejlődés, ha azt végeredményében tekintjük. Miután azonban az 1857-ki számlálás ellen esetleg aggályokat emelhetnének azért, mert azt az abszolút korszak közegei hajtották végre s az minden valószínűség szerint hiányos volt²⁾, az 1857—90 évek közt mutatkozó változások

¹⁾ Miután ezen számok a népességnek csak azon részére vonatkoznak, melynek életkora az illető népszámlálás alkalmával megállapított: tehát az ismeretlen korúak abból kimaradtak, számsorunk kissé eltér az összes népességet mutató számoktól.

²⁾ Ezt a gyanút fejezi ki Láng Lajos Magyarország statisztikája I. köt. (Magyarország népességi statisztikája) című nagy művének 465. lapján, többek közt azzal is támogatván azt, hogy majdnem 1 egész százaléknyi növekedés 12 éven át valóban oly kedvező jelenség, . . . melyet az 1880. évvel beállott kedvezőbb fordulat óta sem értünk el«. Az 1890. népszámlálás elérte ugyan ezt az arányt s így ez az érv elesnék, ha nem kellene mégis számba venni, hogy 1857—69 közt háborúk, egy kolera-járvány, több inséges év jött közbe, úgy, hogy az utolsó 10 év kedvező arányszáma nem jogosít fel arra a feltevésre, hogy az 1857-ről 1869-re mutatkozott szaporodás a valóban megfelelő lett volna. Részünkről elfogadjuk az 1857. évi népszámlálás hiányosságára vonatkozó nézetet. S miután valószínű, hogy a hiány leginkább a gyermekkorban levők kihagyásában állott: felvehetjük, hogy 1857-ki népszámlálás idején a korosztályok alakulása annyiban volt más, a mennyiben a valóságban a gyermekek aránya az egész népességhez magasabb, a felnőtteké alacsonyabb.

mellé odaállítottuk az utolsó 21 év, tehát az 1869—1890. évek különbözeteinek eredményét. Volt a szaporodás az egyes korosztályokban:

	1857—1890	1869—1890
0—15 év közt	25·8 ⁰ / ₀	11·5 ⁰ / ₀
15—40 » »	12·1 ⁰ / ₀	5·6 ⁰ / ₀
40—60 » »	49·5 ⁰ / ₀	18·7 ⁰ / ₀
60 éven túl	98·1 ⁰ / ₀	54·6 ⁰ / ₀
általában az egész népességé ..	26·9 ⁰ / ₀	12·5 ⁰ / ₀

Ha csak az utolsó 21 évnél maradunk, a szaporodás minden korosztályban kisebb és pedig jelentékenyen kisebb lesz ugyan, mint a 33 éves időszakban, de az egyes korosztályok eltérő arányai így is ugyanazon jelleggel bírnak. Nagyon erős emelkedés van a két felső korosztályban; különösen erős a 60 éven túli korban, melynek számereje az utolsó 33 év alatt majdnem egészen megkétszereződött, a legutolsó 21 év alatt pedig másfél akkorrá emelkedett. A gyermekkor lépést tartott az egész népesség növekedésével: a 15—40 éves kor volt csak az, mely jelentékenyen mögötte maradt a többi osztályok s az összlakosság szaporodásának. Fentebb említettük a magyarázatot, illetve magyarázatokat, melyek e jelenségre adhatók: itt csak azt tehetjük hozzá, hogy *a közreható tényezők egy része mulandó s ha a kivándorlást is, mely e korosztály sorait apasztja, megcsökkenti egyrészt Amerika védekezése a beáramló idegen elemek ellen, másrészt a székely népnek a hazában nyújtandó kereset: úgy teljes okunk van remélni, hogy a legközelebbi népszámlálásra e korosztály gyarapodása sem fog semmi kívánni valót fenhagyni.*

Hátra volna még a kisebb korcsoportok egymás mellé

nyabb volt, mintsem számaink mutatják. E mellett látszik bizonyítani pl. az is, hogy a 15—19 évötödben levő férfiak, kiket a katonai szempont, mint említők, legtúzetesebben kívánt kinyomozni, a férfínépesség 10·3⁰/₀-ával vannak kimutatva: oly magas arány, mely jóval meghaladja a többi népszámlálás megfelelő arányszámait. Ha azonban több volt is a gyermek 1857-ben, mint arányszámunk mutatja s így a legfiatalabb osztály tényleg fogyott volna is viszonylagos súlyban, ez nem rontja le a fentebb általunk a nemzet természetes szaporodási erejéről mondottakat, mivelhogy tagadhatlan tény, hogy a felső korosztályok erősbültek, már pedig, ha több ember megöregedik, mint előbb, ez természetüleg rontja a gyermekek arányszámát. V. ö. egyébiránt a 112. l. jegyzetben mondottakat is, melyek az 1880. számlálásra is állanak.

állítására és az 1890. évi népszámlálás eredményeivel való összemérése. Itt természetesen egészen le kell mondanunk az 1857. év számbavételétől.¹⁾ A három népszámlálás sorai — a két nem szerint is elkülönítve — ime itt következnek (katonaság stb. nélkül):

	1869			1880			1890 ²⁾		
	férfiak	nők	együtt	férfiak	nők	együtt	férfiak	nők	együtt
0—5 éves	14·78	14·73	14·75	14·25	13·82	14·04	14·33	13·94	14·13
5—10 »	11·64	11·60	11·62	11·02	10·73	10·87	12·49	12·10	12·29
10—15 »	10·89	10·80	10·85	10·44	10·25	10·34	10·63	10·36	10·50
15—20 »	8·97	10·07	9·52	9·19	10·02	9·61	8·53	8·91	8·72
20—25 »	7·16	8·32	7·74	7·79	8·87	8·34	6·69	8·08	7·40
25—30 »	8·57	8·70	8·63	8·09	7·91	8·00	7·65	7·71	7·68
30—40 »	14·40	13·85	14·13	14·06	13·68	13·87	13·93	13·51	13·72
40—50 »	10·95	10·34	10·64	11·46	10·89	11·17	11·01	10·62	10·81
50—60 »	7·31	6·84	7·08	7·31	7·49	7·40	7·96	7·82	7·89
60—70 »	3·94	3·56	3·75	4·64	4·57	4·60	4·55	4·70	4·62
70—80 »	1·17	0·99	1·08	1·46	1·46	1·46	1·89	1·88	1·88
80—90 »	0·19	0·17	0·18	0·26	0·27	0·26	0·31	0·33	0·33
90-en felül	0·03	0·03	0·03	0·03	0·04	0·04	0·03	0·04	0·03

Előre jelezzük, hogy itt nem szándékunk a két nemnek az egyes korcsoportok szerint való megoszlását, vagy viszonylagos súlyát a korcsoportokon belül tekintetbe venni s ismételjük a fentebb hangoztatott óvást a következtetések túlmerész levonása ellen, mely tekintetben egy elrettentő példát is helyén valónak látunk felhozni. Számaink a 80—90 korévek közt levők arányában 1869-ről 1890-re óriási emelkedést, majd csaknem megkétszereződést mutatnak. Ez a jelenség első pillanatra is hihetetlennek tűnik fel s ha közelebbről szemügyre vesszük anyagunkat, meggyőződhetünk róla, hogy tisztára csak korstatisztikánk egyik rákfenője, a kerek évek fűznek velünk gonosz játékot. A 10-es év ugyanis

¹⁾ Megjegyezzük, hogy a nemek az 1857. évi népszámlálás négy nagy korosztálya szerint következőleg voltak megoszolva:

	férfi	nő		férfi	nő
0—15 éves	37·42 ⁰ / ₀	37·06 ⁰ / ₀	40—60 éves	16·51 ⁰ / ₀	15·25 ⁰ / ₀
15—40 »	41·33 »	43·56 »	60 éven túl	4·74 »	4·13 »

²⁾ Ismételjük, hogy a jelen tábla az előző évekkal való összehasonlíthatóság kedvéért csupán csak a polgári népességet tünteti fel, miért is különbözik az 1890. évre vonatkozó, fent a 321. és 322. lapon adott kimutatástól, mely a katonaságot és csendőrséget is felöleli.

más súlylyal esik az 1869-ben — tehát 9-el végződő évben tartott népszámlálás ezen korosztályának mérlegébe, mint az 1890-kiébe, mely 0-al végződő évre esett. A kerek év ott az utolsó — már természetesen megritkult népességű — itt az első — tehát még erősen képviselt — évet képezi e 10 éves korcsoportban. Természetes tehát, hogy 1869-ben sokkal gyengébbnek mutatkozott az, mint 1890-ben vagy akár 1880-ban.

Ha a kerek évek tekintetében fent már egyszer alkalmazott eljárást¹⁾ követjük, úgy az 1869. évi és 1890. évi kiigazított adatok egymás mellé állítva sokkal kisebb eltérést mutatnak. Lesz ugyanis a 80—90 évesek aránya az összes népességhez 1869-ben 0²¹, 1890-ben 0²⁰: a gyarapodás tehát a 21 év alatt mintegy egyharmadrész és nem közel 100¹/₀. E példa elég bizonyíték arra, hogy az összehasonlításnál nagy óvatossággal kell eljárunk, a nélkül mégis, hogy a hasonló vastag fogyatkozásoktól való félelem a többi korcsoportoknál indokolva volna.²⁾

Ha már most végigtekintünk számsorainkon: a dolog természeténél fogva e számsorokban ugyanazokat a fővonásokat vesszük észre, melyeket az imént jeleztünk, hisz e tábla csak részletezése annak, a mit fentebb összefoglalva láttunk. Kitűnik a felső korcsoportok kivétel nélkül való gyarapodása. E gyarapodás azonban például lefelé csak az 50—60 évig megy zavartalan összhangban; a 40—50 életéveknél 1880-ig emelkedés, azon túl hanyatlás jelentkezik, mely hanyatlás a 25—40 éves korcsoportoknál népszámlálásról népszámlálásra tart. Lehet, hogy a kivándorlás éreztette már hatását az előbb említett magas (40—50 éves) korosztályban is;³⁾ hogy a 25—40 évesek számarányának apasztásában nagy része van a kifelé irányuló népmozgalomnak, arra nézve semmi kétség sem forog fenn. Nem akarva a fentebb felhozottakat ismételni, még csak az 1872/3. évi kolera nyomait mutatjuk be.

¹⁾ Ld fent a 320. lapon.

²⁾ A kerek számok ugyanis tudvalevőleg a legmagasabb korosztályokban domborodnak ki legerősebben s ott, hol az illető korosztály abszolút száma alacsony, idéznek elő nagy zavart; a fiatalabb korosztályoknál a hiba csekélyebb.

³⁾ Nem szabad azt sem feledni, hogy azok, kik pl. 1881-ben 32 éves korukban vándoroltak ki, az utolsó népszámlálás időpontjában már a 40—50 évesek közt idéztek elő fogyást.

Az 5—15 évesek számaránya leggyengébb a 3 népszámlálási időszak közül 1880-ban: a járvány t. i. azokat érte erősen, kik a járvány idején a legzsengébb korban voltak, tehát 1880-ban 7—15 évesek lettek volna. Az 1890. évi népszámlálás legesleggyengébb korosztályai, megint az előzőkhöz viszonyítva, a 15—25 éveseké, vagyis ugyanazok csoportjai, kiket a vész ideje a gyermekkorban ért s a kik az előző népszámláláskor is a megtizedelt sereg képét mutatták. Egy újabb bizonyíték arra, hogy hazai statisztikánk művelője a szomorú emlékü 1873. évet egy pillanatig sem hagyhatja tekinteten kívül.

Mindent összefoglalva, hazai korstatisztikánk csak négy, illetve három népszámlálásig visszamenő rövid múltja daczára már egy és más becses újmutatással szolgált arra, hogy népesedési és közegészségügyi viszonyaink fejlődési irányát megállapíthassuk. Statisztikánk ezen ágának minden hiányai mellett is bebizonyítottak vehetjük, hogy *az öregek számaránya emelkedik s a gyermekeké nem csökkent, viszonylagos hanyatlás csak a közép életkorokban mutatkozik*. De viszonyaink megítéléséhez ezzel csak egy és pedig a kevésbé fontos támpontot nyertük meg: a fontosabb és érdekesebb kérdés az: minő helyet jelel ki számunkra korviszonyaink jelen állapota és fejlődési iránya a nemzetek sorai között? E kérdésre térünk át a következő fejezetben.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

A MAGYAR KÖZIGAZGATÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

A magyar közigazgatás *tudományának* is van végre otthona! Szakfolyóirataink eddig csupán vendégül fogadták be s kétségkívül ez lehetett oka, hogy maga is a legkivételesen vette igénybe a vendégjogot, mert közigazgatástudományi tanulmány vagy kimerítőbb dolgozat vajmi ritkán jelent meg hasábjainkon. Most, hogy a Nemzetgazdasági Szemle átváltozott Közgazdasági és Közigazgatási Szemlévé, e főfontosságú tudományág is olyan központot nyert, mely körül minden művelője bizonyára örömmel fog csoportosulni. Óhajtom és reménylem, hogy ez megtörténjék s hogy az új vállalat új korszakot nyisson a magyar közigazgatási tudományban, mely eddig szerény körben mozgott s termékeivel csak a pillanatnyi, a napi szükségletek kielégítését szolgálta. Igazi örömmel üdvözlöm én is a folyóirat körének a rég óhajtott kibővítését főleg azért, mert reménylem, hogy a magyar közigazgatás történeti fejlődésének földerítésére irányuló kutatások és tanulmányok számára is tért fog nyitni. Mert a történelmi fejlődés ismerete itt ép oly fontos, ép oly tanuságos és gyakorlati szempontból is hasznos, mint a tudomány és az államélet minden más ágában.

Közigazgatási intézményeink egykorúak a magyar állammal magával, mely ily intézmények nélkül egyáltalán fenn nem állhatott volna. Ez intézmények természetesen mindig az egyes korszakok különös viszonyaihoz, sajátos szelleméhez és szükségleteihez alkalmazkodtak ugyan, de habár a maiaktól külsőleg elütő formában, gyakran más név alatt, mindig ugyanazon feladatokat szolgálták, mint korunkban, mert a mint élő organizmus nem élhet bizonyos szervek nélkül, úgy állam sem létezhetett állandó organumok nélkül. Bizonyos munkát az államéletben, a közviszonyok minden ágában el

kellett végezni a történelem minden korszakában. Hogy tisztán állami vagy társadalmi, például rendi vagy egyházi közegek végezték e munkát, az egészen a kor sajátos viszonyaitól függött. De hogy e munkát akár ilyen, akár amolyan közeg mindig elvégezte, az természetes, különben az állam összeomlott volna. A szellemi műveltség, az anyagi jólét, a közbiztonság bizonyos minimuma nélkül a magyar állam sem maradhatott volna fenn, s hogy mégis kiállotta ezer év hanyatlásait, az a legékesszólóbb bizonyítéka annak, hogy a közigazgatás legalább ezt a minimumot mindenkor biztosítani tudta számára.

Kinek kezében volt ez a közigazgatás, a társadalom mely elemei gyakoroltak reá időnkint irányadó befolyást, azt tudni mindenestre nagyon tanuságos s azt kideríteni a közigazgatás történetének lesz feladata. Természetes, hogy a közigazgatás mindig lehetőleg a meglévő társadalmi organizatiókhöz simul. A mint a honfoglalás korában a magyarság a már meglévő helységeket sem pusztította el, hanem őket is belevonta az államszervezés keretébe, a mint számos telep régi római városok romjain alakult, úgy viszont a közigazgatás is figyelembe vette azt, a mi már tényleg meg volt s a saját céljaira igyekezett felhasználni. Tette ezt első sorban, a királyság kezdetétől, megalapításától kezdve ama kor legnagyobb és legjobban organizált hatalmával, az egyházzal.

Midőn első királyaink a magyar egyházat oly következetességgel szervezték, oly bőkezű adományokkal gazdagították, ezt nem csupán vallásos buzgóságból tették. A nagy adományoknak, a fényes kiváltságoknak teljesen megfelelő *kötelességeket* róttak reá; nyomatékos és sokoldalú *szolgálatokat* kívántak tőle, még pedig nem csupán a vallás-erkölcsi élet terén. Minthogy a nép nagy többsége még pogány volt, az egyház szolgált — a király magánhatalma mellett -- a királyság legszilárdabb, legmegbízhatóbb támaszául s a királyság őt vette igénybe mindazon *állami* feladatok teljesítésében, melyek az egyház természeténél fogva egyáltalán rá voltak bízhatók. Az egyház szervezete, közegeinek működési köre lenyúlt a legalsóbb néprétegekig; közvetlenül érintkezett a társadalom minden osztályával s így a király, midőn az egyházat szervezte, tényleg az államkormányzatot szervezte az országban.

Egy-egy új püspökség, konvent, monostor alapításában az állami, a közigazgatási s vele a közművelődési érdek később ép oly szerepet játszott, mint a vallásos buzgóság s némely egyházi intézmény egészen olyan tekinteteknek köszöni lételet, melyek ma valamely főbb iskola, királyi törvényszék vagy főbb közigazgatási hatóság alapításánál az irányadók. Sajnos, hogy e szempontok az illető egyházi intézmények történetének megírásánál nem érvényesülnek, pedig igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk történetének felderítéséhez fölötte becses adalékkal járulhattak volna. De az illető munkák írói — általában tudós egyházi férfiak, kik hivatásuknál fogva a bonyolult államgépezet mindennapi működésének menetét nem ismerik — nemcsak mellőzik e mozzanatokat, hanem az egyháznak a királyok által világi ügyekben nyújtott széles jogkört valami különös kiváltságnak, melynél legfőlebb a jövedelem az irányadó, fogják fel. Pedig itt egyszerűen és világosan átruházott jogokról van szó; olyan jogokról, melyek terhes kötelességekkel, költségekkel, nehéz munkával jártak, sőt néha olyan jogokról, melyeket az egyház nem szívesen vállalt el, melyeket privilegiumnak tekintett ugyan, csakhogy privilegium odiosumnak, melynek megszerzését egyáltalán nem óhajtotta.

Ily átruházott jogköre volt az egyháznak az igazságszolgáltatás, a tanügy, a közművelődés, a szegényügy, a gazdasági élet számos ágában; igen sok helyen vezette a vásárügyet, élvezte a vám- és révjogot, hogy közlekedési eszközökről s jó karban tartásukról gondoskodják. A ki királyaink egyházszerkezési működését s viszont az egyház tevékenységét a világi ügyekben reá átruházott jogkörben a modern igényeknek megfelelő módon meg fogja irni, az a magyar közigazgatásnak homályba borult történetét java részében szintén fel fogja deríteni. Pedig ehez első sorban csak azon szempont megváltoztatása szükséges, a melyből a történetíró valamely egyházi intézmény feladatát és működését nézi. Ha tudatában van annak, hogy a püspöktől kezdve a plébánosig, a szerzetrendek minden tagjáig, a pap egyszersmind fontos állami feladatok teljesítésével is meg volt bizva s hogy minden egyházi intézményre közteendő voltak bizva, akkor ugyanazokból a régi okiratokból, melyekből ma csupán az egyházra, a vallás-erkölcsi életre vonatkozó adatokat merit,

ki fogja olvasni azt is, minő szolgálatokat teljesített az egyház az államéletnek, a magyar nemzetnek a világi czélok elérése körül.

De az egyház természeténél fogva bizonyos feladatokat az állam, bármennyire óhajtott, még sem bízhatott reá. Bevonta ugyan a honvédelem keretébe, de magát a honvédelmet s mindazt, a mi vele összefügg, önállóan volt kénytelen szervezni. Ez megtörtént a várszerkezetben s a vármegyék alakításában, mely két intézmény egymáshoz való viszonya és kölcsönös hatásköre még mindig nagyon kevésé van kiderítve. Ezek is részt vettek a közigazgatásban s nagyon valószínűnek tartom, hogy a míg a várszerkezet eredeti tisztaságában fennállott, addig a közigazgatás számos ága sokkal nagyobb mértékben államosítva és összpontosítva volt, mint ma. Az Árpád-házi királyok korának nagy részében például az adó- es vámügy telyesen a király közgei kezébe volt letéve, kiknek működésébe önkormányzati testületek nem avatkoztak. Az ilyen testületek a városokon kívül általában csak később, a rendiség kifejlődésével keletkeztek, midőn a várszerkezet megbomlott s végre egészen eltűnt, hogy a vármegyének s a benne rendileg szervezett kiváltságos osztálynak engedjen helyet.

A középkor egy bizonyos időszakában európszerte s nálunk is a rendiség volt a korviszonyoknak, a közszükségleteknek legjobban megfelelő politikai és közgazdasági organisatio, melyet a király a nemzeti és állami feladatok valósulásában épen úgy felhasznált, mint előbb és azután is, az egyházat. Így jutottak a vármegyére azon közigazgatási teendők, melyeket részben ma is végez, melyek terjedelme az idők folyamán rendkívül különböző volt, melyeket azonban sohasem szabad egyoldalú kiváltságnak felfogni. Átruházott jog, terhes kötelesség volt az mindenkor, mely a megye birtokos uraitól gyakran fárasztó, személyes munkát, költséget, kiadást igényelt. A XV. században, midőn még erős volt a királyi hatalom, főleg Hunyadi Mátyás alatt, a vármegye is inkább királyi, mint rendi és önkormányzati hatóság jellegét viseli magán. Azt az alakját, melyben mi ismerjük, melyben a legujabb időkig láttuk, a török világ idején nyerte, midőn a központi hatalom rendkívül gyenge volt, midőn az ország nyugati szélén székel, olyan távolban, hogy

az akkori közlekedési és közbiztonsági viszonyok közt már ez okból sem ellenőrizhette a vármegye működését. A vármegye pedig akarva nem akarva, a közviszonyok kényszerítő hatása alatt volt kénytelen jogkörét a legszélesebbre kiterjeszteni. Magára hagyatva, a központi kormányzattól messze távol esve, egész kis állammá lett az államban, souverain jogokat gyakorolt, pótolta a kormányt minden tekintetben fentartotta a rendet a mennyire tudta, szabályozta a gazdasági élet minden ágát, biráskodott, behajtotta az adót, alkudozott az ellenséggel, szóval foglalkozott mindennel, a mit a pillanat épen megkívánt tőle. Ő pótolta a maga területén az egész államhatalmat s azt hiszem, hogy ez időbeli működése, bármi fogyatékos eszközökkel rendelkezett is az óriási nagy feladatok megoldására, a magyarság fenmaradása szempontjából sokkal messzebbható, sokkal dicsőségebb volt, mint abban az időben, midőn az alkotmány védbástyájának szoktuk nevezni. Ez időből is fényes emlékek fűződnek ugyan névéhez, de azt hiszem, ha tevékenysége a török vész viharos korszakában egyszer ki lesz derítve, ez a korszak a magyar megyék s vele a közigazgatás történetének legragyogóbb lapja lesz. Ekkor volt igazán államfentartó tényező a vármegye, mert ekkor fenyegette folytonos halálveszedelem a magyar államot, míg később már legfőlebb egyes rendi kiváltság vagy alkotmányos jog volt fenyegetve, de az államnak, a nemzetnek létele nem forgott többé kockán.

A török időkben a vármegye és közigazgatási szervezete főleg két tekintetben állt szorosabb kapcsolatban a központi hatalommal, a királyi kormánylyal. Ezek a honvédelem és az adóügy. Mint honvédelmi tényező, melynek összes kiváltságos tagjait a személyes védkötelezettség terhelte, a megye a véderő egy alkatrésze lett volna; ily minőségben is vett ugyan részt a haza megvédésében, a nemesség insurrectioja nem egyszer ott küzdött a királyi hadak sorában, részt vett egyes várak védelmében. De a hadszervezet az idők folyamán mindinkább az állandó hadsereg, a zsoldosok vagy fogadott katonaság alapján épült fel s ezzel a központi kormány s a vármegye honvédelmi kapcsolata is lazult. Ellenben egyre szilárdabb lett az az adó ügyében. Itt az állam, melynek megfelelő exponált, helyi közegei az országgyűlésileg megszavazott adó behajtására nem voltak, nem nélkülözhetette

a vármegyét sohasem; mellőzésével nem lehetett a törvényes adót sem beszedni s minden kísérlet, mely más valami adóbehajtási gépezet alkotására tétetett, eredménytelen maradt.

Ez a tér természetes dominiuma volt a vármegyének. Közte és a központi kormány — pénzügyekben a királyi kamara — közt az összekötő kapcsot a királyi rovó alkotta. A rovó bizonyos időre és feladatra kinevezett királyi, állami tisztviselő volt, de sokféle kapcsolatban állt a vármegyével, mert rendszeren a megye birtokos nemesi köréből vétetett s tevékenységében a megyére és tisztviselőire volt utalva. Az alispán, a szolgabíró és a jegyző támogatták tevékenységében, kik ezért törvényesen megállapított külön fizetést is huztak. Mind e viszonyokat, a magyar adóügyi közigazgatás szervezését közvetlenül a mohácsi vész után, I. Ferdinánd korában már nagyobb munkában, a ránk maradt tömértelen eredeti kútfők alapján részletesen megírtam (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása 1526—64. alatt. Budapest, 1885. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága). Ez azonban alig negyven évi időszak, mely előtt és után még sok század közigazgatási tevékenységének menete várokozik földéritesre. A későbbi korszakokból tömértelen az adat és a kútfő, mely feldolgozóját várja, a ki a munka elvégzésével történelmünk fölötté tanulságos és érdekes mozzanatairól fogja a homályt eloszlatni.

Ez anyagot felhasználni első sorban a megyei monographusok lennének hivatva. Sajnos azonban, hogy a megye ezen, talán legfontosabb tevékenysége iránt nekik ép oly kevésbé van érzékök, mint az egyházi monographusoknak az egyházi intézmények közigazgatási működése iránt. Szederkényi Nándor eddig körülbelül az egyetlen monographus, a ki figyelmét e kútfőkre és mozzanatokra is kiterjesztette s ezzel Hevesmegye történelméről szóló nagy művének olyan érdeket és fontosságot kölcsönzött, melyet sajnosan nélkülözünk a legtöbb más megyei történelmi műnél. Pedig ezekben nemcsak a jelzett kútfőket, hanem a megyei levéltárakban levő régi jegyzőkönyveket, költségvetéseket s másnemű hivatalos iratokat is értékesíteni kellene; belőlök a szakember egész közvetlenségében megismerheti a régi közigazgatási s vele kapcsolatosan — mert akkor a hatalmak elválasztásáról

szóló modern tant még nem ismerték — törvénykezési szervezetet minden egyes közegevel, valamint az egésznek együttes s a közegeknek külön működését a gyakorlati életben. Mindehez a mohácsi vész előtti korszakból is vannak adatok, az 1526. utáni időből pedig már igazán roppant tömege a különböző kútfőknek áll rendelkezésre. Hogy a monographusok mégis mellőzik őket, ha nem reconstruálják belőlök, a mit némi szakismerettel könnyen tehetnének, a régi vármegyei kormányzat egész képét és tevékenységét, az sajnos mulasztás, mely műveiket megfosztja tulajdonképeni becsüktől. A megye külső történetének megírása csak fél munka, a munkának csak igen kis és pedig legkönnyebb része. Ma, midőn állami és megyei levéltáraink nyitva állanak a kutató előtt, már meg kell tőle követelni, hogy a munka nehezebb része elől se térjen ki. Az igazi munka, az igazi érdem az lesz, ha a megyét mint élő szervezetet gyakorlati működésében mutatja be s ezzel kideríti, hogy mint a helyi közigazgatás kezelője milyen munkásságot fejtett ki az állami feladatok elérésében, a lakosság anyagi és szellemi érdekeinek előmozdításában.

A ki a régi magyar közigazgatást tanulmányozza, az a hazai *községi* élet fejlődéséről is érdekes és tanulságos eredményekre fog jutni. Hogy a várszerkezet idején a község minő kapcsolatban állt az államhatalommal, azt még homály borítja, legfőleg a várjobbágyok községeiről lehet következtetnünk, hogy a katonai szervezet követelményeinek megfelelően ez a viszony, mint a későbbi határőrvidéken, igen szoros volt s a királyi várispán, az állam képviselője közvetlen befolyást gyakorolt a községi életre is. Ellenben a kizárólag őstermeléssel foglalkozó községek úgy látszik kezdettől fogva évszazadokon át egyedül földes uraik személye által álltak némi kapcsolatban az állammal és hatóságaival. A mennyire eddigi kutatásaimból kivehettem, a község századokon át tisztán *magánjogi* intézmény volt; a földesur, a ki telepítette vagy megszerezte, szervezte és rendezte egészen tetszése szerint teljesen magánjogi alapon. Önkormányzati jogok birtokában a falusi községet nem találtam, legfőleg néhány olyan községben lehetne ilyesmiről szó, melyek Ausztria határszélén feküdtek s általában már kívül estek a magyar jogfejlődés keretén, mert egyrészt lakosságuk német,

másrészt földesurok is legalább gyakran idegen, német volt. Nehány ilyen hazai község úgynevezett »Weisthum«-ját a bécsi akadémia az osztrák hasonló régi emlékekkel együtt kiadta s bennök nyilvánulnak bizonyos önkormányzati életnek nyomai. A magyarországi községek urbariumaiban eddig ily nyomokra nem akadtam s minden jel azt mutatja, hogy jogilag véve a község maga a földesur volt, oly értelemben, a mint XIV. Lajos mondotta: az állam én vagyok! A vidéki község jobbágy lakosságának csak bizonyos magánjogai voltak, melyek védelme vagy figyelembe vétele azonban sokáig kizárólag a földesurtól függött, mert a királyi hatalom, bármi élénken nyilvánult is benne a jobbágyok jogainak és érdekeinek védelmére irányuló törekvés, bizonyos időszakokban nem rendelkezett oly közegekkel, melyek e védelmet hatékonyra tehetnék volna. A jobbágy fizette az urbariumokban részletezett, valamint tőle gyakran külön kívánt tartozásokat pénzben és terményben, teljesítette a reá rótt munkát és szolgáltatásokat, de sem a községi ügyekben, sem a saját körére vonatkozó igazságszolgáltatásban, mint külföldön történt, nem vett részt.

Mindezekben a földesur akaratától függött. Minthogy azonban a földesur nem mindig lakott az illető községben, a jobbágyság tartozásainak behajtására s a robotmunka vezetésére külön tisztet nevezett ki, még pedig a községi jobbágyok köréből. Rendesen egész telkes gazda volt s az idők folyamán *birónak* nevezték. Ez a községi bíró azonban nem a község, hanem a földesur tisztje volt s sokáig közigazgatási teendőket egyáltalán nem végzett, hanem olyan hatáskörben működött, mint valami alantas gazdatiszt; beszédte s beszolgáltatta a földesuri járandóságokat s robotra vezette a lakosokat. A földesur tisztán gazdasági teendőket bízott reá s akkor csapta le, mikor neki tetszett, másrészt fáradozásait a földesuri magánérdekek megvédése körül állandóan megszabott jutalommal — bizonyos könnyítések az urbéri szolgáltatások keretében — díjazta. Minthogy némelyik falunak több földesura volt, az illető faluban néha két-három bíró is volt egyszerre s mindegyiknek jelzett hatásköre a maga földesura jobbágyaira és ingatlan birtokára terjedt ki. Egy-két jobbágyért a földesur természetesen nem tartott külön bírót a faluban, hanem vagy maga szedte be tőle tartozását

vagy a szomszéd falu birája alá helyezte vagy másképen ügyelt reá. Némileg elütő formája ettől a birói tiszttól a soltész vagy a kenez hivatala, de lényegileg az is magánjogi intézmény s az állami vagy megyei közigazgatással szintén nem állott kapcsolatban.

Az idők folyamán azonban ez az organisatio nem felelt meg többé az állam céljainak s az államnak be kellett nyulnia magába a községbe is. Mikor a rendes adózás korszaka hazánkban beköszöntött, új szükségletek merültek föl az államéletben. A jobbágy fizette az adót s így az államnak közvetlenül érintkezésbe kellett vele s a községgel lépnie, melynek jobbágysági keretébe tartozott. Megpróbálták ugyan azt a módot is, hogy maga a földesur hajtsa be az országgyűlésileg megszavazott adót, melynek alapjául szintén egy tisztán magánjogi intézmény, a jobbágytelek (porta, sessio) szolgált. Az országgyűlés minden telek után 1 vagy több forint állami adót szavazott meg, melyet bizonyos határidőben a földesur tartozott beszédni s a megjelölt helyen beszolgáltatni. De a földesur beszédte ugyan a jobbágy telkei után esedékes adó összegét, gyakran azonban nem szolgáltatta be s így a parasztok meghozták a nehéz áldozatot az államnak, csak hogy a kincstár nem sok hasznot húzott belőle. Az állam lehetőleg mellőzte is a behajtás e rendszerét s maga közvetlenül igyekezett a jobbágysághoz férközni. Ez is csak e megye közvetítése útján történhetett, de megtörtént. Valahányszor új állami adót szavazott meg az országgyűlés, a rovó rendszeren a szolgabíróval vagy a megye más képviselőjével személyesen megjelent a községben, hogy ott az adóköteles telkeket összeírja. Ezzel a község közvetlenül bevonatott az állami közigazgatás keretébe s minthogy a rovónak az összeírásban mindig a bíró segédkezett s az általa bemutatott urbarium szolgált az adókimutatás alapjául, a bíró itt már nem csupán magán-, hanem közjogi functiókat végzett. Hogy hasznavehető közegnek bizonyult, az abból is kitűnik, hogy nemcsak az összeírásban segédkezett, hanem a rovó által kivetett adót beszédte s bizonyos határidőben személyesen vitte be ama helyre, a hol a rovó tartózkodott.

A községi bírónak közigazgatási teendője ez idővel kezdődik. Hatásköre később még inkább kibővült, midőn az egyházi tizedet nagyobbára a kincstár vette bérbe s a tized-

szedő működését a bíró épen úgy volt köteles támogatni, mint az adóügyekben a rovóét. Mindezekért külön díjat kapott s e díjban, melyet nem a földesur fizetett, szintén kifejezést nyert az állásában beállt gyökeres változás, mert a kincstár, mely habár nem kizárólag, de részben díjazta, már a saját megbizottját is látta benne s nem tekintette többé a földesur magántisztjének. Nem is volt az, ámbár állása tovább is kizárólag földesura tetszésétől függött. Közszolgálatokat is kezdett végezni, az administratio egyik közege lett s az idők folyamán a változott viszonyoknak és szükségleteknek megfelelően végre kizárólag azzá fejlődött.

Ez átalakulás fokozatos fejlődését s jelentőségét a közigazgatás feladatai szempontjából megvizsgálni, felderíteni, megállapítani, a közigazgatás tudományának egyik igen tanuságos és közhasznú feladata. A mult talajából nőttek ki modern intézményeink; sehol és soha sem talált nálunk tabula rasa-t a törvényhozó, melyre egyszerűen átültethette az idegen intézményt. A mag, a mely talán külföldről került hozzánk, a hazai talajban vert gyökeret, e talajnak megfelelően, a magyar viszonyok befolyása alatt fejlődött s nemzeti intézménynyé lett, melyet az egyik emberöltő örökségül hagyott a másokra, hogy azt a saját viszonyai és szükségletei szerint formálja, javítsa, bővitse. Mint a jó gazdának föltétlenül ismernie kell a talajt, melyet megművel, úgy kell ismernie a törvényhozónak azt az alapot, melyre alkotásait fektetni óhajtja. Ez ismeretet pedig csak a történeti fejlődés menetéből szerezheti, melynek megvilágítása a közigazgatás tudományának egyik főfeladata. Hogy eddig vajmi kevéssé oldotta meg, annak egyik főoka, hogy nem igen nyert impulsust az ez irányban való beható működésre. Pedig tér van e működésre elég; van anyag is, mely feldolgozásra vár s mely szakavatottan felhasználva ép oly tanuságos, mint lélekemelő mozzanatait tárná fel a régi magyar államéletnek. Remélhetőleg a K. és Közigazgatási Szemle szintén hozzá fog járulni hogy a magyar szaktudósokat minél inkább ily irányú működésre ösztönözze s nemzeti intézményeinket a történelmi fejlődés világitásában ismertesse meg.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Február hó.

1-én. A *budapesti kereskedelmi és iparkamara* teljes ülésében örvendetes tudomásul veszi a kereskedelemügyi miniszter leiratát, mely szerint az idei választásoknál kivételesen a választók lajstromába fel nem vett választók is szavazatképesek lesznek, ha járásbiróság által kiállított bizonyítvánnyal igazolják jogosultságukat. Fontos azon határozat, hogy a kamara sürgeti a *budapest-esztergomi vasut* kiépítését és viteldíj mérsékléseket kér a kereskedelemügyi minisztertől a köszén olcsóbb szállítása érdekében, a sziléziai köszén behozatalát is támogatván.

A *Hungaria-téglagyár r. t.* tőkéjét 300.000 forintról 500.000 forintra fogja felemelni 2000 darab 100 forintos részvény kibocsátása által. Árfolyam 120 forint, a felpénzt a tartalékalapba teszik, a részvényeseknek előjoguk van ezen részvények átvételére.

Az *esztergom-almásfüzítői helyi érdekű vasut* rendkívüli közgyűlése 1800 darab 100 forintos elsőbbségi részvény kibocsátását határozta el, szárnyvonal építése, a tartalékalap szaporítása és az építkezési vállalkozó kielégítése céljából.

2-án. Az *ujlaki téglagyár r. t.* igazgatósága a közgyűlésnek 17 forintnyi osztalék kifizetését fogja javaslatba hozni. (11³⁰/₀.)

Az *aranyérméket az állampénztáraknál következőképen fogják átszámítani* az új koronaértékre: 20 frankos darabokat 19⁰⁴ koronával, 20 márkás darabokat 23⁵² koronával, osztrák aranyt (Dukatot) 11²⁹ koronával.

3-án. A *Schlick-féle vasöntöde r. t.* igazgatósága 14 forint osztalékot (7⁰/₀) fog javaslatba hozni a közgyűlésnél.

A *budai hegypálya r. t.* tiszta nyeresége 10.340 forint, melyből részvényenként 8 forint osztalékot fizet a részvénytársaság.

A *Szerbiával 1892. augusztus 9-én kötött kereskedelmi szerződés* becikkelyezése iránt a kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslatot nyújt be.

4-én. A *kőbányai sertés-hizláló r. t.* igazgatósága 20 forint (10⁰/₀) osztalék kifizetését fogja javasolni.

A *murányvölgyi helyi érdekű vasut alakuló közgyűlése*; 511.000 forint törzsrészvény, 1,005.000 frt elsőbbségi részvény el van helyezve; az egész tőke 541.000 forint törzsrészvényt, 1,340.000 elsőbbségi részvényt van megállapítva összesen 1,881.000 forint, mihez a kormány 183.700 forinttal járul.

5-én. *A magyar általános takarékpénztár r. t.* tiszta nyeresége 91.714 forint, ebből a részvénytulajdonosok hét forinttal, az alapítóbárca szelvénye 0.90 forinttal váltatik be, tehát 7⁰/₁₀₀ az egész kiosztandó összeg.

6-án. *A magyar kereskedelmi csarnok közgyűlése.*

7-én. *A magyar jelzálogbank igazgatósága új 4⁰/₁₀₀-os záloglevelek kibocsátását határozta el.*

A budapesti ipar- és kereskedelmi kamaránál a választások végbementek.

8-án. *A budapesti tőzsde tanács* tagjainak számát 30-ról 40-re szándékoznak emelni. A tőzsde birtokában levő 250.000 forint névértékű 5⁰/₁₀₀-os papíráradékot konvertálásra bejelentették.

A magyar iparbank tiszta nyeresége 110.062 forint, melyből részvényenkint 12 forint osztalékot fizetnek (8⁰/₁₀₀).

A VII. kerületben *Budapest-Erzsébetvárosi takarékpénztár felállítását* tervezik két millió korona részvénytőkével.

A magyar jég- és viszontbiztosító r. t. mérlege 110.312 forint tiszta nyereséggel zárul. A szelvényt 7 forinttal (7⁰/₁₀₀) váltják be.

A kassa-oderbergi vasut a sziléziai országhatártól Trzienenitzig és Karwintól Oderbergig második vágányt fog lerakni. (44.3 kilométer).

Az aratási statisztika reformja ügyében a földmívelési miniszterium anket-tárgyalást tart.

9-én. *A konverzió művelet fényes sikert mutat fel.* Körülbelül 95⁰/₁₀₀-kát az 500 millió frtnyi címleteknek bejelentették az új korona-járadék ellenében leendő kicserélésre. Ezen címletek 60⁰/₁₀₀-a Magyarországra, 30⁰/₁₀₀-a Ausztriára és 10⁰/₁₀₀-a a külföldre esik. A bejelentett 450 millió forintból az állam saját alapjaira 70 millió jutott, 380 millió forint magánosokra. A budapesti intézetek közül a kereskedelmi bank 26⁸/₁₀ milliót, a leszámítoló bank 19¹/₂ milliót, a hazai takarékpénztár 18, a fővárosi takarékpénztár 4, a kereskedelmi és iparbank 3¹/₂ milliót szállított be.

A magyar államvasutak 1892. évi bevétele az ideiglenes kimutatások szerint 71.98 millió forint és véglegesen 72¹/₂ millió forint lesz. (1891-ben 68.642 millió forint.)

10-én. *Az állampénztárak 1892. évi összes forgalma volt:* bevétel 429.6 millió forint, kiadás 412.9 millió forint, főlösleg 16.7 millió forint. Előirányozva volt 397.52 millió forint bevétel, 397.51 millió forint kiadás, tehát az eredmény a bevételeknél 32.1 millió forinttal kedvezőbb, a kiadásoknál 15.4 millió forinttal kedvezőtlenebb, a végeredményben 16.7 millió forinttal kedvezőbb. Minthogy pedig 5.887 millió forintért éjszakkéleti vasuti részvényeket váltottak be, mely tétel az államkiadásokat nem terheli, tulajdonképen 22.6 millió forinttal jobb az eredmény az előirányzatnál.

11-én. Nyitrán a *nyitrai műmalmot az alsó köröskényi vízimalommal* egyesítve fogják kezelni és e célból részvénytársulatot alakítottak 150.000 forint tőkével.

12-én. *A salgótarjáni köszénbánya r. t.* igazgatósága a közgyűlésnek 28 forint osztalék kifizetését fogja javaslatba hozni.

A magyar kereskedelmi bank ezentúl 4⁰/₁₀₀-os jelzálog-levelekre fog kölcsönöket adni. Az évi járadék 50 évre 5⁰/₁₀₀ (4⁰/₁₀₀ kamat, 1⁰/₁₀₀ törlesztés). Azonban rövidebb törlesztésre is fognak kölcsönöket engedélyezni.

A felső magyarországi bánya és kohómű r. t. közgyűlése 8 forintot (8⁰/₀) fizet osztalék gyanánt.

13-án. A kereskedelmi miniszternél küldöttség sürgeti az árúk továbbítását a feladási állomásokról. A miniszter intézkedni fog, hanem a kedvezőtlen időjárás által okozta forgalom-akadályok miatt türelmet kér.

Az első magyar szálloda r. t. mérlegét 115.491 forint tiszta nyereséggel zárták le. A közgyűlés ezt jóváhagyta és 8 forint osztalék kifizetését határozta el.

14-én. A budapesti nagykereskedők testülete a kereskedelemügyi miniszternél folyamodványt nyújt be az árúközi hiány tárgyában.

15-én. A budapesti bankegylet r. t. 262.359 forint tiszta nyereséget mutat fel, két millió részvénytökével. Osztalék 10 forint (10⁰/₀).

16-án. A jültenyészet emelése tárgyában a földművelésügyi miniszter felhívást intézett a mezőgazdasági egyletekhez.

17-én. A Pesti könyvnyomda r. t. közgyűlése jóváhagyta a mérleget és 80 forint osztalék kifizetését határozza el (18⁰/₀).

Az első magyar iparbank közgyűlése jóváhagyja a mérleget 110.062 forint tiszta nyereséggel és 12 forint osztalékot (8⁰/₀) fizet.

A Pannonia gőzmalom mérlegét 12.352 forint nyereséggel zárták le. Osztalékot nem fizetnek.

18-án. Első magyar betűöntőde r. t. 6 forint osztalékot fizet.

19-én. Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár közgyűlése 505.340 forint nyereséget állapít meg és részvényenkint 52 forint (17¹/₂⁰/₀) osztalékot fizet. Tartalékalap-álladék 1^{ss} millió forint, a nyugdíjalap 234.600 forint.

20-án. A magyar hitelbank a Rothschild-csoport nevében a hátralevő magyar korona járadéokra az optiot igénybe veszi.

Schlick-féle vasöntőde és gépgyár r. t. közgyűlését márczius 25-ére hívták össze; terv a részvénytőke 400.000 forinttal leendő felemelése.

21-én. A budapesti fizetési egylet 410 millió forintra szóló váltót, cheket és utalványt egyenlített ki.

A magyar aszfalt részvénytársaság tiszta nyeresége 92.746 forint. Osztalék 12⁰/₀.

Az 1892. évi sertés-forgalom Kőbányán következő volt: kivitel 483.952 darab 27⁴ millió forint összértékben, belföldre szállított 80.833 darab 4⁰⁴ millió forint értékben, Budapestre 181.432 darab 9⁹⁸ millió forint értékben. Az összes értéke a szállított 750.616 darabnak 41⁵²³ millió forint. Álladék december 31-én 848.072 darab, melynek értéke 46⁰⁴ millió forint. Az átlagár kilogrammonként 42 krajczártól 46¹/₂ krajczárig.

22-én. A pesti Viktória gőzmalom tiszta nyeresége 187.151 forint, osztalék 20 forint.

23-án. A pesti magyar kereskedelmi bank mérlege. Nyers nyereség 2⁶⁴⁵ millió forint, tiszta nyereség 2⁰¹⁷ (20¹/₆⁰/₀), osztalék 12⁰/₀ (60 forint). Az összes tartalékok 4¹ millió forintra (41⁰/₀-a a részvénytőkének) rugnak.

Nemzetközi waggon-kölcsönző r. t. osztaléka 9⁰/₀.

Pesti molnárok és sütők gőzmulmának osztaléka 20 forint (10⁰/₀).

Első magyar szállítási vállalat r. t. osztaléka 21 forint (10¹/₂⁰/₀).

24-én. *Magyar leszámítoló és pénzváltó bank* nyers nyeresége 1·4 millió forint, tiszta nyereség 0·9 millió forint, osztalék $6\frac{1}{2}\%$ ($6\frac{1}{2}$ forint).

Pesti heugermalom részvénytársaság osztaléka 20 forint (5%).

Bolváry J. üveg- és kőedény-kereskedő fizetéseképtelensége 120.000 forint tartozással.

25-én. A pénzügyminiszter az államosított vasutak igazgatóságait a konverzió által bevont részvényeik visszafizetése céljából ezeknek felmondására hívta fel. E művelet július 1-én foganatosították. Aztán bekövetkezik a társulatoknak felszámolása.

Magyar jég- és viszontbiztosító társulat tiszta nyeresége 110.312 forint, osztalék 70.000 forint (7% 7 forint részvényenkint).

A magyarországi vasutak januárban 6·132 millió forintot vettek be. (Államvasutak 4·8215, garanciát élvezők 0·555, helyi érdekű vasutak 0·755)

A Budapesten létesítendő *nemzetközi állatvásár* tárgyában értekezletet tartanak a földművelésügyi miniszteriumban.

Első magyar sertéshizlalda r. t. tiszta nyeresége 87.827 forint, az osztalék 20 forint (50.000 forint).

Luiza gőzmalom r. t. közgyűlése. Osztalék 9 frt 60 krajczár.

26-án. *Magyar országos központi takarékpénztár r. t. közgyűlése.* Mérleg 344.560 forint tiszta nyereséget mutat. Osztalék 31 forint (272.000). A tőke felemelését határozták el 2000 darab új részvény kibocsátásával a 300 forint, árfolyam 600 forint, minden 7 részvény után egy új, a felpénz a tartalékalapra fordítandó.

Concordia gőzmalom r. t. veszteségek folytán a tőkét 1·150 millió forintról 0·92 millióra bélyegzi le (veszteség volt 261.720 forint, 31.720 forint a tartalékból pótoltatik).

27-én. *A Kisbirtokosok országos földhitelezési intézetének mérlege* 131.163 forint nyereséget tüntet fel.

A fővárosi bank r. t. tiszta nyeresége 37.811 forint. Osztalék 7 forint (7%).

Első magyar gyapjúmosó r. t. nyeresége 45.300, az osztalék 25 forint ($12\frac{1}{2}\%$).

Első magyar mezőgazdasági gépgyár r. t. nyeresége 99.786 forint, mely az előbbi évek veszteségeinek fedezésére fordítottatik.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A közgyűlések lefolyása és az osztalékok kifizetése iránt hozott határozatok a helybeli értékpapírosok árfolyamát szilárdították. A konverzió és aláírás fényes sikere a tőzsdét vérmes hangulatba hozta; az ártolyam sok iparvállalat részvényeinél annyira emelkedett, hogy azok hozadéka öt, egészen négy százalékra szállt. Néhány hazai hirlap utalt a helyzet viszásságaira, a nélkül, hogy az áramlat irányát befolyásolni képes lett volna.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Az új törvényjavaslat a szövetkezetekről.

A modern szociálpolitika egyik legtöbbet emlegetett emeltyűje a szövetkezet. Alapgondolata oly természetű, hogy benne nem egy kiváló társadalmi reformer a jövő gazdasági rendszerének alapsejtét látja. A régi gazdasági szervezet felbomlási folyamatoké jelentkezett és — mint a legtöbb fejlődési alak — túltengésre jutott individualizmus egyetemes ellenszereül tekintik oly sokan, mely hivatva van újra összefűzni az összetartozókat, kiket a közelmúlt szétválasztott.

Am az alapeszme, mely a szövetkezetek felett uralkodik, csak lassanként kristályosodott meg abban az alakjában, melyben azt ma látjuk. A történelmi fejlődés úgy hozta magával, hogy a szövetkezetek jogállásának törvénybeigatása, jogi személyiségök elismertetése a Németbirodalomban, a nagy emberbarát, Schultze-Delitzsch fáradozásának eredménye, oly időre esett, a melyben a gazdasági szabadság eszménye ott még érintetlenül uralkodott, a laissez passer csillaga delelőpontja körül állott. Az 1867-iki porosz, majd a később birodalmi törvénynyé vált 1868-iki északnémet szövetségi törvény, mely a mi szövetkezeti jogunk, illetve kereskedelmi törvényünknek a szövetkezetekre vonatkozó fejezete mintául vett: a részvénytársaságokkal lényegileg egyenrangú és a felelősség súlyától eltekintve, hasonló természetű társulatoknak tekintette a szövetkezeteket. Azóta a nézetek meglehetősen gyökeres változáson mentek át; meggyőződéssé vált az a felfogás, hogy a szövetkezet, ha szociálpolitikai céljának meg akar felelni, nem a részvénytársasági üzletalak egyik alfajakép, hanem valami egészen más, sokkal bensőbb, a résztvevők egész egyéniségére kiterjedő egyesülési alak gyanánt kell, hogy szerveztessék. A szövetkezet a szó igazi értelmében bizonyos társadalmi rétegeknek szoros kereteken belül mozgó egyesülése, szervezkedése. Már most igaz ugyan, hogy a társulati jog csak oly külső alakot, hogy úgy mondjuk, öltönyt van hivatva adni a társulásnak, mely lehetővé teszi annak kellő kifejlődését s általánosságban igen nagy baj volna, ha az a szabad mozgást gátló kényszerzubbonyná változnék: ámde a szövetkezetek terén tett tapasztalatok azt mutatták, hogy a törvény keretei nagyon is tágak és szinte csábítanak arra, hogy a szövetkezet eredeti jellegéből kinőjön és végeredményben nyereségkergető tökegyesüléssé fajuljon el. A német törvényhozás négy évvel ezelőtt (1889. május 1-én) hozott törvényezikkel bizonyos korlátokat igyekezett vonni ez elfajulás elé; sokkal eredetibb és szociálpolitikai szempontból nagyobb horderejű az a kísérlet, melylyel a legközelebbi napokban ankéttárgyalás alá kerülő magyar javaslat-tervezet a szövetkezetek ügyét előbbrevinni igyekszik.

Nem lehet szándékunk itt egy oly törvényjavaslatot, mely egyelőre csak a szűkebb körü nyilvánosság elé van szánva, tüzetes elemzés tárgyává tenni. A javaslatnak általánosabb érdekű része az, mely a tervezett szövetkezetek szervezetét írja elő, alább olvasható; itt csak arról lehet szó, hogy az alapelvet, mely a javaslaton végig vonul, néhány sorban feltüntessük.

A tervezet, melynek teljes (sajnos, elég nehézkes) címe: »törvényjavaslat a központilag egyesült szövetkezetek egységes szervezéséről és az ezen szövetkezetekkel szemben alkalmazandó csőd-eljárásról«,¹⁾ messzemenő kedvezményekben kívánja részesíteni azokat a szövetkezeteket, melyek a javaslatban foglalt szervezetet felvenni hajlandók. Más szóval: az állam felállít egy eszményi keretet, a mely a szövetkezet lényegét, nagy társadalmi hivatását biztosítani alkalmasnak látszik, s aztán kijelenti, hogy az oly egyesülések, melyek e kereten belül maradnak, kiváló gondozása és tevékeny pártfogása tárgyát fogják képezni. Tehát teljesen szabadelvű alapon maradván, nem kényszerít senkit, hogy ilyen és ilyen egyesületet alkosson, hanem arra szorítkozik, hogy azt az egyesülést, mely a felállított eszménynek megfelel, erős karjával támogassa, miut a hogy pld. iparfejlesztő törvényeink támogatják a hazai ipari termelés emelésének érdekét szolgáló ipartelepeket.

A javaslat ellen tehát az államszocializmus legmerevebb ellen-ségei sem emelhetnek elvi kifogást: szociálpolitikai értéke pedig attól függ, hogy a felállított keret alkalmas-e a szövetkezetek helyes utra terelését, illetve azon megtartását biztosítani s hogy a kilátásba helyezett állami támogatás elég erős-e arra, hogy ily szövetkezetek keletkezését és sikeres működését a kívánatos mérvben előmozdítsa. A tervezet bírálóinak mindenesetre ebből a két szempontból kellend kiindulniok.

A mi a tervezett keretet illeti, annak lényege a szövetkezetek egyesülésében s az ily egyesült szövetkezetek legfőbb ügyeit vasmarokkal kezében tartó központi szervnek létesítésében áll. A mintát nem nehéz hazai szövetkezeteink hosszú sorában feltalálni: ám a tervezet e mintát az állami egyenes beavatkozással (l. a tervezet 5. §. e) és 6. §. utolsó pontját) túllépi, bár elismerjük, elég szelid alakban. a mi azonban nem zárja ki, hogy bizonyos részről a tervezet ezen pontja támadásoknak ne legyen kitéve. Részünkről csak azt legyen szabad jelezni, hogy az állam szerepének áldásos és gyümölcsöző volta attól függ, mennyiben állanak az állam rendelkezésére oly közegek, melyek a szövetkezeti eszme átértésére és a gyakorlatba átültetésére kellő szellemi előfeltételekkel, közgazdasági és nevezetesen szociálpolitikai iskolázottsággal bírnak.

A kerethez tartoznak még a tervezetnek az egyes szövetkezetekre vonatkozó intézkedései, melyek közül itt csak a 3. §. 1. b) és d), továbbá 2. b), végül a 9. és 10. pontjára hívjuk fel a figyelmet. Ez intézkedéseknek célja egyrészt a szövetkezet személyi jellegét, azt, hogy a tagok egymást kölcsönösen ellenőrizhessék, biztosítani, azután a szövetkezés demokratikus jellegét megővni s végül a nyereszkedési célnak előre is teljesen utját vágni.

A másik szempont, az állami támogatás, két részre osztható

¹⁾ Elég volna tán annyi: »javaslat a központi szerv. alatt egyesült szövetkezetekről«, esetleg »központilag szervezett szövetkezetekről«.

fel. Egyik a szellemi támogatás, az ellenőrzés. Erről már szoltunk. A másik az anyagi támogatás, melynek mérvét a tervezet 11. §-a írja körül, 5. pontjában megemlékezve a regálekötvények átengedéséről, mely gondolat az egész javaslat létrejöttében nevezetes szerepet játszott. De foglaltatik anyagi támogatás kilátásba helyezése egy másik szakaszban is, t. i. a 10. §. 3-ik bekezdésében, mely szerint »a szövetkezetek központi egyesületei költségeinek a szövetkezetek hozzájárulása után is fedezetlenül maradt részét az államkincstár viseli«. Ez a tervezet egyik legkényesebb pontja, mely esetleg erős hullámokat kelthet fiatal szociálpolitikai törvényhozásunk vizein.

Ki kell emelnünk még a javaslat indokolását, mely nagyban elüt a sablonszerű alaktól, minőt törvényjavaslataink mellett találni megszoktunk s mely előre számolni látszik azzal a körülménnyel, hogy az indokolást ugy sem olvassák. A jelen tervezet mellett fekvő bő indokolás oly magas szempontból van tartva s mégis oly könnyen érthető és népszerű nyelven írva, hogy egy része valóságos szövetkezeti káté gyanánt volna kiadható.

Sajnáljuk, hogy szük terünkön csak a javaslat hű szövegének, illetve abból is csak a szervezetről szóló első 14 §-nak közlésére kell szorítkoznunk; a következő, itt fel nem vett szakaszok a kérdéses szövetkezetekkel szemben csőd esetén követendő eljárásról szólnak, melynek ismertetéséről ezúttal le kell mondanunk:

»TÖRVÉNYJAVASLAT

a központilag egyesült szövetkezetek egységes szervezéséről és az ezen szövetkezetekkel szemben alkalmazandó csődeljárásról.

I. FEJEZET.

A s z e r v e z e t.

1. §.

A szövetkezetek létesítése, ellenőrzése és hiteligenyeik kielégítésének elősegítése céljából, a már létező és ezentul alakuló következő szövetkezetek, ugymint:

1. az előlegezési és hitelegyletek,
 2. a nyers anyagok közös beszerzésére, közös raktár tartására, közös termelésre, gépek és tenyészállatok közös beszerzésére és használatára és hasonló célokra alakult egyletek, végre
 3. a kölcsönös biztosító-társaságok
- közül azok, melyek magukat az alább elősorolt feltételeknek alávetik, egymással kölcsönös kapcsolatba hozatnak és egységes szervezetet nyerne.

2. §.

Az előző §-ban jelzett célok elérésére a szövetkezetek központi egyesülete állittatik fel.

3. §.

A szövetkezetek központi egyesületébe a jelen törvény 1. §-ában felsorolt szövetkezetek közül csak azok vehetők fel, a melyek azon kívül, hogy a kereskedelmi törvénynek a szövetkezetekről szóló rendelkezéseit mindenben betartják, alapszabályaikba még a következő intézkedéseket veszik fel, hogy:

1. a szövetkezetnek csak az lehet tagja, a ki:
 - a) önálló és feddhetetlen;
 - b) abban a községben vagy községek egyikében lakik, a melyek területére a szövetkezet alakult, vagy legalább ott birtokos;
 - c) más hasonló szövetkezetnek csak a szövetkezet igazgatóságának beleegyezésével lehet tagja;
 - d) uzsorakölcsönt sem nem ad, sem nem vesz, s ha ilyen kölcsön terheli, azt a szövetkezetbelépés alkalmával visszafizeti.
2. A jegyzendő üzletrészeket:
 - a) minden tag legkésőbb három év alatt tartozik befizetni;
 - b) egy tagnak lehet egynél több üzletrésze is, de bármennyie van, csak egy szavazattal bírhat.
3. A szövetkezet tagjai, a szövetkezet kötelezettségeiért, a jegyzett üzletrészeken felül legfeljebb azok négyszerese erejéig szavatolhatnak kölcsönösen és egyetemlegesen.
4. Kölcsönt
 - a) csak a szövetkezet tagja kaphat, a szövetkezet igazgatója azonban csak a központi igazgatóságnak beleegyezésével;
 - b) minden esetben csak biztosíték mellett lehet adni, az üzletrész biztosítékül nem szolgálhat;
 - c) nagyobb kamatnál, mint a mekkorát a központi igazgatóság időről-időre megállapít, a szövetkezet nem adhat.
5. A szövetkezet saját céljaira idegen pénzeket is vehet igénybe, és pedig:
 - a) a községeknek az italmérsi jog kártalanítása fejében adott összegeket s egyéb közpénzeket;
 - b) egyes egyénektől kölcsönöket;
 - c) pénzintézetektől kölcsönt folyó számlára vagy váltók visszeszámitolása útján;
 - d) takarékbetétek elfogadása által.
 Idegen pénzek felvételéhez, azok mennyiségének s a felvétel feltételeinek megállapításához mindig a központi igazgatóságnak előleges beleegyezése szükséges.
6. A szövetkezetek alávetik magukat a központi egyesület szabályainak, könyvvezetésüket a központi igazgatóság utasítása szerint rendezik be s a könyvelést az általa kívánt tételekre eszközlik.
7. Tartoznak a szövetkezetek tűrni, hogy a központi igazgatóság, megbizottai által, könyv- és üzletvitelüket, pénzkezelésüket ellenőrizze, ugy a felügyelő bizottság, mint az igazgatóság ülésén — a kölcsönök megszavazásánál is — részt vehessen, az ülésekről felvett jegyzőkönyveket s egyáltalán a szövetkezet összes iratait bármikor betekinthesse.
8. A szövetkezet igazgatóságának és felügyelő-bizottságának tagjai jutalékban egyáltalán nem, díjazásban csak a központi igazgatóság beleegyezésével részesülhetnek.
9. A szövetkezet által elért tiszta nyereséménynek, a központi igazgatóság költségeire levonandó százalék után, fenmaradó összegéből az üzletrészek fejében tényleg befizetett tőkére legfeljebb csak 4% kamat adható, a tiszta nyeresémény fenmaradó része a tartalék-alapra fordítandó.
10. A szövetkezet fennállásának időtartama legalább 20 évre szabandó. A megállapított idő lefolyása előtt feloszló szövetkezet tartaléktökéje tagjai közt fel nem osztható, hanem a szövetkezetek

központi egyesületének igazgatósága által kijelölt szövetkezeti célokra fordítandó.

4. §.

A szövetkezetek központi egyesületébe lépett szövetkezetek czége, valamint minden a szövetkezetekre vonatkozólag a kereskedelmi és a jelen törvény által előszabott bejegyzések a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszéknél vezetett cégjegyzékbe és ezenfelül, a mennyiben a szövetkezet székhelye szerint más törvényszék volna a cégjegyzék vezetésére illetékes, ez utóbbinál is, bejegyzendők.

A kereskedelmi törvényben, valamint a jelen törvényben előszabott bejelentések a szövetkezet központi egyesületének igazgatósága által a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszéknél eszközlendők.

A kereskedelmi és váltótörvényszék a bejegyzés elrendeléséről, aláírás hitelesítése esetében a hitelesített aláírás egy példányának közlésével, a szövetkezet székhelye szerint illetékes törvényszéket hivatalból értesíti, a mely az elrendelt bejegyzést foganatosítani tartozik.

A kereskedelmi törvény által elrendelt közzététel csupán a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszék által eszközlendő, és a bejegyzés és közzététel hatályossága a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszéknél történt bejegyzéssel, illetőleg közzététellel kezdődik.

5. §.

A szövetkezetek központi egyesületében, az abba lépett szövetkezeteken kívül, képviselve vannak még:

- a) azok a pénzüntézetek, melyekkel a szövetkezetek központi egyesületébe lépett szövetkezetek üzleti összeköttetésben állanak;
- b) azok a községek, melyek az italmérési jog kártalanításaért járó összegeket valamelyik szövetkezet céljaira átengedték;
- c) az előző pontban említett községek vagyon-kezelésének felügyeletére hivatott hatóságok;
- d) azok a kereskedelmi kamarák és gazdasági egyesületek, a melyek területén alakult szövetkezet a szövetkezetek központi egyesületébe lépett;
- e) a pénz-, bel-, kereskedelem- és földmivvelésügyi miniszterek.

6. §.

A szövetkezetek központi egyesületének közgei:

1. a közgyűlés,
2. az igazgatóság.

A közgyűlésen, állandó megbizottjai által, mindazok tanácskozási és szavazati jogot gyakorolnak, a kik a szövetkezetek központi egyesületében részt vesznek.

A központi igazgatóság áll a közgyűlés által választott tagokból s azokból, a kik a kormányt a szövetkezetek központi egyesületében képviselik.

A közgyűlés összehívásának módját, ennek és a központi igazgatóságnak hatáskörét, az utóbbinak ügyrendét, végre azt a körülményt, hogy a közgyűlés és a központi igazgatóság mely határozatainak érvényességéhez szükséges a kormány jóváhagyása, a

központi igazgatóság javaslatára a pénzügyminiszter rendeleti uton állapítja meg.

7. §.

A központi igazgatóság végrehajtó közegei: az ügyvezető, esetleg ennek segédei és a számvizsgálók.

A központi igazgatóság az egy vidéken működő szövetkezetek kiküldötteiből vidéki tanácsot alakíthat, erre a tanácsra, saját felelőssége mellett, teendőinek egy részét átruházhatja s a szövetkezetek ellenőrzését esetről-esetre azokra a pénzügyintézetekre is bízhatja, a melyekkel a szövetkezetek, hiteligényeik kielégítése céljából, egyezségekre léptek, a mely intézetek ezt az ellenőrzést, külön megbízás nélkül is, bármikor gyakorolhatják.

8. §.

A pénzügyminiszter a szövetkezetek központi egyesülete teendői egy részének teljesítését egyes pénzügyintézetekre is bízhatja, még pedig vagy valamely vidék összes szövetkezeteire, vagy azokra a szövetkezetekre nézve, a melyek hiteligényeinek kielégítéséről ezek a pénzügyintézetek gondoskodnak, de egyidejűleg intézkedik arról is, hogy ezek által a pénzügyintézetek által alakított központokban úgy a kormány, mint az érdekelt szövetkezetek, esetleg községek képviselve legyenek.

Nem ruházhatók a pénzügyintézetek által alakított központokra a szövetkezetek csődje esetében a jelen törvény II. fejezetének szabványaival a szövetkezetek központi egyesületének hatáskörébe utalt teendők.

A szövetkezetek központi egyesületének igazgatósága azoknak a szövetkezeteknek ellenőrzését is bármikor egész terjedelemben gyakorolhatja, a melyek a jelen törvény alapján valamely pénzügyintézet által alapított központba léptek.

9. §.

A központi igazgatóságnak tagjai díjazásban nem részesülnek; de úgy ezeknek, valamint a szövetkezet központi egyesületének teendőivel a pénzügyminiszter által megbízott pénzügyintézetek közegeinek költségei megtérítetnek akkor, ha a szövetkezetek érdekében a központi igazgatóság, illetve a pénzügyintézet által alakított központ külön megbízásából jártak el. Erre a költségmegtérítésre igényük van azoknak a pénzügyintézeteknek is, melyek valamely szövetkezettel hitele kielégítése tekintetében vannak összekötöttségben abban az esetben, ha a szövetkezetek központi egyesületének megbízásából teljesítik a szövetkezet ellenőrzését.

Ellenben a szövetkezetek központi egyesületének ügyvezetője, ennek segédei és a számvizsgálók a központi egyesület igazgatósága által meghatározott javadalmazásban részesülnek.

10. §.

Minden szövetkezet tartozik azokat a kiadásokat, melyeket a szövetkezetek központi egyesülete, vagy ennek teendőivel a pénzügyminiszter által megbízott pénzügyintézet, az ő érdekében teljesített, külön megtéríteni.

Ezenkívül tartozik minden egyes szövetkezet a szövetkezetek központi egyesülete költségeinek, valamint a pénzügyminiszter által a szövetkezetek központi egyesülete teendőivel megbízott pénzügyintézet azon költségeinek fedezésére, melyek ezen teendők teljesítésével járnak, évi tiszta nyereseményéből, annak egész 5%-a erejéig terjedő összeget átengedni.

A szövetkezetek központi egyesülete költségeinek a szövetkezetek hozzájárulása utáni is fedezetlenül maradt részét az államkincstár viseli.

Addig, míg az egyesület költségeinek fedezésére az államkincstár hozzájárulását igénybe veszi, tartozik költségvetését jóváhagyás, számadásait a végleges felmentés megadása végett a pénzügyminiszternek bemutatni.

11. §.

A szövetkezetek központi egyesületébe lépett, vagy azok a szövetkezetek, melyek a pénzügyminiszter által e czélra kijelölt pénzügyintézet felügyeletének magukat alávetik, minden más szövetkezet részére törvényileg biztosított kedvezményeken felül, még a következő kedvezményekben részesülnek:

1. Cégük törvényszéki bejegyzése illetékmentesen történik.

2. Az 1875 : XXIV., illetve 1880 : LX. törvénycikk által biztosított adómentességi kedvezményt az esetben is élvezik, ha üzletükben idegen, kölcsönvett pénzeket forgatnak.

3. A szövetkezetek központi egyesületének igazgatósága személyes bélyeg- és illetékmentességet élvez. Továbbá bélyeg- és illetékmentes a csődbíróságnak és a jelen törvény II. fejezetével szabályozott eljárás folyamán hozott minden határozata.

4. A központi igazgatóságnak, az az által valamely vidék szövetkezeteinek kiküldötteiből alakított tanácsnak, végre ugyancsak a központi igazgatóság által a jelen törvény II. fejezetével szabályozott eljárás folyamán kinevezett képviselőjének hivatalos levelezései portomentesek.

5. Az 1888 : XXXVI. t.-cz. 26. §-ának intézkedése kizárólag ezekre a szövetkezetekre nyer alkalmazást s a községek az italmérési jog kártalanítása fejében nekik jutott kötvényeket egészben vagy részben csak ezeknek a szövetkezeteknek engedhetik át.

12. §.

Az 1888 : XXXVI. t.-cz. 19. §-a második bekezdésének intézkedése az előző 11. §. 5. pontjának esetére is érvényben marad, és a községek regále-kártalanítási kötményezett kötvényeiket csak is a vagyonkezelésök felügyeletére hivatott bíróságnak és a pénzügyminiszternek engedélyével cserélhetik ki forgalomképes kötvényekkel s engedhetik át a szövetkezeteknek.

A szövetkezet tagjai által alapszabályszerűleg elvállalt felelősségi kötelezettséggel biztosított összeg 75 százalékánál nagyobb összeg erejéig regále-kártalanítási kötvény át nem engedhető.

13. §.

Ha valamely község egy szövetkezetnek regále-kártalanítási kötvényeket engedett át, tartozik a központi igazgatóság ezt a körülményt az átengedő község nevével és az átengedett kötvények név-

értékének összegével együtt, ugyszintén, ha erre az összegre visszafizetés történt, ezt a körülményt is, a község előljárósága által kiállított és a község vagyonkezelésére hivatott hatóság által látamozott nyugta melléklésével, a cégjegyzékbe leendő bevezetés, közlés és az érdekeltek értesítése végett, a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszéknél bejelenteni.

14. §.

A szövetkezet a regále-kötvények fejében a községnek kötelezett összeget legkésőbb a kötelezvény keltétől számított 20 év múlva, de ennél a határidőnél előbb is vissza tartozik fizetni akkor, a mikor tartaléktökéje a kötelezett összeggel felérő összegre emelkedett.«

dr.—

A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi (külső) kormányzatban. Különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és a kath. autonomiára. Irta Beksics Gusztáv. Budapest. Az »Athenaeum« r. tírs. kiadása. 1893.

A 108 oldalra terjedő könyv megírására a napi politika mozgalmi adtak okot s actualis politikai kérdésekkel foglalkozik. De azért épen nem közönséges röpirat számba megy, nem a sajtó pillanatnyi érdekű és értékű termékei közé tartozik, hanem az actualitás mellett van állandó értékű belső tartalma. Beksics Gusztáv, a munka jeles nevű szerzője, oly sokoldalú és alapos közjogi, közigazgatási, államtudományi, történelmi műveltséggel rendelkezik, hogy mint más előbbi művei, ugy a mostani is komoly tudományos értékű, melyről tehát olyan szakfolyóiratnak is meg kell emlékeznie, a mely szigorúan tudományos kérdésekkel foglalkozik.

A munka a magyar királynak a kath. egyházat illető jogaival és hatáskörével foglalkozik, melyekről a mostanában megindult felekezeti mozgalom izgalmai közepett nagyon sok ferde, zavaros nézet került felszínre. E zürzavart tisztázni, a király és korona jogviszonyát az egyházhoz a tudomány világításában feltüntetni, célja Beksics művének, mely tehát igen fontos, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt teljes figyelmet érdemel. De Beksics művét nem csupán tárgya és célja miatt illeti elismerés. A cél elérésére az egyedül helyes módszert: a történelmit választja s beható tanulmányok alapján világítja meg a király és korona jogviszonyának százados alakulatát az egyház irányában. Hogy ezzel helyes uton jár, azt még azok is kénytelenek lesznek elismerni, kik fejtegetéseinek eredményeivel talán nincsenek megelégedve. A multak világításában, a százados fejlődés menetében mutatja be a kath. egyház közjogi helyzetét a magyar államban, a legfőbb kegyuri jogot, a tetsvényjogot, a legfőbb felügyeleti jogot, hogy a multból vett tanuságok alapján tisztázza azoknak mai, modern tartalmát. Ezzel komoly szolgálatot tesz a jelenkornak, melyben mindezen kérdések különböző okok következtében ismét előtérbe léptek, s az állam közigazgatási feladatai szempontjából különös fontosságra jutottak.

Nagy történelmi és jogi apparatussal, beható tanulmányok segítségével, sok elmeéllel és önálló gondolkodással igyekszik Beksics a kitűzött feladatot elérni. Nem lehet célunk a szerzőt éles eszű

tudományos fejtegetéseiben végig kísérni s csak közjogi szempontból kiválóan fontos végeredményeit összegezzük. A király kegyuri jogára vonatkozólag azon eredményre jut, hogy az a szent széktől veszi ugyan eredetét, de a százasdos gyakorlás és fejlődés folyamán állami joggá, a magyar közjog kiegészítő alkatrészévé fejlődött; közjogi rendszerünknek nem külön intézménye, s így csupán akkor szünhetik meg, ha gyakorlása feleslegessé vagy lehetetlenné válik, ellenben nem szünhetik meg az által, hogy a szent szék visszavonja az eredetileg tőle származó jogokat.

Különösen ide vonatkozó fejtegetései vannak igen éles elmével megokolva s szerző méltán utal arra, minő téves a kegyuri jogot s jogi természetét abból a szempontból akarni megvilágítani, mintha az nem épen olyan felségjog lenne, mint bármely más, mintha az egészen különleges valami lenne, nem pedig a többi felségjogokhoz hasonló s a többieknek megfelelő módon gyakorlandó. A felségjogokra vonatkozó fejtegetései általában nagyon tanuságosak és figyelemre méltók, különösen azon tekintetben, hogy a felségjog egyáltalán nem a királyság abszolút természetéből folyik, hanem mint minden közjogé, ennek is igazi és eredeti kútfeje a nemzet, mely a felségjogokat csak átruházta a koronára. Szerző különösen hangsúlyozza, hogy a magyar alkotmány egész történeti fejlődésében sohasem találhatni oly jogokat, melyeket nem a nemzet ruházott volna át a koronára. E sok szakavatottsággal és történelmi ismerettel indokolt nézet gyakorlati jelentősége a napjainkban folyó mozgalmakkal szemben eléggé szembetűnös Beksics művét tanusággal és élvezettel fogja olvasni mindenki, a ki oly kérdésekben, minők a nemzet jogai s az adott esetben velök kapcsolatosan a felekezeti béke ügye, alapos tájékozást óhajt szerezni.

x. y.--

A székesi gróf Bercsényi-család 1470—1835. Eredeti kéziratú kútfőkből írta Thaly Kálmán. Kiadja a magyar tud. Akadémia történelmi bizottsága. Harmadik kötet: 1703—1706. Budapest. 1892.

Nagynevű történetírónk fényes és sikerekben gazdag írói tevékenységének méltatása egészben véve kívül esik ugyan e tisztán szakfolyóirat keretén, de legújabb nagy művéről e helyütt is meg kell emlékeznünk, mert a politikai történelem menetének ékesszóló előadása közben dúsán találjuk a gazdaságtörténetre vonatkozó érdekes és különféle adatokat is. A kitünő író tudvalevőleg az utóbbi években a gróf Bercsényi-család monographiáján dolgozik, melyből a mult őszzel jelent meg a hatalmas harmadik kötet s mint életrajz a kuruczvilág kimagasló alakjának, gróf Bercsényi Miklósnak pályáját, mint korrajz a kurucz mozgalom első és legsikeresebb szakát, az 1703—6. éveket bámulatos gazdag, eddig egészen ismeretlen vagy felhasználatlan források alapján írja le. Noha a munka életrajz s egészen a politikai történelem keretében mozog, a közgazdaságtörténelmi író is rendkívül sok érdekeset fog benne találni s e helyen épen azért emlékezünk meg a jeles munkáról, hogy rámutassunk gazdaságtörténeti jelentőségére.

Olyan nagy és intenzív nemzeti mozgalom, minő a kurucz világi volt, természetszerűen nem képzelhető gazdasági okok nélkül; a nép nagy tömegeit, a munkával foglalkozó lakosságot nem poli-

tikai, hanem a vallásos érdekek mellett gazdasági indító okok szolgálták fegyverfogásra birni. Hogy a nemzet anyagi érdekei befolyásolták a kurucz mozgalom kitörését is, az Thaly művéből, noha lényegileg a politikai történet terén mozog, a leghatározottabban kidomborodik. A nemesség egy része, mely egykor a Thököly zászlai alatt harczolt, megfosztatott ősi birtokaitól s a legnagyobb inségbe döntve, elégedetlenül leste a pillanatot, midőn az új kormányrendszer összeomlik. Így tehát maga a kormány oktalansága teremtett az országban egy olyan társadalmi osztályt, mely csak a forradalomtól remélhette helyzetere javulását; a középosztály egy igen tekintélyes részét ő vitte bele a forradalomba. A hibás gazdasági politika hatásai a legélelnekben mutatkoznak azon tényben, hogy a nemesség az a része, mely birtokaitól meg nem fosztatott, egy ideig ellenségesen állt II. Rákóczy Ferencz ügyével szemben, s később is csak kénytelenségből, akkor csatlakozott hozzá, mikor a bécsi kormány s a hazánkban álló császári sereg nem bírta a kellő védelemben részesíteni.

Még szembetűnőbb a közgazdasági tényezők visszahatása a köznépre, a jobbágyság tömegeire, melyeket egyenesen az új adórendszer, az adóbehajtás kegyetlen és esztelen módja, az idegen katonaság zsarolásai hajtottak a forradalomba. Ezt maga a bécsi kormány is elismerte s a lázadás hírére legelső intézkedése az volt, hogy a kivetett adó egy negyed részét — egy milliót — egyáltalán elengedte, hogy további könnyítéseket ígért s a katonai adóvéghajtatást megszüntette. Mindez azonban későn jött, mert a koczka már el volt vetve s a lakosságnak különben sem lehetett bizalma a hivatalos ígéretek őszintesége iránt. Így történt, hogy maga a köznép, mely a felkelés politikai és közjogi mozzanatai iránt érzékkel nem igen bírhatott, hisz neki az a szabadság, mely a kurucz zászlókra írva volt, nem adta meg emberi jogait, gazdasági okokból, melyekhez a vallási és egyházi okok járultak, mindenütt megváltóként üdvözölte Rákóczit, tömegesen csatlakozott hozzá s csakhamar a kurucz táborban valami 120.000 ember küzdött, mely aránylag óriási nagy számban a legélelcsben nyert kifejezést a mozgalom nagy nemzeti jellege és jelentősége.

Ha Thaly jeles műve már a szempontból is rendkívül tanúságos, mert a *szociális kérdést*, a minő az a XVII. század elején a sajátos magyar viszonyok közt volt, világítja meg, igen gazdag az másnemű, az egész ország s egyes vidékek közgazdasági állapotaira vonatkozó adatokban és részletekben. Ilyenek a nagy munka minden fejezetében, a diplomatiiai és katonai események leírása közben mindenütt bőven és korjellemző hűséggel található az egykorú hiteles forrásokból meritve. Igen jó hasznát veheti különféle szempontból a kor gazdaság- és művelődéstörténésze főleg ama fejtegetéseknek, melyek II. Rákóczy Ferencz fegyveres erejének létszámára és szervezetére vonatkoznak, mert belőlük nemzetünk egész akkori állapotára vonhatni következtetést.

Mindezzel röviden fel akartuk a figyelmet a kitűnő munka fontos gazdaságtörténeti jelentőségére is hívni. Egyébiránt ilyen adat van bőven Thaly gazdag írói tevékenységének majdnem minden más termékében s forráskiadványában. A nagynevű történetíró e tekintetben is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett multunk ismeretének. Mindazonáltal azt hisszük, hogy a Rákóczi korszakra vonatkozó, igazán példa nélkül álló dús kutatásainak méltó kiegészítése lenne,

ha akár külön kötetben, akár más módon közrebocsátaná azon speciális, tisztán közgazdasági, különösen adó- és pénzügyi okiratokat, melyek e korszakra vonatkoznak. Hadd ismerje meg a nemzet azon pénzügyi-közgazdasági szervezetet, melylyel a kurucz világi nemzeti kormány szükségleteit beszerezte s azon közjóvedelmeket, melyekből táplálkozott. Thaly Kálmán, a ki fáradságtalan buzgalommal kutatja valami három évtized óta a bel- és külföld levéltárait, bizonyára talált ide vonatkozó kutföket is s kiadásuk nagyon üdvösen egészítené ki ide vonatkozó igazán roppant arányú eddigi publicatióit és jelesen feldolgozott műveit.

—y.—

Külföldi folyóiratok szemléje.

A Schmoller-féle »*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche*« 1893. évi első füzetében egy névtelen szerző Olaszország államháztartását és gazdasági viszonyait ismerteti az 1862—1891. évig terjedő egész időszakra vonatkozólag »*Italiens Volkswirtschaft und Finanzen*« czím alatt.

A közlemény meglehetősen kedvezőtlen képet tár fel Olaszország pénzügyi helyzetéről. A zárszámadások ugyan a tárgyalat 30 év közül 19-ben fölösleget mutatnak, de ezzel szemben áll az államadósság folytonos szaporodása és a már is nyomasztó adók fokozása. A valódi kiadásokat és bevételeket egybevetve már azt látjuk, hogy csak 10 évben mutatkozik fölösleg, a 30 évnél összefoglalt zárszámadási eredménye pedig összesen 3.522 millió líra hiányt tüntet fel. Eunyival csökkent tehát az államvagyon. Az államadósságok a 30 év alatt 3.109 millióról 11.900 millió lírára emelkedtek, tehát majd négyszeresét érték el az 1862-iki állagnak. Adóssági kamat fejében ez időszak alatt 11.200 millió lírát fizetett ki az olasz állam, mely tényhez még súlyosító körülménykép járul az, hogy ez összeg nagy része a külföldre folyt. Az olasz értékek árfolyamára ennél fogva a külföldi tőzsdék irányzó befolyást gyakoroltak; a kamatok fizetésére szükséges arany beszerzése azonfelül nagy költségébe került az államnak.

A kamatfizetésen kívül nagy kiadásokat okoz a szárazföldi és tengeri haderő; e tétel az összes kiadásoknak 22⁰/₀-át veszi igénybe, tehát aránylag többet, mint Poroszországban és Ausztria-Magyarországban. Hasonlóképp nagy terhet képeznek a vasuti kiadások, az összes kiadások 7⁴⁰/₀-át. 1862 óta 2.223 millió lírát adtak ki a vasutakra, de ezen szám nem ad valódi képet a vasutak által elnyelt összegekről, mert 1878-ig a vasuti kiadások nagy része a költségvetésben a tulajdonképeni kiadásokba foglaltatott be és csak a jelzett évtől kezdve mutattatnak ki az összes vasuti kiadások külön, mint beruházások. Az 1890—91-iki zárszámadás szerint az állam a vasutak czímén 4.139 millió líra adósságot csinált, mely összeg 1890. június 30-án 3.825 millió lírára szállt le, 136 millió líra kamatterhet róva az országra. Ezt az állam más jövedelmeiből kénytelen fizetni, mert a vasutakból eredő felesleg nem elégséges erre. Az állam ugyanis a három bérlő vasúttársaságtól a szerződések alapján az 1890—91-iki üzletévben 72 millió lírát kapott, ezzel szemben az állam kamatbiztosítás és egyebek fejében 65 millió lírát fizetett a társaságoknak, marad tehát az államnak kerek 7 milliója, mihez még adók, szállí-

tási és más kedvezmények járulnak 82 millió lira értékben; összes jövedelem a vasutakból tehát 89 millió lira, 136 millió lira kamat-teherrel szemben.

S most lássuk általában a bevételeket. 1889–90-ben ezeknek 66⁰/₀-a adókra és illetékekre esik, mi az adózók nem csekély megterheltségéről tesz tanúságot. Az 1.563 millió lirából 50⁰/₀ a fogyasztási adókra, 19⁰/₀ a jövedelmi adóra, 14⁰/₀ a föld- és házadóra és 17⁰/₀ az illetékekre esik. Nagyobb összegek a zárszámadásban csak a kölcsönvett tőkék és a vasutépítés czimén vannak. Az államvagyonból származó bevételek alig 5⁰/₀-át érik el az összes kiadásoknak: ide soroztatnak a vasutak jövedelme, melyről már szólottunk; továbbá a papi javak, melyeknek nagyobb részét különben az állam már elidegenítette.

A legutóbbi években az olasz kormány két irányban tett nagy erőfeszítéseket: 1. az államháztartás rendezésére, 2. a függő adósság csökkentésére. Az első sorban említett célját el nem érhetve, bármennyire megszorította az 1892-iki költségvetésben a kiadási tételeket, s noha a vasutépítéseket, a legszükségesebbek kivételével, megszüntette. Már egy félévre a költségvetés törvénynyé válása után kitűnt, hogy a bevételek, különösen a vámoké, túlmagasra becsültettek és hogy a kiadások tekintetében sem vált be a pénzügyminiszter számítása. A mutatkozó hiány fedezésére a gyufamonopol létesítését és az örökségi adó felemelését ajánlották. A függő adósság 1890–91-ben 442 millió lirát tett. Ennek csökkentésére már 1888–89-ben a nyugdíjpénztár tulajdonát képező járadék-czimleteket akarták felhasználni, de ezeket felemésztették az 1889–91. évek hiányai. Azért az 1892. április 7-iki törvény értelmében 200 millió lirát kincstári utalványok kiadásával akarnak beszerezni, mely utalványokat csak hat év múlva váltaná be a kincstár, a beváltandó összeg pedig további öt évre osztatnék el. Az így beszerzett összeggel csökkentetnék azután a függő államadósság.

A tartományok és a községek pénzügye sem áll jobban az államénál. A kiadások és a bevételek növekednek, de a hiányok és az adósságok is. A községi kiadások egy harmadrésze építkezésekre fordított, továbbá sokat költenek az egészségügyi rendszetre és a közoktatásügyre. Hasonlóképp első helyen áll a tartományok kiadási tételei között az építkezés, ezt követik a jótékonyági ügy és a közoktatás. Bevételeiket saját vagyonuk jövedelméből, de főleg az állami egyenes adók után kivetett pótlékokból szerzik. 1889-ben a községi adó fejénként 13.17 lirát tett.

A közlemény ezután több közintézmény: hadsereg, tengerészet, közoktatás, stb. fejlődésével foglalkozik röviden, leginkább csak Bodio: *Movimento economico*-jából idézett statisztikai adatok segítségével.

Majd áttér Olaszország közgazdasági viszonyainak festésére. Tekintetbe véve azt, hogy Olaszország természeti adományokkal mennyire megáldott ország, értekező szerint fejlettebb mezőgazdaságot lehetne ott várni. A törvényhozást és a kormányt nem érheti a szemrehányás, mert hosszú sorát mutathatni fel e tekintetben az állami intézkedéseknek, melyek az erdősítést, a mocsarak lecsapolását, öntözési munkálatokat részben elősegítik, részben végrehajtják. Az állam sokat tesz e téren, főképp újabban a gazdasági szakképzés fejlesztése, kísérleti állomások felállítása, növényi betegségek legyö-

zésére irányuló kutatások és a selyemtenyésztés előmozdítása által. Mindamellett még rendkívül sok a tennivaló, míg helyre tudják ütni az ötvenes és a hatvanas évek mulasztásait, mikor az olaszok csupán csak a politikával törődtek. Még mintegy 2 millió hektár művelhető föld ugar s a művelt terület sem mutat fel oly eredményeket, mint más fejlettebb földművelő országban. Az állattenyésztés ugyan egyik ágában, a szarvasmarha-tenyésztésben örvendetes gyarapodást mutat, 30 év óta 37 millióról 5 millió darabra emelkedvén és a lótenyésztés is felődik, de annál nagyobb a visszaesés a juh- és a sertésenyésztésnél.

A mezőgazdasági évi termelés pénzértékét Bodio 6 milliárd lirára teszi, mi nem fényes eredmény, ha összehasonlítjuk a francia mezőgazdaságéval, mely 134 milliárdra becsülhető. Mindazonáltal túlzott azon állítás is, hogy Olaszországban éhínség uralkodik. Az utolsó két évben elég szépen ütött be az aratás. A természet ellen nem lehet tehát panasz, annál inkább a világverseny ellen, melyet a kevéssé belterjes olasz gazdaság nagyon keservesen megérez, továbbá az adók és az adósságok ellen, melyek terhe alatt az olasz mezőgazdaság nyög. A községi és tartományi adók összegét körülbelül 270 millió lirára becsüli Bodio, a jelzálogi adósság pedig 15 milliárdra tehető. Sokat szenvedett végre a mezőgazdaság a Franciaországgal folytatott vámháború következtében, legjobb piacát vesztette el ott, különösen a borkivitelben. Ezek daczára nincs ok a kétségbeesésre, mert mind e felsorolt bajok javíthatók belterjes gazdálkodás útján, minthogy a mi reform eddig e téren történt, nem egyéb a dicséretes kezdeményezésnél és szakférfiak állítása szerint észszerű gazdálkodás mellett Olaszország földjének hozadéka legalább is megkészszeresíthető lesz.

Ipar tekintetében Olaszország nem mérhető össze a nagy iparos államokkal; eltekintve néhány régóta meggyökeresedett iparágtól, az olasz ipar még nem hagyta el gyermekkorát. A mezőgazdasághoz hasonlóan az ipar is sokat szenved a versenytől és nem védi meg őt ettől a védvámok bástyája sem, mert számos nyersanyag tekintetében mégis a külföldre szorul. Továbbá nagy ártalmára volt az ország gazdasági helyzetének gyakori ingadozása: az 1870–80-as kedvező években gombamódra szaporodtak el az iparvállalatok, a melyek azután a bekövetkezett üzleti pangás és a vételkedv hiánya folytán üzemüket megszüntetni vagy megszorítani kénytelenültek. Továbbá más különös körülmények is ártottak egyes iparágaknak, mint pl. a selyemiparnak a divatváltozás, a japán és a kínai verseny, stb. Mindazonáltal kétségtelen, hogy az olasz iparnak jövője van, s noha sok nehézséggel keil küzdenie, máris jelentékeny haladás észlelhető több iparágban.

Hasonlóképen a fejlődés stádiumában van még a kereskedelem; de az áruforgalom a legjobb években sem éri el Németország vagy Franciaország forgalmának negyed részét. A kereskedelmi mérleg állandóan passiv, az egy 1871-iki évet kivéve.

A hajózásnál a gőzhajók szaporítása észlelhető, általában a tengeri forgalom emelkedett. Megemlíthetjük még azt, hogy a részvénytársulatok, főleg a hitelintézetek, elég szépen fejlődnek.

A szerző ezután ismerteti az okokat és körülményeket, melyek az utóbbi években mutatkozott gazdasági hanyatlást előidéztek. A 70-es években bekövetkezett gazdasági feilendülés, a hiány eltünése

az államháztartásból és a kényszerárfolyam megszüntetése fénves jövőt engedtek sejtteni. A külföld aranya ezüstie csak úgy ömlött az országba, a vállalkozási kedv tápot kapott, különösen az építkezésekben, a kereskedelem fejlődött, az állam számos vállalatot létesített és vasutakat épített. 1885-től fogva újra beállottak a deficites idők és bekövetkezett az eddigi állapot visszája. Az arany és ezüst kiment az országból, a bankjegyek szaporodtak, még ezüsthöz is alig lehetett jutni; az arany agiója emelkedett és az olasz járadék árfolyama csökkent. Bekövetkezett a gazdasági válság és úgy az állam, mint a magánosok vállalataiban és üzleteiben teljes pangás állott be. Meddig fog ez az állapot tartani, az bajosan látható előre; számos jel: az árfolyam gyors emelkedése, az agió csökkenése, jó aratások arra engednek következtetni, hogy nincsen messze az újabb gazdasági fellendülés korszaka.

A járadékok már említett árcsökkenése értekező szerint nem az államhitelem megingatásának következménye volt, mint ezt a külföldön általában vélték, hanem előidézte azt a párizsi tőzsde baisse-spekulációja, melyben különben némelyek szerint a francia kormánynak is része volt. Ez a baisse-spekuláció már magában is elég ok lett volna a külföldtől annyira függő olasz járadék árfolyamának csökkentésére, de ehhez még hozzáárult az, hogy az olaszok tömegesen vásárolták a francziáktól az olasz járadékokat. E kereslet, a helyett, hogy a járadék árfolyamát emelte volna, az aranyagiót növelte a vásárlásra szükséges arany beszerzése folytán. Jelenleg azonban a helyzet már úgy az árfolyam, mint az aranyagió tekintetében lényegesen javult.

Olaszország eme kedvezőtlen pénzügyi viszonyai az ország politikai alakulásának természetes következménye. Az egységes olasz királyság létrejöttkor, 1861-ben, a legkülönbözőbb politikai és gazdasági viszonyok között lévő országok egyesültek s az így egybe-forrít királyságot nagyhatalommá tenni, sok költségbe és áldozatba került. Ha ezt szem előtt tartjuk, csak elismeréssel bámulhatjuk, hogy mily haladás történt itt aránylag rövid idő alatt. A gazdasági haladás nem tarthatott lépést a politikai fejlődéssel, sőt ez utóbbinak rovására maradt hátra. Jelenleg azonban a kormány komolyan foglalkozik az államháztartás rendezésével, mi szerző szerint a törvényhozás jóakaró támogatása mellett remélhetőleg rövid idő alatt sikerülni is fog.

A »*L'économiste français*« 1893. január 14. és 21-iki számában a szerkesztő: Leroy-Beaulieu foglalkozik azzal a francia képviselőház által már elfogadott, jelenleg a szenátus előtt fekvő törvényjavaslattal, mely a francia bank által kibocsátható jegyek maximumát $3\frac{1}{2}$ milliárd frankról 4 milliárd frankra kívánja emelni. Értekező először is felemlíti azt a tényt, hogy a bankjegyforgalom az utóbbi négy év óta rendkívül emelkedett. Ez év január 5-én csak 61 millió frank hiányzik a $3\frac{1}{2}$ milliárdból, 1889. január 10-én pedig 2.743 millió volt forgalomban, tehát 700 millióval kevesebb az ez événél. Leroy-Beaulieu felveti azt a kérdést, hogy mi az oka e roppant növekedésnek? Az általános közgazdasági fejlődés szerinte nem oly jelentős ezen négy év alatt, hogy ez megmagyarázná a bankjegyforgalom emelkedését. Sőt számos kereskedelmi és iparágban inkább hanyatlás észlelhető.

A jegykibocsátás a banknak passzív üzletága lévén, az egyen-

súly törvényénél fogva joggal az aktív üzletágak emelkedését tekinthetnők e jelenség előidézőjéül. De ha a mérleget vizsgáljuk, látjuk, hogy a váltótárca állaga csökkent, a folyószámla, a magánosoknak és az államnak adott előlegek és kölcsönök emelkedtek ugyan, de sokkal kisebb mérvben, semhogy ez a jegyforgalom növekedésével arányba állítható volna. Oka e jelenségnek nem más, mint a bank nemcs-fémkészletének szaporodása. A fémkészlet ugyan 1889-ben is nagy volt: 2.225 millió frank, de 1893-ban már 2.968 millió frankot ért el, tehát négy év alatt 743 millióval szaporodott. Ezen készletből 1.704 millió arany és 1.264 millió ezüst, 1880-tól 1892-ig, tehát 12 év alatt az arany mennyiség megháromszorozódott, 1890-től 1892-ig 60%-kal növekedett. Az arany árfolyása ennek következtében 5⁰/₁₀₀-ról (1890-ben) 2⁰/₁₀₀-re (1891-ben), majd 1⁰/₁₀₀-re (1892-ben) esett.

Leroy-Beaulieu nem helyesli sem az arany ily felhalmozását, sem a bankjegykibocsátás kiterjesztését. Az első azt eredményezi, hogy az arany kiszivárog a forgalomból, mert a francia bank nem köteles a jegyeket aranyban beváltani, hanem tetszésére van hagyva, hogy mennyi aranyat és mennyi ezüstöt adjon ki pénztárából. A bankárok, ügynökök ugyan nem bánják ezt, mert ők jobban szeretik a bankjegyet, de annál inkább érzi szükségét a nagy közönség, mely már most is fémpénzhiányban szenved és különösen a vidéken sokszor zavarba jön a pénzváltásnál. Annál inkább el van halmozva a közönség az értékében 37%-kal csökkent ezüstrrel.

A bankjegyek szaporítása most, midőn már oly roppant mennyiséget értek el, először is felesleges, a kereskedelem és az üzleti élet nem követel meg annyit, mutatja Anglia példája, hol 900 millió frank értékű bankjeggyel beérik a clearing-house-ok, cheque-ek és a fizetési-kielvonások segédeszközét használván fel. Nem is ajánlatos hozzászokni ily nagy mennyiségű bankjegyhez. De igazán veszélyessé válhatnak ez kereskedelmi vagy pénzügyi válságok esetén, midőn azután a bank fizetéseit felfüggesztvén, a jegyek kényszerforgalma beáll.

Azért tanácsosabb a bankjegyforgalmat csökkenteni, a bemutatott jegyeket aranyban beváltani, mi által egyrészt a bank aranykészlete is kevesbittetik, másrészt arany jut forgalomba. A jelenlegi helyzet a bankra is terhet ró, míg ha 400-500 millió aranyat átadna a szabad forgalomnak, szolgálatot is tenne a közönségnek és szükségtelenné válnék jó időre egyszersmind a bankjegyek szaporítása.

Azon alapon, melyen a bankjegyek kibocsátásának határát megnagyobbítani akarják, korlátlan jegykibocsátási szabadságot is adhatnának a banknak, feltéve, hogy a bank köteles jegveit mindig beváltani. Mert minden törvényes intézkedésnél hatályosabb szabályozója a bankjegy mennyiségének a közönség szüksége, mi a jegyek szabályszerű visszafolyásában jut kifejezésre. De a közönséget szabályozónak elfogadni nagyon nagy felelősséggel jár, kedvetlenül viszonyok elfogadta kész a válság. Azért ajánlatosabb a kibocsátási határt törvénnyel megállapítani.

S ha már törvénnyé válik a kontingens felemelése, esélyesen cselekednék a bank, ha eme többet való jogát nem venné igénybe előbb, mintsem azt nyomós indokok sürgetik.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A nemzeti vagyon becslése.¹⁾

Il est peu de sujets aussi vastes, aussi compliqués et aussi difficiles, que l'évaluation de la richesse d'un pays.

Moreau de Jonnés.

— Első közlemény. —

I.

A nemzeti vagyon becslésénél alkalmazott módszerek.

A nemzeti jólét mérése nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlati élet szempontjából is tagadhatatlanul egyike a legnagyobb érdekű közgazdaságtani statisztikai feladatoknak. Sajnos, hogy a feladat fontosságával arányban áll a megoldás nehézsége is. Innét az eltérő felfogások, melyek a nemzeti jólét megmérésére alkalmas módszer mibenléte iránt irodalmunkban felmerültek. Legtömörebb kifejezésre a nemzet gazdasági erejét a nemzeti vagyon látszik juttatni; ámde magának e vagyonnak becslésmódja is eltérő a különböző írók szerint. Ezen a ponton szándékunk megkezdeni jelen szerény tanulmányunkat.

Az objektív módszer.

A vagyonnak sajátos kettős természete van. Egyfelől gazdasági fogalom az, másfelől jogi. Az előbbi a vagyon anyagát veszi tekintetbe, az utóbbi alaki szempontot képez: a vagyon az előbbi értelemben tisztán csak tárgy, vonatkozás nélkül a személyre, az utóbbiban ép a személylyel való összefüggés jut kifejezésre. A vagyon e természetén alapul a két módszer, mely a nemzeti vagyon becslésénél alkalmaztatik. A vagyon gazdasági-anyagi, illetve objektív oldaláról tekintve, adott időben rendelkezésre álló gazdasági javak összessége gyanánt jelentkezik. A vagyonnak eme gazdasági-anyagi természetén alapuló módszer az objektív, melynek lényege egy nép rendelkezésére álló vagyontárgyak pénzértékének közvetlen kipuhatólásában áll. A vagyontárgyaknak felvétele által közvetlenül puhatóltatik ki a gazdasági javak főkategóriái mindegyikének (föld, épületek, stb.) összértéke, mi pillantást enged vetni a nemzeti vagyon dologi tagoltságába és a termelési, használati és fogyasztási

¹⁾ A kir. magy. Tudomány-Egyetem által jutalmazott pályamű.

eszközök összkészletét alkotó egyes csoportozatok viszonylagos jelentőségébe. Ebben rejlik az objektív módszer előnye.

Ennek a módszernek segítségével kísérté meg a jelen problema megoldását Rümelin és Schall.

Rümelin munkája: »Beiträge zur Ermittlung des Volksvermögens und Volkseinkommens«. ¹⁾ Munkáját a nemzeti vagyon definíciójával kezdi: »Nemzeti vagyon alatt értjük az egyes vagyonok összegét, jelenlegi árak szerint számítva.« »Ha a feladat egyáltalában megközelítőleg megoldható, akkor ez csak úgy lehetséges, hogy az országban lévő javak főneveinek értékét elfogadott átlagos árak szerint vagy más eszközökkel kísértik megállapítani és így az egész népet mintegy egy tulajdonosnak tekintik.« Ebben az értelemben Rümelin szerint a nemzeti vagyon öt elemből áll: 1. telkekből, 2. épületekből, 3. vasutakból, 4. ingó javakból, 5. külföld elleni követelésekből. Ezen tételek átlagos árakban kifejezett értékeinek megállapításából és az így nyert érték összeadásából áll Rümelin kísérlete.

Rümelin mindenekelőtt a földterületnek holdankint vett műveléságak szerinti átlagos értékét keresi. Alapul elfogadja az 1841-iki becsléseket, melyek szerint: a szántóföldek holdja 150 frt., a mezőké 225 frt., a kertek és szőlőké 300 frt., az erdőtalajé 55 frt., a legelő és vadon holdja 10 frt. Rümelin 1863-ban foglalkozván Württemberg népvagyonának becslésével, miután a két évtized alatt általános áremelkedés következett be, szükséges volt ezen adatokat a tényleges viszonyokhoz alkalmazni. Különböző jelenségekből következőleg, az említett árakhoz 40% pótlékot adott, hogy a tényleges értéket kifejezhesse. Lett tehát az átlagos ár holdankint: szántóföld 210 frt., mező 315 frt., kert 420 frt. A mi a szőlőket illeti, miután az árak teljesen megváltoztak s a szőlők minősége is más lett, továbbá 1841 óta 300 holddal lett kevesebb a szőlő, ezért holdjának átlagos árát 500 frtra emelte. Az erdők becslésénél, mely már nehezebbnek látszik, igen ügyesen jár el Rümelin. Ugyanis, mivel az erdőknél piaczia árról — a mint az tudva van — nem igen lehet szó, mert legnagyobb részük szilárd kezekben van, erdővásárlások ritkábban fordulnak elő és így az árak szükségkép igen különbözök, Rümelinnek más módot kellett keresnie az erdő holdja értékének kipuhatólása végett. Rümelin olykép jár el, hogy (miután az erdőségek faállományát legnagyobb részben a jövő nemzetek tulajdonaként kell kezelni, az egyes tulajdonosnak erdőbirtoka értékét nem az összes faállományának piaci ára, hanem a rendelkezésre álló évi hozadék (járdéka szerint kell kiszámítani) a nemzeti vagyon becslésénél alapul az évi fanövekvés megfelelő kamatláb mellett tőkésített értéket veszi és nem az erdő egész állományát. Holdanként az átlagos erdőérték 120 frt. A legelők és vadonok 1841-ben együvé foglalva átlag 10 frtra becsültettek. Rümelin a vadonokat teljesen számításon kívül hagyja, ellenben a legelőket, melyeknek értéke jelentékenyen emelkedett, 60 frtra becsüli.

A mi a bányák értékét illeti, itt a holdankénti becslés már azért is lehetetlen, mert a bánya a »megmunkált ország alatt van«. Elfogadva az előbbi becslések alapján a bányászatra vonatkozólag

¹⁾ Das Königreich Württemberg. Eine Beschreibung von Land, Volk und Staat. Herausgegeben von dem k. statistisch-topographischen Bureau. Stuttgart, 1863.

3 $\frac{1}{2}$ millió nyers hozadékot és ebből 40%-ot tiszta hozadéknak véve, ha ezt 4% kamatláb mellett tőkésítjük, úgy a bányászatra tőkeérték gyanánt 35 millió frt. esik.

Az előrebocsátottak szerint a föld és telekre vonatkozólag Rümelin 1.214 $\frac{3}{4}$ millió forintnyi értéket nyert.

Következik Rümelin munkájában a nemzeti vagyon második helyen említett alkatrészének, az épületeknek becslése, melynek alapjául Rümelin a tűzbiztosítási becslést vette és a különböző mozzanatok figyelembe vételével igen ügyesen használta fel. Ezt az alapot — ha tekintetbe vesszük azt, hogy általában törvényes kénszer áll fenn az épületek biztosítására — jogosan tekinti Rümelin értékesnek. 1862-ben 422.990 épület becslési összege 480,815 775 frt. volt. Csakhogy e becslések az ország összes épületeinek teljes értékét nem tüntetik fel, mert egyfelől nem minden épület van biztosítva, — a miből Rümelin azt következteti, hogy a becslés az érték egy negyedrésszel alacsony, a mihez még az is járul, hogy az épületekkel kapcsolatos bizonyos értékek becslésen kívül maradnak — másfelől az épületekkel szorosabb összefüggésben lévő egynemű ingók, azokkal együtt biztosítottak. Hogy Rümelin az épületek teljes értékét a biztosítási becslésekből megállapíthassa, tekintve azt, hogy nagyobb városokban a valódi érték igen gyakran háromszorosa a biztosítási becslésnek, a biztosítási becslések legalább kétszeresen volnának veendő, azon mozzanat mérlegelésével, hogy viszont vidéken az épületeknek alig van csereértéke. »Mindezen különböző mozzanatok mérlegelése folytán, a szakértők véleménye oda irányul, hogy ha az épületek valódi értékét a jelenlegi árak szerint akarjuk megállapítani, a tűzbiztosítási becslések átlagban körülbelül egyharmaddal felemelendők.« E szerint az ország összes épületeinek értéke 640 millió.

A vasutak, melyek 1860. július 1-én üzemben voltak, 40–41 millió frt. alaptőkét igényeltek; azóta még 20 mérföldhossz jött üzembe, a melyről szóló költségzámítások — mikor Rümelin azokat szűkséggel — még nem voltak lezárva. Rümelin kedvező jövedelmezőségüknél fogva az alaptökénel magasabbra becsülte a vasutak értékét, viszont az előbbi tételben már szereplő felépítményeket levonta, úgy hogy e két mozzanat betudásával a vasutak értékét 35 millió forintra becsüli.

A nemzeti vagyon becslésénél legnehezebb pont az ingó tőke becslése, »miután e tág fogalom a legkülönbözőbb dolgokat, a termelési és fogyasztási tőkét számos alosztályaival foglalja magában«. Rümelin e tételnél ismét a biztosításról szóló statisztikai feljegyzéseket használja támaszpont gyanánt. Az 1862-ik évben Württembergben a különböző tűzbiztosító társaságoknál 274.978.137 frt. ingó érték volt 92.790 egyes kötvényben (police) biztosítva. A kötvények száma Rümelin szerint még egy negyedrészt sem teszi ki a tulajdonosokénak, ha tekintetbe vesszük, hogy 365.000 család vagy háztartás van az országban és ezen felül ezer meg ezer mindennemű jogi személy, község, egylet, intézet, stb. A különböző mozzanatokból, melyeket Rümelin igen éles látással és szilárd, logikus következtetéssel vezet le, arra a következtetésre jut, hogy ama 275 millió távolról sem foglalhatja magában a biztosítók összes ingó vagyonát. Feltéve és elismerve, hogy a különböző mozzanatok egymást részben kompenzálják, a tényleges érték kifejezhetése céljából Rümelin ama

összeget $\frac{1}{10}$ részzsel 300 millióra kerekíti ki. Felmerül a kérdés, hogy miként viszonylik az ingó javak ezen biztosított tömege a nem biztosítottéhoz, illetve az ingó egységek összszámához általában? Igen ügyes megoldást nyerünk. Rümelinnek támaszpontul szolgált az 1851–60-ig terjedő 10 évben előfordult 2.111 égési eset, melynél 2,094.149 forintra menő ingó veszteség történt, ebből (918.593 frt.) 43,87% megtérítettett biztosító társaságok által, 56,13% biztosítatlan volt. Ebből aztán Rümelin levonja a következményt, hogy a biztosított javak értéke a nem biztosítottakhoz általában is így áll. E szerint a biztosított ingó tőke 275 millióra megy, a nem biztosított 353 milliót tesz ki, úgy hogy az egész összeg 628 millió forint. Ugyanazon mozzanatok alapján, mint fentebb, a 275 millió 300 millióraemeltetett, úgy itt is azonos mérvben kerekítették ki 700 millióra a 628 millió.

A mi a külföld elleni követeléseket illeti, Rümelin azon tény megállapítására, hogy a követelések mérlege jelentékeny többletet mutat fél szemben a tartozással, különböző jelenségekre utal. Így a württembergi államadósságból igen csekély rész van külföldön, mert a legnagyobb rész igénybe vétetik a különböző nyilvánjellegű alapok és gondnokok által kezelt vagyonok szükséglete által (nyugdíjpénztárak, templomi alapok, takarékpénztárak, stb.), a minnek következtében beálló erős kereslet a württembergi állampapíroknak magas árfolyamát okozván, ez a magántőkéseknek arra indítja, hogy a pénzelhelyezési alkalmakat külföldön keresik. A külföldi tőkék elhelyezése belföldi vállalatokba csak korlátolt, ellenben a belföldi tőkék nagy részének vagyona külföldi papírokba van elhelyezve. A külföld elleni követelések összegének pontos becslésére hiányzanak az adatokat szolgáltatni hivatott támpontok. A stuttgarú bankházak a szakértők véleménye szerint évenként milliókra menő olv szelvényt váltanak be, mely idegen papírokra szól. 1859-ben 11 millióra becsülték egyedül Stuttgart városnak birtokát osztrák értékpapírokban. A tőke- és járadékjövdelemből folyó 620.000 frt. adó nyers hozadéka megfelel 15,5 millió frt. kamat- és járadékélvezetnek, ez pedig 364 milliónyi tőkevagyonnak (4,25% kamatláb mellett). De Rümelin szerint a tőkék valóságos össz-sommája 400 millióra tehető, ha számba vesszük a jelentékeny adómentességeket és a bevallások tökéletlenségét. A passzívák levonásával a szakértők szerint mérsékelt becsléssel, a külföld elleni követelések 100 milliót tesznek.

Összeállítva a Rümelin kipuhította összegeket, a királyság nemzeti vagyona:

	millió forint	százalékokban
Telek	1.215	44,8
Épületek	640	23,7
Vasutak	55	2,0
Ingó javak	700	25,8
Külföld elleni követelések .	100	3,7
Összesen . .	2.710	100,0

Ebből az állam nem jövedelmező tulajdona Rümelin becslése szerint 50 millió, úgy hogy a nemzetvagyonból az államra 8,5% (230 millió) esik. A községek és alapítványokra hozzávetőlegesen (120—130 millió) az összvagyon 5%-a. A testületi s hitbizományi vagyonok levonásával a magánosokra esik 2.300 millió forint. Egy

családra — Württembergben 365.000 család lévén — esik átlag 6.300 frt, egy főre átlag 1.337 frt.

Az objektív módszernek és Rümelin kísérletének továbbfejlesztője gyanút tekinthető Schall: »Volksvermögen und Volkseinkommen« című becses dolgozatával.¹⁾ Miként Rümelin, úgy Schall is definícióval kezdi: »Nemzeti vagyon alatt értjük összességét mindazon gazdasági javaknak, melyek bizonyos időben egy nép rendelkezésére állanak.« A nemzeti vagyon becslésénél Schall tulajdonképeni feladatnak tekinti, egy népnek adott időben rendelkezésére álló gazdasági javak összes pénzértékének kipuhatólását, még pedig úgy, hogy az egyes javak természete szerint majd a csere-, illetve eladási érték, majd a hozadékérték, majd a termelési érték, biztosítási érték, stb. képezze a pénzbecslés tárgyi alapját. Rümelin után Schall is a nemzeti vagyon-elemeket öt csoportba osztja a becsülhetés céljából: 1. telek és föld, 2. épületek, 3. közlekedési eszközök, 4. ingó tulajdon, 5. külföld elleni követelések.

A nemzeti vagyon jelentékeny alkatelemét kitevő telek és föld értékének kipuhatólása képezte a legelső feladatot. Láttuk, hogy Rümelin a mezőjóságoknak és erdősegeknek pénzértékét, főmivelés ágak szerint holdankénti átlagarak alapján állapította meg. Schallnak a jóságárakról megbízható adatok nem állottak rendelkezésére. Azonban támaszpontul szolgálnak neki a mezőjóságok és erdősegek átlagos hozadék értékének kipuhatólásánál azok a tárgyalások, melyeket 1877-ben a törvényhozó tényezők, a föld-, épület- és iparadó reparitíója új kulcsának megválasztása alkalmából, az újja alakítandó föld- és jövedelemadó kataszter becsléseinek eredménye felett folytattak. (Ezen tárgyalások anyaga a föld- és telek termelékenységének kifolyása gyanánt jelentkező tiszta hozadék: a földjárdék volt). A szakértők véleménye szerint, mezőjóságoknál holdanként 22 márka tiszta hozadék, hektáronként 69 márka 80 fillér tekinthető erdősegeknél hektáronként 25⁹ márka tiszta hozadék lehetséges. E szerint 1,255.621¹ hektár mezőjóságra 87,642.352⁷⁸ márka, 599.514⁸ hektár erdősegre 15,527.433³² márka tiszta hozadék esik. Tehát az országnak összes, mező- és erdőgazdaságra felhasznált területére összesen 103,169.786¹⁰ márka számítandó, a mi harminczszorosan véve (3¹/₂⁰/₁₀₀ mellett) kerek 3.095 millió márka hozadékértéket nyújt. A bányászat, tőzegmezők, kőbányák, stb. termékei a földből nyert és annak hozadéka gyanánt tekinthető gazdasági javakhoz tartoznak. Schall 7,900.000 márka nyers hozadékot fogad el az ország ásványterményeire vonatkozólag és ebből 40⁰/₁₀₀ tiszta hozadékot vesz, tőkésítvén ezt 4⁰/₁₀₀ kamatlábbal, úgy, hogy 79 millió márka tőkeértéket kap. A föld- és telekre Württembergben, az előrebocsátottak szerint 3.174 millió összérték esik, a hozadék mérve szerint számítva.

Az épületek értékének kipuhatólásánál Schall igen óvatosan jár el. Rendelkezésre állottak az adócézra szolgáló becslési munkálatok, az épületkataszterek, melyek 1877. óta szolgálnak az épületadókiivetés alapjául és látszólag kész s megbízható eredményre vezetnének, mert az épületek csereértékét foglalják magukba, a mire Schallnak ép szüksége volt. De lemondott arról, hogy minden továb-

¹⁾ Das Königreich Württemberg. Eine Beschreibung von Land, Volk und Staat. Herausgegeben von dem königlichen statistisch-topographischen Bureau. II. Stuttgart 1884.

biak nélkül az épületkataszter adatait alkalmazza a nemzetⁱ vagyon kiszámításánál, mert a kataszterek szerint 1881. április 1-én csak 505.432 adóköteles épület volt, míg a tűzbiztosításban részesült épületek száma 1881. január 1-én 544.494 volt, tehát lényegesen magasabb. A különbözet 39.062 épület. Ennek okát Schall az ugyanazon tulajdonos összeépített vagy különböző célra szolgáló épületeinek, vagy több tulajdonos közt megosztott épületeknek megszámlálásánál követett különböző módszerekben, de főleg abban keresi, hogy a közcélokra szolgáló összes épületek, melyek tulajdonosuknak nem hoznak gazdasági hasznot, mint adómentesek, az épületadó-kataszterben nem szerepelnek, de azért az épület-tűzbiztosításban részesednek, mint az ország épületvagyonának legértékesebb alkatelemei. Tehát az épület-tűzbiztosítási kataszter jobb alap, mint az épület-adókataszter, mert a biztosítási kényszer általánosabb, mint az adókötelesség. Csak kevés épület biztosíthatatlan. Azonban hangsúlyozza Schall, hogy az épületek biztosítási értéke (vagyis azon érték, melyen biztosításba vétetnek) nem felel meg azok teljes értékének. A különböző mozzanatok tekintetbe vételével, a szakértők oda nyilatkoznak, hogy »az épületek valódi értékének megtalálása céljából a tűzbiztosítási becslések egy harmaddal felemelendők volnának, tehát az épületek biztosítási értéke Württembergben, valódi értékének három negyed részét fejezi ki.« Miután 1881. január 1-én a tűzbiztosítási becslés 544.494 épületnél kitett 1.814,179.029 márkát, úgy az ország összes épületeinek teljes értéke, kerek 2.419 millió márka.

Következik a közlekedési eszközök becslése, melyek a nemzeti vagyon jelentékeny alkatelemét teszik. Ide tartoznak: a különböző utak, a vasutak, vizutak, posta, távirida és telephon. Az országutakra és mindennemű útra összesen 44.660 hektár, vagyis az ország összfelületének kerek 2·3⁰/₀-a esik. Az állami utak összhossza 2,673.086 km., az államsegély által fenntartott vicinális utaké 986.124 km. Schall az utakra vonatkozólag nem vesz fel értékbecslést és nem veszi be azokat a nemzeti vagyon számításába, mert az utak, mint a csereforgalmon teljesen kívül állók, nem becselhetők az épületek mintájára esetleges eladási értékük szerint, továbbá nem adván hozadékot, nem becselhetők hozadéki értékük szerint, mint a mezőgazdaságilag használt telkek. A nemzeti vagyon ilyen tárgyainál az érték kipuhatólások kizárólagosan az előállítási költségekre lennének utalva, a mennyiben kénytelenek vagyunk elösmerni, hogy az ezért megkövetelt áldozatok nem hozattak volna, ha az utak értékében azok nem térülnének meg teljesen. Az előállítási költségek kipuhatólására Schallnak nem állottak rendelkezésére adatok és ez különben is nagyon messzire vezetne vissza, úgy, hogy helyesen jegyezte meg Schall, miszerint ez alapon a nélkül sem kapnánk az uthálózat jelen értékéről megfelelő képet, a miért is — a mint azt már megjegyeztük — az utak a számításba nem vétetnek fel Schall által. Nem lévén mesterséges víziutak az országban, a becslés tárgyai az állam- és magánvasutak, hajózási vállalatok a Bodeni tavon és Neckaron, valamint a táviridák alapítókéikkel. A posta alaptökéjét, melyet a királyi württembergi közlekedési intézetek igazgatási jelentése 1881—82-ben 4,370.242 márkában állapít meg, itt tekinteten kívül hagyja Schall, mert a postaüzem céljaira szolgáló épületek értékét, már az egész ország részére kipuhatólt épületértékben vette fel, míg az említett alaptökében foglalt pénzkárpótlás, mely 1851-ben Thurn-Taxis herczegnek az előbbi

posta hűbérsvöetség megszüntetéseért volt fizetendő, a postaregale értéke gyanánt tekintendő, mely »mint a többi, belforgalom jogi korlátozásán alapuló »viszonyok«, habár magán gazdaságilag értékes szerzési eszközök, de nemzetgazdaságilag nem jöhetnek a nemzeti vagyon alkotórészei gyanánt tekintetbe«. Az államvasutaknál, a bodeni tavon a gőzhajózásnál és a táviróknál az alaptőke összege 1882. márczius 31-én 458-1 millió márkát tett, míg a magánvállalatoknál e téren 3-2 milliót. Összesen 461 millió márkát. Ebből Schall 40-2 millió márkát, mint épületértéket és az államvasutnak földtulajdonát képező mező és erdőgazdaságilag használt területet, illetve területértéket levon. Ugy, hogy marad 421-1 millió márka, mint a közlekedési eszközöknek, a nemzeti vagyonba állítandó értéke. Schall azzal igazolja eljárását (hogy tudniillik a vasutak értékét az alaptőke és nem a tiszta hozadék után állapította meg), hogy a valódi hozadékérték kiszámítására egy egyetlen év tiszta hozadéka nem elegendő alap, míg 10—15 évi átlagösszeg, a jelen összeset eseten még kevésbé, mert a vasuthálózat nem volt teljes, hanem részben épülőfélben lévő, részben csak tervezet.

A következőkben az ingó tulajdon képezi Schallnál a becslés tárgyát, mely a legkülönbözőbb gazdasági javakat foglalja magába, melyek a termelésre és fogyasztásra szolgálnak. A földművelés, ipar és kereskedelem készletei és üzemszerei, a készpénz, a háziszerek mindenféle nemei, gyűjteményi tárgyak becseltetnek e helyen. »Az ingó tulajdon minden pontosabb becslése, a legjelentékenyebb nehézségekbe ütközik. Neheztőleg hat mindenekelőtt ama körülmény, hogy az ide tartozó javak legnagyobb része nem fekszik oly nyíltan mindenki előtt, mint a telek s föld meg az épületek, hanem inkább a házak belsejében, az üzleti és családi életben használtatnak fel rendeltetészerűleg«. Ehhez járul, hogy miután termelés és fogyasztás alá vetvük, szakadatlanul az egyik gazdaságból a másikba vándorolnak. Mindez megoldhatatlanná tenné a feladatot, ha a biztosítási ügy nem adna becses támpontokat. 1881. december 31-én Württembergben 22 engedélyezett biztosító társaságnál 1.658,172.642 márka ingó érték 314,359 egyes kötvényben (police) volt biztosítva. Schall helyesen jegyzi meg, hogy dacára a 6.167 ügynök törekvéseinek, kik arra a célra dolgoznak, hogy lehető sok tulajdonos biztosítsa ingó tulajdonát utolsó porczikáig, mégis feumarad egy rész, mely nem biztosítatik, ennek következtében felmerül a kérdés — és itt Schall egészen Rümelin nyomdokain halad — hogy aránylik az ingó javak biztosított tömege a nem biztosítottéhoz? Rümelin a biztosító-társaságok által megtérített ingó veszteségek alapján állapította meg az arányt, olyformán, hogy abból a feltevésből indult ki, hogy az összes ingók értékéből annyi van biztosítva, a hány százaléket a kárból a biztosító társaságok megtérítettek. És Rümelin azt találta, hogy 43 s^o/o volt biztosítva az összes ingó javakból. Schall a Rümelin kijelölte uton halad és tökéletesbíti a módszert. Ugyanis Rümelin becslése óta 20 év folyt le, a mely idő alatt a biztosításügy terén jelentékeny haladás jegyezhető fel, mely mindenekelőtt a biztosítási tőkék feltűnő gyarapodásában nyilvánul (471-2 millió márkáról 1.658-1 millió márkára nőtt). Tehát alig 20 év alatt és folyamában, csaknem négyszeresre emelkedett, a minek okát Schall nem annyira a népjólét növekedésében és az ingó tulajdon szaporodásában, mint inkább a tűz-biztosításban való erősebb részesedésben véli keresendőnek, melynek

igazolására a kötvények számának feltűnő gyarapodására utal. (A kötvények száma ugyanis 92 790-ről 314.359-re emelkedett.) Schall a felvetett kérdés megoldására két utat tart választhatónak. A lezárt biztosítási szerződések száma összehasonlítható az országban lévő háztartások számával. Vagy pedig a biztosító társaságok által fizetett tűzkárokérti kártérítéseknek a tüzesetek által előállott összveszteségekhez való viszonyából lehet a zárkövetkeztetéseket levonni. Az 1880. december 1-én tartott népszámlálás alkalmával 440.701 háztartás számított a külön élő emberek bevonásával. A községek, alapítványok, egyletek, intézetek beszámításával az ingó vagyont biztosító fizikai és nem fizikai személyek száma kerek 450.000. Ezt Schall 50%-kal egészíti ki, tekintettel azokra, kiknek ingó tulajdonuk különféle helységeken többszörös kötvénnyel van biztosítva. Ez által a kötvények számát Schall 470.000-re kerekíti, mely elerendő volna, ha az országban minden ingó tulajdon biztosítottának, úgy, hogy ama 314.359 police, a tulajdonosok 670%-át teszi. Még kedvezőbb eredményre vezet az utolsó 10 évben, égési esetek folytán bekövetkezett tűzkárok összehasonlítása, az ezekért fizetett kártalanításokkal, a mennyiben a biztosítási érték szerint kipuhatolt 11,398.000 márka ingó veszteségnél, mely 1872—1882-ig terjedő 10 évi időben a királyság területén bekövetkezett égési esetek által okoztatott, 9,405.880 márka vagy 82.50% volt biztosítva és biztosító társaságok által megtérítve. E kétféle mérlegelést egybevetve, hogy a tényleges viszony megközelíthető legyen, Schall eredményül nyeri, miszerint a biztosított ingó vagyon az összes ingó tulajdonnak mintegy $\frac{3}{4}$ része. Mert találtuk:

I. Háztartások: kötvények = 470.000 : 314.359

= 100 : 67

II. Égési veszteség: kártérítés = 11,398.009 : 9,405.880

= 100 : 82.5

Kombinálva e kettőt:

$100 : \frac{67 + 82.5}{2} = 74.75$. Tehát 100 : 74.75. Vagy

mint Schall veszi 100 : 75. E szerint a biztosított ingó vagyon értéke 1.658,172.672 márka, a nem biztosítotté pedig 552,724.224 márka volna, tehát az országban lévő összes ingó tulajdon biztosítási értéke 2.210,896.896 márka. Az ingó tulajdon ezen biztosítási értéke azonban nem csekély mérvben marad annak valódi értéke mögött. Ez kétségtelen. Ennek igazolására Schall ismétli az ezt feltűntető és a Rümelin hangsúlyozta különböző mozzanatokat és megtalálendő a tényleges érték, valamint nagy elődje, ugy ő is $\frac{1}{10}$ -re becsüli a biztosítási értéknek a tényleges mögötti visszamaradottságát, tehát 2.210⁹ millió márkáról felemeli az értéket 2 432 millióra.

Valamint Rümelinnél, ugy Schallnál is, a külföld elleni követeléseknek kiszámítása, természetüknél fogva pusztán becslésből áll. Az eddigiekben Schall az országban lévő különböző vagyontárgyaknak teljes értékét vette számításba és nem tekintette a szemből álló tartozásokat; a következőkben a követelések- és tartozásokkal foglalkozik. A belföldi követelések és tartozások egymást kölcsönösen fedezik, ennek következtében az összes aktív tőkevagyonnak a passzívák feletti netaláni többlete adni fogja a külföld elleni követelések tiszta felültségét a külfölddel szemben fennálló tartozások felett. Az országban elhelyezett idegen kamatozó értékeknek tőke-

értéke, a szakértők által, a bankházak közvetítésével beváltott idegen szelvények összegéből, 600 millió márkára becseltetett. Ehhez jönnek a külföld elleni jelzálogi követelések. A jelzálog-hitelt nyújtó stuttgarti pénzügyintézeteknél egyedül 82 millió márkát tesznek az idegen zálogadósok elleni követelések. Ezen és egyéb jelenségekből Schall szerint a württembergi tőkések külföld elleni követeléseinek összsommája legalább 700 millió márkára becselendő. De a külföld elleni követelésekkel szemben állanak a külföldi tőkések követelései württembergi adósok ellenében. A württembergi államadósság-fizetési-pénztárnak, a külföldi bankházak részére fizetett kamatokról szóló adatai szerint, a nem württembergiek kezeiben lévő államkötelezvények mintegy 112 millió márkára becselhetők; a Württembergben kívül elhelyezett belföldi magánvállalatok részvényeinek, elsőbbségeinek és zálogleveleinek összege nem több 20 millió márkánál; a külföld által Württembergben elhelyezett jelzálog-tőkék összege nem lesz több, a szakértők nézete szerint, mint 8 millió márka. Ezek után Schall, a nyert 700 millióból, a 140 millió márka passziva levonásával, Württemberg külföld elleni követeléseinek összegét 560 millió márkára teszi.

Összegezve a nyert eredményeket, a királyság népvagyona következőleg tüntethető fel:

	Millió márka	Százalékokban
1. Telek és föld	3.174	35·2
2. Épületek	2.419	26·9
3. Közlekedési eszközök . .	421	4·7
4. Ingó javak	2.432	27
Összesen (1—4) . .	8.446	93·8
5. Külföld elleni követelések	560	6·2
Összeg . . .	9.006	100

A tiszta népvagyon 9.006 millió márka vagy kerek 9 milliárd. A württembergi nép össz-aktív-vagyonának és passzívájának nagysága ebből nem látható meg. Ha amaz akarjuk kipuhatolni, úgy az ingó s ingatlan javak dologi értékéhez (1—4), a 8.446 millió márkához, nemcsak a külföld elleni követelések összege, hanem az összes aktív-tőkevagyon számítandó. Ennek megállapításánál Schall nem talált nehézségekre a württembergi adótörvényhozás sajátosságára folytán, mert az adótörvényhozás szerint az adókötelesek tartoznak évenként bevallani a teljes kamat- és járadékjövédelmet, még pedig a netaláni passzív kamatok vagy adósságok levonása nélkül. Az 1882. április 1-jei bevallások szerint volt tőkeadó 3.676.000 márka. A tőke-és járadékjövédlemből folyó adónak eme nyers hozadéka megfelel 4·8% adóláb mellett 76·6 millió márka kamat- és járadékévezetnek, ez pedig, átlagos kamatlábnak 4¹/₄%-ot véve, 1.802 millió márka aktív tőkevagyonnak. Ehhez Schall még 400 milliót ad, a törvényes mentesség és nem teljes bevallások következtében az adóztatás alól elvont tőkéknek pótlásául, úgy hogy a tőkék valóságos összsommáját legkevesebb 2.200 millió márkára becsüli. Schall közvetve megkísérti következtetést vonni az országban fennálló összádósságra az eddigi becslések alapján, olyképp, hogy az országban lévő összes követelések összsommája (2.200 millió márka), az ebben foglalt külföldi adósok elleni követeléseknek levonásával (700 millió márka), de a külfölddel szemben fennálló adósságoknak pótlásával (140 millió márka), adja

a württembergiek összes adósságainak sommáját, vagyis 1.640 millió márkát, melyben a württembergieknek württembergiekkel és idegenekkel szemben fennálló adósságai vannak. Ha a fent talált dologi javakból álló összvagyonhoz, 8.446 millió márkához, a 2.200 millió márkát, mint a tőkésök követeléseinek összességét adjuk, úgy az ország össz-aktív vagyona 10.646 millió márká, a melylyel szembeállítandó 1.640 millió márká, mint passzív vagyon. Levonásával mind annak, a mi nyilvánjellegű, a magánosokra esik 9.285 millió márká aktív vagyon, 1.167 millió márká adóssággal, úgy hogy »a tiszta nemzetvagyon, a mennyiben a magángazdasági rendszer javára a munkamegosztással és csereversenyyel rendelkezésre marad, 8.117¹ millió márkára becsülendő«. Az így nyert számokat Schall a 440.700 háztartással és 1,971.118 lélekből álló lakossági számmal osztva, kapja:

	1 háztartásra M.	1 fejre M.
Aktív vagyon	21.068 ⁷⁵	4.710 ⁵²
Adósság	2.650 ¹⁰	592 ⁵¹
Tiszta vagyon	18.418 ⁶⁵	4.118 ⁰¹

Igen érdekesek Schallnak, dolgozata végén, a maga és Rümelin számitásaira vonatkozólag tett összehasonlításai. Az erre vonatkozó áblázatot a következőkben adjuk:

Vagyontárgy	1863		1883		Növekvés 1863—83	
	millió M.	%	millió M.	%	millió M.	%
Telek és föld . . .	2.022 ⁹	43 ⁵	3.095	34 ⁴	1.072 ¹	53
Bányászat	60	1 ³	79	0 ⁹	19	31 ⁷ 1)
Épületek	1.097 ¹	23 ⁷	2.419	26 ⁹	1.321 ⁹	120 ⁴
Közlekedési eszközök	94 ³	2	421	4 ⁶	326 ⁷	446 ⁴
Ingó javak	1.200	25 ⁸	2.432	27	1.232	102 ⁷
Külföld ell. követelés	171 ⁴	3 ⁷	560	6 ²	388 ⁶	226 ⁷
Összeg	4.645 ⁷	100	9.006	100	4.360 ³	93 ⁸⁵

E szerint a Rümelin és Schall kísérletei között lefolyt 20 évben a nemzeti vagyon gyarapodása, évenként átlag 218 millió márká, vagy az 1863-ik évi nemzetvagyonnak 4⁶/o-a. A nemzeti vagyon 4.645⁷ millió márkáról 9.006 millióra emelkedett, tehát csaknem megkétszerezedett, mert 93⁸⁵/o-kal nőtt. A lakosság ugyanezen időben 1,720.708 személyről 1,971.118-ra (v. i. 14⁵ százalékkal) szaporodott. Tehát a nemzeti vagyon jelentékenyen gyorsabban gyarapodott mint a népesség, melynek szaporodása tehát teljesen egészségesnek tekintendő. Rümelin, a mint azt látni fogjuk, az egész Németbirodalomra vonatkozólag túlnépesedést lát. A fenti táblázat azt is mutatja, hogy a nemzeti vagyon szaporodása a javak egyes nemeinél nem egyformán történt. Így a föld és telek értéke csak 53⁰/o-kal nőtt, a mit Schall azzal okadatul, hogy a számitásmód volt különböző, mert Rümelin az átlagos árakból, Schall pedig az adóczélra

1) Schallnál tévedésből 32⁰/o.

(a midőn Irlandra is kiterjesztetett az income-tax) és Nagy-Britanniára vonatkozólag 1804, illetve 1843-tól kezdve.

Az itt következő táblázatban Giffen a különböző jövedelem-ágaknál részletezve adja azon jövedelmek összegét, melyek tőkegyümlőse gyanánt jelentkeznek, azután ezen jövedelmekre vonatkozó tőkésítés megfelelő kamatlábát, mely minden egyes esetben leg-helyesebben alkalmazottnak látszik és végre a tőkésített jövedelmet, vagyis a megfelelő értéket tőkében, mely utóbbinak sommázatában, a felmerülő hiánylatok pótlásával, fejezi ki Giffen a nemzetvagyon nagyságát.

Az income-tax alá vetett és adó alá nem eső jövedelmeknek megfelelő tőkék becslése:

	Jövedelem	A tőkésítés szorzója	Tőke
A.	£		£
Földek	66,911.000	30	2.007,330.000
Épületek	94,638.000	15	1.419,570.000
Egyéb jövedelmek	883.000	30	26,490.000
<i>B.</i>			
A bérlők jövedelmei	66,752.000	10	667,520.000
<i>C.</i>			
Közföldek, bele nem értve az állam földjeit	20,767.000	25	519,175.000
<i>D.</i>			
Kőbányák	916.000	4	3,664.000
Ércbányák	14,108.000	4	56,432.000
Kohászat	7,261.000	4	29,044.000
Légszeszgyár	2,630.000	20	52,600.000
Vízvezetékek	1,869.000	20	37,380.000
Csatornák, stb.	1,007.000	20	20,140.000
Halászat	207.000	20	4,140.000
Árúcsarnokok	842.000	20	16,840.000
Egyéb köztársulatok	25,647.000	15	384,705.000
Idegen és gyarmatértékek, stb.	6,836.000	15	102,540.000
Vasutak az Egyesült király- ságban	26,215.000	25	655,375.000
Vasutak az Egyesült király- ságon kívül	1,330.000	20	26,600.000
Pénzkölcsön kamatai	2,647.000	25	66,175.000
Egyéb jövedelmek	1,120.000	20	22,400.000
Kereskedelem és ipar (175 mil- lió £ teljes jöv. 1/5)	35,000.000	15	525,000.000
Az income-tax által érín- tett sommak összege	377,586.000	—	6.643,120.000
Adómentes kereskedések és iparágak (a 35 millió £-re becsült adó alá eső összeg 1/5)	7,000.000	15	105,000.000
Az income tax alól mentes tőkék utáni jövedelem	60,000.000	5	300,000.000
A C. vagy D. alá nem foglalt idegen pénzfelhelyezések	40,000.000	10	400,000.000

kipuhatólt földhozadékból állapította meg a föld és telek értékét. Az épületek pénzértéke több mint kétszeres lett (120·4/0). Ugyaszerint az ingó javaké (102·7/0). Oka Schall szerint az, hogy az épületek száma több lett és az újonnan épített s renovált házak — a masszív építésmód előtérbe jutása következtében — értékesebbek lettek. Mig az ingó javaknak értékgyarapodását az ingó javak mindenféle nemei-nek szaporodásában keresi. Azt pedig, hogy a nemzeti vagyon szaporodása nemcsak pénzérték-emelkedésben, hanem a gazdasági javak tényleges szaporodásában áll, szellemesen indokolja Schall hivatkozván arra a tényre, hogy míg előbb a telek és föld inklusive a bányászattal az összes nemzeti vagyonnak 44·8/0-a volt, a viszonylag magasabb becslés daczára 35·8/0-ra süllyedt, míg az egyéb termelési és fogyasztási tőkék 55·2/0-ról 64·7/0-ra emelkedtek.

Ezzel kimerítettük mindazt, a mi a tárgyi módszer segélyével történt kísérletek ismertetésére szükséges volt. A kritikai megjegyzéseket és érdemleges méltatást majd akkor fogjuk megkoczkáztatni, ha a különböző módszerek segélyével, a különböző irányokban tett kísérletek megismertetése után szerzett szélesebb látkör következtében, az erre szükséges feltételek rendelkezésre állanak és az egyes munkák relativ becseről való megemlékezést is lehetővé teszik.

A subjektív módszer.

A vagyon gazdasági-anyagi természetének megfelelő tárgyi módszer ismertetése után, foglalkoznunk kell a vagyon jogi-alaki természetéből kifolyó, illetve az ezen alapuló subjektív módszerrel. A vagyon jogi-alaki, illetve subjektív oldaláról tekintve, egy személy gazdasági javakból álló s így pénzben becselhető jogainak összessége bizonyos időben. (Schall). A vagyon ezen szempontból nem annyira tényleg, mint inkább jogilag rendelkezésre álló substantzia gyanánt tekintendő. A vagyon jogi felfogásának megfelelő becslési módszer egy népegészben létező minden egyes vagyonalany vagyonának kipuhatólásában és a nyert eredmény összesítésében áll. Tehát nemcsak a fizikai személyeknek rendelkezésére álló vagyon-egészek, hanem a jogi és erkölcsi személyekéi is számításba veendőek. Megjegyzendő, hogy egyes tárgyak kétszeres számításának elkerülése végett, a kipuhatólás tárgyát képező vagyonok tisztán, önállóan veendőek, vagyis a tartozások levonásával. Ezen módszer segélyével közvetlenül nyerünk képet a nemzetvagyonnak az egyes vagyonalanyok közti megoszlásáról.

Ezen módszer alkalmazása ott ajánlatos, a hol általános vagyonadó vagy megfelelő jövedelemadó van. Miután tehát e módszer szorosabb kapcsolatban van az adórendszerrel, sőt egyenesen reá van építve, szükséges és elkerülhetlen erről egynémely megjegyzést tenni.

E század folyamán az európai államok adótörténetének fejlődésében azon irányzat vehető észre, hogy a tárgyak megadóztatásáról az alanyok megadóztatására térnek át. Az állam az egyént gazdasági ereje szerint törekszik megragadni. Tehát a hozadéki rendszertől a jövedelemadó felé történik a nehézkedés. Ezen adónem kereszttülvitele, kifejlődése és megerősödése következtében a problémánk megfejtésére célzó vizsgálódásoknak új neme állott elő, az alanyi módszer, melynek lényegét az imént kifejtettük. A dolog természeténél

fogva az ide tartozó kísérletek mind újabb keletűek. A nemzeti vagyon alanyi módszer szerint való becslésének klasszikus talaja Anglia az ottani »income-tax« alapján, melynek segélyével a két módszer összekapcsolását kísérte meg Giffen Róbert.

Giffen: »Ou recent accumulation of capital in the United Kingdom« című remek dolgozatában fogott a legkiválóbb szakértelemmel ezen rendkívül fontos és mindig aktuális problema megoldásához.¹⁾ Giffen kísérletét a problémára vonatkozó általános megjegyzések előzik meg. Az angol statisztikus a nemzeti vagyon teljesen pontos megállapításának keresztülvihetlenségéről ugyan meg van győződve, de azért azt hiszi, hogy megközelítőleg pontos eredmény elérése nem lehetetlen, ha mérvadó egyének (becsűsök), a megfelelő segédeszközökkel teljesítenék a nemzeti vagyon gondos leltározását, melynek egyik időszaktól a másikig bekövetkezett esetleges csökkenése vagy növekedése úgy volna megállapítható, ha az ilyennemű különböző adatok összehasonlíthatnák. Giffen a következőkben egész sorát adja azon okoknak, melyek az ilyennemű becslések megkísértése ellen szólnak, mint: kettős számításoknak csaknem elkerülhetlensége: a nehézség, mely elegendő számú megbízható becűsök feltalálásában rejlik; az érdekkeresztezések következtében az egyes birtokosoknál található ellenkezés folytán beálló kelletlenségek, stb. Ide járul, hogy legyenek bármily lelkiismeretesek is a becslések, hitelük csekély lesz, mert a tényleges piaczarak és az előző becslések közt nincs meg az összhang. A különböző keltű értékelések összehasonlítása illusorius maradna, ha azon időközben az árak fokozata, — akár a pénzürték csökkenése vagy emelkedése által, akár a hiteleszközök átalakulása, vagy magának a hitelnek változása által módosulna. A kérdés horderejéről és fontosságáról tett néhány megjegyzés után, Giffen tulajdonképeni feladatához, a nemzeti tőke²⁾ becsléséhez fog, melynek legjobb alapja gyanánt, a jövedelmi adót (income-tax) tekintette. Módszere abban áll, hogy a hivatalos becslések szerint létező jövedelemforrásokat, a mennyire csak lehetséges, különválasztja különbözőségük szerint és vonatkozással erre, megfelelő kamatláb mellett tőkésíti a jövedelem egyes elemeit; nem feledkezik meg azonban azon tőkéről, melyeknek jövedelmei kisiklanak az adóztatás alól, sem azokról, melyek egyáltalán nem adnak jövedelmet. »Ha gonddal járunk el, az így nyert eredmények némi megbízhatóságot érdemelnek«, mond Giffen. A túlbecslés veszélyét kikerülendő, igen mérsékelt kamatlábbal való tőkésítést ajánl, a mi általában mindig szem előtt tartandó. A mérsékelt becslés által, habár igaz, hogy a valóságnál csekélyebb lesz az elért szám, de semmi esetre sem fogja azt felülmulni.

1875-ben az income-tax alá vetett jövedelmek nyers összege 571 millió font sterlinget tett ki. Giffen munkájához több táblázatot csatol, melyeknek elseje a jövedelmek különböző neveinek fejlődését tünteti fel az Egyesült királyságra vonatkozólag 1853-tól kezdve

¹⁾ Journal of the statistical Society. 1878. Felolvastatott a londoni statisztikai társaságban 1878. jan. 15-én. Francziául teljes fordításban: Bulletin de Statistique et de Legislation comparée. (Ministère des finances) 1878.

²⁾ A tőke alá Giffen a földet is sorolja, a mely a tudomány jelen állása szerint nem nevezhető tőkének.

Jövedelmet nem hajtó ingó tulajdonok, mint házi butorok, mütárgyak	Jövedelem £	A tőkésítés szorzója	Tőke £
Államtulajdonok s egyéb köztulajdonok	—	—	700,000.000
	—	—	400,000.000
	484,586.000	—	8.548,120.000

Az első figyelmesebb pillantás után, melyet ezen táblázat anyagára vetünk, rögtön feltűnik azon különbözet, a mely az income-tax alá vetett jövedelmek egész mérve és a Giffen tőkésítette jövedelmek összege között létezik. Az adó 571 millió fontot érint és Giffen csak 378 milliót tőkésített, a mi nem kevesebb, mint 193 millió font különbség. Giffen eljárását három ténynyel magyarázza. Ugyanis a *D.* pont alá foglalt kereskedelmi és ipari jövedelmeknek csak csekélyebb része, a teljes jövedelemnek egy ötöde, 35 millió tőkésített, a többi 140 millió nem tekintett tőke után nyert jövedelem gyanánt, a mely eljárással Giffen, Dudley Baxter példáját követte, a ki a különböző kereskedelmi és iparágak gyakorlására szükséges tőkék kamatját, átlag a nyers jövedelem egy ötödére becsülte. »Talán egy kissé a valóság alatt áll eme feltevés — mondja Giffen — de e helyen szeretek oly magas tekintélyre hivatkozni és mindenütt főleg a túlbecslést törekedtem kikerülni.« A mi a második levonást illeti, Giffen a *C.* pont alá foglalt értékekből a nemzeti adósság állandó terhének összegét, 21,737.000 fontot levont, a mi a kettős számítás elkerülése végett történt. »A közadósság az ország vagyonösszességére szóló jelzőalag« s nem szabad az aktívák közt szerepelnie. A harmadik levonás 32,540.000 font azért volt eszközlendő, mert »a munkabérek, nyugdíjak és rentéknél nincs szó tőke utáni hozadékról.« Ezen három levonás együttvéve, kiteszi az említett különbséget (193 milliót).

Fontos mozzanat az eredményre nézve, a tőkésítésre használt kamatláb mérve. Giffen, a túlbecslés elkerülése végett, a föld jövedelmének csak harminczszorosát tekinti a föld képviselte tőkeösszeg értéke gyanánt. Feltehető, hogy a tényező magasabb. A házak tőkésítésénél szintén felismerhetni a szorzó mérsékelttségét. A bérlők jövedelmeit csak 10-zel szorozza Giffen, úgy, hogy ezeknek vagyona nem egész 700 millió fontot tesz ki. Az állami földek részére koefficiens gyanánt 25 szerepel. A többi tételekre nem igen van valami megjegyezni való. A táblázat második részében, mely ama tőkékét tünteti fel, melyek részint adómentes jövedelmeket szolgáltatnak, részint egyáltalában nem adnak jövedelmet, Giffen már inkább nyújt kontrovers értékeket, mert nem állott rendelkezésére az income-tax, melyre mint alapra, eddig elég biztossággal támaszkodhatott. Az itt adott tőkeértékek, a dolog természeténél fogva, csak önkényes sejtelemszerű becsléseken alapulnak, s így csak önkényszerűek lehetnek. Az adómentes osztályok tőkéből származó jövedelmek, illetve maguk a tőkék, mint a nemzetvagyon alkatelemei, nem hanyagolhatók el oly könnyen, mint azt Giffen előtt Baxter vélte, mert a munkások munkaszerei jelentékeny összeget képviselnek, ép úgy, mint jelentékeny részt tesz az a sok kis tőke, mely, mint törvényes létminimum, nem esik adó alá. Baxter nyomán és az aktuális viszonyok tekintetbe vételével, Giffen 600 millió font sterlingre becsüli a jövedelmi adót nem fizető osztályok jövedelmét, melynek tizedrésze tekinthető tőkék-

ből származónak s ezt csak öttel szorozta meg Giffen, hogy a megfelelő tőkeértéket kifejezze s így nyerte a 300 milliót, mint az income-tax-mentes tőkék értékét. Az idegen helyen elhelyezett tőkék után járó, meg nem adózott jövedelmek 40 millió fontban vannak megállapítva s tizzel szorozva. Szintén öntudatosan enyhe becslés. A hivatalos adatok szerint ugyan 28,933.000 fontot tesz ki az idegen helyen elhelyezett angol tőkéből folyó jövedelmek összessége, de ezen becslések Giffen szerint megbízhatlanok.

Következnek az improduktív ingó értékek, mint festmények, műtárgyak, butorok, stb., melyeket Giffen 700 millióra becsel, a mi a házak tőkeértékének felét teszi ki. Porter ennek csak harmadát számította, de mivel az anyagi jólét beiterjesen fejlődött, Giffen abból a feltevésből indul ki, hogy »a házak tartalma, a tartalmazó értékének (t. i. a házak értékének) csaknem felét képviseli.« Az óvatos Giffen itt minden bizonynyal túlbecsüli az improduktív ingó értékeket, a mellett, hogy az eljárási mód maga sem tekinthető tudományosnak. Az államtulajdonnak, de főleg egyéb köztulajdonoknak becslései szükségképen igen hypothekariusak, mert ezekre vonatkozólag hiányzanak a hivatalos adatok, a miben egyszersmind az ily becslések nehézségeinek oka rejlik. A jelenségek szerint a számnak magasnak kell lenni. Eltekintve a köztulajdonok jövedelmeitől, melyeket az income-tax érinthet, hozadékot adnak a kikötők és más hasonlók; vannak fontos birtokok is, melyeknek hasznos rendeltetésük van, jöllehet nem hoznak jövedelmet. A helyi köztulajdon értéke 2–300 millió font; az államtulajdoné legalább 100 millió font. »Igy az angol nemzet összes tőkéje legkevesebb 8.500 millió font sterlingre tehető.« Az income-tax alapján megállapítható, tőkéből származó jövedelmeknek legalább is ez a tőkésített értéke. Ezen 8.500 millió fontban legalább 7.500 millió font termelékeny, míg 1.000 millió font oly ingó értékeket vagy köztulajdont képvisel, mely semmiféle jövedelmet nem hajt.

Miután Giffen így Anglia nemzeti vagyonát megállapította, hozzáfog főfeladatahoz, a nemzeti vagyonosság 10 év alatti növekedésének megállapításához, mert tulajdonképen nem is az a szándéka, hogy a nemzeti vagyont becselje, hanem hogy a nemzeti vagyonosság újabb gyarapodását konstatalja. Hogy ezt tehesse, szükséges volt az előzetes számításokat eszközölnie. »Ha a hivatalos adatokat vizsgáljuk, ugymond Giffen látjuk, hogy Nagy-Britanniában az income-tax alá vetett jövedelmek teljes összege, a század elején 115 millió fontról 1815-ben 130 millió fontra emelkedett, 1843-ban 251 millió fontra, 1853-ban 262 millióra; az Egyesült-Királyságban 1855-ben 308 millió fontról 1865-ben 396 millió fontra és 1875-ben 571 millió fontra.« »A megadóztatott jövedelem növekvése 1865-től 1875-ig 175 millió font, vagyis az 1865-iki szám 44°/_o-a. Alkalmazván ezen arányt a kamatot hajtó tőkékre, a szám, melyre azokat 1875-re vonatkozólag becsültük, 1865-re vonatkozólag körülbelül 5.200 millió fontnyi összeget tétel fel; tényleg 5.200 millió fontnál 44°/_o ad 2.288 millió fontot, vagyis kerek számban évenként 230 millió fontot.«

Az összjövedelem, mely az income-tax által érintettet, 1865-ben 267,045.000 fontot tett, melynek (ugyanoly kamatlábbal való tőkésítés mellett, mint 1875-ben) megfelel 4.939,063.000 font tőke. Ehhez adva az adó alá nem eső jövedelmeket s a jövedelmet nem hajtó tőkéket, lesz 1865-re vonatkozólag: az összjövedelem 322,045.000

font sterling és az ösztöke 6.114,063.000 font sterling. Ép oly eljárással, mint azt 1875-re nézve tette Giffen, ez ösztöket 6.114 millió font sterlingben állapította meg.

Az 1865-ik és 1875-ik évi viszonyok összehasonlításából Giffen következőleg vonja le a következtetéseket: a föld és bérlők tőkéi csak 8%-kal növekedtek, a mi az angol mezőgazdaság viszonylagos stagnálásából magyarázható, ellenben elég erős növekedés jegyezhető fel a vasutaknál, mert a tőkeszaporodás valamivel több a felénél (58%), míg a bányászat és kohászat terén a növekedés rendkívül erős, a mi a vas- és szénipar hirtelen fellendülésével függ össze. Legmeglepőbb a kereskedelem-, ipar- s az anonym társulatoknál előforduló 71%-nyi növekedés. Valószínű, hogy a különböző kereskedelmi- és iparágakban a tőke inkább szaporodott, mint a jövedelem. Giffen azután összehasonlítja a saját módszere által nyert eredményeket, a Porter által e téren tett vizsgálódások útján nyert eredményekkel. Porternél 1865–75-ig a növekvés évenként 235 millió font, Giffennél 230 millió.

Giffen munkájának utolsó részét a zárkövetkeztetések képezik: felveti egyszersmind a kérdést, hogy milyen befolyása lehet a tőkefelhalmozódásnak az általános jóllétre és az adóanyag gyarapodására? »1855. óta, a tiz első évben a nemzeti vagyon 30 százalékkal, a második évtizedben 44 százalékkal gyarapodván, világos, hogy az angol nép öszvagyona sokkal gyorsabban növekedett, mint maga a népesség. A népesség évenként körülbelül 1%-kal, a vagyon 3%-kal, 4%-kal és még többel növekedett.« A vagyon növekedése 1865–1875-ig 2.400 millió fontra ment, a mi körülbelül háromszorosa az angol adósság tőkéjének. Ebből kifolyólag Anglia 10 év alatt háromszor annyit nyert, mint a mennyivel adós, tehát háromszor elégithette volna ki hitelezőit és e mellett épp oly gazdag lehetne, mint azelőtt.

	Öszvagon	Fejenkénti vagyon
1875	8.500,000.000 font	260 font
1865	6.100,000.000 »	204 »
Abszolút gyarapodás:	2.400,000.000 font	56 font
Aránylagos »	39 ¹ / ₂ %	27%

Igy a népesedés növekedését számításba véve, 10 év alatt a lakosok vagyona, annak több mint egy negyedével -- 27 százalékkal -- gyarapodott. Az ország birtokának egy negyedrészét veszíthetné el a nélkül, hogy kevésbé gazdag lenne, mint 10 év előtt.

Rendkívül fontos az a kérdés, hogy miképen oszlik meg a vagyongyarapodás? Ezt két szempontból tartja Giffen megoldandónak. Miképen oszlik meg az Egyesült-Királyság egyes részei, tehát a tulajdonképeni Anglia, Scotia és Írország közt, továbbá miképen oszlik meg a nemzeti vagyon egyénileg. Sajnos, hogy a felvetett kérdésre nem találunk feleletet, mert annak megállapítása, hogy miképen oszlik meg a nemzeti vagyon az országrészek között, már azért is bajos, mivel bizonyára vannak jelentékeny jövedelmek, melyek itt szedtetvén be, ott fizetnek income-taxét. Ezért meg kell elégednünk Giffennek nagyon is általános feleletével, mely szerint, az income-taxbeli statisztikai adatok mutatják, hogy valamint Angliában, ugy Írországban és Scotiában is igen hirtelen történt a vagyongyarapodás. »Más szempontból, a mi a vagyon szétdaraboltságát, vagy ellenkezőleg, kevés kezekben való összpontosultságát illeti, félek, hogy ele-

gendő adatok hiányában, nem lehet eléggé biztos következtetésekre jutni.« Ugy, hogy Giffen szerint e problema csak indirekte oldható meg.

A másik kérdés az, vajjon az angol nép elfogyasztja-e tőkáját? Az adatok azt mutatják, hogy az utóbbi időben a takarékoskodás sokkal jelentékenyebb, mint a század bármely időszakában és az folyton növekedésben van. »A számadataink egyébiránt bizonyítják, hogy egyedül ama tény, melyre azok, kik azt állítják, hogy mi tőkénket fogyasztjuk, — hivatkoznak, nem elégséges ezen állítás igazolására. A bevételnek a kivitel feletti többlete olyan lett, — mondják — hogy az másból nem magyarázható, mint a kívül elhelyezett tőkéknek ismét befolyásából. De láttuk, hogy tekintélyes összegek helyeztetek el angolok által idegen hitel gyanánt, a minek természetesen évenként igen nagy jövedelmeket kell kívülről behoznia, olyformán, hogy a beviteli többletnek jóval erősebbnek kell lennie, mint maguknak a tőkék visszafolyásának.« Az idegen helyen elhelyezett tőkeösszegek nem képviselték az ország tőkegyarodásának legnagyobb részét. A megtakarítványok főleg a belföldön helyeztetek el. »Mielőtt valaki azt állítja, hogy Anglia tőkét fogyasztja, nemcsak azt kell vizsgálnia, hogy a külső tőkék egy része befolyjni törekszik, hanem hogy ezen visszafolyások az ugyanazon időben létező belföldi tőkeelhelyezéseket felülmulják. Ez egy oly pont, melyet senki sem taglalt azok közül, kik azt állítják, hogy Anglia fogyasztja tőkét.« Ezután következik azon kérdés, vajjon megtakarít-e az ország? Az 1865—75-ig terjedő időben beállott tőkehalmozódás egyenlő módon történt-e vagy ha nem, mikor volt a maximum és minimum? E kérdésre szintén lehetetlen pontosan felelni. A jelenségek után lehet ugyan következtetni, a mint azt Giffen is teszi, de ezek természetesen mindig önkényesek. Érdekesek Giffen észrevételei, melyeket azon állításokra tesz, hogy az angol közsén és vas, a melyen az egész angol ipar léte alapul, csakhamar ki fog fogyni. Az erre adott feleletében hangsúlyozza, hogy az ércz- és kőbányászati használmányok becslése igen alacsony kamatláb mellett történt; hogy mindez ha igaz volna is, a nemzeti vagyon nagyságára nem nagyon fontos mozzanat, még pedig azért nem, mert nem lehet állítani, hogy a termelés összes forrásaira hátrányosan hat a nemzeti vagyon ezen egyik alkatelemének eltűnése. Az ilyenmű fenyegetések ellenében még azt is felhozza Giffen, hogy az emberi leleményesség főleg a gazdag nemzeteknél minden irányban érvényesül. Munkájának végszavai: »Az angol nép hibája leend, ha a jövőben haladásai legalább is oly gyorsak nem lesznek, mint voltak a multban.«

Giffen munkájában az alanyi és tárgyi módszer sajátságos vegyületét pillanthatjuk meg, a mi az ilyenmű munkálatok, vizsgálódások és számítások alapját képező adóintézményekre, jelen esetben az angol jövedelmi adó sajátságos természetére vezetendő vissza, mint a melyben a két módszer egy sajátságos egységgé vegyült.

A Foville-féle módszer.

Az eddigiekből is látható, hogy az egyes országokban eszközölt becslések módszerének megválasztását a fennálló viszonyok döntik el. Württembergben az adószervezet sajátságossága az objektív módszer alkalmazására indította Rümelint és követőjét Schallt, míg

Angliában az income-tax a subjektív eljárás alkalmazását tette ajánlatossá Giffennek. Franciaországban nincs meg a statisztikusoknak e téren oly kitünő szolgálatot tevő income-tax, de van egy bizonyos tőkeadó, melynek segítségével a nemzeti vagyon becslését, az eddigiektől teljesen elütő, sajátos módon kísérle meg: *de Foville A.* tanár, a párisi statisztikai társaság elnöke, ki a jelen problémával többször foglalkozik s erre vonatkozólag nézetét, a párisi Sorbonne-ban »La fortune de la France« czimzen tartott nagybecsű, tartalmas felolvasásában elég bőven és igen világosan fejti ki.¹⁾ Foville módszere a tudomány kiválóbb képviselői közül sok hívet szerzett magának, így Callwès, Ives Guyot, Leroy-Beaulieu, Fournier de Flaix, továbbá Neumann-Spallart, Pantaleoni, Bodio, stb. követik ezen módszert, melynek ösmertetését a következőkben adjuk.

Franciaországban a tőkeadó nem ragadja meg direkte a nyugvó tőkét, hanem azt, a mely gazdát cserél, vagyis a mely mozgásban van. Ajándékozás vagy eladás esetén, még pedig úgy élők között, mint halálozás alkalmával előáll a kincstár és gyorsan megragadja ezen mozgásban lévő tőke egy részét. Az ugynevezett »droits de mutation« a tőkeadók valóságos forrása gyanánt jelentkeznek. Ezen adókat vette igénybe Foville, hogy mindenekelőtt kiszámítsa a francziák rendelkezésére álló összes tőkék teljes értékét.

Foville nem az adás-vevés útján előállott változásokat vette tekintetbe, mert egyfelől az ingók eladása sok esetben sikerülhet a nélkül, hogy az adók azokat érintenék, szóval mert az eladott ingók sokszor kisiklanak az adó alól, másfelől az eladás kivétel nélkül egy önkényszerű aktus, melynél semmi időközieség, szabályos visszatérés nincs. Számos család lehet, melynek tulajdonai száz és még több év óta nem adtak el. Epen ezért fordult Foville a tőke minden alakjait érintő és az időközieség jellegével bíró örökösödésekhez, melyek a becslés alapja gyanánt szolgálhatnak. Felmerül most a kérdés, hogy mily viszony létezik a francziák összes vagyona és a halálozás miatt évenként gazdát cserélő vagyonrész között? Ez az első kérdés, mely elénk áll. A második: mely számmal kell az örökösödési annuitást szorozni, hogy a tőkék teljes összegéhez jussunk? Ezen koeficiens az örökösök átlagos túlélése (»la survie moyenne« és nem mint sokan hibásan értelmezték: az átlagos élet, »la vie moyenne«) az örökösökkel szemben, más szóval, azon évek száma, mely átlag elváltatja a pillanatot, melytől kezdve ki-ki az általa birt javakat örökölte, attól a pillanattól, melyben azokat a javakat, ha a sor reája kerül, utódjaira fogja hagyni. »Világos, például, hogy ha az összes birtokosok 30 vagy 40 éven át birtokolnának és azután meghalnának, az örökösödési annuitás az átruházható vagyonok összességének $\frac{1}{30}$ vagy $\frac{1}{40}$ részét képviselné«. Az átlagos túlélés, az örökösödési birtoklások átlagos tartama Foville szerint 35—36 év, a mely szám egyszersmind a nemzedékek élettartamával is azonos, mert hiszen ez a »survie moyenne« nem egyéb, mint egy generáció átlagos élettartama. Ezen szám felett Foville hosszabban vitázott dr. Vacher-rel, a párisi statisztikai társaság volt elnökével, a ki egy évszázadra három generációt, tehát egy nemzedékre 33 évet számított. Rümelin és Goehlert szintén 35—36

¹⁾ »La fortune de la France.« Conférence faite à la Sorbonne Nancy 1883. Ujabbán : »La France Economique, statistique raisonnée et comparative. Paris 1889.«

évet számított egy nemzedékre Németországban. Foville 35 évet tart elfogadandónak.

Ezek után tehát nem maradt egyéb hátra Foville részére, mint az örökösödési annuitást megszorozni 35-tel, egy nemzedék átlagos élettartamával. Az eredmény adja a nemzeti vagyon valószínű nagyságát.

Ezen örökösödési adóalap hivatalos adatai a század közepétől kezdve a következők:

Évek	Az évenként megadózott örökségek tőkeértéke millió frank	Évek	Az évenként megadózott örökségek tőkeértéke millió frank
1851	1.831	1867	3.322
1852	2.047	1868	3.455
1853	2.016	1869	3.637
1854	2.006	1870	3.372
1855	2.407	1871	5 011
1856	2.194	1872	3.951
1857	2.141	1873	3.712
1858	2.568	1874	3.932
1859	2.443	1875	4.254
1860	2.724	1876	4.702
1861	2.463	1877	4.438
1862	2.680	1878	4 758
1863	2.741	1879	5.004
1864	2.996	1880	5.263
1865	3.029	1881	4.914
1866	3 272	1882	5.027

Ezen adatok mutatják, hogy 1850-től kezdve, 30 év leforgása alatt 2 milliárdról 5-re emelkedett az örökösödési adóalap, mely jelenleg is ezen szám körül hullámzik. Mielőtt azonban Foville ezen számot 34- vagy 35-tel megszorozná, még a birtokváltozás egyéb neméről, t. i. az élők közötti ajándékozásról szóló adatokat is szükségképp tekintetbe veszi, mert hiszen: »Ezen birtokváltozások, igen kevés kivétel mellett, nem egyebek, mint hagyatékok előlegei, anticipált örökségek. Vannak szülők, kik leányuknak hozományt adnak: a mit ez így élő szülőtől kap, annyival kevesebbet fog szülői örökségében találni. Így az ajándékozások, az esetek legnagyobb részében nem egyebek, mint az örökösödési folyamat egy neme, s ha kellően akarunk eljárni, azt ide kell állítani.«

Az évi eredményeket 1878-tól kezdve Foville a következőkben adja:

Évek	T ö k e é r t t e k e k		Összesen
	Megadózott örökségek	Megadózott ajándékozások	
	m i l l i ó f r a n k		
1878	4.758	1.054	5.812
1879	5.004	1.103	6.107
1880	5.263	1.117	6.380
1881	4 914	1.089	6.003
1882	5.027	1.046	6.073

Tehát a birtokváltozások összértéke gyanánt, kerek 6 milliárd veendő, ezt 34-gyel szorozva kapunk 204 milliárdot, míg 35-tel szorozva 210-et. Ez volna tehát azon francia tőkének teljes értéke,

melyek egyesek által birtokolva soronként megadóztatnak. Foville az így nyert számot felfelé és lefelé kibővítvén, azt mondja, hogy az örökségképen átruházható tőkék teljes értéke legalább 200 milliárd és legfeljebb 220 milliárd. »Véleményem szerint ez a legvalószínűbb és legegyszerűbb becslés; ez látszik egyszersmind leginkább meggyezőnek ezen tekintélyes összeg egynémely elemeire vonatkozólag általunk birt direkt adatokkal.«

Foville a Franciaországban lévő vagyonok összegét kerek számban 200 milliárd frankra becsüli, a mi fejenként 37 millió lakos mellett, több mint 5.000 franknak felel meg. De helyesen jegyzi meg: »Más dolog a francziák magánvagyonának összege és más Franciaország összes vagyona. A nemzetnek a maga egészében tekintve más érdekei vannak, mint a külön tekintett tagjainak. Ime, például, az államerdők, közerdők, középületek, az utak, a vasutak, muzeumok. Mindez pénzt ér, sok pénzt, és mi nem vettük számításba. Hogy az államerdők az örökségi tömegben feltalálhatók legyenek, kellene, hogy az állam halálozás tárgya legyen. . . . De az állam nem hal meg, valamint a kerületek, községek és társaságok sem.« Felmerül tehát a kérdés, hogy mit kell tenni a nemzeti vagyon valódi nagyságának kifejezhetése céljából? Semmit, mert »Franciaország nem gazdagabb, mint a francziák külön tekintve.« És ennek igazolásául felemlíti Foville, hogy az államnak passivái is vannak, a vasutak részvényei már az egyeseknél vétettek fel, mint a magánvagyonok elemei, a járadékok az egyeseknél szintén beszámítottak, úgy hogy ezeket külön számítani és a fent nyert értékhez adni annyi volna, mint a valódi értékekhez adni ezeknek képviselőit, melyek nem egyebek, mint azoknak ingósított és forgó egyenértékei, aequivalensei. Ugyanez áll a francia bank pinczéiben lévő, több mint 2 $\frac{1}{2}$ milliárd nemes fémre vonatkozólag. Telát mindezeket nem szabad a 200 milliárdhoz számítani, mert akkor ezen tételek kétszeresen szerepelnének az egészben.

Ezek után jogosnak látszik Foville kijelentése a Franciaország nemzetvagyonát képviselő 210 illetve 200 milliárdról: »A szám elég jól áll ellent azon támadásoknak, melyek jobbról és balról ellene irányozhatók.«

A Foville-féle módszer az olasz nemzeti vagyon számbelileg megközelítő kifejezhetésére is legalkalmasabb lévén, ezen módszert alkalmazta legújában Bodio: »Dell'aumento della ricchezza privata« című dolgozatában.¹⁾ Olaszország nemzetvagyon a gyarapodásának feltüntetésére.

Bodio következő eredményre jutott:

A nemzetvagyon	1875—80-ig:	45	milliárd	lira. ²⁾
»	1880—85-ig:	51	»	»
»	1885—90-ig:	54	»	»

¹⁾ »Al cuni indici misuratorii della movimento economico in Italia. Roma 1890« című dolgozatában.

²⁾ Pantaleoni tanár: »Dell'ammontare probabile della ricchezza privata in Italia« cz. dolgozatában a következő eredményre jutott: Az 1877—81-iki átlag alapján a hagyatéki vagyon 900 millió lira, az ajándékozási vagyon 168 millió lira, összesen 1.069 millió lira. Ehhez 25%-ot korrekтура gyanánt adva, lesz 1.336 millió lira, a mi 36-tal, a generatívó korával szorozva, ad 48 $\frac{1}{2}$ milliárd lira nemzetvagyonot. Fejenként 1.660 lira.

A növekvés az első quinquenniümtől a másodikig 5.600,000.000 ; a másodiktól a harmadikig 3.300,000.000, a mely csekélyebb növekvés az utolsó években bekövetkezett válságokra vezetendő vissza. Bodio a lehető legnagyobb pontossággal fog a vagyongyarapodás vizsgálatához s figyelembe veszi mindazon mozzanatokot, melyek idegeneknek belföldi s olaszoknak külföldi vagyonállományaira vonatkoznak, a mi nem csekély mérvben emeli munkájának becsértékét.

A nemzeti vagyon dologi tagozatát következőleg állapítja meg Bodio:

	Föld	Gyártmányok	Ingók		
Olasz nemzeti vagyon .	32 +	50	+ 16	=	54 milliárd lira.
Ugyaníly alapon :					
Franczianemzeti vagyon	72 +	43	+ 95	=	210 » frank.
Angol » »	42 +	48	+ 160	=	250 » »

Az indirekt módszer.

Miután a nemzeti vagyon becslésére iráuyuló munkálatok, legye- nek bár a legnagyobb szakértelemmel, óvatossággal és éleselműséggel készítve, megközelítő eredménynél egyebet felmutatni nem képesek, a problémánkra vonatkozólag tett kísérleteknél egy új, az eddigiekkel ellentétes irány kezdett előtérbe lépni, mely abban áll, hogy a számbelileg kifejezhetetlen nemzeti vagyon helyett, a gazdasági viszonyok különböző fokozatai, illetve azon jelenségek tétetnek vizsgálódás tárgyává, a melyek a nemzeti vagyonság és jóllét következményei gyanánt jelentkeznek, vagy pedig a mely jelenségekből arra követ- keztetni lehet. Ezen munkálatokban alkalmazott módszer az indirekt vagy közvetett methodus, mert itt nem magát a nemzeti vagyont, hanem az említett viszonyokat puhatólják ki. Ez pedig a különböző gazdasági, népmozgalmi, forgalmi, stb. statisztikai anyag alkalmazása által többféle módon történhetik. Indirekt uton törekedett a nemzeti jóllét fokának megállapítására *Michaelis* Richard: »Die Gliederung der Gesellschaft nach dem Wohlstande« című kiváló és mondhatni korszakalkotó művében,¹⁾ melyről Schmoller tanár így nyilatkozik a munkához irt előszavában: »Az itt következő társadalom-statisztikai vizsgálódással oly munkát tesztek közzé, a mely először taglalja a jelenkor legfontosabb kérdéseinek egyikét oly óvatos szakértelemmel és módszeres lelkiismeretességgel, a mely egyedül tarthat számot az exakt kutatás elnevezésére.« A munka maga két részből áll; az első rész, mely a porosz osztály- és jövedelmi adót, továbbá a nagyobb városokban lévő jövedelmi adót tárgyalja, bennünket a jelen esetben nem annyira érdekel, illetve nem oly fontos, mint a munka második részében foglalt alapos kutatások a lakásviszonyokról. Ezzel *Michaelis* egy eddig ismeretlen és csak a városi statisztika szervezésével lehetővé vált útra tér, a mi által a lakás-statisztikából nyert adatok segítségével a jólléttagozatra von következtetést, más szóval, *Michaelis* a lakás-statisztikában foglalt adatokból egy jólléttagozatot tervez. A bevezető sorokban azt hangsúlyozza, hogy a javaknak napjainkban bekövetkezett rendkívüli gyarapodása ismeretes tény, ellenben még ismeretlen és kívánatos annak a tudása, hogy vajjon a javak ezen tömegeinek gyarapodása csak aránylag keveseknek, vagy pedig

¹⁾ Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, herausgegeben von Gustav Schmoller. I. 1878.

az összességnek szolgált-e javára. »Ezért a jóllét-kipuhatolásnak egy új nemére van szükség, a mely, meg nem elégedve az átlagszámokkal, behatol minden egyes családba és ezek gazdasági helyzetét bizonyos ismérvek szerint kipuhatolni törekszik.«

Michaelis az ő munkájában kitűzött cél által a jelen legfontosabb társadalom-politikai kérdéseinek egyikét teszi tudományos munkálat tárgyává. Mindenekelőtt Lassallenak a jövedelemeloszlásról rajzolt sötét képeit és az erre vonatkozó túlzásait a dedukcióval együtt visszautasítja. Ugyanis Lassalle a királyi porosz statisztikai hivatal által közzétett adatokból a jövedelemeloszlást olyanakk jövedelme, 100—200 tallér a lakosság $72\frac{1}{4}\%$ -ának van 100 tallér alatt álló jövedelme, 100—200 tallér a lakosság $16\frac{3}{4}\%$ -ának, míg 1000 talléron túl menő jövedelme csak a lakosság $\frac{1}{20}\%$ -ának van. Tehát a két legalsó, a legnyomottabb állapotban létező osztály egymaga, a lakosság 89% -át teszi ki, a miből Lassalle felállítja a tételt, hogy az állam a szegényebb osztályok nagy társulása. »Die grosse Association der ärmeren Klassen, das ist der Staat.« Ennek megzafolását Michaelis azzal kezdi, hogy a Lassalle említette hivatalos számok hiányaira utal. Továbbá, az adótörvény szerint, a 16 éven felüli személyek, kik a szülői házon kívül élnek — mint például gimnáziumi, politechnikai, egyetemi tanulók, diákok, tanoncok — még akkor is, ha semmiféle önálló jövedelmük nincsen, külön adónak, még pedig az utolsó esetben a legalsó osztályadó-fokozat szerint. Ezen rétegek le nem számítása okozta másfelől a Lassalle-festette kép sötétségét. Michaelis különösen hangsúlyozza, hogy ezen utóbbi eset rendkívüli mérvben befolyásolta a fentebb láttuk számok alakulását. »A társadalom vérszegényei«-nek nevezettek között tehát jelentékeny részt tesznek ki a sok százezerre menő tanulók, diákok, tanoncok, a mire Lassalle nem gondolt, vagy nem akart gondolni.

Azon vizsgálódásoknál, melyeknél a porosz jövedelmi és osztályadó becsléseinek eredményeit használják fel azon kérdés megoldására, hogy miképen alakult a jólléti tagozat, Michaelis szerint a jövedelemstatisztika két mozzanata, helyesebben két hibája tartandó szem előtt. Ezen hibák, a melyek, a mint még később látni fogjuk, a többi írók által is felemlítettek és tekintetbe vétettek, előállottak egyfelől a becsléseknek mindinkább gyarapodó pontossága, másfelől a pénznek folytonosan változó vásárlási ereje folytán. Ehhez járul, hogy az adókules az évenként váltakozó államszükségletek szerint erősebben vagy gyengébben csavartatik. Az első bajon csakis önkényes pótlásokkal lehetne segíteni, a mely eljárás azonban, tekintve, hogy az ilyenmő változások lényegileg csak kisebb mérvűek és folytonosak, nem megbízhatók; hogy a másik körülmény tekintetbe vehető legyen, szükség volna megbízható árstatisztikára, »a mely azonban főleg és különösen olyan nagy területre, mint az egész porosz állam, ma még csak a nemzetgazdák szent kívánságaihoz tartozik«. Ezért az ilyenmő vizsgálódások eredményei bizonytalanok lévén, értékük is csekélynek látszik Michaelis előtt.

Michaelis a következőkben kiterjeszkedik ama kérdésre is, hogy vajjon egyfelől a proletárság, másfelől a nagybirtokosság gyarapodik-e a középosztály rovására? Erre a felelet, a kérdéses anyagra való tekintettel, némelyek által igenlegesen, mások által tagadólag adatott. Az első közé tartozik Schmoller, Michaelis tanára, a ki azt állította, hogy a nagy vagyonok és jövedelmek gyorsabban nőnek,

mint az összjöllét és a birtoktalanok osztálya ma úgy abszolúte, mint relatíve véve nagyobb, mint volt előbb. Mig Laspeyres, Soetbeer, Böhmert az ellenkezőt állítják. Miután az anyagot a felvetett kérdésre adandó feleletnél a jövedelmi és vagyonadó eredményei nyújtják, Michaelis az ezen kérdésre adott feleletet az alapok ingadozó természeténél fogva bizonytalannak és merésznek véli.

A munka első részében szó van még a nagyobb városokban lévő jövedelmi adókról, melyek már megbízhatóbbak, mert a nagyobb városok nyújtotta anyag magában véve is használhatóbb, mivel a becslés a dolog természeténél fogva sokkal pontosabb, a jövedelem jobban ítélhető meg és nem áll annyira nyeresztermékekből, melyeknek hozadéka nehezen becselhető. Továbbá az egyforma, bár a különböző városokban nem azonos árviszonyok is megbízhatóbb támpontokat nyújtanak a kis, közép- és nagy jövedelmek megítélésére. Jól jegyzi meg Michaelis, hogy nem szabad azonosaknak tekinteni a jövedelem-tagozatot a jöllét-tagozattal, mert a különböző jövedelmeken különböző teher nyugszik, a mely tehernek nem ismerése okozza a jölléti viszonyok kipuhatólásainak gyengéjét. Az ugyanoly nagyságú jövedelmek jelentősége is különböző város és vidék szerint, a mely mozzanat szintén szem előtt tartandó. Az e célra rendelkezésre álló használható anyag között jelentékeny a jövedelmi viszonyokat kifejezésre hozó, azonban a végeredmény, melyet az ezekre épített vizsgálódások felmutatni képesek, szintén nem mondható kielégítőnek.

Michaelis munkájának tulajdonképeni tárgya a háztartások összetétele és lakásviszonyok. Hogy a lakásviszonyok és jölléti viszonyok miő kapcsolatban vannak egymással és hogy ezen utóbbiak vizsgálásánál miért tért ezen irány felé Michaelis, arra nézve beszéljen ő maga: »Hogy egy gazdasági szükséglet kielégítésének módja jöllétmérőül alkalmas legyen, mindenekelőtt és első sorban szükséges, hogy tulajdonképi értelemben »általános« szükséglettel legyen dolgunk. Ez alatt olyan szükségletet értek, a mely a kultúra és polgárosodottság egy bizonyos, feltételezett magasságánál mindenki által éreztetik, a melynek tökéletes vagy tökéletlen kielégítése épen azért nem változik az egyesuek hajlamai és izlése szerint, hanem hogy mindenki lehetőleg tökéletesen iparkodik azt kielégíteni, a melyet csak pénzbeli szűkölködés esetén hanyagol el. Ezen leglényegesebb követelménynek semmiféle szükséglet nem felel meg viszonylag oly tökéletesen, mint a lakásszükséglet.« Tehát a lakásszükséglet a jölléti viszonyoknak hű tükre, mert nem érvényesül annyira az egyéniség által befolyásolt módon, mint az egyéb elsőrendű szükségletek, a táplálkozás, ruházkodás. A jövedelem csökkenésével a lakásbér annak viszonylag mind nagyobb részét veszi igénybe, úgy hogy a kis jövedelemnél az rendkívül nagy részt tesz ki. Igen fontos és lényeges mozzanat, mely az e téren tett vizsgálódásoknak mérvadóságát és eredményességét biztosítja: a lakásszükségletnek statisztikailag kifejezhetősége. A jöllét fokának kipuhatólása végett bármely más szükséglet kielégítésére vonatkozólag eszközölt kutatások rendkívüli nehézségekbe ütköznek, nem is említve, hogy mily nehéz ezen adatoknak a nemzetgazdasági értékesítésre alkalmas alakot adni. Ezen két nehézség azonban a lakásszükségletre vonatkozólag elenyészik, még pedig azért, mert az anyag maga, a célra, a fent említett sajátságainál fogva különösen

alkalmas és Michaelis már megtalálta az alkalmas erők által szakszerűen és megfelelőleg kivitt és tovább fejlesztett szerencsésen fogalmazott eszmét.¹⁾

Neumann jelentését a Berlinben 1861-ben tartott népszámlálásról Michaelis úttörőnek tartja a háztartás- és lakás-statisztikára nézve. Ezen munkát négyyszer ismétlődött 1861—71-ben és folyton tökéletesedett. A többi város-statisztikai munkálatok is Neumann munkáján alapszanak, több-kevesebb önállósággal készülvén s a továbbfejlesztés által lettek valóban »gyümölcsözővé Neumann elvei«. A többi munkálatok: Knapp, Hasse 1867., 1871. és 1875. a Lipsésben eszközölt számításokról; Nessmann 1867. és 1871. Hamburgban; Körösi 1870. nálunk.

Az anyag természeténél fogva felmerülő nehézségeket és korlátoltságokat Michaelis a következőkben sorolja fel: az ide vonatkozó viszonyoknak történeti szempontból való megfigyelése, a vizsgálódásoknak új voltánál fogva lehetetlen; azon tény, hogy a legtöbb város-statisztikai hivatal óvakodott az összehasonlító statisztikától, a különböző városokban lévő viszonyok összehasonlítását is lehetlenné tette, semmi esetre sincs azonban kizárva az egyes városokról nyert összképeknek összehasonlítása. A Michaelis említette különböző mozzanatok közül, melyek az összehasonlithatóságra zavarólag hatnak, legyen felemlítve, hogy a lakásbérösszegek rendkívül különböző magassága addig, a míg feltehető, hogy az elsőrendű szükségletek fedezésére szolgáló javaknak, az élelmi szereknek árai, a bérarak különbözőségeinek körülbelül megfelelőleg különböznek, az összehasonlítást nem zavarja. Ha egyéb javak áraival szemben van kivételes drágaság a bérösszegekben, pl. lakásszükség esetén, akkor már az összehasonlítás zavarva van. Michaelis az összlakosságnak, a társadalom tagjainak viszonyait általában vizsgálja és nem az egyes hivatás vagy társadalmi csoportokhoz tartozókéit. A személyek tehát, mint az össznépeesség tagjai és nem mint bizonyos hivatási osztályhoz tartozók jelentkeznek a munkában.

Ezen általános megjegyzések után Michaelis Berlin viszonyait kezdi vizsgálni. Berlin iparos város, mert a lakosok 53⁷⁰/₀-a iparos és csak 16⁹⁰/₀-a kereskedő. A középosztály a lakosságnak évről-évre kisebb részét teszi ki az által, hogy igen sokan vándorolnak be kereset végett az alsóbb gazdasági körökből és igen sokan a felsőből, mert itt élvezetdús életet vélnek feltalálhatni. De ebből nem következik, hogy a középosztály helyzete évről-évre nyomottabb lesz gazdaságilag. A lakosság lakásviszonyaira vonatkozólag a régi időre nézve kevés megbízható adat van. Csak az 1861-ik évvel válnak a viszonyok kedvezővé az által, hogy a népszámlálások kellőleg kiaknázattak ezen nagyfontosságú kérdésben. A Neumann megalapította ezen új statisztika alapja a háztartás. »Ezen legfontosabb fogalmat az összes város-statisztikai munkálatok úgy fogják fel, mint egy személyek alkotta csoportot, kik a gazdasági szükségletek egy sorát, főleg a lakásszükségletet, teljesen vagy egy bizonyos fokig közösen elégitik ki.« Véleménykülönbség van azonban a felett, hogy az összes, vagy pedig csak bizonyos »albérlők« (Aftermieter) számítandók-e a háztartáshoz. Michaelis nézete szerint

¹⁾ Neumannnak a háztartás- és lakás-statisztikáról közölt kimutatásaiban.

azok, a kik üres, butorozatlan szobát albérelnek, nem tekintendők a háztartás-hoz tartozók gyanánt, mivel semmiféle egyéb vonatkozásuk a háztartáshoz nincsen. 1867-től kezdve a berlini jelentésekben sem tekintettek ezek a háztartáshoz tartozóknak. A házi tűzhely alaku-
latára befolyó egyéb jelenségek és alkatrészek felvételnek Michaelis által a vizsgált anyag körébe, mint a butorozott szobát bérlők (Chambregarnisten), ágyrajárók (Schlafleute) és cselédek. — Egy háztartás a vérrokonság összekapcsolta személyek körének, tehát magának a háztartásnak, vagy egy személynek érdekében is alapították és vezették. Az ily módon meghatározott háztartás a városi statisztikában a »család«. A háztartáshoz tartozó többi egyének csoportját azok képezik, kik nem a maguk saját, hanem a család érdekében vettek fel a háztartásba, bizonyos előnyök elérése céljából. Michaelis az egyes háztartásokban a családhoz nem tartozók számának mérvében és viszonyuk nemében a család kisebb vagy nagyobb jóllétének mérszabályát látja. A gazdasági állapotok megítélésére elég biztos kulcsot nyújtanak azon jelenségek, hogy némelyek pénzübeli áldozatot hoznak a kényelem megszerzésére céljából, mások ellenben, a mint Michaelis kifejezi, kényelmüket s egyéb hasonló tekinteteket áldoznak fel kisebb-nagyobb mérvben, vagy teljesen anyagi előnyökért. Ezekből kifolyólag Michaelis a háztartásokat a cselédség tartása tekintetében kezdi vizsgálni, hangsúlyozván azonban, hogy a cselédtartás nem oly általános szükséglet, mint a lakás-szükséglet, mert sok helyen a ház nőtagjai szívesen lemondanak a cselédtartásról. Mással megjegyzi Michaelis, hogy sok helyen csak bejáró cselédek, úgynevezett takarítónők (Aufwärterinnen) vannak, kik nem jelentkeznek a háztartáshoz tartozók gyanánt. Ezt tekintetbe véve, mégis következtethetni a gazdasági állapotra a következő számokból.

Háztartások, melyek cselédeket tartanak (albérlők és ágyrajárók nélkül):

Év	Ház- tartás	Az összá- szám százaléka
1864	25.462	19.5
1867	28.390	18.6
1871	30.840	17.3

»Tehát a berlini háztartásoknak több, mint négy ötöde kénytelen lemondani ezen szerény fűnyüzési szükséglet kielégítéséről.« A százalékszám csökkenésében Michaelis azon tény igazolását látja »hogy évről-évre kedvezőtlenebb lesz a nagyvárosok összetétele a különböző gazdasági elemek tekintetében.« Ezután kipuhatóztatik az egyes háztartásokra eső cselédek száma, a miből látható, hogy az ily háztartások háromnegyedének egy, egyötödének két cseléde van, míg kettőnél több cseléddel a cselédes háztartásoknak csak egytizede, az összes háztartások 20/0-a dicsekedhetik. Berlin lakosságának kívülről történő szaporodása nem a középosztály, hanem az alsó s felső osztály erejét növeli. Ezen már fentebb említett tény igazolására felhossa Michaelis, hogy az egyáltalán cselédet tartó háztartások százaléktétele egyre súlyed, ez azonban csak az egy cselédet tartó háztartásokra vonatkozik, míg ellenben a két cselédet tartó háztartások százaléktétele azonos marad, a számosabb cselédet tartóké pedig még növekszik is. »Tehát épen a kisebb középosztály (ház-

tartások egy cseléddel) zuzatik össze abban az értelemben, hogy minden évben az összlakosságnak csekélyebb hányadrészét teszi ki.«

A nélkül, hogy a részletekbe ereszkednénk, megemlítjük, hogy Michaelis táblázatokban tünteti azt fel, mily arányban szerepelnek a háztartásokban az albérlők, ágyrajárók. Az eredmény az, hogy az albérlők mellett cselédet is tartó háztartások az albérlővel bíró háztartások 20 százalékát teszik. Az 1871. évről vonatkozólag a háztartások gazdasági állása a következőben van feltüntetve:

H á z t a r t á s o k	Abszolút	Az összes háztartások százalécai		
1. Több mint egy cseléddel	10.130	} 30.840	5'7	} 17'3
2. Egy cseléddel	20.710		11'6	
3. Albérlőkkel (Chambregarnisten)	10.351	} 36.529	5'8	} 20'5
4. Egy ágyrajárával	18.574		10'4	
5. Több ágyrajárával	17.955		10'1	
Összeg	77.720		43'6	

Az itt feltüntetett 77.720 háztartás Berlin háztartásainak csak kisebb felét képviseli, míg a többi háztartásoknál Michaelis nem talált semmi olyan alkatelemet, a melynek jelenléte a család jóllétével közvetlen vonatkozásban állana. Ugyanis 1871-ben az olyan háztartások száma, melyeknek sem cselédük, sem albérlőjük, sem ágyrajárók nincsenek, kitett 100.439-et, azaz az összes háztartásoknak 56'4 százalékát. Ezen alkatrészek jelen nem létéből akartak a jóllétre következtetni, a mi azonban Michaelis szerint csak annyiban lehetséges, hogy elfogadható az, miszerint ezen háztartások általánosságban a cselédet tartók mögött állanak jóllét tekintetében; azonban lehetetlennek tartja ítéletet mondani ezen háztartásoknak az albérlőt és ágyrajárót tartó háztartásokhoz való viszonyáról. Érdemes a megjegyzésre, hogy Michaelis-szel ellentétben Neumann azt hiszi, hogy mind e háztartások nemcsak cselédeket nem tartanak vagyontalanságuk következtében, hanem még albérlőket sem képesek tartani »hasonló és más okokból«. Az ágyrajárókat tartó háztartásokhoz való viszonyát Neumann is kérdésesnek tekinti. Míg Neumann utóda, Schwabe, az 1871-iki jelentésben a kizárólag családtagokból álló háztartásokat a »legelső osztály«-nak tekinti s az ágyrajárókat tartó háztartások alá helyezi.

Ezzel Michaelis átmegegy a háztartások összetételének ismertetésére, a mi a tulajdonképeni lakásviszonyok megértésére szükséges előfeltétel. A lakás a városi statisztikában nem egyéb, mint a háztartás uralmi területe. Michaelis nézete szerint a lakásviszonyok megfigyelése szempontjából a háztartás lehetőleg megszorítólag értelmezendő, úgy hogy csak azokat a személyeket kellene magában foglalnia, kik egészen közösen laknak. A butorozatlan szobákat albérlők teljesen kizárandók. A butorozott szobákat albérlők zavarólag hatnak, mert ezeknek jöllehet külön szobájuk van, az összegesítésnél kedvezőtlenül érintetnek (mert így nem jut egy szoba az ő személyükre). Míg a cselédekre, főleg a nagy háztartásoknál, épen ellenkezőleg, fejenként több szoba jut, a nélkül, hogy azokat tényleg használnák.

Michaelis először a lakások magasság szerint való fekvését vizsgálja. Ez azonban nem alkalmas arra, hogy a jóllét fokának biztos

mértéke gyanánt szolgáljon, mert az építkezés mód különböző, másfelől a lakás terjedelme, szemben annak magasságával, fontosabbnak tekintetik, de főleg azért, mert a fekvés igen csekély támpontot nyújt a lakás minemiségének megítélésére. A fekvés csak annyiban fontos, a mennyeiben a pinczelakásokról, a negyedik emeleten s még magasabban fekvő lakásokról nyújtanak képet. Így a pinczelakások 1861-ben az összes lakások 9²/₁₀ százalékát, 1871-ben 10⁸/₁₀ százalékát tették ki, míg a pinczelakók az összes lakosság 9²/₁₀, illetve 10⁸/₁₀ százalékát. Tehát pinczékben lakik a népesség egy tizede. Michaelis azonban élesen megkülönbözteti a pinczében üzletérdekből lakókat, azoktól, kiket a gazdasági szükség kényszerített erre. Ezzel szemben a negyedik emeleten és padlásszobákban lakók, mint amazoknak ellentétei, bár szintén szükség kényszerítette személyek, 1861—1871-ig rendkívül gyors növekedést mutatnak. 3⁶/₁₀ százaléktól 8³/₁₀-ig szökött fel az arányszám. A többi lakásoknak magasság fekvésük szempontjából való megvizsgálása, miután az említett okokból lakók gazdasági állapotának megítélésére semminemű ismérvvvel nem bírnak, felesleges.

A jólléttagozat megismerésére rendkívül becsesek azok az adatok, melyeket Michaelis a lakások terjedelmének, azok sűrűségével való egybevetése által nyert. »A lakások terjedelme feletti vizsgálódások, egybevetve azok sűrűségével, a lakosság gazdasági helyzete felől oly félreismerhetetlen vonásokat nyújtanak, ol. határozott színekben, hogy a részletezéseknél lehetnek ugyan tévedések, de a képnek teljes eltorzítása, némi elővigyázat mellett alig gondolható«. A háztartások, a fűthető szobák száma szerint, külön osztályokba osztatnak. Azonban az egy terjedelem-osztályba sorozott háztartások gazdasági állapotában való különbségek jelentékenyek és az egyes osztályok határán lévő számos háztartás gazdasági állapotuk tekintetében átnyul a másik osztályba. Ezen viszonyok megismerésére szolgálunk a lakások térterjedelmével kombinált megfigyelések, mint az átlagos és tényleges sűrűség, a háztartások összetétele, stb. A községsi statisztika továbbfejlődését Michaelis a térterjedelemnek az összes megfigyelésekkel való egyesítésében látja és keresi.

A lakásokat Michaelis egy táblázatban a fűthető szobák száma szerint csoportokba osztja a szerint, a mint azok 0, 1, 2, 3, 4, 5—7, 8 és több fűthető szobát foglalnak magukba. E szerint a lakásoknak több mint fele ($2\frac{6}{10} + 52\frac{5}{10} = 55\frac{10}{10}$) tartozik 1871-ben a legelső térterjedelmi osztályba (0 és 1 fűthető szoba). Most Michaelis a legnagyobb részletezéssel fog az egyes lakáosztályok viszonyainak vizsgálatához, hogy a népesség miként tölti be a lakásokat, mennyi egvén esik abszolúte és relative a különböző osztályokba, milyen tehát a lakások sűrűsége.

A berlini statisztika értelmében akkor túltömött a lakás, ha sűrűsége jelentékenyen túlszárnyalja a legsűrűbb lakáosztálynak, az egy szobás lakások sűrűségének átlagát. Ily értelemben a túltömöttség az egy szobás lakásokra nézve 6 fejjel, a két szobásokra 10 fejjel kezdődik. Az ily túlnépes szobákat lakók gazdasági állapotukra nézve a legelső fokon állanak. És így az adatok szerint 1861-től 1867-ig javulás állott be a viszonyokban, 1867—71-ig ismét rosszabbodott, de 1861-hez viszonyítva az állapot mégis javult. Mert 1861-ben az össznépesség 22⁹/₁₀ százaléka, 1871-ben pedig csak 20⁴/₁₀ százaléka lakott túlnépes lakásban.

Az 1871-ik évben következőleg oszlanak meg a berlini háztartások gazdasági állapotuk tekintetében: . . . Az összes háztartások százaléka

1. Fűthető szoba nélküli háztartások	2'6	} 55'3
2. Túltömött háztartások 1 és 2 fűthető szobával	12'6	
3. Nem túltömött háztartások 1 fűthető szobával	40'6	
4. Nem túltömött háztartások 2 fűthető szobával	23'0	} 14'7
5. Háztartások 3 fűthető szobával	10'1	
6. » 4 » »	4'6	} 6'6
7. » 5-7 » »	5'3	
8. » 8 és több » »	1'3	
	100.	

Az itt következő táblázatot Michaelis abból a célból állítja fel, hogy látható legyen, mennyire felel meg a javaknak ma fennálló megoszlása a kommunisztikus eszménynek, a javak fejenkénti teljesen egyenlő megoszlásának. Ez pedig az által történik, hogy Michaelis a fűthető szobák összességét, a javak összessége képviselőinek tekinti és a fűthető szobáknak különböző térterjedelmi osztályokba csoportosulásának módját összehasonlítja azzal, hogy miképpen oszlanak meg a lakások ugyanazon osztályokban.

	A lakások százaléka	A fűthető szobák százaléka
Fűthető szoba nélküli lakásokban	1'6 (12.545)	0'0 —
1 és 2 fűthető szobával bíró túltömött lakásokban	20'35 (162.191)	6'8 (23.572)
1 fűthető szobával bíró nem túltömött lakásokban	28'4 (225.852)	20'9 (72.279)
2 fűthető szobával bíró nem túltömött lakásokban	23'2 (184.680)	23'7 (82.200)
3 fűthető szobával bíró lakásokban	11'2 (89.163)	15'6 (54.264)
4 fűthető szobával bíró lakásokban	5'5 (43.755)	9'5 (33.060)
5-7 fűthető szobával bíró lakásokban	6'9 (54.732)	15'5 (53.754)
8 és több fűthető szobával bíró lakásokban	2'8 (22.333)	7'9 (27.324)
	100'0 (795.251)	100'0 (346.453)

Michaelis szerint tekintetbe veendő, hogy a fensőbb osztályok fűthető szobái sokkal tágasabbak, világosabbak, lakályosabbak, mint az alsóbb osztályokéi; egészben véve azonban egy fűthető szoba nem nagyon széles határok közt ingadozó értékmagassággal bíró jószág. E szerint a fenti megosztásnál hátrányt szenvednek a fűtetlen szobát lakók, továbbá a túltömött és egy fűthető szobával bíró lakásokban lévők. Egyenlőkényebb jószágmegoszlás csak a gazdasági javak sokkal nagyobb mérvénél lehetséges.

A vizsgálódás Lipcsére vonatkozólag ép úgy történik, mint azt Berlinnél láttuk. A gazdasági tagozat azért érdekes Lipcsében, mert ennél a városnál a kereskedelem és ipar, a művészet és tudomány egymás mellett magas virágzásra jutottak és harmonikus összműködésük a városnak előkelő helyet biztosított. Az össznépesség 39'50/0-a foglalkozik iparral, míg 30'60/0 kereskedelemmel. Berlinben a viszony elütőbb (53, illetve 160/0). Ezen két főfoglalkozás nem egymashozói viszonya a gazdasági tagozatra jelentékeny mérvben befoly. A keres-

kedelmet tűző belváros Lipcsében sokkal nagyobb eltéréseket mutat a berlini viszonyoktól, mint az iparüző külváros. Némi módosítással Michaelis ugyanazon táblázatot állítja fel Lipcsére vonatkozólag, mint azt Berlinnél tette, de az eredmény itt kedvezőbb. Hamburgra és a majnai Frankfurtra nézve szintén észlelhető befolyásos tényező gyanánt a két főfoglalkozási ág egymáshozí viszonya. Hamburgban az ipar a lakosok 43·7°/_o-át, míg a kereskedelem 31·1°/_o-át táplálja, míg a majnai Frankfurtban az össznépesség 31·9°/_o-a foglalkozik iparral, kereskedelemmel 34·6°/_o. Ennek gazdasági következménye a jólléttagozatban nyilvánul. A hamburgi és berlini viszonyok hasonlók, dacára annak, hogy a kereskedelem Hamburgban a lakosok kétszeresét foglalkoztatja. (Berlinben a lakosság 16°/_o, Hamburgban 31·1°/_o kereskedő). A frankfurti viszonyok e tekintetben lényegesen kedvezőbbek, mint a lipcseiek. Majd sorra veszi Michaelis Königsberg, Chemnitz és Pest városokat, a melyek gazdasági tekintetben az eddig tárgyalt városok mögött állanak.

Geyer Fülöp munkájában: »Untersuchungen über Quellen und Umfang des allgemeinen Wohlstandes in Deutschland«,¹⁾ szintén indirekt módszer segélyével jár el, hogy a javak személyes megoszlását ösmertesse. A munka maga két részből áll. Az első rész, mely az egész mű irányát, lényegét kifejezi, teljes, de a második rész, a mely, hogy úgy szóljunk a munka »anyagszertár«-át tartalmazza, csak töredék, mert a szerző, a tudomány kárára, épen ezen művének készítése közben halt meg 1880. február hó 13-án Münchenben. Geyer feladata abban áll, hogy alkalmas és megbízható mérszabályt keressen, a melynek segélyével az általános vagy átlagos jóllét megközelítőleg helyesen becselhető legyen. Ezen mérszabály pedig az iparstatisztikából és kimutatható egy egyetlen statisztikai számban. Megjegyzendő, hogy az általános vagy átlagos jóllét fogalma nem zavarandó össze a nemzeti vagyonosság fogalmával, mert lehet egy országnak igen nagy nemzeti vagyona és az általános jóllét mégis alacsony fokon állhat és fordítva. Szóval a jóllét mérve és foka nem csak a javak tömegétől s mérvétől, hanem az arányos megoszlástól is függ és így lehet egy aránylag szerény számot feltüntető országban is, általánosan viszonylag magas jóllét. Tehát az egész munka abban áll, hogy először az általános és átlagos jóllét megállapítására szolgáló mérszabály segélyével tájékozást keres Geyer a nemzeti vagyonosság terjedelme felől általában, azután megösméri a nemzeti vagyonosság forrásait és azon mértéket, a melyben ezen források mindegyike annak gyarapításában és előállításában részt vesz, a mi által azután pillantás vethető az általános jóllét tagozatába.

Munkáját azzal kezdi, hogy: »Ha tudni akarjuk, vajjon egy nép szegény-e vagy jómódu, úgy meg kell vizsgálni vagy figyelni, miként él e nép, azaz, miként táplálkozik és miként lakik«. Habár tagadhatatlan, hogy úgy az egyéni természet, mint az éghajlat befolyásolja a táplálkozást, de azért egy és ugyanazon nemzet belsejében a különbség sohasem oly nagy, hogy ne lehetne következtetni a fogyasztásból az egyes néposztályok gazdasági állapotára. Egy nép

¹⁾ Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgegeben von Holtzendorff und Brentano. Leipzig. 1880.

fogyasztása mérvének megállapítására azonban hiányzik a fogyasztási statisztika, a mely nemcsak az egész országra nézve, hanem a városokra nézve is nagyon érezhető. Ennek következtében Geyernek nem maradt egyéb hátra, mint a cél elérésére szintén (bár nem oly mértékben) alkalmas termelési statisztika elővétele. »Miután nem tudhatjuk, mennyit fogyaszt egy nép, törekszünk megtudni, mennyit termel a maga táplálkozására, vagy pontosabban szólva, mennyi munkaerőt vesz igénybe a termelés ezen neméhez«. Tehát a megoldást az iparstatisztika segítségével keresi Geyer, kinek szakösmerete és óvatossága az adatok hiányát jelentékenyen ellensúlyozza, úgy, hogy az iparstatisztika megbízható és használható eredményeket nyújt. A legelterjedtebb és legáltalánosabb fogyasztási cikkek termelésére szolgáló és a semmi vagy csekély kivitelre dolgozó iparágak veendők tekintetbe. A malomipar-statisztika elmarad, mert jelentékeny kivitelre dolgozik, a serfőzőipar-statisztika szintén alkalmazhatatlan, mert nem csak jelentékeny a termévények kivitele, de a használhatatlanság másik oka is szerepel ennél, tudniillik az, hogy nem képez általános fogyasztási cikket. Geyer céljainak a sütődékről és húsparról szóló statisztika a megfelelő. Mindkettő csaknem kizárólag a legközelebbi környék és szomszédság részére dolgozik és hogy helyes eredmény éressék el, nem szabad ezen mértéket nagyon kis térre szorítani, ha azt reá alkalmazzuk. A pék- és húsipar-statisztika kitünő mérőeszköz volna, ha nem járna közbe azon zavaró körülmény, hogy a népesség városi és vidéki elemre oszlik. Ugyanis Geyer jól tudja, hogy a vidéki lakosság kenyérét nem a péknél veszi, sem a mészárosnál a húst, hanem saját maga süti meg a kenyérét és vágja le a marháját szükségletének fedezése végett. Hogy ezen mozzanat következtében felmerülhet helytelen eredmények kikerültessenek, Geyer tekintetbe veszi mindenekelőtt a baromtartó háztartások számát és ezt feltünteteti tartományok szerint százalékokban. Mennél magasabb tehát az ezt feltünteteti százalékszám, annál kevésbé felelnek meg a sütőműhelyekre és mészárszékekre vonatkozó statisztikai adatok a tényleges kenyér- és húsfogyasztásnak. Ezen hibát kijavítandó, Geyer kívánatosnak és szükségesnek tartja, hogy nem csak a főüzemben elfoglalt emberek, hanem a melléküzemek is vétessenek a pékeknél és mészárosoknál statisztikailag tekintetbe. Továbbá tekintetbe veendők az egyes népeknél jelentkező fogyasztási szeszélyek és szokások. A táplálék-ipar statisztikájával összekötött hibák azonban Geyer szerint legjobban elkerülhetők az által, ha az eddig említett iparstatisztikát összekapcsolják vagy összehasonlítják az általános jóllétnek egy más jellemző ismertetőjelével: az építő iparral, mert ez az általános jómódúsággal lépést tart és statisztikailag sokkal könnyebben és biztosabban mutatható ki. Zavaró körülményt itt is talált Geyer, még pedig annyiban, hogy az építő iparra vonatkozó felvételek téli időben történtek, mikor sok köműves abba hagyja a munkáját és haza megy; ezért tekintetbe veszi a megfelelő vándorlásokat. A pék-, hús- és építőiparon kívül tekintetbe vétetik még a halászat, mely jelentékeny fogyasztási cikket szolgáltat. A halászat semmi nehézséget nem okoz, ha az egész birodalomra vonatkozólag vétetik tekintetbe; ha azonban a vizsgálódás az egyes országrészekre tér át, úgy felmerül a kérdés, miképen számittassanak be a halászok, a kik jelentékeny részben exportálnak is, a minek következtében helytelen eredményre vezetne a halászok számának a

fogyasztási vagy termelési statisztikába való teljes beillesztése, míg hasonlóan helytelen volna teljes kihagyásuk is. Ezért Geyer azon expedienst találta a leghelyesebbnek, hogy a teljes beszámításuk és teljes elhagyásuk közötti számtani közepárány alkalmazandó. Az eredmény így, habár nem is pontos, de a valóságot megközelítő lesz. Miután tehát Geyer az általános jóllét mérszabályát ilvken megkapta, ennek segélyével hozzáfog, a Németbirodalom általános jólléte terjedelmének megállapításához, az által, hogy azokat az egyes nagyobb német államterületeken alkalmazza. A főtényező tehát, mely a jóllét terjedelmének kifejezésére hivatott, a fogyasztási- és építkezési szám; amaz magában foglalja — a fentebbiak szerint — a halászsok, pékek és mészárosok számát, emez ellenben az építkezéseknél alkalmazottakét. Geyer tehát a jóllétet egyfelől a fogyasztás mérve, másfelől az építkezési tevékenység nagysága alapján méri. Mi tehát a szükségképi következménye Geyer alapfogolata keresztültvitelének? Hogy a statisztikai adatoknak, — feltéve, miszerint azok megbízhatók, — a két számra nézve a relativ magasságban mindig egybevágónak kell lenni, azaz, ha emelkedik a fogyasztási szám, viszonylag ugyanannyival kell az építkezési számnak is emelkednie. Ha azonban ez néha be nem következik, úgy azt annak kell betudni, a mit Geyer már fentebb hangsúlyozott, hogy t. i. a fogyasztási számmal a vidéki népességnél szokásos hazi sütés és levágás következtében némi pontatlanság idéztetik elő, a mely eset, az építkezési számmal a téli időre eső felvételek következtében ismétlődik. A végeredmény Geyer következő szavaiban található meg: »Ha a két szám összeadatik, akkor, ha az egyik a kettő közül nem pontos, ezen pontatlanság az összegezés által kisebbitetik és az eredmény a valósághoz közelebb hozatik. A fogyasztási és építkezési szám összege képezi ennél fogva a tulajdonképeni jóllétmérőt vagy a valóságos jóllétszámot.«

Geyer a következő táblázatban tünti fel az általános jóllét terjedelmét Németországban államterületek szerint:

Rendszámok	Államterületek	Az 1875. decz. 1. számlálásakor jelenlévő népesség	Szám a					10,000 lakosra esik			
			halászsoknak	pékeknek	húsárusoknak	összesen	az építőiparnál alkalmazottnak	halász, pék, húsárus (fogyasztási szám)	építőiparnál foglalkozók (építési szám)	összesen (jóllétszám)	A baromtartó és mezőgazdaságot üzö háztartások számlátszáma
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
I.	Hesseni nagyhercz.	884.218	79	4.173	3.908	8.155	14.074	92.6	160.0	253	40
II.	Württemberg ..	1,881.505	198	10.443	7.538	18.174	27.365	96.6	145.5	242	60
III.	Bajorország	5,022.390	1,672	22.059	19.214	42.945	72.638	~0.3	144.7	225	49
IV.	Baden	1,507.179	724	5.790	4.021	10.535	22.182	70.0	146.8	217	62
V.	Braunschweig	327.493	15	1.291	1.541	2.847	4.082	86.3	123.7	210	41
VI.	A két Meklenburg	649.458	937	1.775	1.656	4.368	83.069	67.2	136.4	204	17
VII.	Oldenburg	319.314	233	1.032	754	2.019	4.256	63.1	133.0	196	56
VIII.	Szász-Királyság . . .	2,760.585	146	11.661	8.749	20.556	30.824	74.5	116.6	186	18
	Szász-Weimar	292.983	34	932	1.130	2.146	3.231	74.7	113.1	188	48
IX.	Poroszország	25,742.404	15,639	74.903	62.645	153.187	249.587	59.5	97.0	156	29
X.	Elsasz-Lotharingia	1,531.000	386	4.724	2.893	8.003	12.773	52.3	83.4	136	39

Rendszámok (1)	Állam- területek (2)	Az 1875. decz. 1. számláláskor jelenlevő népesség (3)	Szám a					10.000 lélekre esik		A baromtártó és mező- gazdaságot főző háztar- tások számlaszámok (12)	
			halá- szok- nak (4)	pékek- nek (5)	hus- árus- nak (6)	össze- sen (7)	az építő- iparnál alkalmozot- taknak (8)	hőház, pék, hus- árus (fogyasztási szám) (9)	építőiparnál fog- lalatoskodó (építési szám) (10)		összesen (jólétszám) (11)
A kisebb államok :											
I. Anhalt		213.565	57	956	673	2.186	5.571	104.1	265.5	—	21
II. Szász-Meiningen .		194.494	16	684	761	1.461	4.113	77.0	216.5	—	39
III. » Altenburg . . .		145.844	13	541	528	1.082	2.047	77.3	146.2	—	28
IV. » Coburg-Gotha .		182.599	5	586	706	1.297	2.992	72.0	166.2	—	—
V. Schwarzburg- Rudolstadt		76.600	7	208	223	438	970	54.8	121.2	—	44
VI. Schwarzburg- Sondershausen		67.480	5	264	270	539	667	77.0	95.3	—	53
VII. Waldeck		54.743	3	131	136	270	598	54.0	119.0	—	45
VIII. Reuss I.		46.985	—	203	223	426	392	85.2	78.4	—	19
IX. Reuss II		92.375	4	295	306	605	950	67.2	105.8	—	26
X. Schaumburg-Lippe .		33.133	30	69	94	193	417	64.3	139.0	—	33
XI. Lippe (Detmold) . .		112.452	4	281	514	799	1.231	72.6	112.0	—	39

Ha pillantást vetünk a táblázatra, úgy valóban meglepő, hogy a fogyasztási szám az építkezési számmal emelkedik s azzal egyszerűsége alászáll s megfordítva, vagyis mindkét számmal, a statisztikában érvényesülő oly sok zavaró körülmények behatása daczára is, a viszonylagos magasság tekintetében párhuzamos. Az itt adott táblázatban szereplő jólétszámok (11. oszlop) természetesen nem tekintendők matematikai pontosságúak gyanánt, a mi még a legpontosabb és behatóbb statisztikai felvételek esetén sem volna lehetséges, hanem csak arra valók, hogy megközelítőleg tájékozást nyújtsanak a birodalom egyes államainak egymáshoz való jóléti viszonyairól. A kisebb államoknál a fogyasztási számok egyedül irányadók, ezért maradtak el a megfelelő hasámban a jólétszámok.

Egy következő fejezetben Geyer azon befolyásról szól, melyet az ipar az általános jólétre gyakorol, utalva arra, hogy a csekély tőkével, silány munkaszerezettel dolgozó kisiparosokban való túltömött-ség nemcsak magára az illető kézművesre végzetes, hanem káros az egész közgazdaságra, az általános gazdasági életre is. Legegészségesebb és legkívánatosabb azon állapot a kisipar terén, mely mellett az ugyanazon munkaágban és helyen dolgozó iparos az ő árúinak, termelvényeinek kelete részére nagykereskedőt talál és a mely mellett a teljes munkamegosztás a maga előnyeivel alkalmaztatik. A nagyiparnak az általános jólét emelkedésére gyakorolt befolyását hangsúlyozva arra az eredményre jut, hogy a nagyipar a néposztályok gazdasági állapotát emeli, mivel a munkásoknak jobb jövedelmet biztosít, a nélkül, hogy egyidejűleg nagyobbbitaná azoknak számát, viszonyítva a többi népességhez. Mert a nagyipar mérsékelt fejlődés mellett, elvonja a mezőgazdaságban nélkülözhető munkásokat és így emeli az általános jólétet. Ellenkező esetben a hatás is ellenkező. Azaz, ha a nagyipar nem lépésenként, hanem hirtelen terjed ki, úgy az, az általános jólétre igen veszélyes tömegnyomornak lesz

előidézöje. Ennek illusztrálására Geyer a gazdag rajnai tartományt állítja szembe a szegény Oberpfalzzal. A porosz királyságban az elsőnek van legjobb földje, a tőkék jelentékeny mérvben halmazódtak ott össze; ez ellenben a legszegényebb tartomány egész Bajorországban s az oberpfalzi föld a legrosszabb. Mindennek daczára az általános vagy átlagos jólét tekintetében jelentékenyen magasabb helyen áll a szegény bajor, mint a gazdag porosz rajnai tartomány. Ezen, első pillanatra hihetetlennek látszó tény könnyen megérthető, ha tekintetbe vesszük, hogy habár a rajnai tartomány abszolúte véve sokkal gazdagabb, de e mellett a nagyipar által előidézett nagy szegénység is uralkodik ott. Hogy az igen erős gyáripár az általános jólétet alászállítja, azt Geyer munkája folyamán később kimutatja.

A jelen problema tudományos tárgyalásával foglalkozott *Neumann F. J.* tanár: »Unsere Kenntniss von den socialen Zuständen um uns« czimen tartott akadémiai székfoglalójában.¹⁾ A munka tulajdonképen csak tervezet és az irányt iparkodik kijelölni, a mely felé az ilyenmü munkálatoknak tartani kell. Követőt is talált Philippiben, ki azonban csak egyes pontokat vett vizsgálódás alá.

Neumann a nemzeti vagyon becsléséről nyilatkozván,²⁾ azt mondja, hogy: »A nemzeti vagyon valódi megragadásáról, annak ennyi és ennyi millió márká — vagy frankra való redukálása által, — nem lehet szó.« És ezért a vizsgálódásoknak a nemzeti jólét megállapítására kell irányulnia, mely három részben történik: 1. a fogyasztás; 2. a jövedelem- és vagyonadó-liszták szerinti becslések; 3. symptomatikus jelenségek.

A feladatával igen behatóan foglalkozó dr. *Philippi E.*: »Die Schwankungen des Volkswohlstandes im Deutschen Reiche« címü munkája³⁾ előkelő helyet biztosít magának a problemánkkal foglalkozó irodalomban. A túlnépesedési problémára vonatkozólag felvetett kérdéssel jelzi munkájának célját, mely abból áll, hogy feleletet adjon arra, vajjon a népesség szaporodásával »a nemzeti vagyonosság, azaz az állampolgároknak szükségletük kielégítésére rendelkezésre álló javak foglalata hasonló arányban nőtt-e?« Erre iparkodik azután felelni azon dolgozataiban, melyeket a »Preussische Jahrbücher« címü folyóiratban több ízben bocsátott közre.

Az első kérdés, mely felmerül az, vajjon a népszám gyors növekedésével mily szükséglet-növekedés (tárgyi értelemben) jár együtt? A számítások szerint, melyek erre vonatkozólag tétettek, egy németnek átlagos szükséglete 240 márkát tesz ki, a miből 144 márká élelmezésre fordítatik. E szerint a népszaporodásnak megfelelőleg, mely 1871—80-ig a Németbirodalomban 4,175.000 lélekre ment, a nemzeti vagyonnak mintegy tizedrészszel kellett volna gyarapodnia. A legnélkülözhetlenebb élelmi szerekre vonatkozólag felmerülő szükséglet-gyarapodásnak is ily körülmények mellett igen jelentékenynek kell lenni. Ezt eléggé bizonyítják a Philippi által felhozott. következő adatok: Németországban, az évenkénti népszaporodásnak megfelelő 490.000 ember fogyaszt évenként 90 millió

¹⁾ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgegeben von Hildebrand und Conrad. Jena 1872. XVIII.

²⁾ Schönberg: Handbuch der politischen Oeconomie. I.

³⁾ Preussische Jahrbücher. Berlin. 1833. 1834. 1885.

kg. gabonát, 13 millió kg. húst, 176 millió liter tejet, 30 millió tojást, stb. A lakosság fokozódó szükségleteinek fedezhetőse céljából jelentékeny beviteli többlet éretik el, a miről Philippi szintén kimutatást ad. Évenként átlag 251—328 millió márkát fizet Németország a külföldnek gabonáért és húsért.

Azon adatokat, melyek a kérdés megoldására szükségképp megkívántatnak, első sorban az adóstatisztika nyújtá Philippinek. Még pedig főleg a porosz osztály- és osztályozott jövedelmi adó s a szársországi jövedelmi adó. És ennek alapján Philippi a nemzet jövedelmi viszonyait veszi vizsgálódás alá, azonban a nemzeti jóllét megítélésére az adóbecslések nem nyújtanak elég biztos alapot, a mi a dolog természetéből folyik. Ezért indirekt uton iparkodik megragadni a kérdést.

Az alsóbb osztályok jóllétéről a takarékpénztári statisztika útján keres felvilágosítást Philippi, míg a középosztály gazdasági állapotának megítélésére az életbiztosítás statisztikáját használja. A problémánkra vonatkozó s azzal összefüggő egyéb tényekre pedig felvilágosítást nyújt a lakás-, munkabér-, fogyasztási-, közlekedési- és ipari statisztika. Ezekből megállapítható lévén a népesség gazdasági állapotában lévő ingadozások, a mint azok az adóbecslések és a jólétnek szolgáló bizonyos intézmények fokozódott vagy csökkent igénybe vétele által kifejezésre jutnak, hátra van még azon hatásoknak és befolyásoknak megfigyelése, melyeket a gazdasági állapot a csődök gyakoriságára, a jogsérelmek nemére és számára, a közjótékonyosság igénybe vételére és a kivándorlás mérvére gyakorolnak.

Ezen általános tételeket előrebocsátva és az ezekre vonatkozó nyers adathalmazt mellőzve, lássuk miként fog Philippi a kérdés megoldásához. Philippi kutatás tárgyául a népjóllét emelkedő vagy hanyatló mozgalmáival részint feltételek, részint következmények gyanánt összefüggő jelenségeket tette. Míután a nemzeti jóllét vizsgálásánál számba veendő jelenségek igen sokfélék, különbözők és összetettek, helyesen mondja Philippi, hogy: »Óvakodni kell minden lépésnél elhamarkodott megoldásoktól és következtetésektől.« »Módszerünk előnye azonban, hogy mi a használt mérszereket változó ellenőrzés alá vetjük és a talált számsorok párhuzamosságából vagy széthajlásából a valószínűség-számítás szabályai szerint, visszakövetkeztethetünk symptomatikus értékükre vagy értéktelenségükre.« A cél pedig, mely itt előtérbe lép, abban áll, hogy alkalmas időközökben ismételt átpillantás nyújtassék a legfontosabb, a nemzeti jóllét változásaival összefüggő, statisztikailag megragadható jelenségek felett. Ezen jelenségeket Philippi, a gazdasági viszonyok fejlődésére való jelentőségük szerint, constitutív és symptomatikusokra osztja, ki akarván fejezni, hogy az említett szempontból bizonyos jelenségek túlnyomóan feltételező, mások ellenben túlnyomóan feltételezett gyanánt fogandók fel. Itt tehát a közös megfigyelésekre alkalmas statisztikai alapokra fektetett analog tényezők és symptomák kombinációjának elvét látjuk érvényesülni. Ebben rejlik Philippi munkájának hordereje.

Azon tény, hogy Németország kereskedelmi mérlege passiv, vagyis a bevétel túlhaladja a kivitelt, annak jele, hogy a lefolyt évtizedben (1872—81) a fokozódó szükséglettel nem járt együtt a keresetnek, szerzésnek megfelelő, általános fokozódása. A passiv kereskedelmi mérleg tehát a kereset és szükséglet közti szabálytalan

viszony symptómája. Az adóstatisztika, miután a pénz vásárlási erejét tekintetbe nem veszi és nincs mód arra, hogy a becslés gyarapodó szabatosságának mérsabálya megállapíttassék, szintén csak legfeljebb viszonylagos eredményeket mutathat fel. Így pl. ha a számitások szerint 1872-ben a lakosságra fejenként 293 M. jövedelem esett, míg 1876-ban 316 M., nem lehet figyelmen kívül hagyni, mikor volt a pénznek nagyobb vásárlási ereje és tekintetbe veendő, hogy az adóbecslések is fokozódtak lettek a pontosság növekedése következtében. A jövedelmi viszonyoknak bővebb s különösen Soetbeer nagybecsű munkáján alapuló vizsgálódása után Philippi arra az eredményre jut, hogy: »A népjöllét adóbecslésekre alapított megítélésének bizonytalansága kívánatossá teszi, hogy a megerősítés vagy megczáfulás más tereken kerestessék.« Ha a bevételek helyett a kiadásokat akarjuk tekintetbe venni, azt tapasztaljuk, hogy ezek, sajnos, igen nehezen határozhatók meg. Egy kivétel van, s ez igen jó szolgálatot tesz. T. i. azok, melyeknek viszonya szabályszerű könyvelésből állapítható meg: a takarékpénztári fizetések. A takarékpénztárügy rendkívül fellendült. Poroszországban pro mille 107 egyének volt takarékpénztári könyvecskéje 1880-ban, szemben az 1875. évvel, mikor csak 86 birt azzal. A betét a lakosságnál fejenként 57⁹⁷ márkát tett. (Ausztia 67 M., Anglia 44 M., Franciaország 27 M.). 1870-ben egy könyvecske átlagos összege 356 márka, 1880-ban 543. A mi a betétek utáni visszafizetéseket illeti, 1870-ben kitett 28⁹⁰/o-ot, 1880-ban 24¹⁰/o-ot. Tehát a takarékpénztári könyvecskék száma, ezeknek összsommája, ezeknek viszonya a lakosság és betevők fejszámához, de főleg az évi betéteknek (szám és összeg) viszonya a visszafizetés megfelelő számaihoz igen nagy symptomatikus jelentőséggel bírnak. »A takarékpénztári statisztika rendkívül érzékeny barometer,« — mondja Philippi. A következőkben vizsgálódás tárgyává teszi Philippi az életbiztosítás-ügyet. »Itt is azt találjuk, hogy a helyzet kedvezőtlenége folytán a tovább fejlődés nem lett ugyan megakadályozva, de lényegesen késleltetett.« Az öszsbiztosítási somma az életbiztosító intézeteknél Németországban 1869. óta több mint kétszeres. A biztosítási tőkeösszeg 1852—62-ig 206 százalékkal, 1862—1872-ig 203, ellenben 1871—81-ig csak 95⁰/o-kal nőtt. Még nagyobb a fejlődés visszamaradottsága, ha tekintetbe vesszük, hogy ama két első évtizedre háború évek esnek, melyek jelentékenyen befolyanak a biztosítási ügyletre, míg 1871—81-ig semmi háború nem volt.

A fejlődés általában több oldalról világíttatik meg az intézetek, biztosított egyének, biztosítási összegek számára vonatkozó adatok segítségével. A gazdasági állapot, illetve annak előhaladása vagy hanyatlására Philippi a vasutak igénybe vételéből is következtetést von. A vasutak használása abszolúte véve személy- és tonnakilométerekben kifejezve folytonosan emelkedett; de a személyforgalom sem a vasuthálózat kiterjedésével, sem a lakosság szaporodásával nem tartott lépést; az árúszállítás is viszonyítva az üzem hosszához, apadt. A vasutak üzemhossza és használása közötti kedvezőtlen viszony következtében természetesen megcsökkent a nyereség. A befektetett alaptőke 1871-ben 6²⁴/o-ot hozott, míg 1880/81-ben csak 4⁴⁰/o-ot. Helyesen hangsúlyozza Philippi, hogy ezt nem szabad csak is a forgalom viszonylagos csökkenésének betudni, hanem ez természetes, ha tekintetbe vesszük azt, miszerint a hálózat gyarapodó

sűrűsödésével mindinkább több vasut építtetik, a mi mellett már eleve ki van zárva az alaptőke nagyobb kamatosodása és belterjesebb használása.

Philippi elismeri, hogy a bevezetőleg felvetett kérdésre a kívánatos pontossággal nem felelhet. Hogy 1871. óta a német népesség-nél az átlagos jövedelem fejenként nőtt-e s ha igen, vajjon jobban-e, mint a mennyit a pénz vásárlási erejének csökkenése kitesz, erre Philippi sem igenlőleg sem tagadólag nem mer válaszolni. Ezért a vizsgált jelenségeket egybeveti s így kíséri meg az eredmény feltüntetését. Így a gazdasági állapot javulását, a népjóllét fokozódását bizonyítják a statisztikai adatok igazolta ama tények és jelenségek, hogy Poroszországban a jövedelemadókötelesek száma (3.000 márkán felüli jövedelemmel) sokkal gyorsabban emelkedett, mint a népszám. Ez áll Hamburgra is (600 márkán felüli jövedelemmel). Bizonyítják ovábbá az életbiztosító társaságoknál a biztosítási összegeknek évenként való gyarapodása, a vasutaknál szakadatlanul gyarapodó személy- és áruforgalom. Ellene szólnak az adóstatisztika szerint, Porosz- és Szászországban a vagyontalan osztály gyors szaporodása és az átlagjövedelem sülyedése, (Poroszországra nézve 1876—81; Szászországra nézve 1875—78); a takarékpénztárak és életbiztosító-intézetek használatánál 1874—1878 beállt abnormis stagnálás; a vasutak igénybe vétele nem nőtt a népszámmal és vasuthosszal arányosan. A csődstatisztika, a csavargás- és szegényügyre vonatkozó adatok kölcsönöznek még az egész képnek egyes sötétebb vonásokat. Ezek ellenében ismét latba veti Philippi, hogy a büntettség és kivándorlás gyarapodása nem képezhet bizonyítékot a gazdasági állapot javulása ellen. »Összefoglalva mondhatni: Az 1873. évben beállott gazdasági depressio a megfigyelt tereknek csaknem egyikén sem tagadta meg magát: itt előbb, ott később, itt molyebben ott felületesebben nyomulva be, nyomai csaknem mindenütt kimutathatók. Talán nem rosszabbodott nagyban s egészben véve a lakosság gazdasági helyzete, de már az, hogy nem javult, mint az előző évtizedekben, rendellenesnek, a művelődési haladás megzavarásának és akadályozásának tekinthető.«

Nem lenne kimerítve a népjóllét symptomológiájával foglalkozó tipikus munkálatok sora, ha nem terjesztenők ki figyelmünket azon nevezetes törekvésre, melylyel *Neumann-Spallart* tanár iparkodott a kérdést a megoldáshoz lehetőleg közelebb vinni: »Uebersichten der Weltwirthschaft« czimű klasszikus munkájában,¹⁾ melynek általános részében, a világgazdaság jelenlegi állapotának feltüntetése céljából a népjóllét megméréseivel foglalkozik. Ezen, a népjóllét symptomatikus mérésével foglalkozó munkálat azért oly nagybecsű, mert részletesen ismerteti azon módszert, illetőleg adatokat, melyek a népjóllét felismeréséhez vezetnek.

Mielőtt *Neumann-Spallart* a gazdasági állapot symptomatikus mérésével foglalkoznék, feltünteti a nemzetvagyon becslésével foglalkozó klasszikus munkálatok számszerű eredményét, a módszerek rövid ismertetése után, mert habár a feltüntetett számok ahszolute véve nem nagybecsűek, de egymáshoz való viszonyukból relative értékes következtetésekre nyujtanak módot. A nemzetvagyon gyors

¹⁾ Dr. F. X. von Neumann-Spallart: Uebersichten der Weltwirthschaft, 1833—84. Stuttgart 1887.

növekedését mutatják a számok, melynek okát Neumann-Spallart négy jelenségre vezeti vissza, u. m.: a tőke sokkal gyorsabb reproductiójára képesítő gépmunka behozatalára; az alaki és helyi változás céljaira szolgáló gőzerő alkalmazására; a tőke jobb felhasználhatóságát maga után vonó hitelgazdaság kifejlődésére; végre a miveltebb munkásosztály gyarapodására, mert ez által az átlagember szolgáltatása nő.

Ez után következik az egyes országokra vonatkozólag a gazdasági állapot symptomatikus mérése. Neumann-Spallart megkísérli egy ország gazdasági helyzetét, egy bizonyos időben, egészen statisztikailag kimutatni. »A gazdasági állapot azon egyes ténsorozatokat összege, melyekben az anyagi életfolyamat nagyobb vagy kisebb ereje egy adott népnél nyilvánul.« Neumann-Spallart első teendőjét, a gazdasági állapot kimutathatása céljából annak legfontosabb, tömegmegfigyelésre alkalmas külső ismérveinek kiválasztása képezte. A második teendő, hogy megfigyelés útján állapittassanak meg azon tényekből álló csoportoknak típusai, melyek, mint a gazdasági állapot megítélésére szolgálni hivatott symptomák, középérték gyanánt jelentkeznek. A gazdasági állapot megítélésére alkalmas symptomákat, számbelileg, elég precisen fejezi ki az összes, egyes értékeknek, a középértéktől való eltérése felfelé vagy lefelé. Neumann-Spallart harmadik s utolsó teendője az egyes, főkélig megállapított jelenségek helyes egybevetésében, kombinációjában, pótlásában vagy kizárásában áll, hogy ezen jelenségek összességéből megállapítható legyen a gazdasági állapot helyes képe. Neumann-Spallart a symptomatikus jelenségeket három csoportba osztja: elsődleges jelenségek, a gazdasági állapot olyan statisztikailag kimutatható jelenségei, melyek gazdasági és társadalmi oki jelenségek gyanánt jelentkeznek; másodlagos jelenségek, melyek előző jelenségek következményei; végre visszaható jelenségek, melyek a gazdálkodásból eredő társadalmi jelenségeket visszahatólag érik.

Ezen általános megjegyzések után Neumann-Spallart az így csoportosított jelenségeket egyenként veszi vizsgálat alá. Az elsődleges jelenségeket ismét négyfelé osztja s a termelés, fogyasztás változásait, a forgalom élénkségét s a kereskedelem terjedelmét, mint a gazdasági állapot jelenségeit vizsgálja. »Egy bizonyos időköz gazdasági állapotának leglényegesebb ismerve és legfontosabb alapja a produktív tevékenység terjedelmében rejlik.« A produktív tevékenység terjedelmének megfigyelésénél azonban ügyelni kell az illető termelési ág mibenlétére, nagy különbség lévén, hogy a termelésnek statisztikailag kimutatható terjedelme olyan javakra vonatkozik-e, melyeknek előállítás az ember akaraturalmán kívül esik (pl. őstermelés ott, hol a földművelési terület már kiterjeszthetetlen), vagy pedig olyan javakra, melyeknek termelése az ember szándéka szerint gyorsan kibővíthető vagy megszorítható (pl. nagyipar), mert az őstermelés némely ágainál a fellendülés vagy alászállás tulajdonképeni symptomájáról emelkedő vagy fogyó termelésnél csak annyiban lehet szó, a mennyiben az évenkénti nagyobb vagy kisebb termelések a bevetett földek nagyságán és nem a vetés sikerén alapulnak, más szóval, a mennyiben spekulatív és nem természetes okokra vezethető vissza a termés mibenléte; az ipar- és bányászati termelésnél azonban feltétlenül lehet következtetni kedvező vagy kedvezőtlen gazdasági helyzetre annak kiterjesztéséből, illetve kor-

látozásából. Ezen éles megfigyelés és a gazdasági viszonyok természetének illetően szem előtt tartása után Neumann-Spallart vizsgálódás alá veszi az 1870—84. terjedő periodust. A szén-, szövő- és vasipar szolgáltatása adatokból Neumann-Spallart 1870—73. a nagyipar fellendülésére következtet, a mi az ezen időbeni kedvező gazdasági állapot jele. A termelés az átlagot túlhaladja; a szövészetre szolgáló nyers anyagok fogyasztása emelkedik; a vasiparra vonatkozólag felsorolt adatok is hasonlókat mutatnak, szóval a termelés kibővítéséből a növekedő jóllét symptomáját mindenütt kimutatja. Az 1873. válság óta ellenkező természetű jelenségek tapasztalhatók, a mennyiben csökken a termelés, tehát az erre szükséges nyers anyagok fogyasztása is. Majd a jelenségek az általános javulásnak mutatják ismét hű tükrét. Az elsődleges symptomatikus jelenségek másik csoportját a fogyasztás változásai képezik. Neumann-Spallart itt is utal azon éles különbségre, mely a gazdasági állapot megítélhetése céljából teendő a fogyasztásnál, a mennyiben a szükséges életszükségletek kielégítésére szolgáló javak fogyasztásának csökkenése vagy növekvése távolról sem oly érzékeny ismérve a változó gazdasági állapotnak, mint a nélkülözhető javak fogyasztásánál észlelhető ingadozás, azon természetes körülménynél fogva, hogy a nép a jövedelem csökkenésénél először a felesleges élvezeteket vonja meg magától s növekedő jövedelemnél s jóllétnél ismét hozzájuk fordulhat, míg a szükséges fogyasztási szerek konzumálása körül a gazdasági állapotnak csak nagymérvben való változásánál észlelhető eltérés. Neumann-Spallart az 1870—84-ig terjedő időköz gazdasági helyzetének fokmérésénél felhasználja a fogyasztásnak most ismertettük mindkét rendjét. »A megfigyelési eszközök bizonyára nem oly tökéletesek, mint az kívánatos volna, de a közvetett adók hozadékából, a termelésből kapcsolatban a kereskedelmi statisztika számaival, vagy bizonyos vámárúk készleteiről szóló feljegyzésekkel, a mozgalom körvonalai hovatovább kimutathatók.« A legérzékenyebb symptomák: a kávé-, tea-, cukor-, dohány-, szeszfogyasztás, stb. Az erre vonatkozó adatok segítségével Neumann-Spallart arra az érdekes eredményre jut, hogy a kedvező gazdasági helyzet (1870—73.) a viszonylagos fogyasztás gyarapodását hatalmasan siettette, de a később beállott depressio nem érinté olyannyira a néptömeg jóllétét, mint azt rendszeren hitték, mert a fogyasztás az államok nagy részében tényleg nem csökkent. Sorra veszi az élvezeti cikkek közül a kávé, teát, dohányt, amazoknál vizsgálja, mennyi a bevétel növekedése és csökkenése az egyes években, számokban mutatja ki az okozati összefüggést a gazdasági helyzet s a viszonylagos élvezeti-cikk-fogyasztás között az egyes országok szerint, folytonos tekintettel a cukor- és borbogyasztásra. Érdekes a Franciaországra vonatkozólag kimutatott közvetett adószolgáltatás feltüntetése, mely élenken illusztrálja a gazdasági helyzet alakulását 1871—85-ig. Az 1874—79 terjedő szomorú időszakban az adatok a tömegcikkek (vas-, acél-, szövészeti árúk) fogyasztásának csökkenését mutatják, a minek szükségképi következménye az ipar pangása volt; 1879 után az európai államok ismét növekedő mérvben vették az élvezeti- és fogyasztási cikkeket, a nagyipar több nyersanyagot fogyasztott. A forgalom élenksége symptomatikus jelenség gyanánt annyiban tekinthető, a mennyiben: »a termelés és fogyasztás közötti kiegyenlítődés a világgazdaság jelen nagyszerű munkamegosztáson nyugvó szervezetében csak is

közlekedési eszközök által teljesíthető.« Tehát a forgalmi mozgalom kisebb-nagyobb élénkségéből symptomatikus következtetés vonható a gazdasági helyzetre. Neumann-Spallart azért sorolja az elsődleges jelenségek közé ezen különben másodlagos jelenséget, mert a produktió és konsumtio maradandó nagysága mellett is a különböző közlekedési intézményekben gyorsabb vagy lassúbb menet állhat be, a mi biztos jele a gazdasági állapotok kezdődő változásának. A Neumann-Spallart vizsgálta időszakban nagyban s egészben véve a forgalom hatályossága tényleg összeesik a termelésével, vagyis a forgalmi fejlődés maximuma és minimuma egybevág a termelésével. A vasutak 1870–73-ig vagy 74-ig úgy a személy, mint az áru-szállítás tekintetében jelentékeny bevételt mutatnak, 1874–78-ig hátramenetel észlelhető, majd ismét javulás mutatkozik. Valamint az előbbi jelenségeknél, úgy itt is szemügyre vétetnek az egyes államokban történt alakulatok. A mi a hajózást illeti, Neumann-Spallart a hajóépítés élénkségéből, a kereskedelmi tengerészet hordképességének gyarapodásából a nagy kikötőkbe érkező s onnan távozó hajók száma s hordereijéből bizonyítja az eddig felmutatott symptomáknak teljesen megfelelőleg a gazdasági állapot alakulását. Ezen jelenségek segítségével a nagyobb világkereskedelmi államok gazdasági helyzetére szintén lehet következtetni. A gazdasági forgalmi eszközök lényeges csoportja a pénzügy-, a hitelszervezet-, a bankok tevékenysége-, a clearing-house intézményével függvén össze, az e téren előforduló jelenségek is symptomák gyanánt tekinthetők. Így a pénzhelyettesítők tömege gyarapodik, illetve fogy a gazdasági helyzet s állapotok javulásával, illetve visszamenetelével, az adatok szerint, mert 1869–73-ig 1.679 millió márkával gyarapodott a pénzhelyettesítők tömege, míg ezen időtől egész 1879-ig 2.350 millió márkával fogyott s ezzel kapcsolatban a bankokban heverő arany- és ezüst-tömbök 1.100–1.200 millió márka értékben halmozódtak össze. Az elsődleges jelenségek utolsó csoportja a kereskedelem terjedelmére vonatkozik; az erről szóló adatokat a kereskedelmi statisztika nyújtja, melynek különféle okokból származó hiánya s tökéletlensége eléggé ismeretes. Mind-ezen hiányok daczára, a kereskedelem terjedelmének symptomatikus jelleme, Neumann-Spallart kimutatásai szerint, tagadhatatlan.

Következik a másodlagos jelenségek vizsgálata, a mely eljárással Neumann-Spallart azon tényeket veszi szemügyre, melyek gazdasági erők előállítására és elenyészésére engednek következtetni, mint: a jószágárak, a munkabérek, a leszámítolási tételek, alapítások és kibocsátások, rentabilitás és folyamérték, végül a bukások. A mi a másodlagos jelenségek elsejét, a jószágárakat s munkabéreket illeti, az 1870–73-ig terjedő kedvező gazdasági korszakban úgy a jószágárak, mint a munkabérek általánosan emelkedtek, mert a gazdasági erők kínálata nem tartott lépést a kereslettel. A londoni, hamburgi, new-yorki árulíszták szerint 1873. és 74-ben a textil-nyersanyagok s gyártmányok, a vas, horgany, réz s legtöbb árucikk és gyarmat-árúra nézve az árallás legnagyobb volt, majd az árhanyatlások bekövetkezése után az ipartelepek minden ágban kénytelenek voltak beszüntetni az üzemet. Angliában és Amerikában a hanyatló árak folytán hatalmas gyapotcukrok törtek össze. E kérdéssel Neumann-Spallart igen behatóan foglalkozik, de nekünk erre bővebben kiterjeszkedni nem lehet feladatunk. A lefolyt évtizedben a munkabérek is ingadozást mutatnak. A munkabérek symptomatikus természetűek,

részint mert a gazdasági állapot okozati jelenségei gyanánt jelentkeznek, részint mert közvetlenül határozzák meg a népesség legszámosabb rétegének jóléti fokát. Az 1870—73. korszakot a munkabéremelkedés jellemzi, míg az 1874—77. jelentékeny bércsökkenés a depressió korát; 1879-től kezdve ismét emelkedik a munkabér, jelezvén az újjáébredést, a minek Neumann-Spallart azért tulajdonít nagyobb társadalmi jelentőséget, mivel a munkabérek jelenleg viszonylag kedvezőbben állnak, mint a válság előtt, főleg a legtöbb jószágoknak egyidejű olcsóbbodása következtében. A leszámítolási tételek azért képeznek symptomát, mert a tőkehasználmány ára vonatkozásban áll a javak és munkaerők árával, a minek következtében az élénk kereskedelmi tevékenység és vállalkozási kedv időszakainak a kikölcsonözhető pénztőkék utáni nagyobb kereslet a jellemvonása. »E tekintetben is, a mint az alig szorul magyarázatra, a kimutatandó nagyságoknak nem abszolút magasságában, hanem csak viszonylagos ingadozásában pillantható meg a változó állapotok symptomája.« Az ismérvet pedig nem a leszámítolási tétel magassági foka, hanem egy bizonyos időköz átlagos állásától való eltérése és azon körülmény képezi, hogy vajjon e leszámítolási tételek állandók-e? — a mi pontosan megállapítható. Igy Neumann-Spallart kimutatja, hogy 1870—73-ban a labil diskonto-tételeknek állandó oscillációja a kölcsöntőkék iránti növekedő szükséglet, a pénztőkék hatályos alkalmazásának jele. Az Angol bank 1870 előtt 2—3-szor, legfeljebb 7-szer változtatta meg a bankkamatlábát, míg 1870—71-ben 10-szer, 1872-ben 14-szer, s 1873-ban 24-szer. Ez áll a német és francia bankra is. 1878-ban a bankkamatláb változtatásának gyakorisága alászáll. »A gazdasági állapotok változtával . . . emelkedik s alászáll a jövőbe vetett bizalommal összefüggő hajlam új vállalatoknak életbe léptetésére vagy a rendelkezésre álló tőkéknek gyümölcsözőleg elhelyezésére.« Ezért az alapítások és emissziók statisztikai kimutatása, ha kritikailag megvilágíttatnak, a gazdasági helyzet symptomája gyanánt jelentkezik, de sajnos, hogy ezen jelenség megbízható kimutatása nem állott Neumann-Spallart rendelkezésére, jóllehet, hogy abszolút akadály nem forog fenn, nyilvános, a tőzsdén s értékpiacon közzétett tényekről lévén szó. Az erre vonatkozó statisztikai adatokat Neumann-Spallart több táblázatban teszi közzé és magyarázza, összehasonlítván a különböző országokban, az idevágó tényleges viszonyokat. A jövedelmezőségből és folyamértékből szintén látható a gazdasági állapot változása, a mennyiben a részvénytársaságok, bankok, ipar- és kereskedelmi társaságok, vasutak s egyéb közlekedési eszközök osztlékainak rohamos növekedése majd csökkenése és ezzel kapcsolatban ama értékpapírok folyamértéke a jó vagy rossz év befolyását élesen viselik magukon, a mit Neumann-Spallart az egyes országokra nézve számokban feltüntetett adatok segítségével be is bizonyít. A gazdasági helyzet egy további symptomáját a csődök és bukások statisztikája szolgáltatja, de ennek használatát nem megy könnyen, mivel egyfelől az adatanyag nem gyűjtetik és tétetik mindenképp közbe hivatalosan s így legtöbbször magánmunkálatokra kell támaszkodni, másfelől folytonosan kell ügyelni a mellékkörülményekre. Igy a csődök száma — caeteris paribus — csökkenni fog, ha szigorúbb törvény lép hatályba, a mely csökkenés nem a gazdasági helyzet javulására mutat, hanem szükségképp következménye a csőd elleni szigorúbb intézkedéseknek.

Ezért jegyzi meg Neumann-Spallart, hogy a csődök számának az 1884-ik évben beállott hirtelen csökkenése Angliában az 1883-ik év augusztus 25-ikén kibocsátott új Bankruptcy Act következménye.

A jelenségek harmadik főcsoportját a visszaható, reflektorikus symptomák képezik, melyeket Neumann-Spallart ismét négy osztályba oszt, u. m. munkáselbocsátások és tömeges munkabeszüntetések: be- és kivándorlás; a születések és házasságok száma s egyéb social-ethikai jelenségek. »A gazdasági helyzet és a társadalmi állapot közötti benső összefüggés nem szorul kimerítő bizonyításra; ezen két életnyilvánulat közötti közvetítő tagok oly számosak, hogy azonnal hozzáfoghatunk azon jelenségek sorának statisztikai kimutatásához, melyek mint »reflektorikus« szímtomák oly értelemben érvényesülnek, hogy azokban egy ország vagy idő kisebb-nagyobb gazdasági virágzása megpillantható.« A mi a munkás-elbocsátásokat és strikeokat illeti, az 1870—73-ig terjedő kedvező időszakban, a művelt államokban alig hallani munkátlanságról, igen könnyen nyújtatván a szerzési alkalmak; már 1874-ben kezdődik a gyárakban a munkaidő redukálása és a munkások elbocsátása, 1876—77-ben eléri a legmagasabb pontot, 1879-től kezdve a súlyos viszonyok enyhülnek. Ha a strikeok a vállalkozók javára ütnek ki, úgy kedvezőtlen konjunkturára, ha pedig a munkásokéra, úgy növekvő keresletre lehet következtetni; tehát a tömeges munkabeszüntetéseknek úgy száma, mint lefolyása jellemző symptomája, a mely főleg Angliában, Észak-Amerikában, Franciaországban s Belgiumban észlelhető jól. Az adatokból Neumann-Spallart érdekes következtetéseket von le. Így az 1872-iki s 1873-iki években a strikeok száma erősen felszökött, mert a munka utáni hatályos kereslet a munkásokat túlkövetelésre vezette, majd a stagnáció után 1879-ben a munkabeszüntetések ellenkező okból állottak elő, mert a munkaadók viszonylagos kedvező helyzetüket kizsákmányolni akarták. — A ki- és bevándorlások mérve a munkabérek nagyságával, a munkások iránti kereslettel és elbocsátásokkal; a helyi munkaszerzés nehézségével vagy könnyűségével van kapcsolatban s rendkívüli mozgalmasságot s a viszonyokhoz való alkalmazhatóságot mutat a személyszállítás olcsósága és gyorsasága következtében. »Ennek következtében a vándorlások a mindenhai gazdasági állapotok reflektorikus hatásai gyanánt tekinthetők.« A bizonyító adatok felsorolása után Neumann-Spallart így folytatja: »A legújabb tapasztalatok szerint általában mondható, hogy a gazdasági virágzás idejében főleg a vándorlások élénksége és az Európából való emberkifolyás, ellenben a hanyatlás idejében ezen jelenségek hanyatlása tekintendő jellemzőnek.« — A népmozgalom és a gazdasági helyzet szoros kapcsolatban lévén egymással, a születések, esketések s halálozások számának ingadozása és a középértéktől való eltérése, a gazdasági helyzetnek használható symptomája. — 1870—73-ban mindenütt, a hol helyi okok ellensúlyozólag nem hatnak, a házasságok száma, a gazdasági fellendüléssel együtt, igen emelkedett, míg 1873, illetve 1874-től kezdve azzal együtt alászállt. A népmozgalom egyéb elemeiből, melyekben az ember akarata már nem érvényesül annyira, szintén megismerhető — bár nem oly nagy mérvben — a gazdasági viszonyok hatalma. A viszonylagos halandóság nem a gazdaságilag legkedvezőtlenebb években éri el a maximumot, hanem a melyekben a magas születési számok gyermek-halandóságukkal mérvadóak. —

Egyéb társadalmi, erkölcsi jelenségek közül az öngyilkosság az, a mely világot vet a gazdasági viszonyokra, mert az általános jóllét foka s főleg minden hirtelen és váratlan vagyonbomlás hat az öngyilkosságok számára, a mit az 1873-iki válság utáni öngyilkosságok számának hirtelen gyarapodása is bizonyít. A társadalmi élet terén erkölcsi szempontból nyomot hagynak a gazdaságilag jó és rossz évek a morálstatisztika bizonyossága szerint. Az elszegényedéssel kapcsolatos koldusügy s a kriminalitás terjedelme vagy fogyása azok a tények, melyek még megállapítandók volnának. A koldusügyre, mely különben is nemcsak a gazdasági betegség következménye, hiányzanak az adatok. A kriminalitás szempontjából érdekes, hogy a növekedő szükségben a támadások inkább a tulajdon ellen irányulnak s a személy elleniek csökkennek s fordítva. E helyen azonban Neumann-Spallart a részletekbe nem bocsátkozik.

Neumann-Spallart rövid összefoglalással zárja be nagybecsű tanulmányát.

Fellner Frigyes.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 38. füzet, 1893. február.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. márczius: A gazdasági vállalatok és szervezetök, Földes Bélától; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évfolyam. 2. füzet.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évfolyam, 2. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Staatswissenschaftliche Zeitschrift und Materialsammlung. Herausgegeben von G. Hirth und M. Seydel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 1—4.: Die grossen Einkommen in Deutschland und ihre Zunahme in den letzten Jahrzehnten von C. Heiss. Der österreichische Gesetzentwurf, betr. die direkten Personalsteuern, von Landrath Strutz. Die derzeitige Stellung der einzelnen deutschen Staaten gegenüber der Beamten-Wittwen und Waisen-Versorgung, von F. W. R. Zimmermann. Die Zölle und Steuern, sowie die vertragsmässigen auswärtigen Handelsbeziehungen des deutschen Reichs, von O. v. Aufsess; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 8. Nr. 6—9: Die deutschen Gesetzentwürfe über Abzahlungsgeschäft und Wucher, (I. és II.) von R. van der Borgh; Die Enquête über die socialpolitische Regierungsvorlage v. E. Loew. Der Aussenhandel von Fiume in 1892. Der Weinexport Italiens. Die Verhältnisse der Landarbeiter in Deutschland. Der bosnische Pflaumenhandel 1892. Zur Lage der russischen Zuckerindustrie. Das ungarische Wollgeschäft im Jahre 1892; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich XVII. Jahrg. Hgg. von G. Schmoller. 1. Heft. Über das Verhältniss der Arbeitgeber zu ihren Arbeitnehmern, von R. Roesicke. Die preussische Seidenindustrie des 18. Jahrhunderts, von O. Hintze. Italiens Finanz- und Volkswirtschaft. Der Kellnerberuf und seine mögliche Reform, von K. Oldenberg. Die genossenschaftliche Bewegung in Italien, von L. Sbroja-vacca. Die Lage der Arbeiter nach französischen Gesandtschaftsberichten, von G. Jollos. Die Verwaltung des Mass- und Gewichtswesens im Mittelalter, von G. Schmoller; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. Statistischen Central-Comission. XIX. Jahrgang. I. Heft: Die Ergebnisse der Erbschaftssteuer in Österreich in den Jahren 1889—1891 und ihre Bedeutung für die Schätzung des Nationalvermögens, von C. Th. von Inama-Sternegg. Erntergebniss der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1892. Nach amtlichen Quellen im k. k. Ackerbau-Ministerium zusammengestellt von A. Freiherr v. Hohenbruck; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgegeben von K. Braun. XXX. Jahrgang. I. Band, 1. Hälfte: Über Ertragsteuern, von Dr. J. Jastrow. Der Entwurf eines neuen Gesetzes, betreffend den Markenschutz, von G. Lewinstein; etc. 2. Hälfte: Industrielle und statistische Verhältnisse des Staates Hidalgo der Republik Mexiko von E. Ordonnez. Die Novelle zum Wuchergesetz, von G. Lewinstein; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. XLIX. Jahrgang, 1. Heft: Production und Erwerb, von A. Voigt. Zur Arbeiterfrage auf dem Lande, von A. Pflug. Über das Wesen und die Grundlagen der Eisenbahngütertarife sowie deren Aufgabe und Stellung in der Staatswirthschaft, von Freiherr v. Weichs. Zur wissenschaftlichen Orientierung über die neueste Handelspolitik. Mit besonderer Rücksicht auf die Pflichten des Grundeigenthums in den Schutz Zollfragen. Dritter (letzter) Artikel, von A. Schäffle; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft. Socialpolitik und Verwaltung. Herausgegeben von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. II. Band. 1. Heft: Zur Genesis der realistischen Wissenschaft, historisch-kritische Skizze I., von V. John. Die Reform der directen Steuern in Österreich, von R. Auspitz. Zur Kritik des österreichischen Heimatsrechtes, von H. Rauchberg. Die Arbeiterversicherung in Italien, von U. Rabeno; etc.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. LII. année. Janvier 1893: 1892, par G. de Molinari. Le marché financier 1892, par A. Raffalovich. De la société moderne d'après la récente publication de Herbert Spencer, par E. Lame-Fleury. Les institutions de banquiers par G. François; etc. Février 1893: Faut-il poursuivre ou abandonner l'entreprise du canal de Panama, par G. de Molinari. Considérations sur l'économie rurale de la Russie, par Inostranietz. L'agriculture d'état par E. Ratoin. Le mouvement agricole, par G. Fouquet. Les retards de la statistique criminelle, par H. Joly; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année. 1-er volume Nr. 5—9: Le mouvement économique et social en Allemagne: le projet de loi sur les syndicats professionnels. Le commerce extérieur de la France, de l'Angleterre pendant l'année 1892. Les Caisses d'épargne devant le Parlement. Les Télégraphes électriques dans le monde; etc.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année. Nr. 421—424.

Revue d'économie politique. 6-e année. Nr. 12., Décembre 1892: Les décrets sur la journée de travail en 1848, par V. Mataja. Des sociétés coopératives en Italie autres que les sociétés de crédit, par L. Sbroja-

vacca. Le congrès national d'Anvers sur la législation douanière et la réglementation du travail, par E. van Elewyck. L'impôt direct général basé sur le capital et le revenu capitalisé, par N. C. Frederiksen. La situation des ouvriers en Russie par G. Dubreuil; etc. 7-e année. Nr. 1. Janvier, 1893: Le mouvement coopératif en France dans les dix dernières années, par Ch. Gide. Le billet de banque international par G. François; etc.

Revue des deux mondes. LXIII-e année. Tome CXV. 1-er Janvier — 15 Février, 1893: La propriété foncière de Philippe-Auguste à Napoleon La Terre au paysan, mobilisation ancienne du sol, par Vicomte G. d'Avenel; etc.

Revue générale d'administration. XVI. année. Janvier, 1893: Du pouvoir réglementaire, par. I. Dejamme; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIV. No. 78. January, 1893: State of the Skilled Labour Market. Septennial and Yearly Prices of British Corn. Summary of Agricultural Produce Statistics in Great Britain for 1892. Mineral Production and Metallurgical Industries in Russia; etc. Nr. 79, February 1893: The Industries of the Caucasus; Dock Labour at Hamburg; The Belgian Commercial Museum; Austria-Hungary and the Franco-Swiss Tariff War; etc.

The Economist. Vol. LI. Nr. 2580—2584. The Money Market. Bi-Metallist on the Brussels Conference. The production of Pig-Iron in the United States. Indian Cotton and Wheat Crops, Corn Trade. Iron and Coal Trades. Spanish finance. Copper production and Prices. The Liability on South-African Gold-Shares; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Az országos iparegyesület 50 éves (1842—1892) jubileuma. 1892. december 18. Budapest, 1893.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XX. évf. 234. sz. 1892. november hó: Budapest főváros fogyasztása és fogyasztási adóbevétele 1891-ben. Budapest főváros népoktatási tankerület tanügyi állapota az 1891. év II. felében. Statisztikai adatok a főváros területén tényleg iskolába járó gyermekekről; stb. 235. sz. 1892. december hó: Körösi József jelentése a születési és szaporasági statisztika feldolgozásában foganatositott változtatásokról. Az 1894. évben Budapesten tartandó nyolczadik Nemzetközi közegészségi és demografiai kongresszus szervezete. Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1891-ben; stb.

Gelléri M.: Ötven év a magyar ipar történetéből. 1842—1892. Az országos iparegyesület félszázados működése. Budapest, 1892.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVIII. évf. 12—18. szám.

Magyar Tengerészeti Évkönyv az 1893. évről. Kiadja a fumei m. kir. tengerészeti hatóság. III. évf. Fiume, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg.

Grotfend, G. A. Lehrbuch des preuss. Verwaltungsrechts, II. Teil. Berlin, 1892.

Heller S.: Compass. Finanzielles Jahrbuch für Österreich-Ungarn XXVI. Jahrgang 1893. Wien, 1893.

Hückinghaus, K. A.: Die Verstaatlichung der Steinkohlenbergwerke. Jena, 1892.

Kaerger, K. Ein deutsches Kolonisationsfeld. Kolonialwirtschaftliche Studie. Berlin, 1892.

Neurath, W. Die wahren Ursachen der Überproduktionskrisen, sowie der Erwerbs- und Arbeitslosigkeit. Ein Beitrag zur Lösung der sozialen Frage. Wien, 1892.

Österreichische Statistik. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission. Statistik der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Auf Grund der statistischen Aufnahme vom 30. April 1890. Wien, 1892.

Parcy, K. Die Rechtsgrundsätze des kön. preuss. Oberverwaltungsgerichts. Berlin, 1892.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammeng. vom statist. Departement im k. u. k. Handelsministerium. XIV. Heft. Waaren-Ein-, Aus- und Durchfuhr im Jahre 1892. Wien, 1893. I. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Monate Januar 1893. Wien, 1893.

Ulbrich, J. Handbuch der österreichischen politischen Verwaltung für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. Nachtrag. Wien, 1892.

Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. Herausgeg. vom kaiserlichen statistischen Amt. Jahrgang 1893. Erstes Heft. Berlin, 1893.

Warschauer, O. (Prof.) Geschichte des Sozialismus und Kommunismus im 19. Jahrhundert. Band II. Fourier, seine Theorie und Schule. Leipzig, 1893.

Lehault, Ph.: La France et l'Angleterre en Asie. Tome I. Paris, 1892.

Réglement définitif du Budget de l'Empire pour l'exercice 1891. Rapport présenté au Conseil de l'Empire par S. Exc. M. le Contrôleur de l'Empire. St.-Petersbourg, 1893.

Résultats Généraux de la récolte en Russie 1892. St.-Petersbourg, 1893.

Tableau général du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères pendant l'année 1891. Direction générale des douanes. Paris, 1892.

Cox: Land nationalisation. London, 1892.

Frederic, H. The new exodus: A study of Israel in Russia. London, 1892.

Man, and the state: studies in applied sociology. Popular lectures and discussions before the Brooklyn Ethical Association. New-York, 1892.

Sidney, W., Social life in England from the Restoration to the Revolution 1660—1690. London, 1892.

The agricultural statistics of Ireland for the year 1891. Dublin, 1892

Twentieth annual report of the Director of the Mint, 1892. Washington, 1892.

Annuario marittimo per l'anno 1893 compilato per cura dell' i. r. governo marittimo in Trieste. XLIII. annata. Trieste, 1893.

Cause di morte. Statistica dell' anno 1890 e notizie sommarie del 1891. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1892.

Istruzione secondaria e superiore. Convitti maschili e femminili. Anno scolastico 1889—90. Ministero di agricoltura, industria e commercio Direzione generale della statistica. Roma, 1892.

Risultati delle coltivazioni sperimentali del frumento (anni 1890—91—92). Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell' agricoltura. Roma, 1892.

Statistica amministrativa degli ospedali. Ministero d'agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1892.

Statistica Giudiziaria Penale per l'anno 1890. Direzione generale della statistica. Roma, 1892.

Studi preparatorii per il IV-o censimento decennale della popolazione del regno. Studi e proposte (I.) Modelli ed istruzioni (II.) Direzione generale della statistica. Roma, 1892.

Volpe Landi, G. B. L'emigrazione; sue cause, suoi bisogni, provvedimenti: relazione. Piacenza.

Estadística general del comercio de cabotaje entre los puertos de la península é islas Baleares en 1891, formada por la direccion general de aduanas. Madrid, 1892.

Statistik van der Loop der bevolking van Nederland over 1891. Gravenhage, 1892.

Statistik der Scheepvaart. 1891. Uitgegeven door het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Gravenhage, 1893.

Bidrag till Sveriges officiella statistik.

B) Rättsväsendet. Chefens för kongl. Justitie-Departementet underdåniga embetsberättelse år 1891.

G) Fångvården. Fångvårds-Styrelsens underdåniga berättelse för år 1891.

J) Telegrafväsendet. Telegraf-Styrelsens etc. för år 1891.

K) Helso-och sjukvården. I. Medicinal-Styrelsens etc. för år 1891.

L) Statens Jernvägstrafik 30. a. Kongl. Jernvägs-Styrelsens etc. för år 1891.

S) Allmänna Arbeten. 20. Väg-och Vattenbyggnads styrelsens etc. för året 1891.

A KÖZIGAZGATÁS REFORMJÁHOZ.

Lappangó köztudat volt az, melynek Sennyey báró merész szókimondással kifejezést adott, a mikor a magyar közigazgatást »ázsiaiinak« jellemezte. Meglepett vele, mert olyant fedezett fel, a mit a nemzet érzett, de nem mert bevallani; de meglepett vele azért is, mert túlszigorú volt és kegyetlen.

Túlszigorú, mert a közigazgatás államéletünk egyéb intézményeinek lázas fejlesztési korszakában elhanyagolt árva gyermek volt és kegyetlen, mert a nemzet nem volt okolható érte, 1848-ig a földesuri hatalom kormányzott községekben és megyében.

A nemzet szabadságharczának viharában szétzüllött köz-állapotok a reakció korszakában még inkább begyöpesedtek. A kiegyezés megtörténtével pedig sokkal fontosabb közjogi aspirációink érvényesítésén való küzdelmünkben a másfél évtized téli álmában elfásult közigazgatást valamennyire is a modern államokéinak színvonalára emelni, rázkódtatás és a nemzet erkölcsi s anyagi erőinek elforgácsolása nélkül alig, átmenetileg megjavítani csak olykép lettünk volna képesek, ha a provizoriumnak, nemzetünk természetével nagyban ugyan meg nem férő, némely ágazataiban mégis rendet alkotott közigazgatását ideiglenesen recipiáljuk. Ezt pedig tenni a sértett nemzeti önérzet tiltotta. Így telt el néhány küzdelmes év. A törvényhatóságok általános közigazgatási érzékkel végezték azt is, a mit az államnak kellett vala ellátnia; azt is, a mit az autonóm *háztrend* tett feladatukká.

Az 1871-iki törvények óriási lépést tettek előre a közigazgatás bozótos mezején. De a bíróságnak a közigazgatástól való elválasztása, a közigazgatásnak határozottabb keretekbe foglalása már akkor is elkészt. A nemzet társadalmának igényei is roppant életerővel pezsdültek meg már ekkor; az

európai államok közigazgatása pedig már a haladás útján messze előljárt.

Egy évtized lezajlásával megfeneklett a reformált közigazgatás. És hogy ma még nem rosszabb, ez csak annak köszönhető, hogy az 1886-iki törvények meddő voltának kiderültével felébredt kritika felzavarta a csendéletet; irgalmatlan szemei folytán rajta nyugodtak a tehetetlenül vergődő és a rendezetlen közigazgatás uttalan utain több jóakarattal, mint képességgel igyekvő apparátuson.

De ne higyjük, hogy ebben a rendszerben jobb apparátus megfelelő közigazgatást teremthetett. Talán türethetőbbet; de komoly közigazgatást soha. A rendszer igaz, hogy alapvonalaisaiban nemzeti, de avult; a többszörös felujtásból egymásba nem forrt részeire szétomló alkotmány.

Az 1886-iki törvények alig élték kísérleti korukat, újra kitört az elégedetlenség, melyre az volt az irt hozó vigasz, hogy a mihelyt világossá válik, hogy a közigazgatás eme rendszerében a meglevő hivatali és társadalmi erőkkkel boldogulni nem lehet, hozzá fognak látni a közigazgatás alapos megalkotásához.

Ma eloszlott minden kétely és habozás. A közvélemény az, hogy a közigazgatás rossz, tarthatatlan; azt újjá kell alkotni. Már most ha csakugyan rossz, miért az? és vajjon a rendszer egészen az-e, vagy csak egyes részeiben? Tehát meglehet-e azt javítani úgy, hogy akkor teljesen megfelel vagy teljesen új rendszert kell-e teremteni? Ezen kérdések iránt tisztába kell jönnünk, mert csak így jutunk el az alkotó elvekhez, melyek eddig egyáltalán fel nem állítottak; nélkülök pedig a reform roppant mennyiségű részleteit okozatos összefüggésbe hozni, szervi egybetartozás kapcsával összefoglalni teljesen lehetetlen.

Rossz a közigazgatásunk, mert mai rendszerében nem képes biztosítani az államakarat érvényesülését; nem képes megszilárdítani a nemzeti jelleget és abba beolvasztani minden széthuzó, az államegység épségét veszélyeztető törekvéseket. Rossz, mert az állampolgár jogbiztonságának megóvására, boldogulása és életérdekeinek megvalósítására alkalmatlan.

Hogy ilyen, azért van, mert a régi avult rendszer ezeket a feladatokat teljesíteni soha sem is volt képes, mert ezek keletkezésekor ilyennemű feladatai nem is voltak, ilyenek megvalósítására nem is volt soha berendezve. De hogy ilyen, oka

az is, hogy a kimerült rendszerben a modern közigazgatás nagy horderejű feladataira javarészt kevésbé termett, a vármegyék családias légkörében elkedélyesedett, alig képzett és elégtelen apparátus működik.

Ha ez így van, rendszert kell változtatni és egy életképes közigazgatás feladataihoz mért hivatali státust teremteni.

A közigazgatás reformja már három év óta áll a küszöbön. Nehéz doctrinák és tetszetős theoriák csinálják a hangulatot annyifelé, a hány irányba ágazik az ügy iránt hivatászerűen vagy műkedvelésből érdeklődők véleménye.

Államosítás és municipális rendszer, centralizáció és önkormányzat, kinevezés és választás. Ily és hasonlóan kontrovers czimek alatt folyik a vitatkozás; de egyet constatálnunk kell; azt, hogy a reform eszméjének felvetésekor felriadt nagy ellentábor lecsendesült, mert a tárgyat makacsul napirenden tartják a közigazgatásnak caleidoscopszerűen változó mizeriái, melyek sokkal erősebben támadják meg az állami organismust, semhogy e veszély láttára is még mindig tetszeleghetnének a hagyományok iránti kegyeletes ragaszkodásunkban. A mi ellentét még tartja magát, az a megye korlátlan önkormányzati joga és tehát a választásra nézve forog fenn. Mindkettő a hagyományhoz való szítás és olygarchicus törekvések vágya, melyek végre is a nagy nemzeti érdekekkel szemben nem tartják fenn vétőjukat.

A vármegye feledhetlen, dicső érdemeket szerzett a nemzeti önérzet bátor megvédelmezésében és azért örök hála illeti meg; de elerőtlenedett organismusa ma nem bírja többé a fokozott feladatokat.

Közjogi harcrai — ne várjuk be, hogy teljesen gyermekjátékká zsugorodjanak, hogy mint a haladás holt súlyát dicsőtelenül el kelljen vetnünk. A régi vármegyét, mint autonóm közigazgatási szervet bátor elhatározással helyezzük el a nemzeti reliquiák közé. Az autonóm közigazgatási hatáskör ellensége az államakaratnak. A választási rendszer a felelőséggel meg nem egyezik.

Közigazgatási műkedvelőket, vidéki uralkodó családoktól függő tisztviselőket lehet így nevelni, de önérzetes, független, erélyes tisztikart alig. Az ugynevezett autonomia házi ügyeinek ellátására a társadalom arra való egyéneit be kell vonni, de állami érdekű feladatokat teljesen azokra bízni, felette

nagy hiba volna. Ezek arra képzett, hivatásos egész embereket követelnek.

Mindenekelőtt hozzuk tisztába tehát, hogy mely lényeges konkrét okok miatt kell reformálnunk a közigazgatást; miért kell a rendszeren változtatni; mi rossz a mai közigazgatásban; mik azok az intézmények, melyek a jó közigazgatás feltételei; tehát lehet-e és melyeket a fennállókból a mai igényekhez átalakítanunk, és melyek azok, a melyeket még teremtenünk kell? és hogy ezen intézmények létesítése-, kezelése- és fejlesztésére mily szervezet szükséges; mily garanciákkal határoltassék körül az; és hogy mindezeknek életbehívása mely tényező jogköréhez tartozik?

Említettük, hogy a reform feletti vitákban sokszor találkozunk két egymás mellé állított oly fogalommal, mely ellentétesnek akar tekintetni, vagy pedig egyenrangunak. Pedig sem nem ellentétes, sem nem egyenrangú az állami közigazgatás és az önkormányzat! Az egyik az engedményező, a másik az engedményes. Nézzük csak az állam azon jogait, melyekre hatalma elágazik. Az államhatalomnak három ágazata: a törvényhozó, végrehajtó és kormányzó. A végrehajtó hatalom ismét igazságszolgáltatásra és közigazgatásra oszlik. A közigazgatás tehát tisztán állami végrehajtó hatalom.

Az állam ezen elvitázhatlan hatalma saját önkormányzati jogában áll. A független önkormányzati jog tehát kizárólag és fogyatéknélkül csak az államot illeti meg. Az állam megítélésétől függ tehát az, vajjon ezen végrehajtó hatalmát saját szervei által kívánja-e gyakoroltatni, vagy czélszerűnek látja-e azt részben közös helyi érdekek alapján létesült erkölcsi testületekre is bízni. Ha ezt teszi, jogkörét engedményezi és ezt is csak oly feltétellel teheti, hogy az engedményt visszavonhatja bármikor; mert ily feltétel nélkül megszűnnék öncél lenni, feladná lételének integrans feltételét.

Azt hiszem, ezeket az ős elveket tagadni, jogásznak és hazafinak eszébe sem juthat. Jöjjünk tehát ezen cardinalis elv iránt tisztába és tegyünk le azon tévhitről, hogy az államban bármily közület hatalmi kört joggal vindikálhasson magának; jöjjünk tisztába az iránt, hogy önkormányzat alatt nem szabad az államegység részeinek hatalmát érteni; mert kormányozni és a közérdek feladatait végrehajtani csakis az állam jogát képezheti, igaz, hogy kötelességét is. Más kérdés

az, hogy az állam nem teszi-e czélszerűen, ha önkormányzati jogát átruházza részben. És im itt keletkezik az átruházott hatáskör, melynek bölcs, czélirányos berendezése nélkül jó közigazgatás alig képzelhető.

A közös localis érdekek érvényesítése, a társadalmi és humanitárius czélok megvalósítására alakult erkölcsi testület azon elvitázhatlan joga, hogy az államérdekbe nem ütköző feladatait saját rendszabályai és szervei által valósítja meg, illetve ily irányban működik, nem önkormányzat, hanem házjog, az állam gyámkodó felügyelete alatt. Az állam feladatainak meghatározása, intézményeinek életbe hívása, szerveinek megválasztása ellenben az állam végrehajtó hatalmi joga.

Térjünk át már most a végrehajtó hatalom két funkciójának megkülönböztetésére. A két végrehajtó funkció elválasztása minden jól rendezett államszervezetnek kelléke. Ez megtörtént nálunk is, de nem teljesen. A dologi jog és a büntető jog kezelése a bíróságokhoz utaltatott, de a dologiból is a bagatell eljárás egy része a közigazgatásnál maradt, valamint a büntetőből az ugynevezett rendőri és egyéb kihágás, mely utóbbi szakot igaz, a gyors és hatályos kezelés érdekében a közigazgatásitól elválasztani nem lehet. De nincs kivonva a közigazgatás kezéből szerveinek fegyelmi büntető bírósága. Pedig itt is kell, hogy teljes érvényre emeltessék azon elv, hogy mindaz, a minél az a kérdés határozó, vajjon valamely cselekmény a fennálló törvényeknek megfelel-e vagy sem és a melynél a bíróra nézve a törvény előírása merev korlát, melynél saját egyéni nézete érvényre nem juthat, a bíró elé tartozik.

A közigazgatásnál a czélszerűségi tekintetek a döntők; ily körbe vonni a fegyelmi hatalmat, melylyel az egyén magán jogcíme szemben áll, sem nem czélirányos, sem nem méltányos.

Az egyiknek hatásköre a magán- és büntető jogra és az állam fegyelmi jogára kell, hogy kiterjedjen; a közigazgatásnak jogköre kihat a közjog minden kérdésére, valamint azon vitás ügyekre, melyek azokból támadnak, mint pl. a községi kötelékből folyó jogok és köteleességek; az illetőség megszerzése és elvesztése, a polgárjogra; a közadózás, útügy, kisajátítás, rendőrség, a hitközség és iskolaközség tagjai közti vitákra.

Az állam végrehajtó hatalmát gyakorló, feladatait kezelő szervek fegyelmi ügye nem képezhet szakot a közigazgatásban. Ezen ügy tőle lehetőleg független bíróság hatáskörébe utalandó. A közigazgatás czélszerűségi tekintetei itt is csak az egyén jogos érdekei megóvása mellett érvényesíthetők és nem tehetők ki az egyéni rokon- vagy ellenszenv, személyi kötelékek hiú szeszélyeinek. Ez az egyik konkrét ok, mely miatt a mai rendszert reformálnunk kell.

Továbbá a vármegyék, községek ugynevezett autonómiaja oly erősen szövődött be az állam végrehajtó hatalmi körébe, hogy az államszervezet éltető erőit elfojtással fenyegeti. Ezt a viszonyt egészséges alapokon szabályozni és ha kell, gyökeresen leszállítani elengedhetlen szükségesség. Nemcsak arról lehet szó, hogy államéletünket a polgár boldogulása érdekeihez képest legczélirányosabban biztosítsuk; de egyik főtörekvésünk legyen az is, hogy itt benn államiségünket és az állam tekintélyét teljes mértékben megóvjuk és fentartsuk; kifelé pedig az államok társaságában kellő súlyt és tekintélyt szerezzünk hazánknak.

Hogy csak egy kérdést hozzak fel az ez irányban fennálló fonák helyzetünk megvilágítására, szólok állategészségügyünkről. Az állategészségügy tisztán közgazdasági érdekű és ime, ennek rendezetlensége miatt mennyi zaklatásnak van kitéve gazdaközönségünk a szomszéd államok részéről, közgazdasági érdekünk érzékeny kárára. Földművelő országunk polgárainak jóvoltát képes-e a mai rendszer megóvni, előmozdítani, megterhelt adófizető képességét fokozni? Pedig nem tagadhatjuk, hogy ez a közigazgatási ág aránylag jól van kezelve; az állami közegeket, törvényhatósági és községi apparátust mértéken felül igénybe veszik a szakadatlan sorban keletkező, sok esetben zaklató, folyton változó aprólékos rendszabályok.

És mit szóljak az emberi egészségügyről? Ezt teljesen alárendelt, kezdetleges állapotából kiemelni maig sem sikerült; de arra komoly kísérlet eddig nem is tétetett; és a járványok nagyobb bajában könnyen feledjük a kisebb bajokat.

A mai rendszer hiányait nagyjában még a következőkbe foglalhatni. A megyék, járások, községi körök területi beszállítása a lehető legszerencsétlenebb. A megyék határai tel-

jesen önkényesek; a lélekszámnak, kiterjedésnek megfelelő arányok teljesen hiányoznak; a természetes határ figyelmen kívül hagyva; az igazságszolgáltatási, pénzügyi, katonai, képviselő-választókerületi beosztással való szükséges összhang tekintetei teljesen elhanyagolják. Van óriási népességű, túl-nagy kiterjedésű vármegye; van csekély népességű és nagy területű; van kis területű, igen népes megye. Van 16 járású és van 2 járású; van népes, jómódú lakossággal bíró és van szegény lakosságú megye.

A járasok területi és népességi beosztása még lehetőleg kedvezőtlenebb. Kiterjedése egynémelynek a természetes határokkal daczoló; folyam és hegység számba nem jön közlekedési akadályul. Az egyiknek 20.000 lelket számláló, jómódú, közrendjének fentartására teljesen képes egy-két községe van; a másiknak 40.000 nyomorgó lakossága éjjel nappal talpon tartja a járási hatóságot. Az egyikben nincs járásbiróság; sokban nincs adóhivatal; némelyiktől a törvényszék, pénzügyigaztóság másfél napi járásnyira fekszik. Közös hadseregbeli hadkiegészítő kerületi parancsnoksága két napi járásnyira, honvédkiegészítő parancsnoksága saját megyéje székhelyén van. Utóállit a déli szomszéd megyében, felülvizsgálatra vezet a nyugoti szomszéd megyébe. Ügyes-bajos lakossága szolgabiráját a járás székhelyén találja ugyan, de adóbajjaival a szomszéd járásba kell mennie. Járásbirósága soknak ismét más városban, soknak piacza más községben van. Ha még a pénzügyőri biztosnál, a távirván és postán is van elintézni valója, vagy tömérdek időt pazarol vagy ügyeit hanyagolja el.

Tagadhatatlan az is, hogy ezt az állapotot intézményeinknek más-más szempontok szerint történt, e helyes beosztást szem elől tévesztő felállítása, a kereskedelmi, ipari központok-nak új közlekedési eszközök keletkezése folytán bekövetkezett áthelyezkedése idézte elő. De legkirivóbb a képviselő választó kerületek türhetlen beosztása. Egyik járás néhány községe a székhelyen választ, egy-két községe a szomszéd kerületben; míg ismét egy másik szomszédjárás több községe ezen kerülethez tartozik. Van járás, melynek 45 községéből 15 a székhelyen választ, 15 községe az egyik, 2 a másik, 13 a harmadik szomszéd kerülethez tartozik.

Azon szempontok, a melyek a választó kerületeknek 1848-ban történt ilyenén beosztását indokollhatták, ma teljesen

megsemmisültek. A nemzetiségi kérdés erre nézve ma teljesen irreveláns; és ha nem is volna az, egy megbízhatlan vidéknek illetén feldarabolása lehetett palliatív, momentán orvoslásra hivatott eszköz, de a nemzetiségi bomlasztó irányzatok alapos kiirtására ez soha nem is számított; ma tehát ily indokokat a beosztás mellett többé hangoztatni nem lehet, ha csak végkép nem feledjük, hogy az 1848-iki bölcs inventió csak kezdetétül szolgált azon állami öntisztulásnak, melyet az akkori kormány másképp képzelt, mint a hogy azt az 1868-iki törvény túlságos liberalismusával contemplálta.

A nemzetiségi kérdést csak a jó közigazgatás fogja megoldani; a népnél való jogos, erkölcsi értékű és az államegység érdekében feltétlen szükséges és megbecsülhetetlen befolyást is csak az a komoly, következetes közigazgatás szerezheti meg, mely nem a pusztá hatalmi eszközök villogtatásával, de a nép boldogulására, terhei enyhítésére való folytonos törekvésével vívja ki azt. De ezt választott tisztikartól ne várjuk, mely a közönség sokféle érdekeit összeegyeztetni nem bírván, a közérdek hátrányára tétlenségre van kárhoztatva. Kinevezett, helyi kötelekektől szabad tisztviselőket kell alkalmazni. Mitől tartunk? A kinevezett tisztviselő nem magyar-e? Vagy a kinevezés az állami hatalmat gyarapítja? Hiszen erős államot akarunk. A pártérdekek túltengésétől tartunk-e? Hiszen a tisztviselőket a választások befolyásolásától teljesen el kell tiltani.

Mit szóljak még a járásnak községi körökbe való jelen beosztásáról? A jegyzői kör a körorvos körével hadi lábón áll. A kör községei lélekszám és terület szerint ha szerencsésen beosztvák, ismét más beosztást kívánna az orvosi kör, hogy miért, ez a közegészségi ügy kérdéséhez tartozik, melybe az útügy is belejátszik. Vicinális utak nélkül, ha a körorvosi javadalom meg is felelne, orvos télviz idején a kör községeit nem látogathatja.

A községek adminisztrációja is a szerint jobb vagy rosszabb, a mint a jegyzőnek készpénzjavadalmát inkább vagy kevésbé szaporítja az illető kör vagy község vagyoni helyzete. Mennyit kell a jegyzőnek nyomorognia ott, hol a magán ügyletekből nem bir létfenntartásához szükséges mellékjövedelmet szerezni a silány fizetés mellé.

Milyen lehet az oly község közrendje, mely 200 frtnyi

költségvetési szükségletét a végrehajtás kényszerével beszedett póttadóból fedezi, a mely póttadót mindenekelőtt a csekély fizetésre utalt körjegyző, körorvos, körszülésznő, faiskola látogató esdeklí ki a pénzkezelő birótól, már a melyiknek jut. Hogyan képzelhető az, hogy ily községekben, az ember és az állategészségügy, a községi, mezei rendészet, tűzrendészet, iskola érdekei úgy és akkor nyerjenek támogatást, a hogy és a mikor azt az ügy természete megköveteli.

A községek keretei teljesen képtelenül vannak megalkotva. Erkölcsi és anyagi képességük számbavéve egyáltalán nincs. Teljesen szegény, értelmes elemet nélkülöző hat házas helységek ugyanannyi és époly súlyos közigazgatási feladatokat kötelesek egyenkint teljesíteni, ugyanoly apparátussal és hatáskörrel, mint egy kifejlett, erkölcsileg és anyagilag a község gyermekruhájából kinőtt nagy közület. Az ily kezdetleges létfeltételekkel bíró vagy még azokat is teljesen nélkülöző közületekben a bíró a rendelkező közeg. Itt is a jegyző csakugy a tanácsadó, magyarázó, ösztökélő szerepre van szorítva minden rendelkezési jog nélkül, mely épen itt fokozottan szükséges, mint oly nagy községekben, a hol az előljáráóság tagjai megfelelő értelmi képességgel, a lakosság pedig elegendő móddal bírnak arra, hogy a jegyző csupán a törvények és rendeletek helyes közlése és az adminisztráció irodai teendőire szoritkozhatnak.

Vannak ugynevezett irtványos községek 6—8000 lakossal; a tulajdonképeni községben 2000 lélek lakik; a többi a községhez tartozó, több népes irtványban, melyek a községtől 2—3 órányira fekszenek. Oda e hatóság intézkedése el nem jut, ott az végrehajtó közeggel nem bír. Hogy abban az irtványban a szellemi és anyagi élet javait senki sem gondolja, ez kétségtelen.

Ezek a területi beosztásnak, szervezetnek és a hatósági körök aránytalanságainak, okszerűtlen berendezésének hiányai.

Már most nézzük, hogy a vármegye és alsóbb fokozatú szervei jelen alkaturukban képesek-e egy modern közigazgatás nehéz feladatait az államérdek és a polgárok érdekeinek megfelelő módon igazságosan kezelni?

A megye, hiában tagadnók, ma is még némileg rendi alkotmány, melyben a kiváltság az uralkodó. Az elv: semmi terhet nem vállalni, az eddigiektől lehetőleg menekülni és az

állami érdekű feladatokat úgy, a hogy elvégezni. Minden vármegye máskép; mindegyik a saját szájaize szerint.

A municipiumok túltengő önkormányzata minden szakban megbénítja az államakarat nyilvánulását; nehézkes teste nem bir és nem akar lépést tartani a modern állam azon intézményeivel, melyek a fellépő számos követelményeknek megfelelő gyors és hatályos életbeléptetést igényelnek. A municipiumok tömérdek bizottsága oly kérdésekben dönt, melyek csakis szakemberek kezeiben nyerhetnek megfelelő megoldást.

A vármegye, ha jól működik a büro, tovább adja a kormány rendeleteit, az új meg új, nagy horderejű, kifejlett rendszert feltételező törvényeket, saját számtalan szabályrendeleteit és határozatait a járásnak, ennek a szervnek, mely nem is bir szervezettel! Béna, közvetítő postás, lenyűgözve a közigazgatás minden szakából reá zúduló megbízásoktól és saját hatásköri ágas-bogas teendőitől. Ezek ellátására három ember van a büroban elhelyezve, kik közül a felelős főnök a rabszolga, kinek mindenre felügyelni, irodát kellő rendben tartani, biráskodni, fegyelmezni, községeket látogatni, végrehajtani, iskolákat nézni, járványt üldözni, súlyos felelősséggel járó kötelessége, fel nem sorolható egyéb kötelességek egyéb serege mellett embererő és anyagi képesség nélkül.

Pedig a járási keretben egészen életképes közigazgatás fejleszthető.

Egy járás vitális közművelődési, közgazdasági érdekei a megye szervében nem érvényesülhetnek. Utjait nem építheti; kereskedelmi fejlettségének megfelelő tökéletesebb forgalmi eszközöket közületi szerv híján és a megye nagy testébe felszitt anyagi erőit veszítve nem létesíthet.

Tagadhatjuk-e, hogy a vármegye székhelye körüli járasok közönsége mennyivel hatályosabban érvényesítheti befolyását a közeli községeknek közlekedési eszközökkel, közművelődési és humanitárius intézményekkel való ellátására nézve? Tagadhatjuk-e, hogy a dolog természeténél fogva nagyobb központokba összefutó hadászati útvonalak a megye központját és a városokat kötik össze; a külső és távoli járás törvényhatósági útjai pedig elhanyagoltak; és ha az új törvény kifejlődő rendje mellett majd tűrhetően gondoztatnak is, de a mütárgyakat nincs a ki kisürgesse.

Az utadóból az kap előbb egy hidat, gátat, átereszt,

vagy a közművelődési alapból egy óvodát, a melyik gyakrabban nézhet be a vármegye házára. A távoli járás közönsége be nem jár a központba és a járás kérdései felett a megyei központhoz közel lakó közönség dönt a bizottságokban.

A járás közönsége nélkülözi azt a keretet, melyben helyi érdekeit összpontosított erkölcsi és anyagi erővel érvényesíthetné: mihez az érdeklődés közvetlensége, helyi tájékozottság szükséges, a mit a megye központjában hiában keres.

A vármegye a közrendészet több ágában nem is képes statutumot létesíteni, mert minden járásának mások a helyi érdekei, lakosságának más-más az életmódja, foglalkozása, melyeket egy szabály keretébe foglalni, ugyanazon elvek alá helyezni nem lehet.

Ezért a községekben a közrendészet még mindig gyermekálmát aluszsza, melyből csak a járás erőteljes közülete volna képes felrázni. A község közigazgatása a jegyző irodájában játszódik le; és áll az adóügyből és a katonaugyból. A többi papiron intéztetik úgy a hogy. És ha a járási hivatalnak van sok ura, úgy annak a jegyzőnek tömérdek a parancsolója. Itt már fokozottan nyilvánul azon kegyetlenségig vitt anomália, a mely a járási hivatalban is dühöng. A szakminiszteriumokból a járási hivatal medenczéjébe összefutott, fontosnál fontosabb, sürgösebbnél égetőbb rendelet kibocsátása egymást öli meg; egymás elől foglalja le a hivatal erőit és idejét. A felelősség, — a közigazgatás teendőinek halaszthatlan volta és sokszor 24 óra alatt tárgytalanná váló természeténél fogva, óriási. Ennek csak a feladatok silány teljesítése lehet az eredménye.

A felsőbb hatóságok egyike a másik által kibocsátott intézkedések sokasága, sürgősségéről tudomással nem bír; mindegyik a saját szakát tartja előbbre valónak és a súly alatt roskadozó hivatalt mulasztónak. Soha számba nem vétetett, mit és mennyit teljesíthet egy közepes erő, meghatározott időben. Mert ha ez a számítás egyszer megkíséreltetett volna, a functionáriusok számának megnégyszerezése elől kitérni nem lett volna lehetséges.

De a községi jegyzőnek a helyzete még tűrhetlenebb. Főispán, alispán, közigazgatási bizottság, tanfelügyelő, építé-

szeti hivatal, járásbiróság, adóhivatal, árvaszék, pénzügyigazgató, kataszteri nyilvántartó, községi számadásvizsgálatra kiküldött, apaállat-vizsgáló bizottság, körorvos, faiskola-felügyelő, állatorvos, háromszögelő mérnök, számvevő, mind egyenlő igényekkel lép fel.

A szolgabíró a tanácstalanul vergődő jegyzővel szemben kénytelen igen gyakran a humanizmus elnézését gyakorolni és lemondással engedni, hogy a leghatalmasabb két faktor: a pénzügyigazgató és a honvédelmi hatóságok semmi halasztást nem tűrő rendeletei mellett a tulajdonképi közigazgatási érdekek mint szorulnak mindannyiszor a jegyzői iroda poros rekeszeibe. Az adó-törvények és rendeletek arzenáljában, a védtörvény szigorú pontosságot követelő teendői mellett a közigazgatás társadalmi feladatai szerényen háttérbe vonulnak.

A hatóságok kapkodása egyet jelent a közönség agyonközigazgatásával. A polgártól, a falvak lakosságától nemcsak azt követeljük, hogy teljesítse mindennemű kötelességeit, de azt is, hogy mindent tudjon, mit, mikor és hogyan kell végeznie; mitől, mikor és miért kell tartózkodnia; mert őt kitanítani, útbaigazítani, kötelességeire kellő időben figyelmeztetni a rendkívül elfoglalt hivatal rá nem ér.

A közigazgatás számos feladatainak gondos, alapos ellátására képes elegendő hivatali erők hiánya hasonlóan egyik nagy oka közigazgatásunk gyarlóságának.

A magyar közigazgatást alaposan reformálni itt a legfőbb ideje.

Az állam — Savigny szerint — azon külalak, mely a nemzet beléletéből természetszerűleg nőtt ki. Ebből az is következik, hogy az állam feladatait oly rendszerbe kell foglalnunk, mely az ország viszonyainak, kulturális fokának, a lakosság szokásai és életmédjének, foglalkozásának leginkább megfelel, arra kell törekednünk, hogy ezen rendszer minden ízében nemzeti és magyar és hogy a nemzet belélete az állam komoly külalakjához méltó legyen. De nem következik ebből egyáltalán az a szélsőség, hogy a modern államélet követelményeinek megnyilatkozását a megszokottság, a hagyományhoz való merev ragaszkodás elfojtsa.

Ezért elfogulatlanul és szabadelvűen szemeljük ki mindazokat, a mik a jó közigazgatás feladatai. Így lesz közigazgatásunk teljesen eredeti és teljesen magyar, de egyszersmind

jó is. Hogy a reform nagy munkájában mily sorrendet vélek legcélszerűbbnek, ezt alább kívánom kifejteni.

1. Első sorban meg kell állapítanunk, hogy melyek azok a közérdekű feladatok, melyeket az állam tartozik megoldani s másrészt melyek tartoznak a helyi autonómia házi öngazgatási ügykörébe.

2. Eldöntendő, hogy mily törvényt tesz szükségessé az előző pont.

3. Gondosan meg kell alkotni azt a szervezetet és annak kereteit, a mely és a melyekben, az előző pont szerint létesítendő jogszabályokba fektetett állami érdekű feladatokat az állam közegei a társadalom közreműködése mellett és azon kereteket, melyekben a helyi közületek öngazgatási ügykörüket az állam alkalmazottjai közreműködésének igénybe vételével a legmegfelelőbbben megoldani képesek.

4. Megalkotandók ezután a 3-ik pont szerint felállított szervezethez igényelt hivatali statusra, ennek minősítésére, a közigazgatási szaktanfolyamokra, a pragmatikára, a közigazgatási és fegyelmi bíróságra vonatkozó törvények.

Erre nyomban ki kell nevezni a tisztviselőket; életbe kell léptetni az előző pontban felsorolt törvényeket. Ennek az az egyszerű indokolása, hogy a közigazgatás alkotandó számos törvényeinek életbeléptetése már arra teljesen képzett, biztosított és a hatáskör garantiáival megnyugtató módon körülvelt hivatali apparátusra legyen bízható.

5. Végül a szorosán vett közigazgatási törvények megalkotásának s illetve a meglevők megfelelő módosításának és életbeléptetésének sorrendjét kell meghatározni.

Az a körülmény, hogy az alkotandó törvények száma tekintélyes és hogy azoknak nemcsak kodifikálása, hanem ok- és időszerű, rázkódtatást kikerülő átmeneti életbeléptetése is hosszú időt igényel: a reformmunkálat programjának tüzetes kidolgozását és az életbeléptetési sorrendnek megállapítását elengedhetlenül szükségessé teszi. Enélkül okozatosan összefüggő rendszert, egymást kiegészítő szervezetet létesíteni nem lehet.

Soroljuk fel tehát mindenekelőtt a modern állam beligazgatási feladatait. Ezek általában véve:

A nemzet által felállított jogrend fentartása. A polgár jogainak, szabadságának biztosítása és védelme mellett meg-

adni azok fizikai és személyi fejlődésének feltételeit és annak akadályait ott, a hol ezt tenni az egyes, vagy közület nem képes, elhárítani. Oly feladat ez, melyet az állam csak ama hatalom teljes birtokában teljesíthet, melylyel a nemzet kulturális viszonyainak megfelelő, a közjólét előmozdítására hivatott intézmények létesítése mellett a közrend és biztonságnak megzavarását önfentartási kötelességénél fogva hathatósan megakadályozni képes; ezért hatalmának elforgácsolását államférfiu nem kívánhatja. Ezen feladatkörében tehát az államot teljesen emancipálni kell minden eddigi békóiból.

Névszerint a felsorolt feladatok a következő intézményekbe összegezhetők, milyenek:

1. A honpolgárság és kivándorlás s ezzel kapcsolatban az illetőség, telepedés, lakásjog kérdésének szabadelvű alapon való szabályozása.

2. A polgárok közegészségi viszonyainak a lehető legkedvezőbbé tétele; a népesedésre káros befolyások elhárítása.

3. A közbiztonsági rendészet.

4. A gyámi és gondnoksági ügynek szabályozása.

5. A közművelődés széles alapokra fektetése s a közoktatás nemzeti és szabadelvű irányban való fejlődésének ellenőrzése.

6. Közgazdasági és közlekedési intézmények létesítése és a társadalom erre irányuló mozgalmainak hathatós támogatása.

7. A szegényügy rendezése.

8. A cselédügynek,

9. a közteherviselés igazságos és lehető legegyszerűbb alakban való rendezése.

10. A honvédelem és az azzal összefüggő kötelmeknek; a polgári hivatás lehető kimélésével való meghatározása.

A helyi közületek önigazgatási ügykörébe tartoznék:

A helyi jótékonysági és közművelődési intézetek létesítése, a szegényügy, a piaci, mezői-, tűz- és építés-rendőrségnek, az illetőségi és telepedési, a cselédügyi rendtartás kezelése, helyi ipari és közlekedési intézmények létesítése.

Az alkotandó és illetve átalakítandó jogszabályok anyaga ez volna:

A honpolgárság megszerzése és elvesztéséről szóló 1879. évi L-ik törvényczikknek azon elvi határozmányai, hogy a hon-

polgárság hallgatagon is megszerezhető, teljesen törlendők, kivéve ez alól természetesen a magyar honpolgárral házasságra lépett idegen honosságu nőket és a magyar állampolgár törvényes leszármazóit.

A fennálló eddigi határozmány annyiféle magyarázatot enged, hogy évekig az országban lakó, megtelepedett, ingatlant biró, közterheket viselő lakos csak egynémely közjogi eset felmerültével jön tudomására annak, hogy hontalan. De még fonákabb az, hogy idegen honpolgár a magyar közjogoknak részese lehet, sőt hivatalos állásokhoz is juthat. Pedig államiságunk tekintélye megköveteli, hogy olyanokban kizárólag csak magyar honos és az részesüljön, a ki a honpolgárságot megszerezni érdemesnek tartja.

Ki kellene tehát mondani, hogy alakszerű honosítás nélkül honpolgárság nem szereshető. Ellenben az a határozmány, mely szerint bizonyos időben szakadatlanul folyó távollét alakszerű elbocsátás nélkül is az állam kötelékéből való törlést vonja maga után, — a hadköteles kor leteltéig fennálló kötelezettség esetét kivéve — továbbra is fentartandó. Az elbocsátás alakszerűsége a természetes vagy szerzett honosságú állampolgárra csak a hadköteles kor letelte, illetve a megkezdett távollét tiz évének lejárta előtt nyilvánított és indokolt óhajra lenne kötelező.

A kivándorlás kérdése ezenfelül egy külön tételes körülírását igényeli a kivándorlás fogalmának. Azt tapasztaljuk évek óta, hogy inséges vidékeinknek a hazán kívül kenyeret, boldogulást kereső népét mint kivándorlót, rendőri intézkedésekkel zaklatják. Három nagy tévedést kell ebben konstatalnunk. Az első tévedés az, hogy a szabad polgárt szabad költözködésében akadályozni, tőle az uti igazolványt megtagadni: megfér a szabad állam méltóságával. A másik az, hogy ezen szabadság korlátozásával humanizmust gyakorlunk. A harmadik pedig a kivándorlás fogalmának nagy félreértésében nyilvánul.

Indokolom állításaimat.

A szabad polgártól megvonni a szabad költözködés jogát, annyi, mint az ország határain belül fogságba helyezni. Megvonni tőle a lehetőséget, hogy tehetség és szorgalom segítségével másutt s bárhol existenciát kereshessen s alapíthasson, a mikor elpusztult vagyonának romjain, vagy bár-

mily okból tarthatlan helyzete miatt otthonában maga és családja inségén segíthetni minden reménye elenyészett, barbarismus és nem humanismus. Tudunk számos példát, a mikor Amerikába kiköltözött földmivesektől otthon hagyott családjaik számára elég rövid időközökben megtakarított csinos összegek érkeztek fényes 20 márkás aranyakban, melyeknek több küldeménye után hazatért maga az aranykereső is és tisztos háztartást teremtett otthon. Az élhetetlenje elmaradt; a java visszatért.

Végül ezen költözködést a kivándorlás fogalma alá vonni szintén tévedés; mert a munkát kereső föld népének ezen kivándorlái, kivándorlási szándékkal soha sincsenek kapcsolatban. A fentiek szerint pedig a visszatérés a kivándorlás befejezett tényét kizárja.

Az itthon akár tisztességes, akár meg nem engedett módon vagyont szerzett komoly kivándorló könnyebb szerrel hagyhatja el a hazát, mint a vagyont kereső, visszatérni szándékozó szegény ember!

Az eddigi zaklató rendszabályokat megszüntetni felette sürgős. Ellenben fokozott szigorral kell intézkedni a kivándorlási ügynökségek ellen és nem tűrni azt, hogy a magyar állammal szerződési viszonyban álló külállamok nemcsak közönnyel nézik, de sőt propagálják a kivándorlásra csábító ügynökségeket.

A honpolgárság megszerzése és elvesztéséről szóló törvénybe a községi illetőség ügye, mint azzal szervesen összefüggő, felveendő. Az illetőségi kérdésnek a községi törvénybe való beékelése már azért is czélszerűtlen, mert az illetőség határozmányai kihatnak a városok különböző kategoriáira is.

A községi illetőség fejezete a most érvényben levő községi törvényben elég tekintélyes helyet foglal el, de csak mesterséges labirintszerűsége, az illetőség, település, a kötelekbe való felvétel, átköltözés, a lakás és település szándékának ellentmondó megkülönböztetései, a telepedés, lakhatás, községi kötelekbe való felvétel, illetőség megszerzésének és elvesztésének confuzus feltételei miatt érdemel figyelmet. A magyar közigazgatásban a hivatali munka tekintélyes részét absorbeálja az illetőség tárgyalása, nemcsak azért, mert az illetőség hivatalból való nyomozását tulnyomó esetben a kórházi díjak beszédhetése teszi szükségessé, de azért is, mert az

illetőség elismerésének súlyos következményeitől irtózó közületek azt sokszor a fizetés lehető messzire való elodázására irányuló furfanggal a végtelenig halaszthatják épen az illetőség megállapítására támpontul felállított kellékek sokasága, azok kifürkészésének nehézsége és azon ok miatt, mert az egyén és annak hozzátartozói állandó tartózkodási helylyel nem bírnak és illetőségükkel törődni nem kényszerültek.

A születés, öt évi adózás, a hadkötelest sorozás elé állító község, nőkre férjük illetősége, kiskorúakra atyjuk és örökbecfogadjuk illetősége, törvénytelen viszonyból születettekre az anya illetősége, talált gyermekekre a nyomozás eredménytelensége esetén a lehely volnának a hivatalból megállapítandó illetőség, előadott sorrendben felhasználandó támpontjai. Ellenben az egyén részéről ez illetőség igazolásul csupán a községi anya- és törzskönyv, melyről alább szólnunk, vagy a közület kötelékébe való felvételtől tanuskodó okmány volna használható.

Ebből az következik, hogy községi illetőséget csakis magyar honpolgár szerezhethet, mert hiszen az illetőséggel bíró, tehát a közület kötelékébe tartozó lakos közjogokat is gyakorolhat. Már most mivel indokolható az a határtalan nagylelkűség, hogy idegen honpolgár a község kötelékébe fölvehető és ott közjogokat élvezzen, mint akármelyik magyar honpolgár? És mivel magyarázható meg az az anomália, hogy az államnak, mint egésznek nem kell, hogy tagja legyen az egyén, a ki a községnek, mint az államban foglalt résznek teljes jogokba lépő alanyává válik.

Következik a fentiekből továbbá, hogy a községi kötelékébe való felvétel csak büntetlen előélet, a község közterhehez meghatározott időtartam alatt való állandó hozzájárulás feltétele alatt, illetve meghatározandó felvételi átalány kifizetése mellett engedtessek meg; hogy továbbá meghatározott időtartamban a község határában lakó, ezen idő lejártával a lakhatási engedélyt illetőségének igazolása mellett megszerezni köteles; hogy végre minden a község területén megszálló egyén lakását a lakásadó útján bejelentse.

Az illetőség hivatalból való tárgyalásának tömérdek eseteit továbbá olyképen szállítjuk le a minimumra, ha a betegápolási és lelenczházi költségek terhét országossá teszszük;

a mi hogy különben is elodázhatlan, ezt a közegészségre vonatkozó javaslataink előadásánál fogjuk indokolni.

Az illetőség ügyének alapos rendezése azonban csak a lakosság pontos nyilvántartása útján ejthető meg. Ezt pedig úgy véljük kivihetőnek, ha a közület kötelékébe tartozó minden egyénről anya- és törzskönyv vezetetrék, mely egyrészt a születés, házasság, elhalálozás eseteit minden, a személyazonosság, hadkötelezettség, magánjogi viszonyok megállapítására szükséges adatokkal registrálná; egyuttal azonban pontos és megbízható nyilvántartó könyvül szolgálna minden, a közületben: öröklött, házasság, örökbefogadás, vagy felvétel által szerzett illetőséggel bíró és a közületből akár elhalálozás, akár elköltözés útján kiváló egyénről. A polgári anyakönyvvezetés kérdése a községi kötelékbe tartozók törzskönyvének létesítésével kapcsolatban igen gyakorlati módon volna megoldható. Az 1879. évi L. törvényczikk a fentiek szerint lenne kiegészítendő.

A *közegészségügy rendését* tárgyzó törvényünk kitünő, de bölcs határozmányainak nincs sanctiója; mert elsőrangú rendeltetésének megfelelő, felelős és kellő számú, jól dotált végrehajtó közegekkel nem bír.

A közegészségügy kinevezett, független, képzett és megfelelően díjazott, a tömérdék teendőkhöz mért számú közegekre bizandó. A városi, községi és körorvos mai díjazása silány. Az állomásokra pályázó nem akad, mert abból megélni nem tud. A hatósági orvos és szülész nő existenciáját a közönség segélyigénybevételi hajlandóságától függővé tenni nem lehet. A pór nép sürgősen hív állatorvost beteg jószágához; míg beteg háznépét az isteni gondviselésre bizza.

Tudnunk kell, hogy az intelligentia magasabb fokán álló ember a társadalmi élet javait csak az ezt pótló anyagi előnyök árán hajlandó feláldozni és ekkor is missióra vállalkozik. A faluba hatósági orvosnak valóban csak missionárius lelkületű egyén való.

Az orvosi kör csak oly kerületekből alakítható, melyek télen-nyáron járható utakkal vannak összekötve. Addig, míg a községek vicinális úthálózatai az új úttörvény helyes intenciói szerint ki nem épülnek, az orvosi állomások be nem tölthetők, mert a kinevezett és jól dotált orvos is télviz idején otthon lesz kénytelen tétlenül vesztegetni.

A szülészet rendje elszomorító. Állami ingyenes tanfolyamok felállítása nélkül nem boldogulunk. Ily foglalkozásra a megélhetés eszközeivel különben is rendelkező egyének nem vállalkoznak, hanem szegény nők, kik a tanfolyam költségeit nem fedezhetik. Ezért ezen kérdés sürgősen és mint egyik legfontosabb közegészségi intézmény szintén államilag szabályozandó. A falucsoportokba a lélekszám arányához képest több, az állampénztárból díjazott szülésznő nevezendő ki. Egy csoportba egy szülésznő állítása czélttévészett. A beteg inkább elvárhat, míg az orvos megjön; a gyermekágyasnő rögtönös segélyt igényel. A halandóság statisztikája elijesztő számokat mutat fel a gyermekágy halottairól és a segélyt nélkülöző csecsemők korai halálózásairól.

A kerületi orvos a kerület közegészségi állapotainak folytonos megfigyelése, igazgatása, az alárendelt csoportorvosok, szülésznők, mentők, vásárfelügyelők állandó ellenőrzésére, szakvéleményezésre és a közegészségi viszonyok javítására irányuló kezdeményezésre lévén hivatva, oly javadalmazással látandó el, hogy magángyakorlatra ne szoruljon.

Minden város és nagyobb községben a mentőügy kötelezőleg behozandó. Orvosi segély érkezéig a mentő becses szolgálatot tehet. Minden városában és nagyobb községben a borbély, a tűzoltók, rendőrök közül a balesetekben való első segélynyújtás elemeire betanitható egy két egyén.

Minden egyes, iskolával bíró községben a tornaszás kötelező tantárgy legyen, úgyszintén ott, a hol erre meg van a lehetőség, a korcsolyázás és uszás.

Az építés-rendészet országos érvényű tételes törvénybe iktatandó, mely az építésnél feltétlenül szem előtt tartandó közegészségi és tűzrendészeti elveket állapítja meg, az emberi lakások használható helyiségek normális kellékeivel. A lakott terület helyi viszonyaihoz alkalmazandó azon tervrajz, mely az utcák vonalait, irányát, csatornák, közhelyek, vágóhidak, hulladéklerakó helyek, gyepmesteri telepek és dögterek helyét jelölné meg, a helyi közületek által volna állandó érvénnyel megállapítandó.

A köztisztaság fentartása állandó alkalmazottakat igényel. Ezek tartására minden közület kötelezendő.

Tömérdek az oly község, mely állandó vízhiányban

szenved. Igaz, hogy a járványok rendszerint nem a vízhiányban szenvedő, hanem a rossz ivóvizű helyeken lépnek fel; de a vízhiány határozottan befolyásolja a közegészségi állapotot. Ily községekben artézi kutak létesítése kötelezően kimondandó; és ott, hol a kézség arra nem képes, ez állami segélylyel történjék. Vannak vidékek, a hol több közel eső község számára nagyobb vízfogó medenczék létesíthetők. Ily medenczék nemcsak az uszás és korcsolyázásra, de a közcélokra szolgáló jégvermeknek jégkészlettel való elláthatására, a házi állatok itatására, tűzveszély esetére kellő vízmennyiség készletben tartására felettébb alkalmasak volnának.

A fegyházak és fogházak gondos és gyakori vizsgálata biztosítandó. Ezek rendszerint a piszok elfeledett fészkei.

A nyilvános betegápolás ügye szintén rendezést igényel. Egész megyék szegény népe a vagyonosabb vidékeken tölti az év nagyobb részét napszámban, szolgálatban. Ha megbetegszik, szegény illetőségi községe, illetve megyéjének betegápolási pénztára tartozik a kórházi költségeket megtéríteni. Ez kiáltó méltatlanság, mely elviselhetlen terheket ró a legsanyarúbb megyékre, míg a jómódú megyék közönsége az ily természetű adótehertől csaknem teljesen menekül.

A betegápolási költségek fedezésére kivetett betegápolási pótaxi nemcsak lefoglalja a számos egyéb közcélokra szükséges pénzforrásokat, de állandó inségbe dönt egész területeket, melyeken az éhség-typhus állandó vendég, hol éhség-typhus-kórházakat terveznek vendéglátó tanyául, a helyett, hogy az okot enyésztenék el az éhezők ellátásával.

Az 1875. évi III. t.-cikk tehát oda módosítandó, hogy a vagyontalan magyar honpolgár kórházi költségeit az államkincstár fedezi.

A közegészségügyi törvénybe a fenn elősorolt intézmények felveendőik volnának. A bejelentett betegedés kórnevének és szórványos vagy járványszerű jellegének felvétele, az óvintézkedések, mint elkülönítés, fertőtlenítés, ház- és községzárlat, valamint ennek feloldása iránti határozmányok a közegészségi törvénybe iktatandók. Az orvosi és szülésznői állomások és azok javadalmazása a hivatali állományról szóló törvénybe vétetnének fel.

A *közbiztonsági rendészet* terén az egyesületek működésének ellenőrzése, a gyülekezés, népmozgalom, zavargás, csoportosulás, zendülés eseteire alkalmazandó szabályok és eljárás tételesen meghatározandók.

A rendőrség kinevezett és kiképzett egyénekből szervezendő; e célra tanfolyamok létesítendők és a rendőrség szabályzati utasítással látandó el.

A fegyházakból szabadult és községükbe tolonczolandó egyének továbbítására ne a csendőrség, hanem a fegyintézet őrei alkalmaztassanak, nehogy a csendőrség fontosabb szolgáltatától elvonassék.

A csendőrség létszáma és díjazása emelendő.

A cigányok telepítése és munkára kényszerítése felette égetően sürgős. Szintén fatalizmussal határos a közöny, melylyel a személy- és vagyonbiztonságot veszélyeztető ezen nomád, munkakerülő, a szabadban vakmerő, ragályos betegségeket elhurcoló csoportok vándorlásait nézzük. A kérdés azonban csak nemzetközi egyezménynyel oldható meg alaposan. Az egész cigányság tengeri kolóniákba volna gyűjtendő és földművelésre, iparra kényszerítendő. Ezen különben erős, edzett elem a mellett, hogy állandóan közveszélyes, teljesen elvész az államra nézve; nem produkál és a hadkötelezettség alól is kibuvik, mert sem születéshelye, sem illetősége nincs. Ha illetőségüket megállapítják, súlyos állandó csapást mérünk a községre, mely vagyonát előlük megvédeni nem képes, ha csak nem bánik velük úgy, a mint emberrel bánni nem volna szabad. A hadkötelezettség tekintetében pedig egyelőre csak úgy lehetne a cigánysággal valamenynyire menni, ha a hadköteles korban levő egyént bárhol, bármikor karhatalommal azonnal a sorozó-bizottság elé állítják. Ismételem, hogy ezen nomád karavánok ragálylepett emberei és állatjai az emberi és állati betegségek, járványok mozgó ragályterjesztői.

A *csavargás* megakadályozása csak útlevel-kényszerrel lehetséges. Tapasztalati tény az is, hogy a csavargók tekintélyes contingensét a vándorlegények és munkások képezik. Azt, hogy iparossegéd és napszámos munkát keresve távoli vidékeket is kénytelen felkeresni, igazsággal elítélni nem lehet. De a munkát nem találó inséget szenved és azzal, hogy koldulás miatt megbüntetve, illetőségi helyére visszatolon-

czoljuk, rajta nem segítünk és legfeljebb megakasztjuk azt a körforgást, melyet a szegény munkás ismét folytatni kényszerül.

Nagyon humánus intézmény volna az ország több városaiban és forgalmasabb helyein a munkát kereső vándor iparsegéd és napszámosok számára ingyen ételmezési állomások felállítása, hol az igazoltan munkához nem jutott szegény szerény étkezést nyerne, ezután utját folytatni tartozván. E nélkül a nyomorban elzüllik a legigyekezőbb egyén is és közveszélyessé válik.

A *tolonczügy* hiányai: az állomások gyér elhelyezése és a tolonczkiséret teljesen rendetlen volta. Minden község-csoport, mezővárosban toloncz-állomás állítandó fel, mely köteles legyen alkalmas és fegyverrel ellátott tolonczkiséret tartani. A tolonczolás ténye maga csak megelőző rendszabály lévén és nem büntetés, a kerületi hatósághoz való tolonczolást a községi csoportbiztos elrendelni illetékes legyen.

A *kihágásokban való biráskodás* szintén újabb szabályozást igényel. Több kisebb jelentőségű kihágás a rendőri természetűekből úgy, mint a cselédügyből kifolyókból is a község-csoportbiztos, illetve községi főnök hatáskörébe volna utalandó.

A kihágási ügyekben való eljárás egyszerűsítendő. A külön jegyzőkönyvvezető alkalmazása felesleges és munkaerőt pazarló. Az összes kihágási büntetéspénzek kezelése a hatósági közeget számvevő és pénztárnokká teszi és fontosabb teendőktől vonja el, a miért az a hatóságoktól elveendő és adóhivatalokra bizandó; melyekhez a jogérvényesen kiszabott pénzbüntetések előírás és behajtás végett kimutatandók lennének. A behajthatatlanság okából leirt és elzárásra változtatott büntetések az 1892. évi XVII. t.-cz. értelmében foganatosítás végett a kir. járásbiróságoknak mutatandók ki.

A *gyámügyi és gondnoksági ügy* alapos szabályozást igényel. Alig kell bizonyítani, hogy a mai árvaszéki rendszer nehézkes, tájékozatlan apparátusa kárára van a gyámoltaknak és legtöbb árva ügye akkor nyer szerencsés elintézését, ha a kiskorú férjhez megy vagy eléri a 24-ik évet. Az árvaügyet a kerületekbe kell decentralizálni; kerületi árva-tanácsot alakítani, az árvapénzek kezelését az adóhivatalokra bizni, s illetve az alább tárgyalandó vidéki mezőgazdasági és ipari hitel-szövetkezetek alapítására felhasználni.

Árvamenedék- és nevelőházak létesítése szintén életrevaló alkotásnak ígérkeznek.

A *közoktatás* terén egy nagy horderejű elv enunciaciója az egyedüli mentőeszköz. Az elemi oktatást teljesen ki kell venni a felekezetek kezéből. Nehezen titkolt általános meggyőződés az, hogy a felekezeti elemi iskolákban a túlnyomóan vallási oktatás csak kirívóan egyoldalú műveltséget ad a gyermeknek, melyben rendszerint erős felekezeti türelmetlenség fejlődik. A nemzeti szellem és ennek természetes hővezetője: a magyar nyelv a felekezeti iskolákban egyáltalán nem részesül kellő gondozásban. A legtöbb ugynevezett felekezeti iskola fentartója a politikai község s ily okból sem tarthat jogot rájuk a felekezet. Az ily iskolák okai, hogy az általános művelődés oly csigamódon halad előre. Számos fontos intézményünk felvirágzása a műveltség hiányán mulik. A faültetés, gyümölcsstermelés, egészségügy, tűzkárbiztosítás, a téli hónapokat hasznosan kitöltő háziipar, selyemtenyésztés azért nem tud lábra kapni, mert az erre való érzék, tudásvágy hiányzik.

A tanfelügyelői intézmény egyáltalán nem életképes, de a felekezeti iskolákkal szemben épenséggel leláncolt Prometheus. A megyei tanfelügyelők helyett kerületi iskolafelügyelők, mint hatósági közegek állítandók fel intézkedési és fegyelmi hatáskörrel.

A *közgazdaság* terén is sok az alkotandó intézmény. Vidéki forgalmasabb községekben, kerületi székhelyeken mezőgazdasági és iparos hitelszövetkezetek volnának létesítendőek elemi károk elleni biztosítással kapcsolatban. Ezen hitelintézeteknél az árvapénzek is elhelyezést és kellő gyümölcsöztetést nyernének; a kisebb mezőgazda és iparos olcsó kölcsönben részesülhetne.

A gabonaértékesítés könnyebbitésére vidéki közraktarak állítandók fel.

A munkás-, napszámos- és cseléd-közvetítésre hatósági felügyelet alá helyezett intézetek létesítendőek. Ez a cselédrendtartás könnyebbitésére szolgálna és a szegényügy rendezésére is jótékonyan folynék be.

Az itt felsoroltak lehetőleg feltartóztatnák a kisebb parasztbirtokot elnyelő latifundiumok és koldusközségek keletkezését; de a socialismus káros kinövéseit, a választások

immoralitását, a közszabadságnak tönkrajutását is. Vagy nem könnyű-e egy latifundiummal paktálni a benne hemzsegő, tömérdek vagyont vesztett rabszolga felett? Kiszámíthatók-e annak következményei, hogy idegen nemzetiségű nagybirtokosok oly faktorokká nőnek, melyekkel a közjogok gyakorlása idején számolni a pártélet első gondolatja? Az állam támasza a szabad polgár; államok az államban: ennek halála.

A *tűzrendészet* a közegészségügynél felhozott építésrendészeti szabályokban alkalmas támogatót nyer. Igen fontosnak tartjuk azon látszólag csekély körülményt a tűzokozás, illetve keletkezés eseteinek számára nézve, mely a könnyen fogó gyufák használatában fekszik. A gyufa egyedárúsági cikké teendő, vagy gyártása legalább kizárólag állami felügyelet alá helyezett gyárakra szorítandó, melyekben egyedül a tűznemző vegyi elemek találkozása következtében gyújtószerek gyártatnának a közönség használatára.

A vizszegény helyeken a közegészségügynél már tárgyalt vízfógó medenczék létesítése felette szükséges. A vízjogi törvény mai alakjában csak szakértők számára bir gyakorlati értékkel. Annak hatósági kezelésre alkalmas egyszerűbb határozmányokba foglalása kívánatos. Ugy a vízügy, mint az útügy helyes hatósági kezelése kerületi mérnöki állások létesítését feltételezi. A vicinális úthálózatok kiépítése, viziutak, hajómalmok, az utak, kompok és vámok felügyelete, a gőzkazánok ellenőrzése a kerületi mérnöki intézmény behozatala nélkül alig képzelhető.

Az erdőtörvénynek kopár területek és vizmosások *beerdősítésére* vonatkozó határozmányai végrehajtása szigorú rendszabályokkal biztosítandó. A *faiskolák* intézménye csak akkor ölthet alakot, ha a faiskolák ezért díjazott, arra képzett kezelőkkel bírnak, és a falusi iskolákban a gyümölcsstermelés ismeretei kötelező tantárggyá tételnek.

A *vadászati törvénynek* a sport szenvedélyének hódoló, de a magánjogot nem kimélő tételei változtatást igényelnek a károk és a kárt okozó vadak minősítése tekintetében. A bérbeadandó területek iránti bérszerződések jóváhagyása körül rövidebb eljárás biztosítandó, mert a mai határozmányok mellett számtalan az eset, hogy a vadászterületet senki sem használhatja. A volt bérlő nem, mert joga lejárt, az új bérlő nem, mert a kibérlés felelősség alatt áll; mely két, sőt három

forumot jár be. Az a principium, hogy a vadállomány kiméltessék, ép úgy fel van áldozva az ily eshetőség által, mint a hogy az elszaporodó vadak által károknak van kitéve a kis mezőgazda és a jövedelem egy részétől is elesik az egyes birtokos, illetve közületi pénztár.

A *halászejegy* kiadás — úgy mint ez a vadászati jegyeknél a helyes berendezés — hasonlóan az adóhivatalokhoz utalandó. Semmivel sem indokolható, hogy ezeket az adóhivatal, amazokat a járási hivatal kezelje.

A *mezőrendőri törvény*, melyben a hegyrendészet és a vadak által okozott károk becslése is kellően kifejtendő, mielőbb életbeléptetendő.

A főváros iparosvilágára alkotott *ipartörvény* gyökeres átalakítást igényel úgy az összes létező iparágak minősítése, valamint az iparhatósági biztosok, ipartestületek intézményének a vidéki szegényebb viszonyokhoz való idomításával.

Az iparügy külön hatósági felügyelő közeget igényel. Az iparos tanoncziskolák rendje szigorítandó és feltétlenül beszüntetendő a ma gyakorlatban levő azon elv, hogy a tanoncznak iparos segéddé minősítéséhez az iparos tanoncziskolának sikeres bevégzése nem követelhető.

A *szegényügy* rendezése elodázhatlan. Ezt azonban tételeken egységes jogszabályokban összegyűjteni nem lehetséges; mert a helyes megoldás csak a lakosság élethivatásának különböző téren való szereplésére vonatkozó különböző rendszabályok során történhetik. Így a munkáskérdés az ipartörvény és a betegségélyező pénztárak intézményében, a vagyontalan betegek gondozása a betegápolás terhének általános kiterjesztésében; a vagyontalan aggok ápolása közületi menházak intézményében, a vagyontalan árvák ügye és a lelencügy csakis állami árva- és lelenczházak felállításában; az élelmi cikkek drágaságának korlátozása csakis a mindennapi élelmiszerek, mint kenyér és hús árainak időnkénti hatósági szabályozásában nyerhet alapos megoldást.

A *kolhulás* megszüntetése hasonlóan külön intézkedést igényel.

A vándorló inséges elem tekintetében a közrendészet tételénél emlékeztünk meg, a hol bizonyos forgalmasabb pontokon a munkát kereső iparossegédek és napszámosok számára ingyenes élelmező állomások berendezését javasoltuk.

A közületben illetőséggel bíró elemre nézve egyelőre *népkönyhák* kötelező felállítása az egyedüli correctivum, melyeknek költségeit a közület és ha az erre nem képes, a büntetés-pénzekből alakítandó országos szegényalap legyen köteles viselni ép úgy, mint a szegények gyógyszer-költségeit is viseli. A szegényügynek alapos rendezését azonban csakis a munkakerülők számára kényszer-dologházak, a munkaképtelenek számára pedig kerületi szegényházak felállításától várhatjuk, melyeknek létesítése szegényadó kivetésével történnék.

A koldulást merev rendőri szabályokkal elnyomni nem csak sikertelen, de embertelen törekvés is.

A *cselédügy rendszete* rendkívüli fontossággal bír. Az 1876. évi XIII. t.-cz. hiányai lépten-nyomon tapasztalhatók. A cselédszerzés kapzsi üzlete a cselédséget demoralizálja; a cselédtartó házi fegyelmi joga tömérdek visszaélésre nyújt módot; azon határozmány pedig, hogy a cseléd magaviseletéről hátrányos értelmű bizonyítvány ki nem állitható, a cseléd feletti fegyelmet teljesen illuzoriussá, a cselédet elbizakodottá teszi. Ezen hátrányok csak hatósági ügykezelés útján hárrithatók el. Minden közületben hatósági rendőrközeg bizzandó meg a cseléd és gazda közötti szerződés regisztrálásával; a munkabér, felmondási idő, szolgálati minőség pontos feljegyzése, a házi kisebb fegyelmi jogot meghaladó esetekben való első fokú intézkedés, a cseléd erkölcsi érdekeinek ellenőrzése, a szolgálati viszony felbontási eseteiben való döntés, a cselédbér és kártétel kérdéseiben felmerülő vitás esetekben való I-ső fokú biráskodás, a szolgálatból kilépettnek kiadandó bizonyítványnak előre bocsátott tájékozáds alapján, de szigorúan a valóságnak megfelelő, akár előnyös, akár hátrányos értelemben való kiállítása a helyhatósági közeg ügykörébe utalandó. A cselédkönyvek a szolgálatba lépéskor a szerződési adatok feljegyzése mellett a helyhatóságnál őrizetbe veendőek. A cselédminőség és rendtartás minden alárendelt munkakörben foglalkozó egyénre kiterjesztendő, kivéve az alól minden, tanulmány útján szerzett értelmi fokon álló személyeket, nevelőket, gyermekóvókat, iparossegédeket. A cselédtörvény ezekhez képest módosítást igényel.

Az *adóügy* állampénzügyi tekintetben az illető szakminister ügykörébe tartozván, erre itt kiterjeszkedni nincs helyén. A szorosán vett közigazgatás tekintetében azonban

kivánatosnak és kivihetőnek is tartjuk, hogy a közadók behajtása a kerületi és községi közegektől elvétessék és az adóhivatalokra ruháztassék.

A hatósági közegeknek a lakossággal szemben felettebb szükséges tekintélye, de az az érdek is, hogy a közönségnél rokonszenvet és a bizalom útján befolyást szerezzen és ennek segélyével a közhatósági functiókban, sőt válságosabb eseményekben könnyen és biztosan eljárhasson, a végrehajtás ellen-szenves foglalkozásában állandóan csorbulást szenved; a köz-igazgatás egyéb fontos teendőitől a közegeket elvonja; e mellett az adóvégrehajtás sem lehet kielégítő. Míg ellenben erre kinevezett adóvégrehajtók nemcsak kellő eredménnyel végezhetnék kötelességüket, de a behajtási költségjutalékokból kellően díjaztathatván, sem a kincstárra, sem a közületre külön teher nem háramlanék.

Az adó- és illetékügynek községi kezelése ezeken felül az állampénztárra tetemes kárral jár azon viszonyból kifolyólag, melyben a községi előljáró a lakossággal áll. A hagyatékok és az adás-vételi tárgy értékének bevallásához sok szó fér.

A katonaiügyben a sorozóbizottság szervezete igényel változtatást.

Polgári elnökül — az alispán minden sorozó járásban ezen functiót ellátni képes nem lévén — rendszerint oly egyének alkalmaztatnak, kiket erre megnyerni a megszorult alispán szerencsés volt; tekintet nélkül arra, hogy tisztük kellő ellátására tájékozottsággal bírnak-e vagy sem. Innen van, hogy a szolgálati kötelezettség teljesítése tekintetében a hadkötelesek részéről támasztott, a védtörvényben biztosított kedvezményekre való igények felett — a hozzászólástól az ignoráns polgári elnök tartózkodván — a közös hadsereg képviselője egyoldalulag dönt. A sorozó járás tisztviselőjének beleszólása nincs. Tekintve, hogy utóbbi a közös hadsereg és a honvédségnek itt elnökökül szereplő képviselőivel egyenlően szintén hadkiegészítő hatósági közeg, mi sem áll utjában, hogy a sorozó járási tisztviselő a sorozó bizottságban a szavazattal bíró polgári elnök tisztét ellássa és a szolgálat tekintetében emelt igények felett a bizottság tagjai szavazatának többségéhez képest határozatot mondjon. Ennek kívánatos voltát a fentiekben felül azon tájékozottság is támogatja,

melylyel a hadkötelesek családi és birtokviszonyai s egyéb vonatkozásai tekintetében a járási tisztviselő szükségkép bír. A védtörvényre vonatkozó utasítás illető határozmányai ily irányban módosítandók lennének.

A *katonai előfogat szolgáltatás* egy régi rendeletben van szabályozva, mely a mai viszonyoknak többé nem felel meg. Háboru idejére mi sem természetesebb, mint hogy ott, hol az előfogat kiállításának rögtönös szüksége felmerül, a szükséges számú előfogatot a legközelebbi község vagy községek állat- és jármű tulajdonosai állítsák ki. Ellenben nincs szabályozva az előfogatszolgáltatásügye béke idejére. Az, hogy a katonai személyek, alkalmazottak számára szükséges előfogat községenként az állattulajdonosok részéről természetben készenlétben tartassék, teljesen felesleges, zaklató rendelkezés volna. E helyett tehát az ily előfogatok kiállítása a kerület községei terhére vállalat útján biztosítandó és az évi költség számla-összeg a községekre azok állami adója arányában és ne az állat-állomány arányában vettessék ki. Mert semmivel sincs indokolva, hogy az előfogat terhét mint közterhet csak az állattulajdonosok viseljék. A katona előfogati ügy ily értelemben új szabályozást igényel.

Az *állam közigazgatási* feladatainak végrehajtására valamint a *helyi közületek autonóm* hatáskörébe tartozó ügyek ellátására hivatott *szervezet és kereteinek* meghatározása, ezeknek egymást kiegészítő kapcsolatba fűzése képezi a reform súlypontját. És ez azon kérdés, a melynek megfejtéséhez államférfiúi bölcseségre, higgadt körültekintésre és szabadelvű gondolkozásra van szükség; mert ez az egész államélet marandandó értékű reorganizálását felölelő munka.

Az állam közigazgatási feladatainak érvényesülésére nézve a közhatósági szervezet tagozatainak helyes felállítása, ezek hatékony működésére nézve pedig megfelelő területi beosztás az első lényeges szempont. Itt az a kérdés, vajjon az ország területének jelen közigazgatási beosztása megfelelő-e azon kellékeknek, melyek a szervezet hatékony működését biztosítják; és az, vajjon a jelen szervezet és közhatósági beosztás a mostani keretekben képesítve van-e a feladatokat érvényesíteni?

Már fennebb kijelentettem, hogy a jelen területi beosztás teljességgel tarthatatlan, kifejtettem azt is, hogy a közható-

sági szervezet az állam feladatainak ellátására nem alkalmas. A vármegyék jelen területe oly bő, a járás területe oly szűk, hogy abba a közigazgatás különböző szakai szerint elrendezendő normális szervezetet elhelyezni nem lehet. Mindenekelőtt tehát a szervezet tagozatainak egységeit állapítsuk meg és azután hajtsuk végre az ország területének ezek befogadására alkalmas keretek szerinti beosztását.

A terület tekintetében e helyütt szorítkoznom kell általános iránypontok megjelölésére. A vármegye nagy területénél fogva a különböző érdekek tekintetében ignoráns; a járás, közületi szervezetet nyerve, területi kibővítést igényel. A vármegyék tehát a terület és népesség, annak közös érdekei helyes kombinálásával kikerekítendő az eddigi túlnagy és túlkicsiny terület-normáknak a természetes határok lehető szem előtt tartásával való szabályozása mellett. A járasok ugyanazon szempontok szerint, nagyobb kiterjedésű kerületekké bővítendő ki, úgy, hogy a közigazgatási keret a járásbiróság, adóhivatal területével egybeessék.

Az eddigi kis községek helyett minimalisan 3000 lelket számláló közületi egységek alakítandók faluközségek alakjában és e szerint az eddigi kisközségek egy közületté csoportosítandók.

Ezen területi beosztás indokolásául szolgáljon, a vármegyék, kerületek, városi és községi közületek szervezetére vonatkozó következő tervezetünk, melynek megítélésénél ismét azon elv legyen az irányadó, hogy a szerveket előítélet nélkül kell felállítanunk, ha azt kívánjuk, hogy ezek a jó közrend feladatait valósítani képesek legyenek és ha komolyan óhajtjuk, hogy közigazgatásunk a mellett, hogy nemzeti jellegű, jó is legyen. Azon eshetőség, hogy egy némely intézmény egy idegen állam valamely fennálló intézményéhez hasonlít, ne idegenítsen el tőle, mert ha közigazgatásunkat viszonyainkhoz mérten szabályoztuk, ezzel eredeti rendszert alkotunk. És ha recipiáltunk is olyat, a mely beleillik rendszerünkbe, és ott hasznunkra válhatik, ne nézzük ezt utánzásnak, mert ez pusztán okulás.

A közigazgatás vezetése ma a ministeriumokban van összpontosítva; annak minden vitás és hivatalból felterjesztendő kérdésében a ministeriumok tisztviselői egyes birákként döntenek a tárgyiratok és bürokratikus sablonszerű jelentések

alapján. A közigazgatás összes contentiózus ügyeit társas hatósági elbírálás körébe kell utalni és e czélból a miniszterium biráskodási hatáskörét decentralizálni. A ministerium a hivatali szervezet gazdasági ügyeit, a tisztviselők szolgálati viszonyait, a codificálást, a kezdeményezést, állami policiális ügyeket, a felügyelet és ellenőrzést gyakorolja s illetve kezelje. Minden egyéb ügykör, a polgárok és tisztviselők contentiozus, illetve fegyelmi ügye, I-ső fokban a kerületi hatóság, II-od fokban a megyei tanács, III-ad fokban a legfőbb közigazgatási és fegyelmi bírósághoz tartoznék, mely II-ik és III-ad fokú hatóságok közjogi, közrendészeti, nevelésügyi, közület háztartási, közgazdasági, pénzügyi, gyámügyi és fegyelmi szakosztályokkal láttatnának el.

A vármegye élén az állami igazgatás intézője és a kormány helytartójaképen egy megyefőnök áll, kit a közigazgatás intézésében megyei alfőnök támogat. Ha olyan hangzatos a fő- és alispáni cím, ám maradjon meg az. A megyefőnöki tiszt nem pusztá méltóság, hanem magasabb minősítéssel bíró államigazgatási szerv legyen, felelősséggel a kormánynak. A másodfőnök ugyanily kvalifikációjú közege az államnak.

Az állami közigazgatás összes kérdéseit a megyei tanács kezeli, mely a közigazgatási szakai szerint osztályokra ágazik. Az osztályok elnökségét a megyefőnök és másodfőnök látják el. Mindegyik osztály tagjai: a vármegyei előadók, az illető szak állami közege, kik szavazattal bírnak és a vármegye közönségéből évenként választott négy férfiú. Ezen szakosztályok II-od fokú felelősségi hatóságok községek és magánosokra nézve az állami igazgatás hatáskörébe utalt minden ügyben. A vármegye lokális érdekköréhez tartozó ügyeket a megyei bizottság intézi az állam felelős közegei és a megyei tanács szakosztályai igénybe vételével.

Az eddigi járás helyett állítandó kerület helyi érdekeinek gondozására autonom szervezettel láttatik el, mely a kerületi képviselőben fejt ki tevékenységét, a kerületi útügy, kulturális, közgazdasági, kereskedelmi, ipari, közlekedési intézmények érdekében.

Az állami közigazgatási feladatoknak intézésében a kerületi főnök a felelős, ki szakközvegekkel rendelkezik és elnöke a kerületi képviselőnek, mely magát a kerületbeli

legtöbb adót fizető és választott megyebizottsági tagokból kiegészíti.

Az eddigi kisközség megszűnnék és faluközségekbe csoportosítottatik. Az állami közigazgatás feladatait az államnak felelős kinevezett csoport-, illetve községi főnök látja el intézkedési jogkörrel. A helyi községlet lokális érdekű ügyeit a községi tanács gondozza.

A tanács elnöke a csoportfőnök. Tagjai a községcsoportba tartozó falukból lélekszám és adóalap szerint meghatározandó szám szerint küldendő virilis és választott lakosok, illetve önálló községekben ugyanoly alapon meghatározandó számú polgárok.

A vármegye, a több községből alakult kerület és a kisközségekből összevont faluközség között azonban a közigazgatási organizmus kisebb-nagyobb attribútumaival bíró annyi községlet támad az ország nagyobb községei, tekintélyesebb vidéki emporumaiban, hogy ezeket egy vagy két kategóriába kényszeríteni annyi volna, mint a közigazgatás eddig is nagyra nőtt visszáságaihoz ragaszkodni.

Kifejtettük, hogy a közigazgatás állami feladat, mely az ország minden pontjára kiterjed, és így a városokra is. Kifejtettük, hogy a helyi autonomia ugynevezett önkormányzata modern államban nem terjedhet ki egyébre, mint tisztán helyi érdekek gondozására; erre célzó szabályok alkotása és végrehajtására; minden ellenőrzési és beavatkozási jog nélkül az állami közigazgatás kérdéseibe. Az ellenőrzés az államé, mely azt saját közegei által gyakorolja felelősséggel a parlamentnek. Kijelentettük azt is, hogy ha községlet az állami közigazgatási feladatainak kisebb-nagyobb részben való kezeléséhez jutnak, ez csak engedmény és megkülönböztetés folyománya lehet. Meg akarjuk most világítani, mily kellek képesítik a helyi községletet arra, hogy az állam felügyelete alatt álló autonóm életük mellett az állam funkcióinak egy részét kezükbe vehessék.

Az államkormányzat felelős lévén az állam-feladatok megválasztása és azok teljes mértékben való érvényesítéséért, kizárólag őt illeti a jog is, szigorúan meghatározni az azok ellátására hivatott szervezetet. A helyes közigazgatás másrészt megköveteli, hogy a feladatnak végrehajtásánál a társadalomnak ingerencia engedtessek. Ezért az állam a közigazgatás

funkcióit kisebb vagy nagyobb részben a helyi közületekre ruházza. Az ebben való részeltetés, a hatáskör-átruházás mértékének meghatározását, és az ily megbizott közületek működésének felügyelete és ellenőrzését szigorúan fentartja magának, mert erre felelősségénél fogva köteles is. Ez természetszerű, ha koncedáljuk, a mint hogy ezt koncedálnunk kell, hogy az államnak közrendjét a civilizált államok közrendjének színvonalára emelni, azon megtartani, a fejlődés érdekeihez képest tökélyesíteni az állam hivatása. Ez okból elvként fel kell állitania, hogy a közigazgatás állami érdekű teendőit csak oly közületekre bizza, a melyek a teendők ellátására kellő erkölcsi és anyagi képességgel birnak, és azokat az állam általános közrendi szabályai normális mértékénél tökéletesebb alakban vagy legalább olyan mértékben ellátni képesek is, hajlandók is. Másrészt teljes mértékben el kell látnia a fejlődés feltételeinek létesítése és akadályainak elhárítása tekintetében fennálló hivatását azon községeket illetőleg, a melyek arra önerejükől nem képesek.

Eddig másként van. A közrend országos érdekű fontos szabályait az állam — a legtöbb szolgálati ágban szervekkel nem bírván — a helyi közületek gondjaira bizta, melyek azokat alkalmazni sem képesek nem voltak, sem pedig autonómiájuk tudatában komolyan végrehajtani nem is törekedtek. Az állam tehát egészen helyesen teszi, ha az igazgatásban igénybe veszi a helyi közületek támogatását, de másrészt erre csak azon közületek tarthatnak számot, melynek társadalmi fejlettségük, erkölcsi és anyagi képességüknél fogva a közrend intézményeit azon minimális mértéknél tökéletesebb alakban képesek gondozni, mely mértéket az állam tételes törvényei és egyéb jogszabályai megkövetelnek. A mig azonban a vármegyei, kerületi és községi autonóm közületek, a szükséges erkölcsi és anyagi képesség normális mértéke szerint területileg beoszthatók, kikerekíthetők, illetve csoportosíthatók, nem lehet ugyan ilykép elbánni a nagyobb területű, népesebb községekkel, városokkal.

Mig tehát a közrend kezelésére alkalmas beosztás és hatósági szervezet normális mértékéhez képest a vármegye, a kerület és az apróbb községek hozzáalakíthatók és kikerekíthetők, addig a nagyobb területű, népesebb községek és városok nagyon különböző anyagi és erkölcsi erőiknek, társa-

dalmi fejlettségüknek megfelelő különböző hatósági szervezettel, szűkebb-tágabb hatáskörrel ruházandók fel.

A vármegyéknek a fennebb érintett tekintetekből fogyasztékos jelen beosztása és szervezetük mellett jóval kirivóbb még amaz egalizáló irányú szervezés, melyben kis- és nagyközség, rendezett tanácsú város, az államkormány közvetlen felügyelete alatt álló szab. kir. városok és a törvh. joggal felruházott városok részesültek és a melyben az egy mértékre szabott alakban az egyik közület elvész, a másik meg bele nem fér. A közigazgatási anyagi jog számos tétele egyenlően kihat kisközségre ugy, mint a törvényhatósági városra; míg több törvénytételes szabályai ép annyi jogot adnak a kisközségnek és annyi terhet és fontos feladatot rónak a szegény kis falura, mint a mennyiben a kifejlett életű városokat részesítik.

Az állam közérdekű feladatainak végrehajtása és életképebb helyi közületi berendezkedés érdekében tehát az eddigi kisközségek — a mint fennebb említettük — községcsoportokba, faluközségekbe egyesítendők. Ezen, a vármegye alárendelt területi és hatósági izületét képező kerületbe beosztott községcsoportokon kívül eső, azoknak minimális lélekszámát, a magistratus kiegészítéséhez szükséges minimális mértékben meghatározandó intellektuális és anyagi erőit meghaladó többi községek és városokra nézve pedig többféle kategoriát kell felállítanunk és meghatározunk; melyik milyen szervezettel birjon s melyik mily mértékben ruháztassék fel az államigazgatás hatáskörével.

Minél elmaradottabbak a község viszonyai és minél nagyobb mértékben nélkülözi a fejlődés feltételeihez szükséges erkölcsi és anyagi erőket, az állami érdekű feladatkör annál több teendőit kell az államnak ellátnia és a község saját erőinek a közület helyi érdekei gondozására való fordítását ilykép lehetővé tennie. Természetes, hogy ezzel okozatosan összefügg az állami gyámkodás kényszerhelyzete is, melyet épen az állami érdeki feladatok végrehajtásának elengedhetlen voltánál fogva semmiféle közület visszautasítani jogosítva nem lehet.

A mely közület saját házi ügyeit önállóan és bölcsen ellátni, háztartását célirányosan vezetni képes s e mellett az állam közérdekű feladatait megfelelően gondozni is tudja, az nem szorul gyámkodásra. Viszont minden közülettől, mely az

állami érdekű feladatkörnek saját erőiből való kifogástalan ellátására képtelenné válik, a reá ruházott öngazgatási hatáskör azonnal megvonandó, mert az állam közrendi érdekei minden áron megóvandók.

A közületeket tehát az imént körülírt képességeik fokához képest több kategóriába kell osztályozni, nehogy egy részük a közérdek kárára nagyobb önállósággal, de egyuttal erőiket meghaladó feladatkörrel ruháztassék fel, más részük pedig nagyobb fejlődésképeségükben korlátolt tevékenységi kör békóival megzsibbasztassék.

Czélszerűnek találjuk, hogy a mostani községekből alakítandó faluközségen kívül mezőváros vagy vásárhely, rendezett város és szabad város kategóriája állíttassék fel. A vásárhely vagy mezővárosban a helyi közületi ügykör tágabb voltánál fogva nagyobb apparátust igényel; a háztartásvezetést, ügy, vásári, piaczi, hegyi, mezei rendészet kezelését a közület saját választott közegei által látja el. A mezőváros polgáraiból adóalapon és választás útján alakított tanács határozatai szerint, mely tanácsnak elnöke a polgárnagy, ki meghatározandó közigazgatási képzettséggel bír. Az állami érdekű feladatkör teendőiben a kinevezett polgárnagyot a tanács által választott városi biztosok végrehajtó közegekképp támogatják és fegyelmi felelősség alá tartoznak. A polgárnagy az állami feladatkörbe eső kérdésekben a tanács véleményezését igénybe veheti.

A rendezett város a piaczi, mezei, hegyi, vásári, építészeti rendészetten felül a gyámhatóságot gyakorolja; szabályrendeleteket alkot és végrehajt; általában választott tisztikarával ellátja helyi érdekű ügykörén felül az állami érdekű teendőket is, kivéve a rendőr-bíráskodást, a közegészség- és állategészségügyet, mely kizárólag kinevezett állami közegekre bízandó. Az ily városok az állami adó- és katonai-ügykör ellátásáért megfelelő javadalmazásban részesítendők.

A szabad városok a legtágasabb öngazgatási hatáskörrel látandók el, azonban a közegészségügy itt is kizárólag kinevezett közegekre bízassék a kormányzat közvetlen ellenőrzése alatt. A szabad városok ügyköre a vármegyékéhez hasonlóan szakosztályokba osztandó viszonyaiknak megfelelő tisztikar mellett.

A városok minősítése tekintetében a következő vezér-

elvek legyenek utmutatóink: A város lényege fejlődési és vagyonosodási képességében, önérzetes polgári szellemben, tisztultabb erkölceiben, szivós munkaszerezete és iparában fekszik. A városok a legalkalmasabbak egészséges közigazgatás képzésére, mert város csak ott képződhetik, a hol a kedvező természetes életfeltételek megvannak. Szabad fejlődésüket tehát csak az óvja meg, ha érdekeik gondozását reájuk bizzuk. De azt ne feledjük, hogy egy közületnek önállóságáért való igazolatlan küzdelme hanyatlásának lehet okozója, sőt bukásával végződhetik.

A város összpontosító hatást gyakorol a vidék értelmisége és vagyonára és ez által erős vidéki központtá növi ki magát, melyben az államegység ereje fejlődik. Egy végzetes hátránya van. Ez a tömeges együttlakás, lakáshiány, a jó közegészségi állapot folytonos veszedelme, az élelmi szerek drágulása. Ezért a fejlődésnek is meg vannak a normális határai és ezért a vidéki kisebb városok azok, melyeknek fejlődése előmozdítandó.

A csoportba osztott faluközségek és mezővárosok rendezése egy törvénybe foglalandó; a rendezett és szabad városokról ismét egy külön törvény alkottatnék.

A vármegyék, a kerület, a község, mezőváros, rendezett város és szabadváros hivatali statusának meghatározásánál az értekezés illető helyén felsorolt ügykör terjedelme tartandó szem előtt és az, hogy minden ág szakképzett előadóval birjon. A vármegye megfelelő számú jegyzői kara mellett tehát kell, hogy a közegészségügy, közlekedésügy, közigazdaság és állategészségügy, gyámügy a szakosztályokban kinevezett állami szakközvegekkel birjon.

A kerületi hivatal statusa a kerületi főnök, egy kerületi biztos, orvos, állatorvos, mérnök, gyám, számvevő, egyuttal katonaiügyi nyilvántartó, egy irodatiszt mint titkár és két irnokból, egy hivatalszolgából állana.

Az irodatisztet, irnokot és hivatalszolgát a megyefőnök a kerületi főnök előterjesztésére; a kerület többi tisztviselőit a belügyminiszter, a kerületi főnököt a minister előterjesztésére a király nevezi ki.

A faluközség (kis községekből alakított csoport) székhelyén csoportfőnök, ugyanoly minősítéssel bíró községi biz-

tos és egy irthok alkalmazandó állami közegekül, kiket a megyefőnök nevez ki a kerületi főnök előterjesztésére.

A közületi teendőket ellátására a községfőnök intézkedéseinek végrehajtó közegeiképen, községi gondnok, pénztárnok és esküdtek választandók.

A mezőváros élére polgárnagy, melléje két községi biztos, két irthok meghatározandó minősítéssel bíró állami közegekül a megyefőnök által kinevezendők, a kerületi főnök előterjesztésére.

A községi orvosi körök legfeljebb két községcsoportra szorítandók. Minden mezőváros külön orvossal látandó el. Ugy a községi orvosokat, mint a községcsoportonként és mezővárosonként állítandó szülésznőket a főorvos előterjesztésére a megyefőnök nevezi ki.

A városokba a rendőrkapitányokat és a köz- és állategészségügyi személyzetet a belügyminister nevezi ki. A város többi tisztikarát a közület választja.

A közigazgatási tisztikar hivatali minősítésére vonatkozólag az 1883. évi I. t.-cikk határozmányai megfelelők; kivéve a községjegyzőkre vonatkozókat, melyek helyébe gymnasium és szaktanfolyam sikeres bevezetése állítandó.

A vármegyei és kerületi tisztikarra nézve szintén gyakorlati szaktanfolyam állítandó fel, melynek sikeres befejezte nélkül a hivatalbalépés kizárt legyen.

A mostani községi és körjegyzői állomások javadalmazása az illető vidékek vagyoni viszonyaihoz mérten a legkülönbözőbb. Egyrészt, mert a községek rekonstrukciója az új rendszerben nem a vidék teherviselési képességén, hanem a tényleges közszolgálati szükséglet igényein kell, hogy alapuljon s mert másrészt a jegyzőtől a magánügyletekkel való foglalkozást a közigazgatási ügykör érdekében teljesen el kell vonni, a községcsoport és illetve községi főnök (polgárnagy) valamint kinevezett segédszemélyzetének javadalmazását fix összegben kell meghatározni, mely javadalmazáshoz a közületek községi pótdókjából az állampénztárba szállítandó meghatározott százalékkal hozzájárulni tartoznának. Ezen százalék kiszámításának alapjául volna veendő az ország kis és nagy községei által a kör- és községi jegyzők javadalmazására fizetett évi összeg. Kiszámíthatnák, hogy ezen összeg az ország kis- és nagyközségeinek mai évi állami adója hány

százalékát teszi ki. Kimondandó volna ez alapon, hogy a csoportokba osztandó községek és mezővárosok az új szervezet állami alkalmazottjai javadalmazásához, a fennebbiek szerint kiszámítandó százalékban járulnak.

Az összes hivatali állomány, annak javadalmazása és nyugdíjszabályai egy törvényben; a minősítés és szaktanfolyamok berendezése egy másik törvényben; a szolgálati előléptetés, szolgálati ügyrend külön törvényben; a közigazgatási és fegyelmi bíróságok felállítása szintén külön törvénybe fektetendők le.

A szolgálati pragmatikában a bürokratikus, nehézkes eljárás megszüntetése és az egyéni önérték érdekében a személyes felelősség elve minden fokozaton kimondandó. A mi végül azon sorrendet illeti, melyben az értekezésem folyamán létesítendőül jelzett intézmények által igényelt törvények megalkotandók és életbeléptetendők volnának, erre nézve az a nézetem, hogy mindenekelőtt a hivatali status, annak javadalmazása, minősítéséről, szolgálati viszonyai és ügyrendjéről, a közigazgatási és fegyelmi bíróságról szóló törvények volnának ily sorrendben és mindenekelőtt életbe hivandók; miután a konkrét közigazgatás szaktörvényeinek életbeléptetése, kezelése és célirányos végrehajtása csakis független, kellően minősített és kellően javadalmazott tisztikartól várható.

A hivatali statut érintők életbeléptetése után s lehetőleg még addig is a községek és városokról szóló törvények volnának előkészítendő és amazokkal egyidejűleg vagy utánuk közvetlenül életbeléptetendők.

Az állam közrendészeti- és a polgárok physikai és személyi érdekei tekintetéből szükséges új törvények codifikálása, illetve a meglévők megfelelő átdolgozása és életbeléptetése a törvényekbe foglalt közérdek érvényesítésének sürgőssége által követelt sorrendben kell, hogy történjék.

Erős a meggyőződésem, hogy a hivatali és egyéni érdek minden biztosítékaival felszerelt, okszerű keretekbe elrendezett szervezet eddig ismeretlen erővel fog hozzálátni egy új Magyarországnak, egy erős állam megteremtéséhez.

MUCIUS.

NÉPÜNK KORVISZONYAI ÉS HALÁLOZÁSI STATISZTIKÁNK.

— Harmadik közlemény. —

IV. NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSOK.

A statisztikai összehasonlítások egyik főszabályának, hogy tudniillik mindig csak homogén tömegeket kell egymás mellé állítani: a korstatisztikában nyilván nem nehéz megfelelni. Két országot minden aggály nélkül egymás mellé állíthatunk, ha nem akarunk egyebet összehasonlítani, mint a viszonyt, melyben bizonyos korcsoport az összes népességhez áll. Igaz, hogy az éghajlatok szerint egy és ugyanazon kor fiziológiai, gazdasági, politikai stb. szempontból mást jelenthet itt és ott, — például a nemi érettség délen sokkal alacsonyabb kornál kezdődik, mint északon s ugyanez áll az öregségre, a munkaerő kiapadására nézve; igaz, megeshetik az is, hogy bizonyos korcsoport eltérően van országonként összetéve a két nem tagjaiból, a mi például a harci erő szempontjából különbséget idézhet elő: de ezek a különbségek az összehasonlításnak — a nemzetközit értve — sokkal kevesebb akadályt gördítenek az útjába, mint a statisztika legtöbb egyéb ágában. Ha például két állam gazdasági helyzetét akarjuk összemérni abból a szempontból, hogy a termelőképes egyének minő arányban állanak az általok fentartandó elemekkel, a még nem produktív fiatal sarjjal s a már nem produktív öregekkel: úgy elég jól összehasonlíthatjuk ugyanazokat a korosztályokat nemzetről nemzetre. Egészen más kérdés az, hogy a korosztályok viszonylagos erejének nemzetközi összehasonlítása egymagában elég-e arra, hogy a nemzetek életerejét vagy a közegészségügyi állapotokat országról országra összemérjük, avagy a természetes propagatív erő nagyságára vonjunk

következtetést. A nélkül, hogy elébe vágni akarnánk a kifejtendőeknek, már itt nemmel felelhetünk a kérdésre: a korviszonyok alakulása annyi tényező közreműködésének eredménye, hogy a statisztikusnak egyéb eszközeihez kell nyulnia, hogy azok hatását egymástól elkülönítse s a vizsgálandó mozzanaton kívül a többieket kiküszöbölje.

Mindenekelőtt adjuk a korcsoportokat azon európai államokban, melyek korstatisztikával rendelkeznek s egy csomó Európán kívüli államban a két nem egybefoglalásával mindig a rendelkezésünkre álló legújabb adatok nyomán:¹⁾

	0—15	15—40	40—60	60-on felül
Magyarország ²⁾ (1890) . .	36 ⁶⁸	38 ⁴⁷	18 ⁴⁶	6 ³⁹
Ausztria (1880)	34 ⁰⁰	39 ⁰³	19 ³⁷	7 ⁶⁰
Németbirodalom (1885) .	35 ⁵²	38 ¹²	18 ²⁵	8 ¹¹

¹⁾ Külföldi forrásaink: Ausztriát illetőleg: Oesterreichische Statistik. Herausgeg. v. k. k. st. Centralkommission. II. B. a. Németbirodalmat illetőleg: Statistik des Deutschen Reichs. Herausgeg. von k. Statistischen Amt. Neue F. Band 32. 55* S. Franciaországot illetőleg: Dénombrement de 1886. (Stat. générale de la France) Paris, 1888. Nagy-Britanniát és Írlandot illetőleg: Census of England and Wales, of Scotland, of Ireland, of 1881. Belgiumot illetőleg: Statistique de la Belgique. Recensement général 31 Déc. 1890. 642. p. Németalföldet illetőleg: Uitkomsten der zesde tienjarige volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den 31. Dec. 1891. S'Gravenhage, 1881. Dániát illetőleg: Statistisk Tabelwerk. Kjöbenhavn, 1893. Norvégiát illetőleg: Resultaterne of Folketaellingen i Norge. 1. Januar 1876. Kristiania, 1878. Svédországot illetőleg: Bidrag till Sveriges officiella Statistik Stockholm, 1883. Svájcot illetőleg: Schweizerische Statistik, Band 51. Olaszországot illetőleg: Censimento della popolazione del regno d'Italia al 31 Dic. 1881. Vol. II. Bulgáriát illetőleg: Résultats généraux du dénombrement de la population de la Principauté de Bulgarie, k. 1. janvier 1888. (Bureau de statistique de la Principauté de Bulgarie). Sophia, 1890. Spanyolországot illetőleg: Censo de la Población de Espana en 31 de Diciembre de 1877. Madrid, 1883. Portugáliát illetőleg: Estatística de Portugal. Censo No 1 de Janeiro 1878. Lisboa 1881. Finnországot illetőleg: Bidrag till Finlands officiella Statistik. VI. Helsingfors, 1882. Északamerikai Egyesült Államokat illetőleg: Statistics of the Population of the United States at the tenth Census 1880. Washington 1883. Az Argentínai köztársaságot illetőleg: Primer Censo de la Republica Argentina 1869. Buenos Aires, 1872. Perut illetőleg: Censo general de la Republica del Peru, formado en 1876. Lima, 1878. Japánt illetőleg: Résumé statistique de l'empire du Japon. Tokio. 1887. A hét ausztráliai gyarmatot illetőleg: Victorian Year-book for 1885/86.

²⁾ Hazánkban, mint már előre jeleztük volt, a kiigazított kortáblát (lásd fenn) használtuk; e kimutatásból a katonák stb. nem hiányzanak, miután ezek a külföldön is számíttatnak.

	0—15	15—40	40—60	60-on felül
Franciaország (1886)	26·97	38·59	22·26	12·18
Nagy-Britannia és Írland (1880)	36·26	38·97	16·88	7·89
Belgium (1880)	33·50	37·32	19·41	9·77
Németalföld (1879)	35·12	36·86	19·39	8·63
Dánia (1880)	33·79	37·48	19·15	9·58
Norvégia (1875)	34·65	37·12	19·21	9·02
Svédország (1880)	32·60	37·89	20·14	9·37
Svájc (1880)	32·05	38·27	20·86	8·82
Olaszország (1881)	32·18	38·81	20·06	8·95
Spanyolország (1877)	32·49	38·49	21·04	7·98
Portugália (1878)	33·78	38·92	20·05	7·25
Finnország (1880)	34·61	39·67	18·64	7·08
Bulgária (1888)	41·43	32·18	17·24	9·15
Északamerikai Egyesült Államok (1880)	38·10	40·97	15·29	5·64
Argentínai köztársaság (1869)	45·07	41·45	10·90	2·58
Peru (1876)	36·62	42·17	15·06	6·15
Japán (1886)	32·39	39·00	19·63	8·98
Ausztráliai 7 gyarmat ¹⁾ (1881)	39·63	40·06	16·17	4·14

Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a táblázat igen nagy eltérésekről tesz tanuságot országról-országra. A legnagyobb ellentétek természetesen Európa egyes államai s az Új-világ birodalmai közt léteznek. Ha a szélsőségeket keressük és Franciaországot például az Egyesült Államokkal vagy az ausztráliai angol gyarmatokkal mérjük össze, — hogy a dél-amerikai országokat ne is említsük — úgy azt kell mondanunk, hogy a népesség összetétele itt és ott egészen más jelleget mutat. Száz emberből Franciaországban csak 27 a 15 éven aluli egyén, a gyermek, — az Egyesült Államokban 38, Ausztráliában kerekszámban 40. Viszont a 40 éven túl levők aránya 100-ra ott 35, emitt 20—21. Egészen más világ az Atlanti Óceán két partján. De ha nem vesszük is a szélsőségeket, hanem csak Európát s Ázsiából az európai viszonyokat mutató Japánt, a nagy világrész egyetlen országát,

¹⁾ A hét gyarmat nevei: Victoria, Queensland, Új-Déli Wales, Dél-Ausztrália, Nyugat-Ausztrália, Tasmánia, Új-Seeland.

melyről korstatisztikai adataink vannak, állítjuk szembe az Uj-világgal: úgy is elég szembeszökő lesz az ellentét. Kevesebb gyermek és sok öreg az Ó-világban, sok gyermek és sok fiatal vagy legalább az élet dele előtt álló az Ujban: ezek a főjellemző vonások. S a magyarázat oly egyszerű, hogy szinte felesleges reá kitérni: a pályát és munkát keresők óriási tömegei, melyek új otthont és ott mindjárt családot alapítanak magoknak, duzzasztják fel az Uj-világ első nagy korosztályait és szorítják egészen háttérbe a magasabb korcsoportokat.¹⁾ Európa és Japán, mely utóbbi ország korviszonyai szinte az azonosságig hasonlók egyik déleuropai állam, tudniillik Olaszország viszonyaihoz, egészben a megülledett és századok hosszú során át a kultúra magas fokára eljutott népével jelzi azt az állapotot, melyre majd az Uj-világ is lassan-lassan el fog jutni, ha egyszer a népvándorlás folyamata be fogja tölteni azt a roppant területet, mely ott még az emberi nem szaporodásának befogadására rendelkezésre áll.

De Európán belül is nagyon eltérő viszonyokra találunk. Nem is említve Franciaországot, mely már napjainkban ugyszólván a teljesen stagnáló népesség századunkban páratlan képét nyújtja és korcsoportjainak arányával egészen egyedül áll: egy sajátos összetételű csoportot veszünk észre az európai államok sorában, mely nagy gyermekszáma és aránylag kevés örege által tűnik fel: a Németbirodalom, a britt királyság és — a mi e társaságban méltán meglephet bennünket — hazánk. Igaz, hazánk még egy fokkal kifejezettebben mutatja az említett jelleget, de azért mégis sajátos hangzik, hogy korviszonyaink a Nyugat két legnagyobb és legelőrehaladottabb államáéhoz hasonlítanak. E feltűnő jelenség minden bizonynyal magyarázatra szorul, mit igyekezni fogunk alább megadni.

Keves gyermek és sok öreg található Franciaországon kívül, bár tőle messze elmaradó arányokban néhány északi és néhány déli államban: Svédországban és Dániában, Olasz- és Spanyolországban, valamint Portugáliában, azonkívül Belgiumban és Svájcban. Egyébiránt nem szabad feledni azt,

¹⁾ Jellemző e részben az Egyesült Államok lakosságából a ben-szülött és a bevándorolt résznek kor szerint való ellentétes összetétele, mit Levasseur: »La population française« II. T. 281. és 282. l. grafikailag mutat be.

hogy még Svájc is, mely Franciaország után közvetlenül következik, 32⁰/₀ gyermeket mutat ki, tehát már közelebb áll hazánkhoz az ő 36⁷/₀-os gyermekarányával, mely a másik szélsőséget képviseli, mintsem Franciaországhoz; úgy, hogy a csoport, melylyel most foglalkoztunk, tulajdonképen az átlagos, a rendes viszonyokat mutatja Európában, sőt, mint Japán példája mutatni látszik, tán Ázsia legelőrehaladottabb népeinél is. A most említett csoport s a fenti három ország közt foglalnak állást: Németalföld, Norvégia, Finnország és Ausztria.

Semmi kétség, hogy a legkiáltóbb ellentétekhez, melyek Európa egyes államainak korosztályai közt észlelhetők, a természetes szaporodás eltérő volta, tehát a születések gyakorisága, illetve ritkasága, szolgáltat kellő magyarázatot. Erről a születési arányszámok összehasonlítása az első pillanatra meggyőzhet bennünket. Meg kell itt jegyeznünk, hogy bár a születések gyakorisága s ezzel a természetes szaporodás fiziológiai ténye országról-országra — mint jelen tanulmányunk bevezetésében említők — csakis az újszülötteknek a nemzéképes, illetve házasságban élő nőkhöz való viszonyítása által mérhető helyesen: itt, hol csak arról van szó, hogy a születések gyakorisága minő hatást gyakorol a népesség korosztályok szerint való összetételére, beérhetjük a születéseknek az össznépeség számához való viszonyításával, sőt e viszonyszám céljainkra jobb szolgálatot tesz, mint az előbb említett, miután a gyermekek számaránya a népességben — *ceteris paribus* — nyilván az újszülöttek számának az egész népesség létszámához való arányától függ. Itt adjuk a vonatkozó összeállítást, lehetőleg azon időkre, melyek a táblázatunkban országról-országra felvett népszámlálási időpontokat közvetlenül megelőzték s így a látott eredmény létrehozására közrehatottak. Volt a születési arányszám ezer lélekre ¹⁾ (az élveszülöttekre szorítkozva):

Magyarország (1876—90.)	44 ⁰	Franciaország (1872—	
Ausztria (1861—80.)	39 ⁷	85.)	25 ⁴
Németbirodalom (1872—		Nagy-Britannia és Irland	
85.)	38 ⁶	(1866—80.)	33 ⁹

¹⁾ Források: Annual Report of the Registrar General of births, deaths, and marriages in England (Forty seventh. London, 1886.) CIII. és köv. lapokon. Bodio: Movimento dello stato civile. XIX. évf. Hazánkat illetőleg az új (1890.) népszámlálás alapján interpolatio segélyével állapítottuk meg az osztól szolgáló évi közép népességet 1880-tól egészen 1890-ig.

Belgium (1861—80.)	31 ^s	Olaszország (1863—80.)	37 ¹
Németalföld (1861—80.)	35 ^s	Spanyolország (1861—	
Dánia (1861—80.)	31 ²	70.)	36 ^{0 2)}
Norvégia (1861—75.)	31 ^{0 1)}	Finnország (1865—80.)	35 ¹
Svédország (1861—80.)	30 ⁹	Bulgária (1881—87.)	34 ^{4 3)}
Svájc (1870—80.)	30 ⁶		

Megjegyezzük még, hogy Portugalia születési arányszáma a legújabb időben 33—35 közt látszik mozogni⁴⁾ s így — a mennyiben ez arányszám hosszabb időközön át sem szokott jelentékenyen megváltozni — a fenti tábla kiegészítéseül jobbnak hián ez arányszámot is elfogadhatjuk.

Ha Bulgáriától, melynek számai a megbízhatlanság bélyegét hordják magokon,⁵⁾ eltekintünk, ugy a fent jelzett két szélsőség — hazánk és Franciaország — e táblázatban is a két ellentétes véglelet képezi. A végleteken belül azonban már hiányzik a kellő összhang a két táblázat közt. Svájc, Svédország, Dánia és Belgium itt is alacsony számmal szerepelnek ugyan, mint amott, a gyermekek arányánál, viszont a Németbirodalom magas száma itt és ott szintén egybehangzó jelenség, de egész sorában az államoknak nélkülözzük az összefüggést a két tábla közt: ilyenek Ausztria, Nagy-Britannia Irlanddal, Novégia s a két középtengerparti állam:

¹⁾ Itt az angol forrást (l. előző jegyzet) a Statistik des Deutschen Reichs. N. F. 44. B. 11*. lapján foglalt adattal kombináltuk, e szám csak megközelítő, a hibahatár azonban jelentéktelen. Bodio összeállításában Norvégia 1865—80. évek átlagában 30^{s 0/00}-kal szerepel. Az 1881—88. évek átlagában az arányszám 30^{s 0/00}. L. Közgazdasági és stat. Évkönyv V. évf. 19. l. is.

²⁾ Spanyolországot illetőleg Bodionak 1865—70. évekre és 1890-ra vonatkozó átlagát vettük fel. Az előző jegyzetben említett német forrásunk 1861—70. átlagára a halvaszülöttek beszámításával 38^{1 0/00}-t mutat ki. A legújabb adatok az élveszülötteknél 1881—86. 36^{7 0/00}-t adnak.

³⁾ E szám a bolgár statisztikai hivatal kiadványából: »Mouvement de la population dans la Principauté de Bulgarie en 1888. Sophia, 1891. című két nyelvű kiadvány alapján van kiszámítva.

⁴⁾ L. a már idézett »Közgazdasági és statisztikai Évkönyv« jelzett helyén.

⁵⁾ Ez áll a korstatisztikai adatokra is, de még kétségtelenebbül a népmozgalmi számokra. Ugy a nagy ingadozás, mely évről-évre a születések arányában mutatkozik, mint a halálozások rendkívül alacsony arányszáma, gyanússá teszi ez adatokat. Megjegyezzük egyébiránt, hogy 1888. születési arányszáma, mely Kelet-Ruméliára is kiterjed, 37^{s 0/00}, tehát jelentékenyen magasabb, mint a táblában foglalt.

Spanyolország és Olaszország. A két legelől nevezett ország korviszonyainak magyarázásával alább hosszasabban foglalkozunk; a mi Norvégiát és a két déli államot illeti, ezen egymástól nagyon eltérő születési aránnyal bíró országokban a gyermekhalálozás ellensúlyozza a születések különböző mérvét. Ismeretes Norvégia kedvező halálozási aránya általában; ha pedig csak a 15 éven aluliakat vesszük, úgy ezek közül 1000 élöre évente 19 halott esik, míg Olaszországban és Spanyolországban több mint kétannyi, t. i. 50, illetve 51.¹⁾ E körülményben kétségkívül fontos tényező rejlik, mely magyarázhatja a szapora déli népek alacsony gyermekszámát, szemben a szaporátlan, de aztán az egyszer világra jött gyermekeket az életnek megtartani képes északi néppel. Hogy magas születési arány és alacsony gyermekszám együtt járhatnak, arra elég példánk van: az egész középkor népösszetétele e jelleget mutatja, mint a nagy gyermekhalálozás természet-szerű következményét. E mellett nagyon valószínű, hogy a déli államok népszámlálásai, a gyermekek számát tekintve, nem eléggé pontosak, hogy ott sok kis gyermek kimaradt a felvételtől,²⁾ a mi természetesen kelleténél alacsonyabba súlyosztotta e korcsoport arányát az összes népességben.

Mondanunk sem kell, hogy a külföldi korviszonyok most megkísérelt magyarázata távolról sem akart teljességre számot tartani: hisz a vándorlások nagyon mélyremenő hatásait épügy nem kerestük, mint nem vettük figyelembe a halandósági viszonyokat, nevezetesen a felsőbb korosztályok körében.

A mi különben hazánk helyzetét illeti, azt egészen jól jellemezhetjük rövid szavakkal következőkép: (Bulgáriát kivéve) az Európában korstatisztikával bíró államok közül *a legtöbb gyermek és legkevesebb öreg* Magyarországon található. Vagy ha még erősebb jellemzést akarunk használni, mondhatjuk azt, *hogy hazánk az átmenetet képviseli az Ó-világból az Újra.*

¹⁾ L. ez adatokat a Statistik des Deutschen Reichs. N. F. B. 44. Stand und Bewegung der Bevölkerung des Deutschen Reichs und fremder Staaten etc. Berlin, 1892. a 63* lapon.

²⁾ Olaszországot illetőleg bizonyítékul utalunk Perozzo L.-nak a »Bulletin de l'Institut international de statistique« Tome I. 1., 2. l. 183. és köv. lapjain »Della composizione della popolazione per sesso e per età etc. czim alatt megjelent tanulmányához fűzött V. számú kartogramra, mely a népmozgalmi adatok eredményét tünteti fel párhuzamosan a népszámlálás adataival (az első 10 életévre).

Ez a helyzet nem lephet meg senkit, ki hazánk népmozgalmi viszonyait ismeri és tudja, hogy a szóban forgó európai államok közt a legmagasabb születési, de egyuttal a legmagasabb halálozási arányt hazánk mutatja fel. Ha Oroszországról volnának megbízható adataink, ugy minden valószínűség szerint neki engedhetnénk át a kétes dicsőséget: összekötő kapcsul szolgálni az Ó- és Uj-világ egészen más tényezők befolyása alatt álló korviszonyai közt. Mert a mi az Uj-világban csak a természetes fejlődés jele, a rohamos népesedéssel járó bevándorlás következménye, az nálunk az emberi élet nagy pazarlásának, a rossz egészségügyi viszonyoknak következménye. De nehogy túltesetén fessünk és igazságtalannak látszassunk, két, reánk magyarokra kedvezőnek mutatkozó jelenséget kell figyelemre méltatnunk: az egyik a korviszonyokban jelentkező már fentebb ismertetett változás, a másik az a körülmény, melyet már szintén érintettünk, hogy t. i. Európa két hatalmas állama, a kultura magas fokán álló Nagy-Britannia és Németbirodalom a mieinkhez közel álló korviszonyokat mutat.

Az előző népszámlálások eredményeinek összehasonlítása a nemzetközi adatokkal arról győz meg, hogy hazánk 33 év alatt sokat haladt. Ha az 1857-iki vagy 1869-iki korviszonyokra visszagondolunk, akkor látjuk csak igazán, hogy hazánk mennyire közel állott az Uj-világ viszonyaihoz. Egy kis tábla legjobban szemléltethetővé teszi az akkori helyzetet:

	0-15	15-40	40-60	60-on felül
Ausztráliai gyarmatok (1881.)	39 ⁶³	40 ⁰⁶	16 ¹⁷	4 ¹⁴
Északamerikai Egyesült-Államok (1880.)	38 ¹⁰	40 ⁹⁷	15 ²⁹	5 ⁶⁴
Magyarország 1857-ben	37 ²⁴	42 ⁴⁵	15 ⁸⁸	4 ⁴³
» 1869-ben	37 ²²	40 ⁰²	17 ⁷²	5 ⁰⁴

Hazánk tehát 20—30 év előtt, korviszonyait tekintve, alig különbözött valamiben a tengerentúli államoktól. Ellenben az utolsó 20 év alatt megtette körülbelül a fele útát, mely az európai átlagos állapotokhoz vezet. Nevezetesen az öreg kor aránya oly örvendetes mérvben emelkedett, hogy itt határozott javulásról beszélhetünk. Hogy azonban még mindig nagyon messze vagyunk a művelt Nyugattól, azt a legújabb számokra vetett egy tekintet is elég meggyőzően mutatja.

Bővebb megvilágítást igényel a második helyen említett jelenség: korviszonyaink hasonlatossága Nagy-Britanniáéhoz és a Németbirodaloméhoz. Hogy ahhoz közelebb férközhessünk, a statisztikus rendes eljárásához folyamodunk, felbontjuk elemeikre ez államokat. Lássuk először Nagy-Britanniát. A három ország külön-külön következő korviszonyokat mutat:

	0-15	15-40	40-60	60-on felül
Anglia Walesszel . . .	36 [·] ₄₆	39 [·] ₃₀	16 [·] ₈₆	7 [·] ₃₈
Skócia	36 [·] ₅₆	39 [·] ₀₆	16 [·] ₅₈	7 [·] ₈₀
Irország	35 [·] ₀₈	37 [·] ₁₅	17 [·] ₂₀	10 [·] ₅₇

Az Egyesült királyság három országa, mint látjuk, egymáshoz hasonló korviszonyokkal bír; csupán Irországban találunk jelentékenyebb eltérést az aggkor javára. Ám e hasonlóság nagyon elütő tényezők összehatásának eredménye. Vegyük csak a születési arányszámot 1000 lélekre; volt ez az 1881. népszámlálást megelőző 20 évben, t. i. 1861—1880. közt¹⁾ ezer lélekre:

Angliában Walesszel 35[·]₃, Skóciában 34[·]₉, Irlandban 26[·]₂.

Mennyire más számok a Szt.-György csatornán innen és túl! A születések majdnem oly ritkák Irlandban, mint Franciaországban ugyanezen időkben.²⁾ E nagy eltérés Irland s a két britt ország közt — ceteris paribus — arra kellene, hogy vezessen, hogy a gyermekek számaránya a zöld szigeten sokkal kevesebb legyen, mint Angliában és Skóciában; körülbelül akkora, mint Franciaországban, tehát nem 35⁰/₀-on felül, hanem inkább 30⁰/₀-on alul kellene állania. Hogy ez nem így van, annak csak kis részben oka a gyermekhalandóság nagyon alacsony volta Irlandban,³⁾ a döntő

¹⁾ Forty fifth Annual Report of the Registrar General of births, deaths and marriages in England. London, 1884. Az Irországra vonatkozó szám 1864—80. éveket öleli fel.

²⁾ T. i. az 1880. évet megelőzőtt évtizedekben. Legújabbban Franciaország tudvalevőleg jóval alacsonyabb születési arányszámot mutat; már 1881—90. közt átlag 23⁹/₀₀-t, 1890. és 1891. közt pedig éppen 22⁰/₀₀-t; Irland születési arányszáma is csökkent, majdnem annyira, mint Franciaországé.

³⁾ L. Stand und Bewegung der Bevölkerung des Deutschen Reichs und fremder Staaten in den Jahren 1841. bis 1886. (Statistik des Deutschen Reichs. N. F. B. 44.) 63* l. E szerint az 1871—80. évtizedben Irországban ezer 15 éven aluli gyermek közül csak 16 halt el, míg Nagy-Britanniában 27.

szerep e feltűnő jelenség előidézésében kétségtelenül a kivándorlásnak jut. Az Egyesült királyság egész területe jelentékeny kivándorlási többletet mutat ugyan, de annak egy része sem oly óriási mérvűt, mint Irország. E szerencsétlen sziget népessége tudvalevőleg a negyvenes évek óta népszámlálásról népszámlálásra erősen fogyott, főleg újabb időben kizárólag a kivándorlás következtében.¹⁾ E kivándorlásban rejlik oka annak, hogy a népesség 1841-től 1891-ig, tehát egy félszázad alatt, mely időköz Anglia népszámát majd csaknem megkétszerezte, mondjuk egy félszázad alatt, Irország népessége 8,175.124-ről 4,704.750-re szállott alá. Ha a kivándorlási többlet mérésére azt a módot alkalmazzuk, hogy két egymás után következett népszámlálás eredményét a természetes népszaporodással — születések és halálozások különbözetével — összevetjük s a különbözetet a vándorlások számlájára írjuk, úgy Irországban a kivándorlási többlet 1864—70 közt vagy 17°/_o-át, 1870—80 közt 12°/_o-át képezi ezen időközök közép népességének,²⁾ tehát a sziget népéből e 17 év alatt egyre másra egyharmadrész távozott el jobb hazát keresni.

Már most természetes, de számszerűleg is megállapítható tény,³⁾ hogy a kivándorlók közt aránytalanul kevesebb a gyermek és több a felnőtt, nevezetesen épen a java (15—40 éves) korban levő egyén, mint az ország össznépességében. Következésképp minél erősebb a kivándorlás, annál kevesebb lesz az ország népességében a felnőtt és viszont, miután itt viszonyszámról van szó, annál több lesz a gyermek. Irország tehát azt a sajátságos vonást, hogy daczára rendkívül csekély természetes szaporodásának, oly magas gyermekarányt mu-

¹⁾ Mióta Irországban a népmozgalmi adatok hivatalosan gyűjtetnek, t. i. 1864. óta, egy évben sem érte el a halálozások száma a szülöttekét, sőt elég erős születési többletet találunk, mely az 1864—80. évek átlagában évi 9^s-t tesz 1000 lélekre.

²⁾ L. ez adatot a többször említett németbirodalmi összehasonlító statisztikai forrásműben 2* l. A születések többlete a halálozások felett nygvanis a két évtizedben 9^r, illetve 8²/_o szaporodást idézett volna elő népszámlálásról népszámlálásra. Tényleg azonban a censusok 7°/_o, illetve 4⁴/_o fogyást találtak: következképp a kivándorlási többlet a fentjelzett számban jut kifejezésre.

³⁾ Az Északamerikai Egyesült-Államok: Quarterly Report of the Chief of the Bureau of Statistics relative to the imports, exports, immigration and navigation című kiadványa az oda bevándorlókat a 4 nagy korosztály szerint részletezve tünteti fel.

tat: egyenesen a kivándorlás óriás voltának köszönheti. E körülmény magyarázza egyuttal az öregek magas arányát is, csak természetes levén, hogy oly országban, hol a középkor-osztályokat a kivándorlás gyengíti, míg az öregek sokkal erősebb népesség maradványai, mint a milyen jelenleg ott él,¹⁾ az öregek számaránya magasnak tűnik fel.

A mit Irország korviszonyainak magyarázatául felhoztunk, az — a kellő mértékre visszavive — egyuttal Anglia és Skócia viszonyainak is magyarázatául szolgál. Mindkét ország kivándorlási többletet mutat és pedig jelentékeny arányban. E kivándorlási többlet, kapcsolatban a születési arányszám magasságával s aztán a gyermekhalandóság alacsony voltával: adja magyarázatát a két ország magas gyermekarányának, mely egészen közel áll hazánkéhoz. Sajnos, hogy e tényezők valamennyiét egyenként nem hasonlíthatjuk össze hazai viszonyainkkal, számszerű adatok hiányában. Vándorlási mérlegünkről lesz ugyan alább szó, de azt, miután csak egy évtizedre állítható fel, nem kívánjuk összehasonlítás tárgyává tenni. Álljon azonban itt a gyermekhalandóság kifejezésére az az egy, az ellentétet hazánk és N.-Britannia közt nagyon jól kidomborító adat, hogy míg Angliában és Skóciában 1000 újszülött közül az első életévben 145 hal el,²⁾ addig nálunk e szám még a kedvezőbb években is 230—240 körül jár.³⁾

Igyekezünk volt megtalálni a tényezőket, melyek Anglia s azzal a britt királyság korviszonyait meghatározzák; hátra van még a Német birodalom e nemű viszonyainak elemzése. E feladatunk azonban aránylag nagyon könnyű, minthogy a kitünően kidolgozott birodalmi statisztikai kiadványok teljes útbaigazítást tartalmaznak.⁴⁾ Nézzük csak a birodalom egyes részeinek kor-

¹⁾ A 60 éven felüliek az 1821. és előző évekből származtak: ez időben Irország népessége magasabb volt, mint 1881-ben; már 1801-ben is 5,395,456, tehát több lelket találunk, mint 1881-ben.

²⁾ Lásd a többször említett német birodalmi statisztikai kiadvány (N. F. 32. B.) 71* lapján.

³⁾ Lásd a Közgazdasági és statisztikai évkönyv újabb V. évfolyamának (1891.) 40. és 41. lapján. E szerint 1881—85. átlagában 1000 élveszülöttre 232, 1886-ban 231, 1887-ben 247 1 éven aluli gyermekhalott esik.

⁴⁾ Lásd nevezetesen a »Statistik des Deutschen Reichs. Herausgeg. vom k. Statistischen Amt. Neue Folge. Bd. 32: »Die Volkszählung im Deutschen Reich am 1. December 1885. Berlin 1888.« 62. lapját s még inkább ugyanazon kiadvány 44. kötete 26. s. köv. l.

statisztikáját 1880-ra, mégis a Berlin városára vonatkozó számok elhagyásával, miután azokra alább ugy is vissza kell térnünk:

Részek:	0—15	15—40	40—60	60-on felül
1. Kelet- és Nyugat-Poroszország	36 ³	38 ³	17 ²	8 ²
2. Pommeránia és Schleswig-Holstein, a két Mecklenburg, Lübeck és Hamburg	34 ⁹	38 ⁰	18 ³	8 ⁸
3. Brandenburg	34 ⁴	38 ⁵	18 ⁶	8 ⁵
4. Posen	39 ²	37 ³	16 ⁴	7 ¹
5. Oppeln k. kerület	37 ⁵	38 ⁴	17 ¹	7 ⁰
6. Boroszló és Liegnitz kerületek	33 ⁷	37 ⁹	19 ⁴	9 ⁰
7. Szász királyság, s a 8 thüringiai állam	35 ⁶	39 ²	17 ⁷	7 ⁵
8. Szász tartomány, Hildesheim, Braunschweig és Anhalt	35 ⁸	38 ¹	18 ¹	8 ⁰
9. Hannover tartom., Münster k. k., Oldenburg hercz., Bréma város	35 ⁵	37 ⁷	18 ²	8 ⁶
10. Rajna-tartom., Arnsberg kerület, Birkenfeld kir.	37 ⁸	38 ⁵	17 ⁰	6 ⁷
11. Hessen-Nassau, Minden k., Hessen nagyh., Waldeck, Schaumburg-Lippe és Lippe herczegség	36 ²	37 ⁸	18 ³	7 ⁷
12. Bajorország a Rajna jobb partján	33 ⁸	36 ⁵	20 ⁰	9 ⁷
13. Württemberg, Baden, Hohenzollern	35 ⁷	35 ⁹	19 ⁷	8 ⁷
14. Rajnapfalz és Elsass-Lotharingia	34 ⁶	36 ⁸	19 ¹	9 ⁵

Mint látjuk, a nagy Németbirodalomnak vannak oly részei, melyek hazánkon is jóval túltesznek azon ismérvek dolgában, melyeket az imént felhoztunk. Posen és a 10. csoportba összefoglalt területek több gyermeket és kevesebb 40 éven felülit mutatnak ki, mint hazánk. Viszont vannak oly részek, melyek — bár Franciaország viszonyait meg nem közelítik

ugyan, de a többi európai államok közül a hazánkkal ellenkező szélsőséget képviselők sorába egészen beleillenek, így utalunk a 6. és 12-ik csoportra. Világos ebből annyi, hogy a birodalom különböző részei egészen más tényezők befolyása alatt állanak s így e tényezők tanulmányozására itt tág tér nyílik.

Nem akarjuk a német hivatalos statistika nyomát követni abban, hogy a felhozott tábla minden egyes tételét magyarázgassuk: de igenis szükségesnek látjuk e magyarázat legfőbb tanulságait forrásunk nyomán a következő néhány pontban közölni:

1. *A gyermekkor számarányára első sorban a születési arányszám s aztán a gyermekhalálozás foly be döntőleg.* Azokat a részeket, melyek a birodalmi átlagon felül állanak, magas születési szám vagy pedig nagy gyermekhalálozási arány jellemzi. E mellett a vándorlások befolyása is érezhető, természetesen közvetve, az által, hogy a vándorlás okozta többlet, illetve hiány, befolyásolja a felsőbb korosztályok számerejét, és ez viszont visszahat a gyermekkor arányára olyképp, hogy jelentékeny bevándorlás csökkenti, jelentékeny kivándorlás emeli a gyermekkor arányát az összes népességben.

2. A 15—40 éves korosztály arányszámát e korévek halandósága egyáltalán nem befolyásolja érezhetőleg, hanem igenis a vándorlás. *A hol jelentékeny a bevándorlás, ott magas ezen korosztály aránya; a hol jelentékeny a kivándorlás, ott alacsony.* Közvetve természetesen a fiatal sarj számereje is irányadó: a hol erős az első korosztály, ott gyengébb a második és viszont.

3. *Ugy a 40—60 évesekből álló korosztálynál, mint az utolsó csoportnál a közvetett okok, nevezetesen a két első korosztály aránya, illetve az ezt befolyásoló tényezők bírnak legnagyobb fontossággal.* A 40 éven felüli kor halálozási aránya kétségtelenül hat ugyan a legmagasabb két korosztály számerejére, de e hatás háttérbe szorul a már említett közvetett tényezőkkel szemben.

E pontokhoz még csak azt a megjegyzést kívánjuk hozzáfűggeszteni, hogy a kedvezőtlen halálozási viszonyok befolyása bizonyos fokig elmosódik ugyan az egyes korosztályok, ország-részek vagy akár nemzetek szerint való egybehasonlításánál, de kétségtelenül behat arra, hogy valamennyi korcsoport, a

legeslegalsóbbakat kivéve — tehát például az első öt év kivételével — gyengébb számarányokat mutasson. Miután pedig ez a legzsengébb kor a 0—15-ös korcsoport egyik elemét képezi: az első nagy csoport rossz halálozási arány mellett magas lehet a többi három rovására. Ha ezt a korcsoportot hazánk s a most tárgyalt két nyugati állam korstatisztikája alapján részeire bontjuk, úgy a következő kis összehasonlító táblázatot kapjuk. A 15 éven aluli népesség közül volt:

	Anglia	Waleszel	Németbirodalom	Magyarország
0—5 éves	37 ² / ₀		36 ⁸ / ₀	38 ³ / ₀
5—10 »	33 ² »		33 ³ »	33 ³ »
10—15 »	29 ⁶ »		29 ⁹ »	28 ⁴ »

E kis számsorok nagyon jól jellemzik hazánk és a nyugati államok közti viszonyt. Nálunk összevéve több a 15 éven aluli, mint amott, de ezt egyedül csak a legelső korcsoportnak tulajdoníthatjuk. Sok az ujszülött, de aztán borzasztó működésbe lép a halál kaszája: már az 5—10 évesek tekintetében ott vagyunk, hol a nyugati államok s a 10—15 éves korcsoport gyengébb nálunk, mint amott. A korstatisztika kérlelhetetlen bizonyítéka itt annak az ijesztő gyermekhalandóságnak, mely hazánkat olyan rossz színben tünteti fel az egész világ előtt.

Csak még egyet hozunk fel hazai viszonyaink jellemzésére. A magyar nemzet nemcsak a gyermekhalálozás nagysága tekintetében van hátrányban a külföld fölött, hanem az aggkor arányai is hasonló jelenséget mutatnak: a legmagasabb kor az amugy is gyéresebb 60-éven felüliek közt nálunk még valamivel kisebb arányban van képviselve, mint amott. Volt ugyanis a 60 éven felüliek közül 70 évet meghaladott egyén százalékokban: Angliában 33⁵/₀; Németországban 32⁷/₀; nálunk 31⁶/₀. Tovább menni és a 80³/₀ éven felüliek arányát kiszámítani korstatisztikánk megbízhatóságának túlbecslését jelentené.

Ha tehát összegezzük annak az összehasonlításnak eredményét, mely hazánkat a két, hozzá külsőleg hasonló korviszonyokat mutató nagy nyugati állammal mérte össze: úgy a tanulság reánk nézve elég kedvezőtlen. Ott a nagy kivándorlás apasztja a magasabb korosztályokat, nálunk a nagy halálozási arány; ott sok ugyan a gyermek, de nem az első életévek, hanem a közép korokhoz közel állók duzzasztják magasra a gyermekek arányát, míg nálunk éppen fordítva áll a dolog: tehát csakis nagyon nagy születési arányaink-

nak és egyttal közvetve, a magasabb korok nagyobb halandóságának tulajdoníthatjuk, hogy a gyermekek aránya nálunk magasabb, mint a szóban forgó államokban. A hasonlatosság köztünk és köztük csak külső látszat: a valóságban nagy ellentét uralkodik hátrányunkra.

Nem szoltunk eddig még közvetlen szomszédunkról Ausztriáról. Készakarva tettük ezt, mert ezt a nagyon különböző elemekből összetett államot tartogattuk arra a célra, hogy elemeire bontva, újabb tanulságokat vonjunk le hazai viszonyaink megítélésére. A következő táblázat mutatja az egyes országok, illetve tartományok korcsoportjait:

Ország, ill. tartomány	0—15 éves	15—40 éves	40—60 éves	60 éven felül
Alsó-Ausztria	29·27	42·79	19·71	8·23
Felső-Ausztria	28·51	37·33	22·41	11·75
Salzburg	27·77	38·34	22·78	11·11
Stájerország	29·66	39·19	21·93	9·22
Karinthia	29·64	38·70	22·13	9·53
Krajna	33·30	36·83	20·15	9·72
Tengerpart	32·09	38·87	20·16	8·88
Tirol és Vorarlberg	29·94	37·61	21·43	11·02
Csehország	34·29	37·79	19·35	8·57
Morvaország	34·83	37·62	19·40	8·15
Szilézia	36·05	37·70	19·14	7·11
Galiczia	37·89	39·69	17·81	4·61
Bukovina	35·34	42·63	17·57	4·46
Dalmácia	33·36	38·76	19·22	8·66

Ez a tábla még nagyobb ellentéteket mutat föl, mint a Németbirodalom egyes részeiről közlött kimutatás. A gyermeklétszám ugyan sehol sem emelkedik oly magasra, mint pl. Posenben, de Galiczia nem marad messze mögötte e számnak, míg a másik szélsőség, Salzburg, egészen oly viszonyokat mutat, mint Franciaország. Oriási ellentétek vannak az öregek számarányában, itt a különbség pl. Bukovina vagy Galiczia és Felső-Ausztria vagy Salzburg közt vagy 250/o. Nyilván nagyon különbözők tehát a tényezők, melyek az egyes országok korviszonyaira döntő befolyást gyakorolnak, és így tág tér nyílik azok tanulmányozására.

Hogy a korcsoportok alakulásának szempontjából fontos tényezőket számszerűsítve állíthassuk egymás mellé, kiszámi-

tottuk az osztrák állam egyes királyságainak és tartományainak születési arányszámát s ezzel egybevetjük az azoknak népességében a vándorlások által előidézett változásokat. Mindezen számaink csak az 1869—80. évek közé eső időszakra vonatkoznak ugyan, de tekintve azt, hogy a születési arányszám általában nagyon állandó nagyság szokott lenni, a vándorlási mozgalom pedig, mint a legutóbb megtartott osztrák népszámlálás mutatja, ¹⁾ ez osztrák állam egyes részeiben határozottan állandó jelleggel bír: ez adatokat bizvást elfogadhatjuk az 1880. évi korviszonyok tanulmányozásának alapjául. A következőkben a születési arányszámot, a természetes népmozgalom (születések és halálozások különbözete) 11 évi eredményét s ugyancsak a vándorlásoknak a népszámlálási adatok s a természetes népmozgalom alapján kiszámított 11 évi eredményét az egyes részek népességéhez viszonyított számmal 1000 lélekre mutatjuk ki. ²⁾

	Születési arányszám ³⁾	Természetes népmozgalom szaporodás	Vándorlások eredménye szaporodás +, fogyás -
Alsó-Ausztria	39·4	66·4	+ 88·8
Felső-Ausztria	32·1	30·5	- 2·1
Salzburg	32·2	23·3	+ 38·5
Stájerország	32·5	40·6	+ 19·8
Karinthia	31·8	30·6	- 0·9
Krajna	35·6	60·4	- 31·3
Tengerpart	38·3	66·6	+ 5·8
Tirol és Vorarlberg .	29·7	41·5	- 14·1
Csehország	39·7	105·4	- 31·1
Morvaország	40·1	99·2	- 37·9
Szilezia	40·5	105·0	- 12·7
Galiczia	45·4	85·2	+ 0·7
Bukovina	46·4	80·1	+ 23·1
Dalmácia	35·7	69·9	- 31·8

¹⁾ Lásd az »Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. statistischen Centralcommission XXXII. B. 1. H.: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890. I. H.: Summarische Ergebnisse der Volkszählung. Wien, 1892. VI. és köv. lapok.

²⁾ A születési arányszám kiszámításánál, miután viszonyszámokat az osztrák hivatalos statisztika nem nyújtott, az abszolút számokat használtuk, osztóul az egyes országok, ill. tartományokban az 1869. és 1880-ki népszámláláskor talált tényleges népességnek közepesét vettük. A természetes és vándorlási népmozgalom adatait az előző jegyzetben idézett kiadvány VII. lapján találhatni.

³⁾ Az 1880. után következő években a születési arányszámok némileg változnak ugyan, de a nélkül, hogy ez által az egyes részek vonatkozó

Ha e számsort a fentebb összeállított korstatistikai táblázattal összehasonlítjuk, azonnal szembeötlik az összefüggés a legfiatalabb korosztály számereje s a születési arányszám között. Mégis azonban egy határozott kivételt kell kiemelnünk és megmagyaráznunk, s ez Alsó-Ausztria. Itt a születési arányszám jó magas, körülbelül akkora, mint Csehországban, s a gyermekek létszáma egyike a legalacsonyabbnak. Ám a magyarázat ott van a vándorlások eredményét feltüntető rovatban. A birodalom fővárosa oly hatalmas vonzerővel bír, hogy az a különben nem nagyon népes tartomány lakosságának gyarapodásához 11 év alatt 88°/00-kal járult. Miután a bevándorlás a közép életkorban levők számát fokozza, e tényező magyarázatul szolgál Alsó-Ausztria 15—40 éves korcsoportjának nagyon magas arányához, de egyuttal a gyermek-korosztály gyenge voltához is; a 43°/0 felé közeledő második korosztály lenyomja a gyermekek arányszámát oly alacsonyra, minőt csak az alpesi tartományokban találunk.

Ha már most a többi részekre térünk át, ugy a születési arányszám szempontjából három tartománycsoportot foglalhatunk össze. Az elsőhöz az alpesi tartományok tartoznak: Felső-Ausztria, Salzburg, Tirol-Vorarlberggei, továbbá Stájerország és Karinthia. A születési arányszám itt alacsony; sehol sem haladja meg a 32°/00-t. S ime mit látunk korcsoport-

sorrendje jelentékenyebben megváltoznék. Így volt az élveszülöttek aránya 1000 lélekre:

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Alsó-Ausztria . . .	36 ^o 05	36 ^o 72	36 ^o 37	35 ^o 76	34 ^o 91	34 ^o 46	34 ^o 41	34 ^o 03	33 ^o 98	32 ^o 73
Felső-Ausztria . . .	31 ^o 11	31 ^o 45	30 ^o 60	31 ^o 05	30 ^o 89	30 ^o 82	31 ^o 20	30 ^o 72	30 ^o 52	29 ^o 69
Salzburg	29 ^o 85	29 ^o 55	28 ^o 77	30 ^o 03	29 ^o 65	30 ^o 41	30 ^o 17	29 ^o 61	30 ^o 36	28 ^o 47
Stájerország . . .	29 ^o 90	30 ^o 68	30 ^o 43	31 ^o 21	30 ^o 67	31 ^o 31	30 ^o 46	30 ^o 40	30 ^o 22	28 ^o 76
Karinthia	31 ^o 86	32 ^o 98	31 ^o 23	32 ^o 99	31 ^o 79	32 ^o 54	32 ^o 42	32 ^o 33	31 ^o 50	30 ^o 37
Krajna	35 ^o 32	36 ^o 09	36 ^o 47	36 ^o 64	36 ^o 19	36 ^o 57	36 ^o 95	35 ^o 62	36 ^o 62	34 ^o 09
Tengerpart	37 ^o 29	36 ^o 04	37 ^o 08	37 ^o 27	37 ^o 13	36 ^o 13	37 ^o 65	35 ^o 57	36 ^o 05	35 ^o 04
Tirol és Vorarlberg	29 ^o 12	28 ^o 47	28 ^o 93	29 ^o 37	29 ^o 10	29 ^o 36	29 ^o 65	29 ^o 64	29 ^o 12	27 ^o 65
Csehország	36 ^o 99	38 ^o 69	37 ^o 79	38 ^o 63	37 ^o 40	37 ^o 14	36 ^o 69	36 ^o 53	36 ^o 13	35 ^o 19
Morvaország	36 ^o 77	39 ^o 01	37 ^o 88	38 ^o 45	37 ^o 77	38 ^o 29	37 ^o 16	36 ^o 79	39 ^o 94	35 ^o 40
Szilázia	35 ^o 29	37 ^o 23	37 ^o 21	37 ^o 46	37 ^o 73	38 ^o 36	38 ^o 02	38 ^o 35	38 ^o 27	37 ^o 75
Galiczia	43 ^o 02	46 ^o 61	44 ^o 58	43 ^o 77	41 ^o 97	43 ^o 53	45 ^o 00	44 ^o 61	44 ^o 70	43 ^o 73
Bukovina	46 ^o 71	47 ^o 53	47 ^o 79	48 ^o 48	44 ^o 81	43 ^o 86	44 ^o 75	46 ^o 59	46 ^o 09	43 ^o 31

A Dalmáciára vonatkozó adatokat nem idéztük, miután azok a hivatalos statisztikai kijelentések szerint is hiányosak. A születési arány Ausztriában, mint látjuk, egészben párhuzamosan csökken az összes részekben, kivéve mégis Alsó-Ausztriát, hol a csökkenés aránytalanul erős.

jaink arányainál? A legkevesebb gyermek és a legtöbb az élet delén túl álló az egész birodalomban e részekben található. E földrajzilag összefüggő nagy terület, az osztrák állam leghegyesebb, legterméketlenebb része korstatisztikai ugy, mint népmozgalmi szempontból az azonosságig hasonlít Európa legbércezebb országához, a kis Svájc-hoz, melylyel különben földrajzilag is összefügg. A hegyvidék tipikus néprajzi viszonyai azok, melyek itt visszatükröződnek s melyeket lesz alkalmunk alább hazánk földjén is viszontláthatni.

A másik szélsőséget egy kezdetleges kulturájú, jó részben nagy lapályt képező területen találhatjuk fel: értjük Galicziát és Bukovinát. A viszonyok itt olyanok, mint a Németbirodalom keleti szélén, pl. Posenben.¹⁾ Nagyon sok gyermek, mint a nagy szaporaság következménye s viszont kevés öreg: ezek e terület jellemző vonásai. Sok gyermek és kevés öreg másutt is együttjárnak, miután az első korcsoport túlerősége, a fiatal sarj bősége szükségkép lenyomja a magasabb korosztályok arányszámait: de Galiczia és Bukovina kedvezőtlen halálozási viszonyai arra a következtetésre vezetnek bennünket, hogy az öregek gyér száma nem tisztán csak az alsóbb korosztályok túlsúlyának kinyomata, hanem a korai elhalálózásra is vezetendő vissza. Hogy az öregek e tartományokban csakugyan korábban térnek meg a sirba, azt a következő kis összehasonlító kimutatás²⁾ nagyon szépen feltünteti. Ha ugyanis a 60 éven felülieket kiválasztjuk, azok között állott a 65 éven felüli korban:

Alsó-Ausztriában	55·3	Tirol és Vorarlbergben	57·8
Felső-Ausztriában	57·2	Csehországban	54·5
Salzburgban	57·1	Morvaországban	53·0
Stájerországban	55·0	Sziléziában	51·5
Karinthiában	54·5	Galicziában	43·2
Krajnában	55·9	Bukovinában	44·6
Partvidéken	59·5	Dalmáciában	60·0

¹⁾ Hogy a lengyel faj általában nagyon szapora, az a porosz statisztika állapított tény. Jutott ugyanis 1875–90. közt egy-egy esketésre a lengyel népségnél 5·4 gyermek, míg az ország átlagában csak 4·4. Posen korviszonyait, illetőleg lásd fenn a 462. lapot. Megjegyezzük, hogy e tartomány születési arányszáma ezerre 45.

²⁾ E kis táblázatot az osztrák »Statistische Monatschrift« VIII. évfolyamának 598. lapjáról vettük át.

Míg tehát a többi ország kivétel nélkül több 65 éven felülit mutat ki, mint 60—65 éveset, vagyis, míg a birodalom nagyobb részében a 60 évet túlélteknek több mint fele átmege még a 65 éven túli életkorba, addig a két északkeleti határtartományban az emberek rövidebb életére vall az a körülmény, hogy az amúgy is kisszámú 60 évet elért egyén közül csak 43—45°/_o megy át a 65 év határán; Sziléziában az arány 51°/_o, tehát már több, mint fele, míg a fentebb tárgyalt alpesi tartományokban 55—58°/_o közt mozog e szám.

Megjegyezzük még, hogy Bukovinának némileg feltűnő arányszámait egyrészt a nem jelentéktelen bevándorlás magyarázhatja, felduzzasztva a 15—40 évesek korcsoportját, lenyomva a gyermekekét; másrészt — és tán nagyobb mérvben, — a rendkívül nagy gyermek-halálozás. Ez utóbbi vonás egyébiránt Galicziára is talál s hogy a gyermekek számaránya nem magasabb, mint a minőnek látjuk s minőt pl. Posenben észleltünk s hazánk határain belül is észlelni lesz alkalmunk, az kétségkívül a gyermekélet borzasztó pusztulásának rovandó fel. Bukovinát illetőleg utalunk arra, hogy a hetvenes évek végén, nevezetesen 1877. és 1878-ban a roncsoló toroklob és egyéb járványok a halottak összes számát vagy egy harmaddal szőktették fel, s előidéztek azt, hogy a népesség ez években csökkent, egyes kerületekben valósággal megtizedeltetett.¹⁾ A két északkeleti tartományt egybefoglalva, utalhatunk arra, hogy míg Ausztria többi részeiben együttvéve 1000 tizenöt éven aluli élőre 47 haláleset jut, addig Galicziában és Bukovinában 60, oly magas szám, minőt kutforrásunk, a németbirodalmi hivatalos statisztika máshonnét felhozni nem képes.²⁾ S azért, ha Galiczia és Bukovina egybevéve a 15 éven aluliak számát tekintve körülbelül ott állanak, a hol Szilézia, melynek születési arányszáma pedig már jelentékenyen alacsonyabb, ugy nem szabad feledni, hogy az utóbbi tartomány a kultúra jóval magasabb fokán áll és kedvezőbb halálozási viszonyainál fogva képes megtartani az életnek az ifju sarjat,

¹⁾ Lásd a »Statistische Monatschrift« IV. köt. 338. és V. köt. 325. lapján Schimmer cikkét: Bewegung der Bevölkerung Oesterreichs im Jahre etc. Bukovinában a ragályok okozta halálozás e két évben 37°/_o, illetve 43°/_o-át képezi az összes haláleseteknek.

²⁾ Lásd ismét: »Statistik des Deutschen Reichs« N. F. B. 41. 63.* lapját.

melyben oly kényére pusztit a szomszéd keleti részekben a halál.¹⁾

Ausztriának egyéb részei, nevezetesen a cseh lakosságú tartományok úgy, mint a déli rész, Krajnától Dalmáciáig a közép helyet foglalják el úgy a korstatisztikai csoportok számaránya, mint a születési arányszám tekintetében. Az összhang tehát itt is nyilvánvaló s csak azt kell megjegyeznünk, hogy úgy Cseh- és Morvaország, mint Krajna és Dalmácia kivándorló országok lévén: e körülmény nem zavarja köztük a sorrendet, mely egészen szorosán a születési arányszámhoz simul.

Nem szükséges összefoglalnunk az eredményeket, melyek a külföldi korstatisztika vizsgálatából levonhatók. Láttuk, hogy a korosztályok pusztá egymás mellé állítása igen nagy eltéréseket tár fel, melyek megítélésénél a legtágabb értelemben vett népesedési viszonyok elemzésére van szükség. Ez elemzésre példát nyújtani megkísérlettük az előzőkben. Itt még csak egy, eddig alig érintett körülményre kell felhívni a figyelmet s ez az a befolyás, melyet a nemzetek különböző gyarapodási mérve a korosztályok alakulására gyakorol. Mert természetes, hogy a korosztályok másképp viszonylanak egymáshoz gyorsan szaporodó nemzeteknél, mint megállapodott népességű országokban. Eltekintve ugyanis a vándorlásoktól, az egyes korévekből élve találtak száma függ a megfelelő évben születettek számától s az illető korévig bekövetkezett elhalálozások arányától. Elnézve ez utóbbtól, nyilvánvaló, hogy az egyes években szülöttek mennyiségének változása az élve találtak változását is maga után vonja. A születések száma viszont függ a népesség nagyságától s a születési arányszámtól. Ha ez utóbbtól ismét elnézünk, úgy kiindulhatunk abból, hogy stagnáló népességnél úgy az újabb, mint a régi korosztályok gyermekei egyenlő számerejű nemzedék leszármazottai. Nem így, ha a népesség emelkedő. Ekkor a régiebb korosztályok kisebb számú nemzedék gyermekei, mint az újabbak; csak természetes tehát, hogy az öregek kisebb

¹⁾ Hogy mennyivel kedvezőbbek Szilézia egészségügyi viszonyai, mint Galiczia- és Bukovináé, arra nézve elég jó képet nyújt a fenti táblázatokból kivehető ama tény, hogy a két keleti tartomány daczára a jóval nagyobb szaporaságnak, az 1869—80. évek közt kisebb természetes szaporodást mutat fel (8—8³/₀), mint Szilézia (10³/₀).

arányban vannak az ily nemzeteknél képviselve, mint a népesség tekintetében megállapodott fajoknál. A gyorsan szaporodó népességű országok felső korosztályainak kedvezőtlen aránya, szemben az épen nem, vagy csak lassan emelkedő népességű államokéval, egyrészből, esetleg az egészében is ez okra vezetendő vissza s meglehet, hogy a helyzet tulajdonkép fordított: a több öreg daczára az utóbbi országok népessége tényleg kedvezőtlenebb halálzási viszonyokat mutat fel, mint az előbbieké. Bizonyosságot e részben csak hosszú időkre visszanyúló halálzási statisztika s az ebből levont halálzási tábla volna képes nyújtani: e nélkül a következtetés csak nagy általánosságokban mozoghatna. Például annyit minden bizonynyal állíthatunk, hogy Franciaország magasabb korosztályainak erős aránya részben stagnálás felé hajló népesedési viszonyainak is következménye, vagy hogy az osztrák alpesi tartományoknál, hol a népesség oly lassan halad előre a szaporodás útján, nem állanak az öregek dolgában oly feltűnő kedvező helyzetben, ha népességök oly gyorsan szaporodnák, mint Galicziáé. Vagy, hogy a reánk vonatkozó példát hozzuk fel: hazánk, melynek lakossága már 1785-ben nagyobb volt, mint Angliáé 1801-ben — 9,110.497 szemben 8,892.536-al; 1890-ben ellenben egy jó harmaddal kisebb, mint amaz — 17,463.789 szemben 29,001.018-al: aránylag nyilván több öreget mutathatna fel — ceteris paribus — mint a szigetország s ha mégis az ellenkező áll, úgy nyilván egy fokkal még kedvezőtlenebben üt ki az összehasonlítás e körülmény tekintetbe vételével, mint a nélkül. Ugyanez még fokozottabb mérvben áll a gyarmatbirodalmak, tehát az Uj-Világ és hazánk összehasonlításánál, míg a Németbirodalommal szemben körülbelül ugyanannyival vagyunk hátrányban, mint Angliával szemben.

Ha állana rendelkezésünkre teljesen megbízható halálzási tábla, de csak olyan, mely egy szűkebb időhatárok közt élő nemzedék halálzási viszonyai alapján készült: úgy — eltekintve mindig a vándorlások zavaró befolyásától — azt lehetnők, hogy a túlélőknek a táblában talált arányaiból s a tényleg a népszámlálás alkalmával talált korosztályok összehasonlításából jó alapot nyerünk annak megítélésére, hogy a régiebb nemzedékek számereje minő volt. Azonban, ha közelebbről nézzük a dolgot, be kell látnunk, hogy ez alap még nem biztos, mert a halálzási viszonyok tudvalevőleg

változók s két-három emberöltő életfolyamatát felölelő időközben már nagyon is nagy eltéréseket mutathatnak. Két ismeretlen van tehát egy egyenletben. Ha ellenben tudnók, hogy mennyi volt évről-évre a születettek száma az egész idő alatt: akkor az az eltérés, mely a halálozási tábla szerint túlélők és a tényleg túlélőkül találtak száma közt van, a halálozási viszonyok tekintetében beállott helyzetváltozást fejezné ki. Sajnos, hogy tudomásunk szerint Európa egyik államában sem lehet e számítást keresztülvinni; egyrészt a születési statisztika hiányai, másrészt a vándorlások által okozott bonyodalmak lehetetlenné teszik a szükséges alapok előteremtését. Az a kísérlet, melyet a német hivatalos statisztika tett a vándorlások és a halálozási viszonyban történt változás együttes hatásának megítélésére (tehát már is két különböző, de ez esetben szét nem választható tényező összeolvasztásával) ¹⁾: a maga nemében felettébb érdekes ugyan, de valami kielégítő eredményre nem vezetett. Az eljárás az volt: egymás mellé állítani a népszámlálási korcsoportokat s a halálozási tábla szerint túlélőket, kiindulási pontul véve azt, hogy az első 10 éves korcsoport életben levőinek száma azonos. A táblázat a két nemre külön-külön következő alakulást mutat, annak kitüntetésével, hogy mily szorzó alkalmazásával kapjuk meg az első rovatból a másodikat:

Kor- csoport	F é r f i a k			N ő k		
	nép- számlálás	túlélők táblája	szorzó	nép- számlálás	túlélők táblája	szorzó
0— 10	670.130	670.130	1'00000	702.330	702.330	1'00000
10— 20	526.559	608.167	1'15498	556.699	638.388	1'14674
20— 30	418.096	568.962	1'36084	464.215	600.977	1'29461
30— 40	344.435	517.481	1'50241	381.030	546.456	1'43415
40— 50	269.840	451.822	1'67441	299.918	484.620	1'61584
50— 60	213.627	364.231	1'70499	244.027	411.345	1'68665
60— 70	130.069	246.776	1'89727	152.418	295.005	1'93550
70— 80	53.270	109.582	2'05711	63.441	138'589	2'18453
80— 90	8.443	19.864	2'35272	10.551	26.640	2'52488
90—100	457	768	1'68053	657	1.113	1'69406

¹⁾ Lásd »Monatshefte zur Statistik des Deutschen Reichs«. Herausg. vom k. Statistischen Amt. Jahrgang. 1887. November-Heft 5. 1.

Az utolsó, 90 éven felüli korcsoport kivételével, mint látjuk, a régibb korcsoportok mindenütt fokozatosan alacsonyabbakká válnak a tényleges észlelet szerint, mint a hogy a halandósági tábla megállapodott népesség mellett várni engedné. A szorzó egészen 2·5-ig emelkedik: ennyiszor alacsonyabb a népszámláláskor talált 80—90 éves női korosztály a kiszámítottnál. Természetesen a főtényező ez eltérésnél a népesség emelkedése. Hogy ezt kiküszöböljük, meg kell kísérteni a kamatos kamat számítását alkalmazni, megtudandó azt a tényezőt, mely évről-évre hatványozva, körülbelül a jelzett szorzó sorozatot adja. E tényező gyanánt a német hivatalos statisztika 1·01125-öt talált, mi annyit tesz, hogy évi 1·125⁰/o-kal szaporítva a tényleges korosztályok számerejét, körülbelül megkapuók a talált szorzókat. Ha azonban közelebbről nézzük a számítást, úgy azt találjuk, hogy egyes évtizedes csoportokon belül az eltérések nagyon jelentékenyek.

Volt ugyanis a talált és a kiszámított (mindkét nemre egyenlő) szorzó:

	t a l á l t		kiszámított
	férfiakra	nőkre	két nemre együtt
0— 10 éveseknél	1·00000	1·00000	1·00000 = 1·01125 ⁰
10— 20 »	1·15498	1·14674	1·11837 = 1·01125 ¹⁰
20— 30 »	1·36084	1·29461	1·25075 = 1·01125 ²⁰
30— 40 »	1·50241	1·43415	1·39880 = 1·01125 ³⁰
40— 50 »	1·67441	1·61584	1·56438 = 1·01125 ⁴⁰
50— 60 »	1·70499	1·68565	1·74955 = 1·01125 ⁵⁰
60— 70 »	1·89727	1·93550	1·95665 = 1·01125 ⁶⁰
70— 80 »	2·05711	2·18453	2·18826 = 1·01125 ⁷⁰
80— 90 »	2·35272	2·52488	2·44728 = 1·01125 ⁸⁰
90—100 »	1·68053	1·69406	2·73697 = 1·01125 ⁹⁰

A legfelső statisztikai tárgyalásra amugy sem igen alkalmas korcsoporttól egészen elnézve, a különbségek a 20—40-es korcsoportoknál feltűnő nagyok s általában a férfiaknál nagyobbak, mint a nőknél. E körülményt ugyan lehetne olykép magyarázni, hogy a kivándorlási többlet a férfiakat és a jelzett korosztályokat csökkentette meg erősen s azért marad a kiszámított szorzó a tényleg alkalmazandó mögött. Lehet, hogy e magyarázat talál: ha nevezetesen be volna bizonyítható, hogy a kivándorlás 1840 előtt aránylag

jelentéktelen volt: mi, legalább Poroszországra nézve tényleg áll.¹⁾

Ha már most a birodalom népességének évi szaporodását a népszámlálások nyomán 0·92⁰/₀-kal vesszük fel, úgy a fent talált szorzónak, vagyis az 1·125⁰/₀ szaporulatnak ezen arányt meghaladó része, mintegy 0·2⁰/₀ volna az a tényező, mely a nép vándormozgalmának s az egészségügyi viszonyok javulásának együttes hatását mutatja. Miután pedig az 1·125⁰/₀ szorzó épen a felsőbb korosztályoknál felel meg a tényleges helyzetnek, azon koréveknél, melyek számerejét a tengerentúli kivándorlás valószínűleg még nem csökkentette jelentékenyebben: nincs kizárva, — bár matematikai biztossággal be nem bizonyítható, hogy e 0·2⁰/₀ egészében az egészségügyi viszonyok javulását hozza kifejezésre.

¹⁾ Lásd a »Monatshefte zur Statistik des Deutschen Reichs«, 1879. Juli Heft 18. lapját.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

A MONARCHIA JEGYBANKJA AZ 1878-IKI REFORM ÓTA.

Az 1867-iki kiegyezési törvények a jegybankügyet illetőleg nem határoztak, bár azon intézet, melynek szabadalma az osztrák birod. törvénylap 1863. évi 2. számában közzétett 1862. évi december hó 27-iki törvény alapján az 1875., illetve 1877. év végéig meghosszabbított, a »Privilegirte österreichische Nationalbank«, az általa kibocsátott és kényszerfolyammal felruházott bankjegyekkel a monarchia mindkét államában már 25 helyen, 19 osztrák és 6 magyar piacon, folytatta alapszabályszerű üzleteit. Az utóbb említett évben nemcsak Ausztriában kellett a szabadalom megszüntetése vagy újabb engedélyezése iránt intézkedni, hanem a monarchia megváltozott államjogi viszonyainál fogva Magyarországon is, hol az osztrák nemzeti bank addig minden jogi alapot nélkülözött, a törvényhozást illetve meg annak elhatározása, mely feltételek alatt működjék jövőre ezen intézet a magyar korona országaiban. A bank, mely 1816 óta állott fenn, válságos időkben erős támasznak bizonyult és a külföldön is jó hitelnek örvendett, teljesen alkalmas volt arra, hogy a monarchia állam- és közgazdasági érdekeit mindjobban előmozdító közös jegybank alakítására alapul szolgáljon.

Mindkét törvényhozás törekvése tehát oda irányult: a bankjegy egységét, valamint az intézet igazgatásának és ügyvitelének egységét is fentartani, de egyidejűleg oly szervezetet teremteni, hogy általa és benne az államjogi dualismus, továbbá a tagoknak egymás közti és az egésznek a két államkormányhoz való viszonyában a teljes paritás elve érvényesüljön. A legjelesebb erők hazafias közreműködésével sikerült is e nehéz feladatot szerencsésen megoldani. Az 1878. év első felére engedélyezett provizorium tartama alatt leg-

felsőbb szentesítést nyert az 1878. évi XXV. törvénycikk, (illetve az 1878. évi június 27-iki törvény) melyben kimondatott, hogy »az osztrák-magyar monarchia mindkét államát önálló jegybankok felállítása tekintetében megillető és kölcsönösen elismert jog a legközelebbi 10 évre igénybe nem vétetvén, az 1878. évi július 1-től 1887. évi december 31-ig terjedő időre egy osztrák-magyar bank létesítése határoztatik el és ennek a törvény kiegészítő részét képező alapszabályokban foglalt szabadalom adatik«.

Ezen alapszabályok alkotása óta 15 év telt el és a tények eléggé igazolták, hogy a bank dualistikus szervezete mellett is közgazdasági hivatását mindenkor teljesithette és saját továbbfejlődése útján akadálytalanul haladhatott. Bizonyára nem szükséges az alapszabályoknak a bank határozó testületeire (főtanács és a két igazgatóság) vonatkozó czikkeit e helyen taglalni, de ki kell emelni azt, hogy eddig semmiféle illetékességi vita nem merült és hogy még nem fordult elő oly ügy, melyre nézve a választott bíróság döntése kívántatott volna.

De nemcsak a szervezet öltött új alakot, hanem az anyagi és üzleti intézmények nagy része is, a mint alább kimutatjuk, gyökeresen megváltozott, úgy, hogy a bank átalakításánál csak a részvénytőke, az érczkészlet és a jegy kibocsátást illető régebbi határozatok tartattak fenn. Tudvalevőleg az *érczzel nem fedezett bankjegy-állomány* az 1878-iki alapszabályok 84. cikkével újabb 200 millió forinttal állapított meg,¹⁾ bár a kereskedelmi körök, főleg Magyarországon, az egyre fejlődő üzleti forgalom fokozódó hiteligényeire utalva, már akkor ezen összeg elégtelenségét hangoztatták. A bank leszámítolási- és lombard-üzlete, mely 1878. évi október hó 31-én összesen 176.3 millió forintra rugott, csakugyan folytonosan emelkedett és midőn 4 évvel később ugyanazon napon 206.3 milliót ért el, a fenti állományt tehát 6.3 millió forinttal meghaladta, ezen többletet csak a *tartalékalap* el nem helyezett tőkéből lehetett fedezni és 1883. évi október és 1884. évi november havában megint ezen alap eszközeit kellett a hitelengedélyezés céljaira felhasználni.

¹⁾ Ezen állomány-összeg első ízben az osztrák nemzeti bank 1863. évi szabadalmába vétetett fel, midőn a leszámítolás és kölcsön összesen 120 millió forintra rugott.

Ily tapasztalatok után a bank főtanácsa, midőn 1885. évi október havában mindkét kormánynál a szabadság megújítását kérelmezte, alapos indokolással a bankjegyek kibocsátási határára és fedezetére vonatkozó törvényes szabványoknak megfelelő változtatását indítványozta. Az alapszabályok előbb említett 84. cikkének 2. bekezdését *az érczszel nem fedezett bankjegyek teljes kizárása* czéljából következőleg javasolta módosíttatni: »Minden esetre *a forgalomban lévő bankjegyek teljes összegének legalább két ötöd részben az érczkészlet által, ezüstben vagy aranyban, vert pénzben vagy rudakban, a bankjegyforgalom maradékának pedig, hozzászámítva az elismervény mellett vagy folyó számlára átvett rögtön visszafizetendő idegen pénzeket, bankszerűleg fedezve kell lennie.*«

Egyuttal a bankjegy-állomány abszolút határolása helyet a német banktörvény nyomán *új jegyforgalmi rendszert* ekként ajánlott megállapítani: »Ha a forgalomban lévő bankjegyek összege az érczkészletet többel, mint kétszáz millió forinttal meghaladja, a bank a többlet után évenkénti négy százaléknyi adót tartozik mindkét államkormánynak és pedig olyképen fizetni, hogy abból 70 százalék az osztrák császári és 30 százalék a magyar királyi államkormány javára esik.« A két kormányval folytatott tárgyalások folyamán a bankjegy-adó öt százalékkal állapított meg, egyebekben azonban a bank által javasolt határozatok változatlanul elfogadtatván, az 1878. évi XXVI. törvénycikk alapján 10 évre meghosszabbított és külön egyezményvel a megszállott tartományokra (Bosznia és Hercegovinára) is kiterjesztett szabadsággal 1888. évi január hó 1-én léptek hatályba.

Konstatálandó, hogy a bank az adóköteles bankjegyek tartalékát (a »biztonsági szelentyűt«) eddig csak ritkán vette igénybe; első ízben 1890. évi október havában midőn rendkívüli nagy hiteligenyek támasztattak és a váltótárhoza álladéka a hó végével a bank fennállása óta először haladta meg a kétszáz millió forintot. Ennek folytán a bank november hó 7-ig az adómentes bankjegy-összege felül 37,4 millió frtot bocsátott forgalomba, melyért 49.652 frt 74 kr. adót fizetett, 1891-ben pedig az adóköteles bankjegyek összege 33,5 millió forintot és az illeték 45.785 frt 13 krt tett. A múlt évben a bank adómentes jegyállományát nem haladta túl és ekként

5 év alatt, tizenegy héten át, mindössze csak 70,9 millió frt adóköteles bankjegy volt forgalomban.¹⁾

Az *érczkészlet* alakulása az osztrák-magyar banknál sok érdekes mozzanatot tüntet fel. Az ezüstforintosoknak 1879-ig még megengedett szabad kiveretését és az ezüstár rohamos hanyatlását az üzérkedés nagymennyiségű ezüst bevitelére használta fel.²⁾ Két év alatt (1878 és 1879) legalább 90 millió forintnyi ezüstpénz került forgalomba, mely érczhez szokva nem lévén, azt a bankba terelni iparkodott, mi által annak az 1878. év elején kimutatott 70 millió forintnyi *ezüst állománya* 1879 végéig 25 millió forinttal, 1885. évi január 1-ig pedig 59,7 millióval szaporodott. A bank főtanácsa már az 1880. évi február hó 3-án tartott II. közgyűlés elé terjesztett jelentésében ezen ezüstbőségről következőleg nyilatkozott: »Monarchiánknak ezüstpénzzel történt bővebb ellátása folytán lehetővé vált a közönséget az általános forgalomban lassanként ismét az érczpénz használatához szoktatni. Eddig azonban, a mint az általunk közölt számok mutatják, az ezüstveretések által előidézett ezüstofforgalom a nagyközönséget ugyszólván teljesen érintetlenül hagyja és csak állami pénztárakra, intézetek és bankcézekre szorítkozik, hogy csakhamar a bank pinczéiben ideiglenes végcéljához érjen. Megkísérlettük ugyan bankintézeteink bő dotációja által Bécsen kívül is ezüstpénzt forgalomba hozni, de miután felismertük, hogy ezen szándék a kisebb államjegyek forgalmának egyidejű hatályos leszállítása nélkül el nem érhető, költséggel járó ebbeli intézkedéseinket abbahagytuk.« A magánosok számlájára való ezüstveretésnek administratív uton történt beszüntetése által a bank az alapszabályok 87. cikke szerint a neki felajánlott ezüstrudak vételénél kötelezettsége alól ugyan fel volt mentve, de az állami ezüstveretések (1880-tól 1891-ig összesen 106,810 millió forint) legnagyobb része ezentúl is a bank érczkészletét növelte és ekként 1892. évi december 31-ig ezüsbirtoka 168,9 millió

¹⁾ A német birodalmi bank az 1889. és 1890. év folyamán 551,610,337 *márka adóköteles bankjegyet* bocsátott ki.

²⁾ Londonban az ezüst ára standard unciánként 1878. évi január hó végén 53⁷/₈ pence, december 31-én pedig csak 49³/₈ pence volt; Bécsben a vista-árfolyam Londonra akkor 119,39 illetőleg 118,51 lévén, 100 ezüst forint Londonból Bécsre, költségek nélkül számítva, január 31-én 103 frt 50 krt és az év végén már csak 94 frt 63 krt tett. 1893. évi márczius 23-áig ezen érték 73 ft 29 kra szállott.

forintra emelkedett.¹⁾ De itt még azon tény is figyelembe veendő, hogy 1878. évi augusztus hó 31-ike óta mult év végéig a csupán csak ezüst-bevételezés által okozott bankjegy kibocsátás összege 98.s millió forintba rugott

Az *aranykészlet* szaporítására a bank mindig nagy gondot fordított. Miután az osztrák nemzeti bank 1863. évi alapszabályainak 14. §-ába felvett azon megszorítás, hogy ezüst helyett az érczkészlet negyedrészenek erejéig aranyrudakban vagy érmékben használható jegyfedezetül, az 1872. évi márczius hó 18-iki osztrák törvénnyel (birod. törv. lap. 31. száma) megszüntettetett, az aranyállomány, mely 1871. évi január 1-én csak 28 millió forint volt, 12 év alatt, előnyös ezüst-eladás ellenértékéből, mintegy észrevétlenül 79 millió forintba emelkedett, mire 1891 végéig, főleg külföldi piacokra szóló váltók vásárlása által, ideiglenes csökkenés állott be, a mult évben azonban nagymérvű aranybeszerzés következett. A mult évi május hó 14-én mindkét pénzügyminister által a törvényhozási testületek elé terjesztett ugynevezett valuta-törvényjavaslatok egyike az osztrák-magyar bank alapszabályai 87. cikkének következő kiegészítését tárgyalta: »A bank köteles törvényes aranyérméket névértéköknek és aranyrudakat a koronaértékbeli törvényes pénzlábnak megfelelően bankjegyekre bécsi és budapesti főintézeteinél kívánatra mindenkor beváltani.«

Ezen az 1892. évi XX. törvénycikkbe foglalt alapszabályi határozat folytán és miután pénzügyministeri rendelettel az osztrák-magyar bank számlájára eszközözlendő veretésekért a verdedij a finom arany kilogrammjaként 4 koronával állapított meg, a bank kötelezve volt arany-rudakat finom kilogrammonként 3,276 koronával bankjegyek ellenében beváltani. A bank azonban saját elhatározásából már a valuta-törvények életbeléptetése napján (1892. évi augusztus hó 11-én) bécsi és budapesti érmepénztárainál nemcsak aranyrudak, hanem *külföldi és kereskedelmi aranyérmék* vásárlásához is fogott és azóta

¹⁾ A mult év április havában mindkét pénzügyminister intézkedése folytán az állami hivatalok, nemkülönben bankok, vasutak stb. pénztárainál az ezüstpénz állandó megolvastatván, konstatáltatott, hogy ezen pénztáraknál az ezüst értékpénz készlete csak 16.s millió forintot, a jegybanknál ellenben 166.133 milliót tett, tehát az akkor összeirt ezüst-állománynak több mint $\frac{9}{10}$ része az osztrák-magyar bank birtokában volt.

az aranybehozatalt többféle kedvezmények engedélyezése által előmozdítani törekedett.

Aranyvásárlásainak eredménye a következő számokból ítélhető meg:

1892. évi augusztus hó 11-től november hó 17-ig, mely napon az utolsó tetemesebb aranyszállítás történt, kerek összegben befolyt: aranyrudakban 17,020.000 frt. és aranyérmékben 23,319.000 frt., összesen tehát 40,339.000 frt. Megjegyzendő, hogy ezen arany *a központi bankok igénybevétele nélkül, a pénzpiacz műveletei által* lett beszerezve, és hogy a nagyobb jegy kibocsátás daczára a múlt év végén 12-1 millió forinttal kevesebb hitelpénz (állam- és bankjegy) volt forgalomban, mint 1891. évi december 31-én.

A bank aranyvásárlásainak eredménye a pénzpiacson folyékony pénzállásban és *alacsonyabb kamatlábban*, a banknál pedig a leszámítolási és kölcsönüzletben nyilvánult, melynek állása augusztus hó 15-étől december végeig átlag 24-113 millió frttal alacsonyabb volt, mint az előző év ugyanazon szakában, miért is e két főüzlet a múlt évben 922.000 frttal kevesebbet jövedelmezett, mint 1891-ben.

Az érczkészlet harmadik részét 1888 óta az *aranyváltók* képezik. Ezek az osztrák nemzeti banknál, szintugy az osztrák-magyar bank első 10 évében, csak »bankszerű« jegyfedezetül szolgálhattak, de már 1870. évi július havában, midőn a német-francia háború kiütése alkalmával a hitelígenyek egyre növekedtek, a jegytartalék már csak 9 millió forint volt és mélyreható kereskedelmi katasztrófától lehetett tartani, a bank kényszerítve látta magát azon meghatalmazást kérelmezni, hogy »kivételesen, a jelenlegi viszonyok tartamára« a birtokában levő külföldi piacokra szóló váltókat, 33 millió frtot, a bankjegyek érczfedezetébe beszámíthassa. Az 1870. évi július 28-iki császári rendelettel ezen meghatalmazás meg is adatott, mely azután 8 hónapig volt érvényben (bár a bank csak egyetlen egy hét folyamán élt vele) és az öszszminiszteriumnak 1871. évi márczius 11-iki rendeletével hatályon kívül helyeztetett. A bank főtanácsa tehát 1885-ben az általa indítványozott alapszabályi módosításokkal beterjesztett indokolásban nemcsak azon már fennállott engedélyre utalt, hanem a monarchiának e tárgyban közgazdasági és pénzügyi érdekeit is hangsúlyozva javasolta: »hogy azon majdnem 200 millió

forintnak, mely a bank pinczéiben minden értékesítés nélkül hever, részbeni gyümölcsöző felhasználása *addig* is lehetővé tétessék, míg az érzékszlet a készpénz-fizetések felvétele által tulajdonképeni rendeltetésének megfelelni hivatva leend.« Ennek folytán a két törvényhozás az alapszabályok 111. cikkének következő kiegészítését határozta el: »A míg az államjegyek kényszerforgalma a monarchia mindkét részében meg nem szüntetik, a banknak megengedtetik, hogy a birtokában levő külföldi piaczkokra szóló váltókat, a mennyiben azok valóságos ércértékben fizetendők, legfeljebb *harmincz* milliónyi összeg erejéig érzékszletébe beszámíthassa.«

Az aranyváltók állománya 26 év előtt, 1867-ben érte el legmagasabb összegét 45¹ millió forinttal; 1878-tól 1887-ig, mely időszakban a bank a belföldi hitelügyekre való tekintettel e váltók birtokát ismételten majdnem teljesen értékesítette, átlag 8⁹⁵ millió forint volt és 1891 végéig 24⁸⁵ millió forintra emelkedett.

Mult évi augusztus havában jegybankunk aranykészleténél jelentékeny *értékváltozás* állott be. A mondott időig a bank ugyanis összes aranykészletét és külföldi piaczkokra szóló váltóit azon árfolyam szerint könyvelte, mely az arany és ezüst közti 1 : 15^{1/2}-es aránynak felelt meg. A korona-értéket megállapító törvény folytán azonban ezen állomány az 1 : 18^{2/9} viszonylat szerint volt értékelendő, mihez képest mult évi augusztus hó 10-én a fentemlitett két tételnek 79,392.613 frt 47 krral kimutatott könyvszerinti értékénél *13,525.166 frt 55 krnyi árfolyamnyereség* származott. Hogy tehát ezen összeg által a bankjegy-forgalom tekintetében törvényileg megállapított adóhatár változást ne szenvedjen, az imént jelölt többlet az alapszabályok 101. és 103. cikke értelmében a tartalék-alap javára iratott, egyidejűleg azonban ugyanoly összeg az érzékszlethez könyvelt aranyváltók állományából kihalasztott és a »tartalék-alap értékpapirjai« számlájára vitetett át, melyen a jelenlegi bankszabadalom megújítása iránti végérvényes határozat meghozataláig érintetlenül fog maradni.

Az osztrák-magyar bank követelései közt előforduló *államjegyek* szerepét a bank üzletkörében és a bankjegy-forgalomhoz való viszonyát az 1878-iki alapszabályok 110. cikke következőleg határozta meg: »A meddig az államjegyek kényszerforgalma fennáll, a bank köteles a monarchia két részének

közös adósságát képező ezen államjegyeket fizetésül elfogadni, s ennek ellenében fel van jogosítva ezen államjegyeket a bankjegyek *bankszerű* fedezetébe beszámítani.« Ekként az állam által kibocsátott *fizetési eszköz*, mely önmagában készpénzt képvisel, úgy tekintetett, mintha a bank *befektetése* lett volna. A bank javaslata folytán ezen átmeneti határozat is olyképp módosítottatott, hogy az államjegyek mindaddig, míg azok kényszerforgalma tart, a bankszerű fedezetbe ne számítassanak be, hanem a forgalomban lévő bankjegyek egész összegéből levonásba hozassanak, úgy, hogy a bank csak az államjegyek által nem compensált bankjegy-forgalom tekintetében tartozzék szabályszerű érczbeli és bankszerű fedezetről gondoskodni, és csak ezen összeg után, a mennyiben ez a 200 millió forintnyi állományt túlhaladná, a bankjegyadót megfizetni.¹⁾

A banknak államjegy-birtoka az utolsó 5 évben átlag 5⁹⁰⁶ millió forint volt, mely összeggel tehát a mindenhai adómentes bankjegy-tartalék növelése következtében a hitel-szükségletek kielégítésére fordítható eszközök is szaporodtak.

A *jegyforgalom bankszerű fedezetét* illető *határozatok* (alapszabályok 84. cikke) 1878-ban szintén módosítottván, az addig fennállott engedély, hogy a bank saját zálogleveleit 20 millió forint erejéig és névértékük két harmadával jegyfedezetül használhassa, megszűnt, ugyanakkor azonban a leszámított váltók és értékpapírokon, valamint az elzálogosított értékpapírokon felül, a zálogul elfogadott nemes fémek és minden osztrák és magyar állami, országos, illetőleg községi kölcsön beváltott lejárt kötvényei és szelvényei, 1887-ben pedig nemcsak ezek, hanem általában az *összes* beváltott lejárt értékpapírok és szelvények, nemkülönbén a zálogul elfogadott váltók, végre 1890-ben a leszámított közraktári zálogjegyek is a bankszerű fedezetre alkalmas értékek közé soroltattak.

Mily alakulásokat eredményeztek a banktörvény eddig tárgyalt szabványai, a következő számok mutatják:

¹⁾ A német banktörvény 9. §-ában a *birodalmi pénztári jegyeket* és más német bankok jegyeit illetőleg hasonló engedély foglaltatik.

Az év végén	Érczkészlet				Bankjegy forgalom	Ércz által fedezve	Az összes bankjegyforgalomból az érczkészlet (aranyváltók) és leszámítolás által fedezve	A bank-szerű fedezet feleslege	Bankjegy-tartalék
	arany	ezüst	arany váltók	összesen					
	millió forint								
1878	67 ³⁷⁵	86 ⁴⁸⁶		153 ⁸⁶¹	288 ⁷⁹	53 ²	95 ¹	13 ⁴	65 ⁰⁷
1879	58 ⁶³²	105 ⁶¹⁴		164 ²⁴⁶	316 ⁷⁵	51 ⁹	95 ⁴	0 ²	47 ⁴⁹
1880	65 ⁰¹⁰	108 ²⁹¹		173 ³⁰¹	328 ⁶²	52 ⁸	99 ⁴	0 ⁷	44 ⁶⁸
1881	68 ⁷²⁵	122 ¹³¹		190 ⁸⁵⁶	354 ²⁰	53 ⁹	101 ¹	15 ⁶	36 ⁶⁵
1882	79 ¹⁷²	114 ⁵⁶⁷		193 ⁷³⁹	368 ⁶³	52 ⁵	96 ⁹	11 ⁵	25 ¹⁰
1883	77 ⁶⁸²	121 ⁶⁹⁷		199 ³⁷⁹	380 ⁴⁵	52 ⁴	97 ⁶	9 ⁹	18 ⁹²
1884	78 ⁸²²	126 ⁵⁶⁸		205 ³⁹⁰	375 ⁷²	54 ⁷	99 ⁴	14 ⁴	29 ⁶⁷
1885	69 ⁰⁷³	129 ⁷²³		198 ⁷⁹⁶	363 ⁶⁰	54 ⁷	95 ¹	5 ³	35 ¹⁹
1886	66 ⁷³⁶	138 ⁸²³		205 ⁵⁵⁹	371 ⁶⁸	55 ³	97 ⁹	10 ⁸	33 ⁸⁷
1887	70 ⁹⁸²	145 ¹⁴⁸		216 ¹³⁰	391 ¹³	55 ³	98 ²	10 ⁸	24 ⁹⁹
1888	59 ⁰³⁷	153 ⁹⁶⁵	19 ⁹⁹⁹	233 ⁰⁰¹	420 ²⁸ 1)	55 ⁴	95 ³	2 ⁶	12 ⁷²
1889	54 ²⁶⁷	162 ²⁰³	24 ⁹⁷⁵	241 ⁴⁴⁵	429 ⁴² 1)	56 ²	97 ⁹	5 ⁶	12 ⁰²
1890	54 ⁰⁴⁷	165 ⁴⁷⁶	24 ⁹⁶⁷	244 ⁴⁹⁰	436 ⁹⁷ 1)	55 ⁹	94 ¹	2 ⁸	7 ⁵²
1891	54 ⁴⁸⁴	166 ⁵⁹⁷	24 ⁸⁵⁰	245 ⁹³¹	447 ⁹¹ 1)	54 ⁹	92 ⁷	4 ⁸	—1 ⁹⁸ 2)
1892	103 ²³¹	168 ⁹⁵⁴	16 ⁹⁷⁰	289 ¹⁵⁵	470 ⁴² 1)	61 ⁴	98 ⁰	3 ²	18 ⁷³

A bank érczkészlete tehát (az aranyváltók nélkül) 15 év alatt 76⁹⁰/o-kal szaporodott.

1878 óta azonban az egyes üzletágak is új alapokon fejlődtek és ezek létesítésénél mindenkor a bankvezetés szabad-elvű felfogása nyilvánult. A legjelentékenyebb reformok első sorban a hiteltengedélyezés szervezésére és a váltó-leszámítolásra terjedtek ki. E tekintetben már maguk az alapszabályok, nevezetesen a 2. cikk, melynek rendelkezése szerint »a bank minden üzletágára nézve« (a jelzáloghitel- és záloglevél-üzlet kivételével) Bécsben és Budapesten főintézetek voltak felállítandók, szintugy a két igazgatóság hatáskörét megállapító 40. cikk, továbbá a 25. cikk elvi határozata, hogy a leszámítolási és kölcsön-üzletre nézve az osztrák és magyar bankpiacokon ugyanazon általános szabályok érvényesek, és az 1878. évi június 29-iki egyezmény azon kikötése, hogy »a magyar bankpiacok leszámítolási- és kölcsön-üzlete céljára 50 millió forint bocsáttassék a budapesti főintézet rendelkezésére, mely összeg az osztrák piacok üzletére nem fordítható, s nagyobb hitelszükséglet esetén a főtanács még a fenti 50 millión túl is fog bizonyos időre összegeket a budapesti igazgatóság ren-

1) A bank pénztáraiban volt államjegyek levonásával.

2) Adóköteles bankjegy-forgalom.

delkezésére bocsátani«, nemkülönben ezen egyezménynek a *fióköntézetek szaporítására* vonatkozó czikkei, a messze kiható újítások egész sorát biztosították.

A bank főtanácsa erélyesen fogott a munkához, a dotációk rendszerét, különös tekintettel a magyar bankintézetek üzletére, megváltoztatta, alig 3 év alatt 15 új fióköntézetet állított fel s ezen irányban alkotásait mindinkább tökélyesbítette, úgy, hogy most 57 *bankintézet* működik a monarchia két államában. Az osztrák nemzeti banknál fennállott azon korlátozást, hogy csak bankpénztár helyén lakó egyének nyujthattak be Bécsben vagy valamely fióköntézet piacán fizetendő váltókat és lombard-kölcsönt is csak ilyenek kaphattak, szintugy az évtizedek óta érvényben volt határozmányt, hogy telepített váltók és fióköntézetek közti küldényekért a rendesnél $\frac{1}{2}\%$ -kal magasabb kamat számíttassék, a hitel-forgalom emelése czéljából már 1879-ben megszüntette. Ugyanakkor az egyes államterületek üzleti viszonyainak tekintetbevételével kerületi kapitányságok, illetve megyék szerint határolt *bankkerületeket* alakított, ezek fontosabb piaczaín pedig *bankmellékhelyeket* állított fel s ekként a bankintézetek tevékenységének mind nagyobb tért nyitott.

A bankmellékhelyeket csaknem mindenütt pénzüntézetek vezetik, melyeknél a helyi czégek leszámítolásra szánt váltókat benyujtják és ha a kerületbeli bankintézet tárczájába fogadta, az ellenértéket is felveszik. Valamennyi bankintézet fel van hatalmazva, ily mellékhelyen fizetendő váltókat leszámítolásra, továbbá elfogadott vagy el nem fogadott váltókat, utalványokat, hitelleveleket és efféle papirokat bizományi beszedésre átvenni. Hazánkban a bankmellékhelyek egyre szaporodnak és fejlett üzleti forgalmuknál fogva jóval többet jövedelmeznek mint Ausztriában, hol a lefolyt években néhány mellékhelyet tevékenységi tér hiánya miatt be kellett szüntetni. Jelenleg Ausztriában 61, Magyarországon pedig 74 bankmellékhely áll fenn.

A bank továbbá azon egyéni és társas czégeknek, melyek nem bankintézet vagy bankmellékhely piacán telepesek, a bankhitel közvetlen felhasználását akként könnyítette meg, hogy váltóiknak és kölcsönképes értékpapirjaiknak *levelezés útján való benyujtását* engedélyezte. Az üzleti összeköttetésnek

ezen módja is nálunk jobban elterjedt, mint a monarchia másik államában.

Mindkét igazgatóság a hitelforgalom érdekében nagyszámú *személyhitelek megszabása* által a lefolyt 15 év alatt sikeres működést fejtett ki. Megjegyzendő, hogy a bíráló bizottságok részéről esetről-esetre Bécsben és Budapesten 10.000 forint, a fiókintézeteknél pedig 5.000 forint erejéig engedélyezhető »*bírálói hitel*« és hogy az igazgatóságok csak ily összegnél magasabb hitelt igénylő személyeket és cégeket vesznek fel hitelnévsoraikba, melyekben a *földbirtokosok mintegy 25 százalékkal nagyobb számban vannak képviselve mint a német birodalmi banknál.*

A bankkerületek térfogata a mellékhelyek és levelező cégek száma f. é. április hó elején következő volt:

I. Ausztriában:

Bankkerület	□km.	A bankintézet	
		mellék- helyeinek száma	levelező cégeinek száma
1. Bécs	19.825 ⁰⁸	3	8
2. Bielitz	4.088 ⁶⁷	2	7
3. Bozen	10.865 ²⁷	3	12
4. Bregenz	2.602 ⁴⁵	1	11
5. Brünn	11.818 ⁸⁰	4	29
6. Budweis	9.581 ²⁸	1	13
7. Czernowitz	11.045 ¹⁰	1	29
8. Eger	4.346 ⁷⁹	3	24
9. Grác	22.429 ³⁶	3	10
10. Innsbruck	15.819 ⁰⁸	1	13
11. Jägerndorf	1.860 ²¹	—	22
12. Klagenfurt	10.327 ⁴⁶	1	9
13. Königrätz	4.478 ⁴¹	2	28
14. Kolin	7.760 ⁴⁷	3	21
15. Krakó	6.016 ⁵⁹	—	8
16. Laibach	9.955 ⁹¹	—	3
17. Lemberg	18.980 ¹⁶	2	26
18. Lincz	11.983 ⁶⁹	—	14
19. Olmütz	10.403 ²⁴	8	37
20. Pilsen	7.373 ⁶²	4	19
21. Prága	7.875 ³⁷	2	11

Bankkerület	□km.	A bankintézet	
		mellék- helyeinek s z á m a	levelező czégeinek
22. Przemysl	12.064 ²⁹	1	3
23. Reichenberg	2.920 ⁴¹	2	10
24. Rzeszów	6.866 ¹⁴	—	27
25. Saaz	3.108 ¹⁵	2	26
26. Salzburg	7.152 ²³	—	4
27. Spalato	12.834 ⁴¹	1	9
28. Stanislau	16.861 ⁷³	1	16
29. Tarnopol	6.814 ⁷⁶	—	23
30. Tarnów	8.493 ⁹⁰	2	8
31. Teplitz	1.928 ²⁹	3	24
32. Tetschen-Bodenbach	2.092 ⁷¹	2	21
33. Trieszt	7.968 ⁴⁸	1	4
34. Troppau	1.004 ³⁸	—	3
35. Warnsdorf	485 ⁵⁷	2	10

II. A magyar korona országában.

36. Budapest	27.612 ¹⁰	6	51
37. Arad	19.802 ³²	2	63
38. Brassó	15.146 ³⁵	2	27
39. Debreczen	17.368 ⁶⁰	7	45
40. Eszék	16.720 ⁵⁶	4	56
41. Fiume	11.110 ¹⁴	—	2
42. Győr	10.532 ⁸⁸	4	21
43. Kassa	21.533 ¹⁴	4	61
44. Kolozsvár	25.583 ⁸⁶	6	37
45. Miskolcz	14.424 ⁹⁰	2	35
46. Nagy-Becskerek . . .	4.704 ⁵⁰	1	22
47. Nagy-Kanizsa	11.653 ⁴⁸	3	38
48. Nagy-Szeben	8.070 ³⁰	1	17
49. Nagyvárad	14.591 ²⁹	1	39
50. Pécs	8.776 ⁸²	1	29
51. Pozsony	18.502 ²⁶	4	50
52. Sopron	8.342 ⁵⁰	1	11
53. Szabadka	11.079 ⁶⁴	5	83
54. Szatmár	18.037 ¹⁵	2	16
55. Szeged	3.414 ³⁸	3	15
56. Temesvár	20.428 ¹²	12	117
57. Zágráb	14.869 ²¹	3	28

Ezek szerint egy-egy bankkerület átlagos térfogata Ausztriában 8.572^{18} □km., a magyar korona országában pedig 14.650^{20} □km.

A váltóleszámitolási üzletnek 15 évi eredményeit az alábbi kimutatás tünteti fel, melyből *különösen kiemelendő a váltók átlagos összegének $45^{26} / 0$ -nyi apadása és a visszautasított váltók csekély százalékrésze.*

Év	A leszámított váltók				A vissza- utasított váltók százaléka	Veszte- ség frt
	darab- száma	főösszege millió frt	átlagos	állománya		
			összege forint	decz. 31-én millió frt		
1878	341.653	593 ⁸⁰	1.683	107 ⁶²	6 ⁷²	12.538
1879	324.018	494 ²⁹	1.525	101 ⁰⁰	6 ⁶⁵	7.610
1880	381.107	548 ¹⁸	1.438	116 ²⁸	5 ³⁴	—
1881	464.156	646 ⁶⁵	1.398	123 ³⁵	5 ³⁹	2.956
1882	522.188	707 ⁶¹	1.355	150 ⁶³	6 ⁵⁵	7.934
1883	560.196	776 ⁵⁴	1.386	150 ¹⁸	5 ¹⁶	7.714
1884	626.103	792 ¹⁵	1.265	156 ⁰³	5 ⁵²	49.430
1885	574.582	641 ⁸²	1.117	115 ⁷⁴	5 ⁷⁶	1.718
1886	562.737	652 ⁸¹	1.160	127 ⁹⁹	3 ⁰²	—
1887	646.053	707 ³⁷	1.095	126 ⁴⁰	3 ³⁷	18.443
1888	649.606	715 ³⁹	1.101	147 ⁹⁹	3 ¹⁷	4.996
1889	709.885	773 ⁹⁷	1.090	159 ⁶⁷	3 ⁰⁷	—
1890	801.833	861 ⁹⁵	1.075	158 ⁴⁵	2 ³⁸	1.239
1891	858.639	923 ¹⁹	1.075	183 ⁰⁸	2 ⁴⁸	252
1892	884.840	817 ⁹⁵	924	131 ⁹⁶	2 ⁶⁸	9.000

A magyar fiókinézetekben a váltók átlagos összege az utolsó 5 évben a főátlag számánál (1053) mintegy 42^{5} százalékkal kisebb volt.

Midőn a bank 1885-ben az alapszabályok 60. cikkének azon feltételét, hogy a leszámítolandó váltókon bejegyzett cég is legyen, elejtetni javasolta, figyelme főleg a kisebb üzleti váltókra irányult, melyek addig, bár a kötelezettek hitelképességénél fogva a bank-leszámitolásra teljesen alkalmasak lettek volna, a bank tárczájából nem az összeg csekélyisége miatt, hanem csak az említett alaki okból zárattak ki. A bankhitelnek ez iránybani demokratizálása folytán a *kis és legkisebb váltóknak az összeszámitolásban való részesedési viszonya* a lehető legkedvezőbb és 1888-tól 1892-ig következőleg fejlődött:

Év	A leszámított váltók darabszáma				Az 1—4 alattiak százaléka
	10 frton alul	10 frttól 50 frtig	50 frton felül 150 frtig	150 frton felül 300 frtig	
	1	2	3	4	
1888	21	10.553	116.080	149.362	42'49
1889	201	12.178	131.726	164.561	43'48
1890	33	13.550	149.710	183.187	43'21
1891	19	13.748	169.287	199.951	44'61
1892	26	15.387	176.349	219.285	46'45

Az alapszabályok VII. címében, mely a bank viszonyát az államkormányhoz szabályozza (51—55. cikk), egy a váltó-leszámítolási üzletet illető különleges intézkedés is foglaltatik, mely szerint a bank az osztrák vagy a magyar pénzügyi kormányzat részéről beadott váltókat főtanácsi határozat alapján leszámíthat és az államkormány számára *bizományos üzleteket* is végezhet. Konstatálandó, hogy *eddig a banknak sem az osztrák, sem a magyar pénzügyi kormányzat váltókat leszámítolásra nem ajánlott fel* és bizományi üzletek teljesítésére nem adott megbízást, mely tény annyival is inkább figyelmet érdemel, mert 1877-ben az osztrák parlamentben azon aggály merült fel, hogy »kormány-váltók benyújtása, különösen magyar részről, az új banknak kiváló sajátosságát fogja képezni«.

E helyen még azon törvényes intézkedésről kell megemlékezni, melylyel a bank 1890-ben feljogosított, *közraktárak által kiállított zálogjegyeket (warrants) leszámítolni*. 1877. óta, a midőn e kérdés először a banktörvény tárgyalása alkalmával szóba hozatott, az arra hivatott testületek behatóan foglalkoztak vele és a bécsi, budapesti, prágai és eszéki kereskedelmi és iparkamara, nemkülönben a gácsországi gazdasági társulat tanácskozásaiban és kérvényeiben azon vélemény nyilvánult, hogy a bank ezen új üzletággal úgy a közraktári intézmény, valamint általában az áruforgalom fejlődését előmozdithatná. A bank főtanácsa már 1886-ban elvileg késznek nyilatkozott oly közraktári zálogjegyeket leszámítolni, melyek az elzálogosított árun kívül még *két váltószerű szavatolással* kezeskednek, de egyuttal arra figyelmőztetett, hogy előbb Ausztriában a raktárjegyekre nézve még 1866-ban megállapított szabályok a magyar kereskedelmi törvény illető szakaszaival összhangzólag módosítandók volnának és hogy a leszámított közraktári zálogjegyeknek a

bankjegyek bankszerű fedezetébe való beszámítását kellene engedélyezni. Három évvel később, 1889. évi június hó 23-án életbe lépett »a közraktarak létesítéséről és üzeméről és az azok által kiállított raktárjegyekről« szóló 1889. évi április hó 28-iki osztrák törvény, mely a raktárjegyeket, illetőleg a kettős rendszert állapítja meg, a raktár-zálogjegyet (warrant) a telepített váltó alaki tulajdonságával ruhazza fel és a birtokosnak a szökő visszkeresetet is biztosítja. A következő évben az 1890. évi XX. törvényezikkel »az osztrák-magyar banknak adandó felhatalmazásról, hogy közraktarak által kiállított zálogjegyeket leszámítolhasson«, a jegybank alapszabályai megfelelően kiegészítetté, a bank főtanácsa 1891-ben mindkét főintézetnél és 5 osztrák fiókéntézetnél szervezte az új üzletet, melynek állása

1891. év végén	283.800	frt,
1892. » »	9.600	» és
1893. évi február 28-án	9.950	frt volt.

Az üzleti eredmény, ezen számok tanúsága szerint, eddig még nem mondható kielégítőnek, a mi egyrészt a közraktarak csekély számának (összesen 11), másrészt pedig azon körülménynek tudandó be, hogy Magyarországon a közraktári vállalatot vezető pénzintézet a beraktározott árukra rendszerint maga előlegez és az általa leszámított raktári zálogjegyeket saját tárczájában tartja, Ausztriában pedig, hol a raktári jegy kiállítása nem kötelező, egyáltalában kevés ily üzletpapír fordul elő és ekként monarchiánkban tulajdonképeni warrant-forgalom még nincs.

A bank második nagy üzletében, a *lombard-üzletben*, is több rendbeli fondos újítás lépett hatályba. Már 1879-ben azon korlátozás, hogy némely papírnemek csak bizonyos piacokon bocsáttattak kölcsönzésre, megszűnt, minek folytán a zálogul elfogadható értékpapírookra jelenleg bármely bankintézet kölcsönöz.

Néhány évvel később a főtanács a *kölcsönnyújtási százaléktételeket felemelte* és egyuttal az összes bankintézeteket feljogosította, hogy a bécsi és budapesti főintézet által őrzésre vagy kezelésre átvett értékpapírokról kiállított *letéti jegyekre* is előlegezhessenek.

1891. évi január hó 8-án az *államjáraadékokra* adott kölcsönök után egyéb kölcsönökkel szemben $\frac{1}{2}$ százalékkal

alábszállított kamatláb állapotot meg, mely intézkedéssel a bank államjradékainkat a kisebb tőkepénzesek körében bizonyára még inkább népszerűsítette.¹⁾ Az 1887. évi alapszabályi módosítások folytán a bankszerű fedezetre alkalmas értékpapírok száma szaporított és a bank azon jogot nyerte, hogy *hat hónapra szóló váltókat* is zálogul elfogadhasson. Ezen engedély a kereskedelmi ügyletekből származó 4 és 6 havi fizetési határidőre kiállított váltók érdekében adatott meg, melyeket a bank, ha egyebekben az alapszabályszerű határozmányoknak megfelelnek is, 3 hónapon túl terjedő lejáratú idejük miatt le nem számíthat. A bank a fentemlitett jogositvánnyal eddig még nem élt, de a tartalékalap számlájára hosszú lejáratú váltókat és értékpapírokat a legtöbb bankintézetnél leszámítol. Szintugy a nemesérczekre való kölcsönnyújtás még nem rendszeresített. 1889. évi október hó 24-én a főtanács elhatározta, hogy giro-számlával bíró feleknek 15 napi határidőre *folyószámlára* is engedélyez kölcsönököt, melyek felvétele cheque útján történt; de az üzleti eredmények oly csekélyek voltak, hogy a kölcsönnyújtás ezen alakjával már 1891. végén felhagyott.

A kölcsönüzlet állása 1878—1892.

Az év végén	Bécsben	Az osztrák főinkintézetekben	Budapesten	A magyar főinkintézetekben	Összesen
millió forint					
1878	13'456	11'622	4'707	2'233	32'018
1879	10'323	8'379	3'283	2'096	24'081
1880	8'484	7'594	2'960	1'886	20'924
1881	10'667	6'951	2'721	1'652	21'991
1882	15'681	9'817	4'804	2'235	32'537
1883	13'130	9'364	4'852	2'688	30'034
1884	14'887	12'350	4'330	2'653	34'220
1885	11'821	8'393	3'316	3'687	27'217
1886	9'875	8'447	2'883	2'717	23'922
1887	9'089	8'775	4'119	3'770	25'753
1888	16'958	7'987	3'512	2'804	31'261
1889	22'709	7'813	3'360	2'802	36'684
1890	23'308	8'869	5'798	3'422	41'397
1891	15'768	11'719	2'732	3'153	33'372
1892	11'911	8'962	4'858	3'256	28'987

¹⁾ A bank saját zálogleveleire nézve már előbb is állott fenn ily kedvezmény.

Az 1878-iki alapszabályokkal egy üzletág létesítettett, melynek gyors és nagymérvű fejlődése legjobban igazolja, hogy czélszerűen van szervezve és a bank vele a közönségnek jó szolgálatot tesz, t. i. a *letéteknek kezelésre való átvételé*.

Az osztrák nemzeti bank csak őrzési letéteket vett át s 1877. év végén nála 3.480 ily letét volt elhelyezve, mely 110⁰⁶⁵ millió forint névértéket képviselt.

1881. évi január hó 2-án a bécsi, 1884-ben pedig a budapesti főintézetnél szerveztetett a kezelési letétek ügyosztálya, mely a letévők számára értékpapirjaik alapján teljesítendő pénzbeli és egyéb ügyleteket a legpontosabban látja el, tehát a szelvényeket elválasztja és beszedi, a címleteket konvertálja, esetleg tőzsdeszerűen eladja, a kisorsolt vagy felmondott darabokért járó összegeket felveszi, új papirokra a felvételi jogot érvényesíti, új szelvényíveket szerez be, a sorsolási jegyzékeket utána nézi stb. Valamennyi fiókintézet fel van jogositva letéteket a bécsi vagy budapesti letéti pénztárhoz leendő elküldés végett átvenni és az üzleti felek cheque vagy nyugta ellenében bármely bankintézetnél személyesen vagy posta útján vehetik fel készpénz-követeléseiket. A letétek kezeléseért a bank a letett papirok névértékének minden 1000 forintja után 50 krajczárnyi díjat számít.

1887-ben a bank indítványára az alapszabályok 71. cikke is módosítatván, megengedtett, hogy »az érdekelt felek kérelmére és az illetékes bíróság jóváhagyásával oly értékpapirok, melyek az általános törvényes határozmányok szerint hatóságoknál vagy bírósági letéthivataloknál lennének leteendőek, megőrzés vagy kezelés végett a bíróság által meghatározandó óvintézkedések mellett és az ezen üzletágakra nézve a bank által megállapított feltételek alatt az osztrák-magyar banknál is elhelyezhetők.« A bank indokolásában joggal hangsúlyozta, hogy ezen engedély által első sorban a közönség érdekelt köreinek ismételten nyilvánított óhaja teljesítették.

Az osztrák képviselőház több alkalommal a bank letéti üzletének »mintaszerű« szervezetére irányozta a kormány figyelmét és egyuttal azon várákozását fejezte ki, hogy az igazságügyi kormányzat a *bírói letéteknek* a bank által leendő kezelése iránt a főtanácscsal egyezkedni fog, mire a múlt évben az érdemleges tárgyalások csakugyan megindítottak. A bank bécsi és budapesti letéti pénztáránál az 1892. év

végén mintegy 1,500.000 darab letét volt elhelyezve. Az alább közölt számok a letéti üzlet növekvésének érdekes képét nyújtják:

Az év végén	A letétek s z á m a	Az értékpapir- nemek	Az értékpapírok névértéke forint
1880 . . .	3.643	461	126,562.000
1881 . . .	8.231	1.040	139,060.000
1882 . . .	12.161	1.087	161,712.000
1883 . . .	16.017	1.164	183,158.000
1884 . . .	22.966	1.328	214,025.000
1885 . . .	29.326	1.348	256,187.000
1886 . . .	36.636	1.585	287,686.000
1887 . . .	42.647	1.537	312,529.000
1888 . . .	48.576	1.658	336,582.000
1889 . . .	54.974	1.703	375,075.000
1890 . . .	66.565	2.100	443,698.000
1891 . . .	73.177	2.015	474,840.000
1892 . . .	80.801	2.086	529,845.000

A bank *giro-forgalmának fejlődését* e folyóirat f. é. január—február havi füzetében ismertette dr. Halász Sándor jeles czikke, melynek kiegészítésül a főtanácsnak f. é. február hó 23-án hozott azon fontos elvi határozatát említem meg, hogy *jövőre váltók leszámítolásra rendszerint csak oly egyénektől vétetnek át, kiknek a banknál giro-számlájuk van.* Ezen a vert pénz forgalmára is előkészítő és általánosan helyeselt intézkedés folytán még az életbeléptetési határozatok kibocsátása előtt a giro számla-tulajdonosok száma rövid *négy hét alatt 323-mal szaporodott* és jelenleg (márczius hó végén) 3.084-re rug, de konstatálandó, hogy Magyarországon már 1888 óta mindig sokkal több leszámítolási üzleti fél vett részt a giro-forgalomban, mint Ausztriában. 1892. évi deczember 31-én a százalékarány kitett:

a budapesti főintézetnél	76 ²¹ / ₀
a magyar fiókinézeteknél	54 ⁶⁰ / ₀
a bécsi főintézetnél	30 ⁰⁹ / ₀
az osztrák fiókinézeteknél	26 ⁶³ / ₀

Itt még megjegyzendő, hogy a német, francia és angol jegybank giro-forgalmában az *állami pénzek* jelentékeny sze-

repet játszanak és a bank kamatláb-politikájának hatályát nagyban emelik. Nálunk épen most volna a legkedvezőbb időpont az állampénztárak készpénz-állományának ily bank-szerű kezelése iránt szerződni.

Az interlocalis giro-forgalom következtében az *utalványozási üzlet* évről-évre hanyatlik. Míg 1878-ban 58,288 darab bankutalvány állítottatott ki 184,830,284 forintnyi összegben, a múlt évben 40,629 darabbal és 149,181,267 forinttal kevesebb volt kimutatva.

A *bizományi beszedési üzlet* a bankpiaczkok számának szaporítása óta igen jól fejlődött. 1892-ben benyújtatott 144,837 darab váltó és értékpapír 38,476,217 frt 16 krral: 1878-ban pedig a beszedési összeg csak 4 $\frac{1}{2}$ millió forintot tett.

Végül még a banknak a *földbirtok hiteligényeinek kielégítése* körül kifejtett működését kell vázolnom. Az osztrák-magyar bank jelzálog-hitelületének eredményeit annál érdekesebb vizsgálni, mert a jegybankok ezen üzletággal, melyet az elmélet hivatásszerű feladatukkal összeférhetlennek mond, rendszerint nem foglalkoznak. Ezen üzletet illetőleg Leonhardt. a bank felejtethetlen emlékű vezértitkára, teljes joggal írhatta:¹⁾ »Ha egyáltalában található alak, melyben a két feladat, (a jegybank és a jelzáloghitelbankó) összeütközés és az egyik vagy másik ág károsítása nélkül együttesen egy intézet által teljesíthető, úgy ezen alak az osztrák-magyar bank üzleti működésében gyakorlatilag meg van adva.

Miután a tulajdonképeni jelzálogüzlet érdemleges és jogi feladatai részére külön osztály áll fenn, melynek tagjai szellemi erejüket kizárólag azon üzletágnak szentelhetik, úgy, hogy csak a záloglevél-ügy kezelése tartozik a bank általános üzletvezetésének körébe, már a munka megosztása által lehetővé válik a két különemű üzletet a szükséges figyelemmel és gonddal ellátni.

Nem a *jegybank*, mint ilyen, hanem egy *záloglevél-intézet* az, mely a jegybank czége alatt jelzálogüzleteket folytat és nem a jegyszabadalom, hanem kizárólag saját tőkéje és zálogleveleinek hitele szolgáltatják azon eszközöket, melyekkel ezen üzletág folytattatik.«

¹⁾ Az osztrák-magyar bank igazgatása 1878—1885. Budapest, 1886.

Habár a záloglevelek tőkájének pontos kamatoztatásáért és kifizetéséért a jelzálogos követeléseken kívül a bank egyéb ingó és ingatlan vagyona is kezeskedik, azon szakértelemnél és óvatosságnál fogva, melylyel a jelzáloghitel-bizottság a kölcsönök megszavazásánál eljár, biztosra vehető, hogy ezen alapszabályi kezesség nem fog igénybe vétetni. Ép a jelzálogok kitűnő biztossága miatt a bank záloglevelei a monarchia tőkepénzesei körében hamar meghonosultak, alapítványi, gyámi és árvapénztárak részére nagy mennyiségben költményezettnek és a külföldön is a legjobb kelendőségnek örvendenek.

A jelzáloghitel-osztálynak az 1856. évből származó alapszabályi határozatai 1878-ban és 1888-ban lényegesen nem változtak ugyan, de a magyar kölcsönüzletek folytonos szaporodása következtében az osztály maga *magyar jelleget* öltött. Az osztályfőnök, ki a jelzáloghitel-üzlet közvetlen vezetésében a vezértitkárt képviseli és a bank cégét is jegyzi, magyar jogász, a melléje rendelt jogi személyzetnek több, mint két harmada szintén magyar, a bizalmi férfiak testülete, mely előbb négy tagból állott, három magyar taggal bővítettett, a magyar üzletfelek magyar-német kötelezvényeket állítanak ki és ugyanigy szövegezett értesítéseket és okmányokat kapnak a banktól stb.

A bank 1880-ig csak 5⁰/₀-os 32 évi záloglevelekben adott kölcsönöket, ugyanazon év december havában azonban új 4¹/₂⁰/₀-os 38 év alatt kisorsolandó és 40¹/₂ évi 4⁰/₀-os zálogleveleket és 1887-ben szintén 4⁰/₀-os, de 50 év alatt kisorsolandó zálogleveleket bocsátott ki s az utóbbi záloglevélnemben nyújtott kölcsönökért a kamatokat félévenként utólag szedi be. Ezen kibocsátások folytán nemcsak az új kölcsönök kamatlábát mérsékelte 5¹/₄, illetőleg 4³/₄⁰/₀-ra, hanem a régibb 6⁰/₀-os kamatú kölcsönök konvertálását is lehetővé tette. Végül az által létesített kedvezőbb kölcsönfeltételeket, hogy azon 1⁰/₀, illetve ³/₄⁰/₀-ot, melylyel a kölcsönvevőknek a zálogleveleket az árfolyamon alól számította, 50 krajczárra szállította le.

Nem ritka azon állítás, hogy »a bank jelzálog-hitelét csak kevesen és jobbára nagy urak élvezik«. Az alábbi kimutatásból, mely a bankkölcsönöket a jelzálogok osztályzatai szerint csoportosítja és egyszersmind a kölcsönüzletre vonatkozó főadatokat tartalmazza, ép az ellenkezőről győződhetünk meg.

A jelzálog-kölcsönök állása 1878—1892.

Az év végén	Házakra		Jószágokra		Kisbirtokra		Együtt	
	a kölcsönök száma	összeg millió forint	a kölcsönök száma	összeg millió forint	a kölcsönök száma	összeg millió forint	a kölcsönök száma	összeg millió forint
1878	775	23·982	1922	77·203	520	4·825	3217	106·010
1879	805	23·014	2035	78·986	552	4·962	3392	106·962
1880	775	19·939	2012	72·782	590	5·133	3377	97·854
1881	771	18·606	1899	71·342	620	5·352	3290	95·307
1882	748	17·413	1784	67·469	627	5·239	3159	90·121
1883	748	16·748	1728	65·013	637	5·198	3113	86·989
1884	737	16·755	1695	64·939	653	5·072	3085	86·766
1885	774	18·070	1704	66·134	680	5·165	3158	89·369
1886	804	19·330	1677	67·865	713	5·137	3194	92·341
1887	825	20·224	1663	71·201	766	5·274	3254	96·702
1888	886	23·159	1679	77·047	835	5·546	3400	105·752
1889	947	25·566	1684	80·043	866	5·754	3497	111·363
1890	973	27·066	1659	81·405	891	5·802	3523	114·273
1891	935	27·403	1627	83·190	958	6·205	3570	116·798
1892	1020	28·411	1618	86·636	937	6·410	3625	121·457
15 évi szaporodás csökkenés	31·6 ⁰ / ₀	18·5 ⁰ / ₀	15·8 ⁰ / ₀	12·2 ⁰ / ₀	89·8 ⁰ / ₀	32·8 ⁰ / ₀	12·5 ⁰ / ₀	14·6 ⁰ / ₀

A kisbirtoknak a bankhitelben való megfelelő részesedését azon tény is bizonyítja, hogy 1892-ben az összes jelzálogkövetelések számának 42° százalékát a 10.000 forintot nem haladó kölcsönök képezték és az 50.000 forinton aluli kölcsönök száma 85° százalék volt. A fent kimutatott 987 kisbirtok-kölcsönből 957, tehát 97°/₀ Magyarországon lett elhelyezve, melyre a jelzálogkölcsönök összes állományából 79°/₀ esett.

A hátralékok, tizenöt év átlagában, az összes jelzálogkölcsönök 0·81 százalékát tették, a kölcsönállománynak végrehajtás alá vont összege pedig 0·67 százalék volt.

Ezen üzletág jövedelme a lefolyt másfél évtizedben átlag 1,030,359 forintra rugott és 1888-ban a lombard-üzletét is 185,660 forinttal meghaladta.

A bank évi tiszta nyereségét illetőleg röviden megjegyzendő, hogy 1878-tól 1892 ig a részvénytőkének 6·98 százaléka és a részvények évi átlagos árfolyamának 4·79 százaléka fizettetett osztalékul, de emellett figyelembe veendő, hogy a részvénytőke mintegy $\frac{8}{9}$ része jelenleg (77,350,872 frt) az

államnál nem kamatozó kölcsön alakjában van lekötve és banküzletekre nem áll rendelkezésre.¹⁾

E vázlatokból kivehető, hogy az osztrák-magyar bank, melynek szervezete teljesen bevált, egyenletesen haladt monarchiánk gazdasági fejlődésével és mint jegybank, forgalmi és hitelintézet hivatásának mindenkor megfelelt. Hazánkban a budapesti igazgatósághoz tartozó bankintézetek *magyarosodása* is fontos tényező volt a bank helyzetének megszilárdítására.

A valuta-szabályozás új korszakot fog alkotni jegybankunk történetében. A bankigazgatás ezen korszaka legjobban az által készült, hogy összes ügyvitelében készpénzzel fizető banknak elveit már évtizedek óta követte. Az alapszabályok némely határozatainak módosítása után új erővel fog legfőbb célja felé törekedni és a meglévő történeti alapokon nagyob-
bodva, jövőre is a közjó szolgálatában működni.

¹⁾ Az osztrák nemzeti bank osztaléka 1848-tól 1877-ig átlag 9,16% volt.
A német birodalmi bank az utolsó 15 évben átlag 6,4 százaléknyi,
a francia bank » » 15 » » 17,2 »
az angol bank pedig » » 15 » » 10 »

osztalékot fizetett.

WALDMAYER KÁROLY.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Márczius hó.

1-én. A kereskedelmi testület (*nagykereskedők és nagyiparosok testülete*) közgyűlése a budapesti kereskedelmi menházának az évi segélyezésen kívül tizezer forintot szavaz meg.

Az országos malomegylet teljes ülése az új vasuti üzletszabályzattal, a liszt kivitel kérdésével és a szénkérdéssel foglalkozott. Az ülés oda nyilatkozik, hogy a doroghi szénbánya hozzáférhetősége a budapest-esztergomi vasut kiépítése által előmozdítandó, a belföldi szén olcsóbb tarifák által kedvezményezni kell, de ideiglenesen a külföldi szén is versenyképessé kellene tenni.

2-án. *Fischer I. porcellán- és majolika-gyár r. t.* megalakul 100.000 frt. törzsrészcvény és 200.000 frt. elsőbbségi részvény kibocsátása által, amazokat a mostani gyár birtokos kapja vételárkép, emezek készpénzben befizetendők. A kereskedelemügyi miniszter 50.000 forintnyi kamatmentes kölcsönt engedélyezett a vállalatnak tíz évi törlesztésre.

»*Fővárosi nyomda, vonalzó intézet és könyvkötészet r. t.*« czég alatt 100.000 korona alaptőkével új könyvnyomda alakul.

Bácskában egy budapesti konzorcium *czukorgyárat* állít fel (valószínűleg *Zomborban*). A zombori kereskedelmi és iparbank gőzmalmot is tervez 400.000 frt. tőkével *Zomborban*.

Az első magyar fonó- és szövőgyár r. t. közgyűlése. Veszteségek folytán a részvényeket 100 forintról 40 forintra bélyegzik le (250.000 forintról 100.000 forintra) és öt részvény helyett két új 100 forintra szólót adnak. Továbbá 1000 darab új 100 frtos elsőbbségi kötvény kibocsátását határozták el, továbbá a kormányhoz fordulnak kamatmentes kölcsönért.

3-án. *A magyar ipar- és kereskedelmi bank r. t.* tiszta nyeresége 452.740 frt., osztalék 7%.

4-én. *A nemzetközi waggonkölcsönző r. t.* közgyűlése. Tiszta nyereség 194.744 frt., osztalék 9%, az osztaléktartalékba 50.000 frt., új számlára 70.180 frt. tétetik.

Szt.-endrei téglagyár r. t. alakuló közgyűlése. Szabó József téglagyárat vették meg 125.000 forintért. Termelés 6 millió darab évenként.

A salgótarjáni kőszénbánya r. t. közgyűlése. (33 részvényes, 11.025 darab részvény.) Osztalékul 28 forintot állapít meg.

Az első erdélyi vasut részvényeit a pénzügyminiszter 1893. évi július elsején leendő visszafizetésre felmondta.

A magyar ált. köszénbánya r. t. közgyűlése 7°/_o osztalékot szavaz meg. A részvénytőkét 2.000 darab 100 forintos részvény kibocsátása által 600.000 forintra emelik.

5-én. *A magyar ált. hitelbank igazgatósága a közgyűlésnek a tiszta nyereségből, mely 1,754.474 forintot tesz, 20 forintosnyi osztalék kifizetését fogja javaslatba hozni. Tíz év óta a tiszta nyereség tett 1'11, 1'19, 1'08, 1'02, 0'89, 1'03, 1'42, 1'32, 1'46 és most 1'75 millió forintot.*

A budapesti bankegylet r. t. közgyűlését megtartották. A tiszta nyereség 262.359 frt., az osztalék 10°/_o.

A köszéntarifák és a köszéntermelés tárgyában a kereskedelemügyi miniszter az államvasutak igazgatósága útján beható tanulmányozást rendelt el, hogy a köszének tüzelési értékéről, a köszénárakról és a köszéntermelés arányáról az iparágak szükségletével szemben tájékozódjék.

6-án. *A magyar aszfalt r. t. közgyűlése. Osztalék 12°/_o. A részvénytőkét 1.250 új részvény kibocsátása által emelik.*

Az ujlaki téglagyár r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 118.136 frt., leírások 51.000 frt., osztalék 17 frt.

Kosmos műintézet, könyvmatási és könyvnyomda r. t. mérlegét 24.111 frt. tiszta nyereséggel zárták le. Az osztalék 7°/_o. A részvénytőkét 2.000 darab részvény kibocsátása által emelni szándékoznak az intézet nagyobbitása céljából.

7-én. *A miskolci hitelintézet Miskolczon júniusban gyapjúvásárt rendez vidékek szerint osztályozott gyapjakkal.*

A balaton-gőzhajózási r. t. közgyűlést tartott. A tiszta nyereség 14.021 frt., osztalék 12 frt. (6°/_o).

A magyar leszámítoló és pénzváltó bank r. t. közgyűlését megtartották. A tiszta nyereség 802.434 frt., melyből 100.000 frt. a tartalék-alapra, 15.000 frt. a nyugdíjalapra, 650.000 frt. osztalékra (6^{1/2}/_o) fordítatik. A részvénytőkét 25.000 darab 100 forintos új részvény kibocsátása által 12^{1/2} millió forintra fogják emelni. Árfolyam 112 frt., a felpénz az általános tartalék-alapra teendő. A részvényeseknek minden 4 részvény után előjoguk van egy új részvényre. Az alap-tőke ezután 25 millió koronát fog tenni 62.500 darab 400 koronás részvényben.

8-án. *A László-gőzmalom r. t. Nagyváralon 300.000 forinttal emeli tőkét az által, hogy egy új gőzmalom alapításáról lemondó ottani tőkepenzesek ezen összeggel járulnak a malom nagyobbitásához.*

A m. kir. államvasutak befektetési hitele tárgyában a kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslatot terjeszt a képviselőház elé. Célja a vácz-esztergomi vonal második vágányára a miskolcz-füleki állomás kibővítésére és ezen vonal elsőrangúvá átváltoztatására szükséges összegek előteremtése.

A millenniumi kiállítás szervezeti szabályait a kiállítási lap közzéteszi. Lesz egy fővárosi és 17 vidéki helyi bizottság. A kiállítás 1896. május elsejétől október 15-ig fog tartani. A kitüntetések, a helybérleti díjakat, a csoportbeosztást közli a hivatalos lap. A történelmi kiállításnak van 13 csoportja, a jelenkorinak 20.

9-én. *A dunagőzhajózási társulat a kereskedelemügyi miniszternek emlékiratot nyújtott át, mely a társulat kívánalmait tartalmazza. Mint ilyeneket, a szállítási adó megszüntetését, a pécs-barcsi vasut szénzállítási szerződésének feloldását, a magyar államvasutakkal*

tarifa-egyezmény kötését, illetőleg azok délkeleti hálózata által a vízi uttal szemben felvett éles versenynek enyhítését emeljük ki.

A Pannónia-gőzmalom r. t. közgyűlése. Az igazgatóság felhatalmaztatik, hogy a már birtokában levő 90 darabhoz 130 darab részvényt visszavásároljon párin alól, a czélból, hogy a részvénytőke annak idején 220 darab részvény megsemmisítése által egy millió forintra leszálltassék.

10-én. Budapestén *varrógép-gyárat* szándékoznak felállítani a kereskedelemügyi miniszter támogatásával.

A ragalós tüdőlob kiirtásának keresztülvitelére Liphay István miniszteri tanácsos kormánybiztosnak neveztetett ki.

11-én. *A magyar általános hitelbank* évi jelentéséből kiderül, hogy a bank- és áru-osztály nyeresége 510.661 forinttal vesz részt a tiszta nyereségben, mely 1,754.475 forint. (Ebből egy negyedrészt az osztrák hitelintézetet illeti 127.665 forinttal.) Továbbá a hitelbank egyesült gőzmalmai 94.613 forintot jövedelmeztek; a többi nyereségi tételek: kamatok, jutalékok és 331.204 forint nyereség a fekvőségeken (Árpád-malom).

A pécs-barcsi vasut üzemét a magyar államvasutak igazgatósága átvette. Az elsőbbségi kötvényeket konvertálják. E czélból április 2-ára rendkívüli közgyűlést hívtak egybe.

12-én. *A nemzeti baleset elleni és munkás-biztosító r. t.* czégét bejegyeztette és működését megkezdte.

A budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék figyelmezteti a részvénytársulatokat, hogy a *felügyelő-bizottság jelentéséből* legalább a lényeges tartalmat a lapok útján a mérleggel együtt közzéteszi.

Az állam kezelése alatt álló *telefon-hálózatok* előfizetési ára április elsejétől fogva leszállítottott.

A Pesti magyar kereskedelmi bank közgyűlése a mérleget 1,725.373 frt. tiszta nyereséggel jóváhagyta. Osztalék 60 forint 12⁰/₀. Tartalékok összesen 4¹/₁₀ millió (41⁰/₀).

Az első pest-budai gőzmalom közgyűlése jóváhagyja a mérleget 35.510 frt. tiszta nyereséggel. Osztalék 100 forint.

Egyesült tégl- és cementgyár r. t. első rendes közgyűlése 120.990 forint tiszta nyereséget, 7⁰/₀ osztalékot (105.000 forint) állapít meg.

Ruggyantagyár r. t. közgyűlése. Veszteség a gyártástól független okoknál fogva.

A molnárók és sütők gőzmalma közgyűlése 90.000 frt. osztalékot, azaz 20 frtot részvényenkint (10⁰/₀) ad.

A budapest-szentlőrinci téglagyár r. t. osztaléka 13⁰/₀.

A budapest-szentlőrinci helyi érdekű vasut tiszta nyeresége 23.035 forint. Osztalék 8⁰/₀ úgy az elsőbbségi, mint a törzsrészvények után.

Első bács-bodrogi kenderkikészítési gyár, mint r. t. Szivácson megalakult 200.000 frt. tőkével.

13-án. *A fakereskedők egylete* emlékiratot nyújt be a kereskedelemügyi miniszternek az új üzletszabályzat ellen.

Az állatbiztosítást a földmívelésügyi miniszter Magyarországon kötelezővé óhajtja tenni. *Hont vármegyében* egyelőre 1894. január elsejétől fogva próbaként fogja életbeléptetni az állatbiztosítást.

14-én. A *Pesti hengermalom r. t.* mérlegét 49.212 forint tiszta nyereséggel zárták le (részvénytőke 800.000 frt).

Fővárosi kereskedők és iparosok értekezlete a széntarifa-kérdésben Emlékiratot nyújtanak át a kereskedelemügyi miniszternek.

Az egyesült Budapest fővárosi takarékpénztár igazgatósága 2000 darab részvény kibocsátása után a tőkét felemeli. Kibocsátási árfolyam 300 forintos részvényekért 900 frt. (600 frt. a tartalékalaphoz csatoltatik). 4 régi részvény után egy újra van előjoga a részvényeseknek.

Az első magyar ált. biztosítási társulat igazgatósága a nyereség tartalékot 2,656.295 forintról 3 millióra emelni, minden részvény után 200 forintnyi osztalékot kifizetni javaslatba hozza. 26⁴⁸ millió forint készpénzben és értékekben a társulat vagyonát képezi. Életbiztosítás 72⁸ millió forint.

16-án. A *vármegyékben mezőgazdasági érdekek előmozdítására bizottságokat* fog szervezni a földművelésügyi miniszter és ezek összetétele és hatáskörét illetőleg körlevelet intézett a főispánokhoz.

A faddi és csanádi folyamrész szabályozása tárgyában küldöttség járt a földművelésügyi miniszternél. A miniszter 10.000—12.000 frtnyi évi segílyt tíz évre kilátásba helyezett.

17-én. Aradon *Neumann* testvérek a *Gutsjahr* és fia *szeszgyárát* megvették és a gyárat egy finomító gyár által kiegészíteni akarják.

A déli vasút elfogadta az ugynevezett *reformtarifát* az áruforgalom részére.

18-án. A *tőzsde-ügynökök* számára a tőzsdetanács hivatalos *köt-czédulák* használatát rendelte el. A nem engedélyezett ügynököknek ilyen czédulákat kiadni tilos.

A hitelszövetkezetek szervezése tárgyában összehívott ankét a miniszterelnök elnöksége alatt tárgyalásait megkezdte.

Magyar cukorgyárak kiviteli képességének emelése érdekében a m. kir. államvasutak a *cukor-viteldíjat leszállították*, nevezetesen: Mezöhegyes, N.-Surány, Szerencs és Botfalu részére (az osztrák államvasutak ilyenmő eljárásával párhuzamosan).

A Gschwind-féle szeszgyár r. t. közgyűlése elfogadta a mérleget és 12 frt. osztalék kifizetését.

19-én. A *helvét és ágostai hitv. evangélikus egyház- és iskoláépítkezési célokra* a pénzügyminiszter *sorsolási kölcsönt* akar engedni. Nem szándékoznak kis sorsjegyeket kibocsátani, hanem 3⁰/₁₀-os száz forintos nyeresémeny-kötvényeket. A tervzet 15 millió forintra szól és a pénzintézetek tanulmányozzák az ügyet.

A magyar általános szénbánya r. t. a királdi bányája mellett fekvő 3000 holdnyi szénterületet megvette, mi által összirtoka 13.000 holdra emelkedett.

Felső-Magyarországon a ragadós tüdőlob kiirtása folyamatban van. Három megye vészmentes, Sáros- és Trencsénmegyében a levágást folytatják.

20-án. *A magyar ált. hitelbank közgyűlése.*

A magyar földhitelintézet alapítói közgyűlése.

A kisbirtokosok országos földhitelintézetének közgyűlése.

A rimamurány-salgótarjáni vasmű azon hirt, hogy a *brassói kohó-egylettel* egyesülni akar, valótlannak nyilvánítja.

A délnémet és svájci részvényesek kezében levő magyar pamut-
ipar r. t. Újpesten a budapesti Spitzer Gerson és társa cég birtokába
ment át és meg fog nagyobbítani. A kormány támogatását várják.

22-én. A törvényes kamallábot, mely eddig megállapodások
hiánya esetén hat százalék volt, lejjebb fogják szállítani.

Az *Adria k. m. tengerészeti r. t.* mérlegét 334.556 forint tiszta
nyereséggel zárták le. Az összes tartalékok $2\frac{1}{2}$ milliónyi részvény-
tőkének 50°/o-ára rugnak.

Az általános waggon-kölcsönző társulat tiszta nyeresége 174.932
forint. Osztalék (9°/o); osztalék-tartalékra 25.000 frt. fordítandó.
Öt darab részvény (80 frt befizetéssel) helyett új két darab 200 frt,
avagy 400 koronara szóló részvényt adnak ki.

23-án. A budapest-esztergomi vasut építése magánvállalkozók által
biztosítva van.

A telefon hirmondó részére ötven évre kizárólagos jogosítványért
folyamodott a vállalkozó Puskás Tivadar.

A délnagyarországi közszénbánya r. t. Temesvárott tartotta köz-
gyűlését. 1000 darab 100 forintos részvény kibocsátását határozta
el 120 frt. árfolyam mellett.

Első pesti spodium-, eny- és műtrágyagyár r. t. 25.083 forint
veszteséget mutat ki. A gyárat újonnan berendezik és április végén
kezd meg újabb működését.

24-én. A Tisza-szabályozás folytatása és a Ferencz-csatorna
tisza torkolatának elhelyezése tárgyában $17\frac{1}{2}$ millió forintnyi hitelt
kér a földművelésügyi miniszter (12 év alatt bevégezendő munkála-
latokra). A képviselőház pénzügyi bizottsága a javaslatot módosított
szövegezéssel a ház elébe terjesztette.

A budapesti helyi érdekű vasut r. t. közgyűlése. Osztalékot 6 frtot
ad az elsőbbségi részvényekre.

25-én. A hitelbank és a magyar földhitelintézet kezdeményezése
folytán 400.000 frt. alaptőkével új pénzváltó r. t. létesül.

A magyar takarékpénztárak központi jelzálog-bankja 4 és $4\frac{1}{2}$ ^o/o-os
zálogleveleket és községi kötvényeket fog kibocsátani. A címletek
Budapesten és Bécsben hivatalosan fognak jegyeztetni.

A Hungária műtrágyagyár r. t. második kénsavgyárt épített és
folyó szénsav előállítását is tervezi.

A budapesti árú- és értéktőzsde közgyűlése. A tőzsdetanács tagjai-
nak számát 30-ról 40-re fogják emelni.

A magyar kereskedelmi és iparbank közgyűlése.

Az első magyar áll. biztosító társulat közgyűlése jóváhagyja
a 94.004 frt. tiszta nyereséget mutató mérleget és 200 frt. osztalékot
szavaz meg.

Pannonia visszbiztosító intézet közgyűlése. Osztalék 68 frt. Tiszta
nyereség 165 618 frt.

27-én. A budapesti közúti vaspálya-társulat közgyűlése. Osztalék
20 frt. részvényenkint és 10 frt. élvezeti jegyenként. A hálózat ki-
bővítésére vonatkozó előterjesztés három tervvezettről tesz említést: a
Wesselényi-utcán keresztül összekötő vonal, a létező vonalak össze-
kötése a Stefánia-uton át, az Andrássy-uton eszközlendő forgalom.
Ez utolsó közösen a villamos városi pálya vállalattal egy külön tár-
sulat alapítása által volna létrehozandó, melynek részvényeit a közúti

vaspálya-társulat és a villamos városi pályatársulat venné át. A közgyűlés elvileg hozzájárult a javaslatokhoz.

A magyar leszámítoló és pénzváltó bank új részvényeire gyakorolható előjog határideje 24-én lejárt. A 25.000 darab részvénynek 96⁰/₀-ka vétetett igénybe, a syndikatus tehát csak 4⁰/₀-ot vesz át.

A magyar földhitelintézet közgyűlése. Az igazgatóság 3¹/₂⁰/₀-os záloglevelek kibocsátására készül. A tiszta nyereség 309.380 forint, mely összeg a tartalékalaphoz csatoltatik. Ez alap az intézet fennállása óta 8488 millió forinttra szaporodott. Indítványoztatott az adósok részéről az évi hánnyados arányában a tartalékba fizetendő 6¹/₁₀⁰/₀-ot megszüntetni. Ezen indítvány hosszabb vita után alapszabály-módosításnak minősítettett és a hitelezők jogaiba ütközvén, elutasított.

A magyar jelzálog-hitelbank közgyűlése. A 4⁰/₀-os záloglevelek kibocsátása jóváhagyatott. Tiszta nyereség 1,456.560 frt., az osztalék 914.252 (1⁶/₀⁰/₀ aranyban). részvényenkint 38 frc. a teljes befizetett, 3000 darab után és 19 frc. a 97.000 50⁰/₀-al befizetett darab után, 100.000 frt külön tartalékba, 15.000 frt a nyugdíjalapba tétetik és 108.770 frt új számlára vitetik át.

Az Athenaeum kiadó és könyvnyomda r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 57.570 frt., osztalék 20 frt. (20⁰/₀).

Schlik-féle vasöntöde r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 142.050 frt. Osztalék 84.000 frt., részvényenkint 14 frt. A részvénytőke emelését elhatározták: minden 3 régi részvény után egy új bocsátatik ki 200 frt. névértékkel.

27-én. *A Drasche-féle kőszén- és téglamű-társulat* mérlege szerint a tiszta nyereség 259.811 forint.

A budapesti III. kerületi takarékpénztár közgyűlése. Tiszta nyereség 15.827 frt. Osztalék 7 frt. (14⁰/₀). Tartalékalap összesen 36.000 frt.

28-án. *Erzsébet-gőzmalom r. t. közgyűlése.* Tiszta nyereség 85.312 frt., átvitel 21.882 frt., osztalék 90.000 frt. (20 frt. = 10⁰/₀).

Az ipartanács a kereskedelmi tanulóok oktatásával és a nők kereszszakoktatásával foglalkozik.

29-én. *A magyar kender- és lenipar r. t. közgyűlése.* A részvénytőke felemeltetik 1.750 részvény kibocsátása által 650.000 forintról 1 millióra.

A funnei hitelbank közgyűlése. Tiszta nyereség 121.661 forint, osztalék 6¹/₂ frt. (78.000 frt.).

30-án. *Az Adria magyar tengerészeti r. t. közgyűlése.* Tiszta nyereség 334.556 frt. Osztalék 250.000 frt. (10 frt. részvényenkint).

A magyar helyi érdekű vasutak r. t. az ungvölgyi vasút alap-tőkéjének beszerzésére 609.000 frt. törzsrészvényt és 1,549.300 frt. 5⁰/₀-os elsőbbségi részvényt bocsát ki.

Magyar műllakatosság r. t. Az alaptőkét 50.000 forintról 100.000 forintra emeli.

A Farina r. t. 21.215 frt. veszteséggel zárta le az évi számadást.

31-én. *A Ganz és társa vasöntöde és gépgyár r. t. mérlegét* 809.835 frt. tiszta nyereséggel zárták le. Az osztalék 384.000 forint (80 frt. részvényenkint), 150.000 frt. osztalék-tartalékra, 50.000 forint kétes követelések tartalékára, 40.000 frt. adótartalékra, 20.000 forint hivatalnokok tartalékalapjára, 100.000 frt. egy új építési tartalékalapra fordítandó, 144.667 frt. új számlára vitetik át.

Kosmos r. t. közgyűlése. Osztalék 7 forint. A tőkét emelik 2000 darab 100 forintos részvény kibocsátása által, árfolyam 120 forint minden régi részvénynek egy új részvényre van igénye.

Az első erdélyi vasút r. t. és az *alföld-fiumei vasút r. t.*, miután a részvények visszafizetésre felmondattak, feloszlottnak nyilvánítatik.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

Az e hónapban tartott számos közgyűlésnél feltűnő a *tőke emelésére* irányuló hajlam. Erre meg kell jegyeznünk, hogy ily alacsony kamatláb mellett, mint a mostan uralkodó, ezen tőkebeszerzési mód nem a legcélszerűbb és mindenesetre az illető vállalatok csekély hitelképességének jele. Az igazgatóságok ezt érzik és ennek következtében a felpénzt, melyet az új kibocsátásoknál szednek, a tartalékalapok szaporítására fordítják. Ezen alapok szaporítása örvendetes, bármi módon történik, de legegészségesebb kuforrása ezen tartalékok növekedésének mégis csak az elért tiszta nyereségnek egy hányada.

Dr. Mandello Károly.

TRODALMI SZEMLE.

Emlékirat a köszénkérdés tárgyában.

Azon mélyreható befolyásnál fogva, melyet az ásványi szén a gyárípar majdnem minden ágára gyakorol, az alulirt iparegyesület több ízben behatóan foglalkozott az ásványi szén kérdésével; így nevezetesen az 1871. év derekán előkészített bányatörvényjavaslat tárgyában tartott szaktanácskozmány alkalmával az egyesület nemzetgazdasági szakosztályában a szénkérdés tüzetes tanácskozás tárgyát képezte, mely azon eredményre vezetett, hogy a szén ép úgy, mint a föld bensejében levő egyéb hasznos ásványok, elvileg az ország köztulajdonának nyilváníttassanak s kiaknázásuk szabaddá tétessék. Ugyanez elvi álláspontot foglalta el és képviseltette az egyesület kiküldöttje által az 1884-iki bányatörvényjavaslat tárgyában tartott szaktanácskozmány alkalmával. Ezenkívül a vasuti szükségleteknek lehetőleg a hazai ipar általi fedezetése céljából létesített »ipariügyi bizottság« működése folyamán is — azon tény konstatálása, hogy az ásványi szén a külföldi beszerzéseknek egyik legjelentékenyebb tárgyát képezi — újból alkalmat szolgáltatott arra, hogy az egyesület a köszénkérdést tanácskozása tárgyává tegye. És midőn mintegy két év előtt a külföldi köszénbányáknál előfordult strikeok a szén tetemes megdrágulását vonták maguk után, egyesületünk ismét felkarolta e kérdést és azóta azt folyton oly problémának tekintette, melynek kívánatos megoldása hazai iparunk fejlesztésének egyik fontos tényezőjét képezheti.

A legújabb időben ez a kérdés napról-napra égetőbbé vált; és miután ez ügyben mind az erősen érdekelt nagy szénfogyasztók részéről, mind — ezekkel szemben — hazai széntermelőink részéről az érdekellentétek mindinkább kiélesedni látszottak, egyesületünk feladatának ismerte e kérdést mindkét érdekelt tényező és ezek mellett az általános közgazdasági szempontokat képviselő elfogulatlan nemzetgazdasági szakférfiak közreműködése mellett beható tanácskozás tárgyává tenni a végből, hogy a felmerült kívánalmak és nehézségek megoldására nézve oly módot találjon, mely a széntermelés és szénfogyasztás között kétségtelenül fennálló érdeksolidaritást lehetőleg érvényre emelje, s a nagyfontosságú kérdésnek megoldását az antagonizmus áldatlan utjáról az egységes összeműködés sikert biztosító útjára terelje.

Kiindulási pontunk — mint már fentebb jeleztük — az, hogy miután a szén a nagyipari termelésnek nélkülözhetlen segédanyagát képezi, mely mint ilyen az összes ipar termelési költségeit és versenyképességét befolyásolja: ennél fogva törekvésünknek arra kell

irányulnia, hogy hazai iparunk a szén tekintetében ne legyen kedvezőtlenebb helyzetben, mint versenytársaink. E követelmény annál nagyobb fontossággal bír, minél nagyobb szerepet játszik — az illető iparágak természeténél fogva — a tüzelőanyag a többi termelési tényezőkhöz képest. Miután pedig hazánkban leginkább azok a gyártási ágak dominálnak, melyek nyersterményeink feldolgozásával, illetőleg tömegárúk előállításával foglalkoznak, melyeknél tehát a tüzelőanyag aránylag sokkal nagyobb szerepet játszik, mint a nagy belértéket képviselő finomabb gyártási ágaknál: hazánk iparára nézve a szénkérdés aránylag még nagyobb fontossággal bír, mint a magasabb fejlettségű iparos államoknál.

Az első kérdés, melylyel itt szemben állunk, abban áll: földrajzi, geologiai és közgazdasági viszonyaink között egyáltalában lehetséges-e a szénviszonyok tekintetében versenytársainkéval egyenlően kedvező helyzetet teremteni.

Hogy e kérdésre felelhessünk, mindenekelőtt az ez irányban egyáltalán képzelhető két alternatívával kell szembe néznünk:

Az első alternatíva: a belföldi széntermelésnek oly fokra emelése, hogy a kereslet és kínálat közötti aránynak kedvező megváltozása folytán a szénárak nálunk oly niveaura leszorítottassanak, a mily niveaun azok iparos versenytársainknál állanak.

A másik alternatíva a külföldi szénnek oly módon való szerepeltetése, hogy a hazai összipar igényei ez által kielégítést nyerjenek.

A mi az utóbbi alternatívát illeti, erre nézve meg kell jegyeznünk, hogy ez uton egyes esetekben — nagy áldozatokkal — talán lehet pillanatnyi hatást elérni; de az teljesen ki van zárva, hogy ez uton a szénárakra nézve állandóan oly helyzetet érjünk el, mely iparos versenytársainkéval egyenlő. Ugyanis kiket tekinthetünk iparunk leg-hatalmasabb versenytársainak? Kétségtelenül a nyugati szomszédországokat és első sorban a velünk egy vámterülettel bíró osztrák tartományokat. És a létező viszonyok között honnan lehetne hazánkat külföldi szénrel ellátni? Ismét csak a nyugoti szomszédországokból, nevezetesen Csehországból, Sziléziából és részben Stiriából.

Miután e szerint az a külföldi szén, melyre egyáltalán reflektálnunk lehet, nyugoti szomszédainkra nézve helyben van, reánk nézve pedig messze távolról vasuton szállítandó, ez a szén reánk nézve sohasem lehet oly olcsó, mint nyugoti szomszédainkra nézve.

Ennélfogva a szénkérdés megoldását csak az első alternatíva, t. i. a belföldi széntermelésnek fejlesztése és hazai iparunknak a külföldi szénre utaltságától való felmentése, illetőleg az irányban való függetlenné tétele utján remélhetjük.

Kérdés azonban, hogy ez lehetséges-e? Vannak-e hazánkban oly széntelepek, melyek kellő kiaknázás mellett iparunk szükségleteinek kielégítésére képesek; és e telepek fekvése, elhelyezése olyan-e, hogy iparunkra nézve hozzáférhetőkké tehetők?

Régebben általában az a nézet uralkodott, — s ez akkor jogosultnak is látszott, különösen egyes kiváló iparágak, nevezetesen a vasipar szempontjából, — hogy Magyarország természetétől a szén tekintetében sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, mint nyugoti szomszédaink; egyrészt mivel nagyobbára csak barna szénrel rendelkezünk s ennek minősége távolról sem oly jó, mint észak-nyugoti szomszédaink fekete szene; másrészt mivel széntelepeink nem fekszenek

nek azon tájak tözsomszédságában, mely tájakon nálunk a szénre utalt nagyipar régebben (a fával való tüzelésre alapítva) némi fejlettséget nyert. Ma azonban ez a helyzet már meglehetősen megváltozott. Az újabb technikai vívmányok, különösen a gáztüzelés, ugyanis a gyengébb minőségű barnaszén kihasználását is lehetővé tették; másfelől meg széntelepeink elhelyezése sem tekinthető épen kedvezőtlennek, mert hisz már a mai napig feltárt széntelepek is ugyszólván valóságos koszorú gyanánt övezik hazánk területét, mi által az egyenletesebb eloszlás és a centrumra nézve a verseny, legalább jövőre nézve biztosítottnak, a monopoliúm pedig kizártnak tekinthető.

Ennélfogva bátran feltehetjük, hogy széniparunk kifejlődésével hazánk a szomszéd osztrák tartományokkal átlag egyenlően kedvező helyzetbe fog jutni s hazánk iparának a külföldi széntől való függése megszűnven, a versenyképesség e téren is be fog állani.

Hogy ez a remény teljes jogosultsággal bír, erre nézve kellő garanciát nyújt az a körülmény, hogy széntermelésünk, különösen az utolsó időben igen örvendetes lendületet vett; míg ugyanis 1875-ben feketeszén termelésünk 6,356.111 mmázsát, barnaszén termelésünk pedig 8.155.469 mmázsát, együtt tehát 14,511.580 mmázsát tett: 1890-ben (későbből még nincsenek adataink) feketeszén termelésünk 9,948.117 mmázsát, barnaszén termelésünk pedig 21,989.509 mmázsára és Horvát-Szlavonországgal együtt 22,490.982 mmázsára, összesen tehát 32,439.099 mmázsára rúgott. Ez az összeg 1891. és 1892-ben valószínűleg még tetemesen emelkedett; és köztudomású, hogy a megindult szénbányászati mozgalmak folytán mai nap mindenfelé nagy előkészületeket tesznek a széntermelés fokozására, úgy hogy beavatott szakférfiak számítása szerint — ha valami előre nem látott kedvezőtlen körülmény közbe nem jön — egy-két év alatt 3—4, sőt esetleg 5 millió métermázsára több termelésre lehet kilátásunk.

Miután e tények arról tanuskodnak, hogy a hazai szénipar hosszas vajadások és küzdelmek után ma már biztos fejlődési alapot nyert, magától értetik, hogy ha csupán a szénipar helyzetéről és érdekeiről lenne szó, e kérdéssel bővebben foglalkozni s a szénipar fejlődési menetét állami beavatkozással megbolygatni alig lenne szükséges; mert hisz alig lehet kétséges, hogy az ipar a megindult uton kisebb-nagyobb gyorsasággal, állami beavatkozás nélkül is, bizton előre haladna.

Azonban, mint már érintettük, nem csupán a szénipar helyzetéről, hanem első sorban a szénfogyasztó ősszipar érdekeiről van szó; és sajnos, hogy épen midőn a szénipar lendületesebb fejlődése megindult, ugyanakkor a szénfogyasztó nagyipar körében oly jelenségek mutatkoznak, melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet. Különösen Budapesten, mint a hazai gyáripár központján — valamint más távolabb eső helyeken is — napról-napra hangosabban nyilvánuló panaszok merülnek fel a szén drágasága miatt. A felhozott adatok részleteibe és a panaszok egyenkinti megvizsgálásába nem bocsátkozhatunk; annyit azonban konstatálhatni vélünk, hogy az itteni szénárak aránylag magas volta számos iparág, illetőleg ipartelep versenyét az osztrák versenytársakkal szemben lényegesen megnövekedti. Ez a körülmény már csak azért is komoly figyelmet és megfontolást érdemel, mert viszonyaink között nem egy könnyen

található oly eszköz, mely által iparosaink az e pontnál mutatkozó hátrányt ellensúlyozni képesek lennének. Ennélfogva *a szén olcsóbbá tétele oly fontos és égető kérdés, mely elől kitérni nem lehet*, ha csak azt nem akarjuk, hogy elsörendű fontosságú iparágaink, melyeknek versenyképessége állandóan biztosítottnak még egyáltalán nem tekinthető, szépen megindult fejlődésükben megakadjanak.

A szénkérdés megoldásának lényege tehát abban rejlik: hogy *mily eszközökkel* lehet a hazai ipar nagy összességére nézve a szénárak lejobb szállítását előidézni.

Erre nézve különféle oldalról számos javaslat merült fel: ki kell azonban emelnünk, hogy a kérdéses javaslatok elfogadásánál nem szabad szemünk elől téveszteniünk ama már fentebb érintett követelményt, hogy a szénkérdés a hazai ipar javára csak akkor oldható meg, ha magunkat szénszükségletünk tekintetében lehetőleg függetlenné tudjuk tenni nyugoti szomszédainktól, kiknek szénére ma még jó részt rá vagyunk utalva s a kik az összipar tekintetében is leghatalmasabb versenytársaink.

Ennélfogva a szén olcsóbbá tételére irányzandó állami akcióban mindazok az eszközök és intézkedések, melyek a *belföldi széntermelés fejlesztését*, az összipar számára való könnyebb *hozzáférhetését* s ezzel kapcsolatban az *egészséges belversenynek* érvényesülését előidézhetik, lehető erélyvel felkarolandók: ellenben az oly eszközök és intézkedések, melyek a hazai szénipar alig megindult lendületét megcsappanthatnák, ez iparág kilátásban levő bizató jövőjét elhomályosíthatnák s a tőkének és vállalkozási szellemnek a szénbányászat iránt mutatkozni kezdő hajlandóságát elriaszthatnák, mindenestre kizárandók.

Ha fontolóra vesszük azokat az eszközöket és intézkedéseket, melyek által a széntermelés fokozását és ennek révén a belföldi verseny egészséges fejlesztését elérni lehet, első sorban vissza kell térnünk arra az álláspontra, melyet egyesületünk már 22 év előtt elfoglalt s melyet az 1884-iki szaktanácskozmányok alkalmával is fenntartott, t. i. hogy az évtizedek óta várt bányatórvény meghozatala utján a föld bensejében levő szén tulajdonának kérdése szabályoztassék s ez által a szén kutatása és kiaknázása lehetőleg megkönnyíttessék. Tudjuk, hogy e kérdés megoldása a széntulajdonnak a földbirtokkal való eddig fennálló kapcsolatánál fogva némi nehézségekkel jár; de e nehézségek elhárítása nem lehetetlen. Mert hisz itt tulajdonképen nem arról van szó, hogy a földbirtokosok érdeke megcsorbítottassék, hanem arról, hogy az országban levő számottevő széntelegek minél előbb feltárassanak, a mi senkinek sem áll inkább érdekében, mint az ez által érintett földbirtokosságnak. De továbbá nincs kizárva az, hogy — a vízjogi törvény mintájára — a földbirtokosoknak bizonyos határidő engedélyeztessék, mely idő alatt a földjében létező és kikutatott szén a maga részére igénybe vehesse; valamint az sincs kizárva, hogy a köztulajdonnak nyilvánítandó és szabad kutatás tárgyává teendő szén kibányászásánál a földtulajdonos bizonyos méltányos jutalékot kapjon.

Különösen a mi az érintett határidőt illeti, kétségtelen, hogy ez széntelegeink mielőbbi kikutatására nézve rendkívül kedvező hatást gyakorolna; és ha a törvény e mellett még oly intézkedéseket is tenne, melyek e célra az érdekeltek erőinek összesítését szabálylyá emelnék és az ily kutatóknak bizonyos kedvezményeket

nyújtának, alig hihető, hogy a földbirtokosság is örömmel ne fogadná az ügy törvényes rendezését; annál inkább, mert hisz maga a szénipar, mint ilyen a mezőgazdaság intenzívebb tétele és a föld értékének felszoktatása által közvetve is kiszámíthatlan előnyt nyújt a földbirtokosoknak.

A második nagyfontosságú eszköz, mely által a széntermelés fokozása és még inkább az egészséges verseny előmozditható, a figyelemre méltó szénvidékeknek vasuti összeköttetésekkel való el látása. Tagadhatatlan, hogy a magyar állam ez irányban már rendkívül sokat tett és a viczinális vasutak ügyének törvényhozási rendezése által arra is bőven alkalmat szolgáltatott, hogy az érdekelték maguk is gondoskodhassanak telepeiknek az ország vasuti hálózatával való összeköttetéséről. Mindazáltal még mindig van elég teendő e téren. Különösen a kisebb vagy kevésbé értékes széntelepek gyakran nincsenek abban a helyzetben, hogy önjerejükből létesítsenek ily vasutakat. Ez ügyet tehát melegen ajánljuk Nagyméltóságod kegyes figyelmébe; megjegyezvén, hogy a kérdés részleteibe bocsátkozni nem kívánunk. Csupán egy pontot bátorkodunk itt különösen kiemelni, s ez az Esztergom megyében fekvő dorogi széntelep vasuti összeköttetése a fővárossal. Miután Budapest fő- és székvarós a legnagyobb számú és legjelentékenyebb gyáripari telepeket foglalja magában, az itteni szénárak a hazai összipar szempontjából a legnagyobb nyomatékkal bírnak. Több oldalról felhozott már, hogy a budapesti piacra nézve a szén olcsóbbá tételének leghatályosabb eszköze az lenne, ha a dorogi széntelep a fővárossal egyenes vasuti összeköttetésbe hozatnék, mi által itt egészséges verseny állana elő. Ez kétségtelenül való; de ha azt akarjuk, hogy a dorogi szén lehetőleg olcsón juthasson a budapesti piacra és az ez által elérhető értékkülönbözöt a fogyasztó ipar javára válják, a vasut létesítésénél arra kell a legnagyobb súlyt fektetni, hogy ama gazdag és jelentékeny széntelepeknek a fővárosra gyakorolható jelentékeny hatása ne legyen a vasuti szállítási díjak által megbénítható. Legczélszerűbb volna tehát, ha ezt a vasutat maga a magyar állam építené, mi által a tarifák feletti intézkedés oly kezekbe kerülne, melyeknek a hazai ipar iránti jó indulatára feltétlenül számítani lehet. Hogy e vonal a magyar államra nézve áldozattal nem járna, az magától érthető, mert köztudomású, hogy a legjövődelmű vasutak az egész világon mindenütt az ugynevezett szén-szállító vasutak. De ezen kívül e vasutnak állami kiépítését még az a körülmény is indokolttá teszi, hogy e vasuti vonal oly láncszemet képezne, melynek segítségével a Budapest és Bécs közötti legközelebbi összeköttetést könnyen előállítani lehetne.

A harmadik nagyfontosságú eszköz, mely által az állam a szénkérdés sikeres megoldására hathat, a vasuti tarifákban rejlik. A hazai iparnak és nevezetesen a széniparnak is újabban mutatkozó lendülete jó részt a magyar állam tarifarendszerének köszönhető. És ha ez az alapján véve egészen helyes tarifarendszer — széniparunk kézzelfogható lendülete mellett — még sem eredményezte azt, hogy a szénfogyasztó nagyipar olcsóbban fedezhesse szén szükségletét, sőt ha a szénárak a legfőbb fogyasztási piacokon, főleg Budapesten, inkább emelkedést, mint hanyatlást mutatnak, ez korántsem olyan dolog, melyen segíteni ne lehetne. A nélkül, hogy a tarifapolitika elméletének bonyodalmaiba belebocsátkoznánk, egyszerűen konstataciónak véljük, hogy mind a *közgazdasági haszon*, mind a vasutak

pénzügyi érdeke szempontjából az a szállítási tarifa a leghelyesebb, melynél a díjtételek — ceteris paribus — helyes arányban állanak a szállítmányok helyes értékével. Ennélfogva a Nagyméltóságod hivatalbeli elődje által érvényesített az az elv, melynél fogva a nagyobb kalóriával bíró fekete szénnel szemben a kisebb kalória-tartalmu barnaszénnek némi kedvezmény nyújtatott, mindenesetre helyesnek és jónak mondható. A mennyiben azonban ezen elv érvényesítése a belföldi barna szénnek főleg a budapesti piacon való versenyét még nem fokozta annyira, hogy a szénszállítási kedvezmény a fagyasztók javára érvényesült volna, ezen legkönnyebben az által lehetne segíteni, hogy ama jelzett elv némi továbbfejlesztést nyerne az által, hogy a szén nem két, hanem három kategóriába soroztatnék, például:

1. 4000 kalóriáig.

2. 4000—6000 kalóriáig.

3. 6000 kalórián felül; s az 1. osztály a 2-ikkal szemben szintegy kedvezményben részesülne, a mint a mostani tarifa szerint a barnaszén a magas hőfokú fekete szénnel szemben kedvezményvel bír. Ez a vasuti bevételeket korántsem csökkentené, sőt valószínűleg fokozná, miután ez által a csekély hőfokú gyengébb szénnek szállítási és fogyasztási területe (az újabb gőztüzelésre való tekintetből is) tetemesen növekednék, a mi nemzetgazdasági szempontból is nagy fontossággal bírna. Magától értetik, hogy e javaslat elfogadhatósága és különösen a részletek végleges megállapítása még beható tanulmányt igényel, melybe e pillanatban a döntő fontosságú adatok hiányánál fogva bele nem bocsátkozhatunk.

Az imént elősorolt három eszközön kívül magától érthetőleg még számos más eszköz is van, mely által a kormány a szénipar fejlesztését előmozdithatja; ezeknek kifejtését azonban feleslegesnek tartjuk, miután úgy véljük, hogy a jelen három nagyfontosságú intézkedés, u. m. 1. a széntulajdon kérdésének törvényhozási szabályozása és a kutatás szabaddá tétele; 2. a nevezetesebb szénvidékeknek megfelelő vasuti összeköttetésekkel való ellátása és 3. a szénszállítási tarifáknak czélszerű reformja — magában véve is teljesen elégséges lenne a köszénkérdés megoldására.

Országos iparegyesület.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A »*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*« XLIX. évf. (1893.) első füzetében Weichs báró »*Über das Wesen und die Grundlagen der Eisenbahngütertarife sowie deren Aufgabe und Stellung in der Staatswissenschaft*« című tanulmányában a vasutügy egyik elsőrendű fontosságú kérdésével foglalkozik.

A nagy közönségnek az árúdíjszabásról homályos fogalmai vannak, mert az erről szóló munkák mind polemikus természetűek, de a dolog lényegét magát nem tüntetik fel világosan. Igaz, hogy az érdeklődés a tárgy iránt nem volt valami nagy, addig, a míg a vasut nagybárá magánvállalat volt s csak mióta az államosítás mindinkább terjed és így a vasutak valóban közjavakká válnak, fokozódik az érdeklődés mindaz iránt, a mi velök összefügg. Joggal meg is követelhetik már most az ügy tisztázását a nem szakértők is és ennek a szükségletnek akar megfelelni a szerző az ismertetendő cikkben.

A vasuti árúdíjszabás föelve az, hogy a szállítási, feltételek olykép állapittassanak meg, hogy ez által ugy az államra, mint a magángazdaságokra nézve a viszonylag legnagyobb haszon legyen elérhető, kellőleg tekintetbe véve az egyes magángazdaságok szolgáltatási és teherviselési képességét és ezeknek jelentőségét állami szempontból. Sokan ugyan a postánál és a távirdnál követett elveket tartván szem előtt, azt kívánják, hogy az árúdíjszabás csak az önköltségek megtérítésére szorítkozzék és a díjtételek illetékek gyanánt állapittassanak meg. A szerző szerint azonban hiba volna lemondani a jövedelmi többletről, mert a vasutakban nagy nemzeti vagyon fekszik és a vasutak nem oly általános használat tárgyai, mint a posta és a távirtd; az árúszállítást az állampolgároknak csak egy része használja ki és ezek így egyoldalú kedvezményben részesülnének a többiek hátrányára, kik az így előállott kisebb jövedelmet adójukkal lennének kénytelenek pótolni. A szerző kevésbe veszi azon hatást, melyet a szállítási költségek csökkentése az árúk árának leszállít-hatása által a fogyasztók helyzetére gyakorol s ez előny, szerinte, felér azon hátránnyal, melyet a vasuti bevételi kevesebbet okoz. Az árúdíjszabás magasságának különben határt szab az, hogy a tömeges szállítás csak viszonylag erősen leszállított díjtételek mellett biztosítható. A lehető legnagyobb jövedelemre való törekvést azon-kivül még a gazdaságosság elve követeli, mert az illetéki rendszerre fektetett díjszabás a forgalom roppant növekedésével járna, mi az üzemeszközök nagymérvű elhasználását és így az üzem rendkívüli költségességét idézné elő. Másrészről az állandóság elve, mely a díj-szabási politikában oly fontos, nem érvényesülhetne az illetéki rendszer mellett, mert az ily olcsó szállítás kedvezőtlen gazdasági körülmények bekövetkeztével az állam pénzügyi egyensúlyának megzavara-sa nélkül fentartható nem volna.

Ez elvet szem előtt tartva, tekintettel kell azonban lenni a szállítmány értékére, vagyis hogy mennyi szállítási költséget bir el valamely árú. Fontos ez pedig azért, mert csak így válik lehetségessé a nagy térfogatú, de kis értékű árúk szállítása. Ha ennélfogva alacsony is ilyen árúknál a díjtétel, a vasut nem veszit általa, mert az így, lehetségessé vált tömeges szállítás folytán költsége megtérül. Lehet ugyan az értéket figyelmen kívül hagyni és csupán egységes átlagos díjtételeket alkalmazni, de ez vagy alacsony lesz az értéke-sebb árúkra, a mikor aztán a vasut károsul, vagy magas lesz a kisebb értékű árúkra, mi által ezek szállítása csökkenni fog, mi viszont úgy a magángazdaságok, mint az állam érdekeit sértené. Egyes árúkra vonatkozólag leszállítani a díjtételeket, már érték szerinti díjszabás volna, valamennyinél leszállítani, egy az illetékrendszerrel. Ha pedig az illetékrendszert fogadjuk el, akkor az önköltséget kell vennünk alapul, t. i. mennyi esik egy tonnakilométerre, ez pedig évről-évre, a különböző befolyások hatása folytán változó, tehát ingatag alap.

Látjuk tehát, hogy viszonylag leghelyesebb mégis a szállítmány értékét tekintetbe venni. Az osztályozás azonban nem a csereérték alapján eszközözlendő, mert az oly különbségeket mutat fel minden irányban, hogy roppant részletezést igényelne, a mi a kezelés lehető egyszerűségének követelményével ellenkezik. Az osztályozásnak a szerző szerint az államgazdasági érték alapján kell történnie, t. i. az illető termelési ágának jelentősége szerint az állam szempontjából, a szükségletnek, melyet kielégíteni hivatott, nagysága, általánossága és

állami fontossága szerint. Azért a csereértéket sem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, mert tudvalevő, hogy a tömegszállítás megfordított viszonyban áll a csereértékkel. Tehát főleg az értékesebb szállítmányoknál szolgál a csereérték jó alapul a díjszabásnak, melyeknél a szállítási díj, mint drágító elem, ugyis elenyészik.

Az érték szerinti osztályozás nem csekély munkát ad, azért ajánlatos a szerző szerint, a vasuti díjszabást a vámtarifa osztályozásával összhangba hozni, mert noha a két tarifának rendeltetése nem ugyanaz, de nem is ellentétes s azért nem is állítandó egymás ellenébe, sőt lehetőleg kiegészítő részét képezze a vasuti díjszabás a vámtarifának, támogatva azt a védelmi cél elérésében. Már csak azért sem történhetik ez esetben a csereérték tekintetbe vétele az osztályozásnál, mert a vámtarifa sem e szerint van szerkesztve.

A tarifa-megállapítás további alapjául a teljesítmény önköltsége szolgál és pedig annál az ismeretes ténynél fogva, hogy a nagy árutömegek szállításánál és növekvő szállítási hosszúságnál a súly- és az ütegységre eső átlagos önköltség csökken.

Az üzem önköltsége háromféleképen foly be a tarifa-alakulásra; ugyanis először a különbözőzeti tarifa alkalmazására vezet, annál fogva, hogy egységre visszavezetve, az önköltség a távolság növekedésével fogy. Azután az önköltség a díjtételek legalsó határának megállapítására szolgál alapul, melyen alul a vasut nem mehet. Ez alsó határt úgy nyerjük, hogy a teljesítményi egységre eső üzemköltséget kiszámítjuk és ez lesz a minimális díjtétel. De az így nyerhető szám nem lesz helyes, mert az üzemköltségek nem választhatók szét a személy- és az áruszállítás szerint, ez esetben pedig nem vétetik figyelembe a két szállítási ág teljesítményeinek eltérő természete, úgy a költségek, mint az üzemeszközök kihasználása, valamint a szállítmányok jellege tekintetében. Sőt valóban helyesen csak úgy állapítható meg ez a legalsóbb határ, ha a különböző szállítmánynemek szállítási költségei részletezve külön kimutathatók volnának, vagyis minden árúnemre külön. Még ha ez lehetséges volna is, az így nyert eredmények csak az illető vasuthálózatra és számítási időszakokra vonatkoznának. De tulajdonképpen még ezekre sem, mert nem különíthető el a kamatoztatásra és a törlesztésre szükségelt összeg sem, még a két főág szerint sem. Miután tehát a két főág szerint sem lehetséges a kiadások számbavételénél a szétválasztás, meg kell elégednünk becslés útján nyert számokkal, bizonyos körülményeket és viszonylatokat mindig egyenlőknek véve, állapítjuk meg a legalsó határt.

Az önköltség harmadsorban annyiban foly be a tarifaalakulásra, a mennyiben a holt súly szerinti osztályozásra vezet, melynél az árúk fajlagos súlyuk szerint csoportosíttatnak. Ez osztályozásnak alapja a szolgáltatás és a haszonredmény közötti viszony, vagyis a szállított áru súlya és térfogata és a szállítási eszköz súlya és térfogata közötti arány. Ennélfogva azon szállítmányok, melyeknek kisebb a holt súlyuk, alacsonyabb díjtételeket fizetnek egységenként, mint azok, melyeknek nagy a holt súlyuk, vagyis nagyobb térfogatban kisebb súlylyal bírnak. Tehát annál nagyobb lesz a tarifátétel, minél kisebb az áru fajlagos súlya. Ezt a tara-osztályozást azután kapcsolatba hozhatni az értékosztályozással. Ez azonban, minthogy különböző alapon eszközölt osztályozások összekevertetnek, nagy zavart is idéz elő. Ugyanazon értékű árúk különböző fajsúlylyal, különböző díjszabási osztályba kerülnek és megfordítva, különböző értékű egyenlő fajsúlyú

árúk egy osztályba soroztatnak. Mindkét momentumot tekintetbe vették ilyenkor és egyiket sem vették alapul, minélfogva mind eme zuvarokat az értékosztályozásnak tnlajdonítva, ezt elejtették és a tara-osztályozást tartották meg. Ez ugyan egyszerűbb és lehetségessé teszi az üzemiadások leszállítását, de kevesebb nyereséget is hoz, mint az értékosztályozás.

Ép ugy helytelen a gyűjtőrakomány-díjszabás (Sammelladungstarif), melynél a különböző árúk a kocsi űrtartalmának lehető kihasználására egy rakományyá egyesítve adatnak fel. Ez ugyan előnyös az űzemeszközök jobb kihasználhatása és így az űzemköltségek csökkentése folytán, de hátrányos annyiban, a mennyiben így nagyobb értékű és így nagyobb díjtételt megbíró árúk más kisebb értékű árúkkal egyberakva, azokkal egyenlő és így rájuk nézve mérsékeltbb díjtételt fizetnek. Ilyenkor mérlegelendő, vajjon felér-e ezen hátrány az előbb említett előnnyel, mert még ebből a díjtétel-mérséklésből nem következik okvetlenül, hogy ama nagyobb értékű tárgyak forgalma növekednék. Nincs azonkívül ebből sem a termelőnek, sem a fogyasztóknak hasznuk, hanem csak a szállitmányosoknak, továbbá a tarifák csak bizonyos forgalmi viszonylatoknak kedveznek, mert ily gyűjtőrakományok szállítása csak jelentékenyebb forgalmi és kereskedelmi központok között történik.

A holtstűy-osztályozás által elérni óhajtott czél megvalósítható különben ugy is, hogy az értékosztályozás alkalmaztatik, de az egyes áruosztályokon belül fokozatos tételek állapíttatnak meg a feladott árúk egységeire a szerint, a mint az árú a kocsi $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ részét, vagy az egészet betölti. Ezzel ugyanis az árúk értéke közti különbség figyelembe vétetik és a szállitók pedig arra ösztönöztenek, hogy minél nagyobb mennyiséget adjanak fel, mert így kevesebbe kerül nekik átlag, mintha kisebb mennyiséget küldenének s így jobban kihasználtatik a kocsi, miből a vasutnak is haszna van. Nem ellenkezik tehát ez az értékosztályozással, hanem kiegészítője annak és ekkor a nyereség a termelőnek, valamint a fogyasztónak jut. Azonkívül előnye még az, hogy a kocsiforgalom gyorsabb lesz és így a bizonyos időszakokban bizonyos árutömegeknél jelentkező kocsihány csökkentetik. Ezen rendszer alkalmaztatik is napjainkban a kocsi-űrdíjszabás formájában, de nem vitetik keresztül következetesen, a mennyiben több árúnál egyáltalán nincs megállapítva, némely árúknál az egész, másoknál pedig csak a fél kocsi rakományra.

De bármilyen alapon is legyen felépítve a díjszabás, mindig nagyfontosságú a tarifa állandósága ugy állami, mint magángazdasági szempontból, első sorban azért, mert a szállitási költségek mintegy a termelés költségek alkatrészét képezik, ugyannyira, hogy gyakran valamely iparág létrejövetele és fejlődése a tarifa alakításától függ s a tarifatételek gyakori változtatása bizonytalanná teszi azt. Másodsorban azért fontos az állandóság, mert, mint már említők, a vasuti díjszabás lehetőleg összhangba hozandó a vámtarifával, melynek pedig postulátuma az állandóság. Ez azonban nem jelenti a teljes megcsontosodást, csak annyit tesz, hogy az alapokat, a rendszereket lehetőleg fenn kell tartatni és azok keretében a díjszabást tovább fejleszteni. Midőn már a vámtarifa hatása ismeretes, azzal egybehangzólag építendő fel a vasuti tarifa, melyre nézve az állandóságot ezentűl lehetőleg meg kell óvni; minden változtatás, minden

ujítás csak hosszabb időn át nyert és kellő óvatossággal mérlegelt tapasztalatok alapján történjék.

Azon összefüggésnél fogva, melyben a díjszabás a termelés egyéb tényezőivel, a pénz-, hitel-, adó-, az iparügygyel, stb. áll, természetes, hogy ezek módosulásait követnie kell. Ha pedig ezeknél állandóság létesül, annál inkább kell a vasuti tarifának változatlanul maradnia. A tarifamódosításokból általában semmi hasznuk, hanem csak kárunk van a fogyasztóknak, mert a leszállítások a rakományosok, némelykor a termelők és a kereskedők előnyére válnak, az emeléseknél pedig ugyanezek az így reájuk származott hátrányt lehetőleg a fogyasztókra hárítják.

Nagyfontosságú még a tarifák hozzáférhetősége és ismeretessé válása mindenki előtt, mi a vasutak nyilvános jellegének is megfelel. A magánvasuti igazgatási rendszer ennek éppen nem tett eleget, ez vezetett a refakcziákhoz, különösen a titkos refakcziákhoz. A refakczia nagy simulékonyságot és mozgékonyságot kölcsönöz a tarifának, mert a díjszabás általános díjszabástól eltérnének, kedvezményeket adnak egyes szállítóknak természetesen viszontteljesítmény, rendszeren rakományminimum fejében, vagyis a refakczia adása nem volna egyéb, mint biztosítása a tömeges szállításnak. Ép ennélfogva kedvez a nagy üzemnek a kis üzem rovására, mely ily tömegekkel nem dolgozhatik. S minthogy terjedésének szabott határa nincsen, a díjszabás állandósága illuzóriussá válik. Előnyben részesít bizonyos vidékeket mások rovására, titkosságánál fogva ellenőrizhetetlen és könnyen a részrehajlás vádját zúditja a vasutra. Azért az állami vasutnak titkos refakcziákkal működni veszélyes. Segít ezen ugyan részben a refakczia közzététele, de ez már azután nem más, mint nyilvános kivételes tarifa. De még ez is akként tűnik fel, mintha az állam egyeseket, csoportokat, osztályokat támogatna, kedvezésben részesítene.

A tárgyalt követelményekhez sorakozik végre a tarifa egységessége, egy alaki, mint anyagi tekintetben. Ez azonban könnyen helytelenségre vezethet, ha pl. anyagilag az egész államterületre egyenlő tarifát állapítunk meg, akkor külsőleg a díjszabás igazságos lesz, de csak úgy, mintha minden polgárra különbség nélkül egyenlő adót vetnének ki. Pedig úgy az adónál, mint a tarifánál a szolgáltatási képességre kell tekintettel lenni és törekedni arra, hogy a gyöngye támogattassék, az erős pedig helyzete előnyeiben megmaradhasson. De ez a gyakorlatban nem érvényesíthető. Az értékklasszifikáció ugyan megfelelne a követelménynek, bizonyos tekintetben a refakcziák is, de ez utóbbiak csak látszólagosan. Valamennyi különbözősége tekintettel lenni lehetetlenség és a változó viszonyokhoz való simulás ellenkezik a stabilitás követelményével. Azért államgazdasági szempontból mégis előnyösebb az egységesség, mely a különbözőségekre az értékosztályozás alapján figyel, mert ez kevesebb helytelenséget eredményez.

Az anyagi egyenlőségből természetszerűleg folyik az alaki is. Ennek akadálya még az, hogy a vasutak nincsenek egy kézben. A vasuti intézmény természete nemzetközi rendezést tételez fel. Ez az állapot, mely felé a fejlődés történik s melyet az államosításnak kell megelőznie, de ha ez még nincs is meg, üzletgazdasági szempontból formai egyesülésre és egységes határozatok eszközzésére kell a magánvasutakat is szorítani. Csak így lesz lehetővé az, hogy a

vasuti díjszabás a vámtarifához és általában a forgalmi és kereskedelmi viszonyokhoz simuljon s csakis így lesz a díjszabás, mint a kiegszítő tag a közgazdaság szerves testébe beilleszthető.

A »*Preussische Jahrbücher*« januári füzetében *dr. Scharling* tanár »Ist Aussicht auf höhere Preise und ein regeres Geschäftsleben vorhanden« című cikkében azon kérdéssel foglalkozik, mily áralakulásokra számíthatni a közeli jövőben?

Első sorban konstatálja, hogy a gazdasági viszonyok és a gazdasági fejlődés a lefolyt emberöltő alatt lényeges változáson mentek keresztül. Az utolsó husz évet, a megelőző időkhöz hasonlítva, a termelés óriási növekedése jellemzi, minélfogva a nyomottabb viszonyok okát az általános túltermelésben szeretik keresni. Értekező tagadja az általános túltermelést, bár megengedi, hogy számos termelési ágra nézve kétségtelenül forog fenn túltermelés. Különben ez a jelenség nem muló valami, sőt valószínűleg a jövőben is lesz benne részünk, következménye lévén ez a szaporodott termelő erőknak, a technikai újításoknak és felfedezéseknek, melyek folytán az utóbbi évtized alatt az összes termelvénytömeg mintegy 10—12%-al növekedett, sőt némely fontos fogyasztási cikknél még ennél is nagyobb mérvben.

Igy felemlíti és statisztikai adatokkal bizonyítja értekező, hogy a gyapot termelése az utóbbi évtized alatt 50%, a gyapjúé 55%, a cukoré 60%-al emelkedett, a nyers vasé majdnem 50%-al, mely körülmény ez utóbbinál 1873-ban válságot és a termelés megszorítását idézte elő. Hasonlóképp emelkedett a kőolaj, pírészén, stb. termelése.

A termelés ily nagymérvű emelkedésének természetesen alacsony árakat kell okoznia, ha csak egyidejűleg a csereeszközök is nem szaporodnak. Gyakran hallhatni azt, hogy az utóbbi 20 évben az árak hanyatlását a technika fejlődése folytán olcsóvá vált termelési folyamat idézte elő, de a tapasztalat bebizonyította, hogy ez nem áll, hanem a termelési költségek csökkenése csak lehetővé teszi a termelés folytatását még ily alacsony árak mellett is.

A termelvények tömeges növekedése nem követeli meg okvetlenül a fémpénz-szaporítást, hanem a pénznek gyorsabb forgását, pénzhelyettesítők alkalmazását, a giro-üzlet meghonosítását. S bár napjainkban pénzsűkéről panaszkodni nem lehet, még sem elégséges a jelenleg forgalomban levő pénzmennyiség arra, hogy az árak emelkedhessenek. A társadalom tőkegazdagságának növekedésével párhuzamos a pénznek mind nagyobb mennyiségben a forgalomból való kivonása, nagy tőkeösszegek felhalmozódása úgy a magánosoknál, mint a bankoknál. Nem képesek a forgalomban így keletkezett hiányt pótolni a kivont pénzre alapított pénzhelyettesítők sem, mert az elhelyezett összegekre is szüksége van a forgalomnak. A clearing-house-ok intézménye pedig még nem honosodott meg mindenütt annyira, hogy a társadalom tágabb körei is igénybe vennék szolgáltatait.

Épességgel nem tart pedig lépést a termeléssel az arany szaporodása. (Ezüst a 80-as években oly elenyésző csekély mennyiségben veretett, hogy mint pénzhelyettesítő alig jöhet számba.) A hatvanas évek óta az aranytermelés folytonos csökkenést mutat, míg az ipari célokra való felhasználása egyre növekedik. Ez utóbbi tényező, valamint a bankok aranykészletének szaporítására irányuló törekvés is hozzájárul a forgalomnak átadható pénzmennyiség csök-

kentéséhez. S ha még hozzávesszük azt, hogy az európai bankok az utolsó évtizedben fedezetlen jegymennyiségüket mintegy 440 millió bir. márkával csökkentették, nem csodálkozhatunk az árak általános hanyatlásán, mely hanyatlás körülbelül 10—12°/o-át teszi a tíz év előtti áraknak, sőt némely árúnál még többre rüg.

Megjegyzendő, hogy itt általános árhanyatlásról van szó, mi nem zárja ki azt, hogy egyes termelvények árai, annak folytán, hogy a kereslet felszökkent, ne emelkedjenek, mi gyakran azt a csalódást keltette, hogy az árak általában emelkedtek. Az ily részleges áremelkedés azonban nem czáfolja meg azt a kétségtelen tényt, hogy az árak általában hanyatlanak.

Az árviszonyok javulására nem is volna okvetlenül szükséges, hogy az árak a tíz év előtti magasságra emelkedjenek. Ez már csak azért is valószínűtlen, mert a termelők az árhanyatlás folytán az előállítási költségeket csökkenteni kényszerülvén, hozzászoktak már az alacsonyabb árakhoz, úgy, hogy nemcsak a legcsekélyebb mérvű árfelzökés nagy előnyöket nyujtana napjainkban, hanem még az árak további hanyatlásának feltartóztatása is, a jelenlegi árszínvonalon való megmaradás is nagy megkönnyebbülésére szolgálna a termelőknek, mert így legalább a kereslet és kínálat közti viszonyynyal való számítás lehetővé válnék. Gyökeres javulását a termelési viszonyoknak csak a jelenleginél magasabb átlagos színvonal tenné lehetővé.

Hogy remélhető-e ez a jövőben, az első sorban a kínálat mikénti alakulásától függ. A termelés a jövőben is előreláthatólag növekedni fog, mert a technikai javítások és újítások mindinkább terjednek. Az östermelvények szaporítására ugyan a technika nem sokat tehet, rossz aratások tehát ezentúl is magas gabonaárakat fognak okozni, de ezek kevéssé folynak be az általános áralakulásra, a mint jó termés esetén alacsonyságuk nem oka az általános alacsony áraknak. Ép ezen technikai haladás következtében nem képzelhető, hogy az árak annyira alázállhatnának, hogy a termelési költséget sem fedeznék és így a továbbtermelést lehetetlenné tennék. Mert ha csekélyebb a termelő nyeresége, ez őt arra ösztökéli, hogy termelését lehetőleg kiterjessze, és így a tömeges termelés által biztosítsa magának az előállítási költségeket. Ez utóbbiak tekintetében csak arra törekeshnek a termelők, hogy az üzemköltségeket és a saját személyes fáradozásuk díját megkaphassák, a befektetett tőke kamatjáról majd csaknem lemondanak, csakhogy a termelést folytathassák, mint azt a 91 angol pamutfonó gyár példája mutatja, melyek tőkéje 1891-ben 1/3°/o-nyi kamatot hozott, 42 fonógyár pedig vesztéssel dolgozott és mégis folytatták üzemüket.

Nem szoríthatják meg jelentékenyen a termelés növekedését a munka-megszüntetések, a strikeok sem. A 8 órai munkaidő behozatala valószínűleg csökkenteni fogja a termelést, valamint a munkások által a munkaadók irányában támasztott követelések a tőkének az iparvállalatoktól való idegenkedését eredményezhetik, mindazonáltal, minthogy e szociális tényezők befolyásukat egyhamar nem érvényesíthetik, a közelebbi 10 évben a termelés aligha fog eltérni emelkedő irányzatától.

Helytelen azonban az a nézet, mintha az árak alacsonysága a fogyasztók nagy részének előnyére szolgálna. Kétségtelen ugyan, hogy a társadalom egyik vagy másik osztályára nézve az árhanyatlás kedvező lehet, de ezzel szemben állanak az alacsony árak folytán

előidézett gyakori tönkrejutások, munkabér-leszállítások, üzem-beszün-
tetések, melyek nem csupán a munkaadókat, hanem főleg a munká-
sokat, kikből a fogyasztók tekintélyes hányada kerül ki, érzékenyen
sújták. Bizonyos továbbá, hogy magasabb árak mellett még kiter-
jedtebb volna a termelés, a mi viszont a munkabérek emelkedését is
maga után vonná.

Nézzük most, vajjon a termelés valószínű növekedésével lépést
fog-e tartani a csereeszközök szaporodása? A hiteleszközök, chequek,
váltók fokozottabb használása, a pénzforgás gyorsabb válása a közel
jövőben nem igen várható, az árak állása tehát attól függ, mennyiben
szaporodik a fém pénz és a bankjegy a jövő évtizedben. Természetesen
kedvező hatást gyakorolna új aranybányák felfedezése és a bankok
eddiggi jegykibocsátási politikájának az ellenkező irányban való
megváltoztatása.

A jelenleg fennálló viszonyokból, mint számítási alapból ki-
indulva és normális fejlődést feltételezve, a most következő három
évre évenként 60.000 kg. arany (180 millió bir. márka) fog állni
érmévé veretés céljából Európa és Amerika rendelkezésére. Feltéve
még azt is, hogy a bankok érczkészleteiket nem gyarapítják, sőt
növelik nem fedezett bankjegyeik kibocsátását, úgy ez összeg nem-
csak feltartóztathatná az árak további hanyatlását, hanem kilátást
nyujtana az árak emelkedésére, ha normálisak volnának a viszonyok,
melyek közt élünk. De ezek, sajnos, nem normálisak, az aranyat
három oldalról is erősen keresik. Hogy csak Ausztria-Magyarországot
emlitsük, melynek valutája szabályozásához a közeli 3—4 év alatt
412 millió frt. áru aranyra (700 millió bir. márka) van szüksége,
miből eddigi készlete körülbelül 40 millió frt.: már csak ezen szük-
séglet fedezése is felszívna és elvonná a közeli évek aranyszaporulatát
a forgalomtól. A többi államban a pénzmennyiség tehát csak úgy
növekedhetik, ha a jegybankok átadják aranykészletük egy részét a
közforgalomnak.

A fedezetlen bankjegyek szaporítása nemcsak lehetséges, hanem
szükséges is volna, annival inkább, mert valószínű, hogy a folytonos
ingadozás a kibocsátásban és a bankjegymennyiség gyakori csökken-
tése egyik főoka a jelenlegi kedvezőtlen gazdasági helyzetnek. A
német, különösen az angol banktörvény elavult és nem felel meg a
mai gazdasági követelményeknek. A Peel-acta 22 millió fontban
állapította meg a fedezetlenül kibocsájtható bankjegyek értékét, s
noha azóta Anglia lakossága mintegy 10 millióval növekedett, a
fedezetlenül kibocsájtható jegyek mennyiségét nemcsak nem emelték
fel, hanem 25 millió fonttal csökkentették. S míg az angol bank
fedezetlen jegyforgalma a 60-as években 11—12 millió fontot tett
ki, napjainkban alig 1—2 milliót tesz, sőt a bank aranykészlete
gyakran felülmulja a bankjegymennyiséget. Hasonló a helyzet a
németbirodalmi banknál, hol 1875-ben 385 millió birodalmi márkában
határozták meg a fedezetlen bankjegyek összegét és mai nap, noha
a jelzett időpont óta 20%-kal szaporodott a lakosság, a fedezet
nélkül kibocsájtott jegyek összege 127 millió márka. Összefoglalva
Európa három legnagyobb jegybankját: a »Banque de France«-t, a
»Bank of England«-et és a »Deutsche Reichsbank«-ot, azt látjuk,
hogy ezek 3.742 millió márka érczfedezet mellett fedezet nélkül
369 millió márka bankjegyet bocsátottak ki, tehát alig 10%-ot.

Egyelőre nincs kilátás, hogy a bankok eddigi követett politiká-

jukat megváltoztassák s e módon szaporodhassék a pénzmennyiség. Sőt a jövőben még Oroszország és Amerika részéről is várhatók oly intézkedések, melyek az amugy is kedvezőtlen viszonyokat csak rosszabbítják. Az orosz pénzügyminiszter ugyanis, kinek Németországban 105 millió rubel letéte van érczben, ezt az orosz érczkészlet gyarapítása céljából lassankint vissza fogja vonni. Amerika pedig, mely Ausztria-Magyarországot eddig arannyal ellátta, aranyvalutájának fentartása érdekében az arany kiözönlését Európába fel fogja tartóztatni.

A termelés valószínű növekedésével szemben tehát a pénzmennyiség aligha fog szaporodni, ha csak a nemzetközi érme-conferentia el nem fogadja Soetbeer ama javaslatát, hogy a 20 frankosnál kisebb értékű aranypénzek bevonassanak és ezüsttel és ezüstre alapított jegyekkel helyettesíttessenek, a mire azonban Anglia jelenlegi magatartása mellett nincs remény. Ennélfogva nincs is kilátás az árak emelkedésére sem a legközelebbi években, ha csak történetesen új aranybányákat nem fognak felfedezni. S legjobb esetben nem marad a termelők számára egyéb hátra, mint a jelenlegi árszinvonalt állandónak tekinteni és termelési költségeiket a lehető legalacsonyabbra szorítani.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

*A vízi utak és vasutak igénybevétele Magyarországon és versenyszerű befolyásuk a szállítási díjak csökkentésére.**

I.

Azon nagy haladás, melyet Magyarország az önállóságát biztosító 1867-iki kiegyezés óta ugyyszólván minden ténen feltüntet, hű kifejezést nyer az ország közlekedési intézményeinek jelentékeny fejlődésében is, sőt az alkotások és viszonyok kölcsönös hatását tekintve, mondhatni, hogy ama haladás előidőzésében épp ezen intézményeknek volt egyik legnagyobb részük.

A közforgalom igényeinek kielégítésében a vasutak kiváló szolgálatokat tettek az országnak, a nélkül azonban, hogy teljesen háttérbe szoríthatták volna a vízi utakat és csökkentették volna ezek jelentőségét. Igaz ugyan, hogy a közfigyelem a gazdasági élet föllendülése óta csaknem kizárólag a sinutak felé fordult; hogy a törvényhozás az 1867. évben a vasutakra és csatornákra előirányzott 150,000,000 frank államkölcsönt teljesen az előbbiek építésére engedte elkölteni, s hogy az azóta Magyarország által fölvevett államkölcsönök túlnyomó részét ugyancsak a vasutak és ezek államosításai absorbeálták, mindazáltal a mit emberi kéz vízi utaink kiképzése és tökéletesítése körül tenni elmulasztott, azt pótolta némikép maga a természet, oly folyamrendszerrel ajándékozva meg az országot, mely módot nyujt egy nagy arányú hajózási forgalom keletkezésére és kifejlesztésére.

Magyarország vízi utjainak hálózata 5.000 kilométert ölel át, melyből gőzhajózásra 3.000 kilométer kényelmesen fölhasználható. Az Európa legjelentékenyebb kereskedelmi vízi utját képező Duna 973 kilométernyi hosszban szeli át az ország szívéen keresztül Magyarországot, oly irányban, mely már az ó- és középkorban elsörendű forgalmi vonal gyanánt szerepelt s a mely fontosságát, mint a keletet nyugottal összekötő vízi ut, máig is fentartotta; csekély kivétellel az ország valamennyi folyama az ő folyamvidékéhez tartozik s ez által egy egységes folyamrendszer áll elő, melynek segítségével az ország különböző vidékeit érintő vízi utak, folyamvidékük összes terményeivel megjelenhetnek a főfolyamon. Csak természetes, hogy e rendszer előnyei még fokozódva jelentkeznének, ha a vízmedernek kellő szabályozás hiányában beálló gyakori elfajulása folytán a hajózásnak nem kellene számos ponton akadályokkal megküzdnie, főleg a nyári és őszi hónapokban, midőn pedig az ország legfontosabb áruforgalmi cikkében, a gabonában a legnagyobb igények emeltetnek

* Szerzőnek a Chicagóban tartandó nemzetközi behajózási congressusra készült és a programm 5-ik pontjára vonatkozó jelentéséből.

a közlekedési vállalatokkal szemben és másrészt, ha folyóink konfigurációja kedvezőbb lenne; nevezetesen ha a főfolyam követve a forgalom főirányát, nem nyugatról keletnek, hanem megfordítva folyna, vagy ha a többi folyamok, nevezetesen a Tisza, Száva, Dráva nem az ország déli határszélén egyesülnének a Dunával, hanem lehetőleg közel az ország politikai és gazdasági központjához, a fővároshoz. Ezzel folyamrendszerünk mindenképen előnyösebben állana gazdasági szervezetünk rendszerével összhangzásban, elkerültetvén különösen az is, hogy a vizi utakon szállított árúk ne időt rabló kerülésekkel és víznek fölfelé legyenek kénytelenek igyekezni a célpont felé. Mindezek daczára azonban kétségtelen, hogy vizi utaink még a jelen állapotban is, úgy kiterjedtségüknél, mint helyrajzi viszonyaiknál fogva alkalmasak érezhető versenyt támasztani a vasutaknak.

Ez a verseny tényleg megindult, midőn az első mozdony végigsiklott a sínpárakon; fokozódott az idő folyamán a vasuti hálózat kiterjedésével oly vidékekre, melyek addig kizárólag vagy túlyomón a vizi utak forgalmi körét képezték.

Hogy a vasutak, a lényükhöz fűződő hatásuk folytán a forgalom mérvét illetőleg csakhamar túlszárnyálták a vizi utakat, az tény, melynek Magyarországon épp oly szükség szerint bekövetkeznie kellett, mint mindenütt a világon.

A kérdés, mely előtérbe nyomul, most már inkább az, vajjon a vizi utak a hatalmas ellenfél diadalmas előretörése mellett is megóvhatták-e jelentőségüket a közforgalom szempontjából; mennyire voltak képesek megtartani, sőt fokozni vonzerejüket a szállítás tárgyaira s mindezekből folyólag miképen alakult a helyzet a vasutak és vizi utak közt, a két közlekedési tényező igénybevételét és ennek feltételeit illetőleg.

II.

Kezdeni fogjuk a személyszállítás jellemzésével, mint a melyre vizi utaink szintén bőséges tért nyújtanak. A Duna egész hosszában, a Tisza a rajta uralkodó hajózási akadályok daczára, bár időnként változó hosszban, hajózható részének legalább felényre eddig is módot nyújtott a rendes személyforgalomra; alkalmasnak bizonyult e célra a Száva, úgy, hogy vizi utainkból több, mint 2.000 kilométer rendszeres személyjáratokra tényleg fölhasználtatik. Maga a forgalom — figyelmen kívül hagyva az átkelési vállalatokat — tulajdonkép három vállalat: Az első cs. k. szab. dunagőzhajózási társaság, a magyar államvasutak hajózási vállalata és a Balaton tavi gőzhajózás által láttatik el, ez utóbbi kettő azonban oly járatokat tart fenn, melyek részben ártíszállítással vannak kombinálva, részben helyileg is kis körre szorítkoznak; az oroszánrész az első helyen említett hatalmas társaságra esik, nemcsak azon túlaránynál fogva (90⁰/₀), melylyel a szállított utasok számában részesedik, hanem ebbeli forgalmának kiterjedt szervezete folytán is, melynek révén körülbelül 2.050 kilométernyi hosszban (Dunán 967 km., Tiszán 467 km., Száván 607 km.) rendszeres személyszállítást gyakorol.

Mindezen vállalatok segélyével 1891. évben vizi uton szállítattott 2,690.987 személy 79,271.906 személykilométerrel. Ezzel szemben vasutainkon, melyek hossza már elérte a 12.000 kilométert,

ugyanazon időszakban szállítottott 35,886.050 személy s a végzett személykilométerek száma volt 1.504,346.679. A vízi utaknak fölötté alarendelt szerepe tehát a személyszállítást illetőleg eléggé kiviláglik e néhány számadatból, de még tisztább képet nyerünk, ha a vízi utak és a vasutakon lebonyolított személyszállítási forgalom összehasonlításában visszamegyünk az előző 10 év tapasztalataira.

A személyszállítási forgalom tett:

Évben	A vízi utakon		A vasutakon	
	szállított személyek	végzett személykilométer	szállított személyek	végzett személykilométer
1881	2,455.717	93,283.532	10,213.333	580,272.865
1882	2,628.882	98,224.382	10,586.416	602,937.407
1883	2,709.706	97,047.687	11,676.587	642,016.126
1884	2,633.111	85,355.637	13,393.038	739,371.210
1885	2,839.164	85,154.292	14,226.536	798,683.331
1886	2,793.734	79,393.889	13,488.643	742,680.164
1887	2,723.024	74,719.435	13,406.092	734,858.439
1888	2,478.979	74,687.795	14,147.368	744,078.353
1889	2,533.034	66,303.431	19,036.700	939,909.211
1890	2,659.888	75,088.824	29,163.456	1.237,016.947

Első tekintetre úgy látszik, mintha a vízi uti személyszállítás, legalább a mi az utasok számát illeti, a lefolyt tíz évben, ha nem is emelkedett, de nem is igen csökkent, daczára a vasuti hálózat, ez évtizedre eső jelentékeny kiépülésének; viszont a vasuti személyforgalom egészen 1889-ig nem gyarapodott valami nagyon s csak 1890-ben mutatkozik óriási föllendülés. Ez utóbbi magyarázatául az szolgál, hogy 1889. augusztus havában lépett életbe a magyar államvasutakon az új személyszállítási, az u. n. zónadíjszabás, melylyel Magyarország valóban uttörőként áll a személyszállítási tarifák történetében s melynek döntő hatása a forgalom élénkítésére hű kifejezést lel az utolsó két évnek közölt számaiban. E reform nyilvánvalóvá tette, mikép a magyarországi vasutak személyszállításában évek során át mutatkozott tespedés kizárólag a korábbi díjtételek magasságára volt visszavezethető, a minthogy tény, hogy e díjtételek az angol és török vasutak kivételével felülmúlták bármely külföldi vasut hason díjait.

A mi azonban a vízi utak személyszállítási forgalmának alakulását illeti, azon visszaesésről, mely e téren tényleg jelentkezik, meggyőződhetünk, ha a fenti hivatalos kimutatások alapján részlezett számcsoportok vizsgálatában megkülönböztetést teszünk azon járatok közt, melyek a folyam mentén nagyobb távolságokra, az állomások hosszú sorozatára kiterjedőn tartanak fenn s azon járatok közt, melyek egészen localis jellegűek, nevezetesen a Duna mindkét partján elterülő Budapest főváros belső területén, vagy a főváros és egy-két szomszédos állomás vagy pedig lent az Al-Dunán néhány állomás közt rendszeresítvék. A fenti számcsoportokban mindezen járatok eredményei összesítve jelentkeznek s így bele van foglalva a fővárosnak belső területén lebonyolított vízi uti forgalom is, mely pedig többé-kevésbé csak átkelési forgalom jelentőségével bír. Mennyire befolyásolja ezen, közlekedési szempontból tisztán localis járat az összeredményt, az kitűnik abból, hogy a pl. 1890. évre nézve a dunai gőzhajózási társaság által kimutatott 2,593.882 utas közül 1,199.745 volt olyan, kinek utazása csupán a fővárosnak ugyszól-

ván városi forgalmi körére terjedt ki. Kétséget sem szenved, hogy ezen egy viszonylatnak domináló, a főváros népességének gyarapodása és terjeszkedése mérvéhez képest egyre gyarapodó forgalma mindenkör kedvezően fogja befolyásolni az összeredményt; ugyanez állítható a főváros és a szomszédos állomások közti viszonylatokról, a nélkül azonban, hogy a személyszállítást illetőleg a vízi utak szerepének országos közlekedési szempontból való megítélésénél e viszonylatok szorosan számbaveendőek lennének.

De indokolja a fentérintett megkülönböztetést nem csupán az egyes viszonylatok forgalmának áttekintése, hanem azon hatás helyes elbírálatása is, melyet a vasuti verseny a hajózásra gyakorolt. E hatás ugyanis különböző a szerint, a mint a hosszú vagy a helyi járatokról van szó, s tagadhatlan, hogy míg a vasuti verseny az előbbiekre határozottan csökkentőleg hatott, addig az utóbbiak forgalmát és ennek fejlődését lényegesen nem alterálta s épp ezen körülménynek tudandó be a már kiemelt tény, hogy a vízi uti személyszállítási forgalom kimutatott számaiban a hanyatlás nem jut kellő kifejezésre.

A meglevő adatok alapján öt évi átlagot véve, összeállítottuk a szóban forgó járatok eredményeit, a melyek a következők:

A hosszú járatok forgalmára esett:

1881—1885. években átlag	. . .	900.025 utas.
1886—1890. » » » » »	. . .	770,731 »

A rövid járatok forgalmára pedig:

1881—1885. években átlag	. . .	1,733.944 utas.
1886—1890. » » » » »	. . .	1,810.970 »

Bizonyos, hogy a viszonyok ilyenén alakulására a vasuti verseny folyt be leginkább. A személyszállításnak a vízi uttól való elvonására már elegendő ok a vasutnak, mint tökéletesebb közlekedési eszköznek pusztá megjelenése. A szállítás tárgya itt a személy lévén, a szolgáltatásnál az utazás gyorsaságára és pontos, kiszámított voltára léktettetik a súly és ezen előnyöket az utas jóval magasabb viteldíjakkal hajlandó megfizetni, annál is inkább, mert a vizen való szállítatás — a jelentékenyen alacsonyabb tarifák daczára is — főleg ott, hol az út hosszabb tartamú, nem mindig egyuttal a legolcsóbb. Nagyobb távra szóló utaknál tehát a vízi személyszállítás a vasutakkal szemben a versenyt meg nem állja még akkor sem, ha a vasutak aránylag magas tarifák mellett dolgoznak. A legjellemzőbb példát erre a Dunát illető személyforgalom alakulása szolgáltatja. E folyamon, melyen a dunagőzhajózási társaság Bécestől, illetve Budapeستől az aldunai tartományokba, sőt a Fekete tengerig nyuló személyjáratokat tart fenn, csupán a magyar vonalon az utasok száma a nyolczvanas évek elejéig évente átlag 700—800.000 közt mozgott. Ez időszakban kiépültek a folyammal párhuzamban futó budapest-pécsi, budapest-zimonyi és budapest-brucki vonalak, a minek hatása lön, hogy az évi átlag most már 600—700 ezerre redukálódott, daczára annak, hogy ez időszakban még fennállottak a vasutak magas díjszabásai és viszont a gőzhajózási társaság a versenyt a díjak további leszállításával kezdte ellensúlyozni.

De a vízi uti személyszállításnak e hanyatlása nemcsak az utasok számában mutatkozott, még inkább jelentkezett a személykilométerek csökkenésében, jeléül, hogy az utasok egyre rövidebb

távolságban vették azon utat igénybe. Talán nem érdektelen e jelenséget az alábbi kimutatás segítségével megvilágítani.

	Az utasok száma volt		
	a Dunán	a Tiszán	a Száván
1883. évben	788.480	63.786	76.533
1886. »	717.097	45.865	68.862
1889. »	640.853	41.999	50.105

	Személykilométer végeztetett		
	a Dunán	a Tiszán	a Száván
1883. évben	62,316.083	6,961.496	13,965.672
1886. »	51,598.079	3,486.020	10,028.954
1889. »	46,866.830	2,364.182	6,545.599

Hatványozva jelentkezik természetesen a vasut elhódító ereje, a maga viteldijainak nagyobb mérvű leszállítása által, a mint ez a zónadíjszabás behozatalával történt Magyarországon. E díjszabás, melynek hatását hasztalanul igyekezett a gőzhajózás viteldijai további leszállításával gyöngíteni, mint említők, valóságos forradalmat idézett elő a magyar személyszállításban. 1889. augusztus 1-én lépven életbe, az év végeig tehát az első öt hó alatt 3,203.388 utassal több szállítattott az illető vasuti vonalakon, mint az előző év hasonszakában; az emelkedés tehát 134% s ez a meglepő fejlődés a következő években se szünetelt. Befolyása azonban a vízi ut személyforgalmát illetőleg ezen utakra nézve fölötte hátrányosan érvényesült, mit leginkább tanúsít az a tény, hogy az említett viszonylatoknak már amugy is erősen megcsappant és 1890-ben 775.140 utast és 61,712.462 személykilométert felölő összforgalma a következő 1891-ben még inkább alászállott; a dunagőzhajózási társaságnak személyforgalma a hosszú járatú vonalakon már csak 495.373 utassal és 50,486.882 személykilométerrel van kimutatva.

A dolog természetéből foly, hogy a vasuti verseny hatása, a mi az összforgalmat illeti, nem érvényesülhetett ily nyomasztó módon mindazon vonalakon, melyek szomszédos vagy legalább rövid utat tevő járatokat foglalnak magukban. Itt ugyanis az utazás aránylagos rövid tartama, kényelme és kellemes volta folytán jelentkezni fognak a vízi utnak oly szolgáltatásai, melyek kedvéért az utas szívesen kész ezen utnak adni előnyt. A főfeltétel azonban természetesen a viteldij olcsósága, melyet a gőzhajózási vállalatok abban az arányban igyekezni fognak érvényre juttatni, a mely arányban a vasut részéről nyomás gyakoroltatik reájuk. Mindezen körülmények összzejátszása érthetővé teszi, hogy az ezen járatok teljesítményei az élénkülő vasuti verseny daczára sem csökkennek; ellenkezőleg a helyi forgalom (mint például a fővárosnál) gyarapodásában jelentékeny részt vesznek ki maguknak és forgalmi eredményeik által a vízi uti összforgalom mérlegét jelentékenyen javítják.

Ennek tulajdonítható, hogy a mérleg az előző évhez képest 1891-ben még erősbülő forgalomra hágy következtetni; hisz a vízi uti összes személyforgalom 2,690.987 utast 79 271.906 személykilométert tesz ki; de hogy e vívmány a gőzhajózási vállalatok részéről csak nagy anyagi áldozat, a viteldijak leszállítása révén volt lehetséges, azt legjobban bizonyítja a dunagőzhajózási társaság személyszállítási bevételeinek alakulása, mely társaság 1878-ban 3,196.443 utas szállítása mellett még 3,598.731 frt bevételt ért el, 1890-ben pedig

3,565.063 tehát jóval több utas mellett már csak 1,619.993 frtot s ma e társaság magyarországi személyszállítási szolgálata tényleg deficittel jár a vállalatra nézve.

A kifejtettek alapján a személyszállításnak a vasut és vizi ut által való ellátását s annak a két közlekedési tényező versenye által beálló alakulását illetőleg véleményünket összegezhetjük a következőkben:

A gőzhajózás, mely Magyarországon a harminczas évek elején indult meg, a személyszállítás terén domináló helyzetét csak addig volt képes fentartani, míg a vasuti hálózat ki nem épült; nevezetesen míg ki nem épültek a Duna mentén a folyammal párhuzamban haladó voralak. Ez idő óta a vizi uti személyforgalom tényleg elhanyagolt és hanyatlik folyton annak ellenére, hogy a Dunán elsőrendű közlekedési vonal áll a forgalom rendelkezésére és a folyam mentén nagy és gazdag városok terülnek el. E hanyatlást mi a legutóbbi évtizedre nézve számokban akkép fejezhetnők ki, hogy a gőzhajózás ez idő szerint 10—15°/o-al kevesebb utast szállít, mint azelőtt.

Bekövetkezett ez állapot pusztán a vasutnak megjelenése folytán, jóllehet a viteldijakat a gőzhajózási vállalat mind jobban leszállította; a vasut pedig aránylag magas tarifákat szedett, nem is tartván szükségesnek, hogy épp a vizi uti verseny kedvéért mérsékelje azokat. Végleg elvesztette a gőzhajózás a harczot, midőn a vasut — általános forgalmi érdekből — a tarifák oly rendkívüli leszállítását rendszeresíté, minőt a zóna-díjszabás képvisel, a mi közvetlenül a vasuti személyforgalom óriási emelkedését eredményezte, közvetve pedig újabb engedményekre készíteté a gőzhajózást, a nélkül azonban, hogy ezek által megóvhatta volna korábbi positióját. Fölötte alacsony díjtételei legfeljebb a kisebb távolságokra szóló utazásoknál biztosítják a vizi utnak a személyszállítási forgalom sikeres gyakorlását s ezen tényben útmutatás rejlik egyszersmind a vizi személyszállítás szerepe iránt a jövőben.

III.

Máskép alakul azonban a helyzet az áruszállítás körül melyre nézve a vizi utak a vasutakkal való küzdelemben számos kedvező feltétellel és tényező által támogattnak.

Magyarország kiválón mezőgazdasági ország, a melynek termelése, árumozgalma és kivitele főtárgyát a gabonanemek képezik. Volt idő, midőn ez ország mint Európa főélelmezője tekintetett, s ha ebbeli szerepe főleg az amerikai és orosz verseny folytán meg is szűnt, nem szűnt meg, sőt egyre fokozódott termelési és ennek folytán kiviteli képessége is.

Az ország productiója kenyér-termékekben aránylag rövid időközöket véve alapul, ekkép fejlődött:

1869—73. években átlag	31.78	millió hektoliter,
1874—78. » »	39.61	» »
1879—83. » »	47.22	» »
1884—88. » »	60.71	» »

Ily mennyiségű gabona a belföldi élelmezésre nem szükséges, még akkor se, ha a természetes népszaporodás tart s az ország az

által, hogy az okszerűbb gazdálkodás is fokozza a termelést, folyton fog kivételre termelhetni, a melynek évi nettó átlagát bátran becsülhetjük 15 millió hektoliterre. Ezen productionnak fővidékeit a Tisza-Maros szöge, a Duna és Tisza szöge, valamint a Duna jobb partja képezik s innen látjuk a gabonanemek nagy tömegét szakadatlan felvonulni, fogyasztási piacukra való eljutasuknak főirányában, nyugatra. A belföldi termelés mozgásba hozott árúinak mennyiségét gyarapítják a Balkán félsziget dunamenti államai, melyek közgadasági alapja hasonlóképen a mezőgazdasági termények exportján nyugszik s a melyek ha csak politikai vagy vámpolitikai rendszabályok bénítólag közbe nem lépnek, ugyanezen irány felé terelik gazdálkodásuk termékeinek jelentékeny részét. Ez útvonal, melyen a gabonán kívül nagy mennyiségekben jelennek meg mindazon más termékek is, melyek egy agricultur és nyerstermelő állam sajátos productumai, az áruforgalomnak fölötte mozgalmak képét tárja elénk.

Vizont megfordított irányban — vagyis nyugatról keletre — az iparcikkek tömege jut érvényre, melyek piacot keresnek és találnak az ipar terén még elmaradottabb és gyártmányok tekintetében behozatalra szoruló országrészekben.

Az árumozgalomnak most vázolt jellege kifejezésre jut az annak legyőzésére szolgáló közlekedési vállalatok forgalmi eredményeiben. Kiválón a tömegárak foglalkoztatják e vállalatokat, ugyannyira, hogy az összes szállított árúknak 60—70%-át mindössze négy árúcsoport (gabona, örlemény, tüzelő anyag, szer- és épületfa) meríti ki.

Igy például a magyar államvasutakon :

Évben szállított árú tonnában	Összesen	Az összes árúkból esik tonnákban				A négy árúcsoport összesen o/o
		gabonára	örleményre	tüzelő anyagra (szén és tűzifa)	szer- és épület-fára	
1891.	14,524.709	3,072.711 (21·0/o)	606.719 (4·1/o)	2,181.109 (15·0/o)	976.993 (6·7/o)	46·0
1890.	13,456.192	2,438.826 (18·0/o)	583.492 (4·3/o)	2,119.658 (15·8/o)	940.695 (6·9/o)	45·1
1889.	8,447.936	1,864.756 (22·0/o)	631.724 (7·5/o)	1,810.734 (21·4/o)	774.381 (9·2/o)	60·1
1888.	8,862.755	2,182.138 (24·5/o)	626.390 (7·0/o)	1,385.128 (15·7/o)	748.708 (8·4/o)	55·7
1887.	6,996.158	1,622.251 (23·2/o)	465.491 (6·6/o)	1,309.070 (19·5/o)	699.182 (9·9/o)	59·2

Hasonlóképen a dunagőzhajózási társaságnál :

Évben szállított árú tonnában	Összesen	Az összes árúkból esik tonnákban				A négy árúcsoport összesen o/o
		gabonára	örleményre	tüzelő anyagra (szén és tűzifa)	szer- és épület-fára	
1891.	1,660.446	665.622 (40·1/o)	151.140 (9·1/o)	147.716 (8·8/o)	122.858 (7·4/o)	65·4
1890.	1,917.618	890.052 (46·4/o)	157.385 (8·2/o)	173.103 (9·0/o)	149.167 (7·7/o)	71·3
1889.	1,743.739	695.834 (39·9/o)	156.648 (8·9/o)	184.195 (10·5/o)	148.686 (8·5/o)	67·8
1888.	1,714.953	747.607 (43·6/o)	176.466 (10·2/o)	141.082 (8·2/o)	142.963 (8·3/o)	70·3
1887.	1,574.080	619.940 (39·3/o)	152.813 (9·7/o)	123.784 (7·8/o)	116.661 (7·4/o)	64·2

A tömegárúknak ezen túlsúlya már eléggé kidomoritja neveze tesen a vízi utak fontosságát és érthetővé teszi rátermettségüket arra, hogy a vasutakkal a versenyharczot fölvegyék. Azon árú-cikkek azonban, melyek mindkét közlekedés főeltető elemét képezik, már különleges természetüknél fogva is olyanok, melyek előszeretettel keresik fel épen a vízi utat. Nézzük csak a főczikket, a gabonát. A gabona befogadására és tovaszállítására erős alkotású, nagy terfogatú hajók állanak a vízi uti vállalatok rendelkezésére s ez utóbbiak részéről mindinkább érvényesül az a törekvés, hogy a járműveik hordképességét lehetőleg növeljék. 1870. óta 1890-ig a magyarországi vízi járművek száma darabszám tekintetében csak 16%, ellenben hordképesség tekintetében már 246% emelkedést mutat s egyre gyarapítatik azon járművek száma, melyek egymagukban 600 tonna-

képességgel is bírnak. Mindenesetre 30 százaléka vízi járműveknek olyan, mely 300 tonnánál nagyobb horderővel bír. E hajók kiválon gabonaszállításra használtatván, óriási mennyiségek rakhatók be kényelmesen az ily járművekbe és vonhatók ki ismét onnan. Egy 600 tonnás hajóval magával oly mennyiség indítható utnak, mint 60 vasuti kocsiban, melynek elszállítása legalább két tehervonat összeállítását igényli.

Vizen továbbá az árú szabadon egy tömegben szállítható s mód van a gabonának a hajótestben keverésére, mondhatni kikészítésére, míg a vasuti gabonaszállítás többnyire zsákokban történik, a mi a kezelést nemcsak körülményesebbé, hanem drágábbá is teszi. E mellett a vízi ut, főleg a Duna oly hosszú utvonalat képez, hogy ahhoz, mikép az árú a célpontot elérje vagy megközelítse, az időt és költséget igénylő átrakásnak nem áll be jó ideig szüksége (így a dunagőzhajózási társaság képes a gabonát a román vagy bolgár kikötőkből egészen Bajorországig egy vonalban szállítani); nem ritkán a hajótest az árú tulajdonosára nézve raktárul szerepel, a mi a speculációnak kívánatos lehet, míg a vasutaknál a fekbér és kezelési költségek magassága ezt nem mindig teszi oly könnyen lehetővé. Nem hallgathatók el azonban a vízi szállításra nézve hátrányos körülmények sem, melyek közül általánosságban a szállítás lassúságát és bizonytalanságát említjük föl s e hátrányok Magyarországon fokozódva jelentkeznek az által, hogy a forgalom irányához képest a vízi járművek hegymenet kénytelenek haladni, küzdve azonfelül a hajózást akadályozó vagy hátráltató alacsony vízállással, mely mint már jeleztük, épen a legélénkebb forgalmi évszakban szokott bekövetkezni.

A vízi ut vonzó ereje, közfelfogás szerint, szorítkozik a tömeg-árúkra, vagyis azokra, melyek nagy terjedelmük mellett viszonylag csekély értéküknél fogva a drágább vasuti szállításra nem alkalmasak. E felfogás, valamint sok másatt, úgy Magyarországon sem bír kellő alappal. A termelésben jelentkező erős verseny és a munkabérek emelkedése a vállalkozó nyereséget lényegesen leszorították s ezt a mennyire lehet, a vállalkozó olcsóbb termelés vagy ezzel szoros kapcsolatban az olcsóbb szállítás segélyével igyekszik fokozni és biztosítani. Természetes ennél fogva, hogy még azon árúk is, melyek csereértéke súlyukhoz kedvező viszonyban áll és a melyek magasabb viteldíjakat is eltűrhetnek, készségesen el fogják kerülni a vasutat, föltéve, hogy megfelelő és mindenesetre alacsonyabb viteldíjakat engedélyező vízi ut áll rendelkezésre. Magyarországon ez az eset fennáll; annál is inkább, mert ezen értékesebb iparárúk — piaczuk helyrajzi viszonyainál fogva keletre igyekezőn, legalább az irányadó Duna folyamon vízmenten és így kellő gyorsasággal is szállíthatók. A vasutnak tehát ezen árúk tekintetében szintén élénk versenyt támaszt a vízi ut. A dunagőzhajózási társaság áruforgalmi kimutatásai a darabárúk forgalmának nem csökkenésére, ellenkezőleg gyarapodására engednek következtetni. Pedig, mint említők, az idők során kiépültek a Duna mindkét oldalán végigfutó vasuti vonalak, nevezetesen az ezen árúkra nézve fölötté fontos bécs-budapesti viszonylatban az eddig a Duna balpartjára szorítkozó vasutvonalhoz hozzájárult a magyar államvasut jobbpárti elsőrendű pályája.

A jelzett kedvező körülmények összejátszásának nagy része van abban, hogy a vízi úti áruforgalom Magyarországon nemcsak visszaesést nem tüntet föl a vasutak behatása alatt, hanem ellenkező-

leg bizonyos rendszeres fejlődés és erősülés jelenségeivel állunk e téren szemben.

Azon jelentésben, melyet az 1892. évben Párisban lefolyt nemzetközi behajózási congressus elé volt szerencsénk terjeszteni,¹⁾ számokban részleteztük a vízi úti áruforgalmat és fejlődésének mikéntjét. E helyen szabadon összegeznünk az eredményeket. Eleendő e czélra összefoglalni az 1880. évig visszamenő tíz év adatait, mint a mely időszak a vasuti hálózatnak ez évtizedre eső megnagyobbodása és az érvényesült vasuti tarifapolitika folytán amugy is sok megpróbáltatást hozott a vízi úti vállalatokra.

A magyarországi vízi utak áruforgalma a vasutaké mellett a jelzett időszakban a következőleg alakult:

Évben	A vízi utakon		A vasutakon	
	szállított tonna	végzett tonna-kilométer	szállított tonna	végzett tonna-kilométer
1881 . .	1,865.992	678,470.685	13,861.818	1.621,593.755
1882 . .	2,130.388	790,857.681	15,837.240	1.968,644.654
1883 . .	2,183.481	885,736.553	16,741.625	2.378,695.385
1884 . .	2,104.250	745,218.220	18,699.470	2.191,668.686
1885 . .	2,290.572	867,875.476	19,272.299	2,362,526.880
1886 . .	2,196.682	780,784.229	18,920.181	2,267,938.981
1887 . .	2,191.185	847,801.534	19,749.618	2.408,525.180
1888 . .	2,522.782	907,339.376	19,862.125	2.547,947.468
1889 . .	2,534.897	993,607.503	19,307.419	2.512,394.477
1890 . .	2,839.572	1,002,180.777	21,286.320	2.797,132.372

1891-ben vízi utakon szállított 2,841.856 tonna 927,176.830 tonnakilométerrel, a vasutakon pedig 23,258.978 tonna 3.104,244.529 tonnakilométerrel.

Nyilvánvaló, hogy a vízi úti áruforgalom fölötté csekély a vasutakéhoz képest, meg kell azonban jegyeznünk, hogy tényleg a vízi úton jóval nagyobb forgalom bonyolított le, mint imént részletezve lőn, mert a főnti hivatalos kimutatás csupán a gőzhajózás által legyőzött forgalmat öleli át és abban nincs belefoglalva azon, a vizen különben is fölötté nehezen ellenőrizhető forgalom, mely a nagy szerepet játszó evező hajózásra, az élénken űzött tutajozásra esik s ezek teljesítménye igen jelentékeny. De ha csupán a főnti számcsoportokat vesszük is tájékoztatás alapjául, konstatálható, hogy a hajózásra nézve hátrányos viszonyok daczára a lefolyt évtizedben a vízi út áruforgalma tonnamennyiség tekintetében 52%, tonnakilométer tekintetében pedig 48⁰/₀-al nőtt s ez a növekedési arány már azért is figyelemre méltó, mert a sokkal kedvezőbb viszonyok közt működő és kiterjedésben jelentékenyen megnőtt vasutak áruforgalma ugyanazon időszakban csaknem azonos növekedési arányt mutat föl. (53⁰/₀, illetve 72⁰/₀.)

Foglalkoznunk kell ezek után azon fontos kérdéssel, hogy a konstatált tények előidézésében mily szerep jutott a szállítási díjaknak.

Általában mondhatni, hogy a szállítási árak csökkenő irányzatot követnek s ha időnként és egyes árucikkekre nézve a tarifák fölemelése következik is be, ez a lemenő irányzat érvényre juttatását alig gátolja meg. A közlekedési vállalatoknak hozzá kell szólniok a közigazdaság követelményeihez, hisz épp ezeknek szolgálni

¹⁾ L. Nemzetgazdasági Szemle 1892. év májusi számát. *A szerk.*

hivatottak s az ezen követelmények által fedett érdekek világszerte következetesen kivívták leszállítását a viteldíjaknak, melyek a termelés költségeinek kiegészítő részét képezik. Ezen merőn általános okokon nyugvó díjleszállítások mellett azonban mindig voltak és lesznek egészen különleges érdekek, a melyek kedvéért a közlekedési vállalatok még az általános mérsékelt tarifákon is alulmenő díjakat fognak alkalmazni bizonyos esetekben, így pl. midőn az ipari és mezőgazdasági produkció elősegítése czéloztatik a szükséges nyers- és segédanyagok hozzáférhetőségének megkönnyítése által, vagy midőn arról van szó, hogy a hazai piacok és termékek az idegen versenynyel sikeresen megküzdhessenek stb., mely kivételes díjengedések különféle kedvezmények alakjában jelentkezhetnek. De lehet a tarifák leszállításának egyik sajátos oka a fuvarozók versenye, melyben valamely közlekedési vállalat vetélytárrsal áll szemben, s az így kifejlődő harcban a leghatásosabb fegyverek egyikét kétségkívül a tarifa fogja nyújtani.

E helyen főleg az utóbbi eshetőséggel foglalkozva, tán fölösleges kiemelnünk, hogy a verseny nem kell, mikép szorosan vasut és vizi út között keletkezzék; keletkezhetik épp úgy vasut és vasut, mint a vizi úton működő vállalatoknál egymás közt, sőt az utóbbiak közt a versenygésnek viszonylag még tágabb tere is nyílik, mert míg a vasutak többé-kevésbé monopolistikus helyzetet foglalnak el bizonyos forgalmi körben, nyilvános eljárás és ellenőrzés alá vett, fix tarifa-tételekkel dolgoznak, addig a vizi út szabad közlekedési vonalat képez, s az azon fennálló vállalatok tarifáinak megállapításánál a szabad egyezkedésnek fölötte ruganyos módja emelhető érvenyre. Magyarországon jó ideig tényleg úgy állott a dolog, hogy a vizi utakon a tarifák leszállítására nem annyira a vasutal való verseny, mint inkább a vizi úti szállítási vállalatok egymás közti vetélkedése birt döntő befolyással. A cs. k. szab. Dunagőzhajózási társaság mellett, mely hajóparkja nagyságánál (190 gőzös és 782 uszály 276.809 tonnakepeséssel) és járatai kiterjedtségénél fogva domináló, sőt egyes — az aldunai — viszonylatokban monopolistikus helyzetet vívott ki, az idők során jelentékeny ellenfél nőtt nagyra a magánhajózásban, melynek ereje tán megítélhető abból, hogy 1891. év végén hazai vállalatok és egyesek birtokában mindennemű teher szállítására alkalmas 112 vashajó 32.486 tonnakepeséssel és 1000 fahajó 200.119 tonna hordképeséssel, azaz összesen 1112 hajó 232.605 tonna hordképeséssel volt forgalomban s hogy e hajózásnak teljesítménye az említett évben 267,911.802 össztonnakilométer, s végre hogy a vizi úti árúszállításnak 41³/₀ jut ezen hajózási vállalatokra; a Dunagőzhajózási társaságra pedig 58⁷/₀, míg a személyszállításnál ezen egy vállalat részesedése fentebb 90⁰/₀-ra becsültetett. A magánhajózásnak nagy agilitása és csekély önköltsége tényleg nemcsak rendkívüli hullámozását hozza magával a szállítási díjaknak, hanem a versenyt fölötte élénkitvén, azoknak csökkentését is, mely jelenség természetesen nem maradhat kihatás nélkül a vasutakra s mindenesetre alkalmas legalább közvetve nyomást gyakorolni ezeknek tarifáira.

A mi már most szorosán a vizi úti és a vasuti versenyt illeti, ott, hol a vizi út forgalmi köre aránylag szűk, a két közlekedési vállalat közti harc kimenetele nem lehet kétséges, mert ez esetben a vizi út mint gyöngébb vagy elnyomatik a vasut által vagy pedig

kényszerítették, hogy feltétlenül az utóbbinak szolgálatába álljon, a mi a legegyszerűbb is. Ott azonban -- s ez az eset Magyarországon -- a hol a forgalom első rendű utat lel a vizen; a hol a termelés jellege és a szállítandó árúk minősége a vízi útnak amugy is kedveznek, a hol a forgalom mercantilistikus viszonyainak a vízi út jól megfelel, ott az utóbbi a versenyt a vasutal mindenestre föl fogja vehetni. Nem is volt szükséges, hogy Magyarországon e verseny külön szerveztessék, az megindult úgyszólván önmagától, a dolog természetéből folyólag a vasuti hálózat kiépültével. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezen merőn gazdasági törvényen sarkalló konkurrenzia volt az, mely egyszersmind magával hozta a tarifák leszállítását, illetve, hogy a vasutaknak oly elhatározására, mely szerint a szállítási díjakat esetleg csökkentették, éppen a vízi uti verseny lett volna irányadó. Ez az állapot csak jó sokára, a nyolczvanas években következett be. Mindenekelőtt bizonyos, hogy a vasut önmaga is képes volt forgalmat teremteni; a produkció nagy arányú fejlődése és kedvező kiviteli konjunkturák jelentékenyen fokozták a szállítandó árúk mennyiségét, sőt a vasuti hálózat nem lévén teljesen kiépítve, arra, hogy a forgalmat maga teljesen legyőzze s hogy ebben ne akarjon osztozkodni a vízi úttal, nem is lett volna eléggé rátermett s végre mindettől eltekintve a vasuti vállalatok nagyobb része s különösen a vízi verseny szempontjából legfontosabb osztrák-magyar államvasut magánkezekben lévén, a tarifák csökkentését kizárólag oly czélből, hogy azzal árúkat vonjon el a vízi úttól, saját pénzügyi érdekében nem látta indokoltnak, sőt czélszerűbbnek vélte cartell utján egységre lépni a leghatalmasabb vízi úti vállalattal, a Dunagőzhajózási társasággal. Ennek eredménye, hogy vasut és vízi út közt nem jő létre oly verseny, mely a szállítási díjak számbavehető leszállítását vonta maga után; mi több, egyes viszonylatokban oly tarifákat láthattunk vízi utakon megállapíttatni, melyek alig voltak csekélyebbek a vasut által a versenyzett vonalon számított viteldíjaknál. Ily körülmények közt a vasut nemcsak hogy érezhető versenyt nem támasztott a vízi útnak, hanem ellenkezőleg a vasut szövetkezett a vízi úttal, hogy a hazai termelés számára fentartsa az aránylag magas viteldíjak rendszerét s létesült azon sajátosság viszony, hogy a vízi út nem kényszerítette a vasutat a díjak leszállítására, hanem a mennyiben ennek szüksége beállott, ezek leszállításában csak utána ment a vasutnak.

Lényegesen megváltozott a helyzet az utolsó évtizedben, mikor az addig fennállott s mondhatjuk inkább az általános kulturtörvényekből fejlődött természetes konkurrenzciát fölváltotta egy határozottan föllépő, céltudatosan szervezett verseny. Az ország által inaugurált államvasuti politika egyre jobban érvényesült; a folyamatok szegélyeztetettek részben államosított, részben mindjárt állami költségen épült vasutak által; főleg a Dunát fogták körül a budapest-zimonyi és budapest-brucki vonalak a vízi úttal egészen párhuzamosan. Az állami rendszernek teljes diadalra jutását jelenti, hogy az 1891 végén mutatkozó 11,964⁰²³ km. hosszú vasuthálózatból 62⁰/o-ot, vagyis 7,505⁴³⁹ kilométert az államvasutak foglaltak el, az állam közvetlen befolyása azonban még tovább terjed, mert tulajdonképi állami kezelésben áll 9,782⁷²⁷ kilométer, vagyis az összhálózatnak 81⁰/o-a. Már magában az államvasuti rendszernek ezen túlsúlyában adva volt a szállítási díjak leszállításának alkalmá,

de ezt a beállott gazdasági viszonyok különben is sürgősen igényelték. Az ország terményei tekintetében külföldön egyre jobban nyilvánuló versenyhez hozzájárult az európai államokban uralomra jutott védvamos irányzat s az eddig nyersterményeinek kiviteléből élő ország, melynek termelői az előállítás költsége tekintetében amúgy is hátrányos helyzetben vannak a külfölddel szemben, most már sokszorosan nehezebb küzdelmet lőn kénytelen vívni, hogy eddigi fogyasztási piacait megtartsa vagy új piacokat hódítson s kétséget sem szenved, hogy a verseny-küzdelem nehézségeinek kiegyenlítése hatásosan csakis a szállítási díj mérséklése útján volt lehetséges. Az állam vasutai segítségével megadta erre az eszközt.

A vasutal versenyző viziutnak szükségképp meg kell érezni ezen fordulatot; de még sujtóbb hatással voltak az utóbbira nézve a nyolczvanas évek végén létesült külön díjszabási intézkedések, a melyek a hajózás által versenyzett nagyobb szállítmányoknak a vasut részére való megszerzésére irányultak. A magyar kereskedelmiügyi miniszternek a törvényhozás elé terjesztett jelentései részletesen ismertetik mindazon mérsékléseket, melyek az általános és kivételes díjszabások mellett, különös tekintettel a viziuti versenyre, az illető viszonylatokban évről-évre fokozódva engedélyeztetettek, s a melyek kiterjedtek nemcsak a tömegárúkra (főleg gabonára, liszt, fa stb.), hanem a darabárúkra is, nagyrészt iparcikkekre, melyek, mint említők, főleg Bécsből és Bécsen át, illetőleg Budapestről kerülnek elszállításra.

E tarifapolitika következetes fenntartása mellett a viziuti vállalatoknak alig maradt egyéb hátra, mint a viszonyokkal való megalkuvás, mely az adott körülmények közt nem nyilvánulhatott másban, mint a tarifáknak a maguk részéről is jelentékeny leszállításában. És ezuttal csak ismétlődött azon jelenség, hogy inkább a vasut az, mely — az eddigénél jóval nagyobb mérvben — a viziutat a szállítási díjak mérséklésére kényszeríté és nem megfordítva.

Példával illusztrálhatjuk a mondottakat. Közöljük e czézből a cs. kir. szab. Dunagőzhajózási társaság gabonatarifáit, s pedig 1858-ig visszamenőleg, néhány fontos és a vasuti versenynek élénken kitett viszonylatra nézve.

A díjtételek voltak 100 kg. o. é. krajczárookban Budapestig :

Évben	Szentesről	Szegedről	Nagy-Becskerekéről	Temesvárról	Ujvidékről	Zimonyból.
1858	55	48	46	67	39	39
1864	101	92	83	106	71	78
1868	101	92	83	106	71	78
1871	92	84	76	96	66	72
1876	94	86	78	98	66	71
1881	67	61	56	70	51	55
1885	57	51	46	60	46	50
1887	60	53	50	65	48	50
1891	48	42	40	56	36	40

Ugyanily kép tárulna élénk, ha az említett hajózási vállalat díjtételeit a darabárúk tekintetében tennők hasonló megfigyelés tárgyává. Látjuk a fönti példából, hogy az ötvenes évek tarifáit a hatvanas évek magas díjszabásai váltják fel, s ezen, valamint a hetvenes években, midőn a vasuti verseny nyomasztó nem lehetett, lényeges leszállítás nem következett be; csökkenőbb az irányzat a nyolczvanas

években, s a magyar államvasutak által 1887-ben megkezdett, s főleg a budapest-zimonyi és budapest-brucki vonalon folytatott tarifaharcnak rendkívüli hatása már kifejezést lel az 1891. évi díjtételben, mely átlag felét teszi a hatvanas és hetvenes évek tarifáinak.

Annak bizonyítására továbbá, mikép a szállítási díjak csökkentésére mily befolyással van a két közlekedési tényező egymás közti versenye, tán elég lesz a magyar államvasutak gabona-díj szabásai közül is kiragadnunk egy példát, mely jellemzőn tünteti fel azon különbséget, mely a vízi út által versenyzett állomásokról és az ugyanazon távolságra eső, de már a hajózási versenynek ki nem tett állomásokról számított viteldíjak közt mutatkozik.

Budapestig számítottak :

A versenyző vasúti és víziúti állomásról	Távols. kilom.	Leszállított viteldíj.	Normális egységtétel a nem versenyző és körülbelül egyforma távolságú vasúti állomásokra nézve kilom.
Bajáról	230	33 o. é. kr.	Gombszögről 230 63 o. é. kr.
Ujvidékről	272	40 » » »	Kassáról 272 70 » » »
Vukovárról	291	40 » » »	Perbenyikről 295 73 » » »
Eszékről	297	41 » » »	Devecserrel 298 73 » » »
Zimonyból	343	46 » » »	B.-Hunyadról 349 81 » » »
Mitroviczáról	347	49 » » »	Homonnáról 350 81 » » »

Jelen kis munkálat megvont keretén bizonyára tulmenne a viszonyok részletesebb kifejtése, valamint annak elbirálása, hogy a viteldíjak tapasztalt leszállításával kapcsolatban miképen mutatkozik az illető közlekedési intézetek önkezelési költségeinek és szorosan vett pénzügyi érdekeinek kérdése; constatálhatjuk azonban, hogy az azt előidézett nagy versenyküzdelemnek a hazai termelés, és vele az ország eléggé meg nem becsülhető hasznát látta.

Következtetéseinket az áruforgalomra nézve előadott tényekből az alábbiak szerint vonnók le :

Bárha a vízi útainkon lebonyolított áruforgalom jóval mögötte maradt a vasutak hason forgalmának, mégis alig áll fenn jel, mely támogatná azon feltevést, hogy a vasutak hátrányosan befolyásolták volna a vízi utak forgalmát. Ellenkezőleg a vízi úti áruforgalom fejlődés tekintetében lépést tartott a vasúti forgalommal; mindkét közlekedési tényező szállítási teljesítménye évek során egyenletes, fölmenő irányban mutatózó gyarapodást árul el, bizonyítékul annak, hogy mindkettőben egyaránt életképes gazdasági szövet bír az ország.

Míg azonban a vasutaknál az eredmény elérését lehetővé tette a forgalomban érdekelt összes körök csaknem kizárólagos gondoskodása, az ország nagy áldozatkészsége, melylyel aránylag rövid idő alatt egy hatalmas vasúti hálózat létesített, addig a vízi utak a maguk forgalmi eredményeinek kiküzdésében sok, szolgáltatásaikat kedvezőtlenül befolyásoló ténykörülménnyel voltak kénytelenek találkozni. Bizonyosra vehető, hogy a vízi utak teljesítményképessége és így igénybevételök is abban az arányban fokozódni fog, mely arányban kellő szabályozás által elhárítottak a vízmedernek sok helyen levő szabályozatlansága folytán a hajózásra nézve jelentkező akadályok, és mesterséges vízi utak, csatornák létesítése útján pótolhatnak a folyamok visszás konfigurációjára visszavezethető közlekedési hiányok. A vasúti hálózat kiépülte után kell, hogy a közérdeklődés immár a vízi utak felé is forduljon, a melyekre kétszeres szükség van oly országban, melynek gazdasági rendszerét a tömegárúk dominálják.

Az a körülmény, hogy egy és ugyanazon forgalmi körben a forgalom legyőzésére a vasut mellett vízi út is áll rendelkezésre, magában véve még nem hozza létre a két közlekedési tényező oly versenyét, melynek természetes következménye a tarifa leszállítása volna. Különösen akkor, midőn a vasut mellett a vízi úti szállítási vállalkozás is bizonyos kivételes helyzettel dicsekedhetik, az árúk megnyerésére irányuló versenygés a fuvarozók közt könnyen megegyezésre vezet, melynek eredménye a mindkét helyen egyformán magas tarifa leend. Ez mindenesetre egészségtelen állapot, mely ártalmára van az ország gazdasági életének, s ellenkezik azon bővebb indokolást igénylő elvvel, hogy a természeténél fogva olcsóbb viteldíjakat engedélyezhető vízi útnak közvetve nyomást kell gyakorolnia a vasut viteldijaira.

Hogy a versenynek a viteldijakra való csökkentő hatása valóban meglegyen, a versenyző felek részéről élesebben kell nyilvánulnia a törekvésnek, hogy a szállítandó árúkat a maguk részére megszerezzék, illetve a vetélytárstól azokat elvonják, ez legtöbb esetben a tarifákat illető különleges intézkedések által lesz elérhető. Az államvasutak a tarifák leszállítására minden körülmények közt későbbek és hivatottabbak, mint a magánvasutak; a vízi úttal szemben tehát sokkal félelmesebb ellenfél gyanánt lépnek fel. Persze a tarifaharcznak ez esetben is megvan a maga természetes határa. S e határ kiszabásánál mindenesetre érvényesülni kell azon tekintetnek, hogy az államvasutak nem kizárólag gazdasági, hanem az állam fisci érdekeit közelről érintő pénzügyi intézmények is, és viszont, hogy a velük versenyző hajózási vállalatok nem pusztán a tulajdonosok, vagy részvényesek magánérdekei, hanem egyuttal a gazdasági élet szükségletei kielégítésére rendeltetvék. Epp oly ballépés volna az első esetben a gazdasági momentum czimén a vasut jövedelmezőségét koczára tenni, mint a mily észszerűtlen lenne a második esetben a harc tulhajtása által veszélyeztetni a magánvállalkozás fennmaradását és boldogulását.

A vasutak és vízi utak egymást kiegészíteni hivatvák; közös feladatuk, hogy a forgalom érdekeit minél sikeresebben szolgálják. A versenynek ez képezheti tulajdonképeni célját, s azért az, hogy az említett érdekek mikor és meddig terjedőn kívánják a tarifák mérséklését, sohasem ítéhető meg egyoldalú álláspontból, mely a vasut vagy víziut közt indokolatlan ellentétet idéz elő, hanem mindig megítélendő az általános gazdasági hatás szempontjából, mely a kettőt harmonikus összműködésben egyesíti.

Dr. Halász Sándor.

A nemzeti vagyon becslésc.

— Második és befejező közlemény. —

A Losch-féle tervezet.

Miután már az eddigiekből is látható, hogy a nemzeti vagyon becslésének, bármily szakértelemmel és gondossággal vitessék is keresztül, az ösmert okoknál fogva csak approximativ eredménye lehet,

ezenfelül az így nyert számok is problematikus értéknél egyebet nem nyújtanak, — mindez arra indította *Losch* Hermannt, hogy egy tervezetet készítsen, a melyben az eddigi kísérletek hiányosságának okaira mutatva, kijelölje az utat, a melyen annak, ki e téren célhoz jutni akar, haladnia kell. *Losch* munkája: »Volksvermögen, Volkseinkommen und ihre Vertheilung.«¹⁾ Maga a munka két részből áll, melyeknek elseje az e kérdéssel foglalkozó német irodalmat tárgyalja, a második rész pedig, mely bennünket érdekel, magában foglalja a problémánk megoldására célzó tervezetet és kiemeli a feladat teljesítésére nélkülözhetetlen nagyobb szabású állami intézmények felállításának és létesítésének szükségességét. Megjegyzendő, hogy a mit eddig a nemzeti vagyon becslésének problémájáról mondtunk, az áll a nemzeti jövedelemre is.

A tervezet abból az elvből indul ki, hogy miután egy a nemzeti vagyon, mint a nemzeti jövedelem becslésénél, a törekvések gazdasági erőviszonyok összességének megragadására irányulnak, a nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem között fennálló mindenhi különbségtől eltekintve, a kettő együvé foglalásával történjék a kísérlet. »Az alapfogalom, a melyből itt ki kellene indulni, a nemzetgazdasági élet egészében jelentkező gazdasági erők állandó folyama. A népegészben levő minden egyesén a gazdasági összserőnek egy bizonyos töredékét képviseli; ezen töredék azonban változhatik, nőhet vagy csökkenhet. Feladatunk meg van oldva, mihelyt sikerül felmutatni, hogy egy egyének ama gazdasági — természetesen még határozatlan — feltételezett részereje egy bizonyos időközben egységes mérszabály szerint miként méretik.« Az egyesek külön gazdasági ereje csakis a többi gazdasági erők összességéhez való viszonyának tekintetbe vételével figyelhető meg, ha arról van szó, hogy nemzetgazdasági értékük becseltessék. *Losch* tehát épen ezen értékvonatkozást az egészhez való viszonyában akarja megragadni. Az egyéni gazdasági erők természetesen nemcsak pénzüsszezből vagy egyéb külsőségekből állván, *Losch* jogosan tekintheti az így felfogott gazdasági különörök összességét egy nemzet gazdasági összerejének. Vizsgálni kell azt, hogy mennyiben fejezhető ki pénzübelileg vagy egyéb módon ama szóban forgó erő. Kiinduló pont az, hogy eme gazdasági individuális erők — vagy a mint *Losch* nevezi: részserők — személyieknek tekintendők. *Losch* helyesen fogja fel a nemzeti vagyon fogalmát, ha abban nem a javak inventáriumát, összegét látja, hanem a népesség összességének amahhoz való viszonyát. Ha egy népegészben foglalt egyének tömegét, valamint az egyesek gazdasági erejének tényezőit vesszük szemügyre, úgy azonnal előáll a problema bonyolalmassága, mely a népszámnak és az egyesek jövedelem-tényezői számának kombinálásában jelentkezik. Az egész dolog tehát azon fordul meg, vajjon a népegészben levő egyesek gazdasági erejét alkotó összes tényezők statisztikailag megragadhatók-e avagy nem? Legelőször az alapvető tényezőket kell kimutatni, a mi az egésznek a keretét fogja képezni. Ez pedig első sorban a lakosságnak még szintelen tagozata bizonyos területeken. Azután azon tényezők következnek, melyek az egyéneknek gazdasági minőségét tüntetik fel. Ez

¹⁾ Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von Gustav Schmoller. Leipzig 1887. VII.

alatt Losch a foglalkozási statisztikára gondol. Végül a hivatásuk szerint jellemzett összes egyének gazdasági ereje jövedelmi viszonyaik alapján volna pontosabb vizsgálat alá vetendő. Ugy, hogy az egész vizsgálódásnak, mely a gazdasági erőviszonyok feltüntetésére czéloz, fokozatosan kell történnie a népesség-, hivatás- és jövedelemtagozat alapján. Ezen három irányban tett vizsgálódás eredményeinek összehasonlítása által pillantás vehető a gazdasági összhatalomba s szervezetükbe. Ez pedig ugy a nemzeti vagyont, mint a nemzeti jövedelmet s ezek megoszlását foglalja magába.

Ezen dolgok történeti fejlődés-folyamatával igazolja Losch a vizsgálódás ilyen menetét. Szépen illusztrálja a népesedési statisztikának az összes kipuhatólásokra nézve birt fontosságát és rámutat, hogy mily nehezen ment és mily hosszú idő kellett ahhoz, míg itt bizonyos exaktság volt elérhető s a népszámlálás a kezdetleges felületes becslésektől a mai számláló-lap rendszeréig eljutott. Tehát egy exakt népesedési statisztika képezi minden továbbiak alapját. Csakhogy Losch azt is kívánja, hogy ha egy nép gazdasági erejének megmérése a népességi statisztika szolgáljon alapul, ugy az adatok ne csak az egész országra, hanem az egyes kerületekre vonatkozólag külön is feldolgoztassanak az összehasonlíthatás végett, de ugy, hogy mindig létezzék az ingadozások megfigyelésére egy bizonyos szükséges nagyság. Észrevehető, hogy némely népeknél a népesség-statisztikában előforduló bizonyos jelenségek, abnormis módon jelentkeznek; az ilyen népek kvalitásának megismerésére szolgál a foglalkozási vagy hivatási statisztika, mely a probléma megoldásában a második fokot foglalja el. A foglalkozási statisztika szoros viszonyban és kapcsolatban áll a népességgel. Az iparstatisztikának eredményei az európai kulturállamokban nem igen kielégítők. Az adatokat részint maguktól az iparüzőktől, részint az árú- és fogyasztási statisztikákból akarták nyerni. »Egy iparstatisztika« — mondja Losch — »oly komplikált feladat, hogy sem a népesedési statisztikához való csatolása, sem az iparüzemnek s az ezekben foglalatostkodó személyek számának felvétele által nem lehet elintézni.« Tehát más oldalról törekedtek az iparstatisztikai problémát megfejteni, az által t. i., hogy csakis az u. n. foglalkozási statisztikához fordultak. Losch az 1882. év febr. hó 15-én létesített törvény által elrendelt első német foglalkozási statisztikát rajzolja. Az itt gyűjtött adatok összeállítva adják a felállított probléma második fokát. Ha most ezen foglalkozás-számlálások utján nyert adatokat egy országra kiterjesztjük, ugy ebből képet alkothatunk a gazdasági viszonyok tagozataról, a mely — Losch szerint — felülmul minden egyéb ezen irányban tett áttekintéseket világosságra nézve. A főbb foglalkozási osztályok statisztikájával azonban még nincs kimerítve az anyag, mely még három irányban vár feldolgozásra, mert kombinálni kell a foglalkozási tagozatot a kor- és családi állás tényezőivel, azután kimutatandók a megsebesülés, betegség, magas kor által állandóan keresetképtelenné vált személyek előbbi foglalkozásuk szerint, végül az özvegyek elhalt férjük foglalkozása és özvegyállapotukban való keresetük szerint. A vizsgálódás alapja a népesség tagozata, azután következik az össznépeségre vonatkozó hivatási statisztika, azonban a népességnek száma és foglalkozás szerint tagozott tagjai, nemzetgazdasági értékük, jövéletük, gazdasági erejük, azaz jövedelmük alapján veendő vizsgálat alá. Ha ezen utóbbi egyelőre egyesekre nézve nem volna lehetséges,

ugy azt meg kell kíséreni összetartozó csoportokként. Ha már azután a személyi tagozat adva van, lehet fordulni a mennyiségek vizsgálatához. Kérdés azonban, mily módon vagy támpontok segítségével lehetséges ama gazdasági erőt lemérni, hogyan volna lehető az egyes hivatás- vagy foglalkozás-csoportoknak az egészhez való értékviszonyát megállapítani? Mert nagy különbség rejlik a két első és eme harmadik tagozat-tér statisztikailag való megragadhatóságában. A népesedési statisztika csak személyegységekkel foglalkozik és ezekkel bizonyos tényeket kombinál. A foglalkozási statisztikánál már lényegesebb nehézségekkel találkozunk. Mert például egy és ugyanazon személy üzhet mezőgazdasági és ipari foglalkozást s saját földjét is művelheti. Ennek hovasorolása nagyon kérdéses és zavaró mozzanat gyanánt jelentkezik. Hát még a jövedelmi statisztika! A nehézség, mely itt felmerül, Loschnak multhatatlanul szükségessé tette, hogy a statisztika technikai állapotával és szolgálatképességének hatáiraival jelenlegi szervezetük alapján behatóan foglalkozzék. A statisztikai hivatalok azóta nyertek jelentőségükben, mióta a népszámlálás terén oly fényes eredményeket mutattak fel. Külön város-statisztikai hivatalok szerveztettek. A statisztika szervezeti kérdésénél felmerül a szaktekintélyek által már eléggé megvitatott »centralisatio vagy decentralisatio« kérdése. Losch azt tartja, hogy miután nemcsak a népességi statisztika az, a mire szükség van, mert ez a problémának csak keretétül szolgálhat, hanem a gazdasági statisztikára is, ezért »egy bizonyos decentralisatio visszautasíthatlan társadalmi szükséglet«.

A jelenkor szociálpolitikai feladataira nézve Schönberg: »Arbeitsämter« cz. kis iratában utal, a melyben mondottakat Losch a saját céljaira is alkalmasnak tartván, bővebben tárgyalja. Az alapgondolat abban áll, hogy a tényleges állapotok államilag meghatározotassanak. Az itt felmerülő viszonyok meghatározása — a Losch idézte író szerint — egységes, egyenlő nézpontok szerint kell hogy történjék, a mire csak a birodalom lévén képes, elengedhetlenül szükséges, állandó, külön e célra szolgáló állanhivatalok felállítása. Az adatgyűjtéseknek folytonosan és külön minősített hivatalnokok által kell történnie. Az általános központi statisztikai hivatalok e célra nem elegendők. Losch az ő célja tekintetében három működési kört vesz figyelembe. Először a kerületnek a bér munkások anyagi és társadalmi helyzetére vonatkozó viszonyainak pontos megállapítását, azután a munkás-hivatalnak ama kötelességét, hogy az ezen viszonyokban bekövetkezett mindenhi változások megfigyeltessenek, feljegyeztessenek és okaikra visszavezettessenek, végül a munkásosztályok fogyasztási statisztikáját és az egyes vállalatok termelési- és kelet-viszonyainak jobb statisztikáját.

Losch először azon néposztályok gazdasági erőviszonyait veszi tekintetbe, melyek legmélyebben állnak és így megy a könnyebbről a nehezebbre. Tehát a közös nézpontok szerinti, egész államra vonatkozó szegényügyi statisztika volna az első. Ez által pillantás vethető arra, hogy főleg mely foglalkozás-ágak azok, melyek idegen gazdasági erőből fogyasztanak. A városi statisztikai hivataloknak ezen ügyben folytatott ténykedései nem kielégítőek, mert rendszeres átnézetet kell nyerni az egész ország megosztási viszonyairól. E téren tehát a végeredmény, melyre Losch jut, abban áll, hogy különböző adatok gyűjtendők és az egész birodalomra szóló terjedelmes szervezet szükséges.

Losch innen tovább megy a munkás-osztályok munkabér-statisztikájára. Az e téren fennálló kiválóbb irodalmi termékekre való hivatkozás után felemlíti, hogy a német mezőgazdák congressusának (Congress deutscher Landwirte) felhívására a vidéki munkásosztályok gazdasági állapotai vizsgálat tárgyává tétettek 1872-ben. Kérdőíveket küldtek a mezőgazdasági egyesületekhez és nagyobb mezőgazdákhoz, a minek következtében nyert anyagból készült a Th. Goltz által kiadott: »Die Lage der ländlichen Arbeiter im deutschen Reich« című forrásmunka. 1879-ben pedig a berlini statisztikai hivatal igazgatói gyűlést tartottak, a melyen elhatározták, hogy a nagyobb városok munkásosztályainak költségvetésére gyűjtenek adatokat. A munkás-statisztikára vonatkozó felvételek nem történvén egységes tervezet alapján, az eredmény nem kielégítő. Ujabbban a munkásosztályok állapotának a többiekhez való viszonya tekintetében megismerésére legjobb eszköznek az u. n. háztartási költségvetést tekintették. Engel szerint a nemzeti vagyonság megmérésére jobb eszköz nincs az ilyenemű számításoknál, mert a szükségletek kielégítésére rendelkezésre álló eszközök, mérszabályul szolgálnak arra nézve, hogy az életcélok külön és egészben véve miként éretnek el. Ha az ilyenemű kutatások a vagyonsabb osztályokra is kiterjesztetnek, úgy nincs messze az időpont, a midőn a nemzeti vagyonság megmérhető lesz. Losch nem osztja Engel optimisztikus nézetét, mert szerinte: »A történelem eléggé bizonyítja, hogy mind az ilyenemű várakozások hiábavalók voltak; hiányosak volnának az ilyenemű felvételek úgy tökéletességre, valamint főleg az arányosságra nézve (időileg s helyileg).« A ki ismeri a nemzeti vagyon lényegét, nem is lehet más nézetben. Leghelyesebbnek tartja ennél fogva ilyen körülmények közt az összvizonyoknak közös szempontok szerinti megfigyelését, a mint azt Engel: Wer ist Konsument? című czikkében teszi. Célja ebben Engelnek a nép- és foglalkozás számlálásokat kapcsolatban a tipikus osztályok fogyasztásának megbízható megfigyelésével a népjólét és fejlődés megmérésére eszközül felhasználni. Ezen vizsgálódás igazolni látszik a Losch követte eljárást és utat, mert a népességi statisztikáról a foglalkozására s csak innen megy át a jövedelmi, illetve a vagyoni statisztikára. Ezen dolgozatban a fogyasztók és termelők a kor-, hivatás- és életszükségletek statisztikájából puhaltatnak ki. A nyert adatokból a fogyasztók és termelők nemzetközi összehasonlítása következik. A munkások (15–65 évig) számának és a gyermekek (0–15 életévig) számának osztási hányada adja a munkaterheltségi számot (Arbeitsbelastungsziffer), a melynél a 65-ik életében felüli személyek tekinteten kívül hagyatnak. Ezen eredmény azonban csak caeteris paribus mérvadó, a miért is a foglalkozás-nemek számlálása lép előtérbe, a mennyiben ez a bizonytalan adatok mellett lehetséges. Majd a termelők és hozzátartozóik csoportosítottak; táplálkozás, lakás, fűtés, világítás, stb. szerint. Engel számításainak viszonylagos alapjai vannak, azonban az ipar- és foglalkozás-számlálások még úgy is sok kívánni valót hagynak hátra. Ennek tudatában nem is akar egyebet, mint: »megmutatni, hogy miként lehet hasonló közleményekből az egyes országokban nem annyira a termelés nagyságára, mint inkább irányára következtetni s ezen következtetésekben ismét rendkívüli horderejű tanokat kifejteni s megalapítani.« Minden fogyasztási ágban százaléki kizsámitatik az összállam-érték s ezen módon megméretnek az egyes államok számai;

a többlet vagy kevesblet azután mindig mutatja, hogy mikép áll az egyes állam minden egyes fogyasztás-szám tekintetében. Ebből azután sokat lehet következtetni. Így megállapítható az egyes államok ipari jellege, lakosainak kedvező vagy kedvezőtlen tagozata, a lakosság gyarapodása, hasznosságának mérve.

A következőkben Losch visszatér a munkásosztályok jövedelmi viszonyainak statisztikájához. Sem a termelés összege, sem a személyek egyedül nem adnak kellő felvilágosítást a gazdasági tagozatról. Alkalmazandó eszköznek a jövedelemmel sokszorozott hivatás-személyszám beállítását tartja.

Az Engel említette egyleti ténykedéssel e célra semmit sem lehet elérni, hanem szükséges egy következetesen és systematikusan gyűjtött munkabér- és ár-statisztika. A helyenként felmerülő munkabér-különbözetek ár-statisztika nélkül ellenőrizhetetlenek. Minden, a problémánkba vágó kísérlet is bajos ily statisztika nélkül. »Jelenleg a munkabér- és ár-statisztika terén (úgy az egyes folyóiratokban, mint magánadatgyűjtések által) sok történik ugyan, de ez által nem nyerünk pontos képet az egészlől.

A vizsgálódás végcélja volna a nemzetvagyon és nemzeti jövedelem mindenhai számviszonyainak megállapítása, hogy az időközönkénti többlet kitudassék és megállapítható legyen, mennyi jön évenként a nemzeti jövedelemből a nemzeti törzsvagyonhoz. De miután a nemzeti vagyon csereérték-számilag ki nem fejezhető, a vizsgálódások e térről a gazdasági erőviszonyok kipuhatolására szorítottak, illetve oda törekedtek, hogy feltüntessék az egyes jövedelemnek gazdasági erőviszonyait az egészhez való vonatkozásukban és azoknak értékét megvizsgálják. A társadalmi érték, mely egyfelől a dolgok tárgyi tulajdonságánál, másfelől a személyek alanyi vágyánál fogva áll elő, csakis a természet, munka és a körülmények kapcsolatának egyidejű tekintetbe vétele és minden egyesnek az egészre vagyis az államra való vonatkozása által található meg, mivel ama három mozzanat működik a társadalmi érték képződésénél közre. Az alany jövedelme az, a melyben a többi tényezők összeolvadnak és (a mint Losch kifejezi) kristályosodnak. A jövedelemnek az összességhez való viszonya pontos munkabér- és ár-statisztika segélyével méretik meg, a mihez az előbb említett helyileg tagozott össz-szervezetek szükségesek.

Visszapillantás a nemzeti vagyon becslésével foglalkozó munkákra.

Ha végigtekintünk a nemzeti vagyon becslését megkísérlő munkálatokon, kezdve a legrimitivebb kísérletektől a legújabb dolgozatokig, úgy azt fogjuk látni, hogy a nemzeti vagyon nagyságát számbelileg kifejezni célzó összes törekvések sikertelenek, mert a nemzeti vagyon, a mi meghatározásunk szerint, egy népek gazdasági javakban nyilvánuló összereje lévén, becselhetetlen. Bármily szakértelemmel, éleselmjúséggel és óvatossággal fogjon is valaki a problema megoldásához, exakt eredményt felmutatni nem fog soha. Ennek több oka van. Már maga a nemzeti vagyon fogalma, ha az helyesen értelmeztetik, kizár mindenféle kísérletet, mert olyan alkatelemei is vannak, melyek a természetbe nyulnak és immaterialis voltaknál fogva értékileg kifejezhetetlenek. Vannak azonban, kik azt állítják, hogy a nemzeti vagyon nem egyéb, mint az egyéni vagyonok összege (Rümelin), mások, kik úgy formulázzák a nemzeti

vagyon fogalmát, hogy az csak materiális javak halmaza (Schall), ezeket tehát nem fogja zavarni az immateriális javak becslhetetlensége. Ha tehát kizárólag csak a külső, anyagi javak tekintetnek is a nemzeti vagyon alkatrészének (a mi helytelen), még akkor sem lehet kielégítő eredményhez jutni a rendelkezésre álló eszközök, a felhalmozott statisztikai anyag elégtelensége folytán, mely úgy mennyiség, mint minőség tekintetében sok kívánni valót hagy hátra. Mivel azonban ez technikai akadály, feltehető, hogy miután idővel a kultúra haladásával tökéletesebb szervek fognak a tudomány rendelkezésére állani, ezen akadály el fog hátrátni. Ez azonban csak annyit jelent, hogy a tényleges viszonyok lesznek megközelítőbben kifejezve. Egészen tökéletesen azzal, mely úgy mennyiség, mint minőség tekintetében kifogástalan, a dolog természeténél fogva soha sem fog a tudomány rendelkezhetni, de hiszen matematikai pontosságról semmi ilyenmű becslési kísérleteknél nincs is szó és ha az eredmény lehetőleg megközelíti a tényleges állapotot, úgy elérve van az, a mire a tudomány a kérdésnél törekszik. De ha vizsgáljuk, hogy mennyire érhető el a lehetőleg pontos és a tényleges állapotot megközelítő eredmény, úgy kénytelenek vagyunk belátni, hogy ez sem felelhet meg a tudomány magas igényeinek. A becslés ugyanis pénzben történik, a jószágok ára szerint, a mely nem egyéb, mint a jószágoknak pénzben kifejezett csereértéke. A pénznek értéke ugyan a legtöbb esetben, korlátozott időre és helyre nézve a legjobb mérője az értékeknek. Csakhogy ezen érték időközönként nagy változásoknak van alávetve, folytonos hullámlásnak kitéve, úgy, hogy a pénz értéke nem szolgálhat egyéb javak értékének abszolút, változatlan, matematikai mértéke gyanánt. Ezért óvakodni kell egy nemzet vagyonát egy másikéval, vagy egy előbbi időre nézve összehasonlítani. Ha mindettől eltekintünk és felteszszük, hogy helyesen sikerül egyes phisikai és jogi személyeknek rendelkezésére álló javakat pénzben becselni és a nyert értékeket összeadni, akkor előállnak a nyilván-javak (res extra commercium) becslésével összekötött nehézségek, a melyek nem győzhetőek le — a mint némelyek hajlandók hinni — az által, hogy megállapíttatnak hozadék-értékeik, vagy ha ez lehetetlen, előállítási költségeik alapján. Gondoljunk például folyókra, kikötőkre, útakra, stb. Ezek nem cserélhetőek, csereértékük tehát meg nem állapítható, mert más dolog az érték, más az ár. Hozadékuk szerint szintén lehetetlen eredményre jutni, mert itt nemcsak a finanziaális tekintetben elért eredmény, hanem az egész gazdasági érdek veendő tekintetbe. Tehát a nemzeti vagyonnak jelentékeny része a becslésből elmarad. Ennélfogva, ha csakis a megközelítőleg értékelhető javak vétetnek tekintetbe, azzal még nem nyertünk sokat, mert nemcsak a javak tömege, hanem a javak megosztása is érdekel bennünket, mert csak ezek együtt (a jövedelemmel) fejezik ki a nép gazdasági összerejét.

Az ezt feltüntetni hivatott munkálatok idővel mindinkább értékesebbek, becsebbek, mert a statisztikai anyag tökéletesebb és az előző munkálatokban elkövetett hibák kirosszoltatnak.

A nemzeti vagyon becslésével már a múlt század első éveiben foglalkozott Vauban: »La dime royale« című munkájában, igazolni akarván egy általános egyetlen adónak előnyeit. Ebben nagy ügybuzgósággal törekszik a földben, házakban, különböző épületekben, malmokban, ső s egyéb javakban rejlő értékeket kipuhatolni s a nemzetnek ezek után járó jövedelmét számszerűen kifejezni. Ezt azon-

ban nem annyira reális alapon, mint inkább önkényes becslések útján teszi. Ugyancsak a múlt században foglalkoztak a jelen problémával, mint úttörő munkások: Petty, Gregory King az angolok részéről. A jelen század elején Krug: »Betrachtungen über den Nationalreichtum des preussischen Staats und über den Wohlstand seiner Bewohner« című munkálatában, hasonlóan Dieterici: »Der Volkswohlstand im preussischen Staate« című művében, míg Moreau de Jounès Franciaországban tett kísérletet e téren munkájában: »Statistique de la Grande-Bretagne et de l'Irlande.« Hogy dolgoztunk folyamán ezen munkálatokra ki nem terjeszkedtünk, annak oka az, hogy úttörő voltukon kívül nincs egyéb érdemük. A nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem még összefolyva jelentkeznek és tulajdonképen nem is tartalmaznak egyebet, mint eme fogalmak főbb tárgyait.¹⁾

Jelentékenyen felülmúlja már eme kezdetleges munkálatokat a két württembergi kísérlet. Rümelin, de főleg Schall már meglehetősen anyag felett rendelkeztek. Magasabb értéket és megbízhatóságot szerez és biztosít magának a két munka az által, hogy a szerzők a terület kis terjedelme folytán kiváló helyismerettel bírnak, a mi főleg az arbitrárius becsléseknél bir nagy jelentőséggel. Tagadhatatlan, hogy mind a két kísérlet osztozik az ilyenmű munkálatok közös és általános hibáiban, melyeket fentebb hangsúlyoztunk is, de ez a legnagyobb szakértelem mellett sem kerülhető el, mivel a dolog természetében gyökerezik. Rümelin az első, a ki megmutatta, hogyan kell a viszonylagosan legjobb eredmény felmutatása céljából a tárgyi módszer segélyével eljárni, Schall pedig a kijelölt úton, a rendelkezésre állott jobb anyag segélyével még jobban törekedett a ténylegest megközelíteni. És valóban lehetetlen észre nem venni, hogy az ilyenmű munkálatok mindinkább tökéletesesbnek, az egyes vagyonalakatelemek megragadása pontosabban történik. Vegyük pl. a föld becslését. Fz eleinte úgy történik, hogy pénzértékben fejezik ki közvetlenül a föld értékét, később a téregység hozadékának tőkésítése által nyerik a sokkal megfelelőbb eredményt. Vagy pl. az erdőnél Rümelin és Schall nem az egész faállomány értékét állítják a nemzeti vagyonba, — a mint azt elődjük, a különben érdemdús Schmidlin tette, — hanem csak annak hozadékát. Az ingó tőke becslése Schallnál még finomabb árnyalattal történik, mint Rümelinnél, jóllehet azonos alapon. Habár a vagyontömeg approximative kifejezésre jöhet az objektív módszer segélyével, de a legfontosabb mozzanatot, a nemzeti vagyon megoszlásának feltüntetését nélkülözni kell az ezen módszer segélyével nyert eredménynél. Ebben rejlik az ilyenmű munkálatoknak, tehát Rümelin és Schall kísérletének is korlátoltsága. A nemzeti vagyon fogalmának tartalmát még a hozadékok tőkésítése által nyert értékek összege nem fejezi ki, mert a nemzet gazdasági ereje, a mint azt már többször említettük, nem nyilvánul egyszerűen a javak tömegében.

Giffen munkája a tárgyi és alanyi módszer sajátos vegyülete és keveréke gyanánt jelentkezik. Az alkalmazott módszer segélyével kiváló gondossággal dolgozott munka s különösen az anyag kezelése kitünő. Munkájának címéből, mely nem szól nemzeti vagyonról,

¹⁾ A nemzeti vagyon becslésével többek közt foglalkoztak még: Porter, Dudley-Baxter; J. B. Say, M. Block, Vacher, Amelin, Mony, Wolowsky; Pantaleoni, Salandra; Falbe-Hansen, stb.

hanem csak a tőke újabb felhalmozódásáról, azt lehet kiolvasni, hogy Giffen tudatosan került az immateriális és ennek következtében becselhetetlen javakat is jelentékeny mérvben magába foglaló nemzeti vagyron elnevezést, mert ezek nem foglaltathatnak munkájában. Tehát nem az egész nemzeti vagyron, hanem annak csak megközelítőleg értékelhető alkatelemei képezik Giffen munkájának is tárgyát. Rümelin és Schall is csak ezeket tették vizsgálódásaik tárgyává, de azért, mert szerintük a nemzeti vagyronnak egyéb alkatelemei nincsenek. Valamint Giffen, úgy Foville eredeti módszerének értéke is attól függ, mennyire felelnek meg az ő módszereik alapját képező tényezők a valóságnak, a tényleges viszonyoknak. Mindkettőnek módszere olyan út, melyen a valósághoz el lehet jutni, tehát az eredmény megbízhatósága függ az alkatelemek megbízhatóságától. Giffen az egyes jövedelmeket tőkésíti különböző kamatlábak mellett. Az eredmény tehát csak akkor lesz a ténylegesnek megfelelő, ha az a jövedelem, a melyet tőkésít, a valódi. De még ezen esetben is nagyon fontos az eredmény helyes alakulására nézve, a választott kamatláb mérve. Mig Foville módszerének — melyről Pantaleoni tanár¹⁾ azt mondja, hogy jelenleg ez az egyedül alkalmazható módszer Olaszország nemzeti vagyronának becslésénél — egyik tényezője az évenként megadózott öröklések és ajándékozások quantuma, hivatalos adatokból van véve, tehát úgy mint Giffennél a jövedelem; ámde a másik tényező, az átlagos túlélés, inkább arbitrárius természetű, ép úgy mint ott a tőkésítő kamatláb. Tehát ha azt keressük, hogy vajjon az eredmény helyes-e, akkor vizsgálni kell, milyenek az azt létesítő tényezők. A hivatalos adatokról maga Foville így nyilatkozik: »Seulement de la vérité officielle à la vérité vraie, il y quelquefois loin.« (A hivatalos valóságtól, a tényleges valóság néha igen messze van.) És ez tény, ha tekintetbe vesszük, hogy az adóköteles tárgyakra vonatkozólag csalárd színlelések történnek, melyek a cserék valódi számát kisebbíthetik; a törvény előirta becslésmód esetenként az ingatlanok valódi értékét majd túlbecsüli, majd ellenkezőleg kisebbíti. Habár másfélör meg kell engedni — és ez adja meg azután mindennek daczára ezen munkálatoknak becstét — hogy nem szabad ezen hiányok jelentőségét túlbecsülni, mert eme csalárd színlelések és egyéb zavaró körülmények csakis az ingó értékekre s azoknak is csak kis részére vonatkozhatnak; az összes névleges és leltározott értékek, stb. a fiscus kutatásai alá esvén. Foville módszere különben méltóan szerez magának sok hivat, mert egyszerű és ép úgy megközelíti a tényleges értékeket, mint akármely más hosszadalmas módszer. Hátránya, hogy a nemzeti vagyron dologi tagozatába nem enged pillantást vetni, sem a személyi megoszlás viszonyait nem tüntetheti fel.

Az eddig említett kísérletek, a melyeket összefoglalva direkt módszerekkel dolgozóknak lehet nevezni, mert a nemzeti vagyron közvetlen kipuhatólását célozzák, nem adnak approximativ eredménynél egyebet. Ezért újabban mind gyakoriabbakká válnak azok a munkálatok, melyek nem direkte a nemzeti vagyron nagyságát, hanem az általános jóllét fokát kutatják és egy nemzet gazdasági összerajéről kívánnak képet adni. Ezek a munkák inkább a nép gazdasági viszonyainak leírásai. Neumann figyelmeztetett a köve-

¹⁾ »Dell' amontare probabile della ricchezza privata in Italia« czimű munkájában.

tendő útra és vizsgálendő anyagra. Kitűnő munkák készültek, habár itt is lehetetlen a tökéletes eredmény elérése; ebben rejlik ezen munkák hiányossága és korlátoltsága. Így Michaelis a népegész egy részének jólléti tagozatát a tényleges állapotokat nagy mértékben megközelítő módon tünteti fel, csak hogy éppen az a kár, hogy nem az egész népesség jóllét-fokozata, hanem annak csak egy huszadrésze körülbelül az, a mi megvizsgáltatott, mert a mint láttuk, csak a nagyvárosi lakosság szerepel a munkában.

Geyer vizsgálódásainak eredményei Michaelisénál is kevesebbet nyújtanak. Itt ugyanis a nemzeti vagyon nagyságáról semmit sem találunk, mert az a jóllétszám azt nem fejezi ki. A jóllét, mely alatt az általános, átlagos jóllét értendő, ki van ugyan fejezve egy számban, a melynek értékét azonban csak egy másikkal való összehasonlítás által láthatjuk meg és úgy tudhatjuk csak meg, hogy hol nagyobb az általános, átlagos jóllét. Geyer jóllétszámait viszonylagos értéket fejeznek ki, tehát csak viszonylagos jóllétszámok. Ha azt látjuk, hogy Poroszország jóllétszáma 156, ebből nem tudunk még semmit, de ha szembeállítjuk pl. Württemberg jóllétszámával, 242-vel, akkor látjuk már a jólléti viszonyok egymáshoz arányát. De Geyer jóllétszámaihoz sok kétség fér, mert azok alkatelemei sem a legmegbízhatóbbak. A jóllét fokának helyenkénti alakulása azonban ügyesen van kimutatva. Erről a munkáról Losch következőleg nyilatkozik: »Egyre megtanított bennünket Geyer: a jóllét forrásainak és a jövedelem s vagyon nemének egyszerű befolyását nemcsak a magasságra, hanem a megoszlásra is.«

Philippi a nemzeti vagyonosság egységes, számszerű kifejezésétől egészen eláll. E helyett azt látjuk, hogy olyan tényezők sorának kombinációját adja, a melyekben egy nép gazdasági vagyonának gyarapodási vagy csökkenési folyamata legvilágosabban kifejezésre jut. Nem szabad azonban elfeledni, hogy a gazdasági eszközök gyarapodása, illetve csökkenése nem egyforma erejű. Így például, ha egy tényezőnél a gyarapodás egy százalék, egy másiknál ennek megfelelő két-, három-, stb. százaléknyi gyarapodás. Mert a Philippi említette feltételező és feltételezett jelenségek (Konstitutive und symptomatische Erscheinungen) különböző erejűek. Tehát ezen konstitutív és symptomatikus tényezők nem hozhatók közös kifejezésekre és csak a mindenhai viszonyok tekintetbe vételével alkalmazhatók kulcsok gyanánt.

A Neumann-Spallart eszközölte vizsgálódások lényegileg azonosak Philippi vizsgálódásaival, mert itt is a jólléti viszonyok ingadozásaira történik következtetés a különböző jelenségekből. Neumann-Spallart vizsgálódásai terjedelmesebbek és gazdagabb tárházat nyújtják a népjóllét felismeréséhez vezető adatoknak. Ezen adatok azonban a fent jelzett hibájuk miatt (hogy t. i. a különböző jelenségek nem egyenlő symptomatikus erejűek) csak a mindenhai viszonyok kellő tekintetbe vétele és mérlegelése mellett használhatók.

Méltóan zárhatjuk le a kísérletekre való visszapillantást egy szakember ide vágó nyilatkozatával: »Hiába fogják a (svájci) nemzeti vagyon közvetlen becslését kutatni. Nem tagadjuk, hogy az ilyenemű becsléseknek meg van — még ha igen egyoldalú is — a maguk jelentősége; de egészen eltekintve nagy megbízhatlanságuktól, semmiben sem járulnak a népjóllét megítéléséhez, mert ezen megítéléseknél a javak nem árak, hanem értékük szerint jönnek

tekintetbe s itt sokkal kevésbé fontos a javak tömege, mint megoszlása; végül az ily becslésekből nem lehet tartós anyagi eszközök létezésére és az általános népműveltség összhangzatos fejlődésére következtetni.« (Emminghaus.)

A tudomány és gyakorlati élet érdekében kívánatos, hogy a nemzeti vagyon becslése helyett inkább a jóléti viszonyok kipuhatólására irányuljanak a vizsgálatok.

A nemzeti vagyon hivatalos megállapítása.

Az előző lapokon fejtegetett dolgozatok tisztán elméleti szempontból foglalkoznak a nemzeti vagyon mérvének és a jóléti viszonyoknak kipuhatólásával. Ha a nép rendelkezésére álló gazdasági erő megismerésének fontosságát s az állam életére kiható jelentőségét tekintjük, korántsem meglepő, ha az állam maga törekszik intézkedni a lassankint valódi népleírásokká fejlődő népszámlálások alkalmával azon felvételek eszközléséről, melyek a nép vagyonosodását hivatják feltüntetni. Az Egyesült-Államokban az 1850. évi május 23-iki népszámlásai törvény meg is követeli, hogy egy a personális mint a reális vagyon a tényleges állapotoknak megfelelőleg becseltessenek. És tényleg a népszámlálások alkalmával az amerikai nép vagyona hivatalból becseltetik s megállapittatik a vagyonosodás mérve. Európában a népszámlálások egy államban sem terjeszkednek ki ezen szükségkép csakis megbízhatatlan eredményt felmutató és problematikus értékű felvételekre, a mit a már kifejtett körülmények eléggé igazolnak. Egy nemzet vagyonának hivatalos becslése nem is kívánatos, ha az csak oly eredményt képes elérni, mint a milyen e téren lehetséges és felmutatható.

Az Egyesült-Államokban az első hivatalos becslés 1850-ben eszközöltetett. Miután a déli államokban a rabszolgák tömegében, mint a kik nem személyiségek, hanem valóságos vagyonalkatelemek, rendkívül nagy érték rejlett, azért a következő későbbi becslésekben a rabszolgáállományban rejlő érték is bevonatott a népvagyon alkatelemei közé. Az 1860. évi, továbbá az 1870. és 1880-dik évben eszközölt becslésekben már külön részletezve találhatók a reális és personális vagyonra vonatkozó értékfelvételek. Az 1880-ik évben tartott tizedik népszámlálásnál a népvagyon valódi értékének kipuhatólása sokkal behatóbban történt. Az előbbi népszámlálásnál alkalmazott módszeren is változtattak. Róbert P. Porter, kinek igazgatása alatt történt a népszámlálás, két és fél éven át gyűjté az Egyesült-Államok vagyonságára, adósságára és adózási viszonyaira vonatkozó statisztikai adatokat, a melyek sokkal terjedelmesebbek, behatóbbak voltak az előbbi felvételeknél, a mellett, hogy a tartózkodóbb és óvatosabb felvételek és kérdezősködések megbízhatóbb eredményeket is biztosítottak.¹⁾

A hivatalosan gyűjtött adatokat Henry Gannett: »The true valuation of real and personal property in the United States« cz. s

¹⁾ Az ipari, gyári, kereskedelmi s bankári üzlet minden ágaiba befektetett vagyona vonatkozólag az adatok nagyértékű tömegét bocsátá rendelkezésre a Bretstreet Company nagy ügynöksége, azon feltétellel, hogy az egyének s kereskedelmi házak nevei közzé ne tétessenek. Az adatok egy millió, üzlettel foglalkozó testület-, cég- s egyénre vonatkoztak.

a népszámlálási hivatalos munkálatok ¹⁾ hetedik kötetében közzétett tanulmányában dolgozta fel. A becslés bizonytalan voltának tiszta tudatában fog Gannett a munkához, mert azt mondja: »Világos, hogy a megkövetelt valódi becslés szükségkép többé-kevésbé hézagos és tökéletlen adatokra van alapítva s hogy a becslés értéke vagy mértékben függ a becslést teljesítő tisztviselő értelmisége, józan ítéllete, gondossága s önzetlenségétől.« A vagyonosodás gyarapodásának kimutathatása végett Gannett a tíz-tíz évi eredményeket feltüntető táblázatokat állítja egymás mellé. Az 1850-ik évi becslés eredménye a következő:

Államok és területek	A reál s persónális vagyonállag valódi értéke	Fejenkint	Államok és területek	A reál s persónális vagyonállag valódi értéke	Fejenkint
	\$	\$		\$	\$
Egyesült-Államok	7.135,780.228	308	Alabama	228,204.332	296
Maine	122,777.571	210	Mississippi	228,951.130	377
New-Hampshire	103,652.835	326	Louisiana	233,998.764	452
Vermont	92,205.049	294	Texas	52,740.473	248
Massachusetts	573,342.256	577	Arkansas	39,841.025	190
Rhode-Island	80,508.794	546	Tennessee	201,246.686	201
Connecticut	155,707.980	420	Kentucky	301,628.456	307
New-York	1.080,309.216	349	Ohio	504,726.120	255
New-Jersey	200,000.000	109	Indiana	202,650.264	205
Pennsylvania	722,486.120	313	Illinois	156,265.006	183
Delaware	21,062.556	230	Michigan	59,787.255	150
Maryland	219,217.364	376	Wisconsin	42,056.595	138
District of Columbia	14,018.874	271	Jowa	23,714.638	123
Virginia	430,701.082	303	Missouri	137,247.707	201
North Carolina	228,800.472	261	Uj Mexico	5,174.471	84
South Carolina	288,257.694	431	Utah	986.083	87
Georgia	335,425.714	370	Oregon	5,063.476	881
Florida	22,862.270	261	California	22,161.872	239

Az 1860-ik évi becslésnek csak végeredményét tüntetjük fel. Az egész Egyesült-Államokra vonatkozólag tett:

A reális vagyonállag becselt értéke: 6.973,006.049 \$, fejenkint 222 \$

A persónális vagyonállag becselt értéke: 5.111,553.956 \$, » 162 \$

Az összes adózási becslés: 12.084,560.005 \$, » 384 \$

Az összes valódi becslés: 16.159,616.068 \$, » 514 \$

Az 1850. és 1860. évi eredmények összehasonlítása kétségtelesen bizonyítja, hogy az 1850-iki felvételek felelnének meg a tényeknek, ugy az 1860-iki eredmények mértéktelenek s másfelől, ha az utóbbiak helyesek, ugy az előbbi felvételek maradtak messze a tényleges állapotok mögött. Szóval, ha tekintetbe vétetik is ezen decenniumra eső kaliforniai s ausztráliai arany-felfedezések következtében előállott rendkívül szaporodása a nemes-érczkészletnek: az ezzel szükségkép kapcsolatban jelentkező általános áremelkedéssel, a nép vagyonának olyan rohamos növekedése, mint azt a hivatalos felvételek mutatják, be nem következhetett. Egy nép vagyonának egy

¹⁾ Tenth Census of the United States 1880. Vol. VII. Report on valuation, taxation and public indebtedness in the United States. Washington. 1884.

évtized alatt 7.135,780.228 dollárról 16.159,616.068 \$-ra való emelkedése, a mi 126% gyarapodásnak felel meg, igen valószínűtlen, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy Württembergben 20 év alatt gyarapodott a nemzeti vagyon 95³⁵%-kal, Angliában 10 év alatt mintegy 44%-kal, Olaszországban nem egész 25%-kal. Ezért igaz a van Gannetnek, ha az 1850-ik évi becslés eredményeit tekinti igen csékélynek, a mi különben több jelenségből is látható. A mezőgazdasági és iparba fektetett tőkék kamatainak gyarapodása, a külkereskedelem, bank- és belkereskedelem növekedése sem igazolja e periodusra vonatkozólag feltüntetett eredményeket, a rohamos vagyongyarapodást. Az 1860-iki becslések eredményének helyessége mellett szól az is, hogy a statisztikai módszerek javítása s ezen népszámlálásra fordított nagyobb gond a tények teljesebb visszaadására vezetett. Ezen többlet legfontosabb oka azonban kétségtelenül a munka által ugyan fel nem említett azon tény, hogy 1860-ban a rabszolgaállomány értéke is felvétellett a nemzeti vagyon leltárába.

Az 1870-ik évi (kilencedik census) becslés eredménye a következő:

A reál vagyonaállag becselt értéke:	9.914,780.825 \$,	fejenkint: 257 \$.
A personál vagyonaállag becselt értéke:	4.264,205.907 \$,	» 111 \$.
Az összes adózási becslés:	14.178,986.732 \$,	» 368 \$.
Az összes valódi becslés:	30.068,518.507 \$,	» 780 \$.

Az összehasonlítás mutatja, hogy míg a reál-vagyonállomány növekedett, addig a personál-vagyonállomány osökkent. Ennek oka az, hogy a személyes vagyon tételeiből eltűnik e censusnál a rabszolgaállomány értéke, mivel a déli államokban megindult a rabszolgák felszabadítása. A négy éven át dúló háború e területen a fekvő vagyona is nyomasztólag hatott. »Másfelől — ugymond Gannett — a vagyon értékei megduzzadtak az állam beválthatlan papirforgalma nagy kiterjedésének eredménye gyanánt.« Ezen egymás ellen ható okok kellő szemügyre vétele mellett összehasonlítás útján a következő eredmények mutatják a vagyongyarapodást azon államokban, melyekben nem volt háboru, kihagyva a territoriumokat:

	1860.	1870.	gyarapodás
A népesség	18,800.547 ;	23,708.143 ;	26.1%
Az összes adózási becslés	6.518,329.387 ;	10.230,301.398 ;	56.9%
A valódi becslés eredménye	9.253,475.678 ;	23.973,719.845 ;	159.1%

Gannett a 15 rabszolgaállamra vonatkozólag külön tünteti fel a becsléseket. Az eredményt következőleg adjuk:

	1860.	1870.	%
A népesség	12,240.293 ;	13,877.615 ;	gyarapodás 13.4
Az összes adózási becslés	5.465,808.957 ;	3.618,544.223 ;	csökkenés 33.8
A valódi becslés eredménye	6.792,585.742 ;	5.559,511.786 ;	csökkenés 18.2

A personális tulajdonnak az 1860. és 1870 közti decenniumban kimutatott csökkenését eléggé igazolja azon jelenség, hogy a déli államokban a rabszolgák felszabadítása megindult s a pusztító háboru a marhaállomány, mezőgazdasági szerek s eszközök, továbbá a házi

butorok s szerek nagy részét felemészté. 1880-ban a personális tulajdon ismételteleni csökkenését mutatják az adatok. Gannett azonban hangsúlyozza, hogy ez be nem következhetett, sőt ellenkezőleg a personális vagyon — szerinte — nagy emelkedést mutat. Hogy a tényleges állapotok a hivatalos adatokkal ellenkeznek, azt Gannett a személyes tulajdonnak adómentességéből, a tőkészek letelepedéséből s egyéb jelenségekből iparkodik magyarázni.

Az Egyesült-Államok vagyona 1880. jun. 1-én hozzávetőlegesen 43⁵ milliárd dollárra (43.642,000.000 \$) becseltetett. A dologi tagozatot Gannett következőleg adja:

	millió dollár
1. Mezőgazdaság	10.197
2. Épületek, őstermelési ipar s vizerő	9.881
3. Vasut és szerelvények	5.536
4. Távirdek, hajózás és csatornák	419
5. Baromállomány, mezőgazdasági szerelvények s gépek	2.406
6. Háztartási eszközök, festmények, könyvek, ruházat, ékszerek, tápszerek, tüzelőanyag, stb.	5.000
7. Bányák (beleértve a petroleum-forrásokat) és kőbányák, az évi termelvények felével, a termelők és kereskedők kezében lévő átlag pótlása gyanánt	781
8. A mezőgazdasági és ipari évi termelés s az idegen árúk évi behozatalának $\frac{3}{4}$ része a termelők s kereskedők kezében levő átlag pótlása gyanánt	6.160
9. Templomok, iskolák, menhelyek, mindennemű nyilvános épületek s egyéb adómentes földtulajdon . . .	2.000
10. Vegyes nemű javak	612
11. Vegyes tételek, beleértve a munkaszereket s eszközöket	650

Ezen tételeket Gannett bőven magyarázza. A felületes becslés benyomását keltő, házi butorzatra vonatkozó kerek szám igazolás gyanánt felhozatik, hogy a nyert tétel, hosszas gondolkodás és beható eljárás eredménye. Ugyanis a butorzat becslése oly módon ment végbe, hogy minden államban a családok száma jellegzetes osztályokra csoportosított s a háztartási javak átlagos értéke osztályonként, tételtől-tételre a lehető leggondosabban megbecsültetett. A jószágoknak tulajdonított értékek teljes tekintettel elhasznált s rongált voltokra, azt fejezvé ki, hogy mennyit érnek azok a tulajdonosoknak vagy mennyibe kerülne azok helyettesítése s nem hogy mennyit érnének, mint másodkézből eredő jószágok, egy eljárás, mely ha nem is nyújt és biztosít pontos eredményt, minden körülmények között megfelelőbb, mint Giffené. Az így nyert eredményen kívül még egy önálló felvétel is eszközöltetett, mely a háztartási javak minden osztályának, házi szerek-, órák- s ékszereknek, zongorák és varrógépeknek, stb. évi termelésére s behozatalára építetett. A második teljesen független becslés az elsőt megerősíté. A mezőgazdasági és gyári termelvények tételét, mely magasnak látszik, azon értékelkedéssel igazolja, mely a jószágokban beáll, a termelőktől az újból eladó kereskedőkhöz, illetve a fogyasztókhöz szállításuk által. A mezőgazdaságban, vasutakban, bányákban, stb. rejlő vagyonösszeg értékei a népszámlálás más ágaiból való pozitív kimutatásokra alapítvány.

Az amerikai hivatalos becslések egyik legnagyobb hiánya kétségtelenül az, hogy a hivatalos becslések utján nyert adatok, a mennyiben a piaci árakra vannak alapítva, a vagyon tényleges, reális

növekedésének mérvéről nem nyújthatnak képet. A nemzeti vagyon ugyanis a javak értékemelkedése és a javak tényleges szaporodása által mutathat gyarapodást. Ama első jelenség által tehát a vagyon állagában változás nem fog bekövetkezni, ellenben ezen második és sokkal fontosabb jelenség új javak előállításában nyilvánul. Ennek kimutatása fontos az ilyenmű munkálatokban. Oly államban, a hol a földterület minden része gazdaságilag hasznosíttatik vagy igénybe van véve, ez a nemzeti vagyon dologi tagozatából látható az által, hogy a telek és föld, mint a nemzeti vagyon alkotó része, a javak reális gyarapodása következtében az összvagyonnak mind kisebb hányadát teszi, ellenben a többi jószágok százalék-tétele gyarapodik. Amerikában ez a jelenség természetesen nem észlelhető, mivel valahányszor új földdarabok töretnek fel, egyszersmind új földvagyonrészek támadnak.

Az 1860-ik évi becslés szerint a personális vagyon becselt értéke: 5,111,553.956 dollárról 1870-ben 4,264,205.907 dollárra szállt le. Ezen hiánylatot a rabszolgák emancipációja idézte elő, a mely jelenséget a munkálat a déli államokra vonatkozólag nagy vagyonvesztésnek bélyegez. A nemzeti vagyon leltározásánál a rabszolga jogosan tekintetik vagyonrésznek (bár Stuart Mill ezt tagadja). Ha felszabadul, igaz, hogy értéke eltűnik a vagyonrészeket felmutató tételekből, előidézvén értéke erejéig a nemzeti vagyon névleges csökkenését, de hogy a nemzeti vagyon értéke a rabszolga-felszabadítás folytán tényleg alászáll-e, azt már különböző mozzanatok döntik el. A rabszolgákban rejlő értéket piaci árak szerint szabni meg, már magában véve hibás, mert ezen embergép valódi értékét a tiszta hozadéka fejezi ki, vagyis az általa termelt érték, a cselekvőség állapotának fentartására szükséges kiadások levonása után. Ez eléggé bizonyítja, hogy helytelen és hibás a rabszolga piaci árának erejéig nemzeti vagyonvesztéséget megállapítani a felszabadítás tényéből.

A nép vagyonának ily módon kipuhított nagyságára veszélyes pénzügyi politikát építeni.

Egy nép vagyonának önczél szempontjából való becslése az imént kimutatott eredmények után s a már eléggé ismert okokból nem kívánatos. Az ilyenmű munkálat jelentőségét, a gyakorlati életre való tekintettel, nagy mértékben alászállítja a szükségképen kétes értékű eredmény. Egészen más elbírálás és ítélet alá esik azonban a nemzeti vagyon azon hivatalos megállapítása, mely a közel jövőben Poroszországban terveztetik, egy általános kiegészítő vagyonadó (Ergänzungssteuer) keresztülvitele végett, a mely vagyonbecslésnek nem az leendő célja, hogy a nemzet vagyonának összértékét kimutassa, hanem hogy a tervezett adó alá eső vagyonok értékét puhatolja ki. Ennek következtében a nemzeti vagyon egészét az e célból gyűjtött adatok felölelni nem fogják, mivel csak az adótárgyat képező vagyonok alkatrészeire vonatkoznak, de a mint látni fogjuk, viszonylag eléggé értékes eredmény nyerhető ez uton, melyet a tudomány is nagy mértékben fog felhasználhatni főleg a vagyonmegoszlás nagy horderejű kérdésében.

A tervezett kiegészítő vagyonadó hivatva van azon 35 millió márkára menő hiánylatot részben fedezni, mely a föld-, ház-, ipar- és bányaadónak a község javára való átengedés következtében az állam-pénztárt fenyegeti. Nem lehet feladatunk e helyen ezen törvény-

javaslat ismertetése,¹⁾ de a mennyiben a tervezett becslési munkálatok kellő megértéséhez szükséges, elengedhetetlen feltétel, az erre vonatkozó egyes alapintézkedések figyelembe vétele.

A tervezett vagyonadó az esetleges adósságok levonása után fennmaradó tiszta vagyon összértékét éri, mely annak tőkeértékében nyilvánul. A javasolt adólab igen mérsékelt, a vagyon ezre után fél százalék s csakis 6000 márka vagy ezt meghaladó összértékű vagyonokra terjed ki az adó. A vagyonadót a javaslat a nem természeti személyekre nem kívánja kiterjeszteni. A természeti személyek porosz földbirtokuk, mező- vagy erdőgazdasági, ipari- és bányüzemüknek szolgáló alap- s üzleti tőkájük s általában mindazon vagyontárgyak után adóztatnak meg, a melyek természetük szerint jövedelmezésre, termelésre rendeltetvék.

Az adó alá eső vagyon becsléséről, kiszámításának vezérelveiről a javaslat 9–16. §-ai intézkednek.

Az adó alá eső vagyon becslésénél a vagyonállomány az adó-kivetés (vagyonbejelentés) idejében mérvadó, a közönséges érték szerint, mely a mindenhai eladási értékben jön kifejezésre. »Telekdarabok (fekvőségek és épületek) önálló jogok és jogozatok a mindenhai rendeltetés és használmánymódok, az összes tartozékok és a rajtuk nyugvó tartós terhek tekintetbe vételével az eladási érték szerint becselendők...« A mező- és erdőgazdaságilag használt földdaraboknál, valamint a baromtenyésztésre, szőlő- és gyümölcsstermesztésre, s kertészetre szolgáló parcelláknál az eladási érték kipuhatolása végett az összes leltár, még pedig úgy az élő, mint a holt gazdasági inventárium, a takarmány- és gabonakészlet s az egyéb alap- és üzleti tőkéhez tartozó értékek, az ipari melléküzemekhez szolgáló tárgyakkal együtt becselendők. (10. §). A német valutapénzek, birodalmi pénztári s bankjegyek névértékük, arany- és ezüstrudak eladási értékük szerint becseltetnek, míg egyéb értékpapírok s idegen pénznemek tőzsdéi árfolyamuk, ennek hiányában eladási értékük szerint számíttatnak. A haszonélvezeti jogok s egyéb időközies használmányok s szolgáltatások a vagyon-megállapítás végett, az egy évi használmány pénzértéke után tőkésítettnek, még pedig úgy, hogy a folytonos használmányok s szolgáltatások tőkeértéke gyanánt az évi összeg huszonötszöröse, a bizonytalan tartamuaké gyanánt az évi összeg tizenkét és félszerese tekintetik; ha a jog időkorlátokhoz kötött, akkor az élvezeti idő csökkenésével a tőkésítés mérve a taxative felsorolt tételek arányában is kisebbedik a javaslat fix intézkedései szerint. A törvényjavaslat czélszerűen szabályozza a különböző használmányok értékének kiszámítását. »Az élet-, tőke- és járadék-biztosításból eredő, még nem esedékes igények a biztosított által befizetett díjtételek vagy tőkejárulékok összegének kétharmadával, azon esetben, ha kimutattatik az összeg, a melyért a biztosító társaság a kötvényt visszavásárolná, ezen visszavásárlási értékkel jön számításba.«²⁾ Az özvegyi, árva- s nyugdíj-pénztárakból, stb. eredő igényekre az intézkedés a javaslat szerint nem terjed ki.

¹⁾ Entwurf eines Ergänzungsteuergesetzes No. 6. Haus der Abgeordneten. V. Session. 1892/93. Gegeben den 2. November 1892.

²⁾ Ezen biztosításokba helyezett tőkék azért adóztatnak meg, mert 4,200 millió márkára rúgó jelentékeny összeget, mint a mennyit 1891. év végén a biztosítási állomány kitett, nem lehet tekinteten kívül hagyni.

A vagyronadó-törvényjavaslat indokolásához mellékelve van a Poroszországban adó alá eső magánvagyron becslése, a várható adóhozadékkal. A becslés a telekvagyronra (az épületekkel beépített földbirtokra s a mező- és erdőgazdaságilag használt magántulajdonra), továbbá az ipari, alap-, üzleti tőkére, végül az egyéb tőkevagyonra terjed ki, az adósságoknak is tekintetbe vételével.

Az épületek értékének becslése az épületadó adataira van építve. 1892—93-ra a laképületek után kerek 33,000.000 márkára van az épületadó előirányozva, mely a kerek 825,000.000 márkára menő használmányérték 4⁰/₀-a. A városokra esik 75⁰/₀ (618,750.000 m.), a vidékre 25⁰/₀ (206,250.000 m.) Miután azonban a városokban még az 1868—77-ig terjedő átlagos bérárak alapján eszközöztetik a kivetés, elfogadható a becslési munkálat szerint, hogy a használmányi értékek az eladási értékekhez viszonyítva alacsonyak. Feltéve, hogy a városokban az eladási értéknek 4⁵/₀ a, a vidéken 3⁰/₀-a a használmányérték, ugy a városi laképületekre 13⁷⁵ milliárd márka, a vidékekre 6⁸⁷ milliárd márka értéket nyerünk. Az ipari czélokra szolgáló épületek értéke, az ipari, alap- s üzleti tőkék becslésénél van felvéve.

A mező- és erdőgazdaságilag használt magántulajdon értéke kétféleképen van megállapítva: hozadékérték és adó alapján. A mi az első módon eszközölt becslést illeti, az teljesen megegyező a württembergi eljárással. A 24,500.000 hektárra menő mezőgazdaságilag használt földterület hektáronként (39³ márkányi átlagos tiszta hozadék mellett) 962,850.000 márka tiszta hozadékot ad, a melynek huszonötszöröse, vagyis 4⁰/₀-kal való tőkésítése adja a mezőgazdaságilag használt földterület értékét, kerek 24 milliárdnyi márkát. Az erdők értéke következésképpen van megállapítva. A poroszországi összes erdőségből 4,708.000 hektárra menő felület magántulajdon. Az állami erdőségek tiszta hozadéka hektáronként 8²² márka. Ha 25⁰/₀-nyi kedvezőtlenebb eredmény tulajdonittatik a magánerdőszetnek, a tiszta hozadéknak megfelelő kamatláb (3⁰/₀) melletti tőkésítése kerek 967,000.000 márka magánerdőértéket eredményez, a mely szám, a halászati s vadászati jogozottsággal együtt 1 milliárdra kerekítették. Ehhez a fent nyert 24 milliárdot, mint a mezőgazdaságilag használt terület értékét adva, a föld értéke 25 milliárd márka.

A második módszer szerint az eljárás következő. Az 1892—93. költségvetési évre az adóköteles fekvőségek földadó-tiszta hozadéka a városokra 11,550.000 tallerra, a vidékre 126,000.000 tallerra, összesen 137,550.000 tallerra van előirányozva. »A mezei birtokoknak az 1871-től 1881-ig terjedő években gyűjtött vételáraiból kitűnik, hogy ama vásárlásoknál fizetett árak a földadó-tiszta hozadéknak átlag 63³-szorosával voltak egyenlők, azaz a földadó-tiszta hozadék tallérjáért 190 márka fizettetett, a melybe ama birtokokon lévő épületek beszámítottak.« E tételt a becslés a vidékre nézve szorzónak elfogadja, a városokra nézve azonban kerek 300 márkára kerekíti s így a városokban az adóköteles fekvőségek vételértéke gyanánt 3⁴⁶⁵ milliárd márkát (11,550.000 × 300), a vidéken 23⁹⁴⁰ milliárd márkát (126,000.000 × 190), vagyis összesen 27⁴⁰⁵ milliárd márkát nyer, a mely értékösszeget az itt tekintetbe nem vett adómentes fekvőségek mintegy 28 milliárdra emelik. A fekvőségek ezen vételértékében a városi épületek nem foglaltnak, ellenben a vidéki épületek fel vannak véve.

Az összes magántelekvagyon a fentebbiek szerint:

épületek	20 ⁶² milliárd márka	} 45 ⁶² milliárd márka.
földterület	25 ⁰⁰ » »	

Miután azonban a 6.000 márka értéket meg nem haladó birtokok, ha a tulajdonos összvagyonra sem több ennél, a kiegészítő vagyonadó alól mentesek és ezen becslés célja az adózó vagyon értékének kipuhatólása, a nyert 45⁶² milliárd márkából leszámítandó azon birtokok értéke, melyek 6.000 márka értéket nem haladnak túl. A kis terjedelmű birtokoknál a vételérték viszonyát a tiszta hozadékhoz 240-ben állapítja meg a munkálat. Tehát 6.000 márkára menő vételértéknek 25 tallér (6.000/240) földadó tiszta hozadék felel meg a fentebbi eljárás mód szerint. Azon birtokoknak, melyeknek tiszta hozadéka 25 tallérig terjed, 2,569.330 hektár a terjedelme. (Az összfelület 10⁷ százaléka.)

A fekvőségeknél a második számítás móddal nyert értéke (24⁴⁰⁵ milliárd) 30 milliárdra kerekítették, tekintetbe veendő a városokbani kis birtokokon lévő épületek értékét. A fentebb kipuhított 10⁷ százaléktétel alkalmazásával a 25 tallér vagy ennél kevesebbre menő földadó tiszta hozadékkal rendelkező birtokok vételértéke 3²¹ milliárd márkára $(30.000.000.000 \times \frac{10^7}{100})$ van becselve, a mely összeget levonva a 45⁶² milliárd márkából, marad mint adó alá eső telekvagyon 42⁴¹ milliárd márka. A felmerülő mozzanatok mérlegelésével a becslés 42 milliárdra kerekíti le e számot.

Következnek az ipari alap- s üzleti tőke becslése, mely tétel alá a már becselt mező- és erdőgazdaságra szánt tőkék kivételével, a mindennemű ipari üzemre szánt eszközök, a bányászati s ipari célokra szolgáló épület értékekkel együtt tartoznak. A becslés a jövedelmi adó adataira támaszkodik.

A jövedelemadó kivetés eredményei szerint 1892/93-ban a 3.000 márkát meghaladó összjövedelemmel bíró természeti személyeknek a kereskedelem-, ipar- s bányászatból folyó jövedelme kerek 980.000.000 márka. A magán alap s üzleti tőkék kamatozása elég magasán 6%-ra van becsülve. A kipuhított 980 millió jövedelemből 80 millió (ügynökök, alkuszok, stb. jövedelmei gyanánt, mint a mely jövedelmek kevés tőkét igényelnek) levonatik, úgy, hogy a megmaradt 900 milliónyi ipari jövedelem, ha 6%-ot kamatozó tőkének eredménye feltételez 15 milliárdnyi márka alap- s üzleti tőkét, míg a 3.000 márka alatti jövedelmek 5⁶ milliárdra becsült tőkeértéknek felelnek meg. Az összérték e szerint 20⁶ milliárd márka.

Az egyéb tőkevagyon értékének kipuhatólása szintén a jövedelmi adó adatain nyugszik. A tőkevagyonból eredő jövedelmei a 3.000 márkán felüli jövedelemmel bíró természeti személyeknek az 1892/93-ik évi jövedelmi adókivetés eredményei szerint kerek 910.000.000 márka. Ezen összeg 5% tőkésítés mellett 18² milliárd márka tőkevagyonnak, 4⁵% mellett 21³ milliárd márka tőkevagyonnak felel meg. A munkálat 20⁵ milliárdban állapodik meg. A 3.000 márkán alóli jövedelmeknek megfelelő 7⁷ milliárd márka tőkevagyon hozzászámítása után, az adó alá eső tőkevagyon 28² milliárd márkára becsültetik.

Az adósság mérvének megállapítása — miután az ipari adóssági viszonyok az alap- s üzleti tőke kiszámításánál már tekintetbe

vétettek, — főleg a telektulajdon megterhelésére vonatkozik. A rendelkezésre álló adatok szerint, a 30 tallérnál több földadó tiszta hozadékot adó birtokok eladósodása, az eladási érték 39⁴ százalékára tehető. A városi épület-birtokok átlagos eladósodásának mérve gyanánt is ez a tétel van elfogadva a becslési munkálatban, úgy, hogy az adózó telekvagyon terhe 15⁵ milliárd márka.¹⁾ Ehhez fél milliárdot, mint levonható személyes adósságot adva, az eladósodás mérve 17 milliárd márka.

Az elért eredmények összeállítása a következő:

Telekvagyon (épületek, mezőgazdasági leltár)	42 ^o	milliárd	márka.
Ipari alap- s üzleti tőke (ipari épületekkel)	20 ⁶	»	»
Egyéb tőkevagyon	28 ²	»	»
	Összesen :		90 ⁸ » »
Adósságok	17 ^o	»	»

Marad : 73⁸ milliárd márka.

»E szerint a törvényjavaslat értelmében adó alá eső összvagyon 70—80 milliárd márkára becselhető.« A várható adóhozadék 35,055.000 márka.

Az imént ismertetett becslési munkálat értékéről és hiányáról ítéletet mondani, oly szempontból tekintvén azt, mint a többi ezen problémával foglalkozó munkálatokat, már azért sem lehet, mivel itt nem a nemzeti vagyon becslésével, hanem azon vagyonok értékének kipuhatolásával van dolgunk, a melyek a javaslat intézkedései szerint adó alá esnek. A mig tehát egyfelől a kezelési munkálat a nemzeti vagyon jelentékeny és sok alkatelemét hagyja tekinteten kívül, — tisztán, bizonyos gyakorlati czélból törtévéen a becslés, — addig másfelől a nemzeti vagyonnak alkatelemét nem képező, de a magángazdaság szempontjából fontos gazdasági javak, mint pl. bank- és pénztári jegyek, jogozatok, stb. a becslés tárgyai.

FÜGGELÉK.

Magyarország nemzeti vagyona számszerű kifejezéséről ezuttal lemondunk, nemcsak azért, mivel az elfoglalt álláspontunkkal ellenkezik, hanem főleg, mert a rendelkezésünkre álló tökéletlen statisztikai adatok segítségével keresztülvitt becslés útján megközelítőleg sem alkotni képet a hazánk rendelkezésére álló gazdasági javak mérvéről, a magyar gazdasági összerő hatályosságáról.

Ennek igazolása gyanánt álljanak a következők.

Ha a földadókataszter útján nyert 245,729.842²⁹ forintnyi értéket, mint a föld össz-tiszta-hozadékát 4°/_o kamatlábbal tőkésítjük, kapunk 6.143,246.057²⁵ frt. hozadéértéket. Ez a föld tőkeértéke.

A bánya- és kohótermelés nyers hozadékainak (1872—1888.) átlagos összértéke 20,894.636 frt., melynek 40°/_o-os tiszta-hozadékát, 8,357.854⁴⁰ frtot, 4°/_o-kal tőkésítve, 208,946.360 frtnyi tőkeértéket kapunk. Ehhez 183,564.912 frtot, mint a sóbányáknak (az 1890. évi állami zárszámadás szerinti) értékét adva, nyerjük a bányák tőke-értékét: 392,511.272 frtot.

¹⁾ Az ingatlan vagyon kipuhatolt értékének : 42 milliárdnak század-része, szorozva a megfelelő 39⁴/_o-kal, adja a 16⁸ milliárd eredményt.

Most kísértük meg az épületek értékét kipuhatolni. 1890-ben Budapesten az adóköteles házak bérjöveldelme tett 19,387.038 frtot, míg az adómentes házaké 9,598.852 frtot. Tőkeérték gyanánt a jövedelem tizenötszörösét véve, a fővárosi adóköteles házak tőkeértéke 290,805.570 forint, az adómenteseké 47,994.260 frt., azaz Budapest összes épületeinek értéke 338,799.830 frt. Az egész ország összes épületeinek házaszolgáltatása (10,867.781 frt.), úgy aránylik a fővárosi házak adószolgáltatásához (3,419.046 frt.), valamint az országnak általunk keresett épület-értékösszege, aránylik a főváros épületértékeinek összegéhez (338,799.830 frt.). E szerint az ország összes épületeinek értéke: 1.077,540.486 frt. Az országban lévő összes ingatlan (föld, bánya és épületek) értéke a fent nyert eredmények szerint 7.613,297.815 frt.

Most ellenőrzés gyanánt kísértük más uton megállapítani az itt kihozott eredményt. Az évenkénti birtokváltozások, vagyis a gazdát cserélő épületek és földbirtokok értéke 335,500.000 frt., szorozva egy generáció átlagos életkorának számával, 25-tel, mint a mennyi idő alatt az összes ingatlan birtok gazdát cserél, 8,382,500.000 frt. értéket ad, szemben a fent nyert 7.613,297.815 frttal. Ezen lényeges különbség csakis az adatok tökéletlenségére vezethető vissza. Ehhez járul, hogy az ingó tőke becslésére szükséges adatok sem állanak rendelkezésünkre, mert a pénzintézetek vagyonának (1.030,525.034 forint), a baromállománynak (688,124.829 frt.) s az állam anyagszereinek (115,658.928 frt.) összesített értékei, ép úgy nem fejezik ki a magyar nemzet ingó javainak összértékét, mint a közlekedési eszközökét a vasutaknak 879,816,802 frtnyi alaptőkéje, mert ezen csaknem 2 milliárdnyi ingó értéken kívül a muzeumokban, képtárakban, egyházi kincsekben, gyári készletekben, butorokban óriási érték van képviselve és erről adatok hiányában még csak megközelíthető képet sem adhatunk,¹⁾ valamint a kőutak, vízi-utak, távirtda és telefon értékéről sem adhatunk számot.

Ezért a magyar nemzeti vagyon becslésének megkísérlése jobb időre halasztandó, ha majd megfelelőbb adatok fognak a tudomány rendelkezésére állni.

¹⁾ Hogy fogalmat nyujtsunk ezen ingó csoportok értékéről, megkíséreljük a jelentéktelennek látszó, könyvekben rejlő értékekről megközelítőleg számot adni. Az 1885-ben eszközölt felvételek szerint a könyvek száma kitett 7,632.374 darabot. Hogy ez mennyi értéket képvisel, azt a következő módon kíséreltük megállapítani. 1884-ben a könyvek 154.208 kötettel szaporodtak, a reájuk fordított összeg volt 460.077 frt. Egy könyvre esett átlag 2⁹⁸ frt. Ezen összeget a könyvek átlagos értéke gyanánt elfogadva, az összes könyvek értékét megközelítőleg 22,744.374 frtot képvisel. Tehát csak a könyvek 22⁷ milliót képviselnek.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbizásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 39. füzet, 1893. márczius.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbizásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. április: Az agyagipar, Hankó Vilmostól; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évfolyam. 3. füzet.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évfolyam, 3. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Staatswissenschaftliche Zeitschrift und Materialiensammlung. Herausgegeben von G. Hirth und M. Seydel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 5.: Die Zölle und Steuern, sowie die vertragsmässigen auswärtigen Handelsbeziehungen des deutschen Reichs, von O. Frhr. v. Aufsess; etc.

Archiv für Eisenbahnwesen. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Jahrg. 1893. Heft 2. März und April. Berlin 1893.

Finanzarchiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausgegeben von G. Schanz. Jahrg. X. (1893.) Band I.: Beiträge zur Finanzgeschichte Münchens im 19. Jahrhundert, von Dr. W. Tröltsch. Die Verpachtung der preuss. Staatsdomänen nebst Vorschlägen zur Reform der allgemeinen Bedingungen, von P. Berger. Die Reform der Erbschaftsteuer in Elsass-Lotharingen, von Carl; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 8. Nr. 10—13: Die Reform der Staats- und Communalsteuern in Preussen, von E. Mischler. Unser Export nach Britisch-Indien. Ein deutsch-russischer Handelsvertrag (I. és II.), von A. Matlekovics. Die Cooperativgesellschaften in England. Zur Errichtung eines Zollbeiraths in Deutschland; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. V. Band, 2. Heft: Die Lage der arbeitenden Klassen in den Hauptkulturländern, von E. R. Gould. Beiträge zur Lehre von den auswärtigen Wechselkursen, von C. Heiligenstadt; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XIX. Jahrgang. (II) Februar-Heft.: Die Auswanderung aus den podolischen Bezirken nach Russland im Jahre 1892, von Th. Pilat. Die Sterblichkeit in den grösseren Städten Österreichs im Jahre 1892, von Bratassević; etc.

Zeitschrift für schweizerische Statistik. XXIX. Jahrgang. 1893.

1. Quartal-Heft: Die Geschichte der Fabrikgesetzgebung im Kanton Thurgau bis zum Jahre 1877, von E. Hoffmann. La statistique internationale des oeuvres littéraires par E. Röthlisberger; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année. 1-er volume Nr. 10—12.: Les routes nationales en France et en Algérie. Les Discussions de la Société d'économie politique de Paris: Dans quelle mesure l'épargne est-elle nuisible ou utile? Les abus des liquidations et des faillites financières et les droits des obligataires. La France et la production agricole; etc.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année. Nr. 425—428.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. LII. année. Mars, 1893: La bourse de Paris, par A. Courtois. Frédéric Bastiat et les neo-économistes autrichiens, par H. L. Asser. La Perse économique financière et commerciale, par Ahmed Bey. Mouvement scientifique et industriel, par Daniel-Bollet; etc.

Revue d'économie politique. 7-e année. Nr. 2. Février, 1893: Un projet de traité de commerce avec l'Angleterre sous le consulat, par M. Chaptal. La séparation des pouvoirs et l'Assemblée nationale de 1789, par L. Duguit. La propriété et le collectivisme au XVIII-e congrès ouvrier italien de Palerme, par M. Hipp. Santangelo-Spoto; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Edited by F. J. Edgeworth. Vol. III. No. 9. March, 1893: Statistics of some midland villages, by J. Ashby and Bolton King. The survival of domestic industries, by E. C. K. Gonner. The consumption of tea and other staple drinks, by C. H. Denyer. The past action of the Indian government with regard to gold, by F. C. Harrison; etc.

The Economist. Vol. LI. Nr. 2585—2588: American Railway Development. The Brussels Conference. French Company Law. The United States Tariff on Iron and Coal; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A fővárosi közmunkák tanácsának hivatalos jelentése 1889., 1890. és 1891. évi működéséről. Budapest, 1893.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XXI. évf. 236. sz. 1893. január hó: Kőrösi József igazgató javaslata az éjjeli szállók és túlszűfolt lakások felvétele érdekében. A helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1892-ben. Laküresedések az 1892. év II. negyedében; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVIII. évf. 19—24. szám.

Doren, Dr. A., Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden des Mittelalters. Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausg. von G. Schmoller. Band XII. Heft 2.

Eger, G., Das internationale Übereinkommen über den Eisenbahnfrachtverkehr von 14. Oktober 1890. Erläutert mit eingehender Berücksichtigung der Materialien, insbesondere des schweizerischen und deutschen Entwurfs nebst Motiven, sowie der Protokolle der internationalen Konferenz zu Bern. Heft 1. és 2. Berlin, 1893.

Feilbogen, S., Smith und Turgot. Ein Beitrag zur Geschichte und Theorie der Nationalökonomie. Wien, 1892.

Heiss, Cl., Die grossen Einkommen in Deutschland und ihre Zunahme in den letzten Jahrzehnten. Gekrönte Arbeit. München, 1892.

Jahrbuch der Deutschen Landwirtschaftsgesellschaft. Herausgegeben vom Directorium. Band VII. (1892.) Berlin, 1892.

Jahres-Bericht des k. und k. öst.-ung. General-Consulates New-York über die wirthschaftlichen Verhältnisse des Amtsbezirks im Jahre 1892. New-York, 1893.

Lindmann, R., Die Gewerbeordnung für das Deutsche Reich mit Berücksichtigung der Gesetzgebungsmaterialien, der Praxis und der Litteratur erläutert. I. Hälfte. München, 1892.

Lebensversicherungsgesellschaften, die deutschen, im Jahre 1891. Berlin, 1892.

Lindemann, M. Der Norddeutsche Lloyd. Geschichte und Handbuch. Bremen, 1892.

v. Nathusius, M. (Prof.) Die Mitarbeit der Kirche an der Lösung der socialen Frage, I. Die sociale Frage. Leipzig, 1893.

Post J. és Albrecht H., Musterstätten persönlicher Fürsorge von Arbeitgebern für ihre Geschäftsangehörigen. Band II.: Die erwachsenen Arbeiter. Berlin, 1893.

Raunig, G., Der Aussenhandel Österreich-Ungarns im Jahre 1891 in graphischer Darstellung. Wien, 1893.

Rosin, H. (Prof.) Das Recht der Arbeiterversicherung. Für Theorie und Praxis systematisch dargestellt. Band I.: Die reichsrechtlichen Grundlagen der Arbeiterversicherung. Berlin, 1893.

Schweizerische Statistik. — 88. Lieferung. Die Ergebnisse der Eidgenössischen Volkszählung vom 1. December 1888. II. Band. Die Unterscheidung der Bevölkerung nach dem Geschlechte, nach dem Familienstande und nach dem Alter. Bern, 1892.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreich-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. II. Heft. Waren-Ein- und Ausfuhr im Monate Februar 1893. Wien, 1893.

Verhältnisse, die, der Landarbeiter in Hohenzollern, im Regbez. Wiesbaden, in Thüringen, Bayern, in dem Grossherzogthum Hessen, Regbez. Kassel, Königreich Sachsen, in den Provinzen Schleswig-Holstein, Sachsen und Hannover süd. Theil, in den Herzogthümern Braunschweig, und Anhalt, in der Rheinprovinz und im Fürstenthum Birkenfeld. Geschildert auf Grund der vom Verein für Socialpolitik veranstalteten Erhebungen. Leipzig, 1892.

Wagner, Adolf, Grundlegung der politischen Ökonomie. III. Auflage Erster Theil. Grundlagen der Volkswirtschaft, II. Halbband. Buch 4—6. Leipzig, 1893.

Walter. O. E., Das kgl. sächsische Einkommensteuergesetz vom 2. Juli 1878. Dresden, 1893.

Weber, Max, Die Verhältnisse der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland. Dargestellt auf Grund der vom Verein für Socialpolitik veranstalteten Erhebungen. Leipzig, 1892.

Annuaire des syndicats agricoles et de l'agriculture française, publié par L. Hautefeuille. 4-e année: 1892/93. Corbeil, 1892.

Annuaire des syndicats professionnels, industriels, commerciaux et agricoles, constitués conformément à la loi du 21 mars 1884 en France et en Algérie, 4-e année 1892. Paris, 1892.

Bernard-Lavergue, L'évolution sociale. Paris, 1893.

Bulletin de l'Institut international de Statistique. Tome VI. Première livraison. Deuxième et dernière livraison. Rome, 1892.

Jay, R. (Prof.) Études sur la question ouvrière en Suisse. Paris, 1892.

Marcé, V. Étude sur la Cour des comptes et la comptabilité publique en Belgique. Contrôl préventif des finances exercé par la Cour des comptes, Paris, 1892.

de Molinare, G., Précis d'économie politique et de morale. Paris, 1893.

Placement, le, des employés, ouvriers et domestiques en France, son histoire, son état actuel. Paris, 1892.

Kirkup Th. A history of socialism. London, 1892.

Schoenhof, J. The economy of high wages. An inquiry into the comparative methods and the cost of production in competing industries in America and Europe. New-York, 1892.

Thompson. H. M., The theory of wages, and its application to the eight-hours question and other labour problems. London, 1892.

Annali di statistica. Atti della commissione per la statistica giudiziaria civile e penale. Sessione ordinaria, Maggio-Giugno 1892. Roma, 1892.

Bollettino di notizie sul credito e la previdenza. Anno X—1892. Roma, 1893.

Navigazione in Trieste nel 1892. Trieste, 1893.

Perona, V. (Prof.) Economia forestale. Volume I. Milano, 1892.

Roncali, A., La imposta personale sul reddito nelle moderne riforme tributarie: saggio. Genova, 1892.

Sighieri, Ett., Corso di conferenze sulle associazioni operaie. Pisa, 1892.

Büdrag till Finlands officiella statistik.

XI. Medicinalverket. Nyföljd 7. Medicinalstyrelsens berättelse för ar 1890. Helsingfors, 1892.

XIV. Landtmäteriet. 7. Öfverstyrelsens för landtmäteriet underdaniga berättelse för ar 1891. Helsingfors, 1893.

XVIII. Industri-Statistik. 7. Ar 1890. Helsingfors, 1892.

Suomenmaan virallinen tilasto.

VI. Väkiluvun-Tilastoa. 19. Mouvement de la population de Finlande en 1890. Aperçu du mouvement de la population en 1881—1890. Helsingissä, 1893.

VII. A. Säästopankki-Tilasto. 3. Aperçu des caisses d'épargne de Finlande en 1889. Helsingissä, 1893.

EMLÉKBESZÉD KELETI KÁROLY FÖLÖTT.

(Felolvastatott a m. tud. Akadémiának 1893. évi április hó 24-én tartott összes ülésében.)

Még nincs egy éve, hogy a magyar tud. Akadémia, elismerésének legszebb koszorújával, a nagy jutalom odaitélésével tüntette ki Keleti Károly egyik nagyszabású munkáját. Akadémiánk a munkát uttörőnek ismerte el; de ítéletében nemcsak ez vezette. Egy hosszú, munkás, érdemekben és sikerekben egyaránt gazdag írói pályát akart megkoszorúzni vele.

E pálya, bár delelő pontján túl, még magasan látszott a láthatár fölött, ki hitte volna, hogy oly hirtelen lehanyatlik!? Ki gondolta volna, hogy Akadémiánk koszorúja a fényes írói pályának nem egyik kimagasló pontját, hanem végét fogja megjelölni, és a kinek homlokát volt ékesítendő, jóformán csak ravatalára érkezik. Keleti Károly nagyon korán ment el közülünk, 59 év oly szivós, aczélos test, oly erős, törhetlen lélek mellett, a milyen az övé volt, nem a hanyatlás, hanem a teremtő munka kora. Tudásának kimerithetlen kincsei, melyeket hosszú évtizedeken át folytatott szakadatlan tanulmányaiból meritett; a gazdag tapasztalatok, melyeket éles megfigyelő tehetséggel vont ki a körülötte hullámzó eseményekből és a közgazdasági életnek általa mindig éber szemmel kísért fejlődéséből, nem arra jelölték-e ki őt, hogy férfikorának az aggkorig terjedő s még számosznak ígérkező éveit maradandó művek alkotására fordítsa?

Életének utolsó hónapjaiban csakugyan komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy hazánk közgazdaságát, melynek megírására a m. tud. Akadémia, tisztelt társunk, Semsey Andor fejedelmi bőkezűségéből, nagyszerű jutalmat tűzött ki, egy maradandó munkában meg fogja írni.

Nem ismerek senkit, a ki e munkára alkalmasabb volna, mint ő. Tehetsége, tanulmányai, lelkiismeretes buzgalma egyaránt kezeskednek, hogy e mű minden tekintetben jeles, a

hazai szakirodalomnak határozott nyeresége s a nagylelkű alapító nemes intenczióinak teljesen megfelelő leendett. És mily harmonikussá, a széparányúság szempontjából is mily egységes egészszé tette volna Keleti Károly irodalmi pályáját. Írói nagyságának, országos hírének kezdetét, a »Hazánk és Népe« című nagyszabású műve jelöli, mily szép lett volna, ha írói munkásságának alkonyát ugyanily nagy arányu és hatásában ép oly termékenyítő munka jelölhette volna meg.

A sors azonban másként akarta. Ki kellett közülünk dőlnie, szellemi tehetségének teljességében, munkabíró erejének javában; sírba kellett szállni vele sok szép reményünknek, sok boldog várakozásunknak. És mégis, ki merné állítani, hogy pályája csonka? Ha végig tekintek munkásságán, életén, ha nézem működésének hatását, mely átment a nemzet életébe: egy teljes földi pálya, egy egész emberélet áll előttem, nemes törekvései- és bátor küzdelmeivel, fényes sikereivel és mély tragikumával.

Nagyon érzem, tisztelt Akadémia, hogy ennek a gazdag életnek méltatását az enyémnél avatottabb, művészibb tollnak kellett volna megírnia, és hogy nekem erre alig van egyéb jogczímem, mint az, hogy a boldogult szívéhez közel álltam, benne mesteremet tiszteltem, szerettem és hivatalos állásomnál fogva is eszméinek mintegy letéteményese vagyok. De a tekintetes Akadémia nagybecsű bizalma engem jelölt ki erre a megtisztelő feladatra, engedelmeskednem kellett, annál inkább, mert egyuttal szívem ösztönének is teszek eleget, midőn a szeretet és hála adójának egy kis részét leróni próbálom a boldogult iránt, és mint hű tanítvány, tanúságot teszek mesterem mellett.

Keleti Károly neve hazánkban összeforrvá él a statisztika nevével. A hetvenes évek előtt mindkettő elég ismeretlen volt, azóta lett mindkettő ismert és népszerű. A közvélemény ezuttal nem tévedt, mert hazánkban a statisztikai ismeretek elterjedését, a statisztikai érzék kifejlődését valóban Keleti Károly e téren korszakalkotó tevékenységének köszönhetjük.

Távrolról sem állítom, hogy előtte is ne lettek volna hazánkban a statisztika terén igen becses, sőt úttörő kísérletek; de akkor még a statisztika külföldön sem nőtt ki gyermekpólyáiból, annál kevésbé nálunk. A társadalmi, a modern statisztikának megteremtője hazánkban Keleti Károly volt, és

hogy mily szolgálatot tett ezzel az új Magyarország megalkotása körül, azt alig lehet megbecsülni.

Mert Keleti nagy érdemei nem csupán irodalmi működésében rejlenek, sőt még műveit sem lehet tisztán irodalmi mértékkel mérni. A statisztikus író alig van előnyösebb helyzetben, mint a színművész, kinek alkotásai a pillanatnak szólnak és a teremtés perczét túl nem élék. A legjelesebb statisztikai munka is csak a jelennek szól, adatai néhány év alatt elavulnak s az eleinte annyira forgatott mű a nagy közönség szemében értéktelenné válik, csak a kutató, ki éppen ama kor gazdasági vagy művelődéstörténetét tanulmányozza, fordul hozzá, mint becses kútforrás. A statisztikai munkák eme közsorsát Keleti Károly művei sem kerülhetik ki, bár belső és külső jelességüknél fogva sokkal tovább képesek dacolni a kérlelhetlen elfeledtetéssel, mint a kisebb tehetségek ephemer becsü munkái; de mennyit tanult belőlük az egész ország, és mennyi okulást merítettek belőlük maguk államférfaink is.

Nemcsak 1848 előtt, hanem még az új alkotmányos korszakban is nagy szerencsétlenség volt, hogy nem ismertük eléggé önmagunkat s nem birtunk alapos tájékozottsággal hazai viszonyaink felől. A tények beható ismerete, a kellő statisztikai alap nélkül, nagyon sokszor építettünk homokra, a mi évtizedek múlva is folyvást keservesen megboszulja magát. Nagy baj volt, hogy államférfaink nagy része azt hitte, hogy tisztán politikai érzékkel meg lehet oldani minden kérdést. Még a közgazdasági kérdéseket is politikai érzékkel igyekeztek megoldani, holott merőben erre támaszkodva, még tisztán politikai és társadalmi kérdésekhez is veszedelmes nyúlni.

Hátrányos helyzetünk, mely statisztikai képzettségünk hiányosságából folyt, kitént mindjárt az Ausztriával folytatott első tárgyalások alkalmával. Mekkora haladás egy pár évtized alatt! Ma már kinőttünk ebből a gazdasági kiskorúságból és e tekintetben is mint egyenjogú fél állunk Ausztriával szemben. Ki tagadhatná, hogy Keletinek és az ő vezetése alatt az orsz. statisztikai hivatal működésének nem csekély része volt ebben a nagykorúság kiküzdésében?!

Ily szerepet, oly fényesen, csak akkora tehetségű férfi

tölthetett be, mint a minőnek Keletit ismertük, ki auto-didakt létére, európai műveltségű s a legelső külföldi tekintélyekkel egy színvonalon álló szakember volt. Keleti Károlyt széles látköre s nagy fogékonysága az európai eszmék iránt, egészen modern tudóssá avatják, de semmi sincs tőle távolabb, mint a kozmopolitasság. Magyar volt minden ízében, egész rajongással csüngött nemzetén, erős fajszeretet vezette minden tétében, minden gondolatában. Pedig eredetre nem volt magyar, ő is azok közé tartozik, a kiket a honi föld csudálatos ereje, a nemzeti hagyományok átalakító hatása tett szívvel-lélekkel magyarrá.

Keleti egy ízben hozzáfogott önéletírásának kidolgozásához. Sajnos, a munkában csak néhány lapig haladva, mindössze első gyermekéveinek rendkívül eleven benyomásait beszéli el. Mily érdekes volna, ha saját őszinte vallomásainak világánál ismernők meg a lelki átalakulást, mely a német család gyermekéből a legjobb, a legbuzgóbb, leglelkesebb magyar hazafiak egyikét formálta. Önéletírásának hiányát azonban pótolja a boldogult testvérenek, Keleti Gusztávnak élő tanuságtétele, ki forrón szeretett bátyjának, Károlynak lelkében folyvást mint nyitott könyvben olvasott és a ki azonkívül saját lelkéből meritheti a példát e fontos átalakulás feltüntetésére. E helyen is meleg köszönetet mondok a jeles férfinak azért a szives készségért, melylyel ez igen érdekes, igen becses adatokat rendelkezésemre bocsátotta. Az általunk ünnepezt tudósra annyira jellemzők ezek, hogy Keleti Károly önéletírási pár adatával kiegészítve, csaknem egész terjedelmükben felhasználom.

Keleti édes atyja Klette Károly, mint fiatal festőművész Drezdából szakadt hazánkba. A Drezdában ma is elterjedt von Klette család főleg államhivatalnokokat és katonatiszteket szolgáltatót a kis Szászországnak. Keletink édes atyja a drezdai csata után kivándorolt és előbb a bécsi akadémián folytatta tanulmányait, majd pár év múlva Magyarországra költözött és Pozsonyban az 1830-iki országgyűlés alkalmával az ott tartózkodó József nádor udvaránál, mint festő és az idősebb gyermekek, Hermina és István, rajztanára nyert állandó alkalmazást. Az országgyűlés berekesztése után a főhercegi családdal Budára jött az itteni nádori udvarba, de még Pozsonyban vette nőül egy polgár család leányát Bayer

Johannát és e házasság révén sógorsági rokonságba jutott a Santhó családdal. Az első magyar érintkezés a telivér német művész életében. Keleti Károly Pozsonyban született 1833. július 18-án; gyermekéveit azonban már Budán élte le. Ezeknek az éveknek jellemzetes képe elevenedik meg azon a néhány lapon, melyet emlékirata kezdete gyanánt hátrahagyott.

A piaristák budai gimnáziumában, hol iskolai tanulmányait kezdte, szorgalma és tehetsége által kitűnvn, abban a megtiszteltetésben részesült, hogy meghivatott József nádor udvarába, hol az általánosan tisztelt főherczeg hasonló korú fiával, a mostani József főherczeggel huzamosabb ideig együtt lakott s kedvélesztés céljából annak tanuló munkásságában s kedvteléseiben hűségesen osztozott.

Holtig kedves emléke maradt ez Keletinek, de büszke lelke s férfias önérzete soha sem engedte meg, hogy ebből a speciális viszonyból bármily előnyt próbáljon meríteni. Legnagyobb szorongattatása idején sem fordult József főherczeghez, bár koronkint ez, a maga bizalomkeltő természetes módja szerint, nem egy jelét adta, hogy róla még mindig a régi barátsággal emlékezik, s láttuk mi is Keleti halálakor, a főherczeg megható részvétsoraiból, hogy mily benső, mily erős volt a kötelék, mely e két nemes lélek között a gyermekbarátság selyemszálaiból fűződött.

A gyermekkor egyszerű, de a lélek képzésére oly nagy hatású eseményeihez kell fordulnunk, hogy megfelelhessünk arra a fontos kérdésre, mint lett Keleti Károly, a német művész és a magyar származású, de németajkú és műveltségű polgárleány gyermeke testestől lelkestől magyarrá. »A harminczas és negyvenes évek nagy politikai küzdelmeiről és társadalmi vajadásairól — úgy mond maga Keleti — mi, az ország szívében s a mozgalmak centrumából kimagasló nádori udvarban, semmit se tudtunk. Itt-ott hallottunk egy-egy szót a magyarokról, de az inkább úgy hangzott,⁵ mintha egy idegen, jogosulatlan népfaj grasszalna az ország fővárosában, mely német volt szívben, nyelvben, legalább a meddig a mi udvari látkörünk terjedt.« Ez a megjegyzés azonban inkább a többi külföldi származású udvari emberekre, de nem illik magukra a szülőkre. Az öreg Klette, mikor még Pozsonyban mint fiatal festőművész magyar állampolgárrá lett, e lépésének

levonta minden konzekvenciáit s gyermekeit kifogástalan magyar szellemben nevelte, habár a családban német volt a társalgási nyelv. E hézagot is azonban csakhamar pótolta az iskola. A budai gimnázium akkor a hazafiságáról méltán híres magyar piarista-rend kezében volt. Lelkes emberek, lelkes tanárok, de különösen lelkes hazafiak voltak ezek; közülök a szabadságharcz alatt, szakált eresztve, három állt be honvédeknek. Az iskolában is buzgón ápolták a magyar szellemet. Szokásban volt, hogy a jobb módú fiúk az alsóbb osztályokban is magyar ruhában hazafias verseket szavaltak a zárvizsgálat iskolai ünnepén. A »Harmincz nemes Budára tart«, a »Hős vértől pirosult gyásztér sóhajtva köszöntlek« hazafias zengzete a gyermeki szívekbe hatott, így lett az a fiatal nemzedék — s köztük Keleti Károly is — magyarrá.

A márczius 15-iki parupli-forradalom Budavár lucskos utczáin találta Keletit és gyermekifjú társait. Remegő szívükre tűzték a háromszinű kokárdát s a nagyobbak — már csak a 6-ik osztálytól kezdve — diák-gyűlést tartottak a pesti gimnazistákkal, a melyen megvitatták és elfogadták a maguk diákköveteléseinek 12 pontját.

Keleti Károly, mint alig 16 éves ifjú a negyedik osztályból egyenesen honvédtüzérnek állt be s helyettes tüzemesterségig vitte föl. Miután a hadjáratot végignyomorogta s Világos után egyik Erdélyben szakadt kis dandárral a megmaradt ágyúlöszert a dobrai rengetegben légberöpítette, a móczok fogságába esett, honnan azonban megszökött s ezer veszély között gyalog csatangolva, de ép-egészségesen tért meg a szülői házhoz, a hol hónapokig hirt sem hallottak felőle s már halott gyanánt siratták.

Gyermekarcza egyelőre megmentette a besoroztatástól s hogy azt lehetőleg továbbra is elkerülje, a család jóakarói révén József nádor örököseinek aicsuti uradalmában gazdasági gyakor-nokul vétetett fel, hol több évig a gyakorlat mellett a mezőgazdaság elméletével és irodalmával is foglalkozott. De itt sem érezvén magát biztonságban, hogy a gyűlölt császári hadseregbe való besoroztatást kikerülje, más menedéke nem lévén, cs. k. polgári hivatalban keresett alkalmazást s előbb Budán, utóbb, több éven át, Szolnokon mint alsóbb fokú pénzügyi tisztviselő szolgált. Időközben mint magántanuló végezte el a szabadságharcz által félbeszakított iskolai tanulmányait, valamint a jogot is, mely utóbbiból Pozsonyban tett vizsgákat.

Keleti az ötvenes évek végéig szolgált kis hivatalában. Állásától hazafiságból vált meg. Az ötvenes évek vége felé ugyanis országszerte megindultak az erőszakos adó-exekucziók, ő ilyenek közegéül szolgálni nem akart s ezt nyíltan kijelentve, hivataláról lemondott. Kevés példa volt arra akkoriban, hogy egy vagyontalan kis tisztviselő, politikai meggyőződésből, hivatalos állásáról s ezzel nyugdíjigényéről önként lemondjon.

Budapestre visszatérve, itt lényegesen megváltozott, de nem kevésbé magyar társaságba került. Ifjabb és idősebb tudósok, tanárok, journalisták, elismert nevű férfiak, notabilitások körébe s nem egynek megnyerte élethossziglan tartó barátságát. Magasztosabbat alig képzelhetni a két idősebb Greguss testvér barátságánál, a mely később, nővérüket Greguss Lillát vévén nőül, rokonsági kötelékké vált.

Mindennapi és hosszantartó bizalmas érintkezésében ez a két férfiú erősen hatott Keleti gondolkodásmódjára, érzületére, egyuttal írói képességének fejlesztésére. A tudományok más terén működve, mint ők, mégis sokat nyert az ő rendszeresebben iskolázott professzori dialektikájuk gyakorlati tanulmányozása és alkalmazása által. Ez időben Keleti sokat és rendszeresen olvasott, tanult, szóval műveltségének lézágait szakírói és általános irodalmi szempontból szorgalmasan pótolgatta. Stylusa sokat tisztult, szabatosná, tömörré s -- a mire mindig törekedett -- magyarossá vált.

Greguss Ágost becsvágygyal dirigálta és mindig büszke volt arra, hogy tulajdonképen ő vezette be az irodalomba. De ezen szellemi gyarapodás folyamában az igazi szent lélek szerepe mégis az Eötvös báró megváltó nagy szellemét illeti meg, ki korábbi politikai szereplése, költői népszerűsége és magas látkörű, állambölcsészeti nagyságának nimbuszával, egyuttal lebilincselő igaz emberi, szeretetreméltó lelkével bűvös hatással volt Keletire.

A bárói család a nyarakat akkoriban svábhegyvi villájában töltötte, melyet a báró 1847-ben sógorával, Treforttal közösen, a két család számára egyenlő két lakosztálylallyal, építtetett. Eötvös politikai szerepe megszűnván, az uralkodó rendszer nyomása folytán (policzialis felügyelet alatt), a legszorosabb visszavonultságban élt, egyedül tudományos, néha napján, de már gyéren, szépirodalmi munkálkodással és

főleg külföldi szaktudósokkal folytatott nagymérvű levelezéssel foglalkozván. Óvatosnak kellett lenni, kevesen jártak a házhoz a régi barátok közül is. A báró öcscsén, Eötvös Dénesen és a család közelebbi rokonain kívül, néha-néha Kemény Zsigmond, Csengery, Toldy Ferencz, Gyulai Pál, Szalay László s ha Pestre kerültek, Trefort Ágoston, Falk Miksa, gr. Dessewffy Emil, Lónyay Menyhért.

A család élete tehát úgy a Svábhegyen, mint a városban igen csendes és patriarchalis jellegű volt és a családfő aránylag sok időt szentelhetett családjának.

A báró fiának nevelője Keleti Gusztáv volt, kihez bátyja, Károly, Szolnokról valahányszor feljött, a nemes indulatú család őt is szívesen vonta szűkebb körébe, ki így a háznak gyakoribb vendége s csakhamar legrajongóbb hive és tisztelője lett.

Ez a viszony az évek folyamán szorosabbá vált. Eötvös megismerte és hovatovább mindjobban megbecsülte Keleti törekvéseit, céljait, természetét és munkaképességét, kitartó szorgalmát, komoly ambícióját. Sokszor hosszabb, egyes politikai és tudományos kérdésekben beható társalgásra, fejtegetésekre, eszmecserére méltatta, utóbb belevonta munkakörébe, előbb az iparegyesület keretében, majd meg rendkívüli bizodalmanak jeléül a saját lapjának, a »Politikai Hetilap«-nak szerkesztését is reá bízva. Rendszeres munkaközösség fejlődött így közöttük. Eötvös, lapja számára sűrűn megújuló alkalommal eszméket fejtegetvén előtte, egyes cikkek számára irányt jelölve, utasításokat adva, egyes kérdéseket tanulmányozásra kitűzve, szóval a lap szellemi tartalmát kijelölve, sok esetben, mint szerkesztőre, Keletire hagyta, a formulázás és kialakítás gondját. El lehet gondolni, hogy az egyesült munkának ez egy éve — mert a lap megjelenésének a megváltozott körülmények és Eötvös elkedvetlenedése hosszabb életet nem engedtek — milyen rendkívül művelő és fejlesztő befolyással voltak Keleti szellemi munkaképességére, tehetségének érlelésére, tudományos nézeteinek tisztulására, lelki látkörének emelésére és kitágítására.

Az Eötvös humanistikus, költői, bölcs és hazafias lelkületének magaslataból csöppenként átszivárgott valami a Keleti fogékony és tanulékony lelkébe is, több vagy kevesebb, ki tudná megmondani, de minden esetre elegendő arra, hogy nemes erjedésbe ejtse egész valóját s irányt adjon további erőfeszítéseinek.

Keleti Szolnokról feljövén, Budapesten előbb a különböző hirlapoknál keresett alkalmazást és tollával tartotta fenn magát, majd a magyar földhitelintézet megalakulásakor ennek tisztviselőjévé lett és pár év alatt, mint e tekintélyes hazai intézet tanácsjegyzője, szép állást, mint publiczista és közgazdasági író pedig szép nevet vivott ki magának. A hivatásának és tehetségének megfelelő tért azonban akkor találta fel, midőn Gorove minister őt a földművelés-, ipar- és kereskedelmi ministeriumba osztálytanácsossá hívta meg, és az ott szervezett statisztikai osztály vezetésével bizta meg.

Ez állás elfoglalása, melyet oly fényes sikerrel volt betöltendő, nem járt rá nézve kellemetlenség s az önérzetes férfiú lelkét érzékenyen érintő megpróbáltatás nélkül. E megpróbáltatás azonban csak annál szebb világításba helyezte lovagias jellemét, nemes gondolkodását.

1848-ban az első magyar felelős ministerium által felállított statisztikai hivatal vezetésével ugyanis Fényes Elek, a fáradhatatlan szorgalmú statisztikus neveztetett ki. »Keserű és szomorító lehetett — úgymond Keleti a Fényes felett tartott emlékbeszédében — a koros ugyan, de erőteljes és még munkabíró férfiúra, hogy az ország mintegy elfeledni látszott korábbi érdemeit és — visszaállittatván a jogfolytonosság — csak ő rá nézve maradt az megszakadva s a mely helyet ő két évtizeddel előbb hiven betöltött, arra egy előtte ismeretlen, irodalmi működése szerint is vele arányba sem hozható fiatalabb férfi állittatik.

Bátran mondhatom, hogy életem egyik igen keserves perce volt, midőn az ősz férfiú, először ellátogatva hivatalomba, leplezetlenül kifejté velem szemben abbeli igényét, hogy az én hivatalos állásom voltaképen őt illeti, s az én helyemen tulajdonképen neki kellene ülni. Meg valék lepve, de néhány másodpercnyi kínos szünet után megnyugtató őt azon őszinte nyilatkozatom, hogy kész vagyok bármely perczben lemondani az ő javára hivatalomról, melyet nem én kerestem, hanem a melyre Gorove akkori közgazdasági miniszter hívott volt meg, ha a kormány bizalmát e kinevezésre ő kinyeri.«

Tudjuk, hogy Fényesnek ez nem sikerült. Keleti Károly kezében maradt letéve az országos statisztika ügye, melyet ő erős szervező tehetséggel juttatott diadalra.

Az első szervezés annak az emlékiratnak az alapján történt, melyet Keleti, Gorove miniszter megbízásából, még kineveztetése előtt, az 1867. év tavaszán készített. A miniszterium kebelében, mint annak egyik osztálya felállított a statisztikai hivatal, részint rendes tisztviselőkkal, részint a szakirodalom férfjaiból választott és mérsékelt tiszteletdíjjal javadalmazott kül- és beltágokkal; a statisztikai osztály mellett azonkívül megalkottatott a statisztikai tanács. A statisztikai osztály első berendezése az akkori szerény anyagi eszközök miatt nagyon szegényes volt; a vezető osztálytanácsoson kívül csak két, csekély fizetéssel ellátott iktatója volt, azonkívül négy beltág működött évi 600 frt fizetéssel. Terveztetett még 12 kültagi állás is, kik évi 400 frt tiszteletdíj mellett 3—500 □-mértföldnyi területről tartoztak volna a statisztikai osztály számára összegyűjteni a szükséges adatokat.

A hazai statisztika ügyét Keleti azonkívül a statisztikai tanfolyamok által igyekezett előmozdítani. Tudta, mily erős az idegenkedés hazánkban a statisztika, az abszolút kormány pedáns beamterei által kezelt rubrikák iránt és hogy mennyire nem bírják felfogni, megérteni annak fontosságát. Érezte azt is, hogy a központi statisztikai osztály minden törekvése hiábavaló lesz, ha az adatszolgáltató külső hatóságokban hiányzik a statisztikai érzék, hiányzanak a szükséges ismeretek; ezért igyekezett egy fiatal gárdát képezni, hogy úgy a ministeriumokban, mint a törvényhatóságoknál legyenek rendelkezésre szakképzett erők a statisztikai ügyek vitelére.

Két tanfolyam tartatott, az első 1868. október 13-án, a második a következő év október 26-án nyílt meg s a kettőre közel 500 hallgató jelentkezett, kiknek zömét hivatalnokok képezték, de volt köztük sok joghallgató és végzett jogász is. Az előadásokat a budapesti tudományos egyetemen, a legkitünőbb szakemberek: Keletin kívül Hieronymi Károly, Hunfalvy János, Konek, Matlekovic, Beöthy, stb. tartották s kétségkívül igen jó szolgálatot tettek ezzel a statisztikai ismeretek terjesztése és népszerűsítése körül.

Kevésbé felelt meg a statisztikai osztály szervezete. Csakhamar kitünt, hogy a hivatalos statisztika sikeres művelését csak rendes kinevezett hivatalnoki kartól lehet várni. A más téren elfoglalt szakerők buzgalma egyes esetekben

jó szolgálatot tehet, de a hivatalos statisztikai adattömeg rendszeres feldolgozására nem alkalmas s mint a hogy a hadászatban a banderiális rendszert a rendes katonaságnak kellett felváltania, úgy kell a hivatalos statisztikát is egy rendes hivatalnoki karból organisált statisztikai hivatalra ruházni.

Keleti szívós erélyének sikerült kieszközölni, hogy ő Felsőének 1871. április 18-án kelt legfelső elhatározásával felállított az önálló statisztikai hivatal, mely külön hivatalnoki létszámmal ellátva, jóformán csak a személyi ügyekben tartozott a ministerium alá, de megszűnt annak alárendelt osztálya lenni.

Sokan Keleti személyes becsvágyának s függetlenségi törekvésének tulajdonították ezt s még saját hivatalnokai is, kik egy külön statust képező csekély létszámú hivatal kedvezőtlen előléptetési viszonyait nyögték, gyakran tettek neki szemrehányást, hogy mire való volt a kiszakadás a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium kebeléből, hol sokkal kedvezőbb tér nyílt volna nemcsak a tehetségek érvényesülésére, hanem a hivatalos fokoknak arra a lassú, de biztos megmászására, melyet a hivatalnoki humor számárlétrának nevez.

Keleti törekvését azonban nem a kicsinyes hiuság, hanem egy sokkal magasabb eszményi cél vezette, melyet hivatalnokai, kik az ő fenkölt lelkének magas röptülését követni nem tudták, megérteni nem voltak képesek. Keleti szemei előtt mindjárt kezdetben egészen világos körvonalakban állt a hivatalos statisztika feladata. Tudta, hogy nem egy ministeri tárca szűkebb körű érdekeit van az hivatal szolgálni, hanem a nemzet egyetemes érdekeit. Egész állami és társadalmi tevékenységünknek ellenőrző organumául tekintette a statisztikát s mint ilyent, tudományos működésében függetlennek, véleménynyilvánításában szabadnak óhajtotta.

Keletit mint író és mint embert egyaránt jellemzi az erkölcsi bátorság, melylyel meggyőződésből folyó véleményét minden irányban tartózkodás nélkül kimondta. Mint államhivatalnok, ismerte és méltányolta ugyan azokat a korlátokat, melyeken túllépni hivatalos állásával nem lett volna megegyeztethető, de azért a közdolgozokról sohasem habozott leplezetlen véleményt mondani, mert a tudományt, melynek

igéit hirdette, a napi érdekeken felülemelkedett areopágnak tekintette.

Az országos statisztikai hivatal első szervezésével esik össze a hivatal szakkönyvtárának alapítása. Keleti a statisztikai hivatalt, nem mint bürokratikus intézményt, hanem mint tudományos intézetet fogván fel, gondoskodni igyekezett a tudományos forrásokról, a tudományos segédeszközökről is s a hivatal rendes dotációjából, de még inkább a külföldi statisztikai hivatalokkal fentartott csereviszony alapján pár évtized alatt oly kiváló szakkönyvtárat sikerült szerveznie, a mely számtalan becses s máshol fel nem található forrásműveivel nemcsak a hivatalnak, hanem a hazai tudományos világnak is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz. Talán nem érdektelen megemliteni, hogy Keleti e könyvtár által a szellemi nyereségen kívül 64 ezer forinttal gyarapította a nemzeti vagyont.

Keleti erős szervező és adminisztratív tehetségét még fényesebb világitásbahelyezi az 1870. évi népszámlálás végrehajtása. Ily nagy művelet még egy régi jól szervezett statisztikai hivatal munkaképességét is próbára teszi. Keleti gyakorlatlan ujoncz sereget volt kénytelen tűzbe vinni, s a nagy feladatot mégis oly sikerrel oldotta meg, hogy az akkori viszonyokhoz képest az 1870-iki népszámlálási nagy munkában mondhatni mintaszerűt nyújtott, s épen nem hagyta magát tulszárnyaltatni az egyidejűleg végrehajtott osztrák népszámlálás által. Nagy dolog ez, ha figyelembe vesszük, hogy az administratio minden ágában mennyire hátra voltunk maradva a Lajthán túli szomszéd állam mögött.

A fiatal statisztikai hivatal mindjárt első éveiben sokoldalú munkásságot fejtett ki főnökének erélyes és czéltudatos vezetése alatt. A feldolgozás nem járt nehézséggel, de annál nagyobb akadályokba ütközött az adatok beszerzése. Sem közönségünk, sem hatóságaink nem bírták felfogni még akkor a statisztikai adatok nélkülözhetetlenségét, nem képzeltek, hogy ezek nélkül egy modern állam helyes igazgatása, s a gazdasági, kulturális és társadalmi életben felmerülő szükségletek gondos ápolása és megfelelő kielégítése lehetetlen. A vármegyék is, egykor az alkotmány bástyái, most igen gyakran a haladás gátjai valának, mint a hogy a régi várfalak akadályozni szokták az újabb gazdasági haladástól fel-

pezsztülő városok fejlődését. Heves- és Külső-Szolnok vármegye például egyenesen megtagadta az 1869: III. törv.-czikk által elrendelt népszámlálás foganatosítását, s Keleti hivatali kiküldöttje által volt kénytelen az összeírást végrehajtatni.

Ily körülmények közt Keleti minden törekvése odairányult, hogy törvényes kényszert, törvényes sanctiót eszközöljön ki a hivatalos statisztikai adatgyűjtések számára. Az 1874. évi XXV. törvényczikk hozta meg az annyira szükséges megoldást, mely nemcsak az egész statisztikai ügynek erős központosítását mondta ki, hanem egyuttal a hatóságok, intézetek és társulatokkal szemben az adatszolgáltatás kötelezettségét is, feljogosítatván a statisztikai hivatal, hogy a kívánt adatok be nem küldése, vagy hiányos, hibás közlése esetén a mulasztást okozott közeg rovására és költségére a helyszínén gyűjtheti vagy javíttathatja ki amaz adatokat. Ez képezi mai napig is szilárd törvényes alapját a hazai hivatalos statisztikának.

A rendelkezésemre álló rövid idő nem engedi, hogy a statisztikai hivatal fejlődését és munkásságát, bár Keleti működésével elválaszthatlanul össze van forrva, csak vázlatosan is előadjam. Elég ha két nevezetes momentumot emelek ki, a külön magyar áruforgalmi statisztika megteremtését, mely egyuttal a hivatalnak tetemes kibővülését is vonta maga után és az 1880. évi népszámlásnak már az egyéni laprendszerre fektetett végrehajtását. Keleti Magyarországnak külkereskedelmi forgalmát a régi töredékes adatok alapján már a statisztikai hivatal létesítése előtt tanulmányozta. S mihelyt a hivatal vezetését átvette, egyik legfontosabb feladatának tekinté, hogy külforgalmunk alakulását némileg megvilágító adatokat szerezzen be. A közös vámterület mellett ez igen nehéz volt, mert hiányzottak a vámközegek, a kik az Ausztriával érintkező határainkon kimenő és bejövő árukat ellenőrizhették volna. Pedig Ausztriával való forgalmunkat ismerni elsőrendű közgazdasági feladat volt, mert csak ily alapon lehetett megítélni a közös vámterület gazdasági hatását.

Keleti, Ausztria felé, az országunk határán keresztülmenő nagy közlekedési eszközök kimutatásaiból, a vámkülfölddel érintkező határainkon pedig a vámhivatalok összeállításából próbálta construálni a külön magyar áruforgalmi statisztikát. Az adatgyűjtés 1868-tól 1875-ig tartott, de mind-

jobban kitűnően a közlekedési vállalatok sommás összeállításának megbizhatatlansága, az utóbb nevezett évvel abban maradt s csak az 1881: XIII. t.-czikkben lerakott új alapon indult meg újra. Minden nehézséget ugyan ekkor sem sikerült legyőzni, de az alap fejlődésképes s valószínűleg rövid idő alatt sikerülni fog áruforgalmi statisztikánkat annyira reformálni, hogy ezután szilárd bázisul fog szolgálni a magyar vámpolitikának.

Az országos statisztikai hivatal történetének szintén egyik kimagasló pontját képezi Keleti Károlynak az a merész, de a következmények által teljesen igazolt vállalkozása, hogy az 1880. évi népszámlálást az egyéni számláló laprendszer alapján hajtotta végre. Merész volt ez a vállalkozás, úgy a központi feldolgozás alá kerülő ősanyag roppant mennyiségét tekintve, valamint azért is, mert népünk túlnyomó tömege nem áll azon a műveltségi fokon, mely őt a laprendszerrel rendesen összekötött önszámlálásra képesitené. Ez utóbbi nehézség azonban az ügynökök helyes alkalmazása által legyőzött, a körülbelül 1000 métermázsza adattömegnek központi feldolgozását pedig Keleti valóságos huszár-bravurral hajtotta végre. Tudja minden szakember, hogy az egyéni laprendszer alkalmazása mily véghetetlen haladást jelez a statisztikában, mert lehetségessé teszi a különböző népességi viszonyok combinatív feldolgozását s az addig rejtve volt tanulságoknak egész kincsbányáját nyitja meg.

Az országos statisztikai hivatal egész működésén vörös fonál gyanánt húzódik keresztül a törekvés, hogy a magyar statisztikai adatgyűjtés minél inkább simuljon a nemzetközi statisztikai congressusnak megállapodásaihoz. Keleti mint széles látkörű szakember, mindjárt felfogta, mily termékenyítőleg hat a statisztikára a nemzetközi egyöntetű művelés s hogy a statisztikai adatok tulajdonképen csak az összehasonlítás által válnak igazán tanulságosakká. Innen az a buzgalom, melylyel a nemzetközi összeköttetéseket ápolta s a nemzetközi statisztikai congressusok tárgyalásain részt vett. Az 1869. évi hágai congressuson ő képviselte Magyarországot Hunfalvy Jánossal s úgy szakértelmével, mint egyéniségének imponáló súlyával becsületet szerzett a magyar névnek s a legjobb véleményt keltette a fiatal magyar statisztikai hivatal iránt; a mi abból is kitűnt, hogy a nemzetközi szőlészeti statisztika

kidolgozásával a magyar statisztikai hivatal bizatott meg, melynek az később fényes sikerrel meg is felelt. A congressus legközelebbi helyéül már Hágában Budapestet jelölték volna, ha Oroszország képviselője kormányának előleges felhatalmazása alapján fel nem ajánlja a nagy czári birodalom vendégszeretét a nemzetközi statisztikai congressusnak.

Az 1872. évi szentpétervári congressuson hazánkat ismét Keleti képviselte Hunfalvyval s itt a congressus egyik al-elnökévé választatott s a tudomány első rendű jelesei egy Quetelet, egy Engel méltatták őt barátságukra. Szent-Pétervárott a legközelebbi congressus helyéül, daczára, hogy az Északamerikai Egyesült-Államok is versenyeztek a kitüntetésért, csaknem egyhangúlag Budapest választatott. Az 1876. évben Budapesten tényleg megtartott congressus nemcsak azért fontos, mert a statisztikai tudománynak több függő kérdését tárgyalta és tisztázta, hanem azért is, mert a művelt világ minden részéből ide sereglett tudósoknak alkalmuk nyílt hazánkat megismerni, kik a legkellemesebb benyomásokkal s az előretörő Magyarországról a legkedvezőbb véleménynyel térve vissza hazájukba, nem csekély mértékben járultak hozzá a rólunk külföldön divatos balvélemények eloszlatásához. Keleti e congressuson mondhatni emberfölötti munkát végzett s bámulatos munkaképességét, melyet nekünk, kik közlről szemléltük működését, oly gyakran volt alkalmunk megcsodálni, ez alkalommal szinte a végletekig feszítette.

A budapesti volt az utolsó nemzetközi statisztikai congressus, mert az akkor hatalmának tetőpontján állott mindenható vaskanczellár, ki nem jó szemmel nézte az ily nemzetközi összejöveteleket, megakadályozta újabb congressusok tartását. A congressusokat egy ideig az állandó bizottság próbálta helyettesíteni, melynek elnökévé 1876-ban Keleti választatott.

E bizottság munkálkodását ismertetni azonban feladatom körén kívül esik. Ideje, magának Keleti Károlynak irodalmi működését mutatnom be néhány vonással. De előzőleg meg kell említenem, hogy Keleti hivatalos működésének külső elismerése sem hiányzott. Csakhamar ministeri tanácsossá léptettetett elő s több bel- és külföldi rendjellel dekoráltatott.

Irodalmi működése, a mint fentebb említém, Budapestre költözésével kezdődik. Mint a fővárosi napi és heti-

lapok dolgozótársa, nemcsak a szakirodalommal foglalkozott, irt könnyebb tárczaszerű dolgozatokat, vadászkalandokat, irt műkritikákat. Hogy mint műkritikus, mily helyes érzékkel és alapos készültséggel birt, fényesen igazolja a »Pesti Napló« 1862. évfolyamában a pesti műtárlatról megjelent cikksorozata. A festményeken biztos szemmel látja meg nemcsak a rajz és színezés hibáit, hanem a compositionális vagy eszmei tévedéseket is.

Ebben a szakban azonban mégis inkább csak műkedvelő volt, nagyobb és maradandóbb tevékenységet a közgazdasági szakirodalom terén fejtett ki. Első nagyobb munkája Baudrillart jeles közgazdasági kézikönyvének átdolgozása volt, de már előzőleg kisebb-nagyobb közgazdasági tanulmányai sűrű egymásutánban jelentek meg nemcsak a napilapok hasábjain, hanem a »Budapesti Szemlében« s a Hunfalvy János által szerkesztett »Statisztikai és Nemzetgazdasági közlemények«-ben, melyeknek szerkesztését a magyar tudományos Akadémia megbízásából 1869-ben ő vette át. Itt kezdődik tulajdonképen az a szoros benső kapocs, mely őt Akadémiánkhoz fűzte, mely egész haláláig soha meg nem lazult, sőt folyvást szorosabbá fűződött. Irodalmi érdemeinek elismeréséül a magyar tudományos Akadémia már 1868. márczius 18-án levelező, 1875. május 26-án rendes, 1890. május 8-án pedig igazgató tagjává választotta, s ő a jól kiérdemelt kitüntetést még fokozottabb tevékenységgel igyekezett mindig meghálálni. Akadémiai székét mint levelező tag 1868. október 19-én »A statisztika hivatalos és tudományos művelése« című értekezésével foglalta el s több kisebb tanulmányán kívül csakhamar egy nagyobb önálló munkát is adott ki: »A telekadó és kataszter« címűt.

Említett művei azonban bármennyire elárulták is tehetségét s gazdag szakismereteit, írói pályáján csak az előkészület stádiumát jelzik; teljesen kiforrott tehetségének első maradandó alkotása a »Hazánk és Népe« című nagyszabású mű volt. A legelső magyar munka, mely hazánknak gazdasági és közművelődési állapotait, a társadalmi tudományok újabb fejlettségének megfelelőleg tárgyalja. E könyv a hazai állapotok ismeretének mondhatni új világát nyitotta meg. Tárgyalja a földet és annak népét, valamennyi physikai, gazdasági és társadalmi vonatkozásában, a gazdasági termelés minden ágát, a nemzet műveltségi állapotát és annak összes tényezőjét, sőt még politikai viszonyainkat is.

Az olvasót mindig a helyes nézőpontra állítja, honnan a kérdést világosan, a maga mivoltában áttekintheti. Okoskodása mindig logikus s szinte meglepő, hogy tekintete mily élesen pillant a dolgok mélyére, mily gyorsan megleli még a bonyolultabb esetekben is az ok és okozat közötti összefüggést. Itéletében higgadt és mérsékelt, a meddő politikai és közjogi harczok helyett a gazdasági és kulturális haladás-tól várja a magyar állam megszilárdulását. Még ma is megszívlelésre érdemesek azok a szavak, melyekkel a »Hazánk és Népe«-t bezárja: »Belső viszonyaink rendezése nem a politikai, hanem a művelődési és anyagi kérdések minél megfelelőbb elintézésétől függ. A tanulás az, mely művel, a munka az, mely gazdagít. Ezért kell összes törekvéseinket művelődésünkre, összes munkásságunkat anyagi jólétünk fokozására fordítanunk. Feladataink legnagyobb része társadalmi téren várja üdvös megoldását; csak ha politikai küzdelmeink céljául társadalmi fejlődésünket tűzzük, és e cél felé törekszünk minden kifejtendő erőnkkel és soha nem lankadó erélyvel, csak akkor remélhetjük, hogy boldogulni fog és megelégedett lesz hazánk és népe.«

Ebből azonban nem lehet következtetni, hogy Keleti nem birt érzékkel a politikai és alkotmányjogi kérdések iránt. Legjobb czáfolata e föltevésnek az a röpirata, melyet 1866-ban »Mi mentheti meg Ausztriát?« cím alatt akart közrebocsátani. Ugyanazon az alapon követeli ebben Magyarország alkotmányának helyreállítását s Ausztriával való viszonyunk szabályozását, a melyen később Deák a kiegyezést tényleg megalakította. E röpiratot azonban a rendőrség elkobozta s csak alig egy pár példányt lehetett belőle megmenteni.

Keleti mint statisztikus a népességi statisztikát művelte nagy előszeretettel. A *Hazánk és Népe*-nek jó része is ebben a körben mozog, s azonkívül számos tanulmánya, melyekben részint a népszámlálások eredményét s azok alapján népünk különböző viszonyait, részint a népmozgalmi adatokat dolgozta fel. Sok tanulságot nyújtott ezekben a dolgozatokban s igen sok téves felfogást oszlatott el.

A megboldogult ravatala fölött akadémiánk megbizottja ékes szavakkal tolmácsolta Keletinek azt az igen nagy érdemét, hogy megdönthetetlen adatokkal bebizonyította annak az általánosan elterjedt nézetnek téves voltát, hogy a magyar

terméketlen faj s a lassú kihalás kérlelhetlen végzetére van kár-
hozthatva. Keleti megczáfolhatatlanul kimutatta, hogy a magyar
még termékenyebb a többi hazai népfajoknál, sőt a legtöbb euró-
pai nemzetnél, s ha közegészségi viszonyaink rendezésével a
nagy halálozást, különösen gyermekhalálozást mérsékelni tud-
juk, teljes bizalommal tekinthetünk fajunk és nemzetünk jövője
felé. Keleti hazafias működését a magyar nemzet külföldi
ellenségei természetesen folyvást rossz szemmel nézték s nem
szüntek öt silány rágalomokkal illetni, és azt a férfit, a ki
mindig csak az igazságot kutatta, a ki az igazságot, bármily
fájdalmasan esett, mindig bátran kimondta, nem egyszer a
statisztikai adatok meghamisításával vádolták, renegátnak és
sovinisztának gúnyolták.

Való igaz, hogy Keleti szenvedélyes lelkének egész hevél-
vel magyar volt. Nevének választásával is erős magyar érzé-
sét dokumentálta, mintegy azt akarva kifejezni vele, hogy
szívvel-lélekkel csatlakozik Kelet népéhez. Az erős magyar-
sággal azonban mindig a nyugoti eszmék embere párosult
benne s a magyar nemzet boldogulását a nyugoti civilizá-
ció minél teljesebb átvételében kereste. Semmi sem volt tőle
távolabb, mint a vadmagyarság. Tudjuk, mily erős küzdelmet
folytatott a képzőművészeti társulatban, melynek az első nehéz
évek alatt állandóan választmányi tagja, sőt támasza volt,
azok ellen, kik rosszul értelmezett hazafiságból minden áron
ellenezték a külföldi festményeknek és szobroknak a társulat
tárlataiban való kiállítását.

Európai műveltsége s a nyugoti polgárosultság és
gazdasági fejlődés iránti kiváló érzéke magyarázzák azt
az előszeretetését is, melylyel a hazai ipar kérdéseivel
foglalkozott. Társadalmi tevékenységének súlypontja a hazai
ipar érdekében egy negyed századon keresztül lankadat-
lanul folytatott működésében fekszik. Mint báró Eötvös
lelkes tanítványa, a hatvanas években tevékeny részt vett az
országos iparegyesület új életre ébresztésében. Az egyesület-
nek, 1867-ben történt megalakulásakor egyik igazgatója, később
több ízben alelnöke, s mindvégig munkás tagja lett. Az
1873-ki bécsi világkiállítás alkalmával a magyar kormány őt
tiszeltte meg azzala kitüntető megbizással, hogy ott a magyar
iparmuzeum számára a szükséges ipari tárgyakat beszeresse,
mely küldetésnek kiváló szakavatottsággal és műérzékkel meg
is felelt.

De irodalmilag is sokat foglalkozott a hazai ipar kérdéseivel, részint a különböző kiállításokról készült jelentéseiben, részint kisebb-nagyobb értekezéseiben. E tanulmányai tele vannak gondolattal s a tényleges viszonyok erős kritikája mellett gyakorlati jó tanácsokkal. A legnehezebb kérdésekben is mindig fején találja a szeget. Hogy csak egyet említsünk, a gyáripar és a kis kézműipar közt ritka tapintattal ismerte föl a kiegyenlítés lehetőségét. Küzdött a kisipar szószólójának szükkörű felfogása ellen. Figyelmeztetett, hogy kisiparunkat nem óvja meg a hanyatlástól a hazai nagy ipar hiánya, mert ott van az osztrák és külföldi gyáripar még veszedelmesebb versenye. A hazai kisipar érdeke is azt kívánja, hogy gyáriparunk minél erősebb gyökeret verjen s emelkedjék vele az általános jólét és vagyonosság. Marad elég tere ugy is a kisiparnak, mert a hol az egyéni munka mintegy művészi elemet önt az ipari készítménybe, azt a tért a gyáriparral szemben is mindig diadalmasan meg fogja tartani. Kisiparosainknak tehát arra kell törekedniök, hogy magukat szakmájukban minél inkább kiképezzék, izlésüket minél jobban kiműveljék. Ezért fektet Keleti oly különös súlyt az ipari oktatásra s az iparoktatás egyik szemléleti eszközére, az iparmuzeumok intézményére. Ebből a szempontból még a kiállításokat is sokkal inkább a kisipar, mint a nagyipar érdekében levőnek tekintette.

Bármily meleg szószólója és bátor harczosa volt azonban a hazai iparügynek, egyoldalúvá sohasem vált. Közgazdasági állapotainkat mindig magasabb, egyetemesebb álláspontról tekintette s a gazdasági erők harmonikus érvényesülését valotta főczélnak. Különben is a földmívelés érdekei iránt ép oly melegen érzett, mint az iparérdekek iránt. Az alsuthi gazdaságban töltött néhány év, ugy látszik, kitörülhetetlen nyomokat hagyott hajlamain. Sokat foglalkozott tehát a mezőgazdasági statisztika kérdésével. »A gyakorlati statisztika kézikönyve« című munkájának talán legjobb fejezete szintén ezt a kérdést tárgyalja. Terünk nem engedi, hogy Keleti ropant terjedelmű irodalmi működésének termékeit egyenkint is felsoroljuk, de az épen most említett munka oly jeles s irodalmunkban annyira egyetlen a maga nemében, hogy hallgatással nem mellőzhetjük. A statisztika technikáját ismerteti benne s e tudományszak célját és eszközeit senki behatóbban és világosabban nem fejtegette.

Irodalmi munkásságának legérettebb, legmagvasabb terméke gyanánt maga Keleti azt a művét tekintette, mely az 1878. évi párisi világkiállítás alkalmából »Magyarország közgazdasági és művelődési állapotai« cím alatt jelent meg. A szerző véleményéhez mi is csatlakozunk. Szerencsés inspiráció szülötte az egész kötet. A széles látkör, melylyel közállapotainkat tárgyalva látjuk benne, az eszmék bősége, az államférfiai felfogás mélysége, melyet a művészi forma, mondhatnám költői szárnyalású előadás még inkább érvényre juttat: a hazai szakirodalom egyik legkiválóbb munkájává tesz. Sajnos, hogy ép e műve csaknem egészen hatástalanul hangzott el s tudomást is alig véve róla tértek fölötte napirendre. E feltűnő körülményeket abban kereshetjük, hogy a nagyközönség csak egyszerű kiállítási jelentést látott benne s mint ilyent, elolvasásra sem igen méltatta. Pedig határozottan tévedés e jeles munkát kiállítási jelentésnek tekinteni. A párisi kiállítás, melyben hazánk is részt vett, csak alkalmat adott megírására, de tulajdonképen egy egészen önálló mélyreható közgazdasági tanulmány a hazai állapotokról. A mű bevezetésében maga Keleti is hangsúlyozza, hogy a kiállítást csak sugárvető tükörnek használta, annak világításában mutatandó be országunkat honfitársainknak, s a külföld gazdasági és kulturális haladását csak mértékül alkalmazta saját viszonyaink helyes megítélése és méltatása végett.

Soha meggyőzőbben nem bizonyították be, hogy mily veszélyt rejt közgazdaságunk egyoldalúsága, mint Keleti, ép e munkájának a mezőgazdaságról szóló fejezetében. A kulturállam szerepe — ugymond — nem vállalható el földművelő ország által. Amannak viseljük költségeit, amannak drága módjára termelünk, hogyan érhetnők be emennek szerény jövedelmével, mely a gabona nyers exportjából kerül? Meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy kétes dicsőségű szerepünk, mint gabona-exportáló ország Európa egyik élelmezője lenni, a közel jövőben megszűnik s hogy oly keresetek meghonosításáról kell gondoskodnunk, melyek jobban fizetett munka által a kulturállam igényeinek költségeit fedeznünk engedik. És ezt Keleti akkor mondá, midőn a gabonaárak négy-öt év múlva bekövetkező hanyatlásáról a világnak még sejtelve sem volt. Kimutatta, hogy tulajdonképen nem fölségünket szoktuk exportálni, hanem eladunk annyit, a meny-

nyit birunk, népünk élelmezésének és mezőgazdasági fejlődésének rovására. Népünket jobb keresethez kell juttatni, hogy jobban élelmezhesse magát s jobb fogyasztója legyen mezőgazdaságunknak; de ily keresetet csak az ipar biztosít s szükségkép ez van hivatva, hogy sarkpontját képezze gazdasági politikánknak. Élesen bonczolja iparunk helyzetét a multban és jelenben, kimutatja a fejlődés akadályait, de egyúttal rámutat az eszközökre, melyek alkalmazásával, közös vámterület mellett is hazánkat iparilag függetleníteni lehet. Ép oly behatóan elemzi közzgazdaságunk egyéb ágait, a hitelt, a kereskedést és forgalmat, a közlekedést stb. s nemcsak a létező viszonyokat ismerteti és bírálja, hanem egyúttal javaslatokat tesz, megjelöli a bajok orvoslásának módját s a haladás föltételeit és eszközeit. Szóval az egész munka azt a hatást teszi ránk, hogy abban egy saját erejét érző s magával és a viszonyokkal komolyan számot vetett államférfi nagyszabású közzgazdasági programját olvassuk. És valóban a gyakorlati eszmék, melyek oly sűrűn vannak elhintve ebben a munkában, egy oly férfit lelkében fogamzottak meg, ki nagy tudását s a társadalmi tevékenység közepette szerzett tapasztalatait mint gyakorlati politikus szándékozott gyümölcsöztetni a haza javára. Érezte, hogy szűk neki az eddigi munkakör s hogy a benne duzzadó tettvágyat és alkotó erőt tágabb hatáskörben kell érvényre juttatnia. Eddig csak tollal és tanácsesal szolgálta hazáját, ezentúl tettel kívánta szolgálni.

Keleti kiváló tehetsége nem maradhatott rejtve az akkori irányadó államférfiak előtt s midőn Trefort Ágost után, ki ideiglenesen vezette a földmivélés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumot, e fontos tárczát gróf Szapáry Gyula volt átveendő: államtitkáru magá mellé Keleti Károlyt választotta. Az események azonban váratlanul nagyot fordultak, Széll Kálmán megvált a pénzügyi tárczától s azt a földmivélési miniszterré épen kinevezett gróf Szapáry Gyula vette át. Keletinek már kezében volt az államtitkári kinevezés, de a miniszterválság az ő egy napos államtitkárságának is véget vetett.

A csalódás nemes becsvágygal telt lelkének nagyon keserűen esett; nem személyes hiúságból, hanem mert érezte, hogy mily jó szolgálatokat tudna tenni a hazának. Lehán-

golva folytatta hivatalos működését az országos statisztikai hivatal szűkebb s inkább akadémikus jellegű munkakörében. Eddig a hivatal teendőinek szellemi részét mondhatni osztatlanul ő vezette, csak a korán elhunyt szép tehetségű és alapos készütségű Beöthy Leonak juttatva abból némi részt, de ez elkedvetlenedés óta mindinkább kezdte szükségét érezni, hogy a fiatal kiválóbb tehetségek is méltó munkakörhöz jussanak s vállalkra vegyék annak a tehernek egy részét, melyet ő több mint egy évtizeden keresztül egymaga hordozott.

Lassankint bele is nyugodott a változhatatlanba, hisz egyénileg nem érte veszteség. Nagy felelősséggel s lázas munkával járó állás helyett, mely életet és egészséget főlemészt, egy sokkal kisebb felelősséggel és gonddal járó, de azért szép állása volt, hol háborítlanul élhetett a tudománynak s szeretett szakmájának, környezve alárendeltjei őszinte ragaszkodásától, tisztelve és megbecsülve minisztereitől, tisztelettel emlegettetve úgy a hazában, mint az egész művelt külföldön.

De a nyugodt évek a munkás férfunak nem voltak a munkátlan pihenés évei. Ez időszakra esik — a mint már fentebb említettük — az új áruforgalmi statisztika szervezése, valamint az 1880. népszámlálás végrehajtása s óriás mennyiségű ősanyagának központi feldolgozása. Ebben 'az időszakban készítette el, egészen új alapokon Magyarország élelmezési statisztikáját. Közgazdasági és statisztikai tanulmányai Akadémiánkban s a különböző folyóiratokban sűrű egymásutánban láttak napvilágot. Foglalkozott igen fontos közgazdasági kérdésekkel, minő például az általános terméketlenség elleni biztosítás, a telepítések kérdése s egy nagy biztosító intézetnek és egy telepítési banknak egészen részletes tervezetét dolgozta ki. Agitált Fiume kereskedelmének fejlesztése, különösen az Adria hajózási társaság hajórajának szaporítása mellett, s mint a nevezett társaság igazgatóságának tagja, tevékeny részt vett külkereskedelmünk ezen fontos eszközének szervezetében és fejlesztésében. Sokat buzgókodott a Balkán-félszigettel való kereskedelmi összeköttetéseink létesítése tárgyában s ismét ő volt, a kire az 1885. évi budapesti országos kiállítás nagy jelentésének szerkesztése bízott. Ez alkalommal is bevezetés gyanánt szintén egy kiváló — egész nagy kötetet tevő — tanulmánnyal ajándékozta meg közgazdasági irodalmunkat, mely művében

a nála megszokott szakavatottsággal vonta le a kiállítás fontos tanulságait.

A hivatalos és irodalmi munkásságon kívül volt még egy szenvedélye: a vadászat. Kora fiatalságában, még szolnoki hivatalnokoskodása alatt, támadt lelkében legyőzhetetlen hajlam e férfias szórakozás iránt. Ott a Tisza kiöntéseiben, különösen vizivadakra járt örömet lesbe és gyakran övig gázolt a vízbe a suhogó nád között, a vadrucza és mórsnepfek után; de gyakran vett részt a speciális alföldi vadász-sportban, az agarászatban is és mint jó pajtás, vig czimbora, kedvesen látott vendég volt az uri házaknál. Egyéniségének rendkívüli varázsáról tesz tanubizonyságot, hogy közvetlenül a szabadságharcz utáni sötét napokban, midőn a magyar nemzetben oly erős volt a gyűlölet az egész absolut kormányrendszer ellen, az egyszerű német Beamtert, a kis adótisztecskét, a magyar urak örömmel fogadták társaságukba, szívesen méltatták barátságukra. Igaz, hogy a kis adótiszt még félig gyermekül, pelyhetlen állal, bátor honvéd tüzér volt és szabadságharczunk hőseinek sorában vette föl a vérkereszttségét.

Vadászszenvedélye ép oly erős volt a nyolczvanas években, mint 30 évvel korábban, midőn mint könnyüvérű ifju a Tiszaparti nádasokat bujta. Hosszabb, hetekig tartó szabadságra sohasem ment, de a vadászydény alatt gyakran kirándult egy-két napra. Nagy uri házak vendége is gyakran volt egy-egy nagy vadászat alkalmával; de többnyire az Üllön társaságban bérelt vadászterületet kereste fel. A vadász-saison egy-egy érdekesebb szakában, néha minden vasárnap kirándult oda, többnyire jó barátokból álló társaival. De e kirándulásokra nem csupán a vadász-szenvedély csábította őt, hanem a szabad természetnek, mély, ellenállhatatlan szeretete is. Művészi hajlama, melyet apjától örökölt, folyvást erősen működött benne. Elragadtatva szemlélte a természet változatos tünevényeit és mohón élvezte a nap- és évszakok szerint különböző hangulatot, mely a szabad természet nyújtotta tájképeken előmlött. Egy-egy szép napfölkelte vagy lenyugvása, egy-egy váratlan világitási effectus a tájképen, a szabadban rög-tönzött vadász-ebédeken alakuló festői csoportozatok szemlélete lázba ejtették művészi érzékét, mely egy időben, midőn nagyon csüggesztő körülmények között a hivatalnoki pályára lépni kényszerült, inkább a művészi pályára

vonzotta volna, ha a kísértésnek és ily irányu komolyabb kísérletezéseinek véget nem vet a saját alakító tehetségében való bizalom hiánya, bár a lemondás nem csekély küzdelmébe került.

Művészi hajlamai azonban azon a pályán sem voltak gyümölcstelenek, a melyet számára a gondviselés kijelölt. Innen magyarázható az a lelkiismeretes mügond, melyet mint író a nyelvre és kifejezésekre fordított. A magyar tudományos nyelv, tisztelet a kivételeknek, tudjuk mily nehézkes és magyar-talan volt. Keleti igyekezett szépen, világosan és magyarosan írni és az neki, daczára, hogy anyanyelve nem a magyar volt, meglepőleg sikerült is. Előadásának könnyedsége, lendületes, néhol költői emelkedettségű folyamata, nagy mértékben hozzájárultak, hogy műveit és bennük és általuk a statisztikát, a hazai nagy közönség megkedvelje.

De művészi érzéke más tekintetben is jó szolgálatot tett a hazai statisztikai tudománynak. Csakhamar belátta, hogy a grafikai és kartografiai módszer alkalmazása, mily hatalmas segédeszköze a statisztikának és mennyit tehet annak népszerűsítésére. »Hazánk és Népe« czimű nagy munkáját 1871-ben 12 grafikai térképpel díszítve adta ki és hazai közönségünk meglepetéssel látta, hogy gyakran egy-egy grafikai térkép, melyet néhány percz alatt áttekinthetünk, többet magyaráz, több tanulsággal szolgál, mintha hosszú lapokra terjedő magyarázatot olvasunk át, vagy roppant számoszlopok rengeteg erdejében igyekszünk tájékozni magunkat.

A művészi lélek Keleti Károlyban mélyen érző, gyöngéd szívvel párosult. Tartásában, magaviseletében volt valami kemény katonás, arczán valami merev, szigorú vonás, mely csak családjában, vagy bizalmas baráti körben lágyult meg; De a kemény burok alatt a jóság, szeretet szelid melege élt nemcsak hozzátartozói, hanem mindenki iránt. Lágyabb, könyörületesebb szívet alig ismerek az övénél. Mélyen meghatotta minden szenvedés, segíteni igyekezett mindenkin és hatáskörében segített is tömérdek emberen. Bár hirtelen fellobbant, haragot sohasem tartott; örömet felejtett, szívesen megbocsátott. Nemes lelkének egyik szép jellemvonása a kegyelet. Midőn a hivatal egyik osztályvezetője egy díjnok elbocsátását szorgalmazta, kit állásában korábbi miniszterének, ki nemcsak miniszter nem volt már, hanem az élők sorából is

elköltözött, — pártfogása tartott; Keleti tagadólag rázta fejét: ha tartottam eddig — úgymond — miniszerem kedvéért, most mikor a szószóló ajk néma, hogy bocsátanám őt el.« E lovagias felfogás nyilatkozott minden tettében, ez tette egyéniségét oly ellenállhatatlanná, ezért ragaszkodtak hozzá alárendeltjei, azért szerették mindazok, kik vele közelebbről érintkeztek és bepillanthattak nemcsak a gazdag szellem, hanem a talán még gazdagabb szív kincstárába. Így élt ő boldogan, elégűlten, örömét találva szépen fejlődő, sok reményre jogosító gyermekeiben, zavartalanul munkálkodva hivatalában, nagy buzgósággal véve részt tudományos életünk, különösen Akadémiánk működésében.

Életének csendes, boldog korszaka 1890-ig tartott. Ekkor két nagy ministeri tárcza ügykörének új beosztásával, az új földművelés- és a kereskedelemügyi ministerium szervezésével az országos statisztikai hivatal az utóbbi alá osztatott be. A kereskedelmi ministeri tárczát egy nagy akaraterővel megáldott és ellenmondást nem tűrő kiváló államférfiú tartotta kezében; két heves természet, két erős akaratú lélek, két hajthatatlan jellem jött érintkezésbe egymással. Kölcsönös bizalmatlansággal, sőt ellenszenvvel tekintve egymást, az összeütközés szükségszerű és a katasztrófa kikerülhetetlen volt. Sértette Keleti önérzetét, hogy a mi eddig udvarias kérés volt, most rideg parancs; addigi jogkörének megszorításában az általa megteremtett hivatal tönkretételét látta. Személyes élt és célzatot keresett abban is, a mi csak szokott chablon volt és hivatalát, melybe korábban boldogan, elégűlten lépett, kezdte iszonyú börtönnek tekinteni és két rövid év alatt átélte a lelki szenvedések minden gyötrelmét.

Szeretett volna szabadulni. De hogyan? Ha nyugdíjba megy, előtte mindeneknél drágább családját fosztja meg a megszokott jóléttől, kényelemtől. Gyöngéd apai szíve arra nem volt képes. Valami más, megfelelő állás után nézett; de a sors, mely oly soká mosolygott rá barátságosan, kérésselhetetlen volt, s sokoldalú tehetsége, országos híre daczára, sajnó szívvvel kellett tapasztalnia, hogy minden kilátása meg-hiusul. Negyedszázados hivataloskodása alatt először érezte szükségét a pihenésnek, 1890. év őszén, testileg, lelkileg egyaránt kimerülve, hat heti szabadságra ment. De ép oly fáradtan tért vissza, mint a hogy elment, hivatala most is csak

oly börtön volt reá nézve, mint mikor eltávozott. Lelki fájaldalmát csak budai tuskulánumának árnyékos fái alatt feledte olykor, bálványozásig szeretett s őt bálványozásig szerető családjá körében. De föl-földerült itt is a tudomány csarnokában, mely neki mindvégig édes otthona volt. Ideális lelke egész melegével csüggött a magyar tudományosságon és ennek legfőbb képviselőjén, a magyar tud. Akadémián. Pedig itt is már többnyire fiatalabb nemzedék és új emberek környezték, nem ültek többé ott, a kikre mindig őszinte tisztelettel tekintett: Eötvös, Lónyay, Trefort. Nem vették körül ifju korának barátai: Greguss és a két Hunfalvy.

Az 1892. év január havára kitűzött országos képviselőválasztások új kilátást nyitottak számára, vágyát új irányba ragadták. Tehetségének érzetében mindig fájlalta, hogy részt nem vehet az activ politika terén és közgazdasági eszméit nem nyílik alkalom megvalósítania. Nem a meddő párt harcok vonzották őt, hanem az alkotás vágya, a magyar nemzet anyagi és kulturális haladásának fontos feladata. Most ismét ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy ha nem is mint kormányférfi, hanem mint a parlament egyszerű tagja, gazdag tapasztalatait felajánlja a magyar törvényhozásnak. Parlamentáris viszonyaink javulásának s a mi azzal oly szorosán összefügg, a magyar állam consolidációjának sine qua nonját abban látta, ha minél több tudást, minél több mérsékletet, de minél kevesebb szenvedélyt viszünk be a magyar parlamentbe.

Hiába volt azonban minden törekvése, Magyarország 453 választókerülete közt nem akadt egy sem, mely Keletinek mandátumot adott volna. Ez a csalódás erős csapásként sújtott le reá, mert nemcsak saját megaláztatását látta benne, hanem komoly aggodalom fogta el a nemzet jövője iránt. Hát olyan gazdag ez ország parlamenti erőiben — fakadt ki többször bizalmas körben — hogy magamféle ember, ki egy életen keresztül tollal és szóval, becsülettel s talán nem épen sikertelenül küzdött nemzetünk haladásáért s a modern Magyarország megteremtéséért, számba sem jöhet? — Feltette a közjogi alapot, melyhez erős meggyőződésének egész teljességével ragaszkodott, feltette a parlamentarismust és önhibánk miatt veszélyeztetve látta a nemzeti consolidáció szépen indult nagy munkáját.

Ettől kezdve sötétnek látott maga körül mindent. Kül-

seje alig árult el valami változást, csak sovány arcza lett valamivel még keskenyebb, csak tekintete látszott még szomorúbbnak; de élete gyökerén láthatatlanul már ott őrlött a halál s az erős lélek kínosan vergődött a roskadozó testben, melyet csak a férfias sportok által megedzett aczélizmok tartottak még fenn.

Egy erős meghülés, még 1888 őszén veszélyes tüdőgyulladásba döntötte őt, mely úgy látszik, maradandó nyomokat hagyott a szervezetben. Most ismét meghült, maga sem tudta hol, a tüdőgyulladás jelei mutatkoztak, de eleinte sem ő, sem környezete távolról sem sejtette a közelgő katasztrófát; pedig napjai már számlálva voltak és egy rövid hét végtelen szenvedései sírba döntötték őt a múlt év május hó 30-kán.

Akadémiánk koszorút helyezett el ravatalán s egyik jeles társunk ékes beszédben bucsuzott el társaságunk nevében a megboldogulttól.

Felejthetetlen mesterem! bocsáss meg, ha e teremben, hol annyiszor hallottuk ajkadról a tudomány komoly igéit, e diszes gyülekezet előtt, melynek Te egyik ékessége valál, tanítványod szava gyöngye és gyarló tolmácsa érdemeidnek, nem tudja előállítani alakodat, a milyen valóban voltál s a hogy lelkemben folyvást élsz. De mit tesz az? A levél, melyet én fonok koszorúdba, hamar el fog hervadni, de azok a levelek, melyeket irodalmi és társadalmi működéseddel Te magad fűztél koszorúba: hervadhatatlanok.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

NÉPÜNK KORVISZONYAI ÉS HALÁLOZÁSI STATISZTIKÁNK.

— *Negyedik közlemény.* —

V. HAZÁNK EGYES RÉSZEINEK KORVISZONYAI.

A külföldi korstatisztika vizsgálata bizonyos szabályszerűségek felismerésére vezetett, a melyek az illető nemzetek népesedési viszonyai, tehát a legtágabb értelemben vett népmozgalmi fejlemények és a korosztályok alakulása közt létező állandó és szoros összefüggést juttatják kifejezésre. Láttuk, hogy a korstatisztika, a mint különben a priori is várható, tulajdonkép nem egyéb, mint leverődése a népmozgalom megannyi elemeinek, nem egyéb, mint — hogy a tudományos irodalomban elég gyakran használt terminológiával éljünk — statikája a népélet dynamikájának.

Azokat a tanulságokat tehát, melyeket a külföld jól kidolgozott korstatisztikája, nevezetesen pedig az eléggé ki nem emelhető németbirodalmi statisztika nyújt, teljes joggal felhasználhatjuk hazai viszonyaink megítélésénél. Nálunk sem szabad egy pillanatra is megfélekedezni arról, hogy korstatisztika és népmozgalmi statisztika kölcsönösen kiegészítik és magyarázzák egymást és hogy ott, a hol az utóbbi cserben hagy bennünket, az előbbi még mindig megbízható kalauz gyanánt szolgál. Népmozgalmi statisztikánk aránylag új és kezdetleges voltánál fogva eléggé nem méltatható szolgálat az, melyet a korstatisztika ilykép viszonyaink elemzésénél nyújt. A hol azonban e segítség, mely a tökéletesebb külföldi statisztika vállalaira rakott következtetésekből, tehát analógiákból áll: nem vezet kielégítő magyarázathoz, ott legtöbb esetben kénytelenek leszünk a helyi viszonyok ismerőire hárítani a magyarázat terhét, nem feledve azonban azt sem, hogy korstatisztikánk nagyon távol áll attól a tökélytől, hogy reá mindenütt

bizvást építhessünk: csak a nagy, feltűnő eltérések engednek helyt a konkrét okokra való következtetéseknek. Az óvatosság szükséges voltát e részben fentebb eléggé hangsúlyoztuk: itt csak utalunk az ott mondottakra.

Ám, ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a korstatisztika nem egyéb, mint statikája a népélet dynamikájának, a népesedési mozgalomnak a szó legtágabb értelmében: úgy önként következik abból, hogy hazánk korstatisztikájának tüzetes elemzésénél fel kellene keresnünk és statisztikai számbavétel által lehető pontosan le kellene mérnünk mindazon tényezőket, melyek a népesedés menetére befolyást gyakorolnak. Nem is kell mondanunk, hogy e feladat óriási. A társadalmi tudományok azon — a logikai sorrendet tekintve kétségtelenül — első tagja, mely az emberiség számának mozgását okaira vezeti vissza, megszólaltatva a bölcsőt és a sirt — a populationistika: fiatal tudomány ugyan még, de annyit máris kiderített, hogy a népesedés menetére ható tényezők száma légió. Mindaz, mi a társas életet élő ember fizikumát, sőt a test és lélek szoros összefüggése folytán mindaz, mi az ember lelki életét azon az egész úton, mely a bölcsőtől a sirig vezet, befolyásolja: behat egyuttal az emberiség számerejének alakulására is. S nevezetesen mindaz, a mi az ereje teljében levő embert egyik leghatalmasabb természeti ösztönének kielégítésére, a családalapításra vezeti vagy attól visszatartja: mind ezen hatalmas motívumok visszatükröződnek, kifejezésre jutnak az emberi nem számbeli terjeszkedésében vagy esetleg összehúzásában.

Nem lehet szándékunk itt kirándulást tenni a népesedési tan tömkelegébe. Elég, ha utalunk arra a ma már általánosan elismerésre jutott igazságra, hogy a népesedési jelenségek csupán csak a »megélhetés« jelszavából nem magyarázhatók meg. Malthus tana arról a határról, melyet az emberi nem szaporodásának a megélhetésre szükséges javak mennyisége szab: megtámadhatatlan ugyan, a minthogy már ő előtte is elismert igazság vala¹⁾; de nem áll az, hogy az emberi nem

¹⁾ Malthus előzőit összeállították: Mohl R. Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. Erlangen, 1838. III. k, 468 s. k. l., továbbá Roscher tankönyvében, aztán Gamier J.: Du principe de population. Paris 1885. (2. kiad.) 212 s. k. l.

szaporodása e határt mindig utoléri.¹⁾ Ellene mond e tételnek az anyagi jólét fejlődésének s általában az egész emberi művelődésnek története: s minél tovább halad és minél általánosabbá válik a kultúra: annival nagyobb lesz az ür a mondott határ s a tényleges szaporodás által betöltött tér között. Nem szükség e részben egyes országokra hivatkoznunk; nem szükséges a születési arányszámnak legujabban észlelhető csökkenésére vagy egyes társadalmi osztályok magatartására utalnunk, hogy a mind jobban előtérbe nyomuló jelenség létezését bebizonyítsuk. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a gazdasági tényezők a népesedés menetének magyarázatánál ma tán mellékesek volnának: a különbség a múlt és jelen, civilizált és nem civilizált népek közt csak az, hogy ott a szaporodás menetét a gazdasági előfeltételek utólag terelték a kellő mederbe, itt pedig — legalább a társadalom egyes és pedig mind szélesebb rétegeiben, de legkevésbé azokban, a melyekre Malthus első sorban hatni akart — e gazdasági motívumok már előre szűk korlátok közé szorítják a szaporaságot.

Legyen szabad itt utalnunk arra, hogy a társadalmi statisztika — a mint ma még a jövő szellemi problémáját képező egységes társadalomtan nyers anyagát nevezzük — legnagyobb szolgálatot tán azzal tett a tudománynak, hogy kézzelfoghatólag rámutatott arra a nagy különbségre, mely az egyes társadalmi osztályok tagjai közt létezik. A közönséges napszamosok vagy épen a munkanélküli csavargók osztályától fel az u. n. felső tizezerig hosszú lépcső vezet, melynek minden egyes foka más és más anyagból való. S hogy csak tárgyunknál maradjunk mennyire más és más az egyes osztályok magatartása a népesedés menete szempontjából! Nem is kell e részben modern statisztikusokra hivatkoznunk; a ki alsó- és középosztályainkat csak felületes figyelmére is méltatja, észre fogja venni a nagy ellentétet, mely köztök e tekintetben fennáll. Sajnos, hogy hazai statisztikánk, a fővárosit kivéve²⁾, majdnem teljesen kizárja

¹⁾ Malthus maga sem tagadja a kivétel lehetőségét; bár úgy tartja, hogy általános irányzat az, hogy az emberi nem a rendelkezésre álló tápszerek mértékén túl szaporodjék.

²⁾ Fővárosi statisztikai hivatalunk kiadványaiban gazdag forrása rejlik a társadalmi statisztikának, melyet a hivatal nagyrédemű igazgatója, Körösi József, nagyszámú dolgozataiban értékesített. Csak örülhetünk azon, hogy hazánk fővárosa ekkép a demografiai kutatás kincses bányájává vált és kívánatosnak tartjuk, hogy e téren a törvényhatóság ne riadjon vissza a további áldozatoktól sem.

annak lehetőségét, hogy a népesedés menetét az egyes társadalmi osztályok szerint vizsgáljuk s ezzel egyuttal korviszonyaink megítélésére is az egyik legfontosabb támpontot előteremtsük. Népszámlálásunk egész berendezése nem olyan, hogy a népességet családi tagosultságában észlelhettünk; mindaz, a mit a feldolgozásnál tenni lehetett volna, az egyes foglalkozási ágakat — keresőket és fentartottakat egybevéve — korviszonyaik szerint is feltüntetni, mi azonban szintén elmaradt.¹⁾

Egy kicsit hosszabban időztünk a népesedés menetének egyik nagy jelentőségű mozzanatánál, az osztálykülönbségek befolyásánál. Anuál rövidebben fogunk végezni a többi tényezővel. A szellemi kulturához tartozó mozzanatok közül az egyes vallásfelekezetek különleges jellegével a korstatisztika szempontjából nem foglalkozhatunk, miután e viszonylat népszámlálásunk anyagának feldolgozásánál figyelembe nem vétetett; hogy azonban a felekezeti különbség — igaz, elválaszthatatlanul egybekötve gazdasági és társadalmi osztálykülönbség, azután kulturális ellentét hatásával — szükségkép jelentékeny befolyást gyakorol a korviszonyok alakulására, azt népmozgalmi statisztikánk számai eléggé bizonyítják s csak legújabbban vett egyik jeles statisztikusunk érdekes fényt arra a szerepre, mely hazánkon belül a népesedés menete körül az egyes vallásfelekezeteknek jut.²⁾ Ellenben a szellemi kultúra mérésére használt olvasni és írni tudás a korról a kötelező iskoláztatás folytán sajátyszerű összefüggésben lévén, arról, hogy a korviszonyokat, mint demografiai jelenséget, ezen viszonylatban vizsgáljuk, egyszerűen le kell mondanunk. Maradna még a kultúra egyik — bár nem pontos — mérője gyanánt a nemzetiség, mely azonban egyuttal faji különbséget is jelel

¹⁾ Foglalkozási statisztikánk összeállításánál csak a nagy foglalkozási főcsoportok szerint és csakis a fentartottak közt mutattattak ki a 14 éven aluliak; feltüntetvük ezenkívül az ipari munkásoknál a 16 éven aluliak is. Hogy ez adatok, hol önálló vállalkozó és napszámos, aztán cseléd, kis parasztgazda és nagybirtokos egy rovatba vannak foglalva: nem szolgálhat az egyes társadalmi osztályok korstatisztikájának alapjául, azt mondanunk is felesleges.

²⁾ Ld. dr. Vargha Gyula: »A hitfelekezeti viszonyok hazánkban« című értekezését a »Nemzetgazdasági Szemle« XVI. évf. (1892.) 571. s. k. l. Ld. nevezetesen az 579. és 580. lapot, továbbá az 588. lapot, az utóbbin a Duna jobbpartjának néhány megyéjében a reformátusoknál aggasztó mértékben mutatkozó oliganthropia feltüntetésével.

meg s így már átmenetet képez a tényezők egy másik csoportjához. A nemzetiség és a korviszonyok közti összefüggéssel a következő fejezetben fogunk foglalkozni.

Csak felemlítjük azokat a tényezőket, melyek, mint például, talajviszonyok, az ivóvíz minősége egyrészt közvetlenül hatnak be az emberi élet tartamára s így a korcsoportok számarányára is, másrészt a lakosság gazdasági állapotát befolyásolják s így a jólét és szűkölködés nagy ellentéteit s ezzel egészen sajátos népesedési viszonyokat idéznek elő. Ez utóbbi ellentéttel — a nélkül, hogy csak távolról is kimerítettük volna a tényezők számát — újra visszaérkeztünk a társadalmi osztálykülönbségek már említett szerepéhez.

Mint láttuk, egész hosszú sorát azoknak a tényezőknek, melyek a népesedés menetét s így egyuttal az annak leverődését képező korviszonyokat is befolyásolják: nem vagyunk képesek statisztikailag feltüntetni vagy legalább azokat a korstatisztikai adatokkal úgy párhuzamba helyezni, hogy reájok a statisztikai módszert, az indukziót egyszerűen csak alkalmazni kelljen. Nem tehetjük meg azt, mit, szigorúan véve, minden statisztikai elemzés feltételez, hogy t. i. az egyes tényezők statisztikailag megállapított számsorát, vagy, hogy a szemléltető módszernél maradjunk, az egyes tényezők menetét ábrázoló vonalat a tényezők eredményét képező ábra — itt a korstatisztikai diagramm — alakulásával összemérhessük.

E sajnálatos hiányon, mint hasonló esetekben általában, csakis a területi elemzés útján segíthetünk, — már t. i. annyira, a mennyire. Adva levén a korviszonyok megyéről-megyére, törvényhatóságú városról-városra — sőt az őszanyag első feldolgozásában járásról-járasra, községről-községre — a mennyire az ily elemzéssel járó óriási munka megengedi, feltüntethetjük a területi egységek népeségének összetételét korcsoportok szerint. A mennyiben azután az egyes, többször említett tényezők területi megoszlását ismerjük, a mennyiben tudjuk, hogy ez és ez a megye, város stb. ilyen vagy amolyan természetrajzi, gazdasági, művelődési jelleggel bír: következtethetünk ezen tényezők szerepére is. E következtetés nem lesz oly tiszta, oly közvetlen, mint a fentebb említett, mert hisz egyszerre több tényező befolyását kell minden esetben szemlélnünk, de meg kell nyugodnunk abban, hogy minden kisegítő eszköz szükségkép tökéletlen.

A területi részletezés lehetővé teszi azt is, hogy az ország alkotó elemeinek egyik legfontosabbját, a kulturális és gazdasági jelentőség dolgában egyre emelkedő városainkat külön megfigyelés és elemzés tárgyává tegyük. Ez elemzésnek részünkről oly nagy fontosságot tulajdonítunk, hogy annak egészen külön fejezetet fogunk szentelni. A jelen fejezet tehát az ország egyes részeit csak egész általánosságban — tekintet nélkül a vidék és város szerint való megoszlásra — fogja tárgyalni.

Ha hazánk népességének korviszonyait az országnak Keleti által felállított s újabban általánosan használt felosztása szerint a 7, — illetve Horvát-Szlavonországot egy külön résznek tekintve, — 8 földrajzi egység szerint vizsgáljuk, úgy a következő táblázatot kapjuk, melyben a két nem kore csoportja külön is feltüntetvék. Volt 100 lakos közt 1890-ben a polgári népességben :

Ország-rész	0--15 éves			15—40 éves			40—60 éves			60 éven felül álló		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Duna bal partja .	37·3	35·0	36·2	36·8	38·2	37·5	19·0	19·2	19·1	6·9	7·6	7·2
» jobb » .	36·3	35·1	36·0	36·3	37·3	36·8	19·9	19·4	19·6	7·5	7·7	7·6
Duna-Tisza köze .	36·9	36·1	36·5	38·6	39·6	39·1	18·0	17·5	17·7	6·5	6·8	6·7
Tisza jobb partja .	39·8	36·1	37·9	36·1	39·0	37·1	17·7	18·1	17·9	6·4	6·8	6·6
» bal » .	37·3	37·8	37·5	37·4	39·0	38·2	18·0	17·1	17·5	6·3	6·1	6·2
Tisza-Maros szöge	37·5	37·3	37·4	37·3	38·2	37·7	19·2	18·3	18·8	6·0	6·3	6·1
Erdély	36·1	35·6	35·9	35·5	36·9	36·2	20·3	19·4	19·8	8·1	8·1	8·1
Horvát-Szlavonors.	37·8	38·0	37·9	35·9	37·5	36·7	19·2	18·5	18·9	6·1	6·0	6·0
Egész ország ¹⁾ .	37·4	36·4	36·9	36·8	38·2	37·5	19·0	18·4	18·7	6·8	7·0	6·9

Ezen átnézet, mely, miután nagy területeket foglal össze, természetszerűleg bizonyos fokig már elmosza a legélesebb ellentéteket, melyek az ország egyes vidékei közt léteznek, annyit mindenesetre nyújt, hogy belőle az egyes ország-részek kor- és népesedési viszonyainak legszembeszökőbb vonásait kiolvashatjuk. A legtöbb gyermek s a legkevesebb öreg — a kezdetlegesebb kulturai foknak eme jellemző ismérve — Horvát-Szlavonországban található fel. Utána jő két ország-rész, mely tudvalevőleg szintén a hátrább állók közé tartozik: a Tisza és Erdély közt fekvő terület, a Tisza balpartja és a Tisza-Maros szöge. Igaz, hogy az utóbbit a gyermekek számarányában valamennyire meghaladja a Tisza jobbpartja; ámde ez az ország-rész egészen sajátos viszonyok között áll.

¹⁾ Itt Fiumét is belefoglaltuk, hogy eltérés a számok között különböző kimutatásaink összehasonlíthatóságát ne zavarja. Az arányszámok súlyára e hozzáadás befolyással nincs.

nyok közt van, mit a két nem korviszonyai közt létező aránytalan nagy különbségek is elég ékesszólón jeleznek. Nagyon sok, majd 40°/o fiugyermek mellett kevés produktív korú férfiú, — 100 közül 53⁷, — szóval oly összetétel, mely az ország egy részében, még Horvát-Szlavonország férfi népességénél sem található. A magyarázat itt a fiugyermek nagy számára — mert hisz a gyermekek aránya a nők között épen nem magas — a kivándorlásban keresendő. Az amerikai kivándorlás, melyről alább részletesebben lesz szó, erősen lenyomja a javakorbéli férfiák számát. A 15 évig terjedő korban levő férfisarj tehát nyilván csak azért látszik oly dúsnak, mert a fölötte álló korosztály száma mesterségesen megapasztatott. Ez nem áll a nőkre; ott a korosztályok a magok természetes arányában látszanak lenni. Ez az oka annak, a miért a Tisza jobbpartján a két-nemű ifjú sarj egybefoglalásánál mutatkozó magasabb arányszámot az ország rész természetes helyzetének megítélésénél alapul el nem fogadhatjuk; e célra a nők arányszámai sokkal alkalmasabbak. A most mondottakkal egyuttal elléggé jellemeztük ennek az ország résznek helyzetét, úgy, hogy arra visszatérnünk ezuttal többé nem is lesz szükséges, csak annyit teszünk még hozzá, hogy ugyancsak a Tisza jobbpartja a fő rakódóhelye a galicziai bevándorlásnak, mely magas gyermekaránnyal bíró rétegeket hoz be az országba s mig egyrésztől némileg ellensúlyozza a 15—40 éves korcsoport kiányát, addig fokozni segíti a gyermekkor arányszámát.

A már érintett négy ország részszel szemben egy különálló jellegzetes kis csoportot képez két más ország rész. A csoport élén Erdély áll, mellette, illetve valamivel utána a Duna jobbpartja. Az átlagon alul maradó gyermekszám s a két felső korosztály erős képviseltetése jellemzik ezt a csoportot. Ha azonban a tagokul szereplő ország részeket külön vesszük: úgy azt találjuk, hogy azok hazánk gazdasági és kulturális statisztikájában, nevezetesen ép az utóbbiban, nem szoktak egymás mellett állani. A Duna jobbpartja régi kultura hazája, Erdély ellenben többnyire szegény, hegyes vidék, mely azonfelül még a legkevesebb irni-olvasni tudóval dicsekedhetik. Hogy kerültek tehát össze egy csoportba, ez az a kérdés, mely önkénytelenül elének áll.

Nemzetközi összehasonlításaink, melyeket az előző fejezetben állítottunk össze, megkönnyítik a feleletet e kérdésre, a

mennyiben analogiákkal szolgálnak. Láttuk ott, hogy az előrehaladottabb országokban, sőt az egyes országokon belül a gazdasági és szellemi kultúra magasabb fokán álló részeken a gyermek-korosztály mérsékeltebb, a magas korban levők csoportja erősebb, mint a fejletlenebb területeken. De viszont láttuk azt is, hogy e vonások különösen erősen domborodnak ki alpesi vidékeken, hol nyilván nem a jólét magas foka, hanem a megélhetés nehézsége hat csökkentőleg a születési arányra s ezzel a jelzett irányt adja a korviszonyok alakulásának. Ez utóbbi pontot illetőleg utalunk az Ausztria hegyes részéről közölt számokra. Hazánknak a művelt nyugathoz legközelebb eső része s aztán az attól legtávolabb álló összekerül tehát korstatisztikában ép az okból, a melyből népmozgalmi statisztikánkban is együtt szerepel: csekély születési arány és (ezzel összefüggésben, de azon túl is) alacsony halálozás képezi az összekötő kapcsot a két kulturális sarkpont között, mint azt kevéssel alább részletesen fogjuk kimutathatni.

Nem szükség külön megemlékeznünk a Duna balpartjáról, mely az országos átlaghoz majd minden korcsoportnál egészen közel áll, a mely jellemzés különben valószínűleg reáillenék a szomszéd Tisza jobbpartjára is, ha a kivándorlás ott a férfi népesség korviszonyaiban jelentékeny eltolódást nem okozna. Csak egy oly országgrészről kell még szólnunk, mely egészen sajátos képet mutat: ez hazánk szíve, a Duna-Tisza köze. Az első szempillantásra felötlik, hogy ez országgrész különleges jellemvonása a legszebb életkor, a 15—40 év túlerős szereplésében áll. Míg az országos átlagban e korcsoport 37·5⁰/0-ot tesz ki, Erdélyben pedig alig haladja meg a 36⁰/0-ot, addig a Duna-Tisza közén az arány 39·1⁰/0. A magyaráratért nem sokat kell keresgelnünk: az országgrész központi helyzete, a főváros beletartozása adja a jelenség kulcsát. Az ország valamennyi része adózója ennek az országrésznek és az adót első sorban a java életerőben levő gyermekeivel rójjá le: ide sereglenek a munkát és pályát keresők tömegei; ezt a tényt domborítja ki még azily nagy területeket egyesítő korstatisztika is, minő jelenleg szemünk előtt áll.

Nagy vonásokban tehát máris láttuk az ország egyes részeinek korstatisztikai képét: hátra van most, hogy a tüzetesebb elemzést meggyérőlmegyére végezzük. Erre a célra szolgál a mellékelt tábla, mely az állam 71 megyéjének népességét a

fenti négy nagy korcsoport szerint viszonylagos számokban mutatja be s az 1890. évi népszámlálás által talált polgári népességre vonatkozik.

	0—15 éves ‰	15—40 éves ‰	40—60 éves ‰	60 éven felül ‰
<i>Duna balpartja:</i>				
Árva vármegye . . .	35·5	37·3	18·9	8·3
Bars » . . .	36·4	38·3	18·9	6·4
Esztergom » . . .	36·1	37·7	19·1	7·1
Hont » . . .	33·0	38·0	21·2	7·8
Liptó » . . .	35·7	36·8	19·5	8·0
Nógrád » . . .	35·9	38·7	19·0	6·4
Nyitra »	37·0	36·9	18·8	7·3
Pozsony » . . .	35·2	36·8	19·4	8·6
Trencsén » . . .	37·8	37·8	18·3	6·1
Turócz » . . .	35·7	36·4	19·7	8·2
Zólyom » . . .	36·7	38·2	18·6	6·5
összesen . . .	36·2	37·5	19·1	7·2
<i>Duna jobbpartja:</i>				
Baranya vármegye . .	32·6	37·2	22·2	8·0
Fejér » . . .	37·3	35·8	19·2	7·7
Győr » . . .	36·1	37·5	18·8	7·6
Komárom » . . .	36·4	37·1	19·1	7·4
Moson » . . .	36·1	36·2	19·1	8·6
Somogy » . . .	35·3	38·0	19·7	7·0
Sopron » . . .	36·4	35·9	19·0	8·7
Tolna » . . .	34·9	36·9	20·7	7·5
Vas » . . .	37·7	35·7	19·0	7·6
Veszprém » . . .	36·0	36·3	19·7	8·0
Zala » . . .	36·7	37·9	18·8	6·6
összesen . . .	36·0	36·8	19·6	7·6
<i>Duna-Tisza köze:</i>				
Bács-Bodrog vármegye	39·9	36·2	17·2	6·7
Csongrád » .	38·2	36·9	17·9	7·0
Heves » .	38·6	37·5	17·7	6·2
Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye	38·2	36·7	17·9	7·2
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye	33·3	42·2	18·0	6·5
(Budapest nélkül) . . .	(38·1)	(36·5)	(18·1)	(7·3)
összesen . . .	36·5	39·1	17·7	6·7

	0—15 éves ‰	15—40 éves ‰	40—60 éves ‰	60 éven felül ‰
<i>Tisza jobbpartja:</i>				
Abauj-Torna vármegye .	37·4	37·0	18·5	7·1
Bereg » .	39·4	39·4	15·9	5·3
Borsod » .	36·6	38·6	18·6	6·2
Gömör » .	33·8	37·9	20·3	8·0
Sáros » .	39·9	34·8	17·9	7·4
Szepes » .	37·5	35·1	19·1	8·3
Ung » .	39·7	38·5	16·2	5·6
Zemplén » .	38·7	38·5	17·0	5·8
összesen .	37·9	37·6	17·9	6·6

<i>Tisza balpartja:</i>				
Békés vármegye . .	38·6	36·4	18·4	6·6
Bihar » . .	38·0	38·0	18·1	5·9
Hajdu » . .	35·8	38·4	18·5	7·3
Máramaros » . .	39·2	37·8	16·9	6·1
Szabolcs » . .	38·8	40·0	16·1	5·1
Szatmár » . .	37·4	39·0	17·2	6·4
Szilágy » . .	37·5	37·5	18·1	6·9
Ugocsa » . .	39·3	39·2	16·2	5·3
összesen . .	38·1	38·2	17·5	6·2

<i>Tisza-Maros szöge:</i>				
Arad vármegye . .	38·6	38·5	17·7	5·2
Csanád » . .	41·8	35·7	16·7	5·8
Krassó-Szörény vármegye	33·0	39·2	20·7	7·1
Temes »	36·3	38·4	19·5	5·8
Torontál »	39·5	36·3	17·8	6·4
összesen . .	37·4	37·7	18·8	6·1

<i>Erdély:</i>				
Alsó-Fehér vármegye .	36·7	36·2	19·7	7·4
B.-Naszód » .	33·5	37·5	20·5	8·5
Brassó » .	36·3	35·8	19·0	8·9
Csik » .	36·5	33·7	21·0	8·8
Fogaras » .	38·0	33·1	20·3	8·6
Háromszék » .	35·4	34·0	21·0	9·6
Hunyad » .	33·9	38·5	20·0	7·6
Kis-Küküllő » .	36·4	36·3	19·9	7·4

	0—15 éves ‰	15—40 éves ‰	40—60 éves ‰	60 éven felül ‰
Kolczs vármegye .	36·1	37·7	18·9	7·3
Maros-Torda » . .	37·3	36·8	19·2	6·7
Nagy-Küküllő » . .	34·4	35·1	21·2	9·3
Szeben » . .	35·5	34·7	20·0	9·8
Szolnok-Doboka » . .	36·5	36·9	19·0	7·6
Torda-Aranyos » . .	37·3	36·3	19·0	7·4
Udvarhely » . .	35·2	34·8	20·8	9·2
összesen . .	35·9	36·2	19·8	8·1

Horvát-Szlavonország:

Belovár-Kőrös vármegye	35·8	37·2	20·6	6·4
Lika-Krbava » .	42·6	34·0	16·3	7·1
Modrus-Fiume » .	41·5	34·0	17·5	7·0
Pozsega » .	37·0	37·7	19·7	5·6
Szerém » .	37·5	37·8	18·9	5·8
Varasd » .	38·2	37·5	18·6	5·7
Verőcze » .	36·8	37·6	19·9	5·7
Zágráb » .	38·8	36·8	18·7	5·7
összesen . .	38·4	36·7	18·9	6·0

Mindenekelőtt jelezniünk kell azt a szembeszökő tény, hogy a különbségek megyéről-megyére aránytalanul nagyobbak, mint országrészről országrészre. Egy országrészen belül is találunk olyan, vagy még nagyobb különbségeket, mint az egyes országrészek között. Az országos szélsőségek pedig épen rendkívül tág határok közt mozognak. Baranya pl. 32·6‰ gyermekarányával körülbelül oly viszonyokat mutat, mint a Svájc, míg Csanád az ő 41·8, vagy Lika-Krbava 42·6‰-os arányával az Uj-Világ viszonzyszámain is jóval túltesz. A 15—40 éves korcsoportnál, ha, mint czélszerűnek látszik, Budapestet a megyéből különválasztjuk (a főváros belefoglalásával Pest-P.-S.-K.-K. megye ezen korosztálya 42·2‰-ot képviselne), a szélsőségek a következők: alant Fogaras 33·1‰ aránnyal, melyhez hasonlót egész államokban a külföldön hiába keresünk — és fent Szabolcs 40‰-al, mely az Uj-Világon kívül csak Galiczia és Bukovinában leli mását a nemzetközi összehasonlításunkban ismertett állapotok között. S hogy csak még az öregeket említsük: Szabolcsmegye 5·1‰ 60 éven felülivel csak valamivel jobb Galiczia és Bukoviná-

nál, míg Szeben megye 9s⁰/o-kal meghaladja a Svájcot és az osztrák alpesi tartományok közé illik be.

E nagy szélsőségek daczára a térképi ábrázolás az első pillanatra kitünteti a viszonyok területi összefüggését s a fentebb már érintett főbb tényezők működésének nyomait. Hogy azonban a sort megtartsuk és ismétléseket elkerülhetővé tegyünk: czélszerűnek látszik a korviszonyok alakulására vonatkozólag szerepet játszó tényezőket előre statisztikailag feltüntetni, hogy azután azokra egyszerűen csak hivatkozassunk. Hazai statisztikánk anyagához simulva, a következő viszonyok előzetes feltüntetését látjuk indokoltnak:

1. *A születési arányszám.* Ez első sorban a 15 éven felüli korcsoport számerejére bir befolyással, de közvetve természetesen a többiekére is. Kiszámításánál az 1881—1890. évtized születési statisztikáját vettük alapul, osztó gyanánt a két, nevezetesen a kezdőpontra eső 1880-ki s a végpontot jelző 1890-ki népszámlálás által talált népességnek számtani közepesét véve. ¹⁾

2. *A halálozási arányszám.* Halálozási tábla hiányában csak nagyon durva mértéke az egyes korosztályok szerint különböző természetes fogyás nagyságának. Kiszámítása ugyanazon eljárás szerint történt, mint a születési arányszámmal.

3. *Az 5 éven aluli gyermekek halálozási arányszáma.* Miután hazai statisztikánk — már az egész országra kiterjedőt értve — csakis e korcsoport halálozási arányát tünteti ki külön: kénytelenek voltunk azzal beérni. Egyébiránt tudva azt, hogy a gyermekek halandósága ép az első életévekben a legnagyobb s aztán gyorsan mérséklődik: az 5 éven aluli gyermekekre vonatkozó adataink elég jó megközelítő kifejezései a gyermekhalandóságnak egyáltalán. Nagyobb nehézségbe ütközik a halandósági arány helyes megállapítása. Az egyedül kifogástalan módozat, az elhunytaknak az élők számával való egybevetése megyéről-megyére oly nagy számítási feladatot képez, melylyel a magánstatisztikus megbirkózni nem képes. Marad tehát két lehetőség; az egyik: az összes elhunytakhoz viszonyítani a gyermekhalottakat, a másik: a születéseket, az újszülöttek számát venni osztóul. Az utóbbi módozat tudvalevőleg jobban vissztükrözi a veszélyt

¹⁾ Ez eljárás nem a lehető legpontosabb ugyan, de czéljainkra egészen jól használható megközelítő számokat ad.

melynek a gyenge élet ki van téve, azért azt fogjuk táblázatunkban használni.

4. *A természetes népmozgalom 10 évi eredménye*, vagyis a születések és halálozások különbözete az 1881. és 1890. közti években, viszonyítva az 1880. évi polgári népességhez.

5. *A vándorlások eredménye* a két utolsó népszámlálás közt fekvő időben, kiszámítva az előző pontban említett természetes népmozgalom s az utolsó népszámlálás által talált népesség közti különbözetből.¹⁾ A talált szám épügy, mint az előző pontban, az 1880. évi népességhez viszonyítva, százalékos arányban fejeztetik ki.

Mindezen viszonyszámok a következő táblázatban vannak egyesítve:

M e g y é k	Születési arányszám	Halálozási arányszám	5 éven alul elhaltak 100 újszülöttre	Természetes szaporodás	Vándorlások eredménye
	1000 lélekre			százalékokban	
	1880—1890 átlagában			1880—1890	
<i>Dnna balpartja:</i>					
Árva megye .	39·0	29·9	34·7	9·5	— 5·6
Bars » .	44·0	33·9	39·8	10·9	— 3·7
Esztergom » .	46·2	36·7	45·1	10·5	— 1·8
Hont » .	37·7	30·0	36·3	8·4	— 2·4
Liptó » .	42·4	36·3	41·4	6·8	— 4·0
Nógrád » .	44·0	33·2	39·6	11·9	0·0
Nyitra » .	47·9	37·7	45·3	11·2	— 3·7
Pozsony » .	41·6	33·5	41·5	8·9	— 2·3
Trencsén » .	47·2	38·8	43·0	9·0	— 3·4
Turóc » .	41·2	33·2	39·3	9·0	— 0·2
Zólyom » .	43·0	33·2	38·1	11·4	— 1·7
Ország-rész:	44·1	34·9	41·4	10·0	— 2·7

¹⁾ E számítási mód a be- és kivándorlás elkülönítését természetesen kizárja s egyáltalában csak annyiban pontos, a mennyiben a népszámlálás ugy, mint a születések és halálozások statisztikája hibátlan. A számítást magát a következő képlet fejezi ki: $x = \frac{100 [n_{1890} - n_{1880} - (s-h)]}{n_{1880}}$,

hol x a százalékokban kifejezett vándorlási eredményt, n a népességet és pedig n_{1880} az 1880-ban, n_{1890} az 1890-ben talált (polgári) népességet, s az élve szülöttek összegét, h az elhunytak összes számát jelenti. Mondanunk sem kell, hogy e vándorlási eredmény nemcsak az ország határait átlépő be- és kivándorlást, hanem a vidék és vidék közt folyó belső népcserét is magában foglalja, miért is a következőkben a be- és kivándorlás e tágabb értelemben veendő.

M e g y é k	Születési arányszám	Halálozási arányszám	5 éven alul elhaltak 100 újszülöttre	Természetes szaporodás	Vándorlások eredménye
	1000 lélekre			százalékokban	
	1880—1890 átlagában			1880—1890	
<i>Duna jobb partja:</i>					
Baranya megye . .	37·8	30·0	40·0	8·5	+ 1·3
Fejér » . .	44·3	33·5	41·6	11·8	— 5·6
Győr » . .	42·4	34·2	41·2	8·9	— 3·1
Komárom » . .	44·8	36·2	43·5	9·5	— 4·4
Moson » . .	41·9	33·6	42·7	8·7	— 9·7
Somogy » . .	41·8	30·1	38·9	12·5	— 6·2
Sopron » . .	41·0	30·8	38·5	10·7	— 5·1
Tolna » . .	40·8	31·2	40·0	10·4	— 3·6
Vas » . .	40·1	27·6	34·9	13·4	— 5·1
Veszprém » . .	42·3	33·8	42·0	9·2	— 5·9
Zala » . .	42·6	29·1	35·4	14·8	— 2·4
Országgrész .	41·5	31·0	39·0	11·3	— 4·0
<i>Duna-Tisza köze:</i>					
Bács-Bodrog megye	48·9	33·1	39·6	17·2	— 5·0
Csongrád »	45·1	32·2	38·2	14·6	— 0·2
Heves »	49·9	37·1	43·3	14·0	— 2·6
Jász - Nagy - Kun-Szolnok megye . .	46·8	34·3	41·1	14·2	+ 0·2
Pest-P.-S.-K.-Kun m.	43·1	33·9	42·0	11·3	+ 12·6
Budapest nélkül . .	47·5	35·5	43·5	13·8	+ 2·9
Országgrész .	45·9	34·4	41·2	13·8	+ 3·7
<i>Tisza jobb partja:</i>					
Abauj-Torna megye	43·1	32·8	37·8	10·7	— 9·9
Bereg »	49·2	33·4	35·9	17·4	— 0·5
Borsod »	44·7	34·9	40·2	10·8	+ 1·1
Gömör »	39·2	32·6	38·8	7·2	— 3·8
Sáros »	44·6	31·7	36·8	13·1	— 13·1
Szepes »	43·5	36·5	42·8	7·2	— 12·8
Ung »	47·8	32·8	35·2	15·6	— 8·9
Zemplén »	45·7	32·7	35·9	13·7	— 5·9
Országgrész .	44·7	33·4	37·9	11·9	— 6·6
<i>Tisza bal partja:</i>					
Békés megye	48·1	34·7	42·2	14·5	— 2·1
Bihar »	48·3	36·4	41·0	13·3	+ 2·1
Hajdu »	43·4	33·4	39·8	11·6	— 1·4

M e g y é k	Születési arányszám	Halálozási arányszám	5 éven alul elhaltak 100 újszülöttre	Természetes szaporodás	Vándorlások eredménye
	1000 lélekre			százalékokban	
	1880—1890 átlagában			1880—1890	
Máramaros megye .	48·1	32·7	35·0	16·9	+1·0
Szabolcs » .	51·5	39·4	42·2	13·3	+1·1
Szatmár » .	45·1	33·0	37·7	13·1	-2·6
Szilágy » .	44·7	32·3	35·7	13·4	-1·0
Ugocsa » .	48·9	35·2	35·9	15·0	+0·4
Országgrész .	47·0	34·9	39·3	13·8	-0·3
<i>Tisza-Maros szöge:</i>					
Arad megye .	49·7	39·7	44·8	11·0	+1·2
Csanád » .	53·3	36·7	42·6	19·3	+0·5
Krassó-Szörény » .	35·9	29·1	36·1	7·4	-0·9
Temes » .	44·3	36·2	42·8	8·8	+0·7
Torontál » .	49·3	35·3	41·0	15·3	-3·0
Országgrész .	45·6	35·1	41·4	11·5	-0·7
<i>Erdély:</i>					
Alsó-Fehér megye .	42·6	32·9	36·8	10·3	-1·9
Beszt.-Naszód » .	36·6	28·4	34·8	9·1	+1·1
Brassó » .	38·1	28·1	34·5	11·1	-7·7
Csik » .	43·0	34·8	40·6	8·8	-6·0
Fogarás » .	38·4	28·6	35·0	10·1	-5·8
Háromszék » .	38·7	29·8	37·0	9·5	-5·8
Hunyad » .	37·3	30·6	35·9	7·0	+0·8
Kis-Küküllő » .	42·9	30·8	36·0	13·1	-3·5
Kolozs » .	42·8	31·0	35·4	12·8	+1·9
Maros-Torda » .	42·8	30·8	35·1	13·2	-1·3
Nagy-Küküllő » .	35·8	27·3	33·7	9·1	-6·9
Szeben » .	36·7	27·9	33·5	9·6	-4·6
Szolnok-Doboka » .	41·3	29·4	32·4	12·7	-0·4
Torda-Aranyos » .	43·1	31·1	34·5	12·8	-2·9
Udvarhely » .	40·1	30·3	37·0	10·3	-5·9
Országgrész .	40·2	30·3	35·4	10·6	-2·6

Az összefüggést a korviszonyok s a táblázatban egybefoglalt tényezők közt két uton kereshetjük: vagy megyéről-megyére haladva az összes számszerűsíthető mozzanatokat mérlegeljük, vagy az egyes korcsoportokat véve alapul, azok területi megoszlását vizsgáljuk és bontjuk szét tényezőire. A statisztikai módszer azon szabálya, mely szerint az egyes jelenségek összefüggését megállapítani legkönnyebben a szél-

sőségek — a közepestől való nagy eltérések — tanulmányozása által lehet: arra ösztönöz bennünket, hogy a második eljárás választssuk és ne a földrajzi egymásutánját meggyeinknek, hanem azok egyes, bizonyos sajátyszerű korviszonyokat mutató csoportjait választssuk kutatásunk vezérfonalául. Kezdjük tehát a 15 éven aluli korosztályon.

A szélsőségeket tekintve, a gyermekkorban levők legeslegalacsonyabb arányát a következő megyékben találjuk: Baranya (32·6⁰/o), Hont és Krassó-Szörény (mindkettőnél 33⁰/o); 34⁰/o-on alul marad még e korcsoport Besztercze-Naszód, Gömör és Hunyad megyékben.¹⁾ A születési arányszám e hat megye egyikében sem haladja meg a 39·2-et ezerre, sőt Krassó-Szörény és Besztercze-Naszód megyében a 37-et sem éri el. Hogy mégis nem az utólnevezett megyék állanak legrosszabbul a fiatal sarj dolgában, azt a gyermekhalálozás mérsékelt voltának tulajdoníthatni: mint a táblázatból kiolvashatni, e megyékben jóval kevesebb gyermek hal el, mint Baranyában és Gömörben. Különösen jelentékeny a gyermekhalandóság Baranyában s ebben a körülményben találjuk magyarázatát annak, hogy e megye került legelől a gyermekszegény megyék sorában.

Az ellenkező végletet, a gyermekkorban levők legnagyobb arányát, Csanád megyében találjuk (41·8⁰/o); 39⁰/o-on felül áll még ez arány Bács-Bodrog és Sáros megyében (39·9⁰/o), azután Ung, Torontál, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyében: e nyolcz megye, mint látni való, egyrészt a legtermékenyebb Alföldet, másrészt az északkeleti határvonalat foglalja el. A magyarázatot itt első sorban szintén a születési arányszám adja meg, mely Sáróst kivéve, e megyék mindegyikében meghaladja a 48-at ezerre. Legelől Csanád megye áll: tehát ugyanazon törvényhatósága hazánknak, melyben legtöbb az ujszülött, t. i. 53·3⁰/o. A következő megyék sorozatának párhuzamos voltát meg-meg zavarja ugyan a gyermekhalálozás — Sáros és Ungról alább külön emlékezünk meg — de ezen említett tényező figyelembevétel-

¹⁾ Ha Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyét a főváros belevonásával vesszük, úgy itt is 34⁰/o-on alul marad a gyermekkor aránya, ámde itt a főváros lakosságának sajátosság összetétele, melyre alább kitérünk, zavarja meg az arányt; Budapest nélkül a 15 éven aluliak megyei aránya 35·1⁰/o, tehát határozottan magas.

lével szinte teljes összhangot találunk a két viszony között. Így Torontál megye születési arányszáma egy csekélységgel magasabb volt ugyan a század 9-ik tizedében, mint Bács-Bodrogé, ámde a gyermekhalálozás viszont amott nagyobb volt s így magyarázható Bács-Bodrog megye elsőbbsége az életben talált fiatal sarj dolgában. A gyermekhalálozás adja kulcsát egy-két felettébb szapora megye kimaradásának is: így Szabolcs megye $51\frac{5}{100}$ születéssel kimaradt e fenti sorból, dacára, hogy e születési arányszám az országban a második: de itt az óriási gyermekhalálozás ($42\frac{2}{100}$) elég jó magyarázatul szolgál s ugyanez áll Heves és Arad megyére is: ezekben a születési arányszám ugyan $49\frac{9}{100}$, illetve $49\frac{7}{100}$, de viszont a gyermekhalálozás a legnagyobbak közé tartozik az egész hazában, t. i. $43\frac{3}{100}$, illetve $44\frac{8}{100}$. Egyébiránt a most említett megyék, ha nem is érik el a $39\frac{0}{100}$ -os arányt a fiatal sarjnál, ahhoz nagyon közel állanak: így Szabolcs arányszáma $38\frac{3}{100}$, Hevesé és Aradé pedig $38\frac{6}{100}$.

Külön magyarázatra szorul Sáros és Ung megyék magas gyermekszáma. A születési arány ezekben is az országos átlagon felül áll ugyan s e mellett a gyermekhalálozás mindkét megyében határozottan alacsony, de e tényezők magukban még nem elegendők a felette magas gyermeklétszám tetszetőssé tételére. Fentebb már megemlékeztünk az amerikai kivándorlás hatásáról a korviszonyokra: a szóban forgó megyék a kivándorlók közé tartoznak és pedig Sárosban nagyon erős, Ungban kisebb az amerikai kivándorlás, de ez utóbbi megyéből, melynél különben a természetes népmozgalom kedvezőbb az ifju sarjra, mint Sárosban, kétségtelenül erős áttelepedés folyik az ország belsőbb részeibe.¹⁾ A kivándorlás csökkenti a felnőttek arányát s így közvetve emeli a gyermekkor hányadát az össznépeességben. E hatás kétségtelenül nyilatkozik a többi kivándorló megyékben is: kissé Beregben, nagyobb mérvben Szepes, Abauj-Torna és Zemplén megyékben. Mindezen megyékben az országos átlag fölött áll a 15 éven aluliak aránya, dacára annak, hogy ugy Szepesben, mint Abauj-Tornában határozottan alacsony a születési arányszám s az előbbi helyen, Szepes megyében, nagyon erős a gyermekhalálozás. Ha ez

¹⁾ Az utolsó évtizedben, mint táblázatunkból látható, a vándorlási veszteség a megye 1830-iki népeességének $8\frac{9}{100}$ -át tette, mi nagyon magas arány.

utóbbi tényezők nem ellensúlyoznák a kivándorlás behatását, úgy e megyék gyermeklétszáma hasonlítana a fent felsorolt határszéli megyékéhez. Zemplén megyében a születési arányszám magasabb s a gyermekhalálozás kisebb: miért is e megye már egészen közel áll a 39°/o-os arányszámhoz (387).

A szélsőségek figyelmes vizsgálata tehát nagyon szépen domborítja ki azt a természetes összefüggést, mely a születések s a gyermekhalandóság közt egyfelől, a 15 éven aluliak száma közt másfelől létezik. De ez összhang oly általános, hogy a közepeshez jobban közeledő viszonyok közt is lehetetlen azt észre nem venni. Az ország különben gyermekekben szegény északnyugati részein kiemelkednek a 15 éven aluliak nagyobb arányával Nyitra és Trencsén, a Duna balpartjának két legszaporább megyéje; a Dunántúl két legszaporább megyéjét, Komárom és Fejér megyét csak a nagy gyermekhalandóság látszik megakadályozni abban, hogy az első helyre kerüljenek az ország ezen részén. Látjuk továbbá, hogy a Duna-Tisza köze s általában a Tisza egész alsó folyása melletti megyék erős ifjú sarjukat a magas születési arányszámnak köszönik. Semmi sem jellemzőbb a születési arányszám s a gyermekkorban levők számereje közti összefüggésre nézve, mint az Alduna s a Maros közt fekvő három megye: Torontál, Temes és Krassó-Szörény korstatisztikája. A nyugati megye, mint láttuk, a legmagasabb gyermeklétszámot mutató törvényhatóságok közt foglal helyet s ugyanez áll a születési arányszámra; a középső megye, Temes, mindkét irányban az országos átlag körül áll, míg Krassó-Szörény ismét a végletek közé sorakozik, de a másik irányban: nagyon kevés gyermek s a mint láttuk, a legeslegalacsonyabb születési arányszám jellemzik e megyét. Az itt talált arányok azután egészen uralkodók Erdélyben, nevezetesen annak déli és keleti határmegyéiben. Miután azonban e részekben a vándorlások is nagyobb szerepet játszanak, az összefüggés a 15 éven aluliak aránya s a szaporasági mérv közt nem oly szoros, mint azt az ország többi részében általában találtuk.

A vándorlások átvezetnek bennünket a következő, vagyis a második nagy korosztályra, a 15—40 évek között levőkre. Kétséget nem szenved, hogy ez a korosztály az, melynek számerejében a vándorlások legmélyebb nyomokat hagynak hátra: ez az életkor lévén az, melyre a pályakeresés feladata hárul

s egyuttal az, melyben a legnagyobb mérvben megvannak az előfeltételek a be nem vált keresetmód elhagyására s új élet megkezdése céljából új haza választására. S ha vonatkozó számainkon végigtekintünk: úgy látjuk, hogy a legalacsonyabb arányszámokat e korosztálynál a kivándorlás keleti központjában, Erdély délkeleti részén találhatni. Fogaras (33·1), Csik (33·7⁰/₀), Háromszék (34·0), Szeben (34·7) és Udvarhely (34·s) megyék mutatják e korcsoport számerejének minimumát, mennyi erős kivándorlástól vérző területek, a melyek közül — az egy Szeben kivételével — a lefolyt évtized mindenütt több, mint 5⁰/₀-os fogyást hozott a vándorlások következtében. Ha pedig a háztartásból távol levők statistikáját vesszük segítségül, úgy azt találjuk, hogy a jelenlévő polgári népességhez viszonyítva, következő hányad volt távol:

Fogaras vármegye	7·7 ⁰ / ₀
Háromszék »	7·1 »
Szeben »	7·0 »
Csik »	6·1 »
Udvarhely »	5·1 »

E sorozat a fenti számokkal összevetve szintén a mellett bizonyít, hogy a 15—40 éves korosztály alacsony aránya egyenesen a kivándorlás következménye.

Erdélyben még két megye, t. i. Brassó és Nagy-Küküllő mutat nagyon alacsony, 36¹/₀ alatt álló arányt. Az utolsó évtizedre vonatkozólag közölt számaink e megyékben egyenesen a legnagyobb vándorlási veszteségre engednek következtetni; a távollevők aránya a jelenlévő népességhez e megyékben volt:

Brassó vármegye	7·5 ⁰ / ₀
Nagy-Küküllő »	5·1 »

Miután azonban a kivándorlással szemben az előbb nevezett megyében jelentékeny bevándorlás áll (bevándorlók alatt úgy itt, mint az egész dolgozatban, a mennyiben az ellenkező a szövegből ki nem tűnik, nemcsak a külföldről bejötteket, hanem az ország más megyéiből beköltözötteket is értve; a minthogy kivándorlók alatt is nemcsak a külföldre menőket, hanem a haza más részeibe letelepedőket is összefoglaljuk), úgy, hogy 1890-ben Brassó megye területén 8.908 más megyébeli találtatott, tehát a jelenlévő népesség 10·3⁰/₀-a bevándorolt egyénekből állott, kik valószínűleg szintén túlnyomó számmal a 15—40 éves korosztályból valók: e két ellenirányú moz-

galom egymást, bár csak ebben a korosztályban, annyira ellensúlyozta, hogy Brassó megye az első helyről a hetedikre szorult le. Tekintetbe veendő azonkívül, hogy a megye területéhez egy nagy város, Brassó tartozik, melynek korösszetétele szükségkép más, a közép életkorokra kedvezőbb, mint a fálvaké. Nagy-Küküllőnél a gyermekszületési arány rendkívül alacsony volta (35·5°/100), mely az első korosztályt nagyon lenyomta s így közvetve a többit emelte, szolgálhat magyarázatul arra, hogy e megye, daczára erős kivándorlási többletének, Erdélyben a hatodik helyre került.

A Királyhágón innét a legnagyobb mérvű kivándorlást a Tisza jobbpartjának négy megyéje mutatja: u. m. Sáros (kiv. többlet 13·1°/10), Szepes (12·8), Abauj-Torna (9·9) és Ung (8·9). E megyék kivándorlási többlete az utolsó 10 év alatt jóval meghaladja Erdély legnagyobb kivándorlást mutató megyéit és kevéssel ezek után sorakozik Zemplén megye is (kivándorlási többlet 5·9). Mindamellett e megyék 15—40 éves korosztályai magasabb arányszámokat mutatnak, mint az erdélyi megyék; csak Sáros száll 35°/10 alá (34·8); utána Szepes (35·1), Abauj-Torna (37·0), végül Ung és Zemplén (38·5°/10), tehát a három utóbbi már egészen tekintélyes arányszámokkal következik. E jelenség magyarázatául két körülményre kell utalnunk: egyik az, hogy mint kevéssel fentebb láttuk, e felvidéki megyék magas születési számmal bírván, a fiatal sarj dús volta még a 15—40 évek közt is érezteti hatását — annyival alacsonyabb aztán a két felső korosztály számaránya, míg Erdélyben e viszony ellenkezőleg áll. A másik az, hogy a kivándorlás ezen országrészből Amerika felé csak újabb keletű s ép a lefolyt évtizedben jelentkezett csak számbavehető súlylyal, míg Erdély egyes részei régi időktől fogva kivándorló jellegűek voltak. Az utolsó 10 év adatai tehát ott és itt más jelentőséggel bírnak; amott ugyszólván az összes kivándorlást képviselik, itt csak egy részét annak: érthető tehát az, hogy Erdélyben az összkivándorlás nyomai mélyebbre hatoltak, mint a felvidéki megyékben. Ehhez járul még egy tény: a galicziai bevándorlás, mely tudvalevőleg a fent felsorolt felvidéki megyék felé — nevezetesen Sáros, Zemplén, Abauj-Torna, Ung felé — irányul és pótolja, legalább egy részben, a 15—40 éves korosztályon a kivándorlás által ütött csorbát; az eset a Brassó megyénél említett analog levén.

Az amerikai kivándorlás hatását a korviszonyokra alább tüzetes vizsgálat tárgyává fogjuk tenni, miért is arra utalva, itt az ország egyéb részeire térhetünk át.

A belső és külső vándorlások folytán erős veszteségeknek kitett országrészek közé tartozik újabban a Duna jobb partja is, mi már az országrész átlagos számában kifejezésre jut, a mennyiben itt a 15—40 évesek korcsoportja Erdély után leggyengébb. A 36°/o-on alul három megye áll: Vas, Sopron és Fejér, utánok Moson és Veszprém következnek; e megyék egyuttal a kivándorlás fő kiindulási pontjai: a szintén erősen kivándorló Somogyban a gyermeklétszám alacsony volta közvetve emeli a többi korosztályok arányát — innét a magas szám.

A kivándorló megyékkal szemben az ellenkező jelenségre, a 15—40 évesek magas arányára kell elkészülve lennünk a bevándorlási többlettel bíró vidékeken. Az utolsó évtized azonban annyira a kivándorlás korszaka volt hazánkban, hogy jelentékenyebb vándorlási nyereséget az egész országban csak Pest megye mutat fel s itt is, ha a fővárostól eltekintünk, a megyei gyarapodás e czímen 3°/o alatt áll. S csakugyan azt látjuk, hogy Budapest belevonásával a megye a szóban forgó korcsoportnál rendkívül magas arányszámot (42·2°/o) mutat, míg ellenben a főváros nélkül az arány határozottan alacsony (36·5), mi azonban a gyermeklétszám magasságával függ össze, mely mellett a jelentéktelen bevándorlás számot sem tesz. Az ország egyéb részeiben még kisebb a vándorlási nyereség s azért annak hatásáról szólni alig lehet — hogy mindazáltal Erdély három vándorlási nyereséget mutató megyéje: Hunyad, Kolozs és Besztercze-Naszód egyuttal az egész országrészen a 15—40 éves korcsoport legmagasabb arányszámait mutatja: annak egyéb, fent már érintett okai is vannak ugyan, de egyik tényezőként kétségtelenül e betelepelési többlet is működött.

Áttérve a két felső korosztályra: nem sükségutalnunkarra, hogy ezek számaránya a két fiatalabb korosztály erősségéhez képest változik. A hol erős a fiatal sarj és ezzel kapcsolatban magas az életök dele előtt állók száma: ott az öregebbekre csak kis hányad marad és viszont. Ez a mozzanat ugy is fejezhető ki, hogy ott, hol a népesség szaporodása gyors: az újabb nemzedékek már e körülménynél fogva is viszonylag erősebbek, mint a régiek. Hazánk azon részein, hol a népesség egy század lefolyása alatt, — ha nem is csupán a természetes

szaporaság folytán, — megháromszorozódott, megnégyszereződött: természetszerűleg kicsiny a lakosság azon rétege, mely a régi, ritka népességet képviseli: az öregek csoportja. Viszont lassan gyarapodó vidékeken aránylag magas lesz a felsőbb korosztályok számaránya. Ehez járul természetesen még a különbség, mely a magasabb életkorok halandósága tekintetében vidékről vidékre fennáll, nálunk azonban statisztikailag ki nem mutatható.

Legtöbb öreget hazánkban Erdély déli és keleti részein találunk; ha csak a 60 éven felülieket nézzük, úgy legeslegmagasabb az arány Szeben (9·8⁰/o), Háromszék (9·6⁰/o), Nagy-Küküllő (9·3⁰/o) és Udvarhely (9·2⁰/o) megyékben; ha a 40 éven felülieket egybefoglaljuk, úgy a sor csak annyiban változik, hogy Szeben negyedik helyre kerül s ugyanazon színvonalra eléri Csik megye is. Tehát a szász és székely megyéket látjuk itt, melyek közül az előbbieken főleg a születési arány alacsonyága, az utóbbiakban az ifjak kivándorlása teszi alacsonynyá a két első nagy korosztály arányát, gyengévé a népesség számának emelkedési irányzatát. Magas még az öregek aránya az északi Kárpátok szintén gyenge nép-növekedéssel bíró vidékén és az ország nyugati határszélén, tehát régi kulturájú, immár gyenge szaporodást mutató részén, a nélkül, hogy az erdélyi arányokat itt elérve látnók. Az öregek alacsony arányszáma, Horvát-Szlavonország egész területét beleértve, a Tisza felső folyásától, az északkeleti megyéktől dél felé az Al-Dunáig és Száváig összefüggő nagy területet jellemez.

Nem lehet észre nem venni, hogy itt nagyon szoros viszony van a születési arányszám s az öregek aránya közt és pedig e viszony fordított: minél több a születés, annál kevesebb az öreg. Azért ha látjuk, hogy az öregek számát tekintve, Erdély egyik-másik megyéje megközelíti az osztrák alpesi tartományokat, míg az anyaország egyes megyéi, nevezetesen a Maros partjától az északkeleti határszélig terjedő vidéken Szabolcs 5·1⁰/o, Arad 5·2⁰/o, Ugocsa és Bereg 5·3⁰/o 60 éven felülivel már egészen közel járnak a galicziai állapotokhoz: úgy e párhuzam elég jó képet ad hazánk különböző jellegű részeinek népesedési viszonyairól.

Semmi kétség e mellett, hogy a halálozás kisebb-nagyobb volta behat az öregek számára. Sajnos, hogy halálozási statisztikánk mai anyaga nem engedi meg, hogy a halálozást

a különböző korokban megmérhessük. Egyébiránt utalunk táblázatunkra, melyből kitűnik az, hogy bizonyos állandó és szoros összefüggés létezik a halálozási arány és a születési arány közt: hol az egyik magas, magas a másik is, és viszont, hol az egyik alacsony, alacsony a másik is. Az összefüggést létesítő szál természetesen a gyermekhalálozás. Az összefüggés azonban nagyobb fokú, semmint az a tény, hogy a népesség legfiatalabb rétege a többi korosztálynál nagyobb halálozási aránnyal bír, egymagában kimagyarázhatná. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy ott, hol sok az újszülött, nemcsak az összhála-lozás magas, — a mi épen a gyermekek nagy arányának folyománya, hanem a gyermekek halandósága magában is nagyobb fokú. Miután táblázatunk az 5 éven aluli gyermekek halandóságát az újszülöttekhez való viszonyítás által fejezi ki: az a körülmény, hogy táblánkon magas születési arány-nak rendszeren — kivételek elég számmal vannak — magas gyermekhalálozási arány felel meg: arra vall, hogy a sok szülöttel bíró vidék népének gyermekei több veszélynek vannak kitéve, legyen bár ennek oka a közegészségügyi viszonyok különös kedvezőtlenége ép e vidékeken, vagy az a körülmény, hogy e gyermekek a szülők részéről kevesebb gonddal ápolatnak, mint a gyermekszegény vidékek szülöttei.

E kis kitérés után át kell mennünk az eredmények összegezésére. Nagyon eltérő korviszonyokat volt alkalmunk szemlélni hazánk különböző vidékein. Találtunk analógiákat az alpesi vidékek kor- és népesedési viszonyaival és találtunk hasonlatosságot a szomszéd Galiczia viszonyaihoz. Mindemez eltéréseket sikerült nagyban és egészben a népesedés meneté-nek két nagy tényezőjére, a természetes szaporodásra s a vándorlások eredményére visszavezetnünk. Hátra volna még az a feladat, hogy magokat e tényezőket visszavezessük azokra a nagy társadalmi jelenségekre, melyek azok alakulása fölött — s így végelemzésben a korviszonyok alakulása fölött is döntenek. A fentiek után mondanunk sem kell, hogy itt a legjobb esetben is csak nagy vonásokat adhatunk vissza, a finomabb vonások felismerésére nincs meg a kellő finomságú észlelő eszköz — a nélkülözhetlen statisztikai alap. E nagy vonások szemlélésénél figyelmen kívül maradnak egyes vidékek és egyes rétegek, nevezetesen ép a jobbmódú osztályok két vagy egy gyermekrendszere, a nagy városok különös vonzereje, az

itt-ott ragályként fellépő, gazdaságilag indokolatlan vándorlási láz; bár, elismerjük, hogy ezek nagy területeken, mint pl. a Dunántúl, nem csekély szerepet játszanak: ismételjük, itt csak az általános fővonások azok, melyeket egybegyűjtőnk lehet.

Annyit hazánk kor- és népesedési viszonyainak megyék szerint keresztülvitt részletezése után elmondhatunk, hogy Magyarország területe szempontunkból két nagy részre bontható fel: ez egyiken, a nagy magyar Alföldön, fel a galicizai határig és le egészen a Szávaig, ma még nincs oly korlát, mely a népesség természetes gyors szaporodásának útját állaná, míg a másik részben, mely a Dunántúlt, az északi felföldet és Erdélyt foglalja magában, a népesedés előremenetele már erős akadályokkal küzd, a túlnépesedés réme már a küszöbön áll, sőt itt-ott már át is lépte azt. Az előbbi vidékek azok, melyek termékeny földjét a török hódoltság gyászos emlékü kora s aztán a vallási harczok ádáz rombolásai majdnem lakatlanná tették: a már-már két évszázados béke még mindig nem volt elég arra, hogy a népesség — tekintetbe véve a kedvezőtlen egészségügyi viszonyokat is, melyek viszont a nagy területekre kiterjedett mocsarakon kívül a pusztán agrikol nép kezdetleges műveltségi állapotával függenek össze — ez áldott talajú síkságon annyira felszaporodjék, hogy annak termőerejét egészen kimerítse. Nem úgy a Dunántúl, hol a népsűrűség a régi kultúra áldásai által védett gyarapodásával már-már meghaladta azt a színvonalat, melyet a mai gazdasági állapot s nevezetesen a mai birtokviszonyok (latifundiumok!) az őstermelés még mindig majdnem kizárólagos keresetforrására szorítókozó népnek kijelölnek. Az északi felföld és a bérczes haza, Erdély, égajánál és talajánál fogva nem táplálhat sűrűbb agrikol népességet; a nagyipar diadalai itt a lakosság jó részét megfosztották régi keresetforrásától s azért itt már ma alig van tér a népszám emelkedésére s több ponton beállt a stagnálás, vagy épen kezdetét vette a visszafelé vezető mozgás, a depopulatio.

Nem akarjuk — a mint mondani szokás — az ördögöt a falra festeni: de tartunk tőle, hogy a tejjel-mézzel folyó Kánaán, nagy Alföldünk egyes részein, ott, a hol a nagy gazdaságok s velők a gépmunka a bérre nyomasztólag hatnak s egész néprétegek helyzetét teszik aggasztóvá, a szaporodás

azon akadályai, melyek a Dunántúl már teljes működésben vannak, szintén mihamarabb uralomra fognak jutni. S akkor ott ép úgy, mint a máris túlnépesedési jelenségeket mutató részeken elő fog állani az a nagy szocioálpolitikai feladat: tágitani a megélhetés szűknek bizonyult határain.

VI. NEMZETISÉGEINK KORVISZONYAI S A KIVÁNDORLÓ MEGYÉK.

Korviszonyaink részletezése az ország egyes megyéi szerint bizonyos fokig már számot adott azokról a különbségekről is, melyek hazánk nemzetiségei közt a népesedés főjelenségei tekintetében fennállanak. Népszámlálásunk anyagának feldolgozása azonban megengedi, hogy e különbségeket közvetlenül is tanulmányozzuk abban az alakban, melyben azokat a korviszonyok visszatükrözik. Léteznek ugyanis összeállításaink arról, hogy bizonyos korcsoportok az egyes nemzetiségeken belül minő arányban vannak képviselve. Eme korcsoportok, sajnos, nem esnek ugyan össze a fentebb használt csoportosításokkal, ¹⁾ de azért képesítenek bennünket arra, hogy az eltéréseket nemzetiségről-nemzetiségre észlelhessük.

Anyanyelv	0-2	3-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	60 éven	Ismeretlen korú
	évesek	évesek	évesek	évesek	évesek	évesek	évesek	évesek	évesek	felettek	
a polgári népesség százalékában											
Magyar											
Magyarországban	8'63	8'26	11'32	10'47	8'78	15'31	13'57	10'28	7'14	5'68	0'06
Horvát-Szlavonországokban . .	8'21	8'35	11'57	10'37	7'78	15'96	15'23	11'37	6'90	4'22	0'04
Az egész államban	8'63	8'26	11'81	10'46	8'77	15'32	13'59	10'29	7'14	5'67	0'06
Német											
Magyarországban	8'37	7'86	11'75	10'37	8'25	14'57	13'45	10'75	7'77	6'81	0'05
Horvát-Szlavonországokban . .	8'80	8'56	12'41	10'74	8'26	15'41	13'68	10'45	7'02	4'64	0'03
Az egészállamban	8'40	7'90	11'78	10'39	8'25	14'62	13'46	10'73	7'73	6'69	0'05

¹⁾ Fentebb ugyanis 5, illetve 10 éves korcsoportok használtattak, míg itt az első 2 csoport 3-3 évet, a következők pedig 5, illetve 10 évet foglalnak egybe; úgy, hogy pl. jelen táblázatunk 6-10 évesekre vonatkozó számai a betöltött 6-ik életévtől a 11 év betöltéseig terjednek, míg fentebb az 5. életév betöltésétől a 10. év betöltéseig terjed a megfelelő csoport.

Anyanyelv	0-2	3-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	60 éven	Ismeret- len korú
	a polgári népesség százalékában										
Tót											
Magyarországban	8'54	8'19	11'43	10'38	9'26	14'89	13'33	10'63	7'62	5'67	0'06
Horvát-Szlavon- országokban . .	9'46	9'15	12'81	10'46	8'36	14'92	13'38	10'43	6'86	4'11	0'06
Az egész államban	8'55	8'19	11'44	10'38	9'25	14'89	13'33	10'63	7'62	5'66	0'06
Oláh											
Magyarországban	8'19	8'55	11'68	9'75	7'43	16'44	14'27	10'93	7'46	5'23	0'07
Horvát-Szlavon- országokban . .	8'99	9'38	13'27	10'44	7'32	14'79	14'08	10'44	7'11	3'93	0'25
Az egész államban	8'19	8'55	11'68	9'76	7'43	16'44	14'26	10'93	7'46	5'23	0'07
Horvát											
Magyarországban	7'87	7'78	11'54	10'49	8'10	14'75	13'54	11'32	8'18	6'42	0'01
Szerb											
Magyarországban	7'90	8'05	12'72	10'64	7'83	15'21	13'87	10'40	7'51	5'77	0'10
Horvát-Szerb											
Horvát-Szlavon- országokban . .	8'59	8'94	12'52	10'83	8'13	15'82	12'36	10'39	7'53	4'84	0'05
Az egész államban	8'40	8'68	12'46	10'76	8'08	15'64	12'74	10'46	7'57	5'13	0'06
Ruthén											
Magyarországban	9'22	9'66	12'14	10'59	9'24	16'97	12'69	9'45	6'01	3'98	0'05
Horvát-Szlavon- országokban . .	9'84	9'32	13'37	11'54	6'96	16'00	12'90	10'26	5'71	4'10	—
Az egész állam- ban	9'22	9'66	12'16	10'60	9'22	16'97	12'70	9'46	6'00	3'98	0'04
Valamennyi nem- zetiség együtt a magyar államban	8'48	8'33	11'83	10'36	8'46	15'46	13'52	10'52	7'37	5'61	0'06

Korstatistikánk hiányai indokoltta teszik, hogy a szóban forgó korcsoportokat, mint magokban nagyon nagy hibahatárt rejtő kis egységeket, nagyobb egészekké foglaljuk össze. Hogy azonban a legzsengőbb kort képviselve lássuk, kísérletkép a gyermekkor két első csoportját (0-6 év) is összeadtuk s azután a már többször használt 0-15, 16-40, 40-60 és

60 éven felülieket különböztetjük meg. Az eredményt a következő táblázat tünteti fel:

	0—6 éves	0—15 éves	16—40 éves	41—60 éves	60 éven felüli
s z á z a l é k o k b a n					
magyar					
az anyaországban	16 ⁸⁹	39 ¹⁸	37 ⁶⁶	17 ⁴²	5 ⁶⁸
Horvát-Slavon- országokban . .	16 ⁵⁶	38 ⁵⁰	38 ⁹⁷	18 ²⁷	4 ²²
az egész államban	16 ⁸⁹	39 ¹⁶	37 ⁶⁸	17 ⁴³	5 ⁶⁷
német					
az anyaországban	16 ²³	38 ³⁵	36 ²⁷	18 ⁵²	6 ⁸¹
Horvát-Slavon- országokban . . .	17 ³⁶	40 ⁵¹	37 ³⁵	17 ⁴⁷	4 ⁶⁴
az egész államban	16 ³⁰	38 ⁴⁷	36 ³³	18 ⁴⁶	6 ⁶⁹
tót					
az anyaországban	16 ⁷³	38 ⁵⁴	37 ⁴⁸	18 ²⁵	5 ⁶⁷
Horvát-Slavon- országokban . . .	18 ⁶¹	41 ³⁸	36 ⁶⁶	17 ²⁹	4 ¹¹
az egész államban	16 ⁷⁴	38 ⁵⁶	37 ⁴⁷	18 ²⁵	5 ⁶⁶
oláh					
az anyaországban	16 ⁷⁴	38 ¹⁷	38 ¹⁴	18 ³⁹	5 ²³
Horvát-Slavon- országokban . . .	18 ³⁷	42 ⁰⁸	36 ¹⁹	17 ⁵⁵	3 ⁹³
az egész államban	16 ⁷⁴	38 ¹⁸	38 ¹³	18 ³⁹	5 ²³
horvát					
az anyaországban	15 ⁶⁵	37 ⁶⁸	36 ³⁹	19 ⁵⁰	6 ⁴²
szerb					
az anyaországban	15 ⁹⁵	39 ³¹	36 ⁹¹	17 ⁹¹	5 ⁷⁷
horvát-szerb					
Horvát-Szlavonorsz.	17 ⁵³	40 ⁸⁸	36 ³¹	17 ⁹²	4 ⁸⁴
az egész államban	17 ⁰⁸	40 ³²	36 ⁴⁶	18 ⁰³	5 ¹³
ruthén					
az anyaországban	18 ⁸⁸	41 ⁶¹	38 ⁹⁰	15 ⁴⁶	3 ⁹⁸
valamennyi nemzeti- ség együtt a magyar államban .	16 ⁸¹	39 ⁰⁰	37 ⁴⁴	17 ⁸⁹	5 ⁶¹

A legfeltűnőbb jelenségek, melyek számainkból kiolvashatók, a következők:

Legtöbb gyermek és legkevesebb öreg a ruthéneknél található; nem sokkal utánok jönnek a társországok horvát-szerbjei. A magyar az országos átlag körül áll, inkább valamivel felülhaladva azt a gyermekek számánál. Három nagy nemzetiségünk, u. m. a németek, tótok és oláhok megegyeznek abban, hogy náluk kevés a gyermek, egyébként azonban korviszonyaik tekintetében egymás közt ismét nagy különbségeket tüntetnek fel.

Hazánk korviszonyainak területi elemzése oly áttekintést engedett népünk népesedési viszonyai felett, mely a most talált eredményeket nagyban és egészben támogatni alkalmas. Ez az indoka annak, a miért ez eredményekkel bővebben kell foglalkoznunk, daczára annak az aggálynak, mely a nemzetiségi és korviszonyoknak ilyen kombinációja ellen felmerül s melyre e helyen kissé ki kell térnünk.

Ha a nemzetiség oly valami az egyedhez tapadó sajátosság, mely őt a bölcsőtől a sírig elválaszthatlanul kíséri: úgy a nemzetiségi statisztikát a korstatisztikával feltétlenül biztosan egybe lehet vetni, illetve az egyes nemzetiségeken belül tapasztalt korviszonyokból egyuttal e nemzetiségek népesedési jelenségeire, közegészségügyi állapotára — a kellő óvatosság mellett — egészen jól lehet következtetni, csak úgy, mint pl. egy megye vagy város hasonnemű viszonyaira.

Már most sajnos ugyan, de be kell vallanunk, hogy a nemzetiség megállapítása maga is nehézséggel jár, s vitás természetű. Itt azonban elég nekünk az, ha népszámlálásunk kérdőpontjából kiindulva, keressük, hogy az »anyanyelv« az emberi élet folyamán változó, valami-e vagy sem?

Azt hisszük, alig tévedünk, ha abbéli nézetünknek adunk kifejezést, hogy hivatalos statisztikánk az anyanyelv kérdése által meglehetősen megrögzítette, az egyén életének egész folyamára megkötötte a nemzetiségi jelleget. Megengedjük, hogy vannak kivételek; meglehet, hogy a népszámlálást eszközöző közeg, vagy az önszámlálást véghez vivő egyén maga tulteszi magát a kérdés szó szerint való értelmén és magyarnak írja be a megszámlált idegen ajkut, illetve magyarnak vallja magát, bár nem annak született: de azt tartjuk, hogy a szó mindennapi értelme ezt a megoldást tulajdonképp visszaélésnek

minősíti. A magyarság terjedése s általában a nemzetiség megváltozása e kérdőpont folytán hivatalos statisztikánkban mindig csak az új nemzedéknél vehetné kezdetét: az anyanyelvétán már el is feledett szülő még eredeti nemzetiségéhez vallja magát, de gyermekét már az általa felvett, a hely uralkodó nyelvét képező nemzetiséghez sorozza.

Ez volna szerény nézetünk szerint a nemzetiségi statisztikánk alapját képező »anyanyelv« átváltozásának, hogy úgy mondjuk, legitim folyamata. Hogy a valóságban így van-e vagy sem, azt tulajdonképp csak kellő számú utólagos próba, az őanyag újraátnézése és kísérletkép esetről-esetre menő ellenőrzése utján tudnók megmondani.

Lehet — s tán ez a legvalószínűbb — hogy a felfogás, melyet az »anyanyelv« szó értelme felől a számlálók és számláltak táplálnak: ingadozó helyről-helyre és időről-időre, s hogy ép az ellenkező felfogások többé-kevésbé kölcsönösen lerombolják egymás hatását. Annyi bizonyos, hogy a fenti táblában az egyes nemzetiségek korviszonyai nagyban és egészben olyanokul tűnnek fel, minőknek azokat népünk korviszonyainak területi vizsgálata alkalmával találtuk. Ez a körülmény indít arra, hogy a nemzetiségek korstatisztikájával kissé behatóbban foglalkozzunk.

Nézzük mindenekeelőtt a magyarságot. Említők, hogy a gyermekek arányszáma a magyaroknál valamivel az egész állam átlaga felett áll. Ám országrészek szerint a viszony más és más. A 16 éven alaluli gyermekek aránya ugyanis a magyaroknál 1890-ben volt:

a Duna balpartján 39 ⁰³	a Tisza jobbpartján 39 ⁷⁴	Erdélyben	37 ⁷⁵
a » jobbpartján 38 ¹¹	a » balpartján 39 ⁸³	Horvát-Szlavonorsz.	38 ⁵⁰
a » Tiszaközén 39 ⁴⁹	a » Marosszögén 42 ⁸⁹		

A társországok beolvasztás előtt álló magyarjaira nem akarunk megjegyzést tenni. A mi itt szemünkbe ötlük, az az, hogy az anyaország egyes részeinek számai a területi elemzés által támogattatnak: láttuk, hogy a Duna jobb partja és Erdély a legszegényebb gyermekek dolgában, ez áll a magyar faj e területen lakó részéről is. Meglepően magas a magyar gyermekek aránya a Tisza-Maros szögén; ám nem szabad feledni, hogy Csanád, Arad és Torontál megye, tehát ép azok a megyék, hol a magyarság nagyobb szerepet visz, rendkívüli gyermekbőségök által tűnnek ki. Ez országrész magyar-

osodása tehát, mely az utolsó évtizedben elég kedvező vala: egyenesen fajunk ottani gyermekbőségének köszönhető; a másik nagyfontosságú népelem, az oláh, ez országrészben, mint látni fogjuk, különösen szegény gyermekekben.

A területi kutatás kiegészítéseül, nemzetiségünk korviszonyainak további megvilágítására adjuk a következő táblázatban néhány nem tiszta magyar megye magyar járásainak korviszonyait. E járások úgy válogattattak ki, hogy azok közé csak a vándorlások zavaró hatása alatt nem állók vétettek be.

Vármegye, járás	0-15 éves		16-40 éves		41-60 éves		60 éven felüli	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Zala vm., zalaszentgróti j.	38'14	37'76	37'62	37'81	18'02	17'76	6'22	6'67
» » zalaegerszegi j.	38'72	38'88	36'88	37'56	18'86	17'27	5'54	6'29
» » sümegi j. . . .	38'67	37'87	36'38	37'37	18'07	17'83	6'88	6'93
» » pacsai j.	36'95	37'20	38'32	38'44	18'89	18'44	5'84	5'92
» » novai j.	39'75	40'89	37'10	37'74	18'88	16'83	4'27	4'54
» » keszthelyi j. . .	36'27	35'19	38'04	39'01	18'65	18'24	7'04	7'56
» » tapolczai j. . .	35'36	34'69	37'34	37'72	19'67	19'00	7'73	8'59
Bereg vm.,mezőkászonyi j.	39'04	37'65	38'29	39'84	16'87	16'30	5'80	6'21
» » tiszaháti j. . .	39'46	38'42	38'48	39'13	16'67	16'11	5'39	6'34
Zemplém vm.,bodroghközi j.	41'01	37'15	37'41	39'84	16'20	16'27	5'38	6'74
» » szerencsi j. . .	38'11	36'05	38'89	39'60	18'24	18'32	4'76	6'03
» » tokaji j.	39'21	35'95	38'60	40'32	17'37	17'83	4'82	5'90
Szabolcs vm.,kisvárdai j.	38'90	37'57	40'52	41'67	15'73	15'30	4'85	5'46
» » tiszai j.	40'05	37'55	38'11	40'19	16'34	16'12	5'50	6'14
Szatmár vm.,mátészalkai j.	39'14	37'86	38'44	39'86	16'88	16'16	5'54	6'12
» » fehérgyarmati j.	37'28	36'83	38'00	37'99	17'96	17'62	6'76	7'56

Természetesen távol áll tőlünk e néhány járás adataiból messzemenő következtetéseket levonni akarni. Annyit azonban e számokból is látunk, hogy a viszonyok egy megyén belül is jelentékeny eltéréseket mutathatnak fel. Így Zala megye tapolczai járása meg a novai járás úgy különböznek egymástól, akár egy gyermekszegény erdélyi megye a sokgyermekű tiszavidéki megyétől. Ha népmozgalmi statisztikánk járások szerint volna feldolgozva, úgy reá kellene jönnünk, minő nagy eltérések azok a népesedés menetében, melyek itt a korstatisztikában tükröződnek vissza: ily részletes alap nélkül kénytelenek vagyunk beérni a magyarság korviszonyainak tanulmányozásából levont azon végkövetkeztetéssel, hogy a magyar faj,

mely a Közép-Dunától az erdélyi határhegyekig terjedő nagy területen oly gazdag gyermekekben, viszton egyes vidékenkint már az oliganthropia tüneteit mutatja fel.

Oliganthropiáról lévén szó, áttérhetünk mindjárt a tót nemzetiségre, mely egyes vidékeken feltűnően alacsony gyermekszámmal tűnik ki. Így Hont megye tótjainál a 16 éven aluliak arányszáma csak 32·8⁰/₀, tehát vagy 16⁰/₀-kal kisebb, mint az országos átlagban. Gömör megyében ez arány 34·8⁰/₀. Az előbbnevezett megyében a magyarság gyermekaránya 37·4⁰/₀-kal elég magas, míg ellenben Gömör megye nagy részben protestáns magyarjainál 36·9⁰/₀-kal már nem oly sokkal áll a tótok aránya felett. E vonás egyébiránt nagyon szépen kitűnik akkor, ha e megyéket járásokra bontjuk fel. Mindkét megyénél előzetéve a tót többségű és hátul nevezve meg a magyar többségű járásokat: tehát a magyarság sorrendjében sorakoztatva őket, a következő táblázatot kapjuk. Volt a lakosság százalékaiban:

Hont vármegye:

	15 éven alul	16—40 éves	41—90 éves	60 éven felüli
korponai járás . .	29·9	37·7	24·1	8·3
báti » . .	31·8	37·6	22·2	8·4
nagycsalómiai » . .	34·4	37·6	20·8	7·2
ipolysági » . .	32·3	39·1	21·2	7·4
szobi » . .	34·9	37·6	19·9	7·6

Gömör vármegye:

nagyróczei járás . . .	34·5	38·0	19·7	7·8
rimaszombati » . . .	32·3	38·6	20·5	8·6
rozsnyói » . . .	35·9	37·4	19·3	7·4
rimaszécsi » . . .	33·1	37·0	21·3	8·6
tornaljai » . . .	34·4	37·3	20·7	7·6

Hont megyében az ellentét tótság és magyarság közt szembeszökőleg éles. A majd tiszta tót korponai járásban 30⁰/₀-on alul áll a gyermek — már nem messze a francia arányszámtól (27⁰/₀). Ellenben a kétharmadrészben magyar nagycsalómiai járásban az arányszám 34·4⁰/₀, míg a némi németiséggel kevert, de nagyon kevés tót által lakott túlnyomólag magyar szobi járásban éppen 34·9⁰/₀. Gömörben azonban az ellentétek nem kifejezettek. Legkevesebb ugyan a gyermek

az erősen tót rimaszombati járásban, de a magyar rimaszécsi járásban alig valamivel több és még mindig kevesebb, mint a tiszta tót nagyróczei járásban. Van okunk azonban a számokból arra következtetni, hogy egyik protestáns felekezetünk, a Dunántúl oliganthropiája miatt szomorú nevezetességre szert tett helvét hitvallású az, mely itt a magyarság gyermekarányát kedvezőtlenül befolyásolja.

A tótok egyébiránt más vidékeken viszont nagyon magas gyermekszámmal dicsekedhetnek. A Duna jobb partjának két legmagasabb születési arányszámmal bíró megyéjében, Nyitrában és Trencsénben a 16 éven aluliak arányszáma 38[·]22, illetve épen 40[·]56⁰/0. Nyitra zsámbokréti járásában és Zólyom nagyszaltnai járásában a kormegoszlás a következő volt (százalékokban):

	15 éven aluli	16—40 éves	41—60 éves	60-on felüli		
	fiu	leány	férfi	nő	férfi	nő
zsámbokréti járás	39 [·] 84	37 [·] 26	36 [·] 72	37 [·] 74	17 [·] 84	18 [·] 18
nagyszaltnai »	40 [·] 59	40 [·] 90	36 [·] 32	38 [·] 18	18 [·] 16	17 [·] 13
					4 [·] 93	3 [·] 79

Íme, az utóbbi helyt már oly gyermekbőség, mely az Alföld gazdag vidékein is túltesz. Igaz, hogy a vándorlások esetleges hatását kiküszöbölni nem tudjuk. Ugy látszik azonban, hogy a tótság északi (Árva—Liptó megye) és délkeleti részére szorítkozik az oliganthropia; az utóbbi terület Honttól Gömörig vonul és magába foglalja Nógrádot is, melynek gácsi járásában a kétrendbeli gyermekek (15 éven alul) csak 32—33⁰/0-át teszik az össznépességnek.

Átérve végül oláhjainkra, főtáblázatunk arról tanuskodik, hogy azok gyermekaránya ép úgy, mint az öregek száma határozottan alacsony. Az utóbbi jelenség feltűnőbb, mint az előbbi, mely nyilván összhangban áll a már kimutatott ténnyel, hogy Erdély, az oláhság zömének lakhelye, egészben is szegény gyermekekben. Miután azonban viszont Erdélyben sok az öreg: az a jelenség, hogy oláhjaink közt kevés a 60 éven felüli, vagy rossz egészségügyi viszonyokból, a szegénységből, stb. magyarázandó, vagy abból, hogy oláhjaink még a legujabb időkig terjeszkedő fajt képezték, melynél tehát az öregek szükségkép viszonylag kisebb csoportra szorúlnak össze. Maradjunk azonban az első helyen említett korcsoportnál, a gyermekeknél.

A három országrész közül, melyben az oláhok jelentékeny aránnyal szerepelnek, a 16 éven aluli oláhok száma legalacsonyabb a Tisza-Maros szögén, $36\cdot84\%$; — legmagasabb a Tisza bal partján, $40\cdot16\%$ — és a középén áll Erdélyben, $38\cdot21\%$. E tények minden bizonynyal nagy különbségeket tárnak fel az egyes oláh vidékek közt. A Tisza-Maros szögét illetőleg láttuk a megyék szerint részletezett kor- és népesedési statisztikából, hogy Krassó-Szörény megye, az oláhság főfészke, nagyon alacsony gyermekszáma által válik ki. Viszont Arad megyében magas a gyermeklétszám, de a megyének az utolsó évtized alatt népszámlálás útján megállapított kedvező arányú magyarosodása is a mellett szól, hogy az oláhok közt e megyében a hegyek közt nem nagy a szaporaság, mi egyébiránt a lakosságnak Arad délkeleti részében lassunak mondható emelkedésében is visszatükrözik. A helyzet azonban más a Bihar megyében s attól északkeletre az erdélyi határ mellett elterülő oláhoknál. A biharmegyei sikon fekvő oláh falvak többjében 40% -on felül áll a gyermekek csoportja¹⁾; a már hegyes vaskohi járásban a 15 éven aluliak arányszáma $39\cdot6\%$, mi kétségkívül még igen magas arány. E körülmény magyarázza kétségkívül Bihar és Szilágy megyék elmaradását a magyarosodás terén.

Áttérve Erdély oláh lakosságára, ott szintén némi eltéréseket kell jeleznünk. A déli határ körül székelő görög-keleti oláhoknál kevés a születés és kevés a gyermekkorban levő. E jelenség összhangban áll a Tisza-Maros közti oláhság már érintett oliganthropiával: itt összefüggő nagy területet kapunk, mely az Al-Dunától Brassóig terjed s hol az uralkodó nemzetiség, az oláh, lassan szaporodik. E terület terméketlensége vagy bármely egyéb ok magyarázza is a túlnépesedés tüneteit, melyek egyes részekben már a határt átlépő erős kivándorlásban nyilvánulnak: tény az, hogy e részek népesége nagyon lassan gyarapodik. Másként áll némileg a dolog a bihari hegységtől északkeletre, sőt az erdélyi Érczhegység környékén is. Számaink ugyan nem tanuskodnak valami nagy szaporaságról. Besztercze-Naszód megyében, hol azonban az oliganthropiájáról ismert erdélyi százság is jelentékeny arányban van képviselve, nagyon alacsony a születési arány s ezzel

¹⁾Ide tartoznak a nagyszalontai járásban pl. Tulka, Madarász, Oláh-Homrog; a cséffai járásban Oláh-Szt.-Miklós, Vizes-Gyán, Atyás és Barakony.

összhangban a gyermekek csoportja: a többi megyében legalább is mérsékeltnek kell azt jeleznünk, de viszonyítva az oláhok déli csoportjához, itt a népszaporodás, támogatva az alacsony halálozás által, elég gyorsan megy előre. Természetesen más kérdés az, hogy e hegyes vidék, mely sűrűbb népeiséget egyáltalán nem bír el — még oly igénytelen népből sem, minő az oláh — mikor fogja lakóinak egy részét a kiköltözködéésre, a lassú kivándorlásra készíteni. Az utolsó évtized még nem mutatja ugyan jelét a kifelé irányuló mozgalomnak: ámde nem szabad feledni, hogy a szóbanforgó részek a kolera évtizedében erős megfogyást mutattak, a melyet elébb helyre kelle pótolni. A kiszivárgás megkezdődése, nézetünk szerint, csak idő kérdése. A további, nemzeti-ségi szempontból felettébb fontos kérdés aztán az, hogy a hegyes vidékek kiszorult oláhjai merre fogják utjokat venni, képesek lesznek-e hazánk völgyeibe leszállva, tovább kitolni az oláh nyelvhatárt, vagy pedig nagyobb utra szánják-e el magukat és mint a délibb megyékben már nagy mérvben történik, átlépi a határt, hogy a még elég ritka népeiségű Romániában egyesüljenek fajbeliökkel?

Még csak egy megjegyzést Erdély korviszonyaira általában népesedésének menetére. Ha láttuk, hogy a fiatal sarj Erdély oláhjainál egészben gyöngye: felmerülhet az a kérdés, hogy miért nem veszt tehát az oláhság ép gyenge szaporaságánál fogva tért?¹⁾ A felelet azonban egyszerű. A szászok oliganthropiája és székelyeink kivándorlása magyarázzák meg azt, hogy Erdély nemzetiségi arányai az utolsó tiz év alatt ugyszólván teljesen változatlanok maradtak. Székelyeink szaporasága is, mint a területi elemzés mutatta, elég mérsékelt: a havasi nép általános jellege tűnik itt is elénkbe, bár fajunk nagy gyermekbőségére által erősen mérsékelt kiadásban.

Mindent összevetve, nemzetiségeink korviszonyainak tanulmányozása azt a főeredményt engedi megállapítani, hogy a magyarság nagy propagatív ereje a sikon majd mindenütt terjeszkedni, a többi nemzetiséget meghaladó arányban gyarapodni képesíti az államalkotó és fentartó népet. S ha ehhez

¹⁾ Romániának népe nem lévén megszámlálva, a születési arányszámában, melyet ott közlétesznek, nem bízhatunk meg. E szám egyébiránt elég mérsékelt: 36—39‰ közt mozog.

hozzáteszszük azt, hogy hazánk hegyes részeinek idegen ajkú lakossága csak mérsékelten szaporodik s különben is hovatovább fokozódó mérvben kénytelen lesz kiszivárogni kedvezőtlen talajú és égajjú szülőföldjéről: úgy a magyarság számarányának további gyarapodását e czímen is joggal remélhetjük, természetesen egy feltétel alatt s ez az, hogy nyelvhatárainkat az északi és keleti szélen sértetlenül fentartjuk.

Hátra van még, hogy néhány szóval kivándorló megyeinkről emlékezzünk meg. A területi kutatásnál láttuk őket kidomborodni sajátlagos korviszonyaikkal. E helyen csak annyiban akarunk továbbmenni, a mennyiben a kormegoszlásnak a nemek szerint való alakulása s az egyes korosztályok erejének népszámlálásról-népszámlálásra történt változása további fényt vethet a nép ezen mozgalmára. A kivándorlás nyomai a nemek statisztikájában úgy, mint a családi állapot statisztikájában is könnyű szerrel megfigyelhetők ugyan, de e helyen — nehogy tárgyuktól nagyon is messze el kelljen térnünk — csak az említett két irányban akarunk számokat felhozni.

Álljon itt mindenekelőtt 10 kivándorló megye népességének a négy nagy korosztály szerint adott, de a két nemre külön-külön kiszámított tagozódása az 1890. évi népszámlálás eredményei szerint:

	0—15 évesek		16—40 évesek		41—60 évesek		60 éven felüliek	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Szepes vármegye . .	40'76	34'75	33'13	36'75	18'14	19'90	7'97	8'60
Sáros » . .	43'25	37'05	31'10	37'89	17'74	18'10	7'91	6'96
Zemplén » . .	40'91	36'63	36'49	40'32	17'02	17'01	5'58	6'02
Abauj-Torna » . .	40'11	34'99	35'45	38'37	17'97	19'02	6'47	7'62
Szeben » . .	37'03	34'02	33'20	36'15	20'31	19'76	9'46	10'07
Fogarás » . .	38'95	37'11	31'76	34'34	20'84	19'87	8'45	8'68
Brassó » . .	38'28	34'46	34'17	37'27	19'44	18'71	8'11	9'56
Nagy-Küküllő » . .	35'09	33'83	33'88	36'32	21'72	20'62	9'31	9'23
Háromszék » . .	35'55	35'29	33'67	34'33	21'47	20'47	9'31	9'91
Csik » . .	35'85	37'09	33'88	33'47	21'31	20'72	8'96	8'72

Hogy számainkat megszólaltassuk, vissza kell idéznünk emlékezetünkbe azt a fent már ismételt érintett tényt, hogy a népességnek régi hazáját elhagyó részében a felnőtt, neve-

zetesen épen az ifjukur s az élet dele közt álló egyének vannak túlnyomó nagy számban. Hozzá kell most tennünk, hogy e korcsoportból viszont a férfiak azok, kiket a kivándorlás első sorban mozgósít. Van ugyan akárhány eset, hogy a férfi családotól költözik el az új hazába, de nagyban és egészben a 15—40 éves férfiosztály az, mely a kivándorlás legmélyebb nyomait mutatja s a melynek számerejét a kivándorlás erőségének mérvesszejéül tekinthetni. Minél alacsonyabb e korcsoport, annál nagyobb, minél magasabb az, annál jelentéktelenebb — ceteris paribus — a kivándorlás. Vessünk már most egy pillantást táblázatunkra.

A 15—40 éves férfiak az ország egész férfi-népességének, mint láttuk, 36·8⁰/0-át képezik. Megyéink közül egy sem éri el ez átlagot. Legalacsonyabb e korcsoport Sáros megyében, 31·1⁰/0, aztán Fogarasban 31·76⁰/0. Nem éri el a 34⁰/0-ot Szepes, Szeben, N.-Küküllő, Háromszék és Csik megyében sem. Legkevésbé tér el az arányszám az országos átlagtól Zemplén, Abauj-Torna s végül Brassó megyében; nem szabad azonban feledni, hogy a két utóbbi megyében egy-egy nagy város van, mely maga körébe vonzza a szomszéd megyék felnőtt férfi és női népességét is, míg Zemplén megyében tán a galicziai bevándorlás érezteti ellensúlyozó befolyását.

De mielőtt tovább mennénk, nézzük a különbségeket, melyek a 15—40 éves korosztályban az egyik és másik nem számaránya közt található. Ha a kivándorlás a férfit mozditja el könnyebben szülőföldjéről, úgy ennek a körülménynek korstatisztikai kifejezése az a különbség lesz, mely a két nem százalékszámá közt fenforog. E különbözet tett:

Szepes megyében	3·62 ⁰ /0	Fogaras megyében ..	2·62 ⁰ /0
Sáros »	6·79 »	Brassó » ..	3·10 »
Zemplén »	3·83 »	N.-Küküllő » ..	2·44 »
A.-Torna »	2·92 »	Háromszék » ..	0·66 »
Szeben »	2·95 »	Csik » ..	— 0·41 »

A 15—40 éves férfi korosztály, szemben a megfelelő női csoporttal, az ország átlagában, mint tudjuk, 1·4⁰/0-kal gyengébb. Megyéink, kivéve a két székely megyét, ez átlagot jóval meghaladják, legnagyobb mérvben Sáros megye majd 7⁰/0-kos különbözetével. A legmélyebb nyomokat a kivándorlás kétségkívül Sárosban hagyta hátra, de e megye erős belső

szaporasága az 1880—90. közti évtizedben képes volt kipótolni az elvesztett emberanyagot, míg Szepes megye jelentékeny fogyással zárja le mérlegét. Az erdélyi megyék közül itt már kiemelkedik Brassó és Szeben megye s általában azt látjuk, hogy nem a magyar megyék azok, melyek legnagyobb kivándorlást sejtetnek. Ezt népszámlálásunk anyaga megerősíti ugyan, ámde nem szabad azt sem feledni, hogy kis táblázatunknak a két székely megyére vonatkozó számai más befolyás alatt állanak. Értjük azt a tényt, hogy a székely kivándorlásban a nőknek, a székely leányoknak oly előkelő szerep jut, mely e kivándorlásra bizonyos fokig sajátserű bélyeget sűt. De itt szem előtt kell azt is tartani, hogy számaink nemcsak a határon túl való vándorlást tükrözik vissza, hanem minden kiszivárgást a megyéből. S a szülőföldjüket elhagyott székely leányok egy jó részét bizonyynyal feltalálhatjuk erdélyi városaink magyar női cselédségében.

Az amerikai kivándorlás hatását felső megyéink viszonyaira még tüzetesebb képben kívánjuk bemutatni. Kiszámítottuk ugyanis néhány korcsoport lélekszámát a három utolsó népszámlálás időpontjában; kiszámítottuk azután a változást, — szaporodást, illetve fogyást — 1869-ről 1880-ra, továbbá 1880—1890-re és végül az egész 21 éves időszakra. Az eredményt, csak a viszonylagos számokat említve, a következő táblázat tünteti fel:

1. Szepes vármegye.

K o r é v	Népnövekedés (+), fogyás (—) ‰-okban					
	1869—1880		1880—1890		1869—1890	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0—10	— 4·1	— 2·2	— 6·6	— 6·7	—10·5	— 8·7
11—15	+ 2·2	— 1·2	— 2·5	+ 0·1	— 0·4	— 1·1
16—20	+16·8	— 0·9	— 1·9	+ 1·5	+19·1	+ 0·5
21—25	+12·5	+ 2·5	—24·2	— 7·8	—14·7	— 5·5
26—30	—16·1	—15·6	—18·7	— 0·7	—31·8	—16·2
31—40	— 9·7	— 5·1	—22·8	— 7·0	—30·3	—11·7
41—60	— 6·1	+ 1·7	—10·2	— 1·7	—15·6	+ 0·0
60-on felül	+24·5	+34·4	+ 1·7	+ 6·5	+26·7	+43·1

2. Sáros vármegye.

K o r é v	Népnövekedés (+), fogyás (-) ‰-okban					
	1869—1880		1830—1890		1869—1890	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0—10	-13.2	-15.2	+1.7	+3.2	-11.8	-12.5
11—15	+12.8	+11.2	-3.7	-4.8	+8.6	+5.9
16—20	+7.5	+4.5	+9.1	+8.4	+17.2	+13.3
21—25	-9.8	+0.3	-26.9	+4.9	-34.0	+5.2
26—30	-27.8	-13.5	-22.7	+3.8	-44.2	-10.2
31—40	-14.5	-0.8	-21.4	-1.7	-32.8	-2.5
41—60	-9.4	+6.9	-2.4	+5.9	-11.5	+13.8
60-on felül	+39.6	+62.9	+8.9	+15.9	+52.0	+88.9

3. Abauj-Torna vármegye.

K o r é v	Népnövekedés (+), fogyás (-) ‰-okban					
	1869—1880		1880—1890		1869—1890	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0—10	-9.8	-9.6	+1.9	+2.1	-8.1	-7.7
11—15	+1.1	+2.2	-3.2	-6.5	-2.1	-4.5
16—20	+8.9	+4.2	-2.7	-5.7	+5.9	-2.4
21—25	+13.0	+5.9	-15.3	-1.1	-4.2	+4.7
26—30	-13.4	-15.7	-10.9	+0.7	-22.8	-15.1
31—40	-15.8	-8.7	-15.2	-5.7	-28.7	-13.9
41—60	-4.1	+4.5	-7.1	+1.1	-10.9	+5.6
60-on felül	+20.4	+41.1	+10.1	+15.1	+32.6	+62.4

4. Zemplén vármegye.

K o r é v	Népnövekedés (+), fogyás (-) ‰-okban					
	1869—1880		1880—1890		1869—1890	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0—10	-21.6	-20.7	+23.7	+19.9	-3.1	-5.2
11—15	+0.2	+3.0	-6.3	-6.3	-6.3	-3.5
16—20	+23.7	+17.8	-1.5	-4.0	+21.7	+13.1
21—25	+22.8	+10.2	-9.9	+9.4	+10.6	+20.5
26—30	-16.8	-21.3	+11.4	+25.2	-7.4	-1.6
31—40	-21.2	-10.3	+5.9	+13.8	-16.6	+2.1
41—60	-7.8	+2.1	+5.7	+10.0	-2.5	+12.4
60-on felül	+17.5	+37.1	+13.6	+23.8	+33.1	+69.8

E számok olyanok, hogy alig szükség azokhoz kommentárt fűznünk. Látjuk, hogy a kivándorlás a 21—40 évek közé eső férfi korcsoportokat tizedelte meg legerősebben. A lefolyt évtized e korcsoportokban a két leginkább vérző megyében, Sárosban és Szepesben, 20°/o-ot meghaladó fogyást hozott magával, Abauj-Tornában 10—15°/o-os a fogyás, míg Zemplénben csak a 21—25 éves férfiak fogytak 10°/o-kal, a többi magasabb korcsoportok erősödtek. A 21—40 éves női korcsoportok csak Szepesben apadtak meg számbavehetően; úgy látszik, hogy e megye kivándorlói jó részben családjukat is magukkal viszik, mi abból is következtethető, hogy itt a 10 éven aluli gyermekek száma szintén megfogyott, mi a többi megyére nem áll.

Ha a két utolsó évtizedet egybefoglaljuk, úgy a számok valamivel módosulnak: ámde nem szabad feledni, hogy az 1869—80. évek közé esik a nagy kolerajárvány, mely a népességnek minden rétegét megtizedelte s a mely kapcsolatban a hetvenes évek végén uralkodott gyermekjárványokkal, a legzsengőbb korosztály, a 10 éven aluliak számának 1880-ra történt hatalmas apadását is okozta, mely apadást ép úgy nem szabad a kivándorlásra visszavezetni, mint a hogy a 10—20 évesek itt-ott észlelhető fogyása 1890-re nem e körülménnyel, hanem a most említett jelenséggel, a 70-es évek nagy gyermekhalálozásával hozandó első sorban kapcsolatba.

Nem a mi feladatunk e helyen a kivándorlók korstatisztikájából a kérdéses megyék gazdasági állapotában várható alakulásokra vonni következtetést. Annyit azonban jelezni lehet, hogy a kivándorlás indító oka, az alacsony munkabér, a produktív korú férfinépesség hatalmas mérvű megapadása folytán — ha csak rendkívül erős ellentényezők nem lépnek működésbe — előreláthatólag emelkedni fog, vagy tán már emelkedett is. Sajnos azonban, hogy megbízható munkabérestatisztika hiányában ennek a népesedési szempontból általában oly fontos tényezőnek alakulásáról, mint általában, úgy e megyékből sincs tudomásunk.

VII. VÁROSAINK KORVISZONYAI.

A demológiában tudvalevőleg minden irányban rendkívül fontos és egyuttal valóban sajátserű hely jut a városoknak. Fontos e hely azért, mert a városok a modern társa-

dalmi fejlemények tanúsága szerint világszerte rohamosan gyarapodó tényezői a társadalmi életnek. Hazánk városai valamivel lassúbb ütemben haladnak ugyan, mint a Nyugatéi, kivéve természetesen fővárosunkat, de ennek daczára az alább jelzett értelemben vett városok népessége 1857-ről 1890-re 835.039-ről 1,417.868 lélekre emelkedett s az ország összes lakosságának ma már 81^s0/0-át képezi. De nemcsak a számbeli erő emelkedik a városoknál, hanem, mint mindenütt, úgy hazánkban is ott lüktet leggyorsabban, leginkább növekedő élénkséggel a gazdasági és szellemi élet: a városok a legelőrehaladottabb technikájú üzletágak, a nagyipar és nagykereskedés központjai, de egyuttal a kultúra s az egyre növekedő hatalmat képviselő állam közegeinek főtelepei. Saját-szerűnek mondtuk pedig a városok helyét a demológiában azért, mert, mint minden statisztikával foglalkozó jól tudja, nincs oly fontosabb viszony, melynek tekintetében a városok külön állást nem foglalnának el az országban. Mint egészen más világ, úgy állanak ott a városok, kiemelkedve a vidék arányaiból, egy haladottabb kulturális fok képviselői, tükröi a népelet jövő fejlődésének, előfutárai a társadalom jövő alakulásának jóban és rosszban egyaránt. Ez a körülmény az, mely oly rendkívüli súlyt kölcsönöz a városi viszonyoknak s ez az, mely elmulaszthatlan kötelességévé teszi a statisztikusnak e viszonyok beható tanulmányozását.

Mielőtt városaink korviszonyainak ecsetelésébe kezdenénk, azt az előzetes kérdést kell felvetnünk, hogy hol keressük a városi viszonyokat, hol vonjuk meg a határvonalat város és vidék közt? Tudjuk, hogy ez a kérdés nagyon sokat foglalkoztatta a statisztikusokat; a nemzetközi statisztika céljaira megkísérelték annak nemzetközi érvénnyel bíró megoldását; — azt hisszük, siker nélkül. Jelen célunkra elég arra lenni tekintettel, hogy a városok történelmi fejlődése minő elhatárolást indokol hazánkban. Sem a 2.000 vagy 5.000 lélekre rugó népesség, sem általában a lakosságnak bármilyen mértéke nem irányadó nálunk a városi jelleg megítélésénél. Valamivel jobb mértéket nyújt a közigazgatási beosztás, a mennyiben a rendezett tanácsu és törvényhatóságú városok már, legalább nagyban és egészben, a falvakénál magasabb értelmi és gazdasági színvonal képviselőiül tekinthetők. Jelen dolgozatunkban azonban a határt még feljebb

vonjuk meg. A rendezett tanácsu városok ugyanis, mint rendszeren, úgy a korviszonyok tekintetében is bizonynyal közepes állást foglalnak el a vidék és a nagyobb városok között. Nem nagyon volna tehát indokolva az a rendkívüli munka, mely e 106 kis város korstatisztikájának összeállításával egybe volna kötve. A tulajdonképi városi jelleget — még itt is számos kivétellel — szabad királyi városaink képviselik s ezért elegendőnek látszik az azokra való szorítkozás és pedig a jelenleg törvényhatósági joggal felruházva lévő városok tekintetbe vételével. A már régebben, az 1876: XX. t.-cz. által lefokozott városok¹⁾ ugyan túlnyomólag városi jellegűek, de rendszerint nagyon csekély lakosságuknál fogva nem igen alkalmasak a statisztikai elemzésre s a nagyobbakkal összevetve, súlylyal különben sem igen bírnának. Viszont igaz, hogy a törvényhatósági joggal újonnan felruházott városok²⁾ nagy népességgel s így bizonyos fokig legalább változatosabb összetétellel bírnak, de azok többnyire az alföldi őstermelő népesség összehalmozódásából nőtték ki magukat s városi jellegűeknek a szó szoros értelmében alig tekinthetők. Statisztikai irodalmunk gyakorlata azonban, valamint az a körülmény, hogy hivatalos kiadványaink e városokat elkülönítve mutatják ki, parancsolólag szólnak a mellett, hogy a városi népesség korviszonyait a jelenleg törvényhatósági joggal bíró városok statisztikájában tanulmányozzuk. Minthogy azonban hazánk fővárosa, Budapest, mely szinte meseszerűnek tetsző gyarapodása mellett az ország többi városát olyannyira felülmúlja népesség dolgában, hogy a közvetlenül utána következő városunknál, Szegednél, mintegy hatszor több lakossal bír, — mint az igazi nagyvárosok képviselője, előreláthatólag sajátzerű korviszonyokat is mutat s elhomályosítja nagy súlyával a többi városokat jellemző vonásokat: indokoltnak látszik egészen külön választani fővárosunkat, úgy, hogy

¹⁾ Ezek: Bakabánya, Bártfa, Bazin, Besztercebánya, Breznóbánya, Eperjes, Erzsébetváros, Esztergom, Felsőbánya, Gyula-Fehérvár, Késmárk, Kis-Marton, Kis-Szeben, Korpona, Körömczbánya, Kőszeg, Libetbánya, Lőcse, Modor, Nagy-Bánya, Nagy-Szombat, Ruszt, Szakolcza, Szamos-Ujvár, Szent-György, Trencsén, Ujbánya és Zólyom.

²⁾ Az 1870: XLII. t.-cz. értelmében, megerősítve az 1886: XXI. t.-cz. által: Baja, Hódmező-Vásárhely, Nagy-Várard, Kecskemét, Pancsova, Versecz.

immár három statisztikai sort fogunk egymás mellé állítani: u. m. 1. a vidék korviszonyait a törvényhatóságú városok nélkül, 2. a törvényhatóságú városokét Budapest nélkül s végre 3. Budapest arányszámaikat.

Megjegyezzük még, hogy a társországok területén a szabad kir. és törvényhatóságú városok száma 20. Ezek nagyobb része azonban olyan, hogy a mi törvényhatóságú városainkkal egy színvonalra távolról sem helyezhető, lakosságuk többnyire 5.000 lelken alul áll, sőt az egyik, Ivanió, az utolsó népszámlálás tanúsága szerint csak 848 lakossal bírt. Hogy tehát az összehasonlításra alapot nyerjünk, csak a két legnagyobb városra, Zágrábra és Eszékre szorítkozunk, melyek népessége 37.529, illetve 19.778 főre rugván, az anyaország törvényhatóságú városai közé természetesen beilleszthető.

Fiumével együtt ezek szerint 25 magyar és 2 horvát-szlavon, összesen tehát 27 város képezi a második csoportot, a középnagyságú városok csoportját, mely mellett egyfelől Budapest, mint nagyváros s a vidék, tehát az ország egésze a 28 város (itt a levonandók közt Budapestet is természetesen számítva) nélkül állanak. E három csoportot először a négy nagy korosztály arányai szerint fogjuk vizsgálat alá venni, míg később fel fogjuk bontani a két nem és a fenti 5, illetve 10 éves korcsoportokra, hogy ekkép a tüzetesebb elemzés követelményeinek eleget tegyünk.

A lakosság megoszlása a négy nagy korcsoport szerint a következő:

	0—15 éves	15—40 éves	40—60 éves	60-on fölül
	s z á z a l é k o k b a n			
I. Vidék	37 ⁴⁸	36 ⁹²	18 ⁷³	6 ⁸⁷
II. Középnagyságú városok	32 ⁹⁹	40 ⁷⁴	18 ⁶⁴	7 ⁶³
III. Budapest	26 ¹¹	50 ⁷³	17 ⁸²	5 ³⁴

E rövid kis tábla bizonyára a legpregnansabb kifejezője a vidék és város, nevezetesen nagyváros korviszonyai közt létező éles ellentétnek. A vidék a gyermekek s így egyuttal az egész állam népességének mintegy főreservoirja; a város az életerőtől duzzadó korban levők gyűlhelye. S ez a különbség nem csak a korosztályok megoszlásában s így egyuttal az egész népesség fiziológiai viszonyaiban hagy mély nyomokat, hanem egyuttal befolyással van a gazdasági és kulturai életre

is: a városok és főleg a nagy város gazdasági és kulturai túlsúlya, a vezető szerep, melyet e központok a vidékkel szemben visznek: egy jó részben a most kifejezésre juttatott körülménynek, a javakorban levő egyének nagy arányú képviseltetésének rovandó fel. Hogy az egyes korosztályok számerejének viszonyait még jobban szemléltethetővé tegyük, kiszámítottuk, hogy a két városi csoport korosztályai a vidékéhez viszonyítva hogy alakulnak. Az alábbi kis táblázat százalékokban mutatja ki az egyes korosztályok arányát a városokban, ha a vidéki arányokat 100-nak vesszük:

	0—15 évesek	15—40 évesek	40—60 évesek	60 éven felül
I. Vidék . .	100	100	100	100
II. Középnagyságú városok	88	110	100	111
III. Budapest	70	137	95	87

Közös vonása tehát a városoknak a 15—40 évek közt állók magas aránya s a gyermekek (15 éven alul állók) csekély száma. Budapest mindkét irányban kiválik: míg a többi város csak 10°/o-kal mutat többet az előbb említett osztályban, 12°/o-kal kevesebbet az utóbbiban; addig fővárosunk ott 37°/o többlettel dicsekszik, itt ellenben 30°/o hiányt tüntet fel. Az a hatalmas különbség pedig, mely a többi törvényhatóságú város (II. csoport) és Budapest közt van, a főváros hatalmas vonzóerejét helyezi éles világításba. Ha ugyanis a II. csoportot vesszük alapul, illetve egyenlőnek 100-zal, úgy lesz a főváros koralakulása:

	0—15 é v e s e k	15—40 é v e s e k	40—60 é v e s e k	60-on felül
II. Középnagyságú városok	100	100	100	100
III. Budapest	79	125	95	70

Míg tehát törvényhatóságú városaink az itt használt értelemben a két első korcsoportnál, mint fentebb láttuk, csak 12, illetve 10°/o-kal térnek el a vidék arányaitól, addig fővárosunk e városokkal szemben 21, illetve 25°/o-kal még élesebben juttatja kifejezésre a városi jelleget. E nagy arányszámok is kézzel foghatóan indokolják annak szükségét, hogy a főváros korviszonyait egészen külön válaszszuk a többi városok korviszonyaitól.

Ha a magasabb korosztályokra megyünk át, arra a meglepő jelenségre bukkanunk, hogy Budapest s a többi város ellenkező irányú menetet tanúsít. A II. csoportban a 40—60 évesek ép oly arányban vannak képviselve, mint a vidéken; a fővárosban ellenben már kisebb arányban. Az ellentét még nagyobb a legfelsőbb korosztálynál: a 60 éven felüliek a közép nagyságú városokban erősebb, a fővárosban ellenben jóval gyengébb arányban szerepelnek, mint a vidéken. A magyarázat csak ott kereshető, hogy míg a közép nagyságú városok mérsékeltbb fejlődése mellett egyrészt a városi népesség régebbi nemzedékei elég jelentékeny súlylyal bírnak, másrészt pedig az öregek bevonulása a vidékről szintén számbaveendő tényezőt képez, addig Budapesten, melynek negyven évvel az utolsó népszámlálás előtt csak 143.289 lakosa, 1820-ban pedig (tehát 70 évvel népszámlálásunk előtt) csak 78.599 lakosa volt: a benszülött, illetve már régebben bevándorolt s így itt helyben megöregedett egyének száma a főváros mai népességéhez viszonyítva eltörpül s ugyanez áll az esetleg öreg korban bevándorlottakra is. Azok a százvezrek, melyek az utóbbi évtizedekben az ország szívébe huzódtak össze: a 15—40 éves korcsoportot erősítették meg oly mérvben, hogy ahoz viszonyítva a többi mind összezsugorodik. Míg Budapest az ő 491.938 lélekre rugó lakosságával az egész magyar állam polgári népességének $2:34^0/0$ -át képezi, addig a 15—40 év közt levők országos létszámából a főváros $3:31^0/0$ -ot, tehát egy egész százalékkal többet mond magáénak. Csak természetes tehát, hogy korviszonyainak alakulását ez az egy korcsoport dönti el s fiatal fővárosunkban az öregek számaránya csak csekély marad. Nem említettük még azt a kérdést, hogy fővárosunk kedvezőtlen halandósági viszonya nem játszanak-e fontos szerepet az öregek sorainak ezen megritkulásában? Hogy közreműködnek abban: az kétségtelen, de halandósági tábla hiányában e közreműködés mérvét nem számszerűsíthetjük: annyit azonban bátran elmondhatunk, hogy e feltűnő jelenség — az öregek ily kis aránya — első sorban a fiatalok nagy bevándorlásából magyarázható.

Tisztább képet kapunk azonban a városok népességének kor szerint való összetételéről, ha a fent, az ország népességénél említett és használt öt, illetve tízeves korcsoportokat teszszük az összehasonlítás tárgyává s egyuttal azokon belül

a két nem megoszlását is vizsgáljuk. A fenti három csoport 100—100 férfi, illetve női és mindkét nemű lakosa közül volt az egyes korosztályokban:

Korcsoport	I. Vidék			II. Középnagys. városok.			III. Budapest		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
0—5 éves . . .	14·56	14·22	14·39	12·23	11·43	11·82	10·39	9·73	10·05
5—10 » . . .	12·71	12·35	12·53	10·96	10·24	10·58	8·12	7·63	7·87
10—15 » . . .	10·60	10·44	10·56	10·98	10·23	10·59	8·16	8·22	8·19
15—20 » . . .	8·40	8·74	8·57	9·79	10·41	10·11	10·44	11·35	10·91
20—25 » . . .	6·56	7·90	7·24	7·04	9·06	8·09	10·46	11·96	11·23
25—30 » . . .	7·51	7·60	7·56	8·11	8·14	8·12	11·24	10·37	10·79
30—40 » . . .	13·74	13·36	13·55	14·86	14·01	14·42	18·54	17·10	17·80
40—50 » . . .	10·99	10·60	10·79	11·14	10·73	10·93	11·56	10·87	11·20
50—60 » . . .	8·02	7·86	7·94	7·68	7·74	7·71	6·40	6·81	6·62
60—70 » . . .	4·59	4·70	4·64	4·68	5·08	4·89	3·21	3·97	3·60
70—80 » . . .	1·89	1·86	1·88	2·14	2·39	2·27	1·30	1·69	1·50
80—90 » . . .	0·31	0·33	0·32	0·36	0·49	0·43	0·17	0·28	0·22
90 éven túl . . .	0·03	0·04	0·03	0·03	0·05	0·04	0·01	0·02	0·02

Nézzük mindenekelőtt az összlakosságot. A már a nagy korosztályoknál szembeszökőleg jelentkezett eltérések itt természetesen részletekben tűnnek elő. Látjuk a legzsengőbb korok csekély képviseltetését a városokban, főleg a fővárosban, látjuk, hogy míg a többi város a 10—15 éves korcsoporthoz már utóléri a vidék arányát, a főváros még itt erősen hátramarad, de már a legközelebbi korcsoporthoz viszont túlért a középnagyságú városokon s e túlsúlyát a 40—50 éves korcsoporthoz megtartja, a mikor aztán hirtelen alásüllyedve, állandóan úgy a vidék, mint a többi város alatt marad; ez utóbbiak, a törvényhatóságú városok Budapest nélkül, egy csoportnál, az 50—60-as évekenél, alatta maradnak ugyan a vidéki aránynak, de ettől kezdve azután egyre nagyobb mérvben meghaladják azt. E tények még jobban kidomborodnak, ha, mint az imént, a vidék arányszámainak egységül vételével számítjuk ki a városok korcsoporthoz

portjainak viszonylagos erejét, úgy, a hogy azt a következő kis tábla mutatja:

	0—5	5—10	10—15	15—20	20—25	25—30
	é v e s e k					
I. Vidék	100	100	100	100	100	100
II. Középnagyságú városok	82	84	100	118	112	107
III. Budapest	70	63	79	127	155	143
	30—40	40—50	50—60	60—70	70—80	80—90
	é v e s e k					
I. Vidék	100	100	100	100	100	100
II. Középnagyságú városok	106	101	97	105	121	134
III. Budapest	131	104	83	77	80	69

E tábla finomabb vonásokat enged észlelni, mint a fentebbi. Így látjuk például, hogy a második csoport városai a zsenge korcsoportoknál abban térnek el a fővárostól, hogy ott az első 5 év valamivel kisebb arányt mutat, mint a második, a fővárosban ellenben fordítva áll a dolog. A magyarázat valószínűleg ott van, hogy a középnagyságú városok iskolái már az 5—10 éveseknél, odavonzzák — legalább a tanév idejére — a vidéki gyermekek egy részét: míg a főváros vonzereje e korban még számba nem jó. Ugyanez és pedig változatlan arányban áll a következő korcsoportról: a 10—15 évesekről. Itt a többi város iskoláival és tán ipartelepeivel is oly nagy vonzerőt gyakorol a vidéki népességre, hogy a korcsoport aránya a vidékével egyenlő; a fővárosnál is jelentkezik ugyan már itt a vonzerő hatása, de még csak oly mérsékelt arányokban, hogy a 10—15 évesek csoportja nem sokkal erősebb, mint a 0—5 éveseké: míg ellenben a többi városnál a különbség egészen jelentékeny. Nagyobb gyakorlati fontossága azonban a közép életkorok megoszlása. Látjuk azt, hogy a városi csoportok a 15—50 éves korosztályok tekintetében meghaladják a vidék arányszámait: eddig tehát nincs eltérés köztük; de igenis van és pedig nagyon jelentékeny eltérés nemcsak a különbség nagyságában, hanem annak az egyes korcsoportok szerint való megoszlásában is. Menjünk csak sorban. A 15—20 éves korcsoportnál az előzővel szemben óriási felszökést veszünk észre, különösen nagyot a fővárosban, hol e csoport 27⁰/₀-kal haladja meg a vidékét, míg az előzőben 21⁰/₀-kal elmaradt a mögött. A középnagy-

ságú városok csoportjánál a felszökés nem oly nagy, de jellemző az, hogy e felszökéssel a vonal emelkedő iránya aztán már befejezést nyer: a maximum, eltekintve az egészen magas korcsoportoktól: itt el van érve, a vonzerő innét túl ismét csökkenni kezd: az összecsoportosult ifjúság, mely népessé tette az iskolákat s a műhelyeket, illetve, mint a házi tennivalókat teljesítő cselédség, szolgálatára állott a vagyonosabb elemeknek, lassankint visszavonul a vidékre, ha ugyan nem megy tovább a fővárosba. Mert a főváros korcsoportjainak alakulása azt mutatja, hogy a központ vonzereje a következő három korcsoportban legnagyobb: a 20—25, 25—30 és 30—40 éveket felölelő csoportokban, egyszóval tehát a 20—40 évek között. A legeslegmagasabban a 20—25 évek közt emelkedik fővárosunk a vidék fölé, de a következő két csoportban is 30%-ot meghalad az eltérés. A főváros tehát nem, mint a vidéki város, a kiképzésben levő, hanem a már teljesen kifejlett munkaerőt szívja fel: a legjavát a vidék erőinek, a legvállalkozóbb, legtörekvőbb, mert az emberi erő teljében levő népességi rétegeket. Nem szükséges e tény horderejét kiemelnünk: a nagyvárosok jelentősége a modern társadalmi élet szempontjából csak egy árnyalattal domborodik ki jobban, ha azokat a korstatisztika részleteinek világánál vizsgáljuk.

Ha tovább megyünk a magas korosztályok felé, úgy a már fentebb ismertetett tények keretében a részletek így alakulnak. Az 50—60 évek közt mindkét városi csoport a vidék arányai alá süllyed: a főváros sokkal erősebben, mint a vidéki városok. A vidéki városokban e határon túl megkezdődik az öregek bevonulása a város falai közé, mely tart emelkedő irányzattal végig. A fővárosban egy kis emelkedés jelét a 70—80 évek közt látjuk ugyan, de egészben folyton csökkennek az arányszámok, s ha a 90 éven felüliekre vonatkozó statisztikai adatokban megbizni akarnánk¹⁾, úgy e korcsoport-

¹⁾ A mint fentebb eléggé hangoztattuk, a legmagasabb korévek a ke-rekszámok túltengése s a bevallás általános megbízhatlansága folytán összehasonlításra nem alkalmasak. Hogy azonban a makrobiotikát statisztikai alapon üzököt üres kézzel ne kelljen elbocsátanunk, kiszámítottuk, hogy a II. csoportbeli városokban 10.000 lélekre 3⁹⁷ kilenczven éven felüli aggastyán esik, a fővárosban 1⁵⁷, a vidéken (ország városok nélkül) 3²¹. Tudva azonban, hogy főleg a vidéken a bevallások nem pontosak s éper. a kerek 90 év a vidéken aránytalanul erős: újból jelezzük, hogy e számokra építeni komoly statisztikus nem fog.

ban már a főváros nem egészen 50⁰/₀-án (48⁰/₀) állana a vidéki arányszámnak. Részünkről a legmagasabb korévek arányszámainak értéket nem tulajdonítunk.

Hátra van még a két nem különválasztásával vizsgálni a korcsoportokat. A dolgot egyszerűsítendő: itt is a fenti eljárást követtük, a vidék népességét vettük alapul. Volt e szerint:

	I. vidék		II. közép nagyságú városok		III. Budapest	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0—5 éves	100	100	84	80	71	68
5—10 »	100	100	86	83	64	62
10—15 »	100	100	103	98	76	79
15—20 »	100	100	117	119	124	130
20—25 »	100	100	107	115	159	151
25—30 »	100	100	108	107	149	136
30—40 »	100	100	108	105	135	128
40—50 »	100	100	101	101	105	96
50—60 »	100	100	96	98	80	87
60—70 »	100	100	102	108	70	84
70—80 »	100	100	113	128	69	91
80—90 »	100	100	116	148	55	85

A táblázattal elérendő célunk a városok bevándorlási viszonyainak tüzetesebb elemzése levén: utalunk arra, hogy a 10—15 éves korosztály számarányai a II. csoportban a gyermekek iskolába és részben bizonynyal ipari műhelyekbe való seregüléséről tesznek tanubizonyosságot. Itt ugyanis a fiúk aránya jóval magasabb a leányokénál; a fővárosban ellenben megfordított a helyzet: úgy látszik, itt már a női cselédség és egyéb női kereső foglalkozások túlsúlyban vannak a megfelelő korévi férfiosztály foglalkozásai felett, tehát több leányt vonzanak ide, mint fiút. Ez a vonás már a következő korcsoportnál általánossá lesz, a városok mindkét csoportját jellemzi, de erősebben a fővárost, mint a többi városokat. A 15—20 éves korcsoport nagyarányú felszökése tehát, melyet az imént jeleztünk, úgy látszik a fiatal nők idetódulásának rovandó fel nagyobb mértékben, mintsem a megfelelő koru ifjakénak, bár viszont az sincs kizárva, hogy a kornak hiúságból történt kisebbitése ép a fővárosban nagyon megzavarja az arányokat s a 20 év alatti női korcsoportot felduzzasztja a 20—25 évesek rovására. Számaink ugyanis az utóbb említett

korcsoportnál már a férfiaknak, mindig a vidékhez viszonyítva, erősebb képviseltetését bizonyítják, szemben a megfelelő koru nőekkel. Lehet azonban, hogy itt tényleg a munkakereső férfiak, kik tudvalevőleg később lépnek teljes munkaerjük élvezetébe, mint a nők, özönlenek be oly nagy mérvben, hogy a női cselédség, varróleányok, stb. számarányát is túlszárnyalják. Elég az ahhoz, hogy a férfinépesség a fővárosban egészen az 50 évig jelentékeny túlsúlyban áll a nők felett, míg a vidéki városokban a 20—25 éves csoportban még erős női többlet, azontul csekély, számba alig vehető túlsúlya a férfiaknak található, de csak a 40—50-es korcsoportig, mikor az arányok egyenlők s innentől a nők sokkal magasabb arányt mutatnak, mint a férfiak, mi különben ugyanezen korokban már a fővárosra is áll. Látjuk tehát, hogy a férfinépesség, mely mint mozgékonyabb s a kereseti alkalmakat jobban megkereső elem, magatartásával a legjobban jelzi a gazdasági góczpontok hollétét: ép a fővárosban csoportosul nagyobb arányokban a teljes munkaerő korában, míg a közép nagyságú városokban inkább csak a kiképzés céljaira torlódik össze, hogy elnyerve a kívánt képességeket, ismét tovább vonuljon. Ezt a tényt jellemzi a következő kis tábla, mely már nem a vidék, hanem a II. csoportbeli városok korviszonyaihoz irányítja a fővárosi férfinépesség korcsoportjait. Ha ugyanis a vidéki városok korosztályait 100-al jeleljük, úgy volt a fővárosban a férfiak közül:

0—5	5—10	10—15	15—20	20—25	25—30	30—40	40—50
85	74	74	107	149	138	125	104

Tehát a főváros, mint világosan látható, ép a 20—40 éves korban gyakorol aránytalan nagyobb vonzerőt a férfinépességre, mint a vidék városai. A nőknél ezen vonzerő, a vidéki városokhoz viszonyítva, valamivel korábban jelentkezik, de korábban is végződik és az eltérés nem oly nagy, mint a férfiaknál. A most tárgyalt tábla ugyanis a nőkre nézve következőleg alakul:

0—5	5—10	10—15	15—20	20—25	25—30	30—40	40—50
85	74	80	109	132	127	122	95

E tábla is arra vall, hogy a női cselédség emeli magasra a főváros női népességét egyáltalán s a termelőképes korban különösen. Egyébiránt lesz alkalmunk valamivel alább a főváros ezen korviszonyait az egyes foglalkozási ágak mű-

velőinek hova való illetősége alapján tüzetesebb megvilágítás tárgyává tenni; előbb azonban törvényhatóságú városainkat egyenként kívánjuk korviszonyaik tekintetében jellemezni.

A következő táblázatban e célra egymás mellé állítottuk a (Fiumével együtt) 25 magyar és 2 horvát-szlavon város korcsoportjait és pedig a fent használt 4 nagy osztály (0—15, 15—40, 40—60 és 60—) megkülönböztetésével s a két nem egyidejű szétválasztásával, majd azok egybefoglalásával. Kiténtettük továbbá az anyaországban fekvő 24 város átlagos viszonyait, ugy a 2 horvát-szlavon városét is és végre a könnyebb összehasonlíthatóság érdekében, ugy a 27 város, mint a vidék (ország a 28 város nélkül) viszonyait is odaállítottuk.

Városok	0—15 évesek			15—40 évesek			40—60 évesek			60-on felül		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Arad	33·93	31·66	32·74	39·96	42·10	41·09	19·54	19·30	19·41	6·57	6·94	6·76
Baja	34·80	31·34	32·97	36·82	39·95	38·47	19·41	19·47	19·45	8·97	9·24	9·11
Debreczen . .	33·56	31·79	32·64	41·20	43·15	42·21	15·46	17·58	18·01	6·78	7·48	7·14
Győr	31·33	28·47	29·81	43·43	44·57	44·03	18·45	18·04	18·23	6·79	8·92	7·93
Hódmező-Vásár- hely	35·37	35·96	35·66	36·09	37·43	36·75	19·68	18·54	19·12	8·86	8·07	8·47
Kassa	33·83	28·03	30·63	44·18	46·72	45·58	16·21	17·82	17·10	5·78	7·43	6·65
Kecskemét . .	37·03	36·27	36·64	36·00	37·02	36·52	18·08	17·37	17·72	8·89	9·31	9·12
Kolozsvár . .	29·13	28·26	28·67	45·42	45·78	45·61	18·21	17·75	17·97	7·24	8·21	7·75
Komárom . . .	33·67	28·51	30·91	39·91	43·63	41·90	18·22	17·96	18·08	8·20	9·90	9·11
Máros-Vásárhely	31·56	30·43	30·97	41·63	44·92	43·34	20·02	17·17	18·51	6·79	7·48	7·15
Nagy-Várád . .	30·60	29·13	29·83	44·66	45·22	44·95	18·81	18·80	18·82	5·90	6·85	6·40
Pancsova . . .	33·98	33·37	33·67	38·68	39·50	39·10	20·18	18·49	19·32	7·16	8·64	7·91
Pécs	31·30	28·36	29·75	40·24	42·10	41·19	21·33	21·13	21·23	7·13	8·47	7·83
Pozsony	30·95	25·10	27·74	42·36	43·49	42·98	18·74	20·73	19·83	7·95	10·68	9·45
Selmecz-é-á Bél- bánya	36·65	31·93	34·11	39·08	38·39	38·71	15·23	19·96	19·16	6·01	9·72	8·02
Sopron	32·09	31·66	31·87	43·77	43·18	43·46	17·46	17·37	17·41	6·68	7·79	7·26
Szabadka . . .	39·90	38·45	39·16	34·65	37·18	35·93	18·27	17·37	17·81	7·18	7·00	7·10
Szatmár-Németi	33·12	30·88	31·96	41·04	43·17	42·14	18·69	18·08	18·37	7·15	7·87	7·53
Szeged	35·24	36·76	37·49	37·14	39·45	38·31	17·97	16·55	17·26	6·65	7·24	6·95
Székes-Fejérvár	36·56	32·84	34·62	38·02	41·18	39·67	18·02	17·76	17·88	7·40	8·22	7·83
Temesvár . . .	32·16	28·71	30·28	40·68	44·05	42·51	20·18	18·99	20·08	6·98	7·25	7·13
Újvidék	37·78	34·97	36·32	39·36	40·72	40·06	16·51	16·91	16·72	6·35	7·40	6·90
Versecz	32·99	32·44	32·71	38·41	38·47	38·44	21·14	20·54	20·83	7·46	8·55	8·02
Zombor	35·32	35·05	35·18	35·43	37·52	36·50	20·32	19·36	19·83	8·93	8·07	8·49
Összesen . . .	34·55	32·29	33·39	39·41	41·28	40·38	18·77	18·38	18·56	7·27	8·05	7·67
Eszék	31·11	28·28	29·64	41·08	42·27	41·70	20·91	20·65	20·77	6·90	8·80	7·89
Zágráb	27·93	26·16	27·01	46·16	46·28	46·23	19·41	20·14	19·79	6·50	7·42	6·97
Összesen . . .	29·03	26·88	27·91	44·41	44·90	44·67	19·93	20·33	20·13	6·63	7·89	7·29
Fiume	32·85	30·32	31·53	41·89	44·84	43·43	18·27	17·96	17·79	6·99	7·48	7·23
27 város együtt	34·17	31·90	32·99	39·80	41·62	40·74	18·82	18·47	18·61	7·21	8·01	7·63
Vidék (ország)												
28 város nélkül	37·96	37·01	37·48	36·21	37·60	36·92	19·01	18·46	18·73	6·82	6·93	6·87

Mielőtt tovább mennénk, ugyanazon viszonyszámokat, melyeket fentebb az ország egyes megyéire vonatkozólag adtunk összeállítjuk törvényhatósági joggal felruházott városainkra nézve is, csak egy új rovatot, a benszülöttek arányát az össznépességben, csatolva a régiekhez. A számok azonban itt is csak az anyaországra szorítkoznak.¹⁾

V á r o s o k	Születési	Halálo-	5 éven alul elhaltak 100 új- szülöttre	A termé- szetes sza- porodás (+) fogyás(-)	A vándor- lások ered- ménye	Benszülöttek aránya százalék- okban 1890.		
	arányszám 1000 lélekre						százalékokban 1880—1890.	
	1880—90 átlagában							
Arad	37·7	31·1	42·2	+ 5·16	+13·11	50·05		
Baja	35·1	29·9	40·1	+ 5·30	— 4·03	61·95		
Debreczen	35·9	31·7	45·4	+ 6·01	+ 5·37	62·08		
Győr	33·1	33·8	43·1	— 0·52	+ 9·17	45·95		
Hódmező-Vásárhely	37·0	23·0	35·4	+10·91	— 2·07	90·67		
Kassa	39·1	37·5	45·4	+ 2·38	+ 8·30	40·55		
Kecskemét	46·4	35·0	39·8	+11·84	— 3·81	86·47		
Kolozsvár	37·8	33·6	40·1	+ 4·45	+ 5·02	46·91		
Komárom	33·7	34·2	45·1	+ 0·77	— 1·01	59·59		
Maros-Vásárhely	31·7	30·5	35·8	+ 1·80	+ 8·51	53·18		
Nagy-Várad	37·7	36·7	41·3	+ 1·65	+21·44	42·97		
Pancsova	36·0	34·3	40·3	+ 3·87	+ 0·92	56·35		
Pécs	32·1	31·1	36·6	+ 1·43	+17·26	44·74		
Pozsony	34·2	38·3	46·6	3·79	+12·97	47·46		
Selmecz- és Bélabánya	37·2	35·1	39·0	+ 2·69	— 2·59	68·30		
Sopron	31·5	26·6	36·3	+ 5·76	+11·43	51·51		
Szabadka	44·9	33·7	43·3	+12·51	+ 6·02	77·54		
Szatmár-Németi	35·7	32·6	42·5	+ 4·05	+ 1·17	60·69		
Szeged	43·9	31·6	37·6	+13·77	+ 2·37	79·73		
Székes-Fejérvár	37·3	3·6	39·0	+ 7·92	— 0·36	62·90		
Temesvár	33·1	35·4	45·5	— 1·62	+19·99	41·89		
Ujvidék	39·9	32·0	40·5	+ 9·48	+ 6·43	55·05		
Versecz	37·7	33·9	43·0	+ 4·49	— 6·59	77·30		
Zombor	37·1	31·5	42·1	+ 6·43	+ 0·62	74·50		
Átlag a 24 város né- pessége	37·4	32·6	40·5	+ 6·34	+13·43	—		

E táblázat megerősíti azt, a mit városainkról amugy is tudunk, hogy t. i. azok — az alföldi nagy parasztvárosok kivételével — mesterséges uton, nem belső szaporodás, hanem

¹⁾ A kiszámítás módja az egyes rovatoknál ugyanaz, mint fent az 591. s k. lapon.

a kenyérkeresők bevándorlása útján nőnek nagyra. Csak egy pillantást kell vetni második táblázatunk utolsó két oszlopára s aztán összehasonlítani azt a korstatisztikai táblának a 15—40 koréveket képviselő rovatával, hogy meggyőződjünk arról, hogy, mint mindenütt, ugy itt is a bevándorlás megbízható mértékét képezi e korcsoport erőssége. Látjuk, hogy Szabadka, Zombor, Kecskemét és Hódmező-Vásárhely népességében e korosztály még a vidék átlagán is alul marad. S ha megnezzük az utolsó tíz év statisztikájában, hogy e városokban mekkora volt a természetes szaporodás és mekkora a két népszámlálás ideje közt talált tényleges gyarapodás, ugy a következő összeállítást kapunk:

	1. tényleges (népszámlálási)	2. természetes szaporodás % - o k b a n	3. bevándorlási (1—2)
Szabadka	18 ⁵³	12 ⁵¹	6 ⁰²
Zombor	7 ⁰⁵	6 ⁴³	0 ⁶²
Kecskemét	8 ⁰³	11 ⁸⁴	—3 ⁸¹
Hódmező-Vásárhely	8 ⁸⁴	10 ⁹¹	—2 ⁰⁷

Az egy Szabadkát kivéve, mely hatalmas népességével, ugy látszik, mégis bír elég vonzerőt gyakorolni a vidékre, a többi idetartozó város egyáltalán nem mutat bevándorlási többletet, hanem a két utólnevezett még némi csökkenést is tüntet ki: csak természetes tehát, hogy itt a termelő kor ezen első fele a vidéknél gyengébben van képviselve. Szabadkánál találunk és pedig nem jelentéktelen bevándorlási többletet: ha azonban számaink nem csalnak, e többlet a fiatal sarj s az öregek javára esik. Szabadkán van ugyanis összes városaink közt a legtöbb 15 éven aluli egyén: 39²⁰%, több, mint az ország átlagában, sőt majd annyi, mint a megyei átlagban (39⁹⁰%), mi azért is feltűnő, mert a város születési arányszáma—44⁹⁰/100—jóval alacsonyabb a megyeinél, mely 48⁹⁰/100. Talán nem hibázunk, ha itt az iskolába járó 6—15 éves ifjúságra gondolunk, mint a városba bevonulók jelentékeny csoportjára, kik mellett még a felső korosztályok bevándorlói jönnek kétségkívül számításba. Mig ugyanis a megyében a 40—60 éves korcsoport 17²⁰%-kal szerepel, Szabadkán 17³⁰%-ot tesz az, a 60 éven túliaknál pedig a megyei 6—7⁰⁰%-al szemben 7¹⁰% áll a városban. Megjegyezhetjük még, hogy épen a férfiak mutatnak szinte meglepő alacsony arányszámot a 15—40 éves korban; ugyanis

e korcsoportnak az egész férfi-népességben való része $34\cdot65\%$, tehát nagyon feltűnően kisebb nemcsak a többi városénál, hanem még a vidékénél is. Valószínűnek látszik tehát, hogy a 15—40 években lévő férfiak jó része távol van, hogy ideiglenesen-e vagy állandóan, nem dönthetjük el. Nem lesz talán érdektelen ezen nagy alföldi városunk korcsoportjait tüzetesebben részletezni s egymás mellé állítani Szabadka, a vidék (ország, városok nélkül) s a 27 város 5, illetve 10 éves korcsoportjait. Ez összeállítás annyival tanulságosabb, mert e nagy alföldi városunkat bizvást úgy tekinthetjük, mint az alföldi nagy földművelő községek korviszonyainak típusát. Volt az egyes korcsoportokban a népesség $\%$ -aiban :

	Szabadka	(I) vidék (városok nélkül)	(II) 27 város
0—5 éves .. .	14.25	14.39	11.82
5—10 » .. .	13.15	12.53	10.58
10—15 » .. .	11.76	10.56	10.59
15—20 » .. .	8.68	8.57	10.11
20—25 » .. .	6.63	7.24	8.09
25—30 » .. .	7.19	7.56	8.12
30—40 » .. .	13.43	13.55	14.42
40—50 » .. .	10.71	10.79	10.93
50—60 » .. .	7.11	7.94	7.71
60—70 » .. .	4.27	4.64	4.89
70—80 » .. .	2.21	1.88	2.27
80—90 » .. .	0.53	0.32	0.43
90-en felül . .	0.08	0.03	0.04

E kis sorozat elég világosan beszél. Szabadka, hogy röviden jelezzük a dolgot, még vidékiesebb összetételű, mint a vidék az ország átlagában: vidékiesebb a vidéknél. Látjuk különösen azt, hogy a termelőképes kor java része, a 20—60-as, sőt még a 60—70-es korcsoport is gyengébben szerepel ott, mint a vidéken: ez azonban nem teszi azt, hogy a megye átlagánál gyengébb volna, mi nevezetesen a 40 éven felüli korra, mint láttuk, nem is áll. A vidék (az egész országot értve mindig a városok nélkül) csak két korcsoportnál van jelentékenyebb hátrányban Szabadka városa felett: az 5—10-es és 10—15-ös korcsoportban, mi nyilván igazolja abbéli feltevésünket, hogy itt az iskolák vonzereje hat, ipartelepek

vonzerejéről szólni az alföldi városokban nem igen lehet. A 70 éven túl ismét előnyben van Szabadka, sőt megyéjében már a 40-es évektől: mi az öregek bevándorlásának következménye.

Jellemeztük az Alföld egyik legnagyobb városát s ezzel reá mutattunk arra a tényre, hogy törvényhatóságú városaink arányszámainak sajátlagos vonásait nem ezek a földművelő városok adják meg: ellenkezőleg, ha ezek nem volnának a tömegben, úgy a II. csoport városi jellege sokkal inkább megközelíthetné a nagyvárosi jellegget, melynek egyetlen, de bizonynyal elég határozott és jellegzetes képviselője hazánkban a főváros.

De menjünk tovább. Mindig a 15—40 éves korcsoport számarányához tartva magunkat, a már tárgyalt négy alföldi város után, melyek e korcsoportnál a vidéknél is alacsonyabb arányszámokat mutattak: közvetlenül a sorban megint három alföldi város következik 38.50/0-on alul maradó arányszámmal; ezek Szeged, Versecz és Baja. Álljanak itt mindenekelőtt fejlődési viszonyaik feltüntetésére a következő számok, melyek az utolsó 10 évre vonatkoznak:

	1. tényleges (népszámlálási)	2. természetes szaporodás, illetve fogyás (-)	3. bevándorlási
Szeged	16.14 ⁰ /0	13.77 ⁰ /0	2.37 ⁰ /0
Versecz	-- 2.10 ⁰ /0	4.49 ⁰ /0	-- 6.59 ⁰ /0
Baja	1.27 ⁰ /0	5.30 ⁰ /0	-- 4.03 ⁰ /0

Az első pillanatra feltűnnek a rokon vonások az előzőleg tárgyalt négy város s táblázatunk városai közt. Még Szeged is csak alig valamit köszön a bevándorlásnak, melyet óriási tömege daczára alig-alig bir maga felé irányítani. Ez természetesen nem jelent szükségkép annyit, hogy Szegednek a vidék népességére egyáltalán nincs vonzereje, hanem igenis annyit, hogy e vonzerőt megint ellensúlyozza — nem ugyan egészen, de igazán kevés híjával — más vidék, más városok, tán Budapest vonzereje. A másik két város, melyek népessége a 20.000 körül áll, ¹⁾ nem bir ugyan valami nagy belső sza-

¹⁾ Az 1890-ki népszámlálás Verseczen 21.859, Baján 19.485 lakost talált; egyik város sem mutat fel 1857 óta jelentékeny növekedést; Verseczen a filoxera által tönkretett szőlőműves nép kivándorlása idézett elő jelentékeny fogyást.

porodást felmutatni, de ha e belső szaporodás nem volna, ugy e városok erősen fogynának, a minthogy Versecz, ismert okokból tényleg fogy is. E két utóbbi városban a kivándorlás valószínűleg azért nem hagy hátra mélyebb nyomokat a termelő korosztályok soraiban, mert a kitelepedők családotól hagyják el a város határát.

Térjünk át most Szeged korviszonyainak részletezésére, a mi annyival több érdekléssel bír, mert Szeged hazánknek nagyságra második s az Alföld első városa. Mint Szabadkánál, ugy a könnyebb áttekinthetőség szempontjából itt is egymás mellé állítjuk a város, a vidék s aztán a 27 törvényhatóságú város korcsopontjait:

	Szeged	(I) vidék városok nélkül	(II) 27 város
0—5 éves	14 ²⁴	14 ³⁹	11 ⁸²
5—10 »	12 ¹²	12 ⁵³	10 ⁵⁸
10—15 »	11 ¹³	10 ⁵⁶	10 ⁵⁹
15—20 »	9 ²⁹	8 ⁵⁷	10 ¹¹
20—25 »	7 ¹⁵	7 ²⁴	8 ⁰⁹
25—30 »	7 ⁶⁷	7 ⁵⁶	8 ¹²
30—40 »	14 ¹⁹	13 ⁵⁵	14 ⁴²
40—50 »	10 ⁴⁰	10 ⁷⁹	10 ⁹³
50—60 »	6 ⁸⁶	7 ⁹⁴	7 ⁷¹
60—70 »	4 ⁴⁷	4 ⁶⁴	4 ⁸⁹
70—80 »	2 ⁰⁶	1 ⁸⁸	2 ²⁷
80—90 »	0 ³⁸	0 ³²	0 ⁴³
90-en felül	0 ⁰⁴	0 ⁰³	0 ⁰⁴

Mint az első pillanatra feltűnik, Szeged már jóval városiasabb képet mutat, mint az imént tárgyalt szomszéd város, Szabadka. Az iskola vonzereje később jelentkezik, de a 10 évtől egészen 40-ig — számba nem vehető megszakítással a 20—25 éves csoportnál — nagyobbak az arányok az Alföld fővárosában, mint a vidéki átlagban. A különbség nem jelentékeny ugyan és mindent összevéve, Szeged még jóval közelebb áll a vidékhez, semmint a 27 város átlagos arányaihoz, a miben természetesen nagy része van magas születési arányszámának — 43⁹ — is, de mégis jele annak, hogy a kereseti alkalmatosságok változatosabb volta, valamint a városi élet egyéb vonzó tényezői elég erős hatást gyakorolnak arra, hogy a várost a vidék korviszonyainak színvonalából kiemeljék.

Mielőtt továbbmennénk, még egy megjegyzést kívánunk tenni nagy alföldi városaink — itt főleg Szegedet, Szabadkát és Kecskemétet tartjuk szem előtt — korviszonyainak alakulására vonatkozólag. Utaltunk volt e városok erős természetes szaporodására s már itt-ott érintettük azok magas születési arányszámát is. Ez a magas születési szám és egyuttal magas aránya a gyermekeknek az, mi ezen par excellence földműves-városainkat jellemzi és természetesen közrehat arra, hogy őket a korviszonyok tekintetében az ismert városi jellegtől megfoszsza.

Szakítsunk immár eddigi előrehaladásunk irányával s kezdjük a másik szélsőség felől. Nézzük azon városainkat, melyekben a 15—40 éves korcsoport a legerősebb. A budapesti 50⁰/₀-ot meghaladó arányhoz foghatót ugyan nem találunk, de igenis ott van Zágráb, a társországok fővárosa, 46²/₀-kal s az anyaországban két város, hol az arányszám 45⁶/₀, ezek Kolozsvár és Kassa, amaz Erdély, emez a felvidék fővárosa s az utóbbi egyuttal — ha csak az iparral foglalkozók számarányára vagyunk tekintettel — az ország legiparosabb városa.¹⁾ Mindkét város rohamosan népesedő központ és jelentékeny bevándorlási többletet mutat az utolsó 10 év alatt is. De menjünk tovább. 44⁰/₀—45⁰/₀ közt áll a kérdéses korosztály egy az Alföld keleti szélén levő, rohamosan gyarapodó városban, a hol az utolsó népszámlálás a legtöbb kereskedőt talált²⁾: Nagy-Váradban, mely egyuttal a legmagasabb bevándorlási arányt mutatja (Budapestet kivéve) az utolsó tíz év alatt, továbbá egyetlen kikötő városunkban, Fiumében s végül a Dunántúl egyik régi városában, az egykor kereskedelmi központot képezett, de aztán a főváros által e térről leszorított Győr városban. Következnek nyugaton Sopron és Pozsony, az ország két régi kulturájú, német eredetű városa és keleten Maros-Vásárhely, Erdély második törvényhatóságú városa, erős ipari központ,³⁾ azután Temesvár, Dél-Magyarország ipari és kereskedelmi központja⁴⁾ s így tovább.

¹⁾ Esett ugyanis 1000 lakosra 223 iparos, Budapesten már valamicskével kevesebb, t. i. 223.

²⁾ Esett ugyanis 1000 lakosra 54 kereskedő, míg Budapesten csak 52.

³⁾ Az iparosok aránya 1000 lakosra 197.

⁴⁾ Volt 1000 lakos közül iparos 191, kereskedő 41.

Mielőtt városaink ezen csoportjától elbucsuoznánk, újból ki akarjuk emelni azt az összefüggést, mely a városok korviszonyai s a városba vonulás, a városok vonzereje közt létezik. Ha végig tekintünk fenti táblázatunk azon rovatán, mely feltünteti azt, hogy minő hányada a városi lakosságnak született helyben: úgy azt látjuk, hogy a legkevesebb 15—40 éves egyént felmutató hét városban: Szabadkán, Zomborban, Kecskeméten, Hódmező Vásárhelyen, Szegeden, Verseczen és Baján a lakosságnak több mint 60°/_o-a benszületött; a négy első helyen nevezett városban, hol épen a vidéknél is kevesebb a jelzett korcsoportbeli egyén, legalább vagy háromnegyede a lakosságnak helybeli születésüekből áll. Viszont az igazi városi összetételű helyeken, a most tárgyalt nyolcz városban a lakosságnak, csekély kivétellel, több mint fele vidéki eredetű: a kivételt képező Sopron és Maros-Vásárhely városokban is 47—48°/_o vidéki születésű van. Mi sem világítja meg jobban az összefüggést a városok vonzereje és korviszonyaik közt, mint a most idézett számok.

Még csak egy pillantást óhajtunk vetni fővárosunkra és pedig abból a czélból, hogy annak korviszonyait néhány külföldi nagy városéival, többnyire birodalmi fővárosokkal, összemérjük. Adatainkat a rendelkezésünkre álló legújabb népszámlálási kimutatásokból vettük. Volt a négy nagy korcsoportba tartozó egyének száma az összlakosság százalékáiban kifejezve:

	0—15 éves	15—40 éves	40—60 éves	60 éven felül
London (1881)	33 ^o / ₆₁	43 ^o / ₁₄	16 ^o / ₉₇	6 ^o / ₂₈
Brüsszel (1880)	28 ^o / ₇₅	43 ^o / ₂₈	20 ^o / ₀₄	7 ^o / ₉₇
Páris (1886)	19 ^o / ₆₁	47 ^o / ₆₉	24 ^o / ₆₆	8 ^o / ₀₄
Berlin (1885)	28 ^o / ₄₁	48 ^o / ₈₂	17 ^o / ₅₇	5 ^o / ₁₇
Hamburg (1885)	31 ^o / ₉₄	43 ^o / ₇₄	17 ^o / ₇₅	6 ^o / ₅₇
Drezda (1890)	26 ^o / ₁₂	49 ^o / ₃₉	18 ^o / ₀₇	6 ^o / ₄₂
Bécs (1890)	26 ^o / ₅₅	46 ^o / ₉₈	19 ^o / ₉₇	6 ^o / ₅₀
Prága (1890)	26 ^o / ₁₅	47 ^o / ₂₉	19 ^o / ₁₃	7 ^o / ₄₃
Róma (1881)	21 ^o / ₈₈	47 ^o / ₅₃	22 ^o / ₉₃	7 ^o / ₆₆
Nápoly (1881)	27 ^o / ₄₇	40 ^o / ₈₈	21 ^o / ₈₁	9 ^o / ₈₄
Bukarest (1878)	36 ^o / ₀₄	45 ^o / ₀₇	15 ^o / ₈₂	3 ^o / ₀₇
Budapest (1890)	26 ^o / ₁₁	50 ^o / ₇₃	17 ^o / ₈₂	5 ^o / ₃₄

Feltűnő és hazánk fővárosának rendkívül gyors növekedését a legjobb világításba helyezi az a tény, hogy a 15—40 évesek kor-

csoportha e nagy városok egyikében sem oly erős, mint Budapesten, a vidék felszívása tehát sehol sem oly nagymérvű, mint épen fővárosunknál.¹⁾ Csak is Budapesten találjuk azt, hogy a népességnek valamivel még több, mint fele ebbe a korcsoportba tartozik: maga Páris, a hol pedig oly rendkívül alacsony a gyermekek aránya — nem egészen 20⁰/₀ — dacára ennek, csak 47⁷/₀ ily korban levőt mutat ki; a világ legnagyobb városában, Londonban pedig 15—40 év közt csak 43⁰/₀-a áll a népességnek. Fővárosunk kivételes állásának jelentőségét csak emeli az a körülmény, hogy oly ország fővárosa, mely az itt összehasonlításra került városok államainál jóval magasabb születési aránynyal bír. A forrás, vagy ha úgy tetszik, az anyag, melyből Budapest népessége képződött: határozottan kedvezőtlenebb a 15—40 évesek számarányára, mint a külföldi városokat környező vidékeké. Népünk jóval szaporább még, mint a különben legszaporább nyugati népek, az angol és a német s ime a magyar fővárosban a bevándorlók özöne annyira lenyomja a 15 éven aluliak számarányát, hogy az alacsonyabb, mint akár az angol, akár a német fővárosé.

Még csak annyit jegyzünk meg, hogy Budapest korösszetétele az utolsó 10 évi időközben nagyvárosias irányban fejlődött, azaz a 15—40 éves korcsoport erősödött. 1880-ban e korcsoport még csak 48⁵³/₀-át képviselte az összes népességnek, míg a gyermekkorra 27⁰⁰, a 40—60 évesekre 18⁶³ s a 60 éven felüliekre 5⁷⁵/₀ esett. E körülmény a bevándorlási mozgalom erősödésének jele s összhangban áll azzal, hogy az 1880-ki népszámlálást megelőzőtt 30 év alatt a város növekedése évi kerék 3⁰/₀-kot tett, míg a legutoljára lefolyt

¹⁾ Ez összhangban áll Thirring Gusztávnak, fővárosi statisztikai hivatalunk munkás tagjának legujabban az »Oesterreichisch-Ungarische Revue« XIII. k. 6. f. közölt azon kimutatásával, mely szerint Budapest a folyó században gyorsabb emelkedési arányt mutat fel, mint London, Páris, Berlin és Bécs. Ugyanitt kimutatva találjuk azt, hogy az 1831. óta lefolyt 60 év alatt Európa 12 legnagyobb városa közül, t. i. London, Páris, Berlin, Bécs, Pétervár, Liverpool, Glasgow, Manchester, Moszkva, Hamburg, Nápoly és Budapest, — csupán Berlin mutat fel gyorsabb emelkedést, mint hazánk fővárosa. Berlint illetőleg ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ott a hetvenes években a 15—40 éves korosztály arányszáma tényleg magasabb is volt, mint Budapesten jelenleg; azóta azonban mint kimutattuk, csökkent, úgy, hogy most már fővárosunk által túlszárnyaltatott.

évtizedben évi 3·66⁰/₀-ra emelkedett.¹⁾ A régibb népszámlálásokkal való összehasonlításnak útját állja a főváros területi növekedése; a régi Pest ép úgy, mint a mai, nagyvárosiasabb korösszetételt mutat, mint Buda és különösen Ó-Buda. Alant jegyzetben²⁾ adjuk a fővárosunk 10 kerületének korviszonyaira vonatkozó arányszámokat az 1880-ki állapot szerint; — az 1890-ki eredmények, sajnos, nem állanak rendelkezésünkre. Ez összehasonlítás nagyérdékű azért, mert a bevándorlási mérvre s aztán a különböző társadalmi és gazdasági rétegek demografiai magatartására vet fényt. Látni ugyanis táblázatunkból, hogy a budai részek bevándorlási gyarapodása kisebb, mint a pesti városrészeké: erre vall a 15—40 éves korcsoportok alacsony képviseltetése a Duna bal partján — legalacsonyabb e szám Ó-Budán, a hol tényleg a legtöbb — 61·8⁰/₀ — helybenszületett találtatott. Daczára azonban a vándorlási arány különböző voltának, mely a gyermekek arányára zavarólag hat: nem nehéz észrevenni, hogy a szegény városrészek a leggazdagabbak gyermekek dolgában, a gazdag kerületek pedig a legszegényebbek. A 15 éven aluliak ugyanis 27⁰/₀-ot meghaladó arányban a következő részekben képviselvek: II., III., VI.—X. kerület. Még világosabbá lesz e tény, ha csak az első 5 életévbe tartozókat tekintjük. Volt ugyanis 100 lakos közt 5 éven aluli az egyes kerületekben:

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
10·8	11·0	12·0	6·9	9·0	10·9	10·4	11·1	11·2	12·8

Itt meg jobban szembeszökik az a jelenség, hogy a szegény külvárosok: első sorban Kőbánya, hol pedig a beván-

¹⁾ Budapest népességének gyarapodása 1720-ig visszamenőleg ki van mutatva Thirring G. említett cikkében. Az 1850—69. évek közt a népszám e szerint évi 3·68⁰/₀-kal emelkedett, 1869—80 közt pedig 2·93⁰/₀-kal; mi fentebb az egészen jól használható kerek 3⁰/₀-ot vettük fel.

²⁾ Kőrösi József »Budapest fővárosa az 1881. évben« (Budapest főváros statisztikai hivatalának közleményei XV. k.) című hivatalos kiadvány második füzetében a 39. sz. táblázatban évről-évre (sőt az első két évre havonként, illetve negyedévenként) tünteti fel az egyes városrészek lakosságának korát. Az itt közölt abszolút számokból kiszámítottuk a négy nagy korcsoport számarányát a 10 kerület népességében százalékokban:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
0—15 évesek . . .	26·7	27·1	32·0	20·6	24·8	27·7	27·9	27·3	28·0	30·8
16—40 » . . .	43·5	44·5	40·8	54·4	53·0	49·5	49·3	49·1	47·7	47·7
41—60 » . . .	21·7	21·0	20·2	18·9	17·6	17·6	16·9	18·3	19·3	17·9
60 éven felüliek . .	8·1	7·4	7·0	6·1	4·6	5·2	5·9	5·1	5·0	3·9

dorlás igen nagy, aztán Ó-Buda s a VIII—IX. és II. kerület mutatnak fel legtöbb gyermeket. A megelőző táblázattal egybevetve azonban azt is sejthetjük e még mindig elég durva elemzésből, hogy ép a keleti és délkeleti városrészek azok, hol a sok gyermekáldás a legerősebb gyermekpusztulással van egybekötve; mert az a közülmény, hogy 100 tizenöt éven aluli közül Kőbányán 58, Józsefvárosban 59, Ferencvárosban 60 gyermek van csak 5 éven túl, míg a Belvárosban 67, a Lipótvárosban 64, azt látszik mutatni, hogy a halál működése az, mely fenti első táblázatunk első nagy korcsoportjánál közelebb hozta egymáshoz a szegény és vagyonos részeket. Hogy pedig a VI—VII. kerületekben kevesebb a legzsengébb kora gyermek, de már a 15 életévig terjedő korosztály ép oly erős, mint a VIII. és IX. kerületben: annak magyarázata valószínűleg a zsidóság szivósabb életerejében keresendő.

Annak a ténynek megvilágításához, hogy fővárosunk korviszonyai felett a bevándorlás dönt, egy sugárral a foglalkozási statisztika is segítségünkre jó. Bár első sorban a városban tömörülő néprétegek, nevezetesen a bennszülött és beköltözött elem szociális viszonyainak szempontjából fontos a város népességének illetőség és foglalkozás egybevetésével véghezvitt elemzése, némi hasznót a korstatisztika is merithet abból. Jobban szerettük volna, ha Budapest lakosságának születési helye alapján vihettük volna végig az egyes foglalkozási osztályok elkülönítését: adatok hiányában azonban be kellett érünk a kevésbé megbízható és különös zavaró tényezők befolyása alatt álló illetékességi statisztikával. A nagy foglalkozási ágak szerint volt *nem helyben illetékes* 100, az illető foglalkozást üzö férfi, illetve nő közül:

	férfi	nő
értelmiségi kereset	46 ⁴	58 ²
szolgaszemélyzet hivataloknál, stb.	68 ⁷	65 ⁹
őstermelés	47 ⁵	52 ⁸
ipar, kereskedés, közlekedés, stb.	61 ¹	46 ⁹
járadékból élők	36 ⁰	38 ⁵
napszámosok	64 ¹	62 ⁰
házi cselédek	80 ⁶	88 ⁸
egyéb foglalkozásúak	63 ²	67 ²
foglalkozás nélküli 14 éven alul	25 ¹	25 ⁸
foglalkozás nélküli 14 éven felül	51 ¹	41 ⁹
az összes lakosságból	51 ⁴	50 ⁴

A bevándorlott elemek legerősebbek a házi cselédek közt — Budapest 40.555 női cselédje közül 88,8%⁰/₀ nem helybeli illetőségű; azután — a nagyobb jelentőségű foglalkozási ágakat véve csak — a napszámosok között. Ez elemek tudvalevőleg a fiatal korban jönnek munkát keresni a nagy városba s így a fiatal (15 — 40 éves) korcsoportokat gyarapítják első sorban. A férfiaknál az ipar, kereskedés és közlekedés rendkívül erős, — 122.492 férfit foglalkoztató — keresetága is magas arányát mutatja az idegeneknek: fellendülő fővárosi iparunk vonzereje szintén kétségtelenül a fiatalabb korosztályokat egyesíti a városi határok között. S hogy az öregebbek közül is hivatkozzunk valamely jellemző rétegre, utalunk a járadékosok csoportjára. E csoportban feltűnően kevés az idegen illetőségű, mi, ha ugyan illetékességi jogunk bizonyos sajátzerűségei nem idézik elő e jelenséget: arra vall, hogy fővárosunk a vidék meggazdagodott, nyugalomba vonult elemeire csekély vonzerőt gyakorol. E körülmény természetesen csak hozzájárul annak a végeredménynek előidézéséhez, hogy fővárosunkban a második korcsoport a magas korosztályokkal szemben oly aránytalanul erősen domborodik ki.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Ápril hó.

1-én. *A m. orsz. központi takarékpénztár új részvényeire* az elővételi jogot csekély összeg kivételével igénybe vették a régi részvényesek.

A váci hengermalom r. t. rendkívüli közgyűlése elfogadta a Pesti hengermalommal kötött üzemi szerződést.

A Duna-Drávai vasút közgyűlése az összes részvények visszafizetésre történt felmondása folytán elhatározta a társulat feloszlását.

Az új 2 és 1 filléres bronz-érméket forgalomba bocsátották. 100 fillernél többet fizetés gyanánt elfogadni senki sem köteles, a nyilvános pénztárak 10 koronáig fogadják el ez érméket.

2-án. A két kormány *arany-készlete* 216 millió forint, az osztrák-magyar banké 120 millió forint. Rendelkezésre áll tehát kerek-számban 700 millió korona.

Az Egyesült magyarországi üvegyárak r. t. mérlege szerint osztalékul 14 forintot fognak fizetni (7⁰/₀). A salgótarjáni palaczkgyár építését megkezdték.

A kereskedelemügyi miniszter rendelete folytán az államvasutak vonalain *szállítási kedvezményben* részesülnek a tüdőlob kiirtása céljából levágott szarvasmarha helyett járványmentes vidékekről szállított szarvasmarhák olykép, hogy kilométerenkint 75 krajczár egységdíj mellett kocsinként 2 frt. kezelési díj és 5⁰/₀ szállítási adó alkalmazásával szállíttatnak.

3-án. *A magyarországi összes vasutak bevételei* február hóban 6⁹⁶ millió forintot tettek (+0³²⁷ millió forint).

Az új vasuti üzemszabályzat ellen a Pesti polgári kereskedelmi testület értekezletet tartott. A keresk. minisztertől enquôte egybehívását fogják kérelmezni.

5-én. *A veszprémi posztó- és pokróczgyárat* megnagyobbították.

6-án. *A Ganz és társa vasöntöde és gépgyár r. t. közgyűlése* jóváhagyta a mérleget s a 80 frtnyi osztalék kifizetését.

A brassói bányá- és kohó-egylet székhelyét Bécsből Budapestre helyezi át.

A keresk. miniszter értekezletet hívott össze *gyapju-árverések* rendszeresítése tárgyában, mely eszme keresztülvitelét a magyar kereskedelmi r. társaságra akarja bizni.

7-én. *A Dunagőzhajózási társulat* mérlegét 671.432 forintnyi nyereséggel zárták le. (Mult esztendőben 701.773 forint veszteség volt.)

9-én. A »Hungarian Exporting Association« nevű cégnek a m. kereskedelmi r. t. által vezetett központi irodája magyar cikkeknek Indiába, Chinába, Japánba és a keletindiai szigetekre való bevitelét tűzte ki magának feladatul és most a negyedik utazás alkalmából a keresk. miniszter részéről nyújtott segély folytán nemcsak tagjai, hanem magáncégek is igénybe vehetik utazóinak közvetítését.

A pénzügyminiszter a Rothschild-csoportnak 96⁰/₀-nyi árfolyam mellett tizenkét millió névértékű 4⁰/₀ magyar aranyjárdékot adott el. Ez összeg részlete azon 72 millió forintnak, melynek kibocsátására a valutaszabályzási törvény értelmében van felhatalmazva a pénzügyminiszter és nincsen a csoport optionális jogával összekötöttesben, mely jog még 16 millió forintig érvényes.

10-én. A *köszén és téglamű-társulat* közgyűlése a mérleget, a 25 forintnyi osztalék kifizetését és a kibővítési munkálatokat jóváhagyta.

11-én. A *Magyar ipar s kereskedelmi bank r. t.* igazgatósága a *részvénytőkének* öt millió forintról nyolcz millió forintra leendő felemelését indítványozza és pedig a még rendelkezésre álló 50.000 drb. részvényből 30.000 darabnak kibocsátása által. A régi részvényeseknek előjoga volna az új részvényeket al pari árfolyamban átvenni, de a tartalékalap számára a mostani tartalékalapnak megfelelő fel pénzt fognak fizetni.

A földművelésügyi miniszter felhívást intéz néhány felsőmagyarországi megye földbirtokosaihoz, hogy *kopár területeiket befásítási célokra az államnak adják el.*

12-én. Az *Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár rendkívüli közgyűlése* az alaptőkének 2¹/₂ millióról 3 millióra való felemelését elhatározta; 2000 új 300 frtről szóló részvényt bocsátanak ki 900 forint árfolyam mellett, miből 600 forint a tartalékalaphoz csatolják.

A *magyar államvasutak igazgatósága* az új *üzletszabályzat* 58. §-ának azon határozmányát, mely szerint *darabárúk* a rendeltetési állomás jelzésével látandók el, a belforgalomban hatályon kívül helyezte.

13-án. A *magyar malmok egyezménye (balesetek elleni biztosítás)* 1892-ben 20 malmot 3999 munkással és alkalmazottal 1⁹/₁₀ millió forintra biztosított. A költség 1974 frt. volt = 1²⁸⁹/₁₀₀₀ pro anno. Az alapszabályok nagyon szabadelvű feltételeket tartalmaznak.

Érsékújváron május elsején nemzetközi lóvásárt tartanak.

14-én. A *budapest-pécsi vasut* rendkívüli közgyűlése a társulat felszámolását elhatározta és az eddigi igazgatókat felszámolókká nevezte ki.

A *budapesti keresk. és iparbank r. t.* elsőbbségi kötvények kibocsátása céljából egybehitt rendkívüli közgyűlése ez indítványt el nem fogadta, hanem bevárja az újabb értekezlet eredményét és rendkívüli közgyűlésén fog határozni a további tennivalók fölött.

A *Pasteur-Chamberland-féle állattalási laboratórium* 7 esztendő óta annyira fejlődött, hogy most már évenként 806.932 állatot olt be különféle betegségek ellen.

A *horvát-szlavon jelzálogbank zálogleveleinek* jegyzését a tőzsde-tanács elrendelte.

15-én. A budapesti *tőzsde-ügynökök közgyűlése.*

A »*Danubius*« m. hajóépítési és gépgyár r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 57.842 frt., osztalék 4°/_o.

A Budapesti *tenyészállatvásáron* a jury bevégezte munkálatait.

16-án. April hó első felére vonatkozó hivatalos jelentések a *vetések állásáról* kedvezőtlenek.

Az *első m. üveggyár r. t.* tiszta nyeresége 11.670 frt., osztalék 30 frt. = 6°/_o (9000 frt.)

A *ragadós tüdőlobra* vonatkozó rendeleteket kiegészítette a földművelési miniszter a fertőzött hizlaldákra vonatkozó.

17-én. A tőzsdén a rendkívüli nagy mennyiségű értékpapir leszámolását megkönnyítendő, elhatározták, hogy az idén a *hitel-részvény likvidálását egy nappal meghosszabbítják.* Együttal napirendre tűzték az egész leszámolási eljárás reformját.

19-én. A keresk. miniszter fontos törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé a *tengeri hajózás segélyezése* tárgyában.

20-án. A *fiumei állomás bővítése és egy rendező pályaudvar alkotása tárgyában* Fiumében nagy értekezletet tartottak.

A *fiumei kerület befásításáról* Bedő min. tanácsos elnöklete alatt külön bizottság tanácskozott.

A Vinkovce — Brcskai vasut r. t. elhatározta, hogy Gunjáról (Slavoniában) — *Brcskára* (Bosniába) szárnyvonalat épít.

21-én. A *Jordán-féle* börgyár r. t. mérlegét 80.881 frt. veszteséggel lezárták.

Magyar Incasso és tudakozó egyesület alapítását tervezik. 50 cég aláírása megvan. Az alakulást 200 aláírással kívánják fogantositani.

22-én. Több megyéből esőt jelentenek. A *vetések állása* valamivel jobbra fordul.

23-án. Az *egyesült magyarországi üveggyárak* r. t. közgyűlése. A tiszta nyereség 78.180 frt. A *Zahn G. J. örökösei* gyarának üzemét átvették és az elővételi jogot biztosították a társulatnak.

A *budapesti hitelező védegylet* tíz évi fennállásának ünnepélyét üli.

24-én. Az *észak-magyarországi egyesített kőszénbánya- és iparcállalat* r. t. közgyűlése jóváhagyja a mérleget és 8 frtnyi osztalékot ad.

25-én. A *dohányjövődék* bevétele az első évnegyedben 9³⁷ millió forintot tett (mult évben 9¹³ millió forintot).

A *magyarországi vasutak bevételei január elsejétől márczius végeig*: fővonalak 19⁴² millió forint (+ 0¹⁸), helyi érdekű vasutak 1⁶² millió forint (+ 0²² millió forint), összesen 21⁰⁴⁷ millió forint (+ 0⁴⁰) tettek.

A *pécs-barcsi vasut közgyűlése* jóváhagyja a kormánnyal kötött szerződést, mely által a részvényeseknek 1958-ig a tíz forintnyi szelvény (bélyeg levonással) még az államosítás esetén is biztosittatik. Az igazgatóságot a közgyűlés felhatalmazza az elsőbbségi kötvények konvertálásának végrehajtására; mely ügyben a m. hitelbankkal egyezményt kötöttek.

26-án. A földmivelési miniszter előterjeszti a *telepítésről szóló törvényjavaslatot* részletes indokolással. A javaslat a kis, 10—20 holdnyi telepek szaporítását czélozza és azt a kedvezményt nyújtja, hogy a vételért csekély kamat és 20—25 év alatti törlesztés mellett fizetheti le a vevő.

A *titeli töltés-építési egyesület* elhatározta a 10.000 holdnyi titeli öböl töltéssel való ellátását; a mosorini öböl csatornazását szinte elhatározták és Schlik gépgyárnál 200 lóerejű gépezetet rendeltek.

27-én. A tőzsdetanács elrendelte, hogy a *hitelrészvények arranjóváása*, mely minden nap történik, a hónap 15-én és ultimoja előtti napon nem foganatosítandó. Ez által azt czélozza, hogy a hó 15-én és utolsó napján felhalmozott teendők könnyebbíttessenek.

A *győri gőzhajózási r. t.* a részvénytőkét (450.000 frt.) lebélyegzés által 210.000 forintra redukálja és 2900 darab új részvényt bocsát ki, 100 forintjával, mi által az új részvénytőke 500.000 frtra emeltek. Czég: Magyar gőzhajózási társaság, székhely Győr.

A *Kosmos könyvnyomda új részvényeire* az előjogot teljesen igénybe vették.

A *kőrös-belovári h. é. vasut alakuló közgyűlése*. Tőke 1,394.500 frt. (törzsrészvény 521.400 frt., elsőbbségi részvény 873.100 frt.).

Kartalon Schossberger Henrik birtokán a *ragalós tüdőlob* jelentkezett. 11 darab szarvasnarhát lebunkóztak.

28-án. Több megyéből a régen várt eső beálltát jelentik, de még nem elegendő mértékben.

A *Fonciere pesti biztosító társulat* közgyűlése jóváhagyja a mérleget és az 5°/o-os osztalékot. Alapszabály-módosítás.

29-én. Az 1892. évi aratás mennyiségét és értékét közhírré teszi a földm. miniszterium mezőrendőri és statisztikai osztálya. Összérték 887¹⁷ millió forint (1039⁶⁶ millió forint ellenében 1891-ben), egy holdra esik 40⁴⁵ frt. (1891-ben 48¹², 1890-ben 39⁸³ frt.) Buzára esik 287⁹³ millió forint (338³³ ellenében), kukoriczára 125⁸⁶ millió forint (186⁹⁵ ellenében).

A *fiumei vitorlás hajók birtokosai értekezletet* tartottak és elhatározták, hogy a kormánytól lajstromozott tonnánként négy korona segélyt kérnek az adómentességen felül.

IRODALMI SZEMLE.

A fejlődés törvényei, különös tekintettel a társadalmi és gazdasági életre. Irta Jász Géza. Budapest, 1893. Ára 3 forint.

Mint a címből kitetszik, szerzőnk nagy fába vágta fejszéjét. A szervesetlen és szerves természet, az egyes ember és a társadalom életfolyamatát törvényeire visszavezetni nem kevesebbet jelent, mint az összes tudományágak velejét egybefoglalni s az emberi tudás legmagasabb eredményeit egy tükörben egyesíteni. A régiek az oly embert, ki ily feladatok megoldására szentelte életét: bölcsnek, vagy helyesebben bölcsésznek nevezték; ma a szociológusoknak kiváltságát képezi, hogy mindazt mi a khaotikus ősanagtól a legmodernebb emberi társadalomig az idők végtelen során kifejlődött s az emberi gondolkozás tárgyává tehető: egy merész fogással átkarolva egyetlen gondolat, egyetlen fejlődési törvény uralma alá vetni megkíséreljék. Ilyen kísérletet és pedig, mindjárt hozzátehetjük, nagy önrizzettel papírra vetett kísérletet képez az előttünk fekvő könyv.

Mielőtt tovább mennénk, álláspontunk tisztázása érdekében meg kell jegyeznünk azt, hogy mi is ahhoz az iskolához tartozunk, mely a törvény fogalmát a természettudományokban és az u. n. moráltudományokban azonosnak tekinti s az emberi társadalom életjelenségeiben csak oly értelemben vett törvényeket vél felfedezhetni, minők a szervesetlen anyag felett uralkodnak. E pontban tehát ugyanegy alapon állunk szerzővel. De ez nem jelenti azt, hogy a testi és lelki világ jelenségei közt oly szoros analogiákat véljünk létezni, mint szerző, ki mindjárt művének bevezetésében nem kevesebbre vállalkozik, mint az égi testek (mint ő mondja: bolygó világ), a szerves világ, azután az embervilágon belül a családi, társadalmi (mint ő mondja: társulati), erkölcsi, szellemi és gazdasági élet fejlődésének oly sablonizálására, mely mindenütt négy fejlődési fokozatot különböztet meg s azokat úgy tekinti, mint a világerő, a meleg működési szakait, mint a fokozatos lehülés egyes fázisait.

Valóban, ily nagyfokú sablonizálása az emberi társadalom életnyilvánulásainak szép lehet metafizikai rendszerben, de komoly tudomány igényére számot nem tarthat. Mert, ha a szervesetlen és szerves világ fejlődésére vonatkozó tételeket s az azokban nyilvánuló analogiák megítélését a fizikusokra és fiziológusokra bízva, csak az embervilágnál maradunk: látjuk, hogy a négyes beosztás kedveért kénytelen szerző kényszerzubbonyba öltöztetni a fejlődés menetét. S ha kérdjük, miért tekinti szerző kihültebb fejlődési foknak az egyneű családot, mint a sokneűt; ha kérdjük, mi köze a különböző vallási rendszereknek az ember kihülési folyamatához, a vagy miért

látja szerző a kihülést az iparos népnél, szemben a földművelővel: úgy itt igazán nincs más felelet, mint az, hogy az analogiakészítés ösztöne föléje került a józan megfontolásnak. S még ott is, hol a hagyományos közfelfogás igazat látszik adni szerzőnek: t. i. az erkölcsi élet fejlődési folyamánál, hol a sziv uralmát az ész váltja fel s így mintegy igazolni látszik a kihülési tant: kérdjük, hogyan egyezteteti össze szerző tudományos hitvallásával ezt a felfogást, holott tudtunkkal az érzelmek és az ész közös székhelye a modern tan szerint az emberi agy s nehéz volna bebizonyítani, hogy az értelmi munka kevesebb meleget igényel, mint az érzelmek működése.

Ha azonban eltekintünk szerzőnek az egyetlen fejlődési törvény felállíthatása kedvéért vont párhuzamaitól: úgy teljes elismeréssel kell adóznunk nagy olvasottsága és sokoldalú ismeretei iránt, valamint be kell vallanunk, hogy az emberi társadalom eddigi fejlődéséről nyújtott képek egészben a mai tudomány magaslatán állanak s hogy nézetünk szerint abban is, a mit a jövő fejlődéséről ír szerzőnk, sok igazság van. A család multjáról és jövőjéről szóló fejezet bizonynyal egyike a legsikerültebbeknek. A társadalom, illetve annak szervezete, az állam, a multban szépen van megrajzolva; a jövő fejlődést illetőleg azonban ki kell jelentenünk, hogy az a Spencer-féle tan az állami feladatok várható összezsugorodásáról s az egész társadalmi életnek a szabad egyesülés alapján leendő szervezkedéséről nagyon bizonytalan alapon áll. A társadalom azon szervezete, melyet államnak nevezünk, nézetünk szerint, inkább egyre fokozódó fontosságú tényezője lesz az emberiség életének. Jól mondja szerzőnk, hogy a hatalmi viszony egyes és egyes közt egyre jobban gyengülni fog: de az individualizmusnak épen ezen további kifejlődése teszi szükségessé, hogy az összeség érdekei az emancipált egyéniséggel, illetve a szabad egyesülésen alapuló szervezetekkel szemben erős központi hatalom által óvassanak meg. Az állam úgy a jogrend szabályozása, mint ugynevezett társadalmi politikája által valószínűleg egyre mélyebben bele fog nyulni az egyes érdekkörébe s egyre tudatosabban fog odahatni, hogy a különböző társadalmi rétegek működése összhangba hozassék az egésznek érdekeivel. Mert szerzőnk abbéli hite, hogy eljő egy aranykorszak, melyben mindenki magától létesíti az összhangot: nézetünk szerint legalább az emberiség eddigi fejlődéséből nem következtethető s azt feltételezni, hogy valaha minden egyes annyi önzetlenséggel lesz felruházva, hogy nem a saját időleges, hanem az emberiség állandó érdekeit — feltéve, hogy ezeket átlátni, megérteni képes — szolgálja: az oly optimizmus, mely egyértelmű az emberi természet teljes megváltozásába vetett hittel. Megengedjük, sőt reméljük, hogy az emberiség ebben az irányban fog fejlődni: ámde tartunk tőle, hogy az eszményi állapottól még nagyon távol lesz akkor is, mikor majd a szerző által jól ismert kihülés törvénye folytán földünk az ember megélhetésére alkalmatlanná válik.

Sajnos, hogy terünk nem engedi szerzőnek a gazdasági élet fejlődésére vonatkozó előadását nyomról-nyomra kísérni. Az általa felállított fejlődési menet különben egészben megfelel annak, a mit gazdaságtörténeti munkákban feltüntetve látunk, azzal a különbséggel, hogy szerzőnk az analogia kedvéért itt is négy fejlődési fokot különböztet meg, u. m. a kezdetleges gazdaság, a földművelő gazdaság, a kettős gazdaság és az ipari gazdaság fokát. Temérdek adatot

hoz fel, visszamegy a történelem régiségtáiraiba és támpontokat keres a legújabb statisztikai kimutatásokban; összehasonlít és ítél: e fejezetet igazán érdekessé és tanulságossá tudta tenni. Csakhogy — s itt kezdődik a baj — adatainak kritikája hiányos és következtetései sokszor elhamarkodottak. A mennyiben csak annak bebizonyításáról volt szó, hogy az iparos — nevezetesen manapság a gyáriparos — államok a legfejlettebbek, a leggazdagabbak, akkor kevesebb apparatus is elég lett volna a művelt közönség számára s nem lett volna szükség a statisztikai táblázatokra sem, melyekből, így odaállítva, sok félszeg következtetést lehet levonni. Ha azonban annak bizonyítását czélozta szerző, hogy minden nem tisztán agrikol, hanem már némi iparral bíró államnak rajta kell lenni, hogy a lehető legrövidebb úton eljusson a tiszta iparos-állam-minőséghez: úgy minden bizonyítási készlet daczára nem sikerül neki meggyőzni gazdaságpolitikája helyességéről. Eltekintve attól, hogy kissé komikus benyomást tesz az oly tan, mely az utolsó fejlődési fokot, azt, mely szerző szerint az ember agg korának felel meg, erőnek erejével mihamarabb el akarja érni, holott, a mint tudjuk, embertársaink közül az öregek nagyon szívesen megfiatalodnának, míg viszont a fiatalok nem bánnák, ha örökké fiatalok maradnának; mondjuk, eltekintve ettől a benső ellenmondástól: higgye el nekünk szerző, hogy az ő fejlődési törvénye nem kecsegteti valami fényes jövővel az iparos államokat. Mert vessünk csak egy pillantást a jövőbe, a mint azt szerző jóslatai nyomán elképzelnünk kell. Iparos állammá váland Amerika nagy köztársasága, iparossá a még túlnyomólag agrikol keleti Európa, Ausztrália, Dél-Amerika, szóval lassanként az egész világ. Az iparos államok, mint tudjuk, ipari munkájukkal fizetik meg az őstermékeket, melyeknek bevitelére reá vannak szorulva. Ámde, kérdezzük, ha az egész világ iparossá válik, hová vigye ki iparcikkjeit az iparos állam és honnét hozzon be nyers terményeket? Valóban, nekünk úgy látszik, hogy ily fejlődési törvény mellett a legészszerűbb gazdaságpolitika a még földművelő állam részéről az volna, minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozni, hogy az ipar tért foglaljon s a földműveléstől elvonja az embereket. Mert hisz a közelebb-távolabbi jövő azt a biztos kilátást nyújtja, hogy az iparosok egyre fokozódó versenyre folytán az iparcikkek potom áron lesznek megkaphatók, ellenben a föld termékeiért mesés árakat fognak fizetni. Ime, hova vezet a sablonizált fejlődési tan a maga egyoldalúságával!

Nem hagyhatjuk még ennek kapcsán megemlítés nélkül azt, mit szerzőnk hazánk gazdasági helyzetéről mond. Miután felállította (309. l.) azt a tételt, hogy Ausztria Magyarországot jelenleg is gyarmatul tartja s ép úgy bánik vele, miként Anglia Irországgal, Kelet-Indiával, Törökországgal, azt hirdeti (310. l.), hogy hazánk ipara »nem nagyobodik, hanem fogy, ma már oly kicsiny, hogy alig lehet említést tenni róla«, továbbá, hogy »a nép elvesztvén keresetforrását, eiszegényedik, kivándorol (ép miként az irek); az ipar tönkretűnésével a földbirtok értéke is alászáll, a földműves nép mindjobban s jobban koldusbotra jut, a földbirtokosok sorba tönkremennek, a munkabér alábbszáll, a nyerstermények értéke leszál« stb. A tények ily nagymérvű nem ismerését, egyes vidékek bajainak ily jogosultalan általánosítását valóban nem vártuk volna szerzőtől. A minthogy tőle, ki a fejlődés törvényének tartja az iparosság emelkedését, nem

vártuk volna a következő sorokat sem: virágzó ipar »csakis önálló vámterület által érhető el s míg azt ki nem eszközi az ország, folyton szegényedni fog s mindinkább koldusbotra jut, nő a proletaris-mus, az inség, éhség, nő a kivándorlás; az ország Ausztriának nyomorult rabszolgája, fejős tehene, szegény gyarmata marad.« Legyen nyugodt szerző: az ő fejlődési törvénye tényleg erősebb, mint sem azt a vámterület önállóságának biánya működésében hazánkat illetőleg megállithatná. Kérdés lehet az, hogy a szomszéd állammal való vámszövetséggel vagy a nélkül érhetnénk-e el nagyobb előnyöket a nemzetközi forgalomban (beleértve természetesen az Ausztriával való forgalmat is) de már nem kérdéses az, hogy hazánk lassanként — bármily vámrendszer mellett is — közeledni fog szerző iparos államához, a nélkül, hogy e közeledésben csupán csak vegyületlen örö-münket lelhetnők. Mert, ha a fejlődést metafizikai zamatú borítékából kihámozzuk, úgy azt látjuk, hogy a nemzetek épen nem nagy jókedvökben, hanem a szükség, a »dura necessitas« nyomása alatt lesznek iparosokká. Ha a föld népe annyira elszaporodik, hogy nem bír megélni az ősi telken: akkor megindul az áramlat a városok, az ipartelepek felé s e réven majd Magyarországon is nagyra fog egykor nőni az ipar — természetesen nem a kisipar, melynek hanyatlása szerzőt annyira megzavarta és kétségbeejtette, hanem a nagyipari üzemalak. Ez a folyamat már nem is a jövő kérdése, megindult az már a közelmúltban s erősödni fog a jövőben. A mi pedig az eszményt illeti, melyet gazdasági fejlődésünk elé tűzni lehet és kell: az nem szerző iparos állama, a megvénhedt gazdasági alak, hanem a kettős gazdaság a második fejlődési fokon, mint ő nevezi, vagyis olyan állapot, melynél a földművelés elég jó arányban van az iparhoz arra, hogy az országot a saját kenyerén megélni segíti.

Vegyes érzelmekkel tesszük le a könyvet. Készséggel elismerjük annak abbeli érdemét, hogy a fejlődési folyamat iránti érzéket felébreszteni, a társadalom nagy problémái felett való bölcselkedést előmozdítani alkalmas s így ily tárgyú szellemi termékekben felettébb szegény irodalmunkban nagy szolgálatot teljesíteni volna hivatva s ép azért kétszeresen sajnáljuk, hogy a sablonok iránti túlzott előszeretet szerzőt gyakran annyira elragadta, hogy a tények higgadt megítélésére képtelenné vált.

dr. —

Önkormányzatunk mint alkotmányos garancia. Ista Moscovitz Iván. Budapest, 1893.

Aligha forog fenn ma már kétség az iránt, hogy mai megyéink, mint közigazgatási szervek, a modern államélet követelményeinek megfelelően teljességgel képtelenek. Iróink, kik közigazgatásunk reformjának nagy problémájával foglalkoznak rendszerint ép a reform iránt táplált ez általános szükségérzetre alapítják fejtegetéseiket s mellőzve a kérdés egyéb vonatkozásait, pusztán az államigazgatás érdekének szempontjából tárgyalják azt. Moscovitzé az érdem, hogy a szakszerű megvitatás körébe vonta megyéink alkotmányjogi szereplésének és jelentőségének taglalását is.

Fejtegetéseinek éle azon felfogás ellen irányul, a mely a mai autonómikus megyéket még mindig a közszabadság nélkülözhetetlen biztosítékaiul tekinti s megdőltségben alkotmányos életünknek csorbulását, sőt veszélyeztetését látja. Oly súlyos ellenvetés, hogyha, mint mély honfiai érzéssel mondja, annak igazsága bebizonyítható

volna, nem lehetne érv magyar ember előtt, mely a reformot kívánatossá tenné. Ez ellenvetés megczáfolására törekszik Moscovitz; a történelmi fejlődésmenetnek — melyet három korszakra oszt — vizsgálatára támaszkodva alapos készütséggel igyekszik kimutatni, hogy alkotmányunk eredeti szellemével nem az önkormányzat, hanem a centralizáció egyezik meg, hogy az önkormányzati körületek voltaképen a megzavart fejlődésmenet szüleményei. Oly korszakokban ugyanis, midőn a nemzet független, erőteljes nemzeti fejlődést élt, a közsabadság biztosítékait nem helyi körületekbe, hanem erőteljes központi szervekbe igyekezett helyezni, és akkor az önkormányzat a szabadság biztosítékok sorából teljesen hiányzott. A megyék nemzet és alkotmányfenntartó szereplése éppen a nemzeti szétzúllás idejébe esik, midőn azok a jóformán teljesen hiányzó központi hatalom szükségyszerű pótlékai voltak. E kor végével a decentralizáció történeti hivatásának végére ér és szerepét kell, hogy teljességgel átadja a sokkal hivatottabb intézménynak: a parlamentarizmusnak.

A dolgozat tulajdonképeni célját tekintve legközvetlenebb érdekű a harmadik rész, a mely lényegileg nem más, mint hatásonan megrajzolt párhuzam mai megyei rendszerünknek, mint alkotmánybiztosítéknak értéktelensége és azon nagy hatályu garancia között, a mely a parlamentarizmus felelősségben és a független közigazgatási biráskodásban kínálkozik. Kimutatja szerző, hogy az alkotmánybiztosító önkormányzat legfőbb kelleke: a tisztviselői kar függetlensége, mennyire illuzórius a mai megyei szervezetben, hol a kijelölési jog a főispánnak a tisztviselők választásánál döntő befolyást biztosít, a felfüggesztési és helyettesítési jog pedig közvetlenül intézkedő hatalmat adva kezébe, valójában hatálytalanokká teszi a netaláni ellenkezéseket is. Egyedül aranciais intézmény a valóságban — a közigazgatási tisztviselők függetlensége szempontjából — a közigazgatási bizottság fegyelmi jogköre, de mely a felelősségi jog folytán alajában meg van gyöngítve, oly intézmény tehát ez is, mely a független fegyelmi és közigazgatási bíróságok szervezésével előnyvel volna pótolható. A közigazgatási bíróságok közjogi jelentőségét és hatályos működését két centralizált közigazgatású államnak, Ausztriának és Franciaországnak példájával illusztrálja szerző, mely utóbbit egyszersmind irányadó mintául mutat be arra nézve mily teljesen egyeztethető össze a központosított kormányzat az állampolgárok szélesmervű szabadságával.

A politikai szabadság legfőbb biztosítékául azonban a parlamenti felelősség intézményét kell tekinteni. Ez intézmény az, melyet a modern államfejlődés a nemzetet megillető önrendelkezési jog gyakorlására kijelölt. Az önrendelkezési jog pedig jelenti a nemzet részvételét az állam legfőbb hatalmában, mely jogkörbe azonban a közigazgatás körül való alárendelt szerep: az önkormányzat nem illeszthető be, nem azért, mert az valójában nem tömegakarattal által gyakorolható jog, hanem egységes akaratot, autoritativ cselekvést igénylő államhatalmi funkció. Az önrendelkezést a maga teljességében a parlamentarizmusnak kell magában foglalnia; ennek a fejlesztése, a parlament hatáskörének kiterjesztése egyrészt, másrészt pedig az a törekvés, hogy »az országgyűlés minél közvetlenebb kapcsolatba hozassék a nemzettel« legyen a kettős cél az állampolgárok alkotmányos jogainak biztosítása tekintetében.

Nézetünk szerint itt Moscovitz fejtegetései sarkpontjához ér.

A tételt, hogy a nemzet önrendelkezési jogának biztosítékai ne alsórendű, sikerrel nem is végezhető funkciókban kerestessenek, hanem a legfőbb szervekben, a parlamentben és annak hatáskörében, erőteljes érvelésre alapítja, a gyakorlati követelményeknek taglalásába azonban, melyek e tétel felállításából folynak, sajnos, nem bocsátkozik. E követelmények abban állanak, — miként különben Moscovitz is jelzi — hogy teljes hatályú biztosítékok teremtessenek arra nézve, hogy a képviselőház megalkotásánál az állampolgárok alkotmányos jogai meghamisíttatlanul érvényesüljenek, vagyis hogy a parlament igazán a nemzeti akarat szerve legyen. Értjük ez alatt főképp a választói jog tiszta érvényesülésének biztosítását. E követelmények alkotmányjogi szempontból szervesen függenek össze a reformkérdéssel és Moscovitznak, épen hogy teljesen megerősítse azok fel fogását, kik a megyei autonomiának parlamentáris szerveink mellett is alkotmánybiztosító jelentőséget tulajdonítanak, e követelmények méltatását a reformmű programjába bele kellett volna foglalnia. Igaz ugyan, hogy e követelmények mélyebb taglalása esetleg a politikai mérlegelések terére vezet, de annak határáig bátran mehetett volna szerző, már csak azért is, hogy a szakirodalomban is felszínre hozza a kérdés politikai horderejét. Korántsem akarjuk ezzel azt a szolgálatot kisebbiteni, melyet Moscovitz a kérdés e nagy fontosságú oldalának megvilágítására végzett, csupán rá akartunk mutatni a hézagra, a hol — úgy hisszük — nagyérdekű fejtegetéseinek hatálya kiegészíthető.

Dr. Kovács Alulár.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az »**Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik**« ez évi első füzetében *Jay Raoul* grenoblei jogtanár foglalkozik a legújabb francia munkástörvényvel »*Die neue Arbeiterschutzgesetzgebung in Frankreich*« czim alatt.

Bevezetésül ismerteti a francia munkástörvényhozás történetét az első e nembeli törvénytől, az 1841. márczius 22-iktől kezdve a legújabbig, az 1892. november 2-iki törvényig. Mindezen törvények főleg a gyermekek és a nők munkájának szabályozásával foglalkoznak, a felnőttekről csupán az 1848. szeptember 9-iki ma is érvényben levő törvény intézkedik, a mennyiben a kohó- és gyármunkások maximális munkaidejét 12 órában állapítja meg és elvképen kimondja, hogy a felnőttek munkája törvényhozói szabályozás alá esik. Az 1892-iki törvény elődjeihez képest nem mutat nevezetesebb előrehaladást, minek oka főleg az, hogy a képviselőház a szenátussal szemben számos engedményt volt kénytelen tenni és több fontos intézkedést elejteni, csakhogy a javaslat törvényerőre emelkedhessék. Legnagyobb hiánya a törvénynek, hogy ez sem rendelkezik a férfimunkások munkájának szabályozá-áról s így e tekintetben még mindig az 1848-iki törvény intézkedései bírnak érvényvel. De ezen 1848-iki törvényt sem hajtották végre 1883-ig, a midőn a gyermekmunkások védelmére rendelt gyárfelügyelőket a férfimunkások teletti felügyelettel is megbízták, noha ezek működése a törvényes intézkedések hiányában nagyon szűkkörű és veszélyes volt és ennél fogva csekély eredményre is vezetett.

1892-iki törvény tehát csak a nők és gyermekek munkáját szabályozza. A kiskorú munkások védelmét ellenmondás nélkül általában szükségesnek találták, annál nagyobb vitára adott okot a nők munkájának szabályozása. Azt ajánlották, hogy nem törvénnyel, hanem társadalmi úton kellene e tekintetben hatni. Ez a vélemény már régebben nyilvánult, azonban a tapasztalat nem igazolta. Mindamellet nem akarta a szenátus a nők éjjeli munkáját megszoríttatni s midőn végre meghódolt a képviselőház kívánságának, az éjjeli munka tilalmát igen szűk korlátok közé szorította.

A törvény hatálya mindennemű ipari vállalatra kiterjed, csupán azon vállalatok vétetnek ki alóla, melyben csakis családtagok dolgoznak a családfő vezetése mellett, noha ezeknél is joga van a gyárfelügyelőnek az egészséget és életet fenyegető veszélyek ellen esetleg szükséges rendszabályokat megállapítani.

Nem szól a törvény továbbá a kereskedelmi vállalatoknál alkalmazott munkásokról, bár ez egészségügyi szempontból igen is fontos volna, azért úgy az 1874-iki törvény alapján létesített legfőbb bizottság, valamint a kamarának ezen törvényjavaslat tárgyalására kiküldött bizottsága a felügyelők illetékességi körét a kereskedelmi vállalatok feletti örködésre is kiterjeszteni ajánlotta. Ez utóbbi bizottság azonban később a kereskedelmi miniszternek azon nyilatkozata folytán, hogy az ily kiterjesztés a gyárfelügyelők létszámának nagymérvű szaporítását tenné szükségessé, e kívánságától elállott.

Egy nem szorosan ipari foglalkozásról is szól a törvény 8-ik fejezete, melyben mindkét nembeli 13 évnél fiatalabb gyermekeknek színházakba és kávéházi zenekarokba való felvételét megtiltja.

A betöltött 13 év általában a kor, a melyben a törvény a gyermek alkalmazását megengedi. Kétségtelenül az iskoláztatás érdeke lebegett a törvényhozók szemei előtt, midőn ezt kimondták, mert az 1882-iki iskolatörvény is 13. évükig kötelezi a gyermekeket iskolába járásra. Kivételképen felvehető a vállalatba 12 éves gyermek is, ha iskolakötelezettsége teljesítését bizonyítvánnyal igazolja.

A szellemi érdeket megóvjia ez a korról szóló 2. fejezet, de nem gondol a testi fejlődésre. Más államok törvényhozása ezen úgy segített, hogy a 12 éves gyermekeket csak félnapi munkára engedi alkalmazni, de a francia törvény, a tapasztalt számos visszaélésnek, melyek a félnapi munkával kapcsolatosak, elejét veendő, ily megszorítást nem követel. Ez határozottan helytelen intézkedés és azért az ebből támadható bajok orvoslására ugyanazon fejezetben azt rendel a törvény, hogy a felügyelő bármely vállalat 16 évesnél fiatalabb alkalmazottjait bármikor orvosilag megvizsgáltathatja arra nézve, vajjon megbirják-e az általuk végzendő munkát, továbbá a 13 évesnél fiatalabb munkások felvételét a megfelelő testi erőről tanuskodó orvosi bizonyítványtól teszi függővé.

A munkaidőre vonatkozólag három csoportba osztja a törvény a védendő munkásokat: 16 éven alóli gyermekek, 16–18 éves fiatal egyének és bármely korú nők. Az első csoport maximális munkaidéje 10 óra, a másodikiké 60 óra hetenkint, naponta azonban 11 óránál tovább nem és végre a nőké 11 óra.

Ezen maximum alól azonban az osztályfelügyelő időlegesen kivételt tehet a kormány által megjelölendő iparágakban. Itt főleg a halkonzervkészítő iparra gondoltak, mely évente 10–12-szer a rendesnél hosszabb ideig tartó napi munkát tesz szükségessé, hasonló-

képen ilyenek még a gyümölcs- és zöldségkonzerv, továbbá az illatszerek készítésével foglalkozó vállalatok. Kétségtelen, hogy helyesebb lett volna ezen iparágakat a törvényben taxative, mint kivételeseket felsorolni, semmint közigazgatási szervre bízni e feladatot.

Ez az első kivétel, mely mind a három csoportra kiterjed. A második kivétel az általános szabály alól az, hogy a 18 évesnél idősebb nők évente 60 napig esti 11 óráig is dolgozhatnak, de naponta 12 óránál többet nem, ezt is csak a kormány által megjelölendő foglalkozásokban. Ugyanezen kivétellel találkozunk a nők éjjeli munkájánál. A törvény ugyanis a nők éjjeli munkáját eltiltja; ez a leglényegesebb haladás az 1874-iki törvényhez képest, mely a tilalmat csak a kohóknál és a gyárakban alkalmazott gyermekekre és fiatal leányokra állapítja meg. E vivmány, mint említettük, a szenátus ellenében vívott kemény harcz eredménye. De lényegesen leszállítja ennek értékét az, hogy a törvény éjjeli munkának az esti 9 órától reggeli 5 óráig tartó munkát tekinti és hogy e mellett számos kivételnek ad helyet.

Négy oly eset van, midőn az éjjeli munka tilalmától mindenmü és korú munkásokat illetőleg el lehet tekinteni: 1. Megengedhető a reggeli 4 órától esti 10 óráig tartó munka az esetben, ha a munkások két csoportra különíttetnek, melyek mindegyike 9 óránál tovább nem dolgozhatik, 1 órai pihenőt közbeszúrva. Ezen engedményt a paszomántgyárosok kedvéért tették, kik ellenkező esetben a munkások felének elbocsátásával fenyegetöztek. Legnagyobb hátránya ez intézkedésnek az, hogy a törvény végrehajtásának ellenörzése a két csoportra osztás miatt igen nehéz. 2. A kormány által megjelölendő iparágaknál a tilalom teljesen mellözhető, feltéve, hogy naponta 7 óra a maximális munkaidő. 3. A kormány felmenthet egyes iparágakat ideiglenesen a tilalom alól. 4. Munkaszünetelések esetén, keletkezzenek azok akár balesetek, akár vis maior folytán, a munkafelügyelő bizonyos időre az egész munkásszemélyzetet éjjeli munkára berendelheti.

Azonkívül az egyes csoportokra nézve állapít meg a törvény kivételeket, így pl. a gyermekek bizonyos bányákban reggeli 4 órától és éjfélig azon feltétel alatt dolgozhatnak, ha ezek 8 óránál többet tényleg nem dolgoznak, sem 10 óránál tovább a bányában nem tartózkodnak, stb.

A hetenkénti munkaszünetről az 5. fejezet szól, mely kimondja, hogy 18 évesnél fiatalabb gyermekek és bármelykorú nők hetenként hat napnál többet, valamint a törvényes ünnepnapokon nem foglalkoztathatók. Hogy a hét melyik napja legyen a szünnap, arról a törvény nem szól, ennek megállapítását a vállalatok tetszésére bizza. A bizottsági jelentés ezt avval indokolja, hogy nem óhajtja érinteni a lelkiismereti szabadságot és nem akar ellenkezésbe jönni az 1880. jul. 14-iki törvénynyel, mely a vasárnap és ünnepnapok megszentelését eltörli. A szünnapon mindennemü munka, még a műhely tisztogatása is tilos.

A törvény megerősíti a nőknek bányamunkára való alkalmazásának tilalmát, melyet már az 1874-iki törvény kimondott, továbbá megállapít bizonyos rendszabályokat a gyermekek munkájának ellenörzésére, a felügyelők feladatának megkönnyebbitése céljából. Azután általános szabályokat állapít meg a munkások egészségét, életét és erkölcsiségét veszélyeztető munkákra vonatkozólag.

A szerző ezután az iparfelügyelői intézményről szól. A törvény alapján 1892. december 13-án kibocsátott rendelet értelmében a felügyelő személyzet áll: 11 u. n. osztályfelügyelőből és 92 megyei felügyelőből vagy felügyelőnőből, kik valamennyien állami, fizetéses tisztviselők. Az osztályfelügyelők nagyobb kerületek élén állanak, alájuk rendelve az egyes gyárkerületek élén álló megyei felügyelők. Feladatuk: az 1892-iki törvény rendelkezéseinek végrehajtása felett felügyelni az ezen törvény hatálya alá tartozó minden vállalatra nézve, kivéve a bányákat, melyek a bányamérnökök és a bányaellenőrök felügyelete alá tartoznak; továbbá ügyelnek a felnöttek munkaidejéről szóló 1848-iki és a vándoriparban alkalmazott gyermekekről szóló 1874-iki törvény végrehajtására, végre kötelesek kerületük munkaviszonyairól statisztikát készíteni, melyeket az ipar- és kereskedelemügyi miniszter évenként összefoglalva jelentés alakjában közzétesz.

Az 1874-iki törvény alapján létesített helyi bizottságok megszűnnek, helyükbe a megyei tanácsok egy vagy több bizottságot kötelesek alakítani, melyek a törvény végrehajtása körül és annak hiányairól szerzett tapasztalataikat a miniszterrel és az országos bizottsággal közölni hivatvák. Létesítendő továbbá minden megyében egy védő-bizottság, melynek feladata: 1. a tanoncok és az iparnál alkalmazott gyermekek oltalma, 2. ezek ipari kiképzésének előmozdítása. Az országos bizottság is fentartatik. Feladata az egész országra nézve ugyanaz, a mi az egyes megyei bizottságoké az illető megyékben. Áll pedig a bizottság 4 évre kinevezett 9 tagból: két szenátorból, két képviselőből és a köztársaság elnöke által kijelölt 5 tagból.

Ezen ellenőrző szervezet azonban aligha fog eredményesen megfelelni feladatának, mert hiányzik belőle a munkások közreműködése, a mennyiben az országos bizottságban nem adtak helyet a munkások képviselőinek, viszont a kerületekben sem támogatják a felügyelőket a munkás-egyesületek. E tekintetben különösen két javaslatról emlékezünk meg; az egyik az, hogy a felügyelők mellé egy, munkások által választott 5 tagu bizottság álltassék fel, mely havonként egyszer vizsgálatot tartana, a másik, hogy azon helyeken, hol munkás-szindikatuskamarák léteznek, azok egy tagja a felügyelőt hivatalos körútjában elkísérhesse. Egyik javaslatot sem fogadta el a törvényhozás, noha ezek a felügyelők munkáját lényegesen megkönnyítették és eredményesebbé tették volna.

A törvény utolsó fejezete a büntetésekről szól. Ezek alacsonyabbak, mint az 1874-iek, a mennyiben az első kihágás alkalmával 5—15 francot, visszaeséskor 60—100 francot tesznek esetleg azon hozzáadással, hogy az ítélet falragaszon vagy hirdalpok útján nyilvánossá tétetik. A büntetések nagyon enyhék s különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a kihágásokból közvetve a munkaadó gyakran nagy hasznot szerez, indokoltnak találnók a szabadságvesztés büntetését is. A törvény sanctiója tehát lényegesen lerontja a törvény által esetleg elérhető előnyöket.

A Schmoller-féle »*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich*« című folyóirat idei második füzetében *Oldenberg Károly* »Über sociale Steuerpolitik« cím alatt az újabb porosz adóreformokban nyilatkozó antikapitalisztikus irányzattal foglalkozik. Ez az irányzat vehető ugyanis észre

az újabb törvényhozási alkotások valamennyiében: a jövedelmi adó-bevallás elrendelésében, ugyanezen adónál a progressió alkalmazásában az iparadó reformjában, az örökségi és a vagyoadó tervezett behozatalában. Az utóbbi két évben különben számos intézkedés: a vámtarifának a vagyontalan osztály előnyére való mérséklése, a tőzsdeadó felemelése, a sör- és szeszadónak progressiv irányban való átalakítása igazolják a tőkeellenes irányzat uralmát az adótörvényhozásban.

S mindez csak rövid ideje, a 80-as évek óta észlelhető; még csak nemrég a tőkeszaporítás érdekét támogatta hathatósan a törvényhozás. Oka e hirtelen fordulatnak, értekezők szerint, nem az általános szociálpolitikai áramlat, mint ezt gyakran állítják, hanem a közgazdasági felfogás terén beállott változás. Az előző emberöltő alatt azt tartották, hogy a polgárosult államok csak tőkegyűjtés által válhatnak gazdaggá és ezt szem előtt tartva, a kapitalistáknak kedvezett az állam is. Ezek érdekét azonosnak tekintették az állam érdekével s nem törődtek azzal, ha ennek szükségszerű következményeként az egyenlőtlen vagyomeloszlás és egy csekély számú gazdag kisebbségnek uralma a szegények nagy tömege felett jelentkezett: úgy vélték, hogy ez áldozattól nem szabad visszariadni az ország gazdasági jövője és nemzeti léte érdekében.

Ezt a felfogást tapasztaljuk, ha visszatekintünk, az 1785-től 1885-ig terjedő egész században, úgy a physiocratáknál, kik a mezőgazdasági javítások érdekében elviselendőnek tartják a vagyoni egyenlőtlenséget, valamint Smith Ádámnál, ki a tőkegyűjtést a jólét feltételének tekinti. Ez a nézet a XIX. században még inkább érvényre jutott, mikor a gépek alkalmazása és a vasutak terjedése nagy tőkét igényelt s Bastiat szerint az emberiség fejlődése egybeesik a tőke rohamos képzésével.

Angliában e felfogásnak volt eredménye a munkabér-alap theoriája, melynek értelmében a munkabér emelkedése és a munkásosztály jövedelmének nagysága a tőkeszaporodástól függ, mint Prince-Smith mondja: »A ki a bért élvezők javát akarja, annak mindenképp a tőke lehető leggyorsabb szaporításáról kell gondoskodnia«. Sőt még Marx is, ki ugyan ellenséges érzülettel viseltetik a tőkeszaporodás iránt, ezt maradandó tendenciának tartja, sőt a tőkéknek mind kevesebb kezekben való összpontosítását jósolja.

Ebben az időben keletkezett a Lassale-féle »vasszilárdságú bértörvény« tana, továbbá az a meggyőződés, hogy a munkásváltságokat csak az állótőke szaporodása enyhítheti, meg azon tan, hogy a gazdasági osztályokat mind szélesebb ür választandja el egymástól és hogy a munkások állandó és tömeges kiszorítása a gépek alkalmazása folytán örök törvénye a kapitalisztikus termelési módnak.

Ezen felfogásnak természetes következménye volt az ennek megfelelő elbánás az adópolitika részéről is. Kimélték a tőkéseket, utat nyitottak nekik minden irányban az adózás alól kibúvársra. A kamatozó tőke teljesen adómentes, nincs kötelező jövedelembevallás, örökségi és vagyoadóról szólni sem lehetett, a földadó continгентálva örökös kataszter alapján. Annál nagyobb alkalmazásnak örvendtek a hozadéki adók, a jövedelmi adók progressiójának pedig ellenkező irányzatot adtak.

Nem érdektelen, hogy a pénzügyi tudomány ez áramlattal

szemben ellenkező felfogást tanusított, de ezt, mint látjuk, a gyakorlat nem érvényesítette a legújabb időkig. Bár itt is találunk, különösen az angol írónál, ellenkező véleményt, pl. Stuart Millnél, ki a jövedelem helyett a kiadásokat javasolja megadóztatni.

A tőkegyűjtés végre elérte azon határt, melytől kezdve már nem haladhatott oly rohamosan, mint eddig. Roppant felszaporodása folytán nem nyílik immár alkalom oly gyümölcsöző befektetésekre, mint azelőtt, sokasága folytán megcsappant az iránta való kereslet, egyszóval a tőkenyeresség csökkent. Ezt előrelátta már Smith Ádám s hogy követőinek hite a tőke szaporodásában ennek daczára fennmaradt, ebben nagy része van Ricardo földjára-elméletének és Stuart Mill »stationary state« tanának. De később már Stuart Mill is kénytelen volt visszavonni beralap-theoriáját, midőn megérte azt, hogy hazája nemcsak saját szükségletére teremtett elég tőkét, hanem a fél világ számára is.

És az eddig hirdetett tanoknak helyébe lépett egy új elmélet, melynek értelmében nem a túltermelés a válságok oka, hanem a proletár tömeg csekély vásárlási ereje, annak csekély jövedelme, általában a vagyon egyenlőtlen megoszlása.

A pénzügytan, mint tudomány, ezen fordulattal szemben szintén tartózkodó állást foglal ugyan, de annál rohamosabban tette magáévá ez újabb irányzatot a pénzügyi gyakorlat. Hogy ennek folytán a tőke a külföldre vándorolna, az nem valószínű, mert Poroszországon kívül is hasonló tendenciák uralkodnak a pénzügyigazgatásban. Nem szociálpolitikai áramlatok, hanem a közgazdasági viszonyokban idő folytán beállott kényszerű változás vezet a tőke nagyobb megadóztatására. És erre a szerző szerint a legalkalmasabb adóalak: a vagyonadó.

A cikket a szerző, mint okoskodása eredményével, a következő tétellel fejezi be: »A természetes pénzügyi érdek a vagyonosok megadóztatását kívánja. De midőn a gyors tőkegyűjtés lépett a gazdasági érdekeknél előtérbe, az állam szemet hunyt, hallgatagon az önkénytes tőkeképzők javára alakítván át az adókat. Annyival inkább, mert a kapitalisták azon időben természetszerűleg politikai befolyásra tettek szert és a tőke megterhelését éppen nem alaptalannul a lehető legerélyesebben ellenezték volna. Ez az átalakulás kedvező körülmények folytán zajtalanul és talán a nélkül történt, hogy az érdekeltek a dolog teljes tudatával birtak volna. A közgazdaságnak tőkével telítése azonban megkezdődött és ez a józan pénzügyi emberi észet érvényre juttatta, noha mellesleg szociális érzelmek is közreműködtek ebben.«

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESEITŐ.

Magyarország népességének foglalkozási viszonyai a keresők és az eltartottak megkülönböztetésével.

Az első kérdés, a melyre a foglalkozási statisztikától feleletet várunk az, hogy a népességben mekkora részt képvisel a termelő, vagy más szóval kereső elem s mily arány esik ezzel szemben azokra, a kik a nemzeti termelésben nem vesznek részt s mint eltartottak, a keresők terhére élnek. Utóbbiak közé sorozzuk nemcsak a teljesen foglalkozás nélkülieket, mint pl. gyermekeket, testi fogyatkozásban szenvedőket, aggodkat, hanem azon egyéneket is, a kiknek van ugyan foglalkozásuk, de olyan, a mely közgazdasági szempontból termelő foglalkozásnak nem tekinthető, tehát a tanulókat, a háztartásban foglalkozókat és a csupán háztartás körüli és személyes szolgálati teendőket végző házi cselédeket is.

A mily egyszerűnek látszik a kérdés, hogy valamely ország népességéből mennyi a termelő és mennyi az eltartott, ép oly nehéz arra pontosan és megbízhatóan megfelelni. A gyakorlatban ugyanis igen sok esetben nagyon nehéz a határt megállapítani arra nézve, hogy mikor tekinthető valaki valamely foglalkozáshoz tartozónak és mikor nem Különösen áll ez a háztartásban foglalkozó nőkről, a kik háztartási teendők mellett a gazdaságban és a családfőnek ipari, kereskedelmi üzletében is szoktak segédkezni s akárhányszor tisztán az ügynök egyéni felfogásától függ, hogy a háztartásban való foglalatosság és a gazdasági illetve üzleti tevékenység közül melyiket tartsa fontosabbnak, vagy tekintse főfoglalkozásnak, úgy hogy a nők foglalkozási rovatait egészen hasonló viszonyokkal bíró vármegyékben is különböző ügynökök által akárhányszor teljesen eltérő módon látjuk kitöltve. Ebből az következik, hogy pusztán a kereső népesség számadatai alapján nem lehet eléggé megbízható képet nyernünk a népesség foglalkozási viszonyairól, mert nem tudhatjuk, hogy a különböző foglalkozási ágakban és az országnak különböző részeiben a termelőknek és eltartottaknak megkülönböztetésében mennyire jár-tak el egyöntetű felfogással. Szükséges tehát, hogy az eltartottak is csoportosítottassanak azon foglalkozási ág szerint, a melyben eltartójuk működik, a melyhez tehát eltartójuk révén maguk is tartoznak. Ha ugyanis a termelő népesség foglalkozási viszonyait részletező adatok mellé párhuzamba állítjuk azokat az adatokat, a melyek az eltartottakat eltartójuknak kereseti ága szerint tüntetik fel, az eredmény egészen megbízható lesz és ily módon teljesen hű képet nyerhetünk arról, hogy az egyes kereseti ágak, az azokban működő és azok terhére élő összes egyének együttes számát tekintve, vagyis a különböző foglalkozási osztályok mily arányban vannak az országban képviselve.

Hazánkban a régebbi népszámlálások alkalmával, még 1869-ben és 1880-ban is, csak a termelő népességet mutatták ki a foglalkozási ágak egyes csoportjai szerint. Az 1890. évi népszámlálás volt az első, a mely alkalommal — a számlálólapnak ezen új kérdőpontja alapján : ha nem kereső vagy házi cseléd, eltartójának mi a foglalkozása — a nem kereső egyének is csoportosítottak az egyes kereseti ágak szerint. Az 1890. évi népszámlálás alapján kiderített eredmények

tehát a legelső adatok Magyarországon, a melyekből az egész népességnek, keresőknek és eltartottaknak egyaránt, megismerhetjük a foglalkozási viszonyait. Az összes eredményeket részletesen magában foglaló hivatalos közlemény sajtó alatt van és a népszámlálási mű második kötetét fogja képezni, de mivel megjelenése nagy terjedelménél fogva még több hónapi időbe kerülhet, indokoltnak látszik, hogy a legfőbb adatokat, a melyekből népszerű foglalkozásának tagozata legalább a nagy foglalkozási csoportok szerint megismerhető, már most e helyen közöljük.

A fő kereseti ágakat, beleértve a katonaságot is, a keresőknek és eltartottaknak egymás mellé állításával, hazánk közjogi alkatrészei szerint a következő áttekintés tünteti fel:

A kereseti ág megnevezése	Keresők		Eltartottak		Összes népesség	
	szám szerint	%- ban	szám szerint	%- ban	szám szerint	%- ban
I. Magyarország.						
Értelmiségi kereset . . .	116.462	1'85	267.904	3'00	384.366	2'52
Értelmiségi keresetnél al- kalmazott szolgák . .	32.581	0'51	64.547	0'72	97.128	0'64
Östermelés	3,548.700	56'32	5,491.924	61'49	9,040.624	59'36
Bányászat, ipar és forgalom	1,098.602	17'43	1,606.323	17'99	2,704.925	17'76
Járadékosok	120.418	1'91	103.851	1'16	224.269	1'47
Napszámosok	1,233.664	19'57	1,189.678	13'31	2,423.342	15'91
Katona, honvéd és csendőr	98.033	1'55	14.675	0'17	112.708	0'74
Egyéb foglalkozásuk . .	42.407	0'73	50.886	0'57	93.293	0'61
Ismeretlen foglalkozásuk	9.214	0'13	79.184	0'89	88.398	0'58
Az állam és társadalom terhére tartatnak (letar- tótartottak, intézetek, testületek, községek által eltartottak és ala- mizsnából élők)	—	—	62.474	0'70	62.474	0'41
Összesen	6,300.081	100'00	8,931.446	100'00	15,231.527	100'00
II. Fiume város és kerülete.						
Értelmiségi kereset . . .	621	4'59	1.202	7'16	1.823	6'01
Értelmiségi keresetnél al- kalmazott szolgák . .	422	3'12	656	3'91	1.078	3'55
Östermelés	607	4'48	559	3'33	1.166	3'84
Bányászat, ipar és forgalom	9.033	66'71	9.653	57'47	18.686	61'60
Járadékosok	820	6'05	994	5'92	1.814	5'98
Napszámosok	1.061	7'84	1.645	9'79	2.706	8'92
Katona, honvéd és csendőr	843	6'22	144	0'86	987	3'25
Egyéb foglalkozásuk . .	123	0'91	135	0'80	258	0'85
Ismeretlen foglalkozásuk	11	0'08	1.473	8'77	1.484	4'89
Az állam és társadalom terhére tartatnak (letar- tótartottak, intézetek, testületek, községek által eltartottak és ala- mizsnából élők)	—	—	335	1'99	335	1'11
Összesen	13.541	100'00	16.796	100'00	30.337	100'00

A kereseti ág megnevezése	Keresők		Eltartottak		Összes népesség	
	szám szerint	‰ ban	szám szerint	‰ ban	szám szerint	‰ ban
III. Horvát-Szlavonország.						
Értelmiségi kereset . . .	11.590	1'08	22.370	1'99	33.950	1'54
Értelmiségi keresetnél al- kalmazott szolgák . . .	3.423	0'32	5.303	0'47	8.726	0'40
Östermelés	925.346	85'98	938.308	83'36	1.863.654	84'64
Bányászat, ipar és forgalom	102.838	9'55	133.740	11'88	236.578	10'71
Járadékosok	8.124	0'75	9.489	0'84	17.613	0'80
Napszámosok	7.559	0'70	4.832	0'43	12.391	0'56
Katona, honvéd és csendőr	15.517	1'44	2.386	0'21	17.903	0'81
Egyéb foglalkozásuak . .	1.801	0'17	1.240	0'11	3.041	0'14
Ismeretlen foglalkozásuak	104	0'01	1.261	0'11	1.365	0'06
Az állam és társadalom terhére tartatnak (letar- tótartottak, intézetek, testületek, községek által eltartottak és ala- mizsnából élők) . . .	—	—	6.706	0'60	6.706	0'31
Összesen	1,076.292	100'00	1,125.635	100'00	2,201.927	100'00
IV. A Szt. István korona országai együtt.						
Értelmiségi kereset . . .	128.663	1'74	291.476	2'89	420.139	2'41
Értelmiségi keresetnél al- kalmazott szolgák . . .	36.426	0'49	70.506	0'70	106.932	0'61
Östermelés	4,474.653	60'55	6,430.791	63'84	10,905.444	62'45
Bányászat, ipar és forgalom	1,210.473	16'38	1,749.716	17'37	2,960.189	16'95
Járadékosok	129.362	1'75	114.334	1'14	243.696	1'40
Napszámosok	1,242.284	16'81	1,196.155	11'87	2,438.439	13'96
Katona, honvéd és csendőr	114.393	1'55	17.205	0'17	131.598	0'75
Egyéb foglalkozásuak . .	44.331	0'60	52.261	0'52	96.592	0'55
Ismeretlen foglalkozásuak	9.329	0'13	81.918	0'81	91.247	0'52
Az állam és társadalom terhére tartatnak (letar- tótartottak, intézetek, testületek, községek által eltartottak és ala- mizsnából élők) . . .	—	—	69.515	0'69	69.515	0'40
Összesen	7,389.914	100'00	10,073.871	100'00	17,463.791	100'00

A legelső tanulság, a melyre ezen táblázatból a figyelmet felhívni kívánjuk, hogy a magyar korona országaiiban a népességnek 62'45⁰/₀-a foglalkozik bevallottan az östermeléssel, vagy mint eltartott él ezen kereseti ág terhére. Minthogy továbbá a lakosságnak 14⁰/₀-a közösleges napszámos volt, a foglalkozási ágnek, melyben a napszámunka végeztetik, minden közelebbi megjelölése nélkül, ezen napszámosok pedig igen kevés kivétellel tulajdonképen az östermeléshez tartoznak, az 1890. évi népszámlálási adatok alapján kimondhatjuk, hogy hazánk népességének kerek számban legalább is 75⁰/₀-a östermeléssel foglalkozik vagy annak terhére él, tehát az östermelési osztályhoz tartozik, az ipar-forgalmi foglalkozásokra ellenben nem egészen 17⁰/₀ jut, a népességnek körülbelül 1/6-a.

Statisztikai adatoknak az összehasonlítás adja meg főképen a becset, részint korábbi állapotokkal, miből a fejlődést lehet megítélni, részint más országok adataival, miből a hazai viszonyok megítélésére lehet helyes mértéket alkotni. Sajnos, hogy nálunk összehasonlításra alkalmas adatok a korábbi népszámlálásokból nem állnak rendelkezésünkre s ezért az 1880. évi népszámlálás eredményeivel való minden összehasonlításról téves következtetések elkerülése végett le kell mondanunk. Ha azonban azt akarjuk megállapítani, hogy összehasonlítva néhány szomszédos állam viszonyaival, mily szerep jut Magyarországon a fontosabb kereseti ágaknak, erre nézve az alábbi adatok igen érdekes tájékoztatást nyújthatnak:

Ország	Az őstermelési osztályra	A napszámosságokra	A bányászat ipar- és forgalomra	Az állami, egyházi s közszolgálatra *)	Egyéb kereseti ágakra és ismeretlen foglalkozásokra
	e s e t t a z ö s s z e s n é p e s s é g b ől				
Magyarország	62,5 ⁰ / ₀	14,0 ⁰ / ₀	16,9 ⁰ / ₀	3,8 ⁰ / ₀	2,8 ⁰ / ₀
Ausztria	55,1 »	8,4 »	28,4 »	4,1 »	4,0 »
Németország	42,5 »	2,1 »	45,5 »	4,9 »	5,0 »
Svájcz	42,5 »	1,1 »	45,6 »	3,8 »	7,0 »
Franciaország	48,8 »	— »	37,3 »	5,7 »	8,2 »

Hazánknak agrikol jellegét mi sem mutathatja jobban, mint ezen összehasonlító adatok, különösen ha a napszámosságokra eső százalék nagy részét is, mint ezt fentebb indokoltuk, az őstermeléshez számítjuk. De Németországhoz, Svájcához és Franciaországhoz viszonyítva, jelentékeny arányban van képviselve az őstermelés Ausztriában is, a hol a napszámosságoknak egy része kétségkívül szintén az őstermeléshez sorozandó; ennek tekintetbe vételével a népességnek Ausztriában is legalább 60⁰/₀-a tartozik az őstermelők osztályához.

A mi hazánk közjogi alkotásait illeti, Fiumét, a mely városi jellegénél fogva a dolog természetétől egészen más arányszámokat mutat, az összehasonlításnál mellőzve, nagyon tanulságos az anyaországra és Horvát-Szlavonországra vonatkozó adatoknak párhuzamba állítása. Ismét csak a főfoglalkozási csoportokat tüntetve fel, látjuk, hogy a mi Magyarországon az őstermelésre 59,36, illetve a napszámosságoknak is hozzászámításával legfeljebb 73—74⁰/₀ esik, a társországokban az őstermelő osztály a népességnek 84,64⁰/₀-át képviseli, az ipar és forgalom ellenben Magyarországon 17,76, Horvát-Szlavonországban pedig csak 10,71⁰/₀-kal szerepel. Igen tanulságos az értelmiségi osztály arányának összehasonlítása is, mi Magyarországon az értelmiségi keresethez tartozó egyének és az azok terhére élők (családtagok, házi cselédek) a népességnek már harmadfél, Horvát-Szlavonországban csak másfél ⁰/₀-át teszik.

Alábbiakban bemutatjuk a fontosabb kereseti ágak adatait törvényhatóságunkint, megjegyezvén, hogy ezen táblázatban, tekintettel arra, hogy a katonaságnak egyik vagy másik törvényhatóságban való elhelyezése különös állami intézkedéseken alapszik s így annak számbavétele a népesség természetes foglalkozási viszonyainak kiszámításánál zavarólag hatna, csupán a polgári népességre szorítkoztunk:

*) Beleértve a katonaságot és az úgynevezett szabad foglalkozásokat is.

Országrés, törvényhatóság	Értelmiség				Ös.	
	keresők	eltartottak	együtt	%	keresők	eltartottak
I. Magyarország.						
a) <i>Duna bal partja.</i>						
Árva vármegye	444	1.058	1.502	1'77	31.462	39.475
Bars »	1.113	2.671	3.784	2'48	39.455	60.578
Esztergom vármegye	653	1.638	2.291	2'92	20.096	27.924
Hont »	777	1.734	2.511	2'33	31.444	43.205
Selmecz- és BÉlab., sz. k. v.	188	602	790	5'17	357	535
együtt	965	2.336	3.301	2'68	31.801	43.740
Liptó vármegye	558	1.342	1.900	2'47	21.169	31.544
Nógrád »	1.489	3.288	4.777	2'23	52.351	81.124
Nyitra »	2.726	6.227	8.953	2'26	93.980	145.590
Pozsony »	1.759	3.890	5.649	2'09	63.639	90.921
Pozsony, sz. k. v.	1.328	2.562	3.890	7'12	1.213	1.768
együtt	3.087	6.452	9.539	2'88	64.852	92.689
Trencsén vármegye	1.364	3.376	4.740	1'83	75.929	113.102
Turócz »	334	795	1.129	2'26	10.995	17.566
Zólyom »	850	2.122	2.972	2'64	23.036	34.098
összesen	13.583	31.305	44.888	2'39	465.126	687.430
b) <i>Duna jobb partja.</i>						
Baranya vármegye	1.529	3.292	4.821	1'67	79.620	113.245
Pécs, sz. k. v.	761	1.694	2.455	7'21	930	1.037
együtt	2.290	4.986	7.276	2'26	80.550	114.282
Fejér vármegye	1.080	2.350	3.430	1'76	44.973	73.207
Székes-Fejérvár, sz. k. v.	596	1.403	1.999	7'26	2.478	3.558
együtt	1.676	3.753	5.429	2'44	47.451	76.765
Győr vármegye	539	1.176	1.715	1'84	21.480	34.942
Győr, sz. k. v.	602	1.470	2.072	9'09	477	727
együtt	1.141	2.646	3.787	3'27	21.957	35.669
Komárom vármegye	802	1.747	2.549	1'74	35.504	51.248
Komárom, sz. k. v.	341	798	1.139	8'71	258	374
együtt	1.143	2.545	3.688	2'31	35.762	51.622
Moson vármegye	598	1.263	1.861	2'19	21.326	27.766
Somogy »	2.067	4.456	6.523	2'00	92.417	138.257
Sopron »	1.281	2.857	4.138	1'78	50.116	73.758
Sopron, sz. k. v.	775	1.491	2.266	8'33	1.862	2.393
együtt	2.056	4.348	6.404	2'47	51.978	76.151
Tolna vármegye	1.585	3.688	5.273	2'09	58.261	85.106
Vas »	2.362	5.610	7.972	2'04	102.009	150.264
Veszprém »	1.600	3.872	5.472	2'54	45.088	70.516
Zala »	2.328	5.533	7.861	1'94	125.875	176.691
összesen	18.846	42.700	61.546	2'24	682.674	1003089

termelés		Bányászat, ipar és forgalom				N a p s z á m o s o k			
együtt	%	keresők	eltar- tottak	együtt	%	keresők	eltar- tottak	együtt	%
70.937	83 ⁶⁴	3.195	4.891	8.086	9 ⁵³	1.958	1.171	3.129	3 ⁶⁹
100.033	65 ⁴¹	10.143	16.616	26.759	17 ⁵⁰	9.014	7.176	16.190	10 ⁵⁹
48.020	61 ²⁷	7.322	11.603	18.925	24 ¹⁵	3.326	2.447	5.773	7 ³⁷
74.649	69 ²⁸	6.483	10.413	16.896	15 ⁶⁸	5.538	4.010	9.548	8 ⁸⁶
892	5 ⁸⁴	3.938	5.993	9.931	64 ⁹⁹	377	367	744	4 ⁸⁷
75.541	61 ⁴⁰	10.421	16.406	26.827	21 ⁸¹	5.915	4.377	10.292	8 ³⁷
52.713	68 ⁵⁹	5.600	8.192	13.792	17 ⁹⁵	3.850	2.939	6.789	8 ⁸³
133.475	62 ²⁴	17.965	27.178	45.143	21 ⁰⁵	12.155	11.443	23.598	11 ⁰¹
239.570	60 ⁴¹	29.939	48.091	78.030	19 ⁶⁸	30.925	25.569	56.494	14 ²⁵
154.560	55 ⁴¹	19.917	32.935	52.852	18 ⁹⁵	29.395	25.576	54.971	19 ⁷⁰
2.981	5 ⁶⁹	14.199	14.696	28.895	55 ¹³	3.706	2.638	6.344	12 ¹⁰
157.541	47 ⁵⁴	34.116	47.631	81.747	24 ⁶⁷	33.101	28.214	61.315	18 ⁵⁰
189.031	73 ⁰⁵	13.642	24.205	37.847	14 ⁶³	13.100	7.819	20.919	8 ⁰⁶
28.561	57 ¹⁴	4.574	7.327	11.901	23 ⁸¹	3.483	3.047	6.530	13 ⁰⁷
57.134	50 ⁸³	12.580	20.743	33.323	29 ⁶⁴	6.252	7.002	13.254	11 ⁷⁹
1152556	61 ³²	149.497	232.883	382.380	20 ³⁴	123.079	101.204	224.283	11 ⁹³
192.865	66 ⁹²	18.518	30.180	48.698	16 ⁹⁰	17.301	18.754	36.055	12 ⁵¹
1.967	5 ⁷⁷	8.403	10.891	19.294	56 ⁶³	2.821	1.866	4.687	13 ⁷⁶
194.832	60 ⁴⁵	26.921	41.071	67.992	21 ⁰⁹	20.122	20.620	40.742	12 ⁶⁴
118.180	60 ⁶⁴	9.856	16.598	26.454	13 ⁵⁷	22.498	18.781	41.279	21 ¹⁸
6.036	21 ⁹¹	5.148	7.075	12.223	44 ³⁷	1.935	2.102	4.037	14 ⁶⁵
124.216	55 ⁸⁴	15.004	23.673	38.677	17 ³⁹	24.433	20.883	45.316	20 ³⁷
56.422	60 ⁶⁸	4.966	8.515	13.481	14 ⁵⁰	9.045	9.290	18.335	19 ⁷²
1.204	5 ²⁸	5.221	6.631	11.852	51 ⁹⁹	2.266	1.882	4.148	15 ²⁰
57.626	49 ⁷⁷	10.187	15.146	25.333	21 ⁸⁸	11.311	11.172	22.483	19 ⁴²
86.752	59 ²⁴	9.030	14.353	23.383	15 ⁹⁷	15.647	13.796	29.443	20 ¹¹
632	4 ⁸³	2.958	4.062	7.020	53 ⁶⁹	966	881	1.847	14 ¹³
87.384	54 ⁷⁸	11.988	18.415	30.403	19 ⁰⁶	16.613	14.677	31.290	19 ⁶²
49.092	57 ⁷²	6.567	10.517	17.084	20 ⁰⁹	6.271	7.689	13.960	16 ⁴¹
230.674	70 ⁵⁸	19.023	29.453	48.476	14 ⁸³	17.991	15.402	33.393	10 ²²
123.874	53 ³⁰	18.957	27.658	46.615	20 ⁰⁶	27.105	23.896	51.001	21 ⁹⁵
4.255	15 ⁶⁴	5.569	6.938	12.507	45 ⁹⁶	1.521	1.308	2.829	10 ³⁹
128.129	49 ³⁶	24.526	34.596	59.122	22 ⁷⁷	28.626	25.204	53.830	20 ⁷³
143.367	56 ⁸⁷	18.398	29.712	48.110	19 ⁰⁸	25.198	22.596	47.794	18 ⁹⁶
252.273	64 ⁶²	27.159	39.967	67.126	17 ²⁰	27.329	24.163	51.492	13 ¹⁹
115.604	53 ⁷⁰	15.845	24.860	40.705	18 ⁹¹	24.836	21.178	46.014	21 ³⁷
302.566	74 ⁷⁶	22.619	33.981	56.600	13 ⁹⁹	16.339	11.994	28.333	7 ⁰⁰
1685763	61 ²¹	198.237	301.391	499.628	18 ¹⁴	219.069	195.578	414.647	15 ⁰⁶

Ország rész, törvényhatóság	Értelmiség				Ös-	
	keresők	eltartottak	együtt	%	keresők	eltartottak
c) <i>Duna-Tisza köze.</i>						
Bács-Bodrog vármegye	2.716	6.473	9.189	1 ⁶¹	106.436	181.154
Baja, thj. felr. v.	336	848	1.184	6 ⁰⁸	932	1.202
Szabadka, sz. k. v.	682	1.495	2.177	2 ⁹⁹	12.361	21.623
Ujvidék, sz. k. v.	385	1.075	1.460	5 ⁹¹	1.618	2.875
Zombor, sz. k. v.	556	1.412	1.968	7 ⁴⁵	3.330	5.016
együtt	4.675	11.303	15.978	2 ²³	124.677	211.870
Csongrád vármegye	670	1.526	2.196	1 ⁸²	23.569	41.009
Hód. - Vásárh., thj. f. v.	385	862	1.247	2 ²⁵	11.680	19.715
Szeged, sz. k. v.	1.091	2.461	3.552	4 ¹⁵	13.007	21.752
együtt	2.146	4.849	6.995	2 ⁶⁶	48.256	82.476
Heves vármegye	1.773	3.983	5.756	2 ⁴⁶	56.807	97.002
Jász-N.-K.-Szolnok várm.	1.866	4.795	6.661	2 ⁰⁹	72.671	124.743
Pest-P.-S.-Kis-Kun várm.	4.302	9.924	14.226	2 ⁰⁸	150.431	245.084
Budapest, fő- és szék. v.	13.641	25.330	38.971	7 ⁹²	3.702	7.604
Kecskemét, thj. felr. v.	489	1.143	1.632	3 ³⁷	11.193	17.012
együtt	18.432	36.397	54.829	4 ⁴⁸	165.326	269.700
összesen	28.892	61.327	90.219	3 ²⁷	467.737	785.791
d) <i>Tisza jobb partja.</i>						
Abauj-Torna vármegye	1.003	2.421	3.424	2 ²⁷	32.196	54.862
Kassa, sz. k. v.	772	1.846	2.618	9 ⁰⁶	341	539
együtt	1.775	4.267	6.042	3 ³⁶	32.537	55.401
Bereg vármegye	1.322	3.347	4.669	2 ⁶⁰	44.512	74.792
Borsod »	1.695	4.069	5.764	2 ⁶⁶	41.318	63.321
Gömör »	1.347	3.485	4.832	2 ⁷⁶	41.616	60.526
Sáros »	1.233	3.063	4.296	2 ⁶⁶	42.995	75.730
Szepes »	1.404	3.679	5.083	3 ¹¹	34.329	54.419
Ung »	993	2.809	3.802	2 ⁸¹	33.233	57.341
Zemplén »	2.133	5.410	7.543	2 ⁵²	70.526	118.910
összesen	11.902	30.129	42.031	2 ⁷⁷	341.066	560.440
e) <i>Tisza bal partja.</i>						
Békés vármegye	1.525	3.882	5.407	2 ⁰⁹	56.151	96.730
Bihar »	2.570	6.086	8.656	1 ⁸¹	129.984	220.586
Nagy-Várad, thj. felr. v.	1.062	2.553	3.615	9 ³⁸	861	1.549
együtt	3.632	8.639	12.271	2 ³⁸	130.845	222.135
Hajdu vármegye	728	1.858	2.586	1 ⁹³	32.912	51.876
Debreczen, sz. k. v.	955	2.323	3.278	5 ⁷⁶	6.526	11.013
együtt	1.683	4.181	5.864	3 ⁰⁷	39.438	62.889
Máramaros vármegye	1.402	3.941	5.343	1 ⁹⁹	59.095	89.303
Szabolcs »	1.628	4.380	6.008	2 ⁴⁵	51.733	89.555
Szatmár »	2.059	5.087	7.146	2 ³⁵	71.957	112.326
Szatmár-Németi, sz. k. v.	567	1.264	1.831	8 ⁸²	1.661	2.475
együtt	2.626	6.351	8.977	2 ⁷⁷	73.618	114.801

termelés		Bányászat, ipar és forgalom				Napszámosságok			
együtt	%	keresők	eltartottak	együtt	%	keresők	eltartottak	együtt	%
287.590	50 ¹⁸	34.730	62.875	97.605	17 ⁰⁸	72.451	88.950	161.401	28 ¹⁶
2.134	10 ⁹⁶	3.917	5.391	9.308	47 ⁷⁷	2.084	2.773	4.857	24 ⁹³
33.984	46 ⁷²	5.947	8.351	14.298	19 ⁶⁶	7.604	10.646	18.250	25 ⁰⁹
4.493	18 ¹⁷	4.073	5.925	9.998	40 ⁴⁶	2.139	3.833	5.972	24 ¹⁶
8.346	31 ⁵⁷	2.780	3.634	6.414	24 ²⁶	3.228	3.629	6.857	25 ⁹⁴
336.547	46 ⁹⁷	51.447	86.176	137.623	19 ²¹	87.506	109.831	197.337	27 ⁵⁴
64.578	53 ⁶⁸	6.977	10.845	17.822	14 ⁸²	14.579	17.643	32.222	26 ⁷⁹
31.395	56 ⁵⁹	3.514	5.546	9.060	16 ³³	3.703	8.340	12.043	21 ⁷¹
34.759	40 ⁶²	9.858	12.889	22.747	26 ⁵⁸	7.119	9.978	17.097	19 ⁹⁸
130.732	50 ⁰²	20.349	29.280	49.629	18 ⁹⁹	25.401	35.961	61.362	23 ⁴⁸
153.809	65 ⁷⁹	13.056	21.056	34.112	14 ⁵⁹	15.285	15.621	30.906	13 ²²
197.414	61 ⁹⁹	16.979	30.155	47.134	14 ⁸⁰	26.110	29.386	55.496	17 ⁴³
395.515	57 ⁸⁰	46.118	74.085	120.203	17 ⁵⁶	61.652	66.991	128.643	18 ⁸⁰
11.306	2 ³⁰	150.223	131.814	282.037	57 ³³	36.950	31.046	67.996	13 ⁸²
28.205	58 ¹⁶	4.267	5.522	9.789	20 ¹⁹	2.170	3.749	5.919	12 ²¹
435.026	35 ⁵²	200.608	211.421	412.029	33 ⁶⁴	100.772	101.786	202.558	16 ⁵⁴
1.253.528	45 ⁵⁰	302.439	378.088	680.527	24 ⁷⁰	255.074	292.585	547.659	19 ⁸⁸
87.058	57 ⁶⁵	8.562	14.814	23.376	15 ⁴⁸	17.312	15.618	32.930	21 ⁸¹
880	3 ⁰⁵	8.208	8.902	17.110	59 ²⁴	1.631	1.378	3.009	10 ⁴²
87.938	48 ⁸⁸	16.770	23.716	40.486	22 ⁵¹	18.943	16.996	35.939	19 ⁹⁸
119.304	66 ⁴⁵	8.523	14.674	23.197	12 ⁹³	14.205	12.023	26.228	14 ⁶²
104.639	48 ²⁷	17.123	27.566	44.689	20 ⁶¹	27.966	25.799	53.765	24 ⁸⁰
102.142	58 ⁴³	15.324	24.008	39.332	22 ⁶⁰	12.409	10.081	22.490	12 ⁸⁷
118.725	70 ⁶⁶	8.566	14.747	23.313	13 ⁸⁷	8.297	7.664	15.961	9 ⁵⁰
88.748	54 ³⁵	16.371	26.480	42.851	26 ²⁴	11.002	8.967	19.969	12 ²³
90.574	66 ⁹⁷	6.713	11.126	17.839	13 ¹⁹	9.967	9.774	19.741	14 ⁶⁰
189.436	63 ³¹	17.866	29.525	47.391	15 ⁸¹	25.160	21.980	47.140	15 ⁷⁶
901.506	59 ⁴⁴	107.256	171.842	279.098	18 ¹⁰	127.949	113.284	241.233	15 ⁹⁰
152.881	59 ¹⁷	14.999	25.573	40.572	15 ⁷⁰	21.756	29.615	51.371	19 ⁸⁸
350.570	73 ³²	15.731	26.246	41.977	8 ⁷⁸	34.808	35.361	70.169	14 ⁶⁸
2.410	6 ²⁵	9.693	12.380	22.073	57 ²⁵	2.639	2.392	5.031	13 ⁰⁵
352.980	68 ³¹	25.424	38.626	64.050	12 ⁴⁰	37.447	37.753	75.200	14 ⁵⁵
84.788	63 ²⁶	5.081	9.239	14.320	10 ⁶⁸	12.407	15.957	28.364	21 ¹⁶
17.539	30 ⁸⁰	10.390	13.159	23.549	41 ³⁶	2.763	3.991	6.754	11 ⁸⁶
102.327	53 ⁵⁸	15.471	22.398	37.869	19 ⁸²	15.170	19.948	35.118	18 ³⁸
148.398	55 ³¹	12.998	26.301	39.299	14 ⁶⁴	37.553	31.272	68.825	25 ⁶⁵
141.288	57 ⁶⁸	12.139	20.696	32.835	13 ⁴⁰	29.305	28.671	57.976	23 ⁶⁶
184.283	60 ⁸¹	17.768	29.977	47.745	15 ⁷⁵	30.236	24.973	55.209	18 ²¹
4.136	19 ⁹⁴	4.045	5.831	9.876	47 ⁶²	1.182	1.244	2.426	11 ⁶⁹
188.419	58 ²⁰	21.813	35.808	57.621	17 ⁸⁰	31.418	26.217	57.635	17 ⁸⁶

Ország rész, törvényhatóság	Értelmiség				Ös.	
	keresők	eltar- tottak	együtt	%	keresők	eltar- tottak
Szilágy vármegye . . .	1.273	3.123	4.396	2 ³⁰	52.534	84.501
Ugocsa » . . .	506	1.354	1.860	2 ⁴⁶	19.301	29.898
összesen .	14.275	35.851	50.126	2 ⁴²	482.715	789.812
f) Tisza-Maros szöge.						
Arad vármegye	1.312	3.323	4.635	1 ⁵⁴	82.280	134.767
Arad, sz. k. v.	931	2.262	3.193	7 ⁵⁹	1.617	2.142
együtt .	2.243	5 585	7.828	2 ²⁸	83.897	136.909
Csanád vármegye	762	1.760	2.522	1 ⁹³	29.144	53.578
Krassó-Szörény vármegye	2.056	4.159	6.215	1 ⁵³	131.931	177.776
Temes vármegye	1.931	4.129	6.060	1 ⁶³	100.465	153.472
Temesvár, sz. k. v. . . .	1.024	2.126	3.150	7 ⁹⁰	436	660
Versecz thj. felr. v. . . .	305	631	936	4 ²⁸	3.019	5.361
együtt .	3.260	6.886	10.146	2 ³³	103.920	159.493
Torontál vármegye . . .	3.049	7.229	10.278	1 ⁷⁹	129.320	223.578
Pancsova, thj. felr. v. . .	315	781	1.096	6 ¹¹	1.213	2.300
együtt .	3.364	8.010	11.374	1 ⁹³	130.533	225.878
összesen .	11.685	26.400	38.085	2 ⁰⁰	479.425	753.634
g) Erdély.						
Alsó-Fehér vármegye . .	1.427	3.473	4.900	2 ⁵⁴	53.398	78.128
B.-Naszód »	786	1.772	2.558	2 ⁴⁴	34.186	43.759
Brassó »	998	2.689	3.687	4 ²⁵	20.323	26.335
Csik »	637	1.586	2.223	1 ⁹⁶	29.361	40.955
Fogarás »	516	1.172	1.688	1 ⁹¹	28.845	42.420
Háromszék »	1.022	2.271	3.293	2 ⁵³	28.515	41.354
Hunyad »	1.513	3.332	4.845	1 ⁸¹	88.904	124.952
Kis-Küküllő »	835	1.792	2.627	2 ⁶⁰	32.329	45.278
Kolozs »	1.085	2.400	3.485	1 ⁸¹	54.264	84.308
Kolozsvár, sz. k. v. . . .	1.007	2.392	3.399	10 ³⁸	1.455	2.540
együtt .	2.092	4.792	6.884	3 ⁰⁶	55.719	86.848
Maros-Torda vármegye .	967	2.217	3.184	1 ⁹⁵	46.145	67.877
Maros-Vásárh., sz. k. v.	488	1.233	1.721	12 ¹¹	524	905
együtt .	1.455	3.450	4.905	2 ⁷⁶	46.669	68.782
Nagy-Küküllő vármegye .	1.292	2.918	4.210	3 ¹¹	40.245	55.384
Szeben »	1.494	3.445	4.939	3 ³²	37.803	53.511
Szolnok-Doboka » . . .	1.546	3.305	4.851	2 ²⁶	63.449	99.538
Torda-Aranyos »	891	2.084	2.975	1 ⁹⁸	39.038	60.651
Udvarhely »	775	2.111	2.886	2 ⁶²	31.173	43.833
összesen .	17.279	40.192	57.471	2 ⁵⁵	629.957	911.728
Nagyország összesen .	116.462	267.904	384.366	2 ⁵⁴	3548700	5491924

termelés		Bányászat, ipar és forgalom				N a p s z á m o s o k			
együtt	%	keresők	eltar- tottak	együtt	%	keresők	eltar- tottak	együtt	%
137.035	71 ⁶⁸	7.072	11.371	18.443	9 ⁶⁵	13.641	14.172	27.813	14 ⁵⁵
49.199	65 ²¹	2.959	5.704	8.663	11 ⁴⁸	7.426	6.668	14.094	18 ⁶⁷
1,272.527	61 ⁴⁸	112.875	186.477	299.352	14 ⁴⁷	193.716	194.316	388.032	18 ⁷⁵
217.047	71 ⁹⁸	10.864	17.266	28.130	9 ³³	21.580	24.471	46.051	15 ²⁷
3.759	8 ⁹⁴	9.747	12.065	21.812	51 ⁸⁷	3.461	3.601	7.062	16 ⁷⁹
220.806	64 ²⁶	20.611	29.331	49.942	14 ⁵³	25.041	28.072	53.113	15 ⁴⁶
82.722	63 ³⁵	6.736	10.486	17.222	13 ¹⁹	10.634	13.434	24.068	18 ⁴³
309.707	76 ¹⁸	26.367	41.688	68.055	16 ⁷⁴	7.757	6.136	13.893	3 ⁴²
253.937	86 ¹²	17.779	26.055	43.834	11 ⁷⁶	32.220	28.606	60.826	16 ³²
1.096	2 ⁷⁵	10.141	10.941	21.082	52 ⁸⁶	4.153	3.462	7.615	19 ⁰⁹
8.380	38 ³⁴	3.242	3.982	7.224	33 ⁰⁵	1.429	1.920	3.349	15 ³²
263.413	60 ⁶²	31.162	40.978	72.140	16 ⁶⁰	37.802	33.988	71.790	16 ⁶²
352.898	61 ⁵⁶	27.860	46.803	74.663	13 ⁰²	52.902	64.265	117.167	20 ⁴⁴
3.513	19 ⁵⁷	3.627	4.406	8.033	44 ⁷⁶	1.732	1.657	3.389	18 ⁸⁸
356.411	60 ²⁸	31.487	51.209	82.696	13 ⁹⁹	54.634	65.922	120.556	20 ³⁹
1,233.059	64 ⁶⁴	116.363	173.692	290.055	15 ²⁰	135.868	147.552	283.420	14 ⁸⁶
131.526	68 ¹²	11.014	16.612	27.626	14 ³¹	14.308	9.697	24.005	12 ⁴³
77.945	74 ¹²	4.546	7.029	11.575	11 ⁰⁵	6.356	4.263	10.619	10 ¹⁴
46.658	53 ⁷⁷	9.452	14.365	23.817	27 ⁴⁵	3.409	4.879	8.288	9 ⁵⁵
70.316	61 ⁶²	3.902	5.892	9.794	8 ⁵⁸	15.181	14.441	29.622	25 ⁹⁶
71.265	80 ⁷⁸	3.579	5.268	8.847	10 ⁰³	2.364	2.829	5.193	5 ⁸⁹
69.869	53 ⁷⁴	7.690	9.799	17.489	13 ⁴⁵	20.077	15.800	35.877	27 ⁶⁰
213.856	79 ⁸³	12.343	19.221	31.564	11 ⁷⁸	8.049	5.115	13.164	4 ⁹²
77.607	76 ⁸¹	2.319	3.344	5.663	5 ⁶⁰	8.389	5.445	13.834	13 ⁶⁹
138.572	72 ⁰¹	5.212	7.817	13.029	6 ⁷⁷	17.546	17.819	35.365	18 ³⁸
3.995	12 ²⁰	7.960	9.627	17.587	53 ⁶⁹	1.384	1.324	2.708	8 ²⁷
142.567	63 ³¹	13.172	17.444	30.616	13 ⁵⁹	18.930	19.143	38.073	16 ⁹¹
114.022	69 ⁶⁷	5.741	8.769	14.510	8 ⁸⁷	16.686	13.422	30.108	18 ⁴⁰
1.429	10 ⁰⁵	3.473	4.634	8.107	57 ⁰⁴	524	388	912	6 ⁴²
115.451	64 ⁹¹	9.214	13.403	22.617	12 ⁷²	17.210	13.810	31.020	17 ⁴⁴
95.629	70 ⁶⁷	6.425	8.918	15.343	11 ³⁴	10.648	7.306	17.954	13 ²⁷
91.314	61 ³⁹	10.545	13.864	24.409	16 ⁴¹	10.614	9.629	20.243	13 ⁶¹
162.987	74 ⁹²	7.648	12.233	19.881	9 ¹⁴	14.579	10.189	24.768	11 ³⁸
99.689	66 ²¹	5.455	8.310	13.765	9 ¹⁴	17.343	14.447	31.790	21 ¹²
75.006	68 ¹¹	4.631	6.248	10.879	9 ⁸⁸	11.452	8.166	19.618	17 ⁸¹
1,541.683	68 ¹⁸	111.935	161.950	273.885	12 ¹⁶	178.909	145.159	324.068	14 ⁴⁰
9,040.624	59 ⁷⁴	1,098.602	1,606.323	2,704.925	17 ⁸⁷	1,233.661	1,189.678	2,423.342	16 ⁰²

Országrés, törvényhatóság	Értelmiség				Ös-	
	keresők	eltartottak	együtt	%	keresők	eltartottak
II. Fiume város és kerülete.	621	1.202	1.823	6 ¹⁸	607	559
III Horvát-Szlavonország.						
Belovár-Kőrös vármegye .	1.052	2.138	3.190	1 ²⁰	124.281	115.364
Lika-Krbava » .	667	1.440	2.107	1 ¹⁰	82.406	98.203
Modrus-Fiume » .	1.001	1.831	2.832	1 ³⁰	90.171	92.917
Pozsega » .	1.008	1.871	2.879	1 ⁴²	87.494	86.687
Szerém » .	2.176	4.370	6.546	1 ⁸⁸	141.207	130.242
Varasd » .	974	1.994	2.968	1 ¹⁵	115.868	120.317
Verőcze » .	771	1.513	2.284	1 ¹⁶	84.122	80.700
Eszék, sz. k. v.	529	953	1.482	7 ⁴⁹	1.250	1.422
együtt .	1.300	2.466	3.766	1 ⁷⁴	85.372	82.122
Zágráb vármegye	1.519	3.007	4.526	1 ⁰¹	196.704	211.160
Zágráb, sz. k. v.	1.883	3.253	5.136	13 ⁶⁹	1.843	1.296
együtt .	3.402	6.260	9.662	2 ⁰⁰	198.547	212.456
Horvát-Szlavonország összesen	11.580	22.370	33.950	1 ⁵⁵	925.346	938.308
I. Magyarország.	116.462	267.904	384.366	2 ⁵⁴	3548700	5491924
II. Fiume város és kerülete.	621	1.202	1.823	6 ¹⁸	607	559
III. Horvát-Szlavonország.	11.580	22.370	33.950	1 ⁵⁵	925.346	938.308
A Szt.-István korona országai együtt	128.663	291.476	420.139	2 ⁴²	4474653	6430791

termelés		Bányászat, ipar és forgalom				N a p s z á m o s o k			
együtt	%	keresők	eltartottak	együtt	%	keresők	eltartottak	együtt	%
1.166	3 ⁹⁵	9.033	9.653	18.686	63 ³⁶	1.061	1.645	2.706	9 ¹⁷
239.645	90 ⁰²	9.049	10.957	20.006	7 ⁵²	279	155	434	0 ¹⁶
180.609	94 ⁵⁷	2.077	2.817	4.894	2 ⁵⁶	122	79	201	0 ¹¹
183.088	82 ⁹⁸	10.832	20.880	31.712	14 ³⁷	109	148	257	0 ¹¹
174.181	85 ⁸⁷	9.833	12.663	22.496	11 ⁰⁹	268	194	462	0 ²³
271.449	78 ²²	24.634	30.967	55.601	16 ⁰²	3.088	2.245	5.333	1 ⁵⁴
236.185	91 ⁵²	7.007	8.219	15.226	5 ⁹⁰	342	326	668	0 ²⁶
164.822	83 ⁸²	11.673	15.671	27.344	13 ⁹¹	60	28	88	0 ⁰⁴
2.672	13 ⁵¹	5.047	6.160	11.207	56 ⁶⁷	894	740	1.634	8 ²⁶
167.494	77 ³⁹	16.720	21.831	38.551	17 ⁸¹	954	768	1.722	0 ⁸⁰
407.864	91 ³⁰	12.502	15.212	27.714	6 ²¹	782	430	1.212	0 ²⁷
3.139	8 ³⁶	10.184	10.194	20.378	54 ³⁰	1.615	487	2.102	5 ⁶⁰
411.003	84 ⁸⁷	22.686	25.406	48.092	9 ⁹³	2.397	917	3.314	0 ⁶⁸
1.863.654	85 ²⁴	102.838	133.740	236.578	10 ⁸²	7.559	4.832	12.391	0 ⁵⁷
9.040.624	59 ⁷⁴	1.098.602	1.606.323	2.704.925	17 ⁸⁷	1.233.664	1.189.678	2.423.342	16 ⁰²
1.166	3 ⁹⁵	9.033	9.653	18.686	63 ³⁶	1.061	1.645	2.706	9 ¹⁷
1.863.654	85 ²¹	102.838	133.740	236.578	10 ⁸²	7.559	4.832	12.391	0 ⁵⁷
10.905.414	62 ⁸⁶	1.210.473	1.749.716	2.960.189	17 ⁰⁶	1.242.284	1.196.155	2.438.439	14 ⁰⁶

Mindenekelőtt az *értelmiségi keresetre* vonatkozó adatokat vegyük közelebb szemügyre. Az országos átlag, beleértve a társ-országokat is, 2·42°/o, ezzel szemben az anyaország külön átlaga 2·54, Horvát-Szlavonországé pedig 1·55°/o. Az egyes országrészeket tekintve legelső helyen áll a Duna-Tisza köze, melynek 3·27°/o-os átlagát főképen a főváros, de a mellett az ezen országrészben levő többi nagy városok idézik elő. Ezután következnek a Tisza jobb partja 2·77°/o-kal, az ezen országrészben levő vármegyék általában, kivétel nélkül, magas arányszámmal dicsekednek. Erdély az országos átlagnak felel meg, a többi országrészek az átlagon alul maradnak s ezen sorrendben következnek: Tisza bal partja (2·42°/o), Duna bal partja (2·39°/o), Duna jobb partja (2·24°/o) s a Tisza-Maros szöge (2·00°/o). Feltűnő, hogy Erdély, sőt a Tisza balparti vármegyék is megelőzik a nagyobb műveltség hírében levő nyugati országrészeket a Duna bal és Duna jobb partját. Ennek oka az, hogy úgy az erdélyi részekben, valamint a Tisza balparti vármegyékben is a sok különböző hitfelekezeteknek sok tanítója és papja van s ezeknek nagy száma teszi oly kedvezővé az értelmiségi keresetnek ^o/o-os arányát. Horvát-Szlavonország, mint fentebb már láttuk, az anyaország valamennyi országrészénél jelentékenyen alacsonyabb arányszámot tüntet fel.

Az egyes törvényhatóságokat tekintve, a vármegyék közt (a területükön levő törvényhatóságú városok bele nem számításával) a legmagasabb arányszámmal szerepelnek a következők: Brassó (4·25°/o), Szeben (3·32°/o), Nagy-Küküllő (3·11°/o), Szepes (3·11°/o), Esztergom (2·92°/o), Ung (2·81°/o) és Gömör (2·76°/o). Ellenben legkedvezőtlenebb az értelmiség aránya Zágráb vármegyében (1·01°/o), Lika-Krbava megyéber (1·10°/o), Varasd megyében (1·15°/o), Verőcze megyében (1·16°/o) és Belovár-Kőrös megyében (1·20°/o), Modrus-Fiumében (1·30°/o), Pozsega megyében (1·42°/o), mely vármegyék csupa oly alacsony arányszámot mutatnak, a melyekhez hasonló az anyaországnak egyetlen megyéjében sem találunk, minthogy itt a legkedvezőtlenebb arány, a mely Krassó-Szörényben és Arad megyében fordul elő, 1·53°/o és 1·54°/o.

A városok mint a hatóságoknak, egyházaknak, intézeteknek és a különböző szabadfoglalkozások körébe tartozó keresetágaknak tulajdonképeni székhelyei, természetesen általában sokkal magasabb arányszámot mutatnak. Három olyan város van, a melyekben az értelmiségi osztályhoz tartozó egyének száma meghaladja az összes népességnek 10°/o-át, ezek: Zágráb, Maros-Vásárhely és Kolozsvár. Zágráb a maga 13·69°/o-os arányszámával összes városaink közt az első helyet foglalja el, a mi természetes is, miután egyrésztől a közös magyar kormány horvátországi hatóságainak, másrészt az autonóm kormánynak, mindennemű tanintézeteknek, stb. székhelyét képezi s mindössze csak 37.529 lakossal bír, az értelmiségre eső ^o/o-os aránynak tehát okvetlenül magasnak kell lennie. Nyolcznál magasabb értelmiségi ^o/o-ot tüntetnek még fel Maros-Vásárhelyen (12·11) és Kolozsváron (10·38) kívül Nagy-Várad (9·38), Győr (9·09), Kassa (9·06), Szatmár-Németi (8·82), Komárom (8·71) és Sopron (8·33) sz. k. városok. A közepes arányt Budapest is meghaladja a maga 7·92°/o-os arányával, mely tekintve a fővárosnak nagy lélekszámát, kedvezőtlennek nem mondható. A legkisebb az értelmiségi osztályhoz tartozókra eső arányszám Verseczen (4·28), Szegeden (4·15), Kecskeméten (3·37), Szabadkán (2·99) és Hódmező-Vásárhelyen (2·25); utóbbiakat, külö-

nösen Szabadkát és Hódmező-Vásárhelyt akárhány megyei törvényhatóság is meghaladja.

Az *őstermelést* a napszámosokra vonatkozó adatokkal együtt fogjuk vizsgálni. Az országos átlagot, mely az anyaországban a 75°/o-ot meghaladja, három országrész mulja felül, ugymint Erdély (82^{ss}o/o), a Tisza bal partja (80²³), és a Tisza-Maros szöge (79⁵⁰), egy országrész, t. i. a Duna-Tisza köze az átlagon jelentékenyen alul marad, a mennyiben ezen országrészben az őstermelésre, a napszámosokat is oda számítva, együttesen csak 65°/o esik, Budapest főváros beszámításával azonban ezen arányszám 76°/o-ra emelkedik s az országos átlagot szintén meghaladja. A többi három országrész az átlagnak felel meg. Horvát-Szlavonországban, mint már fentebb kiemeltük, a népességnek jóval nagyobb aránya foglalkozik őstermeléssel, a mennyiben ott minden 100 lakos közül több mint 85 számitandó az őstermelési osztályhoz.

A törvényhatóságok közül — a napszámosokra vonatkozó adatokat ismét összefoglalva az őstermeléssel — a legmagasabb arányszámot találjuk a következő vármegyékben: Kis-Küküllő (90⁵⁰), Kolozs (90³⁹), Maros-Torda (88⁰⁷), Bihar (88⁰⁰), Csik (87⁵⁸), Torda-Aranyos (87³³), Árva (87³³), Arad (87²⁵), Fogaras (86⁶⁷), Szolnok-Doboka (86³⁰) és Udvarhely (85⁹²). A horvát-szlavon vármegyék Modrus-Fiume és Szerém kivételével mind meghaladják a 80°/o-ot, sőt 4 megye, ugymint Belovár-Kőrös, Lika-Krbava, Varasd és Zágráb a 90°/o-ot is. Legalacsonyabb arányszámmal szerepel ellenben az őstermelés Zólyom (62⁶²o/o), Brassó (63³²) és Szepes vármegyékben (66⁵⁸).

Érdekesebb a városok százalékszámainak összehasonlítása. Legmagasabb ^o/o-ot mutatják s valóságos földműves városoknak tekinthetők a következők: Hódmező-Vásárhely (78³⁰o/o), Szabadka (71³¹), Kecskemét (70³⁷), Szeged (60⁶⁰), Zombor (57⁵¹) és Versecz (53⁶⁶). Ezekben a városokban a lakosságnak több mint fele foglalkozik földműveléssel, részben szőlőműveléssel, illetve ezen őstermelési foglalkozások terhére él.

Az *ipar- és forgalmi foglalkozások* ^o/o-a — beleértve a bányászatot és kohászatot is — épen ellenkező képet mutat, mint az őstermelésé, úgy, hogy a mely országrészeket, vármegyéket, vagy városokat az őstermelés arányszámának felsorolásánál első helyen említettünk, azok az iparosság arányára nézve épen utolsó helyre jutnak és viszont a melyek az őstermelésnél utolsók voltak, itt előre kerülnek. Országos átlagban a magyar korona országainak egész területén a népességnek 17⁰⁶o/o-a, csupán a szorosabb értelemben vett Magyarországon 17⁸⁷, Fiumében 63³⁶ és Horvát-Szlavonországokban 10⁸²o/o-a foglalkozik bányászattal, iparral, vagy forgalommal, illetve él ezen foglalkozási ágak terhére. Az egyes országrészeket tekintve, legjobban meghaladja az országos átlagot a Duna-Tisza köze, a hol az iparosság az összes népességnek 24⁷⁰o/o-át teszi, mely arányszám azonban Budapest leszámításával 17⁶⁰o/o-ra csökkenik. Az országos átlagnál nagyobb iparosságot mutatnak még a Duna bal partja (20³⁴o/o), a Tisza jobb partja (18⁴⁰o/o) és a Duna jobb partja (18¹⁴); ellenben az átlagon jelentékenyen alul maradnak: Erdély (12¹⁶o/o), a Tisza bal partja (14⁴⁷) és a Tisza-Maros szöge (15²⁰), ugyanazok az országrészek, a melyek az őstermelésnél a legmagasabb arányszámmal szerepelnek.

Az egyes vármegyéket tekintve, legnagyobb iparosságot tüntetnek fel: Zólyom (29⁶⁴/₀), Brassó (27⁴⁵/₀), Szepes (26²⁴), Esztergom (24¹⁵), Turóc (23⁸¹), Gömör (22⁵⁰), Nógrád (21⁰⁵), Borsod (20⁶¹), Moson (20⁰⁹) és Sopron (20⁰⁶). Legkevesebb az iparos Kis-Küküllő vármegyében, a hol a népességnek csak 5⁶⁰/₀-a tartozik az iparforgalmi osztályhoz, 10⁰/₀-nál kevesebb ipari népesség van még (beleértve az ipar-forgalom által eltartottakat is) Kolozs megyében (6⁷⁷/₀), Csik megyében (8⁵⁸), Biharban (8⁷⁸), Maros-Tordában (8⁸⁷), Szolnok-Dobokában (9¹⁴), Torda-Aranyosban (9¹⁴), Arad megyében (9³³), Szilágy megyében (9⁶⁵) és Udvarhely megyében (9⁸⁸).

Horvát-Szlavonországban, a hol az iparos népesség ⁰/₀-os aránya átlagosan 10⁸²/₀, 4 megye van ezen átlagon felül, köztük Szerem megye első helyen 16⁰²/₀-kal, 4 pedig alul, legutolsó Lika-Krbava vármegye, a hol az egész Magyarbirodalomban a legkevesebb iparos találtatik, 100 lakos között csak 2⁵⁶/₀, beleértve az eltartottakat is.

A mi városaink iparosságát illeti, első helyen állnak: Selmecezés Béalábánya (64⁹⁹/₀), Fiume (63³⁶), és Kassa (59²⁴). Megjegyzendő azonban, hogy ezen három város iparosságának magas arányszámát főképen dohánygyárának köszönheti, melynek munkásszemélyzete a városnak aránylag nem nagy népességében az iparosok ⁰/₀-át jelentékenyen felszokteti; Selmecezbánya azonkívül mint bányaváros jutott a legelső helyre, s ezen városnak a bányászatot és a dohánygyárat leszámítva, rendes iparossága tulajdonképen nagyon csekély. Az említett három városnál különös körülményeket tekintve véve, azt kell mondanunk, hogy tulajdonképen az a város, a mely ezek után következik, foglalja el iparosságra nézve az első helyet, tudniillik Budapest, melynek népességéből 57³³/₀ foglalkozik iparral és forgalommal vagy tartatik el ezen foglalkozású egyének által. 50⁰/₀-nál magasabb arányszámot mutatnak még, tehát igazi iparosvárosoknak tekinthetők: Nagy-Várad (57²⁵/₀), Maros-Vásárhely (57⁰⁴), Eszék (56⁶⁷), Pécs (56⁶³), Pozsony (55¹³), Zágráb (54³⁰), Kolozsvár (53⁶⁹), Komárom (53⁶⁹), Temesvár (52⁸⁶), Győr (51⁹⁹) és Arad (51⁸⁷). Ellenben 40⁰/₀-nál kisebb az iparosság a következő városokban: Hódmező-Vásárhely (16³³), Szabadka (19⁶⁶), Kecskemét (20¹⁹), Zombor (24²⁶), Szeged (26⁵⁸) és Versecz (33⁰⁵). A többi hét törvényhatóságú városban az iparos népességre eső arány 40 és 50⁰/₀ közt váltakozik.

Ezzel befejezzük rövid ismertetésünket; ezuttal csak a tényleges állapotokat akartuk jelezni — egész általánosságban, következtetések nélkül — ugy a mint azok az 1890. évi népszámlálás idején fennállottak s ezen népszámlálás által népességünk összeségére nézve először állapítottak meg, a tanulságok levonása végett a részletekbe kell behatolnunk, mely czélból tárgyunkra, annak egyik-másik kisebb fejezetére szorítkozva, remélhetőleg lesz még alkalmunk visszatérni.

Vizneker Antal.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főttkár. 38. füzet, 1893. április.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. május. Kötött forgalmú földbirtok és agrár-politikánk, György Endrétől; stb.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 4. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirth und M. Seydel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 5—6.: Die Zölle und Steuern, sowie die vertragsmässigen auswärtigen Handelsbeziehungen des deutschen Reichs, von O. Frhr. v. Aufsess. (Fortsetzung und Schluss); etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 8. Nr. 14—18: Die Verbesserung der Arbeiterwohnungen, von H. Hatsek. Das österreichisch-ungarische Zuckercartell. Unser Aussenhandel und der Handelsvertrag mit Deutschland. Die gesetzliche Einschränkung des Hausirhandels in Deutschland, von Stegemann. Der Fassdaubenimport Frankreichs 1892. Die Statistik der österreichischen Arbeiter-Unfallversicherung 1891, von W. Schiff. Neue Kampfmittel in der deutschen Arbeiterbewegung (I) von A. Braun. Ein croatisches Handels-Museum; etc.

Jahrluch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. XVII. Jahrg. Herausg. von G. Schmoller. 2. Heft. Die geschichtliche Entwicklung der Unternehmung. XII. Die Handelsgesellschaften des Mittelalters und der Renaissancezeit von G. Schmoller. Das System der Proportionalwahl von Bernatzik. Der freie Handelsmakler in Bremen, von Levy von Halle. Über soziale Steuerpolitik, von K. Oldenberg. Zur Geschichte der Physiokratie von A. Oncken. Massregeln gegen Bodenzersplitterung, von J. G. Weiss; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. V. Band. 3. Heft: Unter dem Zunftzwange in Preussen während des XVIII. Jahrhunderts, von K. von Rohrscheidt. »Interstate-Commerce«-Gesetz in den Vereinigten Staaten, von J. A. Hill. Grossbritanniens Budget im Finanzjahr 1891/92, von M. v. Heckel. Miet- und Gebäudepreise in Frankreich, von L. S. Rowe; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XIX. Jahrgang. (III.) März-Heft: Der Zug nach der Stadt, von H. Rauchberg. Oesterreichs Sparcassen im Jahre 1891, von H. Ehrenberger. Oesterreich-Ungarns Aussenhandel im Jahre 1892., von J. Pizzala; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von K. Braun. XXX. Jahrgang. II. Band, 1. Hälfte: Die Lebensversicherung im Dienste des Bodenkredits, von M. Havas. Die Währungsfrage von J. Lehr (I). Der deutsch-russische Handelsvertrag, von N. Syrkin. Volkswirtschaftliche Korrespondenz aus Paris. von M. Block; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgeg. von A. Schäffle. XLIX. Jahrg. 2. Heft: Zur Beleuchtung der Handwerkerfrage, von E. Heitz. Produktion und Erwerb, von A. Voigt. Landwirtschaftliches Pachtwesen in Baden. Fideikomnisse in Oesterreich und in Preussen; etc.

Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausg. von K. Frankenstein. Erster Band. 1. Heft: Beiträge zur Geschichte des Sozialismus und des Kommunismus, von H. Dietzel. Ludwig XVI. und das physiokratische System, von Aug. Oncken. Eine neues System der Sozialökonomie. Achilles Loria Werke, von Ugo Rabbeno; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année. 1-er volume Nr. 13—17: La coopération et les banques populaires. Les Bureaux de bienfaisance et les secours à domicile à Paris. Le mouvement économique et social en Allemagne: les Sociétés de consommation; les ventes à crédit avec payement à compte; etc. L'état manufacturier et les grèves. Le mouvement économique aux États-Unis: l'Exposition de Chicago; physionomie générale de la ville; les grandes industries de Chicago; etc.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année. Nr. 429—431.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. LII. année. 5. Série, Avril 1893: L'intervention de l'état dans les banques d'émission en Italie, par V. Pareto. Revue des principales publications économiques de l'étranger, par M. Block. Le placement des ouvriers, employés et domestiques en France et à l'étranger, par H. de Beaumont; etc.

Revue d'économie politique. 7-e année. Nr. 3. Mars, 1893: De, rapports entre Proudhon et Karl Marx par Bourguin. Une question sociale et économique encore non résolue dans l'histoire de la grande Révolution française par Dr. B. Minzes; etc.

Revue des deux mondes. LXIII. année. Tome CXVI. 15. Avril 1893. La propriété foncière de Philippe-Auguste à Napoleon. III. Transformations du sol rural par vicomte G. d'Avenel; etc.

Revue générale d'administration. XVI. année. Février, Mars 1893: Du pouvoir réglementaire, par J. Dejamme. Les dettes communales; etc.

The Board of Trade Journal. Vol XIV. Nr. 80. March, 1893: The Electric Telegraphs of the World. Gold and Silver Production of the

United States in 1892. The Viticultural Industry in Cyprus; etc. Nr. 81. April, 1893: State of the Skilled Labour Market. The World's Petroleum Supply. Business of Bavarian Banks in 1892. French Woollen and Silk Trades in 1892; etc.

The Economist. Vol. LI. Nr. 2589—2590: Mr. Gladstone's Visionary Finance. The Life Assurance Returns. The World's Agricultural Statistics. The Currency Difficulties of the United States. Scottish Depositors and Colonial Banks. The Limit of Deposits in Savings Banks; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol LVI. — Part. I. March 1893: The Reorganisation of our Labour Department by D. F. Schloss. Results of an Inquiry as to the Physical and Mental Condition of Fifty Thousand Children seen in One Hundred and Six Schools, by Fr. Warner; etc.

Political Science Quarterly. Ed. by the University Faculty of Political Science of Columbia College. Volume VIII. Numb. 1. March 1893: A Study in Vital Statistics, by W. F. Willcox. The Influence of Machinery by J. A. Hobson; etc.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. (Vol. III) New Series Nr. 20. December, 1892: The Establishment of an Imperial Commission for Labor Statistics in Germany, by C. C. Plehn. French Statistical Publications, by Ch. D. Hazen; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A földművelésügyi m. kir. ministerium felügyelete alatt álló *Laboratoire Pasteur-Chamberland* kimutatása az 1892. évben Magyarországon lépfene és orbáncz ellen történt védőoltásokról. Budapest.

A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt *vizdílások*. V. köt. Vizdílások a Tisza és mellékfolyóiban 1888—1891. években. A földművelésügyi m. kir. minister úr rendelete alapján kiadja Péch József ministeri osztálytanácsos, a vizrajzi osztály vezetője. Budapest 1892.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1892. évben. Maros-Vásárhely, 1893.

Jász Géza: A fejlődés törvényei különös tekintettel a társadalmi és a gazdasági életre. Budapest 1893.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XVIII. évf. 25—35. szám.

Magyar statisztikai évkönyv. Szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. XX. évfolyam 1890. III. füzet. Budapest, 1891.

Magyar statisztikai közlemények. Új évfolyam, I. kötet. *A magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* I. rész. Általános népleírás 11 grafikai táblázattal. A kereskedelemügyi m. kir. minister rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos statisztikai hivatal. Budapest, 1893.

Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban levő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Kiadta bellusi Baross Károly, az orsz. m. gazd egyesület titkára. Az egyes vármegyék gazdasági leírását szerkesztette Németh József m. kir. földművelésügyi min. fogalmazó. Budapest, 1893.

Moscovitz Iván: Önkormányzatunk mint alkotmányos garancia. Budapest, 1893.

Statistikai közlemények az osztrák-magyar monarchia vasutairól az 1889. üzleti évre. Szerkeszti és kiadja a cs. kir. kereskedelmi ministerium statistikai osztálya Bécsben és az országos magyar kir. statistikai hivatal Budapesten. Bécs, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. 3. Heft. Wien, 1893.

Beiträge zur Statistik der Grossherzogthums Hessen. Herausg. von der grossherzoglichen Centralstelle für die Landesstatistik. 36. Band 3 Heft. 37. Band 1. Heft. Darmstadt, 1893.

Beschreibung des Oberamts Ehingen. Herausg. von dem k. Statistischen Landesamt. Stuttgart, 1893.

Beschreibung des Oberamts Reutlingen. Herausgeg. von dem k. Statistischen Landesamt. Stuttgart, 1893.

Bortkewitsch, v. L., Die mittlere Lebensdauer. Die Methoden ihrer Bestimmung und das Verhältniss zur Sterblichkeitsmessung. Jena, 1893.

Caro, L., Der Wucher. Eine sozialpolitische Studie. Leipzig, 1893.

Engel v., A., Ungarns Holzindustrie und Holzhandel. Technische, wirtschaftliche und statistische Mittheilungen. Theil II. Wien, 1893.

Görres, K., Handbuch der gesanten Arbeitergesetzgebung des Deutschen Reichs. Freiburg, 1893.

Hue de Grais, Handbuch der Verfassung und Verwaltung in Preussen und dem deutschen Reiche. 9 Aufl. Berlin, 1893.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammenestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXI. Jahrg. 1893. I. és II. Wien, 1893.

Kollmann P. Das Herzogthum Oldenburg in seiner wirtschaftlichen Entwicklung während der letzten vierzig Jahre. Auf statistischer Grundlage dargestellt. Oldenburg, 1893.

Landwirtschaftliches Jahrbuch der Schweiz. Herausg. vom Schweizerischen Landwirtschaftsdepartement. Band VI. 1892. Bern, 1893.

Lassaulx, v. C. Die Bekämpfung der Reblaus durch Anzucht widerstandsfähiger Reben. Köln, 1893.

Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr aus dem Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Band. III. Heft. Hauptergebnisse der österreichischen Eisenbahn-Statistik im Jahre 1891. Wien, 1893.

Oesterreichische Statistik. Herausg. von der k. k. statistischen Central-Commission.

Die Ergebnisse des Concursverfahrens in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1888. 2. Heft der »Statistik der Rechtspflege« für das Jahr 1888. Bearbeitet im k. k. Justiz-Ministerium. Wien, 1893.

Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890. in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. 2. Heft: Die Bevölkerung nach Heimatsberechtigung und Gebürtigkeit. Wien, 1893.

Sattler, C., Das Schuldenwesen des preussischen Staates und des deutschen Reiches. Stuttgart, 1893.

Schneidemühl, G. Das Thierarzneiwesen Deutschlands und dessen Einzelstaaten in seiner gegenwärtigen Gestalt. Nach amtlichen Quellen bearbeitet. Lieferung I. Leipzig, 1893.

Schweizerische Statistik. 90. Lieferung. Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im Jahre 1891. Herausg. vom Statistischen Bureau des eidgenössischen Departements des Innern. Bern, 1893.

Sering, Max (Prof.), Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland. Leipzig, 1893.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums. Production aus der Seiden- und Bienenzucht in den Jahren 1885 bis 1891, Wildabschuss, Wildschadenvergütung, Torfproduction in den Jahren 1886 bis 1891. Wien, 1893.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. Doppel-Jahrgang XVI, XVII. Statistik der Jahre 1889 und 1890. Berlin, 1893.

Webb, S., Die britische Genossenschaftsbewegung. Herausg. von L. Brentano. Leipzig, 1893.

Bonmassieux, P., Les grandes compagnies de commerce. Étude pour servir à l'histoire de la colonisation. Paris, 1892.

Horsin-Déon, P. La sucrerie à l'Exposition universelle de 1889. Paris, 1893.

Yoltrain, A., Les services sanitaires de la ville de Paris et du département de la Seine. Paris, 1893.

Novicou, J., Les luttes entre sociétés humaines et leurs phases successives. Paris, 1893.

Pelletier, M., Droit industriel. Brevets d'invention, marques de fabrique. Modèles et desseins. Nom commercial. Concurrence déloyale. Paris, 1893.

Petit, E., Les sociétés de secours mutuels en France. Paris 1893.

Pouchot, C., De la reconstitution des vignes par l'engrais silicaté. Lyon, 1893.

Annual Report and Statements of the Chief of the Bureau of Statistics on the Foreign Commerce and Navigation, Immigration and Tonnage of the United States for the Year ending Juuc 30, 1892. Treasury Departement. Washington, 1893.

Movimento dello stato civile. Popolazione. Anno XXX. 1891. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1892.

Bidrag till Finlands officiela statistik. XI. Medicinalverket. Ny Följd 7. Medicinalstyrelsens berättelse för ar 1890. Helsingfors, 1892.

Bidrag till Sveriges officiela Statistik.

E) Inrikes sjöfart och handel. Kommerskollegii underdåniga berättelse för ar 1891.

F) Utrikes handel och sjöfart. II. Utrikes sjöfarten. Kommerskollegii underdåniga berättelse för ar 1891.

K) Helso-och sjukvården 11. Öfverstyrelsens öfver hospitalen underdåniga berättelse för ar 1891.

N) Jordbruk och boskapsskötsel. XXVII. Hushållningssällskapens berättelser för ar 1891.

Q) Statens domäner. Domän-Styrelsens underdåniga berättelse rörande skogsväsendet för ar 1891.

AZ EGYENES ADÓK REFORMJA.

I.

Állami pénzügyeinket, ha az államháztartási mérleg végeredményét nézzük, nemcsak határozottan kedvezőknek, hanem valóban fényeseknek kell tartanunk.

Zárszámadásainkban az állami számvevőszék az 1887-ik évre még 49·4 millió forintban mutatja ki a deficitet. Már az 1888-ik évre csak 24·1 millió forintban állapítja meg a hiányt, sőt 1889-re éppen csak 1·4 millió frtban, mit igazán eltűnő csekélységnek kell tekintenünk az előbbi évekhez mérve. De a jelzett évvel meg is szűnik a deficités évek hosszú sorozata s felváltatnak a fölösleget szolgáltató évekkel, melyek hogy tartósak legyenek, nemcsak állampénzügyi, hanem közgazdasági érdekekben is nagyon kívánatos. A fölösleg tett ugyancsak az állami számvevőszék megállapítása szerint, 1890-ben 28·5 millió, 1891-ben ellenben 27·6 millió forintot.

Költségvetéseink szintén, habár sokkal szerényebb összegű fölöslegekkel végződnek. Az 1892-ik évre szóló költségvetési törvény (1892. évi XIV. t.-cz.) 14.725 frtban, az 1893. évi költségvetési törvény (1893. évi VII. t.-cz.) 440.122 forintban irányozza elő az összes kiadások fedezése után fennmaradó bevételi többletet, melyet a pénztári készletek szaporítására kell felhasználni.

Fölöslegeink tehát, ha a zárszámadásokat nézzük, határozottan nagyok. Pedig állami számvevőszékünk a hiány, illetőleg a fölösleg kiszámításánál nem jár el szigorúan s nem alkalmazza a mai állami pénzügyi elmélet és gyakorlat által elfogadott elveket. Az állami számvevőszék az államháztartási hiány, illetőleg fölösleg megállapításánál akkép jár el, hogy a bevételekből levonja az összes kölcsönöket minden tekintet nélkül a célra, melyre azok fölvétettek, a kiadásokból pedig csakis azokat üti le, melyek államadóssági conversióra fordít-

tattak. Ezt az eljárást egyáltalában nem lehet helyeselnünk s sem czélszerűnek, sem indokoltnak nem tarthatjuk. Nem minden kölcsön növeli a hiányt, illetőleg apasztja a fölösleget. Azt a kölcsönt, mely az állam által úgy ruháztatott be, hogy általa a kamatnak megfelelő jövedelmet szerez, vagy a kamatnak megfelelő kiadást takarít meg, nem lehet olyanoknak tartani, mely által az államháztartási mérleg romlik. Ha az állam akár törlesztéses, akár nem törlesztéses kölcsönre tőkevisszafizetést teljesít, e visszafizetés folytán kamatterhe határozottan csökken, s éppen erre való tekintettel a törlesztési összeget szintén le lehet vonni a kiadásokból, habár a törlesztés folytán az évi fizetési teher nem is csökken, mint ez a járadékszerű törlesztéses kölcsönöknél nem is lehet máskép. Eppen ezért rendezett pénzügyi viszonyokkal dicsekedő állam nem is vesz fel törlesztéses kölcsönt. Viszont azonban a jövedelmet szolgáltató állami vagyon elidegenítése okvetlenül csökkenti az állami bevételeket, rontja tehát a jövőre az államháztartási jövedelmi mérleget. Az e nemű bevételeket tehát szintén le kell vonni a bevételekből, mint olyanokat, melyek a jövőben apasztják a jövedelmet. Természetesen, hogy ezzel szemben, mint ezt különben a kölcsönöknél már kiemeltük, a kiadásokból le kell vonni az oly beruházásokra tett kiadásokat, melyek az államnak megfelelő jövedelmet szolgáltatnak.

Csak közbevetőleg akarjuk megemlíteni, hogy 1890. évi bevételeink közt 3⁸⁹ millió frt. állami vagyon elidegenítéséből és 5⁶² millió frt. a kincstárt megillető regaleváltásági kötvények értékesítéséből származik. Az 1891. évi bevételeinkben ugyanezek a czímeken 5⁴⁴, illetőleg 5⁶⁴ millió forint fordul elő. De ha a jelzett összegeket az ellenérték keresése nélkül egyszerűen le is vonjuk a bevételekből, az 1890. és 1891. évekre még mindig 19, illetőleg 16⁵ milliónyi, az összes kiadásokat meghaladó fölösleg marad fenn.

Ezen közbevetés után visszatérhetünk oda, a honnan kiindultunk és az előre bocsátott rövid megjegyzések után konstatálnak tekinthetjük, hogy az állami számvevőszék által a hiány, illetőleg fölösleg kiszámításánál követett eljárás nem helyes. A hiányt, illetőleg fölösleget helyesen csak úgy lehet kiszámítani, ha a kiadások fedezetére nézve úgy az elmélet, mint a gyakorlat által elfogadott és helyesnek el-

ismert elvekből indulunk ki. Nem bocsátkozunk ez úttal az illető elvek részletezésébe.¹⁾ Csakis annak kiemelésére szoritkozunk, hogy a rendes, vagyis jövedelmet alkotó bevételekkel, a melyek tehát sem kölcsönből, sem jövedelmet nyújtó vagyon elidegenítéséből nem erednek, csakis az igazi rendes, vagyis az évről-évre megújuló s az illető évben úgyszólván el is fogyasztott költségeket, valamint a tiszta állami feladatok végzéséből folyó és évről-évre, bár mindig más alakban vagy rendeltetéssel előforduló, állandóságra, vagyis hosszabb tartamra számított intézményekre felhasznált u. n. rendkívüli kiadásokat kell szükségkép fedezni. S az állami pénzügyeket már akkor is teljesen rendezetteknek kell tekintenünk, ha a most körülírt állami bevételek és kiadások közt meg van az egyensúly. Tovább menve, mondhatjuk immár azt is, hogy tulajdonkép deficitnek csakis a most jelzett kiadásoknak azt az összegét tarthatjuk, mely a körvonalozott bevételekkel nem fedeztetett, hanem más módon, akár kölcsönnel, akár jövedelmet szolgáltató vagyon elidegenítésével, akár a pénzkészletekből láttatott el. Viszont azonban minden jövedelmet alkotó bevételt, mely az érintett kiadások fedezése után fenmaradt, tekintet nélkül arra, hogy az államháztartásban készpénzben maradt-e fenn, vagy felhasználtatott-e más természetű állami kiadásokra, fölöslegnek kell tekintenünk.

Szükségtelennek tartjuk, hogy ebben az irányban hosszszas igazolásokba bocsátkozzunk s e végre hosszabb számításokat tegyünk, mert mindenki, ki csak némileg jártas budgeteinkben, el fogja ismerni, hogy ha a számítás az általunk megjelölt módon ejtetik meg, tulajdonkép már 1889-ben sem volt deficitünk, hanem igen is fölöslegünk s hogy az 1890. és 1891. évre megállapított fölöslegeink jelentékenyen kisebbek, mint a minők lennének, ha a kiszámítás nem az állami számvevőszék eljárása, hanem az itt fejtegetett módon eszközöltetik. Éppen erre való tekintettel is bátran mondhatuk állami pénzügyeinket nemcsak igen kedvezőknek, hanem fényeseknek, mert jelentékenyen kellene apadnia bevételeinknek, vagy nagy mérvben kellene emelkedniök kiadásainknak, hogy államháztartásunkban tényleges deficit álljon elő.

¹⁾ Bővebben előadtam azokat a »Nemzetgazdasági Szemle« 1887. évi folyamában megjelent »A deficit« czimű dolgozatomban.

II.

Adóreformok nálunk, figyelmen kívül hagyva az abszolút hatalom által megállapított adóknak törvényesítését, mely némi reformmal is járt, mindig a szükség pillanatában, úgy szólva a kényszerhelyzet alatt eszközöltettek. Természetes, hogy ily esetekben nem lehetett szó gyökeres, a dolgok mélyére ható reformról, az igazságosoknak, jogosoknak és czélszerűeknek elismert pénzügyi elveknek az egész adórendszerben és az ezt alkotó egyes adónemeknél való érvényre juttatásáról. Az ily reformoknak fő és csaknem egyedüli czélja az adójövedelemnek lehető gyors és biztos emelése lehetett és volt is tényleg.

Különben nemcsak mi, hanem más nemzetek is úgy vannak az adóreformmal, hogy azt ritkán foganasítják akkor, midőn a pénzügyi helyzet megengedi, hanem mikor sürgősen követeli. Pedig különösen gyökeres, rendszerváltoztatással járó reformokat éppen akkor kell foganasítani, midőn a pénzügyi helyzet olyan, hogy a várakozás ellenére beálló bevételi csökkenések, vagy a vártnál kisebb eredmények az államháztartást meg nem zavarhatják, midőn tehát a tért elő lehet készíteni és nyugodtan be lehet várni, hogy a reform meggyökeredzék és teljes hatályalylal működjék.

Habár a kedvező pénzügyi helyzetet kell is az adóreformok előkészítésére és foganasítására a legmegfelelőbb időpontnak tartanunk s ez a viszony nálunk ma minden kétségen felül fenforogni látszik, azért még korántsem szabad az adóreformokba könnyelműen belemennünk, hanem még tisztába kell jönnünk a reform irányával és mértékével. S ha erre is tekintettel akarunk lenni, pedig ezt szükségkép meg kell tennünk, nem szabad pusztán a fényes állampénzügyi viszonyokat nézünk, hanem figyelembe kell vennünk és gondosan kell mérlegelnünk az azt előidéző tényeket, különösen abban az irányban, hogy azokat állandóan működőknek tekintetjük-e és mennyiben?

A most felvetett kérdés érdemes a teljesen önálló tanulmányozásra, mely azonban, hogy minden tekintetben kielégítő legyen és a tárgyat minden oldalról kimerítse, tehát ne szorosán a felvetett kérdés keretén belül maradjon, feltételezi, hogy ne ragaszkodjunk budgeteink szokásos beosztásához,

hanem azokat egészen önállóan, lehetőleg a mai tudomány álláspontjának megfelelőleg állítsuk össze. Mivel azonban e helyütt és ezzel az alkalommal ezt a kérdést inkább csak mellékesnek tekinthetjük, azt hisszük, hogy a beható vizsgálatokat és kutatásokat is mellőzhetjük. Tájékoztatásul bőven elégségesnek tartjuk a zárszámadásainkba és költségvetéseinkbe való komoly betekintést. Nem teszünk tehát beható számításokat, nem bolygatjuk budgeteink rendszerét, vagy mondhatjuk rendszertelenségét, hanem ragaszkodunk budgeteink besztásához.

Minden előleges keresés és kutatás nélkül is kétségtelen, hogy államháztartásunknak váratlanul fényes eredményeit a bevételeknél kell keresnünk. Első sorban is tehát a bevételeket kell megnéznünk és megvizsgálnunk. Szükséges ez különösen azért is, mert a bevételek vizsgálata tájékoztathat bennünket az állam jövedelmi forrásairól s arról is, hogy mennyiben számíthatunk e forrásokból állandó, sőt folytonosan növekedő jövedelmekre, mert a kiadások a dolog természetéből kifolyólag folytonosan növekednek, mert a hatalom természetében fekszik, hogy folytonosan terjeszti körét és minden új feladat, melyet magára vállal, új, folytonosan növekedő kiadásokat okoz, mert az első stádiumnál nem lehet megállapodni, hanem haladni kell előre. A haladás lehet lassúbb, vagy gyorsabb, de előre menni okvetlenül szükséges, mert különben a kezdeményezés jóformán kárba vezett munka volt, mert nem követheti kellő siker.

Lássuk mindenekelőtt a rendes bevételeket végösszegekben. Ezeket az alábbi kimutatás foglalja magában. A könnyebb áttekinthetés végett kimutatjuk a megelőző évhez képest mutatkozó különbözetet.

Rendes bevételek végösszege.

Év				
1887	322,558.000			
1888	335,027.000	+	12,469.000	= 3·87/0
1889	341,971.000	+	6,944.000	= 2·07 »
1890	373,223.000	+	31,252.000	= 9·14 »
1891	414,369.000	+	41,146.000	= 11·02 »
1892	391,724.000	-	12,645.000	= 5·46 »
1893	403,333.000	+	11,609.000	= 2·96 »

Rendes bevételeink, mint a most közölt kimutatás igazolja, azon évek alatt, melyekről már vannak zárszámadásaink, többé-kevésbé állandóan emelkedtek. Midőn az 1892. évi költségvetésünk a megelőző 1891-ik évhez képest bevételi csökkenést irányoz elő, ezt csak a komolyságnak és higgadságnak írhatjuk fel, melylyel költségvetéseink a legutóbbi években összeállítatnak s a melynek javarészből köszönhetjük is állami pénzügyeink javulását. Pénzügyminisztereink nem a papíron, hanem a valóságban akartak fényes eredményeket elérni. Inkább kisebb bevételekre számítottak nem csak azért, hogy csalódások elő ne állhassanak, hanem kétségtelenül azért is, hogy fékezze a vágyakat, melyek a kiadások folytonos és aránytalan szaporítására irányulnak és a melyek a múltban sokat tettek arra, hogy állami pénzügyeink zavarosokká lettek.

Kétségtelen azonban, hogy a bevételek sommázata jellemezheti ugyan az általános helyzetet, de semmiféle tájékozást sem nyújthat a bennünket itt foglalkoztató kérdésre nézve, mert még arról sem nyújt semminemű felvilágosítást, hogy mely források járultak bevételeink nagy arányú emelkedéséhez. Feltétlenül szükséges tehát, hogy ha nem kutatunk is fel minden egyes bevételi forrást, azokat legalább főbb ágazataik szerint nézzük meg. E célnak kívánnak szolgálni az alábbi adatok.

Rendes bevételek.

Év	Egyenes adók ezer forint	Fogyasztási adók ezer forint	Díj, bélyeg és illeték ezer forint
1887	96.587	34.837 ¹⁾	25.653
1888	101.025	34.912	27.415
1889	98.818	44.342	28.674
1890	101.100	66.114 ²⁾	29.346
1891	105.883	70.621	31.505
1892	99.020	60.660	28.960
1893	99.020	64.370	29.989

¹⁾ Beleértve a fogyasztási adók visszatérítéséből befolyt 7,555.000 forintot.

²⁾ Uj jövedelmi forrás az italmérési illeték és adó, mely 1890-ben 18,190.000 frtnyi bevételt eredményezett.

Év	Jövedékek ezer forint	Vasutak és gépgyárak ezer forint	Egyéb bevételek ezer forint
1887	59.643	42.453	63.385
1888	62.086	47.636	61.953
1889	61.831	50.446	57.860
1890	65.636	55.671	55.356
1891	67.980	80.083	58.297
1892	67.467	78.220	57.397
1893	67.632	82.165	60.157

Midőn a most közlött adatokból az általános eredményeket levonjuk, a zárszámadásokra szorítkozunk, melyek a költségvetéseknél mégis biztosabb alapul szolgálhatnak. Az adatok kapcsán megállapíthatjuk azt, hogy nagy mérvben emelkedtek a fogyasztási adókból és a vasutak és gépgyárakból eredő bevételeink. Folytonos, habár az előbbiekhöz viszonyítva, lassú emelkedést mutatnak a díjak, bélyegek és illetékek. A jövedékeknél csak egy év mutat némi hanyatlást, s ha azt az egy évet (1889) figyelmen kívül hagyjuk, az emelkedés folytonos. Egyenes adóinknál a bevétel folytonosan hullámzik. Egyéb bevételeinknél csak 1891-ben látunk emelkedést, az összes többi években folytonos hanyatlást tapasztalhatunk. De ez a folyamat, azt már itt megjegyezhetjük, csak látszólagos. Az egyéb bevételek közt az 1887-ben 11⁵⁴, 1888-ban 9¹⁶ és végre 1889-ben 2²⁹ milliónyi államadóssági tőketörlesztésre felvett kölcsönök fordulnak elő s éppen ezek a kölcsönök duzzasztották fel az 1887. és 1888. években a különböző forrásokból eredő bevételeinket. Ha ezeket a kölcsönből eredő bevételeket kihagyjuk, akkor voltaképp csak az 1890. évben látunk hanyatlást.

Áttérve a részletekre, mindenekelőtt a fogyasztási adókat kell szemügyre vennünk, melyeknél nagyarányú emelkedést látunk. De adataink nem is fejezik ki hiven az ez adóknál előállott bevételi gyarapodást, mert a kiindulásul szolgáló 1887-ik évben, mint azt megjegyeztük, az ez adók által szolgáltatott bevételekbe a fogyasztási adók visszatérítéséből származott, azóta megszűnt bevételt is befoglaltuk. Ha erre figyelemmel vagyunk, az ez adóknál az 1887-ik évhez viszonyítva 1891-ben előállott bevételi többlet kerek összegben nem 35⁵ millió többé, hanem 43³ millió. Erre a

nagyarányú emelkedésre hatott egyrészt a szesz- és cukoradó reformja, másrészt pedig az 1890-ben életbeléptetett italmérési illeték és adó. Ezzel az új, 1891-ben 19²⁵ millió forintnyi tényleges bevételt szolgáltatott adóval azonban szemben áll 12¹⁴ milliónyi tényleges kiadás az államadóságoknál, továbbá 0⁹⁹ millió italmérési jövedék címén, végre adóvesztés az egyenes adóknál és szaporodott pénzügyi közigazgatási költség.

Rendkívüli bevételi emelkedést látunk az állami vasutaknál és gépgyáraknál 1890-ről 1891-re. A bevételek közel 24⁵ millióval szaporodtak. De ezt javarészből az osztrák-magyar államvasuti társaság magyar vonalai átvételének lehet felróni s így ezzel szemben is nagyarányú emelkedett kiadás áll s pedig 9⁸ millió frt. az államadóságoknál és 8² millió frt. az államvasutak kezelésénél. A bevételi többlet tehát 1891-ben leszál 6⁵ millióra s e szerint tényleg csak 1³ millióval haladja meg a megelőző évben előállt bevételi gyarapodást.

A díjak, bélyeg és illetékeknek tapasztalható bevételi emelkedést túlnyomólag biznyára a forgalom emelkedésének róhatjuk fel. De ebben bizonyára rész jut a közvetett illeték-emelésnek is. A jövedékekre vonatkozólag elég annyit megemlitenünk, hogy a törvényhozás a dohánytermelés korlátolása által igyekezett a csempészetnek elejét venni, másrészt, hogy a dohány- és szivararak emeltettek.

Részletesebben kell az egyenes adókkal foglalkoznunk. Az ezekből eredő bevételek nemcsak az itt felvetett külön kérdésre való tekintettel, hanem a tárgyalt főkérdés miatt is kiváló érdekléssel bírnak.

	Földadó	Házadó	Keresetadó	Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyetek adója
	ezer frt.	ezer frt.	ezer frt.	ezer frt.
1887.	33.862	9.783	17.924	2.850
1888.	34.581	10.264	18.771	2.902
1889.	34.248	10.078	18.067	3.104
1890.	34.780	10.672	19.667	3.466
1891.	37.281	11.640	20.967	2.725
1892.	35.806	10.780	19.160	2.313
1893.	35.806	10.780	19.160	2.313

	Tőkekamat- és járadék adó		
	Állami adóságoktól ezer forint	Pénzügyintézeteknél elh. tőkék ezer forint	Egyéb ezer forint.
1887.	821	2.179	2.610
1888.	725	2.266	2.750
1889.	965	2.432	2.650
1890.	220	2.611	1.732
1891.	121	2.775	1.519
1892.		4.025	
1893.		4.026	

	Szállítási adó ezer forint	Hadmentességi díj ezer forint	Ált. jövedelmi pótadó ezer forint	Egyéb bevételek ezer forint
1887.	4.757	2.774	16.683	2.544
1888.	6.195	2.980	17.080	2.571
1889.	6.247	2.428	16.370	2.229
1890.	6.314	2.451	16.812	2.375
1891.	6.780	2.499	17.033	2.543
1892.	5.600	2.700	16.200	2.436
1893.	5.600	2.700	16.200	2.435

Ezek az adatok felvilágosítást adnak arról, hogy minő forrásokból ered azon az előbbi évekhez hasonlóan aránytalan nagy jövedelem, melyet 1891-ben az egyenes adók som-mázata mutat. Az egyenes adók 1891-ben az előbbi évhez viszonyítva közel 4-s milliónyi többletet eredményeztek, pedig az 1890. évet is, mi az egyenes adók befolyását illeti, a jó évek-hez kell számítani. A földadó 2,5, a házadó 1,0, a kereset-adó 1,3, a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkék 0,16, a szállítási adó 0,47, az általános jövedelmi pótadó 0,22, az egyéb bevé-telek 0,17 millióval járultak a többletbe, melylyel természetesen egyes visszamaradások állnak szemben. A többlet bevé-telnek jelentékeny része kapcsolatban áll a regale váltással, mely alkalmul szolgált az előbbi évekből fenmaradt hátralé-kok behajtására. Így a földadónál mintegy 2 millió forinttal folyt be több, mint a mennyi arra az évre előíratott. Hátralék törlesztést, vagyis az előírányozottnál nagyobb befizetést lát-hatunk még a házadónál és az általános jövedelmi pótadónál, az előbbinél 0,47, az utóbbinál 0,44 millió forintot. Ez közel 3 millió forint, mely rendkívüli bevétel számba esik, minő csak ritkán fordul elő.

Látjuk továbbá, hogy az 1890-ik évvel nagy mérvben hanyatlott úgy a szelvény-kamatadó, valamint az egyéb tőkekamat és járadékadó. Az előbbi összefüggésben áll a földtehermentesítési adósság conversiójával, a szőlődézsma-váltási kötvények beváltásával s ez az adóbevétel a folyó évben végrehajtott conversió folytán teljesen meg is szűnik. Az utóbbi kapcsolatban áll a regale váltással. A regale váltással bedugult a tőkekamat és járadékadónak egy jelentékeny forrása.

III.

A bevételek sorozatán tovább haladva, az átmeneti bevételeket illetőleg a következő eredményeket láthatjuk. Szükségessé tartjuk, hogy ezeknél mindjárt szembeállítsuk azokat, a melyek kölcsönből és jövedelmező állami vagyon elidegenítéséből származnak.

Átmeneti bevételek.

	Összesen ezer forint	Kölcsön ezer forint	Vagyon elidegenítés ezer forint	Egyéb bevétel ezer forint
1887.	54.122	46.099	7.319	704
1888.	52.933	40.852	6.603	5.478
1889.	473.557	467.384	5.993	180
1890.	46.949	40.954	4.034	1.961
1891.	27.440	14.370	5.437	7.633
1892.	5.799	896	3.527	1.376
1893.	83.321	1.466	3.966	77.889

Mint ezekből a kimutatásokból látjuk, átmeneti bevételeink túlnyomó részben kölcsönfelvételtől és vagyonelidegenítésből erednek. A többi forrásokból eredő, itt elszámolt bevételek azokban az években, melyekben nagy összegre emelkednek, tulajdonkép átfutó tételek. A vagyon elidegenítésből folyt bevételek, figyelmen kívül hagyva az 1891-ik évet, folyton csökkentek s ez a bevételi forrás csakhamar be fog dugulni. Már nincs sok állami eladható birtok és a kincstár birtokában az ingó értékek sincsenek nagy bőségben. Rendkívüli bevételi forrásul nem sok idő múlva már csaknem kizárólag kölcsönök fognak szolgálhatni. Az 1893-ra előirányzott átmeneti bevételek közt 73⁹ millió csak átfutó tétel s ellensúlyoztatik az átmeneti kiadások közt előforduló hason fémbeszerzésre felhasználandó összeggel.

Roppant nagy kölcsönfelvétel van elszámolva az 1889-ik évre. De az ebben az évben felvett kölcsönök túlnyomó része az abban az évben végrehajtott conversionális műveletekre vétetett fel. S ezen most említett pénzügyi művelet jelentékeny mérvben járult állami pénzügyeink javulásához, a mennyiben nagy mérvben csökkentette a törlesztési szükséglet által felduzzasztott államadóssági budgetünket s mindenekelőtt felszabadította államháztartásunkat az évről-évre való kölcsön felvételek terhe alul, hogy fedeztethessenek a mindinkább növekedő tőketörlesztések.

Maguk a számok a legszólóbban mutatják, hogy az említett conversionális művelet, természetesen részben pénzünk értéke javulásának hozzájárulásával, mily mérvben csökkentette évi államadóssági terheinket s ezért azokat is szólaltatjuk meg. Hogy a kimutatást átlátszóbbá tegyük s ne kelljen túlsok megjegyzést tennünk, a kamatbiztosítás czímén fizetett összegeket is az államadóssági terhekhez számítjuk.

Államadóssági kiadás
forint

1887 . . .	132,358.330		
1888 . . .	133,576.864	+	1,218.534
1889 . . .	123,101.483	—	10,475.381
1890 . . .	122,747.430	—	354.053
1891 . . .	141,966.247	+	19,218.817
1892 . . .	140,344.354	—	1,621.893
1893 . . .	140,843.213	+	498.859

A zárszámadásokon alapuló kimutatásunkban a tényleges eredményeket vettük fel, melyek azonban, ezt meg kell jegyeznünk, annyiban nem tüntetik fel egész hiven a viszonyokat, a mennyiben a hátralékok, a kifizetés végett idején be nem mutatott címletek és szelvények is befolyanak. De ez a tény végre az adott esetben közömbös és áttérhetünk annak kiemelésére, hogy 1890-ben állami adósságaink tulajdonkép nem kerek összegben 354.000 frttal apadtak, hanem 2⁵³ millióval, mert ebben az évben az államadósságoknál 2¹⁷ millió forintot a regale váltáság igényelt. S a nagy teher szaporodást, mit 1891-ben látunk, két tényező, nevezetesen a már említett regaleváltáság és az osztrák-magyar államvasutak átvétele okozta. Az 1891-ik évben e két czímen 21⁹⁹ milliónyi kiadás számoltatott el. Körülbelül ebben az évben a régi hatályon

kivül helyezett czimletekre hátralék fizetés csak csekély mérvben fordult elő s így inkább áttekintjük az 1889-ben végrehajtott conversió eredményét. Összehasonlítva immár az 1891. évi eredményeket, természetesen a két új államadóságra tett kiadások levonásával, az 1888. évi eredményekkel, mintegy 13⁶ milliónyi kiadás csökkenést látunk, mely természetesen az államháztartási mérleg javulására hatott és a melyet túlnyomó részben az 1889-ben végrehajtott conversiónak írhatunk javára. Bár talán fölösleges, még is megjegyezzük, hogy az 1890-ben, illetőleg 1891-ben előállott államadósági nagyobb szükségletet bőven kipótolja az ez adósságok folytán megnyílt két új forrásból származó bevétel, továbbá, hogy a többször említett conversió a terheken nem véglegesen könnyített, hanem inkább csak a törlesztési határidőket tolta ki és ez által a törlesztési tőke szükségletét szállította le.

IV.

Még csak a kiadások fejlődését kell röviden áttekintelnünk, hogy a felvetett kérdésre válaszolhassunk. Kiadásaink fejlődését az alábbi adatok mutatják.

Államháztartási kiadások.

	Rendes ezer forint	Átmeneti ezer forint	Beruházások ezer forint	Rendk. közös- kiadások ezer forint	Összes kiadás ezer forint
1887	324.465	10.601	19.349	13.731	368.146
1888	321.776	4.954	16.210	19.104	362.044
1889	319.031	470.043	14.370	10.434	813.878
1890	323.796	39.789	18.629	4.688	386.902
1891	364.322	17.015	17.491	7.469	406.297
1892	370.299	7.291	13.272	6.647	397.509
1893	377.877	85.805	15.569	6.931	486.182

Ily általános kimutatásból a dolog természete szerint nem lehet határozott véleményt alkotni, hogy mily irányban emelkedtek vagy hanyatlottak kiadásaink. De ha ennek részletes vizsgálatába akarnánk bocsátkozni, tulajdonkép hosszú táblázatokat kellene készítenünk. El kellene választani a tisztán átfutó, inkább csak elszámolási tételeket, semmint tényleges pénzkezeléssel járó és valódi kiadásokat alkotó tételektől, az utóbbiakat nemcsak a főbb kiadási ágak szerint, hanem a szerint is szét kellene boncolni, a mint állami vagy csak vagonkezelési kiadásokat alkotnak. Sőt tovább menve

meg kellene bolygatni az egész budget beosztást. De ez a jelen feladat körében mégis némileg fölöslegesnek látszik, mert ha így járunk el, tulajdonkép a bevételeket is kellő értékökre kellene leszállítani s netto budgetet kellene összeállítani s ezen az alapon következtetni. Fölösleges különösen azért, mert így általánosan nézve is látjuk, természetesen az átmeneti kiadásoknak valódi értékökre való leszállítása után, hogy kiadásaink némi átmeneti hanyatlás után egyre emelkednek. Kiadásaink - az összeseket értve - hanyatlottak ugyanis a kiindulási 1887-ik évhez képest, 1888-ban 6¹ millióval, az 1889-ik évben pedig leütve a conversiókért elszámolt kiadásokat (465,882.492 frt.) további 14 millió forinttal. Ettől az évtől fogva azonban kiadásaink határozottan emelkedni kezdtek. Így 1890-ben, szintén leszámítva a conversiónális kiadásokat és a regale váltásra jogosultaknak kiszolgáltatott összegeket (30,674.318 frt.), a megelőző évhez képest már 8² milliónyi emelkedést látunk. Az 1891-ik évben a kiadások mintegy 50 millióval s még ha leütjük is az átmeneti kiadások közt előforduló közel egy milliót, melyet az 1889-ben folyamatba tett conversió és a regaleváltás igényelt, még mindig 49 milliónyi szaporodást látunk. A múlt évi költségvetési törvény a kiadásokat 1891-hez képest csak 8³ milliónyi kisebb összegben állapítja meg. A folyó évre megállapított összköltség az 1891-ben volt kiadásokat kerek összegben 80 millióval haladja meg, de ebből az átmeneti kiadások közt felvett és fémbeszerzésre fordítandó 73⁹ millió forint feltétlenül levonandó, de még így is a folyó évre előirányzott kiadások 6¹ millióval haladják meg az 1891. éviéket.

Kiadásaink tehát folytonosan emelkednek s a 20 milliónyi csökkenést, mit az 1888. és 1889. években láttunk, s a melyhez jelentékeny mérvben járult az 1889-ik évi conversió csakhamar megsemmisítették az újabban felmerült szükségletek, melyek ugyan részben befolytak a bevételek nagy arányú emelkedésére, mint a regaleváltás és az osztrák-magyar államvasut társaság magyar vonalainak átvétele s ennyiben tehát újabb szükségletekből eredetteknek nem is tekintethetnek, de kiadásaink közt ilyenek is fordulnak elő bőven. De azért még korántsem állunk kiadásaink emelkedésének véghatáránál. Figyelmen kívül hagyhatjuk a valuta kölcsönt, melynek terhét kiegyenliti az idén foganatosított conversió,

továbbá a budapesti új hidak építését, melyre meg van a fedezet a sorsolási kölcsönre félretett értékekben, szintúgy a tanítók, az állami hivatalnokok fizetését szabályozó törvényeket, csak gondolnunk kell a célba vett igazságügyi és közgazdasági reformokra, a gazdasági viszonyok emelését, a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítását célzó működésre, a folyam szabályozásokra, vasuti beruházásokra, igazságügyi, nevelés és közművelődéstügyi építkezésekre s előtünk áll, hogy kiadásaink még nagy mérvben fognak emelkedni, a nélkül, hogy csak gondoltunk is rendkívüli viszonyokra vagy bár csak az egyes kiadási ágak természetes gyarapodására.

Igaz, hogy ezekkel a nagyobbodó kiadásokkal szemben idő folytán még jelentékeny megtakarításokat érhetünk el conversiók által, ha t. i. abba a helyzetbe jutunk, hogy valószínűs conversiókat eszközölhetünk, vagyis az államadóssági tőke gyarapodása nélkül egyszerűen leszállíthatjuk a kamatlábat. Most, hogy a legutóbbi conversió folytán a forgalomból kivonattak az 5⁰/₀-os és ennél többet kamatozó államadóssági címletek, már csak 4¹/₂⁰/₀-os államadósságaink,¹⁾ minők az állami vasuti arany (182 milliós) és ezüst (119⁵ milliós) kölcsön, a regaleváltásági adósság (228³⁴ millió), a magyar gácsországi és magyar északkeleti vasut beruházási kölcsöne (117³ millió) és végre az államadóssági járulék convertálására gondolhatunk, természetesen csak azon feltétel alatt, hogy újabban kibocsátott korona-járadékaink a névértéken felül emelkednek, jeléül annak, hogy 4⁰/₀-on, sőt azon alul is kaphatunk kölcsönöket, alatta értetődik egyébként, hogy 4¹/₂⁰/₀-os vasuti kölcsöneink 1899 előtt conversió alá nem kerülhetnek. A legközelebbi évben vagy években tehát csakis a regaleváltásági adósság és az államadóssági járulék conversiójáról lehet szó. A regale váltásági kötvényeknek 4⁰/₀-os járadék-kötvényekre való átváltoztatása mellett mintegy 1⁷ milliónyi, az államadóssági járuléknál pedig — az ebben foglalt osztrák

¹⁾ Az alábbi összegekben az illető adósságok nem mai állásuk szerint, hanem kibocsátási összegekben, az 1891. évi zárszámadás alapján közöltetnek. A regale-váltáság ma már határozottan nagyobb összegű, mint erről az előirányzott kamatszükségletből is meggyőződhetünk. Az évi kamatszükséglet a fentemlített tőkétől volna kerek összegben 10²³ s előirányoztatott 1892-re 10³³ millió, 1893-ra 10³¹ millió.

földhitelintézeti adósságot figyelmen kívül hagyva — mintegy 4³, tehát összesen mintegy 6 millió államadóssági terhet takaríthatunk meg. Természetesen növekednék a megtakarítás, ha az osztrák földhitelintézetnek eredetileg 60 milliót tevő, államháztartásunkat felében s pedig évi 1.800.000 frttal terhelő követelése szintén convertáltatnék. Lehetséges-e ez a conversió, nem tudjuk, mert a vonatkozó szerződést nem ismerjük, de az bizonyos, hogy az 5^{1/2}⁄0-os kamat, mit ez adósságtól fizetni kell, túlzottan sok. A conversióknál megtakarítható összeg azonban, ezt biztosra vehetjük, kevés fedezet a felmerült nagyobb kiadásokra.

Ha a conversiót figyelmen kívül hagyjuk, mely valójában alig könnyített a terheken, hanem azokat csak a jövőre utalta át, kiadásainkban nem igen kereshetjük pénzügyeink javulását, hanem igenis a bevételek gyarapodásában.

Bevételeinket nézve könnyen ráakadhatunk azoknak a nagy fölöslegeknek eredetére, melyeket zárszámadásaink kimutatnak. Fentebb előadtuk, hogy leütve a vagyon-elidegenítésből származott bevételt, a fölösleg 1890-ben kitesz 19 millió forintot. Ezzel szemben az italmérési adó és illeték 18¹⁹ milliónyi bevételt eredményezett, melyre volt a kiadás 2¹⁷ millió az államadóságoknál és 0²³ millió italmérési jövedék címén. A kiadások levonásával tehát maradt 15³⁹ millió többlet bevétel, melyet rendkívülinek mondhatunk annyiban, a mennyiben hason nagy tiszta jövedelemre ebből az adóból közel időben nem számíthatunk s már 1891-ben, midőn az e bevételt terhelő kiadások arra teljes súlylyal nehezdedtek, a nagyobb bevétel ellenére csak 6¹² millió tiszta bevételt eredményezett. S ez a 15³⁹ milliónyi rendkívüli bevétel csaknem teljesen indokolja az 1890. évi fölösleget.

Az 1891-ik évben, melyben a hason alapon kiszámított fölösleg 16⁷ millió forint, több szintén rendkívülinek tartható tény szaporította bevételeinket s idézte elő, hogy nagy fölöslegünk maradt. Így kétségtelennek tartjuk, hogy a föl- adónál befolyt 2⁵ milliónyi többlet csak a folyamatban levő regale váltságnak vala eredménye. A ház és jövedelmi pótdadónál, sőt a keresetadónál mutatkozó többletek egy részét is valószínűleg a jelzett műveletnek róhatjuk fel, minőre a jövőben nem számíthatunk. Az átmeneti bevételek közt 2⁶⁶ millió forintot találunk, mely a horvát-szlavon földteher-

mentesítési pótlékokból származik, mely ellenében a kiadás 1[·]₂₀ millió forint vala, tehát e czímen 1[·]₄₄ milliónyi rendkívüli bevételre akadunk, minő a jövőben nem leend. A vasuti kamatbiztosítás czímen befolyt 3[·]₄₈ millióból megmaradt tiszta bevétel gyanánt 1[·]₀₄ millió, mely szintén rendkívüli bevétel számba esik. Nem igen hatoltunk a dolgok mélyére s már 6 milliónyi oly bevételt találtunk, melyet csak különösen kedvező viszonyoknak tulajdoníthatunk. S azt hisszük, hogy ha tovább keresünk, több ilyen rendkívülinek mondható bevételre fogunk akadni. Így, hogy csak egyet említsünk, a pénzügyminiszteri rendes különféle bevételekben (2[·]₇ millió forint) 1[·]₃ millió kamat és 0[·]₇₂ milliónyi vegyes bevétel fordul elő. Hason czímeken az államnak mindig lesznek bevételei, de ily nagy összegekben bizonyára csak ritkán.

Tényként állíthatjuk fel, hogy a deficit megszűnését és a fényes állampénzügyi helyzetet, vagyis azokat a nagy fölöslegeket, melyeket az utolsó két állami zárszámadás kimutat, az 1889-ben foganatosított conversión, a szesz és cukoradónál, a dohányjövédéknél foganatosított reformokon, a regale váltáságon kívül némely kedvező körülménynek róhatjuk fel s habár bizton számíthatunk is arra, hogy ha csak rendkívüli események nem fognak közbejönni, állami pénzügyeink kedvezők is fognak maradni s a valutarendezési kölcsönön kívül semminemű kölcsönre nem is fogunk szorulni s így államadósságaink terheinek további leszállítására határozottan gondolhatunk, azt mégis biztosra vehetjük, hogy azok a nagy fölöslegek, melyeket zárszámadásaink kimutattak, meg fognak szűnni.

V.

Kedvezőknek, sőt fényeseknek mondhatjuk állami pénzügyeinket, de azért korántsem engednek tért az ábrándoknak s egyáltalában még csak gondolni sem szabad az adóterheknek leszállítására, miről sokan álmodoznak. Az adóterhek általános csökkentése, egyes adónemek eltörlése mindaddig eszünk ágába sem juthat, míg a tervezett nagy reformokat végre nem hajtottuk, míg egész határozottan nem ismerjük az ezek által okozott terheket és nem gondoskodunk oly jövedelmi forrásokról, melyek nemcsak pótolhatják az egyes adónemeknél eszközölt könnyítések vagy egyes adónemek eltörlése által előállható bevételi csökkenést, hanem a melyek

elég rugganyosak is arra, hogy a kiadások természetszerű növekedéséhez simuljanak, vagyis a nemzeti vagyonosság gyarapodásával emelkedő bevételeket szolgáltatassanak.

S nem habozunk kimondani, hogyha vagy állampénzügyeinket újabb zavaroknak kitenni nem akarjuk vagy pedig a nagy igazságügyi és közigazgatási reformokról lemondani és a közgazdasági viszonyaink emelésére folyamatba tett működést félbeszakítani, vagyis a fél uton megállani nem akarunk, s ilyesmi azt hisszük, senkinek még csak esze ágában sem lehet, gondoskodnunk kell bevételeink fokozásáról.

Ha pedig ezzel tisztában vagyunk, világosan áll előttünk az irány is, melyben egyenes adóink reformjánál haladnunk kell. A reform nem lehet gyökeres oly értelemben, hogy a fenálló egyenes adóknak eltörlésével azoknak egészen új rendszerét állapítsuk meg, hogy a földadót, házadót, keresetadót, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adóját, a bányaadót, a tőkeamat és járadékadót és az általános jövedelmi pótagót — merttulajdonkép ezeknek az adóknak reformjáról lehet csak szó — eltöröljük és helyökbe egy egészen új adórendszert, akár jövedelmi vagy személyadót, akár vagyonadót vagy mindkettőt egyszerre léptessük. Csakis az lebeghet előttünk, hogy e gyökeres, a kor kívánta reformot előkészítsük úgy, hogy a jelzett adók által tapasztalat szerint szolgáltatott, tehát biztosra vehető bevételt ne kockáztassuk, sőt bizonyos mérvig emeljük. Minden félreértés kikerülése végett meg kell jegyeznünk azt is, hogy mi bevétel alatt nemcsak p. o. az utolsó három év átlagában tényleg eszközölt bevételt értjük, hanem azt a többletet is, melyet egyes adók, mint p. o. a házadó, a keresetadó az adótárgyak növekedése folytán átlagban szolgáltatnak. A reformnak tehát oda kell irányulnia, hogy a jelzett egyenes adók az átlag tényleg eszközölt bevételt, a kiszámított többletet és ezen túl pedig a szaporodott kezelési költségen felül még némi, a törvényhozás által előre megállapított jövedelmet szolgáltatassanak a növekedő állami kiadások fedezetére.

Egyébként nemcsak az óvatosság, a biztos jövedelem kockázatának kikerülése, hanem másféle igen gyakorlati indokok is javasolják, hogy ne minden átmenet nélkül hozzuk be az egyenes adóknak egészen új rendszerét, habár ez a kor szellemének a legmegfelelőbb is volna. A jövedelmi vagy

személyes adó főleg az adókötelezettek személyes bevallása alapján állapittatik meg. Az adókötelezetteknek nagy, sőt mondhatnók tulnyomó részét kis birtokosok, kisiparosok teszik, kiktől egyáltalában nem lehet elvárni, hogy megmondják nyers és tiszta jövedelmüket, bevallják adósságaikat és az ezekért fizetett kamatokat. Ettől a bevallástól visszatartaná őket az álszégyen is, mert kétségtelen, hogy bizonyos műveltségi fok kivántatik az őszinteséghez általában, de különösen ahhoz, hogy valaki ne szégyelje adósságait nyíltan és határozottan megmondani. Feltétlenül szükséges, hogy a nép neveltessék és megszoktattassék arra, hogy számon tartsa jövedelmét. Ha ezen a nevelésen túlesett, könnyű a hozadéki adókat személyes adóra átváltoztatni s nem kell attól tartani, hogy éppen a szegényebb osztály, melyet a fogyasztási adókra való tekintettel (a fogyasztási adó kifejezés tudományos értelemben, nem pedig a törvényes meghatározás szerint véve) némileg kimélni kell, fog az őszinteség hiányából adóssági terheinek be nem vallása vagy jövedelmének túlzott bevallása folytán túltérhelhetni. A nagyzás hóbortja sokkal nagyobb mérvben van a kevésbé vagyonos, mint az igazán vagyonos osztályok közt elterjedve s könnyen megeshetik, hogy éppen ez a hóbort sok kevésbé vagyonos embert visz nemcsak adóssági terheinek eltitkolására, hanem jövedelmének túlzására is.

A vagyonadónak megvan az a természetes nagy hátránya, hogy túlzottan terhelné a látható vagyonnemeket s szabadulna alóla különösen az ingó vagyon és jövedelem. Az ingatlan vagyon, melyet főleg terhelne, nem lenne ország-szerte arányosan terhelve s a becsléseknél tág tere nyílna az önkénynek. Láthatjuk ezt az Egyesült-Államokban, hol az egyenes adók tulajdonképen vagyonadók. S ha itt az önkényes becslésekre befoly is az a tény, hogy a becslést rövid időre választott tisztviselők végzik, kik állásukat vagyonszerzésre használják fel s az a körülmény is, hogy a kormány bizonyos adóösszeget okvetlenül el akar érni, nálunk sem szabad arról megfeledkeznünk, hogy az állam nem rendelkezik teljesen pártatlan, szakavatott, ugy pénzügyi, mint közigazgatási közegekkel. Nálunk vagyoni adóról, akár mint egyetlen, akár mint kiegyenlő egyenes adóról mindaddig szó sem lehet, míg a közigazgatás államosítva nem leend s a közigazgatási hivatalnokok az új viszonyba magukat teljesen bele nem élték s

nem létesül az, mit felvilágosodott bürokratizmusnak mondanánk. Más előfeltételek is hiányoznak nálunk arra nézve, hogy czélszerű tehát folytonosan szaporodó és igazságos, tehát az egyeseket a törvényben megállapított mérvben egyformán terhelő vagyoadóra gondolhassuk. A hol az összes épületeket teljes értékben szokták biztosítani, könnyű az épületek értékét megállapítani. A hol a haszonbéri szerződésekre, az adás-vevési szerződésekre nézve közjegyzői kényszer áll fenn, a hol a hagyatéki ingatlanok értékét nem bizonyos vélelmezett érték szerint, hanem pártatlan szakértők által foganatosított becsűvel állapítják meg, egyszerűsítve van a vagyoadó kirovás. Mindezekből nálunk semmi sincs s így minden irányban a sötétben kell tapogatódnunk s évek kellenének hozzá, míg a pénzügyi igazgatás és maga a közönség az új adóba magát belelélné.

VI.

Nem boszorkánymesterség, de mély tudományosság sem kívántatik ahhoz, hanem csak némi gyakorlati érzék, hogy kijelöltessék a reform általános iránya. De ha valaki ezen túlmenve, egy minden részében átgondolt, gyakorlatilag kivihető, tehát életképes reformtervezettel akar előállani, annak rendelkezésére kell állania mindazoknak az adatoknak, melyek alapján megközelítőleg biztos számításokat lehet tenni a reform pénzügyi eredményéről.

Sajnos, hogy épen az ily czélokra szükséges adatokkal nem rendelkezünk. Mert azt mondanunk sem kell, hogy a zárszámadásokban foglalt adatok legfőlebb arra a célra jók, hogy az egyes adónemek hozadékképességét s hozadékképességek fejlődését megismerjük. Az egyes adók vagy az összes adók eredményeinek az egyes pénzügyigazgatóságok vagy város és vidék népessége közt való megoszlásának ismerete indokokat szolgáltathat egyes adók, esetleg az összes adók reformja szükségének igazolására, de nem nyújthat semmi-nemű tájékoztatást valamely tervezett reform czélszerűségéről s pedig annál kevésbé, mert a fejenkint való megoszlás szorosan véve azt sem bizonyíthatja, hogy az adóteher csakugyan aránytalanul oszlik meg, mert hogy ezt igazolhassa, szükségkép még kapcsolatba kell hozni az illető népesség vagyonságával. A kisebb összegű teher sokkal súlyosabb lehet a

jelentékenyen nagyobb összegű tehernél s míg esetleg az utóbbit igen könnyűnek leszünk kénytelenek tartani, a másikat esetleg teljesen elviselhetlennek leszünk kénytelenek mondani. A dúsgazdagnak 1000 frt. semmi, a szegény, napról-napra élőködő embernek az 1—2 fillér is igen sok.

Az alapos és jól előkészített s indokolt adóreform egész másnemű adatokat követel. Megkísértjük főbb vonásaiban előadni az ily reformmüve okvetlenül megkívánt adatokat. Mindenekelőtt említjük a kataszteri tisztajövedelemre vonatkozó adatokat, melyeket azonban nemcsak főösszegeikben s nemcsak az egyes művelési ágak szerint széttagolva, hanem bizonyos osztályokba sorozva kell közzétenni. Ezeket az adatokat ki kell egészíteni a kivetésre, törlésre és befizetésre vonatkozó adatokkal. A házadónál a kivetést, törlést és befizetést illetőleg külön kell kimutatni a házbéradót és a házosztályadót. A házbéradónál azontúl még ki kell mutatni az összes bevallott bruttó házbéreket, melyek ismét szétválasztandók adóval terheltre és adómentesekké. Az adómenteseket szét kellene választani a mentességi időtartam szerint. Külön kimutatásba kellene foglalni a törvényhatóságú városok házbérjövödelmét. A házbérjövödelmek, ha nem is lakásonkint, hanem házankint bizonyos osztályokba lennének sorozandók, hogy ezekből is képet lehessen alkotni a vagyon és jövedelem megoszlását illetőleg. A keresetadóra vonatkozó kivetési, törlési és befizetési adatokat legalább is az ebben foglalt 4 osztályzat szerint kell kimutatni. A III. és IV. osztályú kereseti adóknál ki kell mutatni a kivetési alapul szolgáló jövödelmeket és ezeket a jövödelmeket több osztályba kell sorozni. A III-ik osztályú kereseti adóra vonatkozólag ismerni kellene az ide tartozó adózókat a foglalkozási főágak szerint, továbbá hogy ezek az adózók tettek-e jövödelmi bevallást s ha igen, hányan és mennyi jövödelmet vallottak be. Ezt a kimutatást természetesen kapcsolatba kellene hozni az adókivetéssel, hogy kitűnjék, hogy az adókivető közegek mennyiben fogadták el a bevallásokat helyeseknek. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójánál ki kellene mutatni, a kivetésnek alapul szolgáló nyers jövödelmet, valamint tiszta jövödelmet s külön lenne kimutatandó a hitelintézeteknek, továbbá az iparos és végre kereskedelmi vállalatoknak kivetési alapul szolgáló nyers és tiszta jövödelme. Külön kellene kimutatni

az adómentességet élvező hitelszövetkezetek számát, nyers és tiszta jövedelmét. Mindezeket az adatokat még kapcsolatba lehetne hozni az illető vállalatok kimutatott nyereségeivel és osztalékaival. A tőkekamat és járadékadóra vonatkozólag a kivetési alapul szolgáló jövedelmet először is szét kellene választani tőkekamatra és járadékra, másodsorban a tőkekamatokat szét kell választani a szerint, a mint bekebelezett vagy be nem kebelezett követelésekből folynak, a járadékot pedig a szerint, a mint a teljes vagy leszállított adóláb alá esik. Az általános jövedelmi pótadót illetőleg szükséges külön-külön kimutatni, hogy abból mennyi vettettet ki 1) földbirtokokra, 2) házbéradó alá tartozó s végre 3) házosztályadó alá eső házakra s pedig elkülönítve a szerint, a mint a kivetésnek alapul szolgált illető adónak 30, illetőleg 40 vagy pedig 20°/o-a rovott ki. Kimutatandó egyszersmind minden egyes kategoriára a levont kamat összege és pedig elkülönítve a szerint a mint pénzintézettől felvett kölcsön vagy pedig másféle kölcsön kamatáról van szó. Természetesen külön-külön lenne kimutatandó az egyes többi adónemek kapcsán kirótt pótadó, megjegyezve azt, hogy a III. osztályú keresetadónál a pótadó két osztályba volna sorozandó, a szerint, a mint 10 vagy 35°/o szolgált kivetési alapul.

Mindezekből az adatokból semmi, de semmi sincs közzé téve. Egynémely idevonatkozó adatot tett ugyan közzé a fővárosi statisztikai hivatal, de figyelmen kívül hagyva azt, hogy nem mindenben felelnek meg az itt felállított követelményeknek, bizonyos az, hogy önmagukban nem szolgálhatnak egy helyes adóreformjavaslatnak megfelelő alapul, mert feltüntetik ugyan a főváros, de semmi esetben az ország viszonyait. Pedig a helyes adóreformnak ezekből kell kiindulnia.

Ha ma bárki is, midőn semmi határozott tájékoztató adat sincs, az egyenes adók reformjáról szól s reformjavaslat-tal áll elő, az inkább az elméletből, semmint a gyakorlatból indul ki, az teljesen eleget tehet az elmélet, de már aligha az élet követelményeinek. Javaslatai inkább a felszínen mozognak, semmint egy minden részében át- és meggondolt tervből indulnak ki. S igen könnyen megeshetik, hogy az egyenes adók reformjára vonatkozólag előterjesztendő nézetünk is, mindazokban a hibákban fog szenvedni, melyeket a felmerült

és felmerülő javaslatokról általában elmondtuk s egyáltalában nincs kizárva az az eshetőség, ha a fentebb jelzett adatok rendelkezéseinkre állanak, az előadandó javaslatot meg se tettük volna. Mert az állami pénzügyekben irányadó ugyan az elmélet, de a döntő szerepet mégis csak a gyakorlat viszi. Eszünk ágában sincs javaslatunk számára a tökéletességet s még kevésbé a csalhatatlanságot igénybe venni. Csakis azt hisszük, hogy ezen az alapon lehetne haladni és célzt érni.

Pénzügyi helyzetünkől kiindulva, irány- és mérvadó szempontnak állítottuk fel, hogy nekünk még ez idő szerint nem szabad egyenes adóink rendszerét felforgatni, hanem igen is elő kell készítenünk a gyökeres adóreformot.

S e cél biztosítására a legcélszerűbb eszköznek véljük, ha az általános jövedelmi pótadót kivetkőztetjük pótadói minőségéből s általános jövedelmi, vagy jobban mondva személyes adóra alakítjuk át, egyébként érvényben fentartva az összes többi egyenes adókat; némelyeket azonban csak megfelelő módosításokkal.

Ha az általános jövedelmi adó vagy személyes adó keretében természetesen az illető adó eltörlésével az első osztályú kereseti adó alá tartozók is bevonatnak, akkor azt mondanók, hogy ezen adó alá tartozik mindenki, kinek önálló keresete, illetőleg jövedelme van, mert egyáltalán nem osztjuk azt a nézetet, hogy a kevésbé vagyonos vagy éppen vagyontalan osztályokaz egyenes adók alul mentesíttessenek. A főérv, melyet e mentesség mellett érvényesítenek, hogy az illető osztályok aránylag súlyosabban terhelhetnek a fogyasztási adók által, különösen azért nem állhat meg, mert minden állampolgárnak éreznie és tudnia kell, hogy neki az állam irányában kötelezettségei vannak, az államnak tartozik vérével és vagyonával. Erre a tudatra pedig fogyasztási adó fizetése által egyáltalán nem ébred. Az érvben foglalt tény csakis arra szolgálhat indokul, hogy a szegényebb osztályok kevésbé, a lehetőségig mérsékeltén, a vagyonosabb osztályok pedig már súlyosabban terheltesse az egyenes adókkal, hogy az arányosság, már emberi lehetőség szerint, helyreállíttassék. Mert az arányosságot vagyis azt az elvet, hogy mindenki vagyoni tehetőségéhez mérten járuljon az állami terhek viseléséhez, egyes adónemeknél s így különösen a fogyasztási adóknál teljes lehetetlen megvalósítani, szükségkép igyekezni kell tehát azt

az adórendszeren belül érvényre juttatni s ennyiben, de csakis ennyiben van jogosultsága a progressivitásnak, mely egyes adóinknál, mint a IV. osztályú keresetadónál, a III. osztályú kereseti adóra vonatkozó általános jövedelmi pótagónál különben is gyakoroltatik.

Mivel azonban az I. osztályú kereseti adó megszüntetését egyelőre legalább nem lehet célba venni, a személyes keresetadó alá mindazok tartoznának, kiket jelenleg az általános jövedelmi pótagó terhel. Kétségtelen azonban, hogy az ide tartozó adózók jövedelmét nem lehetne egyforma adólábbal megterhelni, egyrészt a kisebb adójövedelmekre, másrészt pedig a biztosított adóengedményekre vagy mentességekre való tekintettel. De bizonyos az is, hogy az adólábnak legmagasabb fokozatában sem szabad magasnak lenni, hogy egyrészt eleje vétessék a hamis bevallásoknak, másrészt pedig a törvény teljes szigorral alkalmaztathassék. A legmagasabb adólábnak sem szabadna a 2—3°/o-ot meghaladnia. Hogy az ily, nálunk szokatlan adólábbal lehet-e próbát tenni, erre szükségesek főleg a részletes adatok. Ha az adatokból az tűnnék ki, hogy meg sem lehet kísérteni, mondjunk le a reformról, mert magas 5—10°/o-os adólábbal nem fogunk célzt érni s különösen nem fogjuk elérni azt, hogy a vagyonosabbak ne csak névleg, hanem tényleg jövedelmök arányában némileg súlyosabban terheltessenek.

Kétségtelen, hogy a személyes adó főleg a kényszerbevalláson alapulhat. Mindenki köteles összes, bármilyen forrásból eredő nyers és tiszta jövedelmét a kitűzött határidőre különbeni bírság terhe alatt a valóságnak megfelelőleg bevallani. A tudva hamis bevallás külön büntetés alá esnék. S e tekintetben, természetesen alacsony adóláb mellett annyira lehet menni, hogy a tudva hamis bevallás jövedéki kihágásnak minősítetűék, mely azonban nemcsak bírsággal, hanem a szabadság és a politikai jogok vesztésével is lenne büntetendő. A bírság legalább is az évi addősszeg ötszöröse lenne. A szabadságvesztés legkisebb mérve volna egy havi fogság. A politikai jogok elvesztésének legkisebb mérve volna 5 év. Kegyelemből való büntetéselengedés vagy bírságmérséklés semmi körülmények közt sem foghatna helyet. Szigorú eljárás mellett s ha az adóláb valóban mérsékelt lenne, bizonyára csak kevesen kockáztatnák meg, hogy jövedelmöket

a ténylegesnél alacsonyabbra tegyék, legkevésbé a vagyonos osztályok és azok, kik jövedelmökről rendes könyveket vezetnek, mert ezeket az urakat könnyű lenne megfogni. Törvényeink szerint a III-ik osztályú kereseti adó alá eső jövedelem kiderítésére ma is szabad az üzleti könyveket megvizsgálni. De ehhez az eszközhöz a mai roppant adóláb mellett senki sem folyamodik, míg alacsony, 1—2, legfőlebb 3°/o-os adóláb mellett ezt minden gondolkozás nélkül meg lehet tenni. S nem kételkedünk, hogy sokan azok közül, kik ma megütik a nagy dobot, hogy túlterhelhetnek, a lényegesen alacsony kamatláb mellett jelentékenyen többet fognának fizetni. Természetes azonban, hogy tudniok és érezniök kell, hogy a törvény nem holt betű.

Adóalapul az adózónak bárminő forrásból eredő összes tiszta jövedelme szolgálna. Más szóval, adóval mindenkinek összjövedelme terhelhetnék, levonva az üzleti költséget, beleértve ebbe a más czímen fizetett adót, valamint az adóssági kamatot. Különbséget kell azonban tenni a biztos, vagyis az ingatlan és ingó vagyonból, továbbá az állandó foglalkozásból vagyis nyugdíjjal kapcsolatos fizetésből származó jövedelem és a bizonytalan jövedelem közt. Az utóbbi természetű jövedelemből a tényleg fizetett élet-, nyugdíj-, balesetbiztosítási díjak a jövedelemnek mérsékelt százaléka (3—4°/o) erejéig szintén levonhatók lennének. Ezt a megkülönböztetést méltányossági indokok feltétlenül megkövetelik. A jövedelem, mit a föld, ház vagy tőkebirtokos, a maga és családja részére nyugdíjjogosultsággal alkalmazott hivatalnok élvez, körülbelül biztos a családnak is s semmi esetben sem azonos természetű a bizonytalan jövedelemmel, a mely az ezt megszerző munkaerő elhunytával meg is szűnik s a melyből tehát némi levonás a családról való gondoskodás érdekében nagyon is indokolt. Ha a személyes adó általánosíttatik, vagyis a hozadéki adók eltörlésével voltaképp egyedüli rendes adóvá tételük, akkor a biztos jövedelmek közt is okvetlenül kellend különbségeket tenni. A föld és házbirtok adta jövedelem rendszerint emelkedik, a tőke jövedelme rendszerint hanyatlik. A fizetés annyiban kétes, a mennyiben az azt kiérdemlő munkaerő a hanyatlásnak vagy a megszűnésnek van kitéve. Ha ezt rögtön nem javasoljuk, annak egyetlen indoka, hogy mellette érvényben maradnak a mai hozadéki adók, melyek végre is nem a valóság-

gos, hanem a feltételezett jövedelmet érintik, vagy bizonyos mérvű adómentességeket és kedvezményeket nyújtanak.

Még csak azt kell említenünk, hogy az adót éppen úgy, mint a 3-ik osztályú kereseti adót a megelőző három év tiszta jövedelmének átlaga alapján kellene kivetni, hogy lehetőleg eleje vételessék az egyes évek jövedelmeinél mutatkozó ingadozásoknak. Nálunk nemcsak a kereskedő és iparos osztályról mondhatjuk, hogy jövedelme évről-évre változik, hanem bátran állíthatjuk ezt a mezőgazdák osztályáról is, kiknek jövedelme lényegileg a termés sikerétől függ.

Előttünk állana nagyban és egészben az általános jövedelmi pótagó helyett behozandó új adónak képe. De vizsgálnunk kell most azt a befolyást, melyet a fentartandóknak vélelmezett adókra gyakorolna s e vizsgálat kapcsán kell megjelölnünk a változtatásokat illetőleg kiegészítéseket, melyeket vagy a fenti elveket illetőleg, vagy az egyes adónemeknél kell eszközölni.

Kétségtelen az, hogy ha a bevallási kényszer behozatik, a 3-ik osztályú kereseti adót, mely tulajdonkép szintén a bevalláson alapul, az illetőknek túlterhelése nélkül fentartani nem lehet, vagy pedig éppen az ide tartozó adózókkal szemben nem lehetne a törvénynek egész szigorát érvényesíteni. Ezt az adót egyszerűen eltörölni sem lehet, mert a bevallásokban és ellenőrzésben teljesen megbizni, különösen eleinte nem lehet s éppen ezért nem is lehet bizton az új adónak pénzügyi eredményét előre látni. Nem marad tehát más hátra, mint hogy ezt az adót a mai minimális adóalap felhasználásával úgy mondva fixirozzuk, igazi hozadékadóvá, bizonyos mérvig lakbéradóvá változtassuk át. A legtöbb idetartozó adózót illetőleg az adó tisztán csakis a fizetett lak- és üzletbér alapján vettetnék ki. Természetes azonban, hogy határozottabban kellend megállapítani a lak- és üzleti bér alapján kivetendő adót s semmi esetben sem lehet fentartani azt a nagy latitudet, melyet ma a törvény a tiszta kereset minimális megállapítását illetőleg megenged. Kellene ezt különösen azért is megtenni, mert határozottan ki kell zárva lennie annak, hogy a személyes kereseti adóra vonatkozólag beszerzett adatok ezen adó megállapításánál felhasználtassanak.

A házádot illetőleg a fennálló törvényt csak annyiban kellene módosítani, hogy a házbérbjövendelmeket nemcsak az

adókimutatási három éves időszak utolsó évére, hanem minden évre kellend kimutatni. Különben is sérelmes, hogy éppen csak az utolsó évre kell a házbérjövédelmet bevallani és ezen az alapon vettetik ki a házbéradó három évre. Ez az eljárás vagy a kincstár, vagy a felek érdekeit sérti a szerint, a mint az illető év a házbérek emelkedő vagy hanyatló folyamata-
tára esik.

Változást fogna előidézni a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyleteknek nem fentartandó adója, hanem adószolgáltatása tekintetében. Ezeknek adó alá eső tiszta jövedelme koránt sem azonos az általuk zárszámadásaikban kimutatott tiszta jövedelemmel. Az itt kérdéses adóban az 1891-ik évre előíratott 2,615.314 frt. Az adó 10%. E szerint az adóalapul szolgáló jövedelem kerek összegben 26¹⁵ milliót tesz. Nem rendelkezünk az illető, ezen adó alá tartozó összes intézetek mérlegeivel, de egész biztosra vehetjük, hogy az adóalapul szolgáló jövedelem felét sem teszi annak, mit tiszta nyereségként a megelőző három év átlagában zárszámadásaikban kimutattak.¹⁾ A személyes adóval pedig összes üzleti tiszta nyereségeket kellene megterhelni s ebből legfőlebb csak az oly tételeket lehetne levonni, melyeket tényleges nyereségnek tartani nem lehet, minők p. o. az árfolyamtartalékba, díjtartalékba, stb. helyezett összegek, feltéve, hogy ezek az összegek a tiszta nyereségbe vétettek fel.

A személyes adónál meg kell szűnni annak az elvnek, mely a hozadékadónál nagy szerepet visz, hogy egy s ugyanaz az adótárgy kétszeresen meg ne adóztassék. Ha a személyes adó tekintettel van is a jövedelmi forrásokra s erre már ellenőrzési szempontból is tekintettel kell lennie, abban nem az egyes jövedelmi források, hanem az egyén összes jövedelme, tehát egy egészen önállóan alakult jövedelem esik adó alá. Természetes, hogy a törvényben világosan kell kimondva

¹⁾ Némi illusztrációul szolgálhat az a tény, hogy a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója fejében a budapesti vállalatokra 1891-ben 1,239.391 frt. vettettek ki, mely megfelelne kerek összegben 12⁴⁰ millió frtnyi tiszta jövedelemnek. Ezzel szemben volt az 1891-re kimutatott tiszta nyereség 19⁷³ millió, minél azonban még azt is meg kell jegyezni, hogy a fővárosi statisztikai havi füzetekben nincsenek felvéve az összes ezen adó alá tartozó vállalatok, nincsenek különösen a külföldi vállalatok, továbbá a szövetkezetek.

lennie, hogy p. o. a föld- vagy házbirtokos nemcsak azt a jövedelmet tartozik bevallani, melyet mint ilyen hűz, hanem azt a jövedelmet is, melyet mint részvénybirtokos, tőkés, betevő, hivatalnok, stb. élvez, minél azonban meg kell jegyezni, hogy az egyéni kivetésnél azt a jövedelmet le kellene vonni, melytől a személyes adó levonás által fizettetik, mint ez a hivatalnokoknál ma a IV. osztályú és az általános jövedelmi pótagót illetőleg történik ott, a mely eljárást a beszéd egyszerűsítése végett a jövőre is meg lehetne tartani.

S éppen az adónak levonás által való fizetése kerülvén kérdés alá, rátérhetünk a tőkekamat és járulékadóra, mely tulajdonkép ma két forrásból ered, u. m.: a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkékből és egyéb, főleg bekebelezett tőkék kamatából és bekebelezett járadékokból. A betétek után az adót az illető intézetek jogosítva vannak levonni, de szörványos esetek kivételével tényleg nem vonják le, hanem a kamaton túl megfizetik az adót is. Ez érvül szolgál a mellett, hogy a hitelező által fizetendő adó levonására se ne jogosittassék, se ne köteleztessék az adós. De különben is az ily eljárás ellenkezik a személyes adó berendezésével, ellenkezik egyrészt azzal, hogy jövedelméből mindenki levonhatja az öt terhelő adósságok kamatát, másrészt pedig azzal, hogy a kisebb jövedelem kisebb adótétel alá esik, vagy ha a jelzett elvek mégis épségben fentartatnának, alkalmat adnának felszólalásokra s hosszadalmas eljárásokra. Valószínűnek, sőt biztosnak tarthatjuk, hogy a bevallások a be nem kebelezett tőkéket, valamint a járadékot is nyilvánosságra fogják hozni s sok oly tőke, mely eddig kikerülte a szabályos megadóztatást, adó alá fog kerülni, mert a bevallásokban meg lehet követelni, hogy az illető hitelezők név szerint soroltassanak fel. Ezek a tőkék és járadékok különös tekintetbe vételt nem igényelhetnek, mert általános jövedelmi pótagó alá ma is esnek. Más az eset a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkéket illetőleg, melyek nem jövedelmi pótagó kötelesek. A betétekből eredő jövedelmeket a vallomásokból kihagyni nem lehet már csak azért sem, hogy ne lehessen kibuvót találni. De azt sem lehet megengedni, hogy a betevők oly adót számíthassanak fel, melyet tényleg nem fizettek, az pedig csak fölösleges munkát okozna, hogy a betétek nyújtotta kamatokhoz még hozzáírassanak az adóösszegek. Méltányosnak látszik azonban, hogy az ily jövedelmek kisebb adótétel alá essenek.

Még azt akarnók e helyütt kiemelni, hogy nemcsak valószínűnek, hanem biztosnak vehetjük, hogy a IV. osztályú keresetadó alá tartozók száma, de fizetése is fog emelkedni. Éppen úgy, a mint bevallásban névszerint kell megemlíteni az illető hitelezőket, különösen magán escompteuröket, tőkéseket szintugy névszerint kellend elősorolni a havi vagy évi fizetéssel alkalmazott egyéneket havi, illetöleg évi fizetésük összegével. Törvény szerint ugyan a munkaadók ma is könyvszeríttethetnek arra, hogy alkalmazottjaik fizetéséről valloást tegyenek. Alkalmazák-e vagy sem ezt a törvényt, erröl nincs tudomásunk. De ha alkalmazák is, a vallomások őszinteségében nem igen bizunk, egyrészt mert ez az őszinteség a főnökre hátrányos lehet, másrészt pedig hiányzik az ellenörzés és a kényszer. De ha az üzleti könyvek vizsgálata tartózkodás nélkül fog gyakoroltatni, meglesz az ellenörzés, de másrészt az adólab kicsinysége is elő fogja mozdítani az őszinteséget s az a körülmény, hogy embereinek adott fizetések saját adója kirovásánál reá nézve nem lehetnek hátrányosak. Különbén érdemes megemlíteni, hogy ebbe a dologba a pusztá tudatlanság is belejátszik. Nem egy esetben történt, hogy üzletsegéd megengedte, hogy a lakbér alapján röjják ki adóját, mert félt évi fizetését bevallani, tartva a 10⁰/o-os adólabtól s megesett, hogy ezek kétszer, háromszor is annyit fizettek, mintha egész őszintén bevallották volna fizetésöket.

VII.

Az általános jövedelmi pótagót helyettesítö személyes adónak azonban elő is kell készítenie a tért arra, hogy a hozadék-adórendszerf fokozatosan a személyes adórendszer váltsa fel. E cél elérése végett az új adót kapcsolatba kell hozni mindazokkal a hozadékadókkal, melyeknek általános jövedelmi pótagó kiegészítö részét teszi s abban a mérvben, a mint az új adó fejlődött, ugyszólva a nép véérébe átment, könnyíteni kell a hozadékadók terhén, vagyis le kell szállítani az illető adóknak százalékát, majd pedig, ha az új adó a kellő fejlődést mutatja, hozzá lehet fogni a hozadékadók fokozatos eltörléséhez, első sorban azoknak eltörléséhez, melyek tulajdonkép ma is bevalláson alapulnak, mint a III. és IV. osztályú keresetadó, a nyilvános számadásra kötelezett

vállalatok és egyesületek adója, a bányaadó, a tőkekamat és járadékadó és végre a házbéradó.

Szükségesnek tartjuk, hogy az előttünk lebegő gondolatot részletesebben és világosabban kifejezzük.

A pénzügyi cél, melyet az egyenes adók reformjánál szem előtt kell tartanunk, mint már kifejtettük, abban áll, hogy az egyenes adók legalább is meghozzák azt a bevételt, melyet az állam azokból nemcsak már elért, hanem változatlan alakjukban is az adótárgyak szükségképi gyarapodása folytán okvetlenül elérhet, sőt hogy ennél valamivel nagyobb az ország vagyonosodásának fejlődésével arányban álló bevételt eredményezzenek. Az adóreformmal természetesen egy oly adóalapot is kell teremtenünk, melyből aránytalan és túlzott megterhelhetőség nélkül rendkívüli szükség esetén milliókat lehessen teremteni nem annyira a rendkívüli szükségletek fedezésére, mert erről szó sem lehet, mint inkább a fogyasztási adóknál és a jövedékeknel előálló visszamaradások pótlására. Személyes kereseti adónál lehetséges a bevételeket valamivel nagyobb adóláb alkalmazásával hosszadalmas eljárás nélkül s a nélkül, hogy egyesek ezáltal túlterhelhetnének, mint ez okvetlenül megtörténik a hozadékadóknál, melyeknél az egyesek nem tényleges, hanem csak feltételezett jövedelmük arányában fizetik az adót, milliókkal emelni. Azt hisszük, hogy egyáltalában nem túlozunk, sőt nagyon is alacsonyra tesszük, ha azoknak tiszta jövedelmét, kik ez idő szerint általános jövedelmi pótadó alá tartoznak és a kik fognának egyelőre az új adó alá tartozni, egy milliárdra becsüljük. Az adólábnak egy százalékkal való emelése már 10 millió forintot fogna eredményezni. De ha az adóláb átmenetileg egy-két évi tartamra két-három százalékkal magasabban fogna is megállapíttatni, még ez nem fogna bénítólag hatni az új tőkék alakulására és az egyenes adóbevételek 20–30 milliónyi emelkedést fognának mutatni.

Rendes körülmények közt azonban semmi szükség sincs arra, hogy az adószolgáltatás ily nagy arányban emeltessék. Sokkal csekélyebb jövedelmi szaporulattal is megelégedhetünk, oly jövedelmi szaporulattal, mely részben hozzájárul növekedő kiadásaink fedezetéhez. S nézetünk szerint ezt a feltétlenül szükséges gyarapodást évekre előre is meg lehet állapítani, mert különben is állampénzügyi tervet évekre előre kell ké-

szíteni. Midőn megállapítatik az a bevételi többlet, melyet az egyenes adóknál el kell érni, tekintettel kell lenni egyrészt arra, hogy a természetes gyarapodás, melyet egyes adónemeknél az adótárgyak szaporodása folytán előáll, miután ez adónemek fentartatnak, a jövőben sem fog elmaradni, másrészt, hogy a személyes adó az egyenes adók kivetési költségét általában fogja emelni s bizonyára sokkal jelentékenyebb lesz annál, melyet ez idő szerint az általános jövedelmi pótdadó igényel, habár az emelkedett adóketési költségeket részben ellensúlyozni fogja a III. osztályú kereseti adó kivetésének egyszerűsítése s az I. és II. osztályú kereseti adók nagy részének csakhamar eszközölhető eltörlése.

Feltétlenül meg kellend tehát állapítani azt a bevételi minimumot, melyet a személyes adó által el akarunk érni. Ezt a minimumot szolgáltatná az általános jövedelmi pótdadóból az utolsó három évben eszközölt bevétel átlaga és a gyarapodott kivetési költség. A minimumot kiegészítendő az adónál elérni kívánt bevételi többlet, mely azonban csak mérsékelt lehet.

Habár a személyes adó egységes adóként lesz is megállapítandó s nem is képzelhető másként, mégis tekintettel kell lenni arra, hogy ez az adó egyszersmind azzal a feladattal bir, hogy lehetővé tegye a mai hozadáki adóknak fokozatos érvényen kívül helyezését, úgy a minimalis, mint a maximalis bevételt minden egyes adónemre nézve külön-külön kellend megállapítani, melylyel ez idő szerint az általános jövedelmi pótdadó kapcsolatban áll.

Kétségtelen, hogy ha a bevételi többlet a viszonyokra való tekintettel mérsékeltén és maga az adóláb is alacsonyán fog megállapítatni, viszont azonban a törvény egész szigora fog alkalmaztatni a személyes adó a számítottnál jelentékenyen nagyobb jövedelmet fog szolgáltatni. S ezt a többlet bevételt már egészben vagy tulnyomó részben az illető adónem adólábának leszállítására vagy azzal kapcsolatban levő más adónem, minő a 2-ik osztályú kereseti adó és az önálló jövedelemmel nem bíró családtagokra rótt kereseti adó mérséklésére esetleg hatályon kívül helyezésére kellend fordítani. Az egészet abban az esetben, ha az évenként elérni akart többlet bevétel határozott összegben állapítatik meg. Ha ez nem történik s czélszerűbbnek is látszik, ha nem fixo-

roztatik, a többlet-jövedelemnek csak túlnyomó részét kell a jelzett célra felhasználni.

Mivel pedig a személyes adó egységes s az adó nem az egyes jövedelmi forrásokra vettetik ki, azt az elvet kellend kimondani, hogy az egyesekre kirótt személyes adó az illető adózó főfoglalkozása vagy főjövödelme szerint való hozadék-adó javára számíttatik. Így p. o. a földbirtokosnak különböző forrásokból eredő összjövödelmére kirótt adó a földadó, a házbirtokosé a házadó, az ügyvéd, orvos, gyáros, iparos, kereskedő, bérlő stb. személyes adója a III-ik osztályú kereseti adó, a hivatalnoké a IV-ik osztályú keresetiadó stb. javára fogna számíttatni. A foglalkozás helyébe a főjövödelem lép mindazokban az esetekben, midőn az illető adózó nem a foglalkozásából, hogy úgy mondjuk életpályájából, hanem egyéb forrásokból meríti jövödelmét. Számos oly esetet találunk az életben, midőn az illető nem tulajdonképi foglalkozásából, hanem egyéb jövedelmi forrásokból szerzi főjövödelmét.

Kissé bonyolult az eljárás, ezt megengedjük, de megkivánja az az érdek, hogy mindent elkövessünk arra nézve, hogy őszinte vallomásokat kapjunk. S bátran fel lehet tételni, hogy az illetők vallomása annál őszintébb lesz, ha tudják, hogy személyes adó czímén való nagyobb megterhelésükért más czímű adóterheiknek leszállítása által részülnek kárpótlásban. Sokkal őszintébben fogja p. o. a gyáros, az iparos és a kereskedő jövödelmét bevallani, ha tudja, hogy ez által keresetadók czímén való terhe csökken, mintha kétségben van az iránt, hogy nagyobb teher vállalása nem fog-e esetleg p. o. a földadó terheinek csökkentésére fordíttatni. S a vallomások őszinteségére annál nagyobb súlyt kell fektetnünk, mert ettől függ nemcsak az, hogy a személyes adó beválják, hanem az is, hogy fokozatosan ez foglalja el egyenes adóink rendszerében a tért.

Mielőtt még gondolnánk az egyes hozadékadók százalékanak csökkentésére, a feltétlenül megkívánt adón túl előálló jövödelmeket a tiszta fejadók kiküszöbölésére kellend fordítanunk. Így első sorban a III. osztályba tartozók személyes adójánál előállt többletet a családtagokra kirótt első osztályú keresetadó eltörlésére kellend fordítani. A föld, ház és tüke, vagy járadék birtokosoknál elért többletet az illetők által fizetett II. kereseti adó érvényen kívül helyezésére kell

felhasználni. Vagy van a családtagnak önálló jövedelme, vagy nincs. Ha van, ez így is személyes adó alá esik. Ha pedig nincs s feltéve, hogy a családtag tényleg keres, akkor az ő hozzájárulásával előállott jövedelem a családfőnél adóztatik meg. A II. osztályú adóval terheltekre nézve fel kell tételezni, hogy összes jövedelmök megadóztatik. Különben is ezen II. osztályú adó valódi anomalia. A kis kunyhó birtokosa ezen a czímen csak fele annyi adót fizet, mint a nagy úr, ki birtokának vagy birtokainak hold számát ezerekbe számítja. A putri birtokosa fizet 2 frtot, a nagybirtokos 4 frtot, az előbbi családtagjai 1—1 frtot, az utóbbi 2—2 frtot.

Ha adórendszerünknek ezt az igazi szégyenfoltját kitorúttuk, térhetünk át az egyes hozadéki adóknak megfelelő leszállítására. A leszállítást, fentartva a bevallásokon nyugvó adóknál a három évről három évre való kivetést, melyet különben a személyes adónál is czélszerű lesz alkalmazni, a megelőző három évi eredmény alapján természetesen előre kellend megállapítani. Átmenetileg, tehát az első három év alatt, hogy mindenki lássa és tudja, hogy egyes adónemeknek kilátásba helyezett megszüntetése, illetőleg csökkentése nem pusztá ígéret, a kivetés, illetőleg a tényleges eredményhez képest minden évben még az év folyamában kellend a foganatosítandó adómegszüntetést közzétenni s a megfelelő adótörlést az egyes adózóknál hivatalból foganasíttatni. Az adóleszállítás tehát nem egyéni, hanem minden egyes adónemet illetőleg általános lenne. Ezt az eljárást a vallomások őszinteségének előmozdítására is czélszerűbbnek tartjuk, mint az egyéni beszámíthatási jogot, mert hatna arra, hogy a polgárok vallomásaikat kölcsönösen ellenőrizzék. S ezt a kölcsönös ellenőrzést más, természetesen nem erkölcstelen eszközökkel is igyekezni kell előmozdítani. Nem lesz ugyan szabad, hogy az egyesek vallomásába minden ember betekinthesse, sőt ezeknek részletei, a titoktartásra kötelezett pénzügyi közegek és kivető bizottság kivételével mindenki előtt titkoknak kell lenniök, de igenis jogában kell állania minden adózónak, hogy úgy a kiróni javasolt, mint a kirótt adóösszeget bizonyos határidők alatt megtekinthesse és azok ellen indokolt felszólamlással élhessen.

Még csak annyit kell mondanunk, hogy éppen úgy, mint ez idő szerint, az általános jövedelmi pótdadót nem sza-

bad községi póttadóval terhelni, úgy a személyes adó sem lehet községi póttadó tárgya. A községek rendelkezésére fog-
nak maradni a mai, illetőleg a fentartandó adók, melyek
nekik annál bővebb jövedelmi forrásul szolgálhatnak, minél
jobban mentesítettnek állami terhek alul. Ezt a módozatot
főleg a vallomások őszintesége követeli meg, melynek eléré-
sére a legnagyobb súlyt kell fektetni. Ha a személyes adó
községi póttadóval is terheltetnék, az alacsony adóláb, melyre
a vallomások őszintesége érdekében a fősúlyt kell fektetni,
meg fogna szűnni.

Csak fővonásokban vázoltuk az egyenes adók reformját.
Azt hisszük, hogy az megfelel a kitűzött állampénzügyi cél-
nak, de a közgazdasági és a társadalmi követelményeknek is
s azt tartjuk, hogy foganatosítása sem fogna különösen nagy
nehézségekbe ütközni. Természetes, hogy rögtön nem vár-
hatunk különös nagy eredményeket s kezdetben sok bajt
fognak okozni a vallomások, különösen a kevésbé értelmes
vagy épen értelmetlen köznép vallomásai. De ez a nehézség
fokozatosan és abban a mérvben meg fog szűnni, a mint a
nép, főleg pedig a vallomásokat gyűjtő és felvevő közegek
abba bele fognak okulni. Mert viszonyaink közt természetesen
gondoskodni kellend oly közegekről is, kik az egyes adózók
vallomasait írásba foglalják s pedig nemcsak azokét, kik írni
és olvasni nem tudnak, hanem azokét is, kik a legjobb akarat
mellett is képtelenek a kívánt részletes vallomást megtenni.
Kezdetben a községi közegeket okvetlenül kellend pénzügyi
közegek által nemcsak kitanítani, hanem támogatni is. Eleinte
ugy is kellend eljárni, hogy a vallomásgyűjtési munkálatok
jóval a kivetési év előtt gyűjtessenek s pedig oly időben,
hogy a vallomásoknál netán szükséges pótlások még a ki-
vetési évet megelőző évben eszközöltethessenek, sőt az adó-
javaslatok is ennek az évnél végéig elkészüljenek, hogy a
kivetést az illető év elején azonnal meg lehessen indítani. Egy-
általán helytelen és indokolatlan eljárás az, hogy az adókivetések
annyira kihúzódnak, hogy az illető év adóját az adózók
többnyire csak a 3-ik negyedben tudják meg. A hozadékadók-
nak, különösen azoknak, melyeket maguk a pénzügyi ható-
ságok vetnek ki, már az év elején be kell írva lenniök az
egyesekek számláján, hogy onnan már az első lerováskor azon-
nal bejegyeztessenek az adózók adókönyvébe. A bizottságilag

kivetendő adók kirovásának teljesen befejezve kell lennie a kivetési év első negyede végéig s a jogerőssé vált kirovásokat azonnal el kellene könyvelni, hogy azokat az adózó könyvecskéjébe legkésőbb a második negyedben lehessen bejegyezni. Még az ily bizottságilag megállapított adókat is a nem kivetést képező években az év elején kell az egyéni számlákon előírni. Sőt igenis meggondolandó lenne, hogy nem lenne tanácsos a bizottsági tárgyalás alapján kivetendő adókat a három éves időszakot megelőző év végén kiróni s így elejét venni minden könyvelési zavarnak és ebből folyó haszontalan bosszantásoknak. A mai eljárás mellett akárhányszor megtörténik, hogy a múlt évi adó alapján végrehajtásokkal, indokolatlan kamatfelszámításokkal zaklatják azt, ki vagy általában nem tartozik többé bizonyos című adót fizetni, vagy kinek adója a kivetéskor jelentékenyen leszállított, habár az őt tényleg terhelő adót pontosan be is fizette. Igen sokakon megtörténik, hogy tartozatlanul fizet intési díjat, végrehajtási költséget és kamatot s ezek a tartozatlan fizetések ellen még csak felszólalni sem lehet, mert hát ott a törvény, hogy míg az adókivetés meg nem történt és el nem könyveltetett, a megelőző évi adó szerint kell a lerovást eszközölni. Mindez nem történhetik, hogy ha az egyeseket terhelő adók már az illető év kezdetén könyveltetnek el s iratnak be az adókönyvecskébe s ez — figyelmen kívül hagyva, hogy elejét venné az alaptalan megterheléseknek és zaklatásoknak még azzal a jó eredménnyel is járna, hogy az adózókat is pontosságra szoktatná.

DR. PÓLYA JAKAB.

ÁLLAMI VAGY MAGÁN ÁLLATBIZTOSÍTÁS?

Nem rég a napilapok azt a hírt közölték, hogy Bethlen András gróf földművelésügyi miniszter a képviselőház egy határozata értelmében az állatbiztosítás kérdését tanulmány tárgyává tette, ezeket az előtanulmányokat már be is fejezte, sőt már egy törvényjavaslatot is dolgoztatott ki a kötelező állatbiztosítás életbeléptetése végett. A miniszter az említett napi hír értelmében a javaslatot minden valószínűség szerint már az őszi ülésszak elején fogja a képviselőház elé terjeszteni, előzőleg azonban szaktanácskozmányt fog egybehívni, hogy a kérdést alaposan megvitassa.

Ha jól vagyunk értesülve, már a szaktanácskozmányra nézve is megtétettek a kellő előkészületek. Az országban működő biztosító intézetek felhivattak, hogy a kötelező állatbiztosítás kérdését saját körükben tanulmányozás tárgyává tegyék, a mennyiben lehet, statisztikai adatokat gyűjtsenek, sőt ha tudnak, dolgozzanak ki egy a részletekre kiterjeszkedő tervezetet is!

Mint ebből látható, az ügy, melyhez szólni akarunk, meglehetősen előrehaladt stádiumban van. Mielőtt azonban magára a tárgyra nézve megtennők észrevételeinket, egy kérdés előrebocsátását kell megkoczkáztatnunk.

A földművelésügyi miniszter ezen felhívásával valószínűleg csak a nagyobb, számottevő biztosítási intézetekhez fordult, ezek pedig kizárólag csak részvénytársaságok, melyek már szervezetüknél, lényegüknél fogva sem lehetnek az állami biztosításnak barátai, hivei. Ha már most ezen társaságok képviselői az egybehívalandó értekezleten — a mint az ezen uraktól másképp fel sem tehető — tisztán meggyőződésük szerint, a kormánynak esetleg azt fogják tanácsolni, hogy álljon el a kötelező állami állatbiztosítástól, akkor nem fognak-e rögtön azzal a váddal megtámadtatni, hogy csak saját érdekében beszéltek így, belőlük a részrehajlás szólt, ők elfogultak, stb., stb. És bármily lelkiismerettel is járultak légyen az

ügy körüli eszmék tisztázásához, argumentálásuk értéke kétes fog maradni és sokan annak mellőzését fogják követelni.

Nem kell ahhoz prófétai ihlettség, hogy ezt az eshetőséget előre meg lehessen jósolni, de annyi bizonyos, hogy az értekezlet azzal és a kedélyek felizgatásával fog végződni. Az ügy csak bonyolódni fog és az állatbiztosítás kérdése a tisztázástól az értekezlet után jóval messzebb fog állani, mint ma.

Ezeket előrebocsátva áttérünk felvetett kérdésünkre: állami vagy magán állatbiztosítás?

Mi szándékosan szabtuk kérdésünket szűkebb korlátok közé, szándékkal és nyomatékkal mondjuk, hogy állami vagy magán állatbiztosítás, mert ez a szűkebb kérdés, különösen hazánkban, egész más tekintetek alá esik, mint az, mely az állami vagy magán biztosítással általánosságban foglalkozik. Ez az általános fogalom nemcsak az állat-, hanem az élet-, tűz-, jég-, szállitmány-, baleset-, stb. biztosítási ágazatokat is magában foglalja. Az utóbbiak pedig egészen más szempont alá esnek, mint az állatbiztosítás. Az élet-, baleset-, jég-, tűz- és szállitmányi károk ellen való biztosítást az országban elég nagy számú, jól fundált, bizalmat érdemlő társaság cultiválja. A ki ily biztosítást akar kötni, válogathat jó és jobb intézetek között. Itt tehát mindenkinek meg van adva a lehetőség, hogy biztosítási szükségletét saját akarata és belátása szerint kielégíthesse. Itt állami intézményekre nincs szükség, mert a társadalom maga gondoskodott már arról, hogy a biztosítási óhajnak eleget lehessen tenni.

Nem így az állatbiztosításnál. Az egész országban egyetlen egy állatbiztosítási intézmény sem áll rendelkezésére annak, ki ily biztosítást óhajtana kötni. Látni való, hogy e téren a társadalom még nem gondoskodott a kellő biztosítási alkalmról és ha az ország közigazdasági érdeke az állatbiztosítást megköveteli — a mint azt tényleg meg is követeli — és a magánvállalat nem akarja vagy nem tudja az alkalmas módot nyújtani, akkor, ha nem is vagyunk barátai az állami gyámkodásnak, teljesen indokolt az a kívánság, hogy az állam vagy maga nyujtsa a biztosítási alkalmat vagy pedig kezdeményezzen, illetőleg támogasson oly magánintézményt, mely az állatbiztosítási szükségletnek megfelelni képes.

Nálunk a magánvállalat fél az állatbiztosítástól, mert már többször kudarcot vallott. A Magyar általános állatbiztosító-

társaság (1869), az Első magyar kölcsönös állatbiztosító társulat (1869—1873), az »Orion« általános állatbiztosító egyesület (1874—1876) és az »Apis« osztrák állatbiztosító bank (1865—1870) igen kellemetlen emlékeket hagytak maguk után. Nem sokkal jobbak a viszonyok oda át a szomszéd Ausztriában. A magánvállalat által életbeléptetett intézetek nem tudtak zöld ágra vergődni. A »Taurus« első általános állatbiztosító egyesület (1864—1867), »Prometheus« kölcsönös állatbiztosító bank (1866—1870), az »Apis« (1865—1870), a »Providentia« (1863—1869), a »Ceres« (1869), a Nemzetközi általános állatbiztosító bank (1869), az Első cseh kölcsönös állatbiztosító bank (1869—1880) és a »Szent-Márton« kölcsönös állatbiztosító egyesület (1883—1889) mindmennyien eltűntek a föld színéről, egyebet, mint kellemetlen pereket, kifizetetlen károkat, nem hagyva maguk után. A Bécsi kölcsönös állatbiztosító intézet, mely 1890-ben kezdte meg működését, épen a napokban tartotta utolsó rendes közgyűlését, melyen kijelentette, hogy megunva a nehéz küzdelemet és a közönség részvétlenségét, kénytelen felszámolni és így Ausztriában csak egyetlen egy intézet, a szerény igényű »Vorarlberg tartomány állatbiztosítási egyesülete« maradt meg, mely már 1867 óta derakasan küzd az elébe gördülő számtalan nehézségekkel. De hogy ezen derék egyesülete kiterjedése mily csekély, kitűnik legjobban a következő összeállításból, mely az intézet üzleti eredményeit az utolsó 10 évről tünteti fel:

Év	A biztosított		Biztosított összeg	Bevett díjak és illetékek	Kifizetett károk	Nyereség	Veszteség	Tíz évi nyereség	Év
	lovak	szarvasmarha							
	száma		o. é. frt	o. é. frt	o. é. frt	o. é. frt	o. é. frt	o. é. frt	
1882	840	9.863	1,133.257	18.471	16.744	4.883	—		1882
1883	875	10.058	1,254.335	18.506	22.743	—	—		1883
1884	961	14.033	1,823.004	28.994	27.916	—	2.416		1884
1885	904	17.387	2,149.757	31.548	36.177	—	8.925		1885
1886	834	17.962	1,964.183	32.042	30.688	—	3.222		1886
1887	778	17.856	2,053.467	38.452	30.649	2.607	—		1887
1888	733	15.532	1,753.607	35.132	25.757	4.670	—		1888
1889	749	13.650	1,453.292	26.888	19.888	3.093	—		1889
1890	810	13.258	1,657.121	28.582	20.465	4.111	—		1890
1891	787	13.772	1,781.734	28.774	25.728	—	1.036		1891
						19.364	15.599	3.765	

Ha ezzel szembe állítjuk, hogy Vorarlbergben az 1890. december 31-iki állatszámolás szerint a loállomány 2.763 darabból és a szarvasmarha állag 58.231 darabból állott, úgy azt tapasztaljuk, hogy a lovakból csak 29°/₁₀₀ és a szarvasmarhaállományból 23°/₁₀₀ volt biztosítva, mi szerfelett csekélynek mondható akkor, midőn a tartományban már 24 év óta egy jól vezetett és népszerű állatbiztosítási intézet kitartó szorgalommal működik.

Nagy szerepet játszott Ausztriában, illetőleg Morvaországban a nálunk is igen gyakran utánzásra ajánlott morvaországi tartományi biztosítás. Ez az 1883-iki illetőleg 1888-iki morvaországi szarvasmarha biztosítási törvényen alapult, tartományi szervezettel birt és a tüdővész, lépfene, száj- és körömfájás, valamint a serzegő üszök eseteire terjedt ki. 1892 végén az egész biztosítási intézmény, mint a czélnak meg nem felelő, beszünttetett.

Csehország, Stiria és Dalmácia kivételével a többi osztrák tartománynak is van saját tartományi állatbiztosítása. Ezek azonban csak egy-egy járványra terjednek ki és nem annyira a biztosítás által nyújtandó kártérítést, mint inkább azt tűzték ki czélul, hogy a kártérítés által az illető czélba vett járvány gyorsabban és sikeresebben elfojtassék. Így Tirol és Vorarlbergben a tüdővész (szarvasmarhánál) és takonykór és bőrféreg eseteit (lovaknál) térítik meg. Alsó-Ausztria az imént említett 3 járványon kívül a lépfene, serzegő üszök és a gyöngykór eseteire is kiterjed. A többiek vagy a morva vagy a tiroli minta után készültek. Az állattulajdonos minden egyes darabért egy bizonyos biztosítási díjat fizet. 1892. október 1-től fogva azonban ezen tartományi biztosítások elvesztették tulajdonképeni jelentőségüket, minthogy a tüdőlob irtásáról szóló birodalmi törvény ezt a leginkább elterjedt járványt működésük köréből kivette.

Németországban a magán állatbiztosítás szerencsésebb, mint bárhol a világon. Ott a hat és fél ezerre tehető közégi biztosító egyesületen kívül körülbelül 50 nagyobb, kizárólag kölcsönösségen alapuló, magán állatbiztosítási intézet áll fenn, melyek közül a 18 legnagyobb az Ehrenzweig-féle Assecuranz-Jahrbuch szerint 1891-ben a következő üzleti eredményeket képes felmutatni:

A társaság rövidített czége	Biztosi- tott főösszeg	Bevett díjak és illetékek	Kifizetett károk	Nyereség	Veszteség
	Márka	Márka	Márka	Márka	Márka
Pfalzi	2,650.000	96.162	78.850	—	3.500
Braunschweigi . .	3,387.000	232.495	190.174	—	14.691
Németországi . .	991.000	31.316	15.320	—	1.433
Központi	5,382.000	90.086	75.988	—	12.500
Veritas	1,587.000	83.992	52.132	545	—
Erfurti	2,334.000	70.545	56.687	10.166	—
Anhalti	1,248.000	37.425	28.083	2.647	—
Nemzeti	965.000	64.693	43.767	—	6.709
Szász	25,835.000	957.313	630.042	2.828	—
Hannoveri	3,933.000	249.090	201.424	2.585	—
Rajnai	13,110.000	208.965	152.937	700	—
Badeni	3,781.000	156.175	111.081	—	—
Prignitzi	1,117.000	39.785	36.006	—	724
Stuttgarti	3,476.000	143.885	116.413	495	—
Trieri	1,971.000	37.849	26.809	6.235	—
Perlebergei	3,656.000	113.798	126.923	—	33.947
Hazai	5,015.000	209.587	142.741	—	—
Meklenburgi	1,600.000	28.168	17.343	—	—
1891. 18 társaság .	87,038.000	2,851.329	2,102.725	—	47.303
1890. 17 »	80,631.000	2,590.600	1,821.100	47.371	—
1889. 17 »	72,256.000	2,391.800	1,710.900	14.331	—
1888. 17 »	68,714.000	2,284.400	1,682.500	—	16.979
1887. 16 »	60,395.000	2,005.500	1,386.200	51.528	—
1886. 16 »	56,421.000	1,984.000	1,337.900	17.405	—
1885. 14 »	53,400.000	1,746.000	1,186.000	—	31.607
1884. 14 »	47,728.000	1,561.000	1,137.000	—	39.677
1883. 14 »	43,132.000	1,383.009	1,012.000	1.941	—

Németországban is nagy szerepet játszik a tartományi állatbiztosítás, mely legszebben a Porosz királyságban van kifejlődve. Ez kiterjed a szarvasmarhák tüdőlobjára (néhány tartományban a gümőkórra is) és a lovak, szamarak és öszvérek takonykórjára és bőrférgére. Előbbi esetben a kártérítés az érték $\frac{4}{5}$ -e, utóbbiban csak $\frac{3}{4}$ -e térül meg. A tulajdonosok által fizetendő díj 5—40 fillér között változik. A begyűlt díjakból két alap (szarvasmarha- és egypatásalap) gyűjtetik, melyből az összes kiadások fedezendők.

Legmesszebb ment az állatbiztosítás állami szervezésével Baden nagyhercegsége, mely 1890. június 26-ikán kelt

törvényével kimondotta a kötelező állatbiztosítási egyletek nem kötelező alakítását. Ez ellenmondásnak látszik, de a dolog tényleg így áll, mert a kötelező egyletek alakítása a községek tetszésére van bízva, de a mint a község állattulajdonosainak nagyobb része azt követeli, az egylet megalakítandó és melybe aztán minden állattulajdonosnak be kell lépni. Az egylet 7 évig be nem szüntethető. Elhullott állatoknál a kártérítés az érték $\frac{7}{10}$ -e, a leölteké $\frac{8}{10}$ -e. Minthogy azonban a kis egyletek a tömegesebb károkat nem tudják elviselni, a törvény viszonzbiztosításról is gondoskodott. Az egyletek ugyanis tartoznak egy szövetkezetté alakulni, mely szövetkezet az egyletek kárainak 75% -át átveszi és megtéríti úgy, hogy az egylet terhén saját kárainak csak 25% -a marad. Az átvett 75% ot a szövetkezet az összes egyletekre szétosztja és azoktól behajtja. A szövetkezet tartozik tartalékalapot teremteni, melyhez az állam maga azonnal 200.000 márkával hozzájárul. Hogy mily eredménnyel működött ez a szövetkezet, még nem tudható, mert csak f. é. január elsején lépett érvénybe.

Igy látjuk, hogy a részbeni állami biztosítás küzd a magánbiztosítással egyetemben, hogy az állatbiztosítás kérdését sikerrel megoldhassa, de a kielégítő eredményhez eddig sem az egyik, sem a másik nem tudott jutni. Hogy vajjon melyik — az állami vagy a magán állatbiztosítás volna inkább képes a kérdést kielégítően megoldani, ez még az idők titka, mert kellőleg kipróbálva egyik mód sincs még. Az állami állatbiztosítás csak ott járhat kellő sikerrel, hol a közigazgatás oly szervezettel bír, hogy ezt a munkabeli új megterhelést elbirja és az állam a közigazgatás közegei felett teljesen és feltétlenül rendelkezhetik. Legjobban tudjuk, hogy ez nálunk sem az egyik sem a másik irányban nincs meg. Ennélfogva az állami biztosítás azon legnagyobb hibája, hogy minden, a mi hivatalos uton hivatalból-hivatalba megy, igen hosszú időt vesz igénybe, az állatbiztosításnál még fokozottabb mérvben jutna kifejezésre, holott a biztosítás csak akkor lehetne valóban üdvös intézmény, ha legalább is oly gyorsan működik, mint azt a magánvállalatoknál már évtizedeken át megszoktuk.

Minthogy az állami állatbiztosítás legfontosabb előfeltétele nincs még meg, előbb az utat kellene egyengetni, melyen

az intézmény biztosan haladhatna. Minden biztosítás, de különösen az állatbiztosítás csak akkor képes prosperálni, ha mennél szélesebb körben veszik igénybe, ha mennél jobban elterjedt. Ámde biztosak lehetünk benne, hogy az állatbiztosítást, különösen ha kezdetben valamivel drágább díjat volna kénytelen számítani, az érdekeltek legnagyobb része nem szívesen fogja igénybe venni. Igénybe fogja venni csak a középosztály és onnan is csak az a rész, mely vagy nagyon exponált vidéken lakik, vagy pedig más különféle természetű számítás alapján reméli vagy reményelhetni gondolja, hogy a fizetett díjakat »nem dobta ki hiába.« Ezen feltevésünket legjobban igazolja Ausztria példája, hol a közönség részvétele az az egynéhány intézetet is tönkretette, de még jobban maga Németország, az állatbiztosítás bölcsője és hazája, hol a közönségnek számtalan alkalom áll rendelkezésére, hogy állatbiztosításait elhelyezhesse, és mégis az egész állatállományból alig van néhány százalék biztosítva.

Az állatbiztosítás általános elterjedése és igénybevétele csakis kényszer útján volna elérhető, ámde a kényszer csak akkor fogatosítható, ha egyszersmind gondoskodik a kellő biztosítási intézményről is, mert csak nem lehet valakit arra kényszeríteni, hogy biztosítson, ha nincs társaság, nincs intézmény, mely azt a biztosítást el is fogadná. Az állatbiztosítás így nálunk két dilemma közé került. Kényszer nélkül nem tud boldogulni, mert kevés lenne a részvétel, a kényszert kifejthető állami biztosításhoz pedig ma még hiányoznak az okvetlenül szükséges előfeltételek.

Nálunk tehát más uton kell a bajt orvosolni. Ez az orvoslás csak két egymás mellett haladó, egymástól egészen elütő uton volna leggyorsabban elérhető.

Az állatbiztosítás legnagyobb ellensége a járvány, mert azt a biztosítás keretébe beszorítani nem lehet, legalább ez ma még sehol sem sikerült. Ezzel a biztosítás keretén kívül kell megbirkózni. Az utat már is megmutatták a különféle európai járványtörvények, a melyek kapcsán a ragadós tüdőlob kiirtását célzó saját törvényünk is készült. Ebben a törvényben határozottan kimondatik, hogy mihelyt valamely szarvasmarhán a ragadós tüdőlob vagy e betegség gyanuja megállapított: levágatását a hatóság elrendelni tartozik. A levágott szarvasmarháért pedig — tekintet nélkül arra, hogy az állat levá-

gatása után betegnek avagy egészségesnek találta-e — az állat birtokosa a szabályszerű becslési eljárás útján megállapítandó teljes becstérték $\frac{9}{10}$ részének megfelelő kártérítést kap.

Ezek szerint tehát az államkincstár egyik legveszélyesebb járvány után már is kártérítést nyújt és a többi fennmaradt kockázat már evvel az egy ragadós betegséggel is csekélyebb. Ha az állami kincstár még egy lépéssel tovább megy és ugyanazon alapon, a melyen a tüdővész irtását tűzte ki czélul, a lovak takonykórját és mindkét állatfaj lépfenéjét is üldözöbe veszi, akkor azt, a mi ezen járványokon túl az állatbiztosításból még fennmarad, egész nyugodtan a magán állatbiztosításra lehet bízni.

Nézetünk tehát az, hogy az állatbiztosítás kérdése nálunk olyformán volna legbiztosabban és leggyorsabban megoldható, hogy a következő három járványt és pedig a ragadós tüdőlobbot, a lépfenét és takonykórt, (esetleg még a gümőkórt is) az állami kincstár veszi magára, de annak ellenében felhatalmaztatik, hogy minden állatért egy bizonyos igen mérsékelt díjat (szarvasmarha után 10, lóért 20 krt) szedhessen be és ezen összegeket »járványpénztár« czímen kezelje olyformán, hogy abból a járványokkal járó összes költségeket a szükséges kártérítésekkel együtt fedezhesse. Ha az egy évben befolyt díjak a károk és költségek fedezésére nem volnának elégségesek, a hiány a következő év díjaival szedetik be. A hiányt addig a kincstár 3°/_o-os kamat mellett előlegezi. A pótdíjak nem lehetnek nagyobbak mint 20, illetve 40 kr; ha még ez sem volna elég a hiány fedezésére, a kincstár a még szükséges összeget, szintén 3°/_o mellett előlegezi.

A feleslegből két állandó tartalék (ló- és szarvasmarha-tartalék) alakítandó. Ha azok mindegyike 300.000 frtra felszorodott, a kártérítés a többi járványra is kiterjesztendő.

Sajnos, hogy újabb állatszámhlálási adatok nem állanak rendelkezésünkre, mert az utolsó állatszámhlálás 1884-ben volt és így ezzel kell beérnünk.

Az 1884. évi állatszámhlálás szerint a szarvasmarha-állomány 4,879.038 drbból és a lóállomány 1,748.859 drbból állott. A fenti díjfizetés következő bevételeket eredményezne:

4,879.038 db. szarvasmarha à 10 kr.	487.903 frt.,
1.748.859 » ló	à 20 » 349.771 »
	<hr/>
összesen	837.674 frt.

Ennek ellenében volt az utolsó évben (1891-ben) a pénzbeli veszteség:

tüdővész folytán	214.400	frt.,
takonykór »	94.870	»
lépfene »	154.259	»
összesen	463.529	frt. ¹⁾

és ha még felteszszük, hogy költsé-
gekre és elmaradt bejelentésekre esik még

50 ^o /o	231.764	»
lesz összesen	695.293	frt.,

mely a fenti díjbevétellel szemben még egy csinos felesleget is eredményezne.

Azonban nem akarjuk magunkat vérmes reményekben ringatni. Ha az irtás erélyesen foganatosítottatik, mint most, a tüdővész alkalmával, akkor a kártérítés is jóval nagyobb lesz, mert csak a ragadós tüdőlob (tüdővész) eddigi irtása az államnak a lent elsorolt nyolcz megyében következő összegekbe került:

Pozsony	817 db. állat után	11.851	frt.
Nyitra	1.065 » » »	30.832	»
Bars	1.029 » » »	47.292	«
Hont	226 » » »	11.845	»
Nógrád	169 » » »	11.597	»
Gömör	112 » » »	5.112	»
Zólyom	2.296 » » »	82.520	»
Turóc	1.480 » » »	51.632	»
7.194 db. állat után		252.681	frt.

De az irtás végrehajtása után a kártérítések rohamosan fognak esni és akkor biztosan lehet nagy megtakarításokra számítani.

Ezek a megtakarítások, mint a Svájcban dívik, más állattenyésztési célokra állatdíjazásokra és szegény állattulajdonosok egyébkénti segélyezésére volnának fordíthatók.

¹⁾ Ez adatokat dr. Hutyra Ferencz 1891-diki állategészségügyi évkönyvéből vettük. A tüdővést illetőleg a pénzbeli érték nincs megadva, hanem az összes veszteség 2.144 dbbal kitüntetve, Azt hisszük, hogy jóval nagyobb összeget vettünk fel, midőn az átlagos értéket 100 frttal állapítjuk meg.

Az utmutatást, hogy ez a részbeni állami biztosítás, mely tulajdonképen nem is annyira biztosítás, mint védelem, mikép volna szervezendő és keresztülviendő, megvan már a tudóvész irtásáról szóló törvényjavaslat eredeti szövegében, mely minden szarvasmarha után egy 10, illetőleg 20 kros díjat követelt, mely követelés azonban a képviselőházban nem tudott keresztülmenni. De ha nem egy, hanem két, illetőleg három járvány elfojtásáról lesz szó, ugyanazon valóban igen csekély megterheléssel szemben, azt hisszük, hogy ez az aránylag csekély teher könnyen fogna megszavaztatni. Európa összes államaiban, hol járványalapok gyűjtetnek, az állattulajdonosok tartoznak az alaphoz egy bizonyos mérsékelt díjjal hozzájárulni. És ez a követelés igazolt is, mert a járványalap előnyeit első sorban mégis csak az állattulajdonosok élvezik és így csakis méltányos, ha ők ezen szolgáltatokért némi ellenszolgálatot is teljesítenek.

Mint már fent említettük, az állatbiztosítás további kockázata a magán vállalatra volna bizandó. Igaz, hogy ez kényszer nélkül, különösen kezdetben, nehezen tudna boldogulni, de az intéző körök kereskedelmi leleményességére és kitartására lehetne bizni, hogy a mint a tűz-, jég-, stb. biztosításoknak a tér meghódított, idővel az állatbiztosításnak is a szükséges biztosító feleket meg fogják szerezni.

Ennél nyomósabb ok, hogy nehéz az állatbiztosítás számára a szükséges tőkét előteremteni és a vállalkozási szellemet egy ily irányú terv számára mozgásba hozni. De ha már az állam az állatbiztosításra be akar folyni, itt arra bő alkalma nyílik, csakhogy más úton.

Ha állami támogatással, állami kedvezményekkel ipari vállalatok alapíttatnak, meglevők fejlesztetnek, sőt ha egyéb vállalatok állami segélyben vagy kamatbiztosításban részesülnek, miért ne lehetne az államtól kérni, hogy a mezőgazdaság, illetőleg az állattenyésztés és az ezzel szoros kapcsolatban álló temérdek ipari, kereskedelmi, közegészségügyi és fogyasztási mellék- és főágazatok érdekében is tegyen valamit, nyújtson segédkezet legalább is csak addigra, míg az intézmény annyira megerősödik, hogy a saját lábán meg tudjon állni.

Azt hisszük, hogy a vállalkozási szellem az állatbiztosítás terén is rögtön megindulna, ha az állam egy nagyobb

vagy az ország több részeiben több kisebb az általa előirt módozatok alapján életbeléptetendő kölcsönös állatbiztosítási intézetnek egy bizonyos évsoron át évi segélyt biztosítana. Ennek a segélynek nem is kellene igen nagyoknak lenni, 15--20.000 frt. teljesen megfelelne és azzal az állam nagyobb szolgálatot tenne az országnak, mintha óriási költségek árán és óriási apparatussal egy intézményt léptetne életbe, mely feladatának csak nehezen tudna megfelelni és az érdekeltek legnagyobb részének csak kellemetlen nyög volna, mely százsoros panaszokra és felszólamlásokra adna igen bő alkalmat.

Ámde bármily kecsegtetők is legyenek a kilátások, hogy az állatbiztosítás egész kérdése csakis járványalapokkal és magán biztosítási társaságokkal volna legsikeresebben megoldható, ma már az e téren divatba jött jelszó: »állami állatbiztosítás«. A gazdasági egyesületek legnagyobb része, sőt maga a kormány is mellette látszik állást foglalni és hovatovább nekünk is az árral kell usznunk. Behunyjuk szemünket és lelki szemeink elé képzelünk egy jól és gyorsan működő állami közigazgatási rendszert, elegendő számú állatorvost¹⁾ és egy ily alapon kísértsük meg a létesítendő állami állatbiztosítás felépítését.

A tervezet részleteire itt lehetetlen kiterjeszkedni, miért is csak a legfontosabb mozzanatokra fogunk szorítkozni. Első főfeltétel, hogy a biztosítás két részre osztassék, és pedig:

1. a ragadós betegségek (járványok) és
2. az egyéb állati betegségek és balesetek (szerencsétlenségek) biztosítása.

A ragadós betegségek biztosítása, melyet röviden járvány-biztosításnak fogunk nevezni, legyen feltétlenül kényszerbiztosítás, és terjedjen ki minden ló- és szarvasmarha-állományra, míg az egyéb betegségek és balesetek biztosítása csak ott legyen obligatbiztosítás, a hol, mint azt Baden nagyhercegségnél láttuk, a községekben az állattulajdonosok többsége azt követeli és akkor is az állatkereskedők, mészárosok, gyárilag üzött hizlaldák állatai a biztosításból ki legyenek zárva.

A kártérítésnél elvül ki kell mondani, hogy a mely

¹⁾ Ma az egész országban alig van 700 állatorvos. Az csak nem elegendő szám?

állat valamely járványban a rendőri intézkedések előtt (1888. évi VII. t.-cz.) hull el, ott a kártérítés kisebb legyen, mint ha az elhullás vagy leöletés az intézkedés után történik. Ez buzdításul szolgáljon, hogy a járványok mennél előbb jelentessenek be és így a baj még csirájában elfojtható legyen. A járvány biztosításnál a kártérítés teljes lehet, mert itt a visszaélések nem lehetnek oly gyakoriak. Az egyéb eseteknél a speculatióból eredő károk távoltartása céljából a kártérítés legfeljebb a kár 75—80°/o-ára rúghat, hogy a tulajdonos a káresetben érdekelve maradjon és így elővigyázóbb, gondosabb legyen. Az országba behozott állatoknál egy bizonyos egészségi próbaidőt kell kikötni, a melynek letelte után léphet csak érvénybe a biztosítás, mert különben külföldről, hol ily állatbiztosítási intézmény még nem áll fenn, a beteg marha tömegesen hozatnék be az országba, hogy itt a biztosítás útján kártalaníttassék.

A biztosítási díj vagy darabonkint, vagy érték szerint volna megállapítandó. A darabonkinti díj az eljárást szerfelett egyszerűsíti, de igazságtalan, mert az olcsó állatot ép úgy sujtja, mint a drágát, a szegény állattulajdonos ugyanannyit fizet, mint a gazdag. Ennek ellenében azonban fel lehet hozni, hogy a gazdag állattulajdonos jobban gondozza, jobban kíméli állatát, mint a szegény és hogy így a kockázat már az értékben is nyer némi kifejezést.

A becslési eljárást az 1888 : VII. törvényczikk eléggé körülírja.

A szervezkedést illetve a legegyszerűbb mód, hogy minden nagyobb község vagy több kisebb együtt képez egy-egy önálló egyesületet. Az egyesület élén a községi előljáró illetőleg polgármester áll, ki a felette való hatósága által az állatbiztosítási ügyben ép úgy ellenőrizhető és ellenőrzendő, mint bármely más közigazgatási ügyben. Az előljáró mellett van 1—2 helyettes, 2—3 felesküdt becslő és egy községi, ha pedig ez nem lehet, legalább egy kerületi (kör) állatorvos. A községek vármegyénként egy megyei viszontbiztosítási szövetséggé és ezek ismét egy országos központi viszontbiztosítási szövetkezetté állanak össze. A díjakat a község állapítja meg a vármegye jóváhagyása mellett. A községek a bevett díjaik bizonyos részét (25—30°/o-át) viszontbiztosítási díjak fejében befizetik a vármegyei szövetségbe. A vármegyei

szövetség díjainak ugyanoly hányadát beszolgáltatja az országos központi szövetségbe.

A károkat, illetőleg kártérítéseket az előljáró az 1888: VII. t.-cz.-ben kifejtett eljárás szerint állapíthatja meg és fizeti ki a díjakból, ha ezek nem elegendők, a hiányt a megyei szövetség pótolja és ha ennek díjbevételei is absorbáltattak, a szükséges pótlásokat az országos központi szövetség eszközli. Ha az országos központnál is deficit áll be, azt az állami kincstár kamat melletti előleggel előzetesen kiegyenliti, míg a veszteség fedezése a megyékre, innen a községekre és ezektől az állattulajdonosokra szétosztatik és behajtatik. A behajtás oly formán történik, hogy a pótdíjak a következő év díjaihoz hozzácsatoltatnak és azokkal együtt hajtatnak be.

A veszteség felosztásánál azt az elvet is lehetne követni, hogy a hiány első sorban azokra a megyékre vettetik ki, melyek a veszteséget okozták és ha az azoktól bekérendő pótdíj az eredeti díjak magasságát elérte és a deficit fedezésére még sem elégséges, akkor a hiány a többi megyére szétosztandó.

A veszteség szétosztása mindig a befizetett díjak arányában történik. A pótdíj az eredeti díjnál magasabb nem lehet, ha ennek folytán mégis fedezetlen hiány marad, azt az állam kamat mellett előlegezi, míg a többletek a törlesztést lehetővé teszik. Ha ez két éven belül nem lehetséges, az alapdíjak felemelendők.

A járvány és a sporadikus betegségek biztosítása a községtől kezdve két egymástól teljesen elkülönített osztályt képez. Díjbevételei, viszontbiztosítása, kártérítései, tartalékai külön-külön kezelendők.

Mind a két osztály a díjait az adópénztárba fizeti be, hol mint állatbiztosítási vagyon külön-külön kezelendő és gyümölcsöztetendő.

Minden megye a szükséghez képest 1—2, esetleg 3 állatbiztosítási felügyelőt nevez ki, kik a községeket felülvizsgálják és ellenőrzik. Ezek élén áll az alispán alá rendelt megyei állatbiztosítási főfelügyelő. A központi országos viszontbiztosítási szövetkezet a földművelésügyi miniszterium egy különálló osztályát képezi.

Kis egyletekből épüljön fel az egész épület, mert a kis egyesületek szervezése olcsó, könnyű őket áttekinteni és a mi a

fő, az állatok és az állattulajdonosok ellenőrzése leghathatósabbban gyakorolható. Az állatbiztosításnak ugyanis az a legnagyobb hátránya, hogy számtalan visszaélésre bő alkalmat nyújthat, a tulajdonos barmait agyonkinozza, túlesigázza, mert hisz az állatbiztosítástól kárpótlást kap, rosszul vagy hanyagul gondozza, mert kára ugyanis megtérül. Káresetekben a speculáció orgiákat ünnepelhet, mert az ellenőrzés szerfelett meg van nehezítve, sőt egy központból messze vidékekre, nagy területre, csak óriási költségek árán érhető el.

A kis egyesületeknél az másképp van. Egy-egy helységet könnyű áttekinteni és nem nehéz ellenőrizni, azután minden tulajdonos a kölcsönösség elvénél fogva nemcsak biztosított, hanem egyszersmint biztosító is és mint ilyen ügyelni fog arra, hogy más biztosított család eljárása folytán ő maga kárt ne szenvedjen, neki pótdíjakat ne kelljen fizetnie, minél fogva biztosra vehető, hogy szomszéd szomszédot fog ellenőrizni.

Ez volna a váz, melybe az állami állatbiztosítás beépíthető. A váz elég erős, de félünk, hogy az alapzat nem ülepedett még meg olyannyira, hogy arra nyugodtan az állami állatbiztosítás nagy épületét rá lehessen építeni, félünk, hogy a talaj csuszamlani fog és maga alá rántja a nagy fáradsággal, költségekkel és óriási kellemetlenségekkel felépített egész épületet.

PARLAGI IMRE.

NÉPÜNK KORVISZONYAI ÉS HALÁLOZÁSI STATISZTIKÁNK.

— *Ötödik és befejező közlemény.* —

VIII. HALÁLOZÁSI VISZONYAINK S A KOR- STATISZTIKA.

Tudva van, hogy az az egész nagy ismeretág, melyet ma ingadozó terminológiával majd népesedési statisztikának, majd demografiának neveznek: a halálozási viszonyok szám-
szerű feltüntetéséből indult ki és bölcsőjében nem volt egyéb,
mint a halandóság mérveinek gyakorlati czélú megállapítása.
Graunt, Halley, Witt és Kerseboom ily irányú tevékenysége
óta nagy idő mult el, de ismeretágunk mai állapota is reá-
vall eredetére: a halálozási statisztika az, mely a legodaadóbb
művelésben részesülve, a tudományos szigor legmagasabb
fokára eljutott. Mig a családi élet jelenségei, — annak kezdő
és végpontja s aztán annak produktivitása csak a legesleg-
újabb időben részesülnek kellő figyelemben: addig a halál
hatalma a legkülönbözőbb vonatkozásokban képezte kutatás
tárgyát és immár alig van új tér, mely még letarlózatlanul
állana. Hazai hivatalos statisztikánk azonban kivételt képez
e szabály alul, a mennyiben — eltekintve az ország főváro-
sától — ép a halálozásra vonatkozó rovatok a leggyengébbek.
Mintha csak kifáradt volna a népmozgalmi statisztikánk kere-
teit megállapító kéz, mire ez utolsó fejezethez eljutott: a
házasságkötéseknél felvetett kérdések özönével szemben már
a születések rovata szegényebb, de a halálozásoké éppenséggel
üres. Mig a külföldön ma már egy csomó állam hivatalos

statisztikája mutathat fel valóságos nemzeti halálozási táblát¹⁾ s legalább is a néhány évre terjedő korcsoportok halálozási viszonyai a legtöbb népmozgalmi statisztikával bíró államban ismeretesekek és az évente elhalóknak az élőkhez való viszonyítása által kifejezvék:²⁾ addig a magyar hivatalos statisztikában egészen a jelen évtized kezdetéig csak az 5 éven aluli és öt éven felüli népesség megkülönböztetése járta. Hogy ez alig több a semminél, azt nem szükséges mondanunk.

Hogy azonban hazai statisztikai anyagunk ismertetése hiányos ne legyen, fel kell említenünk azt a különleges adatgyűjtést, mely nem az országos m. kir. statisztikai hivatal vezetése alatt áll ugyan, de halálozási statisztikáinknak bizonyos fokig mégis kiegészítő alkatelemét képezi: értjük azon belügyminiszteri adatgyűjtések anyagát, melyek az ország közegészségügyi viszonyairól az országgyűlésnek évenként bemutatott, a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. t.-cz. által előírt jelentésekhez fűzött táblázatokban foglalják. E jelentések elseje, az 1877. év második felére és az 1878. évre vonatkozó 1882-ben hagyta el a sajtót s jelenleg, mikor e sorokat írjuk, még csak az 1887. évre vonatkozó jelentés van közzétéve. Eltekintve a megjelenés e késedelmeségétől, mely ez adatokat tulajdonkép már közzétételök időpontjában népesedéstörténetünk kútforrásainak értékére szállítja le: az adatgyűjtés hiányossága az, mi a különben feletébb nagy érdekű kimutatások hasznosítását gátolja. Nevezetesen a halottak korát feltüntető *D)* táblázat úgy, mint a halálokok táblája csak egy töredékét az összes elhunytaknak foglalja magában. E töredék évről-évre változó és a mi az összehasonlításnak legfőbb akadálya, maga a terület, melyre az adatok vonatkoznak, változásnak van alávetve. Ez anyaggal tehát legfeljebb egyes, pontosabb adatszolgáltatást fel-

¹⁾ Így a Németbirodalom, Poroszország, Mecklenburg-Schwerin, Oldenburg, Svájc, Franciaország, Anglia, Németalföld, Dánia, Svéd- és Norvégország.

²⁾ Ily kimutatásokat találunk a porosz tartományokon s kisebb német államokon kívül Anglia és Skóciára, Irországra, Francia-, Spanyol- és Olaszországra, Svájcra, Németalföldre, Dániára, Svéd- és Norvégországra, Ausztriára (2 részben: u. m. Nyugati-Ausztria és Galiczia-Bukovina), sőt Finn- és Görögországra is a többször hivatkozott: Statistik des Deutschen Reichs. Bd. 41. 180. és köv. lapjain.

mutató területek halálozási statisztikájának a korcsoportok szerint való egybeállítására lehetne kísérletet tenni¹⁾: országos táblázatra, mely a halottakat korcsoportonként a megfelelő korban levő élőkhez engedné viszonyítani és így a nemzeti halálozási táblát bizonyos fokig pótolná, az anyag hiányosságánál fogva nem gondolhatunk. Annyival sajnosabb ez, mert a belügyminiszteri jelentés *D*) táblázata a korcsoportok megkülönböztetésénél — különösen a bennünket oly szomorúan nagy mérvben érdeklő gyermekhalálozás körén belül²⁾ elég messze megy, a mennyiben az 1 éven alul elhunytaknál 0—1, 1—2, 2—3, 3—6, 6—12 hónaposok mutattatnak ki külön-külön, aztán az 1—5 évesek, az 5—7 évesek, a 7—10

¹⁾ Kiválogatva azokat a törvényhatóságokat, a melyek az 1881—88. évek mindegyikében beküldték a vonatkozó jelentést és a lelkészek kimutatásain alapuló hivatalos népmozgalmi adatokban feltüntetett elhunytaknak legalább 80%-át felölelik, a következő megyéket találtuk: Alsó-Fehér, Arad, Árva, Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Bereg, Besztercze-Naszód, Bihar, Brassó, Csanád, Csik, Csongrád, Esztergom, Fejér, Fogaras, Gömör és Kishont, Győr, Hajdu, Háromszék, Heves, Hont, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Komárom, Krassó-Szörény, Liptó, Máramaros, Maros-Torda, Moson, Nagy-Küküllő, Nógrád, Nyitra, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szatmár, Szeben, Szepes, Szilágy, Temes, Tolna, Torda-Aranyos, Torontál, Trencsén, Turóc, Udvarhely, Ugocsa, Ung, Veszprém, Zala és Zólyom, tehát összesen 55 megyét, a törvényhatóságú városok közül pedig csak kettő: Kolozsvár és Szabadka hiányzik. Természetesen a halottaknak az a 80%-ig lemenő hányada, melyre a kor kimutatása még e területen is szorítkozik, nem szükségkép analog tömeg az összes elhunytakkal, nevezetesen nem annyiban, a mennyiben a kimaradt halottak korösszetétele eltérhet a kimutatásban szereplőktől. Ha pl., mint valószínű, a halottkémmel nem rendelkező községekben maradt el e tábla adatainak gyűjtése, úgy e — rendszeren szegény — községek lakosságának kor szerint való tagosulata nem kis mérvben különböző lehet, mint a jobbmodú, értelmesebb községeké. Ez az oka annak, a miért ez anyag feldolgozása még a most megjelölt területre szorítkozva is, nem juttatna kifogástalan arányszámokhoz.

²⁾ E részletezés segélyével kísérlette meg a Közgazdasági és statisztikai Évkönyv szerkesztősége az újabb V. évfolyamban a gyermekhalálozást hazánkra tüzetesen kimutatni és nemzetközi összehasonlítás tárgyává tenni (lásd 33. és k. l.). Miután e kiszámításnál a miniszteri jelentés halálozási korcsoportjai egyszerűen általánosíthatva, az országos arány alapján vétettek: a fent érintett kifogás e táblázatok ellen is emelhető. E táblázatok egyébiránt meg sem kísérik az élők korcsoportjaihoz viszonyítani az elhaltakat, hanem beérik azzal, hogy az egyes halott-korcsoportok számerejét az összes elhunytakhoz, illetve az összes élve születettekhez viszonyítsák.

évesek képeznek külön csoportokat, míg továbbat a 10—15, 15—20, 20—25, 25—30, 30—35, 35—40, 40—45, 45—50, 50—60, 60—100 és 100 éven felüli korcsoportok különböztetnek meg. Eltekintve tehát a magas koroktól (a 100 éven felüliek különválasztása egyáltalán nem bir értelemmel), a korcsoportok elég kicsinyek arra, hogy kifogástalan adatgyűjtés és — tegyük mindjárt hozzá — a népszámlálások korstatisztikájának teljes megbízhatósága mellett tüzetes halálozási statisztikának képezhetnék alapját. A hogy azonban a dolgok állanak, a két előfeltétel hiányában be kell értnünk azzal, hogy népünk halálozási viszonyait a halottak kétféle osztályozása segítségével vizsgáljuk, tehát az 5 éven aluli és az 5 éven felüli népesség halálozási hányadát állapítsuk meg.

Mielőtt azonban az eredmények összeállításába fogunk, meg kell jegyeznünk, hogy az országos statisztikai hivatal az 1891. évtől kezdve az anyakönyvvezetőktől az elhunytak korának tüzetes kitüntetését kívánja és pedig a következő korcsoportok szerint: 1 évig, 1—2, 2—3, 3—4, 4—5 évig, 6—10, 11—15, 16—20, 21—25, 26—30, 31—35, 36—40, 41—45, 46—50, 51—60 évek közt és 60 éven felül. Ez anyag, mely a hivatal népmozgalmi statisztikai kiadványában már legközelebb fel fog használtatni, viszonyaink közt elég részletes és — a lelkészek adatszolgáltatásának megbízhatóságát feltételezve — rövid idő alatt felettébb tanulságos eredményekhez fog juttatni.¹⁾

A halálozási aránynak a két korcsoport szerint való kiszámításánál ugyanazt az eljárást követve, melyet fentebb az egyes törvényhatóságok népmozgalmi arányszámainak megállapításánál alkalmaztunk,²⁾ a következő táblázatban kimutat-

¹⁾ Miután a jelzett korcsoportok elég jól egyeznek a belügyminiszeri jelentésben használt osztályozással, mindenestre nagy érdekléssel birna a kétféle adatgyűjtés összehasonlítása, sőt, a mennyiben a b. jelentés 1891-re előreláthatólag még nagyon soká fog késni, az eddig összegyűjtött anyag alapján lehetne pl. az 1881—88. évekre kiszámítani az egyes korcsoportok halálozási valószínűségét az adatokat pontosabban beszolgáltató területre (ld. fentebb) és az így nyert arányszámokat hasonlítani össze a megfelelő területen a lelkészek kimutatásaiból nyert számokkal.

²⁾ Osztóul t. i. az 1880. és 1890. években fogantatott népszámlálás által talált népesség számtani középarányosát vettük. E számítási mód nem teljesen pontos ugyan — a mennyire pontosságról itt egyáltalán szó lehet — de céljainkra egészen jól használható arányszámokat ad.

juk az anyaország összes polgári népességének, aztán a 24 törvényhatóságú városnak, továbbá Budapestnek s végül — az összehasonlítás kedvéért, a törvényhatóságú városok (Budapestet is ideértve) kizárásával vett vidéknek halálozási arány-számait. Esik elhunyt az 1881-90. évek átlagában 1000-1000-ére:

	az anyaországban általában	a 24 törvényh.j.f. városban	Budapesten ¹⁾	a vidéken
az 5 éven aluli népességben	124 ^o	130 ⁷	138 ¹	123 ³
az 5 » felüli »	18 ⁴	19 ⁶	19 ⁴	18 ³
az össznépességben . . .	33 ²	33 ¹	31 ⁵	33 ³

E kis táblázat a maga igénytelenségében a legszólóbb bizonyítéka annak a fentebb többször hangoztatott igazságnak, miszerint a halálozási viszonyok megismerése korstatisztika nélkül nem képzelhető. Ime a halottaknak az élők csupán csak két csoportjához való viszonyítása is igazolja, hogy a halálozás ama legközönségesebb mérője, a halottaknak az összes népesség hányadában való kifejezése mennyire csalékony valami. E számokból kitűnik az, hogy hazánk vidéki lakosságában 1000 élőre több halott esik ugyan, mint a városokban és nevezetesen Budapesten, de ez tisztán csak onnét van, mert ott mások a korviszonyok, mint itt. Akár az 5 évig terjedő korban levők halálozási arányát nézzük, akár az 5 éven felüliekét: mindkét csoportban jelentékenyen magasabb a városi népesség halandósága, mint a vidékié.

Hogy ennek daczára a városi népesség halottainak szám-aránya az összes városi lakossághoz viszonyítva alacsonyabb, mint a vidéki népé: az a városi népesség sajátos összetételében leli magyarázatát. Az unalomig hangoztattuk fentebb, hogy a városokat a 15—40 éves korosztály nagy aránya s a 15 éven aluliak csekély száma jellemzi s hogy e vonások különösen erősen domborodnak ki a fővárosban. Nos, minden

¹⁾ Budapest halálozási koefficiensét az össznépességre a »Fővárosi statisztikai havi füzetek« 1893. évi februári száma Thirring Gusztáv dolgozatában a legtökéletesebbnek tartott Kleczynski-féle számítás szerint a mult évtized egyes éveire következőleg állapítja meg: 1881: 35⁴/₀₀, 1882: 33⁹/₀₀, 1883: 31⁵/₀₀, 1884: 31⁶/₀₀, 1885: 30⁴/₀₀, 1886: 30⁹/₀₀, 1887: 31⁴/₀₀, 1888: 30⁸/₀₀, 1889: 28³/₀₀, 1890: 29³/₀₀. A tíz évi átlag e szerint 32²/₀₀, mi egy csekéllyel — 0⁷/₀ — magasabb az általunk felvettnél.

halálozási tábla tanúságot tesz arról, hogy a 15—40 évek közt állók halálozási valószínűsége csekély, a 15 éven aluliaké ellenben felettébb magas. Ime példa gyanánt néhány szám. Ezer megfelelő korban levő előre esett halálozás (a két nemet egybefoglalva):

	Porosz- országban 1872—80	Francia- országban 1872—80	Anglia és Skóciában 1871—80	Olasz- országban 1872—80	Galiczia és Bukovinában 1871—80
a 15 éven aluliaknál:	39	27	27	50	60
a 15—40 évesek közt:	8	9	8	10	12

Csak természetes tehát, hogy a vidék lakossága, melyben sok a gyermek és aránylag kevés a felnőtt, de élte delét meg nem haladott: egészben nagyobb halandóságot mutat, mint a város, daczára annak, hogy ott az élet egészségesebb s ugyanazon koru egyén — fiatal vagy öreg — kevésbé van kitéve a halál veszélyének, mint a városi. Viszont, a városok közül a nagy város, Budapest, hol, mint láttuk, a legfiatalabb korosztály még gyengébb, a 15—40 éveseké pedig még erősebb, mint a többi városban: legkedvezőbb képet mutat az összhalálozás tekintetében, ámde, ha lakosságát korosztályaira szedjük szét¹⁾: azonnal kitűnik a fővárosi ember nagyobb halandósága. S itt csak annyit jegyzünk meg, hogy táblázatunk második korcsoportja, az 5 éven felülieké, a fővárosban egy csekélységgel mérsékeltabb halálozási arányt mutat ugyan fel, mint az anyaország többi törvényhatóságú városa együttes átlagban: ámde nem szabad feledni azt, hogy Budapest nagy előnyben van a többi város felett az által, hogy falai közt a legszívósabb korban levők nagy tömege mellett aránytalanul kevés a már sirja felé közelgő öreg. Ezért teljesen biztosra vehetjük, hogy az 5 éven felüliek legtöbb kisebb csoportjában — valószínűleg valamennyiben — nagyobb volt a fővárosi népesség halálozási aránya, mint a többi városban s az egész 5 éven felüli

¹⁾ Fővárosi statisztikai hivatalunk a halálozások statisztikájában teljes részletességgel különíti el az elhunytak egyes korcsoportjait, úgy, hogy azoknak az élőkhez való viszonyítása — eltekintve magának a városi halálozási koefficiens megállapításának ismert nehézségeitől — keresztülvihető. Messze vezetett volna, ha itt e számítását véghezvisszük s adataink — hazai országos adatok hiányában — nélkülöztek volna a minden statisztikai anyag értékének alapját képező összehasonlíthatóságot.

nagy csoport arányszáma itt ép úgy csal, mint az összlakossághoz viszonyított arányszám.¹⁾

Nem tehetjük, hogy e helyen a most felállított — bár felettebb durva — megkülönböztetés alapján összehasonlításokat ne tegyünk hazánk s a külföld néhány államának halálozási viszonyai között. E czélból kiszámítottuk²⁾ és egymás mellé állítottuk Nagy-Británia (Anglia Walessel és Skócia), Franciaország, Poroszország, Ausztria s ez utóbbi államot két részre bontva, Galiczia és Bukovina, mint legkedvezőtlenebb helyzetben levő részek s aztán a többi országot egybefoglaló Nyugati-Ausztria halálozási arányszámait az 5 évig terjedő korban levő s az 5 éven felüli élő népességhez viszonyítva. Az így nyert hat sorhoz odaállítottuk hazánk arányszámait is, mely utóbbiak, mint említők, az 1881—90. évtizedre vonatkoznak, mely korszak reánk nézve legalább a felette gyászos emlékü hetvenes évekkel szemben kedvező viszonyokkal dicsekedhetik. Az összehasonlításnál alapul vett időszak eltérő volta természetesen kifogás alá eshetik: de hazánkban is a hetvenes évek halálozási adatait venni alapul annyi lett volna, mint halálozási arányainkat kivételes szerencsétlen évek kelleténél sokkal sötétebb színben feltüntetni. Viszont a külföldre nézve a hetvenes évek — Ausztria kivételével — normálisoknak mondhatók; Ausztria északkeleti részeiben azonban a kolera és gyermekjárványok tényleg oly mérvű pusztítást vittek véghez ez időszakban, hogy e rész halálozási aránya abnormis magasra duzzadt fel: mit a következő összehasonlító táblázat szemlélésénél egy pillanatra sem szabad figyelmen kívül hagyni.³⁾ Ha a külföldet illetőleg

¹⁾ Ha a főváros népességét a Kleczynski-féle módszer alapján határoztuk volna meg, úgy természetesen nemcsak az összhálalozási arányszám, hanem a két korcsoport arányszáma is magasabb lett volna, mint számításunkban, melynél az 1880. és 1890-ben talált 5 éven aluliak, illetve 5 éven felüliek számtani középátlóját vettük osztóul s ez által az évtized közép népességét valamivel magasabbra s így a hányadost alacsonyabbra vettük kelleténél.

²⁾ E számításoknál szintén úgy, mint az előző táblában a »Statistik des Deutschen Reichs« N. F. Band 44. kiadványt használtuk, mely a halottak korát nemzetközi összehasonlítással a 180. lapon, a közép népesség korcsoportok szerint való összetételét pedig Poroszországra a 77., a többi államokra a 104—108. lapon közli.

³⁾ E két ország kor- és halálozási viszonyait bővebben ismertettük a jelen dolgozat IV. fejezetében. Ld. e folyóirat 466. lapját.

a legközelebb lefolyt évtizedről szintén rendelkezésünkre állottak volna a vonatkozó adatok, ugy a külföld helyzete általában még kedvezőbb színben mutatkozott volna, mint táblázatunkban, mit kétségtelenné tesz az összhalálozási arányszámok csökkenése valamennyi szóban forgó államban és pedig: Anglia és Skócziában 21·4⁰/00-ről 19·2⁰/00-re, Franciaországban 22·4-ről 22·0-re, Poroszországban 26·3-ről 24·7-re, Ausztriában 31·5-ről 29·5-re ¹⁾, míg Galicziában és Bukovinában a halálozási arány 37·1⁰/00-ről mintegy 32·8⁰/00-re ²⁾ szállt alá, tehát már kedvezőbbé vált, mint hazánk arányszáma az itt szereplő évtizedben. Táblázatunk egyébiránt a következő. Volt a halálozás 1000 élőre:

	Anglia és Skóczia 1871—80	Francia- ország 1872—80	Porosz- ország 1872—80	Ausztria 1871—80	Galiczia és Bukovina 1871—80	Magyar- ország 1881—90
5 éven aluliak közt:	62·7	67·3	91·2	117·1	127·7	124·0
5 éven felüliek közt:	14·9	17·7	15·9	18·6	20·9	18·4
az össznépeességben:	21·4	22·4	26·3	31·5	37·1	33·2

E kis táblázat nem szorul kommentárra. Daczára annak, hogy, mint jeleztük, az összehasonlítás hazánk helyzetét előnyösebbnek tünteti fel, mint a miő az tényleg volt: csupán csak Ausztria viszonyai azok, a melyek a mieinkkel összemérhetők s nevezetesen a hetvenes években kolera és gyermekjárványok által erősen sujtott Galiczia és Bukovina mutat fel még valamivel rosszabb halálozási arányokat, mint hazánk. A két legnyugatibb állam gyermekhalálozása mintegy fele annak, mit hazánkban találtunk és Poroszország is vagy 25⁰/0-kal kedvezőbb arányszámmal birt, mint Magyarország. Az 5 éven felülieknél a különbség csekélyebb, mi nyilván

¹⁾ Ez arányszámokat ugy a hetvenes évekre, mint a nyolczvanasokra az angol »Registrar General« jelentéséből vettük. Ld. Fifty-fourth Annual Report of the Registrar General of births, deaths, and marriages in England (1891) London. 1892. LXX. és köv. lapjain.

²⁾ Ez arányszámot ugyanugy állapítottuk meg, mint hazánkét, t. i. az 1880. és 1890. évek népszámlálása által talált népesség számtani közepesét vettük osztóul, míg az osztandót az Oesterreichisches Statistisches Handbuch I—X. évfolyamából irtuk ki. Tett a két ország halottainak száma: 1881. 230,671, 1882. 239,411, 1883. 227,638, 1884. 215,737, 1885. 231,565, 1886. 219,143, 1887. 230,827, 1888. 224,328. 1889. 210,594, 1890. 228,633, összesen tiz év alatt 2,258,147. A terület közép népességét 6,892,492 lélekkel számítva, kijő évi átlagos halálozásul 1000 lélekre 32·8.

arra vall, hogy a gyermekkor veszélyein átesett egyének felett nálunk már megejtette volt a természet az erősebbek kiválasztását: a megmaradt rész a szívósabb, életerősebb töredék. Ámde e kiválasztottak halandósága nálunk még mindig vagy 25⁰/₀-kal (pontosan 23⁵/₀-kal) nagyobb, mint Anglia és Skócia 5 éven felüli népességének halandósága és vagy 16⁰/₀-kal magasabb, mint Poroszország megfelelő koru lakosságáé. Franciaország összehasonlításánál nem szabad feledni, hogy ez ország népességében sok az öreg, mi összefügg a népszám stagnáló irányzatával is; már pedig az öregek elhalálozási valószínűsége magas lévén, emeli az egész nagy korcsoport halálozási arányát. És ismételjük, hogy ez összehasonlítás hazánk viszonyait szépíti: ha a külföld mult évtizedbeli halálozási arányait feltüntető számok állottak volna rendelkezésünkre, akkor szükségkép még egy árnyalattal rosszabb színben tünnek volna fel viszonyaink, még oly kedvező időközben is, minő nálunk a legközelebb lefolyt évtized vala.

Nem tartoznék ugyan tán e helyre, de a fentiekkel összefüggésben megemlithetjük, hogy városaink és pedig igazi városi jelleggel bíró nagy iparos városaink azok, a melyeknek halálozási viszonyai legsötétebb pontját képezik közegészségügyi állapotainknak. A nélkül, hogy az alább elmondandóknak elébe vágni akarnánk, fel kell hívni itt a figyelmet arra, hogy a mult évtizedben három városunk volt, a melynek lakossága, ha kívülről nem gyarapodott volna, a halálozások többlete folytán csökkenést mutatott volna. Ezek: Pozsony, hol magára hagyatva 10 év alatt 3⁷⁹/₀-kal fogyott volna a népesség, Temesvár, hol 1⁶/₀, Győr, hol 0⁵/₀ lett volna a fogyás. Alig szóba jövő belső szaporodást mutat: Komárom, Pécs, Nagy-Várad, Maros-Vásárhely, Kassa és Selmezbánya, melyekben 3⁰/₀-on alul marad a születési többlet 10 évi eredménye. Jól tudjuk ugyan, hogy a városi halandósági koefficiens helyes megállapítása nehéz és közmegelegedésre alig fog valaha sikerülni; s tudjuk nevezetesen azt, hogy a városi kórházak vonzerejére szokás hivatkozni, mint a mely igazságtalanul felduzzasztja a városi halandóság mérvét. Ezzel szemben azonban szükségesnek tartjuk, hogy *városaink túlnagy gyermekhalandóságára* rámutassunk. Nem valószínű, sőt számokkal is kizárható annak lehetősége, hogy a kózházakba

felvett idegenek közt a gyermekek nagy számot tennének ¹⁾ s így igazságtalanul gyarapítanak a város gyermekhalottaikat.²⁾ S ha mégis azt látjuk, hogy míg az anyaországban átlag 100 újszülöttre évente 38·4 öt éven alul elhunyt gyermek esik, addig 24 törvényhatóságú városunkban 40·5 s a fent megnevezett városok közül Temesvárott épen 48·5, Pozsonyban 46·6, Kassán 45·4, Komáromban 45·1, Nagy-Váradon 44·3, Győrött 43·1, úgy itt valóban szomorú és aggasztó jelenségekkel állunk szemben, melyek a legnagyobb mérvben megérdemlik, hogy szakférfaink azokkal foglalkozzanak.

Hátra van még, hogy korstatisztikai anyagunk felhasználásával kísérletet tegyünk annak a nagy érdekű kérdésnek felderítésére, hogy minő hatást gyakorolnak a magyar halandósági koefficiensre népünk sajátlagos korviszonyai. Mert, mint e dolgozatunkban nem egyszer hangoztattuk, ha a halandóság az életkor függője, úgy már az a körülmény, hogy a korviszonyok nálunk mások, mint a külföldön, más halálozási arányszámot eredményez népünknel, mint a külföld nemzeteinél. Sokszor halljuk, hogy nálunk azért oly nagy a halálozás, mert sok a kis gyermek. Ez állításban van valami

¹⁾ Itt csak arra akarunk utalni, hogy a pozsonyi országos kórház 1887-ben 4,248 beteget mutat fel, kik közt 540 foglalkozás nélküli. Miután az 5 éven aluli gyermek szükségkép e rovatba tartozik, viszont azonban a foglalkozás nélküliek közt sok más korban levő is foglaltatik, e szám az ápolttal 5 éven aluliak számát szükségkép felülmúlja. De elfogadva e maximumot, az ápolttal 13%-a eshetik a gyermekekre. Miután azonban 100 ápoltra csak vagy 8 halál esik, legfőlebb 40—50 gyermekhalottat számíthatunk az országos kórház czimén. Feltéve már most, hogy ezek mindannyian vidékiek: a képzelhető legnagyobb megterhelése a pozsonyi gyermekhalandósági koefficiensnek 100 újszülöttre vagy 3%. Ugyanez évben a kolozsvári Karolina-kórház ápolttjai közt a 10 éven aluliak aránya csak 3%. A szülőintézetben meghalt továbbá 15 gyermek. A Maros-Vásárhelyt létező orsz. kórház 10 éven aluli betegeinek aránya 2% volt.

²⁾ Tekintve, hogy gyermekhalálozási arányszámaink a halottaknak az újszülöttekhez való viszonyításából vannak levezetve, az osztólul szolgáló újszülöttek számának illetéktelen emelkedése illetéktelenül csökken-tető a halálozási arányszámot. Ily illetéktelen emelkedést idézhet elő a városokban anyakönyvezett újszülötteknél az a körülmény, hogy vidéki anyák (nevezetesen a házasságon kívül szülők) gyakran a városi kórházakban vagy általában a városban szülnék, de a gyermek azután a vidékre kerül vissza s így elhalálása esetén az osztandót nem növeli. A dajkaságba falura adott gyermekhalottak viszont az osztandót kiseb-bitik, ha elhalálásuk esetén nem a városban anyakönyveltetnek el.

igazság, a kérdés csak az, hogy mekkora. E kérdésre statisztikusaink eddig — tudtunkkal — adósak maradtak a felelettel. Igaz, hogy a számszerű választ kifogástalan alakban nem is lehet megadni a kérdésre, miután halálozási statisztikánk nem adja egyes korcsoportjaink halandóságát, melyet aztán más népek korviszonyaira, vagy az u. n. standard populationra¹⁾ alkalmazva megmondhatnók, hogy mekkora lenne a mi összhálózási arányunk ugyanazon korviszonyok mellett, minők a külföldiek illetőleg mekkora lenne az a mintául vett korviszonyok mellett. A nemzetközi összehasonításnak ez az útja el levén előttünk zárva, egy másik módhoz kell folyamodnunk s ez az: kiszámítani, hogy mekkora volna a külföld összhálózási arányszáma, ha ott ugyanazok a korviszonyok uralkodnának, mint honunkban. Ha aztán az így kiszámított és a tényleg mutatkozó összhálózás különbözetét vesszük, akkor következtethetünk abból arra, hogy minő volna a mi összhálózásunk, ha nálunk a külföldi korviszonyok uralkodnának s nevezetesen, ha a gyermekek számaránya nem volna nagyobb, mint a külföldön.

E célra természetesen a kisebb 5, illetve 10 éves korcsoportokat kell vennünk, a mikor aztán az összehasonlítás megengedhetősége szigorúan véve azt a további feltevést kívánja meg, hogy ezen korcsoportokon belül is az egyes évek ugyanoly erősen vannak képviselve külföldön, mint nálunk. E feltevés természetesen egészen pontosan nem áll meg:²⁾ de tovább menni, s az egyes korévek népességét venni alapul, már korstatisztikánk hibáinál fogva sem lehet, egészen eltekintve attól az óriási munkától, melyet e számítás okozna.

¹⁾ A »standard population« eszméjét, a mennyire tudjuk, Ogle vetette fel először s az »Institut international de Statistique« 1891. évi bécsi ülésén tőle függetlenül Körösi József képviselte. Ld. a Bulletin de l'Institut international de Statistique. Tome VI. I. livr. 35. s k. 1. Egész terjedelmében a II. livr. függelékében.

²⁾ Nevezetesen az első életévekben nem kis fontosságú az az eltérés, mely az egyes korévekben levők számaránya közt tényleg fennáll. Ha pl. az 5 éven aluliak közt egyik országban 35% az 1 éven aluli, ellenben csak 15% a 4—5 éves, míg a másik országban a vonatkozó arányszámok 30%, illetve 20%, úgy az utóbbiban az egész korcsoport helyzete nyilván kedvezőbb, mint az előbbiben.

Számításaink ¹⁾ eredménye a következő. Ha ugyanazon korviszonyok uralkodnának mindenütt, mint nálunk, úgy az összhalálozás lett volna Ausztriában (1871—80) 32·3⁰/₀₀, tehát 2⁰/₀-kal magasabb, mint tényleg, Poroszországban (1872—80) pedig körülbelül változatlanul maradt volna, míg ellenben Angliában Skóciával (1871—80) vagy 2⁰/₀-kal, Franciaországban (1872—80) pedig éppen 6⁰/₀-kal még alacsonyabb lett volna, mint a minő tényleg volt.

E bizonytal meglepő eredmény magyarázata az, hogy azt a hátrányt, mely halálozási viszonyainkat a gyermekek sokasága czímén éri, többé-kevésbé ellensúlyozza az a körül-

¹⁾ A műveletet a következő tábla tünteti fel (h = halandóság 100 főre, k = koresport 100 élőre):

Koresport	Ausztria		Poroszország	
	h	k	h	k
0—5 évig	11·71	14·09	9·12	14·09
5—10 »	1·37	11·58	0·95	11·58
10—15 »	0·63	10·42	0·44	10·42
15—20 »	0·71	9·16	0·53	9·16
20—25 »	0·98	7·87	0·76	7·87
25—30 »	1·07	7·84	0·90	7·84
30—40 »	1·27	13·80	1·12	13·80
40—50 »	1·69	10·99	1·52	10·99
50—60 »	2·88	7·64	2·49	7·64
60—70 »	5·38	4·61	4·95	4·61
70—80 »	12·15	1·67	10·87	1·67
80—90 »	25·16	0·30	22·33	0·33
90-en felül	38·39	0·03		
	Összesen 32·22 ⁰ / ₀₀		23·38 ⁰ / ₀₀	

	Anglia és Skócia		Franciaország	
	h	k	h	k
0—5 évig	6·27	14·09	6·73	14·09
5—10 »	0·68	11·58	0·67	11·58
10—15 »	0·39	10·42	0·43	10·42
15—20 »	0·56	9·16	0·60	9·16
20—25 »	0·73	7·87	0·81	7·87
25—30 »	0·83	7·84	0·98	7·84
30—40 »	1·09	13·80	1·00	13·80
40—50 »	1·47	10·99	1·22	10·99
50—60 »	2·34	7·64	1·95	7·64
60—70 »	4·36	4·61	4·05	4·61
70—80 »	9·22	1·67	9·58	1·67
80—90 »	22·20	0·33	19·59	0·30
90-en felül			28·23	0·03
	Összesen 20·97 ⁰ / ₀₀		21·04 ⁰ / ₀₀	

mény, hogy nálunk viszont kevés az öreg. A két, igen nagy halálozásnak kitett életkor közül az egyiknél hátrányban, a másiknál előnyben van hazánk: az előny és hátrány egymást közönbösíti. Természetesen nem kell mondanunk, hogy végelemzésben reánk nézve az előny is hátrány: mert az a tény, hogy kevés nálunk az öreg halott, annyit jelent, hogy már a korai években elveszítjük azokat, kikből az öregek korcsoportja alakulhatna.

Másként áll a dolog, ha saját határainkon belül maradva, a vidék, a középnagyságú városok és Budapest halálozási viszonyait tesszük az 1890-ik évi korstatisztika alapján ¹⁾ vizsgálódásunk tárgyává. Az összehasonlításra az osztrák halálozási arányszámokat fogadva el, mint a melyek kétségkívül legközelebb állanak a mi saját arányszámainkhoz, a fenti korcsoportonként keresztülvitt számításunk ²⁾ azt mutatja, hogy a magyar állam vidéki népessége 1881—90-ben 1⁰/_o-kal nagyobb halandósággal birt, mint Ausztria a megelőző évtizedben, ellenben a 27 törvényhatóságú város halandósága —

¹⁾ Igaz ugyan, hogy e korviszonyok csoportonként mások voltak az 1881—90. évek átlagában, mintsem 1890-ben s így a 10 éves átlagot képviselő halálozási koefficiens alkalmazása mellett némi eltérés állhat elő: ámde ez eltérést bátran elhanyagolhatjuk, miután itt csak megközelítő számokról van szó.

²⁾ A számítás ugyanazon alapokból indul ki, mint fentebb, a nemzetközi összehasonlításnál. A művelet maga a következő:

Korcsoport évig	vidék	‰	27 város	‰	Budapest	‰
0—5	11·71 × 14·39 =	16·85	11·71 × 11·82 =	13·84	11·71 × 10·05 =	11·77
5—10	1·37 × 12·53 =	1·72	1·37 × 10·58 =	1·45	1·37 × 7·87 =	1·08
10—15	0·63 × 10·56 =	0·67	0·63 × 10·59 =	0·67	0·63 × 8·19 =	0·52
15—20	0·71 × 8·57 =	0·61	0·71 × 10·11 =	0·72	0·71 × 10·91 =	0·77
20—25	0·98 × 7·24 =	0·71	0·98 × 8·09 =	0·79	0·98 × 11·23 =	1·10
25—30	1·07 × 7·56 =	0·81	1·07 × 8·12 =	0·87	1·07 × 10·79 =	1·15
30—40	1·27 × 13·55 =	1·72	1·27 × 14·42 =	1·83	1·27 × 17·80 =	2·26
40—50	1·69 × 10·79 =	1·82	1·69 × 10·93 =	1·85	1·69 × 11·20 =	1·89
50—60	2·88 × 7·94 =	2·29	2·88 × 7·71 =	2·22	2·88 × 6·62 =	1·91
60—70	5·38 × 4·64 =	2·50	5·38 × 4·89 =	2·63	5·38 × 3·60 =	1·94
70—80	12·15 × 1·88 =	2·28	12·15 × 2·27 =	2·75	12·15 × 1·50 =	1·82
80-on felül	26·02 × 0·35 =	0·91	26·02 × 0·47 =	1·22	26·02 × 0·24 =	0·62
Összesen		32·88		30·85		26·84

E végösszegek azt mutatják, hogy mekkorának kellett volna lenni az összhalálozási arányszámnak, ha nálunk is korcsoportról korcsoportra ugyanolyan lett volna a halandóság, mint Ausztriában. A tényleges összhalálozási arányszám, mint fentebb láttuk, a vidéknél 1⁰/_o-kal, a 27 városnál, 7⁰/_o-kal, a fővárosban 20⁰/_o-kal magasabb mint az itt kiszámított: ennyivel nagyobb tehát nálunk a halandóság, mint a szomszéd államban.

az egész népességet összefoglalva — 7⁰/₀-kal nagyobb, Budapest főváros pedig, halandósági együtthatóul a kijavított 32·21⁰/₀₀-t véve, 20⁰/₀-kal nagyobb, mint a szomszéd államé. Ha tehát, elhagyva az összehasonlító harmadikat, vidékünket egyenesen városainkkal mérjük össze: úgy azt mondhatjuk, hogy a közép nagyságú városok lakosa vagy 6⁰/₀-kal, a főváros lakója pedig épen közel 20⁰/₀-kal nagyobb mérvben halandó, mint a vidéki ember!

Folytathatnók szemlénket tovább, egyenként véve sorra városainkat. De, nehogy nagyon messze kelljen mennünk a részletekbe: csak arra utalunk itt, hogy iparos s általában igazi városi jelleggel bíró városaink egészségi állapotai még rosszabb színben tűnnek fel, ha reájok e mértéket alkalmazzuk, mint a közönséges halálozási koefficiens használatánál. Pozsony, Kassa, Nagy-Várad és Temesvár 35⁰/₀₀-t meghaladó összhálaozási aránya tulajdonkép még sokkal rosszabb állapotokra vall, mintsem e szám maga sejteni engedné: mert e magas arány oly népesség halálozását juttatja kifejezésre, melyben nagyon sok a 15—40 éves, tehát az életerejé teljében levő és kevés a gyermek; mely népességnek tehát — caeteris paribus — a vidéki aránynál, sőt a városi átlagnál is jóval kisebb halandósággal kellene birnia. Ellenben nagy alföldi városaink általában sokkal kielégítőbb helyre jutnak, ha korviszonyaikkal számolunk, mint a hogy halálozási arányszámaik mutatják: sőt Szeged, Zombor és Baja, de különösen Hódmező-Vásárhely kivételesen kedvező helyzetbe jönnek, oly kedvező állapotokat tüntetve fel, a melyekhez foghatóval csak egy nyugati városunk, Sopron, dicsekedhetik.

Nem akarunk ugyan számainknak, a melyek csak hozzávetőleges összehasonlítások céljaira állítvák össze, kelleténél nagyobb értéket tulajdonítani: de azt hisszük, *a viszonyok, melyekre itt rámutattunk, olyanok, hogy azoknak felderítése és a statisztika minden eszközeivel való megvilágítása oly feladat, melynek megoldására elkerülhetetlen szükség van, ha a magyar állam öntudatos egészségügyi közigazgatást és politikát akar csinálni.*¹⁾

¹⁾ Jelen tanulmány már be volt fejezve, mikor Kőrösi Józsefnek az »Institut international de Statistique« folyóiratában megjelent, az e fejezetben foglaltakkal rokon tárgyú tanulmánya napvilágot látott; miért is azt itt tekintetbe nem vehettük, mit sajnálnunk kell. Kőrösi különben a vidéki és városi népesség összehasonlítására nem terjeszkedik ki és hazánk halálozási viszonyait nem érinti.

IX. A KORSTATISZTIKA S A HALÁLOZÁSI STATISZTIKA REFORMJA.

Ha a fenti fejtegetéseknek sikerült azt a meggyőződést felkelteni, hogy nemzetünk fizikai életének megfigyelése, népünk életerejének s egészségügyi viszonyainknak, valamint az azokban beállott változásoknak észlelése pontos kor- és halálozási statisztika nélkül nem képzelhető: úgy egyuttal elértük azt a célunkat is, hogy a rendelkezésre álló statisztikai anyag hiányainak és hibáinak orvoslását elengedhetlen követelménynek tüntessük fel. A ki akarja a célt, akarnia kell az eszközöket is: a ki meg akarja ismerni állapotainkat, annak a statisztikát teljesen kifogástalan alakban kell akarnia, mert a rossz statisztika rosszabb a semminél: ez csak tudatlanságban hagy, az azonban félrevezet. A kérdés tehát az, mikép lehetne korstatisztikánkat s aztán halálozási statisztikánkat teljesen pontossá tenni.

A korstatisztikán kezdve: népszámlálásunk vonatkozó adatainak pontossá tételére tulajdonképp csak egy utat-módot ismerünk: *a kornak hitcles anyakönyvi kivonat alapján való megállapítását*. Mert igaz ugyan, hogy bizonyos fokig javítani lehetne az adatgyűjtés mai szertelen hiányain már az által is, ha az utasításban nagy súlyt helyeznénk a vonatkozó rovat kitöltésének pontosságára, esetleg külön büntetéssel fenyegetve a hamis életkort bevallókat; ha különösen lelkére kötnénk a számláló ügynököknek, hogy kerek élet éveket sűrűen be ne vezessenek, stb. Ámde mindez nyilván csak félrendszabály, a melynek némi sikere lehet ott, hol a felvételt lelkiismeretesen teljesítő közegek vannak, de semmi eredménye sem lesz ott, hol ez előfeltétel nincs meg. Különben, ismerve a korbevallás hiányainak okait, épen nem tarthatjuk kizártnak azt, hogy a népszámlálást végző közegekre gyakorolt nyomás bizonyos esetekben a helyett, hogy javitaná, még inkább rontaná a korstatisztikát. Így a kerek évek beírása ellen óvó rendelkezés azt idézhetné elő, hogy az ügynök pl. 60 helyett mindig 59-et, vagy mindig 61-et írna, mi természetesen még rosszabb, mint a megközelítő kerek év bejegyzése.

Az életkor hiteles megállapításának bizonyos társadalmi rétegekre szorítását jelentené s így már az egyenlőség szempontjából is kifogásolható volna az, ha pl. a munkásoknál,

cselédéknél, stb. követelnénk hiteles bizonyíték (munkakönyv, cselédkönyv) bemutatását. Szintén csak félrendszabály, bár a gyermekkorban levők korviszonyainak nagy érdekessége mellett már több haszonnal bíró rendszabály volna a gyermekek, pl. a 15 éven aluliak korának anyakönyvi kivonat alapján való kötelező megállapítása. Teljesen kielégítő megoldást azonban nézetünk szerint csak a most újból említett mód általánossá tétele képes nyújtani.

Jól tudjuk, hogy e megoldás nehézségekkel jár s tán itt-ott a rendőr-állam rémképét is fel fogja idézni. Ámde a nehézségek okkal-móddal kikerülhetnek. Mindenesetre a népszámlálást megelőzőleg el kellene rendelni, hogy minden családfeje, illetve a háztartás feje gondoskodjék anyakönyvi kivonatokról. E kivonatok külön e célra természetesen ingyenesen lennének kiadandók, ha lehet, egy családra egy közös lapon. A nem helyben anyakönyvelt egyének kedvéért oly intézkedést kellene tenni, melynél fogva a kivonat hivatalos uton való beszerzése iránt az előre kijelölt népszámlálási ügynökhöz lehessen fordulni, ki a beszerzést díjmentesen tartoznák eszközölni.¹⁾ A mi pedig a rendőr-állam kisértetét illeti, arra csak mosolylyal lehet gondolni. Mert, ha az anyakönyvek nyilvánossága mellett minden érdeklődő megtudhatja azt, ki hány éves: mennyivel inkább van joga az államnak arra, hogy biztos tudomást szerezzen polgárai életkoráról!

Hátra van még a halálozási statisztika reformjának kérdése. Beavatottak jól tudják, hogy a népmozgalmi statisztikai adatok beszolgáltatásából a lelkészekre háruló terhek igen nagyok, a nyújtott adatok sok kifogás alá esnek s *az adatszolgáltatás iránti igények további emelése esetén a helyzet valószínűleg tarthatatlanná válnék*. E mellett ma már szükségtelen szót vesztegetni arra, hogy a lajstromos rendszernek elégtelenségét bizonyitgassuk. *Ha jó statisztikát akarunk, arra csak egy mód van: az egyéni lapok rendszerének behozatala s a központi feldolgozás*. Kell, hogy minden egyes haláleset úgy, mint

¹⁾ A megoldást természetesen megkönnyíti az, ha az anyakönyvvezetők az állam hivatalnokai. Itt melleleg megjegyezhetjük, hogy az anyakönyvi kivonatnak — az annyira mindennapi hamisítások, vakarások lehetlenné tétele érdekében — mindenesetre betűkkel kiírva is tartalmaznia kellene a korévet, sőt esetleg a papír és tinta megválasztásában is szem előtt kell tartani e rossz hajlam megakadályozásának célját.

házasságkötés és születés a tudomány által kívánt viszonyok feltüntetésével külön lapon feljegyeztessék s a központi hivatalnak beküldessék. E módszer leveszi a terhet az anyakönyvvezető vállairól, mert a lajstromokban való feldolgozást mellőzi s nem kíván egyebet, mint az anyakönyvi lap egyszerű másolatát, mi kellő technikai berendezés mellett minden külön munkát feleslegessé tesz. E módszer megbízhatóvá teszi a statisztikát, mert a hiteles adatokat adja azon szerv kezébe, mely azok pontos feldolgozására teljesen képesítve van. A tudomány céljainak megfelel, mert lehetővé teszi az anyag legteljesebb kiaknázását, a mit a lajstrom-rendszer vagy egyáltalán kizár, vagy csak fokozott munka útján enged elérni. Természetes, hogy a megnövekedett munkateher, mely ekép a központi statisztikai hivatalra hármlik, szükségessé teszi az annak rendelkezésre álló eszközök megfelelő gyarapítását azon fentebb felállított általános elvnel fogva, hogy a ki akarja a célt, akarnia kell az eszközöket is.

Nem levén itt feladatunk a népmozgalmi statisztika kérdőpontjainak tüzetes felállítása: teljesen elég, ha arra utalunk, hogy az egyéni laprendszer mellett a halálozási statisztikából — az élők korstatisztikájának reformja után — nehézség nélkül lehet majdan életévről-életévre menő nemzeti halálozási táblát szerkeszteni, mit a lajstromos rendszer gyakorlatilag teljesen kizár.

Nem szükséges a mondottakat további magyarázattal kisérni: annyira egyszerű s a statisztika technikájával ismerős szakemberek szemében annyira megszokott alaptételek alkalmazásai azok, hogy minden további szó-beszéd csak unalmassá válhatnék. S azért csak még egy óhajnak akarunk kifejezést adni, mielőtt elég hosszúra nyult tanulmányunkat berekesztenők s ez az: vajha annak, ki utánunk népünk demografiai viszonyait kutatni vágyva, a statisztika forrásaihoz fog fordulni, rendelkezésére állának az indukció mindazon eszközei, melyeket mi oly nehezen nélkülöztünk!

DR. RÁTH ZOLTÁN.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Május hó.

1.-én. *A budapesti kereskedelmi és iparbank r. t.* — egy a kis iparosok és kereskedőkkel összekötetésben álló bankintézet — hitelezőitől moratoriumot kér.

A Fiumei első magyar rizshántoló és keményítőgyár r. t. mérlege 74.850 frtnyi tiszta nyeresége mutat ki, melyből az igazgatóság osztalékul részvényenkint 60 frtot indítványoz kifizetni.

A Egyesült magyarroni üveggyárak r. t. közgyűlése elhatározza a részvénytőke felemelését 1500 darab 100 frtos részvény kibocsátása útján. A r. t. a herendi porcellángyárat megvette és Salgó-Tarjánon üveggyárat létesít. A mult évi tiszta nyeresémből, mely 78.180 frtra rug, 14 frtnyi osztalékot fizetnek, 10.000 frtot a tartalék-alapra fordítanak és 6.508 frtot új számlára visznek át.

2.-án. *Az Első magyar csavargyár r. t. közgyűlése* a mérleget jóváhagyja és a felügyelő bizottság tagjait újra választja.

Zágrábon egy konzorcium *papírgyárat* alapított. A tőkét aláírták és őszszel megnyitják az üzemet.

3.-án. *A kereskedelemügyi miniszter a Dunagőzhajózási társulattal tárgyal,* czélja lévén a magyar közlekedési politikát érvényre juttatni.

Budapesti városi villamos vasut r. t. Tiszta nyereség 289.111 frt. Osztalékul 7⁰/₀-ot hoz javaslatba az igazgatóság.

Budapest—Erzsébetvárosi takarékpénztár r. t. alakuló közgyűlése.

4.-én. *A földmívelési miniszter sertések Kőbányára való szállítását szabályozó szabálrendeletet bocsát ki.*

A kereskedelemügyi miniszter a tőzsde alapszabályainak módosításait jóváhagyja.

5.-én. *A tőzsdei arrangement tárgyában* működő ankét a beterveztett javaslatot behatóan tárgyalja és egyéb módosításokon kívül az osztrák hitelintézeti részvények és a magyar hitelbank részvényeinek hetenkin tháromszor való rendezését és folyósítását, valamint egy rendezési naptár közzétételét hozza javaslatba.

7.-én. *A tőzsdei arrangement tárgyában működő ankét* egy forgatmány- és pénztáregylet alakítása mellett nyilatkozott.

Budapesti téglá- és mészégető r. t. alakuló közgyűlése. Alaptőke 800.000 korona.

A kereskedelemügyi miniszter Pfau és társa fiumei beviteli cégnek a fiumei dockok létesítésére 2000 négyszögméternyi tért bocsátott rendelkezésre. A dockok építéséhez még e hó folyamán hozzáfognak.

8.-án. *M. kir. országos mintapincze közgyűlése.*

9.-én. A pénzügyminiszter a *Rábaszabályozás befejezése* tárgyában törvényjavaslatot terjeszt a képviselőház elé, melyben 1² milliárd frtnyi törlesztési kölcsön fölvételére kér engedélyt.

A *Budapesti keresk. és ipar r. t.* elhatározza a *felszámolást* és a felszámolási bizottságba az érdekelt fővárosi pénzintézetek részéről négy tag kiküldését kéri.

Országos eső beállta következtében nagyon javul a vetések állása.

10.-én. A *pozsonyi városi kölcsönök* konverziója tárgyában a pesti magyar kereskedelmi bank és a I. pozsonyi takarékpénztár terjesztettek be ajánlatokat és ez utóbbi 58 évi törlesztési idő mellett 47⁰/₀-nyi évi járandósággal nyerte el az üzletet.

11.-én. A *Győri gőzhajózási társulat* rendkívüli közgyűlést fog egybehívni, melynek napirendjére a társulat székhelyének Budapestre való áttétele, valamint a czég átváltoztatása »*Magyar gőzhajózási társulat*«-ra és a tőkének egyelőre 2 millió koronára leendő fölemelése tüzetett ki.

A »*Nagyvárad* László gőzmalom« fuziója az új »*Hunyadi*« gőzmalommal nem jött létre, mivel a László malom nem állt rá arra, hogy részvényeit 50⁰/₀-ra lebélyegezze.

Szabadka-palicsi villamos vasút r. t. alakuló közgyűlése. Részvénytőke 900.000 korona.

12.-én. »*Pallas*« *könyvnyomda r. t. közgyűlése.* A tiszta nyereség 34.255 frt. Osztalékul 6⁰/₀, vagyis 24.000 frt. fizettetik ki.

A *Győr-sopron-ebenfurti vasút közgyűlése* elhatározta a még el nem adott 3000 darab elsőbbségi kötvény értékesítését a folyó évben.

13.-án. Az *állampénztárnak az első évnegyedről szóló kimutatása* 100,130.035 frt. bevételt, 130,958.230 frt. kiadást mutat ki, tehát 30,828.195 frtra rugó kezelési hiánynyal zárul. Ebben benfoglaltatik azonban a magyar északkeleti vasút részvényeinek beváltása 20,130.000 forinttal.

A *Salgótarjáni kőszénbánya r. t.* igazgatósága Kassa mellett *Somoli* községben vásárolt *kőszénjogok* kihasználására *részvénytársulatot* alakít és e czélból június hó 15-ére rendkívüli közgyűlést hív össze.

14.-én. Az *aranyvaluta kérdés megoldása* érdekében a *miniszterelnök a koronaértékben való kötelező számítás* és az *államjegyek beváltását* nemsokára elrendelni szándékozik.

A *Szolnok-félegyházi h. é. vasút* engedélyezésére vonatkozólag a kereskedelemügyi miniszteriumban megindították a tárgyalásokat.

A *Dunagőzhajózási társulat* az *osztrák Lloyd*dal együttesen *Odessával* rendes összeköttetést rendezett be.

A kereskedelemügyi miniszter 170.000 frtot irányzott elő a költségvetésben a *budapesti gépállomási helyek* kibővítésére; elrendelte a zágrábi vontatótelep számára 96.000 frttal előirányzott munkák megindítását, továbbá a *miskolczi állomásnak* a Sajó mellé, a *segevár*nak a Küküllő mellé való áthelyezését.

15.-én. Zágráb megyében Szamobor mellett *üveggyárat* fognak felállítani.

16.-án. *Gyapjúárverések* tárgyában tanácskozás. Hattagú bizottság kiküldése. A kereskedelemügyi miniszter a Balkán államok gyapjúkereskedésének hozzájárulását is kívánatosnak tartja és erre vonatkozólag javaslatot vár a bizottság részéről.

18.-án. *A Kassa-oderbergi vasut* 1892. évi feleslege a magyar vonalon 2,278,712 frt., az osztrák vonalon 3,406,504 frt.

20.-án. *Máramaros-Sziget városa a villamos világítás* berendezésére a Ganz és társa czéggel szerződött.

21.-én. *Kölbányán a m. k. állategészségügyi hivatal* megkezdte működését. Az új állategészségi rendszer azonnal életbe lép.

A N.-Bélicz-Privígyei h. é. vasut érdekeltsége a kereskedelemügyi minisztertől segélyezést kért, mire ez késznek nyilatkozott.

22.-én. *Magyarország 1892. évi áruforgalmáról* megjelent a hivatalos kimutatás. Bevitel 519³⁸ millió frt., kivitel 509⁶⁶ millió frt., összeforgalom 1,029⁰⁴ millió frt. (1891-ben volt bevitel 502⁷⁸, kivitel 545²¹, összeforgalom 1,042⁹⁹ millió forint) tehát a bevitel 9⁷² millió forinttal felülmulta a kivitelt, mi négy esztendő óta nem állt be. Oka ezen tényállásnak a kivitel 35⁵⁵ millió forinttal történt csökkenése.

24.-én. *A magyar jelzálogbank 4⁰/o-os zálogleveleire* való előlegnyújtás az osztrák-magyar bank minden intézeténél engedélyeztetett.

25.-én. *Új czukorgyárak* létesítését jelentik *Léváról*, valamint Schöller és társa bécsi czég részéről.

26.-án. *A III. osztályú kereseti adó kivetési javaslatok ellen* a főváros majdnem minden kereskedelmi testülete élénk mozgalmat kezdeményez.

Zomborban 240.000 korona tőkével »Első zombori gőzmalom és fürdő r. t.« alakult.

A m. kereskedelemügyi miniszter megkeresése folytán a közös külügyi miniszter *Clausevius Henrik chicagói* osztrák-magyar konzult felhívta a Chicagóba érkező magyar honpolgárok támogatására és képviselőtére.

Magyar-francia biztosító r. t. közgyűlése az 1892. évi felesleget a tartalékokba helyezte.

27.-én. *A pengőpénzre szóló ezüstérmék bevonása* folytán a monarchia két államában 8 millió frt. ilyen érme váltatott be.

28.-án. *A Magyar jelzálog-hitelbank a felsőszabolcsi visszabályozó társulat* 4 millió frtnyi, a felső torontáli visszabályozó társulat 5 millió frtnyi régebbi magasan kamatozó kölcsönét konvertálta.

29.-én. *A Tarnóczy-féle tűzoltóeszközök és gépgyár r. t.* első rendes közgyűlését tartotta. Tiszta nyeresemény 58.575 frt. Osztalék 9⁰/o = 9 frt. részvényenkint, 13.875 frt. a rendes tartalékokra fordítatik.

30.-án. *A »Lloyd« magyar viszontbiztosító társaság* felhívja részvényeseit, hogy 5000 darab ideiglenes részvényjegyeire 50 frtnyi pótbefizetést teljesítsenek.

Első magyar kártyagyár r. t. közgyűlése. Osztalék 9⁰/o = 18 forinttal.

Dr. Mandello Károly.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Magyar statisztikai közlemények. Uj folyam. I. kötet: A magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész: Általános népleírás, 11 grafikai táblázattal. A kereskedelmi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. magyar kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1893.

Az 1890. december 31-iki állapot szerint 1891. január hó első tiz napján a magyar szent korona országában megejtett népszámlálásról, mely az országos magyar statisztikai hivatal legfőbb vezetése mellett készítettett elő s hajtattott nagy praecisióval végre, számos előzetes kisebb közlésen és tájékoztatáson kívül ez a hivatal először a mult év tavaszán számolt be az érdeklődő hazai és külföldi közönségnek. Aránylag rövid idő alatt tette közzé a nagy »Helységnévtár«-t, mely ezuttal imponans, 1910 oldalra terjedő nagy kötetté bővülve a betürendes részben Magyarország, Finne és Horvát-Szlavonország összes helységeinek népességét, házai számát, határa nagyságát, stb. már a legujabb adatok szerint közölte, az általános részben pedig az új népszámlálás főbb eredményeit vármegyék, járások és községek szerint tüntette föl. Itt hozta először nyilvánosságra és pedig a községekig menő részletezéssel a jelenlevő polgári népesség számát s e népesség megoszlását hitfelekezetek és anyanyelvek szerint, mely sokoldalú és sok irányban fölötte tanuságos tartalmával a Helységnévtár messze kiemelkedett a közönséges gyakorlati kézi könyvek sorából és egészen a tudományos segédmunka jellegét öltötte.

A most megjelent nagy ivrétű 668 oldalra terjedő munkában az országos statisztikai hivatal egy további lépéssel megy előre a legutóbbi népszámlálás alkalmával begyűlt rengeteg anyag azon részeinek közzétételében, melyek akár tudományos, akár praktikus politikai szempontból érdeket kelthetnek s a magyar állam népességének állapotait különböző mozzanataiban megvilágítani alkalmasak. Az új kötet a magyar állam általános népleírását, demografiáját adja s két főrészből áll. A másodikikon kezdem, mert ez csupa táblás kimutatás. Ez a népszámlálás dús gazdag és sokoldalú adattára, itt van városi és megyei törvényhatóságok szerint csoportosítva — tehát a községenkint szerzett anyag már rendszeresen feldolgozva — min az óriási anyag, mely a demografia szempontjából bármi tekintetben figyelemre tarthat igényt s népünk anyagi és szellemi viszonyait olyképen világítja meg, hogy megtudhatjuk, mennyiben felel meg a helyzet a modern állam céljainak és szükségleteinek s hol legsürgősebb a szembetűnő hiányok orvoslására irányuló reform-

tevékenység megindítása. A demografia egyes tulzásaira, néha csak-nem tréfa-számba menő ártatlan kedvteléseire, például arra, hogy azt kutassa, milyen színű, szőke vagy barna-e az egyes lakosok haja, kezdettől fogva nem terjedt ki a népszámlálás s azért a beszámoló munka sem foglalkozik velök. Már a számláló lapokon csupán igazán *lényeges* kérdéseket intéztek a számlálandókhoz s a lényeges kérdésekre vonatkozó roppant demografiai anyagot nyújtja az új munka a táblás kimutatásokban, melyek száma huszonnégyre megy ötvenegy külön alcsoporttal.

E huszonnégy — külön-külön több oldalra terjedő — táblázat puszta czímeinek felsorolása is kimeritené azt a tért, melylyel a nagy munka roppant anyagának ismertetésére rendelkezem, s így csupán a leglényegesebb anyag jelzésére kell szorítkoznom. Fel van tüntetve a jelenlevő népesség háztartások szerint és a katonaság; az Ausztriában tartózkodó magyar honosok; a népesség külön születési és külön illetőségi helye szerint; a hazánkban tartózkodó külföldi honosok; külön a férfi és külön a női népesség születés és korév szerint; a jelenlevő népesség külön családi állapot, külön hitfelekezet, külön anyanyelv és külön míveltségi fok szerint; a népesség családi állapota, összevetve a korral; a népesség míveltségi foka összevetve először a korral, azután az anyanyelvvvel, végül a hitfelekezettel; a népesség anyanyelve összevetve előbb a korral, azután a hitfelekezettel; a magyar anyanyelvűek idegen és a nem magyar anyanyelvűek magyar nyelvismerete; a jelenlevő népességnek egyrészt betegségi állapota, másrészt testi és szellemi fogyatkozása. A kimerítő s a szent korona egész területének összes felőlelt viszonyaira kiterjedő egyes táblás kimutatások legtöbbje külön alcsoportokra oszlik s maga ez a külön számozott második rész 420 oldalnyi terjedelmű, statisztikai tudományunk — s a külföldi is, mert a nagy munkálat német fordításban szintén kiadatott — a nagy becső és hiteles adatok óriási tömegét találja itt, melyet a legkülönbözőbb arányokban értékesíthet népünk állapotainak megismertetése céljából.

A legfontosabb mozzanatokat illetőleg megteszi azt már maga az új kiadvány, mely első részében tudományosan rendszeres, alapos feldolgozása a második rész nyers anyagának, a táblázatok adattárának. Az országos statisztikai hivatal azt a helyes s a külföldön is általánosan divó eljárást követte, hogy saját szakembereivel szakszerűen feldolgoztatta a népszámlálás útján nyert demografikus anyagot. Ezt tette az új kiadvány első részében. Hogy azonban eljárását, elmékedéseit, következtetéseinek helyességét a tudomány kellően ellenőrizhesse s a hol szükségesnek tartja, a feldolgozást a legapróbb részletekig folytathassa, a statisztikai hivatal közé tette magát a nyers anyagot is, melyre a feldolgozott rész támaszkodik s mely állításaihoz a szükséges bizonyítékokat nyújtja. A második résznek anyagán épült fel az első, mely tizenhárom kimerítő, egymással benső kapcsolatban álló fejezetre oszlik. Az első az 1890-iki népszámlálás alapos és kimerítő története. A népszámlálás útján begyűlt anyag tulajdonképeni feldolgozása a második fejezetben kezdődik, mely a házak, lakások és háztartások, továbbá a polgári és katonai népesség adatait dolgozza föl. Ezt követik a népszaporodás, a viszonylagos népesség és néptömrülés. a jelenlevő népesség megoszlása születési és illetőségi hely szerint (beszívárgás, kivándorlás és

jogi népesség), a jelenlevő népesség nemek szerint, a jelenlevő népesség korviszonyai, a népesség családi állapota, hitfelekezeti viszonyok, anyanyelv és nyelvismeret, a jelenlevő népesség műveltségi foka, a betegségi állapot, a testi és lelki fogyatkozásban szenvedő népesség. Mindezt már nem táblázatos kimutatásokban csoportosítva, hanem a tudomány mai színvonalának megfelelő feldolgozásban, világos, könnyen érthető előadásban, igen szép és az eredményeket szemléltetővé tevő grafikai rajzoktól, apróbb és nagy színes térképektől kísérve nyújtja a becses munka, mely statisztikai irodalmunk legtanuságosabb termékei közé tartozik.

E fejezetek mindegyike főfontosságú problémákat világít meg s olyan kérdésekre ad választ, melyek a tudást és a gyakorlati államférfiát egyaránt érdeklik. A tudományosan feldolgozott rész először is — igen helyesen — számokban igyekszik felelni azon kérdésre: hogyan lakik a magyar nép? E fejezet anyaga egészen új, mert a legújabb népszámlálás az épületek összeírásának bonyolult műveletével volt összekapcsolva, melynek eredményét az országos statisztikai hivatal külön kötetben fogja ugyan közzétenni, melyből azonban igen helyesen már itt közli a lakóházakra vonatkozó anyagot szemléltetően kombinálva azt a népesség számával s az ide vonatkozó régibb statisztikai anyaggal, mely egész 1850-ig áll rendelkezésre. Itt tehát negyven esztendő fejlődésének tanuságos képét vesszük s a legújabb eredmények összehasonlítása a régibb adatokkal, mi egyébiránt mindenütt megtörténik, hol a régibb népszámlálások anyaga megengedi az összehasonlítást, magas tudományos színvonalra emeli a kiadványt. A lakóházak száma a jelzett negyven esztendő folyamán mindig tetemesen szaporodott, sőt a szaporodás százaléka jelentékenyen nagyobb, mint a népesség szaporodásáé. Természetes, hogy a házak számával a lakások száma is nőttön nő; a munka közli az ide vonatkozó főbb adatokat, de az összehasonlítás folytán arra a felfedezésre jut, hogy a számlálások adataiba hibák csuszhattak be, mert a lakóházak és lakások szaporodásának száma közt nincs meg a helyes arány. Így például 1880—1890. közt 332.523-mal szaporodott a lakóházak száma, míg a lakásoké csak 64.213-mal. Ugyanez az aránytalanság nyilvánul az előbbi évtizedek ide vonatkozó adatainál, melyek aránylag jóval több új lakóházat, mint új lakást mutatnak ki. Minthogy pedig ez merő lehetetlenség, mert minden lakóházban legalább egy lakásnak csak kell lennie, másrészt pedig nem csupán a fővárosban, hanem nagyobb vidéki központjainkon is egyre szaporodnak a nagy, számos lakással ellátott bérkaszárnnyák, az országos statisztikai hivatal elismerésre méltó őszinteséggel utal rá, hogy itt valami hiba van s hogy az ide vonatkozó korábbi adatok tévesek. Valószínű azonban, hogy az 1890-iki adatok sem elég megbízhatók s azok, kik az összeírást eszközölték, nem mindenütt voltak tisztában a kérdéssel, melyre felelniök kellett, vagyis azzal, hogy mit kell lakóház és lakás alatt érteni? Ép úgy aggályosak, ezt az országos statisztikai hivatal is hangsúlyozza, a háztartások számára vonatkozó régibb adatok, melyek összehasonlítás közben sok ellenmondást mutatnak. E hiányok konstatálása azért is fontos, mert ismervén a bajt, lehetővé válik, hogy azok a jövődöbéli népszámlálásnál ne ismétlődjenek többé, mi az idevonatkozó kérdések szabatosabb formulázása, pontosabb, világosabb megmagyarázása mellett könnyen el lesz érhető.

Rendkívül figyelemre méltók azon eredmények, melyek a lakóházak számának a népesség sűrűségével való összehasonlításából származnak. Eltekiuntva azon néhány várostól, hol a nagy bérházak rendszere kifejlődött, azt kellene hinnünk, hogy a vidéken, hol a legtöbb házban mégis csak egy család lakik, a területhez viszonyítva azon vármegyékben van a legtöbb lakóház, hol legtömöttebb, leg-sűrűbb a népesség. A tények azonban másról tanuszkodnak s a népszámlálás adataiból határozottan szabályként domborodik ki azon tény, hogy az Alföldön, a magyarság nagy gazdasági tűzhelyén, a népességhez képest jóval több a lakóházak száma, mint a felföldön, vagy a Dunántúl, hogy tehát itt kielégítőbbek a lakásviszonyok. Így például Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében, hol a népsűrűség a 60⁰/₀-ot sem éri el, egy négyszög-kilométerre 11os ház jut, ellenben Nyitra megyében, hol a népsűrűség egész 70⁰/₀, egy kilométerre csak 10³¹ ház esik, Hajdu megyében az 56⁰/₀-os népsűrűség mellett a házak arányszáma 12os, Vas megyében 77⁵ sűrűség mellett csak 11⁶⁵. E kedvezőbb eredményhez kétségkívül nagyban hozzájárul a tagosítás óta a magyar vidékeken nagy mértékben kifejlődő tanya-rendszer, mely az Alföldnek egész külső képét megváltoztatta s a földbirtok egészségesebb feldarabolását, számos kisbirtokos közti megoszlását és mindezzel a gazdasági viszonyok egészségesebb állapotát külsőleg is kifejezésre juttatja. Ellenben ott, hol a latifundialis birtok dominál, a sűrűbb népesség daczára aránylag csekélyebb a lakóházak száma, mert a gazdálkodás alapja és rendszere más és kevésbé kielégítő, mint a kisbirtokos parasztság igazi fészkeiben, a nagy alföldi medenczében.

Ritka tanuságosak és értékesek az új munka azon fejezetei, melyek a népszaporodással, néptömörüléssel s a velők kapcsolatos demografiai kérdésekkel foglalkoznak. Itt már az országos statisztikai hivatal nem csupán a legújabb adatokat mutatja be az utóbbi negyven év adataival egybevetve. E fejezetekben már száz esztendőnél hosszabb idő fejlődésének rajzát vesszük s a munka visszatér egészen a legeslegelső rendszeres népszámlálásig, mely hazánkban megejtettet. Ez József császár alatt 1785-ben történt először, 1787-be pedig ismételtetett s a szent korona egész területén végrehajtatott, az akkori magyar-horvát határörvidék nélkül. Itt tehát az országos statisztikai hivatal a magyar állam népesedésének történetét száz évi folyamában világhathatta meg s nem is riadt vissza a nehéz munkától, ámbár ez időszak első és utolsó számlálásának módzatai, sőt céljai nagyon eltérők voltak, ámbár a Józsefféle népszámlálás adatai községenként nem álltak rendelkezésére, a törvényhatóságok területi viszonyai pedig időközben gyökeres változást szenvedtek. Mind e sok és komoly nehézség daczára nem hátrált meg a nehéz feladat elől, hogy összehasonlítás által egész az 1787-iki általános népszámlálásig menjen vissza s így egy századnak népesedési viszonyairól adjon számot. Nagy és nevezetes ez az időszak, a magyarság újjáébredésének, a modern magyar nemzet megalakulásának százada s a tanuság, melyet a népesedés története a hosszú és viharos idő folyamán nyújt, ép oly sokféle, mint lélekemelő. E százhárom év alatt a szent korona egész lakossága 9,394.305 lélekről (a határörvidék lakossága csak az 1807-iki adatokra fektetett becslés alapján van e számba bevéve) 17,349.390 lélekre emelkedett s így a szaporodás 84⁶⁸/₀-ot tesz.

Csakhogy a szaporodás nem mindenütt egyenlő; a szűkebb Magyarorszáiban általában még nagyobb, a volt Erdélyben csekélyebb, kivéve a legtisztább magyar vidéket, a Székelyföldet (régii területe szerint), hol szintén jóval meghaladja a fent jelzett s a korona egész területére kiterjedő 84°/_o-os átlagot. Általában fölötte megnyugtató és reményteljes a tanuság, melyet a népesedés százados történetének ismeretéből meríthetünk. Ezer év óta él a magyar nemzet mostani hazájában s az idők folyamán annak minden részére rá tudta sütni a maga sajátos nemzeti bélyegét. Századokon át kidomborodott ez a nemzeti bélyeg az államterület legtávolabbi részein is s a mi politikai vagy művelődési élet bárhol kifejlődött, annak magyar jellegé még azon korszakokban is félreismerhetetlen volt és általános európai elismerést nyert, mikor a nemzetiségi eszme és érzés még nem lépett oly élesen előtérbe mint ma. Nemzetünk átvett idegen intézményeket, talált az elfoglalt területen idegen ajku népességet, századokon át tömegesen fogadta be az idegen bevándorlókat, kik fontos helyet foglaltak el a társadalom minden rétegében, a főuraktól és főpapoktól kezdve le a kereskedők, iparosok, földmivesek rendjeig. De az állam magyar jellegét, nemzetközi vagy kulturális egyéniségét ez sohasem alterálta s a régi századokban még a külföldön sem akadt soha senki, ki a magyar állam magyar jellegét kétségbe vonta volna. Ez a jelleg szembeszökőleg rajta volt minden intézményen, minden osztályon, az államterület minden részén egész addig, míg a terület a magyar korona fenhatósága alatt állt. A mohácsi vész után azonban egy része kivonatott e fenhatóság alól s kétségtelen, hogy a hosszú török uralom nemcsak azon vidékekről, melyek ma már nem tartoznak a magyar koronához, mint például Nándor-Fehérvár és területe, hanem az anyaország mostani déli megyéiről is teljesen lemosta a magyar bélyeget. A régi magyar lakosság elpusztult vagy kivándorolt, a helyébe beszivárgó csekély idegen népesség szívéből hiányzottak a történelmi tradíciók, melyek a magyar államhoz fűzhatték volna, sőt részben a magyarság is elvesztette az e vidékekkel való összetartozandóság emlékét, mert például II. Rákóczi Ferenc idejében már a töröktől visszafoglalt délvidéket, a mai anyaország ezen jelentékeny részét a magyarok Rácországnak szokták nevezni.

Ha tehát azt a területet végleg el nem akarta veszíteni, a magyarságnak első kötelessége, életfeladata volt e vidéket, az Alföld nagy részét, melyet a mult század folyamán idegen bevándorlók árasztottak el, szellemileg is visszahódítani, ismét reája nyomni a maga sajátos nemzeti bélyegét s ezzel a töröktől immár teljesen visszaszerzett államterületnek ismét egységet és határozottan szembe-tűnő nemzeti jellemvonást adni. Hogy ez nagyban és egészben megtörtént, azt tudjuk. De hogy miként történt, miű időközökben és arányokban történt, ahhoz megbecsülhetetlen adalékot nyújt a százezstendei népszámlálások eredményeinek összehasonlítása. Ez eredmények szerint a népesség növekedése mindenütt ott volt a legnagyobb, hol a szaporodás szüksége a legfontosabb állami szükséglet természetét viselte magán. A régi (vagyis mindig a szent korona alá tartozó) Magyarorszáiban sem szünetelt ugyan, de sokkal csekélyebb volt, mint az új Magyarorszáiban, vagyis a töröktől magyar jellegétől teljesen, lakosságától nagy részben megfosztott területeken. A régi Magyarorszáiban csupán Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung

területén szaporodott az utóbbi száz év folyamán rohamosan a lakosság. Ellenben a nagy magyar Alföldön, Hevestől Bácsig, Szabolcs-tól Torontáig száz év alatt a lakosság majdnem megkétszereződött, sőt Békés, Csongrád, Csanád megyékben csaknem negyedszereződött. Hasonló kedvező képet nyújt három dunántúli vármegye, továbbá Szabolcs megye, melyekben a népszaporodás igen tetemes s melyek a török hódoltság idején szintén roppantul szenvedtek és pusztultak.

Mindez nem csupán a népesség, mint a művelődés legelső tényezője szaporodását jelenti. A magyarság diadalutját jelzik az ide vonatkozó adatok. A magyarság visszahódította az államterületet immár nemcsak karddal, hanem szellemileg is s minden részének ismét élesen kiemelkedő sajátos jelleget adott. A legnagyobb mértékben ez az Alföldön sikerült. Mintha a délibábos róna a legjobban elősegitené a népszaporodást s vele a magyarosodást, olyan nagy arányú itt mindkét tekintetben a haladás. Az ide vonatkozó adatok rendszeres feldolgozásban találhatók a statisztikai hivatal legújabb nagy kiadványában, mely természetesen megmondja azt is, mely vidékeken nem sikerült még teljesen a nagy munka s hol várakozik a gyakorlati államférfiura még mindig igen sok és halaszthatatlan teendő a magyarság fejlesztése és általában a népesség szaporítása terén. Legrészleteesebbek az ide vonatkozó adatok természetesen 1869. óta, mert azóta a népszámlálások azonos elvek szerint hajtattak végre s így eredményeiket nemcsak általában összehasonlíthatni, hanem az összehasonlítás adta fontos tanúságok megbízhatóbbak is. A legutóbbi huszonegy év fejlődésének eredménye szintén sok vigasztalót mutat ugyan, de itt már sötét pontok is látszanak: az anyaország 63 megyéje közül az említett huszonegy évi ciklusban csak 7, ellenben Horvát-Szlavonország 8 megyéje közül 5 mutat fel 20%-nál nagyobb szaporodást s így ez a tartomány lakosság tekintetében sokkal inkább gyarapszik, mint az anyaország. Általában érdekes, hogy Horvát-Szlavonország összes népesedési viszonyai a kiegyezés óta jóval kedvezőbb képet nyújtanak, mint az anyaországban. Ez a megdönthetetlen számok által mindenütt konstatalható tény igaz értékére szállítja le a horvát ultrák azon állítását, hogy a horvát-magyar kiegyezés Horvát-Szlavonország érdekeit károsítja. A statisztikai adatok éppen azt bizonyítják, hogy a drávántúli országrész összes demografiai viszonyai s velők természetesen az anyagi és szellemi viszonyok olyan egészséges, olyan rohamos fejlődést vetek, mint az anyaországnak aránylag kevés megyéi, a miből önkényt következik, hogy Horvát-Szlavonország közjogi helyzete nemcsak nem akadályozza, hanem hatalmasul elősegíti a horvát nemzeti érdekek ápolását és fejlesztését.

Figyelemre méltó mozzanata a népesedési adatok összehasonlításának az is, hogy a 21 évi ciklus első felében a magyarországot illetőleg a népesség szaporodása egészen másutt ölt nagyobb arányokat, mint második felében. A hetvenes (1869–80) évtizedben az ország nyugati része és közepe mutatja a legkedvezőbb eredményeket, a második évtizedben (1881–90) ellenben a legnagyobb szaporodás az ország közepén s az északkeleti vidéken lép elő. De még itt sem teljesen kielégítő az eredmény, mert az országos statisztikai hivatal az 1881–90. évekre nézve a népszámlálás adataiból kideríthető tényleges népnövekedést összehasonlítva az évi születések

és halálozások alapján kiszámított természetes szaporodással s az összehasonlításból kimutatja, hogy a tényleges szaporodás jóval kisebb, mint a természetes szaporodás, vagy világosabban, hogy a születési és halálozási adatok szerint sokkal nagyobboknak kellene a népesség számának lennie, mint a minő valóban. Az ország 63 megyéje közül nem kevesebb, mint 48 hiányt, veszteséget tüntet fel e czímen, minek oka a népesség kiszivárgása, első sorban a tömeges kivándorlás. Hogy ez — akár külföldre, akár a Dráván túlra, vagy az anyaország némely részeibe irányul — mennyire összefügg nem csupán általában a gazdasági helyzettel, hanem közvetlenül a föld-birtok kérdésével, az agrár viszonyokkal, azt az országos statisztikai hivatalnak a népnövekedésre vonatkozó fejtegetései igen élesen megvilágítják. Ez adatok alapján az agrár kérdés hazánkban egész más színben tűnik fel, mint az agráriusok fejtegetéseiben és panaszai-ban. A latifundiumok, a nagybirtok s általában a kötött birtok s vele a birtok megosztásának aránytalansága, a birtokszerzés megnehezítése egyik legfőbb akadálya a népesség egészséges szaporodásának s számokkal kimutatható, hogy ama vidékeken, hol nagyobb birtoktestek feldaraboltattak, nagy arányokban megnövekedett a lakosság is, mint például Bács megye két járásában. A birtokvásárlás nehézsége kényszeríti a Dunántúl magyar lakosságát a kivándorlásra s a birtokvásárlás könnyűségének köszönheti Horvát-Szlavonország népességének szaporodását. A magyarsági ama vidékekről, hol földet a birtok kötöttsége következtében alig szerezhethet, özönlik a Dráván túlra, hol lassankint felszívatik a szlávok által. Így tehát az a kivándorlás a sok munkaerő elvesztésével nem csupán súlyos gazdasági kárt okoz az anyaországnak, hanem érzékenyen érinti a magyar nemzetiséget is, mely az itt szenvedett veszteséget csak kevésbé tudja kiegyenlíteni az idegen elemek beolvadásával. Hogy nemzetiségi mérlegünk huszonöt esztendei önállóság és magyar kormányzat után is oly kevésbé áll arányban nem csupán a magasröptű reményekkel, hanem a jogosult várakozásokkal is, az igen nagy részt az agrár kérdéssel áll kapcsolatban s a statisztikai adatok és tények azt mutatják, hogy e kérdést egészen más szempontokból kellene tanulmányozni s reformok tárgyává tenni, mint agrárpolitikusaink követelik.

Hasonló gazdag és rendkívül tanúságos tájékoztatást nyújtanak az országos statisztikai hivatal nagy beszámoló művének összes többi fejezetei is. Szakavatottan, a tudomány igényeinek, az állam és társadalom minden viszonyának alapos ismeretével vannak a népszámlálás összes többi demografiai adatai csoportosítva, feldolgozva, magyarázva s a bennök rejlő tanúságok minden tendenzia, vagy elfogultság nélkül előadva. A munka sem szépiteni nem igyekszik a tényleges állapotokat, sem komor pessimizmussal nem nézi azokat, hanem hiven és tudományosan világítja meg, a mennyiben a népszámlálás tengernyi számadatai arra alkalmat nyújtanak, a magyar nemzet népese-dési visznyainak alakulatát. Egész legmélyebb mélységökben, leg-sötétebb titkaikban megvilágítja az állapotokat, melyek az állami és társadalmi szervezet ezen alapépítményeinek hol egészséges, kielégítő, hol pedig megromlott és nyugtalanító állapotáról tesznek tanúságot, de mindenütt egyaránt dús anyagot nyújtanak a tudósnak a további elmélkedésre, a gyakorlati államférfiúnak a közhasznú reformtevékenységre. A munka használatát, a roppant adattömegek áttekin-

tését a világos, érthető szöveg mellett, melynek megírásában Jekelfalussy Józsefet, az országos statisztikai hivatal tudós igazgatóját Vargha Gyula és Ráth Zoltán ismert szakférjaink támogatták, számos kisebb-nagyobb színes térkép könnyíti meg, melyek mindegyike gyors és teljes áttekintést nyújt a hazai demográfia egy-egy fontosabb mozzanatáról.

A ritka értékű és tanúságos munka tartalmának rövid ismeretét nem fejezhetem be a nélkül, hogy külön meg ne emlékezzem első fejezetéről, mely az 1890-iki népszámlálás előkészítését és végrehajtását adja elő. Itt tehát a legutolsó népszámlálás története van elmondva, a mi magában véve is érdekes ugyan, de igazi fontosságot az által nyert, hogy az országos statisztikai hivatal itt tulajdonképen a saját maga eljárásának *bíralatát* adja azon közegek részéről, melyek erre leghivatottabbak, mert ők hajtották végre a hivatal rendeleteit és intézkedéseit. A népszámlálás roppant bonyolult műveletének minden kiváló mozzanatát tudvalevőleg az országos statisztikai hivatal készítette elő. Tőle indultak ki az összes nyomtatványok, utasítások, rendeletek, melyek alapján a helyi közegek a népszámlálást megejtették. Mikor ez megtörtént, még 1891. februárban felszólította a törvényhatóságokat, hogy a helyi közegekkel való beható megbeszélés alapján közöljék vele a népszámlálás fogantatása körüli mindenféle tapasztalataikat és észrevételeiket, a többek közt azon irányban is, hogy a hivataltól nyert utasítások mennyiben feleltek meg a kitűzött czélnak s hol mutatkozott bennök hézag vagy hiány, mely a munkát keresztülvitelét nehezítette. Az összes törvényhatóságok megtették ide vonatkozó jelentéseiket, melyek — mint a kiadvány mondja — sok becses megjegyzést és figyelmeztetést tartalmaznak s ezek hasonló műveleteknél a jövőben mindenestre figyelembe fognak vétetni, másrészt pedig leplezetlenül, őszintén ítélik meg a hivatal által tett intézkedéseket. Ez intézkedések egészben czélszerűeknek bizonyultak s így kiállották a tapasztalás üzpróbáját. Egyes részletekre nézve azonban különböző óhajok merültek föl, melyek részben figyelembe is fognak vétetni s csakugyan fokozhatják a számlálás eredményébe vetett bizalom szilárdságát. Mindnyájok közt azonban a legfontosabb az az óhaj, hogy jövőre a népszámlálás ne mint eddig december 31-én, illetve az új év első napjaiban, hanem más időben ejtessék meg. E kívánság eléggé indokoltnak látszik. A magyar népeletnek épen az új év egyik legmozgalmasabb időszaka; a tömeges cselédváltozás, mely alkalomból egész családok vándorolnak egy másik községbe, másrészt az idő zordonsága, gyakran az utak járhatlansága főleg a hegyes vidékeken, az ünnepek s sok más körülmény olyan akadályokat emelnek a számlálás pontos és főleg gyors keresztülvitele elé, melyek vagy egészen vagy nagyjából élesen, ha a művelet az év valamely más napján hajtatható végre. Számos czélszerűségi szempont azt ajánlja tehát, hogy jövőre a népszámlálás nálunk nem december 31-ére, hanem más időpontra tűzessék ki, mint azt más államok, Svájc, Dánia, Franciaország, Anglia szintén czélszerűségi okokból már régóta teszik. Az országos statisztikai hivatal teljes méltánlattal van a felhozott érvek helyessége és súlya iránt s számba véve hazai viszonyainkat, azt tartja, hogy a népszámlálás jövőre már nem december 31-én, hanem november 5-én s a reá következő tiz napon hajtassék végre. Ez a kérdés immár föl van tehát vetve s megérdemli, hogy szakköreink is beható megvitatás tárgyává tegyék.

Mint a nagyfontosságú kiadvány az előszóban jelzi, az országos statisztikai hivatal a legújabb népszámlálás adatai alapján két további nagy arányú munkát készül közrebocsátani. Az egyik a foglalkozási statisztika kimerítő iparstatisztikával, a másik az épületek statisztikájával az egész Magyarbirodalomban. Mindegyik fontos kiegészítő része lesz a mostani nagy munkának, mely a népesség viszonyaival foglalkozván, végtelen sok érdekeset és tanúságot tartalmaz s számos mozzanatában megvilágítja azt is, hogyan alakul hazánkban korunk nagy mozgató kérdése, a szociális kérdés.

Acsády Ignác.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A »*Revue d'économie politique*« f. é. áprilisi számában *Brentano Lujo* tanár »*Les rapports entre le salaire, la durée du travail et sa productivité*« (A munkabér, a munka tartama és eredménye közt fennálló viszony) című cikkében nagy adathalmazzal tárgyalja a szociálpolitikai reformok szempontjából felettébb nagy horderejű összefüggést a munka eredménye és a munka ára közt.

A utóbbi három század nemzetgazdasági iróinál e tekintetben eltérő véleményekkel találkozunk. A 17. században és a 18. század első részében azt tartották, hogy az alacsony munkabér fokozza a produktivitást, míg a 18-ik század végének írói, különösen *Smith Ádám*, magas munkabért tartottak szükségesnek a termelés növelésére. A magas munkabér emeli a munkakedvet, a jobb táplálkozás erősebb munkára képesít, sőt gyakran erejének túlfeszítésére ösztökéli a munkást.

Smith véleménye maradt ezután uralkodó a teoriában, ezt vallották *Andersen James*, *Young Arthur* és *Franklin Benjamin* és erős támogatói valának azok, kiket különben a munkaadók érdekei védelmezőinek tartottak: *Mac Culloch* és *Senior*. *Mac Culloch* tévesnek mondja ama felfogást, miszerint a magas munkabér dologtalan-ságra késztené az embereket. Ez állhat egyesekre, de nem az összességre. Az irek, lengyelek, a hinduk az alacsony munkabérek mellett lusták maradtak, míg az angolok, amerikaiak és a hollandusok magas munkabérek daczára dolgoznak. Hasonlóképen nyilatkozik *Senior*, ki figyelmeztet, hogy a magas munkabér nem drágítja a termelést és hogy pl. Franciaországban az alacsony munkabérek daczára a munka drágább, mint Angliában, az angol munkás aránytalanul többet dolgozik a francziánál; bizonyos mennyiségű termelvény előállításához sokkal nagyobb számú munkást vesz igénybe Franciaországban, mint Angliában. A munkabér, folytatja *Senior*, Angliában háromszor akkora, mint Irlandban, de az írlandi munkás harmadrészét se végzi az angol munkájának. A két angol theoretikus véleményét támogatják ugyanezen időszak német írói, *Hoffmann*, a porosz statisztika atyja, *Roscher*, ki megemlíti, hogy egy mecklenburgi napszámos majdnem kétszer annyit eszik, mint egy thüringiai, de kétszer annyit is dolgozik. Rendkívül érdekes az újabb vélemények között *Brassey* tanúsága, ki a világ egyik legnagyobb vállalkozója volt s ki így fontos gyakorlati tapasztalatokat szerezhetett. *Brassey* azt állítja, hogy vállalatainál minden civilizált országban a munka ára ugyanaz volt, tekintet nélkül a bérek magasságára, mert alacsonyabb bérek mellett a munkások erőfeszítése csekélyebb volt, magas munkabérek mellett fokozódott a munka

hatályossága is. Kétségtelen, ugymond, hogy Anglia versenyképességét a világpiaczen magas munkabéreinek köszönheti.

Brassey munkája 1872-ben jelent meg, már egy évre reá ellenáramlatot tapasztalunk Poroszországban, hol Achenbach kereskedelmi miniszter az állami bányamunkások bérét leszállítani rendelte, abból indulva ki, hogy az állami bányák termelésében beállott csökkenés egybeesett a munkabérek általános emelkedésével. Pedig az okoskodás helytelen volt, mert a magas munkabérek idejében a nagyobb bányákban a termelés elég magas volt, s ha egyes bányáknál csakugyan apadt a termelés, ezt nem a munkabér emelkedése, hanem az üzem kiterjesztése kevésbé dús aknákra és nagyobb előkészítő munkálatok foganatba vétele vagy pedig új, gyakorlatlan munkások alkalmazása okozta. Viszont a munkabérek csökkentése a következő évben a dortmundi kerület bányáinál a termelés apadását eredményezte.

Smith tételének igazságát bizonyítják a más államokban szerzett tapasztalatok is. Scherpenzeel-Thim főmérnöknek a liegei bányákról közzétett 1830—1874 évekre kiterjedő kimutatásai, valamint Hertzka Tivadarnak azon számításai, melyeket az osztrák hivatalos bányászati adatok alapján eszközölt, egyaránt mutatják a magas munkabérek jó hatását a termelés emelkedésére. Sőt Hertzka a termelésnek 1872-ben bekövetkezett nagymérvű növekedését nagyrészt a jól díjazott munkások fokozódott tevékenységének tudja be.

Ismeretes dolog, hogy 1873-ban beállott az általános gazdasági depressio, mely csekély megszakítással 1889-ig tartott. 1885-ben, ezen jelenség okainak megállapítására Angliában egy bizottságot állítottak össze, mely daczára annak, hogy sok helyütt, különösen Németországban a pangásért a magas munkabéreket okolták, jelentésében kinyilatkoztatta, hogy az ipar és kereskedelem jelenlegi helyzete nem tulajdonítható a trades-unionok és hasonló szövetkezők működésének.

Ugyanezen álláspontot foglalták el Crowder Archer József követségi kereskedelmi attaché és Bell Lowthián az angol vasiparosok társaságának elnöke műveikben, de ezek az ügy iránti lelkesültségükben sokszor épen nem tárgyilagosak. És hasonló eredményre jutott azon bizottság is, mely a vasipar helyzetének megbeszélésére hivatott egybe, melynek jelentése kiemeli, hogy az angol munkások által elért eredmény sokkal nagyobb a német munkásokénál és hogy a béreknek 1871. óta való emelkedése a vasiparban alkalmazott munkások számának leszállítását tette lehetővé és tiltakozik a munkabérek leszállítása ellen, mert ez egyszersmind a munka hatályosságának csökkenését vonná maga után. A legutóbbi években Schulze-Gaevernitz és Schoenhof Jakab mutatták ki Smith állításának helyességét.

Ugyanily változatosságot látunk a véleményekben a munka tartamát illetőleg. A munkások szüntelenül követelték a munkaidő leszállítását, de sikertelenül, mert egyrészt a folyton növekedő verseny arra készítette a munkaadókat, hogy a munkásokat lehető legnagyobb mértékben kihasználják, daczára, hogy már 1777-ben Möser Justus meggyőzően kifejtette, hogy ezzel önmagát csalja a munkaadó, mert a munkásnak eredményes munkássághoz kellő pihenőre is szüksége van. Nehezítette ezenkívül a munkások kívánságának érvényesíthetését a 17-ik században még az is, hogy a reudi társadalom

idejében állásuk alig különbözött a szolgaságtól, mely helyzetben szerződéseket kedvező feltételek alatt alig köthettek patronusaikkal. A munkaidő már ekkor általában 12 óra volt, de még rosszabb lett helyzetük a 18-ik század vége felé, midőn a gépek alkalmazása megkezdődött. A munkaadók minden pillanatot fel akarván használni a gépek működtetésére, 19 sőt 20 órára nyújtották ki a munkaidőt. Így a helyett, hogy könnyüvé tették volna a gépek a munkát, kinossá változtatták azt, a mi végkifolyásképen a munkásosztály, különösen a nők és gyermekek szellemi és testi elsatnyulására vezetett, úgy, hogy joggal mondhatta Peel Robert, hogy a gépek tökéletesítése áldás helyett átkává vált az emberiségnek.

E gyászos következmények szükségessé tették az állam beavatkozását, mely Angliában bizonyos iparágakban a munkaidőt 11, majd 10 órára szállította le. Hasonló, sőt nagyobb leszállítást csikartak ki a munkások számos esetben szervezkedésük és a közvélemény támogatása által. S míg ezen mozgalom iránt pártoló érdeklődés mutatkozott a nagyközönségnél, az angol gyárosok, elég szűk látókörűséget tanusítva ez alkalommal, erősen tiltakoztak a munkaidő leszállítása ellen, azt hangoztatva, hogy ily megszorítások megfosztják őket minden nyereségüktől, tönkreteszik a kivitelt, az árúk ára emelkedni fog, a munkabérek pedig leszállanak. A nemzetgazdák, sőt ezuttal Peel is és mások a *laissez-faire* álláspontjára helyezkedtek, egy a parlamentben, mint azonkívül. Mindazonáltal a törvényhozás 1847-ben elfogadta a 10 órai munkaidőről szóló törvényt és a statisztikai adatok fényesen bizonyítják az angol ipar hanyatlásáról szóló jóslatok hamisságát. E kísérlet sikerülte nagy vereség és kudarcz volt különösen a theoretikus nemzetgazdákra, kik között ott látjuk Hume-t, Seniort, ki a munkaidő leszállítását az üzem megakasztásával mondta egyértékűnek, Stuart Millt, ki e megszorítást legfeljebb a gyermekekre akarta alkalmazni, a nőkre azonban nem és végre a hírlapok közül az *Edinburgh Review*-t és a *Westminster Review*-t, melyek a munkáspártoló törvényhozás cselekedetét a rab-szolgasághoz való részleges visszatérésnek nevezték. De ez említett szakferfiak közül is többen, így Senior és Stuart Mill a tapasztalatok ereje által meggyőzetve később véleményt változtattak.

Különböen tapasztalatokban e téren a törvény meghozatala előtt sem volt hiány. Számos kísérlet történt az irányban, miként válik be azon állítás, hogy a munkaidő leszállítása tönkretenné az ipart. És a kísérletek arra a meggyőződésre vezettek, hogy a 10 órán felüli munka nem ér semmit, az utolsó két óra alatt számos anyag elvész a fáradt munkások figyelmetlensége folytán, a munka rossz minőségű, sőt a munkások a hosszú munkanap előérzetében a nap első óráiban is lustán dolgoznak. Idővel még inkább meggyőződtek a munkaadók is a törvény helyes voltáról és ha az angol gyapjuiparnak az utóbbi években nagy küzdelmet is kell folytatni a hindu versenynyel, ennek oka nem az indiai munka olcsóbbasága, hanem Indiának számos kedvezőbb viszonylatai, különösen az, hogy ott a nyers anyag közvetlen forrásból vehető és hogy a piac is, melyen az árúk forognak, ajtaja előtt van. E verseny daczára az angol gyapjuipar folytonosan emelkedik.

Ugyanez tapasztalható más iparágakban és általában mindenütt azt látjuk, hogy ugyanolyan a viszony a munka tartama és hatályosága között, mint ez utóbbi és a munkabér magassága között. Az

ir munkások Angliában munkásnak állván be, az első hetekben teljesen kimerülnek és csak akkor kezdenek lépést tartani az angol munkásokkal, mikor ezek életmódját is átvették és megszokták. Számos gyakorlati férfiú, úgy munkások, mint munkaadók, kik több ország munkásait figyelték meg, tanuskodnak arról, mennyivel gyorsabban és jobban dolgoznak az angol és amerikai munkások, kiknek munkanapjuk rövidebb, mint a francziák és a németek.

E tapasztalatok folytán vetették fel a munkaidő 8 órára való leszállításának eszméjét és azt konstatálták ekkor is eredményképen, hogy a munkaidő ily nagymérvű leszállítása sem idézi elő a termelés csökkenését. Ez pedig már azon határ, melyen a munkások sem óhajtanak túlmenni és így látható, hogy ebbeli kívánságuk nem egészen jogosulatlan.

Tény az, hogy jelenleg Amerikában és Angliában mindinkább terjed a 8 órai munkaidő alkalmazása is, úgy, hogy az angol közép-párt vezére, Chamberlain, legújabbán felvette pártja programjában a 8 órai törvényes munkaidőt.

Miként magyarázható meg már most az ellentét, mely a XVII. és XVIII., sőt a jelen század iróinál úgy, mint gyakorlat embereinél e kérdésben észlelhető? Másként nem, Brentano szerint, mint a változással, mely úgy a munkásoknál, mint a munkaadóknál a munka feltételei tekintetében végbement.

A XVII. és a XVIII. század munkásai egészen a hagyomány uralma alatt állottak, úgy az igények, a munka, a bérek, mint a munkaszünetek tekintetében. Ily állapotban vannak mai nap is különben a mezei munkások Németországban és Keleten. Ellenben a modern munkások teljesen szakítottak úgy igényeik, mint munkájok tekintetében a multtal. Ez a szakítás első sorban abban nyilvánult, hogy elhagyták házi tűzhelyüket s idegen földre vándorolva, az ottani viszonyokhoz kényszerültek alkalmazkodni, hogy fentartassák magukat. E tekintetben érdekes példákkal találkozunk. Így Mackenzie Wallace leírja, hogy azok az orosz munkások, kik conservativ természetök daczára felhagynak a mezei gazdálkodással s a városba mennek munkát keresni, lassanként egészen megbarátkoznak az ottani viszonyokkal és eszmékkel és felülmulják gyakran a németeket is buzgalomban és erő kifejtésben. Ebből magyarázhatók azután az ellentétes leírások az orosz parasztokról a különböző orosz íróknál is.

Ugyancsak ezt tapasztalták Szászországban a felsősziléziai munkásoknál, kik oda a nagyobb munkabér által csalogatva bevándoroltak. E közmondásos lustaságú emberek rendkívüli szorgalmat fejtenek ki a répamivelésnél s tekintélyes összeg pénz takarítanak bérükből, megvonván maguktól mindent, a mit csak nélkülözhetnek. Ugyaníly átváltozáson mennek át a Németországba bevándorolt orosz munkások.

És hogy ez átalakulást a magasabb munkabér idézi elő, látható abból, hogy mindenünnen, onnét is, hol elég magas a bér, pl. Angliából, kivándorolnak a munkások oda, hol még többet kaphatnak, Amerikába, az amerikaiak Ausztráliába. E jelenség nagy aggodalmakat keltett a munkaadókban, úgy, hogy a világpiaczon való versenyképesség megóvása érdekében felvetették az eszmét, hogy a munkások költözködési szabadsága megszüntetessék.

Ez a törekvés sorsuk javítására feltámadt különben az otthon-

maradt munkásokban is, mint ennek fejlődését Schulze-Gaevernitz szépen vázolja újabban megjelent könyvében. Midőn ugyanis a gépek alkalmazása az angol gyapjuiparban megkezdődött, az angol munkások nem akartak munkába állani s gyermekeiket sem engedték el a gépekkel dolgozó gyárakba; külföldről kellett tehát munkásokat hozatni. De midőn a gépipar lassankint kiszorítani kezdte a régi módú szövészetet, a munkások is kénytelenültek úgy magukat, mint gyermekeiket a géppel dolgozó gyárakba munkásokul felvételni. De az így keletkezett nagy munkáskinlát nyomta a béreket, úgy, hogy alacsonyabban állott ez most, mint a kézipar idejében. S most megindult a munkások körében a létfontartásért és sorsuk javításáért a küzdelem, melynek eredménye egyrészlől a munkabér emelkedése, másrészlől a termelés roppant növekedése volt.

De a munkásosztályban így végbement átalakulás fokozatosan történt és nem ugrásokkal. Kezdetben a munkások egyáltalán nem voltak hajlandók ily intenzív munkára, csak a szükség, az igények szaporodása kényszerítették őket nagyobb erőfeszítésre. A megszokott életfeltételekből való kibontakozás az igények emelkedését vonta maga után, viszont a termelés emelkedése a magasabb munkabérek és a rövidebb munkanap által előidézve, lehetőségessé tette ez igények kielégítését. De ily hatása csakis a munkafeltételek tartós javításának van, mert csak ezek használhatók fel jobb élelmezésre, nagyobb és erkölcsösebb kiadásokra, míg a rövid időre szóló javítások csak pazarlóvá és henyéldővé teszik a munkást.

A munka feltételeiben beállott másik változás a munkaadók részéről következett be, mert a munkások részéről mutatkozott változás nem indokolja eléggé a termelés emelkedését. Vannak ugyanis oly foglalkozások, melyekben a munkás gép nélkül dolgozik, s a hol a termelés növekedése nem felel meg teljesen a munkabér emelkedésének és a munkanap megrövidítésének. A termelésben mutatkozó többlet ugyanis nem egyenliti ki mindig a munkabér emelkedése által okozott költségtöbbletet és az óránkénti munkanövekedés nem pótolja a rövid munkanap által okozott kevesebbetet.

Igy a termelés megdrágulásának veszélye fenyegetett, melynek elhárítására gyárosok technikai javításokhoz látni kényszerültek és a termelés tökélyesbitésére és gazdaságosabbá tételére törekedtek. Ez által kevesebb munkás alkalmazása vált lehetővé, viszont az ily tökéletesített munka végzésére gyakorlottabb, jól táplált, buzgóbb és munkabíróbb emberekre volt szükség, a kiket természetesen jól kellett díjazni. Ez a rendszer uralkodik Amerikában, ez magyarázza meg azt, hogy az új világrész áru olcsóságával még Angliát is felülmulja. Az Egyesült-Államokban örömmel fogadnak minden találmányt, minden javítást a termelési módnak, mely az emberi erőt legalább részben nélkülözhetővé teszi. Következmenyképen munkatakarítás és így gazdaságosabb termelés áll elő és ezzel párhuzamosan a munkabérek emelkedése. Viszont csodálatos eredményeket látunk Ausztrália mezőgazdaságában a technikai feltalálások és javítások tekintetében, melyek főrészt a munkabérek emelkedésére vezethetők vissza, mert a szükség tette feltalálókká a gyárosokat.

De e javításokon kívül még más intézkedések tették lehetővé a munka feltételeinek javítását, így pl. az, hogy azon gyárosok, kik a nyolcz órai munkaidőt rendszeresítették, eltörölték a pihenésre

szánt munkamegszakítást, mint a mely idővesztéséget okoz, továbbá nagyobb mértékben központosították az üzemet, javították a szállítási eszközöket, az árúk piacra jutását megkönnyítették. Mindezen segédeszközök teljes mértékben való kihasználása tette lehetővé Anglia gyapjuiparának roppant fejlődését és ez biztosít neki fölényt Németország ipara felett.

Ezután Schulze-Gaevernitz nyomán részletesen összehasonlítja Anglia és Németország gyapjuiparát és ez összehasonlítás eredményeképen a következőket állapítja meg: Angliában a munkás kétszer annyi gépet kezel, mint Németországban; a gépek gyorsabban dolgoznak és a veszteségek a gépek elméleti erő kifejtéséhez képest csekélyebbek. Az orsók felemelése és visszahelyezése rövidebb idő alatt megy végbe, ritkábban szakad a fonál és az összekötés kevesebb időt kíván. A munkaköltségek ennél fogva kisebbek Angliában, mint Németországban. Az angol fonók béréi majdnem kétszeresét teszik a németekének és a munkanap itt legfeljebb 9 óra, ott 11—11¹/₂ óra.

Ép így van ez a szövőgyárakban is; számos német gyár van, hol a munkás 13—16 órát dolgozik naponta 3—7 márka bérért, minnek következtében azután munkaképessége annyira elgyöngül, hogy a mezei munkára képtelen lesz és egészsége veszélyeztetése nélkül hosszabb ideig nem szöhet.

Ezen tények, a mint egyrészt ama hagyományos felfogás tévéssége mellett tanuskodnak, úgy másrésztől igazolják az ezzel ellenkező újabb nézetek helyességét.

Ép ily helytelen a szocialisták által hangoztatott amaz állítás, hogy a munkanap megrövidítése arra vezetne, hogy nem lesz ezen túl munkanélküli munkás, valamint nem áll azon népszerű mondás sem, hogy a technika haladása a foglalkoztatandó munkások számát csökkenteni fogja. A munkahiányt inkább a gazdasági élet hullámozása, valamint az árúk keletviszonyainak változásai; továbbá bizonyos iparágaknál időnkint mutatkozó tömeges munkáskinálat okozza, de ez egyáltalában nincsen összefüggésben a hosszabb vagy rövidebb munkaidővel.

A megrövidített munkanap hatása a foglalkoztatott munkásokra, mint láttuk, a munkások nagyobb munkaképességében nyilvánult, másrésztől a munkaadók munkaképessége is emelkedett a technikai javítások és a termelés gazdaságosabb berendezése folytán. De a helyzet javítása nem minden munkaadónak sikerül, s ha a tönk szélére jut a gyáros, el kell bocsátania munkásait és így a rövidített munkanap esetleg szaporította a munkanélküli munkásokat. Viszont van számos oly foglalkozás, így a vasutak és a tramway-k üzeme, hol a rövidebb munkanap nagyobb számú munkás felfogadását teszi szükségessé; mindazáltal még kétes, vajjon alkalmazhatók-e ilyen esetben is a hosszabb idő óta foglalkozás nélküli s így demoralizált munkások e vállalatoknál, melyek bizonyos technikai és erkölcsi tulajdonságot igényelnek az alkalmazottak részéről.

A rövidebb munkanap tehát éppen nem gátolja meg a dologtalan munkások elszaporodását, sőt a termelés növelését, esetleg túltermelést idézve elő, elő is mozdíthatja.

A cikkíró még azon véleménynyel száll szembe, mintha a magas bérek és a rövid munkanap a versenyképességet kedvezőtlenül befolyásolnák. S itt idézi újra Schoenhofot, ki megemlíti, hogy a

vasuti átereszeket, melyek gyártásánál a német munkás 3 márkát, az amerikai pedig 3 dollárt keres naponta, Németországban 9 centért, Amerikában pedig $3\frac{3}{4}$ centért árulják fontjával. S míg Angliában Smith Ádám szerint több, mint 100 évvel ezelőtt 10 gyári munkás 48.000 tüt készített el naponként, Connecticutban ma 5 munkás gépek segítségével naponta $7\frac{1}{2}$ millió darabot állít elő.

Mindezen tapasztalatok daczára ama hagyományos nézet még mindig érvényben van, de ha nehéz is lesz, nem lehetetlen kiirtani e tévtant, mely egyáltalában nem illik bele a modern társadalmi életbe. Valamint nem rettenünk vissza a nagy költségektől, melyeket a hadi erő fentartása igényel, mert tudjuk, hogy csak egy erős és jól felszerelt hadsereg szolgálhat biztosítésként a győzelemnek háború esetén, úgy be fogjuk idővel valamennyien látni, hogy a világpiacozon is a győzelem attól függ, vajjon jól-e, vagy rosszul látvák el munkásaink.

Értekező azzal végzi cikkét, hogy a szociális reform, mely az emberek millióit van hivatva magasabb életszínvonalra emelni, az egyedüli eszköz arra, hogy egy nemzet gazdasági és politikai hatalmának teljét elérhesse.

Dr. Fenyvessy József.

A new-yorki Columbia College »**Political Science Quarterly**« című negyedévi folyóiratának legutóbbi márcziusi számában *Willcox Warner F.* tanár »*A study in vital statistics*« cím alatt hosszabb demografiai tanulmányt közöl.

Az anyag, mely a demografiai buvárlatnak az amerikai hivatalos adatforrásokban rendelkezésére áll, tudvalevőleg épen nem mondható kielégítőnek. A népszámlálások eredményei gazdag és megbízható anyagot szolgáltatnak ugyan, de annál inkább kifogás alá esik a népmozgalmi statisztika, melyre nézve az adatgyűjtés és feldolgozás az egyes államok kezében van; megfelelő anyagot csupán a bevándorlás és az elválások statisztikája szolgáltat.

Nem csodálatos tehát, hogy értekezőnknek a demografia nagy terére induló tanulmánya csupán a házasságok s illetve túlnyomórészt az elválások kérdésének — mely utóbbit szerzőnk a demografia különálló fejezetének tekint — tárgyalására szorítkozik. Az anyagot, melyre vizsgálódását alapítja, nagy óvatossággal választja meg, csupán oly államokra terjeszkedve ki, a melyekben a vizsgálat alá vett 20 évi időköznek (1867—86) minden egyes évre vonatkozólag megközelítő teljességű adatok állanak rendelkezésére. Ily államok Vermont, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, Ohio, Illinois, valamint a columbiai kerület.

Az összehasonlítás, melyet 1876-ra vonatkozólag ez államok házassági számai s több európai államéi között von, számbajövő eltéréseket nem mutat, érdekesebb ennél a párhuzam az amerikai államok 1867. és 1886-ik évi arányszámai között, melyekkel a házassági szám hanyatló irányzatát illusztrálja. Igaz ugyan, hogy e pusztán két év között vont párhuzamot az irányzat állandó voltával igazolja értekező, mindazonáltal kifejezőbb lett volna a hanyatló irányzatot öt—öt éves átlagokban mutatni be, a mint hogy a nemzetközi összehasonlítás is szélesebb körre és több évre terjeszkedhetett volna ki.

A következőkben a két nagy népességi elem, a városi és vidéki megkülönböztetésével mutatja ki értekezőnk, hogy a házassági szám

hanyatlása sokkal intenzívebb a városi, mint a vidéki kerületekben. A házassulók korára vonatkozólag csupán Massachusettsben vannak adatok, a melyek szerint a protogam házassulók átlag életkora emelkedett, a férfiaké 26³ évről 27²-re, a hajadonoké 23⁵ évről 24³-re.

A házassági szám alakulásának okai tekintetében Willcox grafikai ábrához folyamodik, hogy szemléltetővé tegye az összefüggést a kereskedelem többszöri pangása (1856—58, 1873—80 és 1883—86), valamint a polgárháború (1861—64) és a házassági szám hullámzása között. Oly következtetés, melyet noha csupán Massachusetts adataira alapít, egyéb államok, nevezetesen a csaknem tisztán földművelő Vermont példája jellemzően megerősít, hol a kereskedelmi depresszióknak jóformán semmi számbajövő nyoma nem mutatkozik.

Gazdag és pontos statisztikai anyagra támaszkodva sokkal tüzetesebben foglalkozhatik értekező az elválások kérdésével. Hogy ezek mily jelentékeny szerepet játszanak az Egyesült-Államok demográfiai viszonyaiban, mutatja a felhozott nemzetközi összehasonlítás, melyben az észak-amerikai nagy köztársaság Japán után az első helyet foglalja el, 1886-ban 100.000 lakosra 88⁷¹ elválást tüntetve fel, míg Svájc 64⁴⁹, Franciaország 32⁵¹, Németország 25⁹⁷, Anglia és Wales 3⁷⁹, Olaszország 3⁷⁵ és Írország 0²⁸-at. És ez arányszám jóformán szakadatlan emelkedést mutat, az 1867—1886-ig terjedő időszakban 60-ról 88-ig emelkedve fel, csaknem állandó irányzattal, úgy hogy csupán 5 évben volt kisebb az arányszám az előző évinél. Érdekes a diagramm, melyen értekező a köztársaság egészére vonatkozó bevándorlási és elválási mozgalmat Massachusetts házassági arányszámainak menetelével kombinálja, a hármas vonalak feltűnően összehangzó hullámzását tüntetve ki.

Az elválási arányszám a vidéki és városi népesség között határozott különbséget mutat a vidéki népesség előnyére, a válási szám ugyanis az itt vizsgálat alá vett 8 államban az 1867—1886-ig terjedő időszakot, vagyis mindössze 160 évi számot tekintve csupán 9 esetben száll a városi népesség aránya alá. Az arányszámok alakulásának irányzatát tekintve azonban, melyet értekező újból az 1867. és 1886-ik évi számok szembeállításával jellemez, a 8 eset közül 3, még pedig 2 rendkívüli előnyt mutat a városi népesség javára.

Külön részben foglalkozik Willcox azzal a kérdéssel, minő befolyása mutatható ki a törvényhozásnak az elválási szám alakulására? Az irodalomban felmerült azon következtetéssel szemben, mikép 14 államban közvetlenül a törvényhozás befolyására vezethető vissza az elválási arányszám alakulása, csupán két államterület tekinthet olyannak, hol a törvényhozási intézkedések e befolyása határozott és kétségbevonhatatlan. Ez államrészek Utah terület és Massachusetts állam, melyek közül főleg Utah szolgáltat jellemző példát a házassági jog hatásának megítélésére. Utah régebbi elválási törvénye rendkívül laza volt, 1878-ban azonban azonban megszigorított, minek eredményeképp az elválási arányszám 1877-ről 1879-re 914-ről 122-re esett alá. A másik példa Massachusetts állam, hol az 1872-ről 1874-re mutatkozó nagymérvű emelkedés nagyrésztben ugyancsak az elválási törvény módosításaiból ered.

Az egyes államrészek viszonyai közt fennálló kölcsönhatás szempontjából igen jellemző az a változás, mely az utahi viszonyok átalakulásával kapcsolatosan Chicago és New-York városok viszonyaiban mutatkozott. E városok nagy kontingenst szolgáltattak az

Utahban felbontott házasságok számára az utahi laza törvény idején, minek következtében magukban a városokban ez idő alatt a válások száma jelentékenyen alászállt, a törvény szigorítása után ellenben nagy mértékben emelkedett.

Erdekes kombinációval igyekszik értekező választ találni arra a kérdésre: lehet-e a statisztikai adatokban támpontokat találni annak megítélésére, hogy a népesség belső vándormozgalmában az elválási szándék minő szerepet játszik? Két példával illusztrálja Willcox a módszert, melyet alkalmazhatónak vél s mely lényegileg abban áll: összemérni azt az arányt, melyben egyes vidékek egymásnak távollevő népességében általában részesednek, azzal az aránnyal, melyben az egymás területén kötött, de azon kívül felbontott házasságokban osztoznak, a különbözet azután mértéket képezne az elválási szándékkal történő vándormozgalom megítélésére.

Majd az elválások földrajzi eloszlásának vizsgálatára tér át értekező, a vizsgálat alapjául azt a felosztást fogadva el, melyet a hivatalos népszámlálási jelentések alkalmaznak. Az eredményt grafikai ábrán mutatja be, melyen a nyugati államterület válik ki magas (120—180) arányaival, középső helyet az északi középső terület foglalja (88—118 arányszámokkal), azután következnek egymást keresztezve az északi atlanti (56—56) és a déli középső (41—98), legvégül a déli atlanti vidék (18—34) sorakozik. Az északi és déli államok a polgárháború óta az elválási arányszám tekintetében mindinkább közelednek egymáshoz, míg a keleti, középső és nyugati államterületek között a különbség mindinkább fokozódik. E fokozódó különbséghez értekező érdekes, bár föltételes jellegű magyarázatot fűz, melylyel egyszersmind cikkét bezárja. Azt a jelenséget véli ugyanis constatalhatni, hogy a vándormozgalom mindkét nagy irányában: a városok felé és a betelepülés számára ujonnan megnyíló területek felé való mozgalomban a válási arány általánosan nagyobb a mozgalom megállapodásai helyein, sem mint kiindulási pontjain. Így Európában a városi népességben az elválási arány háromszor akkora, mint a vidékiben, a mely jelenség Amerikában a megfigyelés alá vont esetek 95°/o-ában ugyanilyennek bizonyult, hasonló jelenséget mutatnak továbbá a gyarmatok, az ujon betelepült földrészek az anyaországokkal szemben. Ugy látszik, hogy a népmozgalmak árjai sok oly elemet hordanak magukkal, melyről a mozgalmasabb, szabadabb élet a megállapodottabb viszonyok szigorúbb felfogását letörölte.

Sajnáljuk, hogy értekező mélyre menő vizsgálódása, erős combinatio érzéke előtt nem nyílik tágabb tér az érvényesülésre. Talán a meglevő anyaggal is többet, részletesebbet nyújthatott volna, de így is figyelemre méltó munkát végzett, melynek az, hogy egyuttal az amerikai demografiai irodalom helyzetéről tájékoztatást nyújtott, bizonyos aktuális érdeket kölcsönöz. Kivánnók, vajha e cikk lökést adna az amerikai szakirodalomnak, hogy napirendre hozza a népmozgalmi statisztika tökéletesbitésének kérdését.

Dr. Kovács Aladár.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Európa népességének növekedése.

Levasseur, a népességi statisztika egyik legalaposabb művelője, Európa népességét a század elején (1801-ben) 175 millióra teszi, ha pedig a legújabb, többnyire 1890. évi adatok szerint állapítjuk meg világrészünk lakosságát, 358 millió lelket nyerünk. Európa népessége tehát kilencz évtized alatt több mint megkétszereződött. A korábbi századokról csak nagyon töredékes adataink vannak ugyan, s a népesség akkori fejlődését, legalább egész Európára nézve, nagyjából is alig volnánk képesek megállapítani, de azért kétségtelen, hogy meg sem közelítette a jelen század népszaporodásának rohamosságát. A fényes eredményt századunkban a gyors léptekkel haladó civilisációnak s az azzal karöltve járó jólétnek tulajdoníthatjuk. Véres háborúk és pusztító járványok ebben is voltak ugyan, de a jobb közegészségügyi szolgálat és nagyobb tisztaság sokat szelidítettek a járványok dühén, az emberesebb korszellem pedig a háborúk pusztítását mérsékelte. A tüzzel-vassal pusztítás, a védtelen nép lemészárlása vagy rabul elhajtása, mely rendes kísérője volt a mult századok háborúinak, korunkban csak elvétve fordult elő s nem vonta maga után egész vidékek, néha egész országok elnéptelenedését.

Európa népességének nagymérvű fejlődését a jelentékeny kivándorlás sem birta megakasztani, mely az új világ felé megújuló erővel folyton folyik; de tetemesen mérsékelte, úgy hogy a tényleges népnövekedés tulajdonképen nem fejezi ki a természetes népnövekedés egész nagyságát. Áll ez különösen egyes országokra, melyekből már huzamosabb idő óta nagymérvű a kivándorlás, a milyenek például Nagy-Británia (különösen Írország), Németország és a Skandináv államok, míg ellenben némely országokat a kivándorlás számbavehető módon nem érintett; sőt kivételesen olyan országok is fordulnak elő, pl. Franciaország, melyeknél a bevándorlás meghaladja a kivándorlást.

A tényleges népnövekedés tulajdonképen két különböző, majd egy irányban, majd ellentétesen ható mozgalomnak, a természetes népszaporodásnak és a ki- és bevándorlásnak eredménye. A multa visszamenőleg, hosszabb időről már a tényleges népnövekedést is bajos megállapítani, mert rendszeres népszámlálások nem minden országban tartattak, sőt számos állam népszámát, pl. Oroszországot és Romániát még jelenleg is csak becslés alapján, tehát csak megközelítőleg ismerjük, még nehezebb a természetes szaporodást s legnehezebb a ki- és bevándorlások által okozott változásokat nyomon kísérnünk. Az ily kísérletek eredménye rendszeren nagyon hézagos, töredékes szokott lenni.

Fejtegetésünkben a tényleges népnövekedésre szorítkozunk, lehetőleg az időnként tartott népszámlálások adatait használva fel e célra, nem mellőzhetve azonban, kivált a régebb időszakokra vonatkozólag a becslési adatokat sem.

Mindenekelőtt bemutatjuk Európa összes államainak lélekszámát a rendelkezésre álló legújabb adatok szerint.

		Lélekszám	%
1. Európai Oroszország . . .	1886. (becslés)	85,282.101	= 23 ⁸⁴
Lengyelország	1886. (becslés)	8,319.797	= 2 ³³
Finnország	1890.	2,380.142	= 0 ⁶⁶
Együtt		95,982.040	= 26 ⁸³
2. Németbirodalom	1890.	49,421.064	= 13 ⁸¹
3. Franciaország	1891.	38,343.192	= 10 ⁷²
4. Nagy-Británia	1891.	37,879.285	= 10 ⁵⁹
5. Olaszország	1891. (becslés)	30,347.291	= 8 ⁴⁸
6. Ausztria	1890.	23,895.413	= 6 ⁶⁸
7. Spanyolország	1887.	17,550.246	= 4 ⁹⁰
8. Magyarbirodalom	1890.	17,463.791	= 4 ⁸⁸
9. Belgium	1890.	6,069.321	= 1 ⁷⁰
10. Románia	1892. (becslés)	5,500.000	= 1 ⁵⁴
11. Svédország	1890.	4,784.981	= 1 ³⁴
12. Európai Törökország . . .	1891. (becslés)	4,780.000	= 1 ³⁴
13. Portugália	1881.	4,708.178	= 1 ³²
14. Németalföld	1889.	4,511.415	= 1 ²⁶
15. Bulgária és Kelet-Rumélia	1888.	3,154.375	= 0 ⁸⁸
16. Svájc	1888.	2,933.334	= 0 ⁸²
17. Görögország	1889.	2,187.208	= 0 ⁶¹
18. Dánia	1890.	2,172.205	= 0 ⁶¹
19. Szerbia	1891.	2,162.759	= 0 ⁶⁰
20. Norvégia	1890.	1,999.176	= 0 ⁵⁶
21. Bosznia-Hercegovina . . .	1892. (becslés)	1,504.091	= 0 ⁴²
22. Montenegró	1892. (becslés)	200.000	= 0 ⁰⁵
23. Luxemburg	1890.	211.088	= 0 ⁰⁶
24. Monaco	1890.	12.000	= 0 ⁰⁰
25. Lichtenstein	1880.	9.124	= 0 ⁰⁰
26. San-Marinó	1874.	7.816	= 0 ⁰⁰
27. Andorra	1875.	5.800	= 0 ⁰⁰
		357,795.193	= 100 ⁰ /0

Magyarország, lélekszáma Európa államai közt a nyolczadik helyet foglalja el s földrészünk összes népességének 4⁸⁸/0-át képviseli, míg Oroszország európai birtokaira 26⁸³/0, vagyis az összes létszámnak több mint egy negyedrésze esik.

Mintogy az államok súlya nagy mértékben függ népességük számától s a többi államok népszámához való arányától: nemcsak a tényleges népszám bír fontossággal, hanem a népességnek fejlődése is. A mult fejlődés, ha nem is csalhatatlan, de tájékoztató felvilágosítást nyújt a jövőre nézve s számos tudományos kísérlettel találkozunk, mely a különböző államok népességét valószínűségi számítás szerint a jövőre vonatkozólag igyekszik meghatározni.

E kutatások kettős célból szoktak történni, majd a hatalmi egyensúly alakulását igyekeznek vele megmérni, a mi főleg a német-francia rivalitás éles kifejlődése óta s főleg erre a speciális célra gyakoroltatik, majd pedig a Malthus-féle tanok igazolását keresik általa.

Különösen gyakori az a kísérlet, mely kiszámítani igyekszik, hogy a különböző államok népessége hány év alatt kétszereződik meg. Levasseur legújabb nagyszabású munkájában¹⁾ szintén közöl több ilyen számítást, melyből kuriozumképen megemlítjük, hogy *Toussaint Loua*-nak a geometriai módszer szerint eszközölt számítása szerint Magyarország népessége csak 294 év alatt kétszereződne meg, míg Szerbiáé 29, Szászországé 34, Angliáé, Walesé és Oroszországé 44, Ausztriáé 95 s még Franciaországé is 165 év alatt; az aritmetikai számítás szerint pedig 423 év kellene Magyarországnak népességének megkétszereződéséhez. Ez a ránk nézve rendkívül kedvezőtlen eredmény onnan magyarázható, hogy *Loua* Magyarországnak 1869—80. évi népszaporodását vette számítása alapjául, a mikor a kolerajárvány nagymérvű pusztítása következtében hazánk népessége az egész évtized alatt alig szaporodott valamivel.

A »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« című becses munkában is találunk egy kimutatást, mely a különböző országok valószínű népességét a 2000-dik évre, vagyis egy jó századdal előre számítja ki. Ez a szorosabb értelemben vett Magyarország népességét a 2000-dik év végén 15 millióra teszi — persze szintén az 1869—80. évi népszaporodás alapján — holott a magyar anyaország népessége a legutóbbi népszámlálás hiteles adatai szerint már 1890. végén 15·23 millióra rúgott, vagyis pár százezerrel többre, mint a mennyit az idézett számítás szerint 110 esztendő múlva kellett volna elérnie.

Ez az egy pár példa is mutatja, mily csekély becstük van az e fajta valószínűségi számításoknak, kivált, ha nem kellő ovatossággal járunk el. Igaz, hogy a helyes alapot nem épen könnyű eltalálni. Ha sok évtizedet felölelő időszak népszaporodási arányát vesszük alapul, szintén könnyen juthatunk hamis eredményre, mert a hosszú idő alatt gyökeresen megváltozhatik a népesedés általános iránya. Például minden valószínűség szerint egészen téves eredményre jutnánk, ha Franciaországnak a jövő évtizedek alatti népnövekedését az 1801—1891-ki időszak átlagos szaporodási százaléka alapján próbálnók kiszámítani, holott Franciaország népessége, mely a század első felében, ha nem is nagy, de türhető mértékben szaporodott, az utóbbi évtizedek alatt a propagatív erőnek mondhatni fokozatos csökkenését mutatja, s a legújabb időben csaknem egészen megszűnt szaporodni.

Sokkal helyesebb tehát, ha ily többé-kevésbé önkényes valószínűségi számítások helyett a népességnek tényleges fejlődését mutatjuk be lehetőleg hosszabb időről, a nagyobb időszak után közölve a közbeeső kisebb időszakok alatti fejlődést is, hogy a népnövekedés irányzatát is megítélhessük. Hogy az összehasonlítás minél biztosabb alapon történjék, a következő kimutatásban csak 1850/51-ig megyünk vissza, a midőn már számos európai államban rendes népszámlálást

¹⁾ La population française. Tome troisième. Paris. 1892.

tartatott. Lássuk miként fejlődött a különböző országok népessége e negyven év alatt. A kiindulási évet 100-nak véve volt:

Folyó szám	O r s z á g	A népesség negyven évi fejlődése	Mely		Folyó szám	O r s z á g	A népesség negyven évi fejlődése	Mely	
			évtől?	évig?				évtől?	évig?
1	Oroszbirodalom	187'81	1851	1891	10	Belgium.....	137'12	1850	1890
2	Anglia és Wales	161'77	1851	1891	11	Nagy-Británia	136'52	1851	1891
3	Dánia.....	154'31	1850	1890	12	Ausztria.....	135'20	1850	1890
4	Németalföld...	147'69	1849	1889	13	Magyarország..	131'52	1850	1890
5	Finnország...	145'41	1850	1890	14	Olaszország...	126'77	1851	1891
6	Norvégia.....	141'86	1850	1891	15	Svájcz.....	123'52	1850	1890
7	Németbirodalom	139'65	1850	1890	16	Franciaország..	109'86	1851	1891
8	Skéczia.....	139'36	1851	1891	17	Irország.....	71'80	1851	1891
9	Svédország....	137'10	1850	1890					

Magyarország elég közepes, sőt a közepesnél gyengébb helyet foglal el, mert utána már csak Olaszország, Svájcz, Franciaország és Irland következnek. Meglepő Oroszország népességének bámulatos fejlődése, melyet egész Európában legfőlebb csak Szerbia mül felül. Nem szabad azonban felednünk, hogy Oroszországnak nemcsak régebbi, hanem jelenlegi népszáma is csak becslésen alapul s abban az országban, a hol a Potemkin-falvak még most sem mentek ki divatból, csak erős fentartással fogadhatjuk el a nem rendszeres népszámlálások útján nyert adatokat. Belső valószínűség csakugyan nem támogatja az orosz nép ily bámulatos szaporodását. Az ottani nyomorúságos viszonyok és a gyakori járványok aligha engednek oly mérsékelt halálózást, a minőt az orosz népmozgalmi kimutatásokban látunk, mely a jóval magasabb születési arány daczára a legtöbb évben alacsonyabb, mint Magyarországon.

Oroszországhoz a népnövekedés nagyságát tekintve legközelebb áll Anglia és Wales, míg a három egy királyság egyik tagja, a szerencsétlen Irland, e negyven év alatt több mint egy negyedrésszel megfogyott. Ez az egyetlen ország egész Európában, melynek népessége határozott hanyatlást mutat; mert még Franciaország népessége is szaporodott némileg.

A különböző országokban tapasztalt eltérő népszaporodást sem az éghajlattal, sem a népfajokkal, sem a népsűrűséggel nem lehet határozott kapcsolatba hozni, bár némi halvány vonatkozást egyik és másik tekintetben észre lehet venni. Így például Európa éjszaki fele, Irlandot kivéve, magasabb növekedési arányt mutat, mint déli fele. A leggyorsabban szaporodó két állam Oroszország és Anglia, éjszaki országok s a közvetlenül utánuk következő Dánia, Németalföld és Finnország szintén oda számíthatók; ellenben a már említett Irországon kívül legkisebb növekedési arányt mutató Franciaország, Svájcz, Olaszország Európa déli részéhez sorozhatók. A germán faj is nagyobb hajlamot látszik mutatni a növekedésre, mint a román-kelta-faj. Adataink szerint a szláv faj növekedése is kedvező, bár Ausztria, hol a szlávok képeznek abszolút többséget, az utóbbi negyven év alatt nem szaporodott valami erősen. A magyar faj növekedésének mérvére az itt közölt adatból hazánk vegyes nyelvű népessége mellett nem igen lehet következtetni, ellenben finn faj-rokonaink száma nagy arányokban növekedett.

A népsűrűség és szaporodás közt még kevésbé lehet összefüggést mutatni ki. Igaz, hogy a nagyon ritka népességű Oroszbirodalom szaporodott legerősebben, de közvetlenül utána az igen sűrű népességű Anglia és Wales következik s a legintenzívebb népességű Belgium hasonlíthatatlanul jobban szaporodik, mint a vele szomszédos Franciaország, hol a népesség majd háromszorta ritkább.

Az imént közölt kimutatás a népesség negyven évi fejlődését egészben tünteti fel, nem mutatja a hullámzást, mely e hosszú idő alatt a népesség fejlődésében a legtöbb országnál határozottan észlelhető; ezért az egyes országok népességének növekedését a különböző időszakokon belül is bemutatjuk, visszamenve addig, a meddig valamennyire megbízható adataink vannak. Megjegyezzük, hogy az évi átlagos szaporodás kiszámításánál nem a geometriai módszert alkalmaztuk, a mi ily sok számításnál nagyon hosszadalmas lett volna, hanem az egyes időszakok szaporodási arányát egyszerűen elosztottuk az évek számával.

É v	Népszám	A népesség növekedése		Évi átlagos népnövekedés ‰-okban	A népesség fokozatos fejlődése
		szám szerint	‰-okban		
i. Nagy-Británia.					
1801.	16,237.300	—	—	—	100'00
1811.	18,509.116	2,271.816	13'99	1'40	113'99
1821.	21,272.187	2,763.071	14'93	1'49	131'01
1831.	24,392.485	3,120.298	14'67	1'47	150'23
1841.	27,057.923	2,665.438	10'93	1'09	166'64
1851.	27,745.942	688.019	2'54	0'25	170'88
1861.	29,321.288	1,575.346	5'67	0'57	180'58
1871.	31,845.579	2,524.091	8'61	0'86	196'12
1881.	35,241.482	3,396.103	10'66	1'07	217'04
1891.	37,879.285	2,637.803	7'48	0'75	233'29
a) Anglia és Wales.					
1801.	8,892.536	—	—	—	100'00
1811.	10,164.256	1,271.720	14'30	1'43	114'30
1821.	12,000.236	1,835.980	18'06	1'81	134'95
1831.	13,896.797	1,896.561	15'80	1'58	156'27
1841.	15,914.148	2,017.351	14'52	1'45	178'96
1851.	17,927.609	2,013.461	12'65	1'27	201'60
1861.	20,066.224	2,138.615	11'93	1'19	225'65
1871.	22,712.266	2,646.042	13'19	1'32	255'41
1881.	25,974.439	3,262.173	14'36	1'44	292'09
1891.	29,001.018	3,026.579	11'65	1'17	326'13
b) Skócia.					
1801.	1,608.420	—	—	—	100'00
1811.	1,805.864	197.444	12'28	1'23	112'28
1821.	2,091.521	285.657	15'82	1'56	130'04
1831.	2,364.386	272.865	13'04	1'30	147'00
1841.	2,620.184	255.798	10'82	1'08	162'90
1851.	2,888.742	268.558	10'25	1'03	179'60
1861.	3,062.294	173.552	6'00	0'60	190'39
1871.	3,360.018	297.724	9'72	0'97	208'90
1881.	3,735.573	375.555	11'18	1'12	232'25
1891.	4,025.647	290.074	7'77	0'78	250'29

É v	Népszám	A népesség növekedése		Évi átlagos népnöve- kedés ‰-okban	A népesség fokozatos fejlődése
		szám szerint	‰-okban		
c) Írország.					
1801.	5,395.456	—	—	—	100'00
1811.	5,937.856	542.400	10'05	1'01	110'05
1821.	6,801.827	863.971	14'55	1'46	126'07
1831.	7,767.401	965.574	14'20	1'42	143'96
1841.	8,175.124	407.723	5'25	0'53	151'52
1851.	6,552.385	(-)1,622.739	(-)19'85	(-)1'99	121'44
1861.	5,798.564	(-) 753.821	(-)11'50	(-)1'15	107'47
1871.	5,412.377	(-) 386.187	(-) 6'66	(-) 0'67	100'31
1881.	5,174.836	(-) 237.541	(-) 4'39	(-) 0'44	95'91
1891.	4,704.750	(-) 470.086	(-) 9'08	(-) 0'91	87'20
2. Németalföld.					
1830.	2,613.487	—	—	—	100'00
1840.	2,860.559	247.072	9'46	0'95	109'46
1849.	3,056.879	196.320	6'86	0'76	116'97
1859.	3,309.128	252.249	8'25	0'83	126'62
1869.	3,579.529	270.401	8'17	0'82	136'97
1879.	4,012.693	433.164	12'10	1'21	153'54
1889.	4,511.415	498.722	12'43	1'24	172'62
3. Belgium.					
1831.	3,785.814	—	—	—	100'00
1846.	4,337.196	551.382	14'56	0'97	114'56
1856.	4,529.461	192.265	4'43	0'44	119'64
1866.	4,827.833	298.372	6'59	0'66	127'53
1876.	5,336.185	508.352	10'53	1'05	134'28
1880.	5,520.009	183.824	3'45	0'86	145'81
1890.	6,069.321	549.312	9'95	0'99	160'32
4. Franciaország.					
1801.	26,930.756	—	—	—	100'00
1806.	28,572.569	1,641.813	6'10	1'22	106'10
1821.	29,871.176	1,298.607	4'54	0'30	110'92
1826.	31,129.527	1,258.351	4'21	0'84	115'59
1831.	31,787.900	658.373	2'11	0'42	118'04
1836.	32,759.829	971.929	3'06	0'61	121'61
1841.	33,406.864	647.035	1'98	0'40	124'06
1846.	34,546.975	1,140.111	3'41	0'68	128'28
1851.	34,901.938	354.963	1'03	0'21	129'60
1856.	35,174.124	272.186	0'78	0'16	130'61
1861.	35,844.902	670.778	1'91	0'38	133'10
1866.	36,495.489	650.587	1'82	0'36	135'52
1872.	36,102.921	(-) 392.568	(-) 1'08	(-) 0'18	134'06
1876.	36,905.788	802.867	2'22	0'56	137'04
1881.	37,672.048	766.260	2'08	0'42	139'14
1886.	38,218.903	546.855	1'45	0'29	141'92
1891.	38,343.192	124.289	0'33	0'07	142'37

É v	Népszám	A népesség növekedése		Évi átlagos népnöve- kedés ‰-okban	A népesség fokozatos fejlődése
		szám szerint	‰-okban		
5. Spanyolország.					
1789. becslés	10,061.480	—	—	—	100'00
1820. »	11,000.000	938.520	9'33	0'30	109'33
1828. »	11,698.029	698.029	6'35	0'79	116'27
1846. »	12,168.774	470.745	4'02	0'22	120'91
1860. népsz.	15,658.531	3,489.757	23'68	2'05	155'63
1877. »	16,634.345	975.814	6'23	0'37	165'33
1887. »	17,550.246	915.901	5'51	0'55	174'43
6. Olaszország.					
1800.	18,124.000	—	—	—	100'00
1816.	18,383.000	259.000	1'43	0'09	101'43
1825.	19,727.000	1,344.000	7'31	0'81	108'84
1838.	21,975.000	2,248.000	11'40	0'88	121'25
1848.	23,617.000	1,642.000	7'47	0'75	130'31
1861.	25,000.000	1,383.000	5'86	0'45	137'94
1871.	26,800.000	1,800.000	7'20	0'72	147'87
1881.	28,460.000	1,660.000	6'19	0'62	157'03
1891. becslés	30,347.291	1,887.291	6'63	0'66	167'44
7. Svájc.					
1850.	2,392.740	—	—	—	100'00
1860.	2,507.170	114.430	4'78	0'48	104'78
1870.	2,669.147	161.977	6'46	0'65	111'23
1880.	2,846.102	176.955	6'63	0'66	118'94
1888.	2,933.334	87.232	3'06	0'38	122'59
8. Németbirodalom.					
1816.	24,831.896	—	—	—	100'00
1820.	26,291.606	1,460.210	5'88	1'47	105'88
1825.	28,111.269	1,819.663	6'92	1'38	118'21
1830.	29,518.125	1,406.856	5'00	1'00	118'87
1835.	30,935.648	1,417.523	4'80	0'96	124'58
1840.	32,785.150	1,849.502	5'98	1'20	132'03
1845.	34,396.055	1,610.905	4'91	0'98	138'52
1850.	35,395.496	999.441	2'91	0'58	142'54
1855.	36,111.644	716.148	2'02	0'40	145'43
1860.	37,745.187	1,633.543	4'52	0'90	152'01
1865.	39,653.544	1,908.357	5'06	1'01	159'69
1870.	40,816.249	1,162.705	2'93	0'59	164'37
1875.	42,727.372	1,911.123	4'68	0'94	172'07
1880.	45,234.061	2,506.689	5'87	1'17	182'16
1885.	46,855.704	1,621.643	3'59	0'72	188'70
1890.	49,428.470	2,572.766	5'49	1'10	199'06

É v	Népszám	A népesség növekedése		Évi átlagos népnöve- kedés o/o-okban	A népesség fokozatos fejlődése
		szám szerint	o/o-okban		
9. Ausztria.					
1818.	13,380.640	—	—	—	100 ⁰⁰
1821.	13,964.341	583.701	4 ³⁶	1 ⁴⁵	104 ³⁶
1824.	14,518.749	554.408	3 ⁹⁷	1 ³²	108 ⁶¹
1827.	15,130.762	612.013	4 ²²	1 ⁴¹	113 ⁰⁸
1830.	15,588.142	457.380	3 ⁰²	1 ⁰¹	116 ⁵⁰
1834.	15,713.952	125.810	0 ⁸⁰	0 ²⁰	117 ⁴⁴
1837.	16,083.046	369.094	2 ³⁵	0 ⁷⁸	120 ²⁰
1840.	16,575.118	492.072	3 ⁰⁶	1 ⁰²	123 ⁸⁷
1843.	17,073.231	498.113	3 ⁰¹	1 ⁰⁰	127 ⁶⁰
1846.	17,613.406	540.175	3 ¹⁶	1 ⁰⁵	131 ⁶³
1850.	17,534.950	(—) 78.456	(—) 0 ⁴⁵	(—) 0 ¹¹	131 ⁰⁵
1857.	18,224.500	689.550	3 ⁹³	0 ⁵⁶	136 ²¹
1869.	20,217.531	1,993.031	10 ⁹⁴	0 ⁹¹	151 ¹⁰
1880.	21,981.821	1,764.290	8 ⁷³	0 ⁷⁹	164 ²⁸
1890.	23,707.906	1,726.085	7 ⁸⁵	0 ⁷⁸	177 ¹⁸
10. Magyarbirodalom.					
1787.	9,394.305	—	—	—	100 ⁰⁰
1850.	13,191.553	3,797.248	40 ⁴²	0 ⁶⁴	140 ⁴²
1857.	13,768.513	576.960	4 ³⁷	0 ⁶²	146 ⁶⁶
1869.	15,417.327	1,648.814	11 ⁹¹	0 ⁹⁹	164 ¹¹
1880.	15,642.102	224.775	1 ⁴⁶	0 ¹³	166 ⁶¹
1890.	17,349.398	1,707.296	10 ⁹¹	1 ⁰⁹	184 ⁶⁸
11. Dánia.					
1801.	925.680	—	—	—	100 ⁰⁰
1834.	1,223.797	298.117	32 ²¹	0 ⁹⁸	132 ²¹
1840.	1,283.027	59.230	4 ⁸⁴	0 ⁶¹	138 ⁶⁰
1845.	1,350.327	67.300	5 ²⁵	1 ⁰⁵	145 ⁸⁷
1850.	1,407.747	57.420	4 ²⁵	0 ⁸⁵	152 ⁰⁸
1855.	1,499.850	92.103	6 ⁵⁴	1 ³¹	162 ⁰³
1860.	1,600.551	100.701	6 ⁷¹	1 ³⁴	172 ⁹¹
1870.	1,784.741	184.190	11 ⁵¹	1 ¹⁵	192 ⁸⁰
1880.	1,969.039	184.298	10 ³³	1 ⁰³	212 ⁷¹
1890.	2,172.205	203.166	10 ³²	1 ⁰³	234 ⁶⁶
12. Norvégia.					
1801.	883.038	—	—	—	100 ⁰⁰
1815.	886.374	3.336	0 ³⁸	0 ⁰³	100 ³⁸
1825.	1,051.318	164.944	18 ⁶¹	1 ⁸⁶	119 ⁰⁶
1835.	1,194.827	143.509	13 ⁶⁵	1 ³⁷	135 ³¹
1845.	1,323.471	133.644	11 ¹⁹	1 ¹²	150 ⁴⁴
1855.	1,490.047	161.576	12 ¹⁶	1 ²²	168 ⁷³
1865.	1,701.756	211.709	14 ²¹	1 ⁴²	192 ⁷²
1875.	1,818.853	117.097	6 ⁸⁸	0 ⁶⁹	205 ⁹⁸
1891.	1,999.176	180.323	9 ⁹¹	0 ⁶²	226 ⁴⁰

É v	Népszám	A népesség növekedése		Évi átlagos népnöve- kedés ‰-okban	A népesség fokozatos fejlődése
		szám szerint	‰-okban		
13. Svédország.					
1800.	2,347.303	—	—	—	100 ⁰⁰
1805	2,427.408	80.105	3 ⁴¹	0 ⁶⁸	103 ⁴¹
1810.	2,377.851	— 49.557	— 2 ⁰⁴	— 0 ⁴¹	101 ³⁰
1815.	2,465.066	87.215	3 ⁶⁷	0 ⁷³	105 ⁰²
1820.	2,584.690	119.624	4 ⁸⁵	0 ⁹⁷	110 ¹¹
1825.	2,771.252	186.562	7 ²²	1 ⁴⁴	118 ⁰⁶
1830.	2,888.082	116.830	4 ²²	0 ⁸⁴	123 ⁰⁴
1835.	3,025.439	137.357	4 ⁷⁶	0 ⁹⁵	128 ⁸⁹
1840.	3,138.887	113.448	3 ⁷⁵	0 ⁷⁵	133 ⁷²
1845.	3,316.536	177.649	5 ⁶⁶	1 ¹³	142 ⁵⁷
1850.	3,482.541	166.005	5 ⁰¹	1 ⁰⁰	148 ³⁶
1855.	3,641.011	158.470	4 ⁵⁵	0 ⁹¹	155 ¹¹
1860.	3,859.728	218.717	6 ⁰¹	1 ²⁰	164 ⁴³
1870.	4,168.525	308.797	8 ⁰⁰	0 ⁸⁰	177 ⁵⁹
1880.	4,565.668	397.143	8 ⁷⁰	0 ⁸⁷	194 ⁵¹
1890.	4,784.981	219.313	4 ⁸⁰	0 ⁴⁸	203 ⁸⁵
14. Oroszbirodalom.					
1722.	14,000.000	—	—	—	100,00
1742.	16,000.000	2,000.000	14 ²⁸	0 ⁷¹	112 ⁵⁷
1762.	19,000.000	3,000.000	18 ⁷⁵	0 ⁹⁴	135 ⁷¹
1782.	28,000.000	9,000.000	47 ³⁷	2 ³⁷	200 ⁰⁰
1796.	36,000.000	8,000.000	28 ⁵⁷	2 ⁰⁴	257 ¹⁴
1812.	41,000.000	5,000.000	13 ⁸⁹	0 ⁸⁷	292 ⁸⁶
1815.	45,000.000	4,000.000	9 ⁷⁶	3 ²⁵	321 ⁴³
1835.	60,000.000	15,000.000	33 ³³	1 ⁶⁷	428 ⁵⁷
1851.	68,000.000	8,000.000	13 ³³	0 ⁸³	485 ⁷¹
1859.	74,000.000	6,000.000	8 ⁸²	1 ¹⁰	528 ⁵⁷
1867.	81,696.965	7,696.965	10 ⁴⁰	1 ³⁰	583 ⁵⁵
1870.	86,451.413	4,754.448	5 ⁸²	1 ⁹⁴	617 ⁵¹
1882.	102,970.831	16,519.418	19 ¹¹	1 ⁵⁹	735 ⁵¹
1886.	113,317.115	10,346.284	10 ⁰⁵	2 ⁵¹	809 ⁴¹
15. Finnország.					
1800.	834.829	—	—	—	100 ⁰⁰
1805.	895.773	60.944	7 ³⁰	1 ⁴⁶	107 ³⁰
1810.	863.268	— 32.505	— 3 ⁶³	— 0 ⁷³	108 ⁴¹
1815.	1,095.957	232.689	26 ⁹⁵	5 ³⁹	131 ²⁸
1820.	1,177.846	81.589	7 ⁴⁴	1 ⁴⁹	141 ⁰⁵
1825.	1,259.151	81.605	6 ⁹³	1 ³⁹	150 ⁸³
1830.	1,372.077	112.926	8 ⁹⁷	1 ⁷⁹	164 ³⁵
1835.	1,393.727	21.650	1 ⁵⁸	0 ³²	166 ⁹⁵
1840.	1,445.626	51.899	3 ⁷²	0 ⁷⁴	173 ¹⁶
1845.	1,547.724	102.098	7 ⁰⁶	1 ⁴¹	185 ³⁹
1850.	1,636.915	89.191	5 ⁷⁶	1 ¹⁵	196 ⁰⁸
1855.	1,688.705	51.790	3 ¹⁶	0 ⁶³	202 ²⁸
1860.	1,746.725	58.020	3 ⁴⁴	0 ⁶⁹	209 ²³
1865.	1,843.245	96.520	5 ⁵³	1 ¹¹	220 ⁷⁹
1870.	1,768.769	— 74.476	— 4 ⁰⁴	— 0 ⁸¹	211 ⁸⁷
1875.	1,912.647	143.878	8 ¹³	1 ⁶³	229 ¹¹
1880.	2,060.782	143.135	7 ⁷⁵	1 ⁵⁵	246 ⁸⁵
1890.	2,330.142	319.360	15 ⁵⁰	1 ⁶⁵	285 ¹¹

Nagy-Británia népszaporodása az egyes időszakokban óriás ingadozást mutat s minthogy ezt főleg az irországi nagy kivándorlás idézte elő, mely már a század negyedik évtizedében megkezdődött, de tetőpontját a két következő évtizedben érte el, szükségesnek láttuk, a három egy királyság egyes alkatrészeit külön is bemutatni. *Anglia és Wales* népességének fejlődése sokkal egyenletesebb, az évi átlagos szaporodási százalék a kilencz évtized közül egyetlen egyben süllyedt 1 $\frac{1}{2}$ alá, úgy, hogy ez ország lélekszáma kilenczven év alatt több mint megháromszorozódott. Nagyobb ingadozást látunk már *Skócia* népességének fejlődésében, a szaporodás különösen 1851-től 1861-ig aránylag nagyon mérsékelt volt; mindazáltal az 1891. évi létszám harmadfélseresét teszi az 1801. évinek. A legutóbbi évtized fejlődése sem volt valami kedvező s jellemző, hogy Angliában és Walesben a legutóbbi évtizedben látjuk a legalacsonyabb szaporodási százalékot. *Irország* népesedési viszonyai a század első három tizedében egészen kedvezők voltak, de már a negyedik évtizedben megkezdődött a kivándorlás s bár ez évtized még némi szaporodással záródott, de már 1841-től 1851-ig Irország népessége közel 20 $\frac{1}{2}$ -kal fogyott. A zöld sziget elnéptelenedése azóta szakadatlanul tart, 1881-ig évtizedről évtizedre mérsékeltabb arányokban ugyan, de a legutóbbi évtized alatt a kivándorlás ismét igen erős lendületet vett.

Németalföld népnövekedése határozottan emelkedő irányzatot követ. A hatvanas években onnan is volt ugyan némi kivándorlás, de az sokkal jelentéktelenebb volt, sem mint számbavehetőleg befolyásolni képes lett volna a népesség szaporodását. *Belgiumból* sem volt soha jelentékenyebb kivándorlás, mindazáltal itt a népesség növekedésében tetemes hullámzást látunk. A rendkívül nagy népsűrűség daczára a szaporodás 1866 óta állandóan kedvező. Egészen mást látunk *Franciaországban*. A francia nép szaporodása valami nagy, kivéve talán a század első évötödét, sohasem volt, de korábban olykor mégis föl-föllendült, míg ellenben az utóbbi másfél évtized alatt folyvást rohamosan csökken.

Az utóbbi évötödben a szaporodás már a minimumra szállt le s ezt az igen kedvezőtlen eredményt is még sötétebbnek látjuk, ha a részleteket tekintjük, mert a két utóbbi népszámlálás egész vidékek lassú elnéptelenedését mutatja. 1881-től 1886-ig Franciaország 87 departement-ja közül 58-ban még növekedett a népesség s csak 29-ben fogyott, 1886-tól 1891-ig ellenben csak 32 departement-ban szaporodott, ellenben 55-ben megfogyott. A gyarapodó megyék összes növekedése 523.290, a hanyatlóké ellenben 399.001 lelket tett, de a gyarapodásból magára a Seine departement-ra (főleg Párisra) 180.506 lélek esett s a többi gyarapodó megyék szaporodását is, egy pár éjszaki megye kivételével, leginkább egy-egy nagy város vonzó ereje idézte elő.

A francia népesedési viszonyoknak ezt a kedvezőtlen voltát a születési arányszám hanyatlásának tulajdoníthatjuk. A születések száma évről-évre fogy, a mint a következő néhány adat is igazolja:

	Születések száma	Halálozások száma	Szaporodás (+) fogyás (-)
1887-ben	899.333	842.797	+ 56.536
1888-ban	882.639	847.867	+ 34.772
1889-ben	880.579	794.933	+ 85.646
1890-ben	838.059	876.505	-- 38.446

Spanyolországról csak 1860 óta vannak népszámlálásokon nyugvó hiteles adatok s minthogy Spanyolország népességének szaporodása általában nagyon mérsékelt, valószínű, hogy az 1846-tól 1860-ig mutatkozó rendkívüli növekedés nem felel meg a valóságnak, hanem a korábbi becslések hiányosságának következménye. *Portugalliát* nem vettük fel a táblázatba, mert népességét csak két, egymáshoz nagyon közel fekvő népszámlálás alapján ismerjük. 1878-ban 4,550.699 lakosa volt, 1881-ben pedig 4,708.178.

Ugy *Olaszország*, mint *Svájc*, általában közepes népnövekedést mutatnak, nem úgy a *Németbirodalom*, hol fényes eredmények váltakoznak a nagyon mérsékelt arányszámokkal. Leggyengébb volt a szaporodás a negyvenes évek végén és az ötvenes évek első quinquenniumában, de mérsékelt volt 1865-től 1870-ig s 1880-tól 1885-ig is. E hullámzásra befolyást gyakoroltak a kivándorlások is, melyek egyes években nagy arányokat öltöttek. A Németbirodalom népessége 74 év alatt közel megkétszereződött.

Ausztria népessége a század első tizedében rohamosan növekedett. A harminczas évek elején a nagy kolera megakasztotta ugyan a fejlődést, de csak rövid időre, mert 1834-től 1846-ig ismét szép haladást látunk, melyet a zivataros 1848/49-ik év akasztott meg. Az 1850-iki népszámlálás népfogyást constatált, de azóta, ha nem is rohamos, de elég jelentékeny a népnövekedés, nem szállt le annyira, mint *Magyarországban* a járványos hetvenes évek alatt. Az az évtized hazánkra rendkívül kedvezőtlen volt, akár a régibb adatokkal hasonlítjuk össze, akár az újabbal s minthogy külföldön még ma is jobbra azok az adatok forognak közkézen, hazánk népesedési viszonyait egészen hibásan szokták megítélni. Magyarország népnövekedésének eredménye a legutóbbi évtized alatt annál fényesebb, mert a természetes szaporodásnak egy tetemes része kivándorlás alakjában kifolyt az országból.

A három *skandináv állam* népnövekedése általában kedvező; kilenczven év alatt a lélekszám mind a háromban több mint megkétszereződött. Legnagyobb és legegyszerűsebb a szaporodás Dániában, azután következik Norvégia s leghátul áll Svédország. Ez utóbbi államban a szaporodás a legutóbbi évtized alatt nagyon mérsékelt volt, mi a nagymérvű kivándorlás következménye, mert Svédország természetes belső szaporodása a nyolczvanas években is nagyon kedvező volt.

Ha hihetünk a közkézen forgó adatoknak, *Oroszország* népnövekedése mellett valamennyi más országé eltörpül s bár visszaesések is fordulnak elő, a népnövekedés még fokozódni látszik, úgy hogy 1882-től 1886-ig az évi átlagos népnövekedés harmadfél százaléokra rúgott volna, a mi szinte képzelhetetlen. Sokkal megbízhatóbbak *Finnország* adatai, hol pontos népszámlálások tartatnak. Látunk ugyan gyakori nagy hullámzást, de azért Finnország népessége a század folyamában nagyon örvendetesen gyarapodott s a kilencz évtized alatt közel megháromszorozódott. Az utolsó két évtizedben a szaporodás is nagyon egyenletessé vált.

Bemutatva külön-külön az egyes államok népességének fejlődését, most még csak egy összefoglaló kimutatásban akarjuk feltüntetni, hogy milyen volt a népesség szaporodási aránya a század első és a század második felében. A nagyobb pontosság kedvéért, különösen mert hosszabb időszakokat ölelünk fel, a mely alatt a népesség

folyton fejlődő száma már erősebben érezteti hatását a népszaporodásban, számításunkban a geometriai módszert használtuk, vagyis az időközi szaporodásokat is figyelembe vettük.

Ország	Időszak	Évi átlagos szaporodás	Időszak	Évi átlagos szaporodás
1. Anglia és Wales	1801—51	1·41	1851—91	1·21
Skócia	1801—51	1·28	1851—91	0·83
Irország	1801—51	0·39	1851—91	—0·45
Nagy-Británia együtt	1801—51	1·08	1851—91	0·78
2. Német-Alföld	1830—49	0·84	1849—89	0·98
3. Belgium	1831—56	0·72	1856—90	0·86
4. Franciaország	1801—51	0·51	1851—86	0·26
5. Olaszország	1800—48	0·55	1848—91	0·58
6. Németbirodalom	1816—50	1·05	1850—90	0·84
7. Ausztria	1818—50	0·85	1850—90	0·76
8. Magyarország	1787—1850	0·54	1850—90	0·65
9. Dánia	1818—50	0·86	1850—90	1·09
10. Norvégia	1801—55	0·97	1855—91	0·82
11. Svédország	1801—50	0·79	1850—90	0·80
12. Oroszbirodalom	1812—51	1·31	1851—86	1·47
13. Finnország	1800—50	1·35	1850—90	0·94

Sajnos, a közölt percentszámok nem egy értékűek, mert kivált a század első felében más-más időszakra vonatkoznak, némi alapot azonban mégis nyújtanak az összehasonlításra. A közölt 15 ország között — Nagy-Británia három alkatrészt, valamint Finnországot is külön számítva — nyolczban a század első felében, hétben ellenben a század második felében történt nagyobb progressiókban a népnövekedés s így sem azt nem mondhatjuk, hogy emelkedő, sem azt, hogy csökkenő irányzata volna Európa népszaporodásának. Nagyjából azt látjuk, hogy Európa nyugoti felében csökkenő, keleti felében pedig emelkedő az irányzat. Érzékeny a hanyatlás Nagy-Britániánál, Francia- és Németországnál, de még érzékenyebb a keleti félhez tartozó Finnországnál. Hazánkban emelkedést látunk, de a századnak úgy első, mint második felében még Ausztria is túlszárnyalt bennünket.

Magyarország népessége nem tudott lépést tartani Európa népességének fejlődésével. Európa összes lélekszámát 1789-ben 160—165 millióra becsülik; a Magyarbirodalmat pedig a József-féle népszámlálások szerint 1787-ben 9·4 millió lélek lakta; hazánk népessége tehát a mult század vége felé, még az idézett nagyobb számot fogadva is el, egész Európának $5\frac{70}{100}$ -át tette, míg ellenben 1890-ben csak $4\frac{85}{100}$ -át. Háttérbeszorulásunk Ausztriával szemben is érezhető. 1850-ben Magyarország népessége úgy aránylott az osztrák örökös tartományok népességéhez, mint 100 a 133-hoz, ellenben 1890-ben mint 100 a 136-hoz, pedig még azt is, hogy az utóbbi arány nem alakult még inkább a mi hátrányunkra, csakis annak köszönhetjük, hogy a legutóbbi évtizedben Magyarország (s itt is főleg Horvát-Szlavonország) jóval nagyobb arányokban gyarapodott, mint Ausztria, mert 1880-ban hazánk lélekszáma csak úgy aránylott Ausztriáéhoz, mint 100 a 141-hez. Vagy még szemléltetőbbé téve az összehasonlítást, a két állam (Magyarország és Ausztria) együttes lélekszámából

hazánkra 1850-ben 42·93⁰/₀, 1869-ben 43·26, 1880-ban csak 41·57⁰/₀, 1890-ben pedig 42·26⁰/₀ esett. Az utolsó évtized kedvező eredménye daczára még mindig nem értük el az 1850. évi, még kevésbbé azt az arányt, a melyben a kiegyezés első éveiben államunk népessége az osztrák állam népességéhez állt. Hogy jövőre hogy fog alakulni a mérleg, bajos megjósolni. A jelek nem valami biztatók. Népünkben kétségkívül nagy a propagatív erő, bár az országnak egy igen tekintélyes részében, névszerint csaknem az egész Dunántúl hanyatlóban van, de közegészségügyi viszonyaink még mindig nagyon siralmasak, a járványok, főleg a gyermekjárványok ijesztő módon pusztítanak. Szinte érthetetlen, hogy még 1891-ben is, midőn úgy az egészségügyi, mint a gazdasági viszonyok egészen normálisak voltak, akadt oly megye, melyben a halálozás fölülmulta a születéseket és ez hazánk egyik vagyonos és művelt megyéje, Tolna vármegye volt. A nagy halálozáshoz pedig még egy másik baj is járul, a folyton fokozódó kivándorlás, mely hazánknak mind több vidékére — s sajnos — még a magyar ajkú vidékekre is átterjed. Ezek a szomorú tények nem valami fényes perspectivát nyitnak a jövőbe.

Vargha Gyula.

K Ö N Y V S Z E M L E .

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár, 41. füzet, 1893. május.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál, 1893. június.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert, XXXI. évfolyam, 4. füzet.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István, IV. évf., 5. szám.

Das Handels-Museum: Herausg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 8. Nr. 19—22: Neue Kampfmittel in der deutschen Arbeiterbewegung (II), von A. Braun. Serbien und Grossbritannien. Die italienische Handelsagentur in Belgrad. Der Handelsverkehr der Vereinigten Staaten mit Südamerika, von M. von Proskowetz. Gewinnbeteiligung in Frankreich. Die österr. Gewerbeinspection im Jahre 1892. (I), von Hatschek. Landwirtschaftliche Arbeitslöhne in Deutschland. Der Lockout der englischen Baumwollspinner zu Anfang dieses Jahres und seine Lehren, von J. Wolf. Amerikanische Ackerbauprodukte in Europa. Von der Regulierung des Eisernen Thores; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. V. Band. 4. Heft: Die wahre Beschaffenheit der Versicherung in der Entstehungszeit des Versicherungswesens, von A. Schaube. Unter dem Zunftzwange in Preussen während des XVIII. Jahrhunderts, von K. Rohrscheidt (Schluss). Die Meistbegünstigungsklausel in der modernen Handelspolitik, von J. Grunzel; etc. 5. Heft: Zur Lehre von den Lehngesetzen, von Fr. J. Neumann (Fortsetzung). Die Ergebnisse der Domänenneuverpachtungen in Preussen, von Fr. Grossmann; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgeg. von K. Braun. XXX. Jahrg. II. Band 2. Hälfte: Die Währungsfrage, von J. Lehr. Moriz Block's neuestes »Europa« von F. C. Philippson.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureau. Herausgeg. von E. Blenck. XXXII. Jahrg. 1892. III. und IV. Vierteljahrsheft: Die Hypothekenbewegung im preussischen Staate während der Rechnungsjahre 1886/87 bis 1891/92. Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle im preussischen Staate während des Jahres 1891. Die Dampffässer im preuss. Staate nach der Katasteraufnahme in den Jahren 1889, 1890, 1891, von L. Francke. Die Volkszählung vom 1. Dezember 1890 in Preussen und deren endgültige Ergebnisse, von E. Blenck. Zur Statistik der Strafrechtspflege, insbesondere der Brandstiftungen, von K. Brämer; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année. 1-er volume No 18—21: L'avenir des chemins de fer: les garanties d'intérêts et les revendications des employés. Les Syndicats, leurs prétentions, leurs droits et leurs devoirs. Les discussions de la Société d'économie politique de Paris: Des causes, qui paralysent l'initiative privée. L'assistance par le travail: les oeuvres nouvelles. Les logements économiques et l'Association alimentaire de Lyon, la propriété ouvrière et les lois successorales, l'alimentation économique; etc.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. LII. année. 5. série. Mai, 1893: Les trois-huit, par Fréd. Passy. Les caisses de capitalisation ou les imprévoyants de l'avenir, par Eug. Rochetin. Le mouvement agricole, par G. Fouquet. Revue critique des publications économiques en langue française, par Rouxel. Les tarifs anglais et l'application du «Railway and canal traffic act» de 1888 par Alf. Mange; etc.

Revue d'économie politique. 7-e année. No. 4. Avril, 1893: Les rapports entre le salaire, la durée du travail et sa productivité, par L. Brentano. Le monopole des agents de change, par G. François. Le travail aux pièces et le travail à la journée, par E. Villey; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIV. No. 81. April, 1893: State of the Skilled Labour Market. Government Contracts. The World's Petroleum Supply. Russian Flax and Hemp Industries. Russian Sugar Production. The German Wine Industry. Business of Bavarian Banks in 1892. French Coal Production. French Woollen and Silk Trades in 1892. Austrian Glove Making Industry. Railway Construction in Northern China; etc.

The Contemporary Review. January and february 1893: The financial aspect of Home Rule, by J. J. Clancy. Temperance: 1. The attitude of the advanced party by W. S. Caine. 2. The Deadlock by G. Wyndham. The social condition of labour by E. R. L. Gould. On a Russian farm by Poulteney Bigelow; etc. March, 1893: Poor law reform by S. A. Barnett; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2591—2595: The financial Position of Greece. Farm Produce in 1892. Eight Hours. The Quiet on the First of May. Hand to Mouth Life Assurance. The Advance of the Bank Rate. New Loans and new Companies. Rural Labour. Home Banking Statistics. Labour Reports and Statistics; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. VII. No 2. January 1893 : On the study of economic history, by W. J. Ashley. French catholics and the social question, by Cl. Jannet. Recent literature on protection, by F. W. Taussig. Some explanations relating to the theory of dynamic economics. by S. N. Patten. No 3. April, 1893 : Marginal utility and value by S. M. Macvane. The classification of public revenues, by E. R. A. Seligmann. The interpretation of Ricardo, by S. N. Patten; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A cs. kir. szab. Kassa-oderbergi vasut igazgatóságának jelentése a társulat részvényeseinek XXI. rendes közgyűléséhez. (1892. üzletév.) Budapest, 1893.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XXI. évf. 237. sz. 1893. február hó: A népszámnak évről-évre való szabatos megállapításáról, tekintettel Budapestre, dr. Thiring Gusztávtól. Az 1892. évi idegenforgalom. Hevenyfertőző betegségek 1892-ben. Havi jelentés 1893. január hóról.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 36—44. szám.

Magyar statisztikai közlemények. Új folyam, IV. kötet. *A magyar korona országainak 1892-ik évi áruforgalma.* A kereskedelemügyi m. kir. minister rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. 4. Heft. Wien, 1893.

Bericht des eidg. Versicherungsamts über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im Jahre 1891. Veröffentlicht auf Beschluss des schweiz. Bundesrates vom 5. Mai 1893. Bern, 1893.

Gebauer, H.: Die Volkswirtschaft im Königreiche Sachsen. Historisch, geographisch und statistisch dargestellt. Band 2. Dresden, 1893.

Gerlach, O., Die preussische Steuerreform in Staat und Gemeinde. Jena, 1893.

von der Goltz, Th. Freih.,: Die ländliche Arbeiterklasse und der preussische Staat. Jena, 1893.

Janke, H., Die Uebervölkerung und ihre Abwehr. Leipzig, 1893.

Martineit, H., Das preussische Rentengutsgesetz vom 7. Juli 1891 als Mittel zur Besserung der landwirtschaftlichen Besitz- und Arbeiterverhältnisse. Berlin, 1893.

Meyer, Georg, Ueber die Schwankungen in dem Bedarf an Handarbeit in der deutschen Landwirtschaft und die Möglichkeit ihrer Ausgleichung. Jena, 1893.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XXXII. Ban, 4. Heft: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Län-

dern. 4. Heft: Die Wohnungsverhältnisse in den grösseren Städten und ihren Vororten. Wien, 1893.

XXXV. Band, 3. Heft: Der österreichische Staatshaushalt in den Jahren 1889 und 1890. Wien, 1893.

XXXVI. Band, 1. Heft: Die Ergebnisse der Civilrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1889. 1. Heft der »Statistik der Rechtspflege« für das Jahr 1889. Wien, 1893.

XXXVI. Band, 3. Heft: Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1889. 3. Heft der »Statistik der Rechtspflege« für das Jahr 1889. Wien, 1893.

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1891. Verfasst und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. I. Band. (Einleitung. — Hauptergebnisse. — Waarenverkehr mit den einzelnen Staaten und Gebieten. — Generalhandel.) Wien, 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammeng. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. III. und IV. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Monate März, im Monate April 1893. Wien, 1893.

Stepniak: Der russische Bauer. Autorisirte Uebersetzung. Stuttgart, 1893.

Weishut, A.: Der Effektenumsatz und dessen Besteuerung nach dem Gesetze vom 18. September 1892, mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Gesetzgebung und Rechtsprechung systematisch dargestellt. Wien, 1893.

Annuaire statistique de la Belgique. XXIII. année. 1892. Tome XXIII. Bruxelles, 1892.

Autriche-Hongrie. Étude économique et statistique à l'occasion du règlement de la valuta. Paris, 1893.

Chemins de fer, Postes, Télégraphes, Marine. Compte rendu des opérations pendant l'année 1891. Royaume de Belgique. Ministère des chemins de fer, postes et télégraphes. Bruxelles, 1892.

Compte rendu des opérations et de la situation de la caisse générale d'épargne et de retraite, instituée par la loi du 16 Mars 1865 sous la garantie de l'état. Année 1891. Bruxelles.

Constant, Ch.: Manuel pratique de droit commercial, industriel et maritime contenant sous la forme alphabétique un résumé complet des documents les plus récents de législation et jurisprudence. I. volume. Paris, 1893.

Hamon, A.: La France sociale et politique, année 1891. 2e édition. Paris, 1893.

Poinsard, L.: Libre-échange et protection: La politique douanière de tous les pays expliquée par les circonstances de leur état social et économique. Paris, 1893.

Rostand, E.: L'action sociale par l'initiative privée. Avec des documents pour servir à l'organisation d'institutions populaires et des plans d'habitations ouvrières. Paris, 1892.

Situation financière la, des communes de France et d'Algérie en 1891, présentée par M. Bouffet à M. Loubet, Ministre de l'intérieur. XIV-ième publication. Melun, 1892.

Statistique de la Belgique. Tableau général du commerce avec les pays étrangers pendant l'année 1891. Publié par le Ministre des finances. Bruxelles, 1892.

Statistique médicale de l'armée belge. Année 1891. Bruxelles, 1892.

Trombart, A.: Guide pratique pour l'application de la participation aux bénéfices. Paris, 1893.

Vétillant, H.: La navigation aux États-Unis. Paris, 1892.

Booth Ch.: Life and labour of the people in London. Volume II: Streets and population classified; Vol. III: Blocks of buildings, schools and immigration; Vol. IV: London street by street: Introduction. Statistics of poverty. Classification and description of streets; etc. London, 1893.

Cushing Marshall, The story of our post-office: the greatest government department in all its phases. Boston, 1893.

Duryea J. B.: Practical Treatise on the Business of Banking and Commercial Credits. Des Moines, 1893.

Van Oss S. F.: American railroads as investments; with five large maps showing the various systems in different colors and illustrating railroad competition. New-York, 1893.

Wolff, H. W.: People's banks, a record of social and economic success. London, 1893.

de Johannis, J. A.: Manuale del credito fondiario. Volume I. Firenze, 1893.

Estadística general de la República Mexicana á cargo del Dr. Antonio Pennafiel. Anno VI. Num 6. Ministerio de fomento. Mexico, 1892.

Heukelom, H. P. van: Arbeitraden. Amsterdam, 1892.

1982
The following information was obtained from the records of the
Department of Health, Education and Welfare, Washington, D.C.
on the subject of the above named individual.

On 10/15/52, the above named individual was admitted to the
Department of Health, Education and Welfare, Washington, D.C.
for the purpose of receiving medical treatment.

The above named individual was admitted to the Department of
Health, Education and Welfare, Washington, D.C. on 10/15/52
for the purpose of receiving medical treatment. The individual
was admitted to the Department of Health, Education and Welfare,
Washington, D.C. on 10/15/52 for the purpose of receiving
medical treatment.

The above named individual was admitted to the Department of
Health, Education and Welfare, Washington, D.C. on 10/15/52
for the purpose of receiving medical treatment. The individual
was admitted to the Department of Health, Education and Welfare,
Washington, D.C. on 10/15/52 for the purpose of receiving
medical treatment.

The above named individual was admitted to the Department of
Health, Education and Welfare, Washington, D.C. on 10/15/52
for the purpose of receiving medical treatment. The individual
was admitted to the Department of Health, Education and Welfare,
Washington, D.C. on 10/15/52 for the purpose of receiving
medical treatment.

The above named individual was admitted to the Department of
Health, Education and Welfare, Washington, D.C. on 10/15/52
for the purpose of receiving medical treatment. The individual
was admitted to the Department of Health, Education and Welfare,
Washington, D.C. on 10/15/52 for the purpose of receiving
medical treatment.

TÁRGYMUTATÓ.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Előszó. — <i>Dr. Jekelfalussy Józseftől</i>	3
A községek rendelkezéséről. — <i>Dr. Heltai Ferencztől</i>	5
A magyar mezőgazdaság története. — <i>Acsády Ignácztól</i>	14
A benső gyarapodás szerepe népességünk szaporodásában az utolsó évtized alatt. — <i>Láng Lajostól</i>	25
A községi és körjegyzői intézmény kérdéséhez. — <i>Lestyánszky Sándortól</i>	31
Cheque- és giroforgalmunkról. — <i>Dr. Halász Sándortól</i>	41
Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	71, 318, 448, 580, 725
Zemplén vármegye közigazdasági és közművelődési állapota. — <i>Ballagi Géztől</i>	114
Az életbiztosítás a földhitel szolgálatában. — <i>Éber Antal és Havas Miksától</i>	190
A magyar nyelv hódítása az utóbbi tíz év alatt. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	254
Természet és népesség a gazdaságban. — <i>Dr. Földes Bélától</i>	270
Kereskedelmi szakoktatásunk reformja. — <i>Havas Miksától</i>	302
A magyar közigazgatás történetéhez. — <i>Acsády Ignácztól</i>	335
A közigazgatás reformjához. — <i>Muciustól</i>	411
A monarchia jegybankja az 1878-i reform óta. — <i>Waldmayer Károlytól</i>	472
Emlékbeszéd Keleti Károly felett. — <i>Dr. Jekelfalussy Józseftől</i>	553
Az egyenes adók reformja. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	677
Állami vagy magán állatbiztosítás? — <i>Parlagi Imrétől</i>	711

II. KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Mandello Károlytól.

1892. deczembertől 1893. májusig 199, 345, 494, 641, 742

III. IRODALMI SZEMLE.

Gelléri Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből, 1842—1892. Az orsz. iparegyesület félszázados működése. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	204
A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1891. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. — <i>a.—a.</i>	210

Kőrösi József: Eltötösödés és magyarosodás Hont megyében. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	216
Az új törvényjavaslat a szövetkezetekről. — <i>dr.</i>	349
Beksi Gusztáv: A magyar nemzet függetlensége az állami és az egyházi (külső) kormányzatban. Különös tekintettel a magyar király apostoli jogaira és a kath. autonómiaira. — <i>x. y.</i>	356
Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család 1470—1835. — <i>y.</i>	357
Emlékirat a köszönkérés tárgyában	501
Jász Géza: A fejlődés törvényei, különös tekintettel a társadalmi és gazdasági életre — <i>dr.</i> —	645
Moscovitz Iván: Önkormányzatunk mint alkotmányos garancia. — <i>Dr. Kovács Józseftől</i>	648
Magyar statisztikai közlemények: A magyar korona országaiiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Első rész: Általános népesség. — <i>Acsády Ignácztól</i>	745
Külföldi folyóiratok szemléje: (Allgemeines statistisches Archiv; Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche; Revue d'economie politique; L'economiste français; Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft; Preus- sische Jahrbücher; Archiv für sociale Gesetzgebung und Stati- stik; Political Science Quarterly). — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől és Dr. Kovács Aladártól</i>	217, 359, 506, 650, 753

IV. STATISZTIKAI ÉRTESETŐ.

A vegyes házasságok termékenysége Poroszországban. — <i>dr.</i> — .	224
A nemzetiségi arányok Magyarországon és Ausztriában. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	229
Népességünk tömörülése községek szerint. — <i>x. y.</i>	236
A nemzeti vagyon becslése. — <i>Fellner Frigyesztől</i>	364, 528
A vízi utak és vasutak igénybevétele Magyarországon és versenyszerű befolyásuk a szállítási díjak csökkentésére. — <i>Dr. Halász Sándortól</i>	515
Magyarország népességének foglalkozási viszonyai a keresők és az eltartottak megkülönböztetésével. — <i>Dr. Vizneker Antaltól</i> . . .	656
Európa népességének növekedése. — <i>Vargha Gyulától</i>	762

V. KÖNYVSZEMLE.

1893. januártól—júniusig	245, 406, 548, 671, 775
------------------------------------	-------------------------

KÖZGAZDASÁGI
ÉS
KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA.

XVII. ÉVFOLYAM.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.
1893.

AZ OLASZ VALUTA TÖRTÉNETE.¹⁾

— Első közlemény. —

B E V E Z E T É S.

Magyarország, midőn valutáját rendezni akarja, abban a szerencsés helyzetben van, hogy nem kénytelen praktikus útmutatások nélkül neki menni a nagy problémának, de fölhasználhatja azokat a tapasztalatokat, a melyeket más országok szereztek e téren, részben tengersok áldozat árán. Az utolsó időben az Egyesült-Államok, Németország és Olaszország hajtottak végre ilyen nagy pénzügyi reformot, azok tapasztalatait lehet és kell tehát fölhasználnunk, kellően figyelembe véve, hogy a viszonyaink mennyiben egyeznek meg az említett országok e tekintetben számításba veendő körülményeivel és mennyiben térnek el azoktól.

Ebben a munkában Olaszország valutájának történetét fogom tárgyalni, mindig kiváló figyelmet fordítva arra a szempontra, mely épp ez idő szerint teszi reánk nézve fontossá az olasz monetárius viszonyok ismeretét. Nálunk ugy is sokat hivatkoztak korábban az olasz példára, hogy elrettentsenek a valuta-rendezéstől s ezért érdekes lesz tudni, mily sikere volt az olasz valuta-rendezésnek és mily körülmények okozták, hogy most az igazság némi látszatával tényleg lehet Olaszországra, mint elrettentő példára hivatkozni.

Az olasz valuta története nemcsak ezért, de teoretikus szempontból is rendkívül érdekes, mert a legpraegnansabb módon feltünteti mindazokat a jelenségeket, melyek a kényszerfolyamra való átmenetkor, kényszerfolyam alatt és a valuta rendezésénél előfordulni szoktak. Ezenfelül pedig alig van pénzrendszer, melynek története oly szoros kapcsolatban állana a nemzeti történelem minden fázisával, mint épen az olasz valutáé. Az olasz nemzet megalakulását nyomban követi a

¹⁾ A m. tud. Akadémia által jutalmazott pályamű.

pénzrendszer egységesítése s illetve megalkotása; az önállóságért és a nemzeti létért folytatott küzdelem az államháztartást és a valutát zavarja össze a legerősebben s államháztartás és valuta a nagy zavarból csak akkor tudtak kimenekülni, mikor a nép kiheverte más téren is a harcz áldozatait és a nemzet békés fejlődése arra a gazdasági és finanziaális eszközöket megadta. S hogy most legujabban ismét zavarosak a pénzügyi és monetárius viszonyok, annak a kulcsát szintén meg lehet találni az utolsó évek olasz politikai fejleményeiben; a kalandos hadi vállalatokban és a fegyveres béke horribilis katonai költségeiben.

Sőt az olasz nemzeti sajátosságok még erősebben beléjátszanak az olasz valuta történetébe és sajnos, azt nem épen kedvezően befolyásolják. Az olasz particularismus, melyet a nemzeti egység máig sem tudott kiirtani s a mely oly végzetes szerepet játszik a parlamenti életben, apró coteriákba szaggatván szét minden pártot és nem engedvén meg a politikai pártoknak tisztán elvek szerint való csoportosulását; a particularismus, mely oly gyászos befolyást gyakorol az államháztartásra, mert aránytalanul megdrágítja a közigazgatást, a particularismus roppant kedvezőtlen hatást gyakorol a valuta ügyre is, mert szinte lehetetlenné teszi a bankkérdés megoldását a bankjegy-kibocsátással való visszaélések megakadályozását.

De azért tévedés volna azt hinni, hogy Olaszországnak monetárius ügye merőben elszigetelt valami és nemzeti mivoltában teljesen külön áll a többi államok pénzviszonyaitól. Elég volna e tévedés eltüntetésére annak tudása is, hogy Olaszország tagja a latin pénzunióknak, valamint hogy ez a tény egymagában is eléggé bizonyítja, hogy az olasz valuta-viszonyok fejlődésén nyomokat hagyott a pénzviszonyok általános európai fejlődése is. Ezek az általános monetárius viszonyok igenis nagy hatással voltak az olasz pénzfejlődésre is és e hatás közlekedő csövüül legerősebben a latin pénzszövetség szolgált.

Az olasz valuta története az 1862-iki pénztörvénynyel kezdődik, mely egységet hozott az olasz pénzek zürzavarába és a francrendszeren alapuló kettős valutát adott az országnak. Az 1862. előtti pénzviszonyok az *olasz* valuta történetének szempontjából jórészt csak archaeologikus érdekűek

és azért e munka azokkal csak annyiban fog foglalkozni, a mennyiben az 1862. utáni állapotokra valami hatást gyakoroltak.

1862. után a kényszerfolyam bekövetkezte előtt a latin pénzszövetség megalkotása a legfontosabb eseménye az olasz pénztörténelemnek. S azért a pénzrendszer egységesítését és a latin unió alkotását kell kiválóan tárgyalni az olasz valuta-történelem ama szakaszának, mely a kényszerfolyam előtti időket vizsgálja.

Az alig megszerzett szabadságért Italia 1866-ban végső tusát vívott Ausztriával, mely az osztrák uralom alatt levő részek felszabadításával végződött. A meghódított területeket pénzrendszer tekintetében is Olaszországhoz kapcsolták. De a háború óriási nemzetgazdasági áldozatot követelt. 1866. május 1-én a kormány a törvényhozás által adott teljhatalmánál fogva életbeléptette a kényszerfolyamot.

A fenyegető háború költségeinek beszerzése és az 1865. óta Európaszerte dühöngő krízis belekergették Olaszországot a kényszerfolyamba, melyből az oly nehezen tudott kijutni és a melyből még ma sem lábalt ki egészen. És mennyi zavar, mennyi veszteség, mennyi nemzeti fájdalom a kényszerfolyam kíséretében! Az ország és különösen annak egyes tartományai kétségbeesve küzdenek a beválthatlan papir ellen; agiója van az aranynak, agiója az ezüst váltópénznek és még a rézpénznek is, agiója van a kisebb bankjegyeknek a nagyobbak ellenében. Nehéz lélekkel ment bele Olaszország a kényszerfolyamba és nem tudta, nem akarta elhinni, hogy a gazdasági életnek ezt a nyavalyáját éveken át kell majd eltűrnie; a pénzügyminiszter és vele együtt az egész ország reménykedett, hogy a háború befejeztével a valuta azonnal helyreállitható lesz. Pedig hiszen nemcsak a háború tette szükségessé a kényszerfolyamot, pedig annak egyéb okai a háború befejeztével is fönmaradtak. De a nemzet bizott, az ércpénz kiáramlása daczára és ezért félretette pénzének jó részét, hogy azt majd a készfizetések közeli újra felvétele alkalmával értékesitse, a mi a bajt és zavart még jobban fokozta. A kényszerfolyam mind tovább hatolt, de a nemzetet még az sem győzte meg annak égetően szükséges voltáról és horderejéről, hogy a viszonyok nyomása alatt még jogosulatlan papirpénz-kibocsátás is történt községek, tartományok, keres-

kedelmi kamarák, magánosok, hitelintézetek részéről. S mikor aztán a nép belátta, hogy a kényszerfolyam alól egy időre nincs menekvés, akkor fájdalomában áldozatot keresett magának, a kit állapotáért felelősségre vonhasson. Az olasz nemzet Scialoja ellen fordult, a pénzügyminiszter ellen, a ki a kényszerfolyamot elrendelte, elhamarkodással, sőt árulással vádolva őt.

E felfogás által elvakítva és a kényszerfolyam következtében szenvedett súlyos gazdasági veszteségek által ingerelve, az olasz kényszerfolyam első korszakában egymást követik az annak megszüntetését czélozó javaslatok, melyek egy csapással akarják keresztülvinni a lehetetlent: a kényszerfolyam megszüntetését és a deficitnek az államháztartásból való kiküszöbölését.

Midőn végre a zavar megszűnt és Olaszország hozzátörődött a dolgok új állapotához, akkor államférfiai — és helyesen — nem azon fáradoztak, hogy a kényszerfolyamot egy mesterséges operációval messék ki a gazdaság testéből, hanem hogy előkészítsék annak megszüntetését, hogy eltávolítsák az okokat, melyek azt szükségessé tették. E munkájukban még az sem zavarta őket, hogy a forgalomban levő papírpénz folyton emelkedett, míg végre 1876-ban 940 millió lira összegig jutott. De bár így számszerűleg súlyosbodott is a kényszerfolyam, az olasz pénzgazdaság e második korszakát mégis a legnagyobb jelentőségűnek kell tartanunk az 1881. április 7-én elrendelt és 1883. április 12-én foganatosított valuta helyreállítás szempontjából. Mert az ebben folytatott munkásság tette lehetővé, hogy azon túl a kormányok a kényszerfolyam megszüntetésének tervével komolyan foglalkozhattak és azt előkészíthették.

De mennyi mindennek meg kellett történnie, míg Magliani pénzügyminiszter 1880. november 15-én a kényszerfolyam megszüntetéséről szóló törvényjavaslatát a kamara elé terjeszthette.

Mennyi zavarra és surlódásra adott alkalmat a bankkérdés rendezetlen volta, mely még ma is illuzóriussá teszi a valutarendezés eredményét! A provinciális bankok félnek a nemzeti bank terjeszkedésétől; a particulárizmus rossz szemmel nézi, hogy a kormány azzal bensőbb viszonyban áll, mint a többi jegybankkal. De a Banca Nazionale sem mintaképe egy jól szervezett nagy jegybanknak, az ő jegy kibocsátási

politikája sem kifogásolhatlan, holott czéltudatos bankpolitikára kényszerfolyammal bíró, de valutája rendezésére törekvő országnak még inkább szüksége van, mint olyannak, melynek valutája biztos érczlábakon áll. Az állami és bankjegyek kibocsátása körül való zavar megszüntetésére és a tartományi rivalizálások lecsillapítására végül a kormány 1874-ben *államjegykibocsátó testületté* (»consorzio«) egyesíti a hat jegybankot. Ez alkotás legkiemelkedőbb momentuma az olasz kényszerfolyam második korszakának.

A kényszerfolyam súlyos csapásokat mér az ország termelésére, forgalmára, fogyasztására; kedvezőtlenül befolyásolja a hitelt és tőkegyűjtést, megrögzíti és állami befolyásolás alá helyezi a kamatlábat. A papirvaluta által okozott ágió inficziálja az ország egész gazdasági és finanziaális működését, a váltóárfolyamot, a járadékadósság kurzusát, az államkölesönök árát.

A monetárius viszonyokat complicálja a latin unió, melyben Olaszország szava mind többet veszít súlyából a kényszerfolyam következtében. A latin pénzszövetség a kényszerfolyam uralma alatt nagy szolgálatokat tett Olaszországnak; az okozta, hogy az ország nem foglalt el még isoláltabb gazdasági állást Európa államai között, az tette lehetővé ezüstjének előnyös módon külföldre való áramlását. De viszont az unió hátránynyal is járt Olaszországra, a mennyiben elősegítette érczpénztől való teljes megfosztatását.

És mindezt még betetőzi az államháztartás rendezetlen volta, mely a kényszerfolyam két első szakában, 1866-tól 1870-ig és 1870-től 1876-ig, folyton deficitet mutat fel a nép nagy adóterhei daczára és megsemmisíti a pénzforgalom rendezésére irányuló törekvéseket, az állami és a lefoglalt egyházi javak elidegenítése daczára. Az örökös deficit minduntalan kormányválságokat idéz elő, a mi az országnak a papirvaluta zavaraiából való kijutását mind messzibbre odázza el.

Végre 1876-ban a deficit eltűnik, hogy fölöslegnek adjon helyet. A lényegesen javult pénzügyi helyzet mellett nem tűnik fel többé lehetetlennek az ország monetárius rendezése; a pénzügyminiszterek azt minden évben meg is ígérik az exposé előterjesztése alkalmával, sőt határozott javaslatokat is tesznek, míg végre 1880-ban Magliani és

Micelli kész kidolgozott tervvel lépnek a kamara elé, mely 1881. április 7-én törvénynyé is lesz.

E törvény a 940 millió államjegyből 600 milliónak arany-ezüst kölcsön útján ércpénzre való beváltását rendeli el, a forgalomban hagyott 340 milliónak beválthatóságáról is iparkodik gondoskodni és a kormányra bizza annak meghatározását, hogy mikor vétessék tényleg foganatba a kényszerfolyam megszüntetése. Egy királyi rendelet ennek napjául 1883. április 12-ikét állapítja meg.

A kormány intézkedései mindenütt a legnagyobb elismeréssel találkoznak, Maglianit majdnem évig magasztalják a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó intézkedések bölcs concipiálásáért és tapintatos keresztülviteleért; anticipálják a sikert és elnyomnak minden aggályt; biztosra veszik, hogy az ország képes lesz magtartani az aranyat, melyet valutája rendezése céljából importált. Senki sem akarja elismerni, hogy Olaszország elveszithesse az aranyat, mikor arra oly nagy szükség volt, mikor tulajdonkép a valutarendezés is úgy tűnik fel, mint előkészítője egy valuta-reformnak, mely aranyvalutát fog adni az országnak.

A bizalom egy ideig jogosultnak is látszott; 1884. végéig minden arra mutatott, hogy az olasz valutarendezés fényes eredménynyel fog végződni. De 1885. eleje óta a helyzet nagyon megváltozott. Az általános gazdasági válság mellett csaknem minden évben speculáció krízisek látogatták meg az országot.

A bankkérdés még mindig nem volt megoldva, a bankjegy-kibocsátás roppant nagy; a költségvetés ugyan állandóan többletet tüntetett fel egy darabig, de a kereskedelmi mérleg folyton passzív, a váltóárfolyam állandóan kedvezőtlen, a classirozatlan rente folyton fenyegeti az ország nemesfém forgalmát, sőt az eltűnt ágió is újra felüti fejét. A tények megmutatták, hogy az érczarány a forgalomhoz képest kicsiny, a jegycirkuláció kihajtja az országból az aranyat, a jegyforgalom túlnagy és hiba volt meghagyni a 340 millió államjegyet.

A tapasztalat megmutatta, hogy a valuta rendezésének végrehajtása körül nagy hibák merültek föl, a melyek következményekép a nagy pénzügyi reform eredménye jórészt elveszett.

Elveszett, belefulladás egy nagy botrányba, a melyhez foghatót alig ismer a valuták története. Kezdődött a botrány a valuta-törvények frivol megszegésével és folytatódott, napvilágra tört mint közönséges bűntények szemétrakása: sikkasztás, hamisítás, vesztegetés. Még nem látszik világosan, hogy mik lesznek a nagy skandalum eredményei; de úgy tetszik, üdvös lesz a hatása. Már csak azért is, mert rosszabbodni már alig rosszabbodhatnak Olaszországban a valuta-viszonyok.

Ez röviden összefoglalva az olasz valuta története. Ezt a keretet kell megfelelően betöltenie annak, a ki az olasz monetárius viszonyok történetét akarja megírni, ismertetvén a kényszerfolyam előtti időt, a kényszerfolyam korát, a valuta rendezés előkészületeit és a helyreállított valuta éveit.

I. R É S Z.

A kényszerfolyam előtt.

1862—1866.

I. FEJEZET.

Az 1862. augusztus 24-iki törvény.

A megalakult olasz állam, híven programjához, mely szerint a politikai regenerációt a gazdaság megújulásának kell követnie, legelső feladatai közé számította, oly monetárius törvény megalkotását, mely a különböző tartományok különböző pénzrendszerei helyébe egységes olasz pénzrendszert állit. Ily törvény alkotása nemcsak politikai szükségesség volt, nemcsak az olasz állami fensőbbiséget és a particularismus megszüntét kellett e törvényben kifejezésre juttatni, de szükséges volt az 1862. augusztus 24-iki törvény mindenek előtt gazdasági szempontból is.

A gazdasági okok ismét, melyek azt szükségessé tették, kétfélék voltak. Az első osztályba az általános pénzpolitikai okok tartoztak, melyek abszurdumnak tüntették fel, hogy az egységes Olaszországban többféle pénzrendszer uralkodjék, hogy a pénzek különbözőségében fenmaradjon ama vámsorompóknak egy része, melyek előbb az egyes olasz államokat egymástól elzárták és melyek most már leomlottak. Hozzájárult ehhez még az is, hogy a régi pénzek nem voltak

tizedes rendszerűek és így a forgalomban nehezkesebben voltak használhatók. A gazdasági okok második csoportjába az arany és ezüst egymáshoz való értékarányának megváltozása és az ennek kapcsán felmerült jelenségek tartoznak. A kaliforniai és ausztráliai aranybányák felfedezése és az indiai kereskedelem fellendülése és ennek kapcsán az ezüstnek oda áramlása, érzékenyen befolyásolta az arany és ezüst közti értékarányt és az ezüst javára hatályon kívül helyezte a nemes fémpiaczon az 1 : 15¹/₂-es viszonyt, mely a franc-rendszerrel bíró országokban általánosan el volt fogadva. S ez azzal fenyegette a kettős valutájú országokat, hogy ezüstjüket el fogják veszíteni.

Az első szempont érdekében e törvény 14. §-a hatályon kívül helyez minden intézkedést, mely szabványaival ellentézkezik ; megállapítja (8. §.), hogy a verendő pénzek a király arczképét viseljék és »Regno d'Italia« vagy »Re d'Italia« legendával láttassanak el ; és végül 11. szakaszában kötelezővé teszi a lirában és centesimokban való számitást, még pedig birság terhe alatt.

A pénzrendszer egységességének létesíthetése végett a törvény 12. §-a elrendeli még, hogy a kormány királyi rendelettel gondoskodjék az összes oly arany-, ezüst-, ötvény- és rézpénzek bevonásáról és beváltásáról, melyek olasz verettel vannak ugyan ellátva, de a jelen törvényben létesített rendszertől eltérnek ; hogy megszüntesse az e rendszerrel ellentézkező, de jelenleg az ország különböző tartományaiban forgalomban levő külföldi pénzek elfogadási kényszerét. A pénzek visszavonása azok törvényes értékének alapján történik ; de ez alól ki vannak véve a hiányos, elkoptatott és elidomtalanított érmék, melyek a jelenleg (a törvény alkotásakor) fennálló törvények alapján ilyeneknek (hiányosoknak, elkoptatottaknak és elidomtalanítottaknak) tekintendők. Az olasz pénzek bevonásának, beváltásának és a törvényben megállapított rendszernek megfelelően való újra veretésének költségeire a kormánynak a törvény 18,466.350 lira hitelt nyújt, mely a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter költségvetésébe ¹/₃ részben az 1862-iki, hátralevő részében pedig az 1863-iki évre veendő fel külön cím alatt.

A mi a törvénynek magának a rendszerét illeti, az a 15¹/₂-es értékarányon alapuló bimetallismus, melynek pénz-

egysége a lira és melynek pénzsorozata a tizedes rendszer szerint épül fel. Az arany és a teljes súlyú (⁹⁰⁰/₁₀₀₀ finomságú) ezüstpénzek tökéletesen megfelelnek a francia pénzrendszer franc-jainak; eltérés a francia pénzrendszertől csak az 5 lírá-nál kisebb ezüstpénzek tekintetében van, a mennyiben az ennél kisebb 2, 1, 0⁵⁰ és 0²⁰ lírás darabok nem ⁹⁰⁰/₁₀₀₀, hanem ⁸³⁵/₁₀₀₀ finomsággal veretnek, míg a 20 centesimonál (1 lira = 100 centesimo) kisebb: 10, 5, 2 és 1 centesimos darabok réz helyett bronzból készítették. Eltérések mutatkoznak továbbá az összes pénzek tekintetében az appoint-re vonatkozólag.

Az 1. §. ezt rendeli: »Az állam pénzverdéi a következő pénzeket fogják verni:

Arany	Súly	Megengedett + vagy - darabonkint
100 lírás darabok	32 ²⁵ 800 gramm	32 ²⁶ milligramm
50 » »	16 ¹² 900 »	16 ⁹³ »
20 » »	6 ⁴⁵ 161 »	12 ⁹⁰ »
10 » »	3 ²⁵ 580 »	6 ⁴⁵ »
5 » »	1 ⁶¹ 290 »	4 ⁸⁴ »
Ezüst		
5 lírás darabok	25 ⁰⁰ 000 »	75 ⁰⁰ »
2 » »	10 ⁰⁰ 000 »	50 ⁰⁰ »
1 » »	5 ⁰⁰ 000 »	25 ⁰⁰ »
0 ⁵⁰ » »	2 ⁵⁰ 000 »	17 ⁵⁰ »
0 ²⁰ » »	1 ⁰⁰ 000 »	10 ⁰⁰ »
Bronz		
10 centesimos dbok	10 ⁰⁰ 000 »	} 1 ⁰ / ₀
5 » »	5 ⁰⁰ 000 »	
2 » »	2 ⁰⁰ 000 »	} 1 ¹ / ₂ ⁰ / ₀
1 » »	1 ⁰⁰ 000 »	

A veretés feltételeit és a darabok átmérőjét királyi rendelettel a kormány állapítja meg. (8. §. 2. kezdés.) Oly pénzek, melyeknél az eltérés (tolérance) a törvényben megállapítottnál nagyobb, vagy a melyek meg vannak nyirbálva, lyukasok, vagy annyira elkoptatottak, hogy a veretés azokon többé fel nem ismerhető, ki vannak zárva a forgalomból és csak nyersanyag gyanánt fogadhatók el a verdék beváltási intézeteiben.

rendszer
(⁹⁰⁰/₁₀₀₀ finomságú)
rendszer
az 5 lírá-
yiben az
, hanem
ra = 100
z helyett
ábbá az
g.
övetkez

gedett
y —
n k i n t
ligramm

»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

»

A veretes feltételeit és a darabok átmérőjét királyi rendelettel a kormány állapítja meg. (8. §. 2. kezdés.) Oly pénzek, melyeknél az eltérés (tolérance) a törvényben megállapítottnál nagyobb, vagy a melyek meg vannak nyirbálva, lyukasok, vagy annyira elkoptatottak, hogy a veretés azokon többé fel nem ismerhető, ki vannak zárva a forgalomból és csak nyersanyag gyanánt fogadhatók el a verdék beváltási intézeteiben.

Az aranypénzek veretése tökéletesen szabad; 5 lirás ezüstpénzek csak magánfelek kívánatára, de korlátozás nélküli mennyiségben verhetők; míg az 5 lirásnál kisebb ezüst és bronz pénzeket csak speciális törvény alapján és az abban megállapított mennyiségben szabad veretni.

Az arany és az 5 lirás ezüst pénzek feltétlenül elfogadandók fizetés gyanánt bármily összeg erejéig; az 5 liránál kisebb ezüst darabok (osztó pénz, moneta divisionaria, spezzati d'argento, moneta spicciola) elfogadási kényszere magánfelekre nézve csak 50 lirányi összegig terjed, míg a közpénztárak korlátlan mennyiségben tartoznak azokat elfogadni; a bronzpénz fizetésül csak a lira törtjeinek kiegészítésére használható.

Tartalmaz még végül a törvény egy igen fontos intézkedést, mely mintha csak a latin pénzszövetségre való tekintettel vétetett volna fel abba. A 9. §. ugyanis azt mondja, hogy a kormány királyi rendelettel törvényes folyamat adhat az országban oly arany és 5 lirás ezüst pénzeknek, melyek veretése a jelen törvény rendszerének megfelel.

A törvény II. és III. czíme ezüst osztópénz és bronzpénz veretésére ad felhatalmazást a kormánynak. Az előbbi 150 millió lira névleges értékben verethető, a miből egy-egy főre körülbelül 5 lira esik; a 150 milliónyi határon belül az appoint-ok egymáshoz való arányát a kormány állapítja meg; a veretési költségek az említett 18,466.350 lirából veendőek. A III. cím szerint 8 millió bronz bocsátható ki, tehát fejenként körülbelül 30 centesimo. Egyuttal a régi rézpénzek bevonására és ezen bronz veretésének költségeire 5,525.000 lira hitelt ad a törvény.

A bimetalлизмusként ilyen megállapítása oly időben, midőn az 1 : 15¹/₂-es értékarány tényleg már nem áll fenn többé, mindenesetre kissé visszás. De Olaszországnak figyelemmel kellett lennie a régi államok pénzrendszereire, mert hiszen előre látható volt, hogy a régi pénzek bevonása által szolgáltatott anyag fog leginkább a pénzverés céljaira szolgálni. Ezen kívül pedig a francia bimetalлизмusként eddig oly jól megállotta helyét, hogy a francia nemzetgazdaságtan csaknem dogmának tekintette a 15¹/₂-es bimetalлизмusként. Természetes, hogy az első román nép intézményei hatással voltak a többi román népekre is, annyival is inkább, minthogy Italia

a multban gyakran alá volt vetve Franciaországnak és a jelenben is felszabadíttatását egyrészt annak köszöni. Olaszországban már a mult század vége óta verettek pénzek franc-rendszer szerint. Ezekhez hozzájárul még, hogy ez időben virágzottak különösen a nemzetek solidaritásának eszméi és ez időben foglalkoztatta az elméket a világpénz és a szabad kereskedelemmel kapcsolatban a népeknek gazdaságilag minél nagyobb mértékben leendő összeforrasztása. Tradíciók, hála, a nemzetközi solidaritás és gazdasági egyesülés: egyformán vezették Olaszországot, hogy a franc-rendszert és a $15\frac{1}{2}$ -es bimetallismust pénzrendszerül elfogadja.

De a pénzrendszer felépítése tekintetében egy nagy eltérés is mutatkozik a francia viszonyokhoz képest, mert az olasz törvény az 5 liránál kisebb pénzdarabok tekintetében a $\frac{900}{1000}$ finomságtól eltér és megállapítja, hogy e pénzeknél csak 835 súlyrész legyen tiszta ezüst és az ötvény 165 súlyrészt tegyen ki. Ily kisebb finomságú ezüstpénzeket a Svájc már 1860-ban veretett az arany értéktelenedése és az ezüst árának emelkedése és ezzel az $1 : 15\frac{1}{2}$ -es aránynak az ezüst javára történt eltolódása következtében, csakhogy Svájc az osztó pénz finomságát 800 ezredrészben állapította meg. Olaszország a $\frac{835}{1000}$ finomságot hosszas vegyészeti tapasztalatok alapján fogadta el, mint olyat, mely az ötvényezésre kiválóan alkalmas. Az olaszok büszkék is voltak arra, hogy 835 finomságú ezüst osztó pénzt, melyet 64-ben Franciaország és 65-ben a latin unió is elfogadott, ők verettek először, büszkék voltak arra, hogy az 1862. augusztus 24-iki törvény pénzrendszere szolgált a latin pénzszövetség alapjául.

Az arany és ezüst egymáshoz való értékarányának eltolódása következtében beállott üzérkedésnek és azzal az ezüst kivándorlásának akarta elejét venni Svájc, midőn az 5 francnál kisebb pénzek finomságát 800 ezredrészre szállította le. 1861-ben a viszonyok némileg változtak ugyan az arany javára, a mennyiben ekkor az ezüst ára $60\frac{13}{16}$ -ra szállott és az értékarány $15\frac{38}{100}$ -ra emelkedett és így némelyek már azt hitték, hogy Svájc elhirtelenkedve járt el, midőn pénzének egy részét rosszabbította. De csakhamar kitűnt, hogy a javulás muló és így feltétlenül szükség van oly intézkedésekre, melyek az ezüst kiszivárgását és még inkább az annak kivitelével és az arany visszahozatalával folytatott káros üzérkedést meg-

gátolják. E célra szolgált a kis forgalom közvetítésére szükséges pénz finomságának alábbszállítása. Előbb megtehetette azt a spekuláns, hogy Olaszországban 20 lira aranyért becserélt 20 lira ezüstöt, melyet exportált Angliába, hogy ott azon 20 liránál több aranyat vásároljon, melyet ismét bevitt Olaszországba, hogy azt ott olasz lirákká veretve, a műveletet újra kezdje és megtehetette ezt mindennemű ezüstpénzzel. De most a kis ezüstpénz, annak következtében, hogy finomsága 835-ben állapítottatott meg, 7·8⁰/o-kal kevesebb ezüstöt tartalmazott, mint a mennyit névértéke szerint tartalmaznia kellett volna és így oly kis ezüstpénz összeg, mely 15¹/₂-es arány szerint a törvény értelmében egyenlő értékű volt 1 kg. arannyal, nem tartalmazott többé 15·50 kg. ezüstöt, hanem csak 14·38 kg.-ot. Hogy tehát a kis pénz üzérkedési célból összevásárolható és kivihető legyen, szükséges lett volna, hogy az ezüst ára 65·52 fölé emelkedjék és az értékarány 14·38 alá süllyedjen. Csakhogy ily ezüstárat és ily értékviszonyt a világ a XVII. század közepe óta nem látott és így nem volt valószínű, hogy annak alapján a kis ezüstpénz az országból elvonassék. Mig tehát egyfelől a finomságnak 835-re való leszállítása által az üzérkedésnek elejét vették, addig másfelől a belső érték nem tért el annyira a névleges értéktől, hogy a kis emberek pénzét nagyon megrontották és ez által hamisításokra inger szolgáltatott volna, a mitől pedig a svájci osztó pénznél, tekintettel arra, hogy annál a belső és külső érték közt 11⁰/o eltérés volt, félni lehetett.

Az arany és az 5 lirás ezüst verése a magánfelek szempontjából e törvény szerint teljesen szabad, úgy hogy a teljes súlyú ezüst kivitelét e törvény nem volt képes meggátolni, habár enyhítette is azt ama körülmény, hogy az állam az ezüstnek saját számadására való veretéséről lemondott, minek következtében kisebbé lett a forgalomban levő scudik (5 lírasok) mennyisége, mint hogyha az állam is igénybe vette volna a pénzverdét. De az állam e lemondását nemcsak ez a szempont dictálta, hanem különösen és első sorban az, hogy a scudik veretése az államra nézve veszteséggel járt volna, a mennyiben, mint már láttuk, az ezüst ára magasabb volt annál, mely a 15¹/₂-es arálynak megfelel és így a veretésnél tényleges kár állott volna elő, ha az állam külföldön vásárolja az ezüstöt és elmutasztott haszon állott volna elő, ha a

kormány a bevont ezüstpénzeket 5 lirás darabokká vereti, a helyett, hogy azokat a külföldön mint egyszerű ezüstitömeget eladja.

Míg a régi olasz államok pénzeinek bevonása Olaszországra a souverenitás kérdésének jellegével birt és így feltétlenül elrendelendő volt, addig a nem olasz és a törvényben megállapított rendszernek megfelelő pénzek forgalomban hagyása ily jelentőségű nem volt és régi olasz traditióknak felelt meg, mihez hozzájárul még az, hogy a Franciaországgal akkor fennállott benső politikai viszony és szoros gazdasági összeköttetés is javallották azt az intézkedést. A törvény ama szabályát is, hogy a kormány rendeletileg törvényes folyamat adhat az országban oly külföldi pénzeknek, melyek a törvény pénzrendszerének megfelelnek, különösen Franciaországra és azon államokra való tekintettel alkották, melyek később a latin pénz-uniót teremtették meg.

Ily intézkedés létesítése Olaszországban nemcsak a nemzetközi kereskedelem és különösen a határszéli forgalom megkönnyítésének jelentőségével bir, hanem fontos különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Olaszországban az utazók évenként átlag 150 millió lirát költenek, az utazóknak kényelmét és ezzel az országnak idegenek által való látogatottságát pedig a pénzhasználat megkönnyítése mindenestre csak fokozhatja. Különben a külföldi nem tizedes rendszerű pénzeknek bevonására már 1862 előtt tettek intézkedéseket. 1859-ben és 1861-ben több rendelet elrendelte, hogy e pénzek visszavonassanak Lombardiából, a római Legatiókból, a nápolyi és szicíliai tartományokból. 1865-ben és 1872-ben ismét több rendelet intézkedett a bevonásról és e pénzek törvényes folyamának megszüntetéséről; azonban a nép oly szívésen ragaszkodott azokhoz, különösen a kényszerfolyam alatt, hogy a rendeleteknek teljes sikerük nem volt.

A 150 millió osztó pénz veretésére adott felhatalmazást az 1866. jul. 21-iki törvény oda módosította, hogy ez összeg csak 141 millióra terjedhet, a mihez azonban 1868-ban újabb 15 millió járult.

A törvény végrehajtása következtében a kormány 1866. május 30-ig visszavont 23,486.073 lira értékű arany, 266,908.692 lira értékű ezüst és 20,444.695 lira értékű rézpénzt, összesen tehát 310,839.462 lira régi pénzt, míg az új veretések összege

348,982.351 lira volt s ebből 186,597.590 lira arany, 6,577.205 lira összegű 5 lirás ezüst, 119,617.113 lira ezüst osztópénz és 36,190.442 lira bronz váltópénz. 1863-ban és 1865-ben volt a legerősebb úgy a régi pénzek beváltása, mint az új pénzek veretése.

Olaszország nemesfém-készletét ez időben — 1866-ban — 1.100 millió lirára becsülték, a mely összegből azonban csak 904 milliót lehetett pontosan kimutatni. Ebből a 904 millióból 430 millió arany, 430 millió ezüst és 44 millió lira réz és bronz volt. Az itt föltüntetett számoknak csak hozzávetőleges értékük van, a mennyiben — mint ez a kényszerfolyam megszüntetése után kitűnt — a bevonandó pénzek összege sokkal nagyobb volt, mint azt föltették.

A jegyforgalmat öt jegybank eszközölte. Ezek:

- a Banca Nazionale nel Regno d'Italia,
- a Banca Nazionale Toscana,
- a Banca Toscana di credito per le industrie e pel commercio,
- a Banco di Napoli és
- a Banco di Sicilia.

A bankok közül a három első részvénytársasági szervezettel bir, míg a két utóbbi jogi személy, melynek nem részvénytőkéje, hanem vagyona (patrimonio) van. Leghatalmasabb köztük a nemzeti bank, melynek — nem teljesen befizetett — alaptőkéje 100,000.000 lira volt,

míg a toscanai nemzeti banké	10,000.000 »
a toscanai hitelbanké	2,000.000 »
a nápolyi banké	20,000.000 »
a szicíliai banké	3,000.000 »

Tulajdonképeni jegykibocsátásra csak a nemzeti bank és a toscanai nemzeti bank volt felhatalmazva, a többi három nem igazi bankjegyeket bocsátott ki; de ezek a jegyek a forgalomban a bankjegyekkel teljesen egyenlő értékűek voltak.

Olaszországban a több bankok, de nem a bankszabadság, rendszere uralkodik: 1866-ig öt privilegisált jegybankja volt az országnak, melyek közül a Banca Nazionale a pénzügyminiszter, a többi pedig a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter ellenőrzése alatt állott. A banktöbbség a félszigetnek előbbi politikai szakadozottságából vette eredetét és az olasz királyság megalakulása után szereplő bankok az

előbbi tartományok privilegizált bankjainak örökébe léptek és illetőleg azok folytatásai gyanánt tekinthetők. A sok századon át tartott politikai különállás által teremtett erős particularistikus szellem Olaszország egységesítése után is megátolta azt, hogy a jegykibocsátás egyetlen nagy bank monopoliúmává legyen és éles szemmel kísérte a kormánynak az egyes bankokkal szemben tanusított eljárását, elítélve particularistikus szempontból minden oly lépést, mely az egyik bankot a másik rovására erősíthette vagy előnyben részesíthette volna — figyelmen kívül hagyva, hogy az összes bankokkal szemben követendő egységes eljárás a közgazdaságnak előnyére vagy hátrányára szolgál-e. A bankegység után való törekvések mellett már ez időben is erős volt a tendentia a bankszabadság felé és a bankokat szabályozó törvények és törvényjavaslatok a bankszabadságot mindig hangoztatták, ha csak elvben és azzal a hozzátétellel is, hogy annak keresztülvitele *most* lehetetlen.

A *Banca Nazionale* a genuai és turini banknak 1849-ben történt fusiójából állott elő. Az egyesülést szentesítő 1850. jul. 9-iki szard törvény a banknak a privilegiumot 30 évre (1880-ig) adta meg (a concessio tartamát egy 1859. évi rendelet 1890. január 1-ig hosszabbította meg) és alaptőkéjét 8 millióra szabta. E tőke 1852-ben 32 millióra, és 1865. évi márczius 10-ikén teljesen befizetett 40 millióra emeltetett, végre 1865. júniusban 100 millióra. A részvénytőke 100.000 darab 1000 lira névértékű részvényből állott, melyből azonban 1866. április végén csak 72.500 volt kibocsátva, míg a teljesített befizetés minden részvény után 700 lirát tett ki, úgy hogy az elhelyezett részvénytőke 72.500.000 lira, míg a tényleg befizetett összeg csak 50.728.000 lira. A megmaradt részvényekből 12.500 db. előre nem látható szükségletek fedezésére, míg 15.000 db. azért tétetett félre, hogy a toscanai nemzeti bankból már megállapított, de még törvény által nem szentesített fusió alkalmával az utóbbi intézet részvényeseinek adassék előbbeni papírjaik helyett. Az alaptőkén kívül 1866 elején volt még e banknak 12.375.000 lira tartaléktőkéje.

Jegykibocsátása 1000, 500, 250, 50 és 20 lirás appoin-tokra volt korlátolva, a 20 lirás jegyek azonban 20 milliónyi összeget meg nem haladhattak. Az érczfedezetnek a forga-

lomban levő jegyek értékének legalább $\frac{1}{3}$ részét kellett kitennie. Köteles volt továbbá a nemzeti bank a kormánynak bizonyos fizetéseknél és közpénztári műveleteknél segédkezni, valamint annak bizonyos papirokra zálogkölcönt adni, de 1866. május 1. előtt a kormány e jogát nem használta. A Banca Nazionale központi székhelye 1865-ig Turinban volt, ekkor áttették azt Florenzbe; a kényszerfolyam előtt 6 főintézete (Florenz, Turin, Genua, Milano, Nápoly és Palermo) és 46 fiókja volt.

A *Toscanai Nemzeti Bank* a toscanai nagyhercezségben fennállott 6 kisebb bank absorbeálása után keletkezett, eredetileg 8 millió alaptőkével, mely azonban a fiókinvézetek gyarapodásának arányában fel volt emelhető. Ez időben alaptőkéje 10,000.000 lira, felosztva 1000 lirás részvényekre, melyekből 250 db. az államé volt. A toscanai nemzeti bank nem volt kötelezve előlegeket nyújtani az állam részére, de fel volt arra hatalmazva 4°/_o-nál nem magasabb kamat mellett tőkéjének fele része erejéig. Jegykibocsátása nem mulhatta felül befizetett alaptőkéjének háromszorosát és ezen kívül annak $\frac{1}{3}$ részben ércpénz által kellett fedezve lennie. Míg a kormány a nemzeti bank jegyeit nem volt köteles fizetésül elfogadni — habár tényleg korlátozás nélkül elfogadta azokat — addig erre a toscanai bankkal szemben kötelezve volt mindazon Toscanában levő közpénztáraknál, melyek Florenzczel vasuti összeköttetésben állottak, és mindazon helyeken, a hol a banknak fő- vagy fiókinvézete volt. Ezért az állam biztosításul 3°/_o kamatozás mellett 1,680.000 lira értékű depositumot tartott magánál. A toscanai nemzeti banknak 2 fő- (Florenz és Livorno) és 7 fiók intézete volt. Jegyeinek nagysága 1000, 500, 200 és 100 lira.

A *Toscanai Hitelbank* tőkéje 40 millió, mely 80.000 db. 500 lirás részvényre oszlott, melyből azonban csak 20.000 db. volt kibocsátva és 1866. április végeig csak $\frac{2}{10}$ részben befizetve, úgy, hogy elhelyezett tőkéje 10 millió, míg a befizetett tőke 2 milliót tett ki. Tulajdonképi bankjegyeket nem bocsáthat ki, hanem csak 50, 100, 200, 1000 és 5000 lirás pénztári jegyeket, melyek látra és bemutatóra szólnak. E jegyek kibocsátásának mérve egyedül a befizetett tőke háromszorosára van korlátozva, de nincs semmiféle kapcsolatban a bank érckészletével.

A *Nápolyi Bank* régi jótékonyági intézetek (Monte di pietá) átalakulásából állott elő és illetőleg azok egyesítéséből. Ez intézetek a jótékonyág gyakorlása mellett kézi zálogra kölcsönöket is adtak, majd később a náluk letétbe helyezett pénzről polizze vagy cedole névvel elismervényeket állítottak ki, melyek pénz gyanánt szerepeltek a forgalomban; 1805-ben a francia uralom felhatalmazta e bankot (az intézetek 1794-ben egyesítették egy bankká), hogy ily jegyek kiadása mellett váltókat is escomptálhat. 1816-ban a bank kétfelé választott, úgy, hogy egyik osztálya bank operációkat folytatott, másika pedig a kincstári teendőket végezte. 1861-ben, a kincstári teendők elvételével, a ketté osztottság megszűnt és a bank egészen új szervezetet kapott, mely mellett azonban a történelmi fejlődése közben kifejlett sajátosságait megőrizte. Székhelye Nápoly. Effectiv vagyona 1866. április végén 17,490.248 lira volt. A nápolyi bank különböző titreket bocsátott ki fedí di credito, pollizze, pollizzino névvel, melyek rendeletre szóló papírt képeztek és látra szóltak; e jegyeket a bank minden székhelyén és fiókjában tartozott beváltani, de a pénztár az előtte ismeretlen és magát különben igazolni nem tudó bemutatótól a beváltást megtagadta, míg viszont elveszett vagy széttépett jegyek értékét is kifizethette kellő biztosíték adása mellett. Az 1862. május 20-ikán a bank és a kormány között kötött szerződés értelmében az utóbbi köteles volt e jegyeket pénztárainál a nápolyi tartományban elfogadni, míg a bank viszont 20 millió értékű kincstári jegyek elvállalására kötelezte magát.

A *Szicíliai Bank* eredetileg a nápolyi bank fiókja volt, később azonban attól függetlenné lett, a mint a nápolyi és szicíliai kormányzat kettéválasztatott. 1866. április végén vagyona 2¹/₂ milliót tett ki. Ugyanoly jegyeket és ugyanoly feltételek mellett bocsátott ki, mint a nápolyi bank.

1866. április 30-ikán a jegyforgalom ez volt:

a nemzeti banknál	116,908.779	lira
a toscanai nemzeti banknál . .	23,924.360	»
a toscanai hitelbanknál	386.000	»
a nápolyi banknál	84,700.000	»
a szicíliai banknál	23,261.000	»
összesen	249,180.139	lira.

Ércztartalék és fedezeti arány 1866. április 30-án:

B a n k	Ércztartalék millió	Fedezeti arány	Alaptőkéhez v. vagyonhoz való arány
Nemzeti bank	49·4	2·36	2·31
Toscanai nemzeti bank .	4·1	4·19	2·39
Toscanai hitelbank . . .	0·2	2·15	0·19
Nápolyi bank	40·1	1·95	4·84
Szicíliai bank	27·4	0·85	9·58
Összesen	121·2	1·97	3·02

II. FEJEZET.

A latin pénzszövetség.

Olaszország az 1862-iki törvényében iparkodott az arany elértéktelenedés hatásai ellen védekezni. Svájc már 1860-ban tett analog intézkedéseket és Franciaország 1864-ben követte Olaszország példáját, de csak a 20 és 50 centimes darabok tekintetében.

Ez óvintézkedések következtében a franc-rendszer alapján álló országok közt előbb uralkodott conformitás megszűnt, mert Belgium egyáltalán nem akart változtatni pénzén, Olaszországban és Svájcban a kis forgalmat közvetítő pénz finomsága különbözővé lett, míg Franciaország Olaszország ujtását nem fogadta el teljesen. Ha már ez is hátrányokkal járt a nemzetközi forgalomban és különösen a határszéli forgalmat nehezítette meg, még súlyosabb gazdasági kár volt az, hogy a speculáció az intézkedések különbözőségében újabb táplálékot nyert. Előbb az üzérkedés legalább a négy állam egymás közt való monetárius viszonyát nem zavarhatta meg, míg most lehetővé vált és gyakoroltatott is az üzérkedés a franc-rendszer egyes országai közt is.

Belgium, mint a mely állam a legtöbbet szenvedett a speculáció alatt, tette az első lépést e fonák állapotok meg-
orvoslására. Conferentiának összehívását javasolta, mely a megzavart monetárius egyenlőséget helyreállítsa és védelmi eszközöket nyújtson a speculáció által okozott közgazdasági károk ellen. Franciaország melegen fogadta Belgium ajánlatát és 1865. november 22-ikén a négy államnak: Francia-

országoknak, Olaszországnak, Svájcznak és Belgiumnak képviselői összejöttek Párisban conferentiára, melynek célja, mint azt Parieu, az elnök, megnyitó beszédében kifejtette, volt, hogy megkeressék Franciaország, Belgium, Olaszország és Svájc között az 5 franknál kisebb érmekre nézve a pénzegységességet, melynek előnyeit oly soká élvezték, kölcsönösen védekezvén a speculáció támadásai ellen.

A conferentiának három főtárgya volt: a valutakérdés tisztázása, az osztó pénz finomságának megállapítása és végül a pénz kölcsönös forgalmának rendezése.

Az első kérdés mindjárt feltüntette a négy állam közötti éles ellentétet. Olaszország Belgium és Svájc a legradikálisabban akarták megorvosolni az előállott kalamitásokat: az ezüst demonetizálását követelték. Különösen Belgium képviselője hangoztatta erősen, hogy a pénzzavar megakadályozásának egyedüli hathatós eszközét az aranyvaluta létesítése képezi. Tény, hogy ez lett volna a legbiztosabb és a három állam érdekeinek leginkább megfelelő eszköz. Ha a négy ország akkor az ezüstöt váltópénzzé degradálja, kétségtelen, hogy ez intézkedést az ezüst árának nagy esése követte volna, minek következtében az ezüst kivitele a speculációra nézve lehetetlenné lett volna. Ha ez államok már akkor elfogadják az arany valutát, nem lett volna szükség később arra a sok kapkodásra és az aranyvalutának tényleges, akaraton kívül való túrésára és akkor a négy állam elkerülte volna ama károkat, melyek 1873-ig az ezüst, 1873-tól fogva pedig az arany értékének a törvényben megállapítottnál nagyobb volta következtében sujtották azokat. A mi Olaszországot illeti, annak 1100 millió lira érczkészlete körülbelül fele részben aranyból állott, úgy hogy csak körülbelül 500 millió lira ezüstöt kellett volna demonetisálni, a mi akkor nagyobb nehézségek nélkül lehetséges lett volna. Különben is az olasz kormányának amaz eljárása, hogy a bevont ezüstpénz felénél többet újból való kiveretés helyett külföldön eladott, teljesen beleillett volna egy esetleges ezüst-demonetisáció keretébe. Ehhez járul még az is, hogy 1862-től 1865. végeig Olaszországban csak mintegy hat millió teljes finomságú ezüstpénzt (5 lírás) vertek és 1866-ig egyáltalán csak 184¹/₂ milliót. Azonban az aranymonometallisztikus törekvéseknek szükségkép hajótörést kellett szenvedniök Franciaországnak, a bimetallismus tipikus hazá-

jának, az óriási mennyiségű (4.435 millió) 5 francosok fölött rendelkező Franciaország ellentállásán. Így tehát a latin uniónak az eddigi bimetallistikus alapon kellett létrejönnie.

A szerződés a legkisebb részletig megállapítja magát a pénzrendszert is, de csak az arany és ezüstpénz tekintetében, mely teljesen egybevág Olaszország és némi módosításoktól eltekintve, megegyezik mind a négy állam akkor fennállott pénzrendszerével.

Teljesen az olasz rendszer értelmében döntöttek el az osztópénzek kérdését is, tehát 835 ezredrész finomság állapított meg az összes 5 francnál kisebb ezüstpénzekre nézve. E tekintetben ismét nézeteltérés volt a négy állam között, a mennyiben Belgium azt akarta, hogy az 5 francos darabok is $\frac{835}{1000}$ finomságúra veretessenek, a mi minden esetre nagyon hatályos akadálya lett volna az ezüst kivándorlásának, de egyuttal a scudot osztó pénzzé degradálta volna, olyanná, mely nem lehetett volna többé feltétlen fizetési eszköz és így e javaslat elfogadása egyértelmű lett volna az aranyvaluta elfogadásával, vagy, ha az 5 francos ezüst darabnak bármily összeg erejéig feltétlen fizetési erő (force libératoire) tulajdonították és annak veretése szabad marad, az aranynek az unió területéről való kiszorítását vonta volna maga után, a mennyiben akkor Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban és Svájcban 14³⁹ kg. ezüstért 1 kg. aranyat lehetett volna kapni, holott Európa többi piacain akkor 1 kg. arany ára körülbelül 15³⁰ kg. ezüst volt, úgy hogy minden kg. arany kivitele körülbelül 1 kg. ezüst, vagy $\frac{1}{14^{39}}$ kg. arany nyereséget hozott volna. Ezenkívül már csak azért is lehetetlen volt e kívánság teljesítése, mert hiszen az uniónak egyik célja az is lett volna, hogy a törvényes és tényleges arany-ezüst értékarány kiegyenlítését előmozdítsa. Svájc viszont azt kívánta, hogy az osztópénz 800 ezredrész finomságú legyen, csak hogy ezt sem lehetett elfogadni, mert egyrészt az ennyire rosszabbított pénz már nagy ingert szolgáltat a hamisításra és másrészt mert Franciaország már 16 millió, Olaszország pedig 119 millió 835-ös finomságú ily pénzt veretett, Svájc ellenben csak 10 millió 800 finomságút. Az egységességnek elérhetése végett az unió szerződés 5. §-a elrendeli, hogy a más finomsági tartalom szerint vert ötven és husz centime-s darabokat 1868. év végeig, a két és egy

francosokat pedig 1877. év végeig a forgalomból ki kell vonni.

A harmadik főkérdésnek eldöntésénél, nevezetesen a pénz kölcsönös forgalmának megállapításánál ismét controversia merült fel. Adassék-e az unióban levő államok pénzeinek törvényes folyam az unió minden országára nézve? Franciaország és a francia bank ezt hevesen ellenezték, azt hozva okul, hogy annak decretálása túlságos állami befolyásolása volna a gazdaságnak, holott tényleg azért nem akarta Franciaország, hogy alattvalói kötelesek legyenek belga, olasz és svájci pénzben elfogadni követeléseiket, nehogy Franciaország szövetségesei részéről az elértéktelenedett pénznemekkel elárasztassék. De az unió eszméje mégis megkivánta, hogy államok egymás pénzét kölcsönösen elfogadják. Ezért bizonyos korlátolt mérvű kölcsönös folyamatot állapítottak meg és (2. és 7. §§.) kimondták, hogy a négy állam *közpénztárai* kötelesek fizetésül elfogadni az unióban élő államok arany és ezüstpénzeit, úgy hogy e pénzek elfogadása kötelezővé tétetett az államra, de nem az egyesekre nézve. Azonban a szerződő felek ez óvatossága előreláthatólag hiú volt, mert hiszen természetes, hogy a magánosok sem fognak vonakodni elfogadni azt a pénzt, melyet tőlük a közpénztárak fizetés gyanánt elfogadni kötelesek; és másfelől előrelátható volt az is, hogy a közpénztárak iparkodni fognak, hogy az így hozzájuk került pénzt a magánfeleknek tovább adják. Ennek lehetőségét előre látja a szerződés 8. §-a is. E szakasz az osztó pénz kölcsönös visszaváltásáról intézkedik; kimondja, hogy a szerződő államok mindegyike kötelezi magát arra, hogy a többi államok közpénztáraitól vagy egyes alattvalóitól elfogadja beváltás végett az ő veretét viselő osztó pénzt és azt egyenlő értékű arany, vagy teljes finomságú ezüst pénzzel fogja kicserélni, ha legalább 100 franc összegű ily pénzt mutatnak be nála ily célból. E kötelezettség a szövetség feloszlása utáni két évre is fennáll.

Mínthogy a szerződés ily módon formális, korlátolt, kölcsönös, törvényes folyamatot biztosított az unió államaiban vert osztópénznek, természetes, hogy nem hagyhatta érintetlenül az ily pénz veretésének jogát a veretés mennyisége tekintetében, annál kevésbé, mínthogy a csak formálisan korlátolt törvényes folyam tényleg egyértelmű volt a korlátlan

törvényes folyammal. A 9. §. kimondja, hogy a szerződő felek nem bocsáthatnak ki 5 francnál kisebb ezüspénzt nagyobb mennyiségben, mint fejenként 6 francot, vagyis figyelembe véve a népesség jelenlegi nagyságát és annak valószínű emelkedését, összesen esik:

Franciaországra	239,000.000	franc
Olaszországra	141,000.000	»
Belgiumra	32,000.000	»
Svájcra	17.000.000	»

úgy azonban, hogy ezen összegekbe a már eddig kibocsátott osztó pénz mindegyik államban betudandó. Svájc fejenként 7 francot akart volna, míg Belgium azt kívánta, hogy tekintettel a népesedésnek különböző arányban való emelkedésére, ne az állapotassék meg, hogy mindegyik ország mennyi osztópénzt verethet, hanem hogy mekkora legyen az osztó pénz összege az egész unió területén és ez aztán időről-időre történendő megállapodás szerint osztassék szét a szerződő államok közt.

Végül kötelezik még magukat a felek, hogy minden a pénzre vonatkozó rendeleteikről, intézkedéseikről és egyáltalán a pénzforgalom tekintetében érdekekkel bíró tényekről egymást kölcsönösen értesíteni fogják. A 12. §. megállapítja, hogy az uniónak tagjává lehet bármely állam, mely az ezen szerződésben megállapított pénzrendszert elfogadja és a stipulált kötelezettségeknek magát aláveti.

A szerződés hatályban marad 1880. jan 1-ig; hogyha ez idő alatt felmondás nem történik, akkor az további 15 évre meghosszabbítottnak tekintendő.

A latin pénzszövetség megkötése és ratificálása közt való időben Olaszország elrendelte a kényszerfolyamot.

III. FEJEZET.

A kényszerfolyam előzményei.

Az egységes Olaszország megeremtése óriási gazdasági és finanziaális megeröltetéssel járt. Az új hatalomra nemcsak az egységes királyság kiépítése és gazdaságilag kifejezésre juttatása várt, hanem gazdaságilag való regenerálása is. A vasuti hálózat kiépítése; a hitel szervezése; a földművelés, az ipar helyzetének emelése; a természet által megáldott és

az emberek által elhanyagolt félsziget jólétének fokozása; a rohamos törekvés századok mulasztásainak pótlására és minden tekintetben a civilizáció élén haladó nemzetek közé való sorakozásra, nem történhetett meg a nélkül, hogy az ország gazdasági és pénzügyi ereje meg ne rendítették.

De a politikai egység még nem volt teljes, Olaszország nemzeti létének jogosultsága még nem volt elismerve; még egy utolsó nagy háborút kellett azért végig küzdeni. 1866. elején már előre látható volt, hogy Poroszország és Ausztria közt a régi feszült viszony nyílt ellenségeskedésben fog kitörni, hogy a két hatalom a Németországban való hegemoniáért fegyverekkel fog szembeszállni. De világos volt az is, hogy e küzdelemben bele fog vonatni Olaszország is, melynek 1859-iki sikereit elnézni Ausztria nem tudta és melynek két gazdag tartománya még mindig idegen uralom alatt állott.

És Olaszország pénz, védelmi eszközök és szövetségesek nélkül volt.

E mellett a parlamentáris viszonyok is a legfeszültebbek voltak. 1865. december végén a kamara az őrlési adó javaslattal és az előző évek számadásainak megvizsgálására való bizottság kiküldésével Sellát megbuktatta. Az akkor kormányon levő La Marmora kabinet egészében népszerűtlen volt, úgy hogy a kamara a pénzügyi törvények visszavonásával tulajdonképpen az egész miniszteriumot el akarta mozdítani és így nagy visszatetszést okozott az, hogy a kabinet megmaradt a hivatalban és csak rekonstruáltatott. Az odium legnagyobb részt a Sellát helyettesítő pénzügyminiszter Scialoja ellen irányult, a kinek működése ennek folytán nagyon meg volt bénítva.

De a kamara működése egyébként is pusztán negatív volt. Sehol semmiféle iniciatívának jele a miniszteri javaslatokkal szemben. A képviselőház le akart rázni magáról minden felelősséget és azért tagjai a házon kívül azt hirdették, hogy a miniszteriumnak kizárólagos felelőssége mellett kell megtennie a szükséges rendkívüli intézkedéseket a pénzügyi zavarok lecsillapítására.

A háború előrelátható költségei 600 millióra rúgtak; de honnan vegye azokat Olaszország a háború előestéjén, mikor pénzügyi viszonyai már előbb is a legziláltabbak voltak?

A költségvetés évről-évre súlyos deficizzel záródott. Az

államháztartás effectiv bevételei és kiadásai horribilis dissonantiát mutattak fel 1862. óta, a mióta az országnak egységes költségvetése volt. Volt ugyanis a tényleges

	bevétel	kiadás	deficit
1862-ben . . .	480,254.052	926,716.989	446,462.937
1863-ban . . .	524,183.247	906,521.059	382,337.812
1864-ben . . .	576,451.376	944,008.010	367,556.634
1865-ben . . .	645,682.342	916,396.019	270.713.677
		Összesen . . .	1.467,070.160
Ehhez az 1861-iki hiány			505,000.000
		Összes deficit 1861. óta . . .	1,972,070.160
		1866-ra előirányzott deficit . . .	300,000.000
		(a háború költségein kívül)	
		Összesen . . .	2,272,070.160

Az olasz pénzügyek siralmas voltát még emelte az a körülmény, hogy a költségvetés mindig nagy számokban tért el a tényleges eredményektől, a rendkívüli kiadások a budgetnek igen nagy részét tették ki és előreláthatlanok voltak és végül a deficit betöltése mind nehezebbé és a pénzügyekre nézve is mind terhesebbé vált és az államháztartás tervszerű vezetését csaknem lehetetlenné tette.

A deficit pótlása mind súlyosabb áldozatok, adósságcsinálás és államjavak elidegenítése útján volt lehető. 1861-ben a kormány, a régi államok mintegy 50-féle kölcsöneinek egységesítése után 500 millió lira adósságot contrahált 70¹/₂% ár mellett. De habár ez a kölcsön sikeres volt is, mégis Sella 1862-ben nem mert újabb kölcsönhöz folyamodni, mert még az előbbi kölcsön sem volt classirozva, sőt annak árfolyama a kibocsátás óta az emissionális árfolyam alá süllyedt, úgy hogy a bankházak, melyek a kölcsönt átvették, nem tudván a papirokon veszteség nélkül túladni, kénytelenek voltak azokat pénztáraikban megtartani. E mellett az olasz rentének napi ára akkor csak 60% volt és félni lehetett, hogy az újabb kölcsön hírére még jobban süllyedni fog és így a kölcsönművelet keresztülvitele teljesen lehetetlenné fog válni. Ezért tehát Sella az állami vasutaknak garantia mellett leendő elidegenítését, a csatornáknak 20 millióért való eladatását és újabb 100 millió kincstári jegy kiadatását javasolta, mely műveletek a deficitet 225 millióra apasztották volna. E 225

millió fedezetére pedig azt ajánlotta, hogy idegenítsék a köz- vagy administrationális haszonnal nem járó domaniumokat, valamint az államra szállott egyházi javakat és addig, míg ez ingatlanok eladatása keresztül vitetnék, azt kérte a kamarától, hogy az eladási ár anticipálása gyanánt újabbi 100 millió kincstári jegyet bocsáthasson ki, melyek a 100 millión felül befolyt eladási összegek arányához képest apasztandók. A pénzügyminiszter e javaslatát a kamara el is fogadta és neki a szükséges felhatalmazást az 1862. aug. 18-iki törvény-nyel megadta. Ezen felül még ugyanez évben a kincstári jegyek összegét további 100 millióval szaporították. 1863. márcziusban ismét további 700 millió effektív kölcsönt kellett az államnak felvenni. E kölcsönösszeget azonban az olasz rente elértéktelenedésének elkerülése végett, nem tulajdonképi aláírás útján szerezték be, hanem úgy, hogy azt egyes nagy házak vették át és tartották meg egészen, míg a rendes papirkereskedés útján a titreket forgalomba hozhatták. De 1863-ban csak 500 millió bocsáttatott ki a kölcsönből, 1864-re 200 millió maradt, melynek realisálása ismét csak súlyosabb feltételek mellett történhetett meg, úgy hogy a kormány a megállapított névleges tőkéért nem 200, hanem csak 197^{1/2} milliót kapott. A 225 milliónyi deficit törlesztésére különböző újonnan létesített adók hozadékát fordították, úgy, hogy csak 200 millió maradt fedezetlenül. Ennek pótlásáról Sella, a ki akkor újból a pénzügyek élén állott, úgy gondoskodott, hogy szerződést kötött egy olasz társasággal az állami javak eladására vonatkozólag, mely társaság erre 40 millió előleget adott; azután felhatalmazást kért és kapott a kamarától arra, hogy az 1865-iki földadót már 1864. decz. 15-ike előtt szedethesse, adófizetés fejében az államadóságok szelvényeit is elfogadhassa és végül a még fenmaradó 36 millió erejéig kincstári jegyeket bocsáthasson ki, vagy pedig 5^{0/0}-os rente czimleteket, melyek együttes hozadéka a kincstárnak 200 milliót juttasson. Azonban mindez intézkedések nem segítettek és 1865. márcziusban az előző évekből fenmaradt deficit 317 milliót tett ki, az 1865-re előirányzott 306 millió hiánnyal együtt pedig 625 milliót. 1865-ben tehát a kormánynak 625 millió hiány pótlásáról kellett gondoskodnia. Ebből 200 milliót újabban államvasutak elidegenítése és 425 milliót járadék-kölcsön kibocsátása által fedeztek.

Az állami és egyházi javak elidegenítésén és az adók folytonos emelésén felül az állam a deficit fedezésére (az 1860. évi 150 millió lírás kölcsönnel együtt) 1.775,000.000 effectiv líra kölcsönt vett fel, minélfogva az államadóságok körülbelül 2.500 millió líra névleges kölcsönösszeggel és a kamatfizetések évi 125 millióval emelkedtek.

Az államadóságok állása ez időben a következő:

1861-ben	3.128,807.922	líra
1862-ben	3.334,785.464	»
1863-ban	3.945,121.179	»
1864-ben	4.792,179.998	»
1865-ben	5.484,132.235	»

A kamattartozások állása:

1861-ben	150,821.920	líra
1862-ben	159,993.256	»
1863-ban	192,309.201	»
1864-ben	237,939.513	»
1865-ben	269,851.363	»

Kamattartozások és amortisációk fejében a kormány a külföldön a következő összegeket fizette:

1861-ben	36	millió	lirat
1862 »	55	»	»
1863-ban	60	»	»
1864-ben	87	»	»
1865 »	90	»	»

A járadékkölcsön árfolyama az olasz financiáknak megfelelőleg az egész időszak alatt 1863 végétől fogva hanyatló tendenciát tanusított.

Az államadóságokkal lépést tartva emelkedtek a lakosság adóterhei. Az adók összege 1861-től 1865-ig 458 millióról 637 millióra emelkedett:

1861-ben	458,322.689	líra	volt
1862 »	471,241.265	»	»
1863-ban	511,827.130	»	»
1864-ben	565,310.610	»	»
1865 »	637,176.090	»	»

Csaknem minden esztendő hozott egynéhány új adót, a kormány már oly tárgyakra is rátette kezét, melyek előre-

láthatólag kevés adót hoznak, de a parancsoló szükség nem engedte a czélszerűség fontolgatását. Az adók még további emelését az ország gazdasági viszonyai nem engedték és másfelől meg politikai okok lehetetlenné tették a költségvetésre legsúlyosabban nehezedő rovatnak: a hadi kiadásoknak apasztását, habár 1865-ben e czímen körülbelül 20 milliónyi megtakarítás mutatkozik is.

Ily pénzügyi viszonyok között állott a kormány az 1866-iki év rendes szükségletei és egy elkeseredett háború előtt, mely Olaszország létét megsemmisíthette; szemben a sürgősen szükséges hadi készülődésekkel és a rendes ügyvitel nehézségeivel.

A kormánynak mindenek előtt az elodázhatlan szükségletek fedezéséről kellett gondoskodni. 1866. július 1-én esedékes volt a rente szelvény, melynek beváltására körülbelül 100 millió volt szükséges. Az országnak viszont ez időben két követelése volt az adón kívül: az egyik az 1865-ben contrahált kölcsönnek 1866-ban esedékes részletei, a másik pedig az elidegenített vasutak esedékes rátája; csak hogy a két követelés esedékességi ideje 6 hónapra feküdt egymástól és így egyik kölcsön sem volt a coupon beváltására közvetlenül felhasználható. A kormány tehát tárgyalásokba bocsátkozott a Rotschild házzal, hogy az a kölcsön esedékes részét 47 millió erejéig előlegezze és az előlegezett összeget és ha az nem volna elegendő, még további 10 milliót Párisban a szelvények beváltására fordítsa; a couponoknak Olaszországban fizetendő részéről pedig úgy intézkedett a miniszter, hogy az elidegenített vasutak esedékes árára vett fel előleget részint Rotschildnál, részint pedig 25 millió erejéig a milanói takarékpénztárnál, 10 millióig a nápolyi és 5 millióig a szicíliai banknál. Azonban ezek a megállapodások mindama feltétel alatt jöttek létre, hogy a kincstári jegyek forgalma nem emelkedik 195 millió fölé.

A törvény által megengedett 250 millió értékű kincstári jegyből 1866 februárban 195 millió volt forgalomban, mert ennél többet a miniszter elhelyezni nem tudott. De ezen 195 millióból is május és június hónapokban 80 millió esedékessé vált és így beváltandó volt. De miből váltott volna be a kincstár 80 millió ily adósságot? 15 milliónak a nápolyi bank részéről 3⁰/₁₀ mellett való elfogadása biztosítva volt és

azon felül lehetett számítani arra, hogy májusban és júniusban sikerül majd 10—10 milliót, ha súlyos feltételek mellett is, elhelyezni. De még mindig fenmaradt volna 45,800.000 lira, melyből februárban 30 millió a nemzeti banknál volt elhelyezve és melynek megújításába a nemzeti bank nem egyezett bele. A kincstári jegyek másként való elhelyezésére és esetleg gyarapítására a gazdasági krízis miatt gondolni sem lehetett, hiszen a jegyek mennyisége folyton csökkent már 1866 elején is, és az, hogy a kormány kincstári jegyek címén még ily hitelt is élvezett, Scialoja azon fogásának tulajdonítandó, hogy február elején, mikor a krízis még nem érte el tetőpontját és a politikai láthatár is tisztább volt, hosszú lejáratú kincstári jegyeket helyezett el egyszerre és sokkal kedvezőbb feltételek mellett, mint hogyha márcziusban vagy áprilisban kellett volna a jegyeket értékesíteni. Az 1868-iki, a kényszerfolyam megvizsgálára kiküldött parlamenti bizottság szemére hányja a kormánynak, hogy a nemzeti bank nem volt hajlandó a 30 millió kincstári jegyet megújíttatni, holott a kormány elfogadott volna tőle 10 milliót bankjegyekben és holott a bank a kormánnyal 16 millió erejéig folyó számlái összeköttetésben volt. De nem szabad elfelejteni, hogy a bank maga is nagyon szorult helyzetben volt és attól lehetett tartani, hogy a kincstári jegyek fejében kibocsátott jegyei beváltás végett jelentkezni fognak nála; figyelembe veendő továbbá, hogy a már forgalomban levő kincstári jegyeken tulajdonosaik csak jelentékeny veszteségekkel, 25°/_o évi kamatnak megfelelő discount mellett adhattak túl. Nem lehetett kincstári jegyeket a külföldön sem elhelyezni, minthogy az nyakra-főre dobta vissza Olaszországba még veszteségekkel is a nála levő értékpapirokat, sőt váltókat is.

A 45,800.000 kincstári jegyet tehát a kormánynak okvetlenül be kellett váltania, minek következtében pénztári készlete 50 millióra apadt volna. Az állami pénztárban 1866 április 20-ikán 112,800.000 lira feküdt, melyből 28 millió arany és ezüst volt. 68 millió papir a nemzeti bank, a toscanai nemzeti bank és a nápolyi bank jegyeiben, 15,280.000 bronz pénz, melyet a forgalom mint fölöslegeset kivetett magából és 1,520.000 lira külföldi bankházakra fennálló követelésekben. E 112,800.000 lirából azonban le kellett vonni a 15,280.000 bronz pénzt mint használhatlant és 20 milliónyi a szicíliai

banknak fizetendő kölcsönt, úgy hogy a tényleges pénztári állomány activái 95,800.000 lirát tettek ki, melyből azonban csak 28 millió volt ércz, tehát külföldön, háboru esetén is használható pénz. Ezen 95,800.000-ból levonva a bevonandó kincstári jegyeket 45,800.000 lira értékben, 50,000.000 lira maradt volna. És 50 millió lirával kellett volna egy nagy háborút megkezdeni. Hozzájárult ehhez még az is, hogy a készlet bankjegyekből álló részével nagyon kellett vigyázni, nehogy annak forgalomba juttatása az amugy is megszorult nemzeti bankot még nagyobb zavarba döntse, azt a nemzeti bankot, melynek hitele oly szorosán egybe volt fűzve az állam hitelével.

A kincstárnak ez az állapota április végéig csak 4 millióval változott, de ezen változás is hátrányos volt, mert az érczkészlet 28 millióról 24-re apadt.

Uj kölcsön operációhoz folyamodni az európai pénzpiacz akkori krizise és az olasz rente akkori állása mellett, a mikor még az előző évi 425 milliós kölcsön nem volt lebonyolítva, a mikor a háborút és Olaszországnak abban való résztvételét mindenki bizonyosnak tartotta és a külföldön ismeretesek voltak az olasz finanziaális miseriák és általános volt a vélemény, hogy az ország a kényszerfolyam küszöbén áll: nem lehetett. 1866 márcziusban több hitelintézet megállapodásra jött az iránt, hogy a kormánynak 250 millió lira kölcsönt fog nyújtani kedvező feltételek mellett. Azonban áprilisban a krizis annyira fokozódott, hogy több intézet azok közül, melyek a hazafias demonstrációt akarták rendezni a kormány mellett és azt zavarából kisegíteni iparkodtak, maguk teljesen a bukás szélére jutottak és a kényszerfolyam nélkül okvetlen összeomlottak volna.

Ez állapotokkal szemben az 1868-iki olasz kényszerfolyam enquete a maga »lehetett volna tenni« politikájában azt mondja, hogy a kényszerfolyam helyett inkább egy *önkéntes kölcsönhöz* kellett volna folyamodni és az ország, a hogy akkor el volt telve tüzzel és lelkesedéssel, készségesen megfelelt volna a kormány felhívásának. Ugyan miből? Vagy pedig — azt mondja — ha ennek sikerében kételkedett a kormány, kényszer-kölcsönt kellett volna kivetni a vagyonosabb osztályokra. Ezt a kölcsönt nagyon könnyen be lehetett volna hajtani és az évi adók anticipálása is megtörténhetett

volna 15 nap alatt. Teljesen eltekintve ez utóbbi állítás problematikus voltától és attól is, hogy 15 nap egy háború előtt fontosabb lehet egy nemzet életében, mint 15 békés esztendő, úgy látszik elfeledte bizottság azt, hogy háború előtt állott az ország, háború előtt, mely rendkívüli, érczpenzben fedezendő szükségletekkel jár és a mely mellett a rendes szükségletek is kielégítettésre vártak. Igaz, hogy a kormány a rente kamatainak fizetésére szükséges 100 milliót biztosította és hogy a 80 millió levonása után is még 115 millió kincstári jegy maradt forgalomban és így a kormány 215 millió rendkívüli bevételt szerzett magának, de ezzel a 215 millióval szemben 300 millió deficit állott a háború költségein kívül és az adók az államháztartás rendes vitelére voltak szükségesek. A mi pedig az önkéntes vagy kényszer-kölcsönt illeti, azok sikeres voltának csak egy állotta utját: a rettenetes gazdasági krízis, mely 1865 óta az országban dühöngött, mely lefolyásában vészes monetárius válsággá lett Olaszországra nézve.

A külföldön elhelyezett nagy járadék összegek, mint láttuk, már 1861 óta nagy érczpenz-küldeményeknek külföldre való küldését tették szükségessé; az így a külföldre jutott pénz 1861—1865-ben 328 milliót tettek ki. E mellett még az olasz magánvállalatok tőkéje is nagyrészt a külföldről jött és így ezek kamatai utján is tetemes pénzküldemények vándoroltak ki évenként Olaszországból, különösen Franciaországba. Az ország kereskedelmi mérlege is folyton passív volt. A speciális kereskedelemben:

	Bevitel lira	Kivitel lira	Beviteli többlet lira
1862-ben	830,029.347	577,468.357	252,560.990
1863-ban	902,185.066	633,859.052	268,326.014
1864-ben	983,775.995	573,465.693	410,310.301
1865 »	965,173.672	558,285.576	406,888.096
Összesen	3.681,164.080	2.343,078.678	1,338,085.401
Évi átlag	922,910.197	585,769.669	334,640.528

A kereskedelmi mérlegben 4 év alatt mutatkozó 1.338 millió deficithez hozzá kell még adni azokat az összegeket, melyeket Olaszország a folytonos krízisek következtében hazatérő államkölcöneinek ára gyanánt fizetett a külföldnek.

De viszont levonandók abból azok az összegek, melyeket Olaszország a külföldről kapott, midőn hitelének emelkedése következtében papirjai ismét keresettekkel lettek; levonandók továbbá a parti hajózása révén a külföldről húzott jövedelmek és végül azon jelentékeny összegek, melyeket az utazók évenként Olaszországban elköltöttek. Legnagyobb részt azonban mégis az exportált adóssági címletek fedezték a gazdasági deficitet és különösen azon jelentékeny kölcsönök, melyeket az állam a költségvetési hiány betöltésére a külföldön contrahált. De viszont emelik a deficitet azon veszteségek, melyek az olasz rente árfolyamának csökkenése folytán állottak elő és melyeket legnagyobb részt Olaszország volt kénytelen viselni, a hová a papirok, alig hogy neszét vette a pénzpiacz valamely olasz gazdasági vagy politikai zavarnak, azonnal nagy mennyiségben visszaáramlottak, annál is inkább, minthogy ilyenkor az olasz piaczon a rente jegyzése mindig magasabb volt, mint a külföldön.

Az olasz rentének, mint még új és így nem classirozott papirnak ezen lebegő természete 1865-ben és 1866. elején gyakorolta Olaszországra a legvészesebb hatást. Olaszországban az általános európai krízis mellé még egy speczialiter olasz válság is járult.

1865-ben és 1866-ban Európában általános krízis dühöngött, mely nagymérvű túspeculációnak eredménye volt. Az értékpapirok nagy értékcsökkenése; a bizalom általános megrendülése; a legnagyobb pénzintézetek összeomlása vagy legalább megingása; a discount ráta általános emelkedése, a lázas törekvés, melylyel a hitelezők veszélyeztetett vagy veszélyeztetetteknek hitt követeléseiket — bármily formában szerepeltek is azok — behajtani iparkodtak; a súlyos gazdasági veszteségek, melyek a krízis utját jelezték: nem mulhattak el nyom nélkül Olaszországról sem, mely ugy államháztartása, mint közigazdasága útján jelentékeny összegekkel tartozott a külföldnek, mely még csak tegnap lépett az európai államok sorába és így megállapodott hitellel még nem birt; melynek gazdasága fejletlen és államháztartása a legsiralmasabb állapotban volt, oly állapotban, melyet mindenütt a kényszerfolyam szokott követni.

A külföldi piacznak olasz papirokkal való telítettsége már 1864. végén azt eredményezte, hogy a külföld a további

hitelt Olaszországtól megtagadta. A külföldi rente-kamatfizetések mutatják, hogy 1865-ben 425 millió újabb emissio daczára a kormány csak alig valamivel fizetett többet a külföldön szelvények beváltása fejében, mint 1864-ben. Minthogy pedig az emissió legnagyobb részt külföldön történt, világos, hogy a fizetések mérvének e stagnálása csak abban lelheti magyarázatát, hogy a külföld értékpapirjait Olaszországba visszaküldte. A rentének és egyéb olasz magánpapiroknak visszarámlása 1866. márczius és április hónapokban még fokozódott, úgy, hogy a papirokat száz millió számra küldték vissza.

Az 1868-iki vizsgáló bizottság az előtte megjelent tanuk egyhangú depositiói daczára kétségbe vonja azt (Relazione, I. köt. 411—412. l.), hogy a rente ily rohamosan beözönlött volna az országba és azt állítja, hogy a papirok a kényszerfolyam elrendelése után jöttek vissza nagyobb mennyiségben. Ennek igazolásául hivatkozik arra, hogy a párisi váltó olasz piaczon akkor 98⁴⁰ volt, a mi annyit jelent, hogy Olaszország kivitele alapján még hitelezője volt a külföldnek. Teljesen eltekintve attól, hogy ily váltóárfolyam (az Olaszországra kedvező aranypont körülbelül 99⁷⁵) egészséges nemzetközi kereskedelem kifolyása nem lehet és hogy annak eredménye gyanánt Olaszországban nagy aranybőségnek kellett volna mutatkoznia, a minek fenforgását pedig még a bizottság sem állítja és a mit az 1866-ra körülbelül 3,300.000 érczkiviteli többletet kimutató vámstatisztikai adatok is megczáfolnak, méltán azt lehet kérdezni, hogy micsoda kivitel eredménye volt ezen 1⁶⁰/0-os veszteség a váltóárfolyamon? Hiszen 1866-ban 870,048.517 lira bevittel szemben csak 617,688.681 lira kivitel áll, tehát az ország kereskedelmi mérlege ép úgy passiv volt 1866-ban, mint azelőtt. Ezen váltó-árfolyam, melyet sem az ország financiaival, sem az ország gazdasági állásával kapcsolatba hozni nem lehet, ép ellenkezőleg azt mutatja, hogy az ország nagy krízisben volt, hogy azok, a kiknek a külföldön követeléseik voltak, kénytelenek voltak azokat minden áron eladni, hogy a belföldön kötelezettségeiknek eleget tehessenek, vagy hogy követeléseiket biztosithassák (különben is 98 épen nem tekinthető az akkori állandó váltóárfolyamnak, mert hiszen a váltóárfolyam ekkor — mint krízisek idején rendszeren — nagy és gyors változásoknak volt alávetve.) Ezt

illusztrálja azon körülmény is, hogy ugyanekkor a párisi börzén az olasz váltó 2°/_o veszteséggel negociáltatott, a mi jele annak, hogy ott is mily komolynak fogták fel Olaszország gazdasági és pénzügyi állapotát.

De jelent e váltóárfolyam többet is. Jelzi azt a lázas sietséget, melylyel a külföld olaszországi hiteleit realizálni iparkodott a kényszerfolyam és az ágió előrelátásában. Félték a külföldi hitelezők, hogy olasz adósaik az ágióval emelkedett kötelezettségeiknek még kevésbé tudnak majd eleget tenni, mint most, a mikor 100 lira papir egyenlő volt 100 lira arannyal. Ezért aztán a külföldi kereskedők megtagadták hitelüknek minden prolongatióját és azonnal való fizetést követeltek.

A rente és egyéb értékpapírok visszaküldésének és a hitel e megtagadásának Olaszországra kettős hatása volt. Egyfelől aláásta annak monetárius viszonyait, másfelől meg a legnagyobb zavarba juttatta a hitelviszonyokat és a válságot a lehető legmagasabb fokra fokozta.

A külföldi hitel megvonása szükségessé tette, hogy a kölcsönösszegek Olaszország részéről visszafizettessenek. Mint-hogy pedig a visszafizetés csak aranyban történhetett, jelentékeny mennyiségű arany áramlott ki az országból, csökkentve az ország ércpénz-forgalmát és a jegybankok fedezeti arányát. A magánosok tőkeereje nem volt elég, hogy magánál tartsa a visszajött értékpapírokat és így a bankok rohamnak voltak kitéve, hogy azokra lombard-kölcsönöket adjanak.

Már az ily módon a bankoktól és a magánforgalomból elvont arany hiánya is elegendő volt a valuta megzavarására. De e mellett még a krízis erősebben is megtámadta azt. A külföldi hitel elvonása következtében az olasz intézeteknek kellett annak pótlásáról is gondoskodni, úgy, hogy pénzszükség állott be, minek jele legelőbb abban mutatkozott, hogy a börzéken az értékpapírok liquidációja csak igen nehezen történhetett meg és ez számos bukást vont maga után. A bizalom megrendülése következtében a közönség megtámadta a pénzintézeteket, visszakövetelve azoktól depót-it. E rohamnak különösen a Credito Mobiliare, a Cassa Nazionale di sconto di Firenze, a Cassa Generale di Genova és a Banco di Sconto e Sete di Torono voltak kitéve, minthogy ezek kereskedelmi ügyletekkel foglalkoztak, a háború előrelátható színhelyéhez

közelebb feküdtek és mert az ipar és kereskedelem tekintetében előrehaladottabb Felső-Olaszország sokkal többet szenvedett a krízis alatt, mint a gazdaságilag kevésbé fejlett közép és déli részek. E bankok rettegéssel látták, hogy nem-sokára be kell szüntetni fizetéseiket, hogy a közönség támadása alatt össze kell roskadniok, annyival is inkább, mert a Nemzeti Bank sokkal inkább el volt foglalva saját zavaraiival, sokkal többet szenvedett maga is, mintsem hogy azok segélyére jöhetett volna.

A jegybankok és különösen a Nemzeti Bank és Toscanai Nemzeti Bank szintén kivették bőségesen a részüket a bizalom megrendülésének hatásaiból. A közönség hirtelen a bankjegyeknek érczre való beváltását követelte, úgy, hogy a Nemzeti bank és Toscanai Nemzeti bank kénytelenek voltak, hogy e követelésnek eleget tehessenek, a külföldön aranyat vásárolni és azt jegyeik beváltására fordítani; az első bank ily módon még 1865-ben 152, az utóbbi 2 millió lira aranyat hozott be az országba. De ez sem volt elég. 1866. első hónapjaiban a beváltásért jelentkezők száma a politikai mozgalmakkal és az államadóssági kötvények visszaáramlásával kapcsolatban mindinkább fokozódott, úgy hogy a toscanai nemzeti bank újabban kétszer 2—2 milliós arany kölcsönt vett fel a párisi Rothschild-háznál, felemelte a discount-lábat és reducálta műveleteit. Pedig a közönség a bankok hitelért is mindjobban tolakodott. És e mellett a discountálást és a lombardot nem a kereskedelem szükségére használták fel, hanem azért törte magát értük a világ, hogy bankjegyeket kaphasson a kezébe, melyeket azonnal praesentált a bank pénztárainál, hogy a nyert aranyat külföldi fizetéseire fordithassa és hogy különösen a beáramló papírok árát a külföldnek megfizethesse. Még egy másik körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az érczpénz a forgalomból kivonassék. A háború elkerülhetlenségének tudata, kapcsolatban a szintén elkerülhetlennnek tartott kényszerfolyam kíséretében okvetlenül előállandó ágióéval, nagy mértékben felkeltette a thesaurálásra való hajlamot, a melyre az olasznak különben is — úgy látszik — sajátságos faji inclinatioja van.

A bankok tőlük telhetően iparkodtak védekezni aranyuk elvonatása ellen. Mindenféle fogásokat felhasználtak, csak hogy kibujhassanak jegyeik beváltásának kötelezettsége alól

és lehetőleg korlátozták az ügyleteket, melyek eredménye az arany kiszivárgása lehetne. A toscanai nemzeti bank felemelte a discount-rátát és korlátozta úgy az escompte-ot, mint az értékpapírokra való kölcsönadást. A krízis előrehaladott stádiumában az aranynek behozatala a bankokra nézve lehetetlenné vált és lehetetlenné vált minden bankoperáció a külfölddel, minthogy a párisi váltó a disconton felül 2⁰/₀ veszteséget mutatott fel. A Nemzeti Bank 1865. jan. 12-én felemelte a lombard-kamatot és 1866. jan. 10-én végkép beszüntette a lombard-üzletet, valamint az oly váltók escompteálását, melyek csak két aláírást viseltek és a harmadik aláírást értékpapírok letételével akarták pótolni s maga a váltó értéke meghaladta az 1000, később 3000 lirát. Ezenfelül a bank megtagadott mindennemű hitelprolongálást, de szigorúan követelte az esedékessé vált escompte- és lombard-kölcsönök kiegyenlítését. Az értékpapírokra nyújtott kölcsönök korlátozását márcziusban és áprilisban az escompte korlátozása követte. Azonban e korlátozás dacára is az escomptált összegek ez időszakban 184 millióra emelkedtek 138 millióval szemben, a mennyit azok 1865. megfelelő időszakában kitétek. De a discontráta emeléséhez a bank nem nyult, a kormány felhívása dacára, azzal indokolva — és helyesen — vonakodását, hogy ily körülmények közt az a bajon már nem segítené, hanem csak a kereskedelmet terhelné. Ugyanigy visszautasította a bank, mint hasztalant, azt a tanácsot is, hogy kamatozó letéteket fogadjon el. Mindezek az intézkedések azonban kevés hatásúaknak bizonyultak a sürgős szükséglettel szemben, valamint kevés hatása volt a kormány azon intézkedésének is, hogy 10 millió kölcsönt adott a Nemzeti banknak, hogy ez nagyobb összegekkel dotálhassa genuai, turini és milanói intézeteit. A bank mind szorultabb helyzetbe jött, úgy, hogy méltán attól lehetett tartani, hogy az ország első pénzügyintézete, melynek hitele egyértelmű volt Olaszország hitelével, melynek bukása maga után vonta volna nemcsak a négy említett hitelintézet összeroskadását, hanem a legtöbb ily intézetet és ezzel milliók nyomorát és megmérhetlen gazdasági szerencsétlenséget, nem lesz képes ígéretnék eleget tenni és jegyeit beváltani.

E közben egymást érték a kormányhoz küldött sürgős felhívások és esdeklések, magánosok és testületek, kereske-

delmi kamarák részéről, hogy segítsen, ha rendkívüli intézkedésekkel is. A krízis oly fokra hágott, hogy már utcai tüntetésekből is visszhangra talált.

Scialója pénzügyminiszter védekezett a mindenfelől jövő felhívások ellen, hogy rendelje el a kényszerfolyamot; nyugodtságot mutatott, csak hogy bizalmat keltsen. De hiába. A krízis egyre nőtt, a háború szükségleteiről gondoskodni kellett, az olasz pénzügyek javulására nem lehetett várni, nem lehetett a pénzpiac javulását sem várni az általános európai pénzvizonyok javulása előtt; omladozó félben voltak az olasz állami és magánhitel legfőbb támaszai. Végül — Scialója saját szavaival élve — *all'ultimo confine dell possibile*, a mikor már minden egyéb lehetőség ki volt merítve, kénytelen volt elhatározni magát a nagy lépésre. 1866. április 30-án egy törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, mely a kormányt felhatalmazza, hogy a haza védelmére szükséges rendkívüli eszközökről gondoskodjék. A javaslatot kamara és senátus még az nap elfogadták és az még az nap törvénynyé is lett. E törvény a kényszerfolyamot nem említi ugyan, de a javaslat indokolása hangsúlyozza a hitelviszonyokat, valamint azt, hogy azokon a szokott eszközökkel segíteni nem lehet és azonfelül a bizottság, melynek a kamara a javaslatot tárgyalás végett kiadta, tudta, hogy a kormánynak azért van szüksége a rendkívüli felhatalmazásra, hogy annak alapján a kényszerfolyamot elrendelhesse.

1866. április 30-án a római kamara egyhangúlag elfogadta Ausztria ellen a háborút és másnap, 1866. május 1-én, megjelent a 2.873. számú törvényrendelet (*legge-decreto*), mely a Nemzeti Bankot a jegybeváltás kötelezettsége alól fölmentette.

II. R É S Z.

A kényszerfolyam alatt.

1866. május 1. — 1883. április 12.

I. FEJEZET.

1866-tól 1870-ig.

Az 1866. május 1-iki törvényrendelet május 2-ikától fogva a Nemzeti Bankot feloldotta a jegybeváltás kötelezettsége alól, de érintetlenül hagyta a tartalék kötelezettségét.

Együttal pedig elrendelte, hogy a Nemzeti Bank 250 millió papirkölcsönt adjon az államnak $1\frac{1}{2}\%$ kamat mellett és úgy, hogy ez az összeg megtartsa ugyan bankjegy-természetét és kizárólag a bank legyen érte felelős, de az a tulajdonképeni jegyforgalomba ne tudassék be és így annak erejéig érczrezervet tartani nem kell. Ez a 250 millió tehát egyfelől bankjegy maradt és külsőleg semmiben sem különbözött a Nemzeti Bank többi jegyeitől, de másfelől — a fedezet hiányában is — teljesen osztozott az államjegyek természetében, úgy, hogy a Nemzeti Bank által az államnak kölcsön formájában nyújtott állami papirpénznek tekintendő. E jegyforgalom »circolazione per conto dello Stato« név alatt szerepel. E kölcsön nyújtása csak azért volt lehetséges, mert a bank jegyeit teljes kényszerfolyammal ruháztak föl, minek következtében Olaszországban a kényszerfolyam elrendelésének napjától kezdve lényegileg kétféle kényszerfolyamú papirpénz volt forgalomban: kényszerfolyammal bíró bankjegyek és kényszerfolyammal bíró államjegyek, melyeket csak formailag bocsátott ki a bank és a melyekért fizetett kamat tulajdonkép inkább csak a Nemzeti Banknak e 250 millió körül kifejtett administrationális teendőiért fizetett díj gyanánt tekinthető. A Nemzeti Bank jegyeinek adott teljes kényszerfolyam mellett megadatott még a corso legale a nápolyi és szicíliai bank jegyeinek, de csakis a nápolyi és illetőleg szicíliai területre vonatkozólag, míg a Nemzeti Bank jegyeinek kényszerfolyama az egész országra kiterjedt. A corso legale megadása annyit jelent, hogy e két bank jegyeire vonatkozólag megállapított ugyan az elfogadási kényszer, de nem a beválthatlanság; míg a jegyek beváltása úgy szabályoztatott, hogy az érczben és a Nemzeti Bank beválthatlan jegyeivel történhetik. Együttal felhatalmaztatott a pénzügyminiszter, hogy ezen két intézettől a Nemzeti Bank jegyeinek letétele mellett azok saját jegyeiből megfelelő összeget követelhessen, a minek az volt a célja, hogy a kormány ne találkozzék semmi nehézséggel az ország déli részeiben kötött transactionál, a hol a nápolyi és szicíliai bank jegyei ismertebbek voltak és így a nép azokat szivebben fogadta el. A rendelet megállapította, hogy a kényszerfolyamú jegyek névértékükben és mindenki által elfogadandók és hatálytalannak nyilvánított minden érczpénzben való tel-

jesítésre vonatkozó szerződéses kikötést úgy a múlt, mint a jövő tekintetében. A Toscanai Nemzeti Banknak és a Toscanai Hitelbanknak e rendelet csak azt adta meg, hogy azok részéről a beváltás ne csak ércpénzzel, hanem a Nemzeti Bank jegyeivel is történhessék. Hogy ez lehető legyen és hogy ennek következtében e bankoktól ne vonassék el az egész ércztartalék, melyet a kormány annál is inkább megőrizni akart, minthogy arra számított, hogy a kényszerfolyam nem-sokára, a háboru befejezte után ismét megszüntethető lesz, elrendelték, hogy a Nemzeti Bank kivételével a négy jegybank érczrezervjének legalább $\frac{2}{3}$ részét immobilizálva tartsa, tehát jegyeit csak $\frac{1}{3}$ részben váltsa be bemutatás esetén ércpénzzel, $\frac{2}{3}$ részben pedig a Nemzeti Bank jegyeivel, melyet köteleztek, hogy azoknak az immobilizált ércztartalék erejéig saját jegyeiből ingyen megfelelő összeget szolgáltatasson. Ezt az összeget a Nemzeti Bank jegyforgalmába ismét nem számították be. (Biglietti somministrati dalla Banca Nazionale ai altri Istituti di emissione.) Végül elrendelték, hogy a pénzügyminiszter engedélye nélkül a bankok egyike sem változtathatja meg a kényszerfolyam tartama alatt a discontlábat, mely intézkedésre azért volt szükség, nehogy a bankok a kényszerfolyamot uzsorára használhassák fel. A rendelet ezen intézkedését később úgy értelmezték, hogy az a lombard-kamatra is vonatkozik.

A rendelet május 2-án jutott a közönség tudomására, mely azt nagy meglepéssel, sőt örömmel fogadta. A florenczi és genuai kereskedelmi kamara még az nap táviratilag köszönetét fejezte ki ez intézkedésért, mely piacukat a végromlástól megmentette.

A kényszerfolyam elrendelése a kormányt azon helyzetbe hozta, hogy a Nemzeti Banktól kapott kölcsönnel a háború folytatásához szükséges és a belföldön kapható javakat megszerezhetette, míg érczkészletét külföldi kötelezettségeinek teljesítésére fordíthatta és így a háború viteléről gondoskodhatott. Egyuttal a gazdasági krízis is elvesztette élességét. A Nemzeti Bank megszabadult a jegyeinek beváltása végett ellene intézett rohamtól és jegyeinek beválthatlansága arra vezetett, hogy a nép a többi bankokat sem ostromolta, mert hiszen azok a beváltást úgy is csak a Nemzeti Bank jegyeivel végezték volna, melyek érczre való be-

váltását követelni nem lehetett. Ugyanez oknál fogva a bankok emelhatték jegyforgalmukat és így segélyére jöhettek a szorultságban levő hitelintézeteknek, minek folytán azok a depôt-kat könnyen visszaszolgálhatták. A letétek visszakövetelése egy ideig még erős mértékben tartott ugyan, de aztán az is megszűnt, úgy, hogy az 1866-iki krízis Olaszországban sokkal korábban lecsillapodott, mint Európa más államaiban. A titrek visszaküldése a külföldről tovább tartott ugyan, sőt még nagyobb mérveket öltött; a külföld most még jobban sietett ugyan realizálni olaszországi követeléseit, de ennek most már csak az az eredménye volt, hogy az érczpenzkészlet kiáramlott az országból és az ágió nagyobbodott, de az áprilisihez hasonló krízist többé nem hozott létre, minthogy az eltűnt arany és ezüst helyét pótolta a papir és a megvont külföldi hitelt pótolták az ország hitelintézetei papirpénzben adott kölcsöneikkel.

1866. május 6-án egy másik, a kényszerfolyamot szabályozó rendelet jelent meg, mely a Toscanai Nemzeti Bank jegyeinek is megadta Toscana területére nézve a corso legalet, hogy a bank a kényszerfolyam elrendelése előtt szenvedett aranyvesztéseit némileg helyrehozassa. Egy május 17-iki rendelet végül megadta azt az utolsó jegybanknak, a Toscanai Hitelbanknak is, szintén a toscanai területre nézve, de azzal a kötelezettséggel, hogy jegyforgalma, mely előbb tőkénének 3-szorosát tette ki, ezentúl ércztartalékával álljon 3:1 arányban. Egy július 14-iki rendelettel azonban az államra nézve kivételt statuáltak a corso legale alól, hogy az ne legyen kénytelen a nyílt piacon megszerezni a külföldi fizetéseire szükséges érczmennyiséget, a mennyiben megállapították, hogy 1866. augusztus 10-től fogva a kiviteli vám aranyban és ezüstben fizetessék és csak a lira töredékei fizethetők törvényes bronz-pénzben.

Rendeletileg állapították meg a Nemzeti Bank discount-rátáját is 5°/o-ban, míg előbb 1861-től 1865-ig az 9 és 5°/o közt ingadozott.

Augusztus 11-én a Nemzeti Bank jegyeinek kényszerfolyamát kiterjesztették az újonnan az országhoz csatolt velencei és mantuai területekre, mely privilegium kiterjesztésért viszonzásul a bank a kormánynak az 1866. okt. 5-iki rendelet szerint újabb 28 millió kölcsönt tartozott adni ugyan-

azon feltételek mellett, mint előbb a 250 milliót, úgy hogy most már az állam számadására való jegyforgalomnak 278 millióra kellett emelkednie.

A kényszerfolyam elrendelése ellen a kamara nem tett semilyen megjegyzést, de az elrendelés módja ellen Avitabile képviselő május 4-én interpellációt intézett, melynek folyamán kifejlődött vitában az ellenzék azt vetette a miniszter szemére, hogy a Nemzeti Bankot a többi bank rovására és discreditalásával meg nem érdemelt privilegiumban részesítette. Scialoja e vádakkal szemben azzal védekezett, hogy ez volt az egyedüli helyes módja a kényszerforgalom szabályozásának, mely úgy a közérdeknek, mint a bankok saját érdekeinek legjobban megfelelt. Támazkodva arra, hogy a létező bankok nagyon különböző területi hatáskörrel, vagyonnal és ismeretséggel bírnak, kifejtette, hogy mily nehéz volt megvédeni a bankok hitelét és egyuttal a közérdeket, mely a kényszerfolyamú jegyek mennyiségének mindinkább való korlátozását követelte. Mert ha a corso forzoso az összes bankok jegyeinek megadatott volna működésük területére vonatkozólag — és másként az egyáltalán lehetetlen lett volna, mert hiszen a többi bankok egyáltalán csak bizonyos területeken bírtak működési joggal, akkor megtörténhetett volna, hogy valamelyik bank jegyeit idegen forgalmi területen csak ágióval fogadták volna el, minthogy azok ott nem ismeretesek és így kisebb hitellel bírnak, már pedig ép ez károsította volna leginkább az illető intézetet, mert jegyei a másik intézet jegyeivel szemben elértéktelenedetteknek tündek volna fel. Ugyanez történhetett volna akkor is, ha mindegyik bank jegyeinek az egész országra vonatkozólag adatott volna meg a kényszerfolyam, akkor is a Nemzeti Bank jegyeinek lett volna ágiója a többi bankok jegyeivel szemben, mert azok az egész országban ismeretesek és el vannak terjedve. Különösen állott volna ez a nápolyi és szicíliai bank által kibocsátott nem tulajdonképeni banjegyekkel, a »fedi di credito«-val szemben.

A vita folyamán Avitabile, Valerio és Bertani oly napi-rendet terjesztettek a kamara elé, mely föl hívja a kormányt, hogy egységes államjegyeket bocsásson ki. Azonban e határozat, mely a későbbi konzortium eszméjének magvát tartalmazza, nem fogadtatott el, úgy hogy a kényszerfolyam említett szabályozása az egész itt tárgyalt korszak alatt fen-

maradt s illetőleg érvényben maradt a consorzio megalakulásáig.

Az a tény, hogy a kényszerfolyam egyszerű elrendelése nem volt elegendő, hanem a kormány kénytelen volt — habár kölcsön neve alatt is — azonnal államjegyeket kiadni, egymagában véve is teljesen elegendő annak igazolására, hogy a kényszerfolyam Olaszországra nézve mulhatlan szükséges volt. De a pénzügyminiszter maga sem látta a helyzetet egész komoly valóságában, ő is azt hitte, hogy a kényszerfolyamot pillanatnyi zavar tette szükségessé és remélte, hogy az a háború befejeztével megszüntethető lesz az egyházi javakkal keresztülvitt pénzügyi művelet segélyével. Erre mutatnak a kényszerfolyam szabályozása körül tett intézkedései is; hogy a kényszerfolyamú jegyek mennyiségét lehetőleg korlátozni akarta és az ércztartalék immobilisatióját elrendelte. E felfogás által vezettetve a kormány nem fordult újabb »kölcsönért« a Nemzeti Bankhoz, holott a 250 millió szükségleteinek fedezésére épen nem volt elegendő. Hogy a kényszerfolyam előre látott megszüntetésénél minél kisebb kölcsönt kelljen a banknak visszafizetni s illetőleg, hogy menél kevesebb jegyet kelljen majd érczpenzre beváltani, egy 1866 július 28-iki rendelet elrendelte egy effectiv 350 milliós kényszerkölcsönnek »nemzeti kölcsön« név alatt való felvételét, melynek kamatait 5°/o-ban, kibocsátási árát pedig 95°/o-ban állapították meg (holott ez az utolsó nagy kölcsön ára 1865-ben 63.44 és illetőleg 52.61^o/o volt). Az egész tényleges kölcsönösszeget felosztották tartományok és községek szerint a jövedelmi adó, ingatlan és telek-adó hozadékanak aránya szerint, míg a községek azt jövedelmük aránya szerint tagjaikra vették ki, úgy hogy abból egy-egy főre 18.37 lira esett. De a kölcsönben való részvételt nem egyforma mérvben tették kötelezővé mindenkire, hanem úgy, hogy az adófizetők jövedelmük nagyságához képest 8 osztályra osztattak és a kölcsönhöz csak a 7 első osztály tartozott hozzájárulni, még pedig mint osztály az előre fixirozott névleges összegeket volt köteles átvállalni, úgy hogy az első osztályra esett 86 millió, a 2-ikra 76, a 3-ikra 67, a 4-ikre 57, az 5-ikre 48, a 6-ikra 38, a 7-ikre 28. Azonban az ország hitelviszonyai mellett attól lehetett tartani, hogy a kölcsön kudarcot vall, miért is a kormány a Nemzeti Bankhoz fordult annak effectuáltaása végett, mire

a Nemzeti Bank azzal az ajánlattal lépett az egyes tartományok közigazgatásának vezetői elé, hogy 70% ár mellett hajlandó azoktól átvenni a tartományra kivetett névleges kölcsönösszeget, hajlandó azt a kormánynak azonnal kifizetni és annak behajtásáról maga gondoskodni. E felhívásnak néhány tartomány engedett is és a Nemzeti Bank körülbelül 100 millió névleges lirát így átvállalt, melyet ugyanoly áron, mint a hogy ő azt átvette, a közönség rendelkezésére bocsátott, úgy hogy a Nemzeti Bank csak 57,110.885 lira névleges összegnek megfelelő 39,977.620 effectiv lirát fizetett a kormánynak saját pénzéből. Így biztosítva lévén a kölcsön, a kormány még az Ausztriának fizetendő 35 millió forint hadi kárpótlás első részének, 7 milliónak fizetéséről gondoskodott, részint a már említett 28 milliós bankkölcsönből, részint pedig járadék-kibocsátás ujtán.

A pénzrendszer egységesítésére való törekvést a kényszerfolyam erősen hátráltatta és ha nem függesztették is fel azt egészen, lassabban haladt előre, mint 1865-ig. Mig 1865-ben 127,976.596³⁷ lira régi pénzt vontak be és 1862—65-ben összesen 285,697.377³⁰ lirát és évenként átlag 71,424.344³² lirát, addig

1866-ban	43,270.397 ⁴²
1867-ben	15,767.783 ¹⁸
1868-ban	15,044.644 ⁵¹
1869-ben	29,713.805 ⁷³
összesen	103,796.630 ⁸⁴ lirát,
tehát átlag évenként	25,949.157 ⁶⁶ lirát.

Ennek oka részint abban rejlik, hogy a kormány a beváltás végett vert új pénzt kénytelen volt a háború folytán előállott külföldi kötelezettségeinek teljesítésére fordítani, részint pedig abban, hogy a nép az ország némely részeiben a kényszerfolyam daczára is fentartotta az érczpenzforgalmat a régi pénzek segélyével, vagy pedig kincstározta az érczpenzt, vagy végül tartogatta, hogy ágióval eladhassa azoknak, a kik azt külföldre való kivitel végett szükségelték. Különösen állott ez az ezüstre nézve, melyből e korszakban egyetlen egy darabot sem mutattak be az állami pénztáraknál új pénzre való beváltás végett.

Megfelelően csökkent az új pénzek verése is. Mig

1862—65-ben a pénzverés összege 332,484.628 lira és évenként átlag 83,121.157 lira, addig e korszakban veretett:

Év	arany	5 lírás	osztópénz	bronz	összesen
1866-ban . .	3,926.020	2,351.760	33,501.071	20,000.000	59,778.851
1867-ben . .	5,525.830	—	16,530.146	41.293	22,097.269
1868-ban . .	6,807.940	—	1,252.452	19,958.707	28,019.099
1869-ben . .	3,707.100	19,976.230	—	—	23,683.330
összesen . .	19,966.890	22,327.990	51,283.669	40,000.000	133,578.549

tehát évenként átlag 33,344.637²⁵ lira. Figyelembe veendő azonban, hogy a 133³ millióból 40 millió bronz és 50 millió osztó pénz, úgy hogy a teljes értékű pénzek mennyisége 42 millióra reducálódik.

A bronz és ezüst osztópénz ily nagy mérvű veretésének szükségessége a kényszerfolyam eredménye volt. Az érczfor-galom a törvény-rendelet ellenére fenmaradt egy ideig az ország némely részeiben, úgy hogy a nép nem élt a törvény amaz intézkedésével, mely kötelezettségeinek papirban való teljesítésére felhatalmazta és semmisnek nyilvánította az érczpénzben való fizetés kikötését; így fenmaradt az Nápolyban, a hol a bankjegyek kevéssé voltak ismeretesek és a hol a fedi di credito az érczpénzt nem pótolhatták teljesen; fenmaradt Ve-lenczében, a hol az osztrák időben nagy ellenszenv támadt a kényszerfolyamú papirpénz ellen; és fenmaradt az ország határain a kis kereskedelemnek a külfölddel való sűrű érintkezései révén.

Azonban e küzdelem a kényszerfolyam ellen sokáig nem tarthatott, habár pl. a velencei tartományban még 1868-ban is fennállott, de úgy, hogy szerepelt a papirpénz is, csakhogy azt nem névértékében fogadták el, hanem piaczi értéke sze-rint, vagyis a diságió levonásával. Az érczpénznek ágiója volt a kényszerfolyam elrendelésének napjától fogva s az ágió a háború, a pénzkészlet jelentékeny gyarapodása és a kül-földön teljesítendő kötelezettségek nagysága következtében még 1866-ban jó magasra emelkedett, úgy hogy még ez évben elérte a legmagasabb fokot, 20⁵⁰/₀-ot, melyre egyáltalán emel-keedett, míg átlag csak 7⁸¹/₀ volt. Így már az ágió is elszivta a forgalomból külföldre való kivitel végett az aranyat és ezüstöt. A nemes érczek nemzetközi forgalma a vámstatisztika adatai szerint e korszakban a következő:

	Bevitel	Kivitel
1866	1,364.170	4,691.000
1867	1,481.877	7,753.740
1868	1,457.665	1,473.710
1869	1,512.700	157.040
Összesen	5,816.412	14,075.490
Átlag .	1,454.103	3,518.873

Azonban e számok épen nem megbízhatók és a nemzetközi ércmozgalomnak csak *irányát* jelzik, a mint az a kereskedelmi mérlegnek e számokkal való egybevetéséből is kitetszik. Hiszen 600 millióra becsülik Olaszország arany és ezüst veszteségét az 1866-tól 1874-ig terjedő idő alatt és 400 millióra a kényszerfolyam elrendelését megelőző és követő néhány hónap alatt. Eleinte csak a teljes finomságú pénz áramlott ki, de később kiment az ezüst osztópénz is, minthogy az ágió magasabb volt, mint a belső és névérték közti különbség és mert azt készségesen elfogadták a latin unió államaiban teljes névértékében is. De sőt a bronzpénz is kivándorolt, minthogy azt is elfogadták az unió területén és azt Franciaországban és Svájcban 6—7°/₁₀ veszteséggel aranyra lehetett kicserélni (már pedig az arany ágió Olaszországban ennél magasabb volt), annak daczára, hogy arra a pénzszövetség nem terjedt ki és annak belső értéke csak a névérték $\frac{1}{3}$ részének felelt meg. Így még a bronz is megbirta a nagy szállítási költségeket és szintén eltűnt az országból.

Az ércpénznek és különösen a kis daraboknak a forgalomból való eltűnését elősegítette az állandó munkás kivándorlás, valamint a kincstározás is, mely különösen az ország déli részében nagy mérvet öltött a papírpénz iránti bizalmatlanságnál és annál fogva, hogy a nép a kényszerfolyamnak mielőbb való megszüntetését várta, vagy pedig arra számított, hogy az ágió még jobban fog emelkedni és így ércpénzén még előnyösebben tud majd tuladni. De elősegítette azt az a körülmény is, hogy a kormánynak külföldi fizetéseire a saját pénztárában levő fémkészlete nem volt elegendő és így összeszedett e czélből minden, a piacon kapható ércpénzt is.

Az ércpénz félrevonulása mellett a papír mind jobban tért hódit, a mi ismét hozzájárul az arany és ezüst kiszori-

tásához. A hitelügyletek, zsoldok, nyugdíjak és egyéb állami tartozások utján a kényszerfolyamú papir mind jobban elterjedt, a nép azzal fizette adóját, a vasuti viteldíjakat és egyéb ilyféle tartozásait, úgy, hogy ahhoz mind jobban hozzá szokott, különösen a gazdaságilag előrehaladottabb vidékeken, minek következtében a belföldi forgalomban a papir helyettesítvén az ércpénzt, mely a nemzetközi forgalomban elkerülhetlen volt, az a forgalomból teljesen kiesett és végkép elvesztve a belföldön pénz minőségét, áruvá változott.

Az ércpénznek a forgalomból való teljes eltünése súlyos gazdasági krízist okozott, melynek következményei alatt az ország sokáig szenvedett. Hiányzott az aprópénz, mely a kiskereskedelemhez a munkabérek és egyéb ily kis fizetések teljesítéséhez szükséges volt. A Nemzeti Bank legkisebb jegye a 20 lirás, melyből azonban 1866 április 30-án csak 2,562.800 lira volt forgalomban, a toscanai Nemzeti Bank legkisebb jegye 100, a toscanai Hitelbanké 50 lirás; a két déli bank kibocsátott ugyan 20 liránál kisebb jegyeket is, de ezeknek csak korlátolt folyama volt az országban és nem is képviseltek összesen nagyobb összeget. Így az ország egyszerre azzal a ténnyel állott szemközt, hogy legkisebb pénze, mely aránylag nagyobb mennyiségben circulált, a 100 lirás, mert hiszen 50 lirás jegy is csak 4,021.950 lira összegig volt forgalomban. A 20 lirás jegyeknek a kényszerfolyam előtti alacsony összege abban leli magyarázatát, hogy az aranypénz leginkább 20 lirás darabokban forgott. Most pedig épen ez a pénz volt a legerősebb drainage-nak alávetve. A kormány igyekezett ugyan a 20 lirás darabok elvonása által a pénzrendszerben támadt hiányt úgy pótolni, hogy felhatalmazta (1866. május 18. és szeptember 22-én) a Nemzeti Bankot a nagyobb appoint-ok megfelelő visszavonásának kötelezettsége mellett 48 millió 20 lirás, továbbá 25 és 40 lirás jegyek kibocsátására, majd pedig az 1866. július 22-iki rendelettel teljesen korlátlaná tette a 20 lirások emissióját. De ezzel nem volt segítve, mert hiányzott az egészen apró pénz és hiányzottak 1 lírától 20 líráig a közbeeső appoint-ok, mert másfelől a forgalomba hozandó jegyek előállításához idő kellett, holott a szükség égető volt és mert a kormány maga is idegenkedett az oly jegykibocsátásától, melyet a kényszerfolyam megszüntetése után okvetlenül beváltani kellett. A mi

különösen az 1., 2. és 5 lírás jegyeket illeti, melyekre a forgalomnak sürgősen szüksége lett volna, azoknak kibocsátását nemcsak a kormány vonakodott megengedni, de ellenezte azt a Nemzeti Bank is, mert bizonyosra véve a kényszerfolyam minél előbbi megszüntetését, ércz tartalékát féltette azoknak a készfizetések felvétele alkalmával okvetlenül szükséges beváltásától. Ily körülmények közt a kis jegyek hiánya krízist idézett elő. Nem volt elég az arany ágió, sőt a bronz ágiója, mely átlag 3—3¹/₂^o/o, de néhol 10—12°/o is volt, még a papírpénz különböző appointjei is ágióval birtak egymás ellenében. A kis jegyeknek ágiója támadt a nagyok ellenében, úgy, hogy egy 1000 lírás jegynek 10 lírásra való beváltásáért 7°/o praemiumot kellett fizetni, míg a kisebb jegyekre való beváltás egyáltalán lehetetlen volt. E zavart még növelte az, hogy a pénzváltók a rézpénzt és a kisebb jegyeket összegyűjtötték és azokkal agiotage-t folytattak, mind magasabbra csigázva fel a váltásért követelt díjakat. A krízis gyülekezésekre, demonstrációkra vezetett, melyek a pénzváltók, de a Nemzeti Bank és a kormány ellen is voltak intézve, mint-hogy a nép azokat az agiotageban bűnrészeseknek tartotta.

Ezen az állapoton segíteni kellett. Forgalomba hozták azt a 15 millió bronzpénzt, mely előbb a kincstárban hevert, minthogy azt a forgalom nem használhatta; elrendelték, hogy a zsoldot és a nyugdíjakat részben bronzsal fizessék és a jegyek váltását a bankok is végezzék; 1866. június 14-én további 20 millió bronzpénz verését rendelték el, mely összeg 1867-ben további 20 millióval emelkedett és sietséggel munkába vették az ezüstosztó pénz veretését is, melyre az ország a pénzszerződés értelmében feljogosítva volt. A kis jegyek ellen való idegenkedése daczára a kormány kénytelen volt meghajolni a szükség előtt és 1866. május 17-iki rendeletében megállapította, hogy a Nemzeti Bank a 250 milliós kölesönt 20 millió összeg erejéig 10 lírás jegyekben fizesse, mely összeg az 1866. június 22., július 31. és október 5-iki rendeletekkel 80 millióra emeltetett. Addig is, míg e jegyek elkészülnek, ideiglenesen pénz gyanánt forgalomba hozott június 13-ától fogva a Nemzeti Bank 5, 10 és 15 lírás bélyegjegyeket 30 millió líra összegben s azokra a bankjegyek kényszerfolyamát kiterjesztették. De ezeket a bélyegeket, valamint a 10 lírásokat is nagy gyorsasággal kellett nyo-

matni, miért is a kormány vállalta magára azok előállítása-
tását, ugy, hogy garantiát vállalt a Nemzeti Bankkal szem-
ben a hamisításból előállható károkért. A nagy sietséggel
készült bélyegjegyeket csakugyan mindjárt kibocsáttatásuk
után nagy mértékben hamisították, miért is azokat be kellett
vonni. A kormány 1866. augusztus 29-én elrendelte ezeknek
és a 10 lírás jegyeknek bevonását és a bélyegeknél újonnan
kibocsátandó 5 lírás bankjegyekért való beváltását, a 10
lírásoknak pedig új jegyekért való kicserélését. Ez új jegyeket
is a kormány nyomtattatta szavatosság mellett. A bélyegeknél
kényszerfolyama 1866. szeptember 30-án megszűnt és bevál-
tásuknak még azon év december 31-ig meg kellett történni.
A hamisítás, melyet e jegyekkel űztek, oly nagy mérvű volt,
hogy a Nemzeti Bank a beváltás alkalmával a legnagyobb
gondosság mellett is 30,142.000 líra összeget váltott be, holott
csak 30 milliót bocsátott ki.

A Nemzeti Bank jegyeinek minőségére vonatkozó rend-
szabályokon kívül a kormány intézkedett arról is, hogy a többi
bankok is kibocsáthassanak kisebb jegyeket; így a toscanai
Nemzeti Bank felhatalmaztatott 50 és 20 lírás jegyek kibocsá-
tására, a toscanai Hitelbank pedig 500 és 20 lírások emissió-
jára. A papírpénz egyes darabjainak szétszétlásánál látható a
kormány politikája, hogy a kis jegyeket az állam szám-
adására a Nemzeti Bank által bocsáttassa ki és így a bankokat
e jegyeknek a kényszerfolyam megszüntetésekor szükséges
beváltásával járó zavaroktól megmentse.

De mindezek az intézkedések nem voltak elegendők.
Egyrészt azért nem, mert hiányosak voltak és apró pénzről
nem gondoskodtak, másrészt pedig azért sem, mert azok
végrehajtására idő kellett, a forgalom pedig nem várhatott.
Ehhez járult még a hallatlan nagy mértékű hamis pénz csiná-
lás, melyet a hirtelen készült jegyek kezdetleges rajza és
kiállítása nagyon megkönnyített és mely a jegyek folytonos
kicserélgetését tette szükségessé, a míg végre a bankok egy
londoni céghez fordultak, hogy az állítsa elő jegyeiket.
A kormány utóbb az új bronzpénz forgalomba hozásával
egyidejűleg elrendelte ugyan 2 lírás jegyeknek a Nemzeti
Bank által való emissióját is, de ekkor már késő volt: a
szükség más úton gondoskodott az elkerülhetlen aprópénzről.

Törvénytelen jegykibocsátás állott elő. Magánosok; és

testületek, melyek apró pénz híján kötelezettségeiknek nem tudtak eleget tenni, apró összegű, bemutatásra szóló és látra fizetendő jegyeket állítottak ki, melyeket a forgalom részint kényszerűségből, részint a kiállítók iránti bizalomból elfogadott. Az első ilyenemű emissiók leginkább nagy bankjegyek és értékpapírok által voltak fedezve és csak az épen szükséges összeg erejéig történtek. De a mint az első ilyenemű papírok a forgalomban megjelentek, valóságos papírpénz kibocsátási láz fogta el Olaszországot; mindenki papírpénzt akart kibocsátani; községek, tartományok, kereskedelmi kamarák, jótékony egyletek, takarékpénztárak, kölcsönös segélyegyletek, hitelintézetek és különösen a népbankok: mind pénzt csináltak, a legkülönbözőbb nagyságban, mennyiségben és tartalékkal. A kormány eleinte kénytelen volt eltérni e törvénytelen jegyforgalmat, sőt azt pénztárai is elfogadták, de utóbb a dolog már nagyon messzire ment és csaknem minden helységnek meg volt a maga localis papírpénze, mely a bankjegyeket is kezdte kiszorítani és mely most már nemcsak szükségből, hanem nyereszkedési vágyból is származott. Utóbb már egyes községek felhatalmazásért fordultak a kormányhoz, hogy ily jegyeket kibocsáthassanak, de sem a kormány tagadó válasza, sem azon intézkedése, hogy a törvénytelen jegyek elfogadását pénztárainak megtiltotta, a jogosulatlan jegykibocsátásnak véget vetni nem tudott, mert az az egyedüli intézkedés, mely célra vezetett volna: a kellő mennyiségű apró pénzről való gondoskodás, nem történt meg. Az 1866-ban és 1868-ban vert, összesen 40 millió bronz helyettesítette ugyan a 20 centesimos osztópénzt, de nem volt semmiféle pénznem, mely a 0.50, 1 és 2 lirás ezüstöt pótolhatta volna. Ezért a jogosulatlan jegykibocsátás 1867-ben már milliókra ment és 1868. elején körülbelül $6\frac{1}{2}$ millióra becsültetett és ugyanazon évben még néhány millióval emelkedett. A jegyek 10 centesimótól 100 liráig mindenféle változatban szerepeltek; voltak 10, 20, 25, 40, 50, 75 centesimosak és 1, 2, 3, 5, 10, 20, 50, 100 lirásak. Hogy a jegyek fedezete nagyon is problematicus volt és a beváltás megtagadása nem ritka, az igen természetes. 1869. május 28-ikán végül Minghetti törvényjavaslatot terjesztett a kamara elé ennek az ügy a pénzpolitika, mint a vagyonbiztosság szempontjából a legnagyobb mértékben káros jelenségnek a szabályozására.

E javaslat megengedte a kereskedelmi társaságoknak és jogi személyeknek — a többi kizárásával — azt, hogy az 1869. első felében forgalomban levő jegyeiket továbbra is fentartassák kellő biztosíték mellett mindaddig, míg a kényszerfolyamot megszüntető törvénnyel ez a jegyforgalom is végleg szabályoztatni fog. De e javaslat sohasem került tárgyalás alá és a kormány kénytelen volt azzal beérni, hogy megbírságolta azokat, a kik a kibocsátásért — a bélyegadót nem fizették meg.

A jogosulatlan emissió az amúgy is nagymérvű jegyforgalmat még inkább fokozta. A forgalomtól elvont arany és ezüst részben a jegybankoknál halmozódott fel, növelve azoknak a háromszoros — strikt határok által egyébként ekkor még nem korlátolt — jegyforgalmára felhasználható tőkéjét. Így az öt jegybank ércfedezete volt:

1866. április 30-án	121·2	millió	lira
1866. december 31-én	141·9	»	»
1867. » »	194·0	»	»
1868. » »	229·3	»	»
1869. » »	228·2	»	»

Míg a 3-szoros kibocsátásra alapul felhasználható tényleges *pénztári* fedezet:

1866. április 30-án	126,217.563·57	lira
1866. december 31-én	176,136.009·33	»
1867. » »	228,356.636·70	»
1868. » »	269,229.757·89	»
1869. » »	252,999.868·60	»

A jegyforgalom a rezervnek megfelelően emelkedett, úgy, hogy már 1866. végén 362·4 millió lirát tett ki a bankok számadására való jegyforgalom, míg 1866. április 30-ikán csak 249·2 millió volt, úgy, hogy a kényszerfolyam első évének végén a jegytöbblet csak a bankoknál is 113·2 millió. Ez összeghez azonban még hozzáadandó 250 millió államjegy és az ekkor körülbelül 3 milliónyi jogosulatlan circuláció, úgy hogy a kényszerfolyam első 8 hónapja alatt a jegyforgalom 366 millióval emelkedett.

A pénzkészlet emelkedése azonban kétségkívül teljes compensációt talál az ércpénz külföldre való áramlásában, különösen ha levonjuk abból az átlagos 8°/_o ágiót, mi által

a papirpénz emelkedése effectiv 339 millióra apad. De még így is a papirpénz emelkedése 1866. április 30-ikához képest 36⁰/₀-ot tesz ki. A papirpénznek e nagymérvű emelkedéséhez a szükségleten kívül — mely czímen különösen a Nemzeti Bank által effectuált nemzeti kényszerkölcsön veendő figyelembe — hozzájárult a bankoknak azon igyekezete is, hogy lehetőleg gyarapítsák jövedelmeiket, mely törekvésüket most már az érczre való beváltás kötelezettsége nem fékezte. A bankjegyek összegének 113 milliónyi emelkedésében a legnagyobb abszolút összeggel a Nemzeti Bank participált ugyan (88 millióval, mert forgalma az év végén 204·9 millió, míg április 30-án 116·9 millió volt), de aránylag az emelkedés a Toscanai Hitelbanknál volt a legnagyobb, melynek jegyforgalma 1866. végéig a kényszerfolyam előtti összegnek csaknem 20-szorosára emelkedett: 0·4 millióról 5·9 millióra. De általában jelentékenyen gyarapodott mind az öt bank circulatiója, úgy hogy hatálytalannak bizonyult az az intézkedés, mely csak a Nemzeti Bank jegyeinek adta meg a beválthatlanságot, míg a többi bank jegyeinek csak kötelező folyamat adott és fentartotta azokra nézve a beválthatlan jegyekre való beváltás kötelezettségét.

Az immobilisált érczreserv fejében a Nemzeti Bank a többi intézetnek (a Sziciziliai Bank kivételével, mely azt nem vette igénybe) 8,358.500 lira értékű jegyet szolgáltatott. Minthogy azonban e jegyek fedezetül nem szolgálhattak és az érczfedezeten felül a pénztárban voltak tartandók, azért azokat a tényleg forgalomban levő jegyekhez számítani nem lehet.

A forgalomban levő kincstári jegyek összege azonban a kényszerfolyam elrendelésének évében 1865-höz képest kisebb lett, de csak azért, hogy e korszak többi három esztendejében annál jobban emelkedjék. Volt ugyanis kincstári jegy forgalomban:

1866-ban	171,457.500	lira
1867-ben	235,089.500	»
1868-ban	262,449.000	»
1869-ben	269,750.000	»

Az 1866. évi államháztartás 217 millió rendes és 504 rendkívüli, tehát összesen 721 millió deficizzel záródott. 1867. január 16-án Scialoja a kamara elé terjesztette költségvetését,

mely 185 millió deficitet tüntetett fel és január 17-én a deficitnek végleges elenyésztetésére vonatkozó javaslatát, mely a lefoglalt egyházi javak elidegenítésében culminált. Azonban a kamara e javaslatot, melyet az egyházra nézve túlságosan kedvezőnek talált, elvetette, miért is a Lamarmora cabinet visszalépett és helyébe a Ricasoli miniszterium jutott Depretis pénzügyminiszterrel 1867. február 17-én, melyet ismét ugyanazon év április 10-én a Ratazzi-cabinet követett Ferrara pénzügyminiszterrel. Ferrara 1867. május 10-iki financiaiális exposéjában a kényszerfolyam megszüntetését is felvette pénzügyi programjába és a kényszerfolyamot a deficizzel együtt az egyházi javakból nyerendő rendkívüli jövedelem segélyével akarta elenyésztetni. Ferrara az 1867. és 1868-iki költségvetési hiányt összesen 580 millióra becsülte és minthogy nem hitte, hogy az államháztartási egyensúly a rendes jövedelmek természetes emelkedése útján elérhető legyen, rendkívüli eszköz alkalmazását tartá szükségesnek. De ez a rendkívüli eszköz szerinte sem kényszerkölcsön nem lehetett az 1866-iki szomorú tapasztalatok után, sem pedig a kényszerfolyamú jegyek további gyarapítása, mert hiszen ő azt remélte, hogy a kényszerfolyam már a következő évben megszüntethető lesz. Azt javasolta tehát, hogy az 580 millió beszerezhetése végett vessen ki az ország a lefoglalt egyházi javakra rendkívüli, 600 millió összegű adót, mely egyenlő négy évi részletben legyen fizetendő. Ez összeget a pénzügyminiszter hitelműveletek útján anticzipálni akarta, még pedig úgy, hogy az első részlet a Nemzeti Bank által adott kölcsön visszafizetésére és ezzel a kényszerfolyam megszüntetésére legyen fordítandó. Junius 11-én elő is terjesztett egy törvényjavaslatot, mely a kormányt felhatalmazta volna, hogy intézkedjék a kényszerfolyam megszüntetéséről és az érczpenz-fizetések 1868. január 1-én való újra felvételéről, de egyuttal fentartotta a kormánynak a szabadságot, hogy a pénzpiacz viszonyaira való tekintettel félévig elhalaszthassa a kényszerfolyam megszüntetését. A javaslat egy bizottsághoz utasított, mely azt 1867. július 27-iki jelentésében a kamarának elfogadásra ajánlotta. Minthogy azonban az egyházi javakra vonatkozó törvényjavaslat a kamarában nagy ellenzékkel találkozott, Ferrara lemondott a pénzügyminiszteri tárczáról, melyet ideiglenesen Ratazzi, a miniszterelnök vett át július 4-én, a ki magáévá

tette ugyan a kényszerfolyamra vonatkozó törvényjavaslatot, de csak bizonyos cautelákkal. E javaslatot azonban a kamara 1867-ben nem tárgyalta.

De a kényszerfolyam ez évben jelentékeny kiterjesztést nyert, még pedig nemcsak területileg, a mennyiben a Nemzeti Bank kiterjesztette működését Velenczére, hanem a kényszerfolyamú jegyek összegének tekintetében is. Az egyházi javak fölött rendelkező 1867-iki törvény 17. §-a felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy 400 millió effectiv összeg erejéig 5⁰/₀-ot kamatozó kötvényeket bocsásson ki, melyek az egyházi javak elidegenítésénél teljes névértékükben fizetés gyanánt elfogadandók legyenek. E kötvények elárúsítását a kormány a Nemzeti Bankra bizta és azok kibocsátási árát 78, majd 80⁰/₀-ban állapította meg. Minthogy azonban az 1867-iki politikai események (az egyházi államnak Franciaország által való megszállása, a mentanai ütközet), az egyházi javak elidegenítésének lassú menete és az 5⁰/₀-os olasz járadék alacsony árfolyama következtében ez obligációk nagyobb mérvű elárúsítását várni nem lehetett, ennél fogva a kormány 1867. október 12-én a Nemzeti Banktól 100 millió előleget vett fel az obligációk árára 3⁰/₀ kamat mellett és a kötvények biztosíték gyanánt letétbe helyezésével oly feltétel alatt, hogy az obligációk eladási árából a bank az első 100 milliót tartozik a kormánynak kiadni, az ezután befolyt 100 milliót pedig a maga kifizetésére fordíthatja. E kölcsön azonban utóbb ép oly természetűvé vált, mint az a 250 millió, melyet a bank a kormánynak a kényszerfolyam elrendelésekor adott, a mennyiben egy pótszerződés — melynek az volt a célja, hogy elkerültessek az ágió emelkedése, mely előállott volna, hogyha a bank ezen 100 millió fedezésére aranyat és ezüstöt vásárolt volna — felhatalmazta azt, hogy fedezetül 40 millió értékű kincstári ércz-utalványt tekintsen, melyet e célból a kormány neki átadott; e mellett a kamatláb 3⁰/₀-ról 1¹/₂⁰/₀-ra reducáltatott és az is csak 60 millió után volt fizetendő a kormány részéről, úgy, hogy a kamatláb tényleg 0⁹⁰/₀ kamatnak felelt meg. E kölcsönt 1870-ig formailag mint rendes kölcsönt kezelték ugyan, minek folytán az annak fejében a kormánynak szolgáltatott jegyek addig, mint a bank számadására kibocsátott jegyek szerepeltek, de tényleg azok az állam számadására való cirkulációt képezték, minek folytán az

állam számadására való jegyforgalom, ha formailag 250 millió maradt is, tényleg 290 milliót tett ki. (Azt a 28 milliót, melyet a Nemzeti Bank az 1866. október 5-iki rendelet értelmében tartozott a kormánynak adni, ekkor még nem hozták forgalomba.) De így is, úgy is emelkedett a kényszerfolyamú jegyek értéke ezen összeggel is, mert hiszen ha nem számítjuk e 40 milliót az állam kontójára kibocsátott jegyekhez, akkor a Nemzeti Bank jegyforgalmához kell azokat számítanunk. A 100 milliónak successiv forgalomba hozása folytán tehát az állam számadására való jegyforgalom volt:

	formailag	tényleg
1866. végén	250,000,000	250,000,000
1867. »	250,000,000	290,000,000
1868. »	278,000,000	364,800,340
1869. »	278,000,000	378,000,000

Az állam számadására való forgalom mellett a bankjegyforgalom is emelkedett, formailag 587,033.580, tényleg 547,033.580 lirára, melyből a Nemzeti Banké 493⁹ millió. A Nemzeti Bank jegyforgalmának emelkedése részben az általa elvállalt kincstári jegyek nagy összegében találja magyarázatát (72,242.143 lira, a magánfelek számára discountált kincstári jegyeiken kívül).

Ferrarának a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó törvényjavaslata 1868-ban került tárgyalás alá. De előbb még 1868. február 17-én a költségvetés tárgyalása alkalmával szóba került a kényszerfolyam ügye. Seismit-Doda felhívta a pénzügyminiszter, Cambray-Digny figyelmét a Nemzeti Bank cirkulációjának rohamos emelkedésére és követelte, hogy az reducáltassék és egyszermindenkorra korlátoltassék; míg Rossi, kifejtván a kényszerfolyam csapásait és sürgetvén, hogy az akár egy újabb kényszerkölcsön segélyével is megszüntettesék, oly napirendet ajánlott a kamarának: hogy hívja fel a kormányt, foglalkozzék a kényszerfolyam megszüntetésével és a költségvetési egyensúly helyreállításának kérdésével és terjeszsen elő javaslatot a bankkölcsön visszafizetéséről.

A miniszter maga sem ellenezte a jegyforgalom korlátozását, de a napirend tárgyalását ekkor elhalasztották márczius 2-ig, a mikor annak discussiója a Ferrara-féle javaslatával egybekötöttetett. A kamara márczius 2-től 10-ig tárgyalta

a kényszerfolyam ügyét. Seismit-Doda a kényszerfolyamú circuláció korlátozását javasolta, mások kényszerkölcsön útján azonnal való megszüntetést, míg ismét mások egy bizottság kiküldését, mely a papírpénz állapotát és a bankok viszonyait vizsgálódás tárgyává tegye. Cambray-Digny pénzügyminiszter kifejtette, hogy a kényszerfolyamnak hirtelen való megszüntetése lehetetlen, mert hiányoznak ahhoz az eszközök és egyáltalán nem lehet egyszerre gondoskodni a kényszerfolyam megszüntetéséről és a költségvetési egyensúly helyreállításáról, mivel a 378 milliós bankkölesön visszafizetésére és az 1868-iki deficit fedezésére — mely 162 millióval volt előirányozva — 540 millió volna szükséges, mely összeg beszerzése után még külön kellene gondoskodni az 1869-iki, 200 millióval előrelátott államháztartási hiányról és ama hitel pótlásáról, melyet a magas jegyforgalom mellett a Nemzeti Bank és a közönség az államnak a kincstári jegyek után nyújtottak s mely összeg az ércpénzforgalom és a pénzkészlet csökkenésével jelentékenyen reducálódnék. Előadta továbbá, hogy még ha minderről lehetne is gondoskodni, a mit ő lehetetlennek tart, akkor sem lehetne a kényszerfolyamot megszüntetni, mert az ércpénznek legnagyobb része az országtól elvonatott és így a benmaradt összegek a forgalomra elégtelenek volnának. Visszautasítja azt a javaslatot, hogy a kormány kényszerkölcsönt vegyen fel, de helyesli Seismit-Doda kívánatát, hogy a kényszerfolyamú circuláció csökkentessék, és elfogadja az enquête-bizottság kiküldésére vonatkozó propositiont. Márczius 10-ikén a kamara ily értelemben határozott, a Ferrara-féle törvényjavaslatot jobb időkre elhalasztotta és megválasztotta az enquête-bizottság tagjait.

A bizottság megkezdte működését, beszerzett okmányokat, megidézett kihallgatás végett szakférfiakat (köztük magát Scialoját is), másoktól írásbeli véleményt s illetőleg feleletet kért kérdéseire, de munkálataival nem tudott elkészülni a kitűzött időre, miért is április 16-ikán a kamarától halasztást kért, melyet meg is kapott. A bizottság kiterjesztette működését olyan, a kényszerfolyammal kapcsolatos körülményekre is, melyek vizsgálatára mandátuma tulajdonkép nem terjedt ki, így a kényszerfolyam szükségességének kérdése is.

Az enquête-bizottság első jelentését, melyben az azonnal

szükséges intézkedésekről tett javaslatot, 1868. július 25-én tejesztette a kamara elé és abban a Nemzeti Bank jegyforgalmának, mely u. a. év július 20-án 794¹/₂ milliót tett ki, 700 millióra való reducálását és a reducálásnak 3 hónap alatt leendő keresztülvitelét javasolta, valamint azt, hogy a jegybankok hatalmaztassanak fel összesen 6 milliónyi 1 lírás beválthatlan jegy kibocsátására. Ezzel szemben a miniszter azt kívánta, hogy a Nemzeti Bank jegyforgalmának maximuma 800 millió legyen (a 278 millió belefoglalásával) és hogy a circuláció esetleges csökkentése királyi rendelettel és ne törvénnyel állapíttassék meg. A kamara a javaslatot augusztus 2-ikán és 3-ikán tárgyalta és azt határozta, hogy a Nemzeti Bank jegyforgalmának maximuma 750 millióban (bele nem értve ezen összegbe a többi bankoknak adott jegyeket) és a reducálás határideje 6 hóban állapíttassék meg és a kormány felhatalmaztatik, hogy 6 millió kis jegynek forgalomba hozataláról rendeletileg intézkedjék.

Ezzel a törvénnyel vitték be az olasz papírpénz-rendszerbe először az absolute korlátolt jegyforgalom elvét.

A 6 millió kibocsátására vonatkozólag a miniszter kérdést intézett a bankokhoz, hogy akarnak-e abban és mily összeg erejéig részt venni. Miután a Toscanai Nemzeti Bank és a Toscanai Hitelbank erről lemondottak, egy 1868. nov. 8-iki rendelet azt úgy szabályozta, hogy a Nemzeti Bank 4, a Nápolyi 1¹/₂ és a Sziciziliai Bank 1/2 milliót bocsásson ki.

1868. november 28-án a bizottság előterjesztette végleges jelentését 3 vaskos kötetben, melyek elseje az enquête eredményeit, 2-ika a bizottság rendelkezésére álló okmányokat, 3-ika pedig a szóval és írásban adott szakvéleményeket tartalmazza. A jelentés czíme: *Relazione della Commissione parlamentare d'inchiesta sul corso forzoso dei biglietti di banca.* (Atti stampati, 1867—68, VI. és VII. vol, no 215, 215 A., 215 A. bis, 215 A. ter.) A bizottság a kényszerfolyam elrendelésének szükségességéről való véleményét következőleg foglalja össze:

»A bizottság, miután hosszasan tanulmányozta, nyugodtan és szenvedély nélkül a kényszerfolyamot megelőző s azt követő tényeket, arra a meggyőződésre jutott, hogy *a kényszerfolyam semilyen szempontból nem volt szükséges.* Nem volt

szükséges sem gazdasági, sem pénzügyi közigazgatási, sem politikai szempontból.«

A bizottság azon törekedett, hogy elhárítson az országgyűlésről minden felelősséget és — ama rózsás optimismusban, mely javaslatai tételénél is vezette — az országot is tisztázza a vád alól, hogy gazdasági és pénzügyi helyzete tette szükségessé a kényszerfolyamot. Bűn, vagy legalább is könnyelműség eredménye gyanánt állította oda a május 4-iki rendeletet és minden felelősséget a szerencsétlen Scialojára zúditott. A jelentés feltünteti a kényszerfolyamnak és különösen az ágió ingadozásának hatásait és iparkodik megczáfolni ama felfogást, mintha a papirpénz bármely gazdasági ágának is állandóan hasznára lehetne; felsorolja azon szabálytalanságokat, melyek a kormány és a Nemzeti Bank érintkezésében felmerültek: a kincstári utalványoknak fedezet gyanánt való felhasználását; hogy gyakran a bankhoz utaltattak az állam számadására történendő fizetések a nélkül, hogy a bank azokat azonnal felhasználta volna a kormány nevében, minek következtében az ágió ingadozásából származó haszon a banknak jutott; gyakran vannak a banknál gyümölcsözés nélkül állami pénzek; a kormány az alapszabályszerű előlegek bekövetelése helyett 3⁰/₀-nál magasabb kamatozású kincstári jegyeket hozott forgalomba. Végül a bizottság a következő napirendet ajánlja (u. o. 452. l.) a kamarának:

1. A kamara, miután meghallgatta a vizsgáló bizottság jelentését, mely őt felvilágosította némely, a kormány és a bank közt történt műveletek törvénytelenségéről és másoknak terhes feltételeiről, belátja annak szükségét, hogy az államra és a közönségre nézve kedvezőbb alapokon módosíttassék a kincstár és ezen intézet közti viszony, és felhívja a kormányt, hogy ily értelemben mielőbb törvényjavaslatot terjesszen elő.

2. A kamara, miután meghallgatta a vizsgáló bizottság jelentését, felhívja a kormányt, hogy mielőbb terjesszen elébe egy több bank és bankszabadság alapján álló törvényjavaslatot, melynek értelmében Olaszországban hitel- és jegyforgalmi bankok keletkezhessenek és működhessenek.

3. A kamara, miután meghallgatta a vizsgáló bizottság jelentését, belátja szükségességét és lehetőségét a kényszerfolyam megszüntetésének és felhívja a kormányt, hogy 1869.

első negyedében törvényjavaslatot terjeszsen elébe, mely a bankjegyeknek ércpénzre való beváltását czélozza.

Kár, hogy e napirend annyira általánosságban van tartva és a bizottság önmagával jut ellenmondásba, mikor egyszerre követel bankszabadságot és a bankjegyek ércpénzre való beváltását. De nagyobb kárt sem a jelentés, sem a napirend nem okozott, mert a kamarában egyiket sem tárgyalták soha és a Nemzeti Bank által kiadott védiraton kívül az más viszhangot nem keltett.

Megjegyezve még, hogy ezen évben az 1868. szept. 3-iki törvény nem gyakorolt hatást a jegyforgalom nagyságára, mert a jegyforgalom 1867-hez képest ismét 38⁵ millióval gyarapodott, lássuk végül az 1869-iki év történetét, mely azért fontos, mert Cambray-Dignynek 1869. április 21-ikén a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozólag előterjesztett terve hosszú ideig az utolsó az e nemű javaslatok közt.

A pénzügyminiszter április 21-iki exposéjában kifejtette az államháztartás vitelének és az egyensúly helyreállításának feltételeit, mely utóbbinak szempontjából elkerülhetlennek állította a kényszerfolyam mielőbb való megszüntetését is az adóreformok mellett. De nem fogadta el az enquête-bizottság javaslatát, mely szerint a kényszerfolyam már 1870-ben megszüntetendő lett volna, sem pedig Seismit-Dodaét, a kényszerfolyamú pénznek fokozatos csökkentését, minthogy azt nagyon kockáztatottnak vélte. Szerinte a kényszerfolyam, megszüntetéséhez szükséges, hogy 1. visszafizetessék a Nemzeti Banknak a 378 millió lira kölcsön; 2. fedeztessék a megszüntetés idejéig (1872—1873-ig) valószínűleg felmerülendő 300 milliónyi deficit és 3. vonassék vissza a forgalomból 50 millió kincstári jegy, hogy ez összeg a kényszerfolyam megszüntetésekor kétségkívül előállandó hitel-összehúzóadás enyhítésére szolgáljon. Összesen tehát 728 millió szükséges, melyhez még az összeg beszerzésével járó kamat és amortisationális terhek járulnak.

A pénzügyminiszter e milliókat három operáció segélyével remélte beszerezhetni:

1. 300 millió előleget akart felvenni a domaniális javak elidegenítésére alakult társaságtól, obligatiók kibocsátása mellett.

2. A Nemzeti és Nápolyi Bankra akarta bizni a kincs-

tári teendőket és ezért azoktól biztosítási letét címén 100 milliót akart fölvenni. Ez összegnek a Nemzeti Bank által adott kölcsön visszafizetésére kellett volna fordíttatnia és a Nemzeti Bank a kölcsön visszafizetése után 6 hóval tartozott volna újból felvenni a készfizetéseket.

3. Kényszerkölcsönt akart kibocsátani 320 millió erejéig, mely 4 év alatt és egyforma részletekben lett volna befizetendő és melyben csak azok tartoztak volna résztvenni, kiknek évi jövedelme meghaladta az 1800 lírát.

De ez a javaslat is papíron maradt.

Az 1868. szept. 3-iki törvényt 1869-ben végrehajtották, a Nemzeti Bank jegyforgalma 15 millióval csökkent, úgy, hogy az összesen — az állam és saját számadására való forgalom együttvéve, de a többi banknak szolgáltatott jegyek levonásával — 748² millióra apadt. A bankok számadására való forgalom egész összege 1869. végén 624 millió, úgy, hogy itt is 17 milliónyi apadás állott be.

KOHN DÁVID.

A SZÉN BÁNYÁSZAT JOGA ÉS A FÖLDBIRTOK.

— Első közlemény. —

I. B E V E Z E T É S.

A szénbányászat a bányaipar újabb ága; a fémbányászattal összehasonlítva, még a hol viszonylag régóta létezik, ott is újabb eredetűnek mondható.

Keletkezése már a jog által rendezett állapotban találja a bányászat többi ágait, s így ahhoz alkalmazkodik; kérdései annak értelmében nyerne megoldást. Kivételkép eltérő jogalakulást is mutat, azonban ezen kivételes eseteket leszámítva, a szénbányászat egészben osztályosa lesz azon jogrendszernek, melyet keletkezésekor a többi bányaiparágakra nézve érvényben talál, s így kérdéseinek rendezése szintén azon két, ellentétes jogrendszer értelmében történik, mely a tételes jogokat egymástól megkülönbözteti.

E két jogrendszer közül az egyik: a hűbéri Európában keletkezett bányászati főuri jog vagy bányaregál rendszere (*jus regale minerale*; *Berghoheitsrecht*); a másik, mely ennek hagyományaival és irányával szakít, eltérően fejlődik s némely tételes bányajog alakulására szintén befolyást gyakorol.

Amaz a hűbéri idők jogeszméje mindenben: a bányaművelés kizárólagosan a korona számára fentartott előjog, a mely időszakonként és helyenként az egész bányászatra nézve általános monopoliummá, vagy pedig csak részszerű, az egyes ásványokra érvényes (fejedelmi, illetőleg állami) egyedárú bányászattá fajul; a kőszenekre azonban soha és sehol.¹⁾ A

¹⁾ II. Henrik (Franciaországban) 1548-ban az egész ország területére kizárólagos bányaművelési jogosítványt adott Roberval-nak; e kizárólagos művelési jog 9 évre szólott, de lejártakor részére, majd társa és utóda javára csaknem 50 évre hosszabbított meg. XV. Lajos pedig egy társulatot ruházott föl 30 évre ily joggal. Ez általános, de időszaki egyedárúbányászat mellett az egyes ásványokra keletkezett fejedelmi vagy állami monopolbányászat: így pl. nálunk a kősóra (II. Ulászló idejétől az 1492. I. 30-tól egész napjainkig, midőn az állami jövedék tárgyává nyilvánított. L. Pénzügyi törvények és szabályok 10. füzet 1868. 1—2. §§.), Württembergben a vasbányászat és kohászatra (az 1597. rendtartás értelmében), a mi csak az 1874-iki törvény folytán szűnt meg. L. Achenbach »Das franz. Bergrecht« 33—35. l., Brassert »Bergrechtsreform in Württemberg« Zeitschrift f. Bergrecht 1874, 417. s. k. 1.

művelési engedélyt kiváltságkép egyeseknek megadja a korona, de megfelelő, hűbéri természetű ellenszolgalmányok (bányatized, urbura, Frohne, stb.) kötelezettsége mellett; a korona bányanyitási joga a földbirtokos tulajdonjogával szemben feltétlenül érvényesül, a mi később azoknak is javára szolgál, kik a korona kegyéből bányászati kiváltsághoz jutottak: minden földbirtokos, akár a korona, akár annak kiváltsággal felruházott engedményese akar bányát nyitni, tartozik azt tűrni. Oly kötelezettség, mely régebben minden értékes ásványokban gazdag földbirtoknak, jelenleg pedig a monopol-bányászatra alkalmas földeknek kényszerű átengedéséig terjed.¹⁾ Az így kifejtett királyi jog azután lassankint átalakul, eltűnik s előjogait helyenkint a bányavállalkozásnak, helyenkint a földbirtoknak engedi át.

A bányanyitási kiváltságokat ugyanis — mert a tized jövedelmet hajt, a fejlődő bányászat pedig vagyonszágot teremt — egyre sűrűbben engedélyezik, és azok lassanként mindenki által megszerezhető jogosítványnyá alakulnak át; a feltételek, miknek igazolása mellett, — és az ásványnevek, mikre — mint a fejedelemnek fentartott ásványokra, a művelési jogosítványt kérni lehet, részletesen meghatározzák. Valójában pedig e törvényes feltételek igazolása mellett a művelési jogosítványt ez ásványokra kiadják bárkinek; az ásványok névleg a fejedelem részére fentartott ásványok, azok feltárásának engedélyezései névleg kiváltságok maradhatnak ugyan, tényleg azonban a bányanyitási joga megszűnik a korona kizárólagos előjoga lenni.

De fenmarad a földbirtok azon kötelessége, hogy a meghatározott fajú ásványok bányászatát tűrni tartozik; e kényszer, mely azelőtt csupán a korona, később pedig annak kiváltsággal felruházott jogosítottjai irányában állott fenn, a művelési jogosultság általánossága folytán minden bányavállalkozóval szemben terheli a földbirtokot.

A korona kizárólagos bányászati előjoga átalakul, általános bányaművelési jogosultság lesz, s a mit a hűbéri idők-

¹⁾ Így pl. hazánkban jószágcsere mellett ásványokban gazdag földbirtokát a földesúr a királyi felségnek átengedni tartozott. 1351. 13. Most azonban a kincstár egyedül a sótelepeken gazdag földeket sajátíthatja ki. L. az id. Pénzügyi törvényt és az 1862. sójövédéki törvényt.

ben a földbirtokkal szemben a maga javára biztosított, azt a felszabadult bányavállalkozásra ruházta át. Ily értelemben lesz a regáljog szabad bányaművelési jog, a német jogírók szerint: Bergbaufreiheit.

Lényege ennek: az ásványok meghatározása, melyekről a telektulajdonos nem rendelkezik, azon kijelentés mellett, hogy ezeket a földtulajdonos művelési jogositvány nélkül maga sem tárhatja fel; másrészt azonban azok föltárását mindenkinek, a ki művelési jogositványt nyer, köteles megengedni; ilyest pedig bárki szerezhet, ha a törvényben előirt feltételeknek eleget tesz.

A bányaművelési jogositvány tehát, egy — a jogban meghatározott feltételek mellett — bárki által megszerezhető jogositvány, melynek megszerzését és érvényesítését többé: sem az egykori fejedelmi főúri jog, sem a későbbi hatósági kiváltási rendszer nem gátolja, sem a földbirtokos tulajdonjoga nem akadályozza.

A hol a jogrendszer ily értelemben fejlődik s a szénbányászat keletkezése azt ez irányban megszilárdulva találja, ott rendszerint osztályosa lesz a fémbányászat jogi sorsának. Ám-bár kivételkép eltérő josalakulást is találunk.

A másik jogrendszer az, a mely — bár kezdetben — szintén a regáljog eszméjéből ered, azzal csakhamar szakít, s azon előjogot, melyet sikertelenül kísérelt meg a korona attribútuma gyanánt fentartani, nem változtatja át a földbirtokos ellen érvényesíthető, mindenki által megszerezhető, szabad művelési jogositvánnyá, hanem a telektulajdonhoz kötött joggá minősíti.

A földbirtokos tehát a telke alatt levő összes ásványokról kizárólag rendelkezik: azokat egyedül ő tárhatja fel, vagy az, a kinek ő szerződésileg megengedi; idegen vállalkozó tehát a földbirtokos engedélye nélkül vagy épen annak ellenére bányát nem nyithat, ahhoz a telektulajdonos megszerzett beleegyezése szükséges, a mi bizonyos díjak mellett engedtetik át. Az mellékes, hogy néhol a föltárás esetében maga a telektulajdonos mint vállalkozó bejelentésre, hatósági felügyelet túsására, stb. van kötelezve, mert ez rendészeti, közigazgatási és egyéb okok miatt szükséges.

A lényeges az, hogy az ásványtelepek felett való rendelkezési jog a földbirtok tulajdonával jár, minek folytán itt

az abszolút hatályú jogrendezés a szerződéses jognak enged tért, és a jog — a feltétlen hatályú rendészeti és közigazgatási szabályokat leszámítva — jobbadán dispositív, szerződéspótló intézkedésekre szorítkozik.

Teljesen, egész tisztaságában ez a rendszer azonban csak némely újabb államalakulásokban észlelhető a bányászat minden ágára, melyek a hűbéri természetű, jogtörténeti előzményektől s azok jogeszméitől egészen menten rendezték be jogéletüket.

A hol azonban ezen jogrendszer — habár nem is tökéletesen, de tulnyomóan — érvényes, ott az a később fejlett szénbányászatra nézve a rendelkezési jogot a földbirtoknak juttatta, sőt kivételkép előfordul az is, hogy a regál jogrendszerből fejlett bányajogok némelyikében az ásványszenek a földbirtok rendelkezése alatt maradnak, s ezek ily módon vegyes rendszert képeznek.

Ez általánosságban vázolt rendszerek a különböző tételes jogokban megfelelő kifejezésre jutnak.

II. KÜLFÖLDI JOGOK, MELYEK A FÖLDBIRTOKOT A SZÉNTÉLEPEK FELETT VALÓ RENDELKEZÉSBŐL KIZÁRJÁK.

A regáljog alapján kifejlett szabad bányaművelés: a francia, porosz, illetőleg némely német és az osztrák bányajogokban képezi a szénbányászatra is a jogrendezés alapeszméjét.

1. A francia jog.

A francia jog az első, mely a régi regáljog eszméjével szakít. A forradalom, mely az összes hűbéri intézményeket lerombolja, e királyi felségjogot sem kiméli; de nem semmisíti meg, hanem átalakítja: az ásványokat a nemzet rendelkezése alá vonja, azok feltárását a nemzet nevében kiadott s felügyelete alatt gyakorlandó, 50 évnél hosszabb időre nem terjedő művelési jogosítvány megszerzése mellett mindenkinek megengedi.¹⁾

Ilykép a forradalom a királyok örökébe ülven, a hatalmába került bányászati főuri jogot a törvény előtti egyenlőség elvével sajátságosan összeegyezteti.

¹⁾ 1791 jul. 12. törvény.

A törvény, mely hevenyében s egy rombolásra inkább, mint alkotásra alkalmas korszakban készült, rövid életű, már 1810-ben más törvény helyezi hatályon kívül, mely mint rendszeres bányatörvénykönyv nemcsak Franciaországban, hanem Belgiumban is — ma is érvényben van, s e század folytán több államban a jogalkotás alapjául szolgált. Novellák egyes részeit módosítják,¹⁾ nagyjában és lényegében azonban megtartja érvényét.

A francia jog szerint a bányavállalatok háromfélék, u. m. bányák (mines), kültelkek (minières) és kőfejtések (carrieres).²⁾ Ezek közül a kültelkek azaz a földfelszínén, alluviális képződményekben előforduló vasérczekre és a tőzegré, továbbá a kőfejtések, vagyis az értékesebb kő és földneműekre (még pedig akár külművelettel, akár föld alatti hajtásokkal) űzött bányászat egyedül a telektulajdonos joga.

Ily vállalatokat saját telkén csak a földbirtokos nyithat (még pedig külhajtásokat egyszerű bejelentés mellett, minden nehézkes engedélyezés nélkül), vagy az, a kinek ő egyezményileg megengedi.³⁾ Az ily vállalatok tárgyait képező ásványok és a telkek tulajdona egymástól elkülönítve nincsen, hanem törvény szerint ezen ásványok a telkek kiegészítő alkatrészei, s elkülönítésük csak külön szerződés folytán állhat elé.⁴⁾

Megmarad az összhang az előzetesen alkotott polgári törvénykönyv azon rendelkezésével is, mely kijelenti, hogy a föld tulajdona nem szorítkozik a felszínre, hanem az alatta levő mélységre is kiterjed.⁵⁾

Másképp van a sajátképi bányavállalatnál, mely alatt (az erekben, telepekben vagy törzsökben előforduló mindenemű fémtartalmú ásványok, továbbá a kén), a *köszén és bármiféle ásványszenek* föltárását czélzó bányaművek értendők.⁶⁾

¹⁾ Franciaországban az 1866., 1872. és 1880-i Belgiumban pedig az 1837., 1865., 1873. és 1882-i törvények.

²⁾ Loi 21. avril 1810. art. 3. 4.

³⁾ Loi 21. avril 1810. art. 68. 69. L. 1866. art. 57. sur les minières; a kőfejtésekre a C. Cass. 1875. febr. 22-én k. és a Code Civil 552. cikkülésére alapított határozata. Közérdekű munkák foganatosítása alkalmával, fontos esetekben az üzem-kényszer a kőfejtéseknél is előfordulhat.

⁴⁾ Férand-Giraud »Code des mines et des mineurs« 2. k. 961. fejt.

⁵⁾ Code civil art. 552.

⁶⁾ Loi 21. avril 1810. art. 2. A bányavállalatok osztályozása nem technikai vagy épen tudományos, hanem ipari és adminisztratív szempontból történik; egyedül a kőfejtéseknél határozza meg az ásványok állománya, nem pedig a feltárás módja, mely itt föld alatti hajtások vagy külművelet segélyével egyaránt történhet.

Ezeknél s az ezek között legfontosabb kőszén-feltárásoknál már előtérbe lép azon közérdek, mely azt követeli, hogy az ásványtelepek gazdagsága legkönnyebben kiaknáztassék, a vállalkozó befektetései és kockáztatott kiadásai pedig megtérüljenek; de a földbirtokosnak tulajdonjogán alapuló érdekei is megóvassanak. Az 1810. törvény ezen hármasként érdek kiegyeztetésére törekszik; mindjárt meglátjuk mily módon, később pedig megvizsgáljuk, hogy az ellentétes érdekek milyen megegyezésére?

Természetes, hogy ha a földbirtokosnak a polgári törvénykönyv által a földalatti részekre is biztosított tulajdonjoga minden következményeivel együtt a bányajogban is érvényesül, akkor a bányavállalkozás — minden akadálytól ment — fölvirágzását képező közérdek egyszerűen a földbirtokosok spontán vállalkozási szellemétől és jóakarató megegyezésétől függ. A közérdek a magánérdeknek volna kiszolgáltatva, legfőbb öre, az államhatalom, annak előnyére mit sem tehetne.

Ezért a bányajognak ezen problémát megoldó rendelkezései, a nélkül, hogy az ingatlan tulajdonnak a magánjog által biztosított teljességét világosan megszüntetnék, oly természetűek, hogy azok mellett a földbirtokosnak a széntelepekre vonatkozó jogai lényegükben hatályukat veszítik.

A bányanyitás joga az államhatalom engedélyezésének tartatik fenn: sem a földbirtokos a maga földjén, sem egy idegen vállalkozó másnak telkén széntelep feltárásához nem kezdhet, míg a concessiót meg nem nyerte. Az engedélyezés ténye folytán keletkezik a (föld alatti) bányatulajdon, mely szabad rendelkezés, elidegenítés tárgya lesz ugyan, de ismét csak — az engedélyezés alakiságai mellett — kinyerendő államhatalmi jóváhagyás folytán osztható meg vagy darabolható fel. Az engedélyezés időpontjától kezdve, még ha a telektulajdonos is az engedélyes, egy, a földbirtoktól elkülönített új tulajdon támad, mely dologi jogok szerzésének önálló tárgya és alapja lesz.¹⁾

¹⁾ Loi 21. avril. 1810. art. 5., 7., 19. Kutatásokat (recherches) előzetes és alakszerű jogosítvány nélkül is vihet végbe a földbirtokos, ha azonban feltáráshoz akar fogni (établir une exploitation), köteles engedélyt szerezni. Art. 12. Idegen vállalkozó pedig, ha a földbirtokos telkén kutatni akar, nyerve ki az ő beleegyezését, mielőtt hatósági jogosítványt (autorisation) szorgalmaz; vonakodás esetén a vállalkozó kutatási engedélyt kérjen. Art. 10., 19.

Az engedélyezés kizárólag az államhatalom joga; előjog sem a földbirtokosnak, sem a széntelep feltalálójának nincs biztosítva. Amaz a földbérben (szénjáradékban) nyer kárpótást, ennek megtérítési igényeit az engedélyokmány határozza meg; de az engedély kiadható ezek igényeivel szemben másnak, egy olyan vállalkozónak, ki szakképzettsége, vagyosságára és vállalkozási ügyessége által legtöbb biztosítékot nyújt a vállalat sikerére nézve.¹⁾

A germán bányajogok értelmében vett leljog (Finderrecht), noha a felfedező az engedélyezés előtt kihallgatandó, — nem létezik; nem — legalább Franciaországban, mert Belgiumban az újabb novella előjogot biztosít a földtulajdonos, a feltaláló és azon vállalkozó részére, ki a telepet egész terjedelmében kéri fel más vállalkozókkal szemben.²⁾

A felfedező leljoga — ha a telepre más nyeri meg az engedélyt — egyedül a költségek és a leldíj megtérítésében áll.

Az államhatalom ezen abszolút engedélyezési joga szükségkép azon gondolatra vezet, hogy így sajátkép az állam, mely közérdek czímén a korona hajdani királyi jogait örökli, azokat ép oly szigorral gyakorolja, engedélyezés neve alatt kegyeket, kiváltságokat oszt s a királyi korona számára fentartott ásványokat nem a földbirtoknak adja vissza, hanem nemzeti, domániális vagyonná teszi.

Girardintól kezdve a francia jogirók egész sora tiltakozik e felfogás ellen: az engedélyezés nem kiváltság osztogatása, az erőteljes feltárás biztosítékai, nem pedig személyes, rokon vagy ellenszenvek döntenek abban, a széntelepek nem domániális jószágok, (s idézik Napoleon azon mondását, hogy az engedélyezés előtt az ásványtelepek nem tulajdon tárgyai, hanem »csak javak«), azok az uratlan dolgok (res nullius) jogi természetével bírnak, feltárásra várnak, s az államhatalom által kiadott engedély alapján föl is tárhatók a nélkül, hogy abban az engedélyest a földtulajdonos vagy bárki akadályozhatná.

Bármikép legyen is: az államhatalom engedélyezési joga

¹⁾ Loi avril 21. 1810. art. 16. E czikket így értelmezi a gyakorlat, s megváltoztatja az 1791. törvény 1-ső czikkét, mely a földbirtokosnak előjogot adott.

²⁾ Loi (belge) du 2. mai 1837. article 11.

nemcsak a közérdeket, hanem egyuttal nagyjában a bányavállalkozók érdekét is megvédi; az előjogok kizárása, az önálló, a polgári ingatlantól elkülönített, de azzal egyenlően biztosított bányatulajdon, és főleg azon lehetőség, hogy a bányavállalkozó a földbirtokos akaratától függetlenül, sőt esetleg versenye ellenére is elnyerheti az engedélyt, az életképes, tőkegazdag vállalkozás számára elég előnyt nyújt. Legalább így hitték.

De hol talál védelmet a földbirtokosnak a polgári törvény által biztosított tulajdonjoga és érdeke, midőn e rendelkezések éle éppen azok ellen irányul?

A földbirtokos érdekeinek védelme az engedélyezés előtt más természetű, az engedélyezés után ismét — a változott helyzetből érthetően — más jellegű.

Az engedélyezés előtti állapotnál sem szabad elfeledni, hogy a polgári törvénykönyvnek az ingatlan tulajdon földalatti részét is biztosító rendelkezése (art. 552.) nincs hatályon kívül helyezve, hanem az engedélyezésnek most ismeretett szabályai folytán, csak természetszerű jogkövetkezéseitől megfosztva, kissé kiforgatva; a föld és kőnemű ásványokra nézve ez a földalatti tulajdon egészen érvényes, a földalatti fém és széntelepekre csak amolyan elvi tulajdon. Ez a polgári törvény nem ad ugyan jogot sem a földalatti széntelepekre, sem azok lefejtésére, mert arról egy szó sincs benne, és nem is lehet, mivel e kérdések szabályozása a bányatörvény feladata.

De jogot ad arra, hogy minden törvénytelen vállalkozót, a ki engedély nélkül földalatti birtokát háborítja, e birtokháborítástól eltiltsa; ideszámítják azon esetet, midőn egy szomszéd telek alatt levő, tehát engedélyezett vállalat tulajdonosa telkének földalatti határait áttörvén, a földbirtokos még nem engedélyezett széntelepét aknázza ki. Az ily módon földalatti tulajdonában sértett földbirtokos, a ki maga ugyan engedély hián bányát nem nyithat, az üzem beszüntetésén kívül kártérítést követelhet; ez értelemben járnak el a francia és belga legfőbb ítélőszékek éppen a kőszén kártérítési esetekben.

Azonfelül kisajátítási esetekben nem csupán a felszíni érték, hanem az az alatt levő széntelep gazdagsága is figyelembe jő, és a kisajátítási becsár emelésére befolyhat. Végül

engedélyezés alá csupán valójában létező és komoly vállalkozásra alkalmas telep jó. A földbirtokost ne háborgassák hiába való zaklatásokkal.¹⁾

Az engedélyezés ténye után más természetű jogok lépnek előtérbe.

A bányavállalkozó az engedélyezés ténye után köteles illetéket fizetni, a mi a régebben létezett fiskális természetű adóktól különbözik s a bányáügyek igazgatási költségeinek fedezésére szolgál; a neve: redevance, ezen minőségében azonos a mi telekilletékünkkel s évi, határozott vagy az évi termelés arányában változó, tehát határozatlan összegből áll.²⁾

Ugyanily név alatt terheli a vállalkozót a földbirtok irányában is, de ily értelemben vett alkalmazása a térdíj vagy terménybér fogalmának felel meg s így a »redevance« telekilleték az államnak, szénjádék a telektulajdonosnak fizetve.

Ugyanazon engedélyokmány, mely a vállalkozót bányatulajdonosnak nyilvánítja s őt a telep föltárására jogosítja, egyuttal a telektulajdonosnak fizetendő szénjádékot is meghatározza; még ha a földbirtokos maga nyeri is az engedélyt, a szénjádék becsértéke akkor is megállapítandó és elkülönítve kitüntetendő,³⁾ mivel később vagy a bánya, vagy a földbirtok tulajdonában változás állhat be s ez elkülönítés esetére a jogviszonyok szabályozandók.

E szénjádék mindazoknak fizetendő, kiknek telkei az engedélyezett bányahatáron belül vannak, noha nem épen mindnyájának földje alatt folyik is a föltárási munkálat; a határozott évi összeg fizetésénél ez minden esetre áll.⁴⁾

Ez a mélységre is kiterjedő föld alatti tulajdon elismerésének kifejezése és legtöbbsnyire évenként pénzben fizetendő összeg, ámbár — mert a törvény megengedi — a bányáipari termény hányadából vagy tiszta hozamának bizonyos százalékból is állhat.⁵⁾ Egyes tételei nagyon változók és vala-

¹⁾ Féraud-Giraud »Code des mines et des mineurs« I. k. 14., 16., 18. és 339. fej.

²⁾ Loi 21 avril 1810. art. 40., 34., 1., 2. §§.

³⁾ Loi 21 avril 1810. art. 5., 6., 18., 19.

⁴⁾ Féraud-Giraud »Code etc.« I. k. 505., 506. fej.

⁵⁾ Loi 21 avr. 1810. art. 6., 42.; az utóbbi cikk az 1880-iki novella által oda módosított, hogy a redevance helyett a bér- vagy járadékviszonyok szabályoztassanak az engedélyokmányban.

mely meghatározott terménydíj árszabásról (tarifa) nem is lehet szó, hiszen az állam az ellentétes irányú igények részrehajlatlan, mérséklő kiegyeztetésére törekszik, már pedig ez igények a helyi, egyéni, települési, stb. viszonyokhoz mérten különbözők és egyformán nem ítélhetők meg.

A bér megállapittatik egyrészt az engedélyezett bányatér határain belül levő földek minden hektárja után fizetendő évi összegben, mely mint térdíj nagyon eltérő s 5—10—20—30 centimig emelkedik; másrészt ezenfelül az évi termelés hányadának pénzértékéből vagyis terménybérből, avagy más-kép értékesített előnyből is áll. Ha csupán térdíj fizetése állapittatik meg, akkor persze ez magasabb szokott lenni és volt reá eset, hogy hektáronként 50 frankot tett; ha csupán a terménybér fizetéséből áll a szénjáradék, akkor a bér szintén nagyobb, de még inkább változó, mivel ez esetben a feltárás könnyebb vagy költségesebb volta irányadó. Így például a Loire-medenczének széntelepein a 300 méter mély aknán át kinyert széntermény $\frac{1}{20}$ része, az 50—100 méter aknamélységből kiásott széntermény $\frac{1}{8}$ -a, illetőleg ezek értéke képezi a terménybért; az ilyen szénjáradék elég súlyosan terheli a kiaknázott községet, mert vannak társulatok, melyek 350.000 tonna évi termelés mellett tonnánként 1.75—1.85 centime terménybért fizettek.

A díj vagy bér, tehát a szénjáradék mindkét neve kapcsolatosan is alkalmaztatik: megállapittatik térdíj minden hektár után határozott összegben és terménybér azok részére, kiknek éppen telke alatt a lefejtés folyik.

Ez esetben persze mindkét bér mérsékeltebb, de ismét többféle módon szabályoztatik: például 15 centime hektáronként a térdíj és — községi földek alatt lévén a széntelep — a község lakosainak részére szükséges szénmennyiség kedvezményes áron szállittatik.

Az újabb belga törvény a határozott és az aránylagos, tehát változó díjból, illetve bérből együttesen állapítja meg a szénjáradékot, azok minimális és maximális összegét követezően határozván meg: a térdíj hektáronként 25 centimenél kevesebb, a terménybér pedig a tiszta jövedelem 1⁰/₀-ánál kisebb, 3⁰/₀-ánál azonban nagyobb nem lehet; az engedélyokmány ezen határok között állapítja meg a szénjáradékot.¹⁾

¹⁾ Loi (belge) du 2. mai 1837. art. 9.

A díj- és bérvizonyok szabályozása a concessió-val együtt az államhatalom részére fentartott abszolút jog, melynek előzetes, eltérő egyezményvel utját bevágni nem lehet; a vállalkozó és a földbirtokos között előzetesen kötött ily béregyezmények csak az esetben állanak meg, ha jóváhagyva, az engedélyokmány által megerősítettnek, de ha a concessió alkalmával a díj- és bérvizonyok az egyezménytől eltérően állapotatnak meg, ezzel a korábbi egyezmény hatályát veszti.

Ekkép döntött több ízben s különösen utóbb a saint-étienne-i szénjáradékok iránt kötött szerződéseket érvénytelenítő határozatában a párisi legfőbb ítélőszék (1879. márczius 22-én); indokul szolgál az: hogy Francziaország ásványkincseinek föltárását, bányaiparájának fejlődését magánosok önző érdekeinek, kik azt súlyos díjakkal terhelnék, ki nem szolgáltatathatja s az abszolút hatályú engedélyezési jogban az államhatalom maradjon annak őre; az engedélyezés előtt különben nincs is bánya.

Ellenben az engedélyokmányban szabályozott térdíj- és terménybérvizonyok a felek *utólagos* egyezkedései által módosíthatók; az ily szerződés annál kevésbé káros, mert legtöbbszörre a bérek lejjebbállítását tartalmazza. Béremelésre a vállalkozó, kinek kötelezettsége feltétlenül meg van állapítva, nem szerződik, ha csak ez áron más előnyökhöz, pl. uti szolgálomakhoz, térátengedéshez vagy más előnyökhöz nem akar jutni. Különben — e kivételeket leszámítva — az új szerződések bérleengedés céljából köttetnek, mert a földbirtokos, semhogy a vállalat megbukjék és azzal szénjáradéka megszűnjék, gyakran hajlandó engedékenységre; ez az oka annak, hogy a bíróságok az ily utólagos szerződéseket érvényeseknek tekintik, mert azt különben sem lehet megakadályozni, hogy a földbirtokos ne nyugtázzon olyan járadékösszeget, a melyet egyáltalában nem vett fel.

A bér vagy szénjáradék biztosítását emelik a gyakorlat következő határozatai:

ha a vállalkozó egy társaság, annak tagjai egyetemlegesen és korlátlanul felelősök a földtulajdonos irányában az esedékessé vált szénjáradék erejéig;

ha közczélra a földbirtok kisajátíttatik, a birtokos követelheti a szénjáradéknak tőkésített megtérítését, azonban erre

nem kényszeríthető, s ha mint járadékot külön fentartani és élvezni kívánja, abban sem akadályozható.

A míg a szénjáradék a földbirtokkal egyesítve van, a telek és annak szénjáradéka jelzáloggal együttesen terhelhetők.¹⁾

A földtulajdonos jogainak elismerése és érdekeinek védelméhez számíthatók még a praxis következő megállapodásai:

a vállalkozó felelős a földbirtokossal szemben a bányaterményeknek még harmadik személy által történhető alattomos elsajátításáért is, mert ő a jogosult, de egyuttal a felügyeletre kötelezett engedélyes s a szénjáradék károsításáért a köteles figyelem elmulasztása miatt szavatol;

az engedélyezés korlátolt, az abban megnevezett ásványra szorítkozik és nem ad jogot a bányatér határain belül előforduló összes ásványok lefejtésére. Ha tehát föltárásra érdekes, önálló településre akad, kénytelen új engedélyt szerezní, mert az ő engedélye vasra szól s így szénfeltárásra nem ad jogot; de még a vegyesen, önálló település nélkül előforduló s a feltárásra engedélyezett ásványnyal kinyert ásványok is a földbirtokos tulajdonát képezik, ki azokért csupán a lefejtésre fölhasznált munkásbéreket köteles a bányatulajdonosnak megtéríteni.

Végül a bánya céljaira és pedig: a termények feldolgozása, tisztítása, raktározása, fuvarozásához, továbbá a segédművek létesítéséhez szükséges területek kisajátítását követelheti a földbirtokos:

ha a használat egy évnél tovább tart;

ha rövidebb ugyan, de a talajt mezőgazdasági használatra alkalmatlanná tette. A kisajátítási becsár kétszeresét képezi annak az értéknek, melylyel a föld a település előtt birt.²⁾

A földbirtokos tulajdonjoga és érdeke ezekben nyer elismerést vagy kárpótlást s egészben ez a bányavállalkozó és földbirtokos közötti jogviszony természete.³⁾

A francia jog a bányaregál megszüntetésével fölszaba-

¹⁾ L. 1810. art. 18.

²⁾ L. 1810. art. 43. 44. ez értelemben módosítva az 1880. új törvény által.

³⁾ Féraud-Giraud »Code des mines et des mineurs« I. k. 505—510. 523., 529., 374., 339. fejezetei, II. köt. 549—551 fejezetei.

ditja tehát a vállalkozást, de csak úgy: hogy (privilégium helyett) az engedélyezés jogát az államhatalomnak tarja fenn, a vállalkozást mindenki számára hozzáférhetővé teszi, azonban elsőbbség, leljog, telektulajdon czímén semmi előjogot sem biztosít, s verseny esetén az államhatalom határozza meg: ki nyerje el az engedélyt? A földbirtokosnak a földalatti részekre biztosított tulajdonjogát *elvben* elismeri, fentartja, valójában pedig egyrészt a saját telkén engedély nélkül való bányanyitástól épen úgy eltiltja, mint a hogy másrészt arra kötelezi, hogy bármely idegen engedélyesnek a bányászkodást földbirtokán engedje meg. Ennek fejében azonban anyagilag szénjáradékkal (térdíjakkal, terménybérrel) s egyéb, a tulajdonjog elvét kifejező rendelkezésekkel kárpótolja.

A regáljog ezen szétosztása s az ellentétes érdekek kiegyeztetése nem jelenti egyuttal azok kielégítését is; a francia jog

mert a concessióban a vállalkozóval és telektulajdonossal szemben feltétlenül rendelkezik,

és mert a földbirtokost a vállalkozó irányában oly díjak és bérek élvezetére jogosítja, a minőket az a regáljog korszakában nem ismert:

azzal is, a mit az államhatalomnak fentartott, azzal is, a mit a földbirtokra ruházott, a szabad bányavállalkozás korlátait hagyta meg. Uttörő volt, de a további fejlesztés a germán jogra maradt.¹⁾

2. A germán bányajog.

A német jogírók nagyra is vannak ezzel, pedig az csak természetes, hogy a ki ott kezdi tanulmányait, a hol előde végezte, az tovább is haladhat. Az *inspiratio* azért mégis a francia jogból ered.²⁾

A német bányajogirodalom a francia jog alapeszméi

¹⁾ A francia bányatörvény Olaszország egyes részeiben (Piemont) továbbá Törökországban és Görögországban recipiáltatott; a szénbányászat tehát ez államokban a francia jog szellemében van szabályozva. Görögországban novellák 1863-ban és 1867-ben módosítják; francia szövegüket l. Brassert Zeitschrift f. Bergrecht. 13. k.

²⁾ Achenbach »Das französische Bergrecht und die Fortbildung desselben durch d. preus. Berggesetz« Bonn. 1869.

nyomán tovább fejtegeti a kérdést s elemző tevékenysége a következő eredményre jut:

a bányaregál, mely a rajna-balparti tartományokban a »Code des mines« behozatala folytán megszűnt, Németország többi részeiben pedig az egyre követelőbb vállalkozással szemben teljes engedékenységet tanusít, a jogrendezés alapjául nem szolgálhat többé;

a bányászat érdeke a teljes szabadságot kívánja, a regáljog, mely régebben ennek akadályát képezte, elhárítandó tehát s ennek helyét foglalja el a szabad bányaművelés (Bergbaufreiheit);

de midőn a bányászati főuri jog mindenkivel közös joggá lesz, tegye közössé azon jogot is, mely szerint az egykori regálbányászat ásványait még a telektulajdonos akarata ellenére is föl lehetett tární;

igy hát legyenek a szabad bányászat tárgyai azon ásványok, miket a bányafőuri jog a földbirtok rendelkezése alól elvont s midőn a regáljog elpusztul a jogéletről — a földbirtok kizárásával — tegye általános örökösévé ez ásványokra a szabad bányáipart. Egyes hagyományok ugyan a földbirtok javára is eshetnek, mert a regáljog helyenkint tulajdoskodott és sok olyan ásvány feletti rendelkezési jogtól is megfosztotta a földbirtokot, melyek (mint a márványfajok, olajos pallák, alabástrom, stb.) még nem nagy jelentőségűek; ezek tehát visszaajándékozhatók a földbirtoknak.

A fontosabbak feletti rendelkezéshez a regáljog révén jusson a szabad bányászat és ilykép bizonyuljon be azon állításnak az igazsága, hogy nincsen olyan rossz, a miből jó ne származnék.¹⁾

Ezek egykor voltak fentartott ásványok, most legyenek a francia jog szellemében (elvileg) »partes fundi«; szabad ásványok (res nullius) hangzik az ellenvélemény, támasztván egy meddő szószaporitást az első foglaló korlátolt hasznvételi képességéről és ennek folytán szerzett tulajdonjogának korlátoltságáról, stb. A francia »Assemblée législative« e tárgy vitáinak variációja volt ez, a nélkül, hogy pro et contra akár több, akár okosabb érvek volnának abban felhozva,

¹⁾ Achenbach »Das gemeine Deutsche Bergrecht« Bonn. 1871. 63—125. l.

mint a minőket Regnault d'Epercy Mirabeau vagy Heurtaut de L'amerville elmondtak.¹⁾

Ez eszmék diadalmaskodtak is, habár jelszavaik nem jutottak be a törvényekbe, melyeket pedig épen e doctrinák alakítottak át. Van törvény, mely hű maradt a régi elnevezésekhez, mindnyája azonban szabadabb szellemben disponál s ha a mellett a régi kifejezésektől eltér, a doctrina jelszavainak használatától gondosan őrizkedik és az azok helyessége feletti vitát az elméletnek engedi át.

A köszén fontosságának felismerésében nincs nézetkülönbség, a mint nem akadályozza többé a királyi jog, úgy ne gátolja a fölbirtokos tiltó szava sem annak szabad föltárását.

Természetes, hogy az fölfogás, mely a német közönséges bányajogban, vagyis a különböző német államok és törzsek egybehangzó, közös jogeszmén alapuló intézményeiben érvényre jutott, nem zárja ki Németország particuláris jogaiban és a particularismus hazájában az ellenkező irányú jogalakulást sem.

Épen a széntelegek és a szénbányászat jogi szabályozásában mutatnak e részszerű bányajogok eltérést a közönséges német jogtól, mert ezek a széntelegek felett való rendelkezési jogot (a magyar joghoz hasonlóan) a földbirtokra ruházzák és ilykép a vegyes rendszert alkotják. De ezek csak helyi fontosságú jogalakulások a közönséges német joggal szemben; összehasonlító ismertetésük azonban megérdemli a fáradságot.

a) *Az osztrák jog.*

A germán bányajog átalakulásában az osztrák bányajog a kezdeményező; időszaki sorrendben ugyan megelőzi a szász bányatörvény (1851.), de ezen jog már az 1868-ik új törvény által hatályon kívül helyeztetvén, átmeneti jellegű s ez új törvény épen a szénkérdésben tér el a közönséges német jog irányától, tehát csak a particuláris jogok közé sorozható, a hol minden esetre a legfontosabb helyet foglalja el.

Az osztrák bányatörvény: bizonyos természeti telepeikben előforduló ásványokat a legfensőbb, kizárólagos fejedelmi rendelkezési jognak tart fenn (»der ausschliesslichen Verfügung des Allerhöchsten Landesfürsten vorbehalten«); ezt a fejedelmi kizárólagos rendelkezési jogot: országfejedelmi fenségjognak,

¹⁾ Klostermann »Dass allg. Berggesetz f. d. pr. Staaten« Einleitung.

bányaregálénak (»landesfürstliches Hoheitsrecht, Bergregale«), a kő- és barna szeneket pedig »fentartott ásványoknak« (vorbehaltene Mineralien) nevezi.

A kizárólagos fejedelmi rendelkezési jognak fentartott széntelepek kutatása és feltárása csak jogositvány nyérése után kezdhető el, az adományozás bekövetkeztéig kiásott szenekről a kutató csupán bányahatósági engedély folytán rendelkezhet, az adományozás után pedig azoktól bányavámot (Frohne) fizet; a szén vámja a termelt mennyiség után vetetik ki, de pénzben megváltandó és nem természetben fizetendő¹⁾ s a termelt érték 5⁰/0-ban állapított meg.

E rendelkezések és az azokban használt kifejezések azt mutatják, hogy az osztrák törvényhozás, midőn a reformok terére lépett, sajátkép megmaradt a régi hűbéri jogeszmé körében s a német jogtudomány fejtegetései elől mereven elzárkózott.

Valójában pedig abból csupán a látszatot igyekezett megmenteni, a lényegben pedig azon új eszméknek hódolt, miket átalott saját nevükön kifejezni s miket már nem létező fogalmak külsőségeibe burkolt.

A bányavám, mely különben többé nem is a nyereség tizedéből állott, hanem egy 5⁰/0-nak megfelelő, de igazságtalan adózás természetét ölté magára, már 1862-ben eltöröltetett;²⁾ a kutatási és művelési jogositványok feltételei pedig a törvényben határozatnak meg: a ki ingatlan tulajdont szerezhethet, ha nem a kutatás alól kivett helyen és nem a korábban szerzett jogok sérelmével akar kutatási engedélyt szerezni, egyszerűen bejelenti a bányahatóságnak azon pontot, a hol a kutatási jegyet felállítani s a kutatást megkezdeni akarja, mire a kutatási engedély kiadatik.

A megkezdett kutatási munkálatok és az engedély közzénél egy kettős, 50 ölre lemélyített kutatóakna mellett pedig két kettős bányatelek adományozását biztosítják mások versenyével szemben a vállalkozónak, ha: a széntelep természeti fekvényében valósággal felfedezettett (Fund, leljog, Finderrecht), a bányajárás alkalmával lefejtésre érdemesnek bizonyul s a tulajdonjog megszerzését köztekintetű akadályok

⁶⁾ Allg. öst. Berggesetz v. 23. Mai 1854. 3., 5., 20., 216. §§.

⁷⁾ 1862. ápr. 28. rendelet bir. korm. l. 28. sz.

vagy korábban szerzett bányajogosítványok nem gátolják. Az adományozásig termelt ásványokat pedig — ha a vállalkozás komoly — mindig a kutató rendelkezésére bocsátják.¹⁾

A szénbányanyitásnak ezek — a törvényben megszabott — feltételei. Mindenki által megszerezhetőek s akkor a jogosítvány kiadását megtagadni nem lehet; a fejedelemnek fentartott kizárólagos rendelkezés, mely kiváltságokat osztogathat, jogos kérelmeket elutasíthat, tehát nem létezik. Sőt ha az állam — akár mások földjén, akár saját domaniális birtokain — akar szénbányavállalathoz fogni, épen ezen törvényes feltételek mellett nyerhet művelési jogosítványt. Csak úgy, mint bármely magánvállalkozó. Ugyanez áll magára a fejedelemre is, még ha saját családi birtokán akar is szénbányát nyitni, bár ez világosan a törvényben nincs is kifejezve.²⁾ A köszén tehát nem a fejedelem kizárólagos rendelkezésének fentartott ásvány, hanem arra a művelési jogosítvány, a törvényben meghatározott, de mindenkire egyaránt érvényes feltételek mellett, bárki által megszerezhető.³⁾

Más részről azonban a földbirtokos sem rendelkezik arról. Saját földjén jogosítvány nélkül kutatáshoz, feltáráshoz nem kezdhet, idegen vállalkozót pedig — ha ez a jogosítványt megszerezte — a maga földjén attól el nem tilthat. Csak a kutatás alól kivett helyeken való bányászkodáshoz kell az ő beleegyezése, máskülönben — bár a kutatási engedély fölmutatását követelheti — a szénkutatást megengedni köteles és csupán a kutató által okozott károk biztosítását kívánhatja; a kutatási célokra vagy muló kísérletekre azonban a telket csak ideiglenesen tartozik átengedni.

Nem is szólva a földalatti feltárásról, melyre a vállalkozó az adomány által kárpótlás nélkül nyer feltétlen jogot, a vállalkozás céljaira pl. koaksz-kemenczék, szénraktárok, üzleti helyiségek, stb.-hez szükséges kültelkek is átengedendők; igaz, hogy mihelyt az ilyenek állandó rendeltetése előre látható, a földbirtokos ép úgy kívánhatja azok kisajátítását, mint a bányavállalkozó. Egyezség nem sikerülte esetén a

1) Allg. öst. Bergg. 17., 70., 22., 34., 54. §§. L. Scheuchenstüd »Motive z. d. allg. öst. Berggesetz« 122—124. l.

2) Gränzenstein »Allg. öst. Berggesetz« 96. l.

3) Otto »Studien auf dem Gebiete des Bergrechts« cz. s a szász törvényt e kérdésben bíráló értekezése 6., 9., 15. s k. l.

politikai és bányahatóságok nyomozás után határoznak a felett: szükséges-e a telekátengedés és mily áron? A kisajátítási összeggel elégedetlen földbirtokos pert indíthat ugyan, de a vállalkozó, ha a váltsági összeget birói letétbe helyezi vagy az évi díjat biztosítja, a telek átengedését azonnal követelheti.

A szénbánya javára a telektulajdonos a föld felszínén még a következő terheket viseli: a határjelek lerakását tűri, azokat helyükből ki nem mozdíthatja, a bányavizek lefolyását telkén nem akadályozza, külvizeit (ha csak vízrendészeti vagy más köztekintetek nem akadályozzák) a bányaüzem használati céljaira átengedi stb. Ezekért azonban kárpótlást nyer.¹⁾

Még csak azt kell figyelembe venni, hogy a vállalkozó az adományozás által nemcsak azon ásvány feltárására kapja a jogot, melyről az adománylevél szól, hanem a telek határain belül előforduló összes »fentartott ásványokra«; ha vasbányára kapta az adományt, kőszénbányászatot is folytathat, ha ilyen település létezik telke határain belül. Még pedig minden újabb jogositvány szerzése nélkül és mindenkinek teljes kizárásával, a mi lényeges eltérés a francia jogtól (de a némettől is), mely ily esetben a földbirtokos vagy egy más vállalkozó beavatkozásának tért nyit.

Az osztrák jog csupán a telektulajdonos rendelkezése alatt álló, tehát az u. n. nem »fentartott ásványok« kiaknázása esetén ad ily jogot a földbirtokosnak; ez esetben is a vállalkozó javára eső megszorításokkal, mert a mi ennek bányász- és huta- vagy kohó-üzletéhez szükséges, azokat kárpótlás nélkül fölhasználhatja. A felesleget ugyan a termelési költségek megtérítése mellett a földbirtokos magához válthatja, de négy hét alatt nyilatkozzék, különben azok is a bányatulajdonost illetik.²⁾

b) *A porosz és az avval rokon német bányajogok.*

Az újabb jogeszmék a porosz bányajogban érvényesültek s csekély kivétellel egész Németország jogfejlődésének irányt adnak.

¹⁾ Allg. öst. Berggesetz. 26., 27., 99., 103., 105., 128. s követk. 104-és 106. §§-ai.

²⁾ »Allg. öst. Berggesetz« 123., 124. §§.

Az 1848-ban kezdődő tevékeny munkálkodás eredménye az 1865. június 24-iki bányatörvény, mely azon alapeszméből indul ki: hogy az értékes ásványtelepek tartós és jövedelmező föltárása inkább remélhető, ha ez a minden akadálytól ment vállalkozásnak engedtetik át, mint ha a földbirtok számára tartatik fenn. A kihalásnak induló fejedelmi főuri jog tehát szűnjék meg, a bányatulajdon pedig a földbirtoktól s annak egyéb haszonvételeitől különíttessék el.¹⁾

De a porosz törvény, noha a jogtanok fejtegetéseiből mindent felhasznál, a mi arra érdemes, az irodalomban divatos jelszavak átvételétől ugyan tartózkodik. A regáljog megszűnése a bányaszabadságnak ad-e helyet? az ásványok: elvben »partes fundi« vagy szabad ásványok res nullius legyenek-e? azt hajtogassa az elmélet saját izlése szerint.

Kijelentése ugy hangzik: hogy a kőszenek — ide számítva az anthracitot, mint az előbbieket egyik válfaját — a földbirtokos rendelkezése alá nem tartoznak.²⁾

Kutathat kőszénre mindenki, csak a földtulajdonos engedje meg; ez engedélyért a földtulajdonoshoz, ha pedig haszonbérben vagy egyéb jogcímen másnak haszonélvezetében van a földbirtok, mindkét jogosulthoz forduljon a vállalkozó; ha ezek beleegyeznek, hatósági engedély rendszerint nem szükséges.

A földtulajdonos és a birlaló csak a beépített helyeken és azok 62 méternyi kerületében tervezett kutatástól tagadhatják meg beleegyezésüket, minden más földterületen tartoznak megengedni; ha vonakodnak, a vállalkozó bányahatósági engedély megszerzésével segíthet magán. A földbirtokos saját telkén természetesen hatósági engedély nélkül is kezdhet kutatást, hisz ez esetben ő önszerződő, lévén ő telektulajdonos és vállalkozó egy személyben; haszonbéri viszony esetén a haszonbérelő, ha kutatást akar kezdeni, szintén tartozik a földtulajdonos beleegyezését megnyerni.

Az idegen földön való kutatás tehát vagy a földbirtokos

¹⁾ Achenbach »Das gemeine deutsche Bergrecht.« 104. s köv. l.

²⁾ »Das allg. Berggesetz f. d. preussischen Staaten« 1. §. Az anthracit nem fordul elő a törvény szövegében, de a gyakorlat és a törvény hivatalos motívumai szerint a kőszénhez számítható; ellenben a barnaszént külön is megnevezi, pedig az általános kifejezés »kőszén« alatt ez önként érthető. A régi jogok ezt tartották. Klostermann id. m. 75. l. 7., j.

beleegyezése, vagy — ennek megtagadása esetén — hatósági kutatási engedély alapján kezdhető meg.¹⁾

A kutató a földbirtokosnak az elvont haszonért járó kártérítési összeget évenként előre fizeti, s a földet a befejezett használat után előbbi állapotában visszaadja, ha pedig a kutatási munkálatok folytán értékcsökkenés állott elő, a különbözetet megtéríti. E szabály különben azon esetben is érvényes, midőn bányatulajdonos, tehát a ki már adományozást szerzett, áll hasonló viszonyban a földbirtokossal; mind a kutatótól, mind a bányatulajdonostól követelheti a földbirtokos, hogy az esetleg bekövetkező értékcsökkenés különbözetének pótlására már a földbirtok átengedése alkalmával biztosítékot nyújtson. Különben e helyett mindkét vállalkozótól a különbözet megtérítésének teljes mellőzésével a telekrész kényszerű megvételét követelheti.²⁾

A kutatási engedély kapcsában megállapított kártérítési és biztosítéki határozattal elégedetlen földbirtokos perútra léphet ugyan, de ezzel a kutatást meg nem akadályozza, föltéve, hogy a kutató a hatóság által megszabott kártérítési és biztosítéki összeget birói letétbe helyezi.³⁾

A szénkutató — noha még nem tulajdonos — mindazon termelt ásványokkal, mik a telektulajdonos rendelkezése alá nem tartoznak (1. §.), szabadon disponál, az állam tehát még szinteg sem tart azokhoz semmi igényt. De ha a szénkutatás egy adományozott vasbányatér határain belül folyik, a mi szintén szabad (10. §.), a talált vasérczek korábban szerzett és erősebb jogánál fogva: az adományozott vasbánya tulajdonosát illetik; nem lévén azonban a szénkutató egy határozott nemű ásványtelep adományozása által korlátolva, szabadon rendelkezik a földtulajdonos dispositiója alól elvont összes érczekkel és ásványokkal, mert hisz lehetséges, hogy bár szénre kutat, a település és lelet mégis egy fémbányavállalatra vezet. Korlátolva s egy adományozott ásványnem fel-

¹⁾ Allg. Bergg. f. d. pr. St. 5., 4., 8. §§. A törvényben ez így nincs részletezve; ily értelmezést annak az urak háza részéről kiküldött bizottság jelentése adott, melyet a hatósági gyakorlat is magáévá tett, Klostermann id. m. 83. l. 18. jegyzet; megegyezés hiányában a kutatás megengedése és feltételei fölött a főbányahatóság határoz, elutasítólag különben csak az esetben, ha kutatás alól kivett helyről van szó. 8. §. 2. alinea.

²⁾ Allg. Bergg. 6., 7., 136., 137. §§-ai.

³⁾ Allg. Bergg. 9. §.

tárásához még ő nincs kötve, rendelkezési joga tehát ezért is teljes.¹⁾

A kutatás a szénre: ennek természeti településében való felkeresése, persze azon czélzattal, hogy abból szénbányatulajdon keletkezzék. De sem maga a tevékenység, sem az arra vonatkozó jog nem áll *szükségkép* okozati összefüggésben a bányatulajdonnal, mert míg egyrésztől sikertelen kutatás esetén nem is lesz bányatulajdon, másrésztől ezt meg lehet szerezni előzetes kutatás nélkül is. pl. véletlen lelet s ennek alapján benyújtott felkérvény, illetve adományozás által.²⁾

A széntelep tulajdonjoga ugyanis: az annak elnyerése végett benyújtott felkérvény (Muthung) folytán kiállított adománylevél (Verleihungsurkunde) által szereztetik meg.

Mindig önként értetvén, hogy mások erősebb jogai utban nem állanak, a felkérvény az iktatás följegyzett időpontjától (nap és óra) számított elsőséggel biztosítja az adományozandó széntelep tulajdonjogát, ha az a feltáró ponton természeti fekvényében a felkérvény benyújtása *előtt* feltaláltatott.³⁾

A leljog (Finderrecht) tehát ma is létezik; főleg mint a felkérvény joghatályának előfeltétele, mert egyébként magában véve előjogot nem ad, nem különösen akkor, ha oly kutatási művelet eredménye, mely törvényellenes, mert kivett helyeken, idegen telken a földbirtokos beleegyezése vagy ennek tiltakozása esetén a hatóság engedélye nélkül folytatott, avagy ha a lelet véletlen.

Ellenben azok, kik a törvény által előirt módon kutatnak idegen telken, továbbá azok, kik saját földjeik alatt, végül azon bányabirtokosok, kik saját bányahatáraik területén — habár *véletlenül* is — köszönet fedeznek fel természeti településben, a leljog azon kedvezményét élvezik, hogy a lelet után mások részéről benyújtott felkérvényeket megelőzik; egy hét alatt azonban — a lelet felfedezését követő naptól számítva — a felkérvényt ezek is nyujtsák be, mert különben előjoguk elenyészik. Ily értelemben van még a leljog régi hatálya fentartva, minden más esetben a korábbi felkérő meg-

1) Allg. Bergg. 11. §.

2) Klostermann »Das allg. Bergg.« 80. l. 14., 15. j.

3) Allg. Bergg. 13., 15. §§-ok.

előzi a későbbit, tehát a törvényes feltételek mellett egyedül az elsőség határoz.¹⁾

A felkérő — egy pár vidék leszámításával²⁾ — 500.000 □-öl szénterület adományozását kérheti, a bajor bányatörvény, mely különben mindenben a porosz törvényhez alkalmazkodik, ezt 800 hektárra emeli fel.³⁾ A bányahatóság által a vállalkozó javára eldöntött kérdésekben a földbirtokos vagy egy más felkérő perútra léphet ugyan, s ezzel az adományozás eldöntését meg is akadályozhatja, de csak úgy, hogy ha a hatósági végzés kézbesítésétől számított 3 hó alatt a birtokbirósághoz keresetét benyújtja, ha azonban ez idő alatt kereseti jogával nem él, vagy a folyamatba tett pert elveszti, a főbányahatóság az adományozási okmányt kiállítja és meghirdeti. Korábban szerzett jogaik sérelme miatt oly felkérők, kik igényeiket az adományozási eljárás alatt jogvita és döntés tárgyává nem tették, még 3 hó alatt perrel támadhatják meg az adományozás érvényességét, ez időn túl ez a kereseti jog is elévül s a vállalkozó bányatulajdonos lesz.⁴⁾

De csak az adománylevélben megnevezett széntelepre, mert a porosz jog ebben a francia jog álláspontján van, s nem oly bőkezű, mint az osztrák törvény, mely egy bányatelket adományozván. az annak határain belül levő összes »fentartott ásványok« föltárására jogosít. A porosz jog azon ásványokra, mik az adománylevélben megnevezett szénteleppel — a telek határain belül — oly összefüggésben jelentkeznek, hogy technikai és rendészeti okokból azok csak együttesen tárhatók fel, a bányatulajdonosnak csupán előjogot biztosít minden más felkérővel, tehát még a földbirtokossal szemben is.

Ha egy más felkérő jelentkezik, az erről értesített bányatulajdonos jogának fentartása végett 4 hét alatt felkérvényt adjon be, különben előjoga elenyészik, és ha a felkérvényt

¹⁾ Dr. Wachler: »Das Finderrecht nach dem allgemeinen Berggesetze.« Brassert: Zeitschrift für Bergrecht 15. kötet 298—341. l. Allg. Berggesetz 24. §. A törvényjavaslat indokolása. Klostermann id. m. 105. l. 55. jegyzet.

²⁾ Siegen, Olpe, Arnsberg, Altenkirchen, Neuwied és Coblenz kerületeiben csak 25.000 □-ölet.

³⁾ Baierisches Berggesetz (1869) art. 27.

⁴⁾ »Allg. Berggesetz f. d. preuss. Staaten« 27., 28., 30., 31., 32., 35. §§-ok.

beadja: a bányahatóság dönti el, hogy olyan természetű-e a település összefüggése, mely részére előjogot nyújt?

Mert az önálló föltárásra alkalmas telepekre nincs egyéb előjoga, mint a leljog azon kedvezménye, hogy ha t. i. fölfedezte a másnemű ásványtelepet, a mire ugyan neki legtöbb alkalma van, egy őt megelőző más felkérővel szemben előjoga van. De ha a vállalkozó vasbányára nyert adományt, a földbirtokos pedig pl. egy kútásás alkalmával önálló települési szénrétegre bukkan, s a 24. §-ban részére is biztosított előjoggal él, arra adományt is szerezhethet s így ugyanazon bányatéren két, esetleg azonosan határolt bányavállalat keletkezhet, a mikor a két vállalkozó mindegyike a saját ásványának tervszerű föltárása mellett a másikéből is annyit kinyerhet, a mennyi az ő településével oly összefüggésben jelentkezik, hogy elkülönítve nem ásható ki.

Sőt a jogirók ezenkívül — mint lehetőséget — egy harmadik, még nem adományozott ásványtelepülés felkérését is fontolóra veszik, abban állapotván meg, hogy ez esetben a két bányatulajdonos előjogai versenyeznek, még pedig tekintet nélkül az idősbiségre, holott ennek segélye nélkül a versenyt eldönteni nem is lehet.

Ez a versenyző vállalkozást élénkítheti ugyan, de egyúttal sok bonyodalomra és összeütközésre vezet, mit a bányahatóságok (néha sajátságos) döntvényeinek hosszú sorozata igazol, és az osztrák jog egyszerűbb, de minden complicációt kizáró rendelkezésének előnyét dicséri.¹⁾

A föltárás közben kinyert s a földbirtokos rendelkezése alatt álló ásványokat kártérítés nélkül a szénbányatulajdonos is fölhasználhatja, a mennyiben azok üzeméhez szükségesek, a maradékot pedig a termelési költségek megtérítése mellett átengedi a földbirtokosnak.²⁾

A bányavállalkozó törvényesen korlátolt és a földbirtokos alig részletezhető, korlátlan tulajdonjoga közötti összeütközés többi kérdését a porosz jog, fejlődésének eltérő irányánál fogva, másképp oldja meg, mint a francia törvény.

A földbirtokos az ásványtelep földalatti kiaknázását s az adománylevélben megjelölt földalatti haszonvételt köteles

¹⁾ Allg. Bergg. 54—57. §§-ai.

²⁾ U. a. 53. §., pl. falazáshoz.

a bányatulajdonosnak átengedni, ki erre törvény és hatósági jogositvány alapján nyeri meg a bányatulajdont; ezért magában véve sem térdíj, sem terménybér (redevance) czímén szénjáradék nem fizettetik. A földbirtokos ilyet nem követelhet, a bányatulajdonos meg, ha követelne is, akkor sem tartozik szolgáltatni.¹⁾ De egy szénbányavállalat üzeme majdnem elképzelhetlen földszini területek igénybe vétele nélkül, csakhogy ezeket a földbirtokostól oly díjmentesen, mint a földalatti ásványtelep tulajdonát s az abból folyó haszonvételt nem követelheti a bányatulajdonos; erre az adományozás nem hatalmazza őt fel.

Azonban mert ily területek fölhasználása nélkül a széntelep nem aknázható ki, hányók (Halde), rakodó helyek, szekér és vasutak, raktárak, műhelyek, koaxszkemenczék és egyéb épületek s üzleti czelokra szükséges földszini építmények számára szolgáló földterületeket vagy azok használatát a földtulajdonos épen úgy, mint annak haszonélvezője megfelelő kárpótlás mellett köteles átengedni; csupán a szilárdul beépített területek átengedésére nem kényszeríthető és közérdek czímén mentheti őt fel ettől a bányahatóság elutasító határozata.²⁾

A földalatti haszonvétel átengedése tehát kényszerű és ingyenes, azért térdíj, terménybér czímén szénjáradék nem követelhető; a földbirtokos e miatt a vállalkozótól csak a bányamunka által a felszíni építményekben, talajban (pl. bányavizek lefolyása által), annak növedékeiben, tartozékaiiban (pl. kutakban) előidézett károk megtérítését követelheti.³⁾

De a felszíni külterületek vagy azok használatának átengedése: az elvont haszon évi előleges megtérítése s a visszabocsátás esetére előálló értékcsökkenés különbözetének biztosítása mellett kívánható;⁴⁾ épen úgy, mint a kutatásnál.

Három évet meghaladó használat esetén a földbirtokos a használt terület megvételeét követelheti a vállalkozótól, még pedig, ha birtoka ennek folytán czélszerűen nem használható, a maradék terület átvételét is kívánhatja; a kényszerű tulajdonszerzés ez esetében azonban azon értékel-

¹⁾ Klostermann: »Das allg. Berggesetz 237. s köv. lapjai.

²⁾ Allg. Bergg. 135. 136. §§.

³⁾ U. a. 148—152. §§.

⁴⁾ U. a. 136. 137. §§.

kedés, mely a bányaipari település következtében állott elé, a kisajátítási összeg megállapításánál nem jó számításba.¹⁾

A kisajátított földterületekre a földbirtokosnak elővásárlási, illetve visszavásárlási előjoga fentartatik az esetre, ha e földek később a szénbánya czéljaira nem lesznek szükségesek; a bajor, württembergi és elsass-lotharingiai törvények azonban ez előjogot mellőzik.

Ha az érdekelt felek a kisajátítás kérdéseiben meg egyezni nem tudnak, a főbányahatóság a kormányval közösen hozott határozatban dönti el: van-e szükség területátengedésre, és ha igen, milyen feltételek mellett? A megterítési, biztosítéki összegek, valamint a vételár nagysága is, a telekrészlet pontos megjelölésével, szakértők előleges meghallgatása mellett ugyanott állapittatik meg.²⁾

Ez a porosz jog lényege: a szénbánya-vállalkozás és annak a földbirtok iránti viszonyára nézve. Az általános német bányajog irányának is nevezhető, mert az 1866-ik politikai átalakulás folytán a Poroszországgal egyesített vagy befolyása alá került német tartományokban: az egykori hannoveri királyságban, Nassauban, Kur-Hessenben, Hessen-Homburgban, Schlesvig-Holsteinban, Szász-Meiningenben, Braunschweigban, stb. részint hatályba lépett, részint módosítások nélkül recipiáltatott, avagy csekély módosítással az alkotott új bányatörvények mintájául szolgált.

Igy történt Bajorországban, hol a bányatörvény a porosz törvény alapján és rendelkezéseivel teljes összhangban készült el 1869-ben; a tárgyalt kérdésben mutatkozó egy pár csekély eltérésre reámutattam, a többi lényegesben nincs eltérés.³⁾

Ugyanez áll Elsass-Lotharingiára és a württembergi királyságra is. Ez országok új bányatörvényei elvonják a mindenemű ásványszeneket a földbirtokos rendelkezése alól⁴⁾; a kutatásra, az a közben nyert ásványok felett való rendelkezési jogra,⁵⁾

¹⁾ U. a. 140. 141. §§.

²⁾ U. a. 142—145. §§.

³⁾ Das Berggesetz v. 20. März 1869. art. 57. 130. és köv. A receptióra l. Klostermann: »Das allg. Berggesetz für die preuss. Staaten« 57—54. l.

⁴⁾ Berggesetz für Elsass-Lothringen v. 16. Dez. 1. §. Berggesetz f. Württemberg v. 7. Oktober 1874. art. 1.

⁵⁾ Berggesetz f. Elsass-Lothr. 5., 6., 7., 9., 10. §§-ok. Berggesetz f. Württemberg art. 4., 5., 6., 7., 8.

a felkérvényre, hatályára, a leljogra és adományozásra,¹⁾ az adománylevélben megnevezett ásványon kívüli leletre,²⁾ a földalatti haszonvételre, annak ingyenes átengedésére és a bányakárookra,³⁾ végül a kisajátításokra vonatkozó rendelkezéseik⁴⁾ a porosz törvény szövegével szó szerint egyeznek.

¹⁾ Bergg. f. E.-L. 12., 13., 24., 25. §§. Bergg. f. K.-W. 11., 13., 15. 24., 25. art.

²⁾ B. f. E.-L. 44—47. §§. B. f. W. art. 44—47.

³⁾ B. f. E.-L. 127—131. §§. B. f. W. art. 136—140.

⁴⁾ B. f. E.-L. 115—126. §§. B. f. W. art. 126., 127. Az eredeti szöveg és pedig az Elsass-Lotharingiai törvény Brassert Zeitschrift für Bergrecht 15. köt. 1-ső füzet 2—39. lapjain, a württembergi törvény u. a. 4. füzetében a 431—472. lapokon.

DR. SIPOS ÁRPÁD.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Junius hó.

1.-én. Az új *vasuti üzletszabályzat ellen* sok oldalról felmerült panaszok következtében Lukács kereskedelmi miniszter a m. kir. államvasutak igazgatóságát utasította, hogy ezen panaszokat vizsgálja meg és a vizsgálat alapján javaslatokat terjeszzen elő.

Horvátország északi részében felállítandó iparvállalatok létesítésére Josipovich miniszter Varasdon »Zagoriai ipar r. t.« cím alatt részvénytársulatot alakított.

Az *Első m. papíripar r. t.* közgyűlésén az igazgatóság jelenti, hogy a nagyszlabosi leégett papirgyár újjáépítését bevégezték és hogy a kormány engedélyezése folytán a pelsőcz-nagyszlabosi pálya építése biztosítva van. A közgyűlés a részvénytőkének 1,250.000 frtra leendő felemelését határozta el.

2.-án. A *m. kender- és lenipar r. t.* közgyűlésén az igazgatóság és felügyelő bizottság újjáavasztását ejtették meg.

A *buda-esztergomi vasut építése* tárgyában előkelő iparosok Darányi Ignác vezetése alatt emlékiratot nyújtottak át a miniszterelnöknek és a kereskedelmi miniszternek.

3.-án. A földmívelési miniszterium az 1892-ben fizetett *mezőgazdasági napszámokról* gyűjtött statisztikai adatokat bocsátja közre.

A *Dunagőzhajózási társaság hazai mellékfolyóinkon próbajáratokat tétetett*, melyek eredményekép a *Kőrös folyón Gyomáig*, a *Maroson Aradig* és a *Bégán Temesvárig* lesz a hajózás kiterjeszhető. E végből a társulat új szerkezetű gőzösöket szándékozik építtetni.

5.-én. A *lőtenyésztés emelésére működő társulat közgyűlése.* Tiszta nyereség 10.642 frt. Osztalék 4 frt., 6.642 frt. a tartalék-alaphoz csatoltatik.

6.-án. *Magyar villamossági r. t. alakuló közgyűlése.* Alapító vállalatok: Ganz és társa és a bécsi villamossági r. t. Részvénytőke 1¹/₂ millió forint, mely szükség esetén 3 millióra emelhető. A finanszírozást egy a m. leszámítoló bank és a bécsi Uniobank által összeállított consortium vállalta el.

Első m. varrógépgyár r. t. alakuló közgyűlése. 1²/₁₀ millió korona részvénytőke, melyre 30% van befizetve. A vállalatot a kereskedelmi miniszter támogatásával és hozzájárulásával mozdítja elő.

Sz. Lukácsfürdő r. t. alakuló közgyűlése. 2 millió korona részvénytőke és 1 millió korona elsőbbségi kötvény. A finanszírozást Erlanger és fiai frankfurti cég vállalta el.

7.-én. A *pesti Medardvásár* egyaránt jelentéktelen volt kézműárúkban és terményekben.

8.-án. A *vetések állásáról* megjelent hivatalos becslés szerint a várható termés búzában 5'274 millió katasztrális holdnyi területen 28'7 millió m.-mázsa, rozsbán 2'034 millió k. holdon 8'24 millió m.-mázsa, árpában 1'75 millió k. holdon 9'82 millió m.-mázsa, zabban 1'76 millió k. holdon 8'63 millió m.-mázsa.

A *honvéd bakancs-szállításból* a m. kir. honvédelmi miniszterium 20.000 darabot a kisiparosok számára tart fenn.

9.-én. Az *angol-magyar bank a Walser Ferencz-féle gyárat* részvénytársasággá alakítja át. A részvénytökét egy millió forintra tervezik.

A kereskedelmi miniszter a *magy. államvasutaknál végzendő munkák sorrendjét* megállapította. 1'5 millió forint áll rendelkezésre. Első helyen a budapesti nyugoti pályaudvar kibővítése áll 365.000 forinttal, azután következik több állomás kibővítése és egyéb munkálatok körülbelül 380.000 forinttal, végül a leltár kiegészítése szerepel 150.000 forinttal.

Az *első gyapjувásár Miskolczon* nem sikerült jól.

Egerben dohánygyár felállítását tervezik. A munkaerő összeírása folyamatban van.

10.-én. Az *utazó kereskedők egylete az árúk mérték és súlyjal való megjelölése tárgyában* beadványt nyújtott be a kereskedelmi miniszternek.

A *magyar és osztrák conversiók lebonyolításáról a consortium jelentést* bocsát közre. A magyar conversióból, mely 482'7 millió frtnyi értékre terjed, 469'1 millió frt., azaz 97'4% tényleg már konvertálva van; az osztrákból, mely 299'85 millió frtra rúg, 290 millió frt., vagyis 95'3%. — Ezen eredmény annál fényesebb, mivel tényleg csak a m. papíráradékból van még hátra jelentékenyebb összeg (11'3 millió forintnyi érték).

A *kőbányai sertésvásár államosítása folytán* Bethlen András gróf földmívelési miniszter a kőbányai állategészségi hivatal szervezési és szolgálati szabályzatát dolgoztatta ki.

A *Ferencz-csatorna r. t. közgyűlése*. Tiszta nyereség 94.726 frt. Elsőbbségi kötvényre 1¹/₂% jut.

A *Csillaghegyi kőművek és Lábatlani cementgyár r. t. közgyűlése* a lábatlani cementgyár eladását jóváhagyta; az eladási módokat szerint a társulatnak adósságtól ment 125.000 frt. tőkéje marad. Tiszta nyereség 12.495 frt. A felmentvény megadása után a közgyűlés új igazgatóságot és felügyelő bizottságot választ.

A *valutarendezés tárgyában* Wekerle miniszterelnök Bécsben Steinbach osztrák pénzügyminiszterrel értekezve, a további módokat állapítja meg. Az államjegyek bevonásának módzatait, valamint az osztrák-magyar bank ezüstkészletének részbeni átvételét határozták el.

A *m. kereskedelmi r. t. közgyűlése*. Nyereség 24.112 frt., melyet új számlára visznek át.

12. én. A *barcs-pakrácsi vasut r. t. közgyűlése*. Felesleg 185.488 forint, mely a déli vasut 114.511 forintnyi hozzájárulásával 300.000 frtra egészül ki. Az elsőbbségi részvény-szelvény beváltására 296.610 frtot fordítanak.

14.-én. Az *országos statisztikai hivatal az áruforgalmi havi kimutatásokat* új alakban és gyorsabb feldolgozásban teszi közzé, úgy, hogy a havi forgalomnak kimutatását már a következő hónap végén veszi a közönség.

Nyitrán a Hungária hengermalom r. t. alakult meg, megvéve a káptalan műmalmát és Köröskényen hengermalmot építve.

Az *új pénznemekből* eddig 5,085.475 darab húsz koronást, 10,129.191 db. egy koronást, 9,146.340 db. husz fillérest, 3,700.826 db. tiz fillérest, 4,474.351 db. két fillérest, 1,072.857 db. egy fillérest vertek. Jelenleg a tiz koronások vannak munkában.

Bantlen-féle vegyészeti gyár r. t. alakult meg Budapesten 1²/₁₀ millió korona tőkével.

15.-én. Az *o.-m. vámkonferencia* a spanyol kereskedelmi szerződésről és a szerb kereskedelmi szerződés keresztülviteli módozatairól tanácskozott Reiszig Ede államtitkár elnöklete alatt.

A *máramarosi sóvasut r. t. évi közgyűlése.* Tiszta nyereség 126.341 frt., melyből 176 db. 4¹/₂⁰/₀-os elsőbbségi részvény beváltása után a még forgalomban lévő elsőbbségi részvények szelvényét 4¹/₂ forinttal váltják be, a törzsrészvényeknek pedig 3 forintnyi osztalékot fizetnek.

A *salgótarjáni kőszénbánya r. t. rendkívüli közgyűlése* szénkutatói jogait Somodi községre vonatkozólag külön alakítandó részvénytársulatnak engedi át.

16.-án. A *valutaszabályozási tárgyalásoknál a koronaértékben leendő kötelező számításban, az egyforintosok beváltásában és az osztrák sóbányajegyek forgalmának az államjegyekétől való függetlenítésében* állapodtak meg.

A *műtrágyát* olcsóbb díjtételek mellett szállítják Fiuméből az északnyugati és dunántúli megyékbe.

17.-én. A *valutaszabályozási tárgyalásoknál az o.-m. bankkal* azon megállapodásra jöttek a pénzügyminiszterek, hogy a bank ezüstkészletének egy részét arany letétel ellenében az államjegyek beváltása céljából kölcsönkép átveszik (természetbeni visszatérítés feltétele alatt, ha a szabadalom meghosszabbítása iránt a tárgyalások célra nem vezetnének.)

18.-án. A *m. államvasutak áruforgalma 1892-ben* 14.877 millió tonnát tett (a mult évhez képest 0.448 millió tonna többlet). Bevétel 52.489 millió frt. (+ 2.072 milló frt.)

19.-én. »Hermes« *m. ált. váltóüzlet r. t.* címmel a magyar általános hitelbank és a földhitelintézet egy millió korona tőkével új üzletet alapítanak.

20.-án. A *julius elsején leendő visszaváltásra felmondott állami és vasuti címletekről* a pénzügyminiszterium részletes hirdetményt tesz közzé.

21.-én. A földmivelési miniszter *állatösszeírást* rendelt el. E rendelet az állami állatbiztosítás ügyével áll összefüggésben.

A *kassa-somodi kőszénbánya r. t. alakuló közgyűlése* 1¹/₂ millió forint tőkével, melynek 30⁰/₀-a tényleg be van fizetve.

A román kereskedelmi szerződés tárgyában a tárgyalások újra megindulnak.

22.-én. A valutaszabályozási tárgyalások szövegezése folyamatban van.

A fegyver- és gépgyár r. t. rendes közgyűlése. Veszteség 678.405 frt. A jelentés e veszteségnek okául a rendelt fegyverek füst nélküli lőpor használatára való átalakítását említi.

A m. keramitgyár r. t. rendkívüli közgyűlést tart, mely a részvénytőkét 1.000 darab 100 forintos részvény kibocsátása által 200.000 forintról 300.000 forintra emeli.

Budapest-Lajosmizse h. é. vasut közgyűlése. Tiszta nyereség 30.622 frt., az elsőbbségi kötvény szelvényét 3 forinttal határozzák el beváltani.

23.-án. Vetések állása: Buza és rozs 7⁰/₀-al, árpa és zab 8⁰/₀-al javultak június elseje óta. Becslés: buza 30.765 millió m.-m. (javulás 2 millió m.-m.); rozs 8.81 millió m.-m. (mult évben 13.34 millió m.-m.), árpa 10.62 millió m.-m. (mult évben 11.63), zab 9.296 millió m.-m. (mult évben 9.82).

A vasuti üzletszabályzat módosítása tárgyában az országos kereskedelmi és iparszervezők emlékiratot terjeszt a kereskedelmi miniszter elé.

24.-én. A mátrai h. é. vasut r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 73.928 frt. Az elsőbbségi részvények szelvénye 2.75 forinttal váltatik be.

Máramaros-Szigetről jelentik, hogy Baticzán egy budapesti cég, Dragomirban egy porosz társulat mélyfuratásokat végeztek ásványolaj után. Az Izavölgyben már többször tettek e tekintetben eredményes biztató kutatások.

25.-én. A kőbányai sertésvásár vesztegmentesnek nyilvánítatik. Kedvezményezett tejszállítás a hazai termelési helyekről.

Máramarosi faipar r. t. alakuló közgyűlése. Részvénytőke 14¹/₁₀ millió frt. 2.800 db. 500 frtos részvényben.

26.-án. A kőolajfinomító r. t. közgyűlése. Osztalék 40 frt. A Larisch-Mönnich-féle oderbergi kőolajgyár vételét jóváhagyták, a részvénytőkét pedig 1.000 darab 100 forintos részvény kibocsátása útján szaporítani határozták el.

27.-én. Az Esztergom-almásfüzitői h. é. vasut közgyűlése. A tokod-annavölgyi szárnyvonal megnyitásáról tettek jelentést. Tiszta nyereség 48.683 frt.; az elsőbbségi részvény szelvényeket 2.20 frttal váltják be.

A m. kir. államvasutak bevételei 5 hónap alatt (május végéig) 28.8 millió forintra rugtak (többlet 0.6 millió forint, mely minden vonalhosszabbítás nélkül állt elő). Néhány hét óta a személyforgalomnál nagy emelkedés állt be. (Májusban 418.900 utazóval volt több, mint a mult esztendőben.)

Az osztrák földmívelési miniszterium a magyar földmívelési miniszter által a ragadós tüdőlob kiirtása tárgyában elért siker folytán a Magyarországból Bécsbe történendő állatszallitmányok tekintetében minden korlátozást megszüntetett. Szarvasmarhát tehát nemcsak a csütörtöki, hanem a hétfői bécsi vásárra is szabadon hajthatni fel.

28.-án. Az *indiai ezüstveretés* az angol kormány beszüntető intézkedése következtében megszűnik. Ez eseménynek az ezüst értékére való visszahatása nagyon fontos Amerikára nézve. Valutarendezésünk körül a még szükséges aranybeszerzést megdrágíthatja ugyan, de nem gátolja összes pénzrendszerünknek aranyra való fektetését.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hónap eléggé gazdag úgy a világgazdaságra, mint hazánk közgazdasági viszonyaira nézve fontos eseményekben. — Az *angol kormánynak az indiai ezüstveretéseket beszüntető intézkedése* mély hatást fog gyakorolni a bimetalismus kérdésére; valószínűleg visszahat Oroszországra és az osztrák-magyar valutaszabályozás menetére is. Nem lehetetlen, hogy Oroszország felhalmozott aranykészleteit, melyekről sokan azt állítják, hogy háború-alapot képeznének, ezen esemény befolyása alatt az aranyvaluta helyreállítására fogja fordítani. Valószínű továbbá, hogy a valutarendezésünk keresztülvitelét is, habár némi áldozat árán, gyorsabbítani fogja. — A *vetések állásának javulása* következtében, mely már biztosítottnak tekinthető, remélhető, hogy kereskedelmi mérlegünk cselekvő állapota öregbedni fog és remélhető az is, hogy közgazdasági viszonyainkat — daczára a sok új részvénykibocsátásnak — nagyobb tőzsdeveszteségek nem fogják megzavarni. — Az újonnan keletkezett részvénytársulatok közt van egy nagyon fontos és az ország műszaki fejlődését hathatósan befolyásolható, t. i. a *magyar villamossági társulat*, mely hivatva látszik lenni, Magyarország nagy vízerejének erőátvitel útján való felhasználását lehetővé tenni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Változások küszöbén. Sociálpolitikai tanulmányok, melyeket a jövő kormány híveinek figyelmébe ajánl Bernát István. Budapest, 1893.

Nem hiszszük, hogy a röpiratoknak mai napság valami számbavehető hatásuk volna. A sajtó, a mely a gyógyszert vagy mérget cseppenként adja be, bámulatosan képes átalakítani a közönség felfogását, gondolkodását s lelkületének egész irányát; de a röpiratok, még ha pillanatra feltűnést keltenek is, lefutnak, mint a sebes zápor, nem áztatva meg mélyen, nem termékenyítve meg a közvéleményt.

Bernát István röpiratának, úgy látszik, még annyi sem jutott a közfigyelemből, mint a mennyi a röpiratoknak rendszeren szokott. Az új röpiratokból a legtöbbször egyes lapok egész hasáboakat közölnek mutatvány gyanánt, míg mások hosszasan czáfolgatják állításait; de Bernát István brochure-jéről — tudtunkkal legalább — egyetlen ismertetés, vagy bírálat sem jelent meg.

Számbavehető íróval szemben, kivált ha oly fontos kérdéseket feszeget, teljesen indokolatlan ez a hallgatás. Ha a röpirat tévedéseket hirdet, meg kell czáfolni; ha életre való eszméket pattantott ki, át kell ültetni a közvéleménybe; ha pedig a helyes eszmék és tévedések vegyesen fordulnak elő benne, a tiszta búzát el kell választani az ocsútól, mert talán soha nagyobb szükség nem volt rá, mint jelenleg, hogy az eszmék és fogalmak zavaros chaosza megtisztuljon.

Ránk a mű vegyes hatást gyakorolt. Tendentíája, kétségkívül, egészen helyes, egészen tiszteletreméltó. Az anyagi czélokat az erkölcsiekkel kiegészíteni, megnemesíteni; a felhalmozódott gazdagság helyes megosztására törekedni s több mélységet és komolyságot vinni bele a magyar közéletbe — oly czélok ezek, melyeket legjobbjaink bizvást irhatnak zászlójukra. De szerző a tényleges viszonyok festésében nem mindig szerencsés, következtetéseiben nem mindig biztos, ítéletében nem mindig igazságos.

Gyakran indul ki hibás alapból s természetesen ilyenkor hibás következtetésekre is jut. Szerinte a haladás utáni vágyás, az előretörekvés, mely Széchenyi föllépését követte, külső okok eredménye, nem pedig a nemzeti lélek szüksége volt; a nemzetnek — úgy mond — imponált az arisztokrata, ki hévvel, tüzzel tört lándzsát eszméiért. Senki sem méltányolhatja nálunk jobban Széchenyi reformatori működésének óriási hatását, de azért az idézett állítás mégis túlságos sokat mond. Mint az ókori civilisáció Krisztus eljövetelkor a keresztyénségre, úgy a magyar nemzet is Széchenyi korában elő volt készítve a reformokra, mert a nemzeti irodalom apostolai s velük néhányan a nemzet jobbjai közül sohasem szüntek meg a

haladásért s a nemzeti eszményekért hevülni s kelesztő kovászt képezni a nemzettest mozdulatlan lusta tömegében. A ki ezt figyelmen kívül hagyja, egyoldalúlag itéli meg közéletünk fejlődését és átalakulását.

Szerző megmagyarázhatatlan ugrást nem egyszer épen azért lát, mert nem helyesen itéli meg a magyar faj jellemét. Például meglepőnek találja, hogy miként fordult a nemzet egyszerre a vagyonszerzés felé, holott épen erre sohasem mutatott tehetséget. Ha a régi birtokos nemesség szűk fogalmával azonosítjuk a magyar nemzetet, szerző állítása általánosságban helyes: de ha az egész magyar fajt tekintjük, a felállított tétel már korántsem fog oly megdöntetlen axioma színében feltűnni. A birtokos osztálynak foglalkozásából, életmódjából folyt, hogy kevés érzékkel birt a vagyonszerzés iránt; de nézzük — akár a multban — a birtoktalan kis nemességet, mely mint gazdatiszt vagy honorátior kereste kenyerét, mennyi ügyességet, élelmességet, kitartást tanusított a vagyongyűjtésben. Vagy nézzük a magyar parasztot, kivált a nagy alföldi községekben és városokban, aránylag mily sok szerzett és szerez tekintélyes, sőt olykor nagy vagyont s midőn azt látjuk, hogy nem egyszer közönséges parasztemberek százezreket érő vagyont gyűjtenek, lehet-e arról a fajról azt állítani, hogy nem ért a pénzcsináláshoz.

Szerző röpiratában főleg a magyar társadalom és közélet anyagi irányát ostorozza. Sokban igaza van, de határozottan téved, mikor a nagy ipar támogatásánál, a kormánynak és a törvényhozásnak nem tiszta indokokat imputál. A mit ő erősen megró, azt a közgazdasági szükség hozta ugy magával. Midőn Magyarország visszanyerte önrendelkezési jogát, egyik legfontosabb teendője volt kiemelni hazánkat gyarmati helyzetéből s oda fejleszteni közgazdaságunkat, hogy képes legyen a modern állam súlyos terheit elviselni. De ennek legfontosabb feltétele a magyar ipar megteremtése volt. És vajjon, ha nem a nagyipart gyámolítja az állam minden kitelhető kedvezményekkel, képzelhető-e bármi szerény siker s csak távolról is valószínű-e, hogy a kisipar — részesüljön bár az államnak bárminő támogatásában — diadalmasan meg fog küzdeni az osztrák és a külföldi nagy ipar óriás versenyével?!

Szerző abban is téved, midőn a nagy ipart úgy mutatja be, mint a nagy vagyonok szerzésének főforrását. Hogy a nagy ipar nálunk tulságosan rentábilis volna, épen nem állithatjuk. A különböző börzei ügyletek, kibocsátások, stb. igenis hajtanak óriás hasznot, de maga az ipari productiv munka a megérdemelt polgári nyereségnél többet alig

Általában szerző állításai gyakran igényelnének bővebb indokolást. »Előállott — mondja többek közt — a nemzet millióinak, a kis emberek érdekeinek elhanyagolása.« Ily súlyos állítást kár egyszerűen odavetni. A felvidéki kivándorlás maga még nem bizonyíték; azt egy pár rossz termésű év indította meg, s az e fajta mozgalomnak megvan a maga törvénye, mely nincs szükségképen alávetve a tényleges viszonyok további alakulásának, mint a hogy valóban azt látjuk, hogy a felvidéki népesség anyagi helyzetének egy-egy jobb termésű év s kedvezőbb kereseti viszonyok folytán beállt jobbrafordulása nem hogy csökkentené, hanem még fokozza a kivándorlást. Történt azonban kétségkívül egy véghetetlen mulasztás, mely első sorban csakugyan a kis embereket sújtotta. Ez a phylloxera-vész el

nem fojtása akkor, mikor még lehetett volna. A gondviselés oda állította szemünk elé intő például Franciaországot, de mi egy cseppet sem okultunk s nevetségesen kicsinyes óvintézkedésekre szorítkozva, valóságos fatalismussal engedjük elpusztulni a nemzeti vagyonnak egy tekintélyes részét, holott kellő erélyvel — a mint Németország példája is mutatja — nagyon is meg lehetett volna gátolni.

A mű nagy hiányául tekintjük, hogy többnyire megelégszik a külső symptomák elsorolásával, de a belső okokat, melyek előidézték, nem igen kutatja s e miatt vagy hibásan állapítja meg a diagnosist, vagy legalább kételyt hágy fenn annak helyessége iránt. Legyen szabad egy példát idéznünk: »Anyagi eredményekért képesek vagyunk kitartó, lelkiismeretes és folytonos munkára, ott azonban, hol csak erkölcsi rugók sarkalnának erre, a hanyag és felületes eljárás a szabály, az ellenkező a kivétel Csak az anyagi érdekek azok, a hol a recompensatio pénz, érdemlik meg a mi mai felfogásunk szerint a komoly munkát.« Ez — sajnos — tökéletesen igaz, de miért nem kutatja szerző az okokat, melyek ezt a kóros tünetet előidézték? Részünkről pl. az irodalomban ennek okát a lábrakapott pajtáskodásban, kritikátlanságban s méltatlan lehurrogatásban találjuk. Az emberi lélek természetében fekszik, hogy az érdem jutalmát várja, legyen az a jutalom akár anyagi, akár erkölcsi. De hogy állunk az irodalomban az erkölcsi jutalommal mai napság? A dicséret ma már nem dicsőség, mert pajtáskodásból sokszor tizannyi magasztalást látunk silány munkákra pazaroltatni, mint a mennyiben egy-egy valóban jóra való munka részesül. Pedig a számottevő irodalmi munkáságnak gyakran még az a devalvált értékű dicsőség sem jut, hanem a helyett nem egyszer bő része van a méltatlan ócsárlásban és a sárral dobáltatásban. Ez megzsibbasztja a munkakedvet, szárnyát szegi az ideális lelkesülésnek s az író vagy visszavonul elkedvetlenedve az irodalomtól, vagy pedig erkölcsi jutalom helyett csak az anyagi jutalomért küzd. Azt hisszük, a közélet más terein is meg lehetne állapítani az okokat, s mennyivel tanulságosabbá válnék ez által a munka.

Az is hibája szerzőnek, hogy a hazai viszonyokat meglehetősen elszigetelten, az európai hatások figyelembe nem vevésével bírálja. Pedig mai napság, a hol a szellemi és fizikai közlekedés oly bámulatosan könnyű s az eszmék és szokások mondhatni a villany gyorsaságával terjednek: a civilizált világban érvényre jutó általános áramlatok hatása alól egy nemzet sem vonhatja ki magát. Szerző mondhatni ádáz kiméletlenséggel támadja meg a magyar parlamentet. Senki sem tagadja, hogy parlamenti viszonyaink nem egészségesek. De nem egészségesek azok máshol sem, s így a parlamentarizmus hanyatlásáért tisztán csak a mi embereinket s a magyar faj rossz tulajdonságait tenni felelőssé, legalább is nem méltányos dolog. A parlamentarizmus európaszerte nehéz válságon megy át. Kiepül-e belőle, vagy egy magasabb fejlettségű, tökéletesebb intézmény fogja felváltani, azt ma még sejteni sem lehet; de annyi kétségtelen, hogy eddigelé olyan államformát, mely a parlamentarizmust minden tekintetben képes volna pótolni, a legkitünőbb állambölcselek sem találtak fel s míg az meg nem történik, addig a parlamenti rendszert kicsinylenünk nem szabad.

Mint a parlamentről, ép oly sötét képeket fest a társadalmi

bűnökről, az erkölcsi érzék meglazulásáról. Színeit túlságosan riki-tóknak találjuk, de abban igaza van, hogy társadalmunkban nincs elég erkölcsi bátorság, hogy kilökje magából azokat, a kik az erkölcsi világrend ellen súlyosan vétkeznek. Nagy inger az a bűnre, ha a látszatot, a külső becsültetést a legaljasabb vétkek elkövetése után is meg lehet őrizni s a közvélemény ítélőszéke annyira enyhe a bűnök megtorlásában.

Bernát István munkája közben mellesleg egy-két éles oldalvágást intéz néhány kiváló aktív államférfiú ellen. Ezek a vágások még a mű szempontjából is fölöslegesek s bizvást elmaradhattak volna. Nehéz a történetíró objektivitásával itélni oly férfiakról, kik még a nyilvános élet küzdő homokján harcolnak s a kiknek tetteit csak a későbbi eredmények alapján lehet igazságosan megítélni. Mi tehát ezen a téren sem pro, sem contra nem akarunk állást foglalni; de lehetetlen helyre nem igazítanunk Bernát Istvánnak egy pár ténybeli tévedését, melyek nagyon alkalmasak rá, hogy az olvasó közönséget tévútra vezessék. Azt mondja szerző: »Szilágyi Dezső több mint 13 millió forintot költ igazságügyünkre, míg Horváth Boldizsár kénytelen volt nem egészen három millióval beérni«. Szerző feledni látszik, hogy az akkor volt, mikor a törvénykezés az első fokon a vármegyék kezében volt; de nézzen csak egy kissé jobban utána, 1872-bez, tehát közvetlenül a Horváth Boldizsár által létesített igazságügyi reform életbelépte után, az igazságügyi tárcza összes kiadásai 9,847.514 frtra rúgtak: s ha ezt a számot tekintjük, még sem olyan rettenetes a költségek emelkedése. Azt mondja továbbá: »A pénzügyminiszter Lónyay idejében 7 millió fedezetet kért kiadásaira, ma többet kap 62 milliónál.« Honnan vette szerző azt a 7 milliót, nem képzeljük. A zárszámadási bizottság 1879. évi nagy jelentésének mellékletei szerint, melyeket a főszámszék állított össze s az első évek netto budgetjeit, hogy a későbbiekkel össze lehessen hasonlítani, brutto budgetre számította át — már 1868-ban a pénzügyminiszterium tényleges kiadásai 58,732.556 frtra rúgtak, melyben, hogy a történeti igazsághoz egészen hűvek maradjunk, az állami erdők is be voltak foglalva 3's3 millió frttal, valamint az akkor még nagy terjedelmű államjóságok is 5'06 millióval. Azt mondja továbbá, hogy a két közgazdasági tárczánál az emelkedés 23-szoros, mert ma a kiadás 61 + 13 = 74 millió frt. Szintén utána néztünk a főszámszék összeállításában s azt találtuk, hogy a közmunka és közlekedési, valamint a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium tényleges kiadásai 1868-ban összesen 20's3 millió frtra rúgtak, ha 23-szorosan növekedtek volna, 473 millióra kellett volna emelkedniök, pedig az állami erdők, melyek most a földmívelésügyi tárczához tartoznak, akkor, a mint imént említettük, a pénzügyihez tartoztak. De ha tényleg nagy is az emelkedés, nem szabad feledni, hogy a korábbi garantizált vasutak, melyeknek évi kamatbiztosítását államháztartásunk ugyancsak keservesen nyögte, ma már államosítva vannak, azok üzemköltsége, a nagyobb jövedelmezőség daczára is roppantúl felszokteti az illető szakminiszterium költségvetését, a nélkül, hogy abból bármi csekély hátrányos következtetést lehetne vonni, sőt minél nagyobb a forgalom s azzal karöltve a jövedelmezőség, szükségkép annál nagyobbak az üzemi kiadások is.

Az ilyen könnyelműen odadobott adatok nagyon megingatják az olvasó bizalmát szerző állításai iránt; ha eleve is meg nem va-

gyunk gyöződve helyességükről, bizonyos kételylyel tekintjük azokat. A ki komoly hatást akar elérni, az ilyenekre ügyelnie kell; sőt már a bizarr czímmel sem czélszerű elriasztani az olvasót. Miért ajánlja könyvét Bernát István a jövő kormány hiveinek, miért nem minden magyar embernek, hiszen célja az, hogy meggyőzzön, felvilágosítson. Ez elfogultságra vall, mit különben mindjárt a bevezetésben éreztet; azt mondja ugyanis, hogy az utolsó 25 év munkáját a magyar állam fentartása és megszilárdítása kötötte le, a főfeladat a közjogi viszonyok rendezése s a fönmaradás anyagi eszközeinek előteremtése volt. A kettős nagy feladat — folytatja — tényleg megoldatott, de ebből azt a következtetést vonja le, hogy: »Azok a politikusaink, kik magukat ezen célokkal azonosíták, megvalósításuk után elvesztették jelentőségüket. A tért másoknak, olyanoknak kell elfoglalni, a kik képesek az új idők követelményeinek eleget tenni.« Nem igen tudjuk megérteni, hogyha ügyes kormányos kezek ezer szirt és örvény között pihenő révbe vezették az állam hajóját, miért kelljen okvetlenül más kezekre bizni ezt, midőn ismét sük tengerre indul. Ama nehéz feladatok, ha tényleg megoldattak — pedig azt szerző is fentartás nélkül elismeri — az államférfiui képességnak nem csekély mértékét föltételezték s az államférfiui képességről aligha lehet egész mereven azt állítani, hogy az annyira egyoldalú, hogy csak egy bizonyos feladatnak megoldására képes, de másra nem.

Vannak azonban a műnek nagyon szép lapjai, melyeken az állambölcselő mélyreható elemzésével találkozunk. Ezeket bárki valódi élvezettel és hasznos okulással olvashatja. Az elolvasást különben az egész munka nagyon megérdemli, sőt megérdemli azt is, hogy a magyar közönség komolyan gondolkozzék tartalma fölött. Nagy szükség van rá, hogy a nemzet olykor-olykor saját lelkébe fordítsa szemét, saját lelkiismeretének szigorú ítélőszéke elé állítsa tetteit s ha azok nem állják ki a tűzpróbát, törekedjék legyőzni gyarlóságait s hibáitól megtisztultan munkálni a jövőn. Bernát István röpirata ezt a magunkbaszállást hirdeti s így tévedései daczára is teljes figyelmet érdemel.

x. y.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A »Revue des deux mondes« május 1-én megjelent számában Mange Alfréd »*l'exploitation des chemins de fer de la Prussie depuis leur rachat par l'état*« czimű cikkében éles kritikát gyakorol a porosz vasuti politika felett.

Mange, mint francia, természetesen ellenzője a vasutak államosításának, tagadja e rendszer helyességét és igyekszik kimutatni, hogy az állami kezelés Poroszországban sem érte a várt sikert. A porosz kormány különben 1879-iki programjában sok üdvöset ígért és ma ebből alig váltott be valamit. A közjó érdekében szükségesnek mondták a vasutaknak állami kezelésbe vételét, mert a magánvasutak állítólag csak a részvényesek érdekét tartják szem előtt, míg ellenben az állami kezelés az egész országét. Az államosításra vonatkozó törvényjavaslat indokolása részletesen elősorolja a módokat, a melyek szerint az állam a megvásárolt vasutakat az ország gazdasági jólétét szem előtt tartva, kezelni fogja. S Mange e cikkben azt vizsgálja, mi valósult meg az ígéretekben.

A porosz kormány már a 70-es évek elején egységes vasuti tarifát igyekezett létesíteni, mely megszüntetné azon bajokat, melyek a vasutaknál akkor életben volt háromféle tarifálásból keletkeztek s melyek ép úgy kárára voltak a közönségnek, mint a vasuti igazgatásnak. Ez igyekezetet nem koronázta siker, szerencsésebb volt azonban a mozgalom, mely a vasuttársaságoktól indult ki ez ügyben, melytől azonban az államvasutak tartózkodtak. Az 1877. február 12-iki konferentián egységes tarifát állapítottak meg az összes magánvasutak egyhangú hozzájárulásával, melyet azután az államvasutak is elfogadni kényszerültek. E tarifa közvetítő volt az eddig életben volt érték és súly szerinti díjszabás között, mely mai nap is érvényben van, t. i. a rakomány súlyára és az osztályozásra alapított díjszabás.

A reform csupán a tarifa egységessé és egyszerűvé tételére irányult, nem egyszersmind a leszállításra is, a mennyiben a darabárúknál az eddigi 13³⁰, 10⁶⁷ és 8⁰⁰ pfénning helyett egységes díjképen 11 pfénning állapítottak meg. Mérséklés történt azonban az 5.000 és 10.000 kg. súlyú teljes rakományoknál, mi arra vezetett, hogy a szállítók, hogy az alacsonyabb díjtételt igénybe vehessék, az árúkat teljes rakománynyá egyesítették. Az által, hogy ezen szállítási mód kedveltebbé vált, a vasutak bevételei csökkentek, mert míg 1875-ben a darabárúk szállítása 11⁵⁰/0-át, az 5.000 kilót kitevő szállitmányok 42³⁰/0-át, a 10.000 kilósak 46²⁰/0-át tették az összes szállításnak, addig 1882-ben a darabárúkra 5⁶⁰/0, az 5 tonnásra 5¹⁰/0, a 10 tonnásra pedig 89³⁰/0-a esik a szállított árúknak.

De még az egységesítés sem volt egészen keresztülvihető, mert a rajnamelléki és vesztfáliai iparos vidékek által eddig élvezett rendkívül leszállított tarifák helyébe nem lehetett az ottani ipar veszélyeztetése nélkül az általános új tarifát alkalmazni. Azért meghagyták nagyobbára az eddigi kivételes tarifákat, sőt újabb különleges díjtételeket állapítottak meg bizonyos árúkra és bizonyos vidékekre. Ez pedig ellenkezik az egyenlőség követelményével és nem felel meg amaz államszocialisztikus felfogásnak sem, mely a kormánynak 1879-iki programjában kifejezésre jut, melynek értelmében nem szabad egy vidéknek oly tarifát nyújtani, mely egyszersmind a többi iparos központnak ne váltnék javára.

Viszásságot okozott továbbá a differentialis rendszernek majdnem teljes hiánya a porosz vasuti díjszabásban, minek folytán a távolabbi vidékekről majdnem lehetetlen az árúkat: gabonát, lisztet, kőolajat bizonyos piacokra juttatni, mert a kisebb távolságokra elviselhető díjtételek 1.000 kilométerre túlságos terhessé válnak. Brösicke munkája szerint az árúk szállítása 300 kilométeren túl már nem nyereséges; a szén csak a rendkívül alacsony kivételes díjtétel mellett viheto 900 kilométerre. Ez azután azt eredményezi, hogy míg Poroszországban 25.000 kilométernyi összefüggő hálózatnál az átlag befutott hossz 120 km., Franciaország 3.000--7.000 km. hosszú vasutain az átlag befutott hossz 140 km. És ezen a viszásságon a német közönség folytonos panaszai daczára mindeddig nem segítettek.

Általában az egész vasuti tarifapolitikában 1880. óta alig történt valami változtatás, javítás, kivéve némely árúknak egyik osztályból a másikba való helyezését s a már említett kivételes tarifák létesítését, mely utóbbiak képezik egyedüli leszállításokat, de ezekkel egyszersmind el is ítéltetik az egyetlen és egységes tarifarendszer.

Hasonló merevséget észlelhetünk több, mint 30 év óta a személy-díjszabásoknál; a folytonos panaszok és követelések dacára az összes reform nem terjed ki egyébre, mint a térít, körutazási, munkás-, diák- és előfizetési jegyek életbeléptetésére. A szomszéd államokban, Magyarországon, Ausztriában és Franciaországban nagyszabású átalakítás történt a személy-díjszabásban s a német közvélemény nyomása alatt végre a porosz közmunkaminiszter azon ígéretet tette 1890-ben a parlamentben, hogy a kérdést tanulmány tárgyává teszi.

Két évre reá a vasuti költségvetés tárgyalása alkalmával beismeri ugyan a miniszter, hogy a kívánt reformálás a tarifa mindkét neménél szükséges, de ez idő szerint az állam pénzügyei a díjtételek leszállítását nem engedik meg. Az ellenzék számos tagja a minisztert e kijelentésére heves támadással felelt, figyelmeztetvén a minisztert, hogy a vasutak jövedelme lehetségessé tenné a tarifaleszállítást, mely annyira érdekében állana az egész ország gazdaságának. Mange ellenben nem a jelenlegi politikát tartja helytelennek, hanem azon túlzott ígéreteket kárhoztatja, melyeket a kormány 1879-ben a vasutak államosításának küszöbén tett.

De a fiscalitás szempontjából sem teljesültek be azon remények, melyeket a kormány az államosításhoz fűzött. Igaz ugyan, hogy az üzemhányad 1872—1878 óta 62°/o, 1889-ben 55°/o-ra szállt le, de ugyanezen vonalaknál a magánvasutak még kisebb hányadot mutattak fel azelőtt és a francia vasutaké is ezen időben állandóan 3—4°/o-kal alacsonyabb volt, noha ez az időszak az utóbbiaknál éppen nem volt fényesnek nevezhető. Pedig ez időben számos körülmény járult ahhoz, hogy a porosz államvasutak üzleti hányada még inkább csökkenjen, így pl. a szén ára 1876—1885-ig felére szállt le, a vonalak egyesítése folytán a szolgálat egyszerűsíthető, a személyzet csökkenthető, számos kiadás megszüntethető volt.

De a mellett, hogy mindezek a vasuti üzemnél megtakarításokat eredményeztek, a kormány ezzel nem elégedett meg, hanem csak hogy minél fényesebb jövedelmi fölösleget mutathasson fel, oly gazdálkodást folytatott, mely egyáltalában nem felelt meg a vasutak érdekének. Csökkentette a személyzetet, elhanyagolta a pálya és a forgalmi eszközök javítását és fentartását, számos folyó üzemkiadást részben rendkívüli kiadásképen fedezett, részben az állami költségvetés más fejezetébe osztott be.

Kemény kritikát gyakorolt eme gazdálkodás felett 1892-ben Thielen, az új közmunkaminiszter, azon alkalomból, midőn az utóbbi években az államvasutaknál mutatkozott jövedelemcsökkenés okának megmagyarázására őt a parlamentben felhívták. Kijelentette, hogy az üzem megköveteli a személyszaporítást, a szolgálati órák számának leszállítását, a vasárnapi nyugalom kiterjesztését. A vonatok túl vannak terhelve és rendszerint két mozdonyal tolatnak, a mi úgy a szolgálat szabályossága, mint a biztonság szempontjából helytelen. A strikeok folytán nemcsak emelkedett a szén ára, hanem az államvasutak e miatt sokszor kényszerültek magukat a kevésbé jó és drágább angol szénnel ellátni. A forgalmi eszközök a rendkívüli kihasználás által nagyon megrongálódtak, javításuk és helyreállításuk nem történhetett rendszeresen, mert folytonosan szükség volt rájuk a forgalomban, minélfogva a helyreállítási költségek is természetesen nagyobbak voltak. Hasonló volt a pályatest kezelése is. És mind-

ezen takarékoskodás daczára, mint látjuk, az üzemi hányad emelkedik: 1889—90-ben 55°/_o volt még, 1890—91-ben már 62°/_o, 1891—1892-ben 64°/_o, míg a szomszéd államokban, hol az üzemek drágító tényezők, a szén árának emelkedése, a munkabérek emelése, a munkatartam leszállítása, stb. hasonlóképen fenforognak, ép úgy mint Poroszországban, az üzemi coefficiens kisebb; volt ugyanis az üzemi hányad:

	1888.	1889.	1890.	1891.
Franciaországban	49·990 ^o / _o	49·000 ^o / _o	49·990 ^o / _o	51·300 ^o / _o
Angliában . . .	52·000 ^o / _o	54·000 ^o / _o	54·000 ^o / _o	55·000 ^o / _o

A cikkíró ezek után azt vizsgálja, mi történik az államvasutak jövedelmi feleslegével, mely évente körülbelül 400 millió francot tesz ki. Az államosítási törvényjavaslat tárgyalásánál a parlament a hannoverai vasutak példája után indulva, tartalékalap létesítését kívánta a kormánytól, melybe a fölöslegek folynának és a melyből a vasuti adósságok kamatfizetése és a törlesztés történnék. Noha a kormány hozzájárult e kívánsághoz, a javaslat a számos bizottságon és plenumon keresztüljutva az eredeti formától eltérőleg vált törvényté. A külön tartalékalap ugyanis kimaradt a törvényből, a melynek értelmében a jövedelmi fölösleg a vasuti adósság kamatainak fizetésén főleg az általános költségvetésben mutatkozó hiány fedezésére fordítottatik, elenyészően csekély százalékot juttatva a törlesztésre. Így a vasutak jövedelme lassankint rendes költségvetési bevétellé lön, a folyó kiadások fedezésére és az összes államadóssági kamatok fizetésére használtatott fel. A vasutak jövedelme tartotta fenn az egyensúlyt az államháztartásban 1885. óta.

Annál inkább elhanyagolták e mellett a vasuti adósság törlesztését. Az évi törlesztési összeg alig tett ki 20 milliónál többet, a mi rendkívül kevés a 8 milliárdot kitevő adóssághoz képest, míg a francia vasutaknál 90 milliót törlesztenek 10 milliárdnyi adósságból.

Az 1882-iki törvénynek ezen oly kevés előrelátást tanusító alkalmazását nem kifogásolták az ellenzék néhány tagján kívül addig, a míg a vasutak jól jövedelmeztek. De midőn 1890—1891-ben és 1891—1892-ben a tényleges jövedelem jóval alább maradt a költségvetésben előirányozottnál és így az általános költségvetésben az utóbbi évben mintegy 30 milliónyi deficit állott elő, a parlamentben maga a költségvetési bizottság előadója, Tiedemann, veszélyesnek jellemezte a jelenlegi helyzetet. Beszédében kifejtette, hogy az eddig követett gazdálkodás nem felel meg az 1882-iki törvény intenciójának, mely abban állt, hogy a jobb évek jövedelmi fölöslege félre teendő a kedvezőtlen időkre és az adósság törlesztésére fordítandó, nem pedig a folyó kiadások fedezésére. S minthogy az igazgatóság nem járt el ennek megfelelőleg, jelenleg nemcsak újabb másodrendű vasutak építéséről kell lemondani, hanem a meglevő hálózat szükségleteinek sem tehetnek eleget és nem mérsékelhetők a tarifák sem, bármennyire sürgeti is azt a közérdek. Több javaslatot tettek a helyzet javítására, mindazonáltal eddig mi sem történt, mert a kormány nem szívesen mond le ily bőséges bevételi forrásról.

A mint láthatjuk, a kormány tehát nem váltotta be 1879-iki programját; az 1882-iki törvényt helytelenül magyarázva, a vasut jövedelmeit úgy tekintette, mint közvetett bevételi forrást és azt

lehető legjobban kiaknázni törekedett. A pénzügyi szempont a közgazdasági helyébe lépett, az államvasutak igazgatása így kereskedelmi vállalattá lön, a melynél mentül nagyobb nyereség elérésére törekedtek. Ez elv vezette a kormányt a dijszabás kifejtésében, a mi teljes rakományok kedvezésben részesülése által a bevételek csökkenését eredményezte és viszont csak a közönség egy részének juttatott előnyt. 1878. óta különben általános tarifa-átalakítás nem történt, daczára a közmunkaminiszter ez irányban tett ígéretének. A pénzügyi eredmény eleinte fényes volt, de nem használták fel a jövedelmet rendeltetésének megfelelőleg; lassankint a költségvetésnek elemi alkatrészévé tévén azt, az államháztartást megzavarták, mi annál hátrányosabbá lön később, midőn a jövedelem csökkent.

Nem érdektelen a Mange cikkét szembeállítani Leyennek a Schmoller-féle évkönyvben ez évben megjelent januári füzetünkben ismertetett ugyancsak a porosz államvasutakról szóló cikkével, annyival inkább, mert meggyőz a francia író kritikájának elfogultatlanságáról. Leyeen ugyanis, bár hevül az államvasuti rendszerért és a porosz vasutaknak jövedelmezőségét és az államadóságok szempontjából való fontosságát elismeri, mindamellett kárhoztatja az eddigi kezelést, ugy azért, mert nem gondoskodnak a nagy jövedelem állandóságáról, mint azért, hogy a vasutak jókarban tartására és fejlesztésére nem fordítanak kellő gondot. Nagyjában ugyanazon kifogásokat hozza fel pénzügyi szempontból, mint a francia cikkíró.

Dr. Fenyvessy József.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 42. füzet. 1893. június.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. július.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXI. évfolyam. 5. füzet.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 6. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirt und M. Seydel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 7: Die Gewerbegerichte in Deutschland von Dr. L. Fuld. Das Reichs-Telegraphengesetz. Die Tabackbesteuerung in Deutschland von Franz Graf. Miscellen.

Das Handels-Museum: Herausg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 8. Nr. 23—26: Jahresbericht des k. k. österreichischen Handels-Museums erstattet vom Präsidenten Grafen Franz Coronini. Frankreichs Holzhandel und der neue Zolltarif. Die österreichische Gewerbeinspection im Jahre 1892. (II. u. III.) von Hatschek. Der deutsche Weinzoll. Arbeitshygienische Untersuchungen in England. Zum Export nach der Türkei. Wolle-, Baumwolle- und Feldfrüchte-Production der Welt. Die Fabrikinspection Badens, Bayerns und Württembergs 1892 von H. Herkner; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. V. Band. 6. Heft: Unter dem Zunftzwange in Preussen während des 18. Jahrhunderts (Schluss) von K. von Rohrscheidt. Die französische Gesetzgebung (1882—1892) (Fortsetzung) von A. Liesse. Beitrag zur Geschichte der Zölle und indirekten Steuern in Bayern von K. Seiffert. Der Aussenhandel der Vereinigten Staaten im Rechnungsjahre 1892 von M. Diezmann. Die Wirkung der Staffeltarife für Getreide und Mehl im Gebiete der preussischen Staatsbahnen von R. Friedberg. Budget Spaniens im Jahre 1892—93 von M. von Heckel; etc.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift redigirt von Dr. Otto Wullschleger. I. Jahrgang. Nr. 1., 1. Juli 1893: Das Recht auf Arbeit in der Schweiz von O. Wullschleger. Der Zollkrieg der Schweiz mit Frankreich von Tr. Geering. Der gegenwärtige Stand der schweizerischen Kranken- und Unfallversicherung. Die neue bernische Staatsverfassung. Wirtshftschronik. Statistische Notizen; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année : 1-er volume. No 22—26. Le budget de 1894 et les conditions probables de la conversion de la rente 4½. Les Etats-Unis de Colombie : coup d'oeil historique sur la Colombie etc. La situation et l'organisation de l'Algérie. Les Biens de mainmorte. La Propriété foncière rurale et l'économie agricole dans la Russie Centrale, d'après un Américain. Le Commerce agricole international en 1892. L'Anniversaire de la réforme monétaire en Allemagne. La Question de l'argent : les décisions du gouvernement des Indes et ses conséquences probables dans le monde. La Syrie : description, etc. L'Europe politique et sociale ; etc.

Le journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9—e année. No. 432—443.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. LII. année. 5 série. Juin, 1893 : Le droit au travail par Yves Guyot. Monopoles fiscaux par René Stourm. Le bilan de la banque d'Angleterre par A. Raffalovich. Mouvement scientifique et industriel par Daniel Bellet. Le cinquième congrès des banques populaires par G. François ; etc.

Revue d'économie politique. 7—e année. No. 5. Mai, 1893 : La division du travail et la formation des classes sociales par Ch. Bücher. Le travail en famille en Russie par A.—A. Issaïew. Individualisme et collectivisme par Hipp. Santangelo-Spoto ; etc.

Revue générale d'administration. XVI. année. Avril, 1893 : Notes de jurisprudence (suite). Du pouvoir réglementaire par J. Dejamme ; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIV. No. 82. May, 1893 : State of the Skilled Labour Market. Cooperation and Profit Sharing in Foreign Countries. The Baltic Canal and its Effect upon German Trade. Persian Textile Industries ; etc. No. 83. June, 1893 : Report of the Select Committee of the House of Commons on Corn Sales. The Cooperative Congress of 1893. Sixty Years of Railway Progress. The Importation and Consumption of Mutton in France ; etc.

The Contemporary Review. April, 1893 : The Pope and the bible by the author of »The policy of the Pope.« Payment of members : 1) An Australian example by C. G. Duffy ; 2) The democratizing of Parliament by Tom Mann ; 3) Is it a constitutional change ? by W. R. Elliston. Herbert Spencer on »natural selection« by G. J. Romanes ; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Edited by F. J. Edgeworth. Vol. III. No. 10. June, 1893 : Statistics of some midland villages, by J. Asby and Bolton King. Labour Federations by Clem Edwards. State promotion of industrial peace by F. Schloss. Patriarchal versus socialistic remedies by J. Gr. Brooks. Adam Smith and his relations to recent economics by L. L. Price. Taxation of ground rents by C. F. Bastable ; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2596—2598 : The Money Market. France and her Colonies. The Restoration of Our Gold Currency. The Population of Australia. The Outflow of Gold from the United States. The State of Ireland. The Immigrant Question. British Shipping. The Currency Position in the United States. Some American Railway Statistics ; etc.

Political Science Quarterly. dited by the University Faculty of Political Science of Columbia College. Volume VIII. Nr. 2. June, 1893: The Monetary Conference by E. B. Andrews. Progressive Taxation by E. R. A. Seligman. Stock Exchange Clearing Houses by A. D. Noyes. Responsibility for Secession by S. Webster; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A magyar korona országainak 1893. május havi *árúforgalma*. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1893.

A brassói kereskedelmi es iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1892. évben. Brassó, 1893.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XXI. évf. 238. sz. márczius hó: A budapesti túlszűfolt lakások 1893. évi összeírásának eredményei. Élveszülöttek statisztikája az 1892. évről. Személyforgalom vasutakon és gőzhajókon 1892-ben. A marhavásár és közvágóhid forgalma és a marhavásári árak 1892-ben. Havi jelentés 1893. február hóról.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 45—54. szám.

Ráth Zoltán dr., Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk. Felolvasatott a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának 1892. évi december hó 5-én tartott ülésén. Budapest, 1893. (Különlenyomat a »Közgazdasági és Közigazgatási Szemlé«-ből.)

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. 5. Heft. Wien, 1893.

v. Beck-Mannagetta, P., Das österreichische Patentrecht. Berlin, 1893.

Jahresberichte, die, der kgl. bayerischen Fabriken- und Gewerbeinspektoren für das Jahr 1892. München 1893.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXI. Jahrg. 1893. III. Wien, 1893.

Jahresberichte der königl. sächsischen Gewerbe-inspektoren für 1892. Zusammengestellt im kgl. sächsischen Ministerium des Innern. Dresden, 1893.

Hirsch, H., Uebersichten der Staats- und Volkswirthschaften, 1893. Eine Kultur- und Wirthschaftsgeschichte der Gegenwart. Jahrgang V. Berlin, 1893.

Kőrösi Jos., Demologische Beiträge zur Erweiterung der Natalitäts- und Fruchtbarkeitsstatistik. — Mortalitäts-coefficient und Mortalitäts-index. — Ueber die approximative Berechnung der Sterblichkeit in den Grosstädten. Drei Denkschriften an das Internationale Statistische Institut. Berlin, 1892. (Sonderabdruck aus dem »Bulletin de l'Institut International de Statistique.«)

Mitteilungen des bernischen statistischen Bureaus. Jahrgang 1893. Lieferung 1; Bericht über die Verschuldung des Grundbesitzes und deren Ursachen. Bern, 1893.

Mittheilungen des Statistischen Amtes der Stadt München. IX. Band. 2. und 3. Heft. München, 1893.

Österreichische Statistik. Herausgegeben von der k. u. k. Statistischen Central-Commission:

XXXV. Band, 4. Heft: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenden Königreiche und Länder für das Jahr 1890—91. Wien, 1893.

XXXVII. Band, 1. Heft: Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1891. Wien, 1893.

Piloty, R., Die Arbeiterversicherungsgesetze des deutschen Reichs erläutert und mit Nebengesetzen und Ausführungsbestimmungen herausgegeben. 2 Bände. München.

Rheingaukreis, der, in den Jahren 1869—1890. Eine beschreibende und statistische Darstellung. Herausgegeben von dem Kreisausschusse des Rheingaukreises, Rüdesheim a. Rh., 1893.

Stern, Theorie und Praxis des Goldimportes nach Oesterreich-Ungarn. Eine übersichtliche Darstellung der Goldarbitragen auf der Basis der Kronenwährung. Wien, 1893.

Statistik der Seeschifffahrt und des Seehandels in den österreichischen Häfen im Jahre 1891. im Auftrage des k. k. Handels-Ministeriums, auf Grund amtlicher Daten zusammengestellt und herausgegeben von der Börse-Deputation in Triest. Triest, 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. V. Heft. Waren Ein- und Ausfuhr im Monate Mai 1893. Wien, 1893.

Annuaire statistique de la ville de Paris. XI-e année, 1890. Préfecture de la Seine. Direction des affaires municipales. Service de la statistique municipale. Paris, 1892.

Baudrillart, H., Les populations agricoles de la France. 3.-e série. par Alf. Baudrillart. Paris, 1893.

Bulletin. Documents officiels. Statistique. Rapports. Comptes rendus de missions en France et à l'étranger. XII-e année. No 2. Paris, Mai 1893.

De la *conciliation* et de l'*arbitrage* dans les conflits collectifs entre patrons et ouvriers en France et à l'étranger. Ministère du Commerce, de l'Industrie et des Colonies. Office du travail. Paris, 1893.

Conférence monétaire internationale, 1892. Procès-verbaux. Bruxelles, 1892.

Durkheim, E., De la division du travail social. Paris, 1893.

Étude statistique des accidents du travail d'après les rapports officiels sur l'assurance obligatoire en Allemagne et en Autriche. Notices et comptes rendus. Fascicule I. Ministère du Commerce et de l'Industrie. Paris, 1892.

de Nansouty, Max, L'année industrielle. Revue des progrès industriels et scientifiques. VI-e année, 1892. Paris, 1893.

MAGYARORSZÁG ADÓSTATISZTIKÁJA 1891-RŐL.

Az adóstatisztika a statisztikának egyik legkevésbé művelt ága és abban az alakban, melyben vele leggyakrabban találkozunk, t. i. mint nemzetközi adóstatisztika, alig felelhet meg a legszerényebb igényeknek is. A különböző országok adórendszere annyira eltérő, hogy e téren az összehasonlítás csak úgy járhatna haszonnal, ha mélyen belenyúlna a részletekbe, a mely esetben viszont veszendőbe menne az áttekintés és ezzel az általánosítás előnye. Több haszonnal jár ellenben, ha az adóstatisztikában csak egy országra szorítkozunk, ha ugyanegy országon belül vizsgáljuk, miként oszlik meg az adóteher az egyes adónemek és egyes adókerületek szerint. Ez esetben egyszerű tényezőkkel állván szemben, az összehasonlítás nyereségesebb is lesz, mert használhatóbb alapot fog szolgáltatni arra, hogy következtetést vonjunk az egyes adónemek természetére, hatására és viszonyos súlyára. Ilyen részletes adóstatistikát azonban eddig csak az egy Franciaországban találunk.

Hasonló kísérletet óhajtok tenni ez alkalomból Magyarországra nézve és azt hiszem, hogy, különösen ha az adóstatisztika évről-évre ismételtetni fog, nem egy hasznos figyelemztetést fog szolgáltatni adórendszerünk és adókezelésünk hiányainak és előnyeinek felismerésére, utmutatást nyújtva ez által nem egy esetben úgy arra nézve, a mit orvoslanunk kell, mint arra nézve, a mit haszonnal tovább fejleszthetünk.

Mindazáltal nem szabad hinnünk, hogy egy ország határain belül már semmi nehézsége sincs az összehasonlításnak. Egy igen nagy és legyőzhetetlen nehézség lesz mindjárt az, hogy vannak egyes adónemek, melyeket okszerűen nem lehet adókerületenként kimutatni. És pedig nem azért, mintha az egyes pénzügyigazgatóságok nem könyvelnék azokat külön, hanem azért, mert helytelen képet nyújtana, ha azokat azon kerületek terhe gyanánt tüntetnék föl, a melyekben tényleg befolyanak. Ilyenek az ugynevezett termelési fogyasztási adók,

mint a sör-, szesz-, czukor- és ásványolaj-adók. Ezek az adók a termelés helyén fizettetnek, de terhüket a fogyasztás helyén is éreztetik. Ép azért, hogy csak némileg hű képet nyerjünk tehermegoszlásukról, nem a szerint voltak megosztandók, a mint befizetésük történik, hanem azon kulcs szerint, a mely szerint a forgalmi fogyasztási adók, t. i. a bor-, hus-, czukor- és sörfogyasztási adók és az italmérési adó. Hasonló nehézségek merülnek föl a szállítási adónál, és azért itt is hasonlóan jártam el. Minthogy azonban az ily megosztás valami megbízható támpontot nem igen szolgáltatathat, azért úgy a termelési fogyasztási adókat mint a szállítási adót nem vizsgálom kerületenkint, hanem csak ott vettem föl azokat, a hol az összes adó-megterheltetést kísérem meg kerületenkint kimutatni.

Kevesebb, de még mindig igen tetemes nehézségek merülnek föl a többi adóknál is. Így a sónál tekintetbe kellett venni, hogy a teljes árú só eladása nemcsak a királyi sóhivataloknál, hanem a bányáknál is történik, a kedvezményes sóé pedig a királyi sóhivataloknál és a nagy és kis árudásoknál. Itt tehát mindezek összevetése vált szükségessé. Azonkívül az elárusító helyek és az adókerületek területe sem esik egészen össze. Ugyancsak az utóbbi nehézség áll a dohányra nézve is. És újból hasonló körülmények merülnek föl az illetéknél és bélyegnél, nemkülönben a lottónál.

Mindezen nehézségek azonban nem szolgálhatnak elháríthatatlan akadályul egy adóstatisztika összeállításánál, mely minden hézagai és fogyatkozásai mellett is sokkal érdekesebb és tanulságosabb, semhogy annak megalkotásától vissza szabadna riadnunk. Ellenben kétségtelenül elégségesek e nehézségek arra, hogy óva intsenek minden merész és elhamarkodott következtetéstől és csak ott nyujtsanak vélemény keletkezésére alapot, a hol az nemcsak egy oldalról, hanem több oldalról és ismételten nyer táplálékot. Munkámat csak uttörő kísérletnek tekintem, és ha van valami értéke, azt nem abban kereshetem, a mit tényleg nyujt, hanem egyedül abban, hogy a statisztikai adatgyűjtés és vizsgálódás egy új mezejét nyitja meg, mely egyszer napfényre hozva, nem fog a jövőre homályban burkoltan maradhatni, hanem újabb meg újabb javítást és tökéletesbitést nyerve, jelentékenyen fog közreműködni arra, hogy adóterheink nagyságáról és megoszlásáról legalább idővel minél hivebb képet nyerjünk.

A »Statisztikai Értesítő«-ben részletes táblázatokban mutatjuk be az adóstatisztika eredményeit, míg itt csak a végleteket közöljük és azokkal is csak a Dráván innen maradunk, minthogy a Dráván túlról itt-ott nem rendelkezünk adatokkal.

Közszolgáltatásaink összes terhe 16 frt. 12 kr. fejenkint a Dráván innen. A legnagyobb megterheltetést mutatják Budapest 82 frt. 54 kr., Fiume 34 frt. 99 kr., Pozsony 23 frt. 74 kr., Zombor 19 frt. 78 kr., Debreczen 19 frt. 66 kr., Nagy-Szeben 19 frt. 27 kr., Temesvár 18 frt. 96 kr., Sopron 18 frt. 79 kr., Székes-Fejérvár 18 frt. 47 kr., Szeged 18 frt. 24 kr. és Győr 18 frt. 20 kr. Ellenben a legkisebb megterhelést mutatják N.-Károly 9 frt. 88 kr., Lugos 9 frt. 40 kr., Segesvár 9 frt. 65 kr., Alsó-Kubin 9 frt. 61 kr., Székely-Udvarhely 9 frt. 24 kr., Trencsén 8 frt. 52 kr., Deés 8 frt. 48 kr., Beregszász 8 frt. 21 kr., Torda 8 frt. 13 kr. és M.-Sziget 7 frt. 66 kr. A végletek tehát 82 frt. 54 kr. és 7 frt. 66 kr., vagyis: 1 : 11—12.

A közvetett adószolgáltatások túlsúlyából önként folyik, hogy azok egészben véve ugyanoly arányokat mutatnak, mint az összes adók. Így a közvetett adószolgáltatások tekintetében 6 frt. 62 kr. átlagos megterheltetés mellett a Dráván innen a legmagasabb terhet viselik: Budapest 57 frt. 39 kr., Fiume 21 frt. 60 kr., Pozsony 16 frt. 35 kr., Kassa 15 frt. 92 kr., N.-Szeben 13 frt. 81 kr., Debreczen 11 frt. 42 kr., Szeged 11 frt. 38 kr., Győr 11 frt. 17 kr., Temesvár 11 frt. 15 kr., Brassó 10 frt. 87 kr., Sopron 10 frt. 43 kr. és Kolozsvár 10 frt. 24 kr. Viszont a legkevésbé terheltek Deés 5 frt. 94 kr., N.-Károly 5 frt. 85 kr., Déva 5 frt. 83 kr., Nyiregyháza 5 frt. 63 kr., Lugos 5 frt. 62 kr., Trencsén 5 frt. 44 kr., Beregszász 5 frt., Segesvár 4 frt. 91 kr., M.-Sziget 4 frt. 90 kr. és Torda 4 frt. 63 kr. Mint látjuk, mindkét irányban, néhány kivételtől eltekintve, majdnem ugyanazon kerületek, melyekkel az összes megterheltetésnél találkoztunk. A végletek a Dráván innen 57 frt. 39 kr. és 4 frt. 63 kr., vagyis: 1 : 12—13. Ebből látható, hogy a közvetett adószolgáltatások terhe egészben egyenetlenebb.

Az összes *egyenes adók* tekintetében 6 frt. 50 kr. átlagos megterhelés mellett a Dráván innen legmagasabban vannak megadóztatva: Budapest 25 frt. 15 kr., Fiume 13 frt. 69 kr., Székes-Fejérvár 9 frt. 31 kr., Zombor 9 frt. 10 kr., Sopron 8 frt. 36 kr., Debreczen 8 frt. 24 kr., Nagy-Becskerek 8 frt.

7 kr., Gyula 7 frt. 96 kr., Temesvár 7 frt. 73 kr., Pécs 7 frt. 60 kr. Legenyhábban N.-Károly 4 frt. 1 kr., Eperjes 3 frt. 95 kr., M.-Vásárhely 3 frt. 70 kr., Deés 3 frt. 54 kr., Torda 3 frt. 50 kr., A.-Kubin 3 frt. 33 kr., Székely-Udvarhely 3 frt. 27 kr., Beregszász 3 frt. 21 kr., Trencsén 3 frt. 8 kr., M.-Sziget 2 frt. 75 kr. A végletek tehát 25 frt. 15 kr. és 2 frt. 75 kr., vagyis: 1 : 9, s így a megterheltség itt csakugyan egyenletesebb.

A *földadó* lévén valamennyi egyenes adó közt a legfontosabb, itt ugyanezen arányokat fogjuk találni, mint az egyenes adóknál általában. 74 krnyi holdankinti átlagos megterheltség mellett legelől állnak: Budapest 1 frt. 98 kr., Zombor 1 frt. 89 kr., Gyula 1 frt. 67 kr., Székes-Fejérvár 1 frt. 54 kr., Sopron 1 frt. 46 kr., Nagy-Becskerek 1 frt. 45 kr., Szegzárd 1 frt. 44 kr., Szeged 1 frt. 35 kr., Szolnok 1 frt. 27 kr. és Pozsony 1 frt. 17 kr. Ellenben leghátul állnak: Brassó 27 kr., Lugos 27 kr., Eperjes 27 kr., Sepsi-Szent-György, Déva, M.-Vásárhely és Deés 22 kr., A.-Kubin 22 kr., Székely-Udvarhely és M.-Sziget 11 kr. Jobbára itt is, habár nem annyira mint fönnebb, mindkét irányban ugyanazon kerületek szerepelnek az összes egyenes adóknál, mint a földadónál, elég bizonyosságául annak, hogy nálunk az agrár vagyon még messze túlnyomó. A végletek itt 1 frt. 98 kr. és 11 kr., vagyis 1 : 18, igen jelentékeny, a melyeknél azonban még nagyobbakkal is fogunk találkozni.

A *házaadónál* 69 kr. átlagos megterhelés mellett leg súlyosabban vannak megadóztatva Budapest 7 frt. 23 kr., Fiume 4 frt. 61 kr., Pozsony 1 frt. 12 kr., Kassa 88 kr., Győr 80 kr., N.-Szeben 78 kr., Temesvár 78 kr., Brassó 75 kr., Debreczen 71 kr., Sopron 71 kr. Természetesen a legvárosiasabb jellegű kerületek. Legkevesebb házaadót fizetnek N.-Enyed 30 kr., Trencsén 29 kr., Nyiregyháza 29 kr., A.-Kubin 29 kr., Deés 28 kr., Déva 28 kr., Székely-Udvarhely és Máramaros-Sziget 27 kr., Beregszász 25 kr., Torda 21 kr. A végletek tehát 7 frt. 23 kr. és 21 kr., vagyis 1 : 34, jóval nagyobb egyenlenség, mint a minővel a földadónál találkozunk. A legnagyobb egész adórendszerünkben.

A *kereseti adó* tekintetében 1 frt. 50 kr. átlagos megterheltség mellett legelől állnak Budapest 10 frt. 63 kr., Fiume 4 frt. 96 kr., Debreczen 1 frt. 77 kr., Szeged 1 frt. 52 kr., Brassó 1 frt. 50 kr., Zombor 1 frt. 49 kr., Sopron

1 frt. 48 kr., Temesvár 1 frt. 47 kr., Szegzárd és Miskolcz 1 frt. 45 kr., leghátul M.-Vásárhely 99 kr., Déva 97 kr., Lugos 96 kr., A.-Kubin 90 kr., N.-Károly 87 kr., Deés 86 kr., Trencsén 84 kr., M.-Sziget 84 kr., Torda 83 kr., Beregszász 73 kr. A végletek 10 frt. 63 és 73 kr., vagyis 1 : 14—15. A kereseti adót közelebbről csak akkor fogjuk megítélhetni, ha annak egyes osztályait külön-külön vennők vizsgálat alá.

A pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkék után fizetett adó tekintetében 17 krnyi átlagos megterhelés mellett legelől áll Budapest 1 frt. 55 kr., Fiume 1 frt. 10 kr., N.-Szeben 32 kr., Pozsony 30 kr., Kolozsvár 23 kr., Lőcse 23 kr., Debreczen 22 kr., Sopron, Székes-Fejérvár és Szombathely 22 kr. Leghátul M.-Vásárhely 7 kr., Trencsén és Deés 6 kr., Déva, Segesvár és Székely-Udvarhely 5 kr., Lugos, Nagy-Enyed, Torda és Beregszász 4 kr. A véglet itt 1 frt. 55 és 4 kr., vagyis az arány 1 : 36, látszólag tehát az aránytalanság még nagyobb, mint a házadónál. Nem szabad azonban feledni, hogy itt az eltérés majdnem kizárólag a tőke nagyságában és nem egyszer mind az adókulcs nagyságában fekszik. Azért mondhatjuk joggal, hogy az egyenletlenség legnagyobb a házadónál.

A tőkekamat és járadékadónál 10 krnyi átlagos megterhelés mellett legtöbb adót fizet Budapest 50 kr., Fiume 20 kr., Pozsony 17 kr., Miskolcz, Nyitra és Sopron 16 kr., Pécs 15 kr., Brassó és Veszprém 14 kr., Besztercebánya 13 kr. Legkevesebbet fizet Eger és Gyula 6 kr., Arad, M.-Sziget, N.-Károly, Szolnok és Torda 5 kr., N.-Várad, Nyiregyháza és Székely-Udvarhely 4 kr. A végletek 50 kr. és 4 kr., vagyis 1 : 12—13, már távolról sem oly nagy, mint a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkék után fizetett adónál.

Az *útadó* 56 krnyi átlagos megterheléssel igen kevés eltérést mutat. Legtöbbet fizet: Temesvár 77 kr., Debreczen 75 kr., Pécs 73 kr., Szegzárd 71 kr., Sopron 70 kr., Kaposvár és Szolnok 69 kr., Brassó 68 kr., Székes-Fejérvár és N.-Becskekerek 67 kr. Legkevesebbet Pestvidéke és Kolozsvár 48 kr., Besztercebánya és Győr 47 kr., S.-A.-Ujhely 44 kr., A.-Kubin 43 kr., Beregszász 40 kr., Nyiregyháza és Trencsén 37 kr., M.-Sziget 33 kr. A végletek 77 és 33 kr., alig 1 : 2³. Budapesten és Fiumében nem volt útadó.

A hadmentességi díj szintén kisebb eltéréseket mutat. 15 krnyi átlagos megterhelés mellett legtöbbet fizet Sopron

22 kr., Temesvár 20 kr., N.-Becskekerek 20 kr., Gyula és Lugos 19 kr., Szegzárd, Szombathely és Déva 18 kr. Legkevesebbet Kassa és Beregszász 12, Pestvidéke 11 kr., B.-Gyarmat, Rimaszombat, Lőcse és Beszterczebánya 10 kr., Budapest és Eperjes 8 kr., Fiume 5 kr. A végletek 22 és 5 kr., vagyis 1:4⁵.

A *fegyver és vadászati adónál* átlag 3 kr. fejenkinti megterheltség mellett legelől áll Zala-Egerszeg 6 kr., Kaposvár, Szegzárd, Szombathely, N.-Szeben, Pécs, Székes-Fejérvár, Győr, Sopron és Veszprém 4 kr. Részben olyan kerületek is, melyek adóképesség tekintetében nem állanak a legelső sorban. Legkevesebbet fizetnek Temesvár, N.-Becskekerek, Deés, Brassó, Kolozsvár és Székely-Udvarhely 2 kr., Eperjes, M.-Sziget, A.-Kubin és Beregszász 1 kr. Ha a legutolsóktól eltekintünk, ismét nem olyan kerületek, melyeket hátul szoktunk keresni.

Bányaadót 17 pénzügyigazgatóság területén fizetnek és ezekben az eltérések ismét nagyok, de természetesen itt sem az adókules, hanem a bányavagyon nagyságától származnak. Legnagyobb a fejenkinti megterhelés a pécsi kerületben 77 kr., azután Léván 21 kr., B.-Gyarmaton 18 kr., Rimaszombaton és Déván 13 kr., Lugoson 7 kr., Lőcsén 5 kr., Nagy-Károlyban és Sopronban 3 kr., a többi 8 kerületben, hol még előfordul, úgy mint Pestvidéken, Alsó-Kubinban, Beszterczebányán, Kassán, Miskolczon, Eperjesen, Nagy-Enyeden, Sepsi-Szent-Györgyön, már csak 1 kr.

Az *általános jövedelmi pótdóra*, minthogy az egészben véve a már említett főadókhoz simul, nem kívánok itt kiterjeszkedni.

Az egyenes adók felsorolása után nem lesz érdektelen egy pillantást vetni azok hátralékaira is. A hátralékok az évi tartozás 21⁰/0-áig emelkednek a Dráván innen. Legnagyobb hátralékot mutat Beregszász 56·89⁰/0, Pestvidéke 55·21, Nagy-Becskekerek 43·79, Déva 42·12, Nagy-Enyed 39·66, M.-Vásárhely 39·31, Temesvár 38·42, Lugos 37·86, S.-A.-Ujhely 34·39 és Kolozsvár 33·73⁰/0. Legkisebbet Eperjes 4·54⁰/0, Lőcse 3·79, Eger 3·35, Győr 3·24, Sepsi-Szt.-György 3·18, Gyula 2·95, Kaposvár 1·99, Szegzárd 1·80, Kassa 0·85. Hogy a hátralékok alakulására mily befolyással vannak az adózók viszonyai, milyennel a közegek, azt megítélni csupán a kimutatásból lehetetlen, de a figyelmeztetés, melyet tartalmaz, kétségkívül igen becses.

A közvetett adójövedelmek közt első helyen a bélye-

get és jogilletéket említjük, melyek közül az előbbi 64 kr., az utóbbi 1 frt. 29 kr. átlagos megterhelést mutat fejenkint a Dráván innen. A bélyeg tekintetében a legnagyobb összegeket mutatják Budapest (4 frt. 67 kr.), Fiume 2 frt. 46 kr., Debreczen 1 frt. 06 kr., N.-Szeben 88 kr., Krassó 75 kr., Szeged 74 kr., Győr 73 kr., Pécs 72 kr., Temesvár és Zombor 69 kr. A legkisebb összegeket Székely-Udvarhely 41 kr., Beregszász 40 kr., Sátoralja-Ujhely és B.-Gyarmat 39 kr., Trencsén és Nyiregyháza 38 kr., Pécs 37 kr., Déva 36 kr., Segesvár 29 kr. és Torda (23 kr.). Ellenben a jogilletéknél a legmagasabb összegeket adja Budapest 9 frt. 53 kr., Szeged 1 frt. 61 kr., Fiume 2 frt. 98 kr., Székes-Fejérvár 2 frt. 28 kr., Zombor 1 frt. 98 kr., Debreczen 1 frt. 84 kr., Szegzárd 1 frt. 78 kr., Pozsony 1 frt. 63 kr., Nagy-Becskerek 1 frt. 54 kr. és Békés 1 frt. 53 kr. A legkisebb összegeket pedig Deés 56 kr., Trencsén 55 kr., M.-Sziget 52 kr., Beregszász 51 kr., Nagy-Enyed 49 kr., Torda 47 kr., Besztercze és Déva 43 kr., A.-Kubin 40 kr., Lugos 39 kr., Székely-Udvarhely 38 kr. A végletek a bélyegnél 4 frt. 67 és 23 kr., vagyis 1:20, az illetéknél pedig 9 frt. 53 és 38 kr., vagyis 1:25 és így az eltérés az utóbbinál jóval nagyobb.

Ha az imént felsorolt adókerületeket összevetjük, az összes egyenes és összes közvetett adószolgáltatásoknál felsorolt kerületekkel, azt fogjuk látni, hogy a bélyeg inkább a közvetett adókkal, míg a jogilleték inkább az egyenes adókkal mutat megegyezést, a minek természetes magyarázata abban kereshető, hogy a bélyeg inkább a forgalom góczpontjain, a városokban szolgáltat nagyobb jövedelmet, míg a jogilletéknél inkább a föld adja meg úgy az élők közti, mint a halál esetén történő vagyon-átruházásoknál az uralkodó jelleget, újabb bizonyosságául annak, hogy a gazdaságnak legfőbb alkatelemét még mindig a mezőgazdaság képezi.

A jövedékek közt az első helyet a *dohány* foglalja el. Az átlagos fejenkinti szolgáltatás 2 frt. 48 kr. a Dráván innen. A legnagyobb összegeket mutatják Budapest (15 frt. 36 kr.), Fiume 12 frt. 88 kr., Kassa 7 frt. 15 kr., Nagy-Szeben 5 frt. 43 kr., Pozsony 4 frt. 46 kr., Temesvár 4 frt. 10 kr., Szeged 3 frt. 97 kr., Kolozsvár 3 frt. 77 kr., Győr 3 frt. 61 kr., Debreczen (3 frt. 45 kr.). Ellenben a legkisebbet Trencsén 1 frt. 26 kr., Eger 1 frt. 20 kr., S.-A.-Ujhely 1 frt.

19 kr., Gyula 1 frt. 14 kr., Szolnok 1 frt. 08 kr., Nyíregyháza 1 frt. 02 kr., Torda 89 kr., Pestvidéke 86 kr., Segesvár 78 kr. és Miskolcz (46 kr.). E nagy eltérések azonban aligha származnak egyedül a fogyasztási képességtől, hanem nagyrésze lesz abban annak a körülménynek is, hogy az illető kerületben fordul-e elő dohánytermelés vagy sem. Ha ugyanis egy tekintetet vetünk a dohánytermelő megyékre és azt nézzük, mennyi esik azokban a dohánybeváltásból a lakosság egy fejére és e vizsgálatnál azt tapasztaljuk, hogy Szabolcs (11 frt. 12 kr.), Csanád (5 frt. 58 kr.), Heves (4 frt. 51 kr.), Pest (4 frt. 10 kr.) és Jász (3 frt. 80 kr.) megyék a legnagyobb dohánytermelők, úgy meg fogjuk érteni, miért maradnak hátra a megfelelő kerületek a kincstári dohány fogyasztásában.

Habár nem oly jelentékeny, mint a dohány, de igen fontos jövedék a só, a melynél azonban az áttekintést igen megzavarja az a körülmény, hogy az az ország különféle részein különböző árakon kel, sőt hogy ugyanegy adókerületen belül is találkozunk teljes árú és kedvezményes árú sóval. Ezért, hogy csak némileg is elfogadható következtetéseket vonhassunk, csak azon kerületeket akarom tekintetbe venni, a melyekben kizárólag vagy az egyik vagy a másik fajta sót árulják. És akkor azt találjuk, hogy 36 kerületben fogyasztanak pusztán teljes árú sót és 16 kerületben pusztán kedvezményes árú sót, s hogy a végletek a kétféle kerületekben nem állnak oly messze egymástól, mint különben gondolhatnók. A teljes árú sónál a végletek 2 frt. 36 kr. és 32 kr., a kedvezményesnél 87 kr. és 44 kr. és az átlagos megterhelés a teljes árú kerületekben 1 frt. 06 kr., míg a kedvezményes árú kerületekben 61 kr. Az sem érdek nélküli körülmény, hogy az ország azon megyéi, melyekben a szarvasmarha-állomány a legnagyobb és a melyekben teljes árú só fogyasztatik, a sóból befolyó fejenkinti jövedelem még sem lényegesen nagyobb, mint a kedvezményes árú megyékben. Tudvalevőleg legnagyobb a marha-állomány Fogarasban 37 szarvasmarha 1 □-kilométerre, de mindjárt utána jön Zala 29, Vas ugyancsak 29 és Sopron 24 szarvasmarhával 1 □-kilométerre. Ezekben a lakosság fejenkinti megterhelése teljes ár mellett 81, 75 és 66 kr., míg a kedvezményes árú erdélyi megyékben, melyek közül csak Fogaras, Maros-Torda, Brassó, Szeben és Kis-Küküllő bírnak nagyobb marhaállománnyal (37, illetőleg

37, illetőleg

37, illetőleg

23, 22, 21 és 20 marhával 1 □-kilométerre) az átlagos fejenkinti megterhelés 61 kr.

A legjelentéktelenebb jövedék a *lottó*, csak 16 krajczár fejenkinti átlagos brutto bevételt szolgáltat a Dráván innen. De ha még a városokat, mint e jövedelem tulajdonképeni szolgáltatóit tekintjük, még ott is igen csekély számokat találunk. Így a rendezett tanácsú városokban 20 kr., a törvényhatóságú városokban 68 kr. esik fejenkint. Hogy a lottónak nincs nálunk igazi talaja, azt leginkább mutatja az a körülmény, hogy ennél az egyetlen egy bevételnél nem Budapest nyújtja a legnagyobb fejenkinti számot, hanem Fiume. Itt ugyanis 2 frt. 86 kr. esik a lakosság fejére. A Dráván inneni 25 városból csak három ad 2 frtot vagy annál többet fejenkint; Temesvár 2 frt. 86 krt, Budapest 2 frt. 18 krt és Pozsony éppen 2 frtot. 2 frt. és 1 frt. közt van hét város, ugymint: Kolozsvár, Zombor, Maros-Vásárhely, Szabadka, Kassa, Győr és Arad. A többi tizenöt mind 1 frton alul marad.

Utoljára hagytuk a forgalmi fogyasztási adókat, ugymint a bor-, hús-, sör- és czukoradókat egyrészt és az italmérési adót másrészt. Mind a két adónemnél nem fogunk megelégedni az adókerületeknek eddigi átlagszámaival, minthogy egy kerületen belül igen különböző köz-égek vannak, melyek más és más adóképességgel is bírnak és felhasználva azt a körülményt, hogy e téren a hivatalos statisztika nagyobb részletezéssel készül, meg fogjuk különböztetni 1.) a 10.000 lelken aluli községeket, 2.) a 10.000 lelken felülieket, 3.) a rendezett tanácsú városokat és 4.) a törvényhatóságokat.

A mi a fönnebb felsorolt négy *fogyasztási adót* illeti, a régibb bor- és húsadót és az újabb czukor- és söradót, ezeknél az átlagos megterhelés 87 kr. a Dráván innen. A végletek a 10.000 lelken aluli községekben 1 frt. 80 kr. Budapesten (kültelek) és 8 kr. Tordán; a 10.000 lelken felüli községekben 2 frt. 82 kr. Pakson és 28 kr. B.-Ujvárosban; a rendezett tanácsú városokban 8 frt. 7 kr. Kismartonban és 13 krajczár Kolozson; a törvényhatóságokban 4 frt. 51 kr. Sopronban és 99 kr. Selmeczbányán. A két zárt városban Budapesten és Pozsonyban 7 frt. 6 kr., illetőleg 3 frt. 66 kr. esik fejenkint.

Az *italmérési adónál* a fejenkinti átlagos megterhelés 1 frt. 17 kr. a Dráván innen. A mi pedig a különféle községek végleteit illeti, azokat két külön csoportban fogjuk vizsgálni;

a szerint, a mint az italmérési jog a kizárólagosság vagy az adóbeszedés bérlete utján lett hasznosítva. A jóval túlnyomóbb rész a bevételnek majdnem 82⁰/₀-a 1891-ben még a kizárólagosság utján lett biztosítva.

A *kizárólagosság* biztosítása mellett a 10.000 lelken aluli községekben a végletek 1 frt. 71 kr. a miskolci pénzügyigazgatóság területén és 37 kr. a szolnokiban; 2 frt. 61 kr. S.-A.-Ujhelyen és 58 kr. Kis-Kun-Majsán; a rendezett tanácsú városokban 5 frt. 86 kr. Poprádon és 64 kr. Beregszászon és Munkácson; a törvényhatóságú városokban 3 frt. 34 kr. Kolozsvárott és 75 kr. Hódmező-Vásárhelyen.

Az *adószedési jog bérletének* biztosítása mellett a végletek a 10.000 lelken aluli községekben 2 frt. 3 kr. a nagyenyedi és 31 kr. a segesvári pénzügyigazgatóság területén; a 10.000 lelken felüli községekben 2 frt. 2 kr. Nagy-Kikindán és 72 kr. Mező-Berényben; a rendezett tanácsú városokban 3 frt. 67 kr. Losonczon és 44 krajczár Nagy-Kőrösön: a törvényhatóságú városokban 3 frt. 95 kr. Kassán és 1 frt. 16 kr. Szabadkán.

A két zárt városban, Budapesten és Pozsonyban, az italmérési adó 3 frt. 66 kr., illetőleg 2 frt. 73 kr. fejenkinti megterhelésnek felel meg.

Kevésbé egyenetlenné fog feltűnni a megterheletés, ha mindkét adónemet, ugymint a fogyasztási adókat egyrészt és az italmérési adót másrészt összefoglaljuk. Ez esetben az átlagos fejenkinti megterheletés 2 frt. 4 kr. A végletek a 10.000 lelken aluli községekben 2 frt. 4 kr. a brassói és 71 kr. a beregszászi pénzügyigazgatóság területén; a 10.000 lelken felüli községekben 4 frt. 92 kr. S.-A.-Ujhelyen és 1 frt. 6 kr. Kis-Kun-Majsán; a rendezett tanácsú városokban 9 frt. 98 kr. és 1 frt. 27 kr. Kolozson; a törvényhatóságú városokban 10 frt. 72 kr. Budapesten és 1 frt. 83 kr.

Ez adók nem legkisebb árnyoldala végül a biztosítás módjában áll, a mennyiben tudniillik igen nagy részben bérlet és pedig magánosok bérlete utján értékesíttetnek. Ha e részben csak a számokat tekintjük, nem volna a helyzet oly szomorú. A fogyasztási adó bevételeknek 76⁰/₀-a értékesíttetik a községek részéről történő megváltás utján. Az italmérési adónál meg éppen 79⁰/₀-ra megy a községek utján való értékesítés. Csakhogy igen sok esetben a község csak névleg szerepel és valóban magánosok kezelik a közjövödelmek e fontos ágát.

AZ OLASZ VALUTA TÖRTÉNETE.

— Második közlemény. —

II. FEJEZET.

1870-től—1876-ig.

Sellanak, ki 1869. december 14-én váltotta fel Cambray Dignyt a pénzügyminiszterségben, 1870. márczius 10. és 11-én előadott exposéjával az olasz kényszerfolyamnak új korszaka kezdődik.

Az 1870—1883. közti idő a kényszerfolyam most már felismert okainak elhárítására volt szentelve, még pedig előbb 1870-től—1876-ig a finanziaális okok megszüntetésére és 1876-tól—1883-ig az ország gazdasági állapotának emelésére.

1870-ig az előző évek fedezetlen deficitje 335 millióra emelkedett, az 1870-iki hiány pedig 161 millióval lévén előirányozva, 516 millióról kellett gondoskodni s illetőleg 493 millióról, minthogy az 1869-iki hátralékos jövedelmi adóból 23 milliót lehetett még várni. Ezzel szemben állott 300 millió kincstári jegy kibocsátása és Nemzeti Bank előlegei és kölcsönei 410 milliónyi összegben, úgy, hogy 1870. végére 217 millió pénztári készletre lehetett volna számítani, ha az előző évekből fenmaradt activ hátralékok mind befolynak. Mint-hogy azonban ez nem volt valószínű, a 217 millió pénztári készlet helyett 136 millió pénztári deficitet kellett várni, melyhez még hozzáadandó 65 millió, hogy a közpénztárak ne legyenek teljesen üresen. Így tehát 1870-re összesen 200 milliónyi deficit fedezéséről kellett gondoskodni.

Ez összeg beszerzése céljából Sella nem akart nyilvános kölcsönhöz folyamodni s nem akart fordulni kényszerkölcsönhöz sem. Ezért tehát azt javasolta, hogy a kormány a Nemzeti Banktól újabb kölcsönt vegyen fel, a már kapott 278 millió módjára, még pedig úgy, hogy az egyházi javak

obligációira adott előleg alakittassék át ily kölcsönné — a mi azonban csak formális mivelet volt, úgy, hogy abból semmit sem lehetett a deficit fedezésére fordítani, minthogy azt a kormány már rég elköltötte — és azonfelül még adjon a bank 122 milliót, még pedig 72 milliót papirban és 50 milliót aranyban, a kormány szükségleteinek mérve szerint, úgy, hogy e kölcsönök összesen 500 milliót tegyenek ki, melyből összesen 450 millió papir és 50 millió arany. A bank felmentetik a tartalék tartása alól ezen 500 millió erejéig és egyuttal jegyforgalmának maximuma 750 millióról 800 millióra emelkedik. A bank kényszerfolyam-kölcsöneinek összege már előbb is tényleg 378 millió volt és így a tényleges emelkedés most csak 122 millió. Az egész 500 milliónyi kölcsön biztosítására a kormány át akart adni a banknak 588,250.000 lira névértékű összeget az egyházi javak obligációiból, melyek 85% névértékben eladhatók és a melyek eladásából befolyó összeg mindaddig a kölcsön törlesztésére fordítandó, míg a kölcsön 50 millióra apad. Ezt az 50 milliót a kincstár aranyban tartozik visszafizetni a banknak, a hogy azt tőle kapta. Az 500 milliónak ily módon való törlesztése arányában a Nemzeti Bank jegyforgalma reducálendő és a teljes visszafizetés után a bank jegyeinek arannyal és ezüsttel való beváltására kötelezendő, a mikor is a kényszerfolyam tökéletesen megszűnik. Hogy az egyházi javak obligációi fedezet nélkül ne maradjanak, a kormány e javaslat értelmében kötelezte magát, hogy mindaddig nem fog újabb egyházi javakat elidegeníteni, míg a bank kölcsöne 50 millióra nem apad. Az eddigi 378 millió után a kormány a banknak $1\frac{1}{2}\%$ -ot fizetett, de most a kamat leszállítandó lett volna 80 centesimóra minden 100 lira után, vagyis 0,8%-ra. Sella, javaslatának támogatására felhozta, hogy az által mobilisáltatik 50 millió arany, melyre a kényszerfolyam alatt szükség nincs és így elkerülhető lesz, hogy a kormány fémszükséglete az ágiót felemelje és a bankjegyek értékét nyomja; felhozta, hogy a kötvények lassan való eladása által a kényszerfolyam megszüntetése előkészítettik és hogy ez teljesen végrehajtható lesz, ha a rente árfolyama 85% fölé emelkedik és így az obligációknak, mint a járadékkal egyenlő kamatozású papirnak megszerzése a tőkepenzesekre előnyös lesz. A közönség kezébe jutott obligációk törlesztéséről aztán a kormány 370

millió egyházi és 130 millió értékű parochiális javak elidegenítése által akart gondoskodni, úgy, hogy a kényszerfolyam megszüntetése végső sorban mégis az egyházi javak segélyével történnék.

Látható e javaslatból, hogy a kényszerfolyam fokozatos megszüntetésének eszméje Sellát is foglalkoztatta; de látható az is, hogy ő nem számított a kényszerfolyamnak egyhamar való megszüntetésére, mert hiszen az obligációk nagyobb-mérvű elidegenítését csak akkorra lehetett remélni, a mikor a rente árfolyama 85 fölé emelkedik, már pedig ez nem történhetett meg az egyensúly teljes helyreállításáig és a pénzügyek végleges consolidálásáig; erre mutat az is, hogy a bankok rezervjének egy részét mobilisálni akarta, holott annak immobilisálása ép azért történt, hogy a kényszerfolyam minél előbbre várt megszüntetésénél az ország ércpénz fölött rendelkezék. Erre mutat Sellának egy másik törvényjavaslata is, mely hatályosságot akart tulajdonítani az ércpénz-fizetésre szóló szerződéseknek. Sőt Sella egyenesen ki is jelentette, hogy mindaddig, míg az államháztartás egyensúlya helyreállítva nincs, a kényszerfolyam megszüntetésére gondolni nem lehet és így a kormány igyekezetének első sorban a financiák rendezésére kell irányulnia.

Április 3-án a kamara e javaslat tárgyalására kiküldött egy bizottságot, mely azt teljesen elfogadta és csupán a Nemzeti Banknak fizetendő kamat tekintetében ajánlott módosítást, a mennyiben azt 80 centesimo helyett 60-ra kívánta leszállíttatni minden 100 lira után, vagyis $8\frac{0}{100}$ -ról $6\frac{0}{100}$ -ra és a biztosíték gyanánt leteendő kötvények összegét 333 millióra korlátolta. A bizottság javaslatát Sellának egyéb, az államháztartás rendezésére vonatkozó javaslataival (az »Omnibusz«-szal) együtt a kamara a és senátus elfogadván, az augusztus 11-én kihirdettetett és a kormány megkötötte a Nemzeti Bankkal a törvény értelmében a szerződést.

Egy másik, 1870. augusztus 11-iki törvény felhatalmazta a kormányt, hogy a bankkal oly szerződést köthessen, melynek értelmében a kormány kötelezi magát az egész a Nemzeti Bankkal szemben fennálló tartozás törlesztésére és a kényszerfolyam megszüntetésére, mihelyt az egyházi javakra kibocsátott obligációk elidegenítése útján a bank 283 milliót visszafizetett magának. Ez sem volt olyan intézkedés, mely a

kormány gondjait az 500 millió visszafizetésére vonatkozólag nagyon gyarapította volna, mert az egyházi javak elidegenítése nagyon lassan folyt és a rente árfolyam 1870. augusztusban 52⁵⁵ volt és így sem azt nem lehetett remélni, hogy a közönség e kötvényeket a megvásárolt egyházi ingatlanok vételárának fizetése végett fogja szétkapkodni (mely célra azok névértékükben voltak elfogadandók), sem pedig azt, hogy azokat tőke-elhelyezés céljából fogják keresni. E törvény tehát csak le akarta csillapítani azokat, kik a kényszerfolyam megszüntetését sürgették, de semminemű gyakorlati jelentőséggel — legalább előreláthatólag — nem birt. A kényszerfolyam consolidálódására mutat az is, hogy 1870. május 6-án Majorana-Calatabiano, Seismit-Doda és több más képviselő javaslatot terjesztett a kamara elé, hogy a Nemzeti Bank az állam számadására kibocsátott jegyeire rányomattassa ezt a megjelélést: »a debito dello Stato«.

Sőt még ez évben további kiterjesztést is nyert az állam adósságát képező bankjegyek forgalma. A francia-porosz háború nagy rendkívüli hadi és tengerészeti kiadásokat tett szükségessé, részint hogy az ország minden eshetőséggel szemben el legyen készülve, részint hogy a háborúból esetleg húzható előnyöket magának biztosithassa, a minthogy ezt Róma elfoglalásával meg is tette. E rendkívüli szükséglet fedezése végett a kormány ismét csak a Nemzeti Bankhoz volt kénytelen fordulni és 1870. augusztus 11-én törvényjavaslatot nyújtott be, mely azon év augusztus 28-án törvénnyé lett s melynek értelmében a kormány a banktól további 50 milliót vett fel, melyet kamattalan kincstári jegyek letétele által biztosított. A Nemzeti Bank e kölcsön után is megkapta a 6⁰/₁₀₀-ét, felmentetett a reserve tartása alól és azonfelül jegyforgalma, melyet már az augusztus 11-iki törvény is emelt 50 millióval, most 850 millió maximális összegben állapított meg. Az 1870. év intézkedései következtében az állam adósságát képező jegyforgalom 500 millióra emelkedett (míg az arany-tartozás 50-re), a mi ezen egy évre nézve 122 millió gyarapodást jelent. Formailag ugyan csak 445 millióval szerepel ez évben az állam számadására való jegyforgalom, minthogy 55 milliót a Nemzeti Banknál a »Fondo pel credito pubblico« számlán mint az állam credit-je számol-

tak el, de tényleg az állam papirpénz adóssága 1870. végén 500 millió.

Egyáltalán az állam számadására való jegyforgalom 1870. óta rohamosan emelkedik ezen korszak végeig, a mikor 940 millióval eléri maximumát és a kényszerfolyam megszüntetéseig változatlan marad. Róma elfoglalása, mely egy-magában véve 150 millióba került; az 1870-iki túlkiadások; a hadügyi budget emelkedése, adósság amortisációk és elhalaszthatatlan vasutépítések: szükségessé tették, hogy a kormány 1871-re 176 millióról gondoskodják.

Sella elhatározta, hogy e 176 milliót újabb papirpénzzel fogja beszerezni. Javaslátát, melynek értelmében a banknak fizetendő kamat $6\frac{0}{100}$ -ban és a Nemzeti Bank jegyforgalmának maximuma egy milliárdban állapított meg, melyből 650 millió a fedezet nélkül és az állam számadására kibocsátott jegyek összege, a kamara elfogadta azzal a módosítással, hogy a kamatláb nem $6\frac{0}{100}$, hanem $5\frac{0}{100}$ legyen. A javaslat június 16-án törvénynyé vált s a kormány azonnal meg is kötötte a Nemzeti Bankkal a megfelelő szerződést.

Ezt a kölcsönt 1871. végéig nem egészen realizálták, hanem csak 129 millió lira összegben, úgy, hogy ez év végén az állam adóssága a Nemzeti Bankkal szemben (beleértve az 50 millió aranyat is) 670,011.006 lirára emelkedett, míg az állam számadására való jegyforgalom maga 629,011.006 lira. Formailag a jegyek emelkedése ez évben még nagyobb-nak, 184 milliónak tűnik fel, minthogy az előző évben még más számlán kezelt 55 millió is most már az állam kontójára való jegyforgalom gyanánt számoltatik el.

A kamara az állam adósságát képező jegyforgalomnak ily nagymérvű gyarapítására most már nem könnyen állott rá, attól tartva, hogy a cirkuláció emelkedése nemcsak súlyos gazdasági hátrányokkal járhat, de egyuttal a kényszerfolyam megszüntetését is messzire elodázhathatja. Ezért a javaslat tárgyalása alkalmával napirendet állapított meg, melyben felhívta a kormányt, hogy tanulmányozza a jegyforgalom természetes határait, tanulmányai alapján végleg állapítsa meg a kényszerfolyamú jegyek összegét és ebbeli vizsgálatainak eredményéről a kamarának 1872. február 12-ike előtt jelentést tegyen. Sella a napirendnek engedelmeskedve, Scialoja elnök-

lete alatt bizottságot nevezett ki, mely jelentésében úgy nyilatkozott, hogy a jegyforgalom természetes határa nem állapítható meg.

A kamara ellenkezése daczára 1872-ben ismét 300 millió fedezetlen papirpénz kibocsátását határozták el, úgy hogy az állam számadására való jegyforgalom maximumát 950 millióban állapították meg, az államnak a bank irányában való adósságát pedig 1000 millióban. Sella 1872-ben az államháztartás végleges rendezése végett az 1872-től 1876-ig terjedő 5 évi cyclust vette számításainak alapjául és az öt év előre-látható deficitjéről egyszerre akart gondoskodni, hogy ne kelljen minduntalan a törvényhozáshoz fordulni, remélvén, hogy 1877-ben a költségvetés egyensúlya teljesen helyre lesz állítva. Ugy számított, hogy e célból 730 millióról kell gondoskodni.

Nem akarta kölesönnel, de papirpénzzel sem fedezni az egész összeget, mert az már assignata-gazdálkodás lett volna és kérdés, hogy arra a törvényhozás ráállott volna-e. Ezért tehát azt javasolta, hogy a »Nemzeti Bankkal« 1870. augusztus 11-ikén kötött szerződés úgy módosítassék, hogy a bank az egyházi javak obligációinak elidegenítéséből befolyó összegeket ne az 500 milliós kölesön törlesztésére fordítsa, hanem azt a kormánynak szolgáltassa át, a mi az 5 év alatt összesen körülbelül 100 millió jövedelmet fog hozni, melyhez még további 100 millió az egyházi javak elidegenítése által fog járulni. További 130 millió fedezésére a kormány azt ajánlotta, hogy az 1866-iki kényszerkölcsön és a dominiális javakra, valamint a dohány-monopolra vonatkozó obligációk convertáltassanak olyformán, hogy az állam amortisationális terhei az 5 év alatt 130 millióval könnyebbüljenek; 100 milliót pedig a római vasutak kötvényeinek eladása és az államnak a vallásalap ellen fennálló követelésének realisációja útján kellett volna elérni. Ily módon Sella 430 millió fedezését remélte, csak a hátralevő 300 millióról kívánt papirpénz kibocsátása által gondoskodni. E 300 millió kibocsátásának azonban nem egyszerre kellett megtörténnie, hanem részletenkint az 5 esztendő alatt és a kormánynak minden részlete kibocsátásánál a költségvetési törvényben felhatalmazásért kellett a törvényhozáshoz fordulni, habár az egész összeg felvételére vonatkozó szer-

ződés megkötése *egy* törvénnyel lett is volna elrendelendő. Sella javaslata 1872. ápril 12-én törvénnyé lett és a szerződést az utolsó kölcsön feltételei mellett a kormány a bankkal meg is kötötte. Sella a kényszerfolyamú papirpénz ily mérvű emelését annál könnyebben javasolhatta, mert — a bankok circulatiójának emelkedésére támaszkodva — meg volt győződve, hogy az ország 1.600 milliónyi papirpénzt gazdasági fejlődése következtében elbir. 1872-ben Sella a 300 millióból 80 milliót, 1873-ban az új pénzügyminiszter, Minghetti, 30 milliót hozott forgalomba. 1874-től fogva a Nemzeti Bankkal kötött szerződések hatályon kívül léptek az 1874. ápril 30-iki törvény következtében, melyről később fogunk szólni.

Ezen korszakban az állam adósságát képező jegyforgalom:

	formailag	tényleg
1870-ben	445,000.000 lira	550,000.000 lira
1871-ben	629,000.000 »	679,011.006 »
1872-ben	740,000.000 »	790,000.000 »
1873-ban	790,000.000 »	860,000.000 »
1874-ben	880,000.000 »	890,000.000 »
1875-ben	940,000.000 »	940,000.000 »

(1874-ig a tényleges forgalomba az 50 milliónyi aranykölcsön is bele van számítva.)

Az állam számadására kibocsátott papirpénz folytonos emelkedésével kapcsolatban a bankjegyek forgalma is rohamosan emelkedik.

Róma elfoglalásával az »Egyházi Államok Bankja« is felruházott »Római Bank« név alatt 1870. október 13-ikán az új kormány által a jegykibocsátás jogával. E bank érczartaléka akkor 10,910.282 lira, jegyforgalma pedig 30,664.745 lira volt. A kényszerfolyam tartamára a bank ügyei ép úgy szerveztettek, mint a hogy az 1866. május 1-sői rendelet a Nápolyi és Szicíliai Bankra vonatkozólag intézkedett. A »Római Bank« ehhez képest rezervjéből 6 milliót immobilisált és annak értékéig a Nemzeti Banktól beváltásra jegyeket kapott. Ezzel az olasz jegybankok száma hatra emelkedett.

A jegyforgalom 1866. ápril 30-án és 1874. június 30-án ez volt:

A bankok	1866. ápril 30.	1874. június 30.	Különbség +
m i l l i ó			
Nemzeti bank (saját számadására)	116·9	328·2	211·3
Toscanai nemzeti bank	23·9	59·9	36·0
Toscanai hitelbank	0·4	13·5	13·1
Római bank	33·5	49·8	16·3
Nápolyi bank	84·7	189·7	105·0
Szicíliai bank	23·3	58·9	35·6
Összesen a bankok számadására való forgalom	249·2	700·0	450·8
Összesen az állam és a bankok számadása	249·2	1.560·0	1.310·8

A valóságos bankjegyforgalomnak a fedezethez való aránya pedig ez:

Bankok	1866. ápril 30.	1874. június 30.
Nemzeti bank	2·36	2·49
Toscanai nemzeti bank	4·19	7·79
Toscanai hitelbank	2·15	5·42
Római bank	—	2·71
Nápolyi bank	1·95	1·66
Szicíliai bank	0·85	2·20
Összesen	1·97	2·32

Az aranyban kifejezett váltó-árfolyam csaknem megszakítás alatt kedvező volt Olaszországra. De ez nem akadályozhatta meg az ércpénzek kiszivárgását, mert hiszen az aranynak külföldön fizetésre való felhasználása így is előnyösebb volt, mint annak az országban ágió nélkül való kiadása.

129,805.490 lirával több új pénzt veretett a kormány 1870—1875. években, mint a mennyi régi pénzt a forgalomból kivont. Ezt a 129·8 milliót, mely legnagyobb részt ezüstből áll, a kormány londoni piacon a törvényesnél olcsóbb áron

vásárolt ezüstből verette ki, úgy, hogy megnyerte az által amaz összeg egy részét, melyet a régi pénzeknek névértékükben való beváltása által vesztett.

De a nagy veretések daczára is az ércpénzforgalom teljesen megszűnt az országban és aranyat vagy ezüstöt csak külföldi és vámfizetésekre használtak.

A bankok 1872-ben már elég jelentékeny összegű kis jegyeket bocsátottak ki. 469,438.393⁵⁰ lirát tett ki 1872-ben az állam és a bankok számadására kibocsátott, 20 liránál kisebb jegyek értéke, míg 1874 végén 550,443.368 lirát. Azonban a törvénytelen jegyforgalmat még sem lehetett kiirtani, sőt az e korszakban még fejlődött is, míg végre az 1874. április 30-iki törvény végleg szabályozta és elrendelte bevonását. E jelenség oka abban rejlik, hogy az 0⁵⁰ és 1 lirás jegyeket még akkor is csak kis mennyiségben bocsátották ki, és hogy az 0⁵⁰ liránál kisebb pénz végkép hiányzott. 1870-ben a nép- és hitelbankok ily forgalma 10,942.216 lirára rúgott. 1871. márczius végén Luzzatti a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter megbízásából jelentést tett közzé a jogtalan circuláció állásáról, mely a következőket tünteti fel: 1871-ben a jogosulatlan jegyforgalom összesen 15,867.429²⁰ lira, melyből 12,140.697⁸⁰ lira a népbankokra és takarékpénztárakra esik; 1,805.008³⁰ a munkás-szövetkezetekre, 1,046.025¹⁵ a municipiumokra, 648.682³⁰ magánosokra és 227.015⁶⁵ lira a jótékony intézetekre. E jegyek kibocsátása majdnem kizárólag Közép- és Felső-Olaszországban történt, minthogy a déli vidékeken az ottani két bank mindig rendelkezett a kellő mennyiségű, kis összegről szóló fedí di credito fölött, melyek összegét 1870-ben még jelentékenyen emelte is. A jegyek nagyságára vonatkozólag nem lehetett biztos adatokat beszerezni, de úgy látszott, hogy a 0⁵⁰ lirás jegyek nagyobb mennyiségben circuláltak, mint az 1 lirások és ennél nagyobbak. A jegyek fedezete gyakran nagyon precarius volt és előfordult (Lodiban, Florenczben és Páduában) oly eset is, hogy a jegyeket nem váltották be. 1871. július 3-ikán a pénzügyminiszter körlevelet intézett a kormányhivatalokhoz, melyben megtiltja nekik az ily jegyek elfogadását és kijelenti, hogy a pénztárakban talált ily jegyek nem létezőknek fognak tekintetni. Mindazonáltal e jegyek összege 1873-ig még nagyobbodott s 1873. november végén 33³ millió ily jegy volt forgalomban.

A baj már annyira fajult, hogy egyes kibocsátó intézetek részleges beválthatlanságot tulajdonítottak jegyeiknek, kimondva, hogy azokat csak akkor váltják be ércpénzre, ha 10, 20, 40 lírányi vagy nagyobb összegben mutatják be egyszerre.

1870. márczius 11-én Sella többi javaslataival együtt egy a bankokra vonatkozó törvényjavaslatot is nyújtott be a kamarának, a bankszabadság elvének elfogadásával. E javaslat lehetővé akarta tenni új jegybankok keletkezését és ez által akarta megsemmisíteni a jogosulatlan circulációt. De a kamara a javaslatot soha nem tárgyalta, daczára annak, hogy Sella azt még ugyanaz év december havában újra előterjesztette.

De ebben a korszakban alkottatott a legnevezetesebb pénztörvénye az egész kényszerfolyamos időnek: *a kényszerfolyamos papírpénzforgalmat szabályozó 1874. ápril 30-iki törvényt*, mely a kényszerfolyam rendszerét új alapra fektette.

A kényszerfolyam rendezése számos mellékkérdés szempontjából is szükségessé vált; ilyen volt a jogosulatlan jegyforgalomnak, az ércfizetésre szóló szerződéseknek, az immobilisált ércztartaléknak kérdése. De különösen égetővé vált a dolog akkor, midőn az 1873-iki krízis hatása gyanánt a bankoknak saját számadásra való jegyforgalma egyszerre hirtelen felszökött és 1872—1873-ban roppant nagy lett az aránytalanság az egyes bankok vagyona és jegyforgalma között, a mivel kapcsolatban az ágió is emelkedett, és másfelől az állam tartozását képező circuláció gyarapodásával a Nemzeti Bank a kormánytól évenként körülbelül 4¹/₂ milliót kapott kamatok fejében, míg a többi intézetek ki voltak abból zárva, a mit a partikularismus rossz szemmel nézett. Ezért 1873. május 24-én Sella, Costagnola földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterrel együtt, benyújtott egy törvényjavaslatot »Sulla circolazione cartacea«, »a papírpénz-forgalomról«. A javaslat indokolása kifejti, hogy a bankok saját számadására való jegyforgalmat ép úgy fixirozni kell maximális összege tekintetében, mint a hogy az állam adósságát képező circuláció már fixirozva van és ily maximum gyanánt a bankok által a javaslat törvénynyé válása idején birt vagyon és illetőleg alaptőke 3-szorosa állapítandó meg, úgy azonban, hogy a kormány felhatalmaztassék, hogy a kereskedelem szükségleteihez képest megengedhesse a vagyonnak és ezzel a jegyforgalomnak emelését. Előadja továbbá a javaslat, hogy a kormány-

nak a jegyforgalom rendezésére vonatkozólag két rendszer között kellett választania. Az első abban állott volna, hogy a Nemzeti Bank által az államnak adott arany- és papírpénz-kölcsön a 6 intézet közt arányosan szétosztassék, a mivel együtt az állam adósságát képező jegyeket a bankok saját circulációjától valamilyen criterium alapján el kellett volna választani és a jutalék erejéig mindegyik bank jegyeinek meg kellett volna adni a beválthatlanságot. Azonban ettől el kellett tekinteni, minthogy ez a Nemzeti Bank túlsúlyát a többi intézettel szemben még növelte volna. A javaslat tehát más eljárást fogadott el; nem változtatott a beválthatlan papírpénz rendszerén semmit, de egyszer mindenkorra 300 (s illettőleg az 50 millió arany kölcsönt helyettesítő jegyekkel együtt 350) millió lirában, tehát az alaptőke 2-szeresében állapította meg a Nemzeti Bank jegyforgalmának maximumát és a vagyon 3-szorosának erejéig való jegykibocsátás jogát csak a többi 5 intézetre korlátozta. A jegyforgalom mellett a javaslat korlátolta a bankok egyéb látra szóló tartozásainak mérvét is, kimondva, hogy az nem haladhatja meg a fedezet kétszeresét. A mennyiben pedig a jelenlegi circuláció a törvényben megállapítandó maximumot meghaladná, a javaslat királyi rendelettel akarta megállapíttatni az időpontot, a meddig a bankok jegyforgalmukat a törvényes határok közé visszaszorítani tartoznak, de ez idő nem lehet nagyobb, mint a törvény kihirdetésétől számított egy év. Tartalmazott továbbá e javaslat többek közt intézkedéseket a jogosulatlan jegyforgalomra nézve is.

Azonban a kormány megbukott és 1873. július 10-ikén Sellát a pénzügyminiszterségben Minghetti követte, miért is e javaslat nem került tárgyalás alá. Minghetti és Finali (ki Costagnola utóda volt) a javaslatot nem tették magukévá, hanem e helyett 1873. november 27-ikén egy másikat terjesztettek elő »Sulla circolazione cartacea durante il corso forzato«, »a papírpénz-forgalomról a kényszerfolyam ideje alatt«, mely a Selláéval tökéletesen ellenkező rendszert követ.

Minghetti és Finali javaslatuk indokolásában kijelentik, hogy a kényszerfolyamnak azonnal való helyreállítása a költségvetés jelen állása mellett lehetetlen s így annak szabályozásáról szükséges gondoskodni. A pénzforgalom szabályozása pedig három irányban szükséges: korlátozni kell a bankjegyek forgalmát; meg kell szüntetni, a mennyire lehet, azt, hogy

a jegyek az országnak csak bizonyos területein bírnak törvényes folyammal; és végül egyenlősíteni kell a jegykibocsátó intézetek helyzetét egymás és az állam irányában. E hármas célnak akart e javaslat főként szolgálni, de e mellett figyelemmel volt egyéb, a pénzrendszer tekintetében felmerült kérdésekre is.

A törvényjavaslat a bankok helyzetének egyenlősítése tekintetében tartalmazza a legfontosabb intézkedést és egyuttal az eddigi viszonyokhoz képest a legradikálisabb újítást. A Nemzeti Bank az államnak 1873. végeig 860 millió kölcsönt adott, melyből 50 millió arany volt. E kölcsönt okvetlenül vissza kellett fizetni a banknak, ha a kormány attól a jegyek beválthatlanságának privilegiumát el akarta venni. De mivel történjék e visszafizetés? Ércpénzzel nem történhetett. Világos volt tehát, hogy e jegyek visszafizetése csakis újabb jegyekkel történhetik, még pedig — minthogy egyenlősítésről volt szó — vagy olyanokkal, melyek kibocsátásában egyik banknak sincs része, vagy olyanokkal, melyek kibocsátásában mindegyik jegybank egyformán közreműködik.

A minisztereknek tehát államjegyek és az összes bankok által közösen az állam számadására kibocsátott jegyek közt kellett választani.

A nép államjegyeket nem szívesen fogadott volna, mert attól tartott, hogy a papírpénz-sajtónak a kormány kezébe való adása nagy inflatióra vezethet, a mi ellen eddig némi garantiát nyújtott az, hogy az állam számadására való jegyek kibocsátásánál a kormánynak a Nemzeti Bankkal kellett mindig előzetesen megállapodásra jutnia, melynek érdeke pedig azt követelte, hogy az állam jegyei ne emelkedjenek tulságosan a saját számadásra kibocsátott jegyek rovására. Ezen felül a bank által az állam számadására kibocsátott jegy már azért is nagyobb bizalommal találkozott, minthogy annak beváltását nemcsak az állam, hanem a bank is garantírozta. A javaslat tehát nem államjegyeket akart kibocsátatni a Nemzeti Bankkal szemben fennálló tartozás visszafizetésére; de nem fogadta el azt a rendszert sem, hogy az eddig a Nemzeti Bank által kibocsátott jegyek ezután az összes bankok által emittáltassanak mint bankjegyek és kölcsön címe alatt adassanak át a kormánynak, minthogy ez azzal járt volna, hogy az összes bankok egész jegyforgalmát kényszerforgalommal kellett volna felruházni. A javaslat tehát megállapítja,

hogy kizárólagosan a 6 jegybank birjon a kényszerfolyam tartama alatt a jegykibocsátás jogával és hogy azok az államjegyek szolgáltatására egy testületet: *consorzio* alkossanak és e jegyeket mint *consorzio* bocsássák ki, saját jegyeiktől külön formában és tőkéjük arányában való együttes garancia mellett. A *consorzio* által kibocsátandó jegyek összegét 1000 millióban állapították meg, tehát oly összegben, melynek kibocsátására a Nemzeti Bank is már kötelezve volt; az állam számadására már is forgalomban levő jegyek összegét a *consorzio* egyszerre tartozott nyújtani, míg az azon felül levő és az 1000 millióra való kiegészítésig szükséges összegek kibocsátásához a kormánynak mindig külön-külön kell kérni a törvényhozás felhatalmazását. Hogy a Nemzeti Bank követelése a *consorzio* által szolgáltatott jegyekkel (*biglietti consorziali*) visszafizethető legyen, a Nemzeti Bank jegyforgalmából, mely teljesen egységes volt, úgy, hogy semmi sem mutatta azt, hogy melyik jegyet bocsátotta ki a bank saját és melyiket az állam számadására, ki kellett választani azon jegyeket, melyek az állam adósságát képezzék. A kormány már fentebb jelzett politikájának megfelelően, összhangzásban az utóbbi időben történt emissziókkal és a helyes bankpolitika követelményeivel, megállapította, hogy a 0.50, 1, 2, 5, 10 lírás jegyek egész összegükben, továbbá a 100 és 1000 lírásak a jelenleg fennálló tartozásnak a 0.50—10 lírás *appointok* által ki nem meritett része erejéig az állam számadására kibocsátott jegyeknek tekintendők, vagyis ezek legyenek ama jegyek, melyek helyett a *consorzio* saját jegyeit forgalomba hozni tartozzék. A Nemzeti Bank viszont köteleztetik, hogy e jegyeket a forgalomból kivonja és visszaadja az azok biztosítására letett járadékczimleteket, melyek ezentul a *consorzialis* jegyek biztosítására fognak szolgálni és e czélból a *Cassa dei depositi e prestiti*-ben letétetnek. A *consorzio* az egész összeg után $\frac{1}{2}\%$ kamatot húz évenként és ezért azt terhelik a *consorzialis* jegyek kibocsátásának, beváltásának, kicserélésének költségei. Ugy az évi kamat, mint a kibocsátási költségek az intézetek közt tőkéjük arányában osztandók meg. Az 1000 millió *consorzialis* jegygyel törlesztendő az 50 millió aranykölcsön is, úgy azonban, hogy a 6 bank mindegyike tőkéje arányában tartozik azt a Nemzeti Banknak tényleg aranyban kiszolgáltatni (tehát a Nemzeti Bank maga is *participál* abban), az így kifizetett

arany helyett mindegyik intézet megfelelő összegű consorziális jegyeket kap, melyeket a kormány a valuta rendezésekor, 3 hónappal a kényszerfolyam megszüntetése előtt, arannyal beváltani tartozik.

Igy oldja meg a javaslat a kölcsön visszafizetésének kérdését. Ezen kérdés megoldásával az egyenlősítés többé akadályokba nem ütközött. A javaslat megszüntette a Nemzeti Bank jegyeinek beválthatlanságát (melyet most már kizárólag a consorziális jegyekre ruházott) és a helyett mindegyik bank bankjegyeinek a corso legalet adja meg, vagyis fenntartja azokra nézve az elfogadási kényszert és fizetési erőt, de kötelezi a bankokat, hogy jegyeiket arannyal vagy consorziális jegyekkel beváltsák. A forgalom területi korlátoltságának enyhítése végett a bankok felhatalmaztattak, hogy székhelyt vagy fiókot nyithassanak az ország bármely részében (azon kötelezettséggel, hogy Rómában mindegyik tartozik főintézetet tartani) és jegyeiknek a corso legalet mindazon tartományokra vonatkozólag megadja a javaslat, a melyekben fő- vagy fiókéntézetük vagy legalább beváltással megbízott törvényes képviselőségük van.

A harmadik cél, a jegyforgalom korlátozása és szoros határok közé való szorítása szempontjából a javaslat elrendeli, hogy a bankok jegyforgalmának maximuma az 1873. december 31-én létezett alaptőkéjük vagy vagyonuk háromszorosa legyen. A nápolyi és szicíliai bank forgalmának kivételével a bankjegycirkuláció csak 50, 200, 500 és 1000 lirás jegyekből állhat; az intézetek tartoznak egymás jegyeit elfogadni és az így kölcsönösen birtokukba került jegyeik kicserélését egymás közt szerződésileg szabályozzák, míg az állam és a bankok közt a jegyek kicserélését (riscontrata) rendelet fogja szabályozni. A javaslat felhatalmazza a kormányt, hogy rendkívüli szükséglet esetén megengedhesse a bankoknak, hogy jegyforgalmukat a tőke 3-szorosa fölé is emelhessék, a négy-szeresig, de úgy, hogy a háromszorost meghaladó összeget kizárólag csak váltók escomptálására fordithassák és az ebből eredő kivételes haszon $\frac{2}{3}$ részét az államnak kiadják. Az ágió csökkentésének és a kényszerfolyam alatt gyümölcsözetlenül heverő érzékészletek gyümölcsözővé tételének szempontjából a javaslat megszünteti az érezreserv immobilisációját és elrendeli, hogy a bankok az immobilisált érzékészlet fejében

nekik szolgáltatott jegyeket a Nemzeti Banknak visszaadni tartoznak. Hogy azonban a bankok érzékésletüket mindig visszaszerezhessék, elrendelte a javaslat, hogy a tartalék csak aranyban fizetendő váltók vagy arannyal visszafizetendő és az állam által garantírozott kölcsön-czímletek vételére fordítható, és hogy a kormány a reserv mobilisációját, ha azt szükségesnek találja, felfüggesztheti.

Az ércpénzben való fizetésre vonatkozó megállapodás végre ezentúl *hatálylyal* bir.

Tartalmaz még a törvényjavaslat büntető határozatokat és intézkedéseket a jogosulatlan jegyforgalomra vonatkozólag.

A kamara e javaslatot 8 tagú bizottságnak adta ki, mely ezt némi módosításokkal el is fogadta és jelentésében felhívta a minisztert, hogy 3 hónapon belül terjesszen a kamara elé törvényjavaslatot, mely a kényszerfolyam megszüntetésére szolgáló tőke gyűjtéséről gondoskodik.

A kamara a törvényjavaslatot a nagy oppositíó daczára általánosságban elfogadta s a specziális tárgyalás alkalmával sem tett azon lényeges elvi módosításokat, noha több pontját megváltoztatta.

A senátus előtt a törvényjavaslatot Scialoja védte, kifejtve, hogy a 66-iki viszonyok közt az ő rendszere volt a megfelelő, míg most az új javaslatot kell helyesnek tekinteni. A senátus a javaslatot április 15-én elfogadta, mire április 30-án a király szentesítette és az, mint 1876. április 30-iki 1920. számú (2-ik sorozatu) törvény közzététetett.

A kormány a törvény megalkotása után azonnal hozzálátott annak végrehajtásához. 1874. május 30-án a hat bank képviselői a pénzügyminiszter és a kereskedelmi minister jelenlétében conferentiát tartottak, melyben a consorzió megalkotásának módját és szereplésének feltételeit megalkotották. Egy 1874. június 14-iki királyi rendelet 1870. június 20-tól fogva megalakultnak jelentette ki a consorziót és a Nemzeti Bank 0⁵⁰—20 lirás jegyeit ideiglenesen consorziális jegyeknek nyilvánította, elrendelte azoknak végleges consorziális jegyekért való beváltását, mihelyt elkészülnek az új consorziális jegyek, melyek nagyságát és appoint-jeinek

egymáshoz való arányát egy 1875. február 28-iki rendelet következőleg állapította meg:

1000 lírás jegy	200,000.000	lira értékben
250 » »	100,000.000	» »
100 » »	75,000.000	» »
20 » »	50,000.000	» »
10 » »	240,000.000	» »
5 » »	200,000.000	» »
2 » »	70,000.000	» »
1 » »	50,000.000	» »
0 ⁵⁰ » »	15,000.000	» »
Összesen	1.000,000.000	lira.

1874. szeptemberben a kormány konstataulta a bankoknak 1873. december 31-én létezett vagyonát, hogy megállapítható legyen a jegyforgalom maximuma.

Az eredmény a következő:

	Vagyon	Jegyforgalom maximuma
Nemzeti Bank	150 millió lira	450 millió lira
Toscanai Nemzeti Bank	21 » »	63 » »
Római Bank	15 » »	45 » »
Toscanai Hitelbank .	5 » »	15 » »
Nápolyi Bank	48 ⁷⁵ » »	146 ²⁵ » »
Szicíliai Bank	12 » »	36 » »
Összesen	251 ⁷⁵ millió lira	755 ²⁵ millió lira.

A jegyforgalom maximuma tehát együttesen 755,250.000 lira, melylyel szemben a consorziális jegyek forgalma 1000 millió. E milliárdból még 1874. folyamán forgalomba került 890 millió, 1875-ben további 50 millió, úgy, hogy 1875. végén 940 millió consorziális (vagy annak tekintendő) jegy volt forgalomban, mely összeg többé nem is változott a kényszerfolyam megszűntetéséig.

Mielőtt ezen korszak történetét befejeznők, még meg kell emlékeznünk egy a kormány és a Banca Nazionale közt létrejött aranykölcsönről, minthogy annak a valutarendezés alkalmával szerep jutott. 1875. június 1-én a kormány szerződést kötött a Nemzeti Bankkal, melynek értelmében ez a kincstárnak 44,334.975 lira kölcsönt adott aranyban 6⁷⁵‰ kamat mellett és oly feltétellel, hogy a kormány azt tartozik visszafizetni 3 hóval a kényszerfolyam megszűntetése előtt és

mindenesetre 1889. deczember 31-ikéig. E kölcsönnek különben a pénzrendszerre és jegyforgalomra semmiféle közvetlen hatása nem volt.

III. FEJEZET.

1876-tól—1883-ig.

A kényszerfolyam korának 1876. és 1883. között való része Olaszország finanziaális és gazdasági megerősödésének kora.

Az 1876-iki államháztartás már csak 7 millió deficitet hozott, melyet 1877-ben 11 millió fölösleg vált fel. Ettől kezdve 1883-ig a költségvetés mindig fölösleggel záródik, mely mind nagyobb és nagyobb. Ily körülmények közt a pénzügyminiszter új papirpénzt nem volt többé kénytelen kibocsátatni.

Az állam számadására forgalomban levő consorziális jegyek összege az egész korszak alatt 940 millió.

Az államháztartási egyensúly helyreálltával és a deficit fedezésére vonatkozó gondok megszűntével újból előtérbe lép a kényszerfolyam megszüntetése, mig végre Magliani a valuta rendezését szerencsésen keresztül viszi.

Az első ilyenmű javaslat az 1874. április 30-iki törvény óta Depretistől származik. 1876. márczius 25-én Depretisnek pénzügyminiszterré való kinevezésével a finanziaák vezetése a balpárt kezébe jutott, melynek pénzügyi programjában a kényszerfolyam megszüntetése a legfőbb pontok egyike volt. E mellett a pártnak és kormányra jutott miniszterének 1877. márczius 27-én előadott exposéjában élénk hangsúlyozásra talált az egyensúly helyreállítása és illetőleg fentartása is. Ezért nem lehetett várni, hogy a párt valami erőszakos utat választ a kényszerfolyam megszüntetésére. És valóban ezt Depretis exposéjában ki is jelentette.

Depretis javaslata mindenekelőtt a már forgalomban lévő 940 millió consorziális jegyet maximum gyanánt kívánta megállapittatni. A mi pedig magát a kényszerfolyam megszüntetését illeti, azt a javaslat kettős eszközzel akarta elérni; egy időn át fokozatosan csökkenteni akarta a kényszerfolyamu jegyek összegét, hogy azután a hátralevő (nagyobb) összeget egyszerre egy nagy operáció segélyével vonja vissza a forgalomból. Azt akarta, hogy a költségvetésbe a kényszerfolyam költségei gyanánt már felvett 10 millió arany ágió és 5 millió, a consorziális jegyek fejében fizetett kamat összeg mellé

1878-tól fogva még 20 millió vétessék fel, mely megfelelő összegű consorziális jegyek beváltására s illetőleg megsemmisítésére szolgáljon. Minthogy azonban ily módon a 940 millió papirpénz adósság csak 47 év alatt törlesztetett volna, gondoskodni kellett az évi 20 millió mellett nagyobb összegekről is, melyek e célra lettek volna fordítandók. Ily összegeket Depretis három forrásból akart szerezni; 1. a domaniális javak és egyéb az állam tulajdonát képező ingatlanok elidegenítésétől; 2. 200 millió erejéig az állami vasutak üzemével felruházott társasággal kötendő új szerződésből; 3. végül 300 millió erejéig a confraternitások, economátusok és parochiák 380 millióra becsült vagyonának conversiójából. Ugyancsak e célból a kormány revideálta a vámtarifát; nagyobb adót vettett a cukorra, alkoholra és dohányra; emeltette a gyarmatárúkra kivetett vámot és megkezdte a fogyasztási adók reformját.

1877. december 14-én Depretis miniszteriuma kénytelen volt lemondani és az új kabinetet Cairoli alakította meg. A kabinet pénzügyminisztere, Seismit-Doda lényegében elfogadta Depretisnek javaslatát, de megváltoztatta a sorrendet. Ő előbb az egyházi javak elidegenítését akarta keresztülvinni, s e műveletnek hozadékából 50 milliót akart évenként öt esztendőn át a kényszerfolyamú jegyek beváltására fordítani, az 5 év után pedig évenként 50 milliót akart e célra a költségvetésbe felvenni, úgy, hogy a papirpénz-adósság teljes törlesztése 19 évet vett volna igénybe.

1878. december havában a Cairoli miniszteriumát ismét Depretis-kabinet váltotta fel, melyben a pénzügyi tárca Maglianira bizatott.

Végül még egy javaslatról kell megemlékeznünk, hogy a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó javaslatok tárgyalása teljes legyen. E javaslat a később tényleg követett eljárásnak magvát tartalmazza magában. Majorano-Calatabiano 1879. február 19-én a bankok újjászervezéséről előterjesztett törvényjavaslatához függelékkel csatolt, melyben feltüntette, hogy a kormány miként képzei a kényszerfolyam megszüntetését. E munkálat szerint a követendő eljárás az volna, hogy a kormány vegyen fel egy 640 milliós kölcsönt, melyből 50 millió arany legyen és azt consorziális jegyek beváltására fordítsa, míg a forgalomban maradó, de az állam egyenes

adósságát képező volt konzorziális jegyek szintén beválthatók legyenek a közpénztáraknál.

Végre 1880. nov. 15-ikén Magliani pénzügyminiszter terjesztett a kamara elé javaslatot a kényszerfolyam megszüntetéséről, mely 1881. április 7-ikén törvénynyé is vált s melynek alapján a valuta rendezését végrehajtották. Azonban erről és a valuta rendezése végett tett előkészítő intézkedésekről a III. részben fogok szólni.

Az állam adósságát képező konzorziális jegyek összege a kényszerfolyam megszüntetéseig állandóan 940 millió maradt. Nem változott az előbbi korszakhoz képest az ércpénzforgalom sem. A régi pénzekből 1876—1883-ban összesen 82,491.431⁹⁶ lírát, 1862—1882-ben tehát összesen 626,121.181 lírát vontak be, melyből 35,983.740 lira arany, 561,796.897 lira ezüst és 28,340.544 lira réz. Az arany és ezüst új 10-edes rendszerű pénzzé veretett át és 579,175.953 lira névértékű összeget adott, úgy, hogy az államra az arany és ezüstpénzek bevonásából és újra veretéséből 18⁶ millió veszteség hárult 1882. végeig, melyhez még 20⁵ millió járul, minthogy a bevont rézpénz összesen 7,850.469 líráért adatott el. Ez a 39¹ millió veszteség azonban compensációt talál 12 millió erejéig az állam által kibocsátott osztópénzek névleges és belső értéke közti különbségben, 26 millióig a kibocsátott bronzpénzben, továbbá az ezüst magas ára idején eszközölt ezüsteladásokban és a veretés végett később külföldi piacokon vásárolt ezüst vételára és a veretés utáni névleges értéke közti különbségben, úgy, hogy a kormány a bevonás műveletéből még némi hasznot is huzott.

Az olasz pénzverdék e korszakban 175,294.380 lira aranypénzt, 83,000.000 scudit és 14 millió osztópénzt vertek; az aranyból 166³ millió 1881. és 1882. évekre esik és már a kényszerfolyam megszüntetésére fölvelt aranykülcsönből származik.

1862—1882 - ben összesen 411,518.580 lira arany, 534,637.825 lira ezüst és 76,190.442 lira bronzpénzt, együttesen 1.022,346.047 lírát veretett Olaszország. Ezüst összesen 561,796.897 lira vonatott be, míg a veretés összege 534,637.025 lira, úgy hogy 27,159.872 lírával kevesebb veretett, mint a mennyit a forgalomból kivontak. Ez összeg 1882 végén nem volt egészében a kormány birtokában, minthogy a kényszer-

folyam előtt nagymérvű ezüst-eladások, azután pedig vételek történtek. De minthogy a latin pénzszövetség 1879-ben az ezüst veretését beszüntette és így a kormány az 1880—82-ben bevont ezüstöt csak 14 millió osztópénz veretésére használhatta, a bevont ezüstnek egy része a kincstárnál felhalmozódott, úgy, hogy az ezüstkérdés ez irányban is kiterjeszkedett Olaszországra.

Láttuk, hogy az 1874. április 30-iki törvény a bankok érczreservjének mobilisálását megengedte. Ennek hatása alatt 1874-től 1875-ig az ércztartalék körülbelül 30 millióval apadt; 1875-től fogva a bankoknál levő arany és ezüst lassankint emelkedik ugyan, de az 1874. előtti összeget elérni az egész korszak alatt nem tudja, s 1882. végén az érczreserve állott 77,198.477 lira aranyból, 80,762.920 lira ezüsből és 205.515 lira bronzból. A kincstár tulajdonában 1880. szept. 30-ikán 33[·]₉₄ millió lira arany, 37[·]₅₆ millió lira ezüst és 1[·]₃₅ millió lira bronz, összesen 72[·]₈₅ millió lira érczpénz volt.

A mi a nemes érczek be- és kiviteli mozgalmát illeti, a vámstatisztika adatai szerint összesen 140,561.672 lírával több nemes fémet vittek be e korszak alatt Olaszországba, mint a mennyit kivittek, a mi természetesen nagyrészt a kényszerfolyam megszüntetése végett felvett kölcsönnek köszönhető.

A nemes érczek terén szerepelt ilyen mozgalmaknak megfelelő volt az ágió alakulása. Az ágió átlagos magassága rendszeren az év közepére esik. Az ágió maximális, minimális és átlagos állása pedig a kényszerfolyam egész tartama alatt következő volt:

év	maximum	minimum	átlag
1866	20 [·] ₀₀	3 [·] ₂₅	8 [·] ₂₈
1867	13 [·] ₆₀	4 [·] ₅₀	7 [·] ₃₁
1868	15 [·] ₂₅	5 [·] ₄₅	9 [·] ₆₇
1869	5 [·] ₇₀	2 [·] ₁₀	3 [·] ₇₆
1870	11 [·] ₂₅	1 [·] ₉₀	4 [·] ₄₉
1871	8 [·] ₂₀	3 [·] ₈₀	5 [·] ₃₅
1872	11 [·] ₇₅	6 [·] ₇₀	8 [·] ₅₇
1873	17 [·] ₆₅	11 [·] ₁₀	13 [·] ₀₅
1874	16 [·] ₈₅	9 [·] ₅₀	12 [·] ₂₂
1875	10 [·] ₈₀	6 [·] ₄₀	8 [·] ₃₆
1876	9 [·] ₆₅	7 [·] ₂₅	8 [·] ₄₅

év	maximum	minimum	átlag
1877	13·75	7·65	9·68
1878	11·00	7·90	9·50
1879	14·80	9·00	11·20
1880	13·05	2·15	9·49
1881	3·10	0·35	1·88
1882	5·90	0·80	2·65
1883	1·65	0·25	0·93

Az ágió fejlődése természetesen kapcsolatban áll a jegyforgalom nagyságával. Az 1874. április 30-iki törvény a bankok vagyonának és jegyforgalma maximumának konstataálásával egyidejűleg megállapította, hogy azok a maximumot meghaladó jegyeiket 1875. április 30-ig bevonni tartoznak. A cirkulációnak ez a reducálása megtörténvén, a bankok a kényszerfolyam tartama alatt a törvényes határt jegyforgalmukkal többé át nem lépték, sőt azt el sem érték. Az egész jegyforgalom a kényszerfolyam tartama alatt a következő volt:

év	a bankok szám- adására	az állam szám- adására	összesen	egy-egy főre esik
1866 . .	362,450.125	250,000.000	612,450.125	26·98 lira
1867 . .	587,033.580	250,000.000	837,033.580	32·99 »
1868 . .	625,706.748	278,000.000	903,706.748	35·44 »
1869 . .	624,047.635	278,000.000	902,047.635	35·52 »
1870 . .	550,346.577	445,000.000	995,346.577	38·41 »
1871 . .	634,576.288	629,000.000	1.263,576.288	47·14 »
1872 . .	690,532.439	740,000.000	1.430,532.439	52·99 »
1873 . .	733,167.236	790,000.000	1.523,167.236	56·06 »
1874 . .	702,122.660	880,000.000	1.582,122.660	57·97 »
1875 . .	667,416.944	940,000.000	1.607,416.944	58·48 »
1876 . .	701,847.991	940,000.000	1.641,847.991	59·12 »
1877 . .	689,746.079	940,000.000	1.629,746.079	58·68 »
1878 . .	672,283.318	940,000.000	1.612,283.318	58·04 »

A fedezetlen bankjegyek összege folyton növekszik 1870. óta, míg végre 1881 végén 600·7 millióval elérve e korszak alatt maximumát, majdnem 15-szörösére emelkedik az 1865-iki (42·4 millió) összegnek.

Az 1874. ápril 31-iki törvény a bankjegyeknek csak 2 évre adta meg a törvényes folyamat. Azonban a törvény intézkedésének végrehajtása lehetetlennek mutatkozott, miért is a corso lealet több ízben hosszabb-rövidebb időre meg-

hosszabbították, noha a kormány is belátta, hogy ez visszás és a törvényes folyam a gyakorlatban egyértelmű a bankjegyek kényszerfolyamával.

Hogy azonban az valahára mégis megszüntethető legyen, az 1878. június 30-iki törvény eltiltotta a bankoknak, hogy tőkéjüket nem kereskedelmi czélokra alkalmazzák, megtiltotta továbbá az ércztartalék elidegenítését és 3 hónál hosszabb lejáratú kincstári jegyeknek a kormány felhatalmazása nélkül való elfogadását. Egy 1879. június 29-iki törvény felhatalmazta a kormányt, hogy a törvényes folyamot ismét meghosszabbítsa 1880. június 30-ig, de egyuttal kötelezte arra, hogy 1880. februárig törvényjavaslatot nyújtson be a bankok reorganisációjáról. A rendelet, melyet a pénzügyminiszter e törvény értelmében kibocsátott, meghagyja a bankoknak, hogy liquidálják mindazon ügyleteiket, melyekben tőkéjük hosszú időre van elhelyezve és ennek ellenőrizhetése céljából elrendelte a bankok könyveinek időről-időre való megvizsgálását. Azonban még sem lehetett 1880. június 30-ikán a törvényes folyamot hatályon kívül helyezni, mint-hogy féltő volt, hogy a »Római és Toscanai Nemzeti Bank«, melyek jegyforgalma a kellőnél nagyobb volt, nem tudnak a nélkül megállni. Így tehát a törvényes folyam ismét meghosszabbított, míg végre ezt a kérdést is az 1881. április 7-iki törvény szabályozta.

IV. FEJEZET.

A latin pénzszövetség.

A latin pénzszövetség létesülése után az arany és ezüst közti törvényes értékarány, részben az unio hatása következtében, helyreállott és némi csekély ingadozást mutatva, meg is maradt 1873-ig.

De 1873-tól fogva az értékarány jelentékenyen eltolódik az arany javára. Németország, az Egyesült-Államok, a Skandináv országok aranyvalutát létesítenek, az ezüst termelése jelentékenyen fokozódik; India ezüstszüksége csökken; Németország nagy mennyiségű demonetisált ezüstjét piacra veti: e körülmények mind közreműködnek arra, hogy az ezüst értéke alább szálljon és az aranyé emelkedjék. Sőt elősegítette ezt a kényszerfolyamnak Olaszországban történt elrendelése is, a

mennyiben ez kihajtotta Olaszországból az ezüstöt és így gyarapította annak forgalomban levő mennyiségét a monetárius szempontból hangadó államokban. A monetárius viszonyok a bimetallistikus államokban károsabbá váltak, mint a latin unio előtt voltak, de a helyzet most éppen fordítottja az akkorinak. Akkor az arany elértéktelenedése okozott aggályt, míg most az ezüst depreciációja fenyegeti a kettős valutájú országokat azzal, hogy a becsesebb pénzürcztől meg fognak fosztatni. Az arany kivándorlását ez országokból a nemzetközi kereskedelmen kívül ismét előmozdítja a speculáció ép úgy, mint azt előbb az ezüstrrel tette. Franciaország és Belgium csakhamar meg is érzik e speculáció kezét; pénzvédeiket elborítja az ezüst, mely kiverettetését várja. 1872-ben Franciaországban csak 5 millió franc ezüstöt vertek, míg 1873-ban 154 milliót és ugyanez idő alatt Belgiumban 33, illetőleg 111 milliót. Az így kiverett nagy ezüstmégek aztán az arany elvonására használtattak. A kormányok eleinte önmagok iparkodtak az ezüst beözönlése ellen védekezni; Franciaország előbb 2,800.000, majd 150.000 francra korlátozza a naponként verhető 5 francosok összegét, míg Belgium végkép felfüggeszti azok veretését; a francia bank elzárkózik az unio államaiból jövő ezüst ellen, mit megtehetett, mert hiszen a törvényes folyam csak a közpénztárakra vonatkozólag állott fenn; Olaszország a finom ezüst szállítási költségeinek csökkentése által akar ezüstjétől szabadulni. Minthogy azonban ez önálló intézkedések a szövetség egyik-másik államát károsíthatták, Svájc kérelmére Franciaország 1873. novemberére összehívta Párisba tanácskozás végett a pénzszövetségben élő államokat.

E conferentiának eredménye egy 1874. január 31-én kötött pótszerződés, melynek legfőbb intézkedése *a szabad ezüstveretés korlátozása*. E pótszerződés 1. §-a megállapítja, hogy 1874. folyamán Olaszország csak 40, Belgium 8, Franciaország 60, Svájc pedig 8 millió francot fog veretni öt francos darabokban.

Ezen felül még a szerződés 2. §-a Olaszországnak megengedte 20,000.000 összegű 5 lírás veretését, de nem circulationális célra, hanem azért, hogy a »Nemzeti Banknak« tartalékul szolgáljon.

A conferentia nagy szemrehányásokat tett Olaszországnak, hogy kényszerfolyamával hozzájárult az ezüst depreciációjához és az unio többi államainak a fehér fém által való elárasztatásához, sőt a többi államok képviselőinek nyilatkozataiból kitetszett az is, hogy szívesen látnák, ha Olaszország az unióból kilépne. Mindazonáltal Olaszország ekkor és a későbbi conferentiákon is aránylag nagyobb veretési contingenszt kapott, mint a többi államok, sőt az megnyerte a francia és belga banktól azt a formális ígéretet, hogy azok az olasz ezüstöt pénztáraiknál feltétlenül el fogják fogadni mindaddig, míg e tekintetben az olasz jegybankok megőrzik a viszonyosságot. Olaszországnak érdekében állott, hogy mennél nagyobb veretési jutalékot eszközöljön ki magának, mert eltekintve azon fiscális nyereségtől, mely az olcsó áron vásárolt ezüstnek 5 lírásokká való kiveretéséből származott s melyet az ezüst kimenetele folytán a kormánynak nem Olaszország, hanem az unio egyéb államai fizettek meg, a nagyobb mennyiségű ezüstverés Olaszországra nézve azt jelentette, hogy Franciaországban, Belgiumban, Svájcban olcsóbban vásárolhat és kevesebb pénzzel tehet eleget kötelezettségeinek. Az ezüst elértéktelenedése érintetlenül hagyta ugyan Olaszországot, mert annak nem volt sem arany sem ezüst circulációja, hanem csak papírpénze, mindazonáltal — tekintettel különösen arra, hogy az állam adósságát képező és így valuta-rendezésnél az állam által beváltandó papírpénz nagyobb mennyiségű volt a bankjegyeknél — Olaszországnak most már érdekében állott, hogy ellenálljon minden oly szándéknak, mely az ezüst teljes, vagy csaknem teljes demonetisatióját célozta, minthogy ez a kényszerfolyam megszüntetését nehezítette és — ha Franciaország is esetleg arany-monometalistikus országgá vált volna — azt neki csak ezüst alapon tette volna lehetővé.

1874-től 1879-ig a latin pénzszövetség évről-évre megállapítja az 5 francosok veretési contingensét, mely következőleg alakul:

1875-ben Olaszország	jutaléka	50	millió
» Franciaország	»	75	»
» Belgium	»	15	»
» Görögország	»	5	»
	Összesen	145	millió

1876-ban Olaszország	jutaléka	36	millió
» Franciaország	»	54	»
» Belgium	»	10 ^s	»
» Görögország	»	12	»
	Összesen	112 ^s	millió

1877-ben az egész contingens 52² millióra szorítottatik, azonban jogát csak Franciaország és Olaszország használja fel összesen 35 millió erejéig, míg a többi államok egyáltalán nem veretnek ezüstöt. 1874—1877-ben a jutalékok összege és ezzel szemben az 5 francosok veretésének mérve az unio egyes országaiban a következő:

	contingens	veretés
Franciaországban	216,000.000	211,073.800
Olaszországban	164,000.000	164.000.000
Belgiumban	45,200.000	37,704.130
Svájcban	28,800.000	7,978.250
Görögországban	18,000.000	15,462.865
Összesen	472,000.000	436,219.045

E kimutatásból látható, hogy egyedül Olaszország használta ki jogát teljesen, míg a többi államok összesen 35,781.955 franc veretésének jogával nem éltek. Sőt Franciaország 1876. augusztus 6-án végleg felfüggeszti az ezüst verését. Olaszország azonban még kivételesen feljogosított 1878-ban 9 millió és 1879-ben 20 millió veretésére.

Az ezüst veretésének korlátozásával a latin pénzszövetség előbb egy ideiglenesnek hitt zavaron akart segíteni, majd pedig az ezüstöt fokozatosan rehabilitálni akarta. Azonban sem az egyik, sem a másik nem sikerült neki, sőt intézkedésének épen ellenkező hatása lett: csökkentette az ezüst értékét.

Hogy az ezüst értékének folytonos csökkenésével szemben erélyes intézkedés tétessék — melyet a szerződés által engedett határon belül egyes államok már előbb is megtettek — és hogy az 1880. január 1-én lejáráó szövetség további sorsáról gondoskodjanak, 1878 október hónapjában újból conferentia gyűlt egybe, melynek eredménye az 1878. november 5-iki új szerződés lett.

Az új szerződés legfontosabb intézkedése az, hogy 1879-től fogva az 5 francosok veretése eltiltatik. (Olaszország kivételével, melynek 20 milliónyi összeg veretése megengedett).

Már 1874-ben is azt akarta Svájc, hogy ily intézkedés történjék, sőt hogy az 5 francos osztópénzzé degradáltassék, melynek csak 100 franc összegig legyen törvényes folyama, vagy pedig tétessék az kereskedelmi pénzzé, mely mindig csak az ezüst piaczi ára mellett legyen elfogadandó. Azonban akkor ez ellen állást foglalt Franciaország, minthogy ez a kizárólagos aranyvalutát jelentette volna és minthogy — mint láttuk — a bajt csak átmenőlegesnek tartották; ellenezte a javaslatot Olaszország is, mely azt akarta, hogy 1874-től fogva a veretés korlátozásának mértéke folyton csökkenjen. De most, midőn az ezüst piaczi ára és 5 francos névleges értéke közt körülbelül 14⁰/₀ volt a különbség, radikális lépésre volt szükség, hogy az arany elvonása ellen az államok megóvják magukat. Az új szerződés 9. §-ának 2-ik bekezdése azt mondja: »Az ezüst 5 francosok veretése ideiglenesen felfüggesztetik. Annak újból való felvétele akkor fog megkezdődhetni, hogyha e tekintetben az összes szerződő államok egymás közt megállapodásra jutnak.« A szerződés az osztó pénz tekintetében fentartotta ugyan a fejenkinti 6 francot, de új népszámlálások alapján az összegeket következőleg fixirozta:

Belgium	23,000.000	fre.
Franciaország	240,000.000	»
Görögország	10,500.000	»
Olaszország	170,000.000	»
Svájc	18,000.000	»

Az osztópénz tekintetében e szerződés egy Olaszországra nézve nagyon fontos intézkedést tartalmaz, mely mutatja, hogy a kényszerfolyam alatt mennyire elvonatott Olaszországtól még a kispénz is. Azt mondja a 8. §.: »Minthogy az olasz kormány kijelentette, hogy meg akarja semmisíteni 5 francnál kisebb papírpénzét, a többi szerződő államok, hogy megkönnyítsék e működését, kötelezik magukat arra, hogy visszavonják a forgalomból és nem fogadják el többé közpénztáraiknál az olasz ezüst osztópénzt. Ezen pénzek a többi szerződő állam pénztárai által csak akkor fognak ismét elfogadtatni, hogyha Olaszországban meg lesz szüntetve a papírpénz kényszerfolyamának uralma.« E §. végrehajtására vonatkozólag a konferentia külön egyezményt létesített,

mely a spezzati bevonásának és Olaszországba való hazaküldésének feltételeit szabályozza. Ez egyezmény szerint a 20 és 50 centimes, 1 és 2 francos darabok, melyek Belgiumban Franciaországban és Svájcban vannak, 1879. deczember 31-ig bevonandók, mely napon túl azok az államok közpénztárai által az olasz kényszerfolyam megszüntetéseig el nem fogadhatók. A forgalomból kivont olasz osztópénzt a többi államok átszolgáltatják Franciaországnak, mely azt visszaküldi Olaszországba és Franciaország viszont az e pénz beváltása fejében az olasz kormánytól kapott teljes finomságú ezüstöt és aranyat Svájcnak, Belgiumnak és Görögországnak átszolgáltatja. A beváltandó összeg 100 millió, melyből Franciaországban van 87, és a többi 3 államban 13 millió; a beváltás történik arannyal, vagy 5 francos ezüstitel, Párisra szóló váltókkal, vagy Párisban fizetendő olasz kincstári jegyekkel, még pedig a következő részletekben:

Azonnal	30,000.000 franc,
1881. folyamán	23,300.000 »
1882. »	23,300.000 »
1883. »	23,400.000 »

De az olasz kormány fentartja magának a jogot, hogy a fizetéseket előbb is teljesíthesse. Az ügylet lebonyolítása végett a francia kormány Olaszországnak folyó számlát nyit 3°/_o kamat mellett. Ha a bevont összeg meghaladná a 100 milliót, akkor a fölösleg Olaszország rendelkezésére bocsátatik, mely azt 1883 végéig tetszés szerinti időben bármikor haza szállíthatja, a névértéknek aranyban vagy 5 francos ezüstben, vagy végre az említett papirokkal való megtérítése mellett. Ha ellenben a bevont összeg kisebb volna 100 milliónál, akkor 76,600.000 franc az említett időben küldetik haza és térítendő meg, míg a fenmaradt összeg az utolsó évi részletnek tekintendő. A beváltáson kívül Olaszország köteles megtéríteni az összes költségeket is, melyek ezüglyeletről Franciaországra nézve felmerülnek, melyek azonban 250.000 lirát semmi esetre sem haladhatnak meg. Kötelezi magát továbbá Olaszország, hogy a teljes összeg hazaküldésétől számított 6 hónap alatt kivonja a forgalomból, megsemmisíti és nem bocsátja ki többé 5 liránál kisebb jegyeit, minek megtörténéről és mérvéről a többi államokat értesíteni tartozik.

Azonban a bevont osztópénz összege minden várakozás ellenére csak	78,678.484	lirára
rúgott, a mihez hozzáadva	1,700.684	lira
kamatot és költséget, összesen	80,379.168	lirát
kellett Olaszországnak fizetnie, mely összeget úgy törlesztette, hogy hazaküldött francia osztó pénzt	3,770.373	lirát
5 lirás olasz pénzben fizetett	28,300.470	»
a valuta kölcsön átvállalói által fizettetett	48,000.000	»
és végül utóbb maga a kormány	308.325	»

fizetett.

Egyebekben az új szerződés fentartja az 1865-iki szerződésnek és 1874-iki pótszerződésnek intézkedéseit, és a pénzszövetség tartamát 6 évre (1886 jan. 1-ig) állapítja meg, de úgy, hogy ha ez időn belül felmondás nem történik, akkor a szerződés egy évről egy évre hallgatag megújítottnak tekintendő.

Az új pénzszövetség Olaszországban nagy resensust keltett, de nagy ellenszenvvel találkozott az Franciaországban is, a hol sokan szívesen vették volna, ha Olaszország ép úgy visszaveszi scudijait, mint a hogy most osztó pénzét hazavinni kényszerítve volt. Ezek s köztük különösen Cernuschi különösen a 20 milliónyi ezüstveretés engedélye miatt támadták meg a kormányt. Olaszország 1878-ban azért kapta a 9 millió 5 lirás veretésére a jogot, mert a trónra lépett Umberto király képével ellátott pénz még nem volt forgalomban, míg most azért, hogy a régi pénz bevonásánál felmerülő szükségletnek eleget tehessen. Ezzel szemben Cernuschi azt állítja, hogy ez csak kifogás, mert hiszen ugyanezt emlegette Olaszország mindig, valahányszor a conferenciákon nagyobb jutalékot akart kieroszakolni. Különben is — mondja — csak kis összegű régi pénz lehet már Olaszországban, minthogy kétségtelen, hogy az ágió azt már rég kicsalta rejtekeiből. Egyéb pénzügyi viszonyok pedig még kevésbé igazolhajták szerinte ez engedékenységet, mert hiszen Olaszország nem azért fogja ez összeget kiveretni, hogy azt otthon forgalomba tartsa, hanem, hogy — kényszerfolyama következtében — Franciaországba kivigye és így az olcsón vásárolt ezüst mellett 3—4 milliót nyerjen. Láttuk, hogy Olaszország a kényszerfolyam által adott helyzetet bőven kizsákmányolta, de azért Cernuschi vádjai mégis részben alaptalanok; így a mikor azt

állítja, hogy a régi pénzek beváltására való szükséglet csak ürügy, mert a kormány tényleg 30 millióra becsülte a még beváltandó bourbon pénzeket, mely számításában még csalódott is, a mennyiben a kényszerfolyam megszüntetése után ennél sokkal nagyobb összeg váltatott be.

Olaszországban viszont nagy ellenszenvvel fogadták a szerződés 8-ik és a végrehajtási megállapodás 7. §-át, mely a spezzati visszavonásáról és Olaszország azon kötelezettségéről is intézkedik, hogy apró papírpénzét megsemmisítse.

Az intézkedés maga helyeslésre talált Olaszországban, mely már nagyon megelégette az 1 és 2 lirás papírt, csak a forma ellen emeltek kifogást, mely sérteni látszott Olaszország belső törvényhozási szabadságát. Az ellenzék e szakaszok ellen oly heves volt, hogy a parlament azokat nem is fogadta el, minek következtében 1879. június 30-án pótszerződés jött létre, mely az intézkedést Olaszországra nézve megtisztelőbb formába foglalta. Különben is felmerültek a dolog lényegére vonatkozólag is aggályok, hogy t. i. képes lesz-e Olaszország a kényszerfolyam tartama alatt a visszahozott ezüstpénzt megtartani.

Az új szerződés miatti kölcsönös panaszok és szemrehányások részben azonosak azokkal, melyek már előbb is felhangzottak Olaszországban egyfelől, Franciaországban másfelől. Olaszország a latin uniót okolta azért, hogy a kényszerfolyam elrendelése után apró pénzétől is megfosztatott és így oly krízist volt kénytelen kiállani, mely be nem következik, hogyha ez alacsony finomságú pénzt a latin unióban nem fogadják el. Franciaország és a pénzszövetség viszont az olasz ezüst által való elárasztás miatt panaszkodnak.

Az 1878-iki conferentián Pirmez, Belgium képviselője hevesen kikelt Olaszország ellen, mely kényszerfolyama által sok bajt és veszteséget okozott a szövetség többi államainak. És e szemrehányás jórészt jogosult is, daczára annak, hogy a pénzszövetség megkötése óta Franciaországban is volt kényszerfolyam és hogy az Görögországban még mindig megvan.

A pénzszövetség nagy szolgálatokat tett Olaszországnak. A pénzszövetség nélkül Olaszország ezüstje már is jelentékeny mértékben vesztett volna vásárlási erejéből, míg így ez a jövő kérdése. A pénzszövetség nélkül Olaszország minden külföldi fizetéseit kénytelen lett volna ezüsttel végezni, míg

igy a vele leginkább összeköttetésben levő Franciaországgal szemben ezüstöt is használhatott, a mi az ágiót csökkentette. S végre a pénzszövetség nélkül Olaszország gazdasága még isoláltabb helyzetbe jutott volna a kényszerfolyam alatt, mint a milyenben így volt. Hogy azután Olaszország a pénzszövetség szolgálatait nem fogja-e nagyon is drágán megfizetni az unio liquidálásakor, a mikor kénytelen lesz 5 lirásait arannyal beváltani, és hogy nem fogja-e magát súlyosan — a kényszerfolyam újból való létesítésének szükségével — megboszulni magát azon politikája, mely az ezüstverés jogának lehető kihasználására irányult, az más kérdés. De még ha ez bekövetkeznék is, akkor sem a latin unio volna annak az oka, hanem Olaszország aranyhiánya és akkor sem változtathatna ez a körülmény semmit sem azon a tényen, hogy a latin pénzszövetség Olaszországra előnyös volt, annak jelentékeny szolgálatokat teljesített.

V. FEJEZET.

A kényszerfolyam hatásai.

Méltán mondhatta Magliani 1879. május 4-iki exposéjában a kényszerfolyamról, hogy az a legrosszabb fajtából való titkos adó s legkonokabb akadálya az ország gazdasági fejlődésének. Mert habár a természet által gazdagon megáldott Olaszország a maga fejlődő gazdaságával és a latin pénzszövetség következtében aránylag kedvezően állotta is ki a kényszerfolyam által reá szabott megpróbáltatást, mégis a papirpénzgazdálkodás súlyos csapásokat mért finanziaíra és közgazdaságára egyaránt.

A papirpénz hatásainak tanulmányozásánál ketté kell választani a papir értékvesztésének két nemét: elértéktelenedését az érczel és értékcsökkenését a többi árúkkal szemben; amaz az ágióban, emez az árúk árának emelkedésében jut kifejezésre.

A papirpénz azt vindicálja magáról, hogy ő az ércpénzzel teljesen egyenlő. De a papir, még ha kényszerfolyammal bír és az állam által vagy annak megbízásából bocsátatik is ki, mindig csak utalvány bizonyos ércpénzösszegre. A kényszerfolyamú államjegy valóságos kényszerkölcsonczímlet és így annak ép úgy megvan a maga árfolyama, mint

azon titreknek, melyek ezt a nevet viselik is. Vissza fogja-e fizetni, vissza fogja-e fizethetni az állam a kölcsönt? Meg fogják-e engedni az állam finanziaí és megengedi-e ezeknek a saájtságos címleteknek forgalomban levő összege a vissza-fizetést? E két kérdés mellett — melyek az államhitelnek, a forgalomban levő jegyek összegének és azok esetleges fedezetének kérdései — még egy másik kérdés is felmerül a papirpénzzel szemben. Hitelcímletekkel nem lehet minden tartozást fizetni. Az állam megparancsolhatja ugyan saját alattvalóinak, hogy minden fizetésnél érczpénz helyett e kölcsöncímleteket — a kényszerfolyamú papirpénzt — fogadják el, de az ő hatalma csak az ország határáig terjed, azokon túl a papirt nem fogadják el. Sőt még a határokon belül is kivételt tehet az állam a jegyek elfogadási kényszere tekintetében, a minthogy Olaszország is megtette e kivételt a vám-fizetésekre vonatkozólag. Ennélfogva a papirpénz árfolyamának kérdése különösen akuttá válik a nemzetközi gazdasági összeköttetések és érczben teljesítendő belföldi fizetések szempontjából, a mi a jegyek árfolyamának egyik főtényezője lesz. Mennyi érczre van szükség e fizetések teljesítésére? E kérdés ismét két oldalról complicálódik. Mindenütt, a hol javaknak javakért való elcsereléséről van szó, mindkettőnek az összes többi javakkal szemben való értéke dönt azon kérdésben, hogy a csere miként történjék. A jegyeknek érczért való elcserelésénél tehát nemcsak a papir értéke veendő figyelembe, mely a már említett tényezőktől függ, hanem az érczé is. Megfontolást igényel tehát azon kérdés, hogy mily értéke van az adott pillanatban a nemes érczeknek? Másfelől pedig, minthogy a mai gazdaságnak mulhatlanul szüksége van pénzre és egy bizonyos ország bizonyos fokú gazdaságának elkerülhetlenül szüksége van bizonyos mennyiségű pénzre, a meglevő papirjegyekből nem tetszés szerinti összeg adható az érczpénzért, hanem csak oly összeg, mely érczpénzzel való paritásra átszámítva, még mindig elegendő marad az ország cirkulationális szükségleteire. Ha valamely országnak van 100 millió aranyforintja és 500 millió papirforintja, de az országnak mulhatlanul szüksége van 600 millió forintra, akkor az — bármilyenek legyenek is a többi tényezők — semmi esetre sem adhat többet egy arany forintért egy papirforintnál és viszont több papirforintot adhat egy arany forintért,

ha csak 400 millió cirkulationális eszközre van szüksége, mint hogyha 500 milliót tesznek szükségessé az ország gazdasági viszonyai. Így a jegyek összege, a bizalom momentumán kívül, ezen második szempontból is hozzájárul a papírpénz árfolyamának alakulásához és az összes azt alakító tényezők annyira összebonyolódnak hatásaikban, hogy nem lehet megmondani, hogy az árfolyam emelkedése vagy esése melyiküknek tulajdonítandó egy bizonyos pillanatban, vagy melyiknek tulajdonítandó kisebb vagy nagyobb mértékben.

Olaszországban az ágió egyszerre jelentkezett a kényszerfolyam elrendelésével és a 250 millió jegykölcsönnel, mely a jegyforgalmat egyszerre megkétszerezte. Az állam hitelét megrendítő háború folytán az ágió 1866. májusban eléri maximumát, melyre a kényszerfolyam alatt egyáltalán eljutott, de általában véve az ágió átlaga a kényszerfolyam első éveiben mégis alacsony maradt, minthogy az ország a kényszerfolyam közeli megszüntetését hitte. 1872. szeptember havától fogva azonban az ágió folyton emelkedik, minthogy az állam adósságát képező jegyforgalom rohamosan gyarapodik és azzal együtt a bankok saját cirkulációja is nagyobbá lesz. 1872. és 1873-ban az akkori speculacionális krízis is hozzájárul az ágió emeléséhez, úgy, hogy az 1873-ik évben volt átlag az ágió a legmagasabb az egész kényszerfolyam alatt.

1874-ben csökken ugyan némileg az ágió mértéke, de ezen évtől kezdve 1880-ig az ágió átlag sokkal magasabb, mint a milyen 1873. előtt volt, a minek főoka a papírpénz roppant gyarapításában keresendő. De ezen korszakban a maximum és minimum közti eltérés sokkal kisebb, mint a milyen 1873. előtt volt. E tekintetben csak 1880 képez kivételt, a mikor a valutarendezés hírére az ágió roppantul leszállott. Ettől kezdve, bár a következő két évben még mindig fel-le ingadozott, az ágió rohamosan esik, míg végre 1883. áprilisban 0·25°/0-kal eléri minimumát és — egyelőre — teljesen megszűnik.

Az ágió emeléséhez Olaszországban hozzájárult a speculáció is, mely összegyűjtötte — különösen utazóktól — a kapható aranyat és azt lehetőleg magas áron iparkodott eladni. De nemcsak ezzel segítette elő az ágió emelkedését, hanem a külföldre szóló és arannyal fizetendő váltók összevásárlása, továbbá a francia bank jegyeinek importálása által

is, melyeket lehetőleg magas áron adott el. Viszont másfelől Olaszországban az ágiót a kettős valuta és az ezüst depreciációja is emelte. A kettős valutának ezen hatását az olasz kincstározási hajlam még elősegíti, míg ellenben a latin unió — mint láttuk — az ágiót enyhítette.

A kényszerfolyam Olaszországnak jelentékeny szolgálatakat teljesített. A kényszerfolyam tette lehetővé az 1866-iki nagy gazdasági krízis lecsillapodását és azon rettenetes gazdasági kataklisma elkerülését, mely akkor Olaszországot fenyegette. A kényszerfolyam szolgáltatta az 1866-iki háború költségeit és az tette később lehetővé, hogy az államháztartás egyensúlya helyreálltassék. De a kényszerfolyam a maga szolgálatait nem ingyen, hanem nagyon is drágán teljesítette és egyformán megkövetelte a maga díját az államtól és a közgazdaságtól.

Az államháztartás tekintetében a kényszerfolyam hatása mindenekelőtt és legfeltűnőbbben ama költségekben mutatkozott, melyeket az a kincstárnak közvetlenül okozott. Ilyenek azon összegek, melyeket a kormány előbb a Nemzeti Banknak, utóbb a Consorzióknak a kényszerfolyamú jegyek szolgáltatásáért fizetett s melyek összesen 67,486.260 lírát tettek ki.

Az olasz kölcsönöknek s különösen a járadéknak nagy összege külföldön van elhelyezve, miért is azok kamatait a kényszerfolyam alatt is aranynyal és ezüsttel kellett fizetni. E fizetések teljesíthetése végett a kormánynak aranyat és ezüstöt kellett vásárolnia, a mi évenként jelentékeny ágióveszteségeket okozott.

Az ily fizetésekből fölmerült ágió-veszteség összesen 94,079.352 líra volt. Ehhez az előbb kimutatott 67,486.260 lírát hozzáadva, azt találjuk, hogy a kényszerfolyam által az államnak közvetlenül okozott kiadás összesen 161,565.612 líra volt.

De még ennél is jelentékenyebbek azon veszteségek, melyeket a kincstár az adónak papírban és a névértéke mellett való fizetése folytán szenvedett. 1866—1882-ben az olasz állam adóbevételei összesen 17.563.93 milliót tesznek ki, úgy, hogy a veszteség 17 év alatt, átlag 10⁰/o-kal véve az ágiót, kerekszámban 1.756 millió lírát tesz ki, tehát az 1866—75-iki összes 1.778.13 millió deficiztnél csak 22 millióval kevesebbet. Ezen veszteséget a föntebbiekhez hozzáadva, kapjuk, hogy a

kényszerfolyam Olaszországban csak a kincstárnak magának körülbelül 1.800 milliójába került. Ez a veszteség némileg compensáltatik az által, hogy ezen idő alatt 974,417.710 lira vám fizettetett, mely összesen a kormány ágióban 97·4 milliót nyert. Ezen rovat alá tartozik továbbá, hogy a kormány hivatalnokait papirpénzben fizette, míg a fizetés változatlan maradt, mely nyereséget azonban a közigazgatás sinylette meg, minthogy az a körülmény, hogy a hivatalnokok most tényleg kisebb fizetést kaptak, visszahatott azok munkakedvére és munkaképességére. Nagymérvű compensációt talál a veszteség abban, hogy az állam kötelezettségeinek túlnyomó részét szintén papirban teljesítette. Nem szabad továbbá a papirpénz által közvetlenül okozott nyereségek és veszteségek tárgyalásánál elfeledni, hogy a papirpénz (az annak szolgáltatásáért a Nemzeti Banknak és Consorzióknak fizetett díjtól eltekintve) ingyenes kölcsönt képez és így a kormány évenként átlag 657·65 millió kamattalan kölcsönt birván, évenként átlag 32·88 millió kamatot takarított meg és a 17 évben összesen 488·96 milliót.

De a kincstár vesztesége még elenyészően csekély azon egyéb csapásokhoz képest, melyekkel a kényszerfolyam Olaszország pénzügyeit és gazdaságát sujtotta.

Említettük, hogy a kényszerfolyam tette lehetővé az államháztartási egyensúly helyreállítását. De másfelől meg — mint a közölt számokból is látható — ép a kényszerfolyam nehezítette meg annak elérését. Az ágió folytonos ingadozása következtében mindig kérdéses volt, hogy az állam névleges bevételei tényleg az év folyamán mily értékkel fognak birni, a mi a költségvetést és az egész államháztartás vezetését bizonytalanná, ingadozóvá tette.

Az olasz kormány ezenfelül keserűen tapasztalta az ágió és a járadék közti összefüggést. A rente olasz tulajdonosai ugyanis, hogy a szelvényeik aranyban fiztessenek és így ők az ágióba részesüljenek, külföldre küldték praesentálás végett a szelvényeket. Már 1866-ban feltűnt e körülmény a kormánynak, minthogy akkor 10 millióval kellett többet fizetni a külföldön kamatok fejében, noha a rente nagy tömegekben visszajött Olaszországba. E speculáció folyt tovább és a szerint emelkedett vagy csökkent, a mint az ágió magassága azt többé vagy kevésbé jövedelmezőnek tüntette fel. Csak

1870. és 1871-ben szünetelt némileg e mesterkedés, mivel ekkor a háborús viszonyoknál fogva a rentének Párisba küldése veszedelemmel járt. Minthogy ez eljárás a kincstárra nagyon hátrányos volt, a kormány annak mindenkép elejét venni akarta. Elrendelte, hogy külföldön a szelvények csak úgy váltandók be, ha azokat az egész papírral együtt praesentálják; többször előbb fizette a kamatokat Olaszországba, mint a külföldön; egy 1873. január 25-iki törvénnyel kimondotta, hogy a szelvények az esedékességük előtti félévben adófizetésre használhatók; 1873. január 10-iki rendeletével megtiltotta a bankoknak, hogy szelvényeiket kiküldjék. Mindezen intézkedéseknek azonban nem volt meg a kívánt sikere, mire a kormány az »affidavit«-hoz nyult, melynek értelmében 1874. január 1-től fogva a szelvény külföldi bemutatójától megkivántatott, hogy esküvel (illetőleg becsületszóval) erősítse meg, hogy a beváltás végett bemutatott szelvények nem olasz alattvaló tulajdonát képezik; hogy e szelvényekre vagy a papírra, melyhez azok tartoznak, olasz alattvalónak, Olaszországban székelő hitelintézetnek vagy társaságnak sem közvetlen, sem közvetett joga nincs. Ez intézkedést a külföldi börzék nem szívesen fogadták ugyan, de annak hatása azonnal érezhetővé lett a külföldön teljesítendő fizetések mérvén, melyek a kényszerfolyam alatt új emissiók daczára sem emelkedtek oly nagyra, mint például 1868-ban voltak. 1879-ben a kormány enyhítette az affidavit szigorát, a mennyiben az esküt s illetőleg becsületszót csak az 50 liránál magasabb összegről szóló couponoknál követelte meg, míg végre azt 1881. július 1-től fogva teljesen megszüntette, minthogy a valuta rendezésével egyelőre elenyészett az ok, mely a szelvények Párisba való küldését eredményezte.

Láttuk, hogy mily hatással volt a kényszerfolyam Olaszország finanziaíra. Vizsgáljuk most azon befolyást, melyet az az ország közgazdaságára gyakorolt. Itt külön-külön kell szemügyre venni azt a hatást, melyet a kényszerfolyam — s illetőleg az ágió és annak ingadozása — a termelésre, forgalomra és fogyasztásra gyakorol és a forgalom szempontjából is meg kell különböztetni az áru- és a hitelforgalmat.

A mi mindenekelőtt a mezőgazdaságot illeti, a paraszt, a ki egyedül míveli kis birtokát és csak annyit termel, a mennyire neki magának van szüksége, az közvetlenül nem

érzi az ágió hatását mint földművelő, mert hiszen ő nem a forgalom számára termel. De igenis megérzi azt a nagyobb birtokos, a ki napszámosokat fogad és azoknak az ágióval emelkedett munkabért fizeti; a kinek gabonája folytonos árváltozásnak van alávetve az ágió ingadozásai következtében és a ki ennél fogva sohase tudhatja, hogy mily eredménnyel fog járni gazdálkodása; a kinek a gazdálkodáshoz szükséges eszközöket drágán kell megszerezni, mert azok ára az ágió következtében emelkedett. Élénken érzi az ágió hatását a bérlő is, a kire előnyös az ágió emelkedése, hátrányos annak csökkenése, mert hiszen ő az első esetben tényleg kevesebbet, utóbbiban tényleg többet fizet a föld tulajdonosának, mint a mennyire a szerződés értelmében kötelezve van s a mennyit formailag fizet is. Általában a mezőgazdaság elveszti directióját és az ágió ingadozásának játékává válik. Legfőbb hatást a kényszerfolyam Olaszországban a földművelésre a jelzálog hitel drágulása és megszorítása folytán gyakorolt. Az ágió magassága némileg védvám gyanánt szolgált ugyan, de viszont az ágió csökkenése a gabona árának esését vonja maga után, úgy hogy a földbirtokosok előbbi látszólagos nyereségeiket visszaadni kényszerülnek.

Az ipar is szenvedett — minden fejlődése daczára, mely a kényszerfolyam nélkül kétség kívül nagyobb és rohamosabb lett volna — a hitel megdrágulása és az árak folytonos ingadozása miatt. Az iparnál az ágió hatása kétszeresen érezhető, a mennyiben itt nemcsak az iparos munkájának eredménye bizonytalan az értékmérő folytonos értékváltozása következtében, hanem a feldolgozandó nyers javak ára is bizonytalan, a mi egyfelől a vállalkozási kedvet ellankasztja és az ipar fejlődését gátolja, másfelől pedig koczkáztatott vállalatokat teremt és így az ipar fejlődését egészségtelenül befolyásolja.

De legszembeszökőbb és legnagyobb még is azon befolyás, melyet a kényszerfolyam Olaszország kereskedelmére — különösen a külkereskedelemre — és hitelviszonyaira gyakorolt.

A mi mindenekelőtt a javak árát illeti, ez a kényszerfolyam alatt az előző évekhez képest emelkedett s ugyanezt mondhatjuk az átlagos munkabérekéről is. A gazdasági fejlődés mellett különösen az ár és munkabér emelkedése magyarázza meg, hogy Olaszország a pénzkészlet óriási növekedését nagyobb ágió nélkül elbirta.

Az ágió és a nemzetközi kereskedelem közt pontos összefüggés van; ha az ágió emelkedik, akkor csökken a bevétel és gyarapodik az export, míg ha az ágió apad, akkor az import emelkedik és az export csökken. Az ágiónak tulajdonítandó az is, hogy Olaszországban a kivétel nagyobb mértékben emelkedett, mint a bevétel. A bevétel emelkedett 1866-tól—1882-ig $41\frac{2}{10}\%$ -kal, míg a kivétel $45\frac{8}{10}\%$ -kal. A külkereskedelem adatai egyuttal azon óriási veszteségeket is mutatják, melyeket Olaszország az importon a kényszerfolyam alatt szenvedett. A 17 évi bevétel összege 18.788,775.782 lira és így Olaszország vesztesége — átlag 10% -nak véve az ágiót -- e 17 év alatt 1.879 millió és évenként átlag 110 $\frac{5}{10}$ millió, mely összeg csak részben nyer compensációt az árúk árának emelkedésében. Minthogy pedig Olaszország évi jövedelme 900—1000 millió lirára becsültetik, mondhatni, hogy csak bevétele folytán is a kényszerfolyam alatt évi jövedelmének 8—9-ed részét elveszítette.

Áttérve a hitelkereskedés fejlődésének tárgyalására, látjuk, hogy Olaszországban a kényszerfolyam alatt a discontráta sokkal állandóbb volt, mint máshol. A Nemzeti Bank a kényszerfolyam tartama alatt 1879-ig csak 4-szer változtatta meg az escompte lábát, míg ellenben az angol banknál ugyanezen időben a változtatások száma 131 volt. A discontétel maximuma és minimuma közt kisebb volt ugyan a különbség Olaszországban, mint a rendezett valutával bíró országokban, de az átlag jóval magasabb is volt. A discontétel nagy állandósága részben annak tulajdonítandó, hogy változtatásához a kormány beleegyezése volt szükséges, részben pedig annak, hogy kényszerfolyam alatt a pénzpiac nincs hirtelen változásoknak alávetve és nem eshetik meg, hogy egy pillanatban a pénz nagyon bő, a másokban pedig nagyon szűk. Ehhez járul még az is, hogy a pénzpiac a külfölddel szemben izoláltabb helyzetben van és így az ottani események arra kevésbé hatnak. A discontétel magassága pedig onnan ered, hogy az korlátolja a papírpénz által való inflációt és így a kormánynak érdekében áll azt fentartani. Az állandóság a kereskedelem szempontjából hasznos ugyan, minthogy azt felmenti az alól, hogy számításaiba a discontráta esetleges változását is felvegye, de annak magassága káros, mert a pénzt megrágítja. Különösen baj volt ez

Olaszországban, a hol az uzsora még nagyban járta és a hol a kamat különben is jóval magasabb volt, mint a külföldön. A discount láb magassága következtében Franciaországban az olasz váltók árfolyama alacsony volt, a mi ismét az árak Olaszországban való alakulására hatott vissza kedvezőtlenül, míg a kényszerfolyam következtében az nem járt azon hatással, hogy Olaszországba a nemes fémek beszivárgását elősegítette volna.

Hasonlag kedvezőtlen volt Olaszországra a váltóárfolyam folytonos ingadozása.

Az ágió folytonos ingadozása következtében a külföldi hitele csaknem kizárólag az értékpapírok által kifejezett összegekre szorítkozott. Lehetetlenné vált nevezetesen az, hogy a külföldön Olaszországra szóló hosszabb váltók escomptáltassanak, sőt még az a váltókölcsön is megszakadt, melyet a kényszerfolyam előtt külföldi tőkepénzesek az által nyújtottak az országnak, hogy Olaszországra szóló hosszú váltókat vásároltak (melyek ára az olasz discount összegével alacsonyabb volt), hogy az olaszországi magas kamatlábat élvezzék.

A mi végül a javak eloszlását és fogyasztását illeti, azt is kedvezőtlenül befolyásolta a kényszerfolyam, midőn kockáztatott alapra fektette az egész gazdaságot. Különösen szenvedett alatta a munkásosztály, melynek bére nem követheti pontosan az ágió szökéseit, míg az élelmiszerek ára ahhoz jobban hozzásimul. Olaszország egyes vidékei a tagadhatlan gazdasági haladás dacára folytonos éhségben szenvedtek. Ennek legalább részben a kényszerfolyam az oka, mely az országnak roppant veszteségeket okozott és jövedelmének tetemes részét elnyelte.

A kényszerfolyam megszüntetése Olaszországra nézve életkérdéssé vált.

III. RÉSZ.

A valuta-rendezés előzményei.

I. FEJEZET.

A v á l s á g.

A mint teljes bizonyossággá lett, hogy a kormány az 1880. november 15-én újból megnyitandó kamara elé törvényjavaslatot fog terjeszteni a kényszerfolyam megszüntetéséről, Olaszországban krízis tört ki.

A törvényjavaslat hírére az ágió, ha nem is jelentékenyen, csökkent és azzal együtt hanyatlott a rente árfolyama is.

Ezzel kapcsolatban a váltóárfolyam is javult, a mi különösen a Londonban a Párisra és Olaszországra szóló váltó közti écart-nak Olaszország javára való csökkentésében leli kifejezését.

De ha az olasz kereskedő vagy nagyiparos 1 fontra szóló váltójáért 27⁷⁸ lira helyett csak 25⁶⁰ lirát kap, ha 100 arany liráért nem 112⁴⁵, hanem csak 105¹⁰ papir lirát kap, akkor, ha névleg egyenlők maradnak a belföldön és a külföldön is az árak — és azok nem bírnak azzal a képességgel, hogy a valuták és devisek állásához mindenkor pontosan hozzásimulhassanak — akkor ő vagy egyáltalán nem exportálhat, vagy csak jóval kisebb nyereség mellett, míg ellenben állandó kötelezettségei csökkent jövedelmével szemben nem változnak; hogy a kivitel mégis lehető legyen — és annak lehetővé kell válnia, mert az ország nem lehet meg nélküle — a belföldön csökkennie kell a nyerstermények árának, a mit ismét az őstermelők érznek meg. Az export csökkenése mellett a bevétel emelkedik, mert ha az angol kereskedő vagy nagyiparos az olasz kereskedő által kiállított váltónak nem minden 28⁶⁵, hanem már minden 25⁶⁵ lirájáért megkapja a maga 1 fontját, akkor ő az angol árúkat olcsóbban adhatja, esetleg olcsóbban, mint a hogy azokat Olaszországban az olasz kereskedő adhatja. Így egyfelől az export csökkenése, másfelől az import emelkedése nehezedik a belföldi termelésre, annak helyzetét mind súlyosabbá téve. Ehhez járul az, hogy a megszokott ágióknak és váltóárfolyamnak árnyékában több iparág állott elő, mely jövedelmét csak az ágióból és a váltóárfolyamból húzta és most ezen iparágak nemcsak jövedelmüktől fosztattak meg, hanem attól a támogatástól és védelemtől is, melyben azokat a magas ágió és váltóárfolyam a külfölddel szemben részesítette. Így a kényszerfolyam megszüntetésének legalább egy ideig mulhatlanul termelési válságot kellett előidéznie; a gazdasági élet beteg gyermekei elvesztették minden erejüket, a mint a kényszerfolyam által létesített magas ágió és váltóárfolyam melegágyából a rendezett pénzforgalom egészséges levegőjébe jutottak.

A kereskedelmi kamarák és ipari testületek aggályaikat

és panaszait ki a javaslat fölött a miniszterhez küldött átirataikban még akkor is, hogy ha különben a kényszerfolyam megszüntetése mellett nyilatkoznak és annak hasznát elismerik. A modenai kereskedelmi kamara a hozzá érkezett panaszok szószólójaként kifejti, hogy a kényszerfolyam megszüntetése pillanatnyi zavart hozott létre, különösen amaz iparágakban, melyek a külföld számára dolgoznak és eddig pusztán az arany ágiójából tartották fenn magukat. A szalmafonatgyárosok megkérdeztetvén a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által a kényszerfolyam megszüntetésének hatásairól, azt felelik, hogy máris érezhető annak káros, iparukat megbénító hatása; a kényszerfolyam megszüntetésének szándéka által előidézett pénzpanik súlyosan veszélyezteti az eddig elért alacsony nyereségeket is, mert a szász és svájci versenynyel szemben a szalmafonat-gyárosok kénytelenek voltak nyereségüket az arany- és papirpénz közti különbségre korlátozni. Ugyanigy nyilatkoznak a sapkakészítők is. A salétrom-kereskedők súlyos veszteségeket szenvednek az ágió rohamos esése következtében, ugyanigy az állatkereskedők, a kiknek üzlete 1880 előtt Franciaországgal kifejlődött és a kik szintén csak az ágióra dolgoztak. Az iparosok nem foglalnak el barátságos állást a kényszerfolyam megszüntetésének tervével szemben már azért sem, mert abban a meggyőződésben vannak, hogy a munkabérnek papir helyett aranyban vagy ezüstben való fizetése a munkabérnek és ezzel a termelési költségeknek emelkedését és a külfölddel szemben versenyképességük csökkenését jelenti. A parlamenti bizottsághoz, melyhez a törvényjavaslatot utasították, petíciók érkeznek, gyűlések tartatnak, melyek célja mindig egy: gondoskodni a válság lecsillapításáról és a csapások elhárításáról, melyeket a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó lépések az ország iparának okoznak. A gyűlések és feliratok által kifejtett eszmék mind abban culminálnak, hogy az ágió elvesztéseért kárpótlás nyujtassék, részint a vámok, részint a vasuti tarifák terén. Az iparosok majd azt kérik, hogy a vámtarifa revisiónak vettessék alá (a mi azonban Olaszországnak Franciaországhoz való akkori viszonya mellett lehetetlen volt), majd pedig azt, hogy a vasuti bérek csökkentessenek, hogy így az ország kiviteli képessége leg-

alább azon a fokon legyen megtartható, a melyre az a kényszerfolyam segélyével emelkedett.

A termelési krizissel kapcsolatban hitelválság is lépett fel, mely 1880. november első felében valóságos pánikká fejlődött, úgy, hogy a Nemzeti Bank nem tudott az ellenében támasztott hiteligényeknek megfelelni. A pénzügyminiszter attó tartva, hogy e válság kedvezőtlenül befolyásolhatja a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó terveit, tanácskozássra hívta Rómába több pénzintézet igazgatóságát. A tanácskozmány annak a véleményének adott kifejezést, hogy a börze-krizis a speculációnak mesterséges csinálománya és az ipari válsággal együtt el fog enyészni minden kívülről jövő hozzájárulás nélkül is. Azonban a kereskedelmi- és pénzügyminiszter e megnyugtató daczára is indittatva érezték magukat, hogy 1880. november 12-én a turini és milanói kereskedelmi kamarák elnökeivel és a nápolyi bank igazgatójával újabb conferentiát tartsanak, melyen abban állapodtak meg, hogy lehetőleg alkalmat kell adni a hitelintézeteknek a discountálási igények kielégítésére, a lombard-üzletet ellenben lehetőleg korlátozni kell. E határozatoknak megfelelően a pénzügyminiszter november végén 23 millió ezüstöt deponált a Nemzeti Banknál, hogy lehetővé tegye a discountálásra fordítandó tőke emelését, úgy azonban, hogy ez összegből a genuai, turini, milanói és nápolyi hitelintézetek is 2 hónapon át hetenként 300.000 lira támogatást kapjanak.

A krizis 1881 első felében is tartott, de aztán lassan lecsillapult.

II. FEJEZET.

A törvényjavaslat.

1880. január hónapjában az őrlési adó eltörlésének tárgyalásakor Magliani még úgy nyilatkozott, hogy elhamarkodott volna minden a kényszerfolyam megszüntetésére czélzó lépés, mert az 1879-iki rossz termés következtében Olaszországnak nagymennyiségű gabonát kellett importálnia és ezért 200 millió lira ment ki az országból. De a kormányon levő párttól finanziaális programjának keresztülvitelét az ország hangosan követelte. E programból már megtestesítést nyert az államháztartás egyensúlyának helyreállítása és nem a kormányon mult, hogy még 1880. januárban törvénynyé

nem lett az őrlési adó lépcsőzetes megszüntetése is. Így hát csak a kényszerfolyam megszüntetése volt hátra, hogy a kormány és pártja teljesen beváltsa az ígéreteket, melyeket az országnak az ellenzéki padokon tett. A pénzügyminiszter már 1879. május 4-iki exposéjában kijelentette, hogy a kormány behatóan foglalkozik a kényszerfolyam megszüntetésének kérdésével.

De egyuttal kijelentette azt is, hogy előbb meg kell erősödniök az állam finanziainak, újból szabályozni kell a jegyforgalmat és csökkennie kell az ágióknak.

A kényszerfolyam megszüntetésének három előfeltétele közül csak az első következett még be, a másodikat a kormány az 1879. február 28-án a kamara elé terjesztett, a bankok rendezésére vonatkozó törvényjavaslattal akarta elérni, de a harmadik előfeltétel még mindig hiányzott. Különben is a kormánynak választania kellett a két eljárás között, mely kényszerfolyam megszüntetésénél követhető: vagy be kellett várnia, míg a közgazdaság a maga erejéből fogja kiküszöbölni az ágiót és fog az országban ércpénzforgalmat teremteni és ezzel a kényszerfolyamot lassanként hatályától megfosztani, vagy pedig a kormánynak magának kellett hozzájárulnia ezen állapot siettetéséhez és megteremtéséhez. A kabinetnek azonban ugy általános gazdasági okokból, mint a programjának betölthetése végett a második eljáráshoz kellett folyamodnia és fel kellett használni minden eszközt, mely őt ez eljárásában segíthette. Nagy aggodalmat okozott ugyan a kormánynak az ezüst ára, attól félt a pénzügyminiszter, hogy az ezüst elértéktelenedése következtében Olaszország elveszti a valutarendezése után aranykészletét és az ország gyülekező helye lesz az értékét vesztett ezüstnek, nem lesz kettős valutája, de lesz a papirvaluta helyett ezüst-valuta, a minek az olasz kereskedelem drágán fogja megadni az árát. Csakhogy az ezüstpiacz állása ismét oly körülmény volt, melylyel számolni kellett, de melynek javulására várni és melytől a valuta rendezését függővé tenni nem lehetett.

Ily körülmények közt a miniszteriumnak, már az őrlési adóvitában megingott állása biztosítása végett is, sietnie kellett a kedvező constelláció felhasználásával és azon kellett fáradozania, hogy a kedvezőtlen factorok hatásának eliminálásáról gondoskodjék. 1880. júliusban a pénzügyi törvények újból

való tárgyalása alkalmával Magliani már úgy nyilatkozott a kényszerfolyam megszüntetéséről, mint a mely sürgős és elodázhatlanul szükséges, és a kormány és törvényhozás rögtönös figyelmét követeli; a miniszterelnök pedig formális ígéretet tett, hogy a kormány az ülészaknak novemberben újból való megnyitása alkalmával törvényjavaslatot fog előterjeszteni a kényszerfolyam megszüntetéséről.

Ezt az ígéretét a kormány pontosan be is tartotta. 1880. november 15-én Magliani a pénzügyminiszter és Micelli a kereskedelmi miniszter a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó törvényjavaslatot az ép megnyitott kamara elé terjesztették.

Ezzel a javaslattal együtt még két fontos javaslat várt tárgyalásra: a választási reform és a költségvetés, melyek közül az első nagy izgatottságban tartotta az országot, úgy, hogy a kormány közvetlenül a kamara megnyitása előtt is kétségben volt az iránt, melyiknek előbb való tárgyalását kívánja. Erős oppositíótól tartottak, akármelyik törvényjavaslat praeferenter való tárgyalását indítványozza is. Lassanként azonban még a radikálisok is a kényszerfolyam javaslat elsőbbsége mellett foglaltak állást, úgy, hogy a kamara elfogadta a kormány indítványát, hogy ezen javaslat a többi kettőt megelőzőleg tárgyalassék és kiadta azt tanulmányozás végett egy 18 tagból álló, pártkülönbségre való tekintet nélkül választott bizottságnak, melyben az ország legnagyobb pénzügyi kapacitásai s többek közt Sella, Mingheti, Grimaldi, Luzzatti, La Porta, Corbetta benne voltak, azzal az utasítással, hogy a bizottság mennél előbb fejezze be tanácskozásait és terjeszsze a plenum elé jelentését, hogy a ház is mennél előbb végezhesen a javaslattal és így ne nyujtassék az elkerülhetlennél hosszabbra a krízis és bizonytalanság, melybe a javaslat az ország gazdaságát ejtette.

A törvényjavaslatot terjedelmes és úgy elméleti mint gyakorlati fejtegetései tekintetében a legnagyobb elismerésre érdemes elaborátum előzte meg indokolás gyanánt. Az okmány e részének hármasszálja van, ki akarja mutatni a kényszerfolyam hatásait és így megszüntetésének szükséges voltát; meg akar győzni arról, hogy az ország gazdaságilag, pénzügyileg és monetárius viszonyai tekintetében a reformra érett és abból nagy előnyöket fog huzni; és végül indokolni

akarja magának a törvényjavaslatnak egyes intézkedéseit. Ez indokolás, a mellett, hogy a szóban forgó problémát teljesen tisztázza, egyuttal világos és hű képét adja Olaszország gazdasági és finanziaális viszonyainak 1866-tól 1880-ig.

A mi végül az országnak akkori és előrelátható pénzforgalmát illeti, arra nézve az indokolás a következő becsléseket tartalmazza:

Az ország *ércpénzkészlete* 1880-ban 519 millió lira.

Ebből *arany*:

a kincstárban 33·94 millió

a jegybankoknál 67·46 »

magánosoknál 25·00 »

arégi pápai és bourbon

pénzekben, olasz ve-

retű pénzekben 82·60 »

Összesen 209 millió

teljes súlyú ezüst 171 »

melyből 115 millió

régi bevonandó pénz,

osztó pénz 64 »

bronz 75 »

Összesen 519 » »

fedezetlen *papírpénz* 1.360 » »

Összes pénzforgalom 1880. szeptember 30-án 1.879 millió lira. Hozzáadva ehhez a fedezetül szolgáló 305 milliót, 2.184 millió pénzkészletet kapunk.

A kényszerfolyam megszüntetése után:

előbbi érckészlet 519 millió

a felveendő kölcsönből és új osztópénz veretéséből 683 »

Összesen ércpénz 1.202 millió

ehhez az államjegyek 340 »

» a bankjegyek 660 »

Összes pénzforgalom 2.202 millió

a mi fejenkint 78 liranak felel meg, melyből 35·45 lira ércpénz és 42·55 lira papír.

Az olasz valuta-törvényjavaslat legfőbb intézkedése 600 milliónyi konzorziális jegynek egy kölcsön segítségével való bevonása és illetőleg ércpénzzel való beváltása. Minthogy pedig

1875. óta a forgalomban levő konzorziális jegyek összege 940 milliót tett ki, a javaslat szerint 340 milliónak forgalomban kellett maradnia államjegyek czímén. Így a kényszerfolyam megszüntetése után kétféle papírpénznek kellett volna forgalomban lenni: bankjegyeknek és államjegyeknek s átmenetileg konzorziális jegyeknek is. Igaz ugyan, hogy e körülmény olyan volt, hogy a valuta-rendezés morális hatását csökkenteni fogja, de a pénzügyminiszter lehetetlennek tartotta, hogy e 340 milliótis beváltsa az országot, mert nem tartotta keresztülvihetőnek, hogy Olaszország számára 1 milliárd nemes érczet lehessen a pénzpiacról elvonni. Lehetséges lett volna ugyan 340 milliónak bevonása úgy is, ha a kormány ez összeg erejéig papírban befizetendő kölcsönt vett volna fel Olaszországban és a befolyt jegyeket megsemmisítette volna, de kérdéses volt, hogy vajjon képes lesz-e az ország ily nagy összeget egyszerre abszorbeálni. Aztán pedig a miniszter gondosan ügyelt arra, hogy a forgalomban levő pénzösszeg a valuta-rendezés következtében változást ne szenvedjen. E pontban Magliani nagyot tévedett. Teljesen indokolt ugyan e törekvés, de egy factor kimaradt a számításból, az, hogy ha névleg nem változik is a pénzmennyiség, tényleg az ágio elenyészése folytán ez mégis emelkedni fog. A forgalomban levő 1.665 millió papír a kényszerfolyam alatt névleges értékénél 10⁰/₀-kal kisebb vásárlási erővel bírt, míg a kényszerfolyam megszüntetése után tényleg 1.665 milliót fog érni, tehát az ország effectiv pénzkészlete 166⁵ millióval fog emelkedni. E 166⁵ milliónak elesése ép a miniszter szempontjából is indokolt lett volna és indokolt lett volna annál inkább, mert ha a papírpénz-cirkuláció az eddigi állapotban megmarad, akkor a papír az ország egész pénzkészletének 50⁰/₀ át fogja kitenni, a mi egészséges állapotnak nem tartható. Ehhez járul még az a körülmény is, hogy az érczkészlet összetétele sem áll minden kifogáson felül, mert a valuta-rendezés előtt forgalomban volt 64 millió ezüst osztópénz és 75 millió bronz és 139 millió nem teljes értékű, tehát részben szintén hitelre alapuló pénzhez még körülbelül 80 millió osztó pénznek kellett járulnia, minthogy a kormány már ekkor tervezte, hogy a kölcsönösszeg egy részét a francia banknál összegyűjtött olasz osztópénz hazavitelére fogja fordítani, úgy, hogy a hitelre alapuló pénzmennyiség az egész pénzkészletnek 55⁰/₀-át fogja kitenni.

De eltekintve attól, hogy e 340 millió levonása nélkül az ország cirkulációjának ércalapja szűknek mutatkozott, mulhatlanul el kellett volna kerülni a 340 millió meghagyását azért is, mert annak szükségkép káros hatással kellett járnia a bankjegyek érczre való beváltásánál és súlyosabbá kellett tennie a bankjegyforgalmat.

Ugyancsak e szempontok szólnak nálunk is az ellen, hogy pénztári jegyek czímén államjegyeket hagyjunk forgalomban.

Egy másik nagyfontosságú intézkedés a forgalomban maradandó 340 millió papir compositiójának megállapítása. A pénzügyminiszter erős ellenszenvvel viseltetett a nagy appoint-ok iránt és azt tartotta, hogy azok állandó veszedelmet képviselnének a kincstárra nézve, a mennyiben — a 340 millió is elvesztvén beválthatlan jellegét — azok minden legkisebb politikai vagy gazdasági zavar alkalmából jelentkezni fognak beváltatás végett és ha beváltatásuk egy pillanatban nem történhetik meg, az egész valuta-rendezés sikerét kockáztathatják. Ezért ugy intézkedett javaslatában, hogy a kis és nagy jegyek vonassanak be, ellenben a középsők forgalomban maradjanak. Az 1880. szeptember 30-án forgalomban levő 0⁵⁰, 1, 2 és 5 lírás jegyek 315 milliót képviseltek; ezek beváltásának kellett volna a miniszter szándéka szerint legelső sorban és egész totalitásukban megtörténni, míg a kölcsönből ezek beváltása után fenmaradó összeg a 100, 250 és 1000 lírás jegyek beváltására lett volna fordítandó, ugy, hogy a forgalomban maradandó 340 millió állott volna 240⁵ millió 10 lírás és 50⁵ millió 20 lírás jegyből, melyekhez járult volna még 46 millió 100 lírán felüli jegyekben, minthogy azok teljes beváltására a 315 milliónyi kis jegy beváltása után fenmaradó kölcsönösszeg nem lett volna elegendő. Igy tehát az államjegyek zömét, 70⁷⁰⁰/0-át, a 10 lírás jegyek képezték volna, tehát ép azok a jegyek, melyek a kis forgalmat túlnyomó mértékben közvetítik és melyek forgalomban tartása más országokban a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Hozzájárul még az is, hogy e jegyek nagy használtatásuk folytán mindig a közönség szeme előtt forogván, a valuta-rendezés erkölcsi hatását nagy mértékben compromittálhatták és e mellett folytonos új jegyekért való kicserélést igényeltek, mert természetszerűleg sokkal inkább elkoptak, mint a nagy

jegyek. E mellett még attól is lehetett tartani, hogy épen ellenkezője fog bekövetkezni annak, a mitől Magliani félt, hogy t. i. nem a nagy jegyeket fogják beváltás végett bemutatni, hanem épen ezen 10 lírásoktól fog iparkodni a kereskedelem megszabadulni és így ezek beváltása fog a kincstárnak folytonos zavarokat okozni. De Magliani a nagy jegyek bevonását és a középsőknek forgalomban hagyását még azzal is indokolta, hogy az állam nem akar a jegybankokkal versenyezni. Ez az argumentum — a mellett, hogy éles világitásba helyezi bankjegy és államjegy egymás mellett való létezésének kellemetlenségét — nem győzhet meg a tett intézkedés helyességéről, mert a belföldi kereskedelem sokkal inkább megbirhat nagyobb mennyiségű nagy jegyet, mint a kis forgalom kisebb mennyiségű kis jegyet.

A javaslat egyéb fontos intézkedései a valuta-rendezés eszméjéből önkényt folynak. Így az, hogy a kormány érzékületét — a mennyiben az a törvényes pénzrendszernek megfelel — forgalomba hozhatja; hogy az állam a bankok ellenében fennálló tartozásait törleszti, a mi szükséges, hogy azok az új valuta-viszonyoknak megfelelni tudjanak; hogy a bankjegyek törvényes folyama a rendezett valutára való átmenetel rázkódtatásainak enyhítése végett még egyidőre fentartatik, mely intézkedés különben, ha nem szolgál a bankjegyek beváltásának megtagadására, egyáltalán nem ellenkezik az egészséges valutával, mint azt Anglia példája mutatja. A valuta-rendezés eszméjéből folyik továbbá a kormánynak az a kötelezettsége is, hogy a bankrendszert törvénnyel fogja praecisirozni, mert egészségtelen bankpolitika a legnagyobb ellensége az egészséges valutának. A valuta-rendezés által szükségkép feltételezett intézkedések közt különös fontossággal bír még a javaslat 13. §-a, melynek értelmében az érczpénzfizetések újból való felvételének napjától kezdve a jegybankok függetlenül állapíthatják meg a discount-rátát.

De legnagyobb érdeklődéssel az olasz valuta-rendezés és olasz valuta közti viszony megfigyelése bír. Az olasz valuta-törvény, mint láttuk, teljes bimetalлизмmust akart létesíteni. Minthogy azonban az arany és ezüst közti törvényes és tényleges értékarány nem azonos, lehetetlenné vált a simultan bimetalлизмus és csak az alternatív kettős valuta fentartásának lehetősége maradt meg. És így kérdés volt Olaszországra

nézve, hogy a két valuta közül melyiket akarja és hogy az arany és ezüst közti paritás teljes fentartása mellett tényleg melyik valutát fogja megkapni, arany- vagy ezüst valutát-e? Kifejezetten a törvényjavaslat egy szóval sem emlit valuta-reformot, egy szóval sem érinti a fennálló törvényes ércz-valuta-rendszert, de gyakorlati intézkedésein nagyon is meglátszik a tendentia, mely arra irányul, hogy a valuta rendezése által előkészítse egy ezt követő valuta reformnak talaját. A törvényjavaslat benyújtása előtt hire járt az országban, hogy a kormány exclusiv olasz valuta-rendszert akar létesíteni, de ez a hir nem volt igaz. Azonban a valuta-reform még nem jelenti Olaszországra nézve a franc-rendszer elhagyását, hanem csak azt, hogy arany vagy ezüst vagy arany és ezüst franc legyen-e az ország törvényes fizetési eszköze. Láttuk, hogy 1879. május 4-iki éxpozéjában a pénzügyminiszter mint perhorrescálta azt, hogy Olaszország Európa ezüstjének tartályává legyen, később ismét ugy nyilatkozott, hogy nem szabad megengedni, hogy Olaszország Európa Indiájává tétessék. Midőn a törvényjavaslat tárgyalása alkalmával a valuta kérdését is felvetették, Magliani újból kifejtette, hogy a bimetallismus ma alternativ valutát jelent és így az az ország, mely a bimetallismust elfogadja, tényleg mindig azt a fémet birja valuta gyanánt, mely a másiknál kisebb belső értékkel bir és így — 18°/_o lévén az ezüst vesztesége, a 15¹/₂ aránynyal szemben — ha Olaszország elfogadja a bimetallismust a korlátlan ezüstveréssel, akkor cirkulációs eszközök csakhamar kizárólag ezüstdől fognak állani, a papir kényszerfolyamot ezüst kényszerfolyam fogja felváltani és így az országnak meg nem felelő és oly pénze lesz, melyet a közönség még kevésbé fog szívesen fogadni, mint a beválthatlan papirt. Másfelől ismét Magliani elméletben arany-monometallista volt, követelve, hogy a kettős valuta még a kényszerfolyam megszüntetése előtt eltöröltessék. Ha e körülmények mellett figyelembe vesszük még azt, hogy a kormány a valuta-kölcsönt ²/₃ részben aranyban akarta felvenni és hogy az 1879. február 21-én Majorana-Calatabiano miniszter által a bankok rendezése tárgyában előterjesztett törvényjavaslathoz csatolt tervezet a contemplált 640 milliós valuta-kölcsönből csak 50 milliót akart felvételni aranyban és e javaslathoz Magliani, a ki már akkor is pénzügyminisz-

ter volt, szintén hozzájárult; ha tekintetbe vesszük végre, hogy Olaszország a latin pénzszövetség megkötését megelőző tárgyalásokon is feltétlenül az arany-valuta mellett nyilatkozott, akkor lehetetlen nem látnunk azt, hogy a kormány azért akart a jegyek beváltására 400 millió aranyat beszerezni, hogy az aranyvalutára való átmenetelt előkészítse. A kormánynak a kölcsönművelet körül kifejtett eljárása, mint látni fogjuk, ezt a meggyőződésünket még jobban megerősíti. És valóban akkor Olaszország aránylag nagy nehézség nélkül átmehetett volna az arany-valutára, a mit a korlátlan ezüstverés felfüggesztése is megkönnyített volna. De a latin unió 1885-ig lehetlenné tett minden ily lépést és különben is az ezüst demonetisátioja és a valuta rendezése egyszerre nagyon sok lett volna Olaszország pénzügyeinek.

A törvényjavaslat úgy Olaszországban, mint a külföldön kedvező fogadtatásban részesült. Az olasz sajtó pártkülönbség nélkül a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla és azt ajánlotta a kamarának, hogy végezzen gyorsan a javaslattal és fogadja el. S a törvényjavaslat nagyjából meg is érdemelte ezt a rokonszenvet; ama nagy hibák közül, melyek utóbb elpusztították a valuta-rendezés sikerét, maga a törvényjavaslat csak egyet követett el, a 340 milliónak forgalomban hagyását. Arról nem lehetett törvényben gondoskodni, hogy a kormány tényleg juttassa a közönség kezébe az aranyat és ezüstöt, a mit a valuta rendezésének végrehajtásakor — vesztere — nem tett meg. Erélyes és céltudatos bankpolitikáról pedig akart a törvény gondoskodni és nem az ő hibája, ha a kormány és a törvényhozás nem birt később elég erővel ez intentiójának végrehajtására.

III. FEJEZET.

A törvényjavaslat tárgyalása.

A bizottság, melynek a törvényjavaslatot kiadták, azonnal hozzáfogott annak tárgyalásához és azon, ha nem is a dolog lényegét érintő, de elég fontos módosításokat végzett.

Legfontosabb változtatás a javaslat 6. §-án történt és e szakasz fölött folyt a bizottságban a legnagyobb vita is. A bizottság egy tagja azon óhajnak adott kifejezést, hogy a consorziális jegyek egész összegükben váltassanak be, tehát

ne hagyják meg a forgalomban a 340 millió lira államjegyet. Ezzel szemben kifejtették, hogy az Egyesült-Államok nagy aranyszükséglete következtében nem lehet arra számítani, hogy Olaszország egy milliárdnyi érczet kaphasson és a pénzügyminiszter kijelentette, hogy a költségvetés sem volna képes elviselni a 340 millió kölcsöntöbblettel járó 19 millió évenkénti megterhelhetést. De e felszólalás következtében mégis megállapították, hogy az évenkénti államháztartási fölösleget a 340 milliónak fokozatos visszavonására fogják fordítani. Lényeges változtatás történt azonban a 340 millió compositióját illetőleg. A bizottság úgy határozott, hogy a 340 milliót csak 5 és 10 lirás jegyek alkossák. Megállapította a bizottság, hogy forgalomban maradjanak a 10 lirások teljes összegükben és az 5 lirás jegyekből annyi, a mennyi a 10 lirások összegének 340 millióra való kiegészítéséhez szükséges, úgy, hogy a 340 millió álljon 96,466.178 lira 5 lirás és 243,533.830 lira 10 lirás jegyből, míg 105,400.180 lira erejéig érczpenzre válthatók be az 5 lirás jegyek. A bizottság ez intézkedését azzal indokolta, hogy a közönség nagyon megszokta az 5 lirás jegyeket és így nem volna czélszerű azokat teljesen kivenni a kezéből. Cucheval-Clarigny (Les finances de l'Italie, Páris, 1886. 85. l.) másban keresi e módosítás indokát. Azt tartja, hogy a bizottság az 5 lirás papirpénzjegyek forgalomban való megtartása által az 5 lirás ezüstpénzt akarta az országból kiszorítani és egyuttal megakadályozni azt, hogy a beözönlő 5 lirás darabokért cserében az országból az aranyat kivigyék. Ha tényleg ez volt a bizottság szándéka, akkor ezt nagyon szellemes módon akarta elérni, de sikertelenül és még siker esetén is ezzel csak elnapolta volna Olaszországnak azt az előbb-utóbb beállandó kötelezettségét, hogy külföldön levő elértéktelenedett ezüst darabjait a vele pénzszövetségben élő államoktól visszavegye.

Az összes consorziális jegyek bevonását követelőknek adott concessió a bizottsági javaslat 13. §-ában talált kifejezést, azzal a hozzátétellel, hogy az államháztartási többletekből beváltott összegeknek megfelelő érték a garantiául elhelyezett járadék-czímletekből megsemmisíttessék. Ez intézkedések, papiroknak garantiául való letéteményezése, a kormánynak adott felhatalmazás, hogy e címleteket jegyek beváltásának céljából értékesítheti; hogy a költségvetési fölösleg

a 340 millió részleges bevonására fordítandó: mind arra szolgáltak, hogy csökkentsék azt a kelletlen hatást, melyet az államjegyek egy részének forgalomban hagyása okozott, hogy emeljék a közönségnek e jegyek iránti bizalmát és egyuttal elejét vegyék a diszió keletkezésének és végül nyitva tartásuk a lehetőséget arra, hogy valamely kedvező alkalmat a parlament megkérdezése nélkül is az államjegyek beváltására felhasználhassanak.

A miniszteri javaslatnak a bankokra vonatkozó szakaszai tárgyalásánál felmerültek a bankok elleni panaszok; törvényellenes operációkat hajtanak végre; jegyeik fedezésére nemcsak saját tőkéjüket használják fel; kölcsöntitreket nagyobb haszon elérése végett a megengedett meghaladó mértékben tartanak a tárcájukban; jegyeiket nemcsak a kereskedelem céljaira fordítják, hanem jelzálogos és egyéb oly ügyletekre, melyek a tőkét hosszú időre lekötik; az 1874. április 30-iki törvényt mindnyájan többszörösen áthágták. Ezért nagy ellen-szenvvel találkozott a miniszteri javaslat 13. §-a, mely a disconto tétel megállapításának jogát függetlenné tette, de azért a szakaszt mégis elfogadták.

A miniszteri javaslat 15-ik (most 17-ik) és 16-ik (most 22-ik) §-ai közé a bizottság négy szakaszt szurt be, melyek részint a bankokra és a pénzforgalomra, részint a jegyforgalommal és bankokkal kapcsolatos adókra vonatkoznak. Az új 18. §. kimondja, hogy a bankok fedezete csak törvényes folyamattal bíró érczvalutából állhat, a bankjegyek érczre vagy volt consorziális jegyekre váltandók be és a kormány ellenőrizni fogja, hogy a bankok aranykészletüket ezüstre ne cseréljék be. A bizottság javaslatának 22-ik pontjában még módosította a miniszteri javaslat 16-ik szakaszát, a mennyiben megállapította, hogy a kormány új banktörvényjavaslatát 1884. vége előtt tartozik a kamarának benyújtani és még végül a bizottság úgy konstruálta a valuta rendezését ellenőrző bizottságot, hogy abban parlamenti embereké legyen a többség.

A miniszter a bizottság által ajánlott módosításokat elfogadta és hozzájárult ahhoz is, hogy a bizottság új, 25 szakaszból álló törvényjavaslatot terjesztszen a kamara elé s a kamara azt a javaslatot tárgyalja.

A bizottság jelentését 1881. január 27-én nyújtotta be

a kamarának. A jelentés eredményei négy pontba foglalhatók össze: 1. a törvényjavaslat a forgalomban maradáno 340 millió lira államjegy daczára teljesen megszünteti a kényszerfolyamot és nemcsak korlátozza azt; 2. az államháztartás a kényszerfolyam megszüntetésével járó megterhelést elbirja; 3. a kényszerfolyam megszüntetése az országra nézve nagy gazdasági előnyökkel fog járni, habár nem is lehet tagadni, hogy az némely iparágakat károsítani fog; 4. a valuta-rendezés sikerét az ezüstkérdéstől és attól, hogy állam- és bankjegyek lesznek egymás mellett forgalomban, félteni nem kell.

A vita a kamarában 1881. február 4-én kezdődött és 18 ülésen át tartott. Komoly és erős ellenzékre a javaslat egészében nem talált, de annál többen voltak azok, a kik részleges, habár igen jelentékeny módosításokat szerettek volna. Azok a képviselők, a kik a kényszerfolyam megszüntetését egyáltalán elleneztek, majdnem kivétel nélkül a jobb-párthoz tartoztak és ellenzéküket azzal indokolták, hogy a vállalat nagyon vakmerő, a financiaik nem kedvezők, mert a költségvetés nagyon ingadozó és így azt egy újabb kölcsönnel megterhelni nem lehet; az ország nincs eléggé előkészítve a kényszerfolyam megszüntetésére és végre abból súlyos hátrányok fognak az iparra hárulni.

Mások viszont természetesen azt vitatták, hogy a kényszerfolyam megszüntetése szükséges s nem jár az említett veszedelmekkel. A javaslat pártolói közt most is voltak olyanok, a kik a consorziális jegyek egész összegét be akarták váltatni.

Az általános vita befejezése után február 15-én a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter és a pénzügyminiszter szállottak sikra. *Micelli* kifejtette, hogy alaptalan a kormány ellen intézett ama vád, hogy az a bankok rendezését még mindig nem hajtotta végre; a kormány gyakran megkísérelte a bank-kérdés megoldását, de ez a kényszerfolyam megszüntetése előtt lehetetlennek mutatkozott. Az előző miniszteri nyilatkozatok és készülődések után nem lehet azt mondani, hogy a javaslat váratlanul jött. Kimutatta, hogy a bankok képesek lesznek a kényszerfolyam megszüntetése által reájuk rótt feladatnak eleget tenni, annyival is inkább, mint-hogy jegyeik törvényes folyamának 3 évre való meghosszab-

bitása azokat előreláthatólag meg fogja menteni minden runtól és így a bank-krízis veszedelme ki van zárva. A kormány a valuta rendezésével kapcsolatban gondoskodni fog az egész hitelügy fejlesztéséről és a hol kell, reformálásáról. *Magliani* összefoglalja a törvényjavaslat ellen felhozottakat és minden ellenvetésre külön-külön felel. Azoknak, kik a kényszerfolyam megszüntetését csak korlátooltnak tekintették, mert a 340 millió forgalomban marad és a kik e miatt a valuta-rendezés sikerét kockáztatottnak látták, azt felelte, hogy czélja nem az volt, hogy kivonja a forgalomból a papírt, melylyel a nép már megbarátkozott, hanem hogy megszüntesse a kényszerfolyamot és eltüntesse az ágiót, a miért is a forgalomban levő jegyek beválthatóságát biztosította. A 340 millió az ország függő adóssága egy részének tekintendő, melyet az államháztartási fölöslegekből lassankint törleszteni fognak. Az 5 és 10 lírás jegyek forgalomban hagyása indokolt azért, mert azok kezelése sokkal kényelmesebb, mint a súlyos és nagy ezüstdaraboké, miért is a közönség azokat szívesebben fogja venni, a mihez hozzájárul még az is, hogy azok vissza fogják tartani az 5 lírás ezüstdaraboknak a latin unió egyéb államaiból Olaszországba való áramlását, a minek veszedelme pedig különben az arany kivándorlásáéval kapcsolatban fenforgott volna mindaddig, míg az ezüstkérdés nemzetközi szerződések vagy a két fém piaczi árának megváltozása útján szabályozva nem lesz. Kifejti, hogy a kényszerfolyam fokozatos és nem egyszerre való megszüntetése a pénzforgalomra nézve nagyon zavaró lett volna és ez most az aranyágió nagymérvű csökkenése következtében lehetetlen is. A művelet végrehajtása tekintetében a miniszter előadta, hogy a kormánynak szabad kezet kell megőriznie arra vonatkozólag, hogy kölcsönével akkor lépjen a piacra, a mikor a pénz olcsó és Olaszország hitele kedvező lesz és egyuttal azon reményének adott kifejezést, hogy az olasz pénzügyek és különösen a Nemzeti Bank jelentékeny mértékben fognak részt venni a tervezett kölcsön-operációban. De a törvény végrehajtása nem kezdhető meg előbb, míg Olaszország birtokában nincsen a szükséges ércnek. Előbb a kis jegyeknek 114 millió értékben ezüst osztópénzre való beváltása fog megkezdődni; azután lassankint forgalomba fogják hozni az aranyat és ezüstöt és ha az ércpénz megjelenése folytán a paritás

a papír és arany közt előállt és a thesaurálás megszűnik, mert felesleges lesz, akkor fog megkezdődni a jegyek általános beváltása, úgy, hogy az átmenet az érczvalutára nem lesz hirtelen. Hogyha a törvényjavaslatot elfogadják, ez az ország érdeme lesz, mely gazdasági helyzetének javulásában fogja jutalmát találni.

Végül még *Cairoli*, a miniszterelnök és külügyminiszter, megnyugtatta a kamarát, hogy a béke előre láthatólag megmarad és így háborútól nem kell a kényszerfolyam megszüntetésének sikerét féltetni.

Ezzel az általános vitát befejezték. A törvényjavaslat általánosságban elfogadtatván, elkezdődött a speciális tárgyalás, melyen a vita súlypontja nyugodott. A javasolt módosítások részben a kényszerfolyam megszüntetésére magára, részben pedig a bankrendszerre vonatkoztak. A részletes tárgyalás előtt a kamara az összehívandó pénzconferentiára való tekintettel oly napirendet állapított meg, melynek értelmében a kamara felhívja a kormányt, hogy vegyen részt azon nemzetközi conferentiákon, melyeket esetleg össze fognak hívni oly célból, hogy megállapítsanak egy pénzrendszert, mely a lehető legtöbb államot azonos érdekekben egyesít.

A kamara semmiben sem akarta megkötni a kormány kezét és teljesen megbizott abban, hogy az a párisi pénzconferentián az ország monetárius érdekeit teljesen meg fogja óvni.

Hosszas viták után befejezték a részletes tárgyalást is és a kamara a most már 26 szakaszból álló törvényjavaslatot 266 szóval 27 ellenében 1881. február 23-án végleg elfogadta.

A javaslat megszavazása után azonnal a tunisi kérdés került felszínre, mely kormányválságot idézett elő, minek következtében az országgyűlés felosztatásától lehetett tartani, a mi a kamarának összes eddigi munkálatait megsemmisítette és a valuta rendezését ismét jó időre elodázta volna. Hogy ez elkerültessék, a szenátus sietett a javaslat tárgyalásával és utasította bizottságát, hogy mennél előbb terjeszsze elébe jelentését. A szenátus bizottságának jelentését Lampertico szerkesztette és különösen a forgalomban maradandó 340 millióval foglalkozott, csak azzal a feltétellel ajánlva a szenátusnak a törvényjavaslat elfogadását, hogy ha a 340 millió államjegy circulációja átmeneti állapotnak tekinthető.

A szenátus plenumában a törvényjavaslatot nagyon röviden tárgyalták. A legtöbb szónok és maga az előadó is lemondott a szóról, úgy, hogy a szenátus a törvényt megjegyzés nélkül elfogadta és azt 1881. április 7-én mint 1881. április 7-iki 133. számú (3-ik sorozatú) törvényt ki is hirdették.

Igy jött létre annyi küzködés után az a törvény, mely rendezni akarta az olasz valutát.

Az olaszok azt hitték, hogy még ugyanabban az évben meg is szüntethetik majd a kényszerfolyamot, a melyben elrendelték. És ime, tizenöt év kellett, a míg elkészült a törvény, mely a valuta rendezését szabályozta és még két év kellett, a míg tényleg hozzá lehetett fogni a törvény végrehajtásához.

És Olaszország óhaja még most sem teljesült, valutája igazában nincs rendezve, noha tizenkét év telt el a valuta-törvény megalkotása óta

KOHN DÁVID.

A SZÉNBÁNYÁSZAT JOGA ÉS A FÖLDBIRTOK.

— Második közlemény. —

III. JOGOK, MELYEK SZERINT A SZÉNTÉLEPEK FELETT A FÖLDBIRTOK RENDELKEZIK.

Azon jogok közül, melyek a regáljogtól s az abból kifejlett szabad bányászat irányától általában, vagy csak épen a szénkérdésben térnek el: a német partikuláris, az angol-amerikai, az orosz és magyar jogok érdemelnek figyelmet.

A német partikuláris és a magyar jogok a vegyes rendszer képviselői, mert az eltérést épen csak a szénkérdésben mutatják, holott egyébként, pl. a fémbányászat kérdésében, egészen a regáljogból kifejlett bányaszabadság alapján állanak; a többi jogok azonban egészben az ellentétes jogrendszert képviselik.

1. A partikuláris német bányajogok.

A mi kevés, a porosz jogtól eltérő és más joggal élő terület van Németországban, az a részszerű bányajog hazája; e jogok — még összhangzatosságuk mellett is — csak partikuláris jognak nevezhetők. A melyek figyelemre méltók s a szénkérdésben is eltérnek a közönséges német bányajog irányától, a szász törzsek által lakott vidékeken érvényesek, habár e törzsek különböző államterületekhez tartoznak is.

A szász bányajog önálló fejlődése egykor irányt adott Németország nagy részében a jogalakulásnak, többszörös receptiója ismeretes; ¹⁾ és a szász jogvidék önállóságát sokban meg is őrizte.

A porosz törvény a királyság szász tartományaiban, melyek régebben a szász királysághoz tartoztak, a kő- és barna szénekre a régi birtok és jogviszonyokat, úgy, a mint

¹⁾ Achenbach »Das gemeine d. Bergrecht« 118. s k. 1.

azokat a régi szász választó fejedelmi rendtartás szabályozta, egyelőre érvényben hagyja; ¹⁾ egy újabb törvény pedig e viszonyt következően szabályozza:

A tartományokban és egy pár azokhoz számított örgrófságban a kő- és barnaszének ezentúl is a földbirtokos rendelkezése alá tartoznak; a szénbányászat a földbirtoktól elkülönített, önálló művelési jogositvány tárgya is lehet, akár a telektulajdonos, akár egy idegen vállalkozó javára, csak hogy előbbi esetben törvényszéki vagy közjegyzői nyilatkozatban jelentse ki a földbirtokos, hogy a föltárási jog jövőre a földtulajdontól elválasztottnak tekintendő, második esetben pedig ugyanily közokiratban egy idegen vállalkozóra ruházza a telektől elkülönített művelési jogositványt. Az így elkülönített s önálló művelési jogositvány tárgyát képező széntelepek ingatlan dolgok természetével bírnak, önálló telekkönyvi betét tárgyai lesznek, és azokra bekebelezés által dologi jogokat lehet szerezni; a telektulajdonos beleegyezése nélkül vagy épen akarata ellenére pedig reájuk kutatni, felkérvény által előjogot s az elkülönítés előtt adomány által tulajdonjogot szerezni nem lehet. ²⁾ Ennek feltételei: a telektulajdonos engedélye s a közokiratban a széntelep elkülönítése és átruházása.

De a megszerzett önálló szénbányatulajdon sem ad a többi ásványokra olyan kedvezményes leljogot, a minővel a törvény a saját bányahatárán kutató és felfedező bányatulajdonost más felkérők versenyével szemben felruházza. ³⁾

A másik egészen önálló s a szász jogvidéken legfontosabb törvény: a szász királyság részére alkotott új bányatörvény, melynek — a miért a jogegységet megbontja — az a bünhődése, hogy a német bányajogirók fejtegetéseikben és összehasonlításaikban jobbára mellőzik.

E jog az ásványok jogi természetének megállapításánál következően osztályoz:

a fémtartalmuk miatt hasznos ásványokról a telektulajdonos nem rendelkezik, s azok kutatása, föltárása (a földbirtokos akarata ellenére is) mindenkinek szabad;

¹⁾ Ezek: a szász tartomány, a brandenburgi tartománnyal egyesített szász vidékek és a lausitzi örgrófság; ezekben az 1743-iki szász fejedelmi mandátum maradt érvényben. Allg. Bergg. 212. 213. §§-ok.

²⁾ Gesetz v. 22. Februar 1869. 1. 2. 3. 5. 9. §§-ai.

³⁾ A föttörvényszék 1876. június 23-án. k. döntvénye. L. az esetet Brassert »Zeitschrift f. Bergrecht« XIX. k. 79. l.

a kőszótelepekről és sóforrásokról a földbirtokos azonképen nem disponál, csakhogy ezek nem a szabad bányászkodás tárgyai, hanem a fiskust illetik, ámde kivételkép ilyenekre is adhat a pénzügyminiszterium egyeseknek művelési engedélyt (concessio).

A többi ásványok a szó valódi értelmében: partes fundi; ezek közé tartoznak a kő- és barna szenek, miknek művelési joga a földtulajdon folyománya.¹⁾

E széntelegekre idegen vállalkozó nem kutathat, felkérvényt be nem nyújthat, adományozás által azokra tulajdonjogot nem szerezhethet, ha csak a földbirtokos beleegyezését ki nem nyerte; a földbirtokos maga pedig: kutatási igazolvány szerzése, felkérvény benyújtása és adomány nyerése nélkül föltárhatja a földbirtoka alatt elterülő széntelegeket, mert azok földjének alkatrészei, művelésük a telektulajdon jogának gyakorlása.

De ha a földbirtokos, vagy az ő általa följjogosított vállalkozó, a művelés alá vett szénbánya javára más bányavállalkozók építményeit, felszereléseit, műveit használni kívánja, vagyis mások bányaművein széntelege javára bányaszolgalmakat akar igénybe venni; ²⁾ továbbá, ha bányauzeméhez: hányók, rakodók, épületek, utak, raktárak, koakszkemenczékhez stbihez szükséges idegen földterületek átengedését vagy épen kisajátítását kívánja, ezen előnyök élvezetére csak az esetben támaszthat igényt, ha bányatelke egy okszerű feltáráshoz elég terjedelmes, alkalmas alakulással bir, és mindez a bányahatóság által kiállított művelési igazolványban (Abbauschein) elismertetik. Ez igazolvány a bányahatóság részéről vissza is vehető, mihelyt a törvényszerű előfeltételek már hiányzanak.³⁾

Természetes, hogy a szénbányászatnak, a bányászat többi ágaitól elkülönített szabályozása ezen általános kijelentésekkel nem érhetette be; a novella, mely később alkottatott s az annak kapcsán kibocsátott miniszteri rendelet, épen ezen hiányok pótlását czélozza.

Voltak ugyanis hatóságilag adományozott bányajogosít-

¹⁾ Berggesetz f. d. Königreich Sachsen v. 16. juni 1868. 1. 3. 1. 5. §§-ok 1. §. 2. alinea. 4. §.

²⁾ Berggesetz f. d. Königreich Sachsen 117—120. §§-ai.

³⁾ Berggesetz f. d. Königreich Sachsen 4. §. 2. és 3. alinea.

ványok (Verliehene Bergbaurechte, fémekre) s ezek mellett szénbányaművelési jogok, — a földbirtokos által gyakorolva, mint a telektulajdon folyományai, vagy idegen vállalkozó részére átengedve; néha művelési igazolvánnyal, néha a nélkül, legtöbbször a telektulajdontól el sem különítve. Ugyanazon földbirtokon létezik (a tulajdonos akarata ellenére is) adományozott fémhányamű, mely amattól elkülönített ingatlan és telekkönyvi betét tárgya,¹⁾ és — mert ez a tulajdonos szénbányászati jogát nem érinti — van továbbá egy szénbányamű is, néha a földbirtokos által, néha egy idegen vállalkozó által üzembe véve, kinek az előbbi e jogát átengedi. Csupán a művelési igazolvánnyal kapcsolatos előjogok kérdésében szabályozva, egyébkint pedig exlex állapotban; még jogi jellegük is bizonytalan.

A novella meghatározza: hogy a kő- és barna széntelepek elkülöníthetők a földbirtoktól épen azon módon, a mint a polg. törvény a telkek eldarabolását megállapítja; az elkülönítés ténye pedig előáll: ha a széntelep művelési jogát a földbirtokos idő- és meghatározott személyre való korlátolás nélkül elidegeníti, — vagy ha a földbirtokot eladja, de a széntelep tulajdonjogát megtartja, — avagy ha e művelési jogositványt valamely más, a telektulajdonától szintén elválasztott szénbányaművelési jogositványhoz csatolja.

A földtulajdonos tehát saját föltárása esetén az elkülönítést csak e csatolás útján érheti el, különben szénbányászata csak a telektulajdonhoz kötött s abból folyó jog gyakorlata marad, a mi lényeges eltérés a porosz provinciális jogtól.

A földbirtoktól ily módon elkülönített és sajátképi értelemben vett szénbányamű épen olyan ingatlan tulajdon, mint az adományozott fémhányamű; az elkülönítés folytán a közönséges telekkönyv lapjáról lejegyzik, a föld- és hitellekkönyvben pedig részére külön lapot nyitnak.²⁾ Ha pedig a művelési jogositvány tárgyát képező széntelep teljesen kiaknáztatik, a tulajdonjog megszűnik.³⁾

¹⁾ Berggesetz f. d. K. Sachsen 48. §.

²⁾ »Gesetz v. 18. März 1887. Zur Ergänzung des allg. Berggesetzes« I. artikulusa 48. és 49. §§-ai.

³⁾ Gesetz v. 18. M. 1887. I. art. 169. §-a hivatkozik a polg. törvénykönyv 288. §-ára, mely így szól: Das Eigenthum an einer Sache geht verloren, wenn die Sache untergeht oder dem Verkehre entzogen wird. (Bürg. Gesetzbuch f. d. K. Sachsen.)

A telekkönyvi rendezés részleteinek mellőzésével csupán azt említem meg, hogy az esetben, ha egy ilyen elkülönített és önálló telekkönyvi betét tárgyát képező szénbányamű tulajdonosa ugyanazon bányatér határain belül fémbányára is nyer adományt, mindkét bányamű külön telekkönyvi lapot nyer; mert amaz az elkülönítés daczára is a telektulajdonból, emez pedig adományból származott bányatulajdon, s így szabályozásukon kívül eredetük és jogcímük is különböző.¹⁾

A szász altenburgi törvény, melyet szintén a szász vidék bányajogához lehet számitani, különben a porosz törvény szövegével csaknem szószerint egyezik, a kő- és barna szénekre nézve a porosz (szász) tartományi törvényt recipiálja; az égvényesek partes fundi, elkülönítésük, telekkönyvezésük, stb. egészen a szász tartományok részére alkotott porosz provinciális jog szerint van szabályozva.²⁾

2. Az angol jog.

Önálló, tételes törvénykönyvről, mely az összes bányáügyeket rendszeres, kimerítő módon szabályozná, nem lehet szó; a nemzet, melynek szénbányászata leghatalmasabb, ily bányatörvénykönyvet nem alkotott; valamint ilyen kereskedelmi codexe sincs, noha a világkereskedelem az övé. Egyes törvényei vannak mindkét speciális jog terén s épen a szénbányászatra vonatkozókat alább fel is sorolom, de törvénykönyv (a continentális fogalmak értelmében) nincs.

Ám azért az angol bányajog teljesen kifejlett és ropant joganyaggal rendelkezik, csakhogy hivatalosan jogelvekké nem redukálták: a különböző régi törvények, rendeletek, szokásjogi szabályok, hagyományok és mindenek felett a szerződéses jogviszony³⁾ számos eseteit elbiráló döntvények anyagából állítják ezt össze és formulázzák a jogirók.⁴⁾

¹⁾ Verordnung z. Ausführung d. Gesetzes v. 19. M. 1887. I. art. 11. 12. §-ai.

²⁾ Gesetz die Rechtsverhältnisse des Kohlenbergbaues im Herzogthum Sachsen Altenburg betreffend v. 18. April 1872. 1. 2. 3. 4. stb. §-aiban. Brassert »Zeitschrift für Bergrecht« XIII. k. 169. s k. 1.

³⁾ Brassert egy (1892. ápril 25-én kelt s birtokomban levő) levelében szintén így jellemzi az angol bányajogot.

⁴⁾ William Bainbridge »A treatise on the law of Mines and Minerals« című kitűnő és terjedelmes munkáját használtam forrásul e fejezet megírásánál. 4-ik kiadás, sajtó alá rendezve 1878-ban Archibald Brown által.

Hajdan Angliában is egy a királyi főuri joggal rokontermészetű intézmény: a Royalty képezte a bányászati jogositványok forrását; kezdetben ez külön adományok és osztogatott kiváltságok alakjában egyesekre ruháztatott át; a királyi kegy részesei bányászkothattak, de azért a koronának a bányavámost (legtöbbszörre a tizedet, tithes) fizették. Később a földbirtok rendezettebb viszonyok közé jutván, a Royalty a földbirtokruháztatott ugyanát, de e megszűnt és átalakult jogra emlékeztetnek a még létező főuri és ahhoz hasonló bányászati jogok (Seigneurial et Quasi-seigneurial Mining rights) az angol korona bányászati joga (Mining rights of the english crown).

Vajjon az: a mi egykor a maga teljességében létezett, s az is, a mi abból fenmaradt, Gratian császár constitutio-jából és így a romai jogból vétetett-e át,¹⁾ avagy csak a korona jogköre, hatalma és fényének azonos felfogásából eredő hasonló tünete? Az — ámbár a két jog között a hasonlatosság szembeötlő — ezuttal közönyös.

Az u. n. királyi bányák, vagyis az arany és ezüstabányák törvényes és haszonvételi tulajdonjoggal az angol koronát illetik; minden más ásvány, azok között a kőszén és a kevésbé értékes fémek (base metals) törvényes és haszonvételi tulajdonjoga a földbirtokosnak engedtetik át ezen elvnel fogva: »cujus est solum, ejus est usque ad coelum, et deinde usque ad inferos.«

De ezen ásványok némelyikére, sőt a szénre sem mindenütt érvényesül a földbirtok kizárólagos rendelkezési joga. A feltárt, vagy föl nem tárt csekélyebb értékű fémtelpek tulajdona ugyan a földbirtokost illeti, de a mellett erősen van kiemelve az, hogy az arany és az ezüst meg a koronáé; már pedig e nemes fémek egészen tiszta állapotban csak a legritkábban jönnek elé, hanem majd mindig a többi fémekkel

³⁾ Gratian rendelete az aranyat és ezüstöt a korona tulajdonának nyilvánítja, az egyéb ásványok után pedig a nyerstermény tizedét köti ki. Hogy ez a hűbéri Európa későbbi bányászati joga lenne, azt már Achenbach méltán kétségbe vonja, hiszen a provinciák földjeiért is fizették a tizedet, censust, s így ez a hódított országok birtokrendezéséből és a pénzverési felségjogból magyarázható ki. Bainbridge maga is beismeri, hogy az átszármazás nyomait kimutatni lehetetlen és hogy azon zord időkben az értékes, fényezésre és pénzverésre egyedül alkalmas nemes és egyéb fémek a korona kapzsóságát éppen úgy felköltették, mint újabb időkben az Indiákon a gyémántok. Bainbridge »A treatise« etc. 112—116. 120. l.

elegyült állapotban találhatnák, miért is az ily, arany vagy ezüsttartalmú, de tömegükben túlnyomóan másnemű fémekre e révén a korona jogának kiterjesztése, illetőleg fentartása napirendre kerül.

Ez a korona megváltási jogára vezet: a réz, vas, ólom és ónérczek megváltási értéke tonnánként és válfajonként külön határoztatik meg Devonshire és Cornwall bányavidéke'n; ugyan ez okok folytán a főúri bányászat jogelőnye a Derbyshyre ólombánya vidékeire is kiterjed, érvényben marad.

Gloucester grófságban és St.-Briavel kerület vidékein pedig a kőszén (és vas) telepek is hasonló helyzetben vannak.

A helyi szokások, miknek eredete pontosan meg nem állapítható, egyik-másik vidéken a korona előjoga révén a földbirtokkal szemben bizonyos feltételek mellett szabad bányászkodásra jogosítják a bányászokat (free miner, az ónbányászatnál free tinner) nevezhető ez: a szokásjog által biztosított szabad bányászatnak (Customary mining rights).

St.-Briavel vidékén különösen, a ki a kanton valamely szénbányájában egy éven és egy napon át, mint állandóan alkalmazott bányamunkás dolgozik és 21-ik életévét betölti, szabad bányásznak nyilváníttatik; ez által mindazon jogok élvezetébe lép, mik szokásjog szerint a szabad bányászt megilletik, tehát a díjak fizetése mellett bányászkozhat is.

E díjak különbözően vannak megállapítva; a felségnek (to her majesty) fizetendő illeték, mely változatlan, úgyszintén az ily változatlan összegű egyéb díjak mindenkor az év végéig, a termelés arányában változó díjak (a kőszénnél tonnánként két penny — twopence —) pedig a félév végével szolgáltatandók.

A Royalty tehát megszűnt ugyan s a bányászati jogot a földbirtoknak engedte át; ez megnyerte a határai közt települt ásványokra a kizárólagos bányászati jogot, a koronának addig fizetett vámtól fölszabadult, sőt a Royalty átöröklött jogcímén azon idegen vállalkozótól, ki csak az ő engedélyével foghat bányanyitáshoz, ugyanazt szedi. A szénbányászatnál a bányatér minden acre-ja után számított térdíj vagy a terménybér különböző alakjaiban: szénjáradék (Tonnage rents) neve alatt találkozunk azzal; de ezen megszűnés és átalakulás mellett a korona bányászati joga Angliában az arany és ezüst érczekre általában, sőt ezek elegyes települése foly-

tán: a cornwall-i, devonshyr-i és derbyshire-i réz, ón, ólomtelepeken (a megváltási jog alakjában), a gloucesteri grófságban pedig a (vason kívül) széntelepeken is érvényesül a földbirtok, egyébként kizárólagos jogával szemben.¹⁾

Ezen kivétel leszámításával azonban a szénányászat az egész angol királyságban a földbirtok rendelkezése alá tartozik; de a mily egyszerű ezen jogelv magában véve, alkalmazásában felette bonyolódott, az angol földbirtok viszonyainak különös természeténél fogva.

Mert a szabadbirtokon (free hold) kívül ott van az örök haszonbér (Copyhold) és mindkettőnek többféle változata, az egyházi (Churchlands), jótékony alapítványi (Charity-lands) és megyei birtokokról (municipal-lands) nem is szólva.

És mindezeknél fölmerül a kérdés, hogy ezek közül melyik és minő mértékben rendelkezik a széntelepekről? melyik tárhatja fel azokat kizárólag és melyiknél kinek a beleegyezését kénytelen egy önálló vállalkozó (adventurer) megszerezni?

A szabadbirtok: a korlátlan és legszélesebb értelemben vett tulajdonjogot (largest ownership) jelentvén, a kinek ilyen természetű földje van, az szabad, korlátlan tulajdonos (freeholder), mert az övé az állag és a haszonvétel, tehát a teljes tulajdon. Ő a földjei alatt elterülő széntelepekről szabadon rendelkezik, azokat lefejtheti, parlagon hagyhatja, vagy azok föltárását szerződés mellett valamely vállalkozónak átengedheti.

Közönségesen a teljes tulajdonnak különböző megszorításait: a feltételes, korlátolt haszonvételt, az életfogytig tartó haszonélvezetet, az özvegynek: kikötmény, hozomány, özvegyi jog czímén előforduló s holtig tartó haszonélvezetét szintén tulajdonnak tekintik s az ilyeneket szintén szabad birtokosoknak (free holder) hívják. Természetes, hogy a széntelepek feletti rendelkezési jog e birtokosokat nem illeti meg oly mértékben, mint a valódi értelemben vett korlátlan tulajdonost.

Igy a feltételes, korlátolt haszonvételi tulajdon (fee tail estate), ha örökség czímén háramlott a jogosultra, a szénányányításra vagy a létezők művelésére szintén feljogosít; ad-e

¹⁾ Bainbridge »A treatise on the law of mines and minerals« 117, 118, 124, 130, 131, 133, 138, 139, 146, 160–165. 1. (Mining righth of the english crown.)

jogot arra is, hogy a föltárást egy idegen vállalkozónak szerződés mellett megengedje? valószínű, mert még a rendkívüli haszonélvezeti jogkör (pl. erdővágás, stb.) is azonos a teljes tulajdonéval és ily korlátolás nyomára nem akadtam, de másrészről mint jog határozottan kifejezve nincs. E jog azonban csak akkor gyakorolható a haszonélvező örökös által, ha előzetesen a szénbányászat haszonélvezeti joga el nem különítettett a földbirtoktól.¹⁾ A többi haszonélvezetek korlátozottabbak.

A szerződés folytán keletkezett s életfogytig terjedő haszonélvezet (Estate of tenant for life) saját szükségleteinek fedezése céljából, de üzérkedés kizárásával feljogosítja a haszonélvezőt: kő, mész, agyag, stb. fejtésére, mert ezek a földek és épületek javítására szükségesek; a címe ennek valójában: a szükségjog (right of estovers) s ugyanez feljogosítja a haszonélvezőt arra is, hogy föltárt széntelepekből szenet áshasson. De még föl nem tárt széntelep meg nem nyithat; az a tulajdonos joga, bár néhol ettől a méltányosság (equity) eltérést enged.

A többi, ehhez hasonló, életfogytig terjedő haszonélvezetek (quasi for life): az özvegy nők kikötménye (jointress), az özvegy férj javára szóló haszonélvezet elhunyt neje javában (tenure by courtesy), ha nejétől gyermeke van, végül az özvegy nő haszonélvezeti joga (dowress) a férj javaiban, a szénbányászati jogra nézve a szerződésből eredő életfogytiglani haszonélvezeti joggal egyenlő tekintet alá esnek; a jogellenes kiaknázásért felelősek és csak ugyanoly feltételek mellett bányászhatnak. Az özvegyi jog (dowress), ha gyermek van s annak az özvegy a gyámja, a lefejtés alatt álló s bérbeadott szénbánya jövedelmére nem terjed ki; a bányabérösszegek a gyermeket illetik. Határozott számú évekre kötött haszonbérlet esetén a haszonbérlet szükség címén gyakorolt

²⁾ Bainbridge i. l. m. 8–10. l. A Freehold elnevezés onnét származik (mert ez is hűbéri eredetű földbirtok), hogy az ily földek tulajdonosa csak szabad emberhez méltó szolgálatra volt kötelezve: hűségeskü (homagium) és hadi szolgálat (servitium militare) volt az egyik, közönséges hűbér (liberum socagium) volt a másik válfaja. A szabad birtok megszorítása és az örökbér jogainak kiterjesztése megteremtette ezenfelül helyenkint a szokásjogon alapuló szabadbirtokot (Customary freehold). Gundermann »Englisches Privatrecht« 142 s. k. l.

joga (right of estovers) még szigorúabban van korlátolva, a többiekénél méltányosságból megengedhető kivételek itt nem fordulnak elő; ha a szerződés ellenkező megállapodásokat nem tartalmaz, a szénbányászat joga a tulajdonosnak van fentartva, a bérlő ilyenek feltárásától és művelésétől tiltva van.¹⁾

A szabadbirtok ez értelemben egyedül jogosít a széntelepek felett való kizárólagos rendelkezésre. Leszámitva a korona főúri jogának fentartott nemes fémeket, mellőzve a némely megyékben ugyanannak alávetett másnemű érczetek és egy vidéken a szenet is, a földtulajdonos kizárólagos joga, kicsiben módosulva a haszonélvezet érintett esetei által, kétségtelenül teljes.

Mindaddig, míg a széntelep a földtulajdonostól elkülönítve, önálló tulajdon tárgya nem lesz, mert előfordul főleg bányavidékeken, hogy másé a föld és ismét másé a bánya. A földtulajdonos szabad rendelkezési jogával élvén, egy vállalkozóra pl. a vas, egy másikra a mészke és ismét egy harmadikra a széntelepek tulajdonjogát ruházhatja át; ő maga marad negyedeknek, földtulajdonosnak, mindnyájával szemben. Ezek elkülönített, önálló bányabirtokok lesznek s az átruházási okmányban részletesen kitüntetendő: mely ásványtelepek tulajdonjoga engedtetik át? mert a vélelem: minden világosan át nem ruházott, feltárt vagy műveletlen ásványtelep, régi és új bánya tulajdonjogát a földbirtoknak biztosítja, ha csak e vélelmet az átruházási okirat adatai vagy hosszas elbirtoklás tényei nem erősítik. Ez utóbbi azonban csak a művelés jogát biztosítja hasznáival együtt,²⁾ de bányatulajdont nem szerez, ellenben az okiratos átruházás, a mi fogalmaink szerint, magánengedélyezés, a tulajdonjogot is megadja a bányaművelési joggal együtt.

Nem elkülönítés azonban, ha a földbirtok rövidebb vagy hosszabb, határozott vagy határozatlan időre haszonbérbe jut s a tulajdonos a haszonbérlemény alatt levő széntelepek művelési jogát magának tartja fenn, mert itt mindkét ingatlanak, a földnek és földalattinak tulajdonjoga ugyanazon jogalany-

¹⁾ Bainbridge id. m. 10, 11, 18, 19, 20. l. (a Hamerlase esete az özvegyi jogra).

²⁾ »Prescription, like custom, can only give the right to work mines, that is to say, an easement or profit à prendre in them.« Bainbridge id. m. 28. l. (Freehold-lands, Mineral within or under).

nál marad s csak a föld haszonvétele ruháztatik át ideiglenesen másra. Az elkülönítés más természetű jogtény; eseteiről és módjairól alább lesz szó.¹⁾

Más a jellege az örökbérbirtoknak (Copyhold). Eredete a norman hódításkor keletkezett hűbéri birtokviszonyok alakulásával függ össze. A hódító — a korona számára megtartott földbirtok leszámításával — a többi földeket hiveinek adományozza; ezek a közvetlen adományosok, kik a földek egy részét művelt vagy műveletlen állapotban megtartják (demesne lands), más részét örökhaszonbérbe, ismét más részét követőiknek alhűbérbe adják; ez az alhűbér (subinfeudation), melynek adományosai ugyanez eljárást a maguk részéről szintén követik, úgy hogy ez végtelenül tovább ne alakuljon, királyi tiltó rendelet jelenik meg, kimondatván, hogy új főúri és alhűbéri birtokállapotok csak külön parlamenti akta útján létesíthetők. Így alakul a korlátlan szabad tulajdon, a főúri birtok (manor) mellett és azokkal szemben vagy ha úgy tetszik azokban: az örökbérbirtok (Copyhold) és annak birtokosa, a Copyholder;²⁾ a földtulajdon a főúri tulajdonost (chief lord, manorial lord) illeti, kitől az örökbérlő — már akár annak akaratóból, akár régi szokásjog alapján — azt csak birtokolja, annál fogva az ily uradalom széntelegeinek jogállapota hasonló a bérbeadott szabad vagy főúri birtok alatt levő széntelegek helyzetéhez. A hasonlatosság dacára azonban lényeges eltérés észlelhető, mert az örökbérlő joga mégis terjedelmesebb.

Az uradalom tulajdonjoga a földesúré, a birtokjog meg az örökbérlőé, a mi áll a széntelegekre is; e megosztott tulaj-

¹⁾ Bainbridge id. m. 27, 30, 31. s köv. 1.

²⁾ A Copyhold elnevezés onnét származik, hogy az ily birtokok változása a földesúri földkönyvben kitüntettetvén, az új birtokos birtokának czíméül és igazolásául arról egy kivonati másolatot (Copy) nyert, a mi később magának a birtoknak megjelölésére használtatott. E birtokviszonyok alakulásáról még megjegyzendő, hogy megállapított az, hogy hány lovagi hűbérbirtokból áll egy bárói (barony), grófi (earldome), örgrófi (marquis dom) és hercegi uradalom; a főúri tulajdonos (lordship) föltevés szerint házilag kezelt birtok (demesne lands) gyanánt a legbecsebb földeket tartá meg, a többi értékeseket pedig hiveinek szabad birtokul (t. in fee) adományozta, a maradékföldek örökhaszonbérbe (Copyhold) jutottak. Ezt az alhűbéresek folytatták, míg a »Quia emtores« rendelet ennek korlátot nem vetett. L. Gundermann »Englisches Privatrecht« I. k. 277. s köv. 1. V. ö. Bainbridge id. m. 34, 35. 1.

don részei egymás rovására nem érvényesülhetnek, a miből következik, hogy a tulajdonos az örökbérföldeken nem nyithat szénbányát a birtokos beleegyezése nélkül, viszont az örökbérlő nem fejtheti le széntelepét a tulajdonos engedélye nélkül, mert a földesúr tulajdonjoga épp oly kevésbé szoritkozik a föld felületére, mint az örökbérlő birtokjoga, hanem mindkettő a földalatti értékekre is kiterjed. Ellenkező szokásjog a földesúr vagy az örökbérlő javára terjedelmesebb, szabad rendelkezési jogot is biztosíthat.

Az örökbérföldek széttagolt állapotánál s az örökbérlők függési viszonyánál fogva ilyen, a földesúrnak az örökbérföldek széntelepei felett is korlátlan rendelkezést biztosító szokásjogok keletkeztek is, valószínűen jóval nagyobb mértékben, mint az örökbérlők javára.

De ily szokásjog az örökbérlőt is fölruházhatja a rendelkezési joggal, csak hogy ennek keletkezésekor a tulajdonos szerző jogtény hatásával egyenértékűnek kell lennie, s az örökbérlőt a kőszenei felett való dispositióval úgy fölruháznia, mintha szabad birtokos (Freeholder) volna.

Különben csak a földesúr előzetesen kinyert engedélye alapján kezdhet szénbányászathoz, s ha jogellenesen fog műveléshez, nem jogsérelem, hanem állományrongálás czímén perelhető be, a mi a jogviszonyt hűen jellemzi. És ha maga nem akar lefejtésbe vágni, hanem a szénbányát bérbeadja, ismét a földesúr beleegyezésével s az engedély alkalmával megszabott feltételek pontos betartása mellett teheti; ha pedig a bányabérlő jogsérelmet követ el, nem a copyholder, kit birtokjoga (következményeivel együtt) csak a földesúr túlkapása ellen véd meg, léphet perbe a bányabérlő, mint idegen vállalkozó ellen, hanem a földesúr tulajdonának sérelme (wrong doer) czímén történik a pörbeszállás. Ez a jogviszony hű képe.¹⁾

A skóciai jog egészben egyezik az angollal, csak a szokásjog egyöntetűbb. Ellenkező megállapodások hiányában a földesúr csak az örökjáradékra tarthat igényt; és az örökbérlő — mint hűbérnök (vassal) — az örökjáradék fizetése mellett korlátlan tulajdonos gyanánt rendelkezik a széntelpekkel és a többi ásványokkal is, melyek »a coelo usque ad

¹⁾ Bainbridge id. m. 37., 39., 40., 43., 440., 41., 38. l.

centrum« az övéi. Ezek tehát a földesúri uradalmak állagtulajdonától elkülönítvék és az örökbérlő birtokjoga alá tartoznak.¹⁾

Az örökbérföldekkel rokon természetű közbirtokossági földek (Common lands), miket — mert műveletlen állapotban voltak — pusztaföldeknek (Waste-Lands) is neveznek, emlitendők még meg.

Ezek a korona közvetlen adománya czímén az uradalomhoz számittatnak, s a földesurat illetik meg; a közbirtokosok gyakorolnak ugyan azokon jogokat, pl. legeltetést, azonban e joggyakorlat a földalatti haszonvételre nem terjed ki és így az ásvány szenek feletti kizárólagos rendelkezési jog a közbirtokosokkal és az idegen (strangers) vállalkozókkal szemben a törvényes vélelem alapján a földesúré. Szokásjogon alapuló hosszas birtoklás folytán áthárulhat e jog a közbirtokosokra is, de soha a földesúr kizárásával, a minthogy a földesúr elvitázhatlan joga esetén a közbirtokosok is áshatnak szükségleteiknek megfelelő mennyiségű szenet.²⁾

E pusztá földekből kihalított, körülzárt és művelés alá vett birtokrészek képezik az u. n. kerített földeket (enclosed-Lands). Törvényhozási határozat folytán általában, vagy helyenkint, részenkint avagy mindkét módon bekerítették az ily műveletlen pusztaföldeket; de igen sok birtokos elkertelt ily földeket, a nélkül, hogy a törvényhozáshoz folyamodott és parlamenti határozatot várt volna.³⁾

A mennyiben a bekerített föld korlátlan tulajdonná van minősítve és ez az eset, ha azt a földesúr kerítette el, akkor az ásvány szenek, mint annak részei, a felület tulajdonosát illetik; ezt igazolja azon bekerítési határozat, mely a földesúr bekerített földrészét a község szomszédjába utalván, kijelenti, hogy ez által a szénteleg feletti rendelkezési joga érintve

¹⁾ U. a. 49. l. (Copyhold-lands).

²⁾ Bainbridge id. m. 50 -- 54. l. (Copyhold-lands).

³⁾ Bainbridge id. m. 58. l. Macaulay tizezer négyszög (angol) mértföldnél többre teszi a parlamenti határozatok folytán bekerített földek területét; a Statute-Book-ban foglalt s 4000-et meghaladó bekerítési határozatok csupán II. György uralkodása óta mutatnak ily eredményt. Hányan kerteltek és foglaltak parlamenti határozat nélkül, azt gyanithatni abból, hogy az engedélylyel és a nélkül történt elkertelések következtében 1 század alatt Angliának $\frac{1}{4}$ része változott kertté. Macaulay »Anglia története« I. k. 321. J. K. l.

nincs; a mennyiben pedig örökbérföld természetű a kerített föld, pl. valamely copyholder foglalása, a helyzet hasonló a földesúr és az örökbérlő között levő jogviszonyhoz, melyet eltérő szokásjog nem módosít. A tulajdon a földesúré, a birtokjog az örökbérlőé.

A megváltott örökbérföldek (enfranchised lands) a váltásági egyezmény folytán teljesen az örökbérlő korlátlan tulajdonába mennek. A copyholder nemcsak a bérfizetés terhétől szabadul meg, hanem egyuttal a széntelepekre is csak úgy megszerzi a kizárólagos rendelkezési jogot, mint bármely földesúr, kivéve, ha az örökváltásági egyezményben a tulajdonos az ásványszeneket öröktulajdonul visszatartja, mely esetben a váltásági szerződés csupán az örökjáradéki kötelezettséget s az egyéb terheket szünteti meg.¹⁾

Ellenben a széntelemek rendelkezési jogát a földesúrnál hagyja, még pedig: mint a földbirtoktól elkülönített, öröklésre alkalmas oly tulajdont, melynél még azon korlátolások is megszűnnek, melyek az örökbérlő javára azelőtt fennállottak. Az örökváltásági szerződésben a földesúr a széntelemek elkülönített tulajdonjogát kikötve és fentartván, az egykori copyholder javára létezett korlátozástól is szabadul. De az erre vonatkozó kikötés határozottan kifejezve és részletezve legyen; az elkülönített széntelep tulajdonjogának fentartása okvetlenül szükséges, de nem elég, hanem ki kell terjeszkednie arra is, hogy a megváltott föld mindenkori birtokosának beleegyezésétől függetlenül: azokat felkeresheti, lefejtheti, művelés alá veheti, azokhoz hozzáférhet, röviden, mindazon részletek kifejtését magában kell foglalnia, mik a kőszén kiaknázásával és értékesítésével együtt járnak.²⁾

E szemle is mutatja, hogy bár a széntelemek a földbirtok alkatrészei, az angol birtokviszonyok következtében különbözően határozható meg az egyes esetekben: hogy ki az a telektulajdonos vagy földbirtokos, kit a széntelemek felett való rendelkezés megillet és kinek a birtokjogai korlátozzák azt? Mert sokszor: külön van a kőszén és külön a föld tulajdonjoga, máskor meg a kettő egyesül.³⁾

¹⁾ Az örökváltáságot az 1852. és 1858. törvények könnyítették meg. Bainbridge id. m. 58. s k. l.

²⁾ Bainbridge id. m. 64—70. l.

³⁾ »Ownership of lands, or of mines, or of both«, Bainbridge »A treatise on the law of minerals« 112. l.

A köszenek: partes fundi, ez a szabály; azonban e jog a földbirtokos különböző fogalma szerint érvényesül. Lehet egyébként elkülönítve, átruházva, önálló tulajdon vagy vállalat gyanánt, ugyanezen földbirtokosok hozzájárulása vagy intézkedése folytán.

Az elkülönítés vagy átruházás esetei többfélék. Néha önálló bányatulajdont, néha időleges bányavállalatot hoznak létre; amaz végleg, emez csak egyidőre különíti el a földbirtoktól a széntelegeket.

Ezért nem elkülönítés vagy átruházás: ha a földtulajdonos földjeit haszonbérbe adva, a bányák tulajdoni birtokát és művelését magának tartja, valamint az sem, ha a földtulajdonos a földeket az alattuk levő széntelegekkel együtt adja el és ruhazza át valakire; mert első esetben a föld és szénteleg tulajdona a haszonbérbe adónál marad, második esetben pedig együtt száll át az új tulajdonosra. Nem elkülönítés tehát az örökváltság esete sem, midőn az örökbérföld a földesúri terhektől megszabadul, s a korlátlan tulajdonjog az alatta levő köszénre is kiterjed, mert itt ellenkezőleg a föld és bányatulajdon egyesülnek.

Csak midőn a széntelegek tulajdona vagy használati joga választatik el a földbirtoktól és a földbirtokostól különböző személynek engedtetik át, csak akkor lehet szó sajátképi elkülönítésről vagy átruházásról.

Ez történhetik élők közötti jogügyletek alakjában és halál esetére szóló intézkedés vagy általában örökösödés esetében; miért is azon kérdés: ki vihet végbe ily jogcselekvényt? e különbségnek megfelelő megoldást nyer, s az elv, hogy senki másra oly jogot nem ruházhat, melylyel jó maga sem bír, ha a földbirtokosok már ismertetett jogkörével kombináltatik, megadja a kivezető vezérfonalat.

Élők közötti jogügyletek leggyakrabban előforduló esete:

a) az *eladás* (Transfer by way of sale, deed), midőn azon földbirtokos, ki a köszénről kizárólag rendelkezik, azt végleges elidegenítés által önálló bányatulajdonná teszi s földjeitől ekkép elkülöníti. Így a földesúr (lord) vagy a szabad birtokos (freeholder), midőn eladja földbirtokát, a széntelegek tulajdonjogát attól elválasztva önmagának tartja; vagy midőn a földbirtokot megtartva csupán a széntelepet adja el egy vállalkozónak (adventurer), avagy midőn másnak adja el a

földbirtokot és harmadiknak a szénteletet, mindannyiszor átruházást, elkülönítést visz végbe, és önálló bányatulajdont alapít. Ide számítható az örökváltság-szerződés már érintett esete, a midőn az uradalom tulajdonosa az örökbérleti kötelek alól váltság és azon kikötés mellett menti föl a copyholdert, hogy a szénteletek tulajdonát, az azok műveléséhez szükséges cselekvények joggyakorlatával együtt a maga részére kifejezetten fentartja. A copyholder ekkor korlátlan tulajdonos lesz — a földbirtokra, a földesúr pedig ugyanily jogot tart meg vagy szerez az elkülönített szénteletekre. Az elkülönítés, a mennyiben egyuttal egy harmadik személy javára, a tulajdonjog átruházását is jelenti, ha már üzemben levő szénbányára vonatkozik, nem terjed ki a bánya felszereléseire is; a műveléshez szükséges eszközök, tartozékok, szerszámok és egyéb dolgok (nem úgy, mint az osztrák jogban) itt ingó javak (moreables goods) természetével bírnak, s megszerzésük külön megegyezés alapján történik. Az eladó (fraus esetét kivéve) a szénteletek mennyisége, értékes vagy meddő voltaért, könnyű vagy költséges feltárásáért szavatossággal nem tartozik; az ár lehet valamely egyszer s mindenkorra megállapított határozott összeg, azonban csupán valamely határozott évi szénjáradékból, avagy a vételáron felül a termelés arányában változó hányadból is állhat.

Az eladó és vevő jogait, a vételár, járandóság nagyságát, stb. a szerződés határozza meg, a dispositiv jogtételek közül kiemelendők: hogy az eladó a vételárt a vevő birtokba lépésekor követelheti, ha az ár: a tér és a termelvény változó arányában jár, a felmérés jogával (righth to measure) élhet, szerződés-szegés némely eseteiben pedig attól visszaléphet (righth to rescind); viszont a vevő a birtokba bocsátást és a háborítlan békés használat biztosítását kívánhatja, annak megzavarásáért kártérítést, a szerződés megszegése esetén felbonthatást követelhet.

Ez ügyletek érvénye nem függ valamely kötelező alak-szerűség megtartásától, mint pl. a szász vidékek bányajogában; némely vidéken egyszerű, a földbirtokos részéről kiállított művelési engedély (licence) képezi az egyedüli okiratot, melyben azonban az elkülönítés, átruházás, ár, stb. lényeges kérdések kellően részletezve vannak. Sok esetben az engedély kiadása amolyan előzetes egyezmény természetével bír, a

munkálatok megkezdésére jogosít bizonyos feltételek mellett, a felek közötti jogviszony végleges rendezése pedig a vállalat — többé vagy kevésbé sikerült — fejlődésétől függő írásbeli szerződésnek tartatik fenn; ily esetben a későbbi írásbeli szerződés a részletes jogrendezés szükségképi feltétele. Ha szerződést kötnek a felek, a megállapított alakhoz tartják magukat, s míg a megegyezés a közös akarattal kiválasztott formában létre nem jő, addig nincs szerződés. Különben a dispositiv intézkedések jellege a nehézkességet kerülő egyszerűség és könnyedség; írásbeli és szóbeli forma egyaránt alkalmazható. Az írásbeli alak lehet közösen aláírt okirat, lehet csupán az eladó tulajdonos (vendor, proprietor) által aláírva, ha ez a kötelezett; külön okiratok a kiállító részéről aláírva, levélváltás alakjában is megállapítják a szerződéses viszonyt, föltéve, hogy a kijelentések összhangzók. Szóbeli egyezménynek tekintetik, a szorosabb értelemben ilyenül vett szerződésen kívül, ha az egyik fél részéről tett szóbeli ajánlatra a másik fél levélben válaszol, s ez alakban fogadja el a neki tett ajánlatot; az ügynökök közvetítésével létrejött megállapodás szintén a szóbeli egyezés természetével bír, melyet a felek utólag ratificálnak.¹⁾ Mindez jó részben áll:

b) a bérlet útján való átruházás (Transfer by way of lease) eseteire is, a mi igen gyakran előfordul a vállalkozás terén, mert bérbe nemcsak azok adnak, kik a széntelegekről teljesen rendelkeznek, hanem azok is, a kik korlátoltabb haszonélvezeti joggal bírnak. Az elkülönítés ideiglenes s az átruházás csak a bérlet idejére szól, legyen záros határidőre (a hagyományos 21 évre) vagy határozatlan időre kötve. A bér szintén változatlan évi összeg lehet, legtöbb esetben az átengedett terület után számítva, vagy pedig a termelés arányában változó, mikor terménybér jellegével bír; a kettő össze is kapcsolható, s a bérösszeg nagyságát egészen a felek megegyezése határozza meg.

A határozott évi bérösszeg fizetéséről nincs mit mondani, a változó bérösszegre nézve azonban a különböző vidékek eltérő szokásai különböző szerződéseket mutatnak fel, a mi a Royalty változatosságát tanúsítja. A határozott összegben a bányatér minden acreja után fizetett térdíjról nem szólva,

¹⁾ Bainbridge id. m. IX. Chapter. The transfer of Mines. 401., 415., 457., 425—428., 357., 358., 360—363. lapjain.

maga a termelés nagyságától függő és szorosabb értelemben vett szénjáraadék (Tonnage Rents) is többféle lehet; még a határozott bérösszeg is megállapítható a termelés nagyságával kombinálva, pl. néhány évi átlagnak az alapján, vagy úgy, hogy bizonyos évi termelési mennyiség feltétlenül biztosítatik, s annak járuléka fizetendő még akkor is, ha tényleg a termelés nem érte is el a biztosított mennyiséget. A következő évek többletét azonban a bérlő az előző évek igazolt hiányába betudhatja, s az azok után kiszámított járadék-különbözetet levonhatja; ezek s ehhez hasonlóak a termelés nagyságához viszonyított, határozott szénjáraadék (fixed rents) válfajai; és az ilyen jogviszony esetén a bérbeadó a rendes, folytonos üzemet követelheti, e kötelesség alól a bérlőt csak a természeti akadályok mentvén föl. A hol a termelés arányában változó bérösszeg egységi ára nincs meghatározva, hanem a termény értékének hányadát (pl. $\frac{1}{7}$ részét) képezi, ott a bérösszeget a termelt mennyiség és a szén tonnájának piaci ára szerint számítják ki; az észak-angol szénvidéken a helyi szokás által használt mérték, a »ten« (48 $\frac{1}{2}$ tonna, tentale-rent) vétetik a számítás alapjául mértékegység gyanánt. Hallgatag bérhosszabbítás (tacita relocatio) esetén a bérbeadó az előző év terménybérösszegének megfelelő bért követelhet, a bérlő azonban a termelés csökkenésének kimutatásával védheti magát.

A bérleti viszony engedély (licence) által is megállapítható; az angol jogírók azonban a sajátképi bérlet és az engedély közt levő különbségre utalnak, az előbbire nézve oly részletes kellékek levén megállapítva, melyek azt az egyszerű engedélytől megkülönböztetik. A bérletterület pontosan megjelölendő, a bérlet folytán kiaknázzható ásványok nem szerint pontosan meghatározandók: csak a szén, vagy egyéb ásvány, avagy minden ásvány ide tartozik-e? és ha nem, melyeket tart fenn maga számára a bérbeadó, melyekre él a kivételezés jogával (Exception)? Ezenkívül benne van a »Habendum« vagyis a bérviszony tartamát meghatározó intézkedés, a bérévek száma (7, 14, 21 évben megállapítva), a mi azonban a lejárat után nyíltan vagy hallgatag meghosszabbítható, a bérleti idő kezdete és befejezte nap szerint vagy más módon kitüntetve. Ide tartozik a bérfizetést meghatározó záradék, a »Reddendum«, mely az állandó vagy változó bérpénzeket, azok szá-

mitását, fizetési idejét, stb. rendezi.¹⁾ Mind a végleges elkülönítést és átruházást, mind pedig a bérletet tartalmazó jogügyletek registrálását egy új törvény (Stamps and Registration of Sales ad Leases 1870) szabályozza.

Ez élők közötti jogügyleteken kívül az elkülönítés és átruházás

c) *Végakarati intézkedés* (Transfer by will) folytán is történik. Az örökhagyó a szabad rendelkezése alá tartozó bányákat nem csak azon földbirtokkal kapcsolatban, mely alatt a széntelepek fekszenek, hanem attól elkülönítve is, mint külön hagyományt (specific bequest) valamely örökösre vagy hagyományosra ruházhatja; a végakarati intézkedés ez esetben a földet másnak, a szénbányákat (a művelés gyakorlásához szükséges jogozattal együtt) ismét másnak juttatja. A bánya hagyományosa a más tulajdonát képező ingatlanok alatt levő kőszénbányára szerez külön jogot, a mi különben lehet csupán hasznélvezeti jog is, ideiglenes, lehet tulajdonjog is végleges elkülönítéssel. A birtok jogviszonyok határozzák meg a kérdést: ki hagyományozhat tulajdonjoggal (végleges elkülönítés) és kicsoda csupán időleges hasznélvezeti joggal (ideiglenes elkülönítés mellett) bányát? Egyébiránt mindez nem csak végrendekezés, hanem örökségi osztályegyezség folytán is előállhat,²⁾ a minek részletezése azonban már a magánjog körébe tartozik. Végül:

d) *a szokásjogi alapon kifejtett gyakorlat és elbirtoklás* esetei említendőek. A kettőt közös sajátságaik miatt azonosnak is tartják, ámbár egymástól különböznek; mert az első, mint helyi szokás vagy gyakorlat a konkrét jogviszony természetét, nélkülözi, és előfordul némely vidék pusztá birtokán, hol a közbirtokosok valamelyike nagy időn át zavartalanul folytatott szénbányászat által a helyi szokás szerinti birtokjogot (Customary Commoners) megszerzi; ellenben az elbirtoklás konkrét jogviszonyon alapul s pl. a szabad birtokon (free hold) annak hasznélvezői által a tulajdonossal vagy várományosokkal szemben állapítja meg a birtokjogot. Ezenfelül

¹⁾ Bainbridge id. m. Transfer of mines. 471. 472. 505. 506. 510. 465. 469—472. 440. l.

²⁾ Bainbridge id. m. The Transfer of mines. 370. s köv. 397 s köv. lapjain.

a jogszerzés hatálya és a birói illetőség tekintetében van eltérés a kettő között.¹⁾

A tervszerű bányauzemhez szükséges külterületek kérdését első sorban szintén a szerződéses jog szabályozza. A szénraktárak, koakszkemenczék, épületek, utak, csatornák, vízvezetékek, stb. céljaira nélkülözhetlen földterületek, elkülönítés és átruházás alkalmával az engedélyezési vagy a megtartási okmányban, avagy az eladási, illetőleg bérszerződésben jelöltetnek meg mint olyanok, miket a bányatulajdonos igénybe vehet. De a mennyiben ez nincs mindig világosan részletezve, mert a bányauzem fejlődése előre nem látható, és a bányaművelési jogositvány nem mindig szerződésből, hanem végrendeletből vagy elbirtoklásból ered, a hol ezek nyílt kérdések maradnak, a jog dispositiv intézkedései segítenek.

Az üzemhez szükséges földterületek, a bányamű céljaira nélkülözhetlen épületek, szekér vagy bányavasutak, vízvezetések, stb. számára a vállalkozó által igénybe vehetők, ha azok bányaműve részére szükségesek, de csak oly mértékben, a miy mérvben azokra szüksége van.²⁾

Az angol jognak a kérdésre vonatkozó és vázlatosan ismertetett rendelkezései eltérnek a francia jog rendszerétől, mely a szénbánya engedélyezést az államhatalomnak tartja fenn, azt a földbirtokos akaratától függetlenül érvényesíti, de őt az engedélyokmányban megszabott tér és terménydíjakkal (redevances) kárpótolja; de (a partikuláris kivételeket leszámítva) eltérnek a germán jogok rendszerétől is, melyek a széntelepek feletti rendelkezési jogból a földbirtokost kizárják és azokat szabad felkérés és adományozás tárgyává te-

1) Bainbridge id. m. The Transfer of mines. 387 s köv. l.

2) Bainbridge id. m. »Rigth of way and water and other mining rigths« cz. fej. »As a general rule, the bare rigth to work mines will be accompanied with the rigth to use so much of the surface as is strictly necessary and reasonable. These rigth arise of necessity, and only if necessary« etc. 207. s köv. l. Egyes régibb törvények, rendeletek, gyakorlat, szokásjog és szerződéses jog esetei képezik az angol joganyag forrását; a törvényhozás ujabban rövid idő alatt két törvényt is alkotott, még pedig épen a szénbányászatra, ezek azonban rendészeti törvények, s a kérdésre nem tartoznak. Az egyik »The coal mines Regulation« Act. 10. aug. 1872., a másik ugyan e cím alatt ezt hatályon kívül helyezi, s 1887. szept. 16-án kelt, megjelentek német fordításban is: Brassert »Zeitschrift für Bergrecht« 14. és 29. köteteiben.

szik, térdíjak és terménybérek fizetésére a vállalkozót nem kötelezik; ilyenek csak az igénybevett vagy épen kisajátított földszini területek igénybevételekor illetve őt.

Az angol jog — ha a Royalty maradványát képező, tárgy és terület tekintetében egyaránt korlátolt bányászati főuri jogot leszámítjuk — midőn a Royaltyt a földbirtok irányában megszünteti, azt a széntepek felett való rendelkezési jog alakjában a földbirtokra ruházza át; a birtokviszonyok különböző volta dönti el, hogy kit illet e rendelkezési jog. De a kinek javára az meg van állapítva, élhet azzal: széntelepét adományozás nélkül föltárhatja, idegen vállalkozóra pedig csak szerződéses jogviszony és ellenszolgáltatás mellett abszolút kényszer nélkül ruházza át a szénbánya tulajdonát vagy művelési jogát. Az angol joghoz közel áll a rokontermészetű:

3. Északamerikai jog.

Az angol kivándorlók, kik a hatalmas köztársaság alapját megvetették, jogeszméiket és intézményeiket átültették új hazájukba is.

A földbirtok alakulása azonban menten maradt azon hűbéri eredetű jogintézményektől, miknek hatása az angol jogban észlelhető, a függetlenség kivívása után pedig, mindazon akkor még — gyér népességű roppant területek, melyek nem voltak egyéni tulajdon tárgyai, az uniált köztársaság és kormányának rendelkezése alá jutottak. Az új foglalások: dél felé és a csendes Óceán partjáig roppant földterületeket juttattak az Unio birtokába, melyeken csak úgy, mint a régiebb területeken, új államok keletkeztek nagymérvű önállósággal és törvényhozási joggal.

A köztársaság és kormánya az egykori szuzerain anya-állam örökébe ült ugyan, azonban átöröklött jogait a még puszta, domaniális földeken és azok ásványtelepein az egyes államoknak engedte át, melyeknek gyakorlata eltérő partikuláris jogokat teremtett.

Voltak és vannak tehát egyéni tulajdon tárgyat képező ingatlanok, a hűbéri eredetű angol birtokviszonyok különböző sajátságai nélkül és állami rendelkezés alá tartozó, fölmért és föl nem mért roppant területek, melyek — a mi a kérdést illeti — különböző jogrendezésben részesülnek. Ezek előrebocsátása az alább következők megértése végett szükséges:

mert van bányászat: magánföldeken és domaniális birtokon, s mindkettő más jogalapon nyer szabályozást.

Az ásványok feletti rendelkezési jog az egyéni birtokokban, az angol jog szellemének megfelelően, a telektulajdonost illeti ugyan, — de mert az Unio az egyes államok jogfejlődésének szabad tért engedett, — némely ásványokra, különösen a fémekre nézve a partikuláris jogok: az angol korona főuri bányászati jogára emlékeztető különböző jogi felfogásokat juttattak érvényre; még pedig a telektulajdonos rendelkezési jogának rovására, a kinek tulajdon birtoka itt egyszerűebben határozható meg. Az egyéni tulajdöntárgyát képező földbirtokon űzött bányászatra nincs egységes jog; rendszerint az ásványok felett a telektulajdonos disponál, de az angol jog eszméinek hatása folytán a földbirtok ezen rendelkezési joga sok helyen megszorítást szenved.¹⁾

A különböző államok eltérő partikuláris jogai egyedül a kőszénre nézve tesznek kivételt, még pedig teljes összhangban, mert azokról a telektulajdonos mások kizárásával szabadon rendelkezett.²⁾

Ez azonban a partikuláris jogokban észlelhető kivételek összhangzatossága, de nem egységes jog, hanem inkább a kivételek véletlen azonossága. Észak-Amerikában a sajátképi egységes jogalkotás: a domaniális területeken keletkezett bányászatra vált szükségessé; és ez a magánbirtokon űzött bányászattól eltérő, de a helyzetnek megfelelő gyakorlati megoldást nyert.

A rengeteg, ásványokban gazdag állami földek egész sereg vállalkozó szellemű kalandort csábítottak e bányavidékekre, kik a földek fölmérése és eladása előtt, minden joga-

¹⁾ Californiában az arany és ezüst telérek fölött a rendelkezési jog az államkormánynak tartatott fenn, a többi ásványok a telektulajdonos dispositiójára hagyatván; Georgiában nem csak a nemes, hanem a többi fémekre is az állam kormányának adományozása jutott érvényre. New-York államban a nemes fémek és azon közönséges fémek, melyek legalább *egy harmadrészben arany vagy ezüst* vegyülettel birnak (az angol korona főuri jogával összhangban), az állam tulajdonát képezék; ellenben Pennsylvániában az összes ásványok a földbirtok alkatrészei. Bainbridge id. m. »Imperial mining rights of foreign States« cz. f. (United States of America) 205. 206. l.

²⁾ Dr. Burkart »Bergwerksgesetzgebung in den Vereinigten Staaten« cz. értekezésében. Zeitschrift für Bergrecht. 14. k. 441. lapon.

sultság nélkül műveléshez fogtak; a rendezetlen állapotok az ily emberek között szükségkép surlódásokra és összeütközésekre vezettek. Ez állapotok elfajulását meggátolandók, az egyes, önkényesen határolt bányavidékek vállalkozói egyetértőleg bányarendtartásokat (regulation) alkottak, melyekben a birtokszerzés föltételeit, módját, a bányahatárok terjedelmét stb.-it szabályozták; ily helyi rendtartások nagy számmal keletkeztek, és bár az addigi zűrzavarnál jobb helyzetet teremtettek, a rendezett jogállapottól még messze maradtak.

A Congressus az 1866. július 26-iki törvényben nyilvánította először szabad ásványoknak az állami földeken települt: arany, ezüst, réz, stb. tartalmú ásványokat, meghatározván azok művelési szabadalmának (patent) módját; ennek nehézkes feltételein az 1870. július 9-iki törvény változtatott, mindkettőnek hiányait pedig az 1872. május 10-iki törvény pótolta, rendelkezéseit módosította, kiterjesztvén a bányaművelési jogosultságot még az u. n. torlaszföldekben előforduló ásványokra is.

E törvény szerint: az állami földeknek — legyenek azok fölmérve vagy nem — összes hasznos ásványtelepei — az egyesült államok polgárainak szabad kutatása, megszerzése és föltárása alá bocsáttatnak; a megszerzés a helyi rendtartások szabályai szerint történhetik, föltéve, hogy ezek nincsenek a törvénynyel összeütközésben.¹⁾

A vállalkozó a megnyert művelési szabadalommal (patent, melynek megszerzési módját az 5. 6. és 7. artikulusok állapítják meg) kizárólagos jogot nyer a vázlatrajzban kitüntetett s a felszínen is megjelölt bányatér határain belül előforduló ásványtelepülésre, — a fémekre úgy mint a szenekre vagy kőneműekre.²⁾ Az ér és teleptér minden acre-nyi területéért 5 dollár, a maradék és ásványtelepüléssel nem biró határos terület egy acre-jáért 2¹/₂ dollár fizetendő; ennek lefizetése igazoltatván, a szabadalom (patent) kiadatik és a vállalkozó nem csak az ásványtelepek, hanem azon földek felett is kizárólagos rendelkezési jogot nyer, melyek alatt ezek elvonulnak vagy azokkal határosak.³⁾

¹⁾ Congress-act. 1872. május 10. 1. art.

²⁾ U. a. 3. art.

³⁾ U. a. 11. art. Ez adott alkalmat a bányatörvényjavaslat szaktanácsközmányán azon kijelentésre, hogy Amerikában köteles a vállalkozó az ásványtelep feletti földeket is megvenni, holott tulajdonkép földet és ásványtelepet együttesen szerez; de mindez csak az állami földeken üzött bányászatnál történik, mert a magánföldbirtok viszonya a vállalkozóval szemben másképp van szabályozva.

Oly állami földeken, melyek *köztudomás szerint* ásványtelepüléssel birnak, a vevő egyuttal művelési szabadalmat is kérjen, mert ha ezt elmulasztja, a földje alatt levő ásványokról ez által hallgatag lemondott, azokat tehát később egy vállalkozó az ő akarata ellenére is művelés alá veheti, ha azokra művelési szabadalmat szerez. Ez birhatta Klostermann annak kijelentésére, hogy a bányaszabadság az amerikai köztársaság nyugoti államaiban is meghonosult;¹⁾ pedig annak bizony semmi nyoma, mivel a törvény egy lélekzetre kijelenti, hogy ezen következmény csak oly állami földek megszerzésénél fordul elő, melyek *köztudomás szerint* ásványtelepüléssel birnak, melyekről — ha a megszerzésnél a vevő művelési pátentst nem kíván, — lemond, de a hol a település ténye ismeretlen, ott a föld szerzése, eredetileg kieszközölt pátens nélkül is megadja a később fölfedezett ásványok feletti rendelkezési jogot.²⁾ Kemenczék, pörkölők, raktárak, stb. bányauzemi czélokra szükséges területek (ásványtelepülés nélkül is) a szabadalommal egyidejűleg, ugyanazon árak és feltételek mellett szerezhetők meg, ha mindjárt a bányatérrel nem határosak is; *később* ily nem határos területek bányauzemi czélokra legfeljebb 5 acre-nyi terjedelemben válthatók.³⁾

Egészen tehát az állami földeken is érvényre jut azon jogi felfogás, hogy a földbirtok tulajdona az ásványtelep tulajdonjogával együtt jár; csak hogy itt legtöbb esetben (a szerzett bányabirtokokat a törvény nem akarván érinteni) a vállalkozó a bányaszabadalom útján szerzi meg a földterületek tulajdonját is. A törvény világosan nem szól ugyan a széntelepekről, de mert azokra nézve ellenkező rendelkezést nem tartalmaz, az arany, ezüst, réz, ólom, ónérczeket, stb. nem taxative, hanem csak példaszerűen említi, és hozzáteszi, hogy intézkedései a többi hasznos ásványokra is kiterjednek, következtethető, hogy az állami földeken levő széntelepek bányászata is ily módon van szabályozva.⁴⁾

¹⁾ Klostermann id. m. 11. l.

²⁾ Congress-act. 1872. május 10. art. 11. A törvény szövege német fordításban megjelent Brassert »Zeitschrift f. Bergrecht« 1872. évfolyamában; forrás gyanánt e fordítást használtam.

³⁾ Congress-act. 1872. 15. art.

⁴⁾ Ez véleménye: Dr. Burkardtnak »Bergwerksgesetzgebung in den Vereinigten Staaten« cz. értekezésében. Zeitschrift f. Bergrecht. 14. köt. 442—453. különösen a 456. lapon.

4. Egyéb európai jogok.

A többi fontosabb európai jogokat csak röviden érintem, mert eredeti forrásaim nincsenek, a másod kézből szerzett adatok és források pedig nem oly szabatosok és kimerítők, hogy azok alapján részletes fejtegetésekbe lehetne bocsátkozni. Ez okból mellőzném is azokat, ha a második rész összehasonlító fejtegetéseinél éppen ez országok egyik-másika nem szolgáltatna tanuságos anyagot.

Oroszországban a bányászat még a mult század elején is a korona regáljoga volt, a mit Péter czár rendeletével megerősített; azonban Katalin czárnő egy rendelete a fém és egyéb állományu ásványok kizárólagos feltárási jogát a földbirtoknak engedte át. Állítólag bizonyos hasonlatosság létezik az orosz jog és az angol korona bányászati főúri joga között, mert az arany és ezüst telérek a korona pénzverési felségjogánál fogva Oroszországban is a bányászati főúri jog körébe tartoznak. A többieket azonban, és ezek között a kőszeneket egyedül a földbirtokos tárhatja fel, vagy egy olyan vállalkozó, kinek erre az engedélyt a telektulajdonos megadja; de ez sincs egészen így a nagy birodalom egész területén, mert a lengyel királyság számára kibocsátott rendtartás éppen a kőszénre és ólomérczekre adja meg egyedül az idegen vállalkozónak azon jogot, hogy a földbirtokos beleegyezésétől függetlenül szerezhessen azokra kutatási és művelési jogosítványt. A széntelepeket tehát (az ólomérczekkel együtt) e rendtartás elvonja a telektulajdonos rendelkezése alól, egy később kibocsátott és ezen rendtartás végrehajtására vonatkozó utasítás pedig kijelenti, hogy a kőszénhez (mint a telektulajdonos rendelkezése alól kivett ásványhoz) számítandó még az anthracit, a barnaszén, lignit; egy újabb törvény pedig a bányanyitás jogát az Oroszbirodalomban közelebből határozza meg.¹⁾

¹⁾ Bainbridge id. m. »Imperial mining regths of foreign States« cz. f. Russia. 204., 205. l. V. ö. »Bergordnung für d. Königreich Polen« 1870, 2. §. Instructionen 3. §.; amaz »Zeitschrift f. Bergrecht« 12. k. 8. és köv. l., emez ugyanczen folyóirat 13. köt. 385. l. Az 1872. évi s a petroleum lefejtését szabályozó, továbbá az 1877. évi s az aranyosás gyakorlását korlátozó törvényektől eltekintve, az 1883-ik törvény az, mely a bányaművelési jogot szabályozza. Féraud-Giraud »Code des Mines et des Mineurs« 2 k. 310., 311. l.

Svédországban a korona regáljoga a földbirtokkal szemben az ásványok felett korlátlan rendelkezési jogot gyakorolt, a leljogot pedig úgy szabályozta, hogy a felfedezőt, ha nem akarta önmaga művelés alá venni az ásványokat, leldíjban részesítette, ha azonban ő vállalkozott, az első években a kincstári adók és tizedek fizetése alól fölmentette. Később a leljog kedvezménye módosult; a leldíj érintetlenül maradt ugyan, de ha a felfedező a művelésre vállalkozott, a bányaműben nem kizárólagos jogosult, hanem csak részes lehetett a földbirtokossal; a későbbi törvények meghatározták, hogy a fémek, a kén, graphit és a *köszenek* a regáljog tárgyai, mikre azonban a — különben szabadon eljáró — vállalkozó a földbirtokossal a fölkért ásványok művelési jogában egyenlően osztozik. A részesedés joga tehát úgy állapotott meg, hogy fele részben a felkérő, fele részben a telektulajdonos élvezte azt; a Schonen tartományban előfordult és szédelgéssel határos kőszén felkérvények a jog revízióját tették szükségessé, melynél az eddig ismertetett elvektől nem történt volna ugyan eltérés, ámde a földbirtokosok érdekei a visszaélésekkel szemben nagyobb biztosítékot nyernének.

Ha a földbirtokos a részesedési joggal élni és a közös bányaművelésben feles lenni nem akar, a termelés bizonyos hányadáig kárpótlást nyerjen; a felkérő idegen vállalkozó erre előleges biztosítékot nyújtson, a felhagyott bányákra a telektulajdonos előjogot nyerjen, kis telekrészek egészen kisajátítandók, az igénybe veendő felszíni terület eleve határozottassék meg, hogy a vállalkozó túlkapásai ellen a földbirtok védve legyen; a földbirtok mezőgazdasági érdekeinek védelmét célzó ez intézkedések mellett azonban az idegen vállalkozók felkérési joga az ásványokra általában, a széntelepekre pedig különösen épségben marad. Az a vélemény, hogy mivel a bajnak sajátképi oka az engedélyezett s tetszés szerinti, csekély bányaterületek (Utmäl) minimum által korlátolva nem lesznek, a szénbányászat és mezőgazdaság terén az káros hatását továbbra is éreztetni fogja.¹⁾

¹⁾ A svéd korona regáljogát meghatározó rendeletek 1552, 1649, 1723, 1741. és 1757-ből származnak, a törvény pedig, mely revízió tárgya lett, 1885. jan. 12-én kelt. Hogy a tervezet elfogadása változatlanul ily értelemben vagy módosítás mellett történt-e? arról nincs biztos tudomásom. L. Turley »Entwurf eines schwedischen Berggesetzes«. »Zeitschrift für Bergrecht« 16. k. 201. s köv. lapjain.

Az *olasz királyság* különböző részeiben az államegység előtti időkben keletkezett törvények vannak érvényben; kísérletek történtek ugyan több ízben, történtek egy egységes bányatörvény alkotására, s Nobili képviselő indítványára 1877-ben egy új tervezet készítése határoztatott el, de tudomásom szerint a jogegység még nem tény. Egyébként a szénbányászat jelentéktelen, s rendezése sem kelthet nagyobb érdeklődést. ¹⁾

5. A magyar jog.

A bányaművelési jogositvány hazánkban is a királyi jogból (*jus regale*) eredett. A mi természetes, hisz az összes nemesi ingatlanok gyökös tulajdona a hozzájuk tartozó jobbágybirtokkal együtt a szent koronából származott, a városok pedig földbirtokaikat, mindennemű, tehát bányászati szabadalmaikat is, közvetlenül a szent koronától nyerték. Ily birtokviszonyok között az ásványtelepek feletti rendelkezés szükségkép a királyi jogok közé tartozott, s így a mi jogunk is magán viselte a hűbéri korszak jellegét.

A hasonlatosság mellett azonban szembeötlő különbség észlelhető, főleg a bányajog terén.

Mert ha kezdetben a királyi jog eszméjéből indult is ki bányászatunk szabályozása, jogunk további fejlődése: a királyi jog lemondását és a földbirtokra való átruházását mutatja; a jogfejlés iránya tehát analog természetű az angol jogéval. Csak később, midőn az önálló hazai jogfejlődés menete erőszakosan megszakított s fokozatosan egy hazánkra tukmált idegen törvény által helyettesített, foglalta el ismét régi helyét a királyi főúri jog, hogy kezdetben az egykori királyi jognál kérlelhetlenebb ridegséggel érvényesüljön, majdan pedig hanyatlása folytán a bányaszabadságnak engedje át a tért.

És ezen új irányú jogfejlés uralja bányajogunkat ma is, egyedül épen kőszénbányászat jogrendezésénél tanusítván (a legújabb időkben) a régi jogfejlődés irányának megfelelő eltérést.

¹⁾ Piemontban az 1859. nov. 20-iki törvény, az egyházi államokban XII. Leo »*Motu proprio*« bullája, Lombardiában az 1852. június 21-ki rendtartás, Velenczében az osztrák bányatörvény összeegyeztetve a régi köztársasági jogszabályokkal. E különböző törvények a regáljog alapján állanak. L. Féraud-Giraud »*Code des mines et des mineurs*« 2. k. 307—310. l.

Mindezt a fejlődés különböző mozzanatai igazolják.

A királyi jogot különben nem is ridegsége, ellenkezőleg inkább munificentiaja jellemzi már kezdetben:

a betelepülő bányász vendégnépek (hospites) részére bőkezűen adományozott, nagy terjedelmű erdőségek, földek és bányászati szabadalmak: virágzó királyi bányavárosok, statutumok (s ezekben a királyi jog nyűgétől mentesítő) résszerű bányajogok keletkezését mozdították elé;

a donatiok pedig legtöbb esetben följogosíták az adományosokat arra, hogy az adományozott nemesi birtokon bányászkodhassanak vagy a bányanyitás jogát másra ruházzák, ezek pedig sok helyt éltek is e joggal, s személyesen nem gyakorolt művelési jogaikat egyes, földesúri hatóságuk alá tartozó községekre ruházták, megteremtven ezzel azon bányavárosokat, melyek (mert nem közvetlenül a koronától nyerték jogaikat) a szab. kir. bányavárosoktól megkülönböztetendők és a bányaművelés terén csupán a földesúr által átengedett jogokat élvezték.¹⁾

A királyi jog túlkapásai ellen azonban törvényeink az oly nemesi birtokosokat is védték, kik donatiót s abban bányászati kiváltságokat nem nyertek. Már az Anjouk idejéből való törvény eltiltja a koronát attól, hogy nemes ember földbirtoka alatt levő drága fém vagy egyéb ásványteléreket egyszerűen elfoglaljon, mert ahhoz csak egyenértékű, más nemesi birtok cseréje (Cambium) által juthat; ha pedig a korona csere útján azokat magához váltani nem akarja, elégedjék meg a bányavámmal (urbarium), a többi haszonvételeket és jövedelmeket meg hagyja a nemesnek.²⁾

Később azon jogot, melyet korábban csak egyesek nyertek donatio útján, kiterjesztik törvényeink: »minden egyházi és világi kitünőségekre és országlakókra; még ha

¹⁾ Wenczel G. »Magyar és erdélyi bányajog« 866., 26—40. l. A donatiok ily hatása még a Miksa-féle bányarendtartás életbeléptetése után is mutatkozik; a gróf Schönborn család egy szomszéd adományossal folytatott pörében azt bizonyítja, hogy a bányajogosítványt nem külön adomány (Verleihung) alakjában, hanem 1731-ben III. Károly királytól az uradalom donatiojával együtt nyerte. L. szerző által a »Jogtudom. Közöny« 1871. 43. számában közölt »Bányajogesetek«-et.

²⁾ 1351. 13. t.-cz. I. Lajos király e törvénye csak ismétli és megerősíti Robert Károly hasonló tartalmú decretumát, mely a törvénytárból hiányzik.

adománylevél kiváltsága nem védi is őket («si Regium gratiam in eo non haberent») ásványteleppel bíró ingatlanait, önkéntes és szabad akaratuk ellenére, cserébe átengedni nem tartoznak. Az ily módon biztosított jog már nem csupán azoké, kik azt donatio és kiváltság alakjában nyerték, hanem minden nemesi birtok javára áll; a korona az ásványtelepekhez csak akkor juthat, ha a földbirtokos azokat önként hajlandó cserébe engedni, különben pedig csak a jó magas bányavámra és a személyes, meg családi szükségletekre felhasznált nemes fémek levonásával fenmaradt drága érczek kényszerű beváltására tarthat igényt. Ezen beváltási kötelezettség a pénzverési felségjogból származott és a legutóbbi időkig tartotta magát.¹⁾

Mátyás király, kiben erősen kifejtett hajlam volt a korona előjogainak terjesztésére, jogfejlődésünk ez irányát visszaszorította, s azon quasi királyi beneplacitumnak, hogy a korona tetszésétől függjön: cserét akar-e vagy urburát? ismét érvényt szerzett.²⁾

De csak rövid időre. Mert néhány évvel később már nemcsak az egyházi, világi főurak és nemeseknek, hanem az ország bármely rendű lakosainak megengedi a törvény, hogy a földjükön talált érczeket és egyéb ásványokat úgy ők, mint örökösök áshatják, dolgoztathatják s jövedelmét szedhetik. Egyedül a sótelepek maradnak a korona tulajdonában, mint a hogy ma is állami jövedék tárgyai. A bányaművelők csak a szokásos bányavámot fizessék a kincstárnak, akkor szabadon bányászhatnak, sőt azok, a kik királyi elődök adománya útján jutottak a szabadalomhoz, még az urbértől és minden tehertől mentesek.³⁾ Egy későbbi törvény ezt megerősíti, »mindenkinek« megengedve az arany, ezüst és egyéb érczek és ásványok művelését; a koronának a bányavámra vonatkozó jogát pedig nem említi.⁴⁾

¹⁾ Zsigmond 1405. III. decr. 13. §.

²⁾ Mátyás 1486. VI. decretum 49. art.

³⁾ II. Ulászló 1492. I. decr. 30. art. »Praelatorum et Baronum, quam etiam Nobilium, seu aliorum possessionatorum, cujuscunque conditionibus existant hominum terris, territoriisque et metis aliquae minerae auri vel argenti, cupri, ferri, aut quaevis metalla et fodinae reperirentur, demptis fodinis salium, quae solius Regiae Majestatis dominio et usui reservatae essent« etc.

⁴⁾ Az 1523. XXXIX. t.-cz.

Több mint négyszáz éve annak, hogy hazánkban a korona lemondott a királyi jogról, oly időben, midőn Európa-szerte az a legridegebb módon érvényesült, s ezzel a bányászat szabad fejlődésének akkoron egyedüli és főakadályát megszüntette. Nem honosította ugyan meg ezzel az u. n. bányaszabadságot, mint ezt jogiróink — hitem szerint — tévesen állítják; ¹⁾ nem legalább a mai értelmében véve ezt a fogalmat, mert a korona midőn előjogától elállott, nem tette azt a földbirtokos ellen is érvényesíthető s mindenki számára szabadon álló joggá.

Hiszen a törvény rendelkezése világos: »a főurak, nemesek és bármily rendű emberek földjén, területén, határán« előforduló bármiféle ásványokra »ezek és örököseik, kiknek földjén találtatnának, az efféle bányákat áshatják, művelhetik.« ²⁾ a korona a bányászati királyi jogról tehát a földbirtok javára mondott le, s az ásványtelepek feletti rendelkezési jogot a telektulajdonhoz csatolta. Nem változtat ezen az 1523. XXXIX. t.-cz. azon kijelentése, hogy »a kir. Felsőség mindenkinek engedje meg a szabad bányaművelést«, mert ez csupán sommás kifejezésben ismétlése és megerősítése a régibb törvénynek, és ugyancsak a földbirtok javára szól, de semmikép sem jelenti azt, hogy a bányaművelést a földesúr akarata ellenére is érvényesíthető szabad vállalkozás tárgyává tette, II. Ulászló törvényét pedig hatályon kívül helyezte volna. Hiszen egy még később alkotott törvény hivatkozik is II. Ulászló decretumára, mint érvényben levő jogszabályra, annak végrehajtását sürgeti, s e czímen rendeli el, hogy a fiscusnak járó úrbért fizessék; a kik pedig annak alapján mentességet követelnek, azokat a kir. ügyigazgató idéztesse meg, ellenük törvény szerint járjon el, vagyis fizetésre avagy arra szorítsa őket, hogy donationális leveleikkel bizonyítsák úrbér alóli mentességüket. ³⁾

¹⁾ Wenczel szerint »az általános bányaszabadságot ez országos törvény megállapította« id. m. 30., 40. l. szerző e tevése nézetet szintén elfogadta »Magyar bányajog« 94. lapján.

²⁾ »Hi et eorum haeredes, in quorum possessionum terris inventur, fodinas et montana hujusmodi fodere, colereque et successivis semper temporibus laborari facere« etc.

³⁾ 1574. XIX. t.-cz. II. Lajos decretuma a bányabérről nem szól; lehet, hogy ennek következtében azt nem fizették, s annak sürgetése végett alkottatott a törvény, az sem lehetetlen, hogy Miksa rendtartásának nyomása alatt revindicálja a koronának a bányavárat? Tény azonban, hogy II. Ulászló decretumára hivatkozik.

A királyi jogról való lemondás csak a földbirtok javára szolgált s a szabad művelési jogosultság ezentul a koronától csak annyiban függött, a mennyiben függésben volt ahhoz a földbirtok, melylyel a művelési jog járt.

A mi nem is lehetett máskép, mert ha a bányavárosokat leszámítjuk, a bányavállalkozás nem volt még akkor oly önálló és termelő foglalkozás, mely a szabad lefejtés akadályát látja: a királyi jogban csak úgy, mint a földbirtokos részére biztosított kizárólagos rendelkezési jogban; az ingatlan tulajdonnak közérdekből származó korlátolásai pedig még ismeretlenek voltak, s még akkor csak a korona előjogában látták a szabad bányászat egyetlen akadályát. Ezért birták törvényeink engedményre a koronát, de — csak a földbirtok javára.¹⁾ Ám azért büszkélkedhetünk jogunk szabad szellemű fejlődésével, melynek mását azon időkben nem találjuk — legalább a kontinensen.

Jogfejlődésünk régi szelleme kétségtelenül érdekes reflexiókra szolgáltat anyagot a szénkérdés mai stádiumában is, bár csak közvetve, mert mindezen intézkedéseknek a kőszénbányászathoz semmi közük. Az »*aliae fodinae*« kifejezés alatt a kőszeneket nem lehet érteni, mivel azok az időkben ismeretlen tárgyak és értékek voltak. Hogy ha azokat már akkor ismerik, azok is osztályosai lesznek a többi ásványok jogi sorsának, azt hinni és feltenni szabad.

Ilyen, az angol jogéhoz hasonló, sőt azénál szabadabb szellemben fejlett jogunk,²⁾ midőn Miksa király rendtartását erőszakos kísérletek és csalárd megalkuvás útján a kamara becsempészte, s ezzel városainknak kiváltságokon, főurainknak, nemeseinknek adományleveleken, mindenkinek pedig azonfelül szentesített törvényeinken alapuló szabad bányaművelési joga megszűnt. Miksa rendtartása minden bányaművet, felnyitandó lelhelyet, az azok műveléséhez szükséges erdőkkel, vizekkel, földekkel együtt kamarális jószágnak nyilvánít;

¹⁾ Hogy a földbirtokos a nemes földesúrral azonos fogalom, az kétségtelen, hisz a jobbágy telkek állagtulajdona a földesúr volt; egyes helyeken a földesúr megengedhette a jobbágyoknak, hogy telkeiken, a legelő vagy erdő földek alatt bányáskodjanak. Bizonyára úrbér fizetése mellett.

²⁾ Jogunk csak a sótelepeket tartotta fenn a korona számára, az angol jog pedig a nemes fémtartalmú összes érczeléreket.

főurak, nemesek, városok különös királyi engedély nélkül ne merészkedjenek kutatást vagy bányaművelést kezdeni és a kamarai bányahivatalnokoktól vagy bányászoktól úrbért, vámot követelni.¹⁾ Világos kijelentése annak, hogy a kamara úrbér fizetése nélkül is bányászhat a mások birtokán; hisz a magáét veszi el! Ásványtelepek, erdők konfiskálása s ezzel megteremtése a reservált (fentartott) erdők mostanság megoldás alá kerülő kérdésének, az altárnai kényszer behozatala, melynek segítségével a szomszédos vagy épen a kincstárral közösségben levő bányabirtokosokat birtokaikból szép szerrel kitudhatni, a földbirtokosok szabad bányászatának megsemmisítése s a bányavárosok jogának korlátolása mellett azok rovására egy erős, de drága kamarális bányászat létesítése és jogunk szabad szellemű fejlődésének elnyomása, ezek jellemző következményei az új iránynak! Csak Magyarország akkori szomorú helyzetében eshetett meg e jogsérelem, mely később, a nagyobb és állandó gravamenek mellett szóba se jött, de törvényhozásunk meddő kísérletei (a mikhez számíthatjuk a 844-ik törvényjavaslat sorsát is) bebizonyították, hogy nehezebb a jogot visszaszerezni, mint elveszíteni.

A rendtartás, melyet törvényhozásunk tehetetlen duzzogással magánszabályzatnak (lex privata) keresztelt, a kőszén, ez akkor még nálunk ismeretlen ásványt világosan nem említi; fokozatosan az ország területére kiterjedő uralmának csak későbbi éveiben és pedig 1788-ban merült föl annak a kérdése. A kamara a korona regáljogának fentartott ásványul vindicálta, mi ellen az egyesült udvari cancelláriák óvást tettek s ügyüket meg is nyerték — a papiroson; mert az ásványszénnek nem soroztattak ugyan a regáljognak fentartott ásványok közé,²⁾ tehát azok a telektulajdonos rendelkezése alá tartoztak volna, azonban ennek dacára több ízben, főleg Dél-Magyarországon egyes vállalkozóknak adományoztattak.³⁾ A 844-ik évi törvényjavaslat, mely királyi szentesítést nem nyert, csak az érczeket és »rezes vizeket« (Cemetwasser) jelöli

1) Maximilians Bergordnung. I. Art. 1. §.

2) Wenzel G. beszéde »Az országbirói értekezlet tanácskozmányai«-ban Ráth Gy. 106. s k. l.

3) Zsigmondy Vilmos nyilatkozata a »Bányatörvényjavaslat tárgyalásának jegyzőkönyvé«-ben 46. l.

meg, mint a királyi adományozás alá tartozó ásványokat, az ásványszenekekről pedig semmit sem szól.¹⁾

E zavaros, bizonytalan állapotnak az 1854-i rendtartás azzal a kijelentéssel vetett véget, hogy »bizonyos koronaországokban (és ezek közé számított a Magyarbirodalom is) a kőszenek eddigelé a telektulajdon tartozékát képezték« ugyan, jövőre azonban szintén »fentartott ásványok« lesznek; csak hogy a telektulajdonosok javára »még öt évi kedvezményi idő biztosittatik, mely idő alatt minden mást, *ki még birtokban nem létezik*, azoknak használatából kizárni s az ily ásványok vájását maguknak üzni szabadságukban áll.«²⁾

E kedvezményi idő elteltével a széntelegek, melyekre a földbirtokosok előjogaikat nem érvényesítették, a rendtartás értelmében bárki által fölkereshető, a földbirtokos akarata ellenére is adományozható, vagyis szabad lefejtés tárgyát képező ásványok lettek. Sokan fel is használták a kedvezményi idő elteltét; szerencsések voltak azok, a kik vállalatukat dülőre juttatták, más szóval mielőbb végérvényes művelési jogosítványt szereztek, annál szánandóbbak voltak azok, kik befektetések mellett csak feltételes vagy épen reménybeli jogokat szereztek, míg a szabad vállalkozás ideje tartott. Mert az országbirói értekezlet a feltételesen szerzett jogokat nyílt kérdésnek hagyta, holott sok tekintetben elég részletesen rendelkezett.

A változott viszonyok miatt az országbirói értekezlet sem a bányajog 48 előtti állapotát vagyis a magyar törvényes felfogás szerint különben is méltán kifogásolható Miksa-féle rendtartást nem állithatta vissza, sem a 44-i javaslatot nem ruházhatta fel jogerővel, mert az csak javaslat maradt, az értekezlet pedig nem volt törvényhozó testület s így kénytelen-kelletlen az 1854-i osztrák bányarendtartást hagyta érvényben.

De annak a köszönre vonatkozó rendelkezéseit hatályon kívül helyezte, illetőleg módosította s a széntelegeket a telektulajdon alkatrészeivé tette.

Miután azonban sem törvény, sem azt helyettesítő oly jogszabály nem létezett, mely a jogfolytonosság követelményeinek megfelelő ezen intézkedésnél alapul szolgálhatott

¹⁾ Az 1844. javaslat 22. cikke. 1. §.

²⁾ 1854. Osztr. b. t. 284. §. első része.

volna, a vezérelyv formulázásánál azon óvatossággal élt, hogy kiindulási pontul az 1854-i rendtartás hatályon kívül helyezett szakaszait választotta. Nem azt mondja, hogy a széntelepek, melyek azelőtt a földbirtokos tulajdonát képezték, ismét visszaadtnak, hanem a helyett az osztrák rendtartás átmeneti intézkedéseiben a »földbirtokosok javára, mások kizárásával biztosított köszénbányanyithatási *kedvezményes időt* (5 év) akkép *élesztette fel*, hogy a törvényhozás ellenkező intézkedéseig a földbirtokos beleegyezése nélkül kutatási engedély vagy domány a bányahatóságok részéről senkinek se adassék.¹⁾»

Ezzel a széntelepek felett való rendelkezési jog — mily értelemben? majd meglátjuk! — a földbirtóké lett, az osztrák rendtartás hatályát vesztett, átmeneti intézkedése révén, melyet az országbirói értekezlet »fölélesztett«, a miről alább még lesz szó. Továbbá megszűnt »fentartott ásvány« lenni, tehát az akkor még fennállott vám (Frohne) fizetése alól fölszabadult, a minek azonban gyakorlati haszna a szénbánya-vállalkozásra akkor volt, ha a bányatulajdonos maga a földbirtokos volt, vagy ha külön vállalkozó volt is, de a földesúrral a kárpótlás iránt a kedvezményi idő alatt egyébként kiegyezett. Ez esetekben a szénbányavállalat a vámtól megszabadult, a mi különben rövid idő alatt a bányászat többi ágaira is bekövetkezett. Azonban fenmaradt, mint a szénbányavállalat terhe, midőn »a más földjén vagy annak gyomrában köszén bányajogilag kiaknázó iparos a földbirtokossal külön szerződést nem kötött«, a hová sorolható azon eset, midőn a szén szabadság rövid korszakában egyesek a földbirtokos beleegyezésétől függetlenül szerezték jogositványukat, azzal nem is szerződtek; ily esetekben »az eddig a kincstárnak fizetett bányavám ezentúl a földbirtokosnak« fizetendő. Neve ettől fogva *bér* s a lefejtett köszén készpénzbeli egyenértékének (árának) 5⁰/₀-ból áll.²⁾

Ki értendő a földbirtokos fogalma alatt? oly kérdés, mely már az osztrák rendtartás által megállapított kedvezményi időszakban is kísértett.

Egyesek azon nézetben voltak, hogy a földesúr és jobbág között az úrbéri viszony s azzal a földesúri fenhatóság

¹⁾ Id. törv. szab. VII. I. fej. c) pont.

²⁾ Id. t. szab. §VII. I. f. a) b) pontok V. ö. Vollzugsvorschrift B. »Bergwerksfrohe« 22, 19. 20. pontjait.

megszűnven, mindenki a maga földjének korlátlan tulajdonosa és így a kedvezményi időszak alatt minden földbirtokos, tehát a volt jobbágy is szabadon gyakorolja földjének köszene felett a rendelkezési jogot. A földesúr ugyanily joggal csak urasági földjein bir.¹⁾

Mások hivatkoznak arra, hogy az elkülönítés, összesítés, tagosítás, mely akkor nem is volt kötelező, még kezdetét sem vette és ha nagy idő múlva bekövetkezik, senki, tehát a földesúr sem tudhatja, hogy a határ melyik része jut neki és azt állítják, hogy a kedvezményi idő előjoga csak a földesúr javára szól; ezen felfogást a birói gyakorlat is magáévá tette és az egyes törvényszékek a földesúr így értelmezett jogának megsértéseül tekintették a volt jobbágyok és a köszénkutatók között létrejött szerződéseket, érvénytelennek nyilvánítván azokat.²⁾

E felfogás az id. t. szabályokban is érvényre jut, a földbirtokos alatt mindazon helyeken, hol az urbéri birtok már véglegesen meg van állapítva, az illető tulajdonos értendő, legyen az akár volt földesúr, akár volt úrbéres, hol azonban még az összesítés hátra van, ott bármely földön fölfedezett köszéntelep a volt földesúri birtok »tartozéká«-nak nyilvánítottatik.³⁾

Még két átmeneti intézkedés említendő meg. Ha a régi kedvezményi idő elteltéig engedély folytán egy idegen vállalkozó másnak földjén egyéb ásvány után kutatott és mellékesen köszenet fedezett fel, tartozik a széntelepet a földbirtokosnak átengedni, ha ez is kutatott köszén után (már akár talált, akár nem); a földbirtokos viszont az esetleg fölfedezett egyéb ásványtelepeket adja át a vállalkozónak. Az »ujjonnan kiterjesztendő kedvezményi idő« alatt (a hogy az id. törv. szabályok a mai jogállapot 32 éves idejét nevezik) a kutató az idegen telken általa mellékesen fölfedezett széntelepeket a földbirtokosnak adja át, sőt ha másnemű ásvány kinyerése mellett köszenet is termel, köteles azt a termelési költség aránylagos megtérítése mellett a földtulajdonosnak átengedni. Világos megszorítása a vállalkozó üzemi célokra szükséges

¹⁾ Schneider »L. d. Bergrechts« cz. művében a 116. lapon e nézet mellett érvel.

²⁾ Gräzenstein »Das allg. öst. Berggesetz« 376, 377. lapjain.

³⁾ Id. t. szab. VII. I. f) d) 1871. LIII. t.-cz.

használati jogának, mely őt a nem »fentartott ásványok«-ra különben megilleti.¹⁾

A legfontosabb kérdést azonban elintézetlenül hagyta.

A kedvezményi idő elteltétől (1859. nov.) egészen az id. törv. szabályok hatályba léptéig (1861. jul.) a széntelepekre számosan kértek és nyertek kutatási engedélyt, a nélkül, hogy vállalatukkal az adományozás stádiumáig jutottak volna; midőn ennek ideje elérkezett s a földbirtokosok — főleg ha a lelet értékes volt — óvást tettek vagy beleegyezésüket megtagadták, a kormányzések, mint főbányahatóságok úgy döntöttek el a kérdést, hogy e kutatók adományt nyerhetnek, a nélkül, hogy a földbirtokos beleegyezését megszerezni és igazolni kötelesek volnának.²⁾

De csak kezdetben. Mert később ellenkezően úgy határoztak, hogy azon kutatók is, kik a szabad szénbányászat időszakában nyertek engedélyt, adományozáshoz csak úgy juthatnak, ha a telektulajdonos beleegyezését (id. t. sz. VII. I. f. e. igazolják.³⁾ Ez utóbbi határozatok folytán több vállalkozó kényszerhelyzetbe jutott: vagy teljesíteniök kellett a földbirtok még oly túlesigázott követeléseit is, vagy abba hagyniök a vállalatot s azzal elveszíteniök befektetéseiket. El is panaszták siralmas helyzetüket a képviselőházhoz benyújtott kérvényükben, kifejtvén azt is, hogy ők a törvényben bizva kezdtek kutatáshoz s az engedélyezett kutatás és feltárás alapján feltételes jogot szereztek két kettős szénbányatelek adományozására; e feltételes szerzett jogaikat az újabb törvény nem érintheti, mert hisz az is kimondja, hogy »a törvénynek visszaható ereje nincsen« (9. §.), kéri tehát helyes magyarázatát elrendelni. A képviselőház, az ellenérdekeltek felszólamlását figyelmen kívül hagyva: »a káros hatású rendeletek érvényének megszüntetése és megfelelő intézkedés végett« kiadta a kérvényeket az igazságügyi és kereskedelmi minisztereknek, ekkép tehát a kérdés a szénbányavállalkozók javára dőlt el.⁴⁾

¹⁾ Id. t. szab. VII. I. f) g).

²⁾ A m. k. helytartótanács 60.353/62. sz. a. s az udvari cancelláriának 13.622/862. sz. a. k. határozataik.

³⁾ A helytartótanács 71.228/863. és az udvari cancellária 5.664/863. sz. a. k. határozataik.

⁴⁾ E kérdést szerző »Törvényt magyarázat az o. b. é. VII. 1. f. 1. §. d) e) pontjaira« cz. értekezésében fejtette ki. »Jogtud. Közlöny« 872. 9, 10. sz.

A felélesztett kedvezményi idő kiterjesztése folytán a széntelepek a földbirtok rendelkezése alá jutottak s így most az ásványok következő hármas kategóriába oszthatók: a monopolbányászat tárgyai a konyhasók, mint ezt régi bánya- és újabb pénzügyi törvényeink rendelik; a fém, kén, stb. neműek a szabad bányászatnak vannak átengedve, a kőszén pedig a földbirtok rendelkezése alá tartozik. A földbirtok alkatrészeihez számított, értékes kő- és földneműekről (a márvány, vízhatlan mész, festőföldek, stb.), mint az ipartörvény rendelkezései alá tartozó bányászat tárgyairól nem is szólok.

A köszönet azonban nem szabad ezekkel azonosítani. Azért, hogy a fölől a földbirtok rendelkezik, adminisztráció és jurisdictió tekintetében egyaránt a bányatörvény szabályai alá tartozik; a közigazgatási gyakorlat: az országbirói értekezleten kifejtett indokokra és egy udvari rendeletre támaszkodva, nemcsak az idegen vállalkozót, hanem az öntelkén kutató földbirtokost is arra kötelezi, hogy kutatási engedélyt, tervszerű föltárás esetére pedig adományozást kérjen és bányája művelésénél a törvény szabályaihoz alkalmazkodjék. Nincs tehát különbség fémre (vagyis szabad ásványra) avagy szénre (tehát sajátjára) akar-e a földbirtokos bányászni; az eljárás és eredmény mindkét esetben egy: az adománylevél kiadatik, a földalatti ingatlan szükségkép elkülönítettik a telektől, bányatelekkönyvbe vezetetik az előbbi, polgári telekkönyvben marad az utóbbi. Idegen vállalkozónál is csak abban áll a különbség, hogy fémekre a földbirtokos beleegyezése nélkül, kőszénre pedig a földbirtokos beleegyezésének igazolása mellett nyer adományozást, mert »kőszénre csak úgy szerezhetők bányajogosítványok, ha az illető telektulajdonos beleegyezése előzetesen igazoltatik«. Azonfelül a földbirtokos és a vállalkozó szénbányáikra a bányatörvény egyéb rendelkezései is érvényesek.¹⁾

¹⁾ L. Ráth Gy. Az orsz. b. ért. II. k. 103. l. V. ö. az id. t. sz. VII. I. f. e) és az 1862. szept. 13-án 13.622. sz. a. k. udvari rendeletet. A szénbányatulajdonost: a folytonos üzembentartás, a telekilletékek fizetése terheli, munkásaival szemben való viszonyát a bányahatóság által jóváhagyott szolgálati rendtartás határozza meg, azok részére társzpénztár felállításáról köteles gondoskodni, stb., tehát a szolgálati viszony nem az ipartörvénynek s a segélyezés nem az 1891-i törvény által előírt beteg segélyező pénztárak útján történik, stb. L. 1891. XIV. t.-cz. 70—72. §-ai.

Ha a földbirtok részére a »felélesztett kedvezményi idő« folytán visszajuttatott rendelkezési jogot leszámítjuk, a szénbányászat jogi rendezése a fém-bányászatéval azonos. Tévedés volna azt az angol vagy csak a szász jogvidék szénbányászatának jogi rendezésével összezavarni; bizonyos hasonlatosság abban mutatkozik, hogy a vállalkozó és földbirtokos között a megváltás (az id. t. szabályok által átmenetileg megszabott bányabértől eltekintve) a felek szabad egyezkedésére van hagyva. De egyebekben a különbség szembeötlő, nálunk a földbirtokos nem tekintheti magát a kőszén tulajdonosának, hiszen ő maga sem tárhatja fel széntelepét, sem az a vállalkozó, kinek ő magánengedélyt (licence) ad, ha csak a bányahatóságtól művelési jogositványt nem szereznek, mert a szénbánya tulajdonát az adománylevél adja meg, a minnek megtörténtével szükségkép előáll az ingatlanok elkülönítése. A szász és angol jogokban pedig a földbirtokos széntelepének valódi tulajdonosa: a földbirtokos — ha maga akar szénbányát nyitni — nem köteles adományt szerezni (a szász jog szerint is csak akkor, ha a bányaművéhez szükséges kisajátítás előnyeit akarja élvezni), idegen vállalkozót magánengedély (licence) vagy bérleti szerződés alapján bányaművelésre bocsáthat, az elkülönítés, megfelelő telekkönyvezés vagy registrálás önkénytes, nem szükségképi, sőt alakszerű feltételekhez van kötve.

Figyelemre méltó különbségek, mikkel alább számolunk.

Ezekben vázoltam a szénbányászat jogi rendezésének fejlődését hazai jogunk keretében, ez annak jogi állapota hazánk nagy részében; mert az erdélyrészi vármegyékben, valamint a volt katonai végvidéken és a horvát-szlavon társországokban, hol az id. t. szabályok nem bírnak hatálylyal, változatlanul áll az osztrák rendtartás rendelkezése, melynek értelmében a kőszének »mint fentartott ásványok« a földbirtokos akaratától függetlenül adományozhatók.

Jogegység tehát nincs e kérdésben, ennek elérésére csak az eddigi javaslatok törekedtek. A 870.-i u. n. bizottság-javaslat a mindennemű ásványszeneket a földbirtok rendeli kezelése alól elvonva, szabad vállalkozás tárgyává akarta tenni; a telektulajdonos azonban a tagjában előforduló kőszeneket az előirt formák megtartásával 6 hó alatt biztosithatta volna.¹⁾

¹⁾ Bizotts. b. t. j. 1—7. 296. §-ok.

Ez tehát szintén kilátásba helyezett átmenetileg valamelyes kedvezményes időt a földbirtok javára; az igaz, hogy elég rövidet.

Az 1884. február 7.-én tárgyalás alá bocsátott újabb javaslat szintén »szabad ásványnak« nyilvánítja a minden fajú kőszeneket,¹⁾ az értekezlet többsége azonban ezt elveti, egy albizottságot küld ki, melynek jelentése a tagok különböző véleményét hiven tolmácsolja s leginkább ajánlja azt, hogy a bányavállalkozó a földbirtoktól a szénbányászat jogát váltsa meg. A megváltás szabad egyezkedés útján történék, de ha eredményre nem vezetne, az esetre állapítana meg a törvény egy maximumot és pedig a barnaszén mázsája után $\frac{1}{4}$, a fekete szén mázsája után pedig $\frac{1}{2}$ krt, azonfelül térdíj czimén évenként és hektáronként 40 krt.²⁾

A pénzügyminiszter által 1890-ben közzétett törvényjavaslat ez eszmét elfogadja s a bányavállalkozót arra utasítja, hogy a kőszén minden fajára nézve a földtulajdonos rendelkezési jogát váltsa meg. A váltsági összeg megegyezés hiányában a bányahatóság által olyképp állapítandó meg, hogy a bányatér minden hektárja után évenként 40 kr. térdíj és a lefejtett kőszén métermázsája után barna szénnél $\frac{1}{4}$, fekete szénnél $\frac{1}{2}$ kr. termelési díj volna fizetendő.³⁾

Ez az 1837.-i belga novella alapeszméje, némi módosítás mellett; csak hogy abban a térdíj jóval csekélyebb s csak a földtulajdon elismerésének kifejezése, a termelés arányában változó bér nagysága pedig a tiszta jövedelem 1⁰/₀—3⁰/₀-ig terjedhető összegben van megállapítva.

1) 1884-i »Bányatörvényjavaslat« 3. §. c).

2) A 84. b. t. javaslat tárgyalásának jegyzőkönyve 113—125. l.

3) 1890. »Bányatörvényjavaslat« 3. §.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Julius hó.

1.-én. Az angol kormánynak az *indiai*, az *ezüstpénz veretés* megszüntetését jóváhagyó határozata folytán a londoni tőzsdén az ezüstnek ára az arannyal szemben 1:30² arányig szállt alá.

A *déli vasut székesfejérvári javító műhelye* 200 munkással folytonos üzemben áll.

2.-án. A budapesti piacon június 29.-étől egész július 1.-ig bezárólag az *Osztrák-magyar banknál* 23 millió forint értékű *váltók* nyújtottak be *leszámitolásra*. Ez összegnek jelentékeny része a vidékre folyt.

Mai naptól fogva a *berlini tőzsdén* az osztrák és magyar értékpapiroknak, melyeknek kamatai papirban, ezüstben vagy koronában fizetendők, *tőke és kamat átszámítása* az eddig szokásos tétel (2 márka = 1 frt.) helyett ezentúl 1 forint = 1⁷⁰ birodalmi márka, 1 korona = 0⁸⁵ birodalmi márkával történend. Arany értékpapirjainknál egy aranyforint ezentúl is 2 márkával fog számíttatni.

A »*Hungária*« *műtrágya, kénsav és vegyészeti ipar r. t. közgyűlése*. A *Zsolnán felállított műtrágya és kénsavgyár* június 24.-én üzembe vétetett. Az igazgatóság jelenti, hogy a budapesti gyárak kibővítésére 600.000 frtnyi költséggel még egy kénsav-gyár és két műtrágyagyár építtetett fel.

3.-án. *Magyar Asphalt r. t. rendkívüli közgyűlése*. Eleinte a *mezőtelegdi kőolaj-finomító gyárát* egy ujonnan alakítandó *Bihar-szilágysági olaj-ipar r. t.*-nak 150.000 frtért azon kötelezettség mellett, hogy ez utóbbi az eladó társulat összes nyers olaj termelését 30 éven át átveszi. A Bihar-szilágysági olajipar r. t. teljesen befizetett 800.000 korona alaptőkével lép életbe és a mezőtelegdi kőolaj-finomító gyárat tetemesen kibővíteni szándékozik.

4.-én. A *budapesti városi villamos vasut r. t.* új kibocsátású 10.000 részvény előjoga lejárván, a tőzsde-tanács elrendeli, hogy a részvények ezentúl elővételi jog nélkül jegyeztessenek.

5.-én. A *budapesti kereskedelmi és iparkamara* teljes ülése az eddigi *levelező tagok* mellé 24 új *levelező tagot* választ.

6.-án. Megczáfolják azon hirt, hogy az *osztrák-magyar műtrágyagyárak cartellbe* léptek volna.

A tőzsde-tanács a *Kassa-somodi r. t.* részvényeinek hivatalos jegyzését engedélyezi. Egyelőre ideiglenes 5 darab részvényre szóló, s egyenkint 30 frt. befizetéssel járó részvényjegyek kerülnek forgalomba.

7.-én. A *kőbányai takarékpénztár r. t. alakuló közgyűlése*. Alap-tőke 100.000 frt.

A *nagyszabású felső-magyarországi keskeny vágányú vasut létesítése* érdekében Nyitra megye alispánja vezetése alatt egy küldöttség tisztelgett Lukács és Hieronymi minisztereknél, kik hozzájárulásukat kilátásba helyezték.

A *kassa-oderbergi vasut r. t. julius havi szelvénye számára* az állam garancia 179.300 frt. ezüst és 113.985 frt. aranyösszegben vétetett igénybe. (106.800 frt. ezüst és 314.380 frt. arany múlt évi szükséglettel szemben).

8.-án. Az *összes magyarhoni vasutak bevételei az év első öt hónapja alatt* 36.284 millió forintra rúgtak (a múlt évvel szemben a többlet 1.071 millió forint), a miből államvasutakra 28.192 millió frt. (+ 0.587 millió), fővasutakra 5.183 millió (+ 0.080), helyi érdekű vasutakra 2.908 millió forint (+ 0.403 millió) esik.

A »*magyar helyi érdekű vasutak r. társulata*« a *bácsbodrogi helyi érdekű vasutak* eddig el nem helyezett 5°/o elsőbbségi részvényeit 2,516.200 frtnyi névértékben és a *balaton-szt.-györgy-somogy-szobbi helyi érdekű vasut* 5°/o elsőbbségi részvényeit 1,160.000 frtnyi névértékben megvette. A *keszthely-tapolczai vonal* építését is tervezik és így Barcsot és a *duna-drávai vasut területét Györrel, Béccsel és a nyugati Magyarországgal, a déli vasutal függetlenül fogják összekötni.*

9.-én. A *hivatalos jelentések a vetések állásáról* július 1-jére vonatkozólag a búzánál 4.8^o/o-nyi, rozsnál 3.7^o/o-nyi, árpánál 3.5^o/o-nyi és a zabnál 1.5^o/o-nyi javulást tüntetnek ki a múlt havi jelentéssel szemben. A becslés búzánál 32.252 millió métermázsát, rozsnál 9.139 millió métermázsát, árpánál 10.985 millió métermázsát, zabnál 9.448 millió métermázsát jelez várhatónak. (míg a múlt évben a rozs 13.338, árpa 11.626, zab 9.817 millió métermázsá volt).

10.-én. Az *osztrák-magyar bank* július 7-én közzé tett heti kimutatása szerint a *nemes fémek készlete* 8.055 millió forinttal csökkent, a mi valószínűleg az 1/4 frtos darabok bevonására, valamint egy állítólag 20 frankos darabokban engedélyezett kölcsönre vezethető vissza.

12.-én. A földmivelésügyi miniszter a Szerbiával kötött és július 1-én életbelépett *állategészségi egyezményhez részletes végrehajtási körrendeletet* bocsát közre.

A *kassa-oderbergi vasut r. t.* átveszi a *poprádvölgyi vasut* üzemét (Poprád-Késmárk és Késmárk-Szepes-Béla).

13.-án. A *bécsi »Bankverein« a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület* 4 1/2°/o-os *községi kötvényei* helyébe, mivel ezek márczius 30-án 5,102.700 forint névértékben október 1-én leendő visszafizetéssel biztosítottak, a *birtokosoknak* 4°/o-os hason kötvényeket kínál cserében. A visszaváltandó kötvények 100.25 frttal fogadtatnak el, a 4°/o-os kötvények pedig 90 árfolyammal adatnak ki.

Budapesti általános villamossági társulat alakuló közgyűlése a vállalat 6000 darab 500 koronás névértékű részvénynyel, vagyis 3 millió korona alaptőkével indul meg.

14.-én. *Békés-csanádi helyi érdekű vasut r. t.* alakul Gyulán. Az építkezéssel Soenderop és társa és Pollacsek Mihály cégeket bízzák meg. Megválasztják az igazgatóságot és felügyelő-bizottságot.

15.-én. *A budapesti kereskedelmi és iparkamara és a budapesti áru- és értéktőzsde tanácsa a széna- és takarmánytilalom ellen nyilatkozik.*

16.-án. *Az arany-ágió* folyton emelkedik, a birodalmi márka ára 61 krajczár. A londoni váltók 124.40-nel jegyeztetnek, mi a valuta-szabályozási aránynyal szemben 3.60% felpénznek felel meg.

17.-én. *A temesvári kereskedelmi és iparkamara a takarmánykiviteli tilalom ellen nyilatkozik.*

Maros-Vásárhelyt egy *czukorgyár* felállítása tárgyában részvény-aláírások és répatermelési szerződések indítottak. A mozgalom részére a kereskedelmi miniszter, valamint a pénzügyminiszter megígérték támogatásukat. Ez utóbbi 600.000 forintnyi kamatmentes, öt év alatt törlesztendő kölcsönt ajánlott fel.

A kassa-oderbergi vasut ellen a boroszlói törvényszék fontos ítéletet hozott, mely szerint a régebbi valuta-perekből eredő követelések fedezetére a kassa-oderbergi vasut javára a felső-sziléziai vasut-igazgatóságnál befolyt vitelberek betiltattak, mely tilalom lehetőségét a berni conventió kérdésessé tette.

18.-án. *A budapesti bankegylet r. t. félévi mérlege* 211.853 forint nyereséggel zárult, mi 14°/o-os kamatozásnak felel meg a jelzett időre.

19.-én. Bécsből az arany árfolyamát (*londoni váltók*) 124.90 frttal jelentik, a mi 1888. június óta nem fordult elő.

A takarmánykiviteli tilalom a minisztertanácsban letárgyaltatott és nemsokára közhírré fog tétetni.

20.-án. *A pécs-barcsi vasut üzemét* a magyar államvasutak igazgatósága véglegesen átvette; a külső szolgálatok tekintetében e vonal a zágrábi üzletvezetőségnek rendeltetik alá.

A horvát-szlavon országos záloghitelbank fennállása első évében tényleg 752.700 forintnyi kölcsön folyósított, ezen kívül a horvát-szlavonországi kormány a banknak azon kölcsönökből, melyeket eddig az országos alapból engedélyezett, körülbelül félmillió forint összeget átengedett.

A takarmánykiviteli tilalom közhírré tétetett. Egyidejűleg közzétetik Ausztriában is.

21.-én. *A pénzügyminiszteriumban a jövedelmi adó módosítása* tárgyában folyamatban lévő munkálatok annyira előhaladtak, hogy augusztus második felében az enquete-tárgyalásokat is megindítják.

A takarmánykiviteli tilalom rögtöni foganatosítás végett a határvámokkal sürgönyileg közöltetett.

23.-án. *A kereskedelemügyi miniszterium* múlt évi (1892-iki) zárszámadása sokkal kedvezőbb, mint költségvetési előirányzata. A kiadások 69.36 millióra voltak előirányozva, a bevételek 91.88 millió forinttra; a kiadások tényleg 72.71 millió forinttra rúgtak, a bevételek pedig 98.52 millióra, úgy hogy a felesleg 3.3 milló forinttal több az előirányozottnál. Ezen többlet nagy része az államvasutaktól, a többi a postától és a távirdától származik. Az államvasutak tiszta ered-

ménye 32.4686 millió frt., mi a befektetett 845 millió forintnyi tőkének 3.84^o/o-át képezi (a mult évi 3.31^o/o-kal szemben).

A *belvárosi takarékpénztár r. t.* félévi mérlege 41.314 forint, vagyis 8°/o nyereséget mutat.

A fővárosban *Józsefvárosi takarékpénztár r. t.* van alakulóban 2 millió korona alaptőkével. Tevékenységét októberben fogja megkezdeni.

A *takarmánykiviteli tilalom* elrendelésénél a földművelési miniszterek *fantartották magoknak annak megszüntetését* a gazdasági helyzet javulása esetére.

24.-én. *Első szabadkai géptéglá- és cémentgyár r. t.* 260.000 frt. alaptőkével alakult Szabadkán.

A *tatarosi kőolaj és aszfalt r. t. közgyűlése Nagyváradon.* Osztalék 6°/o. Az alaptőkét 160.000 forinttal emelik fel.

25.-én. A hivatalos aratási becslések szerint újabb javulás remélhető; és pedig várható búzából 33.7 millió, rozsból 9.35 millió, árpából 11.25 millió, zabból 9.61 millió métermázsa.

26.-án. A *magyar kir. államvasutak nyugdíjalapja* 1892. évi jelentése 48.380 forintnyi hiányt tüntet ki, mely a kormány részéről előleg utján fedeztetett. Az alap 28 háza csak 3.36^o/o-ot hoz, az összes vagyon 10.488 millió forintot tesz ki és átlag 38°/o-ot jövedelmez. Az 1892. évi nyugdíjak és segélyek 1.5 millió forintot vettek igénybe.

A *fővárosi bank r. t. félévi mérlege.* Tőke 400.000 frt., tiszta nyereség 19.405 frt., vagyis 9.7^o/o.

27.-én. A kereskedelmi miniszter elnöklete alatt *tanácskozmány* folyik a *Maros-Vásárhelyen felállítandó cukorgyár*, valamint *Kaposváron tervezett cukorgyár*, továbbá egy *gép- és szerszámgyár felállítása tárgyában.* Ez utóbbi főképp a cukor, szesz és más iparvállalatok gyári berendezésének előállítására volna hivatva.

A kereskedelmi miniszter sürgönyileg megengedi, hogy behozhatók a zimonyi állomásnál szerb szarvasmarha rögtöni levágatás feltétele alatt.

28.-án. A kereskedelmi muzeum exposituráit egy magyar kiviteli egylet átvenni készül a kereskedelmi miniszter hathatós segítségével.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Válasz és viszonválasz.

I.

X. Y. úrnak »*Változások küszöbén*« című röpiratomra vonatkozólag e folyóirat juliusi számában megjelent ismertetésére szándékozom, t. szerkesztő úr engedelmével válaszolni.

Mindenekelőtt kijelenthetem, hogy habár az ismertetés szerint idézett röpiratomban »a viszonyok festésében nem vagyok is mindig szerencsés, következtetéseimben nem mindig biztos, ítéletemben nem mindig igazságos, ha gyakran indulok is ki hibás alapról s jutok természetesen hibás következtetésekre, ha indokolásom nem mindig meggyőző is« — válaszom megírásánál tollamat a sértett hiúság nem vezette.

Annyi, X. Y. úr szerint hibás diagnosis után, bátor vagyok kockáztatni még egy állítást.

X. Y. úr bizonyára hivatalnok s kritikájának jellege foglalkozásának természetéből foly. A benső rokonszenv daczára, a melyet a röpiratomban kifejtett nézetek iránt táplál, visszariad az erős meggyőződésektől, fél, hogy az új igazságok, új köteleességeket rónának reá, gyöngíteni igyekszik tehát azok erejét, minden rendelkezésre álló eszközzel. Azon a ponton állva, hol az ifjuság ideáljai még nem vesztették el reá nézve teljesen erejüket, érzi a mindennapi élet exigentiait s mint korának valódi fia, azoknak számát szaporítja, a kiket meggyőződések tettekre és csak valamennyire merészebb elhatározásokra reá birni nem tudnak. A gyengülni kezdő, de még mindig uralkodó orthodox tanokkal sánczolja körül magát, de nem zárkózhatik el attól a tudattól sem, hogy a dolgok nincsenek elég jól úgy a hogy folynak. Apró dolgokba kapaszkodik belé s szó nélkül megy el a lényegesek mellett. Nem mindig érti, nem egyszer félreérti azt, a mit kritizál. Könnyelműnek mond azért, mert a főszámszék által utólagosan kiszámított brutto-budgetnek számai helyett, az 1868. évi budget eredeti adatait idézem, de nem veszi észre, hogy az általa ajánlott correctio keresztülvitele után sem szenved változást az a következtetés, mit én az általom idézett számokból levontam, s ez az, hogy »a közigazgatásnak egyes ágai nagy expansiv erőt mutatnak«, a burokratia ereje napról-napra nő, a társadalom pedig relative gyöngébbé válik. Pedig az a kérdés, igaz-e ez vagy nem? Arra, hogy ezt megczáfolja, kritikusom nem érez magában elég erőt.

A többi, mit mond, még kevesebb czáfolatot igényel. Igaz, hogy Széchényi idejében a nemzet elő volt készítve a reformokra, a mi azonban nem czáfolja meg azt, hogy az ezek utáni vágyódás nem a nemzeti lélek mélyéből fakadt, hanem »külső okok eredménye volt.« Vagy nem hallott X. Y. úr arról semmit, hogy a nemzeti irodalom

apostolai, a nemzet jobbjai, mint nyugatról vették inspiratiojukat s a haladás után vágyást ez uton ültették át közéletünkbe?

Kritikusom azt hiszi, hogy nemzetünk ért a pénzesináláshoz. Mutasson tehát nékem akár az ipar, akár a kereskedelem terén oly vállalkozásokat, melyek ez állítást igazolhatnák. Bizonyítsa be azt, hogy nagyiparunk, a pénz és kereskedelem igazán a magyar faj kezében van ez országban és hogy ez még inkább úgy volt a 1848. előtti időkben!

A nagy ipar megteremtését állami létünk legfontosabb föltételének tekinti s megengedhetőnek tartja, hogy ennek nevében bukásba kergették a kisiparosok ezreit, fölálodva őket a nagy ipar oltárán. Nem akarja belátni, hogy mily önző, mily kegyetlen politika ez. Mondjuk, hogy igaza van, nagy iparra minden áron volt szükség, de elég ok volt-e ez arra, hogy kormány és törvényhozás bukni hagyja a kisipart? Hogy mindent reá halmozzon az egyikre, engedje elzúlni azoknak százezreit, a kik jó hazafiak, jobb családapák és függetlenebb polgárok voltak, mint a kik a nagyipar árnyékában majd fölnőnek? Mily erőfeszítéseket tesz Anglia, hogy a gyári munkásokat emberekké és polgárokká nevelje! Elöttünk csak a termelés fokozása lebeg, a kérdés politikai és erkölcsi oldalai iránt nincs szemünk és még kevésbé van szívünk. Azok helyett a kedvezmények helyett, melyeket a nagyipar kapott, mi helyesebbnek tartottuk volna a mezőgazdaságnak és kisiparnak nagyobb mérvű támogatását és azt hisszük, hogy ez uton egészségesebb alapokon nyugvó nagyipart lehetett volna létrehozni. A helyes irányban fejlődő mezőgazdaság ellátta volna olcsó élelmi szerekkel és nyers anyagokkal az ipar munkásait. A kisipar művelői pedig természetes fejlődés útján gyárosokká emelkedtek volna. Nem volt idő reá, fogják felelni. A multat illetőleg igazuk lehet, de épen azért kell a jövőnek a jelzett hiányokat pótolni.

Nem állítottam azt, mit X. Y. úr reám fog, hogy midőn a mai iparpolitikát inaugurálták, a vezető köröket rossz szándék vezérelte volna. Azt azonban nem szabad tagadni még X. Y. úrnak sem, hogy az a viszony, melybe parlamenti embereink többsége a nagy tőkével szemben jutott, a midőn alig van közöttük, a ki nevét és befolyását annak szolgálatába ne állítaná, szégyenletes helyzet és szomorú prognózis a jövő fejlődésre nézve.

Mily dús kamatokat hajt a nagyipar, mily jelentékeny tényezője a nagy vagyonok alakulásának, azt nem kell bizonyítani annak, a ki az egyes iparágak történetét ismeri és elfogulatlanul itéli meg. Vajjon honnan kerültek elő rövid 25 év alatt a nagy szesz- és lisztbárók s vajjon a 16—40% osztalék, mely az iparvállalatoknál nem is ritka, X. Y. úr szemében valóban csak polgári haszon? Hasonlitsa csak össze a mi nagyiparunk helyzetét a német, francia vagy belgáéval, majd meglátja, mennyivel *rosszabb* ez utóbbiak jövedelmezősége.

Röpiratomnak legnagyobb érdeméül tudom be, hogy talán először figyelmeztette a nemzetet arra a nagy mulasztásra, mit a milliókkal szemben elkövetett. Kritikusom tagadja e mulasztást, de nem bírja bizonyítani az ellenkezőt. Állítja, hogy a fölvidéki kivándorlás még nem elég bizonyíték, de szemet húnny az előtt, hogy a nemzet testi és erkölcsi súlyedését egyéb nyomós érvekkel is bizonyítottam s hogy a rossz táplálkozásra, mely az ifjú nemzedék elsatnyulásához vezet, maga a statistikai hivatal elhúnyt főnöke is erősen panaszs-

kodott. Tessék fölhozni azon tényeket, melyek a törvényhozást kezelő osztályok védelmére fölhozhatók, tessék előadni azon nagy és eredményes rendszabályokat, melyeket nálunk a nép érdekében, az utolsó 25 év alatt eszeltek ki és léptettek életbe. Annyi haszon nélkül elpazarolt nyomdafesték után illő, hogy ilyen kérdésekkel is foglalkozzunk. Szívesen bocsátkozom polemiába és nem félek, hogy a küzdelemben a vesztes én leszek.

Ha X. Y. úrnak igaza van, akkor én a belső okokat, melyek a mutatkozó hanyatlást, az anyagiasság terjedését előidézték, nem igen kutatom. Bámulatosan könnyelmű állítás egy olyan művel szemben, melynek végső conclusiója az, hogy le kell rontani a hazugság cultusát, mely ma bennünket leköt és megbénít, helyre kell állítanunk közéletünk őszinteségét, tért engedve az egyéniség mélyében nyugvó nemes tulajdonok kifejlődésének, ha a nemzetet és társadalmat ujja teremteni akarjuk. Én ennél mélyebbre menni a baj okainak megállapításánál s a gyógyító szerek kijelölésénél képtelen vagyok, de nem hiszem, hogy ez X. Y. úrnak is sikerülne. És mintha az egyik hibás lépés vonná maga után a másikat. Az egész mű inspiratiojánál, az egyes fejezetek kidolgozásánál *Stuart Mill*, *Heath*, *Morley* művei, Angliában és Amerikában tett tapasztalataim vezettek. Ezek nélkül soha eszembe sem jutott volna ily röpirat megírására vállalkozni, mert csakis boldogabb állapotok ismerete tehet annyira elégedetlenné saját viszonyainkkal. Egyes fejezeteket *Ruskin* bámulatos műveinek hatása *Taine* vezetése mellett az olasz renaissance maig is nagyszerű emlékei között Bolognában és Firenzében irtam meg. Mind a mellett X. Y. úr támad, hogy az európai hatásokra kellő figyelmet nem vetek. Több súlylyal és igazsággal állithatta volna ennek ellenkezőjét.

A magyar parlamentarismus hanyatlásáért a felelősséget másokra háritanunk nem szabad, ez a mi bűnünk és senki másé. Reánk nézve az a föladat, hogy egészségesebb állapotokat teremtsünk, vagy pedig saját bűneink fognak elpusztítani bennünket. De régi szokás minálunk másokra tolni a hibát, csak azért, hogy a föladatokat nyakunkról lerázhassuk. Ezt kísérti meg X. Y. úr is, a kinek végül abban sincs igaza, a mit a röpiratok hatásáról mond. Én legalább a magaméval teljesen meg vagyok elégedve. A napi sajtóval régen tisztában vagyok, magatartása tehát csak elégtétel nekem. De mind a mellett a röpirat nagyon sokaknál költött viszhangot, s nagyon illetékes egyének dicséretét nyerte meg. Néki köszönhetem, hogy kicsiny folyóiratom, a »*Szövetkezés*«, átalakulhat egy socialpolitikai szemlévé, mely első lesz e nemben a mi édes magyar földünkön. Az általa hirdetett eszmék át mentek a januártól meginduló napilapnak, a »*Hazánk*«-nak programjába és vezető elveit fogják képezni. Így a röpirat nem lesz méltatlan címéhez, habár azokat a változásokat, melyeket X. Y. úr belső világában végre kellett volna hajtania azért, hogy őt casuistikájából kiemelve, az általa is nemeseknek mondott törekvések lelkes és tettere kész hívévé avassa — végrehajtani nem volt is képes. Kinek a hibája folytán, arra tőlem a t. olvasó, nem szükséges, hogy feleletet várjon.

Bernát István.

II.

Tisztelt szerkesztő úr szives engedelmével néhány megjegyzést kívánok tenni Bernát István úr felszólalására.

Bernát István úr erősen hangsúlyozza ugyan, hogy válasza megírásánál tollát nem a sértett hiúság vezette; de alig hiszem, hogy akadna elfogulatlan olvasó, ki olvasva elég méltányos és méltányló bírálatomat és az ő szenvedélyes válaszát, osztoznék ebben a kijelentésben. Már maga az epés hang, souverain fitymálás s túlhajtott önérzet, melytől a felszólalás csak úgy duzzadozik, arra vall, hogy az ellenbírálat megírásánál hiányzott az objectivitás kellő mértéke.

De hagyjuk a subjectiv momentumokat, vegyük sorra kifogásait egészen szárazon, minden casuistika, sőt csoportosítás nélkül, s lássuk, mennyiben voltak képesek megczáfolni állításaimat.

Szememre veti, hogy nem mindig értem s nem egyszer félreértem azt, a mit kritizálok. Úgy látszik, ily nem értésnek vagy félreértésnek tartja, hogy én megróttam őt azért, mert röpiratában »a főzámcsék által utólagosan kiszámított brutto budget számjai helyett, az 1868. évi budget eredeti adatait« idézte. A szemle olvasói — de úgy hiszem maga Bernát István úr is — nagyon jól tudják, hogy netto budget adatait brutto budget adataival összehasonlítani képtelenség. Ha ez lehetséges volna, azt is mondhatnók, hogy Magyarországon a dohányjövedék bevétele 1891-ben 13% millió forinttal volt kevesebb, mint 1885-ben; mert a dohányjövedék brutto bevétele 1885-ben 42% millió, 1891-ben pedig az 1868. évi módszer szerint kiszámítva, netto bevétele 28% millió forint volt, holott a valóságban az utóbbi évben az előbbihez képest a dohányjövedék brutto bevétele 7% millióval, tiszta jövedelme pedig 7% millió frttal emelkedett. És ez még csak nem is túlságosan kiszínezett ad absurdum vezetése Bernát úr eljárásának, mert a mint bírálatomban kiemeltem, ha állna az, a mit Bernát István úr állit, hogy a két közgazdasági tárczánál, 1868 óta 23-szoros volna az emelkedés, a kiadások nem 74, hanem 473 millió forintot tennének. Nem joggal nevezhettem-e tehát könnyelműnek Bernát István úrnak számos példával illusztrált eljárását?! — Azt, hogy a közigazgatás egyes ágai nagy expansiv erőt mutatnak, eszem ágában sem volt czáfolgatni, ellenben azt teljes joggal állithattam, hogy milliókkal könnyelműen dobálózni nem méltó egy komoly munkához, mert azzal csak a saját hitelét és hatását rontja.

Talán abban sem tévedtem, hogy a két közgazdasági tárca budgetjének nagy emelkedését tisztán a burokratizmus terjedésével indokolni nem lehet, mert a kormányzati ágakban történt változásokon kívül — minő az állami erdőknek a pénzügyi tárczából való kiszakítása — legalább is az inséges garantizott vasutak államosítását okvetlen figyelembe kell venni. — Túlzással sohasem jutunk el az igazsághoz.

Ugy hiszem, azt is méltán róttam meg, hogy a röpirat szerzője a negyvenes évek reformmozgalmát egyszerűen annak a külső hatásnak tulajdonítja, hogy a nemzetnek imponált az eszméiért hűvel, tüzzel harczoló arisztokrata. Felszólalásában fordit egyet a dologon. Elismeri, hogy a nemzet Széchényi korában elő volt készítve a reformokra, de gúnyosan kérdi tőlem, hogy nem hallottam arról semmit, hogy a nemzeti irodalom apostolai és a nemzet jobbjai mind

nyugotról vették inspirációjukat?! Furcsa kérdés, illetőleg ellenvetés oly író részéről, ki ismeri az emberi művelődés történetét. Az én szememben az, hogy nyugotról hozott eszmék képezték a termőmagot, egyáltalán nem igazolja a magyar faj szellemének és tehetőségének a szerző által vélt fogyatkozását. Hiszen még a görög műveltség is, a mely az egész európai civilizációnak alapját képezi, az egyiptomi kultúra hatása alatt támadt; a nyugoteurópai nemzetek szellemét pedig a renaissance korában a sirjából feltámadt klasszikus irodalom szelleme termékenyítette meg.

Birálatomban egyáltalán nem állítottam, hogy a magyar faj kezében van a nagyipar és a kereskedés. Én csak azt mondtam, hogy a vagyongyűjtés erénye a magyar faj jelleméből sem hiányzik és ezt a felhozott példákkal, úgy hiszem, igazolnom is sikerült.

Álmélkodva olvastam Bernát István úr válaszában, hogy én »megengedhetőnek tartom, hogy a nagyipar nevében bukásba keressék a kisiparosok ezreit, föláldozva őket a nagyipar oltárán«. Mindebből egy árva szót se mondtam, sőt szerintem ez még logikailag sem következik a nagyipar pártolásából. Hivatkozhatom ezuttal én is Keletire, ki sokat és szeretettel foglalkozott ipari kérdésekkel. Keleti a hazai kis kézmű-ipar boldogulásának előfeltételét éppen a hazai nagyipar felvirágzásában s az ezáltal támadó nagyobb vagyonságban kereste. - Kisiparunkat nem is a hazai, hanem a külföldi nagyipar versenye nyomja. Talán az egy malomiparról lehet mondani, hogy a nagy gőzmalmok tönkretették az apró vizi-, szél- és száraz-malmokat, de ez — nem tekintve a nagy közgazdasági hasznot, mely a tökéletesebb őrlés meghonosulásával járt — szociális szempontból sem annyira káros, mint Bernát úr hiszi, mert a vidéken igen sok kisebb-nagyobb gőzmalom keletkezett éppen a régi száraz- vagy szélmalombokból s így éppen az a természetes fejlődés érvényesült, melyet Bernát István úr is, mint eszményt állít fel, hogy t. i. a kis ipar művelői gyárosokká emelkedtek. A »liszt- és szeszbarók« főlemlegése czáfolatnak nem sok súlyjal bír. Igaz, volt idő, midőn a hazai malomipar rendkívül dús nyereséget ért el, de ez egy korszakot alkotó technikai fejlődésnek, az először nálunk alkalmazott *magas- vagy grizőrlésnek* volt méltó jutalma, mely lisztünket páratlanná tette az egész világon. A hazai szeszipar is addig volt jövedelmező, míg a külföldi piacokon diadalmasan megállta a versenyt, mai napság, midőn csak a belfogyasztás kielégítésére van utalva, inkább tengődik, de bárókat többé nem nevel. Hogy a hazai nagyipar nem túlságosan jövedelmező, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy nálunk minden támogatás és állami kedvezmény daczára mily nehezen és lassan tudott a nagyipar csak valamennyire is meggyökerezni, pedig ha csakugyan oly könnyen osztotta volna a mesés gazdagságot, a szemfüles tőkét nem kellett volna tyúkkal, kalácscsal csalogatni az ipari vállalatokba, oda ment volna az magától is.

A mi a milliók érdekeinek elhanyagolását illeti, elismerem, sőt bírálatomban magam is utaltam rá, hogy e tekintetben csakugyan történtek mulasztások. De hogy a mulasztások oly végzetesek lettek volna, azt népünk vagyonosodása s jólétének mondhatni általános emelkedése eléggé megczáfolják. A sorozási adatok tényleg testi elsatnyulásról tanuskodnak; de alig hiszem, hogy ezt az anyagi szükség okozta rosszabb táplálkozásnak lehetne felróni, inkább tulajdonítható ez a vallástalansággal és az erkölcsök hanyatlásával járó

kicsapongó vagy rendetlen életnek, mely, sajnos, — az alkoholismust is ide számítva — nagyon is elterjedt. Különböző, egymást keresztül-kasul szövő okok idézték ezt elő, mint a hogy általában az erkölcsi és társadalmi hanyatlás okát egy pár, bármily csillogó általános szólammal (»le kell rontani a hazugság kultuszát, helyre kell állítanunk közéletünk őszinteségét, tért engedve az egyéniség mélyében nyugvó tulajdonok kifejlődésének«) kimeríteni és jellemezni nem lehet. Külön kell ezeket az okokat történeti fejlődésükben nyomonunk, először az egyes társadalmi osztályokon belül, azután pedig egymásra hatásukban. Nagyon hasznos és tanulságos munka volna ez, de szerző, bár hiszi magáról, nem végezte el.

Hogy művében az európai hatásokra nagy figyelemmel volt: félig áll, félig nem. Az kétségtelen, hogy nem fukarkodik a külföldi példákkal s nagyon is hajlandó gazdasági és társadalmi fejlődésünket idegen (s így többé-kevésbé igazságtalan) mértékkel mérni; de viszont az is kétségtelen, hogy az európai hatásokat szokásokban, erkölcsökben, eszmékben, nem igen kutatja s fajunk bünéül ró fel olyanokat is, mik az európai civilizáció jelenlegi állapotából folynak. Világért sem akarom elhárítani magunkról a felelősséget a magyar parlamentarizmus hanyatlásáért. Fájdalom, nagyon is felelősek vagyunk s mi magunk fogunk bünhödni miatta; de az is igaz, hogy ha a parlamentarizmus európaszerte kóros tüneteket mutat, nem csupán a magyar fajban van a hiba.

Vesztegessek-e szót arra a büszke lenezésre s fitymáló önteltségre, melylyel a röpirat szerzője — ki különben szintén Saulusból lett Paulussá — a hivatalnoki karról beszél? Alig képelek nagyobb szerencsétlenséget hazánkra, mintha a hivatalnokoknak — kik a magyar értelmiségnek oly jelentékeny részét képviselik — csakugyan nem volna, nem lehetne erős meggyőződésük s rettegnének az igazságtól, ha az új kötelességeket ró reájuk. Legyen nyugodt Bernát István úr, ha hivatalnok vagyok is, nemzetem sorsa époly drága, époly féltett kincs előttem, mint bárki más előtt s a tettektől, melyeket belső meggyőződésem helyeseknek ismer, époly kevésbé rettegnék vissza, mint a röpirat tisztelt szerzője. A hivatalnok ne lépjen a napi politika küzdő porondjára, de ha hivatalos kötelességének pontos teljesítése után ideje marad, vegyen minél tevékenyebb részt a nemzeti, társadalmi és kulturális törekvésekben. E nemzetnek szüksége van minden fiának, kiben csak egy szikra lélek lobog, egész tetterejére; s a hivatalnoki karba öntsünk inkább öntudatot s tüzzünk inkább elébe magas nemzeti eszményeket, melyekért hevüljön, mintsem minduntalan reá süssük a korlátoltság és szolgalelkűség lealázó bélyegét.

x. y.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az »Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik« czimű folyóirat második füzetében »Studien zur Entwicklungs-Geschichte des italienischen Proletariats« czimen dr. Sombart Werner Olaszország szociális fejlődéséről terjedelmes tanulmányt közöl, melyben Bodionak most megjelent, az olasz strike-mozgalmat tárgyaló művének kapcsán az olaszországi közgazdasági és társadalmi jelenségeknek úgy tipikus, mint a más népekével közös vonásait külön-külön fel-tüntetni iparkodik. Ismerteti az olasz ipar jelenlegi helyzetét, továbbá

vizsgálja, mily formákban jelentkezik ott a kapitalizmus, milyen a proletariátus helyzete Olaszországban és végre hogy mily mérvben vannak ott a szocialisztikus eszmék elterjedve.

Olaszországban mai nap még a házi ipar az uralkodó termelési mód, nem csupán az élelmi szerek, hanem a ruházat tekintetében is. Bizonyítja ezt a szövőszekek száma (49 olasz tartományban 150.000), melyek nagyjából a házi szükséglet ellátására dolgoznak, továbbá azon jelenség, hogy az 513.530 len-, vászon- és jutefonó közül 294.848, tehát több mint fele három, az ipart teljesen nélkülöző országrészre: Apuliára, Calabriára és Szicziára esik. Még az idegen szükségletre szolgáló készítmény is nagyjából nem gyárakban, hanem otthon, a családban állítatik elő, mint bér munka. Az ország északi részében és a városokban ugyan a nagyban termelés stádiumába jutott már az ipar, de ez is inkább kézművesipar és kelet-piacza rendkívül korlátolt. A nagyipar, mely nagyobb tőkebefektetéssel és szélesebb piacra dolgozik, a következő iparágakra szorítkozik: a gyárilag és házilag üzött fonó-szövő ipar, az extractiv iparok, a fémipar némely ága, a vegyészeti ipar, bőr- és papíripar, a fadaragás, betétmunka (famozaik), a szalmakalapkészítés, keztyű- és nemezkalapipar, a malomipar, dohánygyártás, mint tágabb értelemben vett ipar: a közlekedési ipar. A foglalkoztatott munkások száma volt:

a bányákban	(1891)	22.640
a kénextractiónál	(1881)	35.813
a nemes fémek feldolgozásánál	(1889)	14.518
az állami fegyvertárakban, fegyver- és hajógyárakban	(1876)	14.000
a vasuti javító műhelyekben	(1876)	6.403
a papíriparnál	(1876)	17.312
a vegyészeti iparnál	(1881)	14.350
a selyemiparnál	(1891)	172.356
a gyapjúiparnál	(1891)	30.000
a szalmakalap gyártásnál	(1881)	65.473
a dohánygyártásnál	(1881)	11.351
a közlekedési szolgálatban	(1881)	313.011

A mint a munkások számából is látható, legnagyobb kiterjedésű a szalmakalapgyártástól — mint kisebb jelentőségű fényűzési ipartól — eltekintve, a selyem-előállítás és a kénextractió, mely két iparág tekintetében Olaszország nemzetközileg is az első helyet foglalja el.

A többi iparágak is, mint láthatjuk, elég szép számmal vannak képviselve, de az egész ipar technikai, valamint gazdasági fejlettség tekintetében a többi iparos államhoz képest alacsony fokon áll. Ez a következő jelenségekből tűnik ki:

1. a tekintélyes szerepből, melyet a házi ipar az össztermelésben játszik, 2. a gépek csekély mérvű alkalmazásából, 3. a gyári telepek kicsinységéből, 4. a munkamegosztás fejletlenségéből.

Az első sorban említett jelenséget látjuk pl. a legnevezetesebb olasz iparnál, a selyemgyártásnál; 14.989 szövőszekek közül 8.253 a házi iparban volt alkalmazásban, tehát az összes szövőszekek 60%-a.

A mi a gépek alkalmazását illeti, ez ugyan a fonóiparban a túlnyomó, de a szövészetnél a mechanikai szövőszekek mellett még

nagy számmal szerepelnek a kézi szövöszékek, így az 1880-as évek végén 46 tartományban 20.938 mechanikai szövöszéken kívül 5.488 kézi szövöszéket irtak össze. A selyemiparban az említett 8.253 szövöszéken kívül még 4.161 kézi szövöszék volt a gyárakban használatban. A gyapotipar pedig a kézi szövöszékek számát tekintve, azon stádiumban áll, mint az angol gyapotipar a 40-es években, pedig a mechanikai erők felhasználása tekintetében Olaszországban nevezetes haladás észlelhető az utolsó 10—15 év óta.

A gyári telepek kicsiny voltát jellemzi, hogy a selyemszövésnél 1 telepre 37 szövöszék esik, míg Lyonban 106. A gyapotszövésnél 1 telepre 137, Németországban 287, Elzász-Lotharingiában 380, Oldhamban (Anglia) 600, egész Angliában már 1856-ban 155 szövöszék jutott.

A munka-megosztás fejletlensége abban nyilvánul, hogy Olaszországban a legtöbb esetben a fonás és a szövészet egy telepen együtt gyakoroltatik, egy ugyanazon gyárban mindennemű mintát és szövetet állítanak elő és az egyes, egymástól lényegesen eltérő munkacselekményeket ugyanazon munkás végzi.

A mi az olasz munkásokat illeti, ezek a kapitalisztikus termelés szempontjából még igen rossz munkások, szolgáltatási képességük körülbelül azon fokon áll, mint az angoloké 100, a németeké 50 év előtt. Egy pár példa világot nyújt erre vonatkozólag.

Ezer orsó ellátása Olaszországban körülbelül 26 munkást vesz igénybe, Bombayban 25, Elzászban 9,5, Németországban 8—9, Angliában 3 munkást. Összefüggésben van ugyan ez a technikai hátramaradottsággal is, minek következtében a legcsekélyebb haladást felmutató iparágakban nagyon kedvezőtlen arányszámokkal találkozunk, így pl. a biellei gyapjufonásnál, hol 1.000 orsó kezelésére 43 ember szükséges. De a modern iparágaknál is hasonló jelenségeket észlelünk; pl. a német kőszénbányász évente körülbelül 300 tonna szenet termel, az olasz csak 130 tonnát, a vaskohónál az olasz munkás évi termelése 24 tonna, a felső-sziléziai munkásé 34 tonna.

Hogy az olasz munkás még mennyire nem bír megbarátkozni a kapitalisztikus termelési móddal, látszik abból, hogy ott, a hol önállóan s nem mint gyári munkás dolgozhatik, hol nem részmunkát végez társaival együttesen, pl. a földmivelésnél vagy a fafaragásnál, ott szorgalmával, kitartásával és munkája eredményességét tekintve, felülmulja az észak munkásait. Evvel kapcsolatos az is, hogy az olasz munkás kisebb keresményen is megelégszik, nem óhajt magasabb munkabért, míg csak a szükség nem kényszeríti jövedelme szaporítására, tehát ugyanazon folyamat, mint a mely Angliában és más népeknél ezelőtt 50—60 évvel jelentkezett. Ez természetesen sok bajt okoz a vállalkozóknak, kiknek nagy fáradságába kerül a lustaságra hajló munkáshadat fegyelmezni.

Az ambícióknak ugyszólván teljes hiánya okozza azután a képzetebb munkásokban való szűkölködést is. A rossz minőség szükségessé teszi a mennyiség növelését, olcsóbb, bár kevésbé használható munkaerők, így a nők és gyermekeknek nagy számmal való alkalmazását. Az iparnál foglalkoztatott összes 4.185.461 munkás közül 1.904.144 nő és 149.946 14 éven alóli fiú. Az összes munkásoknak, tehát 46,2%-a nő, míg Franciaországban 30,1%, Angliában 24,8% és Németországban 20,6%-a.

A nők és gyermekmunkások arányát az egyes iparágakban a következő táblázat mutatja 1881. évről:

Az iparág neve	Az egész iparban		A gyárakban	
	munkások száma általában	ebből a nők és 14 éven alóli gyermekek száma	munkások száma általában	ebből a nők és 14 éven alóli gyermekek száma
Gyapotfonás	149.105	143.071	88.111	64.315
Gyapotszövés	113.602	96.678		
Gyapjúkészítés és fonás	99.416	92.119	25.681	13.495
Gyapjúszövés	45.124	31.469		
Selyemipar (1891.)	172.356	156.972	—	—
Az összes textilipar	1,332.806	1,206.948	—	—
Papiripar	—	—	14.210	6.945
Gyufakészítés	3.648	2.472	—	—
Dohánygyártás	11.351	9.912	—	—
Bányászat	42.307	10.502	—	—

A mint ez összeállításból látható, a textil-iparnál, úgy az összesenél, mint az egyes ágaknál, a nők szolgáltatják a munkások legnagyobb kontingensét; öröndetes jelenség a nők kedvező aránya a bányamunkások között.

A mi viszont a gyermekmunkásokat illeti, az 1886. febr. 11-iki törvény által elrendelt bejelentések alapján ezek száma 82.103, a mely szám azonban aligha felel meg a valóságnak. Az említett törvény különben megtiltja a 9 évnél fiatalabb gyermekek alkalmazását és 12 éven aluliak munkaidejét 8 órában állapítja meg. A törvény végrehajtása folytán támadt hiányt a vállalkozók a nők nagyobb mérvű alkalmazásával töltötték ki, mint azt pl. a selyemiparnál látjuk, hol alkalmazva volt a Como-tartományban:

1879-ben		1891-ben	
9 éven aluli gyermek	1.977	36.904 9—15 éves } = 92,3% gyermekek }	9.503 } 30.198 = = 93,6%
9—12 éves »	9.389		
12—16 »	10.686		
Felnőtt nő	14.852	20.695	
Felnőtt férfi	3.103	2.070	

Még inkább növekszik a nők alkalmazása a gyapjú-iparban, így a biella-i kerületben volt:

	1878-ban	1888-ban
férfi-munkás	3.248 = 53%	4.619 = 44,7%
nő- és gyermek-munkás	2.877 = 47%	5.506 = 55,3%

Láthatjuk, hogy nagyon is indokolt volna, hogy a törvényhozás a női és gyermekmunka védelmével foglalkoznék, mindannak daczára az említett 1886-iki törvényen kívül egyéb törvényes intézkedés nem történt. Minthogy így nagy szabadságot élveznek a munkaadók, hosszú munkaidő van általában gyakorlatban. Bodionak részleges felvételei alapján a munkatartam átlag 12—14 órának vehető fel; az éjjeli munka is nagyon el van terjedve.

Ugy e körülményekből, mint a háziipar elterjedéséből önként következik, hogy a munkabérek Olaszországban általában igen alacsonyak.

Ugyancsak az olasz gyárpar e fejletlenségéből folyik a munkások szervezkedésének majdnem teljes hiánya. Nagy jelentőséggel bírnak a munkásokra nézve a società di mutuo soccorso-k (kölsönös segélyegyletek), de ezek tagjai sorában a munkásokon kívül majd minden társadalmi osztály képviselve van, ugy a középosztály, mint a kisiparosok, kézművesek, gyári alkalmazottak és parasztok osztálya. Céljuk és létrejöttük okai tekintetében ezen S. d. M. S. leginkább az angol Friendly Societies-hez hasonlítanak, főfeladatuk: a tagokat azon vagyoni hátrányok ellenében biztosítani, melyek betegség, haláleset, időleges foglalkozás nélküliség folytán előállhatnak. Elterjedésük nagy, 1885-ben a hivatalos statisztika szerint számuk 4.971, tagjaik száma 804.000 és mintegy 32 millió lira vagyonnal rendelkeztek. Noha jelenleg még hatáskörük nem tág, az egyes societàk tagjainak kis számánál fogva, 1.768-nak 100-nál, 2.962-nek 200-nál kevesebb tagja lévén, de kétségtelen, hogy a jövőben a munkásszervezkedés ezekből fog kiindulni, mint alapból. Már azon jelenség, hogy ez egyletek közül több már most is biztosít segélyt tagjainak azok önkéntes munkabeszüntetése esetére, erősíti e feltevést.

Ez egyletekhez sorakoznak a politikai egyletek, melyek az alsóbb néposztályok körében erősen el vannak terjedve, de nem bírnak az ipari proletariátus szempontjából oly jelentőséggel, mint a società di resistenza. Ezek már határozottan a kapitalizmus elleni szervezkedés eredményei és különösen az utóbbi években a strikeok következtében szaporodtak el. Felemlítjük ezek között a milánói fém-munkások, a szövő munkások, a dohánygyári munkások és munkásnők, továbbá a pékek, a pinczerek és a szakácsok egyleteit. Az utóbbi években különben a munkáskamrák intézménye is gyökeret ver; legrégebb a milánói camera di lavoro, azon kívül 1-1 van Turinban, Piacenzában, Velenczében, Bolognában és Flórenczben.

A törvényhozás magatartása kedvez az egyletek létrejövetelének. 1890-ig ugyan a büntető törvénykönyvben ugyanoly paragrafus intézkedett a munkabér emelése és a munka megszüntetése céljából történő összebeszélések tárgyában, mint a milyen a mi ipartörvényünkben található, de 1890. óta csak az ilyen alkalmakkor előforduló kihágásokat és törvényellenességeket fenyegeti büntetéssel a codice penale 166-ik cikke.

A szocializmus tanai elhatottak azonban már Olaszországba és a munkásmozgalmak, bár lassan, de mégis fejlődnek ugy a szervezetkezési, mint a politikai téren. A szervezetkezési irányzatot a törvényhozás is támogatta, főleg az 1891. július 11-én kelt törvény létesítésével, mely törvény a szervezetkezetek alapítását szerfölött megkönnyíti. Ennek folytán a szervezetkezetek el is terjedtek, számukról újabban nincs hivatalos adat, csak hozzávetőleges összeállítás alapján tudjuk, hogy 1889-ben volt:

napszamos szervezet	49
közműves »	42
(1891-ben)	98)
iparos szervezet	102

Legjelentékenyebbek a napszamos szervezetkezetek, melyek több ezer tagból állanak.

A politikai munkásmozgalom még nem tisztán szocialisztikus, a mazziniizmus tanával van erősen összevegyülve s nagyon hajlik

a kollektivizmus felé, melynek elterjedtsége különösen a palermói kongresszuson tünt ki.

A cikkíró végül Olaszország társadalmi és szellemi tényezőinek a munkáskérdés irányában tanúsított magatartását ismerteti. A kormány, mint már több ízben említettett, óvakodik a munkások ügyeibe akár védőleg, akár gátlólag befolylni, hű maradván általában a kormányzás minden terén követett manchesteri politikájához. Enyhén kezeli rendőri hatalmát úgy az egyleti, mint az egyesülési, a strike és a sajtóügy terén, mindenben lehetőleg szabad mozgást engedvén.

A parlamentben a doktrinarizmus uralkodik, ügyvédekkel telik ki a ház nagyobb része, a proletariátus érdekei alig vannak képviselve. Még kevésbé foglalkozik a szociális kérdéssel a nemesség és pedig úgy az udvari, mint a pápai nemesség, mely utóbbi különben e kérdésben teljesen a Vatikánnal tart.

A katolikus egyház magatartása a legkülönösebb. Míg az egyház élénken érdeklődik a nemzetközi szociálpolitikai törekvések iránt, az olasz munkáskérdéssel egyáltalában nem törődik, csak az utóbbi években látják be és hangoztatják egyházi oldalról szükségességét annak, hogy különösen az alsó papság, melynek a köznépre oly nagy befolyása van, foglalkozzék az olasz proletariátus ügyével. Annál jobban érdeklődik az olasz intelligencia a szociális kérdés iránt; oly nagy számmal vesznek részt minden mozgalomban tudósok, egyetemi tanárok, stb., hogy ellenáramlat keletkezett az ő kiszorításukra. Nemkülönböztetve szokatlanul terjednek a proletár szocializmus eszméi az egyetemi hallgatóság körében.

Ez volna nagy vonásokban tartalma Sombart cikkének, mely az olasz ipar és a proletariátus jelenlegi állapotának képét tükrözi vissza s melyből kitűnik, hogy az olasz gyárpar még igen kezdetleges stádiumban van, mely hátramaradottságban nagy része van a kormány laissez-faire politikájának s hogy az olasz proletariátus ugyan a kapitalizmus hátrányait még nem ismeri egész nagyságukban, de nem is ipari proletariátus. A cikknek második részében a szerző a strike-statisztikát közli.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Adatok az 1891. évi adóstatistikához.

Összes állami bevételek, egyenes adók, fogyasztási adó, jogilleték-, dohány-, bélyeg-, lottó-, só-, termelési-, szállítási adó együttvéve.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	82	54	32	Zala-Egerszeg	12	18
2	Fiume	34	99	33	Nagy-Várad	11	90
3	Pozsony	23	74	34	Sátoralja-Ujhely	11	63
4	Kassa	21	76	35	Maros-Vásárhely	11	61
5	Zombor	19	78	36	Sepsi-Szt.-György	10	71
6	Debreczen	19	66	37	Vukovár	10	65
7	Nagy-Szeben	19	27	38	Eperjes	10	55
8	Temesvár	18	96	39	Nagy-Enyéd	10	41
9	Sopron	18	79	40	Lőcse	10	30
10	Székes-Fejérvár	18	47	41	Nyiregyháza	10	23
11	Szeged	18	24	42	Déva	9	89
12	Győr	18	20	43	Nagy-Károly	9	88
13	Pécs	17	17	44	Lugos	9	70
14	Szegzárd	16	78	45	Segesvár	9	65
15	Brassó	16	—	46	Alsó-Kubin	9	61
16	Nagy-Becskerek	15	89	47	Székely-Udvarhely	9	24
17	Gyula	15	63	48	Trencsén	8	52
18	Veszprém	15	17	49	Deés	8	48
19	Kolozsvár	14	94	50	Eszék	8	34
20	Szolnok	14	39	51	Beregszász	8	21
21	Arad	14	34	52	Torda	8	13
22	Nyitra	14	18	53	Zágráb	7	88
23	Budapest vidéki	13	79	54	Máramaros-Sziget	7	66
24	Léva	13	64	55	Varasd	5	48
25	Miskolcz	13	55	56	Ogulin	3	13
26	Rimaszombat	13	34	57	Gospic	1	88
27	Kaposvár	13	20				
28	Besztercebánya	13	3		Magyarország	16	12
29	Balassa-Gyarmat	12	75		Horvát-Szlavonorsz.	7	79
30	Szombathely	12	64		Szt-István, korona országai	14	57
31	Eger	12	51				

Az összes fogyasztási és italmérési adó, bélyeg, dohány jogilleték, só, lottó, stb. (egyenes adók kivételével).

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	57	39	32	Lőcse	7	8
2	Fiume	21	60	33	Nagy-Várad	6	93
3	Pozsony	16	35	34	Eger	6	74
4	Kassa	15	92	35	Eperjes	6	70
5	Nagy-Szeben	13	81	36	Kaposvár	6	69
6	Debreczen	11	42	37	Zala-Egerszeg	6	53
7	Szeged	11	38	38	Alsó-Kubin	6	28
8	Győr	11	17	39	Sepsi-Szt.-György	6	21
9	Temesvár	11	15	40	Nagy-Enyed	6	8
10	Brassó	10	87	41	Székely-Udvarhely	5	97
11	Sopron	10	43	42	Deés	5	94
12	Kolozsvár	10	24	43	Nagy-Károly	5	85
13	Zombor	9	68	44	Déva	5	83
14	Pécs	9	57	45	Nyiregyháza	5	63
15	Szegzárd	9	27	46	Lugos	5	62
16	Székes-Fejérvár	9	16	47	Trencsén	5	44
17	Besztercebánya	8	34	48	Beregszász	5	—
18	Arad	8	25	49	Segesvár	4	91
19	Veszprém	8	20	50	Máramaros-Sziget	4	90
20	Rimaszombat	8	17	51	Torda	4	63
21	Nagy-Beckerek	8	15	52	Vukovár	4	37
22	Nyitra	8	5	53	Zágráb	3	87
23	Maros-Vásárhely	7	91	54	Eszék	3	27
24	Léva	7	82	55	Varasd	2	37
25	Gyula	7	67	56	Ogulin	1	43
26	Budapest vidéki	7	54	57	Gospić	—	99
27	Miskolcz	7	23				
28	Szombathely	7	22		Magyarország	9	62
29	Sátoralja-Ujhely	7	21		Horvát-Szlavonorsz.	3	94
30	Balassa-Gyarmat	7	14		Szt.-István korona országai	8	89
31	Szolnok	7	8				

Összes egyenes adók 1891. évben.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	25	15	32	Eszék	5	5
2	Fiume	13	69	33	Nagy-Várad	4	97
3	Székes-Fejérvár	9	31	34	Segesvár	4	74
4	Zombor	9	10	35	Beszterczebánya	4	69
5	Sopron	8	36	36	Nyiregyháza	4	60
6	Debreczen	8	24	37	Kolozsvár	4	60
7	Nagy-Becskerek	8	7	38	Sepsi-Szt.-György	4	50
8	Gyula	7	96	39	Sátoralja-Ujhely	4	42
9	Temesvár	7	73	40	Nagy-Enyed	4	33
10	Pécs	7	60	41	Lőcse	4	12
11	Szegzárd	7	51	42	Lugos	4	8
12	Pozsony	7	39	43	Déva	4	6
13	Szolnok	7	31	44	Nagy-Károly	4	1
14	Győr	7	3	45	Zágráb	4	1
15	Veszprém	6	97	46	Eperjes	3	95
16	Szeged	6	86	47	Maros-Vásárhely	3	70
17	Kaposvár	6	51	48	Deés	3	54
18	Miskolcz	6	32	49	Torda	3	50
19	Vukovár	6	28	50	Alsó-Kubin	3	33
20	Budapest vidéki	6	25	51	Székely-Udvarhely	3	27
21	Nyitra	6	13	52	Beregszász	3	21
22	Arad	6	9	53	Varasd	3	11
23	Kassa	5	84	54	Trencsén	3	8
24	Léva	5	82	55	Máramaros	2	75
25	Eger	5	77	56	Ogulin	1	72
26	Zala-Egerszeg	5	65	57	Gospic	—	85
27	Balassa-Gyarmat	5	61				
28	Nagy-Szeben	5	46		Magyarország	6	50
29	Szombathely	5	42		Horvát-Szlavonorsz.	3	85
30	Rimaszombat	5	15		Szt.-István korona országai	5	68
31	Brassó	5	13				

Földadó 1891. évben.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	1	93	30	Nagy-Enyed	—	50
2	Zombor	1	89	31	Rimaszombat	—	49
3	Gyula	1	67	32	Sátoralja-Ujhely	—	48
4	Székes-Fejérvár	1	54	33	Nagy-Károly	—	46
5	Sopron	1	46	34	Kassa	—	45
6	Nagy-Becskerek	1	45	35	Segesvár	—	44
7	Szegzárd	1	44	36	Besztercebánya	—	39
8	Szeged	1	35	37	Beregszász	—	32
9	Szolnok	1	27	38	Trencsén	—	32
10	Pozsony	1	20	39	Torda	—	30
11	Pécs	1	17	40	Nagy-Szeben	—	30
12	Győr	1	10	41	Kolozsvár	—	30
13	Temesvár	1	8	42	Lőcse	—	28
14	Nyitra	1	7	43	Brassó	—	27
15	Debreczen	1	3	44	Lugos	—	27
16	Veszprém	1	1	45	Eperjes	—	27
17	Zala-Egerszeg	—	99	46	Sepsi-Szt.-György	—	25
18	Budapest vidéki	—	98	47	Déva	—	25
19	Eger	—	96	48	Maros-Vásárhely	—	25
20	Kaposvár	—	91	49	Deés	—	22
21	Szombathely	—	87	50	Alsó-Kubin	—	21
22	Miskolcz	—	84	51	Székely-Udvarhely	—	14
23	Arad	—	75	52	Máramaros-Sziget	—	11
24	Léva	—	74				
25	Nyiregyháza	—	70				
26	Balassa-Gyarmat	—	69		Magyarország	—	74
27	Fiume	—	67		Hervát-Szlavonorsz.	—	53
28	Nagy-Várad	—	55		Szt.-István korona országai	—	70
29	Horvát-Szlavonország	—	53				

Az 1891. évi házbér- és házosztály-adó kimutatása.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		ft.	kr.			ft.	kr.
1	Budapest	7	23	32	Lőcse	—	40
2	Fiume	4	61	33	Sátoralja-Ujhely	—	40
3	Pozsony	1	12	34	Eperjes	—	39
4	Kassa	—	88	35	Gyula	—	39
5	Győr	—	80	36	Vukovár	—	39
6	Nagy-Szeben	—	78	37	Léva	—	39
7	Temesvár	—	78	38	Kaposvár	—	37
8	Brassó	—	75	39	Nógrád	—	36
9	Debreczen	—	71	40	Maros-Vásárhely	—	35
10	Sopron	—	71	41	Lugos	—	34
11	Arad	—	69	42	Szolnok	—	33
12	Székes-Fejérvár	—	68	43	Nagy-Károly	—	31
13	Kolozsvár	—	65	44	Rimaszombat	—	30
14	Pécs	—	64	45	Nagy-Enyed	—	30
15	Veszprém	—	58	46	Trencsén	—	29
16	Zágráb	—	57	47	Nyiregyháza	—	29
17	Zombor	—	50	48	Alsó-Kubin	—	29
18	Besztercebánya	—	47	49	Deés	—	28
19	Miskolcz	—	47	50	Léva	—	28
20	Nyitra	—	46	51	Székely-Udvarhely	—	27
21	Szegzárd	—	46	52	Máramaros-Sziget	—	27
22	Budapest vidéki	—	46	53	Beregszász	—	25
23	Segesvár	—	46	54	Varasd	—	24
24	Szombathely	—	44	55	Torda	—	21
25	Zala-Egerszeg	—	44	56	Ogulin	—	19
26	Nagy-Várad	—	44	57	Gospić	—	11
27	Eger	—	43				
28	Szeged	—	41		Magyarország	—	69
29	Nagy-Becskerek	—	41		Horvát-Szlavonorsz.	—	35
30	Sepsi-Szt.-György	—	41		Szt.-István korona országai	—	66
31	Eszék	—	41				

A kereseti adó kimutatása 1891. évben.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	10	63	32	Vukovár	1	13
2	Fiume	4	96	33	Kaposvár	1	12
3	Debreczen	1	77	34	Besztercebánya	1	9
4	Szeged	1	52	35	Balassa-Gyarmat	1	9
5	Brassó	1	50	36	Segesvár	1	8
6	Zombor	1	49	37	Szombathely	1	6
7	Sopron	1	48	38	Zágráb	1	5
8	Temesvár	1	47	39	Zala-Egerszeg	1	4
9	Szegzárd	1	45	40	Sátoralja-Ujhely	1	3
10	Miskolcz	1	45	41	Nagy-Várad	1	3
11	Pozsony	1	44	42	Nagy-Enyed	1	2
12	Kassa	1	41	43	Székely-Udvarhely	1	1
13	Gyula	1	39	44	Eszék	1	—
14	Pécs	1	38	45	Maros-Vásárhely	—	99
15	Szolnok	1	36	46	Déva	—	97
16	Nagy-Szeben	1	35	47	Lugos	—	96
17	Győr	1	33	48	Alsó-Kubin	—	90
18	Arad	1	30	49	Nagy-Károly	—	87
19	Székes-Fejérvár	1	30	50	Deés	—	86
20	Nagy-Becskerek	1	30	51	Trencsén	—	84
21	Veszprém	1	29	52	Máramaros-Sziget	—	84
22	Kolozsvár	1	23	53	Torda	—	83
23	Nyitra	1	19	54	Varasd	—	74
24	Léva	1	19	55	Beregszász	—	73
25	Budapest vidéki	1	18	56	Ogulin	—	50
26	Eperjes	1	17	57	Goszpié	—	17
27	Lőcse	1	15				
28	Sepsi-Szt.-György	1	14		Magyarország	1	50
29	Eger	1	13		Horvát-Szlavonorsz.	—	85
30	Rimaszombat	1	13		Szt.-István korona országai	1	41
31	Nyiregyháza	1	13				

Kimutatás az 1891. évben a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkék után fizetett adóról.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	1	55	32	Balassa-Gyarmat . .	—	11
2	Fiume	1	10	33	Zala-Egerszeg	—	11
3	Nagy-Szeben	—	32	34	Nyiregyháza	—	11
4	Pozsony	—	30	35	Eger	—	10
5	Kolozsvár	—	23	36	N.-Károly	—	10
6	Lőcse	—	23	37	N.-Várad	—	10
7	Debreczen	—	22	38	Kaposvár	—	8
8	Sopron	—	22	39	Sepsi-Szt.-György . .	—	8
9	Székes-Fejérvár	—	22	40	Vukovár	—	8
10	Szombathely	—	22	41	N.-Beckerek	—	8
11	Besztercebánya	—	20	42	S.-A.-Ujhely	—	7
12	Brassó	—	18	43	M.-Sziget	—	7
13	Kassa	—	18	44	Maros-Vásárhely . .	—	7
14	Veszprém	—	17	45	Trencsén	—	6
15	Győr	—	16	46	Deés	—	6
16	Miskolcz	—	16	47	Déva	—	5
17	Temesvár	—	16	48	Segesvár	—	5
18	Arad	—	15	49	Székely-Udvarhely . .	—	5
19	Nyitra	—	15	50	Lugos	—	4
20	Rimaszombat	—	15	51	N.-Enyed	—	4
21	Pécs	—	14	52	Torda	—	4
22	Szegzárd	—	14	53	Beregszász	—	4
23	Szolnok	—	14	54	Eszék	—	4
24	Zágráb	—	14	55	Varasd	—	2
25	Zombor	—	14	56	Ogulin	—	0 ⁴
26	Gyula	—	13	57	Gospić	—	0 ²
27	Léva	—	13				
28	Szeged	—	13		Magyarország	—	17
29	Budapest vidéki	—	13		Horvát-Szlavonorsz.	—	6
30	Alsó-Kubin	—	12		Szt.-István korona országai	—	16
31	Eperjes	—	12				

Tőkekamat és járadékadó 1891. évben.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre
		krajczár			krajczár
1	Budapest	50	32	Zala-Egerszeg	8
2	Fiume	20	33	Alsó-Kubin	7
3	Nagy-Szeben	17	34	Beregszász	7
4	Pozsony	17	35	S.-A.-Ujhely	7
5	Miskolcz	16	36	N.-Enyed	7
6	Nyitra	16	37	Kolozsvár	7
7	Sopron	16	38	Segesvár	7
8	Pécs	15	39	Szeged	7
9	Brassó	14	40	Deés	6
10	Veszprém	14	41	Déva	6
11	Besztercebánya	13	42	Eger	6
12	Győr	13	43	Eszék	6
13	Székes-Fejérvár	12	44	Gyula	6
14	Sepsi-Szt.-György	10	45	Zágráb	6
15	Zombor	10	46	Arad	5
16	Budapest vidéki	9	47	M.-Sziget	5
17	Eperjes	9	48	N.-Károly	5
18	Kaposvár	9	49	Ogulin	5
19	Kassa	9	50	Szolnok	5
20	Léva	9	51	Torda	5
21	Rimaszombat	9	52	N.-Várad	4
22	Szombathely	9	53	Nyiregyháza	4
23	Temesvár	9	54	Sz.-Udvarhely	4
24	Balassa-Gyarmat	8	55	Varasd	4
25	Debreczen	8	56	Lugos	3
26	Lőcse	8	57	Gospic	1
27	Maros-Vásárhely	8			
28	N.-Becskerék	8		Magyarország	10
29	Szegzárd	8		Horvát-Szlavonorsz.	5
30	Trencsén	8		Szt.-István korona	
31	Vukovár	8		országai	9

Útadó 1891. évben.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre
		krajczár			krajczár
1	Temesvár	77	29	Vas	56
2	Debreczen	75	30	Torda	56
3	Pécs	73	31	Pozsony	56
4	Szegzárd	71	32	Zala-Egerszeg	55
5	Sopron	70	33	Nagy-Károly	55
6	Kaposvár	69	34	Eger	54
7	Szolnok	69	35	Lőcse	54
8	Brassó	68	36	Déva	54
9	Székes-Fejérvár	67	37	Maros-Vásárhely	54
10	Nagy-Becskerek	67	38	Székely-Udvarhely	53
11	Sepsi-Szt.-György	66	39	Nagy-Enyed	51
12	Segesvár	65	40	Budapest vidéki	48
13	Szeged	64	41	Kolozsvár	48
14	Zombor	64	42	Besztercebánya	47
15	Lugos	64	43	Győr	47
16	Miskolcz	63	44	Sátoralja-Ujhely	44
17	Léva	62	45	Alsó-Kubin	43
18	Gyula	61	46	Beregszász	40
19	Kassa	61	47	Nyiregyháza	37
20	Balassa-Gyarmat	60	48	Trencsén	37
21	Veszprém	59	49	Máramaros-Sziget	33
22	Eperjes	59	50	Budapest nincs útadó	—
23	Nagy-Szeben	59	51	Fiume nincs útadó	—
24	Deés	59			
25	Gömör	58			
26	Arad	58		Magyarország	56
27	Nagy-Várad	57			
28	Nyitra	56			

A hadmentességi díj.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre
		krajczár			krajczár
1	Vukovár	24	32	Gospić	14
2	Sopron	22	33	Pozsony	14
3	Eszék	21	34	Szeged	14
4	Temesvár	20	35	Debreczen	14
5	Nagy-Recskerek	20	36	Deés	14
6	Gyula	19	37	Brassó	14
7	Lugos	19	38	Kolozsvár	14
8	Szegzárd	18	39	Sátoralja-Ujhely	13
9	Szombathely	18	40	M.-Sziget	13
10	Déva	18	41	Sepsi-Szt.-György	13
11	Pécs	17	42	Székes-Fejérvár	13
12	Zombor	17	43	Székely-Udvarhely	13
13	Arad	17	44	M.-Vásárhely	13
14	Zala-Egerszeg	16	45	Trencsén	12
15	N.-Szeben	16	46	Eger	12
16	Győr	16	47	Alsó-Kubin	12
17	N.-Várad	16	48	Kassa	12
18	Varasd	16	49	Beregszász	12
19	Nyitra	15	50	Budapest vidéki	11
20	Miskolcz	15	51	B.-Gyarmat	10
21	Nyiregyháza	15	52	Rimaszombat	10
22	Ogulin	15	53	Lóce	10
23	Zágráb	15	54	Besztercebánya	10
24	Léva	15	55	Budapest	8
25	N.-Károly	15	56	Eperjes	8
26	Segesvár	15	57	Fiume	5
27	Kaposvár	14			
28	Veszprém	14		Magyarország	15
29	Szolnok	14		Horvát-Szlavonorsz.	18
30	Nagy-Enyed	14		Szt.-István korona országai	15
31	Torda	14			

Fegyver- és vadászati adó.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre
		krajczár			krajczár
1	Zala-Egerszeg	6	32	Lőcse	2
2	Kaposvár	4	33	Sátoralja-Ujhely	2
3	Szegzárd	4	34	Lugos	2
4	Szombathely	4	35	Nagy-Enyed	2
5	Nagy-Szeben	4	36	Torda	2
6	Pécs	4	37	Vukovár	2
7	Székes-Fejérvár	4	38	Fiume	2
8	Győr	4	39	Besztercebánya	2
9	Sopron	4	40	Zombor	2
10	Veszprém	4	41	Debreczen	2
11	Balassa-Gyarmat	3	42	Szatmár	2
12	Nyitra	3	43	Temesvár	2
13	Eger	3	44	Nagy-Becskekerek	2
14	Miskolcz	3	45	Deés	2
15	Rimaszombat	3	46	Brassó	2
16	Gyula	3	47	Kolozsvár	2
17	Nyiregyháza	3	48	Székely-Udvarhely	2
18	Sepsi-Szt.-György	3	49	Eszék	2
19	Déva	3	50	Eperjes	1
20	Léva	3	51	Máramaros-Sziget	1
21	Pozsony	3	52	Ogulin	1
22	Szeged	3	53	Zágráb	1
23	Budapest vidéki	3	54	Alsó-Kubin	1
24	Kassa	3	55	Beregszász	1
25	Nagy-Várad	3	56	Varasd	1
26	Arad	3	57	Gospić	—
27	Segesvár	3			
28	Maros-Vásárhely	3		Magyarország	3
29	Szolnok	3		Horvát-Szlavonorsz.	2
30	Trencsén	2		Szt.-István korona országai	3
31	Budapest	2			

Bányaadó 1891. évben.

Folyó szám	A törvényhatóság neve	Esik	Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik
		egy fejre			egy fejre
		krajczár			krajczár
	a) <i>Törvényhatóságok.</i>		1	Pécs	77
1	Nógrád várm. . . .	18	2	Léva	21
2	Gömör »	13	3	Balassa-Gyarmat . .	18
3	Hunyad »	13	4	Rimaszombat	13
4	Krassó-Szörény várm.	7	5	Déva	13
5	Szepes »	5	6	Lugos	7
6	Szatmár »	3	7	Lőcse	5
7	Esztergom » . . .	1	8	Nagy-Károly	3
8	Liptó »	1	9	Sopron	3
9	Zólyom »	1	10	Budapest vidéki . .	1
10	Abauj-Torna » . .	1	11	Alsó-Kubin	1
11	Borsod »	1	12	Beszterczebánya . .	1
12	Sáros »	1	13	Kassa	1
13	Alsó-Fehér » . . .	1	14	Miskolcz	1
14	Háromszék » . . .	1	15	Eperjes	1
	b) <i>Törvh. városok.</i>		16	Nagy-Enyed	1
1	Pécs	77	17	Sepsi-Szt.-György . .	1
2	Selmecz és Bélabánya	21			
3	Sopron	3			
	c) <i>Országrészek.</i>				
1	Duna bal partja . . .	2			
2	Duna jobb partja . .	1			
3	Tisza jobb partja . .	2			
4	Tisza-Maros szöge . .	1			
5	Erdély	2			
	Átlag	1			

Az 1890. évi összes egyenes adók hátraléklkimutatása.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Az évi tartozás hány %-a	Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Az évi tartozás hány %-a
1	Eszék	59*57	32	Arad	15*45
2	Beregszász	56*89	33	Nyitra	15*31
3	Ogulin	55*21	34	Zombor	14*90
4	Budapest vidéki	52*45	35	Debreczen	13*69
5	Nagy-Bécskerék	43*79	36	Deés	13*31
6	Déva	42*12	37	Trencsén	13*14
7	Nagy-Enyed	39*66	38	Veszprém	12*96
8	Maros-Vásárhely	39*31	39	Rimaszombat	12*86
9	Temesvár	38*42	40	Fiume	11*13
10	Vukovár	37*99	41	Szolnok	9*50
11	Zágráb	37*69	42	Pécs	7*97
12	Lugos	37*06	43	Székes-Fejérvár	5*72
13	Sátoralja-Ujhely	34*39	44	Alsó-Kubin	5*05
14	Kolozsvár	33*73	45	Sopron	4*83
15	Varasd	31*97	46	Brassó	4*72
16	Nagy-Károly	31*76	47	Szeben	4*57
17	Torda	30*32	48	Eperjes	4*54
18	Zala-Egerszeg	29*84	49	Szombathely	4*12
19	Máramaros-Sziget	26*69	50	Lőcse	3*79
20	Balassa-Gyarmat	25*85	51	Eger	3*35
21	Léva	25*30	52	Győr	3*24
22	Pozsony	23*96	53	Sepsi-Szt.-György	3*18
23	Miskolcz	23*65	54	Gyula	2*95
24	Segesvár	23*03	55	Kaposvár	1*99
25	Nagy-Várad	21*92	56	Szegzárd	1*80
26	Nyiregyháza	20*87	57	Kassa	0*85
27	Székely-Udvarhely	20*30			
28	Szeged	19*94		Magyarország	21*01
29	Besztercebánya	19*55		Horvát-Szlavonorsz.	45*09
30	Budapest	19*32		Szt.-István korona országai	23*89
31	Gospić	15*50			

tatása.

óság Az évi tartozás hány %-a

15*46

15*31

14*90

13*69

13*31

13*14

12*96

12*86

11*13

9*50

7*97

5*72

5*05

4*83

4*72

4*57

4*54

4*12

3*79

3*35

3*24

3*18

2*95

1*99

1*80

0*85

21*01

45*09

23*89

25 Nagy-Várad

21*92

56 Szegzárd

1*80

26 Nyiregyháza

20*87

57 Kassa

0*85

27 Székely-Udvarhely

20*30

28 Szeged

19*94

Magyarország

21*01

29 Besztercebánya

19*55

Horvát-Szlavonorsz.

45*09

30

19*32

Szt.-István korona

országai

23*89

31 Gospić

15*50

Rélyegjövedék.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	4	67	32	Sepsi-Szt.-György . .	—	49
2	Fiume	2	46	33	Nagy-Károly	—	48
3	Debreczen	1	6	34	Alsó-Kubin	—	48
4	Nagy-Szében	—	88	35	Eszék	—	47
5	Brassó	—	75	36	Lócse	—	46
6	Szeged	—	74	37	Kaposvár	—	45
7	Győr	—	73	38	Léva	—	45
8	Pécs	—	72	39	Máramaros-Sziget . .	—	44
9	Zombor	—	69	40	Nagy-Várad	—	44
10	Temesvár	—	69	41	Eperjes	—	44
11	Zágráb	—	69	42	Budapest vidéki . . .	—	43
12	Sopron	—	64	43	Székely-Udvarhely . .	—	42
13	Szolnok	—	61	44	Rimaszombat	—	42
14	Szegzárd	—	59	45	Nagy-Enyed	—	42
15	Eger	—	59	46	Beregszász	—	39
16	Kassa	—	59	47	Sátoralja-Ujhely . . .	—	39
17	Nagy-Becskerek	—	59	48	Balassa-Gyarmat . . .	—	39
18	Kolozsvár	—	59	49	Tröncsén	—	38
19	Arad	—	58	50	Nyiregyháza	—	38
20	Vukovár	—	57	51	Deés	—	38
21	Lugos	—	56	52	Déva	—	36
22	Szombathely	—	56	53	Varasd	—	35
23	Veszprém	—	56	54	Segesvár	—	28
24	Gyula	—	56	55	Torda	—	23
25	Maros-Vásárhely	—	55	56	Ogulin	—	23
26	Miskolc	—	55	57	Gospić	—	18
27	Nyitra	—	53				
28	Zala-Egerszeg	—	53		Magyarország	—	68
29	Pozsony	—	52		Horvát-Szlavonorsz.	—	46
30	Székes-Fejérvár	—	51		Szt.-István korona		
31	Besztercebánya	—	50		országai	—	66

Jogilleték.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	9	53	32	Balassa-Gyarmat . . .	—	83
2	Fiume	2	98	33	Miskolcz	—	79
3	Székes Fejérvár . . .	2	28	34	Sátoralja-Ujhely . . .	—	79
4	Zombor	1	98	35	Lócse	—	76
5	Debreczen	1	84	36	Maros-Vásárhely . . .	—	74
6	Szegzárd	1	78	37	Zágráb	—	71
7	Pozsony	1	63	38	Eszék	—	70
8	Szeged	1	61	39	Sepsi-Szt.-György . . .	—	68
9	Nagy-Becskerek . . .	1	54	40	Brassó	—	67
10	Gyula	1	53	41	Nagy-Károly	—	65
11	Budapest vidéki . . .	1	44	42	Beszterczobánya . . .	—	62
12	Vukovár	1	36	43	Rimaszombat	—	61
13	Kassa	1	34	44	Segesvár	—	60
14	Temesvár	1	33	45	Deés	—	56
15	Szombathely	1	31	46	Trencsén	—	55
16	Győr	1	28	47	Máramaros-Sziget . . .	—	52
17	Sopron	1	27	48	Beregszász	—	52
18	Szolnok	1	25	49	Nagy-Enyed	—	49
19	Veszprém	1	15	50	Torda	—	47
20	Nyiregyháza	1	13	51	Varasd	—	45
21	Pécs	1	12	52	Déva	—	43
22	Arad	1	10	53	Alsó-Kubin	—	40
23	Nyitra	1	8	54	Lugos	—	39
24	Eger	1	—	55	Székely-Udvarhely . . .	—	37
25	Nagy-Várad	—	98	56	Ogulin	—	22
26	Kolozsvár	—	97	57	Gospic	—	11
27	Léva	—	97				
28	Zala-Egerszeg	—	90		Magyarország	1	29
29	Eperjes	—	89		Horvát-Szlavonorsz.	—	66
30	Nagy-Szeben	—	89		Szt.-István korona		
31	Kaposvár	—	88		országai	1	20

Dohányeladási bevételek.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Budapest	15	36	32	Nagy-Becskerek	1	54
2	Fiume	12	88	33	Rimaszombat	1	54
3	Kassa	7	15	34	Máramaros-Sziget	1	53
4	Nagy-Szeben	5	43	35	Beregszász	1	50
5	Pozsony	4	46	36	Alsó-Kubin	1	50
6	Temesvár	4	10	37	Székely-Udvarhely	1	46
7	Szeged	3	97	38	Sepsi-Szt.-György	1	44
8	Kolozsvár	3	77	39	Balassa-Gyarmat	1	43
9	Győr	3	61	40	Eperjes	1	42
10	Debreczen	3	45	41	Nagy-Károly	1	40
11	Sopron	2	79	42	Kaposvár	1	35
12	Pécs	2	58	43	Léva	1	35
13	Maros-Vásárhely	2	56	44	Nagy-Enyed	1	33
14	Veszprém	2	33	45	Varasd	1	29
15	Vukovár	2	32	46	Trencsén	1	26
16	Zágráb	2	24	47	Eger	1	20
17	Brassó	2	24	48	Sátoralja-Ujhely	1	19
18	Nyitra	2	20	49	Gyula	1	14
19	Zombor	2	17	50	Szolnok	1	8
20	Zala-Egerszeg	2	14	51	Nyiregyháza	1	2
21	Szombathely	2	6	52	Torda	—	89
22	Székés-Fejérvár	2	6	53	Budapest vidéki	—	86
23	Eszék	1	92	54	Ogulin	—	81
24	Arad	1	89	55	Segesvár	—	78
25	Besztercebánya	1	83	56	Gospić	—	74
26	Nagy-Várad	1	82	57	Miskolcz	—	46
27	Deés	1	78				
28	Szegszárd	1	75				
29	Déva	1	73		Magyarország	2	48
30	Lőcse	1	56		Horvát-Szlavonorsz.	1	69
31	Lugos	1	55		Szt.-István korona országai	2	40

Dohánybeváltás.

Folyó szám	A dohánytermelő megye neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A dohánytermelő megye neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
1	Szabolcs	11	12	20	Gömör	—	29
2	Csanád	5	58	21	Bereg	—	27
3	Heves	4	51	22	Ung	—	16
4	Jász-N.-Kun-Szolnok .	3	81	23	Bács-Bodrog	—	10
5	Hajdú	2	91	24	Nógrád	—	8
6	Szilágy	2	78	25	Verőcze	—	7
7	Békés	2	4	26	Hont	—	6
8	Arad	1	49	27	Pozsega	—	4
9	Szatmár	1	38	23	Baranya	—	2
10	Bihar	1	33	29	Abauj-Torna	—	2
11	Csongrád	1	22	30	Fejér	—	1
12	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	1	13	31	Fogaras	—	7
13	Borsod	1	6				
14	Komárom	—	69				
15	Somogy	—	63		Magyarországban átlag	—	79
16	Torontál	—	62				
17	Tolna	—	57		Horvát-Szlavon- országban átlag .	—	1
18	Zemplén	—	55				
19	Temes	—	52		Általában	—	69

Lottógyűjtőknél begyűlt játékbetétek.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
	Magyarország	—	16	11	Nagy-Várad	—	88
	Horvát-Szlavonorsz.	—	7	12	Sopron	—	81
	Szt.-István korona országai	—	16	13	Hódmező-Vásárhely . .	—	70
				14	Debreczen	—	64
	<i>Törvényhatóságú városok:</i>			15	Szeged	—	62
1	1 Temesvár	2	28	16	Baja	—	48
2	2 Budapest	2	13	17	Kecskemét	—	43
3	3 Pozsony	2	—	18	Pancsova	—	41
4	4 Kolozsvár	1	77	19	Komárom	—	39
5	5 Zombor	1	72	20	Pécs	—	36
6	6 Maros-Vásárhely . . .	1	43	21	Székes-Fejérvár . . .	—	34
7	7 Szabadka	1	36	22	Ujvidék	—	30
8	8 Kassa	1	35	23	Szatmár-Németi . . .	—	28
9	9 Győr	1	25	24	Versecz	—	24
10	10 Arad	1	10	25	Selmeczbánya	—	—

Az összes játékbetétekből 69⁴¹/₁₀₀ esik a törvényhatóságú városokra
20⁰²/₁₀₀ » a rendezett tanácsú »
11⁵⁷/₁₀₀ » a megyei községekre.

Játékbetétek összege 2,701.575 frt., kifizetett nyeremények és beszédési
százalék 1,044.827 frt., tiszta bevétel 1,656.750 frt.

Eladott só.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
	a) Teljes áron eladott só.				b) Kedvezmény áron eladott só.		
1	Szeged ¹⁾	2	36	1	Déva	—	87
2	Budapest	1	74	2	Brassó	—	74
3	Arad	1	36	3	Nagy-Enyed	—	68
4	Eperjes	1	35	4	Székely-Udvarhely	—	62
5	Nyitra	1	32	5	Nagy-Szeben	—	61
6	Balassa-Gyarmat	1	29	6	Kolozsvár	—	59
7	Debreczen	1	29	7	Torda	—	56
8	Sátoralja-Ujhely	1	23	8	Deés	—	55
9	Miskolcz	1	23	9	Segesvár	—	45
10	Lócse	1	21	10	Sepsi-Szt.-György	—	45
11	Rimaszombat	1	20	11	Maros-Vásárhely	—	44
12	Beregszász	1	18		Magyarország átlaga	—	61
13	Szegzárd	1	16		Teljes és kedvezmény áron eladott só :		
14	Győr	1	13				
15	Eger	1	10				
16	Trencsén	1	6				
17	Nagy-Várad	1	3				
18	Szolnok	1	2				
19	Gyula	—	93				
20	Pozsony	—	86				
21	Zala-Egerszeg	—	81	1	Fiume	1	15
22	Sopron	—	84	2	Temesvár	1	36
23	Nyiregyháza	—	78	3	Besztercebánya	1	8
24	Budapest vidéki	—	78	4	Lugos	—	92
25	Szombathely	—	75	5	Mármaros-Sziget	—	45
26	Kassa	—	72	6	Zombor	—	32
27	Veszprém	—	63	7	Nagy-Becskerek	—	38
28	Székes-Fejérvár	—	62	8	Nagy-Károly	—	30
29	Pécs	—	47	9	Alsó-Kubin	—	18
30	Léva	—	60		Magyarország átl.	—	61
31	Kaposvár	—	32		Horvát-Szla- vonországban:		
	Magyarország átlaga	1	06	1	Eszék	—	93
	Horvát-Szla- vonországban:			2	Zágráb	—	92
	Varasd	—	24	3	Vukovár	—	62
				4	Ogulin	—	17
				5	Gospić	—	1
					Horvát-Szla- vonország átlaga	—	65

¹⁾ Szegedről sok só megy Bácskába.

Az egy fejre eső fogyasztási és italmérési adó együtt nagyság szerinti sorrendben.

Folyó szám	A pénzügyigazgatóság, illetőleg vármegye neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A pénzügyigazgatóság, illetőleg vármegye neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
	a) <i>A 10.000 lelken alóli községekben.</i>			31	Székely-Udvarhely (Csik és Udvarhely)	1	17
				32	Temesvár (Temes) . . .	1	15
				33	Eger (Heves)	1	15
1	Brassó (Brassó és Fo- garas)	2	4	34	Kolozsvár (Kolozs) . .	1	15
2	Lőcse (Szepes)	2	3	35	Nagy-Várad (Bihar) . .	1	14
3	Pozsony (Pozsony) . . .	1	84	36	Szolnok (Jász-N.-Kun- Szolnok)	1	13
4	Rimaszombat (Gömör)	1	82	37	Maros-Vásárhely (Ma- ros-Torda)	1	12
5	Győr (Győr és Komá- rom)	1	73	38	Eperjes (Sáros)	1	7
6	Szegzárd (Tolna)	1	66	39	Nagy-Enyed (Alsó- Fejér)	1	6
7	Kassa (Abauj-Torna) . .	1	64	40	Szombathely (Vas) . . .	1	5
8	Besztercebánya (Tu- rócz és Zólyom)	1	62	41	Nyiregyháza (Szabolcs)	1	2
9	Balassa-Gyarmat (Nóg- rád)	1	59	42	Torda (Torda-Aranyos)	—	99
10	Pécs (Baranya)	1	55	43	Zala-Egerszeg (Zala) . .	—	99
11	Alsó-Kubín (Árva és Liptó)	1	53	44	Déva (Hunyad)	—	99
12	Budapest vidéki (Pest- Pilis-Solt-K.-Kun és Esztergom)	1	53	45	Deés (Besztercze-Na- szód és Szolnok- Doboka)	—	94
13	Miskolc (Borsod)	1	49	46	Nagy-Károly (Szatmár és Szilág)	—	94
14	Kaposvár (Somogy) . . .	1	47	47	Lugos (Krassó-Szörény)	—	94
15	Zombor (Bács-Bodrog)	1	46	48	Mármaros-Sziget (Már- maros)	—	86
16	Nyitra (Nyitra)	1	45	49	Beregszász (Bereg, Ung, Ugocsa)	—	71
17	Nagy-Szeben (Szeben)	1	43				
18	Szeged (Csongrád és Csanád)	1	40		b) <i>10.000 lelken felüli községek.</i>		
19	Arad (Arad)	1	37	1	Sátoralja-Ujhely	4	92
20	Léva (Bars és Hont) . . .	1	37	2	Resiczabánya	4	85
21	Sopron (Moson és Sop- ron)	1	37	3	Mohács	4	57
22	Székes-Fejérvár (Fejér)	1	35	4	Tata-Tóváros	4	36
23	Nagy-Becskerek (To- rontál)	1	31	5	Paks	4	31
24	Veszprém (Veszprém)	1	29	6	Uj-Pest	4	25
25	Sátoralja-Ujhely (Zemplén)	1	28	7	Dunaföldvár	4	9
26	Gyula (Békés)	1	23	8	Szegzárd	3	80
27	Debreczen (Hajdú)	1	22	9	Stejerlak-Anina	3	68
28	Sepsi-Szt.-György (Há- romszék)	1	19	10	Apatin	3	34
29	Trencsén (Trencsén) . . .	1	19	11	Soroksár	2	72
30	Segesvár (Kis-és Nagy- Küküllő)	1	17	12	Kalocsa	2	52
				13	Orosháza	2	42
				14	Nagy-Szalonta	2	35
				15	Ó-Becse	2	27

Folyó szám	A község, illetőleg város neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A város neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
16	Békés-Csaba	2	20	20	Lugos	5	55
17	Bács-Szent-Tamás	2	20	21	Nagy-Rócze	5	54
18	Abony	2	8	22	Vajda-Hunyad	5	54
19	Batonya	2	3	23	Fehértemplom	5	52
20	Nagylak	1	98	24	Kézdi-Vásárhely	5	49
21	Szarvas	1	98	25	Szászváros	5	45
22	Gyoma	1	95	26	Somorja	5	41
23	Mező-Berény	1	89	27	Déva	5	38
24	Békés	1	68	28	Nagy-Enyed	5	9
25	Mező-Kövesd	1	63	29	Trencsén	5	9
26	Csongrád	1	62	30	Szepes-Váralja	5	8
27	Dorozsma	1	59	31	Medgyes	5	6
28	Ada	1	58	32	Késmárk	5	4
29	Jász-Árokszállás	1	52	33	Karánsebes	4	99
30	Ó-Kanizsa	1	52	34	Gyula-Fehérvár	4	96
31	Jász-Apáti	1	50	35	Ungvár	4	90
32	Topolya	1	49	36	Erzsébetváros	4	88
33	Török-Szt.-Miklós	1	43	37	Nagy-Kanizsa	4	82
34	Miava	1	42	38	Szász-Régen	4	77
35	Dévaványa	1	36	39	Veszprém	4	73
36	Mindszent	1	36	40	Gölniczbánya	4	66
37	Balmaz-Ujváros	1	29	41	Zilah	4	65
38	Endrőd	1	29	42	Nyitra	4	60
39	Kis-Kun-Majsa	1	6	43	Vác	4	60
				44	Kőszeg	4	53
				45	Szászsebes	4	50
				46	Gyöngyös	4	47
				47	Pápa	4	46
				48	Érsekújvár	4	44
				49	Jolsva	4	40
				50	Nagy-Becskerék	4	36
				51	Léva	4	34
				52	Deés	4	27
				53	Szamos-Ujvár	4	25
				54	Bazin	4	22
				55	Rozsnyó	4	22
				56	Segesvár	4	7
				57	Igló	4	6
				58	Vinga	3	88
				59	Szolnok	3	84
				60	Szilágysomlyó	3	83
				61	Szent-Endre	3	68
				62	Nagy-Kikinda	3	46
				63	Nagy-Bánya	3	45
				64	Szent-György	3	43
				65	Bártfa	3	70
				66	Zala-Egerszeg	3	68
				67	Kis-Szeben	3	35
				68	Torda	3	33
				69	Breznóbánya	3	32
				70	Nagy-Károly	3	31
	c) Rendezett tanácsú városok.						
1	Kismarton ¹⁾	9	93				
2	Esztergom	9	61				
3	Peprád	8	14				
4	Székely-Udvarhely	7	76				
5	Abrudbánya	7	44				
6	Nagy-Szeben	7	23				
7	Besztercebánya	7	6				
8	Szombathely	7	1				
9	Brassó	6	58				
10	Rimaszombat	6	43				
11	Zólyom	6	43				
12	Losoncz	6	35				
13	Kaposvár	5	95				
14	Eperjes	5	94				
15	Miskolcz	5	92				
16	Lőcse	5	87				
17	Besztercze	5	83				
18	Hátszeg	5	80				
19	Nagy-Szombat	5	73				
	¹⁾ Szt.-György, Kismarton-Váralja, Alsó- és Felső-Kis-Martonhegy, Nagy- és Kis-Höflány községekkel együtt.						

Folyó szám	A város neve	Esik egy fejre		Folyó szám	A város neve	Esik egy fejre	
		frt.	kr.			frt.	kr.
71	Eger	3	14	105	Kun-Szt.-Márton . . .	1	57
72	Gyula	3	13	106	Karczag	1	56
73	Sepsi-Szt.-György . .	3	9	107	Szakolcza	1	46
74	Ujbánya	3	9	108	Kolozs	1	27
75	Máramaros-Sziget . .	3	5				
76	Csikszereda	3	—				
77	Felsőbánya	3	—		d) <i>Törvényhatóságú</i>		
78	Dobsina	2	95		<i>városok.</i>		
79	Nyiregyháza	2	85	1	Budapest	10	72
80	Szepes-Olaszi	2	85	2	Kassa	8	20
81	Modor	2	73	3	Temesvár	7	42
82	Czepléd	2	64	4	Sopron	6	71
83	Félegyháza	2	47	5	Pozsony	6	39
84	Ruszt	2	47	6	Kolozsvár	6	31
85	Zenta	2	44	7	Ujvidék	6	10
86	Halas	2	33	8	Komárom	5	93
87	Makó	2	29	9	Győr	5	67
88	Kis-Ujszállás	2	24	10	Pécs	5	53
89	Szentes	2	23	11	Székes-Fejérvár . . .	5	19
90	Felvincz	2	17	12	Baja	5	14
91	Mezőtur	2	16	13	Nagy-Várad	5	10
92	Körmöczbánya	2	13	14	Arad	4	95
93	Jászberény	2	12	15	Maros-Vásárhely . . .	4	64
94	Beregszász	2	6	16	Zombor	4	27
95	Munkács	2	3	17	Debreczen	4	—
96	Vizakna	2	3	18	Szatmár	3	98
97	Korpona	1	98	19	Szeged	3	81
98	Szarvas	1	98	20	Versecz	3	65
99	H.-Böszörmény	1	95	21	Pancsova	3	56
100	Nagy-Kőrös	1	90	22	Szabadka	3	44
101	Turkeve	1	73	23	Selmecz- és Bélabánya	3	03
102	Kunhegyes	1	67	24	Kecskemét	2	95
103	H.-Szoboszló	1	61	25	Hódmező-Vásárhely . .	1	83
104	H.-Nánás	1	59				

Az 1891. évre biztosított fogyasztási adó (bor, hús, czukor és sör együtt).

	Meváltás utján		Bérlés utján	Rántalás utján	Füösszeg	Meváltás utján		Bérlés utján	Rántalás utján	Mennyi esik fejenkint						
	a községgel	az adózók sorából alakult tansulat				a községgel	az adózók sorából alakult tansullal									
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.						
a) <i>abszolút számokban.</i>																
A 10.000 lelken alóli községekben	3,320,044	69	922	61	692,417	08	466,591	11	4,479,975	49	74 11	0 02	15 16	10 41	—	37
A 10.000 lelken felüli községekben	435,328	84	—	—	277,278	98	8,434	81	721,042	18	60 37	—	38 46	1 17	1	28
A rendezett tanácsú és törvényhatóságú városokban	3,480,527	62	29,485	27	644,959	97	161,370	76	4,316,343	62	80 63	0 68	14 95	3 74	2	25
											81 31 9/10					
Magyarország	7,235,900	65	30,407	89	1,614,656	03	636,396	68	9,517,361	24	76 08	0 31	16 97	6 69	—	65
											76 34					

Az 1891. évre biztosított italmérési adó.

Fogyasztási és italmérési adó együtt.

	Kizárólagos italmérési jogosultság értékesítése által		A beszedési jog bérlete utján		Füösszeg		A kizárólagos italmérési jogosultság értékesítése által		A beszedési jog bérlete utján		Mennyi esik fejenkint	
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
a) <i>abszolút számokban.</i>												
A 10.000 lelken alóli községekben	9,481,264	72	1,716,725	46	11,197,990	18	84 67	15 33	—	94		
A 10.000 lelken felüli községekben	570,846	75	151,659	87	722,506	62	79 01	20 99	—	1 18		
A rendezett tanácsú és törvényhatóságú városokban	2,793,230	92	974,636	28	3,767,867	20	74 13	25 87	—	1 75		
Magyarország	12,845,342	39	2,843,021	61	15,688,364	—	81 38	18 12	—	1 08		
b) <i>százalékokban.</i>												
A 10.000 alóli községek	4,479,975	49	11,197,990	18	15,677,965	67	1 31					
A 10.000 felüli községek	721,042	13	722,506	62	1,443,548	75	2 56					
A rendezett tanácsú és törvényhatóságú városok	4,316,343	62	3,767,867	20	8,084,210	82	4					
Bpest és Pozsony zart városokban	3,663,328	45	1,944,314	05	5,607,642	50	10 30					
Magyarorsz. össz.	13,180,689	69	17,632,678	05	30,813,367	74	2 08					

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár, 43. füzet. 1893. július.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. augusztus.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXII. évfolyam. 6. füzet. 1893. június hó.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 7. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirt und M. Seidel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 8. Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1892. Bericht über die Thätigkeit des Reichskommissärs für das Auswanderungswesen während des Jahres 1892. Geschäftsbericht des Reichsversicherungsamts für das Jahr 1892.

Das Handels-Museum: Herausg. im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Band 8. Nr. 26—31: Die Fabrikinspektion Badens, Bayerns und Württembergs 1892 von H. Hernkner. Kaufmännisches Bildungswesen in Deutschland. Gesetzentwurf zur Errichtung von Einigungsämtern in England. Die Reform des russischen Zolltarifes. Durchführung unseres Handelsvertrages mit Serbien. Centralwerkstätten in Ungarn. Die socialpolitische Thätigkeit des neuen englischen Parlaments von J. Rae. Die Weizen-ernte Ostindiens. Die Silberfrage und die Goldknappheit von W. Lexis. Die handlungsgewerbliche Arbeitszeit in Deutschland von J. Kahn. Zum Weinimport aus Italien. Die Bestrebungen zur obligatorischen Einführung der Gewinnbeteiligung in Frankreich von Ch. Gide. Internationaler Arbeitercongress in Zürich; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausg. von G. Schmoller. XVII. Jahrg. 3 Heft: Der wirtschaftliche Aufschwung der Baumwollspinnerei im Königreich Sachsen von R. Martin. Die neuere socialistische Bewegung im der Schweiz von Fr. Berg-hoff-Ising. Irische Rasse und irische Nation von M. Jaffé. Die Rechtsprechung im Gewerbebericht, von E. Lautenschlager. Der Wiener Schlachtviehhandel in seiner geschichtlichen Entwicklung von R. Riedl; etc.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift. I. Jahrgang. Nr. 2., 15. Juli 1893: Die Versicherung gegen die Arbeitslosigkeit von G. Schärtlin. Zur landwirtschaftlichen Notlage von J. Fischer; etc. No 3. 31. Juli 1893: Zur schweizerischen Konsularfrage von A. Oncken. Das Recht auf Arbeit von G. Beck; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XIX. Jahrgang. (IV) April-Heft: Ueber Einrichtungen für Arbeitsvermittlung von Fried. Probst. Die soziale Gliederung der Wohnparteien von H. Rauchberg. Die Häufigkeit der Eheschliessungen und der Geburten im Lichte der Volkszählung von H. Rauchberg. Statistik des österr. Tabakmonopoles während der letzten zwanzig Jahre 1871 bis 1891 von Bratassević; etc. (V.) Mai-Heft: Sterblichkeit in Wien im Jahre 1891 von Fr. v. Juraschek. Der Bildungsgrad der Bevölkerung Österreichs nach Altersstufen von H. Rauchberg. Die Kinderbewahr-Anstalten in Österreich während der letzten zwanzig Jahre von Bratassević; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von Karl Braun. XXX. Jahrgang. III. Band 1. Hälfte. Die sozialen Reformpläne der Heilsarmee von J. G. Weiss. Das Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetz in der Praxis von G. Lewinstein; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausg. von A. Schäffle. XLIX. Jahrg. 3 Heft: Zur Frage der Lohnstatistik von Fr. Wörishoffer. Aus dem Verfassungs- und Verwaltungsrecht des britisch-indischen Kaiserreichs (II. Art.) von G. Ruhland. Die Valuta-Regulierung in Oesterreich-Ungarn (I Art.) von Fr. Kleinwächter. Zur Frage der Organisation der Saatenstands-Berichterstattung und Ernteschätzungen im deutschen Reiche von A. Pflug; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureaus. Herausgeg. von E. Bleuck. XXXIII. Jahrgang. 1893. I und II. Vierteljahrsheft: Die preussischen Sparkassen im Rechnungsjahre 1891. bezw. 1891/2 mit Rückblicken auf die Vorjahre von G. Evert. Die vorläufigen Ergebnisse der Viehzählung vom 1. Dezember 1892 im preussischen Staate etc. Die Zwangsversteigerungen land- und forstwirtschaftlicher Grundstücke im preuss. Staate während der Rechnungsjahre 1886/7 bis 1891/2. Das niedere Schulwesen Preussens in statistischer Beleuchtung von A. Petersilie. Internationaler Kongress für Hygiene und Demographie in Budapest im Jahre 1894 (Anzeige); etc.

Zeitschrift für Schweizerische Statistik. XXIX. Jahrgang. 1893. 3. Quartal-Heft: Orientirendes über die Alkoholfrage in der Schweiz von E. W. Milliet. Ergebnisse der eidgenössischen Volkszählung vom 1. Dezember 1888. Freiwillige Armen-Erziehungsvereine. Die Insassen der Berner Strafanstalten und ihre Jugenderziehung von Dr. Guillaume; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. Hgg. von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. II. Band. 3. Heft: Die zunehmende Mannigfaltigkeit der Consumption von R. Meyer. Die Convertierung der Hypothekarschulden und das österreichische Civilrecht (I) von W. Schiff. Fragen der Handelspolitik und der neue Handelsvertrag zwischen Oesterreich-Ungarn und Serbien von J. Grunzel; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année: 1-er volume. No 27—30: Les résultats de la réforme des tarifs des chemins de fer français en 1892. La lutte contre les institutions patronales en France et l'extension des oeuvres sociales à l'étranger. Nos budgets à un quart de siècle de distance. La cote du métal argent à New-York, à Londres et à Paris. L'aggravation du mal dans les pays à finances avariées: le Portugal,

l'Espagne, et l'Italie. La production des fourrages en France et à l'étranger. La politique coloniale française, à propos du différend avec le Siam.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année. No. 444—448.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. LII. année 5. série. Juillet, 1893: La liberté économique par G. du Puynode. Le métal argent par R. G. Lévy. La réforme foncière en Algérie par J. G. Henricet. Inde et Russie par Inostranietz. Le coton aux États-Unis depuis un siècle par D. Bellet; etc.

Revue d'économie politique. 7-e année. No. 6. Juin, 1893: Histoire économique de la prospérité et de la décadence de l'Espagne au XVI-e et au XVII-e siècles par M. Ansiaux. La séparation des Pouvoirs et l'Assemblée nationale de 1789. (3e article) par L. Duguit; etc.

Revue générale d'administration. XVI. année. Juin, 1893: Notes de jurisprudence. Les droits de police de l'administration sur les étangs par F. Sanlaville. Jurisprudence. Documents officiels; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIV. No. 84. July, 1893: Imports of Hay into the United Kingdom. Prospects of the Russian Grain Harvest. The Franco-Swiss Commercial Rupture. The Rise and Progress of Submarine Telegraphy. A German Sheet-iron Trust; etc.

The Contemporary Review. May, 1893: The financial scheme of the Home Rule Bill by Nemo. Some aspects of Home Rule by W. E. H. Lecky. Industrial schools and juvenile crime, by A. A. W. Drew; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2599—2603: The Reduction of the Bank Rate. The Report of the Indian Currency Committee. The Supply and Demand of Silver. The Money Market. First effects of the Indian Currency Revolution. The Threatened Crisis in Coal Trade; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVI. Part II. June, 1893: Progress of the External Trade of the United Kingdom in Recent Years by Stephan Bourne. Prices of Commodities during the Last Seven Years by Aug. Sauerbeck. Workmen's Budgets, by Henry Higgs; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. VII. No 4. July 1893: The Problem of Economic Education by S. Newcomb. The amalgamated Association of Iron and Steel Workers by C. D. Wright. Ethics of the Single Tax by J. Lee. The Risk Theory of Profit by Fred. B. Hawley; etc;

Quarterly Publications of the American Statistical Association. (Vol. III). New Series. Nos 21, 22. March, June 1893: Observations on the measure of change by Ch. H. Cooley. Cost statistics of public electric lighting by V. Rosewater. Immigration and the foreign born population by R. Mayo-Smith. The value of percentile grades by L. Gulick; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a kamarai kerület kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1892. évben. Budapest, 1893.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XXI. évf. 239. sz. 1893. április hó: A főváros halandósága az 1892-ik évben. Az óvó- és tanköteles gyermekek 1893. évi összeírásának eredményei. Havi jelentés 1893. márczius hóról.

A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1892-ik évben. Kolozsvár.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 55—63. szám.

Magyary Géza dr., A kiadói ügylet. Különlenyomat a »Jogi Szemlé«-ből. Budapest, 1893.

A nagyváradai kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1892. évben. Nagyvárad, 1893.

Szabadföld. A jövő korszak társadalmi képe. Irta Dr. Hertzka Tivadar, fordította Dr. Hermann Sándor. Székesfehérvár, 1893.

Anbauflächen und Erträge der Zuckerrüben in den Jahren 1884—1892. Zusammengestellt im k. k. Ackerbau-Ministerium. Separat-Abdruck aus der »Statistischen Monatschrift«. Wien, 1893.

Archiv für Eisenbahnwesen. Herausgegeben im Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Jahrgang 1893. Heft 4. Juli und August. Berlin, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. 6. Heft. Wien, 1893.

Berthold, G., Die deutschen Arbeiterkolonien. VI. Folge für die Jahre 1889/91. Auf Grund offizieller Zählkarten. Berlin, 1893.

Brockhausen, C., Vereinigung und Trennung von Gemeinden. Beiträge zur Abgrenzung des Gemeindebegriffes. Wien, 1893.

Ehrenberg, V., Versicherungsrecht. I. Band. Leipzig, 1893.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXI. Jahrg. 1893. IV. Wien, 1893.

Jäger, Eug., Die Agrarfrage der Gegenwart. Berlin, 1893.

Jentsch, C., Weder Kommunismus noch Kapitalismus. Ein Vorschlag zur Lösung der europäischen Frage. Leipzig, 1893.

Jung J., Entwicklung des deutschen Post- und Telegraphenwesens in den letzten 25 Jahren. 3. Auflage. Leipzig, 1893.

Mayer, H., Münzwesen und Edelmetallproduction Russlands. Leipzig, 1893.

Offermann, A., Über die Zukunft der Gesellschaft oder die Wirkung der grossen Zahlen. Leipzig, 1893.

Österreichische Statistik. Herausgegeben von der k. u. k. Statistischen Central-Commission :

XXXII. Band, 3. Heft: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. 3. Heft: Die Bevölkerung nach Grössenkatégorien der Ortschaften, Stellung zum Wohnungsinhaber, Geschlecht, Alter und Familienstand, Umgangssprache, Bildungsgrad, Gebrechen. Wien, 1893.

Reichesberg, Dr. Naum, Die Statistik und die Gesellschaftswissenschaft. Stuttgart, 1893.

Schweizerische Statistik. Herausgegeben vom Statistischen Bureau des eidgenössischen Departements des Innern.

87. Lieferung. Pädagogische Prüfung bei der Kecrutirung im Herbste 1891. Bern, 1892.

90. Lieferung. Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im Jahre 1891. Bern 1893.

v. Seydel, Max, Staatsrechtliche und politische Abhandlungen. Freiburg i/B., 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. VI. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Monate Juni 1893. Wien, 1893.

Thoms, G., Zur Wertschätzung der Ackererden auf naturwissenschaftlich-statistischer Grundlage. Dorpat, 1893.

Die *Volkszählung* vom 1. Dezember 1890 in Preussen und deren endgültige Ergebnisse von E. Blenck. Sonderabdruck aus der »Zeitschrift des kön. preuss. stat. Bureaus«, Jahrgang 1892. Berlin 1893.

Wenzel, Dr. A., Die Arbeiterversicherung nach österreichischem Rechte. Mit Berücksichtigung des deutschen Reichsrechtes systematisch bearbeitet. Leipzig, 1893.

Conseil supérieur du travail. I-ière session, 1892. Bruxelles, 1892.

Jottrand, F., La prévention des accidents du travail dans les usines et les manufactures. Bruxelles, 1893.

von der Smissen, Ed., La population, les causes de ses progrès et les obstacles qui en arrêtent l'essor. Paris, 1893.

Vautier, G., La Hongrie économique. Paris et Nancy, 1893.

Villetard de Prunières, De l'assurance contre les accidents du travail : principes généraux, organisation actuelle, projets de réformes. Paris, 1893.

Annual Statement of the Trade of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions for the year 1892. Compiled in the Custom House from documents collected by that Department. London, 1893.

Bushill, T. W., Profit-sharing and the labour question. London, 1893.

Cunningham, W., The growth of English industry and commerce in modern times. Cambridge, 1892.

Gladden, W., Tools and the man. Property and industry under the christian law. Boston and New-York, 1893.

Kendall, J. D., The iron ores of Great Britain and Ireland : their mode of occurrence, age and origin and the methods of searching for and working them. London, 1893.

Lefevre, G. Shaw, Agrarian tenures : a survey of the laws and customs relating to the holding of land in England, Ireland and Scotland, and of the reforms therein during recent years. London, 1893.

Report on the strikes and lock-outs of 1891 by the labour correspondent to the Board of Trade. London, 1893.

Statistical Abstract of the United States. 1892. Fifteenth number. Prepared by the bureau of statistics under the direction of the secretary of the treasury. Washington, 1893.

The Statistical Year-book of Canada for 1892. Eighth year of issue. Issued by the Department of Agriculture. Ottawa, 1893.

Special report (2nd), of the Commissioner of labour: Labor laws of the various states, territories, and the district of Columbia. Washington, 1892.

Trenholm, W. L., The people's money. New-York, 1893.

Wallace, R., Farm live stock of Great Britain. 3. edition, revised and enlarged. London, 1893.

Williams, H., The steam navy of England: past, present and future. London, 1893.

Aducco, Ad., Chimica agraria. Milano, 1893.

Cantani, A., Elementi di economia naturale basati sul rimboschimento sotto il punto di vista, clinico, economico ed igienico per gli agricoltori, i foresticultori, i medici ed i membri dei consigli provinciali e comunali esposti popolarmente. Torino, 1893.

Relazione statistica intorno al servizi postale e telegrafico per l'esercizio 1891—92 ed al servizio delle casse postali di risparmio per l'anno 1891. Roma, 1893.

Trinchi, Fr. E., L'assicurazione sulla vita nella storia, nell'economia, nel diritto, Milano, 1893.

de Vargas, Macciucca M., Il socialismo e la questione sociale. Napoli, 1892.

Vidari, E., Corso di diritto commerciale. Volume I. Milano, 1893.

Jaarcijfers uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek. Kolonien. 1891 en vorige Jaren. (Annuaire Statistique des Pays-Bas publié par la Commission Centrale de Statistique. Colonies 1891 et années antérieures.) Gravenhage 1893.

Bidrag till Sveriges officiella Statistik:

D) Fabriker och manufacturer. Kommerskollegii underdaniga berättelse för år 1891.

L) Statens jernvägstrafik. 30 b. Allmän svensk jernvägsstatistik för år 1891. Jernte några uppgifter om jernvägstrafiken år 1892 utgifven af konigl. Jernvägs-styrelsen.

P) Undervisningsväsendet. 19. Berättelse om Statens allmänna läroverk för gossar läsåret 1889—90, utarbetad i kungl. Ecklesiastik-Departementet.

T) Lots-och fyrinrättningen samt lifräddningsanstalterna å rikets kuster XX. Lots-styrelsens underdaniga berättelse för år 1892.

U) Kommunernas fattigvård och finanser. XVIII. Statistiska centralbyråns underdaniga berättelse för år 1891.

AZ OLASZ VALUTA TÖRTÉNETE.

— Harmadik közlemény. —

IV. FEJEZET.

A valuta-kölcsön.

Az 1881. április 7-iki törvény 10. §-a felhatalmazta az olasz kormányt, hogy a kényszerfolyam megszüntetése céljából 1882. év végeig kölcsön vagy más hitelművelet útján — speciális titre-k kibocsátását kizárva — 644 millió lira összeget szerezzen be, melyből legalább 400 millió arany legyen.

Ez összeg megszerzése végett az olasz kormány a törvény szentesítése után azonnal érintkezésbe lépett a pénzhatalmakkal. Első sorban a párisi Rothschild házhoz fordult, a mire nemcsak az utalta, hogy a Rothschild-csoporttal az olasz kormány már régebb idő óta összeköttetésben volt, attól több ízben kölcsönököt vett fel, előlegeket kapott és az olasz járadék szelvényeinek Franciaországban esedékes részét e cég által fizettette, hanem különösen az, hogy Páris az olasz rentének főpiacza, a párisi pénzpiacz dönt az olasz államkölcsönök sorsa fölött és Franciaországban volt elhelyezve az olasz rente-adósság külföldön levő részének $\frac{4}{5}$ -e, tehát csaknem harmadrésze az egész olasz államkölcsönnek.

Azonban a kölcsönnek Párisban leendő kibocsátását két igen fontos körülmény lehetetlenné tette. Az egyik körülmény a politikai viszonyok elhidegülése volt; a kölcsön tárgyalásokkal egyidejűleg a tunisi kérdés foglalkoztatta erősen az Alpeseken innen is, túl is a kedélyeket, mely kérdés már is megbuktatta Olaszországban a Cairolí miniszteriumot, kormányra juttatva Depretist, a kinek állását azonban Crispivel szemben Franciaország nem tartotta elég erősnek és attól félt, hogy egy Crispi-miniszterium bonyodalmakat idézhet elő a két állam közt, annyival inkább, minthogy Crispi és

pártja az osztrák-magyar-német szövetséghez való csatlakozás szükségességét hangoztatták. A politikai viszonyok feszültsége visszahatott a gazdasági viszonyokra és az olasz járadék helyzetére is. Franciaország mindig szerette »megfenyíteni« Itáliát politikai engedetlenségeiért és a francia sajtó egy-egy konfliktus alkalmával sohasem mulasztotta el felhívni a francia tőkét arra, hogy taszítsa el magától az olasz államkölcsönöket, mely felhívásnak az olasz rente nem classirozott volta és Olaszországnak Franciaországtól való finanziaális függése következtében mindig meg is volt a maga hatása.

A politikai viszonyokhoz hozzájárult még egy ennél is fontosabb gazdasági ok: a törvény ama rendelkezése, hogy a kölcsön legalább 400 millió lira aranyat hozzon az országba, mely törvényes intézkedést még súlyosbitotta az olasz pénzügyi kormánynak az az igyekezete, hogy a törvényben megállapított 400 millió minimális arany összeget lehetőleg teljesen consortiális jegyek beváltására fordítsa és a Banca Nazionale kielégítésére szükséges aranyat (44 milliót) ugy szerezzék meg, hogy az emittensektől a 400 millió fölül ez összegnek is aranyban leendő beszolgáltatását követelje. A kölcsönnek nagy arany-quotáját a kölcsön átvevői kénytelenek lettek volna az aláírókra áthárítani — igen, de honnan vette volna a 444 millió aranyat a bimetallistikus párisi piac és az ezüst 5 frankosokkal elhalmozott, de arany-drainage-ban szenvedő Franciaország? Az aláírók a subscriptió alkalmával nem aranyban és nem ezüstben teljesítik befizetéseiket, hanem papirban. E papir beváltásra vár. Ki váltotta volna azt be? A francia bank. Csakhogy a francia bankra nézve a IX-ik évi törvény az irányadó: a bank ép úgy teljesítheti a beváltást ezüstben, mint aranyban és bizony nem volt feltételezhető, hogy az nagyon liberalisan fog bánni aranyával, mely 1.178 millióról — ennyi volt az 1878. augusztusban — 560 millióra apadt, daczára annak, hogy a kormány mindenképp igyekezett a bank arany készleteit emelni. Az arany folyton áramlott kifelé Franciaországból, a Londonra szóló rövid váltó 25³⁰—25³⁸, az arany-praemium rudaranyra 5—7 pro mille, míg ellenben az ezüst nagy mértékben felhalmozódott a francia bank pinczéiben, úgy, hogy jegyei mind jobban közeledtek az ezüst-warrantokhoz. Kétségtelen, hogy a francia bank tőle telhetően védekezett volna aranyának el-

vonása ellen, a minek következménye az arany-*praemium*nak még erősebb emelkedése és az egész kölcsön sikerének kockáztatása lett volna. E megfontolások súlyát még emelte az a körülmény, hogy az emissio oly kis hasznot ígért, hogy a kölcsönnek előállható esélyeit elvállalni nem volt érdemes. Az olasz kormány ugyanis a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó törvényjavaslat benyújtása előtt folytatott értekezések alapján a törvény 10. §-ában megállapította, hogy a kölcsön átadási ára legalább tiszta 5°/_o-nak felelhet meg (a netto 5°/_o = a tényleg az átadási árnak megfelelő ^o/_o — az ingó vagyona kivett 13·20°/_o adó), míg a szállítási és egyéb költségek fejében fizetendő jutalék legfeljebb 1°/_o lehet egyszerűen-mindenkorra. És így, ha az olasz kormány szorosán a törvényhez tartja is magát és le is mond a megállapítottaknál kedvezőbb feltételek elérésétől, még akkor is a rente névértékének 86·80°/_o-a lett volna az átvállalási ár, a mi az olasz járadék akkori 89 és 90°/_o közt ingadozó árfolyama mellett 3—4 franc écart-nak felelt volna meg.

A francziák különösen az utóbbi, gazdasági okot hozták fel annak igazolására, hogy miért nem vehette át az olasz valuta-kölcsönt francia ház és miért nem történhetett annak emissiója Párisban. Szemére hányják Olaszországnak a 400 millió arany-minimum kikötését, mint oly intézkedést, mely nemcsak Olaszország pénzrendszerével, hanem a latin unio eszméjével is homlokegyenest ellenkezik, Cernuschi (*Le grand procès de l'Union Latine*, Paris, 1884, 25 l.) azt is mondja, hogy az olasz kormány Franciaországban sokkal előnyösebb feltételeket érhetett volna el, a kibocsátásnál 15 millió lírát nyerhetett volna és e mellett az olasz rente elérte volna a parit. Csakhogy ez az említett politikai viszonyok és az említett szűk écart mellett nagyon is kérdéses. Az olaszok viszont a politikai viszonyokat és a finanziaális ellenségeskedést okolják a párisi piacz elmellőzéseért. Cernuschi (i. m. 26 l.) panaszkodik, hogy elhitették az olasz közönséggel, hogy a francia kormány megtiltotta a kölcsönnek Franciaországban leendő kibocsátását. Annyi tény, hogy Magliani szerette volna Párisban látni a valuta-kölcsön emissióját és később, 1883. április 8-án a kölcsönről a kamarához terjesztett jelentésében felemlíti, hogy többek közt a francia piacz ellenségeskedése is törekedett az operáció sikerét megrontani.

De bármi volt is az igazi ok, a Rotschild-ház végleg visszalépett az olasz valuta-kölcsön lancirozásától.

Ily körülmények közt az olasz kormánynak okvetlenül London, mint az egyedüli tisztán monometallistikus pénzpiacz felé kellett fordulnia. A tárgyalások eredményeként 1881. július 8-án meg is kötötték a szerződést az olasz pénzügyminiszter és a résztvevő pénzhatalmak nevében a Banca Nazionale. Az olasz nemzeti bank a szerződést úgy a saját, mint az általa képviselt három erős capitalista csoport nevében kötötte meg; e három csoport olasz, francia és angol tőkésékből állott az angol csoport praeponderantiája mellett; az olasz csoportot a Società generale di credito mobiliare képviselte; a francia csoport, mely egyuttal közvetítőként szerepelt a német tőkével szemben, a Banque d'Escompte de Paris vezetésével a Banque de Lyon et de la Loire, Societé financière, Banque de Dépôt et d'Escompte, Stern, Haber, Epstein, Morcan, Pessard, Laurent-Descours, Tavernier, Dolfus stb. cégekből állott; az angol csoportot Baring Brothers and C^o és C. J. Hamber and Sons alkották. A syndikatus összehozása a Banca Nazionale műve, mely ezzel igen nagy szolgálatot tett a kormánynak és az országnak, a mennyiben nemcsak a kölcsön felvételét tette lehetővé, hanem a két nagy angol ház megszerzése által új piaczot is nyitott az olasz államkölcsön számára.

A szerződés a következő megállapodásokat tartalmazza:

A kormány a kölcsön átvevőinek átenged évi 36,487.250 lira járadékot 5°/_o-os járadék-kölcsönben, mely évi járadék 729,745.000 lira névleges kölcsönösszegnek felel meg. A szoros átvételi ár a névérték 88·25°/_o-a, úgy, hogy az átengedett névleges kölcsön összeg 644 millió effectiv lirát tesz ki. Az átvállalt kölcsön után a kamat 1882. január 1-től jár, vagyis az első szelvény 1882. július 1-én esedékes.

Az effective szállítandó 644 millióból:

az olasz csoportra esik	244	millió	lira,
a francia »	»	200	»
az angol »	»	200	»

mint átvállalt effectiv kölcsönösszeg.

A 644 millióból 444 millió lira arany és 200 millió lira ezüst. A befizetés történhetik Olaszországban törvényes

folyammal bíró vert arany és ezüst pénzben, 10-edes és nem tizedes rendszerű és az országban corso legaleval nem bíró külföldi pénzekben és aranyrudakban. A rudak és külföldi pénzek súlyuk és a francia bank árfolyama szerint számítandók át. A szállítás a syndikatus költségein történik, mely ezért és egyéb kiadásai fejében 1⁰/₀ provisiót kap egyszer-mindenkorra.

A rembursement-ra vonatkozólag megállapított, hogy az 1881. augusztus 1-én kezdődjék és a syndikatus tetszése szerinti szállítmányokban 1882. szeptember 30-ig teljesen befejezve legyen, úgy azonban, hogy 1882. márczius 31-ike az átlagos esedékességi időpont. Kikötetett ezenkívül, hogy az egész operáció a Baring és Hambro házak kezében legyen összpontosítva és aláírások a kölcsönre csakis külföldön, Londonban vagy Párisban nyithatók, minthogy egy Olaszországban történő subscriptió könnyen az ágió emelkedését vonhatta volna maga után.

A syndicatus tehát a kölcsönt 88·25⁰/₀ árban vette át, mely összegből azonban évi 5⁰/₀-nak 3 óra eső intercalaris része levonandó, minthogy a kölcsön után a kamat 1882. január 1-től járt, míg a syndicatus a befizetést átlag 1882. márczius 31-én teljesítette és így 3 óra élvezte az egész 644 millió után a kamatot; így az átvételi ár 87·11⁰/₀-ot tesz, a mi effectiv 4·988 lira évi kamatozásnak felel meg minden 100 lira névleges kölcsön után, míg a törvény az effectiv kamatozást maximalis 5⁰/₀-ban állapította meg, úgy hogy a kormány a törvényben stipuláltaknál kedvezőbb feltételeket ért el.

Az olasz kölcsön kibocsátásának hire nagyon kedvezőtlen fogadtatásban részesült úgy a publicistica, mint a gyakorlat emberei részéről. Nem a kölcsönt magát, nem is annak nagyságát kifogásolták, hanem különösen annak arany-ezüst arányát. Lehetetlennek tartották, hogy a pénzpiacz akkori viszonyai mellett 444 millió lira aranyat elő lehessen teremteni. A kormány maga is aggódott és bizalmas uton kérdést intézett szaktekintélyekhez, hogy vajjon lehetőnek tartják-e a kölcsönművelet sikeres keresztülvitelét? Haupt (Histoire monétaire de notre temps, Paris, 1886, 270. l.) is nagyon nehéznek tartotta a művelet keresztülvitelét és egyedül Hertzka és Soetbeer nyilatkoztak feltétlenül annak lehető-

sége mellett. *Hertzka* nem is a 444 millió arany, hanem a 200 millió ezüstnek beszerzését tartotta kényes operationak, míg *Soetbeer* a »Neue Freie Presse«-ben úgy nyilatkozott, hogy még ha a kormány az egész 600 milliót aranyban kívánná is, még akkor sem adnának a pénzpiacz és aranytermelés viszonyai aggályra okot.

A kölcsön, a szerződés megkötése után nagy-gyorsan, egynéhány nap mulva, 1881. július 13-án és 14-én, Londonban aláírás alá került. Tulajdonképeni nyilvános aláírás egyedül Londonban volt, míg egyéb piaczokon az aláírás csak a bankok közvetítésével volt eszközölhető, így nálunk az anglo-austriai bank fiókintézetének közbenjötte mellett. Ezuttal azonban csak 365,000.000 lira kölcsönt, vagyis 18,250.000 évi járadékot bocsátottak aláírás alá, míg a kölcsön másik felére 364,745.000 lirára csak 1882. májusban történt a subscriptió. Az aláírási feltételek a következők:

Az aláírási ár a névérték 90⁰/₀-je, mely a következő részletekben fizetendő be: a névérték 5⁰/₀-a az aláíráskor, 15⁰/₀-a a darabok kiutalása alkalmával, 25⁰/₀-a 1881. augusztus 31-én, 25⁰/₀-a 1881. október 31-én, 20⁰/₀-a 1882. január 10-én. Az átlagos befizetési idő 1881. október 5-ikének felel meg. E fizetési feltételek mellett a londoni 90⁰/₀ körülbelül 91⁰/₀ párisi usance-nak felel meg. A kitűzött határidőknél előbb való fizetés 3⁰/₀ scöntő mellett meg volt engedve. A repartirozást Baring és Hambro maguknak tartották fönn. Az emittensek az aláíróknak már 1881. július 1-től fogva nyújtották a kamat élvezetét, mely ennél a kölcsönnél is ép úgy, mint az eddigi renténél, Párisban és Lóndonban volt fizetendő, az olasz adó levonásával. E félévi kamat 2¹⁷/₁₀₀ lira, mely a 2⁸³/₁₀₀ lirából, a mennyivel magasabb volt a kibocsátási ár az átvételi árnál levonandó, úgy hogy az emittensek javára 66 centesimo maradt minden 100 névleges lira után. E 66 c. azonban még emelkedik az által, hogy az emittensek átlag 1881. okt. 5-én kapták meg a befizetéseket, míg ők az olasz kormánynak átlag 1882. márczius 31-én tartoztak rembourtálni és így a befizetett összegeket csaknem fél évig használhatták és reportokban 6⁰/₀ kamatra számíthattak. De viszont levonandó e nyereségből 0¹⁵/₁₀₀ angol bélyegadó.

Az aláírási ár és az 5⁰/₀-os olasz rente napi ára közti marge üzérkedésre adott alkalmat. Az aláírók a várt papiro-

kat a napi árfolyam mellett eladták és illetőleg minthogy az új, még meg nem jelent papirokat azonnal el nem adhatták, eladtak a régi kölcsönökből annyit, a mennyit csak lehetett, a mi az olasz rente árának hanyatlását vonta maga után. Ezért Magliani (1881. aug. elején) viszont Párisban az egész olasz rente-kinálatot összevásároltatta, minek következtében annak árfolyama ismét felszállott. Az aláírás nem volt tömeges és a túljegyzés nem volt nagy. De a subscriptio kudarcot vallásáról szállingózó hírek (Párisban azt beszélték, hogy mindössze 1 millió fontot jegyeztek, a minek hatása alatt az olasz rente $\frac{3}{4}$ 0/0-kol hanyatlott) alaptalanok voltak. Nemcsak hogy az egész összeget aláírták, de sőt túljegyzés is történt, úgy hogy az aláírók az aláírt összegeknek csak 700/0-át kapták. London kapitalistái akkoriban arról kezdtek tanakodni, vajjon nem volna-e czélszerű az angol kezekben lévő magyar járadékot exportálni és azt olaszszal becserélni.

Hasonló feltételek mellett történt a kölcsön másik felének kibocsátása 1882. május 3-án és 4-én, csak hogy most már kedvezőtlenebb finanziaális constellációk közt: a Bontouxkrach után. A kibocsátási ár ekkor 880/0 volt, 50/0 azonnali befizetés, 1882. november 15-iki átlagos esedékesség és az 1882. juliusi szelvény élvezete mellett. A kibocsátás eredménye, ha nem is volt fényes, a kivánt czélra tökéletesen elegendő volt és annak elérését teljesen biztosította.

Az első aláírás befejezte után azonnal megkezdődött a nemes fém beszerzésére irányuló eljárás. És bátran el lehet mondani, hogy az operciónak ezt a részét annyi ügyességgel, oly kitünően vitték keresztül, hogy az teljes elismerést érdemel és lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az ügylet lebonyolítása a pénzpiacz megzavarása nélkül történhetett.

Az emittensek arbitrage-műveleteiket a legkülönbözőbb piacokra kiterjesztették. Lehetőleg kerülték a nagy bankokat és iparkodtak inkább a nyílt piactól elvonni a fémet, mint a domináló bankok pinczéiből; különösen igyekeztek kimélni az angol banköt, miért is a continentális bankoktól és Amerikából iparkodtak arbitrage útján az aranyat kicsalni és ebbeli eljárásuk oly ügyes volt, hogy nem ritkán oly bankoktól kaptak egynéhány milliót, melyekről senki fel nem tételezte volna, hogy azok ily aranykészletek fölött rendelkeznek. Majd meg az Ausztráliából jövő arany utját szaki-

tották meg és azt, még mielőtt Angliába jutott volna, Olaszországba irányították.

A kölcsön kibocsátói kezdettől fogva egyedül arra összpontosították minden figyelmüket, hogy az aranyat hogyan szerezzék meg, a depreciálódott ezüsttel — mely 5 frankokban, illetőleg 5 lírás darabokban volt szállítható — nem törődtek, mert azt hitték és a Párisra szóló váltónak Angliára nézve nagyon kedvező állása mellett méltán azt hitték, hogy az ezüstöt könnyen, sőt a váltóárfolyam akkori állása mellett jelentékeny nyereséggel fogják megkaphatni. Időközben azonban sajátságos tünemény állott elő a váltó-árfolyamnak Angliára kedvezőtlené és Franciaországra kedvezővé fordulása következtében. A váltóárfolyam eddigi tendenciája annyira megváltozott, hogy lehetetlen volt annak alapján a francia banktól ezüstöt elvonni, úgy hogy a syndicatus kénytelen volt drágábban fizetni az ezüstöt, mint a hogy az aranyat fizette, kénytelen volt $\frac{1}{2}^0/0$ díjat fizetni aranyban azon 5 frank darabokért, melyek piaczi ára különben $20^0/0$ -kal kisebb névleges értéküknél. A syndicatus, mely az aranyat 25 fr. 16 centimes váltóárfolyamnak megfelelő ár mellett remittálta Olaszországba, most az ezüstért kénytelen volt 25.07 váltóárfolyamnak megfelelő árt fizetni, a mi annyit jelent, hogy az emittensek minden £ után 9 centimmal drágábban fizették az ezüstöt, mint az aranyat. E jelenség nem állott volna elő, ha a syndicatus a kölcsönnek ezüst részét rudakban vagy tetszés szerinti ezüstpénzben a napi ár mellett rembourtálhatta volna. Csakhogy ezt nem engedte meg az olasz kormányval kötött szerződés és nem engedhette meg az olasz kormány, melynek — részben közvetlenül a papirpénz beváltása, részben Franciaországban eszkozlendő fizetések és a francia banknál levő ezüst osztó pénzének beváltása végett — szüksége volt az 5 lírának megfelelő ezüst darabokra. Legjobban meglepte e jelenség a syndicatumat magát, melynek e tréfa 720.000 lírájába kerülhetett volna. Ezért Baring és Hambro az olasz pénzügyminiszterhez fordultak azzal a kérelemmel, hogy a kölcsönnek a kikötöttnél nagyobb részét fizethessék le aranyban. Magliani, mikor e kérelmet vette, először azt hitte, hogy tévedés van a dologban és ezüstöt akarnak szállítani nagyobb mennyiségben, de mikor aztán meggyőződött arról, hogy nem tévedés, hanem egy sajátságos gazdasági tünemény forog

fenn, kész örömetst ráállott a kérelemre, úgy hogy a syndicatus 444 millió arany helyett 491 milliót és 200 millió ezüst helyett csak 153 milliót szállított.

Az olasz kormány 1883. január 1-én akarta megkezdeni a csengő pénzben való fizetést és a kölcsön átadásánál ezért kötötte ki azt, hogy 1882. szept. 30-ig a kölcsönt egészen be kell fizetni. Minthogy azonban a kormány e szándéka meg-
hiusult és így a befizetett arany tétlenül hevert volna pin-
czéiben és mert másfelől a syndicatusnak az 1882. szept. 30-áig
befejezendő rembursementt kellemetlenséget okozott volna,
utólag abban állapodtak meg a felek, hogy e határidőt ki-
tolták 1883. febr. 15-ikére, úgy azonban, hogy azért 1882.
márczius 31-ike megmaradjon átlagos esedékességi napnak.
Az 1883. febr. 15-iki határidőt Baring és Hambro be is tar-
tották pontosan, sőt meg is előzték azt, a mennyiben 1883.
jan. 31-én saldojuk már lezárattott, de az átlagos esedékességi
idő tekintetében 8 nappal elkéstek és e késedelemért 2⁰/₀
késedelmi kamat gyanánt 289.878 lírát fizettek.

A befizetés pontosan megkezdődött 1881. aug. 1-én s
az egész befizetés összesen 588 küldeményben történt, mely-
ből 523 arany és 65 küldemény ezüst volt.

A syndicatus óriási terjedelmű arbitrage-műveleteinek
eredményekép a világ legkülönbözőbb tájairól jöttek ércz-
küldemények Olaszországba; így az effective Olaszországba
szállított *aranyból*

Franciaország	szolgáltatott . .	66,744.000	lírát
Amerika	» . .	65,835.000	»
Németország	» . .	65,539.000	»
Anglia	» . .	59,207.000	»
Olaszország	» . .	58,459.000	»
Ausztria	» . .	38,552.000	»
Oroszország	» . .	25,225.000	»
Ausztrália	» . .	10,059.000	»
Dánia	» . .	5,520.000	»
Svájcz	» . .	200.000	»
Belgium	» . .	2,259.000	»
Spanyolország	» . .	662.000	»

Összesen . . . 398,222.000 lírát.

Az ezüstöt a latin unió államai adták: Franciaország
80,510.055, Olaszország 28.860, Svájcz 4,497.725 és Belgium

741.150 lírát adott, vagyis összesen 85,777.790 lira ezüst jött ez országokból.

Az effective átadott *arany* következőleg oszlik meg:

Rud-arany (mely $\frac{6}{7}$ -részben Amerikából jött New-Yorkon és Liverpoolon át és $\frac{1}{7}$ -rész-

ben Angliából	23,353.369.46	lira
$\frac{1}{2}$ orosz imperial	59,755.528.33	»
amerikai 20 dollár	53,505.824.35	»
angol sovereign	10,058.742.07	»
német 20 mark	5,259.992.70	»
spanyol 25 peseta	998.128.17	»
20 lírás (illetőleg frc.)	241,253.180	»
10 » » »	3,893.990	»
5 » » »	79.930	»
100 » » »	38.300	»
40 » » »	14.040	»
80 » » »	6.960	»
50 » » »	4.200	»

Az effective átadott s illetőleg az országba szállított összeg 398,222.185 lira arany és 85,777.790 lira ezüst, összesen tehát 435,999.975 lira volt. A 644 millióból hátralévő összeget a kormány és a syndicátus elszámolta, részint arra, hogy a syndicátus a külföldön a kormány számadására fizetéseket végzett, részint úgy, hogy a Banca Nazionalenak járó aranyat a kölcsönből egyszerűen levonták.

A kölcsön átvállalói költségeik fejében 1°/_o provisiót kaptak, melyet azonban ők külön-külön részenként minden egyes szállitmány után vontak le, úgy, hogy provisio címén a 644 millióból csak 6,086.359 lira vonandó le. A kormány ezt a veszteséget is kipótolta, úgy, hogy átadott a syndicátusnak még további 352.630 lira évi járadékot 1883. január 1-től való kamatélvezettel és 86³⁰/_o ár mellett, de jutalom nélkül. E renteért a kormány 6,086.340 lírát aranyban és 19 lírát ezüstben kapott a kölcsön számára s így pontosan megkapta a kívánt 644 milliót.

De a befizetett összeg, a mint látható, nem felel meg a tényleg Olaszországba, a kincstárba szállított összegnek, mely csak 435,999.975 lírára rugott. Mi történt a többi 208,000.025 lírával, mely a 644 millióhoz még hiányzik?

A kormány a szerződésben kikötötte, hogy a syndicatus megkeresésére a 600 millió egy részének erejéig a külföldön a kincstár helyett fizetéseket fog teljesíteni. Erre használtak fel 116 milliót.

Az 1878. nov. 5-ikén kötött új pénzszövetségi szerződés 8. §-a értelmében Olaszország köteles volt az 1880—1883. időközben kivonni a latin unió államaiból az azokban forgalomban levő ezüst osztó pénzét és azt arannyal vagy 5 francos pénzzel beváltani. Az így beváltandó összeg 79,190.121^{·30} lírát tett ki, melyből a kölcsön effectuálásakor már csak 48 millió volt a francia banknál. Ezt a 48 milliót váltotta ki a syndicatus a francia banktól és ezenkívül Olaszországnak Párisban 82,000.025 és Londonban 20,000.000 líra erejéig esedékes szelvényeit kellett beváltania és 1881. és 1882-ben összesen 14 milliót kellett fizetnie a szent-gothardi vasut révén Olaszországra eső quota gyanánt. Így a syndicatus 164 millió lírát fizetett az olasz kormány helyett.

Minthogy pedig a kormány a beváltás folytán visszakapta a francia banktól a 48 millió spezzati-t, ennél fogva a 600 millióból összesen effective 435,999.975 és 48,000.100 lírát kapott vagyis együttvéve 483,999.975 lírát, melyből 1398,222^{·185} os líra arany és 85,717.790 líra ezüst volt. A még fenmaradó 44 milliót a nemzeti bankkal elszámolták az 1875. június 1-i szerződés alapján fölvelt 44,334.975^{·22} líra aranykölcsön visszafizetésére.

Noha a kormány fizetései a syndicatus által való teljesítettése következtében jelentékeny összegeket takarított meg, az mégis némileg ellentétben állott a valuta-törvénnyel, mely 10. §-ában azt rendelte, hogy a kölcsön kizárólag a valuta-rendezés céljaira fordíttassék. Azonban e formai hibát helyrehozta az által, hogy a vámjövödelmekből a 116 milliót pótolta és így a 600 milliót mégis épségben tehette félre 1883. április 12-re. Sőt e helyettesítés azzal a haszonnal is járt, hogy a kormány több aranyat csatolt a tényleg átadott kölcsönösszeghez, mint a mennyi aranyat számadására az emittensek külföldön fizettek, úgy, hogy a hitelművelet lebonyolítása után a kormány a valuta-rendezés céljaira 517,222.230 líra aranyat és 82,777.780 líra ezüstöt, tartott immobilizálva, míg a syndicatus csak 491 milliót fizetett aranyban és 153 milliót ezüstben.

Az olasz valuta-kölcsön tehát nem igazolta a hozzáfűzött aggályokat, lebonyolítása megtörtént a nélkül, hogy a pénzpiaczon a legkisebb zavart idézte volna elő.

V. FEJEZET.

Az érczpenz-forgalom előkészítése.

A valuta-kölcsön ügyének lebonyolításával párhuzamosan a kormány amaz intézkedések megtételéről is gondoskodott, melyek az 1881. április 7-iki törvény végleges keresztülvitelére szükségesek voltak. Az érczpenz-forgalom előkészítését azonnal megkezdte, mihelyt javaslata törvénynyé vált. És erre nagy szükség is volt, ha csak nem akarta a valuta tényleges rendezését nagyon messze időre elodáztatni.

E complex kérdés különösen két főirányban igényelte a kormány figyelmét és hívta ki annak teljes képességét, hogy a rendezett valutára való átmenet zavar és a kényszerfolyamba való visszaesés veszedelme nélkül történhessék; e két irány: a papirpenz kezelése egyfelől, az érczpenzre való beváltás elrendezése másfelől.

A bonyodalmasabb dolog — ha nem is a nehezebb és fontosabb — a papirpenzkezelés és azzal a törvény értelmében végzendő manipulációk elintézése volt. A papirpenz kezelése azért volt complicált, mert a kényszerfolyamot megszüntető törvény 1. és 2. §§-ainak végrehajtásával 1881. július 1-től fogva Olaszországban négyféle papirpenz létezett. Ezek:

1. Az ideiglenes consorziális jegyek, melyeket az 1874. április 30-iki törvény előtt a Nemzeti Bank az állam számadására bocsátott ki s melyek az 1874 június 14-iki rendelettel ideiglenesen consorziális jegyeknek nyilvánítottak, minthogy a consorzió természetesen nem bocsáthatta azonnal a forgalom rendelkezésére a szükséges consorziális jegyeket. E jegyeket be kellett volna váltani consorziális jegyekre, mihelyt ezek elkészültek, a mi azonban csak részben történt meg.

2. A végleges consorziális jegyek, melyeket a consorzió az állam számadására az 1874. április 30-iki törvény értelmében bocsátott ki.

3. Ugy az ideiglenes, mint a végleges consorziális jegyek 1881. július 1-től fogva megszűntek consorziális jegyek lenni

és de jure államjegyekké váltak. Minthogy azonban formailag consorzialis jegyek maradtak, azokat ezentul volt consorzialis jegyeknek nevezték (biglietti già consorziali). Ugyanigy hívták ama jegyeket is, melyeket a kormány adott ki 1881. július 1-től fogva, hogy az elkopott consorzialis jegyeket kicserélje. Ezek biglietti già consorziali di scorta név alatt is szerepelnek.

4. Az új 5 és 10 lirás államjegyek.

Hogy e jegyek kezelése, kibocsátása, bevonása, kicserélése össze ne zavartassék, 1881. júniusban külön pénztárt szerveztek, mely úgy a központi, mint a tartományi kincstáraktól független volt és csak felelősség tekintetében volt a kincstári főigazgatónak alárendelve és a kincstár és állami számvevőszék egy-egy közegének ellenőrzése alatt állott. A tartományi kincstárságok a becserelés vagy fizetés útján hozzájuk jutott jegyeket átküldték a kincstár főigazgatójának, a ki azokat ismét e pénztárhoz származtatja, megterhelve értékük erejéig a pénztárt. Az így e pénztárhoz jutott jegyeket valódiságuk tekintetében egy technikai bizottság megvizsgálta; ha e műszaki bizottság azokat autentikusoknak nyilvánította, akkor elégette és a főpénztáros vagy a biglietti di scorta-ból vagy az államjegyekből a megfelelő mennyiséget a kincstári főigazgatónak — az összeggel való megterhelése mellett — beküldötte és ez a jegyeket viszont a neki alárendelt pénztáraknak szükségletük mérve szerint szétosztotta.

Sok kellemetlenségre adott okot az államjegyek gyártása is. A kormány azt akarta, hogy a készfizetések újból való felvételének napján megfelelő mennyiségű államjegye legyen s így az érczre való beváltás mellett kívánatra egyidejűleg az államjegyekre való beváltást is végezhesse. Meg is kezdte mindjárt a kényszerfolyam-törvény szentesítése után e jegyek készíttetését, azonban a jegyek mintája nem készült el idejében, úgy hogy 1883. április 12-én nem állott a megfelelő mennyiség — 24 millió darab 10 lirás és 20 millió darab 5 lirás — a kormány rendelkezésére, a mihez hozzájárult még az is, hogy a jegyek színe nem felelt meg a hivatalosan közzétett leírásnak és így a közönség azokat gyanusoknak tekintette és nem fogadta el szívesen. Ezen felül még a jegyek nagyon gyorsan koptak, miért is azokat még 1883. áprilisban vissza kellett vonni és volt-consorzialis jegyekkel

becserélni, a mi a kincstári főigazgatóság és a jegyek kezelésére létesített főpénztár teendőit még inkább szaporította, mert e jegyekkel ép úgy kellett elbánni, mint az egyéb okok miatt forgalomból kivont papírpénzzel. Teljesen megfelelő államjegyek előállítása csak 1883. juniustól fogva sikerült. De a 44 millió darab jegy gyártása nem volt elegendő: gondoskodni kellett az elkoptatott és megrongált államjegyek becserelésére szolgáló jegy-rezervről is. Ugyanez okból a kormánynak felhatalmazást kellett kérni a parlamenttől, hogy a consorzióból átvett jegyek becserelés céljából a régi minta szerint való consorziális jegyeket készíttethessen, minthogy az átadott cserejegyek összege (7,470.000 darab, 50,314.500 lira értékben) csak egy negyed évre lett volna elegendő. Ezenfelül a kormány elrendelte, hogy az 1881. július 1-ig bevont jegyeket a consorzió vizsgálta meg, rendezze és aztán semmisítse meg a kincstár és a számvevőszék egy-egy kiküldöttjének ellenőrzése mellett. A jegyek megvizsgálása és osztályozása a hamisítások miatt és azért volt szükséges, hogy a forgalomban levő jegyek mennyisége és körülírása (száma és sorozata) pontosan ismertető legyen.

De a valuta-rendezés előkészítésének fontosabb része az ércpénzforgalomra vonatkozó intézkedések megtétele volt.

A kormány mindenekelőtt elszámolt a »Nemzeti Bank«-kal 44 millióról; megtörtént továbbá az 50 millió aranykölcsönt képviselő consorziális jegyeknek beváltása is. Elvisszafizetések a bankok aranykészletét 94 millióval emelték, úgy hogy azok most már nyugodtan nézhettek a kényszerfolyam megszűntetése elé.

Ennek megtörténte után minden beváltással megbízott kincstári hivatal mellett felállítottak egy külön irodát, melynek a jegybeváltás közvetítése volt a feladata. A beváltandó jegyeket ez irodának kellett átadni, mely azokat megvizsgálta s ha valódiságuk tekintetében semmi aggályt nem talált, helyettük utalványt állított ki, melynek átadása mellett a kincstár a beváltási összeget aranyban és ezüstben, vagy új jegyekben — a bemutató tetszése szerint — kifizette. Ha a jegy gyanusnak mutatkozott, akkor az iroda elismervényt adott a bemutatónak a praesentált jegyekről és a vizsgálat eredményéről írásban értesítette. Ha valaki jelen-

tékeny összegű jegyet akart bemutatni, erről a beváltási pénztárt előre értesíteni tartozott.

Igy készítették elő a jegyek beváltásának technikáját.

A mi az ércpénz-forgalom volóságos megkezdését illeti, azt a kormány a pénztáraiban fekvő osztó pénz forgalomba hozásával akarta előkészíteni. A kormány az ércpénzfizetések tulajdonképeni megkezdését csak akkorra tervezte ugyan, a mikor az egész kölcsönösszeg már birtokában lesz, de a valuta törvényben kapott felhatalmazást mégis fel akarta használni, hogy részben anticipálja a készpénzfizetést egyfelől az osztó pénz egyszerű forgalomba hozása és másfelől a kisjegyek beváltása által, a mi annál inkább is indokolt volt, minthogy az osztó pénz részben már az állami pénztárakban hevert, míg másfelől az osztó pénz forgalomba hozása arra szolgálhatott, hogy a közönséget az ércpénzhez hozzászoktassa. Ezért a pénzügyminister elrendelte, hogy 1881. július 27-től fogva a hivatalnoki és nyugdíj fizetések 97⁰/₀-ig papirban és 3⁰/₀-ig osztó pénzben történjenek, később október 20-ikától kezdve az ércpénznek a fizetés 20⁰/₀-át kellett kitennie, úgy azonban, hogy egy-egy fizetés alkalmával 50 liránál több ezüst nem volt adható. Egy 1881. november 24-iki rendelet értelmében a kincstárakhoz került 50 centesimós jegyeket nem volt szabad többé kibocsátani és a kicserélés végett bemutatott ily jegyeket ezüst osztó pénzzel kellett beváltani.

A kormány már ki akarta terjeszteni ez intézkedéseit az 1. és 2. lírás jegyekre is, midőn váratlanul közbejött körülmények miatt az egész eljárásról le kellett mondania. Azt tapasztalták ugyanis, hogy az ezüst osztó pénz a forgalomból eltűnik és így nem lévén a közönség kezei közt sem kisjegyek, sem kis ércpénz, hiányzani kezdenek az egészen kis forgalom circulationalis eszközei. Az 50 centesimos 1. és 2. lírás ezüst darabok két uton tűntek el a forgalomból: egyfelől kivitel, másfelől az állami pénztárakhoz való visszaszármaztatás útján. A kivitel ismét részint Görögországba, részint az afrikai partokra történt. Görögországban ez időtájt 10⁰/₀ agiója volt az ezüstnek a papir fölött és így az osztó pénz kivitele is nyereséges volt, úgy, hogy Görögországnak Olaszországgal kereskedelmi kapcsolatban levő helyein spekuláció keletkezett, mely arra irányult, hogy Olaszországba görög rézpénzt vigyen be és azt ott ezüst osztó pénzért elcserélje.

A kormány ezzel szemben előterjesztést tett a görög miniszteriumnak és megtiltotta a közpénztáraknak és bankoknak, hogy görög rézpénzt elfogadjanak. Másfelől az olasz kereskedők gyűjtötték össze a kis ezüst darabokat, hogy azokat Tuniban és Tripolisban használják fizetésre. Sem a görög spekuláció, sem ez az export nem volt ugyan nagymérvű, de egyfelől az ország rendelkezésére álló osztó pénz általában is kevés volt és még kevesebb most, minthogy a francia banktól még nem érkezett vissza a nála összegyűjtött 79 millió és másfelől még két egészen ellenkező természetű ok is hozzájárult a spezzatinak a forgalomból való kivonásához. Olaszország déli tartományai nem szerették a kis ezüst darabokat, miért is azokon lehetőleg túladni iparkodtak és minthogy ezt a rendes forgalom útján nem tehették, ily pénzben teljesítették adófizetéseiket. Az importeurök viszont vámfizetés céljából gyűjtötték össze az ezüstöt, minthogy az arany ágió még nem szűnt meg egészen és az 5 lirás ezüst, mely még az országban volt, csaknem teljes összegében a kincstáraknál és a bankoknál immobilisálva hevert. 1882. márczius 31-től október 31-ig 5,393.352 lira osztó ezüstöt hoztak forgalomba, de a vámhivataloknál ez idő alatt 5,302.265 lira folyt be, úgy hogy tehát a kormány ezen időszak alatt 91.087 lira híján az egész forgalomba hozott ezüstjét visszakapta, míg az ezüst forgalomba hozásával kapcsolatban 1883. április 12-ig 6,783.875 lira értékű 50 centesimós jegyet vont be, úgy hogy az ezüst exportálásától eltekintve is körülbelül 7 millióval csökkent az apró cirkulationalis eszközök mennyisége. Ezért attól kellett tartani, hogy, ha az ércpénz-forgalmat az 1 és 2 lirás jegyekre vonatkozólag is anticipiálják, akkor a forgalomtól nagymennyiségű jegyek fognak elvonatni, azt ezüst nem fogja compensálni és így a kis forgalomban zavar áll elő, a mi az államra nézve még azzal a hátránnyal is járt volna — a mint már eddig is járt — hogy a vámfizetések kisebb quotája történik aranyban, mint ezelőtt. Ezért tehát a kormány a valuta-rendezés anticipatióját csak a 0.50 lirás jegyekre korlátozta és a többi osztó pénz forgalomba hozását a készpénzfizetések általános felvételének idejére halasztotta, úgy számítva, hogy addig egyfelől a közönség majd hozzászokik a kis ezüst pénzhez és másfelől a kereskedelem fel fogja használni jogát és inkább papírban fogja a vámot fizetni.

Gondoskodni kellett a papírpénz általános beváltásának szervezéséről. E tekintetben számos, az egész operáció kimenetére döntő befolyással bíró kérdést kellett megállapítani. E kérdések: Hogyan történjék a különböző nagyságú jegyek beváltása? Hol és mikor? Mily arányban történjék a beváltás arannyal és milyenben ezüsttel?

Eredetileg a pénzügyminiszter fokozatosan akarta a különböző nagyságú jegyeket beváltani. Tanulmányozta tehát azt a kérdést, hogy fokozatos beváltás esetén mely jegyek váltassanak be előbb? E tekintetben az volt döntő, hogy várható-e és mily időre, hogy Olaszországból a nemes ércz ki fog szivárogni. Mert ha a viszonyokból az következtethető, hogy a drainage a beváltás első szakára várható, akkor a spezzati előbb való kibocsátása lett volna czélszerűbb, mint-hogy ezeknek normalis pénzforgalommal bíró országok részéről való nagymértékű elvonatását akkor még lehetetlennek tartották. Mig ellenben, ha a viszonyokból az következtethető, hogy Olaszországnak a beváltási művelet előrehaladott stadiumában lesznek a külfölddel szemben nagy kötelezettségei és ezekkel szemben csak alacsony követeléseik, akkor viszont az mutatkozott czélezerűbbnek, hogy előbb a nagy jegyek váltassanak be, előbb az arany hozassék forgalomba, hogy azt a kereskedelem megragadja és mintegy belső ügyletei számára immobilisálja. A tanulmányozás eredménye az lett, hogy a kormány 1883. január 15-én előbbi tervével felhagyott és elhatározta, hogy egyszerre történjék mindennemű jegyek beváltása, nehogy az arany-ágió eltűnésével ismét ágiója legyen a beváltható jegyeknek a még be nem váltathatók felett és a beváltás fokozatosságából a forgalomra nézve zavarok keletkezzenek. E mellett ez elhatározást még az a meggyőződés is szülte, hogy nem lehetett biztosan előre megállapítani, hogy a jelzett conjuncturák miként fognak beállani.

Megfontolandó volt az a kérdés is, hogy a beváltás hol történjék és mindennemű jegy beváltása egy helyen történjék-e. Az 1881. április 7-iki törvény 5. §-a megállapított ugyan 12 beváltási helyet, de egyuttal felhatalmazta a kormányt, hogy más pénztárakat is bizzon meg a beváltással. A beváltási helyek megállapításánál figyelemmel kellett lenni arra, hogy kiknek kezében lesznek a jegyek és a beváltás könnyen történhessék.

Természetesen figyelemmel kellett lenni arra is, hogy mely jegyek birják meg a beváltási költségeket arra az esetre, hogy ha nem mind a 69 állami pénztárt biznák meg a beváltással. Ezért a kormány elhatározta, hogy a 0·50, 1 és 2 lirás jegyeket minden állami pénztárnál, míg a többieket csak az erre egyenesen felhatalmazott kincstári hivataloknál váltsák be.

Ugyanezek a szempontok vezették a kormányt a beváltásra fordítandó 600 millió elosztásában is, el akarván kerülni az államhitel megrongálódását, mely előállott volna, hogyha egyik-másik pénztár a beváltást nem tudta volna pontosan végezni. Erre szolgált különben az az intézkedés is, hogy a nagyobb összegek praesentálását előre be kellett jelenteni.

A beváltás megkezdésének időpontja tekintetében a kormány többször kénytelen volt megmásítani szándékát, míg végleges megállapodásra jutott. Eleinte 1883. január 1-ére tervezte a beváltás általános megkezdését, de ekkorra az államjegyek még nem készültek el és a kölcsönösszeg sem volt még egészen befizetve. De ettől eltekintve is ellenvetéseket tettek e nap ellen s így a kormány oly idő választását tűzte ki maga elé, melyen a pénzszükséglet nem túlságosan nagy, sem nem túlságosan kicsiny, hanem az évi átlagnak felel meg. Ezért a választás április hónapra esett és megállapították, hogy a beváltás megkezdése ne essék össze a hónap közepével vagy végével, minthogy medio és ultimo napon nagyobb a pénzszükséglet, mint a hónap egyéb napjain. Így 12-ikét tűzték ki az érczfizetések megkezdésének napjául.

Most még annak a kérdésnek az eldöntése volt hátra, hogy az aranyat és ezüstöt mily arányban használják fel a beváltáshoz és hogy a forgalomban maradandó 5 és 10 lirás jegyek a beváltás megkezdésétől számított öt év alatt beválthatók legyenek-e érczre, vagy pedig már akkor is csak államjegyeket adjanak azokért cserébe. Az utóbbi kérdést a pénzügyminiszter úgy döntötte el, hogy azok egyaránt beválthatók legyenek érczpénzre és államjegyekre is a bemutató akarata szerint. A beváltási arány problémájának megoldása is a dolog természete által volt megoldva a kis jegyekre nézve, minthogy azokért természetesen csak ezüst osztó pénzt lehetett adni; osztó pénz volt különben adható az 5 és 10 lirás jegyekért

is 50 lira erejéig. De azon jegyekre nézve, melyeknél a kérdésnek ily természetes megoldása nem jött közbe, komoly megfontolás tárgyát képezte a beváltási arány. A kérdés annál kényesebb volt, minthogy könnyen előállhatott volna az az eset, hogy az aranyra beváltandó jegyeknek ágiója támadt volna az ezüstre beváltandókkal szemben. A pénzügyminiszter iparkodott, hogy lehetőleg rendeletében szabályozza a beváltási arányt, azonban az sem történhetett meg, mint-hogy annak az érczpiacz helyzetétől kellett függenie. Így tehát megállapított, hogy a nagy jegyek 100 lira erejéig ezüsttel, ezenfelül $\frac{2}{3}$ részben aranynyal és $\frac{1}{3}$ részben ezüsttel váltandók be, később pedig a miniszter úgy intézkedett, hogy a 10 lirás jegyeket kizárólag aranynyal váltsák be.

De nemcsak az volt fontos, hogy az állam hogyan eszközli a beváltást, hanem az is, hogy a bankok consorziális jegyekre vagy érczre váltják-e be saját jegyeiket, mert ha az első történik, akkor a bankok által kibocsátott consorziális jegyeket ismét az állami kincstáraknak kell majd beváltani, míg hogyha a beváltás érczpénzzel történik, akkor a bankoknak kell a náluk összegyűlt consorziális jegyeket beváltás végett az állami kincstáraknál praesentálni és ez esetben ismét kérdés volt, hogy a bankok mily arányban használják fel a beváltáshoz az aranyat és ezüstöt. A pénzügyminiszter e tárgyban tanácskozott a jegybankok vezetőivel, de strikt megállapodás nem jött létre, és csak az utóbbi kérdés tekintetében állapodtak meg, hogy az érczre való beváltásnál a bankok nagyobb részt ezüsttel fognak fizetni.

Végül még azon fontos szerepre való tekintettel, melyet az olasz államadósságnak külföldön elhelyezett része az olasz valuta sorsa körül játszott, a kormány azon fáradozott, hogy annak spekuláns kezekből erős kezekbe való jutását előmozdítsa.

A belföldi pénzintézeteknek szépszerivel meghagyták, hogy tőküket rentébe fektessék, a rentének bemutatóra szóló papirból névre szóló papirra való átváltoztatását előkészítették.

Miután a kormány a beváltásra vonatkozó összes körülményeket tisztázta, megállapodásait egy 1883. márczius 1-iki királyi rendeletben összefoglalta és kihirdette. Ezt a rendeletet márczius 3-ikán a belügyminiszter jegyzék kíséretében közölte

a megyefőnökökkel, a pénzügyminiszter és a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter a kereskedelmi kamarákkal és a pénzügyminiszter a pénzügyi igazgatóságokkal.

És 1883. április 12-én a kényszerfolyam tizenhét évi tartam után megszűnt.

IV. R É S Z.

A kényszerfolyam után.

I. FEJEZET.

1883 és 1884.

Hogy az az operáció, mely Olaszországban 1883. évi április hó 12-én kezdődött, kellően megbecsülhető legyen, mindenekelőtt szükséges ismerni a pénzkészletet, mely fölött az ország ez időpontban tényleg rendelkezett.

A kincstár tulajdonában volt:

1. a kölcsönből

arany	460,438.355	lira
scudi	7,527.300	»
spezzati . . .	75,250.470	»
<hr/>		
Összesen	543,216.125	lira

2. a kincstár sajátja (fondo proprio)

arany	54,902.190	lira
scudi	11,510.805	»
spezzati . . .	61,378.848	»
nem tizedes rendszerű pénz	6,669.024	»
<hr/>		
Összesen	134,460.867	lira

A kincstár egész készlete tehát 677,676.992 lira.

A jegybankoknál volt:

arany	151 ³	millió	lira
scudi	76 ⁷	»	»
spezzati . . .	25 ⁶	»	»
<hr/>			
Összesen	253 ⁶	millió	lira.

A közönség kezében:

arany 108 millió lira

ezüst 22 » »

Összesen 130 millió lira.

A teljes érczkészlet . . . 1061³ millió lira.

Ezen 1,061³ milliónyi összegben 76 millió bronz nem foglaltatik benn s azzal együtt a teljes érczkészlet becslés szerint 1.137³ milliót tett ki, melyből 774⁷ millió arany, 117⁷ millió 5 lírás, 162² millió ezüst osztó pénz, 76 millió bronz, és 6⁷ millió régi pénz.

A consorzió 940 millió jegyet adott át a kormánynak, azonban ez az összeg az érczforgalom megkezdéséig az előzetes beváltás következtén 56,783.875 lírával csökkent, úgy hogy 1883. április hó 12-én a consorziális jegyek összege 883,216.125 lira és ezzel szemben a kincstár érczkészlete 677,676.992 lira, úgy hogy 205,539.133 lira beválthatlan jegy maradt. Minthogy azonban 340,000.000 lírának a valuta rendezése után is forgalomban kellett maradnia, az érczkészlet a szükségesnél 134,460.867 lírával volt nagyobb, a mi 39⁵/₀-os fedezetnek felel meg a forgalomban hagyandó 340 millió államjegyhez képest.

Az állam adósságát képező jegyek mellett a bankok jegyforgalma csaknem teljesen elérte 1883. április 12-ikén az 1874. ápril 30-iki törvény által megszabott határt, úgy hogy e napon a jegyforgalom 883,216.125 lira consorziális jegy és 735,583.493 lira bankjegy, együtt tehát 1,618.799.518 lira volt, mely összegből azonban, hogy az effektív pénzkészletet megkapjuk, levonandó 543,216.125 lira, minthogy ez összeg csak ideiglenesen volt forgalomban és minthogy addig, míg ez összeg circulált, a kölcsönből származó arany és ezüst a forgalomban nem szerepelhetett. Így 1,075.583.393 lira jegyet kapunk, melyhez hozzáadva az érczpénzt 1.137³ millió összegben, azt találjuk, hogy az ország pénzkészlete 1883. április 12-ikén 2.213 millió lira volt. Ez összegből 1.075³ millió papír, 162² millió osztó pénz és 76 millió bronz. A hitelen alapuló pénz tehát összesen 1.213⁷ millió, vagyis az egész pénzkészletnek 54⁸⁴/₀-a. Még kedvezőtlenebb az arány, hogyha az ezüst értékcsökkenése miatt a scudikat is a hitelen alapuló pénz közé számítjuk; az 5 lírások összege ekkor 117⁷ millió volt, a kormány birtokában levő 6⁷ millió régi pénzből pedig

ezüst volt legalább 5³ millió, úgy hogy a nem teljes értékű és illetőleg hitelen alapuló pénz összege 123 millióval gyarapodik, vagyis 60⁴⁰/₀-ra emelkedik, míg az arany a teljes pénzkészletnek csak 35⁰¹/₀-át tette ki. Összehasonlítva Olaszország ez időben volt érczkészletét a többi államokéval, a következő eredményre jutunk (millió lirákban):

	Arany	Ezüst	Összesen	Egy főre esik
Franciaországban	4.400	3.100	7.500	199 lira
Belgiumban	300	320	620	112 »
Hollandiában	105	325	430	106 »
Angliában	3.156	505	3.661	104 »
Németországban	2.187	1.096	3.283	72 »
Egyesült-Államokban	2.662	1.073	3.736	74 »
Svájcban	100	68	168	59 »
Olaszországban	775	286	1.061	36 ⁴ »

Látható, hogy Olaszországnak a kényszerfolyam megszüntetése alkalmával aránylag a legkisebb fém stockja volt csaknem az összes országok közt.

De azért az érczpénzfizetések újból való felvétele Olaszországban kedvező körülmények közt történt. Amerika részéről a nagy arany-drainage megszűnt, minek következtében az arany elvonatásának egyik legfőbb veszedelme nem létezett többé, sőt az a körülmény, hogy Franciaország ép akkor 5⁰/₀-os államadósságát 4¹/₂ perzentessé convertálta, még francia tőkének Olaszországba vándorlását is elősegítette, minthogy az ott gyümölcsözőbben volt elhelyezhető és nem létezett többé a kényszerfolyam, mely a külföldi tőkét az országból elriasztotta volna. Az ágio 1883. április 12-ig teljesen elenyészett, úgy hogy a közönség, mely a beváltást teljesen biztosítottak tudta, az ágio által szolgáltatott inger hiányában csaknem közönyösnek mutatkozott a nagy operáció iránt és épen nem sietett a kezei közt levő jegyek beváltásával. Magán a beváltás megkezdésének napján 1883. április 12-ikén csak 6,783.875 összegű 5 lirás jegyet mutattak be a közpénztáraknál beváltás végett.

1883. június 30-ig kis jegyet 39,650.261 lira értékben 1,000.250.100 és 5 lirást pedig 117,219.870 lira értékben, mindössze tehát 156,870.131 lirát váltottak be, melyből — mint láttuk — az április 12-ike előtti időre 56,787.875 lira esik, úgy hogy 1883. április 12-től június 30-ig a beváltás összege

csak 100,082.256, vagyis naponként körülbelül 1,500.000 lira. Azonban ebből is 36,088.725 lira bankjegy-beváltásra esett, úgy hogy consorziális jegyet 1883. ápril 12-től 1883. június 30-ig csak 63,997.530⁵⁰ lira összegben váltottak be és semmisítették meg. E 64 millió jelentékeny részét is a bankok praesentálták, melyek siettek ércztartalékukat emelni az által, hogy e tartaléknak kényszerfolyamú jegyekből álló részét a kincstár által becseréltették.

Az olasz kormány várta ugyan, hogy a beváltás nem lesz nagymérvű, de annak kicsiny arányai által mégis meg volt lepve és abból bátorságot meritett, hogy az 5 és 10 lirás jegyeknek államjegyekkel való beváltását azonnal megkezdje, minek következtében már 1883. június 30-ikán 20,000.000 lira államjegy volt forgalomban.

1883. december 31-én a consorziális jegyek forgalma 598,175.441 lirára apadt, míg az államjegyek összege 119,857.660 lirára emelkedett, úgy hogy az állam adósságát képező jegy-forgalom 1883. végén 718,033.101 lira.

1884. december 31-ikén a consorziális jegyek összege 338,665.660 lira, az államjegyeké 272,179.950 lira; az államot terhelő egész jegyforgalom 610,845.610 lira, a consorziális jegyek összege tehát 601,334.340 lirával; az egész állami jegy-forgalom pedig 329,154.390 lirával csökkent.

Ezekkel szemben a kincstár érczkészlete 1883—1884-ben következőleg alakult:

	a kölcsönből	saját készlet
1883. december 31-én	309,170.471 lira	165,035.663 lira
1884. » »	242,661.080 »	138,752.543 »

Figyelemre méltó, hogy a kölcsön állagának apadásával párhuzamban a kincstárnak saját, nem a kölcsönből származó érczkészlete emelkedik. Még erősebben látjuk e jelenséget a jegybankoknál, melyek ércztartaléka következőleg alakult 1882-vel szemben:

	Arany	Ezüst	Összesen
1882. decz. 31.	77,198.477	80,762.920	157,961.397
1883. jun. 30.	156,503.575	103,069.572	259,573.147
1883. decz. 31.	220,248.998	99,303.063	319,552.062
1884. jun. 30.	259,846.199	96,149.625	355,995.824
1884. decz. 31.	305,694.349	64,893.886	370,588.235
+ 1882-höz képest	+ 228,495.872	— 15,869.034	+ 212,626.838
	+ 194 ⁶⁸ /0	— 19 ⁶⁹ /0	+ 135 ²⁴ /0

A bankok ércztartaléka roppantul gyarapodott és még inkább nagyobbodott annak eddig is főalkató része: az arany, míg az ezüst csökkent. Már maga ez a tény is világosan mutatja a bankok tendenciáját, hogy a nemes aranyat megkaparítani igyekezzenek. Minthogy pedig a kényszerforgalom megszüntetésével bankjegyeket is mutattak be elég jelentékeny összegben beváltás végett és ennek daczára az aranykészlet emelkedett és az ezüst csökkent, világos, hogy ez nem történhetett másként, mint úgy, hogy a bankok jegyeik beváltását ezüsttel végezték. Az a körülmény, hogy ugy a bank-reserve, mint a kincstár saját érczkészlete emelkedett e korszakban, megtanít bennünket arra is, hogy a kényszerfolyam megszüntetése után a circulatio miként alakult. Az érczpénz-fizetés megkezdésének Olaszországban nem az volt a hatása, hogy ércz — s különösen arany forgalom támadt volna, hanem egyszerűen csak az, hogy a jegyek fundatiót nyertek. Másfelől meg a consorziális jegyek csökkenésével és a fémeknek a bankok és a kincstár pinzéibe való huzódással kapcsolatban szükségkép annak kellett bekövetkeznie, hogy a jegyforgalom, még pedig — minthogy az államjegyek összege pontosan meg volt állapítva, míg a bankjegyek mennyisége 1882. végén a maximumot még nem érte el — a bankjegyforgalom emelkedjék. E két körülménynek viszont súlyos visszahatással kellett lennie a valuta-rendezés eredményére. Látni fogjuk, hogy e körülmények tényleg be is következtek. De most folytassuk az érczcirculatio és készlet fejlődésének előadását.

A pénzverés a valuta-kölcsönből származó arany feldolgozása (olasz verettel ellátása) következtében 1881-ben és 1882-ben jelentékeny összegre emelkedett. 1883-ban az országba jött fém már olasz pénzzé volt verve, úgy hogy 1883-ban és 1884-ben a pénzverés jelentéktelen és kizárólag aranyból áll, minthogy Olaszország 1878—1882-ben ezüst verési contingensét már teljesen kimerítette. Veretett pedig arany 1883-ban 4,067.500 lira, 1884-ben 322.100 lira, összesen 4,389.600 lira. Ezzel szemben a régi pénzek bevonása, Olaszország monetarius unificatiójának munkája, mely a kényszerfolyam utolsó éveiben nagyon lassan haladt, újra nagyobb mértékben megindult. Bevontak pedig 1883-ban 15,297.539³⁹ lira és 1884-ben 13,440.717⁸⁸ lira, összesen 28,738.257²⁷ lira

régi pénzt vagyis 24,348.657 lírával többet, mint a mennyit e két évben vertek. Olaszországnak tehát a régi pénzek beváltására az 1862. óta vert pénzt s illetőleg papírt kellett felhasználnia, a mi azzal az inconvenientiával járt, hogy a kincstár tulajdonát képező arany és ezüst egy részét a bemutatandó régi pénzek beváltására kellett készen tartani és így e rész a forgalomban maradandó 340 millió államjegy fedezésére és esetleges beváltására nem szolgálhatott. Másfelől pedig a bevont pénzek ezüstről álló részével a kormány nem tehetett semmit, mert azt sem forgalomba nem hozhatta többé, sem pedig a latin unio tilalma miatt ki nem verethette, úgy hogy az pénztáraiban gyümölcsözetlenül hevert és halmozódott fel. 1884. végén már 27,989.345 líra összegű nem tizedes pénze volt az olasz kincstárnak.

1883. végeig a bevont összeg névérték szerint 36,473.459 líra arany, 576,604.711 líra ezüst és 28,340.544 líra réz volt, összesen 641,418.715 líra, melyet így értékesítettek: feldolgoztak új pénzzé 594,160.259³⁵ lírát, eladtak 7,850.469⁰⁵ lírát, míg veszteség 39,407.987²³ líra mutatkozott a beváltásnál.

Ugyanezen idő alatt, 1862—1883-ban veretett

arany	á ⁹⁰⁰ / ₁₀₀₀	364,637.025	415,586.080	líra
ezüst			534,637.025	»
bronz	á ⁸³⁵ / ₁₀₀₀	170,000.000	76,190.443	»

Összesen 1,026.413.548 líra.

Tehát az országnak összes, 1862-től fogva vert ezüst pénze kikerült volna a bevont ezüstről, ha a kormány ezt kizárólag arra használta volna. De tudjuk, hogy 1866. előtt a kormány ezüstöt eladott, azután pedig a külföldön ezüstöt olcsón vásárolt.

A nemes érczek ki- és beviteli mozgalmá 1883—1884-ben Olaszországra nézve igen kedvezően alakult, a mi lényegesen előmozdította azt a szerencsés constellációt, melyben a valuta-rendezés gyakorlati keresztülvitele initiáltatott. Soetbeer adatai szerint e mozgalom következő:

Arany:

Év	Bevitel	Kivitel	Beviteli többlet
1883	42,075.000	8,373.700	33,701.300
1884	20,428.800	11,768.100	8,660.700
Összesen	62,503.800	20,141.800	42,362.000

Ezüst :

Év	Bevitel	Kivitel	Különbözet
1883	52,008.025	9,945.930	+ 42,062.095
1884	5,656.600	19,242.125	— 13,585.525
Összesen . .	57,664.625	29,188.055	+ 28,475.570

Az arany beviteli többlete a két év alatt 42,362.000 lira, az ezüsté 28,475.570 lira, vagyis összesen 70,837.570 lírával többet importáltak e két év alatt a két nemes érczből, mint a mennyit kivittek.

De az Olaszországra kedvező érczárólat 1884. szeptemberben véget ér és azt az ezüst kiszivárgása váltja fel. Hogy a drainage épen az ezüsttel kezdődik, az összhangban áll a bankok politikájával, mely az arany lebilincselésére irányult. Az aggályok, hogy az ország közvetlenül a kényszerfolyam megszüntetése után nagy arany drainagenak lesz kitéve, hiuknak bizonyultak. De az ezüst kiszivárgása, mely 1884. végén kezdődött, nagyon komoly jelenség, annál is inkább, minthogy az országnak nem volt czéltudatos bankpolitikája.

1883. április 12-én a hat bank jegyforgalma 735,583.493 lira, 482 millió fedezetlen jegygyel. Ekkor még nem kellett a kényszerfolyam megszüntetésének következményeitől félni a bankokat, annál kevésbé, minthogy — a mint láttuk, — azok ércztartalékukat tetemesen öregbitették. De annál inkább lehetett volna félni a valuta-rendezés eredményét a bankoktól, melyek jegyforgalmukat egyszerre roppantul emelték, úgy, hogy az már 1883. június 30-ikán 764,026.019 lira volt, 504,452.872 lira fedezetlen jegygyel. Annál inkább adhatott volna ez okot aggodalomra, minthogy ugyanekkor még forgalomban volt 819,218.504 lira consorzialis jegy és már forgalomban volt 20 millió lira államjegy, úgy, hogy az egész jegycirculatio 1603,244.613 lírát tett ki, a mi kisebb ugyan az 1883. április 12-iki 1.618's milliónál, de mégis az ország pénzkészletének jelentékeny emelkedését jelentette, minthogy 120,781.405 lira consorzialis jegy helyébe már érczpénzt bocsátottak ki. Ettől eltekintve, a 764 milliós jegyforgalom mutatta azt is, hogy a bankok az 1874. április 30-iki törvény által szabott határt átlépték és hogyha a kormány erélyesen nem lép fel ellenük, azt a jövőben is át fogják lépni. Már pedig mi sem lehetett veszedelmesebb Olaszország valutájára

nézve, mint bankjegyek által való inflatio, a mi az ércpénz kiáramlását lehetővé teszi, megkönnyíti és azonkívül a papirpénzt magát elértéktelenítheti. Hogy nagymérvű bankjegykibocsátás az olasz bankoknak és a kincstárnak az aranyat és ezüstöt thesauráló politikája mellett természetes, sőt szükséges volt, az világos, mert hiszen a nélkül a circulationalis eszközök a consorzialis jegyek bevonása és megsemmisítése következtében nagyon megapadtak volna. De ép az a bank- és monetarius politika volt helytelen, mely a drainagetól való túlzott félelmében biztos helyen garmadába rakatta az aranyat és ezüstöt, a helyett, hogy azt a közönségnek tényleg átadta volna. Minden országnak mulhatlanul szüksége van bizonyos pénzösszegekre, de viszont csakis azt a pénzösszeget bírja meg, a melyre szüksége van: a mi fölösleges, az kivándorol és épen a jobb vándorol ki, mert a rossz pénz mindig kitüzi az országból a jobbat. A kormánynak gondoskodnia kellett volna arról, hogy ne legyen több pénz, mint a mennyit a forgalom megkíván és hogy különösen ne legyen *rosszabb* pénz. Már pedig a kényszerfolyam megszüntetése után még akkor is emelkedett volna a pénzkészlet, ha névleg ugyanakkora marad, mint a milyen előbb volt, mert hiszen eltűnt az ágio; de azonfelül a pénzkészlet még névleg is emelkedett. Hozzájárul még ehhez az, hogy az ország pénzsükséglete a clearing szervezése folytán csökkent is. Hiába való a papirpénz bő fundálása; ha 80% erejéig van is fundálva a papir, még akkor is kimegy az országból a pénzkészlet 20%-a, még pedig aranyban, ha 20%-kal kevesebb pénzre van szükség, mint a mennyi forog, mert ha egy 100 forintos jegy praesentáltatik beváltás végett, akkor nem 80 forintot ad a bank, hanem 100 aranyforintot és mert még oly kitünő tartalék sem képes megakadályozni azt, hogy a bankjegyek beváltás végett praesentáltassanak.

A kormány a helyett, hogy a bankjegy-forgalmat törvényes határai közé visszazoritotta és a bankokat kényszerítette volna, hogy a forgalomnak szánt aranyat a forgalomnak visszaadják, még megengedte a circulatio emelését és minden gondját csak arra fordította, hogy magas tartalékot biztosítson a jegyforgalom számára. 1883. augusztus 12-iki rendeletével megállapította, hogy a bankok az 1874. április 30-iki törvény által circulatiójuknak szabott határt vagyonuk $\frac{2}{3}$ részének erejéig túlléphetik, hogyha ez a többlet teljesen fedezve van

érecz valuta által, vagyis ha az 1874-iki törvényben megállapított forgalmi maximum $\frac{1}{3}$ fedezetén kívül még annyi aranya vagy ezüstje van a banknak, a mennyivel jegyforgalma ezt a maximumot meghaladja. Sőt egy későbbi, 1884. november 30-iki rendelet minden korlátozást megszüntetett és bármily összegig megengedte a jegyforgalmat, feltéve, hogy az 1874-iki törvényben megállapított maximumnál nagyobb összeg teljesen fedezve van. E rendelet teljesen szabaddá tette az improductiv cirkulatiót s tág kaput nyitott az inflationnak, mert hiszen a 755,250.000 fedezésére fel lehetett használni a volt consorzialis és a mostani államjegyeket is, úgy, hogy a jegyforgalom — az ércznek kizárólag az improductiv circulatio céljaira való felhasználása által — végtelenül felcsigázható volt. Az említett 1883. aug. 12-iki rendelet még egy fontos intézkedést tartalmaz a bankok tartalékára vonatkozólag; megállapítja ugyanis, hogy a bankok érecz-reservjének $\frac{2}{3}$ részben aranyból és $\frac{1}{3}$ részben ezüstből kell állani.

E rendeletek hatása alatt a bankjegyforgalom következőleg alakult:

Bankjegyforgalom:

	Egészben	Fedezetlenül
1883. jun. 30-án . . .	764,026.019.— lira	504,452.872.— lira
» decz. 31-én . . .	806,715.066 ⁵⁰ »	486,890.996.— »
1884. jun. 30-án . . .	847,197.245 ⁵⁰ »	491,201.421 ⁵⁰ »
» decz. 31-én . . .	900,590.024 ⁵⁰ »	530,001.789 ⁵⁰ »

Az egész jegyforgalom pedig ez:

	Bankjegyek	Consorzialis jegyek
1883. jun. 30-án . . .	764,026.019.—	819,218.504 ⁵⁰
» decz. 31-én . . .	806,715.066 ⁵⁰	598,175.441.—
1884. jun. 30-án . . .	847,197.245 ⁵⁰	437,148.005.—
» decz. 31-én . . .	900,590.024 ⁵⁰	338,665.660.—
	Államjegyek	Összesen
1883. jun. 30-án . . .	20,000.000	1.603,244.613 ⁵⁰
» decz. 31-én . . .	119,857.660	1.524,748.166 ⁵⁰
1884. jun. 30-án . . .	218,165.210	1.502,510.460 ⁵⁰
» decz. 31-én . . .	272,179.950	1.511,444.634 ⁵⁰

Ebből fedezetlen:

1883. december 31-én . . .	730,717.962.— lira
1884. » » . . .	759,138.821 ⁵⁷ »

Sőt a fedezetlen jegyek összege még nagyobbnak tekinthető, minthogy a kincstár saját érczkészlete nem kizárólag és nem is első sorban államjegyek beváltására van rendelve.

Az 1881. április 7-iki törvény 22-ik szakasza elrendelte, hogy az ország főbb városaiban leszámolási intézetek állítassanak fel, melyek feladata a pénz kimélése és a circulationalis eszközök tökélyesbitése. 1882-ben Milanóban, Genuában és Rómában keletkezett ily pénztár, 1883-ban pedig Bolognában s illetve Cataniában, majd Florenczben, míg Livornóban már előbb létezett. Megjegyzendő, hogy e pénztárak nem az angol clearing-house-ok mintájára vannak szervezve, hanem azokban a pénztár tagjai közvetlen érintkeznek egymással. E pénztárak is hozzájárultak a pénzbőség előidőzéséhez. Hogy mily mértékben, azt bajos számszerűen megmondani. Ha tudnók, hogy pl. 100 lírával évenként összesen mily értékű ügyletek köttetnek, akkor meg lehetne mondani, hogy pl. 1.000 milliónyi clearing forgalom mily pénzüsszegnek felel meg és mily öszszeggel bőviti a pénzkészletet. De azért elvitathatlan, hogy e pénztárak létezése is súlyosította a már 1884-ben volt inflatiót.

Vizsgáljuk most a valuta rendezés egyéb hatásait és eredményét, a mennyiben azok már az e fejezetben tárgyalt két év alatt jelentkeztek.

A kényszerfolyam megszüntetése végett felvett kölcsön súlyosan nehezedett az államháztartásra és annak 1881-iki szép eredményét — az 51.37 millió fölösleget — már 1882-ben csaknem teljesen felemésztette. 1883-ban e fölösleg — a bevételeknek 1882-hez képest 34 millióval való emelkedése mellett — már 0.95 millióra redukálódott, sőt az 1884-iki év 8.77 milliónyi deficitet tüntet fel, mely az 1884—1885-iki fiscalis évben eltűnt ugyan, sőt 3.76 millió fölöslegnek adott helyet, de azontúl ismét állandóan szerepel a deficit az olasz költségvetésben.

A dolgok ez állásának megfelelően újra emelkedik a kincstári jegyek forgalma, melyek összege 1883-ban 221,016.600, 1884-ben 244,408.000 lira. — Az államadósság 1883-ban 10.982,713.198, 1884-ben 11.088,088.303 lira, miből consolidálva van 8.959,019.583 s illetőleg 8.962,808.234 lira. Kamatok és törlesztés fejében fizetett az ország 1883-ban 517,520.792, 1884-ben 517,259.732 lírát, melyből a consolidált adósságra

esik 445,639.910 s illetőleg 447,702.600 lira. Különös figyelmet érdemel az a körülmény, hogy külföldön e két év alatt kisebb összegeket kellett a kormánynak kamat fejében fizetni, mint előbb. Így a járadékadósság után a kormány a külföldön 1882-ben 91 milliót, 1883-ban 77.2 és 1884-ben csak 59 milliót fizetett.

A kényszerfolyam megszűntével a váltó árfolyam Olaszországra kedvezővé lett. 1883-ban a Párisra szóló váltó árfolyamának (paritas = 100) maximuma: 100²⁵, minimuma: 98⁷⁵ és átlaga 99⁷⁵, 1884-ben pedig maximum: 100⁴⁰, minimum 99⁷⁷, átlag 100⁰⁰; ugyanez időben a Londonra szóló váltó ára (paritas: 25²²) 25²²—24⁹⁴—25⁰³ s illetőleg 25⁴¹—25¹²—25²³. Egybevetve a Londonra szóló váltó árfolyamát Párisban és Rómában:

	Párisban	Rómában
1883-ban . .	25 ³² — 25 ¹⁷ — 24 ²⁴	25 ²² — 24 ⁹⁴ — 25 ⁰³
1884-ben . .	25 ^{32^{1/2}} — 25 ¹⁴ — 25 ²¹	25 ⁴¹ — 25 ¹² — 25 ²³

Az olasz valuta elértelenedése következtében előbb Olaszország hátrányára fennállott écart csaknem teljesen elenyészett, sőt 1883-ban Olaszországra kedvezővé változott.

A váltóárfolyam ez átalakulását megérezte a nemzetközi kereskedelem is.

A váltóárfolyam kedvező alakulásával együtt a rente árfolyama is emelkedett.

	Maximum	Minimum	Átlag
1883-ban . . .	91 ⁰⁵	84 ⁰⁵	88 ³²
1884-ben . . .	99 ⁶⁷	89 ⁴⁷	95 ²⁹

A pénz is olcsóbbá lett. 1883-ban a jegybankok megtartották ugyan az 5⁰/₀-os discontrátót, de 1884-ben leszállították azt előbb 4^{1/2}⁰/₀, majd 4-re, míg a nyílt piacon a discount tétel még alacsonyabb volt: 3^{1/2}—3^{1/4}⁰/₀. A pénz olcsóbbodását elősegítették a külföldről bejövő tőkék is, melyek az ország gazdaságára is jótékony hatással voltak. Míg 1882-ben Olaszországban 81 külföldi részvénytársaság működött 699,397.000 lira alaptőkével, addig 1883-ban 99 szerepelt 838,022.000 lírával és 1884-ben 106 társaság 901,672.000 lira alaptőkével.

Magliani terve 1883—1884-ben fényes sikert aratott. A valutarendezés mechanizmusa kifogástalanul működött. Azok az okok, melyek az operáció sikerét később elsodorták, még

nem éreztették hatásukat, az aggályok még nem valósultak meg, úgy, hogy a pénzügyminister méltán megérdemelte a sok dicsőítést, melyben részesült és méltán nevezhették őt ebben az időben a »boldog miniszternek.«

lósultak
melte a
tték t

II. FEJEZET.

1885-től 1890-ig.

Az olasz valuta-rendezés művét, mely idáig oly simán és zavartalanul folyt, hogy annak sikerében még azok sem mertek többé kételkedni, kiknek a rendezési tervet ellen előbb komoly aggályaik voltak, 1885-ben bekövetkezett krízis kemény próbának vetette alá. És e próbát az olasz pénz-reform nem állotta ki szerencsésen; a hibák, melyeket a rendezési tervet concipálásánál elkövettek, a papírpénz-politika bünei és végül az általános monetarius viszonyok 1885-től kezdve teljes erővel éreztették hatásukat és e hatás következményeképp megingott az egész operazio és oda lett a dicsőség, mely a műveletet egy ideig övezte. 1885-től kezdve az olasz valuta története csak súlyos csapásokról, szomorú zavarokról és keserű csalódásokról tud beszélni.

A beváltási munkálatok 1885-től kezdve is a régi tempóban haladnak.

1885. december 31-ikéig a consorzialis jegyek összege 196,109.231 lirára apadt és így akkor már 743,890.668 lírát vontak be, melyből 454,281.908 lírát ércpénzzel és 289,608.760 lírát államjeggyel váltottak be.

1886. december 31-ikén már csak 128,061.435 lira consorzialis jegy volt forgalomban, e napig tehát beváltottak 811,938.565 lírát, még pedig ércpénzzel 494,337.410 lírát és államjegyekkel 317,600.445 lírát.

1887. december 31-ikén a consorziális jegyek összege 73,431.642 lirára apadt. A 866,568.357⁵⁰ lira beváltatott consorziális jegyből ércpénzzel 533,887.647⁵⁰ lírát és államjegyekkel 327,680.710⁰⁰ lírát váltottak be.

Az államjegyek forgalma azonban 1887. december 31-ikén nem 327,680.710, hanem csak 321,753.615 lira volt, a mi onnan származik, hogy az 1887. február 17-iki törvény értelmében az elévült ideiglenes consorziális jegyek összegének megfelelő államjegyeket a forgalomból kivonták és megsemmisítették.

simán
mertek
előbb
krízis
z pénz-
t a ren-
nz-poli-
1885-t l
követ-
t lett a
kezdve
szomorú
gi tem-
összege
58 lírát
,608.760
lira con-
áltottak
lírát és

összege
ott con-
sorziális jegyb l ércpénzzel 533,887.647-50- lírát és állam-
jegyekkel 327,680.710⁰⁰ lírát váltottak be.

Az államjegyek forgalma azonban 1887. december 31-ikén nem 327,680.710, hanem csak 321,753.615 lira volt, a mi onnan származik, hogy az 1887. február 17-iki törvény értelmében az elévült ideiglenes consorziális jegyek összegének megfelelő államjegyeket a forgalomból kivonták és megsemmisítették.

1888. június 30-ikán a forgalomban levő consorziális jegyek összege már csak 21,414.692 líra, tehát visszavontak 918,585.308 lírát, még pedig 590,185.643 lírát ércpénzzel és 328,299.665 lírát államjegyekkel.

1889. közepén 13,196.833 líra consorziális jegy forgott, 1890. végéig pedig a consorziális jegyek forgalma már csaknem teljesen megszűnt, a mennyiben e papírpénz összege 10,202.059 lírára apadt, míg ellenben az államjegyek összege csaknem elérte már a törvényes legfelső határt, mert e napon már 332,607.175 lírát képviselt. Az addig a forgalomból kivont consorziális jegy beváltására 338,534.270 líra államjegyet és 591,263.670 líra ércpénzt fordítottak.

De az államadósságát képező jegyforgalom összege nem mindig vág össze azokkal a számokkal, melyek e kimutatásokból elvonhatók, minthogy a kormány néha nem beváltási célokra is bocsátott ki államjegyeket. Az állam adósságát képező jegyforgalom tényleges képe, az államjegyeket és a consorziális jegyeket összefoglalva, következő:

1885. június	30.	. 510,835.840 líra.
1885. december	31.	. 493,231.991 »
1886. június	30.	. 463,832.891 »
1886. december	31.	. 446,665.535 »
1887. június	30.	. 428,446.944 »
1887. december	31.	. 395,185.258 »
1888. június	30.	. 343,168.307 »
1888. december	31.	. 346,337.860 »
1889. június	30.	. 350,958.823 »
1889. december	31.	. 344,184.567 »
1890. december	31.	. 342,809.234 »

A kormány úgy számított, hogy az egész beváltási művelet öt év alatt végre lesz hajtva; láthatjuk, hogy az operáció még 1890. végén sem volt teljesen befejezve. A beváltás menete különböző volt a különböző appoint-ok tekintetében. Leggyorsabban történt az a legnagyobb jegyekkel, míg leglassabban a legkisebbekkel, a minék oka abban keresendő, hogy a kis jegyek birtokosai — a vidéki nép különösen — nem juthattak oly könnyen a beváltási pénztárhoz. 1890. végén a régi jegyek beváltatlan összege csaknem egészen a 0.50—10 lírás darabokra esik, a mi mindenesetre

jellemző az akkor már megkezdődött aprópénzhiány szempontjából is.

A jegyek beváltásával párhuzamban a kölesönből származó érczkészlet fogy, míg a kincstár saját érczkészlete, egyideig emelkedik, hogy aztán az is rohamos apadást mutasson fel. Csak az a jelenség marad meg teljes intenzitásban, hogy a bankok érczkészlete folytonosan emelkedik. Ez az érczkészlet — millió lirákban — a hivatalos jelentések szerint következő:

Év	A kincstár készlete	A bankok készlete	Együtt
1885. deczember 31. . .	304·3	336·9	641·2
1886. június 30. . .	291·1	364·8	655·9
1886. deczember 31. . .	280·7	344·8	625·5
1887. június 30. . .	261·4	338·4	599·8
1887. október 31. . .	234·2	357·0	591·2
1888. márczius 31. . .	142·7	371·0	513·7
1890. deczember 31. . .	153·1	409·3	562·4

Nyilvánvaló, hogy ezzel nincs kimerítve az ország egész érczkészlete, noha egyre inkább fogy a szabadon czirculáló érczpenz, egyre erősebben folyik az ércz kivándorlása, mely — a mint láttuk — 1884. deczember hónapjában kezdődött. A mi az itt kitüntetett valuta összetételét illeti, az (millió lirákban) következő:

	1886. június 30-án		1887. június 30. án		1888. márczius 12-én		1890. deczember 31-én	
	a kincstárban	a bankoknál	a kincstárban	a bankoknál	a kincstárban	a bankoknál	a kincstárban	a bankoknál
Arany	195·8	299·7	180·6	294·2	125·4	333·7	103·3	353·8
Ezüst, t. i. scudi spezzati . . .	18·6	64·8	15·2	43·8	17·3	37·3	9·8	55·5
Összesen .	214·4	365·5	195·8	337·0	142·7	371·0	113·1	409·3

Összehasonlítva ezt az érczkészletet azzal, a melyet a kényszerfolyam megszüntetésének napján konstatáltunk, azt találjuk, hogy 1883. április 12-ikétől 1890. deczember 31-ikéig a kincstár aranya 412·0 millió lirával, ezüstje pedig 145·9 millióval s így egész érczkészlete 557·9 millióval apadt; ellenben a bankok érczkészletében az arany 202·5 millió lirával gyarapodott, míg az ezüst 46·8 millióval fogyott; végeredményében a bankok érczkészlete 155·7 millió lirával lett nagyobbá.

Együtt tekintve ezt a két fontos érczreservoirt, azt látjuk, hogy azokból az érczfizetések újból való megkezdése óta 402² millió folyt el. De hová, de hová?

Ez az utolsó kimutatás, mely az érczkészlet compositióját tünteti föl, nem egyezik meg egészen az előbbi táblázattal, mert a kincstár tulajdonát képező érczkészletek az itt felsorolt összegek által nincsenek teljesen kimerítve. 1883-tól fogva a kincstárnak folyton nagyobbodó készlete van a nem tizedes rendszerű, a régi pénzek bevonása révén. Azonban e készletünk túlnyomó része ezüst és így a veretési tilalom következtében használhatlan. Sőt az — minthogy új érczpénzt és államjegyeket kell annak beváltására fordítani — még kellemetlenségekkel is jár az állami pénzügyekre és a forgalomra nézve. 1890. végén az így heverő régi pénzek névértéke 1.982.993 lira arany és 41,064.402 lira ezüst volt.

De mindegyik kimutatás feltünteti, hogy a stock a kincstárból a bankokhoz vándorolt át. Különös mértékben áll ez az aranyra nézve, mely 1890-ben 1883-hoz képest a bankoknál 202⁵ millióval gyarapodott, míg a kincstárban 412⁰ millióval csökkent, úgy, hogy a kormány aranykészletéből csak 209⁵ millió ment volna át a közönség kezébe.

Az ezüsthöz az összehasonlítás együttvéve 192⁷ millió lira apadást tüntet föl, de tényleg ennél jóval nagyobb összeg került a közönség kezébe, mert a kormány 1886-ban és 1887-ben a bevont régi pénzek fölhasználásával 32⁴ millió osztó pénzt veretett.

Hogy az egész ország érczstockja megállapítható és így annak csökkenése megbecsülhető legyen, tudni kell, hogy 1890-ig mily összegű régi pénzt vontak be, mennyi ujat vertek és milyen volt az ércz ki- és bevitele.

A bevont régi pénzek összege:

1885-ben	19,395.582	lira	1888-ban	4.280	lira
1866-ban	6,809.993	»	1889-ben	536.429	»
1887-ben	14,462.343	»	1890-ben	3,072.690	»

1890. végéig összesen bevontak 699,140.751 lirát, ebből 40⁹ millió arany, 629⁹ millió ezüst és 28³ millió réz.

Az így bevont összegben 40³ milliót vesztett az ország; 7⁵ milliót eladtak és 651⁰ milliót új pénzzé vertek át.

A mi az új pénz veretését illeti, az 1885—1890. években a már említett 32⁴ millió ezüst osztó pénzen kívül még

8,273.190 millió aranypénzt vertek. 1862. óta, vagyis az olasz pénzegység megalkotása óta Olaszországban 1.067,408.837 lira új pénzt vertek, a melyből 424,181.370 lira arany, 364,637.025 lira ötlikés ezüst, 202,400.000 lira ezüst osztópénz és 76,190.442 lira bronz.

A nemes fémek ki- és bevitele 1885-től fogva következőleg alakult (a vámstatisztika szerint).

	Bevitel	Kivitel	Különbözet + —
1885-ben	117,470.805	188,502.780	— 71,031.975
1886-ban	56,337.420	55,153.200	+ 1,184.220
1887-ben	89,002.040	110,507.080	— 21,505.040
1888-ban	67,030.400	75,478.700	— 8,448.300
1889-ben	49,612.800	55,058.100	— 5,445.300
1890-ben	57,648.000	66,655.100	— 9,007.100
Összesen	437,101.465	551,354.960	— 111,253.495

A vámstatisztika adatai szerint tehát Olaszország 1885—1890-ben 114,253.495 lira nemes érczet vesztett. Az aranyvesztés 132,194.700 lira, míg ellenben az ezüstmél a behozatal 17,941.200 lírával haladta meg a kivitelt.

Azonban e számoknak hinni nem lehet. Nagyjából jelzik csak a nemes érczek mozgalmának irányát és erősségét, de épenséggel nem megbízhatók és nem pontosak, sőt kézzelfogható valótlanságokat is tartalmaznak, így pl. mikor az ezüstkészlet nagyobbodását tünteti fel, holott az 5 lírás ezüst darab csaknem teljesen eltűnt Olaszországban a forgalomból és osztó pénzben is — különösen némely vidékeken — nagy szükség uralkodott már 1890-ben is.

Láttuk, hogy mily összegek voltak 1890. végén a bankoknál és a kincstárban; láttuk, hogy mily összegeket vontak be és mennyi pénzt vertek és végül mennyit vesztett az ország: nézzük most, hogy mekkora volt e korszak végén Olaszország teljes érczkészlete.

A mi mindenekelőtt az aranyat illeti, abból 1890. végéig a kényszerfolyam megszüntetésének napja óta 209³ milliónak kellett volna a közönség kezébe jutnia, de ez összegből addig exportáltak 132² milliót, úgy hogy a forgalom kezében a valuta-kölcsön útján az országba hozott aranyból legfőlebb csak 77³ millió maradhatott, melyhez hozzáadva a publikum-

nak 1883. április 12-én tulajdonított 108 milliót, 185³ millió lírát kapunk. Boccardo (*L'Economia nazionale e le Banche*, Roma 1888. 24. l.) abból, hogy a régi pénzek bevonása alkalmával csak nagyon kevés arany került a kincstárba, míg ellenben ezüst csaknem kétszer annyi, mint a mennyit 1883-ban feltételeztek és előre láttak, azt következteti, hogy nem 108 millió volt akkor a közönség kezei közt, hanem egy roppant csekély összeg, minél fogva ő azt következteti, hogy a közönség kezében 1888-ban legfőlebb 80 millió arany lehetett, tehát a kincstárnál, a bankoknál és a közönségnél (459¹ + 80) együttvéve 539¹ millió.

Boccardo okoskodása kétségkívül helyes, hiszen 1883—1890-ben mindössze 4,895.149 líra régi arany pénzt váltottak be 68¹ millió régi ezüsttel szemben. De azért számítása hibás 1890. végére az ország aranykészlete így becsülhető: 1884. végén a bankok és a kincstár birtokában 637⁴ millió arany lehetett, mely összeg 1890. végeig 457¹ millióra apadt, úgy hogy a közönség kezébe 180³ millió jutott volna. De 1885—1890-ben kiment az országból 132² millió, míg 1883-ban és 1884-ben 43³ millió volt a beviteli többlet. Ennek figyelembevételével és föltéve, hogy még 5 millió régi arany van a nép kezében, 95 millióra lehetett becsülni a szabadon cirkáló aranyat, úgy hogy az ország egész érczkészlete 1890. december 31. én 552 millió. Soetbeer 1885. végén 574 millióra, Ferraris olasz publiczista pedig 600 millióra becsüli az olasz aranykészletet.

A kincstár és a bankok összes ezüstkészlete 1890. december 31-ig 192⁷ millióval csökkent; 1883. április 12-ikén a közönségnek 22 milliót tulajdonítottak és azóta 32⁴ millió spezzatit vertek, úgy, hogy a közönség kezében együttvéve 247¹ millió lehetett volna. Ehhez hozzá kell adnia 46³ milliót, mint az 1883—1890. évek ezüstbeviteli többletét, úgy hogy 293⁴ millió ezüstöt kapunk.

Azonban — tekintve a tényleg circuláló ezüst pénz csekély voltát — e szám roppantul túlzottnak látszik, de pontosan megállapítani a tényleg létező mennyiséget nem lehet. Boccardo (i. m. 28 l.)³ az ezüst készlet nagyságának megállapíthatása végett a következő theoriát állítja fel: 1883. április 12-ikén a kincstárnál és a bankoknál 95⁷ millió scudi volt, míg 1888. márczius 31-én csak 34⁵ millió. Feltéve, hogy az

ezüst export kizárólag az 5 lírásokra irányult és hogy az 53 milliónyi összeget ért el, még 43 milliónak kellene az országban lennie. De — mondja — hol vannak az isten szerelméért, a mikor forgalomba csak nagyon ritkán kerülnek és a kincstárnál és a bankoknál is azokból csekély összeg van mobilisálva? Nem lehet feltételezni azt sem, hogy az 5 lírásokat thesaurálták volna, minthogy ma a kincstározás aranyra irányul, úgy hogy fel kell tételeznünk, hogy ezen 43 millió is kiment az országból. De nem maradt bent egész totalitásban a 194·7 millió osztó pénz sem, a mit már az is mutat — a spezzatiban uralkodó hiányon kívül — hogy a bankoknál és kincstárnál abból csak 20·1 millió van. Minthogy pedig a 43 millió scudi kivándorolt, az 1883. április 12-ikén a közönség kezében hitt ezüst túlnyomó részben az addig már visszavont régi pénzekből állott s ennél fogva lehet állítani, hogy a magánosok kezében csak 150 millió ezüst van. Ugy hogy tehát az ország ércpénz-készlete — Boccardo szerint — 1888. márczius 31-ikén a következő (milliókban):

	Arany	Ezüst	Összesen
a kincstárnál és a bankoknál	459·1	54·6	513·7
magánosoknál	80·0	150·0	230·0
Összesen	539·1	204·6	743·7

A bankokra vonatkozó törvényjavaslat (1887. nov. 19.) tárgyalására kiküldött bizottság kisebbségének becslése (Appendice alla relazione della Commissione pel disegno di legge sul riordinamento degli Istituti di emissione, 1888. jun. 27) a pénzkészletet a következőnek tünteti fel:

arany	540 millió,
scudi	50 »
spezzati	170 »
Összesen	760 millió.

A mi az ezüstöt illeti, nem szabad elfelejteni, hogy az 1862. óta vert 567 millió ezüsből 1866-ig kétségkívül sokat beolvastottak, mert akkor az 5 lírások tényleges értéke nagyobb volt a névértéknél; azonfelül már 1890. végén a latin unió területén circulált az ezüst osztó pénznek legalább egy harmada és az 5 lírásokból 300 millió lira, úgy hogy mindössze legföljebb 180 millióra lehet becsülni az ezüstöt, mely akkor még forgott az országban, 732 millióra kellene

tehát becsülni 1890. végén Olaszország érczkészletét és azt kellene mondani, hogy 160 millió volt a közönség kezében. Már ez is nagyon csekély összeg. Pedig ez is túlzottnak tűnik föl, ha figyelembe vesszük a kereskedelmi mérleget, az államháztartás alakulását, az államadósságok s ezzel a külföldön fizetendő kamatok emelkedését és végre a monetarius helyzet praktikus jelenségeit.

Összehasonlítva Olaszország akkori érczpénzstockját az 1883. április 12-ikével, látjuk, hogy az legalább is 350 millióval csökkent (a bronzpénztől eltekintve), mely apadásból 250 millió az aranyra és 100 millió az ezüstre esik.

1883. április 12-én Olaszországban egy főre 36⁴/₁ lira érczpénz jutott, 1890. végén már csak 25¹/₁ lira. Akkor is az utolsó helyen állott a félsziget monetarius szempontból az összes rendezett valutával bíró országok között, de az arány még sem volt oly kedvezőtlen, mint most, a mikor a 30 milliónyi lakossággal bíró Olaszország még absolute is mögötte áll fémkészlet dolgában a 17³/₃ millió lakossal bíró Spanyolországnak.

Számszerűleg nem ily kedvezőtlen a viszony, hogy ha a jegyforgalmat vesszük figyelembe.

Láttuk, hogy a kényszerfolyam megszüntetése és az aranyat thesauráló szerencsétlen bankpolitika következtében miként vált szükségessé a bankjegyforgalomnak nagy mértékben való emelkedése és a kormány a circulatio gyarapodását miként tette rendeleteivel lehetővé és törvényessé. De a bankok még azzal sem elégedtek meg, hogy az improduktív — érczcel teljesen fedezett — jegyforgalmat korlátlanul kiterjeszthették. És másfelől meg most már az érczpénz kiáramlása következtében a forgalom sem érthette be a régi circulatioval. Csökkentek, utóbb majdnem teljesen elenyésztek a volt consorziális jegyek, melyeket csak részben: 332 millió erejéig — helyettesítettek az új államjegyek; csökkent és utóbb majdnem teljesen elakadt az érczpénzforgalom. E két tényező hatása alatt Olaszországban pénzszükség állott elő, egy sajátos jelenség, minőt semmilyen más ország valuta-története fel nem tüntet. Pénzszükség szerepelt egyidőben a legnagyobb mérvű papírpénz inflatióval; pénzszükség, mely megdrágította a pénzt és lenyomta a javak árát és a munkabért és inflatió, mely mind jobban kiszorította az országból a még megmaradt

aranyat és ezüstöt; pénzszükség ágióval és infláció részben pénzhiány által is okozott krízisekkel és az értékpapírok árának csökkenésével.

1883. július 30-ikán a bankok jegyforgalma 764,026.019 lira volt, vagyis meghaladta az 1874. április 30-iki törvény által megállapított határt: a bankok megsértették a törvény szabályát. Akkor a kormány a bankoknak ezt az eljárását az 1883. augusztus 12-iki rendelettel, mely az improduktív cirkuláció elvét vitte bele az olasz jegybank rendszerbe, törvényesítette. De a bankok nem sokáig tartották be az ezt és az 1884. nov. 30-iki rendelet által vont határt sem. Túllépték azt is és a kormány eltúrte ezt is.

Eleinte a jegyforgalom határainak túllépésével kibocsátott bankjegy-mennyiség nem volt nagyobb ama jegyek összegénél, melyeket mindegyik intézet a másik bank jegyeiből magánál tart, minthogy azokat kénytelen elfogadni, de viszont ki nem adhat. De később, 1887. óta a bankok törvénytisése nem respektálta már ezt az önkényes határt sem.

1885-ben a kereskedelem rendes szükségleteihez rendkívüli hiteligenyek is járultak azon krízis következtében, mely ez év április hónapjában az országot meglátogatta. 1885-ben törvénnyel állapították meg a bankoknak improduktív jegyforgalomra való jogát. De már 1885. június 30-ikán a bankjegyforgalom 920,935.593 lira volt s annak egy része már törvénytelen.

A bankok jegyforgalma és egész tartaléka volt:

	Forgalom	Teljes tartalék
1885. decz. 31	948,452.000	433,695.000
1886. » 31	1.031,870.000	451,507.000
1887. » 31	1.075,743.000	451,282.000
1888. » 31	1.074,877.000	460,499.000
1889. » 31	1.144,124.000	455,665.000
1890. » 31	1.126,440.000	424,184.000

1885. óta tehát a jegyforgalom 177,988.000 lirával szaporodott, míg a teljes tartalék gyarapodása ez időben csak 12,507.000 lira. Természetes, hogy ez a törvénytelen jegyforgalom erős elharapódzását jelenti.

Az ércztartalék maga ez időben a következő volt :

	Arany	Ezüst	Összesen
1885. decz. 31 . . .	280,606.000	56,016.000	336,622.000
1886. » 31 . . .	301,006 000	43,486.000	344,492.000
1887. » 31 . . .	313,553.000	64,795.000	378,348.000
1888. » 31 . . .	353,914.000	81,183.000	435,097.000
1889. » 31 . . .	357,718.000	80,718.000	438,436.000
1890. » 31 . . .	353,863.000	55,552.000	409,415.000

A teljes tartalék többi része bronz és papir.

A törvénytelen jegyforgalom 1885. végén még 65 millió volt, 1886. végén már 143 s 1887. végén 159·7 millió. A kísérletek, melyeket ez állapot megszüntetésére tettek, nem vezettek célra. Sőt a törvénytelen jegyforgalom még egyre emelkedett s 1890. decz. 31-én 210·1 millió lira volt.

Természetes, hogy ilyformán roppant nagynak kell lenni a fedezetlen jegyek összegének. *A fedezetlen bankjegyforgalom* így alakult:

1885. decz. 31-én	611,830.000
1886. » 31-én	687,378 000
1887. » 31-én	697,395 000
1888. » 31-én	639,780.000
1889. » 31-én	675,688.000
1890. » 31-én	717,025.000

A fedezetlen bankjegyek összege a kényszerfolyam megszüntetése óta egyre emelkedik, a mi természetesen nem segítette elő a valuta rendezettségét.

Állítsuk most össze 1882. végétől fogva az államadóságot kepező papirpénzt és a bankjegyeket, hogy láthassuk az egész papirpénz circuláció fejlődését és hogy a teljes papirkészletnek mily összege fedezetlen.

	Egész jegyforgalom 1000 lira	Fedezet nélkül 1000 lira
1882 decz. 31-én	1,672.373	794,412.000 lira
1883 » »	1,511.948	730,718 000 »
1884 » »	1,509.943	759,140.000 »
1885 » »	1,441.682	800,502.000 »
1886 » »	1,478.534	853,128.000 »
1887 » »	1,470.928	858,534.000 »
1890 » »	1,469,249	920,900.000 »

De eltekintve attól, hogy az összes fedezetnek az összes jegyforgalomhoz való aránya mind kisebb, maguknak a bankjegyeknek a fedezeti aránya is (fedezetnek tekintve, — a mint azt az olasz banktörvény teszi, — a consortialis és államjegyeket is) folyton rosszabbodik a valuta helyreállítása óta, a mint a jegyforgalom és az egyéb *à vista* tartozások emelkednek. De még kedvezőtlenebb a viszony a bank tartozásai és vagyona közt, a mi azt jelzi, hogy az olasz jegybankok mindinkább közelednek azon stadiumhoz, hogy operatióikat idegen tőkével végezzék.

Ezekben adtam az olasz valuta-viszonyok számszerű képét és a valuta-rendezés művének számszerű eredményeit. Vizsgáljuk most, hogy mi volt az oka annak, hogy a dolgok ide fejlődtek, hogy mily intézkedéseket tett az ország a veszélyezettett valuta érdekében és milyenek a valuta-rendezésnek amaz eredményei, melyeket számokban kifejezni nem lehet. És végül foglaljuk össze azt, hogy mit várt és mitől félt az ország a kényszerfolyam megszüntetésekor és várakozása és félelme mennyiben teljesedett, mennyiben multak azt még fölül a tényleg bekövetkezett események és végre azok mennyiben bizonyultak alaptalanoknak.

Ferraris a turini krízisről irt cikkében (*Nuova Antologia*, 1889. 24-ik köt. 94. l.) az olasz valuta állását következőleg festi: »Az arany nem forog többé, hanem gondosan föl van halmozva a jegybankoknál, a kincstárban és magánosoknál. Agiója van a papirral szemben, az ezüst ötfrankosok mind ritkábbak és szintén agioval birnak. Az osztó pénzen és államjegyeken kívül a forgalom csak bankjegyekből áll, nem csekély részben törvénytelen bankjegyekből, melyek értéktelenedtek és csak a *corso legale* által tartatnak a forgalomban.« Pedig e szomorú kép nem is teljes.

Mik voltak az okai, hogy az olasz valuta ily szánandó sorsra jutott.

Mindenekelőtt gazdasági és pénzügyi körülmények játszottak közre. Az 1884-iki év nagyon rossz termést hozott, úgy hogy az országnak nagymennyiségű gabonát kellett importálnia, miért is 1885-ben a bevíteli többlet még nagyobb volt, mint az előző években. E mellett a kolera 1884-ben és 1885-ben megfosztotta az országot attól a jövedelmétől, melyet különben az utazóktól húzni szokott, már pedig a turisták

évenként átlag 150—200 milliót szoktak elkölteni Olaszországban. Ez okoknak tulajdonítható, hogy — a mint láttuk — 1884. végén a váltó-árfolyam Olaszországra kedvezőtlennek lett és ezzel egyszerre megindult az ércpénznek az országból való előbb lassú szivárgása, majd 1885 ben és különösen ezen év április hónapjában valósággal megdőbbentő mértékben való kiáramlása. E körülmények által előkészítve, 1885-ben heves krízis tört ki; mely különösen Olaszország felső részében dühöngött.

A valuta rendezése óta a kormány és a közvélemény által gyámolítva, Olaszországban nagy hausse-spekuláció fejlődött ki, míg ellenben a külföldön azon kevésbé kedvező felfogás folytán, melylyel ott 1884. közepe óta a valuta-rendezés eredményét és az ország gazdasági és financialis helyzetét tekintették, a spekulatio az olasz értékpapírok árcsökkenésére irányult. Hozzájárult még ehhez az, hogy az olasz papírok soha sem találtak a külföldön végleges elhelyezést, mindig lebegő állapotban maradtak és most csak a valuta-kölcson folytán is 730 millióval gyarapodott e classirozatlan papírok összege, melyek folyton azt keresték, hol volnának magas áron eladhatók, sőt a melyekkel szemben Franciaország a közbejött politikai események következtében ellenséges indulattal viseltetett, keresve az alkalmat, hogy azokat Olaszországnak visszaküldje. 1885. elején az alkalom megjött. A mesterséges hausse 1885. áprilisban összeomlott, mire a rente árfolyama a külföldön még inkább csökkent és a papírok visszaáramlani kezdtek az országba, a hol azok ára mégis magasabb volt. A beáramló renteért az országnak aranyat és ezüstöt kellett exportálnia. A Nemzeti Bank próbát tett ugyan, hogy feltartóztassa a külföldön levő olasz értékek esését, rentét vásároltatott össze Párisban, külföldre szóló chequeket bocsátott ki, elfogadott direkte külföldi házaktól olasz váltókat escomptálás végett, csak hogy emelje Olaszország hitelét, és végül felemelte a discount rátát 5⁰/₀-ról 6-ra. De nem sikerült neki sem az árcsökkenést megakadályozni, sem az olasz piacokkal való paritást Párisban létrehozni, míg ellenkezőleg a működésének támogatására és keresztülvitelére exportált arany az országra nézve elveszett. Ugyanigy kárba veszett az az ércmennyiség is, melyet e bank azért helyezett el Párisban, hogy arra váltókat intézhessen és ezeket forgalomba

hozva, csökkentse Olaszországban a váltóárfolyamot. 1885. márczius 10-én a rente Párisban 97.^{ss}-ön állott, április 9-én 92.^{so}-on, április 30-ikán pedig 90.²⁵-ön, vagyis összesen 7.⁶⁰-at vesztett. Ugyanez időben a járadék ára Rómában 97.⁹⁷--95.⁸⁰--90.³¹ volt, úgy hogy a paritás a legnagyobb áldozatok árán is csak úgy állott helyre, hogy Olaszországban is megfelelő árcsökkenés jelentkezett. 1885. márcziusban a Párisra szóló váltó maximalis, minimális és átlagos árfolyama Rómában: 100.⁵⁰—100.²⁷—100.³⁵, míg áprilisban 101.⁰⁰—100.⁴⁵—100.⁷³. Ily körülmények közt a nemes fémek kiözönlése feltarthatlan volt. 1884. végén csak ezüst ment ki az országból, mert a bankok csak ezüstrrel váltották be jegyeiket. Most is megtartották ezt az eljárást, de ez annyira ritkává tette az országban az ezüstöt, hogy a Nemzeti Bank kénytelen volt 1885. áprilisban szerződést kötni a francia bankkal, melynek értelmében ez kötelezte magát arra, hogy nagyobb összeg ezüstöt szállít arany fejében a Banca Nazionale-nak. Hiába való volt tehát az ország küzködése aranyának megtarthatása végett: kiment az feltartóztathatlanul. Az olasz vámstatisztika 1885. áprilisra 70 millió érczveszteséget mutat fel, de tényleg az sokkal nagyobb volt, a mi már abból is látszik, hogy a francia statisztika adatai szerint Franciaország egymaga több mint 100 millió aranyat kapott Olaszországból, míg oda nagyon keveset küldött és az ezüst ki- és bevitel egyensúlyban volt.

A további veszteség is csak úgy volt elkerülhető, hogy a beváltást mindenféle ürügyek alatt megtagadták. De ennek, kapcsolatban a nagy fémszükséglettel, viszont az a következménye volt, hogy az érczpénznek ágioja támadt a papir ellenében, mely majd nyíltan mint ágio szerepelt, majd pedig csak a váltóárfolyamban lappangott.

De az 1885-iki crisis csak rövid ideig tartott. Heves volt, de április hónapon túl csaknem teljesen elenyészett. Nem mintha ezentúl állandóan kedvezővé vált volna Olaszország monetarius helyzete — hiszen ez nem is történhetett meg, minthogy a rendes okok, melyek azt aláásták, nem szüntek meg a crisissel együtt — de legalább 1885. további hónapjaiban és 1886-ban nem volt oly erős és hirtelen vérömlésnek kitéve Olaszország érczstockja (sőt a hivatalos statisztika 1886-ra még beviteli többletet is tüntet fel), míg 1887.

február havában egy újabb crisis újból megrendítette az országot. Az 1885-iki crisis gazdasági okokból s különösen túlspekulációból és az ország eladósodott voltából származott. Az 1887-iki válság azonban lényegileg politikai okok következménye. A járadék árfolyama 1885. április hónapja után ismét emelkedni kezdett, míg végre 1886. végén elérte a parit; csökkent a váltóárfolyam is, úgy hogy 1886. júniusban 99.sz-en állott. De 1887. elején a háborus hírek egyszerre megváltoztatták a viszonyokat, annyival is inkább, minthogy fenyegető volt a veszély, hogy az esetleg kitörhető háborúba Olaszország is bele fog sodortatni. Ennek következtében ismét kitört a válság az Olaszországban szokásos jelenségek kíséretében. Ezek: az olasz papirok árának a külföldi tőzsdéken az olaszországiaknál erősebb és gyorsabb esése; a kölcsön-czímletek Olaszországba való visszatérése; a külföldi hitelnek megvonása vagy erősebb megszorítása; a bank- és államjegyeknek beváltás végett nagy mértékben való praesentálása; a váltóárfolyam heves emelkedése; a nemes fémek kiáramlása. Az 1887-iki crisis enyhébb volt az 1885-ikinél — mint azt különösen az arany veszteség kisebb volta is mutatja — de annál tartósabb volt és 1888-ban újra ismétlődött.

Mindezeknél súlyosabb, hatásaiban komolyabb volt az a válság, mely 1889. végén Turinban tört ki: a turini krízis, melynek eredete főleg a túlzott építkezésekben és a tőke immobilisatiójában keresendő. A megrögzött tőkét nem lehetett hasznosítani, az építkezési vállalkozók belebuktak vállalataikba és magukkal rántottak két nagy hitelintézetet: a turini escompte- és selyembankot és a tiberi bankot, nagy nyomort okozva az egész országban. Az építkezési mánián kívül e krízisnek még egy másik oka is volt. A bankok — hitelbankok, népbankok és takarékpénztárak, sőt egyes jegybankok is — nemcsak azt a gazdasági bűnt követték el, hogy tőkéiket oly elhelyezésekbe fektették, melyekből azok nem voltak egyhamar kivonhatók, hanem azt is, hogy a tőzsdén kétes értékű ipari papirokkal nagy spekulációt folytattak. Mikor aztán a krach bekövetkezett és e papirok ára rohamosan esett, e bankok egyrészt már ez által is súlyos veszteségeket szenvedtek, másrészt pedig — tőkéik hosszú időre immobilisálva lévén — nem tudtak megfelelni azoknak, a kik megrohanták őket, hogy depositumaik kiadását követeljék. A

dolog eredménye az lett, hogy a Banca di sconto e di Sote di Torino és a Banca Tiberina kénytelenek voltak fizetéseiket beszüntetni. A kormány, hogy még nagyobb veszedelmet elhárítson, a Nemzeti Bankkal abban állapodott meg, hogy ez a megszorult intézeteknek 30 milliónyi hitelt nyújtson, mely összeg a két bank ingatlanai és jelzálogos követeléseivel által biztosított és mely kölcsön fejében a bank jegyforgalmát megfelelő összeggel emelheti. Az 1874. április 30-iki törvény értelmében a kormány fel volt ugyan jogosítva rendkívüli circulatio engedélyezésére, de csak bizonyos feltételek mellett, most azonban az ország jegyforgalma akkor nagyon is precarius helyzetben volt, a jegyforgalom törvényes határa nagy összeggel túllépve és a Nemzeti Bank ügyvitele sem volt ment minden gáncstól, a mennyiben az is körülbelül 70 milliót helyezett el hosszú időre kétes vállalatokban. És figyelembe kellett volna vennie a kormánynak azt is, hogy a jegyforgalom emelkedésének okvetlenül az a hatása lesz, hogy a papírpénz még jobban el fog értéktelenedni és a jegykibocsátási plus még jobban meg fogja tizedelni az ország érczkészletét, melyben pedig — a többi okoktól teljesen eltekintve — a folyton visszatérő krízisek maguk is súlyos pusztításokat vittek véghez.

Részint e krízisek eredménye gyanánt, részint egyéb, mélyen az ország gazdasági szervezetében rejlő okok miatt, az olasz pénzpiac örökös depressio hatása alatt áll és egyre veszíti az aranyat, melyet pedig valamikor kizárólagos valutaérezczté akart tenni.

Az »egyéb okok« közé tartozik mindenekelőtt a kedvezőtlen kereskedelmi mérleg, melynek kiegyenlítése egyik főoka az érczkészlet apadásának. A specziális kereskedelemben

	Bevitel	Kivitel	Beviteli többlet
1885-ben . . .	1.457,766.296	945,817.808	511,948.488
1886-ban . . .	1.454,617.469	1,020,948.526	433,668.943
1887-ben . . .	1.601,483.235	999,152.451	602,330.784
1888-ban . . .	1.174,601.000	891,934.000	282,667.000
1889-ben . . .	1.391,154.000	950.645.000	440,509.000
1890-ben . . .	1.319,638.000	895.945.000	423,693.000

Eltekintve azon veszteségektől, melyeket bevitelében és kivitelében azért szenvedett az ország, hogy a váltóárfolyam

1884. végétől kezdve csaknem szakadatlanul kedvezőtlen volt reá nézve, különösen azért volt az olasz valutára nézve a nemzetközi árumozgalom ilyen alakulása a legnagyobb mértékben veszedelmes, minthogy ezt a fizetési mérleg kedvező alakulása sem ellensúlyozta és minthogy másfelől az egyenleg kiegyenlítése végett a külföldön kontrahált kölcsönök kamatai folyton elszipolyozták az országból az aranyat.

A külföldön a kormány által teljesítendő fizetések folyton nagyobbodtak. Így a rente fejében a külföldön fizetett

1885-ben	61 milliót,
1886-ban	127 »
1887-ben	119 »

és az így fizetett összeg egyre emelkedett, noha konstatálva van, hogy 1891. elején csak 81 millió lira évjáradéknak megfelelő olasz rente-adósság volt a külföldön. A külföldi fizetések folytonos emelkedése, kapcsolatban azzal a körülménnyel, hogy a rente folyton visszaáramlik, egyik kóros jelensége az olasz valutának. Előbb azért küldték ki szelvényeiket beváltás végett a papírok olasz tulajdonosai Párisba, hogy megnyerjék az ágiót, most pedig azért, hogy a váltóárfolyamon nyereszkeskedjenek. Az olasz bankárok párisi levelezőiknek elküldték beváltás végett az esedékes papírjaikat és azután az azok által incassált összegek erejéig váltókat intéztek rájuk, melyeket bent az országban magas áron eladtak. Sőt a kényszerfolyam alatti viszonyokkal való hasonlatosság annyira megy, hogy most is a szerint emelkedik vagy csökken a külföldön való fizetések összege, a mint a váltóárfolyam emelkedik vagy esik.

De a kormány által a külföldön teljesített fizetések csak egy részét teszik ki az összegnek, melylyel Olaszország a külföldnek tőkéje fejében évenként adózik. Ipari vállalatok és különösen a vasutak papírjai is nagymennyiségben a külföldön vannak, úgy hogy az összes külföldön levő olasz értékpapírokat 5 milliárdra becsülik s azok évi kamatja legalább 300 millió. Ezen kívül — mint már említettük — a valuta-rendezés első éveiben nagy összegeket hitelezett a külföld Olaszországnak. E körülmény a legnagyobb mértékben jótékony hatással volt az olasz gazdaságra és az olasz pénzügyekre, de viszont a legnagyobb veszedelme volt a valutának és az érczkészletnek egyrészt az által, hogy Olaszország

jövedelmének nagy részét kénytelen volt valuta-fém alakjában kiszolgáltatni, másrészt pedig azért, hogy a külföld bizalmának csökkenésével a kölcsönczímletek visszatértek, a minek következtében mindig nagy összegű arany és ezüst áramlott ki és a hitelviszonyok oly contractiója állott elő, hogy Olaszország a hitelszükségletről egymaga nem volt képes gondoskodni.

A nagy külföldi kötelezettségek súlyosbitják a váltóárfolyamot és a váltóárfolyam emelkedése viszont terhesebbé teszi a tartozások fizetését és előmozdítja az arany kivonulását.

1884. óta nagyon rövid ideig tartó kivételektől eltekintve a váltóárfolyam Olaszországra állandóan kedvezőtlen volt; a Párisra szóló váltó átlagos árfolyama

1885-ben	100 ³⁸¹
1886-ban	100 ¹⁹³
1887-ben	100 ⁰¹⁸
1888-ban	100 ⁹⁷⁹
1889-ben	100 ⁶⁷⁵
1890-ben	101 ¹⁵⁰

S természetes, hogy az a törvénytelen forgalom emelkedésével együtt emelkedik, csökkenésével együtt esik.

A váltóárfolyam emelkedését elősegítették még Olaszország colonialis vállalatai is, a mennyiben azok a financiai megzavarodását előmozdították. A váltó ára ezen felül ropant ingadozóvá is lett, zavart okozva a kereskedői számításokban és nagyobbá téve azok kockázatát. A külföldön viszont az Olaszországra szóló váltó ára egyre hanyatlak, minthogy ott még az is közrejátszik, hogy Olaszországban a discount-láb jóval magasabb. A váltó-árfolyam magassága egyik főoka az olasz arany kiözönlésének és e mellett lehetlenné teszi a külföldre nézve, hogy olasz váltókat escomptáljon és így az országnak rövid hitelt nyújtson. A váltóárfolyamon való veszteség utóbb oly nagygyá lett, hogy meghaladta a csekély finomságú aprópénz szállítási költségeit is és elkezdte azt is kihajtani az országból.

De a magas váltóárfolyam még közvetve is hozzájárult az olasz érczkészlet apasztásához. Igen érdekes tünemény ez, mely a legjobb könyvnel is jobban megmagyarázza,

hogy mi az, a mit »külföldi váltók árfolyamának« neveznek. Olaszországban váltóval való fizetésnél a kereskedő 1889-ben, 1890-ben 3—4°/_o-ot vesztett, míg ellenben a külföldre szóló pénzes utalványok viteldija 1°/_o. A valuta-rendezés sikere fölötti örömeben a kormány elrendelte, hogy a postahivatalok külföldi pénzküldeményeknél papírt is elfogadhassanak s a küldeményeket aranyban vagy ezüstben fizessék ki. Ezt az olasz kereskedők most hasznukra fordították és váltó helyett nemzetközi posta utalványok által teljesítették fizetéseiket, megtakarítva 2—3°/_o-ot, de viszont aranynak és ezüstnek a kormány által való kivitelét téve szükségessé. Minthogy ez eljárás az országra hátrányos volt és félni lehetett, hogy ily postautalványokat még akkor is fognak küldeni, ha az olasz kereskedőnek nincsenek a külföldön lerovandó tartozásai, még pedig küldeni fognak oly czélból, hogy a czímzettre váltót lehessen intézni, melynek árfolyama 3°/_o hasznot ígér, elrendelte a kormány, hogy a posta ezentul külföldre szóló pénzküldeményeknél csak aranyat fogadjon el.

Természetes, hogy a váltó-árfolyam alakulására és a valuta sorsára nagy befolyással volt az olasz államháztartás. És e hatás nem lehetett kedvező, mert a zárszámadás 1885 óta egyre nagyobbodó deficizzel végződik. Az 1884/5-ik pénzügyi év volt az utolsó Olaszországban, mely fölösleget hozott, azóta a deficit így alakult:

1885/6-ban	23 ⁵	millió
1886/7-ben	8 ⁰	»
1887/8-ban	72 ⁹	»
1888/9-ben	234 ⁴	»
1889/90-ben	74 ⁴	»

Ugyaníly kedvezőtlen hatással volt az államadósság emelkedése és a kamatterhek súlyosbodása. 1890-ben Olaszország járadékadóssága 9.108 millió volt 455⁵ millió járadékkal, törleszthető kölcsöneinek összege pedig 2.692 millió 106⁶ millió kamattal.

A felsorolt okok mellett működtek még egyéb tényezők is, melyek következtében az országban benmaradt ércpénz is elvonatott a forgalomból és mint pénz használhatlanná lett. Ilyen a kincstározás és a bankpolitika.

A valuta-rendezés sikerének elhomályosodásával és az

abba vetett bizalom csökkenésével a thesaurálás ismét virágzott, mint akárcsak a kényszerfolyam elrendelése előtt és a kényszerfolyam alatt. Hozzájárult ehhez még az is, hogy az osztó pénz forgalma a déli vidékekre localizálódott, minthogy ott a nép nagyobb előszeretettel viselkedett az ércpénz iránt, míg az északi részekben szívesebben fogadták a papírt, minek következtében Dél-Olaszország lassanként magához szivta az osztó pénzt, úgy, hogy az ott nemcsak mint apró pénz szerepelt, hanem mint teljes értékű valuta is korlátlan összegben, bármily nagy fizetéseknel.

Mindezen körülmények következtében az ércpénz-forgalom az országban csaknem teljesen megszűnt. Az aranyról nem is szólva, nagy volt már ekkor is a hiány az 5 lirásokban és az osztó pénzben. A scudikat az államjegyek helyettesítették ugyan, de oly papírpénz, mely a spezzatit helyettesítette volna, nem létezett kellő mennyiségben, a létező összegek nagyobbitása pedig lehetetlen volt. 1890. végén összesen csak 4,585.609 lira 0⁵⁰, 1 és 2 lirás jegy volt forgalomban és így az apró pénz hiánya, különösen az iparos vidékeken, zavarra adott okot már 1890-ben is, mert nem volt pénz, melylyel a munkabér fizethető lett volna. A spezzati hiánya miatt 1888. május 17-én felszólalás is történt a kamarában, mire a pénzügyminiszter elrendelte, hogy a közpénztárak azoknak, a kik bebizonyítják, hogy bérfizetés céljából van szükségük apró pénzre és azt másképp megszerezni nem tudják, nagy bankjegyeket a kincstár tulajdonát képező spezzatival becseréljenek. De a kincstár spezzati készlete sem tarthatott örökké, az 1885-iki Unio szerződés által Olaszországnak juttatott contingens (32,400.000 lira) 1888. elejéig már ki volt meritve. Ezért a kormány — minthogy az osztó pénzt leginkább Svájcba vitték ki — jegyzéket intézett a svájci kormányhoz, valamint az Unio egyéb államaihoz is azzal a kérelemmel, hogy ne engedje meg közpénztárainak az olasz osztó pénz elfogadását, ha azzal 100 liránál nagyobb összeget akarnak fizetni. Erre már azért is indítatva érezte magát a kormány, minthogy az osztó pénz nagymérvű kiáramlása azt a veszedelmet rejtette magában az ország teljes finomságú érckészlete szempontjából, hogy annak beváltása végett majd aranyat és scudikat kell az országból a kor-

mánynak exportálni, a mi nemcsak monetarius szempontból volt hátrányos, de jogtalanságot is rejtett magában, minthogy így a közönségnek kellett volna viselnie (a drágább pénz exportálása következtében) azon hátrányokat, melyek alól most egyesek a spezzati kiküldése által iparkodtak kibúvni. 1888-ban, hogy a nagy hiányon segítsen, a Nemzeti Bank Franciaországból 32 millió összegért 5 lírást hozatott. Azonkívül pedig, minthogy Olaszországból Tunisba és Tripolisba nagy összegű aranyat küldtek posta útján, a kormány eltiltotta a postának, hogy ily küldeményeket elfogadjon és szállítson.

Már ez az intézkedés is — mely lényegileg partialis arany-kivitell tilalhat involvált magában — mutatja, hogy a kormány mily aggasztónak ismerte el a helyzetet. Sőt már oly hangok is hallatszottak, melyek azt követelték, hogy tiltassék el a nemes fémek kivitele. Ez eszközt, mely különben is hatálytalannak bizonyult még mindig, valahányszor alkalmazták, természetesen nem lehetett felhasználni, de iparkodott a kormány másként segíteni a bajon. Így azzal is, hogy jelentékenyen megdrágította az ezüst szállítását, utóbb a bronzpénz viteldíját is, minthogy ennek az országból való kivitele is nagy méretekben indult meg. Ezek a palliativ eszközök pedig mind édeskeveset használtak. Gyors segedelemre lett volna szükség és olyat nem lehetett találni. Az olasz bankok discount tételének emelésétől sem lehetett egyhamar eredményt várni. Így az ország kénytelen volt nyugodtan elnézni, a mint valuta-fémét állhatatosan elvesziti és mind közelebb sodortatik a kényszerfolyam felé.

Egy irányban minden lehető megtettek a jegybankok ennek megakadályozására; jegyeik beváltása végett kezdettől fogva nem adtak aranyat, hanem csak ezüstöt, a minek következménye már 1885-ben az volt, hogy aranypénz az országban egyáltalán nem czirkulált. Minden áron iparkodtak maguknál tartani az aranyat, minek következtében a bankok és a közönség közt elejétől fogva örökös harcz folyt az aranyért, mely különösen olyankor vált hevessé, midőn a bank attól tartott, hogy a beváltás export célokból történik. De az ezüstöt sem szolgáltatták mindig készségesen és nem is szolgáltatathatták, mert hiszen annyi ezüstjük, a mennyire szükség lett volna, nem volt. Gyakran a szónak nem elvont értelmében vett küzdelmek folytak a bankok pénztárai előtt az ezüstért

is. A kereskedők segédei ott tülekedtek a bank pénztárai előtt, küzködve, hogy melyikük mutassa be előbb a jegyét beváltásra. Ott háltak éjjel a pénztár előtt, lesve a hivatalos órák kezdetét. A pénztárnok pedig elfogadta a bemutatott jegyet, elbabrált vele órák hosszat — felsőbb rendeletre — és végül is csak egy részét fizette ki aranyban, a többit pedig mindenféle ürügyek alatt visszaadta papirban a prezentálónak. De a bankok nem elégedtek meg még azzal sem: válságos időkben egyszerűen megtagadták a beváltást, önhatalmúlag beválthatatlanságot és teljes kényszerfolyamot adtak különben is törvényes folyamattal bíró jegyeiknek.

Olaszországban kezdettől fogva két párt létezett a jegyforgalom nagysága szempontjából; az egyik annak lehető korlátozását kívánta és fenhangon hirdette a veszélyt, mely az ország valutáját a bankjegyekkel való infláció következtében érheti, kimutatva, hogy a jegyforgalom emelkedése okvetlenül a kényszerfolyamhoz vezet; a másik pedig a jegyforgalom kiterjesztése mellett harczolt és ebbeli meggyőződését utóbb azzal is indokolta, hogy az ország érczkészlete és általában pénzkészlete is nagyon megfogyatkozott a consorziális jegyek beváltása és az érczpénz kiáramlása következtében, minthogy pedig az országnak mulhatlanul szüksége van ezirkulationális eszközökre és a támadt hiány érczpénzzel nem pótolható, tehát papirral kell azt pótolni. E két felfogás azon törvényjavaslatokban jutott legtisztábban kifejezésre, melyek e korszakban (1883-tól fogva) a bankok rendezésére vonatkozólag készültek s melyek azt a változtatást is feltűntetik, melyen az olasz valuta 1883. óta keresztülment. E javaslatok mind meg akarják szüntetni a törvényes folyamatot, csak a jegyforgalom magasságának megállapításában és abban térnek el egymástól, hogy az egyik inkább, a másik kevésbé kedvez a bankszabadság elvének; az egyik fenn akarja tartani, a másik pedig gyöngíteni akarja a Nemzeti Bank túlsúlyát. Az 1883. november 26-iki javaslat a jegyforgalom maximumát 1.050 millióban kívánta megállapítani, míg az annak tárgyalására kiküldött bizottság 1.300 millióban; az 1887. november 19-iki miniszteri javaslat — a változott viszonyokra való tekintettel — 755 millió bankjegyet akart, míg a bizottság többsége 1.055 milliót kívánt s végül az 1889. június 22-iki javaslat 1.050 milliót. De bankok — tekintet nélkül a törvényre —

cirkulációjukat egyre emelték és csak akkor szállították azt le egy kevéssé, hogy ha már nagyon is hangos volt a panasz a törvénytelen emissió miatt.

Az inflációval kapcsolatban pedig mindinkább érvényesült Gresham törvénye, hogy a rossz pénz kiszorítja a jobbat. Erre aztán felriadt az ország: követelték, hogy a bankok a törvény megtartására szorittassanak. 1887. június 26-ikán a kamara napirendet fogad el, mely föl hívja a kormányt, gondoskodjék, hogy a bankok jegyforgalmukat a leg-rövidebb idő alatt a törvényes határok közé szorítsák és náluk levő consorziális jegyeket beváltsák. A kormány igyekezett is e napirendnek érvényt szerezni, de jóakarátának csak nagyon kis ideig volt foganatja.

A törvénytelen circuláció már annyira befészkelte magát az ország gazdasági viszonyaiba, hogy annak onnan való eltávolítása nem egykönnyen történhetett meg és mindenesetre a legnagyobb gondosságot igénylő feladat volt, miért is égető szükséggé vált a bankszervezet ujja alakítása, tekintettel már arra is, hogy a bankok privilegiuma csak 1890. január 1-ig terjedt.

Egyéb okok is szükségessé tették egy organicus bank-törvény létesítését. A bankjegyek törvényes folyama még mindig nem volt megszüntetve, pedig az 1881. április 7-iki törvény értelmében annak még 1883. végén meg kellett volna szünnie. Az 1883. december 25-iki törvény meghoszsabbította azt 1884. december 31-ig és azon túl is folyton meghoszsabbították, hol hat hónapra, hol egy évre. A corso legale megszüntetése most a nagyobb jegyforgalom mellett még nagyobb akadályokba ütközött, mint előbb. Hiszen a bankok még corso legale mellett sem feleltek meg beváltási kötelezettségüknek.

A jegybankok kérdésének megoldása végett — mint már említettem — két javaslatot is nyújtott be a kormány a kamarának. Az egyiket 1888. november 26-án Grimaldi és Magliani, a másikat 1889. június 22-ikén Micelli-Giolitti miniszterek terjesztették elő. Mint érdekes jelenséget kiemeljük, hogy a második javaslat szerint a bankok számára a circulationális maximum átlépésének elkerülése végett a jegyeket a kormánynak kellett volna szolgáltatnia. Fölmerült az a terv

is, hogy fuzionáljanak a kisebb intézetek: hátha úgy lehetne a bajt csökkenteni. De e javaslatok egyike sem vált törvénynyé, miért is a bankok privilégiumát ideiglenesen meg kellett hosszabbítani 1891. június 30-ig.

Pedig a bankrendszer gyökeres reformjára nagyon is szükség lett volna. A bankok bűnei alatt már nemcsak az ország szenvedett, de maguk a jegykibocsátó intézetek is.

KOHN DÁVID.

A SZÉN BÁNYÁSZAT JOGA ÉS A FÖLDBIRTOK.

— Harmadik és befejező közlemény. —

IV. A KÜLÖNBÖZŐ JOGRENDEZÉSEK HATÁSA KÖZGAZDASÁGI TEKINTETBEN.

A szénbányászatnak a földtulajdonhoz való viszonyát, a mint azt a nagyobb bányászattal bíró államok jogai szabályozzák, vázlatos összehasonlításban megírtam.

Minő hatást eredményeztek ezen intézkedések a közgazdasági tekintetben van-e olyan eredményük, a minőt azoknak tulajdonítani szokás? olyan kérdések, a mikre pusztán statisztikai kimutatással válaszolni könnyű volna, de az ily felelet kevéssé világosítaná fel a kérdést.

A kimutatások számszerű adatai okvetlen nagyon becsek, azonban megvizsgálandó: mennyiben idézték elé ez eredményt a törvényes intézkedések és mennyiben hatottak arra más tényezők? Továbbá, hogy ez intézkedések a szembeállított érdekeket megnyugtatóan elégítik-e ki?

Első sorban az volna kiderítendő: hogy a különböző törvényes rendelkezések mennyiben könnyítették vagy gátolták a vállalkozást? A kutatási terek, adományozott bányatelkek vagy bármily elnevezés alatt művelés alá vett széntelepek területének összehasonlító egybeállítása utmutatóul szolgálna, de csak igen tökéletlenül; mert a hatósági jogszabványok jogrendszere mellett az engedélyezett területek hivatalosan kimutathatók ugyan, de mert van szédelgés és hegyzárlat, nem minden bányahatár egyuttal tényleg üzemben levő szénbányamű; az önművelés, magánengedélyezés vagy szerződéses jogrendszerrel pedig ezenkívül az adatok hiányosak.

A tényleg üzemben levő bányaművek nagyságára csak a termelés adataiból vonható alaposabb következtetés.

A széntermelés nagysága mutatná tehát a jogrendezés helyességének közvetlen közgazdasági hatását, a mihez azonban sok szó fér; mindamellet nézzük az adatokat.

Az első széntermelő ország Anglia, melynek productiója folyton emelkedik; már az 1871-iki s a királyi biztosok által összeállított kimutatás szerint az évi termelés a 90 millió tonnát (900 millió mmázsát) meghaladta, a miből Írlandra csak 155.000, Scóciára közel 10 millió, Angliára pedig több mint 80 millió tonna jut.¹⁾ Azóta e szédületes számok erősen megkétszereződtek, ha a fokozatos emelkedés az előző évekenél csekélyebb lett is, mert már 1888-ban az ezerhétszáz millió métermázsát felülmulja.²⁾

Utána nyomban következik az északamerikai Egyesült-Államok folyton emelkedő széntermelése, mely az 1881-ik évi 782 millió mázsáról nyolcz év alatt közel 1200 millió mázsára szökött fel. Az európai kontinens legnagyobb termelője Németország, mert 800 millió mázsánál többet állít elé, míg Franciaország az évi kétszáz millió körül mozog, olykor meghaladja ugyan, olykor azonban el sem éri; viszonylag sokkal erősebb Belgium szénbányászata, mely közel 192 millióra emelte termelését, sőt még Ausztriáé is, mely már szintén felülmulja a 200 millió mmázsát, noha terület és lélekszámra nézve szintén hátrább áll Franciaországnál (a magyar birodalom persze nincs betudva). A többi országok alig jönnek számításba: Olaszországnak szénbányászata jelentektelen, vasuti, gyári üzeméhez és hajózásához való szükségletét bevittel fedezi, Svédországról nincsenek adataim, a nagy orosz birodalom évi termése átlag nem sokkal több 45 millió mázsánál, ugy, hogy viszonylag Magyarország 30 millió mázsát meghaladó széntermelése is virágzóbb bányászatról tanuskodik.

Hagyjuk egészen számításon kívül mint házi tüzelő szert és ebben azon hatását, hogy az erdőállományt védi, a szegényebb néposztályt pedig olcsó tüzelőhöz juttatja, hogy az egyre terjedő gázvilágításhoz anyagot szolgáltat, a munkások százezreinek pedig keresetet nyújt és sok más egyebet; közgazdasági hatása a széntermelésnek a nagy ipar, a forgalom, a vasuti és gőzhajózási fuvarozás terén észlelhető leginkább.

¹⁾ Bainbridge id. m. »The Coal Trade and mineral statistics generally« cz. f. 729. l.

²⁾ Jekelfalussy és Vargha »Közgazdasági és Statisztikai évkönyv« 246. l., az adatok 1888-ig terjednek.

Tulzás volna azt állítani, hogy a hol a széntermelés a gyárripar és forgalom motorainak az álló és mozgó gőzgépeknek szükségletét fedezni nem képes, ott sem gyárripar, sem modern forgalom nem fejlődhetik, hogy ennek határt szab a szénproductió nagysága, mert hisz akkor azon országok, melyek szénbevitelre szorulnak (már pedig ez a többség!) a gazdasági fejlődés versenyében lemaradnának; de az már bizonyos, hogy azon államok, melyek a fuvarozási és gyári vállalatok szénszükségletét e helyben termelt tüzelővel jutányos árban képesek ellátni, azok az áruforgalom és gyári termelés versenyét könnyebben állják ki, mint azon országok, melyek másra szorulnak és mások vevői.

Hisz valójában csak két oly ország van, mely tetemes kivitele daczára semmi kőszenet sem visz be. Az egyik Anglia, mely 200 millió mázsa körül exportál, a másik Belgium, melynek kivitele átlag 50 millió mázsa körül mozog; e két országba kőszenet bevinni annyi volna, mint a hegyre földet hordani. De ezek is a legiparosabb országai ám az Ó világrésznek.

Németország visz ugyan be mintegy 30 millió mázsa szenet, de csak átlagos évi számítás mellett is — több mint 50 millió mázsát visz ki, tehát nemcsak ipari és forgalmi szükségletét fedezi, hanem eladó feleslege is van, a mi virágzó gyárriparának és élénk forgalmának emelésére szolgál. Ausztria hasonló kedvező helyzetben van, mert az osztrák-magyar vámterületre behoztak ugyan 32 millió mázsa kőszenet, de kivittek 61 millió mázsát, a mi csaknem egészen Ausztria javára esik; a pénzérték aránya nem épen oly kedvező, mert olcsó barna szenet visz ki, mindamellettt erős gyárripara és közlekedése nemcsak teljes kielégítést nyer, hanem még az eladott szénfeleslegből néhány millió forint kereskedelmi mérlegét is javítja.

Magyarország is szállit kőszenet a Balkán-Államokba (Piski-Petrozsénből és az oraviczai szénvidékről) Romániába és Szerbiába; csakhogy — mint Európa legtöbb állama — többet vesz, mint a mennyit elad. Ausztriából és Porosz-Sziléziából igen sok fekete szenet vásárol s habár barna szén kivitele meghaladja a bevitelt, a kedvezőtlen mérleget ez előnyösre nem változtatja; a végeredmény mindenkép az marad, hogy mintegy 300,000 mázsa kivitel mellett a behozatal 4 millió mázsára megy. Az értékben pedig az eredmény

még kedvezőtlenebb, mivel Magyarország a drágább fekete szeneket vásárolja és az olcsóbb barna szeneket adja el.

A jogrendszerek helyességének mérője: a közvetlen hatás lenne, mely a széntermelés nagyságában (annak minden előnyeivel együtt) előttünk áll; a közvetett hatás pedig azon gyáripari és forgalmi haladottság volna, mely épen azon államokban szembeötlő, melyek (mint Anglia, Belgium, az északamerikai Egyesült-Államok) erős szénbányászattal bírnak.¹⁾

¹⁾ Azon országok, melyeknek széntermelése bőséges, legfejlettebb közlekedési eszközökkel és forgalommal bírnak. Részben ez egyik közvetett hatása a széntermelésnek, mert ez mint tömegárú a forgalomban számot tesz: Anglia (közel 7.000 kereskedelmi hajóján kívül) több mint 15.000 mozdonytal bír, melyek 236 millió tonna árút fuvaroznak, a miből közel 150 millió tonna a kőszén; Amerikának 27.000 mozdonya 562 millió tonna árút szállít s abban az ásványszének valószínűen 100 millió tonnával szerepelnek; Belgium 2.300 mozdonya a 40 millió tonna árú közt legalább 15 millió tonna szenet fuvaroz és Németország 13 ezer mozdonya, mely 20 millió tonna árút szállít, alacsony szállítás mellett is legalább 50 millió szenet fuvaroz. E számítás csak hozzávetésen alapul, ez államok egész széntermelését nem vettem fel fuvarozásra, a szomszédos gyárakban felhasznált vagy vízi utakon szállított szén czimén 20—30 millió tonnát vagy néhol 20%-ot is leütöttem abból, de hogy ez mint tömegárú mily jelentékeny jutalékot szolgáltat a vasuti forgalom részére, azt leginkább azon államok forgalma mutatja, melyek majdnem semmi szénbányászattal sem bírnak, vagy termelésük jóval csekélyebb az angol, belga és német produkciónál. Így Olaszország összes vasuti forgalma 15 millió tonna, pedig csaknem annyi mozdonyt futtat, mint Belgium, sőt az iparos Franciaország forgalma sem haladja meg a német árúforgalom $\frac{2}{5}$ -öd részét, mint a hogy széntermelése is csak egy negyed részét teszi a német szénprodukciónak; pedig 9.000 mozdony áll a forgalom szolgálatában. Ezt az orosz, magyar stb. árúforgalom adataival is lehetne igazolni. A másik, a forgalom emelésére is befolyással bíró közvetett hatása a szénbőségnek: a virágzó gyáripar és az avval járó kereskedelmi tevékenység. Anglia, mely 82 millió mázsa vasat termel s csak pamutzövéiben mintegy 70.000 lóerőnek megfelelő gőzgépet működtet, Németország, melynek csak cukorgyáraiban (60.000 lóerővel) 4363 gőzgép dolgozik, és Franciaországgal, Belgiummal, Ausztriával egyetemben: vasgyáraiban, olvasztóiban, hutáiban, szövőgyáraiban annyi ezer meg ezer kazánt és olvasztót fűttet naponta, a jó, olcsó és könnyen beszerezhető tüzelő kérdését bizonyára gyáriparuk létfeltételének tekintik. Magyarország elég szerény és nem nagy követeléssel lép föl: 1600-at meghaladó mozdonyainak, csekély belvízi és tengeri hajózásához mért járműveinek, a gyáripar szolgálatában álló mintegy 1200 gőzgépének, olvasztóinak s gazdasági gőzgépeinek szüksége nem tulságos és még ezt sem képes szénbányászata teljesen kielégíteni. L. Jekelfalussy id. m. a 245., 246., 395., 397., 414., 415., 430., 244., 280., 281., 265., 267., 256., 395., 247. és 248. lapokon levő kimutatásokat; a számokat kerek átlagban vettem.

De a bányatermelés szédületes arányai egyes államokban, szerényebb méretei más országokban: egyedül a különböző jogrendszerek előnyére vagy rovására esnek?

Alig hiszem. Mert a kérdés világosabban ez:

A hol a földbirtok rendelkezik a széntelepek felett, ott van-e virágzóbb bányászat, vagy pedig azon országokban, melyekben az a rendelkezésből ki van zárva és az ásvány-szenek a szabad vállalkozás tárgyai? Ez a kérdés veleje, melyre — ha a közölt számadatok eredménye szerint adja meg valaki a választ s a szerint abszolút jó vagy rossz jogrendszert különböztet meg — a csomót röviden vágja ketté, de a kérdés bogait nem oldja meg.

Ha a dolgok mélyébe tekint az ember, bajosan hiheti el, hogy Angliának és Amerikának szénbányászatuk azért emelkedett oly megközelíthetlen magasságra, mert a széntelepek felett a földbirtok rendelkezik s inkább hajlandó kutatni az okokat, mik e rendelkezés daczára is a bányászat ily mesés fejlődését előidézhatték.

Első ezek között a széntelepülés páratlan gazdagsága. Amerikában 30 millió hektárra becsülik a széntelepek terjedelmét, ámde e nagy tömeg viszonylag roppant területen oszlik szét, míg a britt szigeteken aránylag kis területen torlódik össze: Skócia déli, Anglia északi, Irlandnak Leinster, Tyrone és más megyéiben halmozódott össze oly mennyiség, hogy kiterjedése a három királyság területének $\frac{1}{22}$ -ed részére van becsülve.¹⁾

Már most: ha Maltát és Gibraltárt leszámítom s az angol királyságot 313 ezer □ kilométerre veszem, e területnek huszonketted része 14 ezer és pár száz négyzet kilométert tesz; külön-külön eléri a szász királyság és Elzász-Lotharingia területét, meghaladja a mecklenburg-schwerini nagyhercegség, Felső-Ausztria, Karinthia, Bukovina stb. országok terjedelmét,²⁾ oly kitünő minőségben és vastag településben, hogy a mai termelés arányában még egy évezredig kitart.

A szénbányászat ily kedvező feltételek mellett csakhamar

¹⁾ Bainbridge id. m. »The Coal Trade and mineral statistics generally« cz. f. 728., 729. lapjain. Csak az ő adatait veszem, noha olvastam (németben) olyan kimutatást is, mely a szénmezőket a terület $\frac{1}{10}$ -ére becsüli, a mi pedig 30.000 négyyszög kilométernek felelne meg.

²⁾ Jekelfalusy »Statistikai évkönyv« 2., 3. lapjai.

megkezdődött, minden esetre jóval korábban, mint bárhol másutt. Természetesen csak egyszerű tüzelőszerű bányászták azon kerületekben, hol hatalmas rétegekben és könnyen hozzáférhető fekvényekben találtak; csak később jöttek arra, hogy a Trent-től északra elterülő vidéken az ipar, a széntelepek szomszédságában nagyobb haszonnal üzhető, mint másutt s még jóval később kezdték azt kohászati célokra is felhasználni, ámbár a vasolvasztók és gyárak nagyon sínleték azon parlamenti határozatot, mely azokat az épületfaégetésétől eltiltotta. De annak már kétszáz éve mult, hogy a széngazdag vidékeken a kőszén a lakosság rendes tüzelője volt és ugyanily idő előtt már Londonba évenként 3¹/₂ millió mázsát szállítottak, tehát épen annyit, mint a mennyi tíz év előtt egész Magyarország szénbehozatala volt;¹⁾ kázánok és olvasztók szükségleteire is ott használták legelőbb és legnagyobb mértékben a kőszén. Anglia szénbányászata tehát igen régi és ez sokat megmagyaráz.

Volt ideje fejlődni nemcsak a technikai értelemben vett bányászathoz, hanem a gazdasági józan közszellemnek, az erélyes vállalkozási hajlamnak és az ahhoz szükséges tőkegazdagságnak is, mik együttvéve közrehatottak Anglia szénbányászathoz és gyáriparához felvirágoztatására. Évtizedek hosszú sorának tapasztalata derítette ki, hogy a kőszén mi-csoda kincs!

A meseszerűség országába való balfogalmak széteszülésére elég tanúság létezett s köztudatba ment át: hogy ez a kincs fáradságos munkát, erélyes, észszerű vállalkozást, tapasztalattal, számító szakértelmet, tőkebefektetést kíván s jövedelmezőnek jobbadán a nagyobb bányaművek üzeménél mutatkozik. Tulajdonképpen az a regék világából való felfogás, mely a kontinens egy részében a széntelepeket olyan kincsnek tartja, melyet csak meg kell találni és fölvenni s mely a találót nyomban szükségkép dúsgazdaggá, a lelhely környékét pedig virágzó iparos központtá teszi, Angliában nem is létezett. Legalább nem ily mértékben, mert a termelés kezdetével és fejlődésével járó nehézségek és tapasztalatok, mihamarább oly józan felfogást teremtettek, mely a gazdasági élet terén annyira veszélyes ábrándképek helyébe a gazdasági műveltség-

¹⁾ L. Macaulay »Anglia története«. 1 k. 325., 326., 295., 296. lapjait. V. ö. Jekelfalussy id. Varga id. m. a 247. lapon levő kimutatást.

gel járó egészséges üzleti szellemet, a rideg számítását helyezte. Mikor eljött az az idő, a melyben az olvasztók, a gyáripari és közlekedési motorok nélkülözhetlen tüzelője lett, a páratlan gazdag telepek oly vidékein, melyek a hadjáratok pusztításait csak hirből ismerték s a szivós, okos vállalati szellem és tőkegazdagság segélyével hatalmas gyáripar, kereskedelmet teremtett, már akkor a tisztult nézetek a gazdasági élet oly törvényeivé alakultak, miket tapasztalat szerint büntetlenül senki meg nem sérthetett; míg a kontinens egy részében, hol a szénbányászat jóval ifjabb, nem a fáradságos munkát, a kezdet tapasztalatlanságával járó károsodást, a tandíjak nagyságát, hanem csak a már kész, fényes eredményt, a jólétet és gazdagságot nyújtó gyáripart látták azok, kik előtt Anglia gazdasági haladása bámulat vagy irigység tárgya volt!

Nem a bányaregék varázsvesszőjének csapásával teremthető gazdagság ez, hanem koczkázatos vállalat, a boldogulás oly föltételeivel, melyek nem mindenkinek állanak rendelkezésére; a hol a földbirtokosnak pénze, iparkodó, erélyes, üzleti szelleme és szakértelme volt, bizonyára nem hagyta parlagon heverni széntelepeit, hanem azok feltárásához maga hozzáfogott, a hol pedig a boldogulás e feltételei hiányoztak s azon belátásra kényszerítették a földbirtokost, hogy haszonnal e vállalatot nem indíthatja meg, ott — hosszabb-rövidebb vagy épen örök időkre — átengedte a feltárást valamely vállalkozónak s önmaga megelégedett a szénjáradékkal, valamint azon előnnyel, mely olykor pusztá, néha csekély értékű birtokaira a bányaipari település, építkezés stb. folytán előállott.

Ez az a józan belátással párosult gazdasági és vállalkozási szellem, melynek a természet bőkezősége után Anglia hatalmas szénbányászatát köszönheti; hozzájárul mindezekhez a birtokviszonyok természete, mely az uradalmi birtokrendszerhez hű maradt s az örökbérlők, földbérlők és más birtokosokkal szemben a földes urnál hagyta az ásványszenek felett való rendelkezési jogot, fölmentvén a vállalkozót attól, hogy számtalan kis gazdával alkudozzék.

Ha valaki Anglia példájával akarja bizonyítani azon jogrendszer helyességét, mely a széntelepeket a földbirtokhoz köti s a szigetország páratlan bányászatát és gyáriparát, for-

galmát ennek érdeméül tudja be, az a külső látszat után indul. Helyesebben és a valóságnak megfelelően azt állithatni: hogy ezen rendszer mellett is fejlődhet virágzó szénbányászat, a hol a település gazdagsága s az alkalmas birtokrendszer mellett az egészséges, értelmes közgazdasági szellem a törvény által biztosított rendelkezési jogot nem a vállalkozás megbénítására használja fel. Hisz ugyanennek példáját mutatja Amerika is.

Ily körülmények között tehát ezen jogrendszer mellett is felvirágzik a szénbányászat, de ez eredmény *nem következménye* a jogrendszernek.

Mert magában az ilyesmit nem idéz elé. Oroszország széntelepeiről pontos geologiai fölvételi és becslési adataim nincsenek, a megközelítő összehasonlítás is vakmerő hozzávetés volna tehát. Annyi azonban bizonyos, hogy az angolországihoz hasonló gazdag, tömeges települése nincs; vannak széntelepei, de oly nagy területeken szétszórva, hogy azokkal a szénmezők nagysága nem áll arányban. Népeisége viszonylag gyér, munkásosztálya csekély, iparos vállalkozó szellem, gazdasági műveltség, felhalmozott tőke még nem áll a szénbányászat szolgálatában s így e roppant birodalom, melynek csak európai része 5 millió négyzet kilométernél (tehát az angol királyság területénél mintegy tizenkilencszer) nagyobb, átlag 38 millió mázsa szenet termel. Kivitele persze semmi, ellenben átlag 19 millió mázsa bevitelre szorul, hogy mozdonyainak, gőzhajóinak és álló gőzgépeinek szükségletét fedezze, noha ott számításba veendő a roppant erdőségek is, melyek a tüzelőt oly mértékben szolgáltatják, mint sehol Európában.

Pedig a földbirtok rendelkezik a széntelepekkel s így a jog lényegében azonos az angol joggal, sőt a nagy birtokok rendszere is megvan, még talán fokozottabb mértékben, de azért az eredmény nem egy az angol szénbányászatéval. Ennél a boldogulás feltételei mellett a földbirtok rendelkezési joga sem akadályozza meg a szénbányászat kifejlését, amannál e feltételek hiányában a földbirtok számára biztosított kizárólagos bányászati jog nem viragoztatja fel a bányászatot.

Még tanulságosabb Belgium szénbányászata. Az egész ország területe 29.457 négyszög kilométer, tehát az orosz birodalomnál csaknem 180-szor kisebb, de lakosainak száma az 5 milliót meghaladja, 100.000 szénbányászt foglalkoztat s

csak szénkivitele meghaladja az egész Oroszország széntermelését, egész produkciója pedig ötszörösen felülmúlja az orosz termelést. Sűrű vasuti hálózata, gazdag gyáripára pedig annyira ismeretes, hogy nem is szorul adatszerű bizonyítgatásra. De nem szükséges ily kiáltó ellentétet egymással szembeállítani; Belgium szénbányászata a világhírű angol széntermeléssel is diadalmasan kiállja az összehasonlítást, persze arányosítva: az angol terület csaknem tizenegyszer akkora, mint Belgium (319.239 : 29.457), de széntermelése már csak kilencszer nagyobb, vagyis a belga szénbányamívelés aránylag nagyobb, intenzívebb. A charleroi-i stb. széntelepek gazdagsága, a sűrű iparos népesség (188 lélek négyszögkilométerenkint, holott Angliában e szám csak 121-re emelkedik), mindezt megmagyarázza.

Pedig Belgiumban a szén szabad bányászat tárgya, a földbirtokos rendelkezésétől nem függ, és mégis az ellenkező jogrendezéssel bíró államok közül a híres Angliával győztesen kiállja az összehasonlítást, a nagy Oroszországot pedig szégyenben hagyja.

De ismét téved, a ki ezen szép eredményt tisztán a jog intézkedésének javára írja, mert az előnyös termelés feltételei itt is megvannak, ép úgy, mint Angliában, és azokhoz járul még két oly ország szomszédsága, melyeknél feleslegét jól értékesítheti; az egyik Németalföld, melynek szénbányászata nincs s évi szükséglete 34 millió mázsa, a másik Franciaország, melynek szénbányászata elég tekintélyes, de hatalmas iparának s vaskohászatának szükségletét nem elégíti ki, úgy, hogy száz millió mázsát is kénytelen némely évben szomszédaitól vásárolni.

Pedig Franciaország egészen azon joggal él, a mellyel Belgium, hiszen ez tőle vette át törvényét, az ipari vállalkozás feltételei is megvolnának, de széntelepülése távolról sem oly kedvező, fejlett gyáriparának s közlekedésének szükségleteit a 200 millió mázsa évi termelés nem képes fedezni.

A törvény azonos intézkedései tehát itt nem eredményeznek oly sikert, mint a szomszédban, mert a bányászat feltételei nem oly kedvezők s a jog maga nem adhat köszönet.

Ellenben Németország és Ausztria, melyeknek törvényei még jobban becézik a vállalkozást, mert a bányatulajdono-

sokat még a bérek és díjak fizetésétől is fölmentik, nemcsak saját tekintélyes szükségleteiket fedezik, de még kiviteli többlettel is rendelkeznek. Németország 800 millió mázsányi termeléséből nemcsak erős gyáriparának, kohászatának és közlekedésének szükségletét elégíti ki, de még exportál is, mert települései gazdagabbak, népessége pedig sűrűbb. Bár kisebb mértékben, de ugyanez áll Ausztriáról is, melynek termelése aránylag nagyobb, szükséglete pedig csekélyebb s így termeléséből szintén jut a kivitelre; a települések itt is kedvezőbbek, a népesség átlag sűrűbb, a szénvidékeken (Cseh-, Morvaország, Szilézia) meg épen meghaladja a francziaországit. Természetes, hogy a jog kedvezményei, párosulva a termelés előnyös körülményeivel, csak jó hatást eredményeznek.¹⁾

Mindezt azonban ne tulajdonítsuk a törvénynek, mert az ellenkezőről meggyőzhetne — ugyancsak Németországban — a szász jogvidék bányászata. A partikularis porosz jogok, melyek az egykori szász tartományokban a földbirtok rendelkezése alatt hagyják a széntelepeket, továbbá a szász bányatörvény, mely szintén így intézkedik, nem gátolták meg a szénbányászat erőteljes fejlődését a szász jogvidéken. Poroszország szász tartományaiban és a szász királyságban azon szénbányák, miket a földbirtokosok vagy bérlők tartanak üzemben, értelmes, erélyes vezetés, kellő beruházás tekintetében egyenrangúak Németország többi bányaműveivel; ezt maga Klostermann is bevallja.²⁾ Ez iparos, sűrű népességű, gazdasági műveltséggel bíró vidékek földbirtokosai a kedvező település előnyeit csak úgy fölhasználják, mint Németország többi jogvidékein (hol a szén szabad feltárás tárgya, a földbirtokosok iparkodó szelleme pedig lanyhább) az önálló vállalkozók.

Különben felesleges példaként a külföldre kalandozni, mert itthon is hasonló eredményeket láthatunk. Az erdélyi megyékben és a társországokban, hol az ideiglenes törvénykezési szabályok nem bírnak érvénnyel s az ásványszének szabad vállalkozás tárgyai, még úgy sem fejlődik szénbányászat, mint a magyar birodalom többi részeiben, a hol pedig a szén kötött állapotban van. Az erdélyi részekben a zsil-

¹⁾ Ez adatokra nézve l. Jekelfalussy Stat. évk. 1 k. 1—3. 246—249 lap.

²⁾ Klostermann »Das allg. Berggesetz« 6. 12. l.

völgyi szénmedencze képezi az eddig ismert egyetlen nagyobb települést, kisebbek léteznek (mint pl. az egeres-vidéki szénrétegek), de hasonló gazdag települések tudtommal sem itt, sem a társországokban nem fedeztetek fel; az anyaországban pedig. a nógrádi, gömöri, esztergomi, pécsi és oraviczai széntelepek gazdagsága ismeretes, azonfelül kisebb településekre bukkantak az ország különböző vidékein és az is bizonyos, hogy a magyar birodalom e részeiben a közgazdasági haladottság fejlettebb. A törvény, mely kedvez a szabad vállalkozásnak, egyéb előnyök hiányában nem idézi elő a szénbányászat föllendülését amott, a vállalkozásra zsibbasztóan rendelkezései nem gátolják szerény méretű fejlődését emitt.

Igaz, hogy a szabad bányászat előnyei kedvező termelési feltételek mellett még nagyobb fölvirágzást idézhetnek elő, a zsibasztó rendelkezések pedig ott, hol a termelés előnyös körülményei különben is csekélyek, még nagyobb pangásra kárhoztatják a szénbányászatot, vagy annak fejlődését még inkább gátolják.

De a jognak egyik rendelkezése nem teremti meg, másik intézkedése pedig nem teszi tönkre a bányászatot; lekötött állapot és gyarló jog daczára is fejlődhet erős szénbányászat, kitünő, kedvező törvény mellett is van pangás, mert a siker főleg a termelési tényezők szerencsés összhangjától függ, a miknek alakulása a bányatörvényhozás közvetlen hatáskörén kívül esik.

A feladata magaslatán álló jogalkotás azonban eleget tesz kötelességének, ha a jogrendezést akkép végzi: hogy a termelési tényezők közrehatását mi se gátolja, a megszokott jogeszmékhez és jogformákhoz ragaszkodik, idegenszerű jogintézményeket nem erőszakol s a létező (néha csak látszólagos) érdekösszeütközéseket nagyobb sérelmek nélkül a közjó érdekében megelégedésre intézi el.

Jogreformunk kérdésénél erre visszatérek, most csak azt érintem: mennyiben sikerült az érdek-surlódások kiegyeztetésénél e célzt a különböző törvényhozásoknak elérni?

Angliában a létező jogállapottal meg vannak elégedve — a földesurak, a mire teljes okuk van; az övök a telepek teletti rendelkezés, vállalkozási képesség esetén maguk kezdek üzemet, ha pedig a művelést vállalkozónak engedik át, ők szabják meg az árát. A tömeges terme-

lést óhajtó közérdek sem panaszkodhat; az ország összes tüzelő szükséglete — a konyhától, szobától a gyárákig és közlekedési eszközökig — nemcsak kielégittetik, de még azonfelül jókora tömeg kivitelre is kerül.¹⁾ De annál keserve-
sebben panaszkodnak a vállalkozók, a fokozatosan emelkedő s a szénbányákra súlyosodó bérek miatt, miknek elviselhetlen növekvése helyenkint a vállalat folytatását teszi lehetetlenné.

Ennek magyarázata az lehet: hogy a hol a földesur nem bir kellő vállalkozási képességgel arra, hogy széntelepeit maga tárja föl, a jellemző gyakorlati gazdasági szellemnél fogva nem helyezi azokat azért a tehetetlenség és telhetetlenség zárlata alá, hanem a jelentkező vállalkozónak kiadja a művelési engedélyt; az ügylet könnyen létrejő, költséges és nehézkes alakiságok nem hátráltatják s a bérösszeg is méltányos — legalább az első bérleti időszakban. Hanem annak elteltével, főleg ha a vállalat sikerül, ugyanazon gyakorlati szellem a bérletet már csak magasabb bérösszeg fizetése mellett hajlandó megújítani vagy meghosszabbítani; így jó létre a bányabér fokozatos emelésének a rendszere, hasonlóan a nagy városok házbérének fokozásához.²⁾

Az ilykép sarczolt vállalkozók méltatlankodva fizetnek, vagy panaszkodva lépnek vissza a vállalat folytatásától.³⁾

A francia jog területén a panasz és elégtelenség még általánosabb.

Épen a szénbányászatnál panaszkodnak a vállalkozók, hogy különben is súlyos helyzetüket a termelésre nehezedő tér- és terménydíjak még inkább válságossá teszik: utalnak

¹⁾ Az a pár száz millió mázsa szén, mely az angol kikötőket évente elhagyja, közvetlenül nem egészen idegen országoknak adatik el; számításom szerint abban tekintélyes részt képez a hajózási vonalak pontjain (pl. Port-Saidban, Adenben stb.) berendezett szénállomások szükséglete is. És ennek legnagyobb részét ismét az angol tengerészet fogyasztja el; ámbár más államok hajózása is részesedik abban.

²⁾ Bainbridge id. m. 513. l. A bérlők ez ellen oly módon védekeznek, hogy fölhagyás esetére az újból való birtokbavétel záradékát kikötik, a mi ugyan új vállalkozóval szemben régibb jog czímén részükre elsőszé-
biztosít, de viszont a bérleti vállalkozást a jogbiztonságtól megfosztja. Szerző gyakorlati tanácsokat ad az óvatosságra nézve. U. o. 520., 521. l.

³⁾ Mohl beszéde a württembergi kamarában a bányatörvény tárgyalása alkalmával, hol egyesek Angliára hivatkozva, a széntelepeket a földbirtok számára követelték. Brassert »Die Bergrechtsreform in Württemberg« Zeitsch. f. Bergrecht. 15 k. 424. l.

a település sekély voltára, a gazda (patron) és a zavargó munkások közötti viszonyra, ezek fokozódó követelésére, mik együttvéve a szénbányák jövedelmezőségét tönkreteszik. Viszont a földbirtok sincs megelégedve a tulajdonjog elvi elismerésével. Fájlalja a széntelepek tulajdonjogát, mit a polgári törvénykönyv egy kézzel megadott, a bányajog pedig a mássikkal visszavett s helyébe kárpótlásul a bérigényt nyújtotta, melylyel elégtelen s melynek biztonsága miatt aggódik, méltán attól tartván, hogy a gyenge alapon álló elvi jog mellett még a szénjáradék is megszűnhet.

Mert a socialismus tanainak terjedésével egy új pályázó jelentkezik a bányatulajdonra; »a bánya legyen az államé«, mely azt az állami műhelyek mintájára kezelné, busás munkadíjakat biztosítván a munkások részére, akár jövedelemmel, akár veszteséggel jár az üzem. »A bánya legyen a bányamunkásoké«, így szól az újabb és szabatosabban formulázott tan, mely már azt is feleslegesnek tartja, hogy az állam a munkások javára kezelője legyen a bányáknak s a fanatizmus, mely nyomtatékot is ad e követelésnek, méltán aggasztja a vállalkozást és a földbirtokot egyaránt.

Első sorban persze a vállalkozást, mely az új praetendens szívesen kielégitené a földbirtok javára biztosított tér- és terménydíjak egy részéből, önmaga egyuttal annak fizetése alól végleg szabadulván; a második sorban fenyegetett földbirtok pedig, mely a csupán elvi jellegű tulajdont félti s az eddigi díjakkal nincs megelégedve, szívesen áldozná föl a vállalkozást, mely ellen — mint ez időszerinti tulajdonos ellen — különben is irányul a munkások ingerültsége. Fölhasználja tehát az alkalmat arra, hogy az ásvány- és kőszéntelepek feltétlen tulajdonjogát a földbirtok javára visszakövetelje, mert csupán ennek kapcsolatában terjed ki reájuk a tulajdon szentsége s így őrzik meg ingatlan jogi jellegüket.¹⁾

Egyedül az államhatalom által őrzött közérdek elégtelt a neki jutott résszel: e concessio-val s annak eredményével; és méltán, mert az által — a régi állapottal összehasonlítva -- virágzó szénbányászatot fejlesztett.

Még legkevesebb a panasz azon jogok területén, hol a széntelepek egészen szabad bányászkodás tárgyai s a vállal-

¹⁾ L. René de Recy »La propriété des Mines« című értekezését a »Revue des deux Mondes« 95. s köv. kötetében.

kozók bérfizetésre sem kötelezvék; Németországban és Ausztriában a földbirtokos sem a regalejog korszakában, sem annak megszűnte és átváltoztával nem tekinthette magát a széntelepek tulajdonosának, járadékot az után soha sem élvezett, megelégszik tehát azon közvetett előnnyel, mely a szénbányászat és gyáripár fejlődéséből földjeire háramlik, a vállalkozók pedig minden korlátolástól és tehertől mentesek lévén, épen nem panaszkodhatnak. Némi neheztelés a szász jogvidék külön joga miatt észlelhető a bányajogászok és vállalkozók körében; amazok a jogegység megbontását sajnálják, emezek óhajtanák a szász területeket is megnyitni a szabad vállalkozás számára. Mindez azonban jelentéktelen zugolódás, mert a bérezés méltánytalan fokozása ki van zárva az által, hogy az elkülönítés személyhez és határidőhöz kötve nem történhet, ha pedig az elkülönítés törvény szerint megy végbe, a bérfokozás lehetetlen.

Minél szorosabb viszonyban marad a vállalkozás a földbirtokkal, a szemben álló érdekek sűrű érintkezése annál gyakoribb surlódásra vezet, melynek kiegyeztetése egyik vagy másik fél elégtelenségét vonja maga után; míg a teljes elkülönítés és az érdekeltek érintkezésének korlátolása a surlódás és elégtelenség esélyeit is csökkenti.

A különböző törvényes intézkedések közgazdasági hatását megvizsgálván, a tanuságok jogalkotásai kérdésünk javára értékesíthetők.

V. A JOGUJITÁS SZÜKSÉGE ÉS A FÖLDBIRTOK JOGCZÍME.

Magyarországon a földbirtok ragaszkodik a széntelepekhez, a vállalkozás azokat szabad bányászat tárgyaivá kívánja tenni; a földbirtoknál aggodalom, a vállalkozásnál türelmetlen követelkezés, mindkettőnél bizonyos ingerültség észlelhető, mihelyt e kérdés szóba jő.

A jövő eldöntés bizonytalan, a jelen jogállapot rosszul szabályozott.

A földbirtokosra és vállalkozóra egyaránt kellemetlen a bányatörvény ismételt, de eredménytelen reformkísérlete, mely az egyiknél aggodalmat, a másiknál reményt támasztott, később kellemes vagy kellemetlen csalódásnak adva helyet.

E bizonytalansághoz tartozik még a létező jogállapot tökéletlen szabályozása, a mi a hevenyszve alkotott ideiglenes törvénykezési szabályoknak nem is róható fel; már átmeneti intézkedéseinek hiányosságára utaltam. Azok azonban már tárgytalanok, de még ma is gyakorlati jelentőséggel bíró intézkedései elég zavart okoznak.

Az id. t. szabályok azért, hogy a földbirtokos rendelkezése alá bocsátották a köszenet, egyébként egészen azon jogi rendezés alatt hagyták, mint a többi bányaműveket. A szén- és fémbányamű tulajdonjogának azonos az eredeti jogcímük: mindkettő adományozás folytán keletkezik, mindkettőnél ennek szükségképi következménye a földalatti ingatlan elkülönítése a felszíni fekvőségtől s a megfelelő telekkönyvezés. A földbirtokos, a ki öntelkén kutatást vagy feltárást akar kezdeni, engedélyt, illetve adományozást *szénre* fémre egyaránt csak úgy köteles szerezni, mint egy idegen vállalkozó, s kettőjük között csak az a különbség, hogy szénbányánál a vállalkozó »a földbirtokos beleegyezését köteles igazolni«, míg ez mint önszerződő ettől természetesen föl van mentve.

De a szénbánya-mű tulajdoncíme minden esetben az adományozás, az mindenben a bányatörvény szabályai alá tartozik, annak megszerzése tehát személyhez vagy időhöz nem köthető, a földbirtoktól elkülönített, telekkönyvi betét tárgyát képező, önálló ingatlant jelent, melyre mások is szerezhetnek dologi jogokat.

Milyen legyen lényegében és formában a földbirtokos igazolt beleegyezése, mint bármely jogositvány előfeltétele? arról az id. t. szabályok nem szólnak.

Kezdetben rendszerint csak a kutatás megengedéséhez szükséges beleegyezés igazolásáról lehet szó, melynél még részletes szerződés nem szükséges és gyakran nem is kötetik. Jött-e létre minden kérdésre nézve a felek között már eleve megállapodás, és ha igen, mily értelemben, azt a bányahatóság ezuttal nem tartozik, de nincs is jogositva bírálat alá venni; hisz egyszerű kutatási engedélyről van szó, az pedig igazoltatik, hogy a földbirtokos annak megkezdését és folytatását megengedte.

Azért, mert a szerződésben sehogy sincs vagy nincs jogszerűen szabályozva a felek közötti jövődöbeli jogviszony-

nak minden részlete a kutatási engedély nem tagadható meg; idő előtti gyámkodás is volna oly esélyről intézkedni, melynek feltételei: a lelet, a feltárásnak lefejtést érdemlősége, kellő haladottsága stb. még csak a jövőben következhetnek be, de el is maradhatnak. A vállalkozó nem is kér még adományozást s ezzel bányatulajdont, csak kutatási engedélyt, a mi mellett bizonyítja a földbirtokos beleegyezését; a bányahatóság figyelmeztetheti a vállalkozót a függőben hagyott kérdések következményeire, de az engedély kiadását azért, mert a jövő esélyei közé tartozó jogviszony részletes szerződés által még nincs szabályozva, meg nem tagadhatja. Sem a bányatörvényben, sem az id. t. szabályokban nincs arra jogalap. Másképp van az adományozásnál.

Midőn a kutatási munkálatok előhaladása folytán a vállalkozó adományozást kér, újból igazolja a földbirtokos engedélyét; ha az eredeti szerződés ez esetre is részletes meg egyezést tartalmaz, annak bemutatásával, ha pedig az első beleegyezésről szóló nyilatkozat hiányos volt, akkor a felek jogviszonyait kimerítően szabályozó újabb egyezmény betérjesztésében. Ez okmányok egyikében, ugymint másikkában szokás a művelést 20—60, egyszóval határozott számú évekre megengedni; a miből mindenképen zavarok származnak. Rendben csak akkor intézhető el a kérdés, ha a földbirtokos végleg átengedi a telep művelését, mert ha záros határidőre szól a szerződés, akkor a vállalkozó a széntelep haszonbér- lője lesz.

Ha a bányahatóság elfogadja az ily szerződést s annak alapján kiadja az adományozást, épen olyan bonyodalmat teremt, mint ha azt visszaveti s a vállalkozót pótlásra utasítja. Ha a bérszerződést — mert ez annak a valódi neve — elfogadja s az adománylevelet kiállítja, akkor előáll azon anomália, hogy szénbányamű tulajdonjoga telekkönyveztetik, melynek alapja egy záros határidőre szóló haszonbérlet. A haszonbérlet lejártakor pedig oly helyzet előtt állanak a felek melyből csak a kölcsönös jóakarattal bontakozhatnak ki; ha az előnyös helyzetéről időközben felvilágosított földtulajdonos a lejártkor a haszonbérletet meghosszabbítani egyáltalában nem, vagy csak igen súlyos feltételek mellett akarja, a vállalkozó nem folytathatja a művelést vagy pedig a legnagyobb áldozatra kell magát elszánnia. Viszont azonban azzal állhat

boszút, hogy a földbirtokosnak, vagy az új vállalkozónak (kivel amaz megegyezett), ő sem engedi meg a művelést, mert az adományozás folytán a bányatér határain belül előforduló kőszénre ő nyervén kizárólagos művelési jogot, attól mindenkit eltilthat. Ő már nem bányászhat, mert a földbirtokostól nyert engedélye lejárt, a telektulajdonos vagy engedményese viszont az ő, adományozás által szerzett régibb joga miatt vannak abban akadályozva, és így kerül a szénbányamű a civil- és bányajogok kiegyenlíthetlen összeütközése folytán parlagi állapotba.

Ez nem képzelt jogeset,¹⁾ s a kölcsönös méltánytalanság esetén csak az vethet véget a bonyodalomnak, ha az adományt kötelezett üzembentartás elmulasztása czímén a bányahatóság elvonja,²⁾ a mi azonban a közigazgatási és még inkább a jogbiztonsági érdekek világos megsértésével jár. Fentebb érintettem, hogy az ily bérfokozások következményei még Angliában a bányabérrendszer hazájában is mennyire kellemtelenek; de ott legalább nem juttatják a bányát parlagi állapotba, mert a földbirtokost a bérlő adomány által szerzett kizárólagos jogosultsága nem gátolja az üzem folytatásában. Ily üzemszünet csak az esetben áll elő, ha a régi bérlő szerződésében az van, hogy az egyenetlenség miatt felhagyott bányát ismét csak ő veheti művelés alá, a mi igen alkalmas arra, hogy a túlkövetelő földesurat észére térítse.

Ha a bányahatóság a földbirtokos beleegyezését a haszonbérleti szerződés bemutatása által nem látja igazolva s az adományozást megtagadja, jog szerint egészen helyesen jár el, mert az adományozás által magánjogi értelemben vett, a földbirtoktól elkülönített s így realizálható, bizonyos határok között fekvő, telekkönyvezett ingatlan tulajdona alapítatik és szereztetik meg.³⁾ Ha itt a tulajdonszerzés alapföltétele a földbirtokos engedélye, akkor a széntelepre nézve annak is a valódi tulajdonjog átengedését kell tartalmaznia, vagyis legyen a földbirtokos engedélye egyenlő a bányajogositvánnyal; mert csak nem lehet időleges, haszonbéri jog-

¹⁾ A budapesti bányakapitányság 762/873. sz. a. k. adománylevele az esztergommegyei »Árpád« szénbányatelekre ugyanilyen; a haszonbérlet 1889. május hóban járt le.

²⁾ 1854-ki bányatörvény 182., 170. és 232. §§-ai.

³⁾ Scheuchenstuel »Motive d. allg. Berggesetzes« 147. l.

viszonyra bányatulajdont alapítani, már pedig a bányarendtartás határidőhöz kötött, lejáratra szóló adományozást nem ismer.¹⁾

Egészen rendén van tehát, ha a bányakapitányság a haszonbérleti szerződéssel meg nem elégedve, a széntelep végleges átengedésének igazolását kívánja, s ezzel elejét veszi azon képtelenségnek, mely erősebb, szélesebb jogot (tulajdont) alapítana egy csekélyebb, korlátoltabb, véges jogra (haszonbérletre); útját állja továbbá azon jogi és közgazdasági bonyodalomnak, minek képét az imént vázoltam s abban mások jogsérelmének, kik a rendezett jogállapotban bizva, a bányaművön szolgálmi, jelzálogi, dologi jogokat szereztek.²⁾

Ám azért, hogy a nagyobb bajoknak elejét veszi, elég kárral jár ez is a szénbányászatra. A kutatási engedély nézetem szerint nem tagadható meg, bármily alakú vagy tartalmú okmány igazolja is a földbirtokos beleegyezését; de midőn adományozásra kerül a sor, midőn bányatulajdon alapításáról van szó, az nemcsak új haszonbérleti szerződés alapján tagadható meg, hanem az is előfordul, hogy ugyanazon haszonbéri szerződés, mely a kutatási engedély kiadását indokolta, az adományozás megtagadására vezetett.³⁾

Miképp segítsen ilyenkor magán a vállalkozó? A jó tanács könnyű: szerezzen *a földbirtokos* adományozást és az adományozott *bányát adja haszonbérbe* a vállalkozónak, mivel ez haszonbérleői minőségében bányatulajdont nem szerezhet; ily módon a nehézségek legyőzetnek. A tanács jó, csak legyen a ki megfogadja, mert ha azon 5—6 év alatt, míg a vállalkozás ezen stádiumba jut, a földbirtokos megérti helyzete előnyeit, ragaszkodik a haszonbérlethez és a széntelep korlátlan, kizárólagos jogát semmiképp vagy csak jó magas áron hajlandó átengedni, a vállalkozó vagy veszni hagyja befektetéseit, kockázattal juttatván a földbirtokost egy föltárásra előkészített bányaműhöz, mert a felfedező leldíja jogunkban

¹⁾ 1854-ki bányarendtartás 40., 109., 111. §§-ai.

²⁾ A budapesti bányakapitányság 2188/1888. sz. a. k. határozata.

³⁾ A budapesti bányakapitányság egy 1882-ben kelt részletes haszonbéri szerződés alapján 234/1883. sz. a. k. kutatási engedélyt adott és 2188/883. sz. a. k. határozatával ugyanazon haszonbéri szerződés alapján felfüggesztő határozatot hozott, utasítván a vállalkozót, hogy a »köszénhez való jogosultságát kétséget kizáró módon igazolja«. Lehet követ dobni, de nem a bányahatóságra, hanem jogrendszerünkre!

ismeretlen, vagy pedig kénytelen olyan áldozatokat hozni, mik tönkrejutásával egyértelműek.

A hevenyészett szabályozásnak egy más esetére térek át. Jogunk szerint az adományozás sajátkép bányatérre vonatkozik; nem bizonyos megnevezett ásványtelepnek, hanem a bányahatárnak tulajdonjogát adja, persze az abban előforduló összes értékes ásványokkal együtt (123. §.). Ezzel természetesen ki van zárva az eshetőség, hogy ugyanazon bányahatáron belül két, külön fajú ásványra üzött bányavállalat keletkezzék. Most ez is másképp van. Az ugyan világos előttem, hogy ha egy szénbányavállalkozó adományt nyer, ez őt a bányahatáron belül előforduló egyéb (szabad) ásványok föltárására is jogosítja, noha az adománylevélben csak szénről van említés; de az is kétségtelen, hogy az egyéb ásványok föltárására kiadott jogositvány a kőszénre semmi jogot sem ad, sőt az id. t. szabályok őt attól határozottan eltiltják. Arról a földbirtokos rendelkezik, s ha a vállalkozó annak beleegyezését meg nem szerzi, akkor a kőszénre a telektulajdonos számára fedezi fel, ki arra maga kérhet adományt vagy pedig eladhatja a legtöbbet ígérőnek. Ilykép keletkezhetik ugyanazon bányahatáron belül egy fémbánya és egy szénbányamű, mert az összefüggő településről, az önálló településről, mint a föltárás föltételeiről, a korábbi vállalkozó, mint felfedező leljog kedvezményeiről nincs semmi intézkedés! Nem állítom, hogy a kettős bányaművek elszaporodtak vagy léteznek, de keletkezésük jogilag lehető, mert az id. t. szabályok rendelkezései (VII. I. f. *d*) *f*) *g*)) alkalmat nyújtanak erre; sőt azoknak ez szükségképi következménye, s ezzel rés van ütve jogrendszerünk azon előnyös intézményén, mely a vállalkozót a bányahatár egyedüli urává teszi. Ha ez eset ritkán vagy épen nem fordul elő, annak bizonyossága, hogy a joggal élő közönség idegenkedése és a megszokott jogformákhoz való ragaszkodása folytán ez intézkedés nem ment át a jogáletbe.

Lehetne folytatni annak megvilágítását, hogy mily következményei vannak a merőben ellentétes jogrendszerek összeházasításának. Érvényben levő rendtartásunk a bányatulajdon szerzési jogcíméül az adományozást, tárgyaül a bányahatárt állapítja meg; az id. t. szabályok — a szénbányászatra nézve — annak rendszerébe az angol-szász szerződéses jogrendszerből egy darabot ékeltek be.

De azt sem teljes következetességgel, mert egyben a szerződéses jogintézmény mellett az adományi jogintézményt is érvényben hagyták, és minden tekintetben elmulasztották részletes szabályokkal elejét venni azon jogzavaroknak, mik a megszokott és szokatlan, a mellett pedig ellentétes jogformák együttes használatából előállani szoktak.

Ha egyébként nem szorulna is bányajogunk reformálásra, a szénkérdés bizonytalan, elégtelen szabályozása reámutat a jogújítás szükségére. Mily irányban és szellemben? arról alább lesz szó.

Előzetesen megfontolandó, hogy a jogújítás, mely jogi szempontból szükséges, közgazdasági szempontból is kívánatos-e? Kifogás alá esik-e a jelen állapot közgazdasági szempontból, továbbá a földbirtoknak a kőszénre vonatkozó jogai oly természetűek-e, hogy azok a törvényhozást nemcsak óvatosságra, hanem egyuttal — bármily közgazdasági követelményekkel szemben is — zárkózott tartózkodásra intik?

Bizonyos, hogy a jogszabályok, mik a mai állapotot teremtették, nem váltak előnyére szénbányászataunknak.

E mellett szól az id. t. szabályok alkotóinak beismerése, a bányahatósági gyakorlat iránya és a széntermelésnek az újítás után mutatkozó csökkenése.

A kedvezőtlen hatással tisztában voltak azok is, kik az értekezleten az 54-iki bányatörvény módosítását támogatták; a módosítás indítványozója is beismerte, hogy »nemzetgazdasági tekintetben használna« ugyan, ha a kőszén szabad ásvány maradna, de ha kormányrendeleti uton a magántulajdont konfiskálni lehet, ez a tulajdon biztonságának minden gazdasági haszonnál többet árt.¹⁾ Indítványának pártolói is kijelentették, hogy a törvényhozó testületben készek volnának a bányászat érdekében oly határozatot megszavazni, mely a földbirtok jogát a kőszénre megszüntetné, de az értekezlet nem törvényhozó testület s feladatát csak a régi magyar jogrendszer életbeléptetése képezi.²⁾ Ugy hitték különben, hogy az intézkedés csak *ideiglenes*, rövid tartamú lesz, a földbirtokos fogalmának a földesur személyében való megállapítása pedig megkönnyíti a vállalkozó feladatát, mert nem lesz kénytelen

¹⁾ Prónay A. beszéde Ráth Országbirói ért. 97., 98. l.

²⁾ Deák Ferencz beszéde u. o. 110., 111. l. Jendrassek M. 103., 109. l.

minden zsellérrel külön alkudozni; hisz az ország legnagyobb része még az urbéri rendezés előtt áll (1861), a törvényhozás pedig mihamarább a bányászat érdekeinek megfelelően rendezzi a kérdést.

A tanácskozmányon uralgó alaphang beismerése annak, hogy a jogfolytonossági tekinteteknek a szénbányászat közgazdasági érdekei feláldoztatnak — ideiglenesen.

Ez azonban még csak prognosticon. De hogy bevált, azt már a tapasztalatokon okuló bányahatósági gyakorlat iránya igazolta, mely az id. t. szabályokat megszorító módon magyarázta; ha a változás nem káros, hanem üdvös hatású lett volna, akkor bizony a kiterjesztő magyarázat lett volna helyén. De nem úgy történt. Időközben ugyanis a bányászat, a kőszénnel némileg rokon természetű égvényes ásványoknak, u. m. földgyanta, földviasz (ozokerit, Erdwachs), asphalt, földolaj stb. feltárásához fogott s az osztrák kereskedelmi miniszterium, mint főbányahatóság a földolajat és földgyantát a telektulajdon alkatrészeinek nyilvánítá, tehát a fentartott ásványok sorából kivette, noha a rokonfajú égvényesek (kőszének, földszurkok) a »bányaúrjog« alá tartoznak. A főbányahatóság e megszorító magyarázata, mely a telektulajdon előnyére, de a szabad vállalkozás hátrányára szólott, később az u. n. Naphta-törvények által is megállapított.¹⁾

A magyar főbányahatóság ellentétes irányt követ, mert épen ez esetben ad megszorító magyarázatot az id. t. szabályoknak; a szabad vállalkozás javára s a telektulajdon rovására. Az asphalt, földszurok, földgyanta, ozokerit, földolaj felett való rendelkezési jogból a földbirtokost kizárja s azokat szabad ásványvá minősíti, mert az id. t. szabályok a földbirtokos javára szóló kedvezményi időt csupán a kőszénre

¹⁾ Az 1834. máj. 11-iki birodalmi és az 1834. decz. 17-iki tartományi törvények összhangzó rendelkezései a lengyel tartományokban és Bukovinában a földviasz (bitumen) tartalmuk miatt hasznos ásványokat, persze a bituminozus ásványszöveteket leszámítva, a földbirtokos rendelkezése alá bocsátják. Azok közokirat alakjába foglalt nyilatkozattal a földbirtoktól elkülöníthetők s mint naphta-térek önálló — a közönséges telekkönyvtől elválasztott — telekkönyvi betét tárgyai lesznek; a telektulajdonos vagy a kire ő átruházza, nem kér adományt, hanem az üzem kezdete előtt 4 héttel bejelentést tesz, hogy a bányatörvény közigazgatási és rendészeti intézkedései érvényesíthetők legyenek. L. Naphtagesetzgebung. 1834. május 11. l. t. 1., 2., 9. §§. az 1834. decz. 17-iki tart. t. 1., 2., 3., 14. §§-ai.

hosszabbították meg, azonban a többi fentartott ásványokkal együtt a földszurkokat a bányaurjog alatt hagyták, már pedig »ez általános és többes számban alkalmazott elnevezés alatt mindazon anyagok érthetők, melyek kőolaj, földolaj (petroleum), ozokerit (földviasz, (Erdwachs), asphalt, földgyanta stb. nevek alatt ismeretesek s melyeknek vegytani alkatrészeik ugyanazok, az észlelhető némi különbségek külbefolyások által idéztetvén elő.«¹⁾

Ha szénbányászatumk hasznát látta volna az id. t. szabályok által felélesztett kedvezményi időnek, a bányászat fejlesztése érdekében a bányahatósági gyakorlat a szabályt ezen bituminozus égvényesekre is kiterjesztette volna, a mire nagyon jó oka lett volna; hisz az olajos, bituminozus pallák a szénrétegekkel szoros geologiai és oly közvetlen érintkezésben állanak, hogy az osztrák Naphta-törvény szükségesnek látta világosan kivenni azok közül a bituminozus ásvány-szeneket (1. §.), nehogy a nagy rokonság révén az ily szenek is a földbirtokhoz számíttassanak.

De épen ezen megszorító magyarázattal akarta megmenteni a szabadbányászat részére ez égvényeseket, nehogy ezekre is azon sors várjon, minő — tapasztalata szerint — a szénbányászatot érte; mert az első kedvezményi idő eltelte után a szénbányászat rohamos fejlődésnek indult, míg az újabb kedvezményi idő felélesztése folytán visszaesett s ha az általános közgazdasági haladás következtében emelkedésnek indult is, ez a fejlődés folytonos ugyan, de lassubb és még mindig távol áll attól, hogy a szükségleteket fedezze.

Csak 20 év adatainak összehasonlítása is eléggé bizonyítja ezt. Midőn az első kedvezményi idő 1859-ben lejárt, Magyarországon (az erdélyi részeket és a társországokat nem számítva) az adományozott szénterület 721.862 m² volt és ez 1862-ig, midőn az id. t. szabály a földbirtok kedvezményi idejét újból felélesztették: 73,000.000 m²-re, tehát rövid 2 év alatt százszorosra nőtt.

A kedvezményi idő felélesztése után a növekedés alább száll, sőt 1864. után pár évig visszaesés mutatkozik; talán épen a kormányshékek már ismertetett rendeletei következté-

¹⁾ Főbányahatóság 17.727/1871. sz. a. k. határozata. V. ö. B. t. tárgy. jkvének 107—110. lapjain foglalt kijelentéseket.

ben, melyek a kedvezményi idő felélesztése előtt kutatókat a földbirtokos beleegyezésének igazolására kötelezték.¹⁾

Azontúl ismét folytonos emelkedés mutatkozik, de már jóval szerényebb méretekben s közel 19 év kell hozzá, míg kétszeresét éri el annak a szénterületnek, melyre a bányászat 2 év alatt emelkedett. Az igazság érdekében azonban megemlítem, hogy az 1862-ben termelt szénmennyiség nem érte el a 6 millió métermázsát, míg 1881-ben már a 17 milliót is meghaladta; és így, ha a terület növekedése csak kétszeres, a termelés mennyisége már háromszoros, minek magyarázata a régebben adományozott széntelepek belterjesebb művelésében s annak később nyilvánuló hatásában keresendő.²⁾

Igaz ugyan, hogy az erdélyi megyék és a társországok (bár ott a kőszén szabad ásvány) lemaradtak; nem ugyan az adományozott szénterületek terjedelmében, mint inkább a termelt szén mennyiségében, mert a területek a két országrészben mintegy $\frac{2}{3}$ részét tették az anyaország adományozott szénterületének, míg az azokon termelt szén együttvéve is csak kevéssel haladja meg a két millió háromszázezer mázsát.³⁾ Tehát még $\frac{1}{8}$ részét sem éri el az anyaország széntermelésének. A terület nagysága és a termelés csekélyisége közt levő aránytalanság egyrészt azon sejtelmet kelti, hogy itt egy kis hegyzárlati szédelgés is lehet, másrészt pedig megerősíti annak valóságát, hogy bármily kedvező törvény sem lendít a bányászon, ha a gazdag település és az oeconomicai fejlettség hiányzanak. A vállalkozási szellemet azonban — a mint látszik — élénkíti, közel a szédelgésig, míg ellenben a szén lekötése mellett a vállalkozás lenyűgöztetvén, kedvezőbb feltételek mellett is csak mérsékelten halad.

Fejlett Magyarország szénbányászata ezután is, de csak

¹⁾ A helytartótanács 7122/363. és az udv. Cancellária 5664/863. sz. a. k. rendeleteik.

²⁾ Bruiman Vilmosnak a szaktanácskozmány elé terjesztett kimutatásából és grafikai táblázatából.

³⁾ Az erdélyi részekben 102 millió m²-nél, a társországokban pedig 94 millió m²-nél több volt az adományozott terület; az egész 19,611.146 mázsa széntermelésből: az erdélyi részekre 19,83.000, a társországokra pedig csak 380 ezer mázsa esik, míg az anyaország széntermelése a 17 millió mázsát tett 1831-ben. Bruiman Vilmos táblázatát használtam, mely 1881-ről az utolsó adatokat tartalmazza; a »Statisztikai Évkönyv« adataival összehasonlítva, csak néhány mázsa eltérés mutatkozik, l. a 245. l.

vontatott ütemben, mert 1888-ban az egész magyar birodalom széntermelése a 27 millió mázsát meghaladta, sőt 1892-ben a 35 millió mázsát is elérte, a miben az erdélyi megyék — és a társországok részesedése is bennfoglaltatik — valószínűen a régi arányban.¹⁾ De ez a fejlődés semmikép sem tulságos, mert hisz belszükségleteink fedezésétől még mindig távol áll, mint ezt a gyáripar és a szénányászat között: a külföldi szenek fuvardíjtételeinek mérséklése tárgyában keletkezett háboruskodás világosan mutatja. És még ez a fejlődés sem a mai jogállapot érdeme; inkább annak ellenére jött az létre, az általános gazdasági haladás következtében.

Mindez a köszén lekötött állapota ellen szól s támogatja azon fölfogást, hogy az id. t. szabályok által teremtett jogállapot megért a gyökeres orvoslásra, a mi alatt persze azt értik, hogy a szénányászat — közgazdasági érdekből — a fémbányászattal azonos jogalapon szabályozandó.

Ezen egyoldalú szempontból való megítélése a kérdésnek azonban csak félmunka; a termelés köz- és a vállalkozás magánérdeke mellett megvizsgálandó egyuttal a földbirtok által élvezett jog természete és a jogosult érdeke is.

Bátran állithatom, hogy a törvényhozás oly nyílt kérdés előtt áll, melyet megoldhat akár a szabad vállalkozás, akár a földbirtok javára, vagy bármely összeegyeztető, megalkuvó irányban, a nélkül, hogy az előző törvényhozás valamely intézkedésével ellentétbe jönné. Nincs oly törvényezikk, mely a szentelepek kizáró rendelkezési jogát a földbirtok részére biztosítaná, de olyan sincs, mely azokat a szabad vállalkozás tárgyaivá tenné.

Szavakkal játszanak, kik ezt régi törvényeink alapján kísérlik meg. A régi decretumok, mikre hivatkozás történik, sajátképp a királyi jog lemondását jelentik — *a földbirtok javára*, nem pedig az ismert ásványok szabad bányászatát a földbirtokos akarata ellenére.²⁾ A törvény értelméhez nem fér

¹⁾ Jekelfalusy és Varga id. m. 245., 246. lapjain levő kimutatások.

²⁾ II. Ulászló 1492. I. decr. 30. articulusának e kifejezései: »nobilium, seu aliorum possessionatorum, cujuscunque conditionis existant hominum terris et territoriisque« etc., továbbá: »hi et eorum haeredes, in quorum possessionum terris invenirentur (t. i. fodinae) etc... .. laborari facere ac percipere etc.« világossá teszik, hogy a korona királyi jogáról a földbirtok javára mondott le.

kétely, abban ugyan a köszénről nincs említés s azt vitatni, hogy az »aliae fodinae« kifejezés alatt a kőszenek is érthetők, igazán erőszakolt okoskodás, mert ez általános és többes számban használt kifejezés csak az akkor ismert, bányászati-lag értékes ásványokra vonatkozhatott és semmi esetre sem a kőszenekre, ezen, akkor merőben ismeretlen értékekre.

Gränzenstein azon állítása,¹⁾ hogy a törvény azért hallgatott a kőszenekről, mert azok létezése ismeretlen volt, megfelel a valóságnak. Ha ismert értékek lettek volna: megtartotta volna-e a jus regium részére, mint a kősótelepeket? avagy — mint az akkoron legértékesebbnek tartott — nemes fémeket átengedte volna a földbirtok javára, a felett okoskodhat ki-ki saját felfogása és izlése szerint.

De egészen céltalanul. Mert azon tény mellett, hogy a szenekről régi törvényeink említést nem tesznek, vegyük szemügyre azon másik tényt, hogy Miksa rendtartása a földbirtoknak régi törvényeink által biztosított bányászati jogát megszüntette, minek folytán a régi jogunk szelleméhez fűzött okoskodások talajt vesztenek. Nem alakszerű törvényhozási intézkedések által, sőt jogunk szempontjából nagyon is kifogásolható módon, de tényleg megszüntette. Az ásványszenekről azonban ez sem szól, bár az összes bányaműveket és ásványleleteket (»alle Bergwerke und Fünde«) kamarális jószágoknak nyilvánítja²⁾; mert nem ismerte.

Tény az is, hogy az ásványszenek bányajogi kérdése csak a múlt század vége felé került felszínre, midőn a kamara a két udvari cancellaria együttes erőfeszítése folytán a rövidebbet húzta. Az ez alkalomból kibocsátott udvari rendelet az első kijelentés, mely a széntelepek felett való rendelkezést a földbirtok jogának nyilvánítja; de nem törvény, hanem csak oly rendelet alakjában, melynek sok gyakorlati jelentőséget annál kevésbé tulajdoníthatni, mert e kijelentés dacára a délmagyarországi szénvidéken a kamara széltiben adományozott szénbánya-jogosítványokat, a nélkül, hogy a földbirtokosok beleegyezését kinyerni szükségesnek látta volna.³⁾

¹⁾ L. Ráth Gy. Az orsz. b. ért. Gränzenstein beszédét; ugyanigy Zsigmondy V. B. t. t. jkve. 46. l.

²⁾ Maximilians Bergordnung. Art. I. §. 1.

³⁾ Zsigmondy V. beszédében főlemlíti, hogy Oravicza és Resicza vidékén e század első felében történtek adományozások. B. t. t. jkv. 46., 47. l.

Az 1854-iki osztrák bányarendtartás az első, törvényhez hasonló, mert általános kötelező erővel bíró jogszabály, mely Magyarországon a széntelepeket világosan »a telektulajdon tartozékainak« nyilvánítja. Addig csak egy udvari rendelet létezett, a mint látszik, nagyon kétes érvénnyel.

Elég csodálatos, hogy épen azon törvény, mely a széntelepeket szabad vagy fentartott ásványokká minősíti, az ismeri el, hogy azok a földbirtok rendelkezése alá tartoznak. Igazán elmondható: hogy a ki elvette, az adta sajátkép a jogot e törvényszerű kijelentéssel és az id. t. szabályok is nem a sokszor emlegetett udvari rendeletre, hanem egészen az osztrák bányatörvényre alapítják rendelkezéseiket. Hisz a mely törvény elvette, az is elismerte a földbirtokos jogát és és így elég leleményes módon: e törvény azon intézkedését, mely a földbirtokot az ásványszemek feletti rendelkezésből kizárja, hatályon kívül helyezvén, viszont azonban annak azon szabályát, mely a földbirtok jogát elismeri, érvényben hagyván, a földbirtokot a széntelepekhez és kellő jogcímhez juttatták.

Ez valójában így áll, hisz az id. t. szabályok maguk nem is tartalmazzak hasonló kijelentést, hanem csak fentartják az osztrák bányatörvény rendelkezését az által, hogy a kedvezményi időt — a törvényhozás ellenkező irányú intézkedéseig — újból felélesztik.

Valójában — az országbirói értekezlet jóvoltából — az osztrák törvény révén jutott a földbirtok azon jogcímhez, melylyel a köszén felett való rendelkezési jogát bizonyítja, sőt a bányabérré átváltoztatott bányavámost is ugyanígy kapta meg.

Egészen téves azon állítás, hogy későbbi törvényeink valamelyike a földbirtoknak a széntelepekre vonatkozó tulajdonjogát világos és határozott kijelentéssel törvénybe iktatta volna;¹⁾ törvényhozásunk e kérdésben még nem határozott, akaratkijelentését törvény alakjában még nem nyilvánította. Az újabb úrbéri törvény, mert hisz erről van szó, érintetlenül hagyván a földbirtokosnak az id. t. szabályok által, a befejezett rendezés utáni állapot idejére meghatározott fogal-

¹⁾ Gróf Andrassy Manó nyilatkozata a »Bányatörvényjavaslat ért. jkve« 47. l.

mát, kijelenti, hogy a rendezés előtti időben a földesurak által szerzett jogok érvényben maradnak.

A szokásos átmeneti intézkedés, mely a régibb jogszabály által biztosított és annak uralma alatt szerzett jogokat az új törvény által nem csorbitja meg, a szokásos biztosítás a felől, hogy a törvénynek nincsen visszaható ereje, de nem eldöntése amugy mellékesen — ezen fontos kérdésnek.¹⁾

Ez a földbirtok u. n. százados jogcíme, a mint az valójában áll. A törvényhozás előtt nyílt kérdés, melyet lényegében eddig még oly törvény alkotásával nem döntött el, mely jövő elhatározására bármi befolyással bírna; a mi szabályozás történt, az a törvényhozáson kívül álló tényezőktől származott.

Egyébiránt ha léteznék is törvény, az sem volna egyéb egy erkölcsi nyúgnél a törvényhozásra nézve és semmikép sem akadályozná azt egy helyesebb törvény alkotásában.

Számot kell azonban vetni azzal a ténnyel, hogy a földbirtok 32 év óta rendelkezik a köszénnel; bármily gyenge alapon is áll ezen u. n. százados jog címe, ily hosszú időn át fennálló tényleges állapot e jognak birtokát megszilárdította. E jogban való hit átment a köztudatba s mint az elbirtoklás által szerzett jogoknál, úgy itt is, a még oly gyarló jogcímet is helyettesíti.

Bár a hasonlat nem egészen találó. Az elbirtoklás által szerzett jogoknál a hosszú, folytonos, élénk gyakorlat pótolja a szerzési cím hiányosságát és a jogtények hosszú sora az, mi a jogérzetet megizmosítja; már pedig senki sem állithatja, hogy a földbirtok a maga számára ezt a jogot máskép, mint bérszedés alakjában gyakorlatba vette volna. Három évtizede mult, hogy a földbirtok e jog felett rendelkezik és bizony könnyű volna megszámlálni azokat, kik szentelepeiket önmaguk művelés alá vették, a mi különben természetes, mert az oly üzleti vállalat, hogy a mezőgazdaság mellékfog-

¹⁾ 1871: LIII. t.-cz. 84. §-a. A törvény kijelentése ez: az úrbéri rendezés után a volt jobbágyok a nekik jutott területeken azon jogokat gyakorolják, miket azelőtt a köszénre a földesúr az egész határban gyakorolt, tehát azon jogot, mit ez esetre már az id. t. szabályok a volt úrbéresek számára biztosított, meghagyja; másrészt a földesúr által a rendezés előtt szerzett szénjogokat érintetlenül hagyja. Részletes alkalmazása azon jogelvnek, hogy az új törvénynek nincs visszaható ereje.

lalkozása gyanánt sikerrel bajosan űzhető. Gazdaságilag haladottabb országokban sincs különben.

De a földbirtoknak megvan erre is a kész felelete. Jogával él, ha akarja vagy reá nézve előnyös, de nem kénytelen vele; lehet, de nem kell gyakorolnia, legalább nem az önvállalkozás alakjában, mert akkor is gyakorolja, ha a vállalkozóktól bányabéreket szed, vagy eladja nekik a széntelepét. Egészen a földbirtok tetszésétől függ, hogy melyik módot tartja előnyösebb joggyakorlatnak s közönyös is, hogy melyiket választja, mert a jogérzet megszilárdítására mindkettő egyaránt alkalmas.

A jogalkotás tehát fontolja meg, hogy egy gyökeres változtatással nem sérti-e alaposan a jogérzetet?

Valóban az objektív felfogás az egymásnak ellentmondó érvek — néha képzelt, olykor valódi anyagi érdekek által hajtott — zavaros áradatából csak nehezen juthat a helyes megítélés szilárd talajára.

Jog- és czélszerű-e: a törvényhozás részéről a földbirtok rendelkezési jogát, mit a kőszénre törvénnyel soha sem biztosított, a mi azonban más czímen, de tényleg nagy idő óta létezik, megszüntetni avagy korlátolni? Hogy megteheti, az iránt nincs kétség.

Csakhogy a törvényhozás jogköre is többféleképp ítélhető meg: önalkotta törvényein épen úgy változtathat, mint hatályon kívül helyezhet más jogforrásból eredő jogszabályokat, ha mindez nem egyesek miatt, hanem igazán közérdekben történik és ha a kielégített közérdeknek nem egyesek vagy osztályok valóban sértett anyagi érdeke adja meg az árát. Hol van azon válaszvonal, mely e korlátokat jelöli, azt az egyes esetekben a törvényhozás finom érzéke ismeri fel, a mint hogy — a törvényhozást kötelező — jogszabályban ezt kifejezni alig lehet.

E korlátoláson és felfogáson túl is teheti magát a törvényhozás; az abszolút, meg a forradalmi idők jogalkotásai — mert ez egyszerűbb — formulázták is ezt oly módon: a mi hatalmunk = a mi jogunk, vagyis alkothatunk bármily törvényt, csak képesek legyünk — szükség esetén erővel is — végrehajtani. Ez a felfogás a hatalmi kört tartja czélszerűbbnek.

Minél fontosabb jogokat és érdekeket érint a törvény-

hozás intézkedése, annál érezhetőbb a két eltérő felfogás hatása, ahhoz képest, a mint ez körültekintő, kiméletes jog-érzéssel vagy rideg hatalmaskodással lép föl.

Az ingatlan tulajdon sérthetlensége a legfontosabb és legkárdinálisabb magánjog az összes vagyonyjogok között és mert e kérdésben is annak korlátolásáról (némelyek szerint megrövidítéséről) van szó, a magyar törvényhozás intézkedései alkalmas útjelzői azon elvi iránynak, melyet ily fontos kérdésekben jogalkotásunk követni jónak látott.

Azon időtől kezdve, midőn e század első felében hozott, bár hiányos és hatásukban jelentéktelen törvényeink¹⁾ rést ütöttek az ingatlan tulajdon sérthetlenségének elvén, nap-jainkig a törvényeknek (vagy más forrásból eredő jogszabályoknak) egész sorozata következett, hajdan nem sejtett mértékben korlátolva az ingatlan tulajdont. Közös alapeszméjük az: hogy közérdekből, mely sokszor egyesek vagy egész osztályok magánérdekét is magában foglalja, a telektulajdonos birtokából kibecsülhető, ingatlan tulajdonában korlátolható, de az állam, a társadalom vagy egyesek által közvetlenül vagy közvetve élvezett ily előny terheit nem egyedül a földbirtokos viseli, hanem azért, a mit ő e célra sajátjából áldoz, kárpótlásban részesül.

Politikai, társadalmi, gazdasági okokból az urbéri vagy jobbágytelkek állagtulajdona, minden urbéri szolgáltatás megszüntével a földesurról a jobbágyokra ruháztatott, a földesuri birtokhoz kötött dologi jogositványok legértékesebbje: az italmérési jog pénzügyi okokból attól elválasztatott s állami italmérési jövedékké változott.²⁾ A földbirtokost azért földtehermentesítési és regále-váltsági kötvényekkel kárpótolta az állam; oly értékpapirokkal, melyeknek kamatszelvényeit és kisorsolt kötvényeit az állam, mint azok kibocsátója, köteles beváltani. E téren tovább menve a maradványföldek, a földesuri birtokon telepített dézsmás szőlők, majd részben és bizonyos feltételek alatt az irtványok, sőt a majorsági földken létrejött telepítvények átruházása és megváltása is bekövetkezett;³⁾ természetesen ismét megfelelő kárpótlás fejében, mit ez esetben a közvetlen érdekeltek, kik annak hasz-

¹⁾ 1807. XXI. 1840: X. t.-cz.

²⁾ 1848. 9. 1838. XXXV. és XXXVI. t.-cz.

³⁾ 1871: LIII., 1868: XXIX., 1873: XXII. t.-cz.

nát látják, kötelesek fizetni s az állam legfelebb esetenként a közvetítésre és előlegezésre szoritkozott, előlegeit a megváltott ingatlanokon dologi teherkép biztosítván. Forgalmi érdekek szempontjából; mindennemű vasutak, csatornák, ország, községi, gazdasági utak, utcák, terek nyitása czéljából szükséges földterületek kisajátíthatók; a tulajdonos azokból kibecsülhető, de a legrészletesebben meghatározott kárpótlási eljárás és megfelelő kártalanítás mellett,¹⁾ a mit az állam, község, város, részvénytársaság vagy magánvállalkozó térít meg a földbirtokosnak, ahhoz képest, a mint az ily forgalmi vonal létesítésére egyik vagy másik szerzett jogot. A bányászathoz szükséges külterületek átengedéséért viszont a bányatulajdonos fizet a földbirtokosnak.²⁾

Sem földbirtokhoz kötött s vagyonértékű jogot, sem földet nem vett el jogunk a tulajdonostól soha megfelelő kárpótlás nélkül; jogfejlődésünk elvi iránya az, hogy közérdekből az ingatlan korlátolása helyén van, de a ki e korlátolás előnyeit élvezi, az a földbirtokost kárpótolja. Egyedül az erdő-törvény által megállapított korlátolás miatt nem nyer közvetlen megtérítést az erdőtulajdonos; de itt nem is enged át másnak semmit, csak haszonvételi joga szenved megszorítást a közérdekben és a birtokos saját jól felfogott magánérdekében.

A földbirtok azonban már sokalja az aránylag rövi idő alatt tőle a közérdek javára igénybe vett áldozatokat, ha mindjárt azokért (szerinte nem mindig elégséges módon) kárpótolták is. A széntelepek követelése a szabad bányászat részére: az a csepp, melytől a színig telt pohár kicsordult s keserű kifakadások forrása lőn.

Azt hiszem alaptalanul. Ha az urbéri birtokváltságok egyikében lehet is ok a panaszra, a többiekben annál kevésbé; legtöbb esetben azok panaszkodhatnak, kik e kérdésekben semmikép sem érdekeltek s a terhek viseléséhez ma is hozzájárulnak. Egyéb kérdésekben pedig a panaszkodás alaptalan.

Különben a földbirtok untalan hangoztatott érdeke is lehet ellentétes felfogás tárgya.

Ha érdeke az, hogy minél teljesebb legyen a tulajdon-

¹⁾ 1868: LV. és 1881: XLI. t.-cz.

²⁾ 1854. bányatörvény 98. s köv. §§-ai.

jog, hogy semmi korlátolást se tűrjön, mert értékén és érdekén az csorbát ejt, akkor érdeke megkivánja:

hogy a vasutak, hidak, közutak, csatornák stb. építése céljából szükséges kisajátítási kényszer alól mentessék fel;

hogy a feltétlen erdőtalaj és a véderők fogalmai, az azokhoz csatolt jogi következményekkel együtt tűnjenek el s a hegyvidék erdőtulajdonosa a csapadékok természetes felfogása által ne védje az alantabb fekvő termő síkságot az árvizek ellen, hogy vízszabályozási és ármentesítési terhek viselésére ne kényszeríttessék;

végül, hogy ne tartozzék senkinek, semmiféle ásványra a bányanyitást megengedni. Mindez — az úrbéri és azzal rokon természetű, már elrendezett s előbbi állapotba vissza nem varázsolható viszonyokat leszámítva — a szabad elhatározás és egyezkedés útjára bizatnék; ekkor aztán teljes és érintetlen volna az ingatlan tulajdonjoga, érdeke is megvédetnék, de úgy, hogy nem sok köszönet volna benne.

Az ellenkező felfogás azt tartja: hogy az ingatlanok a közérdek javára hozott áldozatai dús kamatozással fordulnak meg, ha ennek fejében a jó és olcsó közlekedési eszközök előnyeit, az árvízveszély elleni (emberi számítás szerint nyújtható) védelmet élvezzi, ha pusztai vidékei s keveset jövedelmező telkei bányaiipari település folytán értékben nyernek s egy fogyasztásra képes, sűrűbb iparos népesség terményei számára idebent biztos piacot képez.

A földbirtokos is az államban és társadalomban él, melynek érdeke az egyén felett áll, céljaihoz vezető útjában azt a magántulajdonos balul értelmezett érdeke meg nem állithatja. Hajdan — még az öröklés rendjére is kiható s hűbérihez hasonló — függésben állott a szent koronával szemben a nemesi birtok, úrbéri kötelékben a többi ingatlan; ez a függés megszűnt, de a mi azt megszüntetett: az állami, társadalmi és gazdasági közérdek annak örökébe ült és érdekeinek, mely jogosultabb is, fontosabb is, mindig érvényt szerezhet.

Törvényhozásunk méltányos szellemben egyezteté össze a földbirtokos magánérdekét a közérdekkel és ha a sérthetlenség rovására eső korlátolásainak egyes árnyalataiban a határt erősen érintette is, egészben mégis megtartotta azt.

A szénbányászat felvirágzása is közérdek; fontosabb

érdek, mint a bányászat bármelyik ágának emelkedése s a törvényhozás, melyet előzetesen alkotott törvény még erkölcsileg sem nyűgöz, egészen a közgazdasági követelmények szerint oldhatná meg a kérdést, a nélkül, hogy jogköréből hatalmi körébe lépne át.

Természetes, hogy a közgazdaság egyoldalú kívánalmai oly törvényt ajánlanak, mely a széntelegek mai lekötött állapotán gyökeresen segítene, mert gazdasági fejlettségünk nem áll oly magas fokon, földbirtok-viszonyaink pedig épen e kérdést tekintve nincsenek úgy alakulva, hogy a lekötöttség nehézségein átsegítenének.

De midőn a gazdasági érdek a földbirtok korlátolását követeli, ne kívánja a törvényhozástól, hogy az eddig hasonló kérdésekben hagyományosan követett irányától eltérjen. A korlátolás, a lekötöttség megszüntetése vagy enyhítése csak a jogérzet és az anyagi érdek sérelme nélkül történhet.

Ne feledje el a gazdasági érdek, hogy a földbirtok a széntelegek felett régóta kizárólag rendelkezik, hogy 32 év óta — ha nem is törvényből, de más jogforrásból eredő — jogcíme is van; igaz, hogy ideiglenességre számított hatálylallyal, de oly nagy idő óta, hogy ez megszilárdította a jogi meggyőződést, miszerint a kőszén a földbirtokos rendelkezése alól nem vonható el.

Azt is észben kell tartani, hogy az általános gazdasági érdekek legalább is egy vonalban áll a vállalkozók magánérdeke s minden oly változás, mely a széntelegek lekötött állapotján könnyít, azokat megközelíthetőbbekké teszi, első sorban a vállalkozásnak nyújt előnyt; ha a szénbányászat könnyebbé válik s a vállalkozás annak hasznát látja, ne kívánja ezt a földbirtok anyagi érdekének és jogáldozatának árán, hanem szánja el magát az azzal járó terhek viselésére.

A vállalkozás könnyen szűkkeblűséggel vádolja a földbirtokot, mert ez magasabb szempontból nem bírja megítélni a kérdést s kicsinyesen ragaszkodik földjéhez és annak minden jogához.

Az épen anyagi érdekek által mozgatott vállalkozási szellem, mely e kicsinyes vonzalmat nem akarja megérteni, helyezkedjék a maga észjárásával a földbirtok állapotába és méltatlankodása csillapulni fog.

A föld vonzó ereje természeti törvény; de csak a biz-

tosított anyagi érdekeken át érezteti hatását az érzelmekek világában, hogy ott megnemesedve a hazaszeretet alapja legyen. A mostoha anyaföld lakói csak a mostoha gyermekek langyos érzelméig tudnak hevülni.

A tisztán jogi szempontok ez eredményre vezetnek, mellőzvéen egészen a földbirtok érdekeinek védelmére kelő szintett önzetlenségnek — mert ilyen is van — kétes értékű érveit.

VI. A CZÉLSZERŰSÉGI SZEMPONTOK ÉS BIRTOK-VISZONYAINK.

De ez azután minden, a mit a földbirtok jogos érdekeinek méltatására tárgyilagos igazsággal felhozni lehet. A földbirtok önérdekei ellen vét, ha jogi helyzetének szilárdságát túlbecsülve, minden változás iránti kísérletre rideg visszautasítással felel; jogalapja nem oly erős, hogy a vállalkozási magán, és a gazdasági közérdekek egyesült áramlatának soká ellentállhatna. Ideig-óráig megvédheti jogos vagy vélt érdekeit mostani teljességében, de a társadalmi és gazdasági élet szabályozásának újabb irányát soká föl nem tartóztathatja.

Magyarország is azon van, hogy tisztán agrár helyzetéből kiemelkedjék, hogy kézmű és gyáriparát felvirágoztassa; a nagy ipar fejlődésének pedig nélkülözhetlen föltétele az olcsó és jó tüzelőszer, tehát az ásványszén tömeges termelése. Csupán a termőréteg megmunkálása: sem az ország lakosait, sem állami háztartásunkat, mely már is egy kulturállam hivatásához mértén van berendezve, nem képes eltartani; maga a földművelés a dunántúli, az erdélyi részek és a felvidék lakóit már most sem tudja táplálni, egyedül a Tisza-medencze azon vidék, hol a talaj gazdagsága, a felszabadított árterek a viszonylag ritka népesség növekedését még elbírhatják — egy kis ideig. Közeledik a mi gazdasági életünk is azon ponthoz, melyhez eljutva — a magyar példabeszéd képletes szólama szerint népünknek a kőből is pénzt kell csinálnia; és a statisztikus, ki népesezési mozgalmunkat figyelemmel kíséri, vegyes érzelmekek között hirdeti népünk szaporodását: örül egyrészt ez államalkotó tényező növekedésének, aggódva gondol másrészt arra, hogy e szaporodó népesség miből fog megélni? (Hisz a felvidéki, dunántúli és erdélyi kivándorlásokkal csak nem vigasztalhatja magát.)

Gazdasági életünk pedig nincs elszigetelve; körülöttünk mindenütt a fokozódó termelés őrületes versenye folyik, melylyel legalább is lépést kell tartanunk, különben elseper, sőt ha az álló sorsától félünk, a kalapács szerepére kell törekednünk.

Megszívelheti mindezt a földbirtok, hogy ha megvan benne a hajlam jogi helyzetének túlbecsülésére és a méltányos engedékenységtől való tartózkodásra; annyival inkább, mert a jóval erősebb gazdasági és czélszerűségi érvekhez még oly jogalkotási és politikai érdekek járulnak, melyek szintén a földbirtok mai jogállapota ellen szólnak.

Magyarország törvényhozása méltán a jogegységre törekszik, a lehetőségig mindenben.

E kérdésben pedig a jogegység hiányzik; az erdélyi részek, a volt katonai végvidékek és a társországok hamisítatlan osztrák bányajoggal élnek, míg az ország többi része az id. t. szabályok által felélesztett kedvezményi időt élvezi, és csodálatos módon amazok beletörődtek helyzetükbe, sőt azzal elégedettek, míg az anyaországban nyugtalanság és bizonytalanság észlelhető. Hogy itt is, ha reá kerül a sőr, a törvényhozás a jogegység helyreállítására törekszik, az természetes.

Ha pedig a jogegység megalkotását úgy képzei a földbirtok, hogy az erdélyi, végvidéki és társországi megyékben a széntepek szintén a telektulajdon javára köttetnek le, akkor önmagát áltatja; ez az erdélyi részekben is visszavetést szülne, hová a szegényesebb település daczára, de a szabad vállalkozás következtében az anyaország élelmessége behatolt, a társországokban pedig a közhangulat épen a széntepek szabadsága mellett nyilatkozott. Oly exclusiv módon, hogy kijelentése szerint: az alkotandó magyar bányatörvényt csak a széntepek szabad minőségének fentartása mellett kész elfogadni, ellenkező esetben pedig, ha t. i. a kőszenek a földbirtok javára lekötetnének, kénytelen lesz az osztrák bányatörvénynél maradni. ¹⁾

A széntepek ily általános lekötése mellett tehát a jog-

¹⁾ A horvát bán, valamint a horvát miniszter 1558/871. sz. a. k. s a ker. miniszterhez intézett átiratban, Puszt Dragotin képviselő pedig a bizottsági tárgyaláson nyilatkozott így. L. a »Bányatörvényjav. érték. Jegyzőkönyvét« a 99. 124. lapokon.

egységre nincs kilátás; elképzelhető azonban, ha a kőszenek az anyaországban is felszabadulnak, vagy lekötött állapotuk olykép módosul, hogy a földbirtok jogos érdekének lehető kiméltése mellett azok föltárása könnyebbé válik.

A gazdasági közérdek ezen felül számon kérheti a földbirtoktól, hogy miképen sáfárkodott az oly hosszú idő óta rendelkezésére bizott széntelepekkel? Létesített-e annyi szénbányaművet, mint a mennyinek keletkezését megakadályozta? És a válasz aligha kedvezően ütne ki: legtöbb esetben elég súlyos ellenszolgáltatás mellett idegen vállalkozónak engedte át széntelepeinek feltárását, sok esetben túlcsigázott követeléseivel vagy makacsságával megakadályozta a vállalatok keletkezését, mindenesetre pedig legritkábban vállalkozott arra, hogy azokat önmaga tárja fel. Ez nem csak a magyar földbirtoknál, hanem a gazdasági haladottság sokkal magasabb fokán álló földbirtoknál is észlelhető. ¹⁾

Nem is lehet máskép: a bányavállalkozás, mely annyi erélyt, tevékenységet, eszélyes számítást, szakértelmet és — főleg a szénbányászatnál — tőkebefektetést kíván, nem üzhető a mezőgazdaság mellékfoglalkozása gyanánt; az ellenkező ritka kivételes eset. De ha önmaga nem képes azokat kiaknázni, ne zárjon el másokat azok föltárásától, e jogát ne úgy értelmezze, mint egy közönséges magánjogot, melynek gyakorlására a jogosult nem kényszeríthető; hisz a joggyakorlat elmulasztása ennél is eredményezhet joghátrányokat, mint ezt az elévülés esetei mutatják.

A gazdasági érdek hivatkozhat arra is, hogy tapasztalás szerint a bányavállalkozás kockázatos, nehéz keresetmód,

¹⁾ A porosz földbirtokosokra Klostermann e megjegyzést teszi: »Auch haben die Grundbesitzer kaum irgendwo von der doch ihnen zunächst gewährten factischen Möglichkeit Gebrauch gemacht, die unter ihrer Grundfläche aufsetzenden Lagerstätten aufzusuchen und das Bergwerkseigenthum an denselben zu erwerben. Sie haben diesen Theil der Bodennutzung freiwillig andern Unternehmern überlassen. Das Gesetz der Trennung des Bergbaues von den übrigen Bodennutzungen ist also innerhalb der hergebrachten Gränzen der Bergbaufreiheit noch heute nicht als ein juristisches, sondern auch als ein wirtschaftliches Gesetz zu bezeichnen und die Aufhebung der Bergbaufreiheit muss so lange als verfrüht bezeichnet werden, so lange nicht der Grundbesitz das Verlangen und die Fähigkeit zur Uebernahme dieses Zweiges der Bodennutzung an den Tag legt.« id. m. 13. l.

mely az illetőnek egész elméleti és phisikai tevékenységét leköti, egy egész embert kíván a maga szakértelmével és így csak önálló ipari foglalkozás lehet, nem pedig a földbirtokos dilettáns, mellékes kedvtelése. ¹⁾ Abból legtöbb haszon amúgy is a földbirtokra hárul, kár pedig semmi; ha egy aknával vagy tárnával lyukat ütnek a földjén, ha egyes külterületeket utak, művek, épületek részére igénybe vesznek, azt becsületesen *megfizetik*, maguk az ásvány és széntelepek is — mert feltárni rendszerint úgy sem tudja — csak holt tőkét képeznek a földbirtokra nézve, melyeket értékke a bányász merész fáradozása tesz és ha csupán azon közvetett hasznot eredményezné a földbirtoknak, mely az ipari fejlődésből általában, a bányai ipari településből pedig az illető földbirtokra különösen hárul, már érdekeinek sérelméről nem panaszkodhat.

Nagyobb előny reá nézve azon elméleti tulajdonnál, melyet gyümölcsöztetni úgy sem tud, terményeinek hasznos értékesítése, telkei árának emelkedése; minő értékkel birtak hajdan a zsilvölgyi és salgótarjáni vidékek földjei és minő más képe van ma azon vidéknek és hová emelkedtek a bányaművek érdekkörébe vont telkek értékei?

Különben a földbirtok tulajdonosa önmaga is megelőzhet bármely vállalkozót, hisz saját földjeinek gazdasági kezelése, építkezések, vízlevezető, határárkok, kutak stb. ásása közben legtöbb alkalma nyílik a széntelepek fölfedezésére s így mások megelőzésére.

Hangsúlyozható továbbá az is: vajjon czélszerű-e ezen fontos termelési ág boldogulását az önvállalkozásra csak kivételesen képes földbirtok kényére bizni?

Még ha birtokviszonyaink alakulása és rendezése — e szempontból tekintve — előnyösebb volna is, megmarad mindig azon nehézség, hogy — mert a széntelepülés földalatti határai a telkek felszíni határaival nem azonosak — a vállalkozó néha 20—30 oly kis birtokossal kénytelen egyezkedni, kik közül egy-kettőnek makacssága vagy túlcsigázott követelése meghiúsítja a vállalatot.

Pedig birtokviszonyaink alakulását e szempontból tekintve: a vállalkozás helyzete most is rossz és még rosszabbra fordul. Ha már a kőszének lekötött állapotban vannak, akkor

¹⁾ L. Turley »Mittheilungen etc. cz. értekezését Brassert »Zeitschrift für Bergrecht«. 16. k. 201. s. k. 1.

a szénbányász érdeke azt hozza magával, hogy minél több, összefüggő egészet képező nagy tagbirtok vagy uradalom létezzék; a közgazdasági és társadalmi érdek az ellenkező állapotot tarthatja egészségesnek, de a vállalkozó annál könnyebben boldogul, minél kevesebb és felvilágosultabb gazdával egyezkedik.

Hogy alakul és fejlődik ez irányban a földbirtok, azt számadatokkal feltüntetni igen bajos.

Egy helyen olvasom, hogy Angliában a 2.000 hektáron felüli földbirtok 22°/o-ot meghaladja, nálunk pedig az 5.000 holdon felüli birtok nem egészen 8°/o-a a földterületnek. Ennek ellentmond a földművelési minisztérium által újabban közzétett statisztikai kimutatás, mely szerint a kötött birtok átlaga 34⁵⁶/o-a az egész területnek. De ez a kimutatás is épen ott hallgat, a hol az ember választ reméllene. Mennyi ebből a nagy birtok? Jó részben az, mint pl. az 5°/o-ra becsült hitbizományi birtok, vagy a 4⁶³/o-ban kitüntetett egyházi (egyszersmind vallás- és közoktatási, tanulmányi) birtok, noha ennél már apróbb kis birtoktestek is vannak; a 6⁵⁰/o-nyi állami birtokban is lehet kis birtok, ott vannak pl. az erdélyi és egykor partiumbeli fiskálítások (ha ugyan még nem adták el). A közel 18°/o-ra menő községi birtokállományban pedig igen sok lehet a kis- és mérsékeltén közép-birtok. Azt tehát: mennyi a kötött birtokból a nagy birtok (legalább az általam olvasott kimutatásból) meghatározni nem lehet; másrészt a szabad latifundiumok meg nincsenek a kimutatásban. ¹⁾

De azért némi tájékoztatóval birunk. Ilyen épen a szabad latifundiumok gyakori feldarabolása apróbb birtoktestekké; földműves gazdák szövetkeznek, itt-amott az eladásra kerülő nagyobb birtokokat megvásárolják és maguk között elaprózzák. Ez oly köztudomású dolog, hogy bizonyításra sem szorul, valamint azon, fájdalom, számadatokkal igazolható tény, hogy a középbirtok (800—1500 holdig) megdőbbentően kis

¹⁾ A földm. minisztérium által kötött földbirtokról közzétett statiszt. kimutatás; v. ö. a Statisztikai Évkönyv első folyamának birtokkimutatását. A következő (1883-iki) évfolyamban meg az olvasható, hogy már a 10.00 holdon felüli birtok 9°/o-ot tesz, csak hogy ebből a megyék közel egy harmadrésze hiányzik s így az átlagos százalék bizonytalan. Jekelfalussy. St. Évk. 1888. 252. l.

arányra apadt le; az előbbi tünet gazdaságilag örvendetes, az utóbbi szomorú jelenség, de a bányavállalkozó helyzetét mindkét procedura csak súlyosabbá teszi, mert mindkettő a földbirtok eldarabolásával és a gazdák szaporodásával egyértelmű.

Hozzájárul ehhez az urbéri rendezésről szóló törvény, mely az urbéri közösség megszüntetését és az összesítést, rendbeszedést kötelezővé tette s így nagyrészt foganatosította is. Közgazdasági szempontból kétségtelenül nagyon üdvös hatással, a szénbányavállalkozó helyzetét tekintve: nagyon hátrányosan; még pedig kettős irányban.

A határrendezés előtt a kőszenekekről a földesúr rendelkezett, a mi a rendbeszedés után megszűnt, s földbirtokos azon mindenkori telektulajdonos lett, kinek épen földje alatt a szénréteg települése átvonul. A határban már nincs földesúr, ki a kőszénről egyedül disponál, hanem számtalan, esetleg a gazdasági műveltség alacsony fokán álló kis birtokos, kik közül mindazokkal, kiknek földje alatt a település elvonul, a vállalkozó alkudozni kénytelen; már pedig egy-két gazda értelmetlensége is utját állhatja a vállalatnak.

Azon felül még e kisebb birtokok is elaprózhatók és ez másod sorban káros hatása az urbéri törvénynek; a régibb törvényeknek, mik az urbéri birtoknak a belsőségtől való elszakítását és a telkek eldarabolását tiltották,¹⁾ rendelkezései ugyanis hatályon kívül helyeztetnek s a nagy költséggel és fáradsággal rendbeszedett határ, az elkülönített tagosított birtok a befejezés után ismét az elaprózásnak engedtetik át²⁾ A mi, ha lehet, meg is történik, és minél nagyobb mértékben következik ez be, annál súlyosabbá válik a szénbánya-vállalkozás helyzete: az eddigi egy földesúr helyett — a hány a tagbirtok, annyi gazda áll vele szemben, kiknek birtoka ismét eldarabolható.

Ily körülmények között a nagy birtoktestek összehasonlítható számaránya közönyös, s az angol birtokállapotokkal, hol a szabad birtokok és uradalmak rendszere mellett a kőszeneke felett a földesúr rendelkezik, a mi birtokviszonyainkat nem mérhetjük össze. Ha szénbányászatusunk szerény haladását túl nem becsüljük, önszeretetünk áltatása nélkül el nem hitet-

¹⁾ 1836: IV. t.-cz. 9., 10. §§-ai. 1840: VIII. t.-cz. 4. §-a.

²⁾ 1871: LIII. t.-cz. 43—54. 55—56. §-ai.

hetjük magunkkal, hogy csekélyebb gazdasági fejlettségünkkel a jóval nagyobb akadályokat épen úgy legyőzhetjük, mint Anglia a jóval kisebbeket hasonlíthatlanul nagyobb oeconomicai műveltségével és erejével.

Mindez számításba veendő, ha párhuzamot vonunk Anglia jogállapota és a miénk között.

Sőt még más egyéb is. Államéletünk nélkülözi azon váltakozó irányú vezetést, mely majd a hagyományokhoz ragaszkodó s az újítások iránt aggódó óvatossággal viselkedő konzervativismusra, majd a vérmes, merészen előretörő liberalizmusra bizza ügyeinek intézését. Nálunk csak az utóbbi s annak fokozatai játszák a szerepet; nem mintha nemzetünk temperamentumánál fogva az ellenkező képzelhetlen volna, hanem más, ide nem tartozó okok miatt. A gazdasági élet, mely a maga szükségeit tekinti, szívesen megalkuszik bármily irányú jogalkotással, ha az céljainak megfelel, s Angliában, hol e kérdés konzervatív irányban nyert megoldást, nyugodtan engedhette át a széntelegek tulajdonát a földbirtoknak, mert a bányászatnak előnyt nyújtó földesúri birtokrendszer is megmaradt. Hazánkban az államélet iránya egyoldalú s a szabadelvűség olykor a fentartó, konzervatív irány feladataira is vállalkozik; hogy ezen reá nézve idegen téren nem a kellő otthonossággal mozog, s épen ott marad, hol önjelölésű intézkedéseivel összhangban csak haladó lehetne, az a helyzet sajátosságából folyik.

Földesúri jogok és nagybirtokok mellett a széntelegek tulajdonjoga, ez egyik rendszer, a mi mellett (egyéb feltételek birtokában) a szénbányászat boldogulhat, mint Anglia példája bizonyítja; a földesúri birtokrendszer megszüntetése a birtoktestek elaprózásának elősegítése mellett az ásvány-szeneket ugyanakkor szabaddá tenni, ez a másik rendszer, s a szénbányászat annak támogatásával is felvirulhat, mint ezt a közép és nyugoteurópai államok példái mutatják.

De a nagy birtokrendszer hanyatlása, a földesúri jogok megszűnése, a középbirtok elenyészése és a kis birtok elaprózásának megengedése mellett a széntelegek rendelkezési jogát egyidejűleg a földbirtokhoz kötni, ez a két különirányú rendszer hátrányainak egyesítése, a mi mellett bizonyos csupán egy, hogy a szénbányászat nem fejlődhet úgy, mint különben

várható volna, főképp ha egyéb feltételeknek sincsen nagyon bővében.

Ha mindezek mellett figyelembe vesszük:

a kisebb gazdák korlátolt felfogását, meseszerű bal-fogalmaikat az ásványszének értékéről, teljes tudatlanságukat a feltárás költséges és nehéz voltáról;

a peres, vagy csak vitás hagyatéki eljárás tárgyait képező ingatlanoknál, a rendelkezési joggal bíró tulajdonos egyéniségének nagy időbe kerülő megállapítását, — igazán elcsudálkozhat az ember, hogy a szénányászat ily körülmények között ennyire is fejlett. De egyuttal meg is győződhet a felől, hogy e kérdésnek rendezése jog és czélszerűségi szempontból egyaránt kívánatos és hosszú időre el nem odázható.

VII. A JOGUJITÁS MÓDJA.

A mai jogállapot fentartása lehet a földbirtoknak — hitem szerint — balul felfogott érdeke, de nem érdeke sem a vállalkozási magán-, sem a gazdasági közérdeknek.

Jogilag félszeg, hiányosan szabályozott, gazdaságilag káros s minden tekintetben reáfér az ujitás. Nem győz meg az ellenkezőről még az sem, hogy a szénánya-vállalkozás köréből fölcaptak a földbirtok érdekeinek védőjévé, a mi egyértelmű azzal, hogy némi részletes jogi szabályok alkotása mellett a szénányászat maradjon a mai helyzetben, vagyis a földbirtok rendelkezése alatt.

A földbirtok onnét kapott segítséget, a honnét legkevésbé várta volna, t. i. a szénánya-vállalatok köréből; de ez ne ejtse a földbirtokot tévedésbe a helyzet valódi állapota felől. A gazdasági élet küzdelmeiben minden létező vállalat igyekszik érdekét megvédeni, jövő boldogulását biztosítani, főleg a kellemetlen verseny ellenében.

Ha a hazai gyáripár előáll azzal a panaszszal, hogy fejlődő szükségletét a hazai szénányászat nem képes ellátni: a szén, a mit szállít, selejtes is, drága is, a jó minőségű külföldi szén meg a szállítás miatt méregdrága, tehát a külföldi szén fuvar-díjtételeinek leszállítását kívánja, a szénányászat pedig azzal védekezik: hogy az ő helyzete igen nehéz, már a vállalkozás megkezdése, létesítése a földbirtok jogai miatt költséges is, kétes is, ha pedig a vállalat mégis megindul, azt oly szénjárdék terheli, melytől a porosz és osztrák szén-

bányák szabadok, hogy a magyar szénbányászat még csak a fejlődés kezdetén van, s a többi iparágak megsegélyezése czimén a hatalmas *külföldi verseny* által nem volna méltányos azt agyonnyomni, hát akkor a szénbányászatnak igaza van.

De ha a bányatörvény reformja alkalmából a szénbányászat köréből hangok kelnek a földbirtok érdekeinek védelmére, miknek kihüvelyezett értelme ez: tartassék fenn a földbirtok kizáró rendelkezési joga a kőszenek felett, mert ez az állapot minket, kik a vállalkozás nehézségeit legyőztük, megvéd attól, hogy a *belföldi vállalkozás versenye* a nyakunkra ne nőjön, akkor az ilyen támogatás értéke felől a földbirtok is tisztában lehet.

A mai jogrendezés hiányos, ellentmondó, tarthatatlan, ujitása okvetlen szükséges; megtörténhet ez a földbirtok kivánalmai szerint, annak ellenére s a szénbányászat igényei értelmében, végre a jog- és gazdasági érdekek összeegyeztetése mellett.

A földbirtok kivánsága legalaposabban akkor teljesülne, ha a mai rendelkezési jog teljes tulajdonná változnék, ha a kőszenekre kimondatnék, hogy azok csak olyan alkatrészei a teleknek, mint pl. az agyag vagy a termőrétég. Ennek következményei lennének: hogy a szénbányászat jogcíme a telektulajdonra alapittatik, azokra nézve az adományozás megszűnik, a telektulajdonos maga létesíthet földjei alatt tetszés szerinti nagyságban és alakban széntelkeket, azokat ő maga, vagy a kire e jogát átruházza bányahatósági jogosítvány kérése nélkül művelés alá veheti. Legfelebb a bányarendőri felügyelet céljából lenne köteles azokat bejelenteni. A bejelentett széntelkekről a kir. törvényszékeknél betéteket nyitnának és vezetnének s így — némi bányarendészeti, segélypénztári, közigazgatási és rendtartási kérdéseket leszámítva — a szénbányászat kiszakadna a bányajog köréből. Ez a leggyökeresebb ujitás volna a földbirtok javára és hasonló lenne az osztrák naphta bányászat szabályozásához (némileg a szász szénbányajoghoz is).

Előreláthatóan az történnék, a mi már megesett, midőn az id. t. szabályokat a kevésbé finom jogi érzék kezdetben így magyarázta: hogy két vékás, három holdas széntelkek keletkeznének, mint a hogy Pécs környékén a kisebb szőlősgazdák is azonnal fölcsaptak szénbányászoknak

s ugy összefurdalták az összefüggő szénréteget, hogy annak mélyebb fekvényében leendő föltárása veszélyeztetve lett, mig végre a már érintett kormányzéki rendelet ezen jogmagyarázatnak és rabló bányászatnak véget vetett.

Remélhető, hogy ez a tapasztalat megmenti a magyar szénbányászatot a gyökeres reformtól, ily értelemben legalább.

A földbirtok talán maga sem kíván ennyit, s megelégednék a mai állapottal — némi javított kiadás mellett. Mert ilyen javítás ugyan reáfér, hogy azon félszepségek, mik a szerződéses jognak az adományi jogintézménnyel való inorganicus összekapcsolásából erednek, korrigálva legyenek.

Ha a széntelegek mai lekötött állapota fentartatik, akkor kimondandó: hogy már a kutatási, még inkább a művelési jogositványok kérésénél a vállalkozó igazolni tartozik, hogy a földbirtok a teljes rendelkezési jogot átengedte. Bérlet csak már adományozott szénbányaműre lenne érvényesen köthető; *széntelegek* olyan bérlete, melynek alapján a vállalkozó szerezne meg a kutatási és művelési jogositványokat, kizártnak tekintendő, nehogy a civil- és bányajogok kiegyenlithetlen összeütközése a széntelegek egyikét-másikát parlagi állapotba juttassa. Magának a rendelkezési jognak a vállalkozó részére történt átengedése is szabatosabban volna meghatározandó: azt sem időhöz, lejáráthoz, sem személyhez kötni nem volna szabad, hogy a széntelegnek a földbirtoktól való teljes elkülönítését és így egy önálló, ingatlan bányavagyon keletkezését eredményezze.

Megállapítandó volna az is, hogy az ily feltételek mellett adományozott bányamű épen azon jogokat élvezzi, mint a fémbányaművek, hogy az üzem folytatásához szükséges segédhajtások, felszini területek stb. létesítését, illetve kisajátítását ép olyan feltételek mellett követelheti, nehogy a rabulistika — mert a széntelegek művelésének feltételét a földbirtokos beleegyezése képezi — ebből azt következtesse, hogy a segédművek létesítéséhez, külterületek megszerzéséhez, mivel ezek is szénbánya javára szükségesek, szintén a földbirtok beleegyezése igazolandó. Világosan kifejezésre kellene juttatni azt, hogy a széntelegek lekötött állapota az *egyedüli, legszigorúbban értelmezett kivétel* és eltérés az általános bányatörvénytől, *exceptio, quae firmat regulam in casibus non exceptis*, mely a törvény minden egyéb rendelkezésének feltétlen érvényét

a szénbányaművekre is megerősíti; hogy ily módon az argumentum a contrario segélyével, az evés közben gyarapodó étvágygyal szemben legalább a nagy nehezen létrejövő szénbányavállalatok érdekeit megvédeni lehessen.

Szabályozandó azonfelül az ugyanazon bányahatáron belül előfordulható két különemű bányavállalat keletkezésének esélye is; mert ez a mai jogrendszer mellett elképzelhető és annak fentartása mellett jövőben is előfordulhat. Miután az adományozás a bányatelken található összes szabad ásványok lefejtésére jogosít, a ki szénbányára szerez adományt, ezzel az összes szabad ásványok feltárási jogát is megnyeri s így ez esetben elkerültetik az, hogy ugyanazon telken két különemű bányavállalat versengjen egymással.

De már egy fémbányaadomány mellett nincs kizárva egy szénbányamű keletkezése ugyanazon határok között; mert az előbbinek — a telektulajdonos hozzájárulásától függetlenül létrejött — adományozása nem terjed ki a kőszénre s így az később is fölkérhető. Korlátolása azonban kívánatos és el is érhető volna annak kijelentése által: hogy más adományozott bányatelek határain belül csak lefejtésre érdemes és önálló föltáráásra alkalmas széntelepek adományozhatók. A mellékesen s a fémtelepüléssel kapcsolatban előforduló szenek a bányász által üzemi céljaira felhasználhatók, s ezenfelül a termelési költségek megtérítése mellett a telektulajdonos rendelkezésére bocsátandók lennének.

Ez a korlátolás kevesebb érzékenységet okozna, mint első pillanatra látszik, mert a kétféle bányaművek — ugyanazon határok között — nem igen szaporodtak el; bár a jog szerint létesülésük megengedett, a vállalkozás mégis húzódozik az ily terület közösségtől, világosan tanusítván annak igazságát, hogy a régóta, bár erőszakos jogfejlés folytán behozott, de megszokott formáktól az emberek nem egy könnyen térnek el. Ily idegenkedés és korlátolás mellett legalább enyhül, ha nem is szűnik meg teljesen mindama baj, a mi az ellenzenves területközösséggel együtt járnak szokott. Mindez azonban csak a jogállapot vizátságait szüntetné meg, de meghagyná mindazon közgazdasági hátrányokat, a mik a kőszén röghöz kötött állapotával a mi viszonyaink között járnak; miért is remélhető, hogy a reform nem a jogrendezés ilyen javításából fog állani.

A földbirtok kívánságával ellenkező s a bányavállalkozás vágyainak megfelelő: gyökeres, mélyreható és közgazdaságilag legüdvösebb változás volna az, mely a széntelepek lekötött állapotát megszüntetné s azokat a szabad ásványok sorába helyezné.

A jogalkotás feladatát egyszerűsíteni, az egyöntetű szabályozást lehetővé tenni, a jogegységet az egész magyar birodalom területén helyreállítani, a gazdasági közérdeknek és a vállalkozás magánérédekének — mert a szénbányászatot emelné — nagy előnyt nyujtana, és hitem szerint a földbirtok sem vallaná kárát. Nem a most, itt-ott élvezett szénjáradék közvetlen haszna, hanem az általános gazdasági fejlődés, a bányaiipari település által okozott értékelkedés és az oekonomiai helyzet javulása képezné a szabad vállalkozásnak átengedett köszének egyenértékét. Nagyobb áldozatot is hozott már a földbirtok a közérdeknek, a nélkül, hogy annak ennyi hasznát is látta volna; hogy ez a földbirtok értékének csökkenésével járna,¹⁾ alig hihető: drágább és értékesebb (pedig egészben véve rosszabb) a föld Poroszországban és Ausztriában köszén nélkül, mint nálunk köszénnel, mit a gazda feltárás által értékesíteni eddig sem tudott s a minek művelés alá vételéből jövőre sem volna kizárva. Több lenne a képzelt érdek és jogsérelem, mint a valódi, mit a törvényhozás ily intézkedésével előidézne.

E meggyőződésem nyilvánítása után be is végezhetném fejtegetéseimet. Azonban e kérdésben számot kell vetni a létező viszonyokkal és a hangulattal, a mi mellett nem az döntő: mi a helyes egyéni nézet, mi a legjobb a közérdekre és a szénbányászatra, hanem: mi az, a mi kivihető és jogos?

Mert az tény, hogy a földbirtok oly hosszú időn át fennálló joga, kapcsolatban az id. t. szabályokban rejlő jogcimmal, megerősítette azon jogi meggyőződést, hogy a földbirtok a széntelepek felett rendelkezik, hogy ezen ingatlan tulajdonából folyó joga ép oly sérthetlen, mint telkének tulajdonjoga; attól ép oly kevésbé fosztható meg, mint földjétől. És e jogérzet az idővel öregszik, izmosodik, mint ezt javaslataink sorsa is mutatja.

Még az országbirói tanácskozmányon azok is, kik a mai lekötött állapot teremtéséhez hozzájárultak, elvileg a köszének

¹⁾ Volny »A bizotts. b. tjavaslat bírálata« érdekes művében.

szabad állapotának üdvös volta mellett bizonyították s az u. n. bizottsági javaslatban ez tervezve is volt. De már ellenkező nézetek is nyilvánultak annak tárgyalásakor; igaz, hogy csak kisebbségi vélemények alakjában s nem is akadályozták azt, hogy az 1885-ben tárgyalt új javaslatban a kőszenek a többi szabad ásványokkal egy kategóriában ne szerepeljenek. E javaslat szaktanácskozmányain azonban a földbirtok érdeke már nagyobb erélylyel lépett fel, és ezen pontnak elejtését ki is vitte, mert ime a pénzügyminiszter által kibocsátott javaslat: a földtulajdonos rendelkezése alá nem tartozó ásványok közül a kőszeneket kihagyja, s azokra nézve a földbirtok rendelkezési jogát elismeri és fentartja, de a bányász által megválthatónak nyilvánítja.¹⁾ És ugy tudom, hogy a szénbányászat ezen szerény óhajta is visszatetszést szül s a javaslat sorsa még ezen enyhe alakban is több, mint bizonytalan.

Ime: a mennyivel izmosodott a jogi meggyőződés pár évtized alatt, annyival volt kénytelen a szénbányavállalkozási magán- és a gazdasági közérdek igényeit lejjebb fokozni; a joggyakorlat folytán a földbirtok beleélte magát a rendelkezési jogba és a szénjáradék élvezetébe, mindkettőhöz ragaszkodik tehát még pedig úgy, hogy a szénjáradék nagyságát *szerződés szerint* ő állapítsa meg, a mi ez idő szerint joga s hite szerint érdeke.

Ily körülmények között a kőszenek szabad ásványnyá nyilvánítása: csak a földbirtok jóakarató és nagylelkű hozzájárulásával volna törvénybe iktatható, a mire ez idő szerint nem sok a kilátás.

E mellett az is bizonyos, hogy a szénbányavállalkozók élveznék első sorban a lekötött állapot megszűnéséből eredő előnyöket s így a gazdasági közérdekben az ő magánérdekük elől jár; ez reájuk nézve szerencsés találkozás, de azt nem kívánhatják, hogy a mennyiben annak kielégítése másnak kárával járna, azt a károsultak viseljék, ők pedig a megtérítés terhe alól fölmentessenek. A közérdek támogatja, diadalra juttatja a magánérdeknek — az övével közös — ügyét, de a vele járó áldozatot, mint ez már nem egyszer történt, viseljék azok, kik annak hasznát látják, nem pedig azok, kiktől

¹⁾ A m. kir. pénzügyminiszter által 1890-ben kiadott javaslatok 2. 3. §§.

ez egyesült érdekek kielégítése czéljából valamely jog vagy érték elvonatott.

A közérdekre nézve legalább is közönyös, kinek áldozata folytán szűnik meg a széntelegek lekötött állapota, hogy a földbirtok, mely a kizárólagos rendelkezési jogot elveszti, anyagi értéket is veszítsen, a vállalkozás pedig, mely a vele járó hasznot első sorban élvezi, a terhektől ment legyen, nem volna igazságos.

Az új javaslat ezt nem is akarja; enyhe alakja daczára azonban a földbirtok rendelkezési jogát — ennek észjárása szerint — szintén közelről érinti.

A szén minden fajára a földtulajdonos rendelkezési joga a bányász által megváltandó; ha a váltsági összeg iránti szabad egyezkedés eredményre nem vezetne, akkor a váltsági összeget a bányahatóság akként állapítja meg, hogy a bányatelek minden hektárja után 40 kr. évi térdij és a lefejtett szén minden mázsája után a barna szénnél $\frac{1}{4}$, a fekete szénnél $\frac{1}{2}$ kr. termelési díj fizettség.

A felek egyezkedésének tárgya tehát: csupán a váltsági összeg nagysága, nem pedig a feltárási jog átengedése és a váltságra vonatkozó megállapodás hiányában a törvény állapítaná meg annak maximumát, melynél magasabbra azt a bányahatóság nem szabhatja, és melyik vállalkozó volna olyan dőre, hogy annál magasabbat igérjen?

A földtulajdonos rendelkezési joga csak körülírása a tulajdonjognak, valójában nem létezik, hisz akármelyik vállalkozó kitudhatja abból a gazdát, mert még nem is egyezség tárgya, hisz az alkú csak a megváltási összeg nagysága felett folyik; szabad prédára bocsátott tulajdon, maximumban meghatározott megváltási árral, melynél többet a földbirtok rendes körülmények között nem kaphat. Igyekezem hiven kifejezni az aggodalmat és az észjárás módját, a miben az nyilvánul.

A földbirtok helyes érzeke felismerte, hogy ez csak egy elvben elismert rendelkezési (tehát tulajdon) jog, gyakorlatban pedig nem létezik, mert a tulajdonost akármelyik vállalkozó kalandor akarata ellenére is kiforgathatja abból, még az ára is előre meg van szabva; fölismerte, hogy mutatis mutandis ez a francia jog álláspontja: elvben elismerni a tulajdont, azután megkerülni és lényegéből kiforgatni, röviden a

szénkérdésben igen alkalmas átmeneti intézmény lenne ez a germán jog bányaszabadságához, a hol aztán sem elvi tulajdon, sem bányabér nincs.

Principiis obsta! e kérdésben nincs alku, így okoskodik a földbirtok a maga egyoldalúan fölfogott érdekében, hiszen még azok a javaslatok is, melyek a széntelepeket szabad ásványokká minősítették, legalább *időben* tisztelték a földbirtok rendelkezési és tulajdonjogát. Az abszolút korszak önkényes rendtartása is ötéves kedvezményi időszakot állított fel, a bizottsági javaslat pedig — igaz, hogy rövid, de mégis — hat óra terjedő időt tervezett, mely alatt a földbirtok veszendőbe menő tulajdonjogát biztosíthatta,¹⁾ holott ezen javaslat egy tollvonással véget vet a földbirtok jogának. Még átmeneti intézkedéseiben sem ismeri el annak időhöz kötött érvényesülését²⁾ és ezzel felállítja a veszedelmes jogelőzményt, melynek segélyével idő múltán átvádolhatni a bányaszabadság intézményébe, hol sem elvi tulajdon, sem bányabér nincs.

A földbirtok tehát ragaszkodik rendelkezési jogához, a miben a tényleg létező jogállapot támogatja és ragaszkodik ahhoz is, hogy a szénjáradékot jövőre is egyedül ő szabja meg, a miben a jelenlegi joggyakorlat szintén mellette szól, de ebben — saját jól felfogott érdekétől vezéreltetve — valószínűen inkább hajlandó engedni.

Az összes czélszerűségi okok azt javasolják, hogy a kőszén szabad ásványnya minősítették; a szerzett jogok sérelme nélkül ez csak a jogosultak beleegyezésével történhet, de erről lemondhatunk.

A javaslat — noha a bányászatra nem annyira kedvező — mégis nagyot lendítene a vállalkozás sorsán, ámbár megmaradna mindig azon jogilag ferde helyzet, mely két különböző jogrendszer összezatolásából ered. Ha sikerül a földbirtok aggályait megnyugtanni s a javaslatot törvénynyé emelni, akkor szükség lesz néhány oly szabályt alkotni, mik a kirivóbb eltéréseket némileg kiegyenlítik. Mi történjék például, ha valamely adományozott fémbányatelek határain

¹⁾ Volny József »A bizotts. bányatörvényjavaslat bírálata« 1871. 30. sk. 1. fejtegetéseit önálló gondolkodása tanuságossá teszi.

²⁾ 1890-iki bányatörvényjavaslat 234—239. §§-ában, mint átmeneti intézkedésekben ilyesmi felállítva nincs, de ez elintézés mellett felesleges is.

belül a földbirtokos véletlenül szénrétegre bukkan, mely még a bányatulajdonos által megváltva nincs és így felkérhető? ha megadják a földbirtokosnak a művelési jogositványt, akkor ismét előáll az ugyanazon bányatelken keletkezett két külön bányamű, a mi jogunk alapeszméjével ellenkezik és semmikép sem óhajtandó. Hát ha a bányatulajdonos is feltalálja a kőszénét s megkísérli az egyezséget, a mit tenni kötelessége, mert a bányahatóság csak az »egyezség hiányában« szabja meg a törvényes váltságdíjat (3. §. 2. alinea), a földbirtokos pedig a huzavonát felhasználva, kőfejtés vagy agyagásás ürügye alatt felnyitást tesz s az adományozási kérvény benyújtásával megelőzi a bányatulajdonost? hogyan nyer megoldást a leljog kérdése? Egy idegen vállalkozó pl. a földbirtokos haszonbérletje is beleárthatja magát a dologba és az általa fölfedezett szénrétegre, melyet a bányatulajdonos még meg nem váltott, a haszonbérlemény tulajdonosával kiegyezik és megkéri az adományt. De még az sem világos, hogy az adományozott fémtelek határain a bányász által meg nem váltott kőszénre ki van-e zárva a kutatás más vállalkozókkal szemben?

Mindezen bonyodalmaknak utját vágná azon törvényes kijelentés, hogy az adományozás folytán a bányatulajdonos a szénrétegek föltárására is jogot nyer, csak hogy a telektulajdonos rendelkezési jogát köteles megváltani. Azokra tehát kutatási vagy művelési jogositványt más nem szerezhet. Ez a kijelentés mulhatlanul szükséges, a mi az igaz, hogy a kőszéneket jóval közelebb hozná a szabadásványokhoz, de a közös telkek kettős bányaműveit lehetetlenné tenné. Enyhébb alakban, de közel ilyen eredménnyel így is lehetne formulálni, hogy a bányatulajdonos részére biztosítottván a leljog kedvezménye, ő még annak hatálytalansága esetén is ellentmondhat egy új szénbánya-adománynak, ha technikai s rendészeti okokból a szénréteg csak az ő érczelérjével együttesen fejthető le, s így önálló feltárássra nem alkalmas. A váltság kérdésében intézkedő földbirtokos fogalma s a váltsági egyezmények hatálya is közelebbi meghatározást kívánna.

De: quid multa? mikor a javaslat még ily enyhén homályos szöveg mellett is az eredménytelen kísérletek sorsa elé néz.

A mereven szembeállított jogi és gazdasági ellentétek kiegyeztetése valóban kényes feladat, főleg midőn a legszöbben kiesztelt érvek iránt is érzéketlen — az egyik fél.

A földbirtok tulajdonját a kőszenekre tiszteletben tartani, a mellett azonban annak lekötött állapotán könnyíteni, s azokat a szabad vállalkozás számára hozzáférhetővé tenni, oly feladat, mely kissé hasonlít a kör négyyszögítéséhez; azon különbséggel, hogy ez nem ártatlan tudákos szenvedély, hanem nagy anyagi érdekek megoldást váró problémája.

A kérdés megoldása az érvényben levő és maradó jogintézmények keretében a legtermészetesebb; ez a jogfejlés — ha erőszakolt is eredetében — de már nagyon régi és megszokott, abba idegen elemet ékelni nem czélszerű: a bányászat többi ágaira megtartani az adományozási rendszert, a szénbányászatra pedig a földbirtokos rendelkezési joga révén behozni a szerződéses jogrendszert helytelen volna.

Bányarendészeti, közigazgatási, telekkönyvi s egyéb jogérdekek, továbbá azon körülmény, hogy egy idegen, szokatlan jogintézmény helyessége a gyakorlatban mindig kétes, egyaránt ellene szólnak. Mai jogállapotunk vizásságai is, (pedig jogunk az adományi intézményt — ha a földbirtokos rendelkezési joga által csorbitja is, de — érvényben hagyja) jórészt az ellentétes jogrendszerek összeházasításából s a részletes szabályozás hiányából származnak.

A javaslat kerüli is e hibákat: az adományi intézményt teljes érvényében tartja fenn, a földbirtokos rendelkezési jogának kényszerű átengedése, a váltság szabott ára: a szerződéses jogelemnek csaknem gyökeres kigyomlálását jelentik; csak az a hiba, hogy részletes szabályaival ez uton kénytelen tovább menni, míg a szabad szénbányászattól csak a váltsági fillérek választják el, s ezzel — a hangulatot ismerve — sorát megpecsételi; legalább egyidőre.

Nézetem szerint az eredeti bányatulajdon-szerzésnek a kőszénél is csak az adományozás lehet a jogcíme. A miből következik, hogy maga a földbirtokos is csak ez alapon szerzhet szénbányatulajdont, tehát művelési magánengedélyt (licence) a vállalkozónak szintén nem adhat; ez is a bányahatóság adománya folytán nyer tulajdoncímet, s a földbirtokos beleegyezése legjobb esetben képezheti az adományozás feltételét, de persze ezt is kellő korlátok közé szorítva, azonban magát az adományt nem helyettesítheti. (Hogy a telektulajdon egyuttal a széntelepek művelési jogát és a szénbánya jogcímét képezze, ez — a szász jogvidék leszámításával —

ellenkezik európai jogaink elveivel.) Másrésztől itt van a telektulajdonos kizárólagos rendelkezési joga, kényszer kizárásával: az átengedésre és annak árára egyaránt.

A földbirtok e jogát a szénbányászat gazdasági érdekeivel a most vázolt jogalapon kell összehozni, vagy sikertelenség esetén törésre juttatni; megkísértem az előbbit a következőkben.

A széntepek tulajdona a földbirtokost illeti mindaddig mig azt szerződés által másra nem ruházza, vagy nyíltan avagy hallgatag, alább meghatározandó módon arról le nem mond.

A szerződés mellett való átruházás mindig a széntepeknek a földbirtoktól való teljes elkülönítését jelenti, és önálló, bányatelekkönyvi betét tárgyát képező ingatlan bányamű feltételeit tartalmazza; ez okból érvénytelen minden oly szerződés, mely a széntepeket meghatározott időre vagy csupán a szerződő személyének engedi át, mert a jogszerző adományhoz és telekkönyvi tulajdonhoz ez uton nem juthat.

Egyébként az átruházás feltételeit, a tér és terménydíjak nagyságát, mellékszolgálmányokat stb. a szerződő felek tetszés szerint állapíthatják meg; haszonbérleti szerződést is köthetnek, de csak oly szénbányaműre, melynek művelési jogositványát a földbirtokos már megszerezte. Ellenben érvénytelen az oly haszonbéri szerződés, mely a széntepeket bocsátja haszonbérbe, a művelési jogositvány megszerzését pedig a haszonbérelőre hagyja.

A kutatáshoz általában, még ha annak rejtett, be nem vallott czélzata a szénréteg felfedezése is, a földbirtokos beleegyezésének igazolása nem szükséges.

Ha azonban a vállalkozó kutatásai közben önálló feltáráshoz alkalmas településben bármily fajú ásványszén fedez fel s a földbirtokossal való egyezkedés fentebb érintett útjára lépni nem akar, köteles haladéktalanul a bányahatóságnak jelentést tenni. A bányahatóság a földbirtokost hivatalból értesíti és felhívja, hogy az értesítésnek kézbesítésétől számított 15 nap alatt nyilatkozzék: ragaszkodik-e a törvény által biztosított tulajdonjogához, kötelezi-e magát arra, hogy e felhívás kézbesítésétől számított pl. 3—6 hó alatt a művelési jogositványt a bányahatóságtól megkéri, annak kinyerése után a széntepeket a bányatörvény rendeletei szerint feltáráshoz alá

veszi, a kutató kiadásait és *leldíját* pedig megtéríti. E határidőket (melyeket csak példászerűen vetettem fel) a bányahatóság hivatalból nyilvántartja.

Ha a földbirtokos a záros határidő leteltéig nyilatkozik s tulajdonjogáról lemond, akkor a váltságdíj meghatározása az alább megírt módon megy végbe.

Ha pedig a földbirtokos a lejáratig egyáltalán nem nyilatkozik, vagy beadott nyilatkozatában fentartott jogát nem érvényesíti és 3—6 hó alatt a művelési jogositványt megkérni, vagy a kinyert adomány mellett a széntelepet a törvény szerint feltárni elmulasztja, végül ha az egyezmény útján avagy ilyenek hiányában a bányahatóság által meghatározott kutatási és leldíjakat a kitűzött határidőn a bányásznak le nem fizeti, a széntelepek tulajdonjogáról lemondottnak tekintetik, s a kutató az általa felfedezett kőszén adományozását kérheti; a földbirtokos ez esetekben csak a terménybérre tarthat igényt.

E terménybér nagysága iránt a felek szabadon egyezkedhetnek, ha azonban megállapodásra nem jutnának, azt a bányahatóság szabja meg oly módon: hogy a barnaszén minden mázsája után $\frac{1}{2}$, a fekete szén mázsája után pedig 1 fillér fizettség.

Ha a földbirtokos jogának fentartása iránt nyilatkozik, a bányahatóság addig is, míg az adományozási kérvény benyújtására szükséges idő eltelik, a feleket azonnal tárgyalásra idézi, hogy közöttük a kutatási költségek és a leldíj összege és megtérítése iránt egyezséget kísértsen meg; ha az egyezés nem sikerül, a felek előterjesztéseinek meghallgatása, bizonyítékaiknak méltatása és esetleg helyszíni szemle megtartása után a bányahatóság indokolt határozatban külön a kutatási költségeket, s a széntelep minőségének, vastagságának, települési viszonyainak figyelembe vétele mellett külön — a lelet értékével arányban álló — leldíjat állapít meg. Ez összegek lefizetésére az adományozási kérvény benyújtásának lejáratával összehangzó teljesítési határidőt tűz ki, annak kijelentése mellett, hogy e megtérítési összeget a földbirtokos fizesse le, vagy letétbe helyezze, mivel különben annak elmulasztása azon törvényes vélelem következményeit állapítja meg, hogy ő jogáról hallgatag lemondott.

Az elsőfokú bányahatósági határozat ellen felebbezéssel

lehet élni, s a bányügyi közigazgatási határozatokkal elégedetlen fél akár a kutatási költségek, akár a leldíjak nagysága iránt perútra léphet. De a földbirtokos azonnal a telep birtokába lép, és — ha a művelési jogositványt megszerezte — a feltáráshoz foghat, ha az elsőfokú bányahatóság határozatával megszabott megtérítési összeget a teljesítési határidő alatt letétbe helyezi; viszont azonban, ha jogát fentartani akarja, e megtérítési összegeket tegye le, még ha azok mérseklése végett perbe száll is. A telektulajdonos által felhagyott vagy tőle bányahatósági határozattal elvont szénbánya adományozását a kutató, ki azt felfedezte, mások kizárásával felkérheti, önként értetvén, hogy terménydíjakat a földbirtokosnak tartozik fizetni.

A köszén e tulajdonjoga egyénileg és kizáróan csak azon földbirtokost illeti meg, kinek természeti összefüggésben a fölfedezett széntelep felett oly terjedelmű birtoka van, hogy az alatt és határain belül az 50,000 m² minimális kiterjedésű széntelek fektethető; ha pedig a széntelek több kisebb avagy nagyobb terjedelmű birtoktest alatt volna fektetendő, s a széntelek földalatti határai a birtokosok egyikének a földszini határain belül sem férne el, a birtokosok az értesítés alkalmazásával társulat alakítására utasítandók, a résztvenni vonakodók részvételi joga pedig egyenlő arányban a többi birtokosokra száll. A művelés igénybe vétele ez esetben a társulat joga, valamint a megtérítési kötelezettség is azt terheli, még pedig a tagok egyetemleges és korlátlan felelőssége mellett; a tárgyalások, egyezkedések a bányahatóság előtt szintén e társulattal folytatattatnak.

Viszont a bányász nem köteles bejelenteni az oly szénteleket, mely nem önálló feltáráshoz alkalmas település, hanem technikai s rendészeti okokból csak a többi ásvánnyal együttesen fejthető le, vagy csak mellékesen, valamely más ásvánnyal elegyülten (pl. az agyagpallában előjövő vassal, az angol Blackband) avagy oly csekély mértékben jó elő, hogy föltárása csak a fémbánya művelésével kapcsolatosan érdemes, hözama pedig oly csekély, hogy ennek üzeméhez szükséges. Ez esetben — a költségek előlegezése mellett — a földbirtokos kérhet helyszini szemlét annak megállapítása végett: hogy a bányász nem titkolja-e el az önálló lefejtésre alkalmas települést. Ha a hatósági szemle alapján hozott s jog-

erős bányahatósági döntés a földbirtokos javára üt ki, ez a vele járó terhek viselése mellett jogát igénybe veheti.

E kórlátolások célja: egyfelől az, hogy a bányász lehetőleg egy földbirtokossal egyezkedjék, másfelől pedig elkerültessek a lehetőségig az, hogy ugyanazon bányahatáron belül két külön bányamű tulajdonosa torzsalkodjék egymással. Ez is egy módja volna a jogi szempontok és a gazdasági érdekek összeegyeztetésének.

A tulajdonjog e szerint fentartatik; még pedig nem egy rövidebb-hosszabb kedvezményi idő alakjában, melynek tartama alatt az egész ország földbirtoka a biztosítás után lásson, mert annak elteltével a széntelegek feletti rendelkezési jog megszűnik s azok szabad ásványok lesznek. Már pedig mindenki nem biztosíthatja széntelegeit felkérés által valamely záros határidőig, néhány telektulajdonos megteszi, a többiekre nézve tehát a kedvezményi idő elteltével elvész a köszén tulajdonjoga. Idő által nem határolva, lejáráthoz nem kötve biztosíthatnák a földbirtok számára a széntelegek feletti rendelkezési jog és ezzel a földbirtok legerősebb aggodalma szűnnék meg, mert nagy lelki megnyugvást ad a biztosított jog, ha mindjárt azzal élni — nem is tudunk. A jog a földbirtoktól nem vétetik el, átengedheti szabad akaratból szerződés által, továbbá nyílt vagy hallgatag lemondás vagyis oly tények elmulasztása által, mikből lemondási szándéka alaposan vélelmezhető. Bármily idő multán felmerülő szénleleteknél is ilykép érvényesül a rendelkezési jog.

Csakhogy a közgazdasági érdek azt követeli, hogy ez a jog vagy érvényesüljön, vagy pedig engedje át a termelési jogot azok számára, kikben a képesség e jog gyakorlatára megvan; a jog, mihelyt a lelet azt gyakorolhatóvá teszi, vétessék is gyakorlatba. Senki és semmi azt nem gátolja; csak az a feltétele, hogy a felfedezéssel járó költségeket és a kockázattal indokolt leldíjt térítse meg, csak az nem járna e joggal, hogy a felfedezett köszén a tehetetlenség és telhetetlenség, a makacsság és közöny zárlata alá helyezze, hogy a mit ő nem képes vagy nem akar lefejtteni, abból másokat is kizárjon.

Míg a köszén felfedezetlen, addig a jog is pihen, nem is gyakorolható, a lelet után azonban a felfedező felkérő versenyével szemben már a jog további megnyugvása nem indo-

kolható; annak érvényesülnie kell, vagy a földbirtokos önvállalkozásának alakjában a bányász költségei és leldíjainak megtérítése mellett, vagy a bányász részére átengedett feltárási jogért egyezményileg vagy hatóságilag megszabott szénjáradék formájában.

A választás a földbirtok joga marad. Önvállalkozási joga feltétlenül biztosítva van és ha azzal élni nem akar, szentelepeit valamely vállalkozóval szabadon kötött egyezség útján értékesítheti, ha önmaga a felfedező. Ha pedig egy bányász kutatása juttatja felfedezésre szénrétegeit, rendelkezési jogát akkor is érvényesítheti — természetesen a megtérítés feltételei mellett; lemondás esetén meg minden fáradság, költség és kockázat nélkül tisztos szénjáradék élvezetéhez jut, a mi részére elég kárpótlás oly értékért, melynek létezését sem tudta és mikor megtudta, reá jött azon belátásra, hogy az ő reá nézve holt tőke, melyet értékesíteni nem tud. »Jogfosztás«-ról bizony a földbirtok nem panaszkodhatnék.

A vállalkozás persze nem nyerne annyit ily rendezés mellett, mint akkor, ha a kőszén szabadásványnyá nyilváníttatnék, sőt még annyit sem, mint a mennyit az új javaslat akarna részére juttatni; érdekeit mindamellet kielégíthetné, mindenesetre jobban, mint a mai viszonyok között.

A szabad egyezkedés méltányos utja a bányász és földbirtokos között magmarad, de a vállalkozás annyival előnyösebb helyzetben van, hogy ha ez nem sikerül, megkéri a kutatási engedélyt, — már ismert jogi következményei pedig megfontolást javasolnak a földbirtokosnak. E kutatási engedély kiadása nem függ a földbirtokos beleegyezésétől — most sem; a bányász nem jelenti be a bányahatóságnak, hogy miféle ásványra akar kutatni, ő a kutatást általában kéri s az engedélyt is így nyeri, annak záradékában ugyan ott van a figyelmeztetés, hogy kőszénre csak a földtulajdonos beleegyezésével lehet kutatni, de a vállalkozó erre azzal felelhet: én nem szentet kutattam s nem az én hibám, hogy azt találtam. Hogy ily eljárás ma czéltalan, annak oka az, hogy az így felfedezett kőszén a kutató a földbirtokos számára nyitja fel, a ki a ma érvényben levő jog szerint: a további kutatástól eltilthatja, az átengedés iránt való még oly kecsegtető ajánlatát visszautasíthatja, a rétegek föltárásá-

hoz önmaga kezdhet, vagy pedig — a mi szintén előfordul — jobb vevőre várva, azokat parlagon hagyja. Ily kilátással szemben a vállalkozó — ha szénfeltárást forgat eszében — már a kutatási engedélyhez beszerzi a földbirtokos beleegyezését, ha magát a jövő esélyei ellen biztosítani akarja; még pedig nem haszonbérlet vagy egyszerű engedély alakjában, mert azzal — mint láttuk — megjárhatja, hanem végleges átengedés formájában. Ugyanezt ez előadott rendszer mellett is teheti, de nem volna kénytelen. Mert a kutatási engedély mint most, azonképen jövőre is általában adatnék ki, ahhoz a földbirtokos beleegyezése nem volna szükséges s ha a kutató egyéb ásvány mellett vagy egyedül szénréteget talál, sorban fölállítja a törvényes alternatívát a földbirtokos előtt: ha a szénréteget megtartod, megtéríted kutatási költségeimet és leldíjamat, azután hozzákezdesz a műveléshez, ha mindehhez elég pénzed, időd, tudományod van és nem félsz az üzleti kockázattól; ha pedig erre sem pénzed, sem időd, sem szakértelmed nincs — és ez lesz a leggyakoribb eset — akkor megelégszel a szénjáradék élvezetével.

A mai jogállapothoz képest ez is haladás volna s a vállalkozás nem egyedül nálunk lenne oly helyzetben, hogy a földbirtokos vagy esetleg más javára kutasson. Nálunk csak a szénre, a francia-belga jogrendszer mellett pedig az összes ásványokra és úgy, hogy nem is egy-egy érdekelt előjogosulttal versenyez csupán, hanem a pályázók ismeretlen számával, holott ezen rendszer mellett a kutató *teljoga* úgy volna megállapítva, hogy minden *idegen vállalkozó kizárásával egyedül a földbirtokossal* versenyezne, a ki elég súlyos feltételek mellett elviheti ugyan a pályadíjat, de a ki épen azért a legkevésbé veszélyes versenytárs.

Legtöbbször megelégszik a bányabérrel; erre őt a rögtön fizetendő megtérítési összegek is ösztönzik, egy pár szomorú kimenetelű dillettáns kísérlet pedig még inkább megérteti vele a bányavállalkozás kockázatos természetét.

VIII. ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK.

Fejtegetéseim végéhez jutottam.

A jogalkotás részére többféle megoldási mód kínálkozik; válogathat bennük: a földbirtok mai rendelkezési jogát átváltoztathatja teljes tulajdonná, a kőszenekeket a telek alkatrészeivé

teheti s a szénányászat jogcímét a telektulajdonban gyökereztetvén, az adományozást arra nézve megszüntetheti, kiszakítván ezzel azt jó részben a bányajog köréből;

fentarthatja a széntelepek mai lekötött állapotát s mindkét esetben a fentebb (VII. fejezetben) érintett jogtételek szövegezésével tisztázza a jogi helyzetet, a bányászati és közgazdasági érdekek várakozása s így a feladat lényege elől pedig kitér;

szabad ásványokká teheti a szeneket, megszüntetheti a fém, a többi égvényesek és a szénányászat jogi rendezése között levő különbséget s mindnyáját azonos alapon, egyöntetűen szabályozhatja, a mi a legüdvösebb, leghelyesebb megoldás volna, de a mi csak a földbirtok jóakarátú áldozatkészsége, joglemondása folytán történhet s így még kevésbbé remélhető, — mint:

az új javaslat azon közvetítő eszméje, hogy a földbirtok rendelkezési joga megszűnjék, a váltsági összegnek önkényes meghatározását pedig a megszabott váltságdíj helyettesítse.

A jogi és közgazdasági szempontok összeegyeztetésének egyik módja volna még az, a mit az előző fejezetben előadtam.

Kielégitené ez a földbirtokot? alig hiszem, abban meg egész bizonyos vagyok, hogy sem a bányajoggal élő közönség, sem a gazdasági érdekek tetszését nem nyerné meg, mert biz az a megalkuvások szokásos hibájában szenved, vagyis az ellentétes érdekek mindegyikét kielégítetlenül hagyja. Azonfelül complicált, jogtételekbe szövegezve kiegészítést és módosítást is igényelhet, mindenek felett pedig következményeit tekintve, a joggyakorlatban ismeretlen — nálunk, mert a francia jogban, úgy látszik, bevált, még pedig szélesebb terjedelemben és mélyebb hatásban gyakorolva.

Néhány felvilágosító megjegyzést csatolok hozzá.

Következményei a jogalkotásnál abban nyilvánulnának, hogy már az általános határozatok eltérnének a bevett és megszokott formától, mely azon kezd, hogy megnevezi az ásványokat, mikről a földbirtokos nem rendelkezik. A constructio helyessége inkább azon kijelentést kívánja, hogy a megnevezendő ásványokra s azok között a széntelepekre a feltárást csak bányahatósági adomány alapján lehet kezdeni. Ez ugyan a gyen-

gőbb idegzetűek előtt a bányafőúri jog rémképét festi — a falra, pedig a kijelentés, hogy e rendelkezés alól Ő Felsége és az uralkodó család tagjainak, továbbá az államnak bányavállalatai sincsenek kivéve, hogy az öntelkén, adomány nélkül kezdendő feltárás tilalma azokra is kiterjed, ugy hiszem, minden aggodalmat eloszlat.

Másrésről a regáljog szülötte és ellentéte: a bányaszabadság, ily kifejezés alatt egy valamire való törvényben sem található, pedig sokban megvan, de nem szóban, hanem jogintézményt képező rendelkezéseiben.

A kutatási kör sugarának s ezzel a kör terjedelmének csupán maximuma volna meghatározandó, elesnék tehát a fém- és széntelepek kutatási köreinek különböző maximuma, a mi fölött oly sok eredménytelen vita folyt. Különb. a javaslat is már csak egységes minimumot és maximumot állit fel.¹⁾

A köszén-kérdésben a leljog is módosult alakban lépne elő. Egész tisztaságában csak az öntelkén kutató és felfedező javára maradna meg; a más telkén kutatóra nézve a leljog csak harmadik vállalkozó versenyével szemben biztosítottatnék a maga teljességében, ellenben a földbirtokossal szemben a leljog előnye feltételes, mert csak a földbirtokos átruházása vagy lemondása esetében nyujtana részére előjogot, különben pedig: a költségek, a leldíj megtérítésére és felhagyás, illetve elvonás esetére az adományozás iránti előjogra szorítkoznék.

Közvetett hatása még abban nyilvánulna, hogy a lelet megtörténte és bejelentése után a földbirtokosra nézve azon magánjogi elv: »Senki jogainak gyakorlására nem kényszeríthető«, hatályát vesztené, mert a jogot nem csupán fentartani, hanem gyakorolni is kellene, mert ellen esetben a feltételes leljog címén a vállalkozó, mint várományos, jogait érvényesítheti.

Szükséges a széntelepek minimumának megállapítása, nemcsak az egészséges alapon nyugvó bányavállalkozás érdekében, de a földbirtokkal fenforgó kérdések könnyebb megoldása végett is.

Jogosult földbirtokosnak, kivel a bányász egyezkedést, a bányahatóság tárgyalást folytat, az tekintendő: ki a telek-

¹⁾ 1890-iki javaslat 10. §-a.

könyvben tulajdonos gyanánt van bekebelezve, vagy ha a birtokállapot a telekkönyvi állapottal nincs összhangban, az, ki telekkönyvön kívüli birtokának jogcímét birtokbizonylattal igazolja. Az ekkép jogosultnak tekintendő birtokossal létrejött megállapodások és annak jogtényei feltétlen érvényesülnek, még ha az ingatlan tulajdonjoga másnak ítéltetnék is oda.

Az egyezményileg, vagy a bányahatóság által megállapított és állandó természetű díjak a bányatelekkönyvben a földbirtokos javára kitüntetendők és azok a bányaműnek, míg az üzemben van, dologi terheit képeznek; de csak egyházi, alapítványi és más jogi személyek tulajdonát képező fekvőségeknél, továbbá családi hitbizományi birtokoknál lennének azok a földbirtok dologi jogositványai.

Az adományozás általában, a köszénnél pedig — hol az a földbirtokos átengedése, vagy lemondása alapján történik — különösen azt jelenti, hogy az ásványtelep a földbirtoktól elkülönített, miért is csupán azon birtokoknál, hol jogi személy a birtokos, vagy ha természeti személy is, de őt csak a haszonélvezeti jog illeti, volna czélszerű a szénjáradékot dologhoz kötött joggá minősíteni; ellenben mi sem indokolja azt, hogy az egyéni és a teljes tulajdonnál az elkülönített szénjáradék dologhoz kötött jog legyen.

A bányabérben egyedül a terménybért vettem fel, ellenben a térdíjakat czélzatosan kihagytam. Igazságtalan díjszedésnek tartom, mert miért fizessen a bányász azon területért, mely alatt esetleg 10—15 év múlva folytat lefejtést és viszont miért fizesse azon tér után is, melyet már régóta felhagyott; a francia és belga jogban is inkább a földtulajdon elismerésének kifejezője, mint sajátképi szénjáradék és szüksége is főleg azzal igazolható, hogy a polgári jog által megállapított, de a bányajog által lényegéből kiforgatott tulajdonjog megerősítessék. A hol azonban a tulajdonjog oly kétséget kizáró módon van megállapítva, hogy az csak átruházás vagy lemondás által szűnik meg, ott ily külső megerősítésre nincs szükség.

E kérdésben volt véleményem azelőtt is, de nem tűztem azt ki előre megállapított irányelvül, hanem a legnagyobb objectivitással és részrehajlatlan elfogulatlansággal bíráltam meg minden tényt és érvet.

tessék. A hol azonban a tulajdonjog oly kétséget kizáró módon van megállapítva, hogy az csak átruházás vagy lemondás által szűnik meg, ott ily külső megerősítésre nincs szükség.

E kérdésben volt véleményem azelőtt is, de nem tűztem azt ki előre megállapított irányelvül, hanem a legnagyobb objectivitással és részrehajlatlan elfogulatlansággal bíráltam meg minden tényt és érvet.

ha a
in, az?
izony-
kossal
rvény-
ítélet-

egälla-
ben a
; míg
yházi,
kv só-
nének

hol az
rténik
rtoktól
gi sze-
t csak
adékot
okolja
önített

ellen-
díjsze-
iletért,
viszont
gyott;
smerés
s f leg
, de a
er sít-

Többet ennél a földbirtok nem kívánhat és hiba volna érdekeit kiélelni s azt a közgazdaság, valamint a bányászat érdekeivel ellentétbe helyezni.

Mert ezentúl nem marad más hátra, mint törésre juttatni a dolgot és:

vagy a gazdasági érdekeket áldozni fel a jogi tekinteteknek,

vagy a jog rovására minden mellétekintet nélkül érvényesíteni a gazdasági követelményeket.

Az előbbi megtörténhetik most. Az utóbbi be fog következni később.

DR. SIPOS ÁRPÁD.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Augusztus hó.

1.-én. A budapesti tőzsde tanácsa beadványt intéz a kereskedelemügyi miniszterhez, melyben ismétli abbéli kérelmét, hogy a *takaromány-kiviteli tilalom életbelépte előtt keletkezett szállítási kötelezettségek teljesítése* megengedtessek.

A m. kir. pénzügyminiszterium közzéteszi az 1891-ik évben befolyt *fogyasztási adók eredményét*. Befolyt összesen 47,268.078 frt., 7.45⁰/₀-al több, mint az előző évben. Növekedés a szeszdónál, az ellenőrzési illetéknél, a hús- és sörtermelési adónál mutatkozik.

2.-án. A budapesti villamos városi vasút r. t. 1893. évi július havában 76.804 frt. 35 krt, a budapesti közuti vaspálya r. t. 183.088 frt. 73 krt vett be.

A tőzsdetanács a Magyar országos központi takarékpénztár 4¹/₂⁰/₀-os és a Pesti magyar kereskedelmi bank 4⁰/₀-os zálogleveleinek hivatalos árjegyzését elrendelte.

A szeszgyárosok országos értekezlete határozati javaslatot fogad el, melyben a kormánytól a szesziparosok súlyos helyzetének javítására törvéynovellát kér.

3.-án. A német birodalmi kormány élő sertéseknek a kőbányai piacról a német határon való bevitelét f. hó 7-ikétől fogva újra megengedi, ellenben tüdővész miatt betiltja a szarvasmarha-behozatait Árva, Szepes, Sáros, Liptó, Turóc, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád és Pozsony vármegyékből.

4.-én. Az osztrák-magyar bank július havi utolsó kimutatása az adómentes bankjegytartaléknál 10,228.000 frtnyi fogyást tüntet fel. A tartalék jelenlegi állapota 26.2 millió frt.

Dél-Magyarországról *takaromány-hiányt* jelentenek.

A tőzsdetanács a *murányvölgyi h. é. v. r. t.* által kibocsátott 200 koronáról szóló elsőbbségi részvények hivatalos árjegyzését elrendeli.

6.-án. A *jövedelmi adó reformjára* vonatkozó anyag közzététele kilátásba helyeztetik.

Az első temesvármegyei h. é. vasut műtanrendőri bejárása és megnyitása.

7.-én. A Dunagőzhajózási társulat eladta turn-szeverini hajógyárát a román kormánynak s most Delbokán, Orsova mellett új hajógyárat és aldunai hajói részére *téli kikötőt* épít.

Az Aldunánál a Bregada hegységben gazdag *kőszéntelepre* akadtak, mely eddigelé megállapított 800 méternél magasabb szénréteget tartalmaz. A bányát jövő tavaszkor adják át az üzemnek.

8.-án. A kormány elutasítja azon kérelmet, hogy a *takaromány-kiviteli tilalom életbelépte előtt kötött szállítási szerződések* teljesíthetők legyenek.

9.-én. Az osztrák-magyar monarchia *arany-és aranypénz-behozatala* ez év első felében 135⁶ millió frtot tesz, a kivitel mintegy 7 millió forintot, a beviteli többlet tehát 128⁶ millió frt.

Bulgária kereskedelmi forgalmából az osztrák-magyar monarchiára a bevitelnél 36³⁶₀‰, a kivitelnél 4²⁶₀‰ esik.

A *Zellerin-féle gyárat* részvénytársaság veszi át, mely 600.000 forint részvénytőkével e hó 20-ikán fog megalakulni.

Az osztrák-magyar vámkonferencia Bécsben az *Oroszországgal kötendő vámszerződést* tárgyalja és a kormányok utasítása értelmében a *legnagyobb kedvezmény megadása* mellett nyilatkozik.

Az *Országgyűlési Értesítő* kö- és könyvnyomdája r. t. rendkívüli közgyűlést tart.

10.-én. A *győri kereskedelmi és iparkamara* a kereskedelmi miniszterhez sürgős beadványt intéz azon hátrányok tárgyában, melyek Németországba irányuló gabnakivitelünket az orosz-német vámháború folytán érhetik.

A *postatakarékpénztárnál* a takarékpénztári forgalomban július hóban a betétek összege: 789.650²⁴_{1/2} frt. volt, a visszafizetések összege: 589.037⁸⁵ frt. A cheque-forgalomban betét: 20,479.170⁵⁰_{1/2} forint, visszafizetés: 20,085.215¹⁷ frt.

11.-én. A kereskedelemügyi miniszter *egy gép- és gőzkazányár részére* engedélyt ad külföldi vaslemez vámentes behozatalára az abból előállított gőzkazánok, kazánkérmények és ivómedenczék *kivitelének* feltétele mellett.

Az *államjegyek forgalma* volt július havában: 1 frtos: 65,479.649 frt., 5 frtos: 134,878.080 frt., 50 frtos: 112,312.950 frt., sőbányautalvány: 99,324.350 frt., összesen tehát 411,995.029 frt.

A pénzügyminiszter közzéteszi a folyó év második negyedében előfordult *brutto bevételekről* és *brutto kiadásokról* szóló állampénztári kimutatásokat. A kimutatás az előző évinél 571.804 frttal kedvezőbb. Ez év első felében az összbevétel 204,776.064 frt., az összkiadás 227,086.065 frt. volt.

12.-én. Az osztrák-magyar monarchia *ezüstbevitel*e ez év első felében 4,513.376 frtot, *ezüstkivitel*e 1,939.446 frtot tett ki, a bevitel kisebb, a kivitel nagyobb, mint az előző év megfelelő időszakában volt.

Az *idei aratás*, mint hirlik, mennyiségileg rosszabb a mult évinél, minőségileg 15–20⁰‰-al felülmúlja azt. A *buza* átlagsúlya 80 kg.-ra tehető, a *cséplési eredmények* általában jó középtermésre mutatnak.

13.-án. A pénzügyminiszter körrendelete értelmében a *sovereign* f. hó 1-étől kezdve az állampénztári kezelésben *12 osztrák értékű forinttal* értékelendő és ugyanezzel a pénztári értékkel is számlázó el.

A nyitra vármegyei gazdasági egyesület Nyitra megyében *állami földművesiskola* fölállítását kezdeményezi. Eddig összesen hat 150 frtos alapítványt tettek.

Tény, hogy az új vasutak építése körül pangás állott be. Ez év első 5 hónapjában mindössze 3.1 km. új vasut nyílt meg a monarchiában és ez is Ausztriára esik, mert Magyarországon 1892. nov. 21-ike óta nem növekedett a vasuti hálózat.

14.-én. A szesz kivitel emelése érdekében a magyar szesztermelők országos egyesületének képviselői és az előkelőbb kiviteli cégek főnökei értekezletet tartanak.

A kereskedelemügyi miniszter utasítja a kereskedelmi muzeumot, hogy az ipari termékekkel külföldre üzletet folytató hazai iparvállalatokról és üzletemberekről névsort készítsen oly czélra, hogy az a külföldön, különösen a Keleten ingyen szétosztassék és a hazai termelés ez uton is tért hódítson.

Bajorország, Württemberg és Baden kormányai megengedik, hogy élő sertéseket Kőbányáról a nevezett országok területére bevihessenek.

15.-én. A lipótszentmiklósi ipartestület kiállításának megnyitása.

16.-án. A budapesti kereskedelmi és iparkamara rendkívüli összülése, melynek tárgyai: 3 tag választása az ipartanácsba és a kecskeméti sertéskereskedők és hizlalók sürgős beadványa az 1892-iki vám- és állategészségügyi egyezménynek végrehajtása tárgyában.

Az országos önszegélyző és fogyasztási szövetkezet rendkívüli közgyűlést tart.

17.-én. A földmivelésügyi miniszter a Garam folyó szabályozását elrendeli. A munkálatokat ősszel fogják megkezdeni.

A szeszfogyasztási adó alá eső szeszégetőkben 1892. szeptemberétől 1893. májusáig Ausztriában: 1,079.717 hl., Magyarországon: 858.374 hl., összesen 1,938.091 hl. absolut alkoholt állítottak elő. Az adóösszeg ezen 9 hónapra kitett Ausztriában: 26,530.267 frtot, Magyarországon: 24,081.622 frtot, összesen 50,611.889 frtot.

A kereskedelmi miniszterium értesíti a győri kereskedelmi és iparkamarát, hogy a tőlünk Németországba kivitt küldeményeket illetőleg a származási bizonylatok tekintetében Németországban eddig követett eljárás egyelőre változatlan marad.

18.-án. Táviratilag jelentik, hogy a német birodalmi kormány utasította a német, különösen a szász és bajor vámhatóságokat, hogy Ausztriából és Magyarországból való gabnabevitelnél származási bizonyítványt ne követeljenek.

A földmivelésügyi m. kir. miniszter a kőbányai nemzetközi sertés-piacz megóvása érdekében rendeletet ad ki, melyben tekintettel a Horvát-Szlavonország területén újabb időben nagyobb mérvben fellépett ragadós száj- és körömfájásra, a sertéseknek Horvát-Szlavonország területéről Kőbányára való bevitelét f. hó 20-ától további intézkedésig teljesen betiltja.

19.-én. A zsitvavölgyi h. é. vasút r. t. alakuló közgyűlése.

20.-án. A monarchia összes vasutainak üzembevételei ez év első felében 146,930.039 frtot tettek, ebből Ausztriára 102,194.700 frt., Magyarországra 44,735.339 frt. esik.

A magyarországi hajósok központi egyesülete megalakul.

A tőzsdetanács »a magyar takarékpénztárak központi jélzalobankja mint r. t.« részvényeinek hivatalos jegyzését elrendeli.

A magyar czukoripar r. t. ülést tart, melyen a közgyűlésnek beterjesztendő következő javaslatot fogad el: az 553.982 forintnyi nyereségből az elsőbbségi részvények után 8%, a törzsrészvények

után $3\frac{1}{2}\%$ -nyi osztalék fizetessék ki, a rendes tartalékalap 200.000 forinttal, a külön tartalékalap 10.000 frttal javadalmazandó.

21.-én. A magyar általános hitelbank közzéteszi félévi mérlegét. A tiszta nyereség 900.995⁹⁸ frt., a mi $12\frac{86}{100}\%$ -nak felel meg.

24.-én. A földművelésügyi miniszterium értesíti a közönséget, hogy a kecskeméti m. kir. állami Miklós-telepen az 1894. év tavaszán európai szőlővesszők lesznek eladók.

A keszthelyi kereskedők kereskedelmi iskola felállítását határozzák el.

A Zellerin-féle gyár r. t. alakuló közgyűlést tart. Az alaptőkét 500.000 frtban állapítják meg.

25.-én. A földművelésügyi miniszterium a gazdák részére 80—100 kocsi műtrágyát hajlandó előnyös áron rendelkezésre bocsátani.

A közoktatásügyi miniszter rendeletet intéz az egyházi főhatóságokhoz a méhészet tanításához szükséges eszközöknek pótlása és szaporítása, általában a méhészet oktatása és fejlesztése ügyében.

A magyar faipar-, furnir- és palatáblagyár r. t. rendkívüli közgyűlést tart, melyen elhatározza a felszámolást.

A kereskedelmi miniszter építési bizottságot szervez, melynek hivatása lesz a millennáris kiállítás alkalmából létesítendő épületekre, csatornázásokra, a parkirozásra, bekerítésre, világításra stb. vonatkozó terveket és pályázati felhívásokat felülvizsgálni és mint a miniszter tanácsadó műszaki közege közreműködni.

Próbaállatszámolás tartatik Vörösvárott.

29.-én. A kereskedelemügyi miniszter rendeletet ad ki, mely szerint az Oroszországba szülő vámkötteles küldeményekhez származási bizonyítvány csatolandó.

Az első magyar iparbank közzéteszi félévi mérlegét. A tiszta nyereség 62.027⁹⁷ frt., a mi $12\frac{4}{100}\%$ félévi kamatozásnak felel meg.

30.-án. A magyar és osztrák pénzügyminiszterek Bécsben hosszabb értekezletet tartanak a valutareform tárgyában.

31.-én. Az osztrák-magyar bank főtanácsa elhatározza, hogy a kamatlábat ez idő szerint nem emeli fel, nehogy a belföldön a pénz drágulását idézze elő.

Dr. F. J.

IRODALMI SZEMLE.

A Herschell-féle bizottság jelentése az indiai valutareform tárgyában.

Az ezüst valuta-szerepe újból nagyon megrendült, döntő csapást az indiai kormány azon intézkedése mérte rá, hogy az ezüst szabad veretését beszüntette. Az angol kormánynak ez intézkedést helybenhagyó határozata következtében a londoni tőzsdén az ezüst ára az aranyval szemben 1:30² arányig szállt alá. A szabad ezüstveretés megszüntetése és az aranyvaluta előkészítése tárgyában az indiai kormány már ezelőtt egy évvel tett javaslatot az angol kormánynak; ez azonban e javaslat megbirálására és véleménynyilvánításra egy bizottságot hívott össze *Herschell* lord elnöklete alatt, mely »Report of the committee appointed to inquire into the Indian Currency« cím alatt kiadott jelentésében helyeslőleg nyilatkozott az indiai kormány javaslatáról, hozzátartozván a kivitel módozataira vonatkozó véleményét. Az alábbiakban bővebben óhajtjuk ismertetni e jelentést, mely azonkívül, hogy élénk világot vet az indiai viszonyokra és tanulságos adatokkal szolgál a váltóárfolyam hullámzásának hatásairól, reánk nézve kétszeresen érdekes, mert egyrészt azt látjuk, hogy az indiai kormány az osztrák-magyar monarchia viszonyaiból merített tanulságot, másrészt sok tekintetben igazolja az arany valutára való áttérést és annak végrehajtási módozatainak helyességét.

A jelentés mindenekelőtt felállítja a kérdést, a melylyel a bizottság foglalkozni van hivatva: »ajánlatos-e, hogy az angol kormány megengedje, hogy az indiai kormány az ezüst szabad veretésének megszüntetésére vonatkozó javaslatát, mely az arany valuta behozatalát célozza, megvalósítsa? S ha a bizottság ezt ajánlatosnak tartja, szükségesnek tart-e módosításokat a kivitel tekintetében?«

Kétségtelen, hogy az indiai valuta ügyében változtatást tenni kell, mert az állami pénzügy körében előforduló zavarok nagy része a váltóárfolyamnak évek óta való hanyatlásából ered. India kormányának ugyanis aranyban eszközözendő fizetési kötelezettségei vannak Anglia irányában, melyeknek teljesítése a váltóárfolyam hanyatlása folytán mind súlyosabb terhet ró az országra. 1873/74-ben, midőn a váltóárfolyam 1 s. 10.351 d. volt, 13.285.678 £-t tett ki a remittált összeg, a mi megfelelt 142,657.000 rupiának, 1892/93-ban 16,532.215 £-t, mi az akkori 1 s. 2.985 d. árfolyam mellett már 264,784.150 rupiát tett ki, míg az 1873/74-es árfolyam mellett az utóbbi kötelezettség 177,519.200 rupiával kiegyenlíthető lett volna. Az árfolyam hanyatlása idézte elő a mult évi költségvetésben a 10,819.000 rupia deficitet, mert párin állónak véve föl a váltóárfolyamot, 1,466.000 rupia költségvetési többlet állott volna elő.

S noha a jövőben is a bevételek fokozatos emelkedése és a kiadások csökkentése folytán valószínűleg fentartható volna az egyensúly az államháztartásban, a váltó-árfolyamnak további esése deficitet fogna okozni a kiadásoknak az ezüstérték csökkenéséből származó szaporodása folytán.

Az ezüst árának leszállása folyvást tart, daczára két fontos ellenható tényezőnek: értjük az Egyesült-Államok törvényhozási intézkedéseit és az indiai ezüstbevitelt. 1878-ban ugyanis az Egyesült-Államok törvényhozása elfogadta a Bland-Act-ot, melynek értelmében a kormány nem kevesebb, mint 24 millió és nem több, mint 48 millió dollár ezüstöt volt köteles évenként bevásárolni. E vásárlások daczára az ezüst ára 52⁹/₁₆ d.-ről (1878.) 43¹¹/₁₆ d.-re (1890.) szállt le; a további esés megakadályozására megalkották a Sherman-Act-ot, mely évente legalább 54 millió unczia ezüst vásárlására kötelezi a kormányt. Az ezüst ára ez évben 54⁵/₈ d.-t ért el, de ezután rohamosan esett 37¹¹/₁₆ d.-ig (1893.) és így, daczára annak, hogy az Egyesült-Államok a két törvény értelmében a világ ezüsttermelésének 34—42⁰/₀-át megvette és hogy India ezüstbevitelét folyton növekszik, hanyatlik és valószínűleg hanyatlani fog ezentúl is. A brüsszeli konferencia eredménytelenül oszlott el. Most azonban erős agitáció indult meg a Sherman-féle törvény ellen és valószínű, hogy a most egybehívott kongresszus azt el fogja törölni.

Az ezüsttermelés, daczára az árhanyatlásnak, egyre növekedett, mint ez a következő összeállításból kitűnik:

Az ezüst értéke		Az átlagos ezüsttermelés kilogr.-ban	Megközelítő egyenérték unciákban à 32 ¹⁵ per kilgr.
1876—1880 átlagában . .	52 ³ / ₄ d.	2,450.252	78,776.000
1880—1885 » . .	50 ⁵ / ₈ »	2,812.908	90,435.000
1886—1890 » . .	44 ⁵ / ₈ »	3,459.201	111,213.000
1890-ben	48 ⁹ / ₁₆	4,144.233	133,237.000
1891 »	45 ¹ / ₁₆	4,493.100	144,453.000
1892 »	39 ¹³ / ₁₆	4,731.000	152,102.000

Ugy látszik, az ezüsttermelés még ily alacsony ár mellett is nyereséges, noha az »arany- és ezüst-bizottság« jelentése kiemeli, hogy számos bányát csak spekulációból nyitnak meg, tartanak üzemből és dolgoztatnak veszteséggel egyideig a jövőben elérhető nagy nyereségek reményében. Az ezüst értékének leszállása tehát a termelés megszorításával nem akasztható meg. A Sherman-Act eltörlése pedig 6 d. vagy többel fogja az ezüst értékét leszállítani, minek folytán a rupia is körülbelül 1 s.-el fog egyértékűvé válni, mi viszont az indiai állami pénzügyet érzékenyen fogja sújtani, a mennyiben az 1893/94-ik évre 77,480.000 rupiával emelheti a küldvényekre előírányzott összeget.

Az államháztartásban így előidézett zavaron kívül a váltó-árfolyam esése nagy kárt okoz az indiai állami és katonai alkalmazottaknak, kik jövedelmük nagyobb részét Angliában élő családjaik fentartására és gyermekeik nevelésére küldik. Igaz ugyan, hogy Angliában az árak az utóbbi öt évben hanyatlottak, de kétes, vajjon kiegyenlíti-e ez az általánosnak alig mondható árhanyatlás a rupia értékcsökkenését. A kormány aligha vonhatja ki magát az alól, hogy a hivatalnokokat az érték hanyatlásért kárpótolja, annyiival kevésbé,

mert ily kárpótlást az indiai magánvállalkozók alkalmazottjaiknak már eddig is kénytelenek voltak juttatni.

Az országos bevételek szaporodása eddigelé ellensúlyozta a váltó-árfolyam zavaró hatását, úgy hogy ez utóbbinak daczára az utolsó évtized átlag 261.550 rupia fölösleget mutathat fel évenként, a nélkül, hogy az adózás nevezetesen súlyosbított volna. Kétségtelen azonban, hogy ha a rupia ára nem hanyatlik, az adóteher csökkenthető és közczélokra az eddiginél nagyobb összeg lett volna fordítható. De már az utolsó évben 10,819.000 rupia deficitet irányzott elő a kormány, 1893/94-ben még nagyobb összeggel haladják meg a kiadások a bevételeket és ha a váltó-árfolyam esése még tovább tart, a pénzügyi egyensúly már a bevételek szaporítása útján fenn nem lesz tartható.

A lakosságra az árfolyam csökkenése folytán nehezedő teher nem oly nagy, mint első tekintetre látszik. A kormány küldvényeire szükséges összeg árú kivitel útján fizettetik; noha több rupiát kitevő árúra volna most szükség, s ezen árúk tömege még sem szaporodik lényegesen, mert a rupia értékcsökkenésével kapcsolatban az árúk ezüstben kifejezett ára emelkedik, ha nem is rögtön azon arányban, a melyben a rupia értéke csökken, de lassankint eljut a kiegyenlítési színvonalra. Az ebből keletkezett terhet főképp a lakosságnak szegényebb része érzi meg, a mennyiben a kormány a sódíjat föl emelte, míg azoknak terhe, kik földért előre megállapított fix járandóságot kötelesek szolgáltatni, megkönnyebbült.

Zavarólag hat továbbá a váltó-árfolyam ingadozása a kereskedelemre, a mi csak természetes, mert az ily ingadozások a számítást, a biztos mozgást megnehezítik, megbénítják. Igaz, hogy ingadozások a váltó-árfolyamban azelőtt is előfordultak, de nem voltak oly jelentékenyek és gyakoriak, mint most és ha igaz is, hogy ez ingadozás ellen a bankoknál védekezhetni, ezt a védelmet meg is kell fizetni.

Téves azonban azon állítás, mintha a hanyatló váltó-árfolyam exportra ösztönözne, a mennyiben az árúért több rupia értékű £-t kapnak, a nélkül, hogy a munkabér és egyéb termelési költségek azzal lépést tartanának. A statisztika ugyanis az ellenkezőről győz meg, valamint annak helytelen voltáról, mintha evvel kapcsolatban az import feltartóztatnék. Kétségtelen, hogy a munkaadók nyernek ezzel, annál kevésbé a munkások.

Azt mondják továbbá, hogy a váltó-árfolyam ingadozása visszatartja az angol tőkét az Indiában való elhelyezéstől, mert London nem szeret aranyáért ezüstöt kapni, általában idegenkedik az ezüst valutájú országokban való ipari vállalkozásoktól. Mindazonáltal sok angol tőkét fektetnek be újabb időben is Indiában szénbányákba, gyapjú- és jutafonókba, papirgyárakba, theaültetvényekbe stb. Különben ha a valutaviszonyok rendezettek volnának is, a tőkéseket még mindig tartózkodóvá tenné az árak általánosan észlelhető hanyatlása. A jelenlegi viszonyok között annyival nehezebb az elhatározás ipari vállalatok létesítésére, mert nem könnyű európai hivatalnokokat kapni a váltó-árfolyamnak a fizetésekre, nyugdíjakra, megtakarított összegekre való, már említett nyomásánál fogva.

Böven özönlik azonban Indiába mindenfelől az ezüst, ide vonatva a szabad veretés által, úgy, hogy az ország jelenleg túl van tömve ezüstrrel. Pedig minden fölösleges ezüstdarab veszteséget okoz

az országnak, mert a mit a forgalom meg nem bir, azon csak veszteséggel lehet túladni.

A váltó-árfolyam esésének vázolt hátrányai a jövőben bizonyára csak növekedni fognak; kérdés tehát, mivel ellensúlyozhatók ezek és mi ezek folytán a kormány teendője? A polgári és katonai igazgatásban megtakarítások eszközölhetők ugyan bizonyos fokig, de nem egyhamar és nem is oly mérvben, mint a mekkora összeg itt szóban forog. A 80—100 millió rupiára tehető hiányt a bevételek szaporítása útján kellene tehát elenyésztetni.

Erre első sorban a földadó emelése kínálkoznék, minthogy az adózók ez osztálya nyer a legtöbbet az árfolyam-esés által; de ezen adó egy negyede állandóan, a többi pedig 30 évre, nagyobbrészt az újabb időben lett megállapítva. Annál kevésbé ajánlatos a só-díj emelése, mert ez az árfolyam-esés által amugy is leginkább sújtott munkás-osztályokat érintené. Ez az adó különben is háború vagy egyéb rendkívüli veszélyek esetére fentartandó segélyforrás. Az illetékeknek még nagyobb mérvű emelése is aránylag kevésbé szaporítaná a bevételeket. Hasonlókép nem lenne ajánlatos fokozni a bélyegilletékből és accisákból eredő bevételeket. Leginkább megfelelő lenne a beviteli vámok emelése, noha különösen a pamutárúkra vetendő vám nagy ellenzésre találna s valószínű, hogy ez esetben az indiai hasonnemű árúktól megfelelő adót kellene szedni, a mi pedig nehezen volna keresztülvihető, tekintettel arra, hogy a pamut-árúk kicsinyben való előállítására egész Indiában nagyon el van terjedve. A kiviteli vámok emeléséről szó sem lehet, sőt kétséges, vajjon az e nembeli egyetlen vám: a rizsre vetett, továbbra fenn lesz-e tartható. A jövedelmi adó, ha kétszeresre emeltetnék is, mindössze 15 millió rupiát eredményezne s éppen azon osztályt sújtaná leg súlyosabban, mely az árfolyam-esés folytán különben is legtöbbet szenvedett. Új adóforrásokul a dohány és a cukor kínálkoznának, de minthogy ezek általában kicsinyben termeltetnek, az adóbeszedés nagyon zaklató és költséges volna. Sok nehézséggel járna az örökségi adó behozatala, főleg az örökösödési törvények bonyolultsága folytán. A bevételek növelésének tehát számos akadály állja útját, de ép oly bajos ugy a katonai, mint a polgári kiadásokat apasztani.

Az indiai kormány ezeknek megfontolása után 1892. június 21-ikén az angol kormányhoz intézett sürgönyében azon nézetének adott kifejezést, hogy azon esetre, ha a brüsszeli érme-konferencia eredménytelen lesz és India és az Egyesült-Államok között meg egyezés létre nem jönne, ajánlatosnak tartaná a szabad ezüstveretés beszüntetését és az arany-valuta behozatalának előkészítését. Ezzel kapcsolatban közölte *Barbour Dávidnak*, a tanács pénzügyi tagjának véleményét az arany-valuta behozataláról. Ezen javaslat szerint az ezüst szabad veretése beszüntetendő, de a kormánynak jogában maradna ezüstöt vásárolni és rupiákat veretni. A pénzveredéket meg kell nyitni az arany szabad kiverésére. Valamivel előbb be kellene szüntetni az ezüstveretést, mielőtt az aranypénz szabad verése megkezdődne, hogy tájékozást lehessen szerezni, minő hatással lesz az ezüst szabad verésének megszüntetése a rupia aranyértékére. Az új aranypénz 10 és 20 rupiás legyen, melyeknek finomsági tartalma és súlya ugy határozandó meg, hogy a sovereignhez való paritása az Anglia és India között megállapítandó váltó-árfolyamnak feleljen meg. Így

p. o. ha a rupia = 1 sh. 4 d. lesz, akkor a 10 rupiásnak 160 d. aranyat kell tartalmaznia, tehát $\frac{160}{240}$, vagyis $\frac{2}{3}$ -át az egyes sovereignben levő finom aranyanak. Az arany és ezüst közötti érték-arány ne legyen sem a régi $1:15\frac{1}{2}$, sem a legalacsonyabb ezüst-ár, hanem a legmértányosabb arány azon átlag-ár, melyet az ezüst egy bizonyos időszakban az arany- valuta behozatala előtt elért.

Az indiai kormány a folyó év kezdetén felhatalmazást kért az angol kormánytól, hogy az angol aranypénzeket átmenetileg törvényes fizetési eszköznek kinyilatkoztassa, $13\frac{1}{3}$ rupia, minimális árban vévén a sovereignt, a mi a rupiának 1 sh. 6 d.-nyi relációját jelenti. Ily tartalmú törvényjavaslatot meg is küldött az angol kormánynak. Barbour emlékiratában kifejti, hogy az ezüst szabadverésének megszüntetése és az arany- valuta behozatala nem jelenti azt, hogy az ezüst megszűnik fizetési eszközül szerepelni, mert szükség van a forgalomban túlnyomó mennyiségű ezüstre, melyet bármikor veszteség nélkül arannyal be lehessen cserélni.

Azért némelyek azt ajánlják, hogy aranykészletet kell összegyűjteni, az arany szabad veretését megengedni és ekkor ezen felhalmozott arany mennyiség biztosítékot nyújt arra, hogy az ezüstpénz némi prémiummal vagy a nélkül aranyra váltható. Ezen módozatot azonban Barbour nem ajánlja, mert ez úton az aranykészlet teljesen kifogy és azért előbb ismertetett javaslatát ajánlja elfogadásra. Ez esetben is bekövetkezhetik az ezüstrrel való tömeges felcserélés folytán — a mennyiben a külföldről és a belföldi számos tartalékokból ezüst árad — az arany eltűnése a forgalomból, a mi újból az ezüst érték-hanyatlására vezetne. Ez arra mutatna, hogy túlságos sok ezüstpénz van a forgalomban és így az arany- valuta tulajdonképpen nem tartható fenn; de ezen lehet segíteni az ezüst-forgalom megszorításával, a mi ugyan szintén költséges rendszabály, de ez felosztható évek bizonyos sorára. Mig ez a redukció be nem áll, természetesen nincsen tulajdonképeni arany- valuta, de ezen időszak alatt még is állandóbb lesz a váltó-árfolyam, mint a milyen az utóbbi években volt.

Tekintettel az indiai kormány javaslataira, nem érdektelen szemügyre venni, mily összegeket tettek ki az utolsó évek ezüstveretési és a bankokban felhalmozott, jegyek fedezetéül szolgáló ezüst-tartalékok.

Az új ezüstveretés értéke volt:

	Rupia
1870/71—1874/75 évek átlagában	29,312.820
1875/76—1879/80 » »	84,938.810
1880/81—1884/85 » »	44,804.080
1885/86—1889/90 » »	83,107.880
1890/91 évben	131,634.740
1891/92 »	55,539.700
1892/93 »	127,052.100
1870/71—1892/93 évek átlagában	66,306.280
1875/76—1892/93 » »	76,582.230

A jegytartalékul szolgáló ezüstrudak értéke volt:

	Rupia
1870/71—1874/75 évek átlagában	14,687.710
1875/76—1879/80 » »	13,190.600
1880/81—1884/85 » »	7,568.940
1885/86—1889/90 » »	10,198.280
1890/91 évben	7,479.740
Az 1892. márczius 31-iki állapot	17,755.690
A 22 év átlagában	11,521.050

India összes ezüstszükséglete forgási célra tehát 1875. óta évente átlag 77 millió rupiát tett ki. 1885/86—1892/93-ig 729,765.940 rupia veretett ki, vagyis évente átlag 91,220.000 rupia = 34² millió unczia.

A netto ezüstbehozatal Indiába tett:

1870/71—1874/75 évek átlagában . .	30,630.820 rupiát
1875/76—1879/80 » » . .	70,542.000 »
1880/81—1884/85 » » . .	60,805.270 »
1885/86—1889/90 » » . .	96,351.340 »
1890/91 évben	141,751.360 »
1891/92 »	90,221.840 »
1892/93 »	128,635.690 »

tehát:

1870/71—1892/93 évek átlagában . .	71,837.220 rupiát
1875/76—1892/93 » » . .	83,283.440 »

India pénzforgalma tehát jóformán az egész behozott mennyiséget vette igénybe, az egész import a verdeken ment át.

A világ ezüsttermelése az 1892-edik évre 152,102.000 és 157,535.000 unczia közt becsültetik; ebből tehát India majdnem egy negyedét, az Egyesült-Államok pedig több mint egy harmadot (54 millió uncziát) vesz igénybe. Ezt figyelembe véve, nézzük, minő hatása volna az indiai kormány javaslatai végrehajtásának. Ha India a szabad ezüstveretést beszünteti, egy nagy ezüstfogyasztó elmarad és a folyton növekedő kínálat folytán az ezüst nagy árhanyatlást szenvedne. Ha az Egyesült-Államok, az indiai kormány intézkedéséről értesülvén, szintén felhagyna ezüstvásárlásaival, a mi igen valószínű, valóságos pánik törne ki az ezüstpiaczon. Másrészt az arany iránt India részéről nagy kereslet támadván, az arany értéke minden áruval s így az ezüsttel szemben is, emelkednék, mi az ezüst ár további hanyatlását eredményezné. Ez a hanyatlás természetesen nagyobb volna a nyers, mint a kivert ezüstnél. A kivert rupia érték hanyatlása addig tartana, míg a forgalom az indiai összes ezüstit nem abszorbeálja, noha a spekuláció esetleg már előre felverheti az árt a jövő reményében. A veretés beszüntetését követné az indiai kormány által ajánlott ama másik lépés: az angol soverigneknek törvényes fizetési eszközül való kijelentése 18 d. árfolyam mellett. Hogy azonban ezen értékelés lehetőleg kevés nehézséggel járjon, szükséges, hogy ez ne egyszerre, hanem fokozatosan történjék.

A bizottság gyakorlati keresztülvitel szempontjából vizsgálja a kormány javaslatát, s minthogy ebben a kormány más államok valutarendszerére hivatkozik, vizsgálja a különböző országok valuta-viszonyait.

Angliában a valutafém az arany, mely szabadon verhető, inkább mint értékmérő szerepel, nem annyira csereeszköz gyanánt, noha e minőségében is gyakoribb alkalmazásban van Angliában, mint más országokban. Van azonkívül jelvényes pénz más fémekből, mely törvényes fizetési erővel bir bizonyos összegig, névértéke nagyobb, mint a tartalmát képező fém piaci értéke. Van azonkívül aranyban kívánatra beváltandó papírpénze. Az aranycirculatio 91 millió £-re tehető, miből mintegy 25 millió £ a bankoknál van elhelyezve, mely összeg 1892. végén 27,450.000 £ értékű bankjegynek szolgált fedezetül.

Indiában a valutafém az ezüst, mely szabadon verhető, törvényes fizetési eszköz tetszés szerinti összeg erejéig. A forgalomban levő mennyiséget Barbour 1150 millió, F. C. Harrison 1.341,700.000 rupiára teszi. Törvényes aranypénz nincs és az arany nem is bir törvényes fizetési erővel. Van azonkívül ezüst váltópénz, mely egy rupiáig törvényes fizetési erővel bir. A kibocsátott papírpénz volt 1893. márczius 31-dikén 264,018.200 rupia, fedezetül szolgál:

érme	175,385.744	rupia
rud	8,682.456	»
értékpapírok (securities) .	80,000.000	»

Az ország a papírforgalom tekintetében 8 kerületre van osztva ; a jegyek törvényes fizetési erővel birnak 5 rupiától fölfelé azon kerületben, a melyre kibocsátatnak és beválthatók a kibocsátó hivataloknál, valamint a jegykibocsátási terület kormányzói székhelyén.

Az Egyesült-Államokban a valutafém az arany, szabad veretéssel, de a forgalomban kevés arany van, gazdag tartalékok vannak azonban a bankoknál és az államkincstárban és pedig tesz az

aranykészlet a bankoknál	82,250.440	£-et,
» az államkincstárban	48,852.290	»
ezüst dollárok »	70,948.080	»
» » a forgalomban	12,334.490	»

Az ezüst dollárok és az ezekre kibocsátott jegyek 1 : 16 aránynak megfelelő aranyértékben forognak, azonkívül az államkincstárban 17,874.430 £-nyi ezüstrud van mint ellenértéke a hasonló nagyságú papírpénzforgalomnak. Az összes papírforgalom körülbelül 210 millió £-t tesz ki; az ezüst és az erre alapított papírpénz bármely összegig törvényes fizetési erővel bir.

Canadában noha arany a valutafém, az Egyesült-Államokhoz hasonlóan igen kevés arany van forgalomban; az aranykészlet mintegy 2.4 millió £-re tehető. Canadának nincsen pénzverdéje, ezüst pénzét Angliából szerzi be. A papírpénzjegy kétféle: az állam által kibocsátott jegyek 25 centtől 4 dollárig terjedő darabolással, mintegy 3.7 millió £ összegben; továbbá a bankok kibocsáthatnak ércpénzre vagy állami pénzjegyre beváltható 5 dolláros vagy ennek többszöröséről szóló jegyeket, de ezek összege nem haladhatja meg a bank befizetett tőkét. A kibocsátott bankjegyek értéke jelenleg 7 millió £. Az amerikai ezüstdollár al pari forog 1 : 16 arányban, bár a kormány 1870-ben elrendelte, hogy 10 dollárig csak 80 cent értékben dolláronkint szolgáljon törvényes fizetési eszközül. Az ezüst aranyra be nem váltható.

A nyugatindiai szigeteken és Brit-Guyanában az angol valuta van érvényben, s noha így a valutafém arany, angol aranypénznek

nyoma sincsen ott. Az ezüst korlátlan fizetési erejű, a forgalomban levő pénz nem egyéb shillingeknél és a gyarmati bankok jegyeinél. A szigeteken különben sok amerikai aranydollár forog, Brit-Hondurasban pedig a guatemalai ezüstdollár a valutapénz.

Németországban 1873. óta aranyvaluta van érvényben, az aranyveretés szabad, továbbá ezüst váltópénz veretik a népességhez viszonyított mennyiségben és korlátolt fizetési erővel. Azonkívül forgalomban van még teljes fizetési erővel mintegy 20 millió £ értékű régi ezüsttallér. Az új aranypénzből mintegy 34,250.000 £ értékű összeg a jegybankoknál van, 6 millió £ Spandau várában van elhelyezve; a forgalomban levő mennyiség pedig 65—70 £-re becsülhető. A kibocsátott papírpénz értéke 68,740.000 £, ebből a kormányra 6 millió, a birodalmi bankra 53,790.000 £, a többi bankokra 8,950.000 £ esik.

Skandinávia valutaféme az arany, szabad veretéssel, de arany kevés van a forgalomban, inkább aranyra beváltható bankjegy, továbbá mint kisegítő jelvényes pénz az ezüst. A bankok aranykészlete 5¹/₂ millió £-re, a bankjegyforgalom 13 millió £-re tehető.

A latin unió. 1. *Franciaországban* az arany veretése szabad, az ezüsté 1878. óta be van tiltva. A forgalomban sok az aranypénz, továbbá 5 frankos ezüst a régi 1 : 15¹/₂-es értékarány szerint. Az utóbbi korlátlan fizetési képességgel bir és ép úgy elfogadandó, mint az aranypénz, de törvény szerint aranyra be nem váltandó. Forgalmában van:

arany	körülbelül	171	millió	£
ezüst	»	140	»	»
bankjegy	»	132	»	»

A francia bank jegyeit tetszése szerint arannyal vagy ezüsttel váltja be; belföldi szükségletre készséggel ad aranypénzt, de ha nagyobb tömegben, különösen külföld számára kívántatik, akkor külön kikötéseket tesz. Franciaországban tehát az u. n. sánta valuta áll fenn s minthogy az ezüst veretése be van szüntetve, a valuta tulajdonképen aranyon alapul.

2. *Belgiumban* a valutaviszonyok nagyjában olyanok, mint Franciaországban. A forgalomban van:

arany	körülbelül	. . .	5	millió	£	vagy	ennél	is	több
ötfrkos ezüst	»	. . .	8	»	»	»	»	»	»
bankjegy	»	. . .	15	»	»	»	»	»	»

A bankjegy beváltása úgy történik, mint a francia banknál.

3. *Olaszország.* Az előbbi kettővel megegyező a valutarendszer. A forgalomban van:

arany	körülbelül	23 ⁶ / ₁₀	millió	£
ötfrkos ezüst	»	4	»	»
bankjegy	»	57	»	»

A forgalomban tényleg igen kevés fémpénz van; a bankjegy értéke hanyatló, a váltóárfolyam parin alul áll.

Németalföldnek és kelet-indiai gyarmatainak valutája 1847—73-ig ezüst volt. 1873-ban beszüntették az ezüst verését, de aranypénzt egyelőre nem bocsáthattak ki, mert a parlament az aranyvalutáról

még nem határozott. A vert pénz utáni kereslet folyton növekedvén, a hollandi ezüstpénz értéke az arannyal szemben annyira emelkedett, hogy, míg ma a londoni váltóárfolyam aranyalapon 12:1 és 12:3 frt között ingadozik £-enkint, addig 1873—75-ben 11:12 frtra szállt alá. 1875-ben életbelépett az aranyvaluta, 1 : 15⁵/₈ értékarány mellett, ezüsből ezentul csak váltópénzt vertek. Aranyból nagy mennyiség került ki a pénzverdéből, de nem jutott a forgalomba, hanem tartalékba helyeztetett. Pénz gyanánt csaknem kizárólag ezüst és papír forint forog, melyek aranyra be nem válthatók. A németalföldi bank azonban készségesen szolgáltatott mindig a külföldnek aranyat, minek folytán 1881. és 1882-ben a fizetési mérleg kedvezőtlenül alakult és az aranykészlet 600.000 £-re apadt. Az 1884-iki törvény felhatalmazta a bankot 25 millió ezüst forintnak piaci áron való eladására, de a bizalom megszilárdulván, a bank ezen rendszabály nélkül fentarthatta az 5 millió £-nyi aranykészletét.

Forgalomban van:

	Németalföldön	Jávában
arany körülbelül	5·2 millió £	0·5 millió £
ezüst »	11·0 » »	2·773 » »
bankjegy körülbelül	16·0 » »	4·250 » »

Itt tehát aranyvaluta áll fenn igen csekély aranypénzforgalommal, az ezüstpénz a piaci áron fölül van forgalomban, pedig sem ez, sem a papírpénz nem váltatik be kötelezőleg aranyra.

Az *osztrák-magyar monarchia* kormánya 1891-ben az aranyvalutára való áttérést határozta el. Már 1879-ben beszüntette a szabad ezüstveretést, mi által a váltóárfolyam további esésének útját vágta, sőt bizonyos állandóságot biztosított neki a papírpénz beválthatatlansága mellett. Az aranyvaluta behozataláról törvény alkottatott és a műveletre szükséges arany nagyobb része, mintegy 351 millió frt = mintegy 30 millió £ beszereztetett.

A váltóárfolyam esését, melynek az ezüstár csökkenésével párhuzamosan be kellett volna következni, megelőzték az ezüst szabad verésének megszüntetésével, és bár a papírpénz nem váltható fémre, a váltócursus meglehetősen állandó maradt. Az új valutarendszerben ezüst váltópénz lesz, de a forgalmi eszközök valószínűleg főképp aranyra váltható bankjegyekből fognak állani.

Braziliában a valutapénz a milreis, melynek aranyparitása 27d. Jelenleg azonban kizárólag beválthatatlan papírpénz van forgalomban. 1865-től 1888-ig a papírforgalom mintegy kétszeresére emelkedett, mindamelllett a váltóárfolyam körülbelül ugyanaz maradt. A forradalom óta a papírforgalom mintegy 30 millió £-gel emelkedett, 1892-ben 51,372.700 £-ot ért el és ezért a váltóárfolyam romlott, a mennyiben 10¹/₄ d és 15³/₄ d között mozgott.

Oroszország pénzforgalmában a beválthatatlan papírrubel a főszerep, mely jelenleg az ezüst esése után magasabb aranyértékben cseréltetik ki, mint a mennyit az ezüst kitesz, a melyről a papírrubel szól.

Összegezve a különböző országok fentebb ismertetett valuta-viszonyait, azon eredményre jut a bizottság, hogy a váltóárfolyam paritása a legkülönbözőbb körülmények között fentartható. A felem-

litett rendszerek egyike sem alkalmazható teljesen Indiára, mert egy országban sem volt az ezüst annyira elterjedve, mint Indiában és a legtöbb országban e pénzben nem az illető ezüstmennyiséget, hanem egy bizonyos mennyiségű aranynak egyenértékét látták. És bár az indiai nép annyira hozzászokott az ezüsthöz, hogy alig bírná nélkülözni, ez nem szolgálhat akadályául az aranyvaluta behozatalának, mert Indiában eddig is sok arany forgott, és a nép majd minden rétege ismeri az aranyat és szívesen fogadja.

A jelentés ezután azon ellenvetésekkel foglalkozik, melyeket az indiai kormánynak a szabad ezüst veretése beszüntetésére vonatkozó javaslata ellenében felhoztak. Igaz ugyan, hogy ez intézkedés hamispénzgyártásra csábíthat, de ennek a veszélynek sok más ország, melynek ezüstje a névértéknél kisebb értékű is, ki van téve és azon kívül a gyártás, noha az indiaiak ebben határozottan ügyesek, az erre szükséges gépek és eszközök drágasága miatt nagy kiterjedést aligha vehet. Jelentékenyebb azon hátrány, mely a pénzverde elzárása folytán az Indiában felhalmozott ezüstkincseket és ékszereket éri. A rossz aratások és inségek idejében ugyanis ezek nagy mennyiségben vándoroltak a verdébe, hogy ott rupiákká veretessenek; ez ugyan ezentúl is történhetik, csak hogy kedvezőtlenebb feltételek mellett, és az ékszerek ily felhasználása, mint mondják, különben sem igen gyakori. Másrésről azt hozzák fel, hogy India pénzforgalma ily módon jelvényes pénzforgalommá válik, mely alig különböznék a beválthatlan papírpénz-forgalomtól. Ennek ellenében a jelentés utal más országok példájára, melyeknél nagymennyiségű ezüstpénz, a szabad ezüstveretés beszüntetése mellett, teljes fizetési erővel fenn volt tartható ezüstértéket messze meghaladó aranyértéken.

Azon kifogás, hogy a kormány javaslatának elfogadása esetén a rupia értékelkedésével az adóteher súlyosbodnék, helyes ugyan, de minthogy a bevételeket okvetlenül szaporítani kell, ez intézkedés minden esetre kevesebb elégedetlenséget okozna és kevesebb politikai nehézséggel járna, mint újabb adók behozatala. Helyes azon állítás is, hogy az ezüstállamokkal való kereskedelmi összeköttetésekre zavaró befolyást fog gyakorolni, de ez államokkal való kereskedés az aranyállamokkal folytatottnak csak felét képezi. Miután a jelentés még azon érveket iparkodik gyöngíteni, melyek szerint India kereskedelme a kormányjavaslat végrehajtása esetén az ezüstállamok versenye folytán a gyapjában, theában, opiumban szenvedni fog, azon ellenvetésekre tér át, melyek a javaslat ellen azon esetre, ha az értékarány a jelenlegi színvonalnál lényegesen magasabbra állapítatik meg, felhozatnak.

Az első sorban tárgyalt esetre felhozott hátrányok e második esetben még nagyobb mértékben bekövetkezhetnek; a hamis pénzgyártás, a felhalmozott kincsek elértéktelenülése, a kereskedelemre gyakorolt káros hatások ez esetben még sokkal nagyobb mérvűek volnának, de a különböző idegen országok fentebb vázolt valuta-viszonyai mutatják, hogy eme nehézségek sikerrel legyőzhetők.

Készültek különben más tervek is a kormány javaslatán kívül a rupia értékcsökkenésének meggátolására. Az egyik az, hogy vettesék adó az ezüstre veretési díj alakjában, ez nem gyakorolna közvetlen befolyást a valutára, az állambevételeket pedig növelné. Ez

azonban csak ideiglenes kisegítő, mely azonban a váltóárfolyam további hanyatlását nem akaszthatná meg. Több előnnyel járna ennél az a javaslat, mely szerint a váltóárfolyam esésével ellenkező irányban növekvő veretési díj szedetnék a rupia után, mi által a rupia értéke az arannyal bizonyos arányban fentartatnék, de ennek végrehajtása nehéz volna, ha csak a verdedij bizonyos időszakra, pl. évről-évre nem szabhatnék meg, a mi viszont az ország kárára, az ezüsttel való üzérkedésre vezetne. Különben e rendszer indirecte arra céloz, a mire a kormányjavaslat, hogy t. i. a rupia értéke mestersegesen a belérték fölé emeltessék és hatása is ugyanaz volna: a forgási eszközök mennyiségének csökkenése. Pénzügyi szempontból a magas veretési díj csekély értékű, kevés eredménnyel járna, s mihelyt hatályossá válik, t. i. ha tényleg korlátozza az ezüstverést, megszűnik rentábilis lenni.

A most mondottak állnak nagyjára az ezüstre vetett beviteli vámról is, hozzávéve még azt, hogy ez nehezen szedhető be és csempészetre bátorít.

A többi javaslatokról nem emlékezünk meg részletesebben, egy része kívül esik az indiai kormány hatalomkörén, másik része különböző más okokból keresztül nem vihető, de egy sem jobb az indiai kormány javaslatánál.

A bizottság a kormány javaslatát a következő módosításokkal ajánlja elfogadásra: a szabad ezüstveretés beszüntetésével kapcsolatban nyilatkoztassa ki a kormány, hogy ő ezentul is fog veretni rupiákat, melyek fix értékarány szerint, pl. 1 s 4 d-vel rupiánként aranyban kicseréltetnek, és hogy az állampénztáraknál adóknak aranyban ugyanezen értékarány mellett való lefizetése megengedtetik. A javaslat végrehajtása idejének megválasztását a bizottság a kormány belátására bizza.

Többen a bizottság tagjai közül különvéleményt nyújtottak be. Első sorban Courtney Leonard azt véli, hogy a kormány az által, hogy aranyvalutát hoz be az ezüstvaluta helyett, nem segít India terhein, csak növeli azokat. Arra a következtetésre jut, hogy az angol kormány maga a legnagyobb és talán egyetlen nevezetes akadálya annak, hogy az ezüstnek pénzül használatára vonatkozó nemzetközi megegyezés létrejöjjön, a mely megegyezés Indiát bevételeinek további elértéktelenülése iránti aggodalomtól megszabadítaná. Különben csatlakozik társai véleményéhez azon fentartással, hogy nem tartja oly nehezen keresztülvihetőnek a változó verési díj alkalmazását.

Farrer T. H. és *Welby R. E.* különvéleményökben abból indulnak ki, hogy az aranyvaluta behozatalának esetére a forgalom főképen rupiákból fog állani, ennél fogva az indiai valuta nem lesz egyéb aránytalanul nagy jelvényes pénzforgalomnál, és ha az ezüst piaczi ára jelentékenyen esik, az indiai forgalom értéke lényegesen a belérték fölé fog emelkedni. Ez esetben India kötelezve van pénze értékét fentartani, mit az által biztosít, hogy valahányszor aranyat követelnek rupiákért, ezt a fix tételen meg is kaphatni. Azért, midőn a bizottság véleményéhez hozzájárul, egyuttal azt ajánlja, hogy tekintettel a terv teljes keresztülvitelére, az indiai kormány a jelvényes pénzforgalom beválthatását előkészítse és erre a célra elegendő aranytartalékot gyűjtsön.

Currie B. W. hozzájárul szintén a bizottság véleményéhez, de inkább azt óhajtáná, ha a kormány nem állapítaná meg önkényesen az ezüst és arany értékarányát, mert ez gyakorlatilag a pénzpiacz természetes működése útján létesül. Emlékeztet az osztrák-magyar monarchiában követett eljárásra, hol a szabad ezüstveretést 1879-ben megszüntették, de 1892-ig az arany és ezüst közti értékarányt nem határozták meg.

Ez foglalhatja a jelentésnek, melyet a bizottság 1893 május 31-ikén az indiai államtitkár elé terjesztett, ki ennek tartalmát táviratilag közölte az indiai alkirálylyal, f. évi június 20-iki táviratában felhatalmazván egyszersmind őt, hogy a Herschell-féle bizottságnak a kormányjavaslaton tett módosításai értelmében járjon el.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTEBITŐ.

A gyermekápolás Franciaország közigazgatásában.

Hazai viszonyaink között, hol — abnormis gyermekhalandóságunk szomorú tanúsága szerint — a gyermekgondozás általában oly alacsony színvonalon áll, s a hol a közintézményileg szervezett gyermekápolás tekintetében jóformán csak társadalmi »törekvések«-ről lehet szó, kiválóan tanulságos egy olyan állam példája, mely rendszeres közigazgatási tevékenysége keretében hatályosan gondoskodik gyermeknépessége azon rétegéről, mely köztudomásulag első sorban van az anyagi és erkölcsi elhanyagoltatásnak, elpusztulásnak kitéve. Ily állam par excellence Franciaország, melynek szegényügyi igazgatásában a közjótékonyásra utalt gyermekek ápolása tekintélyes, intézményileg és elvileg különálló ágat képez. Elvileg annyiban, mert hiszen a francia szegényügyi, jobban mondva közjótékonyági igazgatás általában nem ismeri a kötelező segélyezést, — legfőbb szervei a községek által tetszés szerint alakítandó jótékonyági hivatalok (bureaux de bienfaisance) lévén — és csupán a gyámol nélküli gyermekeknek és tébolyodottaknak biztosít okvetlen közsegélyt.

A régi lelelczházak intézményéből kiindulva a francia nyilvános gyermekápolás hosszú multtal bír. Alapvető szabályozását az 1811. január 11-iki császári határozat és az 1823. február 8-iki miniszteri utasítás eszközölte. E szabályozás keretében lényeges átalakulást tapasztalunk az intézmény belső organizációja tekintetében, mely az 1869. május 5-iki törvényben bizonyos befejezettségre jut. Maga az átalakulás az intézmény erkölcsi-humanitárius rendeltetése szempontjából két nagyjelentőségű mozzanatból áll: először a segélynyújtás célirányos szigorításából, — így az ellenőrizetlen gyermekfelvétel általában megszűnik s helyébe nyiltfelvételi hivatalok útján és kellő megokolás alapján való felvétel lép, minek következtében a »tornyok« (a lelelczházakban alkalmazott forgó szerkezetek, melyek a gyermekek ellenőrizetlen átadását tették lehetővé) sorra megszűnnek, — másodsor pedig abból, hogy az intézetek útján gyakorolt gyermekápolás mellett mind tekintélyesebb mérvben fejlődik ki a gyermekeknek a családban való segélyezése.

Ez átalakulás következtében a francia gyermekápolási intézmény tisztultabb alakban — a visszaélések megnehezítésével és a családi kötelék teljesebb óvásával — szolgálja a feladatot, mely e téren a közjótékonyág előtt áll s melyet a szóban forgó intézmény eredettől fogva magáévá tett: a köz gondoskodásában résztetni a gyermekvilág mindazon elemét, a melynél a szülők vagy a hozzátartozók köteleességszerű gondoskodása vagy hiányzik, vagy elégtelen. És ez különbözteti meg lényegesen a francia gyermekápolási intéz-

ményt pl. az osztrák lelenczházi intézménytől, mely csupán a törvénytelen gyermekeket vonja a közjótékonytság körébe. — A jelzett irányzatot jellemzően illusztrálja az 1889. július 24-iki törvény is, mely a rossz bánásmódban részesített vagy erkölcsileg elhanyagolt gyermekek nevelését kiveszi szülők kezéből.

A segélynyújtás jellege két nagy kategoriára osztja a közjótékonytság körébe vont gyermekeket: az intézetileg gondozott és a családban segélyezett gyermekekre. A lényegbeli különbség e két segélyezési rendszer között csak lassan vált öntudatossá és jut kifejezésre a statisztikai anyag szerkezetében. 1853-ban, midőn először történt megkülönböztetés a segélyezett gyermekek nemei között, az »ideiglenesen« (családban) segélyezett gyermekek osztálya még egy sorban szerepel az intézetileg gondozott gyermekek egyes csoportjaival és csak a 70-es évek óta választatik a családban való segélyezés — mint a gyermekápolás külön rendszere — teljesen külön, és ez idő óta az évi mozgalomra vonatkozó részletes adatok már csupán az intézetileg gondozott gyermekeket ölelik fel.

Az alábbi táblázatban megkíséreljük az ügy fejlődésmenetét legfőbb vonásai szerint hosszabb történeti áttekintésben mutatni be, megjegyezvén, hogy — mint legmegfelelőbbnek látszanék — a közjótékonytság körébe vont gyermekeknek évi középletszámát tüntetni ki, nem volt kivihető s így az év elején való állomány vétetett fel, mi különben czélunk, az általános fejlődésmenet kitüntetése szempontjából teljesen megfelel.

Időszak, illetve év	Az intézetileg gondozott	A családban segélyezett	A családban való segélyezés az összes segélyezés 0/0-ában	Az intézeti ápolás	A családban való segélyezés	Ez utóbbi az összes költségek 0/0-ában	Az összes gyermekápolási költségek
	gyermekek száma	gyermekek száma		költségei	költségei		
1816—20	94.133	—	—	—	—	—	—
1821—30	114.442	—	—	—	—	—	—
1831—40	113.092	—	—	—	—	—	8,863.298
1841—50	97.355	—	—	—	—	—	7,948.762
1851—60	97.642	—	—	—	—	—	9,642.298
1861	74.174	20.289	21.44	—	—	—	10,336.791
1871—75	60.679	32.876	35.14	8,223.224	2,982.412	26.28	11,155.666
1876—80	48.988	40.146	45.06	8,504.455	3,485.184	28.22	12,949.639
1881—85	49.067	47.950	49.42	10,305.820	4,868.785	32.12	15,154.605
1886	55.544	45.285	44.91	11,306.801	5,020.685	30.75	16,327.486
1887	56.419	45.997	41.91	11,808.034	4,713.241	28.44	16,576.275
1888	61.603	—	—	11,905.387	5,254.294	30.62	17,159.681
1889	64.073	44.598	41.04	13,097.864	5,181.199	28.34	18,279.063

A közjótékonytság körébe vont gyermekek számának menetéből határozottan kivehető a segélynyújtás szigorításának hatása, mely az 1831—40. évtizedtől 1876—80-ig állandóan apasztja a segélyezések számát, s a mihez jellemzően járul a törekvés, az intézeti ápolással szemben mind jobban fejleszteni ki — mint megfelelőbb rendszert — a családban való segélyezést. Mintha a szigorubb segélynyújtás elérte volna határát, a 80-as évekkel figyelemreméltó fordulat látszik bekövetkezni, a segélyezett gyermekek száma jelentékenyen emelkedik, még pedig 1886. óta jóformán kizárólag az

intézeti ápolás körében. Mindezzel szemben a gyermekápolási költségek állandóan nagymérvű emelkedést mutatnak, és az ötven év alatt, melyre adatok vannak, megkétszereződve oly határozott tanúságot tesznek az intézmény belterjes fejlődéséről, hogy ahhoz bővebb kommentárt fűzni csaknem felesleges. Mindazonáltal sajnáljuk, hogy — nem lévén az eltartottak s illetve segélyezetttek évi közléplétszámára vonatkozólag számítások eszközölhetők — e folyamatot nem világíthatjuk meg az átlag egy-egy segélyezettre eső költségösszegek menetével.

Az évi mozgalomra vonatkozólag messze visszamenő gazdag számbeli anyag áll rendelkezésre, csupán az 1861. és 1871. közötti időszakra vonatkozólag nincsenek adatok. Jelentékenyebb hátrányt képez azonban, és az anyag és ezzel a következtetések egyöntetűségét zavarja meg az a körülmény, hogy — mint fentebb említettük — 1871. óta az évi mozgalom részletes adatai csupán az intézetileg ápoltakra vonatkoznak, míg előzőleg, tehát 1861-ig bezárólag felölelték az összes segélyezéseket; tekintve azonban, hogy az adatok különeműsége mellett is teljesen megbízható képet nyerünk az évi változások arányáról és a változások, nevezetesen a kilépési mozgalom egyes nemei tekintetében mutatkozó irányzatokról, az áttekinthetőség érdekében megengedhetők látszott a két rendbeli adatokat egy táblázatba foglalni össze.

Időszak, illetve év	Létszám az év elején	Új felvételek	Összes eltartottak, illetve segélyezetttek	A korhatárt elérve elbocsátottak	Szülők vagy jötevők által kivittettek	Meghaltak	Összes kilépések	Létszám az év végével
1816—20	94.133	31.356	125.489	5.449	3.714	19.201	28.634	97.125
1821—30	114.442	32.760	147.202	7.619	4.060	19.426	31.105	116.097
1831—40	113.092	31.044	144.136	9.011	6.060	18.485	33.556	110.580
1841—50	97.355	26.336	123.691	8.461	3.284	14.491	26.236	97.455
1851—60	97.642	31.298	128.920	14.113	4.062	12.562	30.737	98.183
1861	94.413	31.564	125.977	9.946	5.680	9.923	25.554	100.423
1871—75	60.679	11.756	72.434	10.027		4.196	14.223	58.212
1876—80	48.938	10.889	59.827	8.954		2.989	11.944	47.883
1881—85	49.066	11.683	60.749	7.763		3.075	10.838	49.911
1886	55.544	12.030	67.544	8.386		2.781	11.167	56.377
1887	56.419	14.033	70.457	8.847		2.295	11.142	59.315
1888	61.603	13.612	75.215	8.284		2.858	11.142	64.073
1889	64.073	13.762	77.835	8.309		2.623	10.932	66.903

Vagyis az összes évi esetek %-ában kifejezve tett a két időszak szembeállításával

	a belépési mozgalom	a kilépési mozgalom		a belépési mozgalom	a kilépési mozgalom
1816—20. időszakban	24'98	22'60	1871—75. időszakban	16'23	19'63
1821—30. »	22'26	21'14	1876—80. »	18'20	19'97
1831—40. »	21'54	23'20	1881—85. »	19'23	17'84
1841—50. »	21'29	21'20	1886. évben	17'81	16'53
1851—60. »	24'28	23'86	1887. »	19'92	15'80
1861. évben	25'05	20'12	1888. »	18'10	14'83
			1889. »	17'70	14'05

1861-ig tehát körülbelül egy ötöde, 1871-en túl egy hatoda az összes évi állománynak tekinthető állandó mozgásban levőnek. A jelentékeny különbség a két időszak között valószínűleg a rövidebb időre szóló s így gyorsabban változó családban való segélyezéseknek tulajdonítandó, melyek az újabbi számokból tudvalevőleg hiányzanak. Kiváló érdekléssel bírnak azonban a kilépési mozgalom részletei, melyek a gyermekápolási intézménynek egyik legfontosabb mozzanatára: a halálozási viszonyok alakulására vetnek világot. A kilépési mozgalom ugyanis egyes nemei között a következőleg oszlott meg:

Időszak	A meghat. kort elérve elbocsát- tattak	Szülők vagy jó- tevők által kivétettek	Meg- haltak	Időszak	A meghat. kort el- érve elbo- csátattak	Szülők vagy jó- tevők által kivétettek	Meg- haltak
1816—20	4·34	2·96	15·30	1871—75	13·84		5·79
1821—30	5·18	2·76	13·20	1876—80	14·97		5·00
1831—40	6·25	4·20	12·75	1881—85	12·78		5·06
1841—50	6·84	2·65	11·71	1886	12·41		4·12
1851—60	10·95	3·15	9·76	1887	12·55		3·25
1861	7·89	4·35	7·88	1888	11·01		3·82
				1889	10·68		3·37

A két első rovat összeolvasztása mindenesetre sajnálatos, már csak azért is, mert a korhatár elérése folytán elbocsátottak mozgalma némi támpontokat nyújthatna a segélyezett gyermekek korösszetételének megítélésére, a mi a halandósági kérdés szempontjából kétségtelen érdekléssel bír. Magára a halandósági viszonyok alakulására a 3-ik rovat nyújt becses tanulságokat és bár valószínű, hogy az újabb számok, melyekből az ápolott gyermekeknek egy magasabb halandóságra hajló eleme hiányzik, az előző időszak számaival szemben valamivel kedvezőbbek, maga az irányzat — a nagymérvű javulás — kétségtelenül helyesen jut kifejezésre.

Annál a fontosságnál fogva, melylyel a halandósági viszonyok alakulása az intézmény gyakorlati megfelelősége és ezzel kapcsolatban egész szerepe és jelentősége tekintetében bír, a legnagyobb súlyt kell tulajdonítanunk a halandósági kérdés tüzetes megvilágításának. Csakhogy e kiváncsi, melynek alapfeltétele volna kor szerinti részletezéssel ismerni az ápolott gyermekek halandósági viszonyait, hogy azután az általános népesség megfelelő korcsoportjaival állítassanak szembe, messze meghaladja a rendelkezésre álló anyagot s így a hivatalos kiadványokból összehordható adatokkal kell megelégednünk. Minthogy azonban ez adatok hozzáfűződnek az intézmény belső szervezetéhez, szükségesnek látszik előzőleg főbb vonásaiban ezt ismertetni. Az intézeti ápolás körében — a részletes adatok tudvalevőleg csak ezen segélyezési rendszerre vonatkoznak — a segélyezett gyermekek 3 csoportját találjuk: a kitett, az elhagyott gyermekek és a vagyontalan árvák csoportjait. E csoportok egymás közötti aránya, mely épen a csoportok különböző korviszonyainál fogva a halandóság szempontjából határozott érdekléssel bír, 1853. óta a következőleg alakult:

	Kitett gyermekek	Elhagyott gyermekek	Árvák
	é v i k ö z é p l é t s z á m a		
1853	60.341	20.675	5.123
1861	42.194	26.156	9.716
1871—75 . .	5770	44.333	9.077
1876—80 . .	2618	45.661	9.991
1881—85 . .	1492	43.413	9.172
1886	1571	44.434	9 940
1887	1470	46.204	10.203
1888	—	—	—
1889	1647	52.682	11.159

Az eltolódás a kitett és az elhagyott gyermekek számai között, mi az ellenőrizetlen gyermekfelvétel megszüntetésére, vagyis a gyermekkitétel megnehezítésére vezethető vissza, e két kategória hasonméségére enged következtetni.

A következő táblázatban a halandóságot e kategoriák szerint — az eltartási rendszer megkülönböztetésével — mutatjuk be. A felvett gyermekek ugyanis rendszerint azonnal kiadatnak eltartásra és pedig falura és csupán a beteges vagy gyöngé gyermekek tartatnak az intézetekben, oly mozzanat, melynek az intézetekben eltartott gyermekek halandóságára kétségtelenül nagy befolyása van.

	Kitett gyermekek		Elhagyott gyermekek		Árvák	
	h a l a n d ó s á g a					
	intézetben	falun	intézetben	falun	intézetben	falun
1873 . .	8·92	2·58	9·71	5·36	3·69	2·65
1874 . .	8·52	3·84	8·63	4·51	3·47	1·75
1875 . .	10·67	3·36	9·19	4·24	4·04	1·82
1876 . .	7·04	2·64	8·30	5·90	4·14	2·38
1877 . .	6·62	2·06	7·90	2·97	3 66	1·46
1878 . .	7·05	3·48	6·61	3·62	2·43	1·10
1879 . .	11·51	4·36	6·69	3·43	5·18	1·56
1880 . .	6·07	4·04	6·61	3·71	4·22	1·65
1881 . .	14·00	3·80	5·87	3·66	4·15	1·80
1882 . .	7·07	5·17	6·15	3·97	3·65	1·59
1883 . .	11·89	5·30	7·35	4·42	3·74	2·23

Az éveket általában tekintve jelentékeny ingadozásokat tapasztalunk, két jelenség mindazonáltal határozottan domborodik ki: az intézetekben eltartottak nagyobb halandósága, szemben a falun eltartottakkal és az árva gyermekek hasonlíthatatlanul kedvezőbb halandósága többi csoportokkal szemben. Az első jelenséget eléggé magyarázzák a fentebb mondottak, míg az utóbbi figyelemre méltó bizonyosságot szolgáltat a mellett, mily lényeges kellék a halandóság helyes megítélésénél a korviszonyok ismerete. Az árva gyermekek ugyanis rendszerint már fejlettebb korban jutnak a közgondoskodás körébe, természetesen pedig kedvezőbb halandóságot mutatnak tehát, mint a többi csoportok, melyek nagyjából legzsengébb s így a halál pusztító erejének leginkább kitett korban levő gyermekeket foglalnak magukban.

Nem mulaszthatjuk el, hogy e helyütt egymás mellé ne állítsuk a francia gyermekápolási és az osztrák lelenczházi intézmény

halálozási adatait. Az eltérés az eltartott gyermekek korösszetételében nem engedi meg, hogy a számokra bővebb következtetéseket alapítsunk, csupán annak az éles ellentétnek kiemelésére szorítunk, mely a két intézmény között az intézeti és az intézeten kívüli eltartás tekintetében forog fenn. A halandóság ugyanis volt:

	Franciaországban		Ausztriában	
	az intézetben	falun	a lelecnházban	azon kívül
	eltartottaknál		eltartottaknál	
1873 . . .	11·89	4·83	10·30	16·18
1874 . . .	7·63	4·05	10·10	15·52
1875 . . .	8·31	3·79	9·56	14·62
1876 . . .	7·50	3·53	9·85	14·62
1877 . . .	7·05	2·66	8·94	14·91
1878 . . .	5·85	3·19	8·34	15·00
1879 . . .	6·52	3·14	9·18	13·89
1880 . . .	6·21	3·31	7·22	12·68
1881 . . .	5·78	3·37	6·08	12·83
1882 . . .	5·80	3·63	5·99	14·96
1883 . . .	6·90	4·07	—	—
1884 . . .	6·44	3·94	—	—
1885 . . .	5·40	3·12	5·70	14·40

Még csak azt említjük fel, hogy néhány kiadványban található számítások szerint a *falun* eltartott gyermekek halandósága, a halálozás valószínűségében kifejezve teljesen egyezik az általános népesség megfelelő 0—12 éves korcsoportjával, oly adat, mely a jelzettünk nagyfontosságú összehasonlítás tekintetében némi támpontot nyújt. Nagyobb jelentőséget természetesen e számításnak csak úgy nem tulajdoníthatunk, mint nem tulajdoníthatunk a többieknek, melyek a halandósági kérdés tekintetében a korösszetételt figyelmen kívül hagyják.

És ezzel ugyyszólván kimerítettünk mindent, a mi a legfőbb mozzanatok érdekében bizonyos egyöntetűséggel és aktuális beccsel összeállítható. A változtatások az anyag szerkezetében, valamint a nyers számokhoz fűzött számításokban ugyanis annyira gyakoriak, hogy hosszabb időszakokra és nevezetesen az újabb évekre vonatkozólag a legtöbb vonatkozás tekintetében folytatólagos számsorozatot, de sőt számszerű tájékoztatást nyerni lehetetlen. Kiválóan sajnálatos ez például az intézmény pénzügyi oldalánál, hol a legújabb adatok csupán az évi költségeket ölelik fel, a bevételeket ellenben figyelmen kívül hagyják. Pedig az 1869. május 5-iki törvény az intézmény költségeinek viselésében lényeges változtatást eszközölt, a mennyiben a községek hozzájárulásával szemben fokozottabb mérvben hárította azokat, a departement-okra és mint egészen új tényezőre az államra — e változtatás folytatólagos számbavétele pedig fölülte érdekes volna. Némi tájékoztatást meríthetünk az 1885-iki szegényügyi statisztikai felvétel eredményeiből. Ezek szerint a megyék szolgáltatásai 1861-ről 1885-ig 6·58 millióról 11·8 m.-ra, a községek hozzájárulása 1·27 m.-ról 1·95-re, az állam segélyezése pedig, mely 1861-ben még hiányzik, 0·99 millióra emelkedett.

Dr. Kovács Aladár.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főttkár, 44. füzet. 1893. augusztus.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. szeptember.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 8. szám.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Nr. 32—34: Beiträge zur Statistik der Arbeitseinstellungen, von E. Mischler. Deutsch-serbischer Handels- und Zollvertrag. Die Silberfrage in Amerika. Das deutsche Binnenschiffahrtsgesetz, von H. Hatschek.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 52-e année. Août 1893: La liberté économique (suite et fin), par G. du Puynode. La colonisation chinoise aux Etats-Unis, par G. N. Tricoche. Le mouvement agricole, par G. Fouquet. En Roumanie, par D. Bellet; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année. No. 449—451.

The Economist. Vol, LI. No. 2604—2608: United States currency and finance. The Indian currency. Mr. Balfour's advocacy of Bi-metallisme. The advance in the Bank rate. English railways in the past half-year. The currency scarcity in the United States; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A miskolczi kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1892. évben. Miskolcz, 1893.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 64—71. szám.

Magyar statisztikai közlemények. Uj folyam. II. kötet: A magyar korona országáiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása. 9 grafikai táblázattal. Szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Red. und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. 7. H. Wien. 1893.

Bücher K. Die Entstehung der Volkswirtschaft. Tübingen, 1893.

Gans-Ludassy J. Die wirtschaftliche Energie. 1. Th. System der ökonomischen Methodologie. Jena, 1893.

Herrmann E. Wirtschaftliche Fragen und Probleme der Gegenwart. Leipzig, 1893.

Huber F. C. Die geschichtliche Entwicklung des modernen Verkehrs. Tübingen, 1893.

Körösi J.: Die internationale Classificierung der Berufsarten. Wien, 1893.

Rowe E.: Die Gemeindefinanzen von Berlin und Paris. Jena, 1893.

Schneider K.: Das Wohnungsmietrecht und seine soziale Reform. Leipzig, 1893. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausg. von G. Schmoller. B. XII. H. 3.)

Statistik des Deutschen Reichs. N. F. B. 69. Abth. 1. Statistik der Seeschiffahrt für das Jahr 1892. 1. Abth.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1892. 2. H. Der Bergwerksbetrieb Österreichs im Jahre 1892. Wien, 1893.

Struwe E.: Die Entwicklung des Bayerischen Braugewerbes im neunzehnten Jahrhundert. Ein Beitrag zur deutschen Gewerbe-geschichte der Neuzeit. Leipzig, 1893. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausg. von G. Schmoller. B. XII. H. 1.)

Unruh C. M.: Die Kleinbahnen. Ihre Entwicklung, Aufgabe, Organisation, etc. Bromberg, 1893.

Volksdienst. Von einem Socialaristokraten. Berlin, 1893.

Block M.: L'Europe politique et sociale. Paris, 1893.

Revon M.: L'arbitrage international, son passé, son présent et son avenir. Paris, 1893.

Swarte V.: L'impôt sur le revenu: historique et législation comparée. Paris, 1893.

Vautier G.: La Hongrie économique. Paris, 1893.

Bonar J.: Philosophy and Political Economy, in some of their Historical Relations. London, 1893.

Cannan E.: A history of the theories of production and distribution in English Political Economy from 1776 to 1848. London, 1893.

Robertson J. M.: The eight hours' question. London, 1893.

Sherwood S.: The history and theory of money. Philadelphia, 1893.

Cossa E.: I fenomeni della finanza pubblica e i loro rapporti con l'economia sociale. Milano, 1893.

Ferraris A.: La questione sociale et la transformatione del sistema tributario in Italia. Como, 1893.

Merenda P.: Illusioni e realtà del credito fondario. Palermo, 1893.

ÁLLAMI ÉS MAGÁN TŰZBIZTOSÍTÁS.

— Első közlemény. —

I.

Azon kérdések közé, melyek tulajdonkép sohasem tűnnek le a napirendről és egy vagy más alakban újra meg újra felszínre kerülnek, tartozik kétségtelenül a biztosítási ügy szervezete is. A biztosítási ügy szervezete tulajdonkép a kérdéseknek egész hosszú sorozatát foglalja magában. Ezek közül azonban egy sem vert fel annyi port, mint az, mely lényegileg akkép szól, hogy a biztosítás államilag kezeltessék-e vagy a magánvállalkozásra bizassék?

De az így feltett kérdést egyáltalán nem lehet egészen helyesnek tartani. Főhibája, hogy nagyon is általános s épen ezért nem is engedi meg az ügy lényegébe való behatolást, sőt nagyon is alkalmas helytelen fogalmak alkotására és eszmezavar előidézésére. Mert így általánosan feltéve s természetesen fejtegetve, hogy csak egy példát említsünk, tért enged annak, hogy mindenki az állami vagy magán biztosítással valamely csak az ő saját gondolatában meglévő szervezetet kapcsoljon össze s természetesen ezen az alapon induljon el fejtegetéseiben. S így könnyen megeshetik, hogy a vitatkozó felek tulajdonkép nem értik egymást vagy ha véleményük végeredményben összhangzó is, az egyik egyféle, a másik pedig másféle szervezetre gondolt. Ily módon természetesen nem lehet megállapodásra jutni, sem a véleményeket tisztázni.

Németországban és Svájcban még lehet az ily kérdéseket általánosságban fejtegetni. Svájcban állami biztosítás alatt rendszeren a kantoni tűzbiztosító intézeteket értik. Németországban vagy az állami intézeteket, minő a szász, bajor, stb., vagy pedig a hatósági intézeteket, societásokat

kapcsolják össze az állambiztosítás fogalmával s így tulajdonkép ismert szervezetekből indulnak ki. A magánbiztosítást illetőleg is abban a helyzetben vannak, hogy egy vagy más magánintézetre való hivatkozással már egy egészen határozott szervezetet fejeznek ki. Nem azonos az eset nálunk, hol tulajdonkép csak a részvényes vállalatokat ismerjük. Ha tehát ebben a fontos kérdésben világosan és tisztán akarunk látni, magunknak határozott és világos ítéletet akarunk alkotni, nem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy ugy az állami, mint a magánbiztosítás különböző, egymástól lényegileg eltérő alakokkal vagy szervezettel bírhat s tényleg bír is. Midőn tehát véleményt mondunk, határozottan meg kell mondanunk, hogy tulajdonkép mely szervezet az, melyről szólunk.

Igy, hogy csak a főbb különbségekre utaljunk, az állami biztosítás nem szükségkép állami, hanem lehet hatósági is. De ugy az állami, mint a hatósági biztosítás alapulhat a kényszeren vagy csak a kizárólagosságon, de nyugodhat pusztán csakis az állami vagy hatósági kezelésen, midőn az illető intézet csak mint versenyintézet működik, mely mellett egészen szabadon vagy az engedélyezés által korlátolva alakulhatnak és állhatnak fenn magánbiztosítási vállalatok. Díjszabás tekintetében az illető állami biztosító intézetek alkalmazhatják a szabott díjakat, alkalmazhatják a díjkivetést korlátolt vagy korlátlan összeg erejéig. Szabott díj esetén a hiányt az államnak vagy hatóságnak kell pótolnia, esetleg csak előlegeznie, vagy a kártérítési összegeket szállítják le aránylag. Az utóbbi rendszer példájául szolgálhat az 1884-ben alapított bajor állami jégbiztosító intézet. A magánbiztosítási vállalatok pedig lehetnek részvényes vállalatok, kölcsönös biztosítási egyletek és vegyes biztosító intézetek. Mi a biztosítás árát illeti, ugy a részvényes vállalatok, mint a vegyes biztosító intézetek szabott díjakat alkalmaznak. Már a kölcsönösök díjszabásai a legváltozatosabb képet mutatják. Vannak kölcsönösök, melyek szabott s rendszerint igen magas díjakat alkalmaznak, mint p. o. a híres góthai tűzbiztosító intézet, mely rendszerint a díjnak nagyobb részét osztalék alakjában visszafizeti. Ismét mások a díjakat csak a szükséglet arányában vagy egészen utólagosan vetik ki, vagy pedig előleges díjat szedve, azösszdíjat csak utólagosan állapítják meg és hajtják be. Az utóbbiaknál a tagok többnyire az előleges díj

többszörös összege erejéig szavatolnak s a mennyiben ez a többszörös nem elegendő, a kártérítési összeget, illetőleg a biztosított összeget (az életbiztosításnál, balesetbiztosításnál) szállítják le aránylag.

Szükségtelen, hogy a különbségeket tovább is részletezzük. Kétségtelen az, hogy ezeket a különböző alakú és szervezetű intézeteket nem lehet egyforma mértékkel mérni s ha teszszük, egészen hamis és álkövetkeztetésekre jutunk.

Nem szándékozunk az állam és magán biztosítás kérdését az egész biztosítási ügyre kiterjeszkedve fejtegetni, hanem, mire különben már értekezésünk címe is utal, e kérdés tárgyalásában csakis a tűzbiztosításra szorítkozunk. De nem is szándékozunk a kérdést pusztán elméletileg fejtegetni, hanem azt gyakorlati irányban akarjuk megvitatni. Szemeink előtt lebeg mindig az a kérdés is, hogy hazánkban általában lehet-e és esetleg mely irányban vagy szervezet mellett és mily korlátok közt az állami tűzbiztosítást megvalósítani.

Előre jelezzük, hogy fejtegetéseinkben főleg a német és svájci viszonyokat, az ezekben az országokban kifejtett nézeteket vesszük alapul. Erre az eljárásra szükségkép utalva vagyunk, mert ezekben az államokban működnek ugy állami, mint magánbiztosító intézetek és adnak alkalmat az összehasonlításra és a következtetésre, tehát a különböző szervezetek előnyeinek és hátrányainak felismerésére és mérlegelésére. Mert azzal tisztában kell lennünk, hogy e földön minden intézménynek s így az állambiztosításnak és a magánbiztosításnak is megvannak a maga fényoldalai, de árnyoldalai is s így egyáltalában nem lehet állítani, hogy az egyik minden hibától ment, ellenben a másik minden hibában szenved. Kötelességünknek ismerjük azonban, hogy ugy a fényoldalat mint az árnyoldalakat egész őszintén minden elpalástolás és simítás nélkül határozottan kiemeljük. Az ily tárgyilagos, minden pártállástól és felfogástól ment fejtegetést a kérdés fontossága is megköveteli.

Nem hiszszük s nem is számítunk arra, hogy szavunk e kérdésben az utolsó szó leend, hogy az, a mi oly sok jelesnek nem sikerült, nekünk a gyengének és ismeretlennek sikerülni fog s végleg megoldjuk ezt a vitás kérdést. Ha dolgozatunk által sikerül az eszmék tisztázásához hozzájárulni, már is megfelelt feladatának.

II.

Igazán fölösleges munkát végeznénk, ha részletesebben kifejtenők a tűzbiztosítás hasznait úgy az egyesekre, mint az összességre nézve. Teljesen átmentek már azok a köztudatba. Azokat e helyütt tehát csak annyiban kell kiemelnünk, a mennyiben azokból kiindulva kell megállapítani azokat az irányadó szempontokat, melyekből a fenforgó kérdést tárgyalni kell, hogy ha magunknak arról helyes és következetes véleményyt és ítéletet akarunk alkotni.

A tűzbiztosítás által megtérül az *egyeseleknek* tűz által okozott káruk. Az elem pusztítása tehát érintetlenül hagyja vagyoni helyzetöket, öket szegényebbekké s esetleg tönkre nem teheti. Nem kell aggódniok a miatt, hogy a kérlelhetlen elem váratlanul elpusztítja hosszú életük fáradságos munkájának és aggodalmas gondoskodásának minden eredményét s esetleg oly időben kell újra kezdeniök a küzdelemteljes életet, midőn anyagi és szellemi erejük már hanyatlott, midőn csakugyan már bajos is az életet elülről kezdeni. Nyugton folytathatják tehát napi munkájukat, gyűjthetnek és halmozhatnak vagyont vagyona, bocsátkozhatnak új vállalatokba, emelhetnek gazdasági épületeket, gyárakat, vagy fokozhatják kényelmüket. Mindezeket elpusztíthatja ugyan a tűz, de a biztosítás megtéríti értéköket és az elégett vagy megrongált épületek, gyárak, stb. helyett emelhetnek újakat, az elpusztult árú, gabona, takarmány, stb. készlet, bútorzat és felszerelés, stb. helyett szerezhetnek újat. A biztosítás lehetővé teszi, hogy az egyesek rövidebb-hosszabb megszakítással, esetleg minden megszakítás nélkül folytathassák megszokott munkájukat, keresetüket. A biztosítás e szerint fokozza az egyesek *munka- és szerzési* vágyát, de emeli *hitelképességét* is. Egyenlő viszonyokat feltételezve, könnyebben hiteleznek annak, ki minden vagyonát biztosítja, kiről tehát a hitelező tudja, hogy az elem pusztítása által vagyonában csorbát nem szenvedhet vagy tönkre nem mehet. De ez a biztosság fokozza a kölcsönadási hajlamot is s e kettő karöltve — egyebekben egyenlő viszonyokat feltételezve — a *kamatláb* csökkenésére hat. A hitelnek könnyű és olcsó megszerezhetése pedig — természetesen feltételezve a hitelnek okszerű felhasználását — még inkább fokozza az egyesek jólétét.

Nem kevesebb előny háramlik a tűzbiztosításból az *összességre* is. Az elem által elpusztított érték veszendőbe ment ugyan a nemzetgazdaságra nézve, de az egyesek, kik a biztosítás folytán a nemzeti vagyontól kárpótlást nyertek, nem mehetnek anyagilag és erkölcsileg tönkre, nem satnyulhatnak el s válhatnak dologtalan, munkakerülő csavargókká, a kik szaporítják a békétlenkedő, elégedetlen és megromlott elemeket, hanem tovább is a nemzetnek munkás és igyekező tagjai maradnak. A biztosítás e szerint oda hat, hogy megtartsa az az állam és a társadalom számára a *vagyonos, munkás, törekvő és adóképes* polgárokat. S ez a tény különös fontosságra emelkedik az épületbiztosításnál. A kis kunyhó birtoka is leköti az egyént falujához, a saját otthonához. Ha munka vagy kereset miatt el- vagy kivándorol is falujából, visszacsalogatja oda az a kis kunyhó, melyben esetleg született, melyben gyermekéveinek vidám és derült, ifjúságának bánatos napjait töltötte, melyhez életének legkülönbözőbb emlékei kötik. S a kis kunyhó birtoka az egyént erős szálakkal fűzi a mai társadalmi rendhez, mert részesévé teszi a par excellence tulajdonnak, a földbirtok tulajdonának.

De a vázolt fényes képnek van sötét háttére is. Épen a tudat, hogy a vagyon biztosítva van, gondatlanabbakká teszi az embereket, nem bánnak oly vigyázva a tűzzel és világítással, de apasztja, sőt teljesen le is lohasztja buzgalmutat az oltás és mentés körül. Míg a biztosítás egyrészt apasztja, sőt teljesen meg is szünteti a bosszúból való gyujtogatást, mert általa az illetőnek nem lehet kárt okozni, addig másrészt előmozdítja a haszonlesésből való gyujtogatást. Hosszú lajstromot kellene annak összeállítania, ki elő akarná sorolni mindazokat az eseteket, melyekben biztosított vagyona fel szokott szállni a vörös kakas. S épen e sötét háttér nagyon is elhomályosítja a biztosításnak fényes képét.

A tűzbiztosításnak eszményi állapota tulajdonkép akkor állana elő, ha minden eléghető tárgy vagy legalább is az összes épületek és használati vagy háztartási tárgyak biztosítva lennének s e szerint semmi, de semmi sem eshetnék teljes kárpótlás nélkül a tűz martalékává. Ennek az eszményi állapotnak megvalósításához szükséges, hogy egyrészt a biztosító minden körülmények közt *megfizethesse* s tényleg *meg is fizesse* az előállott károkat, tehát meg legyen benne a

fizetési képesség és akarat, másrészt pedig a biztosítás ára igazán csekély legyen, úgy, hogy ez még a legszegényebbnél fizetési erejét se haladja meg. S a körben forgás tulajdonkép itt kezdődik. Az alacsony díj föltételezi, hogy a biztosítás általánosan el legyen terjedve, vagyis hogy mindenki által tényleg igénybe vétessék, továbbá hogy az említett sötét pontok eltűnjenek, vagyis hogy az emberek a biztosítás daczára is a lehető legnagyobb elővigyázatot és gondosságot tanusítsák a tűz és világítás körül, serényen, teljes buzgalommal vegyenek részt az oltásban és mentésben és ne akarjanak a biztosítás által nyereszkedni akár oly módon, hogy felgyújtják a biztosított tárgyakat, akár pedig akkép, hogy túlozzák kárukat, hanem elégedjenek meg tényleg szenvedett káruk megtérítésével. Természetesen a díj leszállítására hat mindaz, mi a kárveszélyt apasztja. Ide tartozik a már említettekén kívül még különösen a kevésbé tűzveszélyes építkezés, a megfelelő oltási eszközök és főleg a bőséges vízmennyiség. Ebben a tekintetben is az eszményi állapot abban áll, hogy minél hatályosabban működjen a megelőzés és mentés, hogy minél kevesebb szükség legyen a kártérítésre.

S az itt tárgyalt kérdés fejtegetésénél és elbirálásánál különös súlyt éppen a most ecsetelt eszményi állapotokra kell fektetni. Ez tulajdonkép a kiindulási alap s természetes, hogy annak a szervezetnek kell előnyt adnunk, a mely az eszményt leginkább megközelíti. Csakhogy ezzel a dologgal is úgy vagyunk, hogy kieszelhetünk ugyan egy az eszménynek megfelelő vagy ahhoz közel járó szervezetet, melynek csak az a fő vagy egyedüli hibája, hogy nincsenek meg a hozzá való eszményi emberek. Az ügynek éppen ezt a legfontosabb részét szokták a legtöbbször figyelmen kívül hagyni. Papiroson igen sok dolog látszik jónak, szépnek, tökéletesnek és fényesnek. A való életben azonban megszűnik a látszat s felszínre kerülnek a tökéletlenségek és hiányok. Bár, sajnos, de mégis ugyan, hogy ezen a földön semmi sem tökéletes s mindig igaz marad a közmondás, hogy a jobb ellensége a jónak. Folytonosan keressük és kutatjuk a tökéletest s a sok keresésben és kutatásban elhanyagoljuk a jót, vagyis a létező rossznak javítását. Vajjon nem ebbe a hibába esünk-e, midőn biztosítási ügyünket állambiztosítás által akarjuk előmozdítani s meg-

javítani s e közben elhanyagoljuk a sokkal közelebb fekvő eszközök felhasználását?!

III.

Nem csak általános közgazdasági és művelődési szempontból, hanem különösen a bennünket foglalkoztató kérdés tekintetében is kiváló érdeklődéssel bír a biztosítás fejlődésének története. Sajnos, hogy ez a történet eddigelé még nincs megírva, belőle inkább csak vázlatokat, semmint összefüggő egészet ismerünk. De már e vázlatokból is sokat tanulhatunk. Megtudjuk azokból, hogy a biztosítás alakulása és fejlődése szoros kapcsolatban áll a gazdasági élet, a társadalmi viszonyok, sőt a politikai szervezet alakulásával és fejlődésével. A biztosítás Európa, sőt mondhatjuk világszerte ugyanazokból a kezdetleges alapokból indult ki s mégis más irányt vett, hogy a politikai irány tekintetében két különböző germán eredetű államot említsünk, Angliában, mint Németországban.

A családi szervezetből, tulajdonkép ennek felbomlásával, a germán népeknél fejlődött s virágzásra jutott szövetkezeteknél (fraternitas, Gilde) találjuk meg a biztosítási eszmének csiráját. A szövetkezetek tagjaikat nemcsak bizonyos meghatározott esetekben, hanem ugyszólván minden bajaikban, különösen ha az anyagi létüket veszélyeztette, támogatták és segélyezték. Segítségükre voltak tűz esetén is, ha az fennállásukat fenyegette. E szövetkezetek nem kárpótolták, mint manapság a biztosítók, a tűz által okozott veszteséget, minden tekintet nélkül a károsultnak vagyoni viszonyaira, hanem a károsultat segélyezték abban az esetben, ha a tűz által okozott kár tönkrejutással fenyegette. A tűzkárosultakat, különösen eleintén, nem pénzzel, hanem anyagokkal, munkával és terményekkel segélyezték. Általában a szövetkezetek kezdetben a segélyezésekre szükségeseket önkéntes adományokból gyűjtötték össze a felmerülő szükség pillanatában. Később, midőn az adományok nem folytak elég bőven, megállapították a tagok által minden egyes esetben nyújtandó járulékokat. Még később, midőn a járulékok beszedése is nehézségekbe ütközött, belépési díjakhoz fordultak.

Nem csak valószínű, de biztosnak tarthatjuk, hogy a tűzkárosultakat épületeiknek újra való felépítésében a községi lakosság külön szövetkezés, tehát különösen vállalt kötelezett-

ség nélkül is támogatta építési anyagokkal és munkával, mint bizonynyal támogatta vala a községbelieket egyéb bajokban. A jobbágyot segélyezte földesura is s így a kölcsönös segélyre és támogatásra inkább a kevésbbé vagyonos és hatalmas szabadok, a köznemesek és polgárok szorultak.

Szorosan vett biztosító vagy tűzbiztosító intézetekről a régebb korban nem szólhatunk, hanem inkább beszélhetünk segélyegyletekről. Oly egyletekkel, melyek tagjaikat csakis tűz esetén segélyezték, p. o. *Schleswig-Holsteinban* csak a tizenötödik század második felében találkozunk. Az ottani *Brandgilde*-kat egy vagy több község, vagy valamely testület létesítette. Hason intézmények *Poroszországban* a 17-ik században alakultak a Visztula folyam alsó részein. Az elsőt, a *Tiegenhof'sche Brandordnung*-ot a tiegenhofi hivatalhoz tartozó községek előljárói 1623. május 29-én létesítették, tényleg azonban első szervezetét a Danzig és Elbing városok területén levő községek bevonásával 1623. június 16-án nyerte. A községeket belépési kötelezettség terhelte, a lakosoknak azonban a belépés tetszésökre hagyatott. A pénztár biztosította az épületeket, gabonát, takarmányt és állatokat. A nyújtandó kárpótlást, jobban mondva segélyt a községi bírák, illetőleg esküdtek (Schulzen, illetőleg Ältesten) állapították meg, kik egyszersmind eszközölték a bejegyzéseket és vezették a lajstromokat. Ezt követte 1637-ben a *Nahrung'sche Brand- und Feuer-Ordnung*, 1640-ben pedig a *Brandordnung für den kleinen Werder*. Az utóbbi szabályzat szerint a tűzkárt szenvedett, ha összes épületei megsemmisültek, kárpótlásul birtoka minden Morgenjätől 25 márkát kapott, ha épületeinek csak egy része égett el, a bíró (Schulze) javaslatához mért kárpótlásban részesült, ha gabonája és jószága égett el, kárpótlásul minden lóért 67 marka 10 garast, minden tehénért 50 márkát, minden Morgen után pedig 1 mércze (Scheffel) árpát és 2 mércze zabot, stb. kapott. A *Kohling'sche Brandordnung* hat szomszéd község javára 1642-ben alapított. Ebben a tagok szabott járulékokat (minden hube után 20 garast) tartoztak befizetni. A pénztár pedig tűzkár esetén minden hube után 100 márkányi kárpótlást nyújtott.

A fentebbiekben jellemzett, kezdetleges alapokon nyugodott a tűzbiztosítási ügy úgy Németországban, mint Angliában, mielőtt tulajdonképi tűzbiztosító intézetek létesültek s

pott. A *Kohling'sche Brandordnung* hat szomszéd község javára 1642-ben alapított. Ebben a tagok szabott járulékokat (minden hube után 20 garast) tartoztak befizetni. A pénztár pedig tűzkár esetén minden hube után 100 márkányi kárpótlást nyújtott.

A fentebbiekben jellemzett, kezdetleges alapokon nyugodott a tűzbiztosítási ügy úgy Németországban, mint Angliában, mielőtt tulajdonképi tűzbiztosító intézetek létesültek s

munkával, mint egyéb bajokban. kölcsönös segélyre hatalmas sza-

intézetekről a beszélhetünk tagjaikat csakis csak a tizenötödik században a testület létesítette, a *Tiegenhof'sche Brandordnung*-ot a tiegenhofi hivatalhoz tartozó községek előljárói 1623. május 29-én létesítették, tényleg azonban első szervezetét a Danzig és Elbing városok területén levő községek bevonásával 1623. június 16-án nyerte.

A községeket belépési kötelezettség terhelte, a lakosoknak azonban a belépés tetszésökre hagyatott. A pénztár biztosította az épületeket, gabonát, takarmányt és állatokat. A nyújtandó kárpótlást, jobban mondva segélyt a községi bírák, illetőleg esküdtek (Schulzen, illetőleg Ältesten) állapították meg, kik egyszersmind eszközölték a bejegyzéseket és vezették a lajstromokat. Ezt

Feuer-Ordnung, 1640-ben pedig a *Brandordnung für den kleinen Werder*. Az utóbbi szabályzat szerint a tűzkárt szenvedett, ha összes épületei megsemmisültek, kárpótlásul birtoka minden Morgenjätől 25 márkát kapott, ha épületeinek csak egy része égett el, a bíró (Schulze) javaslatához mért kárpótlásban részesült, ha gabonája és jószága égett el, kárpótlásul minden lóért 67 marka 10 garast, minden Morgen után pedig 1 mércze (Scheffel) árpát és 2 mércze zabot, stb. kapott.

mily kezdetlegeseznek mondhatjuk az első tűzbiztosító intézeteket is.

Angolországban, melyet a magánbiztosító, sőt szorosán véve a részvényes biztosító-intézetek hazájának mondhatunk, a valódi tűzbiztosításnak a Londont 1666-ban pusztított tűz adott létet. Az elem 13.000 házat pusztított el, 200.000 embert tett hajléktalanná. A kárt 7 millió fontra (70 millió forintra aranyban) becsülték. A borzasztó tüzeset alkalmat adott az első építési rendszabályra, melyben eltiltatott a favázás épületek emelése s az építkezés egészen a Temze partjáig, de egyszersmind indító okul szolgált számos kölcsönös tűzbiztosító-club alakítására, melyek 500 font erejéig fogadtak el tűzbiztosításokat. De ezek a kölcsönösök nem elégitették ki az igényeket s ezért a londoni kereskedők 1680. május 7-én megalakították az első nagyobb arányú tűzbiztosító-társaságot »The Fire Office« cím alatt, mely a londoni házakat szabott díj mellett biztosította. A biztosítási díj vala minden 100 fonttól szilárd épületeknél 5 silling, favázás épületeknél 10 s. De csakhamar maga London városa alapított versenyintézetet, mely a biztosításokat 3 s. 9 d., illetőleg 7 s. 6 d. mellett fogadta el. London városa ebben az időben nagyon el volt adósodva s ezért a bíróság, intézetének megszüntetésére kényszerítette. Egy új versenyintézet keletkezése azonban nem sokáig váratott magára. Már 1684-ben megalakult a »Friendly Society Fire Office« vegyes biztosítási rendszerrel. Az épületeket ugyanis 7 évre biztosította. A biztosítottak az egész időre minden 100 font biztosított érték után szilárd épületeknél 7 s. 4 d., favázás épületeknél pedig az említett összegnek kétszeresét tartoztak díjúl fizetni, ezenkívül pedig minden egyes esetben járulékot tartoztak szolgáltatni, melynek fedezetére szintén minden 100 fonttól 6 s. 8 d. voltak kötelesek letenni. A letétnek netaláni fölöslege a biztosítási idő lejártával visszaadatott. A kölcsönösségen alapuló »Hand-in-Hand« 1696-ban alakult meg. Ez az intézet a London környékén harmincz mértföldön belül levő épületeket szintén 7 évre biztosította. Az e biztosító-társaság által Stroad Mária és jogutódai részére kiállított kötvény perre adott alkalmat, melyben a bíróság akkép döntött, hogy a kötvény a biztosított érdekének megszüntével, daczára annak, hogy az utódok részére is szólt, érvényét veszttette s hogy a tűz esete után

való engedménynek nincs joghatálya s természetesen a biztosító-társaságot a kártérítési kötelezettség alól felmentette. Ez az ítélet véget vetett a hét éves biztosításoknak.

Az első tulajdonkép már a modern elvekhez közel járó tűzbiztosító-intézet (Sun Fire Office) 1710-ben alapított. Ez az intézet már egész Angliában biztosította az épületeket és kereskedelmi árúkat. Biztosítási feltételei közül kiemelendőnek tartjuk, hogy a kötvényre rávezetett határozott írásbeli engedély nélkül nem volt szabad a biztosítás érvénytelenségének terhe alatt a nála biztosított tárgyakat másutt is biztosítani. A betörés, lázadás, usurpált hatalom által okozott károk nem térítették meg. A díjakat negyedévenként kellett befizetni, a károk a negyedév első tiz napja alatt fizettettek ki. A károsult hatósági személy előtt a társaság ügynöke jelenlétében a tüzestől számított tiz nap alatt tartozott kárát kimutatni és esküvel erősíteni. Ezenkívül pedig a községi lelkész vagy más megbízható személy bizonyítványát tartozott bemutatni, hogy a kimutatott összeg erejéig szenvedett kárt. A kárösszegeből öt százalék levonatot a társaság hivatalnokai által a tűzkár okának kiderítésére fordított költségek fedezetére. Biztosító feleket egyrészt azzal toborzott, hogy minden kötvény-birtokos 6 d. százaléknak utánfizetése mellett a hetenkint háromszor nyomtatásban megjelenő »The British Mercury« beküldését követelhetette, másrészt pedig azzal, hogy újévkor minden biztosított félnek ajándékot küldött. A most említett társaságon kívül a 18-ik században még öt új tűzbiztosító-társaság (egy 1715-ben, egy 1717-ben, kettő 1721-ben, egy 1782-ben) alakult. A tűzbiztosítás azonban a vidéken nem igen terjedt. Smithnek 1776-ban megjelent híres munkájában olvashatjuk, hogy az országban általában véve 20 ház közül 19, vagy talán 100 ház közül 99 nincs biztosítva. A biztosítás terjedésének akadályaiul a fiskalizmust hozzák fel, mely a biztosítást bő jövedelmi forrássá akarta tenni. Az 1694-ik évben minden kötvénytől 6 d. bélyegilletéket kellett fizetni. Négy évvel később az illetéket 1 sillingre emelték fel. III. György uralkodása alatt 1782-ben a tűzbiztosítási összeg minden 100 fontja után 1 s. 6 d.-ban állapított meg a bélyegilleték, mely alól csak a nyilvános kórházakat mentették fel. A bélyegilleték azután fokozatosan 2 s., 2 s. 6 d. és végre 3 s. emeltetett minden 100 font után, 1864-ben szállított le ismét 1 s. 6 d.-ra,

azonban 1869-ben teljesen eltöröltetett. Angliában is a tűzbiztosítás tulajdonkép századunkban öltött nagy mérveket s abban az arányban emelkedett, a mint a biztosító-intézetek szabadabban mozoghattak s a biztosításra rótt különös terhek könnyítették, illetőleg teljesen megszüntetettek.

IV.

Feladatunknál fogva azonban sokkal érdekesebb és fontosabb a biztosítási ügynek fejlődése *Németországban*. Különösen érdekes és fontos a hatósági illetőleg állami intézeteknek keletkezése és fejlődése. Vázlatunkban főleg Poroszországra szoritkozunk, nem csak azért, mert ennek története a legtanulságosabb, hanem őszintén szólva azért is, mert ezt az államot illetőleg állanak a legtöbb adatok a rendelkezéseinkre.

Már említettük, hogy Poroszországban a 17-ik században indult meg a tűzbiztosítási szövetkezetek alakítása, melyek mellett kétségtelenül még működtek a régibb korból átszármazott, a tűzkárosultakat segélyező különféle intézmények. De mindezek csak kisebb tüzesetekkor támogathatták a károsultakat. Nagyobb tüzesetekkor az illetők már nagyobb vidékek támogatására szorultak s kezdetben bizonyára csakis ily esetekben szolgáltatták ki a hatóságok »Brandbrief«-eket, melyek a tűzkár valóságát igazolták s az illetőket a tűzkárosultak részére való könyöradományok gyűjtésére jogosították.

Saját tapasztalatból ismerhetjük az efféle tűzkárlevelek sikerét. Számos esetben nem hozzák meg a kellő összeget, de igen sok esetben megkedveltetik az illetőkkel és másokkal is a kóbor életet és a dologtalanságot. A harmincz éves háború alatt különösen elszaporodtak a mindenféle gyujtogatók és csavargók, kik kétséssé tették a személy és vagyonsbiztosságot. Midőn a különböző német kormányoknak ugyis gondoskodniok kellett a hosszas háború által ütött sebek behegesztéséről, a tűzbiztosítási ügyet is figyelmökre méltatták.

Hamburgban az első kis biztosító-szövetkezet »Feuer-Contract« czimen 1591. december 3-án alakult. Ennek nyomán az évek folyamán még 45 különböző egylet jött létre. Mindezek az egyletek »General-Feuercassa« név alatt 1676-ban egyesültek.

Midőn a nagy brandenburgi választófejedelem Frigyes Vilmos tudomást szerzett vala a hamburgi biztosító-intézet

működéséről, 1685. május 12 én leirt székvárosai Berlin, Köln és Friedrichswerda polgármestereihez és tanácsaihoz, buzdítva őket arra, hogy a hamburginak megfelelő tűzbiztosító-intézeteket alakítsanak, biztosítván őket az intézetek hathatós pártfogásáról és védelméről. A leiratokhoz mindjárt tervezetet is csatoltatott, mely 9 pontban állapítja meg az intézetek szervezésénél és eljárásánál követendő elveket. Az első teendő, hogy az összes épületek az utcák sorrendjében a tanács kiküldöttjeinek felügyelete alatt kőmivesek és ácsok által felbecsültesse, hogy senki épületét a tényleges értéken felül ne biztosíthassa, megengedtetik azonban a fele vagy háromnegyed érték erejéig, de nem a fele értéken alul való biztosítás. A biztosítás igénybe vétele a polgárok tetszésére bízatik, de bizonyos helyiség és határidő jelölendő meg, melyben a polgárok az utcák és a házsámok sorrendjében épületeiket bejegyeztethessék s egyszersmind az évi járulékot minden 100-tól 2–3 garast lefizethessék. Ha a járulék nem fedezné a károkat, annyiszor, a mennyiszor szükségessé válnék, minden száztól 1, 2, 3 garast kell kiírni, mit az illetők minden ellentmondás nélkül kötelesek 6 hét alatt befizetni. A tűzkárokat a tanács kiküldöttjei becsülik meg, kőmives és ács közreműködésével s egyszersmind a biztosított összeg arányában megállapítják a kártérítést. A kártérítési összeg hat hét alatt fizettetik ki. A pénztárból azonfelül, mit abból a nyomtatott tűzoltási szabályzat szerint kell fedezni, még gyógyíttatni kell a tűznél megsebesülteket, tisztességesen eltemettetni a megholtakat s ha az elhunyt nőt és gyermekeket hagyott hátra, ezeknek, ha vagyontalanok, adományt kell juttatni, hogy az emberek annál készségesebben segítsenek az oltásnál. Hogy a tűzkárok apasztassanak, jövőre csakis kőépületeket, de semmi esetben sem favázás épületeket szabad emelni. Az ez ellen vétők birság alá esnek. A ki leégett vagy lerombolt házat jobban és szilárdabban építi fel, a biztosítás értékét, de csak új becsű fogantatása után, felemelheti. A 9-ik pont az évi számadásokról intézkedik.

A választó fejedelemnek jó tanácsát a székvárosoknak bölcs tanácsai, mint nálunk mondanák, tiszteletteljesen mellőzték. Berlin város tanácsa feliratában kijelenti, hogy a hamburgi példa e helyütt nem gyakorlati, annál kevésbé pedig lenne üdvös és hasznos. A berlini polgárok a hamburgiaknál

sokkal szegényebbek, különösen pedig a háztulajdonosok túl vannak terhelve jelzálogokkal s máris elég küzdelmökbe kerül, hogy előteremtsék a nagy tőkék kamatait és az adókat s ha most még ezt a terhes adót is kellene fizetniök, tönkre fognának menni s még azok is elvesztenék hitelüket, kiknek még van némi hitele. Különben a hamburgi példa azt is bizonyítja, hogy a régi ház tulajdonosa, ki magát azzal kecsegteti, hogy helyette újat fog kapni, nem is bánkódik, ha az elég a város veszedelmére. »Ha mellőztetik a pénztári tűzrendszabály (Cassen-Feuerordnung), a polgárság sokkal inkább fentartatik és megóvatik hitelképességében, továbbá mindenki vigyázni fog a tűzre és baj esetén szorgalmasan fog oltani«.

Ma két század leteltével bámulva olvassuk az efféle nyilatkozatokat. De ezeket érthetőknek fogjuk találni, ha tudjuk, hogy annak a századnak a kezdetén (1609) Günther Antal oldenburgi gróf, kit pedig kortársai a »nagy« melléknévvel tiszteltek meg, az országa épületeinek tűzbiztosítását illetőleg előterjesztett javaslatot csakis azért mellőzte, mert abban istenkisértést látott. »Az Isten«, mondta vala, »ős oldenburgi házáat oly számos éven át tartotta fenn és boldogította ilyen és hason eszközök nélkül, tovább is ki fogja reá terjeszteni áldását és megóvjá alattvalóit nagy tűzvészektől«.

A nagy választófejedelem valószínűleg nem a feliratok érveinek súlya alatt, hanem maga előtt látva az értelmetlenséget, az ügyet nem bolygatta tovább. Utódja I. Frigyes királynak nagyobb szabású kísérletei nem jártak sokkal több eredménnyel.

Brandenburg vidéke részére 1701. január 26-án kibocsátott tűzrendőri szabályzatban (Feuer-Ordnung), melynek első része valóságos tűzrendőri, az oltásra vonatkozó szabályokat tartalmaz, második részében a tűzbiztosításra vonatkozólag akkép intézkedik, hogy 6—10 s pedig vegyesen nagy, közép és kis község tűzbiztosító társulattá alakíttassék. Ha az egyesült községekben nagyobb tűzvész pusztit, mely az egész vagy fele községet vagy akár csak az udvaroknak (Höfe) egy csoportját elhamvasztja, a többi községek a felépítést ingyen anyaggal és fuvarral tartoznak támogatni. De pénzsegélyt is nyújthatnak s az erre szükséges összeget akár a tűzeset után, akár előre is beszerezhetik a templomokban felállítandó perselyekbe beteendő adományokból. A rendeletnek egyik leg-

érdekesebb része az, mely kijelenti, hogy mindenki tetszésére hagyatik ugyan, hogy mennyit kíván a perselybe betenni, de azért mégis intézkedik, hogy az egyes osztályokhoz tartozó egyének évenként legalább is mennyit tegyenek be. (A telkes gazda (Hufner) 1 garast, a molnár és kézműves 1 garast, a juhász 1 garast, a zsellér 6 fillért, stb.)

Ez a rendelet szembeötlőleg csakis a fennálló viszonyokat akarta rendezni s csak annyiban ment azokon túl, a mennyiben a segélyezést szélesebb körre kívánta kiterjeszteni. A kérdéses rendeletnél már határozottan nagyobb szabású és természetesen a biztosítási eszméhez közelebb is áll az 1705. október 15-én kibocsátott rendelet, mely az egész országra nézve felállítandó tűzbiztosítási társulatról intézkedik. E szerint a háztulajdonosok a Berlinben székelő társulatba önként léphetnek be s biztosítási szándékukat akár közvetlenül a »Feuer-Kassen-Kollegium«-nál, akár az előljárásnál jelenthetik be. A pénztár nem csak az épületeket, hanem az ingókat, mint bútorokat, állatokat, stb. biztosítja. A biztosítási összeg nem lehet 50 tallérnál kisebb, de a becsléssel megállapítandó érték $\frac{2}{3}$ részét sem haladhatja meg, hogy a biztosított »annál elővigyázatosabb és gondosabb legyen«. A díj minden 100 tallértól az első évben 12 garas, a második és harmadik évben 6 garas, a negyedik és ötödik évben 4 garas, ezentúl pedig 3 garas, ezen felül még jár az alkalmazottak fizetésére az első évben 6 fillér, a további években pedig 3 fillér. Ki a díjjal és illetékekkel egy éven át marad hátralékban, kár esetén csak a kárpótlási összeg felét kapja, ki két éven át nem fizeti meg a díjat és illetéket, a biztosítottak sorából törültetik. A kárpótlási összeg nyolcz hét alatt fizettetik ki, de ezt csakis az épületnek újra felépítésére szabad fordítani. A leégett ingóság mennyiségét és értékét a biztosított esküvel köteles igazolni. Gondoskodás történik azokról is, kik az oltás és mentésnél kiváló szolgálatokat tettek vagy szerencsétlenül jártak.

A terv jóformán papiron maradt. Főindokul a díj nagyságát hozzák fel. Tény, hogy a király már 1706. június 1-én újabb rendeletet adott ki, mely szakított az önkéntességgel, hanem a belépési kényszert állapította meg, mely alól csakis a lovagok osztálya (Ritterschaft), a templomok, iskolák és kórházak kezelői, de csak a vidéken, nem pedig egyszersmind

a városi épületekre nézve is, mentettek fel. Az évi díj tetemesen leszállított, a mennyiben az minden 100 tallértól három garasban és 3 fillérnyi kezelési költségben állapított meg. A biztosítandó összegre nézve megállapított, hogy vidéken a szegény földműves legalább is 50, a vagyonos legalább is 100 és a gazdag legalább 150 tallért tartozik biztosítani, a városban pedig a becsérték $\frac{1}{3}$ részénél kevesebbet, $\frac{2}{3}$ részénél többet nem lehet biztosítani. A társulat ügyeivel foglalkozó városi és községi hivatalnokok minden száz tallér beszedett díjból 12 garast kapnak beszedési illeték fejében. A kárpótlásból kizáratik az ellenséges betörés, portyázás, katonai betörés által okozott kár.

De a király hiába bocsátotta ki az egymást követő, a polgárokat és a hivatalnokokat büntetéssel és birsággal fenyegető, az egyes intézkedéseket módosító rendeleteket. Akarata hajótörést szenvedett a hivatalnokok ellenszenvén és a partikularizmuson. Végre is kénytelen volt az intézményt az 1711. január 17-én kelt rendelettel megszüntetni. Ebben a rendeletben azonban az iránt intézkedik, hogy tétessenek neki javaslatok arra nézve, hogy »nem lehetne-e minden járásban, kerületben és városban külön pénztárt abból a célból alapítani, hogy a tűzkárosultak onnan kapjanak segélyt és *mi ne háborgattassunk ily okból való segélykérésekkel.*«

A király az atyja által megjelölt ösvényre tért vissza s ezen haladva célta is ért. Berlin városa, mely mint láttuk, 1685-ben még semmit sem akart tudni a biztosítási pénztárról, volt az első, mely az 1718. december 19-én kelt szabályzattal megalapította a nyilvános tűzkárbiztosító társulatot.

Nem szándékozunk itt részletesen elősorolni azon hatósági intézeteket, melyek a berlini nyomán alakultak s a melyek kizárólag csakis az épületek biztosítását vonták feladatuk körébe. Nem annyira az egyes intézetek, mint a bennük kifejezésre jutott elvek érdekelnék bennünket. S ha elveiket és feladatkörüket nézzük, fejlődésükben három különböző korszakot kell megkülönböztetni. Az első 1838-ig, a második 1863-ig és a harmadik napjainkig terjed. Az első időszakban az intézeteknél előtérben áll a kényszer vagy a kizárólagosság. Működésüket nem annyira a biztosítási, mint a segélyezési elv vezérli s ez különösen kifejezésre talál a díjak egyenlőségében, sőt egyes intézeteknek abban az eljárásában is,

hogy a járulékokat nem pénzben, hanem szolgáltatásokban állapítják meg s ehhez képest a károkat sem készpénzben, hanem ingyen anyagokkal és fuvarral térítik meg. A második korszak az átalakulás kora, melyben a kockázatok osztályozását léptetik életbe s a melynek végén a törvény elvileg megszüntetvén a kényszerben vagy kizárólagosságban rejlő szabadalmakat, versenyre kénytelenek lépni a magánbiztosítókkal. A harmadik korszakban feladatkörüket az ingóbiztosításra is kiterjesztik. Nem szabad azonban az általuk jelzett fejlődési korszakokat az egyes intézetek fejlődési korszakával mindezekben teljesen azonosítani. A viszonyok jellemzésére elég annyit megemlítenünk, hogy nyolcz társulat ma is a kényszeren alapszik és csak 12 társulat gyakorolja az épületbiztosításon kívül az ingóbiztosítást is.

Ezek előrebocsátásával áttérhetünk a részletekre és nézzük első sorban is az ez intézeteknél az első időszakban érvényre jutott elveket.

A kérdéses intézeteket a hatóságok, kivételesen pedig a rendek alapították s ettől a tényről kölcsönzik jellegüket. Működési területüket, habár nem is minden esetben, mert ebben az irányban voltak egyes kivételek, az alapító hatóság vagy rend működési területe szabályozta. A hatóságok által alapított intézetek hatásköre ehhez képest egy nagyobb városra vagy több közép nagyságú városra vagy pedig több vidéki kisvárosra és községre terjedt ki. Kezdetben minél kisebb területre szorították működési területüket, később, tüzetesen az itt tekintetbe vett korszak második felében, egyesülés által igyekeztek azt tágítani. A legtöbb társulat a belépési kényszert alkalmazta. Azoknál, melyeknél a belépés az önkéntességen alapult, a be- és kilépés tekintetében a legkülönbélebb intézkedésekre találunk. Többnyire a felelősi időt egy évben állapították meg. Egyesek akkép intézkedtek, hogy a tűzkárt szenvedett több éven át nem léphetett ki az intézetből. A biztosítási összeget vagy az illetők maguk tettség szerint, de nem a tényleges értéken felül vagy pedig hivatalos becslés által állapították meg. A biztosítási járulékot a kockázat minőségére való tekintet nélkül a biztosított összeg százalékában vetették ki és szedték be minden egyes előfordult tűzkár után. Nagyobb tűzkár esetén a szegényebbek kimélése végett a járulék két részletben vettették ki és sze-

detett be. Egyes társulatoknál a tagok pénzbeli járulékok helyett természetben való szolgáltatásokat teljesítettek. A kárt a hatóság, többnyire szakértők közreműködésével, állapította meg. A kártérítési összeg csakis az újraépítésre szolgáltatott ki. A társulatok fölött a felügyeletet többnyire a kir. hadügyi és domaniális kamarák gyakorolták. Az intézet ügyeit igazgató intézte, igazgatásában és kezelésében csekély díjazás mellett közigazgatási hivatalnokok vettek részt. Az intézetek porto-, illeték- és adómentességet élveztek. Végre meg kell jegyeznünk, hogy szabályzataik tűzrendőri intézkedéseket is tartalmaztak.

Midőn a hatósági intézetek megindultak s első szervezeteiket nyerték, mint az angol példából is láttuk, a tűzbiztosítási technika, mely nem csak a kockázatok megosztásában, hanem azok osztályozásában és ezen nyugvó díjmegállapításban jut főleg kifejezésre, nem volt valami nagyon kifejlődve. A hatósági intézetekkel csak kis szövetkezetek, bár fölös számban versenyeztek, melyek azonban maguk sem ismerték a kockázatok megosztását és osztályozását. Modern elveken nyugvó vagy ezeket megközelítő biztosító társaság akkori időben nem csak Poroszországban, hanem még Németországban sem volt. Az első német részvényes társaság, mely a tengeri biztosítást vallotta feladatának, nem a társadalmi kezdeményezése folytán, hanem kormánykényszer alatt alakult meg 1765-ben. Ezt a tengeri biztosítás tekintetében privilegizált társaságot Nagy Frigyes 1770-ben 30 évre kizárólagos szabadalommal látta el, hogy az egész országban gyakorolhassa az ingóknak, vagyis az ipartelepeknek, gyáraknak és felszereléseiknek, árúknak és árúraktáraknak tűzbiztosítását. De ez a társaság üzlet hiányában már 1791-ben megszűnt s tulajdonképp csakis azt eredményezte, hogy az ingóságoknak biztosítására új társaság nem alakult s megszűnésével az angol biztosító társaságoknak nyitott tért. Az első angol társaság, mely Németországban s pedig Hamburgban (1786) fiókot nyitott s fiókja által üzletét Németországnak minden jelentékenyebb városára kiterjesztette, az 1782-ben alakult Phönix vala, mely egyszersmind mintául szolgált a Németországban keletkező tűzbiztosítási részvénytársulatoknak. Poroszországban az első tűzbiztosítási részvénytársaság (Berlinische Versicherungsanstalt) 1812-ben alakult meg. Különös jelentőséggel bír

a biztosítás történetében a működését 1821. január 1-én megkezdett »Feuerversicherungsbank für Deutschland in Gotha«. A kölcsönösségi elvet kiemelte abból a korlátoltságból és szűk körből, melyben eddigelé mozgott.

Ha a hatósági intézmények a multban bizton s háborítatlanul nyughattak babéraikon, a külföldi intézetek megtelepülése és a hazai intézetek keletkezése után, nem hagyta őket többé békében a kritika. A keletkező verseny is kancsal szemmel nézhette az épületek biztosítása tekintetében fennálló kizárólagos szabadalmukat. A nyilvános intézetek ellen azt a kifogást emelték, hogy a társulatokban hiányzik a jogegység és a hány társulat, annyi különböző jog rendszeresített, továbbá, hogy sokkal szűkebb körűek, semhogy a kitűzött célú biztosíthatnák, díjszabásaik pedig igazságtalanok, mert semmi tekintettel sincsenek az épületeknek különböző kárveszélyére, végre, hogy kezelések nem egyöntetű, egyeseknél ugyan a kezelés ellen sem jóság, sem olcsóság, sem czélszerűség tekintetéből kifogást nem lehet tenni, annál több megrovás alá esik azonban a legtöbbnek kezelése.

A kormány kebelében hosszabban tárgyalták a társulatok ügyét, melyek folytán 1829-ben egy miniszteri emlékirat két javaslattal (»Allgemeines Feuersocietät Reglement für die k. preuss. Staaten« és »Provincial-Feuersocietäts-Reglement«) terjesztett véleményadás végett a rendek elé. A kormány terve szerint az összes társulatok által követendő általános érvényű szabályokat kellett volna felállítani, melyekhez csatlakoztak volna a külön, az egyes tartományok viszonyai által kivánt szabályok. Az egyes tartományokban létező különféle társulatok fel lettek volna oszlatandók és helybők minden tartományban egy-egy társulat lett volna alakítandó az épületek tűzbiztosításának gyakorlására. A kormányjavaslat tekin'tetében megindult tárgyalások nem vezettek a kivánt eredményre, nem sikerült a társulatok egységes szervezetét és jogát biztosító törvényt megalkotni, sem a különböző társulatoknak tartományonként való egybeolvasztását végrehajtani. Teljesen meddőnek azonban a kormányjavaslatokat még sem mondhatjuk. A társulatok kebelében megindult reformmozgalmak folytán létrejött új szabályzatokban a kormány tervezetében foglalt általános elvek többnyire elfogadásra találtak s ha a társulatok szervezete, szabályzatai ma is nagy eltéréseket

mutatnak, annak okát abban kell keresnünk, hogy számos társulat szabályzatait csak később és gyakran már akkor módosította, midőn a viszonyok tulajdonkép már ismét új szabályzatokat igényeltek. A szabályzatoknak revisiója tulajdonkép ma sincs befejezve és még ez idő szerint is napirenden vannak. Különben számos társulat akkép segített magán, hogy a tulajdonkép folytonos változást és módosítást igénylő, a becslésre, díjszabásra és kezelésre vonatkozó szabályokat az általános szabályzat köréből kivette és a kezelési szabályokba helyezte át, melynek módosítása nem igényel oly hosszadalmas tárgyalásokat.

Erre az eljárásra kényszerítettek a mind hevesebbé váló verseny által, melyet nekik a magánbiztosítók okoztak, mert egymás közt a versenyt kizárja, a szabályzataikban általános érvényre emelkedett az az elv, hogy más társulat területén biztosítást el nem fogadhatnak. A magánbiztosító társaságokkal szemben az az akadékoskodó és korlátozó eljárást, melyet a régibb törvények (1837. május 8., 1841. május 31., 1859. július 2.) követtek s a melyek nem nézve az engedélyezési rendszert, különösen az ügynök felállítási jogot korlátozták, magukat az ügynököket, valamint a biztosításaikat szigorú rendőri vizsgálatnak és ellenőrzésnek rendelte alá, némileg engedett régi szigorából. Az első ebben az irányban haladó rendelet (1859. július 2.) kijelenti, hogy a biztosító-társaságokkal, nevezetesen az életbiztosítási és tűzbiztosítási társaságokkal szemben a »szükség« kérdése mellőztessék akár midőn engedélyezésökről, bebocsátásukról vagy új ügynökségek felállításáról van szó. Kimondja ez a rendelet, hogy az újonnan engedélyezett vagy bebocsátott társaságok, nemkülönben az ezek, vagy a már működő biztosító-intézetek által újonnan felállítandó ügynökségek az ingatlan biztosítás következtében további intézkedésig annak a korlátnak vannak alávetve, hogy biztosítás végett csak azokat az ingatlanokat fogadhatják el, a melyeket a társulatok a biztosításból kizárnak, vagy a melyekre nézve maguknak az elutasítási jogot fentartották. Kilátásba helyeztetik azonban, hogy a másnemű ingatlanoknak magánbiztosítóknál való biztosítását illetőleg legközelebb fog intézkedés tétetni. Az 1861-ik évi szeptember 18-án kelt rendelet az ingatlanok biztosítására nézve az előbb említett korlátot hatályon kívül helyezi, mihelyt az illető nyilvános

társulatok azokat a módosításokat eszközölték, melyeket az épületbiztosítás szabad gyakorlása igényel. A határidőket a belügyminiszterium fogja közzétenni. Az első ily határidő a szász, westfáliai, rajnai tartományi, Stralsund és Königsberg városi, a kur- és neumarki társulatok területére nézve 1863. január 1-re állapított meg. De az épületbiztosítás Poroszországnak egész területén ma sem szabad. Még több társulat nem eszközölte szabályzatainak megfelelő módosítását.

Az ingatlan biztosítás szabaddá tétele a legtöbb nyilvános biztosító-társulatot tulajdonkép versenyintézetté tette. E minőségük abban is kifejezésre jut, hogy jelentékeny részek az ingó biztosítást is felvette üzleti körébe, melynél azonban sem a porto, illeték és adómentességet, sem a hivatalnokok közreműködését, sem a járulékok tekintetében előjogot és közigazgatási végrehajtási jogot igénybe nem vehetnek. A biztosítás szabaddá tétele s az ingó biztosításnak üzletkörükbe való felvétele hozta magával, hogy a legtöbb a viszonbiztosítást s pedig 1885-ig többnyire magánbiztosítóknál, azóta azonban túlnyomó részben a társulatok által alakított viszonbiztosítási szövetségnél veszik igénybe.

Mint már előadtuk, egységes és egyöntetű szervezetről és eljárási elvekről a társulatok közt ma sincs szó. Egyesek még mindig a kényszert gyakorolják és a kizárólagosság szabadalmát élvezik. De közvetett kényszert és némi részben a kizárólagosságot mindannyia élvezi. A Landschaft-oknak és takarékpénztáraknak, de más hitelintézeteknek biztosítva van a jog, hogy adósaiktól megkövetelhetik, hogy az épületeket nyilvános társulatoknál biztosítsák. A kilépést szabaddá teszik ugyan, de csak a jelzálogos hitelezők sérelme nélkül. A kilépő tehát igazolni tartozik vagy azt, hogy ingatlanát jelzálog nem terheli, vagy hogy összes jelzáloghitelezői a kilépésbe beleegyeztek. Némileg ide tartozik, hogy az ügykezelésnél a közigazgatási hivatalnokok közreműködnek. A díjak egyenlősége megszűnt, helyette a koczkázatok osztályozása és ezen nyugvó díjszabás, illetőleg járulék megállapítás lépett fokozatosan érvénybe. A legutóbbi években a góthai nyomán indulva, a nyereségben való részeseltetést, vagyis a szükségeseknél nagyobb díjaknak és a fölöslegnek visszatérítését léptették érvénybe.

Csak azt kívánjuk még e helyütt megemlíteni, hogy a

társulatok az utóbbi években is törekedtek területüket egyesülés által nagyobbítani s ekként is elejét venni a kockázatok összehalmozásában rejlő veszélynek.

A hatósági biztosítók által 1866. óta elért eredményeket a következő táblázat mutatja:

Év	Biztosított összeg millió márká	Díj- és illeték bevétel		Kártérítés		A díj- és illetékbev. százaléká	Nyereség v. veszteség(—) ezer márká
		általában ezer márká	ezer márká után márká	általában ezer márká	ezer m. bizt. összeg után		
1866	7.581·4	17.067·6	2·25	14.853·2	1·96	87·0	1.231·3
1867	7.945·3	16.222·6	2·04	14.129·6	1·78	87·1	961·6
1868	8.165·0	19.390·9	2·37	19.838·6	2·44	102·6	— 1.564·1
1869	8.406·5	18.114·2	2·15	16.441·6	1·95	90·8	646·2
1870	8.612·9	18.215·8	2·11	15.068·0	1·75	82·7	1.957·6
1871	8.816·9	17.502·5	1·99	14.032·1	1·59	80·2	2.783·0
1872	9.278·1	18.634·3	2·01	16·317·4	1·76	87·6	1.211·6
1873	9.789·1	19.177·3	1·96	16·032·3	1·64	83·6	1.777·6
1874	10.536·7	20.909·9	1·98	17.398·2	1·65	83·3	2.459·4
1875	11.346·3	21.777·1	1·92	16.547·4	1·46	76·0	3.869·4
1876	11.953·2	21.769·2	1·82	17.221·2	1·44	79·1	3.202·3
1877	12.649·8	23.538·1	1·86	18.363·9	1·45	78·0	3.506·2
1878	13.156·3	24.219·7	1·84	24.174·7	1·84	99·8	— 833·8
1879	13.592·7	24.506·0	1·80	25.505·2	1·73	95·9	— 1.171·0
1880	14.062·7	25.591·5	1·82	25.457·8	1·81	99·5	— 1.326·0
1881	14.341·1	27.522·2	1·92	25.738·4	1·79	93·5	— 727·3
1882	14.709·7	27.463·2	1·87	21.222·6	1·44	77·3	3.300·2
1883	15.078·9	27.291·6	1·81	24.859·7	1·65	91·1	98·8
1884	15.554·1	27.638·5	1·78	23.863·5	1·53	86·3	1.844·0
1885	15.929·2	27.043·8	1·76	24.228·1	1·52	86·4	1.863·4
1886	16.755·8	23.535·3	1·70	23.748·0	1·42	83·2	2.096·9
1887	17.026·5	28.333·9	1·66	23.134·3	1·36	81·6	2.654·6
1888	17.616·9	29.297·8	1·66	20.446·8	1·16	69·8	6.197·5
1889	18.192·7	28.280·9	1·55	20.783·3	1·14	73·5	4.643·8
1890	18.838·4	28.930·6	1·54	20.636·2	1·10	71·5	5.163·2

Ehhez az igen hosszú táblázathoz csak azt a megjegyzést akarjuk egyelőre fűzni, hogy az itt kimutatott díjtétel a társulatok által átlag beszédett díjakat jelenti, melyektől természetesen jelentékenyen eltérnek az egyes társulatoknak szintén átlagos díjtételei. Az átlagos díjtétel 1890-ben 1·34. Ezen átlag közt a legalacsonyabb 0·40 (Berlin), a legmagasabb 7·14 (Nyugoti Poroszország általános tűzb. társulata). Különben az átlagos 1·34⁰/00 díjnál a 35 társulat közt magasabbat számít 17 társulat. Ezek közt a legkisebb díjtételt 1·56⁰/00-et

Hohenzollern számítja. A legmagasabb (7·14⁰/00) díjtétel után következő alacsonyabb díjat (3·93⁰/00) Nyugoti Poroszország Landschaftja követelte be, mely után következik Keleti Poroszország vidéki társulata (3·67⁰/00).

A díjtétel a kárarány szerint irányul. Éppen a kárarány tekintetében az összes német állami és hatósági biztosítók kimutatásaiból Brainer igen érdekes adatokat közöl munkájában, melyből mi a fentebbi adatokat is vettük és a melyek közül csak a végeredményeket iktatjuk ide. Ezek szerint volt épületbiztosításoknál a kárarány: ¹⁾

	1871—80	1881—90
Egy város területére szorítkozó intézeteknél (8)	0·47 ⁰ /00	0·32 ⁰ /00
Egy kerület városaira kiterjedő intézeteknél (5)	1·20 »	0·88 »
Egy kerület vidékére kiterjedő intézeteknél (12)	2·33 »	2·11 »
Egy kerület vidékére és városaira kiterjedő intézeteknél (24)	1·48 »	1·27 »
Átlag	<u>1·43⁰/00</u>	<u>1·21⁰/00</u>

Ha az összes német állami és hatósági biztosítókat nézzük, az átlagos díjtétel 1·61⁰/00 (legalacsonyabb) és 1·82⁰/00 (legmagasabb) közt mozgott az 1871—80. években, holott az 1881—90. években 1·33⁰/00 és 1·62⁰/00 váltakozott. A díjak hanyatlását eléggé megmagyarázza az a tény, hogy a kárveszély csökkent.

¹⁾ Zeitschrift des k. preussischen statistischen Bureaus. 1892. 6.

TAKARÉKPÉNZTÁRAINK FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

A magyar takarékpénztári ügy Fáy András nevével elválaszthatatlan kapcsolatban áll. E tiszteletre méltó nemes alak érdeme nem csupán abban nyilvánul, hogy az első valóban magyar pénzügyintézet kiválóan az ő kezdeményezésének és fáradozásának köszöni létrejöttét, hanem abban is, hogy ő volt az, kinek irodalmi tevékenysége a takarékpénztári intézmény iránt a fogékonyságot és érdeklődést felkeltette az országban. A nemzeti szellemnek a negyvenes évek elején különféle reformtervezetekben jelentkező feléledése sok tekintetben Fáy András szereplésére vezethető vissza; a takarékpénztárak ügye azonban valóságos apostolát bírja benne.

Abban az időben, midőn Fáy András javaslataival fölépített, hazánkban a takarékpénztári intézményt az 1819-ben Bécsben alapított »első osztrák takarékpénztár« egyes fiókjai képviselték. A bécsi intézet ugyanis hatáskörét székhelyén kívül eső városokra is kiterjeszté úgy az osztrák tartományokban, mint Magyarországon, nálunk nevezetesen Pozsonyban, Győrött és Szombathelyen szervezve u. n. Kommanditokat, melyek teendői betétek elfogadására és visszafizetésére szorítottak. Ily Kommanditja volt a bécsi takarékpénztárnak 1826-ban 3, a következő évben 27, 1829-ben pedig már 45. Csakhamar azonban belátták Bécsben, hogy e szervezet fenn nem tartható, mert az üzletnek megkívánt egységes vezetése az átölelt területek annyira elütő népszokásai, kulturális és gazdasági viszonyai folytán lehetetlenné vált. Mindenesetre jellemző, hogy az igazgatóság 1840-ben, tehát abban az évben határozta el a Kommanditok feloszlását, midőn a pesti hazai takarékpénztári egyesület a Pestmegye által ingyen felajánlott szerény szobácskában tényleges működését megkezdte.

Habár megszoktuk ez intézetet az első magyar takarékpénztárnak tekinteni s pedig joggal, ha az »első« kifejezést nem időrendi értelemben vesszük, az ország területén mégis azt megelőzőleg volt egy önálló takarékpénztár, t. i. az, melyet 1836-ban Brassóban alapítottak. 554 frt. biztosítéki alappal fogott ez évben a brassói takarékpénztár az üzlethez, mely eléggé jól fejlődött. Az 1839-iki év végén, közvetlenül a pesti intézet megnyitása előtt, a brassói takarékpénztár betétállománya már közel 100.000 frt. volt; pénztári forgalma pedig ez évben majdnem elérte a 300.000 frtot. Mindazáltal a szerep, mely a szász takarékpénztárra várt, bizonyára csak szűkebb körű lehetett. Kihatása localis természete adva volt székelyének, szervezetének és anyagi eszközeinek kisebbszerű méretei által.

Az általa kezdeményezett takarékpénztár célját és szervezetét Fáy András a leghelyesebben fogta föl s tervzetén meglátszott, hogy alaposan tanulmányozta a külföldnek akkor már szépen elterjedt hason intézményeit. Szemei előtt oly pénz- és hitelintézet lebegett, mely *egy igazi* takarékpénztár jellemvonásait rejti magában. A szegényebb néposztályok takarékilléréinek kivánt ő menedékhelyet teremteni az intézményben, tehát merőn humanitarius jelleggel, a nyereszkedési cél teljes kizárásával. Bizonyára nem gondolt a magyar takarékpénztárak jelenleg domináló formájára, az osztalékra dolgozó részvénytársaságok által fentartott és letéti bankok üzletkörét magukban foglaló hitelintézetekre.

Mindaz, a mi Fáy eredeti alkotásának alapvonásait képezte, nem csupán arra céloz, hogy a fölállítandó takarékpénztár csakugyan a kis emberek apró tőkéinek legyen gyűjtő medenczéje, hanem egyszersmind gondoskodást tartalmaz arról, hogy az intézmény kiszemelt hivatásának betöltésével, philantropikus jellegét a maga tisztaságában meg is óvhassa. Nem egyedül a betétminimum van lehetőleg alacsonyra meg szabva (20 p. kr.), de korlátozást nyert az általában elhelyezhető összegnek (100 p. f.), valamint az egy könyvre a kamatokkal együtt fennállható követelésnek nagysága is, a 200 p. frton tuli összegek kamatoztatásra nem tarthatván igényt. E mellett a takarékbetétkönyve nem au porteur papirnak kívánta tekinteni, hanem névre szóló, személyes jellegű értéknek, egyrészt azért, nehogy a személyazonossági

elv elejtése folytán egy és ugyanazon betevő különböző nevek alatt több betétkönyvecskét is válthatván, az így könnyebben megeshető tömeges felmondások zavart okozzanak, másrészt azonban azon elv figyelembe vételével is, hogy a takarékbetét az illető személyes munkálkodásának és takarékosági hajlamainak gyümölcse gyanánt jelentkezzék; hogy a személyazonossági adatok följegyzése az ellenőrzést megkönnyítse oly irányban, hogy kiki tényleg a kis tőkék elhelyezésére használja föl az intézményt s végre, hogy a biztonság momentumát a visszafizetéseknél a leghatásosabban a betevők javára érvényre juttatni lehessen. A takarékpénztár ne legyen más, mint a kicsi és apránként erősödő tőkék átmeneti reservoirja, mely a fölnevelt tőkét abban a pillanatban háritsa el magától, a midőn az a betevő gazdasági önállóságának megalapítására már elég erős eszközt látszik nyújtani. Az intézet ne az alapítók vagy részvényesek hasznáért álljon fenn, hanem részben a betevőkért, kikre nézve az intézmény a takarékoság, a gazdaságos életmód iskoláját nyújtja és a kiknek követelése az alapítók jótállásában, majd a tiszta jövedelem nyomán alakítandó tartalékalapban nyerik biztosítékukat, részben a közczélokért, a melyekre a tartalékalapnak kellő nagyságra emelése után a tiszta jövedelem fordítandó.

Ily értelemben a takarékpénztár kizárólag jótékonyági, socialis intézmény leendett s a magyar takarékpénztárak bizonyára egészen más jelleget öltenek vala, ha a most vázolt alapelveket szigorún figyelembe vették és az életben megvalósították volna. Ez nem következett be. A magyar takarékpénztárak egészen különleges fejlődést vettek, mely mig egyrészt teljesen elüt a külföldi takarékpénztárak alakulási processusától, addig másrészt az idők folyamán oda vezetett, hogy takarékpénztáraink kitünően megfelelnek ugyan gazdasági feladatuknak, de azon socialpolitikai missiót, mely a kis emberekre nézve a takarékpénztári intézményhez fűződik, betölteni képesek nem voltak.

Azt hiszszük, hogy teljesen meddő igyekezet volna szabatosan megállapítani akarni azon időpontot, midőn takarékpénztárainknak letéti bankokká való átalakulása végbe ment. A magyar takarékpénztárak ezen pénzügyi jellege kezdettől fogva meg volt; az idők folyamán csak kiélesbedett az. Politikai, társadalmi és gazdasági viszonyaink egyaránt ezen

irányzatnak kedveztek, mely nem a véletlen, hanem azoknak természetszerű behatása alatt érlelődött meg és terjedt tova. Az egyesületi alap, melyen a pesti hazai takarékpénztár szervezkedett, alig néhány év múlva megváltozik; azt a mintát csak egyetlen egy takarékpénztár, a pestivel csaknem egy időben alakult aradi takarékpénztár fogadja el s a tulajdonképeni típusát a magyarországi takarékpénztáraknak az 1842-ben Pozsonyban létesült takarékpénztár szolgáltatja, mely a részvénytársaság szervezetét téve magáévá, megteremti a példát, melyet követnek az utána gyors egymásutánban létesülő takarékpénztárak csaknem kivétel nélkül; követ 1844-ben az aradi, majd 1845-ben Kossuth Lajos javaslatára maga a pesti hazai takarékpénztár. Az 1848-ig életbelépett összesen 33 takarékpénztár közül alig kettőnek van a részvénytársaság-gétól elütő szervezete.

Kétséget sem szenved, hogy a magyar takarékpénztári ügy legottan más mederbe lett volna terelhető, ha létezik törvényes rendelkezés, mely az intézmény specialis természetéhez képest annak keretét eleve megvonja, szervezetét és ügykörét szabályozza.

Ily törvényünk azonban nem volt és maig sincs; ellenben épp azon időre esik az 1840: XVIII. t.-cz. meghozatala, mely általában megveté Magyarországon a részvénytársaságok alapját és mi sem feküdt közelebb, mint a vágy: az alakítandó pénzügyi intézet alakját a törvényben előre látott szerkezethez idomítani. De ettől eltekintve, azt a tényt, hogy takarékpénztáraink közkereseti jellege ugyszólván minden átmenet nélkül domborodik ki, a philantropikus elv pedig legfeljebb az alapszabályokban jut kifejezésre, a keletkezés korszakának uralkodó szellemére is bátran visszavezethetjük.

Ez a szellem már lényegesen különbözött a múlt század végén és a jelen század elején tapasztalt közszellemtől, a mely a külföld takarékpénztárainak megteremtésére vezetett. A humanistikus törekvések az akkor uralomra jutott bölcséleti elvek befolyása alatt föléledve, az alsóbb néposztályok anyagi helyzetének javítására irányuló intézményekben igyekeztek érvényesülni s a külföldi takarékpénztárak azon törekvéseknek köszönik létüket. Ott a törvényhozás már korán, a század elején specialis törvények alakjában biztos alapra fekteti az intézményt. A takarékpénztárakat mindenekelőtt socialis

tényezők hozzák létre, melyek anyagi haszonra nem számítanak, ellenkezőleg azok érdekében áldozatra készek akár anyagi támogatás, akár pedig az üzletvitel ingyenes elvállalása által. A hol pedig az ügyet községek, kerületek karolják föl, a takarékpénztár közintézmény jellegét ölti fel és az üzletvitelt a közigazgatás egyik teendőjének tekinti.

Más viszonyok közt és más tényezők közreműködésével keletkeznek az első magyar takarékpénztárak. Az a nyolcz év, mely az 1840-iki országgyűlés befejeztétől az 1848-iki eseményekig lefolyt, nem csak politikai, hanem gazdasági szempontból is hazánk történetének bizonyára egyik legfényesebb lapját képezi. A közszellem a nemzet legjobbjai részéről kiindult agitáció következtében az anyagi érdekek istápolására fektette a fősulyt. Az erre czélzó actió azonban nem annyira társadalmi, mint inkább politikai színezetű; hajtván az egészséges materialismus érdekétől; inkább nemzeti, mint általános humanisztikus jellegű. A tulajdonképi első magyar takarékpénztári alapítás egy politikai testület, a vármegye aegise alatt megy végbe s Fáy Andrásnak merőn philantrop érzettől sugalt eszméi csakhamar módosulva jutnak az alapszabályok gyakorlati alkalmazásánál érvényre. S midőn az alapítás műve a politikai testületek kezéből átmegy a társadalmi erőkre, a melyek elhatározásainál a közczél nem mindig irányadó, beáll, hogy az alapítókat már nem csupán a legtisztább emberszeretet vezérli s hogy ezt a legczélszerűbben egyesítendőnek vélik az »osztalékosság« elvével. Nem minden keserűség nélkül jegyezte meg Fáy: »Az osztalékos részvényesség mintegy láza jelenleg Európának és e láz megkapta immár takarékpénztárainkat is.«

A külső szervezet és az üzleti fölösleg kihasználásának módszere mellett még egy jelenség adja meg a magyar takarékpénztáraknak mindjárt eleinte azt az egészen sajátos vonást, mely azokat megkülönbözteti a tulajdonképeni takarékpénztáraktól és bankintézetekké avatja. Értjük hiányát azon alkatelemeknek, melyek a takarékpénztárak socialis hivatottságával kapcsolatosak. Miként másutt, nálunk is a takarékpénztárak programjában kifejezve találjuk azon czélt, hogy ügyfelekül vagy betevőkül mindenenek felett a szegényebb sorsú néposztályok nyeressenek meg; ezek apró megtakarításai voltak tehát azok, melyek átvételére és gyümölcsöztetésére az inté-

zetek vállalkoztak. Az adatok bizonyítják, hogy kezdettől fogva épp ezek a tőkeelemek hiányoztak takarékpénztárainknál. A betéti átlagok magassága mindenesetre erre a körülményre enged következtetni. Így hogy néhány jellemző példát idézzünk, a hazai takarékpénztárnál egy fél átlagos betéte volt 1840-ben 24 frt. 16 kr. 1841-ben 50 frt. 52 kr. 1842-ben 60 frt. 10 kr. 1843-ban 106 frt. 28 kr. A brassói takarékpénztárnál egy betétkönyvecskére eső követelés volt 1840-ben 95 frt. 80 kr. 1841-ben 95 frt. 1842-ben 100 frt. 90 kr. 1843-ban 89 frt. 60 kr.

Ha tudjuk, hogy a pénz akkori értéke mennyivel nagyobb volt a mostaninál, az imént közölt átlagokból bizonyára alig szabad következtetnünk egyebet annál, hogy miként most, úgy mindjárt kezdetben is takarékpénztárainknál a nagyobb tőkék és nem a takaréckillérek kerestek gyümölcsöző elhelyezést.

A kiemelt két jelenség: a spekulatív szellem érvényesülése és a kis tőkék távolmaradása szoros összefüggésben áll egymással, sőt az utóbbi egyenesen az előbbinek folyamányát képezi. A kis tőkét a takarékpénztárak nem tekinthették kívánatos anyagnak egyszerűen azért, mert azok a kezelési költségeket megdrágították, a nélkül, hogy a jövedelmet megfelelően fokozták volna; sőt az által, hogy a kis összegek tömegesebben fordulnak elő, s a tételeik egyenkénti kezelése csak annyi költséget okoz, mint a nagyobb összegeket képviselő tételeké, az intézetre nézve megjelenésük nagyobb kiadásokat vont maga után, mint a mennyi hasznot belőjük az kihuzhatott. A kis betétek ennél fogva inkább terhet róttak a takarékpénztárakra, melyek ily körülmények közt azok megnyerésére nemcsak nem törekedtek, sőt azokat lehetőleg távol tartani igyekeztek.

E törekvésükben elősegítette takarékpénztárainkat az a tény is, hogy a kisebb betétek amugy is csak szórványosan, ellenben nagyobb betétek mindjárt eleinte kielégítőn folytak ez intézetekhez, a mi az ország akkori gazdasági és társadalmi viszonyaiban kellő magyarázatot nyer. A »kis betevők« azon válfaja, melyből a takarékpénztár intézménynek mondhatni hivatásszerű ügyfelei sorakoznak, hazánkban csak gyéren volt föltalálható. A jobbágy- és czéhrendszer uralma alatt csak elenyésző része maradt feun azon alsóbb rendű társadalmi ele-

meknek, melyeket a gazdasági önállóságra való törekvés, melynek épp a takarékpénztárak hivatvák segédkezet nyújtani, tőkegyűjtésre ösztönözhetett volna. Viszont oly időben, midőn a tőkebefektetésre kínálkozó formákban is oly csekély volt a választék, midőn a vállalkozási kedv akár gazdasági, akár kereskedelmi, akár pedig ipari téren még alig volt éledezőben, midőn az értékpapírok részben tájékozatlanság, részben népszerűtlenség folytán vevőkre nehezen találtak, a tőkes pedig a nagyobb tőke rögtön fölismerte a takarékpénztárakban azt az eszközt, mely a tőke tulajdonosáról a gyümölcsötetés gondjait levenni alkalmas.

S végre maga a hitelközvetítés szüksége döntőleg foly be a magyar takarékpénztárak jellegére. Ez intézetek nyújtják az akkor tényleg rendelkezésre álló pénzforrások csaknem egyedüli szervezetét. A 33 takarékpénztár mellett mindössze egy bank (a magyar kereskedelmi bank) létezik; pedig, mint említők, a megifjodott közszellem sürgősen követeli az anyagi érdekeknek a hitel eszközével leendő előmozdítását. Mi természetesebb annál, hogy valamint a takarékbetétek képezik a tőkebefektetés legnépszerűbb formáját, úgy a takarékpénztárak hivatvák kitölteni a szorosán vett bankintézetek hiánya folytán előállt űrt a hitel kielégítésében is.

Rövid főnnállásuk alatt 1847 végén a takarékpénztárak már közel 11 millió betétállomány fölött rendelkeznek.

A takarékpénztáraknak mind élesebben kidomborodó bankszerű jellege és üzleti rendszere csakhamar felköltötte a kormány hatalom figyelmét. A magyar királyi udvari kancellária 1847 július 22-én leiratot intéz a helytartótanácsához, utasítva ezt, hogy a takarékpénztári ügy szabályozására megfelelő rendeletet dolgozzon ki; irányadóul egyszersmind megküldé az osztrák takarékpénztárak alakítására és kezelésére vonatkozó 1844-iki regulativumot.

A kancelláriai rendelet figyelembe venni kénytelen a magyar takarékpénztárak speciális szervezkedését. Hangsúlyozza ugyan, hogy a mintául szánt regulativumban foglalt alapelvek tulajdonképen a philantropikus alapon létesülő takarékpénztárakra irányulnak — s ezek meglevő típusai gyanánt a pestit és aradit emliti föl (holott mindkettő már évekkel ezelőtt részvénytársaságokká alakult); mindazáltal hozzáteszi, hogy »ő cs. és kir. Felsége egyuttal legkegyel-

mesebben megengedni méltóztatott, hogy Magyarországbán részvénytársulatok utján is keletkezessenek takarékpénztárak s hogy e társulatok a betétek kamathajtó forgatásától közvetlen hasznot huzhassanak ugyan, de csak azon világos feltétel alatt, hogy az ily haszon teljességgel nem az intézet biztosságának rovására eszközöltessék».

Még jellemzőbb az ezen utasítás szerint a helytartótanács által kidolgozott és a »Magyarországban és hozzákapcsolt részekben létesítendő takarékpénztárak alkotása, szerkesztése és felügyelése iránti szabályrendelet«, a mely ugyan a jövőben létesülő intézetekre vonatkozott, de a már létező takarékpénztárakra is céloz, annyiban, a mennyiben a kancellári utasítás végső passzusában meghagyja, hogy ez utóbbi intézetek alapszabályai új vizsgálat alá vétessenek és e szabályrendelethez képest kijavittassanak és kiegészítettessenek. A helytartótanácsi szabályrendelet ugyanis nem más, mint magának az 1844-iki osztrák regulativumnak többé-kevésbé sikerült fordítása; (l. a kancellári utasítást, valamint a helytartótanácsi szabályrendeletet Fenyvessy Adolfnak a pesti hazai takarékpénztári egyesület ötven éves történetéről irt jeles művében) azzal a különbséggel, hogy a magyarból a német eredetinek több szakasza ki van hagyva. Az elmaradt szakaszok közül a legnevezetesebb mindenestre az, mely az egyes betét és az egy betétkönyvecskén álló összes betétek maximumáról való intézkedést tartalmazza (Osztr. regulativum 8. §.) ellenben benhagyatott az a rendelkezés, hogy a betétkönyvecskék mindenkor bizonyos nevekre adandók ki, de az ily könyvecskének minden birtokosa vagy bemutatója személyazonosságának bebizonyítása nélkül az általa bemutatott könyvecske törvényszerű birtokosának tartandó s az általa kivánt visszafizetés teljesítendő. (Magyar szabályr. 14. §.)

Mondanunk sem kell, hogy a betétek maximumának elejtése és másrészt a betétkönyvecske an porteur természetét tárt ajtót nyit a nagyobb betétek odaözönlésének. Sőt elégséges volna ez eredmény előidézésére pusztán az utóbbi rendelkezés, mert még ha a maximumot meg is állapítják az alapszabályok, úgy azon könnyen túl teheti magát a betevő, egyszerűen több betétkönyvecskére helyezvén el az összegeket.

Egyébiránt a helytartótanácsi szabályrendeletnek alig volt egyéb hatása, mint hogy a kormányhatóság és takarékpénz-

táruk közt évekig elnyuló iratváltás folyt az alapszabályok fölött; arról, hogy az más irányba terelhetette volna a magyar takarékpénztári ügyet, szó nem lehetett. Hiszen annak eredetije az 1844-iki regulativum még az akkori osztrák takarékpénztárakra sem birt valami gyakorlati értékkel, mert ez intézetek, melyek alapszabályai a normativum szerkesztése alkalmával amugy is figyelembe vétettek, sem közvetlenül annak kibocsátása után, sem pedig alapszabályaiknak elrendelt revisiója után nem látták szükségesnek, hogy ahhoz szorosán alkalmazkodjanak. Pedig a normativum kibocsátása után mindössze még csak 8 takarékpénztár engedélyezett Ausztriában s azok szervezete és üzleti jellege inkább megfelelt a normativum szellemének, mint a magyar takarékpénztáraké, a melyek száma már akkor sokkal nagyobb volt.

A mi takarékpénztárainkról még inkább állott az, a mit az osztrák takarékpénztárak egyik történetirója (Schmid Brämer: Das Sparcassenwesen in Deutschland. Berlin 1864) kiemel, hogy t. i. a tehetősebb vagyis azon egyének részvehetése a takarékpénztári forgalomban, a kik részére tulajdonkép a takarékpénztárak nem létesítették, kevésbé látszott károsnak, mint a forgalmat megszorító és nehezítő intézkedések behozatala, melyek nemcsak az előbbieket zárják el a takarékpénztáraktól, hanem egyuttal elriasztják a kisebb embereket, a kiknek érdekében az intézmény teremtve lett.

A negyvenes évek során tapasztalható rendszeres fejlődése a magyar takarékpénztáraknak megszakított — szerencsére csak rövid időre — a negyvennyolczas események által. Ezek hozták az első válságot a még fiatal intézményre, melynek elég korán kemény tűzpróbát kellett kiállania. A politikai zavar és ennek kapcsán a közhitel megrendülése a takarékpénztárakra mindjárt abban éreztették hátrányos befolyásukat, hogy a megriadt betevők tömegesen vették ki betétjeiket. A visszafizetési igényeknek takarékpénztáraink annál kevésbé voltak képesek eleget tenni, mert a betétek túlnyomóan jelzálogokba (10,586.436 frt. betétállománynál 6,458.058 frt. ingatlanra adott kölcsön és 1,087.195 frt. váltótárca) voltak befektetve, s így hosszú időre lekötöttek. Takarékpénztáraink mégis mindent elkövettek, hogy kötelezettségeiknek eleget tehessenek. A mi értékpapirkészletük volt, azt, bár súlyos veszteségek árán, folyósították, majd maguk

is kölcsönt vesznek föl, nagy nehézségek és nem könnyű feltételek mellett, mert nélkülözni kénytelenek minden állami vagy jegybanki támogatást; egyidejűleg beszüntetik a hitelnyújtást és szorosán alkalmazzák a visszafizetési határidőket; végre az országgyűléstől kérvényezik a moratoriumnak intézeteikre való kiterjesztését s csak midőn mindez nem használ, nyúlnak a legvégső eszközhöz a fizetések részbeni vagy egészbeni felfüggesztéséhez.

Az állapot visszatükröződik a visszafizetéseknek a betételhez való arányában és általában a betétálladék csökkenésében. Az összes takarékpénztárainknál 1847 végén fennállott 10.5 millió frt. állomány, 1848 végén 9 millió frtra 1849 végén 8.3 millió frtra süllyedt le. A pesti hazai takarékpénztárnál volt 1848-ban a betevők száma 5111, a betétek összege 1,185.514 frt 42 kr., ellenben a felmondások száma 17.164, a visszafizetett összeg 1,864.210 frt. 51 kr. 1849-ben a betevők száma 2874, a betett összeg 661.892 frt. 16 kr, a kivevők 8300, a visszavont összeg pedig 670.399 frt. 57 kr. A nagy-szebeni takarékpénztárnál, a hol a betevők oly rohamosan vették vissza pénzeiket, hogy pl. egy napon 100.000 frtnál nagyobb összeg mondatott föl, s az intézet kényszerítettven eladni állampapirjait, ezeken az egész tartalékalapot elnyelő veszteséget szenvedett, a betétállomány az 1847-iki 995.786 frtról 1849-ben 925.366 frtra hanyatlott le. A pozsonyi takarékpénztárnál a betétek 1,600.000 frtról kerekén 1,000.000 frtra 1849-ben pedig 600.000 frtra szállnak alá, míg a visszafizetések felemelkednek 1848-ban 1,600.000 frtra és még 1849-ben is megközelítik a 800.000 frtot. A székesfehérvári takarékpénztárnál a betétek 1848-ban 106.504 frtot, a visszafizetések 126.827 frtot; 1849-ben a betétek 69.766 frtot, a visszafizetések 67.707 frtot tesznek ki; a betétállomány az 1847-iki 258.714 frtról 1848-ban 204.391 frtra csökken s 1849-ben csak 204.450 frtra emelkedik. Az esztergomi takarékpénztárnál a visszafizetések 1848-ban 48.633 frttal, 1849-ben 18.295 frttal haladják túl a betétek összegét stb.

Hogy a betétállománynak nagyobb mérvű csökkenése nem mutatkozik, annak egészen különös oka van. Feltűnő ugyanis, hogy a betétek főleg az 1849-iki válságos napokban sem maradnak el, sőt inkább tekintélyes összegekben jelentkeznek, a mi a betétálladékot kétségtelenül kedvezően befolyásolja.

Csakhogy ez új betétek nem hoztak áldást a takarékpénztárakra, ellenkezőleg zavarukat fokozták és súlyos veszteségek csiráját rejték magukban. A forgalomban volt osztrák bankjegyekhez járulnak a magyar bank- és államjegyek s mint-hogy mindig voltak, a kik az események fejlődéséhez képest vagy az osztrák vagy a magyar bankjegy iránt éreztek bizalmatlanságot, ehhez képest vitték pénzeiket a takarékpénztárba abban a reményben, hogy a visszafizetéskor majd a jobb értékben kapják vissza. A fölös pénzek azonfelül az üzleti élet pangása és a vállalkozási kedv teljes hiánya folytán biztosabb és kedvezőbb elhelyezést másutt, mint a takarékpénztáraknál nem remélhettek. Abban az arányban, a mint a nemzet ügye elhanyaglik, tódulnak a magyar bankjegyek a takarékpénztárakhoz, a melyek rövid idő előtt még pénzsükében, most kellő elhelyezhetés hiányában és a magyar bankjegyek értéke fölötti aggodalmukban védekeztek a betétek ellen. A betevőktől reversalist követeltek, hogy a betétjeik nagyságáig magyar bankjegyet fogadnak el majdan a visszafizetés alkalmával; a legtöbb a betétkönyvecskére vezette rá, hogy a visszafizetés ugyanoly pénzjeggyel fog történni, mint a betét. A magyar pénzjegyeknek a forgalomból Windischgrätz herczeg által 1849. márczius 8-án történt kitiltása és annak kilátásba helyezése, hogy a magyar bankjegyek rövid idő mulva osztrák jegyekkel fognak beváltatni, a betétek valóságos özönét (egyedül a pesti hazai takarékpénztárnál 1849. június havában 150.000 frtot helyeztek el) vonta maga után, főleg arra számítván a betevők, hogy majd teljes értékű jegyeket nyernek értük.

Ismeretes a magyar bankjegyek sorsa. A veszteségből mely e pénzjegyeknek értéktelenné nyilvánítása és megsemmisítése folytán az egész országra háramlott, jelentékeny rész jutott a takarékpénztárakra is, melyek a kárt, nehogy az irántuk nyilvánuló bizalmat kockára tegyék, nem a betevőkre tolták, hanem maguk viselték el.

Mi sem bizonyítja jobban takarékpénztáraink életképességét, mint az, hogy a válságos napokban egyikük se pusztult el s mindenesetre fölemlítést érdemel, hogy a negyvenes évek ezen alkotásai kivétel nélkül ma is fennállanak, az ország legvirágzóbb pénzintézeteit képviselvén.

De a lezajlott viharos napokból két tanulságot levonhat-

tak a takarékpénztárak. Az egyik, hogy mennyire kívánatos, mikép a kezelésükre bizott idegen vagyonhoz legalább arányban álljon maguknak az intézeteknek saját vagyona s még inkább, hogy a netán érő veszteségek fedezésére tartalékalap álljon szükség esetén rendelkezésükre. A másik pedig, hogy a betétek befektetése körüli egyoldalú eljárás, főleg ha a befektetés jelzálogos kölcsönökben történik, mennyire megrendítheti az intézet fizetőképességét épp akkor, midőn ezt demonstrálnia leginkább kellene s hogy a gyümölcsötvetés módjait összhangzásba kell hozni magának a takarékbetéti üzletnek természetével, egy szóval, hogy mobillá kell tenni a fruktifikáczióális értékeknek legalább egy részét.

Mindezen kívánalmak jogosultsága bizonyára kétségbe vonhatatlan. Az utóbbit azonban a takarékpénztárak sokkal fontosabbnak és sürgősebbnek találják, mint az elsőt. A betétállományhoz képest az intézeti saját vagyon (alap- és tartaléktőke) kezdettől fogva szerény, alig több 3—6°/o-nál s ez marad jó sokáig. Habár igaz, hogy a takarékpénztári üzletben a betevők biztonságának érdeke nem annyira azon sarkallik, mekkora arány áll fenn a saját és idegen követelés közt, mint inkább azon, mikép fektetvék be a betétek, mert a befektetés ügyes és szolid keresztülvitele az arány kérdését actualitásától megfosztja, mégis ki ne látná be, hogy a bizalom felköltéséhez nem elég az intézetnek kitünő vezetése, de lényeges feltétel egyszersmind az intézet saját vagyona is. Takarékpénztáraink, mint nyereszkedési célzattal alakult vállalatok, a kérdés ezen oldala iránt kevésbé látszanak érzékkel birni; nyilván abból indulva ki, hogy a részvényesekre előnyösebb, ha az elért tiszta jövedelem minél csekélyebb számú részvényre oszlik el, illetve a tiszta jövedelem inkább osztaléokra, mint a tartalékalapra fordittatik. De már a gyümölcsötvetési módozatoknak, főleg a váltóhitel alakjában leendő kiterjesztését a legnagyobb buzgalommal karolják föl takarékpénztáraink.

Az ötvenes évek, a melyekben mindezen kérdések előtérbe nyomulni kezdenek, azért birnak nagy fontossággal a takarékpénztáraink fejlődésének történetében, mert azon processus, mely ez intézeteket mindinkább letéti bankokká fejlesztette ki, ez időszak alatt nyer prononcirozottabb jelleget. A szabadságharcot követő absolut uralom legfeljebb a

takarékpénztári intézmény extensiv terjeszkedésére lehetett kihatással, a mennyiben 1860-ig mindössze két takarékpénztár létesül (Fiume 1858., Nagy-Kőrös 1859.), de másrészt bizonyos, hogy a takarékpénztári üzlet intensivitása fokozódott. A betétek szakadatlanul nagy összegben folynak a takarékpénztárakhoz; az álladék egy évtized alatt megháromszorozódik és az ötvenes év végén már jóval túl van a 30 millión. A betétátlag viszonylagos nagysága a régi, t. i. a nagyobb tőkeelemek uralmára enged következtetni. A pesti hazai takarékpénztárnál még az ötvenes évek elején mutatkozott 200 frtos átlag rövid idő alatt fölmegegy 300—400 frtra, a többi takarékpénztáraknál is az átlag 200—300 frt. közt váltakozik.

Szemben az üzleti alapnak tapasztalható jelentékeny kiszélesülésével, nincs okunk fölteni, hogy a személyi hitel művelésére való áttérés, mely a magyar takarékpénztárak történetének egyik legfontosabb momentum, kizárólag az osztrák polgári törvénykönyvnek hazánkban 1853. május 1-én történt életbelépésére volna visszavezethető. A törvénykönyv 994. §-a a kézi és jelzálogkölcönkre megszorítván a kamatlábat 5°/_o erejéig, e rendelkezés legfeljebb csak alkalmul szolgált a takarékpénztáraknak, hogy az eddig élvezett kamatkülönbözetet más fruktifikacionális mód, a váltóhitel útján biztosítsák maguknak. Hiszen a jelzálogkölcönök után megszokott kamatélvezet korábbi terjedelmében fenn lett volna tartható a gyümölcsötetés ezen módja mellett is, csak a betevőknek nyújtott kamatlábat kellett volna megfelelően leszállítani. Ámde takarékpénztáraink első sorban üzleti vállalatok voltak; a magasabb kamat fentartását a mentül nagyobb tőke odavonzásának érdeke eléggé indokolta, annál is inkább, mert a magasabb kamatlábat a kis betevőkre való hivatkozással humanitarius okokkal is lehetett támogatni.

Az ötvenes évek takarékpénztárainkra nézve nem csupán az üzletkörnek bankszerű alapon való további kiépítését, hanem egyúttal a részvénytársasági szervezet megszilárdulását jelentik. Pedig ez évek nehéz küzdelmek közt folynak le. Az abszolút kormány nyomban megkezdte a hadjáratot a takarékpénztárak ellen, bele akarván szorítani ugy szervezetüket, mint ügykörüket az 1844-iki regulativum, vagyis jobban a mintájára létesített 1847-iki helytartó tanácsi szabályrendelet Procrustes

ágyába. Évek során a legnagyobb szívóssággal vitták az intézetek a küzdelmet, mely alapszabályaik revisiója körül kifejlődött, hogy megóvhassák sajátos egyéniségüket s a küzdelem az ő győzelmükkel végződött. A kormány legfeljebb azt az eredményt érte el, hogy megakaszthatta az új intézetek keletkezését s hogy a már említett két takarékpénztár, melynek alakulása ez időszakra esik, az ő izlésének megfelelően, mint községi intézet szervezkedett. A részvénytársasági forma, melyet a kormány annyira perhorreskált, hogy az 1854-ben ez alapon alakulni kívánó kolozsvári takarékpénztárt egyszerűn nem engedélyezte, domináló maradt máig is.

Tán nem érdektelen a váltóüzletágnak ez időre eső térfoglalását, mely az üzletrendszernek oly nagy mobilitását idézte elő, néhány adattal megvilágítani. A Pesti hazai takarékpénztárnál 1847-ben a jelzálogkölcsonök állománya volt 2,596.081 frt., a váltókölcsonök 136.409 frt., 1850-ben a jelzálogkölcsonök 2,050.994 frt., a váltókölcsonök 69.400 frtra rugtak. Ez időtől fogva azonban az arány ekkép alakult:

Év	Jelzálogkölcsonök	Váltókölcsonök
1851.	2,406.493 frt.	468.739 frt.
1852.	3,316.685 »	804.158 »
1855.	3,075.974 »	1,010.005 »
1856.	2,965.195 »	2,134.507 »
1858.	4,220.297 »	2,946.735 »
1860.	5,884.568 »	3,526.040 »

A soproni takarékpénztárnál 1853-ban a jelzálogos kölcsonök összege 488.731 frt., a váltóké pedig csak 6.989 frt., 1857-ben jelzálogos kölcsonök 478.232 frt., váltók 120.786 frt. A székesfehérvári takarékpénztárnál az 1850-iki 173.377 frt. jelzálogos kölcsonnel szemben áll 18.045 frt. váltókölcson, 1852-ben a jelzálogkölcsonök összege 186.810 frt., a váltókölcsonöké 117.847 frt., 1854-ben az utóbbiaké már 165.870 forint, az előbbieké csak 148.905 frt. Még jellemzőbb az esztergomi takarékpénztár példája. Itt 1850-ben jelzálogra ki volt adva 129.240 frt., váltókra 61.581 frt., 1855-ben jelzálogra 126.766 frt., váltókra pedig már 246.332 frt. A váltóleszámitolás térfoglalásának általános jellemzésére szolgálhat, hogy míg 1849-ben a váltótárca csak tizedrészét tette a jelzálogkölcsonnek, 1857. végén 10·8 millió frt. jelzálogi kölcsonnel már 8·7 millió frt. váltótárca áll szemben.

S épp ez utóbbi üzletágot jelöli ki az 1847-iki szabályrendelet (18. §.) csak harmad sorban a gyümölcsöztetési módzatok közt s csak nagyobb kereskedelmi városokban és akkor is kikötvén, hogy a három váltókötelezett közt egy bejegyzett kereskedő legyen.

El kell ismernünk, hogy a midőn a mobilabb üzletágakra terelik működésüket, takarékpénztáraink nem kizárólag a részvénytársasági szervezetből eredő jövedelmezőségi szempontok által vezéreltetik magukat. Része van elhatározásukban egyéb hitelintézetek hiányának, hisz az első magyar bank után 1864-ig bankintézet nem alakul; de része van főleg azon tőkék természetének, melyek náluk mondhatni kezdettől fogva elhelyezést kerestek. A magyar takarékpénztárak specialitását képező nagy fluctuans tőkék ezek, melyek nem mint másutt, gazdasági, kereskedelmi és iparvállalatokban találnak helyes befektetést, hanem kecségtetve a viszonylag magas kamatláb által is, a takarékpénztárakhoz tódulnak, a melyek pedig tulajdonkép a kis tőkéseknek hivatásszerű pénzüintézetei. Ott, hol a betét állandóbb jellegű, a tőkebefektetés is a bár kisebb jövedelmezőségű, de mindenesetre biztosabb és megkötöttebb gyümölcsöztetési formákat öltheti föl — a külföldi takarékpénztárak nagy jelzalog aktivái összefüggésben állanak a betétek kevésbé mozgó természetével — a mi takarékpénztárainknak arányosítaniok kellett a hitelnyújtás időtartamát a hitelélvezet időtartamával s ez természetesen más üzleti jelleget is vont maga után.

Minél inkább derül az alkotmányos kormányzati rendszer láthatára, minél szabadabb mozgásra képesítettnek a szunnyadó társadalmi és gazdasági erők, annál inkább élénkül a takarékpénztárak üzlete is. Az absolut korszak uralma (1850—66.) alatt alig létesült több takarékpénztár 25-nél, az alkotmány helyreállítása után tömegesen gyarapszik ez intézetek száma, mely az 1873-iki válságig már eléri a 300-at. A betétállomány következetesen gyarapszik; a közbeeső kedvezőtlen évek, így az említett éven kívül az 1864., 1866., 1869-iki évek csak pillanatnyi zavarokat okoznak. A helytartó tanácsi kormány fennállása utolsó éveiben még gondol a takarékpénztári ügy rendszabályozására, a pest-budai kereskedelmi és iparkamarához 1863. július 8-án intézett leiratában háromféle alapszabályminta tervezését említi, mely szerint

takarékpénztárainkat aszerint vélné szabályozandóknak, a mint azok 1. csupán jótékonycélúak, 2. nyereszkesedők, 3. zálogházi üzlettel is foglalkozók, de e szándok megvalósulását a megváltozott politikai viszonyok meggátolják. Az 1875-ben megalkotott magyar kereskedelmi törvény a takarékpénztárak szabad fejlődését miben se zavarja, sőt annak a részvénytársaságra vonatkozó rendelkezései természetesen kiterjeszkedvén takarékpénztárainkra is, ezeknek engedélyezése és üzletrendszerének megítélése tekintetében a legszabadelvűbb felfogás érvényesül, melynek gyakorlati hatása a takarékpénztári üzlet rendkívüli arányaiban nyilvánul.

Daczára annak, hogy az idő folyamán a bankok is nagy számban létesülnek, a melyek üzletkörükbe a takarékbetéti üzletet is fölveszik és azt nagy sikerrel cultiválják, daczára annak, hogy a fejlődő gazdasági élet számos intézményt teremt, melyek szintén a megtakarítás gyümölcseit vonzzák magukhoz, daczára, hogy a hiteligenyek kielégítésére s pedig minden irányban, számos új forrás nyílik meg, a takarékpénztárak, mint az ország legfontosabb pénzügyintézeteinek szerepe egyre nő és valóban döntő befolyású. Ma már kerek számban 450 takarékpénztár hálózza be hazánk területét és körülbelül ugyanannyi millió forint betét van gondjaikra és kezelésükre bízva.

Szemlélődésünket a magyar takarékpénztári ügy fejlődésének jellemzőbb mozzanatai fölött a következő tények megállapításával fejezhetjük be.

Takarékpénztáraink, elütőleg a külföldi példától, általában közkereseti alapra helyezkednek. A részvénytársasági forma, melyre üzletrendszerüket fektették, egészben véve helyes organismusnak bizonyult és sok előnnyel is járt az országra nézve. Ahhoz, hogy a tőkék hazánk akkori viszonyai mellett szétszórtan és parlagon ne maradjanak, hanem összegyűjtve a közgazdaság céljaira fordíttassanak, oly gépezetre volt szükség, melyet az egyéni önzés, a nyereségvágy ereje hajt s a mely midőn önmagának használ, nem jut ellentétbe az összesség érdekeivel sem, sőt ezeket hatásosan előmozdítani alkalmas. A részvények kibocsátásával az intézmény iránt való érdekeltség széles körökre terjeszthető ki és az anyagilag engagirozott és a társadalom legelőkelőbbjeit képviselő

vezéregyéniségek befolyása és példája az intézet nagymérvű igénybevételét biztosítja. A nemzetellenes kormány rendszabályozásai erős akadályba, az önfentartás ösztönébe ütköznek; innen az ellenállás szívóssága és fortélyja az elnyomatás napjaiban. A jövedelemre irányuló üzleti szellem az ügykör kiszélesbítését, az egyes üzletágak szaporítását kezdeményezi és hajtja végre; ebben támogatatik az alkotmányos korszak szabadelvű, bár az ellenőrzést nem tökéletesen biztosító törvényhozó alkotásai által. Ily módon a takarékpénztárak könnyen hozzásimulnak azon követelményekhez, melyek az általános hiteligenyek által támasztatnak; kitünő segéd-eszközei a nemzeti termelésnek, egyuttal jelentékeny politikai és társadalmi tényezők is és támaszai a nemzeti kormánypolitikának.

Az uralomra jutott szervezetnek és üzletrendszernek azonban meg vannak árnyoldalai is. A nyereszkesedési elv meghonosodásával a takarékpénztári intézmény varázsa, a philantrop vonás mindinkább elhomályosul. A mentül több és nagyobb betéteknek magas kamat mellett odavonzása természetesen a hitel drágítására vezet, mert az intézet a magasabb kamatot csak úgy fizetheti, ha egyúttal magasabb kamatot szed. A minél dúsabb osztalékra való törekvésnek a hitel megdrágításán kívül még az a káros hatása van, hogy sem az alaptőke, mely a betétek biztosítására van hivatva szolgálni, sem a tartaléktőke, mely viszont az alaptőke oltalmára czéloz veszteségek esetében, nem szívesen nagyobbíttatnak és arányosíttatnak a betétek álladékához; az osztalék annál nagyobb lévén, minél csekélyebb számú részvényre bomlik az szét és viszont minél kevesebb vonatik el a tiszta jövedelemből a tartalék céljaira. Ekképen szenved a betevők megtakarításainak biztonsági érdeke. Az intézmény lucratív jellege takarékpénztárak létesítésére és szaporítására vezet oly helyeken, a hol azokra már tényleges szükség nincs; a hol tehát nem gazdasági szükség, hanem egyesek nyereszkesedési vágya vagy egyéni hiúsága képezik az alapítás létjogosultságát. A takarékpénztár hangzatos czége alatt jóhiszemű felektől pénzek, takaréckillérek fogadtatnak el gondozás végett olyanoktól, kiknél sem szakértelem, sem anyagi alap a lelkiismeretes kezelés garanciáját nem nyújtja. E hiányok és fogyatékoságok normális időkben tán palástolhatók, de válságok bekövetkez-

tével kiszámíthatlan zavarok és veszteségek alakjában bosszulják meg magukat.

Ki állíthatná, hogy a magyar takarékpénztárak teljesen mentek minden veszélytől? A jelzett árnyoldalak igen is megvannak, időnként concrète, szomorú tapasztalatokban jelentkeznek, s ez által kellő tápot nyújtanak azon reformtörekvéseknek, a melyek a takarékpénztári ügygyel kapcsolatosan főleg az utóbbi években mind élénkebben nyilvánulnak.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

AZ OLASZ VALUTA TÖRTÉNETE.

— Negyedik közlemény. —

IV. RÉSZ. — III. FEJEZET.

A latin pénzszövetség.

Kiindult a megkötése egy olyan föltételezésből, az arany elértéktelenedéséből, a melyet a tények igen gyorsan megczáfoltak. Mikor arra a célra, a melyért alkottatott, nem szolgálhatott többé, akkor a szerződő felek új tartalmat adtak neki, azt, hogy tartsa az ezüstöt, hogy védőbástyája legyen a pénzpiacz nagy áradatának, mely elsodrással fenyegette az ezüst értékét. Nem tudott megfelelni ennek az újabb köteletségének sem. De lett belőle egy olyan elkerülhetetlen, nélkülözhetetlen rossz, a mely egyaránt nagy kalamitásokat okozott a benne összefoglalt államok mindegyikének, súlyos veszteségeket okozott mindegyiknek, de a melytől azért még sem lehet szabadulni, a melynek terhét ki tudja, meddig fogják azok viselni.

A nemzetközi valuta-viszonyok egyfelől, a szerződés föltételei másfelől olyanok, hogy szinte lehetetlen a latin pénzszövetség felbontása, bármennyire akarja is Franciaország, Svájc, Olaszország. Mindegyik ország, a mely részese ennek az uniónak, nagyon sokat szenved alatta, de kérdés, vajjon nem volnának-e még súlyosabbak a szövetség felmondásának egyrészt bizonyos, másrészt csak valószínű veszteségei mindegyik szerződő félre.

Hogy milyen változásokon ment keresztül 1883-ig ez a pénzszövetség, azt megirtam már. Szinte a tragikomikumig mennek ezek a változások. De bármennyire kalandos volt is addig a latin pénzszövetség sorsa, mégis össze sem lehet hasonlítani az addig történeteket azokkal a viszontagságokkal,

a melyek az ércpénzfizetésnek Olaszországban való fölvétele után érték ezt a szövetséget, a mely örökidőkre intő példája lesz annak, hogy a pénz sorsa nemzetközi akarat-elhatározások által nem köthető meg.

A latin pénzszövetség eljutott odáig, hogy csak egy igen kis lépés választja el a benne foglalt államok mindegyikét a szerződés szétszaggatásától, de ezt a kis lépést nem meri megtenni egyik sem s aligha fogja megtenni még egy jó darab ideig. Ámbátor nincsen kizárva, hogy egy ideges pillanatban valamelyik állam félreteszi az érdekek latolgatását s csak a szerződés keserűségeire és mizeriáira gondolva, ki-dobja azt a nemzetközi valuta-viszonyok tényezői közül.

Az unió hatásai miatt a panaszok 1883 után sem némultak el. Sőt ekkor kezdődtek még csak igazán. Az agitáció terén a főszerep Cernuschinak jutott, ki a »Siècle«-ben megjelent cikkeivel (melyek később egybegyűjtve is megjelentek: *Le grand procès de l'Union Latin, Paris, 1884.* cím alatt), valóságos irtó-háborút folytatott az olasz scudik és az olasz monetarius politika ellen. Kivüle még különösen Allard (*La Crise, Bruxelles 1885.*) és Haupt (*L'Histoire monétaire de notre temps, Paris, 1886.*) izgattak a latin unio ellen.

Az új hadjárat kiindulási pontja az 1883. augusztus 12-iki olasz rendelet, mely a bankokat arra kötelezte, hogy ércztartalékuk $\frac{2}{3}$ részét aranyban tartsák. Cernuschi első cikkében ez intézkedés ellen kel ki, mint a mely a latin unio bimetallizmusával ellenkezik. Hogyan teljesithetik a bankok a rendelet intézkedését? Ha az ezüstöt iparkodnak maguktól lehetőleg elhárítani. Franciaországnak ez ellen — noha az Olaszország törvényeivel is ellenkezik, — nem volna semmi kifogása, ha a francia bank hosszas kérés után nem állott volna rá arra, hogy az olasz veretű pénzt korlátlanul elfogadja és ha nem léteznék a két ország közpénztárai közt törvényes folyam mindennemű ezüstpénzre vonatkozólag, minek következtében az olasz ezüst tényleg folyamammal bir Franciaországban is, valamint kell, hogy a francia ezüst folyamammal birjon Olaszországban, annyival is inkább, mint-hogy a francia és a belga bank csak azon feltétel mellett kötelezték magukat az olasz ezüst elfogadására, ha Olaszország nem szünteti meg a francia és belga ezüst törvényes folyamát. Már pedig az 1883. aug. 12-iki rendelet, ha nem

teszi is ezt nyíltan, következményeiben mégis oda fog vezetni. Cernuschi erélyesen szemére veti Olaszországnak arany-mono-metallisztikus tendenciáit, melyek a valuta-kölcsön megkötésében és a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó miniszteri törvényjavaslatban jutottak felszínre s melyeket Olaszország nem képes abbahagyni, noha a valuta-kölcsön alkalmazásával jó drágán fizette meg. De bármilyenek is az országának és politikusainak hajlamai, respektálniok kellett volna a latin pénzszövetséget és nem lett volna szabad oly intézkedéseket tenniök, melyek annak szellemével és betűivel ellenkeznek, melyek az ezüstöt — még pedig a francia és olasz ezüstöt egyaránt — Olaszországból proscibálják és Franciaországba szoritják. Ilyen mindenekelőtt a 340 millió államjegyek forgalomban hagyása, a mi — minthogy 5 és 10 lírásokból áll, — a scudikat Olaszországtól távoltartja. Sérelmes továbbá az 1881. február 22-én a kényszerfolyam megszüntetésére vonatkozó törvényjavaslat tárgyalása alkalmával a kamara által egyhangúlag elfogadott következő napirend:

»A kamara tudomásul veszi a miniszter következő nyilatkozatait:

hogy nem lehet kötelező magán felekre nézve oly ezüstpénz elfogadása, mely nem viseli a királyság veretét;

hogy ha a pénzkonferencia nem fog új szerződést létesíteni, a miniszter kellő időben törvényjavaslatot fog benyújtani, melyben a létező szövetség megszűnése után Olaszországban újonnan életbeléptetendő pénzrendszer megállapíttatik;

hogy bármily intézkedések tétessenek is, 1886. január 1-től fogva a nem olasz veretű ezüstpénzt a közpénztárak nem fogják elfogadni.«

1883. május 11-én Minghetti és Luzzati interpellációt intéztek Maglianihoz, hogy — miután az 1881-iki párisi pénzkonferencia eredmény nélkül oszlott szét, — mindenesetre teljes érvényt fog-e szerezni az említett napirend ama követelésének, hogy 1886. január 1-től fogva a közpénztárak se tartozzanak elfogadni az idegen ezüstöt? Mire Magliani így válaszolt:

»Egyenesen azt felelem, hogy: igen. A kamara által megállapított napirend a maga teljességében végre fog hajtatni, minthogy akkor az ország abban a helyzetben lesz,

hogy liquidálhatja majd az olasz scudikat az idegenek ellenében, aranykészletének csökkentése nélkül. Kijelentem, hogy egyetértek Minghettivel, hogy a pénzszövetség megszűnése után — ha csak előbb nem — az 1881. február 22-iki napirend teljesen alkalmaztassék.«

Ez eljárás, kapcsolatban azzal a ténnyel, hogy mintegy 300 millió értékű olasz 5 lirás van külföldön és annak legnagyobb része Franciaországban, köteleességévé teszik Franciaországnak, hogy erélyesen lépjen fel Olaszországgal szemben. Választani kell — mondja Cernuschi — a pénzszervződés pontos megtartása és a pénzszövetségnek idő előtt való feloszlata között. (i. m. 24. l.) De az unio feloszlata csakis úgy történhetik meg, ha mindegyik állam a maga ezüstpénzét visszaveszi és kicseréli aranyért és teljesen hamis az a nézet, hogy egy ország sem kötelezhető ezüstjének visszaváltására. Az erélyes fellépés annál is inkább helyén van, minthogy Franciaország mindig a legnagyobb hajlandóságot mutatott Olaszország iránt, a mennyiben nagy jutalékot engedett neki az ezüstverésben és nem követelte tőle — az unio felbontásával való fenyegetés mellett — ezüstpénzének visszavételét, a mivel Olaszország pénzügyeit mentette meg s a mit az olasz nép most így hálál meg. Pedig Olaszország az által, hogy ezüstje a külföldön circulált, 14 év alatt 60 milliót nyert, mert ennek az ezüstnek külföldön való forgása egyértelmű egy kamattalan kölcsönnel. »A chacun ses propres écus!« — ez jelszava Cernuschinak és az olasz ezüstpénz többi ellenségeinek.

Az agitáció csakugyan meg is hozta eredményeit. Az 1885-iki unio-szerződés azoknak bélyegét viseli magán. Azoknak tulajdonítandó, hogy a szerződést csak öt évre újítták meg. De legnevezetesebb eredménye az agitációnak az, hogy az új szerződésbe fölvtették az 5 frankosok liquidálásának kötelezettségét, Franciaországnak — mely azt a szövetség megújítása *conditio sine qua non*-ja gyanánt állította fel, — követelésére.

A szövetség megújítása végett egybehívott konferencián (Olaszország, Görögország és Svájcz készségesen elismerték, hogy mindegyik ország köteles a szövetség feloszlásakor külföldön lévő öt frankos ezüstjét beváltani aranyra, csak Belgium vonakodott magát ennek alávetni. Belgium képviselője, Pizmez,

azt a tételt állította fel Franciaország követelésével szemben, hogy az ország nem felelős a teljes finomságú pénz kiviteléért és így nem is követelhető, hogy azt visszaváltsa a külföldről, ha az elértéktelenedett. Belgium tényleg nem is járult hozzá az 1885. nov. 6-án kötött új szerződéshez, hanem hosszas alkudozások után végül oly megállapodás jött létre Franciaország és Belgium közt, hogy a latin pénzszövetség feloszlása után Franciaországban levő 5 frankosok összegének felét a belga kormány visszaváltja arannyal, míg a többinek Belgiumba való visszatérítése a nemzetközi kereskedelem szabad játékára bízatik. Most, hogy Belgium ily előnyököt vívott ki, a másik három állam sem maradhatott meg az előbbi feltételek mellett, minek következtében új konferenciát kellett egybehívni, mely a Belgium által kivívott kedvezményt a többi államra is kiterjesztette. Az új szövetséget a szerződő államok 1885-ben csak 1890. végeig kötötték meg. 1890-ben aztán úgy állapodtak meg, hogy a szerződés évről-évre felmondható. A mi már egy magában is eléggé mutatja annak prekárius természetét s egyuttal magyarázata annak, hogy a nyilvánosság előtt miért húzgálják oly gyakran az unio halálharangját.

Olaszországra nézve tehát most így állana a helyzet a pénzszövetség felbontása esetén:

A felmondást követő év október 1-éig mindegyik állam összegyűjti a területén forgalomban levő s idegen veretű 5 frankos darabokat. Az ezt követő év január 15-ikéig le kell zárni a kölcsönös számadásokat s ki kell cserélni kölcsönösen az így talált idegen pénzt. Olaszországban mindössze 4 millióra becsülik az ott lévő idegen scudikat s az összegből 3,600.000 frank értékű francia 5 frankos darab a jegybankoknál van. A kölcsönös kicseréléssel tehát Olaszország nagyon hamarosan elkészülne, de viszont csak igen kevésbé csökken-tené a kicserélés révén Franciaországgal és Svájc-czal szemben fennálló, az olasz veretű öt frankosok visszavételére szóló kötelezettségét.

A kicserélés után kiegyenlítettlenül maradt tartozásokat mindegyik állam arannyal s arany-váltókkal tartozik kiegyenliteni oly formán, hogy például Olaszország 100 lira olasz frankért a francia kormánynak 100 lira olasz vagy francia aranyat, avagy 100 lírás, Franciaországra szóló váltót tar-

tozik átadni. Csakhogy ez a kötelezettség nem terjed ki a liquidálandó ezüst frankosok egész összegére; maga a liquidálás kötelessége az egész összegre vonatkozik, de a liquidálásnak ez a módja: az aranynyal vagy arany devisekkel való visszaváltás a liquidálandó összegnek csak felére szól, föltéve, hogy ez az összeg 100 milliónál nem több; ha több, akkor a pluszt aranynyal és váltókkal kell visszahoznia az országnak. A többinek, 100 milliónak Olaszországba való hazajuttatása a »váltóárfolyamok szabad működésére« van bízva. A mi annyit jelent, hogy vagy kedvezően alakulnak Olaszországra nézve a váltóárfolyamok s akkor visszamegy oda a liquidálandó összeg másik fele is, vagy nem alakulnak az árfolyamok ilyképen s akkor praktikusán nem létezik Olaszországra nézve ennek az ezüst összeg visszavételének a kötelezettsége. Az aranynyal való liquidálásra is öt év van Olaszországnak engedve. Ez idő alatt az első négy évben 1°/_o, az utolsó évben pedig 1¹/₂^o/_o késedelmi kamatot fizet Franciaországnak, a miért az fölhalmozva tartja a közvetlenül aranynyal vissza nem váltott olasz scudik összegét.

Ez Olaszország helyzete Franciaországgal szemben. Svájcczal szemben úgy van megszabva a liquidálás módja, hogy az 5 frankosok kölcsönös kicserélése után Svájcban maradó olasz 5 frankosokból Olaszországnak 30 millió értékűt kell azonnal aranyban visszaváltania. Az ezen túl ott lévő összegeknek Olaszországba való visszajuttatása szintén a fizetési mérlegre s illetve a váltó-árfolyamokra van bízva.

Ez tehát Olaszország helyzete az 1885-iki s illetve az 1890-iki latin pénzszerződés értelmében.

A mi már most a situationak gyakorlati képét s következményeit illeti, azok így alakulnak.

1862 óta az olasz verdék 364⁶/₆ millió értékben vertek öt liras pénzt. Ezenfelül vertek a század eleje óta 180 millió lira ezüstpénzt az apró olasz államok, a melyek pénze forgalomképes most is, úgy hogy ez összesen 544⁶/₆ millió lira volna. Csakhogy a régi 180 milliónak legnagyobb részét vagy beolvasztották, vagy kivándorolt az Olaszországból az ezüstdrágaság idején, kivándorolt már azért is, mert egy verdehiba miatt ez a pénz a törvényesnél súlyosabb volt s azonfelül aranyat is tartalmazott. Ez összegből mintegy 10 millió van még forgalomban, úgy hogy a létező olasz veretű öt liras

darabok értékét 375 millióra becsülik. Ebből az országban van 75 millió s így 300 millió a külföldön levő olasz ezüst öt-lírának sorsáról kell gondoskodni.

A francziák 267⁵ millióra becsülik a náluk levő olasz scudik összegét, alapítván a számításukat arra, hogy a francia banknál 132 millió ilyen ezüst van és az 1891-iki pénzsámlálás alkalmával a megolvasott ezüst 17³/₀-a olasz veretű volt. De ez a szám kétségkívül túlzott, mert nyilvánvaló dolog, hogy Svájcban mintegy 45 millió olasz pénz van s azonfelül lesz még összesen 15 millió Görögországban és a Levante országaiban. Így Franciaországra csak 240 millió olasz öt frankos ezüst jut. Svájcot és Franciaországot összevéve Olaszországnak 285 millióról kell gondoskodnia.³

A Svájcban levő 45 milliónak a sorsa el van intézve 30 millió arany-lírának a rembourzálásával; a többi a váltóárfolyamok dolga. A melyek útján pedig ez a 15 millió — a mig Olaszországban árszó lesz, — nem fog Olaszországba jutni.

Marad a Franciaországban levő 240 millió, a melyből Olaszországnak 140 milliót kell arannyal és arany váltókkal liquidálnia, mert hisz 100 millió Franciaországban marad, a váltóárfolyamok kényére bizva, a mi, ismétlem, annyit jelent, hogy ez a 100 millió belátható időn belül nem fog Olaszországba visszaszármazni.

Összesen tehát 170 millió aranyat kellene Olaszországnak kiadnia, hogy a latin pénzsövetség felbontásából reá háruló kötelezettségeinek megfelelhessen.

Kétségkívül súlyos teher volna ez az országra nézve; súlyos még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy öt év alatt történnék ennek a 170 millió lira aranynak a kivitele s ha például 1893. végére mondatnék föl a szerződés, akkor Olaszországnak csak 1899. végeig kellene az utolsó arany-remboursement-t teljesítenie. Igen nagyon megdézsmálná ez az országnak amugy is erősen fogyatékos érzékiségét. Ellenben ismét volna az országnak egy darabig ércz-circulatioja, mert hiszen 170 millió lira ezüstöt kapna vissza és biztosítva volna az ellen, hogy ezüstjét ujabbán is exportálják. Hogy ezt a biztosítékot valószínűleg az aranynak még fokozottabb kivitelével fizetné meg, az körülbelül előre látható.

Mindenképen súlyos következményekkel járna tehát az

országgra nézve a pénzszövetség felmondása. Maga után vonná az, a mint mondtam, az aranykészleteknek közvetlen erős megfogyatkozását, az aranykészletnek a jövőben még a mostaninál is erősebb veszélyeztetését és maga után vonná a kiküldendő arany megszerzésével kapcsolatos ázsió-veszteségeket, a melyek összege, csak a mai tényeket véve is tekintetbe, mintegy husz és fél millióra becsülhető.

Igy áll Olaszországra nézve a kérdés egyik oldala, annak daczára, hogy az 1885-iki szerződés a hozzáfűzött pótcikkely következtében most sokkal kedvezőbb Olaszországra, mint az eredeti 1885-ös pénzszerződés, melynek 14. §-a föltétlenül és korlátozatlanul kimondotta Itáliára a kötelezettséget, hogy 5 lirásait arannyal tartozik visszaváltani az Unió államaiból.

Az olasz politikusok — természetes — mindenkép azon törekszenek, hogy ezt a helyzetet minél enyhébbnek tüntessék föl s minél kisebbnek mutassék be a bajt, mely a szövetség felbontása következtében az országot érhetné. Nagyon érthető ez a törekvés, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy Franciaországban minduntalan fölmerülnek olyan tendenciák, a melyek azt követelik, hogy Olaszországot politikai okokból kell a pénzszövetség fölmondásával megnyomorítani.

Magliani iparkodik kimutatni (*L'Unione monetaria Latina*, Nuova Ant. 1889., 23. köt.), hogy a latin pénzszövetség felbontásából nem Olaszországnak volna a legnagyobb zavara és hátránya, mert hiszen Olaszországnak ugy is szüksége van arra a 200 millió ezüstre, melyet beváltás útján kellene az országba hozni és az az ezüst a 340 millió ideiglenesen forgalomba hagyott államjegy beváltására lenne fordítható, ugy hogy a beváltás tényleg nem volna egyéb kölcsönnél. Igaz ugyan, hogy ez apasztani fogja az arany tartalmát és azt esetleg teljesen ki is meritheti, de az arany ismét visszaszerezhető lenne egy, az államjegyek beválthatása végett kibocsátandó aranykölcsönnél. Ha az ezüst elveszti a latin unio államaiban pénzerejét, akkor Olaszországnak több aranyat kell majd exportálnia, mint eddig. De Olaszországnak nincs is annyi ezüstje, hogy külföldi fizetéseit azzal teljesíthesse és így ha mégis azt akarja használni, akkor aranyon kell az ezüstöt vásárolnia; már pedig — mondja Magliani (i. h. 669. l.) — aranyon ezüstöt vásárolni és aztán arany helyett ezüstöt exportálni annyi, mint a Danaidák hordóját

töltögetni. A helyzet ugyanaz lesz a pénzszövetség fölbomlása után, mint most, mert ezt a helyzetet nem lehet segítő eszközökkel megjavítani, hanem csak egészséges pénzügyi és gazdasági politikával.

Nyilvánvaló, hogy ez túlságosan optimisztikus felfogás, már csak azért is, mert abból indul ki, hogy Olaszország még képes volna valuta-célokra egy nagyobb kölcsönt fölvenni.

Ujabbán, 1893. július végén Giolitti miniszterelnök nyilatkozott egy újságíró előtt arról, hogy mily hatással volna az országra nézve a pénzszövetség felmondása. Szerinte csak 150 milliót kellene arannyal és aranyváltókkal visszavenni. Az olasz kormány egyáltalán nem akarja felmondani a szerződést, mert azt szükségesnek tartja a nemzetközi valuta-viszonyok szempontjából, nehogy az ezüstválság még élesítették és a világpiacon a bizalmatlanság még nagyobbá ne legyen. De az olasz valuta és pénzügyi viszonyokra a felmondásnak súlyos következményei egyáltalán nem volnának. Hát bizony ez is túlzottan szép színekkel való festés és az a tragikomikum van e nyilatkozatban, hogy beszél az olasz valuta-viszonyok megrontásáról, a mikor pedig azok a mainál rosszabbak már nem is lehetnek.

Az olasz miniszterelnöknek ez a nyilatkozata válasz akart lenni arra az erős izgatásra, mely ez év derekán újból megindult Svájcban és Franciaországban, követelve a kormányoktól a szerződés felbontását s meg akarta előzni kivált a belga kormánynak az unió szétrobbantására való hajlandóságát, a mely ugyancsak 1893 július végén nyilatkozott a legerősebben.

Hogy mely körülmények hozták ismét napirendre a latin pénzszövetség felmondásának az ügyét, arról lejjebb fogok szólni, itt még azt akarom feltüntetni, hogy mik volnának a szövetség széttörésének következményei a többi országokra nézve s miért nem valószínű, hogy az bekövetkezhessek.

Kétségtelen dolog, hogy a latin pénzszövetség — bármily korhadt is egyébként — nagy morális tényező a sánta bimetallizmus fentartásában. A míg ez a szövetség fennáll, még mindig van valami prestige-je a francia ezüstnek, addig szemet lehet hunyni valahogy azon tény fölött, hogy Franciaországnak két milliárd olyan pénze van, a melynek valóságos

értéke ma csak félannyi s a melynek értéke ki tudja meddig súlyedne, ha az unió felbontása után a pénzvilág azt vizsgálni kezdené. Az indiai ezüstveretés fölfüggesztése és a Shermann-bill eltörlése után megmérhetlen következményei volnának annak, ha összeomlanék az ezüst utolsó intézménye is. Ha megindulna az ezüst várának ez az utolsó sarkköve is, ki tudja, hol állana meg. Azért húzódozik mindegyik kormány attól, hogy azt meglódítsa.

Igaz, Franciaországban vannak sokan, a kik a pénzsövetség felmondásával is szeretnék megbüntetni Olaszországot, a miért az a hármasszövetséghez csatlakozott. A francia kormány tudja nagyon jól, hogy ezt megtehetné. De viszont nem szabad elfeledni, hogy a francia közönség kezében még mindig körülbelül egy milliárd olasz rente van és óriási összegek vannak elhelyezve Franciaországban egyéb olasz nyilvános és magán papirokból is. Ha tehát Franciaország még mesterségesen is rontaná Itália pénzügyi helyzetét, igen erősen megéreznék azt a francia tőkepecsenyek is és ki mondhatná meg előre, mily nagyok lehetnének akkor a francia tőke veszteségei?

S vajjon mit csinálna akkor Franciaország a forgalomból kivont, de a pénzszerződés értelmében Olaszország által vissza nem váltott 100 millióval? Ismét forgalomba bocsássa azt a pénzt, a melyet ő maga értéktelennek deklarált, s a melyet nem támogat többé a pénzsövetség morális ténye sem? Avagy eladja? De hol? S milyen veszteségekkel?

Hozzájárul ehhez, hogy a pénzsövetség fölmondásával Olaszország visszakapná teljes monetárius szabadságát s tehetne olyan intézkedéseket, hogy nemcsak ez a 100 millió maradjon meg Franciaország nyakán, de nem venné vissza azt az ezüst aprópénzt sem, a mely még értéktelebb az öt liras ezüstműnél s a mely szintén igen nagy összegekben cirkulál Franciaország területén.

S aztán meg súlyosan terhelné a szerződés felmondása az abban érdekelt többi államokat is. Hiszen 297,5 millió belga veretű öt francos ezüst is forog Franciaországban.

Ezért nem mondja föl a pénzsövetséget Franciaország. Ehhez hasonló okokból utasította vissza a svájci nemzeti tanács is Joos képviselőnek a javaslatát, hogy az unió bon-

tassék föl s körülbelül ilyen okok miatt habozik Belgium is, a melynek pedig legtöbb hajlandósága van a fölmondásra.

Nem történt meg a szerződés felmondása, ámbár talán még sohasem volt a mostanihoz hasonlóan erős az ellen az agitáció és a kormányok boszúsága.

Még humor is volt ebben az izgatásban, a mikor például Haupt Ottomár a Kölnische Zeitungban lelkére beszélt az olaszoknak, hogy bontsák fel a szerződést és szerezzék ilyen vissza az ő teljes szabadságukat. Hiszen annyi hasznuk volna belőle.

De az agitáció nem állapodik meg ennél a kacagató részletnél. Egyre-másra kerülnek a nyilvánosság elé a vádak, hogy Olaszország megszegte a szerződés feltételeit, a mikor megalkotta az 1885 június 28-iki törvényt; hogy vétett a méltányosság ellen, a mikor nem váltotta be azt a 8 millió líra pápai ezüst pénzt, a melyet a francia kormány a francia forgalomból kivont, hogy aztán beváltás végett presentálja, de nem presentálhatott, mert véletlenségből elmulasztotta a kitűzött határidőt. Utalnak arra, hogy a szerződés felbontása nélkül nem lehet megszabadítani a francia közönséget az olasz ezüst aprópénztől sem, mert azt nem lehet megmagyarázni a publikumnak, hogy az olasz veretű 2 és 1 lírásokat, valamint az 50 és 20 centimes pénzt elfogadnia nem szabad, de az 5 lírást elfogadni kötelessége. Rámutatnak, hogy Olaszország esetleg még újabb értéktelen ezüstöt dobhat az unió területére, egyik és másik autonom valuta-politikai intézkedése által, a miből Olaszországnak még közvetlen fináncziális haszna is lehetne, tekintve az ezüstnek mostani piaczi árát. S végezetül felidézik az ezüst elértéktelenedésének rémeit, hogy mi fog történni akkor, ha a Shermann-bill nem lesz többé s az indiai ezüst veretések felfüggesztése teljes erővel érezteti majd a hatását.

Pedig ez az agitáció csak kisebbik részben szolgáltatta az impulsult a felbontásra való hajlandóságra. Jóval erősebben hozzájárult ahhoz Olaszország egyfelől azzal, hogy maga vitte napirendre a szövetségi szerződés megváltoztatását, másfelől pedig azzal, hogy egyik-másik valuta-intézkedését a szerződő államok méltán tekinthették olyannak, a mely a szövetségi szerződésnek vagy belső tartalmát, vagy még betű szerinti

értelmét is sérti; úgy hogy azok ellen az unió államai védekezéshez folyamodtak.

E munkának egy másik helyén részletesen kifejtem, mily kalamitások származtak az olasz forgalomra abból, hogy az ország még ezüst aprópénzét is, a 2 és 1 lirásokat, valamint az 50 és 20 centesimosokat is elveszítette, hogy még azt is kihajtotta az országból az óriás-magas ágió. E baj orvoslásáról gondoskodni kellett s az olasz kormány úgy vélte, hogy azzal lehet azt a leghatályosabban megszüntetni, ha visszaváltja az unió területéről, különösen Svájczból és Franciaországból az ott levő olasz osztópénzt s ezenfelül kieszközli, hogy ezekben az országokban az olasz aprópénz ne legyen többé elfogadható. »Az aprópénz nemzetivé tétele« — ez volt a jelszó, a melylyel az olasz kormány magában Olaszországban lance-irozta ezt az eszmét.

A terv korábban — 1893. július közepén — került nyilvánosságra, mint a hogy az olasz kormány diplomáciai uton az érdekelt kormányokkal tudatta volna óhaját. Ezért a közvéleménynek bőségesen volt alkalmja ezzel foglalkozni. Olaszországban természetesen tetszett az idea, ámbár ott kifogásolták, hogy az nem fogja elég gyorsan meghozni a segítséget. Párisban és Brüsszelben se lett volna ellenvetés az olasz osztópénz hazavitele ellen, de ott jó alkalomnak tartották ezt magának a pénzszövetségnek a feloszlására.

Látván ezt a hatást, az olasz kormány először a svájci szövetségtarácshoz fordult azzal a kérdéssel, nem volna-e hajlandó visszaküldeni Olaszországba a svájci területen lévő olasz osztópénzt. A szövetségtanács késznek mutatkozott, mire az olasz kormány azzal állott elő, hogy kössenek erre nézve azonnal egyezséget. De erre már nem állott rá a szövetségtanács, mondván, hogy ha csak ilyen separatum paktum jön létre, akkor a visszaküldött ezüst aprópénz Olaszországból úgy is kimegy Franciaországba, Franciaországból pedig átmegy a Svájcba, úgy hogy a szövetségtanács sohse készülne el a hazaküldözgetéssel. Azt tanácsolta tehát az olasz kormánynak, hogy lépjen érintkezésbe Franciaországgal és Belgiummal is. Az olasz kormány a politikai viszonyok miatt fázott attól, hogy Párisban kérjen valamit s ezért arra akarta rávenni Svájczot, hogy az lépjen közbe ily irányban s az sürgesse Svájc, Franciaország és Belgium érdekében egy

conferentiának az összehívását, melynek az volna a rendeltetése, hogy kizárja az unió területéről az olasz ezüst aprópénzt. A szövetségtanács ebbe nem ment bele s így az olasz kormány kénytelen volt mégis közvetlenül a francia kormányhoz fordulni. Az meg éreztetni akarta Olaszországgal az erejét s így az ügy elintézése meglehetősen elhúzódott.

Szeptember 15-ikére, utóbb október 1-ére gondolta az olasz kormány a pénzszövetség államainak ezt a konferenciáját. Véglegesen október 9-ikét állapították meg az értekezlet összeülésének napjául. Addig is azonban a francia kormány szeptember elején elrendelte, hogy szeptember 14-ikén a francia bank, a Crédit Lyonnais, a Société général, a Comptoir national d'escompte, a Crédit fonci r, a Crédit industriel, az összes állami pénztárak, adóhivatalok, dohány-pénztárak, valamint a pósta- és táviró hivatalok számlálják meg a p nzt raikban levő ezüst osztópénzt és  llapits k meg annak veretét; egyuttal utasította az  llamp nzt rakat, hogy a rendelet keltétől a számlálás végrehajtásáig olasz aprópénzt ne adjanak ki.

Ezek a tárgyalások b lygatt k meg a legerősebben a latin pénzszövetség fenmaradásának a kérdését. De hozzájárultak ahhoz m g egyéb tényei is az olasz kormánynak. Így az, hogy az olasz kormány az aprópénz hiányából származó baj csökkentése végett egy-lir s papirpénzt akart kibocsátani 30 millió összegben. A sv jcezi és belga kormány tiltakoztak az ellen, mondván, hogy a latin pénzszövetség nem engedi meg 5 francnál kisebb papirpénz kibocsátását. S Olaszország 1879-ben tényleg vállalt kötelezettséget, hogy 5 liránál kisebb papirp nz t bevonja; a mit akkor meg is tett. Egy másik ilyen intézkedés, mely a szövetséges  llamokat igen boszantotta, az, hogy az olasz kormány 10 millió lira rézpénz veretését határozta el. Egyr sztt attól tartottak Sv jcezban  s Franciaországban, hogy ez az intézkedés m g több  rtektelen olasz aprópénzt fog a területükre kiszorítani, másfelől meg attól f ltek, hogy utat talál hozzájuk m g ez a rézpénz is. Ezért a francia kormány szeptember 23-ik n ujból rendeletben figyelmeztette a k zp nzt rakat, hogy semmiféle idegen veretű rézpénzt nem szabad elfogadniok.

Ily kellemetlen előzmények után  lt össze a p nzconferencia október 9- n. Hogy mi lesz az eredménye, az igen

kétséges. Francia — s úgy látszik: helyes — számítások szerint 100 millió, az olaszok szerint csak 30 millió aprópénz sorsa fölött fog közvetlenül határozni az a conferentia.

Tegyük fel, hogy rááll mindarra, a mit az olasz kormány akar. Mi történik akkor? Az olasz kormánynak exportálnia kell mindenekelőtt 100 millió aranyat, hogy az osztópénzt hazavihesse. Hogy ez a mai olasz valutaviszonyok mellett mit jelent, azt könnyű elgondolni. Jelenti az érzékéslet erős megcsappanásán kívül az ágió újabb emelkedését s jelenti azt a szinte humoros dolgot is, hogy az olasz kormánynak mintegy 112 millió lirát kell majd fizetnie papirban, hogy visszakaphassa az értéktelen osztópénzt — az értéktelen osztópénzt, a mely az országra nézve nagyon is értékes, mert a forgalomnak mulhatatlanul szüksége van reá és mert ujonnan ily aprópénzt veretni nem szabad: tiltja a latin pénzszövetség. Kapcsolatos lesz ez nemcsak közvetlenül az ágió újabb emelkedésével, a mennyiben az olasz kormány kénytelen lesz 100 millió aranyat vásárolni, de okozni fogja közvetve s a jövőben is az ágió nagyobbodását, mert hiszen Olaszország ezentul nem fog Svájcban és Franciaországban ezüst aprópénzzel fizethetni.

Ime ezek a chance-ok az esetben, ha a conferentia szó nélkül rááll Olaszország kérelmére. Pedig nem valószínű, hogy szó nélkül elfogadja ezt. Már is úgy tartják, hogy Svájc vizontszolgálat fejében újabb ezüstveretési engedélyt fog kérni, mert pótolnia kell a hiányt, a melyet az olasz aprópénz elvonatása cirkulationális eszközében okozni fog. Szó van arról is, hogy az értekezlet esetleg kivonja a pénzszövetség hatalma alól az aprópénz ügyét egyáltalán. Kétségtelenül ez volna Olaszországra nézve a legkedvezőbb, de ingyen nem fogja azt Franciaország semmi esetre sem megtenni. Kérdés, hogy Franciaország milyen ellenszolgáltatásokat követel.

És aztán, ha a conferentia egyáltalán nem fogadja el Olaszország javaslatait? Az eddig, október elejéig „érkezett” hírek szerint a francia közvélemény hevesen ellenzi az olasz aprópénz »nemzetivé tételét«. Nem mintha meg akarná azt tartani, de sujtani akarja Olaszországot a külpolitika legutolsó eseményeiért, például azért, hogy az olasz trónörökös résztvett az elzászi hadgyakorlatokon. Ettől eltekintve, igen

erős azoknak a pártja is, a kik föl akarják használni azt az alkalmat, hogy visszaszerezzék valutaügyekben Franciaország teljes függetlenségét, vagy a kik súlyos valutapolitikai következményektől tartanak az esetre, ha Olaszország visszakapná azt a sok millió aprópénzt, mely aztán nem hagyhatná el többé az ország határait. Mi történik, ha ezek diadalmaszkodnak a conferentián, vagy a francia parlamentben?

Akkor Olaszországnak nem marad más hátra, mint hogy vagy ő maga bontsa föl a latin pénzszövetséget és vesse alá magát az azzal járó összes veszedelmeknek, vagy hogy elrendelje ismét forma szerint is a kényszerfolyamot, csak hogy valamikép segítsen a forgalom kalamitásán. Akkor Olaszország csak két súlyos baj között választhat, hogy melyiket akarja inkább. Ha idáig jutnának a dolgok, akkor Olaszország mindenesetre a pénzszövetség felbontását fogja választani, mert hiszen ki van téve annak, hogy a kényszerfolyam megszüntetése után valamelyik állam felbontja az uniót s ekkor mind a két baj a nyakába szakad egyszerre.

Igaz, hogy Olaszország erős pressziót gyakorolhat Franciaországra és Svájcra. Ha azok nem egyeznének bele az olasz aprópénz hazaküldésébe, akkor Olaszország kijelentheti, hogy felmondja a pénzszövetséget s nem akar többé semmit sem tudni az aprópénze felől. Ott hagyja Franciaországnak és Svájcnak; tegyenek vele, a mit akarnak. 560.000 kilogramm ezüsttel kellene akkor a két országnak »valamit tenni«, a mi annyit jelent, hogy a két ország ujabban veszítene mintegy 75 milliót, azon a 60 millió fölül, a melyet a liquidálás nélkül maradt s a váltó-árfolyamokra bizott öt lírások után szenvedne a két ország.

Másfelől meg, ha kimondja az értekezlet, hogy Belgium, Franciaország, Svájc nem fogadja el többé az aprópénzt s a mi most náluk van, azt hazaküldik: akkor Olaszország ki van téve annak, hogy hazaviszi szépen az aprópénzét s miután már visszavette azt súlyos áldozatokkal, akkor mondatik föl a pénzszövetség. Olaszország érdeke azt követelné, hogy az osztópénz nationalizálásával kapcsolatban a pénzszövetség is határozott időre meghosszabbíttassék. Csak hogy ez lehetetlen és különben is, hogyan köthetné Olaszország feltételekhez a saját kérésének teljesítését? S még hozzá mindezekkel nincsenek kimerítve az értekezlet confusiói. Ott

van a másik kérdés, hogy t. i. szabad-e Olaszországnak egy-lirás papírpénzt kibocsátania. Ez ellen Svájc tiltakozik a leg-erősebben, a melynek szintén nincs elegendő váltópénze. Svájc e papírpénz kibocsátását nem akarja megengedni még akkor sem, ha annak fedezetéül egy lirás ezüst pénz helyeztetik el az olasz állami pénztárakban.

Igy állanak a latin pénzszövetség dolgai; rosszul mindenképpen, de kivált sanyarúan Olaszországra nézve. Hogy mit hoz az október 9-iki conferentia, bizonytalan; de bizonyos, hogy bármit hoz is, az még csak fokozni fogja Olaszország monetárius zavarát.

Szegény Olaszország úgy jár, mint a szegény ember, a ki télen zálogházba adja a kabátját. Ha nem zálogositja el, éhen hal, ha elzálogositja, akkor megveszi az isten hidege. De hát mit tegyen? mit tehet?

KOHN DÁVID.

EGY RÖPIRAT A NEMZETI POLITIKÁRÓL.¹⁾

A nemzetiségi vak szenvedélyek szennyes iszapja alkotmányos korszakunk negyedszázada alatt talán soha annyira fel nem volt kavarva, mint jelenleg. De csalódnék, ki e sajnálatos tünemény okát tisztán a jelenben keresné; valamint illusióban ringatja magát az is, a ki azt hiszi, hogy az egész csak pillanatnyi baj, melyet egy kis jóakarátú felvilágosítás gyorsan eloszlathat, a nélkül, hogy mélyebb nyoma maradna hátra nemzetünk életében. A fekély, mely most fölfakadozik, évtizedek óta gyűlő kóroanyag kifolyása. Még jó, hogy felfakadt, így legalább komolyan hozzáláthatunk orvoslásához, míg ha tovább is rejtve marad, könnyen megmérgezheti az egész tiszta vért. De az orvoslásnak előfeltétele, hogy minél alaposabban ismerjük a baj természetét, ezért nemcsak hogy nem káros, hanem épen szükséges is, hogy a nemzetiségi kérdésekkel — természetesen nyugodtan, szenvedély nélkül, mert ha valahol, úgy itt szükséges a szenvedélytől el nem homályosított tiszta ítélet -- minél kimerítőbben foglalkozzunk.

Bár még benne vagyunk az események sodrában, de azért bizonyos fokig már történeti álláspontot foglalhatunk el s az eddigi tapasztalatok és eredmények alapján meg lehetős objectiv ítéletet mondhatunk az 1867. óta követett nemzeti politika fölött.

Nemzetiségi politikánkat kezdettől fogva egy nagy és nemes eszme vezette: a nemzet politikai egységének megóvása mellett, biztosítani a haza határain belül a különböző ajkú honpolgárok békés, zavartalan, testvéri együttélését. Ez eszme — méltó ama férfiakhoz, kik fenkölt lelkük nemes

¹⁾ Nemzeti politika a felvidéken. Irta Dr. Kostenszky Géza. Budapest, 1893.

idealismusával fáradoztak egy nagy, boldog és szabad Magyarország megteremtésén — föltétlenül helyes, föltétlenül jó, s teljesen összhangzó ugy a korszellem szabadelvű irányával, mint hazánk és nemzetünk jól felfogott érdekével. Sajnos azonban, hogy gyakorlati megvalósítása nem történt szerencsésen s az 1868. évi nemzetiségi törvény, melyben az ige testet öltött, nem békét hozott, hanem harczot. Jogosulatlan aspirációkat keltett, megnövesztette szarvát a nemzetiségi izgatóknak s nemcsak a különböző ajkú honpolgárok egy nemzettestté olvadását akadályozta meg, hanem a politikai összetartozás érzetét is nagy mértékben meglazította.

A jogegyenlőség nagy elve kívánta, hogy Magyarország minden polgára, a nyelvre való tekintet nélkül, törvény előtt egyenlő legyen s ugyanazon jogokkal és kötelességekkel bírjon. De ez ki is merithette volna a nemzetiségi törvény tartalmát. Már az, hogy állami és általában közéletünk minden nemzetiségi vonatkozása gondosan összeböngésztetett s kihelyezett éllel kodifikáltatott, olyanforma eljárás, mint azoké a régi paedagogusoké, kik a klasszikus írókból az összes sikamlós sorokat kiszedegették, s így, igaz, a szövegben szét-szórva csak kipontozott helyüket lelte a tanuló, a mű végén azonban, gondosan összeállított függelékben valamennyit együtt találta.

De vannak a törvénynek sarkalatos hibái is. Talán legfőbb hibája abból a téves felfogásból folyik, hogy a politikai egység szilárd alapon nyugodhatik, habár az állami nyelv nem szolgál is a különböző ajkú állampolgárok közt összekötő kapcsul; legalább innen magyarázhatjuk, hogy egyáltalán nem tartalmaz oly intézkedéseket, melyek azt czéloznák, hogy a magyar nyelvet a haza minden polgára elsajátítsa, sőt a legaprólékosabb figyelemmel van rá, hogy a más ajkúak valahogy ne érezzék a magyar nyelv megtanulásának szükségét. Csak tizenegy évvel később, az 1879. évi XVIII. törvénycikk mondta ki a magyar nyelv kötelező oktatását, de részben ez is csak írott malaszt maradt, mert hiszen a közoktatásügyi miniszternek épen most megjelent rendeletéből olvassuk, hogy e nagy horderejű törvény meghozatala után ujabb 12 év múlva is 1.601 tanító nem bírja ugy a magyar nyelvet, hogy azon oktatni is képes volna s az 1891/92-iki tanévben 2.387 népiskola volt, melyben a magyar nyelv siker-

telenül, vagy épen nem tanítottatott, sőt ugyanakkor 2.984 tanító-oklevéllel nem bíró egyén volt alkalmazva tanítói állomásokra.

Szintén végzetes tévedése volt a nemzetiségi törvénynek, hogy az állami egységre nézve veszélytelennek tartotta, ha a magyar kultúra mellett tót, oláh, stb. kultúra is fejlődik s nem mondta ki, hogy Magyarországon a közép és felső oktatás nyelve csak magyar lehet.

A régi rendi alkotmány korában, a ki a magyar nemesség sorába fölvetetett, az lett legyen bármilyen nyelvű, érzületre magyarra vált. Korunkban, midőn a rendiség bástyái leomoltak, a magyar kultúra volt hivatva, hogy ugyanazt a hatást gyakorolja; de mennyire csökken ez a hatás, ha a magyar mellett a hazában különböző nyelvű kulturák támadnak. Nincs ugyan kizárva, hogy az idegen ajkú értelmiség lélekben jó magyar hazafi legyen; de a tapasztalat, sajnos, azt mutatja, hogy a kik e hazában idegen műveltség emlőin nőnek fel, azok — a legszelidebb kifejezést használva — épen nem barátai a magyar állameszmének. A magyar nemzet, annyi nehéz század zivataráiban nem tarthatta volna fenn magát, ha a nemzetet alkotó nemesség összessége nem érezte volna magát egy szivvel-lélekkel magyarnak; aggódó tekintettel nézhetünk a jövőbe, ha e hon értelmisége nemzetiségi tekintetben annyira megoszlik, mint a népességnek nagy tömege.

A túlságos szabadelvű felfogás, melyet államférfiaink 1868-ban az ugynevezett nemzetiségekkel szemben gyakoroltak, épen nem igazolható. Való, hogy e hazában az idegen ajkúaknak milliói éltek, csak hogy a nép nem birt külön nemzetiségi öntudattal, sőt ha ilyenről beszélhetünk, bizvást elmondhatjuk, hogy még az absolut korszakban, a nemzeti elnyomatás szomorú idejében is megőrizte hűségét a magyar nemzeti eszme iránt. Még inkább áll ez az idegen ajkúak sorából kiemelkedett értelmiségről, mely többnyire nyelvre is, de még inkább érzületre határozottan magyar volt. Csak egyes nemzetiségi rajongók képviselték más ajkú polgártársaink között az idegen nemzetiségi eszméket. Ezeknek a kedvéért kellett elmenni az engedmények legszélső határáig, sőt azon jóval túl?

Nemzetünk ezer éves története az idegen elemeknek

folytonos assimilációjáról tesz tanúságot, melyet bár a nagy nemzeti katasztrófák s az azok folytán bekövetkezett mostoha viszonyok meg-megakasztottak, de teljesen föl nem tartottak s az a magyar nép, mely e hazát lakja — a mint azt e folyóirat hasábjain más alkalommal is volt alkalmam kifejtteni — az itt lakó különféle népfajok vérkeveredéséből állt elő. A magyar és más ajkú polgártársaink tehát nem mint idegenek állnak egymással szemközt, nem úgy mint a viz az olajjal, hanem mint rokon elemek, melyeknek egyesülése mind a két félre kívánatos, mert csak úgy tehetjük nagygyá, gazdaggá, boldoggá a közös hazát.

Gondosan el kellett volna háritani minden akadályt, mely az egyesülésnek ezt a természetes s a haza minden polgárára áldásos folyamatát megakasztja s mi a helyett mesterséges korlátokat emeltünk; tápláltuk a különállást, holott az magukra az idegen ajkú honpolgárokra is káros volt, mert a helyett, hogy a szépen fejlődő magyar kultúra jótéteményében részesültek volna, külön apró nemzetiségi kulturáik sovány asztala mellett a félműveltséggel kellett beérniök.

Most már látjuk, milyen gyümölcsöt termett a túlságosan liberális, a túlságosan engedékeny nemzetiségi politika. Nevelt egy nemzetiségi értelmiségi osztályt, tele fanatismussal, engedte megmérgezni a népek százezreinek ártatlan kedélyét s lehetőségessé tette, hogy míg türelmességünk a nemzetiségi törekvésekkel, sőt visszaélésekkel szemben példátlanul áll egész Európában: addig pelengerre vagyunk állítva Európa nemzetei előtt, mint jogtipró zsarnokok s népgyilkoló barbár hordák; úgy, hogy a nagy nemzetek rokonszenve, melyet mint szabadságszerető, bátor és nemeslelkű nép kiérdemeltünk, lassankint végkép elfordul tőlünk.

Pedig, hogy türelmességünk, vagy gyöngeségünk nemcsak a nagy, hanem még a kis dolgokban is mennyire megy, érdekes példa rá, hogy az *oláht* — nehogy e népfajnak hazug történeti mesékből táplálkozó büszkeségét és érzékenységét sérteni találjuk — széltire *románnak* nevezük. Hiszen annyi joggal a németek is rossz néven vehetnék tőlünk, hogy őket *németeknek*, nem pedig *deutschoknak* nevezzük. De mi inkább erőszakot teszünk nyelvünkön, csakhogy az oláhság hamis prófétáit valahogy **meg** ne háborítsuk.

Az a végzetes tévedés, mely az 1867. kiegyezés nagy alkotóit a nemzetiségi törvény ingoványába csalta, későbbi államférfiainkat is fogva tartotta s azon a szerény munkáságon kívül, melyet a közoktatásügy terén kifejtettünk, mondhatni semmi sem történt a magyarság megerősítésére. Jó közigazgatás, gyors igazságszolgáltatás, kedvező közgazdasági állapotok tagadhatatlanul igen hathatós előmozdítói lettek volna a magyar nemzeti eszme terjedésének. Törekedtünk is mind erre s ha nem tudtuk megvalósítani, az még nem bizonyítja a nemzetiségi kérdés iránti érzék hiányát, de igenis a mellett szólnak a többi mulasztások. Államférfiaink nem vették tekintetbe, hogy mily veszélyt rejt magában az a körülmény, hogy az ország különböző vidékein, nagy zárt tömegekben laknak az idegen ajkú népelemek. Mi könnyű az ily vidékeken lelketlen izgatóknak azt a népet fanatizálni s veszélyes álmokkal tölteni el, mely azt hiszi, hogy a meddig a világ tart, az ő nyelvét beszélük, mely a magyar államból nem ismer egyebet, mint a nem épen mintaszerű magyar közigazgatást, az igazságszolgáltatás lasúságát s a nagy közterheket, melyeknek súlya alatt görnyedezik. Legfontosabb teendő lett volna bármi áron — mert súlyos gazdasági és pénzügyi bajok megorvosolhatók, de a mit nemzetiségi tekintetben mulasztunk, örökre elveszett idő marad — czélszerű telepítések által javítani meg hazánknak etnografiai képét, hogy a magyarság mindenütt mintegy csontvázát képezze a magyar államnak. A magyar elemmel való folytonos érintkezés idegen ajkú polgártársaink gondolkodását, eszmekörét egészen átalakította s őket sokkal közelebb hozta volna a magyar államiság megértéséhez, mint bármi más. E telepítéseknek roppant közgazdasági fontossága is lett volna, mert a nemzetiségi vidékek gazdasági és kulturális tekintetben többnyire igen alant állnak s ha a dunántuli vagy tiszavidéki telepések példája előttük állna, abból néhány év alatt többet tanulnának, mint magukra hagyva, a fejlődés rendes menetében hosszú évtizedek alatt. A telepítéseken kívül arra is ügyelni kellett volna, hogy nemzetiségi vidékeken csak magyar és pedig válogatott magyar tisztviselők alkalmaztassanak, helyőrségül pedig tiszta magyar vidékekről való katonaság rendeltessék oda, hogy az érintkezés a magyar és idegen elem között minél gyakoribb legyen s hogy a köznép

saját szemével is meggyőződjk, hogy a magyar állam nem egy pár szolgabiróból áll.

Az egyházi élet kényes természetű nebánsvirág s ha csak lehet, jó nem bolygatni, de azért ott is volt és van több olyan viszásság, a melyen okvetlenül segíteni kellett volna. Meg kellett volna szüntetni minden áron azt a fonák helyzetet, hogy az egyház és nemzetiség azonos fogalmak legyenek, az előbbi táplálja emennek aspirációit s még a magyar ember is, ha véletlenül az ugynevezett nemzeti egyházakhoz tartozik, ki legyen téve annak, hogy kiforgattatik nemzetiségéből. Hogy a görög keleti és görög katolikus oláh egyházak valóban oláhosítanak, oly tény, melyet megczáfolni nem lehet. Hogy a magyar nemzeti eszmével szemben mily rideg ellenállást tanúsítanak, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy míg a ruthén görög katolikus hittani növendékek közül egy tekintélyes rész rendszeren magyar anyanyelvű, addig nincs rá eset, hogy az oláh görög keleti vagy görög katolikus egyházak hittani növendékei közül egyetlen egy is magyarnak vallaná magát, pedig vannak magyar ajkú hivei mindkét egyháznak s azokra mi sors vár az oláh nemzetiségi eszmékkel szaturált papok lelki gondozása alatt, el lehet képzelni.

De más irányban is történtek s történnek folyvást igen nagy, sőt végzetes hibák. Igen nagy hibánk, hogy míg a nemzetiségi kérdést évtizedekig teljes közönyösséggel tekintettük, addig a való vagy vélt legcsekélyebb közjogi sérelem is lázba hozott bennünket.

Három százados majd vér nélkül, majd vérrel vívott küzdelem után megszoktuk, hogy szabadságunkat és nemzetiiségünket mindig Bécsből fenyegeti a legnagyobb veszély s a testek tétlenségének fizikai törvénye szerint ma is a sérelmi politika terén rohanunk tovább, daczára, hogy a viszonyok egészen megváltoztak.

Míg az egységes birodalom eszméje kísértett, teljesen jogos és indokolt volt, hogy a legnagyobb féltékenységgel őrizzük jogainkat, hogy szívós ellenállásunkon törjék meg a cenzuralizáció és germanizáció hatalma; de ma már, midőn a német elem még Ausztriában sem képes fentartani hegemóniáját s a nemzetiségi törekvések centrifugális ereje a birodalmi tanácsban képviselt királyságokat és országokat folyvást szétrobbanással fenyegeti: a germanizáció réme nem egyéb

üres rémlátásnál s küzdelmünk ellene nevetséges szélmalom-harcz volna, ha tévedésünk a tragikai katasztrófa magvát nem hordaná magában.

A 67-ki kiegyezés megadta a biztos alapot a nemzeti egység kiépítésére, nem ennek az alapnak szakadatlan ostromlására kellene pazarolni erőnket, hanem folytatni szívós kitarással az építés munkáját. Sok oly dolog, a mi nemzeti-ségi széttagoltságunk mellett hiú óhajlás, vagy meddő küzdelem tárgya, önként valósulna meg, mihelyt bevégeztük a nemzeti egység nagy munkáját.

Ma már napnál világosabb, hogy a magyar nemzet és a dinasztia érdeke teljesen azonos. Föltétlenül egymásra vagyunk utalva, legbecsesebb szövetségünk a dinasztia, mint a hogy az uralkodóháznak mi képezzük legerősebb oszlopát. Vétkezik a nemzet legszentebb érdeke ellen, a ki az egyetértést, bizalmat bármivel is gyöngíti, kivált ha kis dolgok fölött csapott nagy lármával lassankint előidézze az elhidegülést.

Az érzelmi politika, melyet Széchenyi a próféták szent haragjával ostorozott, ma veszélyesebb, mint valaha. A nemzet jövője, sőt létele forog kockán; jaj nekünk, ha szenvedélytől, hiúságtól, egyéni vagy pártérdektől elvakítva könnyelműn játszunk vele s a helyett, hogy egy célra fordítanók minden erőnket, megoszolva egymás ellen folytatunk ádáz tusát s legjobb erőnket áldatlan harcban vesztegetjük el. Bár annak az óriás felelősségnek, mely e nemzetnek vállain nyugszik, érezné mindenikünk teljes súlyát s az sarkalna tette, midőn tenni kell s tartana vissza minden meggondolatlan lépéstől!

A legutóbbi hónapok eseményei azt mutatják, hogy a magyar nemzet kezd ébredni abból a dermedt nemzeti-ségi közönyből, mely oly sokáig zsibbasztva nehezdedt rá. Sajnos, hogy az ébredés mindjárt utcai zavarokkal kezdődött; pedig a botrány és az erőszakosság nem annak árt, a ki ellen intézik, hanem a ki elköveti. Az ilyenekkel bemocskoljuk ügyünk tisztaságát s méltán rászolgálunk a chauvinizmus vádjára. Ha a magyarságot e hazában minden erkölcsileg megengedhető eszközzel megerősíteni és terjeszteni igyekszünk, az nem chauvinizmus, hanem hazafiui kötelesség, az a chauvinizmus, a mivel ezt a célt veszélyeztetjük, chauvinizmus az üres szájaskodás, chauvinizmus, ha képzelt veszély ellen küzdünk s szemet hunyunk a valódi veszélyek előtt.

Magyarország jövőjét csakis a nemzetiségi kérdés elfajulása fenyegeti, minden teendőink közt az a legsürgősebb, hogy ezt, a magyar nemzeti érdekekkel összhangzólag megoldjuk; erre kell a nemzetnek összes erejét koncentrálni.

E soroknak célja az, hogy a Szemle olvasóit megismertessük egy röpirattal, mely nem öleli ugyan fel a nemzetiségi kérdés egészét, csak a Felvidék viszonyaival foglalkozik, de annyi tárgyismerettel és helyes ítéllettel van megírva s pozitív javaslatokban is oly gazdag, hogy megérdemli minden magyar ember részéről a legteljesebb figyelmet.

Kostenszky Géza, fent idézet röpiratában a felvidéki állapotok ismertetését ott kezdi, midőn Grünwald Béla 1878-ban »A felvidék« című munkájával lerántotta a leplet a panszlavizmusról s a nemzet fülébe harsogta a veszélyt, mely innen fenyeget. A könyv egy perczre mintha felrázta volna apáthiájából a magyar nemzetet, de valóságban egyéb eredménye nem lett, mint hogy a Felvidék kis számú magyarsága 1881-ben megalakította a »Felvidéki magyar közművelődési egyesület«-et, később pedig létrejött a szintén hazafias czélzattal bíró »Magyarországi tót közművelődési társulat« is. Az utóbbi azonban visszajáról fogta a dolgot, tót irodalmat akart fejleszteni, s a helyett, hogy mindennapi szellemi szükségét igyekezett volna kielégíteni a magyarul nem tudó tótoknak, hogy a pánszláv sajtónak ne legyenek kiszolgáltatva — klasszikus írókat fordítottatott tót nyelvre. A »Felvidéki magyar közművelődési egyesület«, melyet a magyar társadalom nagyon lanyhán támogatott, a rendelkezésére álló anyagi eszközök csekélysége miatt nem fejthetett ki oly tevékenységet, mely mélyebb nyomokat hagyott volna hátra. Az egyesület — mondja szerző — volt már oly viszonyok közt is, hogy nem egyszer merült fel a komoly emberek előtt a kérdés, vajjon nem volna-e jobb, ha tényleg felbomlanék, semhogy tehetetlenségünk élő bizonyágtételével örömet szerezzünk ellenségeinknek, barátainkat pedig elcsüggeszszük.

Ily körülmények közt nem csoda, ha a pánszlávizmus folyvást terjedt. Az ágostai egyház belküzdeldelmei világosan mutatják, mily hatalommá nőtte ki magát; de a római katolikus lelkészek és tanítók közt is van elég pánszláv, s az ügyvédi s újabban az orvosi karban is sűrűn fordulnak elő. »De legnagyobb baj, hogy a métely egyre terjed a nép körében, az izgatók a földi lét minden nyomora miatt való

elégedetlenséget a magyarság elleni lángoló gyűlöletté tudták átváltoztatni, melynek positiv oldala is, a tót nemzetiség külön politikai szervezkedése iránti óhajban mindinkább ki-domborodik.«

Röviden, de találó vonásokkal festi szerző a Felvidék mostoha gazdasági viszonyait s az ezek folytán előállott amerikai kivándorlást. Ezt nemcsak gazdasági, hanem nemzetiségi szempontból is komoly jelenségnek tartja. E kivándorlás állandó izgatásnak válik forrásává. Az Amerikába jutott tót, akár jön vissza, akár nem, felkölti az itthon maradtakban az elégedetlenséget s azonkívül világos politikai és nemzetiségi aspirációk magvát hinti el. »Az amerikai tótoknak több nagyobb lapjuk van, melyeknek sok olvasójuk akad idehaza is és e lapok következetesen szítják a magyar állam elleni bizalmatlanságot és ellenszenvet, a nélkül, hogy azt meg lehetne akadályozni, mert e lapok ritka kivétellel boríték alatt küldetnek be ide és mint egy távollevő fiúval vagy testvérrel való kedves kapocs, titokban őrzik és áhitattal olvassák.« Az államellenes irányzatok elterjedése annál veszélyesebb, mert összefüggő területen, egymással szoros összefüggésben s nagyjában azonos gazdasági és kulturális viszonyok közt 1.657,857 tót anyanyelvű s *magát tótnak valló* polgár lakik.

Szerző erősen kikel azok ellen, a kik akár rövidlátásból, akár opportunizmusból eltagadják a panszlávizmus létezését s az onnan fenyegető veszélyeket. Ezekkel szemben egészen radikális álláspontot foglal el:

»Vagy a magyar állam bomlik fel, dől romba, vagy a nemzetiségeknek kell a magyar fajba beolvadniok. A nemzetiségekkel kiegyezés nem lehetséges, minden velök való pak-tálás öngyilkosság.«

»Azon pillanatban, midőn egy néptömeg személyiségének tudatára ébred; midőn annak felismeréséhez jut, hogy közös érdekei vannak, melyek más népcsoportok érdekeitől különböznek: ezen érdekeknek állami szervezet útján való kielégítését kívánja, mely törekvés előbb a kisebb közintézmények, egyletek, tanintézetek, egyházközségek, politikai községek, vármegyéknek átalakítására, utóbb a közös érdekek első rendű fontosságánál fogva egyenesen magának a fennálló állami szervezetnek felbontására irányul.

A személyisége tudatára ébredt néptömeg közösökül és minden más érdeken felül álló érdekeit *teljesen* akarja kielégíteni és ez természetesen csakis *külön*, csakis kizárólag *ezen* életérdekek szolgálatára hivatott államban lehetséges.

Minden nemzetiségi mozgalom több nemzetiségű államban, végső célját tekintve, az állam felbontására és új, a nemzetiségek határainak megfelelő államok alakítására irányul.

Eleintén, meglehet, ezt a vezetők sem tudják és teljes jóhiszeműséggel ajánlanak békefeltételeket, melyek teljesítése által, úgy hiszik, mindörökre ki lesznek elégitve. Csak mikor a nyert koncessziók által megizmosodnak és személyi különállásuk még jobban kidomborodik, veszik észre, hogy nekik további koncessziókra van szükségük, melyeknek vége a teljes elszakadás.«

Szórul-szóra idéztük Kostenszky Gézának igazán mélyreható fejtegetését, melynek igazságát lehetetlen, hogy ne érezzék mindazok, a kik valaha csak komolyan gondolkodtak a nemzetiségi kérdés fölött; de az elmondottakból szintén logikailag vonja le szerző a következtetést, hogy az önfentartás kötelessége parancsolja mindent elkövetnünk idegen ajkú polgártársaink békés asszimilálására.

»Lehet, hogy szomorú, hogy nemzeti nagyságunkat nemzetiségeink felszívásával kell megalapítani; de e helyzetet nem mi teremtettük, e helyzet a történet méhéből született és súlyos hiba, végzetes kötelességmulasztás volna, ha e helyzetből haboznánk a helyes következtetéseket magunkra nézve levonni. Ha valakinek szíve ettől nagyon ellágyulna, fontolja meg, vajjon még azon esetben is, ha Magyarország, úgy, a mint azt Lukács László és Hurban Szvetozár óhajtaná, megsemmisülne, ha a magyarság magát a nemzetiségek kedvéért feláldozná, vajjon lehetséges volna-e egy Illiria, Románia, Tótország a hatalmas német és orosz nemzeti államok között; vajjon, ha az osztrák-magyar nagyhatalom megszűnnék, nem morzsoltatnának-e össze a kis, gyenge szláv államok épen azon ország által, melynek a nemzetiségi szóvivők hol tudatosan, hol öntudatlanul, ma oly pompás szolgálatokat tesznek?«

Kostenszky részletesen foglalkozik a panszláv izgatás ellenszereivel; kimondja, hogy a társadalmi tevékenység a

megoldásra váró nagy feladatokkal szemben még akkor is elégtelen volna, ha azt teljes siker koronázná. Egységes, tervszerű, nagy eszközökkel dolgozó, egymást kiegészítő és támogató állami és társadalmi actióra van szükség, csakis ettől várhatunk kellő eredményt. A panszláv izgatás legfőbb eszköze a sajtó, a hazai tót lapok mellett egy csomó külföldi sajtótermék; de foly az izgatás élőszóval is, főleg az ágostai és katolikus papok által, sőt a daloskörök, kaszinók és más-nemű egyesületek útján is izgatnak. Az izgatást megtorlás jóformán sohasem követi. A bíró és a közigazgatási hatóság ma tényleg tehetetlen a panszláv üzelmekkel szemben, mert ritka eset, hogy az agitátorok a mi szabadelvű büntető törvényünk paragrafusaiiba belebotlanak s számtalan módja van az ellenszenv és gyűlölet szításának, melyért ma senkit sem lehet felelősségre vonni. Szerző tehát azt kívánja, hogy büntető törvényünknek az alkotmány, a törvény stb. elleni izgatásra vonatkozó szakaszai módosíttassanak, a gyülekezési jog szabályozása alkalmával pedig legalább az biztosíttassék, hogy semmiféle nyilvános összejövetelt hatósági közeg jelenléte nélkül ne lehessen tartani.

Különben a polgárok szabad gyülekezési jogát fentartandónak véli, sőt azt sem kívánja, hogy a gyűlés engedélyhez köztessék. Nézete szerint feltétlenül az sem szükséges, hogy a kiküldött hatósági közegeknek megadassék a jog a szónokok félbeszakítására, vagy a gyűlés felosztatására. Elegendőnek tartja, ha a büntető törvény illető szakaszai kellően szigorítottatnak s biztosíttatik, hogy a fenytő eljárás mindenkor mindenki ellen megindíttatik, a ki az állam vagy a magyarság ellen bármily alakban, akár népgyűlésben, akár egyesületben, akár templomban izgat. De a törvényt szigorítani kell, úgy a büntetési tételek felemelése, mint a fogalmi meghatározás tágítása által, hogy a bíróság büntető keze utolérhesse az óvatosabb bűnösöket is. A gyülekezési jog törvényes szabályozásáig a közigazgatási hatóságoknak kell megadni a jogot a praeventiv intézkedések megtételére.

Mindez intézkedésekkel részint a baj külső nyilvánulását, részint terjedését lehetne meggátolni, a nemzeti egység megteremtését azonban nem érhetjük el vele. Ezt csak czéltudatos nemzeti politikával tehetjük, melynek egyik legfőbb feladata a fenforgó osztály- és felekezeti ellentétek kiegyen-

litése. E tekintetben a kormány egyházpolitikai programjának megvalósításától nagyon sokat vár. A mostani izgalmakból eredő károk számba sem jöhetnek azok mellett a szolgáltatások mellett, melyeket az állami és nemzeti egységnek tenne; míg ellenben, ha a program esetleg meg találna bukni, nemcsak rekompenzációt nem nyernénk az izgalmakért, hanem a nemzetiségek e gyöngeségünkből új erőt fognak meríteni.

Az állami actio kiindulási pontjául Kostenszky a közoktatásügy fejlesztését jelöli; festi a felekezeti és községi népiskolák fogyatkozásait. Gyökeres újjászervezést kíván. Elegendő számú s kellőleg dotált népiskolák állítandók. A hol a felekezetek erre képesek, ott tartásuk meg felekezeti iskoláikat, a hol ez nem lehetséges, vagy ott, a hol nincs meg a kellő érzék a népoktatás feladatai iránt, a hol a tanintézetet rosszul vagy hazafiatlan szellemben vezetik, ott a felekezeteket nem kellene iskolatartásra feljogosítani, ott a feladat az államra volna bízandó. Nem a községekre; mert a községi iskolák semmivel sem jobbak, sőt gyakran rosszabbak, mint a felekezeti s ezeknél is számos példa van, hogy az oktatás államellenes irányban történik.

Erős argumentumokkal igazolja a községi iskolák teljes megszüntetése s a meg nem felelő felekezeti iskolák államosítása folytán felmerülő állami szükséglet produktív s az aránylagos teherviselés szempontjából igazságos voltát. Következtetéseit abban foglalja össze, hogy az állami felügyelet és az állami hatóságok fegyelmi joga a felekezeti népiskolákra is kiterjesztessék s a tanfelügyelői intézmény decentralizációja által ennek a felügyeletnek a hatálya biztosítottassék. A községi iskolák teljesen rossznak bizonyult rendszerével szakítani kell s ezek, valamint mindazon felekezeti iskolák helyébe, melyek feladataiknak bármely okból meg nem felelnek, állami iskolák állítandók.

Részletesen szól arról a hatásról, melyet a gazdasági jóllét emelése a Felvidéken a hazafias szellem megerősítésére gyakorolna. Rámutat igazságszolgáltatásunk bajaira, hogy az anyagi jog legnagyobb része kodifikálatlan, az alaki szabályok bizonytalanok. Hogy az eljárásban a formális igazság gyakran jut túlsúlyra a materiális felett s azonfelül igazságszolgáltatásunk nagyon drága s végtelenül lassú. Sokkal behatóbban foglalkozik politikai közigazgatásunk fogyatkozásaival s a

közvetlen szemléletből merített megjegyzései valóban igen találók és figyelemre méltók. Különös figyelmet érdemel az, a mit a tisztviselők politikai jogairól mond, mert félni lehet, hogy túlzott szabadelvűségből, vagy merő doktrinárségből itt ismét oly lépésre engedjük magunkat ragadtatni, a mit később keservesen meg fogunk bánni. Kostenszky Géza kimutatja s érveinek meggyőző erejétől bajos elzárkóznunk, hogy téves az a nézet, mely szerint a közigazgatási, különösen a vármegyei tisztviselőknek a politikai életben való részvétele a képviselőválasztásokra és másnemű politikai jogok gyakorlására való befolyása veszedelmes a közszabadságra. Nemcsak a szabadságnak sokat hangoztatott elve kívánja meg, hogy a köztisztviselőnek ne legyen kevesebb politikai joga, mint a többi polgárnak, hanem nemzetiségi vidékeken az állam biztossága is. Ide iktatjuk egészében a röpirat argumentációját:

»Nagyon furcsa képe volna képviselőházunknak, ha a főszolgabíró és a községi jegyző nem elegendnék a politikai pártküzdelmekbe, ha ölbe tett kézzel lesnék, mit tesznek tót ajkú polgártársainkkal azok, a kiket ma minden erőszakoskodás nélkül tart pórázon a tisztviselő befolyása.

Mert sok, igen sok választókerület van ám a felvidéken, a hol magyar birtokos osztály nincs, a hol a hazafias értelmiséget tisztán a tisztviselők képezik.

Vajjon mit gondolnak azok, a kik ma a tisztviselők politizálását oly kemény szavakkal ítélik el, kinek befolyása volna képes azután, ha a tisztviselők politikai jogai megszoríttatnának, ezeket helyettesíteni. Kiktől várhatnók ezután a nemzetiségi áramlat kellő hatálylyal való ellensúlyozását?

Mert a nyílt izgatásig, hol a tisztviselő hivatalosan léphet fel, a pártszervezés megkezdésétől még nagy út van és az első lépést kell megakadályozni, ha azt nem akarjuk, hogy az államellenes törekvések feltartóztathatatlanul terjedve a parlamentben is képviseltessenek, az izgatást ezen uton állandóvá tegyék és Magyarországnak nemzetiségi szétszaggatottságát az egész világnak demonstrálják.

Addig, míg a tisztviselő, a kit a nép tisztel, a kit ismer és a ki iránt többé-kevésbé ragaszkodással van, befolyhat a választásokra, elmehet a községekbe, figyelmeztetheti a választókat a hazafiatlan izgatók tanainak veszélyes voltára, tájé-

koztathatja őket a közállapotok iránt, helyreigazíthatja tévedéseiket, szétoszlathatja előítéleteiket: addig nem kell attól tartanunk, hogy a nemzetiségi vezérek bejutnak a parlamentbe, hogy hazudozásaikkal fellármázzák a többi Európát és folytonos izgalomban tartják választóikat.

De mihamarabb ez a befolyás megszűnnék, az elhagyott örökségeket a destructiv elemek foglalnák el és el lehetnének készülvén arra, hogy a Felvidék számos kerületében nemzeti-ségi jelölteket választanának meg.

Nem az képezheti tehát a helyes magyar politika feladatát, hogy a köztisztviselők közjogait megnyirbálja, mert igaz, hogy politikai hivatásukat néha az igazgatás rovására teljesítik, hanem az, hogy különösen a járási hatóságoknak helyes szervezete és kellő személyzettel való ellátása által lehetővé tétessék, hogy a járás első tisztviselője politikai természetű feladatait olyképen teljesítse, hogy annak az administráció se vallja kárát.

A röpirat positiv javaslatokat tartalmaz a földművelés és ipar fejlesztésére s egészen helyes álláspontot foglal el a háziiparral szemben, valamint több helyes eszmét mond el a fürdőkről, mint a Felvidéken a gazdasági jóllét emelésének igen hathatós tényezőiről. De még érdekesebb a tárgyalt kérdés szempontjából a VII. fejezet, melynek tartalmát szerző a fejezet homlokán a következő pár sorba foglalta: *A modern város jogállása. — A város jellemző sajátosságai és a vidékre való hatása. — A felvidéki városok fejlődése. — A termelés fokozásának szükségessége.* — Ez utóbbival kívánunk kissé részletesebben foglalkozni, mert a városoknak, mint kulturális központoknak fontos szerepe a magyarság terjesztésében úgy is eléggé ismeretes. A röpirat kimutatja, hogy közgazdasági szempontból mennyire ferde az a felfogás, mely a városok emelkedését, boldogulását hivatalok felállításától, katonaság elhelyezésétől stb. várja. A mai vasuti összeköttetések mellett egy csekély fejlettségű termeléssel bíró városra nézve a fogyasztás fokozódásának csupán az lesz az eredménye, hogy azon termények ára, melyeket az új fogyasztók a helybeli termelőktől kénytelenek beszerezni, tehát főleg az élelmi cikkek és a lakások megdrágulnak, természetesen nemcsak az új jövevényekre, hanem a régi lakókra nézve is, mi által a termelési költségek mesterségesen fölcsigáztatnak és talán az

ipari termelés csökkenését fogja a fogyasztás növekedése maga után vonni. Csak jelentékeny iparral és kereskedéssel bíró városra nézve előnyös, ha fogyasztói számát szaporítják.

Végül ismerteti a magyar társadalom actióját s adatai kétségbevonhatatlanul igazolják, hogy mily kevésbé volt képes a magyar társadalmat felrázni a nemzeti és állami létünket legközvetlenebbül fenyegető veszély. Kijelöli a társadalmi actió legközelebbi feladatait és itt ismét sok figyelemre méltót mond, bár mindenben nem értünk vele egyet. Például nem tudnók helyeselni, ha a sajtó állandó agitációt folytatna ez irányban. A nemzetiségi kérdés tárgyalása sok óvatosságot, sok mérsékletet kíván, erre a napi sajtó, legalább összeségében, már természeténél fogva sem képes, előbb-utóbb végletekre ragadtatja magát. Megfontolandó, hogy mi lesz akkor, ha folyvást olajjal öntözzük a tüzet. Különbén is nem szavakra, hanem tettekre van szükség. A sajtó igaz, nagy hatalom s roppant hatása van a közvélemény alakítására, de nem volna, nem lehetne-e elég erő a társadalmi érintkezésben, hogy minden magyar emberben felköltse s ébren tartsa azt a kötelességérzetet, hogy ha kell, anyagi áldozattal, ha kell, társadalmi uton minden lehetőit elkövetni tartozik a haza különböző ajkú és felekezeti fiainak összeolvasztására, compact, egységes, megbonthatatlan nemzetté forrasztására.

DR. VARGHA GYULA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Szeptember hó.

1.-én. A »Könyves Kálmán« m. irod. és könyvk. r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 11.238 frt. Osztalék 75 frt. (15°/o).

A betétek után fizetendő kamat tárgyában a fővárosi pénzügyintézetek tanácskozást tartottak abból az alkalomból, hogy az orsz. közp. takarékpénztár a fennálló egyezményt okt. 1-ére felmondta. Határozattá lett, hogy a 3⁶/10°/o-nyi kamatláb ne legyen többé kötelező. Egyes intézetek ennek folytán a 4°/o-nyi kamatot a feleknek esetről-esetre engedélyezni fogják.

2.-án. Hírlik, hogy a svájci szövetségtanács a *takarmánykiviteli tilalmat* nem tartja összeegyeztethetőnek az osztrák-magyar-svájci kereskedelmi szerződéssel. Ezzel szemben az intézkedés a marha-egészségügyre való tekintetekkel igazolható.

A magyar vasutak hét hónap alatti bevételei 53·33 millió forintba rugnak, mely összegből a fővasutakra 49·05 millió, a helyi érdekű vasutakra 4·28 millió forint esik. Az előző évhez képest az összes bevétel 2·39 millió forinttal emelkedett.

6.-án. *Közúti vasutak nemzetközi kongresszusa* tárgyal Budapesten. Általában a villamossági üzem mellett foglal állást.

7.-én. A *versecz-kubini helyi érdekű vasut küldöttsége* a vasut létesítése érdekében a kereskedelmi minisztertől kért (154.000 frtnyi) államsegély folyóvá tételét kéri. A miniszter a segély megadását a jövő évre megígéri.

8.-án. Az *Oroszországba való kivitel tárgyában* a kereskedelmi miniszter rendeletet bocsát ki, mely az árú származásának igazolása körül követendő eljárás bővebb magyarozatát foglalja magában.

»Neptunus« vizvezetéki és üvegkárók ellen biztosító r. t. cím alatt 400.000 korona alaptőkével vállalat van alakulóban, a Majnamelletti Frankfurtban létező ilyenmü biztosító társulat mintájára.

10.-én. Miskolczon az *ipartestületek III. kongresszusa*, mely 8-án nyílt meg, bezárul. Az értekezlet, mely élénk részvétel mellett — 110 ipartestület képviseltette magát — folyt le, számos kérdéssel foglalkozott: az ipartörvény revíziójával összefüggő kívánalmak tisztázásával, az ipari szakoktatással, a műhelyoktatás reformjával, a munkaviszonyok szabályozásával, a szövetkezeti ügy terjesztésével stb. Elhatározták továbbá, hogy az iparosok választási cenzusának leszállítása, valamint iparosoknak a főrendiházba kellő számmal leendő kineveztetése tárgyában beadványt intézzenek a kormányhoz és a képviselőházhoz.

A *tatarosi aszfalt-társulat tervével szemben*: N.-Várad mellett új köolajfinomítót állítani fel, az osztrák-magyar köolajfinomítók értekezlete a kartellnek (1894. május 1-ejével leendő) felbontását határozta el.

A *felső-tiszai kerületi gazdasági egylet* a földmivelésügyi miniszternek köszönetet szavazott a takarmánykiviteli tilalomért.

12.-én. *A Pesti magyar kereskedelmi bank félévi mérlege.* Tiszta nyereség 891.355 frt., vagyis pro rata temporis 17·82⁰/₀-nyi kamat. Betétek állaga 33 millió forint. Záloglevelek és községi kötvények összesen 62·5 millió forint értékben vannak forgalomban. Váltótárca 21 millió forint.

Fiumében új hajógyár felállítását tervezik.

A kereskedelmi miniszter, tekintettel a nehézségre, mely a fővárosi építkezéseknél a téglanyag beszerzése körül mutatkozik, a *vidéki téglagyáraknak kivételesen olcsó díjtételeket engedélyez* a fővárosba leendő szállításoknál teljes waggonrakományok után. Nagyobb távolságokból a díjtétel $\frac{8}{100}$ kr. egy kilométer és száz kilogramm után.

A fővárosi statisztikai hivatal a *budapesti malomipar* 1892. évi eredményeit közli, összehasonlítva az előző évek adataival. A malmok 1892-ben 6·069 millió métermázsa gabonát öröltek és 5·92 millió métermázsa lisztet állítottak elő. A liszt előállítására 1870. óta 2·98 millió métermázsról 5·92 millió métermázsa emelkedett. A szénfogyasztás most 1·04 millió métermázsa. Minden örölt métermázsa gabonára jelenleg $\frac{17}{100}$ métermázsa szén esik, míg ezen arány 22 év előtt még $\frac{31}{100}$ volt.

13.-án. *A pénzügyminiszter az ezüst beváltási árát* a Magyarországon termelt ezüstért 1894. január 1-étől fogva kilogrammonként 57 forintra szállítja le, 1894. december végéig a már fennálló és államsegélyt élvező bányavállalatoknak 22 forint államsegélyként még engedélyeztetik, míg újonnan *keletkező* és külföldi vállalatok e kedvezményre és a készpénzzel való beváltásra igényt nem tarthatnak.

14.-én. *A Magyar leszámítoló és pénzváltóbank félévi mérlege.* Tiszta nyereség (átvitellel együtt) 696.178 frt., a mi pro rata temporis 11·13⁰/₀-nyi, átvitel nélkül 9·43⁰/₀-nyi kamatnak felel meg.

15.-én. *A Magyar jelzáloghitelbank félévi mérlege.* Tiszta nyereség (108.771 frtnyi átvittel együtt) 845.126 frt., vagyis pro rata temporis 14·12⁰/₀, az átvitel nélkül 12·9⁰/₀. Az intézetnek eddigi összes kibocsátásai (záloglevelek és községi kötvények) meghaladják a száz millió forintot.

16.-án. *A Pesti első hazai takarékpénztár* betétek után 4⁰/₀-ot fizet és maga viseli az adó terhét. Ezt követik a Kereskedelmi bank, az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár, a Leszámítoló bank, az Országos közp. takarékpénztár stb.

17.-én. *A szeszipar kedvezőtlen helyzete* folytán az érdekeltek által augusztusban tartott országos értekezlet kebeléből kiküldött 32 tagú küldöttség a miniszterelnöknek emlékiratot nyújtott át. A miniszterelnök az osztrák szeszipar hasonló helyzetére utalván, a reformokhoz hozzájárulni azon esetre nyilatkozott hajlandónak, ha az osztrák érdekeltek hasonló lépéseket tennének s ezzel a reformnak, mely egyoldalúlag nem eszközölhető, az osztrák kormány hozzájárulását megnyernék.

A kereskedelmi miniszter a Németországba és Svájcba való *tengeri- (kukoricza-) kivitel* előmozdítása céljából kedvezményes szállítási díjtételt állapít meg.

19.-én. A közoktatási miniszter a kereskedelmi miniszterrel egyetértőleg az ipari és kereskedelmi *tanoncziskolák szervezetére* vonatkozó rendeleteket a tanfelügyelőknek megküldi és azokat felhívja odahatni, hogy ezen szervezet 1893/94-ben életbe lépjen.

Budapesti III. kerületi takarékpénztár félévi mérlege 10.963 frtnyi tiszta nyereséget mutat.

Tekintettel a *raktárhiányra Budapesten*, a kereskedelmi miniszter a m. államvasutak igazgatóságát utasította, lépjen a Tiszámitolóbank képviselőivel érintkezésbe, a célból, hogy a budapesti pályaudvarok állomásain raktárakat a nyilvános Entrepotk rendelkezésére bocsásson.

22.-én. A *budapest-esztergomi vasút* tőkét 6.25 millió forintban állapították meg, melyhez az állam 1.2 millió forinttal járul. Az állam e vasutat a körvasuttal akként fogja összekötni, hogy a személyvonatok a budai lánczhídfőig fognak közlekedni.

A pénzügyminiszter a *húskivitel érdekében* a pénzügyi hatóságokhoz rendeletet intézett.

23.-án. A *nyitra-ölggyi vasút* tárgyában az érdekeltek értekezlete a kormányhoz fordul a *bélicz-stubnyai vonalnak*, mint rendes vágányú vasutnak kiépítését kérvén.

24.-én. A pénzügyminiszteriumban a *jövedelmi adóreformra vonatkozó anyag* teljesen össze van állítva. A jövő hó közepén a pénzügyminiszter által egybehivandó ankét ez anyag alapján fog tárgyalni.

A *Magyar jelzáloghitelbank* a 3⁰/₀-os sorsolással összekötött zá'oglevelek kibocsátását elhalasztotta.

A *Franklín m. irod. intézet és könyvnyomda évi mérlege*. Tiszta nyereség 73.353 frt. Osztalék 15 frt. (10⁰/₀).

25.-én. A *budapesti erzsébetvárosi takarékpénztár működését megkezdte*.

26.-án. *Rimamurány-salgótarjáni vasmű r.t. mérlege* 1,598.681 frtnyi tiszta nyereséggel zárul (mult évi átvitel 176.015 frt.). Osztalék 12 frt. (12⁰/₀). A külön tartalékba 200.000 frtot tesznek és 214.838 frtot új számlára visznek át.

A *tőzsdetanács által kiküldött bizottságok az új leszámolási rend és az új értéktőzsde szokványok* tervezetét bemutatja. Kiterjeszti a küldők rendelkezési jogát küldeményeik felett azon esetre is, ha az árúk a feladási helyről már elszállítottak.

27.-én. *Dr. Wekerle Sándor* a pénzügyminiszterium vezetésével megbízott miniszterelnök az *1894. évre az államköltségvetést* a képviselőház elébe terjeszté. A rendes bevételek 416.608 millió forintot, az átmeneti bevételek 48.395 millió, összesen 465.003 millió forintot tesznek, a rendes kiadások 394.533, átmeneti kiadások 47.577, befektetések 16.352, rendkívüli közös kiadás 6.531 millió forint, összesen tehát 464.992 millió forintra rugnak. Eredmény 11.688 frt. fölösleg. Beszédében a miniszterelnök a *valutarendezésről* is bővebben nyilatkozik. *Az állampénztárakban* 121.706 millió korona, a *körmöczi pénzverdében* 10.574 millió korona, az *állampénztárban külföldi aranyérmekben* 2.447 millió korona, *bankoknál* 5.273 millió és 23.795 millió korona van elhelyezve, úgy, hogy a rendelkezésre álló aranykészlet 163.796 millió korona. Tekintetbe véve ehhez, hogy a Konzorcium még 12 millió 4⁰/₀-os aranyjáraadéokra az optiót fentartotta magának s e czímen még 27.408 millió korona befolyása várható, összes aranyszükségletünk, mely (a 312 millió forintnyi függő államadósság Magyarországra eső 33⁰/₀-a = 93.6 millió forint) 187.2 millió koronát tesz, fedezettnek tekinthető.

28.-án. A Magyar ipar- és kereskedelmi bank r. t. rendkívüli közgyűlést hív össze az alapszabályoknak a részvénytőkének (5 millió forintról 8 millió forintra leendő) emelése folytán szükséges módosítása tárgyában.

A bécsi tőzsdekamaránál a nyugoti vasut elsőbbségi kötvények október elsején túl leendő hivatalos jegyzését kérelmezik, noha a magyar pénzügyminiszter az összes címleteket október elsejére felmondta.

29.-én. Az 1894. évre a kőrmöczi pénzverdében még 102 millió darab érem, ezek közt 80 millió 20 koronás darabokban, 10 millió 10 koronás darabokban verendő 109·64 millió korona értékben.

»Hazánk« irod. intézet és könyvnyomda alakuló közgyűlése.

Az országos kereskedelmi és iparcsarnok felterjesztést intéz a kereskedelmi miniszterhez az országos vásárok betiltása ellen, minthogy a kolera járványos jelleggel nem bír.

A földművelésügyi miniszter 1892. évről szóló jelentését terjeszti a képviselőház elé.

MAGYARÁZÓ MEGJEGYZÉSEK A HAVI KRÓNIKÁHOZ.

A lefolyt hónap legfontosabb közgazdasági eseménye az 1894. évre szóló költségvetés benyújtása és a miniszterelnök jelentéstétele a valutarendezés állásáról. A költségvetés netto tételekben a következőleg foglalható össze: az összes adókból 189·82 millió forint, a jövedékekből és illetékekből 44·83 m., az állam összes üzemeiből 2·74 m., az államvasutak és gépgyárakból 34·66 m., különböző egyéb címeken végül 1·065 m. frt., mindössze tehát 272·73 m. frt. tiszta bevétel várható. Ezekkel szemben az összes igazgatási költségek (a közös kiadásokkal együtt) tisztán 117·91 m. frtot, az összes államadósságok 137·01 m., a kamatbiztosítások 0·64 millió, a beruházások 16·35 m. frtot, az átmeneti kiadások — a bevételeket túlhaladólág — 0·82 m. frtot igényelnének, vagyis csekély (11.000 frtnyi) különbség híján az összes 272·73 milliónyi várható bevétel felhasználhatók. Az előző évekre vonatkozólag összeállított oly netto mérlegekkel összehasonlítva az adók csoportja 1889. óta folytatólágosan 162·7 m. forintról 189·82 millióra, a jövedékek és illetékek hozadéka 41·2 millióról 44·83 m. frtra növekedett, legnagyobb azonban az emelkedés (15·8-ről 34·66 m. frtra) a vasutak és gépgyárakból eredő jövedelemnél, ezzel azonban az a jelentékeny évi tehertöbblet kapcsolatos, mely az államadósságoknál a vasuti megváltások folytán mutatkozik. Az igazgatási költségek ugyanez időben 101·7-ről 117·91 m. frtra, az államadóssági szükséglet pedig 111·4 millióról 137·01 millióra növekedett, ellenben a kamatbiztosításokra szükségelt összeg 7·3-ről 0·64 millió frtra szállt alá. A beruházásokra fordított összegek 11·78 és 16·35 m. frt. között hullámzottak. A pénzügyi helyzetet általában tekintve, az öt deficitmentes évre vonatkozólag a következő jelenségek emelkednek ki: az adószolgáltatások és az igazgatási költségek lényeges növekedése, a közlekedési és az államadóssági viszonyok (az adósság állagát a kamatfizetésre és törlesztésre szolgáló évi szükséglethez viszonyítva) nagymérvű javulása, az előirányzat szilárdsága és az államháztartás egyensúlyának tartós volta. A konverzióról és a valutarendezésről csak e művelet lezárta után lehet majd végleges ítéletet mondani, az a tény azonban, hogy hazánk aranyszükségletét teljesen fedezte és hogy a konverzió nagyobb tökehasznot fog szolgáltatni, mintsem feltételeztetett, mindenesetre örvendetesen meglepő.

Dr. Mandello Károly.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. II. kötet. A magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Második rész: A népesség foglalkozása. 9 grafikai táblázattal. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos magyar kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1893. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság.

Az országos statisztikai hivatal teljes elismerést érdemlő buzgalommal látott azon óriási anyagtömeg rendszeres feldolgozásához és közzétételéhez, melyet az 1891-ik év első napjaiban eszközölt általános népszámlálás birtokába juttatott. Több más kiadványon kívül az idei tavaszon adta ki egy hatalmas kötetben a népszámlálási anyag demographiai mozzanatait, melyek a legmélyebb bepillantást nyújtottak a magyar állam lakosságának természetrajzába. E kötetet nyomon követte egy másik, még terjedelmesebb s ép oly fontos, mint az előbbi, de a lakosság más nevezetes mozzanataira vonatkozó. Még a nyáron megjelent egy második, 955 oldalra terjedő kötet, mely a foglalkozási statisztika anyagát öleli föl s hazánk lakosságának foglalkozását, a foglalkozások megoszlását az anyagi és szellemi munka minden ágában rendszeresen feldolgozva világítja meg. Ha az első kötet a magyar nemzet összes elemeinek demographiai viszonyait ismertette meg, a második kötetben a magyar társadalom munkaszervezetének megbízható számok, hiteles adatok alapján megrajzolt képét vesszük, mely magában véve is fölötte gazdag, a nemzeti reformpolitika minden munkása és előharczosa számára pedig nélkülözhetetlen ismereteket és tanúságokat kínál.

Az új kiadványnak különös becsét kölcsönöz az, hogy páratlanul áll a maga nemében a magyar irodalomban. Régibb népszámlálásaink sem mellőzték ugyan teljesen a lakosság foglalkozásának nagyfontosságú problémáit, sőt két ízben külön kísérlet történt egyik népréteg, az iparos osztály foglalkozásának összeírására és kiderítésére. Roppant anyag gyűlt be s részben tudományosan fel is dolgoztatott, a többek közt Jekelfalussy Józsefnek »Népünk hivatása és foglalkozása« című igen becses akadémiai értekezésében. Csakhogy az alap, melyen a feldolgozás történt, nagyrészt ingatag volt; a népszámlálási anyagot csak főcsoportok szerint osztályozva lehetett földolgozni, míg a speciális összeírások közül az első, az 1873-iki egészen rosszul ütött ki, a második, az 1884-iki megbízhatóbb anyagot szolgáltatott ugyan, de szintén számos bajban és hiányban leledzett. Kellő áttekintést népünk foglalkozásáról mind e kísérletek nem nyuj-

tottak tehát, de mégis meg volt azon egy jó következményök, hogy az országos statisztikai hivatal a tapasztalás iskolájában tanulta ki, hol rejlik a baj s mit kell tennie, ha végre megbízható, az államélet szükségleteinek s a szaktudomány modern fejlődésének megfelelő eredmények birtokába akar jutni. E tapasztalatokat értékesíthette a legutóbbi népszámlálásban, melyet a gyakorlatban nyert tanulságok szerint készített elő úgy, hogy az elért eredmény immár nemcsak sokkal teljesebb, sokkal részletesebb, hanem megbízhatóbb is, az utóbbi összeírásokénál. Különösen egy újítás vált be s fokozta a begyűlt anyag megbízhatóságát. Az ipari segédszemélyzet előbbi összeírásainál a feltett kérdések nem voltak oly határozottan praecisirozva, hogy az adott válaszból világosan kitűnt volna, melyik gazdasági ágban működik tényleg az illető, mert foglalkozását a válasz csak egész általánosságban jelezte. E hiányon ezuttal úgy segítettek, hogy az ipari segédszemélyzettől megkérdezték azt is, hogy névszerint mely mesternél, vállalatnál vagy munkaadónál van tényleg alkalmazva. A beérkezett válasz tehát már nem csupán a munkás foglalkozásáról általánosságban adott tájékoztatást, hanem minthogy munkaadója is ismeretes volt, határozottan és részletesen meg lehetett állapítani, melyik különös gazdasági ágban működik s melyikhez kell őt számítani.

Igy a számlálás gondos előkészítésével a statisztikai hivatal lehetőleg megbízható anyag birtokába jutott, melyet a most megjelent impozáns kötetben ritka szakértelemmel feldolgozva és minden kiválóbb mozzanatot alaposan méltatva bocsát a közönség rendelkezésére. Természetes azonban, hogy az anyag beszerzésénél eszközölt számos lényeges újítás, az adatgyűjtésnél alkalmazott új módszer szükségképen erős hatással volt az anyag közzétételének, az adatok feldolgozásának módjára is. A hivatal ezúttal nyert először minden mozzanatot felölelő, ép e mellett lehetőleg megbízható adatokat s így ezeket nem állíthatta szembe, nem hasonlíthatta össze a régibb, tökéletlen és megbízhatatlan anyaggal. Kiadványában csakis az 1891-iki adatok rendszeres feldolgozására, az 1891-iki foglalkozási viszonyok lehető hű rajzára szoritkozik tehát s nem tett kitéréseket a régibb állapotokra, a multa, mint a demographiai részben történt. Ezt nagyon helyesen cselekedte, mert bármi gazdag tanúságot meríthetni a mult és jelen állapotainak egymás mellé állításából, összehasonlításából, ez csak ott észszerű és kívánatos, hol az összehasonlítás alapjául szolgáló anyag azonos rendszer szerint szereztetett be vagy legalább is megbízható. De a hol mindkét kellék hiányzik, mint a mi régibb foglalkozási statisztikánknál, ott az összehasonlítás nemcsak képtelenség lenne, mert nem nyujtana módot annak megállapítására, hogy itt vagy amott hanyatlás vagy haladás történt-e, hanem egyenes zavart idézne elő s megnehezítené azon valódi tanúságok felismerését is, melyek a megbízható anyagban népünk szociális és foglalkozási viszonyait illetőleg rejlenek. Az országos statisztikai hivatal ezuttal tehát természetesen tartózkodni volt kénytelen a történelmi kitérésektől s csupán azt adja, a mi szilárd alapon áll, a miben a tényleges állapotok hű képe nyilvánul, mi pedig csupán az 1891-ki népszámlálás idevonatkozó anyagáról mondható.

Ezt az anyagot azonban annál nagyobb gonddal és lelkiismeretességgel, az európai szaktudomány kívánalmainak megfelelően csoportosította és dolgozta föl, miben dicséretes osztályrésze van

Dr. Vizneker Antalnak, kire az országos statisztikai hivatal igazgatója, *Jekelfalussy* József a foglalkozási statisztika feldolgozását bízta s ki a jelen kötet nagy terjedelmű s érdekű általános, feldolgozott részét megírta. Mert ez a kötet is két főrészsre oszlik. Az első, az általános jelentés — magában is egy testes kötet — az anyagbeszerzés és feldolgozás módszerének ismertetése után négy terjedelmes fejezetben rajzolja meg a magyar nép foglalkozásának tényleges állapotát, azt a társadalmi organisációt, melyben nemzetünk különböző elemei hivatásukat a productiv munka terén teljesítik. Először is a keresőket és az eltartottakat csoportosítja előbb általánosságban, azután a főbb foglalkozások minden egyes ágában. A magyar állam egész területén, Szent István koronája összes országaiban a férfi lakosságnak 62·60, a nőlakosságnak 21·84, összesen az egész lakosságnak 41·94⁰/₀-a tartozik a keresők csoportjába, míg a lakosságnak csaknem egész 58⁰/₀-a az eltartottak csoportjába esik. E szerint átlag a Magyarbirodalomban 1000 keresőre 1.385 eltartott jut. Eljlesztő arányszám lenne, ha az eltartott alatt azon egyént kellene értenünk, a ki, mert rendes foglalkozása nincs, egyáltalában nem járulna a nemzeti munka összeségéhez. Csak-hogy az utóbbi csoportba a gyermekeken és a nők nagy részén kívül a házi cselédek is tartoznak s így az eltartottak nem oly csoportot képviselnek, mely a nemzeti munkában egyáltalán vagy gazdasági szempontból számba sem vehető módon venne részt. Ezt szembetűnően megvilágítja egy másik csoportosítás, mely azt tünteti föl, hogy koronánk területén az 1000 keresőre eső 1.385 eltartott közül mennyi és milyen kategóriába esik. E szerint az 1.385 eltartott közül 452 háztartásban foglalkozó nő, 52 cseléd, 808 tizennégy éven alóli, 68 pedig tizennégy éven felőli foglalkozás nélküli egyén, 3 letartóztatott s az 1.385 közül összesen férfi 440, nő pedig 945. Ha az eltartottak külön csoportjait egyenkint nézzük, akkor kitűnik, hogy a keresők és eltartottak fentjelzett arányszámát nem szabad egész ridegen úgy értelmezni, mintha a magyar korona területén élő népesség egy kis része, nem is 41⁰/₀ tartaná azt a nagy többséget, vagyis 58⁰/₀-ot. Mert habár nincs is szabályszerűen osztályozható foglalkozása a háztartásban élő nőnek, a legtöbbszörnek mégis van bizonyos része a nemzeti munkában, hisz a háztartásban is olyan munkát végezhet, mely a nemzeti vagyion szaporításához szintén hozzájárul. Ugyanazt mondhatni a cselédekről s a 14 éven felüli foglalkozás-nélküliekről, kikhez a tanulók is számítvák. Ezeknek nincs még ugyan rendes foglalkozásuk, de még sem mondhatni, hogy a nemzeti ellátás asztalánál csak az evők szerepét vinnék s a társadalom heréi, élődiei közé tartoznának. Az igazi deficitet az eltartottak rovatában először a gyermekek, azután a letartóztatottak, kik fogságuk idején természetesen mások rovására élnek, a többi csoportoknál pedig csak egy határozottan meg nem állapítható arányszáma képviselik, mely tehát a valóságban a nép productiv és inproductiv rétegei közt kevésbé kedvezőtlennek vehető, mint minőnek a fentebbi adatokból kitűnik.

De a külföldi államoknak hasonló rendszer szerint készült számításai szerint különben is eléggé megnyugtatók a Magyarországból mutatkozó állapotok. Európa északi államaiban a keresők és eltartottak közti arányszám még kedvezőtlenebb, mint a Magyarbirodalomban, mely e tekintetben középhelyet foglal el földrészünk külön-

böző országai közt. De a magyar korona egyes országai, sőt az anyaország egyes megyéi közt is igen szembetűnő ellentétek és különbségek nyilvánulnak, melyekről az országos statisztikai hivatal a jelen munkában igen tanulságos fölvilágosítást ad. Míg a Magyarbirodalomban a keresők átlagos arányszáma csak 40·91⁰/₀, Horvátországban ez a szám 48·51⁰/₀-ra növekszik, sőt két vármegyében az 50⁰/₀-ot is meghaladja, ellenben az anyaországban 40·98⁰/₀-ra csökken. Általában földrajzi, gazdasági és szociális viszonyok nagyban hozzájárulnak ez állapotok előidézéséhez s a keresők arányszáma magában véve még nem nyújt biztos alapot valamely ország vagy vidék vagyonságának megítéléséhez. Mindazonáltal lehetetlen itt figyelmen kívül hagyni azon már a népesedési viszonyoknál szembetűnően nyilvánuló tény, hogy Horvát-Szlavonország a legutóbbi évtizedekben a magyar kiegyezés befolyása alatt hatalmas haladásokat tesz minden irányban s hogy nemcsak lakossága mutat feltűnő szaporodást, hanem a lakosság számára a megélhetésnek is igen kedvező conjunkturái alakultak. A statisztika adta megdönthetetlen tényekben nyilvánul a magyar-horvát kiegyezés értékének és hatásainak legigazabb bírálata.

Az anyaországban magában az arányszám, mint már jeleztem, 40·98⁰/₀, vagyis minden 1000 keresőre 1.440 eltartott (450 férfi s 990 nő) esik. Egyszerűen azt jelenti ez, hogy minden egyes kereső saját magán kívül még csaknem másfél ember számára kénytelen a mindennapi kenyeret megkeresni? Nagyon szomorú állapot lenne, ha így állana a dolog, mert fölötte megnehezítené a nemzeti vagyonszerződését, hisz lehetetlenné válnék a takarékoskodás, a tőkefelhalmozás e leghatékonyabb tényezője, ha minden egyes keresőre ily nagy állandó teher nehezednék. De mint már jeleztem, nem egészen így áll a dolog, mert ha végig nézünk az ország törvényhatóságain, sajátságos jelenséget látunk. A 40·98⁰/₀-os arányszám tetemesen emelkedik az ország szegényebb vármegyéiben, például Árvában, hol 44·23⁰/₀, Máramarosban, hol 42·27⁰/₀-ot tesz, általában pedig az erdélyi törvényhatóságokban, melyek közül alig egy-kettő marad az átlagon alul, a többi pedig jóval túl emelkedik rajta, Háromszékben 45·22⁰/₀-ot ér el. Mindazonáltal a legnagyobb arányszámot nem e vármegyék adják. Ezt Borsodban találjuk, hol a keresők százaléka egész 52·02⁰/₀-ra nő s így ezer keresőre nem 1.440, hanem csupán 980 eltartott sem jut. Ebből azt lehetne következtetni, hogy szegényebb vidékeken nagyobb mértékben érvényesül a munkában való részvétel s aránylag többen járulnak a család eltartásához. Csakhogy vannak viszont szegény vármegyék, hol a keresők és eltartottak közti arányszám az országos átlagnál is alacsonyabb. Így például Árva közvetlen szomszédja, Turóc, melynek népessége faji jelleg, műveltségi és társadalmi állapot tekintetében is rokon Árváéval, már csak 39·88⁰/₀-os arányszámmal szerepel úgy, hogy itt 1000 keresőre 1.508 eltartott esik. Ép oly sajátságosak a városi törvényhatóságoknál mutatkozó tényleges állapotok. Budapesten az arányszám tetemesen meghaladja az országos átlagot s 46·58⁰/₀-ra nő úgy, hogy itt 1000 keresőre már csak 1.147 eltartott (314 férfi, 833 nő) esik. Pozsony, Temesvár, Pécs, Győr, Kassa s más városok szintén az átlagnál jóval nagyobb arányszámmal szerepelnek s így azt kellene hinnünk, hogy legalább nagy városainkban, hol annyi alkalom kínálkozik az emberi munkaerő állandó értékesítésére, a lakosság foglalkoztatására, sokkal kedvezőbb

a keresők és eltartottak közti arány, mint a vidéken. Tényleg azonban épen nem így áll a dolog s nagy és népes városaink, különösen a gazdag alföldiek, jórészt az országos átlagnál is tetemesen alacsonyabb arányszámokat tüntetnek elő. A legalacsonyabb az Hódmező-Vásárhelyen, hol egész 35·96 % -ra hanyatlik, úgy, hogy itt 1000 keresőre 1.781 eltartott jut. De Ujvidék, Szeged, Szabadka, Kecskemét, stb. sem vergődnek fel még a negyvenes százalékig sem s a részletezésben kitüntetett 24 városi törvényhatóság közül 14, tehát a nagy többség nem éri el az országos átlagot. Mindez kétségtelenül új és tanulságos, mert egész mélyében, minden részletében megvilágítja nemzetünk munka-szervezetének titkos szövevényeit.

Nem kevésbé érdekes a nagy munka e fejezetének azon fölülte terjedelmes része, mely a foglalkozások főcsoportjait a keresők és eltartottak feltüntetésével adja elő, vagyis azt világítja meg, hogy népünk foglalkozásának minden egyes főcsoportjában mennyi a kereső és mennyi az eltartott s hogy minden csoportban hány százalékát teszik a lakosságnak. A népszámláláskor tiz fő kereseti ágat különböztettek meg s e tiz csoportnak megfelelően vonul el az új munkában a magyar korona egész lakossága a keresők és eltartottak lobogója alatt szemünk előtt. A magyar állam egész területén az értelmiségi kereset 2·41, az ugyanitt alkalmazott szolgák 0·61, az őstermelés 62·45, bányászat, ipar és forgalom 16·95, járadékosok 1·40, napszámosok 13·96, katona, honvéd és csendőr 0·75, egyéb foglalkozásuk 0·55, ismeretlen foglalkozásuk 0·52, az állam és társadalom terhére tartottak 0·40 % -ot tesznek ki, a keresőket és eltartottakat együttvéve. A tiz csoportból csak háromban találkozunk impozánsabb számokkal; e háromra — őstermelés, bányászat, ipar és forgalom; napszámosok — 93·26 % esik s ha az ipar és forgalom népességét le is kell vonnunk, egészben a háromban találjuk a magyar állam lakosainak túlnyomó nagy részét s e számban nyer kifejezést hazánk gazdasági életének legfőbb jellemvonása. Őstermeléssel foglalkozó nép vagyunk, nemcsak túlnyomóan, hanem hogy ugyszólván teljesen az vagyunk, ezt a régitanuságot erősíti meg legújabb foglalkozási statisztikánk. Csakhogy nem csupán erre szorítkozik, hanem igen behatóan megvilágítja a tényleges állapotokat minden egyes törvényhatóság, minden egyes foglalkozási csoport s keresők és eltartottak arányszáma szerint. Az ország egyes részeiben itt is szembetűnőek az eltérések. Néhol az egyes csoportok arányszámai nagyban eltérnek az országos átlagtól; itt kisebbek, amott messze túlhaladják s a munka ide vonatkozó táblázatai és fejtegetései rendkívül sok tanuságosat nyújtanak a szociális és kulturpolitikusnak, mert a legapróbb részletekben feltárja az egyes vidékek munkaszervezetét és foglalkozási viszonyait.

De az igazi detailrajz mégis csak a további fejezetekben következik. Ezek külön-külön világítják meg az értelmiség, őstermelés, a bányászat, ipar és forgalom állapotait. Hazánk népességének számát tekintve a két utóbbi az uralkodó, a legfontosabb. De a nemzetek és államok sorsát végre mégis az értelmiség intézi. Vagy egészen ő, vagy legalább hozzátartozik az uralkodó osztály, a legfelsőbb tizezer, mint Angliában. Noha a statisztikai hivatal az új kiadványban értelmiség alatt csupán azt a népelemet érti, mely szellemi munkából él s így nem itt, hanem a maga helyén foglalkozik a birtokos, bérlő, kereskedő osztálylyal, nem lesz fölösleges kissé behatóbban megvizsgálni, hogy számra és megoszlásra hogyan alakul

az értelmiségi kereset nálunk s minő arányban áll az össznépesességhez. Olyan munkánál, melynek minden lapja egyformán tanuságos, igen bajos megállapítani, hogy melyik annak legérdekesebb fejezete. De tekintve a kiváló szerepet, melyet a nemzetek háztartásában az intelligens osztályok játszanak, az országos statisztikai hivatal kiadványában minden esetre fölötte komoly figyelmet érdemel a harmadik fejezet, mely az értelmiség címét viseli s melyben először vesszük a magyar értelmiség organizációjának legrészletesebb feltüntetését, kereseti ágak szerinti megoszlását. Az értelmiség széles keretébe itt a köztisztviselők, egyházi, tanügyi személyzet s az ugynevezett szabad foglalkozások, irodalom, tudomány, művészet, stb. képviselői soroltatnak, vagyis mindazok, kiknek keresete bizonyos tudományos képesítés vagy hivatalos kinevezés alapjára van fektetve. Ez az értelmiség a magyar korona területén összesen 420.139 lélekből áll s az összes lakosságnak 2.42⁰/₀-át teszi. Ebből az anyaországra 384.366 lélek jut (a népesség 2.54⁰/₀-a), melyből 116.462 a keresők, 269.904 az eltartottak csoportjába esik. A keresők csoportjában viszont 55.440 férfi és 21.022 nő, az eltartottak csoportjában 67.325 férfi és 200.579 nő van az értelmiségnél, természetesen nagy az aránytalanság a keresők és eltartottak közt s egy-egy kereső férfira még legalább két más ember eltartása esik, mi a kereseti ág természetéből következik, mert az értelmiségi keresettel foglalkozók legkevesébe vehetik mindennapi munkájokban családjuk tagjainak, a feleségnek vagy gyermekeknek segítségét igénybe.

Mint már jeleztem, az értelmiségi kereset körébe tartozó népesség az összlakosságnak 2.54⁰/₀-át teszi. Ez nem sok s nem mondhatni, hogy hazánkban aránytalanul nagy lenne az e csoportba tartozók száma. Egyes kereseti ágaknál sok ugyan a panasz s lehet is a többiekhez képest túltengés, mi az értelmiségi proletariátus elszaporodására vezetett. De általánosságban azt lehetne mondani, hogy az értelmiségi kereset körébe eső lakosság arányszáma hazánkban alacsony s az intelligentia az össznépesességhez viszonyítva igen csekély lenne, ha a fentebbi adatok az egész hazai intelligentiát felölelnék.

De nem ölelik föl. Ott csupán azok számát vesszük, kiknél az értelmiség teszi a kereset, az életfentartás alapját. De az állam és társadalom szolgálatában levő értelmiségen kívül az őstermelésnél, a bányászatnál, iparnál és forgalomnál is vannak ilyen, vagyis szellemi munkát végező elemek. Az országos statisztikai hivatal ezekre is kiterjeszkedik s a tulajdonképeni értelmiség mellett ezek viszonyait is megvilágítja. A mi az őstermelést illeti, itt a szent korona egész területét tekintve, az őstermelésnél az értelmiség összesen 42.381 lélek, vagyis az összlakosság 0.25⁰/₀-a, melyből az anyaországra 39.700 lélek esik, kik közül a keresők csoportjába 11.842, az eltartottakéba 27.858 jut. Noha magok a földbirtokosok és bérlők e rovatba nincsenek fölvéve, feltűnhetik, hogy az őstermelés hazánkban még minő kevés tért nyit a szellemi munkásoknak s hogy ezek száma, minthogy itt első sorban csak a keresők jöhetnek figyelembe, az e körben működő összlakossághoz minő csekély. A magyar mezőgazdaság munkaszervezetének egy olyan mozzanata van itt megvilágítva, mely méltán magára vonhatja a figyelmet.

Nagyobb mértékben szaporítja az értelmiség számát a bányászat, ipar és forgalom csoportja. Magok a gyárosok, önálló iparosok

és kereskedők itt nincsenek ugyan fölvéve, de azért e csoportban az értelmiségi kereset rovatába tartozók száma a szent korona egész területén 130.570, vagyis a lakosságnak 0.75 0/0-a, tehát épen háromszor annyi, mint az őstermelésnél. Az anyaországban az arány még kedvezőbb, mert itt e csoportra 0.80 0/0 esik s az összes idevágó népesség száma 120.980, kik közül kereső 37.839, eltartott 83.042. Az utóbb jelzett két csoportot hozzáadva a tulajdonképeni értelmiséghez, a szent korona egész területén az értelmiségi kereset körébe esők száma elég tetemesen, habár szintén még mindig nem tulságosan emelkedik s 593.090-et tesz, a mi már az össznépeségnek 3.42 0/0-a. Ez az arányszám is kedvezőbb az anyaországban, hol 3.60 0/0-ot, az ide vonatkozó lakosság összesen 545.046 lelket tesz, kik közül 166.242 kereső, 378.804 pedig eltartott. Tulajdonképen tehát a magyar anyaországban összesen csak 166.242 ember él tisztán szellemi munkájából a társadalom munkaszervezetének összes ágaiban. Ez is jellemző adalék s a szociálpolitikus sokféle társadalmi tünetet kimagyarázhat belőle.

Az ország egyes vidékei az értelmiség mindhárom csoportjához tartozóinak megoszlását illetőleg természetesen a legeltérőbb eredményeket tüntetik föl. Az anyaországban az értelmiség átlagos arányszáma 3.60 0/0. Csakhogy igen sok törvényhatóság van, mely jóval alatta marad ez arányszámnak. Így például az erdélyi vármegyék, Brassó és Szeben kivételével, mind mögötte maradnak s Csikban az arányszám egész 2.21 0/0-ig hanyatlik. Csakhogy Bács-Bodrogban, Aradban, Temesben — itt csak 2.05 0/0 — még ennyire sem megy s a grafikai térkép, melyben az értelmiségi viszonyok szemlélhetőleg vannak feltüntetve, nagyon meglepően tájékoztatja nézőjét, a szellemi munkásoknak fölötte egyenlőtlen megoszlásáról hazánk egyes megyéi közt. A városok természetesen itt is oázisképen emelkednek ki a sivatagból. Legelől áll Kolozsvár, hol az arányszám 15.69, azután következik Budapest 15.26 0/0-kal. Csakhogy városi törvényhatóságaink némelyikében szintén fölötte kedvezőtlen az arányszám s például Hódmező-Vásárhelyen el sem éri (2.69 0/0), Szabadkán alig haladja meg (3.88 0/0) az országos átlagot. Általánosságban az eredmények, melyeket főleg a grafikai térkép tesz szemlélhetővé, azon tanúságot nyújtják, hogy az értelmiségi osztály számaránya sokkal kedvezőbb hazánk északi, mint délvidéki törvényhatóságában.

Igy összképet adva mindazon társadalmi elemek számáról, az egész népességhez való arányáról és vidékeukint való megoszlásáról, melyek keresete a szellemi munkára van fektetve, az országos statisztikai hivatal kiadványa ismét visszatér a tulajdonképeni értelmiséghez, hogy azt egyes főcsoportjaira bontsa szét s mindegyiket külön mutassa be. Itt természetesen csak a keresők jöhetnek tekintetbe, kiknek száma az anyaországban 116 462. Közülök a legtöbb (34.138) a tanügy terén működik. Csak azután következnek törvényhozás és közigazgatás (25.579), egyház (19.184), közegészségügy (16.738), igazságügy (15.317), irodalom és művészet (2.205), tudományos s más közérdekű intézetek (441) és végül ez osztályok egyikébe sem sorolható egyéb értelmiség (2.810). A statisztikai hivatal ez elemekrek az ország egyes vidékei közti megoszlásáról is felvilágosítást ad, a mi fölötte érdekes művelődési adalék. Így például az irodalom és művészet csoportjában kimutatott 2.205 egyén csaknem fele, 1.041 a Duna-Tisza közti törvényhatóságokban él, mert itt vannak Budapest

főváros és Szeged, az irodalmi és művészeti élet gócpontjai, míg a többi országrészekben e csoport tagjai bizony elég szegényesen képviselvék. Így a Tisza balparti törvényhatóságokban e csoportból összesen csak 123 van, noha itt vannak Szatmár, Szabolcs, Bihar és még más öt vármegyén kívül Nagy-Várad, Debreczen, Szatmár városi törvényhatóságok is. De az egész roppant, sőt vagyonos terület az összeírás készültekor csak 123 írónak és művésznek adott állandó kereset alapján kenyeret.

Ép oly érdekesek az értelmiség minden egyes csoportjának önmagában való megoszlása, melylyel a statisztikai hivatal kiadványa szintén a legrészletesebben foglalkozik. E részletekben csakugyan fölülte sok a szembetűnő és tanulságos. Ilyenek például azok az adatok, melyeket az igazságügyi személyzet számáról és viszonyairól kapunk s melyekből a többek közt kitűnik, hogy a magyar anyaországban egy-egy törvényszéki bíró csak 7.738, Horvát-Szlavonországban pedig már 5.887 lakosra, ellenben egy-egy ügyvéd nálunk 3.661, a Dráván túl viszont csak 14.480 lakosra esik. Ha itt az eredmények tetemesen kedvezőbbek Horvát-Szlavonországra, úgy az egészségügyi szolgálat tekintetében viszont az anyaországban megnyugtatóbb a helyzet, mert nálunk például orvos már minden 4.026 lakosra, a Dráván túl ellenben csak minden 9.717 lakosra esik.

Az irodalom és művészet állandó munkásainak száma az anyaországban 2.205, kikből a képzőművészetekre összesen csak 205, az ének-, zene- és színművészetre 1.465 jut, úgy, hogy a tulajdonképeni irodalomra mindössze 535 marad. A képzőművészetben a szobrászatra 17, a festészetre pedig 188 jut, a mi annak a jele, hogy szobrászatunk egyes szakművészeink minden tehetsége daczára még csecsemő korát éli s nem igen képes művelőinek virágzó anyagi existenciát biztosítani. Igaz ugyan, hogy szobrászaink közül itt csak a szülőföldjükön megtelepedettek szerepelnek, a külföldön tartózkodók pedig nem, de ez természetes, mert a statisztika csak moment-photographiákat nyújthat s az összeírás idejébéli tényleges állapotot tünteti föl. Csakhogy ez is elég fontos eszközt nyújt közművelődési viszonyaink megítélésére. Kedvezőbbek a kereseti viszonyok a festészetben, mert itt a pillanatnyi felvétel már 188 festészt konstatál, kik közül 14 nő. Ez a férfiak számához viszonyítva nem épen kedvezőtlen arány, de a magyar nő még sem a festészetet keresi föl a legszívesebben, ha a művészi pályán akarja tehetségeit érvényesíteni. A zene, az ének, a színpad az ő igazi eleme s itt egészben csaknem eléri a férfiak számát. E csoportban összesen 1.465 művésszel találkozunk, kiknek majdnem fele és pedig 702 nő. Sőt a műénekesek közt meg is haladták a férfiak számát, mert ott 36 férfival 40 nő áll szemben. A színészek közt szintén nem nagy köztük a különbség, mert az 1.337 színész közül 682 férfi, 655 pedig nő. Ellenben az 52 zene-művész közül 45 férfi s összesen csak 7 nő van. Összefoglalva az adatokat, a nők a magyar művészetek némely ágaiban már elég tekintélyes positiót vívtak ki magoknak, mert az összes 1.670 művész közül nem kevesebb, mint 715 a nő. Itt tehát számukat tekintve, erős és sikeres versenyre keltek a férfakkal. Hogy tehetségre nézve is, arra a statisztika nem válaszol s itt sajnosan nyilvánul azon egyoldalúsága, hogy pusztán a számok tudománya s nem vizsgálja a tehetséget is, mely számokban ki nem fejezhető.

Író embert természetesen nagyon élénken érdeklik az irodalom

ide vonatkozó viszonyai, melyekről a statisztikai hivatal kiadványa szintén fölötte érdekes tájékoztatást nyújt. Azoknak száma, kiknek a magyar anyaországban az irodalom egyedüli foglalkozásuk és tulajdonképeni keresetforrásuk, összesen csak 535 s ezek közül is 445 hirlapíró vagy szerkesztő és pedig csupa férfi, míg másféle író mindössze 90 van, kik közül 14 nő. E kimutatás szerint tehát a nő számbelileg még nagyon szerény helyet foglal el a hazai (mert lehetnek köztük nem magyarok is, a mint az irodalom és művészet csoportjában s általában a többi csoportokban sincsenek a nemzetiségi viszonyok kitüntetve, melyek a nagy népszámlálási munka első kötetében dolgoztattak föl) irodalomban. Csakhogy a statisztikai hivatal minden félreértés kikerülésére igen behatóan utal reá, hogy e számban csupán az írók legszűkebb értelemben véve, vagyis azok szerepelnek, kiknek az az egyedüli vagy legalább legfőbb foglalkozásuk és keresetök. És ez természetes. Nem is szólva a nemzetiségekről, sem a napi sajtónak, sem a könyvpiacznak gazdagon lüktető életéhez szükséges munkát, az az 535 ember nem bírná végezni. Mindkét irányban a segéd munkások aránytalanul sokkal nagyobb száma működik, kik az értelmiség egész más csoportjaiban szerepelnek, mert főfoglalkozásuk egészen más. Ha az írók azon részét, mely irodalmi és tudós társaságaink vers- és drámai pályázatait és a legtöbb hirlap szerkesztőségét küldeményeivel el szokta árasztani, főleg a 14 éven felüli — néha talán alóli — eltartottak csoportjában kell is keresnünk, tulajdonképeni íróink, sőt részben hirlapíróink már a tanárok, tisztviselők, egyháziak, szakférfiak, stb. csoportjaiban vannak feltüntetve. Ők termékenyítik meg az irodalmat s az a másfél ezernél több irodalmi mű, mely nálunk évenként meg szokott jelenni, legnagyobb részében tőlök származik. Ha tehát számbelileg mégis csak kilenczven hivatásszerű író van hazánkban feltüntetve, az sajtószereplés jellemzi a magyar író helyzetét a társadalomban. Azt sejteti e jelenség, hogy nem valami nagy kitüntetés magyar írónak lenni, mert a kinek csak módjában áll, az más jogczímre alapítja társadalmi szereplését, a kinek bármi szerény rangja van az állami hierarchiában, az erre fekteti anyagi existenciáját. Ez más szóval azt jelenti, hogy az írói foglalkozás — mindig föltéve a tehetséget — ma sem valami dúsan jövedelmező kereset hazánkban s hogy az írói érdem még mindig vajmi csekély elismerést szerez viselőjének társadalmunkban. Ez egyike ama hasznos tanulságoknak, melyeket a statisztikai hivatal új kiadványából merithetünk, mert az uralkodó osztályok felfogása a szellemi munkáról és szellemi munkásokról nyer benne számokban visszatükröződő kifejezést. Nem érdektelenül egészíti ki egyébiránt az adatokat az, hogy írók és művészek közül 33·33%, vagyis a 2 205 közül 735 Budapesten él s csak a többi 1.470 jut a vidékre, kik közül azonban 1.152 színész. Az írók, képzőművészek, műénekesek és zeneművészek számára a vidék tehát még ma is vajmi csekély tért nyit a jövedelmezőbb keresetre.

A statisztikai hivatal új kiadványa azután ép oly beható és tanulságosan ismerteti a tulajdonképeni s a más foglalkozási ágakban szereplő értelmiség minden lényeges viszonyát s a fejezetet azon szerep számbeli kitüntetésével rekeszti be, melyet az értelmiségi keresetekben a nő játszik s mely épen nem jelentéktelen. Noha az apáczák a számításból ki vannak hagyva, az anyaországban a tulajdonképeni értelmiségi kereseteknél a nők 18·02%-ot tesznek a fér-

fiak 81·98⁰/₀-ával szemben s habár a gazdasági kereseteknél (ipar, kereskedelem, hitel, vasut, posta-távirda, stb.) csak 6·89⁰/₀-ot tudnak felmutatni a férfiak 93·11⁰/₀-ával szemben, kétségkívül már itt is helyet vivnak ki magoknak, honnan a jövőben hatalmas foglalatásokat tehetnek.

A nagy munka következő, negyedik fejezete az östermelésnek van szentelve, melynek minden fontosabb viszonya ugyanazzal a részletességgel, ugyanazon helyes rendszer szerint s tudományossággal van megvilágítva, mint az értelmiséggel foglalkozó fejezet. Itt nem csupán az östermeléssel foglalkozó lakosság, hanem a napszámosok is fel vannak véve, kiket a népszámláláskor külön kereseti ágként önálló csoportban irtak össze. Az östermelés minden ága, mezőgazdaság, erdészet, szénégetés, méhészet, selyemtenyésztés és haltenyésztés kellő figyelembe van véve. Itt természetesen kiváló fontosságú a mezőgazdaság s az itt foglalkozó népesség a — összesen 3,523.524 ember — különböző viszonyainak beható megvilágítását a gyakorlati politikus haszonnal tanulmányozhatja. Különösen becsesek itt azon fejtegetések, melyek tisztázni igyekeznek a kérdést: minő szerves összefüggés, oksági kapcsolat van a földbirtok megoszlása s a népesség sűrűsége közt? E rendkívül fontos s nálunk is eléggé vitatott kérdés tisztázására a statisztikai hivatal kiadványa 24 különböző vidéken fekvő vármegye ide vonatkozó viszonyait teszi különös vizsgálat tárgyává s fejtegetéseit az ide vonatkozó számbeli anyaggal igazolva azon eredményre jut, hogy a gyakorlati viszonyok teljesen igazolják azon elméletileg már rég vitatott igazságot, hogy hazánkban aránylag ott sűrűbb a mezőgazdasági népesség, a hol a földbirtok lehetőleg fel van aprózva s aránylag ott ritkább, hol a nagybirtok dominál. Azt hiszem, ez igazság nem csupán a mezőgazdasági, hanem az egész népességre nézve áll s ha csupán csak amarról van immár megdönthetetlen adatokkal bebizonyítva, nem kevésbé fontos és messzeható igazságot nyertünk benne. Innen kell kiindulni a valóban nemzeti és magyar agrárpolitikának, ha a nálunk nyilvánuló szociális bajokat orvosolni, ha az alsóbb néprétegek anyagi helyzetét javítani, számát szaporítani, kiözönlését észszerűen gátolni akarja.

Az erdészet és szénégetés ide vágó állapotainak feltüntetésével végződik az östermelésnek szánt fejezet. Ezt követi az ötödik fejezet a bányászatról, iparról és forgalomról. Ez a nagy munka feldolgozott részének nemcsak utolsó, hanem legterjedelmesebb fejezete és pedig azért, mert mint már fentebb jeleztem, a legutóbbi népszámláláskor az országos statisztikai hivatal különös gondot fordított arra, hogy e tekintetben végre teljesen megbízható anyagot nyerjen. Mikor azután az anyag birtokában volt, épen oly nagy gondot fordított arra, hogy az a lehető legmesszebb menő részletességgel, tudományosan fel is dolgoztassék. Im már van tehát megbízható iparstatisztikánk is s az új kiadvány a legnagyobb alaposággal a bányászati és iparforgalmi állapotokról nyújt tájékoztatást, mely tájékoztatást évtizedek óta sajnosan nélkülözött a szaktudós és a gyakorlati politikus. A világot mozgató munkáskérdés, melyhez egyébiránt az előbbi fejezetek is sok adalékot nyújtanak, immár hazánk viszonyait illetőleg is jellemző és megbízható adatokban lép itt elénk. Hogy ez minő fontos, az kitűnik abból, hogy az e csoportba foglalt népesség a Magyarbirodalom egész lakosságának több, mint 17⁰/₀-át teszi. A reá vonatkozó anyagot a kiadvány 12 kisebb szakaszban csoportosítva világítja meg. Kezdi az iparforgalmi

népesség földrajzi megoszlásán, azután főcsoportjait, a nő szerepét az egyes csoportokban, az önálló vállalkozók, a segédszemélyzet arányát, ez utóbbinak foglalkozási viszonyait, a vállalatok viszonyát az összeirt ipari népességhez, a vállalatokat a segédszemélyzetökhöz való arányban, a nagy ipart, az ipar és forgalom főcsoportjait és fontosabb ágait, különösen a bányászat, ipar és forgalom körébe tartozó mellékfoglalkozásokat világítja meg. Ezenkívül egy külön táblázatban vannak vármegyénként azon városaink és községeink feltüntetve, melyekben az e csoportbeli népesség lélekszáma legalább 200, vagy az önálló iparosok és kereskedők száma legalább 100, végül vagy a segédek és tanoncok száma legalább 50-et tesz. E kimutatással a statisztikai hivatal az ipari közigazgatás gyakorlati érdekeinek tesz szolgálatot, mert nagyon elősegíti az ipartörvény s a munkások betegsegélyezéséről szóló törvény némely határozatainak valószínűsítését. A fentjelzett községek száma 750-re megy. Mint az előbbiekhöz, úgy e fejezethez is számos nagy és kis grafikai színes tábla készült, mely a számok óriási tömegét könnyen és tanulságosan teszi áttekinthetővé.

A nagy munka második és az elsőnél sokkal terjedelmesebb része a táblázatos kimutatások hosszú sorozatát nyújtja. E kimutatások száma harmincz, de némelyik maga is több különféle táblázatokból áll s mindnyájan még további részletezésben, még több mozzanataiban megvilágítva nyújtják azt az óriási adattömeget, de már természetesen rendszeres csoportosításban, mely a legutóbbi népszámláláskor a foglalkozási statisztikát illetőleg gyűjtetett s melyen a kiadványnak fent ismertetett első, általános része fölépült. A dolog természeténél s az idő rövidségénél fogva minden tanúság, mely a begyűlt anyag-tömegben rejlik, az általános részben nem volt feldolgozható. De félig feldolgozva, vagyis legalább rendszeresen csoportosítva az anyagot a táblázatos kimutatások most az irodalom közkincsévé teszik s így alkalmat adnak arra, hogy a szaktudomány népünk foglalkozásának további problémáira is kiterjeszthesse figyelmét. A legtöbb táblázat az iparos és forgalmi népességnek s különböző viszonyainak jut úgy, hogy ennek társadalmi tagolata és munkaszervezete bennök is a legapróbb részletekig nyer megvilágítást. A bányászat, ipar és forgalom körébe tartozó foglalkozási ágak rendszeres névjegyzéke s ugyane foglalkozási ágak betűrendes névmutatója zárja be a nagybecsű kötetet, mely az országos magyar statisztikai hivatal egyik legkiválóbb munkálata. Nemesak azt igazolja vele, hogy méltó volt a bizalomra, melyben a kormány és a törvényhozás részesítette, midőn kezébe tette le a nagy népszámlálás előkészítését s gyakorlati végrehajtását, hanem azt is, hogy az ott szerzett mennyiség és fontosság tekintetében egyaránt roppant anyagot a modern tudomány szükségleteinek megfelelően és olyképen tudta feldolgozni, hogy az nagy állami és nemzeti érdekeinknek hasznára válhassék.

Acsády Ignác.

Marshall Alfred: Principles of Economics.

Vol. I. Second edition. London 1891. XXX. + 770. 1.

A cambridge-i egyetem ismert nevű tanárának legújabb műve egész kis irodalmat teremtett már magának az angol folyóiratokban s ha bírálói egy s másban megtámadták is, annyit elismertek, hogy a mű az angol közgazdasági irodalomban »standard-work« számba megy; ellenben akadt és pedig elég nagy nevű német író,¹⁾ ki azzal pár sornyi ismertetésében csaknem sértő kicsinyléssel bánt el. Részünkről igyekezni fogunk a tárgyilagosság mértékével mérni s ezt annyival inkább tehetjük, mert nincs okunk a kölcsönös nemzeti féltékenység hangján szólni, mely a nyugat nagy kulturnépeinek irodalmában annyira otthonos és oly visszatetsző.

Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy Marshall jelen könyve, mely már egy év leforgása alatt némi csekély változtatáson átment második kiadásban fekszik előttünk s melynek kivonata — az olvasók szélesebb rétegeinek számára — »Elements of Economics of industry« cím alatt már 1892-ben napvilágot látott: nem befejezett egész, nem teljes közgazdaságtan, hanem annak csak első része, az általános tanok kifejtése, nevezetesen az egész közgazdasági tudomány sarkpontjának, az érték törvényének levezetése s alkalmazása a nemzeti jövedelem megoszlására.

Mondanunk sem kell, hogy e tér még mindig elég óriási arra, hogy a társadalmi élet legbonyolultabb, a gondolkozást és ítélő tehetőséget legnagyobb mérvben igénybe vevő problémáiban bővelkedjék. S ha végigolvasva Marshall könyvét, a felvetett és többé-kevésbé megoldott kérdések gazdagságát csodáljuk: el kell ismernünk, hogy e tömkelegben meg van a vezető eszme, a veres fonál, mely az egészen végigvonul, hogy a megoldás egységes, egy alaptól kiinduló s ez az, mi a könyv szigorúan tudományos értékét szemeink előtt biztosítja. Az érték közgazdasági törvénye az, melyre az egész munkálat fektetve van, melynek megállapítása és tüzetes megvilágítása a leg-egyszerűbb jelenségektől kezdve a legösszetettebbekig képezi a célt, melynek szolgálatában az egész munka áll. Következik ebből az, hogy szerző a társadalmi élet törvényszerűségéről teljesen meg van győződve s főfeladatául azt tekinti, e törvényszerűséget felfedezni és — ha kell — az egymással szemben működő erők egész csoportját elemeire bontani.

Ily törekvés mellett természetesen nem lehet csodálkozni azon, hogy Marshall, ki különben is nagyra tartja az ugynevezett matematikai módszer értékét, nem irt valami könnyű olvasmányt. A kereslet és kínálat úgy szerepelnek, mint súlyok, melyek egymást a mérleg két serpenyőjében kölcsönösen felemelni igyekezzenek s ennél fogva azt a folytonos mozgást, folytonos egyensúlyba törekvést mutatják, mely a mérleg nyelvéről leolvasható. Mennyiség mennyiség ellen küzd s e küzdelem végeredménye a piacon jegyzett ár. Könnyen érthető, hogy a mennyiségek ezen mérlegelése, a hatások és ellenhatások horderejének folytonos latolgatása, ha még annyi az életből meritett és érdekesen tartott konkrét példával van is megvilágítva, mint szerzőnél: megfeszített, szinte megerőltetett figyelmet

¹⁾ Ld. Schäffle ismertetését a »Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft«. XLVIII. évf. 1. f. 177. lapján.

kiván s mindezt annyival inkább, mert Marshall szeret új kifejezéseket, új műszavakat gyártani, a melyek épen újonságuk és így szokatlanságuknál fogva zavarólag hatnak az olvasóra. De viszont el kell ismerni, hogy a szellemi munka, melylyel Marshall könyvén áthatolnunk kell, meg van jutalmazva, mert ha nem is újak a megoldások, melyeket nyújt s ha a tények, melyeket szerző saját hona gazdasági életéből szeret meríteni, gyakran idegenszerűek is: a szigoruan tudományos tárgyalás, mely a könyv főérdeme, mindvégig leköt és kielégít. Mert előttünk tisztán áll az, hogy az emberi társadalom minden fejlődése, minden evolúciója daczára a gazdasági élet — és pedig ma még sokkal inkább, mint régente — kielégítőleg megmérhető motivumok hatására vezethető vissza s hogy a gazdasági élet természettudománya ez erők összhatásának, együttműködésének vagy küzdelmének megmérésén alapul. E mérésbe csuszhat be hiba, mert végre is az egyes, ha még oly nagy képzettséggel rendelkezik is, nem ismerheti oly tüzetesen a társadalom megannyi alkotó elemeinek összes jellemvonásait: de minden önálló kísérlet, melylyel egy sokat tanult és finoman észlelő gondolkozó, minő Marshall is, e feladattal megbirkózni igyekszik, a legnagyobb mértékben tanulságos és hálára kötelezi az olvasót a szerző iránt.

Ez általános jellemzés előrebocsátása után röviden sorra kívánjuk venni a testes kötet tartalmát.

A mű a második kiadásban hat könyvre szakad. Az első könyv a bevezetésnek van szentelve. Ebből a legtöbb helyet a gazdasági élet és tudományának története foglalja el. A gazdaságtörténeti rész tulajdonkép általános művelődéstörténetté táguul Marshallnál, ki a Hegel-féle történetbölcészet sablonizáló hajlamával fényes, de csak nagy vonásokban és nem mindig hűen odavetett vázlatot nyújt. E gazdaságtörténetnek a régi világra vonatkozó részét szerzőnek egy éles bírálója, az ismert nevű történetkutató szakember, Cunningham, sikerült élczel psychometeorology-nek, (lélektani meteorológiának) keresztelte el,¹⁾ azért, mert az égaljnak és természeti viszonyoknak mindent magyarázó befolyást tulajdonit. Röviden, de jól van ellenben megírva tudományunk irodalomtörténete; nagyon rövidre vannak fogva a közgazdaságtan tárgyáról, módszeréről s törvényeinek jellegéről szóló V., VI. és VII. fejezetek, bár azt, mit szerző mond, kiegészíti a Keynes e tárgyú munkájára való utalás. Megjegyezhetjük különben, hogy szerző ép úgy, mint Keynes, a kire hivatkozik, azt a szélsőségekre nem hajló álláspontot foglalja el, mely úgy a deduktív, mint az induktív kutatást szükségesnek és hasznosnak ismeri el. A végső, VII. fejezetben szerző összegezi a mondottakat s ráadásul nagyon jellemzően felsorolja azokat a nagy gyakorlati problémákat, melyek, mint ő mondja, nagyobb részt kívül fekszenek ugyan a gazdaságtan határain, mindazonáltal egyik főindokul szolgálnak a modern angol nemzetgazdák buvárokodásainál. Az itt (95—97. l.) felsorolt kérdések magokban is ékesszóló bizonyítékok arra, mennyire átalakult az egykor embertelennek hirdetett angol szaktudomány, mily igaz és a létező intézmények korlátai által vissza nem tartott radikális munkábarát szellem lengi át a mai felvilágosult angol szakköröket. Álljon itt egyébiránt a közgazdaságtan főproblemája abban a fogalmazásban,

¹⁾ Ld. a British Economic Association folyóiratát: »The Economic Journal« II. k. 495. l. Ezen bírálatra egyébiránt szerző ugyanott válaszolt.

melyet neki szerző a mű 3. lapján ad s mely lehető hű fordításban így hangzik: »szükséges-e, hogy egyáltalán létezzenek ugynevezett alsóbb osztályok, azaz elkerülhetlen szükség-e, hogy a nép nagy tömege születésétől fogva kemény munkára legyen kárhóztatva a végből, hogy mások számára a finomult és művelt élet kellékeit előteremtse, mialatt maga a szegénység és munka által akadályoztatik abban, hogy részt vegyen e magasabb minőségű életben«. Az így felvetett problema megoldása természetesen e kötetnek nem képezi tárgyát, miután az csak az elméleti kérdésekre, illetve azoknak is csak egy részére szorítkozik.

A második könyv az alapfogalmakat tárgyalja, egészben konzervatív modorban, de nagy körültekintéssel és kellő élességgel. A bevezető fejezetben sok igaz itéletet mond a tanszakunk terminológiájába becsuszott zavarok okairól. Sajnálunk kell, hogy e fejezetben, vagy bár egyebütt nem adja szerző a társadalmi gazdaság szervezetének vizsgálatát, hogy nevezetesen a nagy jogintézmények: személyes szabadság, szerződés-szabadság, magántulajdon, önálló megbeszélés tárgyát Marshallnál nem képezi. Egyébiránt, úgy látszik, szerzőnk elvileg kerülte a gazdasági jogrendszer alapkérdéseinek érintését — legalább ebben a kötetben — úgy, hogy munkája kizárólag csak a társadalom jelen szervezetének alapján állva, vizsgálja a gazdasági élet jelenségeit.

A harmadik könyv a »Kereslet vagy fogyasztás« feliratot viseli. Szerző itt az új (vagy legalább ugynevezett új) határhaszon elméletet szépen világítja meg. A kereslet grafikai ábrázolása, tekintettel a különböző társadalmi osztályok eltérő magatartására; a kereslet rugalmasságának, mint fontos fogalomnak felállítására s a később tüzetesebben tárgyalt új fogalom a »consumers' rent« (a fogyasztók járadéka) bevezetése képezik e fejezet felötlőbb pontjait.

A negyedik könyv a termelésnek van szentelve. Itt látjuk a népesség tanának bő és igazán modern tárgyalását, a föld termelőképességének, illetve az a körül a művelés folyamán beálló változások vizsgálatát és itt találunk nagyon szép és vonzó fejezeteket az ipar szervezetének fejlődéséről, a munkamegosztásról, gépekről stb.; az iparágak földrajzi központosulásának, a nagy üzem hatásának tárgyalása oly beható, annyira a viszonyok közeli szemléletén és bő technikai ismeretekre alapuló, minőt csak finom és lelkiismeretes megfigyelő s talán ez is csak a legfejlettebb ipar hazájában, Angliában nyújthat. A növekvő és csökkenő termelőképesség törvényének egymással szembeállítására oly élesen világítja meg a termelés jövőjének kérdéseit, mint azt elméleti szempontból csak kívánni lehet. E fejezetet egészében a legsikerültebbek egyikének tartjuk, mely azonkívül, hogy a mai tudomány színvonalán áll, olvasmánynak is érdekes és élvezetes.

Az utóbbi szempontból kevésbé tetszetős, de elméleti fontosságánál fogva az egész mű központját képezi a következő fejezet, mely a kereslet és kínálat egyensúlyának elméletét nyújtja. Szerző maga nagy jelentőséget tulajdonít e részének, mely, mint a második kiadáshoz írt előszavában mondja, több szellemi munkájába került, mint bármely más része a könyvnek. Nem mondhatjuk, hogy a fejezet valami újonnan felfedezett alapigazságból indulna ki vagy ilyenhez jutna el: de a keresztülvitel, melylyel szerző a piaci és u. n. normál ár alakulását, tekintettel az arra befolyást gyakorló tényezők működésbe lépéséhez szükséges időköz különféleségére, a gyakorlati üzlet-

ember szemüvegén át nézve jelenteti meg lelki szemeink előtt oly következetes és annyira teljes, minőt részünkről legalább többet nem ismerünk. A mennyiségtani szabatosság, a jegyzetekben feltüntetett különböző eshetőségek mértani ábrázolása bizonyos fokig fáziszto ugyan, de végre is elengedhetetlen arra, hogy a dedukció eszközeit tudományunkban teljesen kihasználjuk. Szerző az egész fejezetben a classikus angol közgazdaságtanra és J. Stuart Millre épít ugyan, de annyira finomított és oly aggodó szabatossággal ír, mely teljesen ismeretlen volt a régibb irodalomban s amely bizonyos fokig természetszerű eredménye ugyan a lefolyt évtizedek szellemi munkájának, de végre is csak a tudományos módszer és bírálat minden ágában iskolázott főtől telhet.

E fejezet tüzetes elemzését e helyen, sajnos, nem adhatjuk már csak azért sem, mert az az egész közgazdaságtan terére kiterjedő és íveket igénybe vevő tárgyalást föltételezne. Azért beérjük azzal, hogy a könyv feltünőbb pontjaira utalunk. Kiemelhetjük a piacz időbeli határainak leírását az I. fejezetben, az u. n. helyettesítés törvényének szabatos felállítását (alkalmazva a következő könyvben is), a közvetlen és összes költségek megkülönböztetését (prime and total cost) a III. és IV. fejezetben; a quasi-rent (quasi-járadék) fogalmát és annak alkalmazását a III., VIII—IX. fejezetben; továbbá mint érdekes, de nem gyakorlati jelentőségű problémát, a többféle egyensúlyi helyzetet mutató árképződés tárgyalását a XI. fejezetben s végül a monopol-elmélet mennyiségtani alapra fektetett megvilágítását a XIII. fejezetben. Ez utóbbi tárgy manapság egyre növekvő gyakorlati jelentőségű; míg az irodalomtörténetet kedvelők előtt felettébb érdekes az a jegyzet, melyet szerző az egész könyv legutoljára tett s mely Ricardo érték-elméletét önálló felfogással jellemzi, igazságot szolgáltatva az epigonok által annyira ócsárolt nagy gondolkozónak.

Az utolsó könyv címe: »Az érték, vagy megoszlás és forgalom«, tulajdonkép azonban csak a nemzetjövedelem megoszlásának nagy és egyre növekvő érdekű problémáit tárgyalja. Ismételnök önönmagunkat, ha e könyv fényoldalait akarnók elsorolni: lehetetlen azt a legnagyobb érdeklődés nélkül olvasni, miben természetesen része van annak, hogy szerzőnk ügyesen belevegyíti a tárgyalásba a legaktuálisabb kérdéseket s e mellett elég merészséggel bír arra, hogy a multból következtetve a jövőre, a közgazdaság egyes szereplő tényezőinek, az egyes társadalmi osztályoknak várható fejlődéséről, jövő sorsáról is elmondja nézeteit. E nézetekben egy nagy nevű német szakember¹⁾ jó adag optimismust vélt felfedezhetni. Részünkről azt véljük, hogy e részben bírálatot gyakorolni nehéz annak, ki nem ismeri egészen közről az angol népet, melyet Marshall folyton szem előtt tart. Mert végre is az embereken, az egyes társadalmi osztályok tagjain fordul meg azok jövő sorsa. Nagyok, mondhatjuk óriásiak a különbségek ember és ember, nemzet és nemzet közt. S ha »az angol társadalom növekvő komolysága«, melyet szerzőnk nem egyszer kiemel, képes lesz az egész fajt oly mértékben áthatni, hogy az elég erős lesz az idők által felvetett szociálpolitikai problémákat békésen megoldani: úgy az angol faj gazdasági felsőbbsege s ezzel

¹⁾ Ld. A »Quarterly Journal of Economics« V. köt. 338. lapját. A bostoni Harvard-egyetem ezen folyóiratában Wagner Adolf önálló cikket szentelt a műnek.

együtt annak világtörténeti jelentősége a jövőre is biztosítva lesz. A mint hogy nincs okunk az angol közgazdasági tudományt sem féltetni attól, hogy régi jelentőségét elveszítse, ha annak számos oly jelese támad, minőnek magát szerző e nagy művével bemutatta.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az »Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik« ez évi második füzetében dr. *Philippovich Jenő* érdekes czikket közöl az amerikai kivándorlás történetéről »*Die Vereinigten Staaten und die europäische Auswanderung*« czimmal, melyben feltünteti azon ellentétet, mely a kivándorlás jelene és multja között észlelhető.

Amerika a mult században gyér népességű lévén, az ottani kormányok mindent elkövettek a bevándorlás elősegítésére, minthogy a lakosság szaporodása egyet jelentett a vagyon növekedésével. Az 1776-iki függetlenségi kiáltvány, mely az angol fenhatóság zsarnoksága ellen tiltakozik, a többek között azt rója fel bűnül az angol királynak, hogy a megtelepedést nehezíti és így az Egyesült-Államok népességének növekedését akadályozza. A függetlenség kivívása után a köztársaság első elnöke, Washington, folyton hangsúlyozza a munkások, főleg a németországiak bevándorlásának szükségét. Igaz, hogy ekkor mintegy 8 millió négyszögkilométernyi területen összesen alig 2 millió ember lakott. Azért az Egyesült-Államok szívesen fogadták a jövevényeket addig, a míg a két feltétel, a melytől a jóllét elérése és az ott uralkodó szabadságnak az állam érdekében való felhasználása függött, beteljesedhetett, t. i. hogy a használatlan föld bővében volt és hogy a bevándorlók legnagyobb része olyanokból állott, kik biztosítékot nyújtottak arra, hogy az itt nyert polgári szabadsággal úgy közgazdasági, mint társadalmi és politikai szempontból helyesen fognak élni. De mindkét előfeltétel tekintetében újabban messzemenő változások következtek be.

Még 1880-ban 17·8 millió acre terület állt a kormánynak szabad rendelkezésére, mai nap az összes eladományozható föld azon terület-részekből áll, melyeket a kormány a vasuttársaságoktól azért vett vissza, mert az ott kiépíteni ígért vonalakat nem készítették el. Evvel kapcsolatban növekszik a városi népesség; 1840-ben az össznépességnek csak 8·5⁰/₀-át tette ki a 8.000 léleknél többet bíró városok lakossága, 1860-ban 16·1⁰/₀, 1880-ban 22·6⁰/₀-ot, 1890-ben 29·1⁰/₀-ot. A bevándorló mai nap már nem láthat a földműveléshez, mert már nem kap földet, hanem kén, telen a városba menni munkásnak.

Hozzájárul ezen változáshoz a bevándorlás képének megváltozása is. 1820–70-ben a 7,553.865 bevándorlottnak 82·6⁰/₀-a német és angol volt, 1871–1890-ben a 7,170.600 bevándorlottnak csak 60·6⁰/₀-a volt német és angol, míg a többi 39·4⁰/₀ olasz, orosz, lengyel, cseh, tót és magyar. Míg a németek és angolok könnyen asszimilálódtak és gyorsan beleszoktak az amerikai szabadságba, az utóbb említett elemek idegenül állanak az amerikai polgársággal szemben, idegenek, jövevények is maradnak, a minthogy egyedül a lét-fentartás és sorsuk javításának érdeke hozta őket át Amerikába. A legtöbbször nem is első útja ez, megjárták már Európa nagy részét munkakeresés céljából és csak útjuk folytatása az Amerikába kíván-

dorlás. Azért nem is sajátítják el az új nyelvet, az idegen szokásokba nem is iparkodnak beletörödni, miért is gyakran áldozatául esnek az amerikai vállalkozók kapzsiságának.

Lényegesen könnyebbé vált különben az utóbbi időben a kivándorlás. A század első felében még vakmerőség, merész elhatározás kellett az amerikai úthoz, mai nap a közlekedés olcsósága, gyorsasága és biztossága nem ad okot hosszabb megfontolásra. E változást visszatükrözi a bevándorló tömeg jellege; a koldusok, a betegek, az elbocsátott fegyenczek bevándorlása növekszik, a községek elősegítik a kivándorlást, csakhogy így a nekik alkalmatlan, terhet képező egyénektől könnyű szerrel egyidőre vagy esetleg egyszersmindenkorra megszabaduljanak.

Nem csoda tehát, hogy az Egyesült-Államok kormánya a bevándorlást, különösen pedig az említett csoportba tartozó egyének megtelepedését megnehezíteni iparkodott, annyival inkább akkor, midőn a cél, melynek érdekében a bevándorlást azelőtt elősegítették, a népesség szaporítása el volt érve. Már 1824-ben, majd 1839-ben hoztak ez irányban törvényt, mely biztosítékok letételét követele a hajótulajdonostól arra az esetre, ha a bevándorolt a szegényellátást igénybe veszi. E törvények azonban hatálytalanok valának és azért 1882-ben a kongresszus végre elfogadta és az egész Unióra kiterjedő érvénnyel felruházta azon törvényt, mely New-Yorkban már 1847. óta alkalmazásban volt, mely szerint minden a tengeren keresztül bevándorlottól 50 cent szedendő be és egy külön alapra összegyűjtendő, mely az Egyesült-Államok szegényterhét van hivatva könnyíteni. Azonkívül a bevándorlókat szállító minden hajót e célra ki-nevezett állami megbizottak szorgosan vizsgáljanak meg s ha a jövevények között közönséges büntetettek, hülyék, vagy önmagukat fentartani nem képes egyének találatnak, ezek visszautasítandók és az illető hajótulajdonos költségén szállítatnak hazájukba.

E törvény, noha szintén nem hozott sikert, első erősebb nyilvánulása volt a bevándorlás ellenében támadt ellenséges érületnek. Ezt egymás után követték hasonló rendszabályok, főleg a verseny meggátlására, melyet leginkább azon szerződéses munkások támasztottak, kiket a vállalkozók a strikeok alkalmával nagy tömegben importáltak. Így 1882-ben tíz évre eltiltották a chinaiak bevándorlását, majd 1888-ban e tilalmat a másodízben visszatérő chinaiakra kiterjesztették. De minthogy 1869-től kezdve csehek, tótok, orosz zsidók, olaszok, majd svédek és belgák vándoroltak be nagy számmal, mint szerződéses munkások, a kongresszus az »Industrial Brotherhood« munkásszövetség kérelmének engedve, 1885. február 26-án törvényt hozott, mely a szerződéses munkások szállítását, segélyezését és bevándorlásra bírását eltiltja 1.000 dollár büntetés terhe alatt és az ily szerződést érvénytelennek jelenti ki.

Ezen törvényt sem hajtották azonban végre; a panaszok pedig mind hangosabbá váltak, miért is a kongresszus a kivándorlási ügynek, különösen a munkaszerződéseket tartva szem előtt, megvizsgálására bizottságot alakított. Ezen bizottság működésének közzétett eredményei csak még jobban elkészerítették a hangulatot. Kítünt ugyanis, hogy a kivándorlók 40—50, más adatok szerint 60%-a oly menetjegyen szállítatott át, melyeket Amerikában vásároltak és Európába küldtek. Továbbá, hogy a nagyobb hajótársaságok majd mind-

egyike 2—3.000 ügynököt foglalkoztat ily jegyek eladásával; az 1885-iki törvény tilalmát tehát épen nem veszik figyelembe.

E törvény értékét különben lényegesen csorbitotta végrehajtásának módja. Az ellenőrzés az egyes államok feladata volt, kikötőnkint elkülönítve. New-Yorkban, hol a kivándorlottak 76°/_o száll partra, az ellenőrző közeg a kilencz tagú Commissioner of Emigration. Ennek teendője a kivándorlókat megvizsgálni s ha az 1882-iki törvény követelményeinek meg nem felelnek, a kikötői hatósághoz küldeni, melynek vezetője határoz a felett, vajjon bebocsáttassanak-e az illetők az országba, vagy visszaküldessenek-e hazájukba. Naponta 3—6.000, sőt némelykor 9.000 egyén kerül megvizsgálás alá és ezt elvégezni őt hivatalnok feladata. Már ez a tény is lehetetlenné teszi a szorgos és gondos megvizsgálást, mihez még hozzájárul az, hogy a megbizottaknak azt, hogy a kivándorló magát nem képes fentartani, bíróság előtt kell bizonyítaniok, mert maga a kivándorló szegénysége nem elég ok a visszautasításra. Azért az évenkénti 4—500.000 bevándorlott közül aránylag kevés utasítatik vissza; 1883-ban 1.350, 1884-ben 1.144, 1885-ben 1.172, 1886-ban 997, 1887-ben 289, 1888-ban 502 volt a visszautasítottak száma. Még kevésbé ellenőrizhető alaposan a szerződéses munkások bevándorlása, minek vizsgálata nem a bevándorlási megbizottak, hanem a kikötői hatóság teendője, melyet ez két emberrel végeztet.

Az eddigi eljárás eredménytelenségét látván, az amerikaiak számos javaslattal lépnek fel a kivándorlás szabályozása tárgyában, melyek általában azt célozzák, hogy a kivándorlási engedély megadása a műveltség és vagyoni állapot bizonyos minimumának kimutatásától tétessék függővé, vagy az illető területen állomásozó amerikai konzultól nyert bizonyítványtól. Továbbá szigorúbb és az egész Unióra kiterjedő egységes ellenőrzést, a hajótulajdonosok részéről nagyobb felelősséget követelnek. Általában nagyon pártolják ama javaslatot, hogy az ellenőrzés és az engedélyek megadása az Európában állomásozó amerikai konzulok teendője legyen. De tekintettel arra, hogy a kivándorlók száma némely évben 800.000-et ért el: legalább is 80 konzulra volna szükség e feladat teljesítésére, s még ekkor is valószínű, hogy a konzulok csak az érdekelt hatóságok felvilágosításaira volnának utalva. A mi pedig a bizonyos műveltségi minimum: az irni-olvasni tudás kimutatását, mint kriteriumot illeti, ezzel nem háríthatók el a legveszedelmesebb és legromlottabb osztály, az anarchisták, betörők és egyéb gonosztevők betódulása; azután a tömeges vizsgálat ilyenkor nem is elég alapos, mihez hozzájárul nyelv- és tájszólás terén uralkodó nagy változatosság. A mi pedig a vagyonszűkösség kimutatását illeti, ez igazságtalan követelés, hisz Amerika jelenlegi gazdag emberei majd mind koldusok gyanánt vándoroltak be és nincs ok reá, hogy ez mai nap ne ismétlődhessék.

Az agitáció eredményeképp jöttek létre az 1887. és az 1888-iki törvények, melyek a szerződéses munkások bevándorlása ellen irányultak, továbbá az 1891. márczius 3-iki törvény, mely megtiltja a chinaiak, a hülyék, az örültek, a szegényházbeliék, a közönséges bűnösök, az undort gerjesztő betegségben szenvedők, a polygamistáknak, továbbá általában oly egyének bebocsátását, kik a közjótékonyt előreláthatólag igénybe veendik, valamint azokat, kiknek utazási költségeit nem ők maguk, hanem más fizeti. Megtiltja továbbá a nyomtatott felhívások útján való bevándorlásra csábítást és végre a bevándorlási ügy keze-

lését az egész Unióra nézve egy bevándorlási hatóságra bizza. Újabbban különben még e törvény is szigorított.

Mint látható, a mozgalom nem a bevándorlás ellen, hanem bizonyos osztályok megtelepedése ellen irányul, annyival inkább, mert Amerikának népessége szaporodására még szüksége van. Ha az Egyesült-Államokat két részre osztjuk, akkor azt látjuk, hogy a keleti felén 3·8 millió □-kmen a terület mintegy 48°/o-án 56·4 millió lélek él, az összes népesség 90°/o-a, 15 ember esik tehát egy □-kilométerre, addig a nyugoti felén több mint 4 millió □-kmen, a terület 52°/o-án csak 6·3 millió lélek lakik, tehát 1·5 lakos egy □-kmen. Európához képest a népsűrűség tehát mindenütt alacsony.

Amerika földje pedig sokszorta több embert volna képes elartani, mint a mennyi most rajta él. Állattenyésztése és gabonatermelése akkora, mint Európáé, vastermelése felülmulja Angolországét és e világrész annyi szemet termel, mint Német- és Franciaország együttvéve. Másrészt a vállalkozásnak még bő tere van Amerikában, munkásokra és így bevándorlottakra is van szükség. Mindenesetre üdvös volna a népesség eloszlásában a nagyobb arányosság; az 1890-iki census szerint ugyanis az Egyesült-Államok területén 9,249,547 idegen volt, vagyis 100.000 benszülöttre 17.330. Az egyes államcsoportokban 100.000 benszülöttre esik idegen:

a nyugati államokban . .	34.161	a déli közép államokban . .	3.021
az északatlanti » . .	28.773	a » atlanti » . .	2.411
az északi közép » . .	22.184		

A legtöbb idegen tehát a nyugati államokban van; ezek nagyobbára angolok és németek, a kik tényleg gyarmatosító tevékenységet fejtenek ki, azért nem is ellenök irányul az amerikai visszaszorító törekvés. Csakhogy egyes nemzetek számára kivételes intézkedéseket nem lehet létesíteni, az amerikai törvényhozás általában csak arra szorítkozik, hogy bizonyos külső, könnyen felismerhető jelek alapján eszközölhető legyen a kiválasztás. Ez azonban nem vezet a kívánt eredményre, mint a tapasztaltak mutatták.

Ajánlatos rendszabály volna a bevándorlás csökkentésére az, hogy felvilágosítsanak az európai államokat, a honnan a bevándorlók jönnek, az amerikai viszonyokról, hogy ne higgye a kevésbé művelt nép, hogy Amerikában biztos a könnyű megélhetés és a gyors meggazdagodás. Nemcsak a kivándorlók saját nyilatkozataiból, hanem az európai államokban székelő amerikai konzulok jelentéseiből is kivethető, mily gyakoriak és mily nagymérvűek a csalódások, melyek a nagy részben ügynökök által Amerikába csábított kivándorlókat érik.

Az amerikai életviszonyok ismeretének terjesztése első sorban Amerikának válnék hasznára, de az európai államoknak is kötelességük gondoskodni arról, hogy polgáraik jövő életük törvényes és gazdasági alapja tekintetében magukat tájékozthassák.

dr.—

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Az olaszországi strikeok statisztikája.

A strikeok mai nap majd minden államban annyira napirenden vannak, hogy valóságos tömegjelenségekké váltak és így a statisztika nem mellőzheti el, hogy ne foglalkozzék velök, megfigyeléseit ki ne terjeszse a munkáskérdés ezen ép úgy érdekes, mint eredményei folytán fontos tanulságokat szolgáltató mozzanataira. Több államban, az amerikai Egyesült-Államokban, Angliában, Németországban, Franciaországban eszközöltek magánosok úgy, mint hivatalok adatgyűjtéseket és történt számos érdekes részleges felvétel az egyes strikeokról, de oly rendszeres és kimerítő strikestatisztikát egy államban sem találtunk, mint a milyen most a jeles olasz statisztikus, Bodio kezeiből kikerült az olasz strikeokról.

Bár Olaszországban a szociálisztikus eszmék elterjedése újabb keletű, a tartományok prefektusai már több mint 30 év óta részletes jelentéseket kötelesek tenni hónaponként a belügyminiszternek az igazgatásuk alatt levő területen előfordult strikeokról. Így a belügyminiszteriumban már gazdag anyag gyűlt egybe, mely három ízben dolgoztatott fel és nyert kiegészítést. Először ama vizsgáló bizottság használta fel, mely a Biella-kerületi szövömmunkások nagy strikeja alkalmából hivatott egybe 1878-ban, másodszer egy parlamenti bizottság, mely az egyesülési törvény tárgyalását volt hivatva előkészíteni. A harmadik és a legnevezetesebb feldolgozás: Bodioé, melyet *Sombart Werner* ismertet részletesen az »*Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik*« című folyóiratban.

E statisztika hétféle összeállításban mutatja be a strikeokat: 1. a strike színhelye és ideje, 2. strikeolók foglalkozása, 3. a strikeokban résztvevők száma, 4. a strike oka, 5. a strike kimenetele (kedvező-e vagy kedvezőtlen-e a munkásokra, vagy megegyezés?), 6. a strikeok lefolyása (kihágással voltak összekötve vagy nem?), 7. a strike tartama napokban.

Ezen kérdésekkel körülbelül ki is van meritve a statisztika által elérhető feladat, alig foglal ennél többet magában a francia prefektusokhoz küldött kérdőív sem, mely pedig nagyon részletező. Sombart azonban még azt óhajtáná, hogy a strike által érintett vállalatok üzemének nagyságáról és a strikeok megoldásának módzatairól nyujtana a statisztika adatokat.

Lássuk először is az idő és hely szerinti megoszlását a strikeoknak:

1860—91-ig terjedő időszakban 1.709, 1879—91-ig 1.056 strike volt; csekély szám ez, ha tekintetbe vesszük, hogy Angliában 1890-ben, tehát egyetlen évben 1.028, az Egyesült-Államokban 1886-ban 1.411 strike volt. E két államban előfordult strikeokról azon korból, mely

Olaszország mai fejlődési korszakának megfelel, adataink nincsenek, de ha összehasonlítjuk a 70-es években előfordult strikeok számát, akkor azt látjuk, hogy ezen államokban a strikeok ritkábbak valának, mint ma Olaszországban.

Az Egyesült-Államokban volt strike évente:

1859—66 = 47	1873. közepétől — 1878 = 143
1867—71 = 48	1879-ben = 46
1872—1873 közepéig = 24	

Angliában pedig:

1870 = 30	1873 = 365	1876 = 229
1871 = 98	1874 = 286	1877 = 180
1872 = 343	1875 = 245	1878 = 268

Tehát évente átlag 227 strike volt.

Franciaországban 1874—87-ig, noha ezen időszakban ipara jóval magasabb fokon állott, mint Olaszországé most, 1.073 strike volt. Továbbá Ausztriában az ipari munkabeszüntetések száma 1891-ben 104 volt, Olaszországban ugyanez évben 132.

Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a strikeok száma az ipari fejlődéssel arányosan növekszik, látjuk ezt Angliában és az Egyesült-Államokban. Hogy Olaszországban, dacára annak, hogy az ipar oly alacsony fejlődési fokon áll és a kapitalizmus még kevésbé foglalt tért, mégis aránylag gyakran fordul elő strike, az az olasz nép nemzeti jelleméből és szokásaiból magyarázható meg. Az olasz munkás heves véralkatú, gyorsan fellobban és hamar elhatározza magát a munka abbahagyására; ezen elhatározását, a mint szülemlett, ép oly gyorsan közli társaival és kész a strike. Másrészt az olasz nép igen szerény igényű, kevés és olcsó táplálékkal beéri, a gyümölcs: dinnye, füge, stb. játszván főszerepet az élelmezésben, könnyen kihúzzhatja ennél fogva a strikeot; míg az északi népeknél ép a magasabb igények kielégítése képezi a strikeok célját. Végre jelentékeny tényező még az olaszok lustasága, nem annyira a velük született henyeség, mint az ambíciónak, a sorsuk javítására irányuló igyekezetnek teljes hiánya. Ezen tulajdonságok fokozottabb mértékben lévén meg az olasz nőkben, ez, valamint a női munkások nagy száma teszi érthetővé a nők strikejének gyakoriságát; az említett 1.056 strike között 159 női strike volt, mintegy 40.000 résztvevővel, az egész számnak tehát mintegy 15—16°/o-a, az Egyesült-Államokban csupán 11.58^o/o-ot tesz ki a női strikeok száma.

Az 1878. közepétől 1891-ig előfordult 1.075 strike keletkezésének oka volt:

a béremelés követelése	557 esetben,
a munkaidő megrövidítésének követelése . . .	73 »
ellenszegülés bérleszállítás ellen	119 »
» munkaidő meghosszabbítása ellen	20 »
más strikeolókkal való szolidaritásnak kijelentése, a szervezkedés védelmezése, tiltakozás munkások felvétele vagy elbocsátása ellen	60 »
ellenszegülés a fegyelmi szabályok ellen . . .	83 »
a bérfizetés módzatai folytán támadt viszály .	49 »
a munkaidő szabályozása » » » .	28 »

Legnagyobb a béremelés követelése miatt támadt strikeok száma, az összesnek:

Olaszországban	55%	az Egyesült-Államokban .	46%
Franciaországban	47%	Angliában	43%

a mi jellemzi az ország ipari fejlődésének fokát, mert míg Olaszországban még a legelső munkafeltétel javításáért küzdenek, addig Észak-Amerikában a munkanap rövidítését veszi célba a strikeok 23%-a. Nagy számmal képviselve a fegyelmi szabályok elleni ellenszegülés esetei, az összesnek 8%-a, míg Franciaországban csak 3%, Angliában 1%-a. Ezen feltűnő jelenséget hasonlóké az olasz munkás gyorsan fellobbanó és a fegyelemhez nem szokott természete magyarázza meg, mihez még hozzájárul az, hogy a munkás és munkaadó közt a kölcsönös tisztelés és becsülés még nem fejlődött ki. Nincs végre megemlítve a fentebbi összeállításban azon ok, mely nagy szerepet játszik pedig a munkabeszüntetéseknel, s mely a biellai nagy strikeoknak is előidézője volt: a gépek s főleg a mechanikai szövöszékek alkalmazása.

Ugyancsak a heves temperamentum oka annak, hogy a strikeok alkalmával aránylag gyakran, 179 esetben, erőszakosságok (violenze) követtetnek el; ezek azonban ritkán véres kimenetelűek, mint a milyenek az észak munkásainál előfordulnak, hanem rendesen ártatlan jellegű rendzavarások, pajkosságok, mint azt az elítélt strikeolók büntetés-lajstroma mutatja. Elítéltetett:

feddésre	11	strikeoló,
elzárásra	78	»
fogházra 1 hónapon alul	233	»
» 1—6 hónapig	192	»
» 6 hónaptól 1 évig	4	»
» 1—2 évig	1	»

Érdekes jelenség az, mely ugyan számokkal, statisztikai adatokkal nem igen illusztrálható, hogy a munkások a rendszeres szervezkedés hiányának daczára, mennyire összetartanak a strike alkalmával. Itt megint a temperamentum a kulcs: a nagy hajlam a lelkesedésre egyrésztől, másrésztől az, hogy a saját népéből támadt vezetőnek feltétlenül alárendeli magát, mint azt az ország politikai története is mutatja. Ily szép példáját nyújtotta az összetartásnak a milanói fémmunkások strikeja, midőn impozáns érdeklődés nyilvánult a nem közvetlenül érintettek részéről is; a milanói nyomdamunkások a strike első hírére rögtön 2000 lirát küldtek segélyül, fiatal leányok, asszonyok megvonták maguktól a legszükségesebbet, csakhogy a strikeolók nélkülözést ne szenvedjenek. Hasonlókép folyt le a lombardiai szövőmunkásnők strikeja. De a mily nagy összetartást tanúsítanak, annyira megvetik, megbélyegzik azokat, kik a strikehoz csatlakozni nem akarnak vagy attól később elszakadnak; az ilyenek sehol nyugtot nem hagynak, munkájában nem segítenek neki és annyira kinozzák, üldözik, hogy az végre is más vidékre kénytelen kivándorolni. És e tekintetben nincsenek megóva a nők sem a bántalmazástól, sőt az ilyen nő férjhez menetelre azon a vidéken nem számíthat. A biellai munkásviszonyok megvizsgálására kiküldött bizottság titkos társaság működésének tulajdonította ezen nagy összetartást,

mindazonáltal eddig ily titkos társaságnak nyomára nem jöttek és nem is valószínű ilyennek létezése.

A strikeok sikerére tehát az ideális feltételek megvannak, de hiányzanak az anyagiak. Az ipar, a munkapiacz és a szervezkedés jelenlegi állapota megnehezítik az olasz munkások küzdelmét a tőke ellenében. Az ipar ugyanis oly alacsony fokon áll, hogy nem tehet eleget a munkások magasabb bér iránti követeléseinek, másrészt a munkás kínálat nagy, főleg annak folytán, hogy a mezői munkások mind nagyobb számban állanak be gyári munkásnak és végre a szervezkedés oly fejletlen, hogy daczára az előbb ismertetett nagy részvétnek és érdeklődésnek, a munkások hosszabb ideig nem tarthatják fenn magukat munka nélkül. Innen van a feltűnő rövid tartama a strikeoknak; 1.036 strike közül tartott:

1—3 napig 642, 4—10 napig 264, 10 napnál tovább 130.

Az átlagos tartam 5.4 nap és 1 strikeoló átlag 7 napig tartott szünetet munkájában.

Ellenben Franciaországban 1874—87-ig 918 strike közül tartott:

1—3 napig 310, 4—10 napig 282, 10 napnál tovább 326.

Az Egyesült-Államokban egy vállalatra 21.9 strikenap esik, Angliában pedig 4.7 hét. 1890-ben Angliában 704 strike átlag 17.8 napig tartott. Ebből folyik természetesen, hogy az olasz strikeok nagyobbára eredménytelenek. Kedvező kimenetelű volt a munkásokra nézve a strikeoknak:

az Egyesült-Államokban (1881—86.)	46.50/0-a,
Angliában 1889-ben	41.6 »
» 1890-ben	37.3 »
Franciaországban (1874—1887.)	25.0 »
» (1890.)	26.0 »
» (1891.)	34.0 »
Olaszországban (1878—1891.)	16.3 »

A strikeok helyileg következőkép oszlanak el:

Tartomány	1860—78	1878—91	1860—1891
Piemont	131	143	274
Lombardia	161	260	421
Liguria	34	63	97
Venetia	38	88	126
Emilia	56	134	190
Marche és Umbria	30	48	78
Toscana	41	86	127
Latium (Róma)	33	71	104
Campania	53	82	135
A többi nápolyi provincia	13	20	33
Sicilia	35	77	112
Sardinia	9	3	12

Sokkal helyesebb fogalmat nyerünk e területi eloszlásról, ha a strikeok számát az illető terület ipart üző lakosságának összátszámaival hasonlítjuk egybe. Így egy strike eset 1860—91-ig a tulajdonképeni és a forgalmi iparban elfoglalt:

Tartomány	
1. Latium (Róma)	1.138 iparüzőre
2. Liguria	1.386 »
3. Piemont	1.494 »
4. Emilia	1.536 »
5. Lombardia	1.685 »
6. Marche és Umbria	2.229 »
7. Venetia	2.470 »
8. Toscana	2.506 »
9. Campania	3.843 »
10. Sicilia	4.360 »
11. Sardinia	4.707 »
12. A nápolyi provinciák (Campania nélkül)	26.523 »

A mint láthatjuk, Latiumban volt a harmincz évi időszakban a legtöbb strike; főoka ennek az, hogy e tartományban fekszik Róma, melyben az utóbbi 15 év alatt élénk iparosélet fejlődött ki, de főleg a nagymérvű építkezések emelik a strikeok számát.

A többi tartományok sorrendje megfelel azok ipari fejlettségi fokának; de nem egyszersmind az iparos lakosságuk arányszámának, sőt azt tapasztaljuk, hogy a legkevesebb strike ott fordul elő, hol a legnagyobb az ipart üzök száma. 1000 nyolcz évnél idősebb lakosra esett iparral foglalkozó:

A nápolyi provinciákban (Campania nélkül) 333²—642⁰
(Calabria)

Lombardiában	470 ¹	Marcheban és Umbriában	190 ³
Campaniában	424 ⁷	illetőleg	318 ³
Siciliában	408 ²	Latiumban (Róma)	272 ⁷
Liguriában	354 ⁶	Venetiában	266 ⁹
Piemontban	319 ⁹	Toscanában	236 ³
Emiliában	313 ⁴	Sardiniában	204 ⁴

Itt, Lombardiát kivéve, a déli tartományok mutatnak legmagasabb számot, miből látható, hogy nem az iparüzők számától függ a strikeok gyakoribb vagy ritkább előfordulása, hanem az ipar üzésének módjától. Mint az előbbi táblázat mutatja, a strikeok ott gyakoriak, a hol a kapitalizmus már gyökeret vert, a gyáripar meghonosult, míg a déli tartományokban, hol a háziipar uralkodik, ritkábban strikeolnak.

A strikeoknak foglalkozási ágak szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja: Az 1870—91. években előfordult 1075 strike közül esett

a textiliparra	240
a bányászati és fémiparra	144
tágabbértelemben vett építőiparra (belefoglalva a földmunkásokat)	260
a nyomdászatra	27
a ruházati iparra	85
az élelmezési iparra	77
az asztalos-, üveges- és forgalmi iparra	117
különböző más iparágakra	125

E táblázat az anyag szerint, mely feldolgoztatik, csoportosítja az iparágakat; míg ha ezeket belső, lényeges jellegök szerint csoportosítjuk, a strikeok aránya a következő:

a forgalmi iparra	esik a strikeok	10 ⁰ / ₀ -a
a tágabb értelemben vett építőiparra	» » »	25 ⁰ / ₀ -a
az anyagátalakító iparra (belefoglalva a nyomdászatot)	» » »	65 ⁰ / ₀ -a
ebből a kisiparra	» » »	25 ⁰ / ₀ -a
» a gyáriparra	» » »	40 ⁰ / ₀ -a

Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes foglalkozási ágaknál meddig tartottak a strikeok, azon érdekes jelenséget állapíthatjuk meg, hogy a forgalmi iparnál átlag leggyorsabban folynak le.

S most lássuk, miként fejlődtek strikeok évről-évre a legújabb időkig:

Év	a strikeok száma	strikeolók száma
1860—69	132	?
1870	25	?
1871	26	?
1872	64	?
1873	103	?
1874	94	?
1875	62	?
1876	58	?
1877	55	?
1878	34	?
1879	28	4.011
1880	26	5.900
1881	39	8.272
1882	45	5.854
1883	67	12.900
1884	81	23.967
1885	86	34.160
1886	96	16.951
1887	68	25.027
1888	99	28.974
1889	125	23.322
1890	133	38.402
1891	128	34.733

Ha nem egészen fokozatos is a növekedés, a 70-es években erős hullámvészesség lévén, kétségtelenül észlelhető az emelkedő irányzat 1878/79 óta. De ezen táblázatból is látható, hogy ezen növekedés csak a strikeok számára szorítkozik, míg egyébként a strikeok intenzitásában és egyéb jellemző vonásaiban lényeges változás és valamely határozott, akár emelkedő, akár csökkenést jelző irányzat nem: észlelhető.

Igy pl. a strikeok nem lettek nagyobbak. Egy strikere esett átlag

1878-ban	165 strikeoló	1885-ben	398 strikeoló
1879-ben	144 »	1886-ban	177 »
1880-ban	227 »	1887-ben	368 »
1881-ben	212 »	1888-ban	293 »
1882-ben	130 »	1889-ben	187 »
1883-ban	193 »	1890-ben	289 »
1884-ben	296 »	1891-ben	272 »

A strikeok nem lettek hosszabb tartamúak, tartottak ugyanis:

Évben	1—3 napig	4—10 napig	10 napnál tovább	Évben	1—3 napig	4—10 napig	10 napnál tovább
1878	9	8	2	1885	47	21	17
1879	12	12	2	1886	67	19	9
1880	18	4	4	1887	43	12	11
1881	24	10	7	1888	54	28	14
1882	33	10	3	1889	80	31	13
1883	41	22	7	1890	92	31	9
1884	44	19	15	1891	72	37	17
1878—84	58.1 ⁰ / ₀	26.4 ⁰ / ₀	12.5 ⁰ / ₀	1885—91	62.8 ⁰ / ₀	21.7 ⁰ / ₀	12.5 ⁰ / ₀

Végül még azon kérdéssel foglalkozik Sombart, vajjon észlelhető-e valamely összefüggés a strikeok száma és az egyes iparágaknál évente bekövetkezett üzleti konjunkturák között; szerinte a kisiparnál nyoma sincs ily összefüggésnek, mint ezt a következő táblázat is mutatja. A strikeok száma volt:

Év	A nyomdászatnál	A kisiparban főleg a ruházati és élelmezési iparágban	a forgalmi iparnál	az építő iparnál
1878	1	2	2	2
1879	1	9	3	7
1880	1	4	0	2
1881	1	9	12	6
1882	2	7	8	8
1883	0	14	8	26
1884	1	23	5	17
1885	1	15	8	32
1886	1	15	10	33
1887	2	8	9	21
1888	2	11	9	23
1889	3	14	11	23
1890	9	21	9	31
1891	2	10	13	29

A strikeok száma, mint látjuk, hullámzik és általában véve növekszik. Mig ellenben határozottan megállapítható ezen összefüggés a nagyiparban, főleg Olaszország két legfontosabb iparágában: a textiliparban és a kénbányászatnál.

Italia textilipara a védvámpolitika által támogatva a 80-as években nagy lendületet vett, főleg 1886-tól kezdve, majd ugyanazon évtized végén hanyatlás következik be, 1891-ben pedig valószínűségi krízis. Ez visszatükrözik a strikeok fejlődésében is; volt ugyanis strike ez iparágban:

1860—81-ig átlag	5.9	1887-ben	15
1882-ben	11	1888-ban	33
1883-ban	15	1889-ben	38
1884-ben	15	1890-ben	29
1885-ben	17	1891-ben	30
1886-ban	14		

A strikeok száma tehát a 70-es évek vége óta lassan emelkedik, a 80-as évek vége felé rohamosabban, a két utolsó évben pedig

leszáll. Hasonló jelenségeket látunk, ha a strikeok eredményeit vizsgáljuk az utolsó években. A strikeok eredménye volt:

	teljes siker	teljes sikertelenség	félsiker
1886—89-ig	38·6 ^o /o-nál	15·3 ^o /o-nál	46·1 ^o /o-nál
1889—91-ig	6·3 ^o /o-nál	38·3 ^o /o-nál	55·4 ^o /o-nál

A textiliparral ellentétes irányú fejlődést mutat a kénbányászat s ennek megfelelő irányt jeleznek az ez iparágban előfordult strikeok számai. Az 1878—1889-ig terjedő időszakban csak 14 bányászstrike volt, míg ellenben 1890. és 1891-ben 44. Ez összefüggésben van az 1880-as években tapasztalt roppant hanyatlással, midőn a munkások száma megfogyott és a munkabér 4 liráról 2·35 lirára esett, mit az olasz bányászok néma lemondással viseltek el. 1890-ben és 1891-ben fellendült a kénbányászat, a bérek pedig sikeres strikeok folytán 2·55 lirára, illetőleg 3·35 lirára emelkedtek.

Sombart ezzel befejezi a strike-statisztika ismertetését. Kétségtelen, hogy Bodio e művében érdekes anyag van rendszeresen és részletesen feldolgozva, mindazonáltal éppen Olaszország csekély ipari élete folytán e részletek a nemzetközi összehasonlító statisztika szempontjából kisebb jelentőségűek és inkább az olasz ipar nemzeti jellegére vetnek világot.

Dr. Fenyvessy József.

eredményeit vizsgálta:

félsiker

46"i^o/o-nál

55-4<>/o-nál

at a kénbányászat előfordult strikeok 14 bányászstrike összefüggésben van az mid n a munkások rára esett, mit az)-ben és 1891-ben strikeok folytán

ertetését. Kétségszerűen és részletesen csekély ipari statisztika szempontjából nemzeti jellegre

enyvessy József.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkárr, 45. füzet. 1893. szeptember.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. október: Valutarendezés és aranyagió Tisza Istvántól; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXII. évfolyam. 1893. július-augusztus hó.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 9. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirt und M. Seidel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 9.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Nr. 35—39: Die Organisation in der englischen Industrie von Dr. Loew. Bericht über die Weizen u. Oelsaatenernte 1892/93 in Britisch-Indien. Der deutsche Gesetzentwurf über die Regelung des Lehrlingswesens und die Organisation des Handwerks von Clamor Neuburg. Die künftige Erwerbsteuer von L. Munk. Die Abgrenzung der Gewerbebefugnisse von O. Lecher; etc.

Jahrbucher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge, VI. Band. 1. Heft: Die Verwertung des Rentenprinzips zur Sicherung unserer Grundbesitzverhältnisse von J. Conrad. Der gegenwärtige Stand der Silber- und Währungsfrage von W. Lexis. Agrarstatistische Untersuchungen. Die Domänenvorwerke in der Provinz Preussen von J. Conrad; etc. 2. Heft: Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung von W. Varges. Ueber die Berechnung eines internationalen Sterblichkeitsmasses von J. Körösi. Unter dem Zunftzwange in Preussen während des 18. Jahrhunderts von K. v. Rohrscheidt. Die Statistik der Ehescheidungen von J. Wernicke; etc. Supplement-Heft XXI.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift. I. Jahrgang. Nr. 4—5., Nr. 6: Zur Frage des Rechts auf Arbeit von A. Steck. Massnahmen zur Sicherung der Grundbesitzverhältnisse. Zur Währungsfrage I. von O. Wullschleger. Arbeitsvermittlung und Arbeitsbörsen.

2. Heft: Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung von W. Varges. Ueber die Berechnung eines internationalen Sterblichkeitsmasses von J. Körösi. Unter dem Zunftzwange in Preussen während des 18. Jahrhunderts von K. v. Bohrscheidt. Die Statistik der Ehescheidungen von J. Wernicke; etc. Suppl«ment-Heft XXI.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift. I. Jahrgang. Nr. 4—5., Nr. 6: Zur Frage des Rechts auf Arbeit von A. Steck. Massnahmen zur Sicherung der Grundbesitzverhältnisse. Zur Währungsfrage I. von O. Wullschleger. Arbeitsvermittlung und Arbeitsbörsen.

l szer-

l szer-
Tisza

erkeszti
ztésére.

Statistik.

Museum.
Loew.
-Indien.
ns und
künftige
sse von

[. Band.
 unserer
: Silber-
: hungen.
d; etc.

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von Karl Braun. XXX. Jahrgang. III. Band 2. Hälfte. Die Kraftprobe des Freihandelssystems in den letzten Jahrzehnten von K. Walcker; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausg. von A. Schäffle. XLIX. Jahrg. 4. Heft: Zahl und Mass in der Oekonomie von A. Voigt. Pseudo- und Ultrakollectivismus von A. Schäffle. Die sozialen Grundlagen des öffentlichen Rechts in England von C. Bornhak. Die Valuta-Regulierung in Oesterreich-Ungarn (II. Art.) von Fr. Kleinwächter. Die Profitrate nach Mass und ihre Beziehungen zum Unternehmungszins und Leihzins von A. Skworzoff; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureaus. Herausgeg. von dessen Director E. Blöck. XXXIII. Jahrgang. 1893. III. Vierteljahrsheft: Die preussische Bevölkerung nach ihrer Muttersprache und Abstammung von A. Freih. von Fircks. Berlin, 1893.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année: 1-er volume. Nr. 31—37: Les discussions de la Société d'économie politique de Paris: des réformes à opérer dans l'enseignement secondaire au point de vue économique. Les revendications socialistes; le programme de Zurich. Les compagnies françaises d'assurance contre l'incendie en 1892. L'assistance médicale gratuite et les charges communales. Professions des étrangers en France. La dépopulation des campagnes. La politique de la banque d'Allemagne. La Chambre nouvelle et les questions politiques et économiques.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 52-e année. Septembre 1893: Le congrès socialiste de Zurich par G. de Molinari. Les élections à la Chambre des Députés et l'Économie politique par E. Lamé-fleury. Combien nous reste-t-il d'écus de cinq francs? par A. de Foville; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année. No. 452—457.

Revue générale d'administration. XVI. année. Juillet, 1893: De l'hypothèque judiciaire et des biens communaux par E. Seignouret; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIV. No 85. August, 1893: State of the Skilled Labour Market. Imports of Hay into the United Kingdom. The Metal Production of Germany. Commercial Education in Austria. The Metal Production of Mexico; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Edited by F. J. Edgeworth. Vol. III. No. 11. September 1893: The Agricultural Problem (part. I.) by W. E. Bear. Labour federation (part. II.) by Cl. Edwards. The Rise of English Post Office by A. M. Ogilvie; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2609—2612: The Indian currency Experiment. The Industrial Census of England and Wales. Harvest at Home and Abroad. Movements in Trust Securities; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Edited by F. J. Edgeworth. Vol. III. No. 11. September 1893: The Agricultural Problem (part. I.) by W. E. Bear. Labour federation (part. II.) by Cl. Edwards. The Rise of English Post Office by A. M. Ogilvie; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2609—2612: The Indian currency Experiment. The Industrial Census of England and Wales. Harvest at Home and Abroad. Movements in Trust Securities; etc.

Kulturgeschichte. Herausg.

Die Kraftprobe des C. Walcker; etc.

ausg. von A. Schäffle. omik von A. Voigt. sozialen Grundlagen Die Valuta-Reguliechter. Die Profitrate szins und Leihzins

1893. Herausgeg. von III. Vierteljahrsheft: e und Abstammung

année: 1-er volume. politique de Paris: e au point de vue gramme de Zurich. lie en 1892. L'assisrofessions des étranolitique de la banque politiques et éco-

1893. Septembre linari. Les élections par E. Lamé-fleury. de Foville; etc.

Constantinople. 9-e année.

et, 1893: De l'hypo- gnouret; etc.

August, 1893: State re United Kingdom. igation in Austria.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XXI. évf. 240. szám, 1893. május hó: Az 1892-ik évi esketések. Halvaszülöttek és elvetélések statisztikája az 1892-ik évről. Budapest főváros távirda-forgalma 1892-ben; stb. 241. szám, június hó: Budapest főváros 1891. évi építkezéseinek statisztikája. A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1892-ik évben. A budapesti malomipar 1892-ben; stb. 242. szám, július hó: Budapest áruforgalma 1892-ben. Laküresedések az 1892. év III. és IV. negyedében: stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 72—81. szám.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. 8. H. Wien. 1893.

Bericht des Medicinal-Inspectorats über die medicinische Statistik des Hamburgischen Staates für das Jahr 1892.

Denkschrift über die von der Landeskommission für die Regulierung der Gewässer in Tirol aus Anlass der Überschwemmung vom Jahre 1882. auf Grund des Reichsgesetzes vom 13. März 1883. ausgeführten bautechnischen Arbeiten, Wien, 1893.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXI. Jahrg. VI. 1893. Wien 1893.

Menzel, Ad., Die Arbeiterversicherung nach österreichischem Rechte. Leipzig, 1893.

Österreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XXXIV. Band. 2. Heft. Die Ergebnisse der Viehzählung vom 31. Dezember 1890. in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. 2. Heft: Detailbearbeitung. Wien, 1893.

XXXVII. Band. 2. Heft: Statistik des Sanitätswesen für das Jahr 1890. Wien, 1893.

XXXVII. Band. 4. Heft: Statistik des Verkehrs für die Jahre 1881. bis 1891. 1. Abtheilung: Landstrassen, Wasserstrassen, Flussschifffahrt. Wien, 1893.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums, für 1892. II. Heft. Der Bergwerksbetrieb Österreichs im Jahre 1892. Erste Lieferung. Die Bergwerks-Production. Wien, 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. VII. Heft. Waaren-Ein- und Aus- und Durchfuhr im ersten Halbjahre. 1893. VIII. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Monate August 1893. Wien, 1893.

Verhandlungen der am 20. und 21. März 1893. in Berlin abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik über die ländliche Arbeiterfrage und über die Bodenbesitzvertheilung und die Sicherung des Kleingrundbesitzes. Leipzig, 1893.

Zeiller, H., Geschichte des deutschen Genossenschaftswesens der Neuzeit. Leipzig, 1893.

Crisier, Ch., Étude comparative de colonisation. Paris 1893.

Desjardins, A., Questions sociales et politiques. Paris, 1893.

Jottrand, F., La prévention des accidents du travail. Paris, 1893.

de Molinari, G., Les bourses de travail. Paris, 1893.

Vorms, E., Essai de législation financière, le budget de la France dans le passé et dans le présent. Paris, 1893.

Chalmers, Rob., A history of currency in the British colonies. Published by H. Maj. Stationery Office, 1893.

AZ OLASZ VALUTA TÖRTÉNETE.

— Ötödik és befejező közlemény. —

IV. FEJEZET.

A kényszerfolyam felé.

Az olasz valuta-történet utolsó fejezetének megírásakor súlyos kétségeskedés fogja el az embert; nem tudja, kényszerfolyamos országról ir-e, avagy ércpénzzel fizető országról.

Kétségtelen dolog, hogy Olaszország ujabban nem alkotott törvényt, nem bocsátott ki rendeletet, mely formálisan belevinné a kényszerfolyamot az ország közgazdaságába, az állam finanziaiba. De kétségtelen az is, hogy ettől az egytől eltekintve, megvan Olaszországban minden nyomorúsága a kényszerfolyamnak, megvannak és igen súlyos arányokban mindazok a szimptomák, a melyek közvetlenül a kényszerfolyam elrendelése előtt és közvetlenül az után valamely országban mutatkozni szoktak.

A ki elolvassa e könyv első részeit, a melyekben a kényszerfolyam előzményei és a közvetlenül annak elrendelése után beállott tények vannak megírva és azután elolvassa ezt a fejezetet, mely 1891., 1892. és 1893. eseményeit tárgyalja, meg leszzen lepetve attól, hogy mennyire hasonlatosak az itt elmondott tények az ott előadottakkal. Ugyanazokat az eseményeket, ugyanazokat a kormányzati intézkedéseket, ugyanazokat az okokat és hatásokat fogja találni itt is, a melyekről amott olvashatott.

De fog találni egy dolgot, a mely az olasz valuta-történet elején ismeretlen volt; meg fogja találni a bűnt, a korrupciót, a sikkasztást, a hamisítást, a hivatalnak s az állam tekintélyének rettenetes bemocskolását. Akkor, az egységes állam ifjú éveiben szerencsétlenség és a gyors növéssel be-

állott egészség-zavarok vitték bele az országot a kényszerfolyam nyomorúságaiba. Most, legalább igen nagy részben a bűn okozta mindezeket; a bűn eredménye, hogy kiment az országból az arany; a bűn eredménye a 15·5⁰/₀ ágió, affidávit, a rente óriási süllyedése, az ércpénznek a forgalomból való eltűnése, a forgalomnak a cirkulációs eszközök fogyatékosságából előállott zavarai. S a mit a bűn még nem rontott meg, azt azután tönkre tette a politikusoknak és az olasz politikai életnek a tehetetlensége.

Lássuk mindenekelőtt az olasz valuta végtelenül szomorú képének számszerű tényeit.

A régi consorciális jegyek beváltása nagyjából be volt fejezve az előbbi fejezetben tárgyalt korszak végén s így a legutolsó harmadfél év alatt nem haladhatott erősebben előre. 1891. végén már csak 9,125.912 lira consorciális jegy forgott, 1892. végén 8,461.218 lira s a múlt év vége óta is apadt e jegyek összege, úgy hogy 1893. április 13-ikáig, a készfizetések felvételének tízéves forduló napjáig 7,631.011 lirára szállott le. A tíz év alatt tehát a 940 millió consorciális jegyből bevontak 932,365.989 lirát, még pedig 593,353.919 lirát ércpénzzel és 339,012.070 lirát az új államjegyekkel. Látható egyuttal ebből az is, hogy ez év közepéig az olasz kormány forgalomba bocsátotta már teljesen az államjegyeknek azt az összegét, a melynek emittálására fel volt jogosítva.

1893. április 12-ikén 677,676.992 lira volt a kincstár érckészlete. Nyilvánvaló, hogy e készletnek a consorciális jegyek beváltása következtében erősen meg kellett fogyatkoznia. S valóban 1892. december 31-ikén csak 137,347.948 lira ércpénz volt a kincstár birtokában, a melyből 108,202.855 lira arany és 29,145.093 lira ezüst. Egybevetve ezt az összeget a beváltásra fordított summával s a kincstárnak birtokában az ércfizetések megkezdésekor talált készlettel, az tűnik ki, hogy a kincstár ez idő alatt mintegy 52·4 millió lira ércpénzt vonhatott magához a nyílt forgalomból; ennyivel nagyobb összeget kapunk ugyanis, ha a jegyek beváltására fordított s az 1892. év végén a kincstárban talált érckészlet összegét összehasonlítjuk az 1893. április 12-iki 677·7 millióval.

Természetes korollariuma ez ama törekvésnek, a melyről már bőven volt szó s a mely oda törekedett, hogy a kö-

zönség kezéből lehetőleg kivonja az aranyat és ezüstöt s azt lehetőleg a kincstárban és a bankoknál halmozza fel. Ez a törekvés a dolog természete szerint annál erősebb lett, minél szerencsétlenebb sorsba jutott a valuta ügye. S elég hatásos volt ez az igyekezet, mert 1890. vége óta a kincstárnál levő arany 4⁹ millióval, az ezüst pedig 19³ millió lirával gyarapodott.

Ugyanezt constatálhatjuk s ugyancsak egyre fokozódó mértékben a jegybankokról is. A jegybankok összes érczkészlete az 1890. végén talált 409³ millióról 1891. december 31-ikéig 442⁶ millióra, 1892. december 31-ig 447⁰ millióra emelkedett, sőt egyre gyarapodott az még 1893-ban is. Volt ugyanis ez évben a bankok összes érczkészlete

	arany	ezüst	összesen
január végén	393,020.016 lira	52,665.328 lira	445,685.344 lira
február »	394,076.571 »	51,746.510 »	445,823.081 »
márczius »	396,470.568 »	49,499.716 »	445,970.284 »
április »	399,703.663 »	48,604.409 »	448,308.072 »
május »	400,427.267 »	58,487.626 »	458,914.893 »

Sőt kitetszik már ebből a kimutatásból is, hogy a bankok említett törekvésükben főképp az arany után nyujtották ki kezüket s az ezüsttel kevesebbet törődtek, úgy hogy az föl s lefelé fluktuált, míg az aranykészlet állhatatosan emelkedett. Az 1890. végén constatált 409³ millióból 353⁸ millió volt az arany és 55⁵ millió az ezüst; 1891. december 31-én 371³ millió volt a bankok aranya és 71¹ millió az ezüstje; 1892. végén a 447⁰ millióból már 391⁶ millió az arany és csak 55⁴ millió az ezüst, míg ez évben május 31-én — a mint látható — 400⁴ millió lira arany és 55⁴ millió lira ezüst fölött rendelkeztek a bankok.

Meg volt ez a törekvés mindegyik banknál, de természetes, hogy nem mindegyik tudott annak érvényt szerezni s illetve csak a legnagyobb, a Nemzeti bank birt elég erővel ahhoz, hogy aranyat vonjon magához.

Kitűnik ez az alábbi táblázatból is, a mely föltünteti azt, hogy az érczkészlet 1891. és 1892. végén miként oszlott meg a hat bank között. Mindegyik bank érczkészlete volt, millió lirakban

1891. december 31-én:

	Nemzeti bank	Nápolyi bank	Toscánai bank	Római bank	Szicíliai bank	Toscánai hitelbank
arany	186·0	92·1	33·7	18·9	35·7	5·0
ezüst	39·8	11·1	11·0	6·2	1·8	1·1
összesen	225·8	103·2	44·7	25·1	37·5	6·1

1892. december 31-én:

	Nemzeti bank	Nápolyi bank	Toscánai bank	Római bank	Szicíliai bank	Toscánai hitelbank
arany	206·1	92·1	34·3	18·9	35·1	5·0
ezüst	24·0	11·7	10·4	6·5	1·6	1·1
összesen	230·1	103·8	44·7	25·4	36·7	6·1

Mig tehát a többi bankok érczkészlete alig változott, vagy pedig valami kevéssel fogyott is, addig a Nemzeti bank ércztartaléka 4·3 millióval nagyobbodott, de úgy, hogy az ezüst 15·8 millióval csökkent s azzal szemben az arany 20·1 millióval gyarapodott.

Olyan erős volt a Nemzeti banknak ez az aranyfelszívó képessége, hogy az még a legmagasabb ágió napjaiban is működött s szinte hihetetlen sikereket ért el. 1893. augusztus végén, a mikor 13·5% volt az ágió, a Nemzeti bank aranykészlete hirtelen felszállott 215·6 millióról 237·7 millió lirára, mig ugyanakkor az ezüstkészlet 33·4 millióról 24·3 millióra apadt. S történt ez az egész változás augusztus 23-ikától augusztus 31-ikéig, tehát oly rövid idő alatt s oly válságos napokban, hogy nem is lehet rá magyarázatot találni s az Olaszország iránt érdeklődő börzéken a dolog nagy feltűnést keltett s igen sokat beszéltek róla. Annyira érdekes volt ez a tény, hogy némely olasz lapok is azt kezdték mondogatni annak láttára: ime, hadi kincset gyűjt a kormány, annyira nyugtalanítja a touloni orosz-francia flotta-demonstráció, valamint az az izgatottság, a melyet az elzaszi hadgyakorlatok Franciaországban okoztak.

Hogy a bank honnan vette oly hirtelen ezt a nagy, 22·1 milliónyi arany-tételt, az nem tudható. De az meg kétségtelen, hogy a kincstár és a jegybankok csak úgy szaporíthatták az érczkészletüket, ha a közönség kezéből vették ki az aranyat, ezüstöt. S kétségtelen, hogyha Olaszországban az

ércpénz forgalma megszűnt, annak egyik okát épen a kincstárnak s a bankoknak itt előadott törekvésében kell keresni.

De csak egyik oka volt az annak, hogy az érc-circuláció tökéletesen kiszáradt. A legfőbb oka pedig e ténynek az, hogy Olaszország az ebben a fejezetben tárgyalt harmadfél év alatt is egyre kivitte a külföldre aranyát és ezüstjét; kivitte, mert nem tehetett máskép. Új pénzt igen keveset vertek ez időben, a régi pénzek beváltása nem volt valami erős, annak daczára, hogy praecusiv határidő állapított meg a pápai uralom korából származó ezüst beváltására. A beváltott pénz is túlnyomóan ezüst volt, a melylyel a kormány nem tudott mit csinálni, a melynek koloniális pénzzé való feldolgozása is szünetelt és szintén csak kellemetlenségekre adott okot, mert az afrikai olasz gyarmatnak nincsen a pénz iránt felvevő képessége, úgy hogy 1892. végén 5.9 millió lira ilyen pénz, az ugynevezett »moneta eritrea« feküdt hasznavehetetlenül a kincstárban azon a 29.1 millión felül, a mely már említettett.

Ezek a források tehát nem táplálták az olasz ércpénzforgalmat, míg a kivitel most is nagy erővel ránehezedett arra s még szerencse, ha olykor-olykor a forcirozott ezüst-behozatal meghaladta az ezüst kivitelét. A vámstatisztika adatai szerint az érczek forgalma ez időben a következő volt lirákban:

Idő	Bevitel		Kivitel	
	arany	ezüst	arany	ezüst
1891-ben . .	11,973.500	42,313.200	16,497.600	46,211.800
1892 ben . .	8,215.200	35,756.400	21,281.500	32,625.600
1893. jun. 30.	2,407.900	17,055.600	5,896.200	9,258.400
Összesen .	22,596.600	95,125.200	43,675.300	88,095.800

Másfél év alatt tehát Olaszország 21,078.700 lira aranyat vesztett a vámstatisztika adatai szerint és állítólag 7,029.400 lira ezüstöt nyert, úgy hogy a végleges ércvesztesége 14,049.300 lira volna. De mint már többször említettem, a nemes érczek dolgában a vámstatisztika teljességgel megbizhatatlan. Hiszen Olaszországban valóságos csempészkedés folyik az arany és ezüst kivitele körül; hiszen magának az olasz kereskedelmi miniszteriumnak az érczforgalomról összeállított adatai is 50—100 perczenttel térnek el a vámstatisztika számaitól.

Nagyon természetesen fogja találni mindenki nemcsak az itt kimutatott, hanem az azt kétségkívül nagyon erősen meghaladó tényleges arany-kivándorlást is, a ki megtekinti az ország külkereskedelmének adatait s látja, hogy Olaszország kereskedelmi mérlege mennyire passzív. Olaszország specziális kereskedelmében az árúk értéke volt:

	Bevitel lira	Kivitel lira	Beviteli többlet lira
1891-ben	1.126,584.583	876,800.155	249,784.428
1892-ben	1.170,328.304	957,895.378	212,432.926
1893. jun. 30-ig .	611,913.301	479,642.008	132,271.293

Pedig az utolsó másfél év alatt a mérleg jóval kedvezőbb volt, mint az előző esztendőben. 1893. első felében jóval kedvezőtlenebb a mérleg alakulása, mint az előző év első felében volt; a bevitel jelentékenyen emelkedett, a kivitel pedig egy kissé csökkent. E jelenség okait könnyű megtalálni a selyemnek és a selyem-gyártmányoknak kedvezőtlen conjuncturájában, valamint abban, hogy az ország sok gabonát importált, mert rossz terméstől tartott. De azért ez nem változtatja meg azt a tényt, hogy Olaszországnak minduntalan valutával kell fizetnie a külföldön s nem fizethet árukivittel.

1885. óta 3,279,305.862 lírával több árut importált Olaszország a külföldről, mint a mennyit oda kivihetett. Ennyit kellett tehát külkereskedelme következtében a külföldön fizetnie s fizette azt arannyal, ezüsttel, állami papírok exportálásával és egyéb hiteleknek a külföldön való contrahálásával. Nagyon természetes, hogy a külkereskedelmi mérleg ilyenén alakulása mellett nem maradhatott el az ágió s illetve nőnie kellett az ágiónak, habár viszont másfelől az arany felpénz nagyobbodása a kivitel öregbitésére is ösztönözte az ország gazdaságát.

Gyarapodnia kellett az ágiónak, ki kellett vándorolnia az ércpénznek, mert nemcsak a kereskedelmi mérleg passzív igen erősen, de passzív Olaszország fizetési mérlege is s ez a passzivitás egyre fokozódik, a mint az államkölcönök szaporodnak s a mint a külföldről mind több tőke jött az országba, hogy annak ipari, közlekedési, hitel- s egyéb vállalataiban résztvegyen.

Az államadósságok pedig, az ország pénzügyi bajaival

kapcsolatban egyre emelkednek; azok gyarapodása 1890/91-ben 203 millió, 1891/92-ben 124 millió és 1892/93-ban 22 millió lira, úgy, hogy 1893. július 30-án Olaszország állami adóssága 13.466·5 millió lira, a melyből 12.765·3 millió állandósított adósság és 701·5 millió függ adósság. S ennek az óriás nagy államadósságnak jelentékeny része a külföldön van, a külföldnek kell annak járadékait vagy kamatait fizetni.

1885-ben még csak 65 milliót fizetett a kormány a külföldön az 5°/o-os járadékra. Ez az összeg azután részint az államadósság emelkedése és a külföldre exportálása, részint az állami kölcsönzímletekkel folytatott, már előbb is említett s később még bővebben kifejtendő üzérkedés miatt egyre emelkedett s az 1891/92-iki pénzügyi évben 125, 1892/93-ban pedig 155 millió volt. S ezeknek a külföldi fizetségeknek a szaporodása nemcsak hogy közvetlenül mind több aranyat von el az országtól, de fokozza az ágiót is és ezzel közvetve is hozzájárul az ország érczkészletének elpusztításához.

Nyilvánvaló, hogy ily tényezők hatása alatt Olaszország arany és ezüst pénzének erősen apadnia kellett s az kivált abba az országba ment, a mely Italiának legnagyobb hitelezője: Franciaországba.

1890. végére a következő számokban iparkodtam kifejezésre juttatni az ország érczkészletét: arany 552 millió, a melyből 457·1 millió lira van a kincstár és a bankok birtokában; ezüst 180 millió, a melyből 114·7 millió van a szabad forgalomban. Az összes érczkészletet 1890. végére 732 millió lirára becsültem s azt állítottam, hogy ebből 209·6 millió lira cirkulál a közönség között. Azóta 1892. végeig a kincstárnál és a bankoknál fekvő érczpenz s a közönség kezében levő arany és ezüst között levő arány eltolódott olyformán, hogy amaz 522·4 millióról 584·3 millióra szaporodott s így a publicum körében legföljebb 147·7 millió maradhatott volna, a melyből 52·2 millió arany és 95·5 millió ezüst. De nem szabad elfelejteni, hogy azóta legalább is 31·1 millió lira aranyat vesztett az ország, úgy hogy a közönség körében csak 21·1 millió arany lehet; az ezüst viszont 7 millióval gyarapodott, úgy hogy abból 102·5 milliót kell a publicumnak tulajdonítani, összevéve tehát 123·6 milliót s így az ország egész érczkészlete most nem lehet több 707·9 milliónál. Az utolsó bank-törvényjavaslat indokolása 812·6 millióra becsüli a készletet

és abból a közönségnek 228·2 milliót tulajdonit, a miből 56·3 millió volna az arany és 171·9 millió ezüst. Csakhogy ez a számítás nyilván optimisztikus, a mi kitűnik már abból, hogy 1892. végén a pénzügyintézetek és takarékpénztárak birtokában mindössze 2·3 millió arany és 1·9 millió ezüst volt.

Kiváltképen túlzott pedig az ezüstre vonatkozó szám, mert ha 171·9 millió igen kis összeg is az olasz forgalom közvetítésére, még sem állhattak volna elő az aprópénz hiányából származó kalamitások, ha legalább ennyi ezüst forogna az országban. Még az sem valószínű, hogy 102·5 millió ezüst volna az olasz forgalom kezei között.

Hiszen valósággal országos veszedelem volt az aprópénz hiányából származó baj, annak daczára, hogy annak a 102·5 milliónak túlnyomó része kétségkívül osztópénz. Már 1890-ben is jelentkeztek az aprópénz hiányából származó bajok, de nem oly arányokban, mint legutóbb, különösen 1893-ban.

A mint az ágió nőtt, ugy emelkedett az aprópénz kivitele is, a melynek piaczat a latin pénzszövetség területén biztosította a szövetségi szerződésnek az a pontja, melynek értelmében a szövetséges államok közpénztárai egy-egy fizetés alkalmával 100 lira összegig elfogadják egymás váltópénzét. A mikor tehát az ágió oly magasra emelkedett, hogy meghaladta a csekély értékű ezüst aprópénz szállítási költségeit, megindult természetesen annak a kivitele is, különösen Svájcba és Dél-Franciaországba.

Nem a rendes kiviteli nagy kereskedelem útján került ez a pénz a külföldre, hanem olyformán, hogy egyes vállalkozók adták magukat arra, hogy az ezüst aprópénzt összeszedjék, azt egyszerre nagy tételekben a külföldre vigyék s aztán az így külföldön elhelyezett pénzre intézett váltóikat a magas ágió mellett eladják. Természetes, hogy ily módon csak annál rohamosabban történt az országnak az osztópénztől való megfosztatása. A kormány megtett minden lehetőt ez üzelmek ellen; 1891. szeptember 12-én felemelte az ezüst szállítási díját s mikor ez sem használt és nem használt az ezüst aprópénz kivitelének csempészkedéssé nyilvánítása és rendőri ellenőrzése sem, akkor a kormány 1893. július 4-én a hatóságokhoz intézett körlevelében felállította azt a tételt, hogy az ezüst összegyűjtése és kivitele beleütközik az olasz büntető törvénykönyv 293-ik szakaszába, a mely azt bünteti,

a ki hamis hiresztelésekkel vagy más fondorlatokkal hozzájárul ahhoz, hogy a piacon valamely árú szaporittassék, vagy csökkentessék. Nevezetes dolog, hogy akadt bíróság is, a mely elfogadta a kormánynak ezt az álláspontját s a milánói törvényszék ez évi július közepén tényleg el is ítelt az idézett szakasz alapján egy embert, a ki ezüst osztópénz gyűjtésével és exportálásával foglalkozott. A törvényszék ítéletét azzal is indokolta, hogy lehetetlen föltételezni, hogy a törvényhozás ne akarta volna megvédelmezni a társadalmat oly gyalázatos üzelmek ellen, mint a milyen a vádlott ténykedése volt.

De mindez nem használt semmit; az aprópénz, kivált Felső-Olaszországban egyre kevesebbé lett. A kormány Milanóban váltóhivatalt létesített, de az is csak 5—6 napig működött egy hónapban s az is csak nagynehezen adott hosszas utánjárásra váltópénzt, mert a kormány nem tudta azt eléggé ellátni az apró ezüst darabokkal. A forgalomnak pedig mulhatatlanul szüksége lévén az aprópénzre, a baj nőttön nőtt. Nem lehetett napszamosokat, munkásokat fizetni, megakadt a kiskereskedés. A baj annyira fokozódott, hogy 7—8% ágiója támadt az aprópénznek a nagyobb pénz ellenében: annyitt kellett fizetni a felváltásért. A közönség megpróbált mindenféle módot, ravasz-ságot — így például azt, hogy 5 líránál kisebb összegeket küldözgettek egymásnak az emberek, csak hogy a postától kapjanak váltópénzt — de azért a baj nem enyhült. Sőt eljutottak a dolgok az utczaí verekedésekig; így Vorazzeben, a hol egy gyáros váltópénz hiánya miatt nem tudta munkásait kifizetni, a nép valóságos tüntetést rendezett a polgármester ellen.

Mikor aztán a baj ennyire fejlődött, akkor a közönség hozzálátott, hogy maga segítsen magán. A publicum maga gyártott magának aprópénzt csakúgy, mint a kényszerfolyam elrendelése utáni időben. Gyártottak összevissza aprópénzt mindenféle érczekből, forgalomba hoztak egyes pénzintézetekre szóló apró utalványokat a büntető törvénykönyv tilalma daczára. A milánói kereskedők testülete megpróbálta a törvény kijátszását, a mennyiben a bankjegyek mintájára kibocsátott jegyeket s azokat oly formába öltöztette, hogy azok külsőleg elismermények voltak arról, hogy a testület valamelyik tagja befizetett egy lírát a társulat pénztárába. Ime ilyen a jegyek formája.

**FEDERAZIONE GENERALE
DEGLI ESERCENTI.**

—
II. socio

*Sig.
ha versuto alla Cassa sociale*

Lire UNA.

Milano 1893.

A kormány pedig szépen szemet hunyt a törvénsértés előtt. Szükség törvényt bont, el kellett túrníe a törvénytelen jegyforgalmat. Mit is tehetett volna? Csak egy eszközt tudott a baj megorvolására, ha t. i. a latin pénzszövetség szerződése ugy módosíttatnék, hogy a latin unió államai ne fogadják el egymás osztópénzét. Az olasz kormány »az osztópénz nacionalisálása« jelszó alatt fordult e tervével az érdekelt kormányokhoz. De ennek a tervnek az eldőlése időbe került, a baj pedig egyre súlyosabb lett.

Eleinte nem akart a kormány semmitsem tenni, a mi a latin pénzszövetség szellemét vagy betűjét sérthené. De utóbb, szeptember elején mégis elhatározta 10 millió lira névértékű rézpénz kibocsátását, valamint elhatározta, hogy visszavásárol a külföldről 30 millió lira olasz ezüst aprópénzt, azt elhelyezi az állampénztárban s annak fejében 30 millió lira értékű egy lírás papírpénzt bocsát ki; addig is, a mig az osztópénz hazavitele megtörténhetnék, a kormány arannyal és öt lírás ezüstit akarta fedezni ezeket az egy lírás jegyeket. Már meg is jelent a királyi rendelet, hogy ezek a jegyek szeptember 1-én forgalomba kerülnek, a mikor Svájcz és Belgium a pénzszövetségre való hivatkozással tiltakozott azok kibocsátása ellen. Így tehát ettől legalább egyelőre el kellett tekinteni. Időközben a szeptember 14-én végrehajtott francia pénzszámlálás hatása alatt tetemes mennyiségű aprópénz tért vissza Olaszországba, ugy hogy a baj csökkent s a kormány már végkép elakarta ejteni a tervet, de legujabban ismét nagy mértékben történik az olasz váltópénznek Svájczba való kivitele, daczára annak, hogy Svájcz azt megakasztani igyekszik.

Így áll a váltópénz kérdése. Abban tehát Olaszország eljutott már teljesen a kényszerfolyam állapotokig.

Odáig jutott egy másik dolgában is.

Tudva levő dolog, hogy az olasz állami adósságnak egy nagy része külföldön van elhelyezve, az után a külföldön

kell fizetni a kamatokat, természetesen arany lirákban, míg odahaza Olaszországban papírral fizet a kormány. Mivel pedig az arany liranak jelentékeny ágiója van, nyilván való, hogy az a rente-tulajdonos, a kinek a szelvényét külföldön fizetik ki, papírban kifejezve többet kap ugyanazon címlet után, mint az, a ki Olaszországban kapja meg a maga járadékát. Ezt mint már említettem, Olaszországban nagyszabású speculációra használták föl. Kiküldték a külföldi beváltási helyekre egy-egy megbízott kezéhez a papírjukat, illetve annak esedékes szelvényét, azt ott váltották be s az így kifizetett összeg erejéig váltót intéztek a megbízottra s a váltót aztán Olaszországban ágióval eladták, nyervén ilyformán 12—13°/o-ot a legutolsó időben, de nyertek 4—5°/o-ot, már 1892-ben is. Természetes hogy minél magasabbra szállott az arany-félpénz, annál bővebben folyt ez a speculáció s annál inkább károsította az ország finanziait.

1891-ben az olasz járadékhoz új szelvény ívek adatatván ki, megállapították, hogy 93 millió évi járadékot képviselő olasz rente van a külföldön s ebből 43⁵ millió Franciaországra, 32⁸ millió Németországra és 10¹ millió Olaszországra esik, míg a többi összeg mindenféle más országok között oszlik meg. A 93 millióból levonandó lévén a szelvényadó, Olaszországnak csak mintegy 81 milliót kellett volna valósággal a külföldön fizetni. S tényleg a kormány ez összegnek majdnem kétszeresét volt kénytelen a külföldön odafizetni, az említett üzérkedés következtében. Kiszámították, hogy 1893-ban 200 millió lira járadék-szelvényt exportáltak ilyformán beváltás végett.

Súlyosan nehezedett ez az állam finanziaira, de az ország valutájára is. A kormány tehát szükségét látta annak, hogy az ellen a speculáció ellen védekezzenek.

1866 után is mutatkozott ilyen speculáció s akkor, 1873-ban 1874 január 1-én kezdődő hatálylyal az olasz kormány az affidavit intézményéhez nyult. Akkor nyíltan megvolt a kényszerfolyam az országban, nyíltan beismerték az ország súlyos pénzügyi helyzetét, de a kormány úgy találta, hogy most is el kell rendelni az affidavit behozatalát. Julius közepén merült föl a kormány körében ez a szándék, s mindjárt azután megpróbálták annak lence-irozását. Se az olasz közvélemény, se a külföld nem fogadta szívesen a tervet, de

a kormány mégis megvalósította azt. 1893. szeptember 23-án jelent meg a kormánynak erre vonatkozó szeptember 15-én kelt rendelete, a mely szerint az affidavit 1893. október 1-én lép életbe.

Ime tehát ezen a téren is eljutott az ország a kényszerfolyam alatt levő állapotokig. Sőt még túlment az 1873-iki viszonyokon. Akkor csak becsületszót kértek a külföldön a rente-szelvények előmutatójától, most azonban kimondotta a kormány, hogy csak az esetben fizeti ércpénzzel a külföldön az olasz papirosok couponját, ha a bemutató becsületszavát adja, hogy az a szelvény nem olasz állampolgáré és azon felül bemutatja a beváltási helyen magát a papirczímletet is. E nélkül a beváltó helyek csak papírpénzzel fizetnek, illetve az olasz váltó árfolyamának megfelelő összeget fizetnek. Az affidavit elfogadására a kormány a párisi Rothschild czéget, valamint a külföldi olasz konzulátusokat hatalmazta föl.

Az affidavit félhivatalos indokolása az volt, hogy az említett üzérkedés súlyos terheket ró az államháztartásra, de azon felül a valutát is rontja, mert arra kényszeríti a kormányt, hogy a szükségesnél több aranyat vásároljon az olasz állami kölcsönök fizetésére s így hozzájáruljon az ágió fokozásához. Ezzel szemben utalták az intézkedésnek Olaszországot erősen diszkreditáló hatására; figyelmeztettek arra, hogy nem szabad az olasz papírok külföldi birtokosait brusque-irozni, mert különben azok haza fogják küldeni a papirokat, a mi nemcsak gazdaságilag járna igen súlyos következményekkel, de végképpen lehetetlenné is tenné az érc fizetéseknek csak forma szerint való fentartását is; utaltak végül arra, hogy az olasz szelvények és amortizálendő papírok kivitelével üzött speculáció nem rontja a valutát, mert hiszen szaporítja az olasz piacokon a külföldi váltók kínálatát s hogy — a mint az 1874-ben is látszott — az affidavit az ágiót nem fogja csökkenteni. Az olasz kormány maga is érezte az intézkedés súlyos voltát s egy darabig hajlandó volt pusztá fenyegetésnek tekinteni az affidavitot, mert azt remélte, hogy az új banktörvény hatása alatt csökkenni fog az ágió s így arra az intézkedésre nem lesz szükség. De ez a hatás elmaradt s ez affidavit megjelent.

Olaszországban nagyon kellemetlenül fogadták azt s kivált azok siránkoztak miatta, a kik már nagyszabású szel-

vény-kiviteli speculációkba voltak bonyolódva s most az affidavit következtében nagy veszteségeket szenvedtek. Még rosszabb volt a hatás külföldön, a hol a hitelezők méltatlan zaklatását látták az új intézményben és erősen kifogásolták, hogy az affidavit mellett még a címletek bemutatását is követeli az olasz kormány; úgy tartották, hogy vagy az egyiknek vagy a másiknak követelése önmagában is elegendő volna. A kormány megpróbálta ugyan a kelletlen benyomás enyhítését, így a külföldi beváltó s az affidavit elfogadására jogosított helyek szaporításával is, de biz az megmaradt.

Fokozta még a bajt, hogy az olasz részvénytársaságok s kivált a jelzalog intézetek vérszemet kaptak s a maguk részéről szintén elhatározták, hogy ők is csak affidavit, vagy a papírjaik elmutatása, vagy mindkettő megtörténte mellett fognak a külföldön aranyban fizetni; így első sorban az olasz nemzeti bank határozta el, hogy zálogleveleinek október 1-én esedékes szelvényét csak így fogja beváltani. A példáját aztán sok más vállalat is követte. Ezt aztán végkép megelégtették a külföldi hitelezők. A berlini értéktőzsde külön bizottságot küldött ki az ügy tanulmányozására és esetleg ellenintézkedések javasolására. Ez a bizottság azután azt javasolta a tőzsde tanácsnak, hogy tiltakozzék a magánvállalatok eljárása ellen és mondja ki, hogy az affidavitnak azok részéről való fentartása esetén a jövőben kibocsátandó olasz papiroknak a berlini tőzsdén való coteját nem fogja megengedni. A frankfurti kereskedelmi kamara elhatározta, hogy a magánpapirok affidavitja ellen tiltakozni fog azon bankházaknál, melyek a papirokat a német piacon kibocsátottak s a járadék tekintetében előterjesztést tett az olasz kincstári miniszternek, hogy enyhítse az affidavittal összekötött zaklatásokat és kellemetlenségeket. Sőt fölmerült az a nézet is, hogy törölni kell a berlini tőzsde hivatalos árjegyzési lapjából azokat az olasz magánpapirokat, a melyek az affidavitot elfogadták. Az olasz kormány azonban nem hajtott mindezekre a felszólalásokra. Sőt igen méltatlankodott azokon, mondván, hogy mégis csak furcsa dolog azt kívánni, hogy az olasz kormány nyugodtan nézzen egy oly speculációt, a mely évenként sok millió kárt okoz az országnak s ne törekedjék megóvni az országot a váltóügynökök és kis coullissier-k által való kiszípolyoztatástól.

Nyilvánvaló, hogy ezek a surlódások egyáltalán nem

erősbitették az olasz államhitelt, nem javították az olasz papirok árfolyamát és nem mozdították elő a járadéknak a külföldön való place-irozását. De hát megint csak azt kell mondani, szükség törvényt bont. Az olasz kormány 50 milliónyi megtakarítást vár az affidavittól s erre az 50 millióra az olasz budgetnek erősen szüksége van.

Ez idő szerint 1893. október végén még nem következett be a kényszerfolyam harmadik tipikus intézkedése, de már az is erősen foglalkoztatja az olasz közvéleményt és a kormányt.

Az ágió emelkedésével kapcsolatban az olasz védvámosságok körében egyszerre csak felhangzott a csatakiáltás: A vámok 12°/o-al alacsonyabbak, mint valósággal lenniök kellene, mert hiszen 12°/o-kal kevesebb az értéke annak a papirpénznek, a melylyel azokat fizetni kell. Veszélyeztetve van az olasz nemzeti ipar, mert kisebbedett a védelme. Rendelje el tehát a kormány, hogy ezentul a beviteli vámok aranynyal fizetteszenek. Két czélt érünk el ilyformán egyszerre, ezt hangoztatták; könnyebbülnek az államháztartás terhei, mert a kormány készen kapja a külföldi fizettségeihez szükséges aranyat s nem kell azt a magas ágión megszereznie és másfelől megadjuk a nemzeti iparnak azt a védelmet, a melyet megkövetelhet s a melyet a törvényhozás a vámtarifák alkotásakor annak megadni akart.

Teljesen eltekintve attól a kérdéstől, ha vajjon a kereskedelmi szerződések szelleme megengedi-e Olaszországnak a beviteli vámoknak illetén módon 12—13°/o-kal való emelését, mert hiszen a vámok aranynyal való fizetésének követelése ezt jelentené, mondom, ettől teljesen eltekintve megindult a másik oldalon, az importeurök részéről a siránkozás. Vége van a bevitelnek, a beviteli kereskedelemnek. Ugyis 12°/o-al drágább most a bevitel, mert hiszen az importeurnek 12°/o ágiót kell fizetnie a behozott czikkek vételára után; hogy ezen felül a behozatal még a vámoknak 12°/o-kal való fokozását is elbirja, az tisztára lehetetlenség. S mily nagy megdrágítása volna ez az egész fogyasztásnak, mily nagy emelése a legerősebb fogyasztási adóknak. Hiszen például a petroleum ára métermázsánsként 5 lírával emelkednék, ha aranynyal kellene fizetni a vámját. De nem volna annak jó hatása az államháztartásra sem, mert hiszen okvetlenül megcsappanna

a behozatal és így megfogyatkoznának a vámbevételek, a melyek szaporítását tervezik. Az ágió pedig még erősebben fog irgadozni és emelkedni, emeli majd az importeurök mindennapos valuta-kereslete, hogy a vámokat fizethesék.

A kormány nem nézte rossz szemmel, hogy a vámok arannyal való fizetésének terve fölmerült; úgy vélekedett, hogy az a budgetre nézve föltétlenül kedvező lesz, míg az ágió alakulásra hatás nélkül marad, mert hiszen a behozatali kereskedők valuta-keresletét ellensúlyozza majd, hogy a kormánynak nem kell a nyílt piacon vásárolni aranyat, hogy az államadósságokat a külföldön fizethesse. Foglalkozott is a terv keresztülvitelének módozataival s nehogy az importeurök arany-kereslete nagyobb ágió-hullámzásokat okozzon, azt eszelték ki, hogy a Nemzeti Bank vám-bonokat adjon el a kereskedőknek, a kik e bonokat a mindenkori ágió mellett fizetnék a banknak s azokkal rónák le vámkötelezettségöket. A bank azután a megfelelő módon s alkalmas időben megszerezné az aranyat s azt a kormány rendelkezésére bocsátaná. Megállapították már azt is, hogy miként történhetnék az elszámolás a kincstár és a bank között.

De a kormány eddig még sem merte azt a tervet megvalósítani. Félt, hogy az a nép körében túlságos recensust fog kelteni, mert súlyosbitja terheit. Félt attól is, hogy ily intézkedést rendelettel léptessen életbe, azt pedig mégis restellette, hogy a szabadelvű kereskedelmi politika mellett engageált kabinetléteire olyan törvényjavaslattal lépjen a parlament elé, a mely a vámokat 12⁰/₀-kal sőt 15⁵/₀-kal emeli. S hozzá kétséges is volna ily javaslat sorsa, mert a kormány pártja tulajnyomóan demokrata képviselőkből áll. A kereskedelmi kamarák egy része is tiltakozott az ellen. Az anconai kamara például hivatkozott arra, hogy mily baj volna az a kereskedelemre nézve, ha a vámok nagysága az ágióval együtt folyton változnék, valamint felhozta azt az argumentumot, hogy az a terv már csak azért is súlyosbitaná az ágiót, mert a kibocsátandó vámbonok valami papírpénzféle szerepet játszanának és fokoznák az olasz papírpénz-forgalomnak amúgy is eléggé veszedelmes túlterheltségét.

A kormány tehát egyelőre eltekintett attól, hogy a vámoknak arannyal való fizetését követelje. Ellenben a vasutaknál azt a terv megérlelte azt az elhatározást, hogy a

külföldi forgalomban a viteldíjak ama részének, mely az olasz határtól a külföldi rendeltetési helyig terjedő vonalrészre esik, arannyal való fizetését követeljük úgy a személyforgalomban, mint az áruszállításnál. A vasuti miniszter közbenjárt ugyan, hogy a vasutak erről mondjanak le, de nem tudta ezt az óhajtását kivinni.

Egy kis lépés tehát mégis történt ez irányban is a kényszerfolyam felé, habár most még nem történt is meg az a nagy közeledés, a melyet a vámoknak arannyal való fizetése jelentett volna a kényszerfolyam felé.

A kényszerfolyam felé? Vajjon az imént elmondott intézkedések s az olasz ágió mai magassága mellett lehet-e mondani, hogy az olasz valutában nincs benne a kényszerfolyam?

1887. végén kezdődött Olaszországban az ágió s azóta állandóan meg is maradt 2—3—4⁰/₀ nagyságban. 1890-ben kezdett emelkedni, 1892-ben átlag 3⁰/₀ volt és ez év közepéig 3·5—4·5⁰/₀. Akkor aztán az amerikai ezüstválsággal és az olasz bank-skandalummal kapcsolatban hirtelen emelkedni kezdett; július elején 6⁰/₀, július közepén pedig már 7·5⁰/₀ volt, daczára annak, hogy a rente juliusi szelvényére szükséges aranyat a kormány már régebben megszerezte s így ez időtájt nem erősítette az aranyváltók keresletét. Julius 18-ig 8·25 perczentre emelkedett az ágió, de egynehány nap alatt ismét leszállott 6·75⁰/₀-ig, de viszont augusztus elejéig ismét fölemelkedett 9⁰/₀-ig; augusztus közepén már 11⁰/₀ az aranyfelpénz. De az ágió nem állapodott meg itt sem; szeptember közepéig felszökött 13·5⁰/₀-ra. Szeptember 20-án 13·55⁰/₀ volt, de másnap ismét erős javulás állott be s az ágió visszament 12·25⁰/₀-ra. Már-már azt hitték, hogy tartós lesz a javulás, de az a hir, hogy a vámokat aranyban kell majd fizetni, ismét fölverte az ágiót 13·50⁰/₀-ra s habár az nem maradt is meg ily magasságban, szeptember 30-án is 11·90⁰/₀ volt. Október elején ismét elkezdett emelkedni a valuták ára s október 6-án az ágió ismét elérte a 13 perczentet. A kamara megnyitását megelőző nagy politikai csatározásokból kitűnt, hogy egyik párt se tud orvosságot a válságos pénzügyi és valuta-viszonyokra; a járadék hallatlan arányokban özönlött vissza Olaszországba s az arany-vámoktól való félelem miatt a bevétel roppantul megnagyobbodott. E tények hatása alatt az

ágió ismét felszökött október közepéig 14 $\frac{3}{4}$ perczentre, október végeig 15 $\frac{0}{10}$ -ra s november elején elérte a 15 $\frac{5}{10}$ -ot.

Ime tehát, ez évben már eddig is oly nagy változásokon ment keresztül az ágió, a milyent a kényszerfolyam alatt is csak egy esztendő mutatott fel s a tizenhét kényszerfolyamos év között is csak három olyan esztendő volt, a melyben az ágió maximuma az idej maximumot meghaladta s a kényszerfolyam átlagos ágiója alacsonyabb volt, mint a mostani.

A kormány, a bankok, az ország egész közgazdasága tehetetlenek a valuta megromlásának ezzel a vágtató processusával szemben s nem tudják természetesen megakadályozni annak következményeit sem. Az affidavittól nem igen lehet várni az ágióviszonyok javulását, a vámoknak aranyban való fizetése csak fokozná azt és természetes, hogy az aprópénz kiözönlése is csak hizlalja az ágiót.

Az ország nem tudja megakasztani az ágió rettenetes emelkedését, mert — habár a nagymértékű valuta-speculáció is hozzájárul ez óriási ingadozásokhoz s az ágió fokozásához — mert annak okai mélyen benne fekszenek az ország politikai, pénzügyi s általános gazdasági viszonyaiban.

A politikai okok között legelső sorban a francziák ellenszenvét kell megemlíteni, a mely még mindig nem tud megbarátkozni azzal a tudattal, hogy Olaszország a hármasszövetséghez tartozik s a mely minden lehetőt megtesz az országnak gazdasági téren való megrontására. Ez ellenségeskedés okozta az olasz-francia vámháborút, a mely oly keservesen érezteti hatását Olaszország kereskedelmi mérlegében; ez okozta, hogy az olasz járadék nem tud klasszifikációra találni, örökös áramlásban van s vissza-vissza folyik Olaszországba a valuta nagy veszedelmére. A politikai viszonyok között kell megemlíteni az ország nagy katonai kiadásait, az afrikai gyarmatvállalatot, a közigazgatás drágaságát s az olasz parlamentnek coteria-rendszerét, a melynek eredménye az, hogy a mindenkorai többség rengeteg pénzébe kerül az országnak és súlyos pénzügyi áldozatokat követel gyakran oly czélokra is, a melyek az egész ország közgazdasága szempontjából produktíveknek alig mondhatók. S a mi e tekintetben a legnagyobb baj: az olasz parlamenti viszonyoknak ez az alakulása olyan, hogy őszinte olasz kormány, a mely csak

a közérdek parancsaira hallgatna s a mely ne iparkodnék mindenféle mesterséges eszközökkel is tartani magát, szinte lehetetlen. Ezekből a viszonyokból származott, hogy a kormányok sohase ismerték be a helyzet komolyságát, sohase tettek olyan intézkedéseket, a melyekből az olasz közvélemény arra ébredt volna, hogy hátha még sem tartós az az épület, a mely jó darabig oly csillogónak látszott. De sőt inkább mindenféle foltozgatásokkal addig takarták a bajt, a mig az a mai vehemenciájával tört ki.

A politikai viszonyok visszahatottak természetesen az állam pénzügyeire, a melyek viszont a gazdasági életet és annak egyik hatalmas tényezőjét: a valutát tették kórosakká.

1889—90-ben 74·4 millió volt az államháztartás deficitje, 1890—91-ben 45 és 1891—92-ben 39 millió. Pedig ezek a számok még nem tüntetik fel a helyzet igaz képét, mert nem foglaltatik azokban a vasutépítés évenkénti beruházási összege. 1892—93-ban 14,460.000 lira volt a deficit a valóságos állami bevételek és kiadások körül, eltekintve a vasutépítésre fordított 30 milliótól. A pénztári kezelés végeredményében — e 30 millió nélkül — 7,922.000 lira fölösleget hozott ugyan, csak hogy ez a pénztári kezelés az újabb járadék eladások eredményét is magában foglalja, azt az újabb rente eladást, a melyről constatálva van, hogy Olaszország még mindig azzal fizette tulajdonképeni államkölsöneinek kamatait a külföldön s a mely rentének eladása mind nagyobb nehézségekbe ütközik. Hozzájárul az, hogy az olasz budget igen kevésbé elasztikus, kimeríti csaknem az utolsó liráig a tényleges bevételeket és kiadásokat. Az 1893—94 ik évre a deficit mintegy hat és fél millióval van előirányozva, de már most is látható, hogy a valóságban ennél jóval nagyobb lesz. Az elmúlt pénzügyi évhez képest a mostani finanziaális esztendő első hónapjaiban apadt a vámok, a lottó, a szeszdó bevétele. Ellenben jóval nagyobb az ágió s így most a kormány nem fogja 4°/_o mellett megszerezhetni a fizetségeihez szükséges aranyat, mint a hogy azt az elmúlt évben még megszereznie sikerült. Egyre emelkedik azonfelül a függő adósság összege, a mely most már 624 millió, a melynek nem tudtak a külföldön piacot szerezni s a mely jelentkezni fog a beváltás végett.

A kormány törekszik ugyan a pénzügyi helyzet megjavi-

tására, de nyilvánvaló, hogy az csak az ország súlyos áldozataival lehetséges. Meghagyta mindenekelőtt az adókiivető hatóságoknak, hogy nagyobb pontossággal járjanak el a jövedelmi adó kiivetése és behajtása körül, de erre megint nagy zugolódás támadt. Mostan tehát progresszív alapon akarná újabban rendezni a jövedelmi adót, azonfelül szesz-egyedárúságot akar létesíteni, szabályozni akarja az örökösödési adót és az érkezett hírek szerint, hajlandó volna egy magántársaságnak eladni a dohány-egyedárúságot. Állítólag kínáltak is érette a kormánynak 400 millió lirát aranyban, a mely összeg nagyobb része arra fordíttatnék, hogy a kormány 300 millióra apassza a függő adósságot, a melynek csökkentése egyik fő pontja a kormány pénzügyi programjának. A 400 milliónak kisebbik része pedig arra szolgálna, hogy azon a kormány visszahozza a külföldről az ezüst aprópénzt.

Természetes, hogy mindezek a tények káros hatással vannak az ország egész gazdaságára. Természetes az is, hogy mindenki akarja a pénzügyi helyzet javulását, de az ennek elérésére tervezett eszközök nem találkoznak az országban valami nagyobb lelkesedéssel, mert hiszen e tervek végeredményükben mind adóemelést jelentenek.

Nyilvánvaló, hogy a külföld s kivált az ország külföldi hitelezői még komolyabbnak itélik az olasz finacziák helyzetét; hiszen már arról is terjesztettek híreket, hogy az ország nem tudja megfizetni a járadéknak legközelebb esedékes szelvényét. A külföldnek ez a vélekedése és ezek a hírek pedig igen erősen kifejezésre jutnak a rente árfolyamában.

Az olasz járadék árfolyama — a papir classirozatlan természeténél fogva — roppant ingadozásoknak van alávetve. 1891. végén Párisban 91⁵⁰-en állott az 5⁰/₁₀₀-os olasz rente s 1892. végén 92⁹⁰ volt s a két év alatt 88¹⁰ volt a legalacsonyabb és 94⁹⁵ volt a legmagasabb árfolyam. Ez év elejétől kezdve a valuta megromlásával, a pénzügyi és gazdasági helyzet súlyosbodásával kapcsolatban az olasz járadék ára erősen hanyatló irányt vett. Az első hónapokban aránylag még elég jól tartotta magát; január közepén 89⁷⁵-ön állott ugyan, de február végén ismét 91⁶⁰ volt; márczius végén 93¹⁵ volt Párisban a járadék, április végén 92⁴⁰, május végén 93¹⁰ és június utolján 93. Az év első felében tehát egészen normális volt az olasz járadéknak a fejlődése, sőt az

meglehetősen szilárdságot is tanusított a nagyarányú ingadozások daczára. De onnan kezdve aztán az ágió emelkedésével kapcsolatban az olasz járadékra nézve szomorú idők következnek. Franciaország megkezdi azok ellen a hajsztát, a francia lapok egyre haranguirozzák a tőkét, hogy dobja piacra, küldje vissza olasz papirjait. Augusztus közepén a machinációk hatása alatt a járadék 82.50-ig esett, tehát 7.5⁰/0-ot vesztett. Azóta valamivel javult ugyan, de a 83-as árfolyamtól erősebben eltávozni nem tudott, szeptember végén 83.60-on állott, de azóta is süllyedt s október 6-ikán 83.05 volt Párisban az olasz járadék ára. Pedig egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy e papir ellen az agitáció csillapodott volna, vagy hogy az áresésnek már vége van.

Az olasz piacokon mindig jóval meghaladta a járadék ára a párisi paritást s a mennyire lehetett, tartotta azt az utolsó időkben is az arbitrage, de a papirok visszaözönlése oly nagy mértékben történt, hogy utóbb ez a tartása az árfolyamoknak szinte lehetetlenné vált s a papir olasz ára alkalmazkodott a párisi piac jegyzéseihez. Minél erősebben emelkedett az ázsió, annál inkább csökkent ez a jegyzés s minél inkább csökkent az árfolyam s minél nagyobb mennyiségben származtak vissza e papirok Olaszországba, annál inkább emelkedett viszont az aranyfelpénz és annál inkább fogyott a szelvény pénzértéke.

Mivelhogy a francia piacon történt dolgok jórészt politikai okokból származtak, ugyancsak politikai okokból az a törekvés támadt Németországban, hogy segítsenek Olaszországnak s a német tőke vegye föl a francia földről kilökött olasz papirokat s iparkodjék megoltalmazni az olasz államhitelt. De a németek sokkal kevésbé voltak buzgók az oltalmazásban, mint a francziák a támadásban. Fölmerült az a terv is, hogy a német birodalmi bank kedvezőbb feltételek mellett adjon olasz állami papirokra lombard-kölcsönöket, mint más külföldi állami értékekre s így ösztönözze a német tőkét azok vásárlására. A párisi bankok egyszerre felmondtak az olasz pénzüzeteknek 40 millió lira hitelt, a minek ellensúlyozására a berlini bankok igyekeztek együttesen ugyanannyit bocsátani azok rendelkezésére. De a tárgyalások igen hosszan húzódtak s időközben az olasz rente kiszolgáltatva maradt a francia részről történt támadásoknak.

Az ágió kétségkívül nagyon előmozdította ezeket a kárhuzatos támadásokat, mert hiszen az ágióval lehetett indokolni az ország gazdasági gyöngeségét, de viszont a támadások s illetve a rentének azok során történt visszaaradása okozta az ázióknak mind nagyobb emelkedését. De nemcsak a rente vesztett ily módon az árából, hanem a többi olasz papirok is; így például a Credit Mobiliare részvényének az ára ez év elején 500 volt s szeptember végeig 395-re szállott alá. Az olasz járadék ellen folytatott irtóháború kivált októberben dühöngött a legerősebben, pánikszerű helyzetet teremtve az összes börzéken, de különösen Olaszországban. A támadásokat elősegítette az ágió emelkedése, a zürzavaros politikai helyzet, a pénzügyi fejvesztettség s az olasz szelvény megcsonkításától való félelem. Mindezek hatása alatt 1893. november elsejéig az olasz rente 77⁵/₀-ra esett, oly színvonalra, a melyen effektív 5⁷/₀ kamatot hoz.

Pedig hogy maga az olasz közgazdaság volna kétségbeesett helyzetben, azt egyáltalán nem lehet mondani, habár kétségtelen, hogy az ágió s a pénzpiacz nagy veszteségei sok életerejét pusztították el. De kétségtelen dolog, hogy az is vesztett ellentállási képességéből s így a maga részéről szintén hozzájárult a valutaviszonyok megrongálásához. Súlyosan nehezedik az országra az ezüst válság, annak daczára, hogy ezüstkészlete oly csekély. Nagy baj a pénzüzet rendezetlensége, a mi csökkenti a takarékoságot és másfelől szertelen hitelezésekre vezet mindenfelé s azonfelül életet ad mindenemű kalandos vállalkozásoknak és a nagyszabású tőzsdei játékdühnek. Ezt a játékot a kormányok évekig támogatták, minden tőlük telhető módon iparkodtak hausset teremteni és fentartani, hogy arra rámutatva, eltitkolhassák az ország előtt a szomorú helyzetet. A mikor aztán ez a mesterséges hausse összeomlott, a mikor kiderült a vállalkozások korhadtsága, szinte természetes, hogy elő kellett állani a 15⁵ perzentés ágióknak.

Elő kellett állania már azért is, mert az ország papirpénzrendszere egyáltalán nem olyan, hogy ezt a válság felé való hajszát visszazoritani tudta volna, de sőt olyan, hogy annak teljesen szolgálatába szegődött s azt még a büntető-törvénykönyvbe ütköző cselekedetekkel is támogatta, sőt támogatta azt a kormány tudtával, beleegyezésével és parancsából is!

1893. április 13-ig 339,012.070 lira új öt és tíz lírás államjegy került forgalomba, tehát majdnem az egész 340 millió, a melynek emittálására a kormány fel volt hatalmazva. Pedig a régi konsortiális jegyekből még cirkulált 7,631.011 lira. Már ez is szabálytalanság és egy kis szimptomája a papírpénz-politika könnyelműségének. Még erősebben mutatja azt az a körülmény, hogy a kormány elidegenítette azt a járadékösszeget, mely az államkincstárban az államjegyek fedezetére volt elhelyezve. Kétségtelen dolog, hogy ez a járadék egyáltalán nem volt megfelelő fedezetnek mondható, de hogy utóbb még azt is kihúzták az államjegy-forgalom alól, az mindenesetre szimptomatikus jelenség.

De még súlyosabb jele ennek az a tény, hogy az olasz kormány megengedte oly bankjegyeknek kibocsátását, a melyekre még csak fedezetet tartani sem voltak a bankok kötelesek. Így történt ez a különböző válságok alkalmával az úgynevezett szanalási célokra adott hiteleknel. Még ennél is súlyosabb megítélés alá esik, hogy a kormány maga 68 millió kölcsönt vett föl a bankoktól a dohányjödék céljaira, fölmentvén azokat ez összeg erejéig fedezet tartásának kötelezettségétől. Ezzel együtt a bankok által az államnak, jegyek alakjában adott előlegek összege 171·7 millióra emelkedett.

Éppen csak ily intézkedések kellettek e bankoknak; mintha a nélkül nem lett volna meg azokban a hajlandóság, hogy jegyforgalmukat a végtelenségig kiterjeszszék — számítván arra, hogy hiszen a jegyek beváltásáról úgy sem lehet szó, mert hiszen ők azt úgy is megtagadják.

1890. végén 1.126·4 millió volt a bankjegyforgalom, 1891. végén 1.121,601.079 és 1892. végén 1.138,385.175 lira. Megoszlott ez a bankjegyforgalom — millió lírák szerint — a hat kibocsátó intézet között következőképen:

	Nemzeti bank	Nápolyi bank	Toscánai bank	Római bank	Szicíliai bank	Toscánai hitelbank
1891. decz. 31.	601·4	265·6	101·5	72·7	64·2	16·1
1892. decz. 31.	573·0	265·8	105·0	111·7	65·8	17·1

Pedig ezenfölül forgalomban volt még 1891. végén 9,125.912 lira és 1892. végén 8,461.218 lira régi konsortiális jegy, valamint 332·8 és 339 millió államjegy, úgy hogy 1891. végén 1.463·9 millió és 1892. végén 1.484·8 millió papír-

pénz, vagyis valamivel még több, mint 1890-ben. Ezzel szemben a bankok úgynevezett teljes tartaléka 1891. decz. 31-én 487,486.529 lira és 1892. végén 483,795.619 lira volt s abból 44,723.988 és 36,704.983 lira konszorcialis jegyekből, valamint állam- és bankjegyekből állott. Összevetve ezzel a bankok és a kincstár érczkészletét, azt találjuk, hogy a fedezetlen jegyek összege 900⁴ millió volt.

Egyre emelkedett ez a jegyforgalom 1893-ban is; a bankjegyek összege ugyanis volt ez évben:

január végén . . .	1.132,571.723	lira,
február » . . .	1.157.194.616	»
márzius » . . .	1.167,163.683	»
április » . . .	1.152.452.100	»
május » . . .	1.143,844.528	»

Az 1893. május 31-én forgalomban levő jegyekből az 1891. június 30-iki törvény alapján szerepelt a forgalomban 986,938.843 lira, improduktív cirkuláció volt 71,222.523 lira és ez állam számadására volt kibocsátva, tehát minden fedezet nélkül 85,683.152 lira. Természetes, hogy ily módon egyre rosszabb lett a bankok helyzete a papíron is és egyre kedvezőtlenebb az arány egyfelől a jegyforgalom és a bankok vagyona, másfelől a tartalékok és a bankok összes kötelezettsége között. A hat jegybank mérlege 1891. és 1892. végén a következő volt:

Vagyon.

	1891-ben	1892-ben
Teljes fedezet .	487,486.529 lira	483,795.620 lira
Tárcza	645,310.346 »	598,872.100 »
Előlegek . . .	121,399.962 »	110,507.205 »
Egyenes adósok	123,866.439 »	130,307.410 »
Értékpapírok .	27,410.577 »	30,740,900 »
Hitelezések . .	285,583,903 »	250,064.109 »
Veszteségek . .	41,291.159 »	46,246.992 »
Letétek	953,898,410 »	1.057,435.830 »
Különfélék . .	677,050.016 »	653,114.559 »
Költségek . . .	17,893.584 »	16,863.319 »
Összesen . . .	3.381,190.927 lira	3.377,948.045 lira

Teher.

	1891-ben	1892-ben
Alaptőke . . .	315,750.000 lira	315,750.000 lira
Tartalékok . .	76,189.716 »	76,871.188 »
Jegyforgalom .	1.121,601.079 »	1.138,385.175 »
Folyó számla s egyéblátraszóló adósságok . .	149,117.172 »	172,808.010 »
Folyó számla s egyéb felmon- dásraszóló adós- ságok	255,546.025 »	229,037.940 »
Letétek . . .	953,898.410 »	1.057,435.831 »
Különfélék . .	483,254.554 »	364,373.878 »
Nyereség . . .	25,833.971 »	23,286.023 »
Összesen . .	3.381,190.927 lira	3.377,948.045 lira

Első megtekintésre is nagyon gyanus dolog, hogy a közelebbről meg nem határozott tételek oly óriási összegekkel szerepelnek s nincs azokban kimutatva, hogy mily összeg erejéig vannak engageálva az intézetek a jelzáloghitelben, valamint azokban a szanalási actiókban, a melyeket a kormány akaratából egy-egy válság után magukra kellett vállalniok.

Nagyon sokáig nem keltettek ezek a kimutatások egyáltalán semmi gyanút s a mikor a bankok ellen kifogás emeltetett, csak arra volt panasz, hogy megsértik a jegyforgalomra vonatkozó törvényeket, inflatiót okoznak s ezzel még rontják az ország valutáját a helyett, hogy oltalmaznák azt; vádolták a bankokat azzal, hogy önkényesen megtagadják jegyeik beváltását s nem elég mozgékonyak, mert tőkéik egy része földhitelekben van immobilizálva. A mult év deczemberében azonban egyszerre ezeknél is sokkal compromittálőbb vádak emelkedtek.

Colojanni képviselő 1892. deczember 20-án vádat emelt a képviselőházban a jegybankok ellen, hogy üzletvitelük tele van a legfraudulózusabb cselekedetekkel, sikkasztással, hamisításokkal, csalásokkal; hogy a bankok insolvensek, annyi az immobilizált és jórészt elveszett tőkéjük, annyi az elpalástolt veszteség és annyi értéktelen váltó van tárczáikban, hogy a

bankok a legsúlyosabb politikai corruptió czéljaira szolgál-
tak és rendszeresen nagy összegekkel soutenirozták az épen
hatalmon levő politikusokat. A kormány és a képviselőház
nagy többsége elismerték, hogy vannak bajok, de azért bá-
mulatos egyetértéssel eltagadták akkor e vádakat. Mégis
elhatározták, hogy egy rendkívüli bizottság küldessék ki a
bankok helyzetének megvizsgálására.

1892. deczember 30-ikán a király elrendelte e bizottság
kiküldését, hogy vizsgálja meg a bankjegyek előállítását, ki-
bocsátását és visszavonását; a forgalomban levő s a kicseré-
lésre szolgáló jegyek összegét; az ércztartalékokat, a váltó-
tárca minőségét; az egyenes követelések, a veszteségek és
az immobilizációk állapotát s végül mindazokat a viszonyo-
kat, a melyek a bankok helyzetét érintik. A bizottság Finali
senátor elnöke alatt eljárta megbízatásában és 1893. márcz.
16-án előterjesztette jelentését a vizsgálat eredményéről.
A jelentés a bankoknak 1893. január 10-iki statusát tünteti
föl s igen érdekes adatokat tartalmaz.

Az érczkészletet rendben találta a bizottság. Állott ez a
készlet 391,826.594 lira aranyból, 54,124.261 lira ezüsből,
86.085 lira bronzból és 57,172.843 lira állam- és bankjegyből,
ugy hogy a teljes fedezet 503,209.784 lira.

A mi a jegyforgalmat illeti, a Nemzeti Bank jegyeinek
összege 30,231.648 lirával, a Toscanai Nemzeti Banké
3,581.302 lirával s a Toscanai Hitelbanké 1,182.809 lirá-
val volt kevesebb, mint a mennyinek kibocsátására ez
intézeteket a törvény feljogosítja; ellenben a Sziciziliai Bank
jegyforgalma 2,041.492 lirával, a Nápolyi Banké 14,917.003
lirával s a Római Banké 64,543.230 lirával haladja meg a
törvény által megszabott határokat. A Római Banknál a tör-
vénynek ez a megsértése annál súlyosabb, mert a bank eltit-
kolta azt kimutatásaiban s ugy tüntette fel a helyzetet,
mintha jegyforgalma körülbelül elérné a törvényes határt. Ez
eljárása mögött a Római Bank szabálytalan és törvénytelen
üzelmeket és nagy pénztári hiányt rejtett el; eltitkolta azt,
hogy 41 millió lira bankjegy kétszeresen volt forgalomban.

A forgalomban levő jegyek összege 1.170,184.484 lira.
Ehhez csatlakozik 163,018.522 lira látra szóló tartozás. Szem-
ben áll vele a váltó-tárca, összesen 597,845.319 lira összeg-
gel, a melyből 576,544.691 lira a háromhónapos váltók ösz-

szege és 17,432.320 lira az ennél hosszabb lejáratúaké. Szemben áll a lombard-kölcsönök összege 109,143.507 lirával, a melyből 76·1 millió esik az állam által garantirozott értékekre, 18·3 millió egyéb papirosokra és 14·7 millió selyemre és egyéb árúkra. A folyó számla 122,725.934 lirával szerepel az aktivumban és 277,048.263 lirával a passivumban. A 269·3 milliónyi »Hitelek« között 29 millió jelzálogos hitel van. Az immobilizált tőkék összegét a jelentés 199,756.620 lirára becsüli, míg a veszteségek összege 133,390.566 lira. A jelentés constatalja, hogy a legrosszabb a Római Bank helyzete és a legjobb a kis Toscanai Hitelbanké s végezetül azt kívánja, hogy a kormány akosson egy jó banktörvényt s ne túsza többé annak megszegését.

Pedig ezekben az adatokban egyáltalán nincs kimerítve az olasz bankok büneinek óriási hosszú sorozata. A Római bank tartalékalapja a forgalomból kivont jegyekből, megóvatolt váltókból és a banknak saját részvényeiből állott; a tárczában 20 milliónyi teljesen értéktelen szivességi váltót talált a bizottság; bankjegyeket kibocsátottak az előbbi igazgató, Guerrini aláírásával, a ki már rég meghalt; a törvényes jegykibocsátási határ túllépését e bank olyan folyószámla követelésekkel akarta igazolni, a melyek a valóságban nem is állottak fenn; a váltó-tárcza nem realizálható, a szivességi váltókon kívül jórészt megóvatolt váltókat s mindenféle tönkrement népség elfogadványait találtak a portefeuilleben. A Nápolyi Banknál 62 millió az immobilisált és a behajthatlan tőkék összege; a szivességi váltóké 29·5 millió s a kétharmadrészen elveszett jelzálogos követeléseké 48 millió; mindezekkel szemben pedig a bank vagyona 72 millió. A Sziciliai Banknál 30 millió lira szivességi váltót találtak; a bank vezérigazgatója nagyszabású játékot folytatott a börzén s veszteségeit a bankkal fizettette. A két toscanai bank aránylag jó helyzetben találtatott. A Nemzeti Bank tőkéiből a jelentés szerint 143 millió van megrögzítve s a váltótárczából 44 millió értéktelen.

De még ezzel sincs teljesen elmondva az olasz bankbotrányok minden históriája.

A bankok helyzetének rendkívüli megvizsgálására vonatkozó királyi decretum megjelenése előtt két nappal Tanlongo, a Római Bank vezérigazgatója 5 milliót fizettetett ki magá-

nak a bankkal és 3 milliót mindenféle más személyeknek, a kik e milliók visszafizetésére egyáltalán nem nyújtottak semmiféle garantiát. Hogy hamisított jegyek voltak forgalomban, hogy kétszeresen szerepeltek a bankjegyeknek egész sorozatai, még pedig a bank hivatalnokainak tudtával és jó-részt tiltakozásuk daczára, még ez is szinte másodrendű kérdés a mellett, hogy Tanlongo nem sokkal e hallatlan tények kiderítése előtt a királytól magas kitüntetést kapott s utóbb a törvényszéki vizsgálat kiderítette azt is, hogy a kormány-nak a Római Bank üzelméről már évek óta tudomása volt. Hogy a nápolyi és szicíliai bankoknál az igazgatók és pénztárosok évek óta sikkasztottak, még pedig milliókra menő összegeket, arról igazán nem is érdemes beszélni; a Római Bank viselt dolgait az ő ténykedésük még csak meg sem közelíti.

A bűnös bankok vezetői ellen megindított a bűnvádi eljárás s azzal aztán csak még piszkosabbá lett az egész affaire. Kitünt, hogy részesei annak a kormányhivatalnokok, politikusok egyaránt. A parlament is kiküldött egy bizottságot annak kiderítésére, hogy az ő tagjai közül kik vannak kompromittálva az ügyben; ez a bizottság nagy titokzatossággal dolgozik, jelentést még nem adott s így eddig csak rebesgetik, hogy nagyon sok olasz politikus van benne ennek a botránynak a sorában. Maga a bíróság eljárása is, a mely még nincsen befejezve, egyre újabb skandalumokat provokál.

Az olaszok a Panama-botrány mintájára kicsinyítő szóval Panaminónak nevezték el ezt az ő jegybank-affairejüket. De már már nagyon kérdéses, lehet-e erről az ügyről kicsinyítő szóval beszélni s nagy kérdés, hogy a két botrány, közül melyik a mocskosabb.

Ha legalább az a haszna lenne ennek a dolognak, hogy megtisztítaná az olasz bankrendszer mocsarát. De kérdés, hogy ez meg fog-e történni s nem fogják-e agyonütni az egész ügyet, csakhogy megmentseék az abban kompromittált politikusokat.

Az olasz parlament alkotott ugyan legujabban egy bank-törvényt, a mely a bajokat enyhíteni akarja, de problematikus dolog, hogy meglesz-e annak a kívánt sikere, mert az sem mert elég radikálisan hozzányulni a kérdéshez.

Az új törvénynek, mely 1893. augusztus 10-én lépett életbe, ezek a főbb intézkedései:

A Nemzeti Bank, a Toscanai Nemzeti Bank és a Toscanai Hitelbank Banca d' Italia czímen összeolvadnak egy intézetté, a melynek alaptőkéje 300 millió, befizetett tőkéje pedig 210 millió lira; a befizetett tőke a mostani 176 millióról 210 millióra a törvény életbelépésétől számított félév alatt egészítendő ki. A szicíliai és a nápolyi bank ezentul is fennmaradnak. A bankoknak a privilegium 20 évre adatik meg s a jegyforgalom maximuma ez első négy évben a Banca d' Italia számára 800,000.000, a nápolyi bank számára 242,000.000, a szicíliai bank számára pedig 55,000.000, összesen tehát 1.097 millió; a négy év leteltével a jegyforgalom leszállítandó 864,000.000 lirára, a melyben a Banca d' Italia 630 millióval, a nápolyi bank 190 és a szicíliai bank 44 millióval particzipál. A bankok jegyei még további 5 évre megkapják az elfogadási kényszert, azaz helyesebben mondva: beválthatlanok lesznek. A kamatláb mindhárom banknál egyenlő s a kormány jóváhagyásával állapittatik meg. A tartalékot egy éven belül a jegyforgalom 40%-ára kell emelniök az intézeteknek, még pedig úgy, hogy 33% ércztartalék legyen, három negyedrészből arannyal. Az intézetek tartalékalapjaikba elhelyezhetnek járadékos kölcsönpapirokat is, de legfeljebb 95 millió lira értékben, míg a folyó számla üzletek összege nem haladhat meg 182 millió lirát.

Földhitel-üzleteket a bankoknak ezentul nem szabad kötniök. A már megrögzített tőkék liquidálásának 10 éven belül kell megtörténnie; az intézetek ezt a liquidációt egy külön alapítandó intézetre is bizhatják, a melynek alaptőkéje legalább 40 millió legyen.

A Római Bank felszámol s a felszámolás vezetésével a Banca d' Italia bizatik meg, mely azt a műveletet a kormány jóállása mellett fogja végrehajtani.

Ezekkel az intézkedésekkel akarja az olasz kormány talpraállítani a bankjegyeknek rettenetesen desolált kérdését. A törvény intézkedéseinek foganatosításához már hozzá is láttak, de hogy lesz-e azoknak sikerük, várható-e azoktól valami javulása az olasz valuta-viszonyoknak, biz ez igen nagyon kérdéses. A jelek nem igen biztatók.

A valuta rendezésekor és azóta elkövetett bűnök keser-

vesen megboszulták magukat. Azt a tényt, hogy Olaszország árukészlete rendezett valuta fentartására nem elegendő, immár évek óta nem lehet kétségbe vonni. ☺

És tényleg Olaszországnak nincs is rendezett valutája; az csak a papíron létezik, míg valójában ott a kényszerfolyam uralkodik. A consortialis jegyek kényszerfolyamából az ország a bankjegyek kényszerfolyamába jutott. Hogy melyek voltak azok a gazdasági és pénzügyi okok, melyek közreműködtek az olasz valuta-rendezés sikerének meghiusításában, azt láttuk már. Ezekért az embereket csak annyiban lehet felelősségre vonni, hogy erősebben kellett volna azokkal számolniok a kényszerfolyam megszüntetése előtt. Ezek inkább a vis-major erejével hatottak. De voltak a mai siralmas olasz valuta-viszonyoknak olyan okai is, melyekért az embereket kell felelősségre vonni. Nemcsak szerencsétlenségek, de bűnös hibák is közrejátszottak a mai állapot megteremtésére. Ezek a büntetőbíró elé tartozó tényeken kívül a beváltásnál követett helytelen eljárás és a lehető legnagyobb kárhozzátást érdemlő bankpolitika.

A kényszer-folyam megszüntetésének előkészítése alkalmával a kormány végtelen scrupulositással mérlegelte ama körülményeket, melyekből az arany és ezüst esetleges kivándorlására lehetett következtetni. E gondosság teljesen helyén is volt és a legnagyobb elismerést érdemli, mert tényleg valuta rendezésnél a legfőbb kérdések egyike az, hogy képes lesz-e az ország valuta-érczét megtartani és nem hozatnak-e hiába mindazon áldozatok, melyeket a normális pénzforgalom elérése végett hoz az ország. De ez az aggodalmasság egyfelől vak maradt azon veszélyek iránt, melyek a valuta rendezésében magában s illetőleg annak elfogadott módjában rejlenek, másfelől pedig abba a tulzásba esett, hogy rendezett valutát akart ércznek a forgalom kezébe való átadása nélkül: nagyon is betű szerint valósítva meg Magliani azon felfogását, hogy a valuta-rendezés nem a papírpénz bevonását, hanem csak a kényszer-folyam megszüntét akarja jelenteni.

A külföld s különösen a francziák helyesebben ítélték meg, hogy mi lesz a forgalomban hagyott 340 millió hatása. Azok világosan látták, hogy ez az összeg nélkülözhetőté teszi az országra nézve az 5 lírásokat. Már pedig a mely érczpénzre valamely országnak szüksége nincs, az okvetlenül kivándorol onnan oda, a hol arra igenis van szükség. Ha a kormány nem

tartotta még elég erősnek az országot arra, hogy az egész 940 milliót bevonja a forgalomból, akkor várhatott volna még néhány évig, vagy pedig ha már ezen összeget mindenképp meg akarta tartani, gondoskodnia kellett volna arról, hogy erre a 340 millióra az országnak szüksége legyen: megfelelően korlátozni kellett volna a bankjegyek összegét. Az az állítása a pénzügyminiszternek, hogy a 340 millió az ország lebegő adóssága egy részének tekintendő, merő fictió, mert kölcsön papírok nem szoktak rendszeresen fizetésül használtatni, nincsenek pénz gyanánt forgalomban és így közvetlenül monetárius hatással nem bírnak, míg az államjegy pénz és a nagyközönség szemében egyáltalán nem különbözik a bankjegyektől, de különbözik minden egyéb adóssági papírjaitól. 1887-ben már belátták a botlást, de akkor már nem lehetett azt jóvátenni.

A kormány ugyanazon eszme által vezetettve, mely a 340 milliót forgalomban hagyatta vele, nagyon kedvezőnek tartotta a valuta-rendezési operáció sikerére nézve azt, hogy a közönség nem kapkodott az ércz után és így a beváltás menete lassú volt. Pedig e körülmény kapcsolatban azzal a másikkal, hogy a bankjegy forgalom majdnem ép oly mértékben emelkedett, a mint az állam adósságát képező jegycirculáció csökkent, épen nem volt kedvező. Nem lett volna szabad megnyugodni abban a tudatban, hogy a közönség a kényszerfolyam alatt megszokta a papírpénzt és most jól érzi magát mellette. Siettetni kellett volna a beváltás lebonyolítását, hogy a forgalom megragadja az aranyat és ezüstöt és szorosán tartsa, hogy ne legyen annak szüksége a papírpénz-circuláció nagyobbítására. És mindenek fölött arra kellett volna ügyelni, hogy az arany és ezüst tényleg a forgalom kezébe jusson. E helyett a kormány beállott a kincstározók közé és felbátorította a thesaurálásra a jegybankokat is. Az olasz kormány ezen eljárását nagyon helyesen jellemzi Hertzka midőn azt mondja: »Hätte die italienische Regierung die . . . erlangten 640 Millionen Edelmetalle, statt sie in den Kellern des Staatsschatzes und der Notenbanken aufspeichern und dort ängstlich zu hüten, umgekehrt dazu benützt, um den Publikum einen Theil der fluktuirenden Notenmengen abzunehmen, so wäre allerdings ganz unfraglich ein Theil der solcherart in Curs gebrachten Edelmetalle zunächst ins Ausland abgeflossen, u. zw. genau jener Betrag, um welchen bis dahin

überzählige Noten vorhanden waren; aber die sonach noch in Umlauf verbleibende Edelmetallmenge wäre gegen jeden Abfluss gefeit, die italienische Valuta gegen jede Schwankung gesichert worden. Statt dessen glaubte die italienische Regierung ihre Valuta zu sanieren, wenn sie die todtligenden Baarbestände ihrer Banken verstärkte, d. h. wenn sie denn Publikum die blosse Möglichkeit zeigte, die Baarzahungen uneingeschränkt aufzunehmen, dann aber jedem Versuche des Publikums, dieser Möglichkeit Gebrauch zu machen, Hindernisse in den Weg wälzte. Sie besorgte, dass das Publikum das Einlösungsrecht zu Zwecken des Edelmetall-Exports benützen werde, und diese Besorgniss war und ist, insolange die Notenmenge den Bedarf übersteigt, auch vollkommen begründet; aber eben in diesem Abflusse einer überflüssigen Geldmenge liegt ja das einzige Heilmittel, und indem man sich in Italien der Anwendung dieses Heilmittels falschen Theorien zuliebe, hartnäckig widersetzte, machte man die Krankheit zu einer perennirenden.« (Zeitschr. für Staats- und Volkswirtschaft, 1890. aug. 3.)

A bankok bőségesen kiaknázták a kormány ezen felfogását úgy a beváltás, mint a jegyforgalom nagysága tekintetében.

Ennek előbb okvetlenül azzal a hatással kellett járnia, hogy az ország teljes érczkészlete felszivassék a bankok által, a mi már magában véve sem oly tünemény, mely egészséges valuta kíséretében szokott jelentkezni. De ezzel még meg lehetett volna barátkozni, hogyha nem okozott volna mulhatatlanul inflációt is. A mint a consorciális jegyek beváltása előre haladt és azok beváltása fejében kibocsátott arany és ezüst a kincstár és a bankok pinczéiben felhalmozódott, bekövetkezett az, hogy az ország elvesztette régi forgalmi eszközeit és kiadta kezéből az azt pótolni hivatott érczpénzt is. Az érczpénz csak részben vándorolt a bankokhoz, melyek annak fejében jegyet (eleinte arany vagy ezüst warrantot) bocsátottak ki, míg másik része a kincstárba került, mely a 340 millió consorciális jegy pótlására szánt 340 millió államjegyen felül forgalmi eszközöket nem bocsáthatott ki, miért is hiány állott be a cirkulációs eszközökben. E hiány pótlását a bankok vállalták magukra: átlépven a jegykibocsátás törvényes határát. A kormány a mint láttuk, ezt türte, mert azt hitte,

hogya a forgalomnak a törvénytelenül kibocsátott jegyekre tényleg szüksége van, annyival is inkább szüksége van, mint hogy 1885-ben nagymérvű drainage következett be annak folytán, hogy 1884-ig az országnak több circulationális eszköze volt, mint a mennyit a forgalom megbirt, a mennyiben az ágió eltünése folytán a papirpénz effektive 150 millióval emelkedett és a fizetési eszközök tökélyesbülése bizonyos összegű jegyeket és ércpénzt szükségtelenné tett, míg a forgalom a közbejött elemi csapások (cholera, nagy vizáradások, rosz termések) folytán stationär maradt. De a mint egyszer a bankok a törvényt átlépték, nem volt korlát, mely tartóztatta volna őket, míg másfelől a túspeculáció, a tőkéknek hosszú időre való megrögzítése és az a jegyek törvénytelen emissionálásából származó haszon azokat minduntalan arra ösztönözte, hogy jegyforgalmukat még jobban kiterjesszék, a törvénytelen forgalmat fentartsák és kiszélesbitsék.

Összefoglalva a talált eredményeket, azt mondhatjuk, hogy az olasz valuta a legnagyobb mértékben beteg s a várákozások, melyeket a kényszer folyam megszüntetéséhez fűzték, nem teljesedtek. A kórjelenségek számosak: törvénytelen jegyforgalom; ágió; magas váltóárfolyam; a rente szelvényeinek beváltás végett Párisba való küldése; az arany és ezüst folytonos kiáramlása; részleges arany-kiviteli tilalom; az állam nem fogadja el saját jegyeit a postánál, ha külföldre szóló összegek utalványon küldetnek; az örökös törvényes folyam; a beváltás megtagadása; a rente címletek visszaküldése; egymást követő krízisek; a deficiznek újra felmerülése az államháztartásban; a kereskedelmi mérleg folytonos rosszabbodása; az affidavit, a törvénytelen ércpénz és mindenek felett a 15⁵/₀ ágió.

Pedig mennyi bizalommal tekintett az ország a valuta szabályozása elé. Akkor az ország csak az ezüstkényszerfolyamtól, az ezüst által való elárasztatástól félt és most elvesztette még ezüst osztó pénzét, még a bronz pénzét is; bizott benne, hogy a rente még ki fog menni az országból, pedig visszatért; képtelenségnek hitte a thesaurálást és bekövetkezett oly kincstározás, a milyent még Olaszország sem látott soha; bizott a fizetési mérleg javulásában, és az még rosszabbá lett. A várákozások meghiusultak és az aggályok mind teljesedtek. A drainage oly mérvű lett, mint a milyennek még azok sem

képzelték, a kik meg voltak győződve, hogy az elmaradhatlan; a forgalomban maradt 340 millió is hozzájárulta valuta-rendezési operáció compromittálásához és bebizonyodott, hogy az ország érzékészlete nem elég szilárd bázisa a circulációnak. Beteljesedtek keservesen azok az aggályok is, melyeket az ország a bankügy szervezetlensége miatt táplált. A kényszerfolyam a levegőben függ; még egy pénzválság, politikai zavar vagy nagyobb elemi csapás és az ország el nem kerüli azt. Szentesítettni fog törvénnyel is, el fog ismertetni nyíltan is, a mi a gyakorlatban amugy is csaknem teljesen meg van valósítva. És az olasz nép nem idegenkedik a kényszerfolyamtól; elég hosszú ideje volt, hogy hozzászokják a kényszerfolyamú papírpénzhez, és még nem volt elég ideje, hogy leszokják róla. De a politikusok félnek tőle, mert a kényszerfolyam elrendelésének odiuma őket érhetné. A politikusok magukat, a nemzetgazdák pedig az országot féltik a kényszerfolyamtól.

Hogy vajjon Olaszország meddig tudja majd elkerülni a kényszerfolyam hivatalos proklamálását, az bizonytalan. Egy azonban bizonyos: az, hogy az országot tényleg és gyakorlati életben már újból visszaterelték a kényszerfolyamba azok a szerencsétlenségek, a melyek 1885 óta sujtották és azok a hibák, a melyeket a valuta rendezésének concipiálásában, végrehajtásában és a bankpolitika körül vezérférfiai elkövettek.

KOHN DÁVID.

ÁLLAMI ÉS MAGÁN TŰZBIZTOSÍTÁS.

— Második közlemény. —

V.

Míg Poroszországban hatósági intézmények létesítettek, addig a mai Németország egyéb részeiben többnyire egyenesen állami intézetek alakítottak. Ezt a fejlődést az illető államok kisebb területe indokolja. Nem fogjuk az összes állami intézetek szervezetét ismertetni. Ismertetésünkben csakis a bajor, továbbá a szász, württembergi, hesseni és badeni intézetekre szoritkozunk. S ha ezeket az intézeteket részletesebben ismertetjük, teszszük ezt főleg azért, mert ezek inkább szolgálhatnak mintául egy hazánkban esetleg szervezendő állami intézetnek, semmint a hatósági intézetek, melyek határozottan kisebb területen működnek s inkább állami verseny intézetek s már ez okból is berendezésökben egész más elveket kell követniök, mint egy határozottan állami intézetnek. Különben látni fogjuk, hogy az itt tekintetbe vett állami intézetek sem követnek egyenlő elveket és szintén a terület szűkkörűségének befolyása alatt állanak.

Előre kell még bocsátanunk, hogy Bajorországban az 1890. május 5-én hozott törvénnyel a Pfalzra fennálló külön intézet megszüntettetett éz ez idő szerint ott már csak egy intézet van, melynek hatásköre egész Bajorországra kiterjed. Az említett törvény az 1876. augusztus 25-én kelt törvénnyel szabályozza a bajor intézetet. A szász biztosító intézet ez idő szerint az 1886. október 13-án kelt törvénnyel módosított 1876. augusztus 25-iki törvényen alapul. A württemberginek alaptörvénye 1853. márczius 14-én, a hessenié 1890. szeptember 28-án és a badenié 1852. márczius 29-én hozatott.

Már a törvények hozatalának különböző időpontja is feltétlenül okoz különbségeket az intézetek berendezésében.¹⁾

A fent említett intézetek közt az a nagy elvi különbség áll fenn, hogy míg a szász, württembergi, hesseni és badeni a biztosításból határozottan ki nem zárt épületekre nézve egyes mentességek mellett a belépési kényszert gyakorolja, addig a *bajor* csakis a kizárólagos jogon alapszik és nála csakis a következő épületeket kell feltétlenül biztosítani, nevezetesen az állam, a gyámoltak és gondnokoltak, a községek, egyházak, iskolák és más alapítványok, továbbá a társtulajdonosok oszthatlan épületeit, ha a biztosítást közülök csak egy is követeli, szintugy a jelzáloggal terhelt vagy árverés alá kerülő épületeket, ha a biztosítást egy hitelező kéri. A jelzáloggal terhelt épület tulajdonosa a biztosítási kötelezettség alól csak ugy szabadul, ha kötelezi magát arra, hogy a jelzálog-terheket 3 hó alatt kifizeti s erre nézve kellő biztosítékot nyújt. A törvény annyi mindenféle esetet állapít meg a belépési kényszerre nézve, hogy a törvényben kijelentett biztosítási szabadság tényleg pusztá szólam. Alatta értetődik egyébként, hogy a biztosítási szabadság általában csakis arra szorítkozik, hogy a tulajdonos épületét biztosíthatja vagy nem az állami intézetnél. Az állami intézet által biztosított épületeknek magánbiztosítónál való biztosítása ki van zárva.

Mindezek az intézetek csakis épületeket biztosítanak. Az ingók biztosítása ki van zárva s ez alul csak egyes intézeteknél képeznek kivételt a ház tartozékainak tekintendő vagy tekinthető ingóságok. E tekintetben legmesszebb megy a *szász* törvény, mely az ipari vagy mezőgazdasági vagy egyéb üzemi céloknak szolgáló gépekre, kazánokra, munkaeszközökre és ezeknek tartalék alkatrészeire nézve kijelenti, hogy ezek az intézetnél abban az esetben *biztosíthatnak*, te-

¹⁾ Ide igtatjuk az általunk használt törvénykiadásokat. *Hauck*: Die Brandvers. Ges. f. d. Königr. Bayern, München. 1890. — Ges. die Landes-Immobilier Brandvers. Anstalt betreffend vom 25 Aug. 1876 n. d. durch d. Ges. vom 13 Okt. 1886 herbeig. Abänderungen. Bes. Abdr. aus d. Ges. u. Verordn. Blatt f. d. Königr. Sachsen. — *Leuthold*: Die k. sächs. Brandvers. Ges. Lipcse. 1877. — *Klump*: Das württemberg. Gesetz über die Brandvers. v. 14. März 1853 stb. Stuttgart, 1881. — Ges. über die Grossherz. Baden'sche Feuerv. Anstalt f. Gebäude stb. Amtl. Ausg. Karlsruhe, 1885. — Grossherz. Hessisches Regierungsblatt. 1890. okt. 13-án kiad. 39-ik sz.

hát nem feltétlenül biztosítandók, ha az intézetnél biztosított telken vagy telekcsoporton állítottak fel. Különben ezen üzemi berendezések biztosítása minden tekintetben el van választva az épületek biztosításától. A *bajor* törvény megengedi, hogy az épülettel együtt a vele állandóan összekötött és a veszély pillanatában károsodás nélkül el nem távolítható ipari és gyári berendezések, különösen gépek és munkaeszközök az intézetnél értékük 90⁰/₀-a erejéig biztosíttassanak, sőt ezeknek az intézetnél való biztosítására nézve, a mennyiben az épület biztosítása hitelező kérelmére eszközöltetik és a mennyiben azok a jelzálogi törvény szerint az épület tartozékainak tekintetnek, kényszerrel is gyakorol, feltéve, hogy magánintézetnél való biztosításuk nem igazoltatott. Meg kell jegyezni, hogy az intézet által nem biztosított 10⁰/₀-ot az illető szerződés érvénytelenségének és birság terhe alatt nem szabad magán biztosító intézetnél biztosítani s hogy az állami intézetnél a biztosítást csak abban az esetben lehet igénybe venni, ha az illető tárgyak magáé az épület tulajdonosáé. A gyárat vagy ipartelepét bérlő már nem igényelheti az intézetnél való biztosítást. A *württembergi* törvény az épület tartozékának tekintendő munka- és gépberendezésekre nézve azt az álláspontot foglalja el, hogy ezeket nem kell az intézetnél, de viszont nem is szabad magán intézetnél biztosítani. A *badeni* törvény a csak tartozéknak tekintendő vagy tekinthető épületrészeket, különösen pedig a gépeket és a munkaberendezéseket az intézetnél való biztosításból határozottan kizárja, megengedve, hogy azok az országban engedélyezett magán intézeteknél biztosíttassanak. Különben ez az intézet az épületeket csakis értéküknek $\frac{4}{5}$ része erejéig biztosítja és megengedi, hogy a fennmaradó $\frac{1}{5}$ rész az országban engedélyezett magánbiztosítóknál biztosíttassék. A *hesseni* törvény a gépeket és egyéb munka-berendezéseket a biztosításból szintén kizárja.

Az intézetek a bennük gyártott vagy elhelyezett anyagoknál fogva a felrobbanás vagy öngyuladás veszélyének kitett, nemkülönben a csekély értékű, vagy ideiglenes czélul szolgáló vagy áthelyezhető épületeket a biztosításból kizárják. A *szász* törvény a robbanás és öngyuladás veszélyének kitett épületekkel szomszédos épületeket is kizárja, ha csak megfelelő erős tűzfalakkal nincsenek elválasztva. A csekély értékű

épületekhez a *szász* törvény a 30, a *württembergi* a 60, a *bajor* és *badeni* a 100 márkánál kisebbeket számítja. A *bajor* törvénynél említésre méltó, hogy a biztosításból a petroleum-rakodó helyeket is kizárja, de kizárhatóknak jelenti ki azoknak épületeit is, kik szándékos vagy ismételt vétkes gyújtogatásért elítéltettek. A *hesseni* törvény csakis az ideiglenes épületeket zárja ki a biztosításból, de az intézet fel van jogosítva, hogy a nála biztosított értékeket viszonbiztosítsa.

Még sokkal változatosabb intézkedésekre találunk, ha a belépésre csak feltételesen kötelezett, vagy egyáltalán nem kötelezett épületekre vonatkozó intézkedéseket tekintjük. A *württembergi* megy ezt illetőleg a legmesszebb, a mennyiben a belépési kötelezettség alul felmenti a különösen tűzveszélyes épületeket, melyek a végrehajtási rendeletben részletesen felsoroltatnak s a melyekhez csaknem az összes gyárak tartoznak. A *szász* törvény, mely tulajdonkép a középutat követi, a belépésre feltételesen kötelezetteknek jelenti ki a csak ideiglenes célra szolgáló épületeket, melyeknek biztosítását különben az intézet meg is tagadhatja, továbbá az épületeknek különös díszítéseit, fényüzési tárgyait és az épületen belül vagy kívül levő rendkívüli felszereléseket és berendezéseket, ha különös értékűek és az épület stílje által nem igényeltetnek. Ezek a tárgyak egyébként csakis a fél különös kívánságára biztosítottatnak. Belépésre nincsenek kötelezve a lakásul vagy ipari célul nem szolgáló s tűzhelylyel el nem látott mulató vagy kerti helyiségek, továbbá a színházak, önálló, drágább műtárgyak, melyek nem tartoznak az épület alkatrészeihez és megsérülésök, illetőleg az épület károsítása nélkül elválasztathatnak, felépítménynyel és fedélzettel el nem látott szabadban levő és eléghetlen anyagból épült téglá, mész, coaks, magas és más hason erős tüzelésre használt kemenczék, továbbá az épületen kívül elszigetelten álló és azzal semminemű összefüggésben nem levő kémények, a folyók áthidalásai, vasutak és országutak viaduktjai.

Az intézetek az épületnek teljes értékét, tehát nemcsak a tetőzetet, vagy eléghető részeket, hanem az egész épületet biztosítják. A *szász* törvény a föld alatt és a vízben levő, a tűz által meg nem támadható alépítményeket a biztosításból kizárja. A *hesseni* törvény szerint csakis a fél kívánságára nem biztosítottatnak az

alépitmények. Ugyanezt az elvet vallja a *württembergi*, melyre vonatkozólag kiadott rendeletek a becslőknek szoros kötelességévé teszik, hogy erre a feleket figyelmeztessék, felvilágosítván őket azonban arról is, hogy tűz esetén gyakran megtörténik, hogy az alépitmények, különösen a pinczék is elromboltatnak vagy megkárosíttatnak, ha csak nincsenek tűzhatlan téglákból rakva és boltozatokkal ellátva. A *badeni* törvény csak azokat az épületrészeket zárja ki a biztosításból, melyek a szakértők nézete szerint a tűz által sem el nem romboltathatnak, sem meg nem károsíttathatnak. A *bajor*, mely a biztosítási szabadság elvét vallja, megengedi, hogy a teljes építményi érték, az alépitményekkel és pinczékkel együtt vagy ezek nélkül, vagy pedig csakis az eléghető részek biztosíttassanak. Ez a törvény különben a biztosítási összegnek az épület értéke erejéig való megállapítását a felek tetszésére bizza, feltéve, hogy az tizzel osztatható. Ezen általános szabály alól csak a kényszerbelépés alá tartozó épületekre nézve tesz kivételeket, vagyis ezekre nézve korlátozza a biztosítási összegnek szabad megállapítását.

A *szász* intézet megtéríti a bárminemű tűz vagy villám által okozott károkat, szintugy a mentési és oltási célból hivatalból eszközölt vagy utólag indokoltnak és célszerűeknek talált bontási károkat, nem téríti azonban meg a tűz alkalmával tett indokolatlan vagy könnyelmű rombolásokat és károsításokat, szintugy a tisztán robbanási károkat. A *hesseni* törvény a biztosítást a légszesz és gőzkazán által okozott rombolásokra is kiterjeszti. A *badeni* csakis a tűz, a gyújtó vagy száraz villám és az oltási célból okozott károkat téríti meg, de határozottan kizárja a háború alkalmával hadi célból szándékosan előidézett tűzkárokat. A *bajor* törvény a hadi események folytán előálló károokra nézve azt az állást foglalja el, hogy az intézet a rendes körülmények közt megtérítendő kárnak csak egyharmadát fizeti meg és ha a károsult más pénztárakból nyerne teljes vagy kétharmadot meghaladó kárpótlást, az intézettől kapott egész harmadot, illetőleg ennek részösszegét visszafizetni tartozik. Megtéríti a gőzkazán és géprobbanások által okozott károkat is. A *württembergi* intézet hadi események által előidézett tűzkároknál szintén csak a kárnak egyharmadát téríti meg.

A büntető cselekvényben nem részes jelzaloghitelezők

jogainak épségben tartásával az intézetek nem térítik meg azokat a tűzkárokat, melyeket a biztosított a büntető törvényben tiltott cselekvény által, tehát szándékosan vagy vétkes gondatlansággal mint tettes, felbujtó vagy bűnrészes idézett elő. S ha a kár már megtérítettett volna, az intézeteknek joguk van a kárösszeget visszakövetelni.

A kártérítési összeget elvileg csakis a leégett épületnek az égés helyén való újra építésére lehet fordítani, kivételesen, ha t. i. köz-, tűz- vagy egészségügyi rendőri tekinteteből az épületet az előbbi helyen, illetőleg telken nem szabadna újra felépíteni, a kártérítési összeget a más helyen, esetleg telken való épület emelésére is ki lehet szolgáltatni. A kártérítési összeg abban az esetben sem szolgáltatik ki, ha a réginél kisebb vagy rosszabb minőségű, t. i. tűzveszélyesebb épület emeltetik. Tovább megy a *szász* törvény, a mely természetesen mindig feltételezve a hitelezők beleegyezését, megengedi, hogy egyéb kivételes esetekben az intézet beleegyezését adhassa ahhoz, hogy a kártérítési összeg a károsultnak ugyanabban a községben levő telkén vagy telkein való új építkezésre, vagy ottani épületeinek nagyobbítására és javítására, esetleg más községben való építkezéseire fordíttassék, utóbbi esetben azonban a községet is meg kell hallgatni. Míg a *szász* törvény szerint a kártérítési összeg tisztán építkezési célokra fordítandó, addig a *bajor* és a *hesseni* törvény megengedi, hogy rendkívüli kivételes esetekben esetleg készpénzben is kiadathassék. Ennek alapfeltétele, hogy a károsultnak ártatlansága minden kétségen felül kiderüljön és hogy a kár helyén vagy a községben való építkezés ki legyen zárva s ily esetekben is a kártérítési összeg első sorban a jelzálogok törlesztésére fordítandó s csak ha ilyenek nincsenek, lehet a kártérítési összeget készpénzben kiadni.

S itt kell megjegyeznünk, hogy a jelzáloghitelezők sem igényelhetnek készpénzt, hanem csak azt követelhetik, hogy zálogtárgyuk a régi állapotba visszaállíttassék. Készpénzt, különösen a *szász* törvény szerint, még abban az esetben sem igényelhetnek, midőn a kártérítési összeg csakis az ő jogaikra való tekintettel szolgáltatik ki, természetesen feltételezve, hogy az égési helyen való új épület emelést köz- vagy rendőri érdekek ki nem zárják. S itt kell kiemelnünk, hogy midőn csakis a jelzáloghitelezők érdekében történik a kárösszegnek

kiszolgáltatása, ezt csak akkor és abban az esetben s csakis annyiban igényelhetik, a mennyiben követeléseiket a biztosítottnak más vagyonából be nem hajthatják. A szász törvény az ily esetekben követendő eljárást egész részletesen szabályozza.

Elvileg tehát a kártérítési összeget csakis a leégett épületnek újra felépítésére vagy a megkárosított épületnek kijavítására vagy kivételképen új építkezésre lehet fordítani. Ehhez az általános elvhez alkalmazkodik a kártérítési összegnek kiszolgáltatása is. A *szász* törvény szerint a kártérítési összeg két egyenlő részletben fizettetik ki. Az első részletnek kifizetése attól tételeztetik fel, hogy az építkezés megkezdett és hogy az építkezés folytatására kellő mennyiségű építési anyag szereztetett be és vitetett a hely színére. A második részlet pedig kifizettetik *a*) teljesen új építkezéseknél, mielőtt az épület a belső építkezésig teljesen elkészült és a hatóságnak semmi további aggálya nincs (t. i. arra nézve, hogy az épület teljesen el fog készülni), *b*) helyreállításoknál, mielőtt a kártérítési összeg már teljesen felhasználtatott, de mindkét esetben csak akkor, ha igazoltatik, hogy erre a második részletre az építkezésnek teljes befejezéséhez még szükség lesz. Ha e tekintetben aggályok forognak fenn, a második részlet mindaddig visszatartatik, míg nem igazoltatott az építkezésnek teljes befejezése és hogy a visszatartott összeg fel is használtatott az építkezésre. Ez alul az általános szabály alul csak a 100 márkánál kisebb rongálási károk tesznek kivételt, melyek egyszerre fizettetnek ki, mielőtt igazoltatott, hogy a rongálás kijavítása megkezdett. Nem elvi, hanem inkább kezelési szabály, hogy a közvetlen készpénzfizetés helyett az intézetre szóló utalványok állittatnak ki. Ezeknél csak az a nehézség forog fenn, hogy azokat jól kell őrizni az elvesztéstől, mert ha elvesznek, nemcsak a megsemmisítési eljárás költségeit kell viselni, hanem kifizetésük tekintetében be kell várni a megsemmisítési eljárás befejezését, mely ha perre nem ad alkalmat, t. i. az utalvány elő nem kerül, hat hónapnál is tovább eltart. Mit azonban különösen ki kell e helyütt emelnem, az, hogy belügyminiszteri engedély nélkül nem szabad a kártérítési összegeket még az építést felvállalóknak sem egészben, sem részben engedményezni, továbbá hogy a kármegállapításnál hasznavehetet-

leneknek megállapított épületrészekért, illetőleg anyagokért megállapított kárösszegek, ha azok az építkezésnél mégis felhasználhatnának, ki nem szolgáltatathatnak, illetőleg ha már kiadattak volna, azokat vissza kell fizetni. Különben a kártérítési összeget a tűzkártól számított tíz év alatt kell az építkezésre felhasználni, ezen túl nem lehet többé igényelni, vagy ha már kiszolgáltattott volna, vissza kell téríteni. A *bajor* törvény szerint a kárfizetéseket rendes körülmények közt, ha t. i. kivételes eset fenn nem forog, midőn is az illető kivételes esetben hozott határozat irányadó, épületkároknál a következőleg kell teljesíteni: a) ha a biztosított tárgy legalább egy negyed részben sérült meg, három részletben és pedig az építési anyagnak a helyszínére való vitelének megkezdése, a tetőzet felrakása és az épület befejezése után, b) 100 markát meghaladó rongálási károknál két részletben, nevezetesen az építési anyag behordásának megkezdése és a tatarozás befejezése után, c) 100 markát vagy ennél kisebb összeget tevő rongálási károknál a tatarozás befejezése után és e mellett természetesen igazolni kell, hogy a kártérítési összeg teljesen felhasználtatott, a fel nem használt részösszeg az intézet javára marad. Ez ellenében azonban a károsultnak joga van épülete helyreállítását illetőleg vállalkozókkal kártérítési követelésére nézve egyezményeket kötni, azok részére utalványokat kiállítani s ezeket az illetékes közigazgatási hatóságnál költségmentesen előjegyeztetni, de joga van nagyobb kár esetén arra is, hogy a kártérítési összegnek hátralevő részét az építés teljes befejezése előtt kérhesse, ha igazolja, hogy az épület már tető alatt áll, továbbá kimutatja, hogy a már addig befördített összeg nagyobb a kártérítési összegnél. A *hesseni* törvény a kárfizetésekre nézve sajátságos állást foglal el. A kártérítési összeg a károsult fél kezeihez fizetetik ki, feltéve, hogy az épületet jelzálog vagy hitbizományi és hason jogok nem terhelik és a károsulttól várni lehet, hogy a kártérítési összeget szabályszerűleg fogja felhasználni, ellenkezőleg bizalmi ember rendeltetik ki, ki köteles a kártérítési összeget céljára fordítani és kinek díjazása előre megállapítatik és a kártérítési összegből fedeztetik. Maga a kártérítési összeg, feltéve, hogy erre nézve az intézetet kötelezettség terheli, rendszerint az építésnek igazolt előhaladásával szolgáltat ki, de a károsult kérelmére a kártérítési összeg egy-

negyed része 5.000 márka erejéig a kár megállapításától számítandó négy hét alatt kifizettetik. Az 500 márkán aluli károk a kármegállapítás után nemsokára egyszerre kifizettetnek. Különbösen a kártérítési összegre nézve való szerződési és utalványozási jog tekintetében a bajor törvényhez hasonlóan intézkedik. Említeni sem kell, hogy a kártérítésből fel nem használt összeg az intézet javára marad s a tényleges felhasználást a károsult, illetőleg a bizalmi férfi záros határidő alatt tartozik szerződésekkel, számlákkal és nyugtákkal igazolni. Az öt éven belül fel nem használt összeg követelhetése elévül. A *badeni* törvény szerint a kár rendszerint két egyenlő részletben fizettetik ki, az első részlet akkor, midőn az építkezés, illetőleg tatarozás már annyira előhaladt, hogy legalább is a fele felhasználtatott, a második részlet az építkezés, illetőleg tatarozás befejezése után. A 100 márkánál kisebb kárösszegek azonban a kármegállapítás után azonnal kifizettetnek. Az intézet igazgatósága azonban sürgős esetekben kellő biztosíték mellett előlegeket adhat építési anyagok vásárlására. A *württembergi* törvény szerint a kártérítési összegeket az építkezés előhaladásával megfelelő részletekben kell kifizetni. Ez a törvény is megengedi az építés eszközölhetése végett a kártérítési összegnek átruházását és utalványozását.

A belépesi, illetőleg a változási bejelentésre nézve az itt tekintetbe vett intézetek közt különbségeket látunk a szerint, a mint kényszer vagy csak a kizárólagosságot gyakorolják és a díj vagy járulék-rendszer különfélesége szerint, úgy, hogy első sorban tulajdonkép a díj- vagy járulék-rendszert kell ismertetnünk.

A *bajor* intézet szabott díjakat állapít meg és szed be. Pótdíjat csak abban az esetben kötelesek a biztosítottak fizetni, ha a kiadások fedezetére az előleg-alapnak (tartaléktőkének) felét kellett igénybe venni. A pótdíjak az előlegalap kiegészítésére szolgálnak és az alapdíjak tizedeiben állapítanak meg, összességük azonban a négy millió márkát meg nem haladhatja. Ez ellenében, ha valamely évben a kiadások a bevételek fele összegét sem tették, a díjaknak csak fele összegét lehet a következő évben beszédni. A díjakat minden évben előre s pedig január 1-én kell kifizetni. A díjszabásban két tényre van tekintettel, u. m.: a biztosított összeg nagyságára és az épület kárveszélyére. Az épületek kárveszélye függ első

sorban az építkezési módtól s e tekintetben az épületeket négy osztályba sorozza és megkülönböztet: 1. teljesen szilárd épületeket, 2. nem egészen szilárd épületeket, 3. sárfalazatú vagy faépületeket szilárd tetőzettel és szilárd falazatú épületeket puha fedélzettel, 4. minden más egyéb épületet. A díj minden 100 márka biztosított értéktől az első osztályú épületekre nézve 10, a II-ik osztályúakra nézve 13, a III-ik osztályúakra nézve 20 és a IV-ik osztályúakra nézve 25 fillér. Ezek a díjak a rendes, de egyszersmind alapidíjak, melyeket a másnemű tűzveszélyességi fokozatok szerint kell felemelni 1. azon épületeknél, melyek oly célra rendeltettek és használtatnak, mely nagyobb tűzveszélyességgel jár, egész 100 tizedrészszel. Az ide tartozó épületeket és az értük fizetendő felemelt díjtételeket ez idő szerint az 1889. február 9-én kelt belügyminiszteri rendelet szabályozza s magába foglalja ugy mondanók az ipari és gyári díjszabályzatot. A részletezés igen messze vezetne s elég lesz annyit megjegyezni, hogy a minden 1000 márka után fizetendő felemelt díjak 50 fillértől 10 márkáig váltakoznak. A felemelt díjak a legtöbb esetben az épület minőségére való tekintet nélkül állapítottak meg. Továbbá 2. azon épületeknél, melyek egészben vagy részben szalmával, zsindelylyel és más hasonló könnyen gyuló anyaggal vannak fedve és a melyek más épülettől 10 méternél nagyobb távolságra nincsenek, két tizeddel és végre 3. azon épületeknél, a melyek oly helységben vannak, melynek tagolata a túlnyomólag puha fedélzet folytán a nagyobb arányú tűz lehetőségét szembeötlővé teszi, feltéve, hogy a hasonnemű épületektől nincsenek legalább is 40 méternyi távolságra. A mennyiben mind a három eset fenforog, mind a három felemelt díjat kell alkalmazni. Az egymással közvetlen összefüggő épületek, a mennyiben szabályszerű tűzfalak által nincsenek elválasztva, a nagyobb díj alá eső épület díját fizetik. Az épülettel együtt biztosított tartozékok az épületdíjat fizetik. Ha azonban a biztosított érték a 300.000 márkát meghaladja, a díjat egy tizedrészszel és minden további megkezdett 100.000 márkánál egy-egy további tizeddel kell emelni. A díjon kívül minden újonnan belépő, illetőleg mindenki, ki a biztosított értéket felemeli, a biztosított, illetőleg felemelt összegnek minden 100 márkájától 10 fillért tartozik az előlegalapba befizetni.

Még sokkal rövidebben bánik el a díjszabással a *hesseni* törvény, a mely különben épen úgy, mint a badeni és württembergi, nem ismer szabott díjat, hanem a járulékokat az évi szükséglet arányában állapítja meg. A törvény az évenként beszédhető járulékokat a kivetési tőke (tehát nem a biztosított összeg) mindön 100 márkájától 12 fillérre korlátozza és a mennyiben ez a kivetés a szükségletet nem fedezné, a hiányzó összeget a későbbi években kell beszédni. Az évi járulék nem a biztosított összeg, hanem a kivetési tőke alapján állapítatik meg és szedetik be. Az alapkivetési tőkét a biztosított összeg alkotja, ezt azonban a tűzveszélyesség fokozatához képest $\frac{1}{10}$ -től egész $\frac{30}{10}$ -ig lehet emelni. A részletezéseket miniszteri rendeletnek kell az építési módban és a fedélzet minőségében, nemkülönben a rendeltetés és használat módjában rejlő nagyobb tűzveszélyesség fokához képest megállapítani. A rendeletet nem ismerjük s ezért további részlettel nem szolgálhatunk. Meg kell még említeni, hogy a biztosítási kamara indítványára a bel- és igazságügyi miniszterek az oly községekben, melyekben a tüzek nagy számából és a tűz keletkezésének körülményeiből feltételezni lehet, hogy a tüzeket a biztosítottak szándékosan vagy gondatlanságból okozták, vagy a melyeknek lakossága az oltásnál és mentésnél hanyagul jár el vagy nem engedelmeskedik, a járulékot öt éven át egyötöd részzel emelhetik, de a járulékemelést ismételtetik, ha a viszonyok jobbra nem fordultak.

A *badeni* törvény a járulékok megállapításában figyelmen kívül hagyja az épületek tűzveszélyességét, azokat az egyes községekben egyforma százalékkal kell kivetni, de magukat a községeket négy osztályba sorozza, de ezeket sem tűzveszélyességük, hanem a megelőző évi kártérítések szerint. Az első osztályba tartoznak azok a községek, melyekben a kártérítés a biztosított összegek $\frac{1}{10}$ százalékát felül nem haladja, a másodikba azok, melyekben a kártérítés az $\frac{1}{10}$ százalékot ugyan felül, de a $\frac{1}{2}$ -ot meg nem haladja, a harmadikba azok, melyekben a kártérítés a $\frac{1}{2}$ -ot meghaladja, de az $\frac{1}{2}$ -on túl nem megy; a negyedikbe azok, melyekben a kártérítés az $\frac{1}{2}$ -ot túlhaladja. Különösen figyelmet érdemlő rendkívüli esetekben, főleg nagymérvű tűzkároknál a belügyminiszternek joga van egyes községeket a magasabb osztályokból alsóbb osztályokba áthelyezni. Az első osztályba tar-

tozó községek az egyszerű járulékot fizetik, a további osztályokban a járulék egy-egy harmaddal emelkedik s e szerint a 4-ik osztályba tartozó községek a dupla járulékot fizetik.

A *württembergi* törvény már tekintettel van az épületek tűzveszélyességére, de azért ezzel meglehetősen egyszerűen bánik el. Az épületeket tulajdonkép a végrehajtási rendelet a törvény utmutatása szerint hat osztályba sorozza. Az első két osztályba tartoznak a kedvezményes épületek, a melyek a rendes járulékon aluli, a harmadik osztályba a rendes, a további három osztályba pedig a terhelt épületek, melyek a rendes járulékon felüli összeget fizetik. Az első osztályú épületek, ide csakis a szilárdan épített és külön-külön villámhárítóval ellátott templomok és tornyaik tartoznak, fizetik a járulék felét, a második osztályú épületek, lényegileg a bár szilárdan épült, de nem kettős villámhárítóval ellátott templomok és tornyok és a teljesen szilárd anyagból épített, tehát egészen szilárd falazatú és tetőzetű lakházak és gazdasági épületek, fizetik a járulék $\frac{3}{4}$ részét. A harmadik osztályú épületek a rendes járulékot. A negyedik osztályúak, lényegileg azok, melyek szalmával vagy zsindelylyel fedettek és más épülettől vagy erdőségtől nincsenek 114⁵⁹ méternyire távol vagy a melyekben tűzzel dolgozó műhelyek vannak, $1\frac{1}{4}$ járulékot fizetnek. Az ötödik osztályúak a járulék harmadfélszeresét, a hatodik osztályúak pedig a járulék négyszeresét. Ebbe a két osztályba tartoznak a gyári épületek és nagyobb ipartelepek.

Míg az eddig említett 4 intézet díjszabása a lehető legegyszerűbb, a mennyiben alig ismer koczkázati osztályozást, addig már a *szász* intézeté igen bonyolult, a mennyiben kifejlett koczkázati osztályozást alkalmaz s főhibájának csak azt lehet tekinteni, hogy csakis az épületeknek, mint ilyeneknek, tűzveszélyességére van tekintettel s figyelmen kívül hagyja, ha szabad ugyan e kifejezést használnunk, a helységben rejlő tűz- és kárveszélyességet. A díj vagy jobban mondva a járulék megállapításánál nincs tekintettel a helységre, melyben a biztosított épület van és egészen figyelmen kívül hagyja a mentés és oltás lehetőségét vagy lehetetlenségét és a lehetőség mérvét. Pedig ezek a tényezők határozott befolyást gyakorolnak a tűzkárnak keletkezésére, különösen pedig a kitörésre jutott tűzkár nagyságára.

Kimerítő részletességgel a szász osztályozási rendszert

sem ismertethetjük, igyekszünk azonban alapelveit, de csak az épületekre vonatkozólag, lehetőleg világosan és érthetőleg előadni. Ha a rendszert egész részletességgel akarnók ismertetni, tulajdonképp le kellene fordítani az alapelveket megállapító intézkedéseket a vonatkozó 3 táblázattal s ezeket még magyarázatokkal is kellene kísérnünk, de erre végre nincs szükség, mert nem alkalmazásáról, hanem lényegének megismeréséről van csak szó.

Az osztályozási rendszer csakis az épületet nézi s az osztályok és ettől függő járulék megállapításában tekintetbe veszi, illetőleg a törvény rendeleténél fogva tekintetbe kell vennie: *a)* megrongálhatásának kisebb vagy nagyobb fokát, *b)* a *saját* és az *idegen* (megtámadási) tűzkár veszélyességének fokát, melynek kitéve van, építési módja, fedélzetének és felhasználásának minősége, tüzelő berendezése és a villámcsapás ellen való védekezése szerint és *c)* a körülötte levő épületek közt való fekvését s ettől függő megtámadási kárveszélyét.

Nézzük ezeket az elveket részletesen, a mint ezek megállapíttatnak, az u. n. járulékosztályozás alapelveiben és gyakorlatilag kifejezésre jutnak a járuléki tabellákban, mely utóbbiakat rendeletileg módosítani lehet.

Az épületeket *először* is tekintetbe kell venni *közvetlen* vagy *saját* kárveszélyességük szerint. E tekintetben az épületek 5, illetőleg 3 osztályba soroztatnak. Ez osztályok *A)* Épületek tüzelő nélkül. *B)* Épületek *szabályszerű*, a biztosságnak megfelelő tüzelőkkel. *C)* Épületek *hiányos*, a szabályoknak és a biztosság kívánalmainak meg nem felelő tüzelőkkel. *D)* Épületek szilárd tetőzettel. *E)* Épületek puha tetőzettel, melyek alatt ugy a deszkával, zsindelylyel, valamint a nád és szalmával fedettek értetnek. Ez az öt osztály tulajdonképp az építési módot veszi tekintetbe. Az itt még tekintetbe jövő 3 osztályozási alapelv már inkább a lehető károsodást nézi. *F)* Az épületek eléghető részeinek aránya az eléghetetlen részekhez. *G)* Az épületek használati vagy üzemi módja. *H)* Az épületeknek villámhárítókkal való ellátása vagy el nem látása. Az *F)* alattira meg kell jegyezni, hogy a díjszabályzat az eléghető részeknek az eléghetetlen, tehát csak megrongálható részekhez való arányát csakis tizedekben állapíthatja meg és e tekintetben az épületeket tíz osztályba sorozza, minél kisebb az eléghető részeknek aránya az eléghetet-

lenekhez mérve, egyéb viszonyokat azonosnak nézve, annál kisebb járulékot kell fizetni, természetesen minél nagyobb az eléghető részek aránya, annál nagyobb is a járulék. Egész pontossággal azonban az elv nincs alkalmazva, különösen a használatuk illetőleg üzemi módjuknál fogva kevésbé tűzveszélyes épületek tekintetében. Használati, illetőleg üzemi módjuk szerint az épületek 9 osztályba soroztatnak. A járulék kiszámításánál tehát tekintetbe jön először, hogy az épület az *A*), *B*), *C*) osztályok melyikébe tartozik, másodsor, hogy az épületnek fedélzete szilárd vagy puha-e, harmadszor, hogy el van-e látva szabályszerű villámhárítóval vagy sem, negyedszer, hogy az egész épületi értékben hány tizedrészt képviselnek az eléghető részek és végre ötödször, hogy a *G*) alatti viszonyra való tekintettel a 9 osztály melyikébe tartozik.

Az ekként megállapítandó osztályzat vagy járulék alkotja az épületnek úgy mondanók alaposztályát és alapjárulékát, melyhez jön az osztályban, illetőleg járulékban való emelés, a mennyiben a közvetett, vagy idegen (megtámadási) tűzveszélynek többé vagy kevésbé van kitéve. De ennél csakis a biztosított épület fedélzetének minőségét és a többi épületektől való távolságot veszi tekintetbe, tehát figyelmen kívül hagyja a tűzfal által való elválasztást. Külön osztályzatok és megfelelő járulékok alá tartoznak a színházak. Az épületeknek osztályba sorozásánál még szem előtt kell tartani, hogy ha valamely épület különböző célokra használtatik, az épületet a tűzveszélyesebb osztályba kell sorozni, ha az épület tetőzete részben szilárd, részben lágy, lágy fedélzetűnek kell tekinteni, végre csak azt az épületet lehet villámhárítóval ellátottnak tekinteni, melynek villámhárítója az intézet által megállapított szabályzat szerint készült.

Vége meg kell jegyeznünk, hogy a szász intézetnél, épen úgy, mint a bajornál, szabott díjak vannak érvényben. Szükség esetén azonban a belügyminiszter pótdíjakat (rendkívüli járulékokat) követelhet. A rendes járulék minden egyégtől évi 3 fillér, vagyis félévenként $1\frac{1}{2}$ fillér. A rendes járulékot csakis a belügyminiszter szállíthatja le abban az esetben, ha az előlegalap az épületeknek biztosítási összegének $\frac{3}{100}$ -án és felszerelések biztosítási összegének $\frac{2}{100}$ -án felül emelkedett. A rendes díjtétel e szerint épületeknél az osztályzatban való emeléseket figyelmen kívül hagyva, 1000 márka után 27 fillér

és 8²⁵ márka közt váltakozik. Egyébként az intézetnél a legalacsonyabb díjtétel 1010 márka után 27 fillér és a legmagasabb 26 márka 10 fillér.

Mi már most a belépést és a változási bejelentéseket illeti, a *bajor* törvény, mely a biztosítást és a biztosítási összeg megállapítást elvileg szabadnak jelenti ki, a belépés és az értékváltozás bejelentését a felek tetszésére bizza, de a már biztosítottakat kötelezi a tűzveszélyességben előállott változások bejelentésére. Mivel azonban a törvény a biztosítási összeg szabad megállapítását csakis az épület értéke erejéig engedi meg, megköveteli, hogy a bejelentés alkalmával a fél mutassa be a törvényesen eszközölt becst. A becst bemutatását építés alatt álló épületeknél a költségvetés pótolhatja. A becslésnek feladata, hogy megállapítsa az épületnek a becslés idejében való tényleges értékét, tekintettel az épület helyreállíthatására, s éppen ezért nem jöhet tekintetbe sem régiségi, sem az egyéni ragaszkodáson alapuló értéke, az ugynevezett *pretium affectionis*. A becslésben külön kell az épületnek és külön a tartozékoknak és pedig új, valamint tényleges értékét megállapítani. Az épületnek ugy földszintjét, mint minden egyes emeletét külön kell becslni. Az új érték megállapításánál alapul szolgálnak az anyagoknak helyben szokásos árai és a munkabérek. Az épületfát, melyet harmadik személyek ingyen vagy olcsóbban tartoznak adni, vagy esetleg pénzben megtéríteni, az épület értékéből le kell vonni. A becslést a tűzfelügyelő vagy segédje, vagy más az intézet által az illető kerületben megbizott, felesketett építő-szakértő fogatosíthatja a fél választása szerint. Különös szakértelmet igénylő tárgyak becslését csakis az intézet által megbizott külön szakértők, kik azonban az intézet szolgálatában is állhatnak, fogatosíthatják. Az intézet által az egyes kerületekben megbizott szakértők nevét köztudomásra kell hozni. A becslést a kárfelügyelő, feltéve, hogy a becslést nem maga eszközölte, átvizsgálni és véleményes jelentésével a biztosítási kamarának bemutatni tartozik. A biztosítási kamara határoz a belépési kérelem, illetőleg a biztosítandó összeg fölött, rendeli el a bejegyzést és állítja ki a felvételi okmányt, melyet a félnek a községi előljáráóság által kézbesített, mely ekkép tartozik a biztosításról tudomást venni. A kamara határozata ellen ugy a fél, mint a község 14 napon belül felebbezéssel élhet. A másod-

fokú hatóság határozata ellen ugy a fél, mint a biztosítási kamara és a község felelbezhethet. A biztosítási érték módosítását csakis a kárfelügyelő által foganatosított vagy felülvizsgált becslő, vagy általa a felvételi kérelemtől számított két éven belül teljesített átvizsgálás alapján kérheti. A biztosítási kamara a biztosított épületeket a kárfelügyelő vagy a külön szakértő által bármikor felülvizsgáltathatja. Minden 15 éven belül az összes épületeket felül kell vizsgálni. Ha a felülvizsgálat azt eredményezné, hogy az épületnek tényleges értéke a biztosított értéknél kisebb, vagy időközben csökkent, osztályzata vagy tűzveszélyessége alacsonyabbra tétetett, a kárfelügyelő a biztosításnak megfelelő módosítását azonnal eszközöltetni tartozik. A biztosított a multa nézve sem díjviszszatérítést, sem díjbeszámítást nem igényelhet. A változtatásról a biztosítottat azonnal értesíteni kell s a mennyiben a biztosított összeg le szállítottatik, ezt a telekkönyvi hatósággal a telekkönyvben leendő bejegyzés és a jelzáloghitelezőkkel leendő közlés végett tudatni kell. A kamara határozata ellen a fentebb már vázolt jogorvoslatnak van helye. A becslési költségeket — ide nem értve a hivatalból eszközölt felülvizsgálatot — a fél viseli, valamint őt terhelik a felszólamlási és a felülvizsgálati költségek, ha panasza vagy kérelme alaptalannak bizonyult.

Nem egészen azonosak a kényszert gyakorló intézeteknek a most említett tárgyra vonatkozó rendelkezései. A *szász* törvény megköveteli, hogy az intézetnek azonnal bejelentessék minden újonnan emelt vagy tűzkár után újra felépített épület, az épület állagában vagy minőségében előállott minden oly változás, melynek folytán értéke 5°/o-kal emelkedett vagy csökkent, az épület használatában előállott minden oly változás, melynek folytán eddigi osztályzatából másik osztályzatba kell áthelyezni; az épület lerombolása, ha helyébe más nem emeltetik; minden ideiglenes használatra emelt épület. A becslést az intézet műszaki hivatalnoka a hozzá érkezett bejelentéstől számított öt hét alatt foganatosítja. A becslésnek meg kell állapítania nemcsak az épület értékét, hanem kockázati vagy járuléki osztályát is. Midőn a műszaki hivatalnok (kárfelügyelő-segéd vagy kárfelügyelő) valamely községben bejelentés folytán becslést tartozik foganatosítani, köteles az összes épületeket megvizsgálni. A becslés különben, egyes kivételes esetek leszámításával, melyekben a költségeket a

felek viselik, az intézet költségén foganatosittatik. Ugy az értékmegállapítás, mint az osztályba sorozás ellen felszólamlásnak van helye. Az értékmegállapítás ellen beadott felszólamlás csak abban az esetben jöhet tekintetbe, ha öt százalékot meghaladó különbözetről van szó. Az osztályba sorozás ellen való felszólamlásnak csak akkor van helye, ha erre nézve döntő körülmények forognak kérdésben. A szabályszerű felszólamlási eljárást meg kell előznie a felülvizsgálatnak.

A *badeni* törvény szerint, mely különben a biztosítás kezdetét rendszerint január 1-ére teszi, minden évnél november-hó első napjaiban tartozik a községi tanácsnak egy bizottsága az összes épületeket megvizsgálni s november 15-ig a belépésre, valamint a biztosított érték változtatására alkalmas, nemkülönben a csak ideiglenes használatra újonnan emelt épületek jegyzékét a becsüsöknek átadni, hogy azok becslési munkálataikat az év végéig beterjeszthessék. A becslést két az intézet és egy a község által kinevezett becsüs teljesíti. Ha a becsüsök érték-megállapításai eltérők, a három becslési eredmény átlaga adja a tényleges becst. Ezen törvény szerint a biztosított csakis a lebontás vagy avulás folytán előállt értékcsökkenést, ha ez legalább is 100 márkát tesz, tartozik birság terhe alatt bejelenteni. Az újonnan emelt épületet, vagy építkezés folytán előállt értéknövekedést, ha ez 100 márkát felülhalad, a szabályos községi vizsgálat előtt is be lehet jelenteni, midőn is a biztosítás azonnal kezdetét veszi. De az e miatt teljesítendő becslés költségeit a bejelentő viseli. Egyébként a rendes évi becslés költségeit a község, a szabályos felülvizsgálatok költségeit részben az intézet, részben a község, a felszólamlás folytán foganatosított becslés költségeit a vesztes fél viseli. A becslés egyébként az eladási értékre is tekintettel van, mérvadó azonban az építési érték.

Körülbelül a *badeni*hez hasonló elvekből indul ki a *württembergi*, azzal az elvi különbséggel, hogy az értékmegállapításnál nem engedi meg a vételár figyelembe vételét a *hesseni* ellenben a szász törvény nyomán indul.

Főlegesen talán mondanunk, hogy a kár és a kártérítés megállapítása két különböző dolog. A kármegállapítás feladata egyrészt az épületnek a tűz napján való tényleges értéke, másrészt pedig megrongálása mérvének kiderítése és meg-

állapítása. A kártérítés a szenvedett kárt a biztosított összeghez arányosítja. A két művelet elválasztása ott válik szükségessé, a hol az épület értéke és biztosított összege nem azonos, mint például a württembergi és a bajor intézetnél. Az előleges becslő daczára minden intézetnél külön kármegállapítási eljárásnak van helye, mely nem tisztán a kárrány, hanem adott esetekben az érték megállapítására is kiterjed. Ha e részben a *szász* törvényt és eljárást megismertettük, a többi intézetek szabályait is közöltük, mert köztük elvi ellentét vagy eltérés nem igen fordul elő. A kártérítés a biztosított összeget meg nem haladhatja, ez az alapelv. Ha a legutolsó becslő óta a kár megtörténtéig az épület terjedelmében, állagában vagy állapotában oly változás állt elő, melynek folytán értéke legalább 5%-kal csökkent, kártérítési alapul csak tényleges értéke szolgálhat. Ha az épületet a kár megtörténte előtt a tulajdonos bebizonyíthatólag lebontatni akarta, vagy ha az teljesen dűledező állapotban volt, a megsemmisített vagy megkárosított részeket csak azon érték szerint kell kárpótolni, melyet használt anyagoknál szokás számítani. Teljes kár akkor forog fenn, ha a biztosított tárgy egészen megsemmisített, vagy oly mérvben megkárosított, hogy a megmaradt *szilárdan álló* részek az épület helyreállítására fel nem használhatók. A kár kiszámításánál azonban ezeket a részeket levonásba kell hozni, leütven értékükre azokat a költségeket, melyeket a dűledező részek lehordására az anyagok kiválasztására, az omladékoknak a tűzkár helyéről való elhordására kell fordítani. Részleges kár természetesen csak aránylagos megtérítés alá esik. A tűzkár helyén a kárbecslés befejezése előtt esetleges büntető eljárás és kártérítés terhe alatt semminemű változtatást sem szabad eszközölni, különösen falakat, épületrészeket lebontani, építési anyagokat elvitetni. Kémények, falak lebontását csak a hatóság rendőri szempontból rendelheti el. De a biztosítottak gondoskodni tartoznak, hogy a megmaradt épületrészek az időjárás ellen alkalmas módon védessenek s az e szabály be nem tartásából előállt károkért kárpótlást nem igényelhetnek. A kárfelvétel a hatóság részéről a kárfelügyelő közbenjötté mellett, vagy kisebb esetekben hatósági megbízásból maga a kárfelügyelő által fogantatosított tűzrendőri vizsgálatral és előleges szemlével indul meg. Az erről felvett jegyzőkönyvet be kell ter-

jeszteni a biztosítási kamarának, mely a tűzkárfelvételi tárgyalást elrendeli. Ezen állapotot meg tulajdonkép a kár és kártérítési összeg. A kamara az eredményt jóváhagyhatja vagy felülvizsgálhatja. A kármegállapítás ellen az érdekelt felszólalhat, a midőn is a felvétel alkalmával történt becsűnél követett eljárásnak van helye.

A biztosító intézetekért az államok nem szavatolnak, az államtól legfőlebb, mint a szász, előlegeket igényelhetnek.

Az intézeteket a kártérítési összegeken kívül még igazgatási és kármegállapítási költségek terhelik. Az igazgatási költségek közt fordulnak elő a díjbehajtási illetékek, a helyi oltási intézményeknek adott segélyek, a külön jutalmak és végre az építkezési segélyek. A szász törvény szerint járulék behajtási illetékül fizetendő az egy községben egy határidőre esedékes járulékok behajtásáért 500 márkáig 3°/o, azon túl pedig 1¹/₂^o/o, mely a beszolgáltatáskor levonásba helyeztetik. A kamara jutalomban részesítheti a kár helyén idegen községből vagy tűzoltói szövetségből elsőnek megjelent két tűzfecskendőt, ha az oltásnál lényeges szolgálatot tett (a jutalom 30—20, illetőleg 25—15 márka), ugyszintén azokat is, kik magukat kitüntették. Az oltási intézmények előmozdítására az általuk fizetett járulékok 1°/o-át kapják azon községek, illetőleg községhez nem tartozó birtokosok, kik egy vagy több tűzfecskendőt teljes felszereléssel és jókarban nemcsak saját használatra, hanem más helyeken előforduló tűzkároknál való közreműködésre készen tartanak. A községek kérelmére a tűzoltási segélyt fel lehet emelni 3°/o-ra azoknál, melyekben a szükséges oltási eszközökön kívül jól szervezett és felszerelt tűzoltóság van, mely rendszeres gyakorlatokat tart, 4°/o-ra azoknál, melyek az említett szervezeten felül az oltásra szükséges vízműveket készítettek, 5°/o-ra, ha a már említettekben felül állandó tűzörséget és tűzjelző állomásokat szerveztek, 6°/o-ra azoknál, melyek kellő számú hivatásos tűzoltóságot tartanak. A gyárak, melyek szervezett tűzoltóságot tartanak és más tüzeseteknél is közreműködnek, saját járulékaik 3°/o-át igényelhetik. A községeknek adandó tűzoltói segély kiszámításánál a gyár járuléka egyszerűen levonatik, ha a község legfőlebb 3°/o-nyi segélyt igényelhet. Beszámíttatik azonban a gyár járuléka, de csak a 3°/o-ot meghaladó többletre nézve azokban a községekben, melyek 3°/o-ot meghaladó

segélyt élveznek. Az építkezési segélyek, melyeket a biztosítási kamara önállóan vagy jóváhagyással adhat, kétfélék, u. m.: nyujtathatnak tetőzet átalakítására, vagyis puha tetőzet helyett szilárd tetőzet, vagy tűzfalaknak emelése czéljából, vagy adathatnak zsufoltságuknál fogva különösen tűzveszélyes községekben vagy községrészekben nagyobb tűzveszélyek elhárítása végett az épületeknek teljesen szilárd épületekké való átalakítására. A szászhoz hasonló intézkedéseket tartalmaznak a többiek is.

Az itt ismertetett állami intézetek állapotáról a következő adatok nyujtanak felvilágosítást: ¹⁾

	Biztosított összeg millió márka	Dij- és illeték- bevétel		Összbevétel ezer márka	Kártérítés		A díjbevétel százaléka	Összkiadás ezer márka	Fülösleg ezer márka	Vagyon az év végén ezer márka	
		általa- ban ezer márka	ezer márka után márka		általa- ban ezer márka	ezer márka után márka					
Szászország	1831 a)	2.775·64	4.275	1·54	4.733	3.322	1·20	77·7	4.035	698	9.018
	b)	55·10	304	5·53	336	133	2·51	45·4	160	176	677
	1885 a)	3.044·93	3.611	1·19	4.309	2.812	0·92	77·9	3.422	836	11.252
	b)	59·27	242	4·08	301	303	5·11	125·2	321	— 20	1.223
	1889 a)	3.474·57	2.991	0·86	3.440	3.271	0·94	109·4	3.984	—544	11.381
	b)	74·24	288	3·88	310	614	8·27	213·4	638	—328	419
1890	a)	3.682·90	4.095	1·11	4.536	3.581	0·97	87·4	4.922	—386	10.995
	b)	81·61	311	3·81	323	205	2·51	65·8	263	65	484
Bajorország	1881 c)	2.970·20	2.864	0·96	3.278	4.077	1·37	142·4	4.814	—1.536	7.724
	d)	416·22	533	1·40	592	494	1·19	84·8	564	28	144
	1885 c)	3.184·28	3.019	0·95	3.519	3.413	1·07	113·1	4.287	—768	10.803
	d)	497·85	747	1·50	749	664	1·33	88·9	747	2	162
	1839 c)	3.502·18	6.401	1·83	7.035	3.980	0·97	52·8	4.335	2.700	11.331
	d)	538·21	754	1·40	764	672	1·25	89·2	757	7	167
	1890 c)	3.605·09	3.320	0·92	3.973	3.140	0·87	94·6	4.150	—177	13.807
	d)	551·12	551	1·33	556	499	1·21	90·6	565	— 9	158
Württemberg	1881	1.814·18	1.921	1·06	2.059	1.511	0·83	78·6	1.767	292	2.142
	1885	1.937·19	2.287	1·18	2.433	1.597	0·82	69·8	1.895	538	2.777
	1889	2.079·50	2.202	1·06	2.393	2·301	1·11	104·5	2.593	—200	3.281
	1890	2.126·29	2.500	1·18	2.677	2.244	1·06	89·8	2.566	111	3.392
Baden	1881	1.170·53	1.403	1·20	1.415	1.299	1·11	92·6	1.443	— 28	998
	1885	1.253·27	1.150	0·92	1.171	1.090	0·87	94·8	1.216	— 45	553
	1889	1.333·29	1.657	1·19	1.691	1.424	1·02	86·0	1.565	126	699
	1890	1.433·48	1.513	1·06	1.543	1.422	0·99	94·0	1.563	— 20	736
Hessen	1881	981·41	936	1·00	953	817	0·88	87·2	900	53	1.044
	1885	1.015·40	1.018	1·00	1.026	828	0·82	81·4	932	94	1.164
	1889	1.104·83	898	0·81	924	703	0·64	78·3	787	137	1.668
	1890	1.135·88	1.039	0·91	1.076	918	0·81	88·3	1.007	69	1.736

¹⁾ Zeitschrift des k. preussischen stat. Bureaus 1884: 108. l., 1888: 194. l. és 1892: 64. l. A szász intézetnél a) jelenti az épületek, b) az üzemi eszközök, gépek, stb. biztosítását. Bajor intézet c)-vel. Pfalzi d)-vel jelöltetett.

VI.

Svájcban a kantoni tűzkárbiztosító-intézetek alakítása századunkban indult meg. Az első, az aargauai, 1805-ben alapított. Ennek nyomán még 17 kantonban szerveztek tűzbiztosító intézetet, melyek közül azonban az 1821-ben létesített genfi, 1866-ban megszüntettetett. Ez idő szerint tehát az aargauin kívül még 10 kantonban van állami intézet. A kantonok intézeteik alapítási évének sorrendjében a következők; Bern, Thurgau (1806), Basel Stadt, St.-Gallen (1807), Zürich (1808), Solothurn (1809), Freiburg, Luzern, Neuenburg (1810), Waadt (1811), Glarus, Zug, Schaffhausen (1812), Basel Landschaft (1833), Appenzell Ausser Rhoden (1841) és végre Nidwalden (1884). A viszony tehát Svájcban úgy áll, hogy 17 kantonban van, ellenben 8 kantonban nincs állami tűzkárbiztosító. A kantoni biztosítók kizárólag az épületek biztosítására szoritkoznak. Ez alól csak Waadt kanton képez kivételt, mely az ingóknak biztosítására is szervezett államintézetet.

A kantoni intézetek alapításával megszüntették a helyi biztosítási egyleteket, melyek nagyobb vész esetén különben sem felelhettek meg feladatuknak. De az intézetek a Glarust 1861. május 10-én ért tűzvész által tudatára ébredtek annak, hogy maguk is tehetetlenek, működési területük sokkal szűkebb, hogysen nagyobb mérvű tűz esetén eleget tehetnének kötelezettségeiknek. Az említett tűzvész idején a glarusi intézetnél 20 millió franc volt biztosítva. Az épületekben okozott kár 4,590.980 francban állapított meg, melyből azonban az intézet részint a biztosításnak alapul szolgált alacsony becsű folytán, részint azért is, mert az épületeket $\frac{3}{4}$ érték erejéig biztosította, csak 2,648.790 francot tartozott megtéríteni. Még ezt az összeget sem fizethette meg a sajátjából. Kifizetésére 250.000 francot tartaléktőkéjéből vett igénybe, 2,402.100 francot pedig husz évi törlesztésre kölcsön vett fel. Ez a kölcsön 1862-ben 230.000, a további években pedig évi 130.000 francnyi terhet rótt az intézetre. De ezt az aránylag csekély terhet csakis annak köszönheti, hogy a felvett kölcsönből egy milliót a szövetség adott s pedig az első tíz évre kamatmentesen, a második 10 évre pedig 2°/_o-ra. A kölcsönnek másik részét pedig emberbarátok nyújtották évi 3°/_o mellett. Az évi

teherből 45.000 francot az épület tulajdonosok tartoztak megfizetni, a többit pedig a kanton vállalta magára s fedezte a sóár és az egyenes adók emelésével.

Ez a tűzvész tehát szemlátomást beigazolta a kantonintézetek gyengeségét, mondhatjuk fizetéseképtelenségét. A kantonok a viszonyok javítása végett alkudozásokba bocsátkoztak, melyek azonban nem vezettek eredményre. Javaslatba hozatott az épületek biztosításának az egész Svájcban való egységessé tétele. Ezt a javaslatot részint politikai indokokból, a kantonok féltették függetlenségüket, részint azért nem fogadták el, mert a kantonok a biztosításnál különböző elveket alkalmaztak s ezektől nem akartak eltérni, de azért sem, mert az egyes kantonokban az épületek minősége s a kockázatokra befolyó tényezők nem egyformák. Szóba került a viszonbiztosítás is, de erre nézve sem juthattak megállapodásra, mert mindegyik kanton meg szeretne volna tartani a jó biztosításokat s csak a rosszakat akarta viszonbiztosíttatni.

Miután az alkudozások hajótörést szenvedtek, belreformokra szánták el magukat. Szaporították a biztosításból tűzveszélyességöknél fogva kizárt épületek sorát, elrendelték a tartaléktőkék gyűjtését, valamint a viszonbiztosítást, melyet azonban csak magánintézeteknél eszközölhettek. Határozottan még a legokoszerűbben a genfi kanton cselekedett, mely, mint már említettett, intézetét 1866-ban megszüntette.

Éppen úgy, mint a német állami biztosítóknál, a kantoni biztosítóknál is a legkülönbözőbb elveket alkalmazzák. Általános érvényre a *kényszer* emelkedett, mely alul csak a berni képez kivételt, mely csak a kizárólagos jogot gyakorolja s kényszer alá tartozóknak csakis az állami, községi, egyházi, továbbá a szegény alapot, árvavagyont alkotó, valamint a jelzáloggal terhelt épületeket jelenti ki. A jelzáloggal terhelt épületek a biztosítás alul csak abban az esetben mentesek, ha ebbe a jelzálog-hitelezők világosan és határozottan beleegyeznek.

Nem az összes épületek esnek a kényszer, illetőleg a kizárólagos jog alá. Az épületek egész hosszú sorát kizárják a biztosításból, habár e tekintetben nincs is az egyes kantonok közt egyértelműség. Általánosan kizártnak lehet tekinteni a kisebb (100—300 franc) értékű elszigetelt épületeket és melléképületeket, a nagyobb értékű (50—70.000 francnál

többet érő) épületeket s azokat is, melyekben tűzveszélyes anyagok tartatnak, vagy tűzveszélyes foglalkozások üzetnek. Egyes kantonok csaknem az összes gyárat kizárják s velők együtt a hozzájuk tartozó épületeket is, ha csak vagy távol nem esnek, vagy erős tűzfalal nincsenek elválasztva. Egyes kantonok törvényhozása a kisebb tanácsot feljogosítja, hogy a törvényben kizárt épületeken kívül még más épületeket is kizárhasson.

A kantonok, habár most kevésbbé mint régebben, nem csak a kizárás gyakorlása által igyekeznek magukat a fizetéképtelenség ellen védelmezni, hanem az által is, hogy az épületeket nem biztosítják teljes értékük erejéig. Így *Glarus* értéköknek csak $\frac{9}{10}$ részét biztosítja, *Freiburg* a magánépületek értékének $\frac{8}{10}$, a középületekének csak $\frac{6}{10}$ részét, *Appenzell Ausser Rhoden* pedig értéköknek $\frac{7}{8}$ részét. Mig a kizárt épületeket szabad magánintézeteknél biztosítani, a nem biztosított résznek magánintézetnél való biztosítása tilos. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a legtöbb kanton legujabban a részbiztosítással felhagyott és az épületeket teljes értékben biztosítja. Oka abban is van, hogy a részbiztosítás csak azt eredményezte, hogy az épületek sokkal magasabbra becsültettek.

Már említettük a viszonzbiztosítást. Több kanton, nevezetesen *Luzern*, *Glarus*, *Solothurn*, *Basel-Landschaft*, *St.-Gallen* és *Neuenburg* törvényei kötelezik intézeteiket a viszonzbiztosításra. *St.-Gallen* törvényei rendelik vala, hogy az I. és II. osztályú épületeket $\frac{3}{5}$ rész erejéig kell viszonzbiztosítani. Ez az intézet azonban már 1891-ben nem vette igénybe a viszonzbiztosítást, melylyel azelőtt jelentékeny mérvben élt. A viszonzbiztosítás megszüntetését minden oldalról sürgették, mert — így szólt az érvelés — többet visz ki a kantonból, mint a mennyit behoz. A véletlen úgy akarta, hogy éppen 1891-ben egy millió francot meghaladó kárai voltak, holott azelőtt soha sem érték el kárai ily jelentékeny összeget. *Luzern* a kormánytanácsot (*Regierungsrath*) feljogosítja a teljes vagy részben való viszonzbiztosításra, de kötelességévé teszi a viszonzbiztosítást a gyári és általában a tűzveszélynek nagyobb mérvben kitett épületekre vonatkozólag.¹⁾ A rendel-

¹⁾ Ez a kanton kizárja a biztosításból a löpormalmokat, löporraktárat, a kohókat, üveg-, edény- és téglagyárat és általában mindazokat a gyárat, melyeket az intézet vagy egyáltalában nem, vagy csak nagy megterheléssel viszonzbiztosíthatna.

kezésünkre álló legújabb (1891. évi) adatok szerint a viszonzbiztosítást csak Zürich, Zug, Schaffhausen, Appenzell A. Rh., St.-Gallen és Waadt kantonok intézetei nem gyakorolják. E hat intézetnél épületekért 2.051⁶ millió franc van biztosítva. A viszonzbiztosítást gyakorló 11 intézetnél a biztosított érték tesz 2.263⁸ millió francot, melyből viszonzbiztosítva van svájci intézeteknél 41⁷, külföldi intézeteknél 548⁷, összesen tehát 590⁴ millió franc, vagyis 26⁰/₁₀. Ez az átlag azonban nagyon is távol esik egyes intézetek hason viszonyától. Így Freiburg 110⁹ millióból viszonzbiztosít 88⁷ milliót, Solothurn 111 millióból 89 milliót, Basel-Stadt 238⁵ millióból 178⁹, Neuenburg 245³ millióból 147² milliót. Ezek az intézetek képviselik a viszonzbiztosítás igénybevételében a szélsőségeket. Ha e négy intézetet külön tekintjük, a 705⁷ millióból 503³ millió, vagyis 71¹/₁₀ van viszonzbiztosítva. Ezekben a kantonokban tehát a díjat a magánbiztosítás szabályozza.

Csak két kanton, u. m. Glarus és Zug (1865., illetőleg 1867. évi) törvényei állapítják meg határozottan a kanton szavatosságát. A többi kantonok csak előlegek nyújtására kötelezik magukat s így közvetve szavatolnak intézeteikért. De ezt a szavatossági terhet nem szívesen látják s az intézeteket megfelelő tartalékok gyűjtésére kötelezik. Ennek a kötelezettségöknek azonban nem igen felelnek meg. Legalább 1878-ig nem igen látszott ennek nyoma. Az újabb adatokból pedig nem lehet megállapítani, hogy tulajdonkép mennyi a tartaléktőkék. Az 1878-ik évben a viszony úgy állt, hogy az akkor létezett 16 intézet közül 10-nek 4³³ millió franc tőkéje volt, 6-nak pedig 1⁹ millió franc adóssága. A rendelkezésünkre álló újabb adatok szerint az intézetek tartaléktőkéje volt 1889-ben 14⁴³, 1891-ben pedig 15⁵¹ millió franc. A tartaléktőkék e szerint jelentékenyen szaporodtak. Csak egy hiba van a dologban. Az 1891-ik évre vonatkozó kimutatás szerint a 17 intézet közül 2 nem vonta le a még fizetetlen károkat, 6 pedig a vagyonhoz számította az 1891-ik év javára 1892-ben beszérendő díjakat. A valódi tartaléktőkét tehát csak 9 intézetnél lehet határozottan megállapítani. Ezeknek összes tartaléktőkéje volt 7⁶ millió franc; ebből azonban Appenzell A. Rh.-re 3³ és Schaffhausenre 1¹ millió franc esik. E kettőnek nem csak mennyiségileg, de aránylag is jelentékeny a tartaléktőkéje. Az elsőnek tartaléktőkéje a biztosított összegnek közel

4⁰/0-a, a másodiké pedig közel 1·54⁰/0-a. E két intézet, mint említettük, nem veszi igénybe a viszontbiztosítást. Ez még felfogható. Már kevésbbé lehet érteni, hogy oly intézet, mint a zugi is, melynek tartaléka a biztosított összegnek csak $\frac{3}{10}$ ⁰/0-át teszi, szinte mellőzi a viszontbiztosítást s e tekintetben még merészebbnek lehet mondani a waadti ingó biztosítót, melynek tartaléka a biztosított összegnek $\frac{2}{10}$ ⁰/0-a. De még ezeknél vakmerőbb intézetek is vannak, mint Aargau és Turgau, melyek élnek ugyan a viszontbiztosítással, de csak igen csekély mérvben, holott mint az elsőnek alig van, a másoknak pedig épen semmi tartaléktökéje sincs.

Mint mindenben, úgy a kárpótlandó eseményeket illetőleg sincs teljes összhang a kantoni intézetek közt. A tűz és oltás által okozott károkat az összes intézetek megtérítik. A száraz villám által okozott kárt csak Glarus nem téríti meg. A robbanási károkat Aargau, Luzern, Solothurn, Schaffhausen, St.-Gallen megtéríti, Zürich, Bern, Waadt és Neuenburg azonban csakis a robbanással járt tűzkárt téríti meg. Schaffhausen, Thurgau, továbbá St.-Gallen, de ez csak annyiban, a mennyiben a rendes díjakból kitelik, megtéríti a hadi események okozta tűzkárokat.

A kártérítésre való jog megszűnik, ha a károsult épületét, habár csak részben is, magánintézetnél biztosította. Különböen több kanton a magán intézetnél való biztosítást súlyos birsággal sújtja. Kártérítésre nincsen joga a gyújtogatónak vagy a gyújtogatásban bűnrészesnek. Kártérítési jogát egészben vagy részben elveszti, ki a tüzvészt vétkes gondatlanságból okozta vagy a tűzrendőri törvényeket megszegte. De ez a jogvesztés csakis a biztosítottra vonatkozik s nem válhatik a jelzálogos hitelezők sérelmére, kiknek meg kell kapniok az egész kártérítési összeget. Freiburg kanton tesz ezen általános szabály alul kivételt. Ily esetekben csak a tűzkár felét téríti meg, de ezt is csak akkor, ha a jelzálogos hitelezők más vagyonból kielégítést nem nyerhetnek.

Biztosítás tárgya az *egész* épület, tehát nem csupán elérhető része. Egyes kantonok annyiban tesznek kivételt, a mennyiben megengedik, hogy az épület értékének csak egy része biztosítassék. Ezt különösen azok a kantonok teszik, melyeknél kockázati osztályozás nincs, tehát az épületek

minőségére, tűzveszélyességére való tekintet nélkül egyformán vetik ki a díjszázalékot.

Ha a becslési eljárásra nézve az intézetek közt alig fordul elő eltérés, annál ellentétesebb elveket követnek a biztosításnak és kártérítésnek alapul szolgáló becsérték megállapítása tekintetében.

Az eljárást illetőleg általánosan el van fogadva, hogy a becslést kantonközégek foganatosítják és hogy az ellen ugy az intézet, mint a fél felszólalással élhet. A becslés költségeit a fél viseli. Az épületeket évenként át kell vizsgálni. Az intézetnek joga van általános felülvizsgálatokat tartani.

Már a becsérték megállapítása tekintetében a legkülönbözőbb alapelveket vallják. Arra nézve egyetértenek, hogy a becsübe nem lehet befoglalni a telek értékét s azt a különös értéket, melyet az épületnek fekvése, a benne üzött foglalkozás kölcsönöz. Az eltérések csak ezután kezdődnek. Egyes kantonok az értékmegállapítást a vételárra, mások az eladási árra, ismét mások a középárra, mások meg a vételár és eladási ár közül a kisebbikre kívánja fektetni. Azok a kantonok járnak tulajdonképen a helyes uton, melyek a becslést a tényleges értékre alapítják, vagyis az újraépítés költségeire, levonva az avulást. A kantoni törvények ugyan szigorú becslést követelnek, de mint mondják, a becsértékek egyáltalán nem felelnek meg a valódi értékeknek, s az épületek sok helyütt túlzottan, sok helyütt pedig nagyon is alacsonyan vannak felbecsülve.

A kár megállapítása és becslése bizottság által történik, mely ellen ugy az intézet, mint a fél felelbezzhet. A felelbezzések fölött egyes kantonokban a polgári, más kantonokban a választott bíróság dönt. A kármegállapítás és becslés számos kantonban csakis a károsodás arányára szorítkozik. Mérvadó a biztosított összeg, melyből Zürich, Freiburg és Waadt kantonok avulási százalékot vonnak le. Egyes kantonok azonban akként intézkednek, hogy ha a tényleges érték lényegesen eltér a biztosított értéktől, kártérítési alapul a tényleges érték szolgál. Ott, a hol a most említett intézkedés még nem történt meg, tehát teljes kár esetén, az egész biztosítási összeget az avulás levonásával vagy levonása nélkül, részleges kár esetén pedig a megfelelő aránylagos részt fizetik ki kártérítésül. Bern kanton általában kivételt képez. Szabályai szerint a

biztosított összeg erejéig minden kárt teljes összegében kell megtéríteni. Ezzel akarja kiegyenliteni, hogy az összes épületek egyforma díjtétel alá esnek.

A megállapított károk kifizetésére nézve sem intézkednek egyformán a kantontörvények. Már ezek nem ragaszkodnak úgy mint a német törvények vagy szabályok az épületeknek újra felépítéséhez, sőt egyes kantonok akkép intézkednek, hogy ha az épületen jelzálog-terhek vannak, a hitelezőket meg kell kérdezni, hogy az újraépítést vagy a készpénzt akarják-e.

Zürich, Bern, Glarus, Zug, Freiburg és Aargau kantonok az épületeknek koczkázati osztályokba való sorozását általában nem ismerik, s a különböző épületekre egyforma díjat, illetőleg járulékot szabnak. A többi kantonok a különböző épületeket 3, 4, 5 vagy 6 osztályba sorozzák.

Átlagban nézve, a díjtételek nem nagyok. Az összes intézetek átlagos díja vagy járuléka volt az 1851—60. években $1.01^0/00$, az 1861—70. években $1.44^0/00$, az 1871—78. években $1.44^0/00$, 1889-ben $1.17^0/00$, 1890-ben $1.14^0/00$ és végre 1891-ben $1.29^0/00$. De ezekhez a díjakhoz még járulnak a becslési költségek, valamint a $4^0/00$ -os beszédési díjak, melyeket a felek külön kötelesek fizetni. Hozzá kell számítani azt is, hogy az intézetek portó, bélyeg, illeték és adómentességet élveznek és rendelkezésükre állanak a közigazgatási hatóságok. Pedig ugyanazok a kantonok, melyek a saját intézeteiknél való biztosításokat minden lehető kedvezményben részesítik, a magánintézetnél való biztosítást mindenféle illetékekkel és díjakkal terhelik, elannyira, hogy a svájci biztosítási hivatal ezeket tartja a főakadálnak, hogy a szegényebb népesség nem biztosítja ingóságait.

Még a waadti ingóbiztosítóról kell megemlékeznünk, hogy a svájci kantoni intézetek teljes képe álljon előttünk. Az intézet az 1849. június 7-én hozott törvényen alapszik. Az intézet nem annyira a kényszeren, mint inkább kizárólagosságon alapszik, vagyis az intézet által biztosítás végett elfogadott ingókat nem szabad másutt biztosítani. Nem az összes ingókat biztosítja, a nagyobb koczkázattal járókat a biztosításból kizárja. A biztosításra elvállalt ingóságok három osztályba soroztatnak, az elsőbe tartoznak az el nem éghető árúk, továbbá élelmi cikkek, butorok, fehérnemű és végre az

állatok, a másodikba a csűrökbe elhelyezett aratási készletek, valamint a fakészletek, a harmadikba pedig a többi, az intézet által biztosított ingók. A minimális díjtétel az első osztályban 0·6⁰/₀₀, a második osztályban 0·8⁰/₀₀, a harmadik osztályban 1⁰/₀₀. Ez a minimum az ingók raktározására szolgáló épület szerint emelkedik. Így ha az ingók malomban raktározottak (épületi díjtétel 10-ik pont) a minimum 0·6⁰/₀₀-el emelkedik, vagyis lenne 1·2⁰/₀₀, 1·4⁰/₀₀, 1·6⁰/₀₀. Ha a minimális díj elégtelen, megfelelő pótdíjat kell fizetni. A díjat az adóval együtt szedik be.

A törvény az intézetnek köteletségévé tette, hogy két millió franc tartaléktőkét gyűjtsön. Ettől eddigelé még igen messze van. Tartaléktökeje 1878-ban 211.509 franc, 1891-ben pedig 863.287 franc vala. Az utóbbi években tehát a tőkegyűjtés nagyobb arányokat öltött. Különben az intézetnek az utóbbi években való fejlődéséről a következő adatok nyújtanak felvilágosítást, megjegyezve, hogy az intézet a nála biztosított tárgyakat viszont nem biztosítja.

	Biz'osítási összeg franc	Dijbevétel franc	% ₀₀	Tartaléktöke franc
1889 . .	329,513.411	305.973	0·93	613.510
1890 . .	334,086.488	308.588	0·92	695.295
1891 . .	340,306.432	313.975	0·92	863.267

Érdekesebbek maguk a biztosítási feltételek. A biztosítási összeget a fél maga állapítja meg, de bevallását bizottság ellenőrzi, mely ha a féllel megállapodásra nem juthat, a biztosítási összeget illetőleg önállóan határoz, mely ellen a belügyi osztályhoz lehet felebbezni. Kár esetén a biztosított összegből mindenek előtt le kell vonni a megmentett tárgyak értékét és csakis az ezután fenmaradó összeg szolgál kártérítési alapul. Ez az elv különösen fontos részkar esetén, midőn is megtörténhetik, hogy a biztosított igen nagy kára daczára egy fillérnyi kárpótlást sem kap. Például szolgálhat, hogy X biztosítja gabonakészletét 10.000 frt. erejéig. A tűz kiütésekor raktáraiban véletlenül 20.000 frt. értékű gabona volt elhelyezve, a melyből megmentett 10.000 frt. értékűt. Ebben az esetben X egy fillért sem kap, habár 10.000 frt. kára volt.

Nem kell ismételnünk, hogy az intézet nem téríti meg a károkat, melyeket a biztosított szándékosan előidézett, vagy

előidézett, melyeket vétkes gondatlanságból vagy a tűzrendőri szabályok áthágásával okozott. De a törvény ezeken kívül még a következő intézkedéseket is tartalmazza:

24. cikk. »A biztosított, ki kárának összegét tudva túlozza, az, ki oly tárgyakat állít megsemmisülteknek, melyekről tudta, hogy a tüzesetkor nem voltak meg, az, ki a megmentett tárgyakat egészben vagy egy részben elrejtette, az, ki bizonyítékul hazug eszközöket vagy okmányokat használ, az esetleges büntető eljárás sérelme nélkül, a kártérítésre való minden jogát elvesztettnek jelentethetik ki.«

25. cikk. »Szintugy a kártérítésre való minden jogát elvesztettnek jelentethetik ki az, ki kötvényében oly élelmi szereket, árúkat vagy más tárgyakat, a melyek a bementett veszélyt fokozták, fel nem sorolta, valamint az is, ki a kötvényben említettnél tűzvészélyesebb ipart vagy foglalkozást űzött.«

Hason rendelkezésekről, melyeket itt a törvényhozás szentesít és a melyeket biztosító intézeteink is befoglaltak a feltételekbe, nálunk egy kiváló állású jogász azt mondta volt, hogy ezzel a felek jogait akarják konfiskálni. Pedig az ily rendelkezések ingó biztosításnál feltétlenül szükségesek, ha az intézet magát folytonos rászedéseknek kitenni nem akarja. S ha nálunk a biztosítási díj nagyobb mint Németországban, a Svájcban vagy akár Ausztriában is, valljuk meg őszintén, ennek részben az is az oka, hogy nálunk az ilyes, a szükségparancsolta önvédelmi intézkedéseknek semmi gyakorlati foganatja nincs. A károsult minden hátrány nélkül betanithatja embereit mindenféle hazug vállomásokra, eltitkolhat, elrejteth megmentett tárgyakat, sőt egész bátran elhordathatja akár más faluba is a tűzvész elől s még a hajszála sem görbül meg, nem hogy a tényleges kár megtérítésére való jogát elveszítse.

SZEPESI BÉLA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Október hó.

1.-én. *A háskivitel emelése tárgyában* a m. k. pénzügyminiszter rendeletet bocsátott ki, melyben utasítja a pénzügyi hatóságokat, hogy az e nemű vállalatokat támogassák.

Gazdasági ipar r. t. második közgyűlése Pallavicini Ede örgróf elnöklete alatt. Tiszta nyereség 13.117 frt., mely új számlára vitétt át.

Csetnekvölgyi h. é. vasut r. t. alakuló közgyűlése. Részvénytőke 2,260.000 korona.

Harmónia zenekiadó r. t. közgyűlése. 3 frt. osztalék = $5\frac{3}{4}\%$.

Az állatbevétel Szepes és N.-Küküllő megyékből Alsó-Ausztriába betiltatott, csupán Bécs területére szabad a bevétel.

2.-án. *A m. cukoripar r. t. részvénytulajdonosai részvénye* 3.50 frttal, *elsőbbségi kötvénye* 8 frttal váltatik be október 1-től fogva.

3.-án. *A konverzió méveletről* az 1894. évi költségvetés mellékleteiben a következő adatokat közlik: Konvertáltatott 358.47 mill. frt. 5⁰/₀-os papíráradék, 2.021.31 mill. frt. irtásváltásági kötvény, 13.679 mill. frt. erdélyi vasuti részvény, 4.53 mill. frt. duna-drávai vasuti részvény, 17.787 mill. frt. alföld-fiumei vasuti részvény, 7.85 mill. frt. budapest-pécsi vasuti részvény, 4.906.2 mill. frt. galicziai vasuti részvény, 12.259.4 mill. frt. m. nyugati vasuti részvény, 17.756 mill. frt. éjszakkeleti vasuti részvény, 25.409 mill. frt. éjszakkeleti vasuti elsőbbségi kötvény ezüstben, 16.382.4 mill. frt. nyugati vasuti első kibocsátású elsőbbségi kötvény, 2.654.8 mill. frt. nyugati vasuti második kibocsátású elsőbbségi kötvény, mindössze 483,718.510 frt. papírban és ezüstben. Ezen címletekért 24,617.789 frt. 94 kr. szükségeltetett, mint évi hányados. Ez adóságok visszafizetésére 1.062 millió korona 4⁰/₀-os koronajáradék bocsátatott ki, melynek kamatozása 21.24 millió frtot vesz igénybe. — Aranycímletekből konvertáltatott: 0.975 millió frt. 6⁰/₀ éjszakkeleti arany elsőbbségi kötvény, 12.527.6 millió frt. 5⁰/₀ éjszakk. arany elsőbbségi kötvény, 3.201.8 millió frt. 5⁰/₀ beruházási kölcsön, mindössze 16,704.400 frt. aranyban, melynek kamatozása és amortizációja (az aranyágióval együtt) 1892-ben 1,171.896 frt. 60 krt vett igénybe. A visszafizetésre 18 millió frt. 4⁰/₀-os aranyjáradék bocsátatott ki, mely (19⁰/₀-os ágióval együtt) 856.800 frt. évi szükségletet feltételez. — Mindössze az évi megtakarítás 3,692.886 frt., minek ellenében 72 millió frt. 4⁰/₀-os aranyjáradék bocsátható ki (3,427.200 forint évi szükséglettel) úgy, hogy minden új megterhelés nélkül több arany szerezhető be, mint a bevonandó államjegyek Magyarországot terhelő 30⁰/₀-a.

4.-én. *Franklin Egylet, m. irodalmi intézet és könyvnyomda közgyűlése.* Tiszta nyereség 70.900 frt., ebből osztalék 60.000 frt., részvényenkint 15 frt., új számlára 2.009 frtot visznek át.

A baja-báttaszéki vasut kiépítése és a Duna áthidalása tárgyában az érdekeltség értekezletet tartott.

5.-én. *A rimamurány-salgótarjáni vasmű r. t. mérlege.* Tiszta nyeresemény 1,598.681 frt., mult évről átvitel 176,025 frt. (részvénytőke 10 millió frt., tartalékok 1,774.353 frt.).

6.-án. *Az osztrák-magyar bank a kamatlábot* öt százalékra emelte.

7.-én. *A magyar vasutak* nyolcz havi bevétele összesen 628 millió frtra rúgott, mely összegből a fővasutakra 57769 millió frt., a helyi érdekű vasutakra 5031 millió frt. esik (1892-ben az összbevétel ezen idő alatt 3247 millió frttal kevesebb volt).

8.-án. A miniszterelnök a pénzügyi exposéban nagy *folyam-szabályozási míveletet* helyezett kilátásba. A földművelési miniszteriumban kidolgozott tervek szerint 39 millió forintnyi munkáról volna szó, miből a Tiszaszabályozásra eső 17 millió már a képviselőházban el lévén fogadva, még 22 millió frt. fedezendő, mely összeg 12 év alatt lenne kiadásba helyezendő.

A kereskedelemügyi miniszter a *vándoriparra és a házalásra vonatkozó törvényjavaslatot* a képviselőház elé terjeszti.

10.-én. *A csomagokban eladásra kerülő árú mennyiségének helyes megjelöléséről törvényjavaslatot* terjeszt elő a kereskedelemügyi miniszter.

11.-én. *A debreczen-derecske-létai h. é. vasut alakuló közgyűlése.* Tőke 1,150.000 frt., miből 425.000 frt. törzsrészvényben.

12.-én. *A műbortörvény végrehajtására vonatkozó rendeletet* az országos gazdasági egylet onologiai osztályában változatlanul elfogadták.

Ausztriában gazdasági szövetkezetek alakulását és járadékirtokok szervezését célzó törvényjavaslatokat terjesztett elő a földművelési miniszter.

13.-án. *A földművelésügyi miniszter a képviselőház elébe terjesztette jelentését 1892. évi működéséről.*

A m. kir. államvasutak üzleteredményei a folyó évben kedvezők. Az új árúvite díjak következtében sok olyan árú szállított, mely eddig nem képezte vasuti szállításnak tárgyát, továbbá ezeknek köszönhető, hogy Fiuméből már nem üresen, hanem terhelve térnek vissza az oda küldött kocsik.

Bosnia-Hercegovinában a Lasva-Travniki vasut a forgalomnak átadatott.

A m. kir. államvasutak október 15-től fogva a lehántott tengerit zsákokban vagy alla rinfusa soron kívül a többi árukat megelőzőleg fogják elszállítani.

14.-én. *Az osztrák pénzügyminiszter a sóbányajegyek beváltása céljából* koronajáradékot szándékozik kibocsátani.

Rimamurány-salgótarjáni vasmű r. t. közgyűlése. 12°/_o osztalékot ad. 200.000 frt. a tartalékalapba, 214.838 frt. új számlára kerül.

15.-én. A kereskedelmi miniszter *az Ausztriával fennálló vám- és kereskedelmi szerződésnek módosítása* tárgyában törvényjavaslatot

terjeszt a képviselőház elébe. E szerint a szabadalmak törvényhozása tárgyában a két állam ezentul egymástól függetlenül fog eljárni.

A M. Ipar- és kereskedelmi bank rendkívüli közgyűlése. A tőke emelése 30.000 darab részvény kibocsátása által elhatározott.

16.-án. *A dohányjövedék* 1892. évi eredménye: 501.57 millió darab szivar és 546.737 millió darab szivarka, 15.458 millió kilogramm pipadohány, összes bevétel 41.498 millió forint (mult évben tett az előállítás: 478.306 millió darab szivart, 504.364 millió darab szivarkát, 15.373 millió kg. pipadohányt, a bevétel 39.9 millió forint volt).

17.-én. *Mádon a hegyaljai szőlőbirtokosok* nagy gyűlése a szőlők helyreállítása tárgyában emlékiratot nyújt be a kormányhoz.

18.-án. *A tarifa-bizottság a széntarifa-kérdést* tárgyalja, a Budapest-esztergomi vasut építését sürgeti és a gyenge szén és lignit javára olcsóbb tarifát indítványoz.

19.-én. *Budapest III. kerületi takarékpénztár félévi mérlege* 10.963 tiszta nyereséget mutat (részvénytőke 49.600 forint, tartalékalap 36.000 forint). A betétek 853.618 frtra rúgnak.

A kikötülételek szabályozása tárgyában a keresk. miniszteriumban enquete-tárgyalások voltak, melyeken a tengerészeti és hajózási hatóságokon kívül az érdekeltek is részt vettek.

20.-án. A pénzügyminiszter a pénzügyi bizottságban nyilatkozott *az állam aranykészletének* szept. 30-iki állapotáról. E szerint az állami központi pénztárban van húsz és tiz koronás darabokban 121,706.100 korona, Kőrmöczbányán veretés alatt 10,574.720, a közp. állampénztárban külföldi érmékben 2,447.760 korona, egyes pénzintézeteknél elhelyezett arany mennyiség 5,273.095 korona, azonkívül az eladott aranyjárdékból (12 millió forint aranyban) 23,795.243 korona; összesen 163.796.868 korona. Ezen készletből a valutarendezés céljaira le van kötve 134,551.489 korona, a pénztári készletekre még rendelkezésre marad 29,245.379 korona.

Az ezüst, nikel és bronzérmékről jelenti a számvevőszék, hogy 1893. harmadik évnegyed végéig 14,962.679 korona egy koronás darabokban, 3,147.671 korona húsz és tiz filléres darabokban és 196.320 korona két és egy filléres darabokban bocsátott ki.

21.-én. *A műborgyártás elleni törvényhez kibocsátott végrehajtási rendelet* a kereskedelmi és ipari testületek részéről főleg a kihágások és bírságokra vonatkozó eljárást szabályozó fejezetek miatt sok ellenvetésre talál és aggodalmat kelt.

A szentes-hódmező-vásárhelyi h. é. vasut bejárása.

22.-én. *A bélyeg- és illeték-törvényeknek és szabályoknak az új sommás eljárás által szükségessé vált módosítását* az igazságügyminiszterium a pénzügyminiszteriummal egyetértve kidolgozta és enquete-tárgyalások elé terjesztette.

23.-án. *A gyárbiztosítási kötelékben* részes biztosítási társulatok Pozsonyban értekezletet tartottak.

A felső dunaszabályozási munkálatoknál Horvát-Járfalu mellett (Pozsonytól 10 kilométer távolságban) két kilométer hosszú új Dunamedert nyitottak és adtak át a forgalomnak.

24.-én. *A takarmánykiviteléi tilalmat* a közös minisztertanács határozata folytán november 15-én meg fogják szüntetni.

25-én. Az 1892. évi *állami zárszámadások* szerint a *vaskapumunkálatoknál* az utolsó négy évben a kiadások 3,216.901 frtra rúgtak. Remélhető, hogy a munka a kikötött határidőre (1895. évi december végére) befejeztetik.

27-én. A *brassói papíryanagygyár* r. t. közgyűlése (részvénytőke 500.000 frt.) osztalék 5°/_o (25.000 frt.).

28-án. *Mautner* és fia bécsi cég *Liptó-Szent-Miklóson fonógyárat* létesít; a kormány messze terjedő kedvezményeket nyújtott a cégnek.

29-én. A budapesti ipar- és kereskedelmi kamara indítványozni kívánja, hogy a *kereskedelmi törvénynek a biztosítási ügyletre* vonatkozó része módosíttassék. A Magyar általános biztosító társulat késznek nyilatkozott erről egy munkálatot készíteni, azt a Budapesten december közepén tartandó igazgatói értekezlet elé terjeszteni és az átdolgozott munkálatot a budapesti ipar- és kereskedelmi kamarának rendelkezésére bocsátani.

A kereskedelmi miniszter által az *Ikerváron létesítendő pamutfonó- és szövőgyár* megalakítása tárgyában egy külföldi céggel vezetett tárgyalások célhoz vezettek. A gyár egy millió forint tőkével fog létesülni.

Maros-Ujváron a bécsi vegyészeti és fémtermelési egyesület a brüsseli Solvay és társa céggel nagy *amonniak-szódagyárat* fog felállítani, egyelőre 150.000 métermázsa évi termelésre.

30-án. A *pénzügyi hivatalnokok körét* megnyitották. A körvédnöke a miniszterelnök.

A *budapesti Krausz E. és társa cég fizetéképtelen* 830.000 frt. tartozással.

A *Zimonyi hitelintézet* csődbe jutott.

A *Zágrábi gőz- és műmalom*, melynek fuzióját egy ottan előállítandó papirgyárral tervezték, egy új részvényes konzorcium által mint malom vezetetik tovább.

31-én. Budapesten egy *szerszámgyár felállítását* tervezik négy millió korona részvénytőkével. E társulat át fogja venni Gutjahr és Müller cég gyárat.

Dr. Mandello Káro'y.

IRODALMI SZEMLE.

Földes Béla dr.: A társadalmi gazdaságtan elemei. [Társadalmi gazdaságtan (nemzetgazdaságtan) I.] Budapest, 1893. XI. + 442. l.

Modern cím alatt és annak megfelelő modern tartalommal jelenik meg Földes Bélának, a budapesti tudomány-egyetem szaktanárának nemzetgazdaságtanából az első kötet, megnyitója a tudomány egész tág körét egybefoglalni hivatott rendszeres munkának. Mint irodalmunknak egyik feltünőbb jelenségével kell, hogy e helyen kissé bővebben foglalkozzunk a megjelent kötettel, még mielőtt a befejezett egész előttünk állana, bár jól tudjuk, hogy végleges ítéletet bármely műről — s különösen áll ez a gyakorlati élet körébe oly mélyen belevágó tárgyú műről, minő az előttünk fekvő — csak akkor lehet mondani, ha az már annyira teljes, hogy nemcsak szerzője általános tudományos hitvallását tárja fel, hanem levonja annak minden következményeit, bepillantást enged az író összes eszményeibe, vágyaiba; szóval nemcsak azt engedi látni, hogyan magyarázza az a multat s a jelent, hanem azt is, hogy mikép óhajtja alakítani a jövőt.

Földes »Társadalmi gazdaságtanának« első kötete, mint címe is mutatja, a gazdasági élet elméletének van szentelve, sőt abból is csak az általánosabb jellegű tantételekre kíván szorítkozni. Ez azonban nem jelenti szerzőnkél azt, hogy gyakorlati jellegű nézetek, kívánalmak és javaslatok egészen ki lennének zárva, nem jelenti azt, hogy az író a teljes semlegesség szemüvegén át nézze a gazdasági élet általa bonczolt menetét. Sőt ellenkezőleg. Földes teljes őszinteséggel engedi át magát a tudományos irodalmunkban még ily nyíltan színt alig vallott szociálpolitikai iránynak, annak, mely ma már a külföld minden művelt népénél annyira otthonos: a szegényebb, a gyengébb osztályok felemelését előtérbe helyező iránynak. Alig van fejezet a könyvben, mely ne éreztetné szerző ebbeli eszményét s mindjárt a bevezetés egészen nyíltan azt a célt tüzi ki a — mint Földes mondja — új tannak, hogy: keresse »azon társadalomgazdasági szervezetet, mely a társadalmi együttlétet és békét, valamint a társadalmi igazságosságot a legtökéletesebben biztosítja«, s arra törekedjék, »hogy oly jövőt készítsen elő, melyben a lehetőségig a társadalmi ellentétek mérsékeltenek, az anyagi szükségletek kielégítése mindenkire, de különösen azokra nézve biztosítottassék, a kik az anyagi termelés nehéz munkájában életüket, erejüket emésztik«. Ime az eszmény, melyet szerzőnk vall, s a melynek kivitelére szolgáló eszközöket e kötetben még természetesen nem keresi ugyan, de a melyet azért az egyes társadalmi intézmények megbeszélésénél, a gazdasági törvények ismertetésénél, illetve azok hatásának méltatásánál mindig szem előtt tart, mely eljárás, ismételjük, a maga nyíltságával egyik feltünő jellemvonását képezi a műnek.

De mielőtt általában jellemezni és méltatni akarnók a könyvet, sorra kell vennünk annak tartalmát, nem tartva vissza megjegyzéseinket az egyes fejezetek anyaga fölött sem.

A mű első részét az »Alapvetés« képezi: a társadalmi gazdaságtan propedeutikája. Ha az általános társadalomtan épülete már készen állana, úgy a közgazdaságtan írója beérhetné az arra való utalással. Am a hogy a dolgok állanak, mikor tanszakunk a társadalmi tudományok egyetlen igazán kifejlett ága, nagyon sok olyan feladat nehezedik e szak művelőinek vállaira, melynek megoldása tulajdonkép az egész nagy ismeretkört illeti. Azért a közgazdaságtan propedeutikája, mint azt a legjobb, leghivatottabb írók példája mutatja, tulajdonkép kibővül a társadalomtan propedeutikájává, bár természetesen különös tekintettel az emberiség gazdasági életének jelenségeire. Így látjuk ezt Földes könyvében is. Nemcsak az erkölcsi szempont gyakori hangoztatása s ezzel egy más társadalmi tudomány bevonása, hanem egész fejezetek: a módszerről, a szabadságról és egyenlőségről, a természetről és népeiségről, a tulajdonjogról szólók nemcsak nem tisztán gazdasági tárgyúak — mi nem sokat mondana — hanem megannyi általános szociológiai kérdések fejtegetései, melyek ép úgy helyükön volnának valamely erkölcstan vagy jogbölcseleti munkában, mint a gazdasági élet tanában. A mondott okból nemcsak nem vesszük rossz néven szerzőtől, hogy e fejezetekben oly szabadon mozog és oly általános nézőpontra helyezkedik, mely a gazdasági szempontot messze túllépi: hanem inkább érdemül tudjuk be neki s örömmel fogadjuk e nagy problémák tárgyalását tudományunk határai között.

Hogy sort tartunk, jelezzük, hogy az »Alapvetés« első fejezete a már érintett bevezetést tartalmazza, melyben szerző többek közt a realiztikus, az emberiség kisebb csoportjáig lemenő vizsgálódás szükségét hangsúlyozza s ezzel eszmei kapcsolatban utal arra, hogy kiváló kötelességünk saját külön nemzeti gazdasági életünket figyelemmel kísérni, azt tüzetesen kiismerni s annak tanulságait hasznunkra fordítani. Nagyon is megszívlelendő igazság, mely szerzőnk-nél, mint látni fogjuk, nem marad pusztá »írott malaszt«; mindjárt itt kijelenthetjük, hogy Földes új munkájának kiváló érdeme a hazai viszonyok szemmel tartása, hazai példák választása, szóval az itt felállított elv következetes keresztülvitele.

Ugyanezen fejezetben kapjuk a társadalmi gazdaságtan meghatározását is. Mikor itt a tanszak feladatait sorolja fel szerző, a törvény szót egy helyt a rendestől eltérő értelemben használja¹⁾ és különben is túlsokat kíván a közgazdaságtantól, azt mondva róla, hogy »előadja azon törvényeket, melyek uralkodása mellett a termelés a leghatályosabb és leggazdagabb, a jövedelem eloszlása a legigazságosabb és a fogyasztás a legészszerűbb«. (8. l.)

Következik egy, sajnos, nagyon is rövid fejezet »A gazdasági élet történeti fejlődésmenetéről«. A mit itt Földes a kezdetleges gaz-

¹⁾ Itt ugyanis a törvény nem a szó természettudományi, hanem azon értelmében szerepel, melyben az szabályt, az ember, illetve társadalom, állam magatartására vonatkozó utasítást jelent. A törvény fogalom meghatározását szerzőnk a 62. lapon adja, de itt is zavaró az a hozzátétel, mely többször ismétlődik: ezen összefüggés felderítését nevezzük törvénynek. A »felderítés« értelmi működése az embernek, míg a törvény a jelenségek közti összefüggést kifejező tantétel.

gasági életről felhoz, az modern művelődéstörténeti ismereteink magaslatán áll: de oly töredék, mely megállapodik az emberiség őskoránál s ép a bennünk közelebről érdeklő újabb fejlődés története felől nem tájékoztat. Igaz ugyan, hogy szerző bőven átszötte könyvének majd minden egyes fejezetét gazdaságtörténeti tények előadásával: de ez nézetünk szerint nem pótolja kellőleg a gazdasági élet egészének egybefoglaló történetét és nem nyújt áttekintést a fejlődés menetéről.

Gazdagabb, bár a dolog természeténél fogva nagyon tömören tartott a közgazdasági irodalom története, mely két fejezetet tölt be; ezek közül a második a szocialisztikus irodalomnak van szentelve. Röviden bánik el szerzőnk az ó-kor kulturnépeivel, ellenben — hiven az újabban lábra kapott felfogáshoz — kellően méltányolja a merkantilisták tanait,¹⁾ nagyon szépen jellemzi a physiokratismust; az angol klasszikus nemzetgazdák triasa közt létező logikai összefüggést, mely az egész épületet oly impozánssá tette, szépen domborítja ki, valamint általában nagy gondot fordít az angol irodalom ismertetésére, mit csak helyeselhetünk, mert abban a német irodalom nálunk mutatkozó túlnagy befolyásának ellensúlyozására való törekvést látunk. A német írók közül csak List és Stein kapnak külön méltatást; a magyar szakirodalom alig egy lapot foglal el: annak részletes »kimutatását« a munka végére ígéri szerző. Ellenben nagy részletességgel ismertetvük a szocialista és kommunista írók. E fejezet, bár magában érdekes olvasmányt képez, s bár annak utolsó szakaszában igazán emelkedett védelmét kapjuk a mai társadalmi jogrendnek: még jobban megerősített bennünket abbeli nézetünkben, hogy irodalomtörténet tankönyvben az összes tanok kifejtése után, a könyv végén van csak helyén, elől adva, mint kellőleg meg nem emészthető anyag, csak megterheli a tanulót.

Fontosságához mért kiterjedésében és minden oldalról megvilágítva tárgyalja szerzőnk a módszer kérdését. Idézi a legtekintélyesebb hozzászólók véleményeit s a mit maga hozzátesz, az ép oly tárgyilagos, mint talpraesett. Nagyon helyes a végkövetkeztetés az 57. l. alján: a társadalmi tudományok nem nélkülözhetik a következtetés egyik módját sem s hogy a dedukció vagy indukció van-e helyén, az attól függ, hogy mi az ismeretes, a miből kiindulhatunk. A cél pedig, melyre a tudománynak törekedni kell, a két módszer egyesítése a végből, hogy egyik a másik segélyével nyert tantételeket megerősítse, ellenőrizze. Nagyon szép az, a mit a természettani analogiáról általában mond szerző, de már azzal nem értünk egyet, hogy (60. l.) az erőmegtartás törvénye a gazdasági életbe úgy ültetendő át, hogy: »mindig az áldozat egyenlő legyen az elért haszonnal«. Ez utóbbi »elv«, mint szerző nevezi, szabályt, előírást képezne, nem törvényt, ha helyes volna is. Ámde mi a gazdaságosság elvét úgy képzeljük, hogy a gazdálkodó nagyobb hasznot kíván, mint a mekkora áldozatot hoz.

A fejezet utolsó (10.) pontja a gazdasági élet törvényeiről szól.

¹⁾ Szerző egy helyen (20. l.) azt mondja: »a merkantilizmus különösen abban hibázott, hogy nagyon szűk nemzeti szempontból indult ki...« Részünkről azt hisszük, hogy a m. ép a nemzeti szemponttal nagyon is kitértette azt a kört, melyben előtte a gazdasági élet mozgott: a kis hűbéruri — városi — gazdasági egységek után a nemzet oly nagy egészet jelent, melylyel, mint haladással, nagyon meg lehetünk elégedve.

A sokat vitatott tárgyat szerző szerencsésen kezeli s nagyon igaza van, hogy a társadalmi törvények nem rosszabbak és nem gyengébbek a természettörvényeknél, de ez utóbbiak iránt nem szokás bizalmatlankodni, míg amott többet is kivánnak, mint a mit a törvény nyújthat és csodálkoznak azon, ha nem látják érvényesülni, holott hiányzanak a viszonyok, melyektől annak működése függ.

Külön fejezetet szentel Földes »a gazdasági élet erkölcsi feltételeinek«. Bár világosan nem mondja ki, erkölcsös alatt azt érti, mit a ma élő bölcselők nagy része: oly cselekvést, mely az összeség, a társadalom hasznára szolgál. Az eszményt Schäfflével úgy állítja oda, hogy a feladat abban áll, az emberiséget a kultúra legmagasabb fokára vezetni el.

Magas nivón van tartva a következő fejezet is, melynek címe »a gazdasági szabadság és egyenlőség«. Egy kis irodalomtörténet dióhéjban arról, hogy mikép váltakoztak a nézetek az állam szerepköre felől s a közgazdaságtan legkényesebb modern problémáinak — verseny és monopol, állam- és magángazdaság határa, a konjunkturák szerepe — bár csak futólagos s a könyv ezen helyén kissé korai megérintése teszik e fejezetet tartalmassá.

A természet és népességről szóló fejezet történelmi tényekben, statisztikai adatokban és az irodalomból vett idézésekben rendkívül gazdag. Kulturtörténeti tények nagy bősége, kapcsolatban a statisztikai kutatásnak retrospektív eredményeivel, becsessé teszik e részt a szakember előtt is: tartunk azonban tőle, hogy Földes itt is, mint sok helyen másutt, túlterheli az olvasót, így például akkor, mikor két lapra szorítva (96—98. l.) nem kevesebb, mint tizenhat író¹⁾ véleményét tolmácsolja a Malthus-féle népesedési tanról.

Nagy érdekű és szélesen tartott, egyrészt az emberiség kezdetleges korára visszamenő, másrészt a jelen nagy problémáit is érintő fejezet az, mely a tulajdonjogról szól. A magántulajdon bölcsészeti megindokolásának kérdése, a magántulajdon összefüggése az állammal s általában a társadalom létérdekeivel, a magán- és köztulajdon harca egymás ellen: ezek azok a tárgyak, melyek művelődéstörténeti szellemmel feldolgozva, nagy fontosságot kölcsönöznek e valóban magas tudományos színvonalon álló fejezetnek.

Nagy gonddal készült és a címében sejtetett tárgynál sokkal többet foglal magában az »Alapfogalmakról« szóló rész. Egynémely ponton van ugyan kifogásunk szerző fogalom meghatározásai ellen,²⁾ de minden bizonynyal el kell ismernünk, hogy Földes e különben

¹⁾ Ezek: Sadler, Doubleday, Quetelet, Wappäus, Farr, Giffen, Spencer, Darwin, Carey, Loria, Marx, Marshall, Toynbee, Guillard, Lentner és Ferguson.

²⁾ Így a társadalmi gazdaság meghatározása a 121. l. olyan, mely a nemzetgazdaságra van szabva, de nem illik rá a társadalmi gazdaságra, mely nem »alapul szükségkép jogi és politikai egységen«. A jövedelem fogalma a 123. l. nagyon laza és nem egyezik a 312. l. adottal. Nem találjuk szerencsésnek az erkölcsi gazdagság fogalmát a 132. l., hol azt olvassuk: »Anyagi gazdagság az, mit valaki bír, erkölcsi gazdagság, mit élvez«. Itt, úgy látszik, az erkölcsi jelző a pszichikai helyett áll. Nem találjuk kellően indokoltnak a »lappangó érték« kategóriát, melynek magyarázatánál különben szerző azt a később (311. l.) önmaga által megrott hibát követi el, hogy tárgy »jövedelméről« beszél (a 148. lapon: »a ház jövedelme« stb.). Legalább is szokatlan a konkrét értéknek »alkalmazott« értékévé való magyarosítása.

természeténél fogva százaz tárgyat közbeszótt leírásaival, művelődés-történelmi tényekkel érdekessé tudta tenni. Elvi kifogást kell azonban emelnünk azon bírálat ellen, melylyel szerző a határérték elmélet jelentőségét oly alacsonyra igyekszik leszállítani. Félreérteni látszik Földes ez elméletet akkor, mikor azt írja róla: »a határérték ritkán jut kifejezésre, mivel a legtöbb szükséglet csak szűken talál kielégítést, tehát azoknak csak legégetőbb, legnyomasztóbb része; a szükséglet-kielégítés többi fokozatai, melyeknek legalsóját a határérték képviseli, nem érvényesülnek« (147. l.). Hisz ép »a szükséglet-kielégítésnek tényleg érvényesülő legalacsonyabb fokát« nevezük mindig határértéknek s ha a szükséglet alsóbb fokai nem elégíthetők ki, úgy ép ez idézi elő ez elmélet magyarázata szerint azt, hogy az érték magas. Saját álláspontjának mond továbbá ellent szerző, mikor ugyanott folytatólag azt írja: »a határérték egyénileg nagyon eltérő, minden gazdaságban és különböző időben másféle, az általános érték meghatározására az ritkán lehet irányadó«. Hisz szerző jól tudja hogy az érték kiindulópontja mindig az egyéni becslés s a világpiaczi árak is végelemzésben ily egyéni becslések, természetesen bonyolultan össze-vissza kuszált kölcsönhatások befolyása alatt álló eredményei. Az értékelmélet vitáinak sarkkérdését, azt t. i., hogy a termelés okozta áldozatok befolyása a határhaszon tanának segélyével egy és ugyanazon alapra vezethető-e vissza a hasznosság befolyásával, szerző alább, az árelméletben (291. l.) tárgyalja, hol különben a határérték tanát bővebben méltatja, mint e helyen.

Miután így a mű alapvető részét hosszasan vizsgáltuk, már jelen ismertetés előirt keretei is parancsolják, hogy rövidebbek legyünk a tulajdonképi dogmatikus rész megbeszélésénél, bár sajnáljuk, hogy így le kell mondanunk arról, hogy annak gazdag tartalmát, ha csak röviden is, felsoroljuk.

A beosztás az, a mi rendszeres közgazdasági könyvekben általában divik: a termelés tanait követi a forgalom, ezt a javak megosztásának elmélete s végül a fogyasztás szinte szokatlan bő tárgyalását kapjuk.

A termelés tanában szép az, mit szerző a produktivitás gazdasági és kulturális értelme közt fonforgó különbségről felhoz; sikerült a termelőképeség fogalmának felállítása. Ujítás a termelési erők különválasztása a többi, a termelést befolyásoló mozzanatoktól, bár az erő szó használata itt nem mindig (nevezetesen a tőkére alkalmazva nem) egyez a szó természettudományi értelmével; viszont igaz, hogy az új megjelölés rövidebb az itt használható »közvetlen termelési tényező« kifejezésnél. Szemlátomást nagy gondot fordított szerző a »munka és munkás« feliratú cikkekre, melynek már címében jelezni akarta azt, hogy a munkát, mint a termelés eszközét, nem lehet és nem szabad elválasztani a munkástól, mint embertől s így a társadalom egyik fontos alkotó elemétől. Ennek megfelelően foglalkozik szerző a munka fiziológiai hatásával, hangsúlyozza azt, hogy a munkás »vagyontalansága és eddig csekélyebb miveltsége folytán a társadalom gyengébb részét képezi«; aztán tárgyalja a munkások közt létező természeti, egyéni¹⁾

¹⁾ Nem értjük a 173. l. azon statisztikai adatát, mely szerint az utolsó népszámlálás városainkban 9.158 női munkást talált volna 13.081 férfimunkás mellett.

különbségeket, s ugyanitt ad számot a munkamegosztás bámulatraméltó modern eredményeiről s itt szól a rabszolgaság művelődéstörténetéről, beleszöve mindenütt a legváltozatosabb idézeteket, anthropometriai, fiziologiai, gazdaságtörténeti, statisztikai adatokat, érintve napirenden levő kérdéseket: a munkaidő megszorításának kérdését, a szabadság korlátozásának vitás pontjait, stb.

A tőke tanát magában foglaló fejezet ép oly sokoldalú, mint előzője. A fogalom meghatározás, melyet szerzőnk a tőkéről ad, azt »a termelésre szánt vagyonban rejlő erőnek« nevezve, egészen új. Részünkről az elvont »erő« szónak alkalmazását e helyen nem tartjuk szerencsésnek és e helyett — teljesen egyetértve Földesnek pár lappal odább (198. l.) elfoglalt álláspontjával, a termelés czéliaira fordított és pedig közvetlenül termelő javaknak neveznök a tőkét, miután a termelés tanában csakis ezeknek van helye — hozzátéve mégis, hogy e javak már nem a természet által adottak, hanem az ember által állítottak elő, tehát előző termelés eredményei, mely megszorítás a fenti meghatározásban hiányzik, úgy, hogy az — kétségtelenül szerző intentiója ellen — a földre is alkalmazható volna.

Nagyon szép és a fejezetbe jól beleillő a kapitalizmusról adott rövid leírás, míg a gépek méltatása és az általok végzett munkának összehasonlítása az emberi munkával, szerző technikai ismereteiről tesz előnyös tanúságot.

Kiváló gondot és sok eredeti munkát fordított Földes a vállalatról szóló fejezetre. A mint a mai termelés számai azokban a mikrokosmosokban egyesülnek, melyeket vállalatnak nevezünk, úgy a modern közgazdaság számtalan alakulata — a régi idők maradványát képező kartelltől, a kartellen át a trustig, az egy fön és két karon nyugvó termeléstől a vállalatóriásokig, a részvénytársulatig, az állam vállalatáig minden szerve a termelésnek szemünk elé kerül e néhány lapon.

A forgalom tanában szép az, mit szerző a pénzről szólva, a gazdasági élet általános fejlődéséről elmond. Helyesen emeli ki, hogy a pénz értékállandóságába vetett általános hit tulajdonkép csak fictio. E tételt aztán a pénz bő értéktörténete támogatja szerzőnknel, ki végül igen magas, mert általános kulturai szempontból tart szemlét a pénz használatának hatása felett, mely méltón zárja be e nagyon sikerült szakaszt.

A következő fejezet, mely az árral foglalkozik, a dolog természeténél fogva a legnehezebbek egyike, ha nem a legeslegnehezebb. Szerzőnk 40 lapot szentel e tárgynak. El kell ismerni, hogy Földes nagy lelkiismeretességgel és odaadással állította össze mindazt, a mi e sokat hányt-vetett jelenség megvilágítására szolgál. Nem riadva vissza a mennyiségtan nyelvétől, ép úgy méltatja a határhaszon elméletét, mint a termelési költség tanát s azonkívül egész sorát a különleges áralakulásoknak; különválasztja a normál ár alakulását a piaczi ártól és az áralakulás külső tényezőit a belsőktől. Az ártörvény tekintetében közvetítő álláspontot foglal el a két harczoló elmélet közt, bár a termelési költséget a termelésnél elért haszonnak tekinti, miből egy lépéssel tovább menve, szerintünk az következnek, hogy a javak ára felett végelemezésben csakis a fogyasztásnál elért

haszon határoz, miután ettől függ a termelés jó vagy balsikere, vagyis a termelés által elért haszon.)

Az ártörténetet szerzőnk a fejezet végén hazai gazdaságtörténetünk előtérbe helyezésével tárgyalja. Részünkről azon véleményen vagyunk, hogy az árak és a pénz értéke egymás függvényei lévén, az ártörténetet a pénz értékváltozásainak történetével kellett volna egybekapcsolni: a különválasztás kelletlen ismétlésekre és óvásokra vezet.

A hitelről Földes e könyvben nem szól, indokolván azt azzal, hogy a hitel nem tartozik a gazdasági élet elemi jelenségei közé. Csak helyeselhetjük szerző eljárását, melylyel a hitelre vonatkozó összes tanokat — az összefüggés kedvéért — a második kötetre tartotta fenn.

A javak megoszlásáról, vagy a mint szerzőnk írja, a jövedelem eloszlásáról szóló részben mindenek előtt nagy figyelmet érdemel az első szakasz: az u. n. általános tanok. Mindjárt az első lapon helyesen utal szerzőnk e rész nagy fontosságára a mai társadalmi élet szempontjából. A jövedelem osztályozásában ugyan nézetünk szerint lényegtelen dolgokig lemegy szerző, de már a nem anyagi munka jutalmazásáról mondottak (317. l.) nagyon is indokoltak s az, a mit a jövedelem megoszlás eszményéről és történetéről olvasunk, nemcsak mélyen érző íróra vall, hanem szerfelett vonzó olvasmány is, mit hasonczélu könyvek eddig nem nyújtottak.

Külsőleg is igen terjedelmes a munkabérről szóló fejezet. Szerző szemlátomást nagy előszeretettel foglalkozott az idevágó problémákkal, melyek ma tényleg a legégetőbbek. Nem akarjuk e szakasz gazdag tartalmát felsorolni: elég az ahhoz, hogy temérdek elmélet és nagyon sok tény van itt összehordva és méltatva. Áll ez különben a következő fejezetekről is, melyek egymásután a tőkéről, a vállalkozói nyereségről s a földjáraadékról szólnak.

Nagy gondot fordított szerzőnk a fogyasztás tanára. Annyival nagyobb elismerést érdemel ezért, mert e tan, mint újabban mindinkább bebizonyosodik, hivatva van alapul szolgálni a gazdasági életről szóló egész tudománynak. Földes három fejezetbe öntötte a fogyasztásra vonatkozó ismereteinket. Az első a fogyasztás általános elmélete. Szerzőnk itt többek közt a fogyasztás törvényeit, a károk közgazdaságméltatását s az u. n. underconsumption elmélet sikerült bírálatát adja. A második fejezet »a fogyasztás rendszeréről és az életmódról« a ma annyira kutatott háztartási mérlegek beható tanulmányozására van építve s nyereséget képez az egész rendszer szempontjából. Végül a fényűzésről szóló fejezet jő, melyben Földes művelődés-történeti tág ismereteinek feltárásával köti le az olvasó figyelmét.

Hátra volna még az, hogy egész általánosságban méltassuk Földes könyvét. A már elmondottak után ez annyiban felesleges, a mennyiben a részletek megbeszélésénél váltig emlegettük már az anyag gazdagságát, az elmélet irodalmának bő ismertetését, a művelődés-történelmi tények, a külföldi és a hazai gazdaságtörténet nagymérvű felhasználását: mindezt csakis oly széleskörű olvasott-

¹⁾ Szerző maga a 401. l. így ír: A fogyasztás szab irányt és mértéket a termelésnek; a fogyasztás határozza meg a javak értékét és árát, stb.

sággal bíró szakember volt képes nyújtani, minőnek szerzőt ismerjük. Ebből következik az, hogy mindenki, ki behatóbban akar tájékozódni a közgazdasági élet múltja és jelene felől, nemcsak nagy élvezettel, hanem nagy haszonnal is fogja olvasni Földes könyvét, mely újszólván egész könyvtárt pótol. Annál nagyobb haszonnal, mert a mint már e sorok elején jeleztük, szerző a létező bírálatánál mindig abból a társadalmi eszményből indul ki, mely hovatovább feltétlen elismerésre fog találni s mindent ezen eszmény mértékével mér, de oly mértékkel, mely a mai társadalom és jogrend felforgatását kívánó szocializmustól ép oly távol áll, mint a merev konservativismustól. Nézetünk szerint a könyv missiót van hivatva teljesíteni abban az irányban, hogy művelt közönségünkkel megismertesse azt az óriási feladatkört, mely a gazdasági élet eszményibb alakítása körül a társadalomra s államra egyaránt vár, s melynek kitöltése a küszöbön álló XX. század legfontosabb tenni valója lesz.

Más kérdés az, hogy szerző e műve ép oly alkalmas-e a kezdő — nevezetesen, mondjuk ki egyenesen, az egyetemi hallgató — használatára, mint a művelt közönség tudásvágyának kielégítésére. Feleletünk e kérdésre nem oly feltétlenül igenlő, mint az előzőre adott. Mert készséggel elismerjük ugyan, hogy a kezdő nagyon sokat tanulhat a könyvből, de a kérdés súlypontja nézetünk szerint nem ezen fekszik. Mi az ifjúság tanulási feladatára is alkalmazzuk azt a gazdaságossági elvet, hogy lehető kevés fáradsággal a lehető legnagyobb eredményt kell elérni. Már most e szempontból aggályunk van mindenekelőtt a könyv terjedelme ellen. A jelen kötet, a tárgyes névmutató nélkül, 434 lapra terjed. Feltéve, hogy a gyakorlati rész s a pénzügytan is közel hasonló terjedelműek lesznek, úgy nem is gondolva az irodalomtörténeti részre, legalább 1200 lapot tartalmazó művet kapunk, melyet az ifjunak fel kell dolgoznia. Ez túlsok. A tanulónak nem marad ideje, ha a könyvet átolvasta hogy abból a lényegest kiválassza és megemészsze.

A másik aggályunk a történeti és nevezetesen a dogmatörténeti anyag túltengése. A gazdaságtörténetre szüksége van a tanulóknak: az nemcsak az általános műveltség szempontjából elengedhetlen, hanem rendkívüli jelentőséggel bír ép a jogász szempontjából, kinek meg kell tanulnia, a mit még ma alig sejt, hogy a gazdasági élet fejlődése s a jogintézmények alakulása közt a legszorosabb összefüggés létezik; az utóbbi az előbbi nélkül meg nem érthető. Itt-ott ugyan lehetne rövidíteni e részben is Földes jelen kötetében, de nem sokat. Ellenben a dogmák irodalma oly kiterjedésben, mint e könyvben találjuk, szerénv nézetünk szerint a kezdőre egyenesen hátrányos, mert összezavarásra adhat okot. Szerintünk a kezdőnek szempontjából a legfontosabb az, hogy az egyszerűbb igazságokat, a gazdasági törvények legáltalánosabbjait, de azokat aztán tüzetes kidolgozásban kapja. Nagy súlyt fektetnénk arra, hogy a tanuló beleélje magát abba a logikába, mely e törvények kieszelésénél alapul szolgált: a deduktív okoskodás egységes típusát megismertetni a tanulóval oly feladat, melyfelér a legmagasabbal, a mit csak a társadalmi tudományok tanításánál nyújtani lehet. Nem mondjuk, hogy szerző e feladatot elejtette, hanem tartuuk attól, hogy a vonatkozó részleteket kevésbé domborította ki, semhogy azok a kezdő figyelmét magára vonnák. Az anyag gazdagsága túlterheli szerzőt: nem ér rá az egyszerű jelenségeknél időzni, azok megfejté-

sére azt a türelmet, azt a kicsinyesnek látszó óvatosságot fordítani, melyre az ily elméleti működésben nem gyakorlott tanuló szempontjából szükség van. Az egyszerűről átsiet az összetettre, mert mindent érinteni, mindent felkarolni vágyik s e sietség mellett veszít az áttekinthetőség, e bőség mellett veszít az ítélőképesség kiképzése. Már pedig a mi tanrendszerünk mellett, mely a társadalmi tudományoknak valami nagy tért úgy sem szentel: ép a közgazdaságtanban volna helye annak, hogy a szociológia módszereit, különösen pedig a legáltalánosabb tapasztalaton nyugvó módszert, a minőnek mi a dedukciót tekintjük, működésében bemutassuk s az által kezébe adjuk az ifjúságnak a kulcsot a gyümölcsöző gondolkodásra és kutatásra.

Nem akarjuk ezzel szerző érdemeit kisebbiteni. Ismételjük, hogy irodalmunkban kiváló, sőt mi több, úttörő jelenség Földes könyve. A dolog természetében rejlik, hogy az nem felelhet meg egyenlően jól minden igénynek s a jelen esetben van okunk örvendeni annak, hogy a mű túlnőtt a főiskolai tankönyv szűkreszabott határain.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A természetes népmozgalom és a vándorlások szerepe népességünk gyarapodásában.

I.

A népességszámbeli gyarapodása két, egymástól lényegesen eltérő de végeredményében egyaránt fontos tényezőtől függ; leglényegesebb az a természetes gyarapodás, mely a népesség szaporodásában, azaz a születéseknek a halálozások fölötti többletében nyilvánul. E mellett azonban figyelmet érdemel s napjainkban mind nagyobb jelentőségüvé válik a népmozgalomnak az a másik tényezője, mely nem benső gyarapodásban, hanem kívülről való bevándorlásban, tehát a beszivárgó idegen elemeknek a nemzet testébe való felvételében s asszimilációjában jelentkezik. Mindkét jelenség, a mint pozitív alakjában a népmozgalom kedvező jeléül tekinthető, úgy viszont negatív formájában, a midőn egyfelől a halálesetek vannak túlsúlyban a születések felett, másfelől pedig a vándormozgalom az országból kifelé irányul, egészségtelen, vagy legalább is aggasztó viszonyok ismérveül tekintendő. A két tényező jelentősége ugyan egyaránt nagy, de szerepe a népesség gyarapodásában teljesen elütő s okai, következményei különbözők. *A természetes gyarapodás* szerepe kétség kívül fontosabb, mert ebben nyer kifejezést a nemzet életerejé a propagatív képessége. ettől függ jövője s fennállása; benne a demografiai elemeknek minden esetre legjelentékenyebbjét kell felismernünk, bár nem tisztán fizikai momentum, hanem a gazdasági viszonyok s a politikai constellációk behatása alatt is áll. Alapját fizikai törvények, faji jellemvonások s tulajdonságok, a közegészségügyi viszonyok, tehát túlnyomóan az emberi akaraton kívül eső, tőle független tényezők képezik. Természeténél fogva más eredetű s más jellegű, de eredményeiben majdnem ugyan oly jelentőségű a *vándormozgalom*, a mely tisztán társadalmi jelenség s az ember szabad elhatározásától függ, bár végelemzésben nagyrészt a közgazdasági viszonyok alakulására, a létérti küzdelemre vezethető vissza; okai majdnem kizárólag gazdaságiak s leginkább a munkakeresettől függők; a fejlődő közgazdasági élet újabb és újabb munkapiacokat teremt s a vándormozgalom azok felé irányul oly helyekről, a honnan a munkahiány a lakosságot elüzi. E mozgalom természetesen a városok — s első sorban az iparilag tevékeny városok — felé veszi útját, a melyek több embernek képesek keresetet adni s természeténél fogva részben csak ideiglenes jellegű, ideig-óráig tartó; ily mozgalom észlelhető a fel-földön, a honnan a lakosság aratáskor az Alföldre özönlik, vagy a

Dunán túl, melynek népe télen Ausztriában keres munkát, a nélkül azonban, hogy hazájától végkép megválni akarna. Ily alakban a mozgalom mindkét vidékre nézve előnyös, mert a mint egyfelől kérészetet nyújt oly időben, midőn az illetők otthon tétlenségre volnának kárhozthatva, más felől a hiányzó munkaerőt pótolja s a különféle néprétegek érintkezése által is üdvösen hat. A hol azonban a vándorlás végleges elköltözés jellegét veszi fel, a hol az elköltözött végkép hátat fordít hazájának, szülőföldjétől, esetleg földbirtokától örökre megválik, hogy másutt új otthont alapítson: ott e mozgalom oly társadalmi s szociálpolitikai jelenséggé válik, melynek hordereje sokkal nagyobb. Ott a hol ezen elköltözés, melyet *kivándorlásnak* nevezünk ha a külföldre irányul, tömegessé válik, benne komoly symptomát kell látnunk, mely nem csak a gazdasági élet alakulására gyakorol befolyást — a munkaerők csökkentése, a napszámok drágulása által, stb. — hanem a szociális téren sem maradhat visszahatás nélkül. Viszont a bevándorlás sem tekinthető minden esetben kedvező jelenségnek; a hol a bevándorló elemek a műveltség alacsony fokán állanak, ott nem csak a proletariátust szaporítják, de e mozzanat nemzeti szempontból is aggasztó lehet.

A kivándorlás okai nagyon sokfélék lehetnek. Mint említők, leginkább a kedvezőtlen gazdasági viszonyokban rejlik alapja; a föld magas ára, a drága munkabér (a mezőgazdaságban), a nagy adóteher, a munka hiánya, elemi csapások, stb. mind kivándorlásra ösztönözhetik a lakosságot, ezért a kivándorlás nem vizsgálható önmagában, hanem kapcsolatban az említett körülményekkel. Sok esetben a vándormozgalom egyenes folyamánya a természetes népmozgalomnak. A hol ez utóbbi igen nagy, ott a fölösleg egy részét átadja szomszédos vagy más vidéknek s a vándormozgalom természetesen arra veszi útját, a merre munkáskézben, emberanyagban hiány van. Ez esetben a vándormozgalom kiegyenlíti azokat az aránytalanságokat, melyek a munkaviszonyok sajátlagos alakulása következtében a természetes fejlődés adta emberanyag és a gazdasági tevékenység által megkivánt munkaerő közt létrejöttek s így hatása határozottan üdvös. A midőn azonban a kivándorlás gyenge természetes szaporulattal bíró vidékek népességét tizedeli meg, ez a kedvezőtlen anyagi viszonyok félreismerhetetlen jele, mely arra utal, hogy az illető vidék földje még eredeti (ős) lakosságát sem képes eltartani.

E vázlatos fejtegetésből eléggé kitűnik, mennyire fontos a népmozgalom ezen két tényezőjének alakulását, mértékét és hatását kutatni.

A statisztika a két tényező kutatását nem karolta fel egyformán; míg a természetes népmozgalom megfigyelése régi idők óta tárgya a statisztikának s ma már minden államnak a legnagyobb szabotossággal vezetett népesedési statisztikája van, addig a vándormozgalom megfigyelése csak legujabban vonatott be a statisztika körébe, sőt a hivatalos statisztika a legtöbb államban még ma sem karolja fel e kérdést, a hol pedig ez irányban is történtek lépések, ott azok — a felvétel nehézsége és hiányos volta miatt — kísérleteknél többnek alig minősíthetők. A természetes népmozgalom végeredményei a születések és halálozások különbözetében szabatos kifejezést nyernek; a vándormozgalom nálunk ma még nem képezi hivatalos felvétel tárgyát, mert a mennyit a községi honosítások és

elbocsátások hivatalosan igazolnak, az a vándorlásoknak csak elenyésző csekély részét teszi. A vándorlások intenzitásának megállapítására mindamellettt történtek kísérletek s azok közül dr. Vargha Gyula¹⁾ munkája, mely a vándorlások nagyságát és irányát a születési és illetőségi hely bevallásának alapján kutatta, első sorban említendő. E becses munka leginkább a haza határain belül folyó mozgalommal foglalkozik, míg a kivándorlást — az alapul vett ismérvek természetéből folyólag — kevésbé vizsgálhatta. Az amerikai kivándorlást ugyan politikai hatásaink ma már figyelemmel kísérik s erre vonatkozólag már rendelkezésre is állanak oly adatok, melyek a kérdésre — ha nem is tárják fel teljességében — némi világot vetnek. Ámde a Romániába, Horvátországba, Ausztriába s a külföld egyéb államaiba való eltávozás nagyságát még ma sem igazolják hivatalos adatok.

Van azonban a vándorlások tanulmányozásának még egy módja s ez a népszámlálás eredményeinek a népesedési mozgalommal való egybevetése. A hol a népszámlálás a természetes népmozgalommal szemben többletet mutat fel, ott nyilván bevándorlásnak kellett lennie; ellenben a hol a népszámlálás kevesebb embert tüntet ki, mint a mennyit a születések többlete után várni lehetne, ott a lakosság hiányzó hányada elvándorolt. Nyilvánvaló, hogy ez a különbség nem adja a vándorlás teljes nagyságát, mert a hol a bevándorlás a kivándorlást teljesen fedi, ott a végeredményben (a népszámlálási összegben) semmiféle vándorlás nem jut kifejezésre, viszont ott is, a hol a végeredmény bevándorlásról tanuskodik, ez a valóságban jóval nagyobb lehetett, mivel mellette kivándorlás is folyhatott, melyet a bevándorlásnak természetesen előbb szintén fedeznie kellett, hogy a kimutatott bevándorlási többlet létrejöhön. Ily módon tehát mindig csak az a többlet vagy hiány jut kifejezésre, mely a természetes szaporulathoz képest mutatkozik, az egész mozgalom pedig csak azon — bizonyára ritka — esetben, ha csak egynemű vándorlás (például csak be-, vagy csak kivándorlás) észleltetett, — e számok tehát, mint Rauchberg²⁾ találóan megjegyzi, csak a vándorlások *mérlegét* (Bilanz) adják — és hozzátehetjük, a bevételi és kiadási tételek ismerete nélkül — a mely azonban »kiválóan alkalmas arra, hogy tájékozódjunk azon viszony felől, melyben valamely vidék néptömegének és néperezésének természetes kifejlődése gazdasági helyzetének szükségletéhez és befogadási képességéhez áll. továbbá az iránt, hogy hol és mily mértékben tart lépést a népszám alakulása a gazdasági intenzitás emelkedésével, hol vágott annak eléje s tudta az egyensúlyt csakis fölöslegének átadásával helyreállítani, végül hol nem tudja a benszülöttek népszaporulata a gazdasági munkaerőszükségletet fedezni, minek folytán ott bevándorlást idézett elő.« A kérdésnek ezen uton való megvilágítására már Láng Lajos³⁾ is utalt egyik kis cikkében, mely azonban leginkább a benső gyarapodás szerepét tár-

¹⁾ Dr. Vargha Gyula: Népünk mozgalma a népszámlálás adatai szerint. (Nemzetgazdasági Szemle. XVI. évfolyam, 1892. 185—207. lap.)

²⁾ Dr. Heinrich Rauchberg: Dichtigkeit, Zunahme, natürliche und Wanderbewegung der Bevölkerung Oesterreichs in der Periode 1881—1890. (Statistische Monatschrift. XVIII. évfolyam, 1892. 216—246 lap.)

³⁾ Láng Lajos: A benső gyarapodás szerepe népességünk szaporodásában az utolsó évtized alatt. (Közgazdasági és Közigazgatási Szemle, XVII. évfolyam, 1893. 25—30. lap.)

gyalván, a vándorlás részleteinek taglalásába nem bocsátkozott. Végül az 1881—90. évi perczentszámokat dr. Ráth Zoltán is közölte »Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk« című munkájában. Minthogy azonban ez adatok összefüggő képpé eddig egyesítve nem voltak s az 1869—1880. évek ezen irányban még egyáltalában nem dolgoztattak fel: érdekesnek látszik a rendelkezésre álló egész anyagot felölelve, a kérdést tüzetesebben szemügyre venni s a jelenségeket egész mivoltukban feltárni. Célunk ez alkalommal csakis a jelenségek feltárása, a természetes és a vándormozgalom nagyságának és irányának megállapítása és kifejtése. Azon speciális, részben helyi, részben általános okokat, melyek e kétféle mozgalmat előidézték, mai nagyságára és jellegére bélyegüket rányomták, más alkalommal fogjuk szemügyre venni, a mikor egyuttal azoknak ugy a népesség alakulására, mint a gazdasági viszonyok állapotára gyakorolt hatását is vizsgálat alá fogjuk venni.

II.

A népesség gyarapodásának két tényezője, a természetes szaporulat és a vándormozgalom hazánkban (a megyénkénti eloszlásában) visszafelé 1869-ig, az első rendszeres népszámlálás időpontjáig kutatható. Azon évtől kezdve rendelkezésre állván a népesedési mozgalom adatai, lehetségessé válik ezek alapján s a népszámlálás eredményeiből a népesedés mérlegét felállítani. Ezen vizsgálódások e szerint az 1870-től 1890-ig lefolyt 21 évet ölelik fel s csakis a legközelebbi (1900. évi) népszámlálás után leendő lehetséges e megfigyeléseket egy újabb évtized eredményeivel kibővíteni. Azonban már ma is közel egy negyedszázad eredményei fölött rendelkezvén, azokból minden esetre oly következtetések vonhatók, melyek a népesedés és a vándorlások tendenciáját elég hiven jellemzik. Mindamellet utalnunk kell arra, hogy az 1870—1880. évek népesedési mozgalmá -- leginkább 1872—73. évi kolerajárvány következtében, mely közel 200.000 emberéletet oltott ki -- oly kedvezőtlen volt, hogy azt normálisnak nem tekinthetjük, miért is az alábbiakban a két évtizedet mindig elkülönítve fogjuk bemutatni s azok összevonásáról — bármily kívánatosnak látszanék is a negyedszázad jellemzése céljából — le fogunk mondani. Az 1881—90. évtized népesedési mozgalmá sokkal kedvezőbb volt s ugy tekinthető, mint népünk természetes mozgalmának normális mértéke.

Fejtetegetésünk alapjául szolgálnak az országos m. kir. statisztikai hivatalnak népmozgalmi adatai és a népszámlálások eredményei; az 1870—1880. végéig vonatkozó népmozgalmi anyag a »Magyar Statisztikai Évkönyvben« foglaltatik s annak 1880. évi I. füzetében összegezve közöltetett; az 1881—1889. évek megfelelő adatai ugyancsak az »Évkönyv« népmozgalmi füzeteiben láttak napvilágot, az 1890. éveket pedig még megjelenésük előtt volt szives az országos statisztikai hivatal rendelkezésemre bocsátani.¹⁾ — E népmozgalmi adatoknak a népszámlálás eredményeivel való összehasonlítása azonban — azon területi változásoknál fogva, melyek az évek folyamán beállottak — némi nehézségekbe ütközött. A »Magyar Statisztikai Évkönyv« 1880. évi I. füzetében e változásokat ugyan

¹⁾ Azóta részben (végeredményükben) közöltettek az 1890. évi népszámlálási munka I. kötetében.

eliminálva találjuk azáltal, hogy az összes népmozgalom az új területi beosztás alapján van kimutatva; némi csekély eltérések azonban az ott közölt 1880. évi népszámok közt — melyekhez a rájuk vonatkoztatott népmozgalmi adatok kedvéért ragaszkodnunk kellett — és a népszámlálási munka I. kötetének * 32—34. lapjain közölt népszámok közt — melyek ismét az 1881—1890. évi népmozgalom alapjául szolgálnak — mindamellettt fenmaradnak s azokat eliminálnunk nem lehetett;¹⁾ ezen eltérések azonban oly csekélyek, hogy a népszámokból levont következtetéseket miben sem ingatják meg s az országos főösszegben, sőt helyenkint már az országrészek összegében, különben is kiegyenlítődnek. Az anyag tárgyalását illetőleg szükségesnek tartottuk *az önálló törvényhatóságú városoknak a megyéktől való szigorú elkülönítését* s külön kimutatását; a népesedési mozgalom, de még inkább a vándorlások tekintetében a városok a megyéktől annyira eltérő állást foglalnak el, hogy azoknak a megyébe való belefoglalása csak a levont következtetések szabatosságának rovására történhetnék; a megyékben uralkodó kivándorlás a legtöbb esetben a városok javára történik: megye és város összefoglalása következtében e két ellentétes irányú és hatású mozgalom a statisztikai adatokban kifejezésre sem juthatna, vagy sokkal kisebb mérvűnek mutatkoznék. E tekintetben sajnálnunk kell, hogy csakis a 25 törvényhatóságú város különválasztása vált lehetségessé, a rendezett tanácsúakat ellenben — minthogy azoknak népmozgalmi adatai külön közzétéve nincsenek — a megyébe kellett belefoglalnunk. Kivételt képeznek: Békés-Csaba, Brassó, Miskolcz, Czegléd, Makó, Nyiregyháza, Nagy-Körös és Jászberény, melyeknek vándormozgalmát — a fővárosi statisztikai hivatal nemzetközi Bulletinjeiben közölt adatok alapján — az alábbiakban elkülönítve is fogjuk bemutatni.

Ezek után áttérve azon kérdésre, hogy hazánk népességének alakulásában mily szerep jut a természetes népmozgalomnak és milyen

¹⁾ Az eltérő 1880. évi népszámok a következők:

M e g y e	M. Stat. Évk. 1880.	Népszáml. munka
Hont	100.522	100.815
Nógrád	192.590	191.678
Pozsony	266.267	262.810
Zólyom	102.793	102.500
Moson	81.370	85.961
Heves	208.420	209.933
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	582.182	583.094
Abauj és Torna	158.602	152.457
Bereg	153.615	153.377
Borsod	195.311	193.839
Gömör	165.263	169.064
Sáros	168.889	168.013
Szepes	173.957	172.831
Ung	126.700	126.707
Zemplén	273.102	277.575
Bihar	415.453	416.510
Szilágy	171.079	170.022
Arad	268.408	270.668
Krassó-Szörény	381.304	382.530
Temes	340.022	340.715
Torontál	509.682	513.861

a vándorlásoknak, mindenekelőtt azt találjuk, hogy *hazánk népességének gyarapodása majdnem kizárólag természetes úton, a születések többlete által történik*, a vándormozgalom ellenben, kevés kivétellel csakis negatív alakjában, mint az ország határain túl irányuló kivándorlás jut érvényre. Népünk szaporasága köztudomású tény, viszont az sem ismeretlen, hogy sok tekintetben kedvezőtlen gazdasági viszonyainknál fogva hazánkban az utolsó két évtized alatt nagyra nőtt a kivándorlásra való hajlam, míg arra, hogy népességünk kívülről gyarapodjék — a csángók, a galicziai és orosz zsidók bevándorlásán kívül — alig van számot tevő eset. Az alábbiakban nem terjeszkedünk ki az egész népesedési mozgalomnak — amugy is eléggé ismert — jelenségeire; csakis a tényleges szaporulatra leszünk tekintettel, mely a születéseknek a halálozások fölötti túlsúlyában nyilvánul. Az 1870—1880. évi időszak e tekintetben igen kedvezőtlen volt; anyaországunk népessége ezen úton csak 480.607 fővel gyarapodott, a mi — 11 év alatt — alig rúg többre negyedfél százaléknál. E silány eredmény csak részben tulajdonítható a kolera nagy pusztításainak, mert a szaporulatot még akkor sem tekinthetnők elegendőnek, ha a kolera okozta 200.000 főnyi rendkívüli emberáldozatot számításon kívül hagynók. Az alább következő felsorolásban közölvén az ország-részek és vármegyék természetes szaporulatára vonatkozó adatokat, itt csak röviden utalunk arra, hogy az újabban elfogadott geográfiai beosztás szerint hazánknak két vidéke, a Tisza bal partja és a Tisza-Maros szöge ezen időszakban veszteséggel zárta le népmozgalmi mérlegét, Erdélyben és a Tisza jobb partján is csak kevéssel multák fölül a születések a halálozásokat, sőt az aránylag legkedvezőbb viszonyoknak örvendő többi országrészek természetes szaporulata is csak 5 és 9 százalék, tehát — 11 évi időszak alatt — igen szerény határok közt mozgott.

A természetes népmozgalom ugyanis az 1870—1880. években (11 év) ekként alakult:

	abszolút számokban			a népesség százalékában ¹⁾		
	megyék	városok	együtt	megyék	városok	együtt
Duna bal partja	103.540	—2.847	100.693	6·20	—4·70	5·82
Duna jobb partja	213.969	1.988	215.957	9·27	1·99	8·97
Duna-Tisza köze	125.562	18.330	143.892	7·90	3·34	6·73
Tisza jobb partja	24.011	— 646	23 365	1·63	—2·97	1·57
Tisza bal partja	—11.781	—5.523	—17.304	—0·66	—5·93	—0·92
Tisza-Maros szöge	1.865	— 5.159	— 3.294	0·11	—5·01	—0·19
Erdély	19.530	—2.232	17.298	0·91	—5·71	0·80
Összesen ²⁾	476.696	3.911	480.607	3·78	0·40	3·54

A viszonyoknak ezen kedvezőtlen alakulását még élesebben jellemezhetjük, ha megyénként vesszük szemügyre. A népében megfogyott vidéknek Bihar megye képezi központját, a hol a születések száma a halálozásoké mögött nem kevesebb, mint 32.000 lélekkel maradt vissza; hozzá csatlakozott Szilágy, Arad és Temes megye 12—12.000, Szatmár és Hunyad 8.000, Szabolcs, Kolozs, Szolnok-

¹⁾ A népesség az 1869. decz. 31. népszámlálás szerint; a százalékok 11 évi időközre vonatkoznak, mi az 1881—90. évi adatokkal való összehasonlításnál figyelembe veendő.

²⁾ Fiuméről és Horvát-Szlavonországról az 1870—80. évi adatok hiányoznak.

Doboka 5.000, Zemplén 4.000 főnyi hiánynyal és mint szélső tagok az egyik oldalon Nógrád 2.000, a másikon Kis-Küküllő másfél ezer főnyi fogyással. A városokban, melyeknek természetes népmozgalma a vidékénél különben is kedvezőtlenebb szokott lenni, a halálozások többlete fokozott mértékben jelentkezett; itt is a Tisza bal partja jár elől, élén Nagy-Várad több mint 4.000 léleknyi csökkenéssel, azután Temesvár 3.000, Arad 1.800, Szatmár-Németi 1.500, Erdélyben Kolozsvár 1.400 főnyi veszteséggel s kisebb összegekkel Pancsova, Maros-Vásárhely, Kassa, Zombor, sőt túl a Dunán Pécs, Győr, Komárom és a nyugati határszélén Pozsony, utóbbi szintén 3.000 fővel csökkentett népességgel. A népében megfogyott országrész e szerint Erdély belsejétől az Al-Dunáig és Nógrád megyéig összefüggő területet alkot, sőt — mint láttuk — végső nyulványait a Duna mentén egészen az osztrák határig bocsátotta ki. Összesen 15 megye és 12 törvényhatóságú város területét foglalta magában, u. m.

a) Megyék.			b) Városok.		
	Csökkenés	%		Csökkenés	%
Nógrád	2.135	1·08	Pozsony	3.052	6·56
Gömör	428	0·25	Pécs	772	3·23
Zemplén	4.462	1·52	Győr	232	1·16
Bihar	31.978	6·79	Komárom	153	1·25
Szabolcs	4.681	2·14	Zombor	374	1·54
Szatmár	8 117	2·79	Kassa	646	2·97
Szilágy	12.478	6·41	Nagy-Várad . . .	4.198	14·63
Arad	10.172	3·51	Szatmár-Németi	1.483	8·08
Temes	12 372	3·46	Arad	1.805	5·52
Alsó-Fehér . . .	691	0·37	Temesvár	3.118	9·67
Hunyad	7.902	3·07	Pancsova	654	3·87
Kis-Küküllő . . .	1.544	1·54	Kolozsvár	1 399	5·30
Kolozs	4.971	2·79			
Szolnok-Doboka	5.010	8·27			
Torda-Aranyos	683	0·49			

Ezen erősen sujtott övtől K. és E. felé is csak csekély volt a népszaporulat; a legtöbb megyében nem emelkedett 1—3°/o-on túl s csak Csikben rúgott 10, Máramarosban és Sárosban 7—8°/o-ra. Nyugot felé azonban kedvezőbben alakultak a viszonyok; Csanádtól és Békéstől Ny. felé a Dunáig s a Dunántúl minden megyéjében (az egy Baranyát kivéve), a Duna bal partján pedig Pozsony, Bars, Esztergom és Zólyom megyében 7°/o-nál több volt a születések fölsége s maximuma Sopron megyében (13·4°/o), Moson, Vas, Győr, Komárom és Pozsony megyékben, valamint Csongrádban — mindenütt 10 százaléknál több — észleltetett, míg Észak felé Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva és Szepes 5—7 százaléknyi szaporulattal sorakozott. Így a Duna-Tisza köze és a Dunántúl vált a népszaporulat központjává s ezen országrészek Magyarország összsaporulatában 360.000 lélekkel vesznek részt; ehhez csakis a Duna bal partja csatlakozik még, szintén jelentékenyebb népszaporulattal, a többi országrész ellenben felette sivár képet tüntet fel.

A szomorú emlékű 1870—1880 éveket sokkal szerencsésebb évtized követte; az 1881—90 évek alatt a nemzet teljesen kiheverte a hetvenes évek nagy csapásait s egészséges fejlődésével pótolni

igyekezett az előző évek mulasztásait. Nem kevesebb mint 1,626.412 lélekkel gyarapodott ez évtizedben, a mi 11·8°/_o-nak felel meg. Az ország minden része egyaránt participált e szép eredményben s bár a fejlődés az Alföldön érte el maximumát (13·8°/_o-kal), az ország többi vidékei sem maradtak tíz százalékon alul. Az 1881—1890 évek alatt ugyanis a természetes mozgalom következőleg alakult:

	absolut számokban			a népesség százalékában ¹⁾		
	megyék	városok	együtt	megyék	városok	együtt
Duna bal partja . .	176.841	—1.409	175.432	10·47	—2·24	10·01
Duna jobb partja .	287.403	3.766	291.169	11·70	3·37	11·34
Duna-Tisza köze .	265.536	52.254	317.790	15·74	7·96	13·56
Tisza jobb partja .	170.763	622	171.385	12·08	2·38	11·90
Tisza bal partja . .	246.617	4.400	251.017	14·37	4·31	13·78
Tisza-Maros szöge .	195.709	2.952	198.661	12·14	2·72	11·54
Erdély	219.395	1.563	220.958	10·75	3·65	10·60
Összesen . .	1,562.264	64.148	1.626.412	12·38	5·77	11·85
Fiume	—	—	2.321	—	—	12·98
Horvát-Szlavonország	—	—	274.002	—	—	14·48
Magyarbirodalom .	—	—	1,902.735	—	—	12·16

A megyék tekintetében most is nagyobb eltérések mutatkoztak, de csak 17-ben maradt a fejlődés 10 százalékon alul s a minimum (Liptóban) sem volt kevesebb 6-nál, csökkenés pedig egyik megyében sem volt. A legnagyobb természetes szaporulata Bács-Bodrognak és Csanádnak (19°/_o), Csongrádnak, Beregnek és Máramarosnak (17°/_o), Horvátországban Lika-Krbava (18°/_o), Modrus-Fiume és Zágráb megyéknek (16°/_o) volt. A városokban is javultak a viszonyok, bár természetesen sehol sem érték utol a megyék arányát; csökkenés azonban csak Pozsonyban (—3·79°/_o), Temesvárt (—2·10) és Győrött (—0·24) fordult elő. A legnagyobb szaporulat a következő magyar megyékben és városokban volt észlelhető.

a) Megyék.

	Szaporodás	%
Csanád . . .	21.011	19·27
Bács-Bodrog .	97.706	19·10
Bereg . . .	26.898	17·54
Csongrád . .	17.725	17·08
Máramaros .	38.456	16·91
Torontál . .	79.827	15·66
Ung	19.796	15·60
Ugocsa . . .	9.804	15·00
Zala	53.206	14·78
Békés	33.426	14·55
Kolozs . . .	23.809	14·31
Jász	39.551	14·20
Maros-Torda .	20.694	14·16

b) Városok.

	Szaporodás	%
Szeged	10.144	13·77
Szabadka . . .	7.674	12·50
Kecskemét . .	5.313	11·84
H.-M.-Vásárhely	5.561	10·91
Ujvidék	2.021	9·48
Székes-Fejérvár	2.028	7·92
Zombor	1.587	6·43
Debreczen . .	3.076	6·02
Sopron	1.337	5·76
Baja	1.020	5·30
Budapest . . .	18.934	5·25
Arad	1.834	5·16

¹⁾ A népesség az 1880. decz. 31-iki népszámlálás szerint.

III.

Az előbbieken vázolván a természetes népmozgalmat, immár a másik tényezőre, a *vándorlásokra* térhetünk át. Amott láttuk, hogy a természetes szaporulat a vidéken s első sorban az Alföldön s a Dunán túl összpontosul, a városokban ellenben jelentéktelen. A vándormozgalom ennek éppen ellentéte. Ez az Alföldön legcsekélyebb s leginkább a városok felé irányul, a megyékben pedig — egy-kettő kivételével — csakis negatív formájában, mint kivándorlás ismeretes.

A vándormozgalom kétféle alakban nyilvánulhat; midőn az ország határain belül, mint helyi vándorlás jelentkezik, nem nevezhető káros jelenségnek, a mennyiben az ország egyik részét ért veszteség a másik javára szolgál. Aggasztóvá akkor válik a vándormozgalom, ha az ország határain tullepve, más országok vagy más világrészek felé irányul, a midőn az ekként előállott veszteséget nem pótolja semmi. Hazánkban — sajnos — túlnyomó a kivándorlásnak ezen utóbbi faja, a mely annál komolyabban ítélendő meg, mivel ezt semmiféle bevándorlás nem ellensúlyozza.

A kivándorlás hazánkban igen nagy mérveket öltött. Adataink tanuskodása szerint 1870-től 1880-ig nem kevesebb mint 313.132 lélekkel, 1881-től 1890-ig pedig 221.540 lélekkel fogyott meg ilyen úton az anyaország népe. Ezen 21 év alatt a félmilliót meghaladó veszteség oly aggasztó jelenség, mely államférfiaink figyelmét teljes mértékben kell hogy lekösse. És hogy itt nem muló vagy helyi jellegű bajjal van dolgunk, kitűnik abból, hogy a kivándorlás immár *az egész országra* kiterjed s alig van 1—2 megye, mely a kivándorlás csábjainak ellentállani képes volna.¹⁾

Az imént közölt adatok azonban nem adják az egész vándormozgalom nagyságát. A mennyiben ugyanis a városok felé tetemes bevándorlás irányul, mely a megyékből folyó kivándorlás által ellen-

¹⁾ Mielőtt a vándorlások kérdésének tárgyalásában tovább haladnánk, szükségesnek tartunk néhány előzetes megjegyzést, mely a követendő módszer jogosultságára vonatkozik. Említettük, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a kivándorlás nagyságát az 1870—80. években 300.000, az 1881—90. évben 200.000 léleknél többre becsüljük. E rendkívül nagy összegek méltán meglephetnek s különösen feltűnő az, hogy a kivándorlás a hetvenes években felével nagyobbnak mutatkozik, mint a reá következő évtizedben, holott közfelfogás szerint a kivándorlás a nyolczvanas években jóval élénkebb volt, mint megelőzőleg. Méltán felvethető itt a kérdés, hogy az a háromszázezer lakos, kinek hiányát az 1881. évi népszámlálás konstatálta, csakugyan kivándorolt-e? Minthogy a kivándorlás nagyságának megállapítása csakis a természetes népmozgalom adatai segítségével történhetik, világos, hogy ha a népesedési mozgalom statisztikája hiányos, illuzóriussá válik az ennek alapján kimutatott vándormozgalom is. Az 1870—80. évi időközbe esik az 1872—3. évi szomorú emlékezetű kolerajárvány, mely a hivatalos kimutatások szerint pusztán csak az anyaországban 189.017 ember életét oltotta ki. Több ízben felmerült már az a nézet, hogy a kolera áldozatainak száma a hivatalosan kimutatott összegnél jóval nagyobb volt s Keleti Károly »Magyarország népesedési mozgalma 1864—73-ban és a cholera« című értekezésében már 1875-ben megjegyezte, hogy ezen összegnek az 1873. évről kimutatott 307.000 főnyi halálzási többletből való levonása után »még mindig marad 118.000 lélek, melynek elvándorlása nem tudjuk miért történt«. Hasonló nézet nyer kifejezést Láng Lajos statisztikájában is, a hol többek közt (I. kötet 467. lap) azt olvassuk, hogy »habár (a kolerának) számszerűleg megállapított áldozatai

súlyoztatik, a félmilliónyi vándormozgalom csakis azon kivándorlást tünteti fel, mely a haza egyes részei közt folyó népcserén fölül mint határozott kivándorlás marad fön. Adatainkból kitünik, hogy hazánk egyes részeibe, leginkább a városokba 1870-től 1880-ig 160.305 egyén, 1881-től 1890-ig 197.235 egyén vándorolt be. E jelentékeny néptömeg semmi esetre nem jött külföldről, mert a vándormozgalom, mely onnan hazánk felé irányul, igen csekély; e nagy néptömeg csakis a megyék népéből kerülhetett ki s ekként belföldi népcserének tekinthető, mely megfelelő kivándorló néptömegtől ellensúlyozva, a végösszegben egyáltalában nem juthat érvényre. Ámde a vándormozgalom képe hiányos volna, ha ezen jelentékeny belföldi vándorlás (népcsere) abból kihagyatnék. Ezek alapján, ugy hiszszük, helyesen ítéljük meg a dolgot, ha az összes vándormozgalom nagyságát a kimutatható kivándorlás összegével fejezzük ki, a bevándorlás összegét a benső népcsere mértékéül tekintjük s a kettő közti különbséget az ország határán túl irányuló kivándorlás mértékéül fogadjuk el.

A fentebbiek alapján azt találjuk, hogy a vándorhajlam hazánkban (az anyaországban) 1870-től 1880-ig 473.437, 1881-től 1890-ig 418.775 egyént hozott mozgalomba, 21 év alatt tehát *kilencszázezer embert* késztetett arra, hogy előbbi lakhelyének hátat fordítva, új otthont — részben új hazát — keressen. Ennyi az összes vándormozgalom nagysága. A megmozduló néptömegnek azonban nagy része, t. i. az első időszakban 160.305, a másodikban 197.235 egyén hazánk határán belül talált új otthont s csak az ezen felül maradó — még mindig igen jelentékeny — összeg, u. m. 313.132, illetve 221.540 egyén vándorolt ki végleg az országból.

A vándorhajlam különböző mértékben és erővel lépett fel. A városok népét általában nagyfokú stabilitás jellemzi, mely csak ritka esetben engedi a városban megtelepedett lakosságot onnan elköltözni. 1870-től 1880-ig mindössze 4.263, 1881-től 1890-ig 5.627

nem haladják meg a 200.000-et, fel nem jegyzett áldozatait, a kik az elragadott támasz és gyámolító híján, akár közvetlenül a vész alatt, akár annak elmúltával döltek sirba s a kiknek száma talán meghatadja még a magában is óriási összeget, azokat egész pontossággal semmi statisztika nem állapithatja meg.* Mindkét munka oda konkludál, hogy a kolera áldozatainak száma a hivatalosan kimutatottnál jóval nagyobb volt. Ha ez a többlet a kimutatott 1873. évi összhalandóságból is hiányoznék, ez természetesen halomra döntené a kivándorlásra vonatkozó összes fejtegetéseinket. Ez okból szükségesnek látszik, hogy e kérdéssel kissé behatóbban foglalkozzunk.

Hogy a hivatalos kimutatás csakugyan kisebbnek tüntethette fel a kolerában elhaltak számát, az valószínűnek látszik már csak azért is, mint-hogy feltehető, hogy a nagy járvány idejében számos koleraeset a hatóságnak nem is jutott tudomására. Ez kimagyarázhatná azt, hogy oly megyékben, melyekben a kolera igen nagy mértékben dühöngött, az elpusztult néptömeg egy része kikerülte a hivatalos számbavételt. De semmiképen sem magyarázhatja azt a nagy hiányt, melyet az 1881. évi népszámlálás oly megyékben konstataált, a hol a kolera csak igen enyhén lépett fel és alig számbavehető áldozatot követelt. Nemcsak a hivatalos adatok, de köztudomás szerint is a kolera fellépése a dunántúli megyékben volt legenyhébb, a hivatalos adatok szerint Sopron megyében 972, Vasban 495, Veszprémben 1.652, Fejérben 618, Somogyban 98 egyén halt meg kolerában; az 1881. szépszámlálás mindamelllett — a természetes népmozgalmon felül — igen jelentékeny népcsökkenést tüntetett fel: Sopron megye 14.400, Vas 9.678, Veszprém 12.157, Fejér 11.401 és Somogy

egyénnel csökkent a városok lakossága kivándorlás által s májdnem az egész csökkenés az alföldi városokra (Szeged, Hódmező-Vásárhely, Kecskemét, Baja, Versecz) esik, melyek jelentékeny rajokat bocsátanak ki új községek telepítésére. Annál mozgékonyabb a megyék népe, de ez is vidékenként más-más fokban hódol a vándorlás csáb-jainak. 1870-től 1880-ig a Tisza jobb partján és a Duna bal partján, valamint Erdélyben volt a kivándorlás legintensivebb, a hol ugyanis a lakosság 4–5%-a nyúlt a vándorbothoz; az utolsó évtizedben ellenben a Tisza jobb partja és a Dunántúl vált ki leginkább, míg a többi országrészekben — a jóformán változatlanul maradt Duna-Tisza közén kívül — a kivándorlás abszolút nagvsága éppen ugy, mint annak viszonzyszáma az előző évtizedhez képest csökkent.

Elvándorolt ugyanis:

	1870-től 1880-ig (11 év)			1881-től 1890-ig (10 év)		
	megyéből	városokból	együtt	megyéből	városokból	együtt
Duna bal partja . .	79.318	—	79.318	53.811	395	54.206
Duna jobb partja .	70.600	—	70.600	113.457	225	113.682
Duna-Tisza köze .	39.202	4.263	43.465	42.741	3.535	46.276
Tisza jobb partja .	77.521	—	77.521	98.976	—	98.976
Tisza bal partja . .	64.646	—	64.646	19.538	—	19.538
Tisza-Maros szöge .	45.854	—	45.854	23.015	1.472	24.487
Erdély	92.033	—	92.033	61.610	—	61.610
<hr/>						
Magyarország . . .	469.174	4.263	473.437	413.148	5.627	418.775
Fiume	—	—	—	—	—	—
Horvát-Szlavonország	—	—	—	—	—	41.374
<hr/>						
Magyarbirodalom .	—	—	—	—	—	460.149

3.698 egyénnel maradt a születések többlete szerint kiszámított népösszezen alul. Képzeltető-e, hogy ezen 5 megyében a kolerának hivatalosan kimutatott 3.85 áldozatán kívül még 51.334 áldozata lett volna? Semmi esetre nem! Hasonlóképen állunk Pozsony, Bars és Máramarossal, a hol 1.927, illetve 647 és 339 kolerahalottal szemben a népszámlálási hiány még is 11.224, illetve 7.599 és 11.274 egyénre rúg! De még eklatánsabb példát nyújt Erdély déli határszéle. Brassóban és vidékén 159, Szebenszékben 192, Udvarhelyszékben 274, Háromszékben 52, sőt Fogaras vidékén csak 6 ember halt meg kolerában; az 1881. évi népszámlálás azonban mindamellett Brassó megyében 4.724, Szeben megyében 6.323, Udvarhelyben 6.822, Háromszékben 6.903, sőt Fogarasban 7.220 léleknyi deficitet konstataált. Igaz, hogy a régi székek és vidékek területe nem felel meg teljesen a mostani beosztásnak; ámde szándékosan választottunk olyan megyéket, melyek egy összefüggő nagy területet képeznek, a melyen belül a politikai, illetve területi változások kiegyenlítődnek. Feltehető-e már most higgadt gondolkozással, hogy Erdélynek eme részében 683 ember helyett tényleg 32.000 halt volna meg kolerában? Ugy hisszük világos, hogy ez a lehetőség teljesen ki van zárva!

E példák — ugy hisszük — eléggé igazolják, hogy a kolera-járvány nem indokolhatja az 1881-ben kitüntetett nagy néphiányt. De van még egy másik körülmény is, mely ezt lehetetlennek bizonyítja. Tegyük fel, hogy a hivatalos kimutatásból csakugyan ezrével maradtak volna ki a kolera halottjai: ez még mindig nem teszi plauzibilissé a 300.000 főnyi hiányt. Hiszen ezek a halottak nem maradhattak ki az összhalandóságból,

vagyis az illető időszak elején talált népesség százalékában kifejezve:

	1870-től 1880-ig (11 év)			1881-től 1890-ig (10 év)		
	megyék-ből	városokból	együtt	megyék-ből	városokból	együtt
Duna bal partja . .	4.75	—	4.58	3.19	0.62	3.09
Duna jobb partja . .	3.06	—	2.94	4.62	0.20	4.43
Duna-Tisza köze . .	2.47	0.78	2.04	2.54	0.54	1.97
Tisza jobb partja . .	5.28	—	5.19	7.00	—	6.88
Tisza bal partja . .	3.60	—	3.42	1.14	—	1.07
Tisza-Maros szöge .	2.78	—	2.61	1.42	1.35	1.42
Erdély	4.35	—	4.28	3.02	—	2.96
Magyarország . . .	3.72	0.44	2.49	3.28	0.50	3.05
Fiume	—	—	—	—	—	—
Horvát-Szlavonország	—	—	—	—	—	2.18
Magyarbirodalom . .	—	—	—	—	—	2.94

Ezen jelentékeny néptömegnek, mint említettük, mintegy harmadrésze a haza határain belül telepedett le újra és pedig $\frac{6}{7}$ részben a városokban, míg a megyék beköltözés útján csak mintegy 51.000 egyénnel gyarapodtak. A bevándorlás első sorban a Duna-Tisza közti városok s nevezetesen a főváros felé irányult, de az Alföldnek is nagyobb összeget juttatott. Beköltözött ugyanis:

	1870-től 1880-ig (11 év)			1881-től 1890-ig (10 év)		
	megyékbe	városokba	együtt	megyékbe	városokba	együtt
Duna bal partja . .	—	5.549	5.549	16	6.224	6.240
Duna jobb partja . .	348	9.692	10.040	—	9.533	9.533
Duna-Tisza köze . .	8.793	93.565	102.358	20.489	119.425	139.914
Tisza jobb partja . .	—	5.001	5.001	2.097	2.165	4.262
Tisza bal partja . .	—	14.515	14.515	7.677	9.679	17.356
Tisza-Maros szöge .	5.930	10.934	16.864	553	11.557	12.110
Erdély	—	5.978	5.978	5.221	2.599	7.820
Magyarország . . .	15.071	145.234	160.305	36.053	161.182	197.235
Fiume	—	—	—	—	—	6.192
Horvát-Szlavonország	—	—	—	—	—	61.283
Magyarbirodalom . .	—	—	—	—	—	264.710

legfeljebb azt hihetjük, hogy nem a kolera rovására irattak fel; továbbá tudjuk, hogy 1873-ban 307.000 emberrel több halt meg, mint az előző évben s így, ha akár ez az egész néptömeg — tehát a hivatalosan konstataált 187.000 kolera halotton felül még további 118.000 ember — halt volna meg kolerában, még akkor is fennmaradna a népszámlálás által kiderített harmadmilliónyi deficit! Mert a népszámlálás konstataálta hiány még a 307.000 főnyi halálozási többleten *felül* mutatkozik s ha ezt is a kolerának akarnók felelni, ezzel az áldozatok számát 600.000 főre emelnék! De különben sem hihető, hogy Magyarországon 313.000 ember halhatott meg a nélkül, hogy a hivatalos statisztika róla tudomást nyert volna! Hiszen ez annyit jelentene, mint a hivatalos statisztika megbízhatóságának, sőt életrevalóságának kerek tagadása!

Mindez arra utal, hogy az a 313.000 főnyi hiány, melyet az 1881. évi népszámlálás a természetes népmozgalommal szemben kimutatott, a kolera-járvánnyal semmiféle — vagy csak igen csekély — közvetlen kapcsolatban áll. Hátra volna még az a lehetőség, hogy a lakosság egy része az 1881. évi népszámlálás alól kibujt, a felvételtől kimaradt. Ámde itt sem tarthatjuk lehetségesnek, hogy $\frac{1}{3}$ millió ember kerülhetne volna ki az összeírást. És ha maga a hivatalos statisztika elfogadta azt, hogy 1881-től 1890-ig kétszázezernél több ember vándorolt ki az országból (v. ö. az 1891. évi népszámlálási munka I. köt. *36. lapját), úgy — az előbb mondottak figyelembe vétele után — nem látunk semmiféle logikai okot, mely arra indíthatna, hogy az 1870—80. években tapasztalt 313.000 főnyi veszteséget másból, mint a kivándorlásból igyekezzünk kimagyarázni.

vagyis az illető időszak elején talált népesség százalékában kifejezve:

	1870-től 1880-ig (11 év)			1881-től 1890-ig (10 év)		
	megyékbe	városokba	együtt	megyékbe	városokba	együtt
Duna bal partja . .	—	9·16	0·32	0 00	9·83	0·36
Duna jobb partja . .	0·02	9·67	0·42	—	9·54	0·37
Duna-Tisza köze . .	0·56	17·04	4·79	1·21	18·19	5·97
Tisza jobb partja . .	—	23·00	0·33	0·15	8·30	0·29
Tisza bal partja . .	—	15 53	0·77	0 45	9 47	0·95
Tisza-Maros szöge .	0 36	10·62	0·96	0·03	10·63	0·70
Erdély	—	15·30	0·28	0·26	6·07	0 38
Magyarország . . .	0·12	14·59	1·18	0·29	14·50	1·43
Fiume	—	—	—	—	—	29·51
Horvát-Szlavonország	—	—	—	—	—	3·24
Magyarbirodalom .	—	—	—	—	—	1·69

Ha már most e kétféle kimutatást egymással egybevetjük, a kettő közti különbség azon összeget adja, melylyel a kivándorlások a bevándorlásokat vagy megfordítva fölülmutáltak, mely tehát a népmozgalom veszteségét (illetve nyereségét) tünteti fel. Itt meg kell azonban említenünk, hogy a mutatkozó nyereség és veszteség nem egyenértékű; míg ugyanis a nyereség csak relativ, azaz olyan, mely más vidékek rovására jött létre, melynek tehát másutt hasonló veszteség felel meg, addig a végeredményben mutatkozó hiány abszolút veszteség; ez azon nagy összeget tünteti szemeink elé, melylyel hazánk a külföldnek (Amerikának, Romániának, Ausztriának, stb.) adózik s a melynek semmiféle bevándorlási tétel nem felel meg.

Ezek tekintetbe vételével a következőkben közöljük a vándormozgalom mérlegét, mely a városokat kivéve, majdnem mindenütt nemleges, azaz a kivándorlások okozta *abszolút veszteséget* fejezi ki, a nélkül azonban, hogy az ország határain túl való kivándorlásnak országrészek szerinti alakulására engedne következtetést, mert ennek valódi nagysága csakis az országos főösszegben nyer kifejezést.

A vándormozgalom végeredménye ugyanis:

	1870-től 1880-ig (11 év)			1881-től 1890-ig (10 év)		
	megyék	városok	együtt	megyék	városok	együtt
Duna bal partja .	- 79.818	5.549	- 73.769	- 53.795	5.829	- 47.966
Duna jobb partja .	- 70.252	9.692	- 60.560	- 113.457	9.308	- 104.149
Duna-Tisza köze	- 30.409	89.302	53.893	- 22.252	115.890	93.638
Tisza jobb partja	- 77.521	5.001	- 72.520	- 96.879	2.165	- 94.714
Tisza bal partja	- 64.646	14.515	- 50.131	- 11.861	9.679	- 2.182
Tisza-Maros szöge	- 39.924	10.934	- 28.990	- 22.462	10.085	- 12.377
Erdély	- 92.033	5.978	- 86.055	- 56.389	2.599	- 53.790
Magyarország	- 454.103	140.971	- 313.132	- 377.095	155.555	- 221.540
Fiume	—	—	—	—	—	6.192
Horvát-Szlavonország	—	—	—	—	—	19.909
Magyarbirodalom	—	—	—	—	—	- 195.439

vagyis az illető időszak elején talált népesség százalékában kifejezve:

	1870-től 1880-ig (11 év)			1881-től 1890-ig (10 év)		
	megyék	városok	együtt	megyék	városok	együtt
Duna bal partja	--4.75	9.16	--4.26	--3.19	9.21	--2.73
Duna jobb partja	--3.04	9.67	--2.52	--4.62	9.34	--4.06
Duna-Tisza köze	--1.91	16.26	2.75	--1.32	17.65	4.00
Tisza jobb partja	--5.28	23.00	--4.86	--6.85	8.30	--6.59
Tisza bal partja	--3.60	15.58	--2.65	--0.69	9.47	--0.12
Tisza-Maros szöge	--2.42	10.62	--1.65	--1.39	9.28	--0.72
Erdély	--4.35	15.30	--4.00	--2.76	6.07	--2.58
Magyarország	--3.60	14.59	--2.31	--2.99	14.00	--1.62
Fiume	—	—	—	—	—	29.51
Horvát-Szlavonország	—	—	—	—	—	1.05
Magyarbirodalom	—	—	—	—	—	--1.25

Ha végül még a bevándorlás nagyságát a kivándorláshoz viszonyítjuk, úgy a következőket találjuk:

	1000 kivándorlóra jutott bevándorló	
	1870—1880	1881—1890
a Duna bal partján	70	115
a Duna jobb partján	142	83
a Duna-Tisza közén	2.355	3.023
a Tisza jobb partján	65	43
a Tisza bal partján	219	888
a Tisza-Maros szögében	368	494
Erdélyben	65	127
Magyarországban	339	471
Horvát-Szlavonországban	—	1.481
Magyarbirodalomban	—	575

a mi tehát arról tanuskodik, hogy a nyolczvanas években a kivándorlás intenzitása a Duna és a Tisza jobb partján fokozódott, ellenben hazánk többi részében kisebb-nagyobb mértékben csökkent. S e tekintetben örvendetes jelenségnek mondhatjuk, hogy a javulás éppen azon vidékre esik, melyen a magyarság legtömegesebben lakik, a mely eddig hazánk nemzetiségei közül leginkább állott ellen a kivándorlás csábításainak.

IV.

Már az előzőkből kiviláglik, hogy a népmozgalom vidékenkiint más-más, mert az általános közgazdasági helyzetten kívül a lokális viszonyoktól is függ. Ezért kívánatos, hogy e mozgalmat minél kisebb egységek szerint vizsgáljuk, hogy ekként minden változásáról tudomásunk lehessen. Hazánkban az önálló törvényhatóság (a megye, a sz. k. város) a legkisebb egység, melyről a kétféle népmozgalom adatai rendelkezésünkre állanak; sajnos, hogy ezen adatok nemcsak a járásokat, de még a nagy rendezett tanácsú városokat sem tüntetik ki külön, a mi annál inkább sajnálandó, mivel ekként 20—30 000 lakóval bíró városok, melyekben éppen a vándormozgalom tekintetében a megyéktől egészen elütő viszonyok uralkodnak, a megyei összegben elvesznek, a mi mindenestre a vizsgálat szabatosságának rovására történik. Áttérve tehát a megyékre, azok közt csak *egy*et,

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunt találunk, melynek népessége *bevándorlás* által nagyobb mértékben gvarapszik; 1870-től 1880-ig 8.793, a rákövetkező évtizedben éppen 20.008 egyén költözött ide be, tehát a népesség számához viszonyítva 1⁶, illetve 3⁴/o. E nagy arányban a főváros vonzóereje nyilatkozik, mely a környékére is kihat. A fővárost környező községek (Uj-Pest, Erzsébetfalva, stb.) gyors emelkedése eléggé bizonyítja, hogy a főváros közgazdasági szerepe által ide vonzott népelemek egy része a főváros határán kívül telepszik le, oly helyeken, ahol az élet olcsóbb, a főváros munkapiacza pedig még mindig könnyű szerével elérhető. Az előző évtizedben még Csanád megyében volt észlelhető bevándorlás és pedig nem kevesebb mint 5.914 személy. A többi megyékben sehol sem ér el a bevándorlás 1–1³/o-nál nagyobb arányt s még ily csekély bevándorlás is csak néhány megyében fordul elő; ezek közül — a galicziai beözönlés miatt — figyelmet érdemel Máramaros és Besztercze-Naszód, ahonnan a mozgalom Kolozs megyébe is átplántálódott.

A bevándorló megyék egyébként a következők:

	1870–1880.	1881–1890.
Zala	348 lélek = 0 ¹⁰ /o	— —
Jász-Nagy-Kun-Szolnok	— —	481 lélek = 0 ¹⁷ /o
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	8.793 » = 1 ⁶⁴ »	20.008 » = 3 ⁴³ »
Borsod	— —	2.097 » = 1 ⁰⁸ »
Bihar	— —	2.651 » = 0 ⁶⁴ »
Máramaros	— —	2.389 » = 1 ⁰⁵ »
Szabolcs	— —	2.357 » = 1 ⁰¹ »
Ugocsa	— —	280 » = 0 ⁴³ »
Csanád	5.914 » = 6 ²⁵ »	553 » = 0 ⁵¹ »
Besztercze-Naszód . . .	— —	1.063 » = 1 ¹² »
Hunyad	— —	1.908 » = 0 ⁷⁷ »
Kolozs	— —	2.250 » = 1 ³⁵ »

Sokkal nagyobb mérvű a *városok felé irányuló mozgalom*. Sajnos, hogy adataink arra nem adnak választ, mely megyék rovására gyarapodnak a városok s így csupán a városok számbeli emelkedésére lehetünk tekintettel. Említettük már, hogy a városok 1870-től 1880-ig 145.234 egyént, 1881-től 1890-ig éppen 161.182 egyént vonzottak magukhoz, míg ezzel szemben csak 4.263, illetve 5.627 egyént vesztek el kivándorlás által. E számoknál mi sem bizonyíthatja jobban a városok vonzó erejét és felszívó képességét. A nagyobb városok itt kiválnak a sorból, azonban az egyes városok felszívó képessége nem azonos, sőt ugyanazon városé sem állandó, hanem idővel változik. A hetvenes években általában véve nagyobb volt a gyarapodás aránya, bár a bevándorlottak abszolút száma 1881-től 1890-ig magasabbra emelkedett. A hetvenes években a vándorlás a túl a tiszai városok felé folyt legélénkebben, melyeknek ez uton való gyarapodása lakosságuk egy ötödének felelt meg. A Duna-Tisza közti városok közül Budapest válik ki óriási felszívó képességével, mely két évtized alatt 200.000 egyént olvasztott magába. Jelentékeny vándorlás irányult továbbá az erdélyi városok, nevezetesen Kolozsvár felé. A nyolczvanas években a bevándorlás *aránya* általában véve valamivel csekélyebb volt, de egyenletesebben oszlott el az egyes városokra, a mi arra mutat, hogy a népesség vándorlása oly városok felé is irányul, melyek előbb kevés vonzóerőt gyakoroltak.

E vándorlások nagyságát és irányát a következő adatok jellemzik:

Bevándorlás által gyarapodott:

	abszolút számokban		a népesség százalékában	
	1870—80.	1881—90.	1870—80.	1881—90.
Selmeczbánya	1.031	—	7·35	—
Pozsony	4.518	6.224	9·71	12·96
Pécs	5.611	4.955	23·52	17·26
Székes-Fejérvár	1.045	—	4·61	—
Győr	1.178	1.924	5·88	9·17
Komárom	1.005	—	8·20	—
Sopron	853	2.654	4·04	11·43
Baja	833	—	4·60	—
Szabadka	2.240	3.696	3·98	6·02
Ujvidék	1.973	1.371	10·32	6·43
Zombor	758	155	3·12	0·63
Hódmező-Vásárhely	—	—	—	—
Szeged	—	1.750	—	2·37
Budapest	87.528	112.453	32·34	31·19
Kecskemét	233	—	0·56	—
Kassa	5.001	2.165	23·00	8·30
Nagy-Várad	6.824	6.707	23·77	21·41
Debreczen	4.853	2.742	10·52	5·36
Szatmár-Németi	2.838	230	15·46	1·17
Arad	4.636	4.662	14·17	13·11
Temesvár	4.589	6.737	14·24	20·00
Versecz	816	—	3·87	—
Pancsova	893	158	5·29	0·92
Kolozsvár	4.940	1.502	18·72	5·02
Maros-Vásárhely	1.038	1.097	8·19	8·51

A bevándorlás e szerint, mint a fentebbi felsorolásból kitűnik, nem egyforma intenzitással lép fel; legintenzivebb és legegyszerűsebb felszívó hatása Budapestnek, Nagy-Váradnak, Pécsnek és Aradnak van; hozzájuk Pozsony, Temesvár, Sopron, Győr és Kassa csatlakozik. A legnagyobb vonzást általában az iparos és kereskedő városok gyakorolják, míg a földművelő városok felszívó képessége sokkal gyengébb, minek okát már feljebb említettük.¹⁾

¹⁾ A fővárosi statisztikai hivatal nemzetközi bulletinjei több önálló törvényhatóságú városon kívül még néhány rendezett tanácsú város és nagyközség népesedési mozgalmát is közlik. Ezek közül nyolcznak adatait e helyen felsoroljuk, megjegyezvén, hogy a hol a megfigyelések nem öleltek fel tíz évet (több város t. i. csak 1883. óta közöltetik), ott a hiányokat a többi évek arányában pótoltuk ki. Ekként az 1881—90. évekre vonatkozó következő eredményeket nyertük:

	Természetes népmozgalom		Százalékokban	
	Vándorlás	term. mozg. vándorlás	term. mozg.	vándorlás
Czegléd	— 245	11·75	— 0·98	
Nagy-Kőrös	— 24	8·08	— 0·10	
Jászberény	250	11·97	1·16	
Miskolcz	4.005	8·57	16·47	
Nyiregyháza	— 134	12·64	— 0·66	
Békés-Csaba	— 3.069	14·40	— 9·41	
Makó	— 2.519	17·03	— 8·38	
Brassó	— 553	5·77	— 1·87	

Az alföldi városok általában nagy természetes népmozgalom mellett igen csekély bevándorlást vagy éppen kivándorlást tüntetnek fel. Békés-Csabán és Makón a kivándorlás igen nagy mérveket ült s a jelenlévő szünetelési többletet felére, sőt harmadára szállítja alá. Csakis Mis-

Attérve immár a *megyék kivándorlására*, a rendelkezésünkre álló anyag négy kivándorlási területet enged megkülönböztetni. Legelsőbbben a felföldet kell megemlitenünk, nevezetesen Sáros, Szepes és Abauj-Torna megyéket, melyek az Amerikába való kivándorlásnak főgócjai. Sárosban nőtt a baj legmagasabbra, a honnan 21 év alatt 42.000 egyén kivándorlása konstatalható; Szepesből 33.000, Abauj-Tornából 33.000. Zemplénből 32.000, Ungból 15.000, Gömörből 14.000, Beregből 6.000 ember távozott. A kivándorlás innen átszivárgott az északnyugati megyékbe, különösen Trencsénre, Liptóra és Árvara. Egészben véve mondhatni, hogy e vándormozgalom az utolsó évtizedben nyugaton és dél felé intezitásából veszített, ellenben kelet felé fokozódott; kivétel csakis Beregben és Máramarosban van, a hol az orosz és lengyel zsidók bevándorlása a megindult kivándorlást ellensúlyozza, sőt Máramarosban és Ugocsában meg is haladja. A két évtizedben ugyanis a megyék összlakosságából kivándorolt:

	1870—80. 1881—90.		1870—80. 1881—90.	
Trencsén	8'28	3'40	Szepes	6'32 12'80
Árva	6'05	5'65	Sáros	11'21 13'07
Liptó	8'82	3'96	Abauj-Torna . .	7'81 13'06
Nyitra	4'27	3'72	Zemplén	5'19 5'93
Bars	5'53	3'75	Ung	3'35 8'84
Hont	3'66	2'35	Bereg	3'54 0'53
Zólyom	2'61	1'71	Máramaros . . .	5'11 +1'05
Gömör	4'46	3'81	Ugocsa	3'66 +0'42
			Szolnok-Doboka	5'65 0'37
			Szilágy	5'87 0'99

kolcznak van figyelemre méltó felszívó ereje, melylyel legerősebb bevándorló városaink közé emelkedik. De még az iparossága s kulturája által annyira kiváló Brassó lakosságát is csökkenti a kivándorlás, a mi csekély természetes szaporulata mellett határozottan kóros jelenségnek tűnik fel.

A felsorolt városok különválasztása után az illető megyék népmozgalma némileg más színben tűnik fel, mint táblázatunkban. Czegléd, Nagy-Kőrös, Jászberény és Nyíregyháza nem változtatja meg megyéjének arányszámait. Borsod ellenben, a székvárosa felé irányuló tetemes vándormozgalom következtében a kivándorló megyék sorába kerül. Leglényegesebb a változás Csanád, Békés és Brassó megye tekintetében; az elsőben emelkedik a bevándorlás aránya, a másikkban csökken a kivándorlásé, végül Brassó jóval magasabb kivándorlási hányaddal szerepel, mint a városal együtt. A felsorolt városok elkülönítése után az illető megyék népmozgama ugyanis ekként alakul:

	Természetes szaporulat	Vándormozgalom	Százalékokban term. szap. vándorlás	
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun	76.430	20.277	14'27	3'79
Jász-Nagy-Kun-Szolnok	36.977	231	14'39	0'09
Borsod	18.774	— 1.908	11'07	— 1'13
Szabolcs	25.534	2.491	13'45	1'31
Csanád	15.892	3.072	20'13	3'89
Békés	28.730	— 1.728	14'57	— 0'83
Brassó	7.583	— 5.890	13'95	— 10'84

Az itt felsorolt esetek eléggé bizonyítják, mily szükséges, hogy a népmozgalom és különösen a vándormozgalom tárgyalásánál lehetőleg kis politikai egységeket különböztessünk meg. Messze mennék talán, ha ezen adatoknak járásokénti részletezését kívánnók; ámde az összes városoknak különtartása mulhatatlanul szükségesnek látszik. A vándorlások statisztikájában a városok a pozitív, a megyék a negatív elemet képviselik; a két ellentétes elem, ha egybefoglaltatik, egymást megsemmisíti s a végösszegben mutatkozó eredmény vagy semmi, vagy nem adja az egész népmozgalom képét.

A második terület, melyről jelentékeny kivándorlás folyik, a Dunántúl s nevezetesen az osztrák-stájer és horvát határszél. Itt a kivándorlás kétfelé irányul: Sopron, Moson, Vas megyék lakosságának nagy része Ausztria földjén keresi boldogulását, de ugyanonnan sokan vándoroltak ki az ígért földre: Amerikába is. Ezen úton 21 év alatt Moson 11.000, Sopron 30.000, Vas 28.000 emberrel lett szegényebb, sőt a vándormozgalom innen a dunamenti megyékre is átragadt s Győről 10.000, Komáromból 10.000, Fejérből 23.000, Veszprémből 24.000 embert követelt magának. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez utóbbi megyék népességét nem Ausztria, hanem a magyar főváros szívja fel. Kétségtelenül ennek óriási vonzása okozta azt is, hogy az utóbbi évtizedben Komárom és Székes-Fejérvár városának népességét is a kivándorlás apasztja.

Hazánk harmadik kivándorló területe Horvátországnak adózik; Bács-Bodrog és Torontál, a Dunántúlról Somogy, némileg Zala, Baranya és Tolna állanak ennek hatása alatt. A veszteség legnagyobb volt Bács-Bodrogban 61.000 és Torontálban 50.000 lélekkal; ámde Somogy is 22.000, Tolna 12.000, Zala 8.000, Baranya 3.000 lakóját vesztette el; s ha megengedjük, hogy Pécs és a bácskai városok egész népgyarapodása e megyékben gyökerezett, akkor is még mindig 135.000 lakóval fogyott meg e megyék népessége. Nem lehet megállapítani, vajjon e nagy embertömeg mind Horvátországba vándorolt-e át, mivel az 1870—80. évekről Horvátország bevándorlását nem ismerjük. Minthogy azonban a nyolczvanas évtizedben Belovár-Körös, Verőcze, Pozsega és Szerém megyékbe kerek 60.000 ember vándorolt be s Horvátország többi részein észlelhető kivándorlás — feltéve, hogy az előbb említett megyék felé irányult — ennek legfeljebb felét szolgáltathatta, bizonyos, hogy a délmagyar megyékben hiányzó néptömeg java része csakugyan Horvát-Szlavonországba vándorolt át, a mit különben más adatok alapján Vargha is kimutatott már.¹⁾

Erdélynek keleti és déli része szolgáltatja a negyedik nagy kivándorló területet. Kolozs és Hunyad megyét kivéve, Erdély minden megyéjének része van e vándormozgalomban, de legintenzívebben a román határ mentén lép fel. E mozgalom a két évtized folyamán keveset változott; mégis úgy látszik, mintha súlypontja a Székelyföldről inkább az oláh megyékre helyeződne át. 1870-től 1890-ig Maros-Torda 12.000, Csik 14.000, Udvarhely 13.000, Háromszék 14.000, Brassó 11.000, Fogaras 12.000, Nagy-Küküllő 15.000, Kis-Küküllő 10.000, Szeben 13.000, Alsó-Fehér 13.000 embert bocsátott világgá, míg a többi erdélyi megyék kisebb-nagyobb összegekkel vesznek részt a mozgalomban. Sőt a mozgalom hullámai Biharig is eljutottak, a honnan szintén 8.000 fő kelt utra, más hazát keresni.

Szólanunk kell még a kölcsönhatásról, mely a természetes és a vándormozgalom közt fennáll. Már említettük, hogy másként itélendő meg a vándormozgalom akkor, ha nagy természetes szaporulattal párosul és másként, a mikor gyenge születési többlet daczára lép fel. Rauchberg ennek nagy jelentőséget tulajdonít. Hazánkban a két mozgalom közt oksági összefüggést alig vehetni észre. Mert miként Bács-Bodrog, Modrus-Fiume és Lika-Krbava megyében, a hol

¹⁾ V. ö. Vargha Gyula fentebb idézett munkáját és az 1891. évi népszámlálásról kiadott nagy mű I. kötetét.

a természetes szaporulat igen nagy, a kivándorlás is jelentékeny, úgy viszont Csanádban, Máramarosban és Beregben, a hol a természetes szaporulat éppen oly nagy, a kivándorlás csekély, sőt azt meghaladja a bevándorlás. Viszont találunk jelentékeny kivándorlást oly megyékben is, a hol a természetes szaporulat jóval csekélyebb, így Szepesben, Abauj-Tornában, Csikben, Háromszékben, stb. Az Alföldön pedig, a hol a természetes szaporulat aránya szintén igen nagy, a vándorlás nem oly jelentékeny. Mindez arra utal, hogy a hazai vándormozgalomnak és nevezetesen a kivándorlásnak sehol sem oka a túlnépesedés, hanem hogy e sajnos jelenség más okokban gyökeredzik. Ez okok kutatását nem czélozzuk ez alkalommal. Hogy azonban némi kölcsönhatás mégis van a két mozgalom közt, kitűnik már abból is, hogy a kivándorlás éppen a férfikor derekán álló népességből szedi hiveit s a midőn 30–35.000 ily korú egyén van távol, ennek a népesedési mozgalom alakulását is befolyásolnia kell, miként azt Ráth Zoltán¹⁾ oly szépen kimutatta.

Természetes népmozgalom és vándormozgalom az 1870—1890. években törvényhatóságokként kimutatva (a megyék és városok különválasztásával.)

	1870—1880 (11 év)		1881—1890 (10 év)		Százalékokban			
	természe- tes népmoz- galom	vándor- mozgalom	természe- tes népmoz- galom	vándor- mozgalom	1870—1880		1881—1890	
					term. mozg.	vánd. mozg.	term. mozg.	vánd- mozg.
I. Megyék.²⁾								
a) <i>Duna bal partja.³⁾</i>								
Árva	4.261	- 4.982	7.792	- 4.615	5'17	- 6'05	9'54	- 5'65
Bars	12.547	- 7.599	15.565	- 5.346	9'15	- 5'54	10'91	- 3'75
Esztergom . . .	5.982	- 810	7.551	- 1.339	8'94	- 1'25	10'46	- 1'86
Hont	2.340	- 3.726	9.294	- 2.366	2'30	- 3'65	9'22	- 2'35
Liptó	2.480	- 6.995	5.050	- 2.958	3'13	- 8'82	6'75	- 3'96
Nógrád	- 2.135	- 3.544	22.750	16	1'08	- 1'79	11'87	0'01
Nyitra	25.053	- 15.407	41.428	- 13.734	6'94	- 4'27	11'23	- 3'72
Pozsony	26.554	- 11.224	29.421	- 13.272	10'59	- 4'47	11'19	- 5'06
Trencsén	16.875	- 20.582	22.166	- 8.316	6'79	- 8'28	9'05	- 3'39
Turóc	2.433	- 1.851	4.155	- 109	5'38	- 4'08	9'05	- 0'24
Zólyom	7.145	- 2.568	11.669	- 1.756	7'27	- 2'61	11'38	- 1'71
b) <i>Duna jobb partja.</i>								
Baranya	5.263	- 2.194	24.531	- 1.025	2'35	- 0'81	9'27	- 0'39
Fejér	21.678	- 11.401	22.733	- 11.654	12'49	- 6'57	12'37	- 6'34
Győr	9.829	- 4.919	9.818	- 5.338	11'76	- 5'88	11'09	- 6'03
Komárom	14.414	- 4.939	14.372	- 6.535	11'24	- 3'82	10'37	- 4'71
Moson	8.297	- 2.413	7.463	- 8.374	10'99	- 3'20	3'68	- 9'74
Somogy	23.591	- 3.698	38.573	- 19.186	8'20	- 1'29	12'55	- 6'24
Sopron	28.019	- 14.400	24.981	- 15.157	13'41	- 6'89	11'22	- 6'31
Tolna	18.704	- 4.801	24.389	- 6.934	8'47	- 2'17	10'39	- 2'95

¹⁾ Dr. Ráth Zoltán: Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk. Budapest 1893.

²⁾ A területükön fekvő önálló törvényhatóságú városok nélkül.

³⁾ Az országrészek összegezéseit a szövegben közöltettk.

	1870—1880 (11 év)		1881—1890 (10 év)		Százalékokban			
	természe- tes népmoz- galom	vándor- mozgalom	természe- tes népmoz- galom	vándor- mozgalom	1870—1880		1881—1890	
					term. mozg.	vánd. mozg.	term. mozg.	vánd. mozg.
Vas	38.562	9.678	48.187	18.406	11'62	2'92	13'36	5'10
Veszprém	19.251	12.157	19.150	12.357	9'54	6'03	9'18	5'93
Zala	26.399	345	53.206	8.491	7'92	0'10	14'78	2'36
c) <i>Duna-Tisza köze.</i>								
Bács-Bodrog	44.597	24.774	97.706	36.029	9'07	5'04	19'10	7'04
Csongrád	11.551	3.665	17.725	1.201	12'05	3'88	17'08	1'16
Heves	10.470	10.550	29.363	5.511	5'02	5'06	13'99	2'62
Jász-Nagy-Kun- Szolnok	20.103	213	39.551	481	7'77	0'08	14'20	0'17
Pest	38.841	8.793	81.191	20.008	7'27	1'64	13'92	3'41
d) <i>Tisza jobb partja.</i>								
Abauj-Torna ¹⁾	3.615	13.113	18.437	19.912	—	—	12'09	13'06
Bereg	25	5.633	26.898	820	0'02	3'54	17'54	0'53
Borsód	1.020	746	20.858	2.097	0'52	0'38	10'76	1'08
Gömör	423	7.742	12.196	6.450	0'25	4'46	7'21	3'81
Sáros	13.257	19.660	21.964	21.956	7'56	11'21	13'07	13'07
Szepes	9.962	11.066	12.534	22.124	5'69	6'32	7'25	12'80
Ung	1.022	4.354	19.796	11.256	0'79	3'35	15'62	8'88
Zemplén	4.462	15.207	38.080	16.458	1'52	5'19	13'72	5'93
e) <i>Tisza balpartja.</i>								
Békés	21.196	4.412	33.426	4.797	9'95	2'07	14'55	2'88
Binar	31.978	23.256	58.986	2.651	6'79	4'94	13'53	0'64
Hajdú	5.720	3.061	17.012	5.181	4'77	2'56	13'92	4'24
Máramaros	18.204	11.274	38.456	2.389	8'25	5'11	16'91	1'05
Szabolcs	4.681	102	28.580	2.357	2'14	0'03	13'35	1'10
Szatmár	8.117	9.029	37.520	7.872	2'79	3'11	13'72	2'81
Szilágy	12.478	11.038	22.833	1.688	6'41	5'67	13'43	0'99
Ugocsa	353	2.474	9.804	280	0'52	3'66	15'00	0'43
f) <i>Tisza-Maros szöge.</i>								
Arad	10.172	10.801	31.831	954	3'51	3'73	11'76	0'36
Csanád	8.439	5.914	21.011	553	8'91	6'25	19'27	0'51
Krassó-Szörény	2.220	16	23.417	3.312	0'59	0'00	7'43	0'87
Temes	12.372	5.624	34.623	2.552	3'46	1'57	10'16	0'75
Torontál	13.750	29.429	79.827	16.197	2'60	5'56	15'66	3'18
g) <i>Erdély.</i>								
Alsó-Fehér	691	9.990	18.409	3.358	0'37	5'29	10'34	1'89
Besztercze- Naszód	387	1.709	8.657	1.063	0'40	1'77	9'11	1'20
Brassó	5.563	4.724	9.291	6.443	6'69	5'68	11'07	7'69
Csik	11.074	7.419	9.785	6.615	10'33	6'91	8'82	5'96
Fogarás	4.848	7.220	8.577	4.931	5'58	8'30	10'15	5'83
Háromszék	6.299	6.903	11.959	7.228	5'04	5'48	9'55	5'77

1) 1870—80. évekre a régi Abauj és Torna megyék összegeve.

	1870—1880 (11 év)		1881—1890 (10 év)		Százalékokban			
	természe- tes népmoz- galom	vándor- mozgalom	természe- tes népmoz- galom	vándor- mozgalom	1870—1880		1881—1890	
					term. mozg.	vánd. mozg.	term. mozg.	vánd. mozg.
Hunyad	7.902	1.093	17.523	1.908	3.07	0.42	7.05	0.77
Kis-Küküllő	1.544	6.403	12.060	3.229	1.54	6.39	13.08	3.50
Kolozs	4.971	6.528	23.809	2.250	2.79	3.67	14.31	1.35
Maros-Torda	2.308	9.141	20.694	3.162	1.51	5.98	14.16	2.16
Nagy-Küküllő	490	5.646	12.069	9.211	0.36	4.10	9.11	6.95
Szeben	2.487	6.383	13.602	6.491	1.71	4.39	9.60	4.58
Szolnok-Doboka	5.010	11.910	24.584	711	2.62	5.65	12.69	0.37
Torda-Aranyos	683	142	17.528	3.995	0.49	1.13	12.79	2.91
Udvarhely	6.875	6.822	10.848	6.236	6.52	6.47	10.28	5.91
h) Fiume	—	—	2.321	6.192	—	—	11.06	29.51
i) Horvát-Szlavon- ország.								
Belovár-Kőrös	—	—	28.551	18.130	—	—	13.01	8.26
Lika-Krbava	—	—	32.104	15.365	—	—	18.43	8.82
Modrus-Fiume	—	—	33.089	15.633	—	—	16.29	7.70
Pozsega	—	—	21.045	15.279	—	—	12.61	9.06
Szerém	—	—	36.115	14.029	—	—	12.16	4.72
Varasd	—	—	36.430	7.427	—	—	15.90	3.24
Verőcze	—	—	19.346	13.845	—	—	10.56	7.56
Zágráb	—	—	67.322	2.949	—	—	16.01	0.70

II. Önálló törvényhatóságú városok.¹⁾

Selmeczbánya	205	1.031	410	395	1.46	7.35	2.69	2.59
Pozsony	3.052	4.518	1.819	6.224	6.56	9.71	3.79	12.96
Pécs	772	5.611	410	4.955	3.23	23.52	1.43	17.26
Székes-Fejérvár	1.884	1.045	2.028	92	8.36	4.61	7.92	0.36
Győr	232	1.178	110	1.924	1.16	5.88	0.52	9.17
Komárom	153	1.005	101	133	1.25	8.20	0.77	1.01
Sopron	1.261	853	1.337	2.654	5.97	4.04	5.76	11.43
Baja	298	833	1.020	776	1.64	4.60	5.30	4.03
Szabadka	2.804	2.240	7.674	3.696	4.98	3.98	12.50	6.02
Ujvidék	233	1.973	2.021	1.371	1.22	10.32	9.48	6.43
Zombor	374	758	1.587	155	1.54	3.12	6.43	0.63
H.-M.-Vásárhely	3.650	1.837	5.561	1.052	7.43	3.74	10.91	2.06
Szeged	5.922	2.426	10.144	1.750	8.35	3.46	13.77	2.37
Budapest ²⁾	2.338	87.528	18.934	112.453	0.86	32.34	5.25	31.19
Kecskemét	3.459	233	5.313	1.707	8.41	0.56	11.84	3.80
Kassa	646	5.001	622	2.165	2.97	23.00	2.38	8.30
Nagy-Várad	4.198	6.824	526	6.707	14.63	23.77	1.68	21.41
Debreczen	158	4.853	3.076	2.742	0.34	10.52	6.02	5.36
Szatmár-Németi	1.483	2.838	798	230	8.08	15.46	4.05	1.17
Arad	1.805	4.636	1.834	4.662	5.52	14.17	5.16	13.11
Temesvár	3.118	4.589	547	6.737	9.67	14.24	1.62	19.99
Versecz	418	816	1.002	1.472	1.98	3.87	4.49	6.59
Pancsova	654	893	663	158	3.87	5.29	3.87	0.92
Kolozsvár	1.399	4.940	1.331	1.502	5.30	18.72	4.78	5.02
Maros-Vásárhely	833	1.038	232	1.097	6.57	8.19	1.80	8.51

¹⁾ Az országrészek sorrendjében.²⁾ Az 1881—90. évekre vonatkozó adatok a fővárosi statisztikai hivatal népmozgalmi munkái alapján.

V.

Láttuk a megelőző fejezetekben, hogy 21 év alatt fél milliónál több egyén hagyta el hazánkat, hogy új otthont teremtsen másutt, részint a szomszédos államokban, részint túl az Oczeánon, a hová többnyire lelketlen üzerek ámitó ígéretei csalogatták. Ámde kétségtelenül sokan voltak, kik nem ily ígérek hatása alatt, hanem saját elhatározásukból fordítottak hátat szülőföldüknek. Sokat a kivándorlók közül nem a valódi nyomor, nem a megélhetés lehetőségének hiánya kergette ki hazánkból, hanem az a dőre hit, hogy idegen földön, az Oczeán másik partján könnyebben juthat munkához, kevesebb fáradsággal és gyorsabban gazdagodhatik meg, mint ideát. Ez a hit nemcsak hazánk fiait szolítja át a tengeren, hanem más államokban is éppugy talál hivekre, kik hazájuknak hátat fordítva, idegenbe vándorolnak szerencsét próbálni. A fél milliónyi kivándorlás mindenestre szomorú jelenség; ámde nem jelenti azt, hogy nálunk a megélhetés feltételei hiányoznának, vagy rosszabbak volnának, mint másutt. A külföld majdnem minden államában, a civilizáció zászlóvivőiben éppen úgy hódít a kivándorlás eszméje, mint minálunk s nem egy állam testén nagyobb rést ütött e modern baj, mint hazánkon. Németország, Ausztria, Angolország, Belgium, Olaszország, stb. a kivándorlás tekintetében semmiben sem állanak jobban, mint hazánk.

Ugyanazon módszer szerint, melylyel hazánk vándormozgalmát vizsgáljuk, szemügyre véve néhány külföldi állam kivándorlását is, a következő eredményre jutunk:

Kivándorlás által csökkent a népesség			
a Németbirodalomban .	1871—1880-ig	700.943 lélekkel	= 1.62%
	1881—1890-ig	1,323.311	» = 2.79 »
Angolországban . . .	1871—1881-ig	164.307	» = 0.68 »
	1881—1891-ig	604.182	» = 2.20 »
Olaszországban	1871—1881-ig	362.315	» = 1.31 »
	1881—1891-ig	1,223.030	» = 4.16 »
Belgiumban	1870—1880-ig	85.836	» = 1.62 »
Ausztriában	1869—1880-ig	68.737	» = 0.32 »
	1880—1890-ig	200.585	» = 0.87 »
Magyarországon	1869—1880-ig	313.132	» = 2.30 »
	1880—1890-ig	221.540	» = 1.68 »

Íme, a művelt külföld államainak népességét éppen úgy tizedeli a kivándorlás, mint hazánkat, sőt a Németbirodalomban, Olaszországban és Angolországban nagyobb arányúvá fejlődött a baj, mint minálunk. Ott is különböző okok serkentetik a népességet a kivándorlásra, a mely Német- és Olaszországot tíz év alatt több mint egy millió lakosától fosztja meg. Ausztriában jóval csekélyebb a vándorhajlam, a mi annál feltűnőbb, mivel ott leghasonlóbbak a gazdasági viszonyok a mieinkhez. Nálunk az utolsó évtizedben némi javulás állott be, de a baj még így is nagy és komoly, méltó államférfiaink figyelmére. Ámde látván azt, hogy a nagy kulturnépek sem képesek honfiaikat a kivándorlástól visszatartani, némi megnyugvást találunk abban a tudatban, hogy azon kedvezőtlen gazdasági és társadalmi viszonyok, melyek népünk egy részének a vándorbotot nyomják kezébe, nem egyedül hazánk sajátosságai, hanem a civilizált Európa minden államában feltalálhatók.

Dr. Thirring Gusztáv.

K Ö N Y V S Z E M L E .

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 46. füzet. 1893. október.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. november.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXII. évfolyam. 1893. szeptember hó.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 10. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirt und M. Seydel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 10.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Nr. 40—42: Der Getreideexport Russlands und der Differenzialzoll in Deutschland. Die Einwirkung des Maschinenwesens auf die Beschäftigung der Arbeiter von H. Herkner. Organisation der Arbeitsvermittlung in Portugal. Das commerciale Bildungswesen in Oesterreich; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VI. Band. 3. Heft: Neue und alte Messungsvorschläge in der Statistik von H. Westergaard. Beiträge zur Lehre von den auswärtigen Wechselkursen von C. Heiligenstadt. Die französische Finanzgesetzgebung von 1882—92 von A. Liéssé. Eine Hypothekarreform in der Schweiz von Edw. Ramsperger. Die wirtschaftliche Gesetzgebung Österreich-Ungarns im Jahre 1892. Ergebnisse der obligatorischen Unfallversicherung in Deutschland für die ersten fünf Jahre ihres Bestehens von C. Hampke. Einige Zahlen aus Ungarns Agrarstatistik; etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XIX. Jahrgang. (VI—VII.) Juni—Juli-Heft: Die internationale Classificierung der Berufsarten von J. Körösi. Die Viehzählung in Österreich vom 31. December 1890. von J. v. Roschmann-Hörburg. Anbauflächen und Erträge der Zuckerrüben in den Jahren 1884—1892, ferner deren Anbauflächen nach dem Stande vom 1. Juni 1893. von A. Freih. von Hohenbruck. Die überseeische österreichische Auswanderung im Jahre 1891. von Fr. Probst. Vergleichende Statistik der wichtigsten Todesursachen während der Jahre 1873—90 in den im Reichsrate vertretenen

Königreichen und Ländern von Bratassevič; etc. (VIII—IX.) August—September-Heft: Zur Statistik der Sterblichkeit der Arbeitenden Classen von Fr. v. Juraschek. Die österr. Assecuranz-Gesellschaften im Jahre 1891. I. Die Leben- und Renten-Versicherung von R. Krickl. Neue Untersuchungen zur Statistik der Preise. Der nächste Congress für Hygiene und Demographie; etc.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift. I. Jahrgang. Nr. 7—8., Die Socialgesetzgebung und die wohlerworbenen Rechte von J. Fischer. Die direkte Gesetzgebung durch das Volk vor dem Züricher Arbeiterkongress. Zur Besteuerung der Erbschaften von J. Flatter. Zur Währungsfrage; etc.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom kaiserl. statist. Amt. Jahrgang 1893. III. Heft: Erhebungen über Arbeitslöhne in Deutschland. Ueberseeische Auswanderung im zweiten Vierteljahr 1893. Ernte-Statistik für das Erntejahr 1892/93; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausg. von Karl Braun. XXX. Jahrgang. IV. Band 1. Hälfte. Mensch und Staat von J. v. Held. Die Kehrseiten des modernen Konstitutionalismus von J. v. Held. Die politische und Wirthschaftliche Bedeutung der sibirischen Eisenbahn von N. Syrkin; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année: 1-er volume Nr. 33—43: La vendange de 1893; la production et la consommation du vin en France. Le grand débat monétaire en Washington. Les opérations de la Banque de France et de ses succursales pendant l'année 1892. Le présent et l'avenir de l'industrie de la houille. Les consommations et les marchés de Paris en 1892. Le système fiscal français et les programmes radicaux. À quoi sert l'expérience? — Les subsides aux associations ouvrières. Le change dans les pays à finances avariées et les seuls moyens de l'améliorer. La nationalisation des mines et le socialisme d'État. Le commerce extérieur de la France pendant les neufs premiers mois de l'année 1893; etc.

Le Journal de la Chamre de Commerce de Constantinople. 9-e année No. 458—462.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 52-e année. Octobre 1893: Le sénat et l'Algérie par Ch. Roussel. Lar réforme monétaire dans l'Inde par G. François. Revue des principales publications économiques de l'étranger par M. Block. L'abus du crédit par L. Domanski. La loi de 1857 concernant les sociétés étrangères dans son application au point de vue fiscal par Eug. Rochetin. L'oeuvre de la sous-commission juridique du cadastre par J. G. Henricet. L'oeuvre de la paix en Amérique, en Suisse et au Japon par Fr. Passy; etc.

Revue générale d'administration. XVI. année. Août, 1893: De la Michoitière et la statistique de la population par A. Des Cilleuls; etc. Septembre, 1893.

The Economist. Vol, LI. No. 2613—2616: Statistical Light on the Indian Currency Question. The Jute Crop 1893. The Industrial and Ge-

neral Trust. The Jute Trade. The Political and Financial Situation in Argentina. Railway Extension in India; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVI. Part III. Septembre 1893. Rural Depopulation by G. B. Longstaff. Investigations of Mortgages and Farm and Home Proprietorship in the United States by G. K. Holmes. Indian Currency. Currency Systems of different Nations. Finances of the United States. The French »Conseil supérieur de Statistique«.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A debreczeni kereskedelmi és iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1892. évben. Debreczen, 1893.

A kereskedelemügyi miniszternek 1892. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett *jelentése*. Budapest, 1893.

Kimutatás a magyar korona területén levő királyi vámhivataloknál a be- és kivitelben vámkezelt árukra az 1892. évre. Összeállította: a magy. kir. pénzügyministeri adó- és jövedéki számvevőség. Kiadja a m. kir. pénzügyministerium. Budapest, 1893.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 82—90. szám.

A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1892. évre. Budapest, 1893. 12. füzet.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1892-ik évben. Temesvár, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. 9. H. Wien. 1893.

Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung betreffend die Geschäftsführung und die Rechnung der Alkoholverwaltung pro 1892. Vom 12. September 1893. Bern, 1893.

Botschaft des Präsidenten der Republik bei der Eröffnung der Sitzungen des Argentinischen Congresses im Mai 1893. Buenos-Aires, 1893.

Eglauer, Th., Zoll- und Staatsmonopolsordnung nebst Zollgesetz und Vorschriften, betreffend die Statistik des auswärtigen Handels, nebst allen Durchführungsbestimmungen, hiezu, nach dem gegenwärtigen Stande der Gesetzgebung aus den Gesetzmaterialien und der Litteratur erläutert. Wien, 1893.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXI. Jahrg. VII. 1893. Wien 1893.

Mitteilungen des bernischen statistischen Bureau's. Jahrg. 1893. Lieferung II: Landwirtschaftliche Statistik für die Jahre 1891 und 1892 nebst Beilage über Stand und Entwicklung des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens. Bern, 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. IX. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Monate August 1893. Wien, 1893.

Annuaire de la bourse du travail pour 1892. Paris, 1893.

Bouquet, L., Le travail des enfants, des filles mineures et des femmes dans l'industrie. Paris, 1893.

Bremond, F., Précis d'hygiène industrielle. Paris, 1893.

Bulletin de l'Institut International de Statistique. Tome VII. Première livraison. Rome, 1893.

Conciliation de la, et de l'arbitrage dans les conflits collectifs entre patrons et ouvriers en France et à l'étranger. Paris, 1893.

Danjon, D., Eléments de droit maritime commercial. Orléans, 1893.

Finances, les, de le Russie. Le budget de 1893: le règlement définitif du budget de 1892; la dette publique, d'après les documents officiels. Paris, 1893.

Levasseur, E., Les prix. Aperçu de l'histoire économique de la valeur et du revenu de la terre en France. Paris, 1893.

Schöne, L., Histoire de la population française. Avec une préface par E. Levasseur. Paris, 1893.

Statistique de la Belgique. Population. Recensement général du 31. Décembre 1890. Publié par le Ministre de l'Intérieur et l'Instruction publique. Tome I. és Tome II. Bruxelles, 1893.

Annual Statement of the Trade and Navigation of British India with Foreign Countries and of the Coasting Trade etc. in the Year ending 31-st March 1893. Volume I. Foreign Trade. Calcutta, 1893.

Census of England and Wales. 1891. London 1893.

Vol. I.: Area, Houses and Population. Administrative and Ancient Counties.

Vol. II.: Area, Houses and Population. Registration Areas and Sanitary Districts.

Vol. III.: Ages, Condition as to Marriage, Occupations, Birth-Places and Infirmities.

Foreign Import Duties. Return of the Rates of Import Duties levied in European Countries and the United States upon the Produce and Manufactures of the United Kingdom. London, 1893.

Scott, W. A., Repudiation of State debts in the United States. New-York, 1893.

Wholesale prices, wages and transportation. Report by Mr. Aldrich, from the Committee on finance, 4. parts. Washington, 1893.

Annali del credito e della previdenza. Anno 1893. Atti della commissione consultiva sulle istituzioni di previdenza e sul lavoro. Sessione del 1893. Roma, 1893.

Ottavi, O., Viticoltura teorico-pratica. Casale, 1893.

... *Statistica delle biblioteche*. Parte I. Biblioteche dello stato, delle provincie, dei comuni ed altri enti morali etc. Volume 1: Piemonte, Liguria, Lombardia, Veneto ed Emilia, Roma. 1893.

Statistica giudiziaria civile e commerciale per l'anno 1891. Direzione generale della statistica. Roma, 1893.

... *Statistica giudiziaria penale* per l'anno 1891. Direzione generale della statistica. Roma, 1893.

Obzor vujesnej trgovli roszszii po evropejszkoj i azijatszkoj graniczam za 1891 god. Sz.-Peterburg 1892. (Áttekintése az európai és ázsiai határokon át folyó 1891. évi orosz külkereskedelemnek. Szt.-Pétervár, 1892.)

Algemeene rekening wegens de ontvangsten en uitgaven over het dienstjaar 1890 opgemaakt overeenkomstig de bepalingen van art. 37 en 38 der wet van 5 October 1841.

Buletin Statistic General al Romanici. Publicat de Directiunea Statisticii. Anul 1. Novembre, Decembre 1892. Bucuresci, 1893.

ÁLLAMI ÉS MAGÁN TŰZBIZTOSÍTÁS.

— Harmadik és befejező közlemény. —

VII.

Midőn az eddigiek alapján megkísértjük előadni, hogy gondolatunk szerint mikép lehetne nálunk az állambiztosítást megvalósítani, ezzel még korántsem kívánjuk a kérdést az állambiztosítás javára eldöntöttnek tekinteni. A szervezet kifejtésével csakis azt akarjuk elérni, hogy ne egy eszmével vagy gondolattal, hanem határozott tervvel álljunk szemben, mely alkalmat adhat nem már általánosságokban mozgó, hanem határozott alakot öltött bírálatra és vitára.

Határozott tervvel kell előállanunk még azért is, mert biztosak lehetünk benne, hogy ha a törvényhozás túlnyomó nagy többsége magát az állambiztosítás hívének vallaná is, azt még sem fogadná el minden alakjában, hanem csakis oly alakban, mely a megszokottal egyezik. Vissza fogná bizonyosan utasítani azt az állambiztosítást, mely oly alapelveken nyugszik, melyek a közönség felfogásától egészen távol esnek. Mi sem német, sem svájci mintához, még a legtökéletesebbhez sem ragaszkodhatnánk szorosán, mert az előzmények mások. A német, éppen úgy mint a svájci intézetek, mint láttuk, apró kis szövetkezetekből nőttek ki, melyek a kölcsönös segélyezést tűzték ki elvül s még ez idő szerint is túlnyomólag ezen az elven alapulnak s ettől az elvtől tulajdonkép csak azok a porosz állami intézetek tértek el, melyek főszabadalmuk a kényszer és a kizárólagos jog elvesztésével tulajdonkép versenyintézetekké lettek és csak annyiban különböznek a kölcsönösöktől, hogy hatósági igazgatás alatt állanak. Közönségünk pedig, mióta a biztosítás nálunk általában nagyobb arányban kezdett terjedni, a biztosítási elvet, a szol-

gáltatás kölcsönösségét szokta meg. A Szepesség és a Szászföld kivételével hazánkban talán sehol sem volt apró kölcsönös biztosító. Hatósági intézet pedig a maros-tordai és a Kis-Küküllő megyein kívül sehol sem létesült s e két intézet is csak versenyintézet volt s e minőségét ma is megtartotta. A nálunk keletkezett nagyobb kölcsönösök pedig csakhamar megszűntek. Erőre csakis a részvényes vállalatok emelkedhettek. Nálunk tehát az a vállalati forma működik, mely különösen a német hatósági és állami intézeteket is reformokra, az eredeti segélyezési alapelvtől való kisebb nagyobb mérvű eltérésekre, sőt egyes hatósági intézeteket a segélyezési elvvel való csaknem teljes szakításra, sőt a részvényes vállalatok üzleti elveinek elfogadására kényszerítette. Kifejezést talál ez abban, hogy nálunk a kiválasztás vagyis a felajánlt biztosítás elfogadása, valamint a díj megállapítása lényegileg a vezérigazgató belátására bízott.

Az állami biztosításnak egyik főelőnye, de egyszersmind hátránya a biztosítási és ezzel karöltve járó elfogadási *kényszer*. Csakis a feleket és az állami intézetet vagy intézeteket kölcsönös kötelező általános kényszer létesítheti, hogy mindazok a tárgyak, épületek és ingók, melyeknek a biztosítás által való védelme czéloztatik, tényleg is biztosítottassanak, vagy más szóval a biztosítás általánosítottassék. De rögtön megszűnik ez az eredmény, a mint a biztosítástól a tűzveszélyességre befolyást gyakorló személyi vagy tárgyi indokokból, *kizárási* jog gyakoroltatik. A kizárási jogot, melyet szükségessé tesz és indokol a biztosítási érdek, indokolatlanná és jogtalanná teszi, midőn a biztosítás nem mint szerződéses jog és kötelezettség, hanem mint állami feladat gyakoroltatik, a midőn a biztosítás megszűnik magánjogi viszony lenni, hanem közjoggá válik és azon tekintet alá esik, hogy az állam a személyekre és tárgyakra egyformán tartozik ugyszólva védő szárnyait kiterjeszteni. Éppen úgy, mint az állam nem mondhatja, hogy én tartok attól, hogy meg fogod sérteni törvényeimet, s éppen ezért határainon belül nem tűrlek, vagy hogy egyes, a törvények védelme és pártfogása alatt keletkezett tárgyakat, szabad prédára bocsátok, nem mondhatja azt sem rátok, kiktől félek, hogy rosszakaratból vagy vétkeiségből, vagy cselédeitekkel, polgártársaitokkal való bánásmódokkal tűzkárt fogtok okozni, vagy bizonyos

tűzveszélyesebb tárgyakat a biztosításból kizárok. S ezen az a fictió sem segít, hogy az intézet a kölcsönösség elvén nyugvónak jelentetik ki, mert nem kölcsönös intézet az a szó valódi értelmében, hanem oly intézmény, melyet az érdekeltek tartoznak fentartani, a melynek fentartásához mások semmikép sem tartoznak hozzájárulni.

S a most kifejtett alapelvnek fontos következményei vannak az állami biztosításnak egész szervezetére vonatkozólag. Az állami intézet puszta *kizárólagossági* joggal, ezt még ki kell emelnünk, nem idézi elő a biztosításnak általános elterjedését, sőt éppen az általános elterjedést akadályozza. Ugyanis a biztosítást nem viszi be azokba a körökbe, a melyeknek a biztosítás leginkább van érdekében, értjük a kis embereket, kiket egy tűzvész tönkre tehet, koldusbotra juttathat. Szintugy nem tarthatjuk a czélt: a biztosításnak általános elterjedését biztosítottnak az állami versenyintézet által, mely legfőlebb a díj mérséklésére hathatna. De a puszta állami versenyintézet létesítését azért sem tartanók helyesnek, mert biztosra vehetjük, hogy ez a rövidebbet húzná. Az állami intézetnek szükségkép bizonyos bürokratikus szervezettel kell birnia és nélkülöznie kell azt a szabad mozgást és rendelkezési jogot, melyet a magánbiztosító intézeteknél nemcsak az igazgatóknál, hanem a magasabb hivatalnokoknál is látunk s éppen ezért hiányzik is benne a gyors elintézés lehetősége. De ezenkívül az állami intézet a közönséggel való érintkezésben szükségkép a közgazgatási közegekre támaszkodik, melyekben megvan és meglehet a kötelességérzet, de hiányzik bennük éppen az önérdek, mely a magánbiztosítók ügynökeit vezérli s a lehető legnagyobb tevékenységre buzdítja. Minél több üzletet közvetít az ügynök, annál nagyobb és biztosabb a jövedelme s éppen ez buzdítja és ösztönzi, hogy intézetének minél több és minél jobb üzletet szerezzen. S éppen ez azzal az eredménnyel járhat, hogy az állami intézet vagy általában nem köt üzletet, vagy tárczája megtelik u. n. rossz biztosítási anyaggal. Ha pedig az állam, mint ezt egy porosz hatósági intézet nemcsak az ingó, hanem az épületbiztosítás tekintetében is teszi, az üzletszerzést és a felekkel való érintkezést a magánbiztosító intézet módjára rendezi be, feltétlenül nagyobb igazgatási költségeket fog kimutatni a magánbiztosító

intézetnél s már ennek folytán nagyobb díjakat is fog számítani.

Kizártnak kell tekintenünk, hogy a biztosítás gyakorlása hatósági (városi és megyei) intézetekre bizassék. Az ily kisebb területre szorítókozó intézetek feltétlenül kénytelenek lennének ugy a kizárási jognak, mint a viszonbiztosításnak nagy mérvben való gyakorlására, ha csak magukat a fizetésképtelenség veszélyének kitenni nem akarnák. Az általuk gyakorolt kényszer folytán nagy mérvben összehalmozzák koczkázataikat s folytonosan ki vannak téve nagyobb mérvű károknak. Különösen a felvidéken és Erdélyben, hol a rossz építkezés a zsufoltsággal párosul, alig lehetne hatósági intézeteket a nélkül alapítani, hogy a jobban épített városok és mezővárosok túl ne terheltessenek, mert nem léteznék más mód a koczkázatok kölcsönös kiegyenlítésére. S biztosra vehetjük, hogy ezekben a megyékben a díjak aránylag igen nagyok, sőt sokkal nagyobbak lennének, mint jelenleg, midőn az intézeteknek módjukban van, az ottani rossz koczkázatokat más vidékek előnyösebb koczkázatai által kiegyenlíteni. Ténynek lehet tartani azt is, hogy a hatósági intézetek legalább egyelőre, sőt valószínűleg mindenkorra a viszonbiztosítást magánbiztosító intézetekkel kötnék meg, mert alig lehet várni, hogy a hatósági intézetek, különösen abban az esetben, ha szabadon cselekedhetnek és járhatnak el, egymással viszonbiztosítási szövetségre fognának lépni, mert nem igen lennének hajlandók arra, hogy magukra vállalják a gyengébbek terheit. A megyei intézetek alakítása még abba a nehézségbe is ütközik, hogy ha azokat nem akarnák patriarchalisan kezelni, az igazgatásukra szükséges képzett személyzetet is alig lehetne megszerezni.

A biztosítást e szerint csakis az *állam* maga gyakorolhatja, vagy mint *vállalkozó* vagy pedig csak mint *igazgató*. A különbség abban van, hogy az első esetben az állam a biztosítást az általános czélon kívül, még külön jövedelmi forrásnak tekinti, míg a második esetben csakis mint a biztosítási ügy kezelője és előmozdítója működik pusztán csakis azzal az általános czéllal, hogy az adótárgyakat illetőleg a polgárok adózási képességét fentartsa. Azt hisszük, hogy ahoz alig fogna a törvényhozás hozzájárulni, hogy a biztosítás a magánvállalkozástól elvétessék és állami vállalkozássá

alakíttassék. Az állami biztosító intézetet tehát csakis mint *államilag* kezelt *kölcsönös* biztosító intézetet lehetne szervezni, midőn is az érdekeltek élveznék az intézet előnyeit és hátrányait a nélkül azonban, hogy az intézet igazgatására bármilyen befolyást gyakorolhatnának. Mint állami intézet azonban élvezné a porto, bélyeg és illeték, továbbá az adómentességet, valamint igénybe vehetné vagy minden díjazás nélkül vagy pedig csekély díjazással (a díjak csekély százalékanak átengedésével) az állami közigazgatási közegek közreműködését.

Az intézetnek minden ügyét nem lehetne a központból igazgatni. A központ túlterhelésének megakadályozása és az ellenőrzés könnyítése végett is korlátolt ügykörrel, ha nem is minden megyében, legalább az országnak egyes vidékein igazgatóságokat kellene szervezni. De legalább is minden megyében, esetleg azonban minden járásban állandó fizetési közegének, becselő biztosának okvetlenül kell lennie. Az állandó fizetési közegeknek megyénként vagy járásonként való felállítása lényegileg attól függ, hogy a felvételi vagy előleges becsüket az intézet a saját közegei által akarja-e fogantatosítani vagy erre a célra bizalmi szakértőket akar-e felhasználni, kiket a dolog természetéből folyólag ugyan nem állandó fizetéssel látna el, hanem végzett munkáikat díjazná vagy pedig az egész előleges becslési eljárást magukra a községekre akarja-e bizni s magának csakis az ellenőrzést fenntartani.

Nem szorítkozhatnék az intézet csakis a tűzkárok, esetleg még a száraz villám okozta károk megtérítésére, hanem lakházaknál meg kellene térítenie legalább is a bevezetett légszesz által okozott robbanási károkat, gyáraknál pedig a kazán és gépek által előidézett robbanási károkat. Feltétlenül meg kellene ezt tennie, mert mindezek az események ellen védelmet nyújtanak a magánbiztosítók s az állami biztosító csak nem szoríthatja meg a biztosított eseményeket. A magánbiztosítás kizárja a hadi események, lázadás, csoportosulás által okozott tűzkárokat. Mint láttuk az állami és hatósági intézetek ezeket a károkat is részben vagy egészben megtérítik, vagy legalább nem zárják ki feltétlenül. A magánbiztosítás az ily károk megtérítését nem vállalhatja magára, mert habár nem is mindig s nem is szükségkép, mégis rop-

pant arányokat ölthetnek, mivel ily esetben az oltást és mentést kizártnak kell tekinteni. Különösen áll ez a hadi események által akár védelmi, akár támadási célból támasztott tüzekre. Nézetünk szerint az ily tűzkárok megtérítését állami biztosító sem vállalhatja magára, az ily károknak megtérítése a hadügyi budgetet kell terhelnie. A dolog természetéből folyik, hogy azokat a károkat sem lehet megtéríteni, melyet a biztosított vagy üzletvezetője, vagy megbízottja szándékosan, vétkes gondatlansággal vagy a tűzrendőri szabályok megsértésével mint tettes vagy bűnrészes okozott.

Minden kétségen felül áll, hogy az állami biztosító intézetnek az összes épületeket kell biztosítania, minden tekintet nélkül értékükre, a célra, a mely miatt emeltettek, illetőleg tényleg felhasználtatnak. A biztosításból csakis az ideiglenes célra rendelt épületek záratnának ki.

Kétes azonban, hogy az intézet kiterjessze-e működését az ingó biztosításra. Az *ingó* biztosításnál a *kényszert kizártnak* lehet és kell tekinteni. Az ingó vagyont a magánlakokba, üzlethelyiségekbe, gazdasági épületekbe, raktárakba, lerakodó helyekre való behatolás nélkül megállapítani nem lehet. A kényszer gyakorlása tulajdonkép egyértelmű lenne a polgároknak folytonos rendőri felügyelet alatt tartásával, a nélkül azonban, hogy a kényszer előidézné a megfelelő eredményt. Sok ingó érték fogna a biztosítás alul eltitkolással kivonadni. A kényszer-biztosításnak az ingó javakra, különösen pedig a háztartási ingóságokra való kiterjesztését ugyan többen hozták javaslatba, így különösen Wagner Adolf is.¹⁾ De Wagner ellenében, ki a kényszert a szegényosztályok érdekében csak a háztartási ingóságokra kívánja kiterjeszteni, igen drasztikusan jegyezte vala meg Schaeffer:²⁾ »De csakugyan a szegényeknek ellátását fognák-e azzal kikerülni, hogy az 1882/83-ik pénzügyi évben Poroszországban a 420 márkánál kisebb jövedelem miatt az osztályadó alul felmentett, vagy mint a classicus kifejezés mondja, az adóvégrehajtótól megszabadított 7,096.215, talán igazán szegénynek mondható embernek a nyakába küldenék a díj végett ugyanazt a végrehajtót?«

¹⁾ V. ö. Schönberg: Handb. der pol. Oekonomie. 1891. II. k. 934. l.

²⁾ Die Verstaatlichung des Feuerversicherungswesens, insbesondere der Mobiliarversicherung. 1884. 51. s. k.

Az ingó biztosításnak kényszer-biztosítás alakjában való gyakorlását kizártnak tekinthetjük. Szóba kerülhet csak az önkéntes biztosítás, a mely alakban való gyakorlását azt úgy Bajorországban, mint több svájci kantonban követelték.

Bajorországban az állami jégbiztosító intézetről szóló törvényjavaslat tárgyalása közben 1884 február 13-án oly indítvány tétetett, hogy a kormány vegye fontolóra egy állami ingó tűzbiztosító intézetnek létesítését. Az indítvány határozat érvényére emeltetett. Ennek folytán a kormány első sorban a közigazgatási hatóságokat, a kereskedelmi és iparkamarákat és a gazdasági egyleteket kérte fel véleményadásra. A kormányhoz 418 vélemény érkezett be, melyek közül azonban csak 45 nyilatkozott határozottan az állami intézet szükségére mellett. A beérkezett többi vélemények közül egyesek csak feltételesen jelentik ki ily intézetnek szükségét, mások a szükség kérdésében nem nyilatkoznak, a tulnyomó többség azonban határozottan az intézet létesítése ellen nyilatkozik s tagadják annak szükséges voltát. Az állami intézet felállítását pártoló vélemények körülbelül azokat az indokokat hangsúlyozzák, a melyeket nálunk is lehet hallani. Kiemelik, hogy a magán intézetek nagy osztalékai és tetemes igazgatási költségei folytán a díjak nagyok, a kevésbé vagyonos osztály által elviselhetetlenek, a kis (100—300 márkás) és a nagyobb kárveszélylyel járó biztosításokat vagy fel nem keresik, vagy egyenesen elutasítják, az egyes községekben elfogadható biztosítások összegét korlátolják, egyes községeket vagy község-részeket a biztosításból egyenesen kizártnak, a károkat nem a biztosított összeg arányában, hanem jóval azon alul állapítják meg s megtörténik, hogy a nagy összegekre biztosított csak csekély összeget kap kárpótlásul, a gazdasági termények és felszerelések biztosítását csak úgy fogadják el, ha egyszersmind az állatállomány is, rendesen tulértékesítve, biztosítottatik. — Ezek ellenében az ellenvélemények mindenekelőtt kiemelik, hogy elvi szempontból kell kizártnak tekinteni, hogy az állam oly teendőket vállaljon magára, melyeket a magán tevékenység is elvégezhet. A magánintézeteknek tulajdonított nagy nyereségek helytelen számításra és felfogásra alapulnak. Fordulnak elő ugyan visszaélések, de ezek nem általánosak, melyekért az intézeteket általában, különösen pedig a jobb intézeteket nem lehet felelőssé tenni. A visszaéléseknek

már a verseny is elejét veszi, de különben az ilyeneket a jó törvények és rendeletek is megakadályozhatják. Egyes állítólagos sérelmek tulajdonkép helyes biztosítási elveken alapulnak, melyeket az állam az ingatlan biztosításnál is érvényre emel. Szóról-szóra, természetesen fordításban, idézzük az ellenvélemények végeredményét: »Mi a jégbiztosítás terén örvendetes haladás lehet, annak nem kell szükségkép ugyanannak lennie más biztosítási ágakban s az állami ingatlan biztosító intézetnek kedvező eredményei még nem bizonyítanak a mellett, hogy az állami ingó biztosító intézet hason kedvező sikerrel fog járni. Senki se támaszthat jégkárt, vagy tudhatja, hogy birtokát elveri-e a jég; nem forog fenn tehát az az érdek, hogy jogtalan vagyoni előny elérhetése végett nagy összegig biztosítsanak; az aratás értékének megállapítása, ismeretesen lévén az átlagárak, nem ütközik nehézségekbe, a károk lebonyolításánál sem okoz nehézséget a helyesnek legalább megközelítő eltalálása. Az ingatlan biztosításnál a tényállás szintén általában egyszerű, aránylag könnyű az illető tárgyaknak valódi értékét megállapítani, osztályokba sorozni és e szerint általános érvényű szabályokat felállítani.

Más a tényállás az ingó biztosításnál, itt minden egyes más és más alakot ölt. Igen sok kikerüli, hogy köztudomásra jusson és éppen ezért a csalások, illetőleg csalási kísérletek nem ütköznek nehézségekbe; a magánérdekeknek szembeállítása bizonyul a legjobb eszköznek a helyes középutnak eltalálására, föltéve, hogy törvényes intézkedések gondoskodnak arról, hogy az erősebbek, itt a biztosító társaságok tulkapásai lehetetlenné tétessenek, vagy legalább a lehetőségig kizárassanak. Ezek a szempontok kétszeres súlylyal esnek a mérleg serpenyőjébe, ha feltételeztetik, hogy az állami ingó biztosítás minden kísérlete idővel monopolizálásra visz; ilyesmi pedig az üzletnek tiszta kereskedelmi jellegénél fogva igen kétes merénylet lenne. Már az állami ingatlan biztosításnál, a mely pedig csak szabályzatokkal működik, tehát soha sem egyénit s semminemű kockázatot vissza nem utasít, ha csak rendkívüli veszélylyel nem jár, nem lehet kikerülni, hogy jogtalanságok ne történjenek, hiszen köztudomású, hogy a városok sokkal kisebb díjjal kijöhetnének, ha nem kellene a vidéki károknak egy részét is megtéríteniök. Még sokkal nagyobb mérvben mutatkoznék ez az aránytalanság, ha az ingó

biztosítás hason elvek szerint kezeltetnék. Mindezekről azonban eltekintve, nagyon is kicsinyítik a feladat nagyságát és nehézségét, ha azt hiszik, hogy az ingó biztosítást az ingatlan biztosításba állandóan be lehet ékelni; mihelyt pedig ez az összeköttetés megszűnik, vagy az ingó biztosítás csak külön osztálylyá is válik, az igazgatásnak várt megolcsósodása általában nem, vagy legalább nem a várt mérvben fog bekövetkezni. Minden esetben kerülni kell minden rohamosságot és be kell várni, hogy minő fejlődést veend a jégbiztosítás. Egy újabb államilag igazgatott biztosítási intézetnek szervezése végre szükségkép eredményezni fogja a külső hatóságok munkaterhének növekedését, különösen pedig a községek teendőinek szaporodását és ezekre újabb kiadásokat fog róni.«¹⁾ Az állami jégbiztosítás igazgatóit hallva, nagyszerű eredményeket ért el, de ha adatait elfogulatlanul nézzük, arra a következtetésre kell jönnünk, hogy azok bizony nagyon távol állanak a nagyszerűségtől. A nagy német magánbiztosítók által számított díjakhoz mérten nagy díjai daczára-fennállása óta 1885-től 1891-ig csak kétszer fizette meg teljesen a megállapított károkat, a többi években pedig csak kisebb-nagyobb levonásokkal, holott 8⁰/₀-os és azon alul való károkat egyáltalában nem téríti meg, illetőleg nagyobb kár esetén a 8⁰/₀-ot feltétlenül levonja. Különben tudtunkkal az ingó biztosítás eszméjét az utóbbi években már nem bolygatják.

A svájci kantonokban az ingó biztosító intézetek felállítását illetőleg tett indítványokkal a svájci biztosítási hivatal úgy 1892., mint 1893. évi jelentéseiben foglalkozik. Mellőzhetjük azokat az érveléseket, miket a kantonok gyengeségére való tekintettel felhoz, de kiemelni akarjuk azokat, miket az ingó biztosításból folyólag tesz: »A dolog természetében fekszik tehát« — mondja 1892. évi jelentésében — »hogy az ingó biztosításnál a kötvényben említett biztosítási összeg csak azt a határt jelenti, a meddig esetleg a tűzkárok kárpótoltnak, hogy azonban a kártérítési összeg nem haladhatja meg a tényleg szenvedett kárt; tehát még teljes kár esetén is feltétlenül szükséges, hogy a kár nagysága iránt tárgyalások folytattassanak, melyeket rendszerint azonnal

¹⁾ Denkschrift des k. bayer. Staatsmin. des Innern die Vers. der Mobilien geg. Feuersgefahr betreffend. Hirth: Annalen des deutschen Reichs 1886. 781—816.

barátságosan szoktak befejezni, vagy pedig mindkét részről választott szakértők által elintézni. Az előzékenységről, melylyel a károsult adatai fogadtatnak vagy kétség esetén a két részről választott szakértők által tisztába hozatnak, tanuságot tesznek a számos tűzkárhoz mérve minimálisnak mondható bírói ítéletek. Az állami ingó biztosító intézet a legjobb akarat mellett sem járhatna el hason előzékenységgel. Nevezetesen mezei vagy iparos termelvényekben, munkaeszközökben vagy gépekben vagy kereskedői árúban történt kár esetében neki is le kellene mondania a hamis elvről, hogy a tűzkárbiztosításnál a kötvényben említett biztosítási összeg kötelező mindaddig, míg meg nem változtatott. De ha az állam képviselői az egyik károsultnak kárszámláját bizalommal fogadnák, a másikat ellenben helyes érzéssel kifogásolnák, folytonosan azoknak a vádaskodásoknak lennének kitéve, hogy politikai vagy fiskalitási szempontból cselekszenek s épen azért — épen úgy, mint az állami bankoknál — előáll a kénytelenség, hogy a jogegyenlőség megvédésére a hatóságok jóakarata bürokratikus szabványokkal zaboláztassék. Bizonyítja ezt Waadt kanton állami biztosító intézete, melynek jóakarató czélzatát nem akarjuk kétségbe vonni. »Az tehát, mit magánbiztosításunknak szemére lobbantanak, hogy t. i. a kötvényben megállapított biztosítási összeget nem véglegesnek, a társaságra nézve kötelezőnek, hanem csak kötelezettségei véghatárának tekinti és tűzkár esetén igyekszik a tényleges kárt lehetőleg békésen a biztosítottal folytatott tárgyalások által megállapítani, teljesen indokoltnak kell találni, ha kikerülni akarjuk, hogy vagy a biztosítót, vagy a biztosítottat érje jogtalanság és a magán biztosító intézetek szabad eljárásukkal minden esetben fölötte állnak az állami intézeteknek. Ezen elvnek általános elismerése a leghatályosabb eszköz lenne a túlbiztosítás és a csalárd gyujtogatás ellen, holott az utóbbit épen a kötvényben említett biztosítási összegnek helytelen jogi becslése mozdítja elő « Az 1893. évi jelentés hosszabban terjeszkedik ki a magánbiztosítás ellen felhozott érvelésekre, melyek természetesen támogatni akarják az állambiztosítás szükségét. Kitér természetesen arra a panaszra is, hogy a magánbiztosítók mellőzik a szegény emberek kis biztosításait. Erre nézve előadja, hogy a kis biztosítások nagy akadályára szolgálnak a kantonok által követelt kötvényille-

tékek, melyek néha magánál a díjnál is többet kitesznek. Kiemeli, hogy a magánbiztosítók az együttes vagy tömeges biztosítás által igyekeztek a kis embereket a biztosításba bevonni s ezután folytatja: »Kétkelkednünk kell abban, hogy az állami ingó biztosítással nagyobb eredményt lehetne elérni. Waadt kantonban a kötelező állami biztosítás az összes ingó vagyont illetőleg már 26 évig állott fenn, midőn 1877-ben a marchissy-i tűzkár volt, mégis az elégett ingóságnak csak 48°/o-a kárpótoltatott és ugy Marchissy, mint az egyidejűleg súlyos tűzkárt szenvedett Airolo részére vették igénybe a szövetség polgárainak támogatását. Hason segélykéréseket Waadt kantonból más nagyobb tűzkároknál is lehetett halalani, így p. o. a vallorbei 1883. évi tűzkár alkalmával. Miként lehet ezt a tapasztalatot megmagyarázni? A waadti törvénynek említett 26. cikke, mely csak részleges kárnál károsítja gyakran a biztosítottat, önmagában nem okozhatja, hanem igen is a következő nehézségek. Ha a mozgó népességű községekben már a letelepedési lajstromoknak a tényleges állapottal egyező nyilvántartása nehézséget okoz, még sokkal több nehézséggel jár ingó biztosításaik kataszterének nyilvántartása; továbbá még sem lehet oly biztosításokat érvényben tartani, melyekért a biztosítási pénztár-díjat nem kap, végre az alsó kezelő hatóságoknak csekély díjazás mellett való folytonosan növekedő igénybevételének is meg vannak a határai.«

Azt hiszszük, hogy ezen bizonyára nem érdekelt körökből származó érvek teljesen elégségesek annak bizonyítására, hogy az állam magát az ingó biztosítással nem terhelheti, különösen akkor, ha még figyelmeztetünk Waadt kanton törvényének általunk is kiemelt 24. és 25. cikkeire, melyeket ha a gyujtogatásokat, a csalásokat előmozdítani s ezeknek tág teret nyitni nem akarunk, nem mellőzhetjük.

Nem is igen vonják kétségbe azokat a nagy nehézségeket, melyeket az ingó biztosítás okoz. Hanem rendesen azzal is szoktak érvelni, hogy hiszen az állami intézet is szerezhethet magának oly jó tisztviselői, különösen kárbecslői kart, mint a magánbiztosítók, hiszen a nyereségből juttathat nekik osztályrészt. A tantième maga nem adja meg a magánbiztosítók tisztviselői karának azokat a kiváló tulajdonokat, melyeket benne a magánbiztosítás ellenei is kiemelnek és megdicsérnek. Sokkal nagyobb befolyással van erre egyrészt a biztos-

ság, hogy vagy saját, vagy más intézetnél fog tehetségeinek és képességeinek megfelelő állást kivívni, másrészt pedig az aggodalom is, hogy állását egyszerű 6 hetes vagy 3 havi előleges felmondás mellett elvesztheti. A jobb és kiválóbb tehetségek sokkal inkább utat törhetnek maguknak, ha számos versenyintézet van és újabbak szabadon keletkezhetnek, mintha csak egy intézet van. Ha csak egy intézet van, a legjobb tehetségek is mellőztethetnek, midőn azonban sok az intézet, ez a mellőzés lehetetlen vagy legalább a ritkaságokhoz tartozik. Midőn sok az intézet, a legalsóbb úgy, mint a legmagasabb rendű hivatalnok is ugyyszólva a főnök vagy igazgató szemei alatt dolgozik; ez nem eshetik meg ott, hol nagy a hivatalos apparatus. De ha a főnök vagy igazgató bármi okból mellőzi az igazi vagy képzelt tehetséget, átcsap egy másik intézethez vagy önmaga alapít újat.

Különben hazánkban, a mennyire az irodalmat és a társadalmi törekvéseket ismerjük, az egész ingó biztosításnak államosítását soha szóba sem hozták, s az ingó biztosítás államosítását csakis a gazdák érdekében követelték, pusztán az olcsóbb díj és a jobb kármegállapítások miatt, mert egyéb érdek fenn nem forog. Az egész ingó biztosításnak az állam által való gyakorlását, azt hisszük, első sorban a gyárak köszönnék meg, melyeknek ma módjukban van utánbiztosításokat vagy a gyáron kívül ideiglenesen elhelyezett készletbiztosításokat, melyek rendszerint csak rövid időre szólnak, a felmerülő szükség pillanatában egyszerűen a távbeszélő vagy a távirda felhasználásával eszközölni. Állami intézetnél az ilyesmi teljes lehetetlen volna. Figyelmen kívül hagyva azt, hogy az állam, ha lemond is az előleges becslésről, mert erről, ha csak egy sereg szakértő hivatalnokot nem akarna alkalmazni, le is kellene mondania, legalább is a bemondásnak ellenőrzését igényli, nem igen fogna abba bocsátkozni, hogy a biztosítás a kellő lajstromozás előtt érvénybe lépjen. A lajstromozás vagy bejegyzés pedig befejezettnek csak akkor tekinthetik, midőn az már nemcsak a központban, hanem a községben is, hol a biztosítandó tárgy van, megtörténik. A községben pedig a bejegyzés csakis az intézet által kiállított kötvény, elismervény vagy elfogadási nyilatkozat alapján fogantatosíthatatik. Mi a mezőgazdasági, a mai ugynevezett általánbiztosítást illeti, a gazdák termését, állatállományát, gaz-

dasági felszerelését előre is meg lehet becsülni, de ez a becslés egyáltalán nem lehet mérvadó a tűzkár megállapításánál, melynél a főkérdés nem az, hogy mi és mennyi és minő értékben volt meg az ajánlattétel idejében, hanem az, hogy mi és mennyi égett el tényleg és hogy az elégetteknek mennyi volt az értékük. Nyomozás, tárgyalás vagy mondjuk alkudozás nélkül az ilyes károkat nem lehet megállapítani. S azt hisszük, hogy az állam méltóságával össze nem fér, hogy károsult felekkel alkudozzék, czivakodjék és perlekedjék. Ha pedig nem jár el szigorúan, a tűzkárok nagy mérvben fognak szaporodni. Végre is úgy áll az ügy, hogy a magánbiztosítót a gyujtogató legfőlebb csak egyszer szedheti rá, másodszor egyrészt azért nem, mert ekkor már gyanuval él és sokkal szigorúbban kutat és keres, de másrészt és főleg azért nem, mert ha a kár előtte gyanusnak látszik, az illetőtől nem fogad el többé semmiféle biztosítást semmi áron és semmiféle feltételek mellett. S az ily kizárt embert más biztosító intézet is csak nagy ritkán fogadja el s ha igen, rendszerint csakis az előbbi kárnak vagy eltitkolásával, vagy határozott megtagadásával. Az ily módon elért biztosítás pedig nem biztosítás, mert ha kitudódik, gyujtogatásával csakis magát károsította. Pedig az intézetek fekete könyvébe sokan vannak bejegyezve. Nem mind van gyujtogatással gyanusítva, sőt sok van olyan is, kiről biztosan tudva van, hogy a tűzvészt sem maga, sem megbizottja által nem szította, hanem vagy maga, vagy gazdatisztje rosszul bánik a cselédekkel, folytonosan czivakodik és perlekedik a szomszédaival, vagy pedig csak a biztosító intézetet akarta rászédni. Az állami intézet nem igen tarthat ily fekete könyvet, mert más az, ha az állam valakit kizárás által megbélyegez és egészen más, ha az üzletember azt mondja: sajnálom, de önnel nem kötök üzletet. Hogy miért nem, ezt nem tartozik indokolni.

Végre szabadjon megjegyeznünk, hogy ingó károknál a legritkább esetekben áll a biztosító egy teljesen bizton megállapítható kárral szemben. A legtöbb esetben tehát csak valószínűségről van szó. Megengedhetjük magunknak azt a tréfát, hogy szép csendesen tőrjünk, ha a magánbiztosítókat szidják, de nem igen tőrhetnök, ha az államot pártoskodással vádolnák.

Az állami intézet már csak a kezelés egyszerűsítése végett is az épületeket *teljes* értékben tartoznék biztosítani. Ez

ugyan a mai szokással szemben, midőn az épületeknek csak eléghető részeit biztosítják, ujtás lenne, melylyel azonban a közönség csakhamar megbarátkoznék annyival is inkább, mert a gyárak, ipartelepek különben is rendszerint teljes értékben biztosítottak és mert a teljesen szilárd épületek tulajdonosai is mindinkább megszokják a teljes értékben való biztosítást, minthogy a tűz minden esetben megrongálja a falazatot.

Kártérítési alapul csakis az épületnek *tényleges* értéke szolgálhatna, vagyis kártérítésül nem szabadna sem többet, sem kevesebbet fizetni, mint a mennyi elegendő az épületnek abban az állapotban való helyreállítására, illetőleg felépítésére, a melyben az a tűz napján létezett. Ha a valódi értéknél többet fizetne az állami intézet, csak a tüzeseteket szaporítaná, ha kevesebbet, a biztosítottakat károsítaná. S ettől az elvtől semmi esetben sem szabadna eltérni, ez a közérdek követelménye.

S ennek az elvnek kifejezésre kell jutnia az állami intézetenél nem mellőzhető *előleges* becsünél is. Az előleges becsüt az intézet ki nem kerülheti egyrészt azért, mert nem tűrheti a túlbiztosításokat, melyek előmozditják a rosszhiszeműséget és gondatlanságot és mert az állami intézet nem szedhet illetéktelen díjakat. De az előleges becsü s ezt akarjuk főleg kiemelni, nem szolgálhat egyszersmind kártérítési alapul, hanem csakis azt a legmagasabb összeget jelentheti, a melynek erejéig az intézet kárpótlást ad. Az épület értéke nemcsak avulás által, hanem az anyagok árának, a munkabéreknek leszállása folytán is csökkenhet, de az épület, nevezetesen a gyári épület értéke jelentékenyen csökkenhet s tényleg csökken is, ha arra a célra, a melyre építettett vagy más hason célra többé egyáltalán nem, vagy csak jelentékeny átalakítási költséggel használtathatik. Az indok közönyös. Ez rejthetik az illető személyes, vagy helyi, vagy általános gazdasági, vagy illető iparág különös viszonyaiban.

Igen helytelenül intézkednek tehát az általunk részletesen ismerttetett törvények valamint a kantoni törvények is, melyek a tűzkár esetén csak akkor követelnek új érték-megállapítást, ha az épület állapotából kitűnik, hogy tényleges értéke a becsértéknél — mint a szász törvény mondja — 5°/o-al kisebb. A helyes eljárás megköveteli, hogy minden tűzkár esetén állapítsák meg az illető épületnek tényleges értéke s pedig nemcsak tulajdonképi építési értéke, hanem az az értékcsök-

kenés is, mely a kijelölt célra való nem használhatóság vagy a kényszer eladás folytán előállt.

A német állami biztosítók különben ennek az értékcsökkenésnek tekintetbe vételét azért is mellőzik, mert a kártérítési összeget csakis az épületnek újra felépítésére szolgáltatják ki. Az indok, a miért ezt teszik, abban rejlik, hogy ily módon akarják a rosszhiszemű és gondatlan tűzkárokat megakadályozni. Tény, hogy nálunk sok épületet azért gyujtanak fel, mert az illetők pénzt akarnak csinálni. Ezt tapasztalhatjuk különösen azokban a megyékben, melyekben a népet a kivándorlási düh fogta el. De végre is az ily esetek a kivételesek közé tartoznak s szegény embernek csak kárára van, ha az épületi anyagot hitelbe kell beszereznie s minden egyes részletért külön kell folyamodnia. Nálunk a közönség különben is megszokta, hogy kárát, mint p. o. az u. n. községi károknál a megállapításkor azonnal vagy pedig a megállapítás után legfőlebb 15 nap alatt megkapja. Feltétlenül szükséges lenne tehát, hogy az állami intézet a kárt készpénzben azonnal kifizesse, hogy a károsult minél előbb hozzáfoghasson az építkezéshez illetőleg kitatarozáshoz s ne legyen kénytelen vagy pénzt fölvenni, vagy pedig anyagszállítókkal vagy építőmesterekkel sokkal terhesebb feltételek alatt szerződni.

Főlöszleges mondani, hogy míg esetleg a közönséges lakházaknak és gazdasági épületeknek különösen a falusi házaknak előleges becslését egész nyugodtan lehetne a községekre bízni, már a jobb épületek előleges becslésénél is szakértő becsüsöket kell alkalmazni. A károkat természetesen csakis az intézet szakértő közegei állapítanak meg. Az intézetnek jogában állana ugy az előleges becsléseket, mint a károkat felülvizsgáltatni. Becslési általános felülvizsgálatot nézetünk szerint legalább is minden 10 évben kellene eszközölni, nem nézve azt, hogy részleges helyi felülvizsgálatot a kárfelügyelő minden tüzeset alkalmával tartoznék végezni. A feleknek ugy az előleges, mint a kárbecslés ellen való felszólamlását választott szakértő bizottság dönti el, természetesen a vesztes fél költségére.

Különösen fontos a díj megállapítás. Közönségünk megszokta a szabott díjakat, melyek azt az előnyt nyujtják, hogy az egyesek ismert mennyiséggel számolhatnak. Az emberek, különösen napjainkban, midőn a vagyonadta jövedelem inkább

hanyatló, semmint emelkedő, inkább fizetnek valamivel nagyobb díjakat, semmint hogy kitegyék magukat meglepetéseknek, melyek esetleg kiadásait nagyon is felduzzasztják. Éppen a pótdíj-fizetéstől való félelem okozta nálunk, hogy a kölcsönös biztosítás nem vergődhetett zöld ágra s okozza Németországban, hogy a kölcsönös, mely folytonosan kisebb-nagyobb pótdíjakat szed, vagy feloszlik vagy csak teng, holott nagy kölcsönösök, mint p. o. a góthai tűzbiztosító, habár tagjaitól aránytalanul nagy díjakat szed is, folytonosan halad előre. A góthai tűzbiztosító bankra nézve ugyan meg kell jegyezni, hogy rendszerint a díjnak 70—80%-át osztalék alakjában visszafizeti s így díjai csak látszólag rendkívül magasak s ezeket csak azért szedi, hogy pótdíjakat semmi esetben sem legyen kénytelen beszedni.

Szükséges továbbá, hogy a díjak akként állapittassanak meg, hogy ne csak a károkat és költségeket fedezzék, hanem fölösleget is szolgáltatassanak, melyből tartalékot lehessen alkotni. Feltétlenül szükséges még az is, hogy az egyes díjtételek arányban álljanak az elvállalt kockázatokkal, vagyis hogy a díjak úgy állapittassanak meg, hogy minden egyes tárgyra nézve tekintettel legyenek az összes, a tűz és kárveszélyre befolyást gyakorló viszonyokra.

Egy nagy állam méltóságával nem igen lehet összeegyeztetni, hogy magánintézetekkel kössön viszonbiztosítási szerződéseket a végre, hogy azoknál keressen támogatást intézménye fentartására. Habár a tűzkárok számában és értékében megvan is bizonyos szabályosság, már az egyes évek közt vannak eltérések, sőt a rendkívüli, az átlagot messze túlhaladó károk sincsenek kizárva. Az intézményt az érdekeltek maguk tartoznak fentartani s gondoskodni kell arról is, hogy az állam előlegezésekkel ne terheltezzék, se az intézet maga, se az állam az intézet érdekében kölcsönöket felvenni ne legyen kénytelen. Mindezek az indokok szükségessé teszik a tartaléktőke, sőt bő tartaléktőke gyűjtését. Sem az igazsággal, sem a méltányossággal nem fér össze a bajor törvénynek az az intézkedése, mely a tartaléktőke javára szedendő járulékot egyforma százalékban állapítja meg. Ha a tartaléktőke gyors szaporítására sulyt fektetünk s ezt feltétlenül meg kell tennünk, a tartaléktőke gyarapodását nem bizhatjuk pusztán az évi fölöslegekre, hanem a tartaléktőke javára az ujon-

nan felvett, illetőleg értékükben emelt biztosítási tárgyaktól külön illetéket kell beszedni. Ezt az illetéket azonban igazságosan csakis egy évi díjnak bizonyos százalékában, 10—20 %/o-ában lehet megállapítani. A tartaléktőkéhez kell utalni az évi fölöslegeket, mindaddig, míg az a biztosított összeg $\frac{1}{2}$ 0/0-ára nem emelkedett. Mihelyt a tartaléktőke a jelzett magasságot elérte, abba csak egyéb jövedelmei folynának s a fölösleget fel lehetne használni a következő év díjainak aránylagos leszállítására. Mihelyt a tartaléktőke a biztosított összegnek 10/0-át elérte, kamatjövedelmét is fel lehet használni az évi kiadások fedezetére. Alatta értetődik azonban, hogy a tartaléktőkét az egyszer elért magaslapon fenn kell tartani s ha csökken, ismét abba kell utalni úgy az évi fölösleget mint a kamatokat.

Fölsleges mondanunk, hogy az intézetnek nemcsak a károkat és kárfelvételi költségeket, a tűzoltói intézményre fordított kiadásokat, jutalmakat, hanem az összes kiadásokat, nevezetesen az előleges becslési, behajtási költségeket is kell fedeznie s nem szabad egyes költségeket és kiadásokat az egyesekre és a községekre átutalnia. Megköveteli ezt az eljárást, hogy a törvényhozás és a közönség az intézet számadásait ellenőrizhesse és tisztán lássa maga előtt, hogy a biztosítás mennyibe kerül. Könnyű ott rásütni, hogy a biztosítás olcsó, olcsóbb, mint a magánintézeteknél, midőn a terheknek egy részét a felek illetőleg a községek viselik, nem nézve azt, hogy az intézet portó-, díj- és illeték és adómentességét élvez.

Az igazságos díjszabásnak egyénitennie kell. Nem mondhatjuk igazságosnak azt a díjszabást, mely a p. o. zsindey tetőzetű épületre ugyanazt a díjtételt rója, mint a szalma- vagy nádfedelűre. Nem tarthatjuk igazságosnak azt a díjszabást, mely csak az épületet és viszonyait nézi, nem pedig egyszersmind a helység viszonyait is. Kevés kárpótlásnak kell tekintenünk, hogy az oltás és mentés tekintetében aránylag nagyobb tűzoltói járuléokban részesíttetnek. Nem fogjuk helyesnek elismerni azt a díjszabást, mely a járulékokat az évi károsodással hozza arányba, habár magát az elvet, hogy a tűzveszélyesebb községekben nagyobb legyen a díj, mint a kevésbé tűzveszélyes községekben, helyesnek is kell elismernünk, de a tűzveszélyesség és a tényleg előforduló tüzek és terjedelmök közt semmiféle összefüggés sincs. Egyes igen

jól épített s oltás és mentés tekintetében is viszonylag kedvező községekben kedvezőtlen viszonyok folytán nagymérvű tűz pusztíthat bizonyos évben, holott éppen a tűz- és kárveszély tekintetében igen rossz községek a tűztől mentesek maradtak vagy ha tűz ki is ütött, az különösen szerencsés viszonyok folytán csak csekély kárt okozott.

Részünkről a lakházakra, gazdasági épületekre nézve a községi, de nem az egyoldalú községi díjszabást tartjuk megfelelőnek, vagyis a díj-megállapításnál nem szabad pusztán az illető községben bizonyos évek alatt előfordult tűzkárookra és ezek által okozott értékvesztésekre tekintettel lenni, hanem figyelembe kell venni az ugyanazon vidéken levő községekben tett tapasztalatokat. A gyári díjszabásnak már inkább általánosnak kell lennie, mégis tekintettel az illető község viszonyaira. A díjszabásnak kezdetben alkalmazkodnia kellene a magánintézeteknek érvényben levő díjszabásaihoz, melyeket azután a szerzett tapasztalatokhoz képest öt vagy tíz évenként kellene módosítani. Ez a díjszabás feltételezi a pontos, minden községről külön-külön vezetett statisztikát.

Nem mernők állítani, hogy ez a díjszabályzat általános megelégedést fog szülni. Bizonyosan alkalmat fog adni panaszokra, ha tekintetbe vesszük azt, hogy ma a díj tulajdonkép alkú tárgya s hogy a tűz és kárveszélyességet enyhítő minden ténykörülmény rögtön maga után vonja a díjleszálítást s hogy az állami intézet semmi esetben sem egyéníthet akkép, mint ezt a magánbiztosítás teszi. Az állami intézetnek szükségkép általános, mindenkivel szemben egyaránt érvényes díjszabályzatot kell felállítania s semmi tekintettel sem lehet a biztosított egyéniségére, holott ez a tűz- és kár veszélyességére nézve szintoly fontos tényező, mint maguk a tárgyiagos tényezők. Kikerülhetlen lesz tehát az, hogy egyesek a jelenleginél magasabb díjakkal ne terheltessenek, valamint kikerülhetlen lesz az, hogy egész községek hosszabb, rövidebb ideig túl ne terheltessenek, míg mások természetesen kedvezményben fognának részesülni. Egyesek túlterhelése nemcsak abban fogna előállani, hogy magasabb díjakat fognának fizetni, hanem abban is, hogy el fognának esni azoktól a díjengedményektől, melyekben »jutalék« címén részesülnek. Köztudomású, hogy a magánintézetek által fizetett jutalékok jelentékeny részét maguk a biztosított felek kapják s ezeket

nem a volt »misera plebs contribuens« soraiban kell keresnünk, hanem éppen azok sorában, kik az állam ügyeire befolyást gyakorolnak, s ha nem is ülnek a törvényhozó testületben, szerepet visznek a helyhatóságokban, az ipar és kereskedelmi kamarákban, a gazdasági egyletekben.

VIII.

Főbb vonásokban előadtuk egy állami biztosító intézetnek lehető szervezetét. Kifejtettük és indokoltuk, hogy miért tartjuk nehéznek, sőt kivihetetlennak az ingó biztosítás államosítását s így az tényleg csakis az épületeknek és legfőlebb még tartozékaiknak biztosítására szoritkozhatnak. Egyes szervezeti kérdéseknél kiemeltük a nehézségeket is, melyeket megoldásuk okoz. A szervezet megállapításánál pedig oly módozatokat ajánlottunk, melyek nézetünk szerint a legkevésbé esnek kifogás alá. Ha kifogásolhatók, akkor csak abban az irányban eshetnének kifogás alá, hogy a kevésbé vagyonos osztályok terheit nem rakja a vagyonosabb osztályok vállaira s lehetőleg azon igyekszik, hogy az összes adózók ne segítsék viselni egy oly intézménynek terheit, mely csak egyeseknek szolgál előnyére.

Érezzük s tudjuk, hogy ily szűk korlátok közt mozgó állami tűzbiztosító intézettel alig ha barátkoznék meg nálunk a közvélemény, mely a mennyiben az állami biztosító intézetet követeli, ezt főleg azért kívánja, mert olcsóbb díjakat és méltányosabb kármegállapításokat remél. Mi az olcsóbb díjakat illeti, erre nézve ki kell emelni, hogy a német és a svájci állambiztosítók azt vitatják, hogy a magánbiztosítók a díjnak sokkal nagyobb részét fordítják igazgatási költségekre, a mennyiben a díjából még ügynöki jutalékokat kell fizetniök és azokból még nyereséget is akarnak huzni. Ez tagadhatlan tény; csak hogy úgy a német, mint a svájci állami biztosítók a biztosításra való kiadásoknak egy jelentékeny részét a községekre és az egyesekre háritják. Felhozzák még azt is, hogy a kis emberek díja csekélyebb az állami biztosítóknál, mint a magánbiztosítóknál. Ez szintén tény azoknál az intézeteknél, melyek a kényszert gyakorolják. S ezt az eredményt eléri, hogy a vagyonosabb, vagyis a jobb épületek tulajdonosait, különösen a városi épületeket terhelik

meg a rosszabb minőségű, illetőleg falusi épületek előnyére. A kármegállapítás az állami intézeteknél is legalább újabban szigorú, azok sem adnak rozszant ház helyett újat. A szigorúbb kármegállapításra az intézeteket az a tapasztalat vitte, hogy a könnyelmű és túlelőzékeny kármegállapítások csak a tűzeseteket szaporítják. A biztosított a kártérítési összeget ugyan csakis az épületnek újraemelésére használhatta fel, de nálunk sem történik minden gyújtás azért, hogy a kártérítési összeget Amerikába való kivándorlásra lehessen felhasználni, hanem többször azért, mert a tetőzet rozszant, az épület dülőfélben van, hasznavehetlenné vált. Beszélnek, hogy egy kisebb városnak befolyásos egyéne az ott már többször időzött kárbecslőnek egész naivul azt jegyezte meg, hogy mindaddig, míg ez a negyed nem lesz újra kiépítve, a biztosító társaság városunkban rossz üzleteket fog csinálni. Az illető városnegyed zsufoltan volt építve, házai elütöttek a város egyéb részeinek házaitól. Ezt meg kellett szüntetni s időközönként egy-egy házcsoportha fel is szállt a vörös kakas. A biztosításnak egyáltalán nem lehet feladata, hogy előmozdítsa akár a rosszhiszeműséget, akár a gondatlanságot.

Az állami biztosító intézet felállításának határozottan meg volna az az előnye, hogy általánossá tenné az épületbiztosítást és egyszersmind terjesztené a biztosítás eszméjét s valószínűnek tarthatjuk, hogy az épületbiztosítás általánosításával az ingó biztosítás is nagyobb mérveket öltene. Egész bizton azonban erre nem számíthatunk, mert még e tekintetben sok az álnézet és a balfelfogás. Akárhány ember van, ki egy pillanatig se hagyja biztosítatlanul épületeit, de már ingóinak biztosításával nem törődik. Az ingó biztosítás terjedésének akadályául szolgálhat az is, hogy egyes vidékeken, különösen a könnyen gyuló ingóságoknál a díjak emelkednének. Nem titok, hogy a szalmás gabona biztosítása az intézeteknek nem hoz hasznot s ha ez a biztosítás mégis mind nagyobb arányokat ölt, különösen az átalány-biztosítás felhasználásával s a díj a régihez mérten nagy mérvben csökken, úgy indokát abban kell keresnünk, hogy az intézetek kárpótlást nyernek részint az épületek biztosításában, részint abban is, hogy a szalmás gabonával együtt kevésbé tűzveszélyes ingó, különösen a szarvasmarha-állomány is biztosítottatik. Bajorországban a magánintézetek ellen egyik panasz

az volt, hogy a gazdák terménybiztosításai csak úgy fogad-
tatnak el, ha egyszersmind szarvasmarhájukat is biztosítják.
A bajor intézetek erre egész őszintén kijelentették, hogy az
intézetek nem teszik függővé a termény-biztosítást a szarvas-
marha biztosításától, de csak ebben az esetben számítják a
rendes díjat, mely feltételezi, hogy a gazda összes ingóit
biztosítja.¹⁾

Ezen kétségtelenül nagy előnnyel szemben, melylyel
a biztosításnak kényszer által való általánosítása jár, már
utaltunk azokra a hátrányokra, melyek éppen a kényszer-
rel, a kizárási jog hiányánál fogva kapcsolatosak. Nem hisz-
szük, hogy ezeken a bajokon segítene a hesseni törvény az
a rendelkezése, hogy a gyanus községben több éven át a
díjat kell emelni. Az ily díjemelésekre jegyezte vala meg
Weninger Vincze:²⁾ A gyanus községekben nem a díjakat
kell emelni, hanem azokat ki kell zárni a biztosításból. De a
gyanus községek büntetésével még nincsenek büntetve az
egyesek, kik közvetlenül, vagy közvetve szaporítják a tűz-
eseteket.

S az államnak módjában áll a tűzbiztosítás általánosítá-
sára befolylni a nélkül, hogy állami intézetet állítson fel. Már
Lónyay miniszter az osztrák adók törvényesítésekor fel akarta
venni a törvényben, hogy adótörlés ne engedélyeztessék oly
esemény miatt, melynek hátrányait biztosítás által ki lehet
kerülni. Ha a törvényhozás akkor Lónyay javaslatát nem
fogadta el, joggal tette, mert a biztosítás abban az időben
még tényleg gyermekkorát élte. Ezt ma már egyáltalán nem
lehet állítani. S midőn az emberek magukat a tűz által való
károsodás ellen biztosítással védhetik, egyáltalán nincs értel-
me a könyöradományok gyűjtésének. Roscher Iuvenalisra és
Martialisra hivatkozva említi, hogy mily káros befolyást gyako-
roltak a könyöradományok a tüzek keletkezésére. De hazánkban
is tehetjük azt a tapasztalatot, hogy a nagy tűzkároknak min-
dig van folytatása. Nagy tűzkár esetén gavallérosan fizetnek
a biztosítók, bőven folynak a könyöradományok s ezek fel-
ébresztik a nyereségvágyat.

¹⁾ Hirth: Annalen des deutschen Reichs 1886, 811. A bajor min.
már id. emlékirata.

²⁾ Biztosítási ügy Magyarországbán. Stat. Közlemények, III. k.,
249. s. k. 1.

Bármily nagyra becsüljük is a biztosítás általánosításának érdekét, még ez magában véve nem lehet indok arra, hogy az állam magát a biztosítással terhelje, feltéve természetesen, hogy a népességben, legalább nagyobb részében megvan a biztosításra való hajlam és nem hiányzik a hajlamnak kielégítésére a megfelelő alkalom. Hazánkban, sajnos, még nincs sem biztosítási, sem megfelelő tűzkárstatisztika, a melyből következtetni lehetne, hogy terjed-e nálunk a biztosítás általában és különösen az épületek biztosítása. De azt hiszszük, hogy mindenki teheti és teszi is azt a tapasztalatot, hogy különösen az épületek biztosítása mindinkább terjed és mindinkább kevesbedik a biztosítatlan épület és általában a biztosítatlan vagyon.

Nem követeli az állami biztosítást a díjleszállítás érdeke sem. A díjak az utóbbi 10—15 év alatt nálunk nagy mérvben csökkentek. Kár, hogy az intézetek újabb díjszabásai ismeretlenek s csakis a hetvenes években közönséges épületekre nézve érvényben volt díjszabás áll rendelkezésünkre. A legkisebb díjtétel, ha csakis az eléghető részek biztosítottak, abban az időben minden 100 frttól 15 kr. vala, a legmagasabb 3 frt. 50 kr. Ha a szilárd falazatú épület teljes értékben biztosított, a díjból 40% leengedett. Ily biztosításoknál volt a legalacsonyabb díjtétel, 9 kr.¹⁾ Ma hason biztosításoknál a díjtétel legfőlebb 5—6 frt. Régebben a biztosítást csak 6 évre egy ingyen évvel vagy 15% engedménnyel kötötték. Ma rendszerint a biztosítások 10 évre, két ingyen évvel vagy 20% díjengedménnyel köttetnek.

Ezek a módozatok akkor érvényesek, ha a díj évenként fizettetik. A díjnak az egész időre való előre fizetése mellett régebben csak 5 évre kötöttek biztosítást, midőn is 4 évi díjt kellett fizetni. Ujabban biztosítanak 7 évre, a midőn csak 5 évi díjt kell fizetni. A szalmával, zsuppal, náddal fedett épületeknek legkisebb díja volt a hetvenes években minden 100 frttól 1 frt. 20 kr., ma a jobb vidékeken az 1 frtos díjat már nagynak tartják s tekintettel, hogy a biztosítások rendszerint 10 évre köttetnek, a tényleges, természetesen már nagynak tartott díj 80 kr.

A díjmérséklésekre hatott a verseny, de természetesen erre befolyást gyakorolt a jobb építkezés, valamint az oltás

¹⁾ A díjszabályzatot közli Ehrenzweig-féle Jahrbuch, V. évf., 234. l.

és mentés javulása. Az állambiztosítás nem ugyan nálunk, hanem Németországban és a Svájcban épen a jobb építkezés, az oltás és mentés érdekében is követeltetik. Rendesen hivatkoznak arra, hogy mily nagy összegeket fordítanak az állami intézetek a tűzoltás és a jobb építkezés elősegítésére. Részletesen ismertettük, hogy a szász intézet a díjaknak mennyi százalékát engedi által tűzoltói czélokra. Az elfogulatlanul ítélőnek be kell látnia, hogy azok a százalékok csekélységek azokhoz a díjleszállításokhoz képest, melyeket nálunk az egyesek élveznek, az oly községekben, melyek a tűzoltást javították vagy tökélyre vitték. Mi a jobb építkezést illeti, ezt a német állami intézetek kivételes esetekben nyújtott ajándékokkal mozdítják elő, a magánbiztosítók pedig jelentékeny díjleengedésekkel. Nemcsak hogy a szilárd épületek díja általában jelentékenyen kisebb, a jobb helységekből a hetvenes években érvényben volt díjszabályzatot nézve, a szalmás fedélzetű házak díjának negyedrésze, rosszabb helységekből pedig a hatodrésze, hanem azokban a községekben, melyekben az építkezés általában jobb, tehát nem csupa szalma- vagy nádfedelű házakból állanak, hanem nádfedelű házak közt sok a cserépfedelű vagy legalább is a zsindelyes épület, már a díj jelentékenyen kisebb. Mit az államintézetek az építkezés és oltás tekintetében ugyszólva közvetlenül eszközölnek, azt a magánbiztosítók közvetve s sokkal hatályosabban teszik meg. De különösen az oltást és mentést közvetlenül is támogatják. Az intézetek kárfizetései közt nagy összegek fordulnak elő, melyek a feleknek »oltási és mentési költségek« czímen kárakon felül fizettetnek. Még többet mondhatunk, tömeges biztosítás esetén vagy közvetlenül maguk az intézetek, vagy az élelmes ügynökök látják el a községet kisebb-nagyobb tűzfecskendővel. Mindezek természetesen nem fordulnak elő külön az intézetek számadásaiban, mert vagy a károkhoz és költségekhez számíttatnak, vagy egyenesen a díjakból hozatnak levonásba. Egyes intézeteknek külön, habár igaz, csekély alapjaik vannak az önkéntes tűzoltó egyletek támogatására. S megjegyezni akarjuk, hogy a jobb építkezést, az oltást és a mentést s így közvetve a díjmérséklést s ezzel együtt a biztosítás általánosítását helyes építési és tűzrendőri szabályzatok által előmozdithatja az állam a nélkül, hogy biztosító intézetet kellene alapítania.

Elismerik, hogy a társaságok versenye a díjak leszállítására hat és az elfogulatlanabbak elismerik azt is, hogy épen a társaságok versenyérdekei előmozdítják a károknak méltányos megállapítását, de ellenvetésül azt szokták felhozni, hogy a szabad verseny egyes intézeteket hatalmassá tesz, melyek így monopóliumra tesznek szert, vagy az intézetek maguk közt kartellszerződésre lépnek s így elejét veszik a versenynek. De azok, kik e kifogásokat teszik, megfelelnek arról, hogy épen a szabad versenyben, a biztosító intézeteknek a törvény határain belül való szabad keletkezésében van meg az eszköz a monopólium és a kartell ellen. Legyünk meggyőződve, hogyha hazánkban a tűzbiztosítás nyereséges üzlet lenne vagy egyes intézetek elhatalmasodása, vagy az intézetek szövetsége folytán azzá válnék, rögtön fognának új részvényes vállalatok keletkezni és új életre ébreszteni a versenyt. Még tovább mehetünk és bátran mondhatjuk, hogyha az intézeteknek, legalább is a jobbaknak díjszabásai nem lennének mérsékeltek, kármegállapításai méltányosak, egyes érdekcsoportok maguk közt biztosítási szövetkezetet fognának alakítani és külföldi vállalatokkal kötnének viszonzbiztosítási szerződéseket. Kölcsönös intézet vagy intézetek alakításában a gazdaosztály sem maradna vissza, mert csak azt komolyan nem hiszi el senki, hogy a biztosítéki alap komoly akadályt képezhetne. A fennálló törvény 100.000 frtnyi biztosítási alapot követel. Ennyit csak könnyen össze lehetne gyűjteni a gazdák körében, különösen abban az esetben, ha az alapszabályok világosan kikötik, hogy a befizetett biztosítási alap a nyereségből alakított tartalék növekedése arányában visszafizetendő. A tágabb körű kölcsönös biztosító intézetek keletkezésének komolyabb akadályja az, hogy a biztosítás a legritkább esetekben történik önként, hanem a feleket a biztosítás eszközlésére toborzani kell. A legnagyobb német kölcsönösnek, a góthai banknak épen úgy szüksége van nagy ügynöki hálózatra, mint a részvényes vállalatoknak. Másrészt a kölcsönös, ha boldogulni akar, legalább kezdetben lényegesen magasabb díjakat tartozik szedni, mint a részvényes vállalat, mert biztosítéki alapokat kell gyűjtenie, hogy ebben a tekintetben is versenyezessen a részvényes intézetekkel. Ha a biztosítást tényleg a biztosított felek nyújtják is, sokkal nagyobb a bizalom az oly intézethez, mely jelentékeny

tőkék felett rendelkezik, mint az oly intézethez, melynek biztosítéki alapjai még nincsenek. A kölcsönös biztosító intézet alapítóitól és első tagjaitól a jelen viszonyok közt határozott áldozatkészség kívántatik s épen erre nem igen hajlandók az emberek. Ha azonban a részvényes vállalatok aránytalan díjakat szednének, olyanokat, melyek nekik bő nyereséget biztosítanak, nem kételkedünk abban, hogy a gazdák okvetlenül alakítanának kölcsönös biztosítót, mert ebben az esetben a maiaknál nagyobb díjat sem kellene fizetniök, mivel az intézet a nyereségből rövid idő alatt jelentékeny tőkét gyűjthetne.

Régebben emlegették nálunk a magánbiztosítóknak állítólagos nagy nyereségeit s midőn ezt tették, rendszerint az Első Magyarra hivatkoztak. Ezzel az érvel az utóbbi években már felhagytak, mert az emberek okultak a Magyarfrancia és a Foncière viszonyain, melyek bizony nem juttattak valami nagy nyereségeket a részvényeseknek. De hát az érv, a biztosító intézeteknek nagy nyereségei szerepelnek az állambiztosítás mellett felhozott indokok közt. Lássuk tehát, mit mond erre nézve a svájczbi biztosító hivatal, mivel ezt talán már alig vádolhatjuk elfogultsággal.

»Rátérünk végre« — mondja az 1891-ik évről szóló jelentésében »a magánbiztosítás ellen való főérvre, az *osztalékokra*. Mindenekelőtt állapítsuk meg a baj nagyságát. Az osztalék (t. i. 1891-ik évi) 15 részvénytársaságunknál 11,920.200 francot tett. Viszonyítva ezt a befizetett részvénytőkéhez, t. i. 42,245.240 franchoz, ez tényleg 28¹⁸/₁₀₀-ot tesz. De nem ezen befizetett részvénytőke egyedül tette lehetővé azt a nagy üzletet, hanem az egész kockáztatott 212,726.000 francnyi részvénytőke, mely itt nem kis szerepet játszik; mert mielőtt a biztosítottat érheti veszteség, veszendőbe kell mennie az egész részvénytőkének. Az osztalékokat különben nem egészen, sőt nem nagyobb részében szolgáltatják; a társaságoknak bankszerűleg elhelyezett tőkéi, nevezetesen a befizetett 42¹/₄ millió részvénytőke és a hosszú évek során megtakarított 59³/₄ milliót tevő külön tartalékok, összesen tehát 102 millió kamatban és árfolyam nyereségekben (levonva az árfolyamveszteségeket) 7,293.288 francot eredményeztek. Ha ezt levonjuk, a fentemlitett osztalékból, még 4,626.912 franc marad. Ez az összeg vétetett a biztosítottak díjaiból, de nem egyedül a tűzbiztosítási díjakból, hanem a szállitmány és az üveg-

biztosítás díjaiból is, mely biztosítási ágakat néhány társaságunk szintén folytatja. Egy 80,343.844 francnyi díjösszeg szolgáltatva a 4,626.912 francnyi adót, ez az utóbbi összeg a díjaknak 5.76⁰/₀-át teszi. De mi nem vagyunk egyedül a 15 részvénytársaságra utalva, mert még három kölcsönös biztosítónk van. Hát ezek olcsóbban csinálhatják? Egyáltalában nem. Tartaléktőkét kell gyűjteniök, melynek náluk ugyanaz a jelentősége van, mint a részvénytársaságoknál a részvénytőkének. Ilyes tartaléktökékre még az állami intézeteknek is szükségük van. Minél korlátoltabb a terület és minél kevésbé van gondoskodva a viszonzbiztosítás által a kockázatok tömörítésének elhárításáról, annál sürgősebb a tartaléktöke gyűjtése a biztosítottak költségére. A svájci ingó biztosító (alapított 1826.) 1891. június 30-ig 3,213.675 francnyi tartaléktőkét és 570 710 francnyi pénztári egyenleget, összesen 3,784.385 francot gyűjtött. Ezt meg kellene fontolniok a kantonoknak, melyeknek felszámolják, hogy az évek folyamán mennyivel többet fizettek ők ki a társaságnak, mint a mennyit az nekik kifizetett, mert ily alapot mindegyiküknek kell gyűjtenie, mely maga akarja az ingó biztosítást folytatni. S igazgatási költséget is kell fizetnie éppen úgy, mint ennél a takarékos társaságnál.«

Nézetünk szerint s ebben foglaljuk össze tanulmányunk végeredményét, az államnak sokkal magasabb feladatai, de sokkal fontosabb teendői is vannak, hogy sem maga bibelődjék a biztosítás gyakorlásával. Bizza ezt a teendőt magára a társadalomra. Ha a társadalom érdekeire nézve nem tartja kielégítőknak a részvényes vállalatokat, alkosson szövetkezeteket, de ne kívánja, hogy az állam végezze az ő munkáját s magára vállaljon oly teendőket, melyeket a társadalmi működés nála jobban láthat és végezhet el.

Az állam igenis mozdítsa elő a biztosítási ügyet czélszerű és szigorú törvények és intézkedések által. Szigorú törvények által gondoskodják arról, hogy az egyesek megóvassanak a biztosító intézeteknek netalán túlkapásai ellen, de viszont az intézetek is az egyesek visszaélései ellen. Mindez az állam feladatai körébe tartozik, de mi ezen tulmegy, már meghaladja az állam feladatát, legalább azon állam feladatát, mely nem akarja a gondviselés szerepét játszani.

Kár megfeledkeznünk arról, hogy a gondviselés szere-

pének az állam részéről való átvállalása következményeiben nagyon is veszélyes, mert bajos féluton megállani s azt mondani, hogy eddig és nem tovább. A biztosítás tagadhatlanul közérdek, de talán még nagyobb közérdek, hogy minden embernek kenyere legyen és mivel az emberi élet fentartására a kenyér magában tulajdonkép nem elegendő, tehát hogy minden embernek ruhája és lakása is legyen. Ha az állam gondoskodik a biztosításról, tehát arról, hogy elemi csapás folytán az egyes vagyoni kárt ne szenvedjen, miért nem gondoskodik vagy inkább miért ne gondoskodják arról, hogy minden ember megélhessen. Ma az emberek nem kérnek, mint a régi római polgárok »panem et circenses«, hanem munkát akarnak azért, hogy abból megélhessenek. Ha az állam gondoskodik a vagyonos osztályokról, még több joggal igényelheti a róla való gondoskodást a vagyontalan osztály. Jó lesz nem mennünk ily térre és a »közérdek« vagy »közszükséglet« nevében kérni az állami biztosítást. Az állami biztosítás mellett, ha úgy tetszik, lehet érvelni efféle hangzatos jelszavak nélkül is, melyek az életben átvive, végső határukig követelnek érvényesítést.

SZEPESI BÉLA.

AZ ADÓ ALAPELVE.¹⁾

Nemzetünk gazdasága fontos változásnak néz elébe egyenes adóink tervezett reformjával. A mint a reform megvalósul, az állam egészen megváltozott adórendszer alapján fog belenyulni egyesek és egyes osztályok jövedelmi viszonyaiba, s ezért az állam által igénybe vett pénzbeli szolgáltatások arányának emez eltolódása mérhetetlen horderejű a társadalomra nézve. Ezért van, hogy fölszines vizsgálódással itt nem érhetjük be, de tudnunk kell, hogy mit várhatunk és kívánhatunk ettől a reformtól. A főkérdés mindig az marad, hogy micsoda irányban kell a jelenlegi állapotot megváltoztatni? A mi más szóval azt teszi, hogy milyen az az adó-ideál, a mely felé törekedni kell?

Erre az adó-eszményre vonatkozó vizsgálódás adja dolgozatom foglalatát; célja pedig az egésznek az, hogy a magyar egyenes adók reformjának ez alap-kérdését bonczolja.

1) Ama nagyszabású reformtörekvések között, melyek államéletünk modern alapját részint lerakni, részint továbbépíteni hivatvák, alig van egy is, mely következményeiben mélyrehatóbb volna, mint az, melyet miniszterelnökünknek az egyenes adók reformjáról készült emlékirata hozott napirendre. Az ügy fontossága megkívánja, hogy minél behatóbban foglalkozzunk vele s a »Közgazdasági és Közigazgatási Szemle« kötelességet vél teljesíteni, midőn a lehetőleg több oldalú és alapos megvitatás számára ezennel megnyitja hasábjait. Ez értekezések sorát az alábbi tanulmány kezdi meg, mely még tisztán elméleti alapon mozog s az adó-eszmény körül való vizsgálódásaival a magyar egyenes-adó reformok alapkérdéseit igyekszik tisztázni. Örömről szolgál, hogy egyik legkiválóbb szakemberünknek, Hege-düs Sándornak szép készültségű és tehetségű fia az alábbi cikkel éppen folyóiratunkban kezdi meg nagy reményekre jogosító szakirói pályáját.

I.

Különös forrongás lappang a pénzügytudományban az utolsó évek óta. Az egész anyag megállapodottnak látszott; a tér ki volt mérve, a főelvek meghúzogotva és fáradhatatlanul munkáltak azon, hogy ezekből egyenletes rendszert építsenek. Az alapkérdéseknél már csak a körül forgott a vita, hogy hogyan kell azokat szavakba szedni és minél pontosabban levonni egyedül helyes következtetéseiket. Elv elvet rügyedzett s mindegyiket készen várta a maga meghatározott paragrafusa, a hova éppen beleillett. Évtized évtizedre járt le a nélkül, hogy a pénzügytant megbolygatta volna az ő kitaposott vágásában és az apróra kimunkált rendszerek egymásután keltek ki, kivált a német tudomány öléből, a melynek e hatása nem maradt nyom nélkül Magyarországon.

És most egyszerre mozogni kezd ez a szakaszokba szorított tömeg. Itt is, ott is egy-egy buborék száll föl, a melynek semmi köze a régi elmélethez. A hol legerősebbnek látszott a rendszer, váratlan repedések jelennek meg rajta, a miket semmi elfogadott, meggyökerezett elvből nem lehet megmagyarázni. Még zavarosak a hangok, még alig tudnak határozottan szólni, de azt már megértetik, hogy egy küzködő erjedés akar feltörni valahonnan. Egy iránynak az első megnyilatkozásai, a mely a szépművű rendszerek ellen támad a maga erejével.

Lélektani tanulmányoknak sem utolsó megfigyelni, hogyan keletkeznek ezek a támadások, olyan írók vezetése alatt, kik *szervesnek* nevezik felfogásukat. És ha éppen mindenből iskolát kell formálni, természettudományi iskola a nevök. Mint mondtuk, még zavaros az egész, távol attól, hogy tisztán kifejeződhetek volna az igazságai, osztozván mind abban a sejtő homályosságban, a minek neve: új. De a küzdelem megindult és sorra állnak elő a harcosai. A mint később fölemlítjük őket, látni fogjuk, hogy legtöbbször csak *érzik* az irányt, a mely felé tartanak. Egymáshoz nagyon hasonló agyvelők: mindegyik küzködik a gondolatával, mindegyik csekélyebb célhoz ér, mint a melyhez elindult, mindegyik beletéved többször a határozatlanságba, de mindegyik akar valamit. Még a könyveik beosztása is mind egymásra üt és mondatszerkezetök annyira ugyanaz, hogy azt hinnők, egy

ember írta valamennyit. Egyszóval: egyetlen törekvésnek a kezdő jelenségei.

Nemcsak figyelmet érdemel ez az irány, nemcsak arra tarthat számot, hogy a pénzügytudomány szembenézzen vele, és megvizsgálja, hogyan védheti meg evvel szemben a maga álláspontját, hanem sokkal többet kíván ennél. Az új irány — legalább így állítják hivei — biztos alapon nyugszik, a társadalom természetrajzán, a sociológián s így közvetve lenyúlnak gyökerei a többi természettudományig. És most ezen az alapon megfordítják a kérdést és azt vetik fel, hogy vizsgáljuk meg a pénzügyi elveket az ő szempontjából. És akkor a tétel ez lesz: a szerves, a természettudományi fölfogás néz szembe a pénzügyi elvekkel és azt kérdezi, hogy alkalmasak-e az ő nézetei ezeknek a pénzügyi adatoknak a megértésére?

Hanem akkor bizonyára kétségessé válik az egész iránynak a jogosultsága. Egy társadalomtudomány, a mely olyan társadalmi jelenségekre bukkant, a melyeket nem tud, nem akar megmagyarázni, az minden, csak nem társadalmi tudomány. De ha igen, akkor mit mondjunk a pénzügyi elméletekről, a melyek nem férnek bele ebbe a nézetkörbe?

A mint látjuk tehát, ez a küzdelem valóságos küzdelem és nemcsak aprólékos kifogás-emelés, a mely holmi foltozgatásban ér véget. Küzdelem, a melyből új dolgok kelhetnek ki s a melyet figyelmen kívül kisérti lesz ennek az értekezésnek főfeladata. És ha sikerül meggyőzni az olvasót arról, a mi az én meggyőződésemmé vált, mikor ezen az anyagon keresztül-dolgoztam magamat, akkor arra a nézetre fog jutni, hogy ez a küzdelem nem lehet siker nélkül való.

Akkor nem fog megnyugodni abban, hogy az az összehordott anyag, az a kimért tér, azok a meggyökerezett nézetek mind jók és hogy az a kitaposott út a helyes ösvény. Nem kell, hogy ott legyen az igazság, a hol pontosan megvonták az alapelvekből a következtetéseket és gót stílusú építményeket emeltek rájuk, szögletes, egyenes vonalakkal arra, hogy az élet ezeknek ad igazat. Nem elég biztosíték az, hogy követői bámulatos szorgalommal belemunkálták magukat az elveikbe és belülről építik, rakják azokat, semmi mással nem törődve. Ezek a szebbnél szebb filigrán művű rendszerek végre is nagyon hasonlítanak azokhoz a csodálatos kínai csontgömbökhöz, a melyek nagy mesterkedéssel úgy

vannak kifaragva, hogy karika karikát ér a nélkül, hogy az egyetlen burokból kiváltak volna és levegőt ért volna a gyűrűjük.

Meg fogjuk rövidesen vizsgálni őket, hogy lássuk, mi hasznot vonhatunk belőlük a magyar adókra.

II.

Vocke 1866-ban adta ki »Geschichte der Steuern des britischen Reichs« czimű »pénzügytörténeti kísérletét«, a melyben az angol adózás fejlődését ismerteti. Erre gyűjtött adatai alapján a »Finanz-Archiv« VII. (1890.) évfolyamában »Die Idee der Steuer in der Geschichte« czimű értekezést bocsátott közre, a melyben ki akarja mutatni, hogy az adó lényegét egyetlen elv képezi, a mely az adó történetének kezdetén csak tökéletlenül, homályos darabosságban jelentkezik; azonban lassan teljessé és tudatossá válik. V. szerint az adó-történet voltaképen nem is egyéb, mint ennek az elvnek, mint az »adó lényegének«, a mely »természettől fogva« »benne van az adóban s abban érvényesíteni akarja magát¹⁾: egységes fejlődés folyamán való kibontakozása. Az elv már megvan akkor, mikor az első adó létrejön (45. l.) és lassan kinyílik — ha szabad ezt a szót használnom — és bárhogy változzanak is korok, társadalmak, ez az alapelv mindig ugyanaz marad és akármilyen történik is, ez az elv halad a saját teljessége felé. És V. hozzálát, hogy az angol adózás történetén elejétől végig kimutassa, hogy az nem egyéb, mint ennek az elvnek a mind tökéletesebb érvényesülése.

A dolog kétszeresen érdekes, mert a nagy, egységes angol adótörténetről van szó. Ha itt ki lehet mutatni azt, a mit V. akar, akkor egy olyan törvénnyel gazdagodott a tudomány, a mely az egész adófejlődésnek valószínűleg első sarkalatos tétele lesz. Nagy valószínűséggel meg van akkor az adónak a lényege.

A ki végig olvassa az értekezést, avval a benyomással fog megválni tőle, hogy sokszorosán áll erről az, a mivel V. első művét megtámadta *Wagner A.* is, a *Braun-Faucher*-iskola is, hogy ő nem annyira történetet irt, mint inkább megszerkesztett magának ilyet. Kezébe veszi az anyagot és épít belőle,

¹⁾ Lásd 1., 45., 47. lapokat.

olyanformán, mint mikor a kis fiu a kőépítő-szekrény koczkáival művészkedik. V. szerint a szolgáltatási képesség szerinti adózásnak fokról-fokra való mind teljesebb érvényesülése — ez jellemzi az angol adófejlődést. Ez az, a mi »kijön« belőle. Nem akarok a később elmondandóknak elébe vágni, magának ennek az elvnek a megvizsgálásával. Most csak azt jegyzem ide, hogy egy ilyen folytonos fejlődést a szolgáltatási képesség szerint mért adóegyenlőség felé, nem lehet az angol adótörténetben fölfedezni. Ugyanazokból az adatokból, ugyanazokból a koczkakövekből, a melyekből Vocke azt az elvet építette fel, ugyanazon preparatioval igen szép adófejlődési irányokat rakok ki magamnak. A legváltozatosabb elveket próbálom meg belevinni az angol adótörténetbe és mind igen szépen »kijönnék«.

De ez ne tartóztasson minket. Az, hogy mi módon csikarja ki a maga nézetét az adótörténetből, az a V. specialitása. A fő az, hogy az ő álláspontja szerint a szolgáltatási képesség szerint való adózás, az adónak természettől fogva meglevő, absolut, mindig érvényben volt és mindenütt érvényben levő alapelve. Egy szóval ez az az alapelv, a mely benne van az adóban és a mely minden adórendszernek a mérő pálczája. V. épen ezen a módon akarja azt bebizonyítani, mások más úton. És ha véletlenül az egyik bizonyítási mód csődöt mond, megmarad a másik. Az, hogy V. nem jól dolgozta ki az angol adófejlődést, az az ő magán baja, de avval még nincs bebizonyítva, hogy téves az, a mit az írók nagy része állit, hogy téves a közös alapjuk. Ez a közös alap az, hogy a szolgáltatási képesség szerint való adózás az egyedül helyes adózás, hogy a szolgáltatási képesség elve az adónak az absolut lényege.

És evvel egy fontos eredményhez jutottunk. Nem kell most avval törődnünk, hogy hol hibbanik meg egyik vagy másik bizonyítás, de az a fődolog áll előttünk, hogy a pénzügyi íróknak hosszú sora egy alapelvet adott elénk és azt állítja, hogy egyedül az a helyes adórendszer, a mely minden adózót a szerint terhel, hogy mekkora szolgáltatási képessége van. Egyelőre attól is tekintsünk el, hogy pontosan véve mit is értenek szolgáltatási képesség alatt (a mint talán látni fogjuk, alig akadt még két író, a ki ugyanazt értette volna alatta), de az bizonyos, hogy ezt az állandó

alapelvet akarják fölállítani és ez a főfontosságú jelenség. Ha ez az elv jó, akkor semmi mást nem kell tennem, mint ráfordítanom a mult történetére és megkapom belőle az adófejlődés törvényét, össze kell vetnem a jelen állapotaival és helyesen megbírálhatom azokat és ha ez az elv igazságos, akkor az adóreformnál csak azon kell lennem, hogy ezt az igazságot keresztülvigyem. Tehát az egész magyar adótörténettel, az egész magyar adóreformmal szemben megkaptam azt a biztos és egyetlen alapot, a honnan azt megvizsgálhatom és megépíthetem.

E szerint az én legfontosabb, mindenek előtt való feladatam az, hogy megtudjam, *valóban a szolgáltatási képesség szerinti adózás-e az adónak az abszolút alapelve?* Ha itt eredményre jutok, elértem czélom javarészét.

Ennek az elvnek a fölemlítésénél már föntebb is megszoritást kellett tennem. Csak azt mondhattam, hogy az íróknak egy nagy csoportja fogadta el azt a nézetet, mert sokan maradtak, a kik kétségbe vonták, hogy vajjon csakugyan mindig a szolgáltatási képesség szerint mérték-e az adót s hogy ugy kell-e mérni? Ellenkezőleg, ők egészen határozott elveket állítottak föl és bizonyították, hogy semmi más, csak egyedül az képezheti az adó abszolút lényegét. Igen nagynevű írók, a kik elől nem térhetünk ki s azért — igen rövidre összefogva — szembe kell néznünk avval, hogy nem az ő elvük-e az igaz és nem a szerint kell-e az adóreformról ítéletet mondani? Annyival is inkább, mert a mint látni fogjuk, teljesen váratlan helyeken találjuk meg elveik helyeslését: íróknál, a kik azt vélik, hogy teljesen szakítottak ezekkel a gondolatokkal.

Ime, addig hántottuk le Vockérol azt, a mi az ő saját külön nézete, míg olyan általános kérdésig jutottunk, a mely kiindulási pontunk lesz s a mely mikor először azt kutatja, hogy mi igazán az adó belakó lényege, a szolgáltatási képesség elve-e, vagy egy másik, még egy sokkal szélesebb kérdéshez vezet. A dolognak a gyökere ez a kérdés: *van-e az adónak egyáltalában valami abszolút alapelve?*

III.

Montesquieu az »Esprit des lois« 13-dik könyvében meghatározta az adót, a mely agyonidézett mondat szerint,

minden polgár jószágainak egy részét az államnak adja azért, hogy megmaradt vagyonát biztonságban birhassa és élvezhesse. Az itt adott elven épült föl a »biztosítási« adóelmélet, a mely az »élvezet-elmélettel« kezdet fog, midőn mind a ketten azt hirdetik, hogy a polgárnak azért és annyit kell adóban fizetni, a miért és a mennyi szolgáltatást nyer az államtól. Az állam és egyénnek ezt a viszonyát vagy úgy állíthatom oda, mint *Partouneau du Puynode*,¹⁾ a ki szerint az adó egészen a biztosítási díjhoz hasonló, a mennyiben: »Az adó úgy is meghatározható, hogy azt az a rész képezi, a melyet kiki a közpénztárba fizet azért, hogy jószágai zavartalan élvezését és személyének tiszteletben tartását biztosítsa. Ezen az úton nemcsak megérthetjük az adót, de ebben egyúttal meg is van szabva, hogy az nem terjeszkedhetik többre, mint a jövedelemnek egy részletére; mert ugyan ki biztosítana egy tőkét, a melynek nincs hozadéka, vagy a melynek egy-egy részét minden évben elvenné a kincstár?« Vagy abban az alakban fogadhatom el az alapelveket, mint *Proudhon*, *Wirth*, *Hock*, stb. teszik, kik szerint az egyesek adószolgáltatásának a mértékét az a viszony képezi, a melyben mind-egyikök az állam által nyújtott előnyökben részesül. Mindkét esetben azonban meg van az adónak az alapelve, a mely abból áll, hogy az adózás egy csereüzlet; az adó az az ár, a melyet az államnak azért a biztonságért vagy egyéb szolgáltatásért fizetek, a melyet az nekem ad. És a mennyit ad az állam az ő termelvényéből, én annyit fizetek az enyémből. Do ut des, ez az egyetlen helyes elve az adónak, minden más hibás. Egy absolut, az adóban benlakó elv, a mely szerint mérendő minden adó. Vagy hogy *Say*-t idézzem: »a jószágok (t. i. a melyeket a polgár adóban szolgáltat) őt, a polgárt illetik meg és ha nem adnák meg neki ezért azok egyenértékét, az nem volna lopásnál egyéb. De ez még nem minden: minden embernek természetből fogva való joga az, hogy a lehető legolcsóbb áron kapja meg adójáért a biztonságot.«

Daczára mindazoknak a támadásoknak, a melyek ezt az elvet érték s a melyek szerint az tiszta hiábavalóság, szemünk előtt kell tartanunk azt, hogy egy kiváló írói gárda az, mely

¹⁾ *Partouneau du Puynode*: De la monnaie, du credit et de l'impôt. (1853.) II. k. 70. l.

ezt az álláspontot védte s a mely épen olyan egyedül helyesnek, az adó abszolút alapelvének és mértékének tartotta és tartja ma is ezt, mint támadói az övéket. Tudvalevő, hogy *Smith* Ádám négy híres szabályának elsejében meg van ez a fölfogás s a következő (IV.) szakaszban erre rá fogok mutatni. Így meg van követőinek egy nagy részénél. Olyan neves emberek, mint *Thiers*, *Girardin*, *Say*, *Sismondi*, ezt tartották annak az abszolút elvnek, a melyet keresünk, nem is említve a már föntebb fölhozottakon kívül a német írók egész sorát: *Bienach*, *Krehl*, *Judeich*, stb., a kiket összegezve *Meyer* Róbertnek arra az eredményre kellett jutnia, hogy:¹⁾ »ezt a fölfogást a hatvanas évek irodalmában uralkodóul kell tekintenünk«.

Mindenesetre olyan gondolkozók, a kiket nem lehet egyszerűen, a mint ma szokás, avval kifizetni, hogy »tévedtek«. Még ezt lehetne mondani: igaz ugyan, hogy azt nem vethetjük szemükre, hogy hibásan oskoskodtak, mert sokkal hiresebb gondolkozók, semhogy e vádnak valószínűsége volna; semmivel sem voltak rosszabb logikusok, mint az új, helyes alapelv védelmezői; de a régi alap, a melyen álltak, az volt hibás s ma már helyesebb alapra jutottunk. Minden egyébtől eltekintve, ez az érv csak abban az esetben volna helyes, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elvét csak a régi iskoláknál találónak meg s most már mindenki az újat, pl. a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvét tartaná abszolút igazságnak. A pénzügyi munkák nagy része mindenesetre ezt hiszi. De a dolog épen megfordítva áll, t. i. úgy, hogy a német tudomány körén kívül alig találunk országot, a hol *ne a do ut des* sokat szidott elvét vallanak az írók magokénak.

Say Leo ezt írja:²⁾ »a szabadelvű, individualistikus iskola szerint — a melynek hívéül ő vallja magát — azt mondhatjuk, hogy a közkiadások egyéni kiadások maradnak, bár mindenki érdekében teszik is azokat«. S később:³⁾ »de a közkiadások növelése csak két föltétel alatt törvényes, ha t. i. az szükséges s ha az adózók érdekében történik, a

¹⁾ Meyer R.: Die Principien der gerechten Besteuerung in der neueren Finanzwissenschaft. (1834.) 117. lapon.

²⁾ Say L.: Les solutions démocratiques de la question des impôts. (1836.) I. k. 136. l.

³⁾ Ugyanott. I. k. 143.

43*

bár mindenki érdekében teszik is azokat«. S később:³⁾ »de a közkiadások növelése csak két föltétel alatt törvényes, ha t. i., az szükséges s ha az adózók érdekében történik, a

¹⁾ Meyer E.: Die Principien der gerechten Besteuerung in der neueren Finanzwissenschaft. (1834.) 117. lapon.

²⁾ Say L.: Les solutions démocratiques de la question des impôts. (1836.) I. k. 136. l.

³⁾ Ugyanott. I. k. 143.

631
helyes-
totta és
, hogy
an ez a
nutatni,
neves
artották
említve
z sorát:
Róbert -
t a föl-
l tekin-
ret egy-
vedtek«.
vethet-
al híre-
volna;
, helyes
az volt
egyébt l
lyes, ha
koláknál
gáltatási
gnak. A
. De a
domány
es sokat

alistikus
— azt
radnak,

kik az összeget szolgáltatták«. És egy még nevesebb író, *Leroy-Beaulieu* Pál, pompás világossággal megirt »Pénzügytan«-ában nemcsak ezt a meghatározást adja az adóról: »az adó azon szolgáltatok ára, melyeket az állam nyújtott vagy nyújt és képviseli egyszersmind azon részt, melyet minden polgár a nemzeti solidaritás elvénél fogva az államra nehezedő bármily fajta és bármily eredetű terhekből viselni köteles«;¹⁾ a mi ha még kétséget hagy, annál világosabban nyilatkozik munkája egyéb helyein²⁾ és különösen akkor, midőn erre az eredményre jut:³⁾ »A jó adórendszer eszménye abban állana, hogy egyenesen és közvetlenül avval fizettetnők meg minden egyes szolgáltatás árát, a ki azt élvezi.« Sőt annyira ez az uralkodó elmélet Franciaországban — és részben Angliában is — hogy bajos olyan kiválóbb francia pénzügyi munkát találni, a melynek más álláspontja van.

Hogy mennyire absolut igaznak és minden más fölfogást kizárónak tartották azt az elvet hívői, arra *Pufendorf* ismert mondásán kívül csak *Rotteck*-et idézem, a ki szerint az adó illetén berendezését »a józan emberi ész szava parancsolja, melynek nem lehet ellentmondani«.

Azt látjuk tehát, hogy ezt a do ut des elvet az írók nagy, sőt mondhatnám nagyobb része helyesnek ismeri el s hogy az nemcsak régi nézet, de ma is elterjedt fölfogás. Azt hiszem, hogy ennyi elég annak a bebizonyítására, hogy nem nevezhetjük ezt tévedésnek és kell benne valami igaznak lenni. Ennyi híres gondolkozó nem állithat valamit, a mi annyira tisztára képtelenség lenne, a mint azt az ellenkező nézetek hívei állítják, a kik szerint pld. a szolgáltatási képesség elve az adó egyedül helyes elve, ma és mindig s a többi elvnek semmi köze az adóhoz.

De hogy lehet abban igazság, ha a szolgáltatási képesség elve az adó lényege és hogy ítélhetek meg reformot most már két igazság szerint?

Egyelőre csak ide állítom a kérdést, a melyre később akarnék megfelelni s mindössze egy része az, a melyet itt meg kell oldanom. Ez ebből áll: el lehet képzelni a szolgálat és ellenszolgálat elvén nyugvó adót, sőt már volt is ilyen adó.

¹⁾ *Leroy-Beaulieu* P.: *Pénzügytan*. Ford. Láng Lajos. I. k. 157.

²⁾ U. ott. I. k. 181, 186, 197. l.

³⁾ U. ott. II. k. 203.

Minthogy a többi elvek védői ezt rendesen annyira szem elől tévesztik, hogy immár divatba jött csudálkozni azon, hogy hogyan is gondolhatott valaki affélét, hogy do ut des szerint lehessen adózni: a következőket kell röviden fölemlítenem.

A szolgáltatás és ellenszolgáltatás szerinti adóra nemcsak ott találunk példát, hogy számos félművelt népnél a fejedelem addig se igazságot, se védelmet nem ad, míg az illető azt ajándékon meg nem vásárolja tőle; a minthogy a chibcháknál¹⁾ »senki sem járulhatott a király, a kocsiko, vagy föllebbvalója elé, a nélkül, hogy ajándékot hozna, a melyet a kérés előterjesztése előtt be kellett adni«, vagy a mint Gulab Singről, Jumú uralkodójáról halljuk: »Mindenki meghallgatást nyerhetett tőle, ha elhozta a rendes narast (ajándékot), a rúpiát; még egy tömeg közepette is magára fordíthatta az ember az ő figyelmét, ha föltartott egy rúpiát és elkiáltotta magát: »Maharajah! itt van egy kérvény«. Ugy csapott le a pénzre, mint egy héja és miután elszedte azt, türelmesen meghallgatta a kérelmezőt.« Ez mindenestre a legeggyűgyűbb és legőszintébb módja a dolognak. De sokkal közelebbi példánk van a hűbéri korban. A mint akkor az egész társadalom szerkezete azon nyugodott, hogy a paraszt földesurának, a földesúr hűbérurának, stb. s végül a főhűbérúr királyának szolgáltatásokkal tartozott, *a miért az*, mint föllebbvaló, neki védelmet és birtokot adott: úgy az összes adószolgáltatásnak is ez volt az elve, a védelemért s birtokért való megfizetés. Nem is lehetett máskép, mert hiszen az adó is abból a viszonyból fejlődött és azon alapult.

Bármelyik jogtörténeti munka bebizonyítja ezt nekünk. *Digby* művéből például így jegyezhetem ki az ezt mutató adatokat: »Legfontosabb mindannyi közül a per militiam, a lovagi szolgálat fejében való hűbérbirtok.«²⁾ Semmi kétség sincs az iránt, hogy a katonai hűbér először az uralkodó és közvetlen hűbéresei között létezett túlnyomólag, ilyen közvetlen hűbéreseik lévén azok, a kik a királytól új földadományokat kaptak vagy régi földbirtokaikat nyerték vissza. Az angolszász jog szerint az volt a kötelességük ezeknek a hűbéreseknek, hogy az ország védelmére teljesítsenek katonai szolgálatot. A szárazföldön azonban maga a király, mint hűbéruruk

¹⁾ *Spencer*: Principles of Sociology. II. k. 88. l.

²⁾ *Digby*: History of law of real property. (1884.) 38. lap.

számára, kellett ezt a kötelességet teljesíteni.«¹⁾ A hűbéreseknél tehát szolgálniok kellett a védelem és birtok fejében s ha most ehhez hozzávesszük, hogy ez a szolgáltatás volt az, a melyet megváltottak az illetők²⁾ pénzért; hogy ezért a birtokért és védelemért fizettek később, hadbamenés helyett s hogy az az angol *scutage*,³⁾ és a francia *taille* hűbéresektől ezen az alapon szedett adó volt: akkor nem tagadhatjuk, hogy a hűbéri kor adója a *do ut des* elve alapján szedett adó volt. És megerősödünk ebben, ha látjuk, hogy a hűbéresnek többi — később szintén adóvá változott — szolgáltatásai egytől egyig ebben a csereviszonyban gyökereznek: fizetnek azért, mert a király gyámkodik fölöttük,⁴⁾ mert házasságukba beleegyezett, mert ezt vagy azt az előjogukat megerősítette, stb. stb.⁵⁾ Nemcsak azt hozhatnám még itt föl, hogy a király éppen ilyen szolgáltatások fejében követelt pénzt a városoktól, vagy hogy például Franciaországban az első iparadót, a »hauban«-t szintén azért fizették, mert a király ezt meg adta, hanem bevégzem a sort avval a nagyfontosságú ténnyel, hogy mikor a rendi országgyűlések a hűbériségből kifejlődtek, ezek is, mint testület, mindig azon föltétellel fizettek adót, hogy a király ezt vagy azt a jogukat megerősíti, vagy valamelyes új jogot ad. A cserének, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elvének ez a későbbi, átídomult alakja mutatja, hogy hogyan állhattak a dolgok az individuális hűbériség korában.

Hogy nálunk mindez hogyan állott, arról a magyar adó-történet tartozik beszámolni, az azonban világossá lett előttünk, hogy a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elve nemcsak elképzelhető, de hogy alkalmazásban is volt. Később nagy súlyt fogunk erre helyezni s előre is följegyezzük, hogy volt idő, mikor a másik elv, a szolgáltatási képesség elve *nem* volt érvényes.

Bármint legyen is azonban a dolog, az bizonyos, hogy a szolgáltatási képesség szempontjából a *do ut des* elve lehetetlenség s annak védelmezői nem is hallgatják ezt el. Talá-

¹⁾ *Digby*: id. m. 39. l.

²⁾ *Spencer*: id. m. II. k. 476. l.

³⁾ *Dowel*: St. A history of taxation and taxes in England. (2. k. 1883.) I. k. 34.

⁴⁾ *Digby*: id. u. 41.

⁵⁾ Elősorolva: *Spencer*: id. m. II. k. a »Political institutions« XVI. fejezetében.

lomra fölülhetünk akármely ilyen művet s meg fogunk arról győződni. *Umpfenbach* szerint »alig hihető, hogy az írók erősen túlnyomó része ennek az elvnek hódol« (t. i. a *do ut des*nek). »Csak önző szatócslélek működhetik e szerint a nézet szerint.« Segyebeket mellőzve *Kautz*-ot idézem: ¹⁾ »Az élvezet-elv szerinti adóztatás az atomistikus hasznossági szempontra van alapítva s azon hiányban szenved, hogy a magángazdasági viszonzolgalatosság elvének semmikép sem igazolható kiterjesztése az államélet viszonyaira s *egyenes ellentétet is képez az adó fogalmával*, mint abszolút, azaz vissz-szolgalat nélkül teljesítendő polgári tartozásával.«

Nem térve ki a viszonzolgalatosság elvének ebből a szempontból való birálatára, bárhogy vesszük is a dolgot, az bizonyos, hogy pld. a mi magyar adórendszerünk jelen állását a viszonzolgalatosság elvéből nem lehet kimagyarázni s hogy reformról — ezen az alapon — beszélni meg éppen nem tudnék. Se azt ki nem tudom számítani, hogy ki mennyi biztosságot, stb. kap az államtól, és — ha tudnám is — nem e szerint akarom kivetni az adót, mert pld. tudom, hogy a szegényt lehetőleg föl kell szabadítani az adó alúl, bár tán ő neki van legtöbb szüksége az állam védelmére. Mindezek bőven ki vannak már fejtve, nagyon is általános igazsággá lettek s elég, ha *Wagner* Adolf fejtegetéseire utalok.²⁾

A mint az kitünt, hogy a szolgalatosság és ellenszolgalatosság elvét nem lehet ezekre az adókra s így tehát nem lehet minden adóra alkalmazni, akkor megbizonyosodtunk arról, hogy ez nem lehet az adó abszolút mindig érvényes alapelve, tehát nem az adó lényege. Mi tehát nem használhatjuk, mert bizonyos, hogy akármi más is lehet ez az elv, de nem az, a mit keresünk. S ezzel abban hagyhatjuk bonczolását, a melynél úgy is eltértünk a rendes eljárástól, mely sommásan elszokta venni ezt az elvet s aztán tovább ment. Mi azt láttuk, hogy nem olyan kicsinált dolog az még, mert kérdések támadtak, a melyeket még ott kellett hagynunk eldöntetlenül s a melyek kissé megvizsgált részükben azt mutatták, hogy egyszerű elvetéssel nem fogunk boldogulni.

¹⁾ *Kautz* : *Államgazdaság — vagy pénzügytan.* (1. kiad. 1885.) 158. l.

²⁾ *Wagner* A. »*Finanzwissenschaft.*« I. köt. (3. kiad. 1883.) 142. l. és II. köt. (2. kiad. 1890.) 217. és köv. l.

Hogy ez csakugyan úgy van, arról még inkább meggyőző az, a mit rövid szóval itt még föl kell említenem. Ez a legkülönösebb. Abból áll, hogy a kik elvetik ezt az elvet és egy másikat tartanak az adó egyedüli alapelvének, egyszerre csak helyet adnak annak is. Ez kétféleképen történik, öntudatosan vagy tudtokon kívül.

Azoknak az íróknak a legnagyobb része, kik a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvét tartják olyannak, a mely mindig benne volt az adóban, mióta csak adó van; azt állítja, hogy a *do ut des* elv szerint rendezhető vagy rendezendő be a kisebb önkormányzati testek: község, esetleg megye, stb. adózása. Ha szemébe nézünk a dolognak, azt kell mondanunk, hogy ez különös; mert nemcsak az tiszta igazság, hogy ez a nézet kivételt teremt a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvén s e szerint csorbát üt annak az abszolút érvényességén, de még inkább az, hogy mikor az egyik lapon azt mondom, hogy a *do ut des* elve az adó fogalmával ellenkezik s akkor a következőn arra jutok, hogy mégis van és legyen is *do ut des* adó, ez nem egyeztethető egymással össze. Minden túlzás nélkül annyit legalább is el kell ismernem, hogy van kivétel a szolgáltatási képesség elve alól. Ezt tovább nem fejtegetem, csak arra utalok, hogy mennyivel egyszerűbben megmagyarázhatom e kisebb önkormányzati testek *do ut des* szerint való adórendszerét, ha a mindig érvényes szolgáltatási képesség elve helyett azt mondom, a mit föntebb kifejtettem, hogy társadalmunk régi uralkodó alakjában valóban a viszontszolgáltatás alapján szedtek adót és nem a szolgáltatási képesség szerint. A történelemnek és a jogbölcészetnek a tanúsága szerint ugyanis¹⁾ a ma meglevő kisebb önkormányzati testek nem egyebek, mint a társadalom régebbi uralkodó formájának a maradványai. S hogy ezekben a maradványokban manapság is a viszontszolgáltatás szerint kívánnak adózni, az abból következik, mert ugyanaz a társadalmi forma, mikor még uralkodó volt, szintén a *do ut des* elve alapján adóztatott. Igaz, hogy ez alakzatok most már nem képeznek uralkodó társadalmi testet, de még mindig fenálló társadalmi testek s mint ilyenek megtartották az ő régi elvöket, mit sem törődve avval, hogy most micsoda változás állott be az adóról való

¹⁾ L. *Pulszky*: Jog- és állambölcészet alaptanai.

nézetekben. Azt hiszem, ez nem csak abban erősít meg újból, hogy volt idő, midőn valóban do ut des szerint adóztattak, de teljesen megmagyarázza, hogy a szóban forgó önkormányzati testek miért adóztatnak — legalább részben — ma is így. Ismétlem, hogy a szolgáltatási képesség elvének védelmezői nem vonhatják ki magokat annak az elismerése alól, hogy ez az ő elvök alól legalább is kivétel.

Az itt említett mellett azonban több eset van, a melyben más elvek alapján álló irók öntudatlanul hajolnak a vizontszolgáltatás elve felé. Mindenekelőtt *Stein*-t említhetem, a ki munkájának első kiadásában (1860.) bármily kevésbé ismeri is el, ezen az alapon áll; erről azonban más összefüggésben lesz még szó. Sokkal fontosabb az, hogy a vizontszolgáltatás elvének egy bővült alakja van meg *Wagner* adómeghatározásában s mindazoknál, kik vele tartanak. *Wagner* szerint ugyanis az adó (pénzügyi szempontból véve) ez: »az adók nem egyebek, mint az egyes gazdaságoktól az általános közös kiadások, vagyis az u. n. kényszerössz gazdaságok (Zwangsgemeinwirtschaften) kiadásainak fedezésére, az állam suverenitása alapján, vagy ennek átszármaztatása folytán a kisebb körületek által, az (állam által) egyoldalulag megállapított módon és nagyságban, általános alapelvek és mértékek szerint szedett oly kényszerjárulékok (Zwangsbeträge), a melyek az állam összes szolgáltatásainak általános megfizetésére egyenértékül (Entgelt) szolgálnak.«

Ire az »Entgelt« most is itt van s bármennyire bővült is, nem fér össze az államnak olyan fölfogásával, mely a vizontszolgáltatás elvét elveti. Ezt *Neumann*¹⁾ észrevette s midőn ezt az adott meghatározás »leginkább megtámadható« részének nevezi, egyuttal igyekszik azt az általa alkotott meghatározásból kiküszöbölni. Ez azonban nem akadályozza őt abban, hogy néhány lappal később²⁾ az idegenek megadóztatását ne nézze ebből a szempontból. És alig találunk irót, ki ne tenné ezt, bevallva, vagy öntudatlanul. De ez a kérdés egy másik érdekes tévedéssel van kapcsolatban, a melyről a IX. szakaszban kívánnék szólni.

¹⁾ *Neumann* : »Die Steuer und das öffentliche Interesse«. (1837.) 404. lapon.

²⁾ U. ott 407. lap.

A viszontszolgáltatás elvét behatobban megvizsgáltuk s így más nézethez térhetünk tőle, keresve abban az adó mindig érvényes alapelveit, a melyre szükségünk van.

IV.

Említettük, hogy *Smith* Ádám négy híres szabályának elsejében meglátszik a viszontszolgáltatás elve, a mint hogy követői valóban ezen az alapon is építettek. De építettek más elven is, mert *Smith* szabálya még mást is foglal magában. S így, hogy a következőket bármilyen röviden is áttekinthessük, nem kerülhetem el, hogy ezt az egy szabályt ide ne irjam, miután ismeretes, hogy a másik három nem az adó alapelveivel, de az adóigazgatás berendezésével foglalkozik. A szabály ez:¹⁾ »Minden állam alattvalói lehetőleg (szolgáltatási) képességeik (abilities) arányában járuljanak a kormányzás költségeihez; azaz jövedelmük arányában, melyet az állam védelme alatt élveznek. Egy nagy nemzet kormányzási költségei és az egyének között olyan viszony áll fön, mint egy nagy jószág kezelési költségei és azok között, kik azt együttesen birják, a kik valamennyien kötelezve vannak arra, hogy abban az arányban fizessenek, a melyben a jószágban érdekelve vannak. Az adózás igazságossága vagy igazságtalansága attól függ, hogy ezt a maximát megtartják-e, vagy nem. Egyszer s mindenkorra meg kell jegyeznünk, hogy minden adó, a mely végeredményében a jövedelemnek csak egy fajtáját sujtja, a mennyiben a másik két fajta jövedelmet is nem érinti, szükségképen igazságtalan.« (Az utolsó mondat utalás az adók külön-külön megvizsgálására egyenlőtlenségük szerint s nem tartozik ránk.)

A pénzügyi irók túlnyomó nagy része klasszikussá avatta ezt a szabályt s több elmélet alapul rajta, mint bármely más. *Stein* azonban úgy nyilatkozik, hogy »alig lehet homályosabb dolgot képzelni annál, mint a mit *Smith* első mondatában mond«, s nehéz lenne *Stein*-t megczáfolni. A mit látunk, ez: azon iróknak a nagy része, a kiktől az előző szakaszban szó volt s a kik a viszontszolgáltatás elvét ismerik az adó természetéül, *Smith* ezen szabályára támaszkodik, állit-

¹⁾ *Smith A.* »An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations«. Az első 1776-iki kiadásnak, melyből idézem; II. k. 423. l.

ván, hogy ebben a szabályban a *do ut des* elve van meg. Azok, a kik a szolgáltatási képesség szerinti adózást hirdetik, egyik előhírnöküket keresik ebben a mondatban. És végül egy harmadik iskola, a mely a »tisztá jövedelem« szerint akarja az adót kivetni, bizonyítja, hogy de bizony az ő nézete sarkallik *Smith* ugyanezen mondatán. Nem tekintve most ennek a hármás magyarázatnak egy mélyebben fekvő okára, el kell ismernünk, hogy mind a háromnak igaza van. A szabálynak a második mondata, az együttes birtokosokról vett hasonlattal, tisztán a viszonyosság elvén nyugszik s így a *do ut des* igazolva van. Az első mondat első fele, bár homályosan, a szolgáltatási képesség (*respective abilities*) szerinti adózásra mutat. S végül az első mondat második fele egészen a tisztá jövedelem elvének ad igazat.

Ezzel egyúttal be is van bizonyítva, hogy *Stein* nem tévedett és hogy maga a szabály, a mely ilyen három egymást kizáró elvet tartalmazott, nem érvényes, mint egységes szabály, bármennyit érjenek is az elvek, melyeket összefoglal, külön-külön. E szerint nem is *Smith* szabályával, mint egységes elmélettel van dolgunk, hanem a benne levő három külön elvvel. Ezek közül a viszonzszolgáltatás elvét az előző szakaszban megbeszéltük, a szolgáltatási képesség szerinti adózásról a maga összefüggésében később lesz szó s így most az u. n. »tisztá jövedelem« elméletéről kell néhány szót szólnunk.

Ennek az iskolának a nézetét, a melyet *Fulda*, *Jakob*, *Lotz*, *Malchus*¹⁾ vallanak s a mely *Rau* munkájában is kifejezésre jutott, *Jakob* »Die Staatsfinanzwissenschaft« című műve alapján ezekben foghatom össze: Azon tétel után, hogy »az igazságosság követeli . . . az adó egyenlő elosztását,«²⁾ (a mi *do ut des* féle magyarázattal van bekeverve), következik annak a felállítása, hogy a nemzetgazdaságtan azt parancsolja, hogy az adó a *tisztá jövedelem* után legyen fizethető.³⁾ Minthogy pedig az emberek sem egyebek, mint a nemzet vagyonának egyes darabjai,⁴⁾ ennél fogva a tisztá jövedelmet

¹⁾ Meger R.: »Prinzipien« stb. 30, 38, 43. lapokon.

²⁾ *Jakob* L. H.: »Die Staatsfinanzwissenschaft«. I. k. 369.

³⁾ U. ott 310. l.

⁴⁾ U. ott 381. l.

ugy kapom meg, hogy ha a nyers hozadékból nemcsak a gépek, stb. kopásának vagy a földbirtok dologi kiadásainak egyenértékét vonom le, hanem azon összegeket is, a melyek »a munkások erejének és munkakedvének fentartására« szükségesek. Ez a »tiszta jövedelem« és e szerint kell elosztani az adót. Evvel azután odajut az elmélet, hogy nem is beszél többet egyénekről, hanem egyszerűen egy külön válva képzelt, önmagában teljes *jövedelemről*, a mely misztikus *jövedelem* egy önálló dolog, majdnem azt mondhatom, hogy egy lény és semmi köze az egyes emberek változatos bajaihoz. Könnyű megvonni most már a teljesen logikus következtetést: ha ez így van, akkor az adószervezetnek ezt a *jövedelmet* kell megidéznie, mással semmi dolga s nem is az lesz a kérdés, hogy vannak-e gazdagok és vannak-e szinylődők, hanem az, hogy ennek a *jövedelemnek* hány része, tagja van s hogyan kell azokra egymáshoz való viszonyaiknak megfelelő adót róni. Ez az adó helyes törvénye és semmi más.

Az elmélet vagy negyven éven át tartotta magát, absolut igazságnak hirdette nézeteit és apróra kimunkálta a maga követeléseit, a melyek logikailag következetesek. Ma senki sem hisz benne és nagy ritkán emlékeznek meg róla. Mi is hamar elvégezhetjük róla mondani valónkat, sőt az elmélet megdöntésére elég két mondatot jegyeznünk ide. Ilyen önálló *jövedelem* egyáltalán nem létezik s az egész misztikus jelenség szétfoszlik, ha meggondoljuk, hogy a nemzeti jövedelem csupa kis részekre oszlik, a mely kis részek mindig valakié és ezek a valakik azok, a kik megszámlálhatlanul változatos szükségleteikkel állanak előtérben, és épen ezek a megszámlálhatatlan szükségletek azok, a melyek különbséget tesznek közöttük. A másik pedig az, hogy az ember nem vagyondarab, a melynek az épségben tartása kopási költség számba megy, hanem az ő fentartására fordított összeg épen olyan része a jövedelemének, mint az a pénz, a melyet beruházásokra vagy tőkeképzésre fordít; egyszóval, az ő valódi bevétele mindig tiszta jövedelem s nemcsak a táplálkozásra, stb. költött rész levonása után lesz azzá.

Ezeken az alapokon nyugodott az az adóelmélet, a melynek követői a »legésszerűbb« nevet adták. Egészen elfeledte azt, hogy az Ember az, a kivel számolnia kell. A minthogy

Schäffle ezekkel a szavakkal támadta meg ezt az elméletet :¹⁾ »Nem a megszerzett vagy szerzendő jószágot, — a mit a görög *chremának* hív — hanem a jószágok szerzésében és fölhasználásában az *embert* kell a nemzetgazdaságtan közepére állítani és őt kell minden gazdasági működés kiindulási pontjául és céljául tekinteni.« »Minden nemzetgazdaságtan, mely a jószág mellett az embert, az anyagi gazdagság mellett azon emberi tulajdonságoknak és életcéloknak sokaságát elfelejti, a melyek úgy is mint erők, úgy is mint célok a gazdasági működést irányítják: minden ilyen felfogás szükségképen külsővé válik és megszorul.« Bármit vethetünk is szemére *Schäffle* egyéb nézeteinek, a szerves iránynak ezekben a szavakban való megnyilatkozását nem szabad elfelednünk.

Egyelőre azonban fontosabb ránk nézve az, hogy *Schäffle* idézett értekezésében bebizonyítja, hogy ez a »tisztá jövedelmi-elmélet« minden logikus volta daczára hibás volt, mert oly nemzetgazdasági elméleten nyugodott, a melyet ma megdöntöttek tekintenek. Az egész »tisztá jövedelmi elmélet« abból a nemzetgazdaságtani iskolából fakadt, a mely csak a termelést vette tekintetbe s a fogyasztásról megfeledkezett. Hogy ez így van, az ma már közkeletű igazság s nem szólva itt arról, hogy ezen iránynak a bírálata első sorban a szocializmusnak köszönhető, csak egy kérdést akarnék fölvetni. A »tisztá jövedelmi elmélet« absolut helyesnek, »legészszerűbbnek« tartotta magát, pedig nem nyugodott máson, mint egy nemzetgazdasági fölfogáson, a mely, a mint kidőlt alóla, az egész adóelmélet összeesett, mint egy kártyavár s kitünt a relativ semmisége. És most az a kérdés: kötelesek vagyunk-e absolut érvényességűnek elfogadni bármely más elméletet, a mely csak ugyanilyen alapon nyugszik, mindössze avval a különbséggel, hogy a talapjául szolgáló nemzetgazdasági nézetkör még nem dőlt ki alóla?

Az előbbieken nyert kérdő pontokhoz egy újat kaptunk evvel, a melyre egyelőre csak azzal felelhetünk, hogy mindaz, a mi *Smith* szabályában arról szól, hogy az adónak arányosan kell elosztva, pontosan megszabva lennie, stb., mindez nem

¹⁾ *Schäffle A.*: »Mensch und Gut in der Volkswirtschaft oder der ethisch-anthropologische und der chrematistische Standpunkt der Nationalökonomie« stb.; a »Deutsche Vierteljahrschrift« 1861. otk.—decz. füzetében. 236. és 237. lapon.

öröktől fogva érvényes elv, hanem tisztára relativ nézet, a mely az akkori időknek az államról, emberről, stb. való, tehát teljesen relativ érvényességű gondolataiból keletkezett. Hogy ez így van, arra nézve *Stein*-re ¹⁾ támaszkodhatunk, a ki szerint *Smith* tételei »igazában véve nem annyira az adórendszer, mint inkább csak az állampolgári adórendszer alapelveinek voltak első formulázásai, a mit azonban az adó történetének meglehetősen általános nem-ismerése folytán nem vettek észre.«

V.

Röviden meg kell emlékeznünk arról az adóelméletről, a melyet *Stahl*-nál és követőinél találunk.

Az először említett csoport nézetét legtisztábban *Stahl* jogbölcészetéből kapjuk meg²⁾ melynek alapvonása az, hogy az állam az első, sőt majdnem egyetlen szempont, a többi azután következik, ha ugyan következik. *Stahl* homlokegyenest ellenkezik azzal a do ut des nézettel, a melynek az egyén szerződészerű viszonyából folyó voltát a III. szakaszban kifejtettük s azt mondja, hogy az adó nagyságát, milyenségét semmiképen sem lehet az alattvalók adózási kötelezettségéből kimagyarázni, hanem éppen ellenkezőleg, mindezt csak a pénzügyi kormányzat mi-volta és követelményei szerint lehet megszabni. Vagyis,³⁾ az állam nem a szerint rendelkezik, hogy mi van, vagy mi nincs az alattvalók kötelességül elismerve, hanem az lesz az alattvalók kötelessége, a mit az állam elrendel. Évvel az adóelmélet egy új alapra zökkent, a mely arra támaszkodik, hogy voltaképen az államé minden s az állam az, a mely ezen az ő jószágán élvezetet enged a magánosoknak. »Az adót tehát nem azért szedik, mert az állam védi a magánvagyon, hanem fizetik azt a nemzeti vagyonban való részesedésért.«

Erre az elméletre, mely éppen olyan absolut igazságnak tartotta magát, mint a ma uralkodó, szintén absolut nézetek, ma már igen könnyű a felelet. Az egész helyes volna, ha az alapelve, az utolsó mondata igaznak bizonyulna. De ez a mondat már meg van döntve és az újabb jogbölcészet nem

¹⁾ Stein L.: »Lehrbuch der Finanzwissenschaft.« (4. kiad. 1878.) I. k. 423.

²⁾ Meyer R.: »Prinzipien« stb. 69. l.

³⁾ U. ott. 70. l.

tanítja azt, hogy a nemzeti vagyron az államé és ő ad abból az egyeseknek, a mely engedményéért azután fizetséget várhat. Mert ezt ma nem hiszik, azért mind ledólt, a mit ráépítettek s mi ismét arra lyukadtunk ki, a mire az előző szakaszban, hogy egy elméletről, a melyet absolut igaznak hittek, ismét bebizonyosult, hogy teljesen relativ világnézeten nyugodott és hogy semmi, de semmi absolut nem volt benne. És ez még közelebb vitt az előbb fölvetett kérdéshez, hogy van-e elmélet, a mely absolut?

A mint látni való, közeledünk ahhoz a ponthoz, a melytől a II. szakasz végén azzal váltunk el, hogy az az egésznek a gyökere. Alapkérdése ugy a reformnak, mint az egész adótannak, a mely ezen sarkallik.

VI.

Rövidesen megvizsgáltunk eddig több elméletet, de azt, a mit keresünk, az adónak a természetét, az adónak mindig érvényes alapelvét, nem találtuk meg. El kell ismernünk azonban, hogy mind olyan elméletekről volt szó, a melyek vagy egészen letűntek már ma, vagy a melyet, mint a viszontszolgáltatás teóriáját — a különösen német földön kidolgozott rendszerek, egészen elvetnek. A föntebb elmondottak után, azt hiszem, hozzá tehetem ehhez azt, hogy teljes lehetetlenségnek bélyegzik ezt a *do ut des* nézetet, daczára annak, hogy a nem német tudósok legnagyobb része ma is ezt vallja, daczára annak, hogy egy nagy korszakon keresztül tényleg ilyen alapon fizettek adót és ráadásul, mikor az adó fogalmából kizárják ezt az elvet, akkor magok is alkalmasnak találják azt pld. a községi adózásra, sőt adómeghatározásukban is öntudatlanul ennek a hatása alatt állanak. Azonban nem szabad elfelednünk, hogy mindez következetes okoskodás. Ha az adónak a lényege egy olyan elv, mint pld. az, hogy mindenki szolgáltatási képessége szerint fizessen, akkor mindenemű fizetség, a mi nem ezen elv szerint történik, hanem valami máson, az egyszerűen nem fér össze az adó lényegével. Akkor az minden lehet, csak nem adó; mint adó tehát egyszerűen lehetetlenség. És így egészen következetes *Neumann*-nak az a fölfogása, hogy az illeték és adó éppen abban különböznek egymástól, hogy míg az elsőt a viszontszolgáltatás elve alapján szedik, addig az adó ott kezdődik, a hol a

viszontszolgáltatás elve megszűnik. Ebben vele tart *Held* és sokan és bár a föntebbiek alapján azt mondhatnók, hogy lehetnek mégis *do ut des* elvű adók, mikor a *do ut des* mind-avval, a minek neve adó, összeférhetlennék van bélyegezve, ezt hagyjuk későbbre s itt állapotjunk meg abban, hogy az eddigi eredmény nélkül való kutatásunkkal nem kell törődnünk, mert mégis van olyan elv, a mely az adó abszolút lényegét képezi. A többiek mind lehetetlenségek voltak, de most egy mindig érvényes igazságot kapunk. Most egy olyan elv áll elénk, a mely minden létezett, létező és még ezután következő adóban benne van, egyszóval az adónak az önálló, abszolút természete. És éppen erre van szükségünk, hogy a magyar egyenes adókat az igazság mértéke szerint megbírálhassuk. Arra a kérdésre, hogy mi ez az elv? egy kissé zavaros feleletet kapunk, a melyet még tisztáznunk kell. A szóban forgó írók legnagyobb része vagy azt tartja, hogy az adó egyedül képzelhető alapelve abból áll, hogy minden alattvaló egyenlő *áldozatot* hozzon (áldozat-elmélet), vagy azt, hogy csak az a helyes adó, sőt csak az az adó, a melyet úgy vetnek ki, hogy minden polgár *szolgáltatási képessége* arányában fizessen (szolgáltatási képesség szerinti elmélet). Maga ez a kétfelé vásó felelet különös benyomást tesz, mikor arról van szó, hogy az *egyetlen* alapvetet találjuk meg. Azonban ki fogjuk mutatni, hogy sokkal több találkozási pontjuk van, mint gondolnánk, sőt bizonyos tekintetben csak ugyanazon dolognak az eltérő kifejezései.

Mindevvel nem akarom ezt a különös kétfelé húzást védeni, a melyben kétségtelenül kell valamely nem-megnyugtató vonásnak lenni, de inkább csak arra mutatok, hogy nekünk mind a két ágat meg kell vizsgálnunk és kiszedni belőle az adó alapvetét s minthogy ma is érvényes és általán hirdetett elméletekről van szó, körültekintőbben kell eljárunk, mint az eddigiekben.

Először az *áldozat-elméletet* veszem szemügyre.

Az *áldozat-elmélet* először *Mill* Stuartnál nyert alapvető fontosságot. *Mill* »*Principles of Political Economy*« munkájában, miután előbb *Smith* (a IV. alatt ismertetett) szabályait, mint »klasszikusokat« idézte és a fejtegetések fejéül oda állította, ezt mondja: ¹⁾ »Micsoda oknál fogva kell az egyenlőség

¹⁾ *Mill* J. S.: *Principles of Political Economy*. Az 1836. Longmanus-kiadás. 484. lapján.

(equality) elvének az adóztatáson uralkodnia? Azért, mert az egész kormányzatban ennek kell uralkodni. A mint a kormánynak nem szabad különbséget ismernie személyek és osztályok között, azoknak feléje forduló követeléseiben, úgy bármínemű áldozatot követel azoktól, az áldozat is, a mennyire csak lehetséges, egyenlően nehezedjék az alattvalókra; a mely egyszermind az a mód — s ezt meg kell jegyezni — a melyen az összesség legkevesebbet szenved. Ha valaki kevesebbet visel a teherből az őt megilletőnél, akkor egy más valakinek többet kell viselni, mint az ő jogos része lenne és egyebek egyenlők lévén, az elsőnek a megkönnyítése nem olyan nagy áldás rája nézve, mint a mekkora csapás a másokra az ő megnehezedett terhe. Mint politikai alaptétel tehát, az adó egyenlősége nem egyéb, mint az (általa okozott) áldozat egyenlősége. És azt jelenti, hogy mindenkinek a szolgáltatását úgy kell megszabni, hogy ő az ő részének megfizetésében se nagyobb, se kisebb kellemetlenséget (inconvenience) ne érezzen, mint a saját szolgáltatása folytán más érez. Ez a tökéletes cél nem érhető el; »de az első dolog minden gyakorlati megbeszélésnél az, hogy tudjuk, mi a tökéletes cél.«

Ezután *Mill* azok ellen fordul, »kik az igazságosság elveit nem tartják elegendő alapnak, a melyre a pénzügyi szabályokat föl lehet építeni«, értvén itt a vizontszolgáltatás elve szerinti adóelméletet, a melyet természetesen elvet. A következő szakaszban (3. §.) pedig a gyakorlati következtetésekre tér át s a mint mondja: »Abból a *maximából kiindulva, hogy mindenkítől egyenlő áldozatot kell követelni*, első sorban is azt kell megvizsgálunk, hogy vajjon ez-e az eset akkor, ha mindenkinek pénzbeli jószágából egyenlő százalékot veszünk el?« És *Mill*, még egyszer hangsúlyozva saját mondását, hogy az *áldozat elméletből kiindulva*, arra az eredményre jut, hogy a progressiót elveti, mondván, ha »a mi morzsányi igazság van a progressio elvében«, ki van elégitve, ha a létminimumot szabadon hagyjuk, a többi részt azonban *proporcionálisan* megadóztatjuk. Továbbá erős örökségi adót követel. A fundált jövedelmet erősebben kívánja megadóztatni, mint a nem fundáltat s bár elismeri, hogy »ez a követelés nem aritmetikai számítás, de emberi érzéseken és szükségleteken nyugszik«, így nyilatkozik: »az adóegyenlőség elve tehát, egyedül helyes értelme szerint értve, t. i. mint az áldozat

egyenlősége, követeli, hogy az az ember, a kinek nincs mivel gondoskodni öreg koráról, vagy szeretteinek sorsáról, ha csak jövedelméből nem takarít meg, ne fizessen adót jövedelmének azon része után, a melyet tényleg és jóhiszeműleg erre a célra fordít«. Végül azt, hogy valakinek megadóztatásánál az illető egészségéhez, gyermekeinek számához »az adó nem alkalmazkodhatik«, mert nem tud.

Ez az áldozat-elmélet, a melynek következtetéseit Mill az elmondottakban levonta.

Nem lehet itt az a célunk, hogy az áldozat-elméletet változatos kanyargásain keresztül kövessük. Ránk nézve az a fontos, hogy az íróknak egy nagy s részben ma is élő sora tartja ezt az elvet általános elvnek és még fontosabb az, hogy ugyanezen írók ugyanabból az elvből egymással homlok-egyenest ellenkező következtetésekre jutnak. Rá kell arra mutatnom, hogy ha a pénzügyi munkák elmélet-történeti része nem szoktatott volna bele mindnyájunkat abba, hogy ugyanabból az elvből különböző írók eltérő követelményeket vonnak le logikus következetességgel, akkor, mondom, nem tudnánk ebbe a különös jelenségbe belenyugodni, sőt azt mondanánk, hogy ez egyszerűen csodálatos dolog. Hogy van az, hogy míg *Mill* az imént ismertetett adóberendezést hozza ki az áldozat-elvből, addig *Craig*¹⁾ ugyanabból az adó progressiót vonja le, a mit *Mill* elvet; *Emminghaus* a fundált és nem fundált jövedelmek különböző megadóztatását ellenkezőnek tartja az egyenlő áldozat elvével, pedig *Mill* azt a megkülönböztetést, mint láttuk, benne találja az egyenlő áldozat elvében. És hogy a példákat ne szaporítsam, még csak azt jegyzem ide, hogy mindezek az írók individualistikus nézeteket vallanak az adókat illetőleg (tán *Craig* kivételével) s a kiknek most elibök fordul *Wagner* nézete, a ki szerint, a mint nemsokára látni fogjuk, az áldozat-elmélet csakis a szocialisztikus adóztatásban foglalhat helyet. Kétségtelenül összeegyezhethetetlen ellentétek és az is kétségtelen, hogy szerzőik egyazon elvből vonták ki azokat. Ez az az éles kérdés, a melylyel számolnunk kell. Már az előbbi elméletek során is érintettük ezt gyöngén, de a mint előhaladunk, mind hangosabban száll velünk szembe és nem lehet tőle megszaba-

¹⁾ Meyer: Principien der gerechten Besteuerung. 182.

dulnunk. És el kell ismernünk, hogy emez általános, abszolút adónézetek alapján csak egy módon oldható meg ez a kérdés. Csak úgy, ha azt mondjuk, hogy a szerzők közül senki, vagy csak egyetlen egy tudott a logikához, a többi pedig nem tudott következtetéseket vonni. Erre pedig csak azt mondhatjuk, hogy ez a felelet tiszta képtelenség. Miért lett volna *Wagner* rosszabb logikus, mint *Emminghaus*, vagy hogy lenne az elképzelhető, hogy ők ugyan tudtak okoskodni, de más senki sem tudott és különösen nem tudott *Mill*, a ki pedig oly híres logikát irt? Ha nem vagyunk elfogulva, nem térhetünk ki annak az elismerése elől, hogy ez a felelet semmis és hogy az az alap, a melyről egy nagyfontosságú kérdésre csak ilyen feleletet kapunk, az nagyon gyöngé alap lehet. Ime a do ut des nézet ismertetésénél talált fonál, a melyről a deductiv pénzügytan mit sem tud, így fonódik tovább. És nem sok vizsgálódás kell annak a kiderítéséhez, hogy ez az új kérdés a föltörekvő szerves felfogásnak a kérdése, a melyről dolgozatunk elején szoltunk s a melyet kezdünk megtalálni.

Ezek kapesán azonban tovább kell bonczolnunk az annyira fontos áldozat-elméletet, hogy végleges eredményre juthassunk. Tehát egyebeket mellőzve, szemre veszem ennek az elvnek legújabb alakulását. Az újabb írók ugyanis ismét előtérbe tolták az áldozat-elméletet s illetőleg a szolgáltatási képesség szerinti adózást ezen az alapon kívánják megmagyarázni. Erről az összekepcsolásról, a melynek fontosságát nem szükséges bővebben magyaráznom, a 7. szakaszban lesz szó. Egyelőre is mutatja az áldozat-elmélet előkelő elméleti szerepét, a miért nem szabad figyelmen kívül hagynunk legújabb alakulását. Ezt *Meyer* Róbert »Principien der gerechten Besteuerung« cz. munkájában találjuk meg. *Meyer* ebben a terjedelmes műben részletesen bonczolja az elméletet, megforgatja mindennemű alakjában s végül fáradságos úton az alábbi eredményhez ér, megjegyezzük, hogy munkájának ezt a részét úgy tekinthetjük, mint az új áldozat-elmületről, sőt a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvéről szóló jelenlegi uralkodó nézetek codifikációját.

Meyer szerint, ¹⁾ ha az »áldozat« alatt, a melynek egyenlő-

¹⁾ Id. munka 309 l.

ségéről itt szó van, az adó hatásainak összességét értjük: »az áldozat egyenlőségéről a szónak szoros értelmében, vagy annak csak mérhetőségéről is, ezen föltevés értelmében szó sem lehet; az áldozat egyenlőségének a követelménye, ha így határozzuk meg azt, semmiféle önálló jelentőséggel nem bír.« Továbbá: »még kevésbé vezetne célhoz, ha »áldozat« alatt az adózónak azt a subjektív érzését értenők, a melyet neki az ő adóterhe okoz. Az áldozat fogalma tehát ebben a szélesebb értelemben, terméketlen.« Ennek daczára *Meyer* meg akarja alkotni az áldozat elméletet s bár egy helyütt¹⁾ maga bevallja, hogy »az adóztatás céljául egyszerűen az egyenlő áldozat elérését tűzzük ki, ez nem egyéb, mint az adóztatás elé megoldhatatlan feladatot állítani«, ő mégis megszorításokkal alkalmazhatónak tartja magát az elvet. Az »áldozat« fogalmának új meghatározása s az új áldozat-elmélet az ő logikus következményeivel ez lesz: Az adó által okozott »áldozat« alatt az adónak nem minden irányban való hatását, a mely megmérhetetlen, hanem az adónak csak abban az irányban való hatásátkell értenünk, hogy az adó fizetése folytán az adófizető szükségleteinek, mielőtt azok kielégítéshez jutnának, intenzitása növekszik.²⁾ Itt kell tehát az áldozat egyenlőségét keresnünk és kereshetjük is, mert az ebben az értelemben vett áldozat mérhető és összehasonlítható, de csak két föltétel alatt. Csak akkor mérhető, ha³⁾ az adózók szükségleteit egymással össze tudjuk hasonlítani és ha a tételt akként formulázzuk,⁴⁾ hogy az adózók egyenlő megterhelésének elérése helyett azt tűzzük ki az adóztatás céljául, hogy *lehetővé* tegye az egyenlő megterhelést; mert az, hogy a megterhelés csakugyan egyenlő lesz-e, az adózótól s nem az adótól függ.⁵⁾ *Ha* ez a két föltétel megvan, akkor az áldozat mérhető, ha az áldozat mérhető, akkor az áldozat szerinti adózás lehetséges. Ezt az áldozat-elvet tartja helyesnek *Meyer*. És ebből az elvből, mint alapelvől az adóra nézve következnek: progressio, családi különbözőségek (gyerekszám, stb.) tekintetbe vétele, az állandó jövedelem

1) Id. munka 317. l.

2) » » 319. l. és pontosan a 332.

3) » » 313. l.

4) » » 318. l.

5) » » 316. l.

erősebb megadóztatása, mint az időlegesé (53. §.). Azonban *nem* következnek az áldozat egyenlőségének elvéből a létminimum szabadon hagyása (47. §. és 55. §.), nem a konjunktura-nyereség¹⁾ és az örökség erősebb megadóztatása,²⁾ melyek mind a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvéből következnek. Végre nem következik az áldozat egyenlőségének elvéből az u. n. pihenő tőkéknek újabban sokat hánytorgatott erős megadóztatása sem, a mely azonban a szolgáltatási képesség szerinti adóztatás elvével is ellenkezésben van.

Ezzel, ugy gondolom, lényegében elmondottam az áldozatelméletet és felsoroltam, hogy mi volt és micsoda ma. És kitűzött célomhoz hiven most azt kérdem: az áldozat egyenlőségének elve valóban az adó abszolút elve-e, igen vagy nem? Mint láttuk, egy nagy író gárda felelé erre azt, hogy igen s így alapjában meg kell vizsgálnunk a kérdést; meg kell tudnunk, hogy igazok van-e, mikor azt állítják, hogy az áldozat egyenlőségének elve képezi az adónak megdönthetetlen természetét?

A felelethez a következő úton jutok el. Ha azt tartom, hogy az adót ugy kell berendezni, hogy minden alattvaló egyenlő terhet viseljen, evvel elismerem azt, hogy az államnak joga és kötelessége bizonyos, mindenkit egyformán érintő és mindenkire nézve egyiránt kötelező elv alapján vetni ki az adót. Ez azonban csak akkor áll, ha az államnak az egyénhez való viszonyát ugy képezem, hogy az állam nem alkuszik minden egyessel, hanem minden alku nélkül ráparancsolja a viselendő terhet azokra. Az állam helyzetének ilyen való fölfogása pedig csak ugy keletkezhetik, ha azt tartom, hogy az állam egy szükségkép létező valami, a melynek létele nem függ az egyének akaratától vagy nem akaratától, hanem saját magában birja létének okát. Ezt az utolsó, sokat ismételt maximát, nem újból való unalmas hangoztatás okából hoztam föl, hanem azért, hogy kimutassam, hogy a ki az áldozat egyenlőségének elvét tartja az adó alapelvének, annak el kell fogadnia azt a nézetet, hogy az állam szükségkép létező szervezet, a mely önállóan rendelkezik. Ezt a következtetést nem is tagadja senki. Azonban most meg kell fordítanunk a nézőpontot és ezt mondanunk: a ki az államról való utóbbi néze-

¹⁾ Id. m. 337. l.

²⁾ Id. m. 340. l.

tet nem vallja, az nem tarthatja az áldozat-elméletet sem. Ez sem szorul bizonyításra, mert az áldozat-elmélet a fentebbi államnézetben gyökerezik, avval áll és avval esik. A miből egyszerűen az következik, hogy ha ez az állam-elmélet nem abszolút igazság, akkor az áldozat egyenlőségének elve sem az. Az a kérdés tehát, hogy ez az állam-elmélet általános igazság-e vagy nem? Ez iránt könnyű tisztába jönnünk. Mindazok az írók, a kikről, mint a viszontszolgáltatás elvének védelmezőiről szólottunk fentebb, az államnak az egyénhez való viszonyát egyéni akarattól függőnek képzelik és tagadják azt az elméletet, mely az államot önmagától elsőnek állítja oda. A szóban forgó elmélet tehát nem egy általánosan elhitt nézet, hanem egy részben tagadott theoria, a melyről azt mondhatjuk, hogy csak *Stein* Pénzügytanának első (1860.) kiadása óta lépett az adótanban előtérbe. Még erősebb dolog azonban ennél az, hogy ez az állam-felfogás is csak elmélet, hypothezis és tehát nem olyan minden eshetőségre biztos alap, a melyre nézve további óvatosság nélkül csak egyszerűen rá lehetne építeni. Hogy ez így van, arra nézve csak azt hozom fel, hogy az államnak azt a feudálisztikus formáját, a melyet a III. szakaszban fölemlítettem, nem lehet evvel az állam-elmélettel megmagyarázni. Nem akarok itt evvel bővebben foglalkozni, mert a következőkben döntőbb érvekre fogok rátérni. Itt csak azt jelzem, hogy a szóban forgó állam-elmélet csak egy relatív érvényességű, a mi jelenlegi világnézetünkben fakadt és avval együtt elmuló hypothézis, s így tehát nem minden időkre szóló igazság. Ez az állam-elmélet semmiképen sem abszolút érvényű és így semmiféle elv, a mely belőle fakad, nem lehet abszolút érvényes. Az egyenlő áldozat szerinti adózás elve pedig rája támaszkodik s így annak abszolút igazságában jogosan kételkedünk.

Ez azonban csak az egyik rétege az egyenlő áldozat adó-elvének, többi tartalma még világosabban fogja megmutatni természetét. Ha azt tartom, hogy az adót úgy kell kivetni, hogy minden alattvaló egyenlő terhet viseljen, akkor nemcsak azt ismerem el, hogy az állam szükségkép és önállólag létezik, hanem azt is, hogy minden alattvalót egyenlően kell megadóztatni. Ez az elv szintén alapja az áldozat-elméletnek, sőt talán a legfontosabb réteg benne. Az a kér-

dés, általános igazság-e ez, vagy csak relativ elv? A felelet nem lehet kétséges. Nincs olyan ország, a melynek az adó-története azt ne mutatná, hogy régebbi időben semmiféle törekvés nem létezett arra nézve, hogy az adót egyenlően róják ki. Nem akarok abba a hibába esni, hogy agyonismer-tetett dolgokat hozzak itt föl, de ki kell emelnem, hogy az absolut adó-elmélet egészen megfelelkezik arról, hogy régeb-ben az alsó néposztályokra raktak minden terhet, a neme-seket, stb. fölmentették az adó alól és folyton törekedtek is ezt az immunitást s vele együtt az adóegyenlőtlenséget fen-tartani. Ezt az állapotot, ezt az egyenlőtlenséget tartották igazságnak, miután mit sem tudtak a mi »szabadság, egyen-lőség, testvériség« fogalmainkból s nem is tudhattak, miután ezek az eszmék később, a francia forradalmat szülő időkben keletkeztek. Egyszóval az egyenlő adóztatás elve nem örök-től fogva való igazság; csak később keletkezett, a mint azt a következő szakaszban, midőn a szolgáltatási képesség sze-rinti adóról lesz szó, be fogom bizonyítani. Ismétlések elke-rülése végett tehát a bizonyítás tekintetéből oda utalok. Itt azonban állításom megerősítése végett azt hozom föl, hogy *Stein* munkájának negyedik ¹⁾ és ötödik ²⁾ kiadásában világó-san kimutatja, hogy az adóról való felfogás mennyire függ az államról való nézettől. Minthogy pedig az államról való nézet relativ érvényességű, egyszerű ellenmondás volna, ha az adóról szóló elvet absolut érvényességűnek tartanók. Sőt tovább megy és azt állítja, hogy ³⁾ *Smith* első törvénye, a melyet pedig *Mill* áldozat-elmélete is alapul vett, nem az adó lényegében, hanem az állampolgári államelméletben gyökere-zik, »a mit pénzügytörténeti ismereteik hiányossága folytán nem vettek észre«. A miből láthatjuk, hogy ez az egyenlő-séget kimondó elv csak relativ s azért az az adó egyenlősége nem absolut igazság; már pedig *Mill*, sőt az egész áldozat-iskola elfogadja ezt az elvet, akár *Smith* formulázásában, akár máséval. Tehát az áldozat-elméletnek ez az alapja csakis relativ, a miért az egész elmélet is elveszti mindennemű jogosultságát az absolut igazságra.

¹⁾ Stein L. : Lehrbuch der Finanzwissenschaft. 4. kiad. 1878. 420.

²⁾ » » » » » » 5. kiad. II. rész 1-ső fele. 346. és különösen 350.

³⁾ Stein L. : Lehrbuch der Finanzwissenschaft. 4. kiad. I. 423.

Még jobban meggyőződünk erről, ha az elmélet következő pontjához érünk, a mely az egésznek nevét adta és magját képezi. Az áldozat-elmélet az, hogy az adótehernek mindenkire egyenlő súlylyal kell nehezednie. Ha az áldozat-elmélet előbb tárgyalt két rétegénél kimutattuk, hogy azok nem absolut igazságok: még különösebb eredményre jutunk e harmadik követelményének vizsgálatánál. Mit jelent az, ha valaki azt kívánja, hogy az állam mindenkitől annyi adót szedjen, hogy az adó által okozott áldozat egyenlő legyen? Azt jelenti-e, hogy az illető belenyugszik a nemzeti vagyonnak és jövedelemnek a fennálló nemzetgazdasági és jogi rendezés alapján való elosztásába és azt igazságosnak tartja, vagy pedig, mint a szoczialisták vallják, azt tartja jónak, ha az állam megváltoztatólag belenyul ebbe az elosztásba? Egy szóval, individualistikus vagy szocialistikus követelmény-e az, hogy az adó által okozott áldozat egyenlő legyen? Erre teljes, meggyőző feleletet ad *Wagner* Adolf, a kinek ez a fejtegetése annyira plasztikus, hogy szinte esztetikai élvezet az olvasása s méltán vetekszik »Volkswirtschaftlehre«-je »Grundlegung«-jának híres fejezetével, a melyben a szabadságot és tulajdont nemzetgazdaságtani szempontból vizsgálja. *Wagner* többek közt ezeket mondja:¹⁾ »A fölötti ítéletünk, hogy mit értünk »igazságos« adózás alatt s hogy milyen legyen ez a gyakorlatban, lényegesen attól függ, hogyan ítélnünk arról e jelenlegi jövedelem- és vagyoneeloszlásról, a mely a mostani magángazdasági rendszerben a szabad verseny jogrendszere alatt végbe megy: vagyis azon rendszer alatt, a melyet az egyén szabadsága, a dologi termelési eszközökön való, ha nem is kizárólagos, de igen túlnyomó magántulajdon és a szerződési szabadság jellemeznek. A ki azt a rendszert feltétlenül helyesnek és az egyedül igazságosnak tartja, a mint azt a fiziokrata-Smithianus szabadelvű közgazdaságtan teszi, annak következetesen a jelenlegi jövedelem- és vagyoneeloszlást is, mint azon rendszer produktumát, szintén egyedül helyesnek és igazságosnak kell tartania, következésképpen ez, a melyet az iskola legerősebb gondolkozói le is vontak és határozott alakba öntöttek. Annak a szemében, a ki így ítélt, ennél fogva a jelenlegi jövedelem- és vagyoneeloszlás egy tovább kérdés alá sem kerülhető tény, a melyet

¹⁾ *Wagner*: Finanzwissenschaft. II. k. 2. kiad. 381. 1.

magában véve s mindennemű gazdasági és társadalmi következményeivel egyetemben el kell fogadni. Ezen következmények egyike pedig az, hogy ugyanaz a kiadott összeg különböző mennyiségű vagy minőségű jövedelemmel bíró s általában különböző gazdasági helyzetben levő személyekre nézve különböző nyomást (különböző áldozatot) képvisel, vagy megfordítva, hogy ezen egyének szolgáltatási képessége, különböző helyzetük folytán, ugyanazon kiadási összeggel szemben különböző. Most már az adózásra nézve az következik, hogy az adó e jövedelemnek és vagyonnak ezen, a helyesnek tartott eloszlásán lehetőleg mit se változtasson, vagyis hogy az adó, minthogy mindenkitől elvesz valamit, az egyéni jövedelmi és vagyoni viszonyok egymás közti viszonyát ne bántsa.«

»Ennek az álláspontnak az adóztatás igazságos berendezésére s az adó általánosságának és egyenlőségének követelményeire vonatkozó következményei a következők: 1. Az adó »általánossága« szó szerint vétetik, tehát az állam minden alattvalója, akár kis jövedelme van, akár nagy, akár tőke-, akár munkajövedelmet élvez, stb. elvileg adóképes. A létminimum nem adómentes. 2. Az adó egyenlősége alatt az adónak a jövedelemhez való ugyanazon viszonyát értik, azaz elvben mindenki egyenlő hányadot fizessen jövedelméből. (Nincs progressio és nincs a fundált jövedelem erősebb megadóztatása).

Továbbá azt mondja *Wagner*¹⁾: »Az adózás általánosságára és egyenlőségére vonatkozó ezen következtetések helyességét nem lehet kétségbe vonni abban az esetben, ha a prämissákat helyeseljük, vagyis a szabad versenyt magán-gazdasági rendszerben végbemenő eloszlását a jövedelemnek és vagyonnak helyesnek és igazságosnak tartjuk. A következtetések ezekkel a prämissákkal együtt állanak meg vagy dőlnek«. És így végzi:²⁾ »Tisztázott és helyes eredményhez és az áldozat-elvnek helyes érvényesítéséhez csak úgy juthatunk el, ha itt is, a mint a szolgáltatási képesség szerinti adóztatásnál, a tisztán pénzügyi és a szociálpolitikai álláspontot megkülönböztetjük és nyíltan bevalljuk, hogy az áldozat-elmélet következetesen azon következtetésekhez vezet, a melyek a szociálpolitikai adózás következményei gyandnt le is vonandók.« A mihez még hozzá adhatjuk az egyenlő-áldozat

¹⁾ Id. m. 383. l.

²⁾ Id. m. 443. l.

elvének az individualista fölfogással való ellentétességének további kitüntetése végett a 382. l. jegyzetét, a mely szerint individualistikus szempontból »teljesen következetes a nagyobb jövedelem progressiv megadóztatásának vagy a tőkejövedelem magasabb adójának, — a melyeket a »nagyobb szolgáltatási képességre« való utalással szoktak kivánni, vagy pedig avval indokolnak, hogy az ilyen jövedelem élvezőjére nézve ugyanaz az adóösszeg »kisebb nyomást«, »kisebb áldozatot« képvisel, mint a szegényebbre, — teljes elvetése: mert hiszen ezek a kétségtelen tények a nagyobb szolgáltatási képesség és az adó kisebb nyomása megint csak olyan következményei (a jelenlegi vagyoneeloszlásnak), mint az az előbb említett, hogy t. i. ugyanaz a kiadási összeg különböző jövedelmű személyeket különbözőleg érint.« E szerint, minthogy az, hogy ugyanazon adó fizetésénél a szegényebb nagyobb áldozatot hoz, mint a gazdagabb, a jelenlegi jövedelem elosztásnak a következménye, ezt a jövedelmi elosztást pedig az individualista nézet vallók minden következményeivel együtt feltétlenül elfogadják: következik, hogy az áldozatnak ezt a fenforgó egyenlőtlenségét is el kell fogadniok s tehát az áldozat egyenlőségére való törekvést elvetniök. Ez mind szoros következtetés.

Minthogy *Wagner* erős tanszéki szocialisztikus elvei ismereteseek, a fentebbi hosszú idézetnek minden további kitérés nélkül levonhatjuk tárgyunkra vonatkozó következtetéseit. Minthogy az individualisztikus fölfogásnak, mely a jelenlegi gazdasági rendszert helyesli, az ezen az alapon való jövedelem-megoszlást megváltoztatni elvével ellenkező volna, ezért csak olyan adórendszert helyeselhet, a mely ezt a jövedelem-elosztást meg nem másítja; a miért is azt az adózást kell elfogadnia, a melynek az általánosságra és egyenlőségre vonatkozó elveit ez idézet előadja s minden más adózást, mely ezt a jövedelem-elosztást megváltoztatná, el kell vetnie. Ezért az áldozat egyenlősége szerinti adózást is kell dobni mindenkinek, ki az individualisztikus liberális alapon áll s a ki nem akar következetlen lenni. Ebből először is az következik, hogy az áldozat egyenlőségének az elve nem egy mindig érvényes elv, mert mindazokra nézve lehetetlenség, a kik a jelenlegi gazdasági rendszer föltétlen föntartását kívánják, akarják és tartják helyesnek. Hogy milyen nagy irói

gárda akarja ezt, azt tán fölösleges fölemlítenem. Első sorban ott vannak az individualisztikus jogbölcészek, a kik közül *Stahl* ezt mondja »Rechtsphilosophie«-jában: »Képtelen és meg nem engedett dolog az, hogy emberi rendelkezés megszüntesse a vagyon (boldogság) *Istentől rendelt* megosztásának az egyenlőtlenségeit.« Másodszor ott vannak az összes szabadelvű politikusok, a kik közül a III. szakaszban *Rotteck*-et idéztem s a kikhez e vizsontszolgáltatás elvét valló nemzetgazdasági írók sorakoznak. Harmadszor fölhozhatom *Spencer* Herbertet, a ki individualisztikus fölfogásából valóban le is vonja az adókra nézve a szóban forgó következtetést, melyet nem minden individualisztikus nemzetgazda mert levonni s a mely az áldozat-elmélettel alapjában ellenkező. *Spencer* erre nézve több helyütt nyilatkozik. Így részletesebben a »*Principles of Sociologes*« VI. részének XIX. fejezetében. A mi czélunkra azonban a következő két rövid idézet elegendő lesz: *Spencer*, mint visszaesést, kárhoztatja az államnak olyan berendezését, melyben ¹⁾ »az emberek nem munkával szerzett pénzükön veszik meg a javukra szolgálókat, a mi pedig az önkénytes együttműködésnek a törvénye, hanem munkáságukra való tekintet nélkül kapják meg azokat; az embereket ellátják szabad könyvtárakkal, nyilvános muzeumokkal, stb. a nélkül, hogy arra tekintettel lennének, hogy azok mit érdemeltek ki és a derekabb ember megtakarított jószágából akarják az adószedővel elvétetni azt, a mit azokra akarnak költeni, a kik nem takarítottak meg semmit«. S más helyütt így szól: ²⁾ »A társadalom boldogulása kívánja, hogy jól megkülönböztessük a család erkölcsánát az állam etikájától. Az első szerint az részesül a legtöbb jótéteményben, a kinek legkevesebb érdeme van; míg a másodiknak — az állam erkölcsánának — az az elve, hogy a nyert jó arányos legyen a kiérdemeltséggel.« A mennyire csak egy kurta idézésből ki lehet venni, látni való, hogy ez teljesen individualisztikus álláspont s hogy az adókra vonatkozó következtetése az áldozat-elméletnek az alapjával van ellenkezésben. Negyedszer pedig annak bizonyosságául, hogy a jelenlegi gazdasági rendszer feltétlen helyeslése s így a szociálpolitikai álláspont tagadása mennyi hívőt talál, azt mondhatom, hogy az áldozat-

¹⁾ *Spencer H.*: *Principles of Sociology*. (3. kiad. 1885.) I. k. 572. 1.

²⁾ Ugyanott. I. k. 758. 1.

elmélet védőinek legnagyobb része az individualista tant vallja, vagy pedig, mint *Mill*, a szocziálpolitikai adóztatást elveti. A miből most már nemcsak az lett világossá előttünk, hogy a jelenlegi gazdasági rendszernek föltétlen föntartását és az ennek alapján végbemenő jövedelmi és vagyoni megoszlásnak az adó által érintetlenül hagyását sokan kívánják s így minden evvel ellenkező nézet csak bizonyos írócsoportnak s így nem mindenkinek a nézete, tehát csak relativ nézet: hanem az is bizonyos, hogy minden adóelmélet, a melynek elvei szerint ezt a jövedelmi elosztást meg kell változtatni s nem föltétlenül föntartani, csak relativ elmélet és nem absolut érvényű. Ha pedig az áldozat egyenlősége szerint adóztatunk, akkor, mint *Wagner* föntebbi idézete is kimutatta, a tiszta individualisztikus elv szerint cselekszünk; tehát az áldozat-elmélet nem absolut igazságot hirdet, hanem csak egy relativ nézetet. Sőt *ha a logikát vesszük*, azt mondhatjuk, hogy mindazok, a kik daczára annak, hogy individualistáknak vallják magokat, mégis az áldozat egyenlőségét tartják az adó alapelveinek, egyszerűen ellenkezésbe jönnek elvökkel. És ez *Wagner* mondatának a második következménye.

A harmadik, mindezeket összefogó következtetés pedig az, hogy egyetlen olyan adóelmélet sem áll az általános igazságon, hanem csak relativ nézetten, a melyik akár azt az elvet hirdeti, hogy a jelenlegi jövedelmi elosztást fönn kell tartani, akár azt, hogy azt meg kell változtatni. Mert hiszen ezek mindegyike csak egy relativ nézet, a melyek közül az elsőt a szocialisták, a másodikat az individualista elvek vallói nem hiszik el.

Szétbonczoltuk azt az alapot, a melyen az áldozat-elmélet követelményeivel együtt áll és úgy hiszem, sikerült kimutatnom, hogy mind a három rétege tisztán relativ nézet és egy morzsányi sincs benne az absolut igazságból. Arról, a mi ezen az alapon fölépült, nincs sok mondani valónk. Láttuk, hogy más és más írók egymással tökéletesen ellenkező következtetésekre jutottak az elméletnek gyakorlati követelményei tekintetében, mindegyik a magáét tartva az áldozat-elmélet egyedül helyes folyományának. Nincs senki, a ki igazságot tudna köztük tenni és így meddő volna evvel foglalkozni. Még csak azt tehetjük hozzá az elmondottakhoz, hogy az

áldozat egyenlősége szerinti adózás még soha nem volt keresztülvive, hogy valaki azt mondhatta volna: ebben és ebben az országban mindenkire egyenlő súlyosan nehezedik az adó. Kétkelkedem abban, hogy valaha lehetne ilyen állapot. *Meyernek* egészen igaza van abban, hogy az ő előtte való »általános« áldozat fogalom egy meg nem mérhető valami. Említettem, hogy ő azután egy »megmérhető« akar ennek helyébe állítani, a melynek — mint láttuk — a gyakorlati alkalmazhatósága attól függ, hogy különböző emberek szükségletei intenzitásuk szerint összemérhetőek. Talán nem én leszek az egyedüli, a ki azt mondja erre, hogy ez lehetlenség.

Az áldozat-elméletről kitűnt, hogy az nem adja meg az adó mindig érvényes alapelvét, az adó lényegét, mert tisztán relativ nézeteken és elméleteken épül, a melyek tisztán a mi korunknak s még ebben is csak a nemzetgazdák és politikusok egy részének a nézetei és hypothesisai s valószínűleg éppen oly nyomtalanul el fognak tűnni, mint azok a régi adó és egyéb elméletek, a melyek a magok idején mind igazságok voltak s a melyeket ma mindenki képtelenségeknek tart. Egészen más dolog most már az, hogy igenis létezik jelenleg *törekvés* arra, hogy mindenki lehetőleg egyenlő áldozatot viseljen adójában. Sokan kívánják ezt, mint korunk igazságosságának a követelményét. Ez a *törekvés* azonban nem lép föl avval az igénynyel, hogy mindig érvényes igazság legyen, mert tudja, hogy vannak vele ellentétes *törekvések*, a melyek épen annyira relativok és éppen annyira jogosultak, mint saját maga s mert nem feledte el azt, a mire az előző szakaszban rámutattam, hogy volt idő, mikor az adóegyenlőségre való *törekvés* nem is létezett. Hogy az áldozat egyenlőségéről, mint relativ *törekvésről* az adózásban, valaki hogyan ítél, helyesli-e vagy küzd ellene, az nem tartozik ide. Ez teljesen relativ dolog és az egyenlő áldozat szerint való adóztatást, mint relativ *törekvést*, teljesen magáévá teheti valaki, a nélkül, hogy ellenkezésbe jönné avval az igazsággal, hogy az egyenlő áldozat elve nem absolut elv.

Ugyanezt az álláspontot kell elfogadnunk a *szolgáltatási képesség szerinti adózás* elvére nézve is. A szolgáltatási képesség szerinti adózás is relativ *törekvés*, de semmiképen sem absolut igazság és egyáltalában nem az adó absolut alapelve.

Kétségtelenül igaz az, hogy mindenki a saját relativ törekvését igyekszik absolut igazságnak tekinteni. Ez egy olyan lélektani vonás, a mely többek közt a vallásüldözéseket és a metafizikai vitákat szülte. Az egyik természetes következménye ennek az, hogy mennél közelebb áll valamely törekvés hozzánk, mennél inkább benne állunk mi is a sodrában, annál nehezebb elhítenünk magunkkal azt, hogy az valóban csak relativ igazság és nem absolut. Így könnyű megérteni, hogy míg a vizontszolgáltatás vagy a »tiszta jövedelem« adóelméletéről könnyű volt bebizonyítani azok relativ voltát, mert mint törekvések távol állunk attól: úgy, megfordítva, a szolgáltatási képesség szerinti adóztatást ma is az adó *absolut* alapelvének tartják azért, mert a *jelenleg* általánosan kívánt, akart, de azért természetesen relativ törekvést szolgálja s annak bebizonyítása, hogy valóban csak relativ, nehezebb.

Mindamellettt azt hiszem, hogy az eddigiekben elég széles alapot fektettem le arra nézve, hogy a szolgáltatási képesség szerinti adózásról rövidesen ki tudjam mutatni, hogy nincs abban semmi absolut. Ez volt az oka, a miért olyan hosszasan szedtem széjjel az áldozat-elméletet, mert éppen az az alap, a melyet ott relativ érvényességűnek találtam, egyuttal az absolutnak tartott szolgáltatási képesség elméletének is az alapja és egyedüli alapja. Ezt nem lesz nehéz bebizonyítani s evvel a szolgáltatási képesség szerinti adóztatási elméletnek a sorsa el lesz döntve.

Mindenekelőtt jegyezzük meg azt, a mire már az előző szakaszban is utalnom kellett, hogy a szolgáltatási képesség szerinti adózás elmélete teljesen összefügg az áldozat-elmélettel, úgy, hogy ha az egyik meginog, a másik is összedüléssel fenyeget.

Hogy ezt igazoljam, az előbbi szakaszban tett utalásokhoz két bizonyító idézetet adok. Mindkettő a legujabb és legrészletesebb adó-elméletből, *Meyer R.* »Principien der gerechten Besteuerung« című művéből való s az egyikben a több író idevágó nézete van összefoglalva, a másodikban *Meyer* saját véleménye. A legtöbb¹⁾ író, *Stein*, *Held* és *Nasse* kivételével, bár vezérlő elvül a szolgáltatási képesség szerint való adózás elvét fogadja el, mégis szükségesnek tartják ennek az elvnek az áldozat-egyenlőség elvével való kiegészítését.

¹⁾ Meyer: Principien, stb. 179. 1.

Különösen *Neumann* emelte ki erősen ez utóbbi elvet és szerinte a szolgáltatási képesség elve csak az áldozat tekintetbe vétele által nyer határozott alakot és válik az adóra nézve alkalmazhatóvá. Hasonlóképen nyilatkozik *Wagner*. *Meyer* saját álláspontja pedig ez:¹⁾ »Az egyenlő áldozat szerint való adózás a maga területén (a melyre t. i. *Meyer* azt, mint a VI. szakaszban láttuk, szorította), teljesen megfelel a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvének. A mennyiben a szolgáltatási képesség a jövedelemnek a szükséglethez való viszonyán alapszik, annyiban az egyenlő áldozatot czélozó megadóztatásban teljes és kimerítő figyelembevételét nyeri. Ezen a téren az áldozat egyenlősége valóban az a momentum, a mely a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvének határozott tartalmat kölcsönöz és azt gyakorlatilag alkalmazhatóvá teszi.« Mivel tehát eme neves teoretikusok bizonyítása alapján világos, hogy az áldozat-elmélet már vagy részben, vagy egészben a szolgáltatási képesség szerinti elméletnek a magját képezi s nélküle a szolgáltatási képesség elve vagy tartalom nélkül való, vagy gyakorlatilag nem alkalmazható: világos, hogy a mint ezt a tartalmat kiveszszük a szolgáltatási képesség nézetéből, vagy megdöntjük azt, ugyanakkor a szolgáltatási képesség nézete is megdől. Főntebb kimutattuk, hogy ez a »tartalom« semmiféleképen sem abszolút igazság s így tehát a szolgáltatási képesség nézete sem lehet az.

Rám nézve ez az érvelés teljesen döntőleg kimutatja, hogy a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvében hiában keresünk valami abszolút érvényű igazságot. Azonban és ennek főntebb okát adtam — a szolgáltatási képesség adó-tanának az abszolút volta ma erősen tartja magát s ezért egy másik oldalról kívánom bemutatni. Utóvégre is az éppen most előadottakra azt lehet felelni, hogy az idézett írók rosszul értették a szolgáltatási képesség elvét, mert ennek nincs köze az áldozat-elmülethez s így a szolgáltatási képesség elvének más, ezektől eltérő alakját bizonyításom nem támadja meg. Már dolgozatom legelején utaltam arra, hogy talán nincs két író, a ki egyformán formulázná ezt az elvet és ismét hangsúlyozom, hogy nincs senki, a ki eldönthetné, hogy melyik formulázás helyes. Ezért tehát a szolgáltatási képesség egyéb, sőt valamennyi fölfogásával szemben kell azt kimutatnom, hogy az

¹⁾ Meyer: Principien, stb. 338. 1.

elv semmi módon sem képezi és képezheti az adónak mindig érvényes alapelvét.

Az eljárás igen egyszerű s az előbbi szakasz hosszas fejtegetéseiben meg van adva. Azt kérdezem, hogy az alap, a melyen ez az elmélet áll, absolut-e, vagy a föntebbiek alapján azt kérdezhetem, vajjon nem ugyanazok az elvek képezik-e a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvének az alapját, a melyekről, mint az áldozat-elmélet alapjairól, bebizonyítottuk, hogy csakis relativ érvényűek? Az imént idézett írók nézete, kik ezt a két elméletet egymásba fonták, sejteti velünk, hogy ez így lesz.

Valósággal a szóban forgó adó-elmélet sem nyugszik más alapon, mint a melyen az áldozat-elmélet támaszkodott. Ezt mind a három rétegről állíthatjuk.

Először kétségtelen, hogy a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvének az előfeltétele is az, hogy azt az állam-nézetet higyjük el, a mely szerint az állam öncélú szükségképi lény. Már föntebb kiemeltém, hogy ez nemcsak nem biztos alap, de nagyon is újkori hypothezis s idéztem *Stein*-nek ide vonatkozó fejtegetését.

Másodszor a szolgáltatási képesség elmélete is csak akkor áll meg, ha az adó egyenlőségét a mi modern értelmünkben elfogadjuk. Ez az egyenlőség pedig tisztán újkori törekvés, nem mindig létezett s így nem absolut igazság. Föntebb történeti tényekre utaltam s jeleztem, hogy ezt a mindenki által elismert adó-egyenlőtlenséget a régi századoknak avval kell magyaráznunk, hogy akkor valóban azt az egyenlőtlenséget tartották igazságnak s nem az adóegyenlőséget, a melyet a modern nézet kíván. Hogy ez így volt s hogy akkor mit értettek »egyenlőség«, »igazságosság«, sőt éppen »szolgáltatási képesség szerinti adózás« alatt, világosan mutatják a következő adatok: Az 1445. jun. 19. kelt francia ordonnance így kezdődik: »Azt akarjuk, hogy alattvalóink egyenlő terheket viseljenek, . . . a nélkül, hogy egyik a másik terhét viselje, papi vagy bárminemű szabadalom ürügye miatt.« Ebből aztán arra a következtetésre jut, hogy a nemesek, tisztviselők, klérus, stb. adómentességét meghagyja, ezt értvén egyenlőség alatt. Ugyanigy igazságos adózást proklamálnak az 1484. hires états généraux-k s *Clamageran* ezt mondja róluk¹⁾: »az adó-immu-

¹⁾ Clamageran J. J.: Histoire de l'impôt en France. (1867.—1876.) II.k. 76.

nitás elvét nem bolygatták meg«. Az 1560. états généraux-n látjuk, hogy a harmadik rend sem tartja jogtalannak a nemesi, stb. szabadalmakat¹⁾ s ép úgy megvan ez az adómentesség teszem föl az 1576. a harmadik rend elé terjesztett tervezetben. Legjellemzőbb azonban az 1634. ordonnance,²⁾ a hol még a »szolgáltatási képesség« szó is előfordul, mondván: úgy kell elosztani az adót, hogy »mindenki a maga igazságos adóterhét viselje, szolgáltatási képessége szerint (selon ses facultés et moyens): ne legyen többé egyenlőtlenség az adó kivetésében, a melyről tudjuk, hogy nem nagy az ország nagyságához és hatalmához képest, ha egyenlően van kivetve«. Természetesen arról szó sincs, hogy a nagy adómentességeket megszüntesse. Látni való tehát, hogy az »egyenlőség« szó náluk olyan fogalmat takart, a melyet ma egyenlőtlenségnek nevezünk és eszükbe se jutott arra törekedni, a mit mi »egyenlőség«-nek tartunk. Nem akarok ennél a tárgynál tovább időzni, a mely rögtön kézzel fogható igazsággá lesz, mihelyst nem követjük tovább azt az eljárást, hogy a mi nézeteinket vigyük bele a régi idők magyarázatába s a helyett, hogy saját elveinkről elhinnők, hogy azok csak relativ termékei az időnek, abszoltnak tartjuk őket és rákényszerítjük a történelemre. Ez a szerves fölfogásnak a nagy igazsága, a melyet sokszor hangoztatnak s még többször elfelednek. Ha ezt nem tévesztenők szem elől, nem állithatnók azt, hogy mindenkinek egyenlő mérték szerint — már akár egyenlő áldozat, akár szolgáltatási képesség szerint — való megadóztatása abszolút igazság, annál kevésbé, mert *Dowell*-nek Anglia adótörténetéből világosan kitetszik, hogy *Smith*-nek az az első szabálya, a melyről itt, mint az egyenlő s részben talán a szolgáltatási képesség szerinti adózás első elvétől szintén szó van, tisztán az Angliában a XVIII. század harmadik negyedében megért mozgalmak szülötte.

Harmadszor relativ a szolgáltatási képesség szerinti adózás elve azért, mert ennek is egy, a jelenlegi gazdasági rendszerről való, teljesen relativ vélemény képezi alapját. Erről föntebb részletesen szóltunk az áldozat-elmélet kapcsán. Éppen úgy, mint az, úgy a szolgáltatási képesség szerinti adó-elmélet is teljes ellentétben van a tiszta individuális liberalismussal, a mely szerint a jövedelemnek és a vagyonnak a jelenlegi gaz-

¹⁾ U. ott. II. k. 166.

²⁾ U. ott. II. k. 497.

dasági rendszerben való eloszlása minden következményeivel együtt helyes, a mely következmények egyike az, hogy az emberek egymástól eltérő szolgáltatási képességgel bírnak. Minthogy pedig mindez helyes, azért az individualistikus nézet szerint mindezen nem szabad változtatni, nem az adó által sem, a mely pedig azt tenné, mihelyt nem mindenkitől egyenlő összeget venne el, vagyis a szolgáltatási képesség szerint igazodnék. A *Wagner* munkájából vett föntebbi idézetek, valóban a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvét is összeférhetetlennek tartják az individualista elvvel, a mint azt szószerint ki is mondják. Ezeket azért nem ismétlem; de megtoldom őket a következővel:¹⁾ az individualista fölfogásnál: »az »egyenlőség« elve arra vezet, hogy a szerző személyeket egyenlő nagy, de általában igen kicsiny adóval kell megterhelni s különösen proportionális jövedelmi adót róni rájuk.« Vagyis *nem* vezet a szolgáltatási képesség szerinti megadóztatáshoz. Mivel tehát az individualisták nézeteivel, a kik pedig, mint előbb kimutattuk, erős gárdát képeznek, a szolgáltatási képesség szerinti adózás ellenkezik, ezért nem általános nézet s ezt a jogát is elvesztette arra nézve, hogy az adó abszolút alapelve gyanánt szerepeljen. A miből itt is levonhatjuk azt a következtetést, hogy ha a logikát vesszük, akkor mindazok az individualisták, a kik ezt az adó elméletével vallják, saját elvükkel ellenkeznek; pedig — és ez a legkülönösebb — a legtöbben abba a táborba tartoznak. Még azt is megemlíthetem, hogy a szolgáltatási képesség adó elmélete annyiban sem általános igazság, a mennyiben a socialisták azon részével, a kik a gazdagabbat szolgáltatási képességének arányánál erősebben meg akarják adóztatni, szintén ellenkezésre talál. Egyszóval csak egy relativ, középúton lebegő relativ nézet, a mely talán éppen ezen »közép« voltáért talál annyi hívőre. Föntebb több individualista nézetet soroltam elő, a kik közül sokan le is vonták tanuknak a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvével ellentétes következését s vagy a tiszta *do ut des* elméletre, vagy *Spencer* nézetére jutottak. Mindezeknél meggyőzőbbnek tartom azonban azt, hogy az individualistikus nézetek uralmának tetőpontján, a francia forradalom idején, a konvent valóban foglalkozott is egy adótervvel, a mely nemcsak ellenkezője volt a szolgáltatási képesség szerinti

¹⁾ *Wagner*: id. m. II. k. 452. l.

adózásnak, hanem egyenesen a főntebb jelzett egyenlő adót követelte.¹⁾

A mint látjuk tehát, a szolgáltatási képesség elméletének az alapjában nincs egy porczika sem, a mely abszolút igazság lenne, ellenkezőleg ott minden relativ és így az egész elmélet is tisztán csak mint egy relativ törekvésnek a képviselője jön számba s nem mint olyan elv, mely az adó mindig érvényes alapelvét adná.

Mint az áldozat-elméletnél, úgy itt is röviden végezhetünk az ingó alapon fölemelt nézettel. Az egészet *Schmoller* következő szavakkal jellemzi²⁾: »A szolgáltatási képesség magában véve üres fogalom, a melylyel akárhogy forgatja is az ember, közelebből meghatározott tartalma nélkül, semmire sem lehet menni. Hogy valaki mennyit képes valamely meghatározott célra szolgáltatni, arra nézve annyiféle ítélet létezik, a hány ember van. A szolgáltatási képesség szerinti adóelvnek az egyetlen megoldása: végy el onnan, a honnan tudsz. Ott, a hol a gyakorlatban, positiv alap hiányában, valóban a szolgáltatási képesség szerint vetették ki az adót, mint például gyakran a mi iparkataszterünknel, ott mindig a legnyomoruságosabb tökéletlenség, a teljes önkényesség volt a következménye.«

Nem is foglalkozom itt azzal, hogy apróra szedjem ama sok, egymástól teljesen eltérő és egymást lerontó adó-követelményt, a melyet ugyanazon szolgáltatási képesség szerinti adó elvből, mint egyedül helyes következtetést, különböző írók vagy ugyanazon írók különböző időben levontak. Mindenki előtt ismeretes, hogy progressiót és a tőkejövedelem erősebb megadóztatását épp így kihozták belőle, mint a proportionális adót vagy a jövedelmi ágak egyenletes megadóztatását; a létminimum szabadonhagyását épp úgy, mint ennek ellenkezőjét. Hogy pedig az egyes adónemek megítélése tekintetében minő zűrzavar van, ugyanezt egy adó-alapelv vallóinál, azt elképzelni is alig lehet. Ennél az elméletnél áll leginkább az, hogy nincs két író, a ki egyforma következtetésre

¹⁾ Helferich L.: Allgemeine Steuerlehre. A Schönberg »Handbuch«-jának (3. kiad. 1891.) III. kötetében.

²⁾ Schmoller G.: Die Lehre vom Einkommen in ihrem Zusammenhang mit den Grundprinzipien der Steuerlehre. A tübingi folyóirat 1863. foly. 57. lapján.

jutna belőle, mindegyik logikailag tarthatatlannak állítván az összes előtte vallók állítását mindaddig, míg az utána következő őt is meg nem czáfolja. És ennek a harcnak nem is lehet vége, sőt a szóban levő elméletnél még erősebben áll az eltérések vitája, mint minden előzőnél. Ennek az az oka, hogy a »szolgáltatási képesség« fogalma sokkal üresebb, mint bármely előtte való s ezért sokkal több, valójában egymást kizáró nézet fér bele, mint amazokba, miért is gyakorlatilag sokkal kevésbé használható, mint amazok. *Schmoller*-nek teljesen igaza van: minden ember mást ért alatta s így mindenki mást is következtet belőle, a mivel világossá lett előttünk, hogy *magából* az elvből semmi gyakorlatilag alkalmazható dolog, követelmény nem következik.

Mindezen elmondottak megerősítéséül még csak azt hozom fel, hogy *Meyer*, a ki maga is a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvét vallja, miután elmondotta, hogy mennyi különböző tant építettek már arra, azt a jellemző dolgot jegyzi föl, hogy az egész pénzügyi irodalomban nem akadt íróra, a ki a szolgáltatási képesség fogalmát meghatározta volna.¹⁾

VIII.

Még egy nagy adóelméletet hozott elő az időnek folyása: ez a szocialistáké *Wagner*-nél, *Schäfflé*-nél megvan s legkövetkezetesebben talán *Franz*-nál találtam kifejtve.²⁾ Ezzel az elmélettel semmi nehézségünk sincs. Védelmesői nem is lépnek föl azzal az igénynyel, hogy mindig érvényes igazságot hirdetnek. Tudják, hogy az adóról való nézetük az igazságról, a gazdasági rendszerről, az államról és társadalomról való teljesen relativ elméletükből fakad vagy röviden szólva: relativ világnézetüknek a szülötte. Ezért nem is tartják azt az adó lényegének, absolut alapelvének, hanem csak egy relativ törekvésnek, a melyet mások jogosulatlannak, ők azonban jogosnak mondanak, a mely azonban mindig csak törekvés marad és nem absolut igazság. Ők adó-elméletük alatt nem is értenek egyebet, mint egy relativ érvényességű, de szerintük jogos törekvésnek az adóztatásba és általában az adóba való bevitelét.

¹⁾ Meyer: Prinzipien, stb. 182.

²⁾ Franz K.: Die sociale Steuerreform als conditio sine qua non, wenn einer socialen Revolution vorgebeugt werden soll. (1831.)

Ezzel ismét visszatértünk dolgozatunk kiindulási pontjához.

Sorra megvizsgáltuk a nevesebb adó-elméleteket, a melyek azt hirdették, hogy az adó lényegét, az adó abszolút alapelvét adják, egyszóval: megmondják mi az adónak a bennlakó természete, a melyet minden múlt és jövő adók változhatatlan mértékéül lehet fölállítani s a melyet a magyar egyenes adók reformjánál is bizton használhatunk. Vizsgálódásunk eredménye az, hogy mindezen adóelméletek relativ alapon nyugosznak, egy morzsányi sincs bennök az abszolútból, a miért is nem képezhetik az adó mindig érvényes természetét. Így még mindig megmarad előttünk a főkérdés, a melyet mig el nem döntünk, egy lépést sem tehetünk előre; ha egyik elmélet sem felelet erre, mi akkor az adónak az abszolút alapelve?

Feleletem erre ez: mielőtt új elméletet építenénk annak a problémának megoldására, hogy *mi az adó alapelve*, nem sokkal előbből kell-e kezdeni a dolgot és azt kérdezni *van-e egyáltalában az adónak valamely mindig érvényes, abszolút alapelve?*

Értekezésem elején azt mondtam, hogy ez a gyökere a dolognak. Valóban, a mint láttuk, valamennyi adóelmélet abból indul ki, hogy az adónak van valami abszolút alapelve, s ő ezt meg fogja találni. Láttuk azt is, hogy nem tudtak ráakadni. Az elmondottak alapján meg is mondhatjuk, hogy miért nem: mert az adónak egyáltalán nincs abszolút alapelve. Ez az egyedül lehetséges álláspont, a melyet a vizsgálódásunk adta bizonyosságunk alapján elfoglalhatunk.

Ha most összefoglalom az elmondottakat, ez teljesen ki fog domborodni.

Mindegyik adóelmélet azt tartja, hogy az ő általa adott elv az adónak mindig érvényes természete, a mely abszolút igazság s a mely ennél fogva minden más elvet kizár. A megvizsgálás után azonban kitünt, hogy ezek az elvek mind csak relativ érvényességűek; relativ érvényességűek azért, mert az idő által létrehozott és azzal együtt elmuló, tehát nem örökké érvényes nézeteken és hypotheziseken épültek föl. Mert ez így van, azért ezek az elvek nem is képviselhetik az adó abszolút alapelvét, hanem képviselik az alapjukról szolgáló relativ nézeteket, a melyeket az adóba akarnak bevinni s az

adót a szerint alakítani. Röviden szólva: ezek az adóelméletek abban tévednek, hogy azt hiszik, hogy elveik, következtetések az adó fogalmából következnek, pedig ezek az elvek és következtetések semmi másnak, hanem az illetők világnézetének, az igazságosságról való fogalmának, a gazdasági rendszerről való ítéletének a folyománya, a melyeket ők az adó fogalmába bevisznek. Hogy ez így van, annak bizonyítéka az, hogy mindezen adóelméletek relativ nézetekből nőnek ki s így abszolút igazságot nem is hozhatnak létre sem az adó meghatározása, sem egyéb dolgok tekintetében. És még erősebb érv az, hogy ezen adóelméletek mindegyike voltaképen nem egyéb, mint egy törekvésnek az adóra és az adórendszer átalakítására vonatkozó követelményeinek a fogalmazása. Ezek közül a törekvések közül az egyik kor, nemzet vagy egyén az egyiket tartja helyesnek, a másik egy másikhoz szegődik. Nekem is, másnak is megvannak a maga törekvései, individualisztikus vagy szocialisztikus és így tovább s mindegyikünk a maga törekvése értelmében szeretné átalakítani az adót is és a mint csak a maga törekvését tartja mindenki helyesnek, azért mindenki elvet minden olyan adót, a mely az ő általa helyesnek vallott politikai vagy gazdasági törekvéssel ellenkezik. Minthogy a relativ törekvések így állanak és minthogy az adóelméletek ezeknek a relativ törekvéseknek a gyermekei, ezért csak az tudja megmondani, hogy melyik a helyes adóelmélet, a ki abszolút érvénynyel el tudja dönteni, hogy melyik törekvés a helyes, az örökké igaz. És most már nem is kell tovább fonnom az okoskodást. Ma már a szerves fölfogás és különösen a szociologia közkeletű igazsággá tették azt, hogy objektive lehetetlenség azt mondani, hogy valamely törekvés abszolút helyes s a másik abszolút helytelen. Mindegyik törekvésnek a védelmezője szubjektive azt hiszi, hogy csak az övé jó, a többi mind rossz és minden ember valamely ilyen relativ törekvésnek az uralma alatt áll; ezért nincs senki, a ki döntene köztük. Éppen úgy, a mint ellenkező világnézetek közt nincs abszolút bíró, úgy nincs itt sem. Ezért nem lehet egyetlen adóelmélet sem abszolút igaz. S mert ez mind így van, azért egyik sem adhatja az adó mindig érvényes alapelvét. Ennek az érvelésnek a végén még azt kérdezhetjük, hogy nem képzelhető-e olyan adó-elmélet, a mely nem nyugszik valamely relativ törekvésen s a mely ennél fogva meg-

adná a keresett abszolút alapelvet? A föntebb elmondottak alapján könnyű megfelelni erre. Ha sikerül egy olyan adófogalmat megalkotni, a melybe mindennemű törekvés által követelt adó belefér s a mely így nem áll valamely törekvés uralma alatt, akkor ezt az adófogalmat bizonyos tekintetben abszolútnak nevezhetjük; azonban — és ez a fő — akkor ez az adó-fogalom semmiféle elvet nem képviselhet, teljesen üres lesz és semminemű — akár gyakorlati, akár elméleti — következtetéseket nem lehet belőle vonni. Mert ahhoz, hogy következtetéseket vonhassunk, kiinduló pontul egy alapelv szükséges. Olyan alapelv pedig, a mely minden törekvésnek és minden világnézetnek megfeleljen, lehetetlenség. Lehetetlenség azért, mert minden ilyen elv az igazságról, egyenlőségről való valamely fölfogásból, a gazdasági rendszerről való valamely ítéletből nő ki és az ellenkező fölfogásokat és ítéleteket kizárja. Tehát minden adó-fogalom, a mely elvet képvisel, elveszti jogosultságát arra, hogy abszolút igazságnak hirdesse magát és minden abszolút adó-fogalomból szükségképen hiányzani kell az elvnek.

Ezért nincs az adónak abszolút alapelve. És ezért a szolgáltatási képesség szerinti adózás ép oly kevéssé következik az adó fogalmából, mint a többiek.

Mielőtt álláspontom következményeit röviden körvonaloznám, azt akarom kimutatni, hogy az adóelméletek valóban törekvéseket képviselnek. Ez már abból is kivilágosodik, hogy mindegyikök igazság, egyenlőség, stb. fogalmakon nyugszik; mert tudvalevőleg mindezek a fogalmak törekvéseknek a szülöttei. Erre nézve csak *Wagner* föntebb idézett munkájának idevágó fejtegetéseire utalok ¹⁾ s a melyből csak ezt a mondatot írom ide: »Az »igazságos«-nak a fogalma ép úgy, mint minden erkölcsi dologé, nem abszolút, hanem időben, térben változó s a nép kulturája által van meghatározva. Különösen áll ez az »adó igazságosságáról.«

Ha végig nézünk az elméleteken, még inkább szemünkbe tűnik, hogy törekvéseket képviselnek. A szocialisták magok bevallják ezt. A szolgáltatás szerinti adóelméletnél, valamint az áldozat-elvnél rámutattunk, hogy azok az állam bizonyos modern fogalmának, a francia forradalom »egyenlőség« fogalmának, valamint a jelenlegi gazdasági rendszerről való

¹⁾ Wagner: Id. m. II. k. 379. l.

bizonyos nézetnek, illetőleg az ezeknek megfelelő követelményeknek a teljesítésére vonatkozó, azok elérésére törő törekvések. És teljesen világos, hogy *Montesquieu* és *Leroy-Beaulieu*, *Rotteck* és *Spencer* Herbert azért tartják az adónak azt az individualista berendezését egyedül helyesnek, mert az az ő törekvéseiknek, az ő politikai irányuknak megfelelne és más irányú törekvéseket kizárna. Különben szükségtelen talán megjegyeznem, hogy *mindegyik* elmélet azt tanítja, hogy — a *másik*, a többi csak egy muló törekvésnek a visszhangja és csak egy relativ czélt hirdet örök igazságul.

Mindezekhez egy még jellemzőbbet adhatok hozzá. A törekvéseknek jellemző vonása az, hogy mindegyik abszolút helyesnek tartja magát és a többit kizárja, sőt többet tesz, azokat képtelenségeknek tartja és nem tudja megérteni. A mint láttuk, ez teljes mértékben megvan az adó-elméleteknél is. Mindegyik azt állítja, hogy az ő elve »a dolog természetében fekszik«, »nyilvánvaló igazság, a mely bizonyításra sem szorul«; a miből azt a kényelmes következtetést is levonják, hogy éppen kiindulási elvöket nem szokták bizonyítékokkal támogatni. *Beer* M. szerint az ő nézete »egyedül axioma az adónál, a melyet mindenkinek el kell ismerni«; *Schön* szerint a szolgáltatási képesség szerinti adózást a dolog természeté követeli. *Murhard* pedig azt mondja, hogy »csak akkor lehet egy adó igazságos, ha az adózókat ugyanabban a viszonylagos vagyoni helyzetben hagyja meg, mint a melyben azok az adó behozatala előtt voltak«. Ismeretes, hogy az ezekkel homlokegyenest ellenkező következtetések és nézetek vallói szintén és éppen oly határozottsággal tartják a magokét a dolog természetében fekvőnek és egyedül igaznak. Ebből azután következik a törekvések másik jellemzője: nem tudják egymást megérteni. Ez nagyon egyszerű. Mindegyik fölállítja a maga törekvésének az elvét, követelményét és azt mondja: ez az adó meghatározása és ilyennek kell minden adórendszernek lenni. A miből az következik, hogy másféle adó nem is létezhetik és ha létezik, akkor minden lehet, csak nem adó. Tehát: a többi, az képtelenség. Ezért van az, hogy *Say* nem érti meg a szocialistákat és mikor mégis talál szocialista adót, akkor elálmélkodik és összeszidja a szocialistákat.¹⁾ Ezért vallja *Neumann* után a szolgáltatási képesség

¹⁾ *Say* L.: *Solution*, stb. I. k. 149. és II. k. 294.

szerinti adózás iskolája, hogy a *do ut des* elvén alapuló járulékok nem adók, pedig hiszen a községi adózás ezen az elven nyugszik. És végül: ezért tartja *Spencer* a *Wagnerék* adóját »az állam erkölcsstanával« ellenkezőnek, a mire a másik részről azt halljuk *Umpfenbachtól*, hogy nemcsak hogy az ő álláspontjuk az egyedül helyes, de a *Leroy-Beaulieu*, stb. nézete »csak egy szatócslélekben születhetett meg«. Mindez egyszerű következménye annak, hogy mindenik abszolút igaznak tartja magát és abszolút jogosulatlannak a többit, a helyett, hogy azt az álláspontot foglalná el, a mely szerint abszolút igazságú adóelv nincs, hanem csak törekvések vannak, a melyek mind egyformán relativek és egyformán igazak.

Dolgozatom III. szakaszában, miután megjegyeztem, hogy nem valószínű, hogy a vizontszolgáltatási elv vallói rosszabul tudtak volna okoskodni, mint más iskolák hívei s hogy így valamelyes igazuknak mégis kell lenni, azt a kérdést vettem föl, hogy hogy lehet egyszerre nekik is, a többieknek is igazuk? Azt hiszem, az éppen most kifejtettek teljesen megfelelnek erre a kérdésre, a melyre semminemű abszolút szempontból nem lehet kielégítő feleletet kapni, a mint azt dolgozatom folyamán már többször jeleztem is.

Eddigi eredményünk tehát az, hogy az adókról való nézeteken a társadalmi törekvések uralkodnak s amazok ezek szerint irányulnak. Erre nézve még csak egy jelenséget kívánok fölemlíteni, a melyet nagy jelentőségűnek tartok. Az adóelméletek megvizsgálásánál többször felmerült az a kérdés, hogy hogyan magyarázhatjuk meg azt a gyakori tényt, hogy ugyanabból az alapelvből más írók más-más következtetésekhez jutnak. Utaltam arra, hogy a rendes felelet, a melyet erre hallunk, hogy t. i. az egyik tévedett s csak a másik tudott logikusan okoskodni, nem kielégítő. Először azért nem, mert oly kiváló gondolkozók állanak egymással szemközt, hogy nem foghatjuk rá egyikre sem, hogy nem tudott a logikához és különösen nem tolhatjuk föl magunkat oda, hogy mi igazságot tegyünk köztük. Hogy csak egyet említsek, az áldozat-egyenlőségének elvéből ma mindenki más következtetést von le, mint *Mill* Stúárt; de miért hinnők el, hogy ezek a ma elfogadott következtetések logikusabbak, mint az övé voltak, a ki a »Logika rendszerét« megírta? Másodszor, ha valamely elvnek a ma helyesnek tartott következményeit fogadom el

egyedül logikusnak, ki biztosít arról, hogy ez valóban olyan következtetésképpen van abból levonva, hogy soha ezután mást ugyanabból az elvből nem fognak következtetni? Hiszen minden követelményről, a melyről ma azt tudom, hogy logikusan nem következik abból az elvből, annak idején, mikor kivonták az elvből, azt hitték, hogy most már megtalálták az utolsó és egyedül biztos folyományt. És harmadszorra fölhozom a szerves felfogásnak a sokszor említett érvét: ha csak magok az illető írók jutottak volna egy bizonyos elvből más-más következtetéshez, azt mondhatnánk talán, hogy magános tévedésök. De az ő egész koruk velük hitt és tetsem föl *Mill* korában éppen olyan általános igazságnak tartották, hogy a progressio nem következik az egyenlő adózás elvéből, mint a milyen általánosan tartják az ellenkezőjét.

Akármennyi mellékes dolgot is leszámíthatunk tehát az egyes elméletekből, azon a réven, hogy »tévedés lehetett«, ezt az általános jelenséget nem magyarázhatjuk meg evvel a lapos sémával. Itt csak egy magyarázat lehet; az, hogy a mint a törekvések uralkodnak a logikán, úgy ugyanabból az elvből, ha más az író törekvése, más-más következtetést fog kivonni. Még pedig mindegyik esetben helyesen okoskodott, ha törekvésének a következményeihez hű maradt s ha az illető »alapelv« annyira tág, hogy nem zár ki határozottan valamely magyarázatot. Vagyis a mint minden törekvés egyformán jogosult és igaz, úgy ugyanabból a tág elvből több, egymással ellenkező, de a külön-külön törekvéseknek megfelelő következtetést lehet levonni, a nélkül, hogy azok közül bármelyik is hibás lenne.

E mellett az álláspont mellett megmaradok, minden szokatlansága daczára is. Támogatásául pedig arra utalok, hogy az ugyanazon alapelvből vont következtetések sokféleségét, a mi pedig óriási arányokban mutatkozik a pénzügytanban, csakis ezen a módon magyarázhatjuk meg és máson nem, ha csak a föntebb megczáfolt közkézen forgó »magyarázatot« nem akarjuk elfogadni, a mit pedig csak teljesen ingó és magában véve is hihetetlen alap elfogadásával cselekedhetünk. A hogy nem hiszszük el azt, hogy minden, velünk ugyanazon »alapelven« álló, de tőlünk eltérőleg okoskodó ember, iskola, vagy kor, logika hiján volt: akkor rögtön el kell vetnünk az egész »rendes« magyarázatot és azt fogadni

el, a melyet éppen most kifejtettem. Mint mondtam, ennek az utóbbi magyarázatnak az alapelve az, hogy a társadalmi törekvések nemcsak az »adóalapelvek«-en uralkodnak, hanem még az egyes »alapelvek«-en belül is az ő uralmok alatt áll az okoskodás; a mi teszem föl azt jelenti, hogy egy szocialista nemcsak az ő világnézetét, stb. fogja egyedül helyesnek tartani és a szerint kívánni az adó formálását, hanem akár-micsoda adóalapelvet is fogad el, akár a do ut dest, akár az áldozat-elméletet, akármelyiket: mindig csak ugyanazon szocialisztikus adókövetelményekhez fog eljutni. A többi nézetek hívei hasonlóképen mindenben a magok kívánságának a bizonyítékát fogják látni. A példák, melyek azt igazolják, már az egyes elméletek tárgyalásánál föltűntek s itt csak egy párral toldom meg őket.

A III. szakaszban ismertetett viszontszolgáltatási nézetből *Leroy-Beaulieu*, *Say*, stb. liberális következtetéseket vonnak, mert ők individualisták; *Proudhon* ugyanabból szocialisztikus követelményekhez jut — mert ő szocialista. A IV. szakaszban *Smith* néhány követőjét láttuk s hozzátehetjük, hogy *Craig* ugyanezen keretben oda jut, hogy az államnak a vagyonegyenlőtlenség ellen kell küzdenie; a mi pedig éppen ellenkezője a többiek állításának. Hogy *Stahl* nézetét mennyire magokévé tették a szocialisták, fölösleges említenem. Az áldozat egyenlőségének elvénél éppen azért nyult hosszabbra tárgyalásunk, hogy a *Mill* korabeli s az utána következő szocialista nézetektől érintett írók ugyanazon alapból vont, egymással homlokegyenesen ellenkező következtetésre rámutassunk. A szolgáltatási képesség szerinti adózás elvénél éppen úgy van ez: daczára annak, hogy *Meyer*, *Neumann*, stb. annak a szocialista elvekkel való minden közösségét, úgy alapját, mint gyakorlati követelményeit tagadják, addig *Scheel*, *Wagner*, *Frank* szocialista tannak értik. És legvégül: a legujabb adónézetekben, a szerves fölfogás kezdeténél *Schmoller* és *Schäffle* egyazon alapból indulva jutnak különböző követelményekhez. Mindennél sokkal különösebb azonban az, midőn egy író maga keresztül éli a társadalmi törekvéseknek a változását. Az általunk helyesnek tartott magyarázat szerint ebben az esetben ő, daczára annak, hogy esetleg ugyanannak az elméletnek a híve marad később is, a melyet fiatalabb korában magának kidolgozott, mégis: most

egészen más következtetéseket és gyakorlati követelményeket fog elméletéből kimagyarázni, mint azelőtt; a mely követelmények és következtetések talán homlokegyenest ellenkezői annak, a melyeket ugyanabból az alaptheoriából előbb kihozott, de ugy előbb, mint most visszatükrözik az uralkodó társadalmi törekvésnek a kivánságait. (Fölösleges megjegyznem, hogy mindez csak akkor történik, ha az illető író valóban csatlakozik a társadalom újabb törekvéséhez; mert ha nem, minden marad a régiben.) Hogy mindez így van, arra döntő például egy pénzügytudományi iskola alapítóját, *Stein* Lőrinczet hozom fel. *Stein* már munkájának első, 1860-iki kiadásában megcsinálta elméletét, a melyhez hű maradt. És *Stein* ugyanabból az elméletből homlokegyenest ellenkező következtetésekre jutott művének egymásra következő kiadásában. Nem is mondhatni, hogy kis dolgokban, mert igen fontos kérdésekben. Röviden összefogva: az első kiadásban a progressiot és a létminimum adómentességét elveti. Az utolsóban mind a kettőt helyesli. Ez az, a miért az újabb német munkákban minduntalan zavarosságot, homályt vetnek *Stein* szemére. És bárhogyan fontolgotom is a dolgot, nem mondhatom azt, hogy az adóreproduktivitása eszméjének a későbbi kiadásokban tapasztalható előnyomulása ugy megváltoztatta volna az alapot. Az alap-elmélet, a melyet az első kiadásban kifejtett,¹⁾ ugyanaz maradt s mégis ennyire mások a következtetések! És most már beérjük avval a felelettel itt is, hogy *Stein* valahol eltévesztette a logikát. De hisz az csak lehetetlenség, hogy ugyanazon *Stein* Lőrincz az egyik kiadásban tudott volna okoskodni, a másokban meg olyan csekélység miatt nem lenne igaza, minő egy logikai botlás. A másik meg az, hogy *Stein* követői a munka első kiadásának korában annak a logikai okoskodását fogadták el, az ötödiknél meg ennek hittek; ezek mind megromlottak volna logikában *Steinnal* együtt. Ez a magyarázat maga is érzi, hogy felelete nagyon sovány felelet és ezért divat Steint »homályosnak« tartani. Pedig, legalább álláspontom szerint, a dolog nagyon egyszerű: a társadalomnak az a törekvése, a melynek *Stein* hódolt, 1860-ban individualista-liberális volt, most pedig szocialistikus színezetű, ő alá vetette magát mindkét irány-

¹⁾ Stein L.: Lehrbuch der Finanzwissenschaft. (1. kiadás, 1860.) 161. lap.

nak s így ugyanabból az alaptheoriából kétféle következtetést kellett vonnia. Hogy a két egymásután föllépő társadalmi iránynak megfelelően következései, e következtetéseknek egymás közt szükségképen összeférhetetleneknek kellett lenniök. Ezért *Stein* mind a két esetben helyesen okoskodhatott s voltaképp nem tett egyebet, mint azt a fordulatot csinálta végig, a melyet az idő hozott s a mely például *Mill* Stúártot is hasonló »vélemény-változtatásba« és »logikai hibába« sodorta.

Hogyha a részletekbe mennénk s pl. azt vizsgálánk, hogy a létminimum adómentességét, vagy a fundált jövedelem erősebb megadóztatását, stb. ugyanabból az alapelvből hogyan itélték meg különbözőleg azok, a kik különböző törekvések hatása alatt állottak, vagy különböző elméletekből kiindulva, hogyan jutottak egyező véleményekre azok, a kik ugyanazon társadalmi törekvést szolgálták: akkor ugyanazon eredményre jutnánk, mint a fentebbiekben s a legutolsó részletig megtalálánk véleményünk igazolását. Minderre azonban itt szükségtelen kitérnünk. A fentebbiekhez mindössze csak egyet adok hozzá, a mely az elmondottaknak más oldalról való megerősítése. Ez az, hogy mindazok, a kik ugyanazon társadalmi törekvés alapján állanak, még akkor is egybevágó következtetésekhez jutnak, ha más-más adóelmélet hiveinek vallják magukat. Nyilván: a társadalmi törekvés az, a mi mindenben uralkodik rajtuk. *Meyer* Róbert többször említett munkájából idézem a következő sorokat: 1) »A mint ahhoz kezdünk, hogy a különböző elméletek tartalmát kimérjük, különös jelenség áll elénk. Míg rendesen különböző elméletek különböző gyakorlati követelményekhez vezetnek: addig evvel ellenkezőleg a legújabb pénzügyi irodalomban az igen fontos gyakorlati kérdések egész sorára nézve teljes megegyezésre bukkanunk«. A min itt *Mayer* csudálkozik, az igen természetes dologgá lesz, mihelyt a kifejtett álláspontra állunk s szemre vesszük, hogy ez nem is lehet más-kép, mert a törekvéseknek egy bizonyos mértékig való összehangzása minden kornak a természetében fekszik s így lehetséges ezen az alapon bizonyos összehangzás — az elméletek minden sokféleségének ellenére is. Különben az egybehangzás sokkal kisebb a valóságban, mint M. fölveszi.

1) *Meyer*: Principien, stb. 177. l.

Ha végig nézünk az elmondottakon, még egy utolsó idevágó tüneményt kell följegyeznünk. A letárgyalt elméletek sora azt mutatja, hogy az utóbb ismertetett adó-alapelvek nagyon sok, egymástól eltérő magyarázatot és következtetést engednek meg (s legtöbbit a legutolsó: a szolgáltatási képesség szerinti adózás elmélete), míg az első szakaszokban ismeretettek csak kevés elágazó véleményt tűrnek meg kebelökben. Ez a jelenség míg egyfelől újból megerősíti a VII. szakaszban kiemelt állításunkat, hogy a szolgáltatási képesség szerinti adóelv a leghatározatlanabb, másfelől azt mutatja, hogy az egymásután megszületett adóelméletek mind jobban és jobban érzik azt, hogy valamely olyan fogalmat állítsanak okozkodásaik élére, a melybe mentől több törekvés nézetköre belefér. Így az adómeghatározások célja mindinkább és inkább ez lesz: a *legűresebb* adófogalmat elérni.

Ezzel, úgy hiszem, megfelelttem a dolgozatom folyamán fölmerült és másképen — legalább szerintem — meg nem oldható kérdésekre.

Álláspontom az, hogy a helyett, hogy azt kérdezném: mi az adó alapelve? előbb azt a problémát vetem föl: van-e egyáltalában az adónak valamely absolut alapelve; valamely elv, a mely az adó fogalmában benne van, a mely e szerint bennlakó lényeg, a mely semmi mástól nem függ s a mely minden korban és országban ugyanaz marad s a melyből e szerint az adószervezetet illetőleg mindig állandó és mindig biztos következtetéseket lehet kivonni? Vizsgálódásunk azt a felelet adta erre, hogy ilyen absolut alapelv egyáltalában nem létezik és nem is létezhetik. Mindazon »örökké igaz«, a »dolog természetében fekvő« elvek, a melyek nem ilyenekül tartatnak, nem egyebek, mint relativ nézetek, a melyeket relativ társadalmi törekvések hoztak létre, a melyek ezekkel a törekvésekkel születnek és elmúlnak s a melyek még részleteikben is eme törekvések hatása alatt állanak. A mint pedig nincs absolut igazsági törekvés, úgy nincs absolut adóelv; s a mint minden társadalmi törekvés subjective igaz, úgy minden ezek által hordozott adóelv is egyforma relativ jogosultsággal bír. Egyszóval: az adó minden ízében, legkisebb porczikájáig a társadalmi törekvések hatása alatt áll; egyedül ezek az ő birái és semmi más, és különösen nem zsinórmértékre szabott deductiv »logikus« következtetések és

hypothézisek. Az adónak magának nincs alapelve, hanem mindig a társadalom viszi bele az adóba a maga törekvését »alapelvül«, a mely is ugyanezért nem állandó, hanem időben, térben változó; nem abszolút, hanem relativ.

A mint ez megvan — eljutottunk végső következtetésünkhöz. A fentebbi összefoglalás előbb a dolgozat folyamán fölmerült kérdésekre kívánt megfelelni; majd általánosabb alapzatot és a II. szakaszban jelzett probléma kulcsát kereste; s most legvégül, az I. szakaszban fölvetettek várnak feleletre. Idevág főkövetkeztetéseink súlya, a mely ez: minthogy az adó egész mivolta mind a társadalom hullámzásától függ és csakis ettől, ennél fogva csak az a tudomány mérheti az adót, a mely a társadalmi törekvéseket vizsgálja. Az adó vizsgálata csakis ezen a relativ alapon történhetik s evvel az adók tudománya bele van illesztve a szerves fölfogással dolgozó szociologia keretébe. Az adó, mint egy darabja a társadalmi mozgásnak, a szociologia körébe tartozik; s mert az adó más semmi egyéb, mint ezen hullámzó társadalmi mozgalmak egyik kifejezője, azért a szociologia meg is tudja mérni s így szerves fölfogása megállja ezt a próbát is. Az adókban megnyilatkozó igazságot nem a »logikus elvekkel« dolgozó, deduktív pénzügyi elmélet tudja megtalálni, hanem csak a szerves fölfogás, a mely nem doktrinár »alapelveket« néz, hanem az élő életet s a melyben nincs »logikus deductió«, hanem igazi vér.

IX.

Az eddig elmondottakkal dolgozatom elérte főcélját s most még csak néhány következtetésre akarok rámutatni.

Az eddigiekből világos, hogy az a helyes adórendszer, a mely az illető, speciális társadalom hullámzásának leginkább megfelel, bár esetleg — sőt valószínűleg — ellenkezik is az absztrakt elvekkel. Így a magyar adók reformjának semmi másan nem kell alapulnia, mint a magyar társadalom ismeretén, a mi azt teszi, hogy a midőn a magyar egyenes adók reformját akarjuk megítélni, mindenekeelőtt át kell tekintenünk a magyar egyenes adózás egész történetét és azután mai állását s a mennyire csak lehet, a társadalomhoz való viszonyát is. Az első dolog tehát, a mely egyben az egyetlen is, a magyar egyenes adók történetét és jelen társadalmi állását megvizsgálni, azt kérdezve: mit mutat ez? E nélkül nincs semmi; ez az egyetlen

itt, a mely czélhoz vezethet és nem absztrakt »alapelvek«-nek a fölállítása. A mennyire csak lehet, meg kell hallanunk a történelemnek és az élő magyar társadalomnak az eleven, a vérhöz szóló szavát, bármilyen tökéletlenül is tudjuk a tudomány mai tökéletlen eszközeivel megérteni ennek ez élő testnek a kiáltását: mégis minden, csak félig lekottázott hang is belőle többre vezet, mint bármicsoda elv következtetéseinek a »logikus« megvonogatása. Ezért a kutatásnak a magyar egyenes adók történetével kell megkezdődni.

Ha helyes álláspontunk, akkor ez a történeti kutatás valószínűleg azt fogja bizonyítani, hogy a társadalom mindig functionáriusainak adja az adót; a miből az következik, hogy midőn a társadalom functionáriusait változtatja, akkor az adót is másnak, az újabb functionáriusnak fizeti. Ha az adó így benne van a társadalomban, akkor bizonyos, hogy nincs egy szervezethez kötve s tehát nem mondhatjuk, hogy csak az államnak, vagy a községnek van joga adót szedni s csak az az adó, a melyet ezeknek fizetünk — pedig nehéz lenne pénzügytant találni, a mely *ne* ilyen adó-meghatározást adna. Álláspontunk szerint az állam csak addig és annyiban kapja az adót, a meddig és a mennyiben a társadalom functionáriusa; s a mint és a mennyiben egy másik szervezet, rend vagy embertömeg szolgálja a társadalmat, akkor és annyiban ennek és nem az államnak jut az adó. Ugyancsak e szerves nézet szerint, a mint minden társadalomban vannak osztályok, a melyek inkább szolgálják a társadalom törekvését, mint a többiek: úgy az adó-egyenlőség lehetetlenség és az igazi értelemben vett »uralkodó osztályok« *tényleg* mindig kisebb adóterhet fognak viselni, mint az alájok vetettek. Következik az is, hogy a mint egy osztály addigi alárendelt állásából fölnő: úgy adóterhe is kisebbedik és a többiekre gurul. És a mint ez nyilvánvalóvá lesz, az is kitűnik, hogy az adó történetében egy nagy társadalmi tusa látszik meg, a mely változó és a mely ennél fogva kereken tagadja azt, hogy bárminemű »alapelv« az adónak »mindig érvényes lényegül« szolgálhatna.

Mindezt azonban a történeti kutatásnak kell igazolni; ugyanannak a történeti kutatásnak, a mely evvel együtt azt is meg fogja mutatni, hogy mit kíván a társadalom a magyar egyenes adók reformját illetőleg.

Igy a reformról való ítélet a történelmi és társadalmi kutatás eredményétől van függővé téve és semmi mástól.

Az eddigiek után önkéntelenül elének áll az a kérdés, hogyha az adó birái a társadalmi törekvések és ha az ismeretett elméletek szintén társadalmi törekvéseket képviselnek, nem szerepelhetnek-e azok legalább ilyen relativ birákul, ha már abszolút érvényüket nem akarjuk elismerni? A felelet erre az, hogy annyiban igen, a mennyiben *hiven* képviselik e törekvéseket. Most az a kérdés: mennyiben képviselik hát *hiven*? Erre azt mondhatjuk, hogy annál kevésbbé felelnek meg a társadalmi törekvésnek, mennél üresebb fogalmakat képviselnek, tehát az utóbb ismertettük kevésbbé, mint az előzők. De még többet is megjegyezhetünk erre nézve. Először azt, hogy egyetlen olyan elv sincs közöttük, a mely gyakorlatilag teljesen keresztülvihető volna s így egy darabjok nem annyira a társadalmon nyugszik, mint inkább a levegőben lóg; a helyett, hogy gyakorlati mértéket adna, csak egy sóhajtást képvisel. Másodszor láttuk azt, hogy kivált az utóbb említett elvek több, egymást teljesen kizáró társadalmi törekvést képviselnek s így semmi esetre sem lehetnek hű tolmácsolói *egyetlen* egy *bizonyos* törekvésnek. Harmadszor egy még különösebb tünetény mutatkozik abban, hogy *Montequien* adóelve, mely a feudális adórendszerre illik, akkor keletkezett, mikor a hűbériség már megbukott; s a szolgáltatási képesség szerinti adózás elve most van teljes virágjában, mikor már szocialisztikus hangok törnek föl; a miből azt következtetném, hogy ezek az »elvek« mindig az idő *után* szaladnak.

Ezek alapján azt mondanám, hogy ez elméletek ép oly kevésbé fejezik ki pontosan a társadalmi törekvéseket, a mint a falra vetett árnyék nem hű képe egy megvilágított tárgynak. Azt mondanám, hogy például az áldozat egyenlőségének alapelve vagy az adó-elmélet, a mely a szolgáltatási képesség szerint kívánja kivetni az adót, nem a részletekig megfelelő lemintázásai a társadalom valódi kívánságának, hanem csak feltörő, határozatlan hangok. Hogy a példánál maradjak, annyiban csakugyan a társadalmat képviselik, a mennyiben már alaphangjukban benne van, hogy a társadalom bizonyos dolgozó elemére nagyon erős adó nehezedik, míg másokat, a kik a társadalom szempontjából nem érdemelnek kimélest, az adó

alig sujt és követelik ennek a berendezésnek a megváltoztatását; de nem igazak a részletekben és legelső sorban nem igazak azért, mert elvekből dedukálnak »logikusan« következtetéseket, a helyett, hogy tisztán a társadalmi törekvéseket igyekeznének megfigyelni; törekvéseket, a melyek egészen más törvényeknek hódolnak, mint azok a »logikus elvek« s a melyeket ezért nem lehet azokkal az elvekkel mérni. Azt mondanám, hogy azok a »megdönthetetlen« alapelvek csak dadogó, tökéletlen megszólalásai annak a nagy társadalomnak, a mely érzi, hogy valamely részében hiba esett és most várja, nem azt, hogy emez üres, félig érthető hangokat »abszolút igazságul« paragrafusokba szedjük és nagy mesterkedéssel egymást metsző következtetéseket teremtsünk ki belőle, hanem várja, hogy oda menjünk hozzá és multjából és jelen állásából akarjuk megismerni, hogy mi a fájó baj és mik valódi, élő törekvései.

Mellékesen azt is ide jegyezhetem, hogy legelső sorban a föntebbi alapon el kell vetnünk minden olyan adó-reform tervet, a mely *azért* akar valamely adóberendezést behozni, *mert* elmélete azt követeli; a milyen például Schäffle javaslata, a szegényebb osztályok direct megadóztatása *azért*, hogy azok is érezzék az állam hatalmát és így tovább. Az az egy dolog azonban, a mit még az adó-elméletek és társadalmi törekvések egymáshoz való viszonyára nézve meg akarok jegyezni, nem ez, hanem a következő: az abszolút adó-elvek vallói nem elégedtek meg azzal, hogy magának az adónak szereztek valamely »önálló, mindig érvényes lényegét«, hanem azt bizonyították, hogy az adórendszer minden egyes tagjának megvan a maga bennlakó »természete«; azt nem kell fölemlítenem, hogy mindegyik a maga alapelve szerint adott lényeg az egyes adóknak. A föntebbiek alapján ez természetesen mind elesik s mert az adónak nincs magának sem abszolút alapelve, azért ebből nem is lehet az egyes adók »abszolút« természetét sem kimagyarázni. Ellenkezőleg az egyes adók jellemvonása is legnagyobbrészt a társadalom mozgásától függ s e szerint nem állandó, hanem változó, sőt a mi kevés külsőlegesen állandóság van is bennök, az is technikai berendezésüktől és nem valamely általános »adó-alapelv«-től függ. Mindezt külön meg kell vizsgálni, a mi azonban mind részlet-kérdés és nem tartozik ezen általános fejtegetések keretébe. A miről itt, mint

a szóban forgó elméletek jellemzőjéről, szólanak akarok, az csak egyik, de talán legfurább tüneménye ennek az általános jelenségnek. Az abból áll, hogy nem egyszer megesik, hogy egy régen elvetett »adó-alapelv«-nek a következtetései még ma is élnek, mint az egyes adófajokra átvitt »föltétlen ismertető jelek«. Azt akarom valamiképen kifejezni, hogy a következő történik: fölállítottak egy elvet s arról azt mondták, hogy az általában az adó lényege s ebből következik, hogy az egyes adó-fajoknak ez vagy az a »természetükben rejlő« tulajdonságuk van. Az idő azután kimutatta, hogy az az általános alapelv hibás s a pénzügy-tudomány el is vetette azt, azonban megtartotta az adófajoknak amaz elvből vont meghatározását, elfeledve, hogy ezek csak darabjai, következményei voltak a megbuktatott elvnek. Egy érdekes és fontos példát állítok ide, azt, a melyet a harmadik szakaszban ígértem.

Az újabb pénzügytanoknak egy nagy része abból indul ki, hogy az állam létezésében gyökerezik az adó jogalapja. Ebből azután, különösen a szolgáltatási képesség szerint való adózást valló munkák azt következtetik, hogy az állam csak állampolgárokat adóztathat meg, vagy ha idegeneket is megadóztat, azt csak azért teheti, mert azok az ő védelme alatt, tehát az ő segítségével nyertek bizonyos jövedelmet, a melyet — és a mennyiben ez áll — joga van megadóztatni. Azt gondolom, hogy itt kettős tévedés van, a melyek közül az egyik az utóbbi pontra vonatkozik és éppen fölvetett kérdésünket illeti. Az álláspont ugyanis azzal van indokolva, hogy az államnak azért van joga a belföldről külföldre folyó jövedelmet megadóztatni, mert annak az előteremtéséhez ő is hozzájárult a jogbiztonság föntartásával, stb. Vajjon tévednék-e én akkor, ha azt mondanám, hogy ez a tétel semmiképen sem következik se a szolgáltatási képesség szerinti adó elvből, se az államnak azon öncélú lény gyanánt való fölfogásából, a melyet az illető írók elfoglálnak? Hiszen az idegenek megadóztatásának ilyen fölfogása teljesen ellenkezik ezzel az államnézettel, a mely szerint az államnak nem azért van »joga« adóztatni, mert szolgáltatott valamit, hanem egyszerűen azért, mert ő állam és mert létezik. Itt pedig az idegeneket azért akarjuk most adóval terhelni, mert az államtól valamit kaptak, vagyis a mint azt a vizontszolgáltatási adó-alapelv köve-

teli. Ebből igenis következik az a tétel, a mely így nem is egyéb, mint annak a maradványa és teljesen idegen részét képez minden más elmélettel szemben, még ha azok ott is felejtették magok között. Ez az, a mire a harmadik szakaszban céloztam.

A mint azonban mondtam, kettős tévedés van az idegenek megadóztatásának illetően fölfogásában s most a másodikat is körvonalozom. Nemcsak a teljessége okából teszem ezt, hanem azért is, mert az éppen most ismertetettel összefogva, egy utolsó jellemző vonással teszi előttünk teljessé azt, hogy mennyire a levegőben lógnak az abszolút elméletek.

Az említett írók abból, hogy az állam létéből folyik az adózás létalapja, azt következtetik, hogy tehát csak az állampolgárokat szabad megadóztatni, vagy — ha szélesebb alapon is kiterjesztik az adózást — mindenestre összekötik az állampolgárság fogalmát az adózás kötelezettségével; már akár az adó meghatározásában, akár kiterjesztésének megszabásánál. Hogy lehetséges ez? Itt a következő történt: az adó jogalapjának az állam létéből való kimagyarázását hirdető pénzügyi, nemzetgazdaságtani elmélet összekeveredett egy közjogi elmélettel s emennek a következményei amannak a »logikus« folyományai gyanánt szerepelnek. A nemzetgazdaságtanban s így a pénzügyi tudományban az állammal, mint egy nagy intézménnyel szemben állanak az egyes emberek, mint gazdasági központok és nem mint egyéb minőségű egyedek. A mint ennek a tudománynak a szemében az állam gazdasági tényező és nem egyéb, úgy az egyének sem egyebek előtte, mint olyan gazdasági alanyok, a melyek termelnek, fogyasztanak és jövedelmet húznak, a mely jövedelemnek egy részét ama nagy gazdasági tényező, az állam a maga táplálására beköveteli. Ez a nemzetgazdaságtan és a szorosabb értelemben vett társadalmi tudomány nézőpontja. A közjog ellenben jogintézményt lát az államban és ebből a közjogi szempontból osztályozza az alattvalókat az állampolgárokra; stb.; a miért az állampolgárság csupán közjogi fogalom és a nemzetgazdaságtan, társadalmi tudomány fölosztásaihoz semmi köze, a melyek nem is ismerhetik azt, mert egészen más a nézőpontjuk. Most már, ha mi az állampolgárság fogalmát összekapcsoljuk az adó kiterjesztésének fogalmával, akkor nem teszünk egyebet, mint hogy egy közjogi kategóriát beleviszünk,

belekényszerítünk egy nemzetgazdaságtani okoskodásba és amabból vonunk következtetést emerre, illetőleg az általa szabályozandó eljárásra. S mert ez ép oly hibás, mintha például egy teológiai kategóriát akarnék a nemzetgazdaságtanba belevinni, azért téves az egész okoskodás. Az államot nem ezek a korlátok kötik az adózásban, hanem kötik a saját természetének és a vele érintkező társadalmak természetének megfelelő korlátok, a melyek többször összeesnek a közjogi korlátokkal, de sokszor nem és sohasem azonosak azokkal. Az állam lehetőleg megadóztat minden jövedelmet, a melyet el tud érni s a melyet a belsejében vagy körülötte élő társadalmak elérni engednek. Természetesen sokszor előáll az az eset, hogy a határ, a melyen adóztatását megállítják, összeesik a közjogi korlátokkal, de sokszor nem és még mikor külsőleg összeesik, a kettőnek lényegében való különbségét akkor sem szabad elfeledni a tudománynak. Az absztrakt adó-elméleteknek azonban éppen az a természetük, hogy okoskodásaik, miután az élettől elszakadtak, észrevétlenül összekeverednek a levegőben más hipotézisek szövedékeivel.

Úgy ezen, mint a több alkalommal elmondott hibákon csak egy módon lehet segíteni s ez: a gyökeres átmenetel a teljes szerves felfogáshoz.

A hogy az ismertetett elméleteken most újból végignézzünk, azt látjuk, hogy a mint egymásután elhozta őket az idő, mind közelebb és közelebb jönnek a relativ és szerves nézethez. *Steinnnek* Smith iskolájáról való nézetei nagy haladást képviselnek. Még nagyobb lépést tett előre *Wagner* az individualista és szocialisztikus nézetek relativ voltáról való fejtegetéseivel; azonban, bár nála az igazság relativitásának a gondolata erőteljesen kidomborodik, mégis ő is csak egyféle »logikus« következtetést enged meg a két alapból külön-külön s a szocialisztikus alap helyes következményeiül egyedül a maga követelményeit tartja, nem is szólva arról, hogy az adót a társadalmon kívül állónak képzele, a mint azt nagy munkája harmadik kötetének elején adott nézetei bizonyítják. Majd *Schäffle* és *Schmoller* egy-egy értekezésében láttuk megszólalni a szerves fölfogást. Ujabban az első szakaszban vázolt külön iskola hirdetőiül Saxot (a progressiv adózás kérdésében), *Kairl*-t (az áthárítás elméletével), stb. emlithetjük. Ez utóbbiak inkább a részletekre vonatkoznak és erősen magukon hordják

a küzködés nyomait. A föntebbiekben megkísérlettem tovább fejleszteni ezeket a nézeteket, sőt a mennyire csak tőlem tellett, azon voltam, hogy minden mással szakítva, lehetőleg a tiszta organikus fölfogáshoz jussak el. Bármennyit is tévedhettem, azt tudom, hogy a világosság csak azon az úton érhető el, a mely a relativ, a szerves nézethez vezet. Bármilyen hiányos is legyen az, a mit előadtam, azt tudom, hogy a szocziologia organikus fölfogása föltartóztathatlanul halad teljes diadalához minden abstrakt absolut elv és »logikus« deductio ellenére. Ha ma talán még hiába várom, eljön holnap vagy holnapután, de el nem maradhat, mert az idő méhében van és az idő meghozza a maga gyümölcsét.

Ingram szavaival végzem, melyeket »History of Political Economy« cz. művében mond: »új épület kell, a mely ugyan sok részét magába fogadja a régi anyagának, de a mely más eszmék és bizonyos tekintetben más czéllal is épül s mindenek fölött más a bölcsészeti alapja, mivelhogy egész alakzatában megtartja egy nagyobb szervezethez való vonatkozását, nem képezvén egyebet, mint csak egy darabját a társadalom nagy tudományának«.

HEGEDÜS LORÁNT.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

November hó.

1.-én. Romániában új vámtarifa lép életbe.

A műbortörvény végrehajtására vonatkozó rendelet szövegezése tárgyában értekezletet tartanak a keresk. miniszteriumban a kereskedelmi, földművelési, pénzügyi, igazságügyi miniszterium, a keresk. és iparkamarák, az orsz. iparegylet, az orsz. gazdasági egyesület, a bortermelők, stb. küldöttjei.

2.-án. A fiumei raktárok telve lévén, a fedett tért igénylő árúk felvétele négy napra beszünttetett az elevátorokhoz címzett árúk kivételével. Az à la rinfusa raktározásra szánt gabonára ez intézkedés nem terjed ki.

Az innsbrucki helytartóság a Horvát-Szlavonországból Tirol és Vorarlbergbe való szarvasmarha, juh, kecske és sertés bevitelt megengedte.

5.-én. Az állampénztári felesleg hováfordítása tárgyában a pénzügyminiszter előterjesztést fog tenni és pedig oly értelemben, hogy a valutarendezésre szánt összegek kihatása után még rendelkezésre álló pénzekből 7¹/₂ milliót az államvasutak, 2¹/₂ milliót folyamszabályozások számára óhajt felhasználni.

Az Árva megyében Usztyán végbevitt szénfúrások kapcsán vasut építést kívánnak.

A tavaszkor tartott országos szénértekezlet végrehajtó bizottsága (gyáriparosok) a keresk. miniszterium tarifatanácsában hozott határozatokért köszönetet szavaz.

6.-án. A Párkány és Esztergom közt létesítendő Dunahíd előállítására beérkezett ajánlatok közül a keresk. miniszter a Cathry cég ajánlatát elfogadta (vasszerkezet, a budapesti lánczhidnál hosszabb).

A Jász-Alsó-Szent-Györgyi takarékpénztár felszámolását elhatározták.

7.-én. A miskolci porcellán, majolika és kőedénygyárt részvénytársasággá alakítják át 130.000 frt. alaptőkével. A gyárat kibővítik.

Ipari termelő szövetkezetek alakítása tárgyában Pozsonyban értekezletet tartottak.

8.-án. A magyar állampénztárak a harmadik évnegyedre vonatkozó bevételi és kiadási kimutatása megjelent; 120 672 millió frt. bevétel, 115 335 millió frt. kiadás. A három évnegyed összes bevétele 325 448

millió frt., az összes kiadása 342.471 millió frt., hiány 17 millió frt. (A negyedik évnegyed rendszeren 28 millió forintnál több felesleget mutat, tehát az évi eredmény alkalmasint 12 millió forint felesleg lesz.)

9.-én. A tőzsdetanács az értéktőzsde üzletre vonatkozó új *tőzsdeszokások*, valamint az »*arrangement*«-szabályzat javaslatát tárgyalta és elfogadta. A többiek által sürgetett giro és pénztár-egylet alakulása tárgyában bizottság küldetett ki.

10.-én. Az áruforgalmi statisztika számára szervezett *értékbecslési osztály bizottmányok* az új alapszabályok alapján megalakultak. Az egyes osztályok elemei az áruk csoportozását megállapították.

Budáról (Mecset-utcza) a *Lipótmezőbe* vezetendő *villamos* pályára előengedély adatott, szárnyvonal Budakesz és Hidegkut.

A *Tiszvölgyi társulat* központi bizottsága a *központi nyugdíj-intézet ügyeit* tárgyalta.

A *takarmány kiviteli tilalom* november 15-dikén *megszűnik*.

11.-én. *Szállítási károk miatti felszólalások* gyorsítása céljából a m. k. államvasutak igazgatósága lajstromot tett közzé, melyből látható, hogy minden egyes állomás mely üzletvezetőségnek van alárendelve, tehát hova czimzendők a felszólalások.

12.-én. Megczáfolják azon hirt, mintha a magyar pénzügy-miniszter *valutarendezési czélokra újból aranyat vásárolna*. A történet vétel csakis a szelvénybevéltási aranyra vonatkozik.

Maros-Vásárhelyi cukorgyár. Az első tulajdonképi *gazdasági* cukorgyár Magyarországon; 6.000 mm. répa napi feldolgozásra, rérszvénytőke 900 000 frt., a répatermelők magok 600.000 frtot jegyeztek és 3.000 hold répatermelésre kötelezték magokat. A részvénytőke a szállított répa után történendő levonásokból lassanként állítatik elő és a gyár a termelőké.

13.-án. A földmívelési miniszter a *horvát-szlavonországi sertések* szállítását Kőbányába megengedte, minthogy ott a köröm- és szájbetegség megszűnt.

14.-én. Az *aranyra szoló szelvények* bevéltására szükséges arany nemcsak a december elsején esedékes, hanem a január elsején és február elsején esedékes szelvények számára is be van szerezve.

Déligyümölcs nyilvános elárverezése Budapesten a kereskedelmi miniszter pártfogása alatt. Alkalmas raktárok előállítására.

15.-én. Bethlen földmívelési miniszter a *kényszerállatbiztosítás* tárgyában törvényjavaslatot készített. Ennek következtében a tüdőlob kiirtására szükséges 600.000 forint nincsen az 1894. évi költségvetésbe felvéve.

Salgó-Tarjáni üveggyár felállítását tervezik.

A *Sárvári cukorgyár* létesítése; 4.154 hold répamívelés biztosítva van.

A *magyar gazdák szövetkezete* külön vasuti tarifa-kedvezményeket kapott a kereskedelmi minisztertől.

Viktória kőszénbánya r. t. Fenyő-Kosztolányon és Ebedecskén levő Soenderop és társa telepét átvette egy társulat két millió korona részvénytökével. Aranyos-Maróttól Nagy-Surányra vasutat létesít.

A pénzügyminiszter a *közvet' en adók reformja* tárgyában nagy emlékiratot bocsát közre számos statisztikai táblával.

18.-án. *A Nezsider-Boldogasszonyi h. é. vasut* bejárása 20-dikán.

20.-án. *Első boszniai amoniak szódagyár r. t.* Bécsben megalakult.

Az első m. részvényserfőzde közgyűlése. Tiszta nyeresmény 259.612 forint, melyből 180.000 forint osztalékra fordítatik (60 forint részvényenkint).

A szegedi légszuszvilágítási r. t. 230.000 frt tőkéből kétszázezer forintot visszafizet és a tőkét 30.000 forintra leszállítja.

21. én. A kereskedelmi miniszter *a fumei kikötő kibővítését*, a kikötődíjak leszállítását, új raktárok építését, új vágányok előállítását, a vízvezetéknek a kikötőig való meghosszabbítását elhatározta 1 1/2 millió forint költséggel, mely azon 7 1/2 millió forintból fedezendő, melyet a pénzügyminiszter a pénztárfeleslegekből rendelkezésre fog bocsátani. A magyar hajógyártásnak külön kedvezmények adatnak. Új dock-ok előállítása, a tengeri halászat előmozdítása és a tengerészek kiképzése szintén tervezve van, továbbá tervben van a fumei akadémia kibővítése. Végére a személyforgalom emelésére körutazási jegyek egész Olaszországon át a fume-anconai és fume-velencei hajójáratokkal összekötve szerveztetnek és a boszniai forgalom is az egyezménybe vonatik.

A nemzetközi vasuti kongressus Budapesten tartja gyűlését, negyven külföldi vasut van képviselve.

Az Aranka csatornázása nov. 25-dikén befejeztetik. Az árterület 141.000 hold a Maros és Tisza között. A csatornák hálózata 403 kilométer.

Új iparvállalatok: Temesvárott és N.-Szebenben cukorgyárak, szerszámgyár, fonó és szövőgyár Selmeczbánya és Bélabánya közt a kormány segélyezésével.

A Giro- és pénztáregylet alakulása előrehalad, mivel a pénzügyminiszter nagyobb összeget kész rendelkezésére bocsátani és a pénzügyminiszterium mint tag belépni hajlandó. 26-ikán lesz előkészítő gyűlése az egyletnek. Alaptőke 400.000 forint.

A 42 kilom. hosszú *Murányvölgyi vasut* bejárása.

22.-én. *A náköfalvi takarékpénztár* csödbe került. A részvénytőke, a tartalékalap és a betétek (mindössze 100.000 frt. elvesztettnek tekintendők.

23.-án. N.-Szebenben *Kabdebo* cég megbukott és *Nendvich* Pál vaskereskedő, valamint *Markovatz C. A.* cég fizetéseképtelenné lett az által.

25.-én. *A m. villamossági r. t. rendkívüli közgyűlése*; a tőke emelését 1 1/2 millióról 3 millióra elhatározták 15.000 új részvény kibocsátása által.

26.-án. *A m. ipar és keresk. bank, a m. takarékpénztárak központi jelzálogbankjának* részvényeit nyilvános aláírásra ajánlja, a kibocsátási árfolyam 585 forint, minden 500 forintra szóló részvény után.

A Zakalj malom Fiumében veszteségek folytán, melyek 207.000 forintra rúgnak, hat hónapi *moratoriumot* kért, mibe a hitelezők elvileg beleegyeztek.

A *Giro és pénztáregylet* 500 000 frt. tőkével megalakul.

A *magyar telefonhálózat* kibővítését határozta a keresk. miniszter. Arad, Győr, Pozsony, Szeged és Temesvár Budapesttel, Béccsel és Marcheggel, és kölcsönösen egymással összeköttek.

Az *ezredéves killitáson* a cukoripargyarak együttes nagy kiállítását rendeznek.

28-án. A kereskedelmi miniszter a *vasárnapi munkaszünetet* a f. é. december 24-ikére és 31-ikére eső vasárnapokon elengedte.

Az ipartanács oly iparvállalatoknál, hol a tényleges munkaidő nem több tíz óránál, a *két fél órai szünetet* reggel és délután nem tartja kötelezőnek. A keresk. miniszter, ámbár rendeleti uton nem fogja e nézetet közhírré tenni, gyakorlatig így tartja a dolgot elintézendőnek esetről-esetre.

30-án. Az *aranykészlet* ellenőrzésére kiküldött országgyűlési bizottság a rovincsolást végbe vitte. Az összes aranykészlet 164·839 millió forint.

Dr. Mandello Károly.

I R O D A L M I S Z E M L E.

A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1892. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest 1893.

Közgazdasági viszonyaink fejlődésében mindig voltak egyes uralkodó kérdések, melyek a nemzet tetterejének és a kormány munkásságának javarészét igénybe vették. Közlekedési eszközeink fejlesztése, államháztartásunk rendezése, a magyar ipar megteremtése voltak hosszú időn keresztül a minden mást háttérbe szorító feladatok. Ma már a két előbbi szerencsésen meg van oldva s az utolsónak is legalább alapjai le vannak rakva; ha nem csalódunk, a legközelebbi jövőben azok az érdekek nyomulnak előtérbe, melyek ápolására 1889-ben a külön földművelésügyi miniszterium szerveztetett.

Tagadhatatlan, hogy mezőgazdaságunk az utóbbi évtized alatt sokat haladt, az önfentartás ösztöne óriás erőfeszítésre készítette mezőgazdáinkat, melynek meg is volt az a kedvező eredménye, hogy a nagy mezőgazdasági válság nem temetett mindent romok alá. De azért van elég rom, van elég begyógyításra váró seb. A tömeges kíváncsi országnak nemcsak sanyarú felvidékéről, hanem boldogabb részeiből is, az elfojtott, de gyökerében nem orvosolt munkásmozgalmak, a sorozási adatok által hirdetett testi satnyulás s a középbirtoknak egyre tartó pusztulása mind hangosan hirdetik, hogy hazánk népének legfontosabb rétege, melyen államiságunk épületének épen sarkkövei nyugosznak, a mezőgazdasági népesség, sok bajjal küzd s itt az ideje, hogy egy avatott államférfiúi kéz komolyan hozzáfogjon a bajok orvoslásához.

Sürgető szükség volt a külön földművelésügyi miniszterium felállítására s szerencse, hogy élén, a jelenlegi miniszter személyében, oly férfi áll, ki felfogva a reá néző feladatok egész horderejét, nemes ambícióval és kitartó munkássággal fáradozik azok megoldásán. Azt is különös szerencsének tartjuk, hogy legújabbban méltó munkatársa akadt a miniszterium új államtitkárában. Mert hiába, még a legjelesebb hadvezér is jórészt ügyes alvezéréinek szokta köszönni diadalait s a legjobb miniszternek is kárba vész minden buzgalma, ha nem állnak mellette oly munkatársak, kiknek tehetségében, odaadásában s jellemerejében teljesen megbizhatik.

Lehetetlent természetesen egy minisztertől sem lehet várni s balgaság volna azt képzelni, hogy azt, a mi az egész világ termelési és üzleti viszonyainak kölcsönhatásából származott, a mezőgazdasági termények árdepressióját megváltoztatni képes s 12 forintos búzárákkal örvendeztetetheti meg gazdáinkat. Feladata nem is ez, hanem előmozdítani mezőgazdaságunk alkalmazkodását a megváltozott viszo-

nyokhoz s lehetővé tenni az egészséges fejlődést. De nemcsak a termelés olcsóbbá tétele és fokozása a cél, hanem a földmiveléssel foglalkozó népesség minden osztályának conserválása, anyagi, erkölcsi erejének s társadalmi súlyának fentartása. Részint sok aprólékos — azaz csak annak látszó, összességükben azonban nagy hatású — intézkedéssel, részint egyes nagyobb szabású alkotásokkal lehet az említett célokat elérni. A miniszter úr a legutóbbi budgettárgyalás alkalmával méltó önérzettel hivatkozhatott arra a számos kisebb-nagyobb kezdeményezésre, melynek alapját immár lerakta s parlamenti beszédéből, benyújtott törvényjavaslataiból s a törvényhozás elé terjesztett jelentéséből egy nagyobb szabású conceptió körvonalait sejtjük.

A földmivelésügyi miniszter a parlamentnek egy roppant terjedelmű — kerekszám 1000 lapos — s nagy gonddal szerkesztett jelentésben ad számot 1892. évi működéséről s a tárczája körébe tartozó gazdasági ágak állapotáról. A hatalmas kötet a következő főfejezetekre oszlik: Mezőgazdaság. Gyümölcsészet és kertészet. Szőlő- és bortermelés és a filloxera-ügy. Állattenyésztés. Vámügyek. Állat-egészségügy. Tudományos intézetek és kísérleti állomások. Országos lótenyésztés. Kincstári birtokok. Kincstári fürdők. Erdészet. Víz ügyek. Szakoktatás. E keretekben van szakszerűleg elhelyezve a rendkívül gazdag anyag, mely úgy mezőgazdaságunk állapotát, mint az annak érdekében tett intézkedéseket a legnagyobb részletességgel világítja meg. Terünk nem engedi, hogy a nagyérdékű tartalmat csak futólag is vázolni megkísérlethetnők, csak kiszakítva érinthetünk meg egyet-mást.

A tulajdonképeni *mezőgazdasági termelés* ügyének gondozásában a miniszter úr egészen helyes úton halad. Előmozdítani törekszik, hogy többet és jobbat termeljünk s e tekintetben a hazai gazdaközönségnek igen jó szolgálatot tesznek a vegykísérleti és vetőmagvizsgáló állomások. Az előbbieik consultatív szerepe különösen a műtrágyákra, az utóbbiaké a tiszta vetőmag forgalomba hozására vonatkozólag bír különös gyakorlati jelentőséggel.

Nem kicsinylendő a miniszternek az a törekvése, hogy a mezőgazdasági termelést változatosabbá kívánja tenni, főleg ebből a szempontból buzdítja gazdáinkat, hogy a vetőmag termelésére, különösen a takarmány- és cukorrépa-mag-termelésre, melyből évenként olynagy értékűt hozunk be külföldről, nagyobb figyelmet fordítsanak. Erdélyben a here- és luczernamag termesztésének fejlesztésére tett biztató kísérleteket. Hathatósan előmozdítani törekszik továbbá a mezőgazdasági mellékfoglalkozások és keresetek elterjedését. Felemlithetjük itt a len- és kendertermelés fejlesztése, a nemesfűztenyésztés és kosárfonás, a cziroktermelés és annak háziipari feldolgozása érdekében a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértőleg tett intézkedéseket.

A jelentés nem igyekszik elleplezni a létező bajokat, pl. határozottan rámutat, hogy a dohánytermelés tekintetében hanyatló irányzat jelentkezik. Pedig a dohánytermelésnek, a mint helyesen megjegyzi, nemcsak pénzügyi oldala fontos, hanem hogy a téli időszakban munkát ad a föld népének; tehát a munkáskérdés szempontjából is mérlegelendő. A miniszter különben kilátásba helyezi, hogy az ország dohányügyének újjászervezése már a közel jövőben meg fog történni

Nagyérdékű az a kimerítő tanulmány, melyet a *tőzegügyről*

találunk. Egy csinos térkép is van hozzácsatolva, melyből kitűnik, hogy hazánk mily dúsan el van látva tőzegtelepekkel. A tőzegtelepek gondos felkutatása, melyben része volt a kir. természettudományi társaságnak is, valóban dicséretes munka volt, ez azonban a feladatnak csak kisebb része, sokkal nehezebben megoldható a tőzeg értékesítésének kérdése, mely ha sikerül, nagy jelentőségű lesz nemcsak a mezőgazdaság, hanem a közegészségügy szempontjából is.

Behatóan foglalkozik a jelentés a mezőgazdasági termények *tarifaviszonyaival*. A vasuti díj-szabás volt eddigelé a kormány kezében a leghathatósabb eszköz mezőgazdaságunknak a világversenynyel szemben való támogatására s el kell ismernünk, hogy ezt az eszközt úgy a múltban, mint a jelenben igen jól felhasználta. Dicsérettel emlékezhetünk meg arról a törekvésről is, hogy a földmívelésügyi miniszterium, a konzuli jelentések alapján, mindjárt az aratás után egy tájékoztató kimutatást tesz közzé a világ búzatermeléséről és szükségletéről, mely adatok — a mint a végleges eredmények igazolni szokták — nagyon megközelítik a valóságot s úgy a hazai gazdaközönségnek, mint a kereskedelemnek hasznos útmutatással szolgálnak.

Általában jellemző a földmívelésügyi miniszter működésére, hogy a statisztikai adatokra nagy súlyt fektet, a mi kétségkívül elárulja a kellő komolyságot s alaposagra való törekvést. Az agrárstatisztika ügyét hatalmas lépéssel fogja előbbre vinni a tervezett nagy állatszámllálás s az azzal kapcsolatos gazdasági üzemstatisztika.

A gyümölcsstenyésztes és értékesítés érdekében tett számos intézkedés közül ki kell emelnünk a pomologiai intézet felállítását. Még nagyobb feladat vár a mezőgazdasági kormányra a *filloxera és peronospora vész* által csaknem teljesen tönkretett szőlőtermelésünk regenerálása körül. Részünkről a hazai szőlők elpusztulását nagyobb országos csapásnak tartjuk, mint bármi mást, a mi az utóbbi két évtized alatt közgazdaságunkat sujtotta. Ezzel, káros hatás tekintetében, nézetünk szerint még a mezőgazdasági termények roppant árhanlyatlása sem hasonlítható össze.

A filloxera ellen folytatott küzdelemben fontos szerep jut a szakközégek közvetlen érintkezésének a néppel. Ennek jó hatását már eddig is tapasztalni lehet s az elpusztult szőlők rekonstrukciójának munkája lassan csakugyan kezd megindulni. Érdekes a jelentés azon táblázata, mely feltünteti, hogy a kerületi szakközégek hány községben, hányszor s minő működés céljából jelentek meg. Szép sikerét látjuk a szőlőoltási tanfolyamoknak s örvendetes, hogy kivált némely vidék népesége feltűnő ügyességgel bír e művelet elsa-
játására. 1892-ben 426 tanfolyam tartatott s a résztvevők száma 14.418-ra rúgott. A krízis azonban, bár bortermelésünk az utóbbi két-három év alatt hihetetlenül lehanyatlott, a miniszter véleménye szerint még nem érte el tetőpontját, de két-három év múlva már kilátásba helyezi az állapotok javulását.

A filloxera-vész leküzdésére, a mint az eddigi tapasztalatok kétségen felül igazolják, csakis két valóban célra vezető mód kínálkozik, a homoki szőlők ültetése és az amerikai alanyok alkalmazása. Az állami amerikai szőlőtelepek e tekintetben megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek s különösen a paulis-baraczkai telep bír fontos missióval; de újabban a községek és magánosok részéről is figyelemre méltó tevékenység nyilatkozik.

Az állattenyésztésnél legfőbb teendő a kellő számú és megfelelő apaállatokról való gondoskodás. Ez irányban, úgy a magyar-erdélyi faj szarvasmarha fentartására, mint a nyugoteurópai fajták helyes tenyésztésére igen sok történik. Állattenyésztésünk szempontjából ki kell emelnünk a juhhús belfogyasztásának előmozdítására irányuló törekvéseket is, melyek míg egyrésztől juhtenyésztésünk végzetes hanyatlását megakadályozni volnának hivatva, másrészt népünk ételmezésére is jótékony hatást gyakorolhatnak.

Ugy hiszszük, a jelentés minden olvasójának jól fog esni az a meleg, nemes hangon tartott megemlékezés, melyet a miniszter az országos lótenyésztésről szóló fejezet élén Kozma Ferencz miniszteri tanácsos emlékének szentel. A valódi érdemnek ez a kegyeletes elismerése egyaránt dicséri azt is, a kinek szól, azt is, a kitől ered: Kozma Ferencz pályája különben élő bizonyága annak, hogy a közügy egy-egy ága mily nagy lendületet vehet, ha alkalmas embert állítanak élére. Lótenyésztésünknek ő teljesen megvetette alapját s örömmel látjuk a jelentésből, hogy elköltözésével szelleme nem költözött el.

A jelentés röviden ad számot a kincstári birtokokon eszközölt telepítésekről, de már jelzi azt a nagyszabású actiót, mely a benyújtott telepítési törvény életbeléptével kezdetét veendi. Mindenki, a ki csak ismeri hazai viszonyainkat s komolyan gondolkodott felettük, jól tudja, hogy a telepítéseknek úgy közgazdasági, mint szociális és nemzeti szempontból, mily mérhetetlen fontosságuk van. A *kivándorlás*, mely már nemcsak a felvidéki tótság vándorhajlamú tömegeit tizedeli meg, hanem ijesztő módon ritkítja a nehezebben mozduló, de ha egyszer kivándorolt, a hazára nézve örökre elveszett magyarság sorait is; az *egészségtelen birtok- és kereseti viszonyok*, melyek némely alföldi megyében már is veszedelmes szociális forrongásokban nyilatkoztak s végre *hazánknak főleg keleti részén a gazdasági kultúra alacsony foka* egyaránt követelik, hogy a bajokon a legcélravezetőbb eszközzel, a telepítésekkel igyekezzünk segíteni. De ép oly sürgetőleg lép előtérbe a telepítések nemzeti missiója is. Nem a faji kizárólagosságot akarjuk védeni, hanem a magyar állam területi egységét és sérthetlenségét, melyet a környező nemzeti államok vonzereje által hathatósan támogatott nemzetiségi törekvések, ha nem is a jelen pillanatban, hanem esetleg már a közel jövőben komoly veszéllyel fenyegethetnek. A népoktatás, bár tagadhatatlanul sokat tehet, az összes veszélyeket el nem háríthatja. Az idegen ajkúak, ha folyvást ki vannak téve a nyílt vagy titkos nemzetiségi izgatásoknak s egyházi szervezetük is táplálja bennük az ellenállást, megtanulhatnak magyarul, de azért nem barátkoznak meg a magyar állameszmével. Ott van az irek példája, azok beszélnek angolul, sőt nagy részük csakis úgy, mégis fanatikus gyűlölői mindeennek, a mi angol. A mi nemzetiségeinket is, ha az elszakadási remények ébren maradnak és maradhatnak, a magyar nyelv ismerete és a nagyobb műveltség csak annál veszedelmesebbé teszi. És mi tartja leginkább ébren ezeket az állam-bontó reményeket? Az, ha a nemzetiségek zárt tömegekben laknak, távol a magyarság közvetlen hatásától, mely meggyöngíthetné a faji kizárólagosság érzetét s szerves kapcsolatot létesítené közöttük és a magyar állami eszme között. A magyar államegység megerősítésének tehát nincs hathatósabb eszköze, mint ha tervszerűleg elosztva, magyar községeket telepítünk a nemzetiségi tömegek közé, hogy mindenütt

— képlegesen szólva — a magyar elem képezze a csontszerkezetet. Ez intézkedés épen nem irányulna a nemzetiségek ellen, sőt inkább mellőzhetővé tenné a magyarosítási törekvéseket; mert akkor a jelenleg tisztán nemzetiségek által lakott területeket szorosán a nemzet testéhez fűznék a magyar telepek s nem kellene rettegnünk, hogy esetleges, külső erőszakos érintésre leválnak, mint a nedves falról a vakolat.

Államférfiúi becsvág, méltóbb feladatot nem tűzhet maga elé, mint a telepítések kérdésének a magyar nemzeti eszmével egyező megoldását. Ki ezt sikerrel végrehajtja, a magyar haza újabb megalakítója leend, s ha e földön magyar él, pedig akkor élni fog, századok múlva is a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István neve mellett fogja emlegetni nevét a hálás ivadék. Kétségkívül nagy és nehéz feladat ez, de nem lehetetlen, csak bátor elhatározás, erős akarat és valódi buzgalom kell hozzá; de ha ez megvan, minden menni fog, még az igen jelentékeny anyagi eszközök előteremtését is könnyen biztosíthatjuk.

A jelentésben felsorolt újabb telepítések ismertetése sokkal futólagosabb, semhogy a közölt adatok alapján hozzá szólhatnánk; csak a *delibláti kincstári homokbirtok* értékesítésére vonatkozó tervre volna egy megjegyzésünk. A jelentés szerint az azonnal szőlőmivelés alá vehető 19.000 kat. hold a szomszédos községek lakóinak fog kisebb részletekben eladatni. Nem chauvinismusból szólunk, de ezt az eljárást igen szerencsétlennek tartjuk. A delibláti homoktengert körülvevő két temes- és két torontálmegyei járásban (az Al-Duna mellett fekvő három székely telepet nem számítva) 126.006 lélek közül csak 1.322 a magyar, tehát egészen elenyésző, számba egyáltalán nem vehető töredék. Nem volna-e teljesen indokolt, sőt több annál, nem parancsoló szükség-e, hogy az állam felhasználja az önként kínálkozó eszközt s a delibláti pusztaságot szállassa meg magyar telepésekkel? Nincs ezekben hiány. A dunántúli elpusztult kis szőlőbirtokosok ezenként fognak vándorbotot s mennek Szlavóniába vagy Amerikába. Kettős cél lehetne elérni telepítésükkel, egy jelentékeny magyar szigetet teremteni az alvidéken, épen ott, a hol arra igen nagy szükség van s megakadályozni véreink világba zúllását. Ne mondja senki, hogy a magyar faj nem alkalmas a telepítésre, hallottuk ezt évtizedeken keresztül emlegettetni, daczára a számos, kézzel fogható czáfolatnak. Az ilyen balvélemény, Isten tudja, hogy terem, de végre le kell számolni vele. Ha a magyar paraszt Amerikába is kész kivándorolni, itt benn a hazában oda telepíthetjük, a hová akarjuk, csak adjunk neki egy kis földet s biztosítsuk a megélhetést.

Mint a korábbi években, úgy az előttünk fekvő jelentésben is rendkívül gazdag, részletes és alapos az *erdészetről* szóló fejezet. Roppant tevékenységet látunk itt az erdőállomány megvédése, a kopár területek beültetése és az erdőrendezés körül s gazdaságunknak valóban kevés ága van, hol aránylag oly rövid idő alatt oly nagy eredményeket tudnánk felmutatni, mint az erdészetben, a mi nem dicsérheti eléggé a vezető kezek szervező képességét.

Rendkívül részletesen, világosan ismerteti a jelentés többek közt a kincstári erdőkben termelt faanyagok értékesítési viszonyait s itt örömmel üdvözljük a miniszter úrnak azt a nagyfontosságú kijelentését, hogy a nagy tömegekben való eladást és ezzel kapcsolatban az egyes erdőterületek fatermésének nagy szerződésekkel hosszabb

időre való lekötését nem tartja többé czélszerűnek sem az általános közgazdasági érdekek, sem a kincstárnak, mint birtokosnak közvetlen fináncziális érdekei szempontjából. Ismerve a hazai erdészeti ügyek jelenlegi kitünő vezetését, kétségtelen, hogy ha a fennálló szerződések megszüntével biztosítva leend a szabadabb mozgás: az a roppant élő kincs, melyet erdeinkben birunk, minden tekintetben sokkal dúsabban fog kamatozni. Hiszszük, hogy a miniszter úr, ki a telepítéseknek minden másnál nagyobb horderejű kérdését fölvetette s nemes ambícióval a megoldás felé igyekszik vinni, azt a hatalmas segédesszökt okvetlen meg fogja ragadni, mely épen erdeinkben kinálkodik. A székely munkások alkalmazása a mármarosai kincstári erdőkben tanuskodik róla, hogy figyelmét eddig sem kerülte el, de természetesen az elszigetelt kezdeményezés nem mérhető össze azzal a nagyarányú actióval, mely a telepítések tervszerű megindításával kezdetét veendi. A székelykivándorlás megakadályozása, melyhez oly fontos nemzeti érdek fűződik, valóban az erdőkkel és faiparral kapcsolatos telepítések által történhetnék leghelyesebben. A körülbelül 400.000 főből álló székelységnek legalább is tizedrészét kellene kitelepíteni. Az így megritkult népesség mellett az otthon maradottak megélhetése könnyebbé válnék s nemcsak a kivándorlás szünnék meg, hanem a népesedés általános érvényű törvénye szerint a természetes szaporodás expansiv ereje hathatósabban működne, gyorsan kitölteni igyekeznék a támadt hézagokat s újabb telepítések népanyagát szolgáltatná. Mint a hogy a székelyek hazánk keleti sarkában valódi határőr szerepre hivatvák, úgy kellene kiterjeszteni az új telepek által alkotott védőövet az északkeleti és délkeleti félkörben, de kivált az utóbbiban Brassótól Temes megyéig. A nagy kiterjedésű erdőségek önként kinálkoznak a kérdés gyakorlati megoldására. A székelység jó része különben is ügyes famunkás, számukra tehát, az erdőségek hozzáférhetőbb pontjain alkalmas telephelyek volnának választandók, szem előtt tartva, hogy az új telepítésű székely községeknek szakadatlan láncolata húzódik végig határainkon. A székelyeknek időleges erdei munkásokul alkalmazása célhoz nem vezet, állandó községek telepítésére van szükség. Ha a kincstár a házhelyekhez szükséges területeket ingyen adná s legalább a konyhakerti vetemények számára egy kis belsőséggel látná el a telepéseket s némi korlátolt állattartást is lehetővé tenne nekik, a telepek állandóságának alapja már ezzel le volna rakva. A tulajdonképeni kereset biztosítása sem ütköznék legyőzhetetlen nehézségbe; maguknak a magyar államvasutaknak évi talpfa-szükséglete kerekszám egy millió forintot, összes vasutainké másfél millió forintot képvisel, már ennek előállítására körülbelül 3—4.000 családfőnek adna állandó keresetet s 10—15.000 lélek letelepítését biztosíthatná. De a miniszter által tervbe vett nagyobb mérvű telepítések is roppant sok épületanyagot kívánnak. ennek előállítására szintén ily módon történhetnék s tekintetbe véve az ország legvagyonosabb, de fában szűkölködő részében mindnagyobb mérvet öltött építkezéseket, nem kelleve tartanunk tőle, hogy az épületfa kedvező piacot nem talál. Ugyanezt mondhatjuk a mű- és tűzifáról s a faipar termékeiről általában.

A *vizi ügyek* vezetésében szintén örvendetes haladást tapasztalunk. A visszabályozásoknak mondhatni összes mizériái onnan származtak, hogy a munkálatok részlegesen, tervszerűtlenül történtek, most ellenben a folyók szabályozása mindig az egész folyóra kiterjedő egységes terv szerint történik.

Nem követhetjük a jelentésben foglalt részletes adatokat a folyók szabályozásáról; hosszúra nyult ismertetésünket be kell fejeznünk, a nélkül, hogy a jelentés érdekes tartalmának jelentékeny részét csak meg is érinthettük volna. De habár nem sikerült is teljes képét adnunk a földművelésügyi miniszter működésének, talán némi fogalmat e töredékes vázlat is nyújt földművelésügyi miniszterünk munkásságáról s ha fölemlítjük még a benyújtott törvényjavaslatokat a telepítésről, a mezőrendésről és az állatbiztosításról, elmondhatjuk, hogy van jogunk várakozásteljes reménnyel tekinteni a jövőbe.

— a — a.

Havass Miksa: A jelzálogos kölcsönök. Tájékoztató a magyar gazdaság számára. Budapest, 1894.

Nagy gyakorlati horderejű füzet hagyta el legközelebb a sajtót a fenti cím alatt. Hazai hitelintézeteink egyik nagy ágáról, a földhitel ügyét szolgáló intézetekről oly képet rajzolni, mely az azok által nyújtott hitel minőségét híven feltünteti: ez volt a cél, mely szerző szeme előtt lebegett. S a cél sikeresen megoldotta Havas, mikor füzetében bemutatja azt, hogy nagyobb intézeteink s nevezetesen a záloglevél-hitelt nyújtó intézetek mely feltételek mellett adnak jelzálog-kölcsönt. Tizenhárom magyar és egy osztrák (az Általános Osztrák Földhitelintézet) intézet ügyrendjéből kiválogatta azt a részt, a mely a zálogleveles kölcsönök nyújtásának feltételeiről szól s aztán egy összefoglaló fejezetben tüzetes összehasonlításokat tesz az ezen intézetek által nyújtott hitel minősége tekintetében: számot ad arról, hogyan becslik azok az ingatlanokat, minő annuitás mellett, mennyi idő alatt törlesztendőek kölcsöneik, mi a nyújtott tőke névleges és tényleges kamatlába — az utóbbi fontos mozzanatok az 1893. évi július 11-ki árfolyam alapján kiszámítva megmondja azt, hogy a kölcsönvett összeg a törlesztési tervben kitűzött idő előtt visszafizethető-e? Mindezeket felül még egy fontos feladat megoldásának kulcsát is kezünkbe adja szerző: matematikai készsége segélyével a 102. lapon utasítást ad arra, hogyan számítandó ki az annuitásra adott kölcsön diszkontált értéke. E számítási mód, mely teljesen összehasonlíthatóvá teszi a különböző feltételek mellett nyújtott kölcsönök viszonylagos drágaságát, egyszerű ugyan, de — ismerve az elemi matematikai ismeretek nagy fogyatékoságát hazánk gazdái-nál — tartunk tőle, hogy vajmi kevesen lesznek, kik annak hasznát fogják venni.

Szerzőnk nagyon sikerült bevezetést ír munkájához, abban világosan és ékesszólóan ecseteli a földhitel kellekeit s nevezetesen a törlesztés szükséges voltát és a zálogleveles kölcsönök előnyeit. Nem akar ugyan új dolgokat mondani e már nagyon elcsépelet tárgyakról, de a mit mond, azt oly meggyőzően, oly magyaros és szép iránylyal adja elő, hogy annak elolvasása minden szakembernek csak élvezetet nyújthat.

Csak egy kívánságunknak akarunk még kifejezést adni s ez az: ne álljon meg szerző a feleúton s ne elégedjék meg azzal, hogy a nagyobb pénzintézetek jelzálogos kölcsöneire vonatkozólag megadta a szükséges felvilágosításokat. Nagy szolgálatot tett ezzel nagybirtokos és középbirtokos osztályunk körütekintő, számítani képes tagjainak. De hátra van még a feladat egyik — megengedjük — hálátlanabb

része s ez a kiszagda mindennapi hitelforrásainak, a kisebb pénzintézetek tüzetes szemügyrevétele. Szerzőnél megvannak az előfeltételek, hogy földhitelügyünk ezen homályos rejtekeire kellő világosságot vesszen. S hogy e világosságra mily nagy szükség van, azt megítélni legjobban az képes, ki, mint szerző, nemcsak számolni, hanem érezni is tud.

Dr. Ráth Zoltán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A »The Nineteenth Century« f. évi novemberi számában J. Stephen Jeans »The coal crisis and the paralysis of british industry« cím alatt a kőszénbányászok strikejának az angol iparra gyakorolt befolyásával foglalkozik.

A kőszénbányászatnál gyakran előforduló strikeok mind változatosabb helyzetbe juttatják az egész angol ipart, minthogy a kőszén, mint tüzelő, minden iparág nélkülözhetetlen elemi eszköze. Azért általános érdekű annak kutatása, mi okozza ezen strikeok gyakoriságát, miként csökkenthető ezek száma úgy, mint kiterjedése és hogyan lehetne feltartóztatni az angol ipar hanyatlását.

A strikeok gyakoriságának egyik főoka a szénmunkások nyughatatlan természete és vándorló hajlama. A bányamunkás nincs úgy a földhöz kötve, mint a földművelő s ha csak valahol kedvezőbb alkalmaztatásra van reménye, ott hagyja régi helyét. A 70-es évek elején ezt könnyen tehetette, mert akkor nagy volt a munkáskéz iránt a kereslet; a szénbányászok száma ez időben roppantul növekedett is, 1871-ben mintegy 371.000 volt, 1874-ben pedig 539.000, tehát 168 ezerrel szaporodott. E szaporodást nagy részben a munkabér emelkedése okozta; míg ugyanis 1870-ben az átlagos napibér 3 sh. 6 d. volt, 1873-ban a napszám 9 sh. 11 d.-re szökött fel. A munkások e kedvező időt jól ki is használták és épen nem törték magukat a munkában; úgy, hogy míg 1870-ben egy munkás széntermelése 314 tonna volt, 1874-ben csak 232 tonna. De ez az állapot nem tarthatott sokáig, a kedvező munkafeltételek más kereseti ágaktól tömegesen vonták a szénbányászathoz a munkásokat, a kínálat növekedése folytán a munkabér lassankint leszállt és 1879-ben alacsonyabban állott már, mint 1870-ben, t. i.: 3 sh. 2 d. volt az átlagos napibér.

A szénbányákban alkalmazott munkások ekkor fájtó szívvel gondoltak vissza a boldog időkre és megkísérelték azokat újra felidézni. Ugy okoskodtak, hogy a szén nélkülözhetetlen, azt úgy a gyárosnak, mint a közönségnek minden áron meg kell szereznie, akár a munkabér felemelése árán is és erre az által kényszeríthetők a munkaadók, ha a széntermelés megszoríttatik. Voltak már esetek különben, midőn a munkabeszüntetésekkel magasabb béreket sikerült kicsikarniok, meg kell tehát ezt újra kísérelni. De keserű tanulság volt majdnem valamennyi strike eredménye: mert vagy teljesen sikertelen volt, vagy ha tudtak is valami eredményt felmutatni, ez korántsem állott arányban azon áldozatokkal, melyeket ez elkeseredett küzdelemben hozniok kellett, az esetleg kivívott jobb anyagi helyzet nem nyújtott kárpótlást a nyomorért és nélkülözésekért, melyeket a munkások és családjaik a munkaszünet alatt végig szenvedtek.

S bár a legutóbbi években a munkaadók és munkások közti harcz elkeseredettebb volt, mint azelőtt, ez éppen nem új jelenség, hanem állandó jellegzetes vonása a szénbányászatnak régtől fogva. Már századunk első felében négy nevezetes strike folyt le: 1826-ban, 1831-ben, 1832-ben és végre 1849-ben. Ez utóbbiban mintegy 22.000 ember vett részt és közel fél millió £ veszteséggel járt. Már ekkor is egy jól organizált munkásszövetség vezette a strikeot, a Colliers' Union, melynek akkor 60.000 tagja volt és mely céljául tüzte ki, hogy a strikeot fentartja addig, míg csak a munkások követeléseit nem teljesítetnek.

De ugy ezen régibb, mint az újabb strikeok és nemkülönben rövid idővel ezelőtt lefolyt, két hónapig tartó munkabeszüntetések eredménytelenek voltak és napjainkban ezek ismétlése határozottan eszélytelen. Nem segítettek a strikeolókon sem, sőt ártottak a strike-ban részt nem vevőknek, kik tehát ártatlanul szenvedtek. De különösen rendkívüli kárt okoztak az angol iparnak; sujtották nemcsak a szénbányászatot, de a vasipart is, általában minden gépipart és a kivitel csökkenése folytán a hajózást is. Magában Angliában az egyes szénvidékeken előfordult strikeok emelték a többi szénvidék termelését s noha már ez sem nevezhető nyereségnek a nemzeti jövedelem aránytalanabb megoszlása folytán, lényeges nagyobb veszteség az, hogy az angol vasipart mind több piacról kiszorította a német versenyzés, úgy, hogy méltán tekinthetni aggodalommal az angol ipar és kereskedelem jövője felé. Belgium és Németország mindig résen állottak, hogy az angol iparban beálló zavarokat előnyükre kihasználhassák s most az utóbbi években bő alkalmuk nyílt erre, minek folytán egész vidékek vasipara hónapokra teljesen megbénult és ez számos gyárvárost valószínűsítő nyomoruságba döntött.

Nagyobbára minden ipari harcz olyanokat is sujt, kik a mozgalmakon kívül állván, annak felidezésében nem bűnösök. De egyik iparágnál sem bir oly horderővel a strike, mint a szénbányászatnál, mely minden más iparágnak a legfontosabb eszközét, a mozgató erőt szolgáltatja s ha a széntermelés hosszabb időre megakad, a többi iparág is kénytelen üzemét megszorítani vagy esetleg be is szüntetni, ha csak más forrásból nem szerzi be a szükséges szént, a mi viszont a termelési költségek lényeges emelkedését okozza. A verseny így számos iparágban a külfölddel szemben nehezebbé válik, sőt alig tarthat meg egyes piacokat veszteség nélkül.

A súlyos következmények elhárítására számos javaslatot tettek, de egyik sem kecsegtet a siker valószínűségével. A csuszó-skála rendszere iránt, mely szerint a munkabér a nyereséggel egyenes arányban emeltetnék, vagy csökkentetnék, nem nagy előszeretettel tanúsítanak a munkások, noha ez irányban tett egyes kísérletek azt mutatták, hogy ez előnyös lehetne rájuk. De viszont nehezen vihető is keresztül akkor, ha a rossz üzletek folytán előálló veszteségben is részesedni kellenne az alkalmazottaknak.

Hasonlóképp nehézséggel járna George Elliott javaslatának megvalósítása. Szerinte az összes széntermelés mintegy syndikátussá egyesítettetnék, mely azután egyöntetűen rendezné úgy az üzemet, mint az eladást, közösen állapítaná meg az árakat. Ez éppen nem új eszme, nem lévén egyéb közönséges kartellnél az ily szervezet, ez pedig éppen nem népszerű. De nem is vihető, keresztül Angliában, hol az

egyes bányáknak viszonyai oly eltérők és oly különbségek vannak köztük, melyeket összeegyeztetni és összhangzásba hozni lehetetlen. Találunk ugyan példát ily szövetkezésekre, melyek többkevesebb nehézséggel létesültek és kisebb-nagyobb sikerrel fentartottak, Pensylvániában az anthracit széniparnál és Németországban a westpháliai kerületben, de ezek nem alkalmazhatók az angol viszonyokra. Mert ugy Pensylvániában, mint Westphaliában kevesebb kézben van a szénbányászat, homogénebbek az érdekek, mint Angliában, hol annyi kisebb-nagyobb vállalat áll fenn eltérő termelési költségekkel, változó szénbőséggel és minőséggel, különleges piaczi viszonyokkal és sok más különbözőséggel.

De feltéve, hogy megvalósítható volna e tervzet, evvel még nincs megoldva a munkabér kényes kérdése. Mert ez esetben a munkásoknak a syndikátus nyereségének egy meghatározott százalékat kellene juttatni; e százalék megállapítása igen nehéz és semmi biztosíték nincs arra, hogy a munkások azt méltányosnak fogják találni, vagyis hogy nem fog-e újra strike támadni. Azután éppen a fentemlített különbözőségnél fogva nem lehet valamennyi bánya munkásait egyenlően részesíteni ebben a jutalékban, mert míg az egyes helyeken méltányosnak tűnik fel, más kerületekben elégtelen, sőt nevetségesen parányi lehet ama nyereségrész.

Még kevesebb sikert ígér és nehezebben megvalósítható az a javaslat, melynek értelmében az állam a köszénbányákat magához váltsa. Először is bajos igazságos kulcsot, alapot találni, a melyen a megvétel történhetnék; mert a megváltás akármely módját alkalmazná az állam, nem kerülhető ki, hogy némelyek többet, mások pedig kevesebbet ne kapjanak kárpótlásul bányájukért, mint a mennyit az tulajdonképen ér. S ha meg is valósíthatnák e javaslat, ez sem rendezi a munkáskérdést, hisz strikeok az állami vállalatoknál is előfordulnak. S végre is a köszénbányászat nem alkalmas tárgya az állami vállalkozásnak, mert sokkal nagyobb élénkséget, szabadságot követel az üzletvitelben, kezdeményezői merészséget, egyéni rendelkezést igényel ez az iparág, mint a mennyit az állam kifejthet és melyre igazán csak a magánvállalkozó képes. A szénipar nationalisatiója veszélyeztetné az angol iparnak uralkodó helyzetét a többi állam ipara felett és csökkentené versenyképességét.

Pedig Anglia suprematiója a széntermelésben már most is veszélyben forog, különösen az utóbbi időben ugy a strikeok, mint szabad kereskedelmi rendszere folytán nevezetes előnyöket juttatott külföldi versenytársainak. Mai nap már nem állítható az, hogy Anglia termeli a legolcsóbb kőszén, mert Németország alacsonyabb munkabéréivel, az Egyesült-Államok pedig most feltárt köszénbányáinak bőségével lényegesen olcsóbban állítják elő a szenet, mint Anglia. Az amerikai verseny egyelőre még nem veszélyes nagy távolságánál fogva, de talán nincs messze az idő, midőn az Egyesült-Államok kőszén hozó hajói meg elennek az angol kikötőkben, hogy ott az angol szénnel versenyezzenek.

Mig ezen cikk az angol ipar jövője iránti aggodalmakat tárja fel, az angol szénmunkások jövője helyzetével foglalkozik egy érdekes fejtetés a The Economist november 25-diki számában »The coal crisis and after« czím alatt.

A legutóbbi nagy szénmunkás-strike tudvalevőleg azzal ért véget, hogy a munkások beleegyeztek abba, hogy a béreket jövő februártól kezdve a »Court of Arbitration« állapítsa meg; a bérek leszállítása addig függőben marad. Ez alig nevezhető vívmánynak, mert a bányatulajdonosok a jelenlegi nagy kereslet kielégítésére és a nagy árak által buzdítva, a termelést fokozzák, úgy, hogy februárig az árak nagyon le fognak szállani, mi viszont a bérek leszállítását vonja szükségszerűen maga után. A munkások tehát megint csak ott lesznek, a hol a strike előtt voltak.

A választott bíróság alkalmazásának eszméje különben éppen nem új, már 1874-ben Durhamban és 1875-ben Northumberlandban ilyen választott bíró állapította meg a béreket. Minthogy a 70 es években, az általános magas árak folytán, a bíróság a munkabéreket is folytonosan magasabbra határozta meg, a munkások megelégedve a viszonyok illetén berendezésével. Midőn azonban később alacsonyabb béreket állapított meg a bíróság, a munkások, bár elismerték a bíraskodó egyének részrehajlatlanságát, meg nem felelőnek tartották az intézményt és azért a csuszó-skála rendszerét léptették életbe. Ezt is nemsokára elvetették és most újra visszatértek a választott bíróság felállításához. Az előbb jelzett körülmények folytán a bíróság végzése februárban aligha fog tetszeni a munkásoknak, kiknek akkor a között van választásuk, strikeoljanak-e újra vagy megnyugodjanak-e a bíróság határozatában és várják a kedvező időt, midőn jogosan kérhetik bérük javítását?

Lényeges kérdés az, mit vegyen alapul a döntésnél a bíróság. Eddig rendszeren az illető termelvény átalakulásait vette figyelembe azon iparágnál elfoglalt munkások béreinek megállapításánál. De úgy a munkaadók, mint a munkások ezenkívül még egyéb tekinteteket iparkodtak érvényesíteni, így a rendelkezésre álló munkaerő mennyiségét, a rokon iparágaknál fizetett béreket, a munkához megkívántató ügyességet és a munkaórák számát. A szénbányászok mindig kifogásolták a szén árának tekintetbe vételét, mert az rövid időközökben változván, bizonytalanná teszi a keresetet vagy pedig ugyanazon az alapon a munkaadók nyeresége is figyelembe veendő volna. Végre legújabbán azt követelik a new-unioisták, hogy a szén árának megállapításába ezentúl a munkások is befolyhassanak, továbbá hogy tekintet nélkül a szén árára és a bányatulajdonosok nyereségére vagy veszteségére, a bérek ne szállíthatassanak egy bizonyos határnál alább, melyet ők »living wage«-nek, megélhetésre szükséges bérnek neveznek.

A munkások részesítése a vállalati nyereségben, valamint a szén árának meghatározásában csak úgy volna megvalósítható, ha a részesedési rendszer minden következményeivel alkalmaztatnék, mely esetben tehát a munkásoknak a veszteségből is részt kellene vállalniok. Ekkor azonban szó sem lehetne egy általános, minden bányára szóló bérekről, a bányák különbözőségénél fogva. Minthogy pedig lehetetlen a termelési költségek egyenlősítése, nem állapítható meg egyenlő munkabér sem.

Hasonlóképp nehezen teljesíthető a »living wage« megállapítására vonatkozó követelés. Oly nagy az eltérés az egyes helyek és osztályok szerint a munkások életmódja között, hogy míg egyik esetben valósággal megfelelne a living wage a megélhetési szükség-

letnek, addig más esetben jóval alatta maradna a nélkülözhetetlenek, a mily különbséget feltűnően mutatnak a különböző országok bérviszonyai is. Általában napi 3s—3s 3d-re veszik fel ezt a minimumot, de a munkaadók által legujabban közzétett kimutatások szerint a bérek nem érték el ezt a szintvonalat. A csuszó-skála, valamint a választott bíróság már azelőtt is felvették egy határpontot, melyen alul a bérek nem szállhatnak le, de ez nem egyezik meg a »bányászszövetség« által megállapított összeggel.

A jelenlegi körülmények között, ha a szén ára fog a bér megállapításának alapjául szolgálni, a munkások helyzete éppen nem lesz kedvező, viszont kétségtelen, hogy bármely más meghatározási alap rendkívül sérelmes leend a munkaadókra. A strike által megbénított angol ipar éppen nem valami nagy reményekkel biztat a jövőre nézve

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESEITO.

Az oláh nemzetiségi pénzüzetek.

A hazai pénzüzetek túlnyomó többsége gazdasági szükségnek köszöni alapítását és gazdasági célokat is követ. Azonban nem lehet és nincs ok tagadni, hogy a jelenleg virágzó pénzüzetek nem egyikénél az alapítás a gazdasági mellett nem nélkülözi a politikai jelleget sem s hogy az utóbbi sok tekintetben irányadó momentum volt az alapítók elhatározásainál. Elég utalnunk *a pesti hazai első takarékpénztár* és az *első magyar általános biztosító társulat* alapítására, hol a hazafias politikai szempont nem kevésbé esett latba, mint a gazdasági. Ezen pénzüzetek célja volt Magyarországot, mely az akkori mostoha viszonyok közt politikai erőt s önállóságot ki nem fejthetett, legalább gazdasági téren az idegen befolyás alól felszabadítani; azok részvényeit jegyezni inkább hazafias áldozat volt, semmint gazdasági számítás s az alapítók ebbeli érdeméből mit sem von le, hogy amaz intézetek később csaknem kivétel nélkül felvirágoztak.

Az alkotmányos korszak beálltával a politikai jelleg mindinkább elhomályosul s innen kezdve a pénzüzetek létesítésére tisztán gazdasági vagy társadalmi motívumok folytak be. Mindamellett a pénzüzetek erős magyar szellemben vezetettek s még az utóbbi időben is, szellemük és ügykezelésük magyarsága által előnyösen ütnek el a szorosabb értelemben vett magán kereskedelmi vállalatoktól. A hazai pénzüzetek nemcsak az ország anyagi felvirágoztatásához járulnak hozzá, hanem tagadhatlanul szolgálatot tesznek a magyar állameszmének, a nemzeti céloknak is.

Annál feltűnőbb, hogy épen a legutóbbi években, midőn pedig a magyarosodás műve minden téren haladásnak örvend, látunk keletkezni oly pénzüzeteket, melyek politikai és pedig határozottan állambontó politikai célokat követnek s melyek vezetésében a magyar szellemet hiába keresnők. Még sajtóságosabb, hogy ezen alapítások csaknem kizárólag az oláhlakta vármegyékben és pedig oláh cégek alatt jönnek létre és hogy az igazgatóságok névsorában elég gyakran találkozunk oly nevekkal, melyek a lefolyt sajtópörökben szerepeltek oly minőségben, mely őket a magyar állameszmének nem épen leglelkesebb hívei gyanánt tünteti fel.

A szóban forgó pénzüzetek nemcsak számra nézve, hanem üzleteik terjedelmére nézve is meglepő fejlődést mutatnak s tán nem lesz érdektelen, ha a fejlődés mérveit és irányát néhány adat előterjesztésével megvilágítani igyekszünk. Megjegyezzük, hogy adataink a *statisztikai közleményekből*, a *kereskedelmi és iparkamarai jelentésekből* és a »*Magyar Compass*« cz. pénzügyi kézikönyv illető évfolyamaiból vétettek s némi hézagokat mutatnak fel, a menüyiben egyes

kevésbé jelentékeny intézetekre vonatkozólag az adatok nem voltak a maguk teljességében megszerezhetők, ez azonban — úgy hisszük, az általános képet zavarni nem fogja.

Még 1830-ban, oly pénzüintézet, mely határozottan prononcirozott nemzetiségi jelleggel bírt, csak kettő létezett: az 1871-ben alapított nagyszabeni »Albina« (alaptőke 300.000 frt.) és egy 1873-ban »Aurora« czímmel alakult intézet, melyre nézve sajnos, a további adatok hiányoznak. Ez »Aurora« alapítása óta 10 év telik el, míg ilyenmő intézet ismét felszínre jut, az 1883-ban Fogarason »Furnica« czímmel és 30.000 frt. alaptőkével létesült takarékpénztár. 1884. év folyamán ismét nincs új alapítás, de már a következő évben megindul az alapítások egész sorozata. Így jönnek létre 1885-ben:

»Sperantia«, melyre nézve pontos adatunk nincs.
 »Timisiana« (Temesvár) 50 000 frt. alaptőkével.
 »Ardeleana« (Szászváros) 40.000 » »

1886-ban:

»Muresiana« (Szászrégen) 20.000 » »
 »Patria« (Balászfalva) 22.000 » »
 »Economul« (Kolozsvár) 50.000 » »

1887-ben:

»Ariesiana« (Torda) 34.000 » »
 »Auraria« (Abrudbánya) 30.000 » »
 »Sebesana« (Szászsebes) 15.000 » »
 »Silvania« (Szilágy-Somlyó) 75.000 » »
 »Victoria« (Arad) 100.000 » »

1888-ban:

»Bistritiana« (Besztercze) 40.000 » »
 »Lugosana« (Lugos) 28 000 » »

1889-ben:

»Munteana« (Offenbánya) 10.000 » »

1890-ben:

»Comora« (Komoristye) 5.000 » »
 »Somesana« (Deés) 50.000 » »

1891-ben:

»Fagetana« (Facset) 30.000 » »
 »Fortuna« (Ó-Radna) 20.000 » »
 »Mielul« (Pojana) 25.000 » »

1892-ben:

»Julia« (Gyulafehérvár) 25 000 » »
 »Satmareana« (Sz.-Váralja) 100.000 » »

Tekintetbe veendő az is, hogy időközben egyes már meglévő intézetek alaptőkéjüket felemelték, úgy hogy évek szerint az ezen pénzüintézetek *összes alaptőkéjét* feltüntető összeg volt:

1871-ben	300.000 frt.	1888-ban	930.000 frt.
1873-ban	330.000 »	1889-ben	960.000 »
1883 »	360.000 »	1890 »	1,055.000 »
1885-ben	450 000 »	1891 »	1,143.000 »
1886-ban	542.000 »	1892 »	1,298.000 »
1887-ben	795.000 »		

Mig tehát az intézetek alaptőkéje 1883. óta 9 év alatt 360.000 frtról 1,298.000-re emelkedett, addig számuk ugyanazon idő alatt 3-ról 24-re szaporodott. Ha azonban az egyetlen nagyobb alaptőkével bíró intézettől eltekintünk, akkor látjuk, hogy a kisebb intézetek száma 1883-ban 2 — 60.000 frt. alaptőkével, 1892-ben pedig már 23 998.000 frt. alaptőkével, továbbá hogy átlag egy intézetre 43 — 44.000 frt. esik alaptőke gyanánt, aránylag csekély összeg, mi ezen intézeteknek szintén egyik jellemző sajátosságát képezi.

Áttérve már most az intézetek üzletágaira, a mennyiben azok az évi mérlegeikből kiolvashatók, első sorban is a *betétekre* kell fordítani figyelmünket. A betétek nagysága és szaporodása képezi valamely pénzügyintézet terjeszkedésének legbiztosabb ismervét, minthogy a bizalom kifejezése gyanánt tekinthető, melylyel a pénzügyintézet kifelé találkozik.

A betétállományra vonatkozólag általánosságban megjegyezhető, hogy az emelkedő irányzatot követ. Évről-évre több intézet jő tekintetbe s ez a betétek növekvését eredményezi, de növekszenek egyúttal a betétek minden egyes már régebben működésben volt intézetnél is.

Ezen növekedés évről-évre constatálható s a felsorolt intézetek közül csak kettőnél fordul elő, hogy a betétek összege egyik évről a másikra csökkenést mutat, de itt is csak egy-egy ízben.

A *betétállomány* növekvését a következő adatok mutatják: 1873-ban a szóban forgó intézetek közül csakis az »Albina« létezett, mely ez évben mérlegezett először s betétállományát 70.000 frtban mutatja ki. 1884-ről már két oláh nemzetiségi intézet mérlege fekszik előttünk és a betétállomány mindkettőnél együttvéve már 1,703.000 frtot tesz (miből az »Albiná«-ra 1,666.000, a »Furnicá«-ra 37.000 frt. esik). 1886-tól kezdve 1892-ig a betétálladék főösszegei az összes intézeteknél a következők:

1886 végén	2,417.000 frt.	1890 végén	6,086.000 frt.
1887 »	3,090.000 »	1891 »	7,773.000 »
1888 »	3,862.000 »	1892 »	8,555.000 »
1889 »	4,868.000 »		

Ha ezen adatok jelentőségét kellőleg méltatni akarjuk, úgy nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy itt tulajdonképpen egyetlenegy nagy és régi pénzügyintézetről és 21 aránylag kicsinyről van szó. Epen ezért nem éréktelen a fenti összegeket felbontani a szerint, a mint a betétek egyrészt az »Albina« és másrészt a *többi intézetek* közt oszlanak meg:

	Az »Albina« betétállománya	A többi intézet
1886 végén	2,089.000 frt.	328.000 frt.
1887 »	2,486.000 »	604.000 »
1888 »	2,864.000 »	998.000 »
1889 »	3,489.000 »	1,379.000 »
1890 »	4,137.000 »	1,949.000 »
1891 »	5,079.000 »	2,694.000 »
1892 »	4,868.000 »	3,687.000 »

Az összegek ezen felbontása mutatja, hogy a kisebb intézetek mindjobban előtérbe nyomulnak, úgy, hogy míg 1886-ban az összes betéteknek 86°/a esett az »Albiná«-ra és csak 14°/a a többi intézetre, addig 1889-ben az »Albiná«-ra 72°/a, a többi intézetre 28°/a és 1892-ben az »Albiná«-ra 57°/a, a többi intézetre 43°/a esik.

A leggyorsabb emelkedést mutatják a »Furnica« (Fogaras), »Ardeleana« (Szászváros), »Victoria« (Arad) és »Lugosana« (Lugos), oly intézetek tehát, melyek oly helyeken állanak, hol pénzintézetekben eddig sem volt hiány, mi mindenesetre igen figyelemre méltó jelenség.

A *passívüzlet* feltünő emelkedésének megfelelőleg az *actív üzletek* is évről-évre nagyobb kiterjedést nyernek. Az actív üzletek közül az intézetek leginkább kettővel: váltók leszámítolásával és jelzáloghiteltek nyújtásával foglalkoztak és pedig, mint látszik, sikeresen.

A *váltótárcza* növekvése évről-évre csaknem mindegyik intézetnél mutatkozik, azonkívül természetszerűleg növekedés áll be az új intézetek alapítása által is. 1873-ban, midőn az ekkor még egyedül álló »Albina« először mérlegezett, váltótárczája 330.000 frttal van kimutatva. 1884-ről két intézet mérlege van előttünk, a fősszeg volt 1,149.000 frt.

1886 végén	1,844.000 frt.	1890 végén	5,637.000 frt.
1887 »	2,453.000 »	1891 »	5,518.000 »
1888 »	3,467.000 »	1892 »	7,340.000 »
1889 »	4,265.000 »		

Ha ismét külön választjuk az »Albina« ebbeli üzletét a *kisebb intézetekétől*, lesz a váltótárcza

	Az »Albiná«-nál	Többi intézeteknél
1886 végén	1,340.000 frt.	504.000 frt.
1887 »	1,774.000 »	679.000 »
1888 »	2,109.000 »	1,358.000 »
1889 »	2,410.000 »	1,855.000 »
1890 »	3,110.000 »	2,527.000 »
1891 »	2,490.000 »	3,028.000 »
1892 »	2,929.000 »	4,411.000 »

A váltótárczájánál szintén szembeszökő azon irányzat, hogy a kisebb intézetek mindinkább terjeszkednek, sőt ezek üzletköre a váltóhitel kielégítésében még erőteljesebben jut kifejezésre, mint a betéteknél, a mennyiben a két utolsó évben már túlhaladják az »Albina« számait. Mig 1886-ban a váltótárcza fősszegének 72°/_o-a esett az »Albiná«-ra és 28°/_o-a a kisebb intézetekre, addig 1889-ben az arány már 57 és 43°/_o; 1892-ben éppen 40°/_o esik az »Albiná«-ra és 60°/_o a kisebb intézetekre.

A *jelzáloghitel* vagy ingatlan záloggal biztosított követelések fősszege 1873-ban (csak az »Albiná«-nál) 21.600 frt; 1884-ben már 1,030.000 frt.

1886 végén	1,245.000 frt.	1890 végén	3,000.000 frt.
1887 »	1,725.000 »	1891 »	3,238.000 »
1888 »	2,111.000 »	1892 »	3,423.000 »
1889 »	2,562.000 »		

Ezen fősszegek az »Albina« és a *kisebb intézetek* közt következőleg oszlanak meg:

	»Albina«	Többi intézetek
1886. végén . . .	1,119.000 frt.	126.000 frt.
1887. » . . .	1,365.000 »	360.000 »
1888. » . . .	1,481.000 »	630.000 »
1889. » . . .	1,658.000 »	904.000 »
1890. » . . .	1,824.000 »	1,176.000 »
1891. » . . .	1,999.000 »	1,239.000 »
1892. » . . .	1,988.000 »	1,435.000 »

Bár a kisebb intézetek ezen a téren is igen figyelemre méltó fejlődést mutatnak, mégis látni való, hogy jóval mögötte maradnak a nagyszabeni intézet eredményeinek. Bizonyos azonban, hogy a jelzálogüzlet is a nemzetiségi pénzüzeteknél igen gyors fejlődést vett s nem épen alárendelt jelentőséggel bír azon körülmény, hogy a kisebb pénzüzetek által jelzálogokra nyújtott hitelösszeg rövid 7 év alatt több mint tízszeres magasságot ért el s itt különösen azt kell figyelembe vennünk, hogy az apró oláh intézetek clienteláját nem a nagybirtok képezi, sőt még a középbirtok is csak kivételesen, hanem a kis parasztbirtok s ebből a szempontból tekintve, a fentebbi összegek sokkal nagyobb súlylyal bírnak.

Összegezve az eddigi adatokat s egyuttal tekintetbe vévén a tartaléktőkék nagyságát is, a nemzetiségi pénzüzetek fejlődését az utóbbi 7 év alatt a következő táblázatban állíthatjuk össze:

Az összes intézetek	1886.	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	1892.
	e z e r f o r i n t						
alaptőkéje	542	795	930	960	1.055	1.143	1.298
tartaléktőkéje	30	68	89	109	170	204	264
betétei	2.417	3.090	3.862	4.838	6.086	7.773	8.555
váltótárczája	1.844	2.453	3.467	4.265	5.637	5.518	7.340
jelzálogkölcsonei	1.245	1.725	2.111	2.562	3.000	3.238	3.423

Ha tisztán a számadatokat tekintjük, úgy csak azt fogjuk constatálni, hogy az oláh nemzetiségi pénzüzetek meglepő gyors fejlődést mutatnak, mely tény maga elég czáfolata azoknak a hireszteléseknek, melyekkel a nemzetiségi izgatók teleharangozták a kül- és beföldet, hogy Magyarországon az oláh faj a legtűrhetlenebb elnyomatásban részesül. Ebből a szempontból a szóban forgó pénzüzetek terjeszkedését örvendetes jelenségnek kellene tekintenünk, mint bizonyítékát annak, hogy az oláhság hazánkban gazdaságilag szépen fejlődik és czáfolatát az oláh nemzetiségi izgatás kedvencz thesisineik.

Azonban, ha az oláhságlakta vármegyékben fenforgó viszonyokat tüzetesen mérlegeljük, akkor a nemzetiségi pénzüzetek ezen felburjánzása nagyon is veszt örvendetes voltából és inkább komolyan gondolkodóba ejtő, hátrányos politikai jelenség színében tűnik fel.

Figyelembe kell venni ugyanis azt, hogy ezen intézetek, melyek oláh czéggel és ügykezeléssel oláh vezetők alatt működnek, egyidejűleg alakultak, fejlődtek s szerves összefüggésben állnak az oláh nemzetiségi propaganda kifejlődésével. Feladatuk pedig az alapítók szándéka szerint az, hogy eme propaganda és izgatások számára az anyagi eszközöket is előteremtsék.

Legnagyobb részükről ismeretes, hogy részvényeik tisztán oláh kezekben vannak; azoknál, melyek szövetkezeti alapon állanak, a szövetkezetbe való fel- vagy fel nem vétel felett az igazgatóság határoz rendszeren minden felebbezés kizárásával. S hogy ezek az igazgatók milyen érzelmű embereket fognak felvenni és milyeneket kizárni, arról sok esetben maga az igazgatóság névsora adhat kimerítő felvilágosítást.

S ha, sajnos, az ismertetett intézetek legnagyobb részének politikai czélzata közismeretű tény, úgy másrésről a felett sem foroghat fenn kétség, hogy ilyennemű pénzüzetek alkalmasak kitűzött

czéluk, a nemzetiségi izgatások előmozdításának elérésére. Igazgatósági tagsági helyeik arra szolgálnak, hogy a legbuzgóbb vezetők és agitátorok könnyebben elviselhessék vértanúságukat, sőt annak némi jutalmát is élvezzék; hivatalnokaik is a tulzó nemzetiségi érzelműek sorából vétetnek s ezen szellem terjesztésére hatnak; közgyűléseik és igazgatósági üléseik a nemzetiségi propagandának megannyi gyűpontjait képezik.

S ehhez járul mindaz, a mit azon mondásban lehet összefoglalni, hogy a pénz hatalom s ehhez hozzá lehet tenni, hogy a hitel hatalom és a föld is hatalom. A hitelnyújtás oly discret üzletág, melyet nagyon is jól lehet felhasználni valamely politikai agitáció istápolására; a földhitelezés azonkívül a pénzintézetek kezébe adja a rendelkezést a föld egy részének tulajdonosai felett s a kié a föld, azé mindenkor a politikai befolyás.

Kétségbe vonhatlan mindezek folytán, hogy az oláh pénzintézetek alakulása és terjeszkedése nem eléggé méltányolható fontossággal bír ugy politikailag, mint gazdaságilag. Elősegíti a legjobb esetben is azt, hogy egy külön oláh társadalom alapjai vettessenek, vagy szilárdittassanak meg, a mely birjon, valamint külön kulturával, ugy külön pénz- és hitelügygel is.

A mi emez intézetek fennállhatását és jogosultságát illeti, ugy az kétségtelenül egyike a legkényesebb kérdéseknek. Igen feltűnő tény, hogy oly kis és félreeső helyeken állanak fenn elég nagyszabású pénzintézetek, melyekről alig tettük volna fel, hogy ily pénzintézet létfeltételeit megadni képesek (*Szinérváralja, Offenbánya, Facset, Pojana*, stb.) és hogy ezek a pénzintézetek nemcsak hogy tönkre nem mennek, hanem mint az adatok mutatják, a fejlődésnek és pedig a rohamos fejlődésnek minden symptomáját mutatják. Vajjon lehet-e ez a fejlődés természetes? Es nem-e kell itt valami mesterséges külső befolyást keresnünk? Oly kérdések, melyek természetesen felmerülnek, de a melyekre a feleletet megadni igen nehéz, nehéz különösen a jelenlegi viszonyok közt.

Az 1875-iki *kereskedelmi törvény* a pénzintézetek terén szakított az engedélyezési rendszerrel és a kormányhatóságok ellenőrzését a minimumra reducálta, egyszóval a gazdasági liberalismust e téren is győzelemre vezette.

Ez az irány a tárgyalt kérdésben nagy veszélyeknek volt, ha nem is a szülő oka, de mindenesetre előmozdítója s midőn a legfontosabb közérdeket, a magyar állam és nemzet fennállását látjuk veszélyes aknamunkával megtámadni: önként merült fel a kérdés, nem szükséges-e, habár ez a gazdasági liberalizmus elveinek némi korlátozásával járna is, megtenni a célra vezető intézkedéseket az állami érdek megvédésére.

Minők legyenek ezek az intézkedések, nem tartozik ezen rövid ismertetés keretébe, de az az egy bizonyos, hogy az oláh nemzetiségi izgatások egyik fontos factora béníttatnék meg, ha a kormánynak mód adatnék, hogy az oláh nemzetiségi pénzintézetek alapításánál befolyjék, azt esetleg meg is akadályozhassa, vezetésüket ellenőrizze, szóval a *magyar* állam érdekeinek e téren is érvényt szerezhessen.

Ullmann Jenő.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 47. füzet. 1893. november.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1893. december: Wekerle és a szövetkezetek Bernáth Istvántól. Magyarország egészségügye 1892-ben Fenyvessy Józseftől, stb

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXII. évfolyam. 1893. október hó.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 11. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirt und M. Seydel. XXVI. Jahrg. 1893. Nr. 11.: Zur Frage der Regelung des Handwerks. Anweisung zur Ausführung des preussischen Einkommensteuergesetzes vom 24. Juni 1891 und 5. August 1891, etc. Nr. 12.: Das bayerische Gehaltsregulativ vom 11. Juni 1892. Die Wohnungsverhältnisse der Arbeiter in den grösseren gewerblichen Betrieben im Herzogthum Braunschweig; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Nr. 43—48: Der sociale Congress in Frankfurt am Main von Freih. v. Reitzenstein. Das bulgarische Gewerbe. Die Zuckererzeugung Europas 1893—94. Unser Handel mit der Schweiz. Zum Export nach Italien. Die deutsche Gewerkschaftsorganisation. Die Pariser Münzconferenz. Die französische Weinernte 1893. Der Schutz des Geschäftsgeheimnisses von Stegemann. Die Stellung Österreich-Ungarns in der Entwicklung des internationalen Handels von H. Hallwich, etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VI. Band. 4. Heft: Der Übergang vom Versicherungsdarlehn zur reinen Versicherung von A. Schaube. Agrarstatistische Untersuchungen von J. Conrad. Die wirtschaftliche Gesetzgebung der deutschen Bundesstaaten im Jahre 1892. Die wirtschaftliche Gesetzgebung des deutschen Reichs im Jahre 1892. Die deutschen Aktiengesellschaften im Jahre 1891—92 von van der Borcht. Die Entwicklung des Viehstandes während der letzten Dezennien in den hauptsächlichsten Staaten Europas. Zur Berechnung eines internationalen Sterblichkeitsmasses von M. Rubin, etc.

Statistische Monatschrift. Herausg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XIX. Jahrgang. (X.) October-Heft: Die österreichischen Assecuranz-Gesellschaften im Jahre 1891 (Schluss). Die Schadenversicherung. Von R. Krickl. Die Fischerei an der adriatischen Küste Österreichs im Jahre 1891/92 von C. Krafft, etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausgeg. von A. Schäffle L. Jahrgang. 2. Heft: sur Pathologie der Armut von W. Roscher. Die Marx'sche Dialektik und ihr Einfluss auf die Taktik der Sozialdemokratie von Rümelin. Zur Statistik der Volksabstimmungen in der Schweiz. Berliner Lohnverhältnisse 1891. Der Durchschnittliche Jahresarbeits-Verdienst erwachsener land- und forstwirtschaftlicher Arbeiter in Deutschland, etc.

Zeitschrift für schweizerische Statistik. XXIX. Jahrgang. 4. Quartal-Heft: Statistique des aliénés spécialement à Genève et en Suisse par Paul Ladame. Die Ferienkolonien in der Schweiz in den ersten 15. Jahren ihrer Entwicklung (1876—1890) von H. Marthaler. Geschichte des Armenwesens im Kanton Bern von der Reformation bis auf die neuere Zeit von K. Geiser. Die überseeische Auswanderung aus der Schweiz im Jahre 1892; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année: 1-er volume. Nr. 44—47: L'Italie et la Conférence Monétaire. Le Progrés de la Russie au XIX-e siècle: développement de l'industrie etc. Statistique des associations coopératives allemandes. Les finances de la Russie; le règlement définitif du budget de 1892. Le socialisme agraire: ses causes et son développement. Le Commerce extérieur de la France pendant les dix premiers mois de l'année 1893.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année No. 463—466.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 52-e année. Novembre 1893: Le nouveau régime douanier des colonies par B. de Belle. Les officiers ministériels par L. Theureau. Le mouvement agricole par G. Fouquet. L'usure en Russie par Inostranietz; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXIV. année. Nr. 11. Novembre 1893: Les valeurs successorales et les donations par Toussaint-Loua. Chronique des transports par Beurin-Gressier. Chronique des finances publiques par Desjardins. Chronique des banques, changes et métaux précieux par P. des Essars; etc.

Revue d'économie politique. 7-e année. No 9—10. Septembre—Octobre 1893: Les fondements philosophiques de l'économie politique de Quesnay et de Smith par G. Harbach. Les nouvelles compagnies ouvrières (2-e artr.) I. Associations égalitaires II. association de production à forme inégalitaire par Regnault et M. Waton. Le problème de l'immigration dans les États-Unis de l'Amérique par P. Lietra; etc.

Revue générale d'administration. XVI. année. Octobre 1893.

The Board of Trade Journal. Vol. XV. No 67. October, 1893. State of the Skilled Labour Market. Imports of Hay into the United Kingdom. A Monster Copper Mine. Industrial Condition of Germany. The Mineral Resources of Servia. Tariff Changes and Customs Regulations; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2617—2621: The Industrial and General Trust. The Currency Position in the United States. The Turkish Railway System. The Consumption and Supply of Cotton. The finance Reform in Germany. The Responsibility of Trustees; etc.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. Vol. III. New series No 23 Septembre 1893.: Murders in Massachusetts by W. M. Cook. Classification of occupations in the Census, translation of report made by M. Bertillon. Growth of cities in the United States during the decade 1880—90 by Carl Boyd. The vital statistics of an apache indian community.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Földrosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XXI. évfolyam. 243. szám. 1893. augusztus hó: A budapesti részvénytársulatok üzleteredményei az 1892. évben. Üzletnyitások és üzletbeszűntetések az 1892. évben. Havi jelentés július hóról.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 91—98. szám.

A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt *vizállások*. VI. kötet. A Duna, a Duna mellékfolyói, a Balaton és Fertő tavak. A földművelésügyi m. kir. miniszter ur rendelete alapján kiadja Péch József ministeri osztálytanácsos, a vízrajzi osztály vezetője. Budapest, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrg. X. H. Wien. 1893.

Buchenberger A. Agrarwesen und Agrarpolitik. II. Band. Leipzig, 1893.

Frankenstein, Kuno, Die Arbeiterfrage in der deutschen Landwirtschaft. Mit besonderer Berücksichtigung der Erhebungen des Vereins für Sozialpolitik über die Lage der Landarbeiter. Berlin, 1893.

Gebauer H. Die Volkswirtschaft im Königreiche Sachsen. 3. Bände. Dresden. 1893.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXI. Jahrg. VIII. 1893. Wien 1893.

Mitteilungen des statistischen Amtes der Stadt München. XIII. Band. Anhang (5. Heft) Die Haushalte etc. nach den Ergebnissen der Wohnungszählung vom November 1890. München, 1893.

v. Petrazycki L. Die Lehre vom Einkommen. Vom Standpunkt des gemeinen Civilrechts unter Berücksichtigung des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbüches für das deutsche Reich. Band I. Grundbegriffe. Berlin. 1893.

Piloly R. Das Reichsunfallversicherungs-Recht, dessen Entstehungsgeschichte und System. Band II. Dresden, 1893.

Stammhammer J., Bibliographie des Sozialismus und Kommunismus Jena, 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XI. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Monate October 1893. Wien, 1893.

Wörterbuch des deutschen Verwaltungsrechts. Herausgeg. von K. (Frh.) von Stengel. II. Ergänzungsband. Freiburg i/Br. 1893.

Ardouin-Dumazet. Voyage en France. I-ère série. Paris, 1893.

Guiot, Yves. La tyrannie socialiste. Paris, 1893.

Van Overbergh C. Les inspecteurs du travail dans les fabriques et les ateliers. Études d'économie sociale. Louvain, 1893.

Day D. T. Mineral resources of the United States. Washington, 1893.

Ely R. T. Outlines of economics New-York, 1893.

Report of the Chief Inspector of factories and workshops to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Departement for the year ending 31-st October 1893. London, 1893.

Casaretto P. Fr. Influenze reciproche tra movimento operaio, produzione e ricchezza. Torino, 1893.

Schanzer, dr. Carlo. Sull'ordinamento del potere legislativo e sulle elezioni politiche nei principali stati d'Europa. Roma, 1893.

TÁRGYMUTATÓ.

I. Értekezések.

	Lap.
Az olasz valuta története. — <i>Kohn Dávidtól</i>	3, 115, 253, 429, 495
A szénbányászat joga és a földbirtok. — <i>Dr. Sipos Árpádtól</i>	61, 170, 306
Magyarország adóstatistikája 1891-ről. — <i>Láng Lajostól</i> .	105
Állami és magán tűzbiztosítás. — <i>Szepesi Bélától</i>	389, 528, 597
Takarékpénztáraink fejlődésének történetéhez. — <i>Dr. Halász Sándortól</i>	411
Egy röpirat a nemzeti politikáról. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	445
Az adó alapelve. — <i>Hegedüs Loránttól</i>	624

II. Közgazdasági havi krónika. — *Dr. Mandello Károlytól és dr. F. J.-től.*

1893 juniustól—novemberig	87 209, 365, 460, 555, 683.
-------------------------------------	--------------------------------

III. Irodalmi szemle.

Bernát István: Változások küszöbén. Szociálpolitikai tanulmányok, melyeket a jövő kormány hiveinek figyelmébe ajánl. — <i>x. y.</i>	92
Válasz és viszonzválasz. — <i>Bernát István és x. y.-től</i> . .	213
A Herschell-féle bizottság jelentése az indiai valuta-reform tárgyában. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	369
Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. II. kötet. A népesség foglalkozása. — <i>Acsády Ignácztól</i>	464
Marshall Alfred: Principles of Economics. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	475

	Lap.
Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan elemei. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	561
A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1892. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. — <i>a. a.-tól</i>	687
Havas Miksa: A jelzálogos kölcsönök. Tájékoztató a magyar gazdaközönség számára. Budapest 1894. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	693
Külföldi folyóiratok szemléje: (Revue des deux mondes; Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik). — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől és dr.-tól</i>	96 218, 479, 694

IV. Statisztikai értesítő.

Adatok az 1891. évi adóstatisztikához. — <i>Láng Lajostól</i>	224
A gyermekápolás Franciaország közigazgatásában. — <i>Dr. Kovács Aladártól</i>	381
Az olaszországi strikeok statisztikája. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	483
A természetes népmozgalom és a vándorlások szerepe népességünk gyarapodásában. — <i>Dr. Thirring Gusztávtól</i>	570
Az oláh nemzetiségi pénzügyintézetek. — <i>Ullmann Jenőtől</i>	699

V. Könyvszemle.

1893. júliustól—decemberig	101 247, 387, 491, 592, 705
--------------------------------------	--------------------------------